UNIVERSITAT DE BARCELONA

Economia i societat dels pobles ibèrics de l'àrea catalana a través de l'estudi dels conjunts ceràmics (segles VI-II aC)

David Asensio i Vilaró

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (**www.tdx.cat**) i a través del Dipòsit Digital de la UB (**diposit.ub.edu**) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX ni al Dipòsit Digital de la UB. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX o al Dipòsit Digital de la UB (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (**www.tdx.cat**) y a través del Repositorio Digital de la UB (**diposit.ub.edu**) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR o al Repositorio Digital de la UB. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR o al Repositorio Digital de la UB (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (**www.tdx.cat**) service and by the UB Digital Repository (**diposit.ub.edu**) has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized nor its spreading and availability from a site foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository is not authorized (framing). Those rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

UNIVERSITAT DE BARCELONA

Facultat de Geografia i Història

Economia i societat dels pobles ibèrics de l'àrea catalana a través de l'estudi dels conjunts ceràmics (segles VI-II aC)

David Asensio i Vilaró

Tesi Doctoral

Director de la Tesi Doctoral: Joan Sanmartí Grego

AGRAÏMENTS

En el cas d'una Tesi Doctoral que s'ha fet esperar més de vint anys aquestes paraules han d'anar especialment adreçades a les persones més perjudicades per aquesta circumstància. En primer lloc hi ha el seu director, en Joan Sanmartí, que gairebé havia perdut l'esperança de veure-la realitzada. La seva paciència i comprensió només s'explica pel fet que amb el pas dels anys el vincle ha derivat del propi d'un professor i mestre al d'un veritable amic. En segon lloc hi ha la família, sobretot la meva dona Conxita, però també els meus fills, mare, sogres, etc, a qui el temps restat de dedicació i atenció ha estat sens dubte excessiu. Sense el seu suport incondicional aquesta Tesi Doctoral i, més àmpliament, la meva tasca professional no hauria estat possible. En darrer terme, hi ha els companys més directes de treball i vida, tot ells amics íntims, el qui degut a les exigències de la recerca personal m'han hagut de cobrir les espatlles manta vegades, sense mai una paraula de retret. En aquest sentit, cal anomenar especialment en Jordi Morer i Rafel Jornet, de MónIberRocs, així com aquells amb els que hem compartit i compartim projectes: Ramon Cardona, Josep Pou, Dani López, Jaume Noguera, Carme Belarte, Enriqueta Pons, Joan Francès, Borja Gil, Ramon Álvarez, entre molts altres.

Finalment, aquest text d'agraïment ha de fer esment de les desenes i desenes de col·legues que de manera molt generosa m'han permès consultar materials ceràmics i informació de les seves excavacions o institucions, posant-hi sempre tota mena de facilitats. En aquest període tan llarg han estat tantes les persones que han participat i afavorit la meva tasca en aquest aspecte que seria impensable fer una llista completa. Tant sols ens veiem capaços d'intentar anomenar les entitats a les que pertanyen: Museu i Poblat Ibèric Ca n'Oliver de Cerdanyola del Vallès, Códex SCCL, Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, Museu d'Història de Barcelona, Museu Torre Balldovina de Santa Coloma de Gramenet, Museu Municipal de Montcada i Reixac, Museu de Mataró, Museu de Granollers, Museu de la Ciència i la Tècnica de Terrassa, Àtics Sl, Arqueociència Sl, Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, Museu Comarcal de l'Urgell a Tàrrega, Museu Nacional d'Arqueologia de Catalunya-Barcelona, Museu Nacional d'Arqueologia de Catalunya-Girona i Equip de Sant Julià de Ramis de la Universitat de Girona.

RESUM

Aquesta Tesi neix essencialment de la voluntat d'obtenir el màxim potencial informatiu possible de l'estudi del mobiliari ceràmic, sens dubte un dels elements de cultura material més abundant en el context de l'arqueologia protohistòrica. En efecte, un sol jaciment pot proporcionar conjunts conformats per desenes de milers de fragments ceràmics. En paral·lel hi ha la intenció de reforçar, amb el nostre cas d'estudi particular relatiu al mobiliari ceràmic d'època ibèrica, una determinada concepció general de l'anàlisi arqueològic de la cultura material. És per aquesta raó que, d'entrada, la nostra proposta pretén anar més enllà dels àmbits més habituals d'anàlisi del material ceràmic, això és, l'obtenció de cronologia i la definició de tipologies crono-culturals. En aquest treball, doncs, prioritzem una aproximació al mobiliari ceràmic que ens permeti contrastar o plantejar hipòtesis sobre aspectes estructurals de les societats que han fabricat i/o utilitzat aquesta mena d'artefactes. Volem incidir a través del mobiliari ceràmic en totes aquelles qüestions relatives a l'organització socio-política i estratègies econòmiques de les poblacions estudiades. En aquest treball això es desenvolupa sobre la base d'aquelles premisses conceptuals de les ciències socials que assenyalen que la gran majoria dels objectes produïts i consumits per una comunitat són un reflex material dels diferents sistemes socio-econòmics i, anant més enllà, de les diferents formes de vida.

El marc teòric d'aquest treball té implicacions metodològiques, que es tradueixen en l'aplicació de dos estratègies bàsiques en la manera de processar la documentació de base: l'avaluació dels conjunts ceràmics a partir de grups funcionals i el desenvolupament sistemàtic d'aproximacions quantitatives. Un cop efectuada la presentació de la base documental jaciment a jaciment, la part final del treball es dedicarà a l'anàlisi comparativa, creuant el conjunt de dades dels 28 assentaments considerats. A través d'aquesta anàlisi es pretén caracteritzar el comportament socials, econòmic i cultural de les comunitats ibèriques objecte d'aquest d'estudi ceramològic a partir de l'anàlisi del material ceràmic. Es procedeix dividint aquesta anàlisi comparada en dos grans blocs. En una primera part ens centrarem en les ceràmiques de producció i distribució estrictament local. En un segon bloc es desplegarà tot el relatiu a les ceràmiques d'importació, fabricades i en bona mesura distribuïdes per poblacions no

ibèriques, la gran majoria des de centres ubicats fora del territori ibèric (tots, en realitat, excepte les produccions dels nuclis grecs occidentals d'*Emporion* i *Rhode*). Per concloure, es reivindica el fet que el conjunt d'hipòtesi plantejades en aquests darrers apartats es regeixen pel propòsit, anunciat a l'apartat introductori, de reforçar una perspectiva materialista i instrumental de l'anàlisi i interpretació de la cultura material.

1.- Introducció. Objectius i metodologia. 1

1.1.- Objectius i marc teòric…….. 1

1.2.- Metodologia del processat dels conjunts ceràmics……. 4

1.2.1.- Definició dels grups funcionals..... 4

1.2.2.- Sistema de quantificació i presentació de la documentació…... 8

1.3.- Abast cronològic i geogràfic..... 10

1.4.- Context crono-cultural..... 12

1.5.- Justificació dels períodes cronològics..... 22

2.- Base documental. 24

2.1.- Alorda Park..... 25

2.1.1.- Descripció del jaciment..... 25

2.1.2.- Descripció dels conjunts ceràmics..... 40

2.1.2.1.- La fase 1A d'Alorda Park (550-450 aC) 40

2.1.2.2.- La fase 1B d'Alorda Park (450-375aC) 49

2.1.2.3.- La fase 2 d'Alorda Park (375-300 aC) 58

2.1.2.4.- La fase 3A d'Alorda Park (300-225 aC) 71

2.1.2.5.- La fase 3B d'Alorda Park (225-175 aC) 86

2.1.3.- Anàlisiquantitativa..... 109

2.2.- Mas d'en Gual/Les Guàrdies..... 117

2.2.1.- Descripció dels jaciments..... 117

2.2.2.- Descripció dels conjunts ceràmics.....126

2.2.2.1.- La fase 3A de Mas d'en Gual (300-225 aC) 126

2.2.2.2.- La fase 3B de Mas d'en Gual (225-175 aC) 136

2.2.2.3.- La fase 2 de Les Guàrdies (375-300 aC) 144

2.2.2.4.- La fase 3A de Les Guàrdies (300-225 aC) 145

2.2.2.5.- La fase 3B de Les Guàrdies (225-175 aC) 147

2.2.3.- Anàlisiquantitativa..... 149

2.3.- Tarragona..... 158

2.3.1.- Descripció del jaciment 158

2.3.2.- Descripció dels conjunts ceràmics..... 163

2.3.2.1.- La fase 1B de Tarragona (450-375aC) 164

2.3.3.- Anàlisiquantitativa..... 166

2.4.- Turó Font de la Canya..... 158

2.4.1.- Descripció del jaciment 158

2.4.2.- Descripció dels conjunts ceràmics..... 186

2.4.2.1.- La fase 1A de Font Canya (550-450 aC) 186

2.4.2.2.- La fase 1B de Font Canya (450-375aC) 200

2.4.2.3.- La fase 2 de Font Canya (375-300 aC) 206

2.4.2.4.- La fase 3A de Font Canya (300-225 aC) 217

2.4.2.5.- La fase 3B de Font Canya (225-175 aC) 228

2.4.3.- Anàlisiquantitativa..... 243

2.5.- Hortes de Cal Pons/Valls d'en Foix..... 250

2.5.1.- Descripció dels jaciments..... 250

2.5.2.- Descripció dels conjunts ceràmics.....269

2.5.2.1.- La fase 2 d'Hortes/Valls (375-300/250 aC) 269

2.5.3.- Anàlisiquantitativa..... 295

2.6.- Montjuïc 297

2.6.1.- Descripció del jaciment 297

2.6.2.- Descripció dels conjunts ceràmics..... 310

2.6.2.1.- La fase 2 de Montjuïc (375-300 aC) 311

2.6.2.2.- La fase 3A de Montjuïc (300-225 aC) 325

2.6.3.- Anàlisiquantitativa..... 337

2.7.- Estació Sagrera/Hospital Sant Pau..... 344

2.7.1.- Descripció del jaciment 344

2.7.2.- Descripció dels conjunts ceràmics..... 349

2.7.2.1.- La fase 2 de Sagrera (375-300 aC) 349

2.7.2.2.- La fase 3B de Sagrera (225-175 aC) 353

2.7.2.3.- La fase 3B de Sant Pau (225-175 aC) 361

2.7.3.- Anàlisiquantitativa..... 366

2.8.- Turó de Ca n'Oliver..... 373

2.8.1.- Descripció del jaciment 373

2.8.2.- Descripció dels conjunts ceràmics..... 386

2.8.2.1.- La fase 1A de Ca n'Oliver (550-450 aC) 386

2.8.2.2.- La fase 1B de Ca n'Oliver (450-375aC) 395

2.8.2.3.- La fase 2 de Ca n'Oliver (375-300 aC) 400

2.8.2.4.- La fase 3A de Ca n'Oliver (300-225 aC) 415

2.8.2.5.- La fase 3B de Ca n'Oliver (225-175 aC) 431

2.8.3.- Anàlisiquantitativa..... 456

2.9.- Can Xercavins..... 464

2.9.1.- Descripció del jaciment 464

2.9.2.- Descripció dels conjunts ceràmics..... 469

2.9.2.1.- La fase 3A de Can Xercavins (300-225 aC) 469

2.9.3.- Anàlisiquantitativa..... 471

2.10.- Puig Castellar..... 475

2.10.1.- Descripció del jaciment 475

2.10.2.- Descripció dels conjunts ceràmics..... 491

2.10.2.1.- La fase 1B de Puig Castellar (450-375aC) 491

2.10.2.2.- La fase 2 de Puig Castellar (375-300 aC) 496

2.10.2.3.- La fase 3A de Puig Castellar (300-225 aC) 503

2.10.2.4.- La fase 3B de Puig Castellar (225-175 aC) 513

2.10.3.- Anàlisi quantitativa..... 529

2.11.- Turó de les Maleses..... 535

2.11.1.- Descripció del jaciment 535

2.11.2.- Descripció dels conjunts ceràmics..... 544

2.11.2.1.- La fase 3A de Les Maleses (300-225 aC) 544

2.11.3.- Anàlisi quantitativa..... 545

2.12.- Cadira del Bisbe..... 548

2.12.1.- Descripció del jaciment 548

2.12.2.- Descripció dels conjunts ceràmics..... 556

2.12.2.1.- La fase 3A de Cadira del Bisbe (300-225 aC)..... 556

2.12.3.- Anàlisi quantitativa..... 558

2.13.- Can Bartomeu/Burriac..... 562

2.13.1.- Descripció del jaciment 562

2.13.2.- Descripció dels conjunts ceràmics..... 572

2.13.2.1.- La fase 3A de Can Bartomeu (300-225 aC) 572

2.13.2.2.- La fase 3B de Can Bartomeu (225-175 aC) 575

2.13.3.- Anàlisi quantitativa..... 578

2.14.- Turó del Vent 584

2.14.1.- Descripció del jaciment 584

2.14.2.- Descripció dels conjunts ceràmics..... 596

2.14.2.1.- La fase 2 de Turó del Vent (375-300 aC) 597

2.14.2.2.- La fase 3B de Turó del Vent (225-175 aC) 608

2.14.3.- Anàlisi quantitativa..... 628

2.15.- Vilar del Met..... 633

2.15.1.- Descripció del jaciment 633

2.15.2.- Descripció dels conjunts ceràmics..... 637

2.15.2.1.- La fase 3B de Vilar del Met (225-175 aC) 637

2.15.3.- Anàlisi quantitativa..... 649

2.16.- Cogulló 653

2.16.1.- Descripció del jaciment 653

2.16.2.- Descripció dels conjunts ceràmics..... 666

2.16.2.1.- La fase 1B del Cogulló (450-375aC)..... 666

2.16.2.2.- La fase 2 del Cogulló (375-300 aC) 671

2.16.2.3.- La fase 3B del Cogulló (225-175 aC) 681

2.16.3.- Anàlisi quantitativa..... 687

2.17.- Sant Miquel de Sorba 691

2.17.1.- Descripció del jaciment 691

2.17.2.- Descripció dels conjunts ceràmics..... 698

2.17.2.1.- La fase 1B del Sorba (450-375aC)..... 698

2.17.2.2.- La fase 3B del Sorba (225-175 aC) 706

2.17.3.- Anàlisi quantitativa..... 715

2.18.- Sant Esteve d'Olius..... 720

2.18.1.- Descripció del jaciment 720

2.18.2.- Descripció dels conjunts ceràmics..... 729

2.18.2.1.- La fase 3A de Sant Esteve (300-225 aC) 729

2.18.2.2.- La fase 3B de Sant Esteve (225-175 aC) 735

2.18.3.- Anàlisi quantitativa..... 747

2.19.- Estinclells..... 751

2.19.1.- Descripció del jaciment 751

2.19.2.- Descripció dels conjunts ceràmics..... 761

2.19.2.1.- La fase 3B d'Estinclells (225-175 aC) 761

2.19.3.- Anàlisi quantitativa..... 775

2.20.- Tossal de la Pleta..... 779

2.20.1.- Descripció del jaciment 779

2.20.2.- Descripció dels conjunts ceràmics..... 791

2.20.2.1.- La fase 3B de Pleta (225-175 aC) 791

2.20.3.- Anàlisi quantitativa..... 801

2.21.- Sebes..... 805

2.21.1.- Descripció del jaciment 805

2.21.2.- Descripció dels conjunts ceràmics..... 812

2.21.2.1.- La fase 1A de Sebes (550-450 aC) 812

2.21.3.- Anàlisi quantitativa..... 823

2.22.- Castellot Roca Roja..... 825

2.22.1.- Descripció del jaciment 825

2.22.2.- Descripció dels conjunts ceràmics..... 833

2.22.2.1.- La fase 1A de Roca Roja (550-450 aC)..... 833

2.22.2.2.- La fase 1B de Roca Roja (450-375aC) 843

2.22.2.3.- La fase 2 de Roca Roja (375-300 aC) 853

2.22.2.4.- La fase 3B de Roca Roja (225-175 aC) 860

2.22.3.- Anàlisi quantitativa..... 886

2.23.- Castellet de Banyoles..... 891

2.23.1.- Descripció del jaciment 891

2.23.2.- Descripció dels conjunts ceràmics..... 907

2.23.2.1.- La fase 3B de Castellet de Banyoles (225-175 aC)..... 907

2.23.3.- Anàlisi quantitativa..... 926

2.24.- Coll del Moro..... 930

2.24.1.- Descripció del jaciment 930

2.24.2.- Descripció dels conjunts ceràmics..... 940

2.24.2.1.- La fase 3B de Coll del Moro (225-175 aC)..... 940

2.24.3.- Anàlisi quantitativa..... 956

3.- Anàlisi comparativa. 958

3.1.- Les ceràmiques de producció local. Anàlisi quantitativa.....959

3.1.1.- Caracterització quantitativa 1: els grups tecnològics.....959

3.1.2.- Caracterització quantitativa 2: els grups funcionals.....964

3.1.3.- Caracterització quantitativa 3: annex.....969

3.2.- Consideracions generals sobre les ceràmiques de producció local.....974

3.2.1.- La qüestió de la introducció de les ceràmiques a torn.....974

3.2.2.- Les ceràmiques culinàries de producció local.....981

3.2.3.- La ceràmica fina a torn de producció local.....1003

3.2.3.1.- La vaixella de taula de producció local.....1018

3.2.3.2.- Les ceràmiques de reserva/magatzem de prod. local..1024

3.2.3.3.- Els vasos de transport de producció local.....1047

3.3.- Les ceràmiques d'importació.....1059

3.3.1.- Caracterització quantitativa i tipològica de les ceràmiques importades. Els circuits comercials.....1060

3.3.2.- Caracterització quantitativa i tipològica de les ceràmiques importades. La demanda interna.....1107

4.- Consideracions finals 1128

5.- Bibliografia. 1141

1.- Introducció. Objectius i metodologia.

1.1.- Objectius i marc teòric.

Aquesta Tesi neix essencialment de la voluntat d'obtenir el màxim potencial informatiu possible de l'estudi del mobiliari ceràmic, sens dubte un dels elements de cultura material més abundant en el context de l'arqueologia protohistòrica. Tant és així que, com veurem en molts dels casos treballats, un sol jaciment pot proporcionar conjunts conformats per desenes de milers de fragments ceràmics. Les tasques de processat d'aquesta evidència ingent (rentat, siglat, enganxat, classificació, inventari, dibuix, digitalització, estudi) exigeixen esmerçar tants recursos i, sobretot, tantes hores de feina que assolir aquesta fita esdevé alhora una obligació moral i una necessitat vital.

A banda d'aquesta motivació de caire gairebé personal, en l'origen i, especialment, en l'enfocament d'aquest treball és igual de rellevant una aspiració de caràcter acadèmic o investigador. Es tracta de la intenció de reforçar, amb el nostre cas d'estudi particular relatiu al mobiliari ceràmic d'època ibèrica, una determinada concepció general de l'anàlisi arqueològic de la cultura material. És per aquesta raó que, d'entrada, la nostra proposta pretén anar més enllà dels àmbits més habituals d'anàlisi del material ceràmic, això és, l'obtenció de cronologia i la definició de tipologies crono-culturals. En aquests aspectes l'avenç en els darrers anys ha estat molt important, tot i que desigual. El gruix dels materials d'importació ens presenten ja pocs dubtes quant a cronologies i procedències. Per contra en la caracterització dels materials ceràmics de producció local encara hi ha molt camp per córrer[1].

En aquest treball, doncs, prioritzem una aproximació al mobiliari ceràmic que ens permeti contrastar o plantejar hipòtesis sobre aspectes estructurals de les societats que han fabricat i/o utilitzat aquesta mena d'artefactes. Volem incidir a través del mobiliari ceràmic en totes aquelles qüestions relatives a l'organització socio-política i estratègies econòmiques de les poblacions estudiades. Ho fem sobre la base d'aquelles premisses conceptuals de les ciències socials que assenyalen que la gran majoria dels objectes produïts i consumits per una comunitat són un reflex material dels diferents sistemes socio-econòmics i, anant més enllà, de les diferents formes de vida.

No coneixem una millor síntesi d'aquest propòsit que la que Vere Gordon Childe ofereix a través de la seva genial anàlisi del que representa una canoa de fusta d'època

[1] Aquesta Tesi ha avançat de manera feixuga en paral.lel a un treball immens en aquesta direcció heroicament emprès pel company Xabier Cela, que sabem molt avançat i que confiem no trigarà gaire més a aparèixer.

prehistòrica i un vaixell mercant d'època moderna, que "(...) simbolizan todo un sistema económico y social. La embarcación moderna requiere la reunión y la concentración de una variedad de materias primes traídas desde muchos sitios, a menudo distantes, lo cual presupone un sistema amplio y eficiente de comunicaciones. Su construcción implica la cooperación de grandes grupos de trabajadores, especializados en distintos oficios, que deben actuar conjuntamente, de acuerdo con un plan común y bajo una dirección centralizada. Además de esto, ninguno de dichos trabajadores producirá sus propios alimentos, cazando, pescando o cultivando la tierra. Se nutrirán con los excedentes producidos por otros especialistas dedicados exclusivamente a la producción o recolección de materias alimenticias, quienes, por su parte, podrán vivir también lejos. La canoa, antecesora en línea directa de nuestro barco mercante, también implica una economía y una organización social, pero muy diferentes y mucho más simples. La única herramienta requerida es una azuela de piedra, la cual pudo haber sido hecha por el trabajador en su hogar, de algún guijarro del arroyo más cercano. La madera de la embarcación procede de un árbol local. Para derribar el árbol, desbastarlo y empujar la embarcación hasta el agua, pudo haberse necesitado la cooperación de varios trabajadores. Pero el número requerido habrá sido bastante corto, sin exceder los límites de un grupo familiar. Finalmente, la canoa puede ser hecha perfectamente bien por pescadores o agricultores, en los intervalos que les deja su ocupación principal de procurarse los alimentos para sí mismos y para sus hijos. No presupone materias alimenticias importadas, ni un excedente comunal acumulado, sino que es el símbolo de una economía de comunidades o familias autosuficientes" (Childe 1954, 16-17).

Aquest text reflecteix l'evolució funcionalista i materialista que manifesta el pensament de l'arqueòleg australià a partir de la dècada dels anys 40' del segle passat i és l'origen d'una visió de la cultura material sobre la que posteriorment teoritzarà Lewis R. Binford, sempre vinculant-la directament als sistemes socials de les poblacions subjectes d'estudi: "The explanation of the basic form and structure of the socio-technic component of an artifactual assemblage lies in the nature and structure of the social system which it represents. Observable differences and changes in the socio-technic components of archaeological assemblages must be explained with reference to structural changes in the social system and in terms of processes of social change and evolution" (Binford 1962, 219).

En el cas de l'estudi del mobiliari ceràmic l'assumpció d'aquest paradigma empeny lògicament a fer prevaldre la vessant funcional d'aquests artefactes, entesos com a

instruments necessaris per al manteniment dels sistemes socials. Des d'aquest punt de vista la finalitat pràctica per a la que es fabriquen els objectes o la raó per la qual els consumeixen és l'aspecte més determinant del seu anàlisi. Partim de la base que aquesta funció primària dels artefactes (objectes destinats a activitats de transport, de magatzem, de consum, de processat d'aliments, de tocador, etc.) és el criteri més important perquè és el que remet directament a unes determinades pautes de comportament. Entenem que aquesta funció condiciona per damunt de qualsevol altra factor perquè, com i en quina proporció es fabriquen i es distribueixen els diferents tipus o categories de ceràmiques. En el cas de els materials adquirits de l'exterior la seva funció com a bé de prestigi, derivada de la seva procedència "exòtica" i/o de la seva superioritat o excel·lència tecnològica (del vas en si mateix o del contingut en el cas dels recipients), és l'aspecte més influent per entendre la seva integració, i les particularitats de la mateixa (quantitats, composició, procedència), a la cultura material de les societats receptores.

Hi ha sens dubte altres atributs del mobiliari ceràmic, com ara els formals o estilístics, que també ens informen d'altres trets que caracteritzen les comunitats que els produeixen. No ens referim a la tradicional consideració normativa, aquella que valora els trets formals i decoratius dels elements de cultura material com la plasmació material de la hipotètica idiosincràsia dels pobles. Sense negar, òbviament, l'existència de tradicions culturals de base identitària creiem prou demostrat (i es tornarà a fer en el nostre cas d'estudi) que la seva identificació a través dels elements de cultura material és problemàtica. L'estricta equació que s'establia des del paradigma històrico-cultural entre cada entitat cultural i una associació concreta d'artefactes i manifestacions arqueològiques, incloses les produccions ceràmiques, pot ser fàcilment rebatuda un cop s'assoleix un coneixement consistent del registre material de les diferents èpoques i territoris.

Ens referim, doncs, al valor simbòlic o ideològic que poden contenir els elements de cultura material, i en particular el mobiliari ceràmic, consideració que s'ha posat en el primer pla a partir dels plantejaments de l'arqueologia post-processual. Des d'aquesta perspectiva es reivindica desplaçar l'atenció del "significat sistèmic" dels objectes al seu "significat simbòlic" (Hodder 1988, 163). Es defensa que la informació més valuosa que pot proporcionar la cultura material rau en els missatges no evidents que incorpora, els quals cal fer l'esforç d'interpretar o "llegir" a través d'un exercici hermenèutic de penetrar en la mentalitat de les persones i contextos culturals que l'han generat. Aquest propòsit sens dubte atractiu es demostra que té una complexa translació a la pràctica,

especialment en relació a l'anàlisi ceramològic. Els treballs centrats en els materials ceràmics que segueixen aquest enfocament acaben tractant exclusivament de trets molt parcials de l'evidència, com ara la diversitat de modalitats decoratives o el disseny dels motius representats.

Aquests aspectes del mobiliari ceràmic no han estat desenvolupats en aquest treball, a causa de l'ordre de prioritats coherent amb el marc teòric i metodològic pel que ens decantem. Ens limitarem, doncs, a intentar extreure dels nostres conjunts ceràmics el mateix que el mestre Gordon Childe de la canoa i el vaixell mercant.

1.2.- Metodologia del processat dels conjunts ceràmics.

El marc teòric d'aquest treball té implicacions metodològiques, que es tradueixen en l'aplicació de dos estratègies bàsiques en la manera de processar la documentació de base: l'avaluació dels conjunts ceràmics a partir de grups funcionals i el desenvolupament sistemàtic d'aproximacions quantitatives.

En el tractament del mobiliari ceràmic aquesta pràctica no és la que ha predominat fins ara, essent tradicionalment molt més utilitzats els criteris de caire tecnològic. Això és el que evidencien els tipus de categories ceràmiques usades per tal de classificar els conjunts ceràmics d'època ibèrica, com són: ceràmica oxidada a torn, ceràmica grollera a torn o ceràmica a mà. De fet, la totalitat d'inventaris que hem processat en aquest treball, molt d'ells elaborats per nosaltres mateixos, estan fets a partir d'aquestes categories. Per a desenvolupar una anàlisi basada en grups funcionals és necessari un exercici de reconversió de les dades dels inventaris convencionals. En aquest punt cal justificar tant la definició dels diferents grups funcionals com l'assignació dels tipus adscrits.

1.2.1.- Definició dels grups funcionals.

En aquest camp ens hem limitat a reproduir els grans grups funcionals que hom reconeix relacionats amb el mobiliari ceràmic. En concret, hem mantingut tots els que s'estableixen en el treball de referència de Xabier Cela, centrat en les ceràmiques de producció local a torn de la zona penedesenca (Cela 1994, 153). Per ajudar a il·lustrar algun dels arguments utilitzats en la definició dels diferents grups funcionals incorporem unes imatges de tall etnogràfic, provinents de la reconstrucció d'un espai domèstic tradicional de l'àrea mediterrània, en concret d'un habitatge del segle XVIII a la localitat de Victoria, la capital de l'illa maltesa de Gozo (Figura Intro 1).

A.- Peces de transport. Correspon estrictament als recipients amfòrics, ja siguin els de producció local (les característiques àmfores ibèriques) o els de producció externa al món ibèric (àmfores d'importació).

B.- Peces de magatzem. Són els contenidors destinats a una funció d'emmagatzematge de productes, majoritàriament en àmbit domèstic tot i que no es pot excloure la seva acumulació en espais o edificis comunitaris. Interpretem que és un emmagatzematge no directament vinculat al consum quotidià, és a dir, que no s'utilitza durant els àpats. En canvi són peces que s'acumulen es espais específics de magatzem (Figura Intro 1, E) o que poden tenir també cabuda, en quantitats inferiors, en els espais de cuina i processat d'aliments (Figura Intro 1, B). Correspon a les formes genèriques de tenalles i olles, que inclouen concretament la totalitat de variants tipològiques que formen part de les Forma 2 (tenalles) i Forma 3 (olla) de X. Cela.

Figura Intro 1: Imatges de diversos espais de la „Gran Castello Historic House", situada en el casc antic de la localitat de Victoria/Rabat, Gozo, Malta.

C.- Peces de reserva domèstica. És la categoria que agrupa tot un seguit molt heterogeni de formes que es poden identificar com a contenidors, però no destinats a l'emmagatzematge sinó preferentment vinculats a les activitats quotidianes de consum. Podríem dir que són totes aquelles peces que se situen en una posició intermèdia entre els recipients de magatzem i els vasos de vaixella de taula, els que en fan el lligam. Els casos més paradigmàtics del grup són les formes genèriques de safates o gerrots, que es

poden considerar com la variant de format gran de les escudelles i les gerres[2]. Uns i altres serveixen per a contenir aliments o begudes durant els àpats, però la diferència rau en les dimensions, que és el que provoca que les primeres siguin massa grans per a formar part del servei de vaixella de taula (Figura Intro 1, A). El seu lloc lògic sembla que seria a terra, a l'entorn o proximitat de l'indret on s'està consumint (Figura Intro 1, C i B). Altres formes genèriques que encaixen en aquesta definició teòrica del grup serien les gerres de nansa de cistella, els càlats i, fins i tot, les urnes d'orelletes, tot i que en tots aquests casos hi ha una gran incertesa sobre quina seria la seva funcionalitat concreta.

D.- Peces de vaixella de taula. Aquest grup no requereix tantes explicacions, ja que hom reconeix de manera bastant diàfana el repertori de vasos que s'utilitzen a taula durant els àpats (bàsicament les formes genèriques d'escudelles, plats, bols, gots, copes, tasses, gerretes i gerres) (Figura Intro 1, A). Això és igualment vàlid per a peces de producció local i d'importació. Cal assenyalar que entre les importades la gran majoria són vasos de vaixella fina envernissats però també hi hem considerat els exemplars de ceràmiques comunes que pertanyen a aquestes mateixes formes genèriques. També hem considerat dins d'aquest grup, de manera coherent amb l'enfocament funcional, els vasos de ceràmica a mà que responen a qualsevol de les formes genèriques d'aquesta categoria (bàsicament bols i gerres).

E.- Peces de cuina i processat d'aliments. El component principal d'aquest grup és igualment fàcil de reconèixer; es tracta del conjunt d'olles i cassoles (i les corresponents tapadores) fabricats amb pastes grolleres (a mà o a torn) per tal de resistir millor el contacte directe amb el foc (Figura Intro 1, D). A banda d'aquests peces més característiques hem inclòs en aquest grup les peces tipus morter, gairebé sempre fabricades a torn, ja que la seva funció primària de ratlladors o matxacadors els situa en l'àmbit del processat d'aliments. Uns i altres els trobem en ceràmiques de producció local i importada.

F.- Peces de tocador. Es tracta d'un grup de peces molt puntual, pràcticament documentat únicament en la producció àtica de vaixella fina (*pyxis* i *lekanis*).

Per acabar amb aquest apartat creiem que són necessàries unes darreres precisions. De forma similar a les peces de tocador, hi ha altres tipus de peces encara més infreqüents

[2] La nostra concepció de la diferència entre gerra i gerrot és que la primera és un peça més petita amb una sola nansa (i sovint amb vessador, cas de les enòcoas) mentre que la segona és una peça força més gran que requereix dues nanses i rarament té vessador.

(com ara les cantimplores, barrils, ruscs) que gairebé cada un d'ells exigiria l'ús d'un grup funcional específic raó per la que, per evitar aquesta multiplicació de grups, han estat comptabilitzats en l'apartat d'indeterminats. Pel que fa a les tapadores s'ha aplicat el criteri que les de mides mitjanes i petites es consideren com a peces de vaixella (per a cobrir escudelles i bols) mentre que les de gran format s'integren en el grup de peces de reserva (per a cobrir les safates). Finalment, cal també assenyalar que en el moment de desenvolupar l'anàlisi quantitatiu hem procedit a agrupar alguns d'aquests grups funcionals, aquells que podríem considerar més afins, per tal d'alleugerir el nombre de categories comparables. En concret hem comptabilitzat juntes les peces de magatzem i de reserva domèstica, per una banda, i les de vaixella i tocador[3] per l'altre.

En darrer terme cal reconèixer que hi ha un elevat component interpretatiu en alguna de les assignacions de formes genèriques als diferents grups funcionals, fet que les fa òbviament discutibles. En qualsevol cas, entenem que l'important és establir un criteri, una convenció, que s'ha d'aplicar de forma sistemàtica, per tal de fer possible la comparació entre els diferents conjunts ceràmics que conformen la mostra analitzada. A això cal afegir l'indiscutible nivell de subjectivitat que es dona en el moment de la classificació dels materials ceràmics, molts d'ells conservats en un estat molt fragmentari. En aquest treball el possible efecte distorsionador que això podria tenir s'ha minimitzat al màxim donat que la totalitat de conjunts ceràmics que hi apareixen, o han estat inventariats personalment (la majoria), o s'ha procedit a una revisió directa dels materials sobre la base d'inventaris d'altres. Així l'inevitable biaix subjectiu que es dona, per exemple, en la identificació de petits fragments de vores com a olles, gerrots o gerres, es dona sempre en el mateix sentit, ja que és la mateixa persona qui finalment ha fixat la seva classificació final com a tals. En seguir aquest requisit d'uniformitat de criteri en el processat previ dels materials, que creiem indispensable, queden automàticament exclosos tots aquells conjunts ceràmics que no han estat inventariats o revisats personalment. Aquesta manera de procedir confereix consistència al resultat final però alhora representa un handicap important, ja que limita considerablement la selecció de conjunts ceràmics susceptibles de formar part d'aquest estudi.

[3] A més de les escasses llànties aparegudes, pel criteri que pertanyen totes a les mateixes produccions que els vasos de vaixella fina envernissada importada.

1.2.2.- Sistema de quantificació i de presentació de la documentació.

El tractament analític de la cultura material és una de les exigències que caracteritza el paradigma processual i materialista i que marca l'orientació general d'aquest treball. És sens dubte l'impacte d'aquestes premisses teòriques el que explica l'assumpció de la necessitat d'aplicar aproximacions quantitatives i estadístiques a l'estudi dels diferents components de la cultura material, creixent a partir de la dècada dels anys 70' del segle passat. Pel que fa a la seva aplicació en el camp del mobiliari ceràmic, almenys en el context de l'arqueologia europea cal reconèixer el paper pioner i molt influent dels treballs desenvolupats per Michel Py en el nucli protohistòric de Lattes (Montpeller, Erau). La seva principal aportació consisteix en la concreció d'uns principis metodològics per al tractament estadístic integral dels conjunts ceràmics, els fonaments del qual són uns sistemes de quantificació ben definits (Py i Adroher 1991). Aquests procediments i conceptes bàsics de comptatge (Nombre Total de Fragments, Nombre Mínim Tipològic d'Individus i la ponderació per u) són els que venim aplicant de fa temps en el processat del mobiliari ceràmic dels jaciments ibèrics de la costa catalana i, per suposat, en aquest treball.

En els darrers anys observem que ha ressorgit un cert interès per a reprendre el debat a l'entorn dels procediments de quantificació, amb el propòsit d'explorar nous sistemes, els més afinats possibles (Adroher, Sánchez i De la Torre 2015; Adroher *et alii* 2016). Essent innegable que tota nova proposta és sempre atractiva i interessant, volem insistir que l'important de qualsevol dels sistemes de comptatge que es puguin concebre és proporcionar una base comuna imprescindible per a desenvolupar exercicis d'anàlisi comparat, com més amplis millor. En darrer terme dels índexs obtinguts, sigui quin sigui el sistema emprat, el més valuós és la seva aportació com a indicador de tendències, que prenen el màxim sentit en la comparació entre diferents contextos, com més millor, i no tant la xifra absoluta resultant en cada un dels contextos de procedència.

Més enllà dels sistemes de comptatge utilitzats, en aquest treball hem aplicat una mecànica de „quantificació aplicada" també proposada temps enrere (Asensio i Sanmartí 1998). Es basa en la definició d'un seguit de nivells d'anàlisi concebuts per a obtenir les tendències quantitatives d'aquelles qüestions que considerem més significatives per a l'objectiu de caracteritzar el comportament dels conjunts ceràmics. Aquestes són: el volum global de les importacions, la composició interna de les importacions, les procedències de les diferents categories de ceràmiques importades o la composició de

les ceràmiques de producció local per criteris tecnològics i per criteris funcionals. Per altra banda, en un treball d'aquesta naturalesa ha de ser possible l'elaboració de qualsevol altra modalitat d'anàlisi, per abordar tot tipus de qüestions que altres investigadors considerin igualment rellevants. Això és el que permet la presentació de la base documental en els quadres-resums, on apareix sintetitzat el conjunt de dades tipològiques i quantitatives agrupades per fases cronològiques, sense necessitat d'acudir als inventaris d'origen. Aquesta és una altra de les aportacions fonamentals provinents del treball realitzat a Lattes que hem adoptat en aquest i altres treballs, amb les necessàries adaptacions degudes a les particularitats dels conjunts ceràmics de contextos ibèrics.

En darrer terme creiem necessari acabar aquest apartat amb unes consideracions sobre la fiabilitat de l'exercici quantitatiu desenvolupat en aquest treball. A nivell qualitatiu és evident que la formació i naturalesa dels contextos estratigràfics en que es recuperen els conjunts ceràmics pot influir decisivament en la seva composició. És per aquesta raó que ni tant sols s'ha tingut en compte la possibilitat d'utilitzar conjunts ceràmics de contextos on hi ha una deposició intencional de materials seleccionats, cas de les necròpolis o de dipòsits rituals. En aquest sentit creiem que confereix prou garanties el fet que la gran majoria dels conjunts ceràmics analitzats provenen de nivells d'enderroc i abandonament d'estructures o d'abocaments d'amortització de sitges. Es tracta de situacions o accions que creiem perfectament equiparables. En tots dos casos sembla del tot segur que no hi ha cap mena de selecció prèvia dels materials abandonats o abocats i que, per contra, proporcionen un bon testimoni del mobiliari en ús en el moment de la seva gènesis.

A nivell quantitatiu és clarament rellevant el volum de la base documental, d'entrada per un principi bàsic de fiabilitat estadística. Però, de manera especial, a causa de la particularitat de l'evidència arqueològica, per evitar distorsions puntuals és recomanable no només utilitzar conjunts ceràmics quantiosos sinó procurar que aquests procedeixin de l'agrupació de diferents contextos estratigràfics contemporanis, quants més millor. L'enderroc d'una sola estança, encara que proporcioni una quantitat elevada de materials, pot generar una d'aquestes distorsions si resulta que en aquest espai de manera circumstancial no hi havia en ús una categoria determinada de ceràmiques en el moment del seu abandonament. Aquest efecte quedarà amb tota seguretat compensat si s'acaben avaluant els materials provinents dels enderrocs de tota la casa o, millor encara, d'un barri o sector significatiu de l'assentament.

A nivell de xifres absolutes és interessant assenyalar que ens ha estat possible comprovar com a partir d'uns volums determinats els índexs resultants de l'aplicació dels nivells d'anàlisi es modifiquen escassament, encara que la base documental augmenti sensiblement. El llarg procés d'elaboració d'aquesta tesi ens ha proporcionat diversos exemples en aquest sentit. Una primera quantificació realitzada després de les primeres sis campanyes d'excavació efectuades en el nucli del Castellet de Banyoles (1998-2003), sobre una base documental de 13269 fragments i 872 individus recuperats fins el moment, s'obtenia una proporció del 7,1 % d'importacions ceràmiques. L'afegit dels materials provinents de les dotze campanyes posteriors (2004-2015) ha acabat generant un conjunt final de 29386 fragments i 1612 individus, gairebé el doble que la mostra inicial; tanmateix la proporció d'importacions es manté gairebé inalterada, en el 6,8 % del total d'individus.

1.3.- Abast cronològic i geogràfic.

La definició dels límits cronològic en aquest treball no és només aquella precisió introductòria necessària sinó que també té molt a veure amb el que s'ha comentat en l'apartat anterior sobre la fiabilitat de l'aproximació quantitativa efectuada. De fet, el factor decisiu alhora de fixar l'abast cronològic ha estat garantir que els conjunts ceràmics que es comparen s'han generat en un context homologable. Així, entre els segles VI i III aC creiem que existeix una situació estable en relació a les lògiques o dinàmiques més essencials que tenen incidència directa en la configuració dels conjunts ceràmics. Així, al llarg de tot aquest període el gruix de la ceràmica local es produeix a torn de manera estandarditzada al costat d'una part minoritària a mà en contextos domèstics, seguint uns paràmetres bàsics que no es modifiquen significativament. Aquest no és el marc que caracteritza el període de la primera edat del ferro, en el que encara no s'ha implantat el coneixement del torn ceràmic i el cent per cent de les ceràmiques de producció local són fabricades a mà. Pel que fa a les ceràmiques importades al llarg de tot aquest període la seva composició depèn estrictament de la demanda de les elits locals i de la seva provisió per part d'agents comercials i colonials externs. Aquest escenari canvia radicalment en el període ibèric tardà (segles II-I aC.), en el moment que el territori s'integra en l'aparell administratiu i polític de Roma. Hi ha un nou factor que transforma radicalment la dinàmica d'adquisició i distribució en aquest cas dels materials d'importació. És en aquest sentit que diem que no són períodes totalment homologables al tram que va dels segles VI aC al III aC, ja sigui en relació a

la lògica que regeix la producció de la ceràmica de producció local per la banda alta (primera edat del ferro), ja sigui a causa de la dinàmica que determina la conformació dels lots de ceràmiques importades per la banda baixa (període ibèric tardà o romà republicà). Aquesta consideració és transcendent perquè en aquest context d'estabilitat bàsica en el comportament ceramològic que es dona entre els segles VI i III aC no detectem cap d'aquelles incidències o factors de distorsió sobre els que alertava Michel Py (Py 1990, 542-543), almenys d'aquells prou influents i generalitzats com per a invalidar l'exercici de quantificació comparada realitzat.

Pel que fa als límits geogràfics el propòsit inicial era abastar el màxim de comunitats ètniques ibèriques de la zona catalana, tant de la costa com de l'interior. En darrer terme la necessitat de posar uns límits raonables al treball, tant temporals com d'extensió, és el que ha acabat determinant l'abast final en aquest aspecte. És el que ha provocat, per exemple, la „caiguda" del territori indiketa, del que disposem d'alguns conjunts començats a processar (Mas Castellar de Pontós, Sant Julià de Ramis, Ullastret) però no a un nivell representatiu. Finalment, ha estat possible presentar una mostra formada per 54 conjunts ceràmics procedents d'un total de 27 jaciments, repartits entre els territoris ilercavó (4), cossetà (7), laietà (10), lacetà (4) i ilergeta (2) (Figura Intro 2).

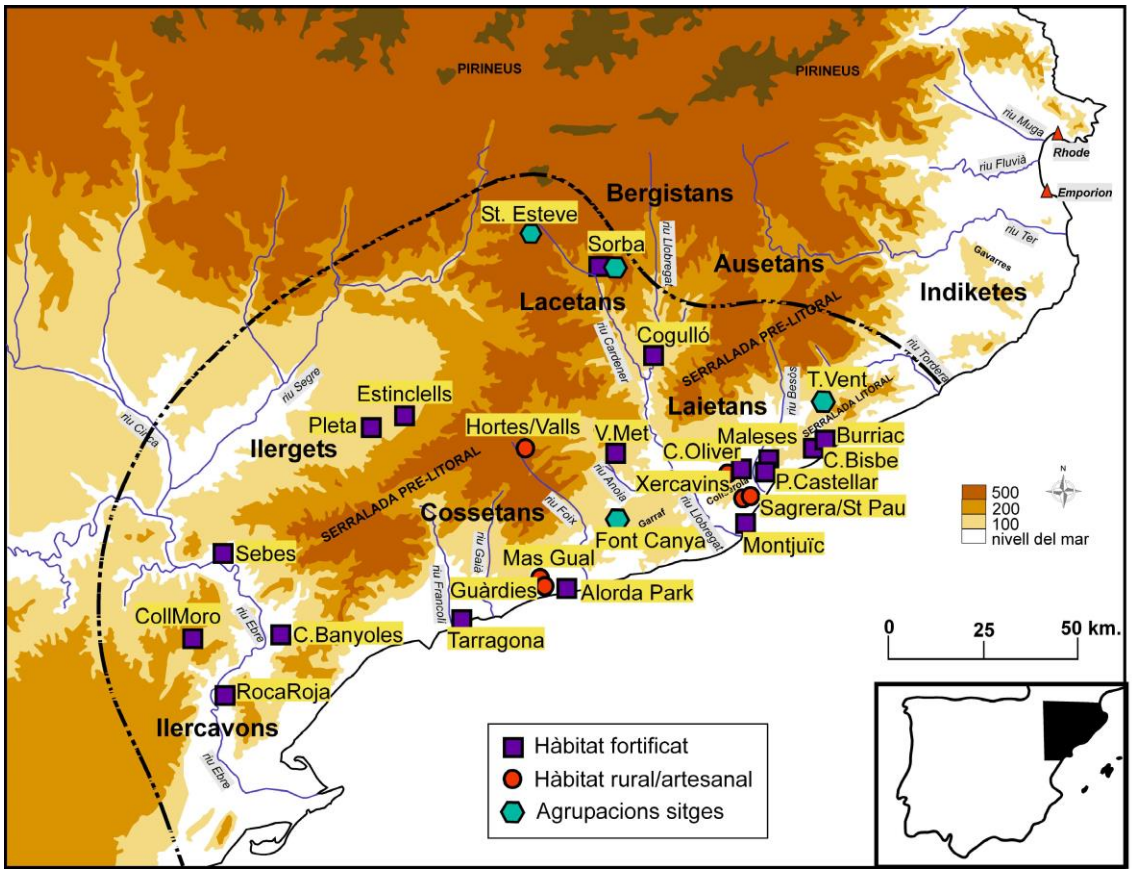

Figura Intro 2: Mapa amb la ubicació dels assentaments considerats en aquest treball.

1.4.- Context crono-cultural.

En el cos central del treball (Capítol 2) hem cregut necessari acompanyar la presentació i descripció dels conjunts ceràmics amb una descripció detallada dels jaciments de procedència. Entenem que aquesta contextualització és indispensable, per tal que resti justificada de manera consistent la interpretació de la naturalesa i funció dels diferents assentaments, factor cabdal en les consideracions generals que desenvolupem en els apartats finals (Capítols 3 i 4).

El que pretenem fer en aquest apartat és la contextualització del conjunt d'aquests jaciments en el seu marc cronològic i territorial. La informació que han aportat s'ha integrat en un quadre general sobre l'evolució i modalitats organitzatives de les comunitats ibèriques a la zona del nord-est de la península Ibèrica que s'ha anant elaborant en els darrers anys (Asensio *et alii* 1998; Sanmartí 2001 i 2004). Aquest model constitueix el marc de referència general del treball i entenem que ha de ser explicitat atès que té un component més interpretatiu que no pas descriptiu.

El període ibèric antic ve precedit per uns períodes de bronze final i primera edat del ferro que a la zona subjecte d'estudi es caracteritza per la diversitat de comportaments en alguns aspectes transcendents (Pons 1994; López Cachero 2007). Un dels més significatius, perquè remet a trets bàsics de les formes de vida, és el fenomen de l'urbanisme (en la seva concepció més bàsica, la de nuclis permanents amb arquitectura en pedra i estructura regular prèviament planificada, sovint amb construccions defensives). A la zona de les Terres de Ponent, des de la vall del Segre cap a l'oest, aquest patró urbà engega a inicis del Bronze Final, de manera que en el segle VI aC aquesta modalitat d'assentaments ja compta amb una tradició de més de 500 anys (Junyent, Lafuente i López Melción 1994; López Melción i Gallart 2002). De fet, l'urbanisme a la zona ha evolucionat des de formes molt simples (Genó, Colomina, Vincamet) a casos extremament sofisticats, el millot exponent dels quals és la construcció en el segle VIII aC de la imponent fortalesa de Els Vilars (G.I.P. 2003). En aquest assentament l'entrada en el període ibèric (allò que tradicionalment s'ha anomenat „iberització") es manifesta bàsicament en l'aparició de les característiques ceràmiques a torn pintades, en el context d'un nucli fortificat que no modifica en allò essencial la seva estructura i disseny preexistent, més enllà del reforç del sistema defensiu amb l'afegit d'un espectacular fossar (Junyent *et alii* 2009-2010).

En segle VIII aC el contrast és molt fort entre unes comunitats occidentals que ocupen fortaleses d'una gran complexitat estructural[4] mentre que les comunitats orientals de la façana mediterrània viuen en assentaments formats per agrupacions de cabanes construïdes amb materials peribles, la gran majoria de petites dimensions (Francès i Pons 1998). Amb l'evidència actualment disponible sembla que a partir d'aquesta cronologia es dona una evolució diferenciada en els sectors costaners al sud i al nord del massís del Gàrraf. En el segle VII aC apareixen els primers nuclis de patró urbà a les zones del curs inferior de l'Ebre i a les comarques penedesenques (Belarte *et alii* 1994; Bea *et alii* 2008), mentre que al Maresme, Vallès i planes empordaneses aquesta transformació no es farà efectiva fins ben entrat el segle VI aC (Francès 2000), ja en època ibèrica antiga. A la zona de l'Ebre ha estat possible distingir una diversitat tipològica de nuclis; amb poblats extensos (Moleta del Remei, Puig Roig del Roget), petits llogarets o punt de control (Barranc de Gàfols, Ferradura) i residències de grups o famílies preeminents (Aldovesta, Sant Jaume Mas d'en Serra), la interdependència dels quals fa pensar en entitats políticament integrades d'un abast geogràfic limitat (Garcia Rubert 2015). S'ha desenvolupat una incipient jerarquització interna, amb l'ascens de „grans homes" que es distancien de la resta (Sanmartí 2010, 94), fins i tot físicament en ocupar residències segregades (Aldovesta, Sant Jaume Mas d'en Serra). Així es crea l'escenari que fa factible l'inici d'una intensa dinàmica de comerç colonial, protagonitzada per l'intercanvi de vi fenici occidental pels recursos minero-metal.lúrgics locals, amb especial rellevància de la galena argentífera de les mines del Priorat (Rafel 2013). La continuïtat dels assentaments tipus aldees de cabanes més enllà de la primera edat del ferro està constatada a tota l'àrea al nord del Gàrraf, tot i que s'observa com alguns assentaments (Can Roqueta a Sabadell) poden assolir dimensions importants (Palomo i Rodríguez 2000-2001). L'aparició de formes urbanes en aquesta zona es fa esperar fins a la segona meitat del segle VI aC, amb casos destacables com el d'Ullastret on les febles cabanes de materials peribles segueixen ocupades fins el 550 aC (Martín i Sanmartí Grego 1976-1978), quan són substituïdes per un nucli de tres ha. de superfície dotat d'una potent muralla amb torres circulars (Martín 2000). Els detalls constructius del sistema defensiu semblen provenir de la tradició arquitectònica grega (Olmos 2008), fet que reforça la idea que aquesta transformació tan ràpida s'ha de vincular amb la fundació de l'establiment grec foceu a la *palaia polis* d'Empúries vora

[4] Utilitzem el plural perquè tot apunta que el cas dels Vilars no era excepcional, tal com estan demostrant les recents excavacions en el Molí d'Espígol (Principal 2006-2007).

el 575 aC (Martín i Plana 2012). És una dinàmica equiparable en molts aspectes a la que es dona entre les comunitats veïnes de la Gàl.lia meridional (Garcia 2004), també pel que fa al paper determinant del factor colonial, en aquest cas a través de *Massalia* (Garcia i Bouffier 2017).

El primer tret que cal ressaltar del període ibèric antic és que el patró urbà d'assentament, i totes les profundes implicacions associades (sedentarisme, agricultura intensiva, competència entre comunitats, jerarquització social, etc) ja són una realitat consolidada en el conjunt de la població del nord-est peninsular, sigui quin sigui el procés previ a la seva implantació. Malauradament d'aquest període la documentació disponible a nivell de nuclis de poblament és molt escassa (Sanmartí 2005, 341), molt més pobre que la de la fase precedent i la de les fases posteriors. Cal dir que en alguns casos, especialment a la zona del curs inferior de l'Ebre, es constata que la transició al període ibèric antic és traumàtica, amb abundants abandonaments sobtats amb traces de destrucció per incendi. Per norma general, amb l'excepcional cas d'Ullastret a banda, s'imposa la percepció que els assentaments d'aquest període no són gaire extensos i d'estructura senzilla (Sebes, Coll del Moro Serra d'Almos, Alorda Park, Ca n'Oliver) (Sanmartí *et alii* 2006).

És un registre conservat molt deficient que no reflecteix un canvi en l'estructura social d'aquestes comunitats, que sens dubte és el tret més rellevant d'aquest període. És el moment en què, en un procés de complexitat creixent, s'assoleix un estadi caracteritzat per la conformació d'unes elits de tipus aristocràtic. L'evidència més contundent per donar suport a aquesta afirmació prové del registre funerari (Sanmartí 1992), concretament, de la combinació de la forta reducció del nombre absolut d'enterraments (que remet al caràcter cada vegada més exclusiu del tractament funerari) i l'eclosió de les anomenades „tombes de guerrer", tan característiques de les necròpolis paleo-ibèriques septentrionals (Graells 2004).

Aquesta evolució constant és manté en arribar al període ibèric ple, on la novetat més destacable seria la configuració d'entitats polítiques de tipus estatal o proto-estatal, en alguns casos d'una escala espacial molt considerable (Sanmartí 2001). Tot sembla indicar que les aristocràcies emergents han accentuat el seu poder i desenvolupen mecanismes cada vegada més elaborats de govern i d'explotació econòmica de les classes subordinades. L'estructura del poblament, de la tipologia diversa d'assentaments i de la seva relació d'interdependència jeràrquica han estat, d'entrada, els elements a partir dels quals es fonamenta la hipòtesis de l'aparició de formacions estatals. En segon

lloc són els aspectes l'estudi dels quals ens permet aprofundir en la seva caracterització i, més enllà, en la diversitat de formes d'organització sociopolítica dels pobles ibers septentrionals.

L'abundant registre arqueològic d'assentaments del període ibèric ple (Segles IV-III aC) ara sí que fa possible un anàlisi dels territoris polítics de la zona catalana. En relació a les principals comunitats que s'estenien per la costa catalana, les de cossetans, laietans i indiketes, l'anàlisi de l'estructura del poblament ha permès identificar uns territoris polítics que aparentment coincideixen amb els d'aquests pobles (Sanmartí 2001), tal com els podem restituir a partir de les fonts literàries i numismàtiques. Es tracta de territoris importants, d'entre 2000 i 2700 km2 (Figura Intro 3), amb una estructura de poblament jerarquitzada en la que es distingeixen nuclis de poblament concentrat de tres ordres diferents de grandària i que compleixen funcions diverses (Asensio *et alii* 1998).

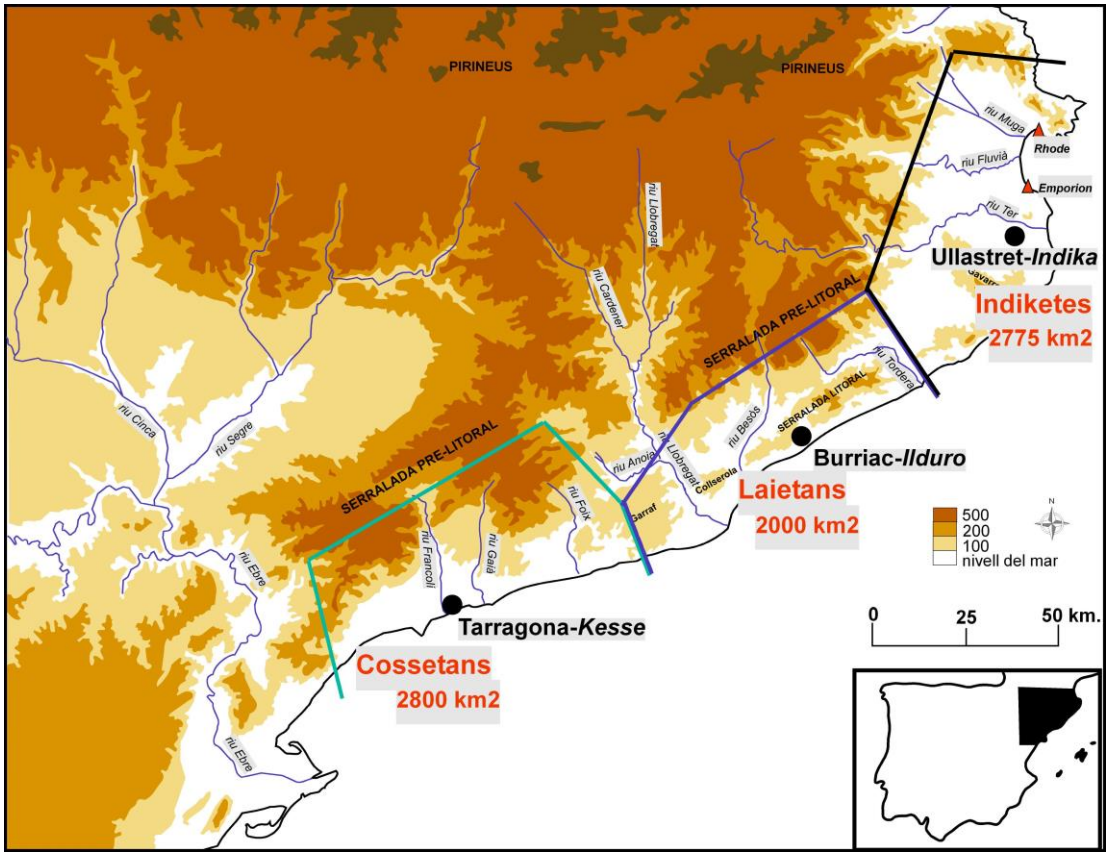

Figura Intro 3: Model d'integració política dels territoris cossetà, laietà i indiketa en el període ibèric ple (Segles IV-III aC.

En el centre de cadascuna d'aquestes entitats hi ha sempre un nucli urbà de grans dimensions, amb una grandària molt superior a la de qualsevol altra assentament conegut dins del mateix territori. Aquest requisit es compleix en els casos d'Ullastret a

la zona indiketa (16 ha.) (Martín *et alii* 2010)[5], en el de Burriac a la Laietània (10 ha.) i en el de Tarragona a la Cossetània (10 ha.), tret que per si sol justifica la seva consideració de nuclis de primer ordre que exerceixen la funció de capital dels respectius territoris polítics (Figura Intro 4). En uns i altres hi ha tot un seguit de trets compartits que els identifiquen. A nivell estructural: complexitat de la trama urbana, sistemes defensius sofisticats, habitatges preeminents i edificis públics no residencials. A nivell de cultura material: objectes de caràcter polític i administratiu (testimonis epigràfic, monedes) o de caràcter sumptuari o elitista (armament, joies, escultura) i, com veurem més endavant, proporcions elevades d'importacions. I a nivell d'elements associats: grans camps de sitges, intensa ocupació periurbana i necròpolis.

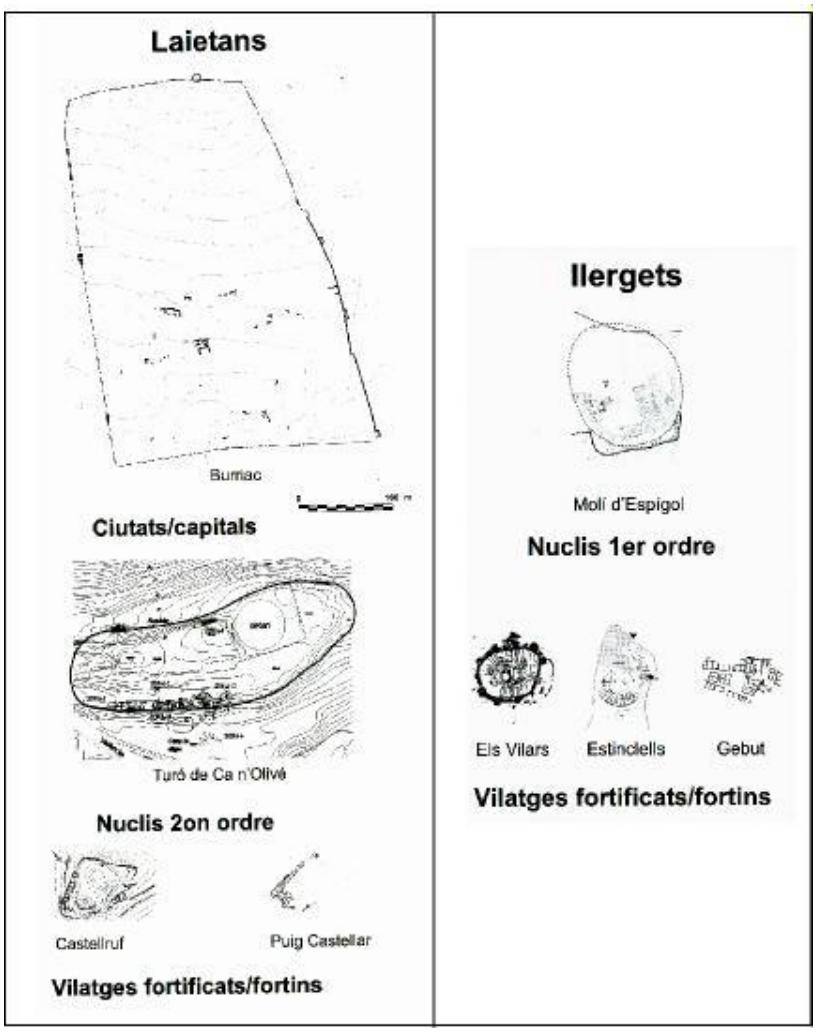

Figura Intro 4: Representació a escala dels diferents tipus de nuclis de poblament concentrat documentats en els territoris laietà i ilergeta.

[5] A partir d'aquí només posarem referències bibliogràfiques d'aquells jaciments o aspectes que no sortiran esmentats posteriorment. És el cas, per exemple, de tots els jaciments de la zona indiketa o d'altres de l'àrea abastada en aquest treball però que no apareixen en la descripció dels nuclis seleccionats realitzada en el capítol 2.

Hi ha una sèrie de nuclis que són d'unes dimensions molt més reduïdes i en els què es documenten la majoria d'aquests trets però en una intensitat i entitat inferior (Figura Intro 4). Tenen dispositius defensius complexos i habitatges destacats però no està comprovada la presència d'edificis „singulars" no residencials i mai no apareixen associats a necròpolis. En serien exemples paradigmàtics els jaciments de Ca n'Oliver (1,8 ha.) i Cadira del Bisbe (3/4 ha.) a la Laietània, el de Sant Julià de Ramis (4 ha.) a l'Indigècia (Burch, Nolla i Sagrera 2011) o els de Masies de Sant Miquel i Vilar de Valls a la Cossètania (4 ha.). Tots ells són considerats ciutats petites que fan la funció de centres vertebradors de diferents sectors dels extensos territoris polítics dels que en formen part. En qualsevol cas el gruix del poblament concentrat correspon a assentaments de dimensions encara més modestes (Figura Intro 4), dels volts de les 0,5 ha., caracteritzats per la seva simplicitat urbanística i estructural i per l'absència dels atributs de cultura material i elements associats esmentats. Els jaciments del Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet o del Puig Castellet de Lloret (Pons, Toledo i Llorens 1981), serien els millors exponents d'aquest tipus de nuclis de tercer ordre o „vilatges fortificats". La seva habitual ubicació dalt d'elevacions de difícil accés fa pensar en una funció prevalent de control del territori, fet que no exclou altres funcions donat que es tracta d'un tipus de nucli molt abundant.

El darrer component de l'estructura del poblament present en aquestes tres comunitats ètniques de la costa catalana és el del poblament rural dispers. El seu coneixement ha estat sens dubte greument afectat per la fragilitat del seu rastre arqueològic, en tractar-se d'assentaments ubicats enmig de la plana, petits, no fortificats i d'escassa consistència arquitectònica. Tanmateix hi ha sectors del Baix Penedès, el Pla de Barcelona o l'Alt Empordà on la confluència d'intervencions preventives i de recerca han permès constatar una alta densitat d'implantació i una relativa diversitat interna. Recentment hem proposat una distinció entre masos o unitats d'explotació isolades (Argilera, Albardes, Hospital Sant Pau, Facultat de Medicina, etc.), llogarets o unitats d'explotació agrupades (Les Guàrdies, Mas d'en Gual, Can Xercavins, Mas Gusó, Saus, etc.) i residències senyorials rurals (Can Calvet, Fondo del Roig, etc.) (Asensio 2015). En darrer terme a totes tres zones s'ha identificat un tipus peculiar d'assentament, en el que el component principal és una important concentració de sitges, associada a un espai residencial no fortificat que ocupa només una petita part de l'extensió del nucli. El jaciment indiketa del Mas Castellar de Pontós (Pons *et alii* 2002), el cossetà de Turó de la Font de la Canya i, tal vegada, el laietà de Turó del Vent, són els que han permès

definir aquesta mena de centres especialitzats en l'acumulació de grans quantitats d'excedents cerealístics. Especialment en els dos primers hi ha indicis inequívocs de que els seus escassos residents permanents podrien pertànyer a segments socials d'estatus elevat , tal vegada els „representants" de les elits regionals destinats al control i gestió d'aquestes importants concentracions de reserves cerealístiques.

A partir d'aquí es podria plantejar l'existència d'una relació jeràrquica, almenys entre els tres primers tipus de nuclis rurals, amb forts nivells d'interdependència mútua. En aquest sentit un detall significatiu podria ser el fet de l'absència d'agrupacions de sitges en les residències senyorials, mentre que sempre n'apareixen en les altres dues categories de nuclis rurals. Això permet plantejar la subordinació de la corresponent xarxa d'establiments rurals menors, llogarets i masos, a cada una de les residències senyorials. Entenem, doncs, que l'estructura del poblament rural està dissenyada amb l'objecte prioritari de vehicular, de la manera més eficient possible, els excedents agrícoles des de les masses de població productora envers els estaments dirigents minoritaris. Això explicaria la presència o incorporació de segments aristocràtics dins d'aquest poblament rural, radicats en les residències senyorials o en els nuclis especialitzats, fenomen que es generalitzaria a partir del segle V aC., és a dir, a partir del moment que es configuren entitats d'integració política de tipus estatal.

Ja hem assenyalat que aquesta articulació política del poblament és molt similar en els territoris de cossetans, laietans i indiketes però no es reconeix en la resta de sectors de la zona catalana, entre altres, en els territoris de lacetans, ilercavons i ilergetes (Figura Intro 4). Començant per la base de l'estructura piramidal del poblament, a les zones ilergetes i ilercavones res sabem d'un poblament rural equiparable al que acabem de descriure, fet que no sembla atribuïble a una deficiència del registre. Més aviat pensem que aquest fenomen s'ha de relacionar amb l'existència de sistemes productius i econòmics diferents, atenent al fet que l'absència dels petits nuclis rurals de plana coincideix amb els territoris on no hi ha grans concentracions de sitges, és a dir, on no es dona una estratègia enfocada en l'obtenció d'importants quantitats d'excedent cerealístic.

La segona diferència de comportament igualment rellevant se situa en l'extrem oposat de l'estructura piramidal del poblament, en la cúspide, ja que a hores d'ara l'evidència arqueològica no sembla contrastar l'existència de ciutats de primer ordre. Es tracta d'una qüestió cabdal que és subjecte d'una intensa discussió, certament encara oberta. Així, les troballes recents realitzades en el jaciment de Prats del Rei (Anoia) han donat

peu a la seva identificació com a *Sikarra*, capital d'una entitat estatal centralitzada corresponent a la totalitat del territori ètnic dels lacetans (Salazar i Rafel 2015; Junyent 2015). Des del nostre punt de vista, l'evidència presentada és encara feble per a acceptar aquest plantejament; de fet, l'anàlisi topogràfica de l'indret i la ubicació del fossat permet estimar que l'assentament ibèric ocupava una plataforma elevada d'uns 7.400 m^2 de superfície, mentre que l'extensió urbana que depassa els límits del fossat sembla correspondre a una ocupació del període ibèric tardà (segles II-I aC). En el cas ilergeta, no hi ha dubte que l'emplaçament associat a la *Iltirta* de les fonts històriques i numismàtiques, el turó de la Seu Vella de Lleida, reuneix totes les condicions necessàries per acollir una aglomeració urbana de primer nivell. Però el registre arqueològic no ha permès verificar aquesta hipòtesi; ben al contrari, després d'abundants intervencions arqueològiques preventives realitzades en diferents punts del turó la cronologia més antiga documentada correspon sistemàticament a horitzons republicans, en cap cas anteriors al 100 aC, fins al punt que es parla d'una «ciutat oculta» (Payà i Pérez 2007). En el cas de la zona ilercavona, des de l'Ebre al Matarranya, es reprodueix la impossibilitat d'identificar una aglomeració urbana d'època ibèrica plena. Els casos sovint interpel·lats, els d'*Hibera*/Tortosa (Diloli, Ferré i Vilà 2012) o el d'*Osicerda*/El Palao (Moret 2005-2006), més enllà de les referències històriques, presenten el mateixos problemes de verificació arqueològica de la seva condició urbana abans del 200 aC. Per la seva banda l'aparició del Castellet de Banyoles és un fenomen tardà, de les darreries del segle III aC, amb certs elements singulars que fan pensar en una conjuntura excepcional, tal vegada vinculada a una reacció de la població local als moviments i interessos cartaginesos derivats de la implantació bàrquida a la Península Ibèrica (Sanmartí *et alii* 2018, 217). Dit això, cal ressaltar que en tots tres territoris fins i tot es fa difícil constatar l'existència de nuclis equivalents a les anomenades ciutats de segon rang, aquelles amb grandàries compreses entre les 2 i 4 ha.

En definitiva, a la Catalunya interior tan sols està arqueològicament constatada l'existència de dues categories o nivells d'assentaments, a diferència dels cinc o sis, inclosos els establiments rurals, dels territoris costaners (Figura Intro 4). Per una banda, hi hauria els nuclis que presenten unes dimensions superiors i una major entitat arquitectònica, raó per la qual els podríem considerar com a «nuclis de primer ordre», amb un rol central o preeminent a nivell local. A la zona ilergeta l'exemple paradigmàtic és el del Molí d'Espígol de Tornabous, amb una àrea urbana de 1,2 ha muralles endins, en la que hi ha un parell d'edificis «singulars» interpretats com a

residències nobiliàries (Cura 2006, 170; Principal, Camañes i Monrós 2010, 28), a la que cal afegir una àmplia àrea d'ocupació peri-urbana, de 1,5 ha, amb un caràcter essencialment artesanal i econòmic (Principal, Asensio i Sala 2012). Sense sortir de la comarca de l'Urgell proposem afegir-hi el nucli de la Pleta de Belianes, amb una superfície urbana lleugerament superior (1,4 h.). El segon nivell estaria format per una extensa xarxa de nuclis fortificats situats dalt de tossals, de dimensions modestes que poden oscil·lar entre els 2000 i els 5000 m^2, el més ben conegut dels quals és el nucli dels Estinclells, a Verdú. Només en aquest sector ilergeta oriental se'n coneixen molts més d'un patró similar (Tossal de Mor de Tàrrega, Tossal del Moro de Castellserà, Tossal Rodó de Verdú, Castell de Guimerà i Pla de les Tenalles a Granyanella), fet que dona idea de l'alta densitat d'aquest tipus d'assentaments (Asensio *et alii* 2016).

A la zona lacetana entre els nuclis de major entitat podem incloure amb seguretat el cas del Cogulló (6000 m2) en el sector del riu Llobregat, molt probablement també el de Sant Miquel de Sorba (7000 m2) a l'àrea del Cardener i, des del nostre punt de vista, el de Prats de Rei (7400 m2) en el sector del riu Anoia. Per sota trobem nuclis de poblament concentrat força més modestos, una mena de viles closes, petites i senzilles, com ara el nucli d'Anseresa (2700 m2) i el poblat del Castellvell (3000 m2) (Asensio *et alii* 2012). En un moment avançat del període ibèric ple, ja dins del segle III aC, es constata la implantació del tipus d'assentaments caracteritzats per un extens camp de sitges associat a un hàbitat de reduïdes dimensions, destinats a l'acumulació i gestió de grans quantitats d'excedents cerealístics. És el que posa de manifest el jaciment de Sant Esteve d'Olius, al que cal afegir l'ocupació del segle III aC a Sant Miquel de Sorba. Aquest fenomen ha permès plantejar que s'està produint una integració d'aquests territoris del Llobregat/Cardener en les dinàmiques econòmiques de les zones costaneres, especialment amb el territori laietà, fet que també podria tenir una traducció a nivell de l'adscripció política de la seva població (Asensio *et alii* 2009).

Finalment, en el sector ilercavó de la vall de l'Ebre i la costa de Castelló durant el segle IV i la major part del segle III aC el poblament conegut està format per una densa xarxa de nuclis fortificats de dimensions sempre inferiors als 5000 m^2 (Castellot de la Roca Roja, l'Assut, Planetes, Valletes, Moleta del Remei, Puig de la Misericòrdia, Puig de la Nao), molts d'ells amb aspecte de fortí o ciutadella (Bea *et alii* 2012). Les diferències són tan escasses que no sembla possible establir diferències de nivell jeràrquic entre ells. En el sectors interiors de la Terra Alta i Matarranya sí que semblen identificar-se nuclis preeminents, ja que casos com els del Coll del Moro de Gandesa o el de Sant

Antoni de Calaceit (7000 m2) (Jornet 2017) destaquen per les seves dimensions i complexitat urbanística, molt per sobre d'una sèrie d'assentaments molt petits, sens dubte subordinats. Entre aquests darrers hi ha nuclis tan diferents com el potent fortí dels Castellans de Queretes (1000 m2) (Romeo 2002) o el minúscul vilatge clos de La Gessera de Caseres (200 m2) (Diloli *et alii.* 2018).

Aquest panorama correspon a una situació d'elevada fragmentació política, amb un territori ilerget, ilercavó i lacetà que s'organitzen a partir de la configuració i coexistència d'un nombre elevat de formacions polítiques diferents (Figura Intro 5). El seu abast geogràfic seria molt limitat i es caracteritzen per una relació heteràrquica entre elles, és a dir, sense subordinació d'unes respecte de les altres (Sanmartí 2010, Bermúdez 2010, Belarte i Noguera 2015). Això no comporta l'absència de relacions jeràrquiques (Sanmartí i Belarte 2013, 121), amb una estructura social interna dominada per segments aristocràtics de manera paral·lela a les grans entitats de la zona costanera. La diferència essencial rau en l'escala de les diferents unitats polítiques i la manca d'un sistema integrat centralitzat que abasti la totalitat del territori ètnic.

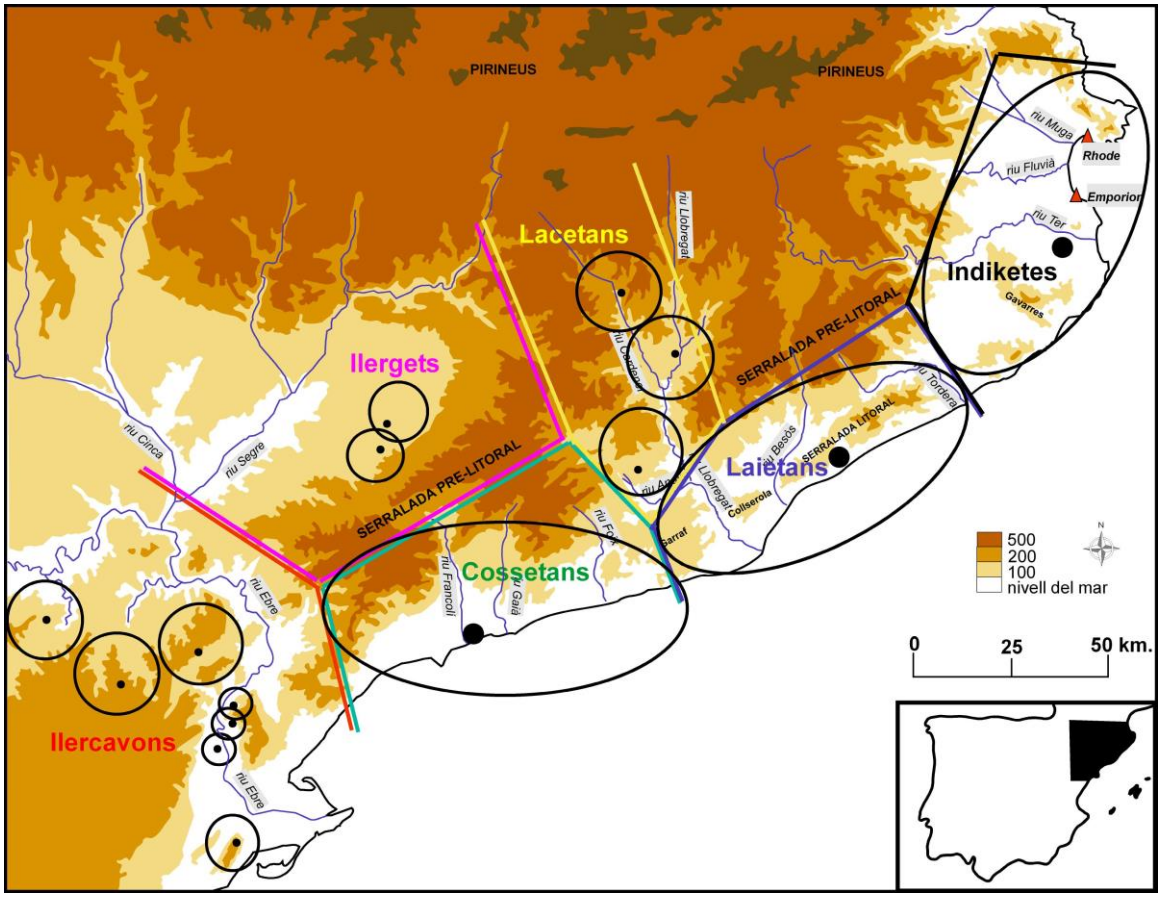

Figura Intro 5: Comparació dels diferents models d'integració política dels territoris cossetà, laietà i indiketa respecte dels territoris lacetà, ilerget i ilercavó, en el període ibèric ple (Segles IV-III aC.

Per acabar és interessant anotar que les zones edetanes i contestanes també corresponen al model de territori ètnic fragmentat en diverses entitats polítiques autònomes (Tossal de Sant Miquel/*Edeta*, Sagunt/*Arse*, Los Villares/*Kellin*, La Serreta o La Bastida de les Alcusses), entre les quals no sembla existir diferències jeràrquiques (Bonet i Mata 2009; Grau 2002). A partir d'aquí les diferències són molt grans respecte de les comunitats ètniques amb fragmentació política de la Catalunya interior i meridional: l'escala dels respectius territoris polítics, la reaparició de ciutats de grans dimensions com a capitals, l'existència de poblament rural dispers, els tipus d'assentaments intermedis, etc. (Bonet, Grau i Vives-Ferrándiz 2015). Tot plegat és una mostra contundent de la diversitat organitzativa que caracteritza el món ibèric d'època plena.

1.5.- Justificació dels períodes cronològics.

En la sintètica descripció de l'evolució històrica d'algunes de les comunitats ibèriques septentrionals realitzades en l'apartat anterior s'ha fet esment de la periodització més àmpliament acceptada, aquella que subdivideix la forquilla cronològica considerada en dos grans etapes: els període ibèric antic (550-450/400 aC) i el període ibèric ple (450/400-175 aC). En aquest punt cal fer notar que aquests grans períodes no coincideixen plenament amb les fases en què hem agrupat els conjunts ceràmics analitzats en aquest treball. D'entrada entenem que especialment el període ibèric ple és massa extens, i que per aquesta raó era convenient generar un nombre superior de subdivisions, amb l'objecte de refer amb més precisió l'evolució ceramològica al llarg dels més dels 200 anys que abasta. Cal dir, però, que aquesta subdivisió del període ibèric ple no s'ha fet de manera aleatòria o indiscriminada, per exemple, en forquilles de 50 anys. La concreció de les fases cronològiques emprades en el nostre anàlisi dels conjunts ceràmics està determinada per unes pautes molt generalitzades que hem observat en les seqüencies estratigràfiques i en l'evolució estructural de molts dels assentaments ibèrics de la zona subjecte d'estudi.

Així, en molts nuclis es detecta que entre la segona meitat del segle V aC i el primer quart del segle IV aC hi ha un moment de transformacions rellevants. Així, per exemple, és el moment en què en el nucli d'Alorda Park l'antic poblat simple del període ibèric antic (Fase 1A) és substituït per una potent ciutadella fortificada de caràcter aristocràtic. O el moment que el nucli de Ca n'Oliver passa de tenir un urbanisme dispers amb petites cases semisoterrades a un nucli fortificat de patró urbà dens amb cases complexes. O el moment en què la petita ciutat de tres ha. d'Ullastret

s'exampla fins assolir l'aspecte d'una autèntica aglomeració urbana d'unes 9 ha. de superfície. Correspon també amb el moment fundacional, de construcció dels nuclis fortificats del Cogulló, de Sant Miquel de Sorba, del Castellot de la Roca Roja, etc. Aquests exemples demostren que no es tracta d'un fenomen puntual sinó l'evidència d'una etapa de canvis generalitzats que arreu representen un salt qualitatiu evident. Aquestes reformes profundes o noves construccions inevitablement deixen un rastre arqueològic important, amb potents horitzons estratigràfics que es daten d'aquesta cronologia. Això és el que dona peu i justifica l'existència de la nostra Fase 1B.

I així, successivament. En la major part dels assentaments que tenen continuïtat a partir d'aquesta etapa de transició entre el període ibèric ple i el període ibèric antic es conserven importants paquets estratigràfics de ple segle IV aC, que són el fonament de la nostra Fase 2. Gairebé mai es tracta de nivells d'abandonament definitiu dels assentaments on apareixen sinó que en la major part dels casos són producte d'una segona etapa de reformes generalitzades que es dona en una fase avançada d'aquest segle (casos d'Alorda Park, Turó Font Canya, Guàrdies, Ca n'Oliver, Puig Castellar, Castellot de la Roca Roja, etc). En el segle III aC s'assoleix una fase de màxim apogeu o dinamisme evident. En aquest període són força habituals, encara que no tant generalitzades, actuacions de reformes internes en un moment avançat del segle, entre 250 i 225 aC, que són les que generen els paquets estratigràfics d'on surten els conjunts ceràmics de la nostra Fase 3A. Finalment, es documenta un horitzó d'abandonaments sobtats, en alguns casos sens dubte violents (traces d'incendi i destrucció), que s'han de posar en relació amb el trasbals que representa la Segona Guerra Púnica i els conflictes derivats entre els anys 218 i 180 aC. Aquest és l'episodi més àmpliament documentat en els nuclis ibèric catalans i és el que explica tant l'existència mateixa de la nostra fase 3B com el fet que sigui la que disposa, amb diferència, d'una quantitat més elevada de materials ceràmics.

CAPÍTOL 2:
BASE DOCUMENTAL

2.1.- ALORDA PARK (Calafell, Baix Penedès, Tarragona)

2.1.1.- Descripció del jaciment.

En el jaciment ibèric d'Alorda Park o les Toixoneres es porten a terme excavacions arqueològiques des de l'any 1983, en el marc d'un projecte de recerca[1] programat i dirigit, des de la Universitat de Barcelona, pels Drs. Joan Sanmartí i Joan Santacana i, en els darrers anys, sota la direcció tècnica de David Asensio, Jordi Morer i Josep Pou. Aquesta recerca continuada ha proporcionat una documentació molt abundosa sobre la naturalesa i evolució d'aquest petit nucli cossetà (Sanmartí i Santacana 1992; Pou, Sanmartí i Santacana 1993; Asensio, Morer i Pou 2003; Asensio *et alii* 2005). La importància d'aquest registre augmenta si atenem al fet, poc habitual, que l'ocupació antiga del jaciment abasta des del segle VI aC. fins al segle I aC., amb dades desiguals però significatives sobre cada un dels períodes documentats (des del Període Ibèric Antic fins a la romanització avançada).

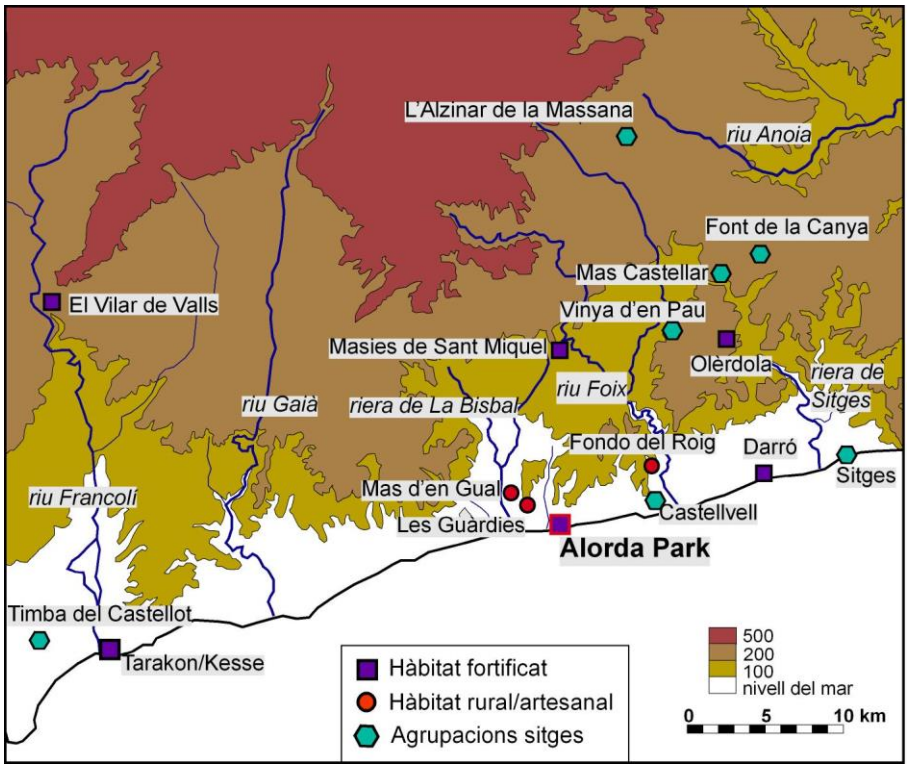

Figura alp1: Mapa de situació del jaciment d'Alorda Park i d'altres jaciments de la Cossetània ibèrica.

[1] "les estratègies d'ocupació del territori i la seva evolució a l'àrea del Baix Penedès durant la Protohistòria i l'Antiguitat".

El jaciment d'Alorda Park es situa dalt d'un petit esperó rocós ubicat gairebé a tocar de la línia de costa, en una zona d'orografia suau que s'estén al sud del massís del Garraf i per davant del massís del Montmell, part penedesenca de la Serralada Pre-litoral (Figura alp1). Aquesta petita elevació, de poc més de 3000 m2 de superfície hàbil i situada només a 15 metres sobre el nivell del mar, apareix avui dia a uns 300 metres de la platja (Figura alp2). No és pot descartar, però, que en època antiga l'indret fos com una petita península, rodejada de mar per totes bandes excepte pel cantó septentrional (Figura alp3), precisament per on tanca, en forma de barrera, l'aparell defensiu de l'assentament. Si no fou així, el que és segur és que les zones baixes situades entre el turonet i la costa estarien ocupades per estanys i maresmes que, de fet, sabem que encara existien a principis del segle XX. A la banda esquerra hi desembocava un curs d'aigua natural, el torrent de la Cobertera, que facilitaria una bona comunicació vers les terres interiors. Finalment, cal destacar que des del petit promontori allargassat vers l'interior arrenquen elevacions naturals que assoleixen cotes molt superiors. Això implica un nul control visual del territori circumdant i, per tant, una minva de les possibilitats defensives i/o estratègiques de l'emplaçament.

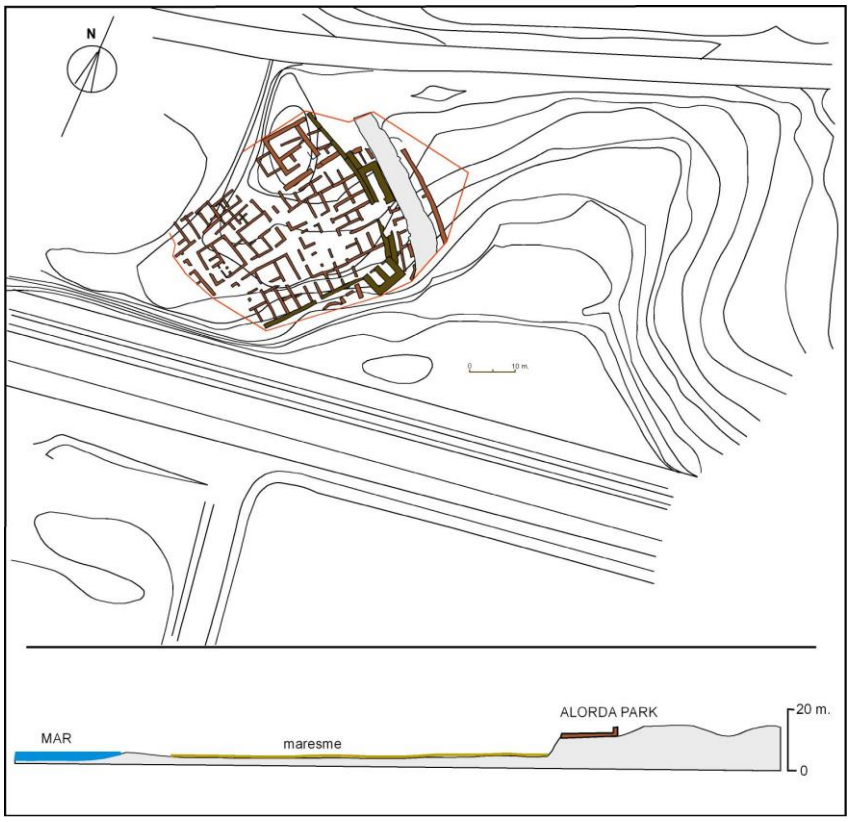

Figura alp2: Croquis de la topografia del jaciment d'Alorda Park.

L'evolució interna del jaciment és molt complexa al llarg dels més de cinc segles d'ocupació ininterrompuda. Malgrat tot sembla possible distingir, tant a nivell estructural com funcional, tres grans fases: la fase fundacional o "pre-Ciutadella" (Alorda Park I), del Període Ibèric Antic; la fase anomenada de "Ciutadella Ibèrica" (Alorda Park II), que abasta tot el Període Ibèric Ple; i una darrera fase o "post-Ciutadella", de caràcter ja més aviat residual, dins del Període Ibèric Tardà (Alorda Park III). En el decurs d'aquests dos darrers períodes es documenten canvis interns de força transcendència, fet que ens obliga a subdividir-los en dos subfases (IIa i IIb i IIIa i IIIb, respectivament).

Figura alp3: Reconstrucció hipotètica de l'entorn i de la planta en la fase ALP III.

La planta de l'assentament més antic, la de la fase Alorda Park I, és la més incompleta de totes, ja que les restes conservades es concentren en una petita franja de l'extrem nord del turó (Figura alp4). La construcció del nou nucli fortificat d'Alorda Park II malmet greument les construccions de la fase fundacional, per tot arreu excepte per aquest sector nord, que en aquest moment queda fora muralles. La part conservada ens mostra un nucli d'estructura simple, amb un mur perimetral sense dispositius defensius de cap mena, al qual s'hi adossa una bateria d'àmbits de planta rectangular allargada. D'aquest mur de tanca es conserven dos trams inconnexes: un més llarg en direcció est/oest i un segon, molt curt, en direcció nord/sud, tot plegat amb una amplada uniforme de només 1,10 metres. En el punt de la seva possible connexió es conserva un profund retall a la roca de forma semicircular que podria correspondre amb un angle de l'assentament. Tot plegat dibuixa un assentament

de possible planta ovoide que podria remetre al model més bàsic d'urbanisme, el de la vila closa amb carrer central.

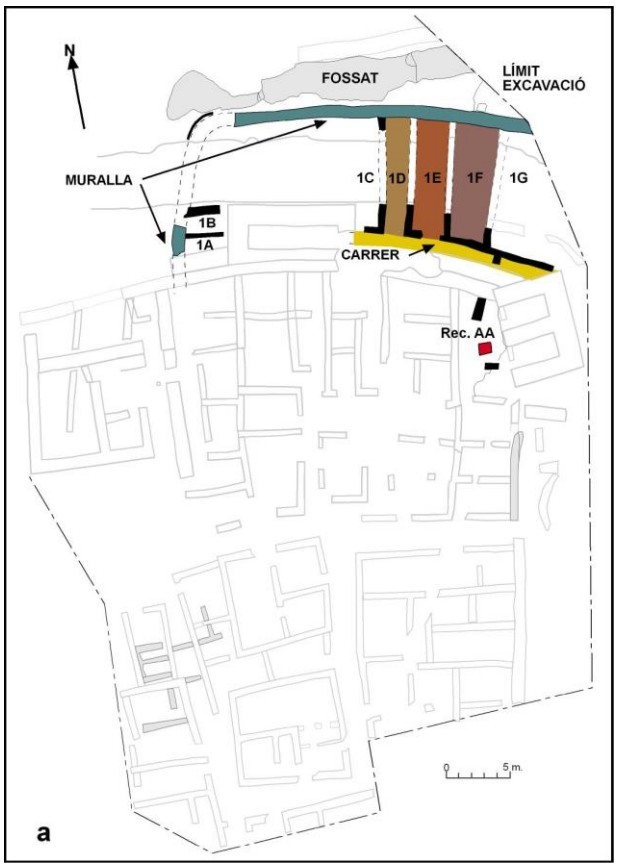

Figura alp4: Planta general de la fase d'Alorda Park I.

Per davant i en paral·lel al tram septentrional de la muralla d'Alorda Park I discorre un gran retall practicat a la roca que podria haver estat, en primera instància, la pedrera del material emprat en la seva construcció i tot seguit una mena de fossar amb funcions tant de desguàs d'aigües com defensives. De fet el possible fossar arrenca precisament del punt on hi ha el retall que marca l'angle nord-oest del poblat. De la bateria de cases, molt malmesa per la construcció d'un segon fossar a Alorda Park II, es conserven alguns trams o arrencaments de murs transversals i, sobretot, una part important de la paret de façana (Figura alp5). Això ha permès identificar un mínim de set unitats, de les quals únicament a tres d'elles podem refer la seva forma i dimensions originals, d'entre 8,6 a 8,9 metres de llargada per només 2,5 d'amplada (uns 22 m2 de superfície interna). A l'exterior del mur de façana es documenta un espai que lògicament caldria interpretar com a carrer. Les molt fragmentàries restes del recinte AA assenyalen que a l'altra banda del carrer s'hi podia estendre una

possible segona bateria d'habitatges. Cal destacar que en aquest recinte hi ha la única llar de foc conservada d'aquesta fase, associada a un paviment en el qual s'hi han localitzat almenys quatre dipòsits rituals de caps i potes d'ovicaprins.

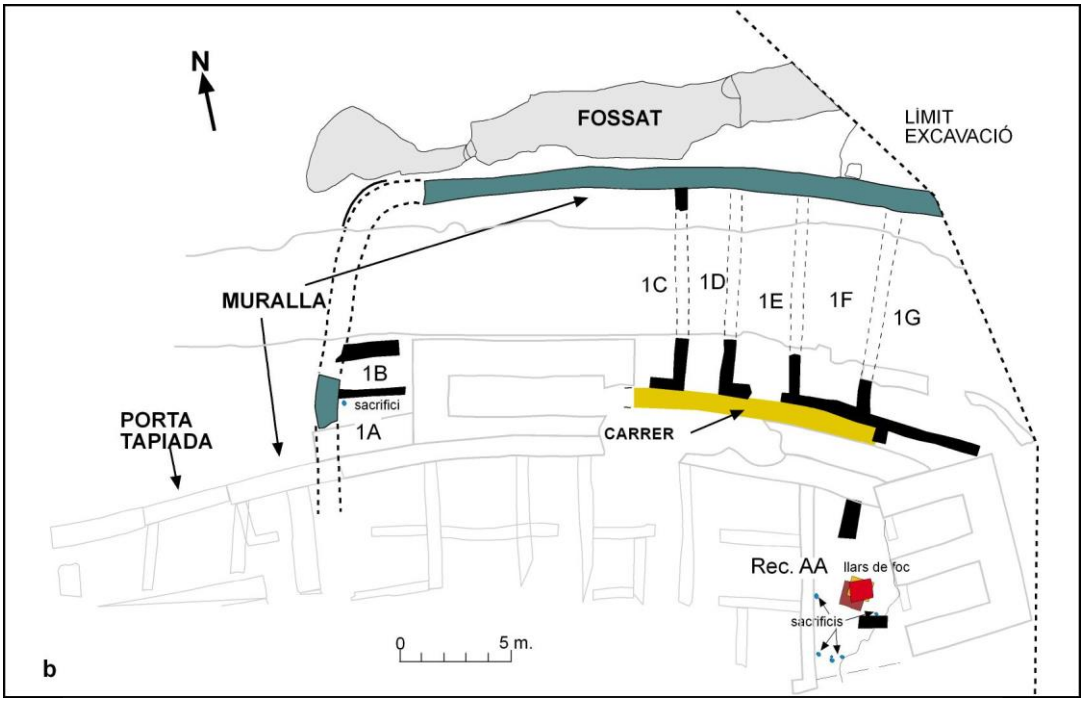

Figura alp5: Planta de detall de la fase d'Alorda Park I.

Les poques ceràmiques importades d'aquesta fase provenen majoritàriament dels nivells d'abocament que, en part s'entreguen a la cara externa dels dos trams de muralla antiga i, en part, reomplen el fons de l'esmentat „fossar" exterior. Els pocs elements disponibles (àmfores probablement magnogregues, de l'anomenat "tipus Joni", i copes "pseudo-jònies") ens situen en un arc cronològic ampli entre el darrer terç del segle VI aC. i mitjans segle V aC. (Làms. Alorda1 i Alorda2). En aquest sentit cal tenir en compte que molt probablement es tracta d'abocaments que s'han anat formant al llarg del període d'ocupació de l'assentament d'Alorda Park I. Els únics nivells pròpiament constructius d'aquesta fase són els paviments de la bateria interna de cases, els quals, com sol ser habitual, no proporcionen material representatiu a nivell cronològic.

En canvi, els estrats d'enderroc excavats a l'interior d'aquestes estances sí que són significatius del pas d'aquesta fase inicial al període constructiu següent, el d'Alorda Park IIa. Es tracta d'uns nivells on apareixen unes formes de ceràmiques àtiques que ens permeten datar-los amb força precisió dins de la segona meitat del segle V aC. (Làm.

Alorda6). En aquestes dates es remodela completament el nucli ibèric; les estructures originàries són substituïdes per un nou assentament fortificat que, curiosament, es basteix reculant uns 10 metres vers l'interior de la península (Figura alp6).

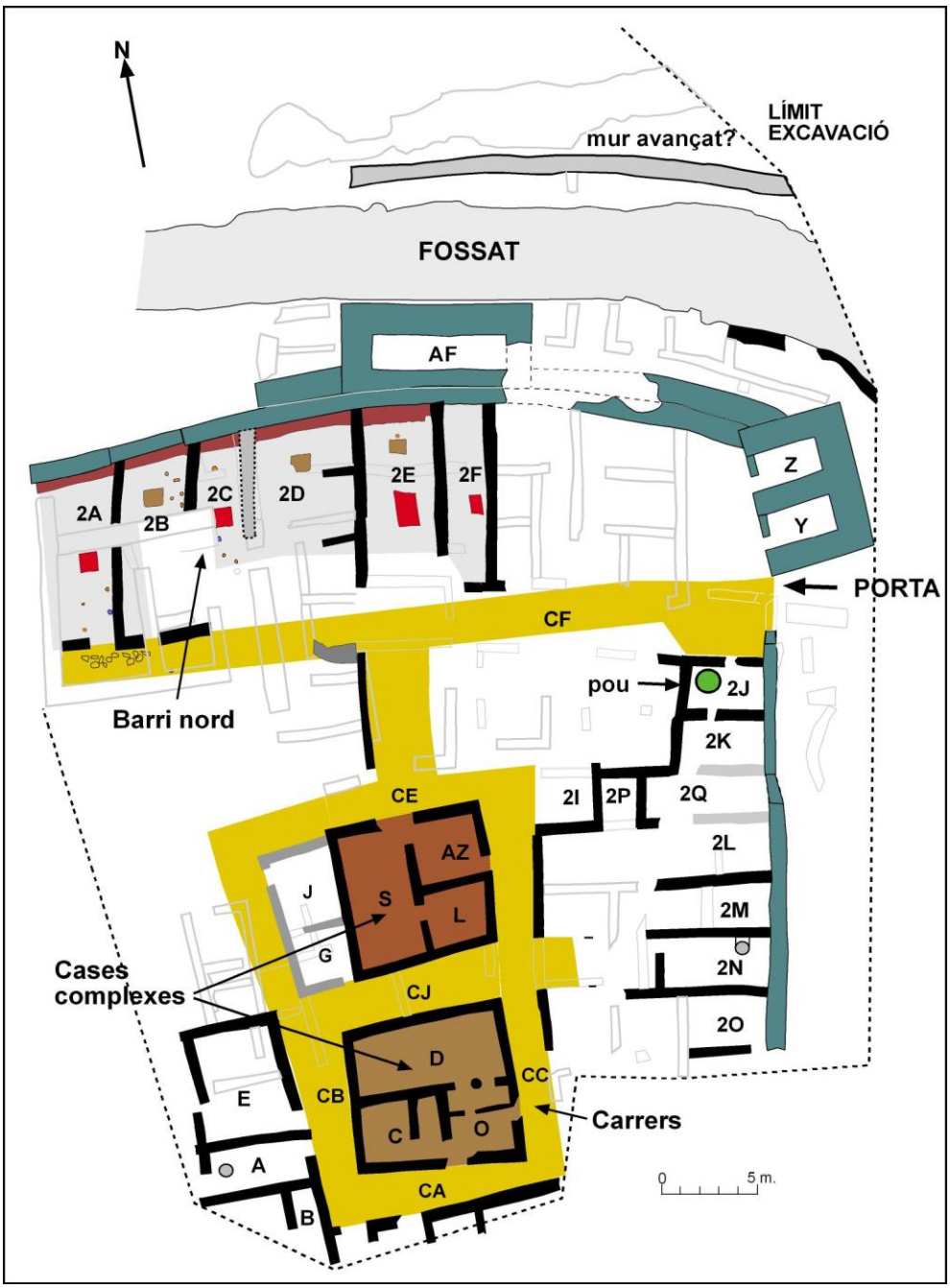

Figura alp6: Planta general de la fase d'Alorda Park IIa.

Aquest nou nucli d'Alorda Park IIa presenta una aparença molt més complexa i poderosa que l'anterior. En primer lloc el sistema defensiu ara disposa d'un tram frontal reforçat amb doble parament i dues potents torres, tot lògicament concentrat a la banda septentrional, és a dir, a la zona natural d'accés. L'aparell defensiu es completa, repetint l'esquema de la fase anterior, amb un retall-fossat, amb una amplada i fondària molt superiors al cas de l'estructura equivalent de la fase anterior. Les torres són de factura molt consistent, amb parets molt gruixudes, però de tipologia ben diferent. Just al centre de la cara nord de la fortificació es situa la Torre AF, amb una forma rectangular allargada i un espai interior buit. El fet de no presentar accessos visibles a peu pla ens obliga a pensar en l'existència d'un accés zenital. A l'angle oriental del nucli hi ha l'element principal del dispositiu defensiu, la Torre YZ, que té la funció bàsica de flanquejar la única porta del recinte fortificat, una petita interrupció a la muralla, de només 1,20 m. d'amplada. Es tracta d'una torre també buida, de forma quadrangular, amb una subdivisió al centre que crea dos àmbits interns idèntics als quals s'hi accedeix, per sengles poternes, des de l'interior del poblat, concretament, des d'una possible plaça o sector obert adjacent a l'esmentada porta del recinte.

D'aquest nucli d'Alorda Park IIa ja coneixem la seva extensió per tota la superfície del turó, que recordem no depassa uns modestos 3000 m2 (Figura alp6). La trama urbana interna també presenta un clar augment de la seva complexitat estructural, donat que es documenten habitatges d'una entitat força superior als de la fase anterior. És el cas de les dues cases ubicades en el sector central de l'assentament (anomenades C-D-O i S-L-AZ), amb planta de tendència quadrangular, uns 60 m2 de superfície interna i un mínim de tres estances diferenciades (Figura alp7). A la Casa C-D-O destaca la presència d'agençaments interns poc habituals, com ara un basament de columna de pedra que es situa a la llinda d'una àmplia obertura que separa un primer àmbit o vestíbul (recinte O) de l'estança principal (recinte D). També destaca la llar central de l'habitació D, de grans dimensions i amb quatre forats a cadascun dels angles, que fan pensar en la probable presència d'una graella de ferro fixa que la cobriria. Per tot això, a tota l'estança D sembla versemblant assignar-li unes funcions que van més enllà de les estrictament domèstiques.

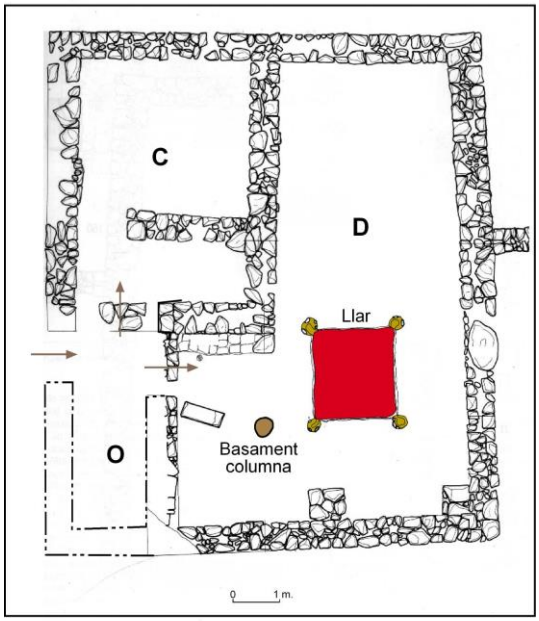

Figura alp7: Planta de la Casa C/D/O, de la fase d'Alorda Park IIa.

A diferència d'aquests habitatges ubicats al sector central, els barris perimetrals adossats a la muralla semblen ocupats per bateries d'habitatges simples, de dimensions modestes, amb un sol àmbit de planta rectangular. Això es fa especialment evident en el cas del barri a tocar de la cara occidental de la muralla, amb la concatenació de les estances 2I, 2J, 2K, 2L, 2M, 2N i 2O. En aparença, els edificis adossats al parament septentrional també responen a aquest mateix esquema, amb una bateria documentada de sis àmbits, els recintes 2A, 2B, 2C, 2D, 2E i 2F. Ara bé, a tots els àmbits de la cara nord ha aparegut una associació d'estructures peculiars, que fan pensar que aquest barri té una personalitat pròpia a nivell funcional (Figura alp8a). Concretament es dóna la següent associació d'elements: banqueta adossada correguda a la paret nord (la corresponent a la muralla), estructura exempta quadrangular de tovots i llar central de grans dimensions (Figura alp8b), a més d'una pavimentació conformada per desenes de finíssimes capes de composició diversa (blanques de calç, negres/cendroses i argiloses de colors) (Figura alp8c). La interpretació funcional roman encara incerta, tot i que es considerem preferentment dues possibilitats: una àrea cultual, on tindrien lloc una successió de cerimònies rituals de sacrificis o similars, amb actes repetits d'espargiments de cendres i purificació amb calç; o una àrea de tipus artesanal on es portaria a terme alguna activitat productiva especialitzada que requeriria el seguit d'estructures anomenades (banquetes, bases de tovots i llars). Sigui com sigui, sembla clar

que es tractaria d'un barri amb una funció d'abast comunitari, encara per discernir, i no una agrupació típica d'espais residencials.

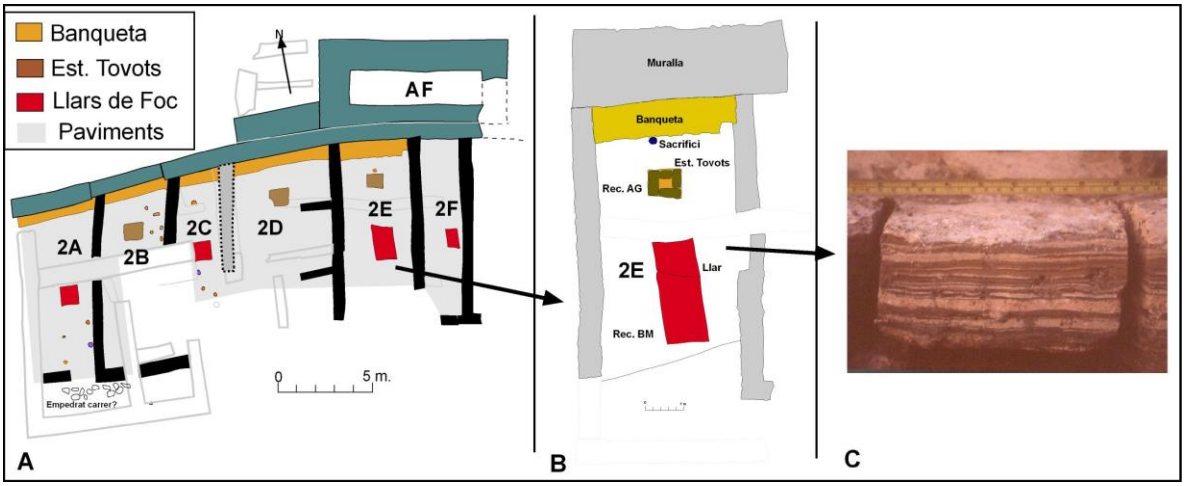

Figura alp8: A) planta del Barri nord d'Alorda Park; B) planta de detall de Recinte 2E; C) foto de detall de la pavimentació dels recintes del Barri nord de la fase Alorda Park IIa.

Precisament, en aquest sector del barri septentrional és on millor es documenta una nova transformació interna important, la que dóna pas a la subfase d'Alorda Park IIb, sempre però, dins del període anomenat de "Ciutadella Ibèrica" (Figura alp7). Es tracta de la construcció d'un gran edifici singular, d'estructura i caràcter inequívocament palacial (Casa 201), que amortitza gairebé tota la zona anteriorment ocupada per les esmentades estances de funcionalitat incerta (de fet, es basteix per damunt de totes, excepte els àmbits 2E i 2F). En el moment de la reforma en aquest sector s'hi aboquen uns potents nivells de reompliment que han proporcionat uns lots de materials ceràmics que presenten una associació de ceràmiques àtiques de vernís negre, de les formes més evolucionades, junt amb els primers exemplars de peces dels anomenats tallers occidentals, ja sigui itàlics (Petites Estampilles) o peninsulars (Taller de Roses o similars). Això ens situa aquesta remodelació interna a finals del segle IV aC. o, més aviat, principis del segle III aC.

Així, des de l'inici d'Alorda Park IIb, un gran edifici amb un mínim de 240 m2 de superfície (dada que representa el 15% de la superfície total intramurs), la Casa 201, ocupa tot l'angle nord-est de l'assentament, precisament aquell ubicat en una cota més elevada i,

per tant, amb una posició visualment destacada respecte de la resta d'habitatges (Figura alp9).

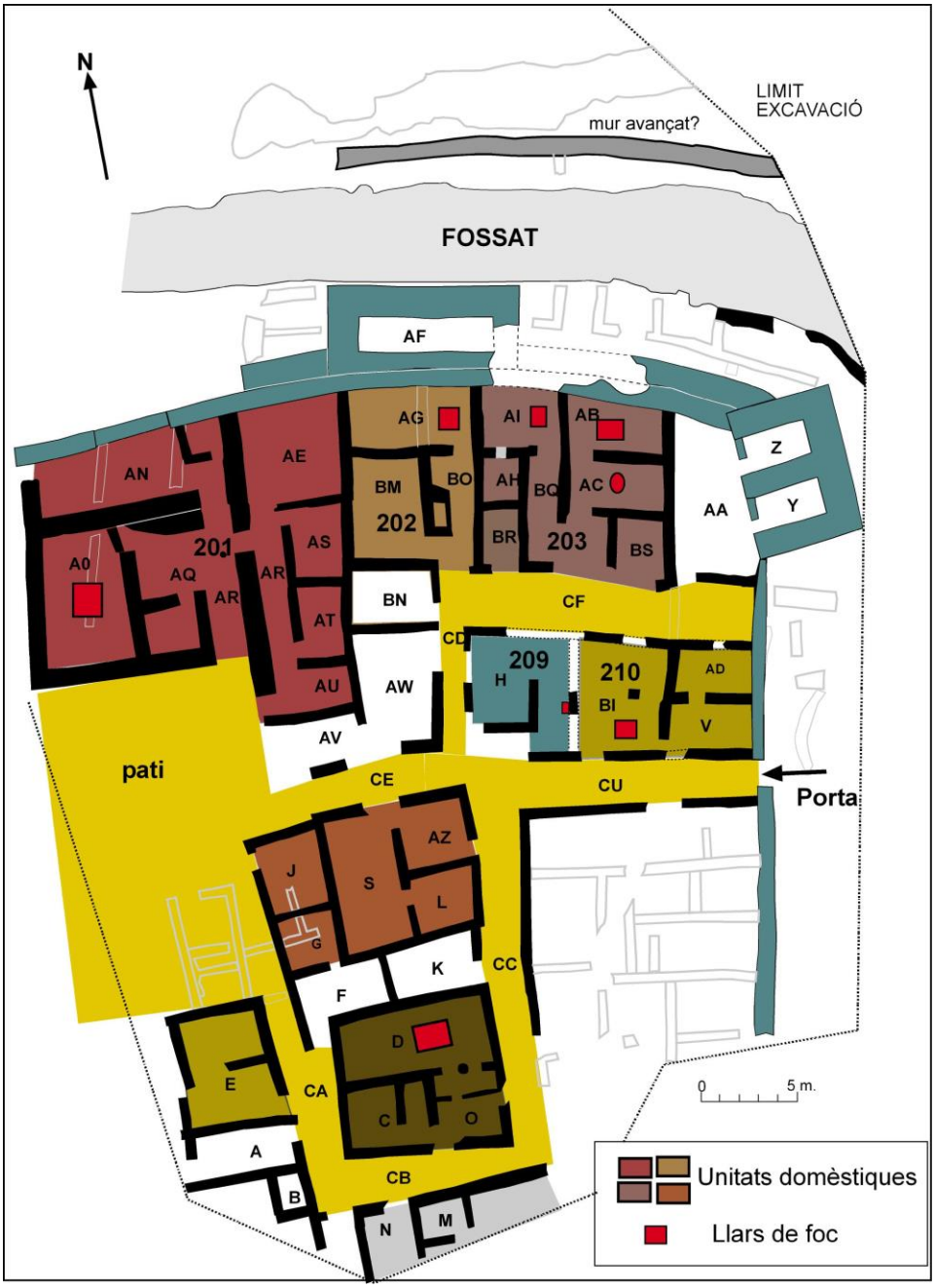

Figura alp9: Planta general de la fase d'Alorda Park IIb.

Aquesta fase d'Alorda Park IIb (Figura alp9) no es caracteritza només per l'aparició d'aquesta construcció certament singular sinó, sobretot, pel fet que en aquest moment la majoria d'habitatges pertanyen al model de cases complexes, amb un mínim de quatre

estances per vivenda i una mitjana de 80 m2 de superfície interna. Així, el 90 % de la trama urbana coneguda d'Alorda Park IIb està ocupada per només sis edificacions o cases complexes: les dues del sector central, que arrenquen a Alorda Park IIa i continuen a Alorda Park IIb i l'edifici palacial de l'angle nord-est (Casa 201), més tres grans cases adjacents, totes elles de nova construcció (Cases 202, 203 i 209/210). En algun cas, com el de la Casa 203, destaca una certa abundància de gestos rituals, amb una alta concentració de dipòsits de caps i extremitats d'ovicaprins sota el paviment del recinte AB, o la clausura intencional del petit àmbit AH, a l'interior del qual van aparèixer dos cranis complets de cànids, segurament de llop o gos llop (Figura alp10). Aquests canvis en l'estructura interna del jaciment no tenen correspondència pel que respecte al sistema defensiu, el qual resta pràcticament idèntic al que es va posar en funcionament a la fase d'Alorda Park IIa, és a dir, des de la segona meitat del segle V aC. Tant sols cal esmentar el tapiat de la porta antiga i l'obertura d'una de nova, de característiques molt similars, situada uns pocs metres més al sud, obrint-se al carrer CU, de nova implantació. D'aquesta porta arrenca un enllosat que enfila en direcció sud, fet que podria fer pensar en l'existència d'alguna mena d'embarcador en el fons de la possible badia que existiria a peu de la península.

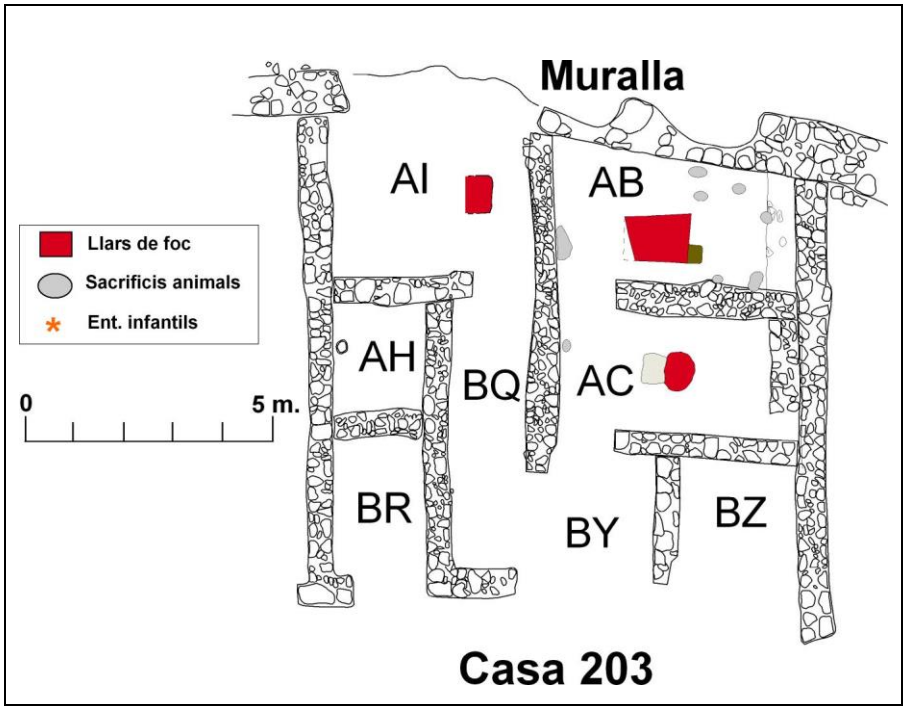

Figura alp10: Planta de la Casa 203, de la fase d'Alorda Park IIb.

Pel que fa a l'Edifici 201 està conformat per dues ales o sectors clarament diferenciats (Figura alp11). Per una banda, hi ha un primer bloc quadrangular format pels recintes AO, AN, AQ i AR, que es caracteritzen pel fet de disposar d'unes parets perimetrals molt gruixudes (1,10 m.), raó per la qual cal pensar en l'existència d'almenys un pis superior i, en general, una alçada superior a la resta. La porta donava a un espai obert o plaça, que és gairebé l'única zona lliure de construccions d'aquest moment constructiu (Figura alp9). Aquest accés dóna a un passadís empedrat (rec. AR) que desemboca a un petit pati interior també empedrat (el recinte AQ), des del qual es passa a les dues estances interiors d'aquest bloc (els àmbits AO i AN). Cal destacar que en el recinte AO es documenta la única llar de foc de tot el conjunt, de grans dimensions i molt bona factura. Igualment, cal ressenyar la presència en aquest sector d'alguns elements arquitectònics poc habituals, com ara un basament de pedra d'una columna situada entre el pati AQ i el recinte AN o la localització en els nivells d'enderroc de restes de paviment de "signinum", amb tota seguretat procedents del terra de la segona planta de l'edifici.

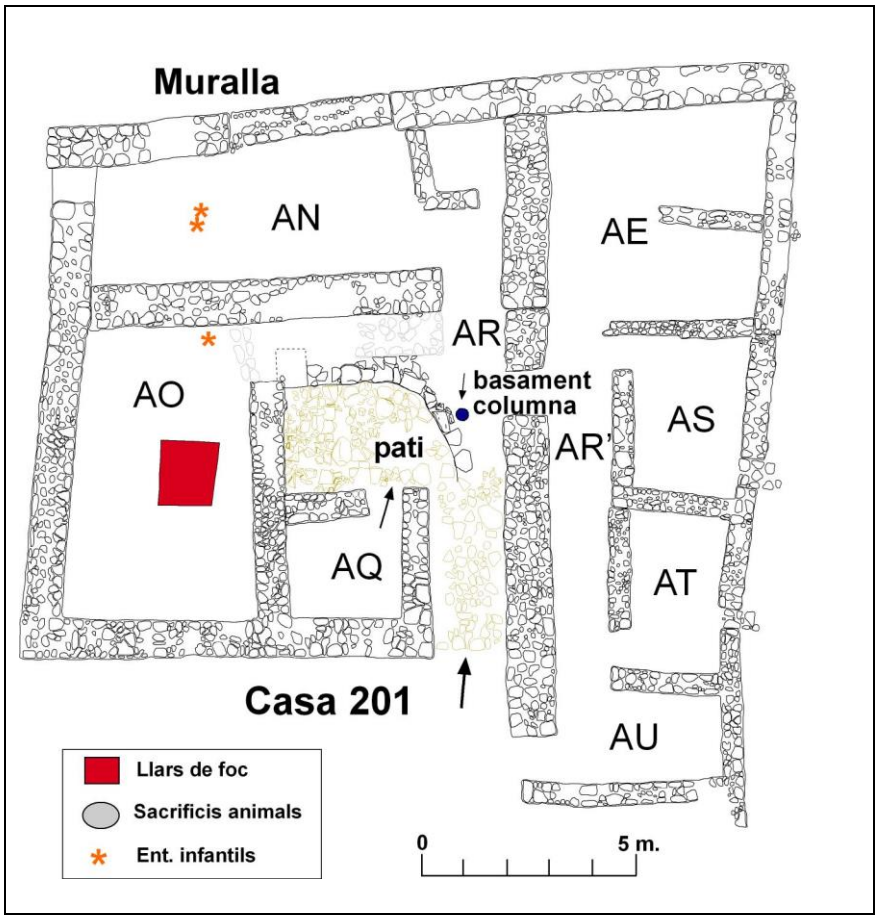

Figura alp11: Planta de la Casa 201, de la fase d'Alorda Park IIb.

A la segona ala que conformaria l'edifici s'hi accedeix tant des de l'exterior, per una porta que dóna a l'esmentada plaça, com per l'interior del bloc central, per una segona porta oberta al final del passadís AR. De fet, ambdues portes donen a un segon passadís llarg, paral·lel a l'anterior (el recinte AR'), des del qual es comuniquen els quatre àmbits successius d'aquests segon bloc (AU, AT, AS i AE), el darrer dels quals (AE), per les seves dimensions, tal vegada restava descobert, formant un segon pati interior. Tot plegat constitueix un edifici unitari de grans dimensions i complexitat interna, que compta amb un bloc residencial amb pisos superiors i unes estances annexes de funcionalitat poc precisa, però sens dubte, amb un caràcter més aviat funcional, tal vegada magatzems. Destacar finalment que en els nivells constructius d'aquest edifici s'ha recuperat fins a tres dipòsits amb enterraments infantils (Figura alp11), fet que reforça el seu caràcter singular i preeminent.

Aquesta serà l'estructura bàsica del nucli ibèric d'Alorda Park al llarg de la major part del segle III aC. (Figura alp9). A finals d'aquesta centúria els trasbalsos associats a la II Guerra Púnica i l'establiment de tropes i administració romana provoquen un abandonament del nucli que fins ara hem estat anomenant com a "Ciutadella" ibèrica (fase Alorda Park II). Aquest concepte respon a l'associació dels dos elements bàsics. Per una banda, un potent dispositiu defensiu que tanca un espai urbanitzat de dimensions molt reduïdes. De fet, les muralles, torres i espais annexes representen més del 20% de la superfície construïda del nucli ibèric a partir del segle V aC. I, per l'altra, una trama urbana on destaquen la presència, creixent amb el pas del temps, de cases amb unes dimensions i complexitat superior al que és habitual en el marc del poblament ibèric contemporani en tot el nord-est de la Península Ibèrica (Belarte 1997). Tot això ha conduït a proposar una interpretació d'aquest enclavament, en la seva fase Alorda Park II, com a residència d'un reduït grup de famílies pertanyents a un estament social dominant. Aquesta representació de l'aristocràcia local conformaria un autèntic nucli de poder que, des d'aquest punt, controlaria l'estructura productiva del territori circumdant. Per altra banda aquestes elits també fonamenten el seu estatus preeminent en el control de l'esfera dels intercanvis comercials i, per tant, de les activitats de recepció i redistribució de béns de prestigi d'origen forà. Un suport a aquesta idea és la rellevància, en quantitat i qualitat, de les principals categories de materials

ceràmics d'importació, tant de vaixella fina (Sanmartí 1996) com d'envasos amfòrics (Asensio 1996), una altra vegada molt per damunt de les mitjanes regionals (Asensio 2010/2011).

En el marc de la Cossetània ibèrica (Figura alp1), aquestes elits socials es poden ubicar dins d'assentaments de grans dimensions, amb caràcter de veritables aglomeracions urbanes, com ara la capital *Kesse*, sota l'actual Tarragona (9 ha.), però també a ciutats mitjanes com ara El Vilar de Valls (4 ha.), les Masies de Sant Miquel a Banyeres del Penedès (4 ha.) o Darró a Vilanova i la Geltrú (4 ha.), en petits assentaments fortificats com el de la Ciutadella/port d'Alorda Park o, fins i tot, en assentaments rurals de plana com ara l'edifici del Fondo del Roig, a Cunit (Asensio, Morer, Rigo i Sanmartí 2001). Aquesta estructura jeràrquica del poblament comportaria una alta complexitat organitzativa, amb fortes relacions d'interdependència i d'integració política de les diferents comunitats. Tot plegat respondria a un panorama propi d'entitats polítiques territorials, tal vegada, del tipus proto-estatal (Sanmartí 2001; Sanmartí i Belarte 2001).

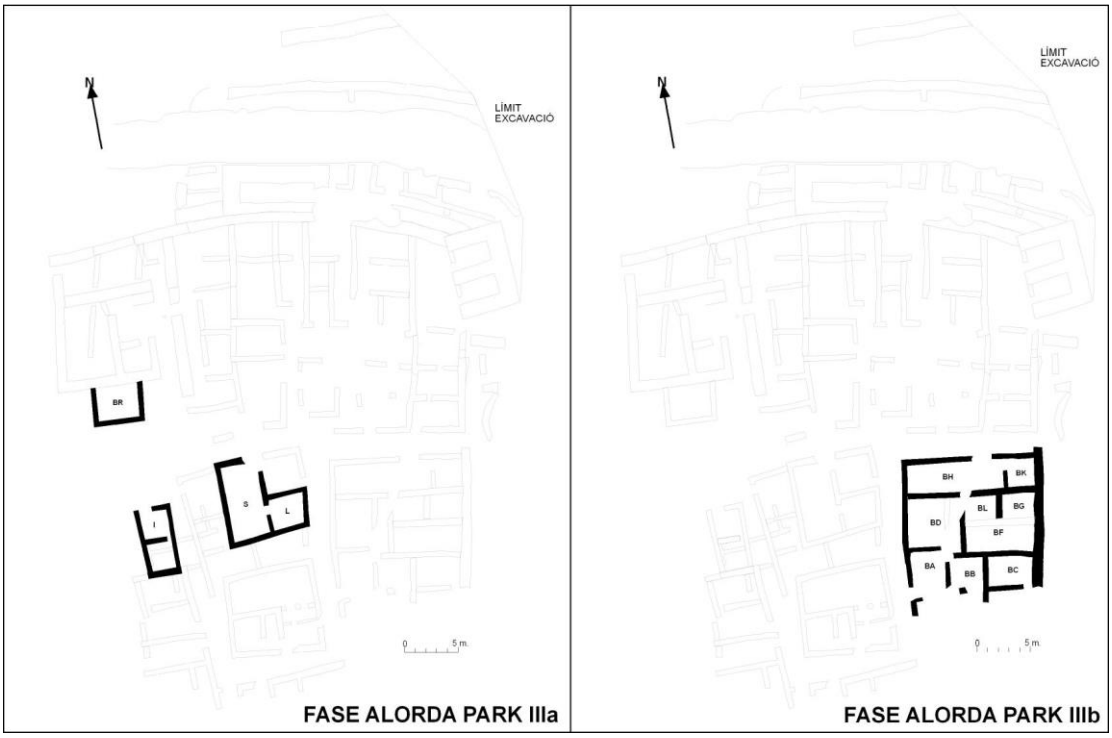

Figura alp12: Plantes generals de les fases d'Alorda Park IIIa i Alorda Park IIIb.

Si bé aquesta interpretació del nucli en la fase Alorda Park II sembla prou fonamentada, per raó d'una documentació molt fragmentària no és fàcil definir la naturalesa del nucli més antic, el de la fase Alorda Park I, amb una estructura simple que correspondria lògicament a una realitat social i econòmica molt menys evolucionada. En l'altre extrem cronològic, l'ocupació posterior a l'abandonament de la „Ciutadella" és d'una entitat encara molt menor (Figura alp12). Pel que fa al segle II aC. o fase Alorda Park IIIa, tant sols hi ha constància de la utilització d'unes poques cases que resten en peu, disperses, al damunt de les runes de l'antic nucli fortificat d'Alorda Park II, tal vegada com a evidència d'un modest nucli de pescadors. Finalment, en el segle I aC. (fase Alorda Park IIIb) en el quadrant sud-oest de la península es construeix „ex-novo" un edifici quadrangular, format per un pati interior i diverses estances al seu voltant, que semblen formar part d'un modest establiment agrícola romà, tal vegada depenent de la veïna vil·la del Vilarenc (Revilla 2000 i 2003). Aquest edifici s'abandona en un moment avançat del segle I aC. i finalitza així l'ocupació antiga d'un indret a on, fins a l'actualitat, ja no es desenvoluparan altres activitats que les relatives a l'explotació agrícola.

2.1.2.- Descripció dels conjunts ceràmics.

La documentació ceramològica d'Alorda Park és una de les més completes tinguda en compte en aquest treball. Abasta el gruix de l'arc cronològic objecte d'estudi, de les fases 1A a la 3B, amb una representació desigual però significativa de totes elles. No hem contemplat les fases més recents del jaciment ja que, d'una banda, la del segle II aC. és una ocupació força residual que ha proporcionat un volum baix de materials, mentre que l'establiment rural correspon a un context romà que cau fora dels límits cronològics considerats. Per a les dades quantitatives dels quadres resums s'han utilitzat només conjunts ceràmics documentats en la darrera etapa d'excavacions, les realitzades entre els anys 1990 i 2005. En canvi, per a la tria d'exemplars reproduïts en les làmines, si bé predominen àmpliament els materials d'aquestes campanyes recents, per tal d'obtenir una representació el més completa possible, puntualment hem seleccionat peces de les campanyes anteriors (les del 1983 al 1989, publicades a Sanmartí, Santacana 1992).

2.1.2.1. La Fase 1A d'Alorda Park (550-450 aC).

2.1.2.1.1. Descripció dels contextos de procedència.

Del període ibèric antic disposem d'un total de 5820 fragments ceràmics i 338 individus ponderats. Són xifres no gaire elevades, però en cap cas menyspreables atenent l'evidència global d'aquest període a tota l'àrea subjecte d'estudi, generalment escassa. La gran majoria dels materials provenen d'uns nivells documentats dins del fossar de la fase 1 o de „pre-ciutadella", que podríem interpretar com abocaments de deixalles que es van formant a partir del moment que s'inicia l'ocupació de l'assentament més antic i que poc a poc van reomplint el fossar, fins el moment que es produeix la remodelació total del nucli, a mitjans segle V aC. Un segon lot són els materials, molt més escassos, recuperats en els nivells de pavimentació dels diferents àmbits que s'adossen a la muralla antiga (Recintes 1A a 1G i AA) i que corresponen al moment de construcció del nucli.

2.1.2.1.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

El quadre resum dels materials d'aquesta fase 1A d'Alorda Park és el següent:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Cer. Jònia	8	1	1	kylix	1 vora, 1 fons	
Atica vernís negre	2	1	1	kylix	Tija peu alt	
Total Vaixella Imp.	*10*	*2*	*2*			
Com. Pún. Eb.	3	1	1	Morter	1 base	
Total Com. Imp.	*3*	*1*	*1*			
Àmf. Grega	6	2	2	Tipus Joni Tipus Joni	1 vora 1 vora	 Samos?
Total àmf. Imp.	*6*	*2*	*2*			
Total Import.	**19**	**5**	**5**			
Àmfora ibèrica	8	6	6		6 vores, 1 pivot	
Com. Ib. Oxidada	1117	97	97	Olla/tenalla llavi "coll de cigne" Tenalla llavi girat Gerrot o gerra Gerra oenochoe Cassoleta llavi girat Copa o vas carenat Plat Tapadora urna d'orelletes Indeterminat	64 vores 1 vora 12 vores 1 vora 2 vores 6 vores 1 vora 1 vora 9 vores	56 pintades 4 pintades 1 pintada 5 pintades
Informes Ib. Oxid.	2811					
C. Ib. Reduïda	348	31	31	Olla/gerrot llavi triangular Gerra vora exvasada Cassoleta vora girada Vas caliciforme Plat vora exvasada Plat "à marli" Vas obert Indeterminat	1 vora 4 vores 2 vores 1 vora 6 vores 1 p.c.; 6 vores 3 vores 7 vores	
C. Cuina Torn	6	2	2	Olla Morter?	1 vora, 1 base 1 base peu anular	 Importada?
C. a Mà	1512	196	196	Olla Tapadora Coci o safata fonda Indeterminat	158 vores 1 p.c., 19 vores 1 vora 17 vores	
Total prod. locals	**5802**	**332**	**332**			
Total	**5821**	**337**	**337**			

2.1.2.1.3. Descripció tipològica dels materials.

Les ceràmiques d'importació durant aquesta fase tenen una representació baixa, amb només un 1,5 % del total d'individus en els nivells quantificables. Aquest índex prové dels únics sis exemplars ben contextualitzats, dos d'àmfores (Làm. Alorda1, 1 i 2), tres de vaixella fina (Làm. Alorda2; 6, 8 i 14) i un de ceràmica comuna (Làm. Alorda3, 1). Ara bé, en nivells superficials o de fases més recents s'han identificat un seguit de peces importades amb una cronologia de producció coincident amb el període Ibèric Antic. Una consideració conjunta d'unes i altres ens proporciona una documentació qualitativament notable, sobretot pel que fa a les peces de vaixella fina (Làm. Alorda2; 6 a 14).

En aquest camp el predomini correspon a les copes anomenades „jònies" o „pseudo-jònies" (Làm. Alorda2; 6 a 10) , una categoria massa indefinida ja que fa referència a vasos que podrien haver estat fabricats en centres jonis d'Àsia Menor, en les colònies jònies magnogregues o en els diversos establiments foceus occidentals. Aquesta darrera sembla que és la procedència de la gran majoria dels materials d'aquest tipus localitzats en assentaments ibèrics de la zona catalana; en el cas d'Alorda Park, atenent que totes les peces presenten pastes micàcies, toves i poc cuites, a més d'un vernís de poca qualitat, el que sembla més probable és una fabricació massaliota.

El repertori de la vaixella fina importada es completa amb un nombre sensiblement inferior de vasos de procedència àtica, tots del mateix tipus que la categoria anterior, el de copes de peu alt (Làm. Alorda2; 11 a 14). En concret, hi ha un exemplar de vora d'una cílix de la variant „plain rim" amb decoració de figures negres, d'un estil poc acurat, segurament d'un moment avançat del període, de primera meitat o mitjans segle V aC. (Làm. Alorda2; 11). Dues peces més corresponen a la producció àtica de vernís negre. D'una banda, entre els materials del reompliment del pou del segle IV aC hi havia el fons i arrencament del peu d'una copa de la forma Atenes 1106 (Làm. Alorda2; 12), amb una datació de producció de segon quart del segle VI aC., fet que la converteix en la peça àtica més antiga del jaciment (Sanmartí 1996, 125). La segona àtica de vernís negre va aparèixer en la capa de paviment d'un dels recintes més antics (Recinte 1B), associada a dos fragments de copes jònies (concretament les de la Figura Alorda2; 6 i 9). És el fons i inici de tija d'una copa probablement de les del tipus „vicup" (Làm. Alorda2; 13), amb una cronologia de producció

centrada en el segon quart del segle V aC. Una peça dels nivells superficials (Làm. Alorda2; 14) correspon a l'extrem inferior, el peu, d'una d'aquestes copes de peu alt, potser una de les formes més freqüents en contextos de primera meitat o mitjans segle V aC. en la zona objecte d'estudi.

Les úniques àmfores importades ben contextualitzades procedeixen dels estrats d'abocament del fossar més antic. Es tracta de dues peces de filiació inequívocament grega, tot i que la seva procedència concreta és molt incerta. Totes dues responen a una sèrie ben estesa en cronologies antigues, les que presenten com a tret més significatiu una vora de secció de semicercle produïda per un plec de la paret del coll que deixa un espai buit al centre del llavi (Làm. Alorda1, 1 i 2). Sovint es fa esment d'aquest grup com el de les „àmfores de tipus joni", ja que és al món joni a qui s'atribueix aquesta tradició morfològica, com és el cas, per exemple, dels tipus més antics de la producció amfòrica massaliota (vores tipus 1 i 2, Py 1978). Tanmateix la pasta de les peces d'Alorda Park, molt dura i depurada, pràcticament sense desgreixant visible, no s'ajusta a les pastes „feldspàtiques" de les àmfores massaliotes més antigues, fet que fa pensar en un origen magnogrec com a opció més versemblant. En aquest sentit hi ha una clara correspondència amb les vores 1 i 2 de Sourisseau (Sourisseau 1993) que es troben en les peces tipus 1 a 3 de la classificació d'àmfores magnogregues proposada per Van der Mersch, amb una cronologia que abasta la segona meitat del segle VI i tot el segle V aC. (Van der Mersch 1997). Poc més es pot precisar ja que la identificació dels diferents centres de producció dins del vast territori magnogrec és a hores d'ara molt difícil. Totes aquestes consideracions són igualment vàlides per un tercer exemplar sens dubte del mateix grup , tot i que provinent d'un context heterogeni i, per aquesta raó, no quantificable (Làm. Alorda1, 3).

En darrer terme el repertori de ceràmiques importades es completa amb el fons d'un morter púnic ebusità, amb restes dels característics llimalls de ferro incrustats, que també prové dels nivells del fossar de l'ibèric antic (Làm. Alorda3, 1). El fragment conservat no és tipològicament significatiu però en base al context no hi ha dubte que ha de correspondre als models més antics de morters ebusitans, els RA-91/20 de Ramon (Ramon 2012, 589).

Pel que fa a les ceràmiques de producció local d'entrada destacar que els recipients amfòrics tenen una representació molt baixa, tant sols sis individus ben contextualitzats. Es tracta en tots els casos d'exemplars molt fragmentats de vores (Làm. Alorda1, 4 a 6), fet

que no permet cap consideració sobre la tipologia d'aquests envasos de transport en el període ibèric antic. Les ceràmiques comunes a torn presenten globalment uns trets formals i decoratius que són ben habituals i fins i tot força uniformes a les fàcies de ceràmica ibèrica antiga tant a l'àrea catalana com a d'altres territoris (Cela 2006). La decoració pintada s'aplica exclusivament a les peces de cocció oxidant i es tracta d'un esquema constantment repetit, caracteritzat per la profusió de bandes horitzontals com a motiu principal, no exclusiu però enormement predominant. Un detall típic d'aquestes ibèriques pintades antigues és la combinació de bandes de gruixos diferents, amb alternança de feixos de bandes molt fines al costat de bandes d'ample „estàndard" (Làm. Alorda1; 11, 12 i 15). També és característic d'aquesta fàcies, tot i que no tan freqüent, l'ús de pintura vermellosa de tons ben diferents, de manera que hi ha la sensació d'una decoració bícroma (Làm. Alorda1, 8).

A nivell morfològic les peces més nombroses, amb gran diferència, són els vasos de magatzem, tenalles i olles sempre oxidades, de mides i variants diverses, però amb un clar predomini dels perfils globulars i un detall tipològic gairebé omnipresent, el dels llavis anomenat de perfil de „coll de cigne" (Làm. Alorda1, 7 a 16). Cal destacar que alguna d'aquestes tenalles o olles correspondrien a la variant amb broc a la part inferior del cos (Làm. Alorda1, 10). Per contra les peces de vaixella mostren una notable varietat tipològica i són les que presenten l'habitual combinació de vasos oxidats i reduïts. De fet els tipus més freqüents es fabriquen, sense diferències significatives, en coccions oxidades i reduïdes; és el cas dels plats carenats (Làm. Alorda2, 21 a 23); dels plats/tapadores (Làm. Alorda2, 18 a 20) o dels vasos carenats (Làm. Alorda2, 13 a 16). Entre les peces oxidants el tipus més característic seria el del vas o copa carenada (Làm. Alorda2, 13 i 14) i també cal destacar la presència d'una gerra de vora lobulada amb decoració pintada (Làm. Alorda2, 17). El tipus millor representat entre els vasos reduïts és el dels plats carenats, on destaquen els exemplars de llavi horitzontal, molt similars als coneguts „plats à marli" (Làm. Alorda2, 22 i 23), clares imitacions de la producció anomenada grisa monòcroma, pròpia d'enclavaments grecs occidentals com *Massalia* o *Emporion* (en relació a aquest fenomen veure: Garcés, Martín i Vilà 2003). Finalment, les peces que podrien associar-se a funcions de reserva domèstica, en aquesta fase no estan gaire ben definides. Hi ha una sèrie de vores que semblen poder atribuir-se a gerrots o similars (Làm. Alorda2, 2 i 4), alguna d'elles de

cocció reductora (Làm. Alorda2, 3), o olles carenades (Làm. Alorda2, 1). En aquest grup hem ubicat les olles o urnes d'orelletes, de les quals disposem d'un exemplar de tapadora, amb els típics apèndixs perforats per permetre la tanca hermètica (Làm. Alorda2, 5).

Per acabar amb els materials de producció local del període ibèric antic s'ha de fer referència a la categoria més nombrosa amb diferència, la de les ceràmiques a mà, on es dóna un predomini absolut de les peces tipus olles (Làm. Alorda3, 4 a 12). A nivell tipològic s'observa una sèrie de particularitats: hi ha una quantitat alta d'exemplars de perfil cilíndric, amb les vores verticals o fins i tot lleugerament reentrants (Làm. Alorda3; 4 a 7, 10 i 12), mentre que les olles de perfil en „essa" ho són però amb un perfil poc sinuós, poc accentuat (Làm. Alorda3, 8 i 11). Pel que fa a les decoracions el primer que es constata és que la gran majoria de peces presenten un mateix element, el d'un cordó a prop o a la base de la vora, gairebé sempre decorat amb ungulacions. Per altra banda, en els materials d'Alorda Park cal destacar l'absència d'un recurs decoratiu molt recurrent en contextos ibèrics antics, el de les ungulacions o incisions practicades al llavi. Finalment també s'ha de ressenyar la presència, tot i que gairebé testimonial, d'uns pocs fragments d'una olla de ceràmica de cuina inequívocament tornejada (Làm. Alorda3, 2 i 3).

TRANSPORT (8 inds): 2,4 %

LÀMINA ALORDA 1 (Fase 1A)

importats (2 inds): 0,6 %

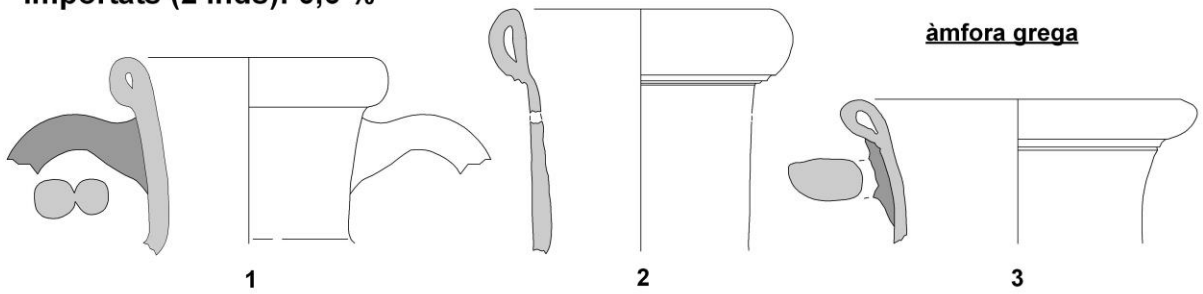

producció 'local' (6 inds): 1,8 %

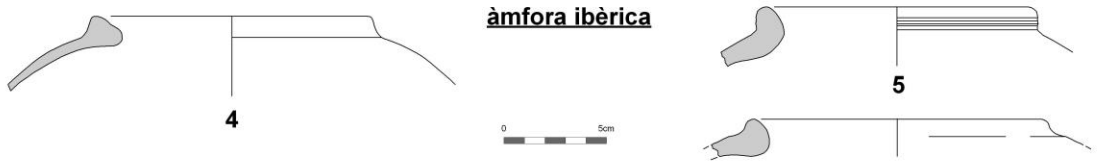

MAGATZEM (65 inds): 19,2 %

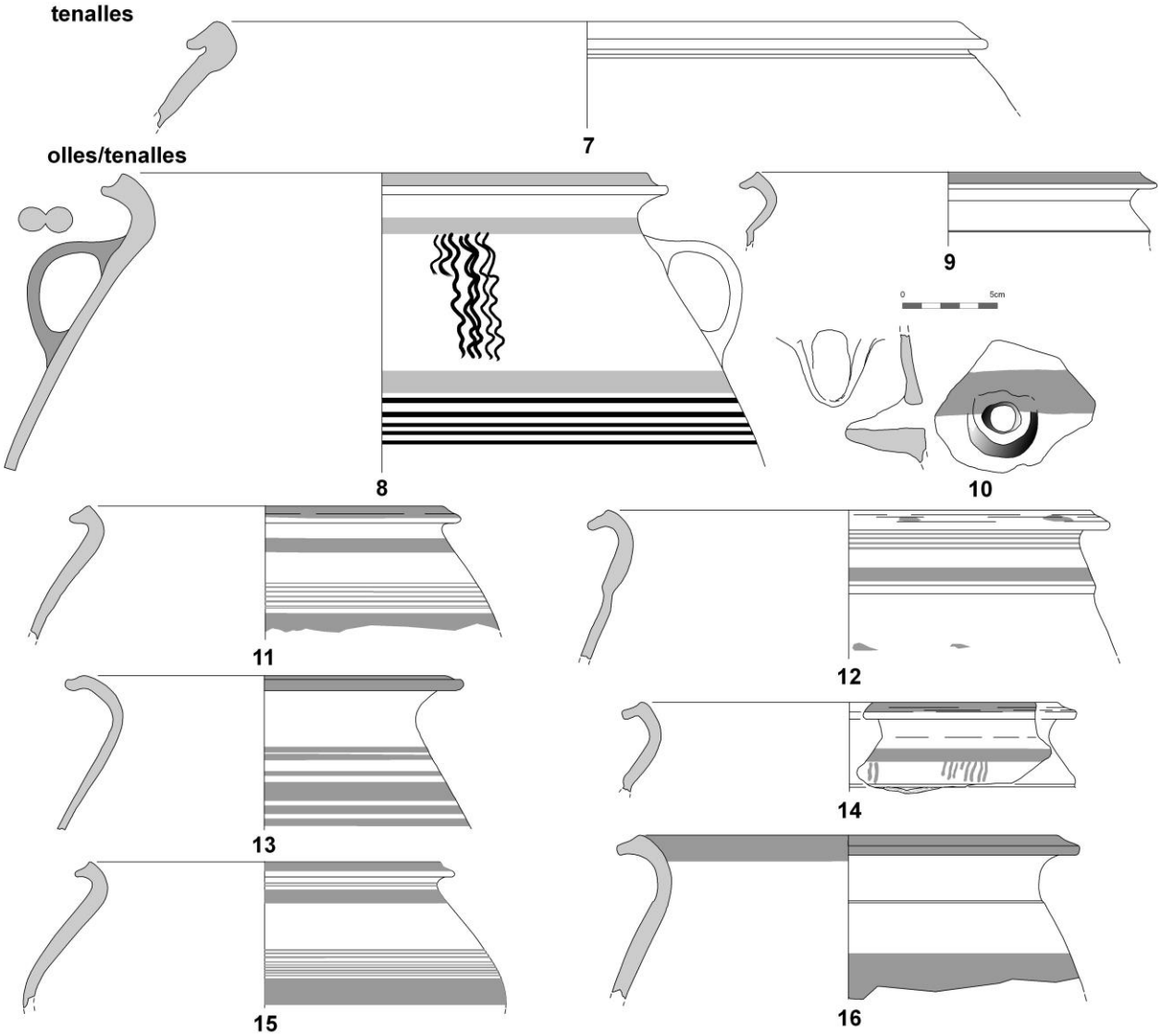

RESERVA DOMÈSTICA (17 inds): 5 %

LÀMINA ALORDA 2 (Fase 1A)

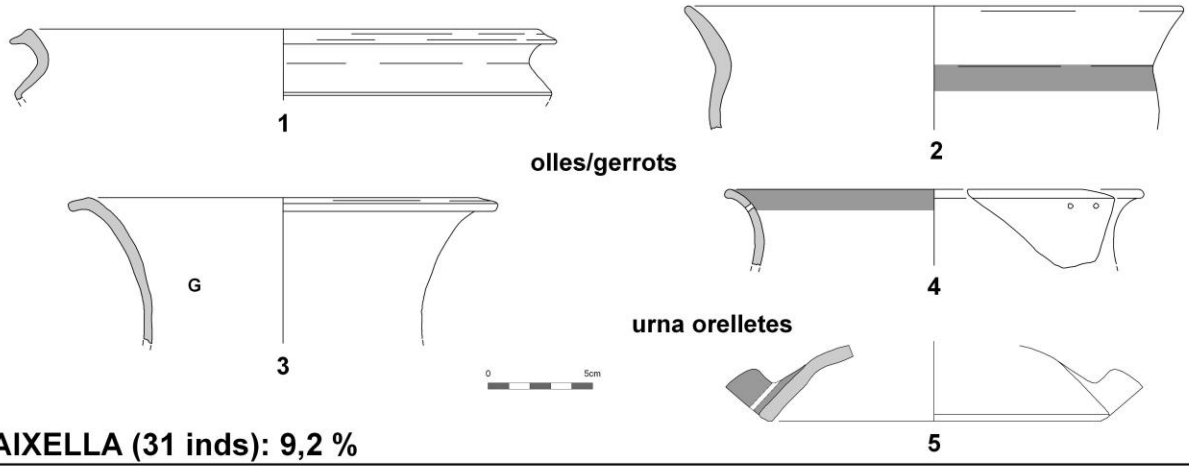

VAIXELLA (31 inds): 9,2 %

importats (2 inds): 0,6 %

Ceràmica tipus Joni

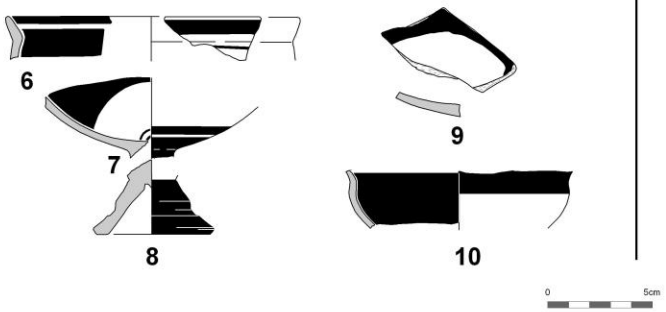

Ceràmica àtica figures negres

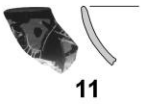

Ceràmica àtica vernís negre

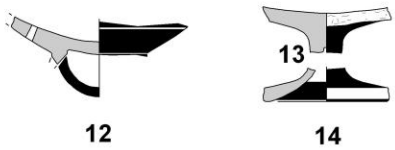

Producció 'local' (29 inds): 8,6 %

vasos carenats/copes

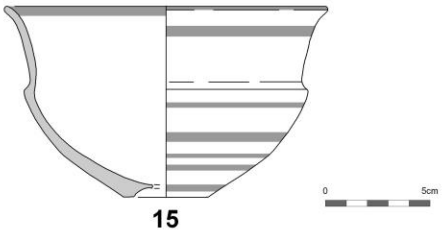

gerra enòcoa

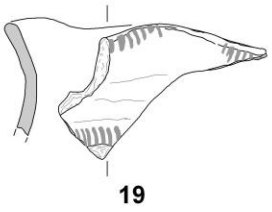

plats carenats

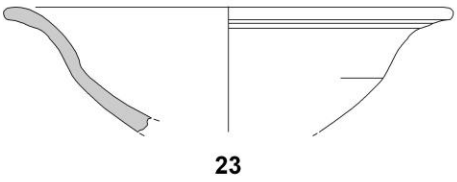

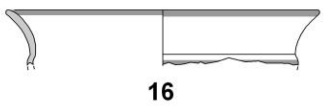

plats/tapadores

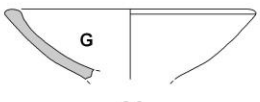

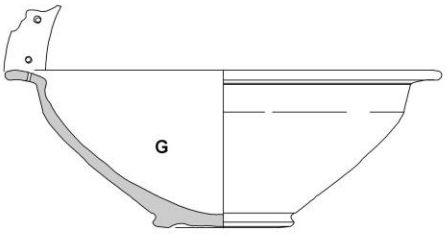

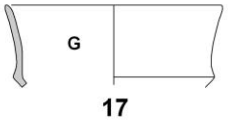

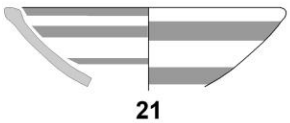

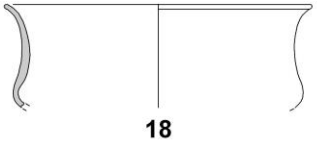

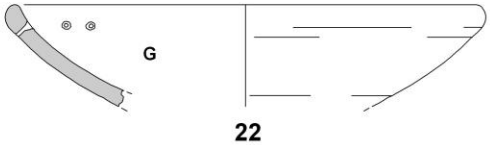

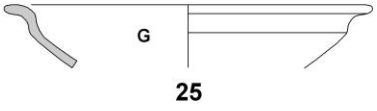

LÀMINA ALORDA 3 (Fase 1A)

CUINA (181 inds): 53,6 %

Importats (1 ind): 0,3 %

Producció 'local' (180 inds): 53,3 %

Morter Ebusità

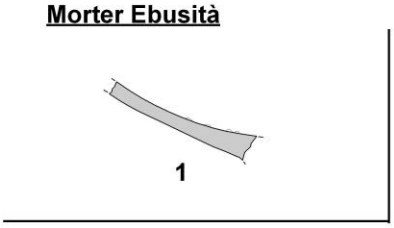

Ceràmica Cuina a Torn

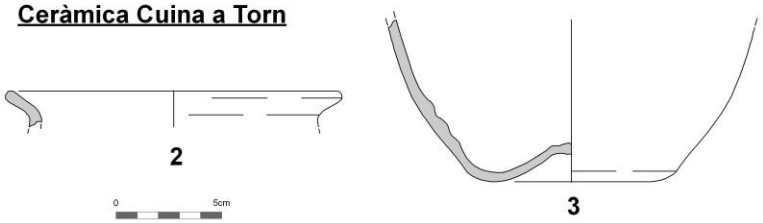

Ceràmica a mà

olles

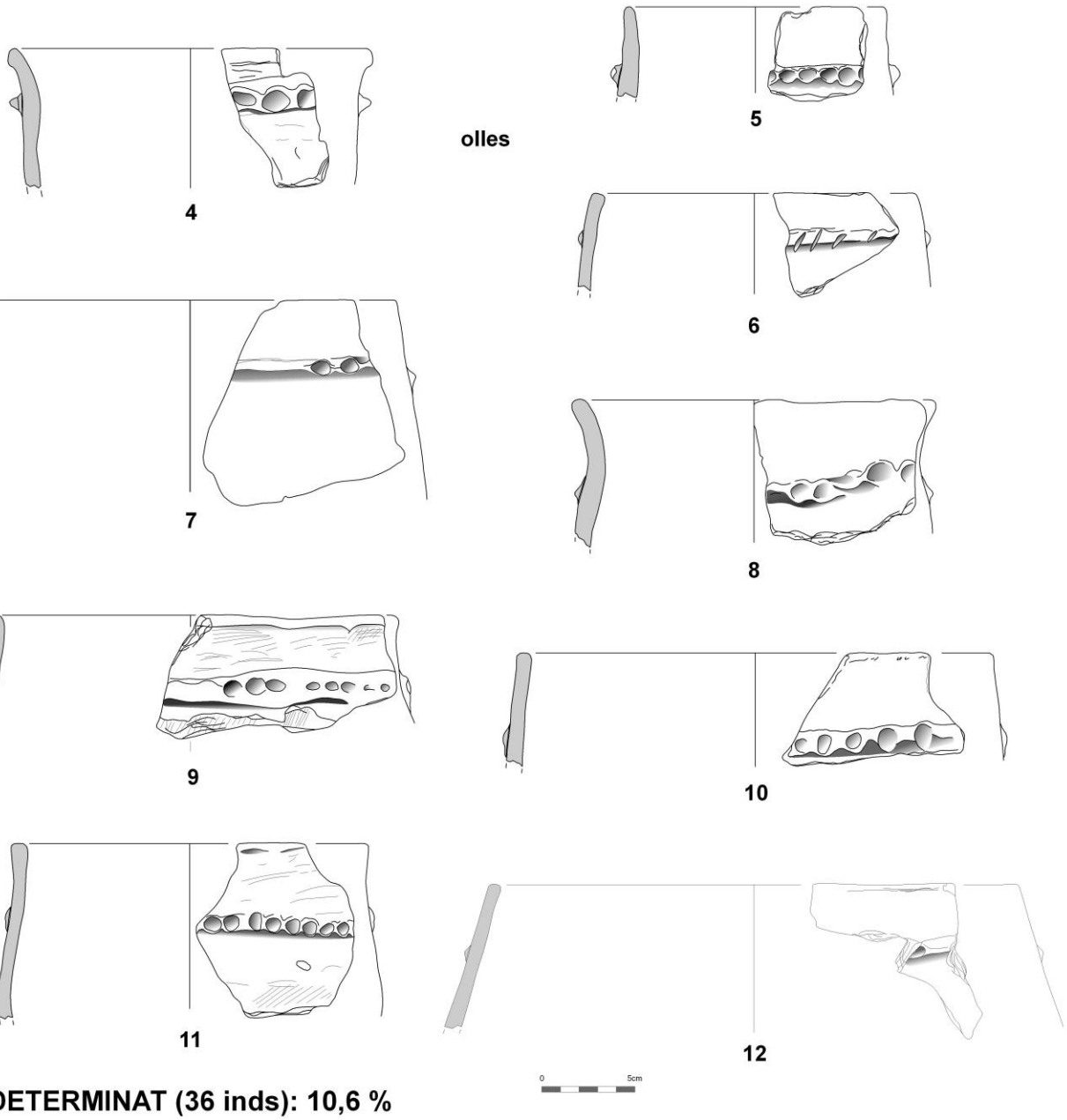

INDETERMINAT (36 inds): 10,6 %

2.1.2.2. La Fase 1B d'Alorda Park (450-375 aC).

2.1.2.2.1. Descripció dels contextos de procedència.

Els lots ceràmics de la Fase 1B, a nivell quantitatiu, presenten uns índexs força similars als de la fase precedent, disposant d'un total de 6292 fragments i 216 individus ponderats. En aquest cas, els materials provenen fonamentalment dels nivells d'enderroc i abandonament dels habitatges de la fase d'Alorda Park I (Recintes 1A a 1G i Recinte AA) i també d'alguns estrats relacionats amb la construcció del sistema defensiu de la fase Alorda Park II (en concret, les trinxeres i rases de fonamentació de la construcció de la Torre YZ, localitzades en el recinte AA).

2.1.2.2.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

El quadre resum dels materials d'aquesta fase 1B a l'Alorda Park és el següent:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Atica vernís negre	21	8	8	Kylix peu alt, "Vicup" Kylix peu alt, "Acrocup" Kylix peu baix, "Castulo Cup" Skyphos, variant antiga	1 vora 1 vora 5 vores 1 base	
Total Vaixella Imp.	*21*	*8*	*8*			
Com. Pún. Eb.	6	3	3	Morter variant antiga	3 vores	
Total Com. Imp.	*6*	*3*	*3*			
Àmf. Grega	1	1	0	Coríntia Tipus B	Inf. coll	
Àmf. Pún. Eb.	60	1	1	T.1.3.2.3. o PE-13	1 vora	
Amf. Pún. CM.	7	1	0			
Amf. Pún. C.E.	9	1	0			
Amf. Massal.	82	2	2	Tipus vora Py 3 Tipus Py 3; vora Py 5	1 vora 1 p.c.	
Total àmf. Imp.	*159*	*6*	*3*			
Total Import.	**186**	**17**	**14**			
Àmfora ibèrica	128	30	30		30 vores; 7 pivots	
Com. Ib. Oxidada	390	77	77	Olla/tenalla llavi "coll de cigne" Olla/tenalla llavi girat Olla/tenalla carenada Gerrot/gerra vora exvasada	39 vores 1 vora 1 vora 5 vores	15 pintades 1 pintat

				Cassoleta vora girada o exv. Gerra nansa cistella Gerreta Vaset caliciforme Copa per beure Bol Plat vora reentrant Plat "vora alta" Morter Tapadora urna d'orelletes Colador llavi "coll de cigne" Indeterminat	5 vores 4 vores 3 vores 2 vores 1 cos/nansa 1 vora 1 vora 1 vora 1 vora 1 p.c., 1 vora 1 p.c. 9 vores	 2 pintades Imit. àtica?
Informes Ib. Oxid.	4728					
C. Ib. Reduïda	156	18	18	Olla/tenalla llavi "coll de cigne" Cassoleta vora girada Gerra/gerrots Gerreta Vas caliciforme Plat Copa llavi bisellat Indeterminada	1 vora 1 p.c., 3 vores 5 vores 2 vores 1 vora 1 vora 1 vora 3 vores	 Imit. àtica
C. Cuina Torn	40	3	3	Olla cos globular Tapadora o morter	1 p.c., 1 vora 1 vora	
C. a Mà	664	71	71	Olla Tapadora Plat llavi vertical	53 vores 17 vores 1 vora	
Total prod. locals	**6106**	**199**	**199**			
Total	**6292**	**216**	**213**			

2.1.2.2.3. Descripció tipològica dels materials.

En aquesta fase les ceràmiques d'importació documenten un salt quantitatiu molt important, ja que passen a representar el 7,9 % del total d'individus ceràmics, gairebé sis vegades més que en la fase precedent. El grup de les peces de vaixella fina importada està copat per una única producció, la de les ceràmiques àtiques, amb una representació que ha estat possible completar amb l'afegit d'un notable lot de peces d'aquest període provinents de nivells superficials o de contextos posteriors. De fet, la totalitat de les ceràmiques àtiques de figures roges datables en la segona meitat del segle V aC. (Làm. Alorda6, 1 a 5) s'han recuperat en aquesta mena de nivells (raó per la qual no apareixen en el quadre resum corresponent a aquesta fase). Els tipus d'àtiques figurades són diversos però amb un predomini molt fort de les copes de diferents variants. Així, s'ha identificat un fragment de la carena d'una cílix del tipus „Castulo cup" (Làm. Alorda6, 2), una altra carena d'una cílix de la „classe delicada" (Làm. Alorda6, 3), aquesta situable en el límit inferior de l'arc cronològic d'aquesta fase (Sanmartí 1996, 130), i un darrer exemplar correspon a un *kylix*-

skyphos (Làm. Alorda6, 5), que amb molta probabilitat disposava de decoració figurada (Sanmartí 1996, 130). Els escifs figurats estan representats per un únic exemplar de la producció de l'estil de *Saint-Valentin* (Làm. Alorda6, 4). Finalment el repertori es completa amb una vora d'un crater de calze (Làm. Alorda6, 1), sens dubte una peça destacable ja que pertany a un tipus amb una distribució molt inferior a la resta.

De les ceràmiques àtiques de vernís negre d'aquesta fase es disposa d'un lot força nombrós i relativament divers, també en bona mesura gràcies als materials recuperats fora de context (Làm. Alorda6, 6 a 17). Seguint la pauta de la fase precedent i el comportament generalitzat a la zona (Sanmartí 1994), la gran majoria d'exemplars corresponen a copes per beure, bàsicament *kylikes* de diferents variants. Persisteixen les copes de peu alt, amb dos exemplars de la variant *vicup* (Làm. Alorda6, 6 i 8)) i un tercer del tipus *acrocup* (Làm. Alorda6, 7), però apareixen amb forca les peces de peu baix, amb un fort predomini de les *Castulo cup* (Làm. Alorda6, 9 a 11), per damunt de les copes del tipus *Delicate Class* (Làm. Alorda6, 15 a 17). També són vasos per beure una vora i una base d'escifs, tots dos clarament de la variant antiga de perfil convex (Làm. Alorda6, 13 i 14). Així la única peça d'un grup funcional diferent correspon al broc d'una lucerna (Làm. Alorda6, 12), provinent dels nivells superficials però que en pertànyer a la forma Howland 24 o 25 li correspon una cronologia de producció del darrer quart del segle V aC.

Entre les àmfores d'importació segueix donant-se una representació important d'envasos de procedència grega, ara amb un predomini clar de les àmfores massaliotes. Destaca un exemplar complet del tipus 3 de Py (Làm. Alorda4, 5), amb vora de la variant 5, peça recuperada en l'estrat de reompliment de les trinxeres de construcció de la Torre Y/Z, que es construeix just damunt l'antic recinte AA. Una vora de la variant 3 de Py també prové d'estrats equivalents, d'amortització dels recintes de la fase Alorda Park I (Làm. Alorda4, 4), mentre que el tercer exemplar d'àmfora massaliota d'aquesta fase, en aquesta cas una vora de la variant 4 de Py (Làm. Alorda4, 3), s'ha localitzat en nivells superficials. La única àmfora grega no massaliota és un exemplar de coll i espatlla que, en funció de la pasta, podria correspondre a la sèrie de les anomenades Corínties de tipus B de Koehler, de probable procedència magnogrega (Làm. Alorda4, 6). En qualsevol cas en aquest camp el tret més novedós és el de la irrupció d'una representació notable, ara quantitativament similar a la dels recipients grecs, de peces de procedència púnica. A nivell de fragments la

presència més elevada correspon a materials púnico ebusitans, dels quals s'ha recuperat, ben contextualitzada, una vora del tipus 1.3.2.3. de J.Ramon (Làm. Alorda4, 1). En els estrats d'aquesta fase abans descrits, s'han identificat també un nombre molt més reduït de fragments amorfs de peces centremediterrànies i del Cercle de l'Estret, tot i que de les primeres els nivells superficials han proporcionat una vora probablement del tipus 4.1.1.3. de J.Ramon (Làm. Alorda4, 2), amb una cronologia de producció centrada en el darrer terç del segle V aC. Cal destacar que es tracta d'una peça molt notable ja que seria el primer exemplar d'aquest tipus, d'origen sard, detectat a la Península Ibèrica (Ramon 1995, 612).

Finalment, les ceràmiques comunes importades estan ben representades però a través d'un únic tipus, amb quatre exemplars dels morters púnics ebusitans de la variant antiga de llavi curt penjant, de la forma RA-91/20 de Ramon (Làm. Alorda7, 1 a 4), tres de les quals estan ben contextualitzats en estrats d'aquest horitzó i un darrer prové de nivells superficials.

Una altre de les novetats més ressenyables dels conjunts ceràmics d'aquesta fase és l'enorme salt quantitatiu que dintre de les ceràmiques de producció local documenten els envasos amfòrics, que passen d'un 1,8 al 14% del total d'individus. Malauradament a nivell qualitatiu, donat l'estat fragmentari de conservació de les peces d'aquesta fase (Làm. Alorda4, 7 a 16), poc es pot dir en relació a la seva caracterització tipològica; tal vegada tan sols constatar el predomini de pivots més aviat amples (Làm. Alorda4, 14 i 15) i d'espatlles curtes amb una extensió de projecció més elevada que no pas de tendència horitzontal (Làm. Alorda4, 8 a 13). En la categoria de les peces de magatzem el que més destaca és una clara continuïtat pel que fa a formes i decoració respecte de la fase precedent, amb un clar predomini de les olles globulars amb llavi de „coll de cigne", moltes d'elles amb la típica decoració de bandes pintades horitzontals (Làm. Alorda5, 1 a 10). El mateix es dóna en relació a la categoria funcional de la reserva domèstica, que segueix no gaire ben definida. Hem destriat una sèrie de peces que són clars gerrots de dues nanses (Làm. Alorda5, 11) junt amb d'altres que de manera més dubtosa podrien ser vasos similars (Làm. Alorda5, 12 a 14), així com les urnes d'orelletes, una altra vegada representades per les corresponents tapadores amb apèndixs perforats (Làm. Alorda5, 15 i 16).

En el camp de les peces de vaixella també domina una aparença de continuïtat, però sobretot a nivell tipològic, no tan a nivell decoratiu, ja que en aquesta fase els vasos amb decoració pintada són molt escassos. En aquest sentit són molt significatius els plats

carenats amb vora de tendència horitzontal (Làm. Alorda6, 23 a 25), especialment els de cocció reductora (Làm. Alorda6, 23 i 25), molt similars als „plats à marli" de les grises monòcromes. També segueixen sent abundants les copes o vasets carenats, tan oxidats (Làm. Alorda6, 20 i 21) com reduïts (Làm. Alorda6, 22). En canvi la principal novetat seria l'inici d'una representació significativa dels plats de vora reentrant (Làm. Alorda6, 27 a 29).

Finalment entre les ceràmiques culinàries el primer que segueix donant-se és una representació, també escassa, de peces grolleres a torn, on a banda d'un exemplar complet de la forma més habitual, la de les olletes globulars de perfil en „essa" (Làm. Alorda7, 6), destaca una peça molt singular, una mena de plat/tapadora de parets gruixudes (Làm. Alorda7, 5). En aquest grup funcional, però, el predomini absolut és el de les ceràmiques a mà, categoria copada per olles i les corresponents tapadores (Làm. Alorda7, 7 a 22). A nivell tipològic i decoratiu en aquesta fase s'observa una gran diversitat a tots els nivells: pel que fa a les dimensions, amb peces sens dubte grans (Làm. Alorda7, 11 i 12) al costat de vasos petits que no semblen olles per a la cocció d'aliments (Làm. Alorda7, 18); en els perfils, amb vasos reentrants (Làm. Alorda7, 7, 10, 14 i 17), cilíndrics (Làm. Alorda7, 8, 12 i 16) i de perfil en „essa", més o menys sinuosos (Làm. Alorda7, 15, 19 a 22), i finalment pel que fa als elements decoratius, amb representació de franges d'ungulacions impreses (Làm. Alorda7, 8, 14 i 17), cordons digitats (Làm. Alorda7, 7) i fins i tot una peça, rara en aquest jaciment, amb decoració d'incisions al llavi (Làm. Alorda7, 10).

TRANSPORT (36 inds): 16,8 %

LÀMINA ALORDA 4 (Fase 1B)

importats (6 inds): 2,8 %

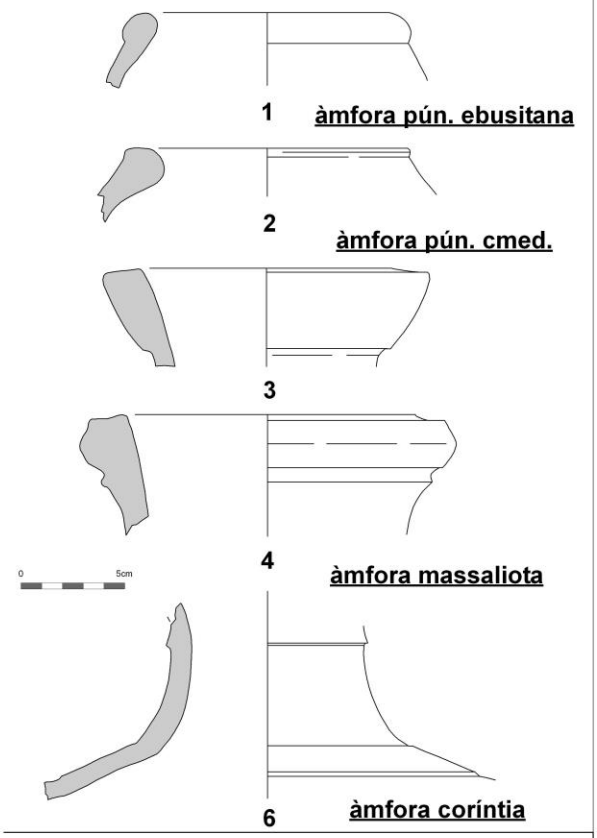

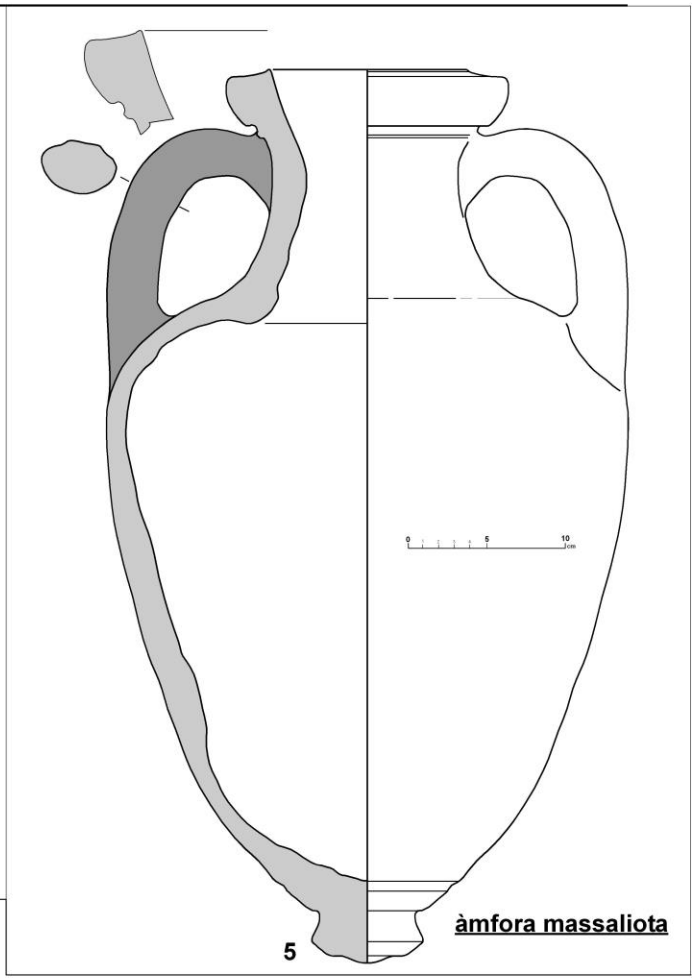

producció 'local' (30 inds): 14 %

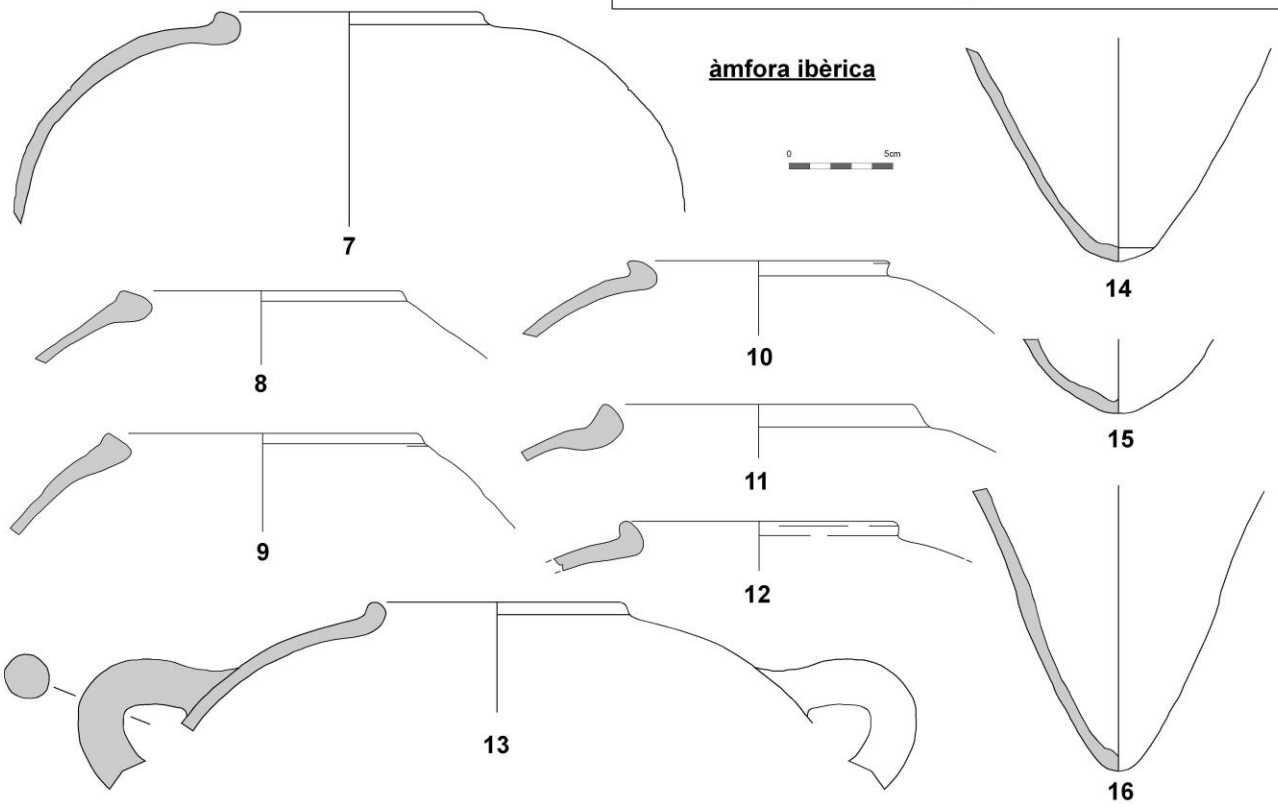

MAGATZEM (42 inds): 19,5 %

LÀMINA ALORDA 5 (Fase 1B)

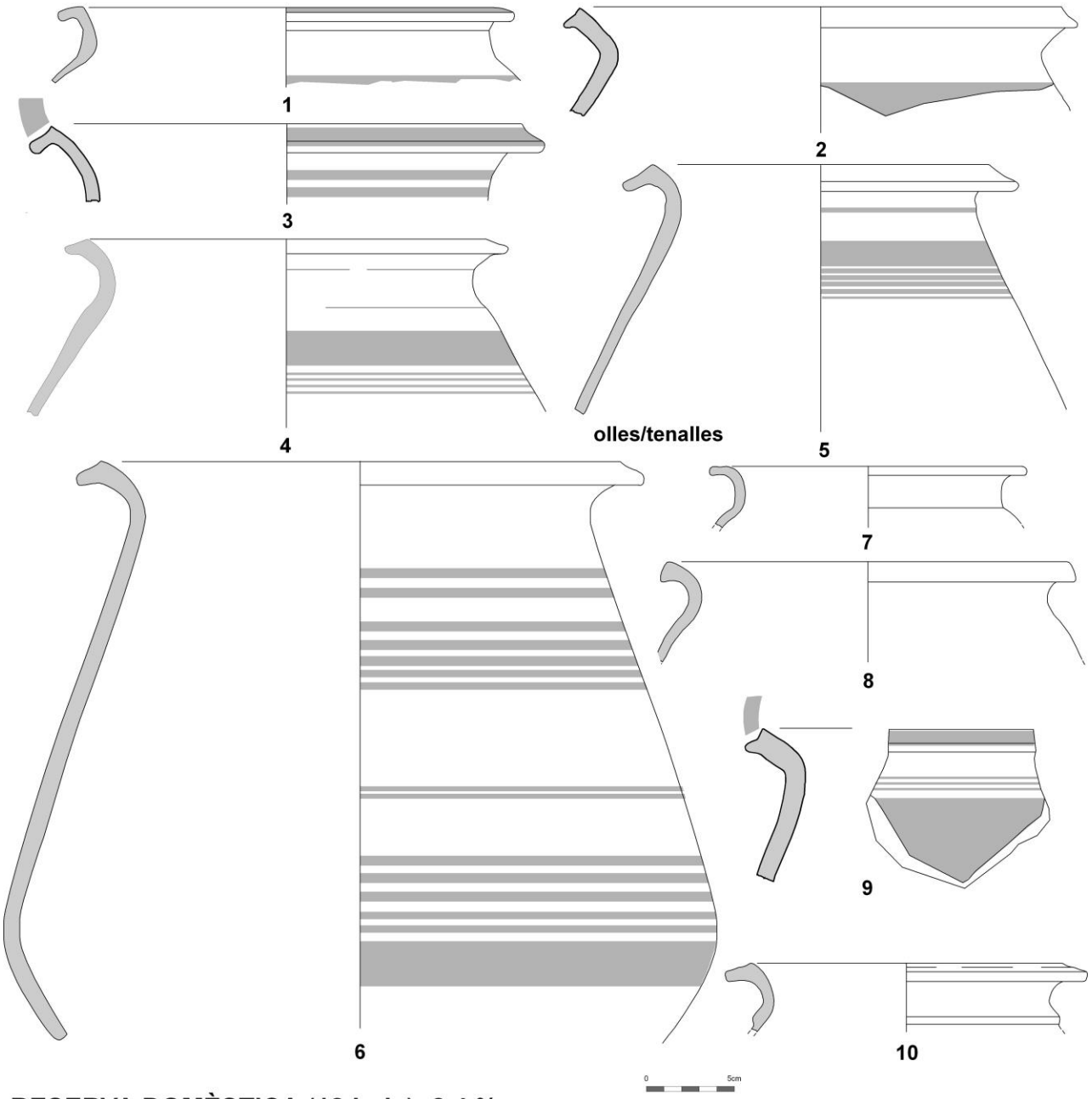

RESERVA DOMÈSTICA (18 inds): 8,4 %

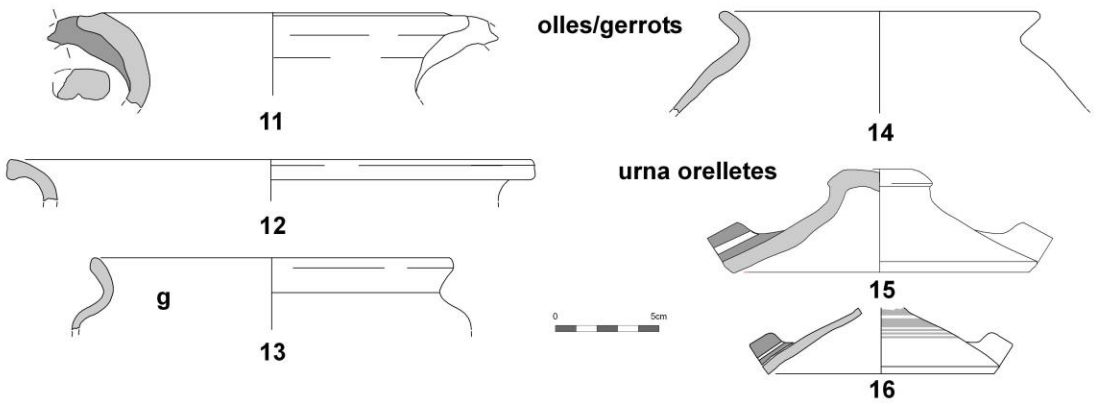

VAIXELLA (29 inds): 13,5 %

LÀMINA ALORDA 6 (Fase 1B)

importats (8 inds): 3,7 %

Ceràmica àtica figures roges

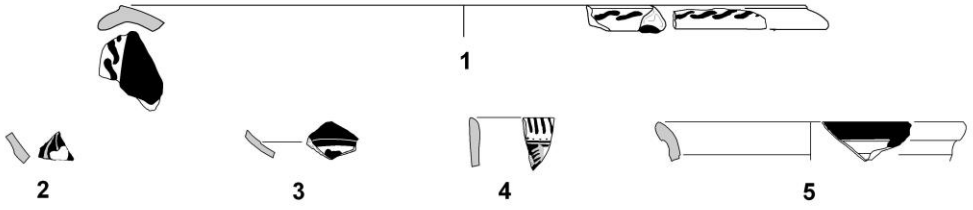

Ceràmica àtica vernís negre

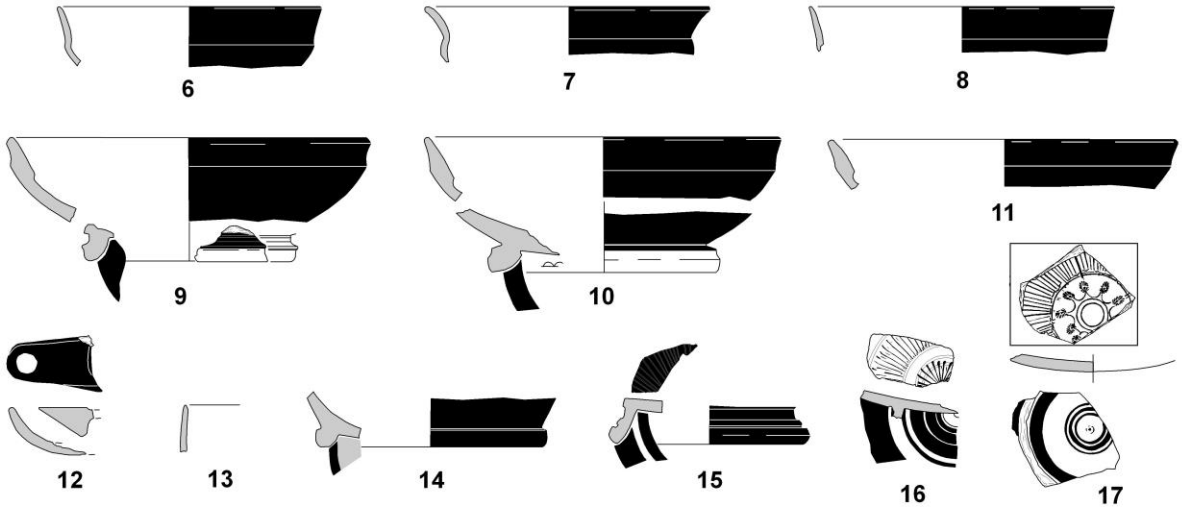

Producció 'local' (21 inds): 9,8 %

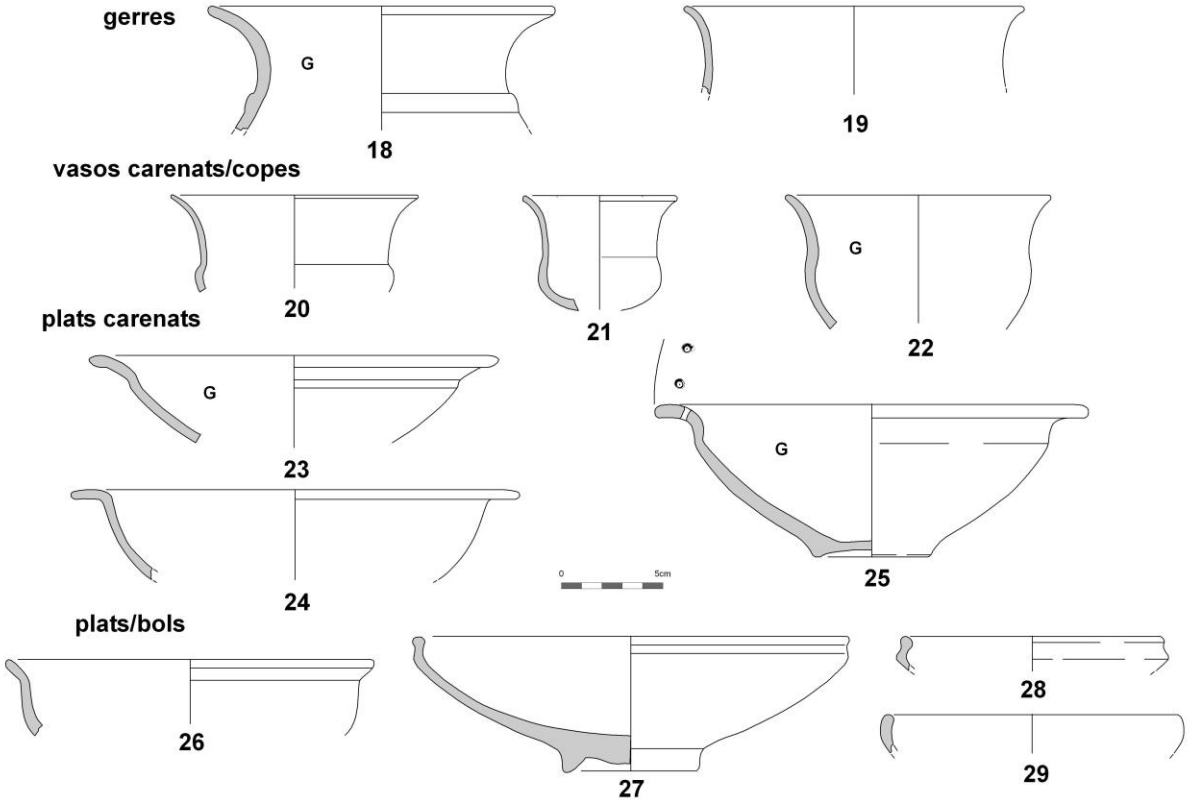

CUINA (77 inds): 35,7 %

LÀMINA ALORDA 7 (Fase 1B)

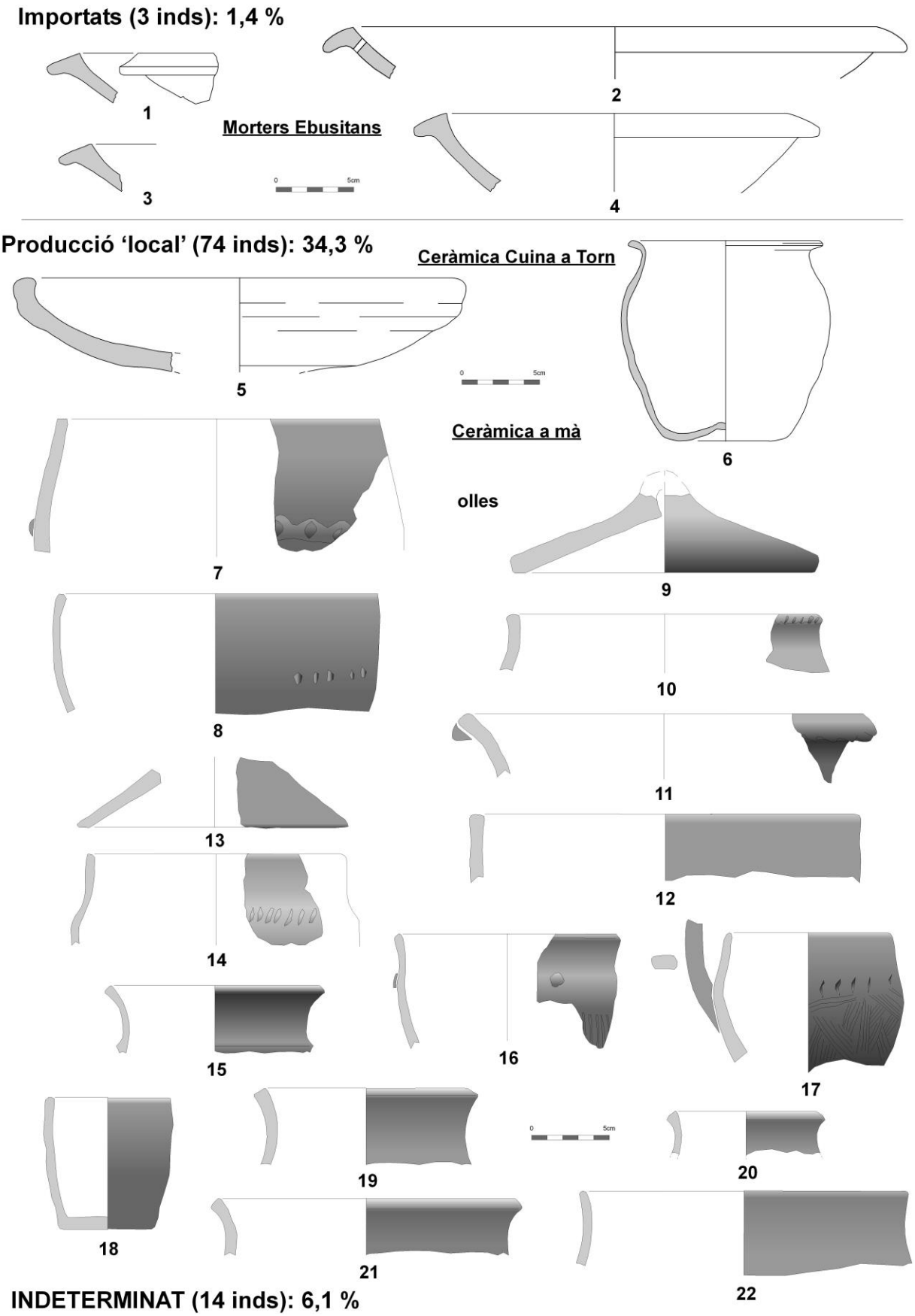

INDETERMINAT (14 inds): 6,1 %

2.1.2.3. La Fase 2 d'Alorda Park (375-300 aC)

2.1.2.3.1. Descripció dels contextos de procedència.

Els materials ceràmics de la Fase 2 evidencien un salt quantitatiu molt notable, amb un total de 17100 fragments ceràmics i 661 individus ponderats, duplicant-se els registres de les dues fases precedents. Ara bé, el gruix dels materials d'aquest període provenen de dos grans dipòsits: per una banda, els nivells d'amortització d'un pou de 11 metres de fondària ubicat a la part baixa de l'assentament, en el Recinte 2J; i, per l'altra, dels nivells inferiors de la colmatació del nou fossar fora muralles construït a l'inici de la fase d'Alorda Park II o fase "Ciutadella". Una tercera font important de materials d'aquest moment prové dels estrats d'anivellament que separen, a la part alta del jaciment, el barri no domèstic del moment Alorda Park IIa de l'edifici de tipus palacial de la fase Alorda Park IIb. Aquests estrats es daten més aviat a finals del segle IV aC., és a dir, en un moment avançat de la nostra fase 2.

2.1.2.3.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

El quadre resum dels materials d'aquesta fase 2 a l'Alorda Park és el següent:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica figures roges	18	6	6	Crater de calze Crater campana Gerra, Peliké o Oenochoe Kylix tipus indet. Lamb. 43, Skyphos	1 vora 2 vores 1 cos 1 vora 1 base	
Atica vernís negre	78	13	13	Kyilix peu alt, "atenes 1104" Kylix peu baix, "Castulo Cup" Lamb. 23, "plat de peix" Lamb. 21, pàtera Lamb. 22, pàtera Lamb. 21-25, patereta Lamb. 21/24, "small bowl" Lamb. 43; Skyphos	1 fons 1 vora 2 bases 3 vores 1 p.c.; 2 vores 1 vora, 1 base 1 vora 1 vora, 1 base	
V.N. prod. Ebus.	3	1	1	Lamb. 23, "plat de peix"	1 p.c.	
V.N. Occid. Indet.	5	1	1	Indeterminat	1 base	Peu anular
Total Vaixella Imp.	*104*	*21*	*21*			
Com. Pún. Eb.	45	11	11	Morter variant antiga Morter, tipus AE-20/I-167	1 vora 6 vores, 2 bases	

				Gerra tipus AE-20/II-23 Bol	2 vores 1 vora	pintades
Com. Pún. C.M.	54	3	3	Morter Cassola tipus Chytra Gerra indet. Gerreta o plat	1 vora 1 fons 1 p.c. 1 base	 pintada Peu anular
Com. massaliota	2	2	2	Morter	2 vores	
Total Com. Imp.	*101*	*16*	*16*			
Àmf. Pún. Eb.	501	22	22	T.8.1.1.1. o PE-14 T.8.1.2.1. o PE-15	19 vores 3 vores	
Àmf. Pún. CM.	285	1	1	Indet.	1 pivot	
Àmf. Pún. C.E.	6	1	1	T.8.1.1.2.	1 pivot	
Àmf. Massal.	12	1	0			
Àmf. Grega Ind.	1	1	0			
Àmf. Coríntia	1	1	0			
Àmf. àtica	1	1	0	"a la brosse"		
Àmf. Itàlica	38	1	1	Lyding-Will A	1 pivot	
Àmf. Indeterm.	6	1	0			
Total àmf. Imp.	*851*	*30*	*25*			
Total Import.	**1056**	**67**	**62**			
Àmfora ibèrica	1093	181	181		4 p.c., 177 vores, 22 pivots	
Imit. local A.P.Eb.	488	6	6	T.8.1.1.1. o PE-14	2 p.c.; 4 vores, 1 pivot	
Com. Ib. Oxidada	868	259	259	Tenalles Olla/tenalla llavi "coll de cigne" Olla bicònica "coll de cigne" Olla vora acanalada Gerrot Gerra oenochoe Gerra nansa de cistella Gerra 1 nansa Gerra vora exvasada Gerreta Cassoleta Tasses fons umbilicat Vaset caliciforme Vasets Bol Plat vora reentrant Lekané Morter, cossi o safata Urna d'orelletes Indeterminat	6 vores 122 vores 1 p.c. 1 vora 7 vores 2 vores 31 vores 1 vora 29 vores 2 vores 15 vores 2 p.c., 3 vores 1 vora 2 vores 6 vores 17 vores 1 vora 6 vores 1 vora 3 vores	1 pintada 25 pintades 1 pintada 1 pintada 3 pintades 1 pintada 2 pintades 2 pintades 1 pintada 3 pintades
Informes Ib. Oxid.	12510					
C. Ib. Reduïda	127	33	33	Olla/gerrot vora exvasada Gerrot Gerra vora exvasada Gerra oenochoe Gerreta Gerreta bicònica	1 vora 3 vores 13 vores 2 vores 4 vores 1 vora	

				Cassoleta Bol Plat Indeterminat	4 vores 1 p.c.; 1 vora 3 vores 1 vora	Grans dim.
C. Cuina Torn	1	1	1	Cassola, tipus "Caccabé"	1 vora	
C. a Mà	957	114	114	Olla Tapadora Gerra amb nansa	94 vores 19 vores 1 vora	
Total prod. locals	**16044**	**594**	**594**			
Total	**17100**	**661**	**656**			

2.1.2.3.3. Descripció tipològica dels materials.

Durant el segle IV aC. les ceràmiques importades segueixen la progressió iniciada en la fase precedent, assolint en aquests moments un 10,1% del total d'individus ponderats. El grup de la vaixella fina envernissada segueix totalment dominat pels vasos de procedència àtica (Làm. Alorda11, 1 a 19), tot i l'aparició, molt limitada, de les imitacions púniques ebusitanes (Làm. Alorda11, 20). Dins d'aquesta categoria un canvi evident és que s'amplia notablement el repertori formal, ja que no es dóna el domini tan acusat de les copes per beure de la fase precedent. D'entrada en les peces de figures roges ara els craters tenen una representació tan o més important, a través de la variant més comuna, la dels craters de campana, amb la característica decoració de fulles de llorer al llavi (Làm. Alorda11, 1 a 4). Les copes figurades d'aquest moment corresponen a *kylixes* de la variant de la classe delicada (Làm. Alorda11, 7 i 8), a més d'algun exemplar de *skyphos* (Làm. Alorda11, 6). El repertori de tipus es completa amb una nansa figurada d'una *lekanís* (Làm. Alorda11, 5) i un fragment de paret d'una gerra, tal vegada de *peliké* o de *oinochoe*. El canvi és encara més evident en el grup de les peces de vernís negre, sobretot a partir de la forta irrupció de plats, escudelles i bols de variants diverses, totalment absents en la fase precedent. Les copes per beure estan ben representades pels típics *skyphoi* de perfil sinuós (Làm. Alorda11, 10 i 11) però les peces clarament més abundants són escudelles de la forma Lamboglia 22 (Làm. Alorda11, 13 i 14) i Lamboglia 21 (Làm. Alorda11, 15 i 16), amb la característica decoració impresa de palmetes, oves i estries a rodeta. També hi ha plats de la forma Lamboglia 23 (Làm. Alorda11, 9) i petits bols o pateretes dels tipus 25 o 21/25B de Lamboglia (Làm. Alorda11, 17 a 19). El repertori de vaixella àtica de vernís negre es completa amb algun exemplar de *kantharos* (Làm. Alorda11, 12).

En aquesta fase apareixen, com a novetat significativa, vasos de vaixella importada no àtica, tots ells de fabricació púnica ebusitana. En primer lloc hi ha un exemplar de vernís negre ebusità, un plat quasi complet de la forma Lamboglia 23 (Làm. Alorda11, 20), i diverses peces de vaixella comuna amb decoració pintada, concretament dues vores d'hidria de la forma AE-20/II-23 de J.Ramon (Làm. Alorda11, 21 i 22) i un gerrot del tipus Ebusus 69 (Làm. Alorda11, 23).

Pel que fa a les àmfores d'importació aquesta fase es caracteritza per un predomini abassegador dels envasos d'origen púnic. Aquest domini es fonamenta en una presència altíssima de peces ebusitanes, la gran majoria atribuïbles al Tipus 8.1.1.1. (Làm. Alorda8, 1 a 6). Amb tot la varietat formal de les vores és notable, amb casos que tenen una aparença „antiga" o de transició des de les T.1.3.2.3. (Làm. Alorda8, 2) i d'altres amb un aspecte „modern" o de transició cal a les T.8.1.2.1. (Làm. Alorda8, 6). Això clarament reflecteix la tendència evolutiva del tipus, quant a la forma de les vores, al llarg del segle IV aC. Totes les altres produccions tenen una representació molt inferior, sobretot si considerem exclusivament els materials ben contextualitzats, tal com es veu al quadre resum corresponent. Afortunadament els nivells superficials o d'altres cronologies ens han proporcionat materials que ens permeten disposar d'una evidència més completa a nivell dels tipus arribats en aquesta fase. Aquest és el cas de la producció púnica centre mediterrània de la que ha estat possible identificar exemplars dels dos tipus més àmpliament comercialitzats en el segle IV aC, una vora del T.4.2.1.5. (Làm. Alorda8, 7), de la família de les antigues „Maña D", i una altre del T.2.2.1.2. (Làm. Alorda8, 8), del grup de les „Maña C". Finalment, també hi ha representació de les àmfores púniques del àrea del Cercle de l'Estret, amb un pivot, amb tota probabilitat d'una peça del T.8.1.1.2. (Làm. Alorda8, 9), recuperat en els nivells de reompliment del pou del recinte 2J.

Atenent als fragments o als individus, tant els contextualitzats com els que no ho estan, es constata una presència molt feble d'àmfores gregues. La única peça amb context prové de l'amortització del pou i és una nansa de procedència indeterminada (Làm. Alorda8, 10). Les àmfores massaliotes del segle IV aC. estan representades amb una vora del tipus més freqüent en aquesta centúria, el de la variant Py 7 (Làm. Alorda8, 11) (Py 1978). Finalment hi ha una darrera peça que per criteris morfològics i de pasta (típica itàlica de la zona

tirrènica) es podria identificar com un exemplar d'àmfora protogrecoitàlica (Làm. Alorda8, 12) i, per aquesta raó, considerar-se dins d'aquest període del segle IV aC.

El tercer grup de ceràmiques importades, el de les ceràmiques comunes, mostra el mateix domini absolut dels materials de producció púnica ebusitana. Amb diferència les peces més ben representades són els morters del tipus AE-20/I-167 (Làm. Alorda12, 20), la variant típica del segle IV aC. (Ramon 1990-1991). De fet, el morter és la forma de ceràmica comuna importada més freqüent ja que a banda d'un elevat nombre de peces ebusitanes també es coneix un exemplar púnic centremediterrani (Làm. Alorda12, 21) i fins i tot un parell de peces de procedència massaliota (Làm. Alorda12, 23), aquests darrers ben poc habituals en contextos ibèrics. La resta de tipus de ceràmiques comunes són molt minoritàries tot i que el nucli d'Alorda Park és dels que destaca per un repertori prou divers dins d'aquest grup. Així hi ha representació de peces de vaixella com ara les gerres o hídria pintades púniques ebusitanes del tipus AE-20/II-23 (Làm. Alorda11, 21 i 22) i un exemplar gairebé complet d'un gerrot púnic centremediterrani (Làm. Alorda11, 23), tots ells procedents dels nivells d'amortització del fossar. Del reompliment del pou prové un fragment del fons d'una cassola púnica centremediterrània (Làm. Alorda12, 22), exemplar únic a la fase Alp2 d'aquesta mena de peces de cuina d'importació.

En passar a les ceràmiques de producció local el primer que destaca és un singular fenomen d'imitació de materials foranis. Es tracta d'un lot de recipients amfòrics, sens dubte de fabricació local (amb la característica modalitat „ibèrica" de pasta i factura), que reprodueixen la forma dels envasos púnics ebusitans (Làm. Alorda8, 13 a 16). Dues peces gairebé completes provinents dels nivells de reompliment del pou mostren un cas d'imitació gairebé perfecte, indistingible de les originals del Tipus 8.1.1.1. a través del perfil, aparença i acabats (Làm. Alorda8, 15), i un altre cas d'imitació no tant reeixida, fins i tot barroera pel que fa a la forma de la vora (Làm. Alorda8, 16), més aviat una versió força lliure. Amb tot, la gran majoria d'exemplars identificats, com els localitzats en el reompliment del fossat, corresponen a reproduccions molt fidedignes de les T.8.1.1.1. ebusitanes (Làm. Alorda8, 13 i 14), les quals, les originals, arriben en gran quantitat al nucli d'Alorda Park durant aquesta fase. Aquesta pràctica de la imitació d'àmfores púniques ebusitanes ja s'havia donat a conèixer a partir de les troballes efectuades en l'assentament de Darró (Vilanova i la Geltrú), on fins i tot s'han localitzat els possibles forns de

fabricació (López Mullor 1989; López Mullor i Fierro 1994). Es tracta, però, d'un fenomen que sembla molt puntual quant a la implantació geogràfica ja que a fores d'ara tant sols s'ha detectat en aquest sector septentrional del territori cossetà, fet que dificulta encara més trobar el sentit últim d'aquesta producció. En qualsevol cas, davant d'una interpretació inicial que planteja una manufactura *in situ* a càrrec d'agents púnics d'Eivissa (López Mullor i Fierro 1994), s'ha defensat que el promotor d'aquesta iniciativa podrien haver estat les comunitats locals cossetanes, tal vegada amb la pretensió d'aprofitar el prestigi i acceptació del principal producte d'exportació púnico-ebusità, el vi, bo i imitant els seus reconeguts i característics continents del moment (Asensio 2000, 386).

Els recipients amfòrics „ibèrics" tenen una excel·lent representació en aquesta fase (Làm. Alorda9), tant a nivell quantitatiu (un 28,3% del total d'individus, índex que duplica la proporció existent a la fase precedent) com sobretot qualitatiu, això darrer gràcies a diversos exemplars força complets conservats en el farciment del pou. Els exemplars més complets (Làm. Alorda9; 1, 2 i 9) han ajudat a definir una de les variants tipològiques d'àmfores ibèriques de la zona catalana, el tipus 2B (Sanmartí, Bruguera i Miñarro 2004), una variant especialment abundant a la zona de la costa central, en territoris cossetà i laietà. Si bé la gran majoria de peces del lot semblen correspondre a aquest tipus hi ha un exemplar, de perfil gairebé complet, que clarament respon a un model força diferent (Làm. Alorda9, 8), probablement fabricat en altres territoris ibèrics, tal vegada en zones meridionals del País Valencià o Múrcia (Sanmartí, Bruguera i Morer 1998, 270).

A nivell de la ceràmica comuna ibèrica el tret més evident seria la culminació del canvi que apuntava a la fase precedent i que representa la fi de la „fàcies" ibèrica antiga. Amb tot hi ha elements de continuïtat evidents sobretot en el camp de les peces de magatzem, encara amb un pes global important, sobretot de les habituals olles/tenalles globulars amb llavi de „coll de cigne" (Làm. Alorda10, 1 a 10), tot i una presència molt menor de la típica decoració de bandes pintades horitzontals (Làm. Alorda10, 4; 8 i 9). Entre les peces de reserva guanyen representació les gerres de nansa de cistella (Làm. Alorda10, 11 a 14), ara el tipus àmpliament predominant dins d'aquest grup per damunt dels gerrots (Làm. Alorda10, 16). Destacar que tot i que en un nombre molt minoritari segueix donant-se la presència d'algun exemplar d'urna d'orelletes (Làm. Alorda10, 15). El canvi més profund es percep en el camp de les peces de vaixella. A partir d'aquesta fase comencen a prevaldre les dues

formes que dominaran aquest grup en endavant: les gerres de tipologia diversa (Làm. Alorda12, 1 a 5) i els plats/bols de vora reentrant (Làm. Alorda12, 12 a 16), aquests darrers imposant-se clarament per damunt dels plats de vora exvasada (Làm. Alorda12, 8 i 9), predominants en les fases precedents. Un tret que destaca en el repertori de ceràmiques comunes d'aquesta fase és un lot notable de bols de parets verticals i fons umbilicat amb decoració pintada (Làm. Alorda12, 17 a 19). Les peces de cocció reduïda tenen una representació modesta (Làm. Alorda12, 1 i 2; 6 i 10), de la que destaquem l'aparició de les primeres gerretes bicòniques (Làm. Alorda12, 6).

Finalment el grup de les ceràmiques culinàries, a banda d'un exemplar d'imitació a torn dels morters ebusitans (Làm. Alorda12, 24), segueix conformat per un abundós lot d'olles i tapadores de ceràmica a mà (Làm. Alorda13). En l'aspecte tipològic i decoratiu la característica més evident és l'heterogeneïtat, amb peces cilíndriques de vora reentrant o gairebé vertical (Làm. Alorda13, 1 a 7) i vasos de vora exvasada i perfil en „essa" (Làm. Alorda13, 8 a 12) que sovint presenten decoració de cordons (Làm. Alorda13, 3 i 7), línies d'impressions o incisions (Làm. Alorda13, 1-2, 4-5, 8 i 12) i superfícies pentinades (Làm. Alorda13, 2). Les ceràmiques grolleres a torn mantenen una representació mínima, testimonial dins d'aquest grup de les ceràmiques de cuina de producció local.

TRANSPORT (217 inds): 32,8 % **FIGURA ALORDA 8 (Fase 2)**

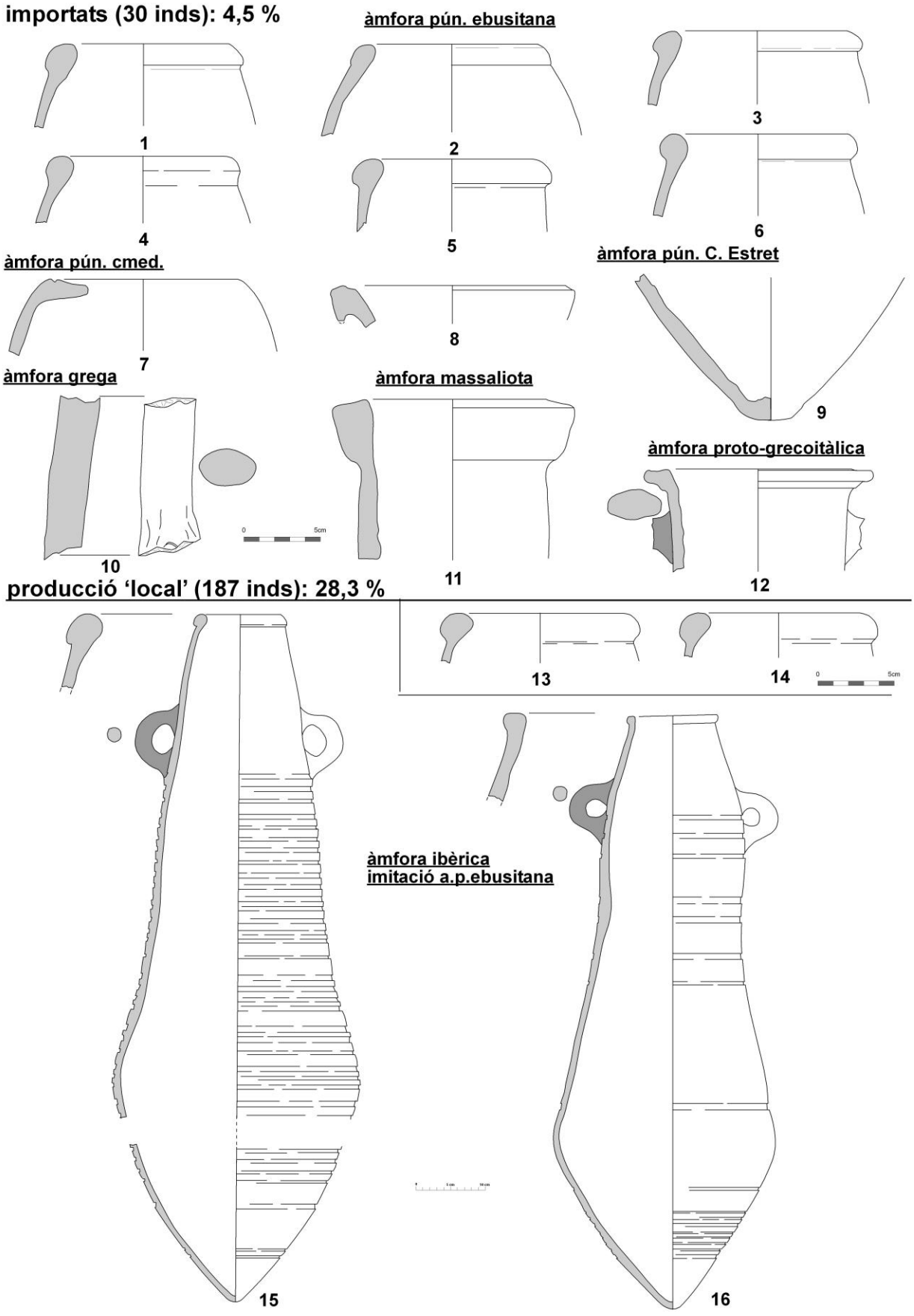

TRANSPORT (217 inds): 32,8 %

producció 'local' (187 inds): 28,3 %

FIGURA ALORDA 9 (Fase 2)

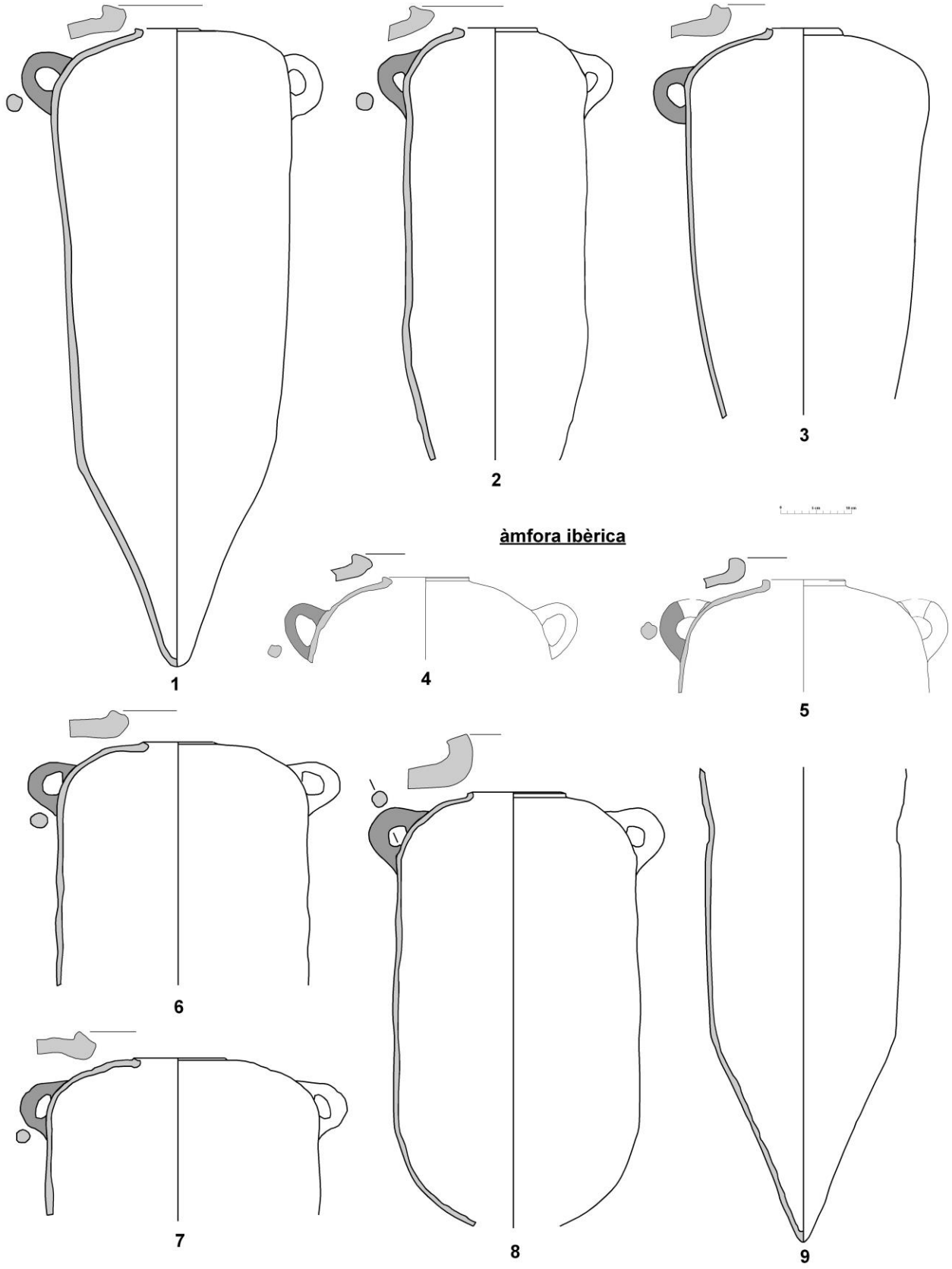

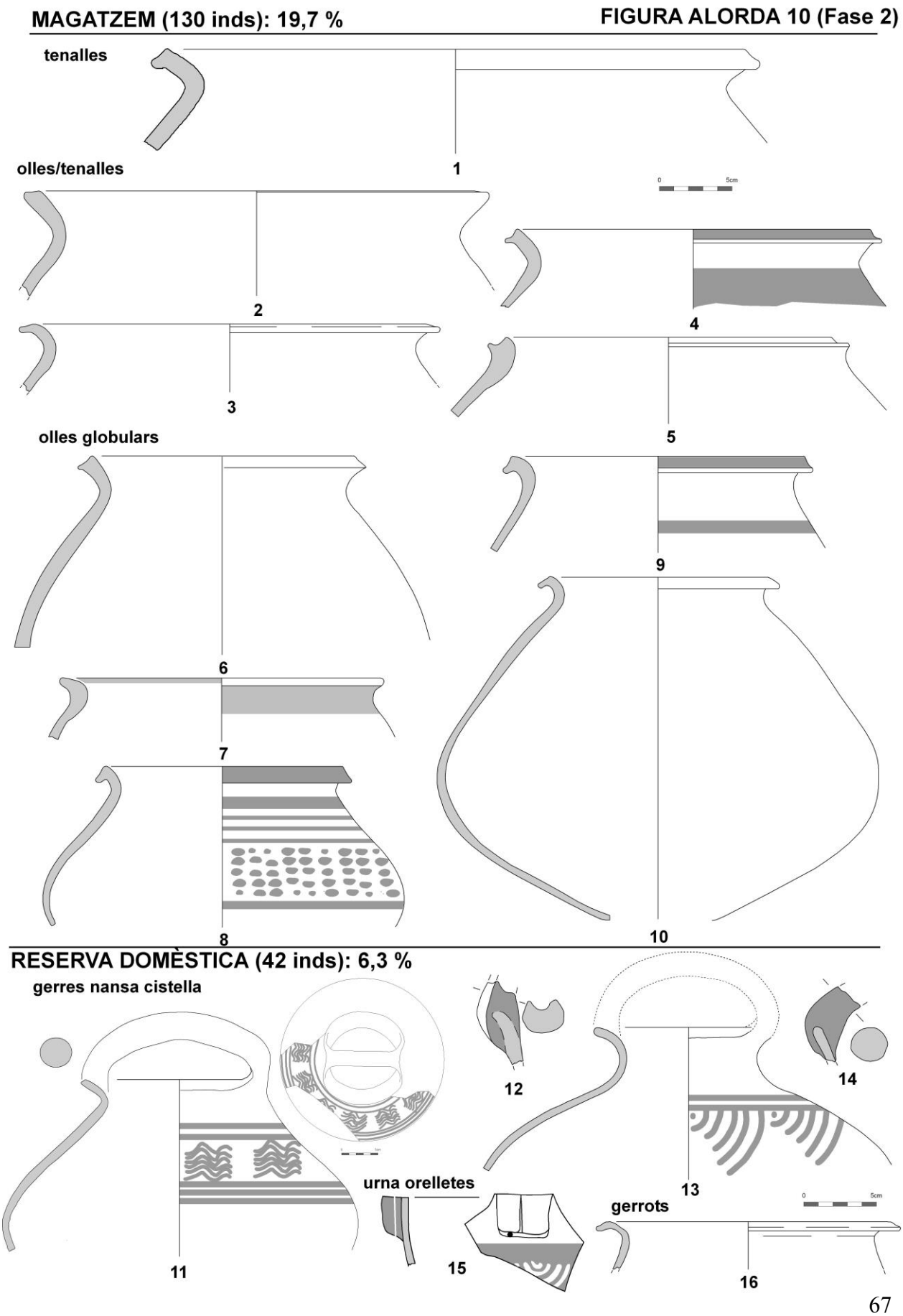
MAGATZEM (130 inds): 19,7 %
FIGURA ALORDA 10 (Fase 2)
tenalles
1
olles/tenalles
2
3
4
5
olles globulars
6
7
8
9
10
RESERVA DOMÈSTICA (42 inds): 6,3 %
gerres nansa cistella
11
12
13
14
urna orelletes
15
gerrots
16
0
5cm

VAIXELLA (137 inds): 20,8 % **FIGURA ALORDA 11 (Fase 2)**

importats (26 inds): 3,9 %

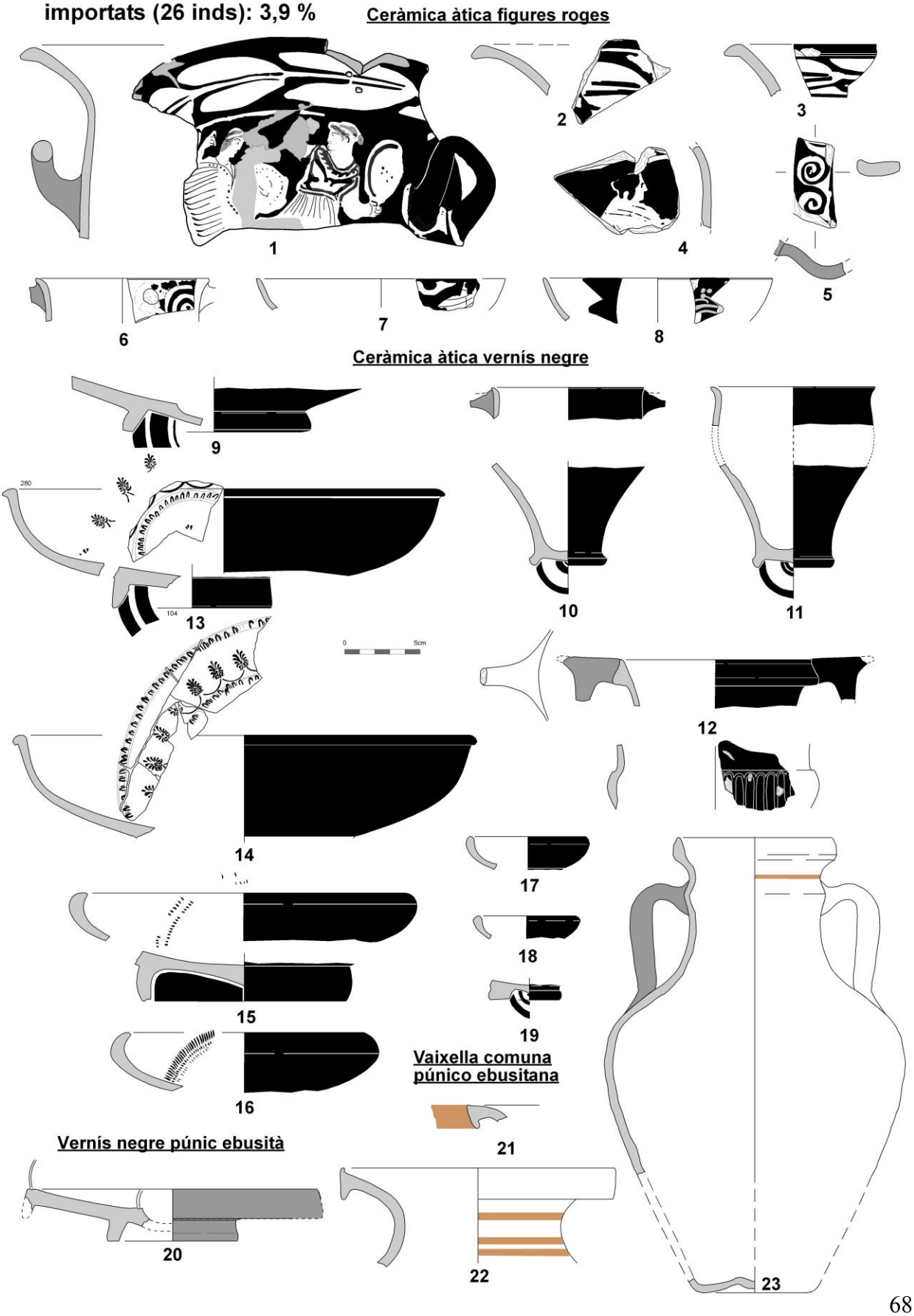

VAIXELLA (137 inds): 20,8 % — FIGURA ALORDA 12 (Fase 2)

Producció 'local' (111 inds): 16,9 %

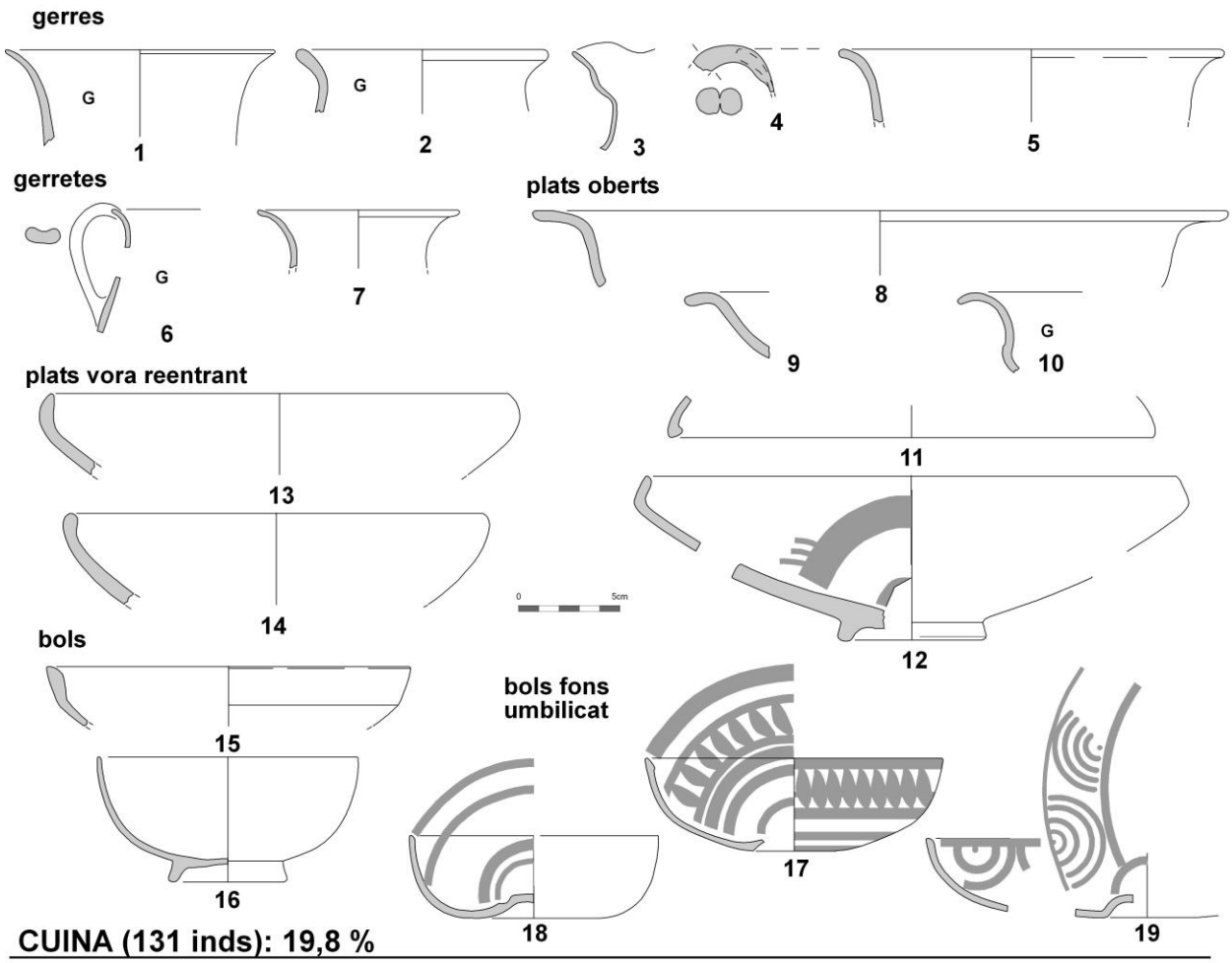

CUINA (131 inds): 19,8 %

Importats (11 inds): 1,7 %

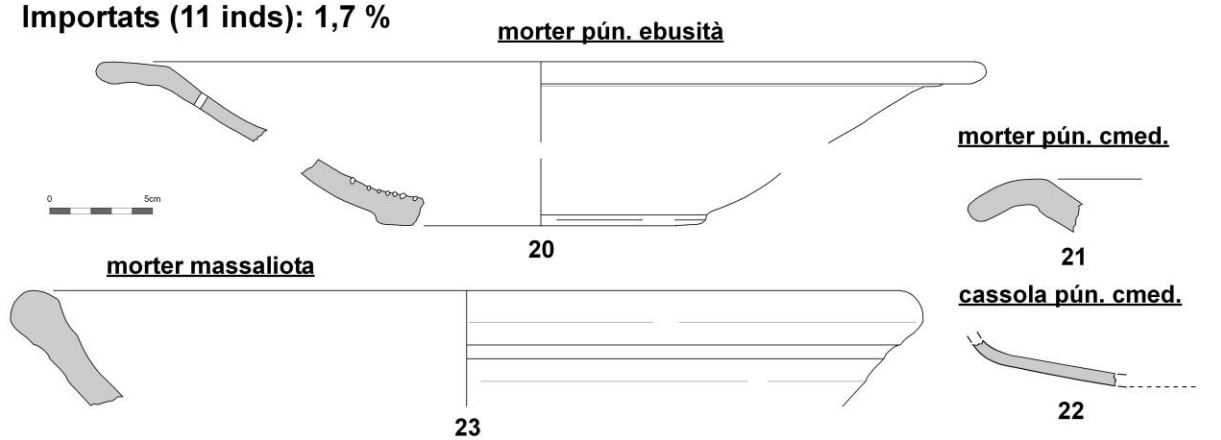

Producció 'local' (120 inds): 18'1 %

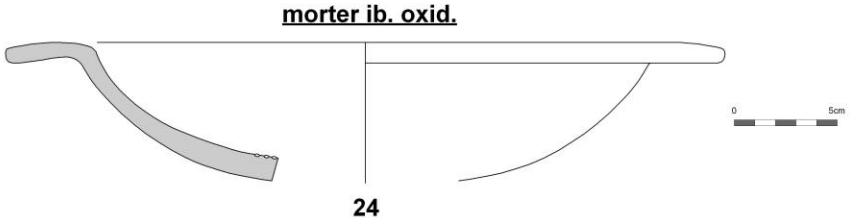

CUINA (131 inds): 19,8 % **FIGURA ALORDA 13 (Fase 2)**

Producció 'local' (120 inds): 18'1 %

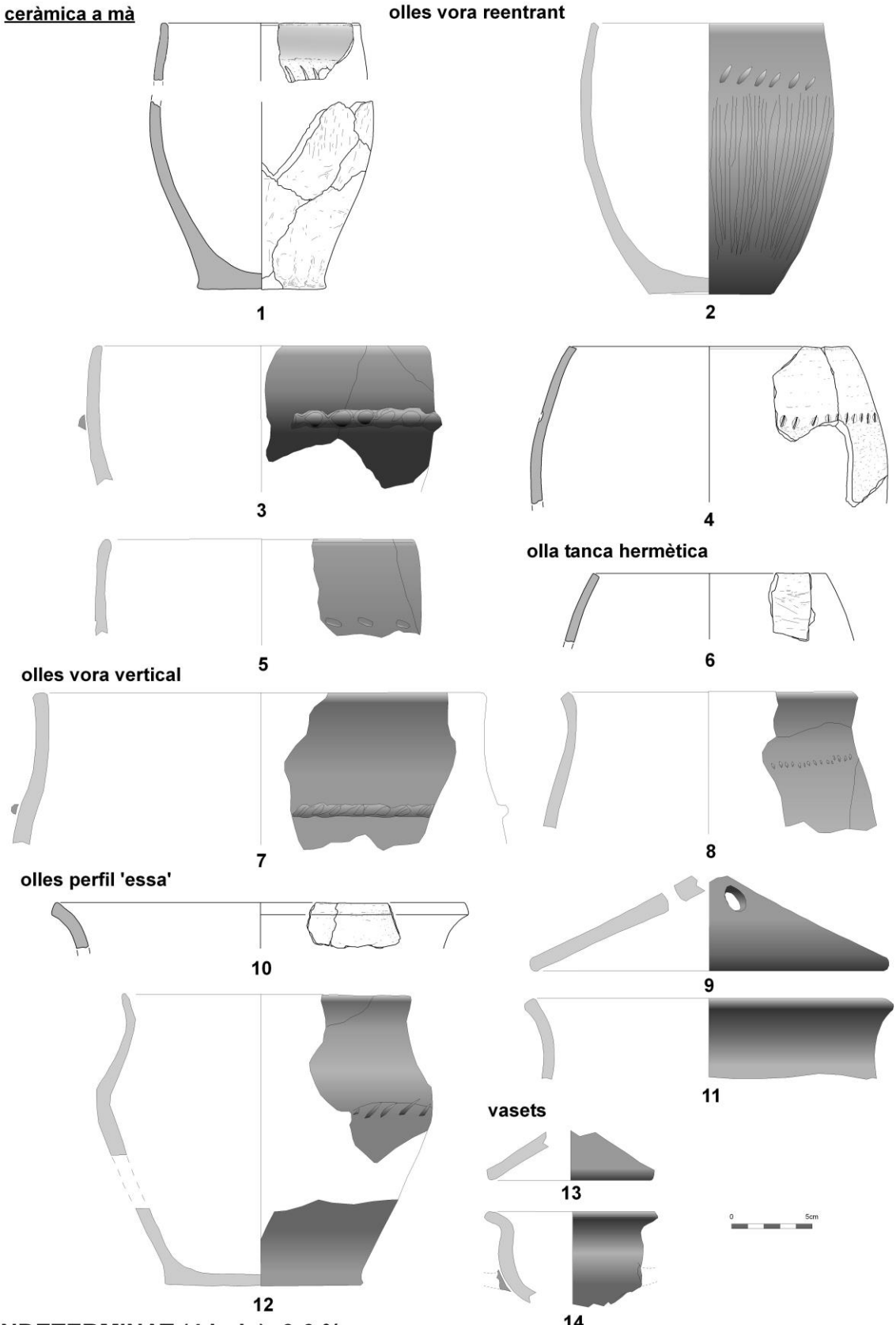

INDETERMINAT (4 inds): 0,6 %

2.1.2.4. La Fase 3A d'Alorda Park (300-225 aC)

2.1.2.4.1. Descripció dels contextos de procedència.

És un fet força habitual que la Fase 3A definida en aquest treball tingui una representació relativament baixa respecte de les fases que l'envolten, tant pel darrera (Fase 2) com pel davant (Fase 3B). Això mateix succeeix en el cas de l'Alorda Park, però d'una manera bastant menys acusada que a la major part de jaciments considerats que tenen continuïtat d'ocupació entre els segles IV i III aC. Així, d'aquest moment disposem d'una evidència amb un total de 17727 fragments ceràmics, per un total de 632 individus ponderats. Els lots ceràmics més importants d'aquesta fase provenen de dos contextos concrets. Per una banda dels nivells de colmatació del fossar fora muralles del període "Ciutadella Ibèrica", el qual és molt clar que poc després de la seva construcció esdevé l'escombrera principal dels habitants del nucli ibèric. Aquest ús secundari d'aquesta estructura, en origen de caràcter defensiu, s'inicia des del mateix segle IV aC. (com hem vist en parlar de la Fase 2) i perdura, amb abocaments continuats, fins al final de l'ocupació antiga de l'indret, amb uns darrers estrats de runa i deixalles datats de ben entrat el segle I aC. El segon context és el nivell d'amortització d'una sitja de grans dimensions que s'ubica en l'extrem nord-oest del nucli, en el que podria ser un espai annex a la casa 201 o tal vegada just en un punt fora muralles (les estructures construïdes de tot el límit oest del nucli fortificat han desaparegut producte de l'erosió d'aquesta vora del turó junt a actuacions urbanístiques recents).

2.1.2.4.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

El quadre-resum dels materials ceràmics d'aquesta fase 3A és el següent:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica Figures Roges	3	1	0			
Fig Rog. MgnoGrega	1	1	1	Pelikè	1 cos	
Àtica Vernís Negre	22	8	8	Lamb. 21, pàtera Lamb. 22, pàtera Lamb. 40, Kantharos Lamb. 43, Skyphos Kylix peu baix, "Castulo cup" Kylix *stemless*	2 vores 1 vora, 1 base 1 vora 1 vora 1 vora 1 base	

				Phiale 520/521	1 cos	
Taller de Roses	51	15	15	Lamb. 40, Kantharos Lamb. 27ab, bol Lamb. 26, pàtera Lamb. 24/25B, petit bol Lamb. 25, petit bol Lamb. 43, Skyphos Bol Indet.	2 vores 6 vores 1 vora 2 vores 2 vores 1 vora 1 base	1 Nikia
Petites Estampilles	27	7	7	Lamb. 27ab, bol Lamb. 24, copeta Lamb. 36, plat Morel 1323, plat Lamb. 42B, *kylix*	3 vores 1 vora 1 vora 1 vora 1 vora	
V.N. Prod. *Ebusus*	10	4	4	Lamb. 27ab Lamb. 23, plat	3 vores, 1 base 1 base	
V.N. Prod. *Massalia*	5	2	2	Lamb. 21, pàtera Lamb. 22, pàtera	1 p.c. 1 vora	
V.N. Occid. Indet.	10	2	2	Lamb. 40, *Kantharos* Morel 6520, sítula Lamb. 24, petit bol	coll 1 vora p.c.	Dec. pint. Etrusc? Etrusc?
Campaniana A	15	4	4	Lamb. 26, pàtera Lamb. 27B, pàtera Lamb. 25, petit bol	2 vores 1 vora 1 p.c.	
Total Vaixella Imp.	*144*	*44*	*43*			
Com. Pún. Eb.	107	9	9	Morter, AE20/I-167 Tapadora tenalla, Ebusus 77 Gerres Ebusus 69 o similar Bol AE-20/II-28	4 vores, 2 bases 1 vora 3 vores 1 p.c.	
Com. Pún. CM	24	6	6	Cassola, tipus *Lopas* Cassola, tipus *Caccabé* Cassola, tipus *Chytra* Gerra indet. Plat	1 vora 1 vora 1 vora 2 bases 1 base	
Com. Altres (grega?)	3	1	1	Escudella indet.	1 vora	
Total Com. Imp.	*134*	*16*	*16*			
Àmf. Pún. Eb.	662	10	10	T.8.1.1.1. o PE-14 T.8.1.2.1. o PE-15 PE-22	5 vores 4 vores 1 vora	
Àmf. Pún. CM.	17	1	1	T.5.2.3.0. o Mañà D	1 pivot	
Àmf. Pún. C.E.	16	2	2	T.8.2.1.1.	2 vores	
Àmf. Massal.	34	1	1	Tipus vora PY 7	1 vora	
Àmf. Itàlica	24	1	1	Lyding-Will A	1 vora	
Àmf. Indeterm.	102	1	0			
Total àmf. Imp.	*855*	*16*	*15*			
Total Import.	**1133**	**76**	**74**			
Àmfora ibèrica	423	158	158		158 vores, 30 pivots	

Imitació local A.P.E	95	1	1	T.8.1.1.1.	1 vora i cos	
Com. Ib. Oxidada	919	219	219	Tenalla	14 vores	3 pintades
				Olla/tenalla llavi "coll de cigne"	82 vores	12 pintades
				Olla/tenalla llavi girat	1 vora	
				Olla vora acanalada	3 vores	2 pintades
				Olla llavi reentrant	1 vora	
				Olla nansa vertical	1 vora	
				Olleta llavi "coll de cigne"	2 vores	2 pintades
				Gerrot	1 vora	
				Gerra enòcoa	1 p.c., 2 vores	2 pintades
				Gerra nansa cistella	27 vores	
				Gerra tulipa	1 vora	
				Gerra	13 vores	2 pintades
				Gerreta	12 vores	
				Cassoleta	2 vores	
				Vas caliciforme	1 vora	
				Bol	11 vores	3 pintades
				Plat vora reentrant	24 vores	
				Bol fons umbilicat	1 vora, 1 base	
				Plat imit. Lamb. 23	1 vora	
				Escudella imit. Lamb. 21/22	1 base	
				Plats carenats	3 vores	1 pintada
				Tapadora	2 vores, 2 agafadors	3 pintades
				Urna d'orelletes	1 vora	1 pintada
				Kalathos	1 base	1 pintada
				Indeterminat	8 vores	
Informes Ib. Oxid.	13545					
Indiketa pint. blanca	15	2	2	Gerrot	1 nansa, 1 espatlla	
C. Ib. Reduïda	320	31	31	Olla/tenalla	1 vora	
				Gerrots	3 vores	
				Gerra	9 vores	
				Gerreta bicònica	6 vores	
				Plat vora reentrant	8 vores	
				Bol imit. Lamb. 21/25	1 vora	
				Copa imit. *Skyphos*	1 base	Indiketa?
				Tapadora	1 vora	
				Indeterminat	1 vora	
C. Cuina Torn	37	5	5	Olla	3 bases, 2 vores	
				Cassola tipus *Caccabai*	1 vora	
				Tapadora	1 vora	
C. a Mà	1240	139	139	Olla	107 vores	
				Tapadora	4 p.c., 23 vores	
				Cassola, tipus *Caccabai*	1 p.c., 1 vora	
				Vaset	3 vores	
Total prod. locals	**16594**	**555**	**555**			
Total	**17727**	**632**	**630**			

2.1.2.4.3. Descripció tipològica dels materials.

La tendència a una progressió constant del volum d"importacions es manté al llarg del segle III aC., passant les ceràmiques importades d"un 10,1% del total d"individus a la fase 2 a un 12,02% en aquesta fase 3A. En el camp de la vaixella fina importada a l"inici del segle III a tot occident es constata la interrupció de la circulació dels vasos de producció àtica, els que

copaven aquest grup en la fase precedent. Amb tot, en el lot de vaixella fina importada d'Alorda Park 3A es dóna una presència no testimonial de peces àtiques (Làm. Alorda17, 3 i 4), que representen un notable 20,5% del total d'individus de vaixella importada. Això deu reflectir una perduració en l'ús de vasos rebuts temps enrere o tal vegada el manteniment d'una distribució comercial d'estocs residuals de vasos àtics. Sigui com sigui és evident que el panorama precedent caracteritzat pel domini gairebé monolític d'una producció és substituït per una etapa en la que es dóna la presència de peces de diferents tallers. Aquesta diversitat, característica del moment, és especialment acusada en els conjunts de vaixella fina de la fase 3A a l'Alorda Park. Hi ha materials de produccions ben poc habituals a l'àrea catalana, com és el cas d'un parell de pàteres de la forma Lamb. 21 (Làm. Alorda17, 2) i 22 de les imitacions d'àtiques fabricades a *Massalia* (Py 1993). També són molt poc freqüents les peces de figures roges magno-gregues (Miró 2006), representades pel cos d'una pèlica de l'estil de Kerch (Làm. Alorda17, 1).

De fet els materials d'origen itàlic són força abundosos i de procedències molt variades. El lot més nombrós és el dels vasos del taller lacial de les Petites Estampilles, del que trobem les peces més habituals, els bols de la forma Lamboglia 27ab (Làm. Alorda17, 11), però també d'altres molt infreqüents com ara el perfil complet d'una copa amb nanses de la forma Lamboglia 42B (Làm. Alorda17, 12) i dos vores de plats de variants diferents del tipus Lamboglia 36, una de la més clàssica Morel 1313 (Làm. Alorda17, 10) i una segona dels platets Morel 1323 (Làm. Alorda17, 9). Segurament també siguin vasos itàlics, tal vegada de tallers de la zona etrusca, dues peces molt rares en contextos catalans, una vora amb nansa d'una mena de sítula de la sèrie Morel 6520 (Làm. Alorda17, 5) i el coll d'una gerra de tipus indeterminable amb decoració blanca sobrepintada de motius vegetals (Làm. Alorda17, 6). Finalment, la vaixella fina itàlica es completa amb una representació modesta però no testimonial, d'exemplars de la fàcies „arcaïca" de Campaniana A, concretament dues escudelles de la forma Lamboglia 26 (Làm. Alorda17, 23) i un perfil complet d'un bol de la forma Lamboglia 25, amb la decoració clàssica de quatre palmetes radials i franja d'estries a rodeta (Làm. Alorda17, 22).

En el repertori de la vaixella fina importada d'Alorda Park 3A trobem també peces de la producció púnica ebusitana de vernís negre, representada per tres exemplars de bols de la forma Lamboglia 27 (Làm. Alorda17, 8) i una base de plat de la forma Lamboglia 23 (Làm.

Alorda17, 7). I finalment trobem un lot de peces dels Tallers de Roses, on es fabriquen els vasos més àmpliament comercialitzats a bona part de la façana mediterrània peninsular durant els dos primers terços del segle III aC. (Sanmartí Grego 1978). De fet en aquest heterogeni conjunt d'Alorda Park es tracta de la producció millor representada, amb un 34% del total dels individus de vaixella d'importació. Les formes presents són de les més habituals: les escudelles Lamboglia 26 amb decoració de tres palmetes radials i estries a rodeta (Làm. Alorda17, 13; 20 i 21), alguna d'elles amb l'estampilla típica dels vasos de *Nikia* (Làm. Alorda17, 13), els bols Lamboglia 27 amb roseta central (Làm. Alorda17, 14 i 15), els petits bols Lamboglia 24/25B amb decoració de gallons (Làm. Alorda17, 16 a 18) i els *kantharoi* de la forma Lamboglia 40 (Làm. Alorda17, 19).

Les àmfores d'importació a la fase Alorda 3A segueixen la tònica iniciada en la fase precedent. Es dóna el mateix predomini aclaparador dels envasos púnics d'Eivissa, ara assolint el 73,3% del total d'àmfores d'importació. Es dóna la circumstància que en els nivells arqueològics ben contextualitzats i datats dins d'aquesta fase 3A encara predominen les peces del tipus 8.1.1.1. (Làm. Alorda14, 2), amb una cronologia de producció centrada en el segle IV aC, encara que certament moltes tenen un trets morfològics avançats, propis d'exemplars de transició (Làm. Alorda14, 1). Per contra, els individus que pertanyen inequívocament al tipus T.8.1.2.1, el propi del moment, tenen una presència menor en els nivells arqueològics d'aquesta fase (Làm. Alorda14, 3 i 6) tot i que la representació millora afegint exemplars d'altres contextos, superficials o de cronologies posteriors (Làm. Alorda14, 4 i 5). A banda dels exemplars de la sèrie estàndard hi ha també un exemplar de vora de PE-22 (Làm. Alorda14, 7), el tipus ebusità que imita recipients massaliotes.

La resta de procedències tenen en aquesta fase 3A una representació molt inferior. De les àmfores púniques centremediterrànies tant sols compten amb el pivot d'un exemplar segurament dels tipus 5.2.3.1 o 5.2.3.2. (Làm. Alorda14, 8). Més destacable és la documentació del darrer dels centres púnics, el de l'àrea del Cercle de l'Estret, del que disposem de dues vores del tipus 8.2.1.1. (Làm. Alorda14, 9), amb una difusió escassa a la zona catalana. Les produccions no púniques presents en els conjunts d'Alorda 3a són només dues. Per una banda hi ha els envasos grecs occidentals fabricats a Massalia, representats per una vora del tipus Py7 provinent d'estrats contextualitzats (Làm. Alorda14, 10), al que podem afegir alguna peça descontextualitzada, com un exemplar del tipus Py 8 (Làm. Alorda14, 11), que s'ajusta bé per la seva cronologia de producció. Finalment, hi ha

un fenomen destacable per novedós com és el de l'aparició dels primers exemplars d'àmfores greco-itàliques, de la variant de llavis molt alts del tipus Lyding-Will A (Làm. Alorda14, 12 i 13). Totes dues peces provenen d'estrats arqueològics ben contextualitzats i datats dins d'horitzons anteriors a la fase 3B, és a dir, anteriors al darrer quart del segle III aC i per tant a l'inici de la Segona Guerra Púnica. Així, aquestes peces són un testimoni més que el flux de materials itàlics tirrènics, ja plenament „romans", arrenca dins de ple segle III aC., en aquests moments desvinculat de les dinàmiques estrictament militars i de conquesta que es posen en marxa a partir del 218 aC. Aquest fet ja havia estat argumentat a partir d'evidències com les del derelicte del Bon Capó, a l'Ametlla de Mar, amb una càrrega de peces molt similars a aquests dos exemplars d'Alorda Park (Asensio i Martín Menéndez 1998).

En el bloc de les ceràmiques comunes d'importació també es constata una clara continuïtat respecte l'evidència de la fase precedent, amb un fort predomini de les peces púniques ebusitanes com a tret recurrent. Com ha estat així des del principi, des de la Fase 1A, el tipus sempre present i més abundant és el del morter, com en la fase precedent de la forma AE-20/I-167 (Làm. Alorda19, 1 i 2), que continua vigent durant tot el segle III aC. (Ramon 1990-1991). Aquests morters, però, no apareixen sols sinó al costat d'una diversitat considerable d'altres tipus de comunes ebusitanes, fet notable donat que no és gens habituals en la majoria dels nuclis contemporanis de la zona catalana. Es tracta bàsicament de peces de vaixella, com ara tres exemplars de gerres (Làm. Alorda18, 1 a 3), de les moltes variants de la forma Ebusus 69 (indeterminables les vores -1 i 2- i molt proper als tipus AE-20/I-109 o FE-13/138 el perfil complet – 3-), i un bol amb decoració pintada (Làm. Alorda18, 4) tal vegada del tipus AE-20/II-28 o similar (Ramon 2011, fig. 14). També hi ha una tapadora de tanca hermètica dels contenidors de la forma Ebusus 72 (Làm. Alorda15, 11), un tipus de peça amb una presència escassa, gairebé excepcional, fora de l'illa d'Eivissa.

La única peça de comuna importada no ebusitana seria una escudella de producció indeterminada, de pasta beige molt depurada, tal vegada una peça grega occidental de *Rhode* (Làm. Alorda18, 5). El darrer aspecte a destacar de les importacions ceràmiques d'aquesta fase 3A és la presència, ara ja no anecdòtica, de ceràmiques de cuina cartagineses, de les que en aquests contextos han aparegut tres exemplars, cadascun d'ells

pertanyents a un dels tres tipus bàsics: una vora de cassola fonda o *Caccabé* (Làm. Alorda19, 5), una de cassola baixa o *Lopas* (Làm. Alorda19, 4) i una de cassola petita globular o *Chytra* (Làm. Alorda19, 3). Aquesta és la primera evidència d'un fenomen, el de la circulació o arribada de peces de cuina púniques nord-africanes, que agafarà molta més força i significació en la fase posterior 3B, tal com comentarem més endavant.

En relació a les ceràmiques de producció local d'entrada cal destacar que el fenomen les àmfores que imiten models ebusitans, detectat a la fase anterior, segueix donant-se en aquest període 3A tal com evidencia un exemplar gairebé complet (Làm. Alorda14, 14) recuperat en els nivells de reompliment de la sitja de la Casa 201. Es tracta d'una peça que reprodueix de manera molt fidedigna el tipus 8.1.1.1., fet que no sobta tant atès que en aquests contextos es manté una forta incidència dels envasos pròpiament ebusitans d'aquest tipus, circumstància abans comentada.

Pel que fa a les àmfores ibèriques en sentit estricte es manté una representació elevada, similar a la de la fase precedent (el 25,2%, just una quarta part del total d'individus), però es tracta de material molt fragmentari, que poc permet comentar a nivell tipològic. Es tracta de parts superiors i vores aparentment del tot convencionals (Làm. Alorda15, 1 a 7), impossible d'assignar a tipus concrets sense la resta del perfil de les peces. En canvi, en base als pivots d'aquesta fase es pot assenyalar que al costat dels pivots més freqüents fins ara (Làm. Alorda15, 9), associats a peces del tipus 2B, hi ha algun exemplar, molt estret i apuntat (Làm. Alorda15, 8), que remet al tipus 2C (Sanmartí, Bruguera i Miñarro 2004). Aquest serà un tret formal molt més comú en la fase posterior, la 3B, però amb aquestes peces es pot plantejar que en ple segle III aC és quan sorgeix aquest tipus nou. Finalment, hi ha un exemplar amb una vora i espatlla totalment diferent a la resta (Làm. Alorda15, 10), que podria fer pensar en un origen forani, com s'havia donat en una peça de la fase precedent (Làm. Alorda9, 8). L'espatlla molt elevada, gairebé inexistent, és un tret morfològic que es dóna en alguns tipus definits a la zona contestana, especialment en el tipus I-4 (Ribera i Tsantini 2008, fig. 3), sense poder precisar gaire res més.

Les peces locals de magatzem segueixen sent un bloc amb una representació notable (16,6% del total d'individus), pràcticament idèntica a la de la fase precedent. A nivell tipològic es constata la continuïtat d'una gran homogeneïtat dins d'aquest grup, ja que gairebé totes les peces es podrien adscriure a un mateix tipus, el de les tenalles o olles de

perfil globular, base còncava i vora exvasada amb llavi de „coll de cigne" (Làm. Alorda15, 1 i 2; Làm. Alorda16, 1 a 9), cada vegada, això sí, amb menys presència de la decoració pintada. El que pot variar sensiblement són les dimensions, amb exemplars que clarament són tenalles amb funció de grans contenidors (Làm. Alorda15, 1 i 2; Làm. Alorda16, 1), al costat de models que més aviat semblen olles petites (Làm. Alorda16, 8 i 9), i tota una gamma mitjana d'olles/tenalles (Làm. Alorda16, 2 a 7). Tant sols difereixen d'aquest patró un parell d'exemplars de tenalles carenades de vora reentrant, una similar al tipus „pithos" (Làm. Alorda16, 11) i una altra de la variant de vora acanalada (Làm. Alorda16, 10). El grup dels vasos de reserva domèstica estaria dominat pels gerrots o gerres grans de dues nanses, en aquest cas amb una gran diversitat de variants formals (Làm. Alorda16, 12 a 16)[2]. També hi ha exemplars d'una de les formes més freqüents del grup, com són les gerres de nanses de cistella (Làm. Alorda16, 17 i 18). Finalment ens ha semblat que un fragment d'espatlla d'una peça grisa amb decoració estampillada (Làm. Alorda16, 19) podria correspondre a un gerrot o gerra de grans dimensions. Sigui com sigui destacar que és la primera o més antiga peça amb aquesta particular decoració que apareix en els conjunts ceràmics d'Alorda Park, on globalment la seva documentació és més aviat excepcional.

En el camp de les peces de vaixella de producció local es dóna una clara continuïtat de les tendències iniciades en la fase anterior. En efecte, les gerres de tipologia diversa (Làm. Alorda18, 6 a 8), les gerretes bicòniques (Làm. Alorda18, 9 i 10), els bols, plats o escudelles de vora reentrant (Làm. Alorda18, 12 a 15 i 20) i les seves tapadores (Làm. Alorda18, 18 i 19) són els tipus àmpliament predominants, en tots els casos alternant-se exemplars de cocció oxidant i reductora i un ús escàs de la decoració pintada. Entre les formes molt minoritàries podem destacar la persistent presència de bols de fons umbilicat (Làm. Alorda18, 16 i 17), però ara ja sense la rica decoració pintada dels exemplars de la fase precedent. També són cada vegada més rars els plats carenats de vora exvasada (Làm. Alorda18, 21). Finalment, cal ressenyar la presència d'un únic exemplar de base d'una copa d'imitació dels escifs àtics de cocció reductora (Làm. Alorda18, 11). Es tracta d'un tipus

[2] En aquest cas és prou evident l'habitual dificultat d'incloure en aquest bloc peces fragmentàries, les quals, per exemple, sovint no conserven les nanses, un tret formal essencial per reconèixer aquesta forma genèrica. Sovint és per exclusió d'altres possibilitats i el coneixement global de les tipologies de ceràmiques comunes ibèriques locals el que ens permet atribuir peces dubtoses a aquest grup.

amb una presència important en les zones laietana i indiketa, però tant infreqüent en territoris com el cossetà que permetria plantejar-se que es tracti d"una peça que ha viatjat des dels esmentats territoris septentrionals.

Pel que fa a les ceràmiques grolleres o de cuina el primer aspecte a comentar és que persisteix una incidència molt baixa de les olles fabricades a torn o torn lent (Làm. Alorda19, 6 i 7), fins ara sempre testimonials. Les olles de cuina es fabriquen essencialment a mà i, com també és una constant des de la Fase 1A, presenten una notable diversitat a nivell de perfils i recursos decoratius. Així, a la selecció de peces d"aquesta fase 3A trobem exemplars de perfil en „essa" (Làm. Alorda19, 8 i 12), d"altres de perfil globular i vora reentrant (Làm. Alorda19, 9) i d"altres de tendència cil.líndrica amb vores verticals o lleugerament reentrants (Làm. Alorda19, 10 i 11), així com peces sense decoració (Làm. Alorda19, 9), d"altres amb uns freqüents cordons digitats (Làm. Alorda19, 8, 10 i 12), amb decoració de pentinats (Làm. Alorda19, 11 i 12), etc., etc..

TRANSPORT (175 inds): 27,8 % **FIGURA ALORDA 14 (Fase 3A)**

importats (16 inds): 2,6 %

àmfora pún. ebusitana

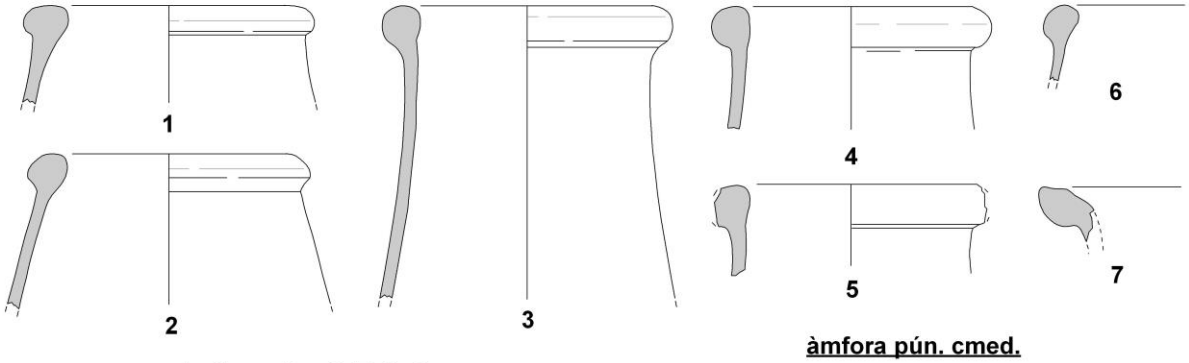

àmfora pún. C. Estret

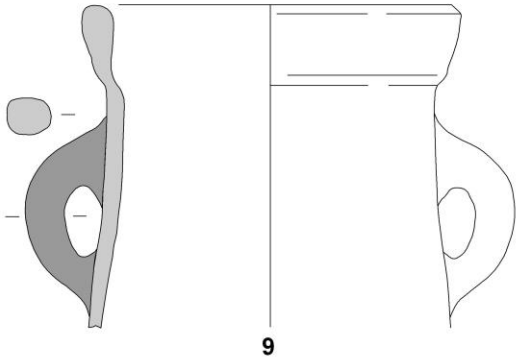

àmfora pún. cmed.

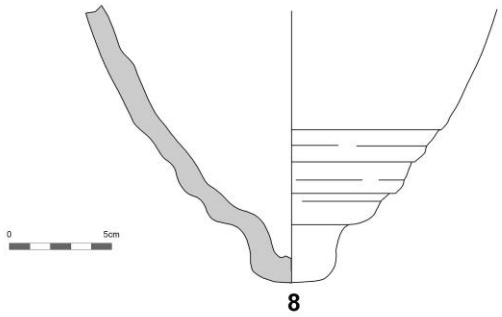

àmfora massaliota

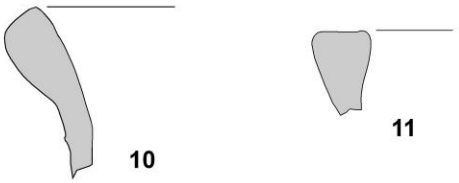

àmfora itàlica

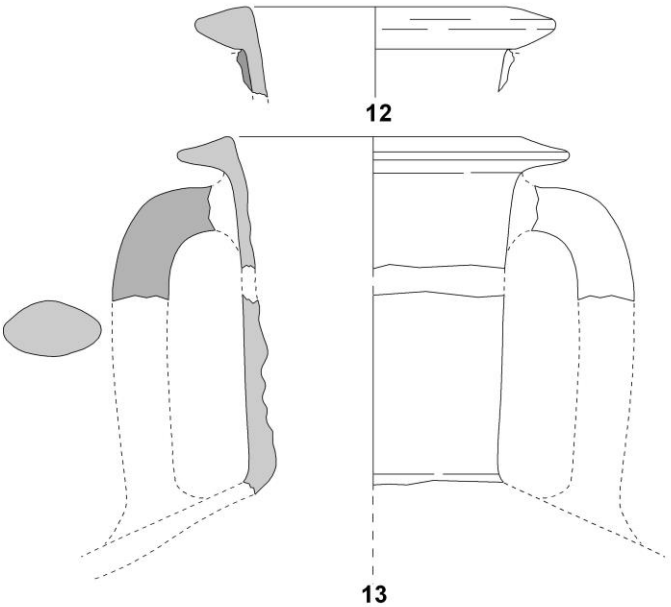

producció 'local' (159 inds): 25,2 %

àmfora imitació a.p.ebusitana

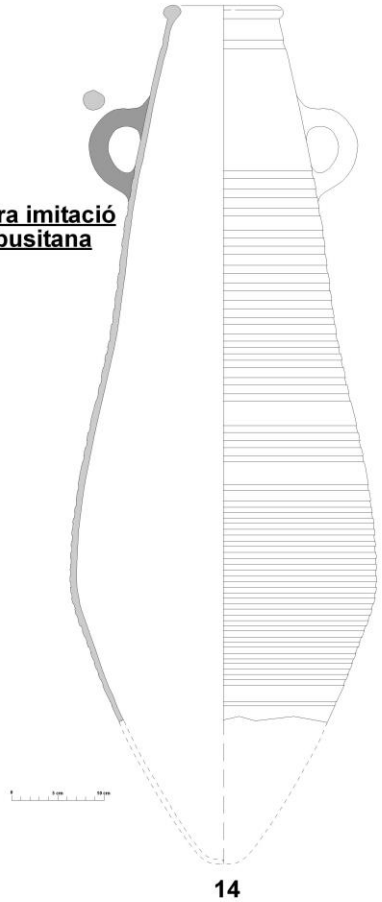

TRANSPORT (175 inds): 27,8 %

FIGURA ALORDA 15 (Fase 3A)

producció 'local' (159 inds): 25,2 %

àmfora ibèrica

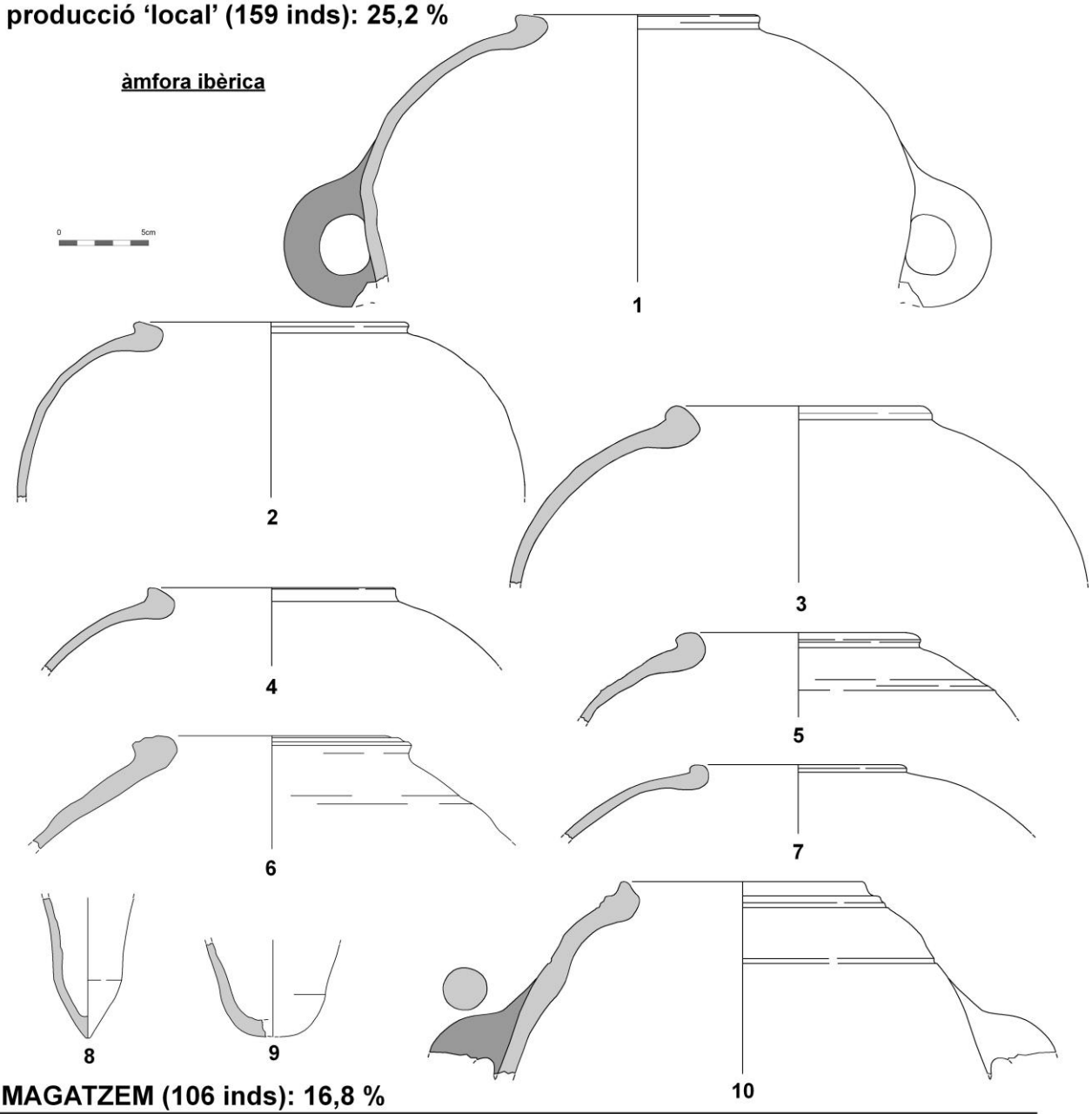

MAGATZEM (106 inds): 16,8 %

Importat (1 ind): 0,2 %

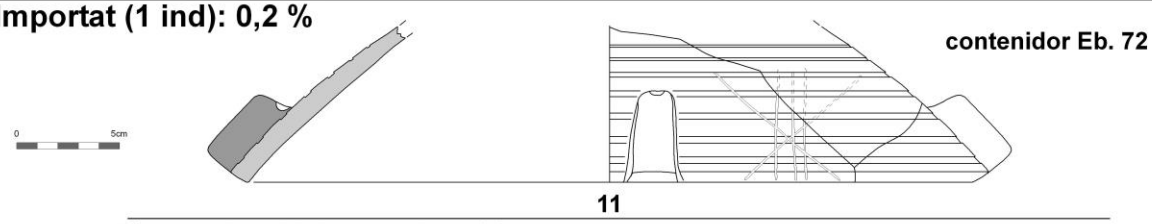

Producció 'local' (105 inds): 16,6 %

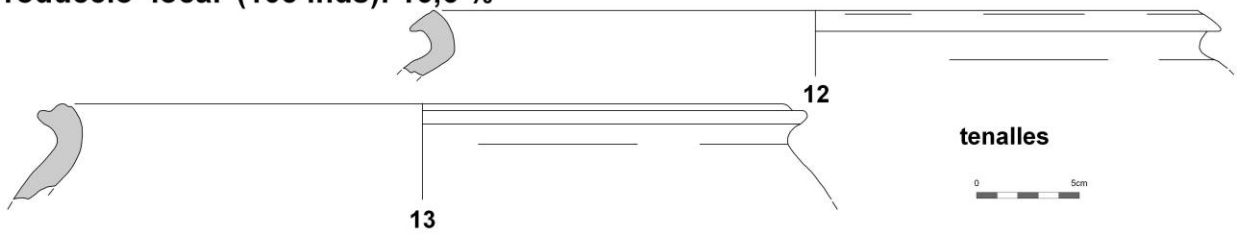

MAGATZEM (106 inds): 16,8 %

FIGURA ALORDA 16 (Fase 3A)

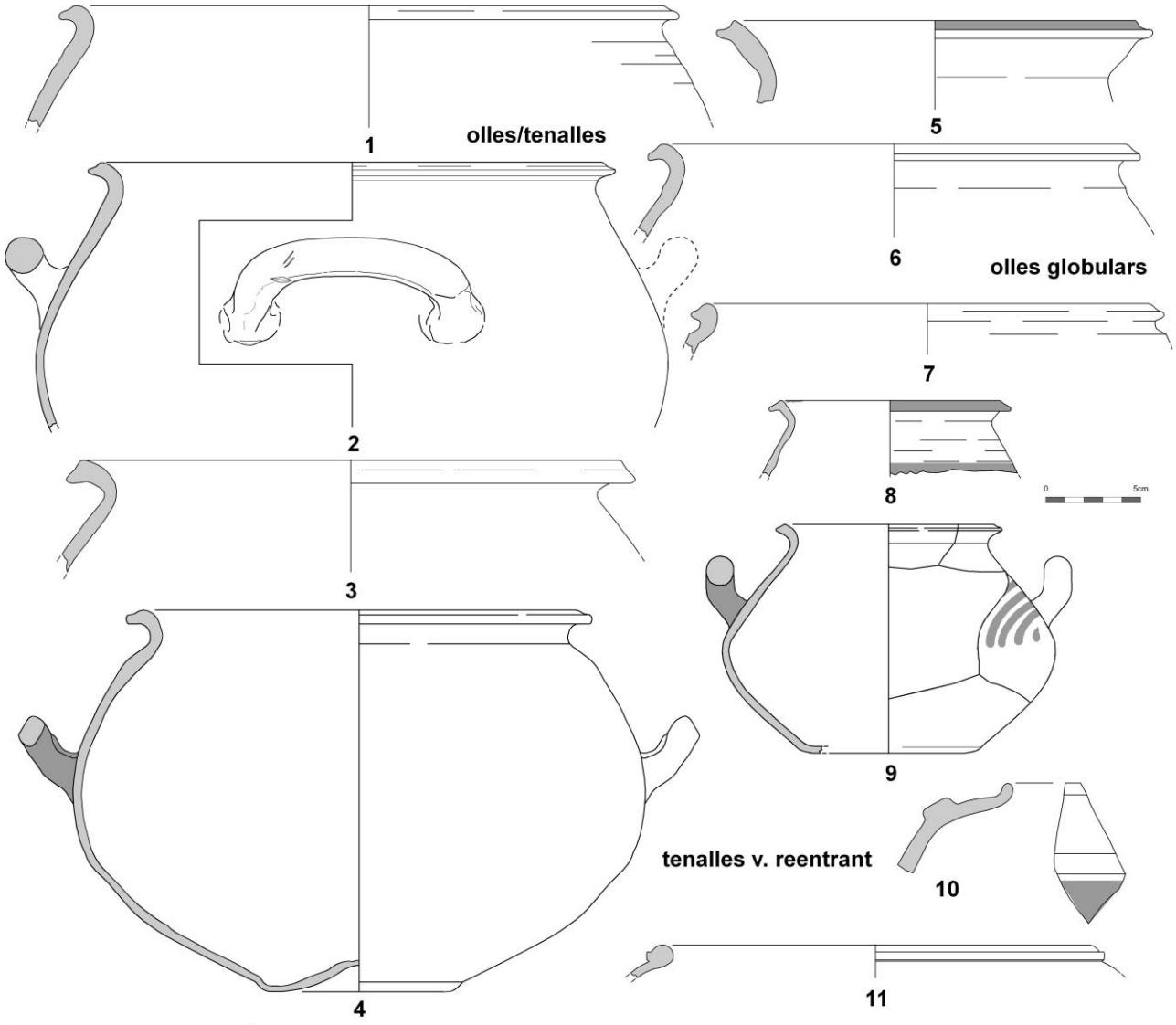

RESERVA DOMÈSTICA (38 inds): 6,1 %

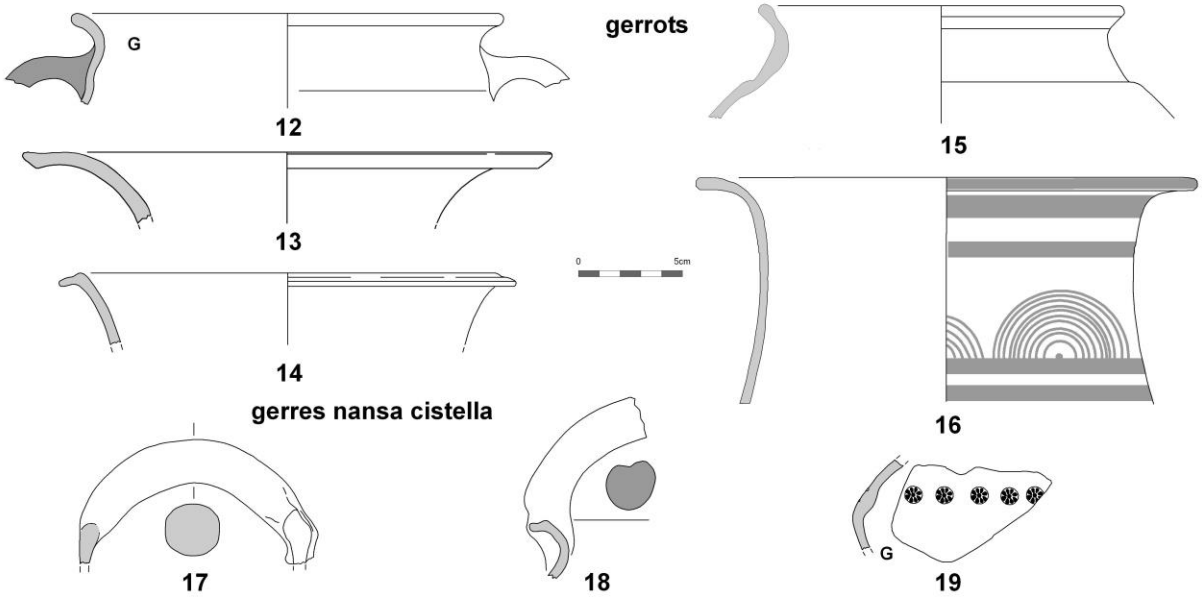

VAIXELLA (153 inds): 24,4 % **FIGURA ALORDA 17 (Fase 3A)**

importats (52 inds): 8,3 %

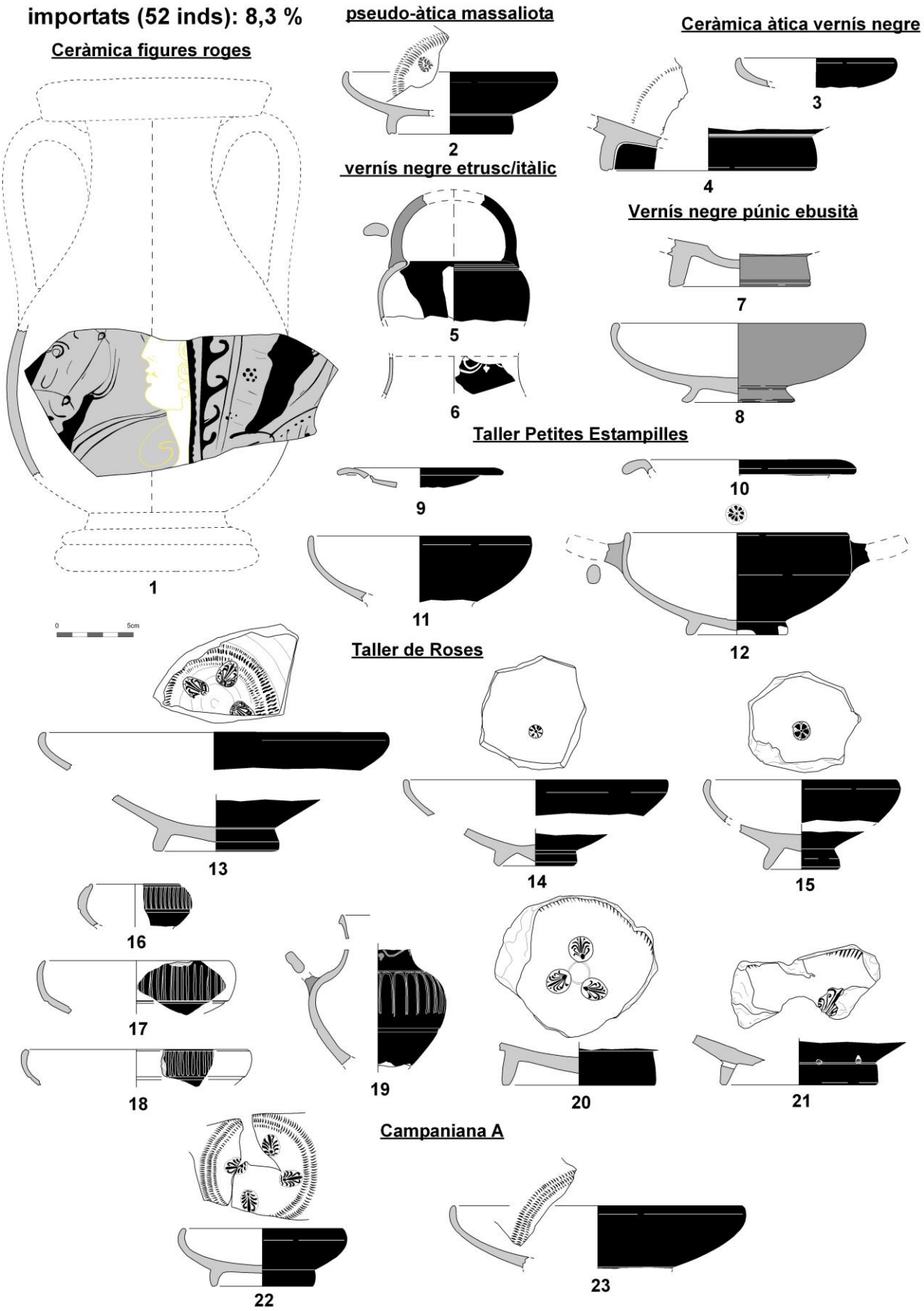

VAIXELLA (153 inds): 24,4 % **FIGURA ALORDA 18 (Fase 3A)**

importats (52 inds): 8,3 %

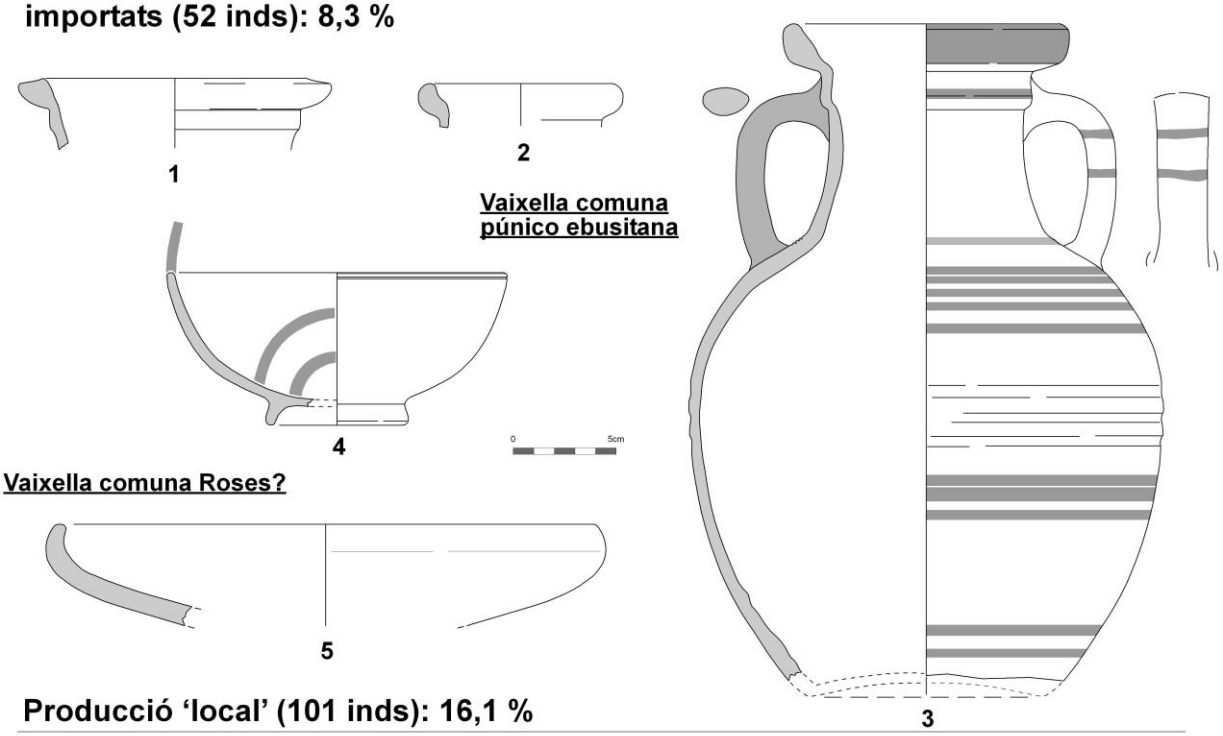

Producció 'local' (101 inds): 16,1 %

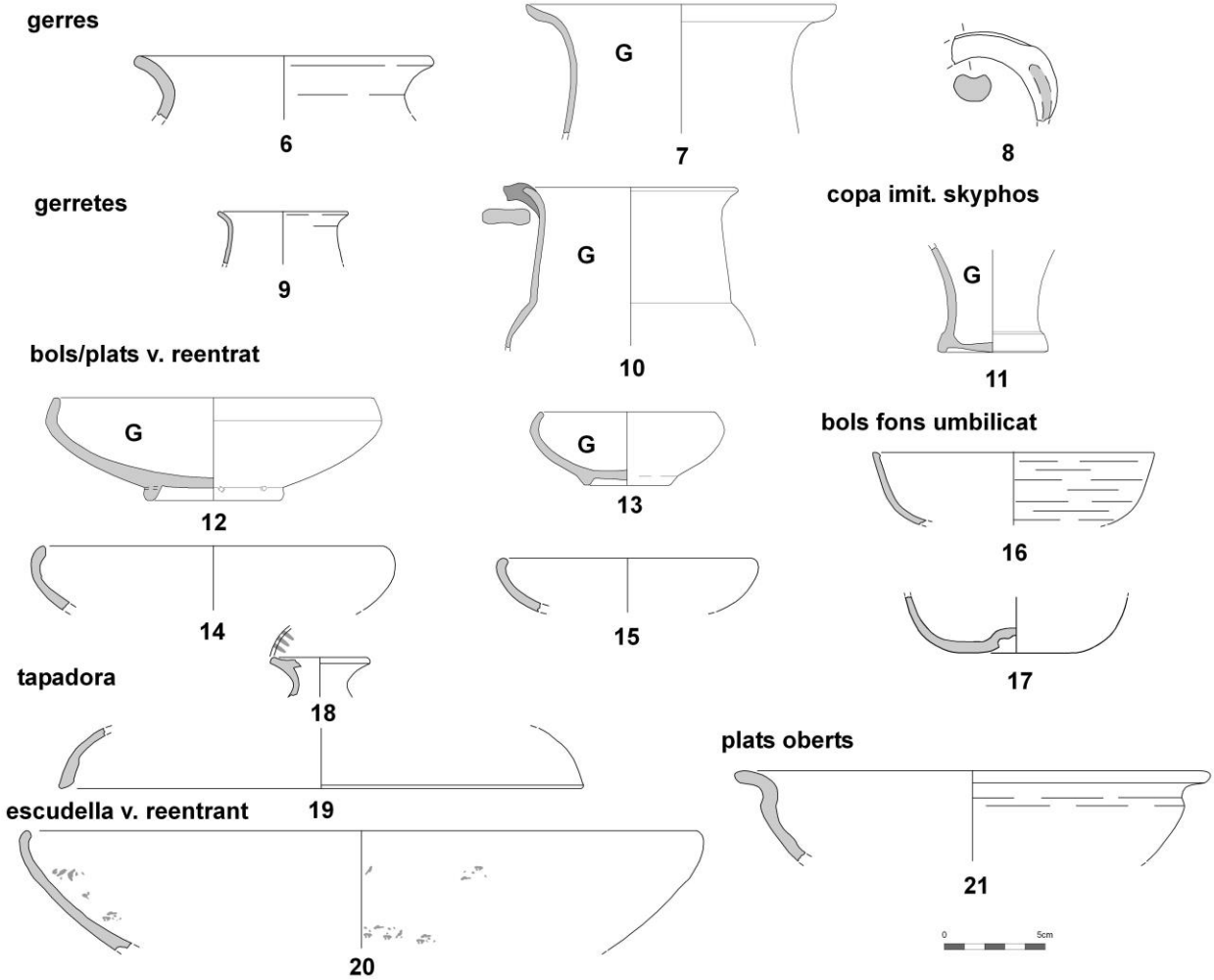

FIGURA ALORDA 19 (Fase 3A)

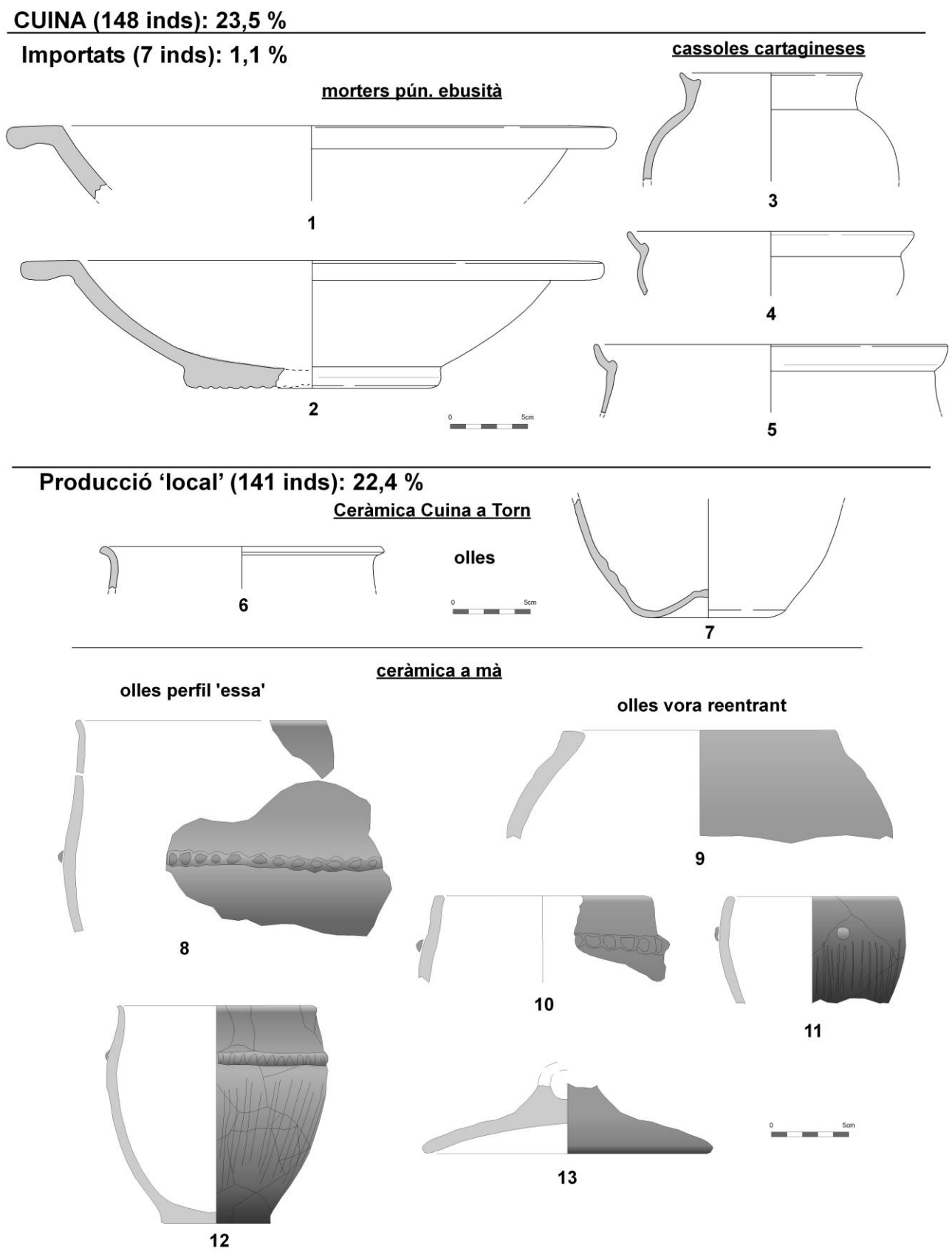

2.1.2.5. La Fase 3B d'Alorda Park (225-175 aC).

2.1.2.5.1. Descripció dels contextos de procedència.

Els fets històrics vinculats a la conquesta militar romana d'aquest sector de la Península Ibèrica (Segona Guerra Púnica, campanyes de Cató) són la causa directe d'un ràpid abandonament de la "Ciutadella Ibèrica" d'Alorda Park. Aquesta fi sobtada del jaciment tindrà lloc doncs en un moment cronològic que cal situar entre els anys 218 i 180 aC., és a dir, la fase 3B del nostre treball. Tots els recintes, cases, carrers i estructures defensives de l'antiga Ciutadella ibèrica resten amortitzats definitivament i la posterior reocupació de l'indret serà molt parcial i de baixa intensitat. Això explica la documentació per tota l'extensió de l'assentament de potents nivells d'enderrocs d'aquest horitzó. Com a conseqüència lògica disposem per a aquesta fase 3B d'uns conjunts ceràmics amb uns volums molt superiors als de qualsevol altre període del jaciment.

2.1.2.5.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

En concret, parlem d'un total de 47686 fragments ceràmics i de 1797 individus ponderats, dades que presentem resumides en el següent quadre:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica Làm. Roges	8	3	3	Skyphos, Lamb. 43 Crater campana Kylix	1 vora 1 cos 1 cos	St. Valentin
Atica vernís negre	45	12	12	Kylix, "Castulo cup" Lamb. 21, pàtera Lamb. 22, pàtera Lamb. 43, Skyphos Lamb. 42, kylix Lamb. 40, Kantharos	1 base 3 vores 4 vores 2 bases 1 vora 1 cos	
Petites Estampilles	44	10	10	Lamb. 27, bol Lamb. 43, Skyphos Lamb. 42B, copa Morel 2981, bol Indet., bol	1 p.c., 4 vores 2 vores 1 vora 1 vora 1 vora	
Taller de Roses	190	42	42	Lamb. 23, plat de peix Lamb. 26, pàtera Lamb. 27, bol Lamb. 28, bol Lamb. 24-25B, bol petit	3 vores 17 vores 10 vores 3 vores 2 vores	5 b. Nikia

				Lamb. 25, bol petit Lamb. 42B, copa Lamb. 43, copa, Skyphos Indet., pàtera/bol	2 vores 1 vora 1 vora 3 vores	
Campaniana A	495	133	133	Lamb. 23, plat Lamb. 36, plat Lamb. 27ab, bol Lamb. 27C, bol Lamb. 27B, pàtera Lamb. 26, pàtera Lamb. 28, bol Lamb. 31, bol Lamb. 33b, bol Lamb. 25, petit bol Morel 68, copa Lamb. 42, copa Morel 2716, copeta Morel 3311 "Guttus" Indet.	11 vores 1 base 4 p.c., 67 vores 1 p.c., 1 vora 1 vora 3 vores 9 vores 8 vores 6 vores 1 p.c., 1 vora 1 p.c., 8 vores 4 vores 1 vora 1 vora 1 cos 3 vores	
V.N. prod. Ebus.	34	16	16	Lamb. 27 Lamb. 23, plat Lamb. 28, bol Indet., bol/pàtera	1 p.c., 7 vores 2 vores, 2 bases 1 p.c., 1 vora 4 vores	
Taller de Kuass	2	2	2	Lamb. 27, bol Lamb. 25, petit bol	1 vora 1 vora	
V.N. Itàlic	2	2	2	Morel 2520 Montagna 127	1 vora 1 vora	 etrusc
V.N. Indet.	76	15	15	Lamb. 27, bol Lamb. 26 Lamb. 28, bol Indet.	5 vores 6 vores 1 p.c. 3 vores	1 vn occid. vn occid.
Vaix. Fina altres	3	3	3	gobelet pàtera Ungüentari	1 base 1 vora 1 cos	Parets fines Vern verm
Total Vaixella Imp.	*899*	*238*	*238*			
Com. Pún. Eb.	52	16	16	Morter, tipus AE-20/I-167 Gerra tipus Eb. 70 Gerra, tipus Hídria Bol/plat tipus indet. Indet.	1 p.c., 8 vores 1 vora 1 cos 3 vores 2 vores	
Com. Pún. CM.	110	22	22	Morter, tipus Lancel 131 Cassola, tipus *Lopas* Cassola tipus *Caccabé* Cassoleta tipus *Chytra* Tapadora cassola Gerra Gerreta Indet.	1 p.c., 4 vores 5 vores 1 vora 2 vores 1 p.c., 5 vores 1 vora 1 base 1 vora	
Comuna Itàlica	10	3	3	Cassoles	2 vores, 3 bases	
Comuna altres	151	9	9	Morter Gerra Pàtera Indet.	4 vores 1 vora 1 vora 3 vores	
Total Com. Imp.	*323*	*50*	*50*			

Àmf. Grega	9	2	2	Àmf de Kos Indet.	1 vora 2 pivots	
Àmf. Coríntia	48	1	0	Indet.	1 coll	
Àmf. Pún. Eb	1247	22	22	T.8.1.1.1. o PE-14 T.8.1.2.1. o PE-15 T.8.1.3.1. o PE-16	4 vores 1 vora 17 vores, 2 pivots	
Àmf. Pún. CM.	779	16	16	T.5.2.3.1., Mañá D1 T.5.2.3.2., MañáD2 T.7.2.1.1., Mañá C1 T.6.1.2.1. T.6.1.1.3. T.13.1.1.3. Indet.	8 vores, 3 pivots 1 vora 2 vores, 2 pivots 1 p.c., 1 vora 1 p.c. 1 vora 1 vora	
Àmf. Pún. C.E.	129	1	1	T.8.2.1.1.	1 vora	
Àmf. Massaliota	76	2	2	Tipus vora Py-9 Tipus vora Py-11	1 vora 1 vora	
Àmfora Itàlica	790	20	20	Lyding-Will A/B Lyding-Will C/D Indet.	6 vores, 1 pivot 2 vores, 1 pivot 12 vores, 5 pivots	
Àmfora Indeterm.	83	3	3	Tipus greco-itàlic Indet. Indet.	1 vora 1 vora 1 vora	Imit. A.P.CE? Boca plana A. Púnica?
Total àmf. Imp.	*3161*	*67*	*66*			
Total Import.	**4383**	**355**	**354**			
Àmfora ibèrica	1098	449	449		1 p.c., 448 vores, 87 pivots	1 piv sagunt
Imit. local A.P.Eb.	905	13	13	Imitació T.8.1.1.1.	13 vores, 3 pivots	
Com. Ib. Oxidada	2352	470	470	Tenalla, olla/tenalla Olla/tenalla llavi coll de cigne Olla/tenalla llavi motlurat/girat Olla boca acanalada Olla broc superior Olla carenada Olla vora reentrant Gerrot o gerra Gerra Gerra nansa cistella Gerra "Oenochoe" Gerreta bicònica Gerreta Cassoleta Bol Plat vora reentrant Plat llavi alt o exvasat Plat imit. Lamb. 23 Urna d'orelletes Tapadora urna d'orelletes Tapadora Kalathos Vas kalathoide Morter Safata Indeterminat	10 vores 88 vores 5 vores 1 p.c., 18 vores 1 p.c. 1 vora 11 vores 5 vores 61 vores 41 vores 4 vores 16 vores 20 vores 8 vores 14 vores 3 p.c., 53 vores 5 vores 2 vores 1 vora 1 vora 2 p.c., 7 vores 2 p.c., 66 vores 2 vores 1 vora, 1 base 1 p.c. 20 vores	3 pintades 30 pintades 9 pintades 3 pintades 11 pintades 6 pintades 1 pintada 1 pintada 6 pintades 3 pintades 6 pintades 18 pintades 5 pintades 51 pintades 2 pintades 2 pintades
Informes Ib. Oxid.	35243					

C. Ib. Reduïda	686	100	100	Cassoleta vora girada Gerra vora exvasada/girada Gerra bicònica Gerra "Oenochoe" Gerreta bicònica Gerreta Bol Plat vora reentrant Plat llavi pendent/exvasat Askos Vas mal cuit Indeterminat	4 vores 9 vores 3 vores 1 vora 49 vores 1 vora 6 vores 17 vores 2 vores 1 cos 1 vora 6 vores	1 dec. est. 1 pintada
C. Cuina Torn	647	71	71	Olla perfil "essa" Cassola tipus "Caccabé" Tapadora Bol petit Copa Gerreta 1 nansa Cassoleta Indet.	1 p.c., 56 vores 4 vores 5 vores 1 vora 1 vora 1 vora 1 vora 1 vora	
C. a Mà	2372	339	339	Olla Tapadora Olla amb nansa Cassola Tassa amb nansa Urna Bol Plat Vaset miniatura Indeterminat	4 p.c., 254 vores 59 vores 4 vores 2 p.c. 2 p.c. 1 p.c., 2 vores 3 vores 1 vora 2 p.c., 1 vora 4 vores	1 gran dim
Total prod. locals	**43303**	**1442**	**1442**			
Total	**47686**	**1797**	**1796**			

2.1.2.5.3. Descripció tipològica dels materials.

En aquesta fase les ceràmiques importades, mantenint un increment constant des de la fase 1A, assoleixen unes proporcions màximes, essent gairebé el 20% del total dels individus. Una gran majoria d'aquestes importacions (un 70,4% dels individus importants) són peces de vaixella de taula, i d'aquestes hi ha un predomini molt superior de les peces envernissades (gairebé el 97% del total d'individus de vaixella importada). En aquest grup de la vaixella de vernís negre el tret que marca aquest període és una fortíssima irrupció dels materials del taller de la Campaniana A, és a dir, de la vaixella directament vinculada a la presència romana a la zona. Tanmateix, els vasos de Campaniana A concretament representen el 56% del total d'individus de vaixella envernissada, fet que demostra que la incidència d'altres produccions i tallers encara és important.

Amb molta probabilitat sí que siguin residuals, fruit de fenòmens de perduració d'ús, les peces recuperades en contextos d'aquesta fase de produccions „antigues", com ara les àtiques de vernís negre (Làm. Alorda27, 1) o del taller de les Petites Estampilles (Làm. Alorda27, 2 i 3). En canvi la presència de vasos del Taller de Roses és prou rellevant, amb el 18% del total de les peces envernissades, com per pensar que es tracta d'una producció activa i comercialitzada en aquests mateixos moments. En els conjunts d'Alorda Park es manté la documentació d'un repertori de formes prou divers, amb representació d'algunes copes de les variants Lamboglia 42B o 43 i plats de la forma Lamboglia 23 (Làm. Alorda27, 6). Però sempre en el context d'un predomini fort de les diferents variants de bols i escudelles; els petits bols de les formes Lamboglia 24/25B o 25 (Làm. Alorda27, 5), els bols mitjans de la forma Lamboglia 27 (Làm. Alorda27, 4; 10 i probablement 8) i les escudelles de la forma Lamboglia 26 (Làm. Alorda27, 7 i 9), aquestes darreres totes amb decoració de rosetes i palmetes ben típiques de la producció (Làm. Alorda27, 7 a 10).

Com ja s'ha dit, però, el lot més ampli de vernissos negres de la fase 3B correspon a les Campanianes A, amb una representació extensa de les formes que defineixen l'anomenada fàcies „antiga" de la producció. Amb tot és una representació molt desigual, amb un domini molt gran dels bols de mida „mitjana" de la variant Lamboglia 27ab, la gran majoria amb l'habitual decoració d'una roseta central (Làm. Alorda27, 11 a 16). Per darrera trobem exemplars de les moltes altres variants de bols; des dels bols petits, sense decoració, de la forma Lamboglia 25 o similar (Làm. Alorda27, 17 i 18) als bols oberts de la forma Lamboglia 28 (Làm. Alorda27, 24 a 26), de la forma Lamboglia 31 o de la forma Lamboglia 33a, en aquest darrer cas amb un exemplar que presenta la característica decoració d'una gran roseta complexa a la base (Làm. Alorda27, 23). De la mateixa família però de gran format són les escudelles de les variants Lamboglia 27B o 27C (Làm. Alorda27, 20 a 22), aquelles on és freqüent la composició decorativa més típica de la fàcies antiga de les Campaniana A, la de les quatre palmetes radials i franja d'estries a rodeta. També hi ha, però, una bona representació de peces d'altres famílies, com ara de copes amb nanses de les diferents variants, de les més habituals Morel 68, amb decoració sobrepintada (Làm. Alorda27, 30 i 31), o de les més escasses de la forma Lamboglia 42 (Làm. Alorda27, 32); i de plats, gairebé tots de la forma Lamboglia 23 (Làm. Alorda27, 27 a 29).

En darrer terme cal destacar la presència d'un lot notable de peces de vaixella de producció púnica ebusitana, la tercera zona de producció millor representada per darrera de les campaniana A i del Taller de Roses, amb un 8,6% del total dels individus de vaixella importada. Hi ha una part majoritària de peces envernissades, clares imitacions de les anteriors, ja que reprodueixen bastant fidelment les mateixes formes, especialment les més comunes: els bols Lamb. 28 amb decoració estampillada (Làm. Alorda27, 33 i 34), els bols Lamboglia 27 (Làm. Alorda27, 35 i 36) i els plats Lamboglia 23 (Làm. Alorda27, 37). També hi ha un lot més modest de peces comunes de vaixella ebusitana, no envernissades, de les que trobem una vora pintada de gerra o hídria del tipus AE-20/II-23 (Làm. Alorda27, 39), el cos d'una gerreta tal vegada de la forma Ebusus 23b o similar (Làm. Alorda27, 38) i la vora d'un bol de la forma HX/1-53 (Làm. Alorda27, 40). Hi ha un altre exemplar de ceràmica comuna púnica que, en tractar-se d'un gran gerrot de dues nanses, de la forma Ebusus 70 (Làm. Alorda26, 1), s'ha de contemplar en el bloc de les peces de reserva.

Les àmfores d'importació a la fase 3B mantenen les constants de les dues fases precedents i també un pes quantitatiu similar, però amb una sensible diferència a nivell qualitatiu, bàsicament pel que fa a la diversitat de produccions i tipus documentats. Un dels trets bàsics de continuïtat és el del predomini dels recipients procedents de l'*Ebusus* púnica, ara representats per peces del T.8.1.3.1. (Làm. Alorda21, 1 a 5), el tipus de la sèrie bàsica corresponent a aquest horitzó cronològic, junt amb algun exemplar de PE-24 (Làm. Alorda21, 6), la imitació ebusitana de les àmfores greco-itàliques. Amb tot cal remarcar que en aquesta fase 3B la superioritat numèrica dels materials ebusitans no és tan acusada (un 34% del total d'individus d'àmfores importades), en bona mesura per la rellevància quantitativa dels recipients púnics centre-mediterranis (un 24% del total d'individus d'àmfores importades). D'aquesta producció destaca l'elevada diversitat de tipus documentats. Per una banda hi ha una bona representació dels tipus més habituals i comercialitzats arreu, com ara exemplars dels T.5.2.3.1. (Làm. Alorda21, 15 i 16) i T.5.2.3.2. (Làm. Alorda21, 12), de la família de les antigues „Mañá D", o de les T.7.2.1.1. (Làm. Alorda21, 10 i 11), de la sèrie de les „Mañá C". Per l'altre trobem recipients de tipus no tant freqüents, com és el cas de tres exemplars, un d'ells complet, del T.6.1.2.1. (Làm. Alorda21, 14), o fins i tot rars, com serien el perfil complet d'una T.6.1.1.3. (Làm. Alorda21, 13) i una vora del tipus 13.1.1.3. (Làm. Alorda21, 9), els dos darrers

excepcionals fora de la zona d'origen (Ramon 1995). També cal destacar un fragment de nansa d'àmfora centre-mediterrània que conserva l´únic segell púnic del jaciment, una estampilla epigràfica (Làm. Alorda21, 8), tal vegada del tipus 6-k de la classificació de Joan Ramon (Ramon 1995, 246). El material amfòric de filiació púnica es completa amb el de l'àrea de la zona del Cercle de l'Estret, amb una representació sempre modesta. Concretament d'atribució segura comptem amb una única vora del T.8.2.1.1. (Làm. Alorda21, 7), el mateix tipus dels dos exemplars localitzats en els contextos de la fase 3A (Làm. Alorda14, 9). També hi podria pertànyer, però, una segona peça que per prudència ha estat considerada dintre de les peces de procedència indeterminada. Es tracta del cos superior d'un exemplar amb un perfil del tot assimilable al de les àmfores greco-itàliques però amb una pasta molt diferent (Làm. Alorda22, 8). Bo i tenir en compte la diversitat de tallers itàlics d'aquest moment, les característiques de la pasta d'aquesta peça no ens recorda a cap dels materials diversos d'aquesta procedència i per contra ens remet a la tradició i característiques pròpies de les produccions púniques. Això en porta a plantejar l'opció que es tracti d'una imitació púnica d'envasos greco-itàlics, fenomen ben constatat en aquestes cronologies a la zona de Cadis (Sáez Romero i Díaz Rodríguez 2007; Sáez Romero 2010, fig. 3).

Ja fora dels materials púnics, en la fase 3B la tercera producció amb un pes específic més destacat, un 31% del total d'àmfores d'importació, és precisament la de les àmfores greco-itàliques. La documentació de peces d'aquesta categoria és molt abundosa a l'Alorda Park, i més si hi afegim un nombre molt elevat d'exemplars localitzats en els nivells superficials (Asensio 1996). Ara bé, centrant-nos exclusivament en aquells exemplars ben contextualitzats, és a dir, només en les peces localitzades dins dels nivells d'enderroc de la fase 3B, el tret que més cal destacar és la gran diversitat tipològica existent. En efecte, dins d'un paquet estratigràfic tancat i homogeni, ben datat d'entorn el 200 aC, apareixen associades peces greco-itàliques de variants tipològiques molt diverses, essent representats, per exemple, la majoria dels tipus de la sèrie definida per Lyding-Will (Lyding-Will 1982). Des de peces de vora molt horitzontal que podrien correspondre a la variant A (Làm. Alorda22, 1 i 2), la més antiga, passant per un nombre predominant d'exemplars amb seccions de vora que cal incloure clarament dins dels tipus B o C (Làm. Alorda22, 3 a 6), fins arribar a uns pocs casos, de llavis força inclinats, que podrien classificar-se fins i tot

dins del tipus D de Lyding-Will (Làm. Alorda22, 7). Aquesta constatació de la recepció en un mateix horitzó cronològic de peces de tipologia tan diversa, no habitual però no inèdita en la càrrega dels navilis comercials coneguda a través dels derelictes, ens ha portat a una sèrie de reflexions sobre la validesa de la tradicionalment acceptada significació cronològica d'aquestes diferències tipològiques i proposar, com a alternativa, una explicació basada en una hipotètica diversitat de tallers i zones productives operant simultàniament, cadascun d'ells amb patrons formals diferenciats i específics (Asensio 2010).

La resta de produccions amfòriques importades documentades són força minoritàries i es tracta bàsicament de materials grecs d'orígens diversos. La més important numèricament és la de les àmfores massaliotes, representades per peces del tipus propi del moment, el de les vores Py9 (Làm. Alorda22, 10 i 11), però també per un exemplar molt infreqüent d'una vora PY11 (Làm. Alorda22, 9), les imitacions massaliotes d'àmfores greco-itàliques. En aquest punt cal ressenyar que es tracta del tercer cas d'envasos d'imitació de greco-itàliques documentat a Alorda Park 3B, al costat del d'origen ebusità (Làm. Alorda21, 6) i el de producción indeterminada, tal vegada púnica sud-peninsular (Làm. Alorda22, 8). Pel que fa a àmfores gregues no occidentals cal destacar un perfil gairebé complet (Làm. Alorda22, 12) trobat *in situ,* encaixat en el paviment de la Torre Y/Z; un exemplar d'origen dubtós però que encaixa bé amb el perfil i les característiques de pasta de materials magno-grecs relativament habituals a extrem occident, inicialment identificats en lots importants presents en el derelicte de El Sec (Arribas *et alii* 1987, figs. 118 a 122) i a *Emporion* (Sanmartí Grego *et alii* 1995). De contextos grecs no colonials provenen el coll d'una àmfora coríntia, amb la característica pasta de la sèrie A de Koehler (Làm. Alorda22, 15), i una vora amb nansa bífida, molt probablement de l'illa de Cos (Làm. Alorda22, 14). Incert però de probable origen grec seria un pivot apuntat massís (Làm. Alorda22, 13). Finalment del tot desconeguda ens és la procedència d'una vora, morfològicament pertanyent a la tradició grega però amb una pasta rugosa que recorda les fàbriques púniques, concretament les centre mediterrànies (Làm. Alorda22, 16).

Finalment, és en aquesta fase 3B on és dóna una major presència, amb molta diferència, de ceràmiques culinàries d'importació. Per una banda hi ha la documentació de peces de morter, la dels d'origen ebusità constant des de la fase 1A. En aquests moments es manté

una important representació dels morters del tipus AE20/I-167, fins i tot amb diversos exemplars complets (Làm. Alorda29, 1 i 2). Ara estan acompanyats d'una representació per primera vegada notable de morters púnics centremediterranis, de la forma Lancel 131 (Làm. Alorda29, 3 i 4), segurament en consonància a l'important increment del material amfòric de la mateixa procedència. Però sens dubte una de les grans novetats de les importacions ceràmiques d'aquesta fase és l'abundós lot de cassoles i llurs tapadores també de procedència púnica cent

mediterrània, amb molta probabilitat cartagineses. Es tracta de 14 individus ben contextualitzats i 6 més localitzats en nivells superficials de cassoles de variants tipològiques diverses, la majoria cassoles poc fondes tipus *lopas* (Làm. Alorda29, 10 i 12), per damunt de les cassoles petites o *chytrai* (Làm. Alorda29, 7 i 8) i les cassoles globulars o *caccabai*, sempre amb les habituals tapadores planes (Làm. Alorda29, 6, 9 i 11). S'han desenvolupat explicacions diverses a aquest fenomen d'un increment exponencial de la presència d'aquests materials, de caràcter no estrictament comercial. Per una banda s'han posat en relació a pràctiques d'emulació de tradicions culinàries exògenes, com a mecanisme d'obtenció de prestigi de part de les elits locals (Sanmartí 2015). Per l'altre, atesa l'absència de les cassoles equivalents de procedència púnica ebusitana, s'ha plantejat la seva vinculació a una presència física de contingents cartaginesos, probablement a causa de les operacions militars que es posen en marxa just en aquest horitzó de les darreries del segle III aC (Asensio 2004). En darrer terme, hi ha una presència, molt menor però testimonial, de ceràmiques culinàries no púniques. Concretament d'un morter massaliota (Làm. Alorda29, 5) i d'un exemplar de lopas itàlic, de la forma Vegas 14 (Làm. Alorda29, 13). Aquesta darrera peça és ressenyable ja que és una de les poques comunes itàliques ben contextualitzades en nivells d'aquesta cronologia d'entorn el 200 aC., molt primerenca en relació a una difusió molt massiva a partir de ple segle II aC.

Una altra vegada la descripció dels materials de producció local s'ha d'iniciar fent esment a la categoria singular de les imitacions locals de peces de tipus púnico-ebusità, fenomen que manté una considerable intensitat en aquesta fase Alorda Park 3B. Concretament en l'enderroc del recinte AE, això és, un dels patis interiors de l'edifici palacial 201, es va recuperar un important lot de vores d'aquest tipus de peces. En tots els casos tipològicament responen a imitacions del tipus 8.1.1.1. (Làm. Alorda24, 21 a 25), fet que

evidencia que mentre que la producció ebusitana originària ha anat evolucionant (el tipus propi d'aquest moment és el 8.1.3.1., com es veu a Làm. Alorda21, 1 a 5) aquesta fabricació local d'imitacions s'ha estancat en la reproducció del model vigent en el moment que arrenca, en el segle IV aC (Asensio 2000). Pel que fa a les àmfores ibèriques convencionals el primer que cal destacar és que aquesta fase torna a proporcionar una evidència de qualitat, amb diversos exemplars amb perfils gairebé complets (Làm. Alorda23). Això permet constatar que al costat de peces del tipus 2B (Làm. Alorda23, 1 i 2; Làm, Alorda24, 15, 17 i 18), ben identificades des de la fase 2, hi ha un nombre considerable de peces del tipus 2C, de les que per primera vegada apareixen perfils molt complets (Làm. Alorda23, 3 a 5), al costat d'una quantitat elevada dels característics pivots apuntats (Làm. Alorda24, 16 i 19). D'això podem concloure que és en aquesta fase 3B quan aquest tipus tindria una vigència destacada, tot i els indicis, vistos en l'apartat anterior, que apunten a una gènesi en la fase precedent 3A. En qualsevol cas aquesta mostra, si bé modesta, permet intuir que a nivell de vores no hi ha distinció possible entre els tipus 2B i 2C, de manera que l'abundantíssima documentació de vores recuperades en els conjunts d'aquesta fase no és significativa a nivell tipològic (Làm. Alorda24, 1 a 14). Tant sols podríem assenyalar que en aquesta fase 3B sembla donar-se una incidència alta de vores de llavis molt o totalment plans (Làm. Alorda24, 10 a 14). Per acabar amb aquesta categoria cal ressenyar la presència d'un pivot massís, apuntat i estret (Làm. Alorda24, 20), que podria correspondre a un exemplar d'un tipus propi de la zona de Sagunt, fet que permetria identificar, de manera certament excepcional, la importació d'un recipient amfòric ibèric, és a dir, un testimoni de l'existència de dinàmiques de „comerç intern".

En el camp de les peces de magatzem la principal novetat, molt evident a primer cop d'ull (Làm. Alorda25), és l'eclosió d'una notable diversitat formal. Segueix havent un amplíssim predomini de les tenalles/olles de llavi de „coll de cigne", amb decoració pintada o sense (Làm. Alorda25, 6 a 9). Al costat, però, d'un significatiu nombre de peces de tipus clarament diferents, com ara tota una sèrie de tenalles de vora reentrant, molt sovint carenades (Làm. Alorda25, 1 a 5), de les que és possible pensar que majoritàriament correspondrien a tenalles amb broc inferior (Làm. Alorda25, 10), els anomenats „vasos cervesers". Un tipus molt particular amb una representació important en aquesta fase és el de les olles globulars de vora reentrant amb vora acanalada, molt sovint pintades (Làm.

Alorda25, 11). Finalment cal anomenar un repertori divers d'olles globulars de dimensions mitjanes o petites (Làm. Alorda25, 12 a 14). Aquestes darreres se situarien en la frontera, en aquests casos difícil de destriar, de les peces del grup de la reserva domèstica. Aquest també es caracteritza en aquesta època per una forta diversitat formal. Com és el més freqüent en aquest horitzó d'entorn 200 aC el grup està amplíssimament dominat pels *kalathoi*, la majoria amb decoració pintada (Làm. Alorda26, 2 a 4). Entre aquests a l'Alorda Park n'hi ha d'una variant poc habitual, els de vora penjant amb llavi de „coll de cigne" (Làm. Alorda26, 3). El segon tipus que domina el grup en aquesta fase 3B és el de les gerres de nansa de cistella (Làm. Alorda26, 8 i 9), un tret de continuïtat respecte a fases precedents. En canvi hi ha un descens important d'una de les formes més definitòries del grup, la dels gerrots. D'aquests cal destacar-ne un amb pintura blanca (Làm. Alorda26, 10), fet que permet atribuir-lo amb garanties a una producció indiketa i, per tant, esdevé una prova més de l'existència d'una circulació interna de ceràmiques „ibèriques". En darrer terme hi ha un nombre molt minoritari[3] d'exemplars de formes poc habituals que hem considerat dins d'aquest grup, com ara les urnes d'orelletes (Làm. Alorda26, 6), les olles amb broc superior (Làm. Alorda26, 5) o les safates carenades (Làm. Alorda26, 7).

Pel que fa a les peces de vaixella es mantenen les constants iniciades a la fase 2, amb un fort predomini de la dualitat formada per gerres/gerretes i plats/bols de vora reentrant. Això sí, amb una gran diversitat de variants formals dins d'aquestes formes genèriques. Entre les gerres destaquen les de boca lobulada, en cocció oxidant (Làm. Alorda28, 3) o reduïda (Làm. Alorda28, 4), i les gerres bicòniques oxidades, pintades (Làm. Alorda28, 1 i 2) o no (Làm. Alorda28, 5). Encara més abundoses són les gerretes la gran majoria bicòniques reduïdes (Làm. Alorda28, 7, 8 i 10) , però també oxidades pintades (Làm. Alorda28, 6) o no (Làm. Alorda28, 9). Entre els bols/plats hi ha un ampli ventall que va des de petits bols, majoritàriament reduïts (Làm. Alorda28, 19 i 20), a pàteres de vora reentrant (Làm. Alorda28, 21 a 29) o, en poc casos, de vora vertical (Làm. Alorda28, 17 i 18) i algun exemplar de plat de grans dimensions o escudella (Làm. Alorda28, 16). Les tapadores, també relativament abundoses, sempre oxidades i sovint pintades (Làm. Alorda28, 30 a 34), poden associar-se a aquest elevat nombre de pàteres. En els conjunts d'aquesta fase també

[3] Sempre tenint en compte la consideració de què algunes d'aquestes formes són difícils de reconèixer de manera clara a partir de material fragmentari, fins i tot de vores, que poden perfectament passar per formes més genèriques com ara olles o gerrots.

s'ha documentat una notable diversitat de formes diferents, sempre molt minoritàries. Entre aquestes hi ha vasos *kalathoïdes* pintats (Làm. Alorda28, 13 a 15), el vas tulipa oxidat (Làm. Alorda28, 11) i un *guttus* de cocció reductora (Làm. Alorda28, 12).

Sens dubte un dels trets més característics dels conjunts ceràmics d'aquesta fase 3B és el fort ascens d'una categoria fins aquests moments amb una presència ínfima, testimonial: la de les ceràmiques grolleres a torn (Làm. Alorda29, 14 a 27), que passen ara a tenir una estimable representació del 5% del total d'individus de producció local. Es tracta essencialment de ceràmiques de cuina ja que a nivell de formes un 95% de les peces són olles i les corresponents tapadores. Les olles responen gairebé totes a un mateix model, amb perfil en „essa", base plana, vora exvasada i de manera més habitual amb una lleugera carena alta, sovint ressaltada amb un filet en relleu; model inicialment anomenat com a olles tipus „Tornabous" (Làm. Alorda29, 25). Hi ha algun cas, molt minoritari, d'olla amb nanses (Làm. Alorda29, 20) i de vora amb cassoleta interior, que en aquest cas podria veure's com una imitació de les *caccabai* mediterrànies (Làm. Alorda29, 22).

Així, les ceràmiques de cuina en aquesta fase 3B queden configurades per un 17% de peces tornejades, de la categoria just descrita, i el 83% d'individus restants de peces obrades a mà (Làm. Alorda30). Es tracta com sempre d'olles i les seves tapadores, entre les quals en el cas dels materials d'Alorda Park segueix donant-se, com a característica recurrent d'aquesta categoria, una gran diversitat tant a nivell de variants formals com d'elements decoratius. En primer lloc a nivell de dimensions hi ha una gran variabilitat, amb uns extrems on trobem per una banda olles molt grans, gairebé contenidors (Làm. Alorda30, 1, 7 i 19) i per l'altre olletes molt petites (Làm. Alorda30, 21 a 24) que fa dubtar si realment son vasos destinats al cuinat d'aliments. De fet hi ha uns pocs exemplars molt petits que en funció del perfil sembla evident que, tot i estar fets a mà amb pastes grolleres, no són peces culinàries sinó vasets o copes emprats com a vaixella de taula (Làm. Alorda30, 3 i 4). D'altres se situen en la frontera del que habitualment es considera com a vaset miniatura (Làm. Alorda30, 25). En qualsevol cas no hi ha dubte que la gran majoria correspon a olles de cuina que se situen en un terme mig quant a dimensions (Làm. Alorda30, 6 i 8 a 18). En relació als perfils la variabilitat també és màxima. Si bé hi ha un predomini dels més estàndards perfils „en essa", de vora exvasada i base plana (cas millor conservat a Làm. Alorda30, 6), també trobem olles de vora reentrant (veure Làm. Alorda30, 1, 8, 22 i 25) o

de perfil cilíndric i vora vertical (Làm. Alorda30, 16, 19 i 20). A més, totes aquestes variants de perfils es donen per igual en exemplars petits, mitjans o grans, sense predilecció evidents. A nivell de formes cal destacar, per excepcional, la presència d'un parell d'exemplars de cassola baixa (Làm. Alorda30, 2), que recorda el format de les *lopades* mediterrànies. Finalment per que fa a recursos decoratius en trobem de molt diversos i amb una proporció relativament elevada de peces que en porten (Làm. Alorda30). Hi ha cordons de tota mena –digitats (Làm. Alorda30, 6, 7, 16, 19 i 23), incisos (Làm. Alorda30, 8 i 13) i llisos ondulats (Làm. Alorda30, 1 i 10)-, franges d'impressions o incisions (Làm. Alorda30, 14, 18 i 24), a més d'elements aplicats diversos, tipus botons (Làm. Alorda30, 21 i 25) i llengüetes (Làm. Alorda30, 20). I tot igualment aplicat, sense distincions clares, en peces de formats i perfils diferents.

TRANSPORT (527 inds): 29,3 % **FIGURA ALORDA 21 (Fase 3B)**

importats (67 inds): 3,7 %

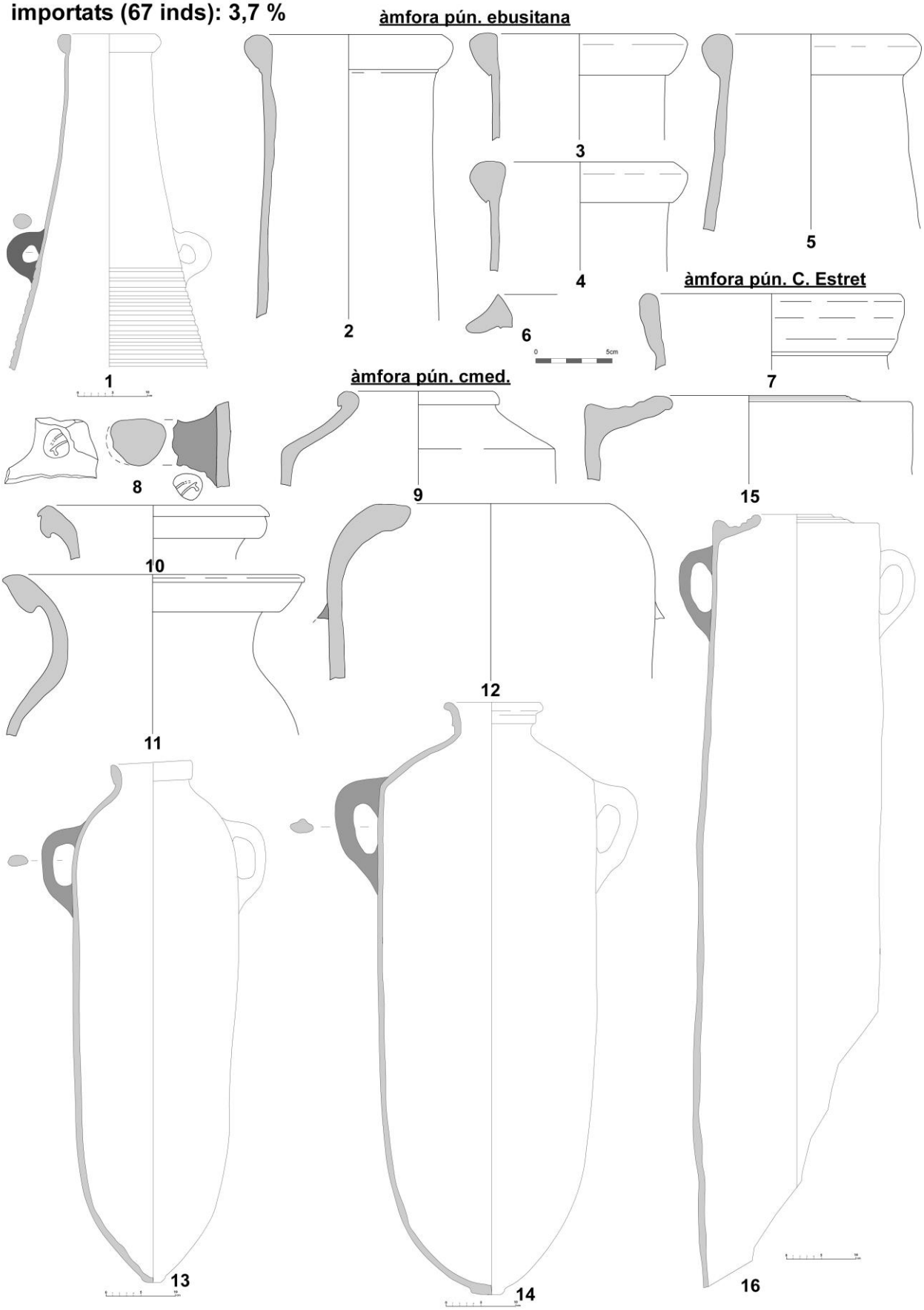

TRANSPORT (527 inds): 29,3 %

importats (67 inds): 3,7 %

FIGURA ALORDA 22 (Fase 3B)

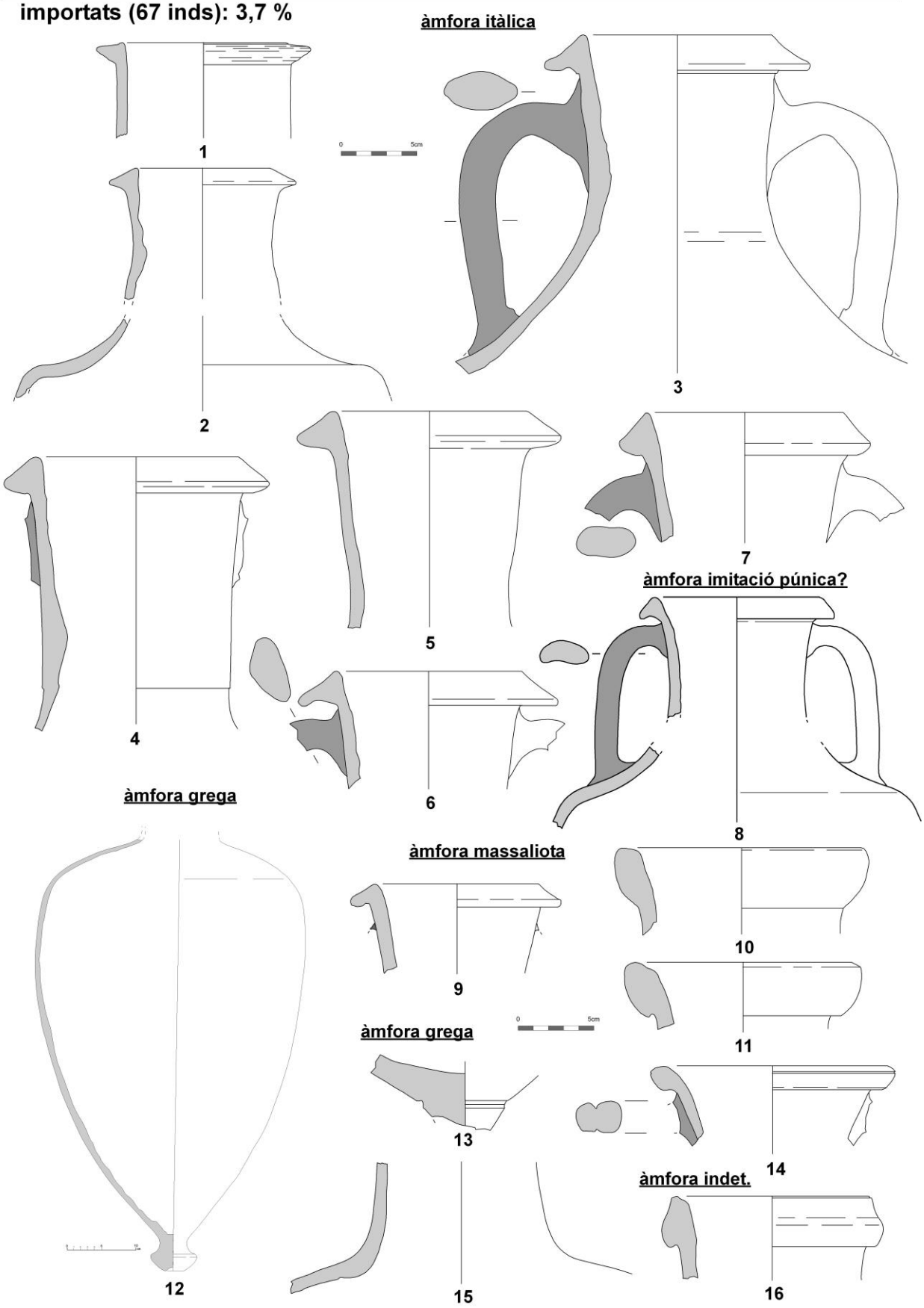

TRANSPORT (527 inds): 29,3 %

FIGURA ALORDA 23 (Fase 3B)

producció 'local' (462 inds): 25,7 %

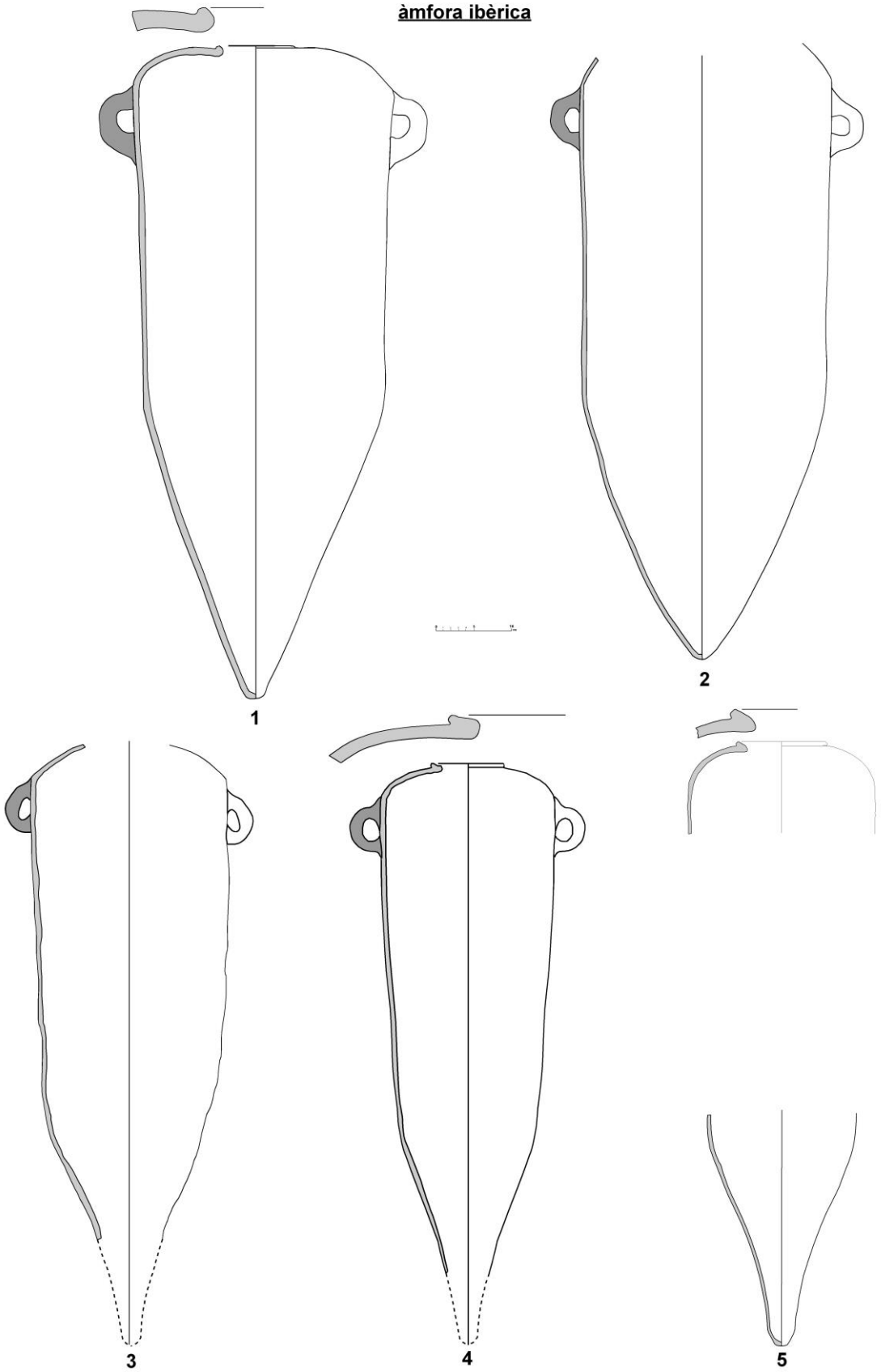

TRANSPORT (527 inds): 29,3 %

FIGURA ALORDA 24 (Fase 3B)

producció 'local' (462 inds): 25,7 %

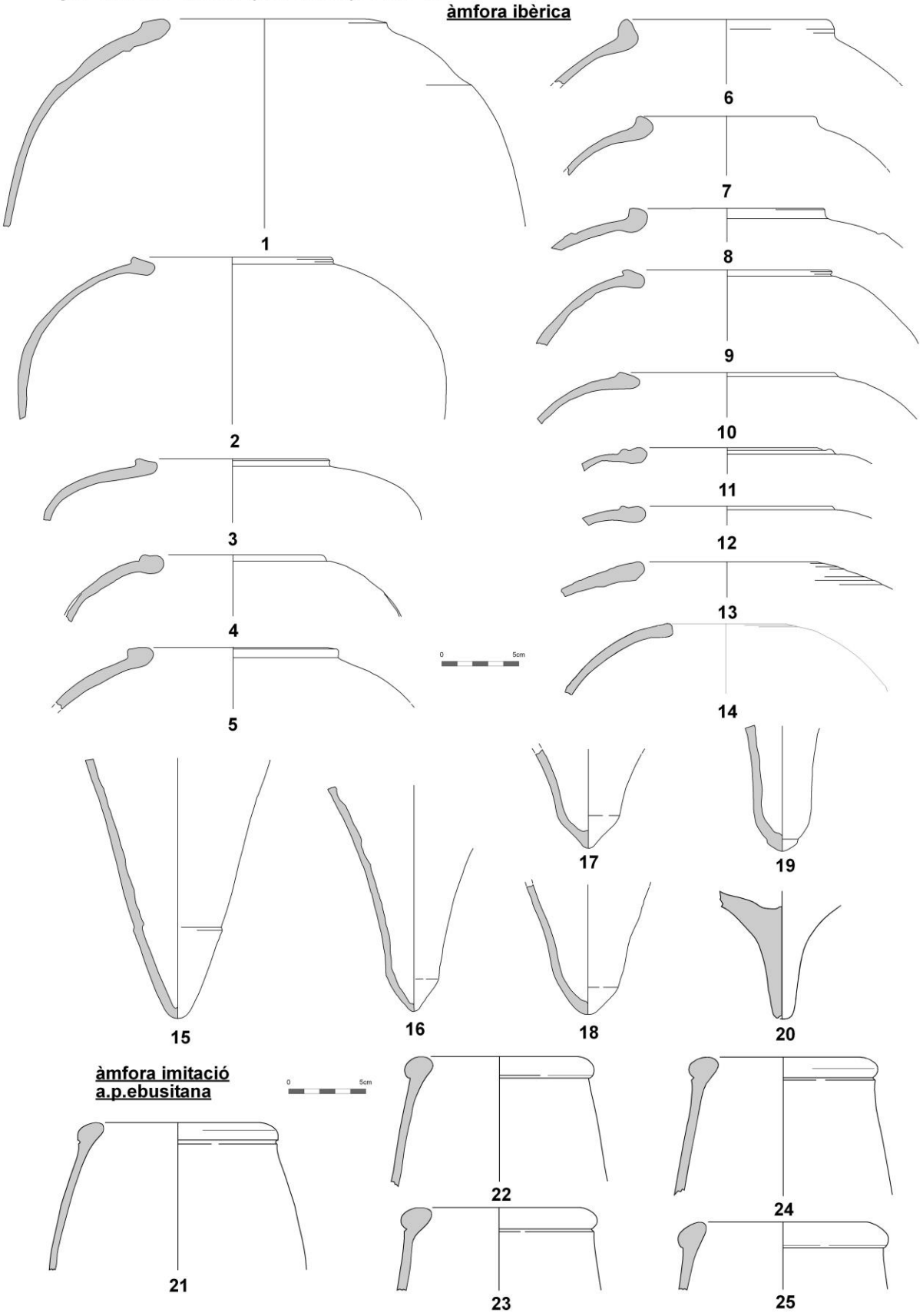

MAGATZEM (135 inds): 7,5 % **FIGURA ALORDA 25 (Fase 3B)**

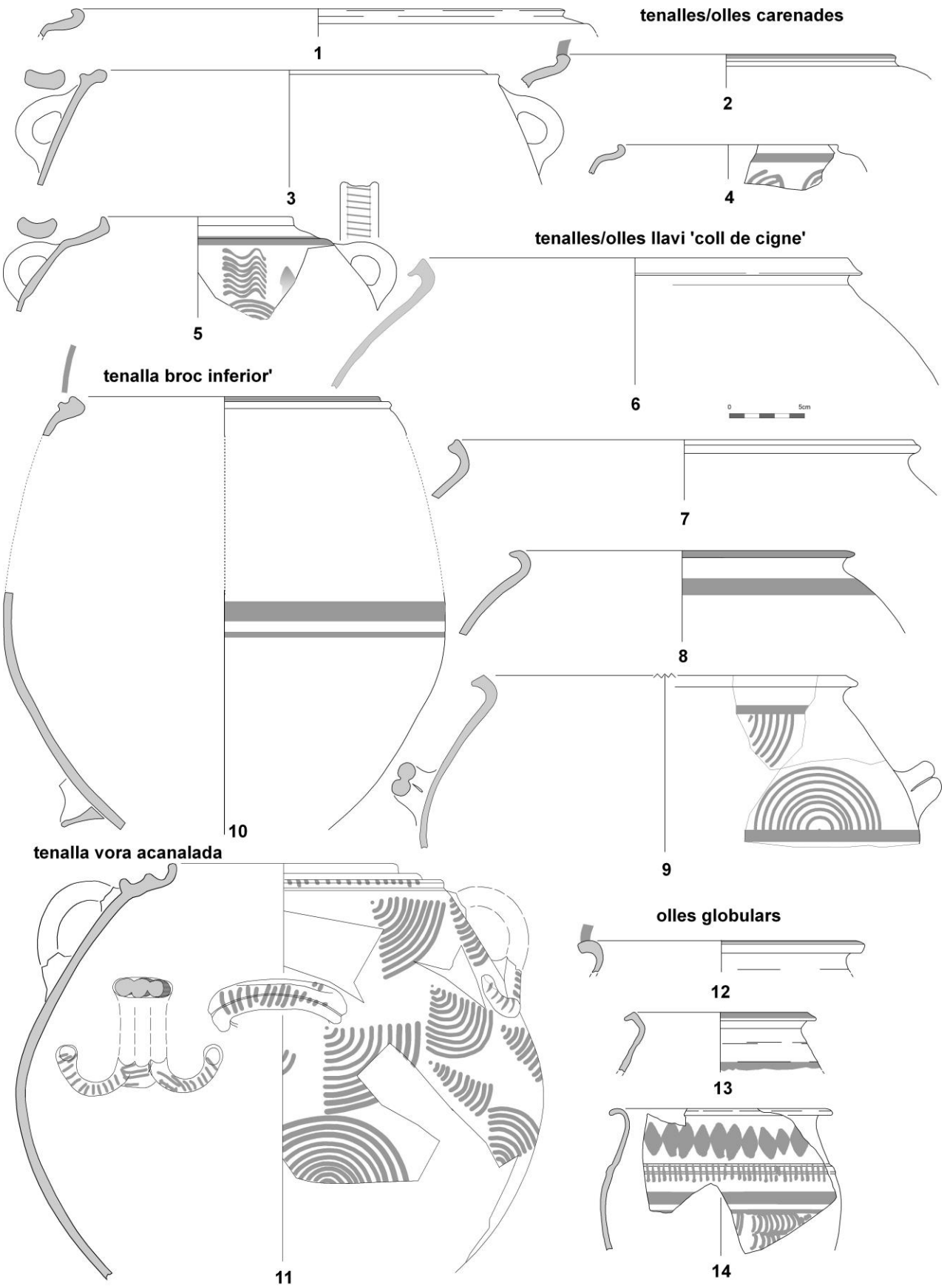

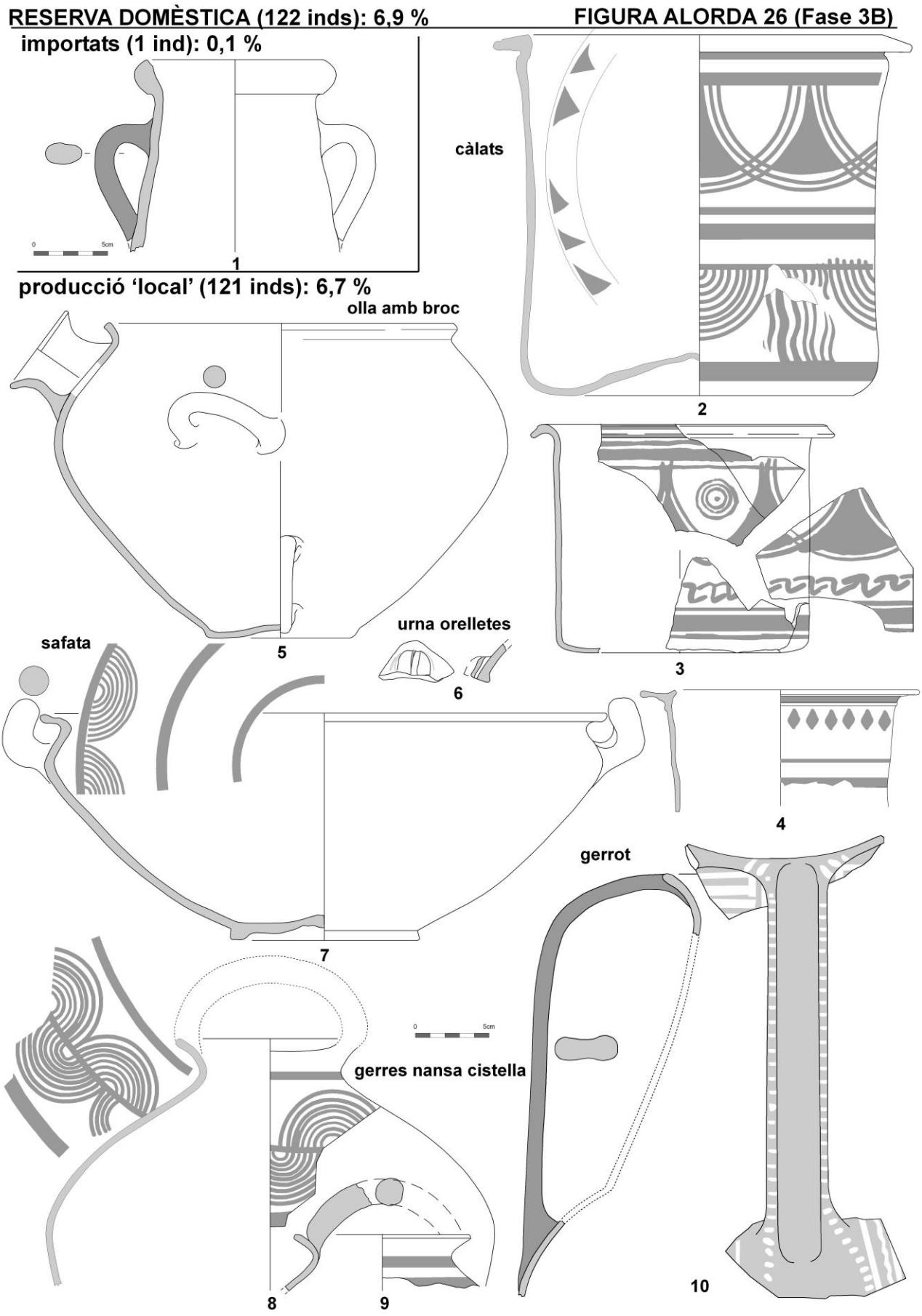
RESERVA DOMÈSTICA (122 inds): 6,9 %
importats (1 ind): 0,1 %
0
5cm
1
producció 'local' (121 inds): 6,7 %
olla amb broc
5
safata
7
urna orelletes
6
FIGURA ALORDA 26 (Fase 3B)
càlats
2
3
4
gerrot
10
0
5cm
gerres nansa cistella
8
9

VAIXELLA (546 inds): 30,4 % **FIGURA ALORDA 27 (Fase 3B)**

importats (245 inds): 13,6 %

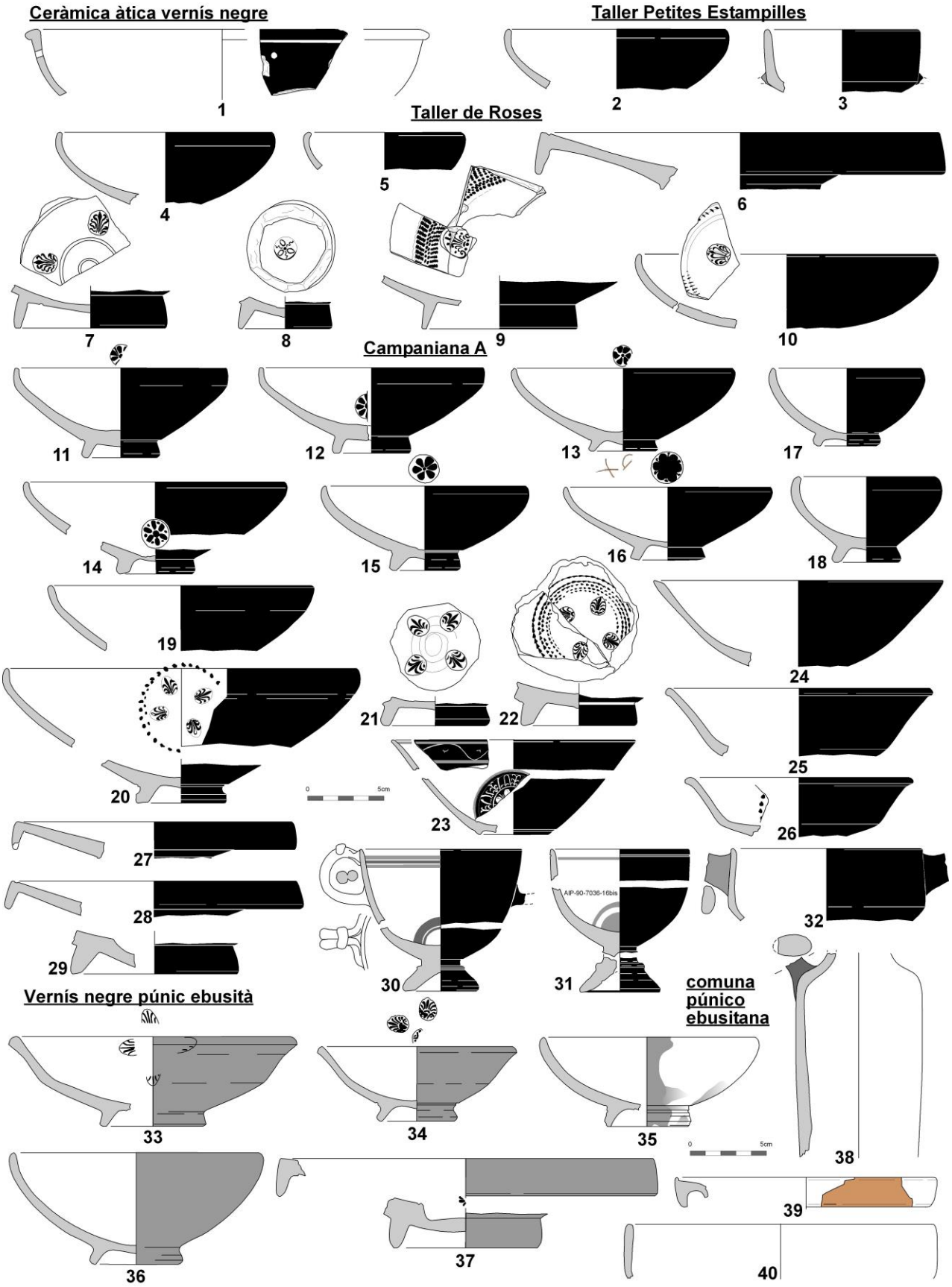

VAIXELLA (546 inds): 30 ,4 % **FIGURA ALORDA 28 (Fase 3B)**

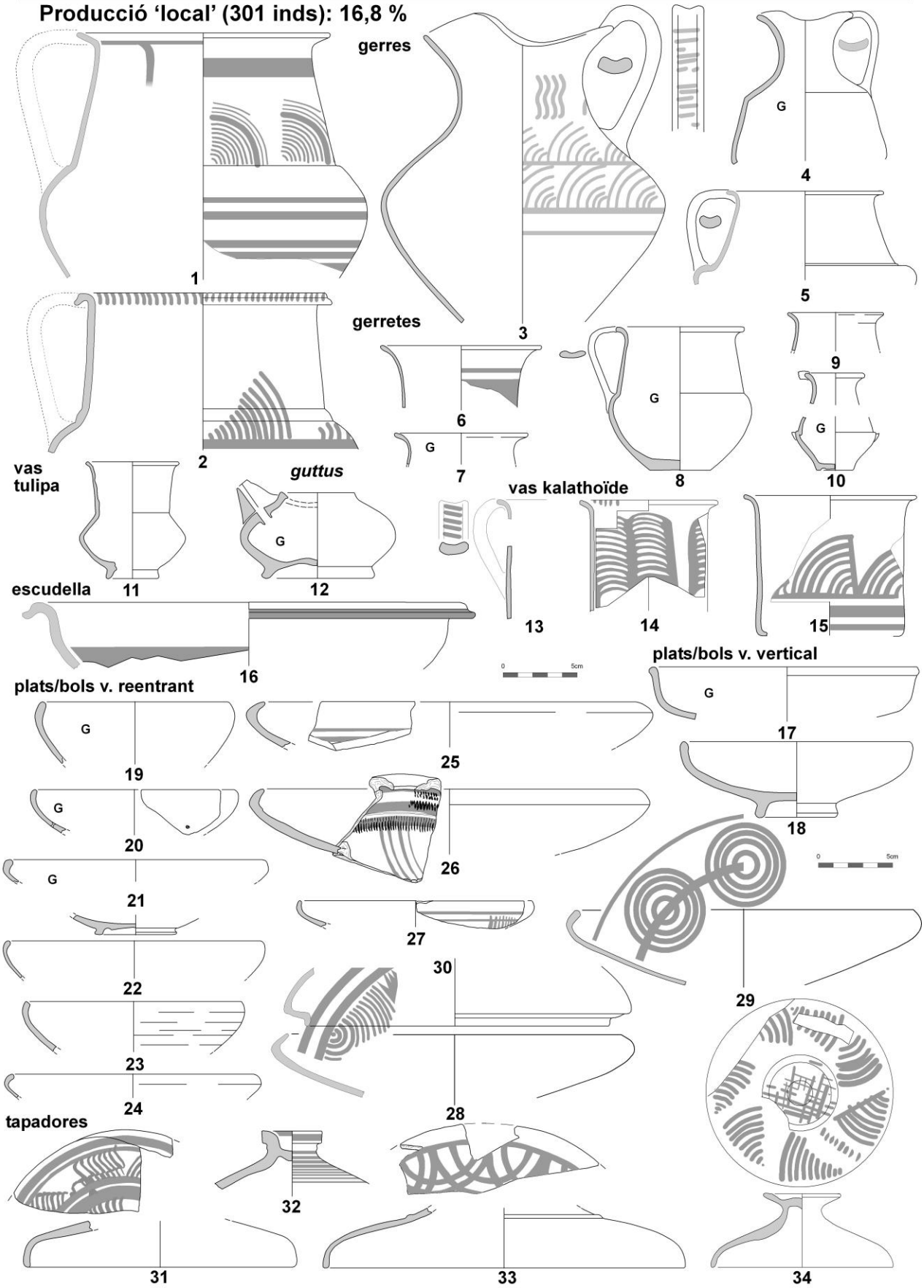

CUINA (425 inds): 23,6 % **FIGURA ALORDA 29 (Fase 3B)**

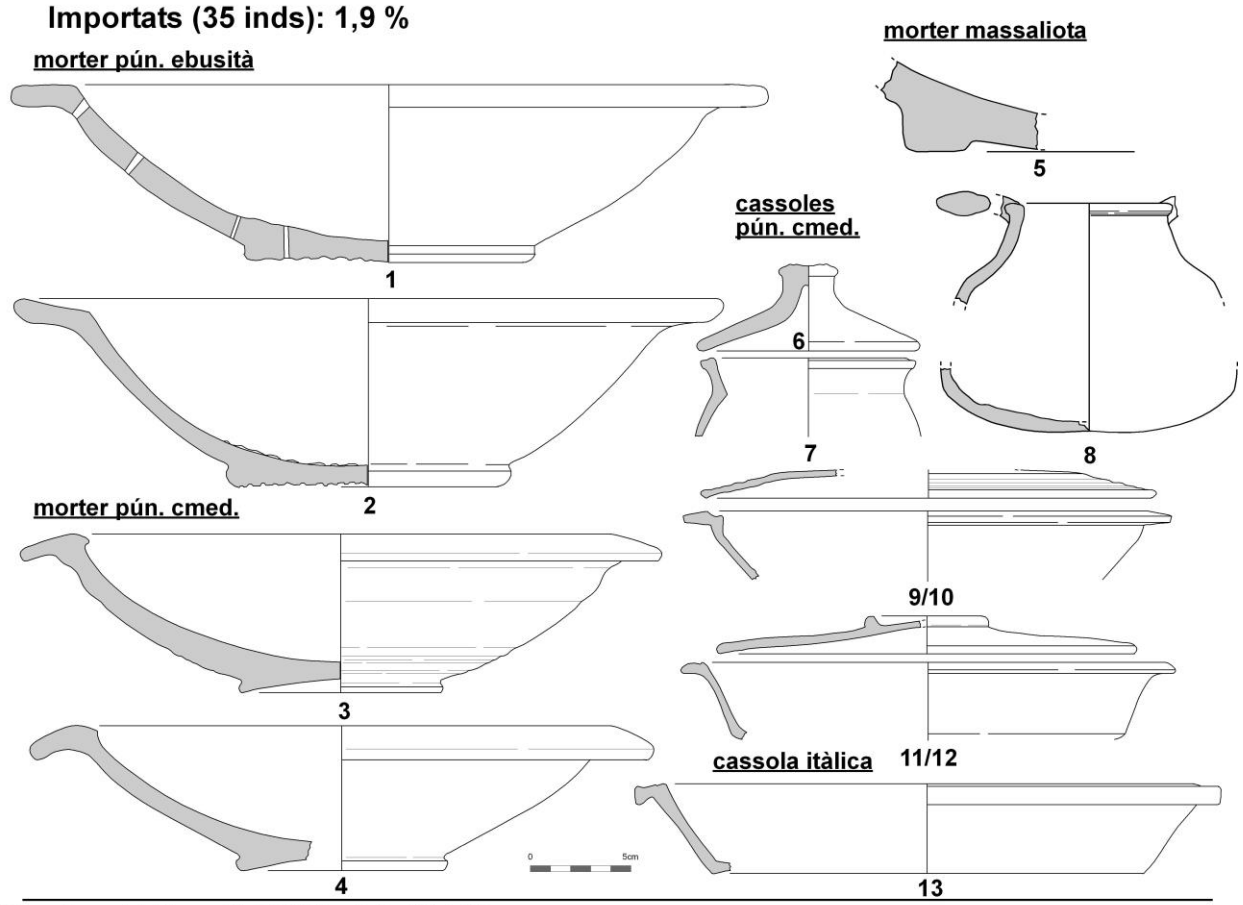

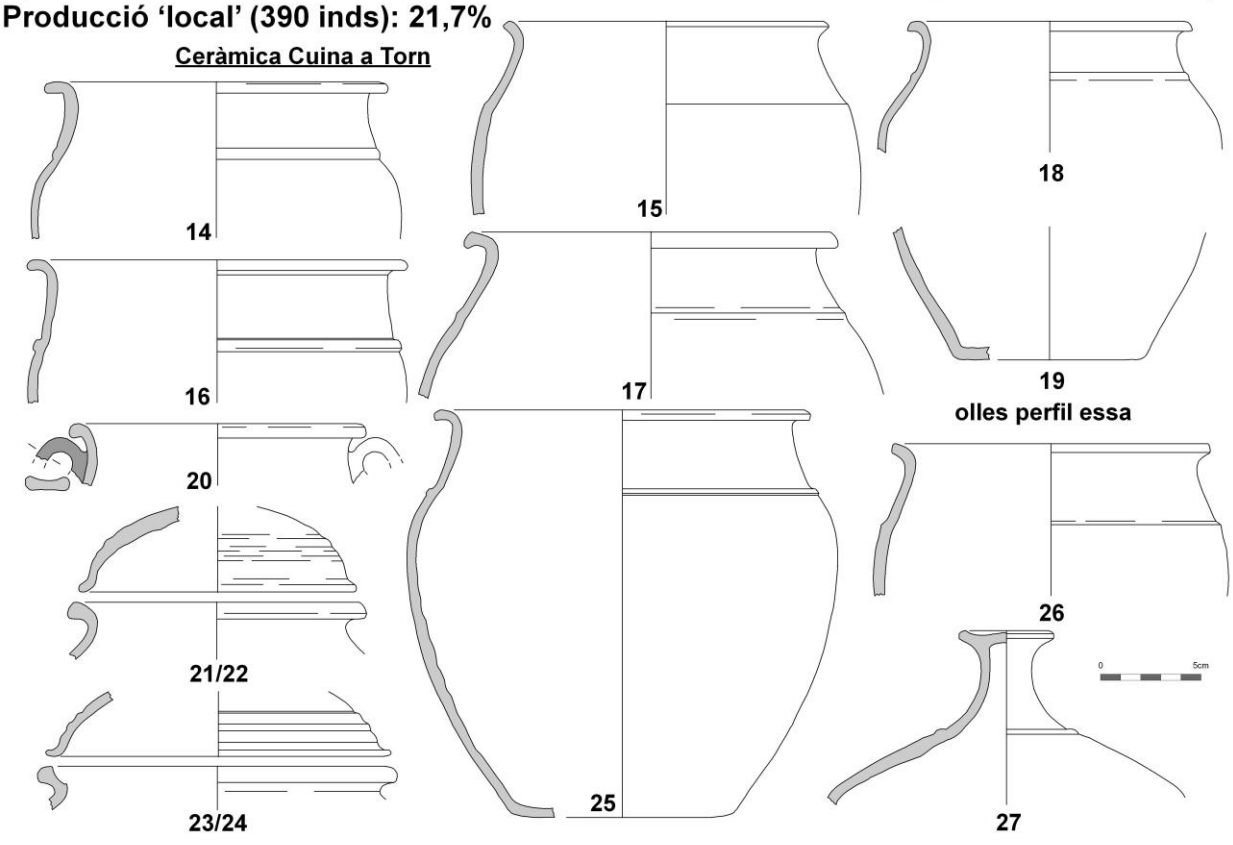

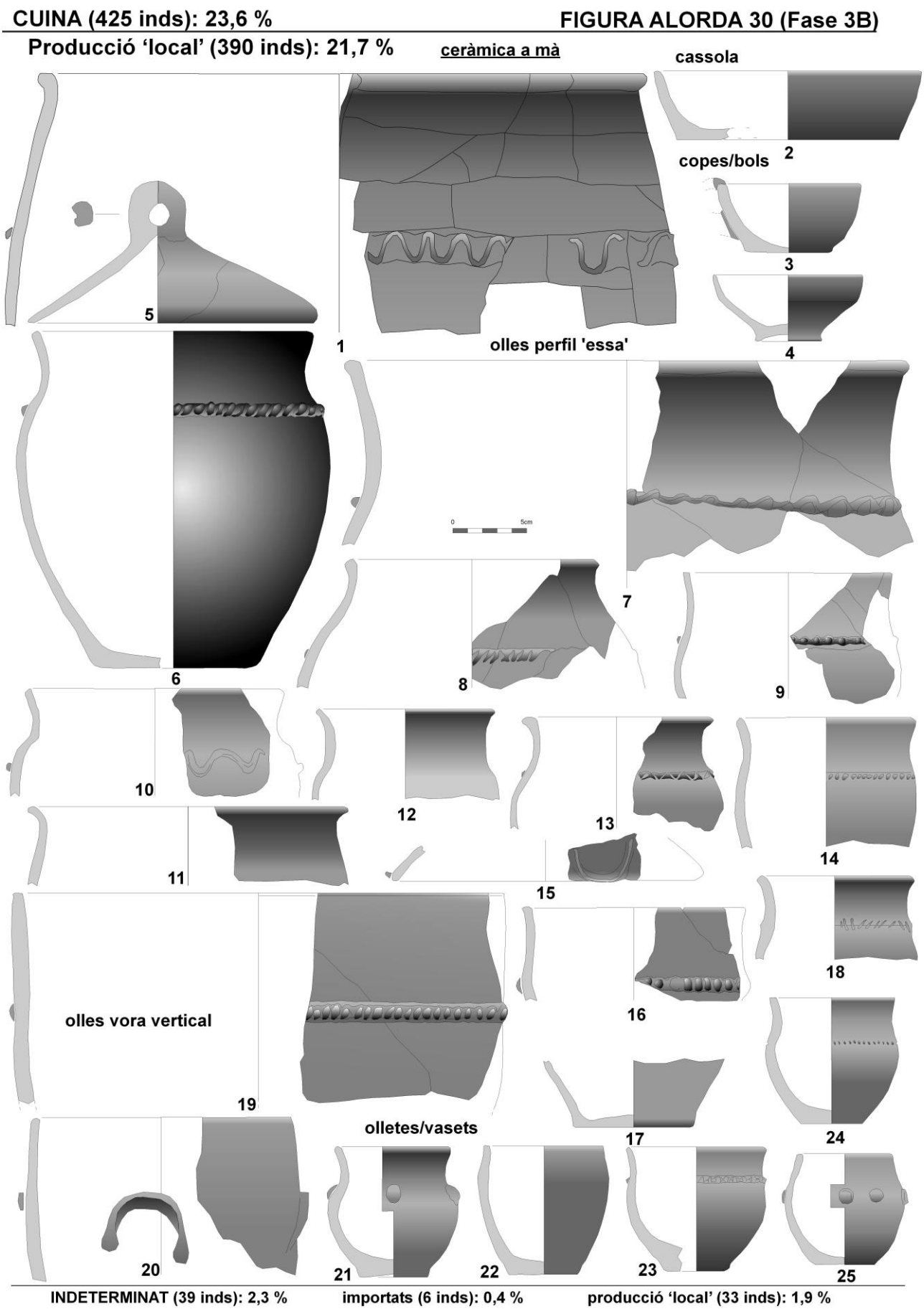
CUINA (425 inds): 23,6 %
FIGURA ALORDA 30 (Fase 3B)
Producció 'local' (390 inds): 21,7 %
ceràmica a mà
cassola
copes/bols
olles perfil 'essa'
olles vora vertical
olletes/vasets
0 5cm
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
INDETERMINAT (39 inds): 2,3 %
importats (6 inds): 0,4 %
producció 'local' (33 inds): 1,9 %

2.1.3. Anàlisi quantitatiu i evolució diacrònica dels conjunts ceràmics.

La bona qualitat de la documentació ceramològica del jaciment d'Alorda Park permet obtenir una de les caracteritzacions quantitatives de conjunts ceràmics més completes i fiables desenvolupades en aquest treball. Pel que fa al primer dels nivells d'anàlisis proposats (Gràfica Alp1), la gràfica mostra una forta i constant progressió de la presència de materials d'importació en aquest petit nucli cossetà. Es parteix d'uns índexs certament molt baixos, gairebé testimonials (0,33% dels fragments, 1,5% dels individus ponderats), en la fase del Període Ibèric Antic o pre-Ciutadella (Alorda Park I). Amb tot, en els nivells d'amortització d'aquest assentament més antic, que corresponen a la Fase 1B, ja es constata un important salt quantitatiu, ja que les importacions en aquest moment ja assoleixen un 3% del total dels fragments i un 7,9% del total d'individus. La profunda transformació que evidencia l'assentament amb el pas a la fase Ciutadella Ibèrica o Alorda Park II es reflecteix en les xifres de la Fase 2, amb un 6,2% de fragments importats i un 10'1% d'individus d'importació. La progressió constant del pes de les importacions es manté en la fase 3A, tot i que amb un avenç més modest: un 6,4% del total dels fragments i un 12% del total d'individus. Aquesta tendència s'intensifica de nou en la fase 3B, en la que s'arriba al màxim apogeu relatiu de les ceràmiques importades, amb uns índexs certament elevats del 9,2% de fragments per un 19,7% dels individus.

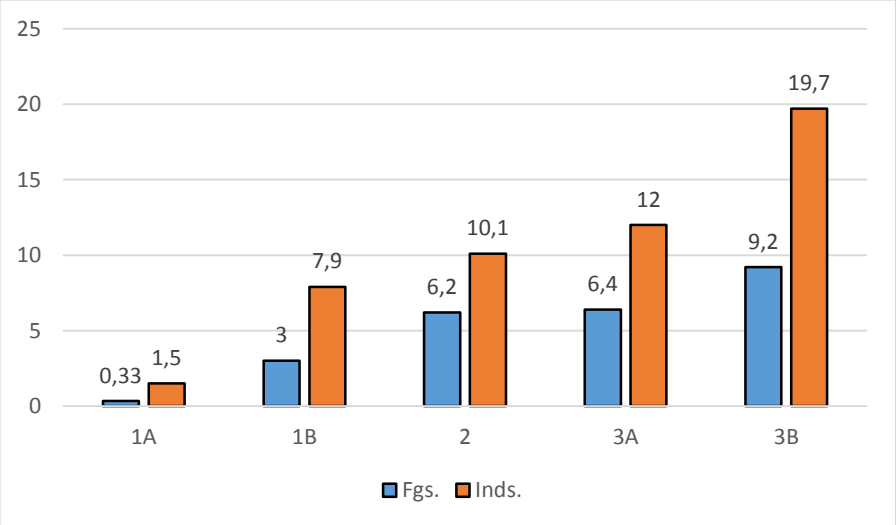

Gràfica Alp1

El nivell d'anàlisis que tracta de l'evolució en la composició interna de les ceràmiques importades (Gràfica Alp2) presenta uns resultats que, a nivell de tendències generals, assenyalen una diferència significativa de comportament entre el segle III aC i els segles anteriors. Així, en les fases 1A, 1B i 2 els paràmetres són globalment similars, amb un equilibri relatiu entre les peces de vaixella i les àmfores de transport (en cap cas es dóna una diferència superior als 12 punts entre unes i altres, sempre situades totes dues en índexs que se situen entre el 30 i el 50 per cent), i unes ceràmiques de cuina i processat d'aliments amb unes proporcions molt constants entre el 16 i el 20% (on, cal ressenyar-ho, el predomini dels morters és absolut). Per contra en les fases 3A i 3B (amb unes proporcions gairebé idèntiques entre elles) es constata una separació molt forta entre les peces de vaixella i les àmfores, passant les primeres a representar vora el 70% del total d'individus importats. Les àmfores s'estabilitzen amb uns índexs dels volts del 20%, mentre que les ceràmiques de cuina baixen al 10% del total d'individus importats (ara amb una incidència molt més rellevant de les peces destinades a la cocció d'aliments, és a dir, olles o cassoles i les corresponents tapadores).

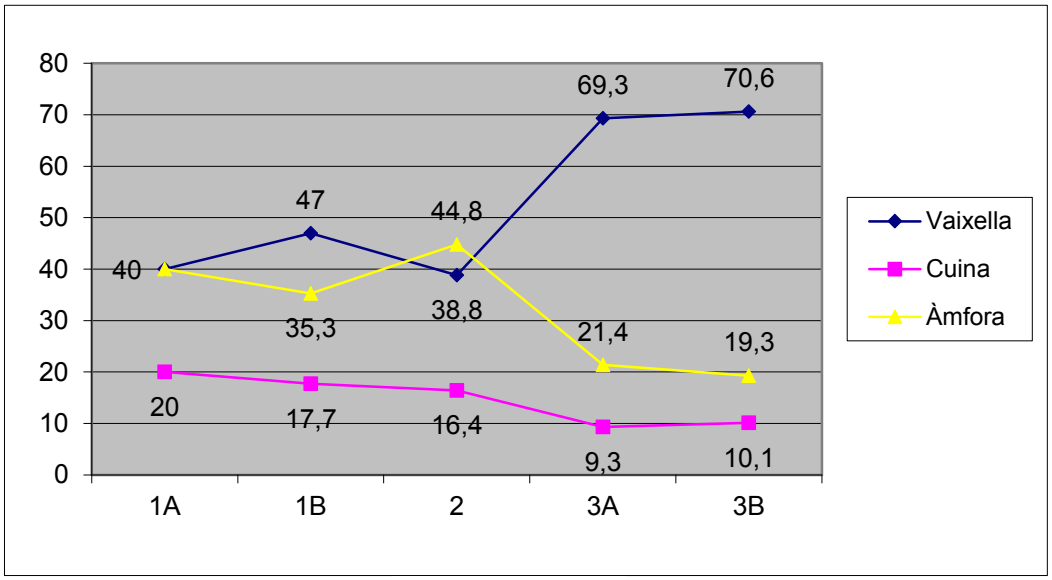

Gràfica Alp2

L'aproximació a l'evolució de les procedències de les importacions es fa a partir de l'anàlisi per separat de cadascun dels tres grans grups habitualment considerats: vaixella envernissada, àmfores i ceràmiques comunes. En el cas de l'arribada d'àmfores importades

la gràfica resultant del comptatge per fragments (Gràfica Alp3) reflecteix un canvi abrupte als volts de la Fase 1B, és a dir, a la segona meitat del segle V aC. Fins aquest moment s'havia donat un predomini absolut dels materials de procedència grega (tal vegada, magno-grega), sempre però en el context d'una presència molt baixa d'importacions.

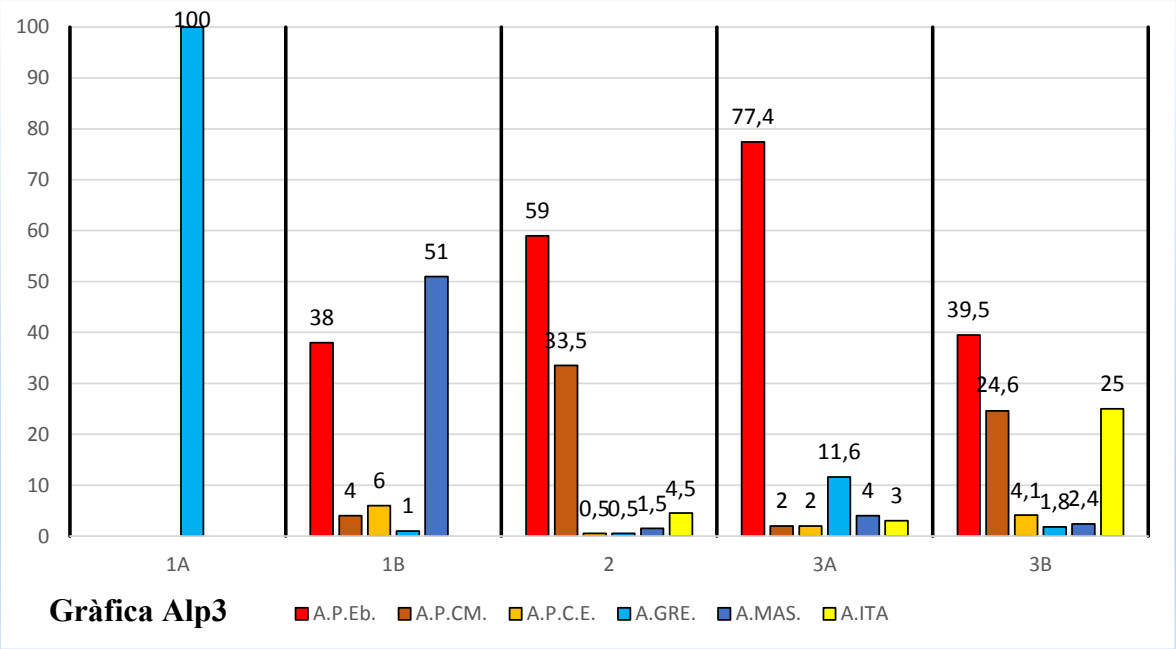

Gràfica Alp3

A la fase 1B, al costat del manteniment d'una representació important de materials grecs (ara grecs occidentals de *Massalia*) entren en escena, amb força, els envasos púnics, ja clarament dominats per les peces d'origen ebusità. A partir d'aquest moment, la preeminència dels contenidors de procedència púnica, amb les àmfores púnico-ebusitanes sempre al capdamunt, serà un tret característic i constant al llarg de la totalitat dels segles IV i III aC. Això és mantindrà així també durant la Fase 3B, malgrat la forta irrupció dels materials greco-itàlics. L'índex del 25% del total de fragments d'àmfora importada encara és lluny del 68,2% que encara sumen les diferents produccions púniques: ebusitanes en primer lloc (39,5%) seguides de les centre mediterrànies (24,6%) i de les de l'àrea del Cercle de l'Estret (4,1%).

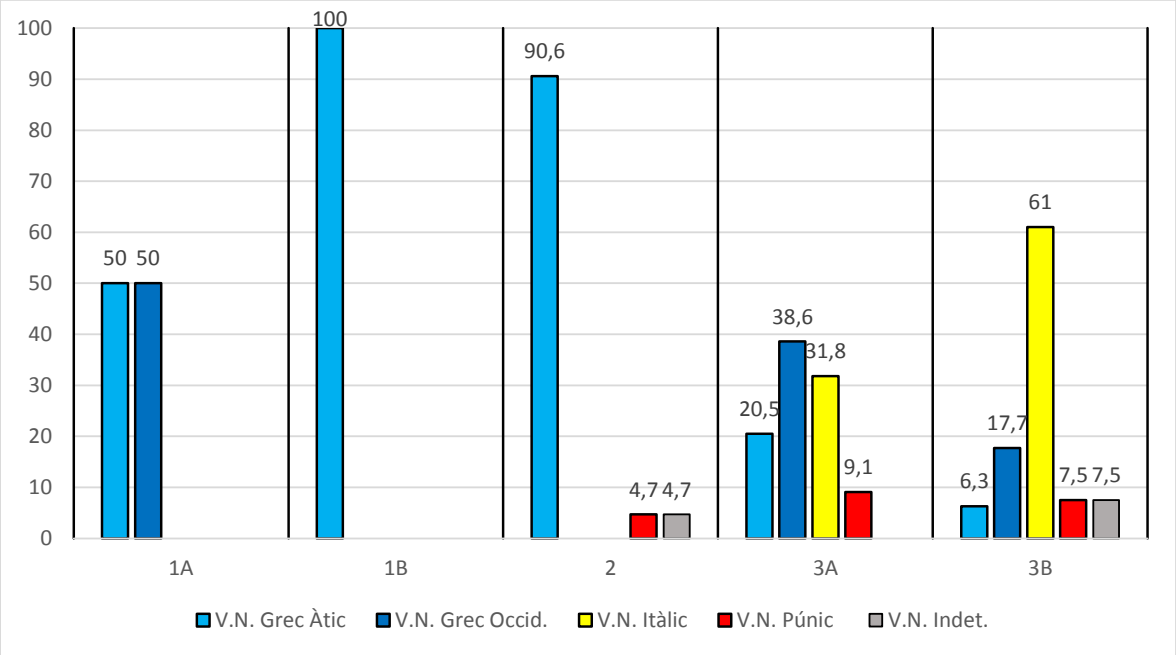

Gràfica Alp4

Pel que fa a la vaixella envernissada (Gràfica Alp4) el panorama és radicalment diferent. Excepte a la fase 3B, el tret més característic i constant és un predomini absolut dels vasos de producció grega, ja sigui grega continental, bàsicament a través dels materials àtics, ja sigui grega occidental, amb les produccions de tipus joni, segurament massaliotes, en la fase 1B i les dels tallers occidentals de *Rhode* a la fase 3A. Precisament dins del segle III aC ja es constata una entrada significativa (31% dels individus de vaixella envernissada) de materials de procedència itàlica, en aquestes cronologies prou diversa (petites estampilles lacials, vasos de l'àrea etrusca, primeres campanianes A arcaïques), que evoluciona cap al predomini absolut dels productes itàlics de la fase 3B, en aquest cas a partir d'una irrupció fortíssima de la Campaniana A, una producció plenament romana. Els envasos d'origen púnic no apareixen fins a la fase 2 i en cap moment no assoleixen una representació relativa gaire important, amb proporcions sempre inferiors al 10% dels individus.

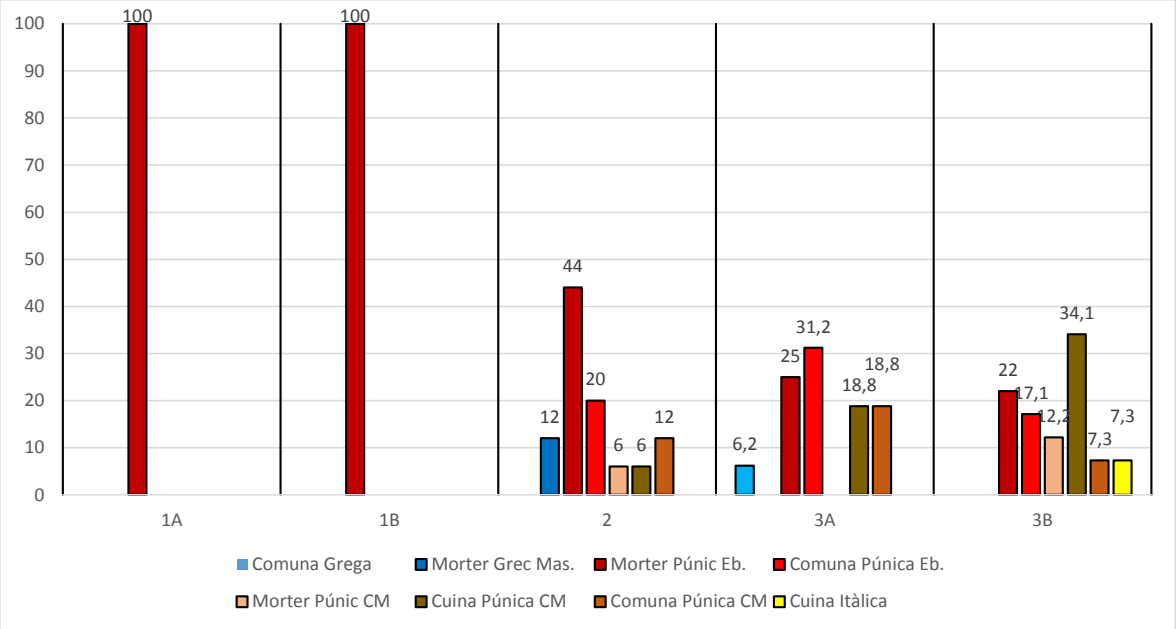

Gràfica Alp5

En el camp de les „altres" categories de ceràmiques d'importació, les ceràmiques „comunes" o culinàries (Gràfica Alp5), a nivell de procedències tornem a observar un comportament radicalment oposat al de les importacions de vasos de vernís negre. Aquí són els materials grecs els que mostren una representació molt baixa, en aquest cas testimonial (tant sols presents en les fases 2 i 3A). El domini és sempre absolut dels materials púnics, de procedència púnico-ebusitana seguit dels púnics centre-mediterranis. Tanmateix hi ha unes diferències de composició entre uns i altres que cal posar de relleu. Així, entre les ceràmiques comunes eivissenques globalment els morters són àmpliament predominats; en dues fases són la única categoria de ceràmica comuna existent i en les altres sempre es dóna una representació molt abundosa, al costat de les peces de vaixella no envernissades (les comunes en sentit „estricte). El que no ha aparegut mai, ni un sol exemplar, és la ceràmica de cuina ebusitana. La documentació dels materials púnics centre-mediterranis presenta una composició gairebé inversa. Els morters tenen una presència modesta, similar però sovint inferior a les de les ceramiques „comunes". Per contra, el tipus de material que va agafant força a partir del segle IV aC i acaba assolint una representació significativa (Fase 3A) i fins i tot dominant dins d'aquest grup (Fase 3B) és el de les ceràmiques de cuina (cassoles i les seves tapadores); precisament el tipus de material absent entre els materials de procedència ebusitana. També són ceràmiques culinàries, bàsicament cassoles, la reduïda

representació d'exemplars itàlics que apareix per primera vegada en contextos de la fase 3B.

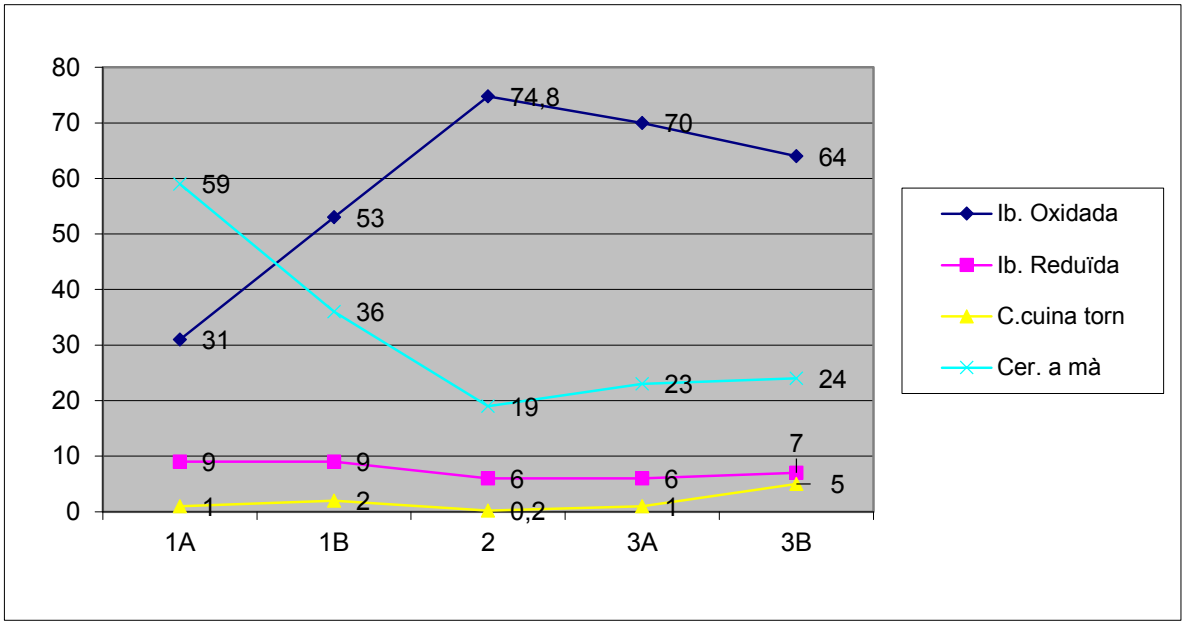

Gràfica Alp6

En el camp de les ceràmiques de producció local un primer nivell d'anàlisi és el que reflecteix l'evolució del pes proporcional de les diferents categories que s'han utilitzat convencionalment per a classificar les ceràmiques ibèriques (Gràfica Alp6). La gràfica resultant ens mostra un comportament on la regularitat és el tret més acusat durant la major part de l'arc cronològic considerat. A la Fase 1A, la del període ibèric antic, és quan hi ha una distribució per categories més atípica respecte de la resta de fases definides. L'element de "distorsió" és el fet que en aquests moments la ceràmica a mà constitueix la categoria estadísticament dominant, amb un percentatge del 59% del total d'individus de ceràmiques de producció local, molt per sobre de les ceràmiques ibèriques oxidades, amb només un 31% del total d'individus. És a partir de la Fase 1B quan s'inicien unes tendències que seran la tònica general a partir d'aquests moments. A la segona meitat del segle V aC la ceràmica ibèrica oxidada ja depassa els índexs de la ceràmica a mà (53% d'individus de la primera per un 36% de les segones) i això es mantindrà així en la resta dels períodes considerats. De fet, és molt destacable l'estabilitat global que mostren les dades de les fases següents, al llarg dels segles IV i III aC, no només pel que fa al posicionament relatiu d'unes categories respecte de les altres sinó, també, pel que fa a les proporcions concretes

de cadascuna d'elles. Així, observem que les ibèriques oxidades presenten sempre una representació als volts del 70% del total d'individus, les ceràmiques a mà vora el 20% i les ibèriques reduïdes just entorn el 6%. Tant sols es desmarca d'aquesta forta regularitat en les tres fases més recents la forta pujada a la Fase 3B de les anomenades ceràmiques de cuina o grolleres a torn, les quals des d'unes proporcions ínfimes, d'un 1% o inferiors, assoleixen en aquest període un notable 5% del total d'individus de producció local.

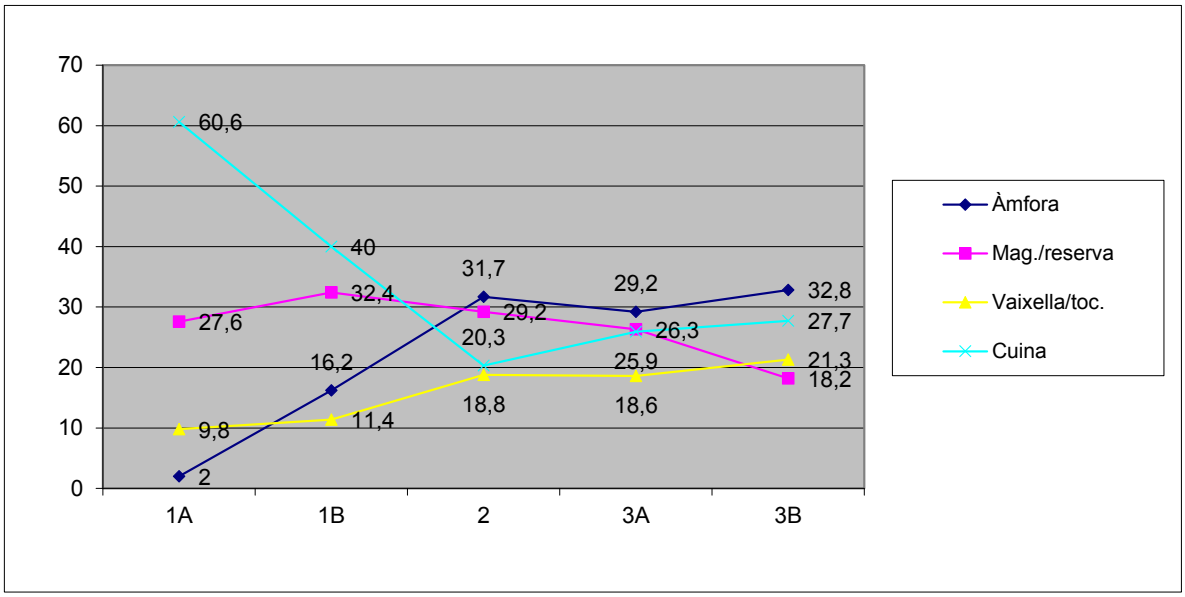

Gràfica Alp7

El nivell d'anàlisi realitzat agrupant les ceràmiques de producció local per grups funcionals (Gràfica Alp7), en comptes dels grups „tecnològics" més habituals, mostra una evolució similar en el sentit que en l'ibèric antic la relació entre els diferents grups presenta un comportament que s'anirà modificant sensiblement fins assolir una marcada regularitat durant el període ibèric ple. La diferència més forta és la que s'observa entre les ceràmiques de cuina i els envasos de transport. Aquests últims, les àmfores ibèriques, arrenquen amb una representació molt baixa, un testimonial 2% del total d'individus, que va progressant gradualment fins esdevenir, a partir de la Fase 2, en el grup funcional predominant, amb índexs força estables dels volts del 30% del total d'individus. En sentit oposat, les olles i tapadores fetes a mà, les teòriques ceràmiques de cuina, comencen amb una proporció altíssima que va davallant fins a mantenir, altra vagada a partir de la Fase 2, unes proporcions que oscil·len poc, sempre entre el 21 i 25% del total d'individus. Les peces de vaixella mostren una tendència cap a una progressió constant però sempre dins d'uns

marges estrets, d'un mínim del 9% (Fase 1A) del total d'individus a un màxim del 21% (Fase 3B), mentre que les de magatzem/reserva es mouen sempre en proporcions no gaire allunyades del 25% del total d'individus.

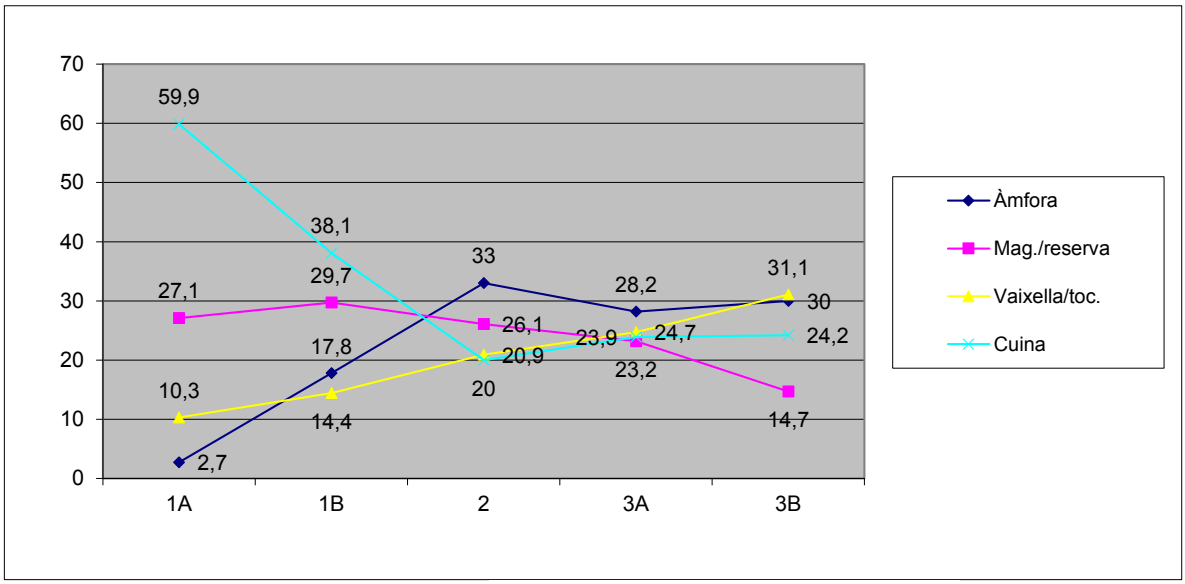

Gràfica Alp8

L'anàlisi d'aquests mateixos grups funcionals a través de la consideració conjunta de ceràmiques de producció local i importades (Gràfica Alp8) no introdueix gaires canvis significatius. Tant sols s'observa un pes específic globalment superior de les peces de vaixella, que en la seva progressió constant a la Fase 3B arriba a posar-se lleugerament per sobre dels exemplars de transport. En definitiva, la inclusió dels materials d'importació no altera gaire més les tendències globals de l'equilibri i evolució dels diferents grups funcionals que resulta del comptatge de les ceràmiques de producció local.

2.2.- MAS D'EN GUAL/LES GUÀRDIES (El Vendrell, Baix Penedès, Tarragona).

2.2.1.- Descripció dels jaciments.

No hi ha dubte que la sistematització de l'arqueologia preventiva a partir dels anys 80' ha estat un factor decisiu per obtenir informació de qualitat sobre el poblament rural d'època ibèrica. El cas del territori cossetà n'és un bon exemple en aquest sentit. De fet, només la construcció de la prolongació de l'Autopista A-16 entre Sitges i El Vendrell, en la dècada dels anys 90', va permetre localitzar i excavar fins a sis assentaments ibèrics d'aquesta naturalesa (Morer, Rigo i Barrasetas 1997), dels quals el nucli de Les Guàrdies (El Vendrell, Baix Penedès) era el millor conservat o el de major entitat (Morer i Rigo 1999). Tots ells s'ubiquen en les planes litorals de la costa penedesenca, entre la línia de mar i els estreps meridionals de la Serralada litoral i el Massís del Montmell. A la mateixa localitat del Vendrell una posterior operació urbanística, a l'any 2005, permet localitzar i excavar el jaciment del Mas d'en Gual (Asensio *et alii* 2005c). D'aquesta manera la concentració de nuclis d'aquesta mena coneguts al sud de El Vendrell (Figura GualG1) serien un exponent més de l'alta densitat del poblament rural existent en el territori cossetà, almenys pel que fa al període ibèric ple (Miret, Sanmartí i Santacana 1984, Sanmartí, Santacana i Serra 1984, Prevosti *et alii* 2001).

Figura Gual/Guàrdies1: Localització dels nuclis de poblament rural d'època ibèrica plena a l'entorn de la localitat de El Vendrell: Mas d'en Gual (1), Les Guàrdies (2), Mas de Bassa (3) i Albardes (4).

Els nuclis de Les Guàrdies i Mas d'en Gual, els únics dels que es pot garantir que han estat excavats en una part significativa de la seva extensió original, presenten fortes semblances. A tots dos trobem els mateixos tres components bàsics associats: restes

constructives d'edificis que inclouen espais d'hàbitat, una concentració d'un nombre no gaire elevat de sitges i un conjunt d'estructures molt diverses relacionables amb activitats de producció metal·lúrgica. Tot plegat en un assentament obert, sense cap mena d'estructura defensiva o de tancament, amb l'espai edificat de dimensions reduïdes i una disposició espacial del conjunt d'estructures i construccions d'aparença poc ordenada. Malgrat aquesta dispersió, en tots dos casos la superfície total de l'assentament és relativament modesta, d'entre 2000 i 3000 m2 aproximadament (Figura GualG2).

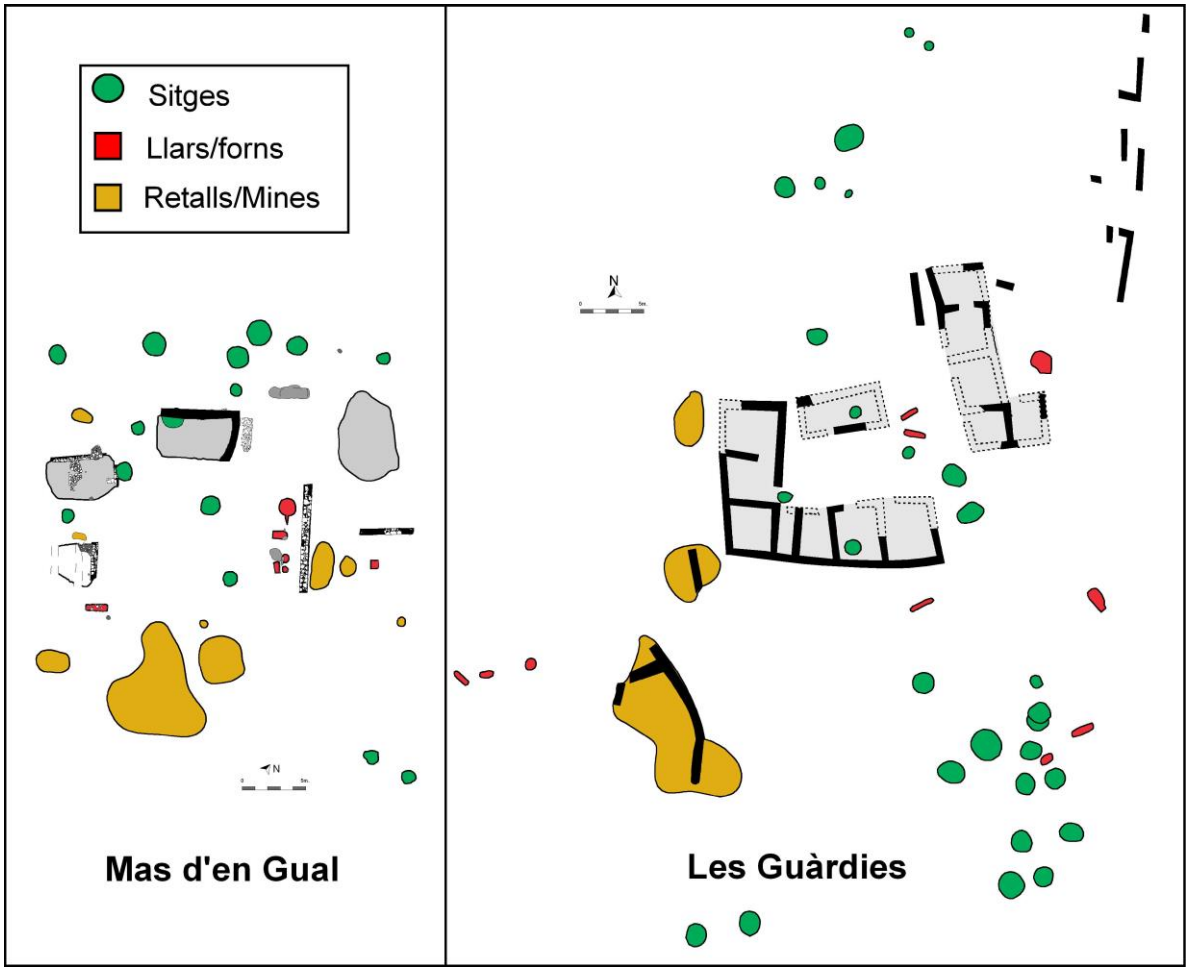

Figura Gual/Guàrdies2: Plantes generals, a la mateixa escala, dels nuclis rurals del Mas d'en Gual i Les Guàrdies (El Vendrell).

En tots dos jaciments les estructures constructives estan molt mal conservades, fet recurrent en aquesta tipologia de nuclis, amb una ubicació enmig de les planes que els ha exposat a múltiples afectacions. De fet, en el jaciment de Les Guàrdies la majoria de murs documentats són fonaments en sentit estricte, les filades inferiors de parets encaixades en el subsòl natural, amb absència absoluta d'estratigrafia associada. Amb tot, en una àrea central de l'assentament, és possible reconèixer un bloc constructiu

coherent i compacte que correspon a una ocupació del període ibèric ple. L'anomenat „Edifici Oest"[1] està format per un mínim de dues bateries d'estances quadrangulars en forma de „L" que, junt amb un recinte isolat annex, semblen definir els tres costats d'un espai obert o pati central, tot plegat ocupant una superfície de 850 m2 (Figura GualG2; Figura GualG3, A). De tot aquest conjunt constructiu tant sols hi ha seqüència estratigràfica conservada en els tres recintes de l'ala oest. En aquest sector s'ha documentat l'angle d'un primer recinte, molt destruït per les construccions posteriors, que es data del segle IV aC. En els recintes de l'edifici en forma de "L" hi ha evidència de dues pavimentacions consecutives, amb tota probabilitat realitzades al llarg del segle III aC. Finalment un enderroc dels volts del 200 aC assenyala l'amortització de l'edifici. Com a únic agençament intern s'han documentat diverses llars de foc; una en un dels paviments inferiors i dues més en dos dels tres sòls més recents. A partir d'aquest element sembla confirmar-se el caràcter residencial d'almenys una part important de l'Edifici Oest. Es tracta d'un edifici d'una estructura i dimensions que comença a ser habitual en aquest tipus d'assentaments, tot i l'escassetat de la documentació coneguda. Així el recentment excavat assentament rural cossetà de Rabassats (Nulles, Alt Camp), d'una cronologia anàloga, presenta un model molt similar (Belarte, Canela i Morer 2015) (Figura GualG3, B). Salvant totes les distàncies temporals i espacials també hi ha similituds evidents amb un referent del poblament rural protohistòric com és el nucli de Cerro Manzanillo (Figura GualG3, C), de l'època orientalitzant a Extremadura (Rodríguez Díaz, Duque Espino i Pavón Soldevila 2009).

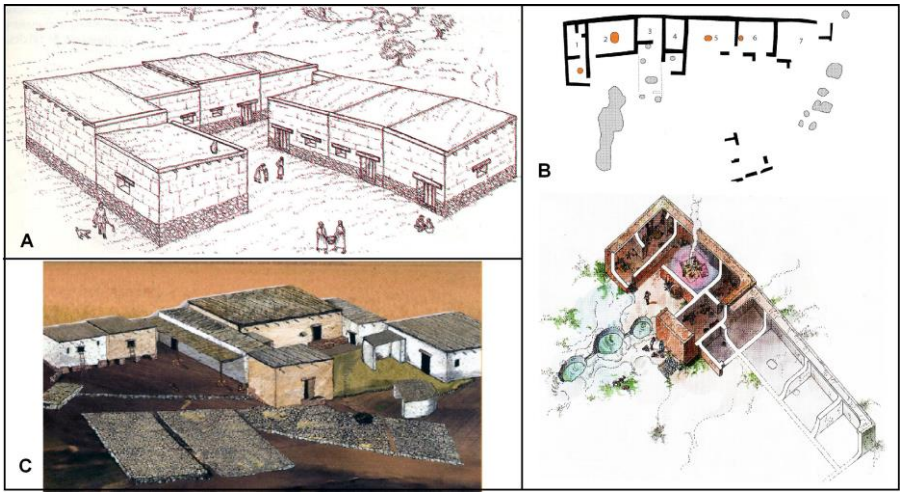

Figura Gual/Guàrdies3: Propostes de restitució de l'espai edificat dels assentaments rurals de Les Guàrdies (A), Rabassats (B) i Cerro Manzanillo (C).

[1] A tot just una vintena de metres més a l'est hi ha les restes, també molt malmeses, d'un segon edifici de forma i dimensions similars, datat dels segles II-I aC, però no descriurem les estructures d'aquesta fase donat que queden fora de l'abast cronològic d'aquest treball.

Pel que fa al nucli de Mas d'en Gual les restes constructives són més escasses, tot i que és impossible discernir si això prova que l'espai edificat era d'una entitat inferior al de Les Guàrdies o si la diferència s'explica per un nivell superior d'arrasament. De fet, a banda d'uns trams de fonaments de murs isolats, els dos únics recintes ben definits (Es-10 i Es-22) es conserven pel fet que estan encaixats dins de retalls practicats en el subsol natural (Figura GualG4, B i C). Es tracta d'àmbits de planta rectangular, de tot just 20 a 25 m2 de superfície (Figura GualG4, A i D), que aparentment estarien inconnexos un respecte de l'altre (Figura GualG2). A cap d'ells s'han localitzats llars de foc, tot i el paviment ben identificat en l'Es-10 (Figura GualG4, C) i la presència d'altres agençaments, un empedrat en posició central i diversos forats de pal, a la base del l'Es-22 (Figura GualG4, B).

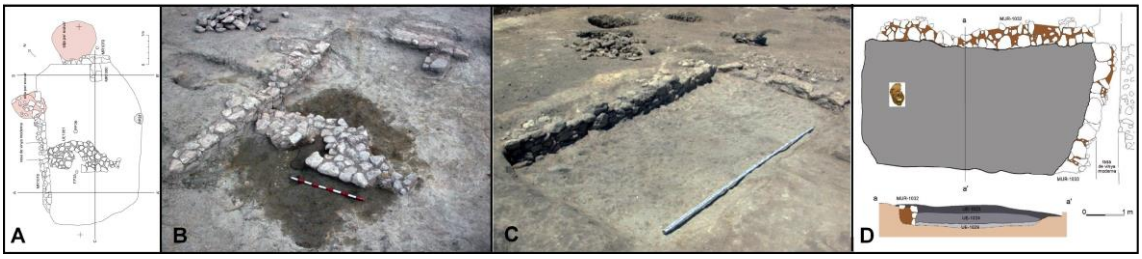

Figura Gual/Guàrdies4: Plantes i fotos de l'Estructura 22 (A i B) i de l'Estructura 10 (C i D), edificis del nucli rural del Mas d'en Gual.

Això podria indicar que no es tracti de recintes d'hàbitats sinó d'estructures de magatzem o de treball, cosa encara més evident pel que fa la petita estructura semicircular associada a un muret o Es-31. De fet, és molt possible que la zona residencial no s'hagi conservat o es localitzi en un sector adjacent situat a una cota lleugerament superior, no excavat perquè actualment està ocupat per la masia enrunada d'època moderna que dona nom al jaciment. Els nivells d'amortització de totes tres estructures situen el seu abandonament en un mateix horitzó dels volts del 200 aC, tot i que, com en el cas de Les Guàrdies, l'ocupació del nucli es perllonga fins a la primera meitat del segle I aC[2]. En el nivell d'enderroc de l'Estructura 10 és on es localitza una peça excepcional: una màscara de terracuita de clara filiació púnica (Asensio *et alii* 2005c).

En tots dos nuclis les sitges envolten els espais edificats (Figura GualG2). En el de Les Guàrdies s'han documentat fins a 26 sitges del període ibèric ple, una desena de les

[2] Una altra vegada prescindirem de la descripció de les estructures del període ibèric tardà o romà republicà.

quals apareixen concentrades en un petit 'camp de sitges' ubicat a uns 10 m. al sud de l'edifici principal. La gran majoria de les sitges d'aquesta fase han proporcionat nivells d'amortització datats dels volts del 200 aC. Tot i que és impossible precisar-ne la cronologia, cal destacar un parell de sitges que van aparèixer intactes, amb la llosa de pedra que segella la boca i l'interior pràcticament buit (Figura GualG5, C). En el jaciment de Mas d'en Gual s'han identificat un màxim de 15 sitges del període ibèric ple (Figura GualG5, A), que en aquest cas, tenen nivells d'amortització datables en dos moments: ple segle III aC (fase 3a) i entorn del 200 aC (fase 3B). Les sitges presenten el característic perfil ovoide, amb fons còncau, i les que es conserven millor són de dimensions considerables, amb fondàries superiors als dos metres (Figura GualG5, B).

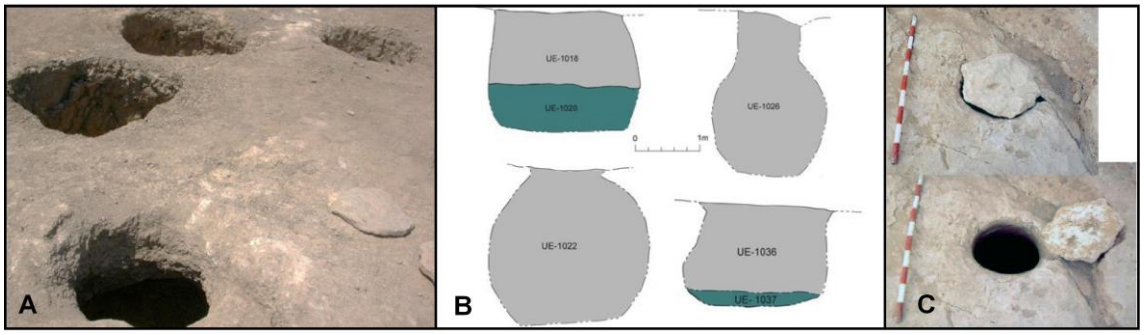

Figura Gual/Guàrdies5: Fotos i seccions de sitges del segle III aC de Mas d'en Gual (A i B) i fotos d'una sitja intacte de Les Guàrdies (C).

El tercer element que apareix a tots dos nuclis és un conjunt abundant i divers d'estructures destinades a la producció minero-metal·lúrgica. Es tracta d'una evidència que permet plantejar que s'estan desenvolupant totes les fases de la cadena operativa necessària per a la producció de ferro. De fet, en els mateixos assentament s'estaria fent efectiva l'etapa inicial del procés, la d'extracció del mineral de ferro en brut. Hi ha diversos esvorancs de grans dimensions que s'interpreten com a mines a cel obert, on es busquen les bossades d'argiles ferruginoses que abunden en el subsol de la zona. Es tracta d'explotar la riquesa d'òxid fèrric d'origen orgànic que existeix integrat en les argiles calcàries locals (Figura GualG6, B). Concretament s'han documentat fins a tres grans retalls en el nucli de Les Guàrdies i cinc més en el de Mas d'en Gual, sempre de forma totalment irregular i dimensions variables. En la més gran i profunda de totes, del jaciment de Les Guàrdies, ha estat possible documentar diferents moments d'ús, sempre

dins del segle III aC, evidents a partir de la construcció de diverses parets de contenció i de subdivisió de l'espai interior de la mina (Figura GualG6, A).

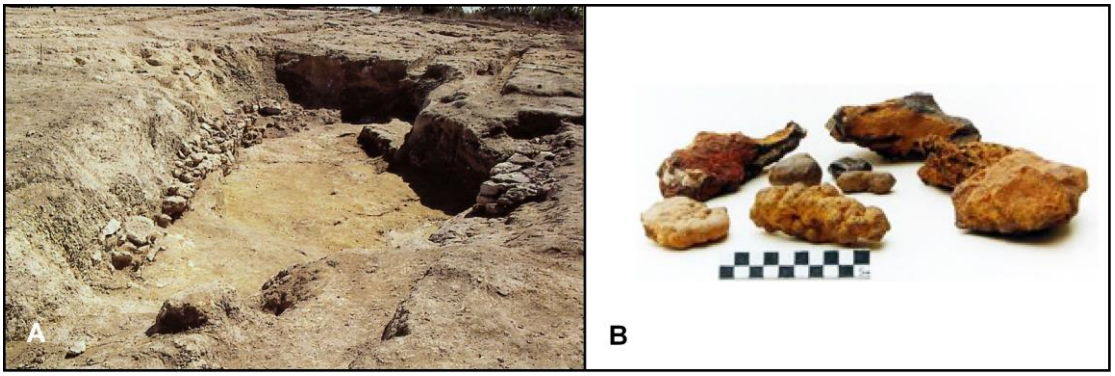

Figura Gual/Guàrdies6: Vista de la més gran de les mines a cel obert de Les Guàrdies (A) i mostres del mineral d'òxid fèrric que proporciona (B).

El pas següent correspon al processat i refinat del material en brut, tasca identificada amb més claredat en el nucli de Les Guàrdies. Amb aquesta activitat s'associen un total de set cubetes rectangulars retallades a la roca natural que no presenten traces evidents de rubefacció però que han proporcionat abundants restes d'escòries fèrriques. Tot seguit es procedeix a la reducció del mineral de ferro, ben identificada per un tipus d'estructura de combustió de planta circular, ben característica d'aquests processos però molt escassament documentada en contextos ibèrics. Hi ha un parell d'aquest tipus de forns a tots dos nuclis, de forma, estructura i dimensions molt similars entre ells (Figura GualG7). Les analítiques efectuades en un dels de Les Guàrdies han evidenciat que haurien pogut assolir temperatures molt altes, de 1200 graus, requisit necessari per a la transformació del mineral d'òxid fèrric en metall de ferro.

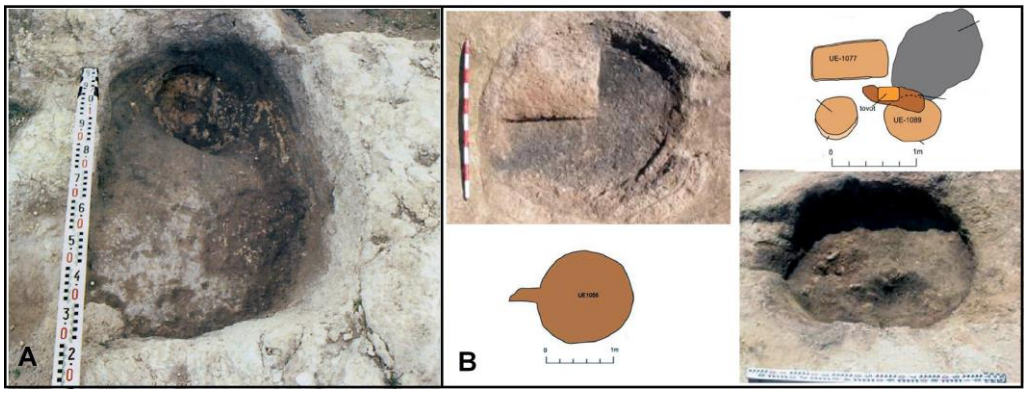

Figura Gual/Guàrdies7: Forns de reducció dels nuclis de Les Guàrdies (A) i del Mas d'en Gual (B).

Pel que fa a la darrera de les etapes, la de la conformació d'objectes metàl·lics, és de dubtosa verificació en el cas de Les Guàrdies però bastant consistent en el del Mas d'en

Gual, gràcies a un parell dels ben tipificats fornets de forja, amb una cubeta estreta de planta rectangular que presenta les parets i la base intensament rubefactada (Figura GualG8, A). En darrer terme, cal anomenar alguns objectes directament vinculats a aquesta activitat metal·lúrgica, entre els que, a banda de l'abundància d'escòries fèrriques, cal destacar una tobera en forma de „Y" localitzada a Mas d'en Gual (Figura GualG8, B), així com una relativa abundància d'objectes manufacturats de ferro de tipologia molt diversa.

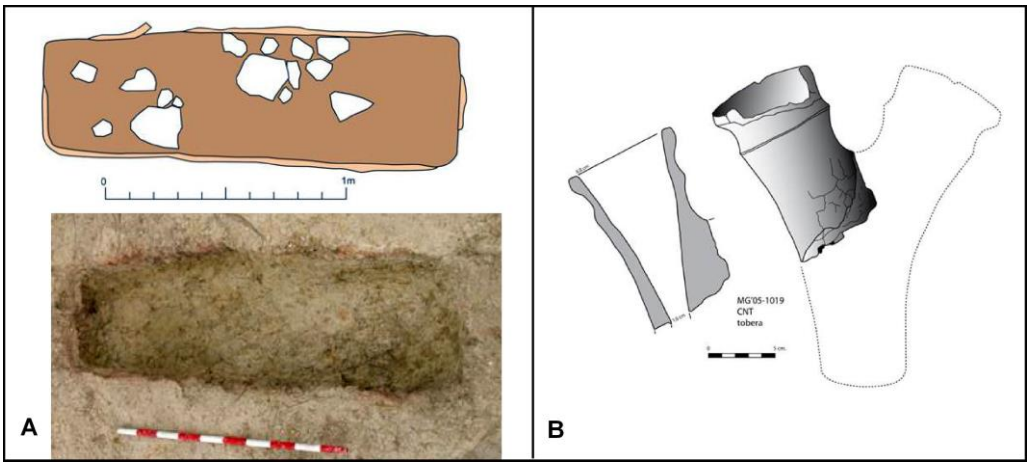

Figura Gual/Guàrdies8: Forn de forja (A) i tobera de ceràmica del nucli del Mas d'en Gual (B).

En definitiva, tots dos nuclis presenten un seguit de trets bàsics compartits (ubicació a la plana, dimensions i estructura de la part edificada, concentració de sitges) que assenyalen la seva condició d'assentaments rurals, del tot assimilables als que comencen a ser ben coneguts tant a la cossetània (Figura GualG10) com a la laietània i la indigècia (Asensio 2015). En aquest punt cal també ressenyar que hi ha evidència clara de què aquest poblament rural dispers no és homogeni (Figura GualG9). En aquest mateix sector del Baix Penedès es coneix el cas del Fondo del Roig, un edifici complex de grans dimensions que es pot interpretar com una residència preeminent o senyorial d'àmbit rural (Garcia Targa, Morer i Rigo 1999; Ferrer *et alii* 2003). En l'altre extrem hi ha nuclis com els d'Albardes i Mas de Bassa a El Vendrell (Morer i Rigo 2003) o L'Argilera a Calafell (Sanmartí, Santacana i Serra 1984) que semblen tenir una entitat menor, almenys pel fet de l'absència de l'activitat de producció de ferro.

De fet és evident que l'existència d'una activitat minera i siderúrgica proporciona un caràcter diferencial als nuclis de Les Guàrdies i Mas d'en Gual. És el component a partir del qual s'ha proposat considerar-los també en la categoria de „nuclis d'activitats econòmiques especialitzades" (Asensio *et alii* 1998). Es tracta d'un tipus d'assentament

on l'espai d'hàbitat presenta una entitat menor i, per contra, les estructures productives especialitzades (sitges, forns, etc.) tenen un paper destacat en la seva estructura i funció. En el cas de jaciments com ara el Turó de la Font de la Canya (Avinyonet del Penedès) o el Mas Castellar (Pontós) la activitat econòmica principal rau, clarament, en l'emmagatzematge estratègic de grans quantitats d'excedents cerealístics. A jaciments com Les Guàrdies, el Mas d'en Gual (El Vendrell) i, tal vegada, el Turó del Vent (Llinars del Vallès), junt amb el dipòsit d'excedents, l'activitat metal·lúrgica presenta una rellevància inqüestionable.

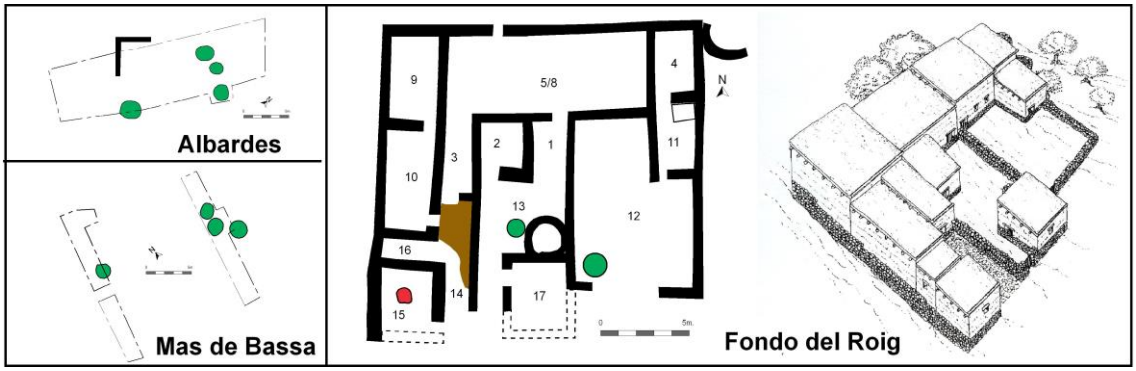

Figura Gual/Guàrdies9: Plantes del nuclis rurals cossetans de les Albardes, Mas de Bassa (El Vendrell) i Fondo del Roig (Cunit).

En el cas del Penedès, a Les Guàrdies i al Mas d'en Gual semblen formar part d'una xarxa de petits assentaments amb un marcat caràcter estratègic, ubicats al voltant d'un nucli central, seu del poder polític i social a nivell regional (Figura GualG10), que, en aquesta zona, podria identificar-se amb la ciutadella aristocràtica d'Alorda Park, a Calafell (Sanmartí i Santacana 1992, Asensio *et alii* c 2001). De forma significativa, a tots dos nuclis són rellevants els dos elements amb una presència anecdòtica al d'Alorda Park: sitges i estructures vinculades a la metal·lúrgia del ferro.

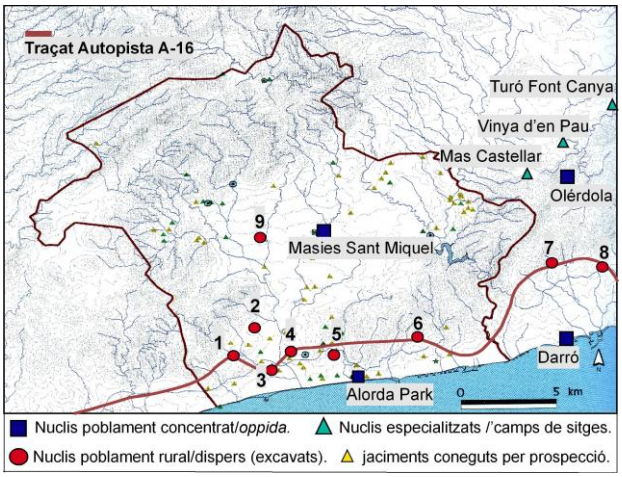

Figura Gual/Guàrdies10: Mapa d'ubicació dels nuclis rurals excavats a la zona del Baix Penedès/Garraf: 1) Albardes, 2)mas d'en Gual; 3) Mas de Bassa; 4) Les Guàrdies; 5) l'Argilera; 6) Fondo de Roig; 7) Corral d'en Guardiola; 8) Can Massalleras; 9) Sota l'Era d'en Soler.

Per altra banda, el fet extraordinari de la troballa al Mas d'en Gual d'una màscara "grotesca" de terra cuita (Figura GualG11), d'indubtable filiació púnica, ens situa en un context global marcat per una forta incidència econòmica i cultural a la zona del món púnic. En aquest sentit es podria interpretar també la documentació al Mas d'en Gual d'una tobera associada als forn metal·lúrgics amb uns trets formals propis del món feno-púnic i, per contra, totalment aliens a la tradició autòctona[3] (Figura GualG8, B). Tots dos elements, certament excepcionals, ens podrien fer pensar en la presència física a la zona d'artesans d'origen púnic, almenys per a un moment determinat del segle III aC. De fet, es tracta d'una possibilitat que ja havia estat apuntada per a aquest sector de la cossetània en relació al fenomen constatat d'imitació local de prototipus amfòrics púnics ebusitans (Asensio 2000). Sigui com sigui, és clar que els assentament tipus les Guàrdies/Mas d'en Gual poden interpretar-se com una peça bàsica tant de l'estructuració socio-política gestionada per les élites indígenes com, per extensió, dels interessos econòmics d'agents comercials externs, especialment d'origen púnic ebusità.

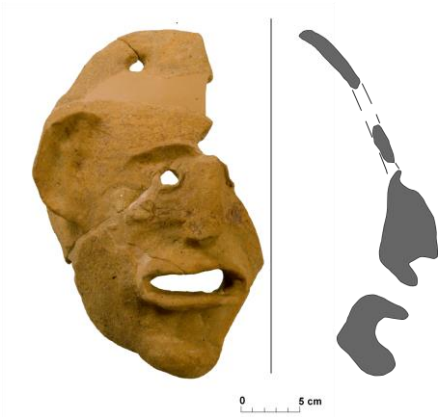

Figura Gual/Guàrdies11: Màscara de terracota púnica localitzada a l'Estructura 10, de finals del segle III aC, del nucli de Mas d'en Gual (El Vendrell).

[3] Aquestes consideracions tècniques les hem d'agrair a na Carme Rovira, del Museu d'Arqueologia de Catalunya, qui actualment analitza aquesta peça.

2.2.2. Descripció dels conjunts ceràmics.

Els jaciments de Les Guàrdies i Mas d'en Gual tenen en comú el fet d'haver estat documentats en el marc de sengles intervencions d'arqueologia preventiva, realitzades l'any 1996 en el primer cas i l'any 2005 en el segon. Es tracta, doncs, de jaciments excavats extensivament en una intervenció única que es perllonga fins que s'exhaureix tota la seqüència estratigràfica conservada a la zona afectada. Això ha permès utilitzar la totalitat dels conjunts ceràmics recuperats d'aquesta manera a tots dos jaciments, materials que han estat processats (inventariats i dibuixats) personalment en el cas del Mas d'en Gual i tant sols revisats en el cas de Les Guàrdies. Aquesta diferència explica que només ens sigui possible disposar de dibuixos del conjunt ceràmic complet en el cas de Mas d'en Gual. En el cas de Les Guàrdies l'estudi i dibuix dels materials està encara en curs i a càrrec de diversos autors, repartits segons les diferents categories, fet que a hores d'ara impedeix la confecció de làmines on estiguin representats la totalitat dels components dels seus conjunts ceràmics.

2.2.2.1. La Fase 3A del nucli de Mas d'en Gual (300-225 aC).

2.2.2.1.1. Descripció dels contextos de procedència.

Els conjunts ceràmics de la Fase 3A provenen bàsicament dels nivells de reompliment de vuit de les sitges (ST-4, ST-5, ST-8, ST-9, ST-11, ST-13, ST-17 i ST-42), alguns d'ells molt rics en materials arqueològics, més el nivell de farciment de dos dels retalls de funcionalitat incerta (RT-15 i RT-21) i el nivell de paviment d'una de les estructures construïdes (ES-31). Cal dir que en alguns d'aquests nivells hi ha escassetat de peces amb significació cronològica, raó per la qual l'adscripció a aquesta fase s'ha basat en l'absència de materials propis de les fases més avançades (Campaniana A, àmfora itàlica, càlats ibèrics, etc.). Per altra banda en el cas de la ST-9 es dona la presència d'una vora de *Kalathos* ibèric i un fragment informe d'àmfora itàlica al costat d'un lot de vaixella fina importada abundós on hi ha una absència de vasos de Campaniana A. Aquesta associació permetria datar aquest conjunt ceràmic en una data a l'entorn del 225 aC., creiem que més probablement dins del tercer quart del segle III aC (i, per tant, dins de la nostra fase 3A). Tot plegat explica que el volum de materials d'aquesta fase sigui superior al de la resta de fases documentades.

2.2.2.1.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

En total, d'aquesta fase 3A hi ha una representació de 4453 fragments ceràmics i 134 individus ponderats, repartits de la següent manera:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica Vernís Negre	1	1	1	Lamb. 23, plat	1 llavi	
Vernís Negre Itàlic	3	1	1	Gerra, enòcoa	1 coll, 1 base	*Gnathia*
Taller de Roses	22	3	3	Lamb. 36, plat Lamb. 27, bol Lamb. 26, bol	1 vora 1 vora 1 base	Gallons 3 palm. rad.
Total Vaixella Imp.	*26*	*5*	*5*			
Com. Pún. Eb.	20	2	2	FE-13/139, Gerrot AE-20/I-167, morter	1 cos 1 vora	
Total Com. Imp.	*20*	*2*	*2*			
Àmfora Púnica Ebus	74	1	0			
Àmf. Púnica C.Med.	19	1	1	T.2.2.1.2.	1 vora	
Àmf. Púnica C.Estret	2	1	0			
Àmfora Massaliota	2	1	0			
Àmfora Itàlica	2	1	0			
Àmfora Altres	4	1	0			
Total àmf. Imp.	*103*	*6*	*1*			
Total Import.	**149**	**13**	**8**			
Àmfora ibèrica	252	37	37		37 vores, 10 pivots	
Com. Ib. Oxidada	206	55	55	Tenalla Olla/tenalla carenada Olla/tenalla llavi "coll de cigne" Olleta carenada/amforisc Gerra nansa de cistella Gerrot bicònic Gerra tipus enòcoa Gerra vora exvasada Gerreta Plat vora reentrant Plat vora exvasada Tassa/bol parets verticals Vaset tulipa Cosi o safata fonda Tapadora *Kalathos* Indet.	1 vora 1 vora 12 vores 1 vora 7 vores 2 vores 4 vores 10 vores 4 vores 5 vores 1 vora 1 vora 1 vora 1 vora 2 poms 1 vora 1 vora	 1 pintada 4 pintades 1 pintada 2 pintades 1 pintada 1 pintada 1 pintada 1 pintada
C. Indiket pint blanca	9	1	1	Gerrot	1 vora	
Informes Ib. Oxid.	3625					

C. Ib. Reduïda	39	3	3	Olla broc superior Gerrot, crateroïde? Gerreta bicònica	1 vora 1 base 1 vora	
C. Cuina Torn	39	5	5	Olla perfil "essa"	5 vores	
C. a Mà	134	20	20	Contenidor vora reentrant Olla cilíndrica Olla perfil "essa" Olla indet. Tapadora Cassola fonda o Cosi Cassola tipus *Lopas*	1 vora 6 vores 1 vora 15 bases 2 vores 1 vora 1 p.c.	
Total prod. locals	**4304**	**121**	**121**			
Total	**4453**	**134**	**129**			

2.2.2.1.3. Descripció tipològica dels materials.

Les ceràmiques importades de la fase 3A del Mas d'en Gual representen el 8,9 % del total d'individus, amb una composició interna força equilibrada entre les diferents categories. De fet, hi ha cinc individus ponderats d'àmfores importades de procedència coneguda i cinc individus més de vasos de vaixella fina. A nivell de formes, però, la documentació és més desigual, doncs de les àmfores importades només es disposa d'un fragment de vora contextualitzat. Es tracta d'un exemplar d'àmfora púnica centre-mediterrània del Tipus 2.2.1.2. de J.Ramon (làmMasGual1, 2), tipus del que cal assenyalar una cronologia de producció centrada en el segle IV aC. Per altra banda, procedent de la mateixa sitja, que conté un dels conjunts ceràmics més consistents d'aquesta fase, hi ha un fragment en sentit estricte informe però que permet reconèixer l'arrencament del fons d'un segon exemplar d'àmfora púnica centre-mediterrània (làmMasGual1, 3). El fragment mostra la inflexió pròpia d'un pivot lleugerament apuntat, fet que descarta la seva pertinença al mateix individu i tipus de la peça anterior, caracteritzat per puntes convexes i molt obertes. Per contra en el tipus derivat, el T.7.2.1.1., molts dels seus exemplars mostren fons lleugerament apuntats, similars al que s'intueix en la peça de Mas d'en Gual. Es tracta en aquest cas d'un tipus amb un moment àlgid de comercialització situat en el darrer quart del segle III aC, però amb un inici de la seva producció que es pot situar en la primera meitat del segle (Ramon 1995, 206), fet que s'ajusta a la cronologia d'aquest context 3A. La resta de procedències d'àmfores importades estan representades només per fragments informes, en quantitats testimonials en el cas de les púniques del Cercle de l'Estret, massaliotes i itàliques, en quantitats molt superiors, en el cas de les púniques ebusitanes, clarament predominants.

De fet, dels nivells superficials prové un exemplar de vora del tipus propi d'aquesta cronologia, el T.8.1.2.1. de Ramon (làmMasGual1, 1).

Pel que fa a la vaixella fina envernissada, el lot de peces d'aquesta fase és molt modest quantitativament però molt notable qualitativament. Així, en un lot de tot just cinc individus hi ha dues peces que destaquen per la seva escassa documentació en el context general del nord-est peninsular. En primer lloc hi ha un fragment de base (làmMasGual3, 9) i un altre del coll (làmMasGual3, 8) que versemblantment podrien pertànyer a un mateix exemplar d'enòcoa de la producció sud-itàlica de vernís negre, tradicionalment anomenada ceràmica de Gnathia. Es tracta d'una producció amb una difusió molt limitada, i encara més pel que fa a aquest tipus de peces, Empúries a banda fins fa poc documentada només a Ullastret (Picazo 1977, 120; Pérez Ballester 2002), tot i que ara cal afegir-hi algun possible exemplar més, concretament el localitzat en contextos 3B del nucli laietà de Ca n'Oliver (làmOliver 25, 4). També és molt infreqüent l'exemplar de plat de la forma Lamboglia 36, amb decoració de gallons a la cara externa del llavi (làmMasGual3, 12). El més probable és que es tracti d'una peça fabricada en els tallers de Roses, tot i que segueix sent una variant molt escassa fins i tot entre els materials d'aquest enclavament grec occidental (Puig i Martín 2006, 361, fig. 8.90.4). En qualsevol cas, aquesta és la producció de vernís negre millor representada en els contextos 3A, gràcies a dos exemplars més: una vora de bol de la forma Lamboglia 27 (làmMasGual3, 10) i una base d'escudella de la forma Lamboglia 26, amb la característica decoració de tres palmetes radials envoltades d'estries a rodeta (làmMasGual3, 11).

El repertori de ceràmiques importades d'aquesta fase es completa amb dos exemplars de ceràmica comuna púnica ebusitana. El primer és un morter del tipus AE-20/I-167 (làmMasGual4, 12), el més àmpliament comercialitzat d'aquesta categoria. Per contra el segon exemplar correspon a un tipus de difusió molt limitada. Es tracta de la part superior del cos d'un gerrot (làmMasGual3, 1), probablement pertanyent al tipus FE-13/139 de J.Ramon (Ramon 2012, 587), del que cal destacar que existeix una vora en els contextos 3B del nucli veí de Les Guàrdies. També cal assenyalar que a més de la decoració de les bandes pintades „de sèrie", es conserven restes de traços irregulars de pintura de colors diversos (ataronjats o blavosos), que semblen „taques" clarament aplicades en un moment posterior a la cocció de la peça.

Entre les ceràmiques de producció local les àmfores ibèriques presenten un pes rellevant i destaquen per la diversitat tipològica que posen de manifest els pivots disponibles.

Entre aquests la majoria dels conservats són estrets, llargs i apuntats, característics del tipus 2C de Sanmartí/Bruguera/Miñarro (làmMasGual1, 16 a 19), tan abundant en contextos cossetans (veure els exemplars de la fase 3B d'Alorda Park) que es podria considerar el model propi d'aquest territori. Hi ha, però, tres exemplars totalment diferents, de pivots gens apuntats i molt oberts, que amb tota probabilitat s'han de relacionar amb el tipus 2A de Sanmartí/Bruguera/Miñarro (làmMasGual1, 20 a 22). Cal tenir present que aquest tipus s'ha definit a partir de peces completes provinents en la seva gran majoria de territoris septentrionals, sobretot de la zona indiketa (Sanmartí, Bruguera i Miñarro 2004, 384). Els exemplars de vores poc aporten a aquesta discussió tipològica, més enllà de mostrar una variabilitat màxima de variants de llavis (làmMasGual1, 6 a 15; làmMasGual2, 1 a 4). A sobre l'un únic exemplar que conserva la meitat superior de la peça presenta trets formals més aviat estranys, especialment unes nanses orelludes molt altes, de secció solcada, sobre una espatlla poc horitzontal (làmMasGual2, 5). Tot plegat fa difícil la seva atribució a algun dels tipus definits d'àmfores ibèriques de la zona catalana, raó per la qual no es pot excloure la seva procedència d'altres regions. En darrer terme cal assenyalar, per poc habitual, l'existència d'una taca o marca de pintura, „post-coctionem", en un dels pivots apuntats de tipus cossetà (làmMasGual1, 17).

Pel que fa a les peces de magatzem, la gran majoria responen al model més convencional, el de les olles/tenalles de perfil globular i vora exvasada amb llavi de „coll de cigne" (làmMasGual2, 6 a 10), algunes de les quals presenten decoració pintada i podrien disposar de broc inferior (làmMasGual2, 12). Hi ha, però, tres exemplars de tipus totalment diferents, tots tres força singulars en aquests contextos. El primer és una mena d'àmforisc, similar a les peces del tipus 2.5.2. de Cela (làmMasGual2, 13), que tot i correspondre a la tipologia de ceràmiques comunes a torn cossetanes, el tipus està definit a partir de només un parell d'exemplars del Mas castellar de Vilafranca del Penedès (Cela 1994, 159). Hi ha una mena de tenalla de vora reentrant, segurament carenada, similar a les variants de tipus „pithos"(làmMasGual2, 11), en aquest cas gens habituals en el repertori cossetà. Finalment la més excepcional de les tres és una peça de ceràmica a mà, que sembla una mena de tenalla carenada de vora reentrant i llavi girat (làmMasGual2, 14), molt estranya aquí i arreu.

Entre les peces de reserva domèstica es dona un comportament molt similar. Hi ha un tipus clarament predominant, en aquest cas el de les gerres de nansa de cistella (làmMasGual3, 5 a 7). I al seu costat un lot divers de peces de tipus diferents,

representats per només un o dos individus. És el cas d'un parell d'exemplars de gerrots bicònics (làmMasGual3, 3), el d'una vora de safata fonda o cosi i el d'un perfil complet d'olla globular amb broc superior, del tipus 5 de Cela, de cocció reductora (làmMasGual3, 4). Una altra vegada, el grup es completa amb una peça excepcional: la part superior d'un gran gerrot de ceràmica de pintura blanca (làmMasGual3, 2), una importació ibèrica procedent de la zona indiketa.

El grup de les peces de vaixella de producció local és el que presenta un repertori superior de tipus diferents, repartits d'una manera molt més equilibrada. Hi ha tres formes bàsiques ben representades: la de les gerres, moltes més de vora exvasada simple (làmMasGual4, 5 i 6) que de vora lobulada (làmMasGual4, 1 i 2), les gerretes, tant del perfil bicònic clàssic (làmMasGual4, 3) com de perfils menys convencionals (làmMasGual4, 4), i els plats o bols de vora reentrant (làmMasGual4, 9 i 10). Per contra, hi ha tipus representats per un únic individu: una tassa de fons umbilicat (làmMasGual4, 8), un vaset tulipa, de la forma Cela 11.1 (làmMasGual4, 7), i un plat de vora exvasada, tal vegada carenat, amb decoració pintada (làmMasGual4, 11). Els dos primers són habituals en contextos cossetans, mentre que la tercera torna a ser singular, tal vegada de procedència no cossetana.

En el grup de les ceràmiques de cuina hi ha un lot minoritari però no testimonial de les anomenades ceràmiques grolleres a torn. Es tracta d'un total de cinc individus d'olles de perfil en „essa", entre les que hi ha un exemplar de grans dimensions (làmMasGual4, 22) i una peça petita amb el característic filet en relleu (làmMasGual4, 21). Per la seva banda, les olles de ceràmica a mà presenten majoritàriament perfils de tendència cilíndrica, amb vores vertical o lleugerament reentrants (làmMasGual4, 16 a 19). Sembla que abunden les peces de gran format, la millor conservada de les quals està decorada amb un cordó digitat a mitja alçada del cos (làmMasGual4, 19), mentre que també n'hi ha que semblen disposar d'una nansa vertical (làmMasGual4, 15 i 16). Finalment, en aquest grup també hi ha peces, concretament dues, que destaquen per la seva singularitat. Una és una mena de cassola fonda o cosi de grans dimensions (làmMasGual4, 14), molt infreqüent no només a la zona cossetana. L'altre correspon a un exemplar complet d'un model més reconeixible, el d'una cassola baixa de parets verticals i vora amb encaix (làmMasGual4, 20) que és una variant o versió local de les cassoles tipus *lopas*.

TRANSPORT (42 inds): 31,3 % **LÀMINA MAS D'EN GUAL 1 (Fase 3A)**

importats (5 inds): 3,7 %

àmfora pún. ebusitana

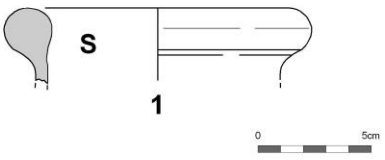

àmfora pún. cmed.

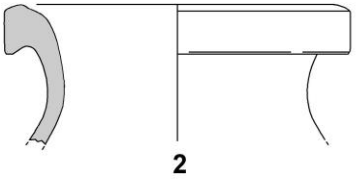

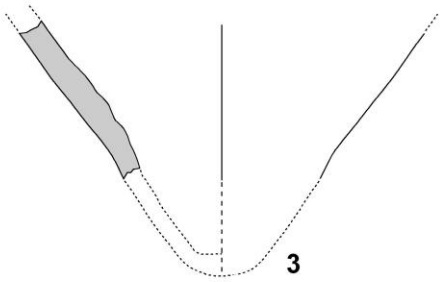

producció 'local' (37 inds): 27,6 %

àmfora ibèrica

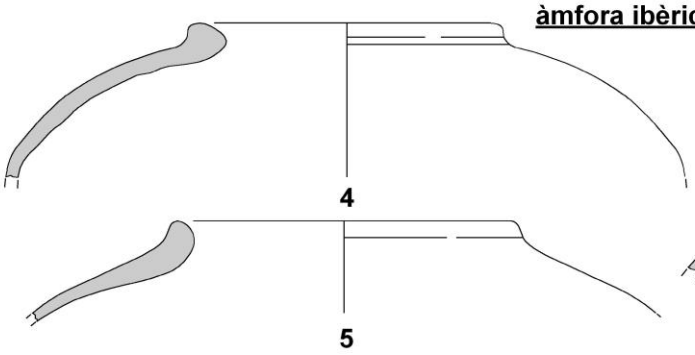

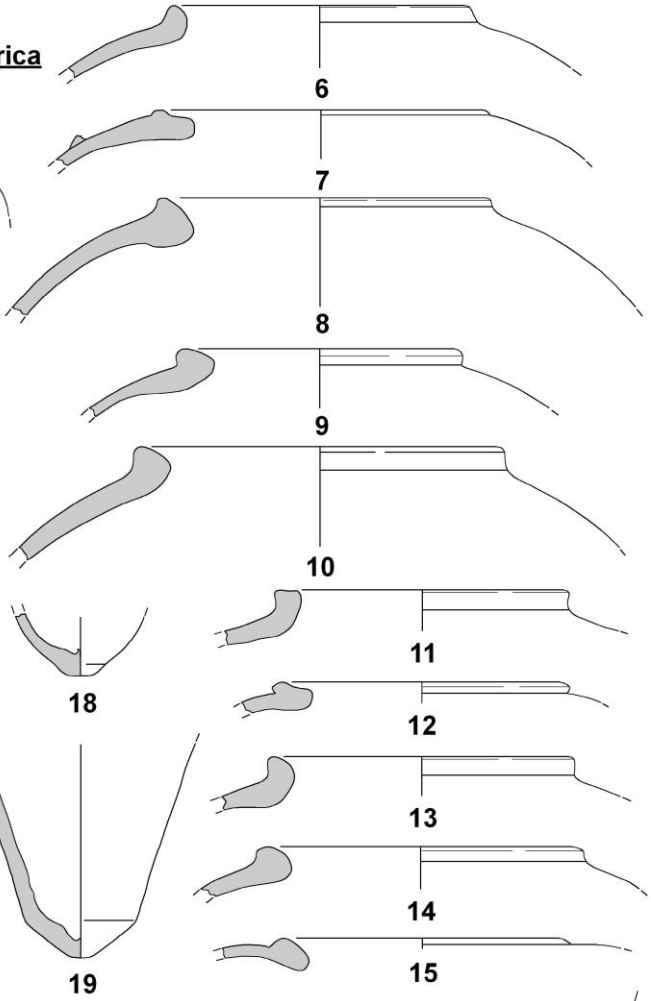

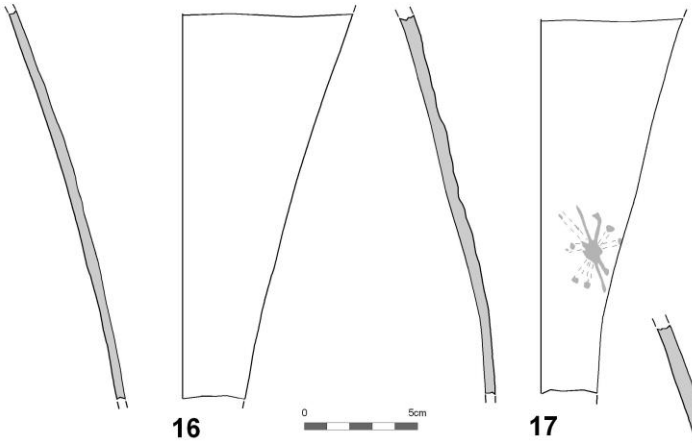

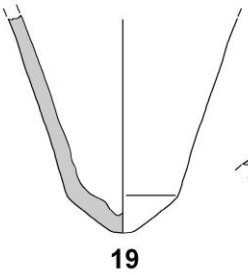

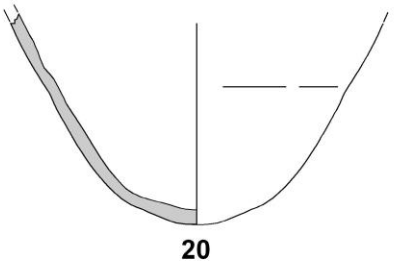

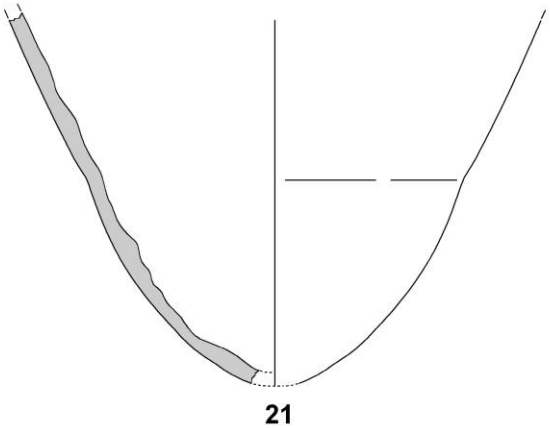

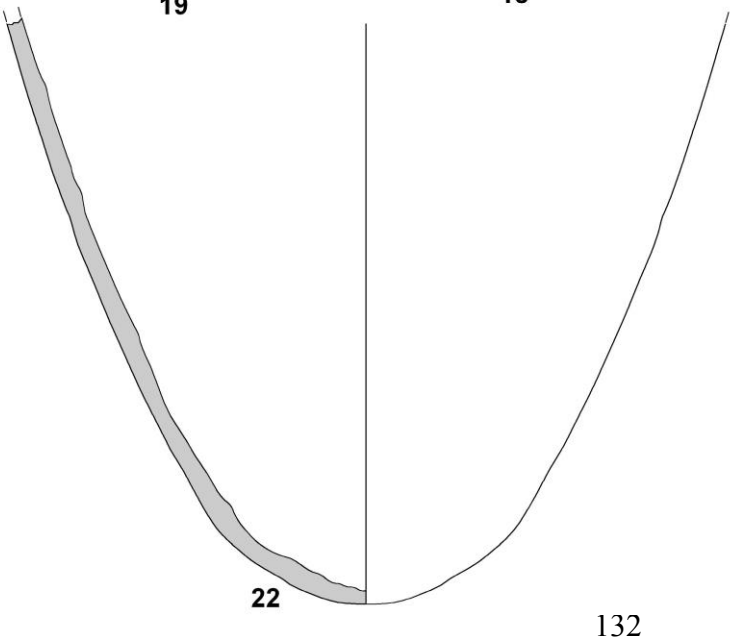

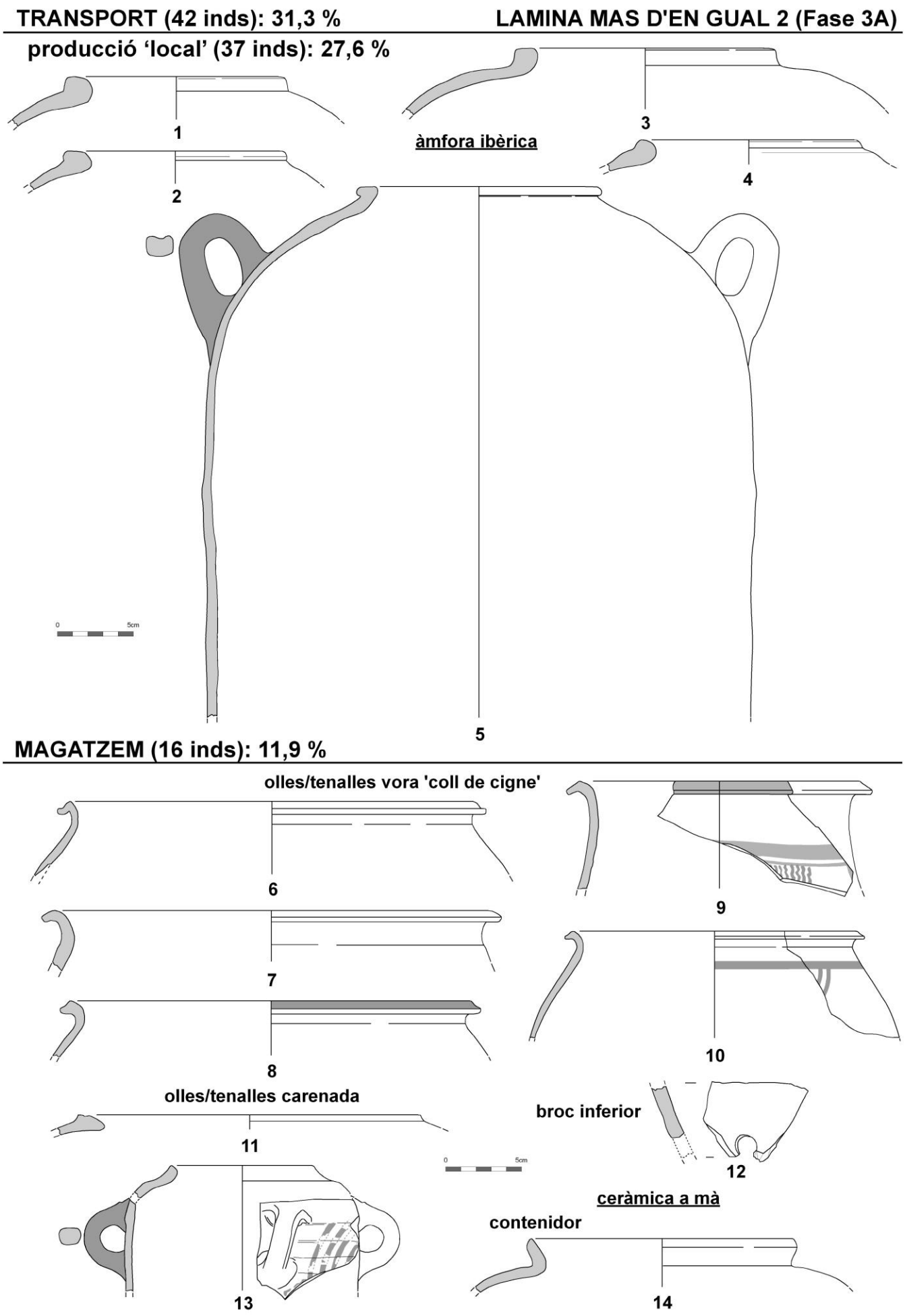
TRANSPORT (42 inds): 31,3 %
LAMINA MAS D'EN GUAL 2 (Fase 3A)
producció 'local' (37 inds): 27,6 %
1
2
3
4
àmfora ibèrica
5
0
5cm
MAGATZEM (16 inds): 11,9 %
olles/tenalles vora 'coll de cigne'
6
7
8
9
10
olles/tenalles carenada
11
broc inferior
12
0
5cm
ceràmica a mà
contenidor
13
14

RESERVA DOMÈSTICA (15 inds): 11,2 %

LÀMINA MAS D'EN GUAL 3 (Fase 3A)

importats (1 ind): 0,7 %

Com. Pún, Ebusitana

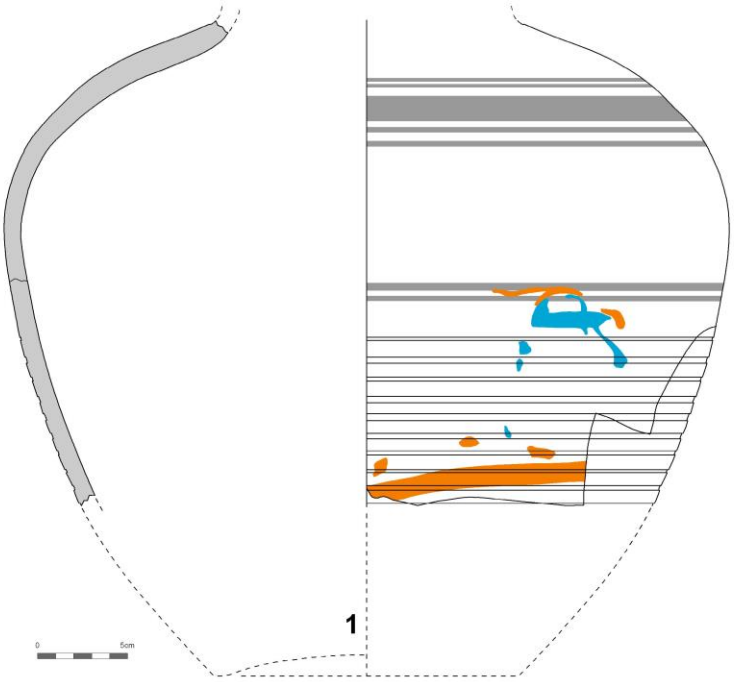

gerrots

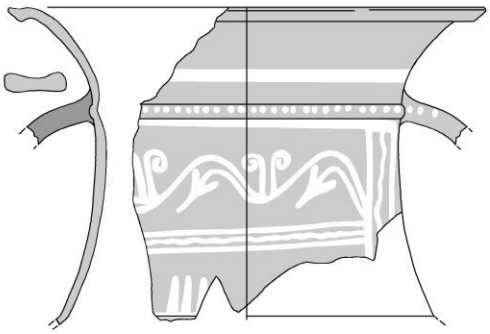

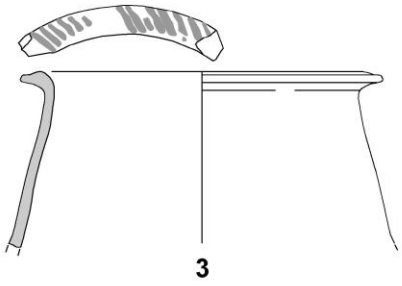

olles hesfèriques

producció 'local' (14 inds): 10,5 %

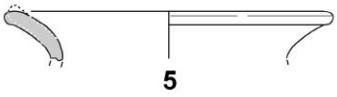

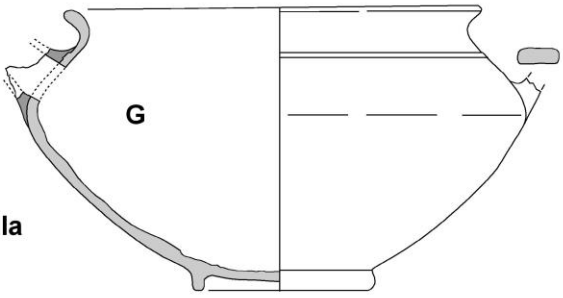

gerres nansa cistella

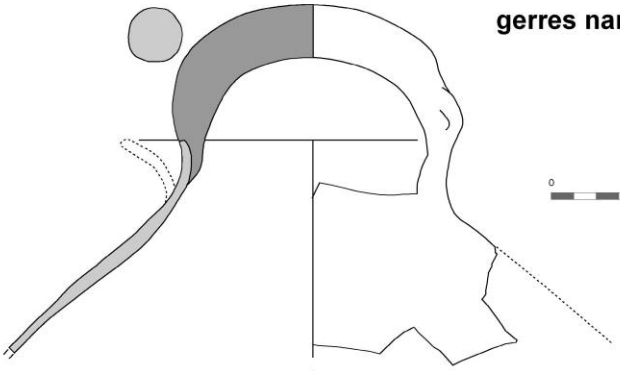

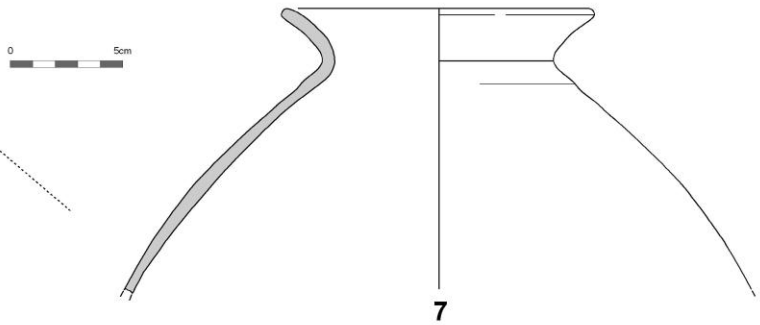

VAIXELLA (34 inds): 25,4 %

importats (5 inds): 3,7 %

V.N. Gnathia

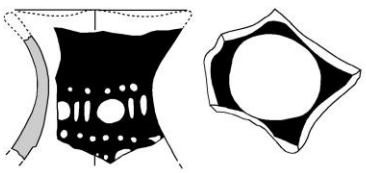

V.N. Indet.

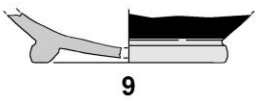

taller de Roses

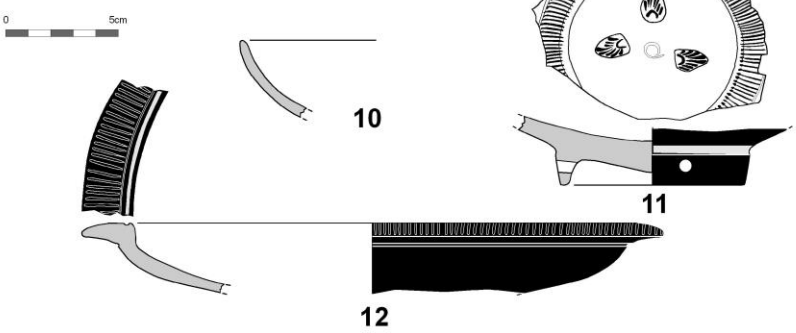

VAIXELLA (34 inds): 25,4 % **LAMINA MAS D'EN GUAL 4 (Fase 3A)**

producció 'local' (29 inds): 21,7 %

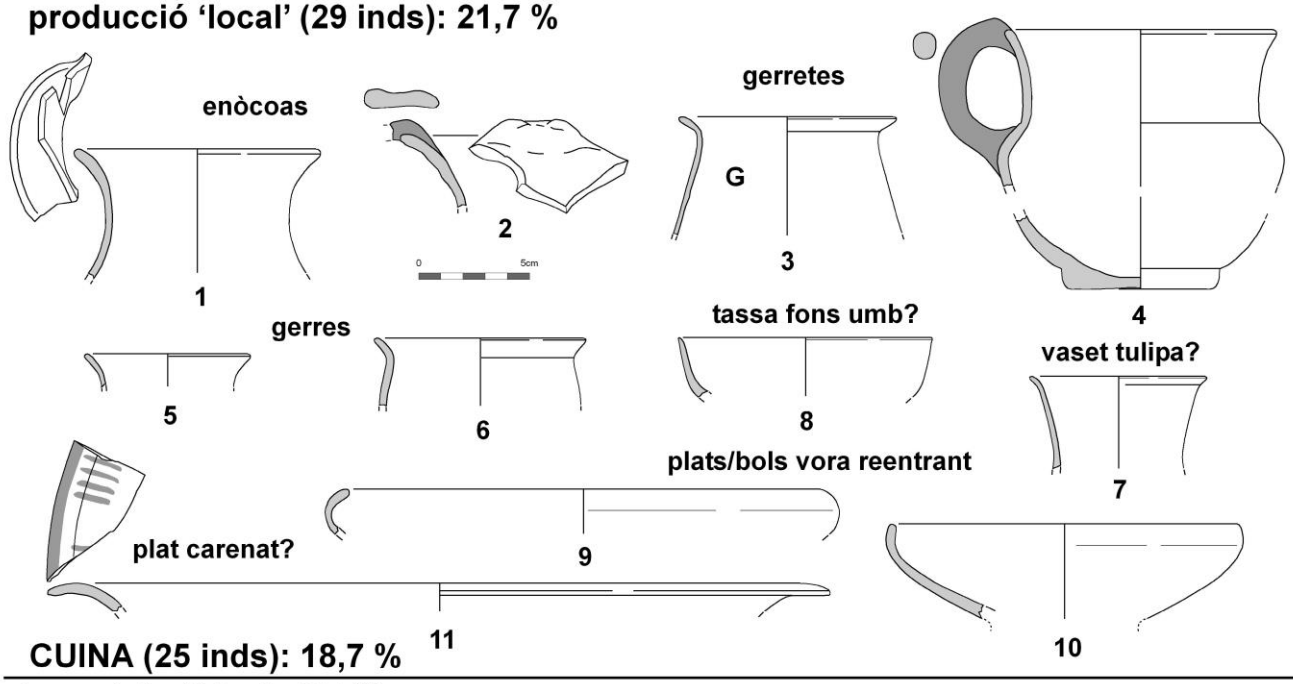

CUINA (25 inds): 18,7 %

Importats (1 ind): 0,7 %

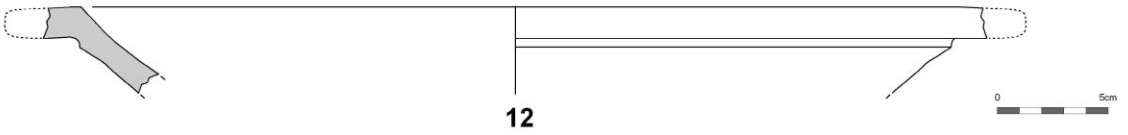

Producció 'local' (24 inds): 18 %

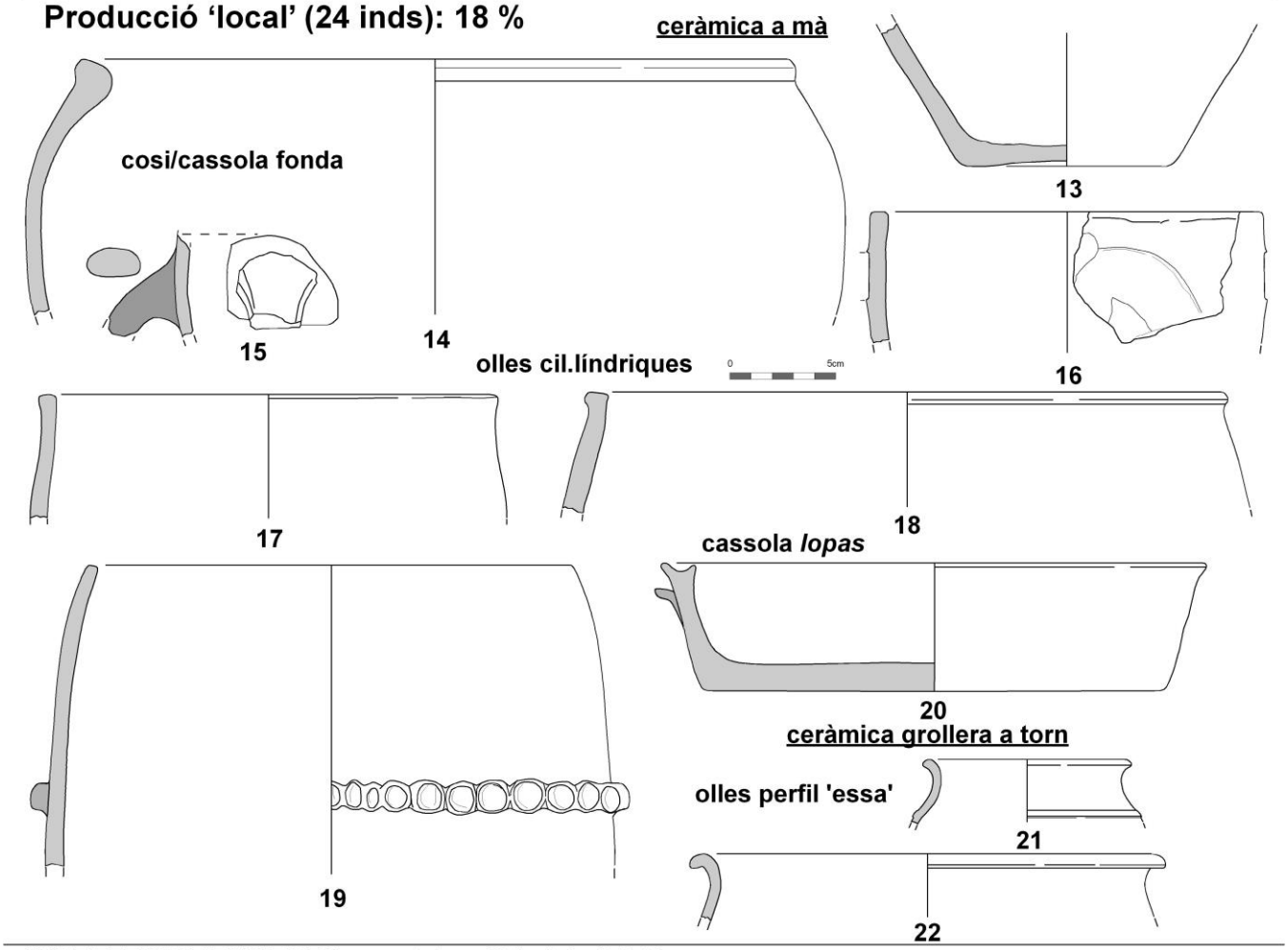

INDETERMINAT/ALTRES: prod. loc (2 inds): 1,5 %

2.2.2.2. La Fase 3B del nucli de Mas d'en Gual (225-180 aC).

2.2.2.2.1. Descripció dels contextos de procedència.

Només quatre de les sitges del Mas d'en Gual han proporcionat nivells d'amortització clarament datables dins d'aquesta fase 3B (ST-1, ST-3, ST-14, ST-20), el que està compensat per la relativa abundància de nivells d'aquesta cronologia associats a la resta d'estructures. Concretament, són d'aquest moment els estrats d'abandonament dels edificis ES-10 i ES-22, de l'estructura indeterminada ES-31 i d'un dels esvorancs interpretables com a mines a cel obert, el RT-47.

2.2.2.2.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

En total, d'aquesta fase 3B hi ha un conjunt ceràmic format per 2460 fragments i 126 individus ponderats, repartits de la següent manera:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Petites Estampilles	1	1	0		1 fons	
Taller de Roses	1	1	1	Bol indet.	1 base	Roseta cent
Campaniana A	10	4	4	Morel 68, copa Lamb. 27B, escudella Lamb. 27ab, bol	1 vora 1 vora 2 bases	 Roseta cent
Total Vaixella Imp.	*12*	*6*	*5*			
Àmf. Púnica Ebusit.	22	1	0			
Àmf. Púnica C.Med.	50	2	2	T.5.2.3.1. T.6.1.1.3.?	1 vora, 1 pivot 1 vora	
Àmfora Itàlica	28	3	3	Lyding-Will C o D	3 pivots	
Àmfora Indeterm.	3	1	0			
Total àmf. Imp.	*103*	*7*	*5*			
Total Import.	**115**	**13**	**10**			
Àmfora ibèrica	89	41	41		41 vores, 4 pivots	
Com. Ib. Oxidada	149	43	43	Tenalla carenada Olla/tenalla llavi "coll de cigne" Olla globular Olleta vora girada Gerrot Gerra tipus *Oenochoe* Gerra nansa de cistella Gerra vora exvasada Gerreta bicònica Plat vora reentrant Plat carenat v. exvasada	1 vora 12 vores 1 vora 1 vora 1 vora 2 vores 2 vores 4 vores 3 vores 3 vores 1 vora	 2 pintades 1 pintada 1 pintada

				Tassa fons umbilicat	1 p.c.	1 pintada
				Vas kalathoide	1 p.c., 1 vora	
				Kalathos	3 vores, 1 base	1 pintada
				Tapadora	1 p.c., 1 vora	2 pintades
				Safata fonda o cosi	1 vora	1 pintada
				Indeterminat	3 vores	
Informes Ib. Oxid.	1890					
C. Ib. Reduïda	54	7	7	Gerrot bicònic	1 vora	
				Gerreta bicònica	3 vores	
				Plat vora reentrant	2 vores	
				Plat carenat	1 vora	
C. Cuina Torn	16	1	1	Olla perfil "essa"	1 vora, 1 base	
C. a Mà	147	21	21	Olla cilíndrica	5 vores	
				Olla perfil "essa"	6 vores	
				Olla indet.	10 bases	
				Tapadora	7 vores	
				Cassola fonda parets verticals	1 vora	
				Llantia fireta	1 p.c.	
				Indeterminat	1 vora	
Total prod. locals	**2345**	**113**	**113**			
Total	**2460**	**126**	**123**			

2.2.2.2.3. Descripció tipològica dels materials.

Els materials d'importació de la fase 3B del Mas d'en Gual pugen fins el 9,6 % del total d'individus, repartits en una quantitat idèntica de peces de vaixella fina i envasos amfòrics. Entre aquests darrers, de forma inhabitual, destaca la representació dels exemplars púnics centre mediterranis, la única producció amb vores documentades en els contextos ben estratificats i la que presenta un nombre superior de fragments ceràmics. Al costat d'un exemplar de vora del Tipus 5.2.3.1. (làmMasGual5, 2), el més àmpliament comercialitzat en aquests moments, cal destacar un terç superior que, atesa la morfologia de la vora, podria correspondre a una peça del Tipus 6.1.1.3. (làmMasGual5, 1). Si això es confirmés seria el primer exemplar d'aquest tipus documentat a l'exterior de la zona de producció, en el Sahel tunisià (Ramon 1995, 201), tot i que també podria pertànyer a una peça del Tipus 6.1.2.1, amb un nombre baix però no testimonial d'exemplars identificats en els territoris occidentals. A nivell d'individus, però, la producció dominant d'àmfores importades és la dels envasos d'origen itàlic, gràcies a tres pivots ben contextualitzats d'aquesta procedència. Es tracta de pivots massissos que cal atribuir a exemplars greco-itàlics de les variants avançades, C o D, de la tipologia de Lyding-Will (làmMasGual5, 5 a 7). De fet, en els nivells superficials hi ha dos exemplars de vora d'àmfora greco-itàlica que pertanyen també a sengles exemplars de les variants Lyding-Will C o D (làmMasGual5, 3 i 4).

Pel que fa a les peces de vaixella fina envernissada es dona el comportament més habitual en aquests contextos, amb el predomini de peces de Campaniana A. El conjunt d'exemplars ben contextualitzats d'aquests tallers està format per una vora de copa de la forma Morel 68 (làmMasGual7, 14), un altre vora d'una escudella de la forma Lamboglia 27B (làmMasGual7, 13) i dues bases amb decoració de roseta central de sengles bols de la forma Lamboglia 27ab (làmMasGual7, 10 i 11), als que cal afegir, fora de context, una base d'escudella amb decoració de quatre palmetes radials i estries a rodeta (làmMasGual7, 12). Es tracta d'un lot petit però totalment representatiu de la fàcies antiga de la producció campana. Tret de les peces d'aquesta procedència només hi ha una base de bol, amb roseta central, del taller de Roses (làmMasGual7, 9) i el fons d'un altre bol en aquest cas del taller de les Petites Estampilles (làmMasGual7, 8).

Les àmfores de producció local estan representades per un lot de peces que reflecteix una gran diversitat morfològica (làmMasGual5, 8 a 18). Al costat de les de format més convencional (làmMasGual5, 8 a 12), hi ha exemplars de vora alta (làmMasGual5, 16), de vora no ressaltada (làmMasGual5, 18), vora girada amb espai buit intern (làmMasGual5, 14) i vora amb llavi acanalat (làmMasGual5, 13). Per altra banda cal destacar que el pivot millor conservat sembla correspondre a una peça del tipus 2B de Sanmartí/Bruguera/Miñarro (làmMasGual5, 19), fet que contrasta amb els pivots millor conservats de la fase precedent, tots atribuïbles a altres tipus, concretament als tipus 2A (làmMasGual1, 20 a 22) i 2C (làmMasGual1, 16 a 19). Per la seva banda, les peces de magatzem constitueixen un lot molt compacte a nivell tipològic, amb una gran majoria d'olles/tenalles de perfil globular amb llavi de „coll de cigne" (làmMasGual6, 2 a 12), entre les quals només dues presenten decoració pintada (làmMasGual2, 9 i 11). Tant sols hi ha dues peces diferents, un exemplar d'olla globular amb vora exvasada (làmMasGual6, 13) i un de tenalla carenada de vora reentrant (làmMasGual6, 1).

Com és habitual l'homogeneïtat del lot de peces de magatzem contrasta amb l'heterogeneïtat formal del grup de les peces de reserva domèstica, fet augmentat per la constatació que no hi ha cap forma que predomini damunt les altres. De fet els tipus millor representats d'aquesta categoria són els *Kalathoi*, amb tres exemplars (làmMasGual7, 5 a 7), només un amb decoració pintada, i les gerres de nansa de cistella, amb només dos exemplars (làmMasGual7, 2 i 3). La resta són tipus representants per un únic exemplar, destacant un de gerrot bicònic de cocció reduïda (làmMasGual7, 4) i un cosi o safata fonda amb nanses sobrelevades de cabàs i decoració pintada (làmMasGual7, 1). El grup de les peces de vaixella de taula de

producció local és igualment divers tipològicament, però amb un repartiment de tipus no tant equilibrat. Es dona un predomini clar de gerres i gerretes bicòniques per un costat (làmMasGual8, 4) i dels plats o bols de vora reentrant per l'altre (làmMasGual8, 5 a 7), uns i altres tant oxidants com reduïts. Entre els tipus amb una representació inferior es poden destacar els dos exemplars de tapadores, tots dos amb decoració pintada (làmMasGual8, 1 i 2), i un exemplar únic de tassa amb fons umbilicat, també amb decoració pintada (làmMasGual8, 3).

En relació a les ceràmiques a mà el tret més característic seguiria sent l'abundància d'olles de perfil cilíndric, amb vores rectes (làmMasGual8, 11) o lleugerament reentrants (làmMasGual8, 8 a 10), essent la majoria d'exemplars de format gran o mitjà. La millor conservada presenta decoració de cordó digitat a mitja alçada del cos (làmMasGual8, 9), de manera similar a una peça de la fase 3A (làmMasGual4, 19). Amb tota probabilitat cal associar a una d'aquestes olles cilíndriques de grans dimensions un fragment amb un mameló aplicat en forma de „U" invertida (làmMasGual8, 15). En aquesta fase, però, hi ha una presència superior d'olles de perfil en „essa", en aquest cas sempre en exemplars de dimensions més reduïdes (làmMasGual8, 12 a 14). En darrer terme també hi ha una peça singular, en aquest context una mena de cassola molt fonda de parets verticals (làmMasGual8, 16).

TRANSPORT (47 inds): 37,3 %

LÀMINA MAS D'EN GUAL 5 (Fase 3B)

importats (6 inds): 4,8 %

àmfora pún. cmed.

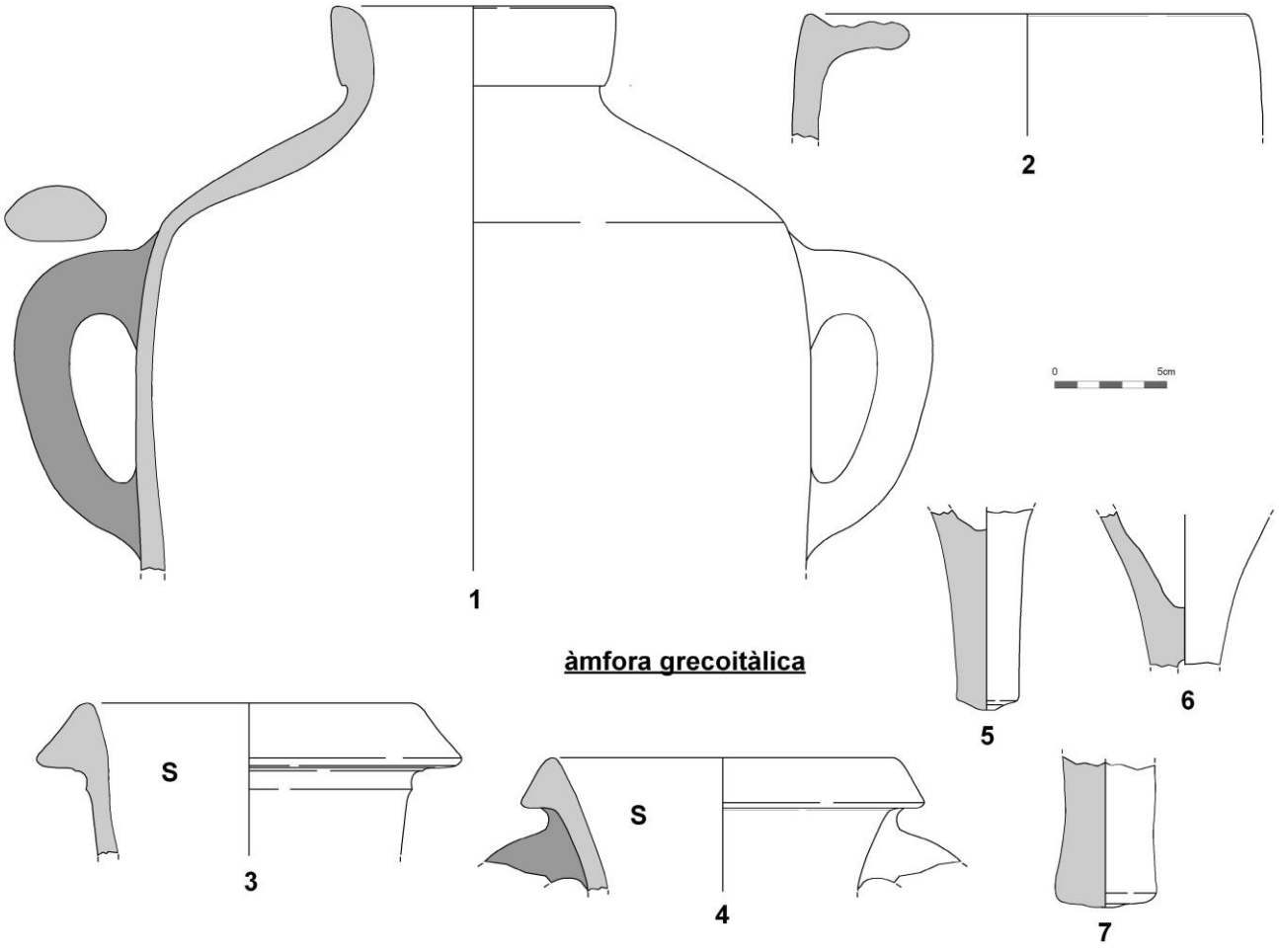

àmfora grecoitàlica

producció 'local' (41 inds): 32,5 %

àmfora ibèrica

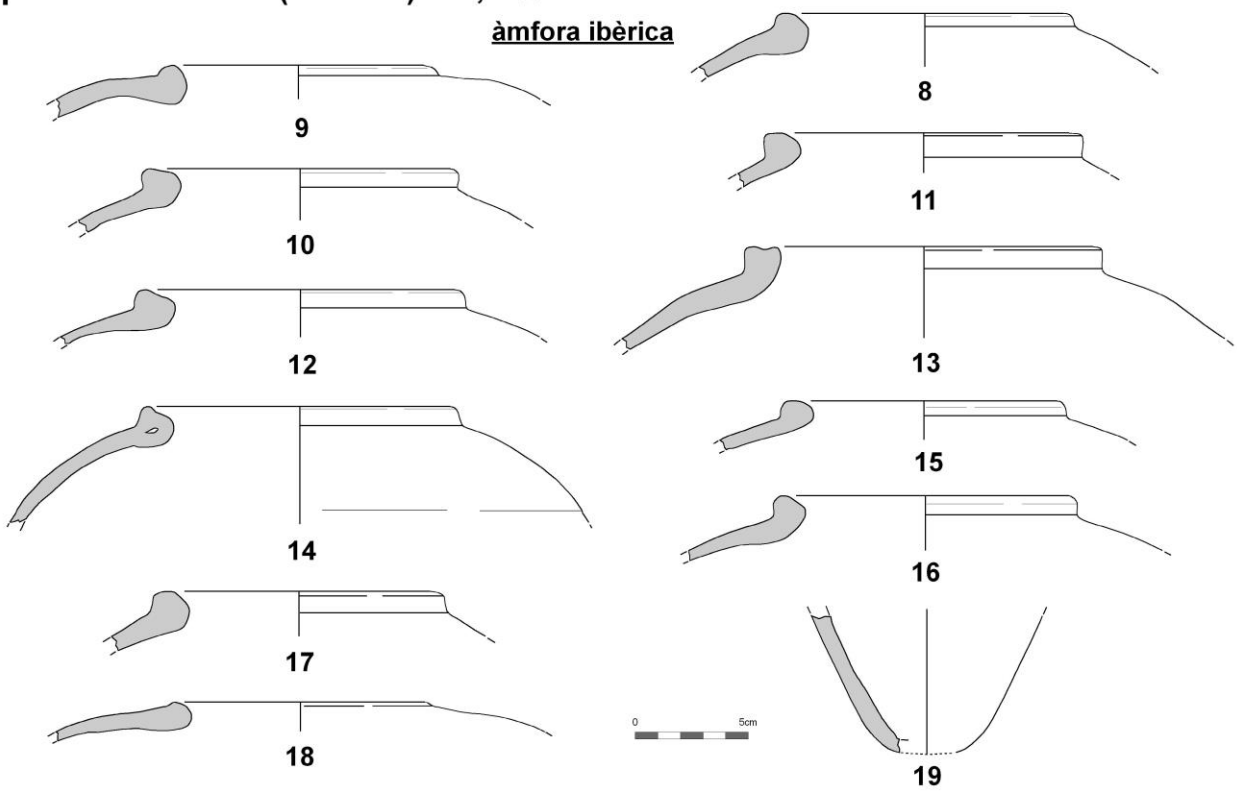

MAGATZEM (14 inds): 11,1 %

LÀMINA MAS D'EN GUAL 6 (Fase 3B)

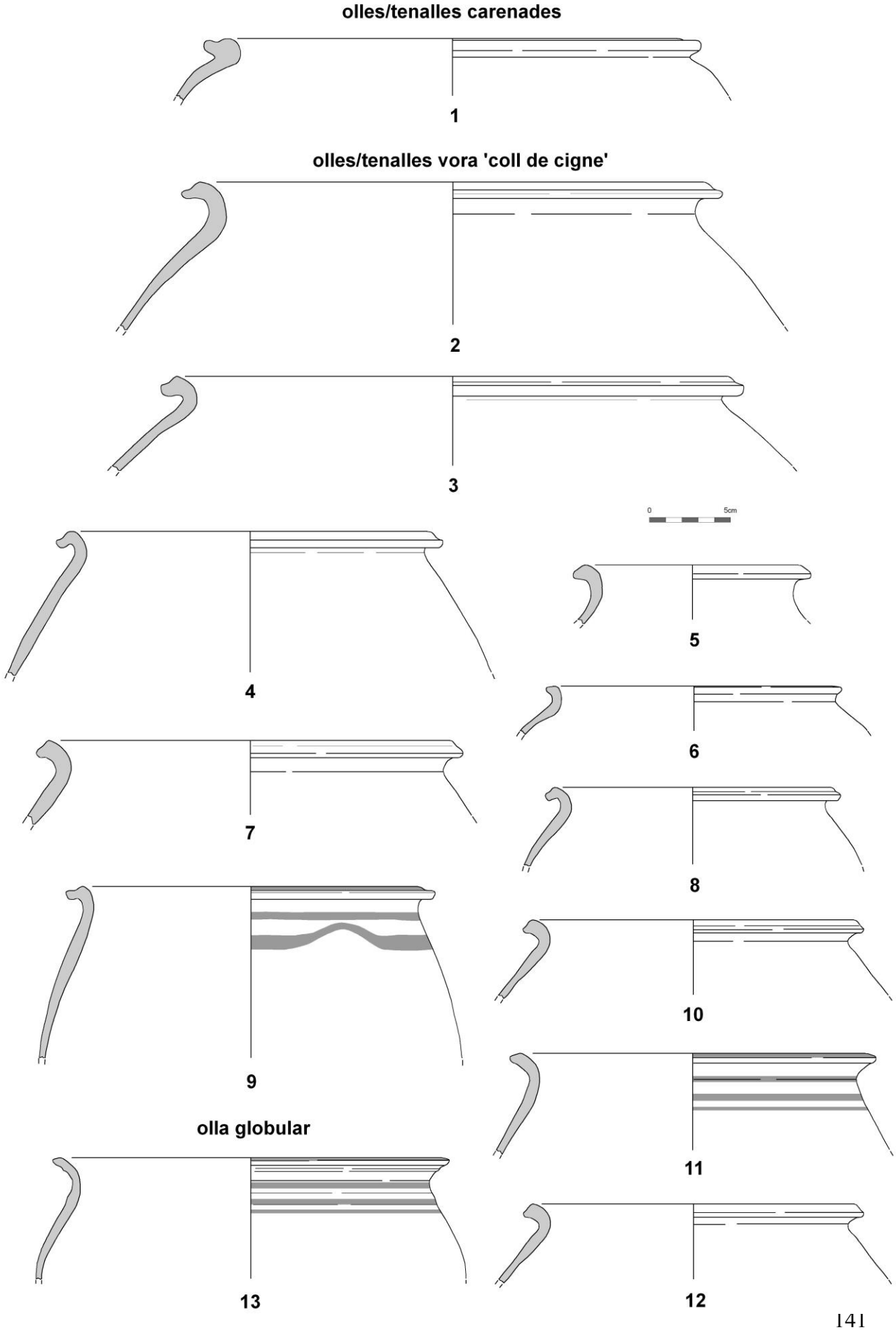

RESERVA DOMÈSTICA (9 inds): 7,1 %

LÀMINA MAS D'EN GUAL 7 (Fase 3B)

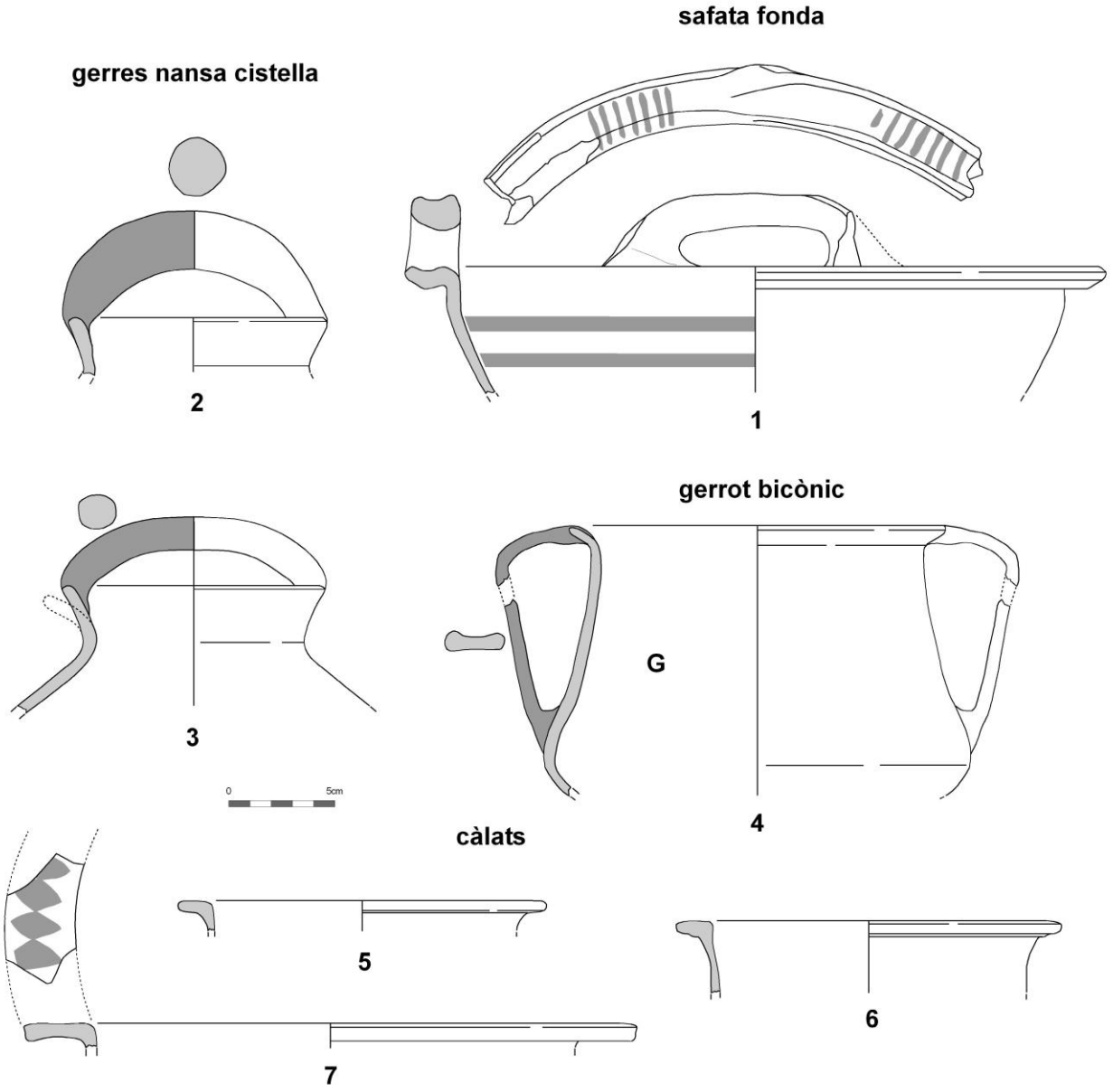

VAIXELLA (30 inds): 23,8 %

importats (6 inds): 4,8 %

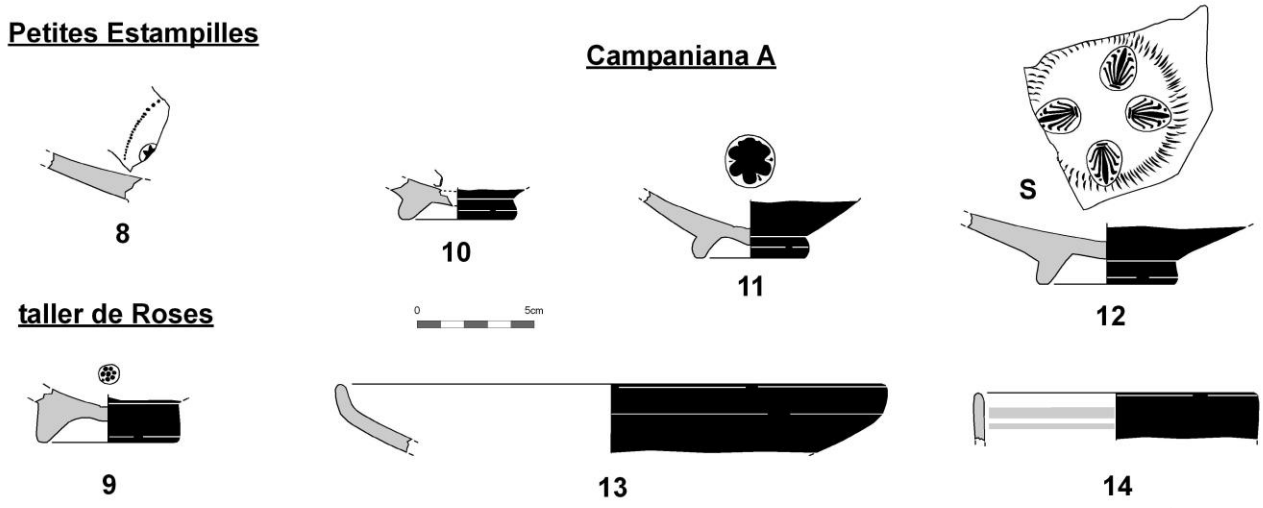

VAIXELLA (30 inds): 23,8 %

LÀMINA MAS D'EN GUAL 8 (Fase 3B)

producció 'local' (24 inds): 19 %

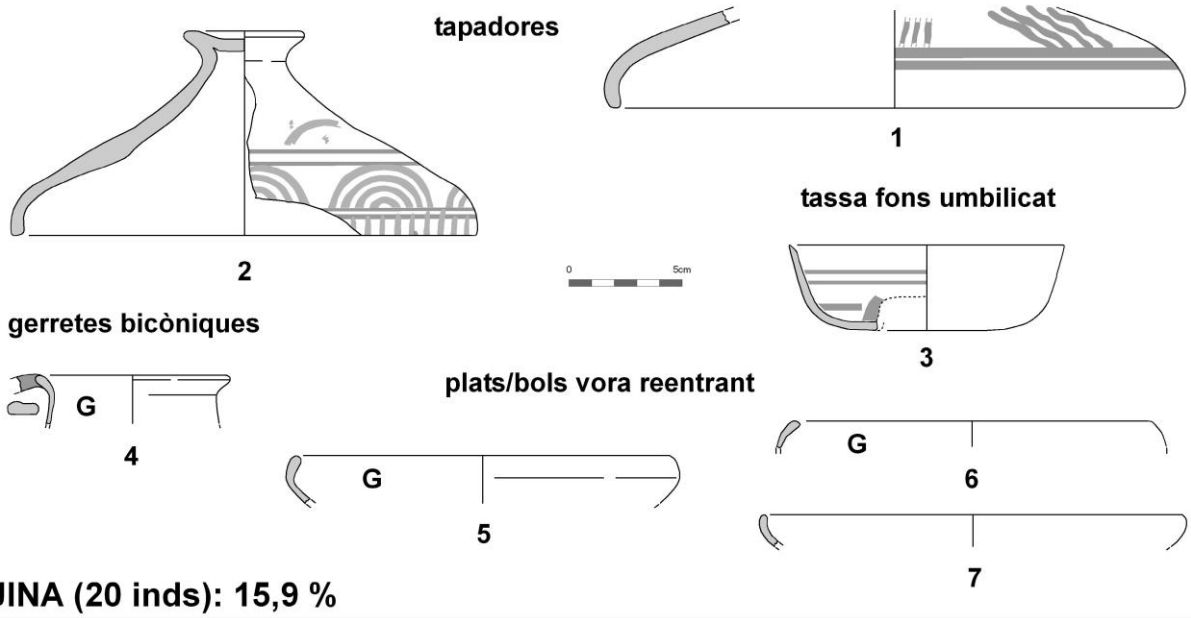

CUINA (20 inds): 15,9 %

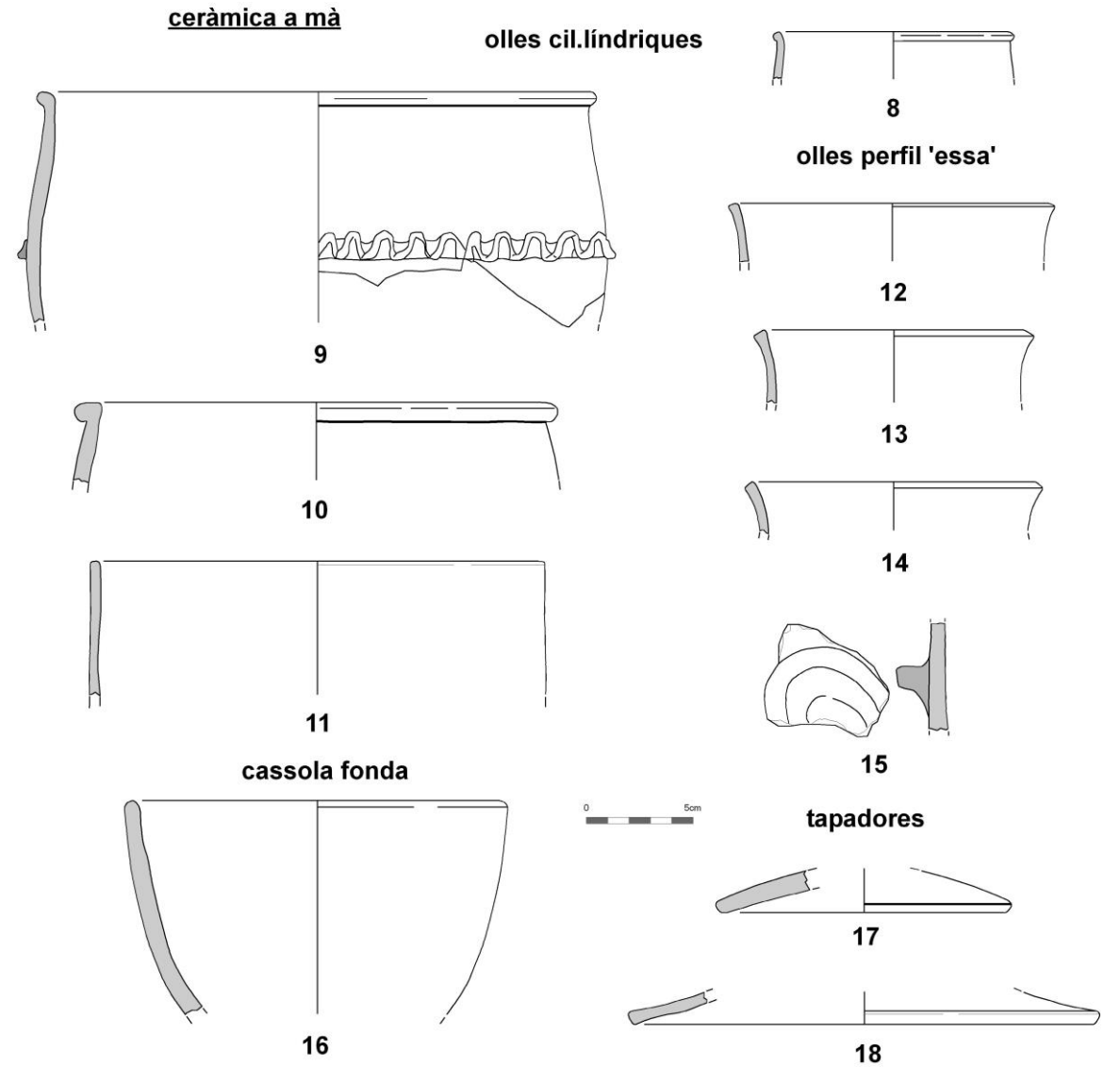

INDETERMINAT/ALTRES: prod. loc (6 inds): 4,8 %

2.2.2.3. La Fase 2 del nucli de Les Guàrdies (375-300 aC).

2.2.2.3.1. Descripció dels contextos de procedència.

Els nivells ben datats d'aquesta fase són relativament escassos però distribuïts en els diferents tipus d'estructures documentats, fet que evidencia que en aquest indret de Les Guàrdies ja existeix un establiment rural des d'aquests moments d'inicis del període ibèric ple. De fet, a aquesta època pertany el reompliment d'una de les sitges (SJ-14), els abocament més antics localitzats dins de la gran mina a cel obert i un seguit d'estrats associats a unes poques estructures constructives de l'anomenat „Edifici Oest", la zona d'habitat ibèric, molt malmeses per les construccions de fases posterior.

2.2.2.3.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

En total, d'aquesta fase 2 de Les Guàrdies hi ha un conjunt ceràmic format per 5333 fragments i 395 individus ponderats, repartits de la següent manera:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica Figures Roges	1	1	0	Crater campana	1 cos	
Atica Vernís Negre	27	9	9	Lamb. 21, escudella Lamb. 22, escudella Indet.	1 p.c., 5 vores 2 vores, 1 base 1 vora	
Vernís Negre Indet.	1	1	1	Lamb. 26, escudella	1 vora	
Vernís n. Pún. Ebus.	1	1	1	Lamb. 23, plat	1 base	
Total Vaixella Imp.	*30*	*12*	*11*			
Com. Pún. Eb.	13	5	5	AE-20/I-167, morter Plat vora reentrant	1 p.c., 3 vores, 2 bases 1 vora	
Com. Pún. CMed.	3	2	2	Lancel 131, Morter	2 vores	
Total Com. Imp.	*16*	*7*	*7*			
Àmf. Púnica Ebusit.	303	12	12	T.8.1.1.1. T.8.1.2.1.	11 vores 1 vora	
Àmf. Púnica C.Med.	19	1	1	T.2.2.1.2.	1 vora	
Àmfora Massaliota	5	1	1	Py 8	1 vora	
Total àmf. Imp.	*327*	*14*	*14*			
Total Import.	**373**	**33**	**32**			
Àmfora ibèrica	346	181	181		181 vores, 5 pivots	
Com. Ib. Oxidada	193	158	158	Tenalla altres Olla/tenalla llavi "coll de cigne"	10 vores 83 vores	

				Gerra nansa de cistella Gerra vora exvasada Gerreta bicònica Plat/bol vora reentrant Plat vora exvasada Bol vora vertical Bol/tassa fons umbilicat Indet.	18 vores 20 vores 2 bases 19 vores 3 vores 1 vora 1 base 1 vora	
Informes Ib. Oxid.	4178					
C. Ib. Reduïda	14	5	5	Gerra enòcoa Gerreta	1 vora 4 bases	
C. a Mà	229	23	23	Olla Tapadora	16 vores, 22 bases 1 vora	
Total prod. locals	**4960**	**367**	**367**			
Total	**5333**	**400**	**399**			

2.2.2.4. La Fase 3A del nucli de Les Guàrdies (300-225 aC).

2.2.2.4.1. Descripció dels contextos de procedència.

Els materials ceràmics d'aquesta fase provenen en la seva gran majoria d'estrats d'anivellament i de preparació de paviments de la zona construïda d'època ibèrica plena. En concret, són els nivells dels recintes millor conservats del costat occidental del „Edifici Oest" que apareixen per sota dels estrats d'abandonament generalitzat corresponents a la fase 3B. També hi ha uns pocs abocaments d'aquesta cronologia entre la potent i perllongada seqüència de reompliments documentada a l'interior de la gran mina a cel obert.

2.2.2.4.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

En total, de la fase 3A de Les Guàrdies hi ha un conjunt ceràmic format per 11375 fragments i 573 individus ponderats, repartits de la següent manera:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica Figures Roges	2	1	1	Crater Campana	1 vora	
Atica vernís negre	16	4	4	Lamb. 21, escudella Lamb. 23, plat Lamb. 40, *Kantharos*	2 vores 1 vora, 1 base 1 vora	
Taller de Roses	51	17	17	Lamb. 26, escudella Lamb. 27, bol Lamb. 25, petit bol	3 vores, 3 bases 7 vores, 1 base 4 vores	

				Lamb. 49, copa Lamb. 23, plat Lamb. 40, *Kantharos*	1 vora 1 vora 1 vora	
Vernís n. Pún. Ebus	3	3	3	Lamb. 23, plat Bol indet.	1 vora 2 bases	
Total Vaixella Imp.	*72*	*25*	*25*			
Com. Pún. Eb.	18	6	6	AE-20/I-167, morter Gerra indet.	5 vores, 3 bases 1 base	
Com. Pún. CMed.	4	1	1	Lancel 131, Morter	1 base	
Total Com. Imp.	*22*	*7*	*7*			
Àmf. Púnica Ebusit.	415	13	13	T.8.1.1.1. T.8.1.2.1.	7 vores 6 vores	
Àmf. Púnica C.Med.	79	2	2	T.2.2.1.2. T.4.2.1.5. moderna	1 vora 1 vora	
Àmf. Púnica C.Estret	10	1	0			
Àmfora Itàlica	18	1	1	Lyding-Will A/B	1 pivot	
Àmf. altres	7	1	0			
Total àmf. Imp.	*529*	*18*	*16*			
Total Import.	**623**	**50**	**48**			
Àmfora ibèrica	504	292	292		292 vores, 15 pivots	
Com. Ib. Oxidada	262	173	173	Tenalla altres Olla/tenalla llavi "coll de cigne" Olla/tenalla vora acanalada Gerrot Gerra nansa de cistella Gerra vora exvasada Gerreta bicònica Plat/bol vora reentrant Plat vora exvasada Imit. Plat de peix Bol vora vertical *Kalathos* Indet.	19 vores 98 vores 2 vores 3 vores 10 vores 13 vores 1 vora 11 vores 4 vores 1 vora 1 vora 1 vora 9 vores	 2 pintades 3 pintades 1 pintada 1 pintada
Informes Ib. Oxid.	9581					
C. Ib. Reduïda	52	16	16	Gerreta bicònica Plat vora reentrant	12 vores 4 vores	
C. Cuina Torn	2	1	1	Olla perfil „essa"	1 vora	
C. a Mà	351	41	41	Olla Tapadora	36 vores, 28 bases 5 vores	
Total prod. locals	**10752**	**523**	**523**			
Total	**11375**	**573**	**571**			

2.2.2.5. La Fase 3B del nucli de Les Guàrdies (225-180 aC).

2.2.2.5.1. Descripció dels contextos de procedència.

Es tracta de la fase amb diferència millor representada, a tots els nivells, en el jaciment de Les Guàrdies. D'entrada els estrats d'abandonament de l'Edifici Oest, presents sistemàticament en els sectors millor conservats, són sempre d'aquesta cronologia. Els nivells més potents d'amortització final del gran esvoranc o mina a cel obert corresponen també a aquest horitzó cronològic. Finalment hi ha fins a sis sitges que han documentat nivells d'amortització ben datats dins d'aquesta fase (SJ-9, SJ-20, SJ-21, SJ-23, SJ-25 i SJ-30).

2.2.2.5.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

En total, de la fase 3B de Les Guàrdies hi ha un conjunt ceràmic format per 14227 fragments i 808 individus ponderats, repartits de la següent manera:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica Figures Roges	1	1	0			
Atica vernís negre	9	4	4	Lamb. 21, escudella	4 vores, 1 base	
Taller de Roses	60	9	9	Lamb. 26, escudella Lamb. 27, bol Lamb. 25, petit bol	4 vores, 6 bases 1 vora, 1 base 1 p.c., 1 vora	2 Nikia
Campaniana A	120	35	35	Lamb. 27B, escudella Lamb. 27ab, bol Morel 68, copa amb nanses Lamb. 48/49, copa nanses Lamb. 36, plat Lamb. 45, *Guttus* Indet.	1 vora, 1 base 23 vores, 8 bases 5 vores 1 base 3 vores 1 broc 1 vora	
Vernís n. Pún. Ebus.	2	1	1	Bol indet.	1 base	
Total Vaixella Imp.	*192*	*50*	*49*			
Com. Pún. Ebus.	9	6	6	AE-20/I-167, morter FE-13/139, Gerrot C2/15, Gerrot	4 bases 1 vora 1 vora	1 pintada
Com. Pún. CMed.	4	4	4	Lancel 131, morter Lancel 271a, bol Lancel 521, gerreta Cassola caccabé	1 vora 1 vora 1 vora 1 cos/nansa	
Total Com. Imp.	*13*	*10*	*10*			
Àmfora Púnica Ebus.	606	15	15	T.8.1.1.1. T.8.1.2.1.	1 vora 2 vores	

				T.8.1.3.1.	12 vores, 1 pivot	
Àmf. Púnica C.Med.	140	3	3	T.5.2.3.1. T.6.1.2.1. T.7.2.1.1.	1 vora, 1 pivot 1 vora 1 vora	
Àmf. Púnica C.Estret	3	1	0			
Àmfora Itàlica	123	4	4	Lyding-Will A/B Lyding-Will C/D	2 vores 2 vores, 1 pivot	1 petita
Àmf. Massaliota	18	1	1	Py 7	1 vora	
Total àmf. Imp.	*890*	*24*	*23*			
Total Import.	**1095**	**84**	**82**			
Àmfora ibèrica	725	382	382		1 p.c., 382 vores, 17 pivots	
Com. Ib. Oxidada	470	237	237	Tenalla altres Olla/tenalla llavi "coll de cigne" Olla/tenalla vora acanalada Olla broc superior Gerrot Gerra nansa de cistella Gerra vora exvasada Plat/bol vora reentrant Plat vora exvasada Bol vora vertical *Kalathos* Indet.	14 vores 107 vores 1 vora 1 vora 1 vora 18 vores 28 vores 25 vores 1 vora 1 vora 20 vores 20 vores	2 pintades 1 pintada 1 pintada 9 pintades 2 pintades
Informes Ib. Oxid.	11281					
C. Ib. Reduïda	90	18	18	Gerreta bicònica Plat/bol v. reentrant	13 vores 5 vores	
C. Cuina Torn	12	1	1	Olla perfil „essa"	1 vora	
C. a Mà	554	86	86	Olla Tapadora	73 vores, 34 bases 13 vores	
Total prod. locals	**13132**	**724**	**724**			
Total	**14227**	**808**	**806**			

2.2.3.- Anàlisi estadística.

En relació al nivell d'anàlisis relatiu al volum global de les ceràmiques importades el més destacable és les similituds que presenten les dades comparades de tots dos nuclis (Gràfica MGual1 i Guàrdies1). A nivell de tendències, es constata un augment constant i progressiu del pes dels materials d'importació, evident en les dues modalitats de comptatge, essent la fase 3B el moment en què les importacions assoleixen una representació més alta. En relació als índexs obtinguts cal destacar el fet que entre els cinc conjunts ceràmics considerats (dos de Mas d'en Gual i tres de Les Guàrdies) s'observen escasses diferències, especialment pel que fa al comptatge per individus, amb una l'oscil·lació de tot just dos punts percentuals (un mínim del 8,3 % i un màxim del 10,4 %). La diferència és més gran atenent els índexs resultants del comptatge per fragments, amb unes proporcions sempre més altes en el cas de Les Guàrdies, fet que es podria explicar per l'existència en els conjunts ceràmics d'aquest jaciment d'un nombre absolut molt alt d'àmfores importades, peces amb un coeficient de fragmentació molt superior al de les peces de vaixella.

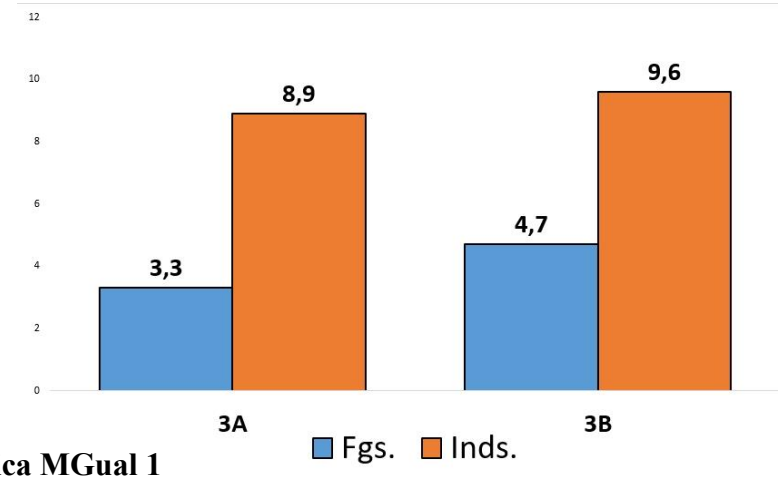

Gràfica MGual 1

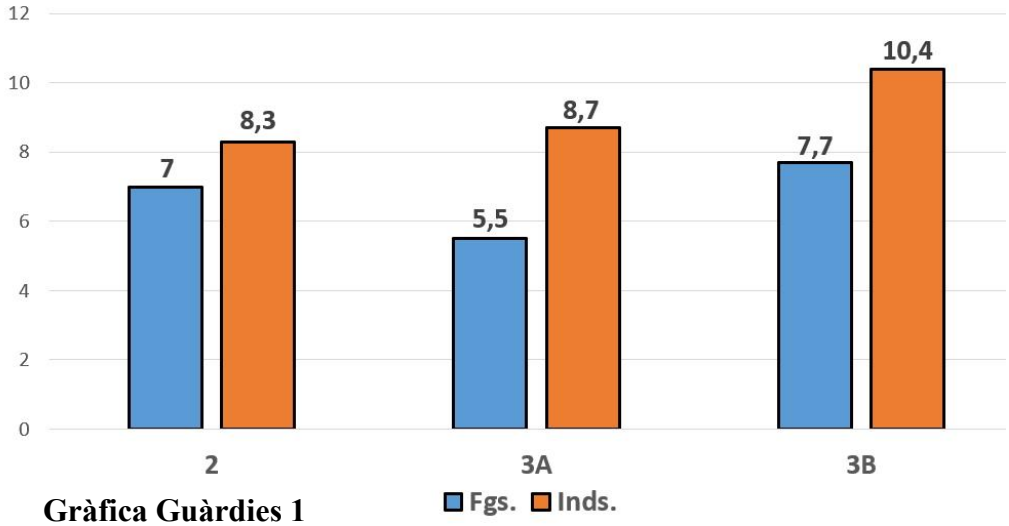

Gràfica Guàrdies 1

De fet, a la gràfica que tracta de la composició interna del bloc de les ceràmiques importades destaca l'alta incidència de les àmfores importades. Si bé és cert que en el cas de Mas d'en Gual (Gràfica MGual2) els índexs d'aquesta categoria es veuen afavorits per l'impacte de la ponderació per u, en el cas dels tres conjunts de Les Guàrdies (Gràfica Guàrdies2), on una mostra molt més àmplia minimitza aquest efecte, el pes de les àmfores segueix sent notable, sempre entre el 30 i el 40 % del total d'individus d'importació. També cal destacar la presència de ceràmiques de cuina importades a quatre de les cinc fases documentades, en algun cas amb índexs notables, superiors al 10% del total d'individus importats (fases 2 i 3A de Les Guàrdies). També cal fer notar la presència de peces de reserva importades, molt infreqüent però existent a tots dos jaciments (fase 3A de Mas d'en Gual i fase 3B de Les Guàrdies).

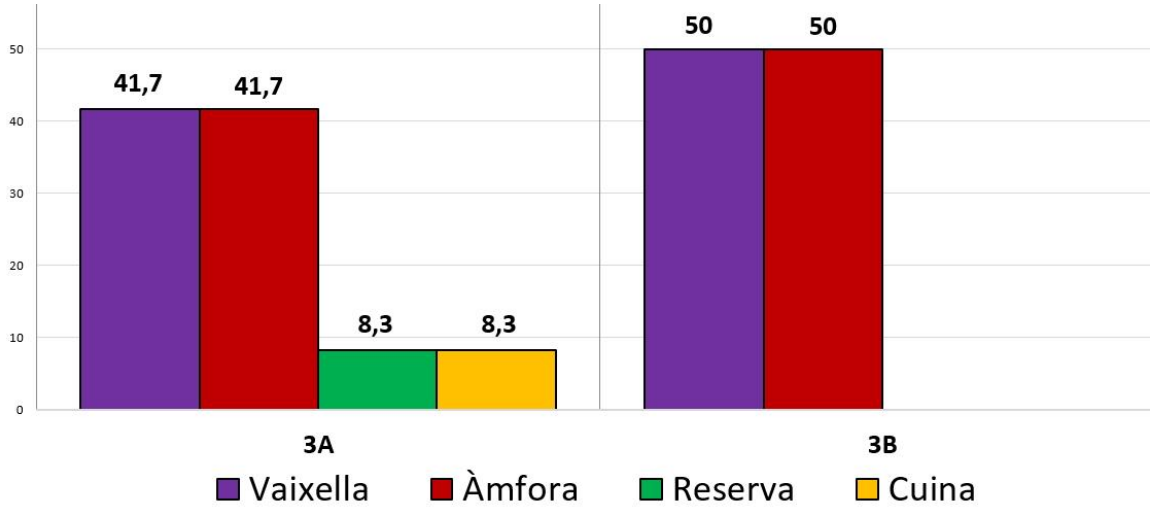

Gràfica MGual 2

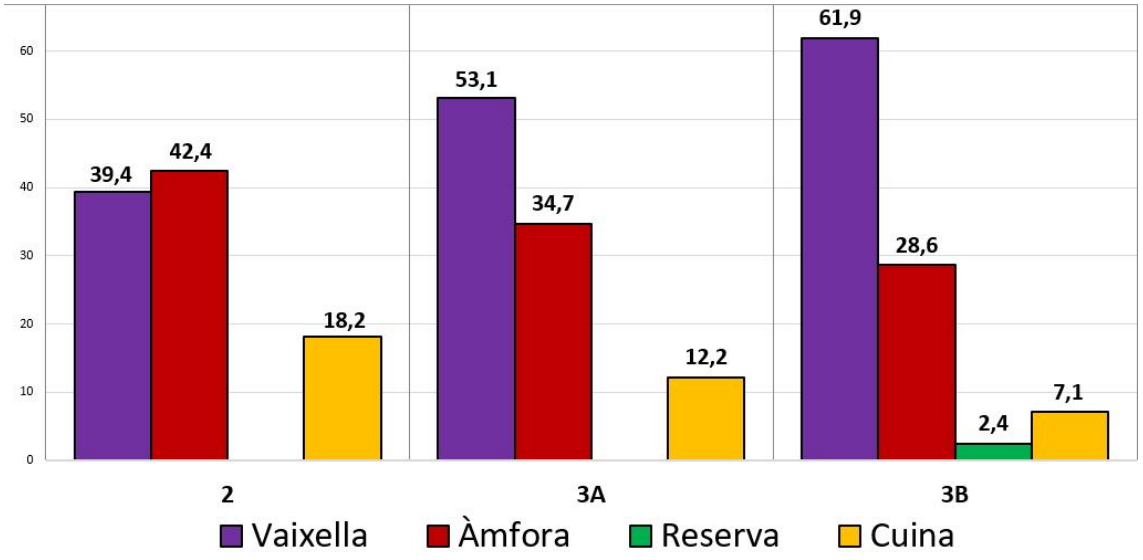

Gràfica Guàrdies 2

Les gràfiques que avaluen el pes relatiu de les diferents procedències de les àmfores importades tenen un evident denominador comú: el predomini absolut dels envasos púnics, ampli i constant a les cinc fases considerades (Gràfica MGual3 i Guàrdies3). Les àmfores púniques ebusitanes són les que tenen una representació molt superior, amb percentatges entre el 68 i el 92 % del total de fragments, excepció feta de la fase 3B de Mas d'en Gual. En aquest cas la producció dominant és la de les àmfores púniques centre mediterrànies, tot i que la suma amb les ebusitanes fa que els envasos púnics assoleixin el 70% del total de fragments (Gràfica MGual3). La resta de produccions documentades presenten uns índexs molt inferiors, testimonials en tots els casos menys el de les àmfores itàliques en els dos conjunts de la fase 3B, amb un 13,8 % a Mas d'en Gual (Gràfica MGual3) i un notable 27,2 % a Les Guàrdies (Gràfica Guàrdies3).

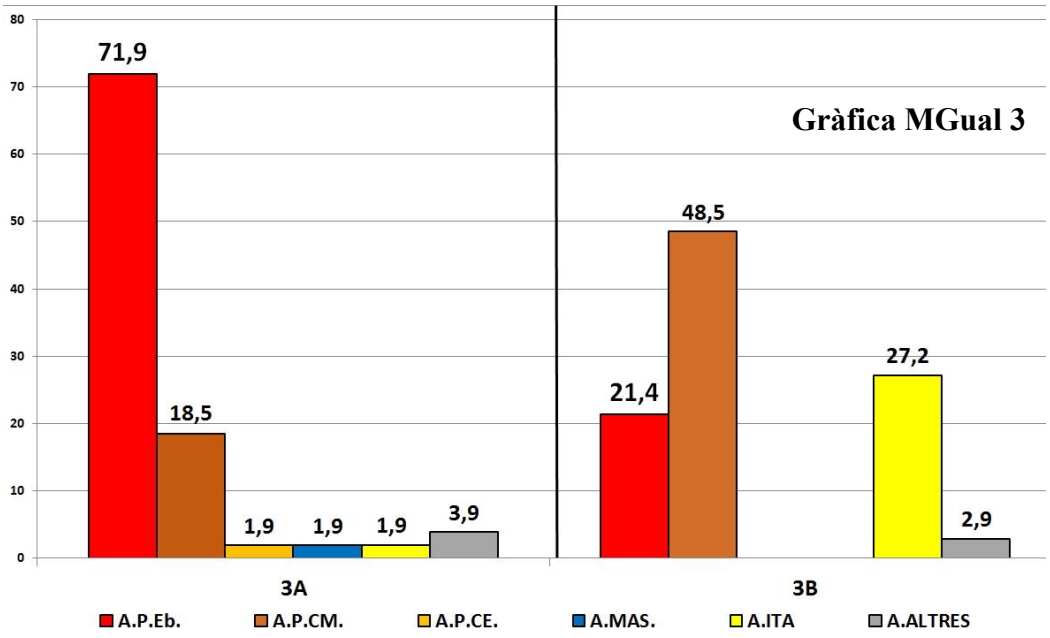

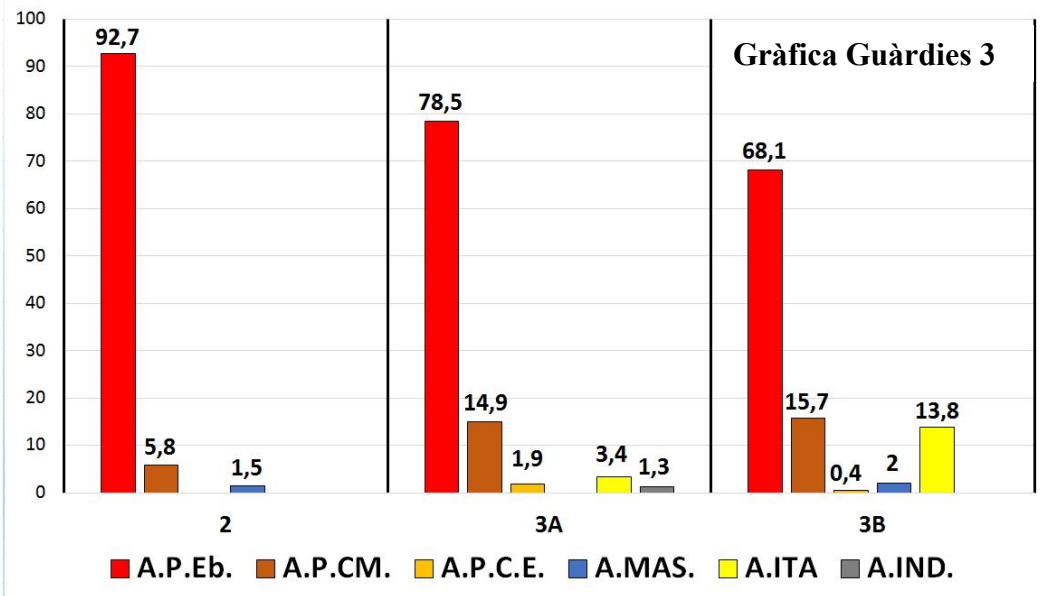

Pel que fa a la composició interna del lot de peces de vaixella fina d'importació les gràfiques mostren uns comportaments del tot convencionals a les respectives fases (Gràfica MGual4 i Guàrdies4). És destacable una altra vegada la similitud entre les dades comparades de tots dos jaciments, no només a nivell de tendències sinó fins i tot en els índexs obtinguts. Així en els conjunts de la fase 3A els vasos del taller de Roses presenten proporcions molt properes (un 60 % del total d'individus a Mas d'en Gual per un 68 % a Les Guàrdies), el mateix que passa amb les peces de Campaniana A en els conjunts 3B (un 83,3 % del total d'individus a Mas d'en Gual per un 70 % a Les Guàrdies). L'únic tret específic que es pot ressenyar és el de la presència a totes les fases de Les Guàrdies d'una modesta representació de vasos de la producció púnica ebusitana de vernís negre (Gràfica Guàrdies4).

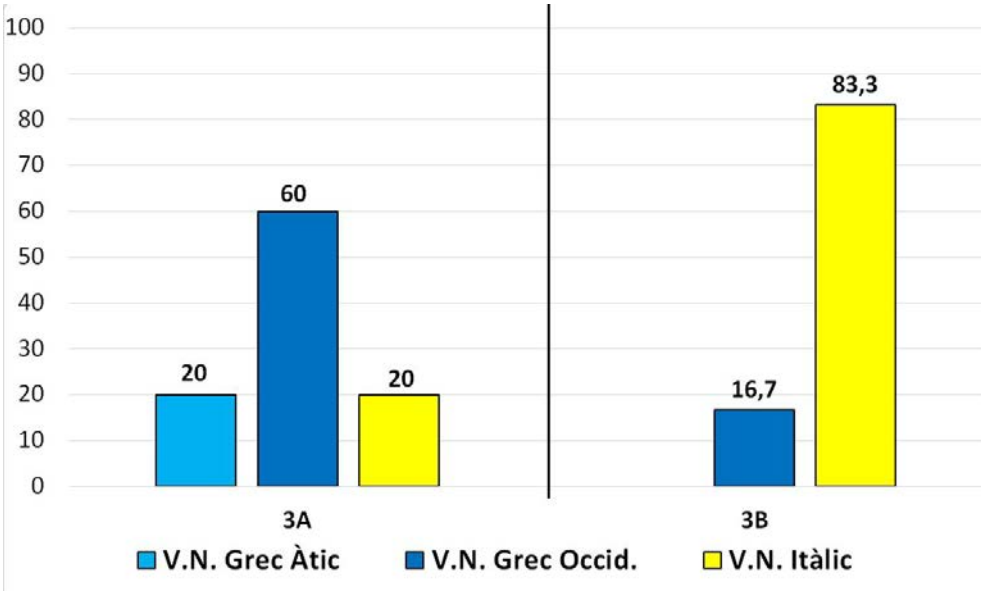

Gràfica MGual 4

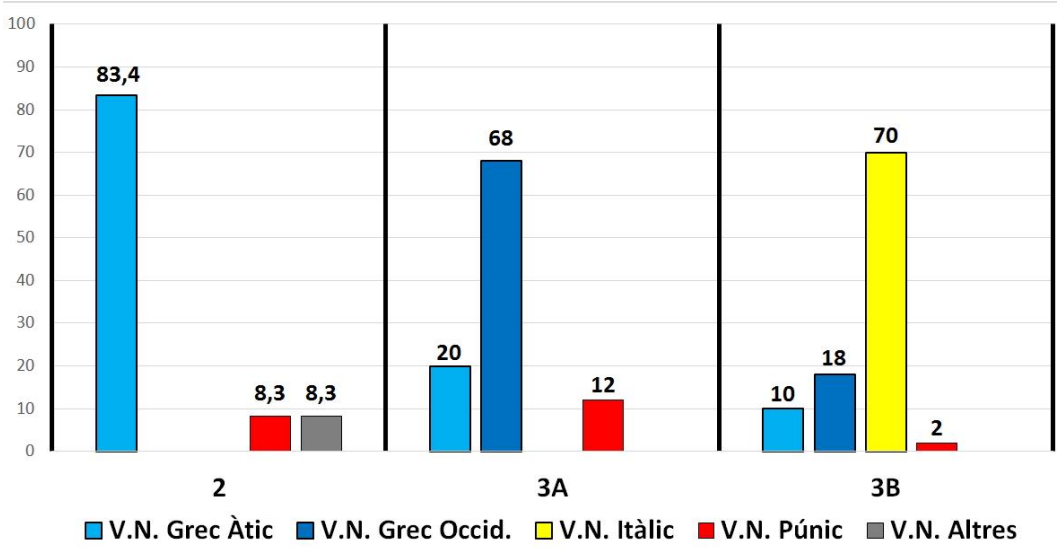

Gràfica Guàrdies 4

En la gràfica conjunta relativa a les ceràmiques comunes d'importació (Gràfica Gual/Guàrdies5), el primer que es posa de manifest és que tots els exemplars d'aquesta categoria són de procedència púnica, amb una clara preeminència dels de producció ebusitana. De fet, com és el més habitual arreu, els morters ebusitans són globalment el tipus millor representat amb diferència. El que no és tan freqüent és la documentació d'exemplars de ceràmica comuna ebusitana, presents a tots quatre conjunts ceràmics considerats. Pel que fa a les peces de procedència púnica centre mediterrània, sempre minoritàries, es constata el mateix predomini clar dels morters, presents a les tres fases del nucli de Les Guàrdies. Tant sols a la fase 3B d'aquesta jaciment hi ha una representació mínima de peces comunes (dos exemplars) i de cuina (un exemplar) centre mediterrànies.

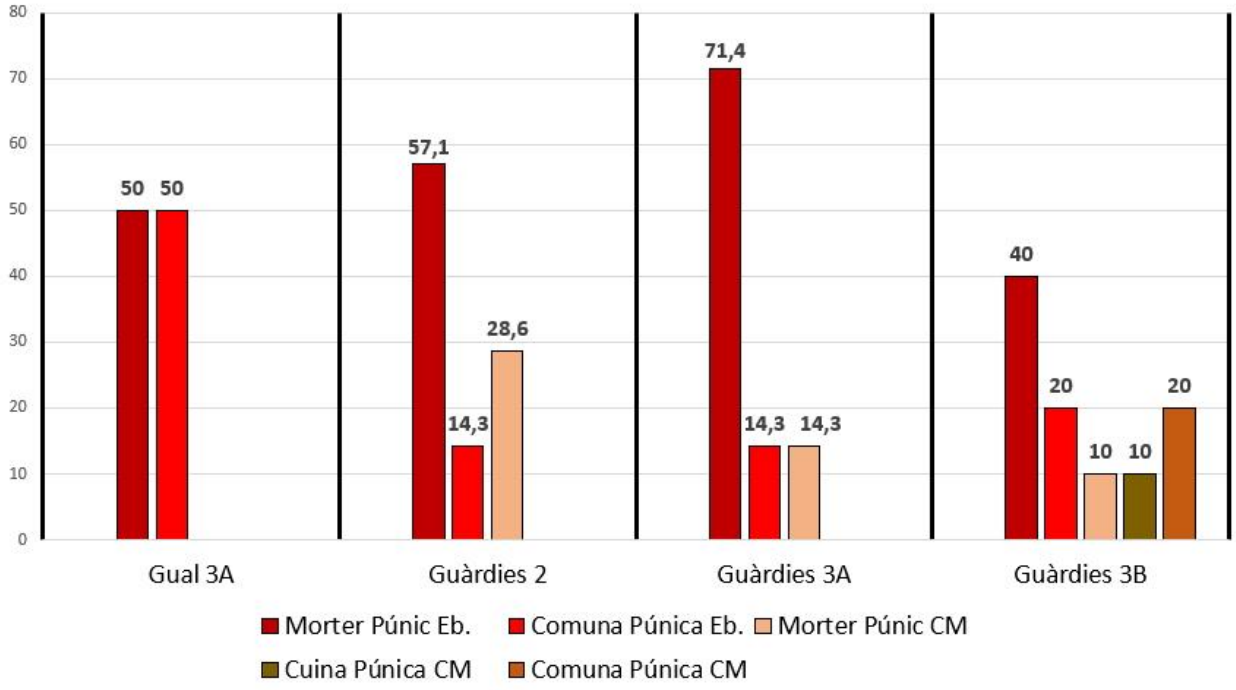

Gràfica Gual/Guàrdies 5

En el camp de les ceràmiques de producció local, del nivell d'anàlisi realitzat a partir de criteris tecnològics (Gràfica MGual6 i Guàrdies6) s'obtenen unes gràfiques de les quals el primer que cal anomenar és, una altra vegada, la regularitat del comportament que mostren tots dos jaciments. En aquest cas això és especialment destacable donat que es tracta d'un trets bastant poc freqüents, sobretot atesa l'enorme diferència que presenten les ceràmiques oxidades a torn respecte de la resta de categories. Així, en el cas de Mas

d'en Gual aquesta categoria representa una mitjana del 75 % del total d'individus de producció local (Gràfica MGual6), mentre que a Les Guàrdies aquest predomini encara és més abassegador, amb una mitjana que se situa en el 89 % del total d'individus (Gràfica Guàrdies6). En segon lloc apareixen sempre les ceràmiques a mà, però a una gran distància, amb una mitjana del 17 % del total d'individus a Mas d'en Gual i de només el 8,6 % a Les Guàrdies. Cal destacar en tots dos jaciment l'escassa presència de les ceràmiques reduïdes a torn, amb un màxim del 6,2 % del total d'individus a la fase 3B de Mas d'en Gual (Gràfica MGual6).

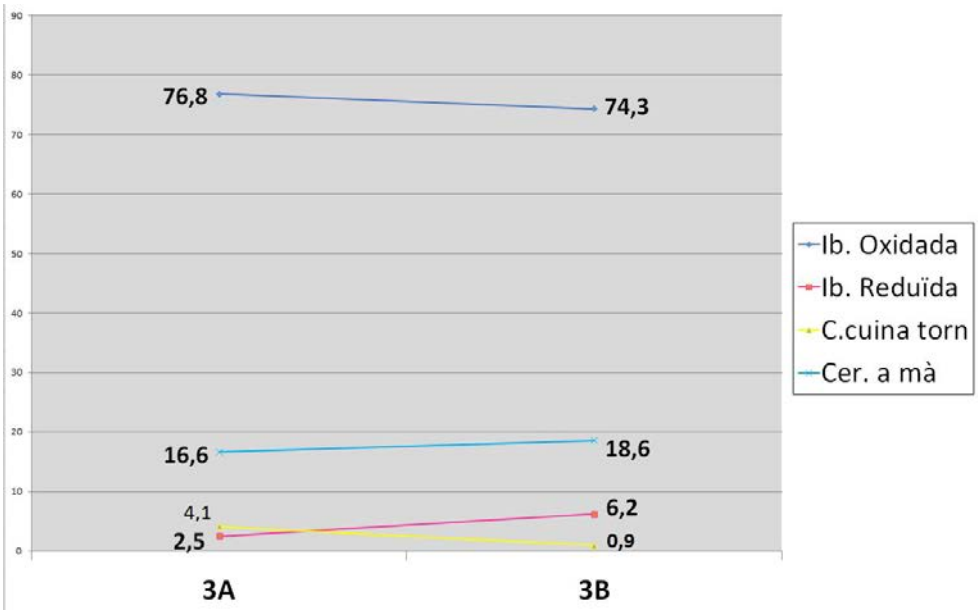

Gràfica MGual 6

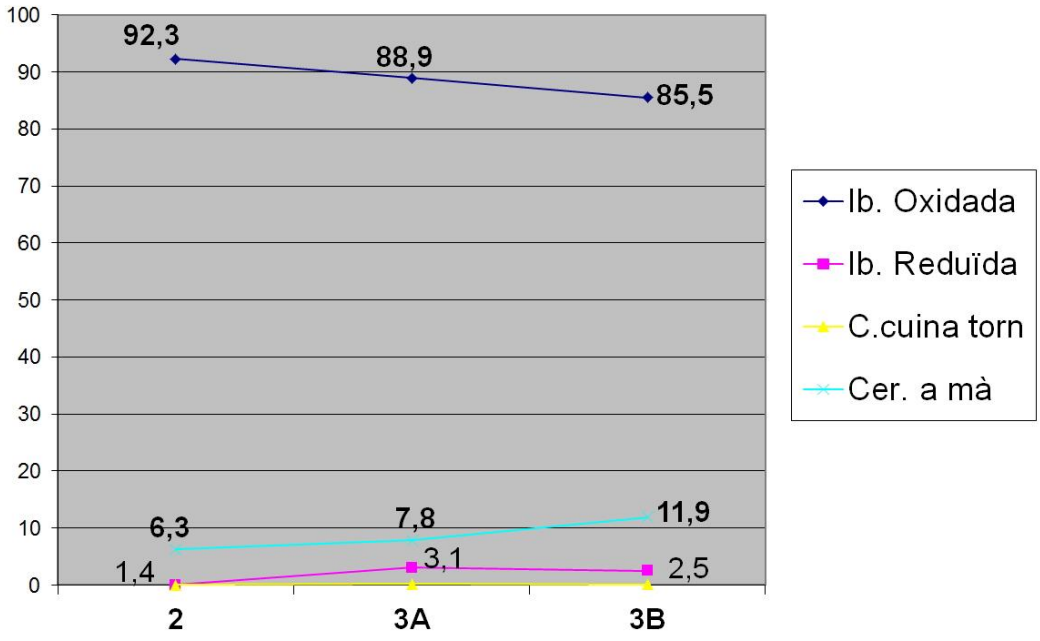

Gràfica Guàrdies 6

En el nivell d'anàlisi dedicat a les ceràmiques de producció local realitzat a partir de criteris funcionals, es constaten igualment força semblances en les gràfiques de tots dos jaciments, però molt més matisades (Gràfica MGual7 i Guàrdies7). Per una banda les tendències bàsiques són equivalents, en el sentit que hi ha coincidència en la posició dels diferents grups funcionals. Així a les cinc fases de tots dos jaciments les àmfores ocupen el primer lloc, amb els percentatges més elevats, mentre que a quatre de les cinc fases les ceràmiques culinàries estan a la part baixa, ocupant les peces de magatzem/reserva i les de vaixella les posicions intermèdies. Si bé el dibuix general de les gràfiques és similar, les diferències es donen en els índexs de cada jaciment. Per exemple, el domini dels materials amfòrics és força més contundent en el cas de Les Guàrdies, amb un 53 % del total d'individus de mitjana, que en el cas del Mas d'en Gual, on dominen amb una mitjana del 34 % del total d'individus de producció local. El mateix passa amb les ceràmiques a mà, el grup pitjor representat al Mas d'en Gual amb una mitjana del 19 % del total d'individus, mentre que a Les Guàrdies el seu pes proporcional és encara més baix, amb una mitjana de només el 9 % del total d'individus. També s'observa una diferència clara en la relació entre els dos grups intermedis, donat que en el cas de Les Guàrdies les peces de magatzem/reserva (amb un 26 % de mitjana) estan molt per sobre de les de vaixella (amb un 11 % de mitjana), mentre que en el cas del Mas d'en Gual el dos grups presenten uns percentatges molt similars, tots dos amb una mitjana al voltant del 23 % del total d'individus de producció local.

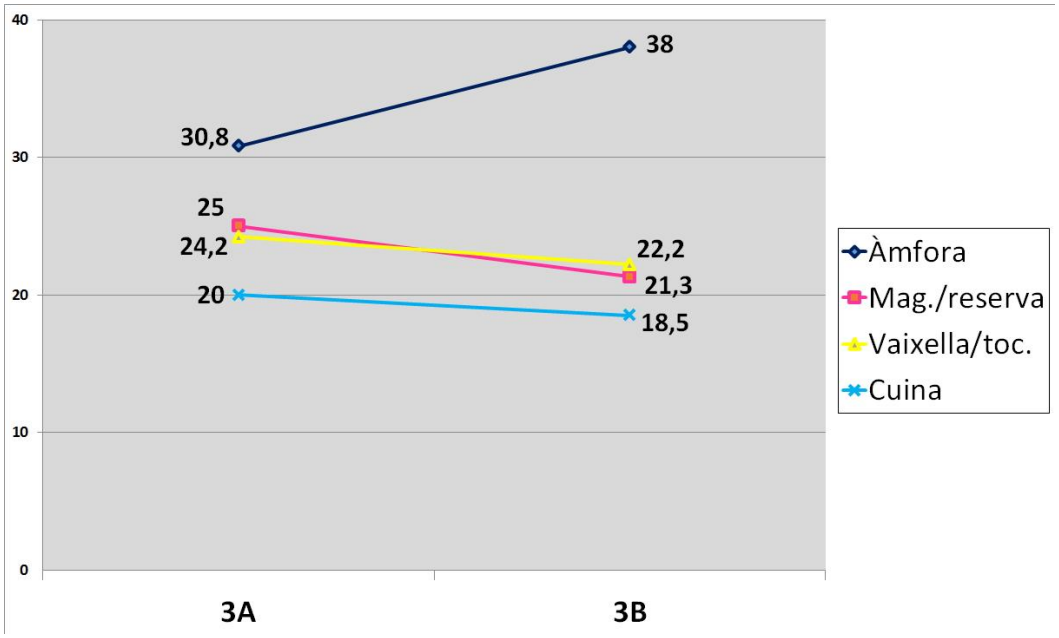

Gràfica MGual 7

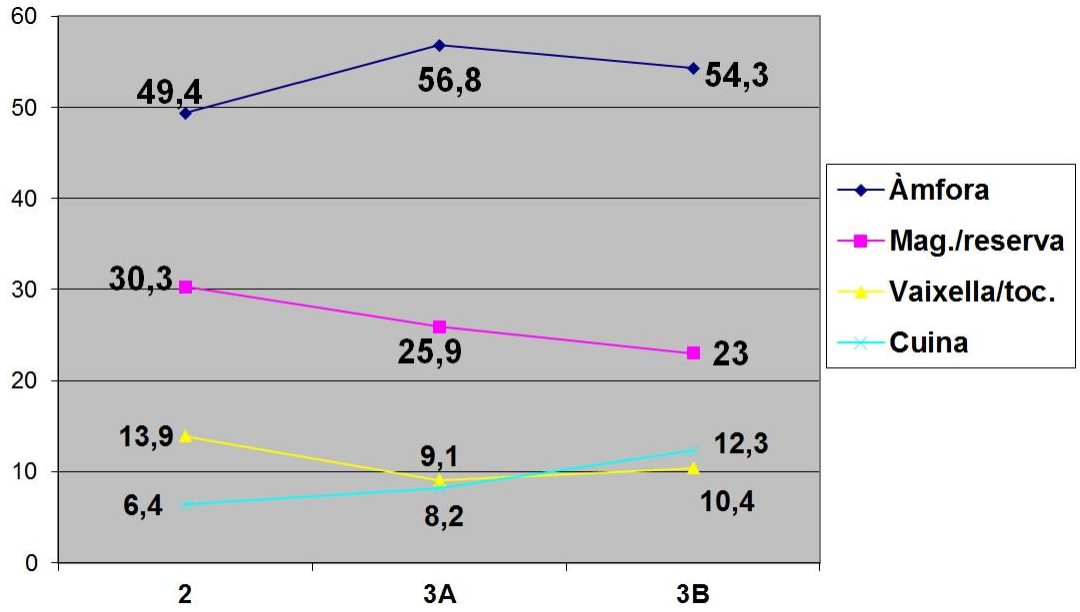

Gràfica Guàrdies 7

L'afegit de les ceràmiques importades a aquest nivell d'anàlisi fet a partir dels grans grups funcionals no produeix canvis rellevants (Gràfica MGual8 i Guàrdies8). L'efecte més evident és una certa alça del pes de les peces de vaixella, que en el cas de Mas d'en Gual si situen més clarament en segona posició, amb una mitjana del 25 % del total d'individus, i en el de Les Guàrdies se separen més clarament del grup de les ceràmiques culinàries, assolint una mitjana del 15 % del total d'individus. La resta no només manté les mateixes posicions sinó també unes proporcions mitjanes molt similars.

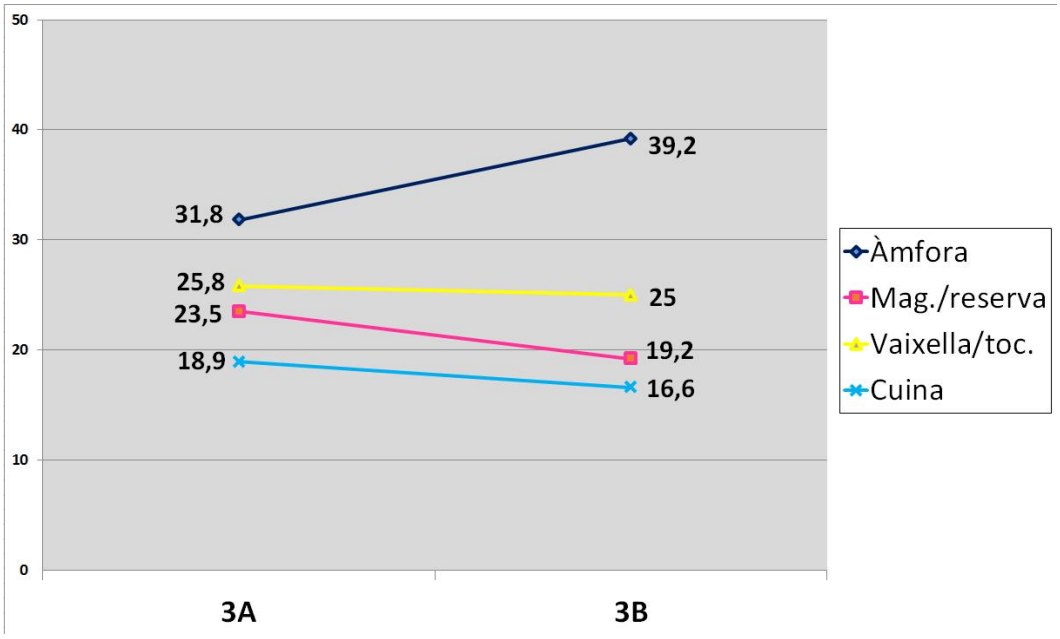

Gràfica MGual 8

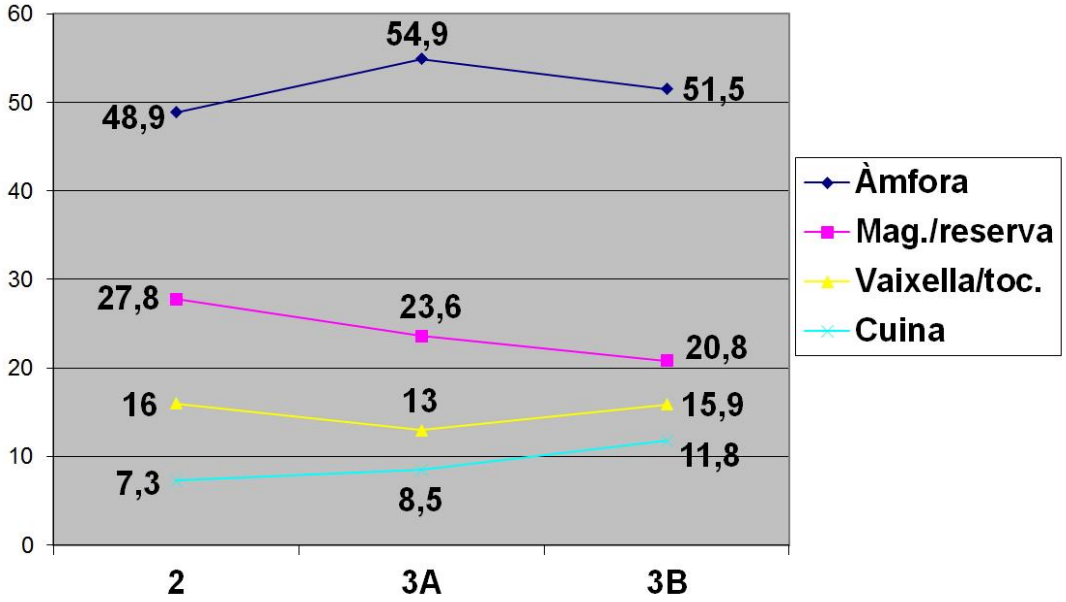

Gràfica Guàrdies 8

2.3.- TARRAGONA (Tarragonès, Tarragona).

2.3.1.- Descripció del jaciment.

El problema relatiu a l'origen de la Tàrraco romana ha generat un dels debats més intensos entre els estudiosos de la capital de la província Hispania citerior. Les fonts antigues més consistents, de Polibi a Titus Livi passant per Plini, coincideixen a situar-lo l'any 218 aC, amb l'establiment d'un campament militar com a centre de les operacions de l'exèrcit romà dirigit per Gneu Corneli Escipió en lluita contra les tropes cartaginenses i els seus aliats ibers en el marc de la Segona Guerra Púnica. En els relats d'uns i altres aquesta acció té una relació molt estreta amb el primer combat directe entre tropes romanes i cartagineses, ocorregut al costat de l'assentament indígena de *Cissis*, topònim que remet al nom de les comunitats locals de la zona, els *Cessetani*. A partir d'aquesta descripció, la historiografia moderna han considerat des dels seus inicis la hipòtesi d'una ocupació preromana de l'indret, argument reforçat per evidències materials conegudes d'antic com ara les fonts numismàtiques, especialment les abundantíssimes monedes amb el cuny de *Kesse*, o l'aspecte 'primitiu' de la base de les muralles romanes. En els anys 30' del segle XX l'avaluació de la documentació arqueològica permet afirmar categòricament l'existència d'un assentament iber anterior a la fundació romana (Bosch Gimpera 1932, 364-365), essent l'eclesiàstic i arqueòleg Mossèn Serra i Vilaró el primer que encerta a identificar la localització d'un nucli ibèric a la part baixa del turó de Tarragona (Otiña i Ruiz de Arbulo 2000, 14-15), desvinculat de la construcció del recinte emmurallat romà republicà de la part alta de la ciutat (Serra Vilaró 1931 i 1946).

De fet la topografia de la ciutat de Tarragona està dominada per un extens i preeminent turó que se situa en la confluència de la línia de costa i la riba dreta de la desembocadura del riu Francolí (Figura Tarragona1), en una configuració similar a la que es dona al pla de Barcelona entre el turó de Montjuïc i el riu Llobregat. Tots dos constitueixen emplaçaments amb unes condicions immillorables, que combinen la protecció natural que ofereix el promontori, la possibilitat d'habilitar instal·lacions portuàries al peu del nucli (Ruiz de Árbulo 2001) i el potencial de comunicació vers l'interior que representa el riu. La plataforma superior del promontori costaner de Tarragona presenta un important desnivell, amb les cotes més elevades situades en el sector més allunyat de la costa. L'hàbitat d'època ibèrica s'estenia per la part baixa

d'aquest cim, en una franja que discorre en paral·lel al penya-segat que dona al mar, i a partir d'aquest punt continuava pel vessant poc abrupte que davalla, en direcció est-oest, fins a la llera del Francolí.

Figura Tarragona 1: Vista de la ubicació topogràfica del nucli ibèric de Tarragona.

Ha estat l'aportació decisiva de l'arqueologia preventiva desenvolupada des dels anys 80' en el casc antic de la ciutat el que ha permès establir una delimitació bàsica dels límits aproximats del nucli d'època ibèrica (Adserias *et alii* 1993). Entre les restes més orientals situades a la part superior del turó, documentades en les excavacions del c/ Gasometre (al Fòrum de la Colònia), i les més occidentals de la base del promontori (excavacions del c/ Pere Martell-Mallorca), hi ha una distància d'entre 400 a 500 metres en línia recta. Així, en funció de quina sigui l'amplada de l'assentament, més difícil de discernir, es pot estimar una superfície que pot oscil·lar entre un mínim de 8 i un màxim de 12 ha (Figura Tarragona2).

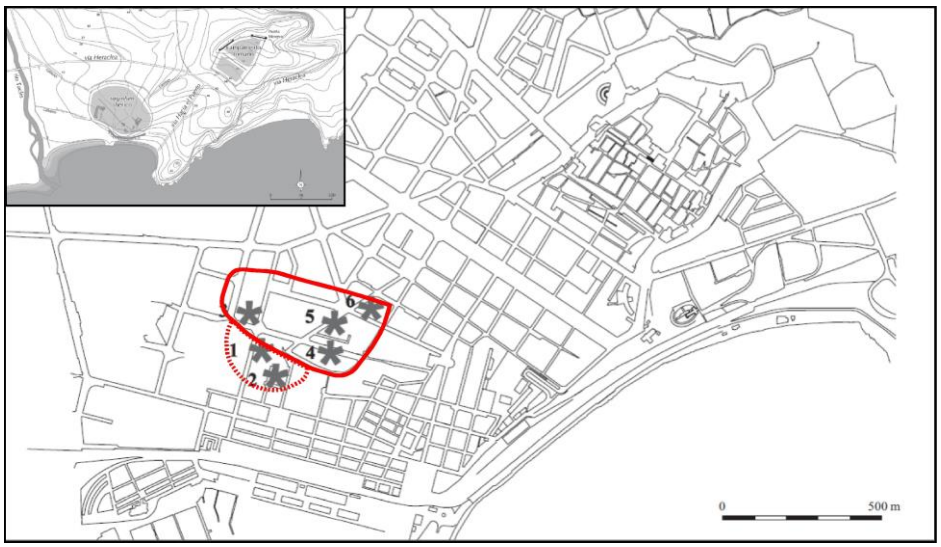

Figura Tarragona 2: Assaig de delimitació de l'extensió del nucli ibèric de Tarragona.

Entre aquests dos punts més allunyats ja s'han realitzats un nombre suficient d'intervencions que demostrarien una urbanització densa i compacte de tot aquest espai. Amb això és important constatar que a tots els punts excavats fins ara, per allunyats que estiguin, s'ha documentat un inici de l'ocupació ibèrica almenys des de mitjans del segle V aC, tot i que es coneixen materials descontextualitzats encara més antics. De fet, a totes les zones intervingudes els nivells i estructures dels segles V i IV aC són les més abundants i millor conservades, mentre que són força més escasses les restes del segle III aC, probablement més intensament afectades per les construccions posteriors d'època romana (Adserias *et alii* 1993; Asensio *et alii* 2000b). Poc es pot reconstruir de l'urbanisme d'aquesta ciutat (Mar *et alii* 2012; Diloli 2015), atès que a tots els solars les restes ibèriques apareixen molt fragmentades, precàriament conservades en la part inferior de complexes seqüències estratigràfiques amb múltiple estructures posteriors superposades (Figura Tarragona3).

Figura Tarragona 3: Plantes de les estructures ibèriques documentades en diferents solars intervinguts a la part baixa de Tarragona.

Tanmateix, cal remarcar que s'han pogut documentar parts d'un nombre elevat d'edificis, alguns d'ells habitatges associats a llars de foc (en un cas, en el solar del carrer Caputxins, la llar apareix caiguda dins d'un nivell d'enderroc, el que assenyala l'existència d'un pis superior). Hi ha clares evidències d'adossaments d'àmbits en blocs

constructius que formen barris separats per carrers, l'element més significatiu pel que fa a l'urbanització plena del nucli. També s'han localitzat unes poques estructures d'emmagatzematge tipus sitja i, fins i tot, un possible fons de cisterna en el solar del carrer Pere Martell. Tot i que no s'ha detectat encara cap element que impliqui l'existència de fortificacions, és de suposar que l'assentament estava envoltat d'una muralla, més tenint en compte que cap dels punts intervinguts se situaria en cap dels límits de l'assentament (Adserias *et alii* 1993, 218).

Ara bé dos solars recentment excavats han proporcionat nivells i estructures d'època ibèrica de manera inesperada donat que estan ubicats, un davant de l'altre, a peu del penya-segat i, per aquesta raó, necessàriament a l'exterior de l'hipotètic perímetre de la ciutat pre-romana (Bea 2006; Díaz García 2007). Es tracta d'unes restes constructives escasses i molt malmeses (Figura Tarragona4) que en qualsevol cas demostren l'ocupació d'aquest sector litoral, gairebé de platja, en el que per força ha de ser una mena d'extensió peri-urbana (Figura Tarragona2), un barri fora muralla vinculats a activitats marineres com ara la pesca i el comerç marítim. Cal destacar que especialment en el cas de les restes del solar del c/ Jaume I es manté el fet que el moment millor documentat correspon a cronologies dels segles V i IV aC.

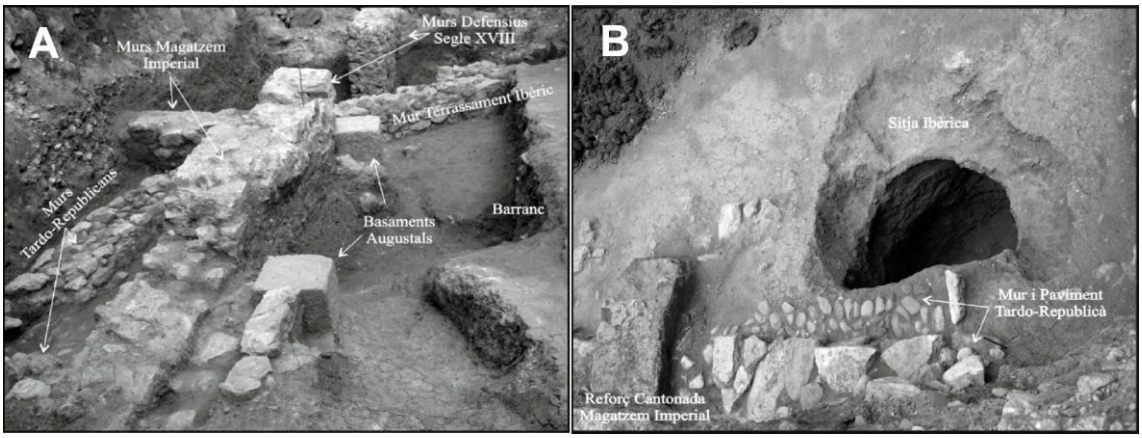

Figura Tarragona 4: Vistes de les estructures ibèriques i posteriors superposades documentades en les excavacions del solar del c/ Jaume I.

Per acabar, sens dubte el tret més rellevant i exclusiu del nucli ibèric de Tarragona és el de les seves dimensions, amb una escala contrastada no inferior a les 8 ha de superfície. És una grandària molt superior a la de qualsevol dels altres assentaments ibèrics coneguts dins dels límits del territori cossetà, fet a partir del qual s'ha plantejat la seva interpretació com a nucli de primer ordre (Asensio *et alii* 1998, 378; Sanmartí 2001,

25), amb funcions de capital política i econòmica d'aquesta comunitat ètnica (Figura Tarragona5). En nucli de major entitat més proper seria el del Vilar de Valls situat en el mateix curs del Francolí, a uns 20 km riu amunt, un assentament d'unes dimensions confirmades dels volts de les 4 ha (Fabra i Vilalta 2008 i 2016). A 10 km litoral avall, en l'extrem est del Cap de Salou, s'està destapant el nucli fins fa poc desconegut de La Cella (Diloli *et alii* 2016b), del que hi ha indicis que apunten que podria ser considerat dins dels nuclis o ciutats de segon ordre. La resta de nuclis cossetans que es podrien atribuir a aquesta categoria, en tots els casos amb grandàries que se situen als volts de les 4 ha, semblen mostrar un patró recurrent d'ubicació territorial, amb centres de costa (Darró) i centres d'interior a tocar dels principals cursos fluvials (Olèrdola-Riera de Sitges, Masies de Sant Miquel-Riera de La Bisbal), és a dir, de les vies de comunicació costa/interior (Asensio *et alii* 2001, 267).

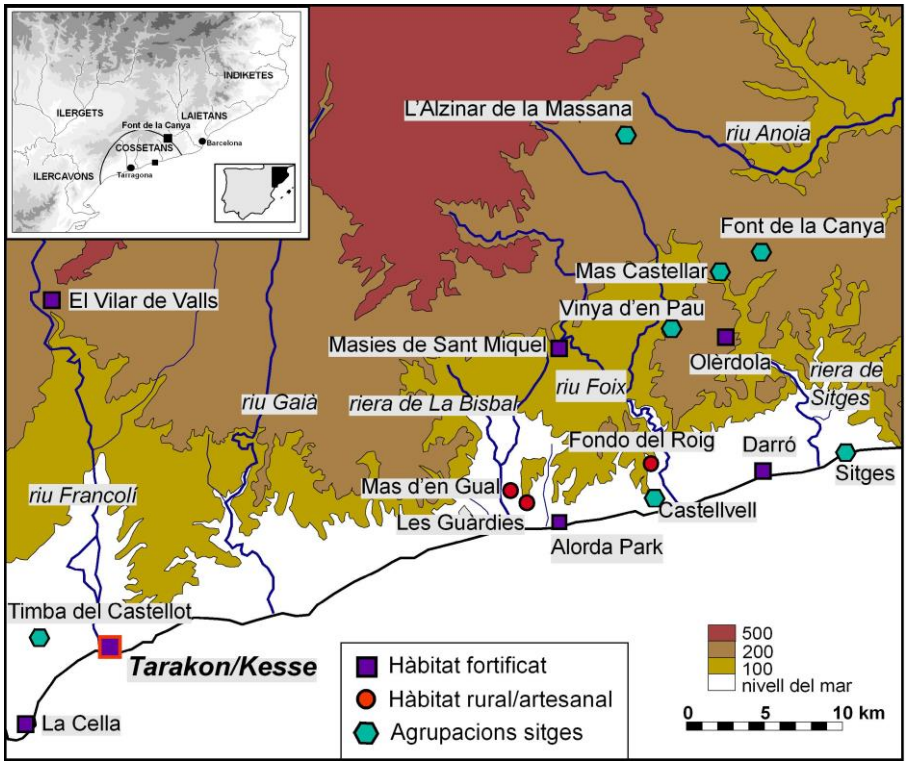

Figura Tarragona 5: Mapa de situació del nucli ibèric de Tarragona en el context dels principals assentaments contemporanis de la Cossetània ibèrica.

2.3.2.- Descripció dels conjunts ceràmics.

Les intervencions arqueològiques que en els darrers anys han proporcionat nivells i materials d'època ibèrica plena són moltes, però en molt pocs casos la documentació obtinguda reuneix les condicions per a un anàlisi de conjunts ceràmics com el que es proposa en aquest treball. La més antiga d'aquestes intervencions preventives, la dirigida per M.Berges l'any 1978 en el solar del c/ Caputxins 24, és una de les que es coneix una evidència més abundant i diversa de materials preromans, però la seva revisió ha posat de manifest que el gruix apareixen barrejats o integrats en contextos massa heterogenis (Asensio *et alii* 2000b), tal vegada producte d'un excavació no del tot meticulosa. Les intervencions posteriors, totes les efectuades entre els anys 80' i 90' no tenen aquesta problemàtica però presenten sistemàticament un handicap: les restes ibèriques anteriors al 175 aC apareixen sempre en la part inferior de seqüències estratigràfiques molt complexes, molt escapçades per tot arreu per construccions posteriors, sovint en el fons de sondejos ja d'inici d'extensió molt limitada. Per aquesta raó la multitud de nivells preromans ben aïllats rarament han proporcionat conjunts ceràmics amb volums significatius, en la major part dels casos són unitats estratigràfiques associades a poques desenes de fragments o individus ceràmics. La única excepció a aquest patró és la dels nivells i conjunts ceràmics que ha proporcionat la intervenció realitzada l'any 2005 en el solar del c/ Jaume I[1], per primera vegada amb un volums suficients per a un estudi d'aquesta naturalesa.

Els materials ceràmics d'aquesta intervenció han estat publicats de manera molt parcial, només una selecció centrada en les importacions més significatives (Díaz García 2007), mentre que la resta romanen inèdits. És per aquesta raó que no ha estat possible presentar unes làmines dels materials d'aquest conjunt ceràmic, davant la impossibilitat de fer-ho de manera completa, és a dir, amb una representació bàsica de totes les categories ceràmiques que el conformen, que és el criteri que ha regit en tots els casos on sí s'han presentat làmines de materials.

[1] Hem d'agrair al seu director, en Moisés Díaz García, la possibilitat d'accedir a tota la documentació d'aquesta intervenció, així com als companys de la seu de Tarragona de l'empresa Códex SCCL per les facilitats donades en la tasca de consulta i revisió dels materials d'aquesta intervenció.

2.3.2.1. La Fase 1B del nucli ibèric de Tarragona (450-375 aC).

2.3.2.1.1. Descripció dels contextos de procedència.

Es tracta d'una successió de potents nivells superposats que s'aboquen per tal de regularitzar un sector de fort pendent, just a la base del penya-segat a la part superior del qual s'estén el gruix del nucli urbà d'època ibèrica plena. Per una banda aquests estrats reomplen la roca i el vessant natural i per un altre s'adossen a un llarg mur de terrassa, necessari per a contenir aquesta abocaments de regularització del terreny, damunt dels quals seria possible bastir unes construccions i nivells de circulació que no s'han conservat (Díaz García 2007). Tots els estrats d'abocaments superposats identificats proporciones uns materials d'una cronologia molt homogènia, de les darreries del segle V aC, datació que lògicament correspon al moment de construcció i habilitació d'una àrea edificada en aquest sector del front marítim de l'enclavament protohistòric.

2.3.2.1.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

En total, de la fase 1B del nucli ibèric de Tarragona s'ha recuperat un conjunt ceràmic format per 6476 fragments ceràmics i 268 individus ponderats, repartits de la següent manera:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica Figures Roges	4	2	2	Crater campana Cílix peu alt indet.	1 base 1 base	
Atica vernís negre	65	19	19	Cílix peu alt, "Vicup" Cílix peu baix, "Castulo Cup" Cílix „dasse delicada" Cílix „one handle" Skyphos, variant antiga Bol petit, 816-824 *Lekanis* Llàntia Indet.	2 vores, 1 base 8 vores 1 vora 2 vores 1 vora 1 vora 1 vora 1 p.c., 1 vora 1 vora	
Total Vaixella Imp.	*69*	*21*	*21*			
Com. Pún. Eb.	54	12	12	Morter variant antiga Plat/bol Gerrot/gerra	6 vores, 9 bases 1 vora 2 bases	1 pintada
Com. Pún. CM.	10	2	2	Gerrot Gerra	1 vora 1 vora	
Com. Massaliota	10	5	5	Morter	5 vores	

Com. Altres/grec	6	3	3	Morter Plat v. horitzontal	2 vores, 1 base 1 vora	
Total Com. Imp.	*80*	*22*	*22*			
Àmf. Etrusca	3	1	1	Tipus vora Py 4	1 vora	
Àmf. Grega	14	3	3	Indet. Àtica „à la brosse"	2 vores, 2 pivots 1 cos	
Àmf. Pún. Eb.	200	6	6	T.1.3.2.3. o PE-13	6 vores, 1 pivot	
Amf. Pún. CM.	121	1	0			
Amf. Pún. C.E.	221	10	10	T.11.2.1.3. T.11.2.1.4. T.11.2.1.5. T.11.2.1.6.	2 vores 2 vores 1 vora 5 vores, 1 pivot	
Amf. Massal.	116	4	4	Tipus vora Py 1/2 Tipus vora Py 3 Tipus vora Py 4 Tipus vora Py 5	1 vora 1 vora 1 vora 1 vora	
Total àmf. Imp.	*675*	*25*	*24*			
Total Import.	**824**	**68**	**67**			
Àmfora ibèrica	125	51	51		51 vores; 1 pivot	
Com. Ib. Oxidada	241	99	99	Olla/tenalla llavi "coll de cigne" Olla/tenalla carenada Olla globular „lebes" Gerrot Safata fonda carenada Gerra enòcoa Gerra vora exvasada Gerreta Plat carenat v. exvasada Plat/bol v. vertical Plat/bol v. reentrant Tapadora Tapadora urna orelletes Indeterminat	33 vores 7 vores 2 vores 13 vores 3 vores 1 vora 7 vores 3 vores 5 vores 2 vores 1 p.c., 7 vores 10 vores, 1 pom 2 vores 3 vores	21 pintades 1 pintada 1 pintada 1 pintada 3 pintades 8 pintades
Informes Ib. Oxid.	4836					
C. Ib. Reduïda	74	10	10	Gerra enòcoa Gerra v. exvasada Gerreta Plat carenat v. exvasada	1 vora 3 vores 2 vores 4 vores	
C. Cuina Torn	125	17	17	Olla Tapadora	14 vores 3 vores, 2 poms	
C. a Mà	251	23	23	Olla Olla amb nansa Tapadora	14 vores 1 vora 8 vores, 1 pom	
Total prod. locals	**5652**	**200**	**200**			
Total	**6476**	**268**	**267**			

2.3.3.- Anàlisi estadística.

El nivell d'anàlisi destinat a mesurar el volum total de les ceràmiques importades mostra un índexs molt alts, tant en el comptatge d'individus, del 25,4 %, com en el comptatge de fragments, del 12,7 % del total (Gràfica Tarragona 1). Aquest darrer tret s'explica per l'abundància dels materials amfòrics d'importació, unes peces amb coeficients alts de fragmentació.

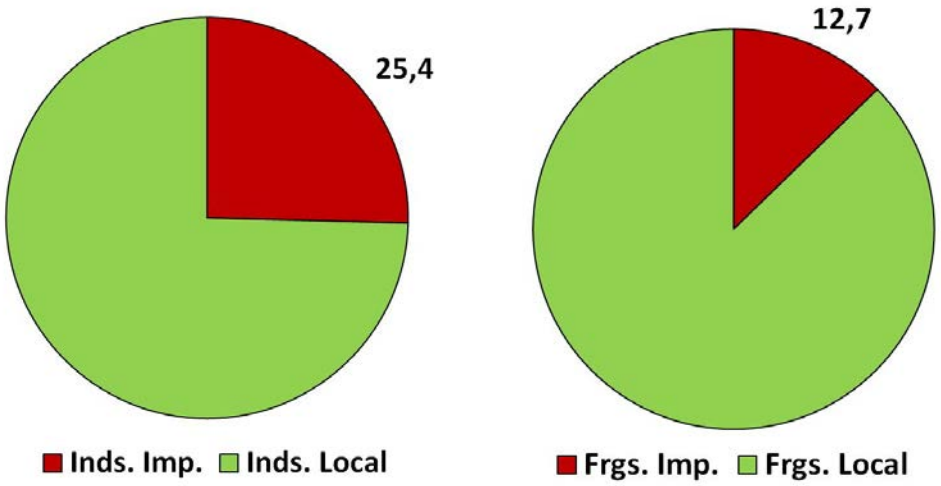

Gràfica Tarragona 1

Aquesta incidència s'observa en la gràfica que s'obté del nivell d'anàlisi relatiu a la composició interna del lot d'importacions ceràmiques. Les peces de vaixella són predominats però només amb el 39,7 % del total d'individus importats, de manera molt inusual a escassa distància dels envasos amfòrics, que representen un notable 36,8 % del total d'individus (Gràfica Tarragona 2). No menys infreqüent és l'altíssim índex de les ceràmiques de cuina importades, del 23,5 % del total d'individus d'importació, això sí composades exclusivament per exemplars de morters.

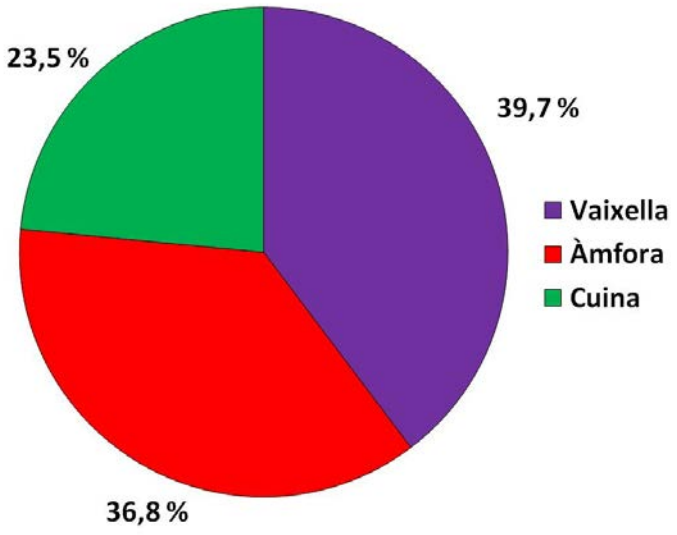

Gràfica Tarragona 2

Pel que fa a la composició interna de l'important lot d'àmfores importades, el primer que destaca és el fet, del tot insòlit, que la producció millor representada sigui la de les àmfores púniques del Cercle de l'Estret, amb un 32,8 % del total de fragments d'àmfores importades (Gràfica Tarragona 3). A diferència del que s'ha observat en molts altres casos, en aquest conjunt de Tarragona no hi ha dubte de què no es tracta de material intrusiu, atès que totes les formes documentades d'aquesta producció corresponen a exemplars de la sèrie T.11.0.0.0. de J.Ramon, la que té un cronologia de producció totalment coincident amb l'abast temporal de la fase 1B. A poca distància apareixen les àmfores púniques ebusitanes, amb el 29,6 % del total de fragments i en tercer lloc les àmfores púniques del Mediterrani central, amb el 17,9 % del total de fragments. Per la seva banda, les àmfores gregues mostren una representació en cap cas residual, gràcies al 17,2 % del total de fragments de les àmfores massaliotes, a més del 2,1 % de fragments d'àmfores gregues d'altres procedències (uns pocs corintis, la majoria d'origen imprecís). Sí que és testimonial, tot i que remarcable per la seva raresa, la presència d'àmfores etrusques, amb només el 0,4 % del total de fragments d'àmfores d'importació.

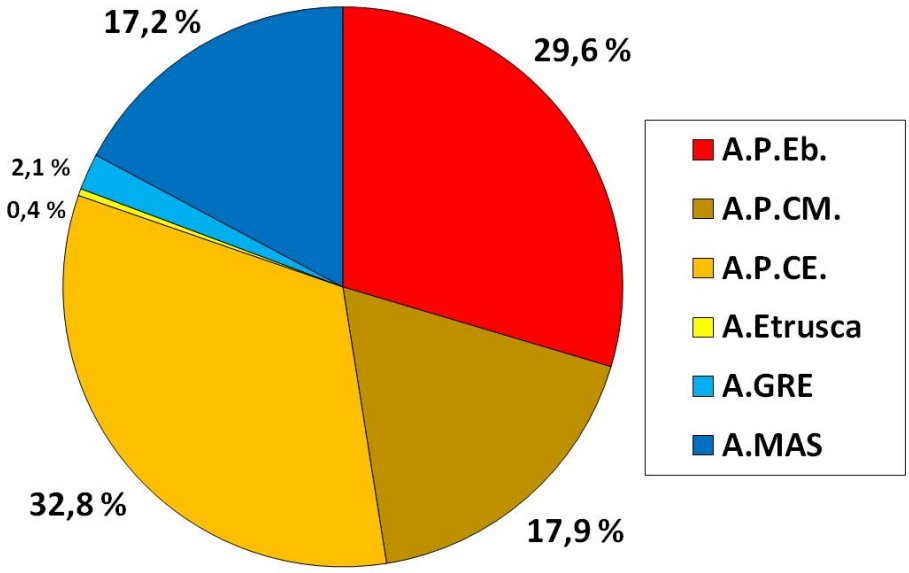

Gràfica Tarragona 3

El grup de la vaixella fina importada no requereix cap gràfica donat que, com passa sempre en els contextos d'aquesta cronologia, el 100% de les peces envernissades pertanyen a una mateixa producció, la de les ceràmiques àtiques, de les quals una desena part dels individus són peces figurades. Molt més variada és la composició

interna de les peces de cuina d'importació, on els morters púnics ebusitans representen el 56,3% del total d'individus de cuina importats, al costat del 31,3 % del total d'individus de morters massaliotes i el restant 12,4 % d'individus de producció grega indeterminada (Gràfica Tarragona 4).

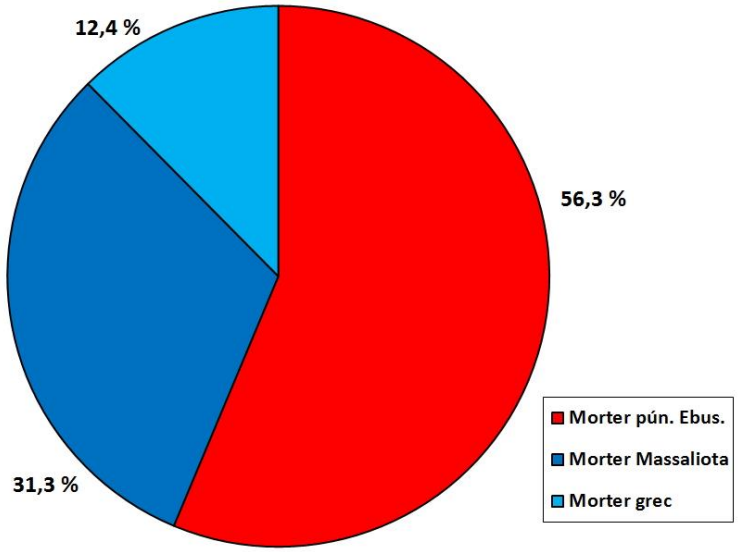

Gràfica Tarragona 4

En relació a la composició dels materials de producció local, l'aproximació realitzada a partir de les categories 'tecnològiques' reflecteix un predomini absolut de les ceràmiques oxidades a torn, que representen just les tres quartes parts del total d'individus de producció local (Gràfica Tarragona 5). Les ceràmiques de cocció reduïda tenen una presència molt feble, del 5 % del total d'individus, metre que el 20% restant està repartit de manera força equilibrada entre les dues categories de ceràmiques grolleres, les fetes a mà (11,5%) seguides de les fetes a torn (8,5%).

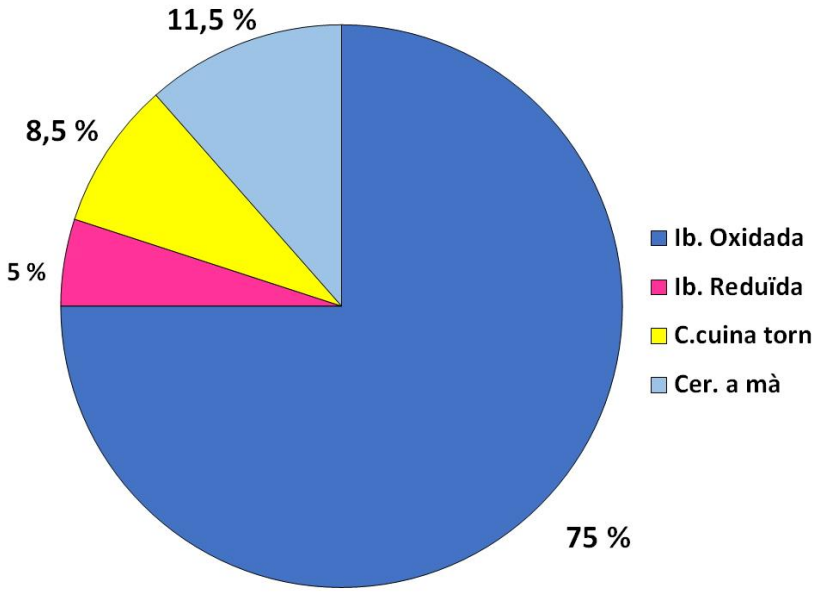

Gràfica Tarragona 5

En l'aproximació feta a partir de criteris funcionals la distribució de les ceràmiques de producció local entre els diferents grups es mostra molt més equilibrada (Gràfica Tarragona 6). De fet, tots quatre grups considerats tenen una representació dels volts del 25% del total d'individus de producció local, amb una distància màxima entre ells de 10 punts percentuals, la que existeix entre el 20,3% de les ceràmiques de cuina i el 30,4 % de les peces de magatzem i reserva.

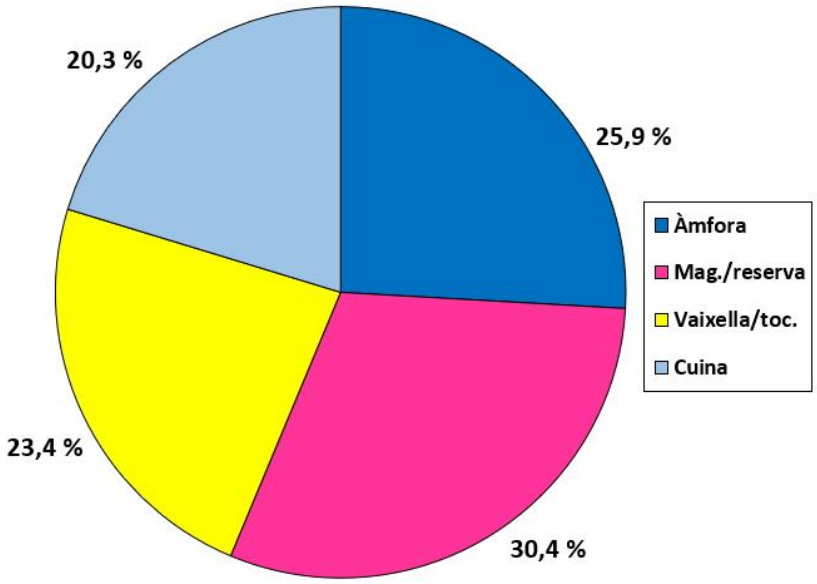

Gràfica Tarragona 6

L'afegit dels individus de ceràmiques importades no fa més que augmentar aquest efecte, ja que la distància màxima es redueix. Ara és la que existeix entre les peces de cuina, amb el 21,1 % del total d'individus, i les de peces de transport, amb el 28,7 % del total d'individus (Gràfica Tarragona 7). Aquestes darreres passen a ser el grup millor representat, gràcies a l'impacte de l'alta quantitat d'àmfores importades.

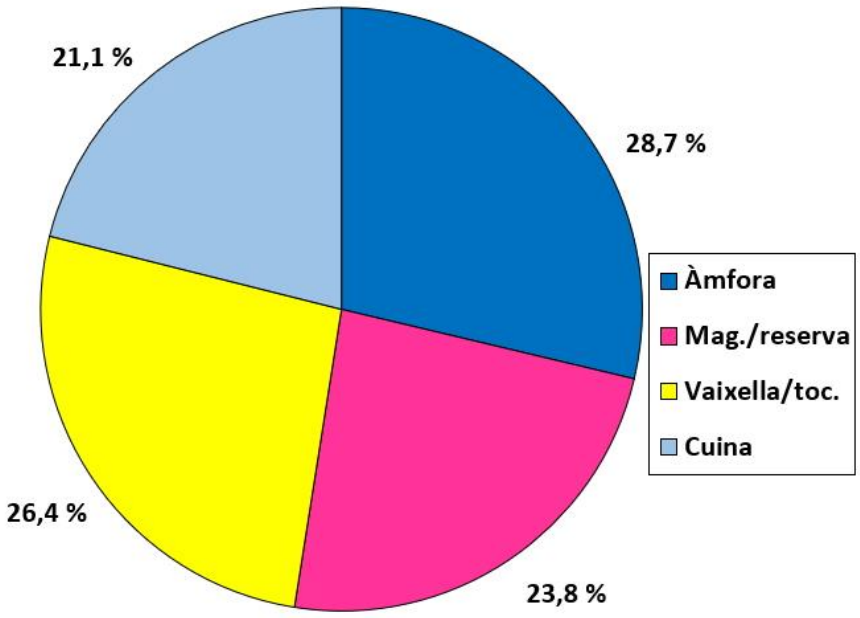

Gràfica Tarragona 7

2.4.- TURÓ FONT DE LA CANYA (Avinyonet del Penedès, Alt Penedès, Barcelona).

2.4.1.- Descripció del jaciment.

La localització de restes arqueològiques en el Turó de la Font de la Canya (Avinyonet del Penedès, Alt Penedès, Barcelona) es produeix per atzar, quan l'any 1997 el cim d'aquesta elevació és completament rebaixat i anivellat per tal d'obtenir una superfície planera que permeti la verema mecanitzada de nous camps de vinyes, actualment el conreu més important en aquestes comarques penedesenques. Una primera intervenció preventiva, l'any 1998, posa de manifest la importància de les restes, fet que afavoreix l'inici d'excavacions programades, integrades en el projecte de recerca sobre "Economia, producció agrícola i la seva comercialització a la Cossetània durant l'Edat del Ferro (s. VII-I aC.)" de la Universitat de Barcelona, dirigit pel Dr. Joan Sanmartí Grego. Els treballs encara estan actualment en curs i la informació obtinguda fins a la campanya de l'any 2015 és el que hem utilitzat en el desenvolupament d'aquest treball (Asensio, Cela i Morer 2005; Asensio *et alii* 2006; López Reyes *et alii* 2015).

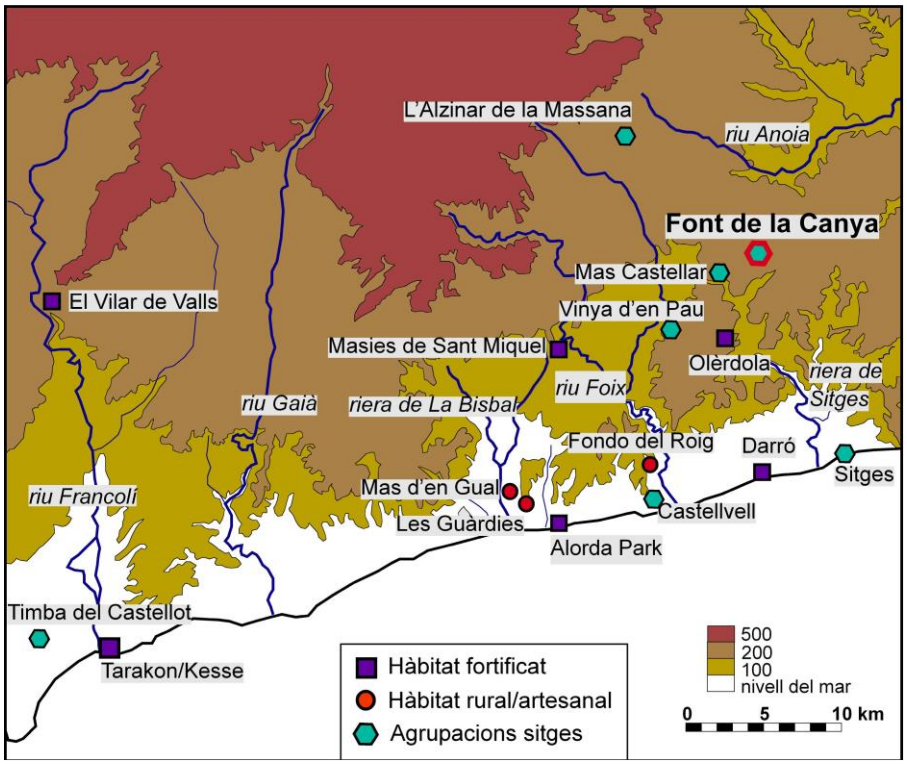

Figura tfc1: Mapa de situació del jaciment del Turó de la Font de la Canya i d'altres jaciments de la Cossetània ibèrica.

El jaciment del Turó de la Font de la Canya es troba situat a la banda més septentrional de la comarca de l'Alt Penedès (Figura tfc1), prop del punt on comencen les Muntanyes

d'Ordal, les que, juntament amb el Massís del Garraf, conformen la barrera física que separa les planes penedesenques de la vall del riu Llobregat. De fet, a pocs centenars de metres de l'indret hi passa la carretera N-340, la mateixa que travessa l'esmentat massís de l'Ordal i enllaça Vilafranca i el Baix Penedès amb el Baix Llobregat i Barcelona. Tanmateix, els cursos d'aigua del terme d'Avinyonet del Penedès drenen preferentment cap a l'interior, cap al riu Anoia, afluent del Llobregat. Mirant cap al sud el jaciment es situa a només 3,5 km. de la petita serra d'Olèrdola (perfectament visible des del Turó de la Font), la darrera estribació de la serralada litoral i un punt des d'on arrenca el camí que porta a Vilanova i la Geltrú, és a dir, a la costa. En definitiva el nucli protohistòric s'ubica en les planes interiors penedesenques, en un punt des del qual s'hi accedeix fàcilment tant els camins vers la costa com als corredors que condueixen cap a la Vall del Llobregat.

L'assentament protohistòric s'estén per la part més elevada d'una de les moltes elevacions suaus de la zona, perfectament delimitat per unes vessants als peus de les quals discorren dos cursos d'aigua menors, concretament, el torrent de la Font de la Canya i el torrent de La Granja, dues bifurcacions del torrent d'Avinyó que conflueixen precisament a l'extrem oest d'aquest pujolet (Figura tfc2). A les rodalies de l'indret no existeixen d'altres elevacions gaire més destacades, raó per la qual el control visual de les planes, rases i turons circumdants és considerable.

Figura tfc2: Vistes aèries de l'emplaçament del nucli del Turó de la Font de la Canya.

El cim del Turó de la Font de la Canya té una forma allargassada i més aviat estreta, amb una superfície aproximada d'uns 8000 m2 (Figura tfc3). Recentment aquesta cota superior del turó ha patit un rebaix d'entre 1 o 2 metres respecte de la cota original. Això ha provocat un escapçament generalitzat de les estructures arqueològiques, especialment evident en el cas de les sitges, que han perdut una mitjana aproximada superior al 50 % (unes més i altres menys, segons la seva ubicació i la seva fondària

original). També les estructures d'hàbitat s'han vist greument afectades per aquestes remocions recents, però segurament s'han conservat gràcies al fet de localitzar-se en els dos extrems del turó, on sembla que els rebaixos haurien estat menys intensos.

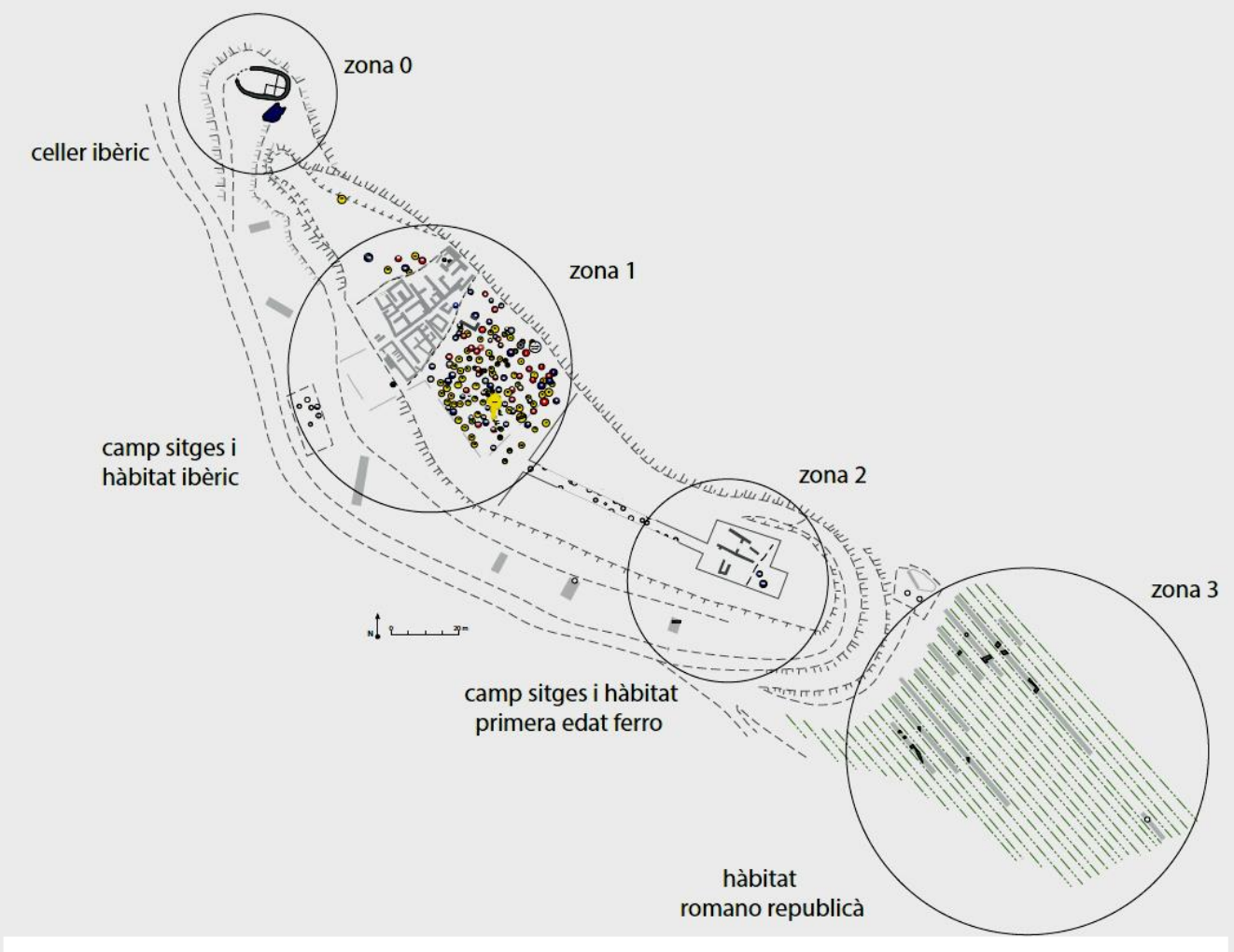

Figura tfc3: Planta general del jaciment del Turó de la Font de la Canya.

Les estructures construïdes només ocupen una part reduïda del cim del turó i semblen configurar dos blocs compactes d'edificis que, a sobre, en cap moment van arribar a funcionar junts. En tots dos casos s'ha detectat una circumstància ben peculiar: les dues zones edificades ocupen una estreta franja de terreny, orientada de nord a sud, que coincideix amb el traçat de sengles retalls de grans dimensions que travessen el cim del turó de manera longitudinal. Es tracta de dues grans rases, d'uns 20 metres d'amplada per 2 metres de fondària (conservada), que és ara per ara impossible discernir si són naturals (una mena d'aixaragalls) o antròpics (una mena de fossars o retalls per a l'extracció d'argiles). El fer segur és que en tots dos casos els edificis es fonamenten sobre potents nivells que s'aboquen per reomplir aquests retalls preexistents (Figura

tfc4). Igualment els dos blocs constructius en cap moment depassen significativament els límits de l'àrea que ocupaven els respectius retalls.

Figura tfc4: Foto de detall de la potencia del reompliment dels retalls damunt dels quals es fonamenten les estructures d'hàbitat.

El sector d'hàbitat de la banda oriental del turó (Zona 2) és el pitjor conegut donat que ha estat localitzat molt recentment, en la campanya del 2103. A hores d'ara tant sols s'ha destapat una àrea de 150 m2, on han aparegut un mínim de tres àmbits ben definits, separats per un passadís o carrer. Un sondeig practicat en un dels recintes ha corroborat que ha estat construït damunt un estrat de rebliment del retall preexistent, un abocament que es data en un clar context de primera edat del ferro, dins del segle VII aC. Aquest és el moment de construcció i ús d'un àmbit de caràcter domèstic, tal com evidencia la documentació en el paviment d'una llar de foc, a més d'un parell de forats de pal (Figura tfc5). La casa continuaria ocupada durant el període ibèric antic, essent en un moment indeterminat del final d'aquest període, tal vegada als volts del 500 aC, que tot aquest sector resta definitivament amortitzat.

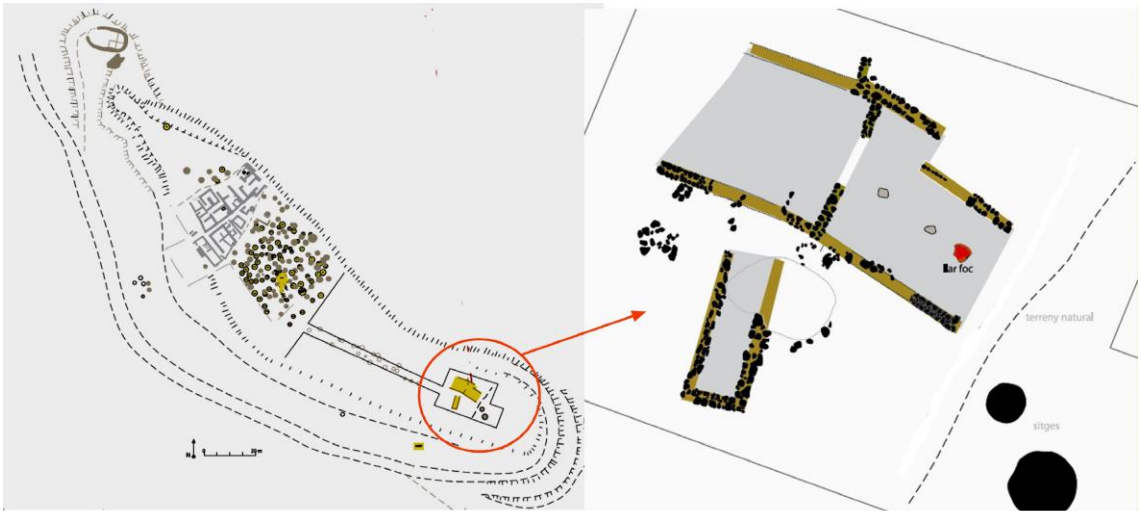

Figura tfc5: Planta de les estructures d'hàbitat antigues, de la Zona 2.

Per contra la zona residencial de la banda occidental del turó ha estat excavada en tota la seva extensió, que no supera els 1000 m2 de superfície. Es tracta d'un conjunt d'edificis

que una altra vegada s'ha habilitat a partir del rebliment intencional d'una gran rasa preexistent. En aquest cas ha estat possible constatar que la rasa era oberta i buida almenys durant la primera edat del ferro, ja que en el fons de la mateixa s'ha documentat la boca de dues sitges d'aquesta fase, la que correspon a l'ocupació més antiga en el Turó de la Font de la Canya. Això mostra una diferència en relació al que passa amb la rasa del costat oriental del turó que, com dèiem, en aquesta fase s'amortitza per habilitar unes construccions residencials. La rasa occidental comença a reomplir-se en el període ibèric antic i serà a principis del període ibèric ple quan es produiria l'abocament de sediments damunt del qual es fonamenten les estructures constructives. Així és durant els segles IV i III que existeix en aquesta zona un grup d'edificis que constitueixen l'espai habitat de l'indret fins a un episodi d'abandonament generalitzat que es produeix entorn el 200 aC. (Figura tfc6).

Figura tfc6: Fotos de diferents sectors de la zona de l'hàbitat modern i de detall dels nivells d'enderroc d'entorn 200 aC.

Es tracta d'un conjunt construït compacte, d'entrada mancat d'estructures defensives de cap mena. Es defineixen amb claredat dues bateries afrontades d'edificis orientades nord-sud, a banda i banda d'un carrer molt estret (Carrer 1), de menys d'un metre d'amplada. En l'estat actual dels treballs (any 2016) s'ha arribat a excavar la gran majoria dels recintes destapats fins a la cota del paviment més modern, aquells que apareixen coberts per un nivell d'amortització del 200 aC. En els recintes que l'excavació ha anat més enllà, han aparegut murs i paviments anteriors (Figura tfc4), que es daten dins de ple segle III, fet que demostraria que en el segle IV aC arrenca aquest segon sector d'habitat que, amb reformes, es manté fins el seu abandonament definitiu a finals del segle III aC.

A partir d'aquí, no és gens diàfana la identificació de les diferents unitats constructives, en part a causa del notable nivell d'arrasament que presenta aquest sector[1]. L'anàlisi de la planta millor documentada (la del 200 aC) permet una primera interpretació, que és la de contemplar l'existència d'un grapat d'edificis/unitats domèstiques diferents (Figura tfc7). D'entrada semblarien prou evidents dues de grans dimensions a la banda oest del Carrer 1: una conformada per una agrupació de 6 àmbits (recintes 2, 3, 10a, 10b, 5 i 13) articulats per un passadís en forma de L (Carrer 5), que disposaria d'uns 120 m2 de solar, i un segon edifici annex format per tres recintes (12, 14 i 15), en aquest cas d'un mínim de 65 m2 de superfície conservada (el límit oest podria haver-se perdut i estendre's fins a l'alçada de les parets de tanca per aquesta banda del recinte 10 de la casa anterior). La resta d'aquesta bateria occidental podria definir una tercera edificació, de dimensions similars a l'anterior (de la qual tant sols s'ha excavat el recinte 6). En definitiva a la banda oest del Carrer 1 podrien identificar-se una successió de tres unitats constructives complexes, de dimensions que voregen els 100 m2 de superfície.

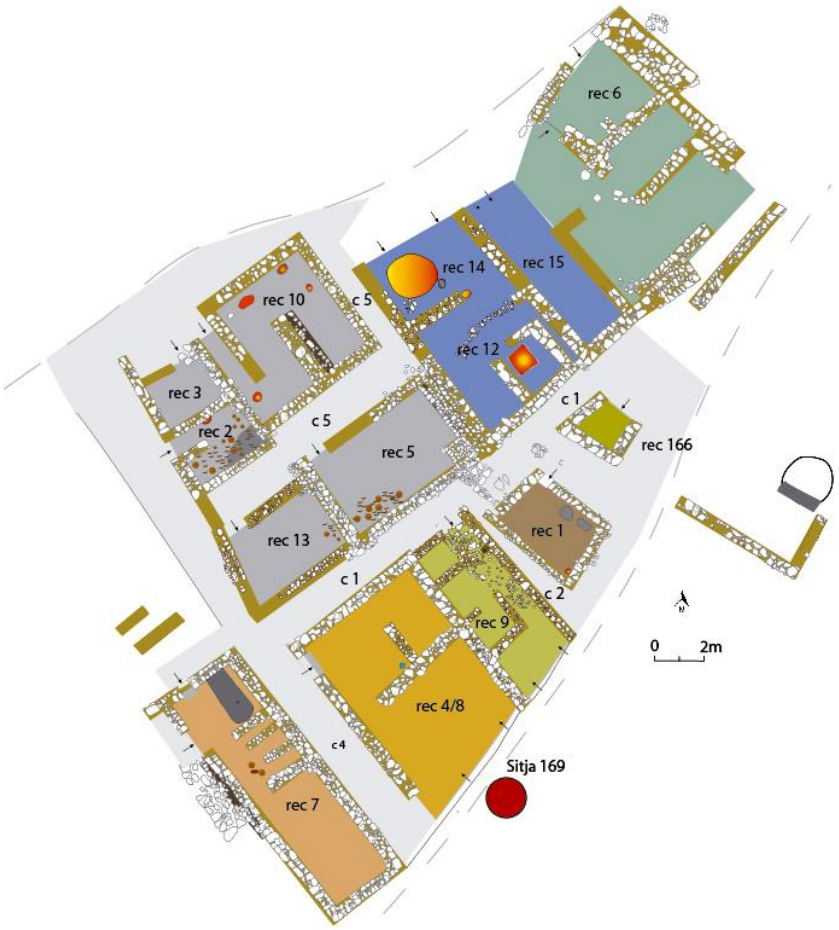

Figura tfc7: Planta de les estructures d'hàbitat recents, de la Zona 1.

[1] Com evidencia el fet que en alguns punts d'aquesta zona oest d'hàbitat els paviments més moderns apareixien just en extreure els nivells superficials.

Aquest fet contrasta amb el que sembla donar-se a l'altra banda del carrer on semblen definir-se edificis de solars rectangulars de dimensions força més modestes. N'hi hauria almenys tres: l'edifici 7 (33 m2), l'edifici 4/8 (50 m2) i l'edifici 9 (26 m2), a més d'un parell espais encara més petits, tal vegada recambrons exteriors de funcionalitat incerta (recintes 1 i 166) (Figura tfc7).

Dit això, si bé la ubicació dels murs mestres i les portes fa versemblant la definició d'aquests sis edificis o unitats constructives, l'anàlisi dels agençaments interns, especialment de les llars de foc, no facilita la seva interpretació com a unitats domèstiques inequívocament individualitzades. De fet, en tot el conjunt arquitectònic, en el conjunt de paviments coetanis només s'ha documentat una estructura que presenta les característiques habituals de les llars de foc construïdes de caràcter domèstic, la que s'ubica en el recinte 12[2] (Figura tfc8B). A partir d'aquesta dada objectiva es podria interpretar que els sis edificis no corresponen a sis cases diferents sinó que tot el conjunt constructiu conforma una única unitat residencial. Una casa de grans dimensions i complexitat que tindria un cos central, la bateria de solar rectangular a la banda oest del Carrer 1 (d'uns 320 m2 de superfície), i una sèrie d'edificis annexos, no estrictament domèstics, a l'altra banda del carrer.

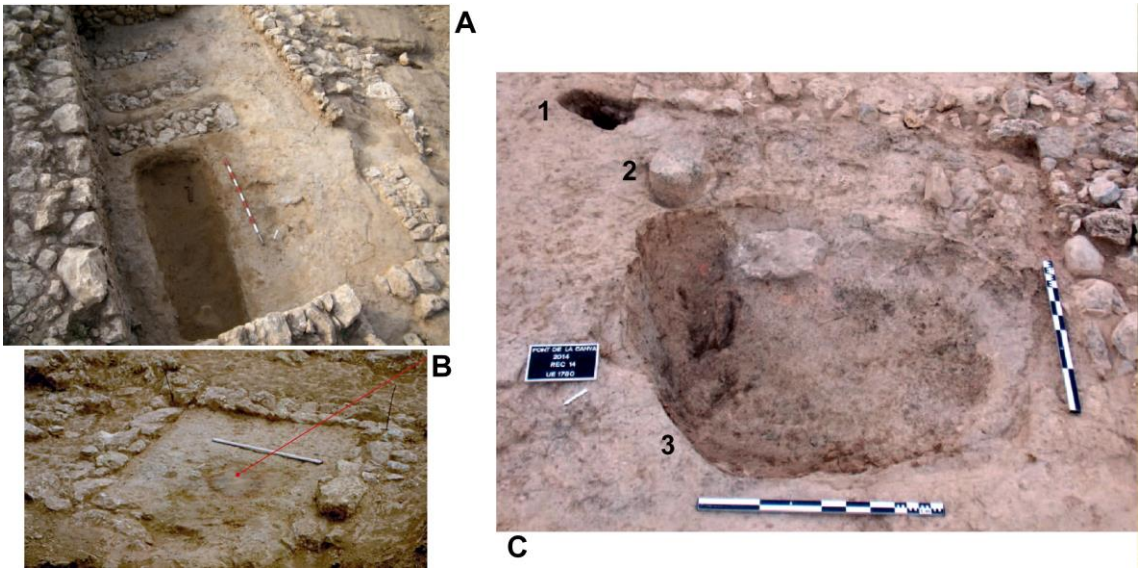

Figura tfc8: A) Fossa del recinte 7; B) Llar de foc del Recinte 12; C) Estructures de treball metal·lúrgic del Recinte 14: forn de reducció (3), possible enclusa (2) i fornet de forja (1).

El que és indiscutible és la diversitat de funcions i usos que presenten els diferents sectors de tot el conjunt arquitectònic: es poden identificar espais de magatzem (concentracions d'àmfores i altres vasos ceràmics, „in situ", en els recintes 2 i 5;

[2] Hi ha altres estructures de combustió però o són de clar tipus metal·lúrgic (com les del Recinte 14) o són fogars puntuals, no construïts, tal vegada ocasionals (com els del Recinte 10).

successió de petits recambrons, tal vegada per al dipòsit obert de productes agrícoles, en el recinte 9), un espai de taller metal·lúrgic (un forn de reducció i un altre de forja, per al treball del ferro, en el recinte 14) (Figura tfc8C) i altres zones de treball, de naturalesa diversa incerta (cubeta de grans dimensions en el recinte 7, agrupació de focs ocasionals en el recinte 10) (Figura tfc8A). També cal destacar, finalment, la presència d'elements de tipus ritual, com ara un parell d'exemplars de timiateris recuperats entre els materials del Recinte 2 o l'enterrament sota el paviment del recinte 4 del cap i les potes davanteres d'un ovicàprid (Figura tfc9A). En darrer terme hi podríem incloure el dipòsit intencional realitzat a l'interior de la sitja 169, a tocar del mur de façana oriental del conjunt arquitectònic. S'hi ha recuperat un conjunt de materials abocats sencers, de clar caràcter votiu, entre els quals destaquen un altre peveter i una figura de terracota tipus „tanagra", junt a un lot de vasets de fireta o miniatura i alguns objectes de ferro com ara un ast i un excepcional estrígil (Figura tfc9B).

Figura tfc9: A) Enterrament d'ovicàprid del Recinte 4; B) Objectes del dipòsit de la sitja 169: timiateri púnic ebusità (1), tanagra de procedència indeterminada (2), ast de ferro (3) i estrígil de ferro (4).

A banda dels dos sectors d'hàbitat descrits, les construccions existents es completen amb una estructura aïllada localitzada a mitja vessant de la punta occidental del turó, en un replà que se situa a una alçada intermèdia entre el torrent de la Font de la Canya i el cim del turó. Es tracta d'una edificació formada per un únic àmbit de planta absidal de grans dimensions (14 metres de llargada per 7 metres d'amplada, és a dir, amb gairebé 100 m2 de superfície interna) que està encaixat en el vessant del turó, de manera que la seva base apareix a més de 2 metres de fondària (Figura tfc10). Tant sols s'ha excavat una part limitada del sediment que reomple l'edifici, amb un sondeig que ha permès precisar la data del seu abandonament als volts del 250 aC, sense que res es pugui dir del moment de la seva construcció. L'excavació mostra que les restes conservades de

l'edifici corresponen a la part semisoterrada d'una construcció que podria disposar (o no) de plantes superiors, i que es pot interpretar com un espai de magatzem en ambient confinat[3].

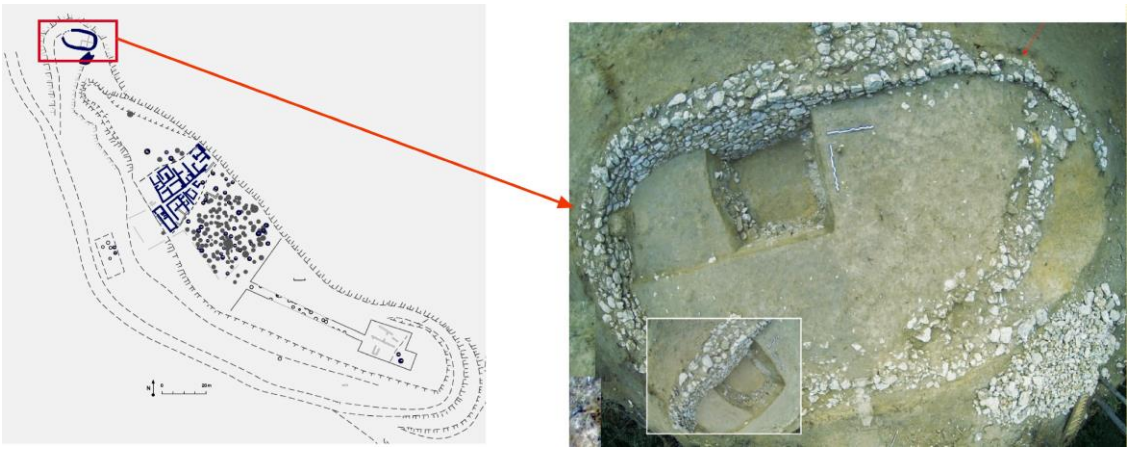

Figura tfc10: Edifici absidal semisoterrat (Zona 0), possible espai de magatzem.

No hi ha dubte, però, que el component principal no són els espais construïts sinó l'elevada i densa concentració d'estructures tipus sitja, que ocupen una proporció molt superior de l'extensió de l'assentament. En efecte, dels 8000 m2 de superfície del cim del turó aproximadament només vora 2000 m2 estan ocupats per construccions (d'èpoques diferents, per altra banda). Una recent intervenció de delimitació ha permès constatar que les sitges s'estenen també per tota la cara sud del jaciment, on hi ha la menys abrupte de les seves vessants, arribant fins a la base del turó, gairebé a tocar del torrent de la Font de la Canya. Això eixampla l'extensió màxima de les restes d'època pre-romana fins a unes dimensions una mica superiors a una hectàrea, de manera que el terreny destinat només a sitges representaria el 80 % de la superfície ocupada. Actualment s'han excavat un total de 156 sitges, la gran majoria (146) localitzades en un sector central del cim del turó obert en tota la seva extensió (Zona 1), a l'est de l'hàbitat més modern (Figura tfc11). Aquesta àrea destapada de sitges té 1600 m2 de superfície, de manera que es pot fer una estimació teòrica del total de sitges existents, que podrien arribar a ser unes 750 unitats (5 vegades més, fins arribar als volts de 8000 m2 de l'espai total lliure de construccions).

[3] La tipologia i la modalitat constructiva de l'estructura podria fer pensar en un dipòsit d'aigua de grans dimensions tipus bassa o cisterna, de les que certament n'hi torbaríem de similars en diversos poblats ibèrics de la zona catalana, especialment a les Terres de Ponent (veure els casos dels Estinclells, Pleta de Belianes o Vilars d'Arbeca). Però la seva ubicació lluny del sector residencial i, sobretot, prop de la base del turó i a tocar d'un curs d'aigua (el torrent de la Font de la Canya) sembla descartar totalment aquesta atribució funcional, ja que en aquest punt no tindria cap mena de sentit una instal·lació d'aquestes característiques.

Dit això, cal tenir en compte una dada cabdal: les sitges abasten un arc cronològic molt ample, entre els segles VII i II aC. De fet, aquesta composició bàsica de l'assentament, un extens camp de sitges associat a un petit sector d'hàbitat no fortificat, és el que el caracteritza des del primer moment, des d'un horitzó pre-ibèric de primera edat del ferro i és el que es manté, sense canvis significatius, fins a un moment de transformació radical que té lloc als volts del 200 aC. Així, el nombre més elevat de sitges documentat (76) correspon a estructures amortitzades en el segle VII aC, associades a conjunts ceràmics formats per ceràmiques a mà com a única categoria de producció local, junt a un lot notable d'importacions, del 6 % del total d'individus ceràmics, configurat de manera gairebé exclusiva per materials fenicis occidentals, majoritàriament envasos amfòrics (Asensio 2005, 561). Es tracta de sitges de forma troncocònica de parets rectes (segons la tipologia de Alonso 1999) de dimensions relativament modestes, amb fondàries conservades que presenten una mitjana de 40 cm, el que permet estimar una fondària originària dels volts d'un metre (Figura tfc12). Utilitzant la fórmula de càlcul de capacitats proposada per Alonso, a partir de la part conservada de les sitges de primera edat del ferro s'obté una capacitat mitjana d'entre 900 i 1000 litres; donat entorn el 60% de l'estructura originària està arrasat, la capacitat mitjana es podria situar entre els 2100/2200 litres.

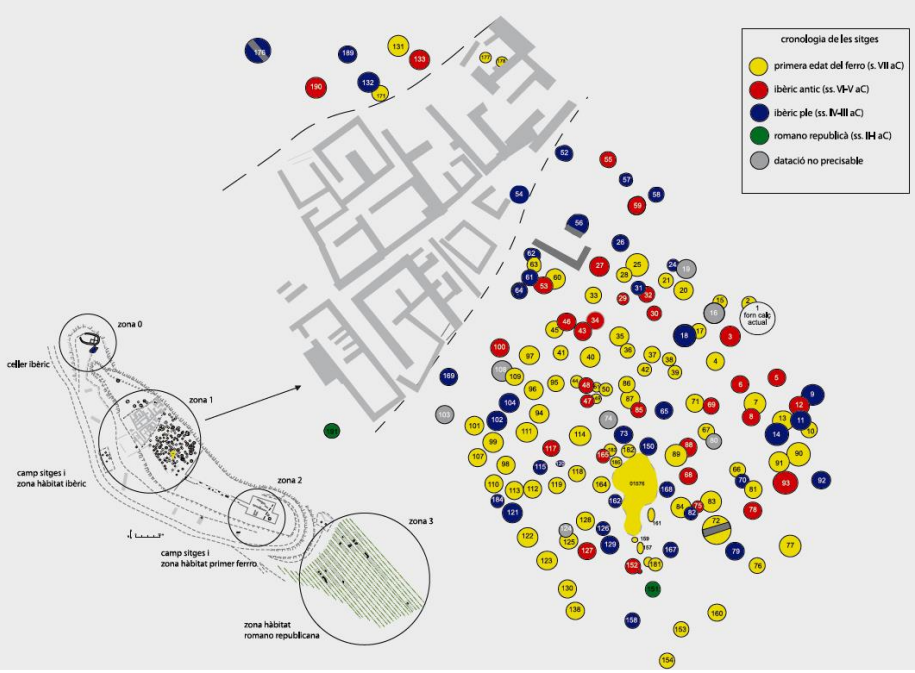

Figura tfc11: Planta del sector amb sitges de la Zona 1 excavat en extensió, amb indicació de la cronologia de les diferents sitges.

La quantitat de sitges amortitzades en cronologies del període ibèric antic (Fases 1A 1B) és força inferior, tant sols 33 exemplars. Cal dir, però, que es tracta de dipòsits de

tipologia diferent, ara de parets bombades, i molt més grans que els de la fase precedent. En aquest cas la capacitat mínima de la part conservada se situa en una mitjana de 2700 litres. Atenent que en aquestes sitges la part perduda és forma menor, de vora un terç de l'estructura originària, la capacitat originària es podria estimar entorn el 3600 litres. Aquesta tendència s'accentua en el període ibèric ple, donat que les 38 sitges amortitzades en els segles IV i III aC (Fases 2, 3A i 3B) són per norma general les més grans del jaciment. La capacitat conservada és en aquest cas d'uns 5000 litres de mitjana; afegint-hi el terç sistemàticament perdut de l'estructura originària, la capacitat arribaria vora els 6600 litres. Amb aquestes dades el primer que cal assenyalar és que les 38 sitges documentades del període ibèric ple tenen en conjunt una capacitat d'emmagatzematge (250.800 litres) molt superior a les 76 estructures de la primera edat del ferro (163.400 litres). Es tracta d'una tendència a l'augment progressiu del volum de les sitges que posaria de manifest una capacitat creixent de producció i acumulació d'excedents cerealístics (Figura tfc12).

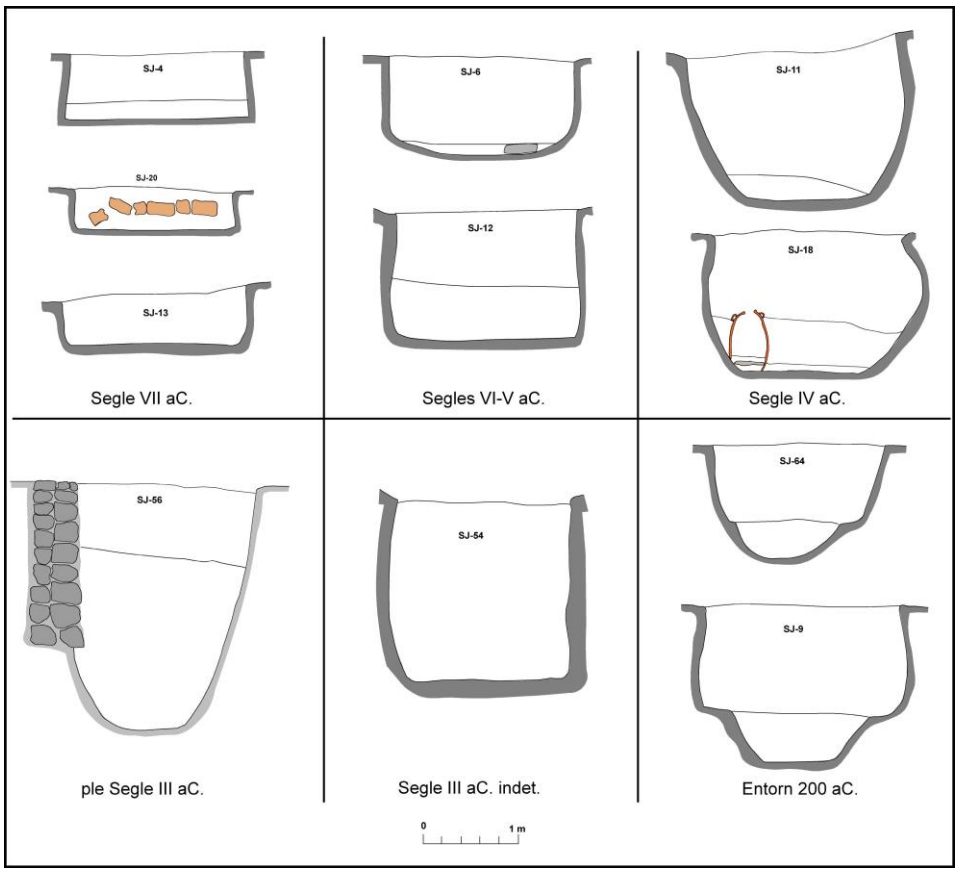

Figura tfc12: Seccions de sitges dels diferents períodes del jaciment.

Dit això, la comprensió de la naturalesa precisa d'un assentament d'aquestes característiques, on el camp de sitges tindria un paper central, exigeix en primera

instància avaluar quin era el volum real d'excedent acumulat en cada moment. Per resoldre aquesta qüestió la dada més rellevant és determinar quantes de les sitges haurien estat en funcionament de forma contemporània. Aquesta determinació depèn d'una variable essencial com és la del temps que podria estar en ús una estructura subterrània tipus sitja. I aquest és un subjecte molt problemàtic, en cap cas resolt de manera categòrica, tal com es constata en un dels pocs treballs sobre l'ús de sitges que combina informació de disciplines diverses com l'arqueologia experimental, l'etnografia o l'agronomia (Miret 2005). En aquest estudi s'assenyala que en estructures excavades en els subsòls més consistents és del tot plausible mantenir en ús sitges durant períodes superiors als 50 anys: "supera la vida d'una persona i molt sovint la sobrepassen amplament" (Miret 2005, 328). Per contra en sitges excavades en contextos geològics més inestables, d'argiles i margues, hi ha un consens en plantejar durades relativament curtes, d'uns 10 anys, tot i que es reconeix que fins i tot en aquests casos "no hi ha encara un cos d'experiències que permeti precisar millor aquest punt" (Miret 2005, 328).

Figura tfc13: Detall de les concentracions de sitges, tallant-se unes a altres, i del terreny natural on estan excavades.

A partir d'aquests paràmetres es podria desenvolupar un exercici d'estimació del volum real de reserves durant la fase 3B del Turó de la Font de la Canya, escollida perquè és aquella de la que coneixem millor el sector d'hàbitat. En el sector destapat de la zona 1 hi ha 15 sitges amb nivells d'amortització datats d'entorn el 200 aC., de manera que en l'àrea màxima del turó destinat a sitges podrien arribar a existir fins a 75 estructures d'aquesta fase. Si utilitzem l'extensió màxima d'aquest període (d'uns 50 anys, del 225 al 175 aC) i, donat que el subsòl del turó de la Font de la Canya és argilós (Figura tfc13), el dividim per l'estimació més baixa sobre la vida d'una sitja (10 anys), obtenim

un màxim d'unes 15 sitges funcionant de manera contemporània. Això representa un potencial volum d'emmagatzematge de gairebé 100.000 litres de cereal (a una mitjana de 6600 litres per sitja d'aquest període). En el cas del blat, amb un pes específic de 770 kg/m3, això representa 77.000 kg d'aquest cereal acumulat en un mateix moment. Tot seguit aquesta xifra s'ha de ponderar en el context de les necessitats de consum/reserva dels habitants del nucli. En aquest punt és cabdal la documentació del sector d'hàbitat d'aquesta fase, excavat en tota la seva extensió, que, com hem comentat abans, estaria format per un màxim de sis unitats domèstiques diferents, fet que representa una població al voltant de la trentena de persones. A partir de valors ja considerats en càlculs d'aquesta mena (veure Sanmartí Grego 1993, 93), com el de 230 kg de cereal consumits anualment per individu en època antiga, s'obté que uns 7000 kg de cereal serien suficients que cobrir les necessitats bàsiques dels residents del Turó de la Font de la Canya durant un any.

Aquesta xifra és inferior al 10% del volum total potencialment acumulat en un mateix moment, fet que apunta a la verificació de la hipòtesi que el gruix del cereal emmagatzemat en el Turó de la Font de la Canya tindria un caràcter essencialment estratègic, depassant de molt les necessitats de consum o reserva subsistencial de la seva població permanent. I això sense tenir en compte que les dades resultants podrien ser molt més contundents si modifiquem algun dels valors utilitzats. Per exemple l'abast cronològic de la fase 3B podria ser força més restringit, per sota dels 40 anys (218-180 aC). Si ens decantem per l'opció, abans plantejada, que el conjunt arquitectònic de la zona 1 correspon a una única residència complexa amb edificis annexos, el nombre total d'habitants permanents es reduiria sensiblement (un únic grup familiar d'estatus elevat, al que de manera versemblant caldria afegir persones dependents al seu servei). I finalment el factor que considerem més transcendent, el de la durada de les sitges, entenem que perfectament podria modificar-se a l'alça. En aquest sentit, hi ha evidència interessant provinent de dos jaciments contemporanis i no gaire llunyans, dels nuclis rurals de Les Guàrdies (El Vendrell, Baix Penedès) (Morer i Rigo 1999) i de Rabassats (Nulles, Alt Camp) (Belarte, Canela i Morer 2015), on s'han localitzats casos de sitges conservades íntegres, amb la tapadora de pedra encara „in situ" segellant la boca, en uns contextos geològics que alternen vetes de roca i capes argiloses. A més entenem que la tendència lògica seria la de mantenir en ús les estructures el màxim de temps possible, fet que ens permet plantejar que, si no totes, bona part de les 75 sitges estimades per la fase 3B podrien haver estat en funcionament al llarg d'aquest període.

Tota aquesta sèrie de raonaments ens serveixen per defensar que ens trobem davant de nuclis estratègics, amb un rol especialitzat centrat de la recepció i gestió de grans quantitats d'excedents cerealístics, sens dubte el producte principal objecte d'acumulació (Figura tfc14A). La recent troballa, l'any 2014, d'un gran edifici absidal semisoterrat (Zona 0), interpretat com un probable espai de magatzem d'ambient tancat, permet ampliar el repertori de productes emmagatzemats; hi podríem afegir quantitats elevades de vi contingut en recipients amfòrics i, tal vegada, també productes carnis conservats salats, assecats o fumats (Figura tfc14B). Així sembla prou versemblant plantejar que el que s'està desenvolupant en aquest indret és una funció essencial d'acumulació estratègica dels excedents de la producció agrícola (cereals i vi) i ramadera de les comunitats rurals de la zona.

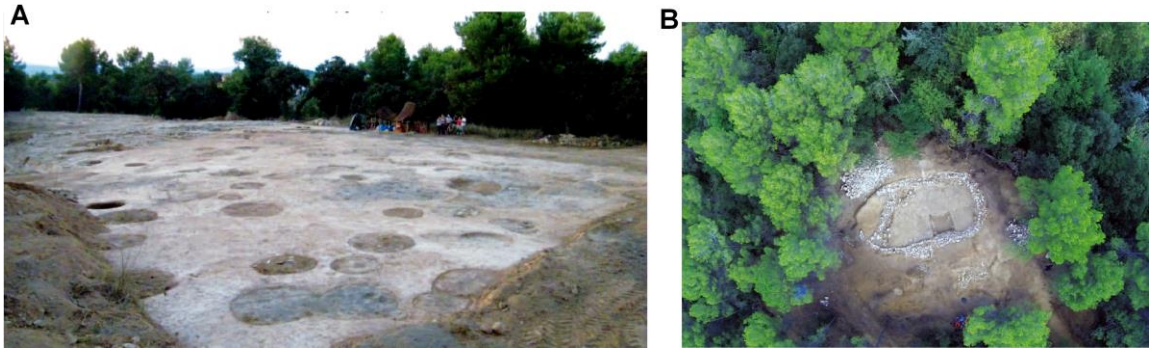

Figura tfc14: A) Vista general de la densitat d'estructures del sector de sitges de la Zona 1; B) Vista aèria del possible magatzem de la Zona 0.

Per tot això ens plantegem que la condició d'aquesta escassa població que resideix a tocar d'un enorme camp de sitges i un gran magatzem/celler construït no és altra que la d'uns „gestors", els encarregats del control d'aquesta important concentració estratègica d'excedents agrícoles i ramaders, sense cap incidència rellevant ni amb la seva producció ni tampoc amb el consum o destinació final d'aquests productes. Això ens mena directament al moll de l'ós de la qüestió cabdal a dilucidar: quin pot ser el sentit, la raó de ser, d'un establiment d'aquesta naturalesa tan particular. Sembla clar que tot plegat posa de manifest la voluntat de centralitzar i gestionar un volum molt important d'excedents agrícoles i ramaders i, des del nostre punt de vista, tant la gènesi com el control d'aquesta mena de centres de concentració de recursos en cap cas pot escapar als segments dirigents de les comunitats implicades. No hi ha dubte que un dels pilars de la preeminència dels estaments aristocràtics que se situen al capdamunt de l'estructura jeràrquica de la societat ibèrica fou el control de l'excedent produït per les masses

camperoles i ramaderes. Així, els nuclis com el de Font de la Canya podrien interpretar-se com un mecanisme, força peculiar, concebut per a facilitar la dinàmica de transvasament de l'excedent des dels segments subordinats i eminentment productors de la societat envers les classes benestants i dirigents. La canalització d'aquest excedent de béns subsistencials cap els estaments superiors tindria així una primera etapa en centres estratègics d'aquesta mena, tal vegada a través d'imposicions o tributs que les comunitats d'un ampli territori circumdant han de fer efectius en aquests punts de recepció i acumulació inicial. Així, aquesta mena d'establiments haurien lògicament de dependre de nuclis urbans d'entitat superior, aquells on resideixen els segments dirigents de la societat, els màxim beneficiaris dels ingents capitals en forma d'excedents agrícoles i ramaders que concentren i gestionen. En el cas que ens ocupa, el centre de Font de la Canya podria ser subsidiari de l'aglomeració urbana més pròxima, que bé podria ser el nucli d'Olérdola (Olèrdola, Alt Penedès), amb una ocupació continuada al llarg d'un extens arc cronològic pràcticament idèntic al del nucli de Font de la Canya, entre els segles VII i I aC (Molist 2008).

En darrer terme, cal assenyalar que en el territori cossetà podrien haver existit d'altres assentaments d'aquestes característiques i funcions. Fins i tot n'hi podria haver existit una quantitat notable, donat que en aquest mateix sector de la cossetània oriental hi ha jaciments, excavats d'antic, com els del Mas Castellar i la Vinya d'en Pau (a Vilafranca del Penedès) (Giró 1960-1961, Giró 1947), amb elements que ens permetrien defensar que pertanyen a aquesta mateixa tipologia. Fora de la cossetània hi ha altres casos on hi ha pocs dubtes que es poden atribuir a aquesta mena de centres estratègics d'acumulació i gestió de reserves. El cas més clàssic, definidor d'aquesta categoria, seria sens dubte el del Mas Castellar de Pontós, en el territori indiketa. La seva proximitat al centre colonial grec foceu d'*Emporion* va fer pensar inicialment que tal vegada era un establiment peculiar, amb un caràcter excepcional derivat de la seva proximitat i estreta relació amb els contingents colonials. Però en els darrers temps, més enllà del cas del Turó de la Font de la Canya, s'ha constatat la possible presència de nuclis d'aquest tipus i funció en altres territoris, sense cap mena de vincle directe amb contextos colonials. Així, el territori laietà podem esmentar els jaciments de Can Xercavins (Cerdanyola del Vallès) (Francès i Carlús 1995) i, sobretot, el del Turó del Vent (Llinars del Vallès) (López Mullor, Rovira i Sanmartí Grego 1982; Bosch *et alii* 1986), tot i que l'estat de la recerca en aquests dos jaciments fa que aquesta atribució no sigui del tot definitiva. No és el cas del fenomen indiscutible de la implantació, en una fase tardana (segle III aC.),

d'aquesta mena d'establiments en zones d'interior, concretament a les conques dels rius Llobregat i Cardener, fet perfectament documentat a partir de nuclis com els de Sant Esteve d'Olius (Solsonès) o el de Sant Miquel de Sorba (Berguedà), amb unes característiques que s'ajusten plenament al patró que els defineix (Asensio *et alii* 2012). Finalment cal ressenyar que en els territoris ilercavó (Vall de l'Ebre) i Ilergeta (terres de Ponent) es dóna una absència total de centres d'aquesta categoria. Cal notar que són aquells territoris on l'ús de sitges com a dispositius d'emmagatzematge d'excedents agrícoles o és del tot desconegut o té una incidència clarament testimonial. En canvi allà on aquesta pràctica de l'ús sistemàtic de sitges és un dels trets més recurrents (territoris d'indiketes, laietans, lacetans i cossetans), és on es documenta l'existència (o implantació) de nuclis de funcions estratègiques del model Font de la Canya (Asensio, Francès i Pons 2002).

2.4.2.- Descripció dels conjunts ceràmics.

El Turó de la Font de la Canya és un dels pocs jaciments que de manera excepcional proporcionen lots ceràmics de la totalitat el període abastat en aquest treball, tot i que, com és habitual, les diferents fases tenen una representació desigual. Els materials emprats són els que s'han recuperat durant els darrers 17 anys de campanyes d'excavació consecutives (del 1999 al 2015). Donada la naturalesa de l'assentament el gruix dels conjunts ceràmics analitzats provenen dels nivells d'amortització de les 156 sitges excavades fins l'any 2015. La mostra, però, s'ha completat amb els materials procedents dels nivells d'enderroc documentats en els sectors d'hàbitat existents en els dos extrems del turó (tot i que l'hàbitat més antic, localitzat recentment, no ha estat excavat amb la mateixa intensitat que el de la fase ibèrica plena). Això sí, aquests enderrocs corresponen només a dues de les fases considerades, les dues més allunyades, les fases 1A i 3B.

2.4.2.1. La Fase 1A del Turó de la Font de la Canya (550-450 aC).

2.4.2.1.1. Descripció dels contextos de procedència.

El període ibèric antic disposa de la segona millor representació de les fases ibèriques del jaciment, amb un total de 12997 fragments ceràmics i 1365 individus ponderats. Per altra banda és la mostra quantitativament més important de la fase 1A considerada en aquest treball, donat que globalment en el territori català hi ha una documentació escassa de l'horitzó ibèric antic. Aquests materials provenen en bona part dels estrats que reomplen les 29 sitges excavades d'aquest període. En aquest cas hi ha el complement d'un lot molt notable de materials recuperats en un estrat d'amortització general del segon sector d'hàbitat, el més antic, recentment localitzat en l'extrem est del turó.

2.4.2.1.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

El quadre resum dels materials d'aquesta fase 1A en el Turó de la Font de la Canya és el següent:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Bucchero Nero etr.	1	1	0			
Cer. Jònia o ps.jònia	11	2	2	Copa tipus B2 Gerreta indet	1 vora, 1 cos 1 p.c.	
Cer. Grisa Monòcr.	45	14	14	Olla/Gerrot Plat "à marli", *Arcelin 4* Platet „à marli", *Arcelin 4e* Vaset carenat, *Dicocer 13* Copa peu alt, indet.	1 base, 1 carena 1 p.c., 8 vores 2 vores 1 vora 1 base	1 ona incisa 2 ones incises
Total Vaixella Imp.	*57*	*17*	*16*			
Com. Fen/Pún Occid.	12	4	4	Plat vora horitzontal Tapadora llavi bisellat Urna „Cruz del Negro"	2 vores 1 vora 1 coll	Cocció Reduïda Reduïda
Total Conuna Imp.	*12*	*4*	*4*			
Àmf. Fenícia Occid.	7	5	5	T.10.1.2.1.	5 vores, 1 pivot	
A. Fenícia o A.P.CE	155	1	0		6 nanses indet.	
Àmf. Pún. Ebus.	1	1	0		1 nansa indet.	
Àmf. Pún. CM.	1	1	0			
Àmf. Etrusca	2	1	1	Vora Py 4/5	1 vora	
Amf. Massaliota	1	1	0			
Amf. Indet.	7	1	0			
Total àmf. Imp.	*174*	*10*	*6*			
Total Import.	**243**	**31**	**26**			
Àmfora ibèrica	6	4	4		4 vores, 1 pivot	
Com. Ib. Oxidada	2056	327	327	Tenalla tipus „pithos" Tenalla llavi vertical Olla/tenalla llavi "coll de cigne" Olles/tenalles diverses Olletes/gerrots Gerrot Gerra tipus "Oenochoe" Gerra tulipa Gerra indet. Gerreta Vas carenat tulipa Plat "à marli" Plat carenat Plat vora reentrant Canelobre Urna d"orelletes Tapadora urna d"orelletes Tapadora Morter-trípode Safata carenada Indeterminat	1 vora 4 vores 1 p.c., 170 vores 28 vores 8 vores 1 p.c., 4 vores 1 p.c., 14 vores 4 vores 11 vores 3 vores 1 p.c., 1 vora 1 vora 16 vores 3 vores 3 vores, 2 bases 1 p.c., 5 vores 4 vores 3 vores 2 vores, 1 base 2 vores 35 vores	1 pintada 125 pintades 19 pintades 5 pintades 5 pintades 1 pintada 4 pintades 6 pintades 2 pintades 2 pintades 10 pintades 3 pintades 3 pintades 2 pintades 2 pintades 2 pintades 1 pintada 12 pintades
Informes Ib. Oxid.	2145					
C. Ib. Reduïda	251	26	26	Gerrot crateroïde Gerra tipus "Oenochoe" Gerra indet. Gerreta Vaset tulipa Plat vora exvasada Plat "à marli"	1 vora 2 p.c.; 2 vores 6 vores 1 vora 1 p.c. 11 vores 1 vora, 1 base	

C. a Mà	8296	977	977	Indeterminat Tenalla/contenidor Olla llavi exvasat Olla llavi reentrant Olla llavi vertical Olletes/urnes Cassola tipus „Caccabé" Tapadora Gerra amb nansa Vas/vaset Bol Indeterminat	1 vora 5 vores 2 p.c.; 738 vores 10 vores 10 vores 1 p.c., 25 vores 1 vora 2 p.c., 117 vores 9 vores 4 vores 1 p.c., 5 vores 47 vores	2 acanalats
Total prod. locals	**12754**	**1334**	**1334**			
Total	**12997**	**1365**	**1360**			

2.4.2.1.3. Descripció tipològica dels materials.

Les ceràmiques d'importació en aquesta fase tenen una representació modesta, amb un 2,3% del total d'individus ponderats. Amb tot hi ha indicis clars que es tracta d'un índex molt inflat a causa de la presència, ben evident, d'intrusions de materials de la fase precedent, la de primera edat del ferro, fet que es dóna de manera molt habitual en la majoria de contextos d'aquesta època. De fet, bona part dels materials amfòrics i de les ceràmiques comunes d'importació recuperats en els nivells ibèrics antics del Turó Font de la Canya semblen respondre a aquest fenomen. Ens referim bàsicament al notable lot de peces que presenten les característiques pastes tipus „Màlaga", que corresponen a les produccions semites sud peninsulars (Ramon 1995). Cert que la producció terrissera en els enclavaments colonials fenicis occidentals no s'atura en el segle VI aC però sí que sembla innegable una reducció dràstica del seu volum i especialment de la seva comercialització durant la primera meitat d'aquesta centúria (Ramon 2006, 199). Per altra banda és del tot significatiu que la totalitat dels exemplars de vora d'àmfores recuperats en aquests contextos pertanyen al Tipus 10.1.2.1. (Làm. FontCanya1, 2 i 3), el propi de la fàcies anterior al 575/550 aC, mentre que certament els informes i altres elements de forma (Làm. FontCanya1, 1) són indistingibles. Per aquesta raó considerem que en realitat tota la mostra recuperada d'àmfores fenícies occidentals correspon a l'horitzó precedent i, o bé perduren en ús, o bé acaben amortitzades accidentalment en aquests contextos posteriors[4].

Aquesta ombra de dubte es pot estendre inevitablement cap a altres peces d'importació, especialment respecte els exemplars de ceràmiques comunes importades, totes elles

[4] Ens decantem per aquesta segona opció donat que la presència de fragments ceràmics d'aquesta producció fenícia occidental és habitual també en els nivells d'amortització de sitges dels segles IV i III aC, tal vegada materials arrossegats producte de remocions posteriors de terres de les sitges de primera edat del ferro, les més abundoses i extensament repartides per la superfície del Turó de la Font de Canya .

peces de vaixella no envernissada del mateix origen fenici occidental (Làm. FontCanya4, 14 i 15). En aquest cas, però, cal tenir en compte que recentment s'han identificat algunes peces comunes de probable producció semita sudpeninsular en contextos ibèrics antics de les Terres de l'Ebre, fet que es vincula a un particular flux comercial relacionat amb la distribució del plom de la zona minera del Priorat cap a territori tartèssic (Ramon *et alii* 2011, fig. 15). En aquest sentit, en aquesta àrea de l'Alt Penedès cal destacar la presència de mines de galena a Pontons, tot i que en aquest cas a hores d'ara no hi ha cap indici arqueològic de la seva explotació antiga.

Per contra no hi cap dubte sobre el caràcter no intrusiu de l'únic exemplar d'àmfora importada que resta, una vora d'àmfora etrusca procedent dels nivells d'amortització del sector d'hàbitat antic. És una peça que correspon al tipus Py 4 o Py 5 (Làm. FontCanya1, 4), amb una cronologia de producció amb seguretat posterior al 550 aC. (Py 1985). Com tampoc respecte de la totalitat del lot de peces de vaixella fina importada de filiació grega, tota ella pròpia d'horitzons tardo arcaics. Els materials més emblemàtics d'aquest període són sens dubte les anomenades „copes jònies", totes del tipus B2 de Vallet i Villard (Làm. FontCanya4, 1 a 4). Dels quatre exemplars localitzats dos han aparegut ben contextualitzats (Làm. FontCanya4, 2 i 3), dins d'estrats de l'ibèric antic, i els altres dos provenen de nivells superficials o de cronologies posteriors (Làm. FontCanya4, 1 i 4). Es tracta de vasos que es poden haver fabricat en diversos tallers grecs occidentals o centre mediterranis. Tres de les peces de Font de la Canya presenten les característiques típiques de la producció de Marsella (pastes toves i vernís groller), sens dubte la més àmpliament comercialitzada a extrem occident (Sanmartí, Asensio i Martín 2002, 89), però la quarta, de pasta molt ben cuita i vernís de bona qualitat, podria correspondre a una peça d'origen magnogrec (Làm. FontCanya4, 3). La producció de les ceràmiques àtiques de vernís negre està representada per dos peus alts de copes, tipus „acrocup" una (Làm. FontCanya4, 7) i tipus „vicup" l'altre (Làm. FontCanya4, 6). Tots dos exemplars han aparegut en contextos més moderns i els podem incloure entre les importacions d'aquest període a partir de la seva cronologia de producció, centrada en la primera meitat del segle V aC.

Amb tot, el grup dominant entre les ceràmiques envernissades d'importació seria el de les anomenades ceràmiques grises monòcromes (Làm. FontCanya4, 8 a 13; Làm. FontCanya3, 6 i 7). Amb tot s'ha de tenir en compte que es tracta d'una categoria molt problemàtica, per les dificultats que sovint planteja la seva correcte identificació. En principi considerar una peça com a pertanyent a aquesta categoria significa atribuir la

seva producció a tallers ubicats en algun dels diversos enclavaments colonials grecs occidentals o en les zones adjacents d'influència (Py 1993b, 445). De fet es tracta de la variant reduïda de la producció de vaixella fina de filiació focea occidental. D'aquesta manera en contextos ibèrics aquestes ceràmiques són tècnicament importacions, com ho són les peces de vaixella de pasta clara, entre les quals hi ha les paradigmàtiques „copes jònies". El problema rau en què la producció local de ceràmica a torn en la seva fàcies ibèrica antiga inclou una categoria de vasos de pasta reduïda intencional; i sovint en la pràctica es fa molt difícil distingir de manera contundent entre les ceràmiques grises ibèriques i les grises monòcromes focees. A nivell de fragments informes, la dificultat és màxima, doncs es tracta sempre de pastes molt depurades, compactes i sense desgreixants visibles, és a dir, sense trets discriminants gaire evidents. Hi ha altres elements a partir dels quals distingir entre les dues produccions: les formes pròpies de la producció grega occidental, ben conegudes (Arcelin 1984), les seves característiques decoracions d'ondulacions incises i els acabats amb superfícies engalbades o envernissades. El criteri tipològic pot ser útil però en molts casos no definitiu: és el que passa, com a exemple paradigmàtic, amb els plats carenats amb llavi horitzontal, els anomenats „plats à marli"; és el tipus més clàssic de la producció monocroma focea però entre les ceràmiques ibèriques antigues de cocció reductora existeix un model de plat molt similar, que tal vegada està inspirat en prototips grecs occidentals. En el nostre parer s'ha tendit de manera excessiva a atribuir tots els plats d'aquesta variant formal o similar a la producció grisa monòcroma (Garcés, Martín i Vilà 2003), fet que els converteix automàticament en materials d'importació. No hi ha dubte que els vasos grisos foceus tenen una incidència rellevant en els assentaments ibèrics més propers a la zona d'implantació colonial grega focea, bàsicament els del territori indiketa (Sanmartí, Asensio i Martín 2002), però compartim el dubte respecte d'una circulació similar d'aquests materials en altres territoris (Cela 2006, 229), tant costa avall com terra endins, on creiem que predominen àmpliament les versions de producció local. Aquest seria el cas de la zona penedesenca, on ja hem vist, en el cas d'Alorda Park, l'existència entre les ceràmiques grises locals de peces de tipus molt semblant als „plats à marli" foceus (Làm. Alorda2, 24 i 25) o als vasets carenats tipus Dicocer 13 (Làm. Alorda2, 17).

En el cas del Turó de la Font de la Canya (Làm. FontCanya5, 2 i 20), però, a diferencia del que es dóna en el d'Alorda Park, aquí hi ha un lot de peces que semblen diferenciar-se més nítidament de les ceràmiques grises ibèriques antigues. Es tracta d'aquelles

peces que tipològicament s'ajusten plenament al repertori formal típic de la producció: hi ha diversos exemplars dels més prototípics „plats à marlí, tant dels de format gran de la variant formal Arcelin 4a/b (Làm. FontCanya4, 8 a 10) com dels petits del tipus Arcelin 4e (Làm. FontCanya4, 11 i 12), un vaset carenat de la forma Dicocer 13 (Làm. FontCanya4, 12) i un individu d'olla globular, molt probablement del tipus Arcelin 9 (Làm. FontCanya3, 6 i 7). Amb tot el criteri que hem considerat més determinat és l'acabat d'aquest grup de peces, amb un engalba negra o gris fosc molt espès i de bona qualitat (gairebé un vernís), a més del fet que alguns dels exemplars amb aquestes característiques formals i de tractament superficial presenten la decoració més típica, la dels motius ondulats incisos (Làm. FontCanya3, 6; Làm. FontCanya4, 9), allò que identificaria de manera més inequívoca els „autèntics" vasos grecs occidentals. Així, fins i tot seguint un criteri restrictiu, ha estat la combinació d'aquest conjunt de trets (forma, engalba/vernís i decoració d'ondulacions) el que ens han portat a classificar aquest grup de peces dins de la categoria de „grises monocromes" i, de manera conseqüent, considerar-les com a vasos importats, d'origen grec occidental[5]. En definitiva, si excloem aquelles peces dubtoses, pel seu molt probable caràcter intrusiu (9 individus en total), l'índex d'importacions resultant seria del 1,6% del total d'individus.

En el camp de les ceràmiques de producció local en primer lloc destaca la molt baixa incidència de les peces de transport, doncs els escassos quatre individus d'àmfora ibèrica (Làm. FontCanya1, 5) representen només el 0,3% del total d'individus. Un pes molt superior tenen les peces de magatzem, amb un 15,3% del total d'individus. Es tracta d'un grup força homogeni a nivell formal, dons la gran majoria de peces correspon a un patró molt repetit d'olla globular amb vora girada i llavi de „coll de cigne" (Làm. FontCanya1, 7 a 15; Làm. FontCanya2, 1 a 8; Làm. FontCanya3, 1 a 3). Les variacions es donen en aspectes com les dimensions variables de les peces i alguns detalls formals, els més evidents relatius a la presència/absència de nanses i el seu format (quasi sempre bífides) i ubicació: horitzontals (Làm. FontCanya3, 1), verticals al coll (Làm. FontCanya2, 1; Làm. FontCanya3, 1), verticals a l'espatlla (Làm. FontCanya3, 2). Pel que fa a la decoració, sense haver dues peces iguals, també destaca un esquema molt repetitiu de bandes horitzontals, en bastants casos situades també a la casa interna del coll de la peça (Làm. FontCanya1, 8 a 13; Làm. FontCanya2, 1-2 i 4;

[5] Atribució que no ens han desmentit els companys d'Empúries, Marta Santos, Quim Tremoleda i Pere Castanyer, els millors coneixedors d'aquests materials a Catalunya, a qui agraïm la valoració d'aquests materials i les seves consideracions.

Làm. FontCanya3, 1 i 2), amb molts pocs exemplars que presentin un altre mena de motius (Làm. FontCanya3, 2 i 5). Dins d'aquest grup de les peces de magatzem només seria possible identificar dos tipus clarament diferents al predominant de les olles globulars: el de les tenalles carenades de vora vertical (Làm. FontCanya3, 4 i 5) i un molt minoritari representat per un únic exemplar d'olla/tenalla de vora reentrant, llavi bisellat i nansa trífida amb una perforació vertical per facilitar la tanca hermètica (Làm. FontCanya1, 6), a la manera de les urnes d'orelletes.

El grup de les peces de reserva, amb una incidència molt inferior (del 1,8% del total d'individus), és més variat quant a repertori formal. D'entrada hi ha una sèrie de gerrots de dues nanses de variants tipològiques molt diverses (Làm. FontCanya3, 9 a 11). Entre aquests destaca un exemplar de gerrot crateroïde de cocció reduïda (Làm. FontCanya3, 8). El segon tipus que en aquest horitzó ibèric antic predomina dins d'aquest grup funcional és el de les urnes d'orelletes (Làm. FontCanya3, 12 i 13) i les seves tapadores (Làm. FontCanya3, 14), amb una representació notable. El grup de les peces de vaixella de producció local es caracteritza per una fàcies bastant específica i peculiar en aquest període ibèric antic. Un dels tipus més abundants del grup és el de les gerres de tipus enòcoa, tant en versió oxidant (Làm. FontCanya4, 16-17 i 19) com reductora (Làm. FontCanya4, 18), més freqüents que les gerres convencionals de vora no lobulada (Làm. FontCanya5, 1). Un tipus també abundós i ben característic d'aquesta fase 1A és el dels vasets carenats de base plana, que poden presentar formar molt diversos i estan fets majoritàriament en cocció oxidant (Làm. FontCanya5, 3 i 5 a 7), amb alguns pocs en cocció reduïda (Làm. FontCanya5, 2). També hi ha alguns exemplars de ceràmica a mà que es poden considerar dins d'aquest mateix tipus dels vasets carenats (Làm. FontCanya5: 4, 8 i 9), també amb base plana i algun cas amb peu alt anular amb decoració de perforacions (Làm. FontCanya5, 9). Amb tot el tipus predominant en aquest grup, amb diferència, és el dels plats carenats de vora exvasada i llavi de tendència horitzontal. La gran majoria són oxidats (Làm. FontCanya5: 11, 12, 14, 15, 17 a 19) però també n'hi ha de reduïts (Làm. FontCanya5, 13 i 20) i es dóna una gran diversitat de formats, des de platets molt petits (Làm. FontCanya5, 20) fins a peces de gran format, més aviat safates (Làm. FontCanya5, 19). Hi ha tipus ben definits amb una representació molt més modesta: cas dels bols de vora vertical (Làm. FontCanya5, 10), les tapadores (Làm. FontCanya5, 16) i les safates/morter (Làm. FontCanya5, 21). En darrer terme, en aquest grup hem situat, amb dubtes, un lot de peces molt peculiars, del

tot exclusives d'aquesta fàcies ibèrica antiga, que són els exemplars fragmentaris de "canelobres" o platets de peu molt alt i tija massissa (Làm. FontCanya5, 22 a 25).

Finalment el grup de les ceràmiques culinàries és el que presenta un volum predominant, en aquesta fàcies ibèrica antiga molt per damunt de la resta. De fet, més del 66% del total d'individus, és a dir, dos terços dels materials ceràmics, són olles i tapadores de ceràmica a mà. Cert que en aquest conjunt tan abundós d'olles i tapadores es dóna una elevada diversitat en tots els aspectes: perfils, formats, acabats i recursos decoratius. A nivell tipològic predominen àmpliament els vasos de perfil en "essa" (Làm. FontCanya6: 1, 5, 9 a 11, 13, 15, 18 a 21), entre els quals hi ha unes poques olles petites (Làm. FontCanya6, 11), una majoria de format mig (Làm. FontCanya6: 1, 10 i 13) i algunes de grans dimensions (Làm. FontCanya6, 15 i 20). Altres perfil són les olles de vora reentrant (Làm. FontCanya6, 8) o vora vertical (Làm. FontCanya6, 4), destacant, per excepcional, un exemplar que presenta un llavi amb cassoleta (Làm. FontCanya6, 16), a l'estil de les peces tipus *caccabai*. Entre les tapadores també existeix una notable variabilitat de perfils, formats i recursos decoratius (Làm. FontCanya6: 2, 6, 7 i 14), destacant un exemplar singular de perfil totalment pla amb perforació gran al centre (Làm. FontCanya6, 6). Precisament en el camp de les decoracions aquesta fàcies ibèrica antiga es caracteritza per un repertori molt variat de recursos, en el context d'un conjunt amb una proporció molt elevada de vasos decorats. Els cordons digitats o incisos és l'element decoratiu més freqüent (Làm. FontCanya6: 10, 13, 15, 18 i 19), però també trobem franges de motius impresos o incisos (Làm. FontCanya6, 5 i 21), ungulacions al llavi (Làm. FontCanya6, 17 i 20) o botons aplicats (Làm. FontCanya6, 11). També hi ha alguns exemplars amb decoracions atípiques, com una tapadora amb motius geomètrics incisos (Làm. FontCanya6, 12), una altra amb decoració d'acanaladures (Làm. FontCanya6, 2), una vora d'olla amb incisions en forma de "U" a la cara interna del llavi (Làm. FontCanya6, 9) i una base de peu anular amb decoració calada (Làm. FontCanya6, 3).

TRANSPORT (14 inds): 1 %

LÀMINA FONT CANYA 1 (Fase 1A)

importats (10 inds): 0,7 %

àmfora fenícia occidental

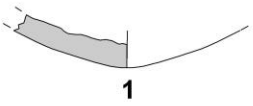

1

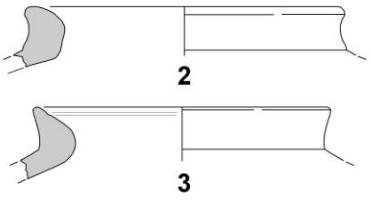

2

3

àmfora etrusca

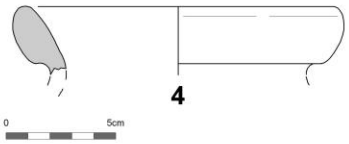

4

0 5cm

producció 'local' (4 inds): 0,3 %

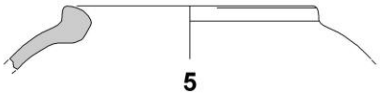

5

àmfora ibèrica

0 5cm

MAGATZEM (209 inds): 15,3 %

tenalla

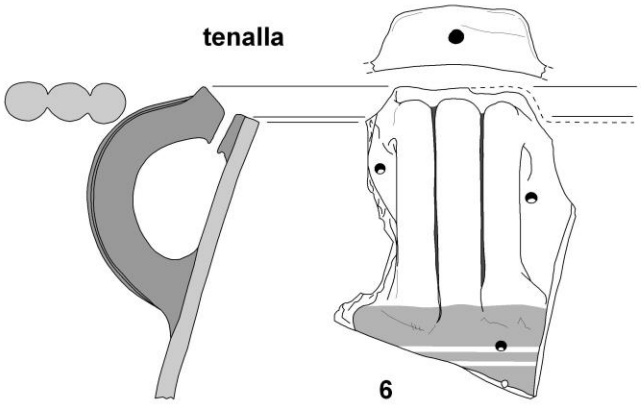

6

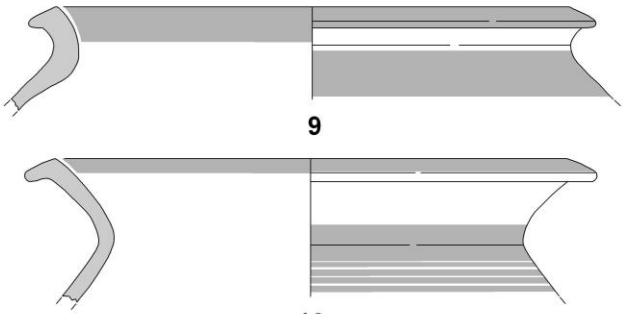

9

10

7

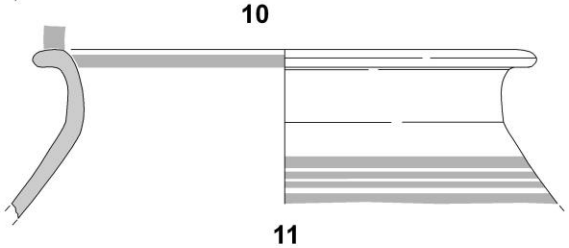

11

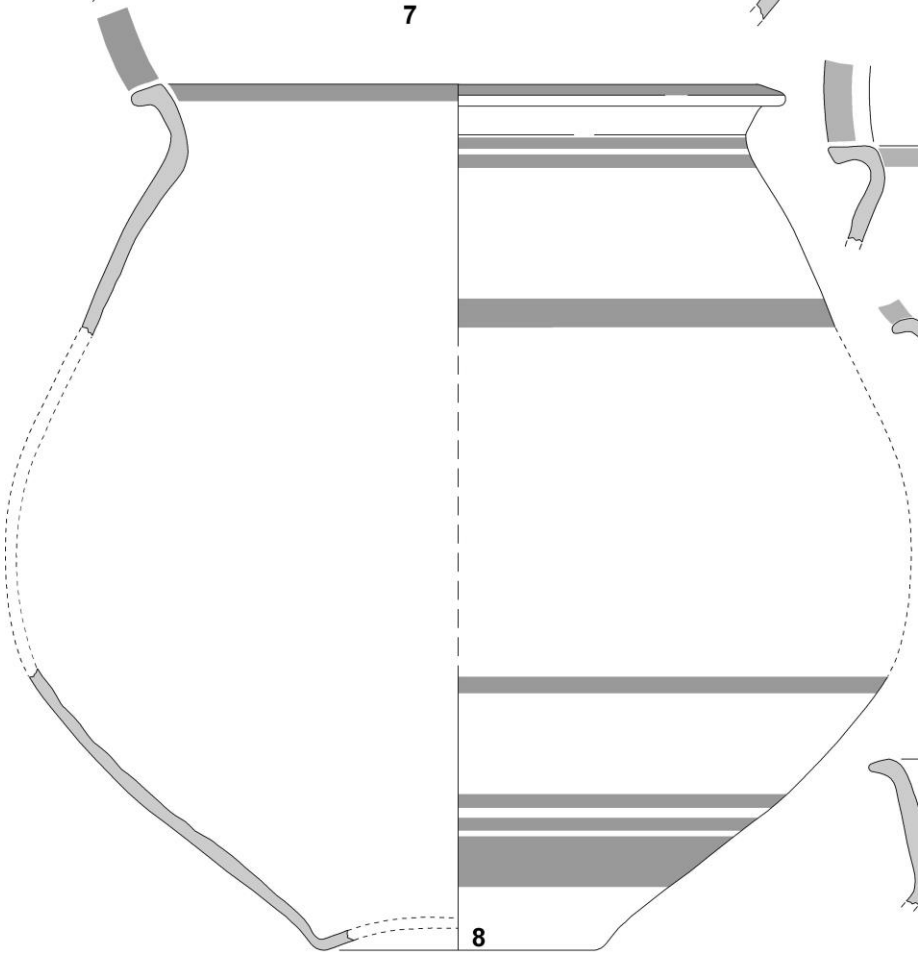

8

olles vora 'coll de cigne'

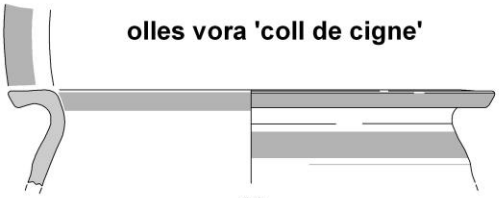

12

13

0 5cm

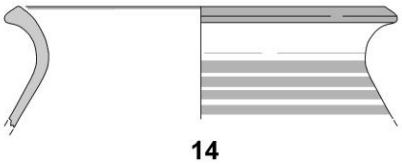

14

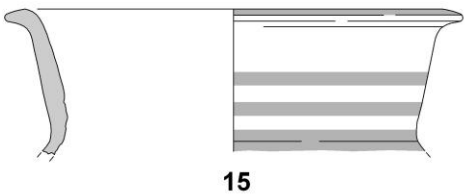

15

MAGATZEM (209 inds): 15,3 % **LÀMINA FONT CANYA 2 (Fase 1A)**

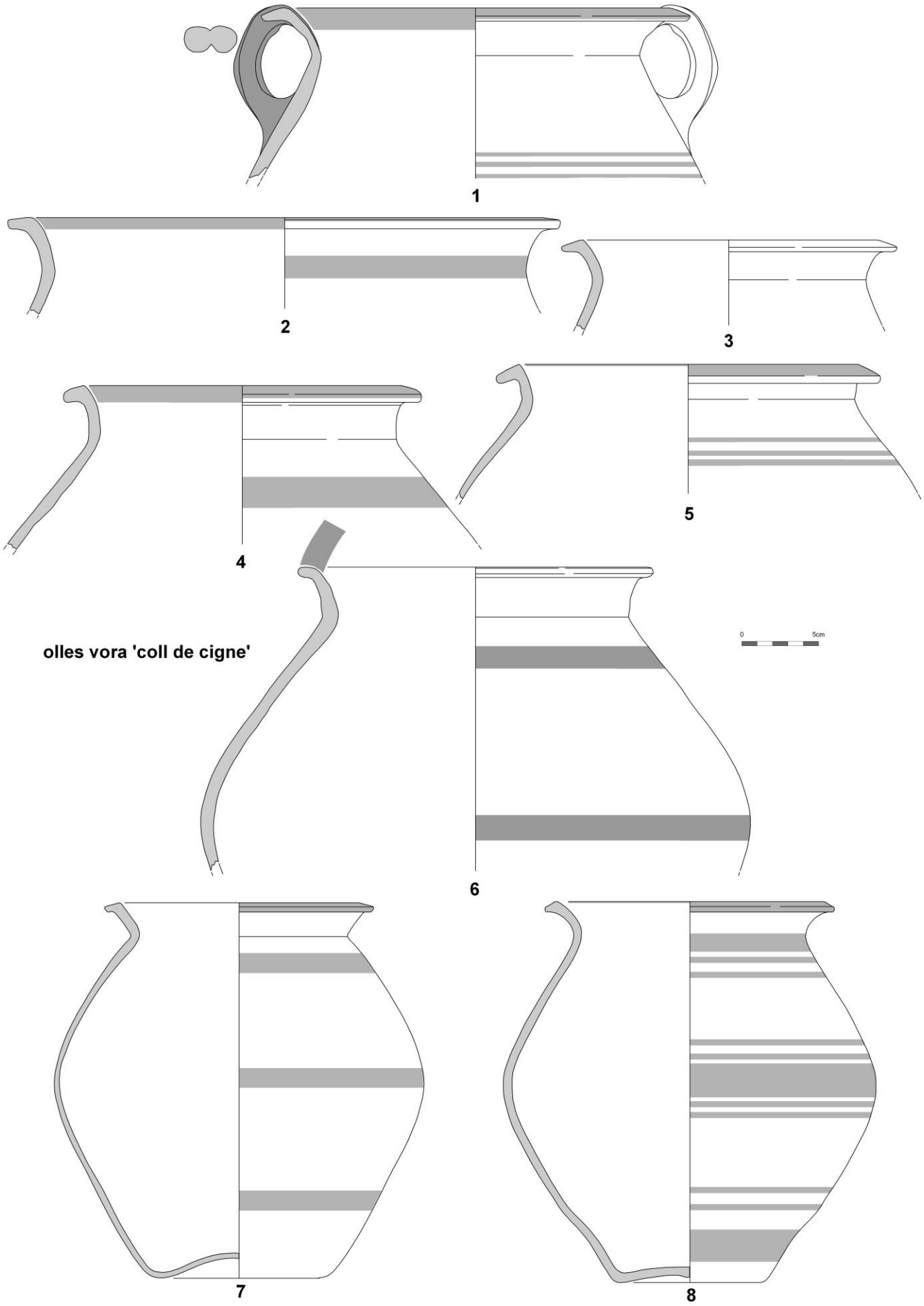

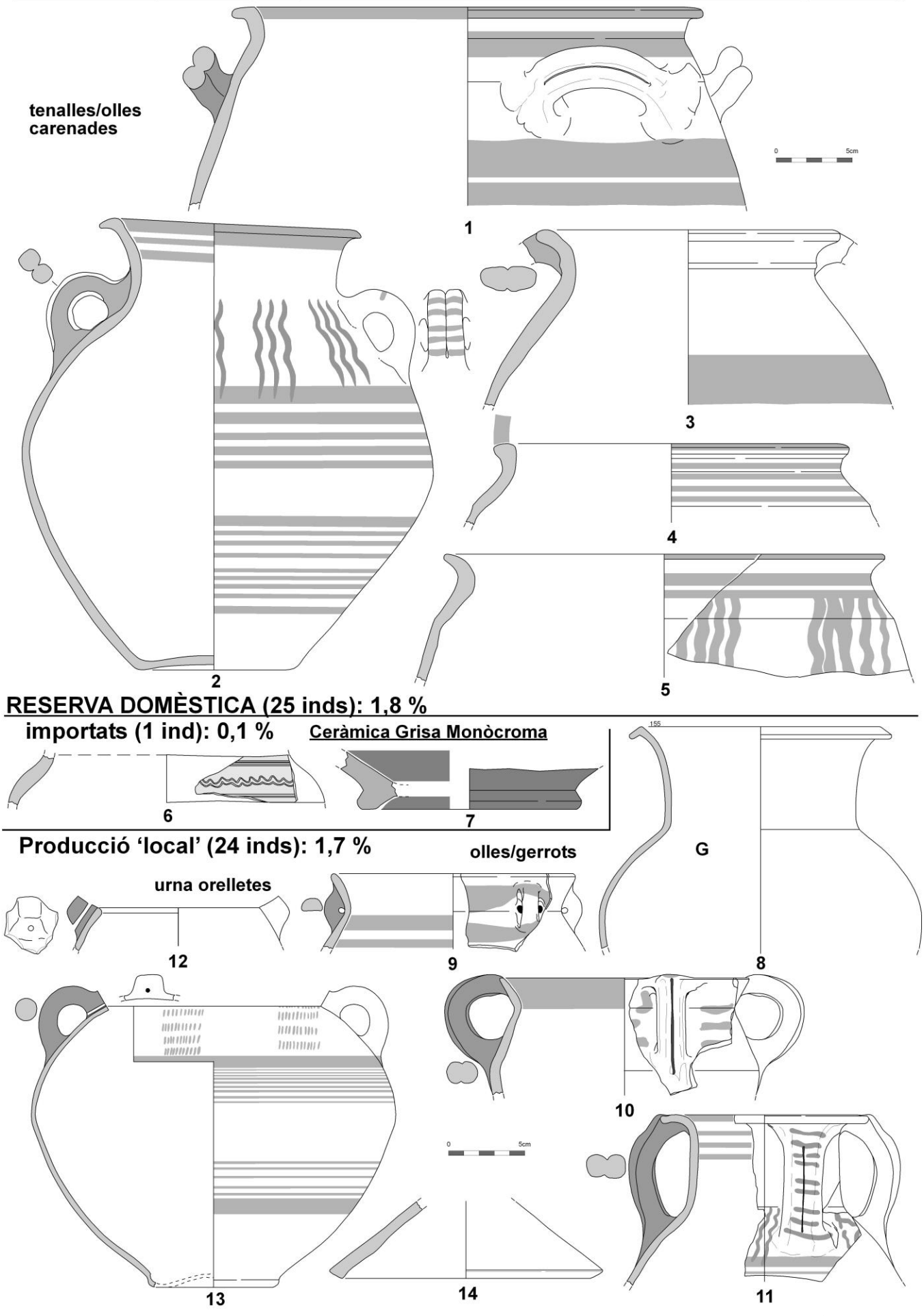
MAGATZEM (209 inds): 15,3 %
LÀMINA FONT CANYA 3 (Fase 1A)
tenalles/olles carenades
0 5cm
1
2
3
4
5
RESERVA DOMÈSTICA (25 inds): 1,8 %
importats (1 ind): 0,1 %
Ceràmica Grisa Monòcroma
6
7
Producció 'local' (24 inds): 1,7 %
olles/gerrots
urna orelletes
G
155
12
9
8
10
0 5cm
13
14
11

VAIXELLA (128 inds): 9,4 %

LÀMINA FONT CANYA 4 (Fase 1A)

importats (20 inds): 1,5 %

Ceràmica tipus Joni

Ceràmica àtica vernís negre

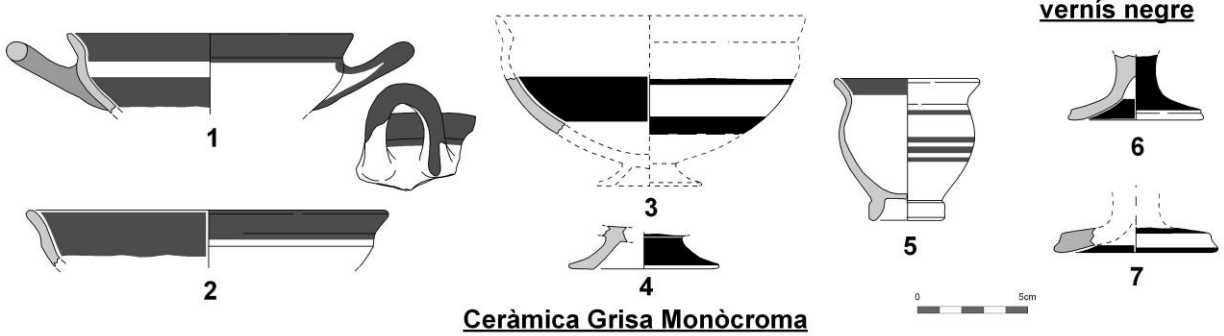

Ceràmica Grisa Monòcroma

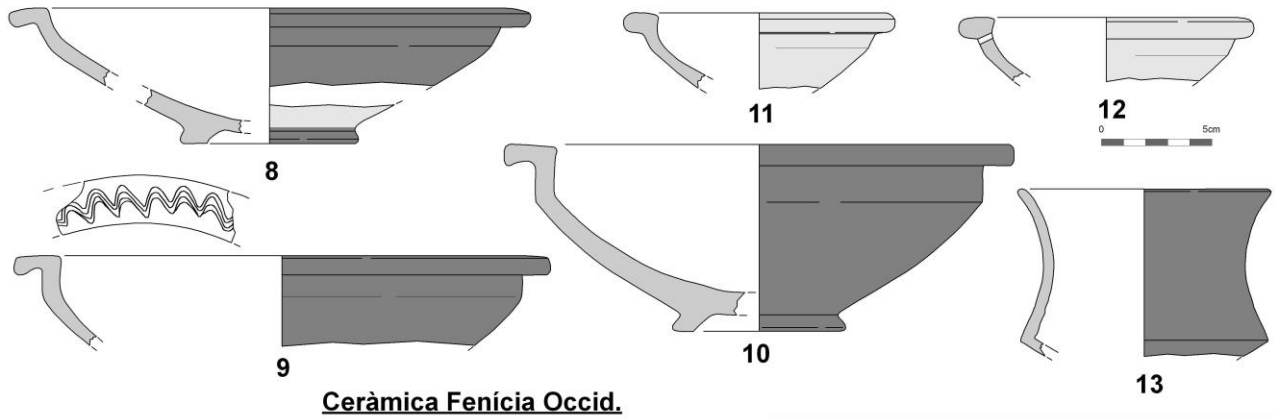

Ceràmica Fenícia Occid.

Producció 'local' (108 inds): 7,9 %

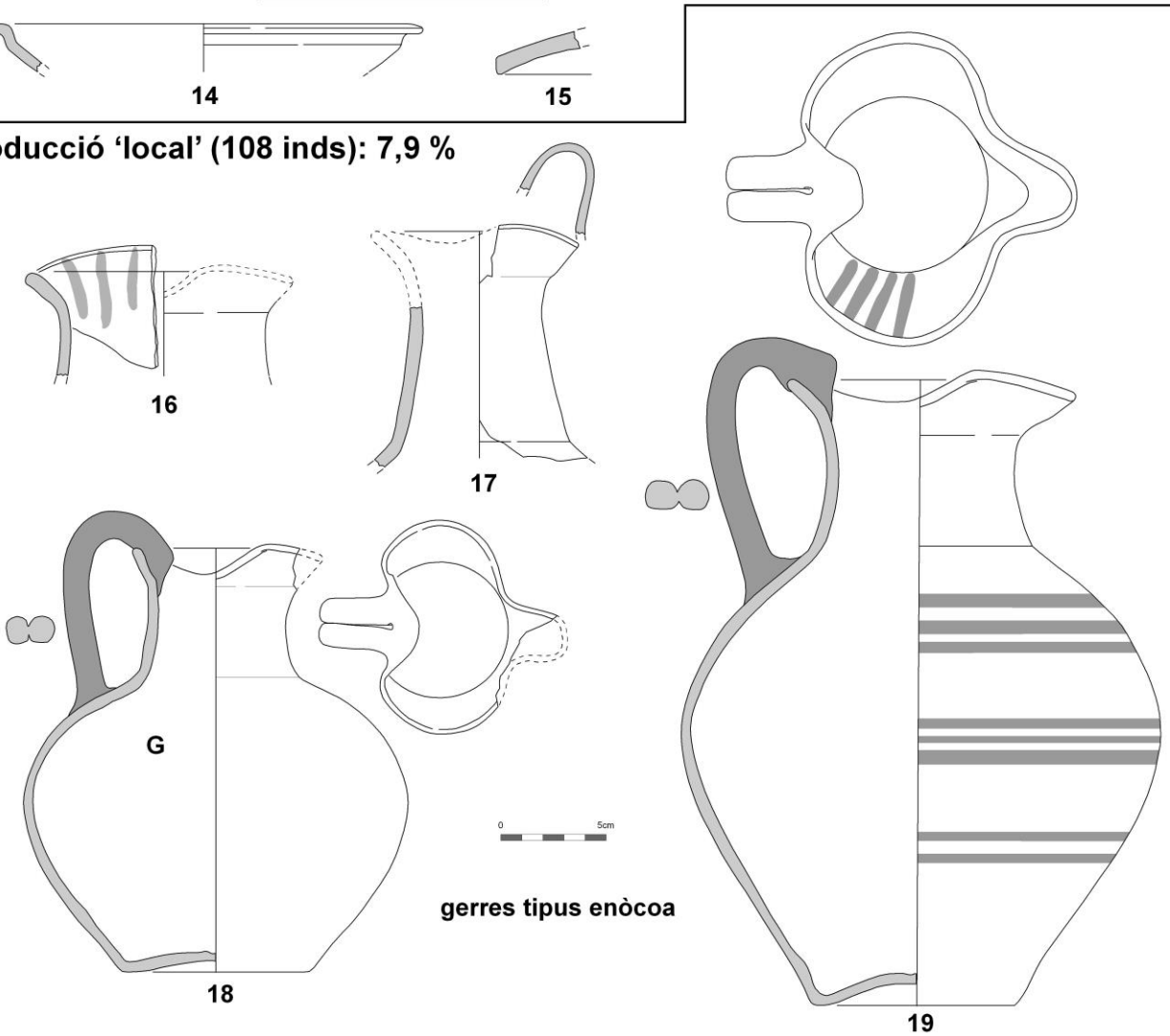

gerres tipus enòcoa

VAIXELLA (128 inds): 9,4 % — LÀMINA FONT CANYA 5 (Fase 1A)

Producció 'local' (108 inds): 7,9 %

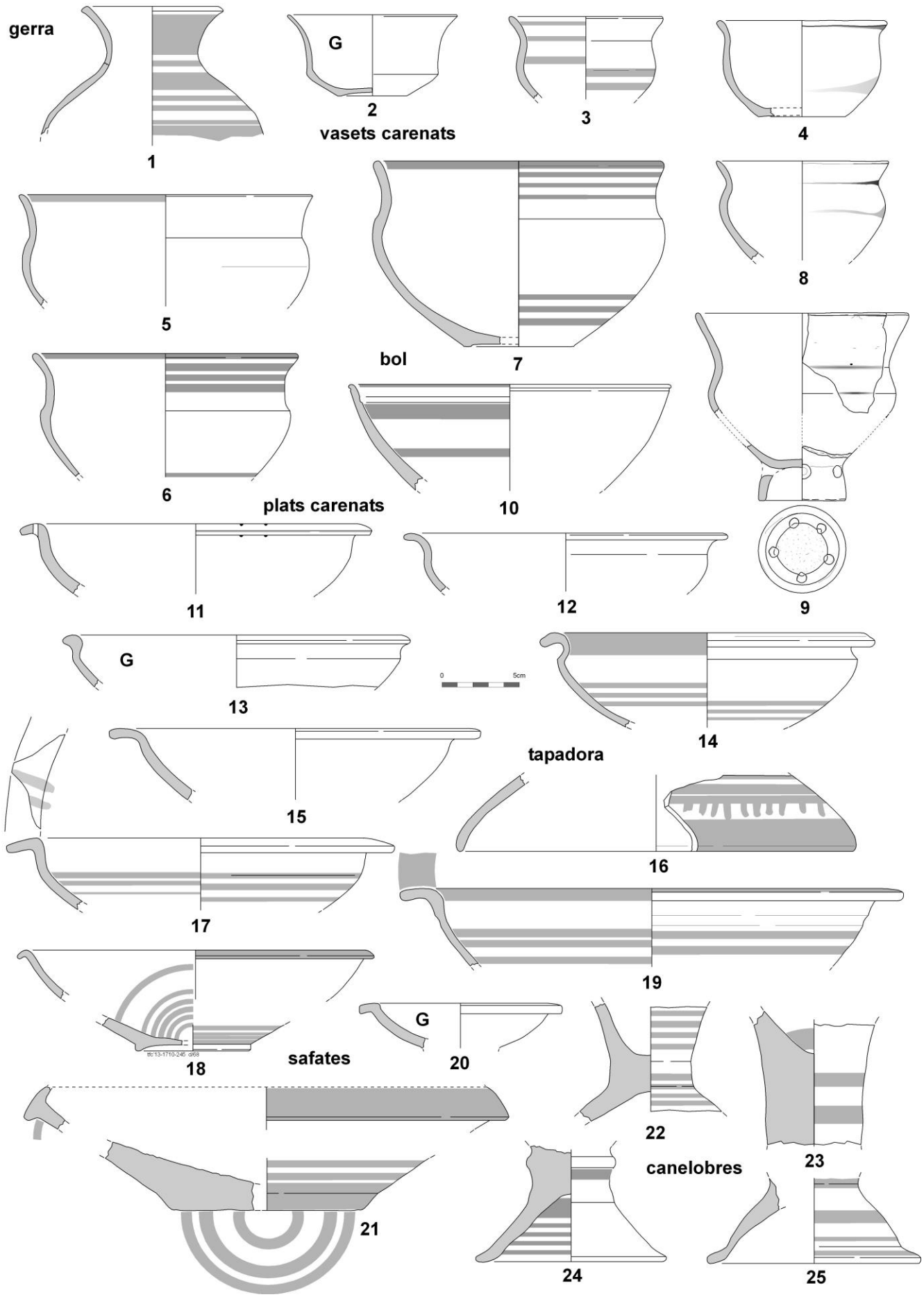

CUINA (906 inds): 66,4 % **LÀMINA FONT CANYA 6 (Fase 1A)**

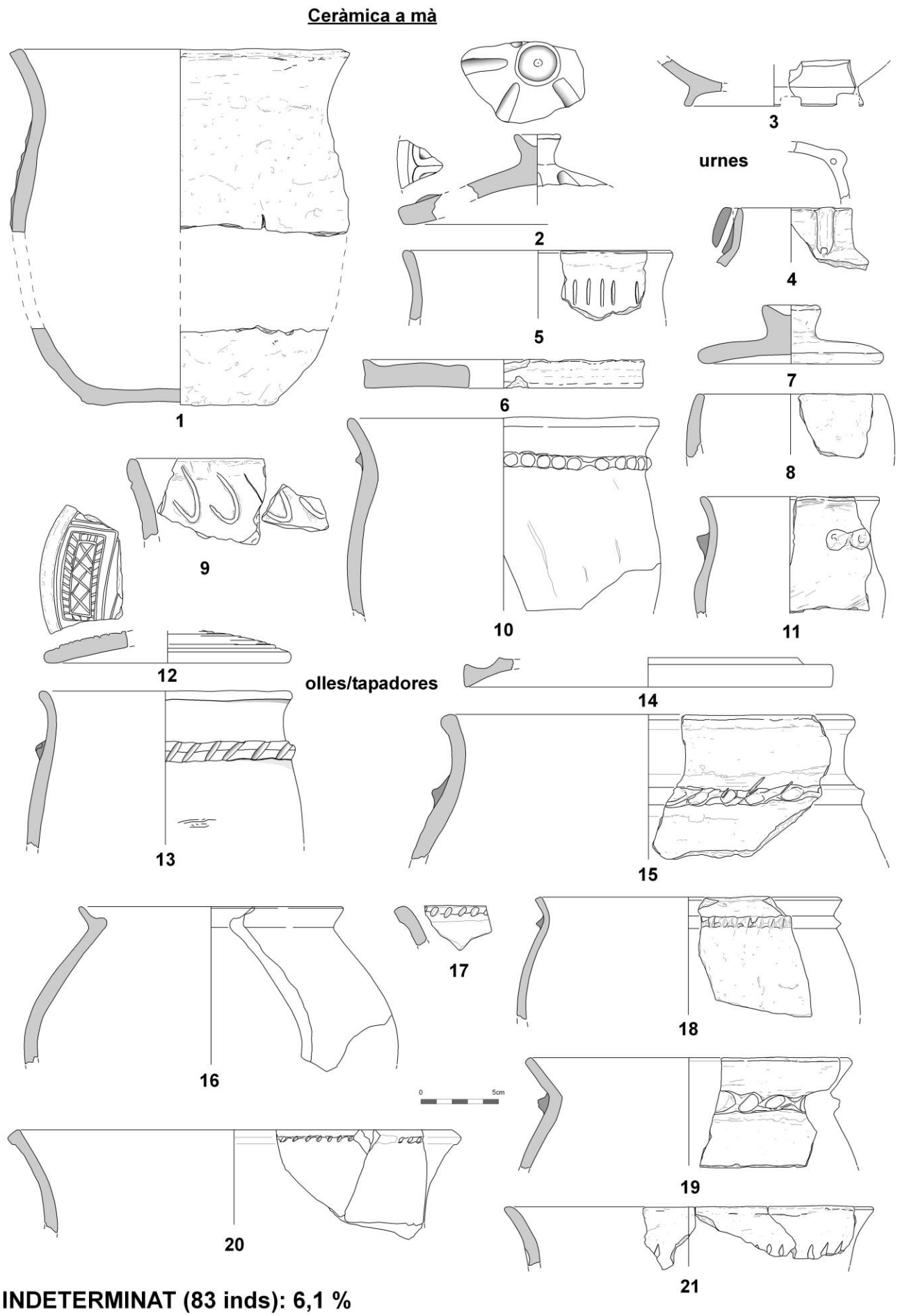

INDETERMINAT (83 inds): 6,1 %

2.4.2.2. La Fase 1B del Turó de la Font de la Canya (450-375 aC).

2.4.2.2.1. Descripció dels contextos de procedència.

Aquesta fase 1B, de transició entre el període ibèric antic i el període ibèric ple, és la disposa d'una representació més escassa entre els conjunts del Turó de la Font de la Canya. De fet, tant sols els nivells d'amortització de 4 de les 156 sitges excavades es poden atribuir de manera clara dins d'aquest període. Amb tot cal destacar que s'identifiquen força de peces d'importació amb una cronologia de producció pròpia d'aquesta fàcies en contextos més moderns, especialment en les sitges amortitzades en ple segle IV aC. Amb tot, la representació ben contextualitzada d'aquesta fase és d'un total de 3455 fragments ceràmics i 266 individus ponderats, una mostra modesta però mínimament significativa.

2.4.2.2.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

El quadre resum dels materials de la fase 1B en el Turó de la Font de la Canya és el següent:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica Fig. Roges	1	1	1	Skyphos St. Valentin	1 vora	
Atica vernís negre	33	12	12	Cílix peu alt, Vicup Cílix peu baix "Castulo Cup" Cílix peu baix, "Delicate Class" Copa amb nansa, 744-763 Escif, copa Lamb. 22, pàtera Lècit, ampolleta Llàntia	1 vora 4 vores 2 vores 1 vora 1 vora 1 vora 1 vora 1 p.c.	
Total Vaixella Imp.	*34*	*13*	*13*			
Àmf. Púnica Ebus.	37	1	1	T.1.3.2.3./T.8.1.1.1.	1 vora	
Àmf. Púnica C.E.	9	1	0			
Àmf. Indeterminada	2	1	0			
Total àmf. Imp.	*48*	*3*	*1*			
Total Import.	**82**	**16**	**14**			
Àmfora ibèrica	98	14	14		14 vores	
Com. Ib. Oxidada	223	45	45	Tenalla Olla/tenalla llavi "coll de cigne" Olles/gerrots llavi "coll de cigne"	4 vores 2 p.c., 22 vores 4 vores	2 pintades

				Gerra Gerra nansa cistella Gerra tulipa Plat vora reentrant Plat vora vertical/exvasada Tapadora Tapadora urna orelletes Indeterminat	1 vora 1 vora 3 vores 3 vores 1 vora 1 vora 1 vora 2 vores	3 pintades 1 pintada
Informes Ib Oxid.	1665					
C. Ib. Reduïda	181	35	35	Gerrot crateroïde Gerra vora exvasada Gerreta bicònica Plat/bol vora reentrant Plat vora horitzontal Tapadora urna orelletes	2 vores 5 vores 14 vores 2 p.c., 7 vores 2 p.c., 2 vores 1 vora, 1 pom	
C. Cuina Torn	2	2	2	Olla Tapadora	1 base 1 pom o agafador	
C. a Mà	1204	154	154	Tenalla/contenidor Olla Olla amb nansa Tapadora Bol/safata Bol amb nansa Vaset/got Vas fireta Indeterminat	6 vores 3 p.c.; 97 vores 1 vora 15 vores 3 vores 1 vora 1 p.c., 3 vores 1 vora 23 vores	
Total prod locals	**3373**	**250**	**250**			
Total	**3455**	**266**	**264**			

2.4.2.2.3. Descripció tipològica dels materials.

Les ceràmiques d'importació en aquesta fase 1B assoleixen un índex del 6% per cent del total d'individus, una proporció lliure del risc de sobrerepresentació que es donava a la fase precedent donat que en aquests contextos els materials de possible origen intrusiu no tenen una incidència significativa (ho podrien ser només els 9 fragments informes d'àmfores semites amb pastes tipus „Màlaga"). És una fase àmpliament dominada per la vaixella fina àtica, amb una sèrie de tipus ben característics d'aquest període cronològic. És el cas dels dos exemplars de vasos de figures roges atribuïbles a aquesta fase 1B: una vora d'escif de l'estil de „Sant Valentin" (Làm. FontCanya8, 10) i una vora d'una copa-escif, amb decoració blanca sobrepintada a la cara interna (Làm. FontCanya8, 7), aquesta darrera recuperada en contextos més tardans. Entre els vasos no figurats destaca per damunt de la resta les copes de peu baix tipus „Castulo cup" (Làm. FontCanya8, 4 a 6). Hi són també representades, en menor quantitat, altres variants de copes de vernís negre: un exemplar de copa de peu alt tipus „Vicup" (Làm.

FontCanya8, 8)[6], dos individus de copa de peu baix de la „classe delicada" (Làm. FontCanya8, 11 a 13) i un exemplar d'una copa d'una nansa de la sèrie 744-763 de Sparkes i Talcott (Làm. FontCanya8, 9), aquesta darrera una peça força infreqüent en assentaments ibèrics. De fet, al costat d'aquesta copa que no pertany a les variants de copes àtiques més comercialitzades, hi ha representació d'altres tipus poc habituals com ara una vora d'un lècit aribalístic (Làm. FontCanya8, 14), segurament una ampolleta de perfums, i un exemplar gairebé complet d'una llàntia, del tipus 23A de Howland (Làm. FontCanya8, 16), amb una cronologia de producció centrada just en el darrer quart del segle V aC (Howland 1958). El repertori es completa amb una escudella de la forma Lamb. 22 (Làm. FontCanya8, 15), d'un tipus molt més habitual en contextos de ple segle IV aC però amb un inici de la seva distribució que arranca, de manera incipient, a finals del segle V aC[7]. En el camp de les àmfores d'importació s'observa un canvi dràstic respecte de la fase anterior, doncs ja comença a apuntar el predomini dels envasos púnics de procedència ebusitana. L'únic exemplar de forma recuperat correspon a una vora de transició entre els tipus T.1.3.2.3. i T.8.1.1.1. de Ramon (Làm. FontCanya7, 1), amb una cronologia d'entorn el 400 aC (Ramon 1995).

Respecte les ceràmiques de producció local el grup de les peces de transport també documenta un augment exponencial de la seva representació, que en aquesta fase arriba al 5,3% del total d'individus. Destaca un exemplar que conserva més de dos terços del perfil, que correspon a un tipus d'àmfora ibèrica amb trets antics: llavi alt i forma de sac, amb el diàmetre màxim a mitja alçada (Làm. FontCanya7, 2). És un perfil que s'acosta més al dels dos exemplars antics, del segle VI aC, de Coll del Moro de Serra d'Almos (Cela, Noguera i Rovira 1999, làm. 3), que no pas al que tindran les àmfores de producció local en fases posteriors, en el segle IV aC, i sobretot en el III aC (Sanmartí, Bruguera i Miñarro 2004). De fet en la resta de grups de ceràmiques de producció la tònica general és la d'una clara continuïtat formal en relació al repertori de la fase precedent. Així entre les peces de magatzem es manté el domini absolut de les típiques olles globulars amb llavis de „coll de cigne" (Làm. FontCanya8, 1 i 2). Entre les peces de reserva destaca un gerrot crateroïde de cocció reduïda (Làm. FontCanya8, 3), similar a un exemplar de la fase ibèrica antiga, i entre les peces de vaixella dos

[6] És un tipus amb una cronologia de producció centrada més aviat en la primera meitat del segle V aC però la seva presencia és molt habitual en contextos de segona meitat del segle, tal com es pot veure, per exemple, en l'apartat corresponent a la fase 1B del Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà).

[7] Un altra vegada tal com es constata en els conjunts paradigmàtics, i molt més rics, del Mas Castellar de Pontós.

exemplars complets de plats carenats de vora exvasada (Làm. FontCanya8, 17 i 18), també semblants als de la fàcies 1A. Una peça singular d'aquests contextos és un fragment de carena d'una gerra de pasta grisa que presenta una decoració de motius incisos „ante-coctionem" (Làm. FontCanya8, 19). Precisament en l'aspecte de les decoracions és on es detecta la diferència més significativa amb les ceràmiques a torn de la fase precedent: el fet que en les d'aquesta fase 1B es dóna una proporció sensiblement inferior de vasos amb decoració pintada. Finalment les ceràmiques culinàries, les olles i tapadores de ceràmica a mà, mantenen respecte de la fase precedent la mateixa variabilitat de perfils i formats així com l'abundància de recursos decoratius (Làm. FontCanya8, 21 a 26). Hi ha olles de perfil en „essa" (Làm. FontCanya8, 23 i 26), de perfil cil.líndric (Làm. FontCanya8, 22 i 24), carenades amb vora reentrant (Làm. FontCanya8, 25), amb decoració de cordons digitats (Làm. FontCanya8, 24 i 26), de franges incises (Làm. FontCanya8, 21 i 25) o d'ungulacions (Làm. FontCanya8, 22), amb botons aplicats (Làm. FontCanya8, 23), etc. En aquest grup el que ja sembla haver desaparegut en aquests moments és el recurs de la decoració d'ungulacions al llavi.

TRANSPORT (17 inds): 6,4 % **LÀMINA FONT CANYA 7 (Fase 1B)**

importats (3 inds): 1,1 %

àmfora púnica ebusitana

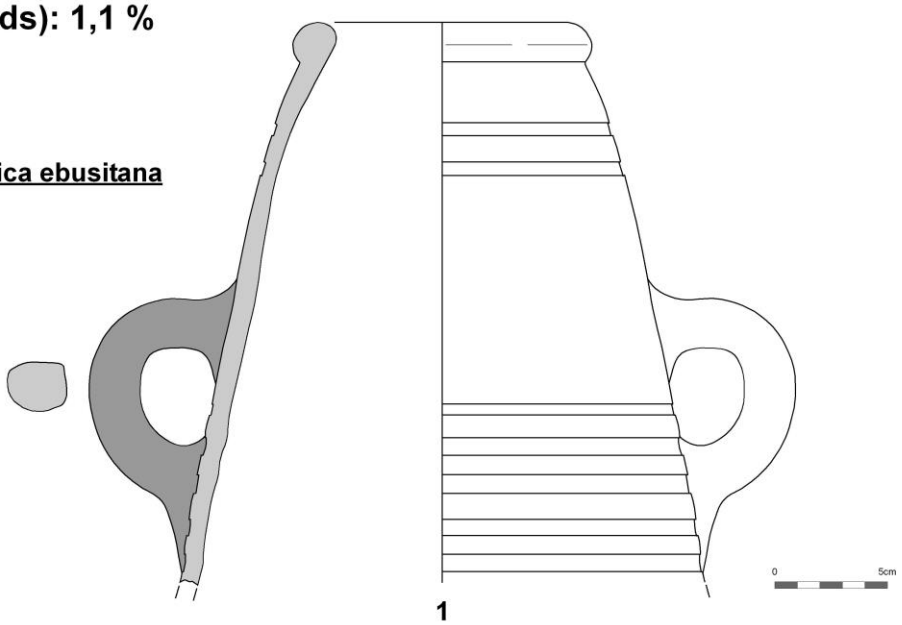

1

producció 'local' (14 inds): 5,3 %

àmfora ibèrica

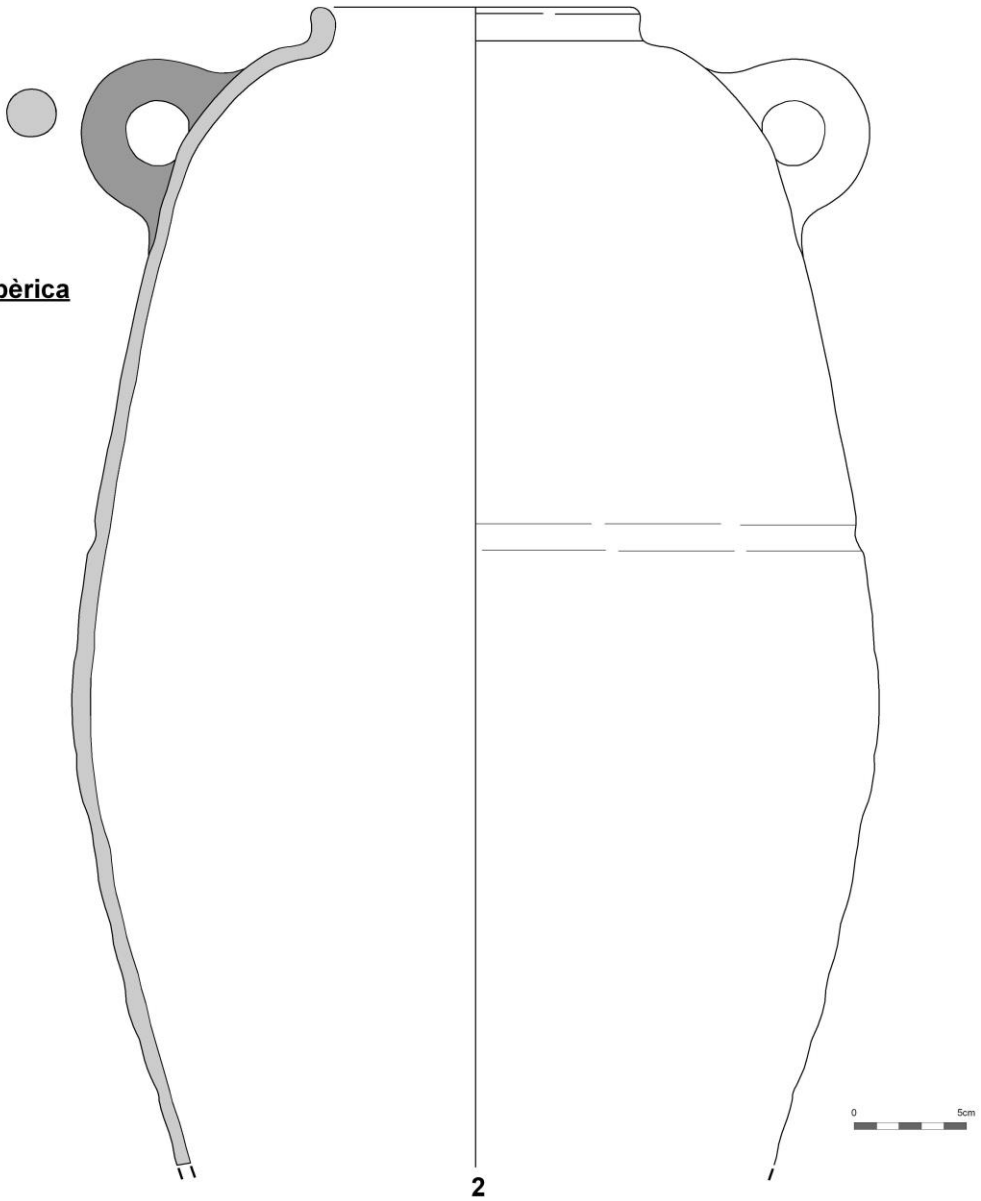

2

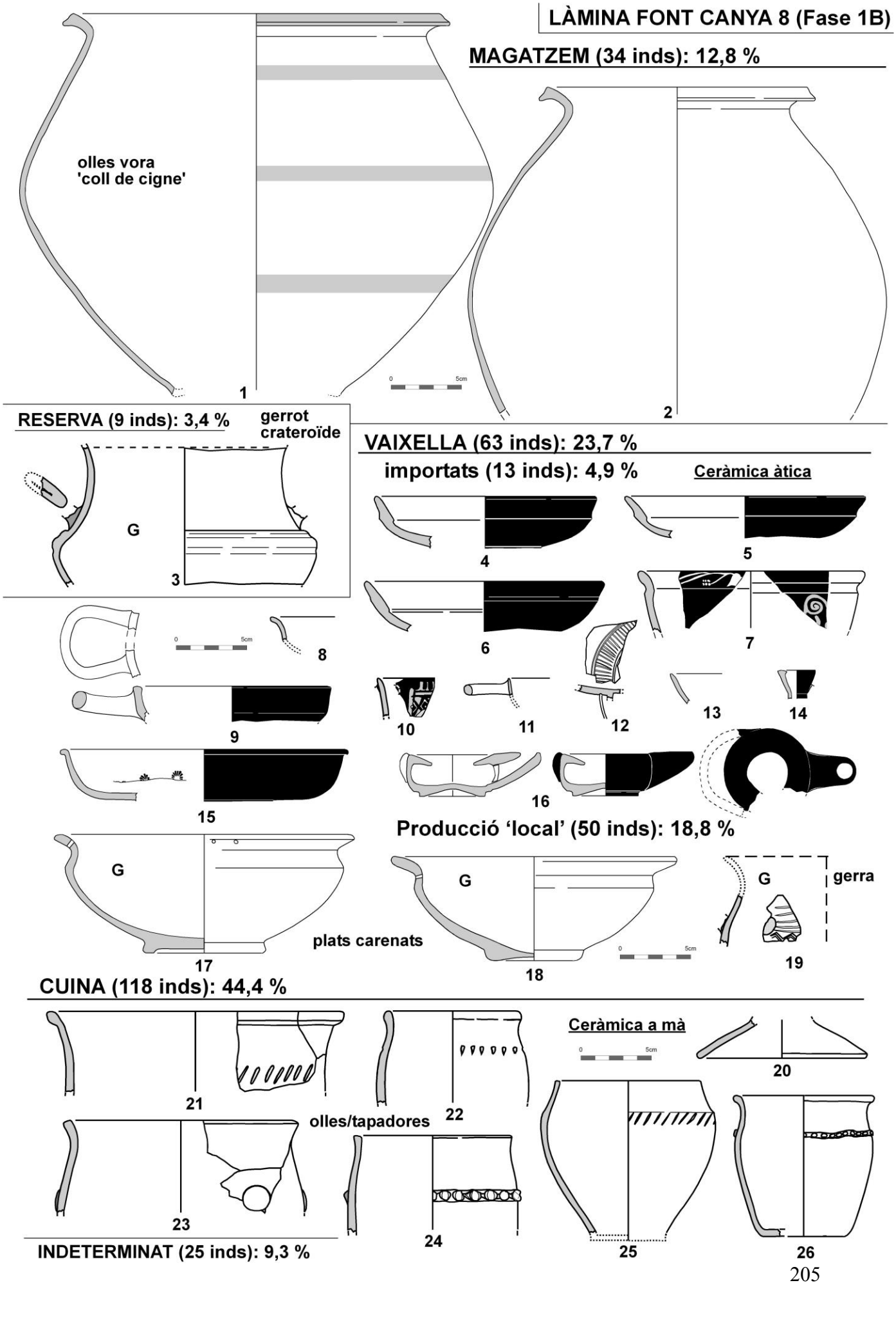
LÀMINA FONT CANYA 8 (Fase 1B)
MAGATZEM (34 inds): 12,8 %
olles vora 'coll de cigne'
1
2
RESERVA (9 inds): 3,4 %
gerrot crateroïde
G
3
VAIXELLA (63 inds): 23,7 %
importats (13 inds): 4,9 %
Ceràmica àtica
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
Producció 'local' (50 inds): 18,8 %
G
17
plats carenats
G
18
G
gerra
19
CUINA (118 inds): 44,4 %
Ceràmica a mà
20
21
22
olles/tapadores
23
24
25
26
INDETERMINAT (25 inds): 9,3 %

2.4.2.3. La Fase 2 del Turó de la Font de la Canya (375-300 aC).

2.4.2.3.1. Descripció dels contextos de procedència.

Els materials d'aquesta fase 2 provenen, com els de la fase anterior, gairebé tots de nivells d'amortització de sitges. Tant sols hi ha l'afegit d'uns pocs estrats d'aquesta cronologia documentats en el fons de la rasa existent en l'extrem oest del turó, damunt dels quals es fonamenten els murs de l'hàbitat del període ibèric ple situat en aquest sector. Concretament hi ha fins a 16 sitges amb nivells d'amortització ben datats en el segle IV aC, els que, junt amb uns pocs nivells de la base del bloc constructiu occidental, han proporcionat una notable mostra de 11035 fragments ceràmics i 660 individus ponderats.

2.4.2.3.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

El quadre resum dels materials de la fase 2 en el Turó de la Font de la Canya és el següent:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica Figures Roges	26	3	3	Escif, estil "St. Valentin" Escif, copa per beure	1 vora 2 vores, 1 base	
Atica vernís negre	125	25	25	Cílix peu baix "Castulo Cup" Cílix peu baix, "Delicate Class" Cílix, variant indet. Lamb. 21, pàtera Lamb. 22, pàtera Lamb. 25, pàtera petita Lamb. 21/25, petit bol Copa-Càntar, copa Escif, copa	1 vora 1 vora 1 vora 5 vores 3 vores 2 vores, 2 bases 2 p.c., 1 vora 1 base 8 vores	667-669
Petites Estampilles	1	1	1	Lamb. 27, bol	1 base	Estamp.
Total Vaixella Imp.	*152*	*29*	*29*			
Com. Pún. Eb.	16	6	6	Morter tipus AE-20/I-167	6 vores, 2 bases	
Com. Pún. C.M.	1	1	0	Ampolleta	1 cos	
Comuna Indet.	5	1	1	Gerrot	1 vora	
Total Com. Imp.	*22*	*8*	*7*			
Àmf. Púnica Ebus.	139	4	4	T.8.1.1.1.	4 vores	
Àmf. Púnica C.E.	37	1	0			
Àmf. Púnica CM	25	1	0			

Àmf. Grega	1	1	0			
Àmfora Itàlica	3	1	0			
Àmf. Indeterminada	10	1	0			
Total àmf. Imp.	*215*	*9*	*4*			
Total Import.	**389**	**46**	**40**			
Àmfora ibèrica	343	41	41		1 p.c., 40 vores, 22 pivots	
Com. Ib. Oxidada	452	115	115	Tenalla carena alta Olla/tenalla llavi "coll de cigne" Olles/gerrots Gerrot Gerra Gerra nansa cistella Gerra tipus Oenochoe Gerra bicònica Gerreta Gerreta bicònica Plat vora reentrant Plat vora exvasada Bol vora vertical Bol imit. Lamb. 21/25 Copa 2 nanses imit. àtica Escudella carenada Urna d"orelletes Tapadora Tapadora urna d"orelletes Safata dues nanses Indeterminat	6 vores 46 vores 2 vores 3 vores 6 vores 3 vores 2 vores 1 vora 5 vores 1 vora 1 p.c., 16 vores 1 p.c., 4 vores 4 vores 1 vora 1 vora 1 p.c. 1 vora 1 p.c., 1 vora 1 vora 1 p.c. 6 vores	 1 pintada 1 pintada 2 pintades 1 pintada 1 pintada
Informes Ib. Oxid.	5515					
C. Ib. Reduïda	316	35	35	Olla llavi de „coll de cigne" Olleta carenada/font Gerrot Gerra Gerra tipus Oenochoe Gerreta bicònica Gerreta indet. Plat vora reentrant Plat vora horitzontal Bol carena alta Copa imit. Skyphos Tapadora urna d"orelletes Formatgera	1 vora 4 vores 2 vores 3 vores 1 p.c. 1 p.c., 3 vores 2 vores 12 vores 1 vora 1 vora 1 vora 2 vores 1 fons	
C. Cuina Torn	2	1	1	Olla	1 vora	
C. a Mà	4018	422	422	Tenalla Olla Olla cil.líndrica Olla amb nansa Gerra Gerra tipus Oenochoe Gerreta Plat Pàtera imit Lamb. 21/22 Vas brunyit, vaset Bol/safata Vas fireta Cubilet cònic Tapadora Indeterminat	12 vores 2 p.c., 265 vores 16 vores 1 vora 1 vora 2 vores 2 vores 4 vores 1 p.c. 1 vora 1 p.c., 1 vora 1 vora 1 vora 4 p.c., 50 vores 57 vores	

Total prod. locals	**10646**	**614**	**614**			
Total	**11035**	**660**	**654**			

2.4.2.3.3. Descripció tipològica dels materials.

Les ceràmiques importades mantenen la tendència a l'alça iniciada en la fase anterior, arribant en aquesta fase 2 al 7 % del total d'individus ponderats. Es manté igualment el domini absolut de les peces de vaixella fina de producció atenenca. Els vasos de figures roges estan representats únicament per escifs amb les escenes característiques del taller o pintor del „Grup del Noi Gras" (Làm. FontCanya11, 1 i 2), tal vegada els vasos àtics figurats amb un volum de comercialització més alt a extrem occident. La tercera peça decorada correspon altra vegada a un escif, en aquest cas amb decoració blanca sobrepintada de fulles de llorer (Làm. FontCanya11, 3). També entre els vasos de vernís negre l'escif és la forma amb una representació superior, sempre amb els perfils sinuosos propis del segle IV aC (Làm. FontCanya11, 4 a 7). En segon lloc apareixen les escudelles, tant de la variant de vora reentrant o Lamb 21 (Làm. FontCanya11, 8 i 9), com les de llavi girat o Lamb 22 (Làm. FontCanya11, 13). En el cas dels materials àtics de Turó de la Font de la Canya destaca la documentació de petits bols de diferents variants tipològiques, des dels de la forma Lamb. 25 (Làm. FontCanya11, 12) fins als més petits de la forma Lamb. 21/25, tant de base amb peu anular (Làm. FontCanya11, 10 i 11) com de base ampla (Làm. FontCanya11, 14 i 15). La única peça que pertany a un tipus de difusió escassa correspon a una base de peu alt motllurat d'una copa-càntar, de la variant 667-669 de Sparkes i Talcott (Làm. FontCanya11, 16). Finalment hi ha un únic exemplar de vaixella no àtica: una ampolleta pintada (tal vegada una mena d'ungüentari o lècit) de producció púnica centre-meditarrània (Làm. FontCanya11, 17).

Pel que fa a les àmfores d'importació es consolida el domini dels envasos de procedència púnica ebusitana, fins al punt que les úniques vores conservades d'aquesta categoria d'importacions corresponen a quatre exemplars del Tipus 8.1.1.1. de J. Ramon (Làm. FontCanya9, 1 a 4). El mateix es dóna en el camp de les ceràmiques comunes importades, on gairebé només trobem morters púnics ebusitans, tots ells del tipus AE-20/I-167 de J.Ramon (Làm. FontCanya12, 20 a 22).

En les ceràmiques de producció local es manté la tendència a l'alça de la representació de les àmfores ibèriques. En el reompliment d'una de les sitges d'aquesta fase (sitja

150) s'han recuperat fragments d'un mínim de quatre exemplars que tot apunta que s'havien llançat complets. Donat que un terç de l'estructura ha desaparegut, a causa dels arrasaments moderns, només ha estat possible refer el perfil complet d'una de les peces (Làm. FontCanya9, 5), tot i que parts significatives de les altres fan pensar que totes quatre responen a un tipus similar. Es tracta de peces amples, de llavi alt i fons molt poc apuntat, tal vegada assimilable al tipus 2A de les àmfores de la zona catalana (Sanmartí, Bruguera i Miñarro 2004). Cal dir, però, que aquest lot de peces concentrades a la sitja 150 podria no ser representatiu del comportament general, ja que l'observació de la resta de peces d'aquesta categoria, recuperades en altres contextos, tot i que certament en cap cas correspon a perfils complets, sembla que més aviat s'ajustaria als models formals „clàssics" (Làm. FontCanya9, 6 i 11), propers al tipus 2B, que ja s'estarien imposant en aquest segle IV aC. Així, per exemple, entre les vores predominen els llavis relativament poc alts (Làm. FontCanya9, 6 a 11), un dels trets més habituals de les peces d'aquest tipus. Tant sols hi ha una peça força diferent a la resta, amb una espatlla molt curta i poc horitzontal (Làm. FontCanya9, 12), força inusual, que podria atribuir-se a un tipus diferent tal vegada produït fora de la zona de la costa catalana.

Les peces de magatzem mostren una continuïtat absoluta a nivell formal, amb el predomini absolut de les tenalles o olles globulars de llavis girats o de „coll de cigne" (Làm. FontCanya10, 1 a 6). En aquesta fase 2 la principal diferència amb les fases precedents rau en el clar descens de les peces amb decoració pintada, ara clarament minoritàries. Dins d'aquest grup funcional tant sols unes poques peces no pertanyen a aquesta forma més recurrent: alguna olleta carenada (Làm. FontCanya10, 8) i un exemplar de tenalla de sac amb llavi vertical, de grans dimensions (Làm. FontCanya10, 7), aquesta darrera molt infreqüent a la zona.

Les peces de reserva domèstica presents a la Fase 2 conformen un repertori formal molt variat i heterogeni, comportament característic d'aquest grup. Hi ha gerrots de dues nanses, de variants formals molt diverses, des de perfils bicònics (Làm. FontCanya10, 15) a peces de tipus crateroïde (Làm. FontCanya10, 14). També estan representades les habituals gerres de nansa de cistella (Làm. FontCanya10, 12) o les també freqüents urnes de tanca hermètica amb les seves tapadores (Làm. FontCanya10, 11), destacant entre aquestes darreres dues peces de cocció reduïda (Làm. FontCanya10, 9 i 10), fet força excepcional. Entre les peces considerades dins d'aquest grup en els conjunts ceràmics del Turó de la Font de la Canya cal destacar un exemplar de safata o cosi de grans dimensions amb nanses de „senalla" (Làm. FontCanya10, 13), del tipus 4 de Cela

(Cela 1994), una forma molt menys freqüent que totes les altres, tal vegada una producció particular del territori cossetà.

Les peces de vaixella de taula també responen a un repertori formal força divers. Hi ha una presència predominant de les diferents variants de plats i bols. Segueix donant-se una representació abundosa de les peces carenades de vora exvasada i llavi horitzontal (Làm. FontCanya12, 1 a 6), un tipus de perfil que manté un patró característic des del període ibèric antic, però ara en exemplars sense decoració pintada. En aquests contextos del segle IV aC, però, els plats i bols de la variant de vora reentrant tenen una incidència clarament superior, tant en versió oxidada com reduïda (Làm. FontCanya12, 7 a 14). En segon lloc hi ha el lot de gerres i gerretes, amb una presència important de les peces de cocció reductora (Làm. FontCanya11, 18 a 22). Entre aquestes cal destacar l'aparició en aquest horitzó de les gerretes bicòniques (Làm. FontCanya11, 20 i 21), amb algun exemplar del perfil més clàssic (Làm. FontCanya11, 22). També un exemplar de gerra que presenta una decoració de motius incisos, no gens habitual (Làm. FontCanya11, 19). La resta de formes que completen el grup de vaixella local tenen una representació molt menor, com és el cas de les copes, amb un exemplar prototípic, possible imitació de models grecs (Làm. FontCanya12, 19), més un possible exemplar de perfil cilíndric (Làm. FontCanya12, 18). És el cas també d'una sèrie de vasets o petits bols, de perfils molt diversos, fets en ceràmica a mà (Làm. FontCanya12, 15 a 17).

El grup de les ceràmiques de cuina de producció local està configurat per un molt abundant lot d'olles (Làm. FontCanya13, 1 a 17) i les corresponents tapadores (Làm. FontCanya13, 18 a 20). Una altra vegada els formats i els perfils es caracteritzen per una notable diversitat. En aquests conjunts del segle IV aC s'observa un clar domini de les peces de vora lleugerament reentrant o de tendència vertical (Làm. FontCanya13, 2-3 i 5 a 14), molt més abundoses que les peces del perfil més clàssic en „essa" (Làm. FontCanya13, 1-4 i 17) o que les peces cilíndriques de vora reentrant (Làm. FontCanya13, 15 i 16). Quant a les decoracions segueixen sent molt recurrents, presents en un nombre majoritari de peces, i de modalitat prou diversa; hi ha molts exemplars amb cordons digitats o incisos (Làm. FontCanya13, 1-2, 4-5, 7, 9-10, 12, 14-15 i 17) i d'altres amb franges de motius incisos o impresos (Làm. FontCanya13, 6-8, 11 i 16), junt amb altres recursos, minoritaris, com ara botonets aplicats (Làm. FontCanya13, 6 i 13), llengüetes (Làm. FontCanya13, 3) o decoració de pentinats (Làm. FontCanya13, 13 i 16). Entre les tapadores també és evident una gran diversitat tipològica, amb peces

tancades més convencionals (Làm. FontCanya13, 18), tapadores obertes per la part superior, la de l'agafador (Làm. FontCanya13, 19) i tapadores amb pom en forma de nansa horitzontal de secció circular (Làm. FontCanya13, 20).

TRANSPORT (50 inds): 7,6 %

LÀMINA FONT CANYA 9 (Fase 2)

importats (9 inds): 1,4 %

àmfora pún. ebusitana

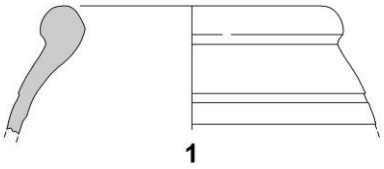

1

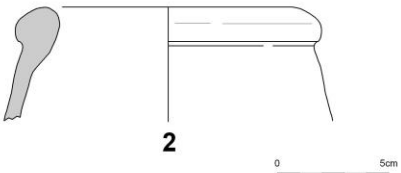

2

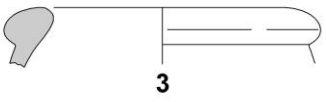

3

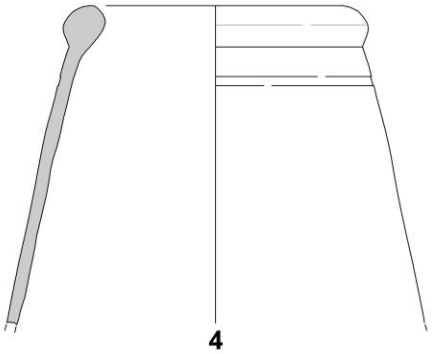

4

producció 'local' (41 inds): 6,2 %

àmfora ibèrica

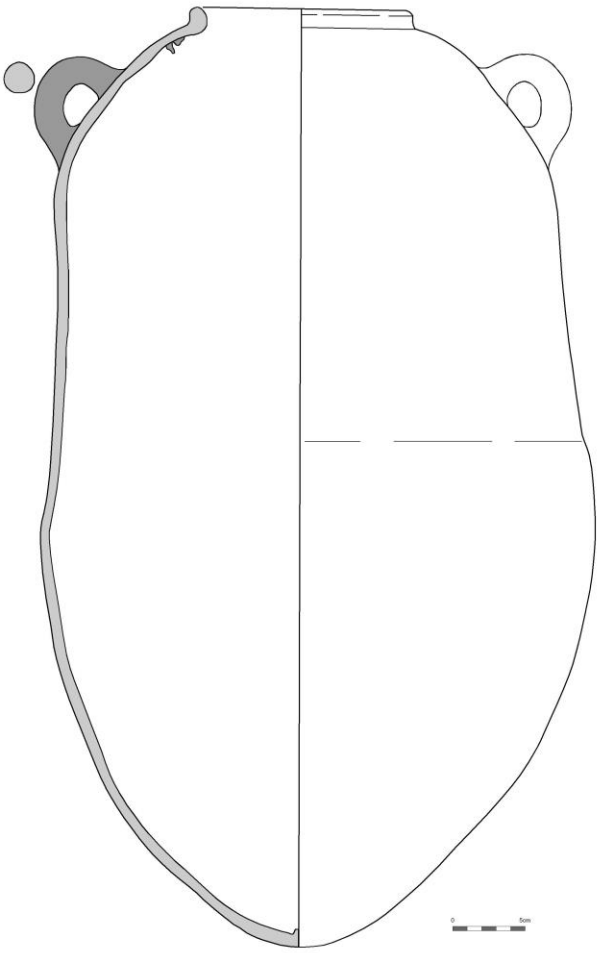

5

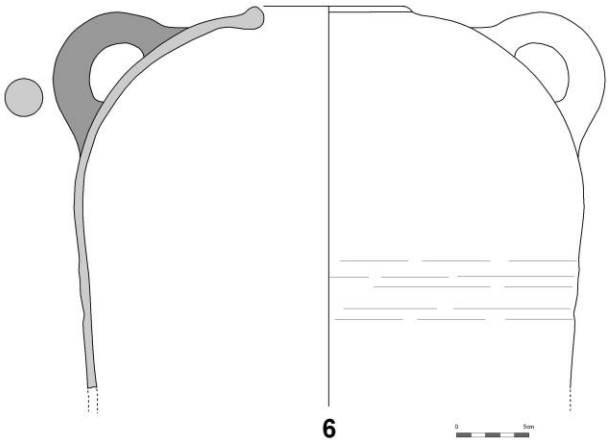

6

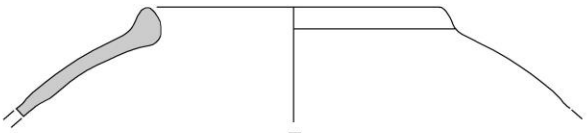

7

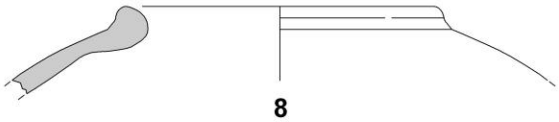

8

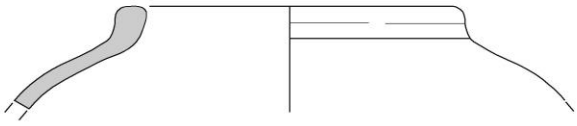

9

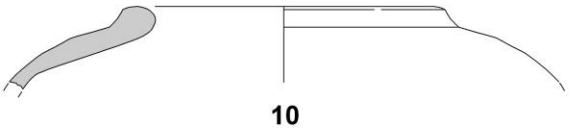

10

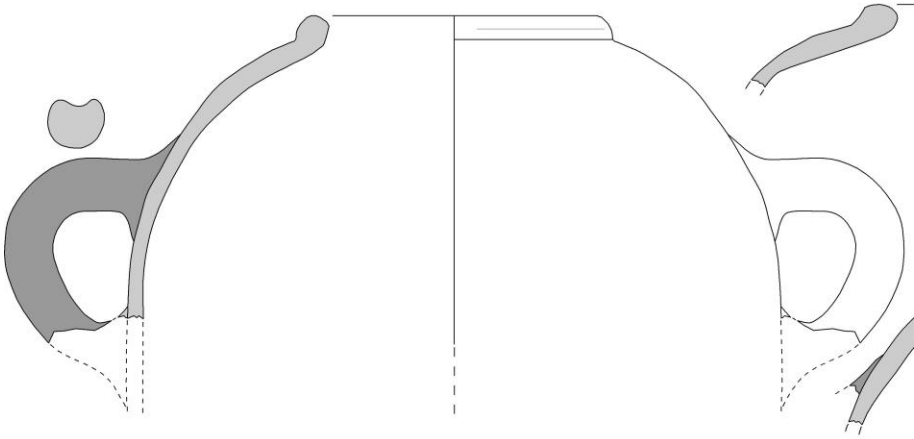

11

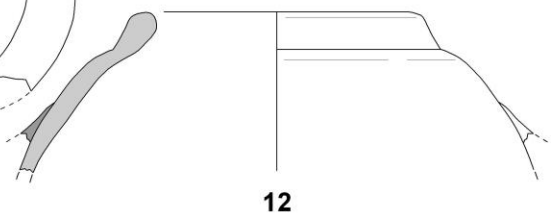

12

MAGATZEM (67 inds): 10,2 %

LÀMINA FONT CANYA 10 (Fase 2)

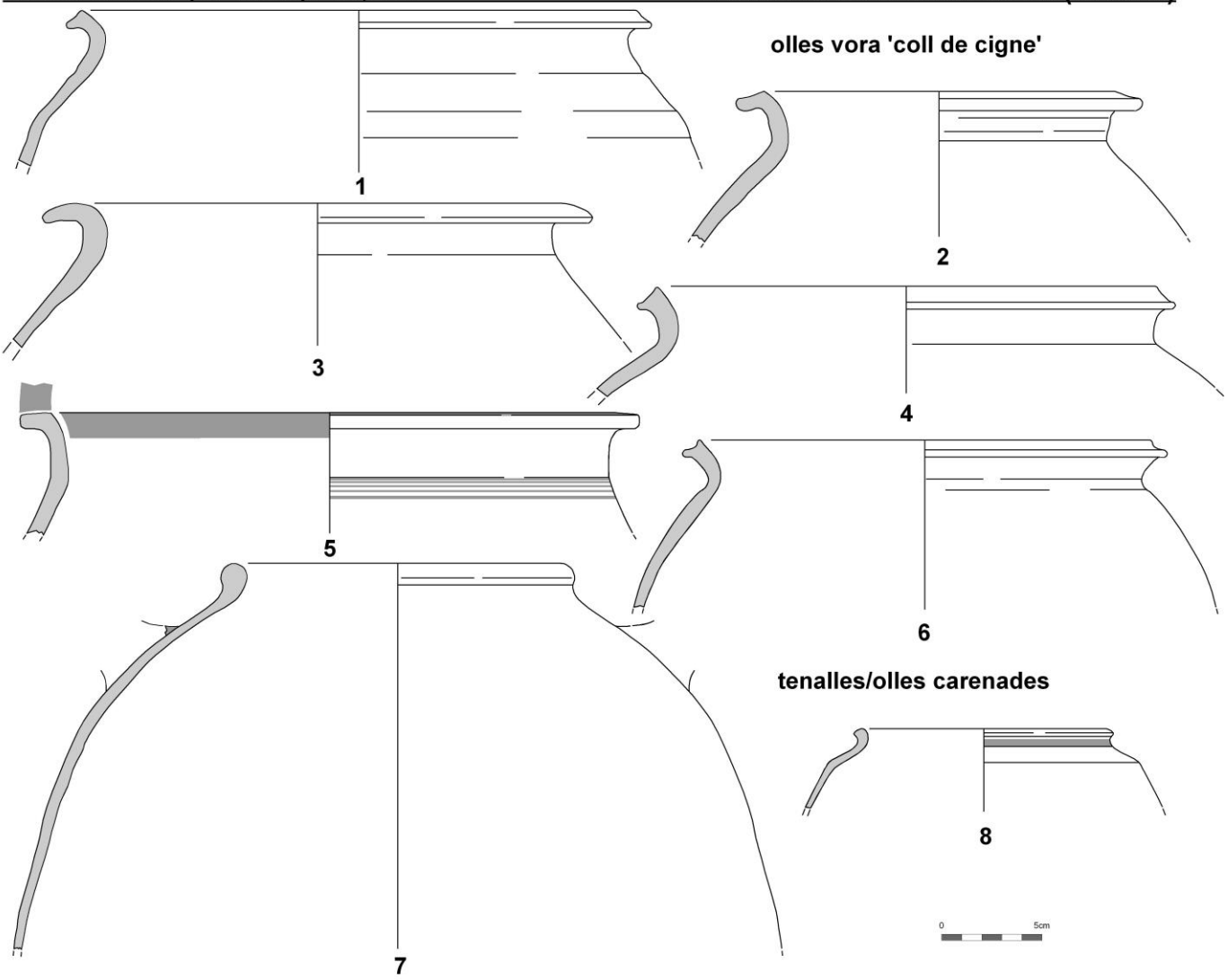

RESERVA DOMÈSTICA (18 inds): 2,7 %

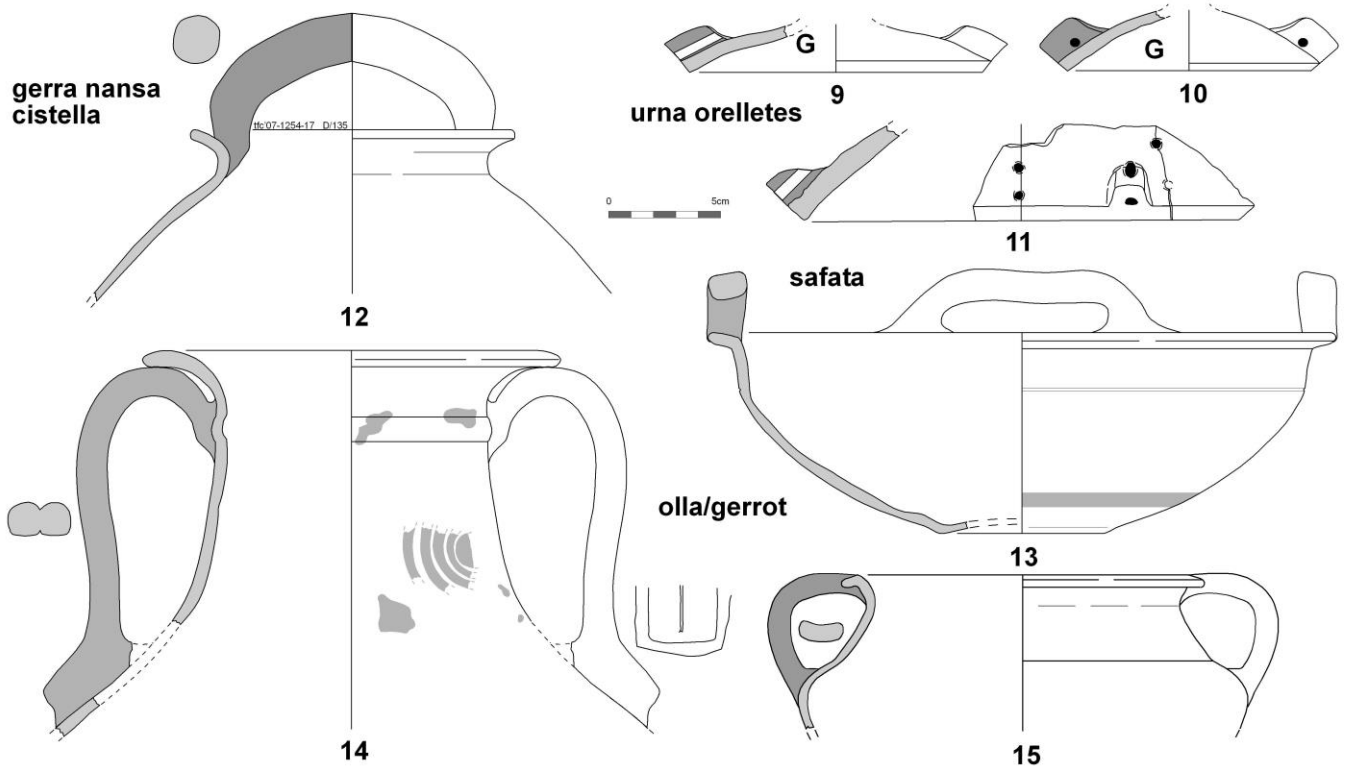

VAIXELLA (117 inds): 17,7 %

LÀMINA FONT CANYA 11 (Fase 2)

importats (31 inds): 4,7 %

Ceràmica àtica figures roges

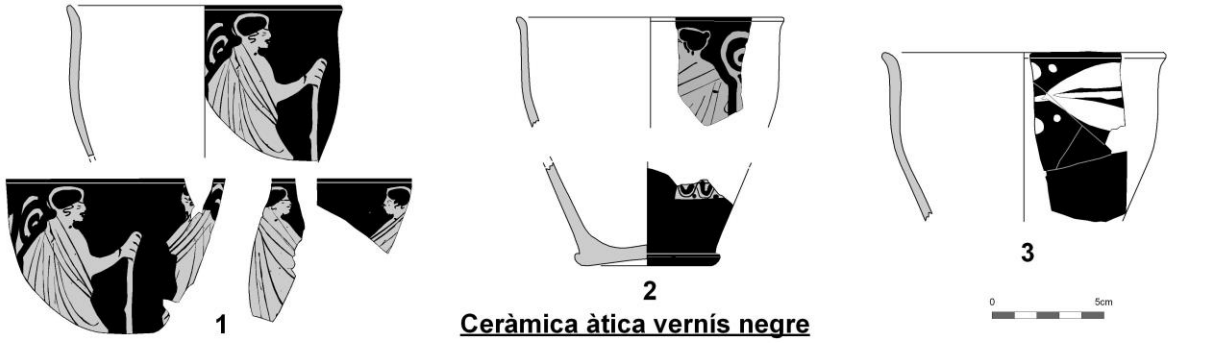

Ceràmica àtica vernís negre

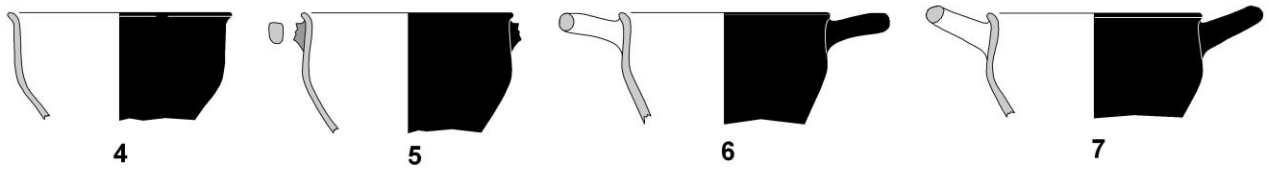

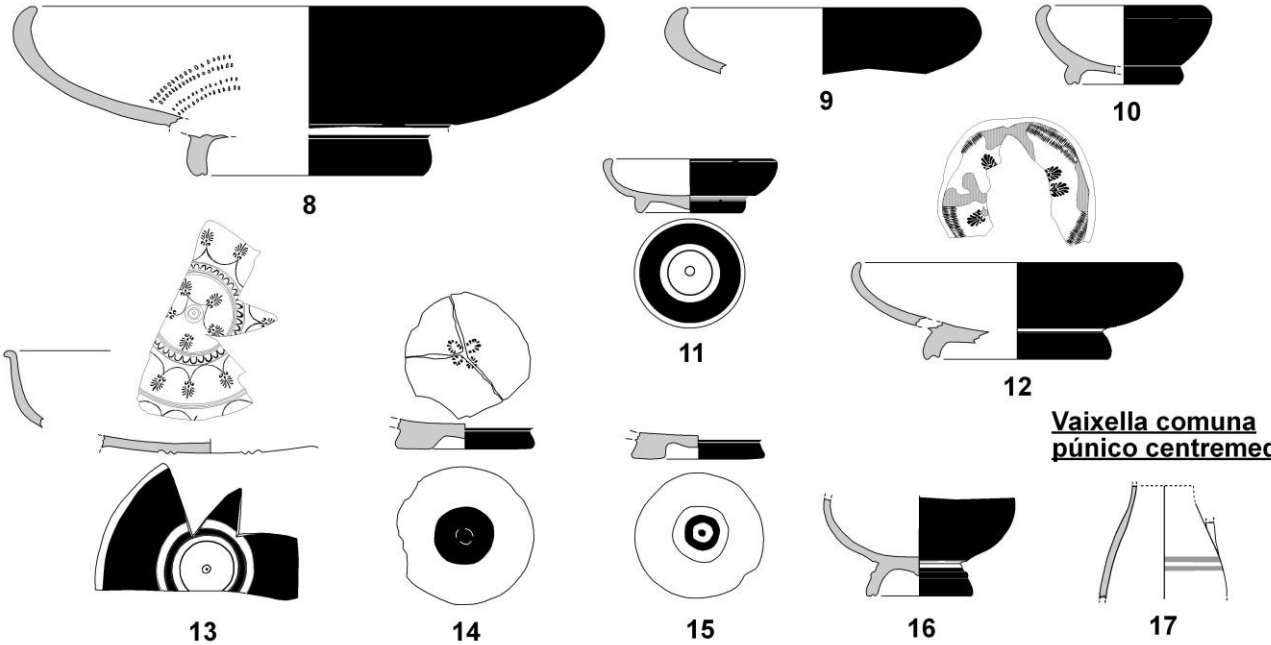

Vaixella comuna púnico centremed.

producció 'local' (86 inds): 13 %

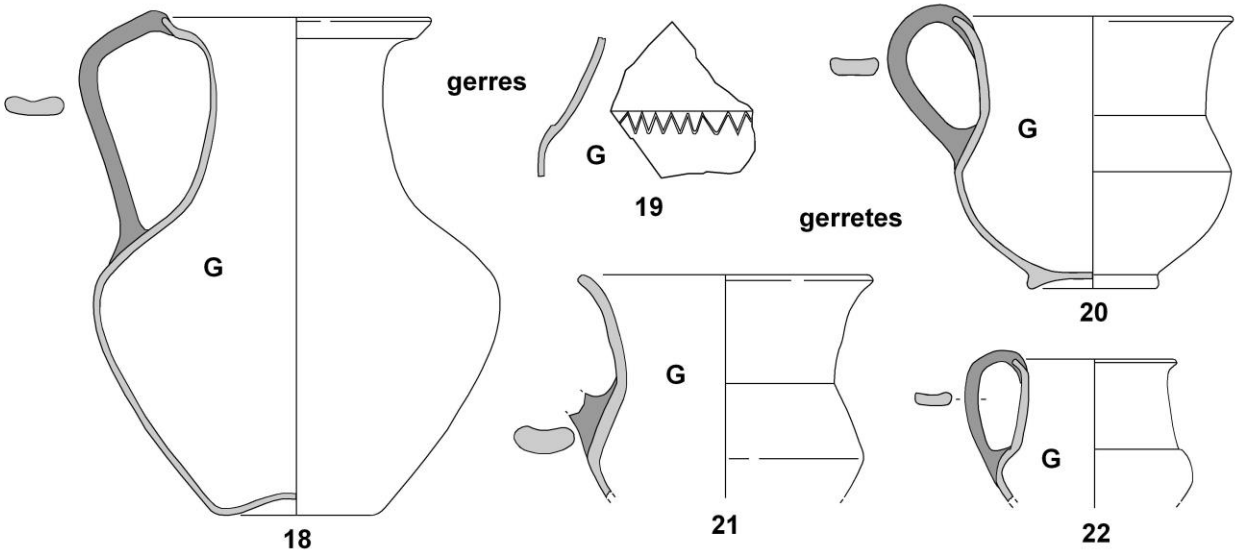

VAIXELLA (117 inds): 17,7 %

LÀMINA FONT CANYA 12 (Fase 2)

Producció 'local' (86 inds): 13 %

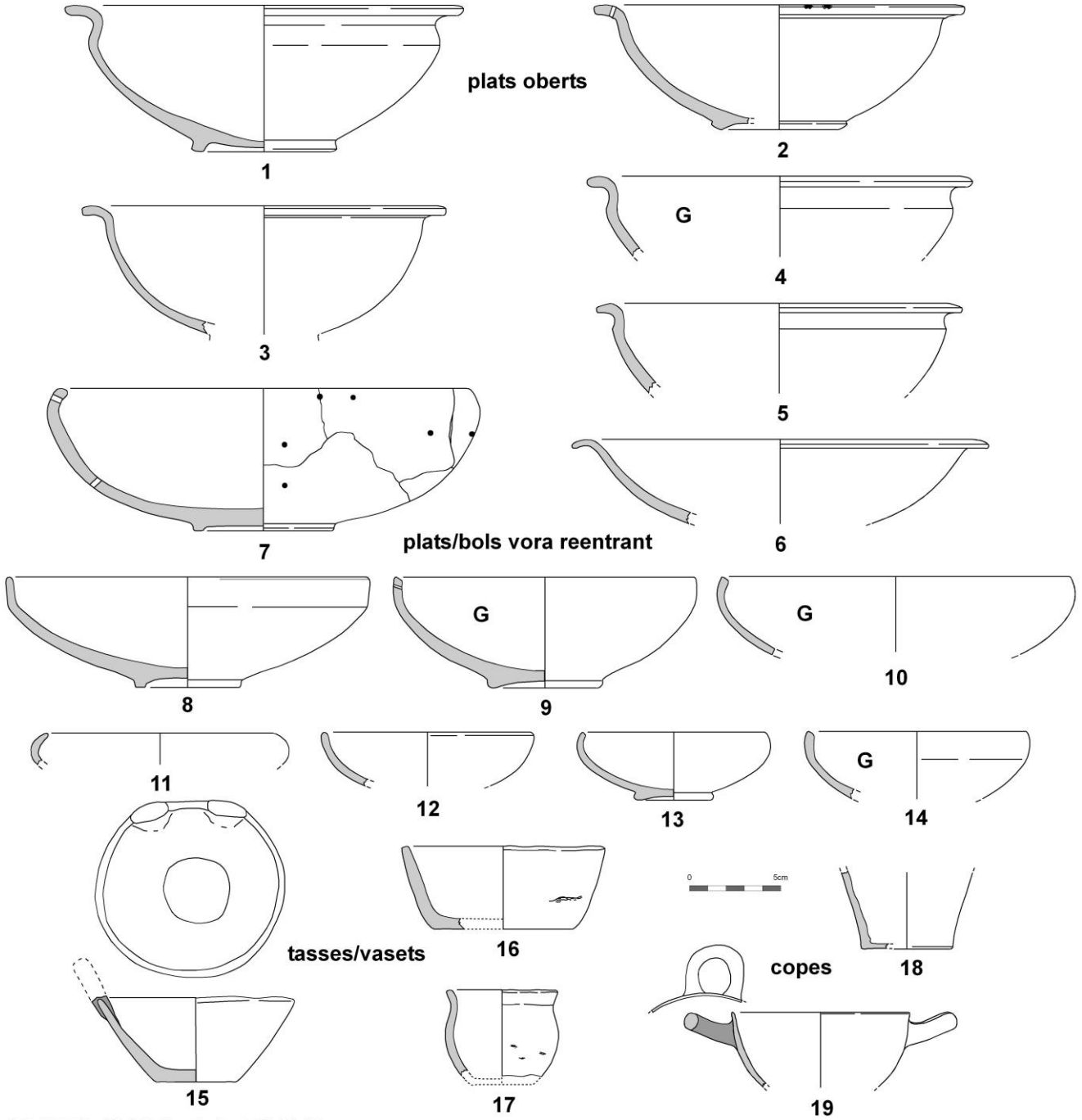

CUINA (345 inds): 52,3 %

importats (6 inds): 0,9 %

morter pún. ebusità

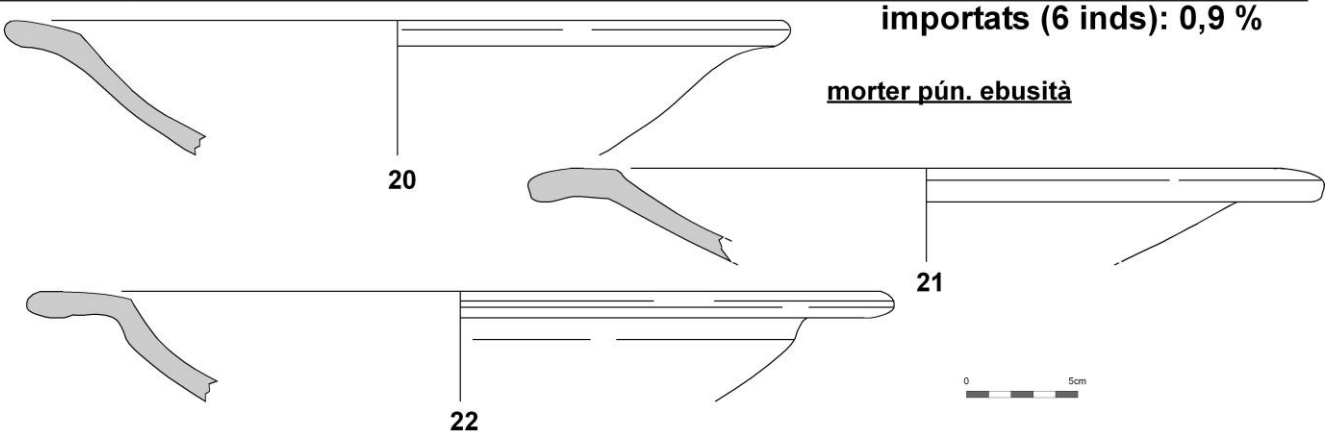

CUINA (345 inds): 52,3 % **LÀMINA FONT CANYA 13 (Fase 2)**

Producció 'local' (339 inds): 51,4 %

Ceràmica a mà

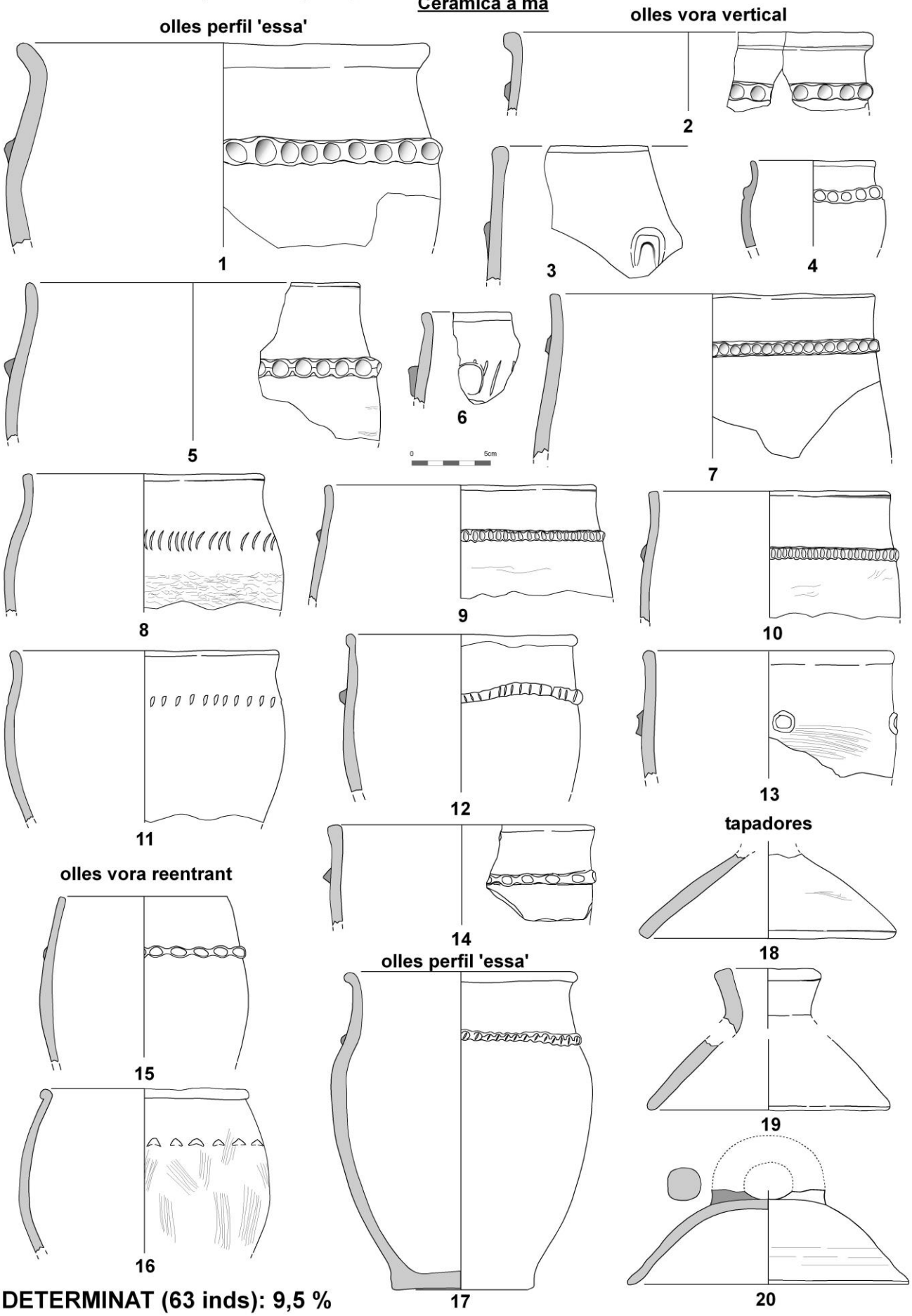

INDETERMINAT (63 inds): 9,5 %

2.4.2.4. La Fase 3A del Turó de la Font de la Canya (300-225 aC).

2.4.2.4.1. Descripció dels contextos de procedència.

La procedència dels conjunts ceràmics de la fase 3A és pràcticament idèntica als de la fase precedent. La gran majoria provenen d'amortització de sitges, d'un total de 12 estructures datables d'aquest període. Entre elles cal destacar el lot de materials recuperat en l'interior de la sitja 169, amb moltes peces senceres que evidencien un abocament intencional que incorpora un seguit d'objectes gens habituals (especialment una terracota tipus „tanagra", un parell de „timiateris" en forma de cap de Demèter i un grapat de vasets miniatura), que fan pensar en una acció de tipus ritual com a explicació de la seva conformació. La documentació d'aquesta fase es completa amb una petita aportació d'estrats de l'hàbitat del sector occidental del turó; concretament a aquest moment pertanyen alguns nivells de pavimentació dels recintes d'aquest bloc constructiu del període ibèric ple. En total els conjunts ceràmics d'aquesta fase 3A estan conformats per una mostra notable de 10022 fragments i 458 individus ponderats.

2.4.2.4.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

El quadre resum dels materials de la fase 3A en el nucli del Turó de la Font de la Canya és el següent:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Ceràmica Jònia	2	1	0			
Àtica Figures Roges	3	1	1	Copa „dasse delicada"	1 espatlla	
Àtica Vernís Negre	29	7	7	Kyix peu alt Lamb. 21, escudella Lamb. 22, escudella Lamb. 21/25, bol Lamb. 43, *skyphos*	1 base 1 vora 2 vores 1 vora 2 vores	
T. Petites Estamp.	5	4	4	Lamb. 27, bol	4 vores	
Taller de Roses	21	7	7	Lamb. 27ab, bol Lamb. 28ab, bol Lamb. 24, petit bol Lamb. 24-25B, petit bol	3 vores 1 vora 1 p.c., 1 vora 1 vora	
V.N. Occid. Indet.	14	7	7	Lamb. 26, escudella Lamb. 27, bol Lamb. 24, petit bol Ungüentari	1 vora 3 vores 1 p.c., 1 vora 1 p.c.	
Camp. A arcaïca	5	1	1	Lamb. 26, escudella	1 base	

Total Vaixella Imp.	*79*	*28*	*27*			
Com. Pún. Eb.	5	3	3	Morter, tipus AE-20/I-167	3 vores	
Com. Pún. CM.	47	1	1	Ungüentari	1 base	
Total Com. Imp.	*52*	*4*	*4*			
Àmf. Púnica Ebus.	105	2	2	T.8.1.2.1. PE-22	1 vora 1 vora	
Àmf. Púnica C.E.	19	1	0			
Àmf. Púnica CM.	2	1	0			
Àmf. Massaliota	3	1	0			
Àmf. Indeterminada	2	1	0			
Total àmf. Imp.	*131*	*6*	*2*			
Total Import.	**262**	**38**	**33**			
Àmfora ibèrica	1177	47	47		9 p.c., 38 vores; 9 pivots	
Com. Ib. Oxidada	960	104	104	Tenalla vora recta Tenalla amb broc inferior Olla/tenalla llavi "coll de cigne" Olla globular Olleta tulipa Olles/gerrots Gerra Gerra nansa cistella Gerra tipus "Oenochoe" Gerretes Gerreta bicònica Tassa umbilicada Bol Plat vora reentrant Plat vora recta, carenat Platet vora horitz. Tapadora Urna d"orelletes Tapadora urna d"orelletes *Kalathos* Amforisc Vaset miniatura	2 vores 1 vora 1 p.c., 31 vores 5 p.c. (2 broc inf.) 1 p.c. 4 vores 1 p.c., 8 vores 8 vores 4 vores 5 vores 7 vores 1 vora 2 vores 1 p.c., 7 vores 4 vores 1 p.c. 1 p.c., 2 vores 1 p.c., 1 vora 2 vores 1 cos 1 p.c. 1 p.c.	1 pintada 4 pintades 1 pintada 2 pintades Inscripció ib. 2 pintades 1 pintada 2 pintades 1 pintada
Informes Ib. Oxid.	4721					
C. Ib. Reduïda	229	20	20	Olla llavi „coll de cigne" Gerrot Gerra tipus "Oenochoe" Gerra Gerra bicònica Gerreta bicònica Plat vora reentrant Vaset miniatura Indet.	1 vora 1 vora 4 vores 1 p.c.; 3 vores 2 vores 2 vores 3 vores 1 p.c. 2 vores	
C. Cuina Torn	25	5	5	Olla perfil "essa"	5 vores	
C. a Mà	2648	244	244	Olla Olletes Cassola vora vertical Tapadora Gerreta Bol Vaset miniatura Indet.	4 p.c., 159 vores 1 p.c., 5 vores 1 p.c. 4 p.c., 49 vores 2 vores 1 p.c., 1 vora 3 p.c. 14 vores	

Total prod. locals	**9760**	**420**	**420**			
Total	**10022**	**458**	**453**			

2.4.2.4.3. Descripció tipològica dels materials.

Les importacions en aquesta fase 3A mantenen la tendència a l'alça, assolint un 8,3 % del total d'individus ponderats. En el bloc de vaixella fina encara es dóna una notable presència de materials amb cronologies de producció més antigues, bàsicament peces de ceràmica àtica, entre les quals hi ha una cílix de figures roges de la classe delicada (Làm. FontCanya16, 4) i alguns exemplars de vernís negre de les formes més característiques de la fàcies del segle IV aC: els escifs (Làm. FontCanya16, 5) i les escudelles de la forma Lamb. 21 (Làm. FontCanya16, 6) o Lamb. 22 (Làm. FontCanya16, 7). En el límit se situaria el material del Taller de les Petites Estampilles, representat pels molt habituals bols de la forma Lamboglia 27 (Làm. FontCanya16, 8). En qualsevol cas el grup amplament dominant en aquesta fase és el de les peces produïdes en centres grecs occidentals, especialment els materials clarament identificables amb la producció del taller de Roses. A nivell tipològic el lot existent està constituït de manera gairebé exclusiva per bols de diferents mides: els de gran format o escudelles del tipus Lamboglia 26 (Làm. FontCanya16, 9) o Lamboglia 28 (Làm. FontCanya16, 15), els de mida mitjana o Lamboglia 27 (Làm. FontCanya16, 10) i els petits bols de les formes Lamboglia 25 o 24 (Làm. FontCanya16;11, 13 i 14), entre els que trobem els de la variant 24-25B amb decoració de gallons (Làm. FontCanya16, 12). La única peça que se surt d'aquesta tònica és l'ungüentari complet recuperat en el possible dipòsit cultual de la sitja 169. Finalment cal destacar una darrera peça, una base amb un esquema decoratiu molt singular (amb palmetes en positiu en una disposició que imita de forma grollera la de les escudelles àtiques), que probablement cal atribuir a la producció arcaica dels tallers itàlics de Campaniana A (Làm. FontCanya16, 16). En darrer terme la única peça de vaixella no envernissada és un segon ungüentari gairebé complet, altra vegada pertanyent al dipòsit ritual de la sitja 169, en aquest cas de ceràmica comuna púnica centre mediterrània.

Les àmfores importades mantenen durant aquesta fase 3A la tònica de la fase anterior, en el sentit que les úniques vores conservades corresponen a la producció púnica ebusitana; concretament hi ha tot el terç superior d'una peça del tipus T.8.1.2.1 (Làm. FontCanya14, 1), d'una variant tipològica antiga (de transició amb les T.8.1.1.1), i una

vora del tipus PE-22 (Làm. FontCanya14, 2), les imitacions ebusitanes de les àmfores massaliotes (Ramon 1981). A això cal afegir els tres únics individus de morters d'importació, també tots tres púnics ebusitans, del tipus AE-20/I-167 de Ramon (Làm. FontCanya17, 7).

Pel que fa al bloc de les ceràmiques de producció local en primer lloc cal assenyalar l'existència d'una evidència excepcional en aquesta fase, gràcies a l'abundós dipòsit de peces senceres abocades dins la sitja 169. Això es nota, per exemple, en el camp de les àmfores ibèriques, on ha estat possible reconstruir fins a nou exemplars complets. D'aquests entenem que per sobre de tot destaca la seva diversitat formal i tipològica, sobretot atès que es tracta d'unes peces amortitzades conjuntament, abocades en una mateixa acció. Concretament es distingeixen tres tipus ben diferenciats. El primer correspon a un total de quatre exemplars que presenten el perfil més clàssic, el que correspon al tipus 2B de les àmfores de la zona catalana (Sanmartí, Bruguera i Miñarro 2004), donant-se, això sí, una diferència evident en el format de les peces (hi ha només una amb les mides més habituals, una altra força més petita i dues més d'unes dimensions clarament superiors a la mitjana). En segon lloc hi ha un grup compacte de tres exemplars molt similars entre ells, pertanyents al tipus 2C, les tres peces més petites de les nou completes de la sitja 169. Els dos darrers exemplars són clarament singulars, més enllà del context del jaciment de la Font de la Canya o, fins i tot de la zona cossetana. Es tracta de dues peces de format molt gran amb un perfil que globalment s'ajustaria al tipus 2B però que presenta la particularitat formal de tenir nanses bífides, fet del tot infreqüent en aquest tipus de peces. L'evidència restant, provinent d'altres estrats que no són els abocaments de la sitja 169, en ser material fragmentari (Làm. FontCanya14, 3 a 5) no permet aprofundir en la identificació d'un „patró" característic de les àmfores del jaciment i, per extensió, d'aquest sector de la cossetània.

Les peces de magatzem també tenen una representació de qualitat gràcies al dipòsit de la sitja 169. D'aquí provenen dues tenalles carenades amb broc inferior i nanses verticals de cinta, gairebé idèntiques (tant sols hi ha una lleugera diferència en el perfil dels llavis) (Làm. FontCanya15, 7 i 8). També una tenalla globular, de grans dimensions, amb vora de „coll de cigne" i nanses bífides horitzontals (Làm. FontCanya15, 6), i una olla/tenalla petita, carenada i amb nanses bífides verticals (Làm. FontCanya15, 5). La resta de material fragmentari es podria ajusta fàcilment a qualsevol d'aquestes formes (Làm. FontCanya15, 2 i 4), amb l'excepció feta dels exemplars d'olles/tenalles petites de perfil globular i llavi de „coll de cigne" (Làm. FontCanya15, 1

i 3). Destacar finalment que en aquest grup les peces amb decoració pintada són ja molt escasses, però encara presents (Làm. FontCanya15, 2 i 3). Pel que fa a les peces de reserva domèstica, el tipus més ben representat en aquesta fase és el de les gerres de nansa de cistella. Per altra banda hem cregut oportú incloure-hi un vas tulipa de grans dimensions (Làm. FontCanya16, 1), donat que l'absència de nanses i les grans dimensions ens empenyen a diferenciar-la de les gerres per servir líquids, la funció que identifica les peces de vaixella de taula. També estem considerant dins d'aquest grup les peces tipus urna d'orelletes o de tanca hermètica, de les que disposem d'un exemplar un punt atípic (Làm. FontCanya16, 2). En aquest cas l'absència de la part inferior de la peça, junt amb la tendència de les parets, fa que no sigui descartable que es tracti d'un embut, un tipus poc habitual però existent en el repertori de ceràmiques ibèriques de la zona cossetana, amb un exemplar conegut en el jaciment pròxim de la Vinya d'en Pau, a Vilafranca del Penedès (Cela 1994, 174). En darrer terme hi ha un fragment d'espatlla i nansa completa del que podria ser un gerrot de grans dimensions, d'una peça de cocció reductora (Làm. FontCanya16, 3).

Pel que fa a les peces de vaixella d'entrada hi ha les gerres, que en aquesta fase presenten una notable diversitat tipològica: de boca lobulada (Làm. FontCanya16, 19), de coll estret (Làm. FontCanya16, 20), de coll ampla (Làm. FontCanya16, 22), de perfil bicònic (Làm. FontCanya16, 21), etc. En canvi en el grup de les gerretes ja es dóna un clar perdomini dels exemplars de perfil globalment bicònic (Làm. FontCanya16, 23 a 27), tot i que encara no s'ha imposat clarament el model més „clàssic", amb la típica decoració de filets en relleu, més propi de la fi del segle III aC. Cal destacar que a l'espatlla d'una d'aquestes gerretes s'ha gravat una inscripció ibèrica, de la que es conserven quatre signes sencers i l'arrencament d'un cinquè (Làm. FontCanya16, 23). En el grup dels plats o bols són majoria les peces de vora reentrant, amb una gran varietat de formats (Làm. FontCanya17, 4 a 6), però segueixen donant-se peces de vora exvasada (Làm. FontCanya17, 1) o de vora vertical, essent molt escassos els exemplars amb decoració pintada (Làm. FontCanya17, 3). Les tapadores d'uns i altres, aquestes sí, quasi sempre pintades (Làm. FontCanya17, 2), completen un repertori de peces de vaixella local constituït bàsicament per gerres, gerretes i plats/bols, això sí, de variants formals molt diverses. Finalment, en el conjunt de materials ibèrics d'aquesta fase 3A de Font de la Canya cal considerar un lot singular de sis vasets de miniatura, sens dubte un dels elements més significatius del dipòsit ritual de la sitja 169. Tres de les peces d'aquest lot són a torn: una àmfora de miniatura o amforisc, un vaset globular de coll

estret tot recobert de pintura vermella i una imitació de cílix de peu alt, de cocció reduïda. Les altres tres peces són fetes a mà: dues tassetes d'una nansa i un vaset cilíndric de vora exvasada.

Entre les ceràmiques de cuina el primer que cal assenyalar és la baixa incidència de les peces grolleres a torn, amb unes poques olles de vora exvasada gairebé testimonials (Làm. FontCanya17, 8). Per contra, les olles a mà (i les respectives tapadores) mostren una representació altíssima, seguint la tònica de les fases precedents. A nivell tipològic, de formats i de decoracions es dóna una diversitat considerable, que és un dels trets característics de les ceràmiques a mà en aquest jaciment, com ja s'ha vist en les fases precedents. Hi ha olles de perfil en „essa", grans (Làm. FontCanya17, 9 i 10) i petites (Làm. FontCanya18, 7) i olles de tendència més cilíndrica, de vora lleugerament reentrant o vertical, també grans (Làm. FontCanya18, 2), mitjanes (Làm. FontCanya18; 1, 3 i 4) o petites (Làm. FontCanya18, 6). Moltes de les olles presenten un element decoratiu a la base de la vora, la majoria cordons digitats (Làm. FontCanya18, 1 a 3 i 5) o una franja de motius incisos o impresos (Làm. FontCanya17, 1 i 2; Làm. FontCanya18, 4 i 6). Pel que fa a les tapadores, a banda d'un lot de peces completes de petites dimensions procedent del dipòsit singular de la sitja 169 (Làm. FontCanya18, 10 a 12), destaquen els exemplars amb agafador en forma de nansa horitzontal (Làm. FontCanya18, 8 i 9), peces ja presents en fases anteriors (Làm. FontCanya13, 20), el que podria representar un tret característic de la producció local de ceràmica a mà.

TRANSPORT (53 inds): 11,6 % **LÀMINA FONT CANYA 14 (Fase 3A)**

importats (6 inds): 1,3 %

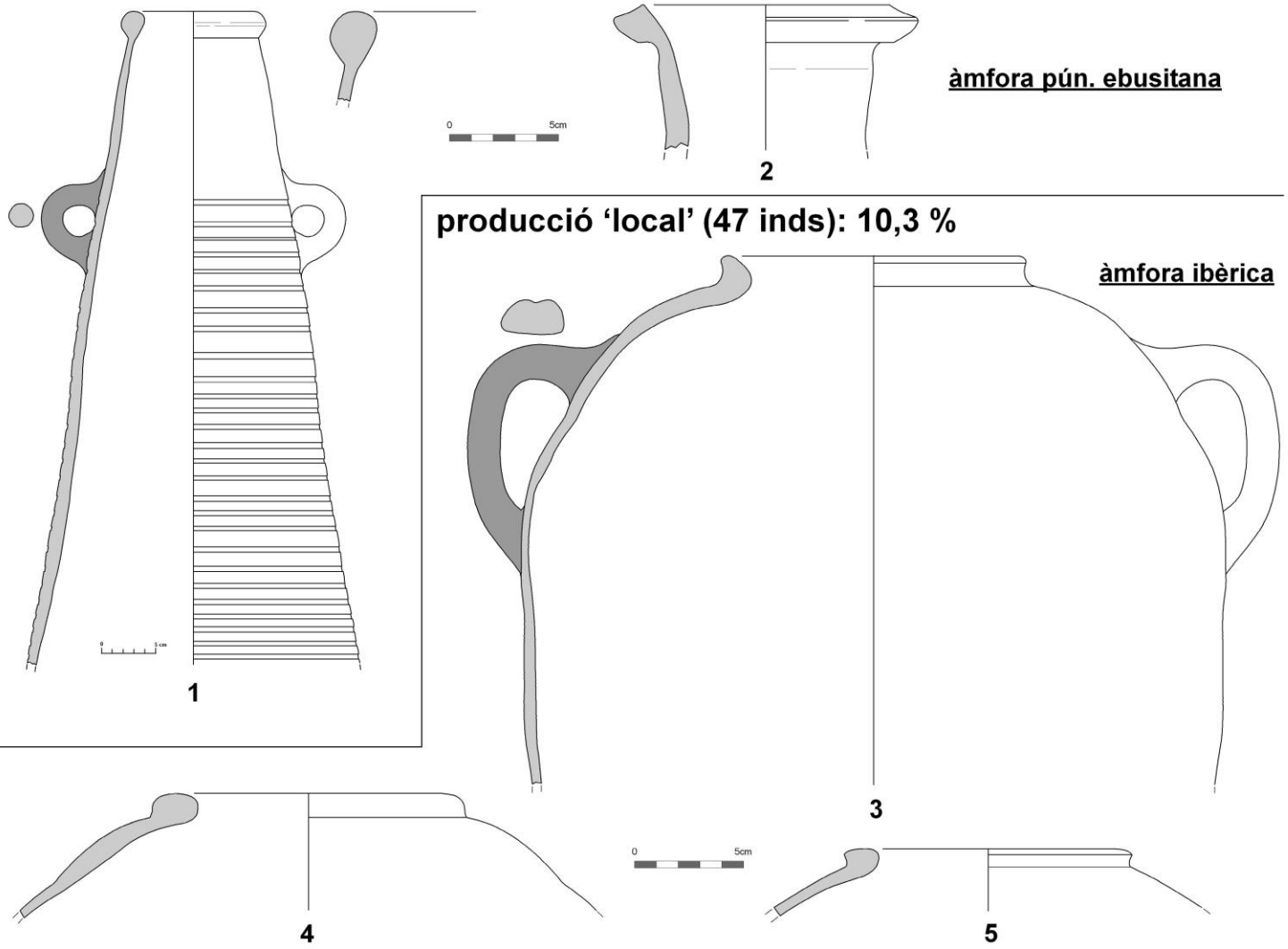

MAGATZEM (41 inds): 9 % **LÀMINA FONT CANYA 15 (Fase 3A)**

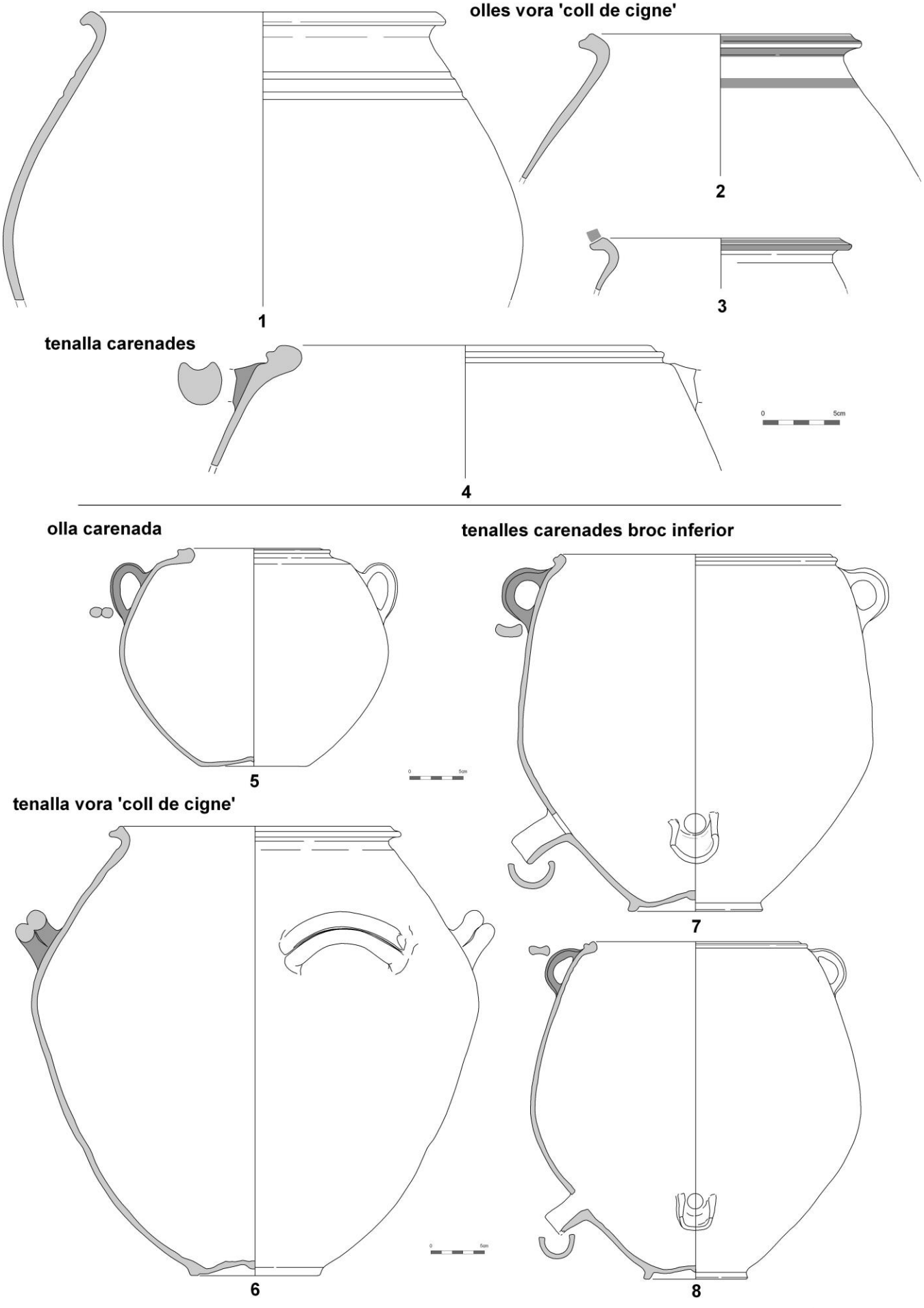

RESERVA DOMÈSTICA (19 inds): 4,1 %

LÀMINA FONT CANYA 16 (Fase 3A)

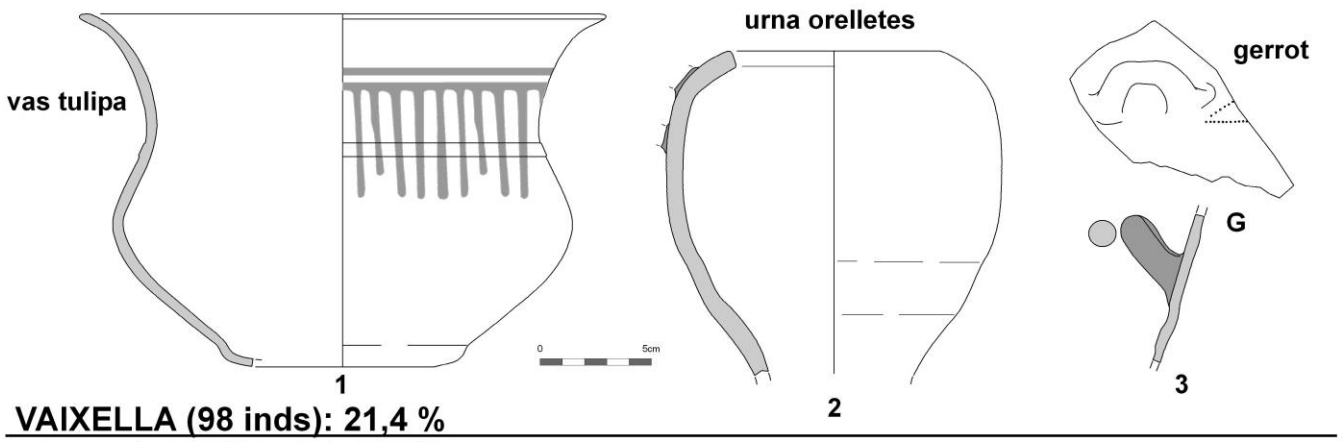

VAIXELLA (98 inds): 21,4 %

importats (29 inds): 6,3 %

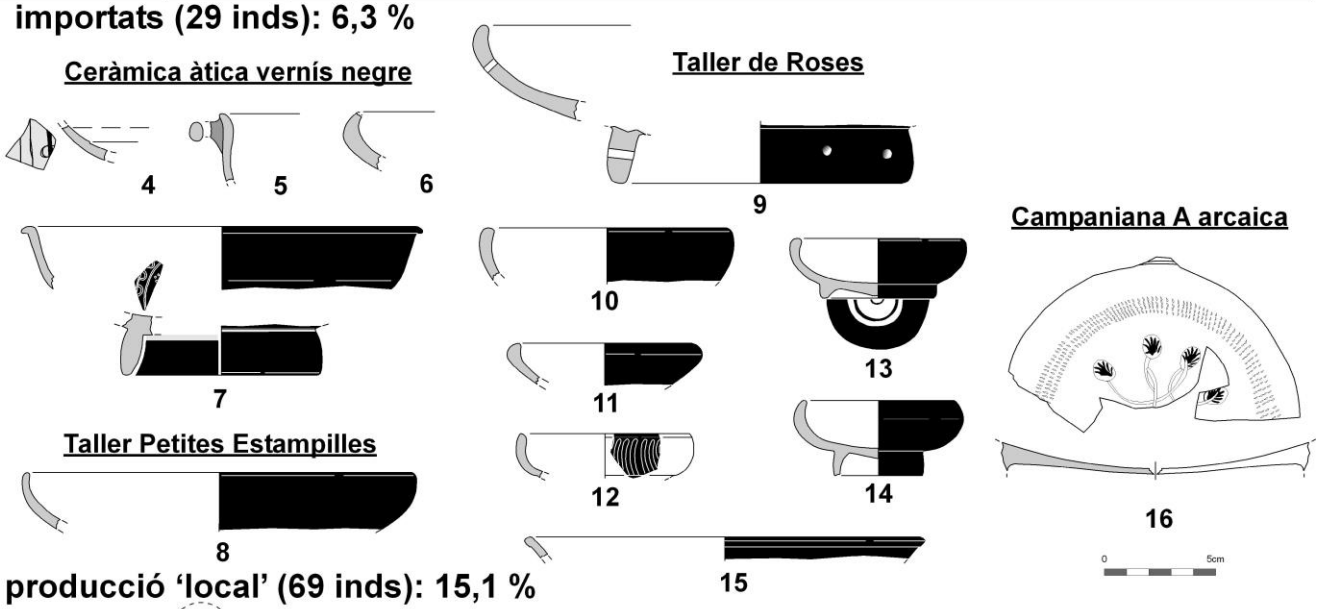

producció 'local' (69 inds): 15,1 %

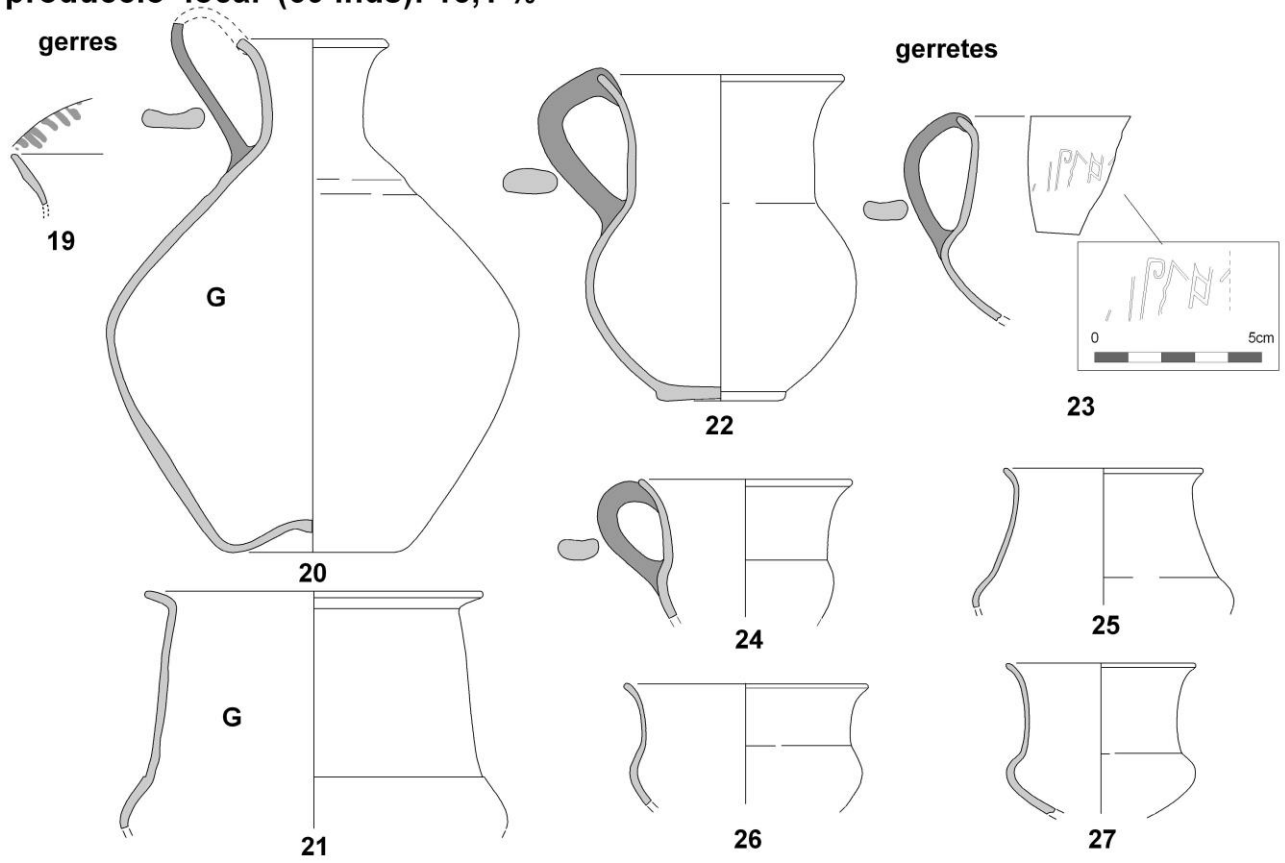

VAIXELLA (98 inds): 21,4 %

LÀMINA FONT CANYA 17 (Fase 3A)

Producció 'local' (69 inds): 15,1 %

plats oberts

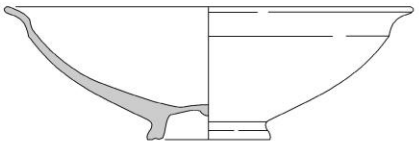

1

tapadora

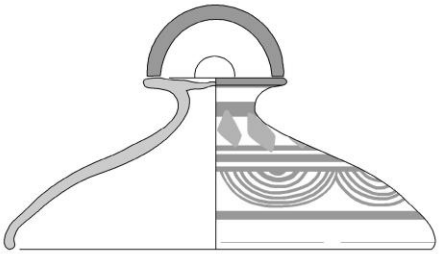

2

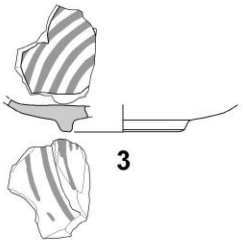

3

0 5cm

plats/bols vora reentrant

4

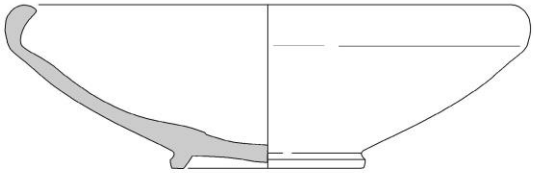

5

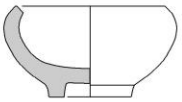

6

CUINA (231 inds): 50,4 %

Importats (3 ind): 0,6 %

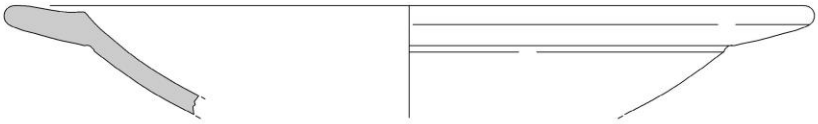

7

Producció 'local' (228 inds): 49,8 %

ceràmica a mà

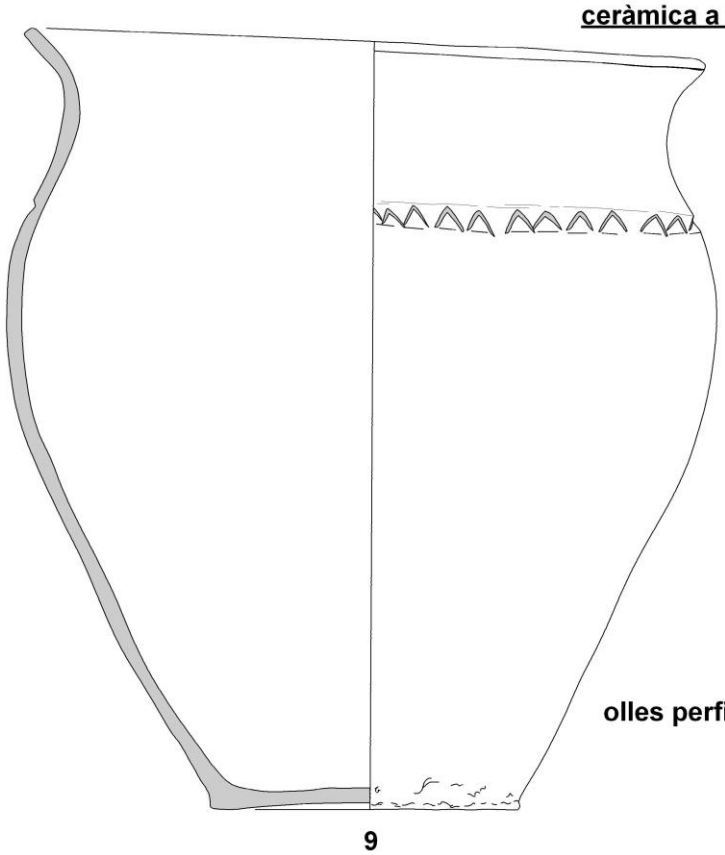

9

olles perfil 'essa'

Ceràmica Cuina a Torn

8

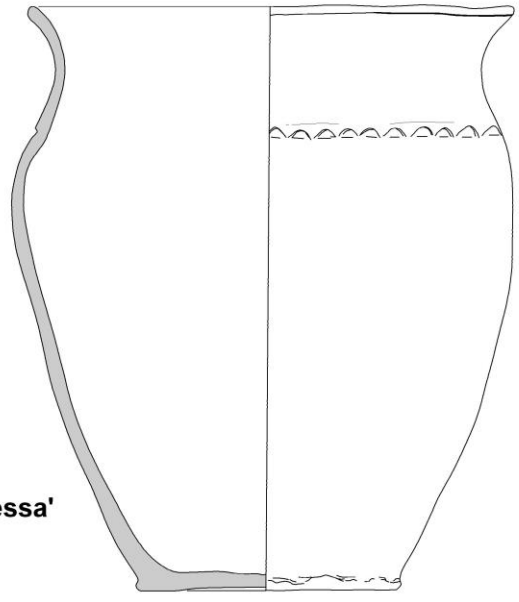

10

CUINA (231 inds): 50,4 % — LÀMINA FONT CANYA 18 (Fase 3A)

Producció 'local' (228 inds): 49,8 %

ceràmica a mà

olles vora reentrant

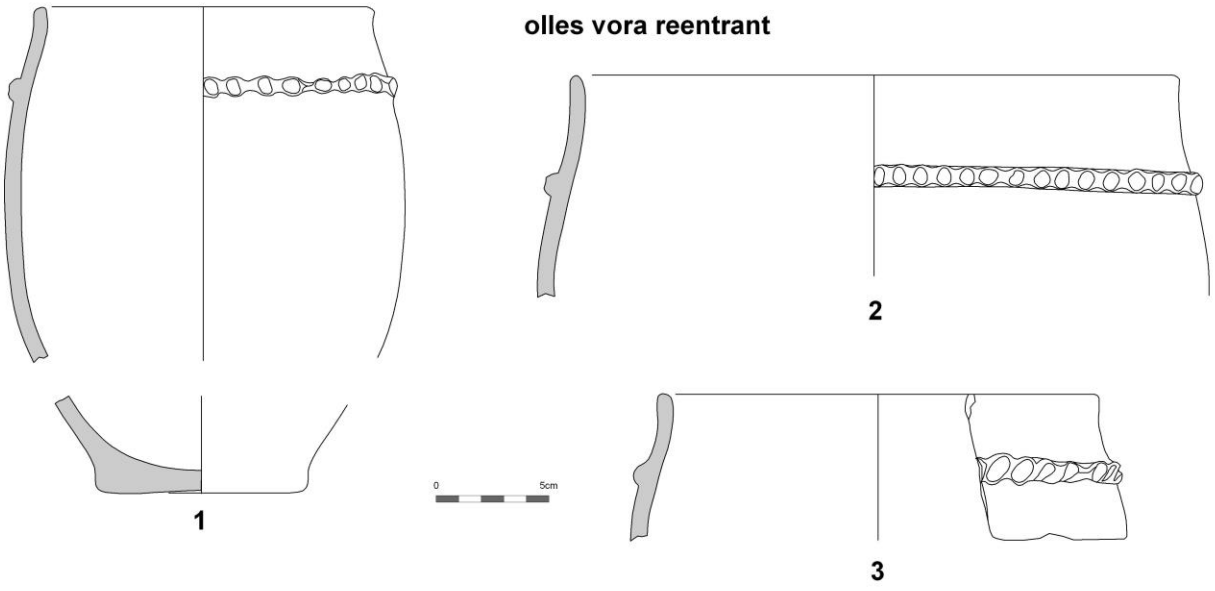

olles vora vertical

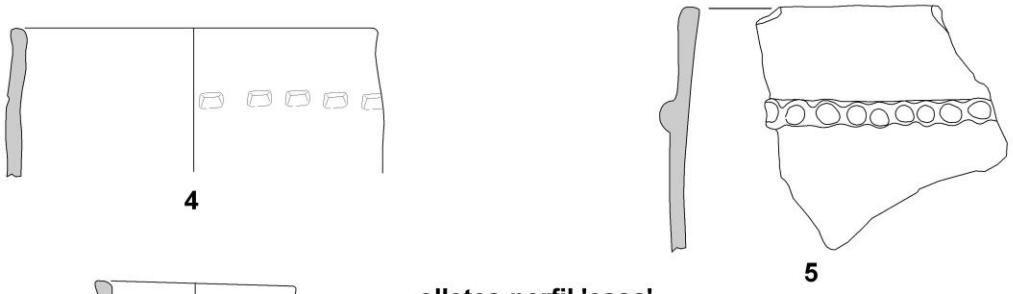

olletes perfil 'essa'

tapadores

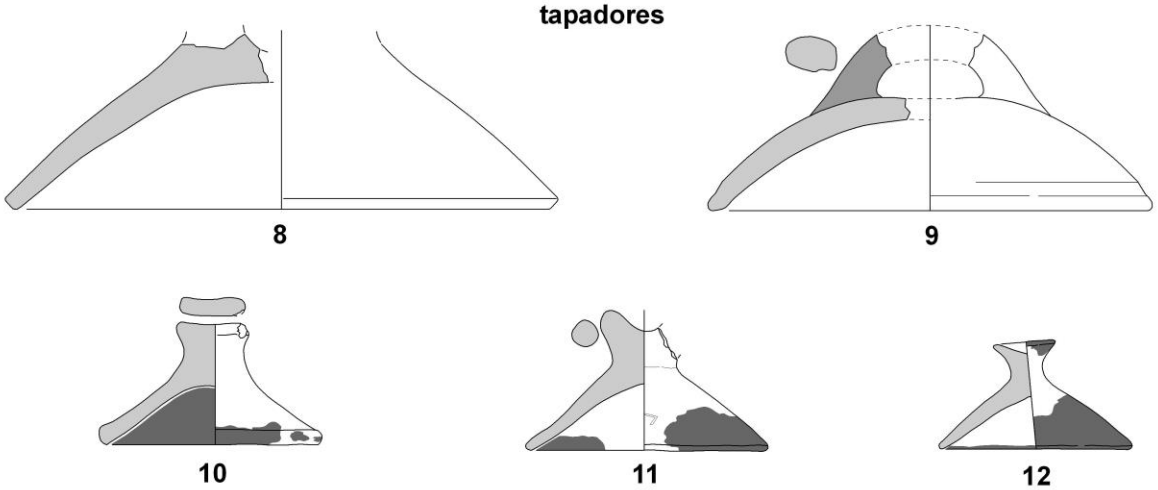

INDETERMINAT (16 inds): 3,5 %

2.4.2.5. La Fase 3B del Turó de la Font de la Canya (225-180 aC).

2.4.2.5.1. Descripció dels contextos de procedència.

Els conjunt de materials d'aquesta fase té una procedència força diferent als de les altres fases, ja que en aquest cas hi ha un volum molt important, majoritari, recuperat en els nivells d'enderroc i abandonament del sector d'hàbitat del període ibèric ple, el de la Zona 1 a l'extrem oest del turó (Figura tfc3). De fet en un parell de recintes (els àmbits 2 i 5) s'hi ha localitzats escampalls de vasos ceràmics „in situ", damunt dels respectius paviments. Aquesta important quantitat de materials s'afegeix als que han proporcionat les 15 sitges amb nivells d'amortització datats d'entorn el 200 aC. Amb tot en aquest període es dóna per primera vegada la circumstància que els materials procedents de la zona d'hàbitat són més abundosos que els procedents de nivells d'amortització de sitges. Entre uns i altres s'obté la mostra més àmplia de totes les fases d'aquest jaciment, un conjunt ceràmic format per 19787 fragments i 926 individus ponderats.

2.4.2.5.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

El quadre resum dels materials de la fase 3B en el nucli del Turó de la Font de la Canya és el següent:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica Fig. Roges	6	2	2	*Lekythos* Tapadora *Lekanis*	1 cos 1 vora, 1 pom	
Àtica Vernís Negre	40	5	5	Lamb. 21, escudella Lamb. 22, escudella Lamb. 40, *Kantharos*	1 p.c., 1 vora 1 vora 2 p.c.	
Taller Petites Est.	11	2	2	Lamb. 27ab, bol Lamb. 36, plat	1 vora, 1 base 1 vora	
Taller de Roses	217	57	57	Lamb. 40, *Kantharos* Lamb. 26, escudella Lamb. 27ab, bol Lamb. 28ab, bol Lamb. 24/25B, petit bol Lamb. 25, petit bol Lamb. 49, copa	1 cos 2 vores, 4 bases 33 vores 7 vores 2 vores 1 p.c., 8 vores 1 vora	
V.N. Prod. Ebus.	5	3	3	Lamb. 23, plat	3 vores	
Campaniana A	496	129	129	Lamb. 27ab, bol Lamb. 28ab, bol Lamb. 31, bol Lamb. 25, petit bol Morel 68, copa Lamb. 36, plat	1 p.c., 100 vores 10 vores 1 vora, 2 bases 2 vores 7 vores, 5 bases 1 p.c., 6 vores	

V.N. Altres	41	7	7	Lamb. 26, escudella Lamb. 28, bol Copa indet. Gerreta indet. *Guttus* Vas plàstic	1 vora 1 vora 2 vores 1 vora 1 cos 1 base	Itàlic? 1dec blanca
Total Vaixella Imp.	*816*	*205*	*205*			
Com. Pún. Ebus.	5	4	4	Morter AE-20/I-167	4 vores	
Com. Pún. CM	17	1	1	Gerra tipus olpe	1 vora	
Comuna Itàlica	2	1	1	Cassola indet.	1 fons	
Total Comuna Imp.	*24*	*6*	*6*			
Àmf. Púnica Ebus.	36	1	0			
Àmf. Púnica C.E.	16	1	0			
Àmf. Púnica CM	84	1	0			
Àmf. Massaliota	4	1	0			
Àmf. Itàlica	210	1	0	Indet. (magno.grega)	1 espatlla	
Àmf. Indeterm.	6	1	0			
Total àmf. Imp.	*356*	*6*	*0*			
Total Import.	**1196**	**217**	**212**			
Àmfora ibèrica	528	99	99		2 p.c., 97 vores 27 pivots	1 laietana
Com. Ib. Oxidada	1435	284	284	Olla/tenalla carenada Olla/tenalla llavi "coll de cigne" Olla vora acanalada Olla broc inferior Olleta globular Safates/Fonts carena alta Gerrot Gerra nansa de cistella Gerra Gerra tulipa/bicònica Gerra tipus enòcoa Gerretes/vasets Gerreta bicònica Gerreta nansa cistella Plat vora reentrant Plat vora exvasada Vaset vora vertical Vaset kalathoïde Tapadora Tapadora grans dimensions *Kalathos* Amforisc/ampolleta Morter (imit. Ebus.) Indeterminat	21 vores 45 vores 1 vora 1 p.c. 3 vores 3 vores 4 vores 15 vores 2 p.c., 23 vores 1 p.c., 2 vores 13 vores 32 vores 1 p.c., 8 vores 1 p.c. 1 p.c., 44 vores 2 vores 1 p.c., 5 vores 1 p.c., 1 vora 1 p.c., 17 vores 1 p.c., 1 vora 3 p.c., 7 vores 3 vores 1 base 19 vores	5 pintades 3 pintades 1 pintada 3 pintades 1 pintada 2 pintades 2 pintades 1 pintada 1 pintada 1 pintada 2 pintades 8 pintades 2 pintades 7 pintades
Informes Ib. Oxid.	13120					
C. Ib. Reduïda	647	65	65	Olleta carenada Gerrot Gerra Gerra tipus „Oenochoe" Gerreta bicònica Plat vora reentrant Plat/bol vora vertical Tapadora Tapadora urna orelleta	2 vores 2 vores 1 p.c., 7 vores 1 p.c., 6 vores 3 p.c., 21 vores 2 p.c., 16 vores 2 vores 1 vora 1 vora	1 broc 4 Estamp. 1 pintada
C. Cuina Torn	182	19	19	Olla perfil „essa" Tapadora	15 vores 4 vores	

C. a Mà	2679	241	241	Olla Olla amb nansa Olleta Tapadora Safata 2 nanses Vas cilíndric Indeterminat	5 p.c., 167 vores 3 vores 1 p.c., 1 vora 38 vores 1 vora 1 vora 24 vores	
Total prod. locals	**18591**	**708**	**708**			
Total	**19787**	**925**	**920**			

2.4.2.5.3. Descripció tipològica dels materials.

Les importacions en aquesta fase 3B presenten uns índexs altíssims, del 23,4 % del total dels individus, el que representa més del doble del que havien assolirt a la fase precedent. Aquest salt tan espectacular s'explica bàsicament per l'elevada presència de vasos de vernís negre en les concentracions de materials ceràmics localitzats „in situ" dins dels recintes 2 i 5 de la zona d'hàbitat. Precisament d'aquí provenen dues peces sorprenents en contextos d'aquesta cronologia, dos exemplars gairebé complets de càntars àtics, molt similars, amb la mateixa decoració de motius vegetals fets amb pintura blanca (Làm. FontCanya23, 4 i 5). És una manifestació més d'un fenomen, gens excepcional, de perduració d'ús de peces „antigues". De fet, no són els únics materials àtics d'aquests conjunts de la zona d'hàbitat, destacant altres vasos decorats com ara un exemplar de tapadora de lècane de figures roges (Làm. FontCanya23, 1) i un fons del que podria ser un lècit de figures negres (Làm. FontCanya23, 3). En els nivells d'amortització de les sitges també apareixen materials àtics com ara el perfil complet d'una escudella de la forma Lamboglia 21 o un fragment informe d'un crater de figures roges, amb decoració blanca sobrepintada (Làm. FontCanya23, 2). En aquest grup de peces antigues que perduren hi podríem incloure els vasos del Taller de les Petites Estampillades, ben representats pels habituals bols estampillats de la forma Lamboglia 27 (Làm. FontCanya23, 6 i 7) i per algun exemplar, molt més infreqüent, de plat de la forma Lamboglia 36 (Làm. FontCanya23, 8). Probablement també sigui el cas d'altres vasos de probable procedència itàlica, com ara una copa de parets verticals (skyphos?) amb restes de decoració blanca sobrepintada al llavi o una escudella de vora vertical i parets primes (Làm. FontCanya23, 10).

Per contra, la notable representació de vasos del Taller de Roses o produccions occidentals relacionades no sembla ser material „fora" de cronologia, més aviat fa la

impressió, per la seva abundància, que es tractaria de peces que s'estan produint i comercialitzant en el mateix moment que es formen els dipòsits, a partir del darrer quart del segle III aC. A més de l'elevada quantitat de peces també destaca la relativa diversitat de tipus, sempre amb els bols de la forma Lamboglia 27ab molt per sobre dels altres (Làm. FontCanya23, 16 i 17). També hi ha una presència significativa d'escudelles de la forma Lamboglia 26 (Làm. FontCanya23, 11 a 15), entre les quals hi ha un fons amb la característica decoració de „Nikia" (Làm. FontCanya23, 15) i un altre amb les tres palmetes radials sobre estries (Làm. FontCanya23, 11). A algun tipus d'escudella, de variant indeterminable, ha de pertànyer el fons d'una peça, de tallers occidentals, que presenta un esquema decoratiu singular: una concentració de palmetes radials connectades per línies incises (Làm. FontCanya23, 13), d'alguna manera imitant el model „clàssic" de les escudelles àtiques de vernís negre. Els bols de variants diferents als predominants Lamboglia 27ab completen el repertori formal de la representació del Taller de Roses: n'hi ha del tipus Lamboglia 28 (Làm. FontCanya23, 18 i 19) i dels petits bols dels tipus Lamboglia 24/25B amb decoració agallonada (Làm. FontCanya23, 20) i del Lamboglia 25 no decorats, de diferents formats (Làm. FontCanya23, 21 a 23).

En qualsevol cas la Campaniana A és la producció que predomina clarament en aquesta fase, amb una representació excepcionalment elevada, de 129 individus, és a dir, el 14% del total d'individus dels conjunts ceràmics d'aquest període. D'aquests 129 individus la gran majoria (100) corresponen a un mateix tipus, són bols/escudelles de la forma Lamboglia 27, de les seves diferents variants: bols Lamboglia 27ab (Làm. FontCanya23, 32 a 36), bols Lamboglia 27c (Làm. FontCanya23, 37) i escudelles Lamboglia 27B (Làm. FontCanya23, 26 i 27)[8], moltes d'elles amb la típica decoració d'una roseta central (Làm. FontCanya23, 34 a 37) Altres formes presents, sempre en quantitats molt inferiors (en cap cas, superior als 10 individus), són els bols de la forma Lamboglia 28 (Làm. FontCanya23, 30), els bols de la forma Lamboglia 31, amb decoració pintada, els plats de la forma Lamboglia 36 (Làm. FontCanya23, 24 i 25) i les copes amb nanses de la forma Morel 68, amb decoració pintada bícroma (Làm. FontCanya23, 28). En darrer terme, és molt probable que correspongui a aquesta producció itàlica campana un exemplar de *Guttus*, amb decoració d'un cap de lleó.

[8] Cal assenyalar que dels 100 individus classificats com a Lamboglia 27 molts són fragments molt petits, fet que provoca que sigui gairebé impossible una atribució tipològica inequívoca a qualsevol de les diferents variants morfològiques d'aquest tipus.

La darrera producció de vasos de vernís negre importats present és la de les imitacions ebusitanes, representades exclusivament per tres exemplars de plats de la forma Lamboglia 23 (Làm. FontCanya23, 38)[9]. De procedència probablement púnica, però en sentit estricte indeterminada, és la base d'un vas plàstic amb representació d'una figura zoomorfa, molt probablement una mena de brau ajagut. Hi ha, a més, una segona peça d'atribució totalment incerta, una vora i cos carenat d'una mena de gerreta amb decoració de motius incisos "post-coctionem". Per acabar, la única peça de vaixella importada no envernissada, de ceràmica comuna, és una vora de gerra de clara producció púnica centre mediterrània.

Les àmfores d'importació tenen en aquesta fase una representació molt pobre, especialment en comparació amb l'evidència de les fases precedent, fet que certament és ben poc habitual en la gran major part de contextos d'aquesta cronologia. Tant és així que, de manera sorprenent, en tot el ric conjunt ceràmic d'aquesta fase 3B del Turó de la Font de la Canya no s'ha recuperat cap vora d'àmfora importada; tot són individus ponderats a través dels fragments informes, o, en el millor dels casos, reconeguts a partir d'altres elements de forma. És el cas de la nansa quasi completa i part del cos d'una peça púnica centre mediterrània, amb tota probabilitat pertanyent al tipus T.5.2.3.1. de J.Ramon (Làm. FontCanya19, 1). També el de bona part del coll i arrencament de nansa d'un exemplar grecoitàlic, d'una alçada que recorda el dels tipus Lyding-Will b o c (Làm. FontCanya19, 2). En última instància hi ha la carena d'una peça de tipologia de tradició inequívocament grega, però de característiques de pasta no habituals; tal vegada una àmfora magnogrega o grega indeterminada (Làm. FontCanya19, 3)[10]. Pel que fa a les ceràmiques de cuina importades, el predomini absolut, com és del tot habitual, correspon als morters púnics ebusitans, del tipus AE-20/I-167 (Làm. FontCanya25, 11 i 12), tot i que cal destacar la presència d'un petit fragment del fons d'una cassola itàlica (Làm. FontCanya25, 13), fet molt més infreqüent.

Entre les ceràmiques de producció local, la documentació dels envasos amfòrics torna a ser abundant i de qualitat, disposant altra vegada d'alguns exemplars que han conservat el perfil complet. Es tracta d'un parell de peces de mides força diferents (Làm. FontCanya19, 4 i 6), però que es poden adscriure a una mateixa forma, al tipus 2B de

[9] Cal ressenyar que es tracta precisament d'una forma sorprenentment absent entre el molt abundós lot de peces de la fàcies antiga de la Campaniana A.

[10] Una peça de la que s'han recuperat, en una mateixa unitat estratigràfica (enderroc del Recinte 5), 190 fragments informes, amb tota seguretat pertanyents al cos d'un únic individu.

les àmfores de la zona catalana (Sanmartí, Bruguera i Miñarro 2004). En qualsevol cas hi ha alguns pivots que permeten identificar la presència en els contextos d'aquesta fase d'exemplars del tipus 2C, amb els característics pivots estrets, llargs i apuntats (Làm. FontCanya20, 13), sempre en quantitats inferiors als pivots apuntats oberts, propis del tipus 2B (Làm. FontCanya20, 11 i 12). La resta d'exemplars disponibles, tot i en molts casos conserven tot el terç superior de la peça, no són prou significatius a efectes de la classificació tipològica existent. En tot cas posen de manifest la diversitat de perfils de vores que coexisteixen, sempre, això sí, amb llavis de poca alçada (Làm. FontCanya20, 1 a 10). Per acabar cal destacar, per la seva excepcionalitat, la presència d'una nansa amb una marca de forma triangular, impresa abans de la cocció (Làm. FontCanya20, 14).

El repertori de peces de magatzem de producció local també disposa d'una evidència de qualitat, amb exemplars conservats de perfil complet. D'entrada hi ha un altre individu sencer de tenalla carenada amb broc inferior (Làm. FontCanya21, 2), un tipus prou freqüent (Làm. FontCanya21, 1) al que podrien pertànyer bona part dels exemplars fragmentaris de tenalles carenades amb nanses verticals de cinta (Làm. FontCanya21, 7). Encara més abundant és la representació de la variant de tenalles de perfil globular amb nanses bífides horitzontals i vora de „coll de cigne", de la que es disposa d'un exemplar gairebé complet (Làm. FontCanya21, 3) i d'altres molt més fragmentaris (Làm. FontCanya21, 4 a 6 i 11), alguns d'ells amb decoració pintada (Làm. FontCanya21, 3 i 11). Com a peces de perfil menys habitual cal esmentar una tenalla carenada molt gran, de vora vertical i parets primes (Làm. FontCanya21, 8) i un parell d'exemplars d'olles/tenalles petites, carenades i amb nanses verticals, totes dues amb decoració pintada d'una certa complexitat (Làm. FontCanya21, 9 i 10).

El grup de les peces de reserva presenta la composició heterogènia habitual, que el caracteritza. Aquests contextos d'entorn 200 aC es singularitzen respecte altres períodes per la presència dels càlats, per altra banda amb una representació relativament modesta en el cas dels del Turó de la Font de la Canya. Hi ha un exemplar de perfil complet totalment llis, que recorda els càlats de la zona laietana (Làm. FontCanya22, 3). Un segon exemplar molt ben conservat correspon a una peça de grans dimensions amb decoració molt complexa, que tal vegada respon al tipus B1 de M.J. Conde (Làm. FontCanya22, 1), segons aquesta autora probablement relacionat amb la producció del taller de Fontscaldes (Conde 1992). Finalment hi ha un tercer exemplar complet, de petit format i perfil més trapezoïdal que cilíndric (Làm. FontCanya22, 2), de difícil

adscripció seguint la tipologia de M.J. Conde. Al costat dels càlats trobem totes les formes més recurrents d'aquest grup, amb gerrots de dues nanses, de perfil divers (Làm. FontCanya22, 10 i 11), les gerres de nansa de cistella (Làm. FontCanya22, 12 i 13), les olles de broc superior (Làm. FontCanya22, 5) i tampoc no falta un exemplar de tapadora d'urna d'orelletes (Làm. FontCanya22, 4), els dos últims de pasta grisa. En darrer terme dins d'aquest grup hem considerat un lot de peces no tan habituals, formades per un parell d'exemplars de safata fonda de carena alta, ambdues amb un esquema decoratiu molt similar (Làm. FontCanya22, 7 i 9), amb les quals podrien funcionar una sèrie de tapadores molt altes de gran format (Làm. FontCanya22, 6 i 8).

Les peces de vaixella de taula de producció local en aquesta fase proporcionen una de les mostres més completa del repertori formal característic d'aquest grup funcional. D'entrada hi ha les gerres de vora lobulada o enòcoas (Làm. FontCanya24, 1 a 3), entre les que cal destacar una peça completa de cocció reductora que presenta decoració estampillada complexa, amb sengles franges de tres estampilles diferents (Làm. FontCanya24, 3). La segona variant de gerra ben definida és la de perfil bicònic, existent en versió reduïda (Làm. FontCanya24, 6) i oxidada, aquestes amb decoració pintada (Làm. FontCanya24, 4 i 5). Precisament els perfils bicònics són àmpliament predominants entre les gerretes, especialment en vasos de cocció reductora (Làm. FontCanya24, 9 a 15), moltes amb la característica decoració de filets en relleu. Precisament hi ha un cas de gerreta reduïda que presenta una decoració excepcional de motius vegetals incisos molt elaborats (Làm. FontCanya24, 7). Existeix igualment una minoria d'exemplars de gerretes bicòniques de cocció oxidada (Làm. FontCanya24, 8 i 16). Molt menys abundoses són altres variants de gerretes, com ara les de perfil de tulipa (Làm. FontCanya24, 18 a 20), a més d'un exemplar de gerreta de nansa sobreelevada (Làm. FontCanya24, 17), totes de pasta oxidada. Aquesta darrera és una peça única en aquest context, com ho és també un exemplar de vaset cilíndric calatoïde amb decoració pintada (Làm. FontCanya24, 26). Passant al camp dels plats/bols en primera instància cal ressenyar un lot de peces amb decoració pintada (Làm. FontCanya24, 21 a 23), totes elles amb les vores rectes o exvasades. D'aquestes hi ha un exemplar de pasta grisa (Làm. FontCanya24, 21), donant-se una combinació força excepcional: la cocció reductora amb la decoració pintada. Per contra els plats/bols de vora reentrant mai no presenten decoració (Làm. FontCanya25, 1 a 8), donant-se una gran diversitat de formats, des d'escudelles grans (Làm. FontCanya25, 7 i 8) fins a petits bols (Làm. FontCanya25, 4). Amb aquests plats/bols de vaixella de taula es poden

associar els diversos exemplars de tapadores poc fondes (Làm. FontCanya24, 24 i 25; Làm. FontCanya25, 9 i 10), també de dimensions molt variables i molt sovint amb decoració pintada, fins i tot en el cas, altra vegada molt infreqüent, que és de pasta grisa (Làm. FontCanya24, 25).

En el grup de les ceràmiques de cuina de producció local en aquesta fase es dóna la representació més elevada que mai de vasos de ceràmica grollera a torn. Es tracta, majoritàriament, de les molt característiques olles de perfil en „essa" amb decoració de filet en relleu a l'espatlla (Làm. FontCanya25, 14 i 15), les tradicionalment anomenades olletes tipus „Tornabous". Les ceràmiques a mà corresponen a olles (Làm. FontCanya25, 17 a 24) i les respectives tapadores (Làm. FontCanya25, 16), les primeres amb l'habitual ventall molt divers de formats, perfils (vores exvasades -17, 20 a 23- i reentrants -18 i 24-) i decoracions (cordons -17 i 19-, incisions -24-, impresions -21-, mamelons aplicats -20- i, fins i tot un cas amb ungulacions al llavi -23-). Entre totes és clarament singular una olla amb vora girada que disposa de nansa vertical de cinta i una decoració complexa de cordons digitats que arrenquen de la base de la nansa (Làm. FontCanya25, 19).

TRANSPORT (105 inds): 11,3 % **LÀMINA FONT CANYA 19 (Fase 3B)**

importats (6 inds): 0,6 %

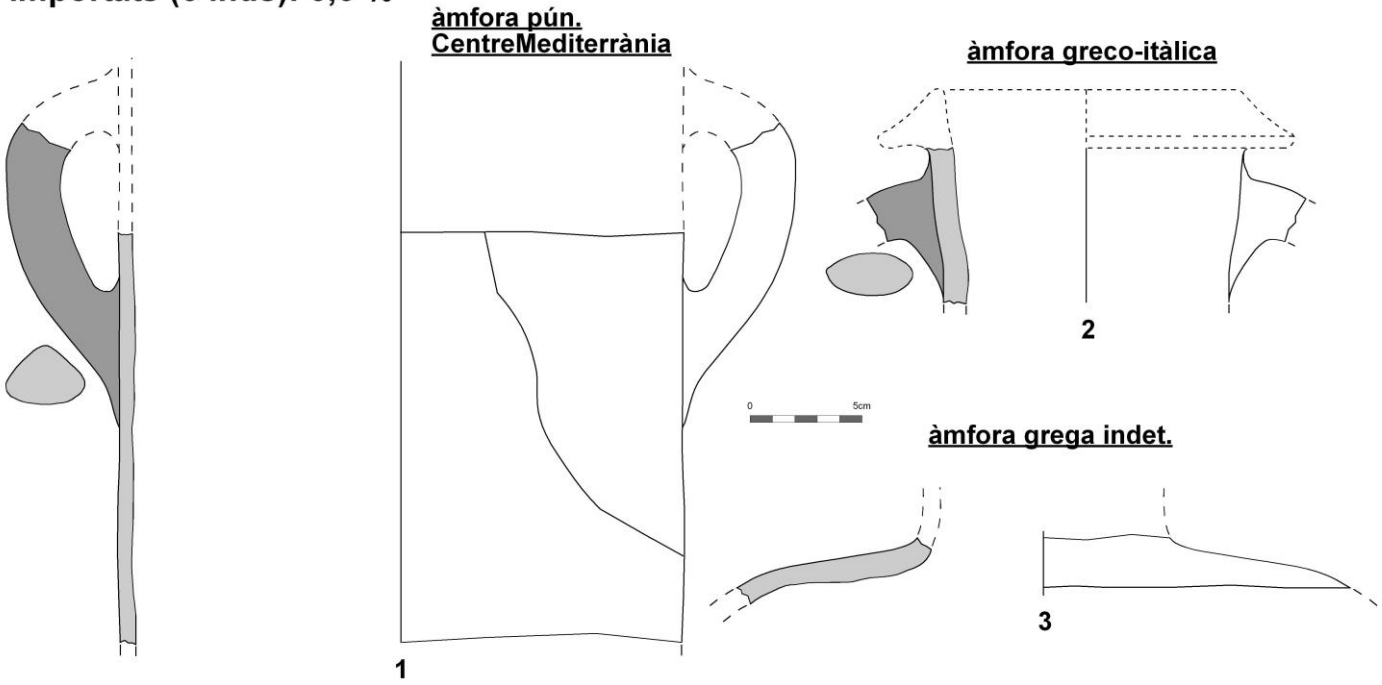

producció 'local' (99 inds): 10,7 %

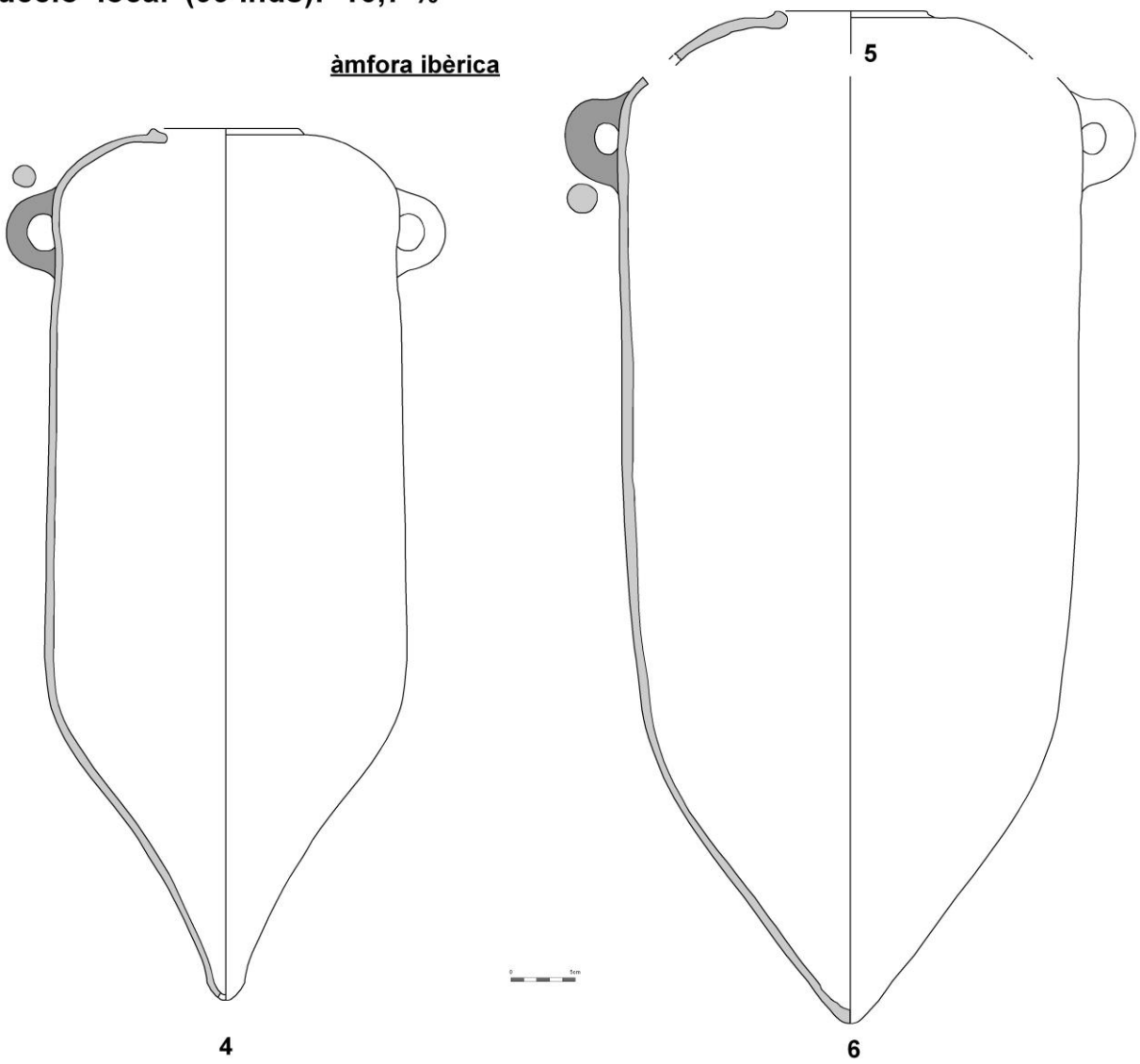

TRANSPORT (105 inds): 11,3 %

producció 'local' (99 inds): 10,7 %

LÀMINA FONT CANYA 20 (Fase 3B)

àmfora ibèrica

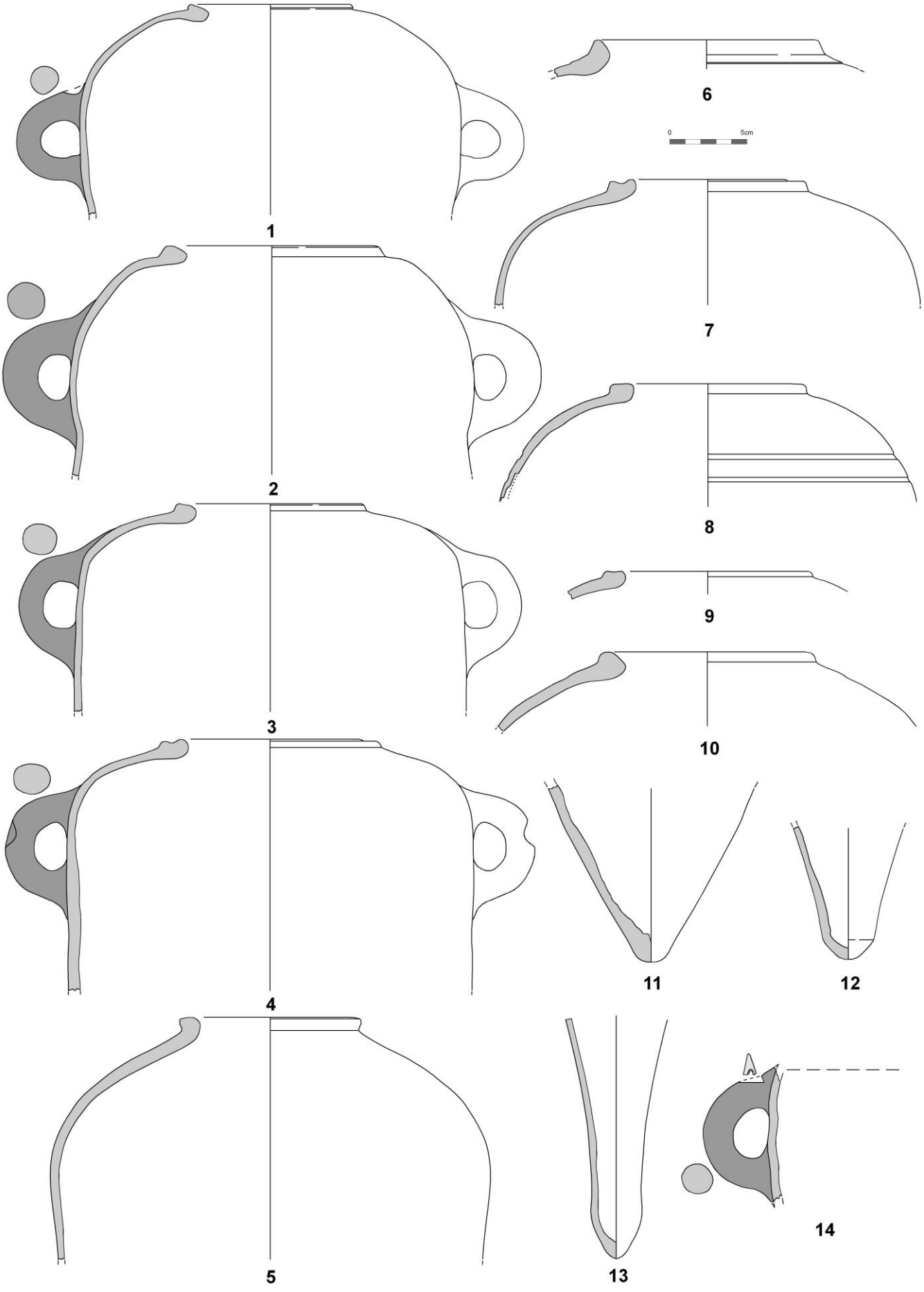

MAGATZEM (73 inds): 7,9 % **LÀMINA FONT CANYA 21 (Fase 3B)**

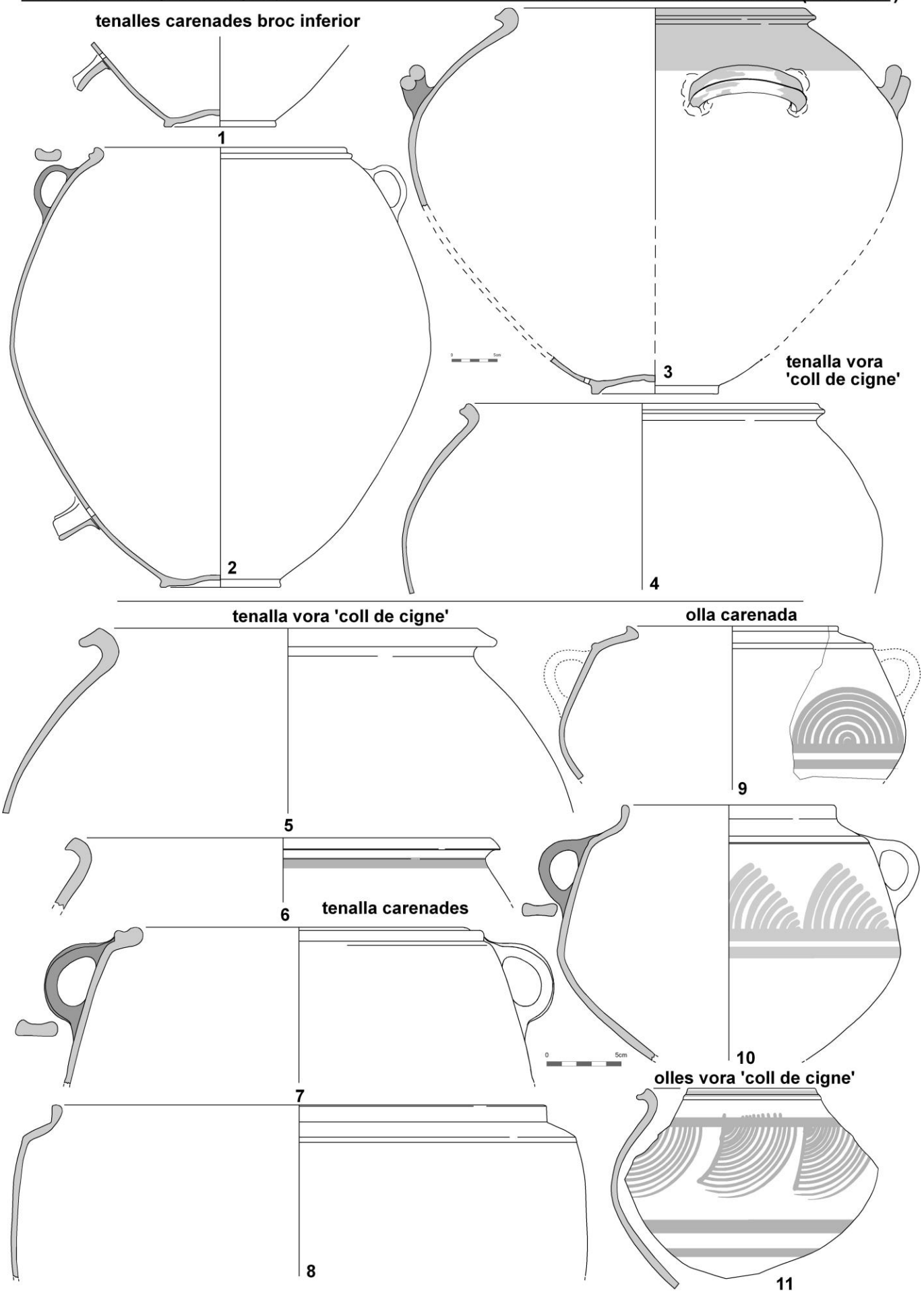

RESERVA DOMÈSTICA (38 inds): 4,1 % **LÀMINA FONT CANYA 22 (Fase 3B)**

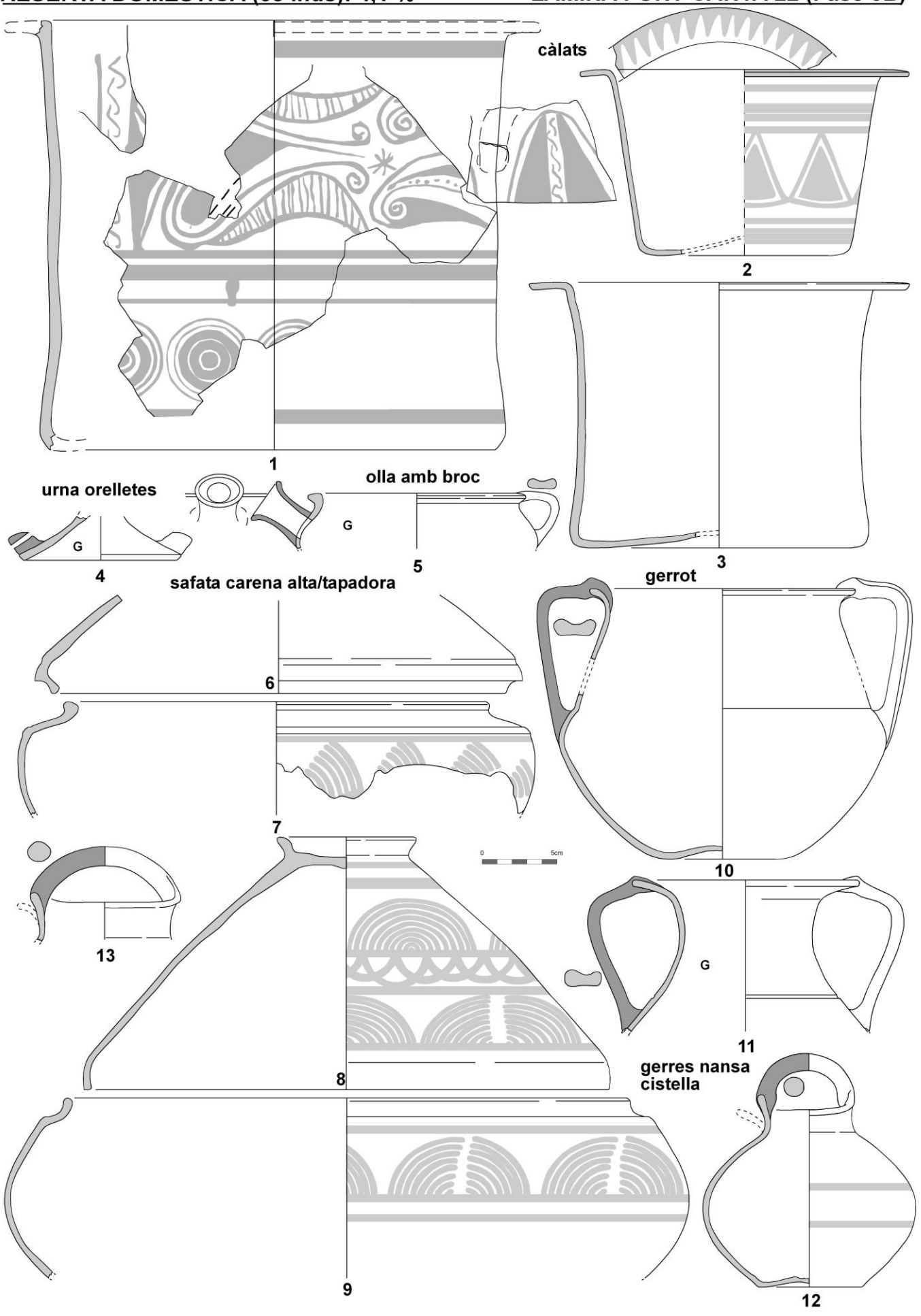

VAIXELLA (426 inds): 46,2 %

LÀMINA FONT CANYA 23 (Fase 3B)

importats (205 inds): 22,3 %

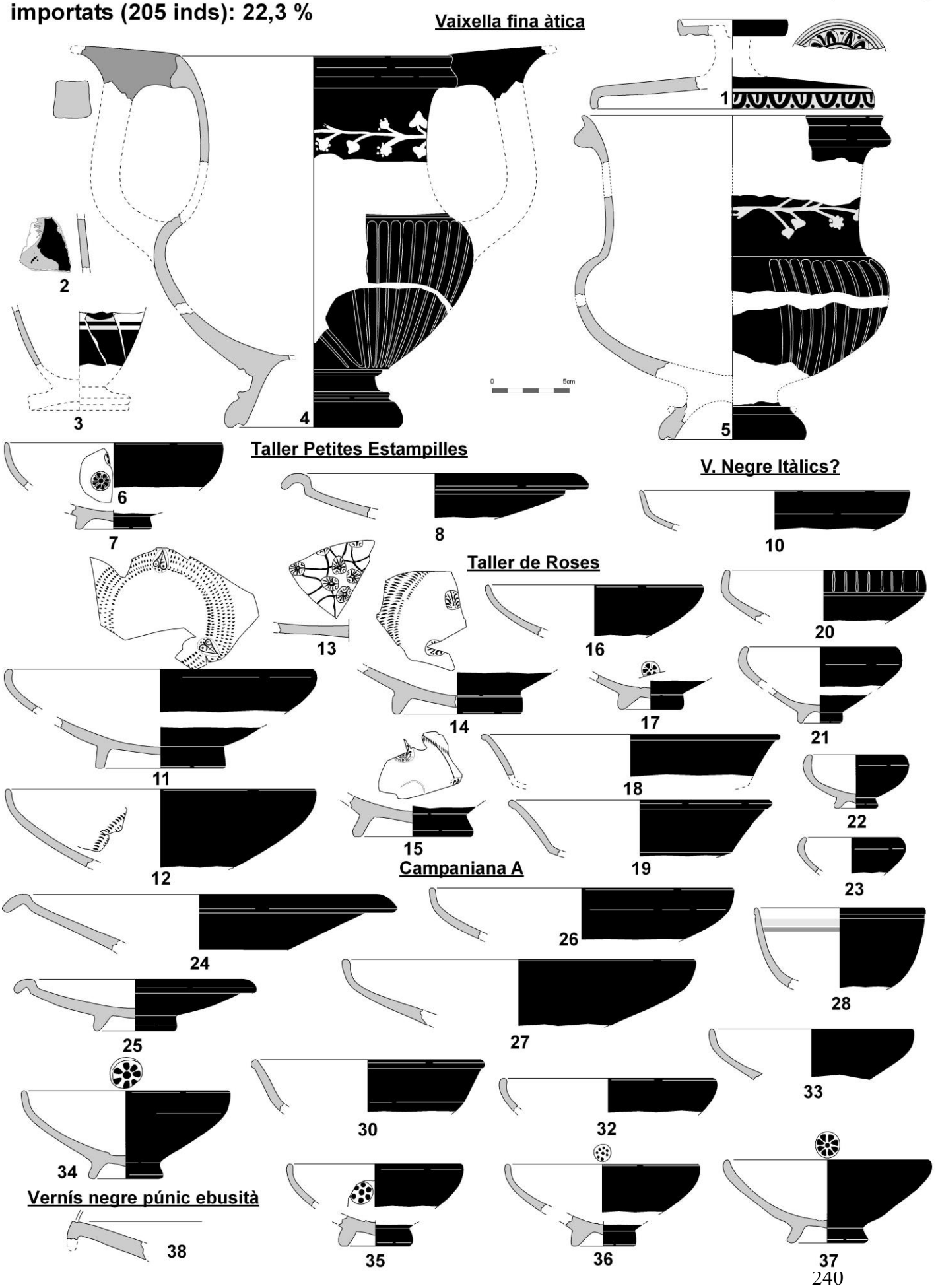

VAIXELLA (426 inds): 46,2 % **LÀMINA FONT CANYA 24 (Fase 3B)**

Producció 'local' (221 inds): 23,9 %

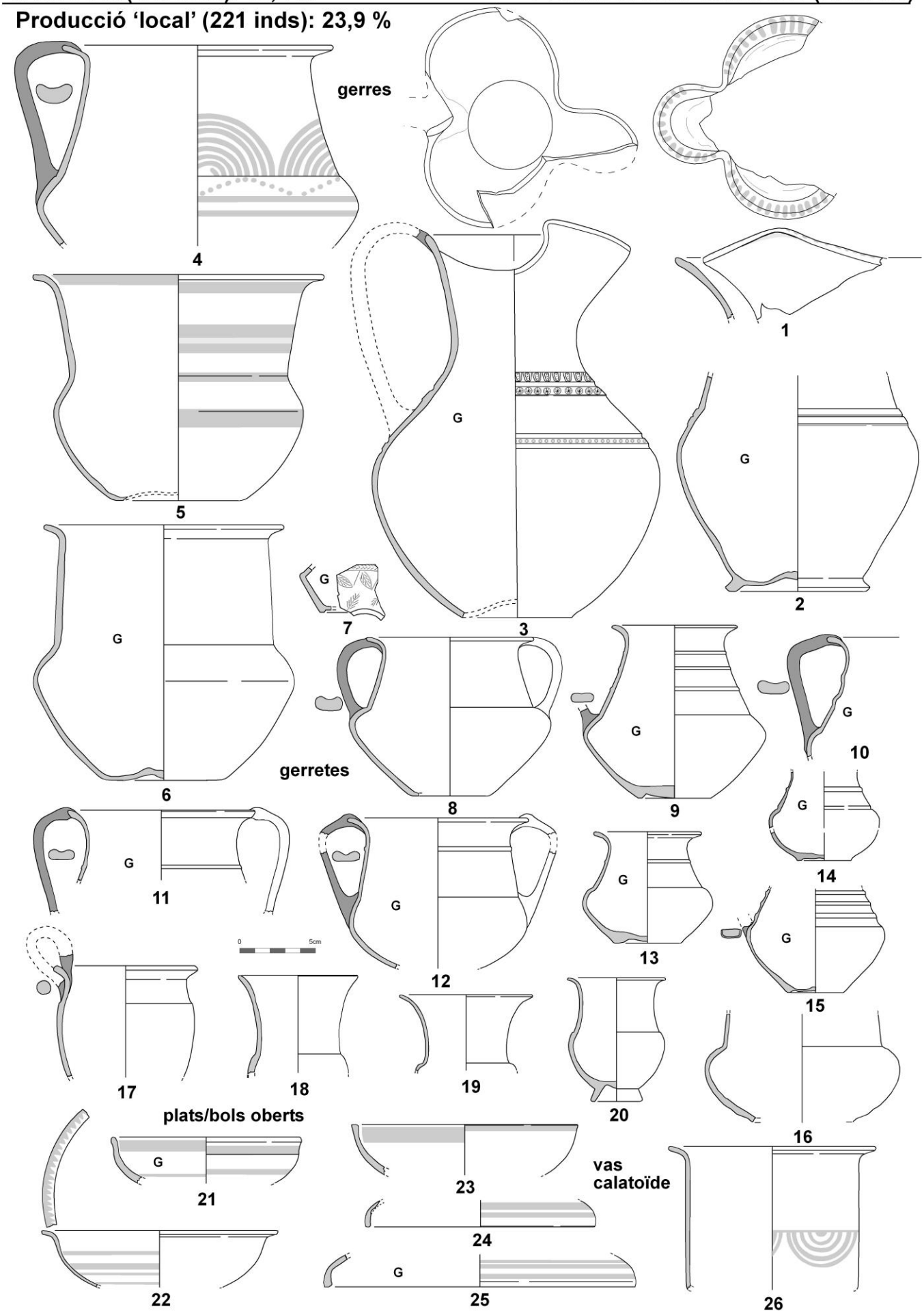

VAIXELLA (426 inds): 46 %

LÀMINA FONT CANYA 25 (Fase 3B)

Producció 'local' (221 inds): 23,9 %

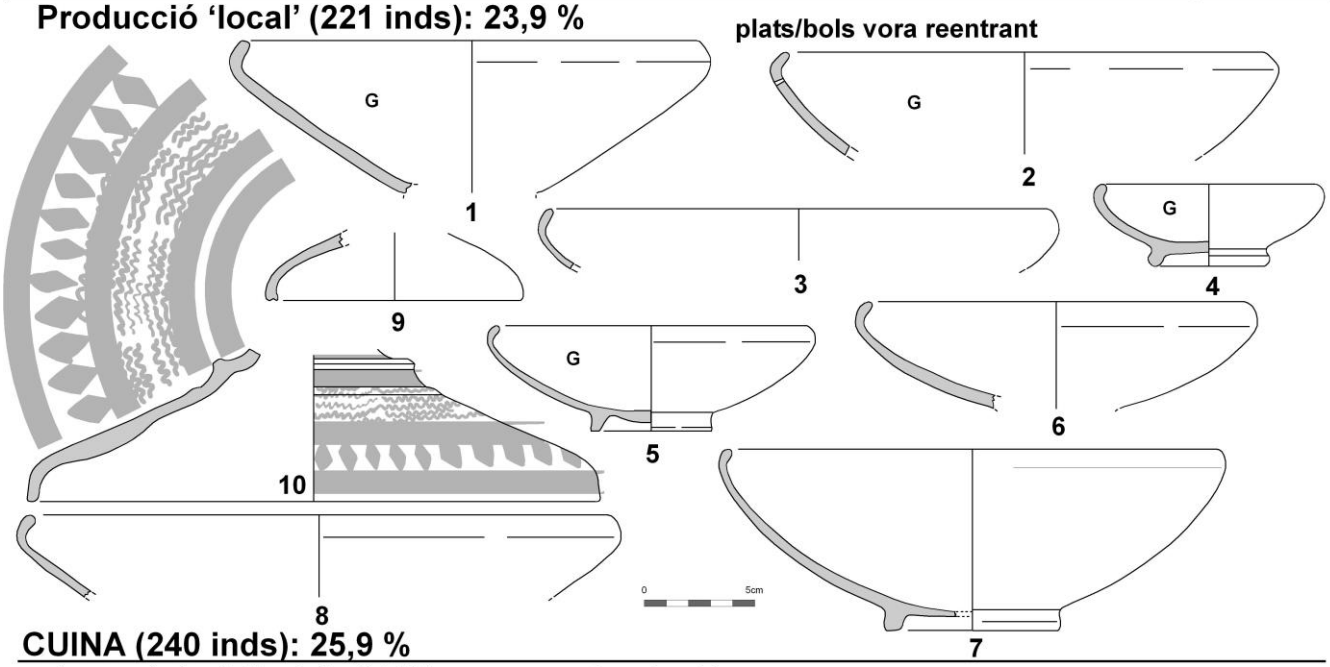

CUINA (240 inds): 25,9 %

Importats (5 inds): 0,5 %

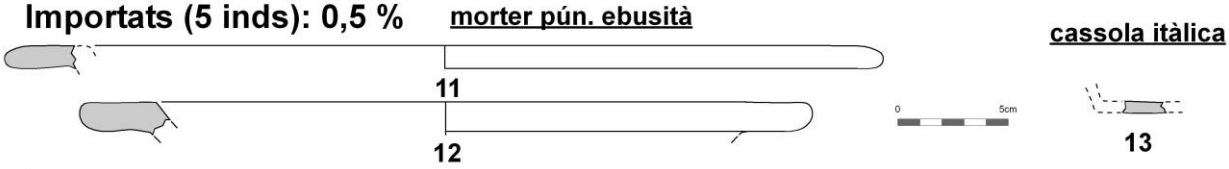

Producció 'local' (235 inds): 25,4 %

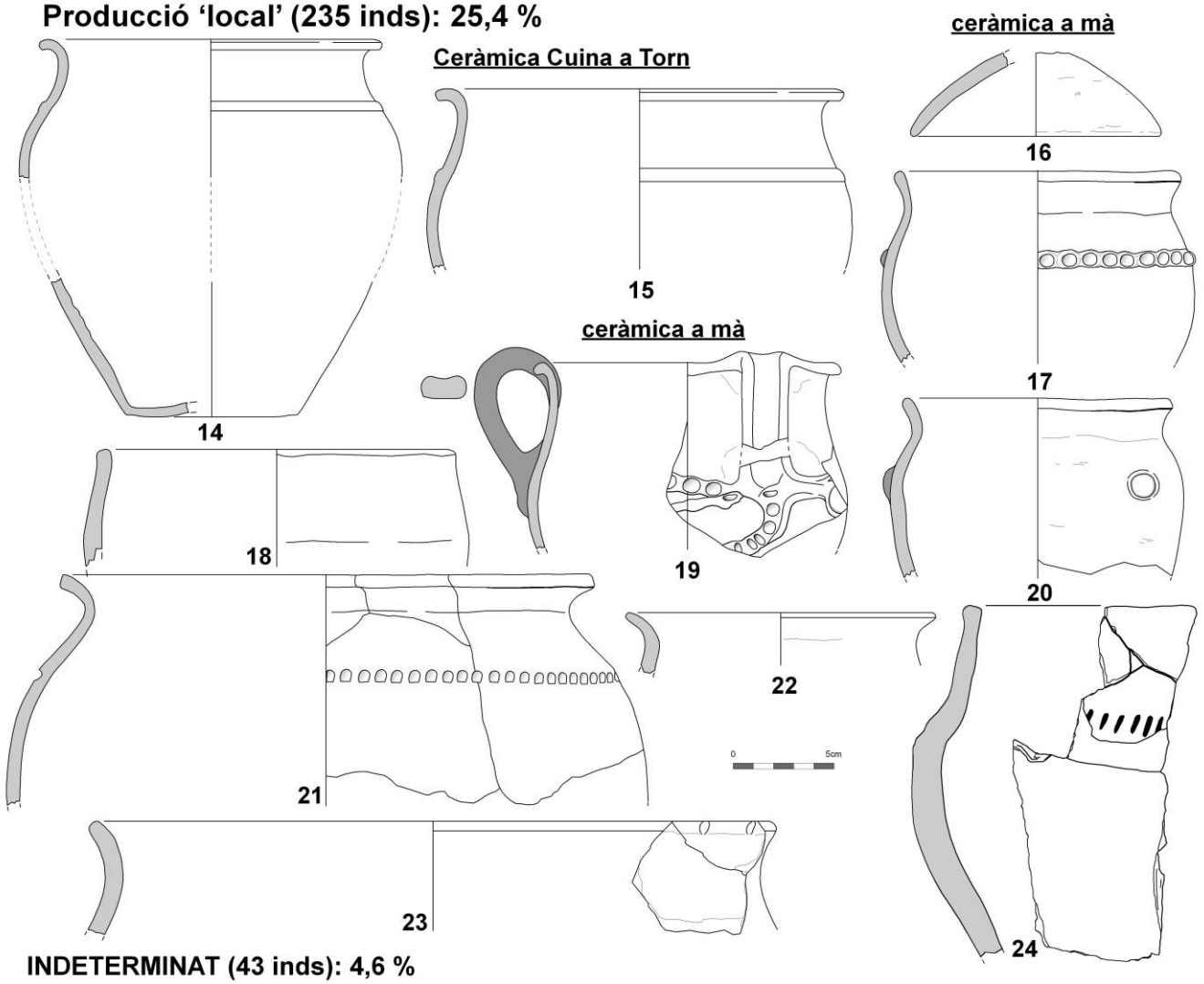

INDETERMINAT (43 inds): 4,6 %

2.4.3. Anàlisi quantitatiu dels conjunts ceràmics.

El nivell d'anàlisi relatiu al volum d'importacions mostra en línies generals la tendència més habitual, la del creixement constant i progressiu de la proporció de ceràmiques importades a mida que avança el temps (Gràfica TFC1). Això es posa de manifest en el contrast existent entre la fase més antiga (1A, la del període ibèric antic), en què es dóna l'índex més baix d'importacions (1,6% del total d'individus ponderats), i la fase més recent (3B, la d'entorn 200 aC), quan s'arriba al zenit de la proporció d'importacions (assolint un espectacular 23,4 % del total d'individus ponderats). És interessant ressenyar que la gràfica evidencia dos moments en què clarament es detecta un salt exponencial en aquest indicador. El primer s'observa en la transició entre les fases 1A i 1B, és a dir, en el pas de l'ibèric antic a l'ibèric ple, a partir de mitjans del segle V aC. En aquest moment es multiplica per quatre el volum de materials ceràmics d'importació. Igualment fort és l'augment d'importacions que es produeix a les darreries del segle III aC, quan gairebé es triplica el seu percentatge en relació a la fase precedent, la 3A. Entre finals del segle V aC i el darrer quart del III aC s'observa un comportament relativament estable (amb proporcions al voltant del 7% del total d'individus ponderats), amb una lleugera i progressiva tendència a l'alça.

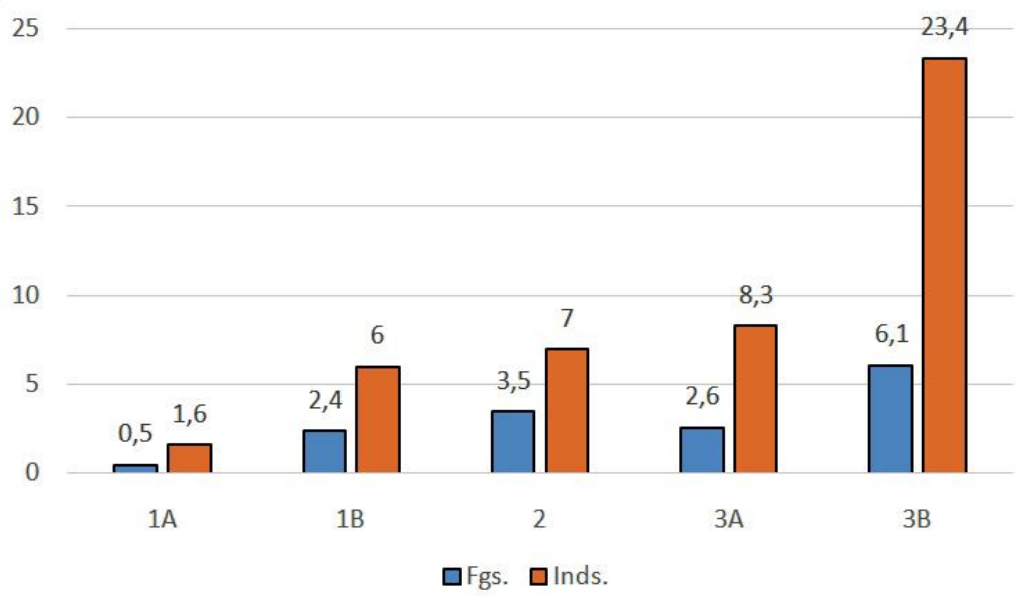

Gràfica TFC1

Pel que fa a la composició de les importacions la gràfica mostra un comportament molt estable al llarg de gairebé tot el període considerat (Gràfica TFC2). En efecte, el tret més evident és el constant predomini absolut de les peces de vaixella fina importada,

sempre en proporcions que, entre les fases 1A i 3A, se situen no gaire lluny del 75 % del total d'individus ponderats. A molta distància, sempre apareix en segon lloc el grup de les àmfores importades, en percentatges que, altra vegada entre aquestes mateixes fases 1A i 3A, no oscil·len gaire, entre un mínim del 15% i un màxim d'un 22%. Tot això és vàlid excepte per a la Fase 3B, quan s'observa un comportament força atípic, especialment pel que fa a la modesta representació dels envasos amfòrics, que provoca un índex elevadíssim de les peces de vaixella fina, que arriben a un insòlit 95% del total d'individus ponderats (i més en aquestes cronologies d'entorn el 200 aC).

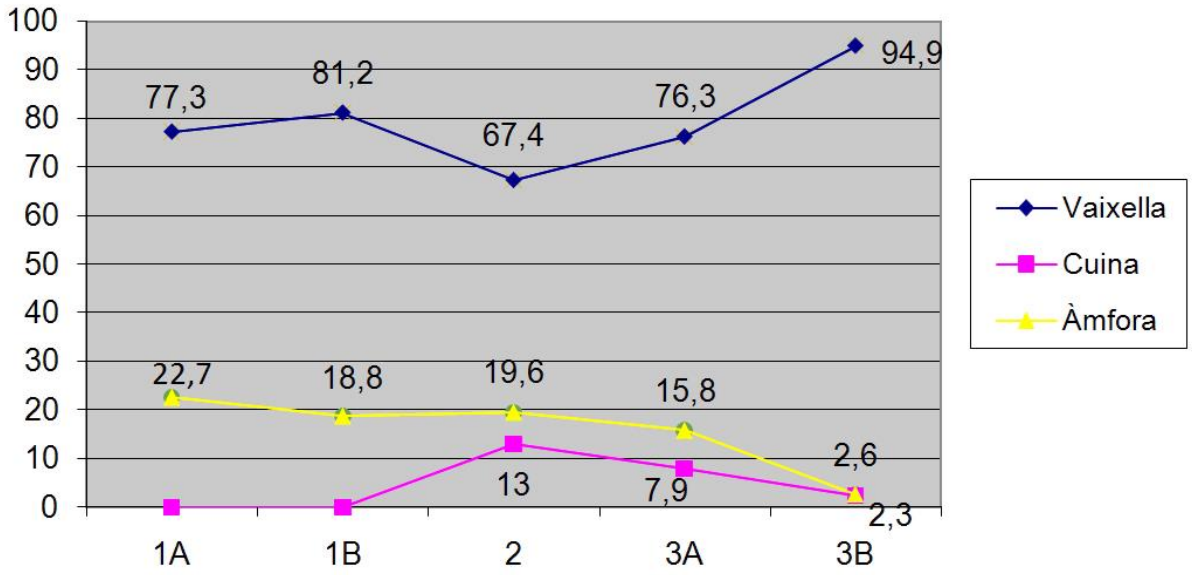

Gràfica TFC2

Pel que fa a l'anàlisi del grup de les àmfores importades (Gràfica TFC3) d'entrada cal tenir en tot moment present el que entenem que és un clar factor de distorsió, el d'una constant presència intrusiva de fragments d'envasos fenicis occidentals. Aquesta circumstància és especialment greu en el cas de la fase 1A, la de l'ibèric antic, on tenim la certesa que la molt elevada representació de fragments amb les característiques pastes de tipus „Màlaga" s'explica per processos intrusius, correspon a material arrossegat de la important fase precedent, de primera edat del ferro. Això queda corroborat pel fet que tots els elements de forma pertanyen clarament a exemplars del tipus 10.1.2.1., del segle VII aC. En les fases posteriors la incidència d'aquests materials no és tan forta però sempre hi són, amb quantitats molt per sobre del que és habitual. Amb tot no arriba a desvirtuar el tret més definidor del període ibèric ple, a partir de la fase 1B, que és el del contundent predomini dels envasos púnics ebusitans, amb proporcions que oscil·len

vora el 70/80 % del total de fragments d'àmfora importada (a les fases 1B, 2 i 3A). El panorama es modifica radicalment en la fase 3B, quan els materials itàlics passen a ser la producció predominant, amb un 60 % del total de fragments d'àmfora importada. Amb tot les dades d'aquesta fase s'han de prendre amb molta prevenció, donat que en aquests contextos la presència d'àmfores importades és inusualment baixa. Tant és així que, de fet, aquest índex tan elevat s'assoleix gràcies als 190 fragments d'un mateix exemplar, probablement sud itàlic (Làm. FontCanya19, 3), apareguts concentrats en l'enderroc del recinte 5.

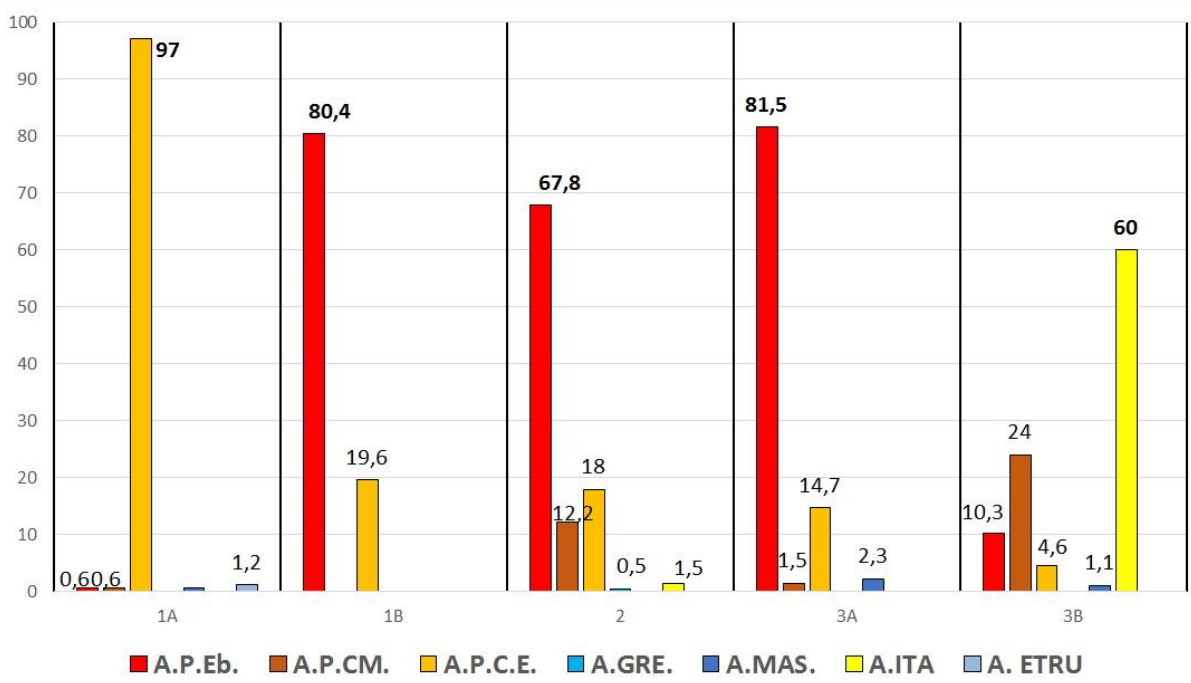

Gràfica TFC3

En el cas de les peces de vaixella fina importada (Gràfica TFC4) aparentment no existeix cap factor distorsionant, en cap dels sentits comentats en relació a les àmfores importades. En primer lloc s'observa com en la fase 1A, del període ibèric antic, pràcticament totes les peces d'aquest grup són produccions gregues occidentals, peces grises monocromes o oxidades de les anomenades „copes jònies". A partir del 450 aC es produeix la substitució d'aquestes produccions per materials atenencs, els que en les fases 1B i 2 mostren un monopoli similar al de les peces occidentals abans d'aquesta data. Tant sols en la Fase 2 comencen a aparèixer vasos itàlics en proporcions modestes, sempre de la producció del Taller de les Petites Estampilles. En la fase 3A torna el predomini de vasos de vaixella fina envernissada importats fabricats en centres colonials grecs d'occident, ara amb un protagonisme absolut de les peces del taller de

Roses, que arriben al 54 % del total d'individus ponderats. Cal destacar que en aquesta fase les ceràmiques àtiques encara presenten una notable incidència, amb gairebé el 30 % del total d'individus ponderats. La vaixella itàlica augmenta la seva representació, fins al 18 % del total d'individus ponderats, gràcies bàsicament al manteniment de la circulació de vasos de Petites Estampilles i l'arribada dels primers exemplars arcaics de Campaniana A (Làm. FontCanya16, 16). Aquesta serà la producció àmpliament dominant en la fase 3B, amb el 67 % del total d'individus ponderats. En aquest cas són les peces del taller de Roses les que mantenen una presència rellevant, del 28 % del total d'individus ponderats, mentre que qualsevol altra producció presenta índex testimonials (3,4 % de vasos àtics i 2 % de peces d'imitació púniques ebusitanes).

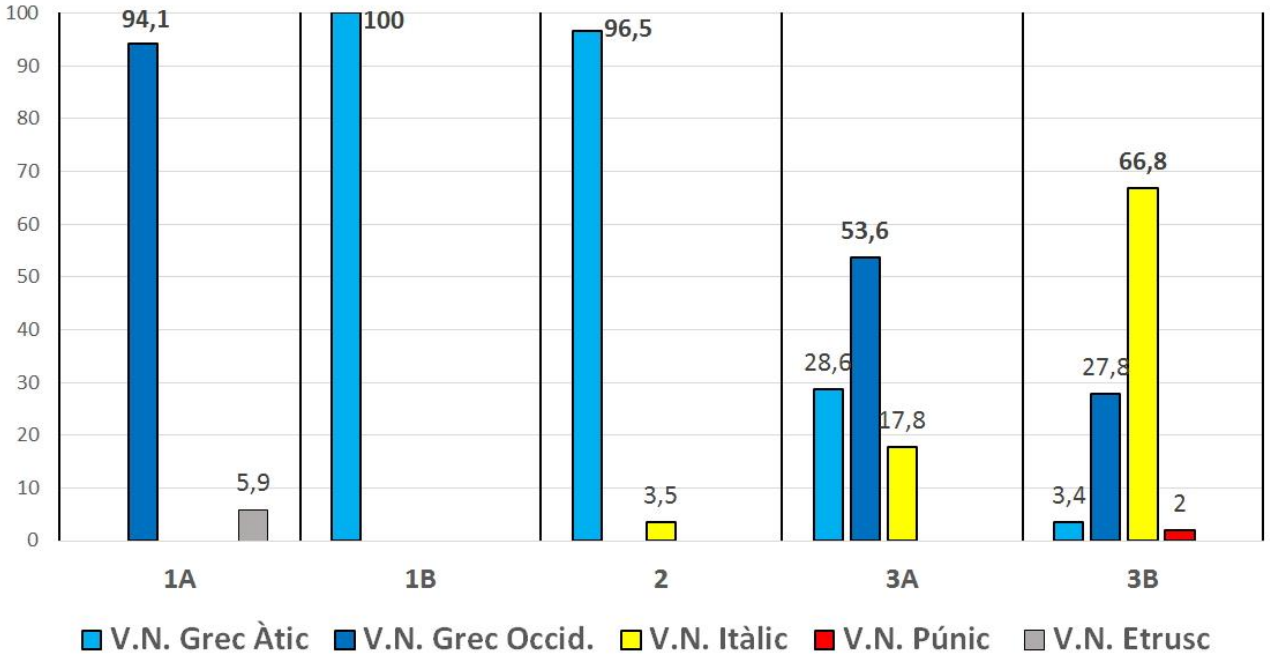

Gràfica TFC4

En el camp de les ceràmiques comunes importades la documentació del Turó de la Font no és gaire abundosa. De fet aquest grup no està representat fins a la Fase 2 , i a partir d'aquest moment el seu comportament és del tot homogeni (Gràfica TFC5). Així els morters púnics ebusitans, sempre del tipus AE-20/I-167, són clarament dominants en tot moment, amb percentatges que oscil·len entre el 67 i el 85 % del total d'individus ponderats. En segon lloc, a les tres fases apareix algun exemplar de ceràmica comuna púnica centre mediterrània (curiosament mai un morter o vas de cuina d'aquesta procedència). Finalment a la fase 3B apareix la cuina itàlica, modestament representada per un únic exemplar de cassola.

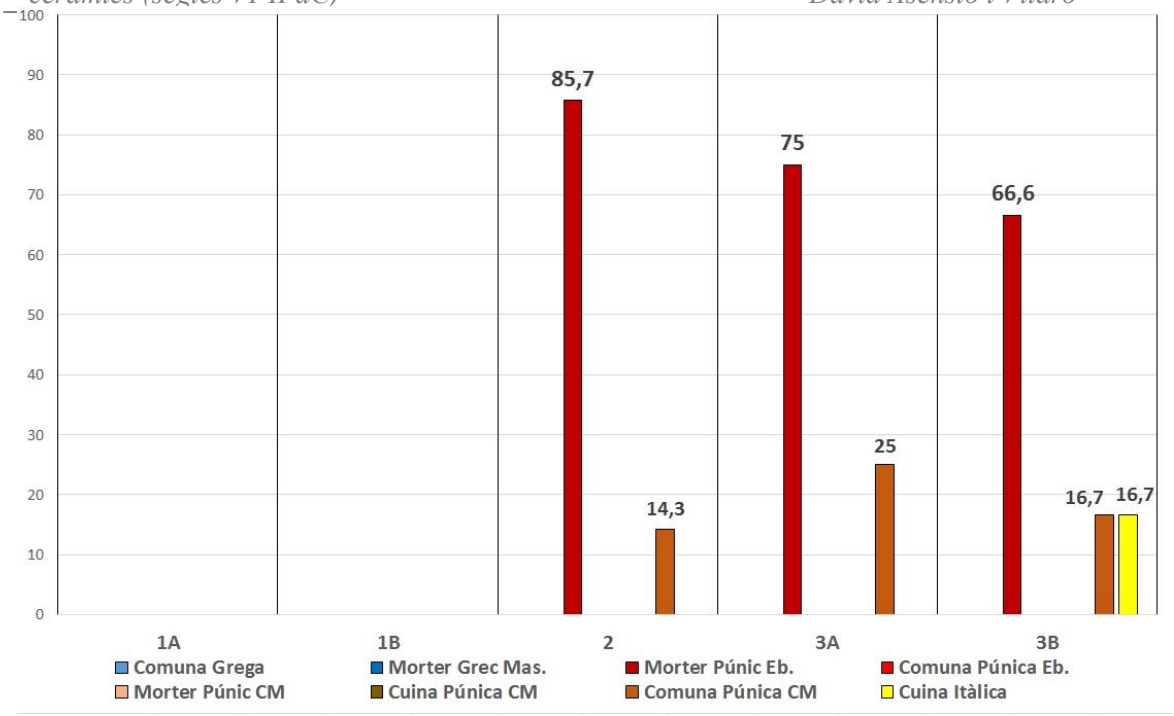

Gràfica TFC5

Pel que fa al primer nivell d'anàlisi relatiu a les ceràmiques ibèriques o de producció local, el centrat en el factor tecnològic, la gràfica mostra un comportament molt regular durant totes les fases excepte la més moderna, la fase 3B. El tret més destacat (Gràfica TFC6) és el d'un clar domini de les ceràmiques a mà, que és efectiu entre el 550 i el 225 aC, amb percentatges que *grosso modo* se situen sempre entre el 60/70 %.

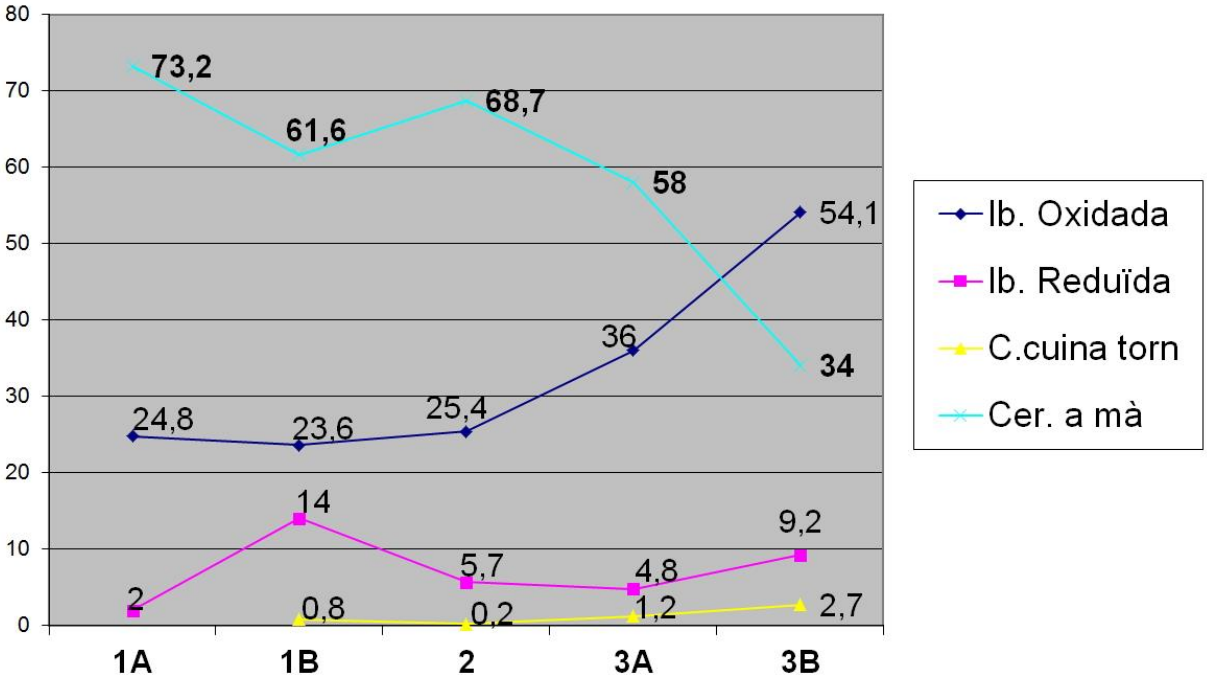

Gràfica TFC6

No serà fins el darrer quart del segle III aC que les ceràmiques a torn oxidades superin les ceràmiques a mà (54 % del total d'individus de les primeres per 34 % de les segones), donant-se així un escenari més „normal", que en molts altres jaciments ja és una realitat des de cronologies molt anteriors (de manera més freqüent a partir del 450 aC, en la transició entre l'ibèric antic i l'ibèric ple). Les ceràmiques a torn reduïdes sempre apareixen en tercer lloc, en proporcions gairebé sempre inferiors al 10 % del total d'individus. En darrer terme les ceràmiques grolleres mostren una presència molt testimonial, amb el repunt habitual de la fase 3B, tot i que en el Turó de la Font de la Canya en aquest període àlgid les grolleres a torn assoleixen només el 2,7 % del total d'individus de ceràmiques de producció local.

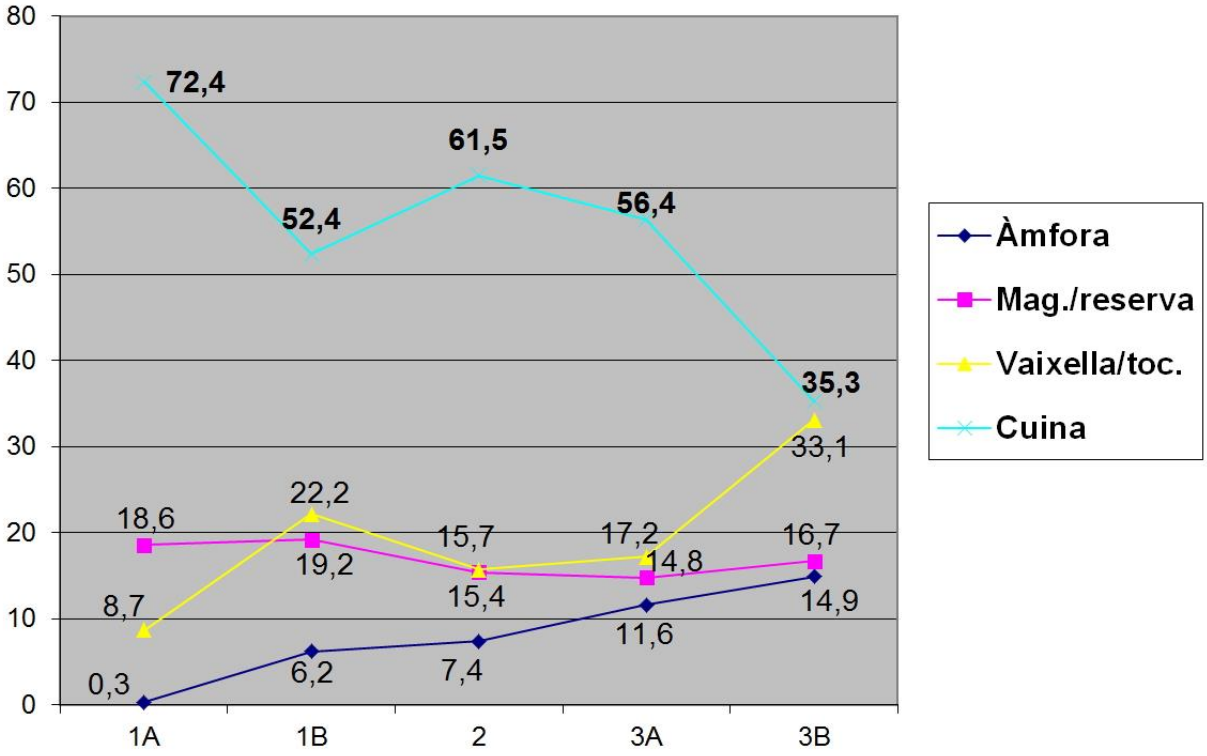

Gràfica TFC7

L'anàlisi d'aquestes mateixes ceràmiques ibèriques des del punt de vista dels grups funcionals ens mostra (Gràfica TFC7) un comportament encara més regular, ja que ni tan sols a la fase 3B es modifica la posició relativa entre els diferents grups. Així el grup de les ceràmiques de cuina és el predominant en totes les fases, cert que d'una manera força menys contundent en la fase 3B, d'entorn el 200 aC. Per sota trobem sempre els grups de magatzem/reserva i de vaixella, els quals mostren un fort equilibri entre ells durant les fases 1B, 2 i 3A. Per contra, en el període ibèric antic (fase 1A) les peces de magatzem superen àmpliament les de vaixella, mentre que a la fase 3B, la més moderna,

es capgira aquesta correlació, amb les peces de vaixella molt per sobre de les de magatzem/reserva. Finalment, les àmfores són en totes les fases el grup amb una representació inferior, tot i que cal ressenyar una progressiva tendència a l'alça, partint d'uns índexs gairebé testimonials a la fase 1A (del 0,3 % del total d'individus de producció local), fins arribar al notable 15 % del total d'individus de la fase 3B.

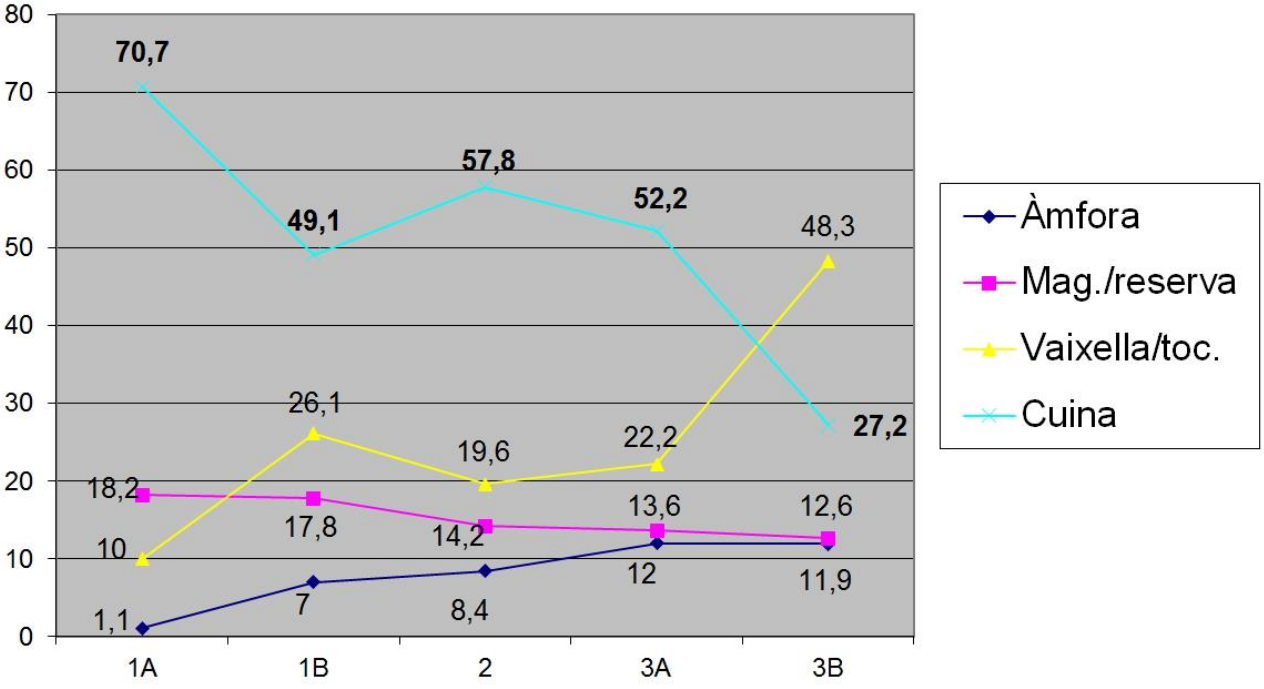

Gràfica TFC8

L'afegit de les ceràmiques importades a l'anàlisi per grups funcionals en general no provoca modificacions significatives (Gràfica TFC8), excepció feta de la fase 3B, on la importància quantitativa de les peces de vaixella fina importada provoca que el grup de vaixella superi per primera vegada el de les peces de cuina. De fet la gràfica mostra que a totes les fases la vaixella presenta uns índexs globalment superiors als que proporciona la gràfica que només considera les ceràmiques de producció local. Tanmateix, comparant les dues gràfiques es posa de manifest que, amb l'excepció esmentada de la fase 3B, les posicions i les tendències dels diferents grups funcionals no s'alteren.

2.5.- HORTES DE CAL PONS (Pontons, Alt Penedès, Barcelona)/ VALLS DEL FOIX (Torrelles de Foix, Alt Penedès, Barcelona).

2.5.1.- Descripció dels jaciments.

Aquest apartat està dedicat a una sèrie de nuclis especialitzats en la fabricació de ceràmica ibèrica situats a escassa distància un dels altres. Concretament hi ha dos tallers en curs d'excavació, els d'Hortes de Cal Pons (Pontons, Alt Penedès) i Valls del Foix (Torrelles de Foix, Alt Penedès), més un tercer, el de Font dels Igols (La Llacuna, Anoia), ben localitzat però encara no excavat. Tots tres s'ubiquen a la zona anomenada de les Capçaleres del Foix, situada en els límits de les comarques de l'Alt Penedès i l'Anoia (Figura Hortes/Valls1). Es tracta del tram de la Serralada Prelitoral que tanca per l'interior el sector més oriental de la depressió prelitoral penedesenca. L'orografia d'aquesta zona és força accidentada, formada per un dens conjunt de serres amb una espessa cobertura de boscos (Ancosa, Esgavellats, etc.), separades per fondalades i valls, poc extenses però molt fèrtils.

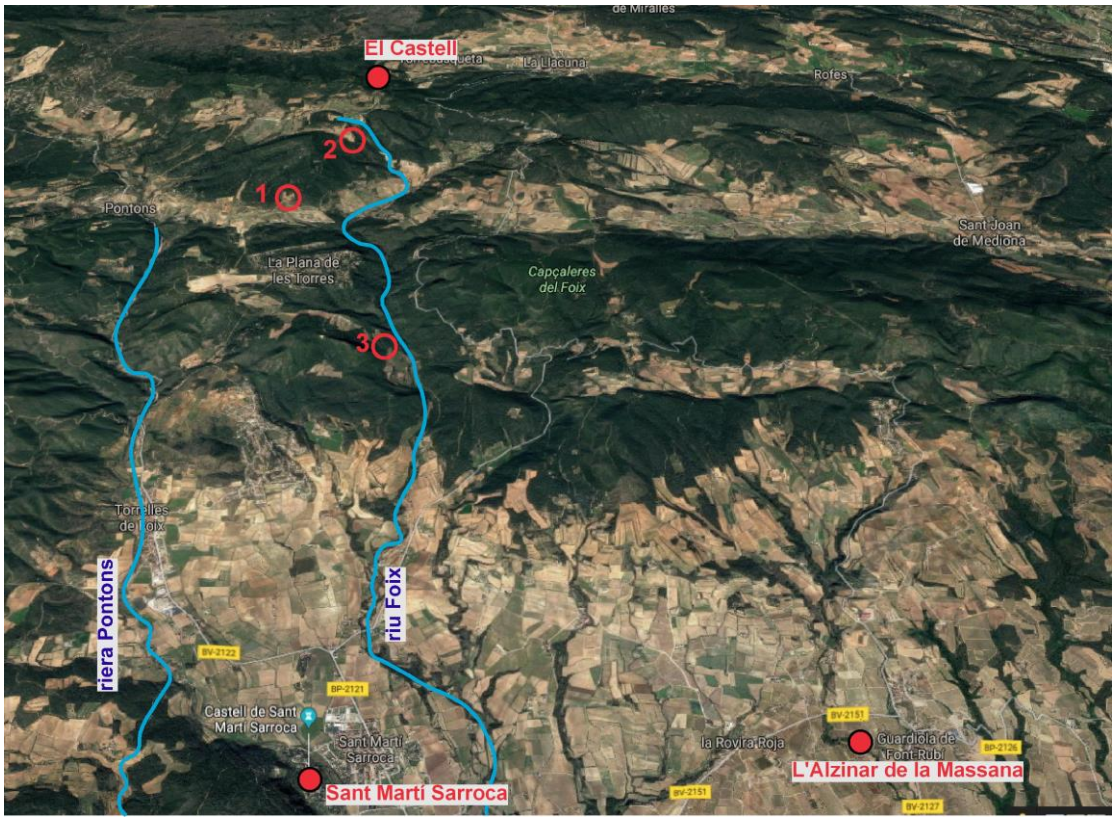

Figura Hortes/Valls1: Localització dels centres terrissers d'Hortes de Cal Pons (1); Font dels Igols (2) i Valls del Foix (3) i dels principals nuclis de poblament concentrat més pròxims.

En aquests serrats hi neixen força cursos fluvials, que sovint generen gorges estretes i abruptes, entre els quals el més important és el riu Foix, que desemboca, a uns 25 km. en línia recta, a la localitat de Cubelles (Garraf). En relació a la comunicació costa-interior també és important la riera de Pontons, que en aquest sector discorre més a l'oest, en paral·lel al Foix, amb el que acaba confluint al bell mig de la plana penedesenca, poc abans d'arribar a l'alçada de Vilafranca del Penedès. Precisament tots tres jaciments considerats se situen en l'àrea compresa entre la riera de Pontons i el curs alt del riu Foix, sempre més a prop o abocats al curs del darrer (Figura Hortes/Valls1).

El jaciment d'Hortes de Cal Pons fou localitzat i donat a conèixer gràcies a la intensa tasca de Pere Giró i Romeu, una figura pionera i cabdal pel que fa a la recerca arqueològica a les comarques penedesenques. Aquest estudiós local (en sentit literal, donat que va néixer a la vila de Pontons) el prospecta en diverses ocasions d'ençà de la descoberta, l'any 1949, identificant-lo d'inici com un centre de producció de ceràmica ibèrica (Giró 1964-1965). En aquest indret l'any 1991 la construcció d'una rasa de canalització de l'aigua d'una font propera deixa a la vista les restes de diversos forns. Aquest fet fortuït condueix a l'execució, l'any 1995, d'una intervenció d'urgència, dirigida per Jordi Nadal, Maria Rosa Senabre i Anna Vargas, limitada a un registre molt bàsic de les estructures malmeses (Figura Hortes/Valls2), sense possibilitat ni intenció d'excavació extensiva del jaciment.

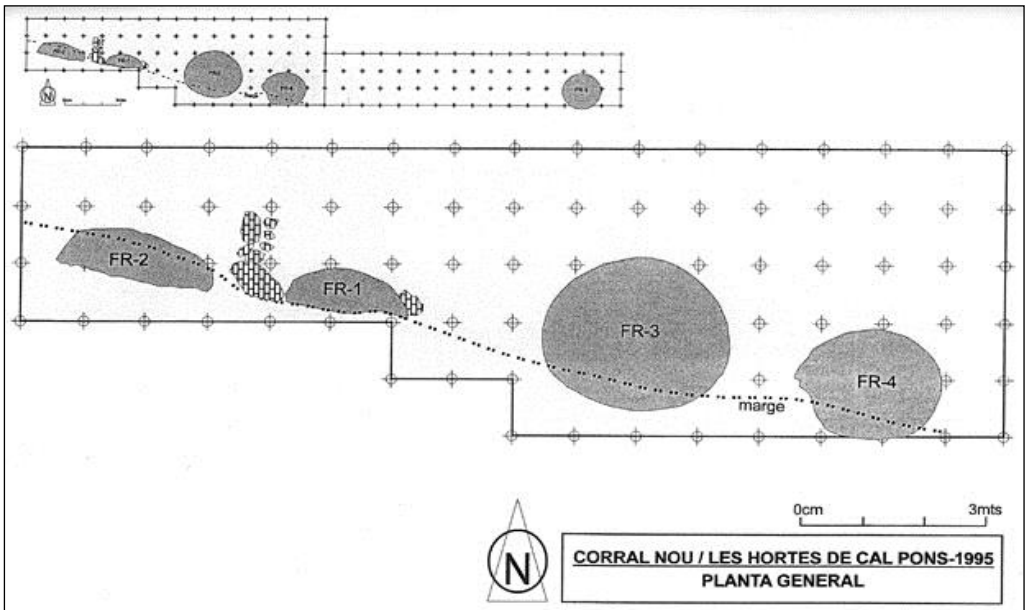

Figura Hortes/Valls2: Planta resultant de la intervenció d'urgència efectuada en el jaciment d'Hortes de Cal Pons l'any 1995 (Nadal, Senabre i Vargas 1995).

Anys després de la realització d'aquesta intervenció, quan la memòria arqueològica dels treballs resta sense lliurar i els seus resultats inèdits, l'existència d'un projecte de Tesi Doctoral sobre „els processos artesanals de producció terrissera en època ibèrica a Catalunya", a càrrec de Ramon Cardona i Colell, provoca una renovació de l'interès sobre aquest jaciment. Hi ha diversos arguments que el justifiquen: l'estat de la recerca, tot just engegada però no continuada, el seu evident potencial informatiu, i, sobretot, el dèficit de coneixement que representa el fet que cap d'aquests centres productors hagi estat subjecte d'excavació en èpoques recents, amb una adequada metodologia moderna. Per tot això el Servei d'Arqueologia[1] accepta la petició realitzada des del Centre d'Estudis Lacetans d'una represa dels treballs d'excavació en el taller d'Hortes de Cal Pons, treballs que s'integraran en un preexistent projecte de recerca programada de la Universitat de Barcelona sobre "Economia, producció agrícola i la seva comercialització a la Cossetània durant l'Edat del Ferro (s. VII-I aC.)", dirigit pel Dr. Joan Sanmartí Grego[2].

El jaciment d'Hortes de Cal Pons se situa just a la base d'un serral que forma una mena d'extensió meridional de la Serra d'Ancosa, el cim del qual és el punt més elevat de tota la comarca de l'Alt Penedès, el Puig de les Agulles (848 metres s.n.m.). Es troba doncs a la vora nord d'una vall compresa entre aquest serrat i el de la Capçaleres del Foix pel sud, a l'extrem occidental de la qual s'estén l'actual nucli urbà de Pontons. És una fondalada allargada i estreta, d'un quilòmetre màxim d'amplada, amb una extens ús agrícola on actualment predomina àmpliament el conreu de la vinya. La intensitat de l'explotació agrícola de l'indret és històrica tal com posa de manifest la densitat de masos existent, començant a l'oest per la petita agrupació de casals dels Sovals i seguint, ver l'est, pels masos de Can Ponç, del Corral Nou (a tocar del qual hi ha les restes arqueològiques d'Hortes) i, finalment, el Mas de Pontons, un dels més destacats exemplars locals de mas fortificat dels segles XVII-XVIII. Així, el jaciment se situa just

[1] En aquest punt és necessari destacar i agrair el paper essencial d'en Magí Miret i Mestre, arqueòleg territorial de la comarca de l'Alt Penedès, que en tot moment ha donat suport i promogut els treballs realitzats en aquest jaciment. La condició inicial, lògica i inexcusable, fou la de tancar i presentar la memòria dels treballs realitzats l'any 1995, tasca en què fou decisiva la col·laboració entusiasta de Rosa Maria Senabre, des del seu càrrec de conservadora de l'aleshores Museu comarcal de Vilafranca del Penedès. La seva tràgica mort prematura ens empeny a dedicar a la seva memòria totes les publicacions que es derivin de la recerca efectuada en el jaciment d'Hortes de Cal Pons.

[2] Aquest projecte de la Universitat de Barcelona està en marxa des de l'any 1998 i és en el que s'emmarquen, entre d'altres actuacions de recerca a la zona, l'excavació en el nucli especialitzat del Turó de la Font de la Canya (Avinyonet del Penedès, Alt Penedès).

en una àrea que correspon al límit entre la zona boscosa del vessant del serrat i l'inici dels camps de conreu de la vall (Figura Hortes/Valls3), ubicada a uns 625 metres s.n.m.

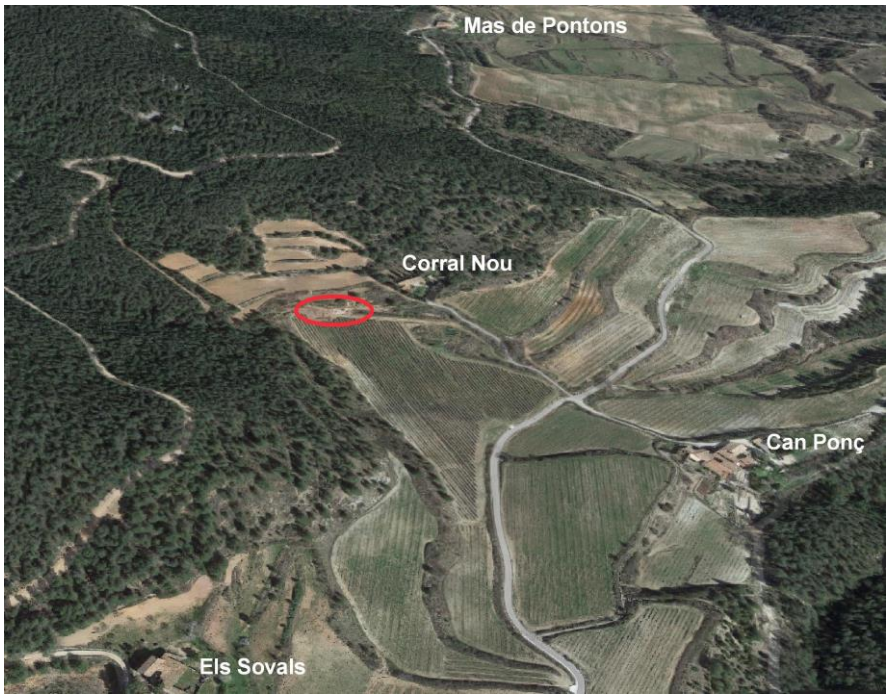

Figura Hortes/Valls3: Imatge de la ubicació topogràfica del jaciment d'Hortes de Cal Pons, a la base del serrat del Puig de les Agulles (Pontons, Alt Penedès).

En la intervenció preventiva de l'any 1995 es varen identificar amb seguretat les restes d'un mínim de quatre forns en bateria (Figura Hortes/Valls2), tots documentats de manera parcial, tant pel que fa a la delimitació de les estructures com a l'excavació i registre de l'estratigrafia associada. Aquest serà el punt de partença de les intervencions arqueològiques programades que es posen en marxa l'any 2008[3] i que actualment segueixen en curs (la campanya de l'any 2015 és la darrera contemplada en aquest treball). D'aleshores ençà les actuacions realitzades han estat molt diverses (Figura Hortes/Valls4). La principal ha consistit en l'excavació extensiva d'una àrea, de forma aproximadament rectangular, que abasta una superfície d'uns 600 m2 (40 metres de llarg per 15 metres d'ample). En aquest sector es concentra el gruix d'estructures, espais i construccions del centre terrisser. També s'ha procedit a l'obertura, amb màquines excavadores, de múltiples rases a l'entorn immediat de l'àrea excavada en extensió, per tal d'assolir una delimitació el més precisa possible del jaciment. Aquesta tasca ha

[3] Dirigides per un equip mixta del Centre d'Estudis Lacetans i la Universitat de Barcelona format per Ramon Cardona i Colell, Jordi Morer de Llorens, Jordi Herms i Fiol, Josep Pou i Vallès, David Asensio i Vilaró i Rafel Jornet i Niella.

proporcionat la localització de dos elements annexos força interessants (Figura Hortes/Valls4).

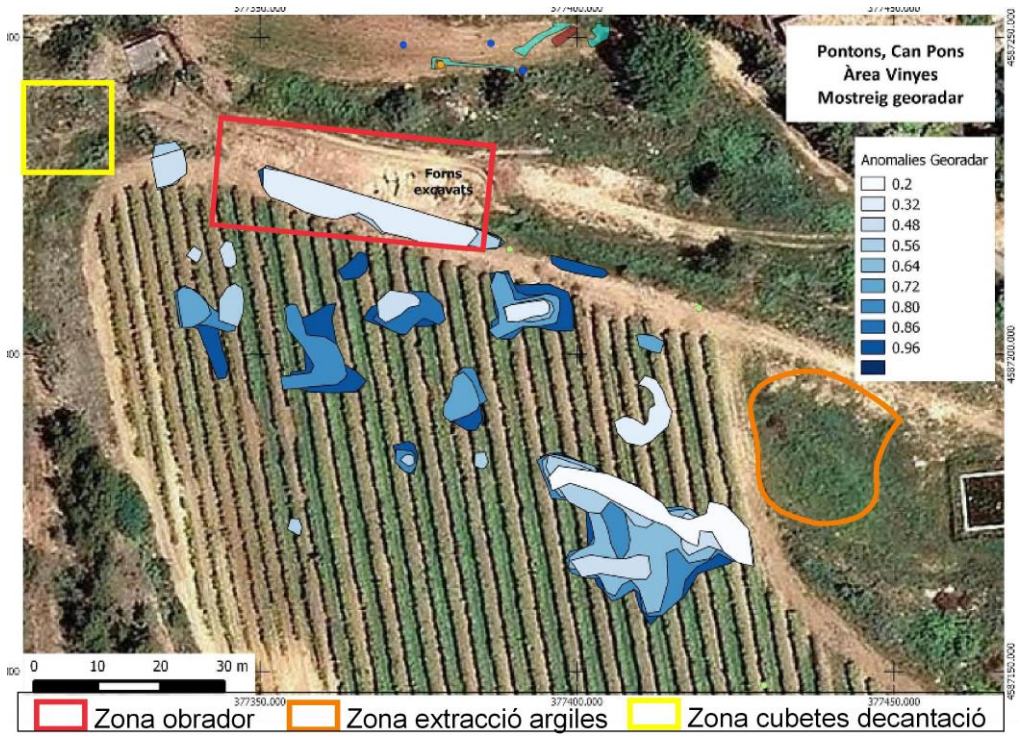

Figura Hortes/Valls4: Imatge aèria amb indicació dels diferents sectors i elements del taller, junt amb els resultats de la prospecció realitzada amb georadar en el camp annex.

Per una banda, a uns 50 metres a l'est de la zona de taller s'ha identificat un retall forma irregular i grans dimensions, amb una superfície estimada no inferior als 250 m2, que s'ha interpretat com una possible zona d'extracció d'argiles. L'argument més consistent en aquest sentit és el sòl purament argilós que conforma la base geològica d'aquest indret, concretament lutites de vetes gris-verdoses o vermelloses. Per altra banda, a una vintena de metres a l'oest de l'obrador una de les rases va posar al descobert un seguit de rases o cubetes successives, situades en paral·lel a cotes diferents una de les altres, el que s'ha interpretat com una possible instal·lació de decantació per levigació, és a dir, de separació granulomètrica de l'argila per mitja d'un corrent d'aigua (Figura Hortes/Valls5). Això exigiria l'existència d'un abundant doll d'aigua proper, fet que podria estar confirmat per la seva ubicació, al costat de l'actual dipòsit de captació d'aigua, la renovació de les canalitzacions del quan van provocar la intervenció preventiva de l'any 1995.

La realització de rases amb mitjans mecànics a tota la banda sud del jaciment no ha estat possible donat que hauria suposat una important destrossa en el camp de vinya en conreu que s'estén per tota aquesta àrea. La presència d'una altíssima quantitat de

materials ceràmics en superfície, ocupant gairebé tota l'extensió de la parcel·la fins a la carretera (amb menor densitat a mida que ens allunyem de la zona dels forns) va aconsellar l'alternativa d'efectuar una prospecció magnètica amb georadar. Els resultats d'aquesta han estat la identificació de nombroses anomalies (Figura Hortes/Valls4), de les quals es pot excloure amb total certesa que corresponguin a estructures de combustió o restes de murs. Per tot això l'opció més versemblant es que es tracti de retalls per a l'extracció d'argila, similars al localitzat a l'extrem oriental del jaciment. Aquestes mines a cel obert es podrien haver reutilitzat com a abocadors de material ceràmic rebutjat o trencat durant el procés de manufactura o emmagatzematge, d'aquí l'elevada quantitat de materials ceràmics en superfície. De fet, just a la vora del camp de vinya al davant del forns 3 i 4 es va localitzar una important concentració de vasos ceràmics fragmentats, tal vegada part d'un primer tester, dels molts abocaments de material de rebuig que es podrien haver efectuat vessant avall, al sud de la zona de forns i d'obrador del taller

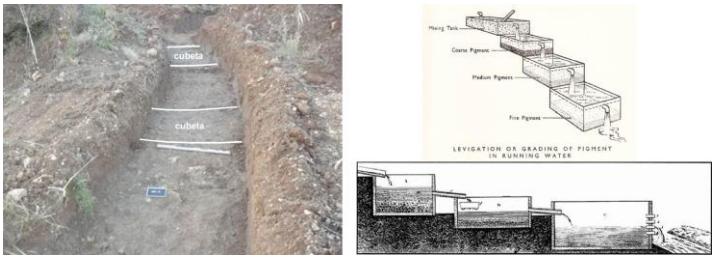

Figura Hortes/Valls5: Vista de la rasa amb cubetes paral·leles i models del sistema de decantació d'argiles.

Pel que fa a l'àrea d'excavació extensiva, a l'est hi ha el sector de les estructures de combustió, amb un conjunt de set forns, sis d'ells en bateria, mentre que la meitat occidental apareix ocupada per un edifici format per un sector obert amb cubetes i dos llargs recintes adossats (Figura Hortes/Valls6).

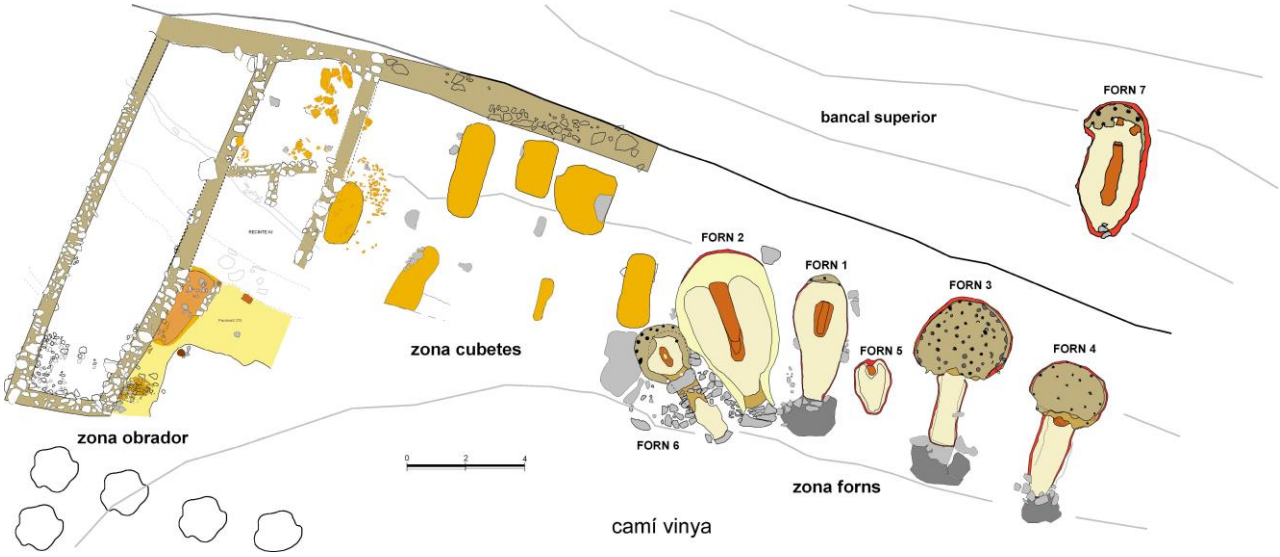

Figura Hortes/Valls6: Planta general del sector excavat en extensió del Taller d'Hortes de Cal Pons.

El gruix d'aquestes estructures s'assenten sobre una franja de terreny que sembla producte d'un terrassament artificial del vessant, pendent que a la banda oriental parcialment no s'altera i és aprofitat per a encaixar la cambra de cocció d'alguns dels forns, com és ben evident en els forns 3 i 4, el dos millor conservats. La única excepció és el forn 7, ubicat isolat a una terrassa superior. En aquesta cota més alta diverses rases manuals i la prospecció geomagnètica realitzada descarten totalment l'existència de cap més estructura. Dels sis forns en bateria de la terrassa baixa (Figura Hortes/Valls7) hi ha un detall que cal destacar en primera instància. Es tracta de la constatació que el forn 2 en ser construït escapça clarament l'extrem est de la cambra de cocció del forn 6. Aquest contacte és relativament lleu però tot sembla indicar que suficient per a que resti amortitzat o inutilitzat. Aquest fet permet plantejar que els forns no hagin estat del tot contemporanis, que no tots hagin funcionat sempre en un mateix moment.

Figura Hortes/Valls7: Vista aèria de la bateria principal de forns del Taller d'Hortes de Cal Pons.

Un segon tret que cal ressenyar és l'existència de dos tipus de forns clarament diferenciats (Figura Hortes/Valls8), definits en base a la planta general de l'estructura, a més d'altres aspectes com ara la disposició i forma del *praefurnium* o el sistema de sosteniment de la graella de la cambra de cocció (Broncano i Coll 1988). D'entrada, com és generalitzat en contextos protohistòrics, tots els forns d'Hortes presenten una cambra de cocció de forma circular o ovalada (Figura Hortes/Valls7). En aquest taller els primers (Forns 3, 4 i 6) es distingeixen per disposar de llargs i estrets *praefurnia* (de dos metres de llargada mínima), de planta rectangular, del tot separats de la cambra de càrrega i cocció dels vasos ceràmics (Figura Hortes/Valls8A, 1 i 2). Aquest disseny

sembla evidenciar la voluntat que la crema del combustible no tingui lloc ben bé a sota mateix de la graella sinó en aquest espai annex. Per contra el segon grup de forns, el de planta ovalada (Forns 1, 2, 5 i 7), no presenten un *praefurnium* tan clarament definit i diferenciat, de manera que la part principal de la combustió es realitza en els buits que resten immediatament per sota de la graella de la cambra de combustió (Figura Hortes/Valls8B, 4 i 5). Pel que fa al sistema de suport de la graella els forns dels dos tipus poden presentar qualsevol de les dues solucions més habituals. En uns i altres es dóna l'ús del pilar central exempt, cas dels Forns 1, 3, 6 i 7 (Figura Hortes/Valls8, 3), o de la pilastra o muret axial que arrenca de la part posterior de la cambra de combustió, cas dels Forns 2, 4 i 5 (Figura Hortes/Valls8, 1, 4 i 5).

Figura Hortes/Valls8: A) Vistes forns circulars amb *praefurnium* diferenciat (1: Forn 4; 2 i 3: Forn 6) i B) Vistes forns ovalats amb praefurnium no diferenciat (4: Forn 7; 5: Forn 2).

L'existència de dos tipus tan diferenciats de forns en un mateix taller junt a l'evidència, abans esmentada, que el forn 2, de tipus ovoïdal, talla el forn 6, de tipus circular, permet plantejar la hipòtesi que tot plegat tingui una significació cronològica. Els forns de planta circular podrien tots correspondre a una primera fase d'ús del taller, mentre que els forns de planta ovoïdal correspondrien a una etapa posterior, caracteritzada per una reforma o substitució del patró de forn emprat. Essent aquesta opció prou versemblant, és igualment possible que existeixi una explicació de tipus tecnològic. Les diferències tipològiques dels forns deuen tenir implicacions tècniques, com ara la necessitat d'ajustar-se millor a una determinada categoria de vasos o d'adequar-se a diferents

volums de producció. Si això fos així seria del tot lògica la coexistència de diferents tipus de forns en una mateixa fase constructiva i d'ús del centre terrisser[4].

De fet, els forns d'Hortes proporcionen informació de molta qualitat relacionada amb aspectes tecnològics dels processos de producció d'aquest centre terrisser. Ja s'ha fet referència a la diferent manera de treballar el foc segons el tipus de *praefurnia*, possiblement relacionada amb el control de les temperatures de cocció. És encara més evident que la forta variació en les dimensions dels forns ha de tenir una significació màxima. Així els forns 2 i 3 tenen una superfície de càrrega i de combustió molt superior a la dels forns 1, 4 i 6, en alguns casos amb més del doble de capacitat[5] (Figura Hortes/Valls9A). Les graelles excepcionalment conservades íntegres dels forns 3 i 4 presenten un seguit de detalls sens dubte rellevants: el nombre i disposició de les toveres, com n'hi ha d'obertes i de taponades per tal de regular el tiratge del forn (Figura Hortes/Valls9C), o les marques visibles de les vores de peces apilades cap per avall (Figura Hortes/Valls9B), que permetrien estudiar les diferents estratègies de càrrega i distribució de les peces dins de la cambra de cocció.

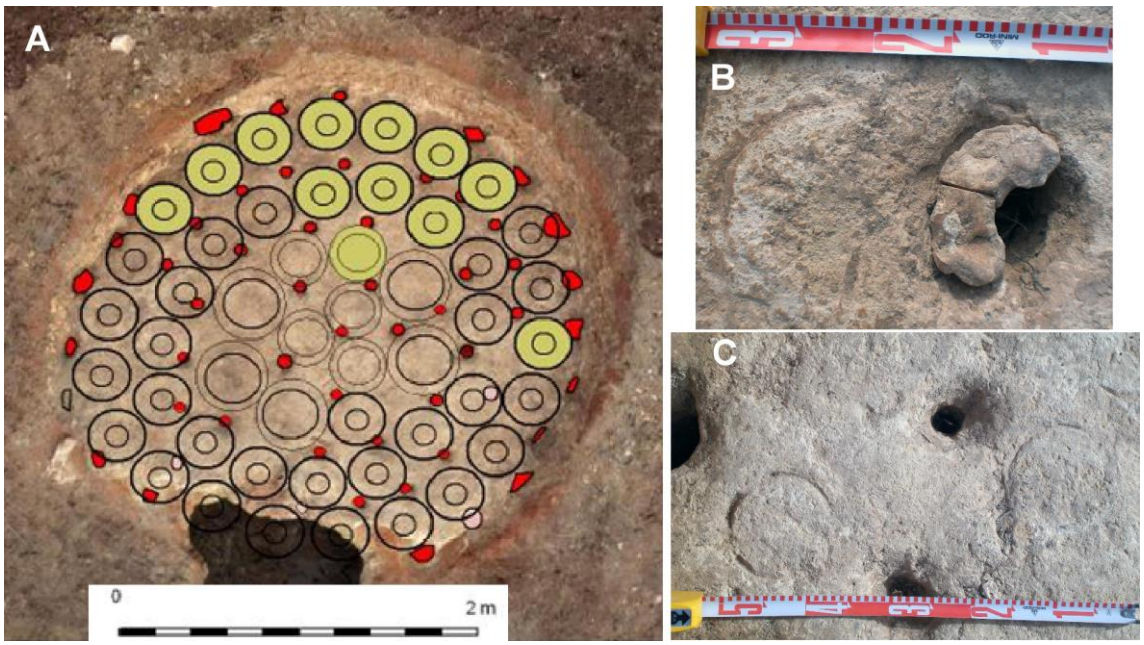

Figura Hortes/Valls9: Detalls de la graella del Forn 3 (B: tovera taponada, C: marques de vores de peces) i proposta hipotètica de distribució de la càrrega del forn (A).

[4] En aquest punt cal fer notar que si bé hi ha un contacte físic evident entre els forns 2 i 6, aquest no sembla prou contundent com per concloure de manera categòrica que el primer inutilitza el segon. De fet, tot i estar tots set forns molt junts no hi ha cap cas de superposició que provoqui l'amortització evident de cap de les estructures, que més aviat apareixen ben arrenglerades en bateria.

[5] Això deixant de banda el forn 5, d'una mida tan reduïda en comparació a la resta que es fa difícil explicar satisfactòriament quina seria la seva funció en una instal·lació „industrial" com la d'aquest taller d'Hortes de cal Pons.

L'evidència coneguda del centre terrisser d'Hortes es completa amb un conjunt constructiu localitzat just a l'oest de la bateria de forns, format per un cos cobert de dos recintes adossats precedit pel que podria ser un pati o espai obert (Figura Hortes/Valls6). Tot plegat formaria part d'un mateix edifici, de dimensions notables (entre 200 i 250 m2), que es pot raonablement interpretar com la zona d'obrador del taller. El sector del possible pati que separa el forn dels dos recintes adossats és l'únic que ha estat completament excavat. Per tota l'àrea s'estén un estrat homogeni d'amortització general, on han aparegut diverses concentracions de materials ceràmics „in situ", entre les quals s'identifiquen diversos exemplars d'àmfores esteses. Per sota apareix directament el sol natural, regularitzat com a paviment i en el que es detecten els retalls de set cubetes poc fondes. A totes elles destaca l'aparició sistemàtica d'una capa de rebliment composta per argila verdosa molt pura, el que permet pensar que es tractaria de basses de decantació de la matèria primera amb la que es fabricaran els vasos ceràmics (Figura Hortes/Valls10). Aquesta seria, doncs, la funció primordial d'aquest espai, on la presència d'un mur construït a la part posterior podria plantejar que es tracti d'una mena de pati però tal vegada parcialment cobert.

Figura Hortes/Valls10: Vistes de les cubetes de l'obrador i del reompliment d'argila verda molt depurada.

Dels dos àmbits adossats (Figura Hortes/Valls11A), el més occidental, el recinte B, només ha estat destapat en superfície i és el que conserva la planta completa, un solar rectangular del que destaca la seva llargada, de 13 metres. El recinte annex, el recinte A, sembla reproduir un esquema similar tot i que no es conserven traces dels murs de tanca de la seva meitat meridional. Això permetria considerar que aquest sector restaria descobert i seria una mena d'avantsala oberta, continuació del pati de les cubetes. L'excavació d'aquest recinte ha estat iniciada però no completa, de manera que el coneixement de la seqüència és parcial. A hores d'ara s'han documentat dos nivells successius de pavimentació, per sota d'una capa d'enderroc on, a més dels habituals escampalls de ceràmica, es recuperen restes de toves i materials constructius recremats.

Amb el paviment més modern funcionen uns murets que creen una sèrie de subdivisions internes, la més evident un recambró quadrangular a la part posterior de l'estança (recinte A2). El paviment inferior tant sols ha estat documentat a la part meridional del recinte, que tal vegada en aquesta fase no estava subdividit donat que el nivell del sòl apareix a una cota molt inferior respecte els envans que creen la divisió entre els recintes A1 i A2. En el sector destapat aquest terra està associat a una mena de cubeta adossada a la paret oest, similar en forma i dimensions a les del possible pati annex, però en aquest cas no retallada al subsòl natural sinó construïda amb una revora de pedres i fang. Cal destacar que damunt d'aquest segon paviment tornen a sortir concentracions de peces „in situ", gairebé sempre d'àmfores, molt similars a les dels sòls del moment final, el de l'amortització general del taller (Figura Hortes/Valls11B). Tot i l'estat parcial de la seva excavació, la planta dels dos recintes adossats, rectangulars i molt allargats, remet a un model clàssic d'espais amb funcions de magatzem, en el cas d'un centre terrisser, destinats a la reserva i acumulació de la, amb tota seguretat, elevada quantitat de vasos ceràmics fabricats.

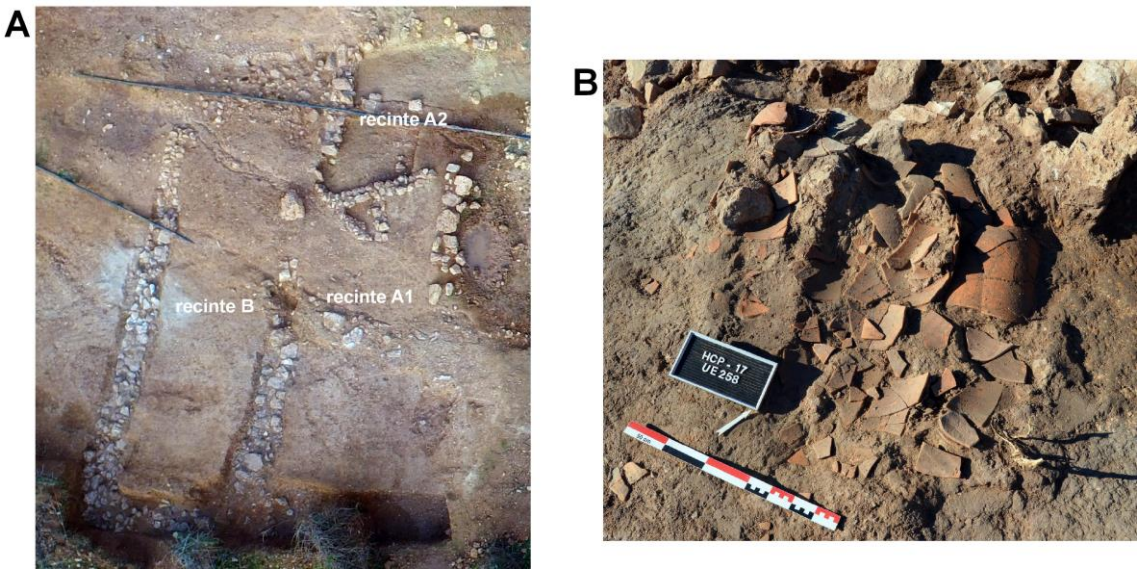

Figura Hortes/Valls11: A) Vista aèria dels dos recintes adossats i B) detall de les àmfores „in situ" sobre el segon paviment del recinte A1.

Tots els elements fins ara descrits (bateria de forns, edifici d'obrador i magatzems, zones de decantació i extracció d'argiles, possible tester) representen sens dubte l'evidència més completa existent al nord-est peninsular d'un centre terrisser d'època ibèrica, la gran majoria excavats d'antic i coneguts de manera molt més fragmentària (Cardona 2009). Un aspecte cabdal que resta per precisar és el de l'atribució d'una cronologia global al centre terrisser, qüestió que presenta grans dificultats atesa

l'absència generalitzada de materials d'importació. Així, entre el miler llarg d'individus recuperats en totes les campanyes efectuades entre els anys 2008 i 2017, considerant tant els procedents d'estrats ben contextualitzats com de la recollida o nivells superficials, tant sols ha aparegut un únic exemplar de ceràmica importada: una vora de copa àtica de vernís negre, de la variant „Castulo Cup", peça amb una cronologia de producció i distribució centrada en el darrer quart del segle V aC. Aquest vas àtic ha aparegut en els nivells d'enderroc del Recinte A, de manera que si procedíssim a datar l'abandonament del taller només a partir d'aquesta peça caldria concloure que el centre terrisser hauria deixat de funcionar als volts del 400 aC i, per tant, situar la seva etapa productiva dins d'un horitzó del període ibèric antic. En canvi, els trets formals i decoratius del conjunt de les ceràmiques ibèriques que s'hi fabriquen no s'ajusten, de manera ben evident, als típics de la fàcies de ceràmiques ibèriques antigues de la zona (Cela 2006). És una raó de pes superior que ens permet afirmar que la localització estratigràfica de la peça és enganyosa; per contra ens sembla més lògic plantejar que aquesta copa àtica estaria assenyalant el moment de fundació o inici del taller, dins del darrer quart del segle V aC, i que s'hauria mantingut en ús fins a l'abandonament del lloc.

Precisament, la concreció del moment final del taller és un punt encara més problemàtic, sempre amb el handicap de la generalitzada manca de materials d'importació. El criteri bàsic del tipus de ceràmiques ibèriques documentades apunta a una fase productiva que abastaria, com a mínim, la totalitat del segle IV aC, tot i que aquest mateix anàlisi estrictament formal de les ceràmiques que s'hi fabriquen no permet excloure categòricament la seva continuació dins del segle III aC. En aquest punt cal fer referència a la hipòtesi de l'existència de dues fases constructives en el taller, sobre la base del que d'una manera poc contundent però versemblant s'observa en la zona de la bateria de forns i, més directament, en la documentació de dues pavimentacions en el Recinte A1. No hi ha elements, però, que permetin precisar quin lapse temporal pot haver existit entre totes dues fases. En cap cas, però, el taller estava actiu en el darrer terç del segle III aC, atesa l'absència total dels tipus ceràmics més característics d'aquesta cronologia, com ara les gerretes bicòniques i, per sobre de tot, les peces tipus *Kalathoi*. En definitiva es podria considerar un període de funcionament del taller que abastaria aproximadament entre el 425/400 aC i el 300/250 aC, essent el lapse central i més segur aquell que correspon al segle IV aC (Fase 2).

Aquestes mateixes consideracions són extensibles a l'evidència del centre terrisser de Valls del Foix (Torrelles de Foix, Alt Penedès), que amb tota probabilitat pot ser considerat *grosso modo* contemporani al d'Hortes de Cal Pons. El jaciment, conegut per afeccionats locals des de molt antic, fou identificat com a taller de producció ceràmica des que l'any 1950 uns treballs agrícoles van deixar al descobert restes d'un forn terrisser. L'any 1984 unes remocions de terres que afectaven el camps de conreu que l'envoltaven va recomanar realitzar una intervenció arqueològica preventiva, dirigida per Josep Mestres i Núria Rafel. L'actuació efectuada va permetre destapar gairebé tota l'estructura del forn i excavar-ne bona part dels nivells que l'amortitzaven, així com part de l'espai immediatament circumdant, en el que es va localitzar, al nord, una important concentració de materials ceràmics, tal vegada un tester del taller. Finalment l'any 2011, en paral·lel a l'avenç dels treballs en el taller d'Hortes de Cal Pons, es produeix la represa de la recerca en aquest indret[6], en fer-se evident que un i l'altre eren part d'un complex de tallers especialitzats en la producció de ceràmica ibèrica, repartits per una extensa àrea dels volts de les Capçaleres del Foix (Figura Hortes/Valls1 i 12).

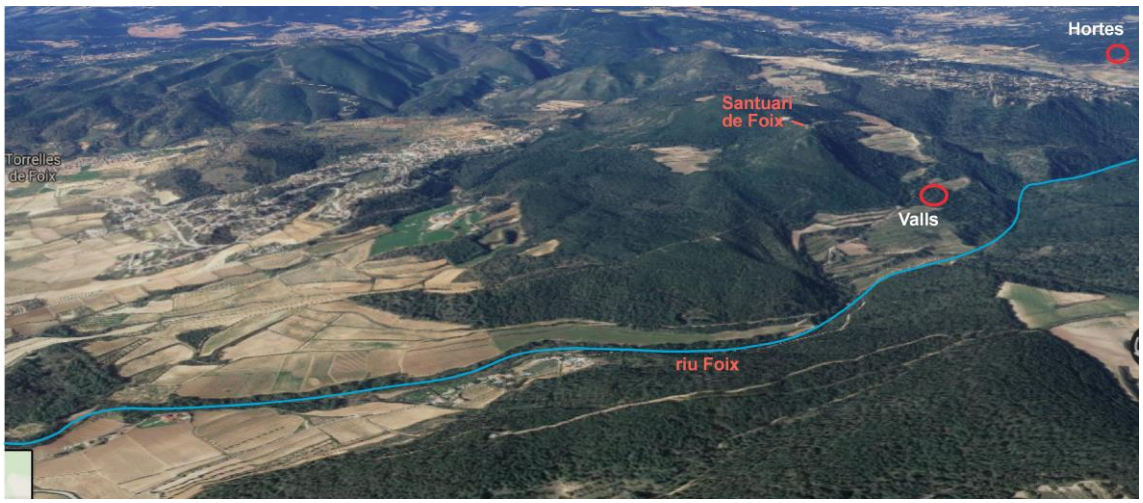

Figura Hortes/Valls12: Imatge de la ubicació topogràfica del jaciment de Valls del Foix, a la base del Santuari de Santa Maria de Foix (Torrelles de Foix, Alt Penedès).

De fet el taller de Valls del Foix se situa tot just a 2,5 quilòmetres del d'Hortes de Cal Pons, en aquest cas a tocar de la conca del riu Foix, en un sector en què el riu discorre per una vall estreta, però a poca distància del punt en què arriba a l'extensa zona planera de la depressió prelitoral penedesenca. Concretament, les restes del taller s'ubiquen en un replà, a mitja alçada d'un vessant que s'enfila fins el cim del Santuari de Santa Maria

[6] Cal agrair a Núria Rafel i Josep Mestres el suport, facilitats i documentació de tot tipus que en tot moment han proporcionat als responsables de les noves intervencions, que s'emmarquen també dins de l'esmentat projecte de recerca de la Universitat de Barcelona i el Centre d'Estudis Lacetans.

de Foix i al peu del qual, a un centenar de metres, flueix el riu Foix (Figura Hortes/Valls12). Actualment és un indret cobert d'una espessa massa forestal però la presència de feixes i les fotos antigues mostren que fins els anys 80' havia estat una zona de conreus aterrassats, la majoria avui abandonats. Aquesta massa forestal ha estat l'obstacle principal de les intervencions iniciades l'any 2011, amb l'objectiu prioritari de delimitar de manera el més completa possible la terrisseria de Valls del Foix, al mateix nivell que la d'Hortes de Cal Pons. D'entrada, l'excavació extensiva a partir de les restes del forn excavat l'any 1984 és impracticable sense procedir a una important desforestació de l'indret. En segon lloc la prospecció geomagnètica s'ha aplicat amb moltes limitacions, restringida allà on les antigues terrasses de conreu colonitzades pel bosc presentaven clapes de sotabosc menys espès. El producte d'un rastreig tan dificultós ha estat la detecció de només dues anomalies clares, en dos punts que tot seguit han estat excavats (Figura Hortes/Valls13). A una vintena de metres al sud del forn excavat d'antic, anomenat Forn 1, s'ha identificat part d'un retall reomplert de sediment arqueològic, tal vegada d'una zona d'extracció d'argiles. L'anomalia més intensa, també a una vintena de metres però a una cota superior, vessant amunt, corresponia a un densíssim abocament de ceràmiques trencades que reomplia l'estructura amortitzada i força malmesa d'un segon forn, anomenat Forn 2.

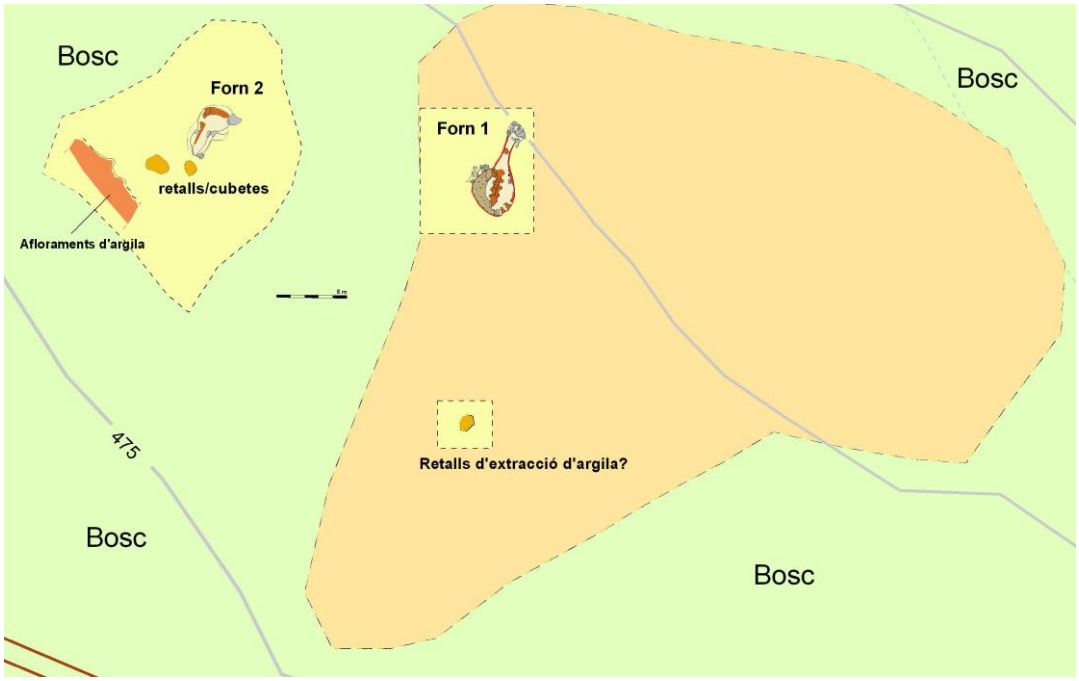

Figura Hortes/Valls13: Planta general del Taller de Valls del Foix, amb les estructures localitzades en els sectors destapats (en groc) i indicació de l'àrea de prospecció geomagnètica (en taronja).

El Forn 1[7] és una estructura del tipus de cambra circular amb *praefurnium* diferenciat (Figura Hortes/Valls14), del que en primer lloc cal destacar-ne les dimensions. La cambra de combustió fa vora 3,5 metres de diàmetre (amb dos eixos de 3,80 i 3,20 metres) i el llarg *praefurnium* té 3,4 metres de llargada, acabat en una mena de cambra circular o pou d'entrada, de 1,3 metres de diàmetre. Unes mides notablement superiors a les del més gran d'aquesta tipologia del taller d'Hortes[8]. El Forn 1 de Valls del Foix presenta una singularitat constructiva evident en el sistema de sustentació de la graella, sens dubte necessària ateses les seves dimensions. La graella no només reposa en el pilar central exempt de forma allargada, fet amb tovots, sinó que disposa d'una mena de voltes obtingudes per l'aproximació de filades de tovots que arrenquen tant del pilar central com de les parets de la cambra de combustió. Els espais entre aquesta mena de pilarets laterals són aprofitats per construir les toveres de la graella.

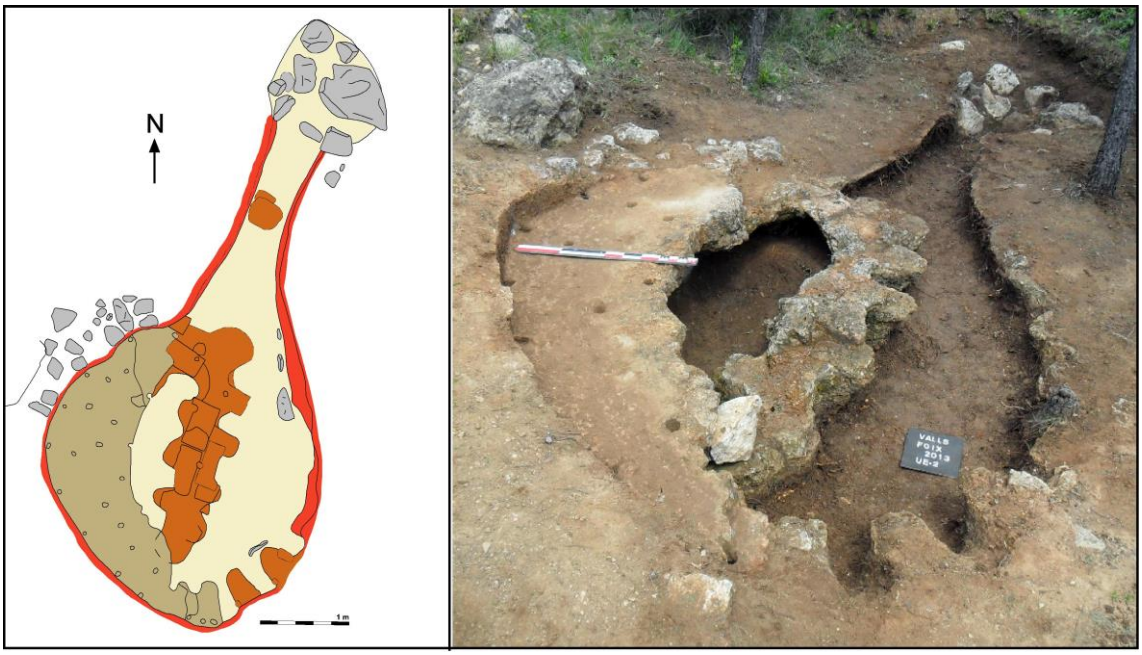

Figura Hortes/Valls14: Planta i fotografia del Forn 1 del taller de Valls del Foix.

El Forn 2 va aparèixer totalment reomplert per una densa i abundosa trencadissa de vasos ceràmics (Figura Hortes/Valls15 A) i, per tant, reaprofitat com a tester, el segon identificat en aquest taller. El que resta de l'estructura, ja força malmesa en el moment de l'abocament, sembla que també correspon al tipus de forn de cambra circular amb *praefurnium*, tot i que en aquest cas d'unes dimensions molt inferiors a les del Forn 1

[7] La campanya del 2011 va permetre delimitar-ne l'extensió total (restava per documentar l'extrem del *praefurnium*) i excavar el poc que quedava dels nivells de reompliment i amortització.
[8] La graella del forn 3 d'Hortes de Cal Pons té un diàmetre dels volts de 2,6 metres i el seu *praefurnium* una llargada total de 2,4 metres.

(Figura Hortes/Valls15 B i C). Just a tocar de la boca del *praefurnium* es detecten dues cubetes circulars, de funció indeterminada (Figura Hortes/Valls13). El tipus de ceràmiques ibèriques abocades dins d'aquest forn, del tot equiparables al poc que s'ha recuperat dins del Forn 1 és l'únic element que permet plantejar una mateixa cronologia entre aquest taller i el d'Hortes de Cal Pons, en aquest cas amb absència total de ceràmiques d'importació i d'indicis de l'existència de diferents moments d'ús. De fet el taller de Valls del Foix encara no està completament delimitat, ressenyant que especialment l'àrea que separa els dos forns, on per lògica es podrien ubicar d'altres forns en bateria, no ha pogut ser explorada de cap manera, a causa de l'espessor del bosc i sotabosc que la cobreix.

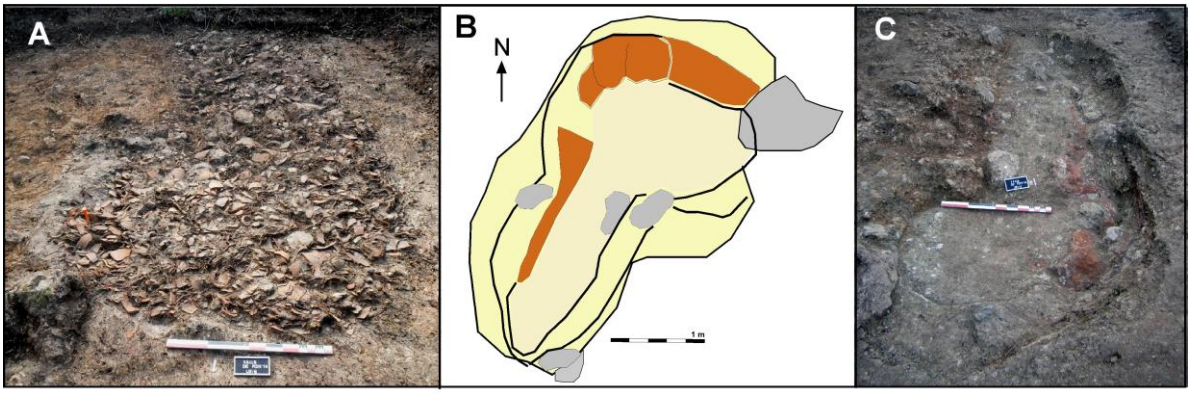

Figura Hortes/Valls15: Vista de l'abocament de ceràmiques (A),planta (B) i vista de l'estructura conservada (C) del Forn 2 del taller de Valls del Foix.

Finalment, en una ubicació similar però uns tres quilòmetres riu amunt (Figura Hortes/Valls1), es localitza el jaciment de Font dels Igols (La Llacuna). En aquest indret mai no s'ha efectuat cap excavació, però s'han recuperat, per part d'aficionats locals, diversos lots d'abundants materials ceràmics, on d'entrada la seva composició (gairebé tot són exclusivament ceràmiques oxidades a torn) i estat de conservació (hi ha força perfils complets) fan pensar que es tracta d'un més que probable tercer taller terrisser. Els materials estan en curs d'estudi però, tot i unes evidents particularitats (hi ha una proporció força més alta de vasos amb decoració pintada), en conjunt el repertori formal apunta a una cronologia aproximadament equivalent a la dels centres d'Hortes i Valls del Foix. Està pendent una prospecció geomagnètica que permeti verificar la seva naturalesa i guiar una futura intervenció d'excavació, prevista en el marc del mateix projecte de la UB/CEL que ha emmarcat les intervencions recents en els altres dos jaciments esmentats.

Així, tots tres jaciments mostren que almenys durant el segle IV aC aquesta zona de les Capçaleres del Foix va funcionar com una autèntica àrea de producció „industrial" de ceràmiques ibèriques oxidades a torn. A banda d'una informació de primera mà sobre aspectes tecnològics i organitzatius del procés de producció terrissera, aquesta excepcional evidència permet plantejar diverses consideracions de caire més general. En primer lloc cal parar atenció al tret més específic d'aquesta mena de jaciments, el de l'absència del caràcter residencial que és generalitzat en el restant de tipus d'assentaments ibèrics coneguts. De fet, en sentit estricte no són assentaments, són indrets ocupats i dedicats essencialment a l'activitat productiva, on els indicis semblen assenyalar que no s'hi viu, almenys de manera continuada i permanent. En aquest sentit cal interpretar la inexistència de llars o la presència testimonial de ceràmiques culinàries a mà, tal vegada els indicadors arqueològics més directes de la vessant domèstica de qualsevol nucli. A la zona catalana no són estranys el centres de producció terrissera ubicats dins de nuclis de poblament o a la seva rodalia immediata (Cardona 2009, 147), però tot sembla indicar que aquest no és el cas de cap dels tallers de les Capçaleres del Foix. Això comporta considerar que els artesans que hi treballen, la població que els mantenen i gestionen, resideixen en indrets separats del teller, en un o diversos nuclis de poblament que, això sí, per lògica haurien d'ubicar-se en el territori circumdant.

En un primer moment es va plantejar que el candidat òptim fora el vilatge fortificat de El Castell (La Llacuna), ubicat dalt d'un turó molt proper als centres d'Hortes i Font dels Igols, amb unes condicions estratègiques evidents donat que domina visualment bona part d'aquesta àrea de les Capçaleres del Foix (Figura Hortes/Valls1). La recent represa de l'excavació d'aquest jaciment, però, ha posat de manifest que a hores d'ara hi ha un aparent desajust cronològic, atès que tots els nivells fins ara documentats, bàsicament d'enderroc i abandonament del poblat, corresponen a un horitzó ibèric tardà, d'entorn el 100/50 aC (Morer, Sabaté i Asensio *en premsa*). S'han recuperat alguns materials d'importació que permetrien defensar un inici de l'assentament en cronologies del període ibèric ple, però fins ara en cap cas anteriors a mitjans del segle III aC. És per aquesta raó que s'ha dut a terme una actuació de prospecció selectiva de la zona[9], el que ha permès identificar l'existència d'un nombre considerablement elevat de petits nuclis de plana, una notable xarxa de poblament dispers que podria allotjar els „ocupants" dels tallers. En última instància caldria considerar la possibilitat que aquests es desplacin des

[9] Tasca desenvolupada i dirigida pel membre de l'equip de recerca Jordi Herms i Fiol, del Centre d'Estudis Lacetans.

dels nuclis de poblament concentrat contemporanis més pròxims coneguts: el de l'Alzinar Gran de la Massana (Font Rubí) en primer terme (Giró 1979, Sanmartí 1996-1997) i, de manera molt més incerta, el del possible nucli del Castell de Sant Martí Sarroca (Vidal i Pelegero 2012, 214), tots dos situats a una distància important, ja ben entrada la plana alt-penedesenca (Figura Hortes/Valls1).

Un altre mena de consideracions deriva de l'alt nivell de complexitat tècnica que caracteritzen el processos de fabricació de vasos de ceràmica a torn a gran escala, com els que es desenvolupen simultàniament en els diversos tallers de la zona. Això sens dubte requereix l'existència de grups d'artesans molt especialitzats, tal vegada amb dedicació exclusiva, que treballen, com hem vist, en centres de producció completament segregats dels nuclis de poblament. Això necessàriament implica un engranatge d'una complexitat organitzativa elevada, fet que des del nostre punt de vista afavoreix l'argument de què aquesta activitat estaria d'una manera o altra gestionada per les elits locals, en el marc d'unes comunitats que en aquestes dates ja han consolidat sistemes d'integració política de tipus estatal, d'abast regional (Sanmartí 2001, 2004). Cert que a l'antiguitat, per exemple en el context de les ciutats estat gregues d'època clàssica, està ben documentada una organització del treball de la producció terrissera a partir de „societats" d'artesans, de caire més aviat privat, és a dir, no integrades dins de l'aparell burocràtic i administratiu estatal. Amb tot l'estructura de la societat ibèrica d'època plena, a partir del segle V aC., encapçalada per un estament aristocràtic amb un poder suportat en xarxes de dependència clientelar (Ruiz 1998; Ruiz i Sanmartí 2003), semblaria que no dona pas marge a aquesta mena de cossos de professionals alliberats altament especialitzats, de „classe mitjana".

És evident que l'interès principal de les elits locals seria el control de la producció, és a dir, de la important quantitat de vasos ceràmics a torn fabricats en els diversos tallers de les Capçaleres del Foix. Cal destacar la particularitat que en aquells tallers es constata que les peces de vaixella de taula tenen un pes molt minoritari, mentre que domina àmpliament la fabricació de contenidors, de mitjanes dimensions per a la reserva domèstica, i sobretot els de gran format destinats a funcions d'emmagatzematge o transport (que són, a més, els de major complexitat tècnica d'elaboració). Així, el predomini proporcional de tenalles i àmfores posa de manifest que la major part de la producció dels tallers d'Hortes i Valls del Foix és relaciona amb activitats estratègiques de l'àmbit econòmic i productiu. En aquest sentit un darrer aspecte essencial és l'estudi de l'abast espacial de la distribució dels materials fabricats en aquesta zona productora.

Ateses les limitacions de l'aproximació ceramològica convencional, en base a l'anàlisi de formes i decoracions, es fa necessari un projecte (actualment en curs) de caracterització arqueomètrica de la producció dels tallers, l'únic mètode que permetrà verificar fins a on arriba i en quines quantitats la producció ceràmica d'aquests centres terrissers i, avaluar així, de manera consistent, la seva importància i incidència en l'àmbit local, regional o supra-regional dins del territori cossetà (Figura Hortes/Valls16).

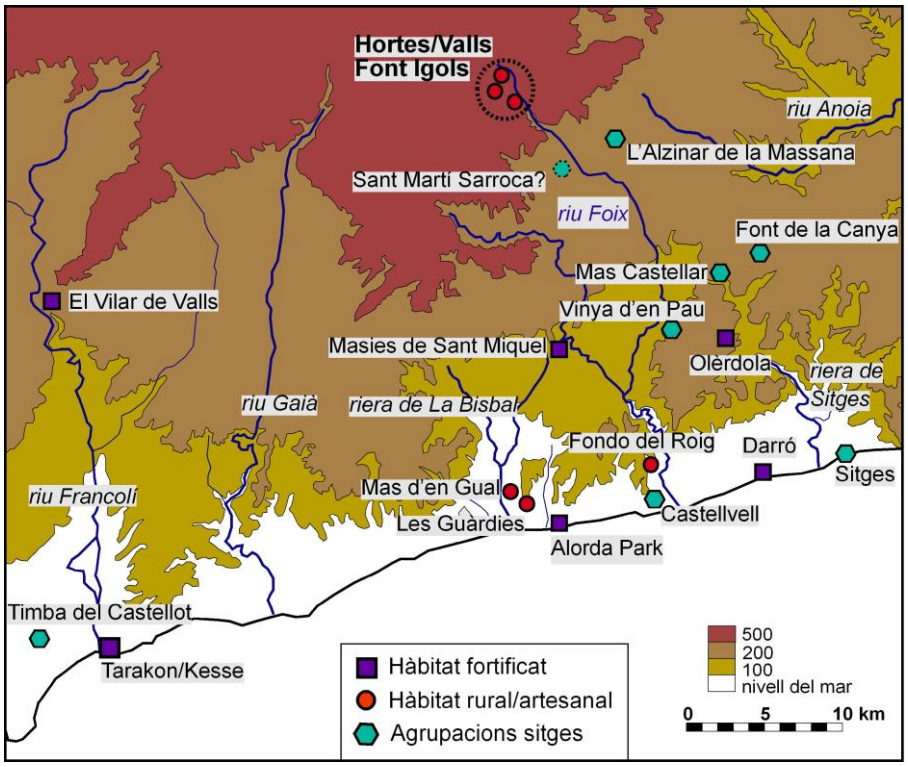

Figura Hortes/Valls16: Mapa de situació dels jaciments d'Hortes de Cal Pons, Valls del Foix i Font dels Igols, a les Capçaleres del Foix, en el context de la Cossetània ibèrica.

2.5.2. La Fase 2 dels tallers d'Hortes de Cal Pons/ Valls del Foix (425/400-300/250 aC).

2.5.2.1. Descripció dels contextos de procedència.

En el cas del jaciment d'Hortes de cal Pons la majoria dels materials considerats provenen de nivells d'amortització d'estructures (forns, cubetes, retalls...) o de nivells d'enderroc dels espais/edificis del taller (zona obrador). Només una concentració de materials localitzada al sud dels forns 3 i 4 podria correspondre, amb claredat, a un tester. Aquesta mena d'abocaments sempre podrien pertànyer a un moment en què el taller roman en funcionament i no al context del seu abandonament final. Per altra banda, si certament van haver dues etapes diferenciades, en base a les dues tipologies de forns existents (a més del contacte evident entre els forns 2 i 6), els nivells de l'interior dels forns de tipus circular i els de dins dels forns ovoïdals serien de fases diferents: uns de l'amortització final i els altres, una altra vegada, d'una fase prèvia on el taller continua en funcionament. Tot amb tot, la impossibilitat de precisar la cronologia d'aquests possibles moments diferenciats durant el període de vida del taller ens ha empès a unificar tots els materials en un mateix conjunt que d'aquesta manera aplega tota el període d'ús i abandonament del mateix, que abasta amb tota seguretat almenys bona part o la totalitat del segle IV aC (Fase 2), i tal vegada una mica més enllà tant a l'inici com al final.

Pel que fa al jaciment de Valls del Foix la totalitat dels materials utilitzats en aquest treball provenen d'una mateixa unitat estratigràfica, la del abocament de vasos, tipus tester, que reomple l'amortitzat Forn 2 d'aquest taller. En aquest cas és impossible concretar si aquest nivell es forma com a conseqüència de l'abandonament del nucli o, el que semblaria més plausible, en un període d'activitat del mateix. En qualsevol cas, tal com hem assenyalat abans, tot sembla indicar que aquesta acció es pot situar, encara que d'una manera poc precisa, dins del segle IV aC (Fase 2), en un període *grosso modo* equivalent al de la formació dels més diversos conjunts d'Hortes de Cal Pons. En darrer terme, l'anàlisi formal i decoratiu dels materials descontextualitzats del jaciment de Font dels Igols és l'únic criteri que permet ubicar-los dins d'aquesta mateixa Fase 2.

2.5.2.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

En conjunt els diferents contextos de la fase 2 del taller d'Hortes de Cal Pons han proporcionat (considerant fins a la campanya del 2015 inclosa) un total de 14845 fragments ceràmics i d'un mínim de 591 individus ponderats.

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica Vernís Negre	8	1	1	Cílix „Castulo cup"	1 vora	
Total Vaixella Imp.	*8*	*1*	*1*			
Total Import.	**8**	**1**	**1**			
Àmfora ibèrica	655	172	172		2 p.c., 170 vores, 32 pivots	
Com. Ib. Oxidada	894	412	412	Tenalla/olla carenada Tenalla/olla llavi "coll de cigne" Safata carenada v. exvasada Olleta globular „coll de cigne" Olla amb broc superior Olla llavi cassoleta Gerra nansa cistella Gerrot/gerra v. exvasada Gerrot bicònic Gerra enòcoa Gerra v. exvasada Gerreta bicònica Plat/bol vora reentrant Plat carenat v. exvasada Bol v. vertical Tapadora Morter Peça tubular/rusc? Urna orelletes tapadora Indeterminat	1 p.c., 176 vores 79 vores 1 p.c., 16 vores 1 p.c., 6 vores 1 broc 1 vora 2 p.c., 30 vores 9 vores 1 vora 4 vores 13 vores 1 p.c., 5 vores 1 p.c., 29 vores 1 p.c., 5 vores 1 p.c., 1 vora 2 vores, 2 poms 1 p.c., 1 vora, 1 base 1 p.c. 1 p.c. 21 vores	18 brocs inf. 3 pintades 1 pintada 1 pintada 1 pintada 1 pintada 1 pintada 1 pintada Imit ebus.
Informes Ib. Oxid.	13266					
C. Ib. Reduïda	11	3	3	Gerra v. exvasada Gerreta	2 vores 1 vora	
C. a Mà	11	3	3	Olla perfil „essa" Olla amb nansa?	2 vores 1 vora	
Total prod. locals	**14837**	**590**	**590**			
Total	**14845**	**591**	**591**			

Per la seva banda, només el tester del forn 2 del taller de Valls del Foix ha proporcionat un total de 9375 fragments ceràmics i un mínim de 459 individus ponderats.

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àmfora ibèrica	361	186	186		186 vores, 34 pivots	
Com. Ib. Oxidada	504	265	265	Tenalla/olla carenada Tenalla/olla llavi "coll de cigne" Safata carenada v. exvasada Olleta carenada Olla amb broc superior Olleta/gerrot „coll de cigne" Gerra nansa cistella Gerrot/gerra v. exvasada Gerra v. exvasada Gerreta bicònica Plat/bol vora reentrant Plat carenat v. vertical Bol vora vertical Vaset carenat Tapadora Morter Peça tubular/rusc? Suport tubular Barril Indeterminat	9 vores 129 vores 13 vores 3 vores 1 vora 4 vores 50 vores 3 vores 2 vores 1 p.c., 2 vores 20 vores 12 vores 1 vora 1 vora 2 poms 3 bases 3 vores 1 vora, 1 cos 1 vora 4 vores	6 brocs 6 pintades 4 pintades 1 pintada 2 pintades 3 pintades 8 pintades 1 pintada Imit. Ebus.
Informes Ib. Oxid.	8492					
C. Ib. Reduïda	5	2	2	Gerra bicònica Plat	1 vora 1 base	
C. a Mà	13	6	6	Olla perfil „essa" Olla perfil cilíndric	5 vores 1 vora	
Total prod. locals	**9375**	**459**	**459**			
Total	**9375**	**459**	**459**			

2.5.2.3. Descripció tipològica dels materials.

El tret que posa de manifest la singularitat màxima dels conjunts ceràmics de tots dos jaciments és el fet d'estar composats molt majoritàriament per ceràmiques ibèriques oxidades a torn. Cal interpretar, doncs, que en aquests nuclis essencialment es recuperen restes dels vasos que s'hi estan fabricant, i tant sols una petita part dels seus materials corresponen a peces que s'han usat „in situ". Per aquesta raó, les ceràmiques d'importació hi són totalment absents a Valls del Foix i representades per una única peça a Hortes de cal Pons, concretament una copa àtica del tipus Castulo Cup (Làm. HortesPons7, 5). Les altres categories de ceràmiques de producció local també tenen una presència molt escassa, molt per sota del que s'ha donat en qualsevol altra jaciment cossetà d'aquesta fase. Les ceràmiques ibèriques reduïdes estan representades per un màxim de dues gerres i una gerreta a Hortes, mentre que a Valls del Foix només per un exemplar de gerra bicònica (Làm. VallsFoix6, 1) i la base d'un plat (Làm. VallsFoix6, 23). De les peces culinàries per excel·lència, les olles de ceràmica a mà, hi ha un lot ínfim a tots dos jaciments. A Hortes de Cal Pons hi ha només tres exemplars, un d'ells amb nansa (Làm. HortesPons8, 5) i un altre amb decoració d'un cordó amb incisions (Làm. HortesPons8, 4). En el tester de Valls del Foix hi ha sis individus d'olles a mà, amb majoria de peces de perfil en „essa" (Làm. VallsFoix7, 5 i 7), al costat d'un únic exemplar d'olla cilíndrica de vora lleugerament reentrant que presenta decoració d'un cordó digitat (Làm. VallsFoix7, 4).

En relació a les ceràmiques produïdes en tots dos tallers, les oxidades a torn, el primer que cal destacar és l'important pes proporcional que tenen les àmfores, d'entre el 30 i el 40% del total d'individus, és a dir, de mitjana als volts d'un terç de tota la producció. El seu anàlisi tipològic està molt limitat pel fet que no ha estat possible recuperar o reconstruir cap exemplar amb el perfil complet, tot i que hi ha tres exemplars d'Hortes en els que hi ha faltat ben poc (Làm. HortesPons1, 1 a 3). A partir de la molt bona part del seu perfil conservada cal atribuir-los tots al tipus 2B de Sanmartí/Bruguera/Miñarro. Cal dir que en tots els tipus de la zona catalana definits per aquests autors es dona una variabilitat de detalls morfològics molt considerable (Sanmartí, Bruguera i Miñarro 2004), evident també entre els exemplars d'Hortes. Això es veu no només en els perfils dels llavis, diversos tots tres, sinó en trets més globals de la peça com la seva altura i especialment la seva amplada, que mostra una marcada diferència entre un exemplar

molt més estret i allargassat (Làm. HortesPons1, 3) que els altres dos, molt més robusts (Làm. HortesPons1, 1 i 2).

De l'abundant lot d'àmfores ibèriques d'Hortes i Valls del Foix també mereix especial atenció l'evidència dels pivots, d'alta significació tipològica i, en algun cas, també cronològica. La gran majoria semblen conformar la percepció que en tots dos tallers es fabriquen essencialment àmfores ibèriques del tipus 2B (Làm. HortesPons3, 17 a 19, 21 i 22) (Làm. VallsFoix2, 6 a 14), tot i que a Hortes hi ha uns pocs exemplars, molt amples, que semblen pertànyer més aviat al tipus 2A (Làm. HortesPons3, 20). Cal destacar també una dada negativa, com és l'absència absoluta dels pivots apuntats típics del tipus 2C, sobretot per les seves més que probables implicacions cronològiques. Així, arreu les peces ben contextualitzades d'aquest tipus apareixen sempre en contextos posteriors a mitjans del segle III aC (Sanmartí, Bruguera i Miñarro 2004, 388), destacant en l'àmbit cossetà els abundants exemplars del nucli baix penedesenc d'Alorda Park. És segur que aquesta absència no s'explica per raons de distribució geogràfica del tipus, ja que en els principals nuclis ibèrics alt penedesencs hi ha una presència constant de peces d'aquest tipus. Això es constata en el nucli aquí considerat del Turó de la Font de la Canya, amb exemplars de les fase 3A (Làm. FontCanya14, 7) i 3B (Làm. FontCanya20, 13), però també a d'altres de la zona com ara Olèrdola (Molist 2008, fig. 11.41) o la Vinya d'en Pau (Ros 2003, fig. 4). Tot plegat seria una prova consistent que els tallers d'Hortes i Valls del Foix no estan en funcionament com a mínim més enllà del 250 aC.

Pel que fa a les vores, el molt abundant lot de peces d'un i l'altre taller, tal vegada de manera sorprenent, mostra una molt alta diversitat de variants formals. Això és ben evident en l'àmplia mostra representada (Làm. HortesPons2, 1 a 12; Làm. HortesPons3, 1 a 16) (Làm. VallsFoix1, 1 a 19; Làm. VallsFoix2, 1 a 5), en la qual potser l'únic tret més generalitzat és el del predomini de llavis més aviat alts i amples. No hi ha cap exemplar de llavi totalment pla (relativament habituals en els exemplars del tipus 2C) i són bastant minoritaris els llavis molt poc ressaltats (veure, per exemple, Làm. HortesPons1, 3 i Làm. HortesPons3, 12;), tot i que aquests darrers no són estranys en les àmfores del tipus 2B (Sanmartí, Bruguera i Miñarro 2004, fig. 5). En el camp de les vores creiem interessant destacar l'existència evident de certes particularitat formals en cada un dels tallers. Així en el lot d'Hortes de cal Pons hi ha una notable abundància de peces que presenten un buit a l'interior del llavi (Làm. HortesPons2, 1-7 i 9 a 12; Làm. HortesPons3, 1 a 11), tret absolutament inexistent en les vores de Valls del Foix. Per la

seva banda, entre les vores d'àmfora de Valls del Foix hi ha un lot important de llavis solcats (Làm. VallsFoix1, 4 i 16 a 19), gairebé testimonials entre les peces d'Hortes de cal Pons (Làm. HortesPons3, 16). Cal dir, per acabar, que cap de les dues variants té una presència significativa en els conjunts ceràmics de la Fase 2 del nucli del Turó de la Font de la Canya (veure Làm. FontCanya9, 5 a 12).

Els vasos de magatzem també tenen un pes rellevant a tots dos tallers, el grup majoritari a Hortes i el segon més representat al tester de Valls del Foix. Dit això, hi ha una diferència molt clara dins del repertori de peces d'aquest grup produïdes per cadascun dels tallers. En el d'Hortes de Cal Pons el tipus àmpliament majoritari és el de les tenalles/olles carenades de vora reentrant (Làm. HortesPons4, 1 a 5; Làm. HortesPons5, 1 a 3), mentre que en el centre de Valls del Foix el predomini és encara més abassegador a favor de les tenalles/olles de vora exvasada amb llavi de „coll de cigne" (Làm. VallsFoix3, 7 a 9; Làm. VallsFoix4, 1 a 8). Tot amb tot, el lot de peces de cada un d'aquests dos tipus dins de cada taller està lluny de ser homogeni. Entre les tenalles carenades d'Hortes la diversitat de detalls i variants morfològiques és molt notable i evident, sobretot en el tipus de llavis, tot i que predominen les vores solcades (Làm. HortesPons4, 1 a 3; Làm. HortesPons5, 1 i 3), així com les peces amb nanses de cinta verticals (Làm. HortesPons4, 1 i 2; Làm. HortesPons5, 1 a 3). El lot de tenalles o olles amb llavi de „coll de cigne" de Valls del Foix tampoc és gaire estandarditzat, a banda de les habituals diferències de grandària, el que permet distingir una quantitat elevada de tenalles de gran format (Làm. VallsFoix3, 7 a 9; Làm. VallsFoix4, 1 i 2) al costat d'un nombre *grosso modo* similar de peces de format mitjà (Làm. VallsFoix4, 3-5, 7 i 8) o petit (Làm. VallsFoix4, 4 i 6). A aquestes darreres pertanyen sempre el reduït lot de vasos d'aquest grup que presenten decoració pintada (Làm. VallsFoix4, 4-8 i 10). Amb tot, les tenalles/olles carenades de vora reentrant, tot i que molt minoritàries, hi són presents a Valls del Foix (Làm. VallsFoix3, 1 a 3), de la mateixa manera que les tenalles/olles amb llavi de „coll de cigne" ho estan, de manera més consistent, a Hortes de Cal Pons (Làm. HortesPons5, 5 a 11). En els conjunts contemporanis del Turó de la Font de la Canya la correlació entre tenalles/olles carenades o amb vora de „coll de cigne" és molt similar a la de Valls del Foix, és a dir, amb un fort predomini de les segones (veure Làm. FontCanya10, 1 a 8).

Un tret comú a tots dos tallers és la documentació de brocs inferiors que, a més, en cap dels dos casos són gaire abundants (Làm. HortesPons4, 6 a 8) (Làm. VallsFoix3, 4 i 5), fet que evidenciaria que tant sols una petita proporció de les tenalles produïdes a un i

l'altre pertanyen a la variant de tenalles amb broc inferior. Encara més escassa, gairebé testimonial, és la documentació d'olles/tenalles amb broc superior, amb un únic exemplar existent, entre les peces de magatzem de Valls del Foix (Làm. VallsFoix4, 11). De fet, tots dos tallers coincideixen també en una presència significativa de peces d'aquest grup de variants tipològiques poc comunes, amb una representació molt limitada. És el cas de les petites tenalles tipus „*pythiskoi*" o 2.5.2 de Cela (Làm. HortesPons4, 4 i Làm. VallsFoix3, 6), forma definida en l'obra de referència de X.Cela (Cela 1994, 159) precisament a partir d'un parell d'exemplars provinents del jaciment de la zona del Mas Castellar (Ros i Barrasetas 2009, fig. 3.1). Encara més estranyes són dues darreres peces d'Hortes: una tenalla de vora vertical amb el llavi buit (Làm. HortesPons5, 4) i una olla globular de vora horitzontal amb cassoleta interior (Làm. HortesPons5, 8), subtipus inèdits a d'altres jaciments de la zona o, fins i tot, a l'esmentat estudi de X.Cela sobre les ceràmiques ibèriques a torn del territori penedesenc.

Pel que fa al grup de les peces de reserva l'evidència de tots dos tallers és molt més uniforme. El denominador comú més evident és que tant a Hortes com a Valls del Foix el tipus d'aquest grup àmpliament predominant és el de les gerres de nansa de cistella (Làm. HortesPons6, 1 a 4 i Làm. VallsFoix5, 1 a 6). Dins de les peces d'aquest tipus hi ha, però, un detall morfològic que assenyala una diferència entre les produïdes en un taller i l'altre. Les vores dels exemplars d'Hortes tenen sovint el llavi solcat (Làm. HortesPons6, 1 i 4) o de secció de „coll de cigne" (Làm. HortesPons6, 3), tret del tot absent en les vores, de llavis sistemàticament arrodonits, de les gerres de nansa de cistella de Valls del Foix (Làm. VallsFoix5, 1 a 6). En tots dos casos la presència de decoració pintada en aquest tipus de peces és escassíssima (Làm. VallsFoix5, 3). El segon tipus d'aquest grup que a tots dos tallers es documenta en un nombre elevat és el de les safates fondes, sovint carenades, assimilables a la forma 4 o „fonts" en la classificació de X.Cela (Làm. HortesPons6, 6 a 12 i Làm. VallsFoix5, 7 a 13). En aquesta mena de peces les diferències entre la producció de tots dos tallers és considerable. En primera instància a nivell morfològic, evident en el fet que les safates de Valls del Foix semblen tenir bases amb peu anular (Làm. VallsFoix5, 11 a 13) i presenten sovint nanses, ja sigui horitzontals a l'espatlla (Làm. VallsFoix5, 7 i 8) o sobre-elevades a la vora (Làm. VallsFoix5, 10), mentre que les d'Hortes, dins d'una notable varietat de variants tipològiques (Làm. HortesPons6, 6 a 12), presenten bases àpodes còncaves (Làm. HortesPons6, 8) i no disposen de nanses (Làm. HortesPons6, 6 a

9). A més, les d'Hortes mai no presenten decoració pintada, element per contra relativament freqüent en les fonts de Valls del Foix (Làm. VallsFoix5, 10 a 13). En qualsevol cas és de destacar que la forma més generalitzada d'aquest grup, la dels gerrots de dues nanses, té en aquests tallers un representació molt escassa, amb uns pocs exemplars que a sobre són de molt dubtosa atribució tipològica (Làm. HortesPons7, 1 a 3). Per acabar, també de manera molt incerta hem inclòs en aquest grup un vas estrany, de perfil cilíndric i nansa horitzontal sobre-elevada (Làm. HortesPons7, 4).

Pel que fa a les peces de vaixella el primer que cal destacar és l'equivalència proporcional que aquestes presenten a tots dels tallers, de tant sols el 10% del total d'individus. Això no exclou que a tots dos jaciments el repertori formal de les peces d'aquest grup sigui bastant divers. A tots dos indrets les gerres del tipus enòcoa són molt escasses, inexistents a Valls del Foix i només quatre individus a Hortes de Cal Pons (Làm. HortesPons7, 6), fet que es reprodueix en els conjunts d'aquesta fase del Turó de la Font de la Canya. De fet les gerres més convencionals, de vora no lobulada, tampoc tenen una presència gaire important (Làm. HortesPons7, 7 i 8; Làm. VallsFoix6, 2), destacant un únic exemplar amb decoració pintada del taller d'Hortes (Làm. HortesPons7, 7). La representació de gerretes no és gaire més rellevant, amb una majoria d'exemplars molt fragmentats (Làm. HortesPons7, 9 a 11; Làm. VallsFoix6, 6 i 7), excepció feta de dues peces, una de cada taller (Làm. HortesPons7, 12; Làm. VallsFoix6, 5), que permeten plantejar que el gruix de gerretes produïdes corresponen a la variant de gerretes caliciformes, del tipus 11.1 de Cela. Això mateix s'observa en els materials de les sitges *grosso modo* contemporànies del nucli alt penedesenc del Mas Castellar (Ros i Barrasetas 2009, fig. 3). Hi ha, però, un únic exemplar de vora amb nansa, del taller d'Hortes, que remet al model més típic de la gerreta bicònica (Làm. HortesPons7, 9), del tipus 11.2 de Cela, també present en els conjunts d'aquesta fase del Turó de la Font de la Canya.

En qualsevol cas és evident que a tots dos tallers el component principal de les peces de vaixella fabricades són vasos oberts tipus plats o bols, entre els quals es dona un clar predomini dels de la variant de vora reentrant (Làm. HortesPons7, 15 a 20; Làm. VallsFoix6, 15 a 21). Els plats carenats de vora exvasada són sempre minoritaris, tot i que molt menys abundosos a Hortes de cal Pons (Làm. HortesPons7, 22) que a Valls del Foix, on hi ha un notable lot de peces de les que destaca la varietat morfològica de les vores (Làm. VallsFoix6, 9 a 14) i el fet que moltes d'elles tenen decoració pintada, sens dubte el tipus que presenta una proporció més alta de peces pintades en el context

general de la producció de tots dos tallers on els vasos pintats són molt escassos. Com en els grups anteriorment descrits el repertori de peces es completa amb peces „singulars", ja sigui per tractar-se de peces de tipus estranys o pel fet d'estar representades per un únic exemplar. Aquest darrer és el cas, en el taller de Valls del Foix, d'un petit bol de vora vertical (Làm. VallsFoix6, 22), d'un petit vaset bicònic (Làm. VallsFoix6, 4) i una petita tapadora (Làm. VallsFoix6, 3), tots dos en el límit dels vasets miniatura, i finalment el d'un bol profund carenat (Làm. VallsFoix6, 8), peça que pel seu perfil i la decoració pintada de bandes horitzontals recorda els exemplars típics de la fàcies ibèrica antiga. En el taller d'Hortes hi ha un exemplar de perfil complet de bol hemiesfèric (Làm. HortesPons7, 13), d'un tipus inèdit (inexistent a la tipologia de X. Cela) i un únic exemplar d'una petita tapadora d'urnes d'orelletes (Làm. HortesPons7, 14), tipus que en canvi no és tan escàs en conjunts contemporanis com el de Font de la Canya (Làm. FontCanya10, 9 a 11) o en assentaments de la zona com el d'Olèrdola (Molist 2008, fig. 11.58).

Per acabar amb l'anàlisi dels vasos fabricats a tots dos tallers cal dedicar un apartat final a un relativament abundant lot de peces que són singulars des de tots els punts de vista: per pertànyer a tipus estranys, gairebé desconeguts, o a tipus ben definits però pràcticament inèdits en els jaciments d'àmbit regional cossetà. És el cas, en primera instància, de diversos exemplars de morters, presents a tots dos tallers (Làm. HortesPons8, 1 a 3; Làm. VallsFoix7, 1 a 3). La majoria de les bases documentades tenen en comú el fet de tenir una densa concentració de pedretes incrustades en el fons (Làm. HortesPons8, 1; Làm. VallsFoix7, 1 a 3), o en la seva absència, tot un seguit d'osques incises (Làm. HortesPons8, 2). Aquest element, junt amb uns trets formals molt característics d'algunes d'aquestes bases, el de les profundes acanaladures concèntriques a la cara externa (Làm. HortesPons8, 2; Làm. VallsFoix7, 1 i 2), fan pensar que són imitacions d'un prototipus evident: el dels morters púnics ebusitans. De fet hi ha un únic exemplar de vora que sembla reproduir, de manera molt fidedigna, el model de morter ebusità propi del segle IV aC, el tipus AE-20/I-167 (Làm. HortesPons8, 3). Amb tot, la peça més completa (Làm. HortesPons8, 1) i d'altres exemplars que també presenten una base amb peu anular (Làm. VallsFoix7, 3) evidencien que en altres casos es tracta més aviat d'una versió molt lliure. En qualsevol cas s'ha de ressenyar que a tot el territori cossetà aquests morters d'inspiració ebusitana són extremadament rars, tant que de fet només coneixem un exemplar localitzat en els conjunts de la fase 2 del nucli d'Alorda Park (Làm. Alorda12, 24), precisament allà on

s'ha documentat un notable conjunt d'àmfores de producció local que imiten els models ebusitans del tipus T.8.1.1.1. (Làm. Alorda8, 13 a 16), el propi del segle IV aC.

Morters a banda, els dos tallers han proporcionat el seu lot particular de peces totalment excepcionals, inèdites en el context cossetà i fins i tot més enllà. En el de Valls del Foix aquest fenomen té com a millor exponent un exemplar de la meitat superior d'un contenidor tancat en forma de barril (Làm. VallsFoix7, 8). Es tracta d'un tipus de peça molt ben coneguda i freqüent en els territoris ibèrics meridionals (Fletcher 1958), tant que se n`ha fet una tipologia específica (Lillo 1979). Això podria fer pensar es tractés d'una peça d'importació, de procedència valenciana o murciana, si no fos perquè l'únic cas conegut a tot al nord-est ha aparegut en el tester d'un taller de producció ceràmica. Per contra, si es tracta d'una peça fabricada en el taller de Valls del Foix no és menys sorprenent el fet que a hores d'ara no se'n conegui cap altra exemplar fora d'aquest jaciment. Una altra exemplar únic de Valls del Foix és el d'una peça de parets gruixudes amb una tija buida a la part central que s'obre en els dos extrems, de forma similar a una peana o suport de grans dimensions (Làm. VallsFoix7, 10). Aquesta és una peça encara més singular que l'anterior donat que no és fàcil associar-la a cap tipus ben definit o a algun tipus conegut en altres territoris ibèrics. En certa mesura pot recordar als vasos anomenats „timiateris", relativament habituals en contextos del període ibèric antic, com ara el seguit d'individus d'aquesta mena del Turó de la Font de la Canya (Làm. FontCanya5, 22 a 25), o fins i tot de més antics, com els exemplars a torn del Barranc de Gàfols (Sanmartí *et alii* 2000, 160, fig. 7.8). El problema és que en aquests casos es tracta gairebé sempre de vasos amb la tija massissa o tancada i, si no, molt més estreta que la peça de Valls del Foix. Es coneixen suports totalment buits i de grans dimensions en la producció àtica de vernís negre, com ara l'excepcional exemplar complet recentment localitzat en el nucli del Mas Castellar de Pontós, de finals del segle V aC (Asensio *et alii* 2017, 137, fig. 5.1), però sembla evident que hi ha poques coincidències morfològiques entre els exemplars grecs i la peça de Valls del Foix. Finalment, hi ha tres exemplars més de vores de formes absolutament incertes o indeterminables (Làm. VallsFoix7, 11 a 13), raó per la qual no sembla possible fer cap mena d'anàlisi o comentari, tot i que s'intueix que pertanyen igualment a peces de tipus rars o directament inèdits enlloc més.

El vas més singular del taller d'Hortes de Cal Pons és, sens dubte, un exemplar gairebé complet d'una peça tubular carenada de grans dimensions totalment buida (Làm. HortesPons8, 12). Tot apunta, per les seves característiques formals, que es tracta d'un

tipus de peces ben reconeixibles que han estat interpretades com a elements de rusc (Mata i Bonet 1992), i per tant associades a la producció de mel (Bonet i Mata 1995; Fuentes, Hurtado i Moreno 2004), peces que són una altra vegada exclusives de territoris ibèrics meridionals, sobretot de la zona edetana, on poden ser molt abundants (Bonet i Mata 2002). De fet recentment s'ha publicat un important conjunt de peces d'aquest tipus localitzades en un petit assentament rural de la zona edetana (Quixal i Jardón 2016), entre les quals hi ha perfils que s'assemblen molt de prop a un parell de vores de Valls del Foix que havíem contemplat dins del grup de peces de tipus indeterminable (Làm. VallsFoix7, 11 i 12). Això fa encara més xocant el fenomen de la possible presència de peces com aquestes en tots dos centres de producció ceràmica, un context en el que semblaria inversemblant considerar-les importacions valencianes però que al mateix temps, si s'hi han fabricat, semblen no haver tingut cap mena de distribució més enllà dels límits del tallers mateixos.

Per acabar hi ha un lot considerable de suports circulars tipus „rodets" (Làm. HortesPons8, 6-7 i tal vegada 11) i de peces tipus anella o peu anular buit (Làm. HortesPons8, 8 i 9; Làm. VallsFoix7, 9), que són ceràmiques oxidades a torn però cal considerar en sentit estricte com a material no vascular, donat que es tracta clarament d'elements amb funcions de suports i separadors emprats en la delicada tasca de col·locar i apilar els vasos dins de la cambra de cocció dels forns. Per contra el tipus de material no vascular de ceràmica oxidada ibèrica més habituals en la resta d'assentaments, el dels cercles retallats, té una presència ínfima: inexistents a Valls del Foix i tant sols tres exemplars a Hortes (Làm. HortesPons8, 10). En darrer terme, pel seu interès en tractar-se de centres de producció, destacar que la documentació de marques „ante-coctionem" existeix però és molt poc abundant. De fet es localitzen només en el taller d'Hortes i no són gaire diàfanes o explícites. Hi ha uns pocs fragments informes que presenten restes fragmentàries d'uns motius incisos força confusos (Làm. HortesPons8, 13 a 15), així com uns pocs exemplars de nanses d'àmfora que presenten ja sigui grups d'incisions o ungulacions (Làm. HortesPons1, 2 i 3) o una profunda ditada al centre de la nansa (Làm. HortesPons2, 4 i 5). Sembla evident que no serien en cap cas els clàssics segells de „propietat" o d'identificació del taller o fabricant sinó més aviat marques vinculades a necessitats diverses sorgides en el curs del procés de producció o, tal vegada, relacionades amb tasques de comptatge, emmagatzematge i repartiment dels lots de peces fabricades.

TRANSPORT (172 inds): 29,1 % **LAMINA HORTES CAL PONS 1 (Fase 2)**

producció 'local' (172 inds): 29,1 %

àmfora ibèrica

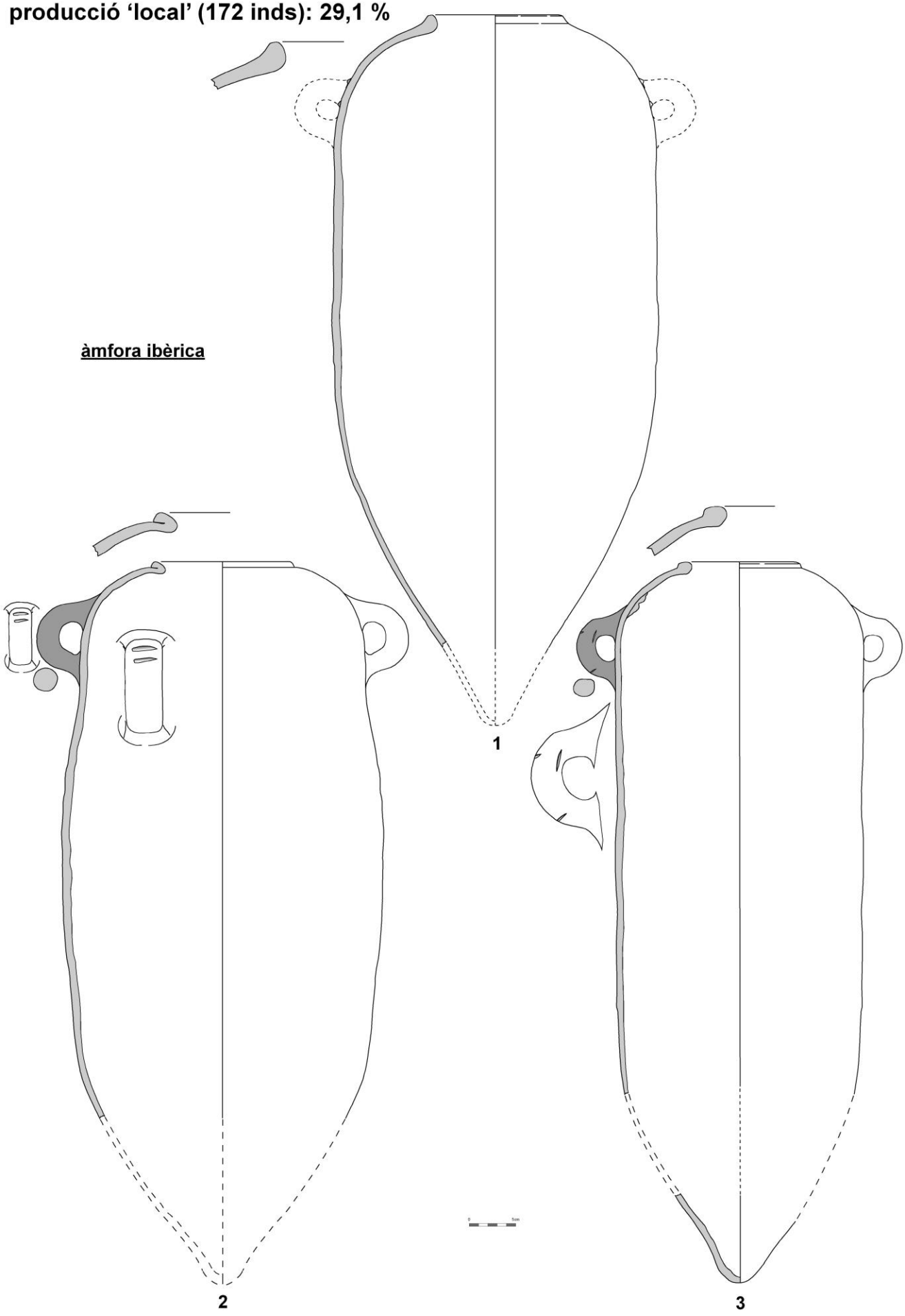

TRANSPORT (172 inds): 29,1 % **LAMINA HORTES CAL PONS 2 (Fase 2)**

producció 'local' (172 inds): 29,1 %

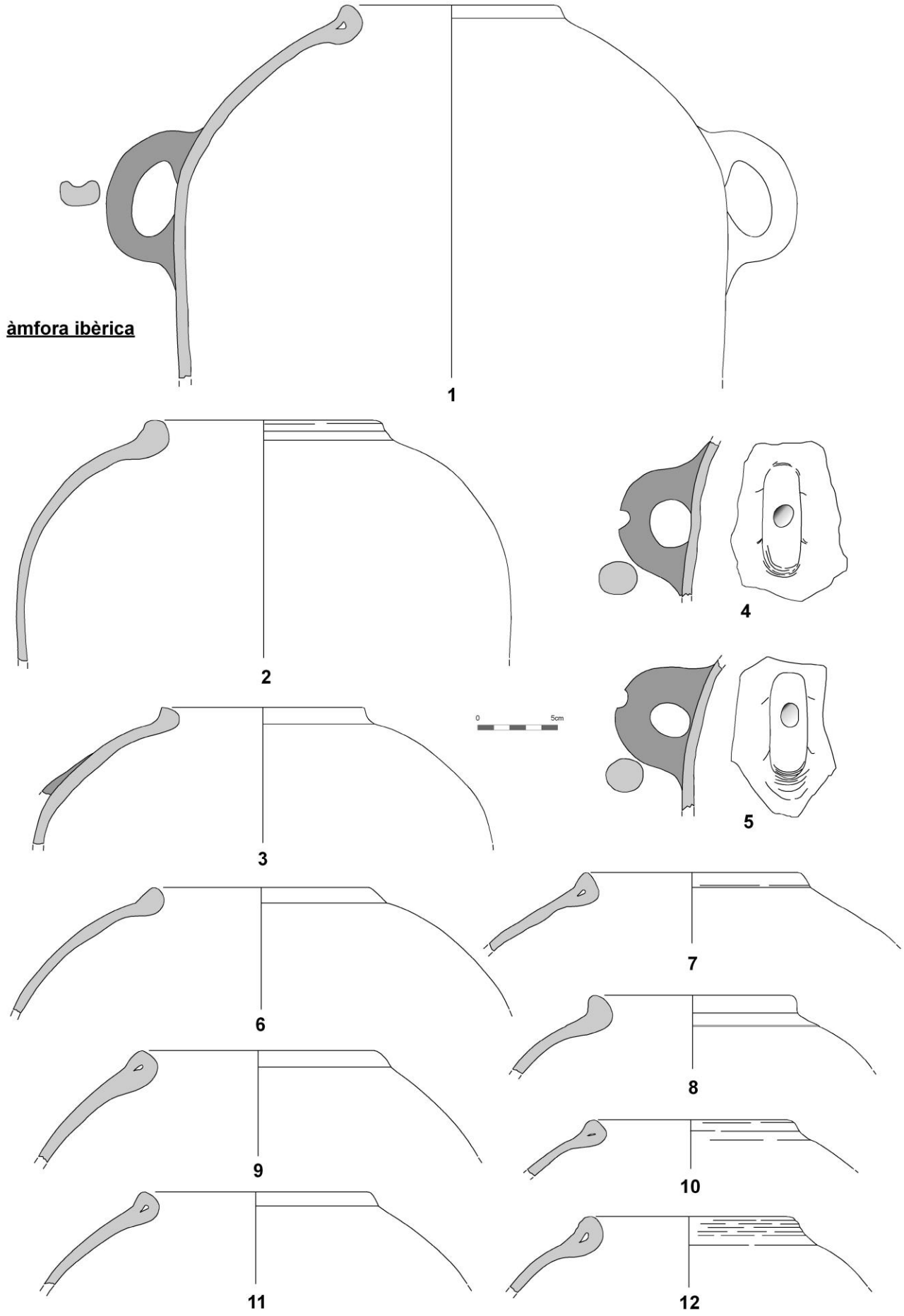

TRANSPORT (172 inds): 29,1 % **LÀMINA HORTES CAL PONS 3 (Fase 2)**

producció 'local' (172 inds): 29,1 %

àmfora ibèrica

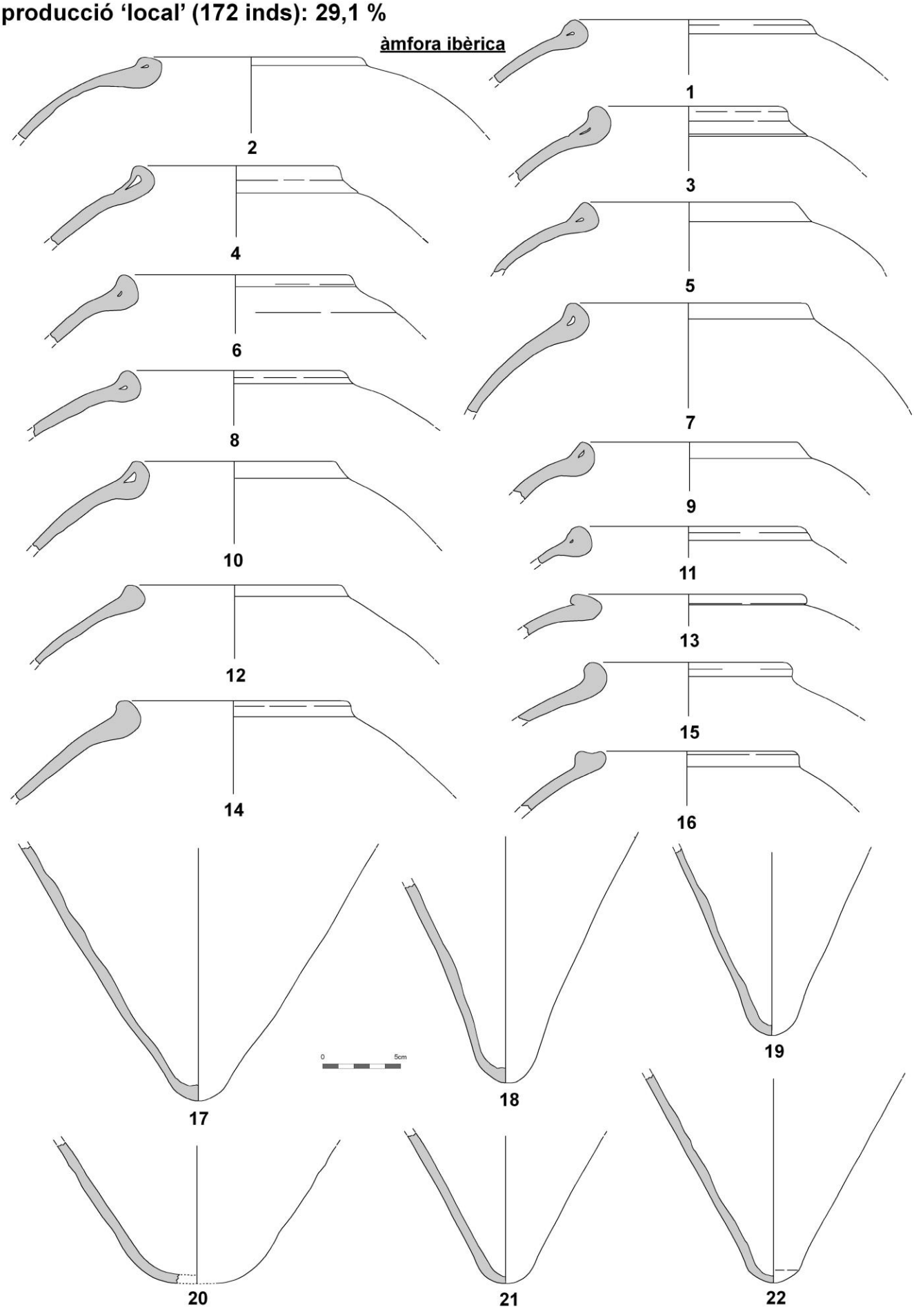

MAGATZEM (265 inds): 44,8 % **LÀMINA HORTES CAL PONS 4 (Fase 2)**

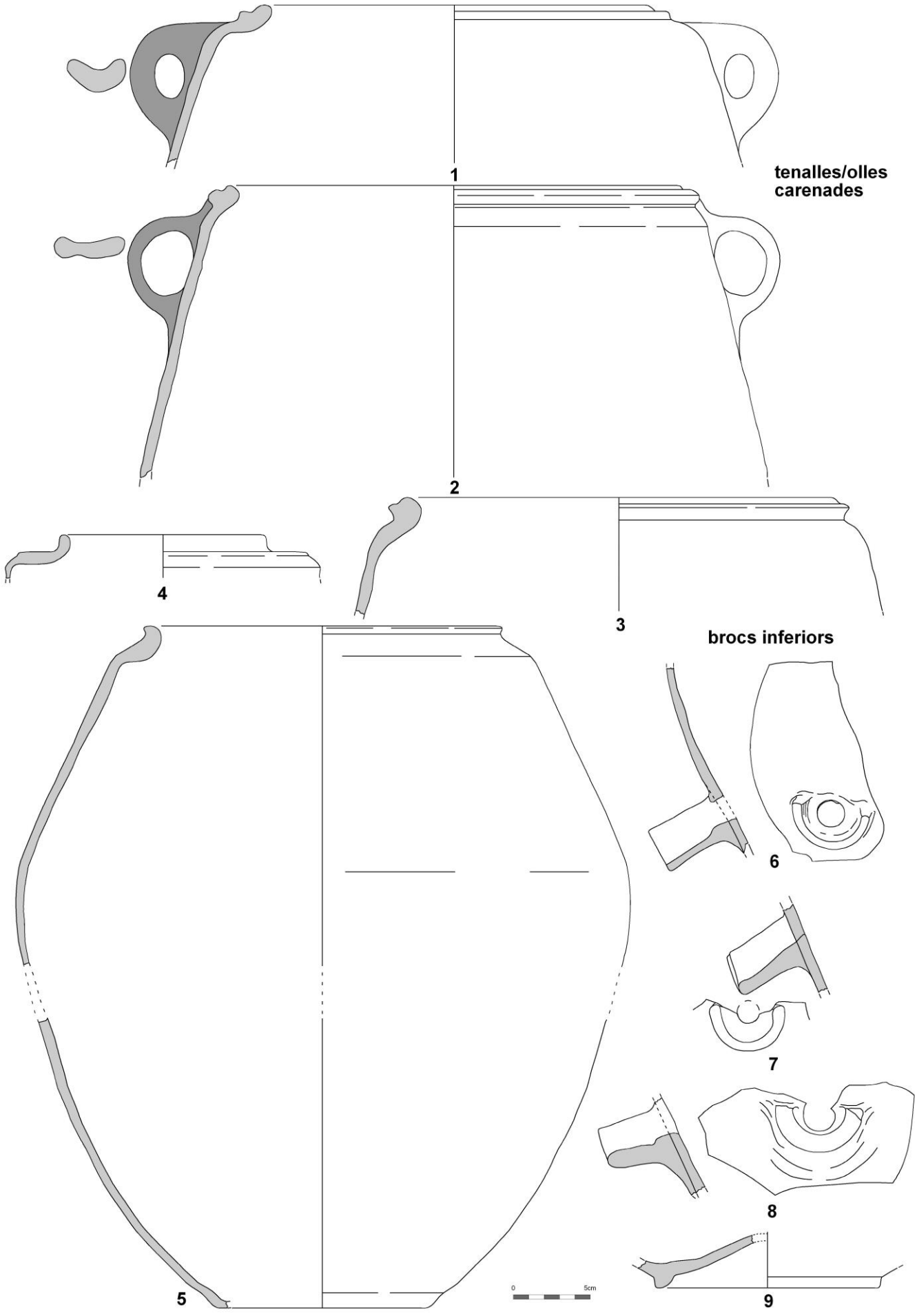

MAGATZEM (265 inds): 44,8 % **LÀMINA HORTES CAL PONS 5 (Fase 2)**

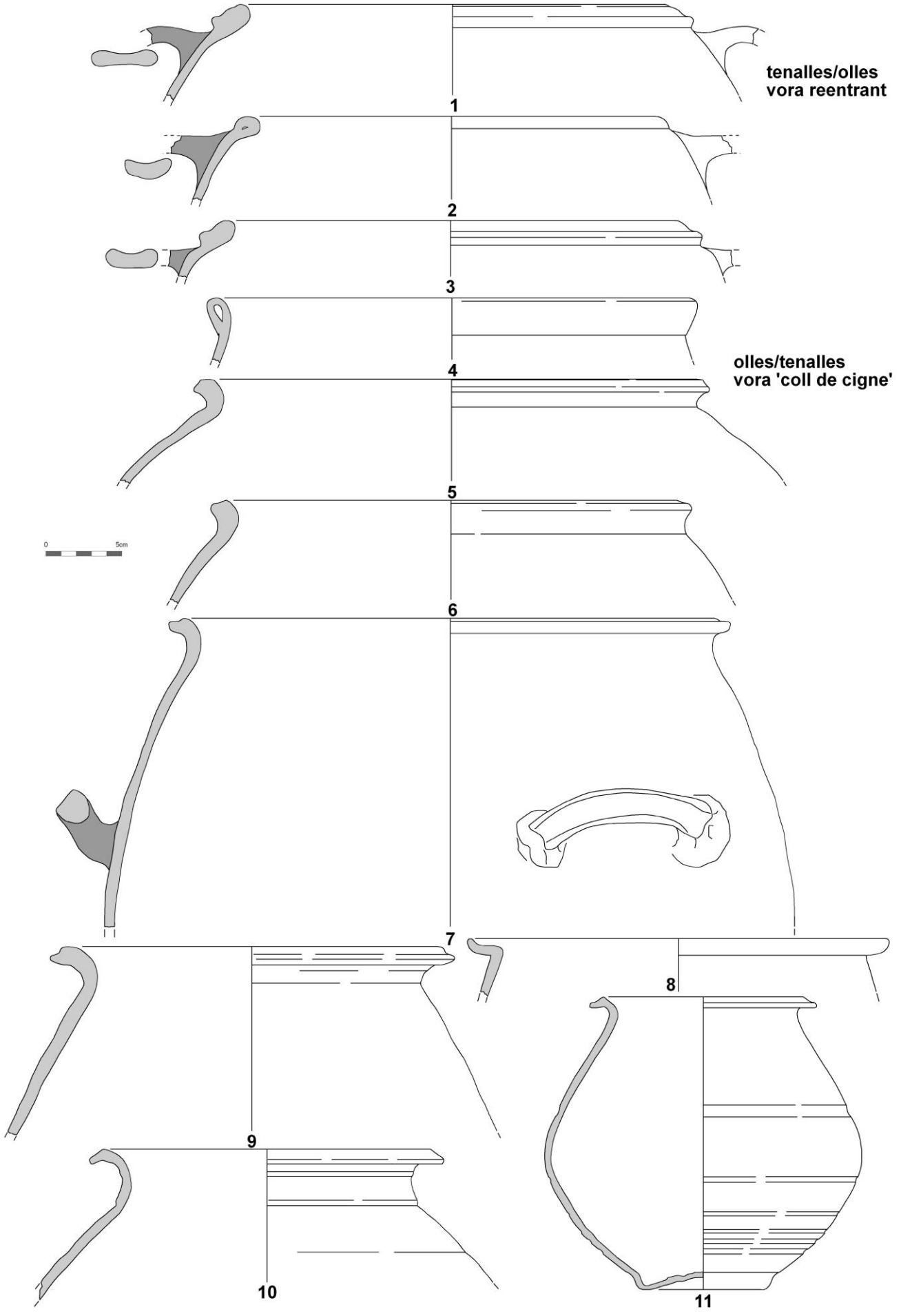

RESERVA DOMÈSTICA (61 inds): 10,3 % **LÀMINA HORTES CAL PONS 6 (Fase 2)**

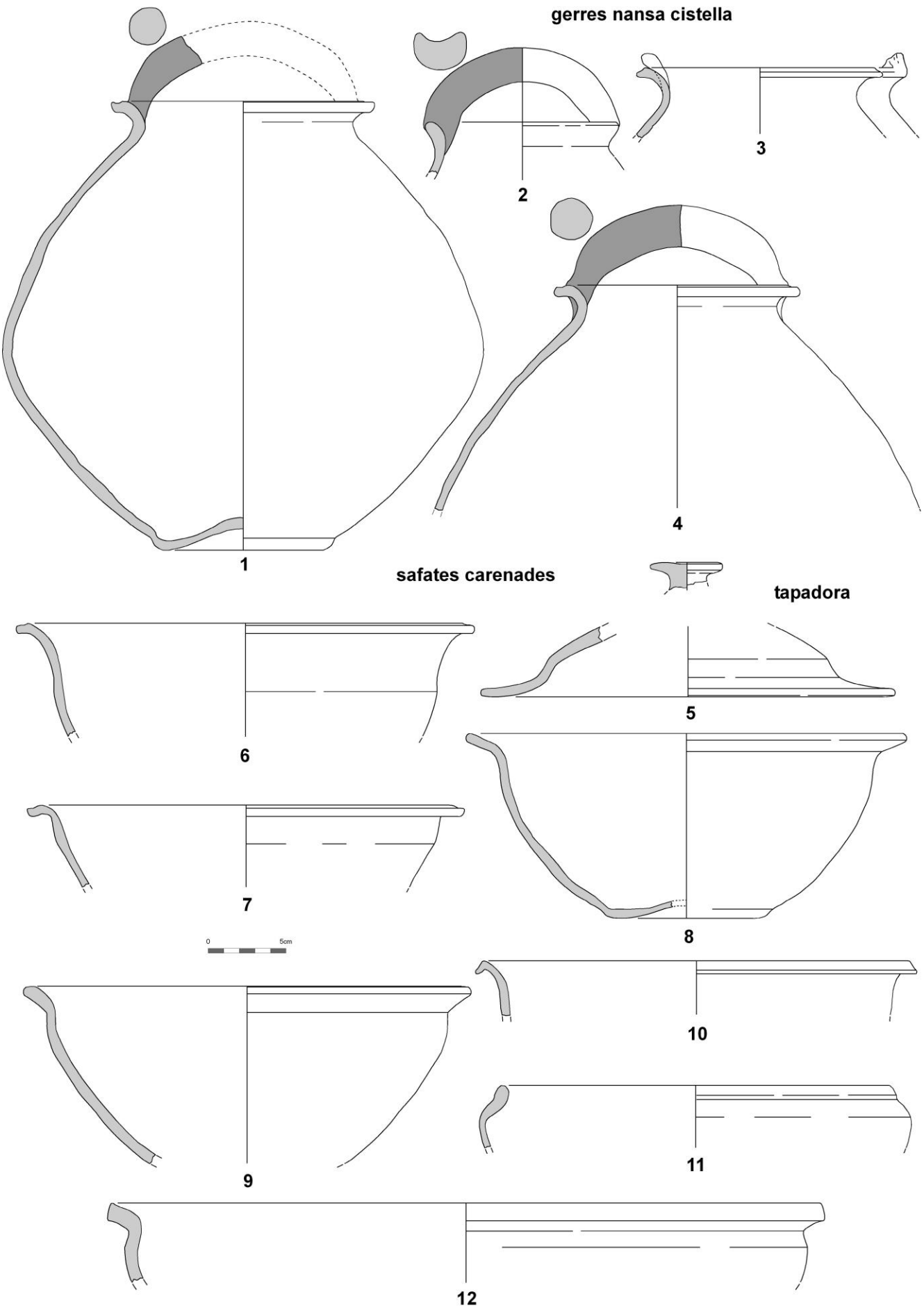

RESERVA DOMÈSTICA (61 inds): 10,3 %

LÀMINA HORTES CAL PONS 7 (Fase 2)

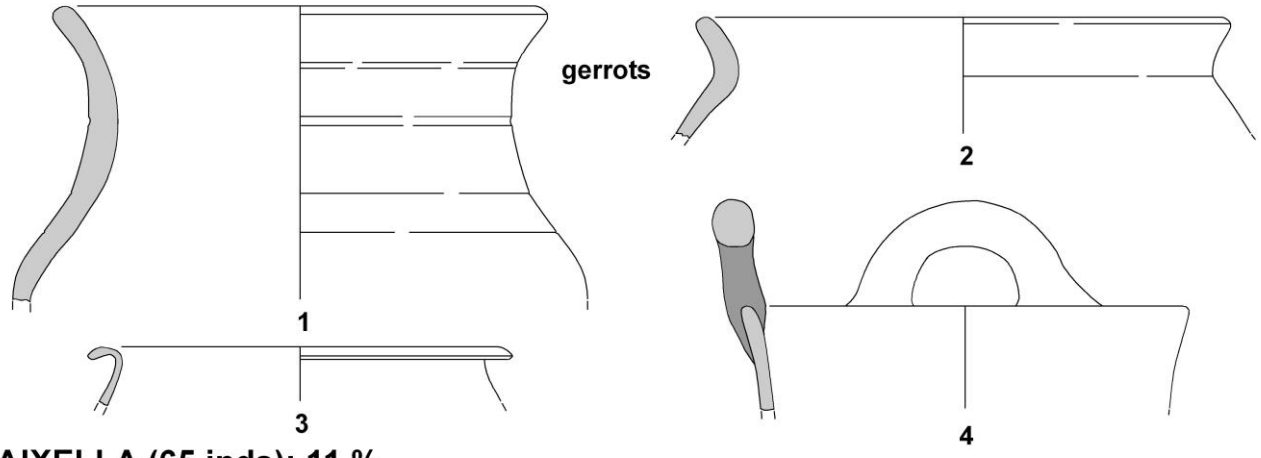

VAIXELLA (65 inds): 11 %

importats (1 ind): 0,2 %

Ceràmica àtica vernís negre

producció 'local' (64 inds): 10,8 %

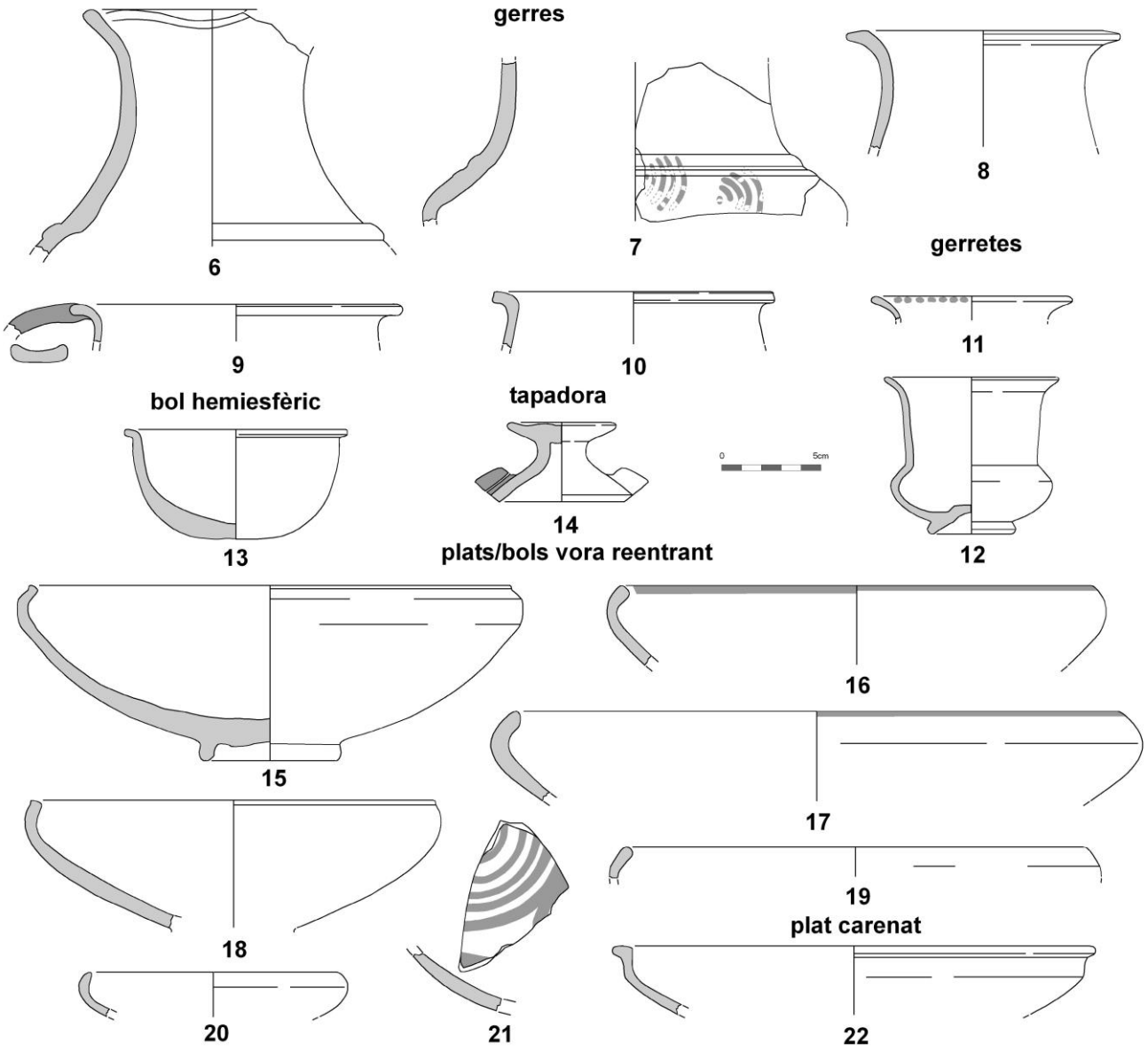

CUINA (5 inds): 0,8 %

LÀMINA HORTES CAL PONS 8 (Fase 2)

ceràmica oxidada a torn

morters

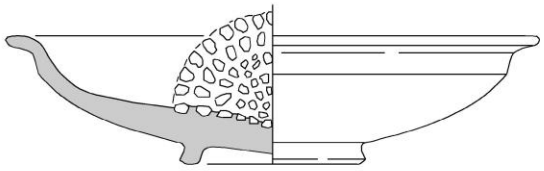

1

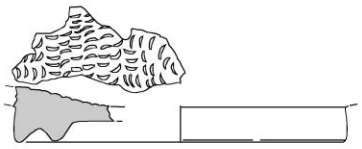

2

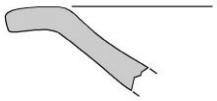

3

ceràmica a mà

olla perfil en 'essa'

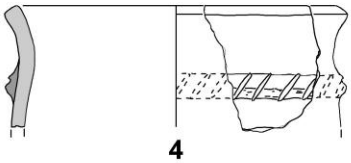

4

olletes amb nansa

5

ALTRES/INDETERMINATS (23 inds): 3,9 % - MATERIAL NO VASCULAR

separadors

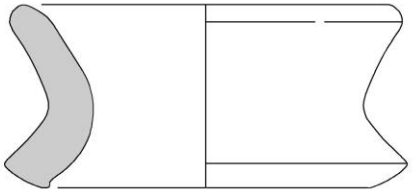

6

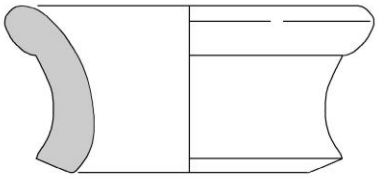

7

8

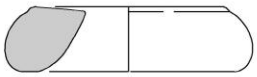

9

cercle retallat

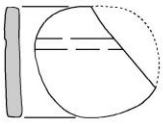

10

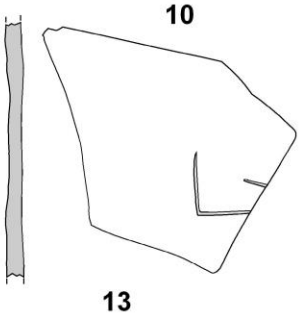

13

Indet.

11

peça tubular

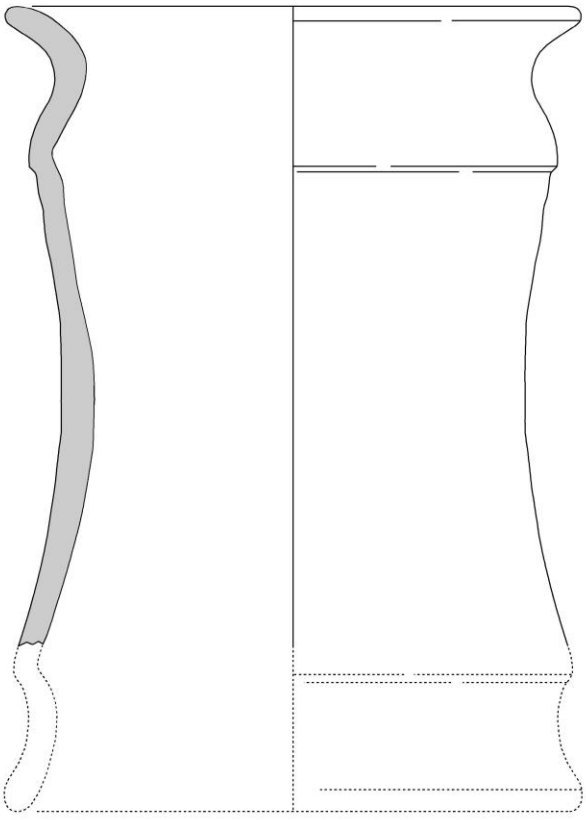

12

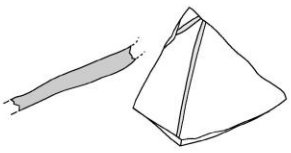

14

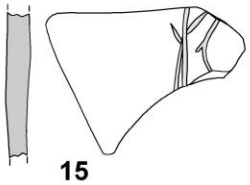

15

TRANSPORT (186 inds): 40,5 % **LÀMINA VALLS DEL FOIX 1 (Fase 2)**

producció 'local' (186 inds): 40,5 %

àmfora ibèrica

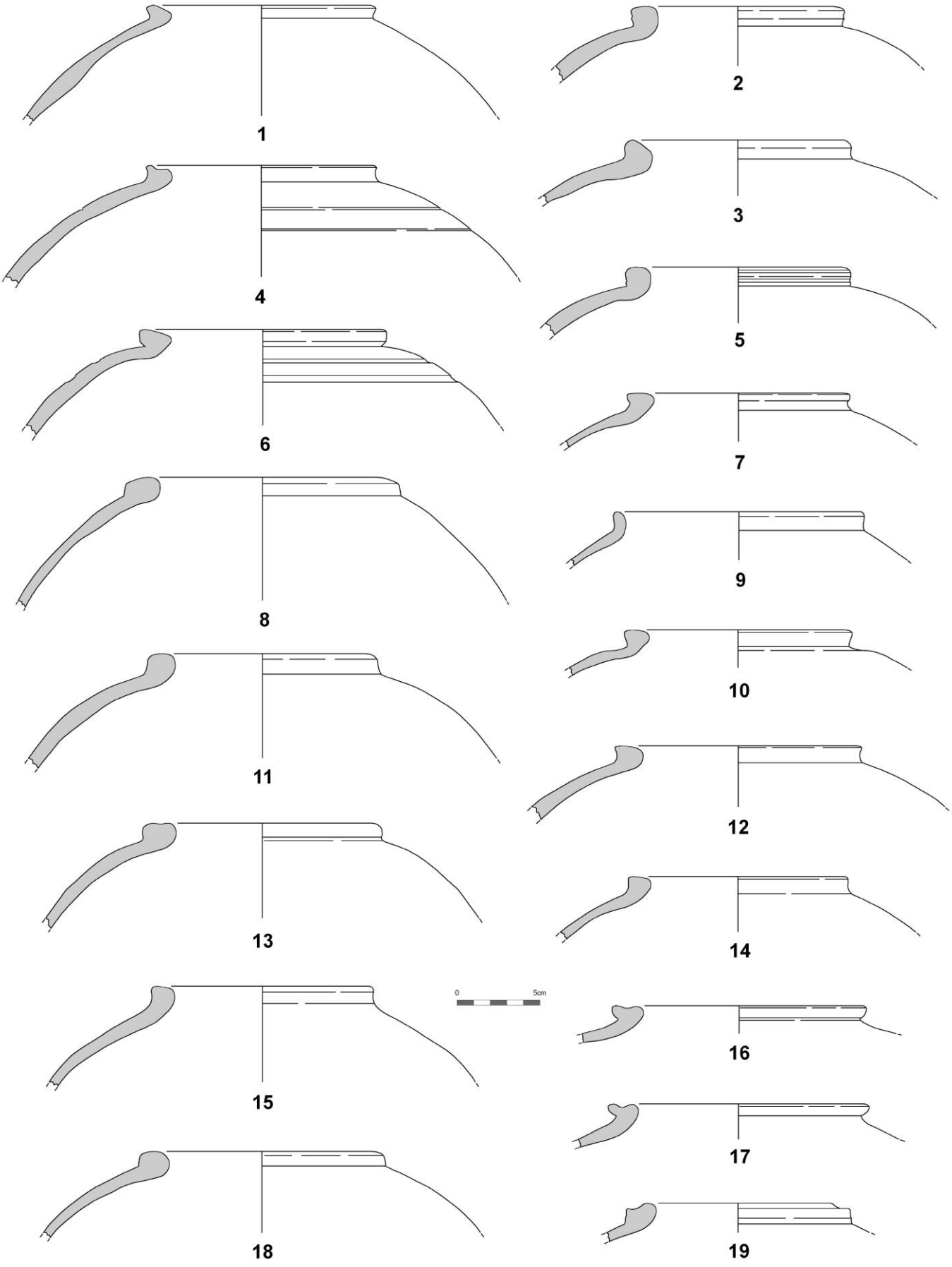

TRANSPORT (186 inds): 40,5 % **LÀMINA VALLS DEL FOIX 2 (Fase 2)**

producció 'local' (186 inds): 40,5 %

àmfora ibèrica

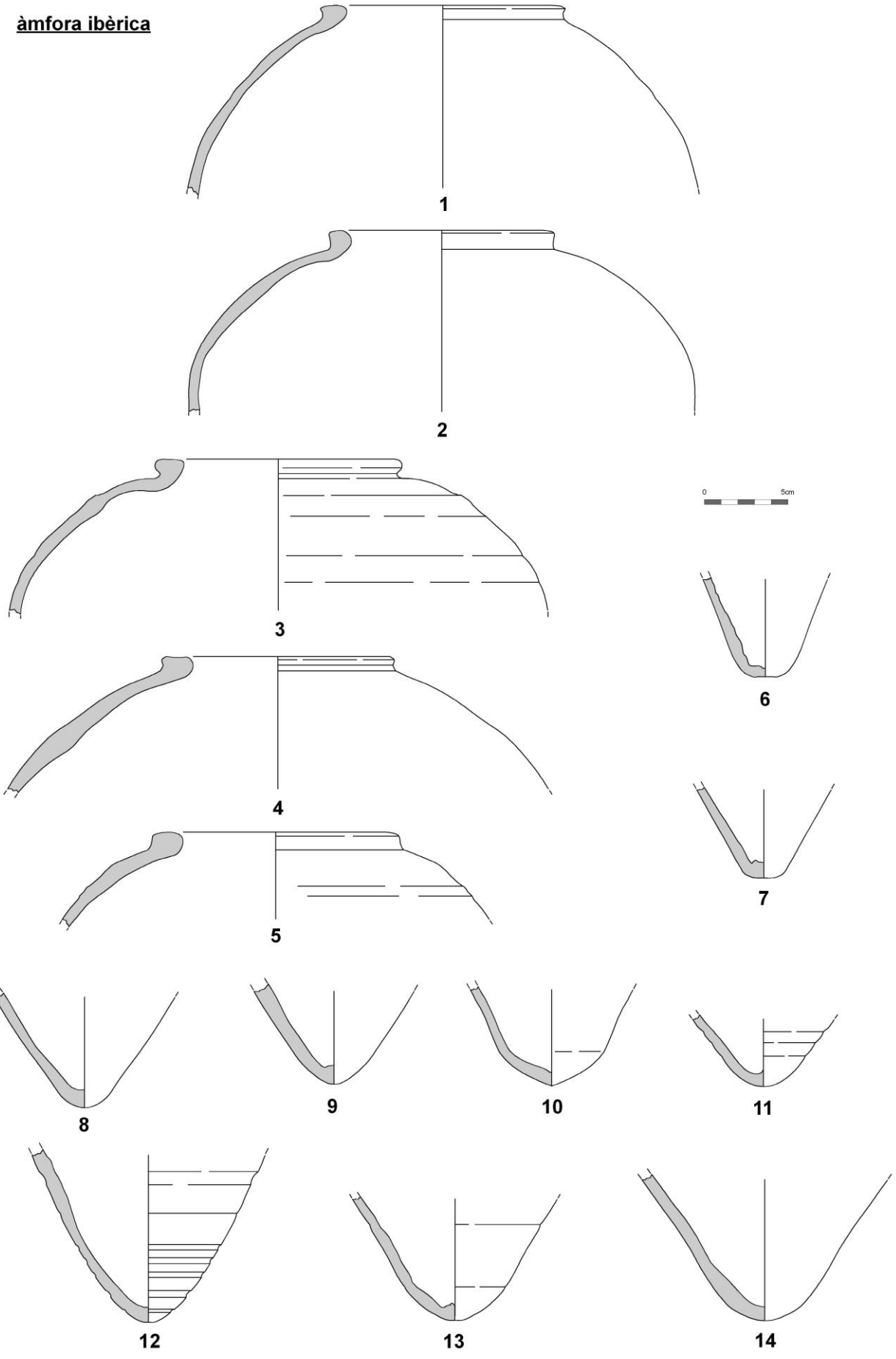

MAGATZEM (146 inds): 31,8 %

LÀMINA VALLS DEL FOIX 3 (Fase 2)

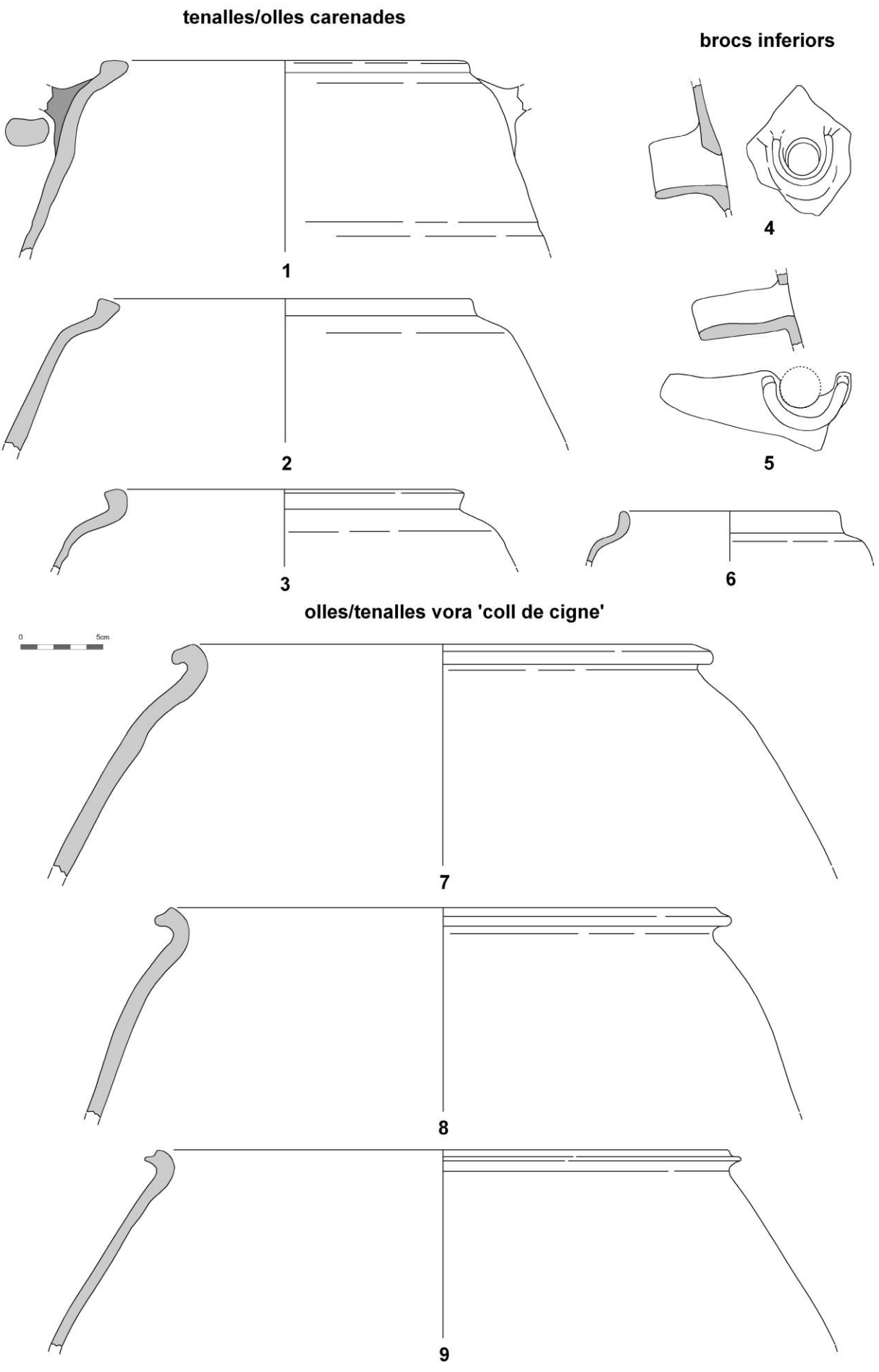

MAGATZEM (146 inds): 31,8 % **LÀMINA VALLS DEL FOIX 4 (Fase 2)**

olles/tenalles vora 'coll de cigne'

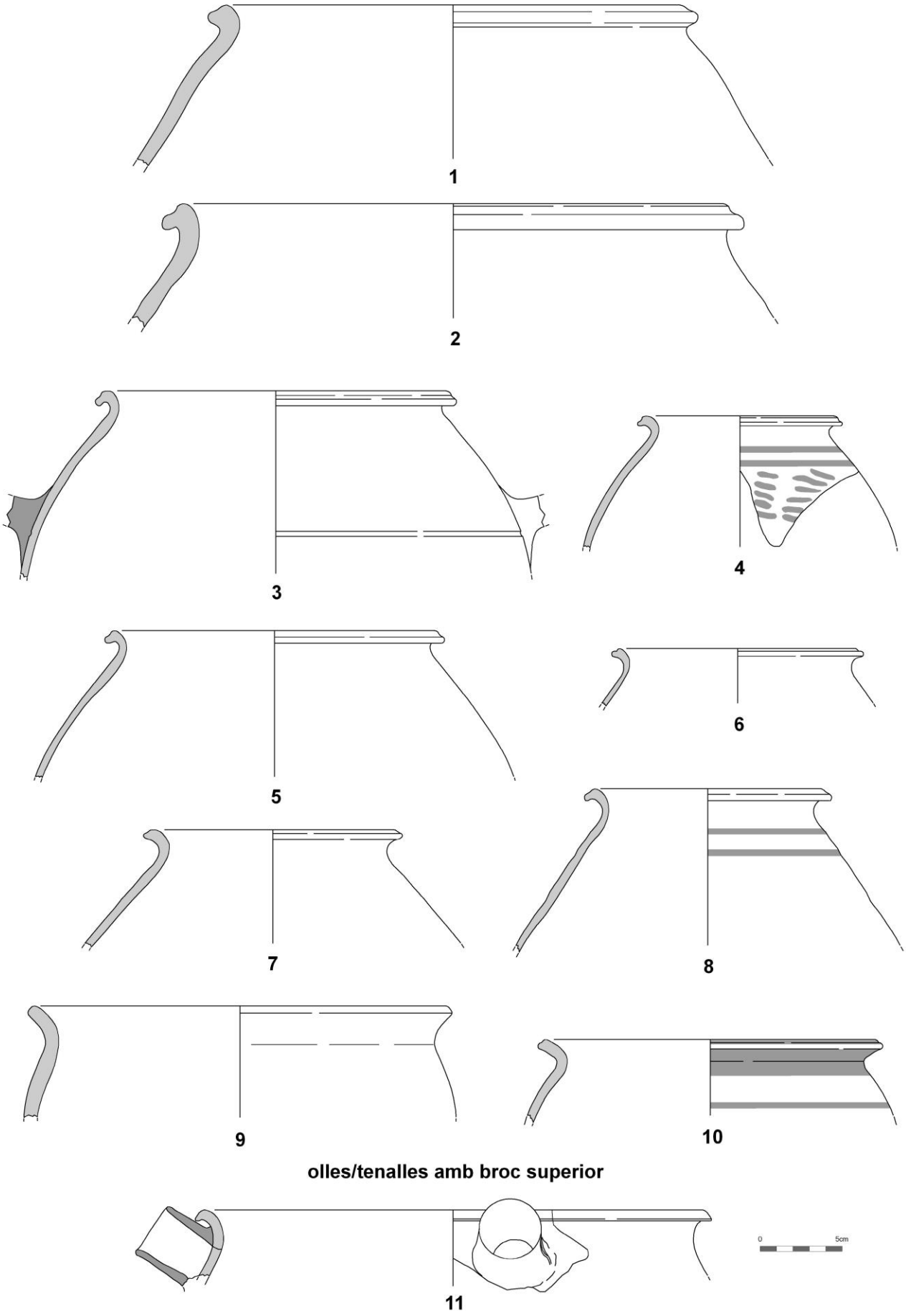

olles/tenalles amb broc superior

RESERVA DOMESTICA (63 inds): 13,7 % **LÀMINA VALLS DEL FOIX 5 (Fase 2)**

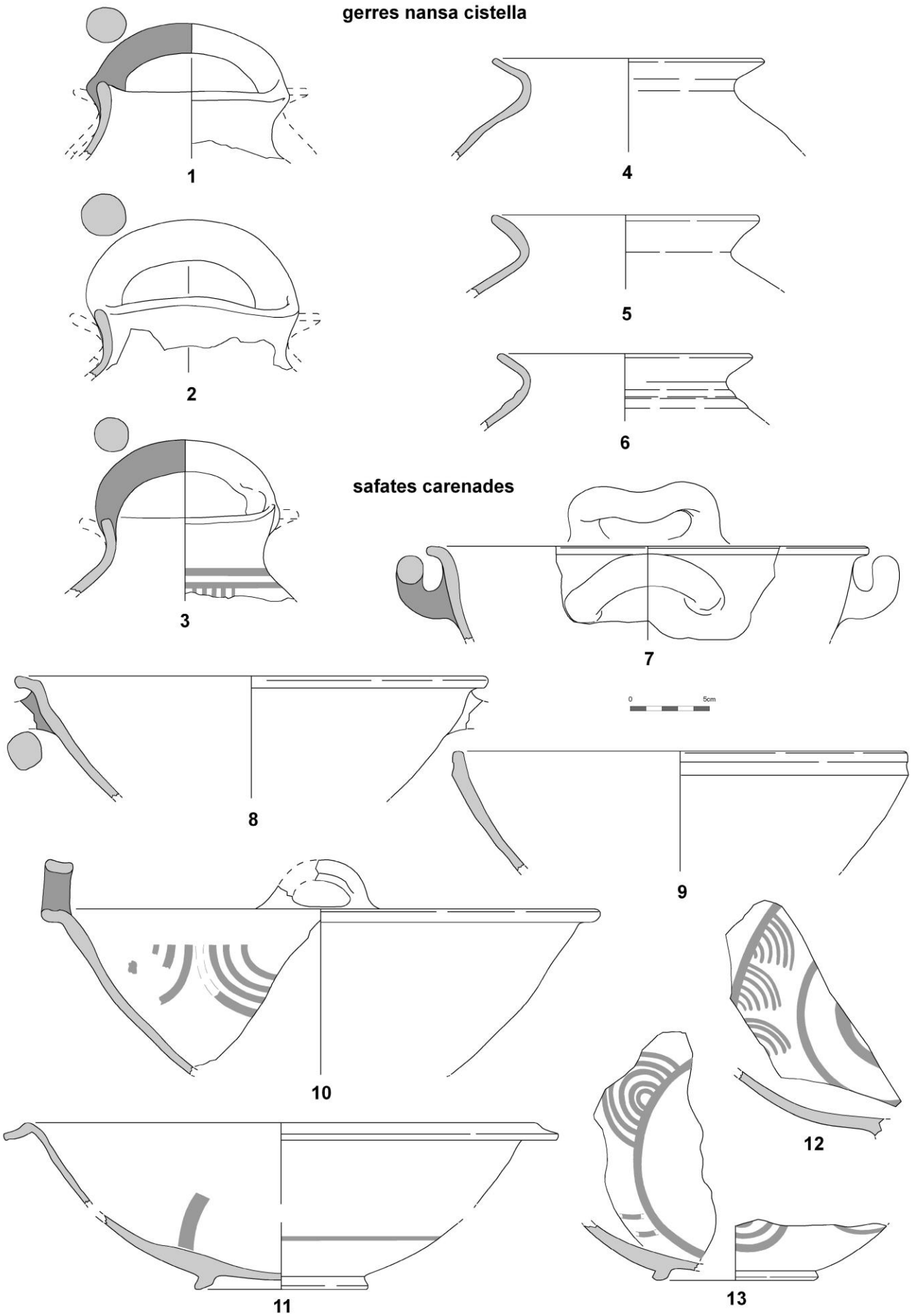

VAIXELLA (46 inds): 10 %

LÀMINA VALLS DEL FOIX 6 (Fase 2)

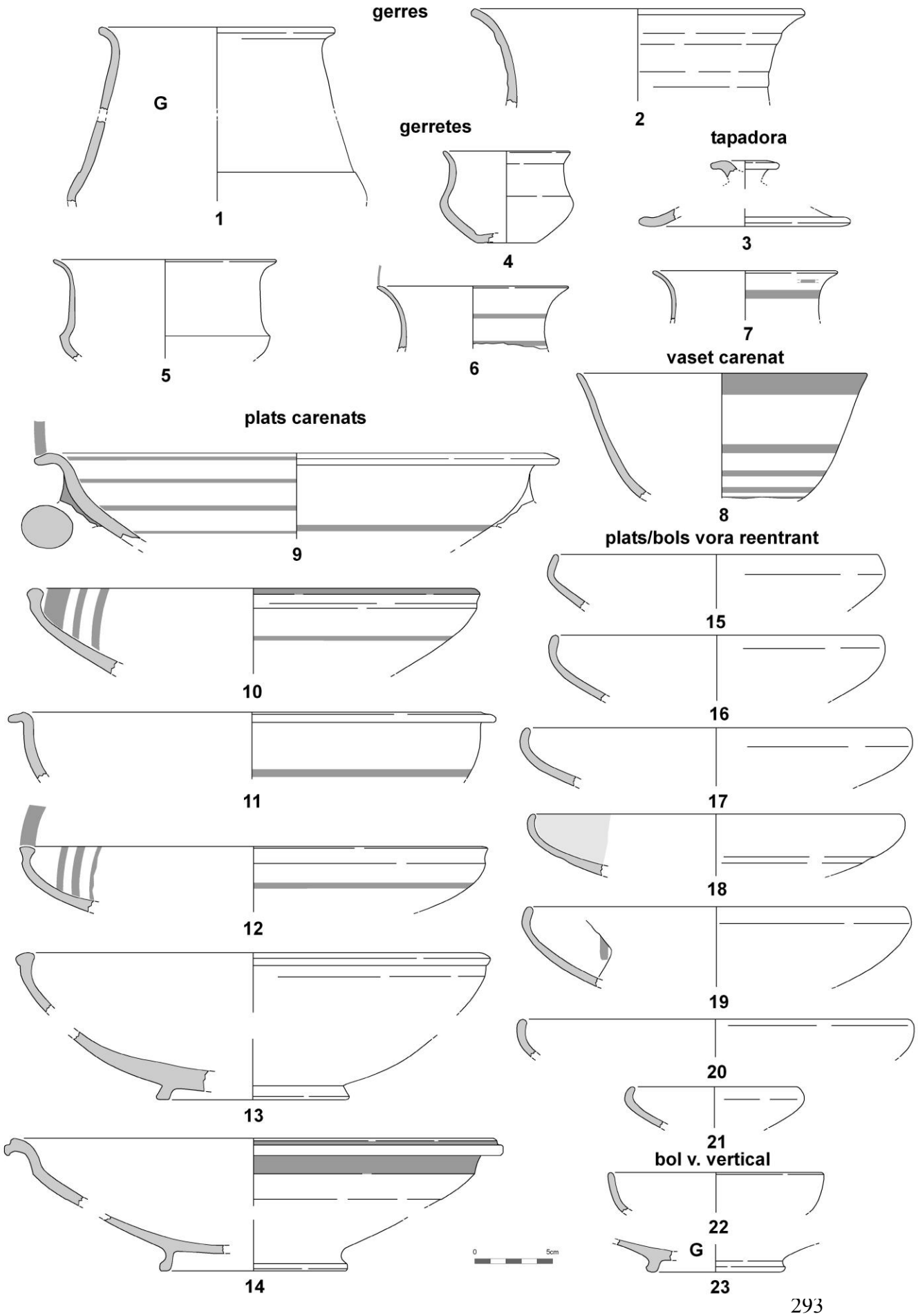

CUINA (9 inds): 2 %

LÀMINA VALLS DEL FOIX 7 (Fase 2)

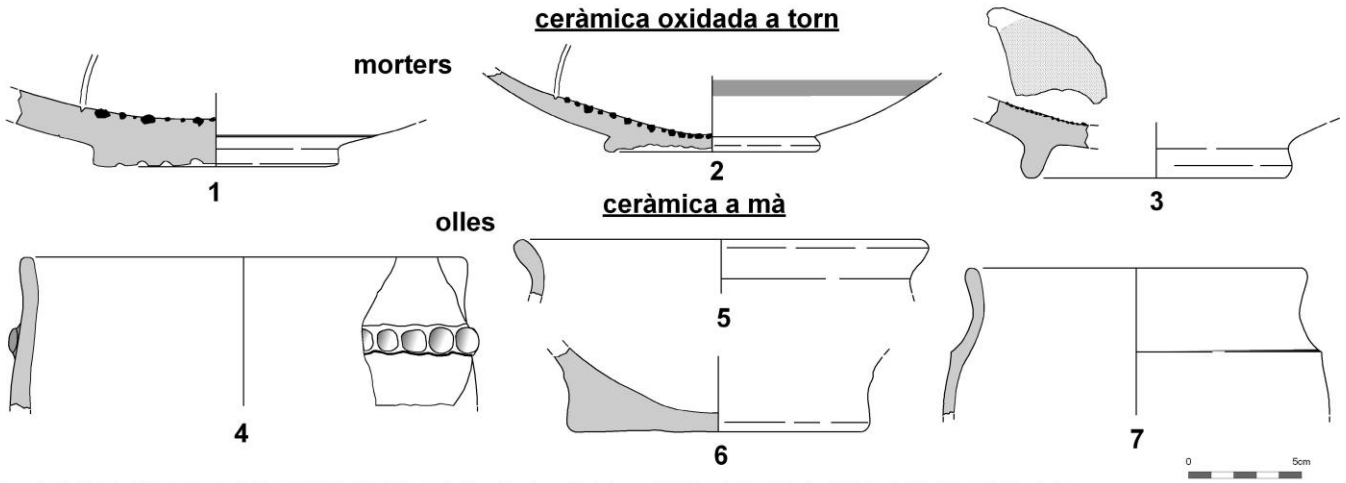

ALTRES/INDETERMINATS (9 inds): 2 % - MATERIAL NO VASCULAR

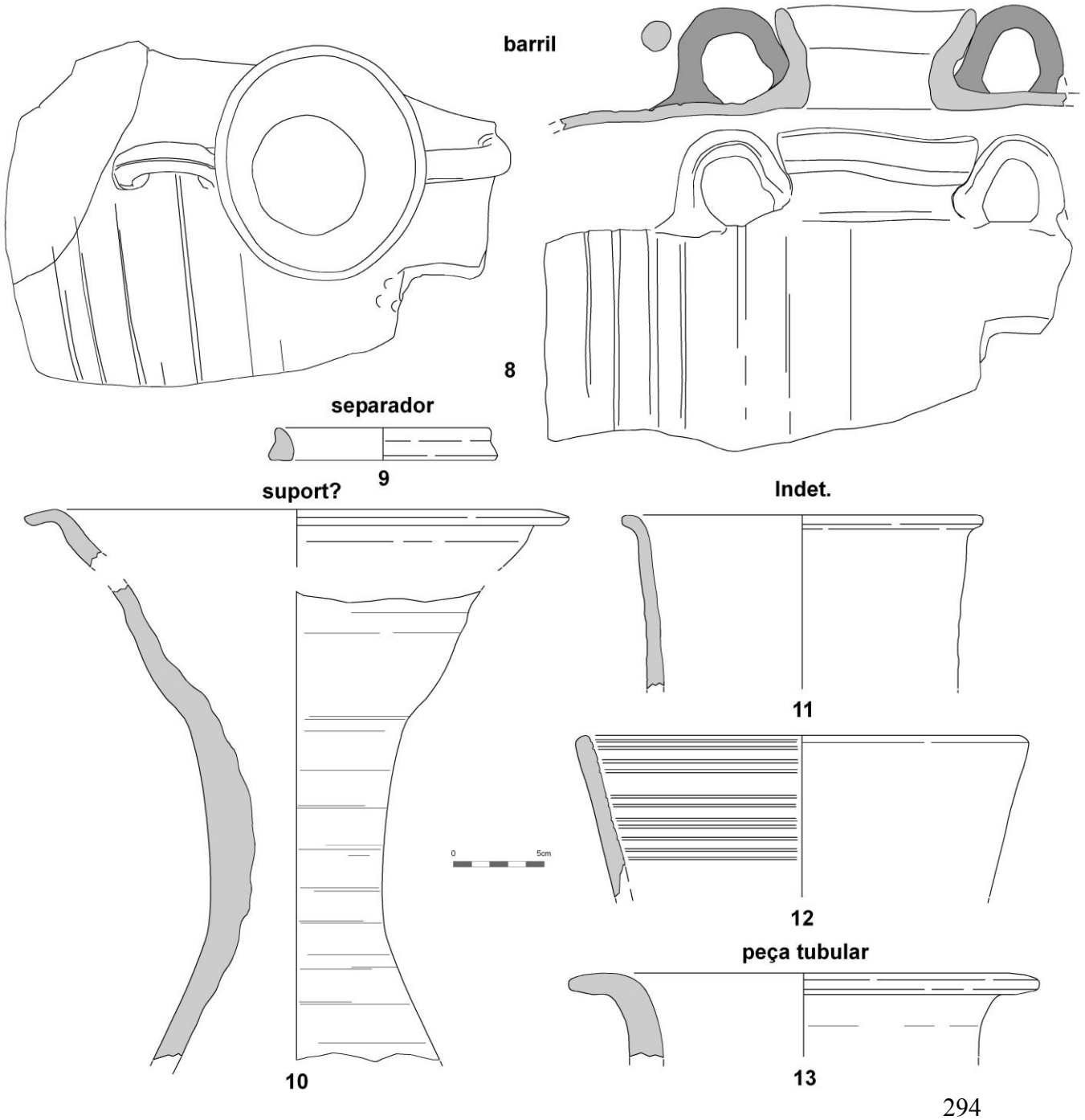

2.5.3. Anàlisi quantitatiu dels conjunts ceràmics.

L'anàlisi quantitatiu dels tallers de les Capçaleres del Foix està del tot condicionat per la particular composició, ja esmentada, dels seus conjunts ceràmics. D'entrada no hi ha marge per a l'avaluació quantitativa dels materials d'importació, inexistents en el de Valls del Foix, i composats per un únic individu en el d'Hortes de Cal Pons. En aquest darrer jaciment la copa àtica del tipus „Càstulo" representa un ínfim 0,17% del total d'individus. Els nivells d'anàlisi relatiu a les ceràmiques de producció local també es veuen totalment alterats pel fet que en tots dos tallers la gran majoria del material recuperat correspon essencialment a les peces que s´hi fabriquen, formades només per ceràmiques oxidades a torn. En aquest sentit el més significatiu és l'inèdit pes proporcional, excepcionalment baix, de les ceràmiques a mà: el 0,5% del total d'individus de producció local a Hortes de Cal Pons i el 1,3% en el taller de Valls del Foix.

Per tot això només hi ha un nivell d'anàlisi que val la pena desenvolupar i representar gràficament, aquell que descriu el pes relatiu dels diferents grups funcionals de les ceràmiques ibèriques oxidades a torn, és a dir, d'aquells materials que estan sent fabricats en tots dos tallers. Les gràfiques d'un i l'altre mostren que hi ha fortes coincidències en les respectives estratègies de producció (Gràfica Hortes1; Gràfica Valls1). Sobretot es posa de manifest que allò que constitueix la base de la seva producció són els envasos amfòrics i les peces de magatzem, essent tota la resta producció complementària.

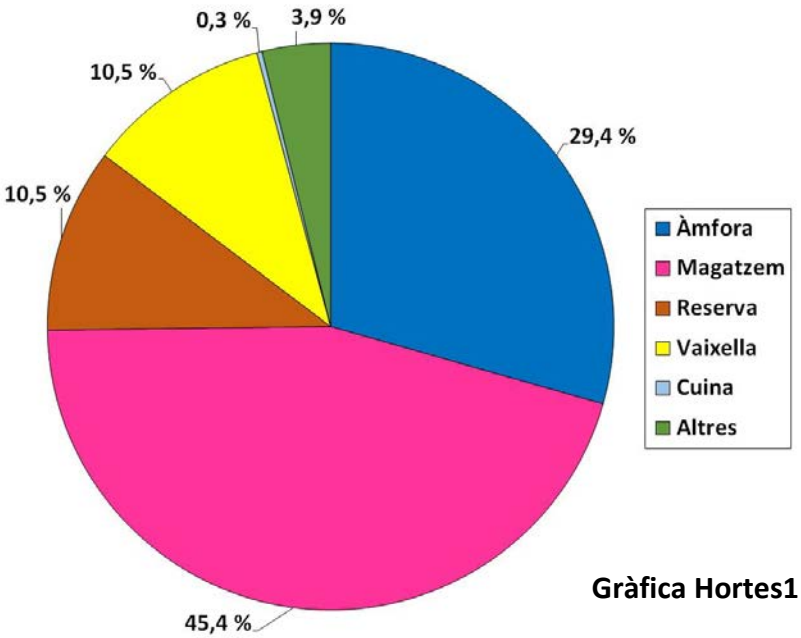

Gràfica Hortes1

La diferència més evident entre els dos tallers és el fet que s'intercanvien el grup predominant: a Hortes de cal Pons (Gràfica Hortes1) dominen les peces de magatzem (amb un 45,4% del total d'individus de ceràmica ibèrica oxidada) per damunt de les àmfores (29,4% del total d'individus), mentre que a Valls del Foix (Gràfica Valls1) és just a l'inrevés, amb percentatges similars intercanviats (del 41,2% d'àmfores per un 32,4% de vasos de magatzem). Els grups de les peces de reserva domèstica i de vaixella presenten a tots dos tallers una representació clarament minoritària molt similar, sempre en una proporció que se situa al voltant de la desena part de les peces produïdes. I finalment, a tots dos hi ha la presència anecdòtica però recurrent de peces de tipus morters (al voltant del 0,5% del total d'individus.

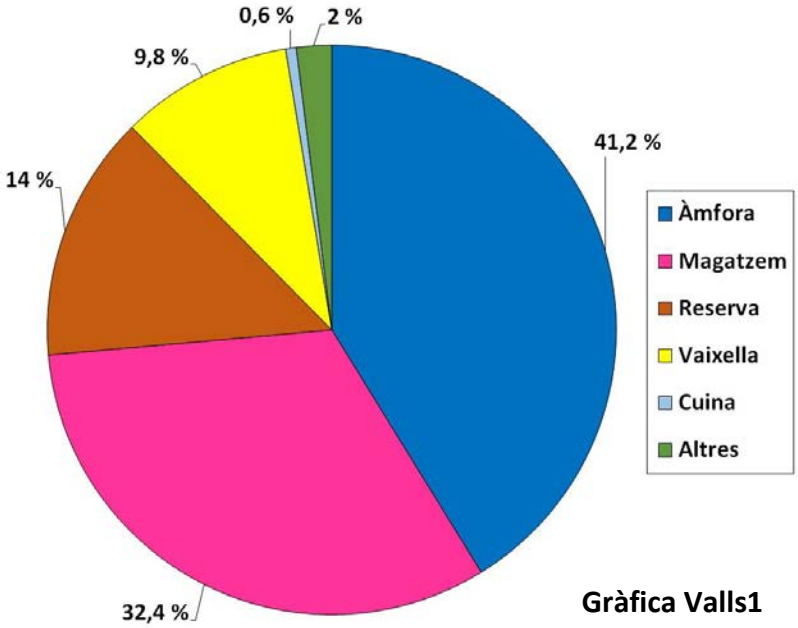

Gràfica Valls1

De manera excepcional, per acabar, introduirem un darrer element que pot proporcionar una dada significativa més per a la caracterització de la producció dels dos tallers, el de la proporció d'individus amb decoració pintada. En aquest aspecte també són força coincidents, donant-se una proporció molt baixa de vasos decorats, encara més en el cas d'Hortes (amb només l'1,5% d'individus pintats) que en el de Valls del Foix (amb el 5,5% de peces pintades).

2.6.- MONTJUÏC (Barcelona, Barcelonès).

2.6.1.- Descripció del jaciment.

La muntanya de Montjuïc és un accident orogràfic amb una ubicació tan singular i destacada que explica la importància històrica que sempre ha tingut aquest indret. És una elevació molt preeminent (173 metres s.n.m) que se situa a tocar del mar, com esquinçada de la serralada litoral, isolada i rodejada de terrenys totalment planers, amb el delta del riu Llobregat estenent-se a sud i el Pla de Barcelona envoltant-la a nord i ponent (Figura Montjuïc1).

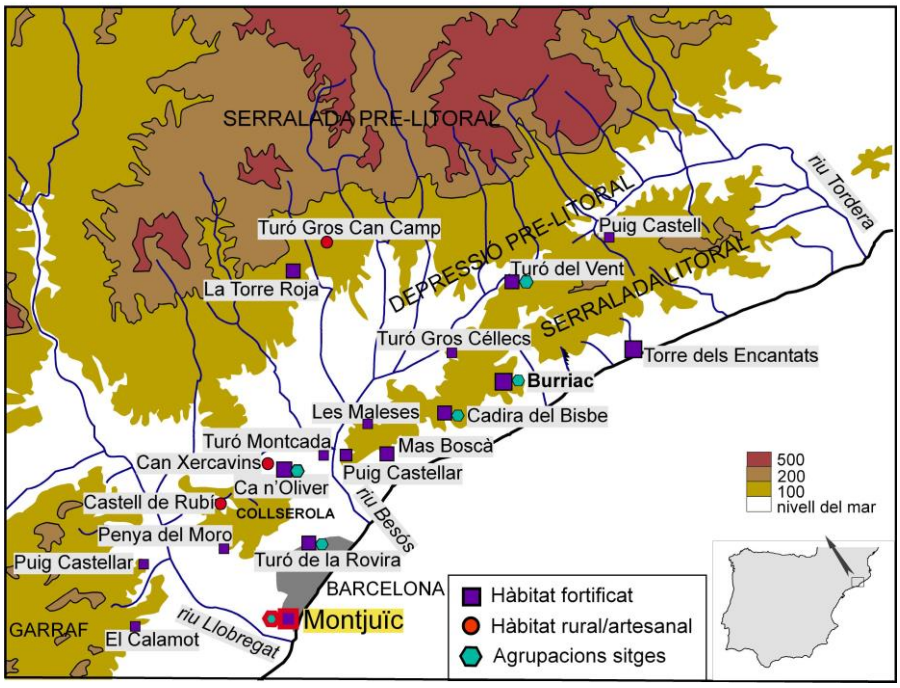

Figura Montjuïc1: Mapa de situació del nucli ibèric de Montjuïc i d'altres jaciments contemporanis de la zona laietana.

La primera descoberta de restes ibèriques a la muntanya barcelonina té lloc l'any 1928, com a conseqüència de les obres de construcció d'una via fèrria que havia de comunicar el port de la ciutat amb l'antiga estació de Magòria, dels Ferrocarrils Catalans. Amb aquest objectiu s'obre una profunda rasa, resseguint la base de la vessant meridional del turó, que en els talls deixa a la vista un grapat de sitges excavades a la roca natural. A partir dels materials associats des d'un primer moment es reconeix la seva adscripció a l'època ibèrica. No serà, però, fins l'any 1946 que Josep de Calassanç Serra i Ràfols, l'aleshores delegat d'Excavacions a Barcelona, promou i dirigeix una intervenció que permet localitzar i excavar un total d'onze estructures, totes concentrades en el sector

anomenat del Pont de l'Esparver (Figura Montjuïc2). El mateix Serra Ràfols l'any 1931 ja havia excavat dues sitges ibèriques ubicades en un altre punt de la muntanya, no gaire allunyat d'aquest sector, concretament a la part alta del cementiri del sud-oest.

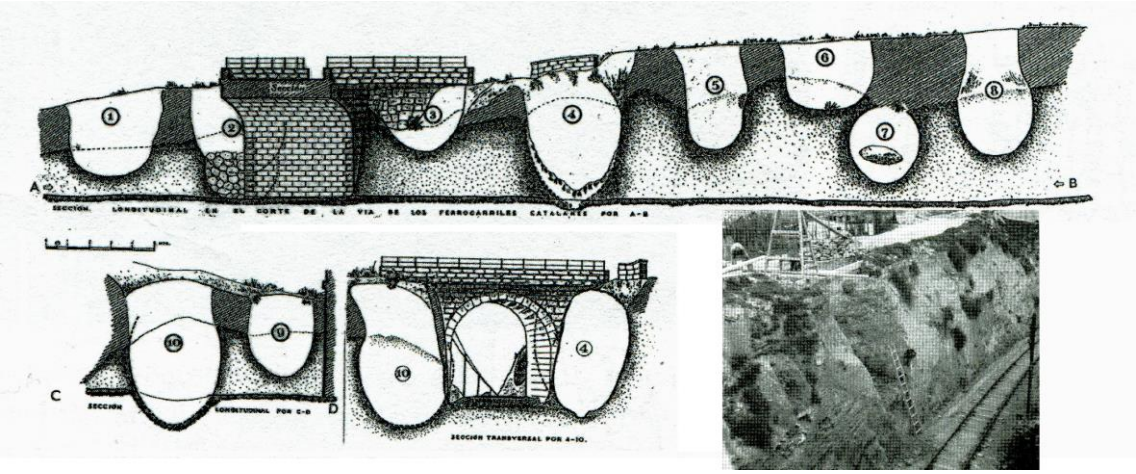

Figura Montjuïc2: Seccions i foto de les sitges del Pont de l'Esparver excavades l'any 1946 per Serra i Ràfols.

L'existència d'una ocupació preromana a la ciutat de Barcelona era una hipòtesi històricament acceptada tot i que estava avalada exclusivament per l'evidència numismàtica. Una evidència escassa donat que només es coneixen dos exemplars de dracmes de plata d'imitació empuritana amb la llegenda ibèrica de *Barkeno*. A partir d'aquí s'interpreta que *Barkeno* correspon al topònim local del que derivaria la posterior denominació romana de *Barcino*, utilitzada per batejar la colònia d'època augusta. L'escassa consistència documental de la teoria sobre la Barcelona/*Barkeno* ibèrica se superarà, en primera instància, gràcies a la contrastació arqueològica que representen aquestes troballes de la muntanya de Montjuïc. Molt seguit, concretament l'any 1932, s'hi afegirà nova evidència, molt similar, la proporcionada per les excavacions de Josep Colominas i Roca en el poblat ibèric del Turó de la Rovira, en aquest cas una elevació ubicada a la part alta del Pla de Barcelona (Colominas 1945).

Després de la intervenció de l'any 1946 les dades sobre l'ocupació ibèrica de Montjuïc no augmentaran fins que a la dècada dels anys 80' un seguit d'actuacions preventives localitzen noves restes, força més modestes, en diversos punts de la muntanya. Es tracta de ceràmiques en superfície localitzades a la rodalia del Castell de Port (intervenció de l'any 1987) així com un conjunt d'estructures formades per una sitja, diversos forats de pal i una llar de foc (restes d'una possible cabana) ubicades a la part alta del turó, en la zona del camí de la Font de la Mamella (intervencions en els anys 1984 i 1988). Són

unes restes associades a materials dels segles VII-VI aC, entre els que destaquen fragments d'àmfora fenícia occidental i de ceràmica ibèrica pintada, de la fàcies característica del període ibèric antic. Aquesta darrera evidència podria correspondre a un sector d'hàbitat de cronologia antiga, prou allunyat de l'assentament d'època ibèrica plena que sembla que essencialment s'estenia per cotes inferiors de la vessant meridional de la muntanya (Figura Montjuïc3). Tot plegat permet ampliar de manera significativa el coneixement sobre el nucli preromà de Montjuïc (Granados *et alii* 1986).

Figura Montjuïc3: Vista de la muntanya de Montjuïc amb indicació de l'àrea on s'han documentat restes d'època ibèrica (línia discontinua), en els següents sectors: 1) sitges dels Pont de l'Esparver (1946); 2) materials en el Castell de Port; 3) sitges de la part alta del cementiri (1931); 4) estructures del camí de la Font de la Mamella.

En darrer terme, tornarà a ser el sector del Pont de l'Esparver el que seguirà proporcionant el gruix de la informació coneguda sobre aquesta ocupació antiga. Aquest és un dels múltiples punts de la ciutat afectats per les obres relacionades amb la celebració dels Jocs Olímpics de l'any 1992. Concretament, l'any 1990 la construcció de nous vials per facilitar els accessos a les noves instal·lacions olímpiques situades a la part alta de la muntanya obliga a fer una intervenció arqueològica preventiva en la mateixa àrea on l'any 1946 s'havien excavat les sitges localitzades l'any 1928. Aquesta

intervenció va afectar una superfície d'uns 600 m2 (Figura Montjuïc4), on el més destacat és l'aparició de 18 noves sitges que se situaven al voltant de les 11 excavades per Serra Ràfols. En les immediacions de la concentració de sitges també es localitza un tram de mur d'aparent factura ibèrica i uns nivells d'esllavissament produïts per una torrentera farcits d'abundants materials d'època ibèrica. En conjunt s'obté un volum nou de documentació, sens dubte la més rellevant i consistent, en quantitat i sobretot en qualitat, per tal d'assolir una millor caracterització de la naturalesa i evolució de l'assentament ibèric de Montjuïc (Asensio *et alii* 2009b).

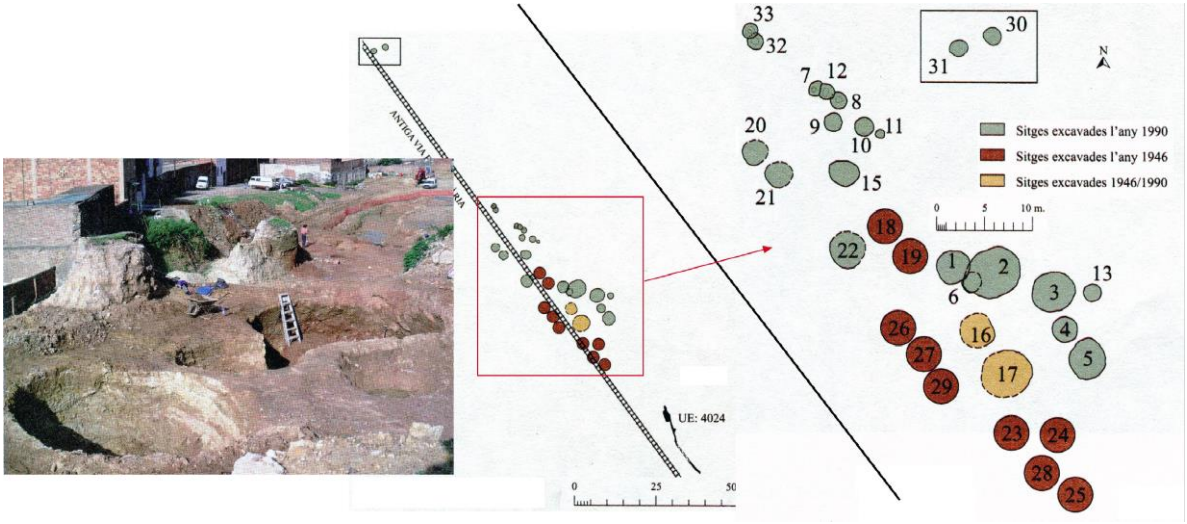

Figura Montjuïc4: Planta general del sector del Pont de l'Esparver (1990); Planta de detall i vista de la concentració de sitges.

Pel que fa a les sitges, de les 22 noves estructures localitzades se n'excaven 19, deixant-ne tres com a reserva arqueològica. A nivell cronològic d'entrada cal assenyalar que de les 19 sitges excavades set apareixen colmatades amb nivells d'argiles i moltes pedres que contenien gens o molt poc material arqueològic, fet que impedeix datar el moment de la seva amortització. La resta sí que estan reomplertes amb abocaments de terres on hi ha abundants materials orgànics i arqueològics. A partir d'aquests es constata que, de les 12 estructures que es poden datar, n'hi ha nou que s'amortitzen (o comencen a amortitzar-se, cas de l'estructura 3) en el segle IV aC, una dins del segle III aC i dues més, uns metres separades de la resta, que s'inutilitzen en època romana republicana. Així, les estructures del segle IV aC són vuit sitges i una estructura singular, la número 3, que s'interpreta que inicialment es construeix com a sitja però acaba sent reconvertida en una mena de dipòsit o cisterna. Aquesta estructura 3 té uns nivells inferiors de

reompliment datats del segle IV aC però el gruix dels abocaments que l'acaben de colmatar fins dalt presenten materials, molt abundants, del segle III aC.

Totes les sitges conegudes presenten perfils similars, de tipus globular, amb fons còncau a vegades lleugerament apuntat i diàmetre màxim a mitja alçada[1]. Tanmateix pel que fa a les dimensions es podrien subdividir clarament en dos grups. Hi ha un primer grup format per estructures de grans dimensions, en alguns casos descomunals. Això és el que es pot dir, sense perill d'exagerar, del cas de la sitja 2, sens dubte insòlit en el món ibèric septentrional. La seva secció permet intuir que es conserva just per sota de la meitat de la seva alçada originària i tot i així presenta 5 metres de fondària conservada i un diàmetre màxim de 5'8 metres (Figura Montjuïc5). Unes dimensions excepcional de les quals s'obté una capacitat mínima conservada d'uns 80.000 litres i una estimació de la capacitat màxima originària que es podria situar no gaire per sota dels 200.000 litres.

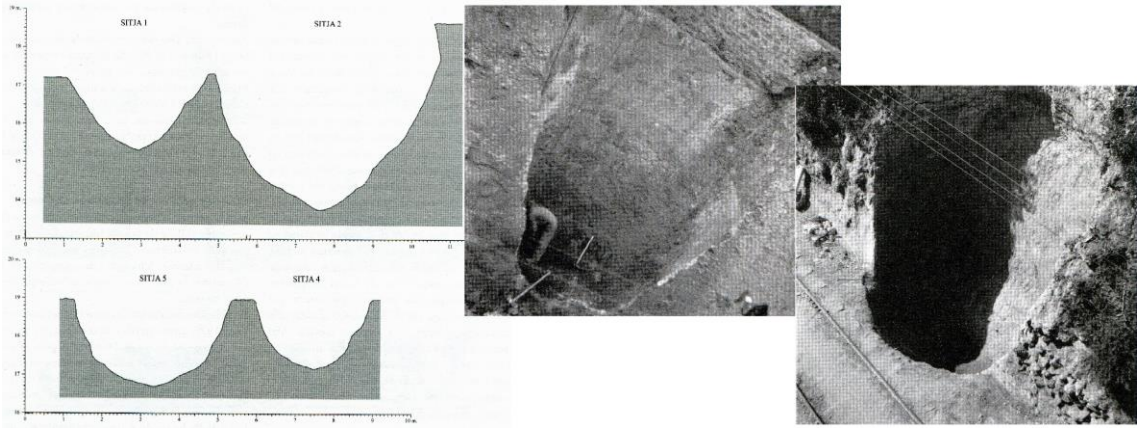

Figura Montjuïc5: Seccions de les sitges grans excavades l'any 1990 i vistes de les sitges grans excavades l'any 1946.

Si bé aquest és el volum excepcional de la més gran de les sitges d'aquest sector, entre les documentades els anys 1946 i 1990 n'hi ha un grapat més que no s'hi allunyarien gaire (Figura Montjuïc5). Per exemple és el cas ben evident de tres o quatre de les excavades per en Serra Ràfols, molt especialment les sitges 17 i 27 (respectivament les sitges 4 i 10 de la numeració antiga de Serra Ràfols, la que es pot veure en les seccions de la figura Montjuïc2). Concretament a la sitja 17 se li pot calcular un volum mínim conservat de 62.600 litres; essent una estructura força ben conservada, la capacitat

[1] Les sitges millor documentades són lògicament les excavades i registrades durant la campanya del 1990, però és cert que estan molt malmeses, tan escapçades que conserven la gran majoria menys, fins i tot molt menys, de la meitat de l'estructura originària. Per contra els dibuixos de la intervenció de l'any 1946 mostra unes estructures molt millor conservades, fet que permet corroborar la forma globular/ovoïdal generalitzada en les sitges d'aquest sector del Pont de l'Esparver.

màxima originària podria arribar a ser com a molt entre un 10 o 20% superior, de vora els 80.000 litres. I tot apunta que unes quantes de les excavades el 1990, malgrat que estan molt pitjor conservades, en tindrien unes dimensions similars, en cap cas gaire inferiors (són les sitges 1, 4, 5 i probablement la número 15).

Es tracta de sitges, totes elles que estan molt per sobre de les dimensions habituals en aquest tipus d'estructures. Així ho evidencien els volums potencials (no els conservats) que es poden estimar en les sitges més grans d'alguns dels més destacats camps de sitges contemporanis: entre 6000 i 8000 litres en les del Mas Castellar de Pontós (Pons *et alii* 2002, 189, fig. 9.19), vora els 6600 litres en les del Turó de la Font de la Canya (Asensio, Cela i Morer 2005) o els 9000 litres de la més gran de les sitges del segle IV aC del Turó de Ca n'Oliver, la sitja 293 (Asensio *et alii* 2000/2001, 176, fig. 11). Com es veu són volums sempre inferior als 10.000 litres, és a dir, vint vegades inferiors a la més gran de les sitges del Pont de l'Esparver. Però aquestes són precisament les mides que presenten un segon grup de les sitges de Montjuïc. La més sencera de les sitges 'petites' excavades l'any 1990, la sitja 32, té un volum mínim conservat de 3700 litres i un volum potencial màxim de vora els 5700 litres. Almenys nou sitges més de les recentment excavades presentarien unes dimensions similars, més convencionals o estàndards (Figura Montjuïc6).

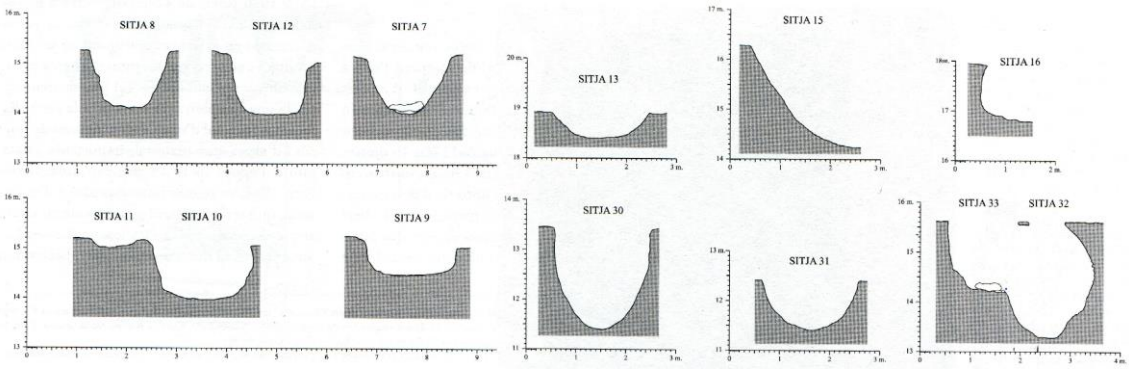

Figura Montjuïc6: Seccions de les sitges de dimensions 'estàndards' excavades l'any 1990.

Una cas a part representa l'estructura número 3. S'interpreta que en origen correspon a l'acció pròpia de l'excavació en el subsòl d'una sitja, sens dubte el que hauria estat una de les del grup de dimensions molt grans. Però en la part inferior d'aquest gran retall en forma de sitja ha aparegut una complexa estructura construïda (Figura Montjuïc7). Es tracta d'uns paraments de pedra que arrebossen les parets de la sitja i acaben conformant una mena d'àmbit rectangular. L'espai resultant és molt més reduït que el diàmetre del retall on s'encaixa, concretament de 2,5 per 2,1 metres de costats, està delimitat per

parets de pedra que conserven una alçada màxima de 2,2 metres i té com a fons la mateixa base del retall, no paramentada. En relació al retall de l'estructura la posició d'aquest espai no és central sinó excèntrica, se situa arrambat a una de les parets donat que a la banda oposada es defineix, en el massissat de pedra, una mena de passadís buit, de 35/40 cm. d'amplada, que acaba desembocant en un dels angles del recinte (Figura Montjuïc7). En aquest punt va ser possible documentar un parell de graons que arranquen de la base del recinte, tot i que no sabem si continuen amunt ja que no es va acabar d'excavar el sediment que reomplia el passadís. En definitiva tot plegat fa l'aparença d'un dipòsit soterrat construït, que presenta un estret corredor per accedir a la seva base. Amb això s'interpreta que la sitja originària, tal vegada en ensopegar fortuïtament amb un nivell freàtic, fou reconvertida en una mena de pou o cisterna. La seva relació amb aigua sembla confirmada pel tipus de sediment que reomplia l'espai interior del dipòsit rectangular, bàsicament una seqüència de fines capes de llims, sorres i argiles, estèrils, d'aparent formació natural. Per damunt d'aquest paquet de capetes no antròpiques l'estratigrafia canvia radicalment. Apareix en primer lloc una mena d'enderroc de pedres, tal vegada producte de la caiguda parcial del revestiment de pedra i, finalment, la part superior del retall, la que no està recoberta del parament de pedra, presenta una sèrie d'estrats antròpics del tot equivalents al de la resta de sitges, amb presència molt abundant de materials arqueològics.

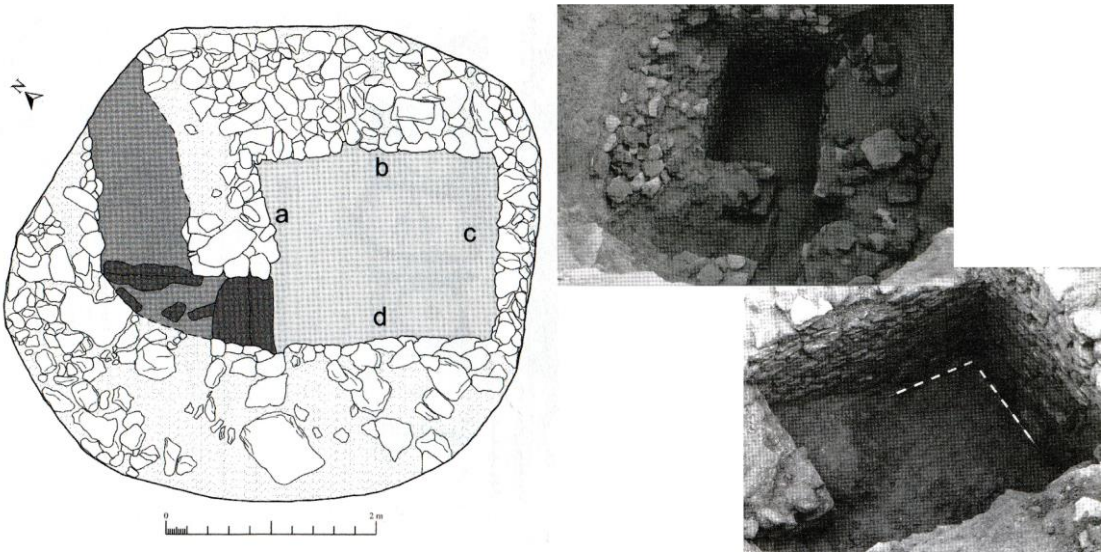

Figura Montjuïc7: Planta i vistes de la sitja 3, probablement reconvertida en una estructura construïda tipus cisterna o pou.

El darrer element rellevant d'aquest sector del Pont de l'Esparver és de naturalesa ben diferent. Es tracta de dos trams d'un mateix mur que es localitza a una vintena de metre al sud de la concentració de sitges i que en la part descoberta té una extensió màxima de 23 metres de llargada (Figura Montjuïc8). És una paret relativament potent, amb gruixos que oscil·len entre els 110 i 70 cm. d'amplada, a més de presentar una mena de engruiximent o cos adossat massís, de 4,5 metres de llarg, que sembla una mena de bastió. Fa tota l'aparença d'una paret d'aterrassament o de tanca i delimitació de quelcom indeterminat. Donat que va aparèixer en un dels límits de l'excavació, en un dels talussos de la zona intervinguda, no ha estat possible comprovar si està associat a estructures o edificis adossats per la cara interna. Resta doncs impossible de verificar si correspon al mur perimetral o muralla d'un hipotètic sector d'hàbitat, que arrencaria en aquest punt, o la tanca d'un espai obert habilitat a tocar del camp de sitges, amb funcions desconegudes.

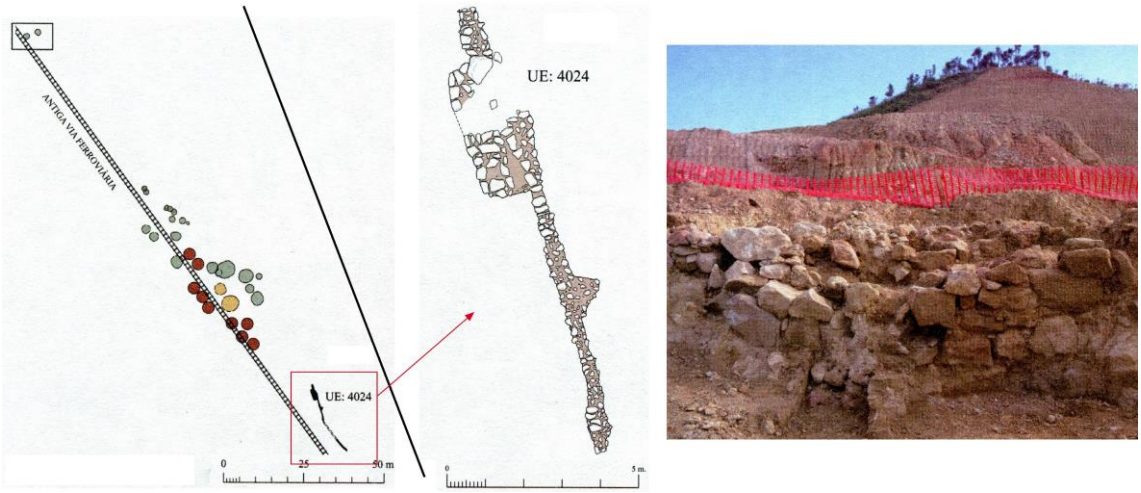

Figura Montjuïc8: Planta i vista del mur de tanca o d'aterrassament, al sud de les sitges del sector del Pont de l'Esparver.

Pel que fa als materials recuperats dins de les sitges (d'aquelles amb abocaments antròpics rics en deixalles abocades), a banda dels conjunts ceràmics, considerats en els apartats següents, hi ha altres elements diversos a comentar. El primer que es pot destacar, per la seva excepcionalitat, és la presència de casos d'inhumacions realitzades dins de les sitges (Figura Montjuïc9). En el fons de la sitja 9, de les excavades l'any 1990, es va dipositar un individu de sexe femení d'uns trenta anys d'edat, en posició fetal, sense cap mena d'acompanyament. Encara més notable és l'evidència d'una de les dues sitges excavades l'any 1931 a la part alta del cementiri, dins de la qual es van documentar quatre individus, en posició bocaterrosa (cap per avall), situats a cotes

diferents entre els abocaments de la sitja. A banda dels inhumats complets anomenats, almenys restes de dos cranis humans s'han identificat en el rebliments de dues sitges diferents. No presenten cap mena de traça que faci pensar que es tracti d'exemples de la pràctica de l'enclavament ritual de caps, però no és inversemblant que ho siguin.

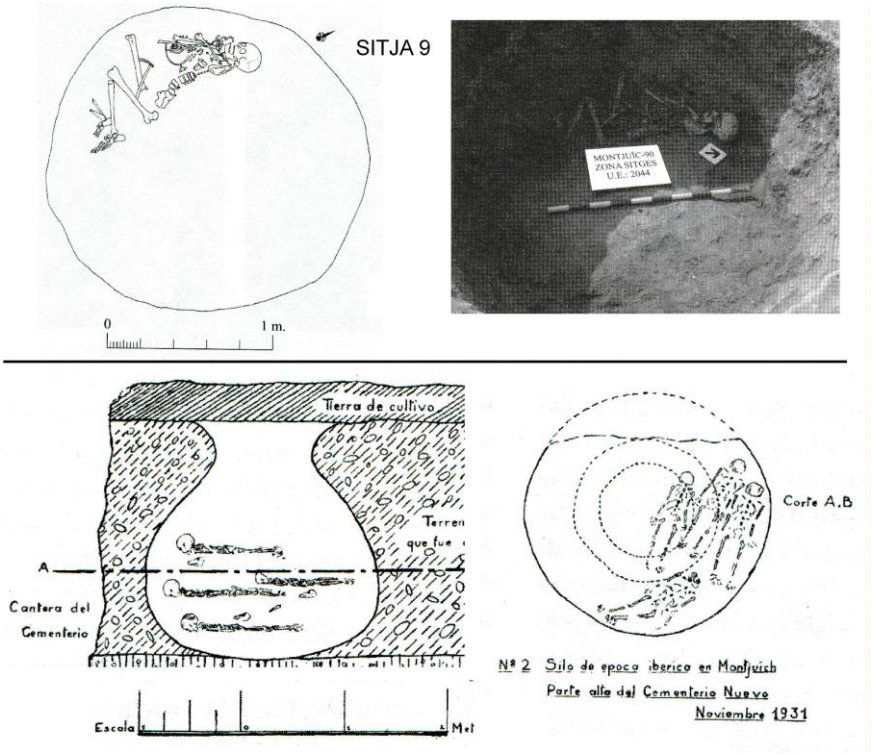

Figura Montjuïc9: Dibuixos i vistes de les sitges de Montjuïc amb inhumacions: sitja 9 del Pont de l'Esparver (1990) i sitja de la zona alta del cementiri (1931).

D'una de les sitges excavades per Serrà Ràfols prové una de les peces més cèlebres del jaciment ibèric de Montjuïc, el de les restes d'un carruatge llançat al seu interior (Miró 2009). La part conservada correspon a la part metàl·lica, de ferro, de les dues rodes del carro, a banda de l'empremta que han deixat en els nivells d'abocament algunes les bigues o lleixes de fusta amb el que estava construït, desaparegudes en ser materials peribles (Figura Montjuïc10A). És impossible discernir si es va abocar com a deixalla, un cop el carro hauria estat amortitzat o espatllat, o bé es tracta, com pensava Serrà Ràfols, d'un dipòsit intencional amb caràcter ritual. Aquest darrer argument és defensable a partir de la inexistència d'altres casos coneguts en contextos similars, cosa que s'explicaria pel fet que es tracta d'un element prou valuós com per a ser llançat sense més dins d'una sitja. De fet, els paral·lels més habituals de dipòsits intencionals que contenen carros són els d'aixovars funeraris en enterraments de personatges d'elevat estatus social. Hi ha altres elements de cultura material que poden ser rellevants

per a la caracterització del nucli ibèric de Montjuïc, dels quals en destaquem una selecció, la majoria procedents de les excavacions antigues de Serra i Ràfols. D'entrada hi ha una peça d'armament, una espasa completa, de ferro, del tipus La Téne II (Figura Montjuïc10B). Un altre peça amb consideració d'objecte de prestigi seria una fíbula d'arc, de bronze, decorada amb 17 petites boletes de corall vermell incrustades i motius incisos en forma d'espiral (Figura Montjuïc10C). En relació a les pràctiques cultuals s'ha d'esmentar un fragment de terracuita, la part frontal d'una peça buida en forma de cap femení que, per les característiques de la pasta, podria tractar-se d'un timiateri púnic ebusità (Figura Montjuïc10D). Aquesta darrera peça es pot datar dins del segle III aC, donat que procedeix dels nivells superiors de l'estructura 3.

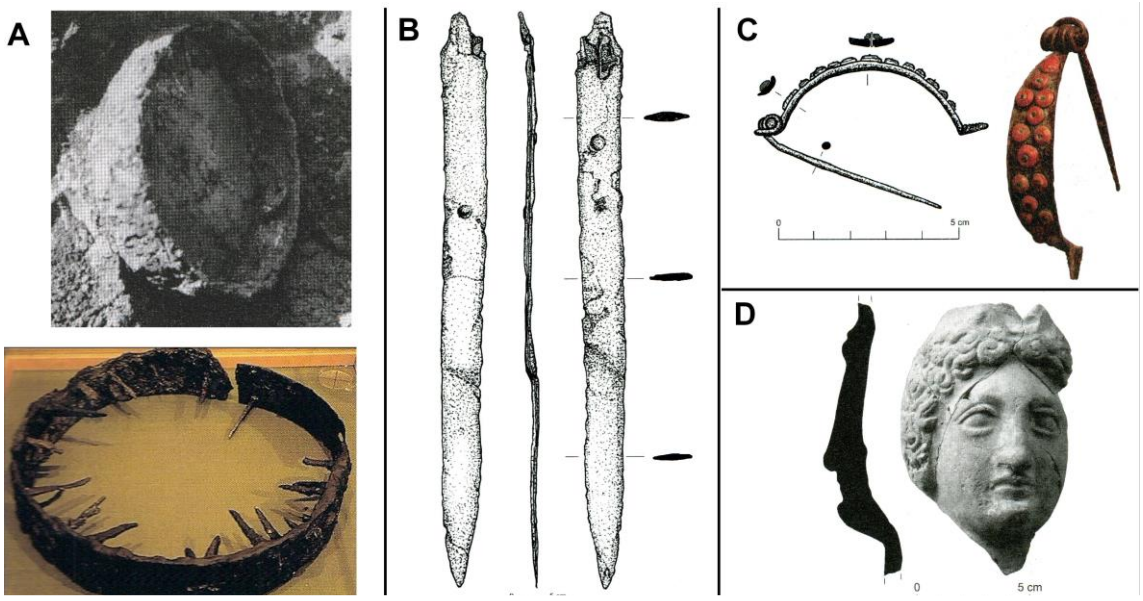

Figura Montjuïc10: A) Roda de carro de ferro; B) Espasa tipus La Téne; C) Fíbula d'arc, de bronze i corall; D) Terra cuita en forma de cap femení.

Per acabar s'ha de dir que és molt difícil precisar quina fou la naturalesa i entitat del nucli ibèric de Montjuïc, fins i tot per a la fase ibèrica plena, la millor documentada. D'aquesta fase allò més consistent conegut és essencialment un potent camp de sitges, el del Pont de l'Esparver, element que es dóna en tipus d'assentaments molt diversos. En primer lloc podria pertànyer als anomenats 'nuclis d'activitats econòmiques especialitzades', concretament d'aquells dedicats a l'acumulació de grans quantitats d'excedents cerealístics (Asensio *et alii* 1998), un tipus d'assentament força freqüent i característic del poblament ibèric septentrional (casos de Mas Castellar de Pontós, Turó del Vent, Turó de la Font de la Canya, Sant Esteve d'Olius, etc). Importants camps de sitges estan igualment presents en els nuclis de poblament concentrat de major entitat,

tant en assentaments de segon ordre (Turó de Ca n'Oliver, Turó de la Rovira) com en els de primer ordre (Burriac, Ullastret), gairebé sempre ubicats en les immediacions del recinte fortificat. El tram de mur potent al sud del camp de sitges podria apuntar en aquesta línia, però és una evidència massa feble i incerta.

Dit tot això hem defensat que hi ha arguments diversos que permeten defensar la hipòtesi que es tractaria d'un nucli de poblament de primer nivell, situat en la posició més preeminent de l'estructura jeràrquica del poblament laietà, almenys a partir del segle V aC. (Asensio *et alii* 2009). En primer lloc l'emplaçament del nucli presenta unes condicions estratègiques amb un potencial difícilment superables a nivell regional. Una elevació a primera línea de mar, que per un costat domina l'estuari del riu Llobregat, sens dubte la més destacada via de comunicació costa interior al nord del riu Ebre, i per l'altre una de les planes fèrtils més extenses del litoral català, el Pla de Barcelona (Figura Montjuïc11). La importància històrica de la ciutat de Barcelona i especialment del seu paper com a centre econòmic i comercial corroboren les condicions favorables de l'indret. En aquest sentit podria no ser un detall del tot anecdòtic la proximitat existent entre la zona de la muntanya per on s'estén el nucli ibèric i les instal·lacions portuàries de la ciutat contemporània.

Figura Montjuïc11: Vista de l'emplaçament geogràfic del nucli ibèric de Montjuïc (1), amb indicació dels assentament ibèrics contemporanis més pròxims: els del Turó de la Rovira (2), Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet (3) i Turó de Montcada (4).

En segon lloc, i directament relacionat amb el que s'acaba de destacar, un tret singular i capital d'aquest jaciment ibèric és el de les enormes dimensions que presenten moltes de les seves sitges. De fet cap altre jaciment ibèric de tot el nord-est peninsular ha proporcionat a hores d'ara unes estructures d'aquest calibre. Aquest fet posa de manifest una espectacular capacitat d'acumulació d'excedents agrícoles, el que encara fa més consistent el fet que gairebé totes les sitges del Pont de l'Esparver, especialment les més grans, apareixen amortitzades en un mateix moment (el segle IV aC), raó per la qual és versemblant pensar que bona part d'elles podrien haver estat en ús de manera simultània. Això representaria l'opció d'una concentració i gestió de quantitats d'excedents inèdites, no només en el context laietà sinó en cap altra dels territoris on són emprats els camps de sitges.

En darrer terme també podria ser molt significatiu el fet de la probable existència d'una seca ibèrica de monedes de plata, en el benentès que acceptem que dels nuclis ibèrics del Pla de Barcelona sigui aquest de Montjuïc el que sigui més versemblant relacionar amb la *Barkeno* ibèrica. Sembla que tant sols els nuclis amb un paper econòmic i polític més rellevant desenvolupen aquesta activitat en les cronologies més altes del fenomen de l'encunyació monetària ibèrica, és a dir, des del darrer quart del segle III aC.

Per totes aquestes raons, cert que en cap cas concloents, hem proposat que es podria plantejar la possibilitat de considerar Montjuïc un nucli de primer ordre en el territori laietà. Aquesta idea té com a inconvenient principal que aquest paper ja ha estat atribuït, amb totes les garanties, al nucli de Burriac, a la comarca del Maresme (Figura Montjuïc1). Hi ha, però, diferents escenaris que permetrien combinar tots dos arguments. Per una banda es podria plantejar que tots dos exercirien el paper de capital d'una hipotètica entitat política estatal corresponent al territori laietà en períodes diferents. En aquest sentit, a partir de la documentació disponible, hi ha elements objectius que fan pensar que el paper i potencial del nucli de Montjuïc podria haver davallat sensiblement en el segle III aC. D'entrada podria ser significatiu el fet que del conjunt de sitges ben datades només una s'hauria mantingut en funcionament durant el segle III aC. Així, en sentit estricte, en aquesta centúria a Montjuïc no existeix un camp de sitges, amb les estructures enormes tan característiques del jaciment. Fins i tot la cisterna o estructura en el segle III aC ja esta totalment anul·lada i no s'ha procedit a la seva reparació o substitució. A tot això creiem que podria ser igualment significativa la dada que proporciona la quantificació dels materials d'importació, que són gairebé la meitat en els contextos del segle III aC respecte dels del segle IV aC (veure Gràfica

Montjuïc1). Per contra, en el nucli de Burriac alguns dels indicadors que donen suport a la seva consideració com a nucli de primer ordre corresponen bàsicament a cronologies del segle III aC. És el que passa, de manera més significativa, amb l'evidència dels dos sectors de necròpolis, el de Can Rodon d'Hort i el del Turó dels Dos Pins, on totes los tombes documentades es daten del segle III aC (Sanmartí 1992; Garcia Rosselló 1993). O el que es constata en els camps de sitges de l'àrea periurbana, com els de Can Bartomeu o Can Miralles/Can Modolell, on igualment el gruix de les estructures pertanyen al segle III aC, algunes de la nostre fase 3A i moltes més de la fase 3B (Zamora *et alii* 2001). Amb tot això es podria planteja que una primera capital ubicada a *Barkeno*/Montjuïc durant el segle IV aC, per raons impossibles de saber, podria haver-se desplaçat a *Ilduro*/Burriac en el segle III aC

En darrer terme, si això no fou així[2], seria un cas que permetria posar sobre la taula altres possibilitats no 'convencionals' en relació al funcionament intern del territori polític laietà. En primer lloc la de la coexistència de dos nuclis d'una entitat similar vertebrant un territori polític molt extens, de 2000 km 2 (Sanmartí 2001). En segon lloc, l'opció que el nucli de Montjuïc exercís les funcions portuàries i comercials que no faria la capital política i administrativa de Burriac, essent així nuclis complementaris (salvant totes les distàncies, a la manera de Roma i la ciutat portuària d'Ostia Antica, separats per 28 km., pràcticament la mateixa distància que existeix entre Barcelona i Cabrera de Mar). En el territori indiketa es podria haver desenvolupat *de facto* un funcionament similar en la relació que s'establiria entre Ullastret i *Emporion* (separats altra vegada just per 27 km. de distància), aquesta darrera amb una forta implantació de població local (Sanmartí Grego1993).

[2] Sobretot si considerem que la qüestió de la deferència cronològica del gruix dels elements anomenats de tots dos jaciments no respon a la realitat sinó essencialment a deficiències del registre conservat, ben plausible especialment en el cas del nucli de Montjuïc.

2.6.2.- Descripció dels conjunts ceràmics.

Com s'ha vist en l'apartat anterior a la muntanya de Montjuïc hi ha hagut una quantitat notable d'intervencions arqueològiques que han permès documentar restes i materials d'època ibèrica, realitzades en etapes diverses i allunyades en el temps (1931, 1946, 1984, 1987, 1988 i 1990). De totes elles, sens dubte les dues efectuades en el sector del Pont de l'Esparver (1946 i 1990) han estat les més rellevants, també pel que fa als volums de materials arqueològics que han proporcionat. Els conjunts ceràmics de la campanya antiga de Serra Ràfols han estat només molt parcialment publicats (Granados 1982) i, a més, són problemàtics alhora de la seva consideració en aquest treball donat que no hi ha garanties de què s'hagin recollit i/o conservat en la seva integritat. És per aquesta raó que la base dels conjunts ceràmics analitzats tot seguit és la que prové, quasi exclusivament, de la intervenció de l'any 1990. En concret dels abundants lots ceràmics recuperats en els nivells d'amortització de moltes de les sitges (o altra mena d'estructures retallades en el subsòl) excavades en aquella campanya, a més de materials d'interès provinents de nivells superficials o d'esllavissaments. Només de manera molt puntual s'ha completat el repertori estudiat amb uns pocs exemplars coneguts de les excavacions antigues de Serra Ràfols (de fet, només s'han incorporat unes poques peces de vaixella fina d'importació).

Cal dir, finalment, que els conjunts ceràmics ben contextualitzats correspon únicament a dos horitzons cronològics, les nostres fases 2 (375-300 aC) i 3A (300-225 aC). Amb tot, especialment en els estrats superficials s'han identificat un nombre considerable de peces d'importació que amb tota seguretat pertanyen a altres de les fases contemplades en aquest treball (a banda d'un lot rellevant de materials d'àpoca romana republicana). Es tracta tant de materials més antics, de les fases 1A/1B o període ibèric antic, com de materials corresponents a la fase 3B, d'entorn el 200 aC. Aquestes peces, tot i el seu inqüestionable interès (veure a Asensio *et alii* 2009b), han quedat fora dels materials representats i analitzats tot seguit, atès que a hores d'ara no s'han conservat contextos quantificables dels períodes als que pertanyen.

2.6.2.1. La Fase 2 de Montjuïc (375-300 aC).

2.6.2.1.1. Descripció dels contextos de procedència.

De les 19 sitges excavades l'any 1990 en el sector del Pont de l'Esparver n'hi ha 8 que han proporcionat nivells d'amortització ben datats dins del segle IV aC; són les sitges 1, 2, 6, 7, 8, 15, 32 i 33. A això cal afegir les capes inferiors del reompliment de la sitja reconvertida en probable cisterna, l'estructura número 3. Aquests són els contextos de procedència dels conjunts ceràmics ben quantificables de la fase 2 de Montjuïc, que estan formats per un total de 8468 fragments ceràmics i 314 individus ponderats.

2.6.2.1.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

El quadre-resum dels materials de la Fase 2 del nucli ibèric de Montjuïc és el següent:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica Figures Roges	8	5	5	Crater Campana Cílix-escif Cílix 'classe delicada' Escif	1 vora, 1 base 1 vora 2 carenes 1 vora	 1 Pintor Q
Atica vernís negre	67	13	13	Cílix peu alt 'Vicup' Cílix tipus 'Castulo' Escif Escudella Lamb. 22 Escudella Lamb. 21 Plat peix Sparkes 1069/1071 Llàntia Indeterminat	1 base 1 vora 1 vora, 1 base 5 vores, 2 bases 1 vora 1 vora 1 vora 2 vores	 decor. est.
Vernís Negre Ebusit.	22	7	7	Escudella Lamb. 22 Plat Lamb. 23	5 vores 2 vores	
Total Vaixella Imp.	*97*	*25*	*25*			
Com. Púm. Ebusitana	10	4	4	Morter RA-91/20 Morter AE-20/I-167 Gerra/gerreta indet Bol AE-20/II-28	1 vora 1 vora 1 cos 1 vora	 1 pintada 1 pintada
Com. Púm. C.Medit.	4	2	2	Gerrot indet. Gerra Lancel 521	1 cos 1 vora	1 pintada
Comuna Altres	2	1	1	Morter indet	1 p.c.	grec?
Total Com. Imp.	*16*	*7*	*7*			
Àmf Púnica Ebusitana	891	12	12	T.8.1.1.1. T.8.1.1.1./T.8.1.2.1. PE-22	9 vores 2 vores 1 vora	

Àmf Púnica C.Medit.	60	2	2	T.4.2.1.2. T.4.2.1.5.	1 vora 1 vora	
Àmf Púnica C.Estret	12	1	0			
Àmfora Massaliota	20	2	2	Py 7	2 vores	
Àmfora Grega	26	3	3	Coríntia B Magno-grega indet. Indeterminat	1 vora 1 pivot 1 coll i nanses	
Àmfora Altres	7	1	0			
Total àmf. Imp.	*1016*	*21*	*19*			
Total Import.	**1129**	**53**	**51**			
Àmfora ibèrica	169	84	84		84 vores, 8 pivots	
Com. Ib. Oxidada	211	94	94	Olla/tenalla vora 'coll de cigne' Olla/tenalla vora exvasada Olla vora acanalada Amforisc? Olleta amb broc Gerrot Gerra nansa de cistella Gerra tipus enòcoa Gerra vora exvasada Gerreta Plat vora reentrant Plat carenat vora vertical Bol parets verticals Tapadora Indeterminat	35 vores 4 vores 1 vora 1 vora 1 vora 7 vores 3 vores 1 vora 17 vores 5 vores 1 p.c., 8 vores 3 vores 2 vores 3 vores 1 vora	3 pintades
Informes Ib. Oxid.	6160					
C. Ib. Reduïda	236	12	12	Gerreta bicònica Copa tipus escif Plat vora reentrant Indeterminat	1 p.c., 5 vores 2 vores 3 vores 1 vora	
C. a Mà	563	72	72	Olla Olleta amb nansa Tapadora Tassa parets verticals Indeterminat	47 vores 2 vores 1 p.c., 19 vores 1 vora 2 vores	
Total prod. locals	**7339**	**262**	**262**			
Total	**8468**	**315**	**313**			

2.6.2.1.3. Descripció tipològica dels materials.

Un dels trets més significatius del nucli ibèric de Montjuïc és, sens dubte, el de la presència d'una elevada proporció de ceràmiques importades en els seus conjunts ceràmics; en els d'aquesta fase 2 és concretament del 16,9 % del total d'individus ponderats. La vaixella fina importada està àmpliament dominada, com correspon als contextos habituals d'aquesta cronologia, per les peces de producció àtica. Entre aquestes hi ha una notable documentació de vasos figurats. De fet en els conjunts ceràmics ben contextualitzats aquests representen gairebé el 30% del total de peces

àtiques, una abundant evidència que es verifica i completa amb un notable lot de peces figurades procedent dels nivells superficials. Així, entre les àtiques figurades anomenem en primer lloc els craters de campana, amb una vora ben contextualitzada, de la sitja 2 (Làm. Montjuïc4, 1), i diversos fragments d'altres exemplars localitzats en nivells superficials (Làm. Montjuïc4, 2). Un segon tipus, millor representat, és el de les copes, totes de la variant de la classe delicada. Destaquen dos fragments del cos molt probablement del mateix exemplar, que es poden atribuir al pintor Q (Làm. Montjuïc4, 4 i 5), una peça de qualitat que no és de les més àmpliament comercialitzades. El mateix es pot dir d'una peça dels nivells superficials que correspon a una cílix de peu baix, amb decoració de pintura blanca a la cara interna, que es podria atribuir al pintor de Viena (Làm. Montjuïc4, 3). Amb tot, com és habitual arreu, les peces àtiques figurades més nombroses, comptant amb les peces procedents dels nivells d'esllavissaments, són els escifs del Grup del Noi Gras (Làm. Montjuïc4, 6 a 9).

Les peces àtiques no figurades, documentades ja sigui en nivells contextualitzats o en nivells superficials, mostren en conjunt un repertori de formes encara més variat. Hi ha representació de tipus poc habituals, entre els quals cal destacar el bec d'una llàntia (Làm. Montjuïc4, 11) i el broc d'una gerra tipus enòcoa (Làm. Montjuïc4, 10). Tampoc són peces gaire freqüents els exemplar d'una copa-càntar, amb decoració agallonada, del tipus 612 de Sparkes/Talcott (Làm. Montjuïc4, 18) o el d'un petit plat de peix de llavi curt, del tipus 1069/1071 de Sparkes/Talcott (Làm. Montjuïc4, 20). La resta de peces ja pertanyen a tipus més àmpliament distribuïts per extrem occident. Trobem exemplars de copes de peu alt, del tipus 'vicup' (Làm. Montjuïc4, 13); de copes de peu baix, tant de la variant de parets gruixudes tipus 'Castulo cup' (Làm. Montjuïc4, 14) com de la de partes primes de la 'classe delicada' (Làm. Montjuïc4, 12 i 15). També copes tipus escif (Làm. Montjuïc4, 16 i 17), entre les que cal destacar una base, de procedència superficial, que presenta un grafit i una inscripció ibèrica (Làm. Montjuïc4, 16). Hi ha una petita vora d'un càntar de grans dimensions (Làm. Montjuïc4, 19) i un altre d'un plat de peix de la variant convencional de llavi llarg (Làm. Montjuïc4, 21). Amb tot, els tipus que dominen àmpliament aquesta categoria són els dels diferents formats de bols/escudelles. N'hi ha de les variants de més petites, tipus 'saltcellar' (Làm. Montjuïc4, 24), els bols mitjans tipus Lamboglia 25 (Làm. Montjuïc4, 23) i les peces grans o escudelles de vora reentrant del tipus lamboglia 21 (Làm. Montjuïc4, 22). D'aquestes darreres, però, la variant millor representada és la de l'escudella de vora

vertical del tipus Lamboglia 22 (Làm. Montjuïc4, 25 a 28), moltes d'elles amb la clàssica decoració de palmetes impreses entrellaçades.

La vaixella fina envernissada es completa amb una sèrie d'exemplars de produccions no àtiques. En els nivells superficials hi ha la vora d'un lècit que, per característiques de pasta (beix amb mica) i de vernís (de color marronós), podria ser una peça també grega però de producció occidental, tal vegada massaliota del tipus CL-MAS 552 del Dicocer (Bats 1993b) (Làm. Montjuïc5, 3). La gran majoria, però, són vasos de vernís negre púnics ebusitans, els que en els contextos quantificables representen el 26 % del total d'individus. Es tracta concretament de dos individus de plats de peix o Lamboglia 23 (Làm. Montjuïc5, 2) i fins a cinc exemplars diferents d'escudelles de la forma Lamboglia 22 (Làm. Montjuïc5, 1), tot el lot complet procedent de l'amortització de la sitja 2.

Les àmfores d'importació tenen sempre una representació destacable en els contextos ceràmics del nucli ibèric de Montjuïc. Els envasos púnics ebusitans dominen àmpliament aquesta categoria en els conjunts quantificables de la Fase 2, gairebé tots del tipus 8.1.1.1. de J.Ramon (Làm. Montjuïc1, 1 a 6), excepte un parell d'exemplars que serien de transició amb el tipus 8.1.2.1 (Làm. Montjuïc1, 7) i un darrer del tipus PE-22, d'imitació de les àmfores massaliotes. La resta de procedències tenen una presència molt menor. En el cas de les púniques centre mediterrànies, ben contextualitzades hi ha una vora fragmentada del que ha de ser una T.4.2.1.5. (Làm. Montjuïc1, 9) i una vora del T.4.2.1.2. (Làm. Montjuïc1, 8), a les quals cal afegir una peça del tipus 7.1.2.1. procedent de nivells superficials (Làm. Montjuïc1, 10), atesa la seva cronologia de producció centrada en el segle IV aC. Cal destacar que l'exemplar del tipus 4.2.1.2 és sens dubte una peça excepcional, ja que aquest tipus té una presència escassíssima a tota la Península Ibèrica (Ramon 1995, 614, mapa 41). La producció púnica del Cercle de l'Estret està representada exclusivament per un grapat de fragments informes (13).

Per acabar, el lot d'àmfores gregues és molt més abundós i divers del que és habitual en la gran majoria de nuclis ibèrics contemporanis. Per una banda hi ha diversos exemplars de la producció grega occidental de *Massalia*, la més àmpliament comercialitzada arreu. Concretament, ben contextualitzades hi ha dues vores del tipus 7 de Py (Làm. Montjuïc1, 12 i 13), totes dues de la sitja 2, a les quals cal afegir-hi diversos exemplars de nivells superficials que es poden atribuir a aquesta fase 2, entre ells la part superior completa del tipus 5 de Py (Làm. Montjuïc1, 11). Molt menys comuna és la notable representació d'àmfores gregues no occidentals. En primer lloc, hi ha un parell

d'exemplars de molt probable procedència magnogrega. La primera, localitzada en els nivells inferiors de la sitja/cisterna 3, correspon al terç superior complet d'una peça (Làm. Montjuïc1, 14) d'un tipus, la sèrie B de Koehler (Koehler 1979), originalment associat a produccions corínties, però recentment identificat amb peces fabricades en diversos sectors de la Magna Grècia, tant en la zona més meridional de Calàbria (Sourisseau 2011; Gassner 2015) com en centres més septentrionals de la costa tirrènica, com ara la Velia focea (Gassner i Sauer 2015). La segona, dels nivells superficials, és una vora de perfil triangular molt horitzontal (Làm. Montjuïc1, 15), que correspon a les anomenades àmfores protogrecoitàliques, concretament al tipus 5/6 de Vandermersch (Vandermersch 1994), donades a conèixer a extrem occident gràcies a la seva elevada presencia en contextos d'*Emporion* datats precisament en el segle IV aC (Sanmartí Grego *et alii* 1995). De la sitja 2 prové el pivot d'àmfora (Làm. Montjuïc1, 16) d'una forma perfectament assimilable a la d'aquestes mateixes àmfores protogrecoitàliques, però les característiques de la pasta, molt micàcia, fa que aquesta sigui una atribució més aviat incerta. En darrer terme hi ha una peça singular, procedent de la sitja 7, de la que es conserva tota la part superior excepte la vora (Làm. Montjuïc1, 17). Precisament això dificulta molt la seva atribució tipològica, fet que junt amb les característiques de la pasta, que no s'ajusta a la de cap de les produccions millor conegudes, fa que no sigui possible proposar una procedència concreta. Com a molt es pot apuntar que s'assembla bastant a les peces de l'anomenada sèrie 'N' (concretament a les del tipus 'N 2/3') en l'estudi de les àmfores gregues del derelicte de El Sec (Arribas *et alii* 1987, 454, fig. 118), també de procedència indeterminada.

Per acabar amb els materials d'importació cal assenyalar que un dels trets més específics dels conjunts ceràmics del nucli ibèric de Montjuïc és sens dubte el de l'abundància i diversitat del grups de les ceràmiques comunes importades. D'entrada hi ha un seguit de peces de vaixella no envernissada, tots ells de producció púnica. Concretament es tracta d'una vora de bol amb decoració pintada, probablement del tipus dels bols carenats AE-20/II-28 (Làm. Montjuïc5, 5), del cos d'una gerra púnica ebusitana amb decoració pintada (Làm. Montjuïc5, 6), similar a les del taller AE-20 (veure I-123 i I-124, a Ramon 1990-1991, fig. 4), i d'una altra gerra també pintada, en aquest cas de clara fàbrica púnica centre mediterrània (Làm. Montjuïc5, 4), assimilable a les peces d'una nansa i coll estret tipus Lancel 521 (Lancel 1987). Tots tres han aparegut ben contextualitzats, els dos darrers associats dins de la mateixa sitja, la numero 15. També hi ha, ben contextualitzats, un parell de fragments informes amb

decoració pintada, de comuna púnica centre mediterrània, que es podrien posar en relació amb una mena de gerrot pintat localitzat en nivells superficials (Làm. Montjuïc3, 8). Moltes de totes aquestes peces[3], per exemple aquesta última, tenen una presència molt escassa, fins i tot inèdita, en contextos ibèrics peninsular, fet que fa que s'hagin de considerar com materials força excepcionals. Finalment hi ha el grup de les peces de cuina importada, on tant sols s'han documentat morters. Entre ells[4] predominen, com és el més habitual, els morters púnics ebusitans (Làm. Montjuïc6, 1 i 3), la majoria del tipus AE-20/I-167 (Ramon 1990-1991), tot i que hi ha un exemplar de vora que pertany als models antics (Làm. Montjuïc6, 2), el tipus RA-91-20, amb una cronologia de producció centrada en el segle V aC (Ramon 2012). En els nivells superficials hi ha representació de morters púnics centre mediterranis i un cas de morter massaliota (Làm. Montjuïc6, 4). Finalment a la sitja 2 s'ha recuperat el perfil complet d'una peça estranya, de cap de les produccions ben conegudes, tal vegada de procedència grega indeterminada (Làm. Montjuïc6, 5).

Passant al bloc de les ceràmiques de producció local, en relació a les àmfores ibèriques cal dir que són una categoria abundant (el 32%, un terç de tots els individus no importats), però sistemàticament conservades de manera molt fragmentària, fet que fa inviable qualsevol tipus de consideració tipològica. Tant sols es pot destacar que es dóna una alta variabilitat formal pel que fa al perfil de les vores (Làm. Montjuïc2, 1 a 16), tal vegada amb un predomini bastant clar dels llavis poc alts o gens sobreelevats. Això sembla marcar una diferència amb altres zones, com ara l'àrea penedesenca, on en aquestes cronologies semblarien predominar llavis més alts. A partir dels pivots (Làm. Montjuïc2, 17) es pot apuntar la hipòtesi més versemblant que es tractaria molt majoritàriament d'envasos del tipus 2B (Sanmartí, Bruguera i Miñarro 2004), certament el més freqüent a tot el territori laietà.

Pel que fa a les peces de magatzem es constata una molt reduïda variabilitat morfològica. És un bloc molt compacte conformat de manera gairebé exclusiva per olles/tenalles de perfil globular amb vores exvasades i llavi de 'coll de cigne' (Làm. Montjuïc2, 18 a 23 i Làm. Montjuïc3, 1 a 3), amb una relativa oscil·lació només en les dimensions dels diferents recipients. La presència de brocs (Làm. Montjuïc3, 7) permet

[3] N'hi ha més exemplars de comunes importades, totes igualment púniques, que, com que provenen de nivells superficials, no les hem reproduïdes en aquest treball a causa de la impossibilitat d'ubicar-les, per elles mateixes, en una de les dues fases cronològiques considerades (veure-les a Asensio *et alii* 2009, làmines 12 i 13).

[4] Una altra vegada en aquest cas presentem també només les peces ben contextualitzades, donat que les de nivells superficials es podrien adscriure indistintament a la fase 2 o a la fase 3a.

constatar que algunes d'aquestes tenalles podrien disposar d'aquest element a la part inferior de la peça. Molt poques peces se separen d'aquest patró, com seria el cas d'una rara tenalla carenada de llavi horitzontal (Làm. Montjuïc3, 4). També es excepcional la presència de peces amb decoració pintada, no només en els vasos d'aquest grup sinó de manera generalitzada en la categoria de les ceràmiques oxidades a torn de producció local. Per aquesta raó és destacable la documentació de dos exemplars d'olles/tenalles amb decoració pintada (Làm. Montjuïc3, 5 i 6), amb menció especial d'un exemplar que conserva el terç superior de la peça, amb una decoració que combina motius de bandes horitzontals i quarts de cercles (Làm. Montjuïc3, 5). Sobretot en aquest darrer cas és prou versemblant pensar que sigui una peça importada d'altres territori ibèrics, tal vegada de la zona cossetana.

El grup de les peces de reserva és per contra molt més divers, donat el caràcter sempre heterogeni, de 'calaix de sastre', que caracteritza aquest grup funcional. En el cas de Montjuïc s'identifiquen, entre els tipus més habituals del grup, les gerres de nansa de cistella (Làm. Montjuïc3, 13) i els gerrots (Làm. Montjuïc3, 10 i 11), aquests darrers no de manera totalment concloent donat que es conserven de manera molt fragmentària. També hem considerat dins d'aquest grup les peces tipus 'lebes' o olles amb broc superior i llavi girat, de les que en aquesta fase coneixem un exemplar que conserva la meitat del seu perfil (Làm. Montjuïc3, 12), procedent dels nivells inferiors de la sitja/cisterna 3. D'aquests mateixos nivells prové una peça molt menys freqüent, el que podria ser la vora d'un amforisc o embut (Làm. Montjuïc3, 9), de l'estil de les peces de la forma 13 de Cela (Cela 1994, 174).

Per la seva pròpia naturalesa també és necessàriament divers el grup de les peces de vaixella de taula local. El grup està àmpliament dominat per les formes obertes, entre les quals el tipus més freqüent és el dels bols o plats de vora reentrant, tant de cocció oxidada (Làm. Montjuïc5, 10 a 12 i 14 a 16) com reduïda (Làm. Montjuïc5, 13). Una variant molt menys habitual és la que representen els bols o plats de vora vertical; n'hi ha dos prou singulars, carenats amb llavi de 'coll de cigne' (Làm. Montjuïc5, 18 i 19), i un tercer que seria una clara imitació de les escudelles àtiques de la forma Lamboglia 22 (Làm. Montjuïc5, 17). Un darrer tipus de bol present en els conjunts d'aquesta fase és el de les anomenades pàteres de fons umbilicat, una forma molt recurrent a la zona laietana (Làm. Montjuïc5, 20). El mateix val per a les copes de dues nanses, imitacions dels escifs àtics, dels que en aquesta fase disposem de dos individus, tots dos en cocció reduïda (Làm. Montjuïc5, 9). Pel que fa a les formes tancades hi ha una bona

representació de gerres de vora exvasada (Làm. Montjuïc5, 7), amb un únic exemplar de la variant de vora lobulada, i un nombre també notable de gerretes, essent de cocció reduïda les que presenten el característic perfil bicònic (Làm. Montjuïc5, 8).

Pel que respecta al grup de les ceràmiques de cuina de producció local el primer que cal ressenyar és l'absència total de la categoria de les ceràmiques grolleres a torn. Es tracta bàsicament d'olles (Làm. Montjuïc6, 6 a 13) i les seves tapadores (Làm. Montjuïc6, 14 i 15), sempre fetes a mà. A nivell morfològic la gran majoria de peces presenten els perfils en 'essa' més habituals (Làm. Montjuïc6, 8 a 13). N'hi ha algunes, però, de perfil de tendència cilíndrica, amb la vora lleugerament reentrant i el llavi girat o engruixit (Làm. Montjuïc6, 6 i 7). Els elements decoratius són molt freqüents, la gran majoria cordons digitats o incisos (Làm. Montjuïc6, 6 a 9), però també les habituals franges de motius incisos a l'espatlla (Làm. Montjuïc6, 11), essent destacable un exemplar que presenta aquestes incisions a la cara externa del llavi (Làm. Montjuïc6, 10), un recurs més aviat propi del període ibèric antic.

TRANSPORT (105 inds): 33,4 % **LÀMINA MONTJUÏC 1 (Fase 2)**

importats (21 inds): 6,7 %

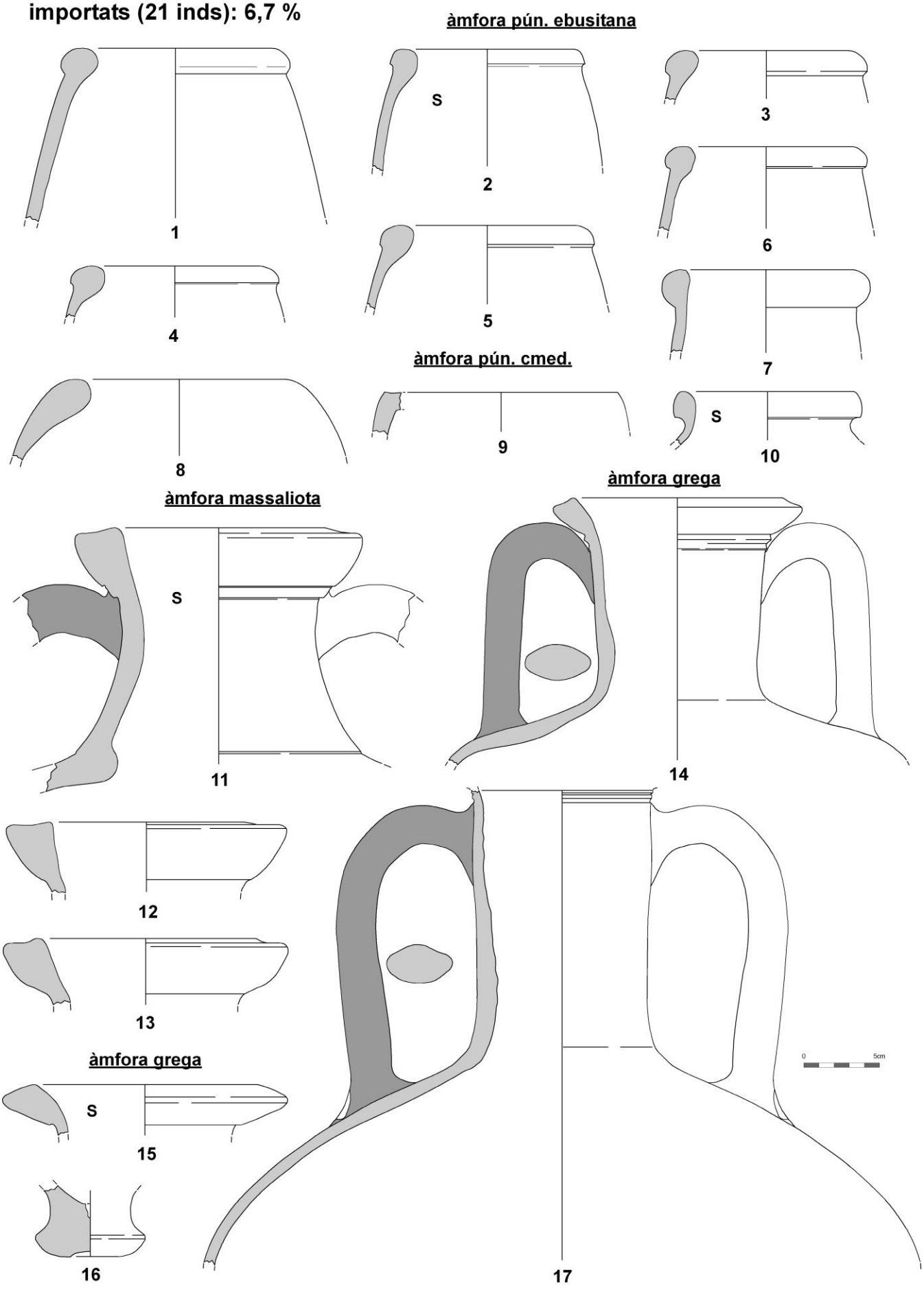

TRANSPORT (105 inds): 33,4 %

LÀMINA MONTJUÏC 2 (Fase 2)

producció 'local' (84 inds): 26,7 %

àmfora ibèrica

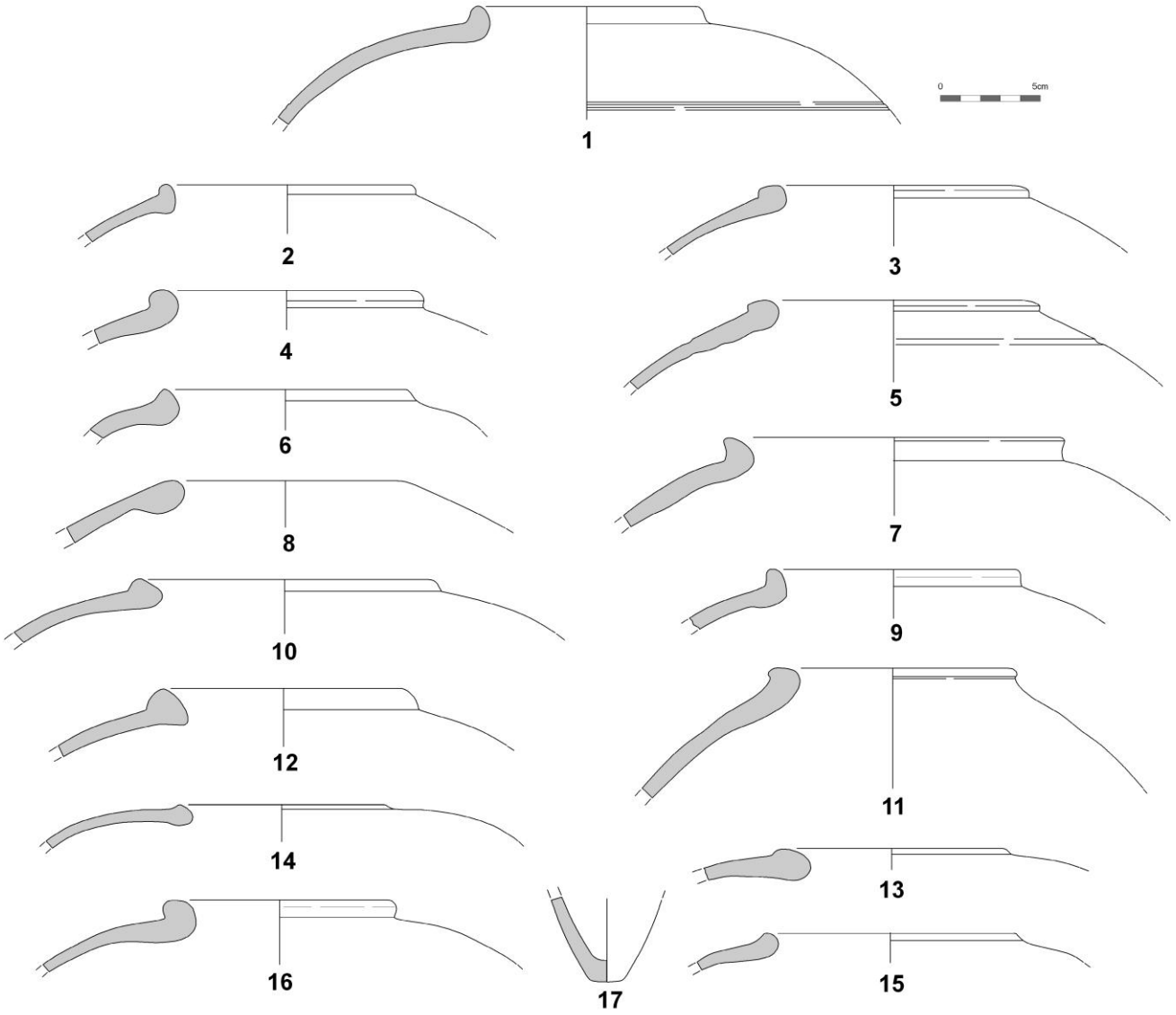

MAGATZEM (40 inds): 12,7 %

olles/tenalles vora 'coll de cigne'

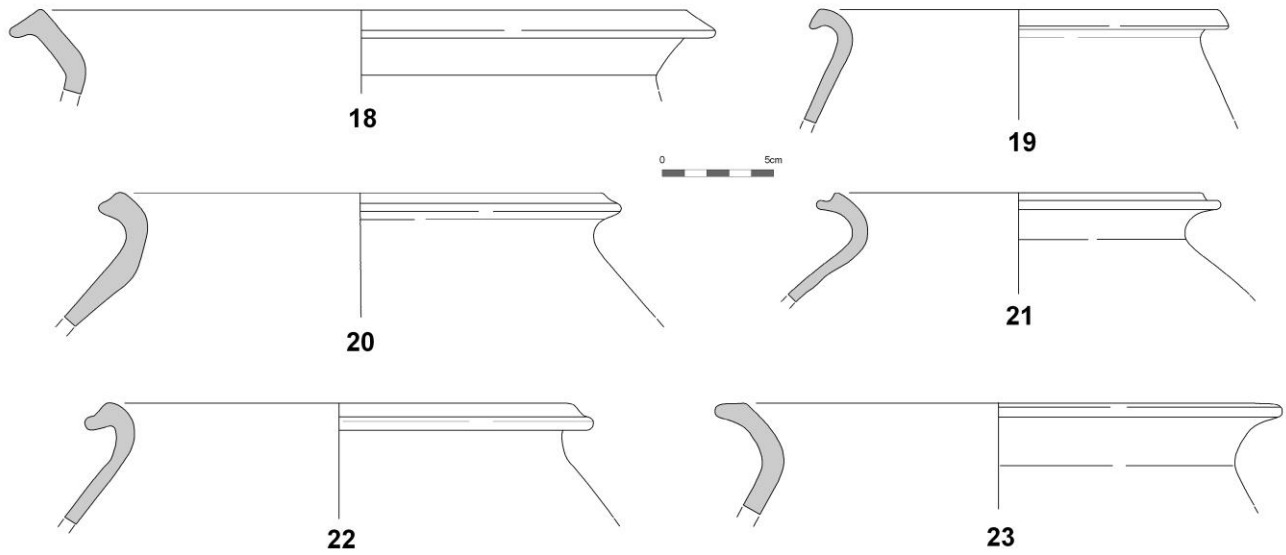

MAGATZEM (40 inds): 12,7 %

LÀMINA MONTJUÏC 3 (Fase 2)

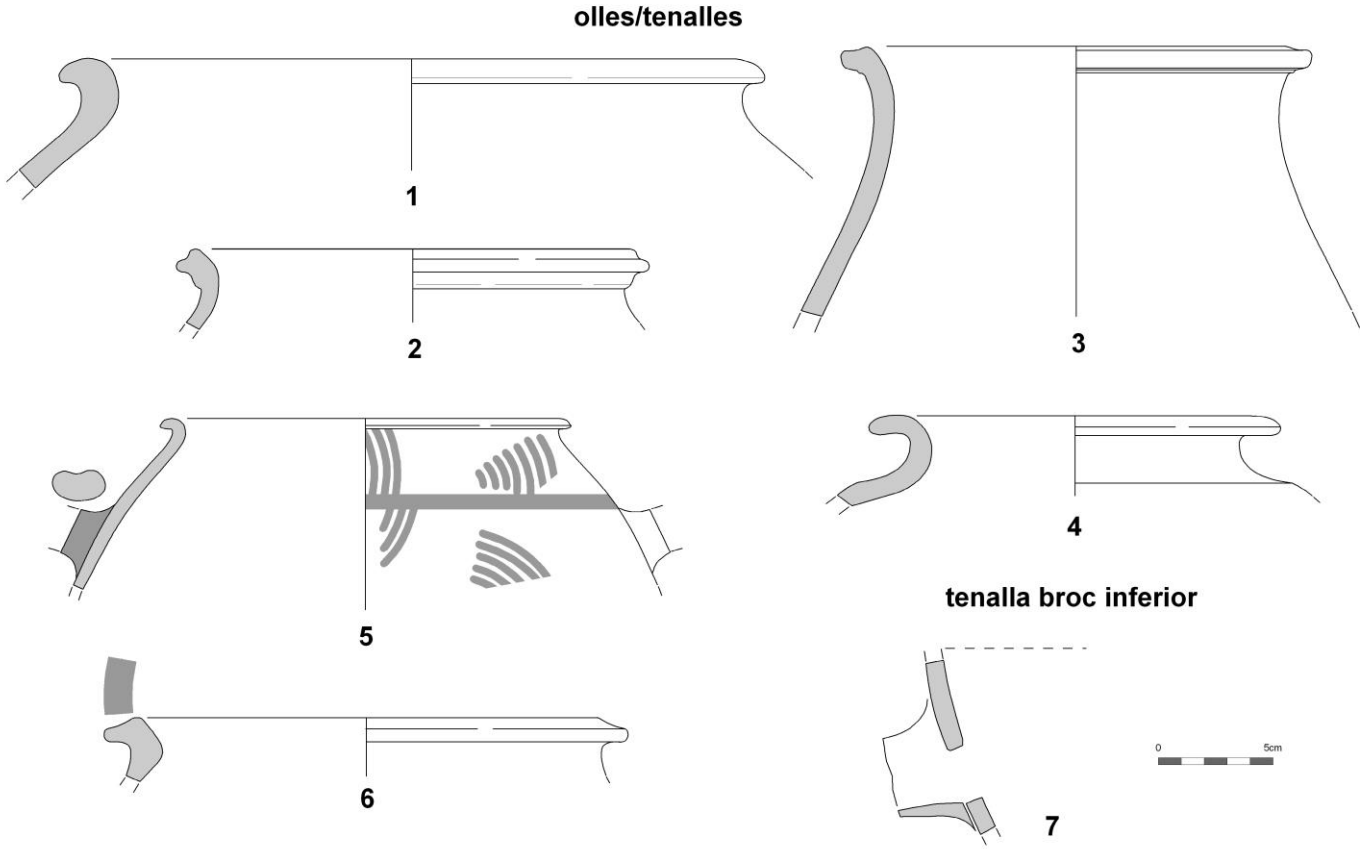

RESERVA DOMÈSTICA (13 inds): 4,1 %

importats (1 ind): 0,3 %

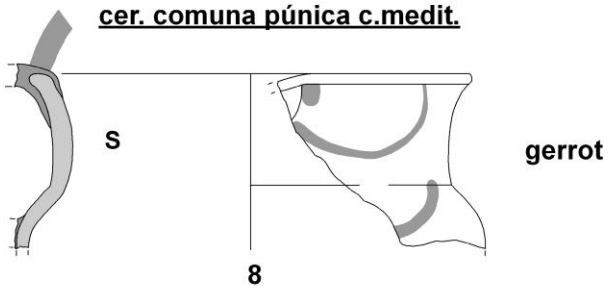

producció 'local' (12 inds): 3,8 %

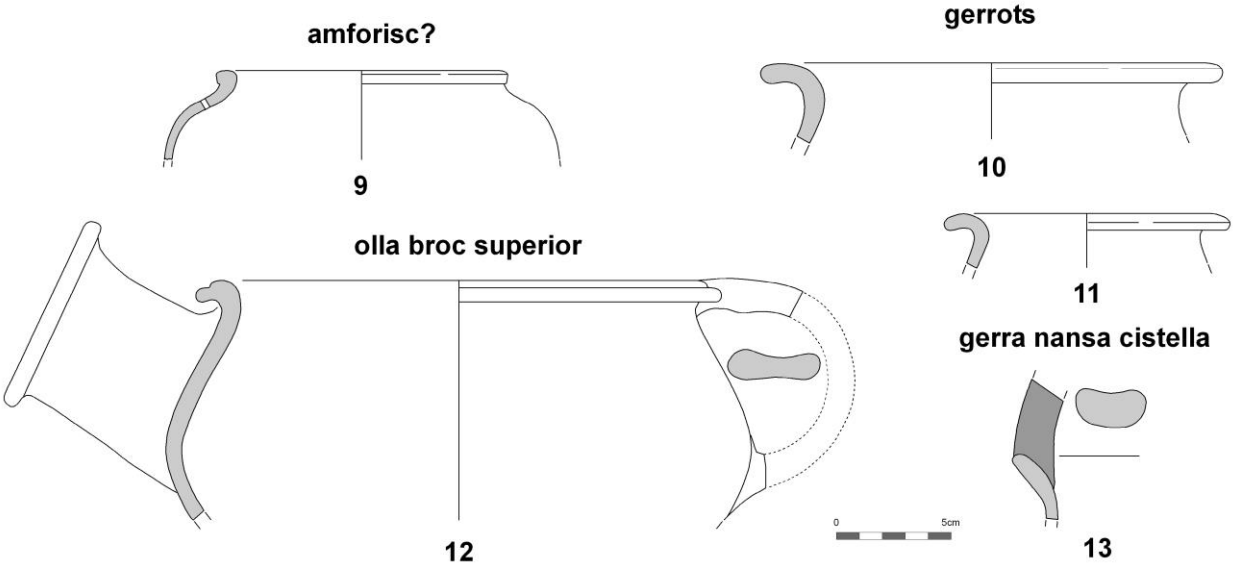

VAIXELLA (81 inds): 25,7 %

importats (28 inds): 8,9 %

LÀMINA MONTJUÏC 4 (Fase 2)

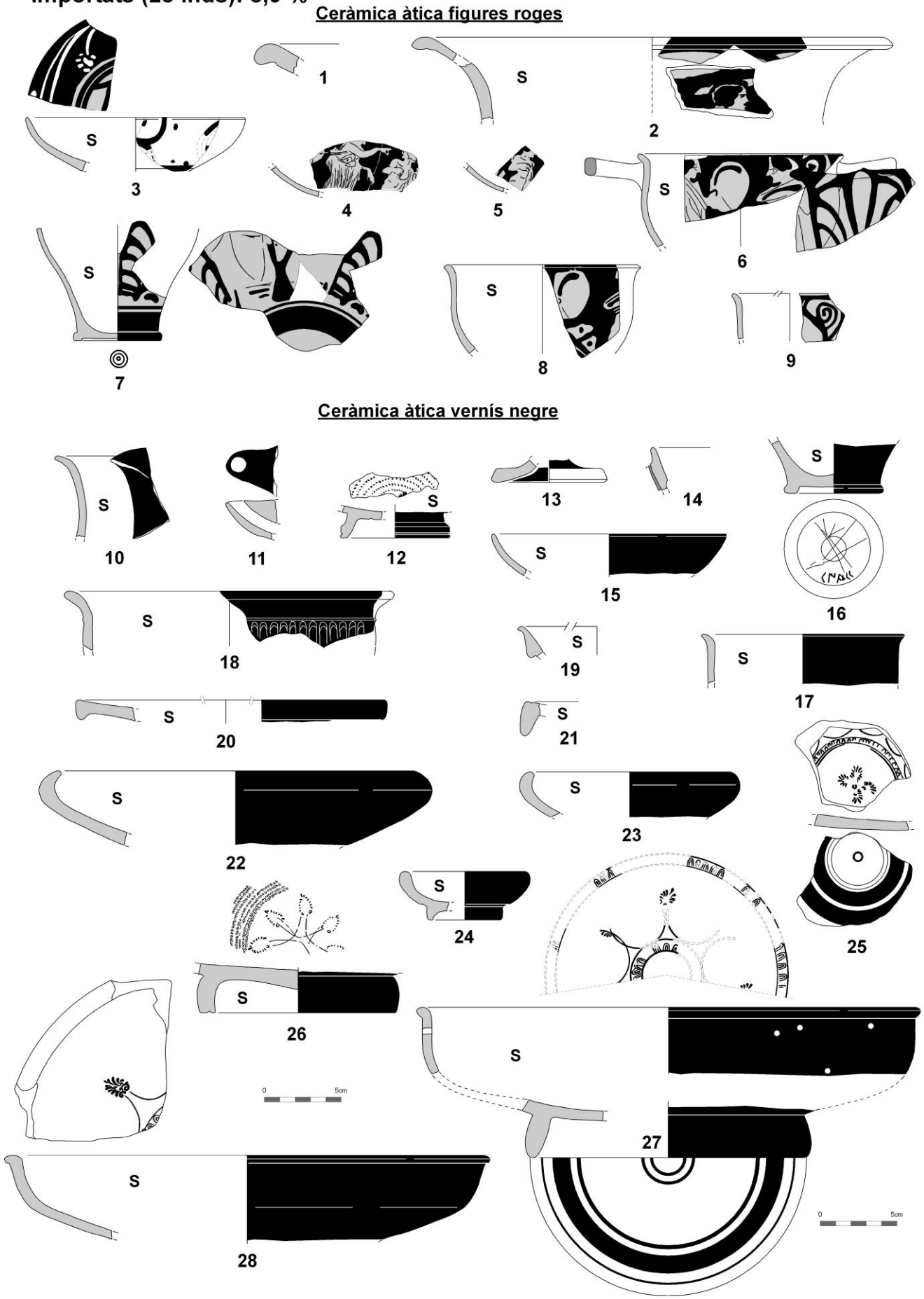

VAIXELLA (81 inds): 25,7 %

LÀMINA MONTJUÏC 5 (Fase 2)

importats (28 inds): 8,9 %

Vernís negre púnic ebusità

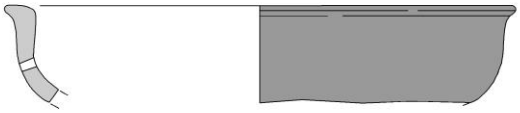

1

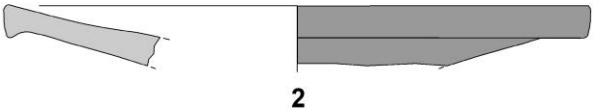

2

Pasta clara grega occid.

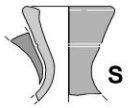

3

Vaixella comuna púnica C.medit.

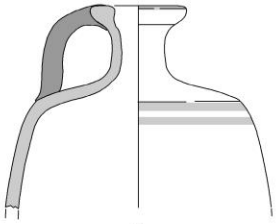

4

Vaixella comuna púnica ebusitana

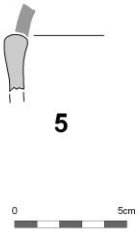

5

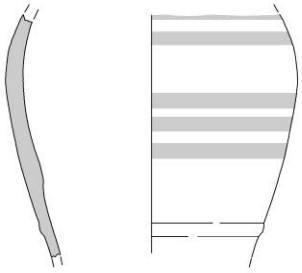

6

producció 'local' (53 inds): 16,8 %

gerres

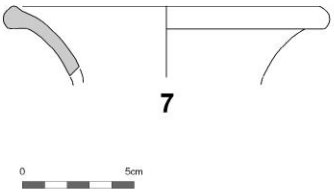

7

gerretes

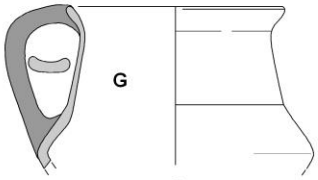

8

copa imit. escifs

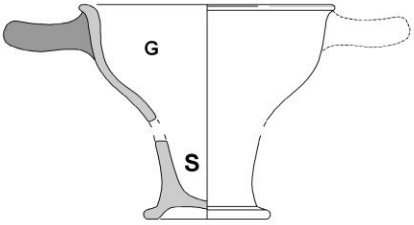

9

plats/bols v. reentrant

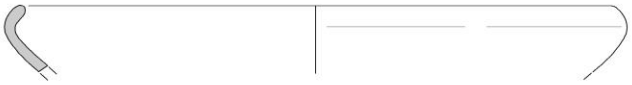

10

11

12

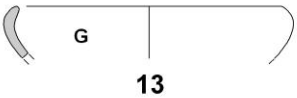

13

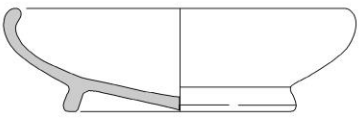

14

plats carenats

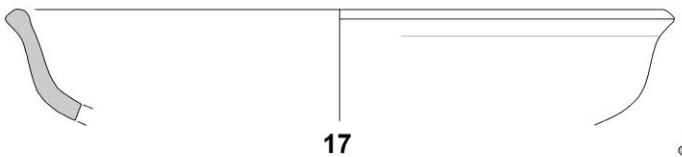

17

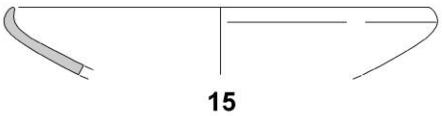

15

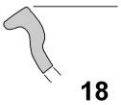

18

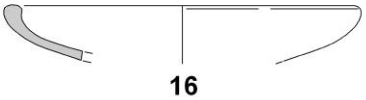

16

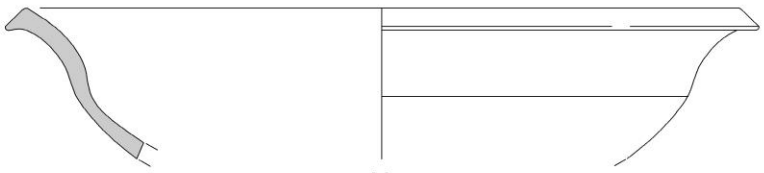

19

bols base umbilicada

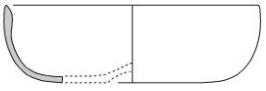

20

LÀMINA MONTJUÏC 6 (Fase 2)

CUINA (72 inds): 22,9 %

Importats (3 inds): 1 %

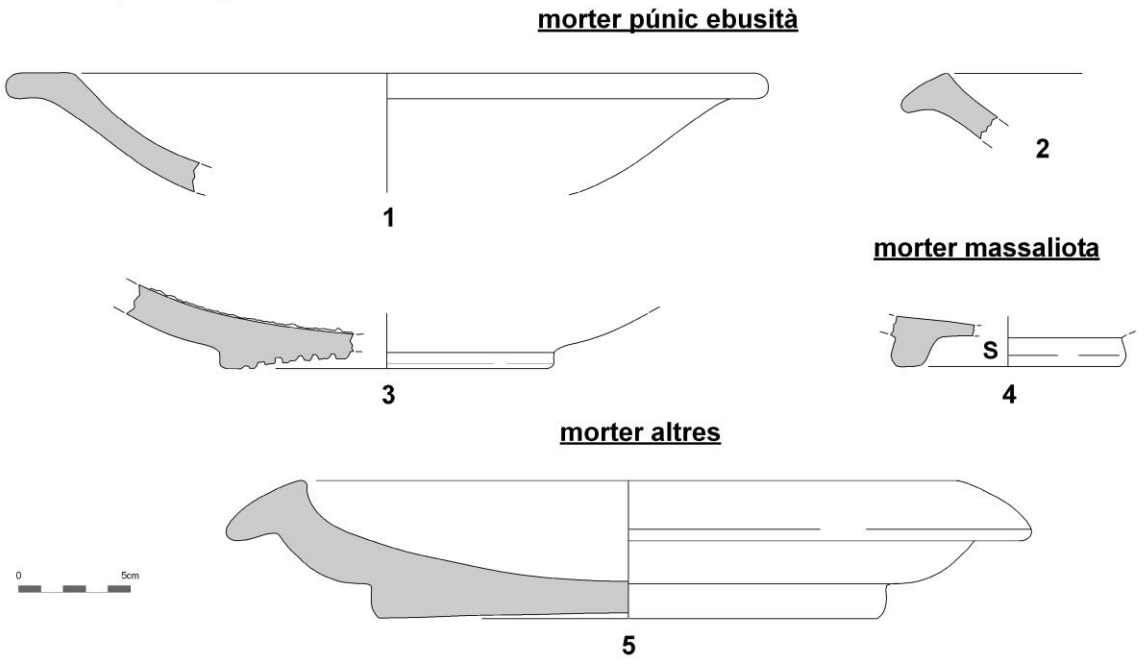

Producció 'local' (69 inds): 21,9 %

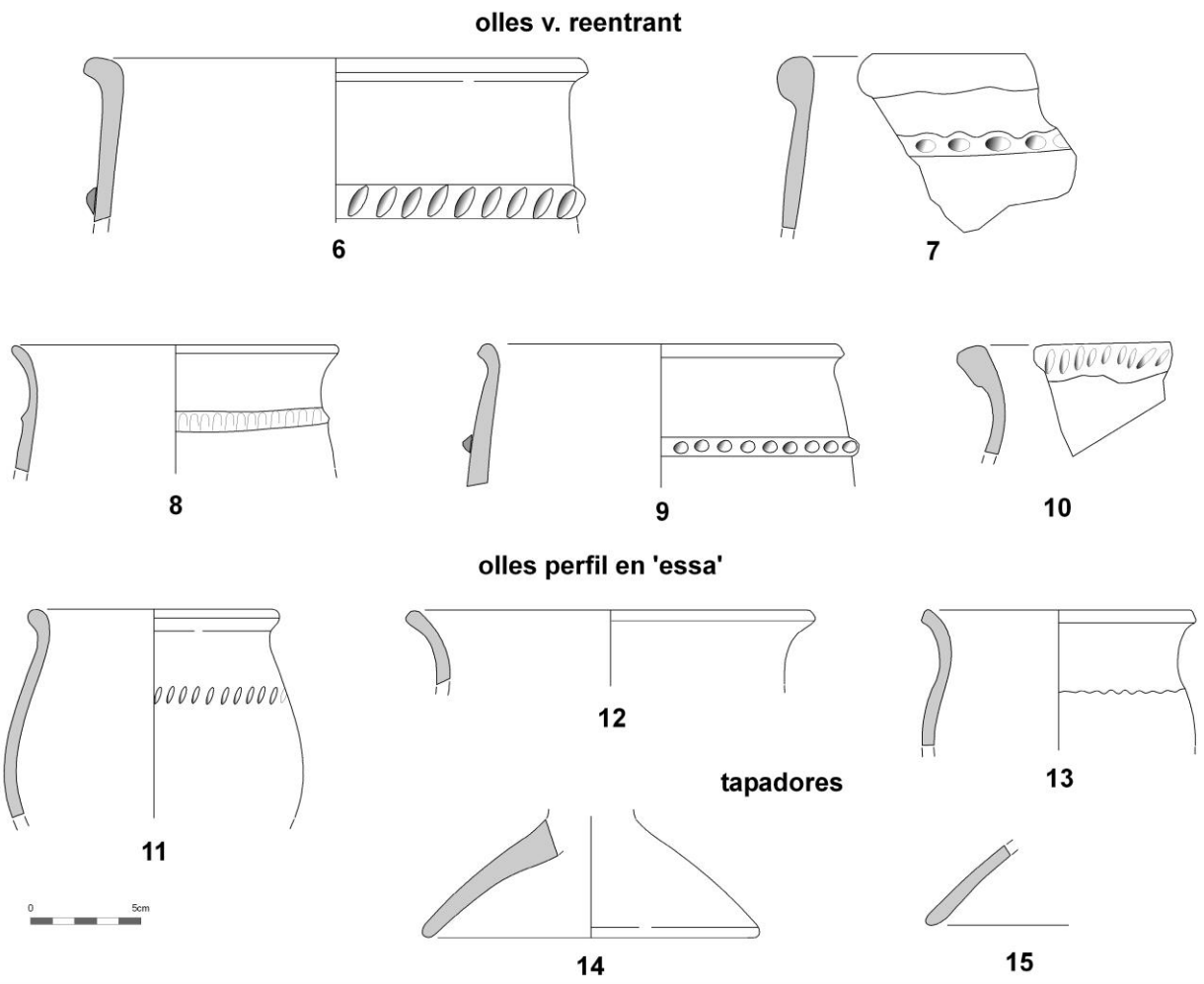

INDETERMINAT (4 inds): 1,2%

2.6.2.2. La Fase 3A de Montjuïc (300-225 aC).

2.6.2.2.1. Descripció dels contextos de procedència.

De les excavacions realitzades l'any 1990 en el sector del Pont de l'Esparver, d'on provenen els únics contextos quantificables, tant sols han aparegut conjunts ceràmics d'aquesta cronologia, de ple segle III aC, en els nivells superiors d'amortització de la sitja/cisterna 3 i en els d'una única sitja, la número 16. Es tracta, això sí, d'uns estrats que han proporcionat unes elevades quantitats de materials arqueològics, els més rics d'aquella intervenció, fins el punt que en nombre absolut superen àmpliament els que s'han recuperat de la suma de sitges ben datades dins del segle IV aC. Tant és així que d'aquesta fase 3A de Montjuïc hi ha un total de 13733 fragments ceràmics i 742 individus ponderats.

G.2.2.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica Figures Roges	2	1	1	Càntar 'Saint Valentin'	1 vora	
Atica vernís negre	28	13	13	Cílix tipus 'Castulo' Cílix indet. Escif Escudella Lamb. 21 Escudella Lamb. 22 Bol petit Lamb. 21/25 Plat Lamb. 23	1 vora, 1 base 1 vora 2 vores 2 vores 3 vores 1 vora, 2 bases 2 vores	
Petites Estampilles	6	3	3	Bols Lamb. 27	3 bases	Estamp.
Taller de Roses	19	8	8	Càntar Lamb. 40 Copa amb nanses Lamb. 42 Bol Lamb. 27 Bol petit Lamb. 25 Plat de peix Lamb. 23	1 vora 1 vora 1 vora, 4 bases 1 vora 1 vora	 Estamp. gallons
Vernís Occid. Indet.	1	1	1	Vas tancat indet.	1 base	Pint. blanca
V.N. prod. Ebusitana	5	3	3	Escudella Lamb. 22 Plat de peix Lamb. 23	1 base 1 p.c., 1 base	
Campaniana A	8	2	2	Escudella Lamb. 26	2 vores, 1 base	Estamp.
Vernís Negre Altres	9	1	1	Bol Morel 2850	1 vora	
Pasta Clara Massal.	1	1	1	Cílix indet.	1 vora	
Total Vaixella Imp.	*79*	*33*	*33*			
Com. Púnica Ebus.	28	10	10	Morter AE-20/I-167 Gerrot Ebusus 64/70 Gerrot Ebusus 69 Gerrot FE-13/138 Gerrot/Gerra indet. Bol AE-20/II-28 Ungüentari/ampolleta	2 vores, 2 bases 1 vora 1 vora 1 espatlla/nansa 3 espatlles 1 vora 1 cos	 1 pintada 1 pintada 1 pintada 1 pintada

Com. Púnica C.Med.	5	2	2	Gerrot indet. Gerra Lancel 521	1 vora 1 vora	
Total Com. Imp.	*33*	*12*	*12*			
Àmf Púnica Ebusitana	793	8	8	T.8.1.1.1. T.8.1.2.1. PE-22	2 vores 4 vores, 1 pivot 2 vores	
Àmf. Púnica C.Medit.	144	3	3	T.2.1.2.2. T.4.2.1.5. T.5.2.3.2.	1 vora 1 vora 1 vora	
Àmf. Púnica C.Estret	4	1	0	T.12.1.1.1.?	1 nansa	
Àmfora Massaliota	110	2	2	Py 8	2 vores, 1 pivot	
Àmfora Grega	1	1	1	Indeterminat	1 pivot	
Àmfora Itàlica	36	2	2	Lyding-Will a/b	1 vora, 2 pivots	
Àmfora Altres	2	1	0			
Total àmf. Imp.	*1090*	*18*	*16*			
Total Import.	**1202**	**63**	**61**			
Àmfora ibèrica	350	213	213		213 vores, 36 pivots	
Com. Ib. Oxidada	520	200	200	Olla/tenalla vora 'coll de cigne Olla/tenalla vora exvasada Gerrot Gerrot crateroïde Safata carenada Gerra nansa de cistella Gerra tipus enòcoa Gerra vora exvasada Gerreta bicònica Copa tipus escif Plat vora reentrant Tassa fons umbilicat Tassa/bol parets verticals Ampolleta/Ungüentari Tapadora Indeterminat	44 vores 5 vores 9 vores 2 vores, 1 nansa 2 vores 30 vores 10 vores 29 vores 1 p.c., 7 vores 1 p.c., 5 vores 2 p.c., 27 vores 4 p.c., 3 bases 14 vores 1 p.c. 1 p.c., 1 vora pom 5 vores	2 pintades 2 pintades 2 pintades 1 pintada
Informes Ib. Oxid.	10033					
Indiketa Pint. Blanca	3	1	0			
C. Ib. Reduïda	313	59	59	Gerrot Gerra tipus enòcoa Gerra vora exvasada Gerreta bicònica Copa tipus escif Escudella imit. Lamb. 22 Plat vora reentrant Tassa/Bol parets verticals Indeterminat	1 vora 8 vores 6 vores 6 vores 5 vores, 1 base 1 vora 1 p.c., 26 vores 2 vores 3 vores	
Cer. Grollera a Torn	5	1	1	Olla perfil 'essa'	1 vora	filet relleu
C. a Mà	1307	205	205	Tenalla/contenidor Olla Olleta amb nansa Tapadora Plat/bol Indeterminat	1 vora 129 vores 1 vora 2 p.c., 57 vores 7 vores 8 vores	
Total prod. locals	**12531**	**679**	**678**			
Total	**13733**	**742**	**739**			

2.6.2.2.3. Descripció tipològica dels materials.

En el grup de les àmfores importades, tot i el global descens proporcional en relació a la fase precedent, en aquesta fase 3A es constata una comportament totalment continuista pel que fa a la relació entre les diferents produccions. Així, les àmfores púniques ebusitanes segueixen sent els envasos àmpliament predominants i segueixen estant acompanyades d'un repertori divers d'exemplars altres procedències. A banda d'un parell d'exemplars de peces 'antigues' T.8.1.1.1. (Làm. Montjuïc7, 1), el tipus millor documentat, amb quatre individus, és el T.8.1.2.1. (Làm. Montjuïc7, 2 i 3). A nivell cronològic és interessant remarcar l'absència, en els conjunts ceràmics ben contextualitzats d'aquesta fase[5], de les peces del T.8.1.3.1. En sentit contrari cal destacar la presència de dos exemplars del tipus PE-22, el tipus ebusità d'imitació d'envasos massaliotes (Làm. Montjuïc7, 4 i 5). Els tallers púnics centre mediterranis estan representats per tres exemplars de tres tipus diferents. Hi ha una peça de la sèrie C de Mañá, del tipus 2.2.1.2. (Làm. Montjuïc7, 9), amb una cronologia de producció pròpia del segle IV aC (Ramon 1995, 179), i dues més de la sèrie D de Mañá, una peça del T.5.2.3.2. (Làm. Montjuïc7, 8) i una altra de transició entre els tipus 4.2.1.5. i 5.2.3.1. (Làm. Montjuïc7, 7), aquestes sí, totes dues clarament datables dins del segle III aC. El repertori d'àmfores púniques es completa amb una nansa de la producció del Cercle de l'Estret (Làm. Montjuïc7, 6), d'un exemplar de tipus difícil de precisar, tal vegada d'una T.12.1.1.1. de J. Ramon, el més habitual en horitzons del segle III aC (Ramon 1995, 238).

Al costat d'aquest important grup d'envasos púnics, com en la fase precedent, es dóna una representació notable de materials grecs i, en aquesta fase, greco-itàlics. Hi ha presència de peces massaliotes, amb un parell d'exemplars de vora del tipus 8 de Py (Làm. Montjuïc7, 11 i 12). També d'un pivot grec de procedència indeterminable, tal vegada de la Magna Grècia (Làm. Montjuïc7, 10). I finalment una novetat interessant d'aquest període és el que representen una vora i dos pivots que amb tota seguretat cal atribuir a la producció greco-itàlica, molt probablement, per les característiques de la pasta, de procedència campana. El perfil de la vora, molt alta (Làm. Montjuïc7, 13), i les característiques dels pivots, buits i de poca alçada (Làm. Montjuïc7, 14), remeten a

[5] En el cas d'aquesta fase 3A cal precisar que tots els materials representats d'aquesta categoria (Làm. Montjuïc7, 1 a 14) provenen de només tres nivells arqueològics, els tres de la part superior de la seqüència de nivells d'amortització de la sitja/cisterna 3.

les variants tipològiques més antigues de la producció, les del tipus Lyding-Will A o B. Es tracta d'exemplars de gran interès, ja que la cronologia general dels nivells de procedència, amb tota seguretat anteriors al darrer quart del segle III aC, els situa com un dels escassos representants d'aquesta producció localitzats en contextos segurs d'aquesta cronologia. Serien, per tant, testimonis consistents de l'existència d'una incipient circulació comercial d'aquests materials itàlics abans del desembarcament de tropes romanes a Empúries l'any 218 aC, en la línia del que ha posat de manifest el derelicte del Bon Capó (Asensio i Martín Menéndez 1998; Vivar i Geli 2009).

Pel que fa a la vaixella envernissada d'importació el conjunt de peces recuperades en els nivells d'aquesta fase configuren un lot extremadament divers i heterogeni. D'entrada hi ha un grup molt notable d'exemplars àtics, peces que cal considerar com a romanents o perduracions de la fase precedent. Hi ha una vora de càntar 'sessile' del grup de *Saint Valentin* (Làm. Montjuïc9, 9), cinc individus d'escudelles de les formes Lamboglia 21 o 22, dos més de plats de la forma Lamboglia 23 (Làm. Montjuïc9, 11), d'escifs de vernís negre i de cílix de variants diverses (Làm. Montjuïc9, 10), a més de dues bases amb decoració estampillada de petits bols de la forma Lamboglia 21/25 (Làm. Montjuïc9, 12 i 13). Cal ressenyar el fet que aquest nombrós lot de peces àtiques fan que aquesta sigui la procedència amb una representació més gran de totes les documentades en els contextos d'aquesta fase 3A, fins i tot per damunt de les peces del Taller de Roses, el més característic d'aquest període. En aquesta producció, la segona millor representada, dominen els bols o petits bols, amb diverses vores (Làm. Montjuïc9, 19 i 20) i bases amb roseta central (Làm. Montjuïc9, 21) del tipus Lamboglia 27, a més d'una vora amb decoració agallonada (Làm. Montjuïc9, 22) i una base estampillada del tipus Lamboglia 25 (Làm. Montjuïc9, 23). El repertori es completa amb un exemplar de copa amb nanses i la vora d'un càntar (Làm. Montjuïc9, 24).

La resta de produccions documentades de peces de vaixella de vernís negre tenen una representació molt menor. Del taller de les petites estampilles hi ha tres bases de bols amb decoració estampillada (Làm. Montjuïc9, 14 i 15). També es compten fins a tres individus de la producció púnica ebusitana de vaixella envernissada, dels que cal destacar l'exemplar complet d'un plat de peix, amb decoració d'una roseta central estampillada en el fons intern de la cassoleta (Làm. Montjuïc9, 26). També es manté la presència d'exemplars d'escudelles d'imitació de la forma àtica Lamb. 22 (Làm. Montjuïc9, 27). Hi ha també diverses peces de tallers o produccions molt menys habituals. Es tracta, per una banda, d'un petit fragment de vora d'una copa o bol que,

per les característiques de la pasta, cal atribuir a les produccions de pasta clara d'origen grec occidental, en aquest cas, molt probablement massaliota (Làm. Montjuïc9, 17). Per l'altre hi ha una vora d'un bol carenat de la forma Lamb. 28/Morel 2850, de producció totalment incerta (Làm. Montjuïc9, 16), el mateix que passa amb una base àpoda d'un probable vas tancat, de tipus indeterminable, que presenta decoració blanca sobrepintada (Làm. Montjuïc9, 18). Finalment, el repertori es completa amb el fons d'una escudella, amb decoració de quatres palmetes radials encerclades per franges d'estries a rodeta, que amb tota seguretat pertany a la fàcies arcaica dels tallers de Campaniana A (Làm. Montjuïc9, 25). D'aquesta peça cal destacar el detall que presenta una banda reservada en el punt d'unió entre el fons i el peu anular, sens dubte un tret que evidencia la seva antiguitat. Es tracta d'una peça que cal associar a les anomenades àmfores greco-itàliques del tipus Lyding-Will A (Làm. Montjuïc7, 13 i 14), com a mostra d'un incipient comerç 'romà' anterior a la Segona Guerra Púnica.

Finalment, en el camp de les importacions es manté l'abundància i diversitat del lot de ceràmiques comunes importades, en aquesta fase[6] totes púniques i la majoria de producció ebusitana. Entre aquestes darreres s'ha documentat un notable lot de vasos grans, tipus gerrot de dues nanses, com ara una vora del tipus Ebusus 69 (Làm. Montjuïc9, 1), una altra que pot pertànyer a una variant relacionada amb les formes Ebusus 64 o Ebusus 70 (Làm. Montjuïc9, 2), i una espatlla amb decoració pintada (Làm. Montjuïc9, 3) que es pot associar a les peces tipus FE-13/138 (Ramon 1997, 38). Hi ha també un exemplar de gerrot de producció púnica centre mediterrània (Làm. Montjuïc9, 4), que, com en el cas del gerrot representat a la fase anterior (Làm. Montjuïc3, 8), és una peça excepcional en contextos ibèrics de la zona. Les peces de vaixella comuna ebusitana són encara més abundoses, començant per dues espatlles de gerres de tipus incert (Làm. Montjuïc9, 28 i 29), tot i que l'exemplar pintat presenta unes fines incisions similars a les de les peces AE-20/I-122 (Ramon 1990-1991, fig. 4). Hi ha la vora d'un bol amb el llavi pintat (Làm. Montjuïc9, 31), que una altra vegada podria remetre als bols carenats tipus AE-20/II-28, i el cos d'una petita ampolleta o ungüentari amb decoració pintada (Làm. Montjuïc9, 30). El darrer exemplar és la única peça de vaixella comuna púnica centre mediterrània, una gerreta del tipus molt habitual Lancel 521 (Làm. Montjuïc9, 32). Per acabar hi ha un parell d'individus dels

[6] Com en el cas de la fase anterior, les peces representades d'aquest grup són totes de procedència ben contextualitzada (bàsicament els nivells superiors de l'amortització del dipòsit/cisterna 3), els únics d'aquesta categoria que podem garantir que pertanyen a aquest període del segle III aC.

omnipresents morters ebusitans, en aquest cas tots del tipus AE-20/I-167 (Làm. Montjuïc11, 1 i 2).

En passar a les ceràmiques de producció local, pel que fa al material amfòric poc es pot comentar, donat l'estat fragmentari d'aquestes peces (Làm. Montjuïc7, 15 a 31). Es manté el fort predomini dels llavis poc elevats, amb l'aparició d'exemplars amb el detall formal d'un solc a la part superior del llavi (Làm. Montjuïc9, 21; 23 i 24). Entre les peces de magatzem es dóna l'habitual repertori tipològic molt restringit a les olles/tenalles de cos globular, amb llavi de 'coll de cigne' la majoria (Làm. Montjuïc8, 1 a 6), més algun cas minoritari de llavi exvasat simple (Làm. Montjuïc8, 7). En el lot d'aquesta fase, però, cal destacar la presència de dos exemplars clarament diferenciables, en primer lloc per la presència de decoració pintada (Làm. Montjuïc8, 8 i 9). La que conserva un perfil gairebé complet (Làm. Montjuïc8, 9), procedent de l'amortització de la única sitja d'aquesta fase, la número 16, té una elaborada i complexa decoració que permet plantejar que es tracti d'una peça importada de la zona ilercavona (Asensio *et alii* 2009, 56). A la categoria de peces de reserva domèstica es manté el predomini de les gerres de nansa de cistella (Làm. Montjuïc9, 6 i 7), seguides dels probables gerrots de dues nanses (Làm. Montjuïc9, 5). En aquesta fase apareixen un parell d'exemplars de grans fonts o safates carenades (Làm. Montjuïc9, 8), de la forma 4 de X. Cela (Cela 1994, 161).

El repertori més divers de ceràmica ibèrica a torn el trobem, amb diferència, en el grup de les peces de vaixella. Les gerres són de vora exvasada simple (Làm. Montjuïc10, 3 a 5) o de vora lobulada (Làm. Montjuïc10, 1 i 2), de les quals cal destacar un exemplar de cada amb decoració pintada (Làm. Montjuïc10, 1 i 5). L'enòcoa pintada presenta un motiu decoratiu força especial, en forma d'ull (Làm. Montjuïc10, 1), que remet a la tradició de territoris meridionals, amb paral·lels abundants en jaciments de la zona ilercavona com ara el Castellet de Banyoles (Asensio, Cela i Ferrer 1996, 176, figs. 9 i 10). Les gerretes presenten la majoria un perfil bicònic (Làm. Montjuïc10, 6 a 8), però encara no s'ajusten a la versió més clàssica, essent tal vegada els exemplars de cocció reduïda el que més s'hi acosten (Làm. Montjuïc10, 8). N'hi ha, a més, alguns exemplars més aviat peculiars, un amb el llavi amb cassoleta (Làm. Montjuïc10, 9) i un altre amb una nansa gran quasi sobrelevada (Làm. Montjuïc10, 10). El repertori dels vasos tancats es completa amb les característiques copes que imiten els escifs àtics, amb una representació idèntica de peces oxidades (Làm. Montjuïc10, 12) i reduïdes (Làm. Montjuïc10, 13 i 14). En qualsevol cas, els vasos oberts són majoritaris gràcies a

l'abundós lot d'escudelles, plats i bols de vora reentrant (Làm. Montjuïc10, 15 a 25), també amb una representació molt equilibrada entre les peces oxidades i les reduïdes. La única escudella de format diferent és una altre exemplar (n'hi ha un altre en contextos de la fase anterior) d'imitació de les Lamboglia 22 àtiques, sempre de pasta reductora (Làm. Montjuïc10, 27). En darrer terme entre els vasos oberts cal destacar d'aquesta fase el notable lot de bols o tasses de fons umbilicat, en aquest cas gairebé tots de cocció oxidant (Làm. Montjuïc10, 28 a 34). N'hi ha dos amb decoració pintada (Làm. Montjuïc10, 28 i 32), que segons X. Cela podrien ser importacions de l'àrea edetana, amb paral·lels a jaciments com el Puntal dels Llops, Sant Miquel de Llíria o el Puig de la Misericòrdia. En fer referència a possibles importacions ibèriques cal esmentar un cas no dubtós, el de la presència de tres fragments informes amb decoració de pintura blanca, amb tota seguretat procedents de la zona indiketa. També podria no ser laietana un exemplar d'una mena d'ampolleta o ungüentari, amb decoració pintada d'una fina banda horitzontal (Làm. Montjuïc10, 26). El repertori formal es completa amb una representació escassa de tapadores, destacant un exemplar complet de vora carenada i pom perforat (Làm. Montjuïc10, 11).

En el grup de les peces culinàries el primer que cal ressenyar és la presència, excepcional en aquest jaciment, d'un únic exemplar de ceràmica grollera a torn. Procedent dels nivells superiors de l'estructura 3, es tracta d'una característica olla de perfil en 'essa' amb decoració d'un filet en relleu (Làm. Montjuïc11, 3). Les ceràmiques a mà, bàsicament olles i les respectives tapadores, segueixen la tònica de les de la fase precedent. Hi ha unes poques de perfil cilíndric, vora reentrant i llavi engruixit (Làm. Montjuïc11, 4 i 5), al costat d'un nombre molt superior de les de perfil en 'essa' (Làm. Montjuïc11, 6 a 12). Les primeres solen de format gran (també en les de la Fase 2), mentre que entre les segones hi ha una major diversitat en la grandària de les peces. També es manté l'abundància i variabilitat dels recursos decoratius, amb cordons decorats de maneres molt diverses (Làm. Montjuïc11, 4 a 6, 9 i 11), franges de motius impresos, també molt diversos (Làm. Montjuïc11, 7 i 8), alguna peça que combina uns i altres (Làm. Montjuïc11, 4) i alguna altra amb decoració de pentinats al cos (Làm. Montjuïc11, 12). Pel que fa a les tapadores (Làm. Montjuïc11, 13 a 18) predominen els exemplars poc profunds amb pom circular massís (Làm. Montjuïc11, 17 i 18), entre les que destaquen dos exemplars de dimensions molt reduïdes (Làm. Montjuïc11, 13 i 14).

TRANSPORT (231 inds): 31,1 % **LÀMINA MONTJUÏC 7 (Fase 3A)**

importats (18 inds): 2,4 %

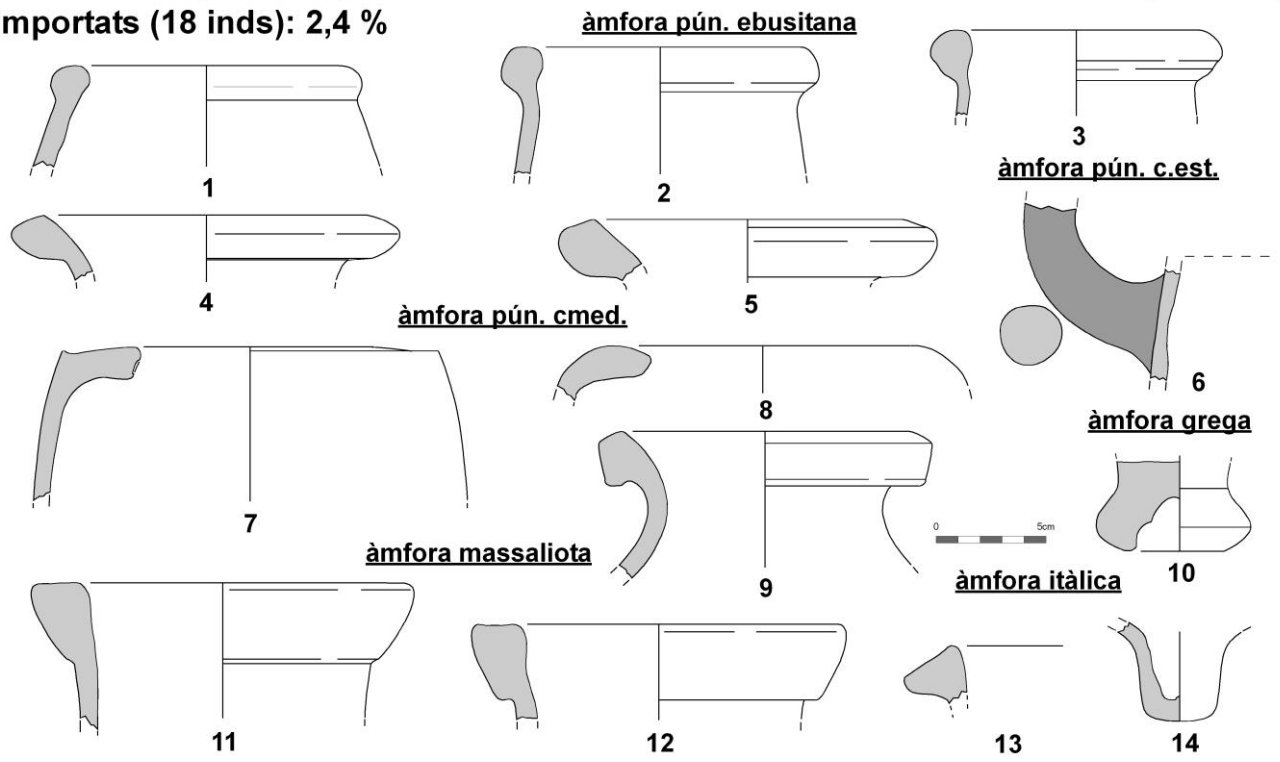

producció 'local' (213 inds): 28,7 %

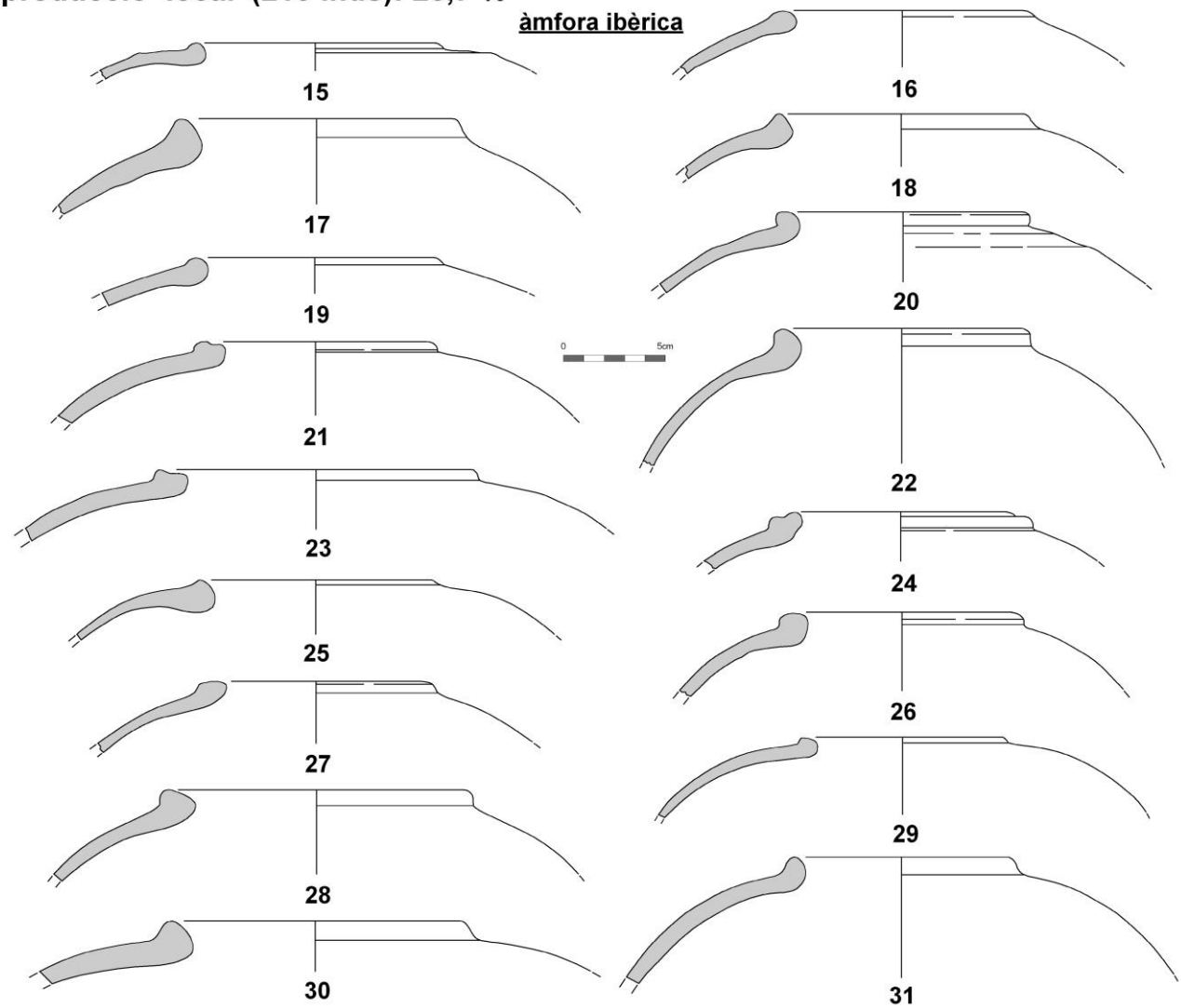

MAGATZEM (50 inds): 6,7 % **LÀMINA MONTJUÏC 8 (Fase 3A)**

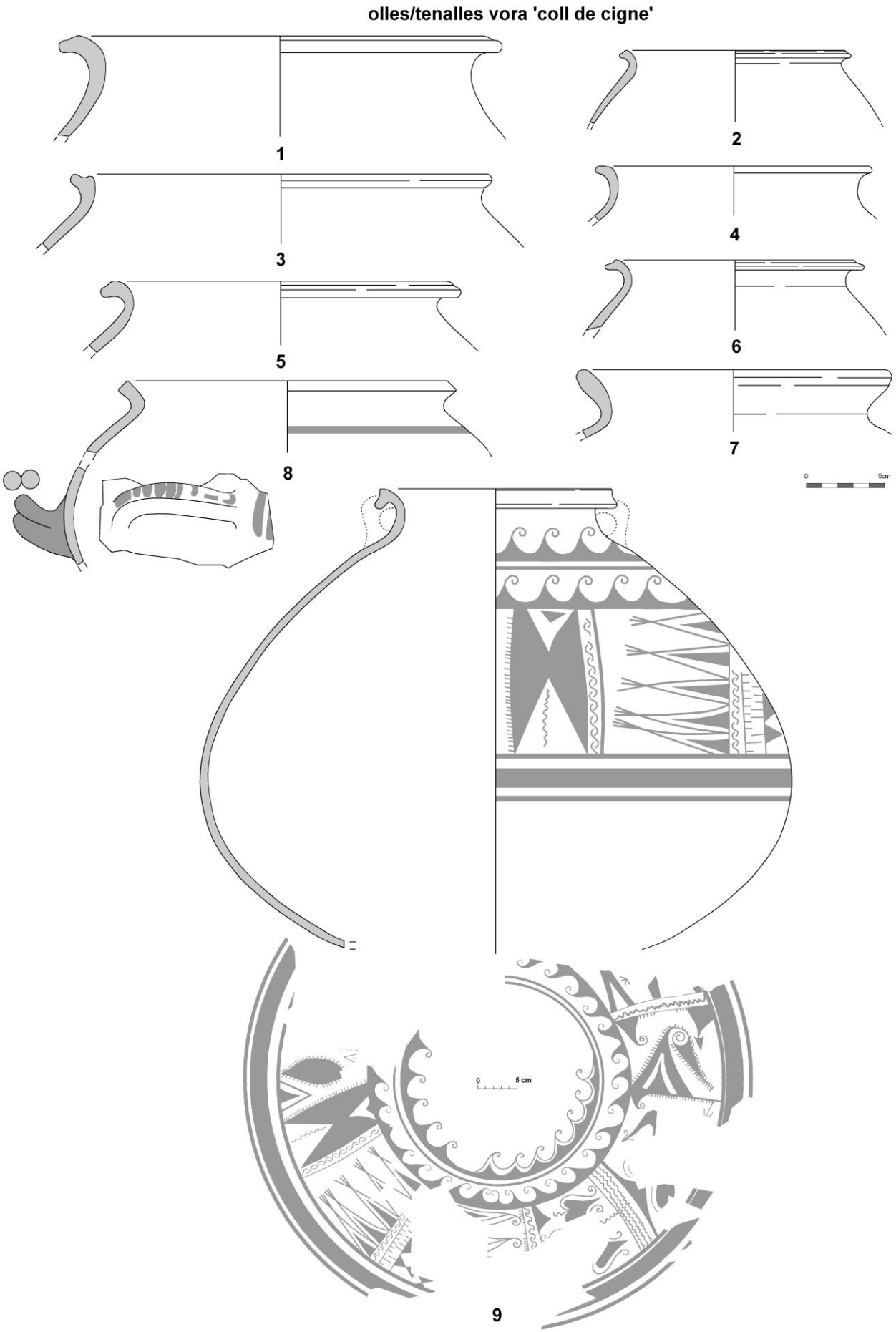

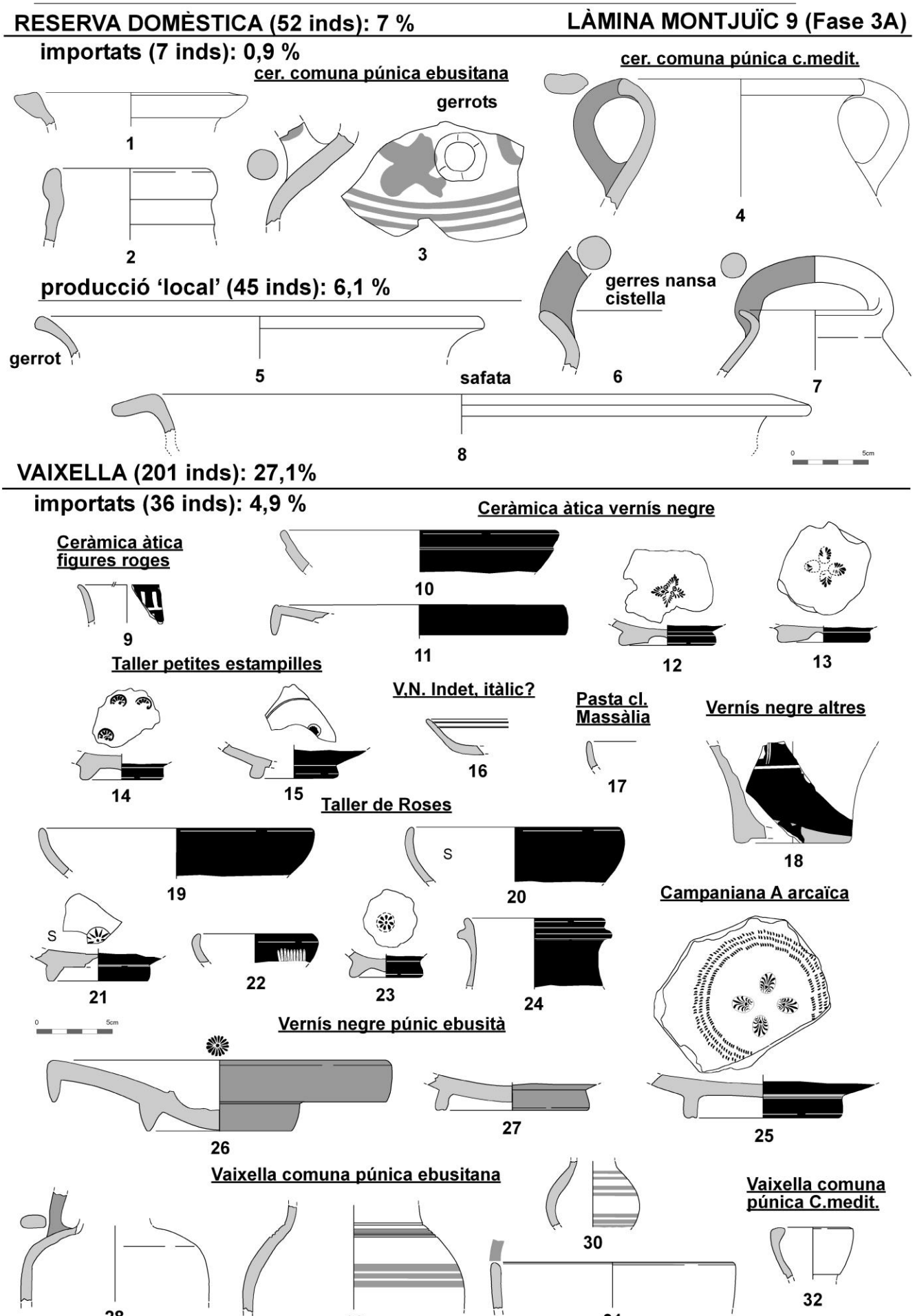
RESERVA DOMÈSTICA (52 inds): 7 %
LÀMINA MONTJUÏC 9 (Fase 3A)
importats (7 inds): 0,9 %
cer. comuna púnica ebusitana
gerrots
cer. comuna púnica c.medit.
1
2
3
4
producció 'local' (45 inds): 6,1 %
gerres nansa cistella
gerrot
5
6
7
safata
8
0 5cm
VAIXELLA (201 inds): 27,1%
importats (36 inds): 4,9 %
Ceràmica àtica vernís negre
Ceràmica àtica figures roges
9
10
11
12
13
Taller petites estampilles
V.N. Indet, itàlic?
Pasta cl. Massàlia
Vernís negre altres
14
15
16
17
18
Taller de Roses
19
20
S
Campaniana A arcaïca
21
22
23
24
25
0 5cm
Vernís negre púnic ebusità
26
27
Vaixella comuna púnica ebusitana
Vaixella comuna púnica C.medit.
28
29
30
31
32

VAIXELLA (201 inds): 27,1 % **LÀMINA MONTJUÏC 10 (Fase 3A)**

producció 'local' (165 inds): 22,2 %

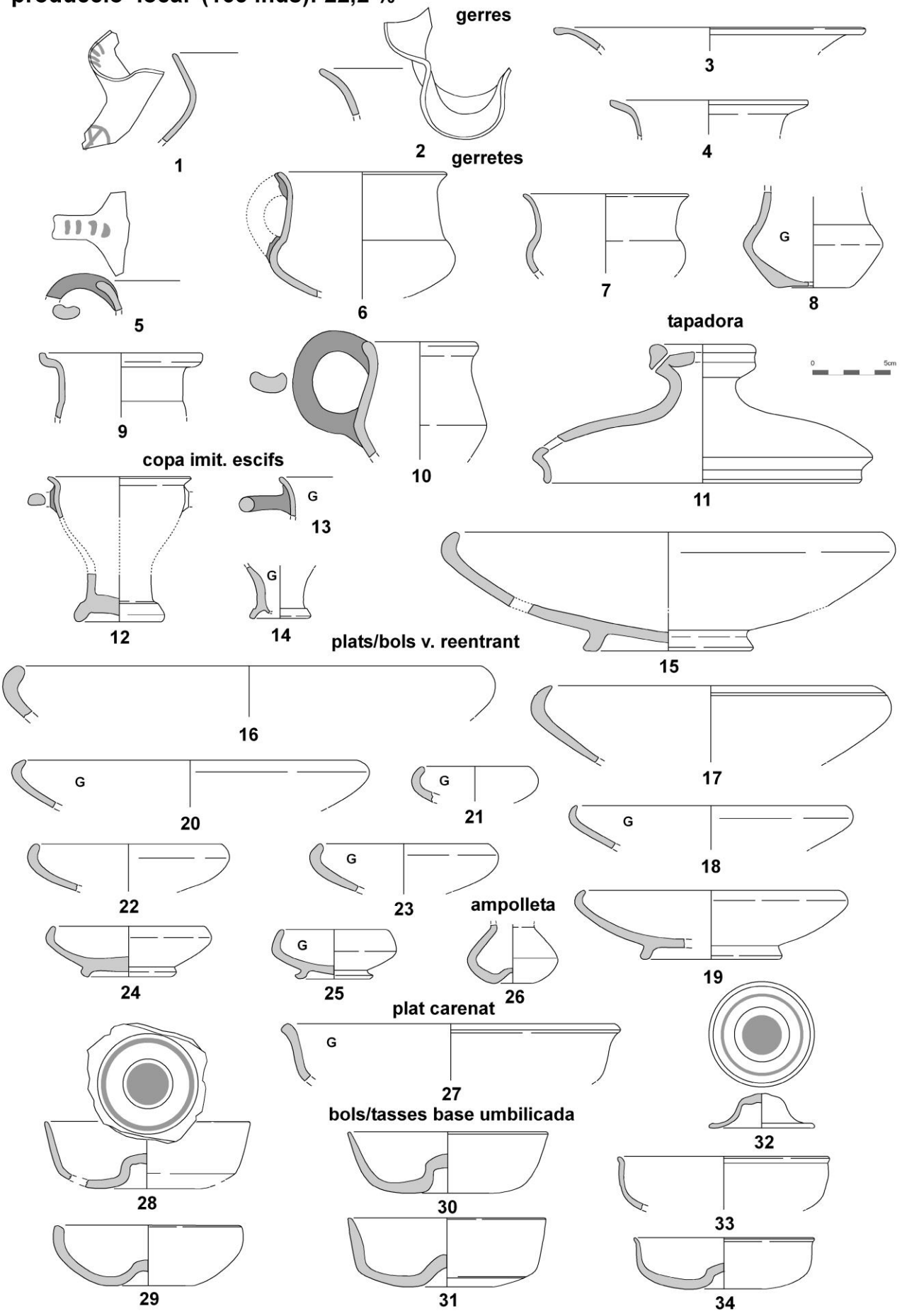

CUINA (192 inds): 25,9 % **LÀMINA MONTJUÏC 11 (Fase 3A)**

Importats (2 inds): 0,3 %

morter púnic ebusità

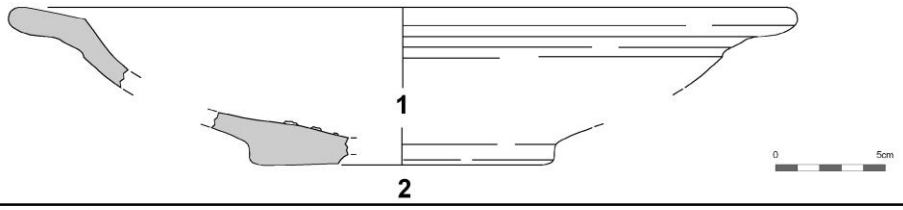

Producció 'local' (190 inds): 25,6 %

ceràmica grollera a torn

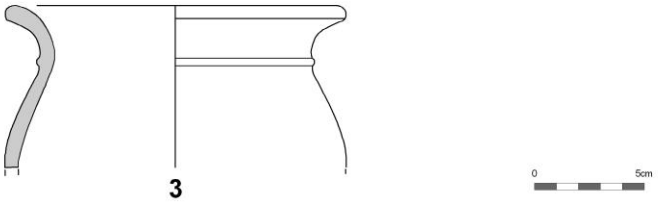

ceràmica a mà

olles v. reentrant

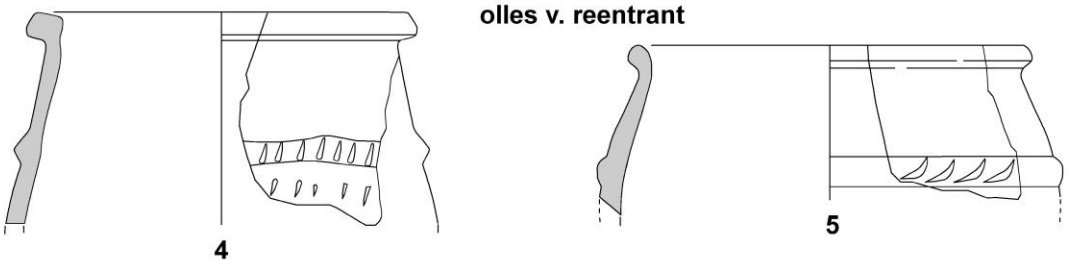

olles perfil en 'essa'

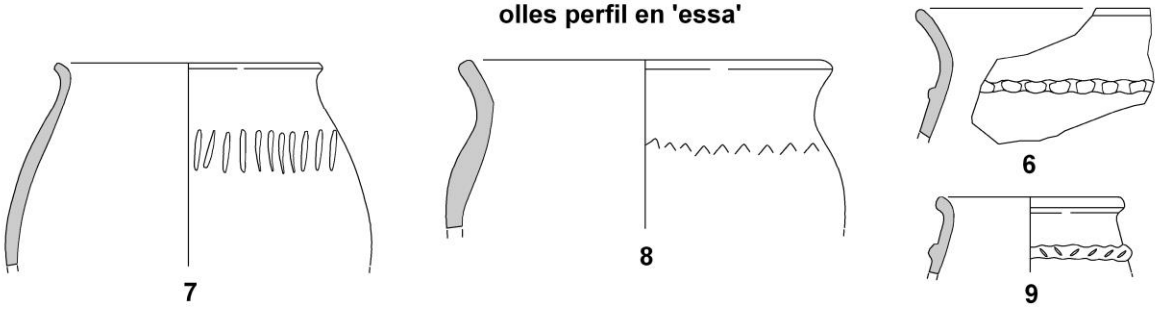

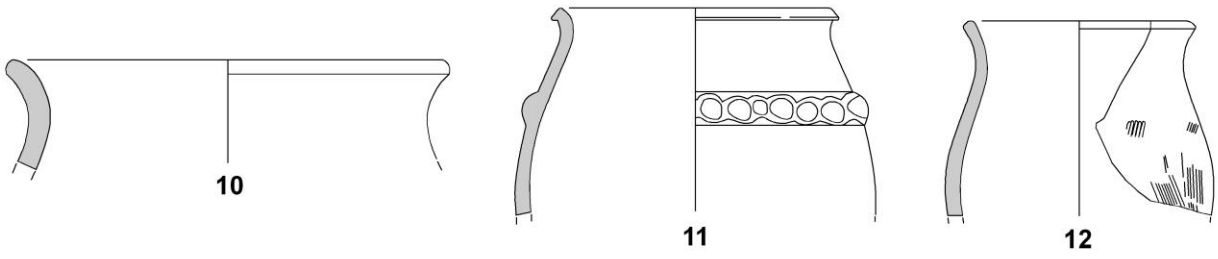

tapadores

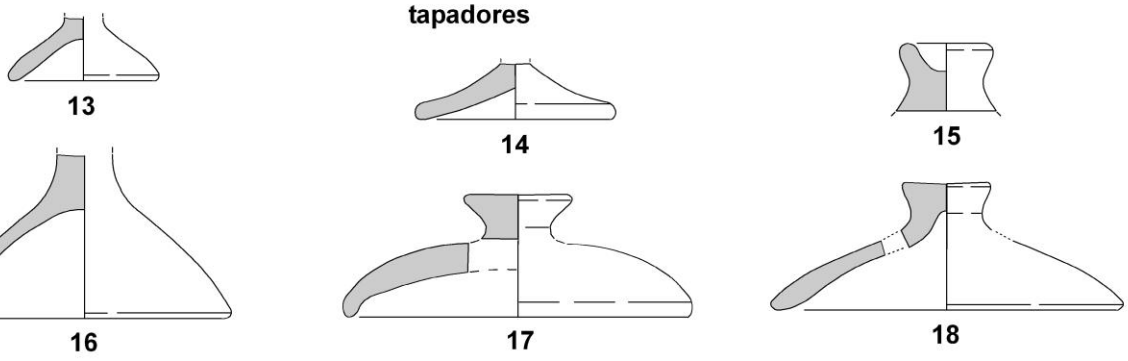

INDETERMINAT (16 inds): 2,2 %

2.6.3. Anàlisi quantitatiu dels conjunts ceràmics.

El nivell d'anàlisi que mesura el volum d'importacions ofereix uns resultats amb una tendència del tot atípica, ja que mostra un descens important, sens dubte significatiu, de la proporció d'importacions en avançar el temps, en aquest cas en passar de la fase del segle IV aC a la fase de ple segle III aC (Gràfica Montjuïc1). És interessant assenyalar que aquesta davallada es constata tant en el comptatge per individus (del 16,9% al 8,5 %, gairebé just a la meitat) com en el comptatge per fragments (del 13,3% al 8,7%). A més, com veurem en les gràfiques de la resta de nivells d'anàlisis, no hem observat cap dada o comportament que faci pensar que els percentatges obtinguts sigui producte d'algun tipus de distorsió provocada per alguna modificació rellevant en la composició dels conjunts ceràmics entre les dues fases (per exemple, en la composició dels lots d'importació o en la relació entre les diferents categories dels materials de producció local).

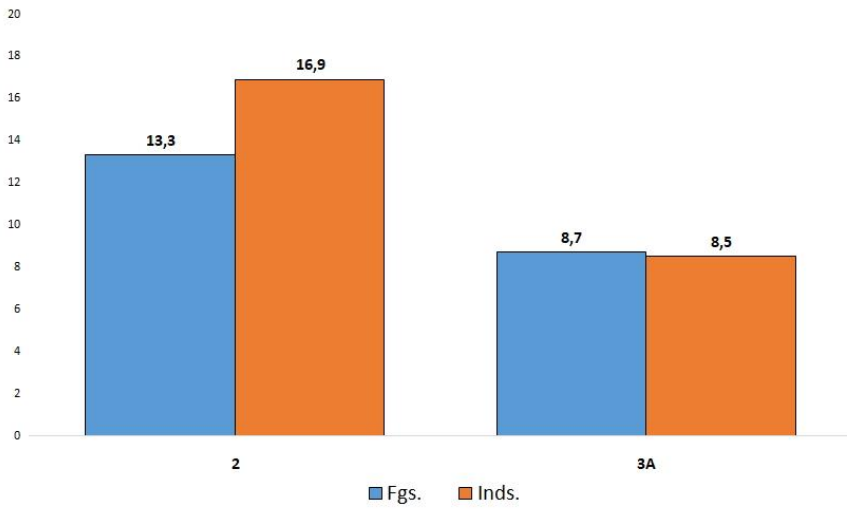

Gràfica Montjuïc1

Un aspecte destacat de la gràfica anterior és el fet que en aquest jaciment s'observa com la separació entre les proporcions obtingudes a partir dels fragments o dels individus és molt inferior al que és habitual. Sens dubte l'element que ho explica és la forta incidència, a totes dues fases, dels envasos amfòrics, amb percentatges del 36,9% del total d'individus importats en la del segle IV aC i el 28,6% en la del segle III aC (Gràfica Montjuïc2). En efecte, és un comportament ben infreqüent el fet de donar-se una diferència tan reduïda respecte del grup de les peces de vaixella, les que a totes dues fases tot just superen el 50% del total d'individus d'importació. En darrer terme cal destacar els percentatges relativament elevats que mostren les peces de reserva o de

cuina, que sumades se situen sempre als volts del 10% del total d'individus importats, altra vegada uns índexs ben poc habituals.

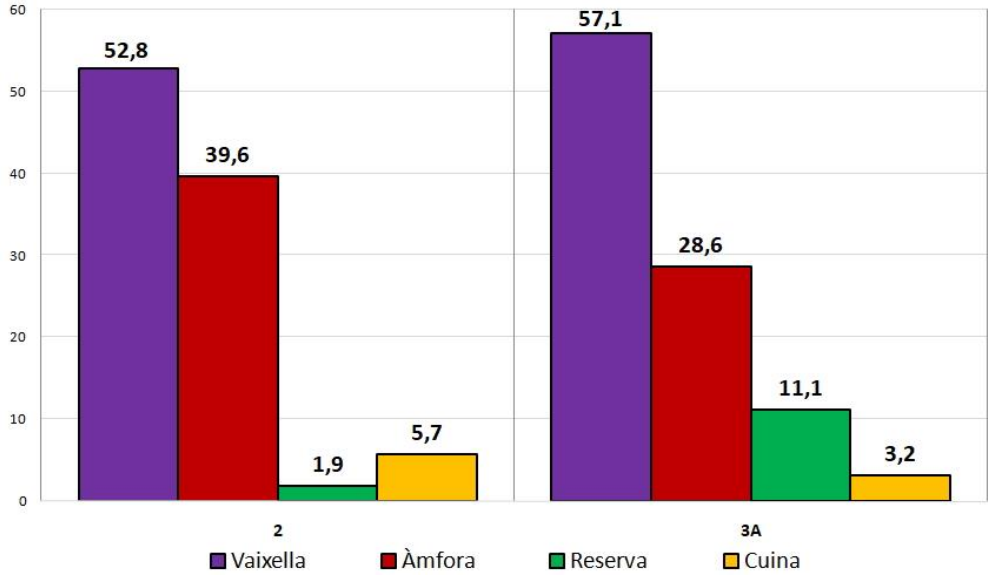

Gràfica Montjuïc2

En relació a la composició interna del grup de les àmfores importades el comptatge per fragments, el més precís en aquest nivell, mostra a les dues fases un comportament igualment força similar (Gràfica Montjuïc3). El tret més destacat i uniforme és el fort predomini dels fragments de procedència púnica ebusitana, que és del 87% en el segle IV aC i del 72% en el segle III aC.

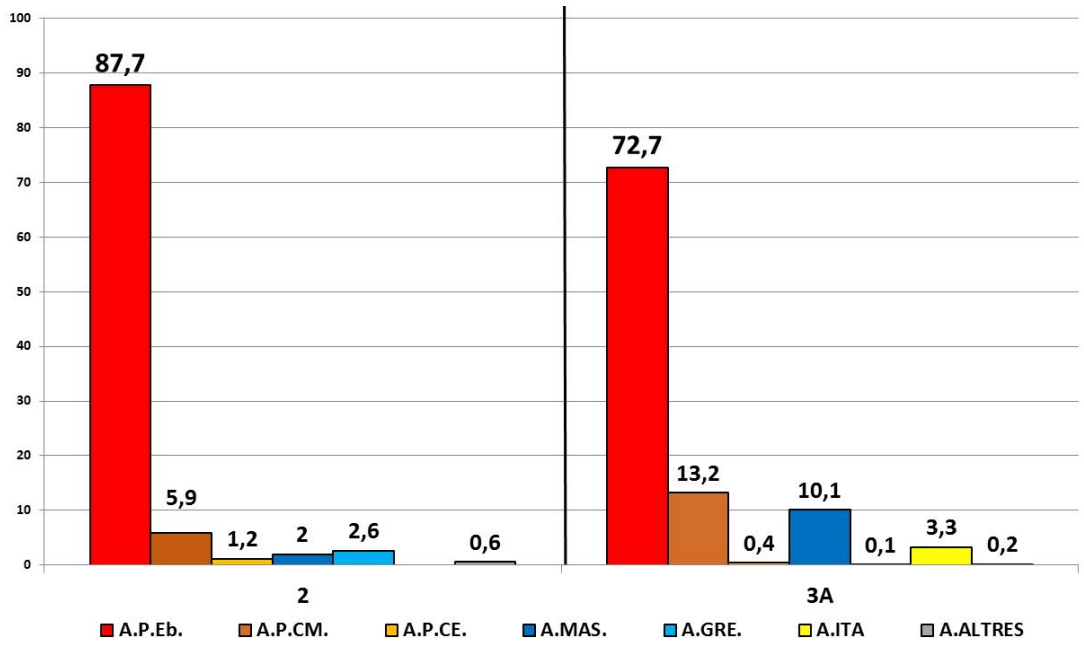

Gràfica Montjuïc3

Si afegim els fragments de les altres dues zones productores púniques els materials de procedència semita en cap de les dues fases baixa del 86% del total de fragments (Gràfica Montjuïc3). Els envasos grecs tenen una representació molt reduïda, essent únicament destacable el 10% dels fragments d'àmfores massaliotes de la fase 3A. D'aquesta darrera fase també és estimable la presència d'un 3,3% de fragments d'àmfores greco-itàliques, quasi sempre inèdits en aquesta cronologia.

La gràfica que compara el grup de les peces de vaixella importada envernissada mostra el fort canvi que en aquest camp es dóna a tot occident en passar del segle IV a III aC, amb el trencament del domini absolut de la producció àtica i la seva substitució per un ventall divers d'altres produccions (Gràfica Montjuïc4). Amb tot hi ha algunes dades, més aviat específiques d'aquest cas del nucli de Montjuïc, que s'han de ressenyar. En primer lloc a la fase 2 no hi ha l'habitual monopoli total dels vasos àtics, trencat per una presència significativa (amb el 28% del total dels individus de vaixella envernissada importada) de peces dels tallers púnics ebusitans.

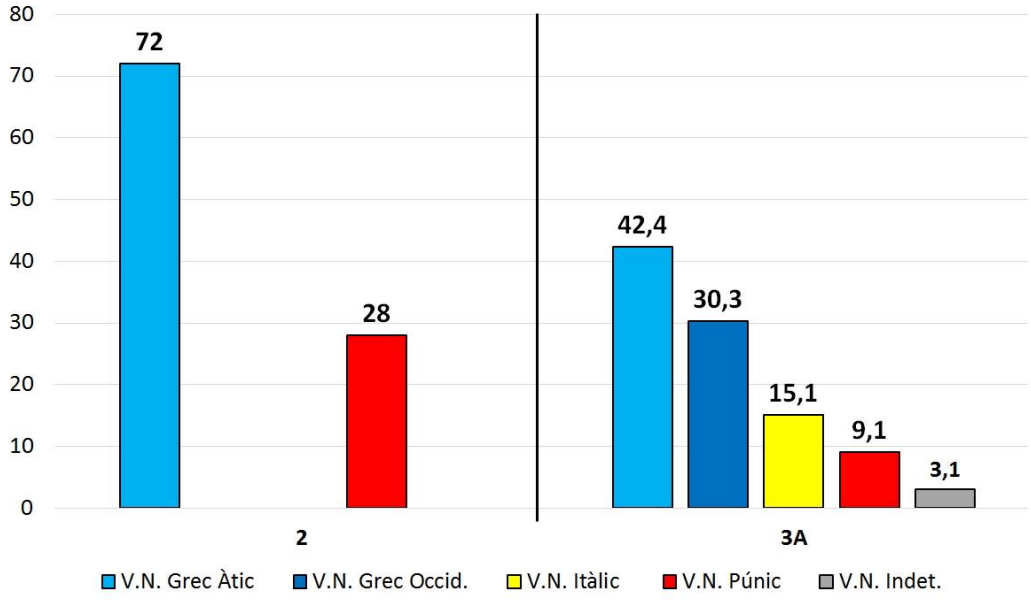

Gràfica Montjuïc4

Pel que fa a la fase 3A (Gràfica Montjuïc4) cal destacar, en primer lloc, el manteniment d'una presència significativa d'aquests vasos de vernís negre ebusitans (amb el 9,1% del total d'individus). En segon lloc el fet que en aquest cas la producció millor representada segueix sent la dels vasos àtics, fins i tot per damunt de les peces dels tallers occidentals (bàsicament del de Roses), cosa que no correspon al comportament

més habitual. També és interessant el pes relatiu dels materials itàlics (15,1% del total d'individus), entre els quals hi ha des de peces dels tallers de petites estampilles fins a uns pocs exemplars de ceràmica Campaniana A de la fàcies arcaica.

Per acabar amb la dissecció dels lots de ceràmiques importades, de l'anàlisi del grup de les peces comunes o culinàries hi ha dues consideracions a destacar. En primer lloc el predomini absolut a totes dues fases dels exemplars de procedència púnica, especialment dels ebusitans (Gràfica Montjuïc5). Això respon als patrons més habituals arreu. El que és molt menys habitual és, en segon lloc, el fet que en aquest jaciment, a cap de les dues fases, els morters no són les peces més abundoses, ho són els diversos exemplars de ceràmiques comunes, en proporcions notablement superiors (del 57% del total d'individus a la fase 2 i del 83% a la fase 3A).

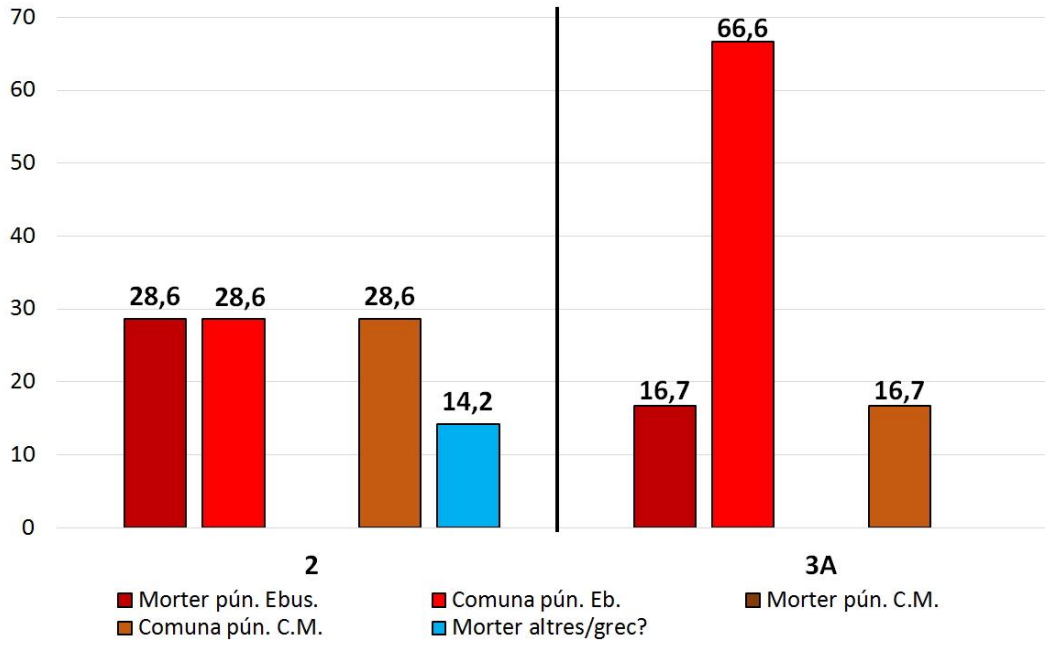

Gràfica Montjuïc5

El primer nivell d'anàlisi relatiu a les ceràmiques de producció local és el que compara les diferents categories definides per criteris tecnològics. La gràfica resultant posa de manifest un comportament molt regular entre les dues fases (Gràfica Montjuïc6), fet que demostra, com dèiem abans, que no existeixen factors significatius de distorsió entre uns conjunts i els altres (donat que les ceràmiques de producció local són l'element àmpliament predominant, sempre per damunt del 80% del total d'individus). La diferència més evident seria la que es dóna en la categoria de les ceràmiques a torn de

cocció reductora, que gairebé dupliquen la seva proporció en passar de la fase 2 a la fase 3A (del 4,6% al 8,7% del total d'individus de producció local). La resta són molt més estables. Les ceràmiques oxidades a torn presenten una oscil·lació menor, entre el 68% (fase 2) i el 61% (fase 3A) del total d'individus, tal com passa amb les ceràmiques a mà, entre el 27,5% (fase 2) i el 30,2% (fase 3A).

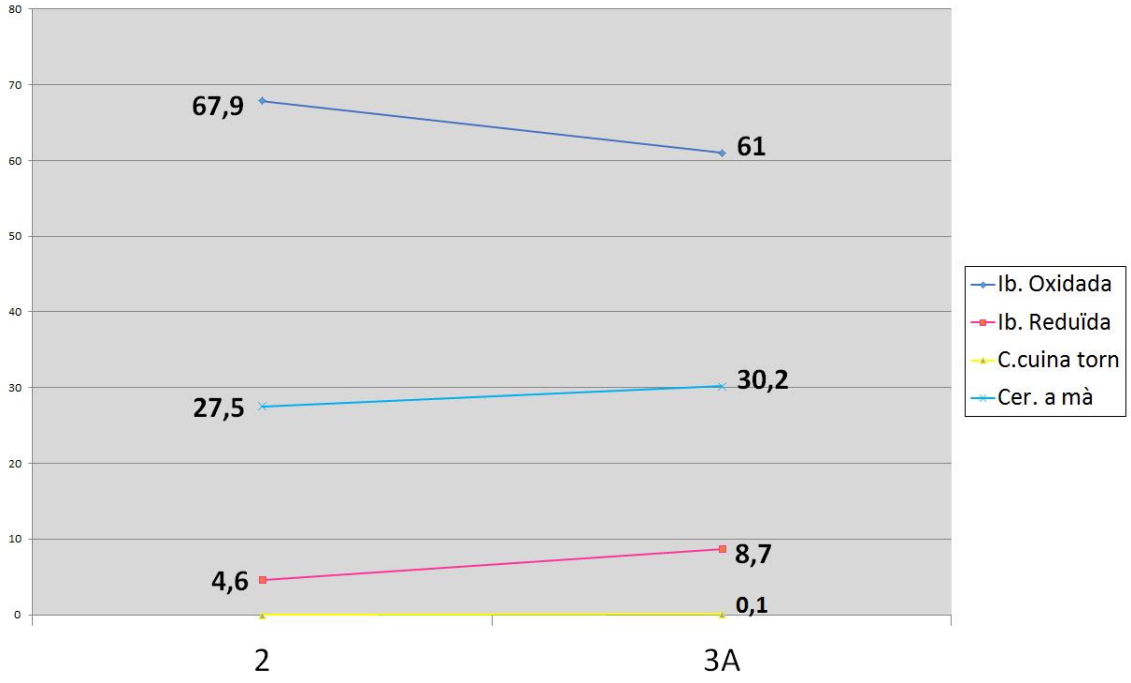

Gràfica Montjuïc6

Atenent una aproximació diferent, en base a criteris de funcionalitat, s'observa una regularitat igualment destacable (Gràfica Montjuïc7). En efecte, els diferents grups funcionals mantenen les mateixes posicions d'una fase a l'altre. Sempre en primer lloc apareixen els envasos de transport, amb unes proporcions gairebé idèntiques del 32% del total d'individus de producció local. Aquesta preeminència dels envasos de transport locals és sens dubte és una dada significativa de la naturalesa d'aquest assentament. En segon lloc se situen les peces de cuina, una altra vegada amb percentatges del tot estables, en aquest cas als volts del 27/28% del total d'individus locals. Les darreres posicions són en primer lloc per a les peces de vaixella local i en darrer terme per als vasos de magatzem/reserva. Finalment també cal destacar un relatiu equilibri general existent entre els quatre grups funcionals, sense diferències excessivament grans entre uns i altres.

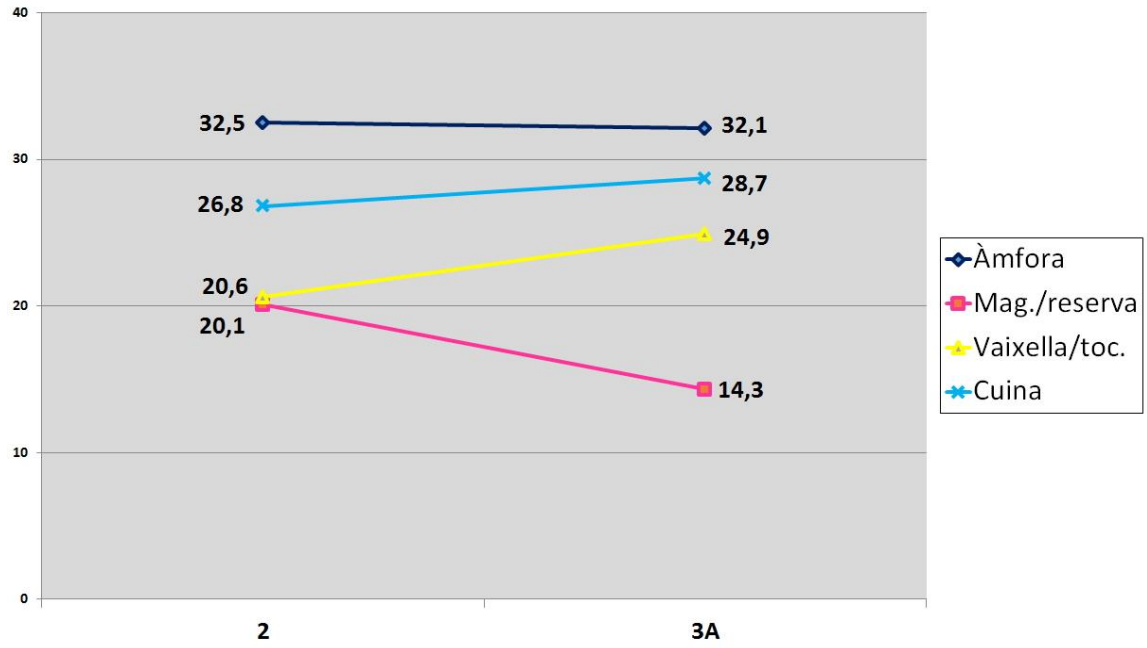

Gràfica Montjuïc7

En aquest mateix tipus d'aproximació la consideració dels materials d'importació no modifica significativament el comportament general abans descrit. El primer que cal destacar és que es manté l'extrema regularitat dels percentatges que presenten els diferents grups entre les dues fases, encara més acusat en aquesta gràfica que inclou tant les ceràmiques de producció local com les importades (Gràfica Montjuïc8). Així, en cap de les quatre categories considerades es dóna una diferència superior als tres punts percentuals entre una fase i l'altre. Per altra banda, l'únic efecte evident en afegir les ceràmiques importades és l'ascens del grup de les peces de vaixella, que ara passen a situar-se en segona posició, amb percentatges als volts del 26/27% del total d'individus, just per sota del grup dels envasos de transport, que es mantenen en unes proporcions entorn el 32/34 % del total d'individus. Aquest és clarament l'efecte que produeix la incorporació dels importants lots de peces de vaixella fina importada.

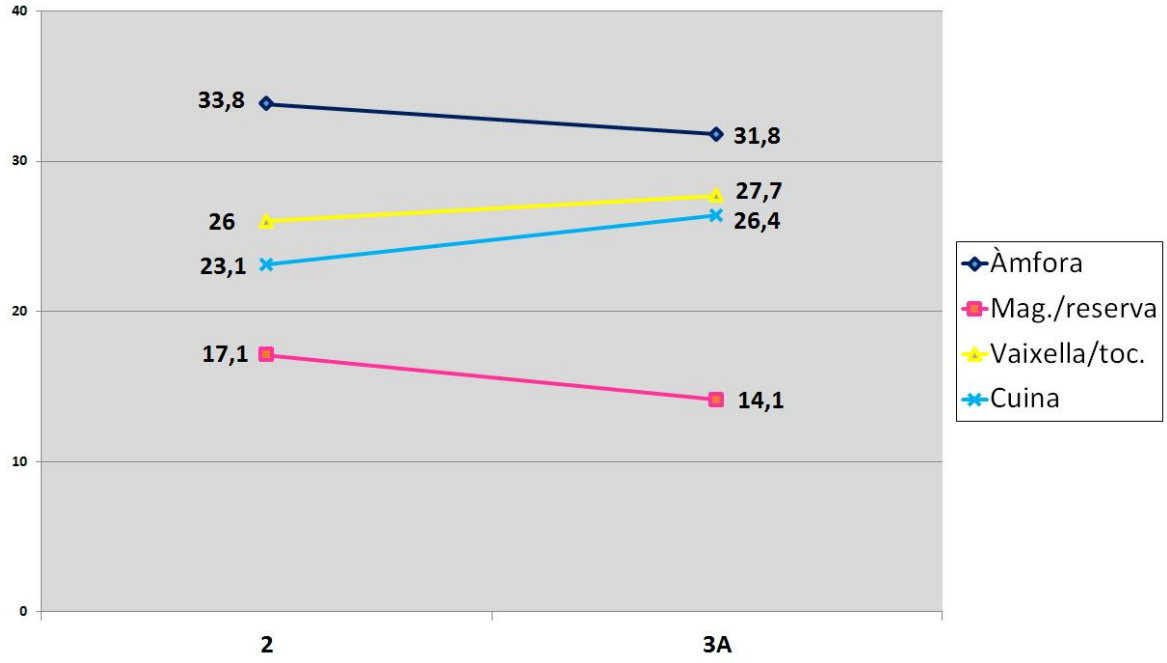

Gràfica Montjuïc8

2.7.- ESTACIÓ SAGRERA/HOSPITAL SANT PAU (Barcelona).

2.7.1.- Descripció del jaciment.

La sistematització de l'arqueologia preventiva a la ciutat de Barcelona està proporcionant en els darrers anys una abundant i diversa documentació de l'ocupació del Pla de Barcelona en època prehistòrica i protohistòrica, més enllà del que era esperable de l'època romana en endavant. I aquesta afirmació és vàlida en sentit literal, fa referència a les zones baixes, a escassos metres sobre el nivell del mar, i no a les elevacions naturals que en formen part com els turons de Montjuïc, de la Rovira, etc. Així hi ha dos punts situats al bell mig d'aquesta plana que recentment han proporcionat dades rellevants sobre els poblament rural dispers del període ibèric ple (segles IV-III aC) (Pereira, Ferrer i Antequera 2015). Es tracta de les restes d'aquesta època localitzades en les obres de construcció de l'estació de l'AVE de la Sagrera (any 2010) i les de remodelació de l'Hospital de Sant Pau (any 2012). El primer se situa al districte de Sant Martí, a escassos 12 m sobre el nivell del mar i el segon en el barri del Guinardó, just al peu de la vessant de mar del Turó de la Rovira, a 60 m sobre el nivell del mar, existint una distància de poc menys de 2 km entre un i l'altre (Figura Sagrera/SantPau 1).

Figura Sagrera/SantPau 1: Vista de la ubicació topogràfica dels jaciments de l'Estació de la Sagrera (1) i de l'Hospital de Sant Pau (2), a les zones baixes del Pla de Barcelona, envoltats dels nuclis fortificats aturonats de Montjuïc (3), Turó de la Rovira (4) o Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet (5).

El jaciment ibèric de l'Estació de la Sagrera està conformat per una agrupació d'una vintena d'estructures diverses (14 sitges, 2 pous, 2 grans retalls i un fons de cabana), a les que cal afegir dues sitges més separades uns 170 metres de la resta (Figura Sagrera/SantPau 2). Tot són estructures negatives, excavades en el subsol natural, donat que la intensa activitat constructiva posterior ha arrasat totalment les estructures construïdes. A més, totes es daten dels segles IV o III aC, de manera que no consta en aquest cas continuïtat en època ibèrica tardana o romana republicana.

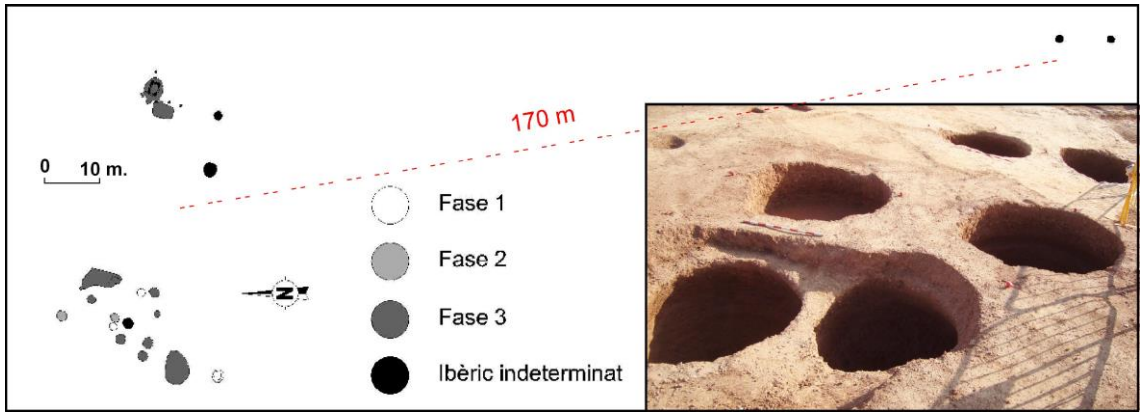

Figura Sagrera/SantPau 2: Planta general de les estructures ibèriques de jaciment ibèric de l'Estació de la Sagrera i vista d'algunes de les sitges.

Concretament les més antigues (Fase 1), amortitzades en el segle IV aC, són tres de les sitges i un dels dos pous. Aquest darrer presenta la particularitat d'arrencar del que inicialment era el fons d'una de les tres sitges d'aquesta època. El pou, que conserva una fondària de 8,60 m, és de forma circular amb parets molt regulars i un diàmetre de 1,25 m (Figura Sagrera/SantPau 3A). Només dues sitges apareixen amortitzades en cronologies de ple segle III aC (Fase 2). En darrer terme, el nombre més alt d'estructures són les que presenten la cronologia més moderna d'amortització[1], la d'entorn el 200 aC, moment al que pertanyen sis sitges, el segon dels pous i tres retalls de funció imprecisa (Fase 3). Si bé la major part de les sitges tenen unes dimensions força similars, amb 2 m de fondària conservada de mitjana, alguna de les d'aquesta fase és de dimensions sensiblement superiors, amb un cas que arriba als 3,5 m de fondària conservada. En tres exemplars s'hi ha localitzat la tapadora de pedra originària abocada

[1] Hi ha un total de cinc sitges que han proporcionat pocs materials arqueològics, el suficient per a confirmar la seva adscripció a l'època ibèrica però no prou significatiu per tal de precisar la seva cronologia d'amortització. Entre aquestes hi ha les dues sitges situades a 170 metres a l'est de la concentració principal d'estructures (Figura Sagrera/SantPau 2).

al fons (Figura Sagrera/SantPau 3B). El pou d'aquesta fase és pràcticament idèntic al del segle IV aC, amb un tram inicial (els 1,6 m superiors del total de 8,4 m conservats) que també presenta una obertura més ampla, en aquest cas revestida amb un parament de pedra (Figura Sagrera/SantPau 3C). Dels tres retalls hi ha un que presenta una planta de forma ovoidal poc irregular, una fondària menor (0,5 m) i un fons molt pla, del que s'assenyala que es podria interpretar com el fons d'una cabana semiexcavada en el terreny natural (Figura Sagrera/SantPau 3A), tot i que es reconeix l'absència d'aquells elements més determinants com ara una llar de foc o un nivell de paviment (Pereira, Ferrer i Antequera 2015, 103-104). Les dimensions de 4 metres de llargada per 2,7 d'amplada afavoreixen la hipòtesi que es tracti d'una construcció de tipus cabana construïda amb materials peribles, ja sigui amb funcions domèstiques o, més probablement, un espai vinculat als treballs agrícoles o amb funcions d'emmagatzematge. Un dels paral·lels més evidents podria ser el de les estructures similars i contemporànies del nucli rural cossetà de Mas d'en Gual (Figura Guàrdies/Gual 4) o el de les cabanes del període ibèric antic de l'assentament laietà de Can Xercavins (Figura Xercavins 3).

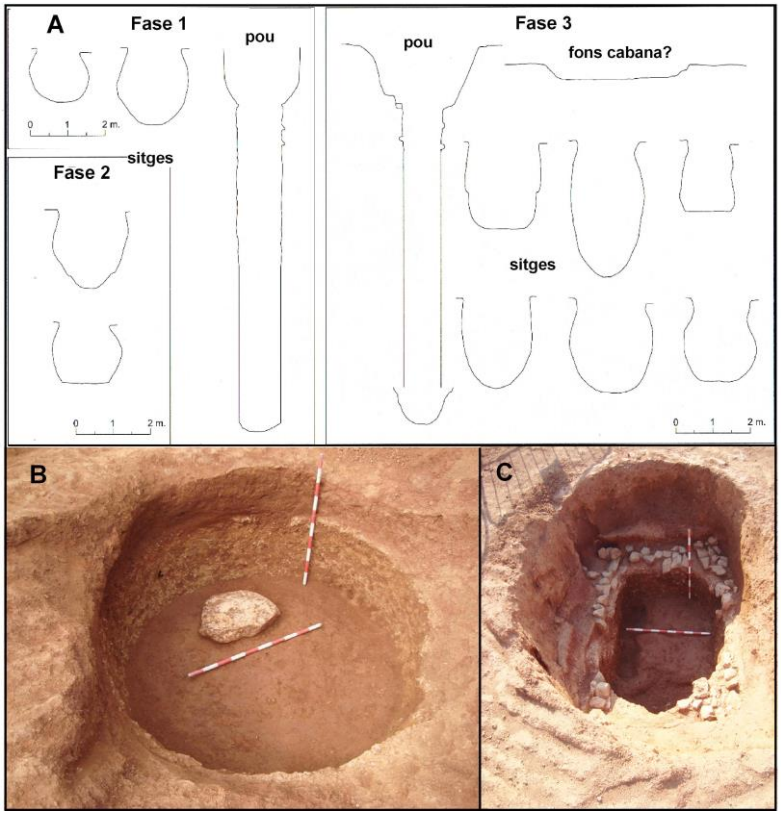

Figura Sagrera/SantPau 3: Seccions de total d'estructures ben datades del jaciment ibèric de l'Estació de la Sagrera (A), vista d'una de les sitges (B) i de la boca del pou de la Fase 3 (C).

El nucli ibèric localitzat per sota de dos pavellons annexos de l'històric recinte hospitalari de la Santa Creu i Sant Pau consisteix en un conjunt de vuit sitges i un pou (Pereira, Ferrer i Antequera 2015). En aquest jaciment es tornen a donar unes circumstàncies similars a les de l'Estació de la Sagrera: hi ha un parell de sitges que apareixen separades de l'agrupació principal d'estructures, en aquest cas tot just a uns 100 m de distància (Figura Sagrera/SantPau 4). En aquest nucli, a diferència del de la Sagrera, no només es constata que hi ha continuïtat en època ibèrica tardana (fins els volts del 100 aC) sinó que és en aquest període quan s'amortitzen totes les estructures menys una. Així, en sentit estricte, a una fase d'ocupació ibèrica plena només és possible adscriure una de les sitges, la única que proporciona un conjunt ceràmic datat d'entorn el 200 aC. Tanmateix, de tres sitges i el pou, amb una amortització que es pot situar als volts del 150 aC, no és inversemblant pensar que haurien pogut estar en funcionament als volts del 200 aC o abans. Les sitges presenten unes formes i dimensions similars a les de la Sagrera, amb una mitjana de 2 m de fondària conservada i diàmetres màxims de 2,2 o 2,3 m (Figura Sagrera/SantPau 4). Del pou no hi ha una secció completa donat que per raons de seguretat no es va permetre la seva excavació més enllà dels primers 2,5 m de fondària.

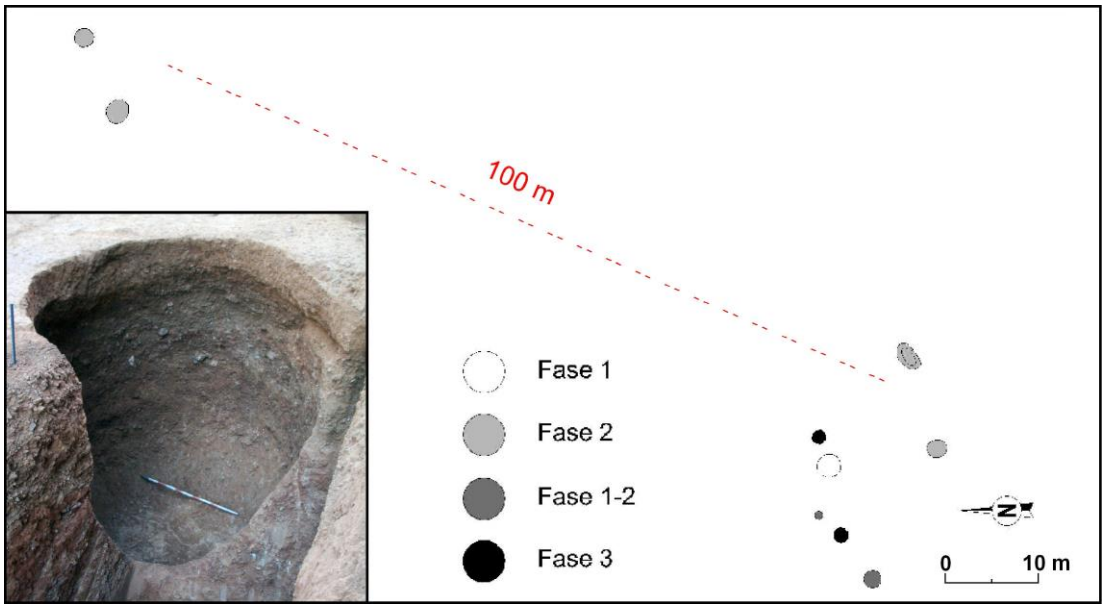

Figura Sagrera/SantPau 4: Planta general de les estructures ibèriques de jaciment ibèric de l'Hospital de Sant Pau i vista d'una de les sitges.

L'arqueologia preventiva en contextos urbans gairebé sempre comporta unes limitacions que fan molt difícil la millor delimitació i caracterització dels jaciments

intervinguts. Això sens dubte és així en el cas del jaciment de l'Hospital de Sant Pau, però no tant en el de l'Estació de la Sagrera. L'obra de construcció de les vies i estació del tren d'alta velocitat és d'una enorme envergadura, ha exigit una obertura amplíssima de terrenys, de manera que es podria afirmar que, de forma excepcional en un cas d'arqueologia urbana, el nucli s'ha excavat en tota la seva extensió o gairebé. Això permet plantejar que almenys en la fase d'entorn 200 aC, on coexisteixen sis sitges (alguna de molt gran), un pou i una possible estructura comunitària (cabana), ens trobem davant d'un llogaret o unitat d'explotació agrupada, seguint els tipus d'assentaments definits per al poblament rural dispers d'època ibèrica (Asensio 2015, 327). En aquest sentit formaria part de la mateixa categoria que els de Can Xercavins o Mas d'en Gual. Les evidents semblances amb el jaciment de l'Hospital de Sant Pau podrien fer extensible aquesta atribució, però en aquest cas, ateses les limitacions esmentades, d'una manera molt menys consistent.

La darrera qüestió que cal destacar és la proximitat entre els dos nuclis, situats a menys de dos km de distància (Figura Sagrera/SantPau 1). A aquesta dada s'hi ha d'afegir la creixent documentació d'assentaments de característiques similars en molts altres punts del subsol de la ciutat de Barcelona (Pereira, Ferrer i Antequera 2015). Això posa de manifest la densitat incontestable que presentava, ja des d'època ibèrica plena, el poblament rural dispers en el Pla de Barcelona, ocupant i explotant intensament les zones fèrtils als peus de la igualment densa xarxa de nuclis de poblament concentrat aturonats (Figura Sagrera/SantPau 5).

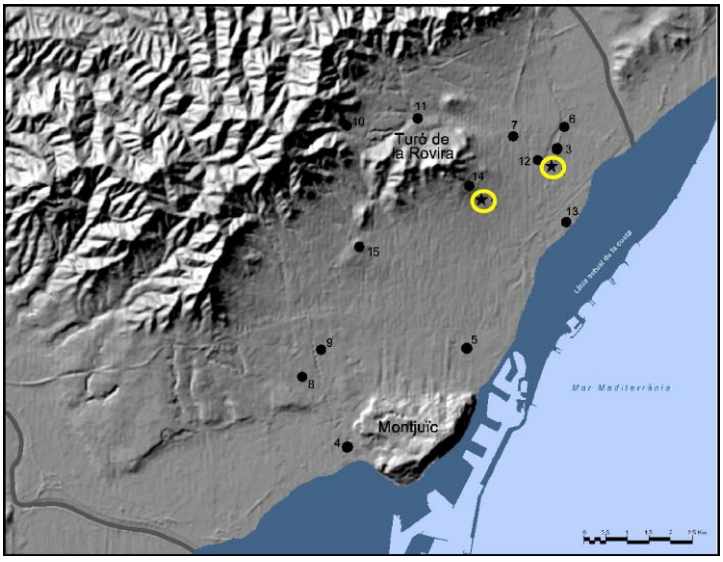

Figura Sagrera/SantPau 5: Mapa del Pla de Barcelona amb indicació dels diferents jaciments ibèrics de plana coneguts (en groc els nuclis de l'Hospital de Sant Pau i de l'Estació de la Sagrera).

2.7.2. Descripció dels conjunts ceràmics.

En aquest treball ha estat possible utilitzar la totalitat de l'evidència ceràmica recuperada a tots dos jaciments[2]. Es tracta en tots els casos de materials provinents dels nivells d'amortització dels diferents tipus d'estructures excavades en el subsol documentades, siguin sitges, pous o fons de cabana.

2.7.2.1. La Fase 2 del nucli de l'Estació de la Sagrera (375- 300 aC).

2.7.2.1.1. Descripció dels contextos de procedència.

Els conjunts ceràmics de la Fase 2 del jaciment de l'Estació de la Sagrera provenen dels reompliments de dues sitges i d'una sitja/pou. Cal dir que en tots aquests abocaments els materials arqueològics recuperats han estat més aviat escassos, fet que en aquestes tres estructures no ha comportat la manca de suficients elements cronològicament significatius. Tot i que la base documental és certament molt reduïda, entenem que l'interès de disposar de dades d'aquesta tipologia d'assentaments en el territori laietà passa per damunt de l'indiscutible feblesa estadística de la mostra disponible (amb tota la prudència que això exigeix).

2.7.2.1.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

En definitiva, els conjunts ceràmics d'aquesta fase sumen tot just 811 fragments ceràmics i 40 individus ponderats, repartits de la següent manera:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica Figures Roges	1	1	1	Peliké, gerrot	1 coll	
Atica vernís negre	22	1	1	Lamb. 22, ptera	1 vora	
Total Vaixella Imp.	*23*	*2*	*2*			
Àmf Púnica Ebusitana	8	1	0			
Àmf Púnica C.Medit.	3	1	0			

[2] Cal agrair als directors de sengles intervencions, Isabel Pereira i Francesc Antequera, així com a la coordinadora de les mateixes, Conxita Ferrer, tots de l'empresa Còdex SCCL, les facilitats donades per accedir i utilitzar el conjunt de dades de tots dos jaciments.

Àmfora Grega	2	1	1	Indet.	1 vora	
Total àmf. Imp.	*13*	*3*	*1*			
Total Import.	**36**	**5**	**3**			
Àmfora ibèrica	9	2	2		2 vores, 1 pivot	
Com. Ib. Oxidada	42	21	21	Tenalla Olla/tenalla llavi "coll de cigne" Olla globular vora exvasada Gerra nansa cistella Gerra vora exvasada Gerreta Tassa fons umbilicat Tapadora Indeterminat	1 vora 2 vores 7 vores 1 vora 6 vores 1 vora 1 base 1 vora 1 vora	
Informes Ib. Oxid.	571					
C. Ib. Reduïda	30	1	0			
Cer. Grollera a Torn	11	1	1	Olla vora lobulada	1 vora	
C. a Mà	112	10	10	Olla Tapadora	9 vores 1 vora	
Total prod. locals	**775**	**35**	**34**			
Total	**811**	**40**	**37**			

2.7.2.1.3. Descripció tipològica dels materials.

Les ceràmiques importades de la fase 2 del jaciment de l'Estació de la Sagrera de Barcelona representen el 12,5 % del total d'individus. Aquest índex s'assoleix en bona mesura gràcies als dos individus ponderats que generen els fragments informes d'àmfora púnica ebusitana i d'àmfora púnica centre mediterrània. L'únic element de forma d'àmfora importada documentat correspon a la vora d'un exemplar singular, que només pot ser d'una àmfora grega de procedència incerta (làmSagrera1, 1). El seu perfil s'assembla molt al del grup de peces del derelicte de El Sec (Mallorca) que Damià Cerdà defineix com a Tipus C i al que, a partir dels paral·lelismes que estableix amb peces de la necròpolis de Contrada Diana del l'illa de Lipari, li atribueix una possible procedència siciliota (Arribas *et alii* 1987, 420-422). Cal dir que aquest mateix origen magno-grec és el més probable d'almenys un dels dos exemplars d'àmfora grega existents en els conjunts ceràmics de la Fase 2 de Montjuïc (làmMontjuïc1, 14), tot i que hi ha evidents diferències tipològiques amb l'exemplar de la Sagrera.

També força infreqüent és un dels dos individus de vaixella fina àtica presents en els nivells d'aquesta cronologia. Es tracta del coll o espatlla d'una gerra de figures roges,

amb tota probabilitat pertanyent a una *peliké* (làmSagrera1, 4). En el total de conjunts ceràmics considerats en aquest treball tant sols podem esmentar un altre exemplar d'aquest tipus de peces, el localitzat dins d'una sitja de la fase 3A del nucli cossetà d'Alorda Park (làmAlorda17, 1). De fet, malgrat l'estat precari de conservació de la decoració figurada, sembla possible reconèixer part d'un rostre femení de grans dimensions, d'una possible amazona (Miró 2006, 67, fig. 621), el que permet plantejar que es tracti d'un peça de l'estil de Kerch, com és segur en el cas de la peça d'Alorda Park. En qualsevol cas, és evident com és d'escassa circulació d'aquesta mena de vasos àtics figurats. Tot el contrari de la segona peça de vaixella fina envernissada presents en aquesta conjunt ceràmics, un exemplar força complet d'una escudella de la forma Lamboglia 22 (làmSagrera1, 5), amb el perfil i la decoració més característica dels exemplars del segle IV aC.

Del lot de ceràmiques de producció local, donat que la gran majoria són peces molt convencionals, tant sols s'ha reproduït una mínima selecció. S'han destacat un parell de fragments informes de ceràmica ibèrica reduïda que presenten decoració estampillada (làmSagrera1, 2 i 3), una peculiar modalitat que té una especial incidència en els territoris laietà i lacetà, sobretot en les àrees al voltant del corredor del riu Llobregat. Es tracta amb tota probabilitat de fragments d'espatlles de gerrots crateroïdes, similars, per exemple, als individus millor conservats del Vilar del Met (làmVilarMet2, 10 i 11). Cal assenyalar que un dels fragments mostra la particularitat de presentar segells superposats (làmSagrera1, 3), amb tota seguretat producte d'un estampillat maldestre. Pel fet de conservat bona part del seu perfil també s'ha decidit destacar i reproduir el dibuix d'una olla de ceràmica a mà, una peça de vora lleugerament reentrant, vora girada engruixida, perfil cilíndric i decoració d'un cordó digitat (làmSagrera1, 6).

LÀMINA ESTACIÓ SAGRERA 1 (Fase 2)

TRANSPORT (5 inds): 12,5 %

importats(3 inds): 7,5 %

àmf. grega indet.

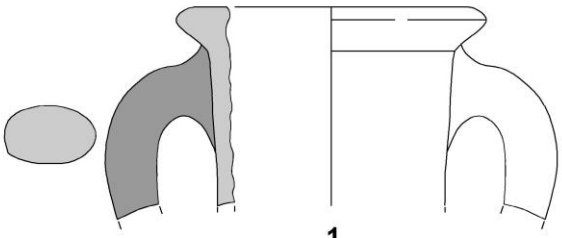

1

producció 'local' (2 inds): 5 %

MAGATZEM/RESERVA (12 inds): 30 %

gerrots

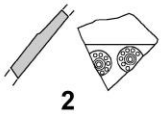

2

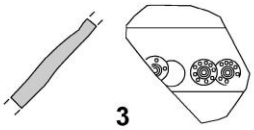

3

VAIXELLA (11 inds): 27,5 %

importats(2 inds): 5 %

Ceràmica àtica vernís negre

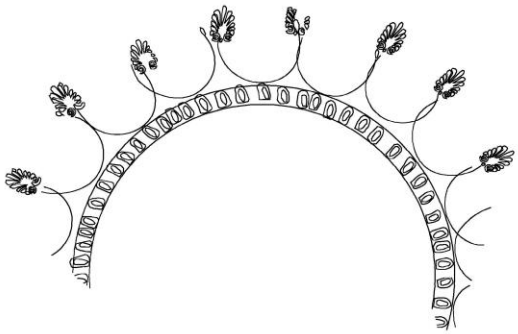

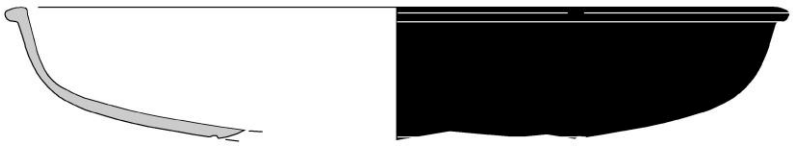

5

Ceràmica àtica figures roges

4

producció 'local' (9 inds): 22,5 %

CUINA (11 inds): 27,5 %

Ceràmica a mà

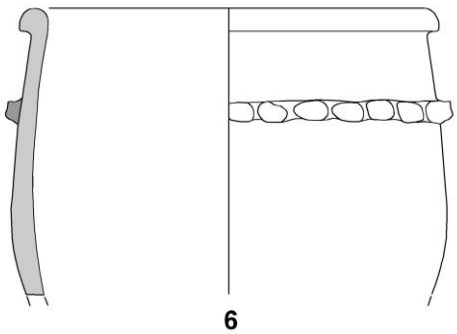

6

olles

INDETERMINAT (1 inds): 2,5 %

2.7.2.2. La Fase 3B del nucli de l'Estació de la Sagrera (225- 175 aC).

2.7.2.2.1. Descripció dels contextos de procedència.

Els conjunts ceràmics de la Fase 3B del jaciment de l'Estació de la Sagrera són molt superiors als de la fase precedent atès que provenen dels nivells d'amortització de sis sitges, un segon pou i un possible fons de cabana. S'ha de dir que, com el cas anterior, el reompliment del pou ha proporcionat un volum escàs de materials, de manera que el gruix del conjunt ceràmic d'aquesta fase s'ha recuperat en l'interior de les sis sitges.

2.7.2.2.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

Per aquestes raons, els conjunts ceràmics d'aquesta fase 3B del jaciment de l'Estació de la Sagrera sumen un total de 7681 fragments ceràmics i 337 individus ponderats, repartits de la següent manera:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Atica vernís negre	3	2	2	Lamb. 21/25, petit bol Indet.	1 base 1 base	
Taller de Roses	12	3	3	Lamb. 23, plat Lamb. 27, bol Lamb. 25, petit bol	1 base 1 vora 1 base	
T. Petites Estamp.	4	1	0			
Campaniana A	21	2	2	Lamb. 27ab, bol	1 p.c., 1 vora	
Total Vaixella Imp.	*40*	*8*	*7*			
Com. Pún. Ebus.	6	2	2	Morter AE-20-I/137 Gerrot indet	1 vora 1 coll	
Com. Pún. C.M.	3	2	2	Morter	2 vores	
Comuna itàlica	3	1	1	Olleta, *Chytra*	1 vora	
Total Com. Imp.	*12*	*5*	*5*			
Àmf. Púnica Ebus	56	2	2	T.8.1.3.1.	2 vores	
Àmf. Púnica C.M.	31	2	2	T.5.2.3.2. T.7.2.1.1.	1 vora 1 vora	
Àmf. Púnica C.Est.	7	1	0			

Àmfora Massal.	1	1	0			
Àmfora Itàlica	87	7	7	Lyding-Will B Lyding-Will C o D	5 vores 2 vores	
Àmfora Grega Ind.	3	2	2	Indet.	2 pivots	
Total àmf. Imp.	*185*	*15*	*13*			
Total Import.	**237**	**28**	**25**			
Àmfora ibèrica	141	53	53		53 vores, 15 pivots	
C om. Ib. Oxidada	289	166	166	Tenalla Olla/tenalla Olla vora acanalada Gerra nansa cistella Gerrot Gerra v. exvasada Gerra "enòcoa" Gerreta bicònica Bol/tassa fons umbilicat Plat/bol vora reentrant Copa imit. *Skyphos* Tapadora *Kalathos* Canelobre Indeterminat	1 vora 11 vores 6 vores 17 vores 8 vores 40 vores 4 vores 6 vores 1 base 30 vores 2 bases 3 vores 30 vores 1 base 6 vores	9 pintats
Informes Ib. Oxid.	5830					
C. Ib. Reduïda	613	47	47	Olla vora acanalada Gerra Gerra „enòcoa" Gerreta bicònica Plat/bol vora reentrant Plat carenat Ampolleta Indeterminat	1 vora 14 vores 2 vores 11 vores 15 vores 1 vora 1 vora 2 vores	
C. Cuina Torn	33	3	3	Olla/olleta	3 vores	
C. a Mà	538	40	40	Olla Tapadora Vas carenat Plat/bol	1 p.c., 29 vores 1 p.c., 6 vores 1 vora 2 vores	
Total prod. locals	**7444**	**309**	**309**			
Total	**7681**	**337**	**334**			

2.7.2.2.3. Descripció tipològica dels materials.

Les ceràmiques importades de la fase 3B en el jaciment de l'Estació de la Sagrera de Barcelona representen el 8,4 % del total d'individus. Entre aquests el primer que destaca és el fet que hi ha un nombre més elevat d'àmfores que de la resta d'importacions (sumades les peces de vaixella i les ceràmiques comunes). I no es tracta de l'efecte de la ponderació per u, ja que sense l'aplicació d'aquest mecanisme (que només genera dos

individus, en el cas de les àmfores massaliotes i les àmfores púniques del Cercle de l'Estret) les àmfores importades segueixen sent predominants en el nombre total d'individus importats. Dins de les diferents produccions documentades, els envasos greco-itàlics tenen una representació clarament superior. Es tracta de set exemplars de vores amb un trets formals que permeten atribuir-los majoritàriament a les variants tipològiques Lyding-Will B o C (làmSagrera2, 4 i 5). Per darrera hi ha l'evidència de les àmfores púniques, amb dos exemplars de vores ebusitanes, del Tipus 8.1.3.1. de J.Ramon (làmSagrera2, 1), i dos més de centre mediterrànies, en aquest cas una de cada sèrie, concretament una del Tipus 5.2.3.2. (làmSagrera2, 3) i una altra del Tipus 7.2.1.1. (làmSagrera2, 2). Es tracten tots ells de tipus amfòrics amb una amplíssima distribució comercial en aquesta etapa d'entorn 200 aC. Tant sols destacar la particularitat que l'exemplar de vora T.7.2.1.1. pertany a la variant morfològica menys freqüent, la de les que no presenten la típica motllura superior externa (Ramon 1995, 206).

Pel que fa a l'evidència de les peces de vaixella fina importada, es dona un repartiment força equilibrat entre les diferents produccions documentades. Aquella que determina la datació d'aquests conjunts és la Campaniana A, la més abundant a nivell de fragments informes però que d'elements de forma només ha proporcionat una vora, un perfil complet, i un fons de bols de la forma Lamboglia 27ab, els dos darrers amb sengles rosetes centrals molt similars (làmSagrera3, 11 i 12). Del taller de Roses hi ha menys fragments però més individus, concretament una base de plat de la forma Lamb. 23, una vora de bol Lamb. 27 (làmSagrera3, 10) i una base de petit bol Lamb. 25. Per acabar hi ha un parell de peces amb cronologia de producció més antiga, bàsicament de vaixella àtica vernís negre, com a mostra de l'habitual fenomen de perduració d'ús d'aquesta mena de vasos valuosos.

Prou destacable és el lot de peces de ceràmiques comunes importades, tant quantitativa com qualitativament. D'entrada hi ha una espatlla i bona part del coll d'una peça de producció púnica ebusitana que pot pertànyer a una de les moltes variants de grans gerrots eivissencs d'aquesta cronologia (làmSagrera2, 11), com podrien ser els tipus Ebusus 76, Ebusus 77 o FE-13/139 (Ramon 2012, 587-588). Es tracta d'un tipus de ceràmica comuna ebusitana amb una difusió comercial globalment escassa, tot i que precisament al nucli de Montjuïc, al mateix Pla de Barcelona, hi ha una de les millors representacions conegudes a l'àrea catalana. Molt més freqüent arreu és el tipus de morter ebusità de la forma AE-20/I-167 (làmSagrera4, 5). Per la seva banda els dos

morters amb pasta típica púnica centre mediterrània no responen als models més comercialitzats de morters cartaginesos d'aquesta època. Es tracta de dos exemplars de llavis penjants i solc a la part superior de la vora, que presenten una decoració a base d'aplics de fang situats a la part externa del llavi (làmSagrera4, 7 i 8). En darrer terme, si bé ja és estranya la presència de ceràmiques comunes itàliques en contextos 3B, és del tot excepcional la documentació de petites olles com la de l'exemplar de la Sagrera (làmSagrera4, 6), tal vegada relacionable amb les olles de la sèrie 1 o tipus 2a del Dicocer (Bats 1993, 358).

En relació a les ceràmiques de producció local el primer que es pot ressenyar és l'abundant presència d'exemplars d'àmfores, amb vores baixes d'espatlles amples del format típic i predominant a la zona laietana (làmSagrera2, 6 i 7). De fet hi ha moltes més àmfores que no pas peces de magatzem. Entre aquestes són majoria les olles més convencionals de perfil globular amb vora de 'coll de cigne' (làmSagrera2, 8), al costat de les quals hi ha un grapat d'exemplars de la variant de vora reentrant acanalada (làmSagrera2, 3). D'aquestes darreres destaca un exemplar de petites dimensions i de cocció reductora (làmSagrera2, 10).

El grup de les peces de reserva domèstica està àmpliament dominat per un notable lots de calats. Més de dos terços són exemplars no decorats, amb una superfície llisa que podem anomenar de tipus o aspecte laietà (làmSagrera3, 2), però hi ha fins a nou exemplars amb decoració pintada (làmSagrera3, 3 a 9). En molts d'aquests càlats la decoració està molt perduda, però en els tres únics exemplars en què es conserva una part significativa es reconeixen els motius i composició decorativa pròpia del Grup A de M.J. Conde (làmSagrera3, 3-5 i 8), el que aquesta autora interpreta que prové de tallers emporitans (Conde 1991). Hi ha una quarta peça, un exemplar de grans dimensions, en la que l'escassa decoració conservada (de part d'una franja vertical de motius en 's' emmarcats en dues bandes) és suficient per a descartar la seva pertinença a l'esmentat Grup A i permetria relacionar-lo amb l'anomenat Grup B (làmSagrera3, 4), les peces del qual s'atribueixen al taller cossetà de Fontscaldes (Conde 1992). Per sota dels càlats, la representació d'aquest grup es completa amb un lot també important de gerres de nansa de cistella (làmSagrera3, 1) i un grapat de gerrots, en aquest cas la forma minoritària dins del grup.

En el grup de les peces de vaixella de producció local trobem les dues formes més àmpliament representades en aquest conjunt 3B, per sobre dels càlats i per sota només

de les àmfores. Es tracta de les gerres de vora exvasada i els plats o bols de vora reentrant (làmSagrera4, 1 i 2), els dos component essencials d'un joc de vaixella. Molt per sota apareixen altres formes clàssiques d'aquest grup, com ara les gerres de vora lobulada, les gerretes bicòniques (làmSagrera4, 3 i 4), i en especial a la zona laietana, les copes imitació d'escif i les tasses de fons umbilicat (aquestes darreres amb una presència testimonial, de només dos i un individu respectivament,).

El grup de les ceràmiques de cuina local està conformat essencialment per olles i tapadores de ceràmica a mà, doncs la presència d'olles de ceràmica grollera a torn és molt reduïda. Les olles a mà són sempre del perfil en 'essa' més habitual (làmSagrera4, 9 a 11) i presenten decoracions també de les més freqüents, com ara el cordó amb incisions obliqües (làmSagrera4, 10) o la franja d'ungulacions impreses (làmSagrera4, 9). Tot amb tot les vores presenten un tret morfològic particular, poc convencional, en ser sempre vores anguloses, de perfil quadrangular. La única tapadora completa és del model de parets rectes i pom circular massís (làmSagrera4, 12).

TRANSPORT (68 inds): 20,2 % — LÀMINA ESTACIÓ SAGRERA 2 (Fase 3B)

importats (15 Ind): 4,5 %

àmfora greco-itàlica

àmfora pún. cmed.

àmfora pún. ebusitana

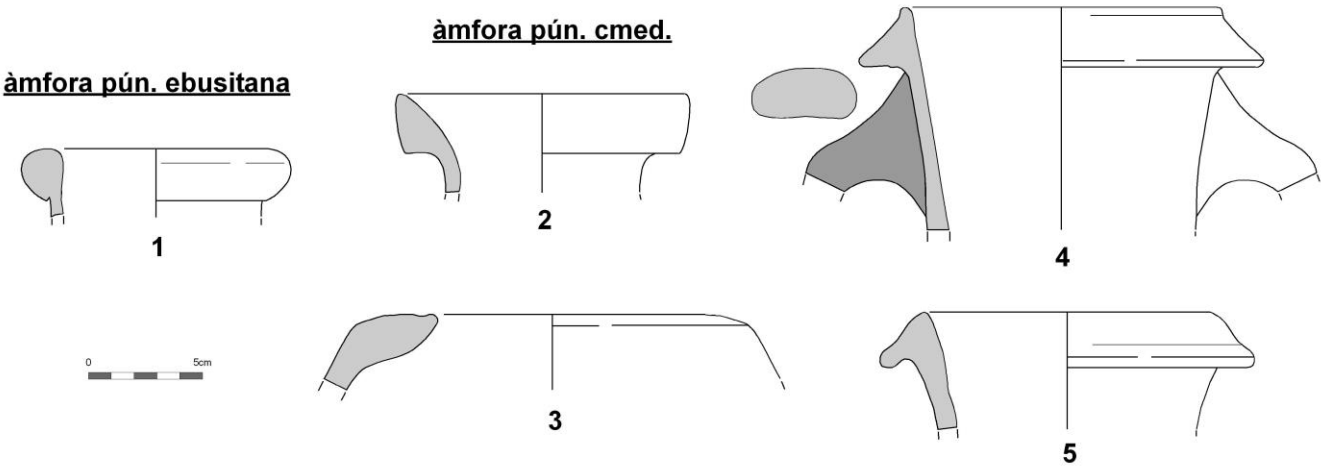

producció 'local' (53 inds): 15,7 %

àmfora ibèrica

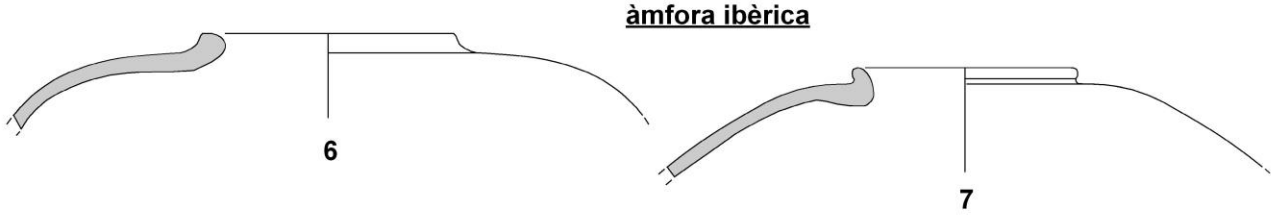

MAGATZEM (19 inds): 5,5 %

tenalla vora acanalada

olla vora acanalada

olles/tenalles vora 'coll de cigne'

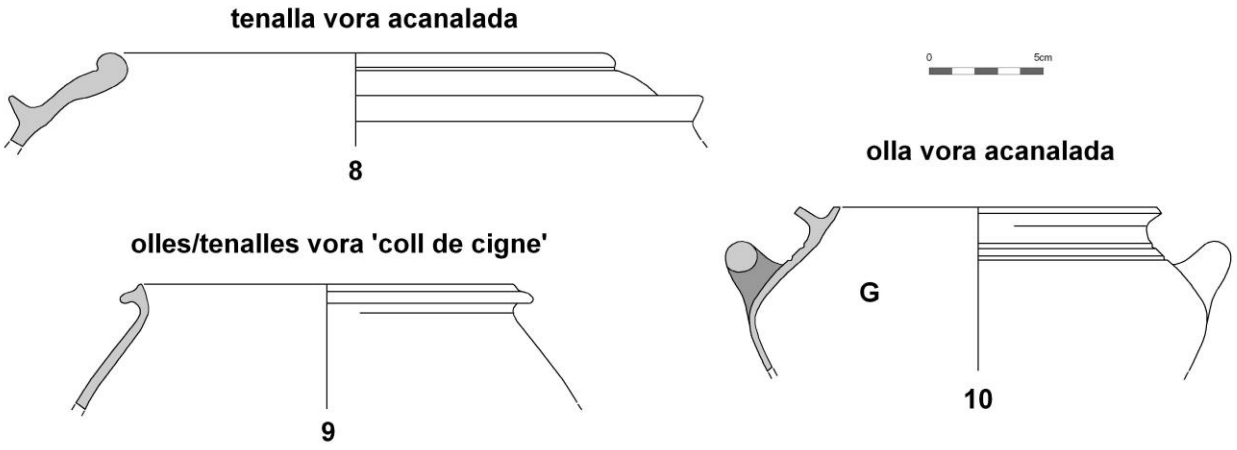

RESERVA DOMESTICA (56 inds): 16,6 %

importats (1 Ind): 0,3 %

gerrot púnic ebusità

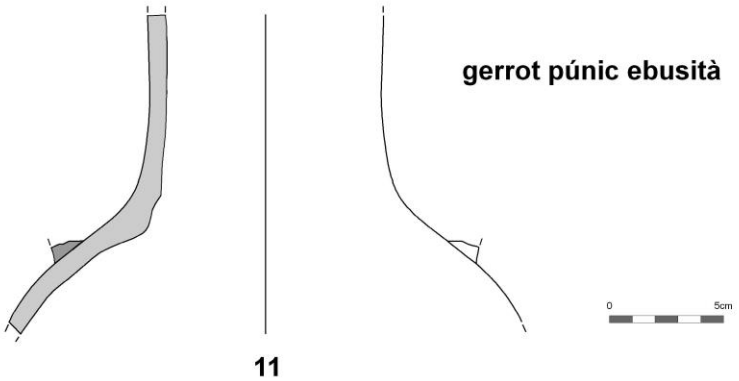

RESERVA DOMÈSTICA (56 inds): 16,6 % LÀMINA ESTACIÓ SAGRERA 3 (Fase 3B)

producció 'local' (55 inds): 16,3 %

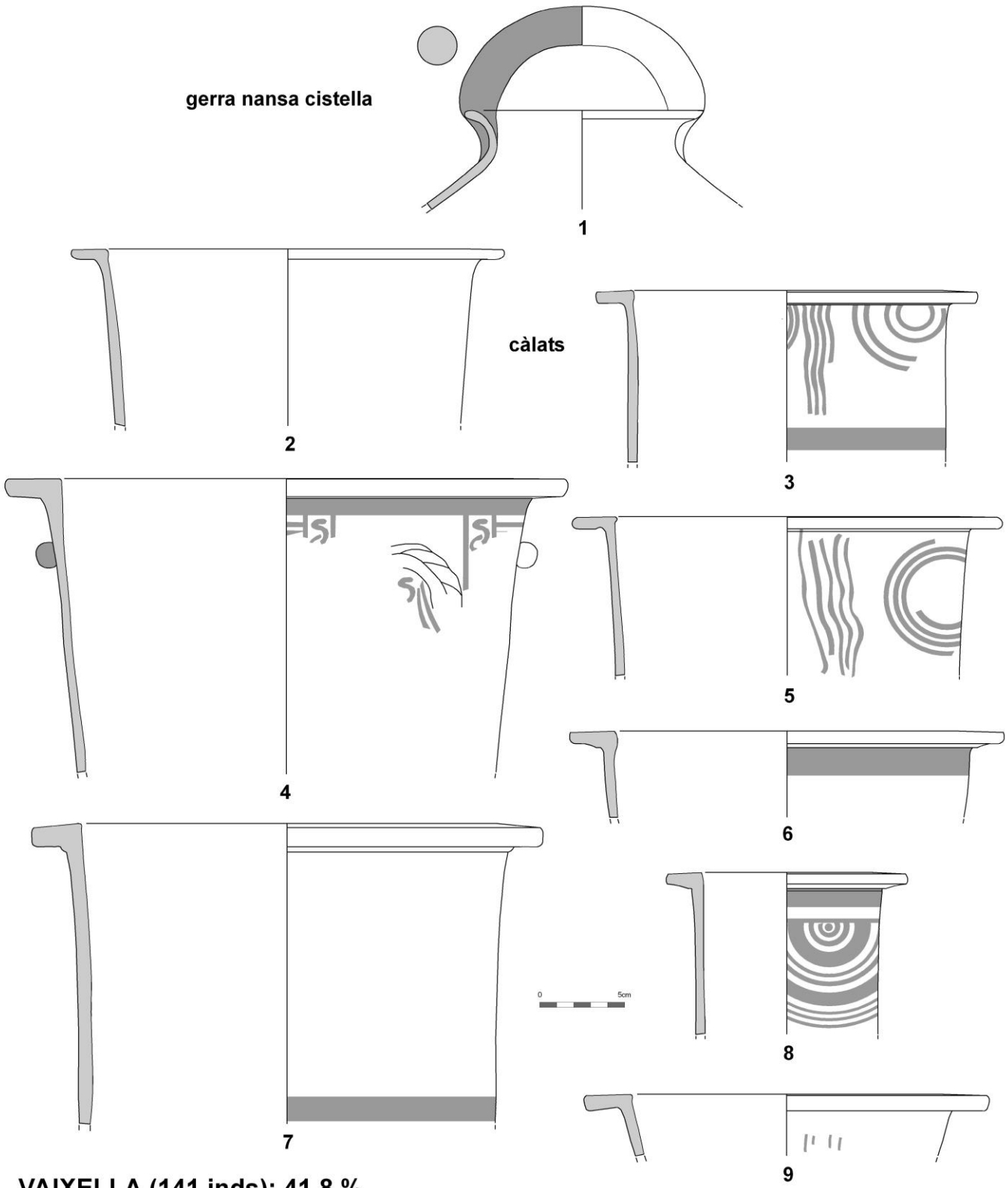

VAIXELLA (141 inds): 41,8 %

importats (8 Inds): 2,4 %

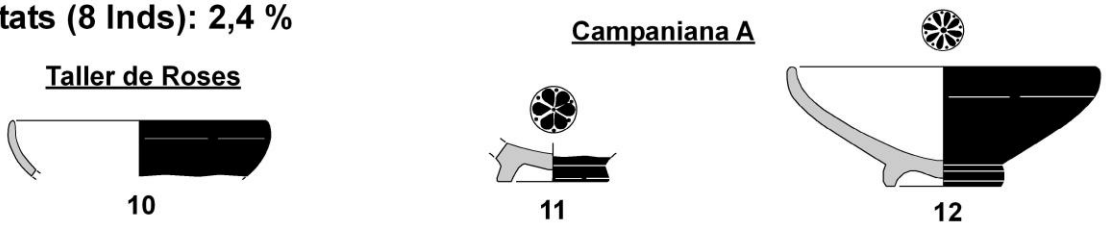

VAIXELLA (141 inds): 41,8 % **LÀMINA ESTACIÓ SAGRERA 4 (Fase 3B)**

producció 'local' (133 inds): 39,4 %

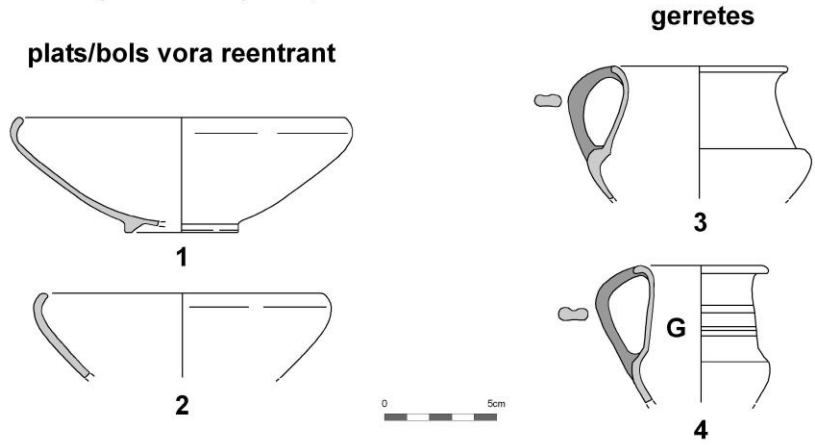

CUINA (44 inds): 13,2 %

importats (4 Inds): 1,2 %

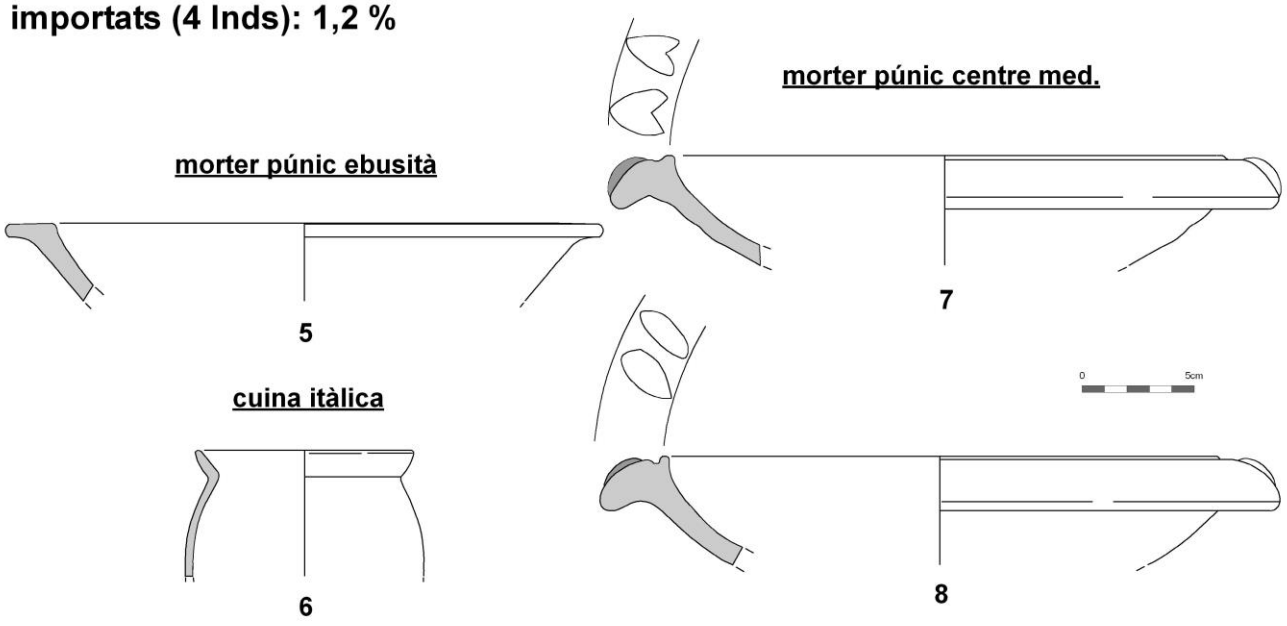

producció 'local' (40 inds): 12 %

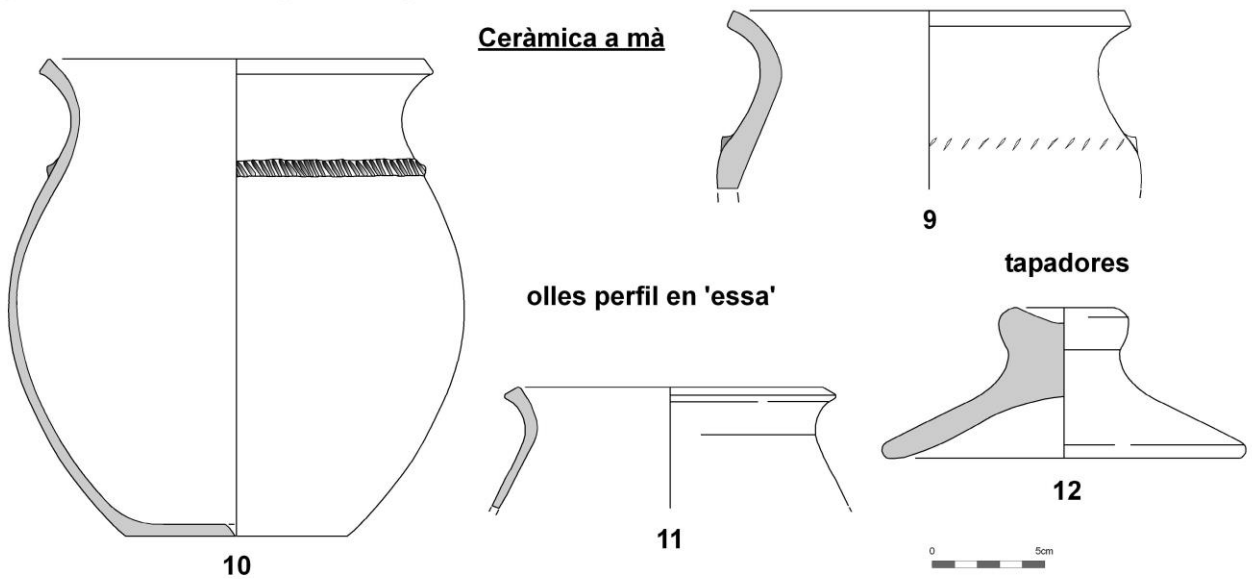

INDETERMINAT/ALTRES: prod. loc (9 inds): 2,7 %

2.7.2.3. La Fase 3B del nucli de l'Hospital de Sant Pau (225- 175 aC).

2.7.2.3.1. Descripció dels contextos de procedència.

La totalitat dels materials d'aquesta fase del nucli de l'Hospital de Sant Pau provenen dels nivells d'amortització d'una sitja, la única estructura del jaciment que s'ha pogut datar de manera fiable dins de la forquilla cronològica 3B. Com es veurà es tracta d'un únic abocament que han proporcionat una notable quantitat de mobiliari ceràmic.

2.7.2.3.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

jjEn efecte, els conjunts ceràmics de la fase 3B del jaciment de l'Hospital de Sant Pau estan constituïts per un total de 1936 fragments ceràmics i 102 individus ponderats, repartits de la següent manera:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Taller de Roses	8	3	3	Lamb. 27, bol Lamb. 25B, bol	1 p.c. 2 vores	
Campaniana A	10	2	2	Lamb. 27B, escudella Lamb. 27ab, bol	1 vora 1 vora	
Total Vaixella Imp.	*18*	*5*	*5*			
Àmf. Púnica Ebus	4	1	0			
Àmf. Púnica C.M.	1	1	0			
Àmfora Itàlica	6	1	0			
Àmfora Grega Ind.	1	1	0			
Total àmf. Imp.	*12*	*4*	*0*			
Total Import.	**30**	**9**	**5**			
Àmfora ibèrica	10	3	3		3 vores	
Com. Ib. Oxidada	73	31	31	Olla/tenalla Gerrot Gerra v. exvasada Gerra "enòcoa" Bol/tassa fons umbilicat Plat/bol vora reentrant *Kalathos* Ampolleta Indeterminat	3 vores 2 vores 5 vores 1 p.c. 2 bases 11 vores 1 vora 1 vora 5 vores	1 pintada
Informes Ib. Oxid.	1513					

C. Ib. Reduïda	40	7	7	Gerra Gerreta bicònica Plat/bol vora reentrant Petit bol Indeterminat	1 vora 3 vores 1 vora 1 p.c. 1 vora	
C. a Mà	270	52	52	Olla Cassola Plat/escudella Vaset fireta/gerreta	47 vores 1 p.c. 3 vores 1 p.c.	
Total prod. locals	**1906**	**93**	**93**			
Total	**1936**	**102**	**98**			

2.7.2.3.3. Descripció tipològica dels materials.

En el conjunt ceràmic de la fase 3B del jaciment de l'Hospital de Sant Pau el 8,8 % del total d'individus són ceràmiques importades. Entre aquestes importacions les àmfores importades tenen un pes rellevant, tot i que sense elements de forma conservats. A través de fragments informes es comptabilitza el mínim d'un individu de quatre procedències diferents: àmfores púniques ebusitanes, púniques centre mediterrànies, itàliques i grega indeterminada. La representació de la vaixella fina importada no és gaire superior en nombre d'individus, però sí en elements de forma conservats. En concret, del Taller de Roses hi ha un perfil complet d'un bol de la forma Lamb. 27 amb roseta central (làmSantPau1, 2) i dues vores de bols de la forma Lamb. 25B amb decoració agallonada (làmSantPau1, 3 i 4). De la producció Campaniana A hi ha una vora d'escudella de la forma Lamb. 27B i una vora d'un exemplar de bol de la forma Lamb. 27ab (làmSantPau1, 5).

En relació a l'evidència de les ceràmiques de producció local cal dir que la representació de vasos de gran format és escassa. Tant pel que fa a les àmfores ibèriques com a les peces de magatzem, del tipus de les olles/tenalles de cos globular i vora de 'coll de 'cigne' (làmSantPau1, 1). Dins de les ceràmiques tornejades hi ha una àmplia majoria de peces de vaixella de taula. Seguint el patró més habitual les formes millor representades són aquelles que conformen els dos components d'un joc bàsic de vaixella: les gerres/gerretes i els plats/bols. Entre les primeres destaca un exemplar gairebé sencer de gerra de vora lobulada, amb el cos cilíndric i decoració de filet en relleu a l'espatlla (làmSantPau1, 12), molt similar a algun dels exemplars 3B, també sencers, de Ca n'Oliver (làmOliver26, 3)però en versió oxidant. Per la seva banda les gerretes presents són totes de cocció reductora (làmSantPau1, 8), a les que es podria

afegir un vaset de ceràmica a mà, tot i que també podria ser considerat com un vaset miniatura (làmSantPau1, 9). Pel que fa a les peces obertes, en el lot disponible hi ha una part formada per exemplars de grans dimensions, els plats o escudelles (làmSantPau1, 10 i 11), entre els quals hi ha la única peça ibèrica a torn que presenta decoració pintada (làmSantPau1, 10), fet que en aquest context laietà permet fer pensar que es tracti d'una importació ibèrica, provinent tal vegada de la zona cossetana. També hi ha exemplars de bols de petites dimensions, com sol ser habitual en aquest cas la majoria de cocció reductora (làmSantPau1, 6 i 7). Entre aquests destaca una exemplar amb una carena molt marcada (làmSantPau1, 7), tal vegada un efecte d'imitació dels bols de la forma Lamb. 34 de la producció Campaniana A.

Amb tot, el grup majoritari entre les ceràmiques de producció local és el de les peces fabricades a mà. A banda de l'esmentat vaset miniatura i tres exemplars de vasos oberts tipus bol o plat, la gran majoria són clarament peces de cuina. Tots els exemplars que conserven una part significativa del cos responen al model de peces de perfil en 'essa' (làmSantPau2, 1 a 6). En aquests casos s'observa que la gran majoria de peces són de dimensions similars, de grandària mitjana, amb alguna excepció d'olla de format gran (làmSantPau2, 1). A nivell morfològic tornar a constatar-se el detall del predomini de vores anguloses, de secció quadrangular, ja vist en el cas de les peces del proper i contemporani nucli de la Sagrera. Per altra banda cal assenyalar l'abundància de peces decorades i la diversitat dels recursos decoratius emprats. Entre aquests destaca la presència d'un cordó amb ungulacions (làmSantPau2, 1-4 i 6) o d'una franja de motius impresos a l'espatlla de les peces (làmSantPau2, 2-3 i 5), així com l'ús del pentinat del cos de les peces (làmSantPau2, 1-3-5 i 7), que pot aparèixer combinat amb qualsevol dels altres recursos esmentats.

De les tapadores d'aquestes olles només se'n conserva un exemplar amb el perfil complet, que pertany al model de parets rectes i pom massís de forma circular amb cassoleta (làmSantPau2, 8). Finalment, cal destacar la presència d'un exemplar únic de cassola oberta, de fons pla i parets rectes (làmSantPau2, 9), d'un model molt infreqüent en el repertori de peces culinàries de producció local.

TRANSPORT (7 inds): 6,8 % **LÀMINA HOSPITAL ST. PAU 1 (Fase 3B)**

importats (4 Inds): 3,9 %

producció 'local' (3 inds): 2,9 %

MAGATZEM (3 inds): 2,9 %

olles/tenalles vora 'coll de cigne'

1

RESERVA DOMÈSTICA (3 inds): 2,9 %

VAIXELLA (35 inds): 34,3 %

importats (5 Inds): 4,9 %

Taller de Roses

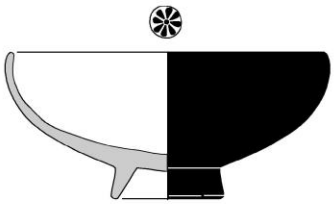

2

3

4

Campaniana A

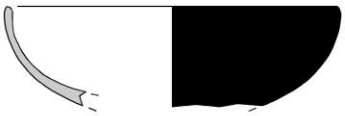

5

producció 'local' (30 inds): 29,4 %

plats/bols vora reentrant

6

7

gerretes

8

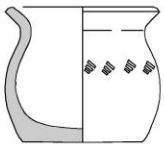

9

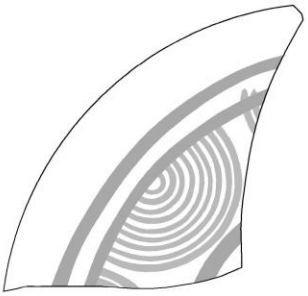

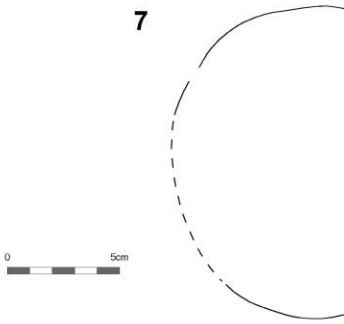

gerra enòcoa

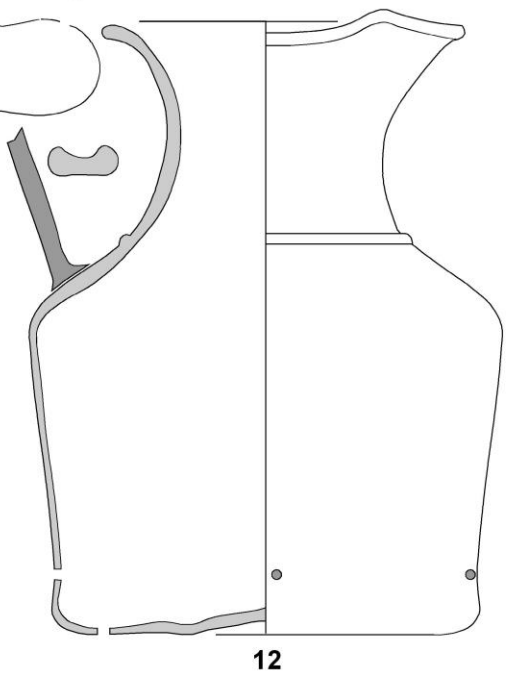

12

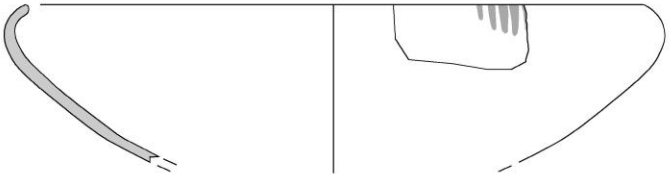

10

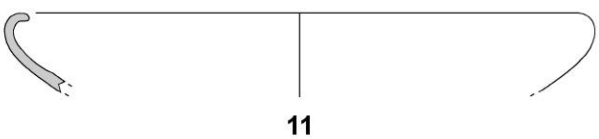

11

CUINA (48 inds): 47,2 % **LÀMINA HOSPITAL ST. PAU 2 (Fase 3B)**

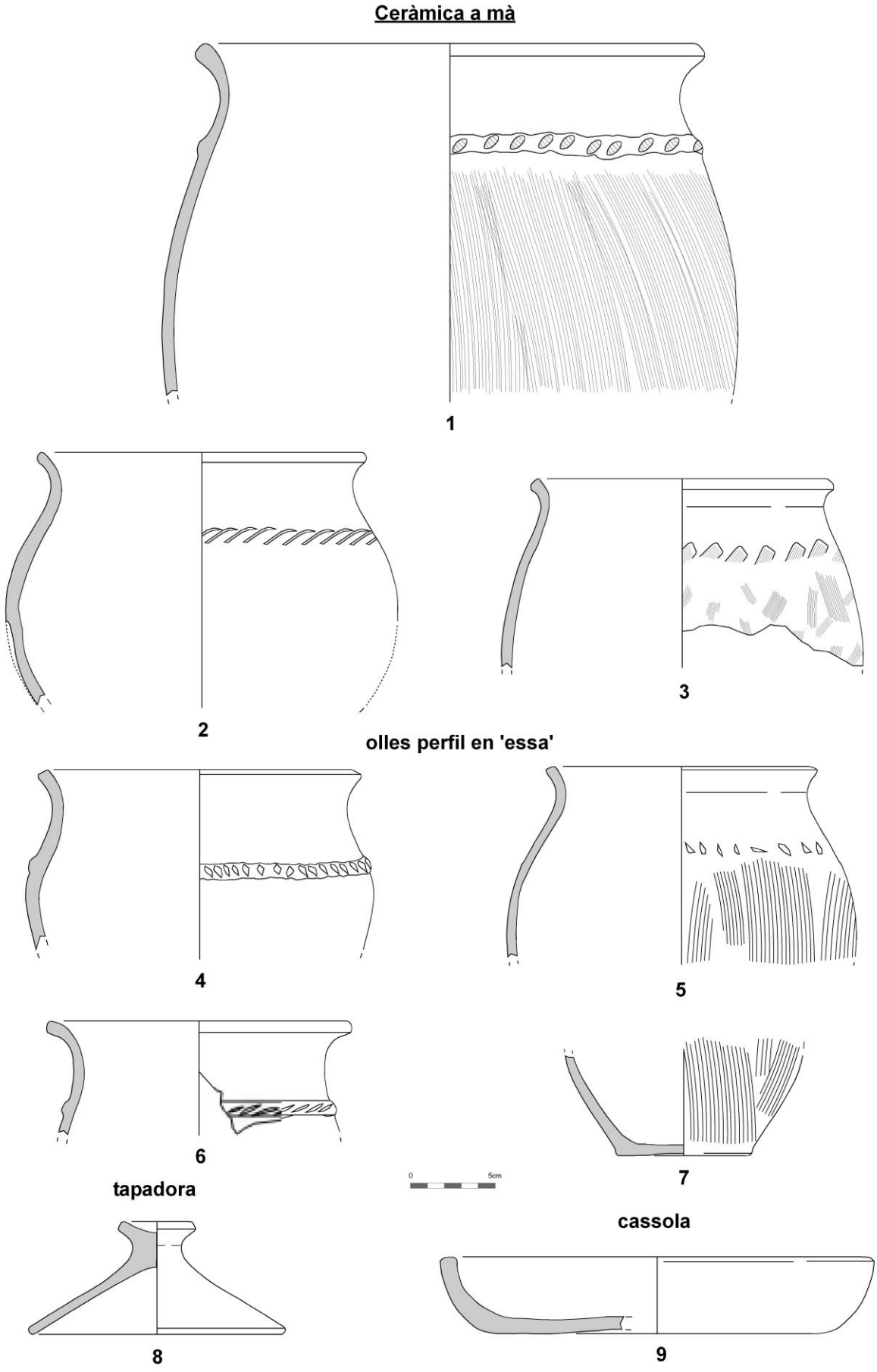

INDETERMINAT/ALTRES: prod. loc (6 inds): 5,9 %

2.7.3.- Anàlisi estadística.

El nivell d'anàlisi relatiu al volum de les ceràmiques importades mostra l'existència de fortes coincidències entre els tres conjunts ceràmics dels dos jaciments, sobretot en el que correspon al comptatge per individus. En efecte, la distància és escassa entre l'índex més baix, el 8,4 % del conjunt Sagrera 3B, i el més alt, el 12,5 % del de Sagrera 2 (Gràfica Sagrera 1). Cal assenyalar que aquesta darrera dada és la menys consistent de les tres, ja que prové del conjunt amb una base estadística menor. Així, entre els dos conjunts més fiables, els de de la fase 3B de tots dos jaciments, cal destacar que la coincidència és màxima, amb el 8,4 % d'individus importats a la Sagrera i el 8,8 % d'individus importats a Sant Pau (Gràfica SantPau 1). En tots els casos els comptatges per fragments proporcionen unes proporcions molt inferiors, amb uns índexs més o menys baixos en funció de la incidència de les àmfores importades en cadascun dels conjunts ceràmics.

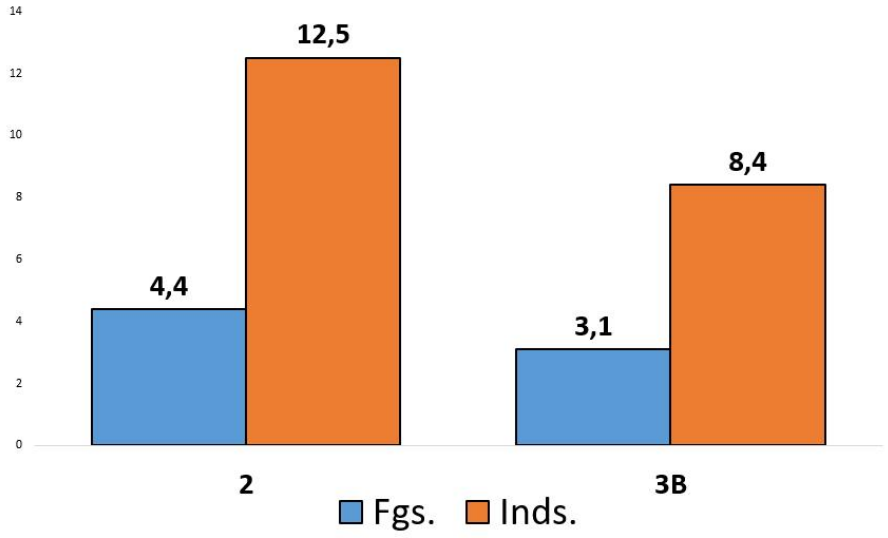

Gràfica Sagrera 1

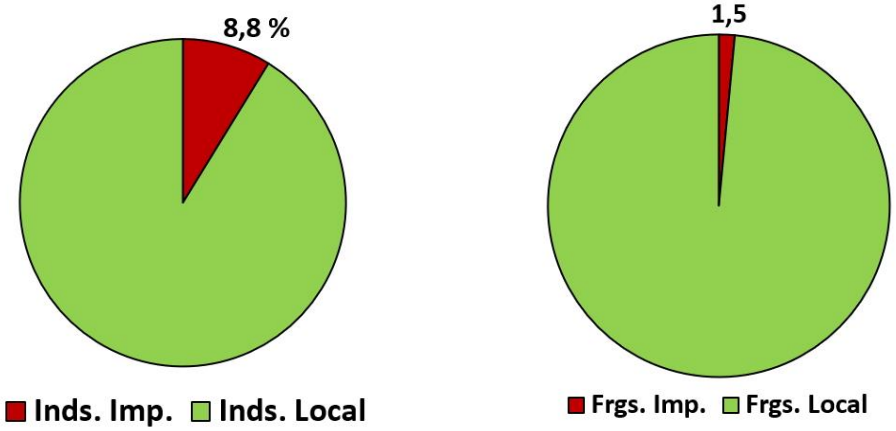

Gràfica Sant Pau 1

Precisament, en el nivell d'anàlisi que tracta de la composició interna de lots de materials d'importació el comportament més destacable és el molt rellevant pes específic de les àmfores importades. En els dos conjunts de la Sagrera són la categoria àmpliament predominant, amb uns índexs als volts del 60 % del total d'individus importats (Gràfica Sagrera 2). En el cas del conjunt 3B de Sant Pau, tot i tenir les peces de vaixella per damunt, no deixen de representar un notable 44,4 % del total d'individus d'importació (Gràfica SantPau 2). Cal fer notar també que en el conjunt de la mostra més àmplia amb diferència, el de Sagrera 3B, és on es dona una documentació més completa, amb presència de peces de cuina i de reserva importades, òbviament amb percentatges molt inferiors a les d'àmfora o vaixella (Gràfica Sagrera 2).

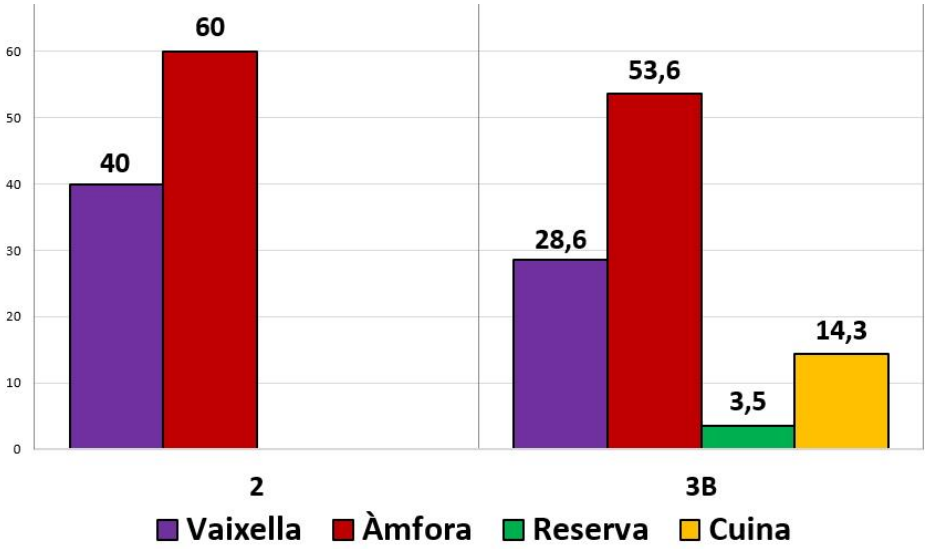

Gràfica Sagrera 2

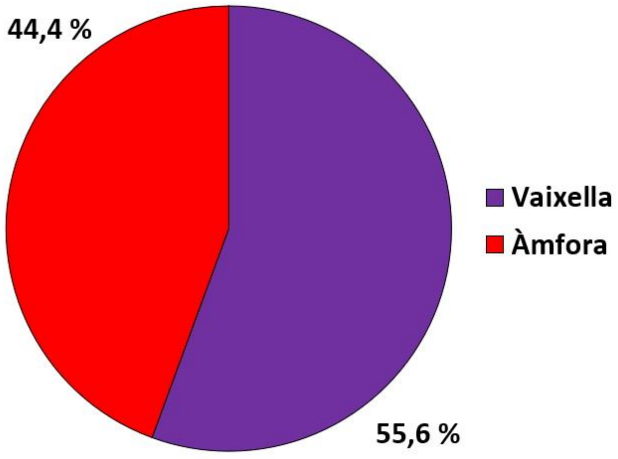

Gràfica Sant Pau 2

Pel que fa a les procedències d'aquests lots d'àmfores importades s'observa una diferència bàsica entre l'únic conjunt de la fase 2 i els dos de la fase 3B. En el primer es dona l'habitual predomini absolut, en aquesta cronologia de segle IV aC, dels envasos de producció púnica, de gairebé el 85 % de fragments d'àmfores importades sumats els fragments ebusitans i els centre mediterranis (Gràfica Sagrera 3). En canvi en els dos conjunts de la fase 3B es constata la forta irrupció dels envasos itàlics, que en tots dos casos passa a ser la procedència millor representada, amb un 47,1 % del total de fragments d'àmfora importada a la Sagrera (Gràfica Sagrera 3) i just el 50 % del total de fragments en el de Sant Pau (Gràfica SantPau 3). Per altra banda, cal destacar la presència en tots tres conjunts de fragments d'àmfores gregues de producció incerta (similar al que passa en el nucli de Montjuïc), encara que siguin sempre molt minoritaris, així com l'alta quantitat de procedències documentades en el conjunt ceràmic més fiable, el de Sagrera 3B, composat per una mostra molt més gran que els altres dos conjunts considerats.

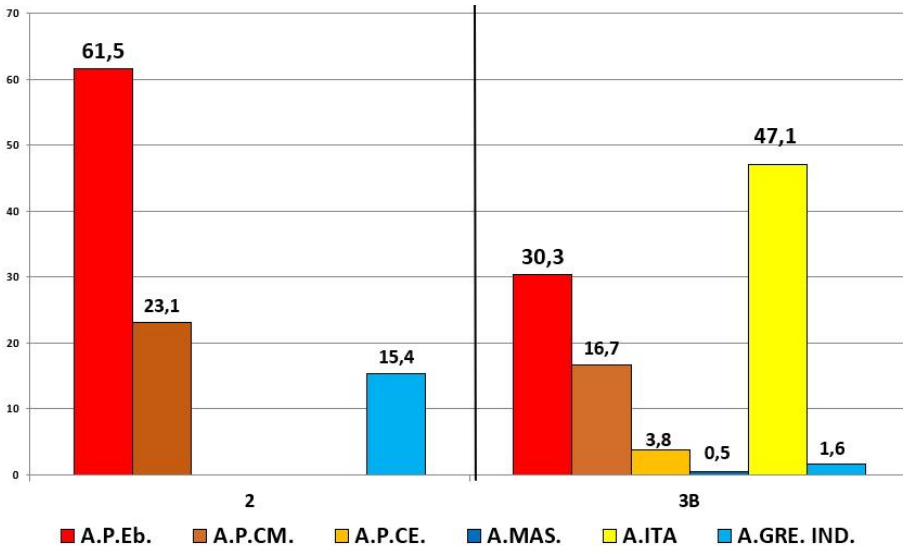

Gràfica Sagrera 3

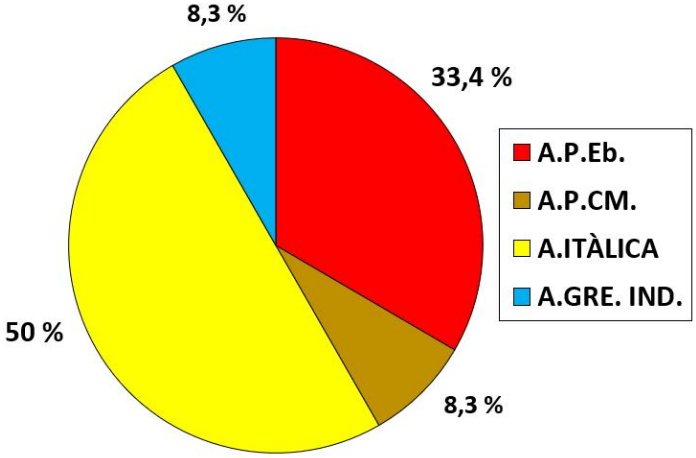

Gràfica Sant Pau 3

La composició interna dels lots de vaixella fina importada és del tot convencional en el cas del conjunt de la fase Sagrera 2 però no tant en els dos conjunts de la fase 3B. En el primer es dona el previsible, per recurrent, monopoli dels vasos àtics, però en els dos conjunts de la fase 3B no es constata l'igualment recurrent predomini de les peces itàliques dominades pels vasos de Campaniana A. En tots dos casos la producció millor representada és la del Taller de Roses. En el conjunt 3B de la Sagrera aquestes representen el 37,5 % del total d'individus de vaixella fina importada, mentre que l'equivalent 37,5 % d'individus itàlics s'assoleix gràcies a un individu ponderat del taller de les Petites Estampilles, de manera que els vasos de Campaniana A representen estrictament el 25 % del total dels individus (Gràfica Sagrera 4). Per la seva banda en el cas del conjunt de l'Hospital de Sant Pau, les peces del Taller de Roses assoleixen el 60 % del total d'individus de vaixella fina importada (Gràfica SantPau 4).

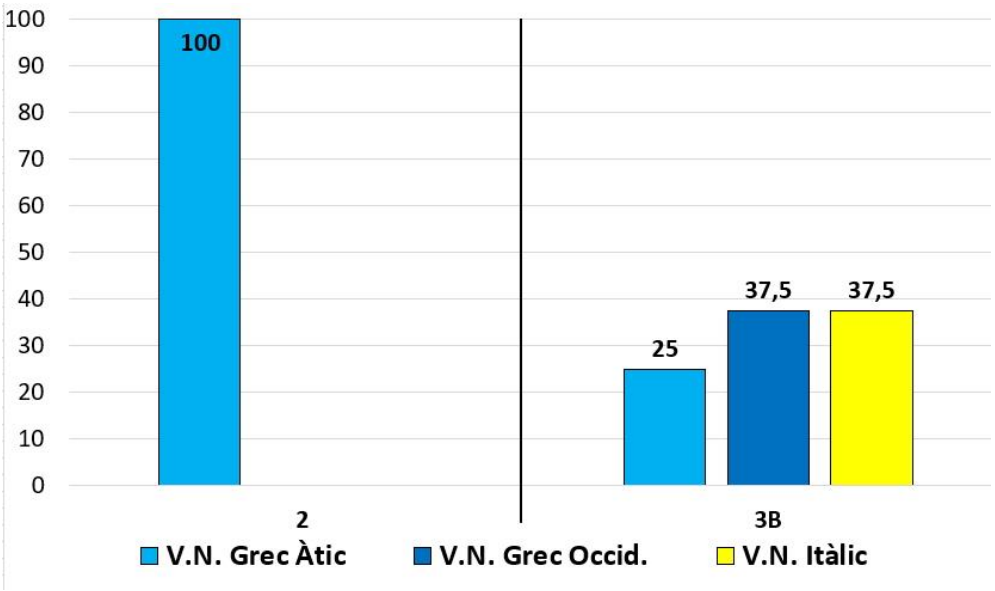

Gràfica Sagrera 4

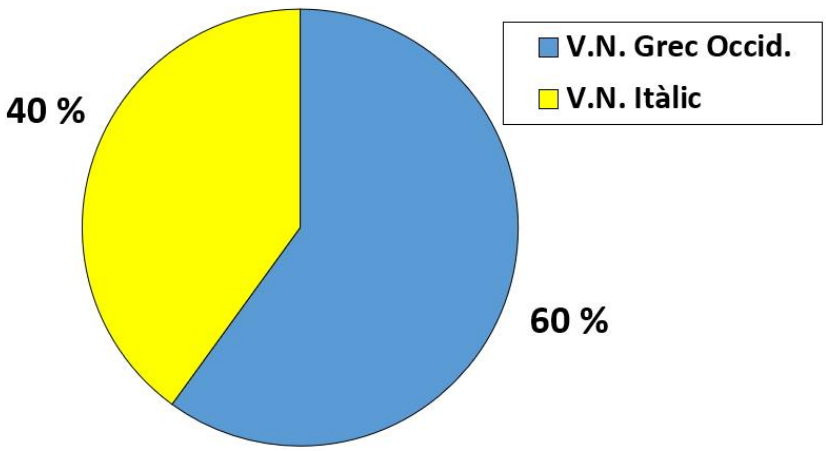

Gràfica Sant Pau 4

De ceràmiques comunes importades només hi ha en el conjunt 3B del nucli de la Sagrera, fet que no dona marge a la comparació estadística amb els altres conjunts, tal com s'ha anat desenvolupant en aquest apartat. Es tracta d'un lot on es dona l'habitual predomini dels morters púnics, amb el 60% del total d'individus de ceràmiques comunes, però en el que la resta són materials poc comuns, com ara el possible gerrot púnic ebusità i una olleta itàlica.

En el camp de les ceràmiques de producció local el nivell d'anàlisis efectuat a partir de les categories tradicionals mostra una diferència essencial en aquest cas entre el comportament d'un nucli i l'altre. Així a les dues fases de la Sagrera es constata un amplíssim predomini de les ceràmiques oxidades a torn, d'entre el 65 i el 70 % del total d'individus de producció local (Gràfica Sagrera 5). Per contra en el conjunt 3B del nucli de l'Hospital de Sant Pau les ceràmiques a mà són majoritàries, amb un 56 % del total d'individus de producció local, mentre que les ceràmiques oxidades a torn tot just representen el 36,3 % del total d'individus de producció local (Gràfica SantPau 5).

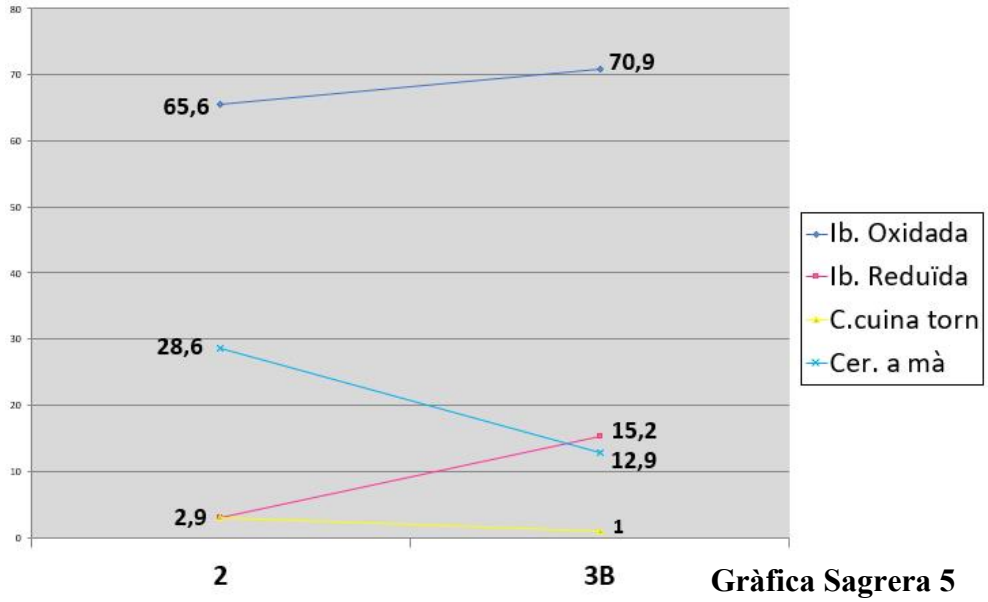

Gràfica Sagrera 5

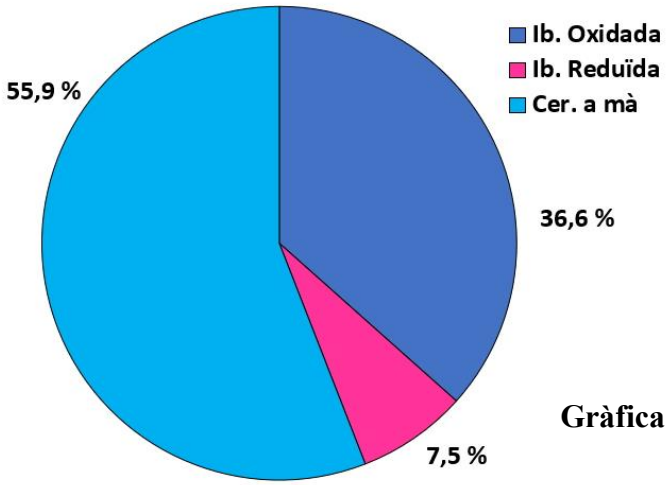

Gràfica Sant Pau 5

En canvi en passar al nivell d'anàlisi desenvolupat a partir de grups funcionals es constata un comportament força similar entre els conjunts de Sagrera 2 i Sant Pau 3B mentre que el conjunt Sagrera 3B mostra unes tendències molt particulars i diferents a la resta. La diferència principal es dona en el pes específic de les ceràmiques culinàries, molt rellevants a Sagrera 2 (32,3 % del total d'individus de producció local) o fins i tot predominants a Sant Pau 3B (55,2 %), mentre que és la categoria amb una representació més baixa a Sagrera 3B (13,3 %) (Gràfica Sagrera 6 i Gràfica Sant Pau 6). Els conjunts Sagrera 2 i Sant Pau 3B també tenen en comú un volum equivalent de peces de vaixella (26, 5 % i 34,5 % del total d'individus de producció local respectivament) i una presència escassa, sempre en la darrera posició, dels envasos amfòrics (5,9 % del total d'individus de producció local a Sagrera 2 i un 3,4 % a Sant Pau 3B). Per contra les àmfores ibèriques a Sagrera 3B assoleixen un notable 17,7 % del total d'individus de producció local, tot situant-se en tercera posició.

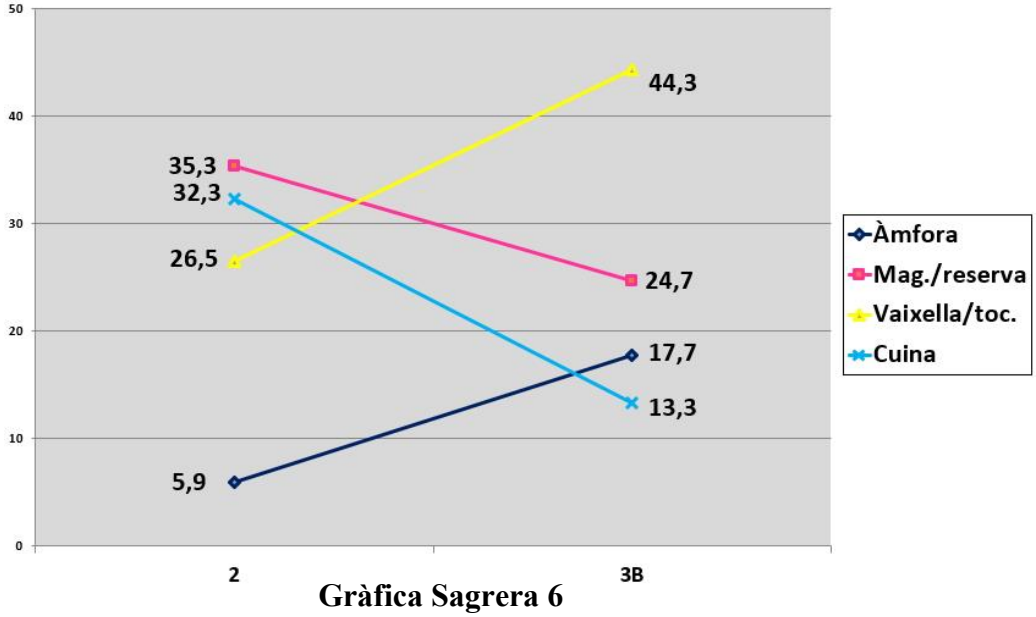

Gràfica Sagrera 6

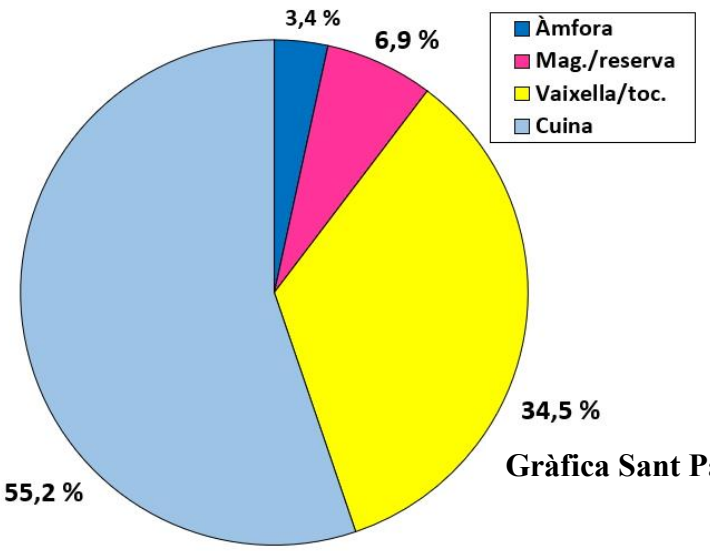

Gràfica Sant Pau 6

La incorporació de les ceràmiques d'importació a aquest mateix nivell d'anàlisis té un escàs efecte pel que fa a les tendència generals. La única incidència mínimament significativa és l'augment dels percentatge de les peces de transport, especialment en els casos de Sagrera 2 i Sant Pau 3B, on dupliquen els índexs del nivell d'anàlisi fet exclusivament a partir de les ceràmiques de producció local (Gràfica Sagrera 7 i Gràfica Sant Pau 7).

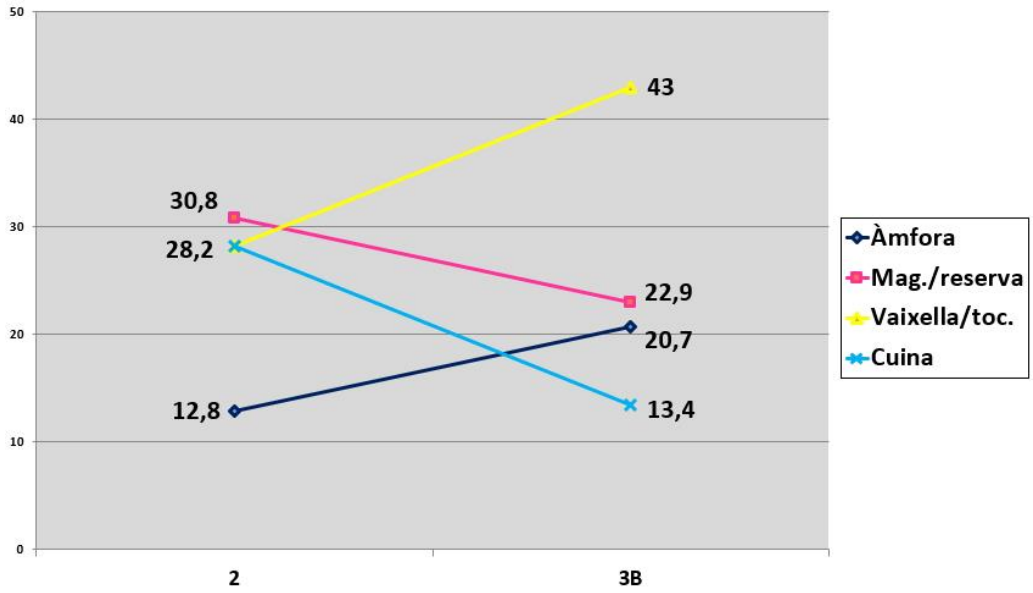

Gràfica Sagrera 7

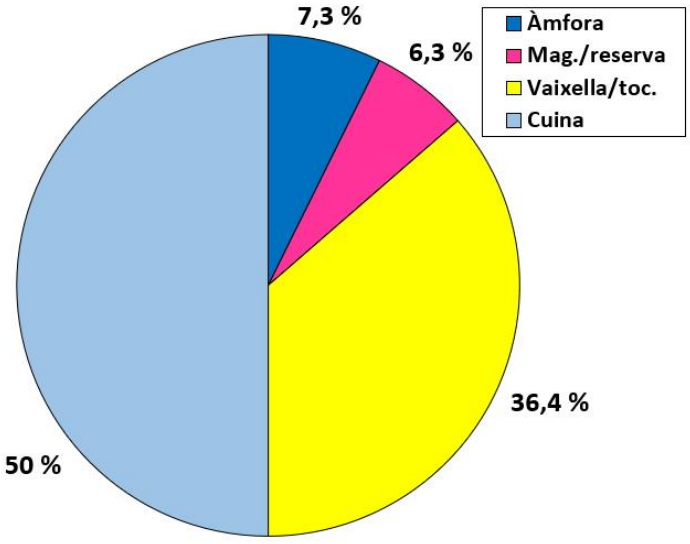

Gràfica Sant Pau 7

2.8.- TURÓ DE CA N'OLIVER (Cerdanyola del Vallès, Vallès Occidental, Barcelona).

2.8.1.- Descripció del jaciment.

El nucli ibèric del Turó de Ca n'Oliver és conegut des de principis del segle XX, amb unes primeres notícies publicades l'any 1919 pel Dr. Pere Bosch Gimpera (Bosch Gimpera 1919, 268-269). A partir d'aquí esdevé un jaciment sovint esmentat (Serra-Ràfols 1930, Almagro *et alii* 1945, Balil 1952) tot i que no serà fins els anys 50' quan en Josep Barberà endegui les primeres campanyes d'excavació sistemàtiques (Barberà, Pascual, Caballé i Rovira 1960-1961 i 1962). L'any 1958 s'interromp la intervenció arqueològica i d'aleshores ençà aquest indret, molt pròxim al nucli urbà de Cerdanyola, en una època de fort creixement urbanístic, pateix una sèrie de greus agressions que malmeten notablement les restes ibèriques i, fins i tot, la mateixa topografia originària del turó. No serà fins l'any 1986 quan, des del Centre de Recerques Arqueològiques de Cerdanyola, s'impulsa la represa de l'excavació (Barrial i Francès 1991), amb un salt qualitatiu important a partir de l'any 1998. Des d'aquest any fins a l'actualitat es desenvolupen successives campanyes anuals d'excavació i adequació del poblat ibèric (Asensio *et alii* 2002, Francès *et alii* 2005, Francès i Guàrdia 2012), en el marc d'un ambiciós i modèlic projecte de revalorització patrimonial del jaciment, promogudes des del Servei de Patrimoni del mateix Ajuntament de Cerdanyola del Vallès.

El poblat ibèric del Turó de Ca n'Olivé es situa en un dels primers serrals del vessant vallesà de la serra de Collserola, una sub-unitat de la serralada litoral que s'estén entre els cursos dels rius Besòs i Llobregat i que separa bruscament el pla de Barcelona i, per tant, la línia de costa, de les fèrtils planes interiors del Vallès. El Turó de Ca n'Olivé s'ubica, concretament, en un turó poc elevat (138 m. sobre el nivell del mar) que forma part de les primeres elevacions de la cara interior de la Serra de Collserola, precisament a pocs quilòmetres al sud del curs del riu Besòs (Figura CanOliver1). El vessant nord del turó, la cara obaga, és el més escarpat i de difícil accés, mentre que en el vessant sud, la cara assolellada, el pendent és més suau i és per on s'estén el gruix de la trama urbana i del sistema defensiu del jaciment. Tanmateix, des de la cara nord (o del cim del turó) es controla visualment un territori molt ampli, des del Massís de Montserrat, passant per la Mola fins a les Guillaries, a l'altre costa del pla del Vallès. En canvi, des del vessant més densament urbanitzat, el meridional, no hi ha cap benefici en aquest sentit ja que des de la seva base arrenca la serralada de Collserola, amb elevacions molt

superiors. En definitiva, es tracta d'un nucli amb una ubicació força accessible però alhora estratègica (proximitat al Besòs i gran domini visual de la plana vallesana).

Figura CanOliver1: Vista de la plana vallesana, serra de Collserola, corredor del Besòs i pla de Barcelona, amb indicació de la ubicació del nucli ibèric de Ca n'Oliver (Cerdanyola del Vallès).

Les successives campanyes d'excavació dutes a terme en els darrers 20 anys (1998-2018) han comportat un enorme avenç en el coneixement del nucli ibèric, caracteritzat per una gran complexitat estructural i estratigràfica. El primer que cal tenir en compte és la variable de les dimensions, que actualment es confirma que es situa als volts de les 1,5 hectàrees. En el context del sector septentrional del món ibèric són unes dimensions bastants superiors a la mitjana, el que permet associar-lo a la categoria dels nuclis de segon ordre (Sanmartí i Santacana 1986). El poblat presenta, en totes les seves fases d'ocupació, l'urbanisme característic dels assentaments en vessant, adaptat a les corbes de nivell, amb terrasses artificials que possibiliten el bastiment d'habitatges en bateria i carrers al llarg de cadascuna de les terrasses. A hores d'ara s'han identificat un mínim de cinc fases constructives, que abasten des del segle VI aC. fins al segle I aC. (Asensio *et alii* 2002). La fase més antiga d'ocupació del jaciment o Fase 0 ha estat identificada en diversos sectors dispersos del turó, a partir d'un seguit de concentracions de forats de pal excavats a la roca que semblen clarament anteriors a la més antiga de les bateries de cases adossades (Figura CanOliver2). El problema rau en el fet que no hi ha materials directament associats a aquestes estructures i que, fins el moment, no ha aparegut cap material, ni que sigui fora de context, que remeti a un horitzó cultural de primera edat del ferro. Això podria fer pensar que tal vegada es tracta d'estructures peribles

d'habitatge, tipus cabanes, ocupades durant el lapse de temps que triga a construir-se l'establiment estable del Turó de Ca n'Oliver, durant la segona meitat del segle VI aC.

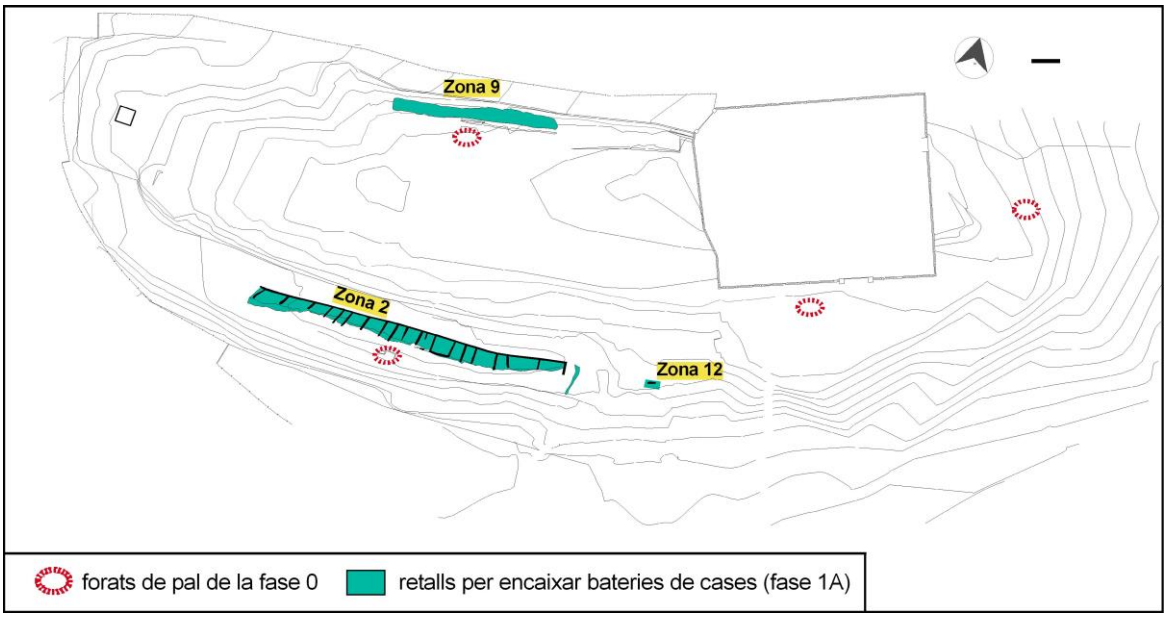

Figura CanOliver2: Planta general de les fases 0 i 1 del nucli de Ca n'Oliver.

La fase 1A (550/525-425 aC.) es desenvolupa dins d'un marc cultural inequívocament ibèric i correspon a un assentament d'arquitectura en pedra, de tipus "urbà". La millor documentació d'aquesta fase fundacional està a la zona 2, i correspon a un tram d'uns 60 metres de llarg d'una bateria d'habitatges que comparteixen les parets mitgeres i que s'articulen a partir d'un eix longitudinal (Figura CanOliver2). En aquest moment les cambres apareixen encaixades a l'interior d'un profund retall a la roca, en forma de petit fossar o rasa correguda, que en alguns punts fa més d'un metre de fondària (Figura CanOliver3).

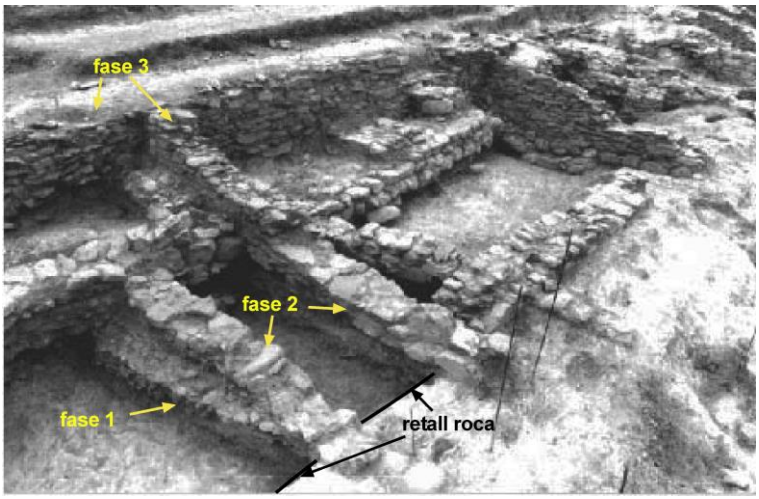

Figura CanOliver3: Vista de la superposició de fases constructives a la Zona 2 del nucli de Ca n'Oliver.

Dins d'aquest forat allargassat s'han identificat un mínim de 19 estances, delimitats per parets mitgeres que arrenquen del fons del retall, mentre que la façana i paret posterior són, lògicament, en part la roca retallada i en part una continuació en pedra. Es tracta sempre de petits àmbits de planta rectangular, que semblen correspondre a cases d'una sola cambra, a l'interior de les quals, a més, hi ha ben pocs elements d'agençaments interns (Figura CanOliver4). De fet, tant sols dos àmbits (els Recintes 44 i 46) han proporcionat llar de foc en alguna de les dues pavimentacions successives que molts d'ells documenten dins de l'ocupació de la fase 1. La façana, al costat nord de les habitacions, dóna a una espai de carrer, força estret, del qual el seu límit nord no és altra cosa que el vessant retallat del turó. Just a un metre del límit est d'aquesta bateria de cases, allà on hi ha una zona d'accés en el Període Ibèric Ple, es localitza una claveguera o desguàs que fa pensar que en aquesta zona també podria haver hagut una àrea de porta en el Període Ibèric Antic (Figura CanOliver2 i 4).

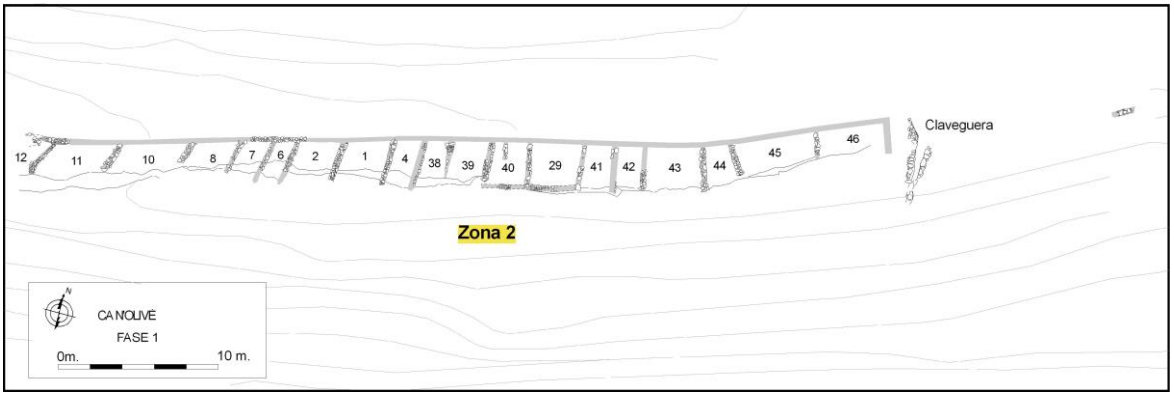

Figura CanOliver4: Planta de la Zona 2 amb les estructures de la fase Ca n'Oliver 1, del Període Ibèric Antic.

A la Zona 9, al vessant nord del turó, s'ha localitzat un llarg retall reblert amb materials d'aquesta fase que podria ser l'evidència, molt malmesa, d'un rasa per ubicar una bateria d'edificacions, amb una tècnica constructiva idèntica a la de les construccions de la Zona 2. En canvi, a l'est de la zona de porta (Zona 12), hi ha evidències molt parcials d'un únic àmbit d'aquest moment i cap traça, sota les cases de les fases posteriors, de l'existència d'un retall d'aquestes característiques. En definitiva, tot indica que la superfície ocupada en aquest moment inicial de la cultura ibèrica és ja força considerable però que la urbanització del turó és encara parcial, amb edificacions només a les àrees perimetrals (Zones 2, 12 i 9), el que aparentment representa un patró d'urbanisme discontinu i irregular (Figura CanOliver2).

A finals del segle V o principis del segle IV aC. (fase Ca n'Oliver 2) es produirà un canvi radical en l'estructura urbana del nucli, en el que destaquen dos trets fonamentals. En primer lloc, la construcció d'un potent mur de tanca que definirà el perímetre del poblat, fet totalment incert en el cas del nucli de la fase precedent. Encara que en amplis trams ha desaparegut per efectes de l'erosió, es conserva en part a les zones 2, 12 i 9 (Figura CanOliver5). En segon lloc es constata la densificació definitiva de la trama urbana, que ara s'estén per la totalitat de la superfície del turó muralles endins. Concretament es produeix la construcció de noves bateries d'edificis, amb tota seguretat a la part alta del vessant sud (Zones 7 i 14) i amb molta probabilitat a la plataforma superior (àrea intensament arrasada en l'actualitat). El sistema constructiu emprat segueix basant-se en importants obres d'excavació de la roca natural, ara no les rases fondes de la fase 1 sinó encaixos que generen noves terrasses artificials (cas de les zones 7 i 14) o d'anivellaments generalitzats del terreny (cas del cim del turó).

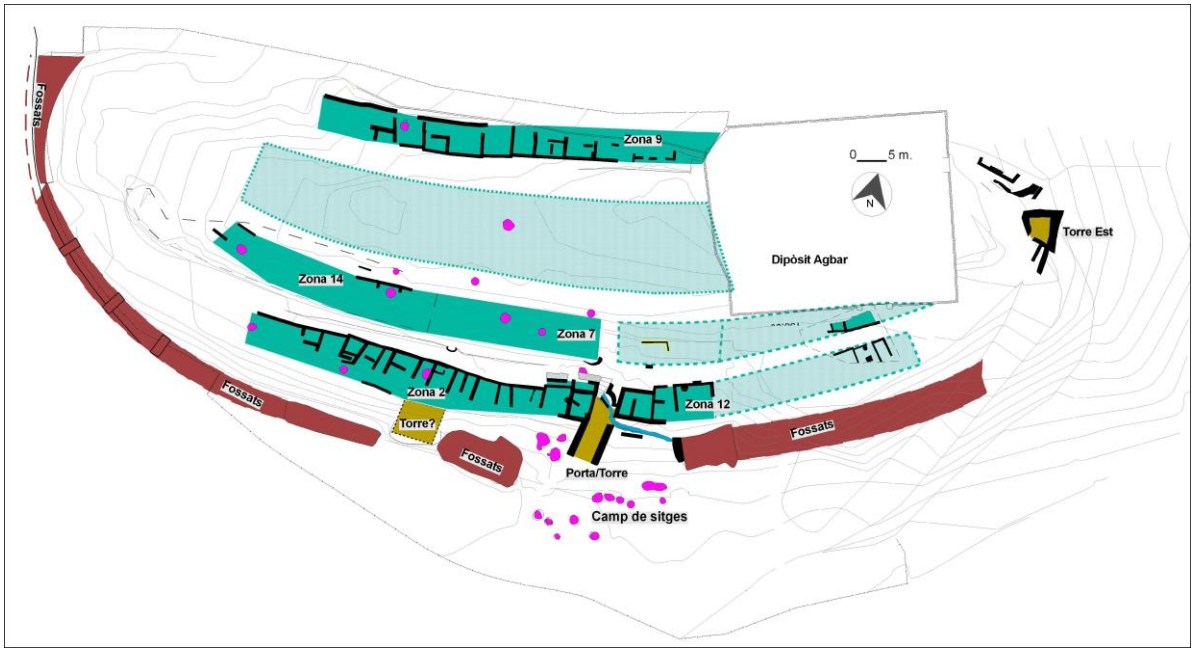

Figura CanOliver5: Planta general de les fases 2 i 3 del nucli de Ca n'Oliver.

Pel que fa a l'accés, en aquest moment d'inicis de l'ibèric ple, la porta del poblat sembla haver estat una simple interrupció en el mur de tanca, ubicada entre les Zones 2 i Zona 12 (Figura CanOliver6). Finalment, les sitges més antigues localitzades al poblat corresponen a aquesta època (segle IV aC.) i, per ara, totes apareixen a l'interior de les cases o molt a prop, en qualsevol cas sempre dins del perímetre emmurallat. Sembla, en

qualsevol cas, que durant aquesta fase l'assentament ibèric no disposa d'una quantitat gaire elevada de dipòsits d'excedents cerealístics.

En relació a l'arquitectura domèstica a la Zona 2 s'observa com les antigues construccions encabides dins d'una rasa s'amortitzen abocant un potent estrat d'anivellament (Fase 1B) al damunt del qual es fonamenta la nova bateria d'edificis que, això sí, segueix la mateixa orientació que la de la fase precedent, tot superposant-s'hi. De fet, en determinats casos, per a les noves edificacions es reutilitzen diversos dels murs transversals com a fonamentació dels nous. La definitiva superació del retall de l'ibèric antic (Figura CanOliver3) permet la construcció d'espais més amples, i les cases adopten un model diferent, sempre de dimensions notablement superiors a les de la fase precedent. La gran majoria passen a estar formades per dues cambres, una estança gran al costat d'una de més aviat estreta, tot i que ha estat possible identificar algun cas de casa força més complexa, composta de fins a cinc àmbits diferents (Figura CanOliver6). La superfície interna d'aquests habitatges és difícil de precisar donat que tots els de la Zona 2, la millor conservada, han perdut la seva part posterior a causa de l'erosió de la vora del turó. En aquest límit s'ha identificat el que podria haver estat el retall del fonament del mur de tanca, fet que permet calcular que la part desapareguda dels edificis seria dels volts d'un terç de la superfície originària. A partir d'aquí es pot estimar una superfície mínima d'entorn els 45/50 m2 per a les cases de dos recintes i d'uns 60 m2 per a la casa de cinc recintes. L'espai intern s'especialitza i apareixen a l'interior de les habitacions dispositius diversos (enllosats, raconeres i, sobretot, llars de foc, ara molt freqüents), documentant-se per primera vegada espais dedicats específicament a la producció artesanal, com ara el Recinte 25, on van aparèixer gran quantitat de restes de forja i dos fornets metal·lúrgics, o el Recinte 27, on també es

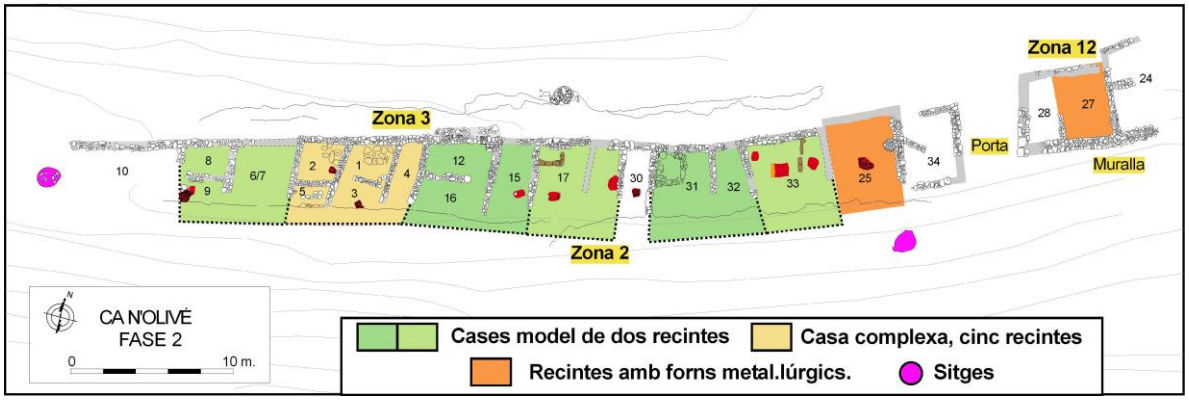

Figura CanOliver6: Planta de la Zona 2 amb les estructures de la fase Ca n'Oliver 2, del moment inicial del Període Ibèric Ple (Segle IV aC).

conservava almenys un tercer forn metal·lúrgic (tots dos recintes ubicats prop de la porta meridional).

Un darrer tret característic d'aquest moment és l'abundància d'elements rituals, del tipus d'enterraments d'ovicaprins o d'inhumacions infantils. Concretament a moltes de les diferents pavimentacions de les cases d'aquesta fase 2 s'han documentat un total de 17 individus d'inhumats infantils i 42 d'ovicaprins, repartits, però, de manera molt desigual, amb alguns àmbits que concentren tres o més d'aquests dipòsits rituals (Francès i Guàrdia 2012, 275).

Entre finals del segle IV i principis del III aC. es produeix una nova remodelació urbanística rellevant (fase Ca n'Oliver 3), que afecta tant a les cases com als espais col·lectius. La principal novetat consisteix en una operació de potenciació del sistema defensiu del nucli, que esdevé molt més consistent i sofisticat del que havia estat prèviament. La manifestació més clara s'observa en els canvis realitzats en l'antic accés de la fase precedent, que vers el 300 aC. es protegeix amb una complexa porta de tipus tenalla-torre avançada, formada per dos potents murs paral·lels, d'uns 6 metres de longitud per 1 metre d'amplada, que arrenquen dels angles externs dels Recintes 28 i 34 (Figura CanOliver7). Així la porta es projecta vers l'exterior del poblat, definint un llarg passadís en rampa amb dos trams diferenciats: un primer de tres metres d'amplada i un segon format per una estreta graonada flanquejada per un mur que en redueix l'amplada a poc més d'un metre. Tot aquest sistema es complementa amb una poterna situada a la banda est de la porta que estaria protegida per un avantmur o *epikampion*. És precisament per aquesta poterna que la conducció que recull les aigües del carrer surt a l'exterior.

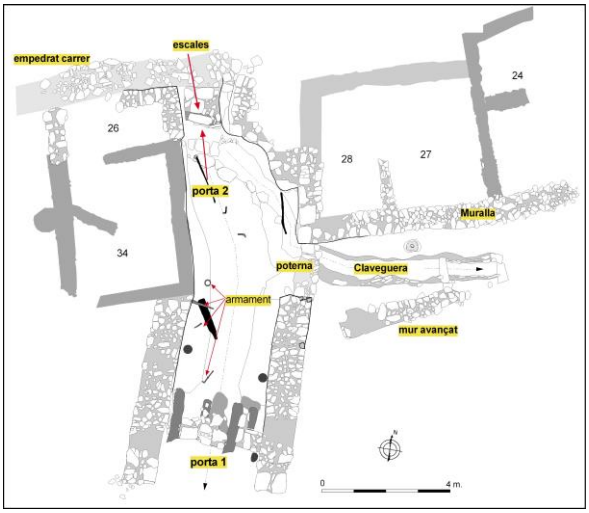

Figura CanOliver7: Planta de la porta-torre meridional, de la fase Ca n'Oliver 3.

A banda de la monumentalització de l'antiga porta del vessant meridional, l'excavació de l'extrem oriental del turó ha permès documentar la construcció en aquests moments d'una segona torre. Es tracta d'una sòlida estructura de planta trapezoidal, l'objectiu de la qual es el flanqueig d'un nou accés que s'obre en aquest punt del recinte fortificat (Figura CanOliver5). El projecte de renovació del sistema defensiu es completa amb l'excavació contemporània de diversos trams de fossar de perfil en V (Figura CanOliver8), situats a la base del turó i de traçat paral·lel al mur de tanca (Francès i Guàrdia 2011). Les parts excavades en extensió sumat a diversos sondeigs puntuals permeten afirmar que aquest fossar encerclava tot el nucli excepció feta de la cara nord, on és innecessari donat el fortíssim pendent del vessant. Hi ha dues interrupcions que fan que no es tracti d'un fossar completament corregut. La primera se situa just davant de la porta del costat meridional mentre que la segona apareix només 13 metres més a l'oest. Aquesta segona interrupció coincideix amb l'existència d'una plataforma de planta rectangular retallada a la roca que s'ha format artificialment, tot preservant aquest punt del vessant del rebaix que genera l'escarpa interna del fossar. Això permet plantejar que amb tota probabilitat aquest esperó era la base d'una torre, actualment totalment arrasada, la tercera construïda en aquesta fase (Figura CanOliver5). Els trams millor conservats del fossar presenten una amplada que oscil.la entre els 4 i 5 metres per una fondària de gairebé 4 metres, estimada a partir de l'escarpa interna (Figura CanOliver8).

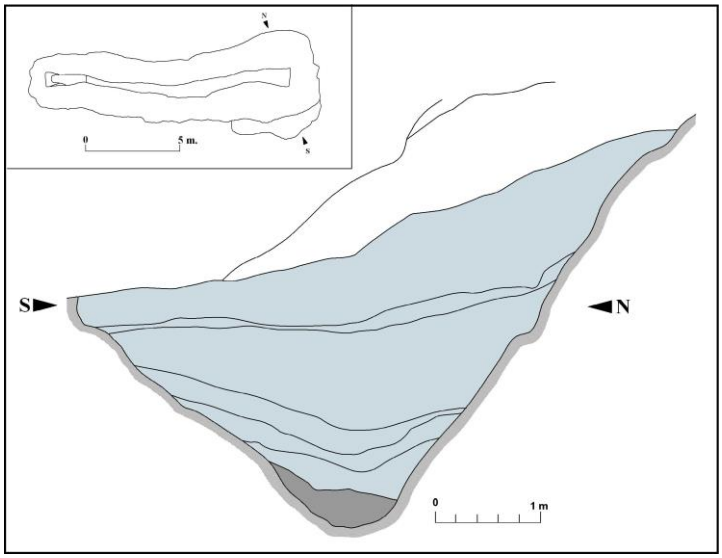

Figura CanOliver8: Planta i secció del tram curt del fossar, de la fase Ca n'Oliver 3.

En relació a l'espai urbà muralles endins, a la Zona 2 s'observa com les bateries de cases, seguint la pràctica de la fase precedent, són reblertes amb una potent capa d'anivellament i reconstruïdes just a sobre, en l'espai de la mateixa terrassa artificial que ocupen des de l'ibèric antic però en una cota cada vegada més alta. En general també es repeteix el fenomen d'ampliació dels habitatges, el que, donat que el mur de tanca del poblat no modifica la seva ubicació, s'assoleix de la única manera possible: avançant els murs de capçalera vers l'interior del poblat. Aquest fet comporta també una reforma del carrer del vessant sud (Zona 3), que s'ha d'eixamplar ampliant el retall a la roca de la vessant del turó. Dit això no gaire més es pot dir de l'arquitectura domèstica Ca n'Oliver 3 ja que els arrasaments moderns o les construccions de la fase posterior, d'època ibèrica tardana, han provocat la pràctica desaparició de les noves cases i paviments, conservant-se únicament bona part de les parets de façana i uns pocs arrencaments de murs transversals (Figura CanOliver3).

Un darrer element nou d'aquesta fase del segle III aC és l'habilitació d'un camp de sitges just a l'exterior del recinte, a tocar de la porta d'accés (Figura CanOliver9). Està format per una concentració de dipòsits que presenten tots unes dimensions importants, d'uns tres metres de fondària la gran majoria, el que posa de manifest l'important potencial d'acumulació d'excedent que s'assoleix en aquesta fase. Tot això tenint en compte que només se n'ha excavat una petita part (el camp de sitges s'estenia vessant avall, per una zona desapareguda sota les construccions actuals del barri de Montflorit) i sense descartar la possible existència d'altres camps de sitges en altres sectors no excavats dels entorns del nucli emmurallat.

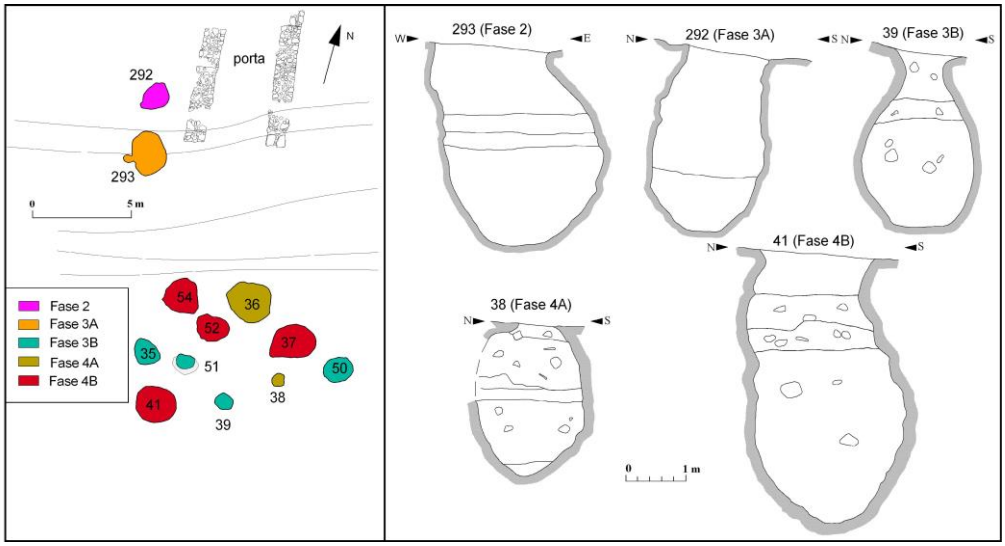

Figura CanOliver9: Planta i seccions de sitges de diferents fases, la majoria del camp de sitges a la base de la porta meridional.

El final de la fase Ca n'Oliver 3 s'identifica per una sèrie de potents nivells de destrucció datats d'entorn el 200 aC, localitzats al carrer del vessant sud (Zona 3), al barri de cases situat al vessant nord (Zona 9) i, molt especialment, a la porta meridional i en els reompliments del fossar. Sobre el nivell de circulació dels passadís interior de la porta-torre meridional aparegueren grans quantitats de cendres, taulons cremats i abundants materials "in situ", entre els quals cal destacar diverses peces d'armament de ferro, com ara una fulla d'espasa del tipus La Téne i una punta de llança. Dins dels nivells de destrucció del fossar s'ha recuperat una quantitat i repertori de materials molt similar (entre ells una beina d'espasa, dos *umbus* d'escut i una llança), tot i que en aquest cas no estarien „in situ" en sentit estricte, sinó abocats immediatament després del moment del conflicte que genera l'escampall de materials de la porta meridional. Sembla evident que aquest episodi d'abandonament traumàtic s'ha de situar dins del context dels esdeveniments relacionats amb la Segona Guerra Púnica o les conseqüències immediatament posteriors.

En qualsevol cas aquest sotrac no representa la fi del nucli ja que de seguida[1] es produeix una reconstrucció general de l'assentament. De totes les reformes produïdes, possiblement aquesta sigui la més profunda que el nucli de Ca n'Olivé ha experimentat. Si en les fases anteriors el traçat general estava molt condicionat per l'estructura urbanística preexistent, en el nou plantejament això no és tan determinat. Així,per exemple, el mur de tanca del nucli, que havia funcionat sense modificar el seu traçat durant tot el període ibèric ple, en l'inici de l'ibèric tardà és desmuntat i se'n construeix un de nou, encara més potent que l'anterior, d'entre un i dos metres d'amplada segons els trams. Aquesta voluntat de refer i fins i tot reforçar el sistema defensiu del nucli és ben simptomàtica del fet que l'ocupació d'època ibèrica tardana o romana republicana no representa una davallada de l'entitat del nucli.

De fet es constata una ocupació igualment densa de l'espai urbà intra-muros, Concretament, a la zona perimetral del vessant meridional les cases es continuen arrenglerant adossant-se al nou mur de tanca situat per davant del de l'ibèric ple,

[1] És molt difícil arribar a precisar de manera molt ajustada quin fou el lapse de temps passat entre la destrucció del fi de la fase Ca n'Oliver 3 i la reconstrucció que marca l'inici de la fase 4, més enllà de situar aquesta reconstrucció dins de la primera meitat del segle II aC. Hi ha indicis que permeten intuir que fou gairebé immediata; el més significatiu podria ser els nivells d'amortització del fossar que semblen formats a partir de la retirada i abocament dins del fossar de la runa provocada pel succés violent i traumàtic que genera els estrats d'incendi amb materials „in situ" com els del passadís de la torre meridional. Precisament aquests es conserven perquè aquest sector no hauria estat desenrunat sinó directament anivellat per a construir-hi al damunt, concretament un nou dispositiu d'accés, en forma de rampa, al nucli de Ca n'Oliver 4.

produint-se així la quarta seqüència de reompliment i reconstrucció de les bateries d'edificis, cada vegada a una cota més elevada. Per contra, vessant amunt s'habiliten noves bateries d'edificis i carrers, excavant nous encaixos i terrasses artificials que provoquen l'arrasament de les antigues habitacions de l'ibèric ple. Per norma general les habitacions són ara més grans i tendeixen a crear espais encara més diàfans. Finalment, cal remarcar que el camp de sitges situat a la part exterior del poblat no només tornarà a funcionar sinó que experimenta una notable expansió, amb la construcció de dipòsits nous que en general presenten volums iguals o superiors als de la fase anterior (Figura CanOliver9). Finalment, als volts de l'any 100 aC es dóna un procés gradual de desarticulació del poblat que culminarà amb l'abandonament definitiu de l'indret, que no presentarà noves traces d'ocupació fins a època altmedieval (Francès, Guàrdia i Argelagués 2011).

L'evolució descrita fins ara mostra com l'assentament de Ca n'Oliver va assolint progressivament un grau superior de complexitat arquitectònica i urbanística. El primer i principal salt qualitatiu es donaria durant la segona meitat del segle V aC, quan esdevé un nucli d'urbanisme dens i compacte amb unes dimensions relativament importants, dels volts d'1,5 ha. A l'entorn del 300 aC una gran reforma del sistema defensiu, ara molt més potent i sofisticat, junt amb l'aparició de nous elements com ara el camp de sitges exterior, posen de manifest que el segle III aC és el període de màxim apogeu i entitat del nucli. Així, entre els segles IV i III aC el Turó de ca n'Oliver va adquirint tots aquells trets que són característics de la categoria d'assentaments definida com a nuclis de segon ordre (Asensio *et alii* 1998). Es tracta d'aquells nuclis urbans que dins d'una estructura jerarquitzada del poblament se situen just per sota de la ciutat que fa funcions de capital d'un territori amb múltiples assentaments políticament integrats, i que farien una funció bàsica de centres vertebradors dels diferents sectors d'aquest territori, com una mena de „capitals comarcals". En aquest model els nuclis de segon ordre també serien llocs de residència de membres de les elits locals. De fet, a banda de l'estructura i dimensions del nucli, hi ha elements de cultura material que donen suport a aquesta hipòtesi, entre els quals cal ressenyar la important documentació de peces d'armament i, especialment, la troballa, fora de context[2], de diversos fragments de les restes

[2] Apareix durant les obres d'urbanització del barri cerdanyolenc de Montflorit que entre els anys 60' i 70' (amb posterioritat a les campanyes d'excavació d'en Josep Barberà) acaba estenent-se per tota la vessant meridional del turó de Ca n'Oliver, arribant gairebé a tocar de la seva cota més elevada, la que conserva les restes del nucli ibèric. Hi ha informacions orals que assenyalen

escultòriques d'uns lleons, de possible significació apotropaica i heroitzant (Barrial i Francès 1985). Aquest exemplar d'escultura monumental en pedra (Figura CanOliver10) és absolutament excepcional, donada la seva extrema raresa dins del context del món ibèric septentrional.

Figura CanOliver10: Vistes dels fragments escultòrics en pedra del Turó de Ca n'Oliver.

.

En el territori de la Laietània ibèrica (Figura CanOliver11) existeixen un o dos assentaments costaners que destaquen per damunt de la resta i que poden identificar-se com a capitals d'un ampli territori polític (Sanmartí 2001; Asensio *et alii* 2001; Zamora *et alii* 2001). Aquest és el cas segur del nucli d'*Ilduro*/Burriac, a l'àrea del Maresme, i, de forma molt més hipotètica del mal conservat nucli de *Barkeno*/Montjuïc, al Pla de Barcelona. Per sota d'aquests centres neuràlgics de poder, el Turó de Ca n'Olivé pot representar el millor exemple (per ser el més ben conegut) dels anomenats nuclis de segon ordre. Concretament des del Turó de Ca n'Oliver, des de la vessant interior de la Serra de Collserola estant, es podria haver exercit un paper vertebrador respecte de bona part de la plana vallesana. D'una manera similar el nucli del Turó de la Torre Roja (Caldes de Montbui) ho faria respecte del sectors més interiors de l'altra costat del Vallès, així com el Turó de la Rovira (Barcelona), des de la banda de mar de la Serra de Collserola, respecte del Pla de Barcelona, o els nuclis de Mas Boscà (Badalona), Cadira del Bisbe (Premià de Dalt) i Torre dels Encantats (Arenys de Mar) en relació als respectius sectors de la franja litoral del Maresme. Per sota, dins d'aquesta escala jeràrquica del poblament, se situarien els vilatges fortificats o nuclis de tercer ordre, dels

que la peça estava abocada dins d'una sitja que tal vegada s'ubicava dins de la part més extensa, desapareguda, del camp de sitges a l'exterior de la porta meridional.

que en l'òrbita del nucli de Ca n'Oliver podríem esmentar el del Turó de Montcada, flanquejant la riba esquerra del riu Besós, mentre que els jaciments propers de Can Xercavins, o de la Universitat Autònoma de Barcelona serien l'escassa representació coneguda del dens poblament rural que amb tota seguretat s'estenia pel sector més pròxim de la fèrtil plana vallesana (Figura CanOliver11).

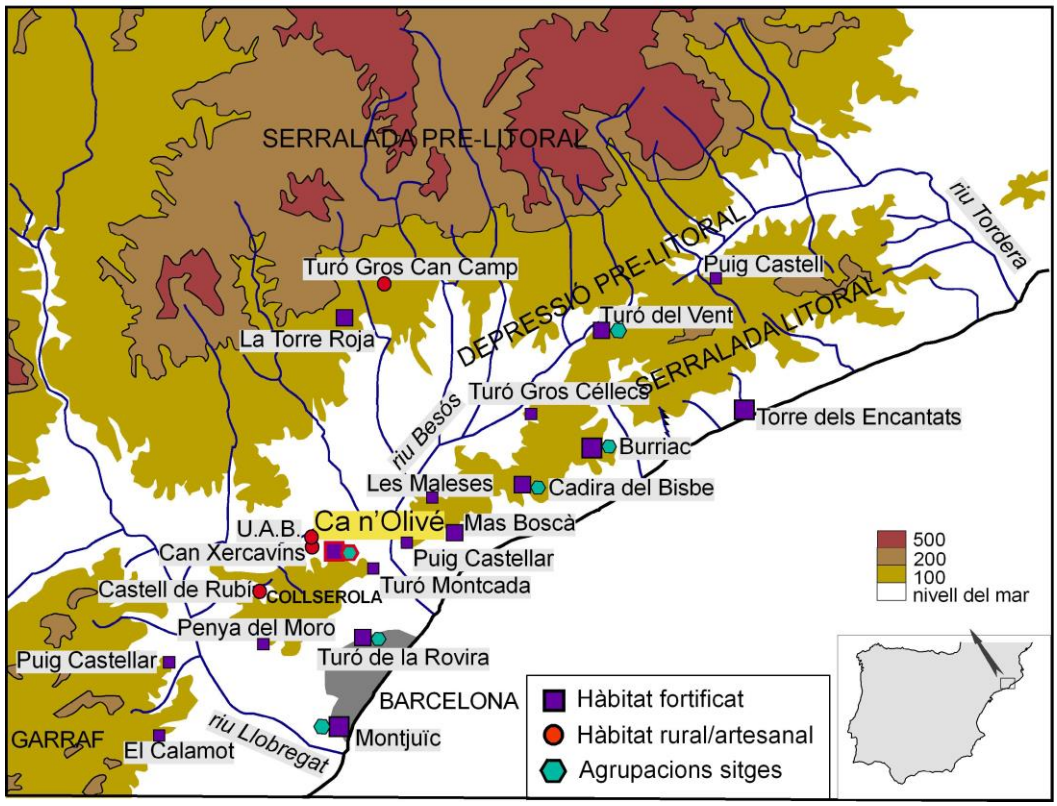

Figura CanOliver11: Mapa de situació del jaciment del Turó de Ca n'Oliver (Cerdanyola del Vallès) i d'altres jaciments contemporanis de la zona laietana.

2.8.2.- Descripció dels conjunts ceràmics.

Tot i que la darrera etapa de la recerca arqueològica en el jaciment de Ca n'Oliver s'ha desenvolupat en base a intervencions programades anuals realitzades de manera continuada des del 1998 fins a l'actualitat, en aquest apartat hem utilitzat exclusivament les dades procedents dels materials proporcionats per les primeres sis campanyes d'excavació (1998 al 2003). Això es justifica pel fet que hem volgut mantenir el requisit òptim de la unitat de criteri, donat que aquestes són les campanyes en què l'autor d'aquest estudi ha participat directament en les tasques de classificació, inventari i dibuix dels materials ceràmics[3]. De fet, en aquest cas ha estat possible el manteniment d'aquestes condicions preferibles gràcies essencialment a una circumstància molt favorable, com és la inusual importància de l'actuació realitzada entre els anys 1998 i 2000, que es va perllongar durant vuit mesos consecutius i va comportar la destapada i excavació integral de vora el 70% de la superfície actualment documentada i visible del nucli ibèric. Això significa que els treballs intensos d'aquests pocs anys és perfectament equivalent a quinze o vint campanyes anuals programades de la durada i entitat més freqüent en la majoria de jaciments considerats en aquesta Tesi Doctoral. En darrer terme, això explica que, com veurem tot seguit, la base documental considerada representi una de les evidències més completa de les actualment disponibles en el registre arqueològic d'època ibèrica a Catalunya, amb una mostra mínimament representativa de totes i cadascuna les fases definides, des de la segona meitat del segle VI aC. fins als volts del 200 aC.

2.8.2.1. La Fase 1A del Turó de Ca n'Oliver (550-450 aC).

2.8.2.1.1. Descripció dels contextos de procedència.

Un dels aspectes destacables de la documentació d'aquest jaciment és l'existència d'un registre important, molt inusual, de la fase del període ibèric antic. En total, d'aquesta moment fundacional o Fase 1A comptem amb 3231 fragments ceràmics i 270 individus ponderats. Aquests lots ceràmics provenen fonamentalment dels nivells inferiors de la Zona 2; en concret, dels nivells de pavimentació i preparació dels paviments de la bateria de cases que es basteix a l'interior d'una rasa retallada a la roca natural. Una

[3] Junt amb els companys Joan Francès (director de les excavacions), Marc Guàrdia i Òscar Sala, a qui agraeixo la seva generositat, en permetre l'ús d'una documentació obtinguda pel treball en equip de tots plegats.

petita part prové també dels nivells d'aquesta fase apareguts damunt la roca en el vessant nord o Zona 9.

2.8.2.1.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

El quadre-resum dels materials de la Fase 1A del nucli ibèric del Turó de Ca n'Oliver és el següent:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Ceràmica Jònia	1	1	1	Cílix indet.	1 nansa	
Total Vaixella Imp.	*1*	*1*	*1*			
Àmf. Púnica Ebus.	1	1	0			
Àmf. Púnica C.E.	1	1	0			
Àmfora Indet.	1	1	0			
Total àmf. Imp.	*3*	*3*	*0*			
Total Import.	**4**	**4**	**1**			
Àmfora ibèrica	11	8	8		8 vores, 1 pivot	
Com. Ib. Oxidada	347	112	112	Tenalla Olla/tenalla llavi "coll de cigne" Gerrot Safata fonda Gerra indet. Gerra tipus "Oenochoe" Gerra nansa cistella Gerreta indet. Plat carenat v. exvasada Plat vora reentrant Petit bol divers Urna d'orelletes Indet.	5 vores 55 vores 6 vores 2 vores 22 vores 1 vora 1 vora 2 vores 6 vores 1 vora 1 p.c., 4 vores 1 p.c., 3 vores 2 vores	 27 pintades 1 pintada 6 pintades 3 pintades 1 pintada
Informes Ib. Oxid.	1645					
C. Ib. Reduïda	270	47	47	Gerrot Gerra indet. Gerreta Plat carenat v. exvasada Plat vora reentrant Petit bol divers Vaset tulipa Imit. kylix àtica peu alt (?) Tapadora urna d'orelletes Indet.	2 vores 14 vores 6 vores 8 vores 1 vora 1 p.c., 10 vores 1 vora 2 vores 1 vora 1 vora	
C. a Mà	954	99	99	Tenalla/contenidor Olla Tapadora Gerra Indet.	1 vora 81 vores 11 vores 3 vores 3 vores	
Total prod. locals	**3227**	**266**	**266**			
Total	**3231**	**270**	**267**			

2.8.2.1.3. Descripció tipològica dels materials.

Les ceràmiques importades d'aquesta fase 1A en el nucli del Turó de Ca n'Olivé són exigües, pràcticament testimonials. Les àmfores importades estan representades només per un parell de fragments informes, un d'àmfora púnica ebusitana i un altre d'àmfora púnica del Cercle de l'Estret. Els dos individus ponderats que generen expliquen que l'índex d'importacions arriba a l'1,1% del total d'individus, un percentatge igualment molt baix. De vaixella fina importada tant sols ha aparegut, ben contextualitzat, un fragment de nansa d'una copa de les anomenades jònies o de tipus joni (làmOliver2, 11). El tipus de vernís i característiques de la pasta fa pensar en un exemplar de producció grega occidental, tal vegada massaliota.

En el camp de les ceràmiques de producció local els envasos de transport també tenen una representació baixa, del 3% del total d'individus. A nivell tipològic cal destacar que l'únic pivot d'àmfora ibèrica recuperat en els nivells d'aquesta fase sembla correspondre clarament a una peça del tipus 2B (Sanmartí, Bruguera i Miñarro 2004), el més „clàssic" i freqüent, especialment a la zona laietana (làmOliver1, 6). Es tracta d'una evidència rellevant, donada l'escassetat de contextos ibèrics antics d'entitat en aquest territori. Concretament aquest exemplar demostraria que aquest model ja està configurat des de cronologies molt antigues, de la segona meitat del segle VI aC. Els exemplars de vora, com sempre, són poc significatius des del punt de vista de l'anàlisi tipològic. Tant sols es pot observar que els perfils dels llavis són més alts del que serà habitual en exemplars de cronologies posteriors (làmOliver1, 1 a 5). També destaquen un parell de peces amb espatlles de projecció alta (làmOliver1, 1 i 5), fet força infreqüent en àmfores ibèriques d'aquest tipus del període ibèric ple.

Per contra les peces de magatzem són considerablement abundants, amb un predomini gairebé absolut d'un mateix model, el dels exemplars de perfil globular, vora exvasada i llavi de perfil en „essa" (làmOliver1, 7 a 18). Pràcticament la meitat d'aquestes olles/tenalles presenten decoració pintada, sempre amb les típiques bandes horitzontals com a únic motiu documentat (làmOliver1, 7 a 13). Cal ressenyar, per poc habitual, una peça d'aquest model que presenta nanses, dues col·locades entre el llavi i l'espatlla (làmOliver1, 13). També l'existència d'alguna peça, molt minoritària, que sembla possible atribuir a una tenalla o olla d'un model diferent al més convencional i repetit dins d'aquest grup (làmOliver1, 19). Aquesta uniformitat tipològica del grup de les peces de magatzem contrasta amb diversitat de tipus que poden ser considerats com a

peces de reserva domèstica. D'entrada hi ha els més característics gerrots de dues nanses, entre els que, dins d'una elevada diversitat de variants formals evident (làmOliver2, 1 a 5), hi ha algun exemplar que ja presenta els trets dels gerrots laietans més clàssics, amb dues nanses gruixudes de secció circular (làmOliver2, 1). Per sota dels gerrots apareix una representació notable d'urnes d'orelletes, totes de dimensions més aviats petites (làmOliver2, 7 a 9). Destaca el perfil complet d'una peça amb la convencional decoració pintada de bandes horitzontals del patró ibèric antic (làmOliver2, 9), així com una tapadora de cocció reduïda (làmOliver2, 7). El repertori del grup es completa amb un parell d'exemplars de safates fondes (làmOliver2, 10) i un exemplar de vas colador, de tipologia indeterminable donat que es tracta d'un petit fragment amorf (làmOliver2, 6).

Entre les peces de vaixella de producció local també es dona una elevada diversitat tipològica. Un clar exemple el trobem en el cas de les gerres (làmOliver2, 12 a 14; làmOliver3, 1 i 2), amb variants molt diverses en tots els seus components morfològics: n'hi ha de vores verticals, exvasades i amb cassoleta, amb colls alts i colls més aviat curts, peces de gran format o de dimensions reduïdes (gairebé gerretes), amb nanses bífides o de cinta, etc. El mateix es pot dir en relació a les peces obertes, tipus bols, plats o escudelles. Entre aquestes hi ha, però, un tipus clarament majoritari que és el de les escudelles o plats carenats de vora exvasada (làmOliver3, 11 a 18), abundants tant en pasta reduïda com en pasta oxidada, amb alguns exemplars pintats d'aquests darrers (làmOliver3, 11). A nivell de variants formals la majoria són d'un model força freqüent en contextos ibèrics antics, el del llavi horitzontal o lleugerament penjant, tot i que per la seva especificitat cal destacar la variant de llavi curt i carena interna (làmOliver3, 16 a 18), existent tant en versió reduïda com oxidant. En contrast, les escudelles o plats de vora reentrant són rars (làmOliver3, 9 i 10), essent aquest perfil molt més habitual entre els petits bols (làmOliver3, 8), dels que n'hi ha també de vora vertical (làmOliver3, 7) i de vora exvasada (làmOliver3, 6), aquests darrers una versió en format reduït dels plats carenats abans esmentats. El repertori formal del grup es completa amb tipus amb una representació molt inferior, com ara un únic exemplar de vas carenat de cocció reductora (làmOliver3, 3), així com dues vores, també reduïdes, del que interpretem com a versions „sui generis" de copes gregues (làmOliver3, 4 i 5), amb un exemplar molt proper a les peces àtiques de peu alt (làmOliver3, 4).

El grup de les peces culinàries està format per un abundant lot d'olles i tapadores de ceràmica a mà que es caracteritza per una notable homogeneïtat a nivell de perfils i formats, en contrast a la diversitat de recursos decoratius emprats. En efecte en relació a les variants formals es tracta gairebé sempre d'olles de perfil en „essa" amb el llavi girat o engruixit, o les dues coses alhora (làmOliver4, 1 a 8). Amb escasses excepcions les dimensions de les peces no mostren grans oscil·lacions, situant-se la gran majoria en el que podríem identificar com el format mitjà d'olla. En canvi a nivell de decoracions s'apliquen recursos molt diversos i diferents combinacions dels mateixos. Un dels elements més recurrents i característics d'aquesta fàcies és el de les decoracions en la part externa dels llavis (làmOliver4; 1 a 4, 8 i 10 a 20), entre les que trobem incisions obliqües, ungulacions, digitacions, pessigades, etc. És igualment freqüent la utilització de cordons, que poden ser llisos, digitats, ungulats, incisos, etc. (làmOliver4, 1 a 7), així com de superfícies pentinades (làmOliver4; 2 a 5, 10, 11, 13, 15 i 17). A partir d'aquí es donen totes les combinacions possibles, amb exemplars on trobem només un d'aquests elements (làmOliver4, 6 i 7), dos d'ells (làmOliver4, 1 i 5) o, força sovint, tots tres junts (làmOliver4, 2 a 4).

TRANSPORT (10 inds): 3,7 % **LÀMINA CA N'OLIVER 1 (Fase 1A)**

importats (2 inds p.u.): 0,7 %

producció 'local' (8 inds): 3 % **àmfora ibèrica**

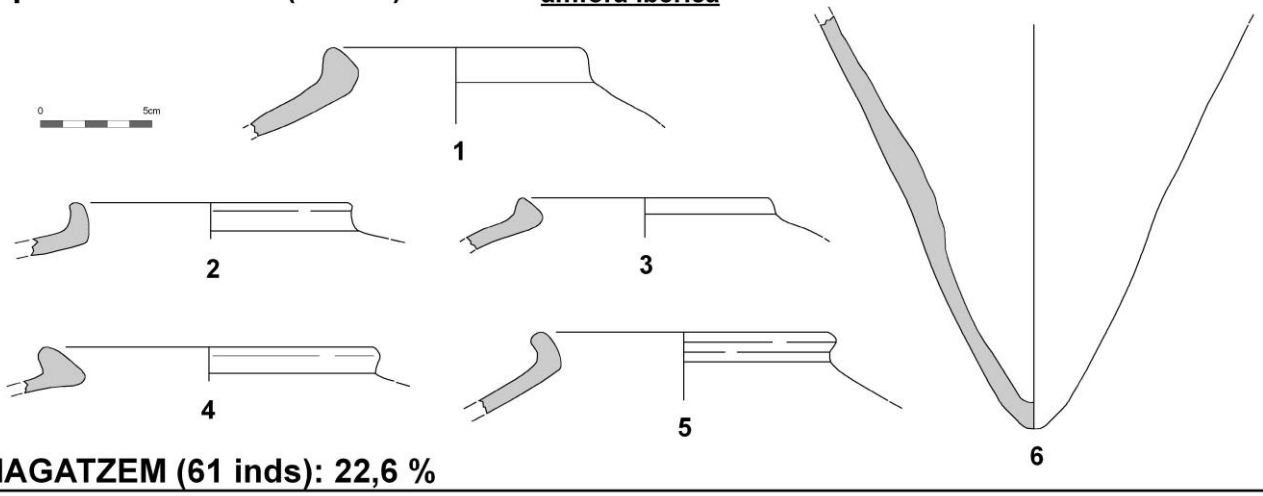

MAGATZEM (61 inds): 22,6 %

olles/tenalles vora 'coll de cigne'

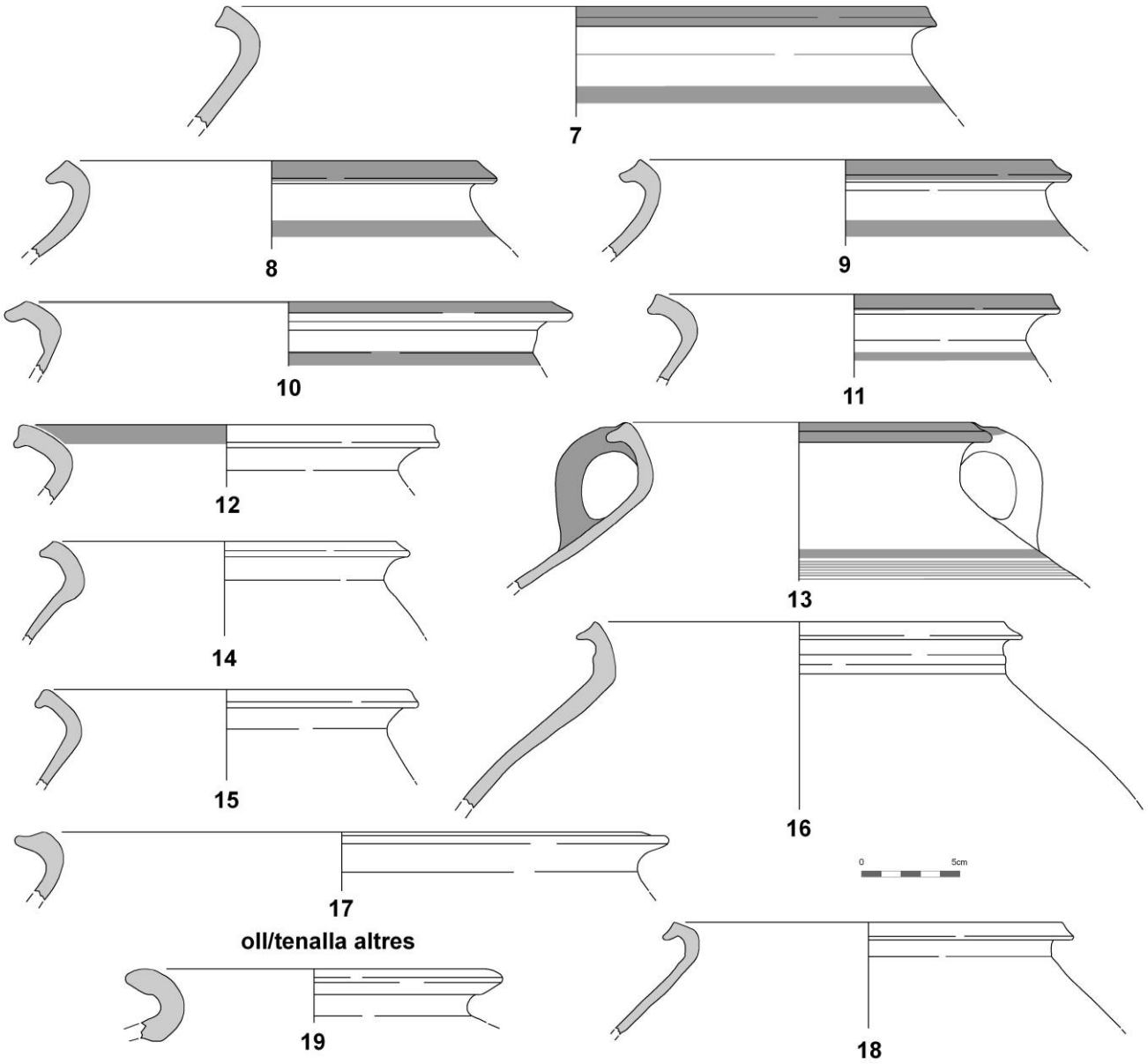

RESERVA DOMÈSTICA (16 inds): 5,9 %

LÀMINA CA N'OLIVER 2 (Fase 1A)

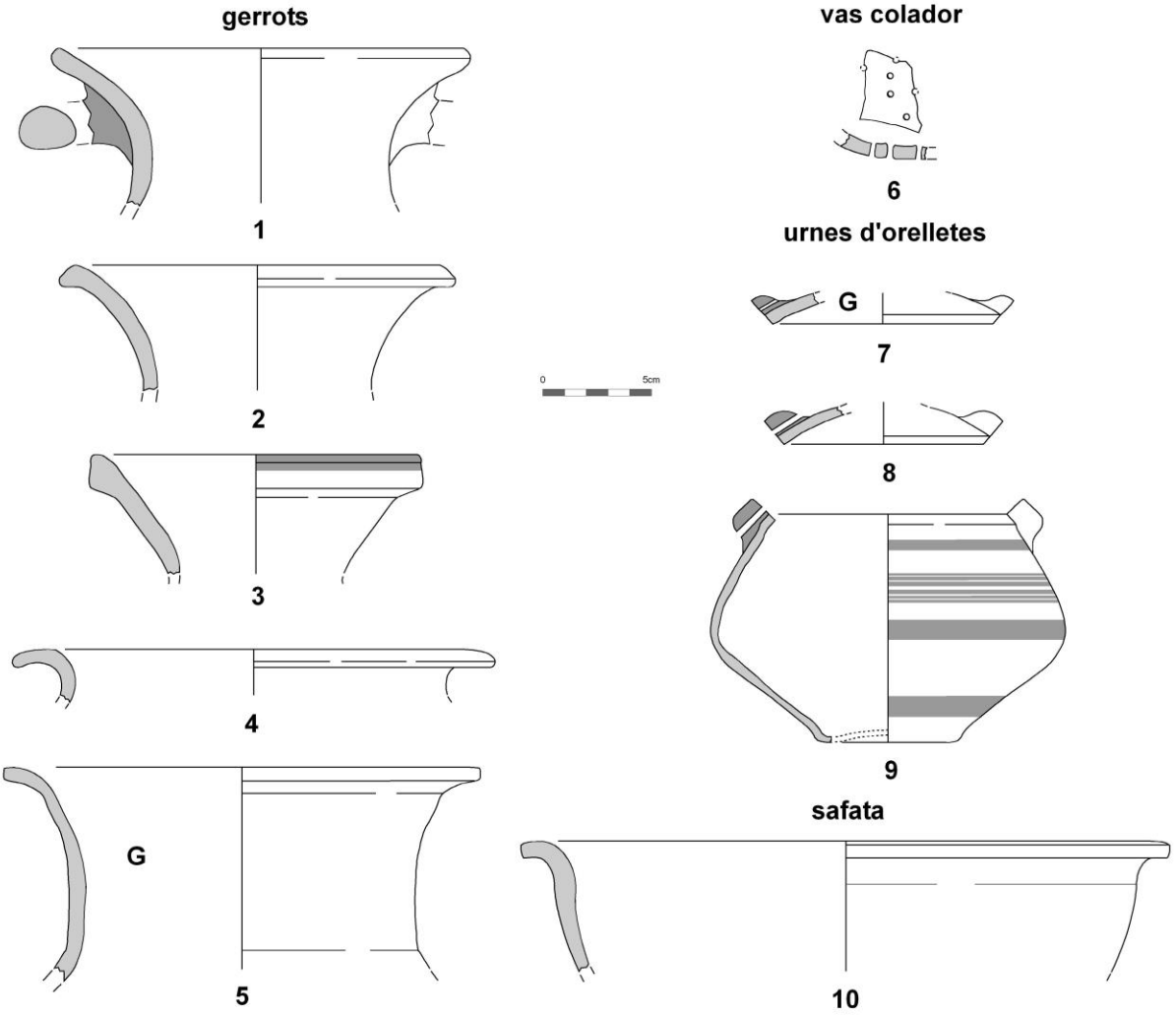

VAIXELLA (84 inds): 31,1 %

importats (1 ind): 0,4 %

Ceràmica jònia occidental

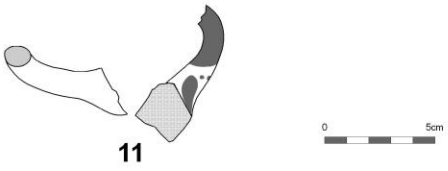

producció 'local' (83 inds): 30,7 %

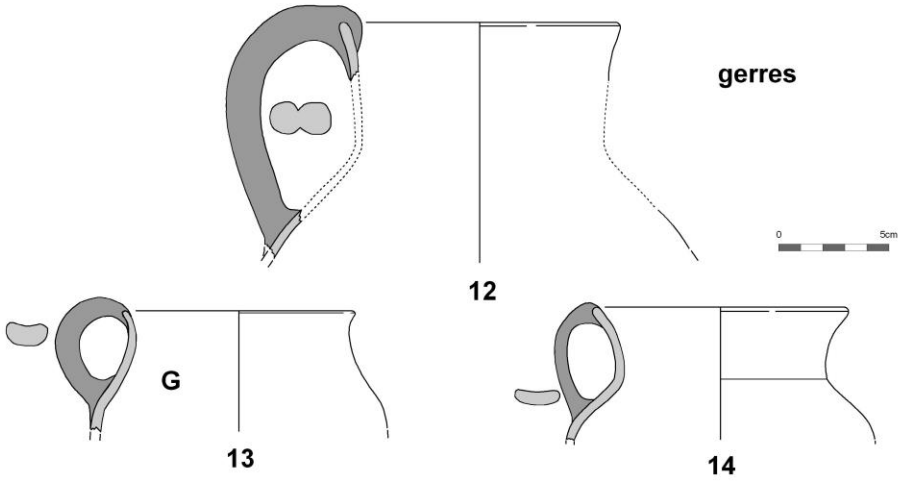

VAIXELLA (84 inds): 31,1 % **LÀMINA CA N'OLIVER 3 (Fase 1A)**

producció 'local' (83 inds): 30,7 %

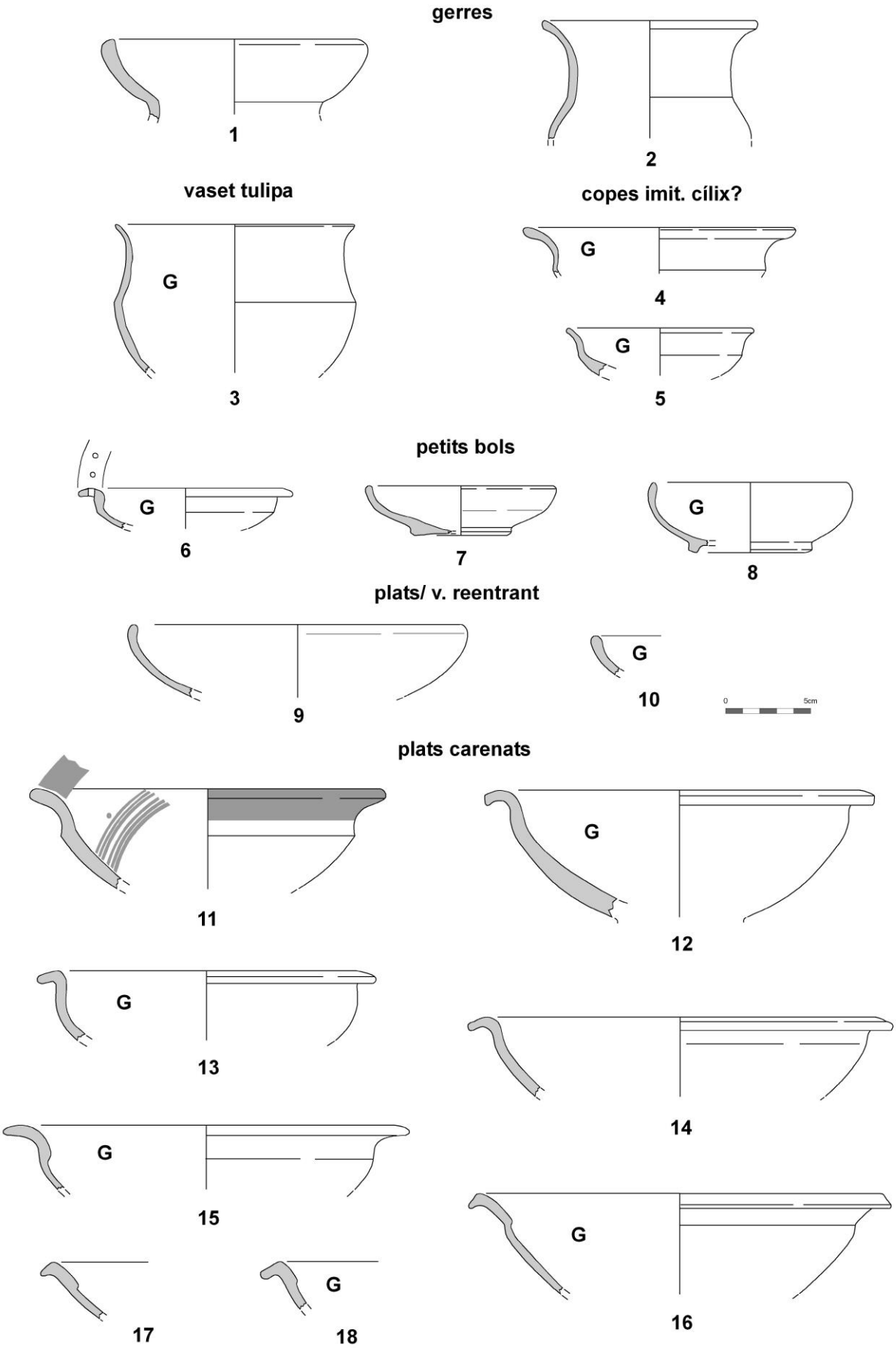

CUINA (92 inds): 34,1 % **LÀMINA CA N'OLIVER 4 (Fase 1A)**

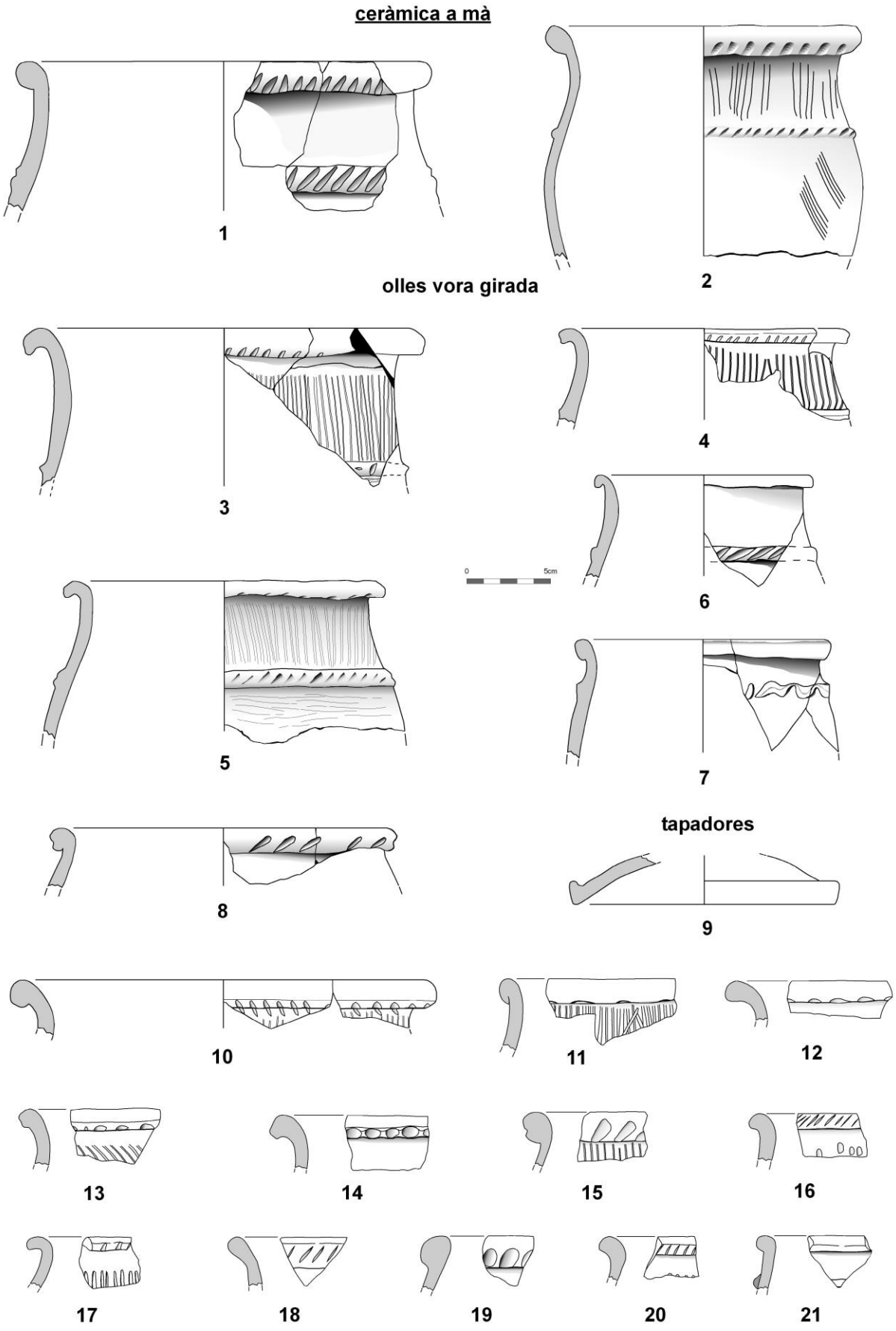

INDETERMINAT (7 inds): 2,6 %

2.8.2.2. La Fase 1B del Turó de Ca n'Oliver (450-400/375 aC).

2.8.2.2.1. Descripció dels contextos de procedència.

En aquesta fase per damunt dels paviments de les cases fundacionals del nucli s'hi aboquen unes potents capes de sediments que les amortitzen i alhora permeten la seva reconstrucció a una cota superior, que se situa per sobre de la rasa a la roca en què originàriament havien estat encaixades. Es tracta, allà on s'han documentat millor (especialment a la bateria d'edificis de la Zona 2), d'uns nivells sempre molt compactes, composats essencialment per picat de pissarra, que és el component bàsic del subsòl natural del turó de Ca n'Oliver. Això fa pensar que aquests abocaments són producte d'una acció constructiva d'anivellament, relativament ràpida i sistemàtica, feta per a poder reformar profundament els edificis del nucli. Això podria explicar, també, que en aquests estrats la presència de materials ceràmics (i arqueològics, en general) sigui més aviat poc abundant, en contrast al que han proporcionat els nivells de circulació i ús de les cases, els de la precedent Fase 1A. És el que provoca que aquesta fase 1B sigui la que disposa d'una mostra més modesta, concretament de tot just 942 fragments ceràmics i 94 individus ponderats.

2.8.2.2.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

El quadre-resum dels materials de la Fase 1B del nucli ibèric del Turó de Ca n'Oliver és el següent:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Atica vernís negre	6	3	3	Cílix peu alt, „Vicup" Cílix peu baix, "Castulo Cup" Escif, copa amb nanses	1 vora 1 vora 1 base	
Total Vaixella Imp.	*6*	*3*	*3*			
Total Import.	**6**	**3**	**3**			
Àmfora ibèrica	2	1	0		2 nanses	
Com. Ib. Oxidada	111	40	40	Tenalla vora reentrant Olla/tenalla llavi "coll de cigne" Gerrot Gerra nansa cistella Gerra v. exvasada Gerreta Urna d'orelletes Indet.	3 vores 15 vores 5 vores 1 vora 12 vores 1 vora 1 vora 2 vores	1 pintada 8 pintades 5 pintades
Informes Ib. Oxid.	497					
C. Ib. Reduïda	68	11	11	Gerra Gerreta Plat carenat Copa imit. Cílix?	4 vores 2 vores 2 vores 1 vora, 1 peu	

C. a Mà	258	39	39	Tapadora urna d"orelletes Tenalla/contenidor Olla Olla amb nansa Tapadora Gerra Plat/bol Indet.	1 vora 1 vora 28 vores 1 vora 5 vores 1 vora 1 vora 2 vores	
Total prod. locals	**936**	**91**	**90**			
Total	**942**	**94**	**93**			

2.8.2.2.3. Descripció tipològica dels materials.

Les ceràmiques importades d"aquesta fase 1B en proporció creixen de manera significativa respecte de la fase anterior, tot i que es mantenen en índexs modestos, del 3,2 % del total d"individus. És el moment en què fan irrupció els vasos àtics de vernís negre, de fet la única categoria de ceràmiques importades representada. Ben contextualitzades s"han recuperat una base d"escif i dues vores de copes. Una pertany al tipus de peu baix de la variant „Càstulo cup" (làmOliver6, 5), el més freqüent en aquestes cronologies, i l"altre correspon a un exemplar de peu alt de la variant „vicup" (làmOliver6, 4), en aquest cas força més infreqüent. Cal assenyalar, però, que provinents de nivells superficials o dels materials descontextualitzats d"excavacions antigues es coneix un notable lot de peces amb una cronologia de producció coincident amb aquesta fase 1B. D"entrada hi ha diversos exemplars més de copes tipus Càstulo (Asensio *et alii* 2000, 374, fig. 3.11), junt amb un parell d"exemplars del tipus amb el que més habitualment apareix associat, el de les copes de peu baix de la „classe delicada" (làmOliver6, 6; Asensio *et alii* 2000, 374, fig. 3.12). També en formarien part una base d"escif amb decoració blanca sobrepintada (Asensio *et alii* 2000, 374, fig. 3.4), un parell de copes-escif, una d"elles figurada (Asensio *et alii* 2000, 374, fig. 3.13 i 3.14), un mínim de tres exemplars de càntars *sessile* de l"estil de *Saint-Valentin* (Asensio *et alii* 2000, 374, fig. 3.1 i 3.2) i, tal vegada, una vora d"enòcoa del tipus II de Beazley (Asensio *et alii* 2000, 371, fig. 2.7).

En el camp de les ceràmiques de producció local les àmfores tenen una presència gairebé testimonial mentre que les peces de magatzem mantenen el pes rellevant de la fase precedent. La continuïtat dins d"aquest darrer grup és evident també a nivell formal i decoratiu, amb el predomini absolut de les olles/tenalles globulars de vora de „coll de cigne" (làmOliver5, 3 a 11), moltes de les quals (una altra vegada als volts del 50%)

segueixen presentant el mateix patró de bandes pintades d'estil „ibèric antic" (làmOliver5, 3 a 7). En aquesta fase, però, es dóna la novetat de la presència d'una poques tenalles de vora reentrant (làmOliver5, 1 i 2), destacant una de carenada amb decoració pintada (làmOliver5, 2). En el grup de les peces de reserva domèstica el repertori de formes documentades també és manté molt similar. En primer lloc hi ha la mateixa preponderància dels gerrots (làmOliver5, 12 1 13), entre els quals es segueix documentant el model „laietà" més característic (làmOliver5, 13). I en segon lloc és ressenyable la presència reduïda però constant d'exemplars d'urnes d'orelletes, entre les quals torna a aparèixer una tapadora petita de cocció reduïda (làmOliver6, 2), junt amb una urna oxidada més aviat singular, amb nanses verticals perforades que fan alhora la funció d'apèndix o orelleta (làmOliver6, 3). La única novetat d'aquest grup és la que representa un sol exemplar de gerra de nansa de cistella (làmOliver6, 1).

Pel que fa a les peces de vaixella de producció local també s'imposen les semblances amb els materials de la fase 1A. En aquest sentit, al costat de l'abundància de gerres (làmOliver6, 7 i 8), hi ha dos elements que, si bé minoritaris, són molt més significatius. Per una banda hi ha la presència d'uns característiques escudelles o plats carenats, en la mostra d'aquesta fase exclusivament reduïts (làmOliver6, 11 i 12). Per l'altre l'existència de vasos, també sempre de cocció reductora, que es poden interpretar com a imitacions o versions de copes gregues (làmOliver6, 9 i 10). Per acabar, les ceràmiques de cuina a mà també presenten les mateixes característiques bàsiques que en la fase precedent. A nivell tipològic hi ha el mateix tipus de perfils en „essa" amb abundància de llavis girats i engruixits (làmOliver6, 13-14 i 16). Fins i tot les tapadores d'una i altra fase són del mateix model, pràcticament idèntiques (làmOliver4, 9 i làmOliver6, 15). A nivell de decoracions la mateixa diversitat i combinacions de recursos, entre els que cal destacar, també com a molt característics, la decoració als llavis (làmOliver6, 13). En definitiva, en el nucli de Ca n'Oliver, si no fos per les ceràmiques d'importació, amb l'aparició dels vasos àtics de vernís negre, seria molt difícil apreciar diferències significatives entre els conjunts de ceràmiques de producció local de les fases 1A i 1B.

TRANSPORT (1 ind): 1,1 % **LÀMINA CA N'OLIVER 5 (Fase 1B)**

producció 'local' (1 ind. p.u.): 1,1 % **àmfora ibèrica**

MAGATZEM (19 inds): 20,2 %

olles/tenalles vora reentrant

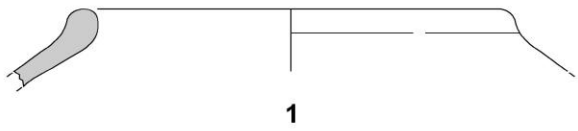

1

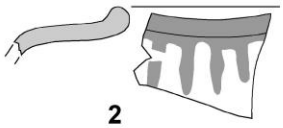

2

olles/tenalles vora 'coll de cigne'

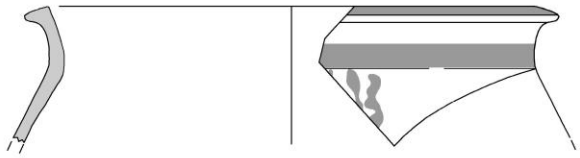

3

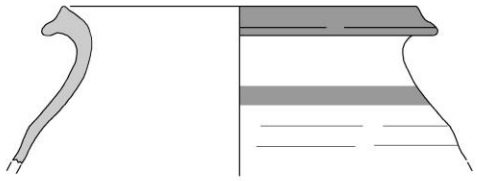

4

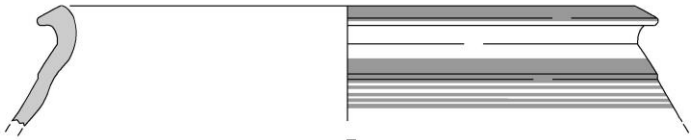

5

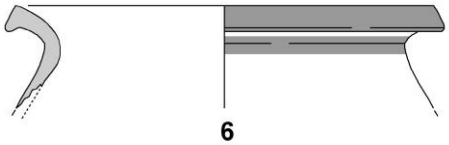

6

7

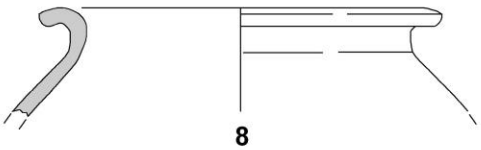

8

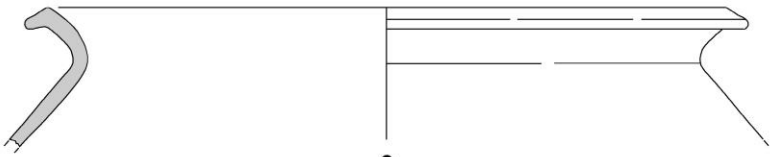

9

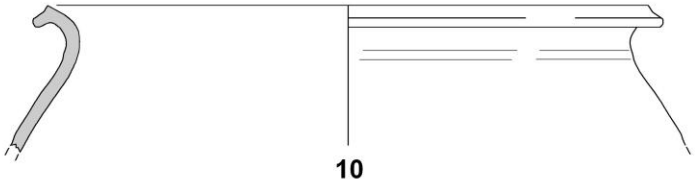

10

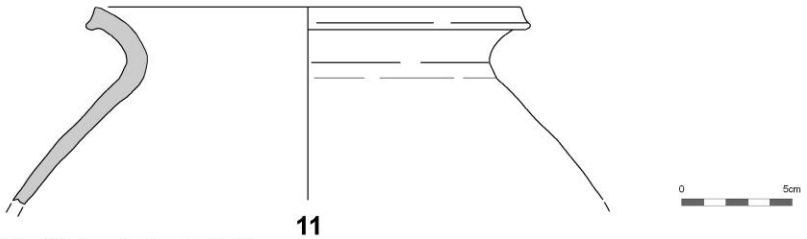

11

RESERVA DOMESTICA (8 inds): 8,5 %

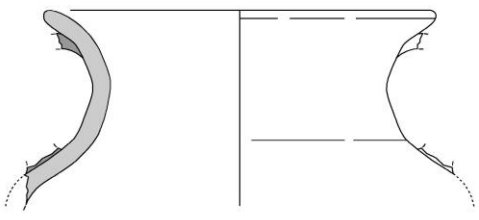

12

gerrots

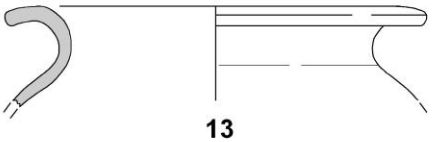

13

RESERVA DOMÈSTICA (8 inds): 8,5 %

LÀMINA CA N'OLIVER 6 (Fase 1B)

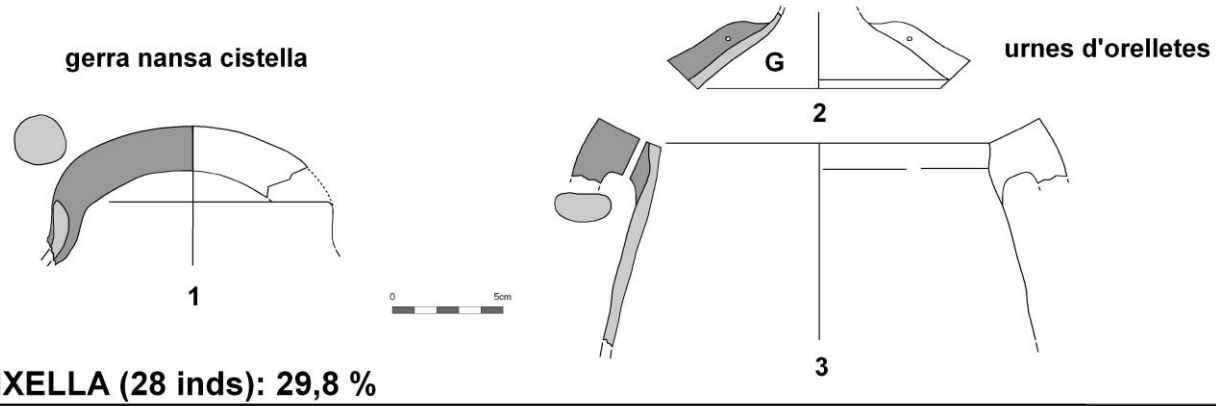

VAIXELLA (28 inds): 29,8 %

importats (3 inds): 3,2 %

producció 'local' (25 inds): 26,6 %

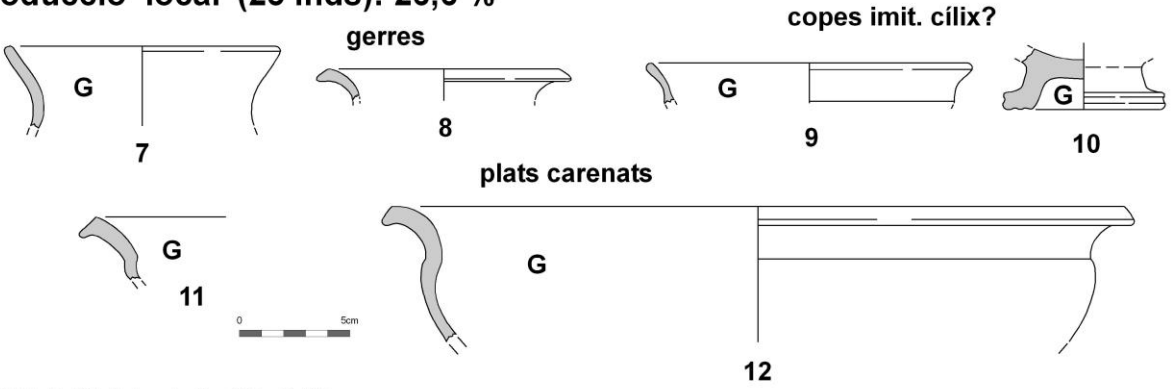

CUINA (34 inds): 36,2 %

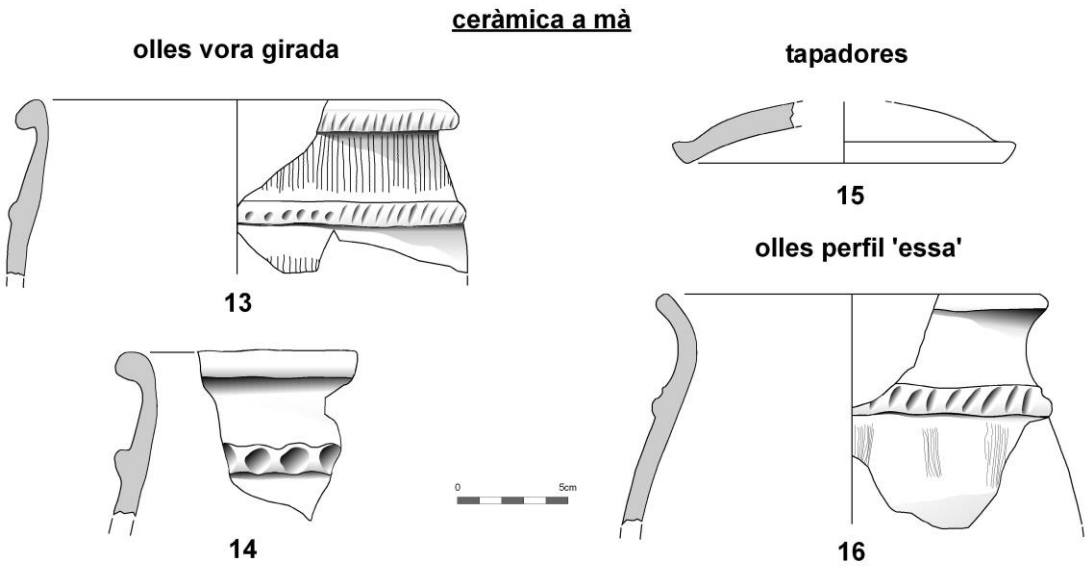

INDETERMINAT (4 inds): 4,2 %

2.8.2.3. La Fase 2 del Turó de Ca n'Oliver (400/375-300 aC).

2.8.2.3.1. Descripció dels contextos de procedència.

La primera fase del període ibèric ple, la Fase 2, representa un salt qualitatiu en la documentació ceramològica d'aquest jaciment, amb un total de 6192 fragments ceràmics i 605 individus ponderats. Els materials provenen, en primer lloc, dels estrats de pavimentació i amortització de les cases d'aquesta fase (amb un mínim de 20 àmbits conservats) de la bateria de la Zona 2. També hi ha els nivells del carrer que funciona amb aquests habitatges, en l'anomenada Zona 3, que són uns estrats força rics en materials arqueològics, com sol ser habitual en els estrats procedents de les vies de circulació. Per altra banda, també són importants els conjunts de materials localitzats en uns estrats d'abocament excavats a l'exterior del poblat, en el vessant nord del turó, en una zona de pendent molt abrupte. I, finalment, d'aquest període són els nivells d'amortització de les sitges més antigues documentades en el Turó de Ca n'Olivé, totes disperses en diversos punts dins muralles.

2.8.2.3.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

El quadre-resum dels materials de la Fase 2 del nucli ibèric del Turó de Ca n'Oliver és el següent:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica Figures Roges	14	8	8	Crater Columna Crater Campana Copa-Escif Copa "Delicate class" Lamb. 43, Escif Lekanis, tocador	1 vora 2 bases 1 base 2 vores 1 base 1 vora	"Fat Boy"
Atica Vernís Negre	71	20	20	Copa "Castulo Cup" Lamb. 23, plat Lamb. 21, escudella Lamb. 22, escudella Lamb. 24, petit bol Lamb. 43, Escif Oenochoe, gerra	1 base 1 vora 8 vores 4 vores 1 vora 4 vores, 2 bases 1 base	
Petites Estampilles	7	4	4	Lamb. 27, bol	4 vores	
Total Vaixella Imp.	*92*	*32*	*32*			
Com. Pún. Eb.	8	3	3	Gerrot Ebusus 64 Morter AE-20/I-167	1 vora 2 vores	

Comuna Massaliota	1	1	1	Morter CL-Mas 621	1 base	
Total Com. Imp.	*9*	*4*	*4*			
Àmf. Púnica Ebus.	110	3	3	T.8.1.1.1	3 vores	
Àmf. Púnica C.M.	9	1	1	T.4.2.1.5.	1 vora	
Àmf. Púnica C.E.	9	1	0			
Àmfora Itàlica	1	1	0			
Total àmf. Imp.	*129*	*6*	*4*			
Total Import.	**230**	**42**	**40**			
Àmfora ibèrica	35	19	19		19 vores, 2 pivots	
Com. Ib. Oxidada	279	121	121	Olla/tenalla "coll de cigne" Olles/tenalles altres Gerrot Gerra v. exvasada Gerra tipus enòcoa Gerreta bicònica Gerreta olpe nansa vertical Gerreta indet. Plat vora reentrant Plat vora exvasada Bol Tapadora Copa imit. Skyphos Urna d"orelletes Vas colador Safata fonda carenada Indet.	15 vores 2 vores 27 vores 40 vores 2 vores 3 vores 1 vora 2 vores 8 vores 1 p.c., 2 vores 5 vores 3 vores 2 vores 1 vora 1 p.c. 4 vores 3 vores	1 pint. blanca 4 pintades 1 pintada 1 broc sup. 1 pintada
Informes Ib. Oxid.	3266					
C. Ib. Reduïda	267	43	43	Gerrot Gerra v. exvasada Gerra tipus enòcoa Gerreta bicònica Gerreta indet. Plat vora reentrant Plat vora exvasada Plat/bol carenat Bol Copa imit. Skyphos Urna d"orelletes Tapadora urna d"orelletes Indet.	2 carenes 9 vores 2 vores 4 vores 2 vores 1 p.c., 4 vores 4 vores 1 p.c. 2 p.c., 3 vores 4 vores, 1 base 1 vora 1 vora 3 vores	Dec. estamp.
C. Cuina Torn	3	2	2	Olla	2 vores	
C. a Mà	2291	420	420	Tenalla/contenidor Olla Olla amb nansa Tapadora Gerra/gerreta Gerra tipus enòcoa Bol Plat imit. Lamb. 22 Plat imit. Lamb. 21 Plat altres Copa imit. Skyphos Indet.	16 vores 254 vores 1 vora 59 vores 7 vores 1 vora 2 p.c., 24 vores 7 vores 1 vora 1 p.c., 5 vores 1 vora 41 vores	
Total prod. locals	**6141**	**605**	**605**			
Total	**6371**	**647**	**645**			

2.8.2.3.3. Descripció tipològica dels materials.

Les ceràmiques importades de la fase 2 mantenen la tendència progressiva a l'alça que s'inicia a la fase 1B, amb un 6,5 % del total d'individus que duplica els índexs de la fase precedent. El gruix d'importacions segueix format per peces de vaixella fina però en aquesta fase apareixen exemplars de ceràmiques comunes importades i per primera vegada les àmfores importades estan representades amb elements de forma. En aquest darrer cas es tracta de tres vores d'àmfores púniques ebusitanes, del tipus 8.1.1.1. (làmOliver7, 1 i 2), més un únic exemplar púnic centre mediterrani, del tipus 4.2.1.5. (làmOliver7, 3) de perfil evolucionat (Ramon 1995, 189). Tot amb tot cal anomenar les dues produccions d'àmfores importades representades només per fragments amorfs, el que genera sengles individus ponderats. Per una banda els nou fragments informes d'àmfora púnica del Cercle de l'Estret són suficients com per a pensar que no són material intrusiu, per altra banda d'una procedència ja documentada a la fase 1A. L'únic fragment informe d'àmfora d'origen itàlic tirrènic és una evidència encara més escassa però prou segura, donat que prové d'un contextos estratigràfics molt fiables. Es tracta d'una mostra més de la circulació de productes magno-grecs itàlics cap a la Mediterrània occidental durant el segle IV aC (Asensio 2010, 26).

Com en el cas de les àmfores, el petit lot de ceràmiques comunes d'importació està composat per una àmplia majoria de materials de producció púnica ebusitana. Hi ha dos exemplars dels molt habituals morters del tipus AE-20/I-167 (làmOliver11, 2) i una vora d'un gerrot del tipus Ebusus 64 (làmOliver8, 1), una peça amb una distribució comercial molt inferior però no estranya en altres nuclis ibèrics de la costa catalana (Sanmartí i Asensio 2005). L'únic element no ebusità és una base d'un morter massaliota (làmOliver11, 1), amb tota probabilitat del tipus 621 del Dicocer (Bats 1993b, 219), peces amb una difusió molt inferior a la dels morters púnics, ebusitans o centre mediterranis.

El grup majoritari d'importacions, el de les peces de vaixella fina envernissada, segueix format essencialment per vasos de producció àtica, entre els quals les peces figurades representen poc més d'una quarta part del total (el 28,6 % d'individus). Dins del lot de ceràmiques àtiques de figures roges destaca la presència de craters, amb tres exemplars ben contextualitzats (làmOliver9, 1 a 3) i tres més provinents de nivells superficials o de cronologies posteriors (Asensio *et alii* 2000, 371, fig. 2). Diversos fragments de la meitat superior d'un crater de columnes (làmOliver9, 1) constitueixen sens dubte la

peça més notable, donat que és molt infreqüent en contextos ibèrics nord peninsulars. Cal dir que la cronologia de producció d'aquesta mena de craters abasta tot el segle V aC, raó per la qual s'associen preferentment a contextos d'aquesta cronologia. Atès, però, que la seva producció s'estendria fins al primer terç del segle IV aC no ens sembla inadequada la seva consideració dins d'aquesta fase 2, moment del context estratigràfic d'aparició. El mateix es pot dir d'un únic exemplar de crater de calze, en aquest cas una peça provinent de nivells superficials (Asensio *et alii* 2000, 371, fig. 2.6). Per contra les dues bases (làmOliver9, 2 i 3) i les dues vores de craters de campana (Asensio *et alii* 2000, 371, fig. 2.10 i 2.11) corresponen al tipus de crater més característic de ple segle IV aC.

Diferents variants de copes constitueixen l'altre component principal dels vasos àtics figurats. En els contextos estratigràfics d'aquesta fase 2 s'han localitzat un parell de copes petites de la classe delicada, totes dues amb motius vegetals sobrepintats en blanc a la cara interna probablement del grup del pintor de Viena 116 (làmOliver9, 4 i 5), un fons del que podria ser una copa-escif, també de format reduït (làmOliver9, 6), i finalment una base d'escif que podria correspondre al grup del noi gras. De fet, d'aquests darrers hi ha una representació més significativa i abundosa entre els materials descontextualitzats del jaciment (Asensio *et alii* 2000, 374, fig. 3.6, 3.7 i 3.8). El repertori de vasos àtics figurats del segle IV aC es completa amb un parell de lècanes, una vora de tapadora ben contextualitzada (làmOliver9, 7) i una altra del contenidor, dels nivells superficials (Asensio *et alii* 2000, 371, fig. 2.15/16). També es coneix, entre els materials de les excavacions de J. Barberà, un exemplar de lècit aribal.lístic d'aquesta cronologia (Asensio *et alii* 2000, 372).

Si bé els vasos relacionats amb la preparació i consum de vi (copes, craters i enòcoes) dominen les peces figurades, entre les no figurades són àmplia majoria els plats, bols i escudelles. Concretament les escudelles de la variant Lamboglia 21 són les més abundants en els contextos ben estratificats (làmOliver9, 11 i 12), seguides de les escudelles de la forma Lamboglia 22 (làmOliver9, 9 i 10). Cal dir que els petits bols tenen representació escassa en els nivells del segle IV aC, només un exemplar del tipus Lamboglia 24, compensada per una evidència molt més nombrosa de peces descontextualitzades, tant del tipus L24 (Asensio *et alii* 2000, 371, fig. 2.18 i 2.19) com de la variant Lamboglia 21/25 (Asensio *et alii* 2000, 371, fig. 2.20 i 2.21). El mateix passa amb els plats de la forma Lamboglia 23, amb un únic exemplar ben

contextualitzat (làmOliver9, 8) i fins a cinc més coneguts entre els materials descontextualitzats del jaciment (Asensio *et alii* 2000, 371, fig. 2.27). Les peces vinculades al consum de vi tenen un pes força inferior, entre les que dominen els exemplars d'escifs (làmOliver9, 13), junt amb un únic exemplar de copa Càstulo provinent d'estrats d'aquesta Fase 2. Dins dels mateixos contextos ben estratificats del segle IV aC cal esmentar la presència d'una base d'atribució tipològica incerta (làmOliver9, 14), que podria pertànyer a una enòcoa o a una hídria i de la que tampoc és descartable que sigui una peça figurada.

El grup de la vaixella fina importada es completa amb un lot de quatre vores de bol de la forma Lamboglia 27 del Taller de les Petites Estampilles (làmOliver9, 15). La seva presència posa de manifest que el moment en que es formen el gruix dels estrats de la Fase 2 de Ca n'Oliver, els d'amortització de la bateria d'edificis d'inicis del període ibèric ple (sobretot els de la Zona 2 i Zona 12), es situa en el tram més avançat de l'arc cronològic de la fase, dins del darrer quart del segle IV aC.

En el camp de les ceràmiques de producció local les àmfores mantenen una representació molt modesta, de fet amb una proporció pràcticament idèntica a la que presentaven els contextos ibèrics antics, els de la Fase 1A. Es tracta d'una evidència poc abundosa i molt fragmentària, de la que tant sols és possible assenyalar que tant les vores (làmOliver7, 4 a 7) com, sobretot, els encara més escassos pivots (làmOliver7, 9) apunten a la seva pertinença al tipus 2B d'àmfora ibèrica (Sanmartí, Bruguera i Miñarro 2004). Pel que fa a les peces de magatzem es constata una continuïtat absoluta a nivell tipològic donat que el grup segueix totalment dominat per les tenalles o olles globulars amb llavi de „coll de cigne" (làmOliver7, 10 a 15), amb escassos exemplars que presentin alguna varietat formal respecte d'aquest model convencional, per exemple, en la secció de les vores (làmOliver7, 16). Per contra és ben evident una novetat important: la desaparició de característica decoració pintada de bandes horitzontals, tan recurrent en les peces d'aquest grup de les dues fases precedents (1A i 1B). Es tracta sens dubte d'un dels trets més significatius de la transició d'una „fàcies" ibèrica antiga a una d'ibèrica plena. En darrer terme cal destacar dos aspectes novedosos dins d'aquest grup de magatzem: la documentació de brocs inferiors (làmOliver7, 9) i la presència significativa de vasos de ceràmica a mà de grans dimensions, molt probablement amb funció de contenidors (làmOliver7, 18).

En el grup, sempre heterogeni, de les peces de reserva domèstica es manté el predomini habitual dels gerrots (làmOliver8, 2 a 6), on destaca la variant de les peces d'espatlla alta i dues massisses nanses de secció circular, sempre de cocció oxidada (làmOliver8, 3 i 4). Considerem que amb tota probabilitat les dues espatlles de vasos de cocció reduïda que presenten decoració estampillada pertanyen també a gerrots, tot i que d'una variant tipològica diferent a l'anterior (làmOliver8, 5 i 6). D'entrada cal destacar que aquesta categoria de peces apareix en aquesta fase 2 i mantindrà la seva presència, sempre amb uns pocs exemplars, en les dues fases posteriors, al llarg del segle III aC. És l'abast cronològic reconegut des dels primers estudis dedicats a aquesta mena de vasos (Cura 1971 i 1975), on ja es posa de manifest que concentren el gruix de l'evidència en les zones laietana i lacetana. Un dels exemplars de Ca n'Oliver presenta unes estampilles força complexes, amb motius vegetals, que no estan entre les més habituals del repertori conegut d'aquesta categoria de ceràmiques (veure Cura 1971, fig. 2).

A banda dels gerrots el repertori de formes d'aquest grup es completa amb les urnes d'orelletes i les safates fondes carenades, amb una representació molt inferior. De les primeres hi ha tot just un exemplar de cocció oxidant (làmOliver8, 7) i un altre de cocció reduïda, junt amb el perfil complet d'una tapadora també reduïda (làmOliver8, 8). Es podria afegir-hi una peça molt singular, amb el perfil i trets típics d'aquest tipus però que presenta la meitat superior del cos plena de perforacions realitzades „ante-coctionem", fet que demostra que s'ha fabricat amb la funció de vas colador (làmOliver8, 9). Finalment, hi ha un nombre similar de safates carenades (làmOliver8, 11), totes de cocció oxidant, amb un probable exemplar d'aquest tipus que presenta l'element poc habitual d'un broc a la vora (làmOliver8, 10).

Dins del conjunt de les ceràmiques de producció local és en el grup de les peces de vaixella on es detecten més elements de canvi o discontinuïtat respecte de les fases precedents. La novetat més evident és el fet que una part significativa del total de peces del grup està composada per vasos de ceràmica a mà. Es tracta, a més, d'un lot de peces de vaixella a mà que cobreix un ventall ampli de formes. La majoria són bols que responen a variants formals molt diverses (làmOliver10, 17 a 19), seguits de plats (làmOliver10, 22) i escudelles, entre les que destaquen un seguit de peces que són clares imitacions de les escudelles àtiques de la forma Lamboglia 22 (làmOliver10, 20 i 21). Hi ha també un lot minoritari de peces tancades, format bàsicament per gerres o gerretes (làmOliver10, 15), a més d'un únic exemplar que correspon a una imitació d'escif àtic

(làmOliver10, 16). De fet l'aparició de les copes que imiten escifs àtics és una de les novetats més destacades en el repertori de formes de les peces a torn de vaixella local (làmOliver10, 6), més abundants en cocció reductora (làmOliver10, 7). Amb tot tal vegada la innovació més evident es dona dins del grup dels plats i escudelles, amb una dràstica reducció de les de peces carenades de vora exvasada (làmOliver10, 14), del tot predominats en les fases precedents. Per contra els plats o escudelles de vora reentrant, molt escassos abans, en aquesta fase tenen una representació notable, tant en la versió oxidant (làmOliver10, 12) com en la reduïda (làmOliver10, 13).

Cal dir, tanmateix, que hi ha diversos elements de continuïtat, com per exemple, en els petits bols, aquests sempre majoritàriament de vora reentrant (làmOliver10, 8 a 11). Alguna d'aquestes peces torna a ser una fidedigna imitació de vasos àtics, concretament de la forma Lamboglia 21/25 (làmOliver10, 11). En canvi en aquesta fase 2 desapareixen del registre les peces reduïdes que imiten cílixs àtiques, minoritàries però sempre presents en les dues fases precedents. Pel que fa a les gerres i gerretes tampoc s'observen canvis rellevants. Entre les primeres, que segueixen sent molt abundants (làmOliver9, 16 a 21; làmOliver10, 2), les peces de vora lobulada mantenen una presència escassa, tant en cocció oxidant (làmOliver9, 16) com reduïda (làmOliver9, 17). Interpretem que a una gerra de variant indeterminable podria pertànyer un fragment d'espatlla, de cocció reductora, amb decoració estampillada (làmOliver9, 18), una altra de les novetats dels conjunts ceràmics d'aquesta fase 2. També cal destacar que de les molt poques peces que en aquesta fase tenen decoració pintada, la majoria (tot just quatre exemplars) corresponen precisament a gerres (làmOliver10, 1). Quant a les gerretes, al costat de les de perfil bicònic més habituals, la gran majoria de cocció reduïda (làmOliver10, 4 i 5), apareix algun exemplar de nansa vertical sobrelevada (làmOliver10, 3).

Tot amb tot, el tret més destacat entre les ceràmiques de producció local d'aquesta fase 2 és l'imponent predomini proporcional de les peces de cuina, que assoleixen gairebé la meitat del total d'individus. En efecte, els contextos d'aquest període es caracteritzen per una presència altíssima d'olles i les corresponents tapadores de ceràmica a mà. Malgrat aquesta abundància, una mostra significativa de les peces (làmOliver11 i 12) evidencia una relativa homogeneïtat tipològica. En primer lloc pel que fa a les dimensions de les peces es constata que no es donen grans oscil·lacions, situades la gran majoria en el que podríem definir com a mides mitjanes: entre 100 i 160 cm de diàmetre

de boca i 150 i 200 cm d'alçada[4]. Es podria considerar la peça completa número 9 de la figura 11 com el format mig, essent la majoria d'olles com aquesta, o tot just una mica més grans, o no gaire més petites. També a nivell de perfils no s'observa una gran diversitat formal. La majoria de peces presenten una secció de perfil en „essa", amb lleugeres diferències en funció del nivell de sinuositat d'aquesta mena de perfils. Així, hi ha un grup de peces, que sembla majoritari, on aquest perfil en „essa" és poc pronunciat, amb un cos de tendència més cilíndrica (làmOliver11, 3 a 9; làmOliver12, 5). En aquestes la vora és molt lleugerament exvasada (làmOliver11, 8 i 9; làmOliver12, 5), sovint més aviat una vora girada o engruixida cap a l'exterior (làmOliver11, 3 a 7). Per altra banda hi ha aquelles peces on la sinuositat del perfil és més acusada, marcant-se de manera més evident una carena a la part alta del cos (làmOliver11, 10 i 11; làmOliver12, 1 a 4 i 6 a 11). En aquestes és molt més habitual la vora exvasada „convencional" (làmOliver11, 10 i 11; làmOliver12, 1-3-4 i 6), tot i que també poden donar-se les vores engruixides (làmOliver12, 2-7 i 10). Finalment només hi ha un exemplar amb nansa (làmOliver12, 11), la única peça que pot seguir-se identificant com a olla, clarament diferent de les que hem considerat com a gerres o gerretes de ceràmica a mà (làmOliver10, 15). Pel que respecta a les tapadores, també totes de mides força similars (làmOliver12, 12 a 17), en funció del tipus d'agafador es podrien definir dues variants: les d'agafador perforat en forma de nanseta horitzontal (làmOliver12, 12 i 15) i les de pom massís de forma circular i cassoleta interior (làmOliver12, 13 i 14).

A nivell de decoracions es posa de manifest una diversitat molt més gran que en relació als perfils. La quantitat de recursos emprats i de combinacions diferents és més que notable i evident, essent escasses les peces que no en presenten cap (làmOliver12, 9). Gairebé totes les peces decorades tenen almenys un element de decoració ubicat sistemàticament a la part alta del cos, a l'alçada de la carena (tant si és marcada com si és gairebé inapreciable). Un dels recursos més utilitzats és el dels cordons, que poden ser digitats (làmOliver11, 3 i 8), impresos (làmOliver11, 9; làmOliver12, 8 i 10) o incisos (làmOliver12, 2). Pel que fa a les peces amb franges de motius impresos, hi ha dues modalitats predominants: les que presenten una franja de clotets impresos (làmOliver11, 5 i 11; làmOliver12, 1-4-6-7 i 11) i les que es decoren amb una línia d'ungulacions verticals (làmOliver11, 4 i 7). De manera molt menys habitual hi ha

[4] Tenint en compte que hi ha un grapat de peces de ceràmica a mà de grans dimensions que interpretem com a contenidors i no com a vasos de cuina i que conseqüentment han estat considerats com a peces de magatzem.

alguna peça que presenta una decoració més elaborada, que combina clotets impresos i incisions en forma de triangles (làmOliver11, 10), o alguna altra que utilitza el recurs de petits botons aplicats (làmOliver12, 5). A la resta del cos l'ű̈nic que apareix, amb una freqüència relativament elevada, és el recurs dels pentinats intencionals per sota del cordó o de la franja de motius impresos (làmOliver11, 6; làmOliver12, 3-4 i 7).

TRANSPORT (24 ind): 3,8 % **LÀMINA CA N'OLIVER 7 (Fase 2)**

importats (6 inds): 0,9 %

àmfora pún. ebusitana

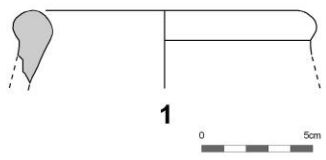

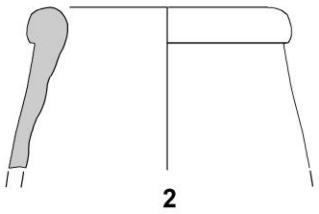

àmfora pún. cmed.

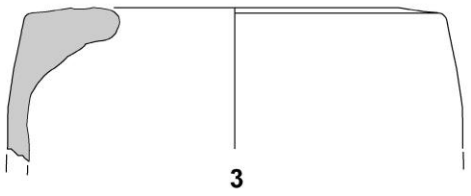

producció 'local' (19 inds): 2,9 %

àmfora ibèrica

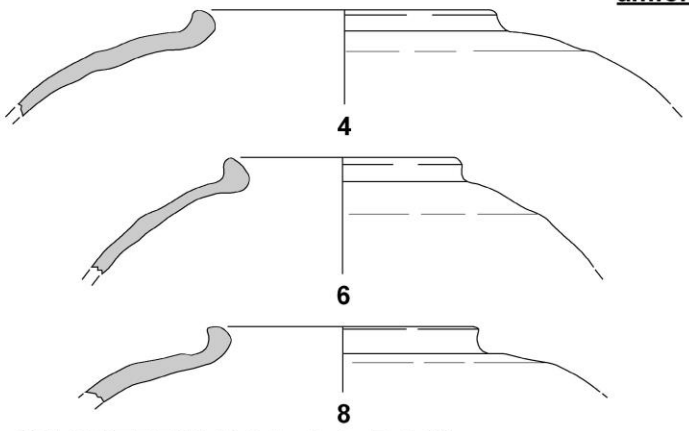

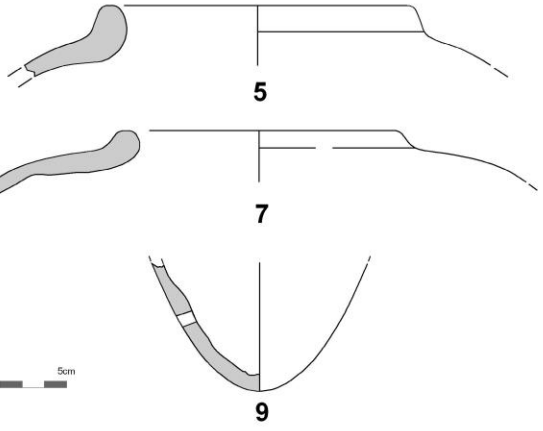

MAGATZEM (33 inds): 5,1 %

olles/tenalles vora 'coll de cigne'

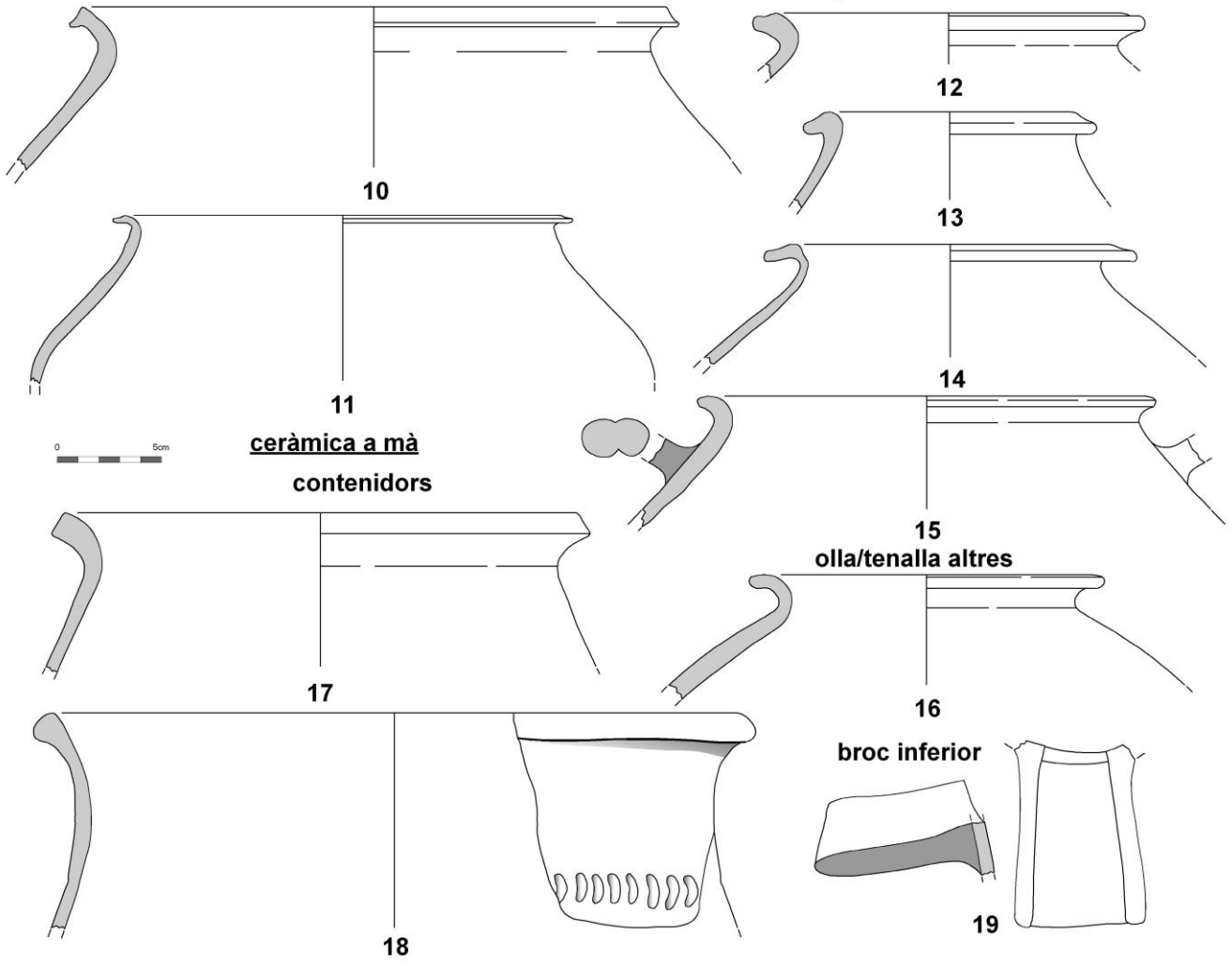

RESERVA DOMÈSTICA (38 inds): 5,9 % **LÀMINA CA N'OLIVER 8 (Fase 2)**

importats (1 inds): 0,2% **cer. comuna púnica ebusitana**

producció 'local' (37 inds): 5,7%

gerrots

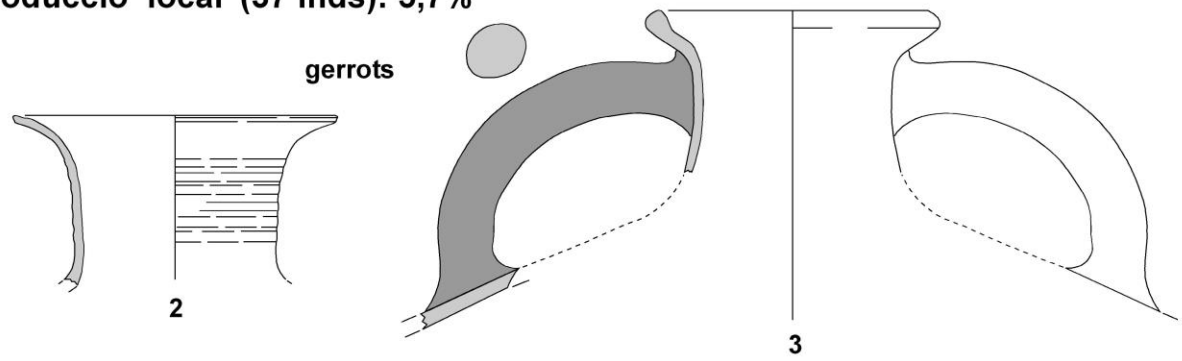

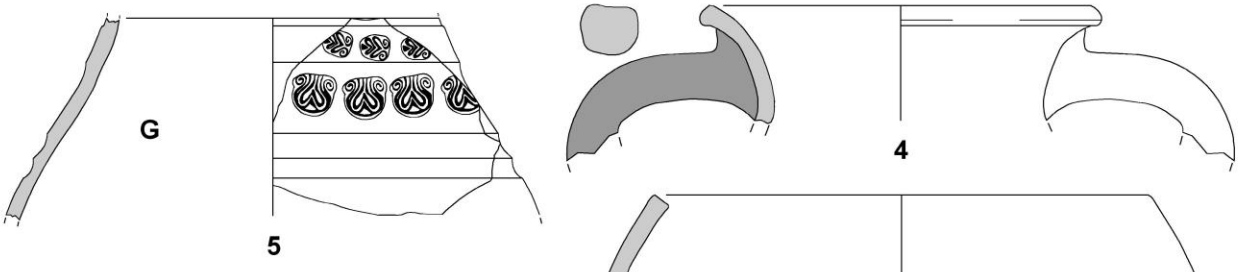

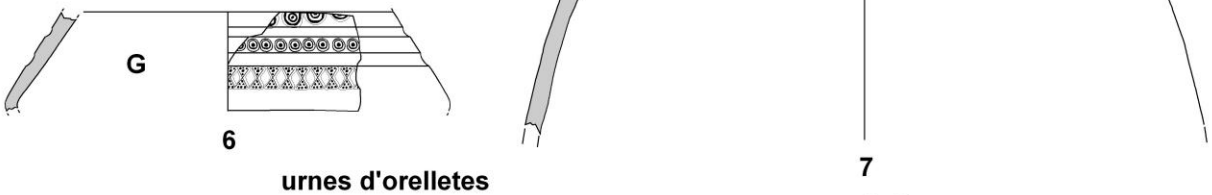

urnes d'orelletes

vas colador

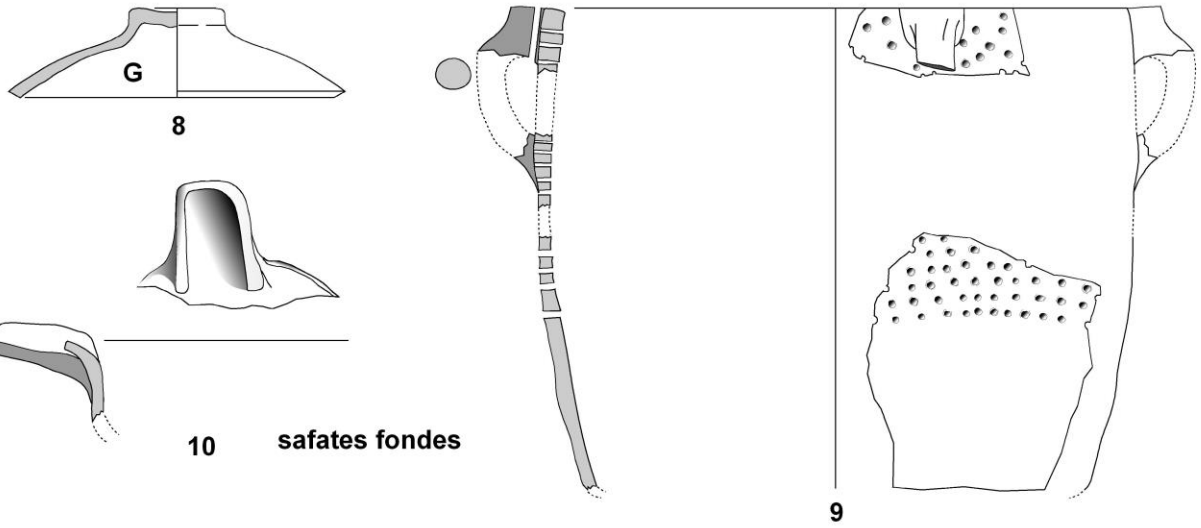

safates fondes

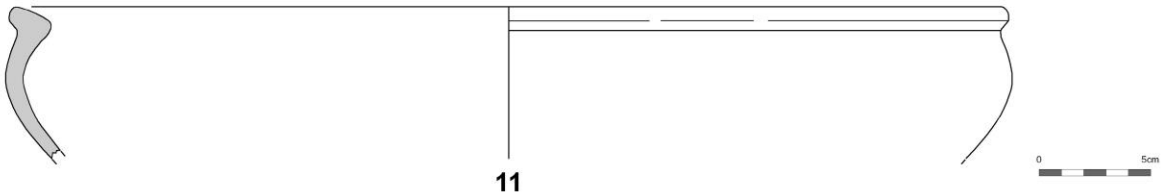

VAIXELLA (186 inds): 28,7 % **LÀMINA CA N'OLIVER 9 (Fase 2)**

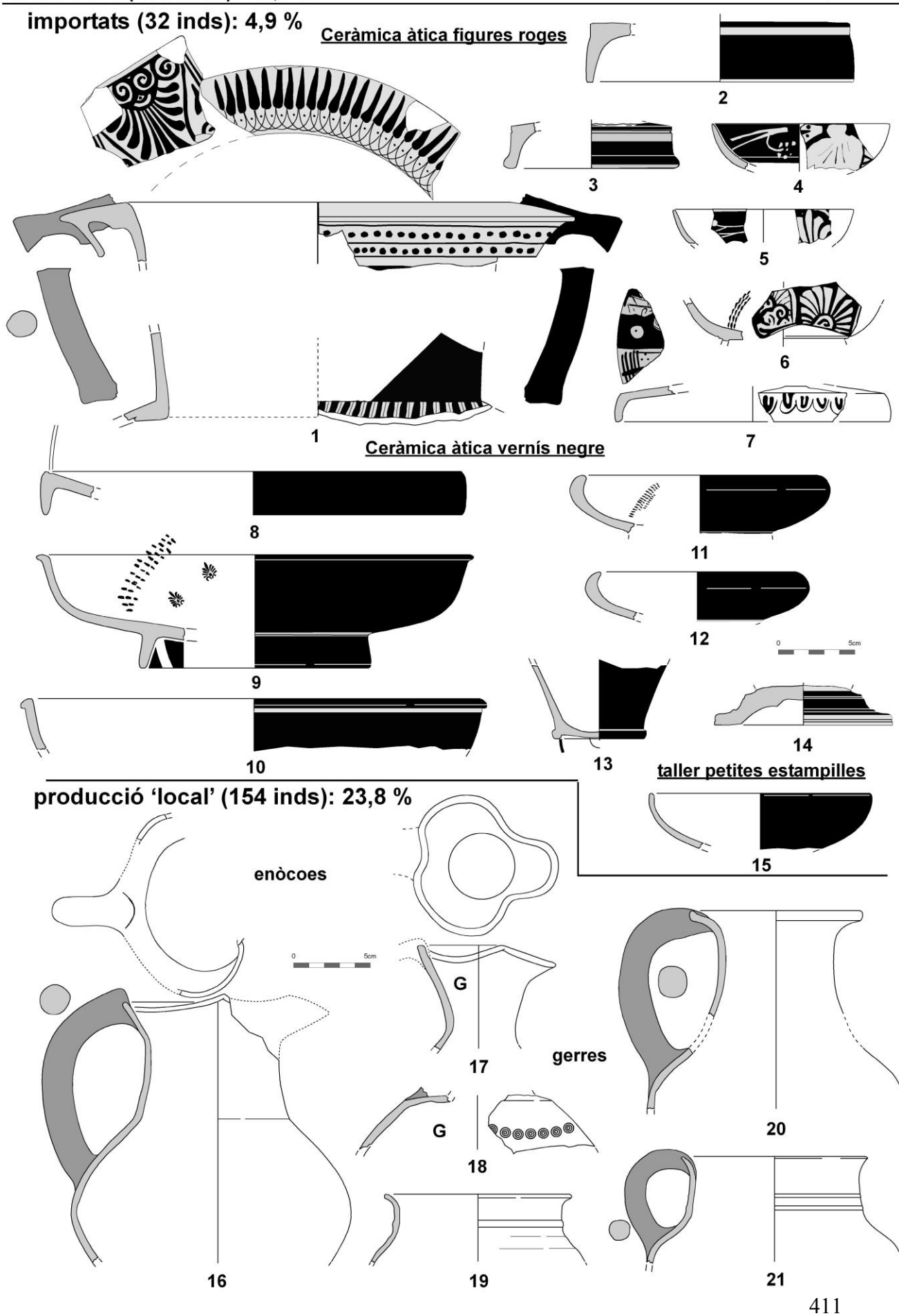

VAIXELLA (186 inds): 28,7 % **LÀMINA CA N'OLIVER 10 (Fase 2)**

producció 'local' (154 inds): 23,8 %

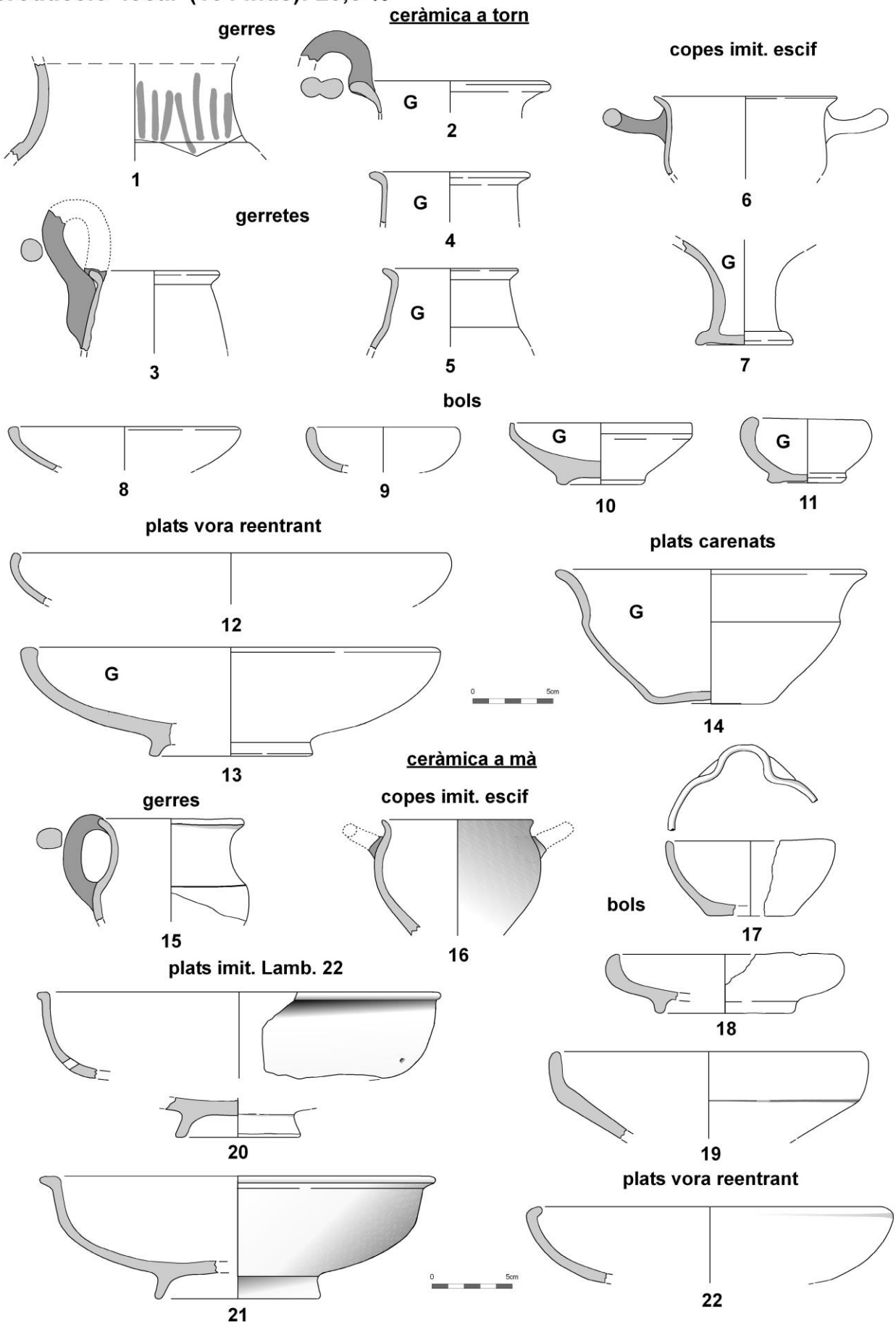

CUINA (319 inds): 49,3 % **LÀMINA CA N'OLIVER 11 (Fase 2)**

Importats (3 inds): 0,5 %

morter massaliota

morter púnic ebusità

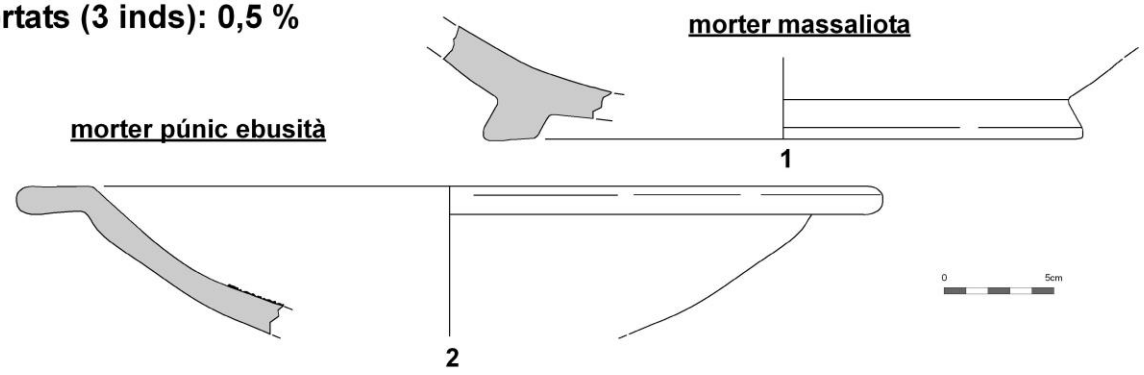

Producció 'local' (316 inds): 48,8 % **ceràmica a mà**

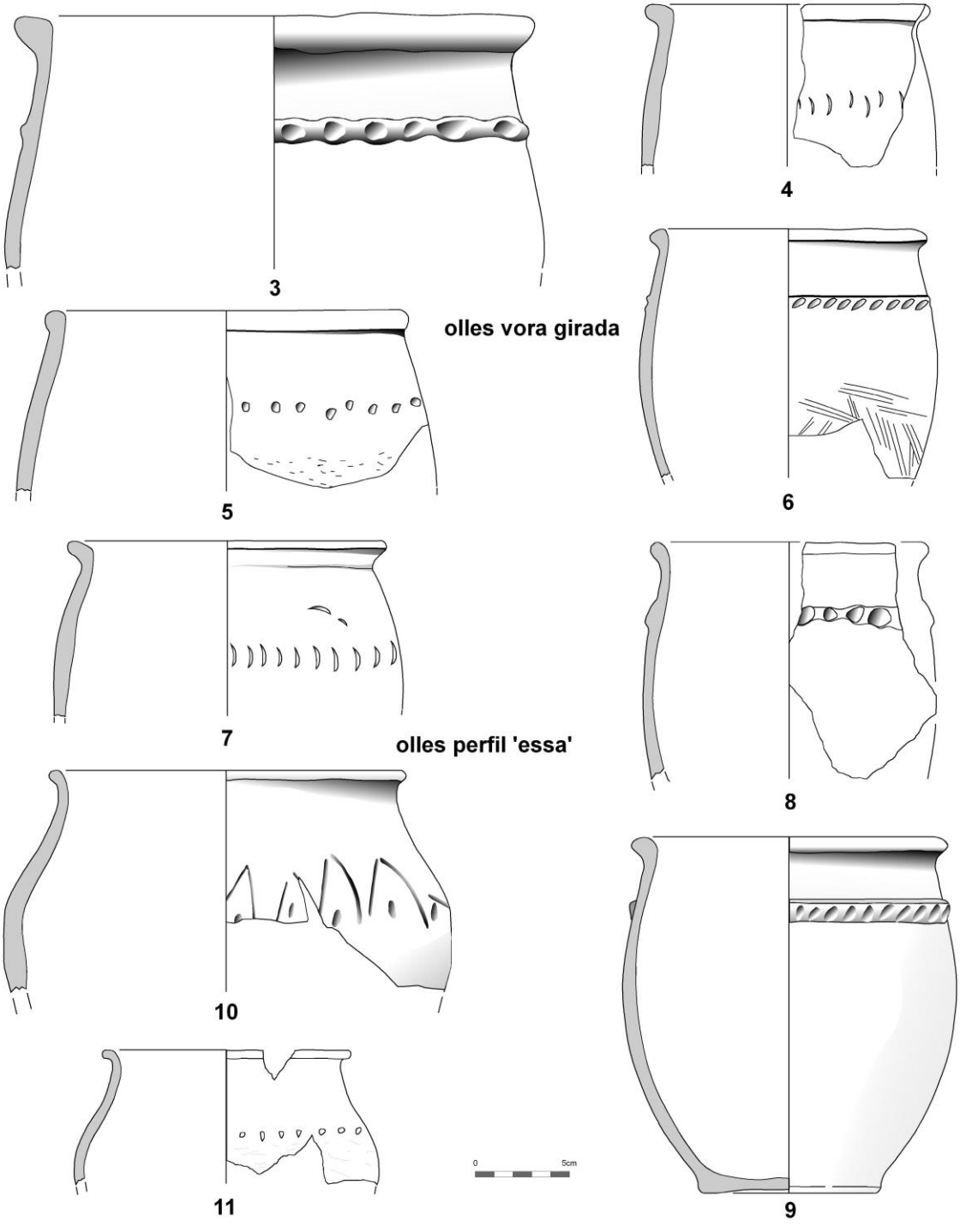

CUINA (319 inds): 49,3 % **LÀMINA CA N'OLIVER 12 (Fase 2)**

Producció 'local' (316 inds): 48,4 %

ceràmica a mà

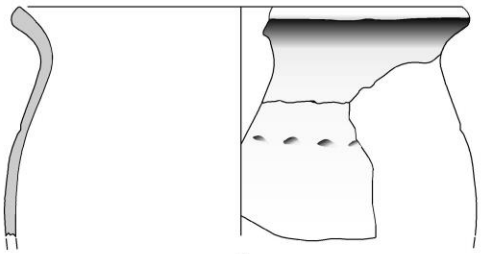

1

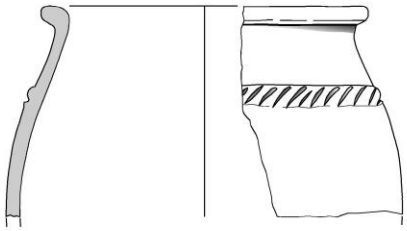

2

olles perfil 'essa'

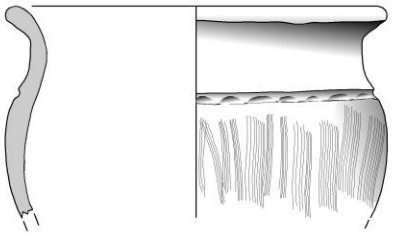

3

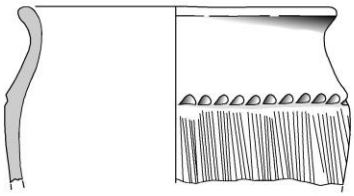

4

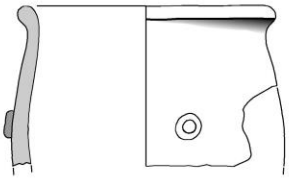

5

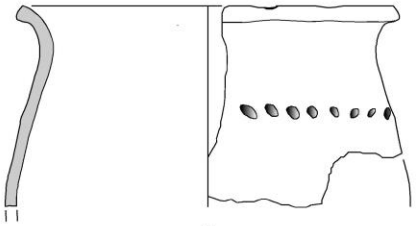

6

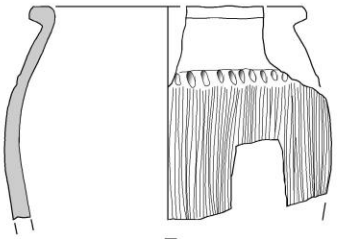

7

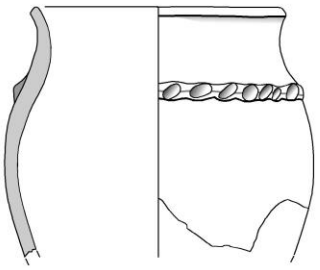

8

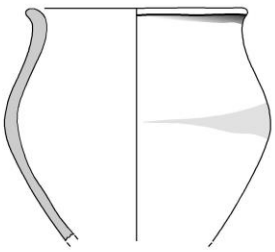

9

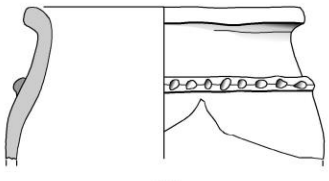

10

olla amb nansa

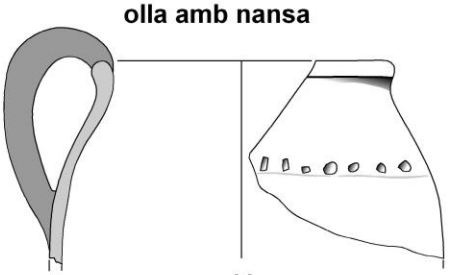

11

tapadores

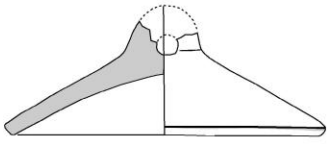

12

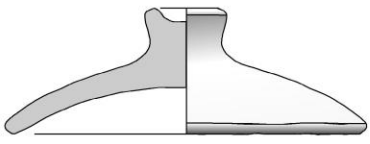

13

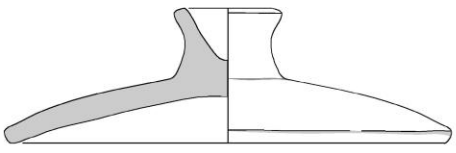

14

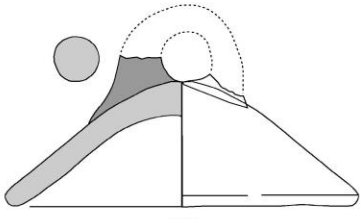

15

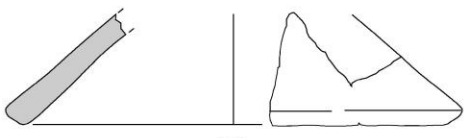

16

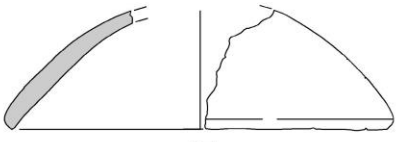

17

INDETERMINAT (47 inds): 7,2 %

2.8.2.4. La Fase 3A del Turó de Ca n'Oliver (300-225 aC).

2.8.2.4.1. Descripció dels contextos de procedència.

En el Turó de Ca n'Oliver pràcticament tots els conjunts ceràmics de la Fase 3A provenen d'estrats d'abocaments diversos, cap d'ells directament associats a les estructures que composen la trama urbana del jaciment. Tot i que no hi ha dubte que l'ocupació del nucli es continuada, això s'explica perquè en aquest període (300-225 aC.) no es produeixen reformes constructives significatives. És el cas de les capes superiors de l'abocament fora muralles del vessant nord, esmentat en tractar dels lots ceràmics de la fase precedent. Encara més importants són els nivells d'amortització d'algunes sitges del jaciment, en concret, d'un seguit estructures disperses, ubicades dintre o fora muralles, que no formen part del camp de sitges de l'àrea exterior de la porta d'accés. Una d'aquestes sitges, la ST-738, una de les més grans documentades fins ara (amb més de cinc metres de fondària), ha proporcionat uns lots ceràmics d'una quantitat i qualitat extraordinària; de fet és l'origen del 80% del total dels conjunts ceràmics d'aquesta fase. Això explica que d'aquest moment disposem d'un total de 19080 fragments ceràmics i 933 individus ponderats.

2.8.2.4.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

El quadre-resum dels materials de la Fase 3A del nucli ibèric del Turó de Ca n'Oliver és el següent:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica Figures Roges	4	2	2	Crater campana *Askos*	1 base 1 broc	
Àtica Vernís Negre	12	5	5	Lamb. 23, plat Lamb. 22, escudella Lamb. 21, escudella Lamb. 21/25, bol	1 base 2 vores 1 vora 1 vora	
Petites Estampilles	73	19	19	Lamb. 27, bol	2 p.c., 17 vores	
Taller de Roses	155	33	33	Lamb. 23, plat Lamb. 26, escudella Lamb. 27, bol Lamb. 24/25, petit bol Lamb. 40, *Kantharos*	3 p.c. 1 p.c., 4 vores 18 vores 2 p.c., 4 vores 1 vora	
Vernís Negre Altres	18	6	6	Lamb. 23, plat Lamb. 21/26, escudella Lamb. 21/25, bol Gerra indet. Llàntia	1 base 1 vora 1 vora 1 base 1 vora	

				Indeterminat	1 agafador	
Total Vaixella Imp.	*262*	*65*	*65*			
Com. Púnica Ebus.	32	4	4	Morter AE20/I-167 Ebusus 69, gerrot Gerra/gerreta indet.	1 p.c., 1 vora 1 vora 1 base	 1 pintada 1 pintada
Com. Púnica C.M.	20	2	2	Gerra tipus Oenochoe Gerreta indet.	1 vora 1 base	1 pintada
Comuna altres	7	1	0			
Total Com. Imp.	*59*	*7*	*6*			
Àmf. Púnica Ebus.	735	3	3	T.8.1.2.1. T.8.1.3.1.	1 p.c., 1 vora 1 p.c.	
Àmf. Púnica C.M.	426	4	4	T.4.2.1.5., variant moderna T.5.2.3.2. T.6.1.1.4.	1 p.c., 1 vora 1 p.c. 1 p.c.	
Amf. massaliota	4	1	0			
Total àmf. Imp.	*1165*	*8*	*7*			
Total Import.	**1486**	**80**	**78**			
Àmfora ibèrica	368	93	93		93 vores, 18 pivots	
Com. Ib. Oxidada	1785	363	363	Tenalla indet. Tenalla carenada Olla/tenalla "coll de cigne" Olla vora acanalada Olla/olleta broc superior Gerrot Gerra v. exvasada Gerra bicònica Gerra tipus *Oenochoe* Gerra nansa cistella Gerreta nansa sobrelev. Gerreta indet. Gerreta bicònica Plat imit. Lamb. 23 Plat vora reentrant Plat carenat vora horitz. Copa imit. *Skyphos* Bol/tassa parets vert. Tassa fons umbilicat Vas caliciforme Urna d"orelletes Tapadora urna d"orelletes Tapadora Safata/colador Gobelet parets fines *Askos* circular Amforisc Indet.	7 vores 2 vores 2 p.c., 85 vores 3 vores 8 vores 1 p.c., 24 vores 44 vores 3 vores 21 vores 16 vores 1 vora 12 vores 1 p.c., 9 vores 1 p.c. 1 p.c., 52 vores 1 vora 2 p.c., 32 vores 9 vores 1 base 1 base 2 vores 1 p.c., 1 vora 1 vora 1 p.c., 1 vora 1 vora 1 p.c. 3 vores 12 vores	1 pintada 1 pintada 1 pintada 1 pintada 1 pintada 2 pintades 2 pintades 1 pintada
Informes Ib. Oxid.	11751					
C. Ib. Reduïda	1519	151	151	Olla carenada v. reentrant Gerrot indet. Gerrot crateroïde Gerra v. exvasada Gerra tipus *Oenochoe* Gerreta indet. Gerreta bicònica Gerreta tipus *Oenochoe* Gerreta nansa sobreelv. Plat vora reentrant Plat indet. Copa imit. *Skyphos* Copa amb nansa Vas fireta Indet.	1 vora 7 vores 2 p.c., 4 vores 13 vores 2 p.c., 34 vores 4 vores 1 p.c., 13 vores 1 p.c., 2 vores 2 vores 14 p.c., 31 vores 1 vora 1 p.c., 9 vores 1 vora 1 vora 7 vores	 1 dec. est. 1 dec. est.

C. Cuina Torn	3	2	2	Olla	2 vores	
C. a Mà	2177	244	244	Tenalla/contenidor	8 vores	
				Olla	2 p.c., 178 vores	
				Tapadora	6 p.c., 30 vores	
				Olleta amb nansa	1 p.c., 3 vores	
				Gerra	1 vora	
				Bol	1 p.c., 1 vora	
				Cosi	1 p.c., 1 vora	
				Vas Fireta	1 vora, 1 base	
				Llàntia	1 p.c.	
				Indet.	8 vores	
Total prod. locals	**17603**	**853**	**851**			
Total	**19080**	**933**	**931**			

2.8.2.4.3. Descripció tipològica dels materials.

En aquest període les ceràmiques importades assoleixen un 8,5 % del total d'individus, fet que manté la tendència a un augment constant del seu pes proporcional. En primer lloc s'ha de destacar l'excepcional documentació de les àmfores importades, gràcies a un lot de cinc peces abocades senceres a l'interior de la sitja 738, de les quals ha estat possible reconstruir els perfils complets o gairebé complets. Les dues de producció púnica ebusitana, tot i que formalment semblen molt similars, el perfil de les vores i altres detalls tipològics (com la distància entre les nanses i la vora) permeten atribuir-les a dos tipus diferents: l'exemplar que només li falta el pivot pertany al T.8.1.2.1. de J.Ramon (làmOliver13, 2) mentre que el del perfil complet correspon a una peça T.8.1.3.1. (làmOliver13, 3). En el mateix reompliment de la sitja 738 s'ha recuperat el terç superior d'un segon exemplar del tipus ebusità 8.1.2.1 (làmOliver13, 1). La peça ben conservada T.8.1.3.1. té el valor afegit de ser un dels pocs exemplars d'aquest tipus que conserven el perfil complet, tot i la seva abundància tant a Eivissa com fora de l'illa (Ramon 1995, 551). També cal destacar que a nivell cronològic les peces d'aquest tipus són especialment abundants i característiques de contextos d'entorn el 200 aC, tot i que s'apunta un inici de la seva producció dins del tercer quart del segle III aC (Ramon 1995, 223), fet que explicaria la seva presència en un conjunt tancat de la fase 3A, és a dir, anterior al 225/220 aC.

Les altres tres peces completes, o gairebé, de la sitja 738 són de producció púnica centre mediterrània i tornen a pertànyer a tipus diferents cadascuna d'elles. N'hi ha dues de molt similars, de l'antiga sèrie Mañà D; la diferència principal rau en la morfologia de les vores, que fa que una, la més sencera, correspongui al Tipus 5.2.3.2 de J.Ramon (làmOliver14, 3) i l'altre a un exemplar de les variants més avançades del Tipus 4.2.1.5. (làmOliver14, 2). Hi ha un exemplar molt semblant de vora, també de la variant

evolucionada del T.4.2.1.5, procedent d'un altre context d'aquesta fase del jaciment. A l'exemplar de la sitja 738 destaca la presència d'un grafit realitzat enmig del cos de la peça (làmOliver14, 2). En tractar-se d'una incisió „ante-coctura" el més versemblant seria interpretar-lo com a signe epigràfic púnic, existint diversos signes de l'alfabet fenício-púnic que es representen de manera similar (per exemple, les lletres „m" o „s"), tot i que també podria correspondre a una lletra *psi* grega.

El tercer exemplar púnic centre mediterrani de perfil ben conservat podria correspondre a un tipus molt infreqüent, el T.6.1.1.4 (làmOliver14, 1). És una forma tant poc habitual que, de fet, ha estat definida a partir d'un únic exemplar complet localitzat en el sud-est de la Península Ibèrica (Ramon 1995, 201). Amb tot entenem que el conjunt de trets tipològics d'aquesta peça validen l'atribució de la peça de Ca n'Oliver a aquest tipus rar, especialment el pivot tan característic, apuntat com els de la família de les Mañá C (o els de la Sèrie 6.0.0.0.) però amb les típiques estries molt marcades pròpies de les peces T.5.2.3.1. i T.5.2.3.2., de la família de les Mañá D. Cal dir que la cronologia proposada per aquest tipus se situa en els darrers decennis del segle III aC per la banda alta (Ramon 1995, 202), de manera que l'exemplar ben contextualitzat de Ca n'Oliver permetria plantejar un inici de la seva producció en dates una mica més antigues, als volts de mitjans del segle III aC.

El lot de vaixella fina importada d'aquesta fase és relativament heterogeni pel que fa a les procedències però no tant en relació a les formes, amb una amplíssima majoria de bols i escudelles. Així, entre les peces del Taller de Roses, que representen la meitat dels individus d'aquest grup, són especialment abundants els bols de la forma Lamboglia 27 (làmOliver17, 12-13), seguits dels petits bols Lamboglia 24/25 i de les escudelles Lamboglia 26 (làmOliver17, 14 i 15). Quant a les decoracions gairebé totes les bases ben contextualitzades de bols o escudelles d'aquesta producció que conserven decoració presenten el mateix recurs, el de la roseta central (làmOliver17, 15-16 i 18-19). Aquesta és la decoració més freqüent en els bols de la forma Lamboglia 27 però sorprèn l'absència de la decoració clàssica de les tres palmetes radials, la més habitual en les escudelles de la forma Lamboglia 26; de fet, l'únic exemplar d'aquest tipus de conserva el perfil complet està decorat igualment amb una roseta central (làmOliver17, 15). Hi ha una única base que presenta decoració de palmetes, concretament d'una única palmeta estampillada en posició central (làmOliver17, 17), una modalitat decorativa que és molt minoritària fins i tot en el mateix centre productor de Roses (Puig i Martín 2006,

432). Els únics vasos d'aquesta producció que no pertanyen a bols i escudelles són un exemplar de càntar de la forma Lamboglia 40 i un grup de tres plats de la forma Lamboglia 23 que conserven el perfil complet (làmOliver17, 9 a 11). D'aquests darrers cal destacar la peça que presenta una inscripció en iber a la cara interna del fons (làmOliver17, 11), interpretada com el nom (*ildir-tanes*) del seu propietari (Francès, Velaza i Moncunill 2008, 221).

La representació del taller itàlic de les Petites Estampilles està formada exclusivament per bols de la forma Lamboglia 27ab (làmOliver17, 4 a 8), amb un total de dinou individus, una quantitat de peces d'aquesta producció que no és gens habitual en contextos de la zona catalana. Les bases conservades ofereixen una bona mostra de les diferents modalitats decoratives més característiques de la producció: la de quatre estampilles en paral·lel (làmOliver17, 4), la de quatre estampilles es disposició radial (làmOliver17, 8) i la d'una petita roseta central (làmOliver17, 6). Entre el petit grup de vasos de vernís negre d'atribució incerta hi ha una base d'una gerreta, de tipus indeterminable, tal vegada també de procedència itàlica (làmOliver17, 20). En darrer terme, en el repertori dels vasos de vernís negre hi ha un lot no anecdòtic de peces àtiques, entre les quals tornen a predominar els bols i escudelles (làmOliver17, 1 i 2) no figurats. Les peces figurades sí que semblen residuals, tant sols la base d'un crater i el cos i el broc d'un *askoi* (làmOliver17, 3), aquest darrer un tipus bastant infreqüent.

Finalment el grup de peces de vaixella importada d'aquesta fase es completa amb un mínim de tres individus de gerres o gerretes de ceràmiques comunes púniques, entre les que destaca una vora lobulada de clara procedència púnica centre mediterrània. També hi ha un gerrot de ceràmica comuna púnica, en aquest cas un exemplar ebusità del tipus Ebusus 69. Pel que fa a les ceràmiques culinàries importades tant sols s'han documentat un parell d'exemplars de morter púnics ebusitans, del tipus AE-20/I-167 de J. Ramon, amb un exemplar de perfil complet procedent del dipòsit de la sitja 738 (làmOliver19, 1).

En el camp de les ceràmiques de producció local d'entrada s'ha de lamentar que en aquest mateix excepcional dipòsit realitzat dins de la sitja 738 no s'hi hagin abocat exemplars d'àmfores ibèriques, de manera que l'evidència disponible d'aquesta fase, a diferència de les àmfores importades, és la més habitual, de peces molt fragmentades. Aquest fet no permet gaire precisions tipològiques, més enllà de constatar la diversitat de perfils de vores existent (làmOliver15, 1 a 9), sense cap patró pedrominant evident.

Amb tot, en base als pivots (làmOliver15, 10 i 11), tot i que tampoc conserven gaire extensió, es pot intuir que en la seva gran majoria segueixen tractant-se de peces del tipus 2B d'àmfora ibèrica. Tant sols es podria considerar la possible excepció d'un exemplar d'espatlla curta i carenada (làmOliver15, 4), que podria representar un model diferent a la resta, de tipologia indeterminada. En canvi, el dipòsit de la sitja 738 sí que ha proporcionat un parell d'exemplars complets de tenalles ibèriques, tots dos d'un mateix model de perfil globular amb broc inferior i dues nanses de cinta vertical, tot i que presenten vores de tipologia molt diferent, una d'exvasada amb filet en relleu (làmOliver15, 16) i l'altre amb el molt més freqüent llavi de „coll de cigne" (làmOliver15, 17). De fet aquestes darreres són absolutament predominants en el grup de les peces de magatzem de producció local (làmOliver15, 14), entre les quals cal destacar un exemplar amb decoració pintada (làmOliver15, 15), amb tota probabilitat de procedència no laietana. El mateix es pot dir d'un segon exemplar decorat, en aquest cas del tipus de les tenalles carenades de perfil de sac (làmOliver15, 12). Totes dues tenen paral·lels molts propers en peces de la zona cossetana amb cronologies similars (veure, per exemple, Alorda 25, 5 o Alorda10, 8). El grup es completa amb uns pocs individus de contenidors de ceràmica a mà (làmOliver15, 13), sempre relativament escassos però amb una presència molt més alta en nivells de l'ibèric ple que en els de l'ibèric antic.

L'evidència del grup de reserva domèstica és igualment notable gràcies al dipòsit de la sitja 738, d'on procedeixen dos excepcionals gerrots crateroïdes de ceràmica ibèrica reduïda conservats sencers. Són de dimensions, perfil del cos i tipus de vora molt similars però difereixen en el model de les nanses: l'un té unes sofisticades nanses verticals de volutes (làmOliver16, 2) mentre que l'altre presenta dues nanses horitzontals a l'espatlla de la peca (làmOliver16, 3). Un tercer exemplar, molt més fragmentari i provinent d'un altre context d'aquesta mateixa fase, disposa de dues nanses verticals trífides (làmOliver16, 1), el que mostra la variabilitat formal que caracteritza aquests gerrots crateroïdes. De fet hi ha un quart gerrot de cocció reduïda amb un perfil que permet atribuir-lo a aquest mateix tipus de peces, tot i que es tractaria d'un exemplar molt més petit (làmOliver16, 4). En aquesta peça destaca la decoració estampillada aplicada al filet en relleu que se situa entre el coll i l'espatlla, consistent en una alineació de cercles concèntrics, el model d'estampilla més bàsic i habitual entre les anomenades „ceràmiques grises estampillades". Aquesta mena de peces semblen ser exclusives de la zona laietana, tot i que hi ha una del mateix perfil però cocció oxidant i

decoració pintada entre els materials de la fase 2 del nucli cossetà del Turó de la Font de la Canya (làmFontCanya10, 14). Amb tot, tampoc és un tipus gaire freqüent en els assentaments laietans, alguns dels quals no n'han proporcionat cap (casos del Puig Castellar o Turó del Vent). En canvi, hi ha un lot notable d'exemplars, d'una variant menys sofisticada (amb nanses bífides verticals), formant part dels aixovars de moltes de les tombes de les necròpolis del segle III aC del Turó dels Dos Pins (Garcia Roselló 1993, 187) i Can Rodon de l'Hort (Barberà 1968), a Cabrera de Mar. Tot plegat permet plantejar que es tracti de peces força exclusives, que tinguin una consideració de bens de prestigi a nivell regional. El mateix es podria dir d'una peça encara més excepcional, per singular, igualment provinent dels materials de la sitja 738: la part superior del cos i la tapadora completa d'una variant peculiar d'uma d'orelletes, amb grans nanses trífides sortint dels apèndixs aplicats (làmOliver16, 7).

En qualsevol cas la majoria de les peces atribuïbles a aquest grup corresponen als tipus més habituals, com ara els gerrots de variants „convencionals", les gerres de nanses de cistella (làmOliver16, 8), les *lebes* o olles globulars amb broc superior i les safates fondes carenades (làmOliver16, 9). Entre les gerres de nansa de cistella destaquen dos exemplars amb decoració pintada, que podrien ser procedents de la zona cossetana (làmOliver16, 8). De la zona indiketa prové la nansa d'un probable gerrot decorada amb pintura blanca (làmOliver16, 5), la més segura de les probables importacions ibèriques localitzades en el jaciment, com veiem, relativament abundants. Una darrera peça considerada dins d'aquest heterogeni grup és una vora del que podria ser un amforisc o forma similar (làmOliver16, 6), amb tota seguretat d'un tipus poc freqüent arreu.

En el grup de la vaixella de producció local també existeix una notable diversitat de formes, tot i que es constata una repartició molt desigual. De fet, hi ha dos tipus que dominen àmpliament per damunt de la resta: les gerres, com a forma tancada, i els plats o bols de vora reentrant, com a forma oberta. Entre les gerres cal destacar la paritat absoluta que es dona entre les de la variant de vora exvasada (làmOliver17, 21 i 22), i les de vora lobulada o enòcoes (làmOliver17, 23 i 24), amb 57 individus cadascuna. Cal dir que hi ha moltes més enòcoes de cocció reduïda que de cocció oxidant mentre que entre les de vora no lobulada és just a l'inrevés. Una de les enòcoes de cocció reduïda presenta decoració estampillada, en aquest cas de dues franges paral·leles de motius diferents: el més bàsic de cercles concèntrics i un de més sofisticar format per una cartel·la triangular que emmarca dues files de puntets en relleu (làmOliver17, 24). Pel

que fa a les gerres de cocció oxidant cal destacar l'únic exemplar que presenta decoració pintada, d'una composició molt poc habitual i, per aquesta raó, de procedència incerta (làmOliver17, 21). Dins de les formes tancades cal assenyalar el pes específic molt menor que tenen les gerretes, entre les quals ja domina clarament el model de perfil bicònic, la gran majoria de cocció reduïda (làmOliver18, 1 i 2) i sense filets en relleu. Al seu costat la resta de gerretes semblen correspondre a una versió a petita escala de les gerres convencionals de vora exvasada (làmOliver18, 3). Un darrer tipus de vasos tancats, molt minoritari, és el conformat per unes poques gerretes de perfil ovoidal i nansa sobreelevada (làmOliver18, 9 i 10).

En relació a les formes obertes el predomini dels plats i bols de vora reentrant és similar al de les gerres entre les formes tancades. Una gran majoria dels exemplars de petit format o bols són de cocció reduïda (làmOliver18, 13 a 19), mentre que entre els de dimensions superiors, els plats o escudelles (làmOliver18, 20 a 25), hi ha una relació més equilibrada, amb un cert predomini dels exemplars de cocció oxidant. Alguns dels petits bols de cocció reduïda semblen correspondre a imitacions de vasos de vernís negre de les formes Lamboglia 25 (làmOliver18, 13 i 14) o, més clarament, Lamboglia 21/25 (làmOliver18, 15). De fet, el segon tipus de forma oberta millor representada en els contextos 3A de Ca n'Oliver és el de les copes que imiten els escifs àtics, existents tan en cocció oxidant (làmOliver18, 4 i 6) com reduïda (làmOliver18, 5 i 7), essent els primers, curiosament, molt més abundants. Es tracta d'un tipus que apareix en la fase anterior, coincidint amb el període de producció i màxima difusió comercial dels escifs àtics, però que continua amb força en aquest moments, quan els models originaris atenencs ja han deixat de circular. Com a formes obertes ja del tot minoritàries trobem uns pocs exemplars de bols de parets verticals, tots de cocció oxidant (làmOliver18, 8), amb un dels quals caldria relacionar l'únic fons umbilicat documentat. Com a peca única cal esmentar un altre cas d'imitació local de vasos de vernís negre, el d'un plat que és una versió dels plats de la forma Lamboglia 23 (làmOliver18, 11), una altra vegada curiosament de cocció oxidant. Finalment hi ha només quatre individus de ceràmica a mà que es poden considerar dins d'aquest grup de les peces de vaixella: una gerra, dos bols i una tapadora molt petita (làmOliver18, 12), d'un diàmetre coincident amb el dels petits bols, que presenta decoració de línies incises. Això posa de manifest un canvi important respecte de la fase anterior, en què les ceràmiques a mà tenien un pes molt més rellevant entre les peces de vaixella de producció local.

De fet, la immensa majoria de vasos de ceràmica a mà són peces que cal associar a funcions culinàries, bàsicament olles i les seves tapadores, excepció feta d'un parell d'exemplars de cosi o cassola fonda, destacant una peça completa procedent del dipòsit de la sitja 738, que presenta un mameló aplicat en forma de „U" invertida (làmOliver19, 12). Pel que fa a les olles, en aquesta fase 3A s'observa una evolució evident pel que fa els perfils, que ara passen a ser, de manera gairebé exclusiva, de la variant de perfil en „essa" més convencional (làmOliver19, 2 a 11), desapareixent les olles de perfil més cilíndric i vora girada, les més abundants en la fase precedent. També es constata una relativa homogeneïtat a nivell de dimensions de les peces, amb oscil·lacions no gaire pronunciades a partir d'un format „mitjà" (làmOliver19, 11) clarament predominant, excepció feta d'algunes olles petites (làmOliver19, 7 i 9), molt menys freqüents. Com en la fase precedent hi ha algunes olles amb nansa (làmOliver19, 10), que segueixen sent molt minoritàries. En canvi, en el cas de les tapadores es constata la continuïtat dels de les mateixes dues variants existents a la fase precedent: les tapadores amb agafador en forma de nansa horitzontal (làmOliver19, 13), minoritàries, i les de pom circular massís amb cassoleta interior (làmOliver19, 5-14 i 15).

A nivell de decoracions es manté la diversitat de recursos, essent molt rares les peces sense cap mena de decoració aplicada. Tal vegada la novetat més evident respecte de la fase anterior sigui la freqüència de les superfícies pentinades (làmOliver19, 2 i 7 a 11), molt abundants, junt amb la reducció dràstica de la presència de cordons. Ara, a més dels pentinats, el tipus de decoració predominant és el format per una franja horitzontal de motius impresos a l'espatlla (làmOliver19, 2 a 4 i 6-8-9 i 11), essent una impressió triangular el motiu més freqüent. Es manté un ús esporàdic de petits mamelons circulars aplicats a l'espatlla (làmOliver19, 17).

Per acabar cal dir que ha estat possible distingir un parell de vores d'olles de pasta grollera que fa tota la impressió que han estat elaborades a torn lent, una evidència gairebé testimonial similar a la de la fase precedent, el moment d'aparició dels primers exemplars d'olles d'aquesta categoria.

TRANSPORT (101 ind): 10,8 % **LÀMINA CA N'OLIVER 13 (Fase 3A)**

importats (8 inds): 0,8 %

àmfora pún. ebusitana

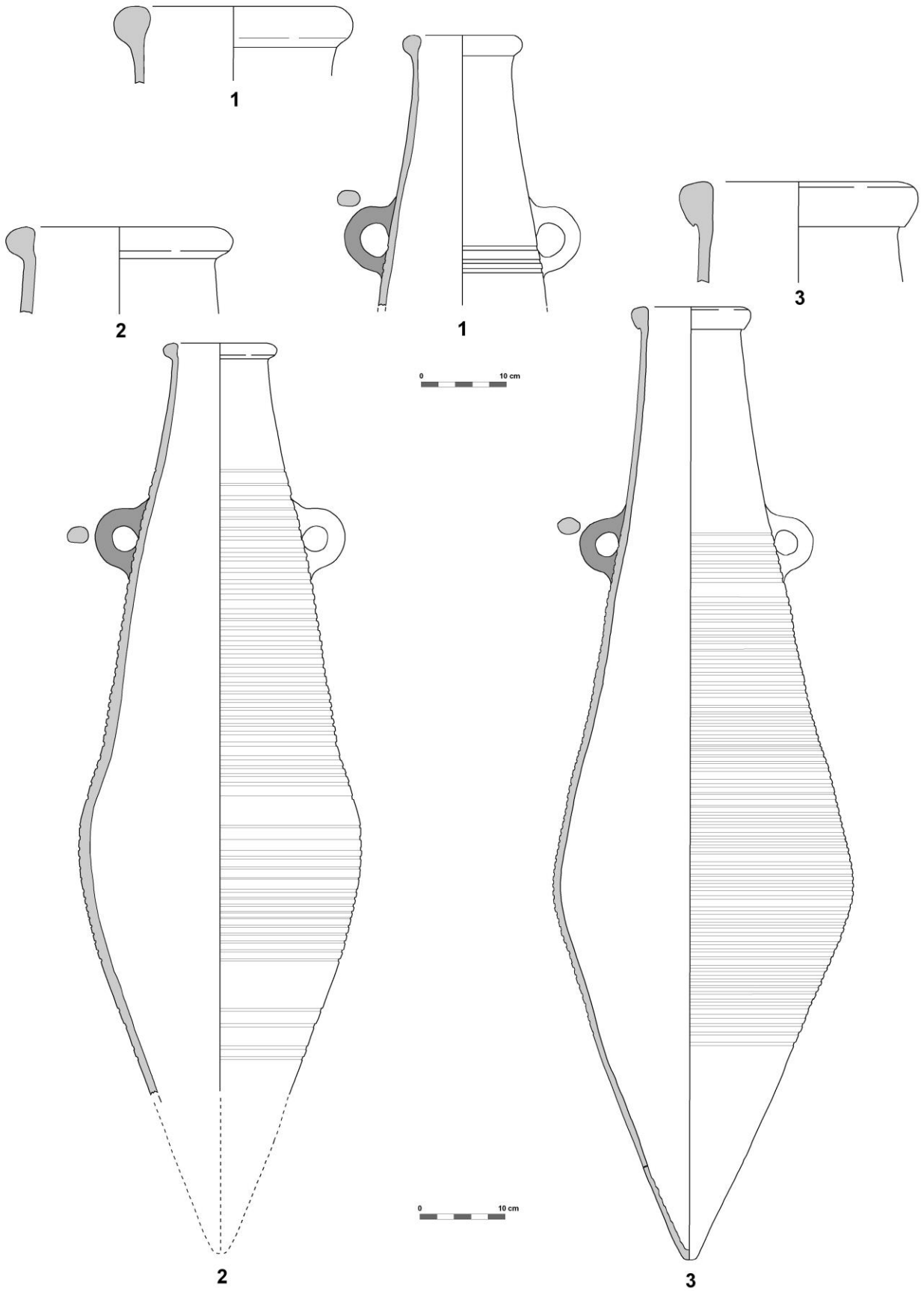

TRANSPORT (101 ind): 10,8 % **LÀMINA CA N'OLIVER 14 (Fase 3A)**

importats (8 inds): 0,9 %

àmfora pún. cmed.

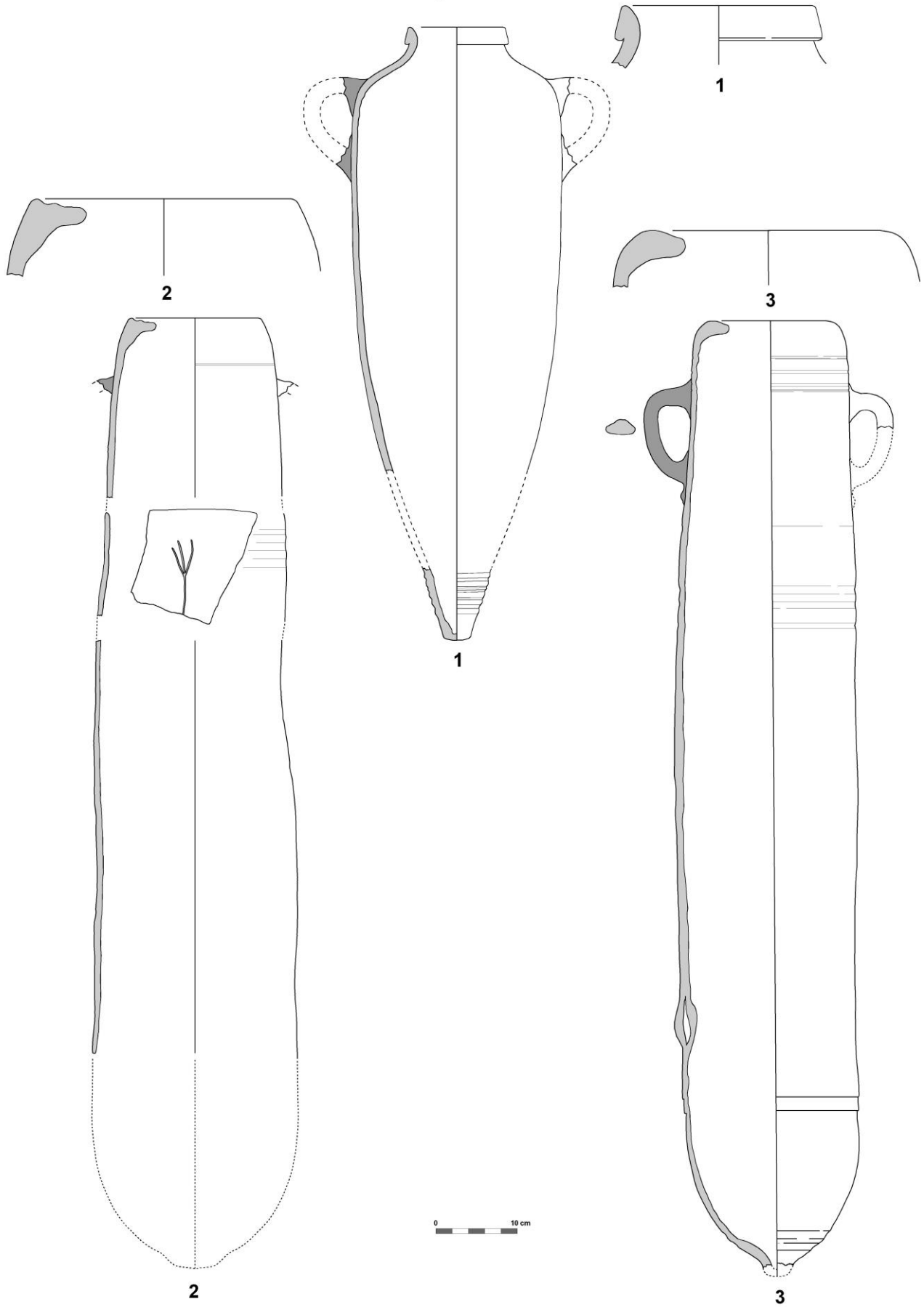

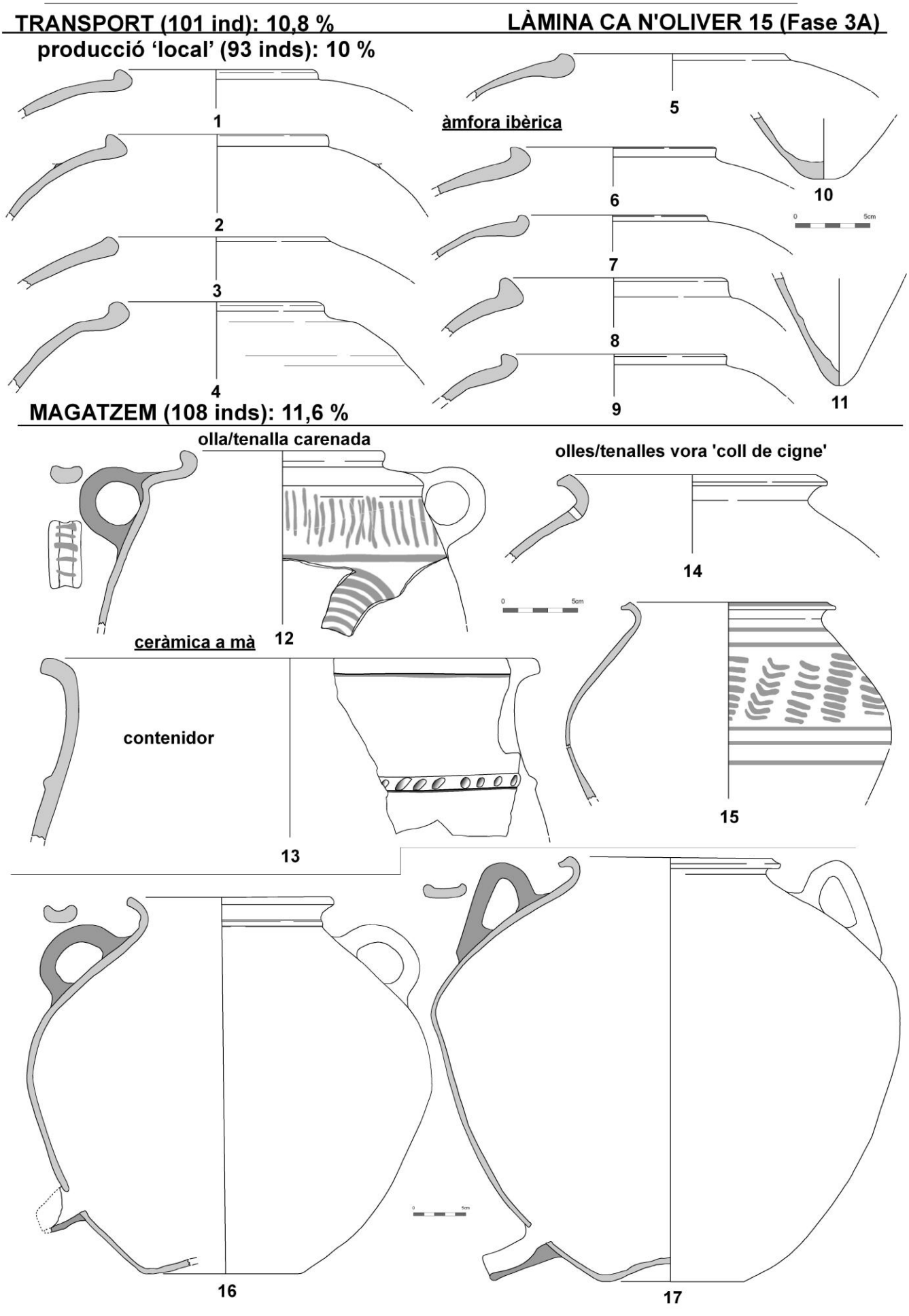
TRANSPORT (101 ind): 10,8 %
producció 'local' (93 inds): 10 %
LÀMINA CA N'OLIVER 15 (Fase 3A)
àmfora ibèrica
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
0 5cm
MAGATZEM (108 inds): 11,6 %
olla/tenalla carenada
ceràmica a mà
12
olles/tenalles vora 'coll de cigne'
14
0 5cm
contenidor
13
15
16
17

RESERVA DOMÈSTICA (74 inds): 7,9 % **LÀMINA CA N'OLIVER 16 (Fase 3A)**

producció 'local' (73 inds): 7,8 %

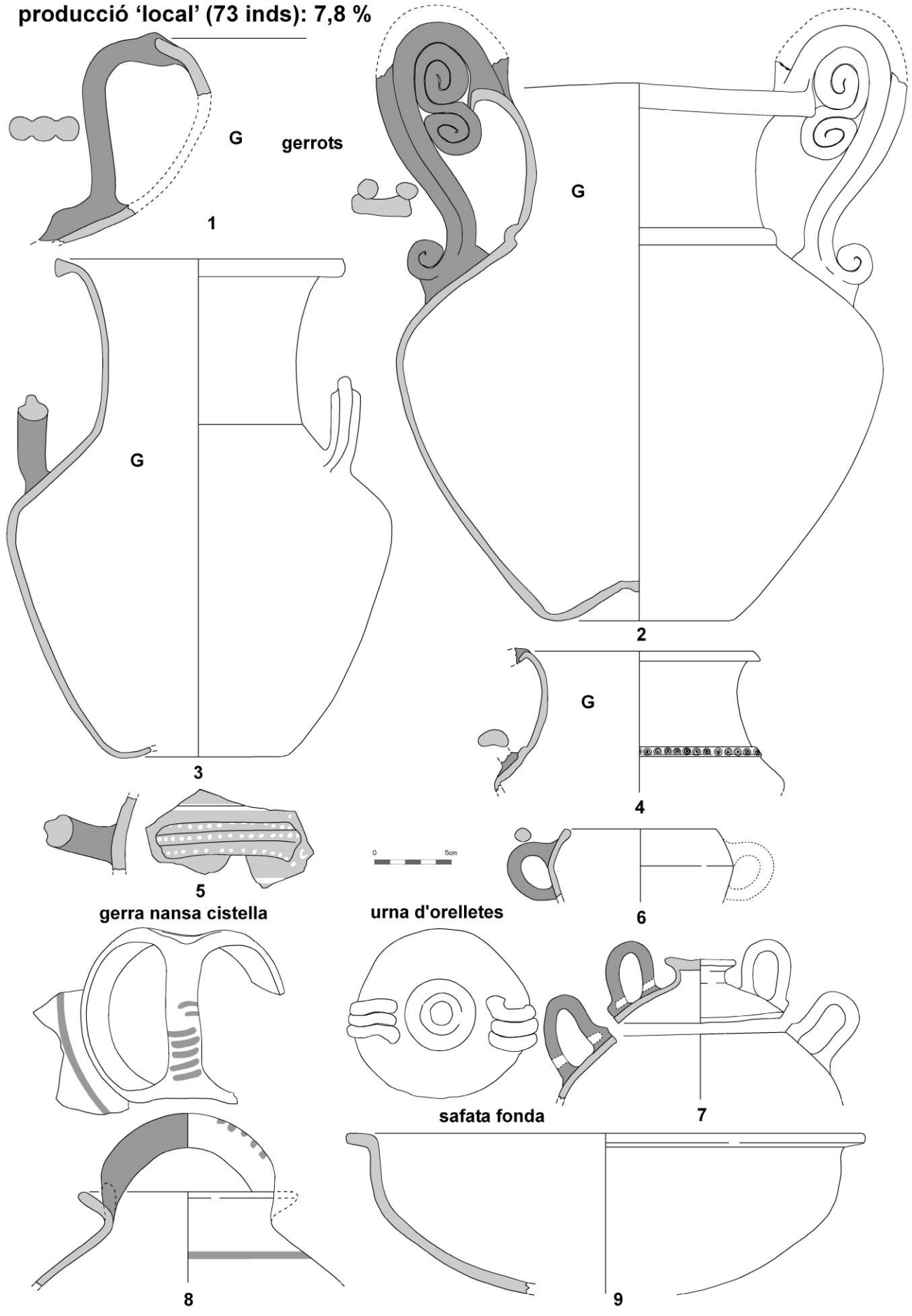

VAIXELLA (391 inds): 41,9 % **LÀMINA CA N'OLIVER 17 (Fase 3A)**

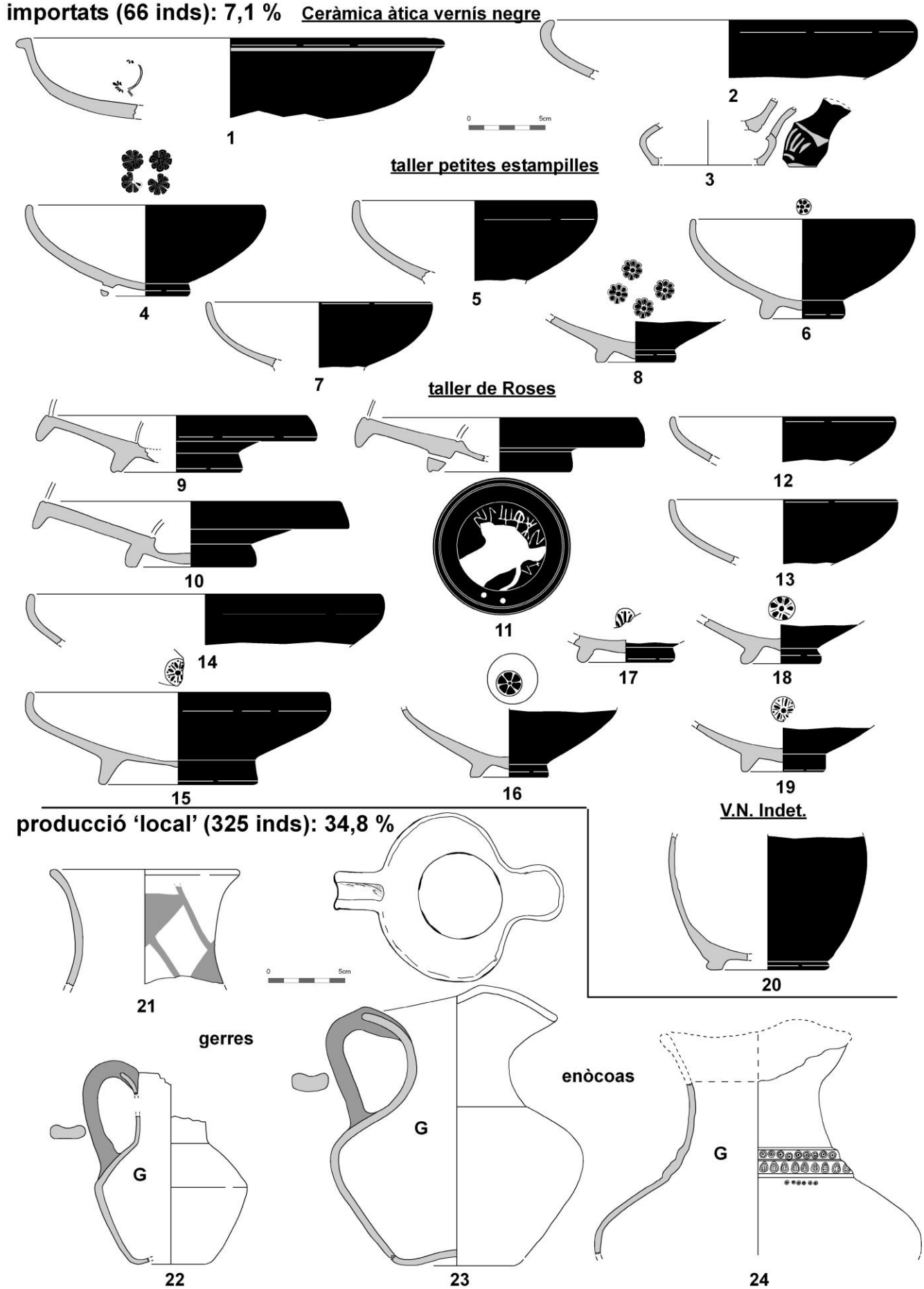

VAIXELLA (391 inds): 41,9 % **LÀMINA CA N'OLIVER 18 (Fase 3A)**

producció 'local' (325 inds): 34,8 %

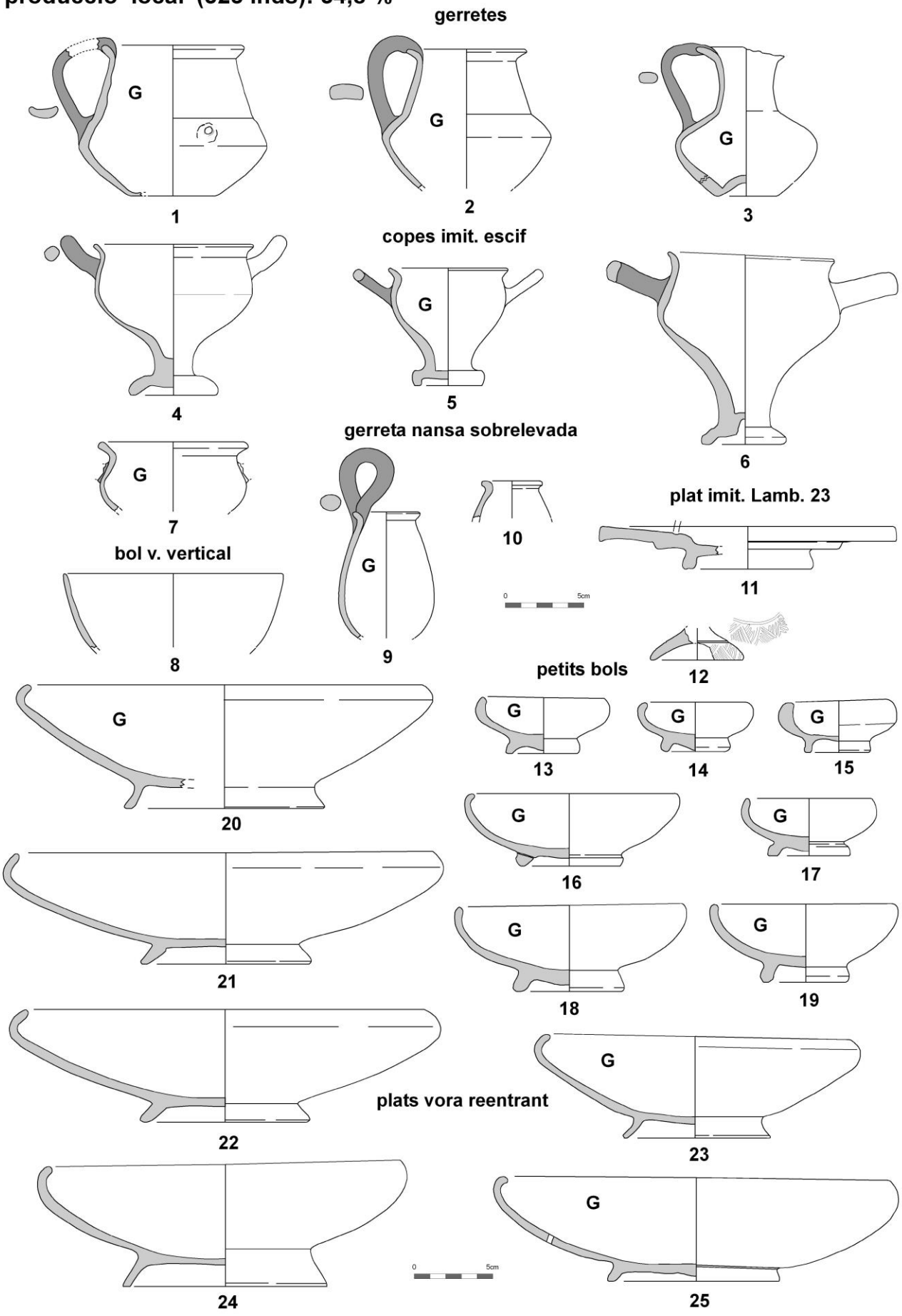

CUINA (224 inds): 24 % **LÀMINA CA N'OLIVER 19 (Fase 3A)**

Importats (2 inds): 0,2 %

morter púnic ebusità

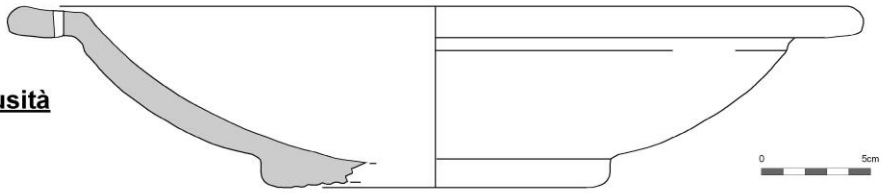

1

Producció 'local' (222 inds): 23,8 % **ceràmica a mà**

olles perfil 'essa'

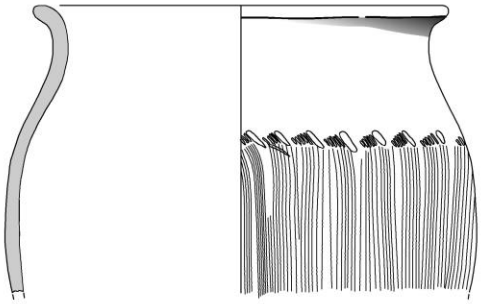

2

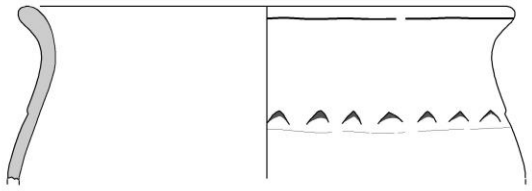

3

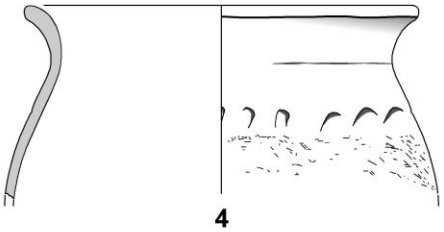

4

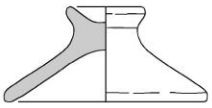

5

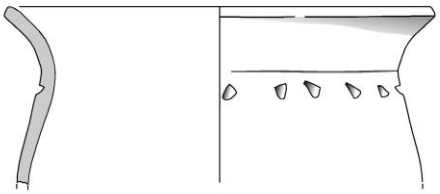

6

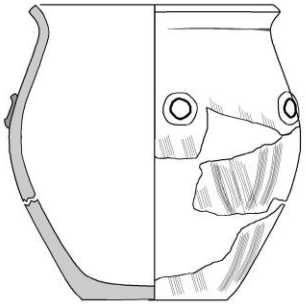

7

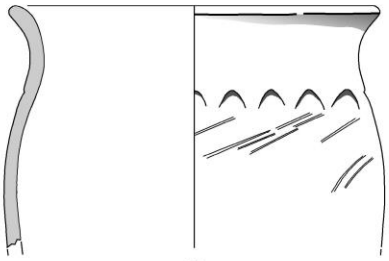

8

olla amb nansa

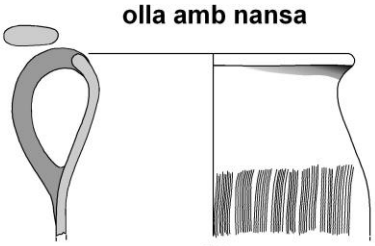

10

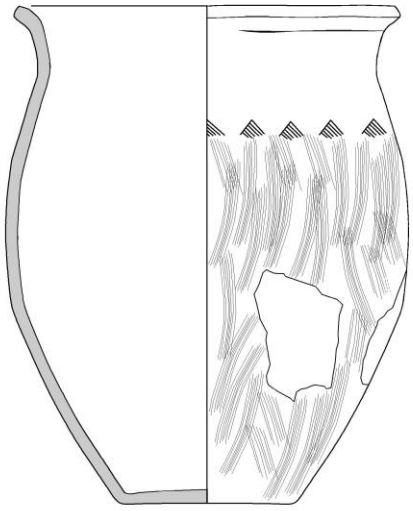

11

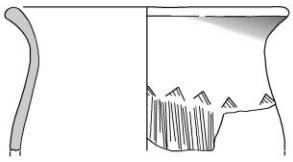

9

cassola/cosi

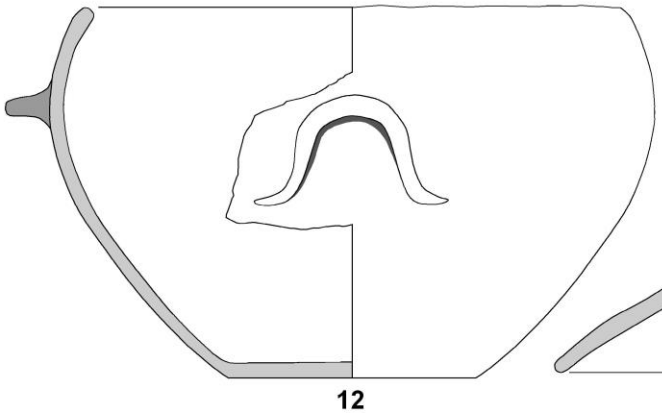

12

tapadores

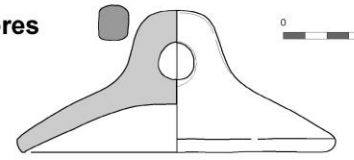

13

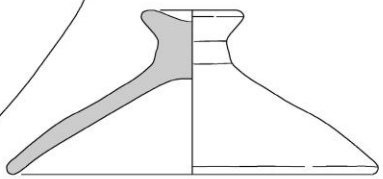

14

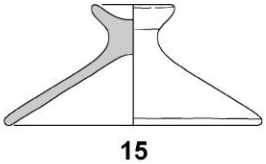

15

INDETERMINAT/ALTRES: prod. loc (33 inds): 3,5 %/ import. (2 inds): 0,2 %

2.8.2.5. La Fase 3B del Turó de Ca n'Oliver (225-180 aC).

2.8.2.5.1. Descripció dels contextos de procedència.

Els conjunts ceràmics de la Fase 3B tenen un origen molt més diversificat que els de la fase precedent. Una bona part, força important, prové igualment d'abocaments diversos, com ara les amortitzacions de sitges (en aquest cas, totes del camp de sitges localitzat a la zona de porta) i també de l'amortització dels diferents trams del fossar exterior. En aquest cas, però, la part majoritària dels lots ceràmics d'aquest moment procedeixen de l'excavació d'espais interns del nucli (recintes, carrer i zona de porta), gairebé sempre estrats d'abandonament sobtat i violent, amb clars indicis d'incendi i grans quantitats de materials arqueològics "in situ". Entre aquests darrers destaca l'estesa de materials, excepcionalment ben conservada, localitzada en el nivell de destrucció del passadís de la porta-torre, de la fase Ca n'Oliver 3. Això explica que la representació d'aquesta Fase 3B, datable d'entorn el 200 aC., és la millor amb diferència del Turó de Ca n'Oliver, amb un total de 46123 fragments ceràmics i 2347 individus ponderats.

2.8.2.5.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

El quadre-resum dels materials de la Fase 3B del nucli ibèric del Turó de Ca n'Oliver és el següent:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica Vernís Negre	50	5	5	Lamb. 21/22, pàtera Lamb. 23, plat	3 bases 1 p.c., 1 base	
Petites Estampilles	5	2	2	Lamb. 27, bol	1 p.c., 1 vora	
Vernís n. de *Gnathia*	3	1	1	Indet.	1 base, 1 coll	
Taller de Roses	181	44	44	Lamb. 23, plat Lamb. 26, pàtera Lamb. 27, bol Lamb. 26/27 indet. Lamb. 28, bol Lamb. 24/25B, bol Lamb. 25, petit bol Lamb. 49, copa Llàntia	5 vores 1 p.c., 10 vores 2 p.c., 10 vores 6 vores 3 vores 1 p.c. 3 vores 2 vores 1 p.c.	2 Nikia
Campaniana A	404	124	124	Lamb. 23, plat Lamb. 36, plat Lamb. 27, bol Lamb. 28, bol Lamb. 31, bol Lamb. 33a, bol Lamb. 33b, bol Lamb. 25, petit bol	4 vores 4 vores 5 p.c., 89 vores 2 p.c., 9 vores 2 vores 1 vora 1 vora 1 vora	

				Lamb. 34, petit bol Lamb. 48, copa Lamb. 49, copa Morel 68, copa	2 vores 1 vora 1 p.c. 1 vora, 2 bases	
Vernís Negre Ebus.	6	1	1	Lamb. 28, bol	1 vora	
Vernís Negre Indet.	43	5	5	Plat indet. Lamb. 23, plat Indet.	1 p.c. 1 vora 3 bases	Dec. blanca
Total Vaixella Imp.	*692*	*182*	*182*			
Com. Pún. Eb.	8	3	3	Gerra indet. Morter AE-20/I-167	1 cos 2 vores, 1 base	pintada
Com. Pún. C.M.	67	6	6	Gerra Lancel 521 Cassola tipus *Chytra* Cassola tipus *Caccabé* Tapadora cassola Morter Lancel 131	1 p.c. 1 p.c. 1 vora 2 vores, 1 base 1 vora	
Comuna itàlica	4	1	0			
Comuna altres	2	1	1	Morter	1 vora	Ullastret?
Total Com. Imp.	*81*	*11*	*10*			
Àmf. Púnica Ebus.	1059	17	17	T.8.1.3.1	17 vores	
Àmf. Púnica C.M.	128	5	5	T.5.2.3.1 T.6.1.2.1 T.7.2.1.1.	3 vores 1 vora 1 vora	
Àmf. Púnica C.E.	1	1	0			
Àmfora Massaliota	2	1	1	Py 7	1 vora	
Àmfora Itàlica	47	1	1	Lyding-Will B o C	1 vora, 1 pivot	
Àmf. indeterminada	8	1	0			
Total àmf. Imp.	*1245*	*26*	*24*			
Total Import.	**2018**	**219**	**216**			
Àmfora ibèrica	1440	411	411		2 p.c., 409 vores, 77 pivots	
Com. Ib. Oxidada	1791	868	868	Tenalla Olla/ tenalla "coll cigne" Olla/tenalla altres Olla vora acanalada Olla hesfèrica broc sup. Gerrot Gerra nansa cistella Gerra Gerra tipus enòcoa Gerreta indet. Gerreta bicònica Gerreta nansa sobreel. Plat/bol vora reentrant Plat vora exvasada Bol v. vertical Copa imit. escif Vas tulipa Tassa umbilicada Vas fireta Tapadora Col.lador *Kalathos* Vaset kalathoïde Amfora miniatura Indet.	1 vora 32 vores 2 p.c., 33 vores 19 vores 1 p.c., 3 vores 80 vores 22 vores 2 p.c., 205 vores 35 vores 24 vores 2 p.c., 55 vores 1 vora 10 p.c., 206 vores 1 vora 1 p.c., 7 vores 1 p.c., 10 vores 2 p.c., 1 vora 1 vora, 1 base 1 p.c. 1 p.c., 8 vores 1 p.c. 5 p.c., 33 vores 1 p.c. 1 vora 59 vores	3 pintades 2 pintades 2 pintades 1 pintada 3 pintades 1 pintada 23 pintades 1 pintada 2 pintades
Informes Ib. Oxid.	35023					
Cer. Ib. Eng. Blanca	18	1	1	Gerra tipus enòcoa	1 vora	

C. Ib. Reduïda	2689	370	370	Olla/tenalla „coll de cigne" Olla vora acanalada Olla hesfèrica broc sup. Olla vora girada Gerrot Gerra Gerra tipus enòcoa Gerreta indet. Gerreta bicònica Plat/bol vora reentrant Plat carenat Plat imit. Lamb. 23 Copa imit. escif Bol parets verticals Tapadora *Askos* Vas fireta Urna d"orelletes Ampolleta coll estret *Kalathos* Indet.	2 vores 1 vora 6 vores 1 vora 6 vores 3 p.c., 30 vores 2 p.c., 23 vores 17 vores 5 p.c., 132 vores 6 p.c., 97 vores 1 vora 1 vora, 1 base 3 vores, 1 base 1 p.c., 3 vores 1 vora 2 p.c., 1 vora 3 p.c. 1 vora 1 base 1 p.c., 1 vora 20 vores	1 dec. est.
C. Cuina Torn	308	31	31	Olla Cassola tipus Caccabé Tapadora Indet.	2 p.c., 24 vores 1 p.c., 1 vora 1 p.c., 1 pom 1 vora	
C. a Mà	2836	447	447	Tenalla/contenidor Olla Tapadora Olleta 1 nansa Gerreta Plat imit. Lamb. 22 Bol Vas fireta *Kernos* Indet.	21 vores 7 p.c., 313 vores 10 p.c., 69 vores 2 p.c., 5 vores 2 vores 1 vora 1 p.c., 1 vora 3 p.c. 1 p.c. 11 vores	
Total prod. locals	**44105**	**2128**	**2128**			
Total	**46123**	**2347**	**2344**			

2.8.2.5.3. Descripció tipològica dels materials.

Mantenint-se la tendència a una alça progressiva, en aquesta fase 3B s'assoleix el percentatge més alt d'importacions de tota l'etapa ibèrica antiga i plena, concretament d'un 9,3 % del total d'individus. Entre aquestes importacions les àmfores segueixen tenint una representació important, no tant ben conservada però més diversa que a la fase precedent. Amb tot, la procedència àmpliament predominant no canvia, amb un notable lot d'àmfores púniques ebusitanes, totes d'un mateix tipus, el T.8.1.3.1. de J.Ramon (làmOliver20, 1 a 7). Hi ha dos exemplars, els que presenten una porció més gran de perfil conservat, que han estat clarament retallats de manera intencional, a diferents alçades (làmOliver20, 1 i 2), com a conseqüència del reaprofitament de sengles peces amb fins desconeguts. En un fragment informe de la part superior d'una d'aquestes àmfores es documenta un grafit del que cal destacar que s'ha practicat abans de la cocció (làmOliver20, 8), fet que el permetria interpretar com una marca, no

epigràfica, feta pels terrissers durant el procés de fabricació industrial d'aquests envasos.

Les àmfores púniques centre-mediterrànies, tot i ser molt menys abundoses, es reparteixen en tres tipus diferents d'envasos. Hi ha tres exemplars del T.5.2.3.1. (làmOliver20, 9 i 10) i només un del T.7.2.1.1. (làmOliver20, 11), sens dubte els dos tipus de més àmplia difusió comercial a la Mediterrània centre occidental. El cinquè exemplar és una vora del T.6.1.2.1. (làmOliver20, 12), molt menys freqüent que els dos anteriors però amb una presència exterior que es mostra cada vegada més important, almenys pel que fa a extrem occident (Ramon 1995, 628). A l'arrencament inferior d'una nansa d'aquesta producció, d'una peça de tipus indeterminable (amb tota probabilitat de la sèrie T.5.3.0.0.), hi ha un signe incís „post-coctionem" (làmOliver20, 13), fet que en aquest cas fa versemblant que es tracti d'una lletra ibèrica, molt probablement una „a". Un únic fragment informe és la mostra testimonial de les àmfores púniques produïdes a la zona del Cercle de l'Estret.

Les àmfores greco-itàliques apareixen en els contextos d'aquesta fase, en els que tenen, però, una presència modesta: només una vora i un pivot que compten com un únic individu. L'exemplar de vora conserva tot el terç superior de la peça, de la que cal destacar el segell estampillat situat a una de les nanses, una cartel·la rectangular amb una inscripció en grec (làmOliver20, 14), fenomen relativament comú en la producció greco-itàlica (García Sánchez 1997, 258-259). El perfil i inclinació de la vora així com l'alçada del coll situaria la peça a cavall entre els tipus B i C de Lyding-Will, mentre que el pivot massís (làmOliver20, 15) és més propi dels exemplars del tipus C de Lyding-Will. En darrer terme en aquesta fase es documenta per primera vegada un exemplar de vora d'àmfora massaliota, que correspon a la variant 7 de Py (làmOliver20, 16). Això fa que es tracti d'una peça extemporània en aquests moments, atès que la cronologia de producció d'aquests exemplars se situa preferentment entre tot el segle IV aC i la primera meitat del segle III aC (Py 1993c, 62).

El lot de peces de vaixella envernissada d'importació és també força divers quant a tallers i procedències, tot i la fortíssima irrupció dels vasos de Campaniana A, clarament predominants. És destacable el repertori de formes documentat d'aquesta producció, amb representació de pràcticament tots els tipus més representatius de la fàcies antiga d'aquests tallers itàlics. Es tracta, però, d'un lot que presenta un repartiment molt desequilibrat, a causa del predomini absolut d'un dels tipus, els bols de les diferents

variants de la forma Lamboglia 27 (làmOliver25, 17 a 23 i 27). A partir dels exemplars que conserven una part significativa del perfil és constata que la gran majoria pertanyen a bols de la variant Lamboglia 27ab, essent molt escassos els bols més grans de la variant Lamboglia 27B (làmOliver25, 27). Les bases dels perfils complets conservats posen de manifest l'altíssima freqüència en aquest tipus de la presència de decoració estampillada, amb rosetes centrals que presenten una gran diversitat de patrons (làmOliver25, 17 a 23). La resta de tipus documentats d'aquesta producció tenen una representació enormement inferior, situant-se en segona posició els bols de la forma Lamboglia 28ab (làmOliver25, 25 i 26), entre els que les peces millor conservades mostren la mateixa abundància de la decoració estampillada, en aquest cas la de quatre palmetes radials i estries a rodeta. En base a la quantitat de peces, la tercera posició correspon als dos principals tipus de plat d'aquesta producció, els de la forma Lamboglia 23 (làmOliver25, 33), exclusiva de la fàcies antiga, i els de la forma Lamboglia 36 (làmOliver25, 28), amb un recorregut més ampli dins de la producció d'aquests tallers. La resta de tipus estan representats per només un o dos individus com a màxim. És el cas dels petits bols de les formes Lamb. 25 o Lamb. 34 (làmOliver25, 24), els bols profunds de parets rectes de la forma Lamb. 31, Lamb 33a (làmOliver25, 29) i Lamb. 33b, i les copes amb nanses de les formes Morel 68 (làmOliver25, 32), Lamb. 48 (làmOliver25, 31) i Lamb 49B (làmOliver25, 30).

En els contextos 3B de Ca n'Oliver els vasos de Tallers de Roses ja no són predominants però mantenen una presència important, essent la segona producció millor representada per sota de la Campaniana A. El repertori de tipus és igualment divers i tot i que no hi ha una relació tan desequilibrada entre els diferents tipus, es dóna el mateix predomini dels bols. Entre aquests la majoria corresponen a peces de la forma Lamboglia 27, amb l'habitual decoració de roseta central (làmOliver25, 9), tot i que també n'hi ha de la forma Lamboglia 25, amb decoració agallonada a la vora i roseta central al fons (làmOliver25, 10), i de la forma Lamboglia 28, en aquest cas amb decoració de palmetes i estries a rodeta (làmOliver25, 7). Per sota dels bols són també abundants les escudelles de la forma Lamboglia 26 (làmOliver25; 11, 13 14 i 16), el tipus de peces que presenta un repertori més variat d'esquemes decoratius. Entre les peces d'aquesta fase de Ca n'Oliver hi ha exemples de diverses de les combinacions existents: de la més freqüent amb tres palmetes radials (làmOliver25, 16), de la més característica amb quatre palmetes Nikia-Iwn i estries a rodeta (làmOliver25, 11), amb

un exemplar que inclou el segell NIKIA (làmOliver25, 14) i de la molt menys habitual que combina tres palmetes radials i una roseta central (làmOliver25, 13). A la mateixa Roses s'ha documentat només un exemplar de base d'aquesta modalitat, amb una decoració pràcticament idèntica (Puig i Martín 2006, 318, fig. 8.20, 8), destacant el fet que la peça de Ca n'Oliver seria la única que conserva el perfil complet. Els tipus que presenten una representació inferior són, per ordre de quantitat de peces, els plats de la forma Lamboglia 23 (làmOliver25, 6), el petits bols de la forma Lamboglia 25 (làmOliver25, 15) i les copes amb nanses de la forma Lamboglia 49. Per acabar cal esmentar dues peces força infreqüents i d'atribució problemàtica ja que si bé tenen unes característiques de pasta, vernís i decoració pròpies dels tallers de Roses, no tenen una correspondència inequívoca amb les formes ben definides d'aquesta producció, fet que podria aconsellar considerar-les dins d'una categoria de „tallers occidentals indeterminats". La primera és una base amb peu alt anular i fons estampillat amb roseta central (làmOliver25, 8), que tal vegada es podria associar a copes amb nanses de les forma Lamboglia 42 o Roses 33/34, de les que no ha estat possible identificar amb certesa les bases que els correspondrien (Puig i Martín 2006, 340-342). La segona és un excepcional exemplar sencer d'una llàntia (làmOliver25, 12), tipus de peces de les que no es conserva cap perfil complet a la mateixa Roses (Puig i Martín 2006, 370), fet que dificulta una atribució tipològica indiscutible. Cal destacar que malgrat la raresa d'aquesta mena de peces se'n coneixen un parell d'exemplars més, pràcticament idèntics als de Ca n'Oliver: un en el poblat del Turó de Les Maleses (Asensio 2009) i l'altre en el del Mas Boscà (Junyent i Baldellou 1972, 54). D'aquesta manera es dona el fet que els tres únics exemplars coneguts de llànties de vernís negre no àtiques i no campanianes es concentren en nuclis laietans molt propers, tots tres ubicats a les proximitats de la conca del riu Besós.

La resta de categories de vernís negre documentades en aquests contextos 3B tenen una representació molt inferior. En el cas dels vasos de producció àtica (làmOliver25, 1 i 2) o del taller itàlic de les Petites Estampilles (làmOliver25, 5) es tracta de peces amb cronologies de producció força més antigues. De les primeres cal destacar un exemplar complet d'un plat de la forma Lamboglia 23 (làmOliver25, 1), localitzat entre les peces senceres conservades „in situ" en el nivell de destrucció de la porta del nucli. De l'amortització del fossat, formada per abocaments dels mateixos nivells de destrucció, prové un exemplar també complet d'un bol de Petites Estampilles de la forma

Lamboglia 27, amb decoració de quatre palmetes radials, d'una de les modalitats més clàssiques de la producció (làmOliver25, 5). Totes dues peces podien reflectir fenòmens de perduració d'ús, en el cas de vasos sens dubte de valor elevat.

Per altra banda hi ha unes poques peces que pertanyen a produccions i tipus que tenen una cronologia de producció i difusió molt àmplia, que abasta la totalitat dels segles IV i III aC. És el cas dels fragments amb decoració blanca sobrepintada, amb tota probabilitat pertanyents a la producció suditàlica de *Gnathia*. En tractar-se d'una base i de part d'un coll la seva atribució tipològica és més difícil, essent fins i tot possible que formin part d'un mateix exemplar. La base motllurada amb banda ampla reservada i línia de punts blancs (làmOliver25, 3) s'assembla molt a les dels petits càntars, com ara els de la variant Morel F3543b, o a les de les copes grans de dues nanses de les variants Morel F3111 o F3112. Els fragments de coll (làmOliver25, 4) podrien correspondre a un divers repertori de gerres de coll estret, com ara les de la variant Morel F3673a o similar (Pérez Ballester 2002). Per la seva banda, un exemplar de bol de la forma Lamboglia 28 de la producció de vaixella grisa púnica ebusitana (làmOliver25, 36), la primera i única peça d'aquesta categoria localitzada en el jaciment, també presenta una àmplia cronologia de producció que, en aquest cas, abasta tot el segle III aC i força més enllà (Ramon 2012b).

El conjunt de peces de vernís negre d'aquesta fase es completa amb un petit lot d'exemplars de procedència incerta, dels que cal destacar els dos que conserven la vora. La primera és d'un plat de la forma Lamboglia 23 que presenta un tipus de decoració molt inhabitual, una banda reservada a l'extrem del plat i l'inici de motius indeterminats de pintura blanca sobrepintada (làmOliver25, 34). El vernís d'aquesta peça és molt similar al de les peces de Campaniana A, el que permet pensar en un vas de la fase arcaica d'aquesta producció o d'algun altre taller itàlic indeterminat. En segon lloc hi ha l'exemplar complet d'un plat amb un perfil força excepcional, tal vegada del tipus Morel F1443 o similar, que disposa d'una decoració igualment singular, de tres palmetes radials rodejades per un cercle d'oves impreses a rodeta (làmOliver25, 35). El tipus de palmetes i la seva disposició sembla remetre a la producció del taller de Roses; de fet entre els materials d'aquest nucli hi ha un exemplar de base amb un grup de tres palmetes pràcticament idèntiques (Puig i Martín 2006, 434, fig. 8.167, 11). Amb tot l'atribució a aquesta producció no és segura donat que es tracta d'un perfil que no es

troba en el repertori de formes definides en aquest taller (Sanmartí Grego 1978; Puig i Martín 2006).

Entre les peces de vaixella importada cal considerar també dos exemplars de ceràmiques comunes de procedència púnica. Es tracta, d'una banda, de l'espatlla d'una gerra o gerrot púnic ebusità amb decoració pintada, de tipus indeterminable (làmOliver25, 37) però amb seguretat escassament representat fora de l'illa d'Eivissa. De l'altre hi ha un exemplar complet d'una gerreta púnica centre mediterrània del tipus Lancel 521 (làmOliver25, 38) que, per contra, presenta una àmplia difusió a la zona ibèrica. Les ceràmiques comunes culinàries importades són també, en la seva gran majoria, d'aquestes dues procedències. Per una banda hi ha tres exemplars de morters, dos individus de púnico-ebusitans del tipus AE-20/I-167 (làmOliver27, 26 i 27) i un tercer púnic centre-mediterrani del tipus Lancel 131 (làmOliver27, 29). Al costat d'aquestes peces força freqüents cal destacar un petit lot de cassoles i les seves tapadores (làmOliver27, 29). De les primeres hi ha un exemplar de vora de cassola gran tipus *caccabé* i un excepcional perfil complet d'una cassola petita o *chytrai* (làmOliver27, 31). Les dues tapadores també es poden associar una a una peça de format petit (làmOliver27, 30) i l'altre a una cassola de diàmetre superior (làmOliver27, 28). Tot i la seva modèstia es tracta d'un dels lots més notables d'aquesta mena de peces localitzats a la zona catalana, sempre en aquests contextos d'entorn 200 aC (Sanmartí i Asensio 2005; Asensio 2004). Per acabar cal anomenar la presència de quatre fragments informes de ceràmica comuna itàlica, amb molta probabilitat també de peces tipus cassola. La seva documentació no és gaire habitual en aquestes cronologies però no és del tot desconeguda, tal com es comprova amb els exemplars d'alguns conjunts contemporanis com els del Castellet de Banyoles (làmCastellet 7, 2) o els Estinclells (làmEstinclells 7, 1).

Passant al camp de les ceràmiques de producció local, el primer que cal destacar és el fet que en aquesta fase es disposa de la representació millor conservada d'àmfores ibèriques fins ara considerada, atès que per primera vegada hi ha un parell d'exemplars dels que ha estat possible reconstruir la major part del seu perfil (làmOliver21, 1 i 3). Aquests dos exemplars semblen corroborar el predomini absolut en aquest jaciment de les peces del tipus 2B de les àmfores ibèriques catalanes (Sanmartí, Bruguera i Miñarro 2004), fet que s'acaba de contrastar amb la tipologia dels pivots millor conservats (làmOliver21, 2 i 4) i amb l'atribució versemblant a aquest mateix tipus de dos

exemplars més que conserven el terç superior de la peça (làmOliver21, 5 i 6). De fet, com s'ha anat comentant, això és el que s'intuïa a partir del gruix dels materials, molt més fragmentaris, de les fases precedents. En relació a les vores es segueix constatant l'existència d'una alta variabilitat de perfils (làmOliver21, 8 a 13), predominant sempre els llavi pocs elevats. Com a tret específic d'aquesta fase es pot anomenar el cas dels exemplars de vora enfonsada (làmOliver21, 11), que no són dels més habituals però tampoc excepcionals. En darrer terme cal destacar la presència d'una única nansa que presenta un motiu estampillat „ante-coctionem", amb un motiu en forma de creu (làmOliver21, 7). En el territori laietà les nanses d'àmfora ibèrica estampillades no són gaire abundants (Mata i Soria 1997, 353-354), essent la mostra contemporània més notable la localitzada en l'abocador del taller ceràmic del Camí de Vista Alegre (Mataró), amb segells, però, de tipologia diferent (Codex sccl 1995, 108-109). En canvi hi ha nanses amb estampilles molt similars, pràcticament idèntiques, en un parell de jaciments de la zona cossetana, concretament en el del Vilar de Valls i en el d'Olèrdola (Soria i Mata 2015, 156, fig. 7).

Entre les peces de magatzem de producció local cal destacar en primera instància una gran tenalla carenada amb decoració pintada (làmOliver22, 1), una de les peces localitzades „in situ" en el nivell de destrucció de la porta del poblat. Es tracta amb tota seguretat d'una peça ibèrica d'importació provinent de territoris meridionals, ja sigui de la zona ilercavona, amb un exemplar molt similar en el Castellet de Banyoles (Asensio, Cela i Ferrer 1996, 174, fig. 7.3), o de la zona edetana (Mata i Bonet 1992, 147, fig. 2. 1 i 4). Pel que fa als vasos de magatzem locals en sentit estricte la característica més evident és la de la diversitat formal. Un important grup de peces correspon al model més convencional, el de les tenalles/olles de perfil globular amb llavi de „coll de cigne" (làmOliver22, 4 a 7). Però al seu costat n'hi ha un bon grapat que pertanyen a altres variant formals, molt menys habituals. Hi ha, d'entrada, un exemplar complet d'olla/tenalla de perfil hemisfèric, llavi similar als de „coll de cigne" i decoració de filets en relleu a la meitat superior de la peça (làmOliver22, 2). Hi ha també alguna tenalla de vora reentrant, del tipus „pithos" (làmOliver22, 3) i unes olles/tenalles molt peculiars, de perfil globular, vora exvasada, nanses verticals partint dels llavis i decoració de filets en relleu (làmOliver22, 8 i 9). Aquestes darreres s'assemblen molt a les peces classificades com a gerrots però els mancaria el coll ben diferenciat que els defineix. En darrer terme es manté l'existència d'uns pocs exemplars de vasos de ceràmica a mà de grans

dimensions (làmOliver22, 10), fet que fa més versemblant atribuir-los una funció de contenidors.

Dins de la categoria funcional de reserva domèstica, ja molt heterogènia de normal, la diversitat de variants formals és encara més accentuada. Fins i tot entre els gerrots, la forma més característica de la categoria, es fa ben evident aquesta diversitat tipològica. En trobem molts del format laietà més clàssic, amb les típiques dues nanses pesants de secció circular situades entre el coll i l'espatlla (làmOliver23, 1), però també n'hi ha de variants formals molt menys comunes. Alguns pertanyen a tipus relativament convencionals, com ara els de perfil bicònic (làmOliver23, 2), però d'altres pertanyen a models del tot singulars, aquests darrers representats sempre per un únic exemplar. És el cas de la part superior d'un exemplar que recorda els gerrots crateroïdes grisos però que és de cocció oxidada i disposa de dobles nanses trífides, molt barroques i absolutament excepcionals (làmOliver23, 5). Un segon gerrot, de ceràmica reduïda, té com a tret peculiar una mena de nansa de cistella que, a més, està decorada amb tres alineacions d'un mateix segell estampillat (làmOliver23, 3). Finalment hi ha un tercer exemplar de gerrot molt infreqüent, en aquest cas no tant pel perfil, similar al dels gerrots crateroïdes, sinó sobretot pel fet de presentar decoració pintada (làmOliver23, 4). En context laietà això és el que permetria plantejar que es tracti d'una importació ibèrica, tot i que en aquest cas, per la raresa de la peça, és difícil proposar una procedència concreta.

Una de les formes que de manera sistemàtica ha estat considerada dins d'aquesta categoria és la de les olles de perfil hemisfèric que presenten, afrontats, una nansa vertical i un broc superior, equiparables al tipus 5 de Cela (Cela 1994, 161) o al tipus JT1 del Dicocer (Castanyer, Sanmartí Grego i Tremoleda 1993, 355). D'aquestes hi ha un exemplar complet (làmOliver24, 3), altra vegada recuperat en els nivells de destrucció de la porta del poblat. Abunden també aquells exemplars que responen a un model pràcticament idèntic però que no tenen el broc superior (làmOliver24, 1 i 2), ja sigui perquè no s'ha conservat o perquè corresponen a una variant formal que no en disposa. Hem considerat que pel seu perfil hemisfèric i les seves dimensions hi estan directament emparentades, tipològica i funcionalment, un lot d'olles de vora reentrant acanalada, entre les quals n'hi pot haver amb nanses verticals (làmOliver23, 7) i amb nanses horitzontals (làmOliver23, 8). En darrer terme, hi ha unes poques peces de perfil globular amb dues nanses verticals (làmOliver23, 6 i 9), força singulars, que semblen

una espècie d'híbrid tipològic entre els gerrots i aquestes variants diverses d'olles hemisfèriques.

La representació d'aquesta categoria es completa amb peces de dos dels tipus més característics: les gerres de nansa de cistella i els càlats, aquest darrer un tipus gairebé exclusiu de contextos 3B. Dels primers hi ha un lot de 22 individus, tots de cocció oxidant (làmOliver23, 10 i 11). Dels segons hi ha un total de 40 exemplars, que es reparteixen en dues modalitats ben diferenciades. D'una banda, poc menys de la meitat (17 individus) són peces sense decoració, d'una factura típica laietana (làmOliver24, 7 a 10), entre els que cal destacar l'existència de només dos exemplars de cocció reductora (làmOliver24, 7). De l'altre, el lot majoritari (els restants 23 individus) són exemplars amb l'habitual decoració pintada (làmOliver24, 4 a 6), aquells que caldria considerar com a peces fabricades fora del territori laietà. De fet, els dos exemplars millor conservats, seguint l'estudi de M.J. Conde (Conde 1992), correspondrien l'un clarament al tipus B2 (làmOliver24, 5), associat al taller cossetà de Fontscaldes i l'altre probablement a un exemplar de petit format del tipus C2 (làmOliver24, 4), hipotèticament relacionat amb la zona valenciana.

Passant a la categoria de peces de vaixella el primer que cal assenyalar és el fort predomini d'aquests entre els materials de producció local, tret que caracteritza els conjunts ceràmics de Ca n'Oliver des de principis del segle III aC (fases 3A i 3B). A nivell tipològic també es fa evident la continuïtat respecte de la fase precedent, en el sentit que hi ha una combinació bàsica de dos tipus que dominen àmpliament aquesta categoria: la formada per gerres de variants diverses, com a forma tancada, i els plats o bols de vora reentrant, com a forma oberta. Entre les primeres hi ha una notable representació d'exemplars de vora lobulada (làmOliver26, 1 a 3), repartits de manera força equilibrada entre peces oxidades i peces reduïdes. Dins de les segones els exemplars millor conservats mostren l'existència d'una variant de cos globular (làmOliver26, 2) i una de cos cilíndric (làmOliver26, 3). Entre les gerres de vora no lobulada, molt superiors en número, es dona una enorme variabilitat tipològica, tal com posa de manifest la mostra existent de perfils sencers conservats (làmOliver26, 5 a 8; 11 i 12). En tot cas semblen distingir-se dues grans famílies, les de perfil de tendència en „essa" (làmOliver26, 5 i 6) i les de perfil més clarament bicònic (làmOliver26, 7-8; 11 i 12), existint entre elles importants diferències en les dimensions, el detall de les vores, la presència i ubicació de decoració de filets en relleu, etc. Fins i tot existeix un rar

exemplar que presenta dues nanses (làmOliver26, 12), tret propi de peces molt més grans tipus gerrots. Més enllà de les gerres, dins de les peces de vaixella tancades d'aquesta fase les gerretes (làmOliver26, 9 a 15) mostren un pes molt superior al que tenen a la fase precedent, sens dubte com a conseqüència de l'impacte dels exemplars del característic model bicònic (làmOliver26, 9-10 i 13 a 15), amb una evident preferència a produir-les en cocció reductora (làmOliver26, 9-10 i 13), tot i que les de cocció oxidant, molt inferiors en número, poden ser formalment idèntiques (làmOliver26, 14 i 15). Per acabar es segueix donant la presència testimonial d'algun exemplar de gerreta o ampolleta de nansa sobrelevada (làmOliver26, 4). També són formes tancades, en el sentit més literal, un tipus de peces que a Ca n'Oliver apareixen en aquesta fase: els *askoi* del model més clàssic, essent els tres individus identificats de cocció reductora, dos d'ells peces senceres provinents dels nivells de destrucció 3B (làmOliver27, 24 i 25).

Pel que fa a les formes obertes, la contrapartida de gerres i gerretes és una abundància de plats i bols, la gran majoria amb vores reentrants (làmOliver27, 11 a 20). Una altra vegada, a partir del lot de perfils millor conservats es constata com entre els exemplars de bols, les peces més petites, hi ha una clara preferència per les coccions reductores (làmOliver27, 11 i 12), mentre que entre les peces més grans, aquelles que podem anomenar com a plats (làmOliver27, 13 a 17) o escudelles (làmOliver27, 19 i 20), predominen els exemplars de cocció oxidant. Hi ha un únic exemplar d'escudella amb decoració pintada (làmOliver27, 7), una peça excepcional que cal considerar una importació ibèrica, d'origen cossetà amb tota probabilitat, atesa la seva semblança amb peces d'Alorda Park (Cela 1994, 169) i dels tallers de l'àrea de les capçaleres del Foix, especialment amb les dels forns de Font dels Igols (Pontons)[5], tot i que el seu moment de funcionament podria ser més antic.

Molt escassos són els exemplars de plats o bols que no responen a la variant predominant de vora reentrant. Entre els primers només trobem un únic individu de plat que respon a una fidel imitació local dels plats de vernís negre de la forma Lamboglia 23, evidentment de cocció reductora (làmOliver27, 4). Entre els bols un model „alternatiu" no tan excepcional és el constituït per peces de vores verticals, que es poden trobar tant en cocció reductora (làmOliver27, 10) com en cocció oxidant (làmOliver27, 5). Com a bol de tipologia diferent al model convencional de vora reentrant també cal

[5] Materials inèdits que hem pogut dibuixar però romanen en curs d'estudi i publicació.

considerar les anomenades tasses de fons umbilicat, un tipus en principi típicament laietà però que a Ca n'Oliver no apareix fins als contextos del segle III aC (a la fase 3A) i manté sempre una representació ínfima, de vasos sempre oxidants (làmOliver27, 6).

El darrer grup tipològic de vaixella local seria el conformat per copes, tasses o gots, amb una presència molt inferior al de les escudelles, plats i bols. Sens dubte el tipus més característic seria el de les copes amb nanses que imiten els escifs àtics, que a Ca n'Oliver apareixen a la fase 2 i mantenen sempre una presència sempre relativament modesta. En els contextos 3B són encara més escassos que a la fase precedent, mantenint-se el predomini dels exemplars de cocció oxidant (làmOliver27, 2 i 3) per sobre dels de cocció reductora (làmOliver27, 1). Donada l'absència de nanses també podem considerar com una mena de copes o gots els anomenats vasets tulipa o vasets caliciformes, els equivalents a la forma 11.1 de Cela (Cela 1994, 172), tipus que a Ca n'Oliver apareix amb un únic exemplar a la fase 3A i manté una representació no gaire més abundant en la fase 3B, concretament amb tres exemplars dels que, això sí, destaquen dues peces completes (làmOliver26, 16 i 17), totes sempre de cocció oxidant. També formaria part d'aquest grup una peça molt singular, un perfil gairebé complet d'un vaset *kalathoïde* amb decoració pintada (làmOliver27, 22), un tipus de peça que és especialment abundant en contextos d'aquesta cronologia de la zona ilergeta (Molí d'Espígol, Estinclells o Pleta). Tanmateix el tipus de decoració habitual en aquesta mena de vasos és força menys complexa que la que presenta la peça de Ca n'Oliver, en la que destaca la representació d'una au, molt similar a les que sovintegen en la decoració dels càlats del grup B de Conde, aquells teòricament fabricats en el taller cossetà de Fontscaldes. Ja hem assenyalat, però, que aquest tipus de càlats, inclosos aquells amb aquesta mena d'aus figurades, són també habituals precisament en nuclis ilergetes, tal com hem vist en el cas dels Estinclells (làmEstinclells4, 7). Molt més excepcional és la representació de tipus zoomorf conservada en un fragment informe, en aquest cas el que semblen ser una parella d'ovicàprids, que tal vegada podria pertànyer a un càlat o, més probablement, a un segon exemplar de vaset *kalathoïde* (làmOliver27, 21). Finalment, cal assenyalar que, fora dels grups funcionals ben definits, el repertori de ceràmiques ibèriques a torn d'aquesta fase es completa amb quatre exemplars complets de vasets de fireta, tots corresponents a una versió en miniatura de gerrots o gerres (làmOliver27, 23).

En relació al grup de les ceràmiques culinàries de producció local el primer que cal destacar és que és en els conjunts ceràmics d'aquesta fase 3B quan per primera vegada les peces grolleres a torn tenen una presència significativa. En efecte, s'ha identificat un lot notable de peces d'aquesta categoria, en el què la gran majoria són olles, un total de 26 individus (làmOliver28, 2 a 7), però on hi ha també un parell de cassoles (làmOliver28, 8 i 9) i un parell de tapadores (làmOliver28, 1). Les olles corresponen totes a un mateix model bàsic, el de perfil en „essa", tot i que, a banda d'una relativa oscil·lació en les dimensions, existeix una certa diversitat de detalls formals. Així, a més d'una única peça que presenta una vora engruixida diferent al patró habitual (làmOliver28, 6), la principal diferència principal rau en la manera de marcar la inflexió entre el cos i la vora, amb un filet en relleu quan és més suau (làmOliver28, 2 a 4), o amb un ressalt o encaix que la fa més abrupte (làmOliver28, 5 i 6). Els dos exemplars de cassoles són remarcables i es podrien associar als dos models mediterranis més ben coneguts: a una cassola fonda tipus *caccabé* excepcionalment o a una cassola baixa tipus *lopas* (làmOliver28, 9).

Tot amb tot, el gran gruix dels vasos de cuina locals segueixen sent peces de ceràmica a mà, en aquesta cas tot olles o olletes i les seves tapadores. A nivell tipològic es confirma la tendència iniciada a la fase 3A, en el sentit que, sigui quina sigui la mida de les olles, que en la mostra d'aquesta fase s'observa com pot variar notablement, s'imposa de forma absoluta el model de peces de perfil en „essa" i vora arrodonida (làmOliver28, 10 a 14; làmOliver29, 1 a 12). La única variant existent és de les olles amb nansa, sempre en peces de petit format, que presenten un perfil clarament menys sinuós, amb una vora tot just lleugerament exvasada (làmOliver29, 14 i 15), tret que excepcionalment també es dona en algun cas d'olla sense nansa (làmOliver29, 13). Les tapadores també presenten una marcada uniformitat tipològica, distingint-se sobretot pel tipus de pom: completament massís (làmOliver28, 15; 17 i 19) o amb cassoleta interna (làmOliver28, 16; 18 i 20).

En relació a les decoracions segueix sent rara la peça que no presenti alguna mena de recurs aplicat. La diversitat és molt gran i molt habitual la combinació de dos recursos diferents. Sembla que hi ha un patró que és el que té més èxit en els contextos 3B: el que combina una franja de motius impresos triangulars a l'espatlla i, just per sota, el cos cobert de pentinats (làmOliver29, 1 a 3; 7; 10; 11 i 14). La modalitat més senzilla és la que presenta com a mínim un element decoratiu a l'espatlla, essent majoritària la franja

de motius impresos (làmOliver28, 14; làmOliver29, 4 a 6; 8; 9; 12; 13 i 15), i força menys freqüents els cordons aplicats, sempre amb digitacions, incisions o impressions (làmOliver28, 10 a 13). De manera molt més infreqüent pot aparèixer un segon element associat, sobretot petits botons aplicats (làmOliver29, 4 i 12) o, més rarament, mamelons en forma de „U" invertida (làmOliver29, 8).

TRANSPORT (436 ind): 18,6 % **LAMINA CA N'OLIVER 20 (Fase 3B)**

importats (25 inds): 1,1 %

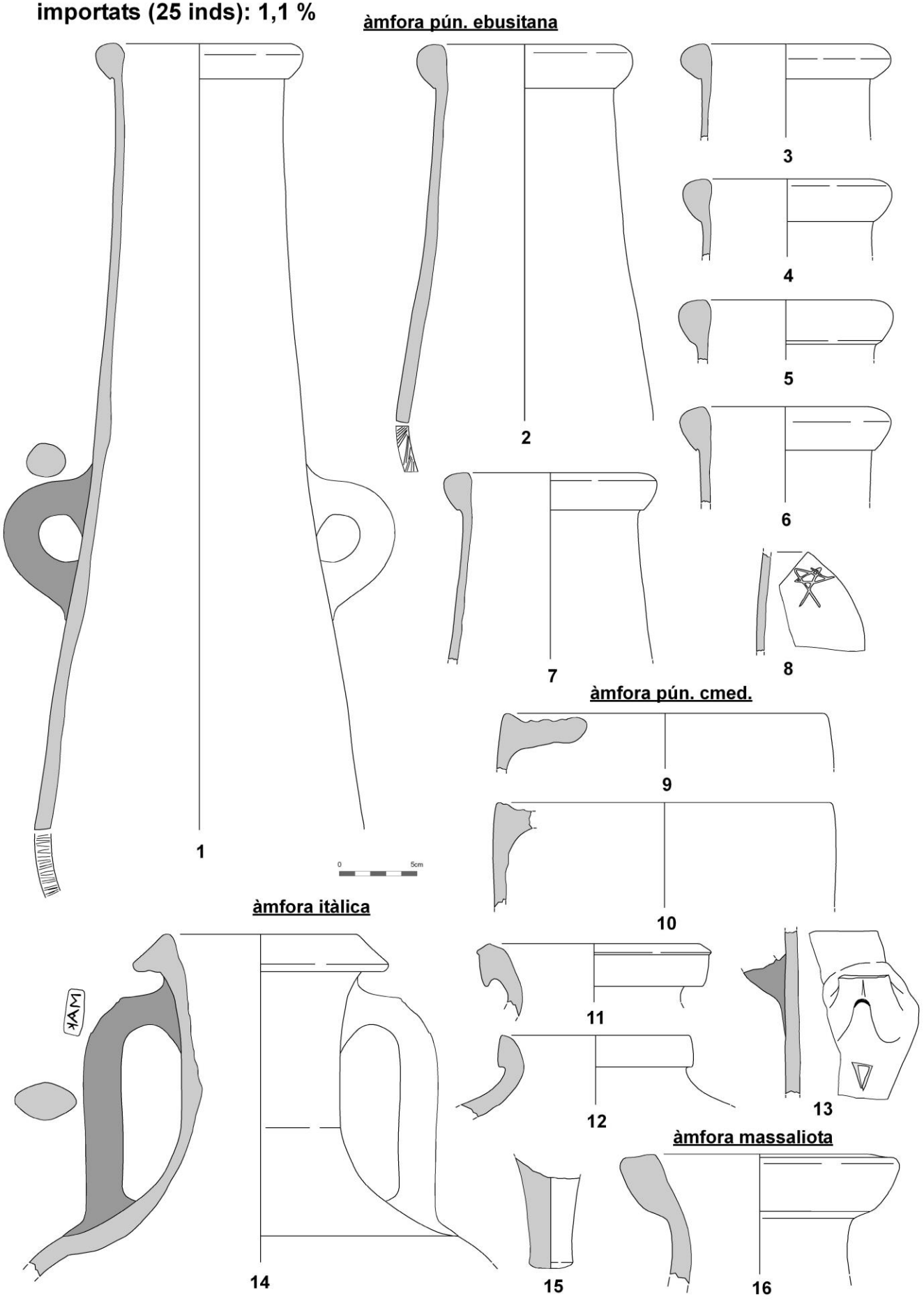

TRANSPORT (436 ind): 18,6 % **LAMINA CA N'OLIVER 21 (Fase 3B)**

producció 'local' (411 inds): 17,5 %

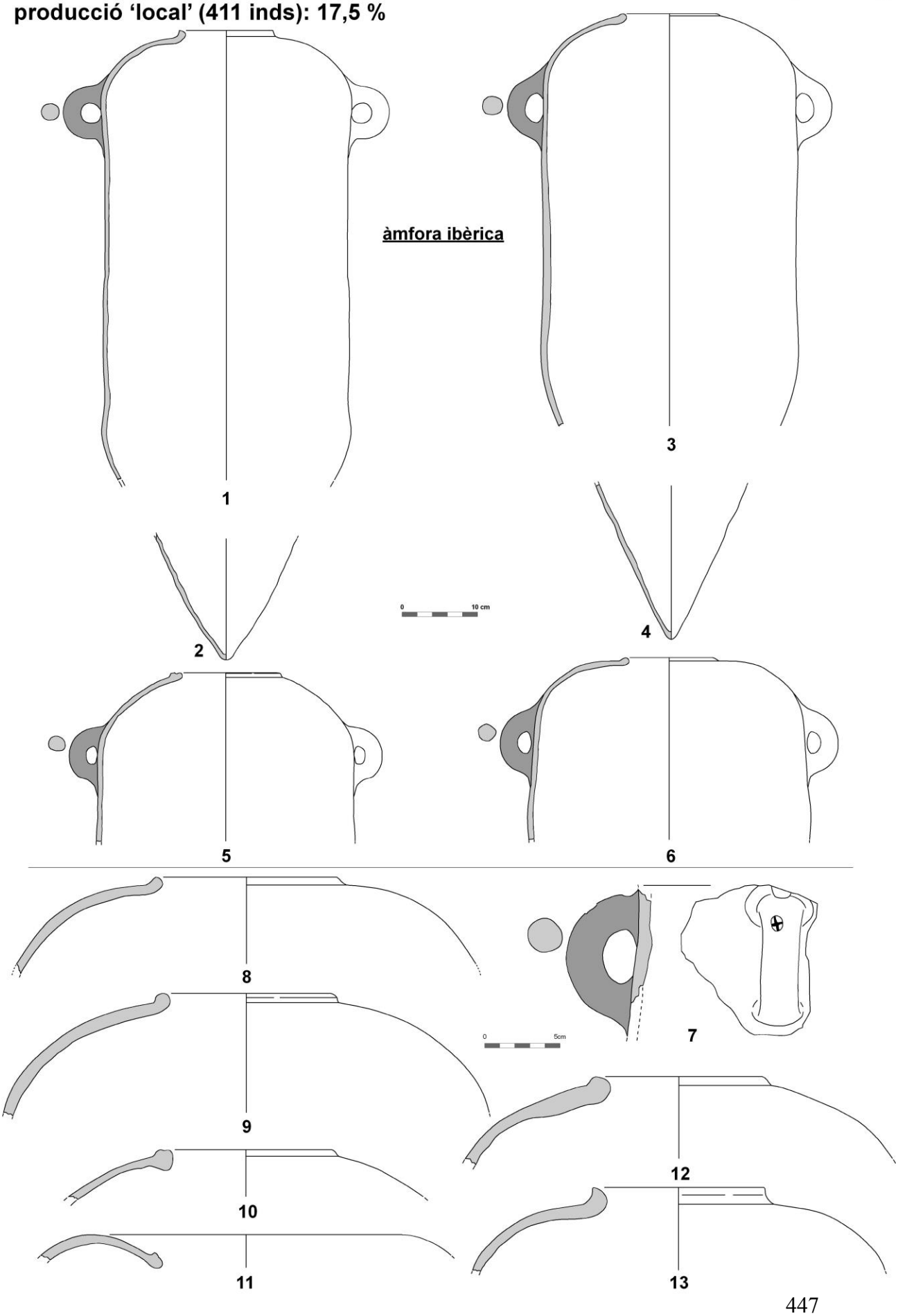

MAGATZEM (91 inds): 3,9 % **LÀMINA CA N'OLIVER 22 (Fase 3B)**

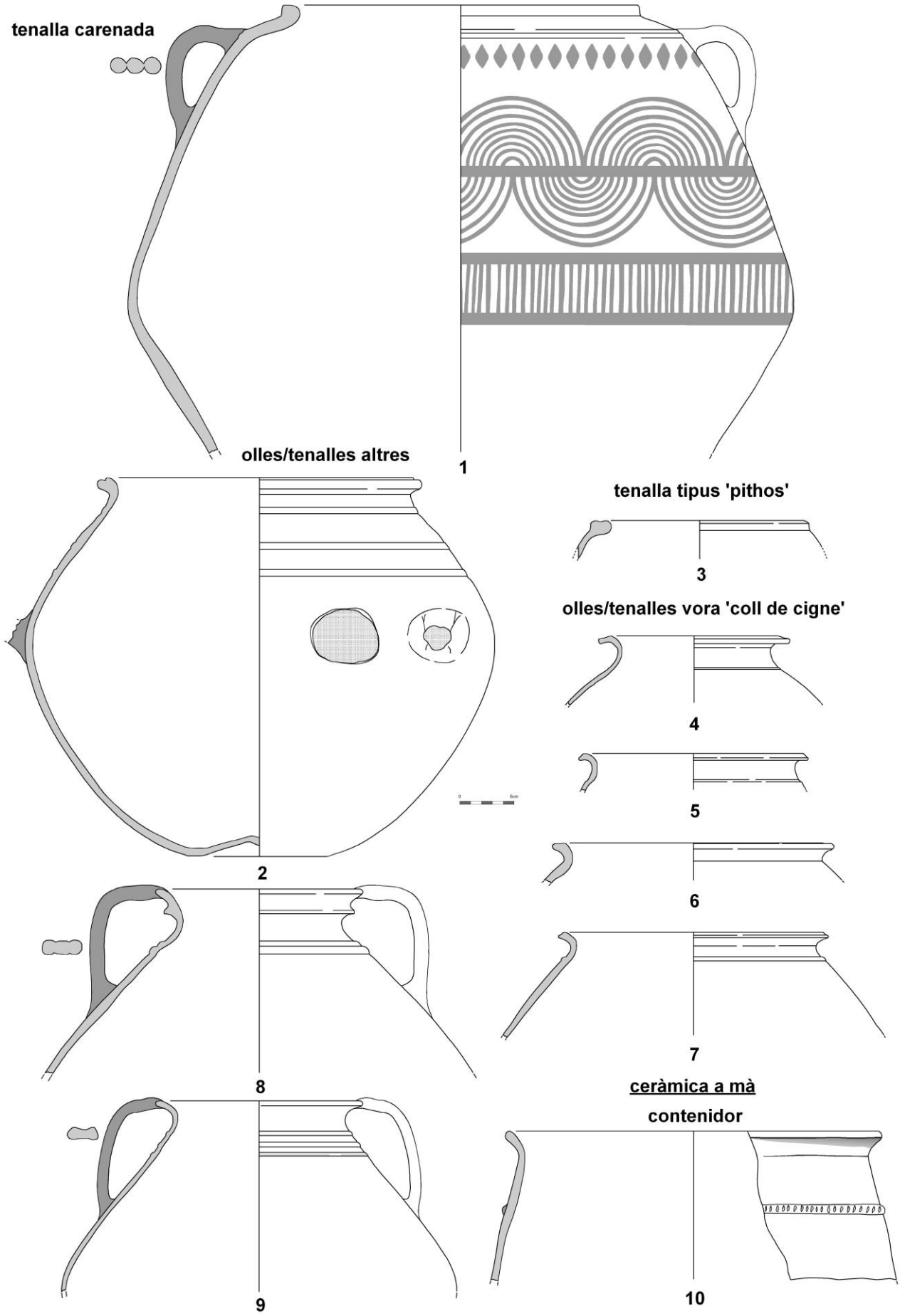

RESERVA DOMÈSTICA (180 inds): 7,7 %

LÀMINA CA N'OLIVER 23 (Fase 3B)

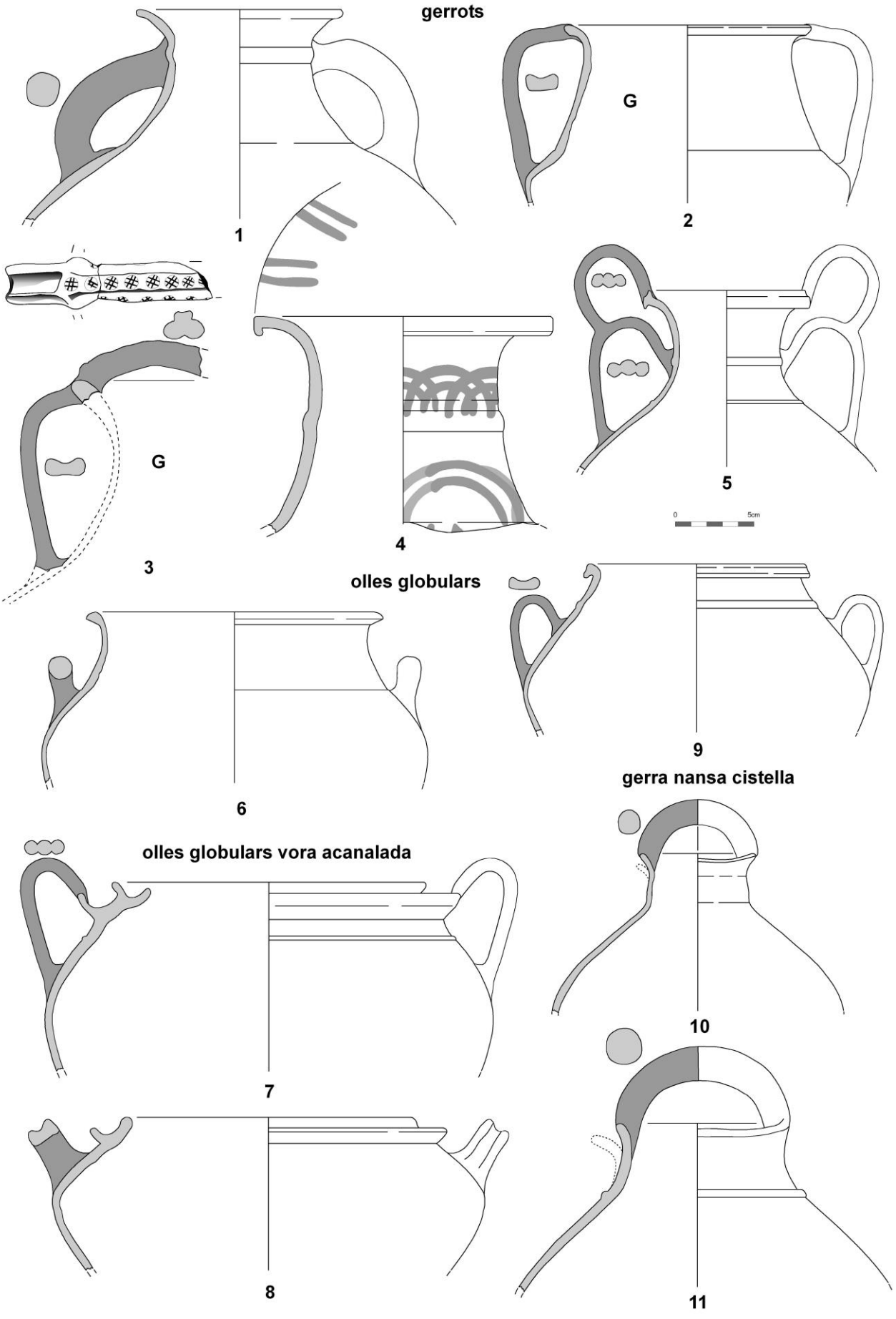

RESERVA DOMÈSTICA (180 inds): 7,7 %

LÀMINA CA N'OLIVER 24 (Fase 3B)

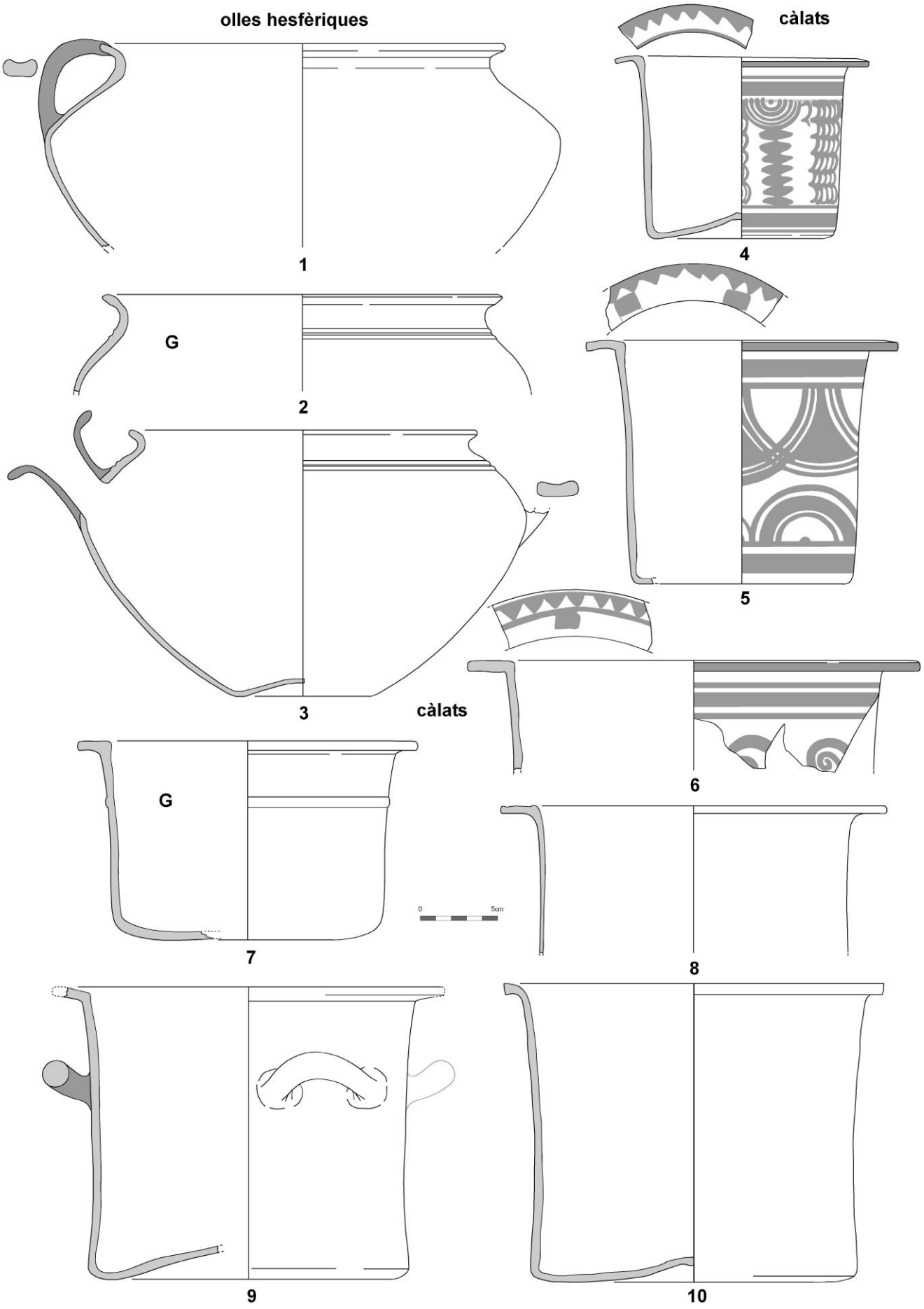

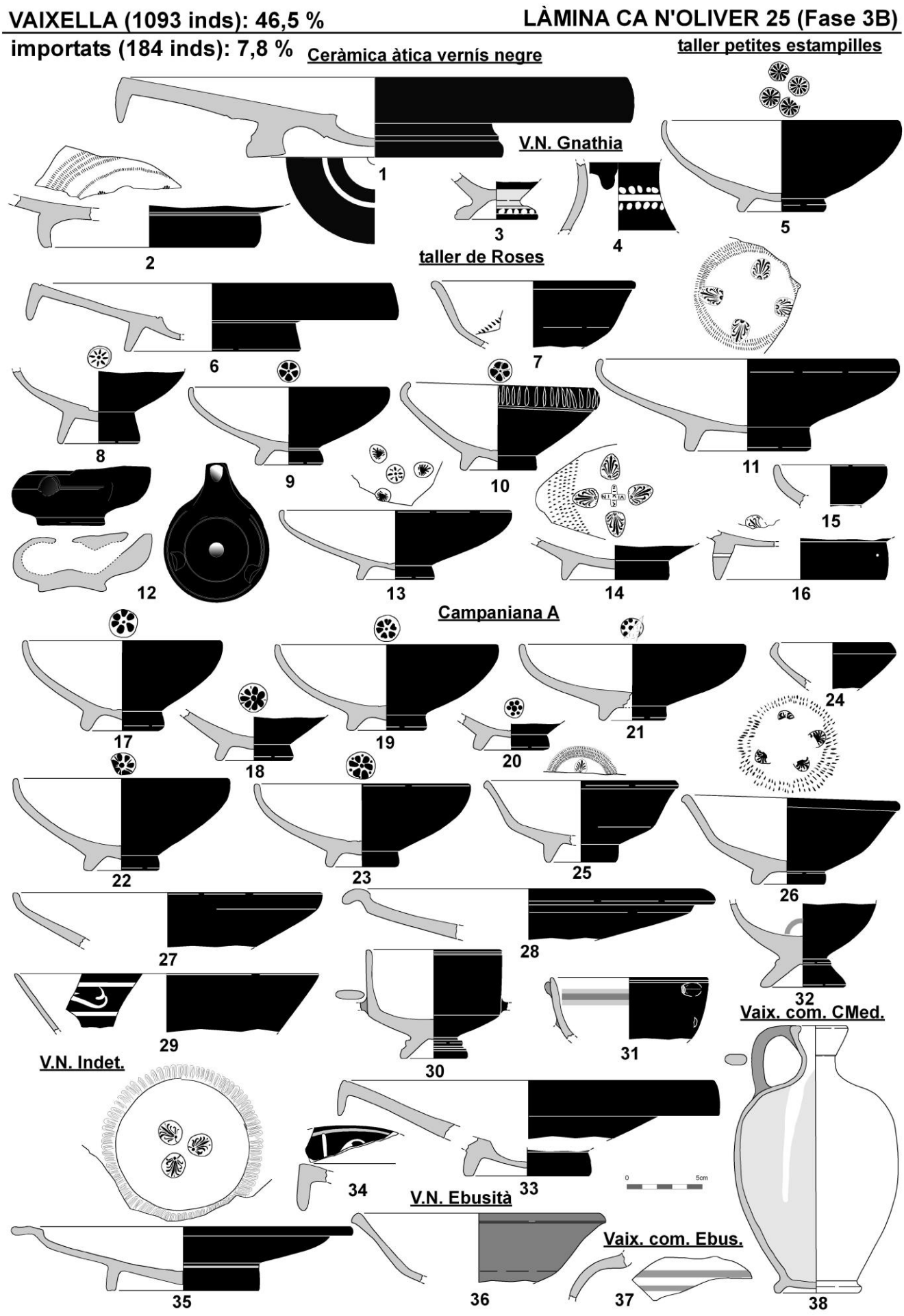
VAIXELLA (1093 inds): 46,5 %
LÀMINA CA N'OLIVER 25 (Fase 3B)
importats (184 inds): 7,8 %
Ceràmica àtica vernís negre
taller petites estampilles
V.N. Gnathia
taller de Roses
Campaniana A
V.N. Indet.
Vaix. com. CMed.
V.N. Ebusità
Vaix. com. Ebus.
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38

VAIXELLA (1093 inds): 46,5 % **LÀMINA CA N'OLIVER 26 (Fase 3B)**

producció 'local' (909 inds): 38,7 %

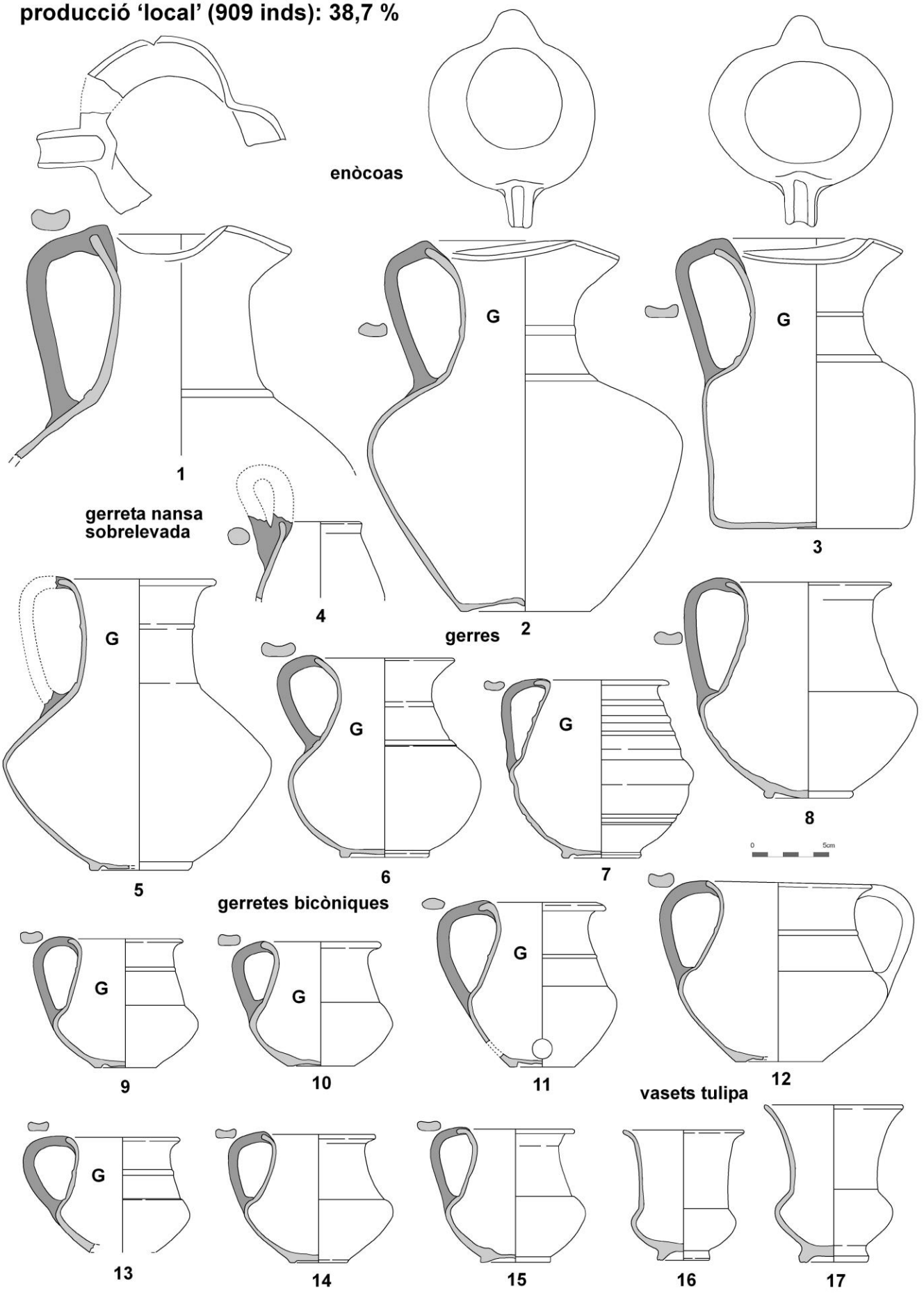

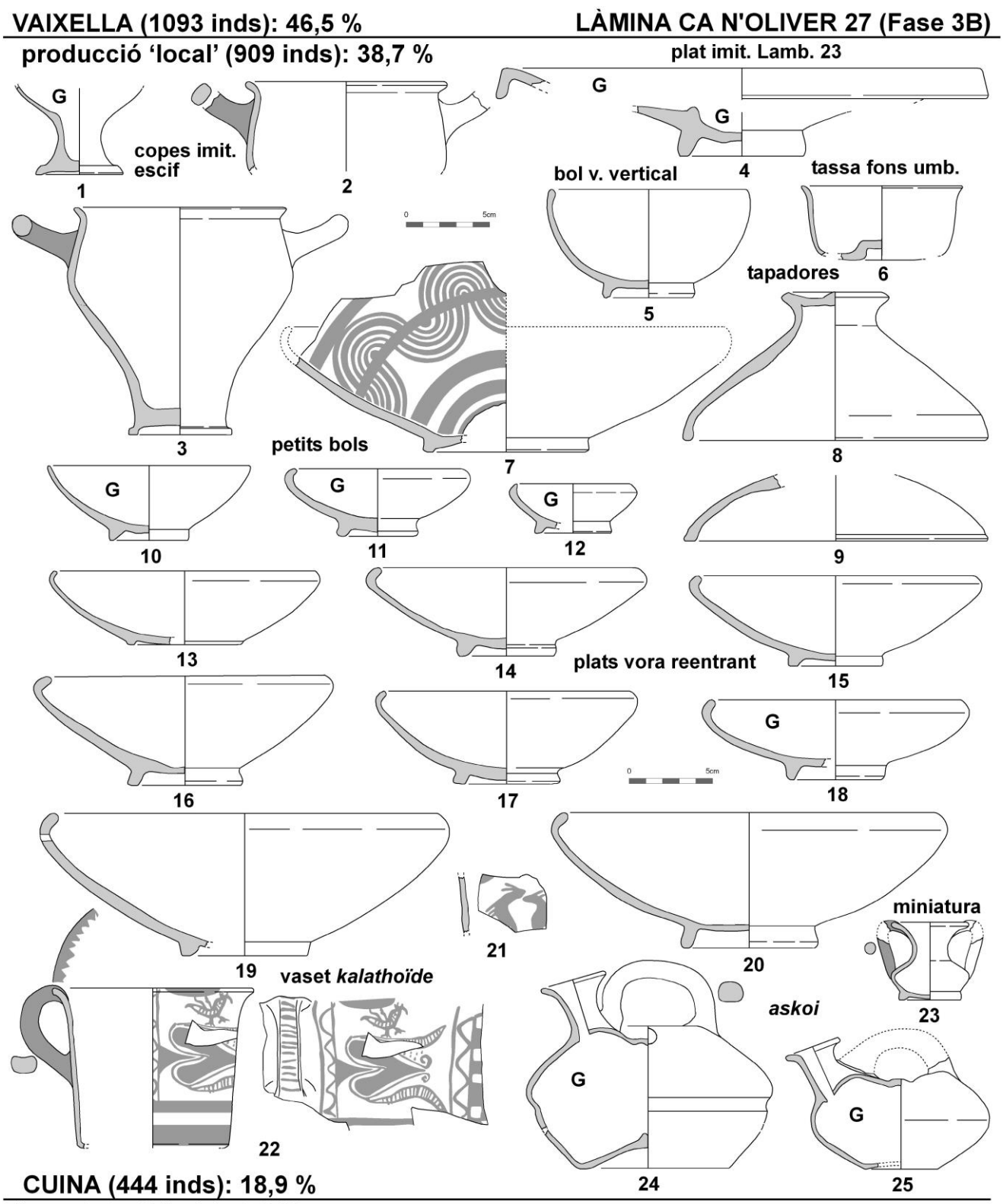
VAIXELLA (1093 inds): 46,5 %
LÀMINA CA N'OLIVER 27 (Fase 3B)
producció 'local' (909 inds): 38,7 %
plat imit. Lamb. 23
G
copes imit. escif
1
2
4
bol v. vertical
tassa fons umb.
tapadores
6
5
3
petits bols
7
8
10
11
12
9
13
14
plats vora reentrant
15
16
17
18
19
21
20
miniatura
23
vaset kalathoïde
22
askoi
24
25
CUINA (444 inds): 18,9 %
importats (8 inds): 0,3 %
morter púnic ebusità
cuina púnica C.Med.
28
29
26
27
30
31

CUINA (444 inds): 18,9 % **LÀMINA CA N'OLIVER 28 (Fase 3B)**

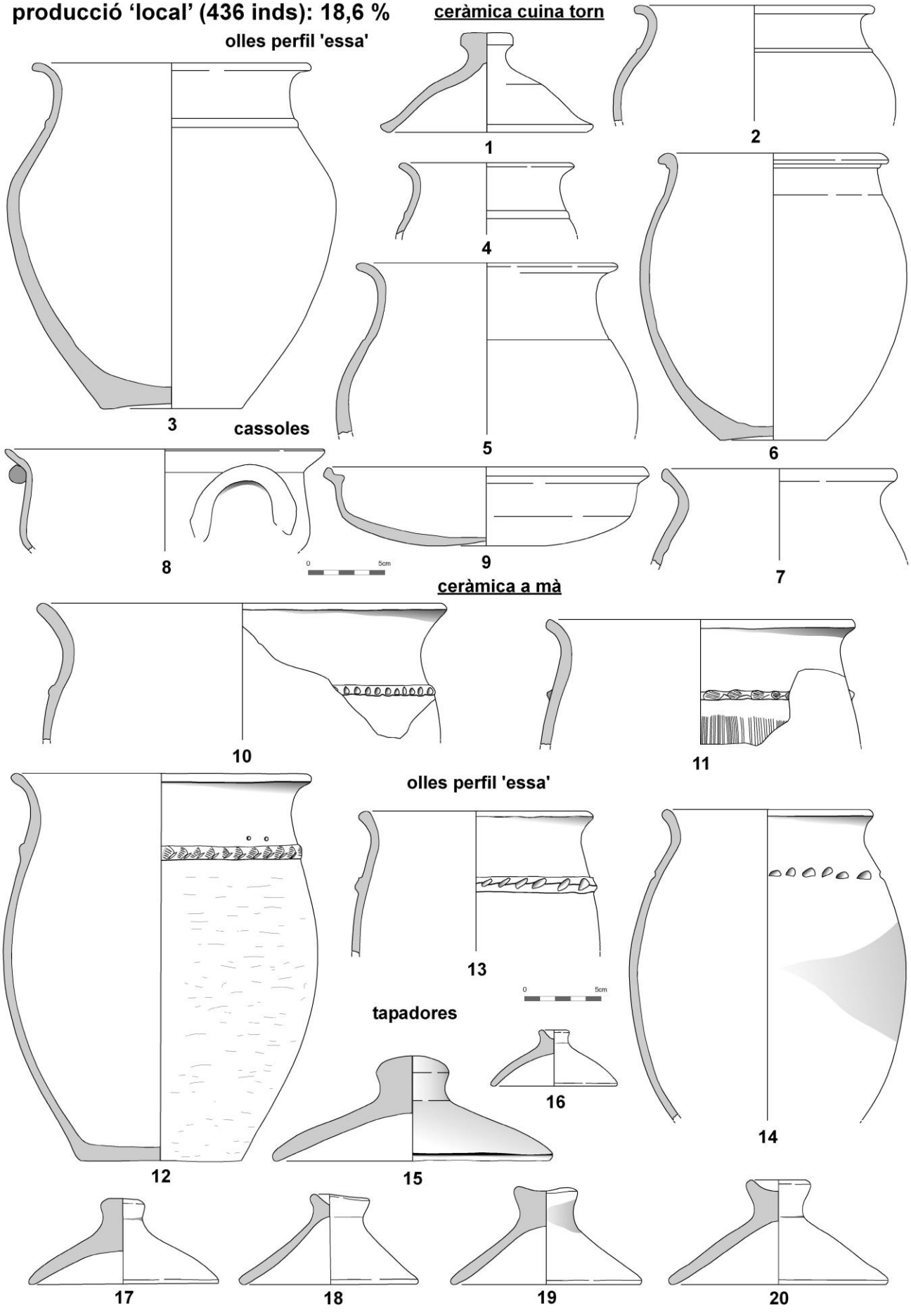

CUINA (444 inds): 18,9 % **LAMINA CA N'OLIVER 29 (Fase 3B)**

producció 'local' (436 inds): 18,6 %

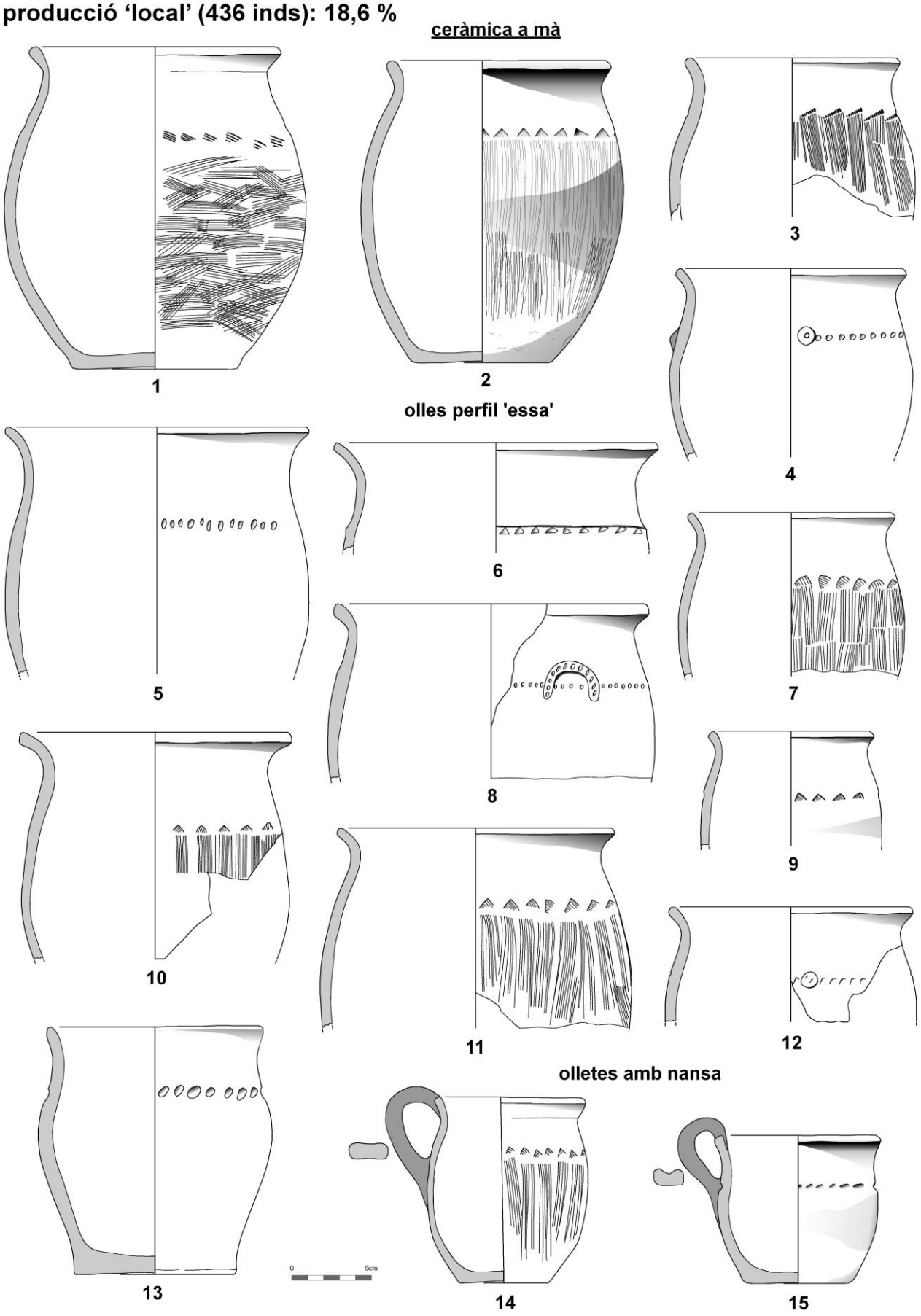

INDETERMINAT/ALTRES: prod. loc (102 inds): 4,3 %/ import. (1 ind - llàntia-): 0,1 %

2.8.3.- Anàlisi estadística.

El nivell d'anàlisi sobre la proporció relativa de les ceràmiques importades presenta la tendència més repetida, aquella que mostra un increment progressiu i constant amb el pas del temps (Gràfica Oliver1). A més, la gràfica resultant és especialment significativa pel que respecta als moments en què es donen els salts qualitatius més rellevants, els punt d'inflexió pel que fa al volum d'importacions. Així, es parteix d'uns índexs molt baixos en el període ibèric antic, amb un testimonial 1,1 % de ceràmiques importades del total d'individus. A finals del segle V aC, a la fase 1B, es tripliquen els índexs, amb un 3,2 % del total d'individus, proporció que passa a duplicar-se en el segle IV aC, a la Fase 2, on s'assoleix una proporció del 6,5 % del total d'individus. Finalment, en el segle III aC es donen els percentatges més elevats del període ibèric ple, amb un 8,5 % del total d'individus a la Fase 3A i un màxim del 9,3 % a la Fase 3B.

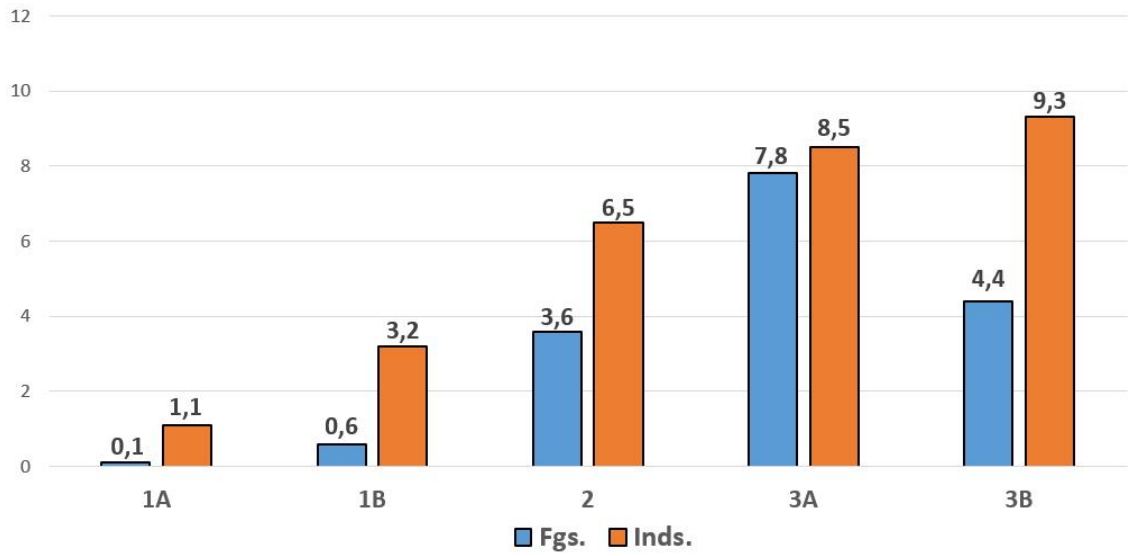

Gràfica Oliver1

El nivell d'anàlisis que tracta de la composició interna de les ceràmiques importades no presenta dades significatives fins a la Fase 2, ja dins del període ibèric ple, ja que els índexs de les fases precedents s'obtenen d'un nombre massa reduït d'individus ponderats (només tres tant a la Fase 1A com a la 1B). A partir del moment en què la documentació és mínimament representativa la gràfica mostra una regularitat molt gran en tots els períodes (Gràfica Oliver2). D'entrada, les peces de vaixella són sempre el grup àmpliament predominant entre les ceràmiques importades, amb uns percentatges que oscil·len molt poc, entre un mínim del 78,6 % del total d'individus de ceràmiques

importades a la Fase 2 i un màxim del 87,3% a la Fase 3A. En segon lloc apareixen sempre les àmfores, amb una oscil·lació encara inferior, entre un mínim del 10,2 % a la Fase 3A i un màxim del 14,3 % a la Fase 2. A totes les fases el grup de les ceràmiques de cuina se situa en el darrer lloc, amb un mínim d'un 2,5 % del total d'individus de ceràmiques importades a la Fase 3A i un màxim del 7,1 % a les Fases 2.

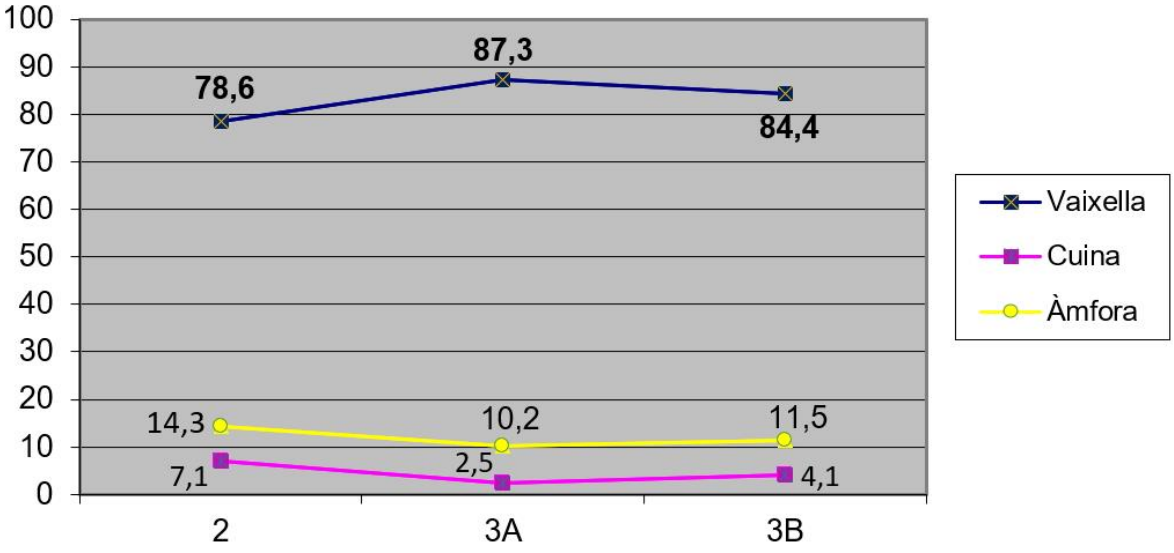

Gràfica Oliver2

En la comparació de les proporcions relatives de les diferents produccions amfòriques d'importació també succeeix que les dades del període ibèric antic són massa escadusseres com per a ésser significatives en cap sentit (només dos fragments informes a la fase 1A i cap a la 1B). La gràfica centrada en la documentació de les fases del període ibèric ple posa de manifest com en els segles IV i III aC. els envasos d'origen púnic representen sempre més del 95% del total de fragments d'àmfores importades (Gràfica Oliver3). Més concretament, en aquestes fases el predomini absolut és de les àmfores púniques ebusitanes (85,3 % a la Fase 2, 63,1 % a la Fase 3A i 85,6 % a la Fase 3B), seguit dels recipients de l'àrea púnica del Mediterrani Central, amb uns índexs que se situen als volts del 10 % del total del fragment, excepció feta de la Fase 3A, en què l'impacte dels materials del dipòsit de la sitja 738 fa que assoleixin el 36,6 % del total de fragments d'àmfores importades. Cal destacar, en darrer terme, el fet que a la Fase 3B, d'entorn el 200 aC, les àmfores greco-itàliques al Turó de Ca n'Oliver representen únicament un 3,8 % del total de fragments d'àmfores d'importació (Gràfica Oliver3).

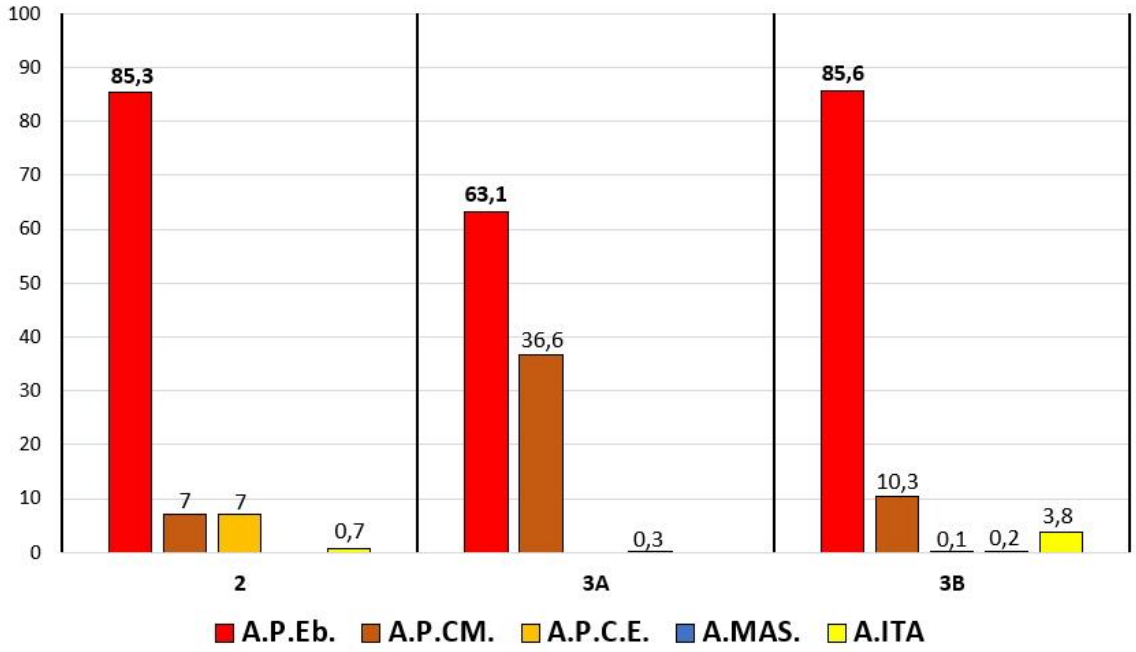

Gràfica Oliver3

La gràfica resultant de la comparativa entre les diferents procedències de les peces de vaixella fina importada podria ser utilitzada com un dels exemples més representatius de les tendències generalitzades a tota la zona subjecte d'estudi en relació a les dinàmiques d'arribada i distribució d'aquests materials (Gràfica Oliver4). Així, molt sovint es dona el cas, com a Ca n'Oliver, que en els contextos ibèrics antics els únics vasos d'aquest tipus que apareixen són les anomenades „œopes jònies", fet que evidencia el domini de les produccions gregues occidentals en cronologies anteriors del 450 aC. A partir de la segona meitat del segle V es constata la irrupció dels vasos àtics, marcant un punt d'inflexió evident a la fase 1B. Durant el segle IV es manté el predomini absolut de les peces de procedència àtica, amb la incorporació, a les darreries del segle, dels vasos itàlics del taller de les Petites Estampilles, que concretament a la fase 2 de Ca n'Oliver representen el 12,5 % del total d'individus de vaixella fina importada. L'inici del segle III aC posa de manifest un segon punt d'inflexió, essent la fase 3A el moment en que els vasos del taller grec occidental de Roses són els més àmpliament comercialitzats, assolint en el cas de Ca n'Oliver un 55,9 % del total d'individus. També és del tot habitual la persistència, o tal vegada perduració, de la presència d'una quantitat significativa de vasos àtics, en aquest cas del 11,9 % del total d'individus. El que amb tota seguretat no és representatiu del comportament general i més aviat cal interpretar com una circumstància puntual dels contextos 3A de Ca n'Oliver és el notable pes que

presenten els vasos itàlics, tots del taller de les Petites estampilles, amb un insòlit 32,2% del total d'individus de vaixella d'importació. Finalment, en els nivells d'entorn 200 aC és dona el tercer moment de canvi, amb la irrupció del factor romà evident a partir del fort predomini dels vasos de Campaniana A, en el cas de Ca n'Oliver amb un 71,8 % del total d'individus. Amb tot es manté la circulació, en cap cas testimonial, dels vasos del taller de Roses, que a Ca n'Oliver representen un notable 24,9 % del total d'individus. Finalment, la resta de procedències conegudes, com ara les produccions púniques de vaixella fina, presenten en el millor dels casos volums baixos o molt baixos. Així, a Ca n'Oliver només apareixen a la fase 3B i amb un testimonial 0,6 % del total d'individus.

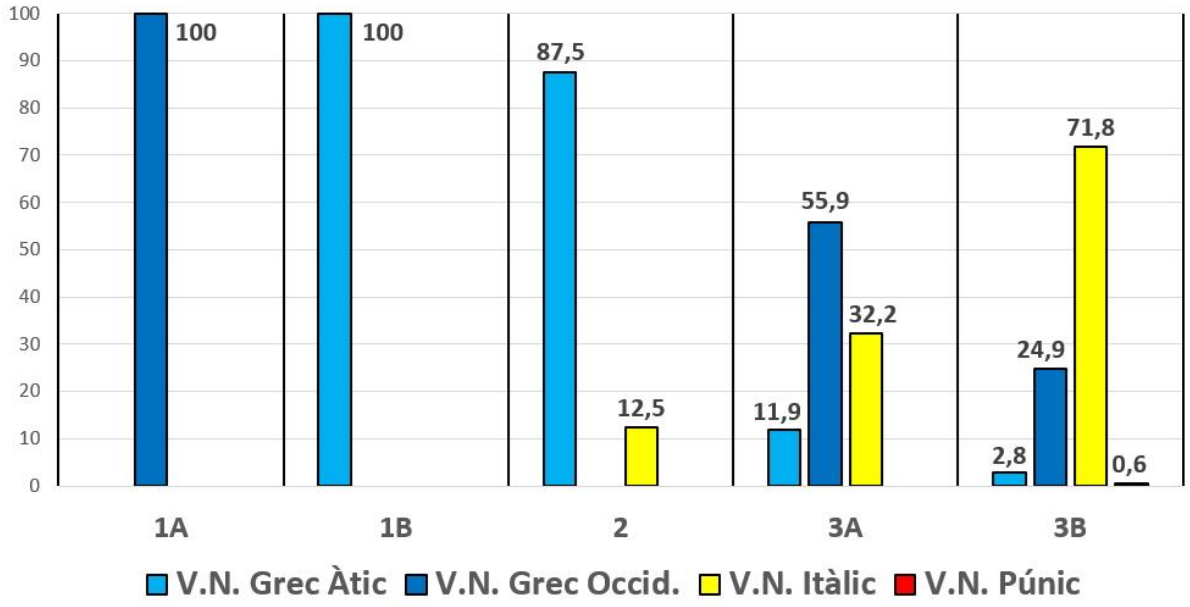

Gràfica Oliver4

Les ceràmiques comunes d'importació no apareixen en les fases del període ibèric antic de Ca n'Oliver. En les fases del període ibèric ple la seva presència tampoc és gaire abundant, de manera que la gràfica que tracta de la seva composició interna (Gràfica Oliver5) tant sols té el valor de posar de manifest dos trets que considerem significatius. D'una banda el predomini clar i constant dins d'aquest grup de les peces de procedència púnica, amb proporcions sempre superiors al 75 % del total d'individus. De l'altre, cal destacar, per infreqüent, la relativa abundància de peces diferents als morters, en molts indrets l'únic tipus representat de ceràmica comuna importada. De fet, en les dues fases del segle III aC els exemplars de ceràmica comuna que no són morters dominen en nombre i en proporció. Aquest comportament és especialment evident en el cas de la

Fase 3B, on els índexs predominants de les peces púniques centre-mediterrànies, amb el 45,4 % del total d'individus de ceràmiques comunes importades, són conseqüència de l'impacte d'un lot notable de ceràmiques de cuina cartagineses.

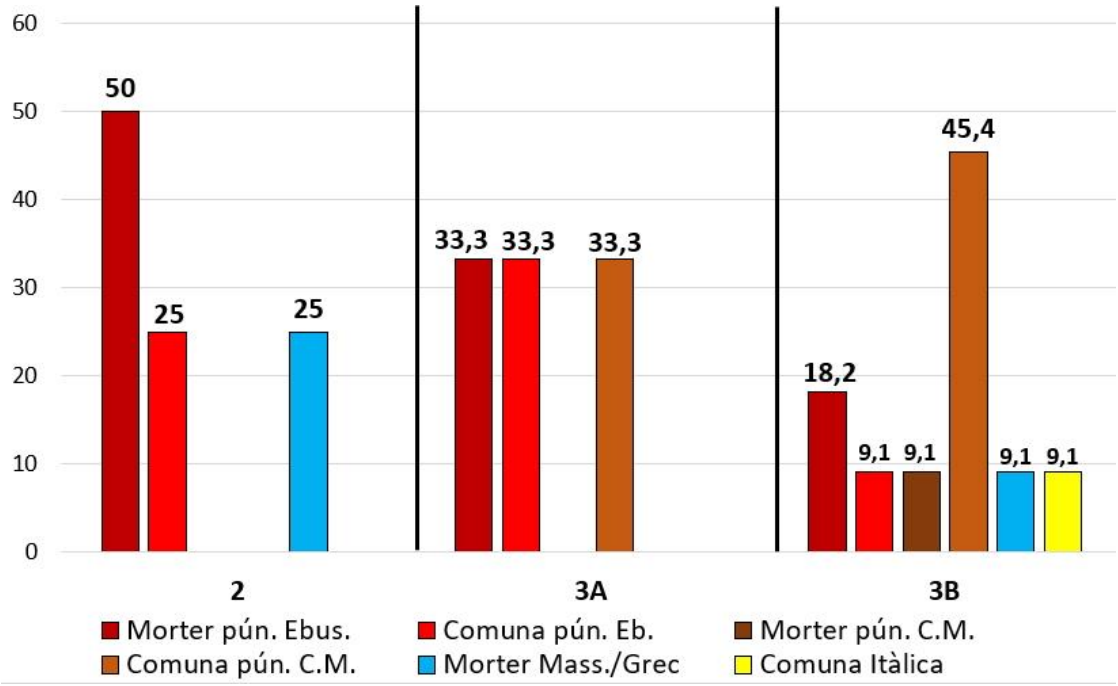

Gràfica Oliver5

La comparació entre les diferents categories „convencionals" de ceràmiques de producció local mostra un comportament relativament estable a totes les fases, excepció feta de la fase 2, amb un comportament absolutament diferenciat de la resta (Gràfica Oliver6). Aquesta diferència s'observa en la correlació existent entre les dues categories sempre predominants, la de les ceràmiques oxidades a torn i la de les ceràmiques a mà. Les primeres ocupen gairebé sempre el primer lloc, amb índexs una mica més baixos a l'ibèric antic (del 45 % del total d'individus de producció local) que en el segle III aC (entre el 53 i el 60 % del total d'individus). Aquest patró és el que no es dona a la Fase 2, en uns contextos on les ceràmiques a mà són tan abundants que assoleixen el 69,4 % del total d'individus de producció local. Una proporció tan elevada i dominant no es dona en cap altra categoria a cap de les cinc fases considerades. Com a contrapartida, en aquesta fase 2 les ceràmiques oxidades a torn passen a un segon pla, amb unes proporcions relativament modestes, del 23,2 % del total d'individus. Per la seva banda, les ceràmiques a torn de cocció reductora mostren una presència molt estable en tots els períodes, amb un mínim d'un 7,1 % a la Fase 2 i un màxim d'un 17,7 % a les Fases 1A i

3A, amb una proporció mitjana que es situa vers el 15% del total d'individus de producció local. Les ceràmiques de cuina a torn no apareixen en el registre arqueològic del Turó de Ca n'Oliver fins a la fase 2, amb unes proporcions ínfimes al principi i una presència una mica més significativa, d'un 1,5 % del total d'individus de producció local, en els contextos d'entorn el 200 aC.

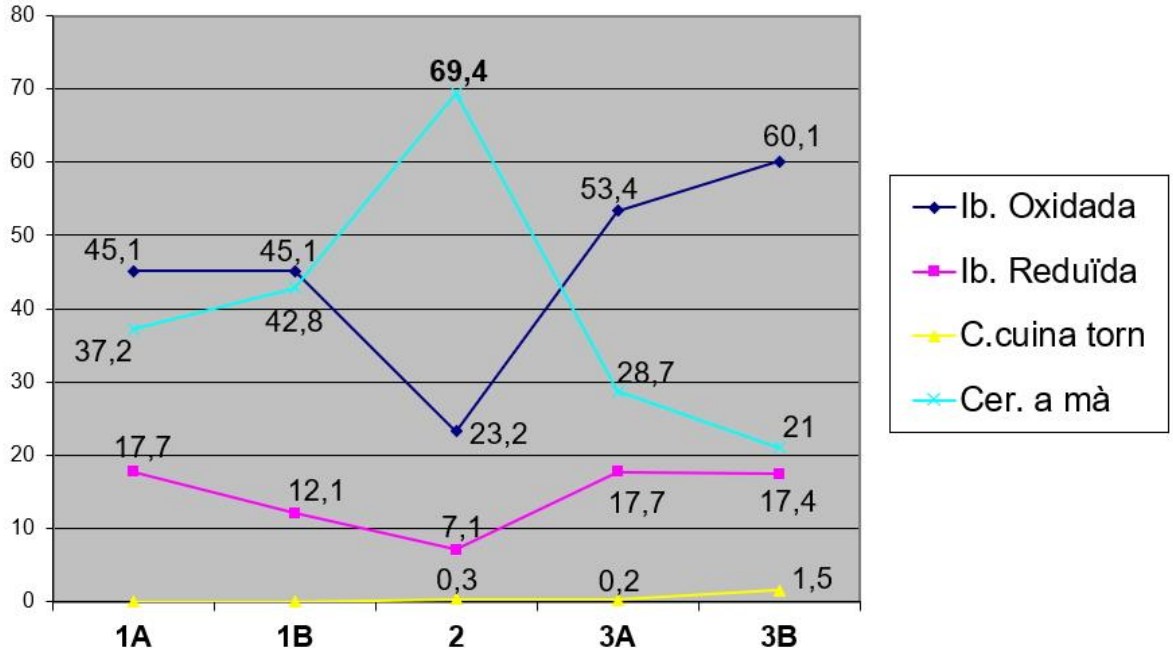

Gràfica Oliver6

El nivell d'anàlisi elaborat des del punt de vista de la funció d'aquests mateixes ceràmiques de producció local mostra molts paral·lelismes amb la gràfica precedent (Gràfica Oliver7). En primer lloc s'observa com hi ha un comportament molt homogeni en les dues fases del període ibèric antic (1A i 1B). A totes dues les ceràmiques de cuina són l'element predominant, amb un 35,4 % del total d'individus de producció local a la fase 1A i un 39,1 % a la 1B. Les peces de vaixella tenen també un pes molt similar a les dues fases, del 31,9 % a la fase 1A i un 28,7 % a la 1B. El mateix passa amb les peces de magatzem, amb un 29,6 % del total d'individus a la fase 1A i un 31,1 % a la 1B, uns índexs molt més elevats dels que es donaran a les fases del període ibèric ple. I amb les peces de transport, sempre en darrer lloc i amb unes proporcions molt baixes, que mai no superen el 3% del total d'individus. El trencament d'aquesta correlació té lloc a la Fase 2, amb el fort augment de les ceràmiques de cuina, que assoleixen el 56,5 % del total d'individus de producció local. La categoria aparentment afectada per aquest increment de les ceràmiques culinàries seria la de les peces de magatzem/reserva, ja que

la seva proporció relativa baixa fins a un 12,6 % del total d'individus, metre els grups de vaixella (27,5 %) i transport (3,4 %) mantenen uns índexs molt similars als de les fases precedents. A partir d'aquí, la relació entre els diferents grups funcionals presenta unes pautes que es tornaran a mantenir relativament estables al llarg del segle III aC. Així, en les fases 3A i 3B les peces de vaixella esdevenen el grup predominant, amb unes proporcions que se situen entre el 40 i el 45 % del total d'individus. Per la seva banda, les ceràmiques de cuina estabilitzen la seva representació, amb uns percentatges que baixen dràsticament, situant-se ara entre el 22 i el 27 % del total d'individus. El darrer tret, ben característic d'aquesta etapa avançada del període ibèric ple, és l'alça constant que es dona en el grup de les àmfores ibèriques, fins a assolir a la fase 3B la proporció més elevada, d'un 20,3 % del total d'individus de producció local.

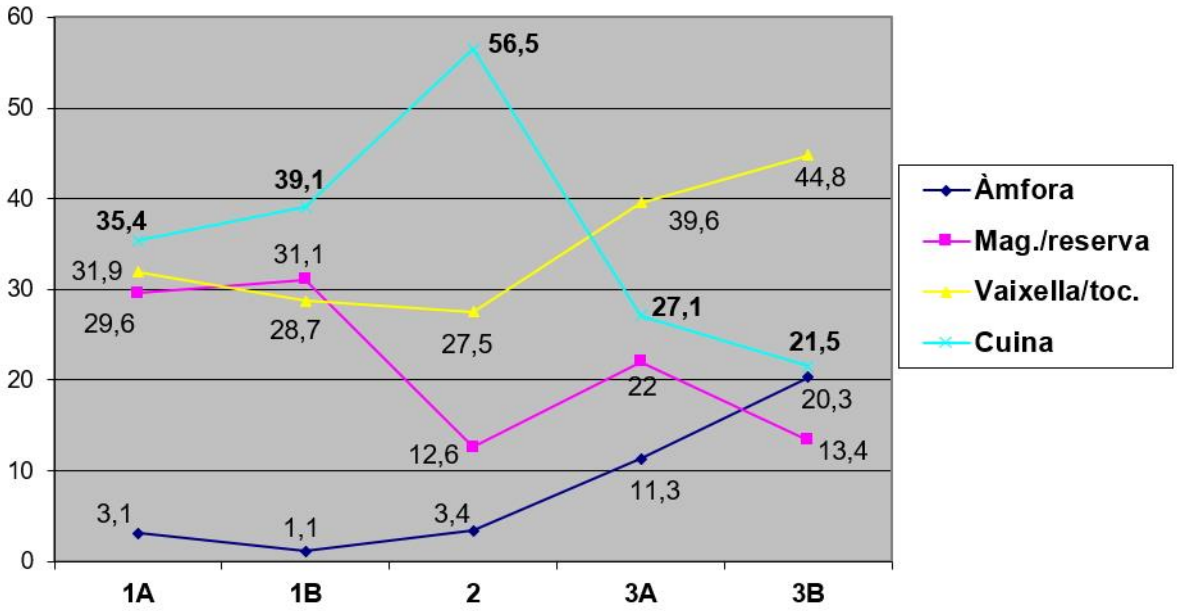

Gràfica Oliver7

La gràfica obtinguda amb l'afegit dels materials d'importació (Gràfica Oliver8) mostra una escassa diferència respecte de la gràfica feta només a partir dels materials de producció local (Gràfica Oliver7). La modificació més evident consisteix en l'augment dels percentatges absoluts de les peces del grup de vaixella, especialment acusat a partir de la Fase 2. Malgrat tot, en cap cas hi ha variacions de les posicions relatives d'un grup respecte dels altres o en les tendències de cap d'ells al llarg de les diferents fases considerades.

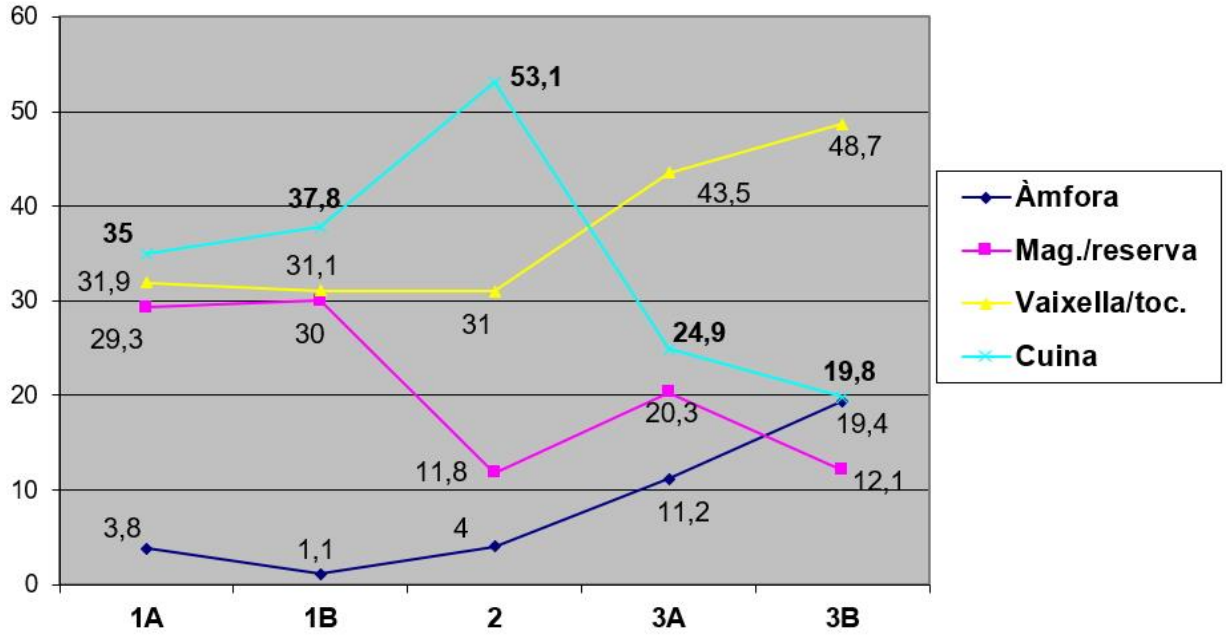

Gràfica Oliver8

2.9.- CAN XERCAVINS (Cerdanyola del Vallès, Vallès Occidental, Barcelona).

2.9.1.- Descripció del jaciment.

El nucli ibèric de Can Xercavins (Cerdanyola del Vallès) està situat en una elevació que forma part del peu de la vessant nord de la serra de Collserola, en la vora oriental de la plana vallesana. El seu perfil és suau i de poca alçada encara que des d'ell es domina la riera de Sant Cugat o riu Major, que a poca distància d'aquest punt desguassa en el riu Besòs, just a l'entrada del congost que mena al pla de Barcelona (Figura Xercavins 1). A 1500 metres de Can Xercavins, seguint el curs de la riera en direcció al Besòs, s'alça el turó molt més preeminent de Ca n'Oliver, existint comunicació visual entre tots dos assentaments.

Figura Xercavins 1: Vista de la ubicació topogràfica del nucli de Can Xercavins (1) i de l'*oppidum* proper del Turó de Ca n'Oliver (2).

De fet, en el marc de la recerca realitzada des dels anys 80' a Ca n'Oliver per part del Col·lectiu de Recerques Arqueològiques de Cerdanyola (C.R.A.C) es programà una prospecció del seu entorn, com a resultats de la qual es localitzaren materials ibèrics en l'indret de Can Xercavins, un jaciment fins aleshores inèdit. L'any 1990 es du a terme la primera de les intervencions arqueològiques (Carlús i Ruiz 1991) que amb escassa discontinuïtat es perllonguen fins l'any 2001, el que permet obtenir un coneixement consistent de la seva naturalesa i evolució (Francès i Carlús 1995; Asensio *et alii* 2001).

Es tracta d'un assentament que ocupa una extensió d'uns 3500 m2 on es constata una superposició d'estructures constructives que abasten un llarg període que va del segle VI aC al III aC (Figura Xercavins 2). Enlloc ha aparegut cap traça d'estructura defensiva, d'un nucli que roman sempre petit i obert. Dins o al voltant dels edificis apareixen constantment un nombre elevat de sitges, que es daten igualment entre el període ibèric antic i entorn el 200 aC. Els edificis poden disposar-se en agrupacions de dos o tres recintes però mai acaben conformar llargues bateries constructives. Tot i que entre aquestes agrupacions es poden arribar a distingir carrerons o espais de circulació, en cap cas a l'assentament presenta ni la densitat constructiva ni l'ordenació regular pròpia de la trama urbana d'un nucli de poblament concentrat.

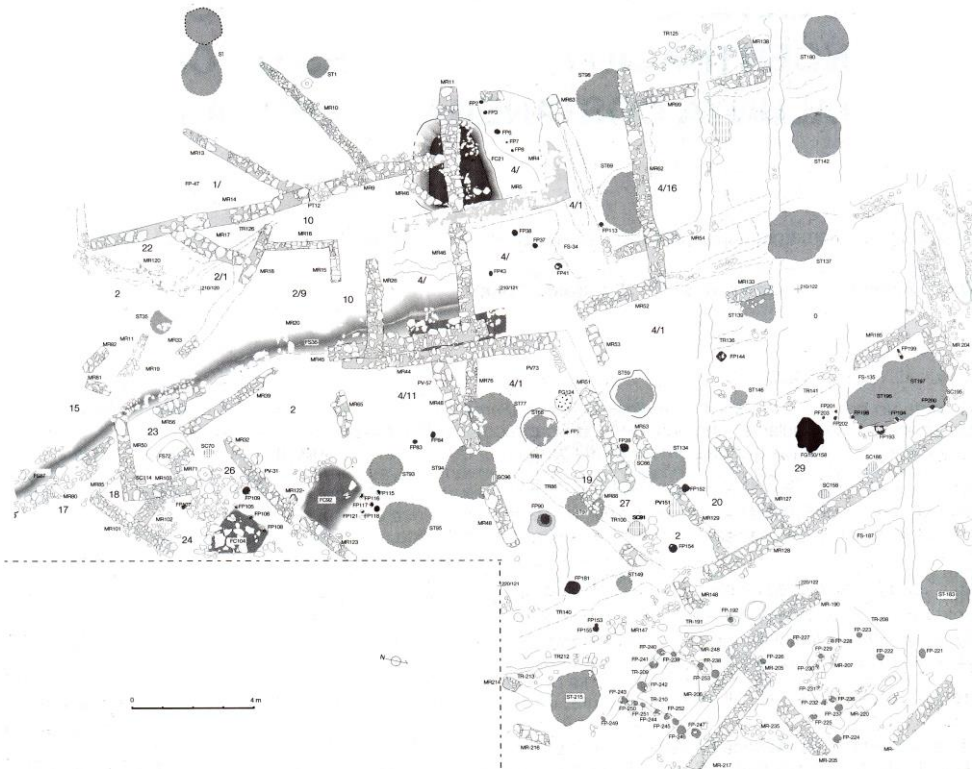

Figura Xercavins 2: Planta general del nucli ibèric de Can Xercavins.

La primera de les tres fases constructives documentades, del període ibèric antic, està representada per una agrupació de cabanes construïdes en materials peribles (Can Xercavins I). Se'n conserven només els forats dels pals de l'estructura de fusta, sovint encaixats en trinxeres de fonamentació, o els retalls en el subsol en el cas d'algunes construccions semiexcavades (Figura Xercavins 3). Es tracta d'una tipologia d'habitatge que segueix el patró d'hàbitats dels períodes del bronze final i primera edat del ferro de la zona, com ara els de Can Bertran, a la mateixa Cerdanyola del Vallès (Francès 1993), o el de Can Roqueta de

Sabadell (Boquer, Gonzàlvez i Mercadal 1991). A aquesta fase pertanyen diverses sitges, sempre situades a l'exterior de les cabanes.

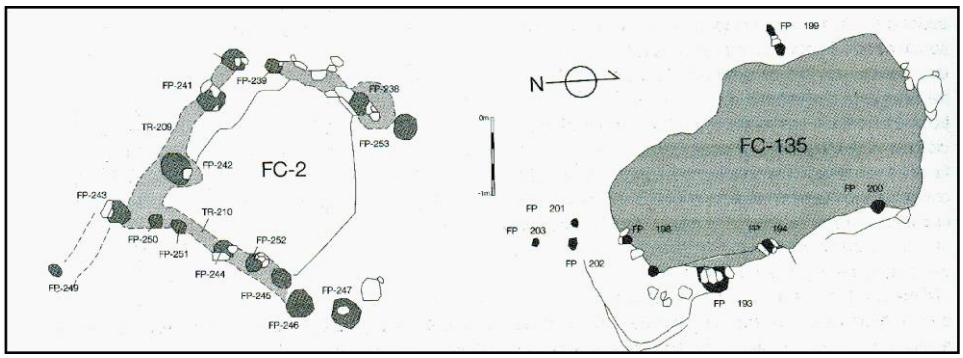

Figura Xercavins 3: Planta de les cabanes de la fase Can Xercavins I, del període ibèric antic.

El canvi radical de modalitat constructiva, amb l'aparició d'edificis d'arquitectura en pedra de plantes quadrangulars, seguint una concepció pròpiament urbana, no es fa efectiu fins a finals del segle V aC, a inicis del període ibèric ple (Can Xercavins II). Es tracta en la major part els cassos d'agrupacions de dos recintes adossats, a l'interior dels quals apareixen llars de foc i enllosats de pedra com a agençaments més habituals (Figura Xercavins 4A). També cal anomenar la freqüent presència de sitges dins de les cases. Aquest mateixa estructura es manté en la fase constructiva més recent, la del segle III aC (Can Xercavins III), en la que s'observa la tendència a habitatges de dimensions superiors, de plantes rectangulars allargades (Figura Xercavins 4B).

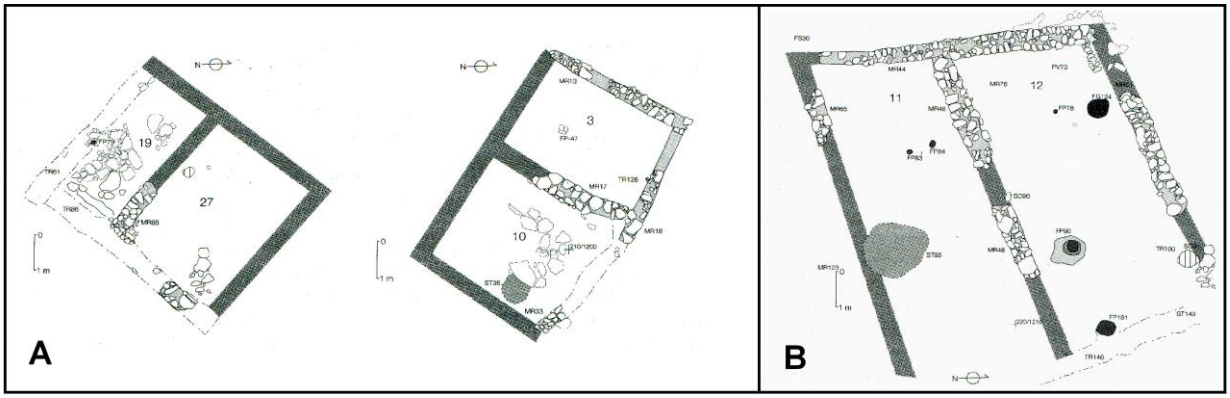

Figura Xercavins 4: Planta d'habitatges del període ibèric ple, de la fase Can Xercavins II (A) i de la fase Can Xercavins III (B).

De les sitges, ubicades dins i fora de les unitats domèstiques, cal destacar que en una proporció elevada es tracta d'estructures de grans dimensions, de 2 a 3,5 metres de fondària conservada, el que mostren una important capacitat d'emmagatzematge d'excedent agrícola (Figura Xercavins 5A). En darrer terme, cal destacar l'excepcional documentació d'un pou de

planta quadrada del que es conserven 13 metres de fondària. És una important estructura comunitària amortitzada a les darreries del segle III aC., en el moment d'abandonament final de l'indret, sense que sigui possible precisar en quin moment fou construït (Figura Xercavins 5B).

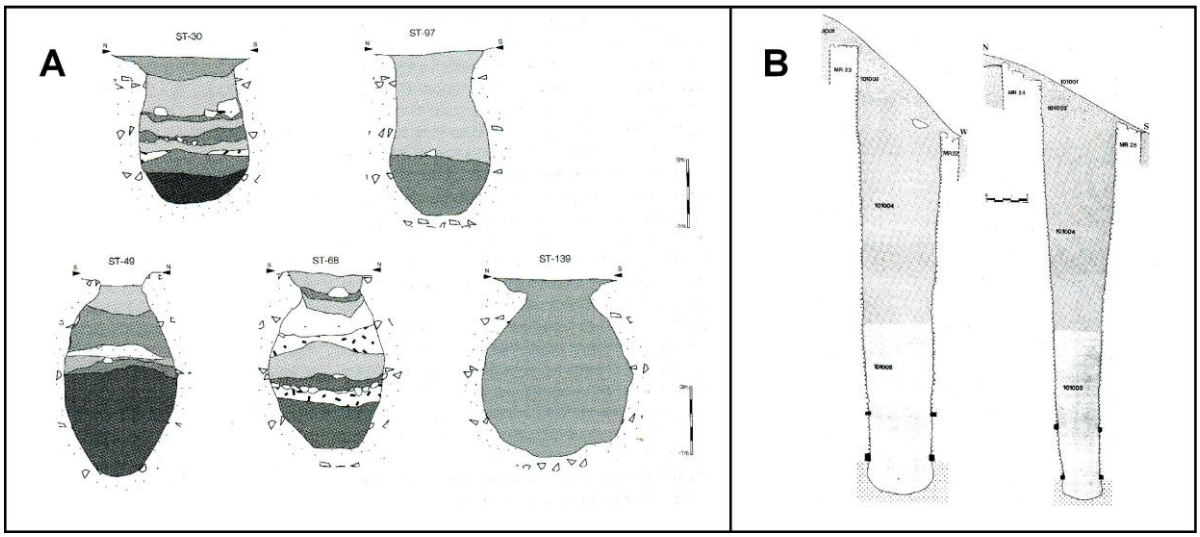

Figura Xercavins 5: Secció d'algunes de les sitges (A) i del pou de Can Xercavins (B).

El conjunt de trets del nucli de Can Xercavins permet assenyalar-lo com un exemple paradigmàtic del poblament rural d'època ibèrica. Tanmateix la constatació de la diversitat existent dins d'aquest poblament no concentrat ha exigit una caracterització més precisa. En aquest sentit el cas de Can Xercavins es podria incloure dins de la categoria de llogarets o unitats d'explotació agrupades (Asensio 2015, 327). Aquest tipus d'assentament rural es defineix en primer lloc a partir de l'existència d'un sector d'hàbitat on sigui possible identificar diverses unitats domèstiques (almenys més d'una), i per tant com un indret ocupat per diversos nuclis familiars. Les cases han de ser predominantment de la modalitat més senzilla, podent aparèixer associades a espais o edificis no estrictament domèstics (de magatzem o de treball) o a estructures comunitàries (mines, basses, pous, forns, etc). El segon component imprescindible seria el de disposar d'una concentració significativa de sitges, allò que es pot identificar com un petit 'camp de sitges'.

Aquests llogarets es diferenciarien d'uns nuclis rurals encara de major senzillesa, els que es poden anomenar masos o unitats d'explotació isolades (Asensio 2015, 331). Aquesta categoria representa l'explotació rural més bàsica, aquella constituïda per un únic nucli familiar que resideix de forma isolada, en habitatges de modalitat senzilla, i on no existeix una agrupació significativa de sitges. A la mateixa Cerdanyola del Vallès es coneixen alguns

assentament rurals que podrien respondre a aquest patró; casos com el de les Sitges de Bellaterra (Granados i Sanmartí 1988) o el més recentment excavat, amb seguretat en tota la seva extensió, de la Facultat de Medicina de la UAB (Francès *et alii* 2002) (Figura Xercavins 6) en serien bons exemples. Aquests nuclis semblen constituir el graó inferior d'una jerarquia existent dins del poblament rural local, en la qual el llogaret de Can Xercavins sembla tenir una entitat clarament superior.

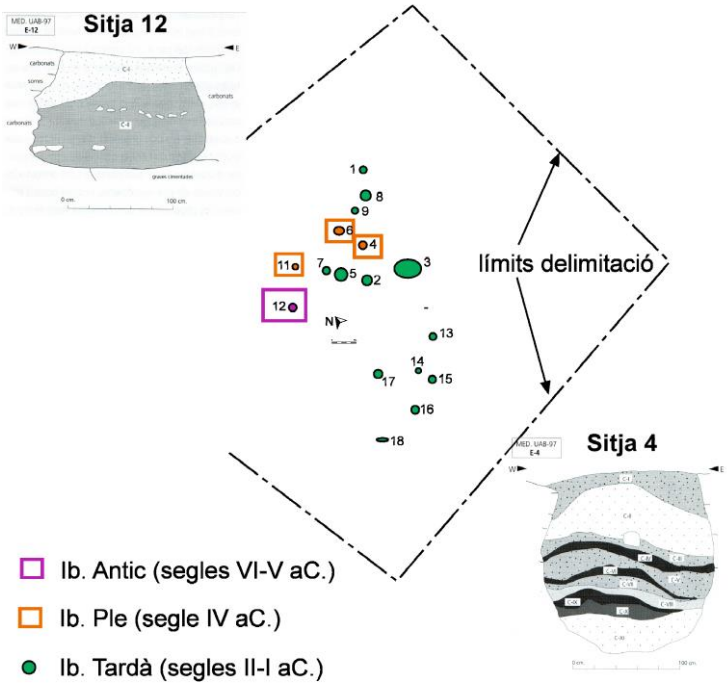

Figura Xercavins 6: Planta general del nucli rural ibèric de la Facultat de Medicina de la UAB (Cerdanyola del Vallès, Vallès Occidental).

2.9.2.- Descripció dels conjunts ceràmics.

La mostra de materials ceràmics considerats provenen de nivells d'amortització de sitges, els únics contextos que proporcionen les quantitats necessàries per un estudi d'aquestes característiques, donat que les restes constructives en aquest jaciment presenten un nivell d'arrasament molt alt. Concretament hem utilitzat les dades de dues sitges excavades la darrera campanya efectuada a Can Xercavins, en l'any 2001, donat que es tracta d'uns conjunts ceràmics que hem pogut processar (classificació i inventari) directament.

2.9.2.1. La Fase 3A del nucli de Can Xercavins (300-225 aC).

2.9.2.1.1. Descripció dels contextos de procedència.

Les dues sitges excavades l'esmentada campanya del 2001 han proporcionat uns contextos contemporanis que cal datar clarament de ple segle III aC. Cal assenyalar que en una d'aquestes sitges es produeix un abocament molt potent que inclou diversos exemplars de vasos ceràmics sencers, entre els que destaquen una desena d'exemplars complets d'àmfora ibèrica. Donat que aquesta evidència està en curs d'estudi i publicació imminent, en un treball monogràfic sobre les excavacions en aquest jaciment, no ha estat possible reproduir les làmines d'aquests materials.

2.9.2.1.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

En total, la mostra considerada, de la fase 3A del nucli de Can Xercavins, consisteix en un conjunt ceràmic format per 6572 fragments ceràmics i 272 individus ponderats, repartits de la següent manera:

Categoria	NTF	NMI pon	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica Vernís Negre	18	5	5	Skyphos, copa Lamb. 21/22, pàtera Lamb. 21/25, bol	1 vora 3 bases 1 vora, 1 base	
Petites Estampilles	3	1	0			
Taller de Roses	11	5	5	Lamb. 28, bol Lamb. 26, escudella Lamb. 26/27, escudella/bol Lamb. 40, *Kantharos*	1 vora 1 vora 2 vores 1 cos	
Vernís Negre Altres	1	1	0			
Total vaixella. Imp.	*33*	*12*	*10*			

Comuna Pún. Ebus.	1	1	1	Bol indet.	1 vora	
Total Comuna Imp.	*1*	*1*	*1*			
Àmf. Púnica. Ebus.	45	1	1	T.8.1.2.1.	1 pivot	
Àmf.Púnica C.Med.	54	1	1	T.2.2.1.2.	1 vora	
Total àmf. Imp.	*99*	*2*	*2*			
Total Import.	**133**	**15**	**13**			
Àmfora Ibèrica	1693	32	32		10 p.c., 22 vores, 8 pivots	
C.Ib.oxidada	299	65	65	Olla/tenalla "coll de cigne" Gerrot Gerra Gerra tipus "oenochoe" Gerra nansa cistella Gerreta bicònica Gerreta Plat vora reentrant Plat vora exvasada Copa imit. skyphos Morter Indet.	15 vores 1 p.c., 2 vores 10 vores 1 p.c., 5 vores 1 vora 1 p.c., 2 vores 2 vores 10 vores 2 vores 10 vores 1 p.c., 1 vora 1 vora	 1 pintada 1 pintada 1 pintada Imit. Ebusit.
Informes Ib. Oxid.	3107					
C.Ib. reduïda	350	41	41	Gerrot crateroïde Gerra Gerra tipus "oenochoe" Gerreta bicònica Gerreta Plat vora reentrant Copa imit. skyphos Tapadora	1 vora 7 vores 5 vores 3 vores 6 vores 15 vores 3 vores 1 vora	
C. a Mà	990	119	119	Tenalla Olla Tapadora Bol Safata plana Escudella *Askos* Vas fireta Indeterminat	2 vores 81 vores 27 vores 3 vores 1 vora 1 vora 1 cos 1 base 2 vores	 Imit. Lamb. 22 Dec. plàstica
Total prod. locals	**6439**	**257**	**257**			
Total	**6572**	**272**	**270**			

2.9.3.- Anàlisi estadística.

Del nivell d'anàlisi que avalua el volum de les ceràmiques importades s'obté que aquestes representen un 5,5 % del total d'individus, proporció que descendeix fins el 2 % del total en el comptatge realitzat per fragments (Gràfica Xercavins 1).

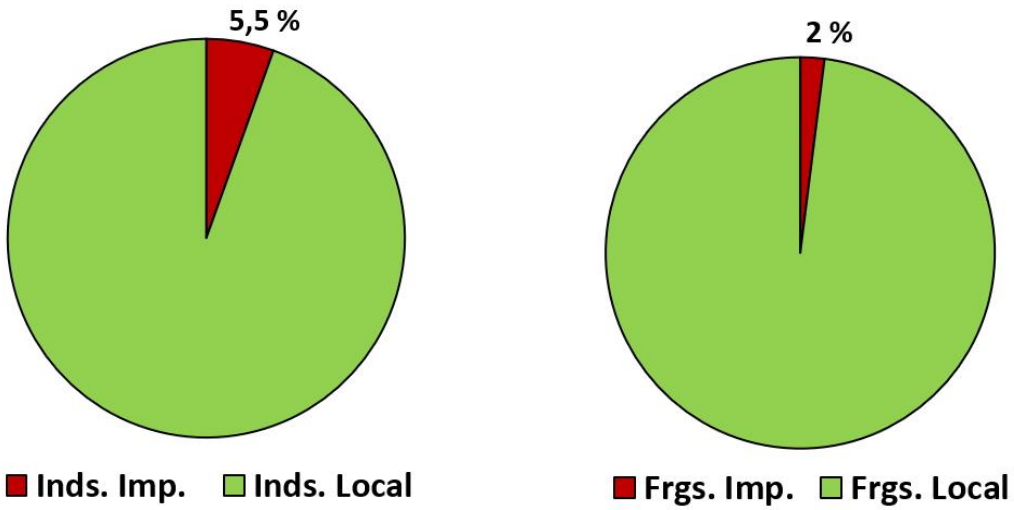

Gràfica Xercavins 1

El nivell d'anàlisis que tracta de la composició interna d'aquestes importacions reflecteix un fortíssim predomini de les peces de vaixella fina, que assoleixen el 86,7 % del total dels individus de ceràmiques importades (Gràfica Xercavins 2). El restant 13,3 % del total d'individus importats estan conformats per envasos amfòrics exògens.

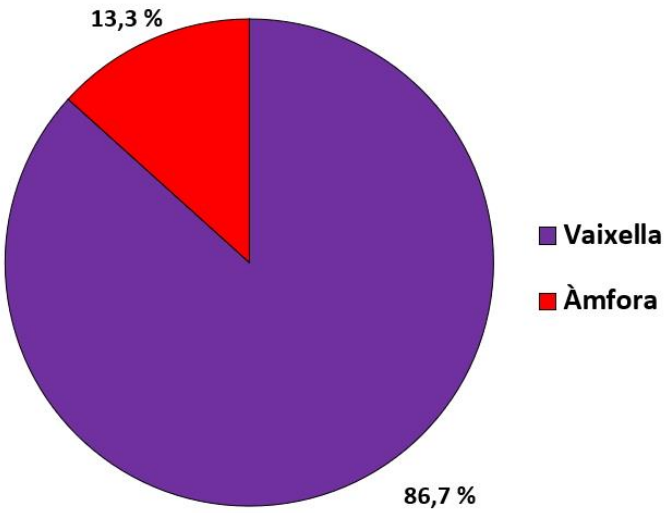

Gràfica Xercavins 2

Les procedències representades a totes dues categories de ceràmiques importades no són gaire diverses. Així entre les peces de vaixella fina importada hi ha un equilibri entre dues produccions clarament dominats, les dels vasos àtics i els del Taller de Roses, amb el 41,7 % del total d'individus de peces envernissades cadascuna (Gràfica Xercavins 3) i una representació molt baixa de vasos itàlics del taller de les petites estampilles i dels de procedència indeterminada.

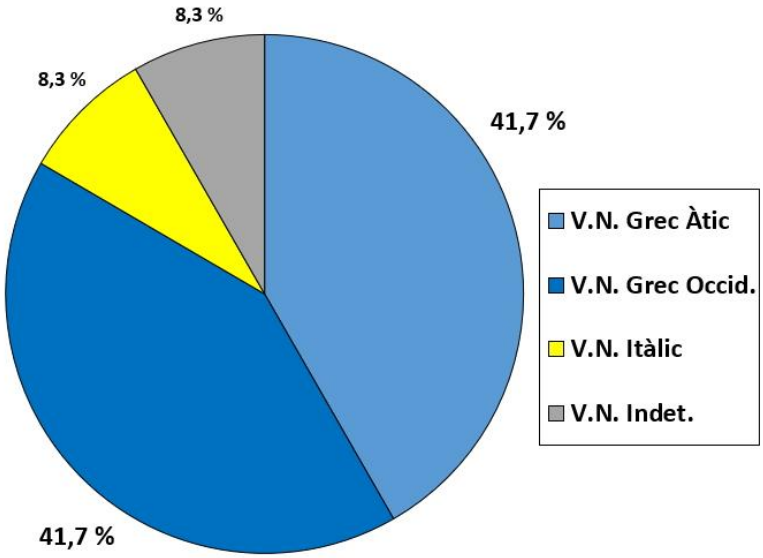

Gràfica Xercavins 3

Per la seva banda les àmfores importades representades són exclusivament púniques i de només dues procedències, amb una repartició molt equilibrada entre els fragments d'àmfora púnica centre mediterrània, amb el 54,5 % del total, i els d'àmfora púnico ebusitana, amb el restant 45,5 % del total de fragments d'àmfores importades (Gràfica Xercavins 4).

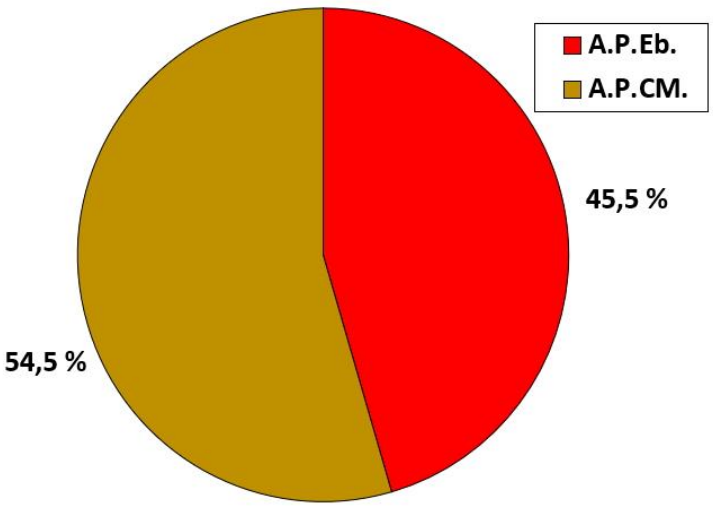

Gràfica Xercavins 4

En el cas de les ceràmiques de producció local el nivell d'anàlisi determinat per criteris tecnològics mostra un equilibri gairebé absolut entre les ceràmiques a torn, que constitueixen el 53,7 % del total d'individus, i les ceràmiques a mà, amb el restant 46,3 % del total d'individus (Gràfica Xercavins 5). Entre les ceràmiques a torn predominen àmpliament les peces de cocció oxidada però les de cocció reductora tenen una notable representació, del 16 % del total d'individus de producció local.

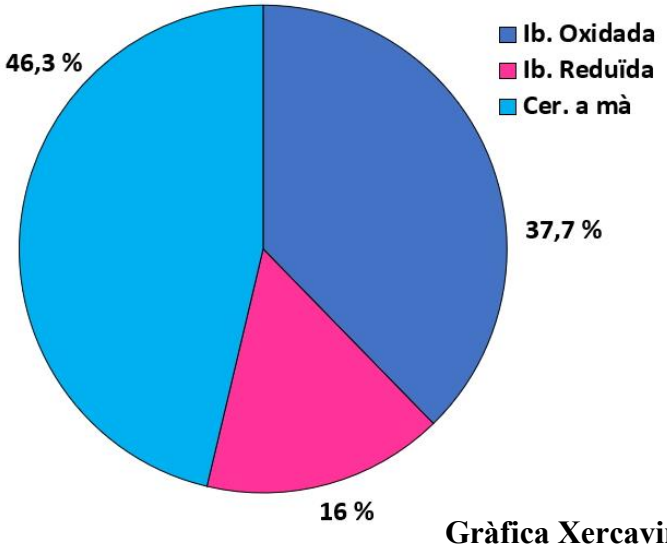

Gràfica Xercavins 5

El nivell d'anàlisi que es basa en criteris funcionals reflecteix un pes dominant de les ceràmiques culinàries, que representen el 43,9 % del total d'individus de producció local. (Gràfica Xercavins 6). Les peces de vaixella de taula apareixen un poc per sota, amb un volum del 34,8 % del total d'individus de producció local. Els grups minoritaris són els de les peces de gran format, entre les quals les àmfores, amb un 12,6 % del total d'individus, apareixen per sobre de les peces de magatzem o reserva, amb només el 8,7 % del total d'individus de producció local.

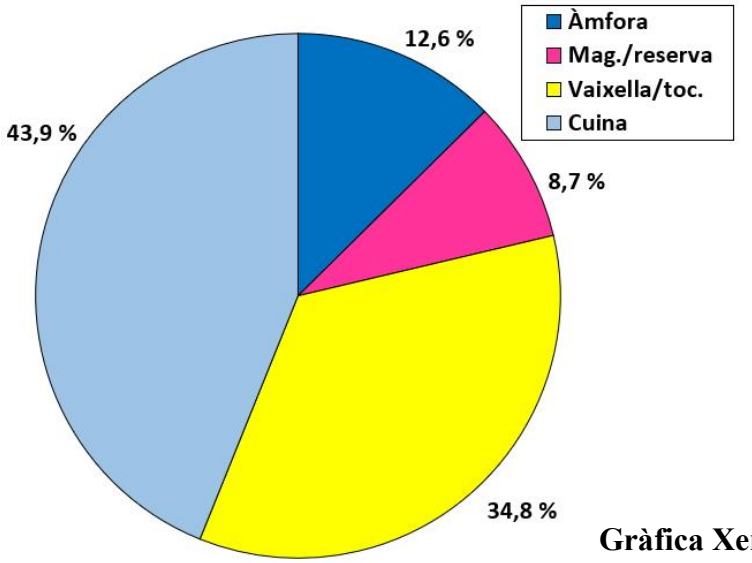

Gràfica Xercavins 6

La inclusió dels lots de ceràmiques importades té com a única afectació una aproximació significativa entre els dos grups dominants, el de les ceràmiques de cuina i el de les peces de vaixella de taula, que ara passa a ser de només 3,7 punts percentuals, sempre a favor de les primeres (Gràfica Xercavins 7). Per contra, les altres dues categories funcionals mantenen un pes relatiu pràcticament idèntic.

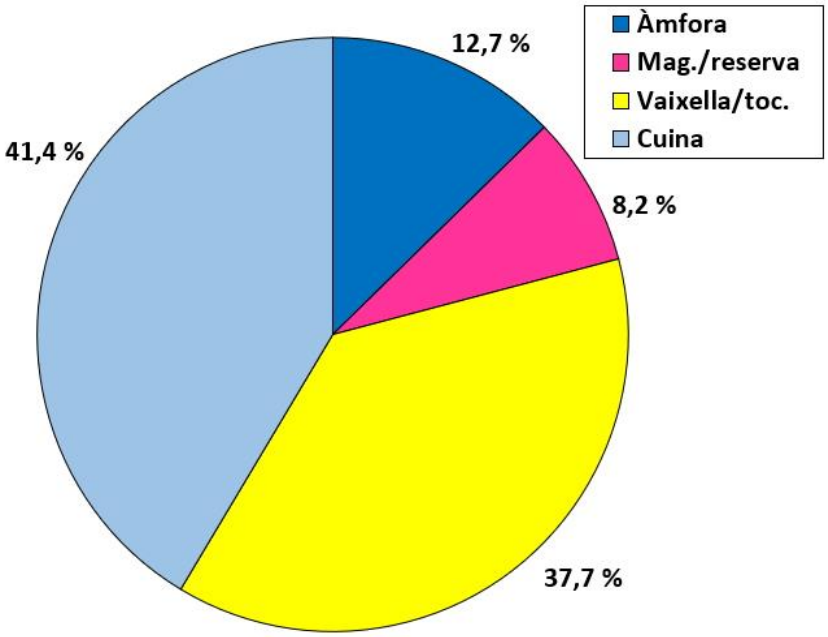

Gràfica Xercavins 7

2.10.- PUIG CASTELLAR (Santa Coloma de Gramenet, Barcelonès, Barcelona).

2.10.1.- Descripció del jaciment.

El Puig Castellar o "Turó del Pollo" de Santa Coloma de Gramenet és sens dubte un del reduït grapat de jaciments que ha tingut un paper rellevant en els inicis de l'arqueologia ibèrica a Catalunya. De fet, bona part de la seva superfície, en concret la totalitat del cim i del vessant sud del turó, ja havia estat excavada en el primer terç del segle XX. Els primers treballs d'excavació es porten a terme durant els anys 1904-1905 (Figura PCastellar1, A), promogudes pel mateix propietari de l'indret, l'erudit Ferran de Sagarra, pare de l'escriptor Josep Maria de Sagarra (Vidal 2016). Aquest cedirà els terrenys a l'Institut d'Estudis Catalans (encara actual propietari) i aquesta institució prosseguirà les excavacions entre els anys 1922 i 1925, amb la direcció científica de J de C. Serra Ràfols i J. Colominas (Serra-Ràfols 1942). De l'impacte d'aquests treballs pioners n'és una bona mostra el pes de l'evidència del Puig Castellar en l'obra „etnologia de la Península Ibèrica", de Pere Bosch Gimpera (1932), la primera gran síntesi sobre la cultura ibèrica.

Figura PCastellar1: A) Foto de les excavacions de principis del segle XX; B) Imatges dels membres del Centre Excursionista Puig Castellar durant les campanyes d'excavació dels anys 50/60 en el poblat ibèric i C) Planta resultant de les intervencions de l'Institut d'Estudis Catalans i del Centre Excursionista Puig Castellar (1990).

A partir d'aquí s'inicia una llarga etapa d'abandonament i de saqueig esporàdic del jaciment, durant la qual es produeix alguna troballa incontrolada de rellevància, especialment un "tresor" o dipòsit de monedes de plata, emporitanes o d'imitació ibèrica (Pericot 1943 i 1944). Com en tantes altres ocasions, en l'etapa franquista aquesta situació

de degradació i oblit del patrimoni s'aturarà, no per iniciativa dels estaments públics, sinó gràcies a la intervenció entusiasta i totalment altruista d'una part de la societat civil. En aquest cas serà una associació popular, el Centre Excursionista Puig Castellar (Figura PCastellar1, B), de la mateixa Santa Coloma de Gramenet, qui es farà càrrec de la continuació de les excavacions i també de les tasques de manteniment i protecció del jaciment ibèric (en aquest darrer aspecte actualment encara hi són partícips). Entre els anys 1954 i 1958, encapçalades per A. Martínez Hualde i J. Vicente Castells, es porten a terme importants treballs d'excavació a la cara nord del jaciment, els quals permeten completar la planta coneguda del poblat (Figura PCastellar1, C) i proporcionen una important quantitat d'informació i de materials arqueològics (Martínez Hualde 1957; Martínez Hualde i Vicente Castells 1966 i 2001).

Tanmateix, la recerca altra vegada resta aturada a partir dels anys 70' fins que, entrat els anys 90', des de l'administració municipal (a través del Museu Torre Balldovina) es manifesta la voluntat de vetllar per la conservació, difusió i estudi del Puig Castellar. En primer lloc, es facilita la publicació d'una síntesi dels antics treballs efectuats fins el moment (Sanmartí *et alii* 1992). En segon lloc, a partir de l'any 1998, s'endega un projecte integral d'excavació i recuperació patrimonial del jaciment ibèric, amb intervencions programades, ininterrompudes fins a l'actualitat (any 2017), sota la direcció de Conxita Ferrer. Una part significativa dels resultats d'aquests treballs recents han estat objecte d'una completa publicació monogràfica (Ferrer i Rigo 2003).

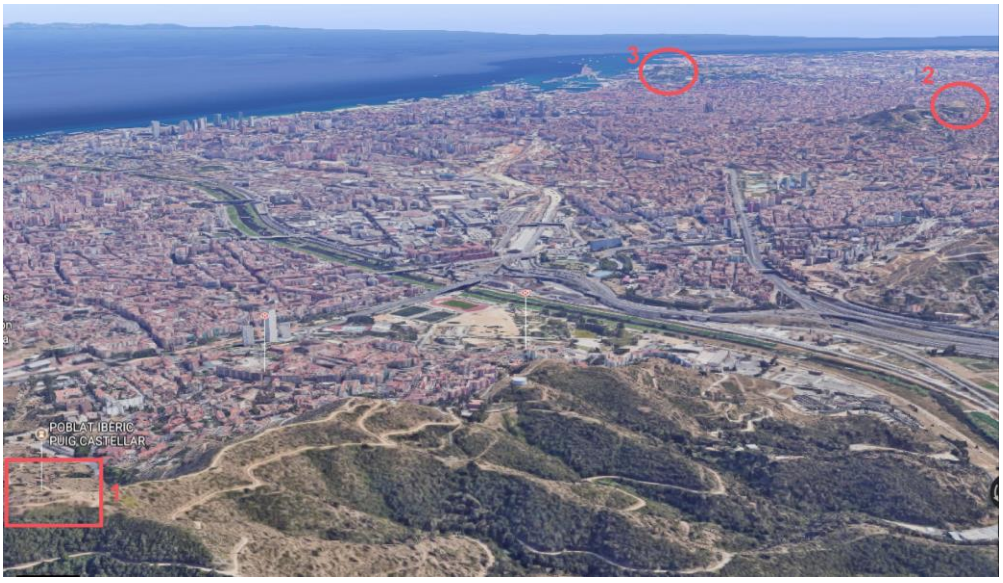

Figura PCastellar2: Vista de la ubicació del poblat ibèric del Puig Castellar (1), i del control visual del Pla de Barcelona, curs del Llobregat i d'altres nuclis ibèrics de la zona, com el del Turó de la Rovira (2) i Montjuïc (3).

El Puig Castellar es troba ubicat dalt d'un turó que forma part de la Serralada de Marina, tot just al costat oriental de la desembocadura del riu Besòs, un dels eixos bàsics de comunicació costa/interior en aquest sector de la costa central catalana (Figura PCastellar2 i 3). De dalt estant, a 303 metres d'alçada sobre el nivell del mar, s'assoleix un perfecte control visual del Pla de Barcelona i d'un tram del Maresme, per la banda de la costa (molt propera en línia recta), així com de bona part del Pla del Vallès, per la vessant que mira al rerepaís. El turó presenta vessants força abruptes a la part superior, de manera que encara avui dia l'accessibilitat al jaciment és costosa. Tot plegat comporta unes condicions privilegiades des del punt de vista estratègic, tant pel que fa al control del territori circumdant com a la defensa natural de l'enclavament.

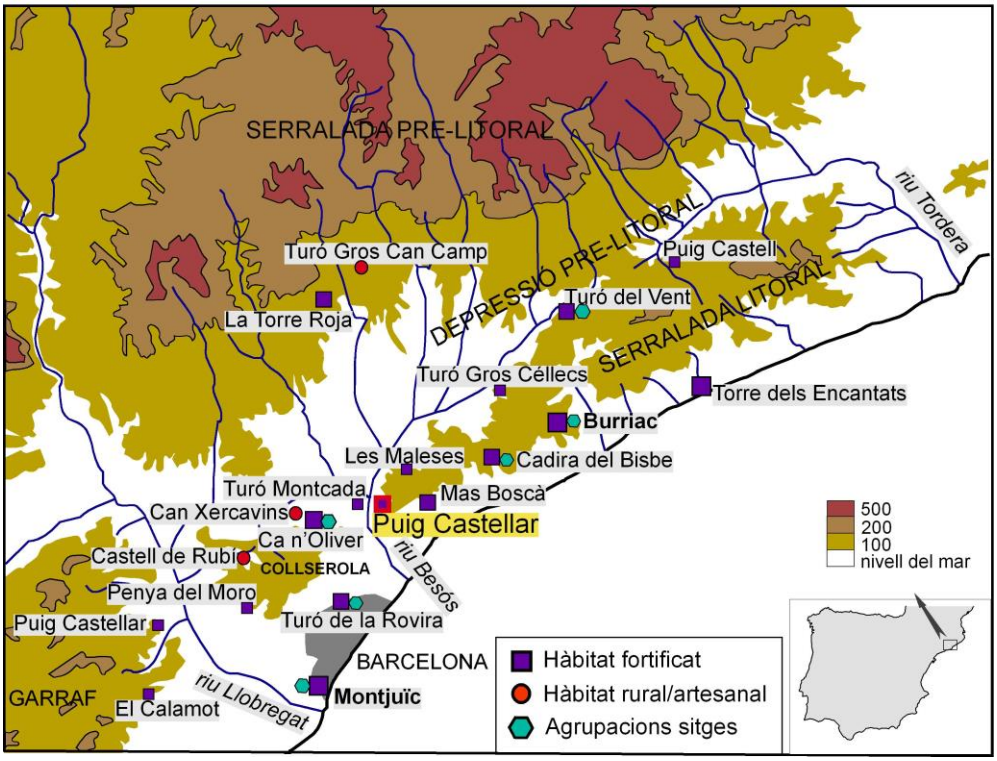

Figura PCastellar3: Mapa de situació del jaciment del Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet i d'altres jaciments contemporanis de la zona laietana.

Quant a l'evolució del nucli, d'entrada cal assenyalar que hi ha indicis de l'existència d'una ocupació anterior a l'acció de construcció del „poblat" ibèric (Figura PCastellar4). Hi ha en primer lloc un parell de fragments de murs que apareixen totalment desconnectats de la resta, trencats i trepitjats per les construccions del „poblat"; un d'ells, a la zona de la porta, apareix associat a una llar de foc. En segon lloc, concentrats en l'angle nord-oest del nucli,

s'han documentat diverses agrupacions de forats de pal, en alguns casos clarament alineats, tal vegada formant part dels límits de cabanes construïdes amb materials peribles. En darrer terme, s'han localitzat fins a un total de set estructures de combustió retallades en el subsòl, d'una tipologia pròpia de forns de tipus metal·lúrgic (a més, en molts d'ells apareixien associades restes d'escòries fèrriques, fins i tot enganxades a les parets del forn). Aquestes darreres estructures en tres casos han aparegut agrupades en parelles, concretament a la roca de base dels sectors dels recintes 23, 32 i 53.

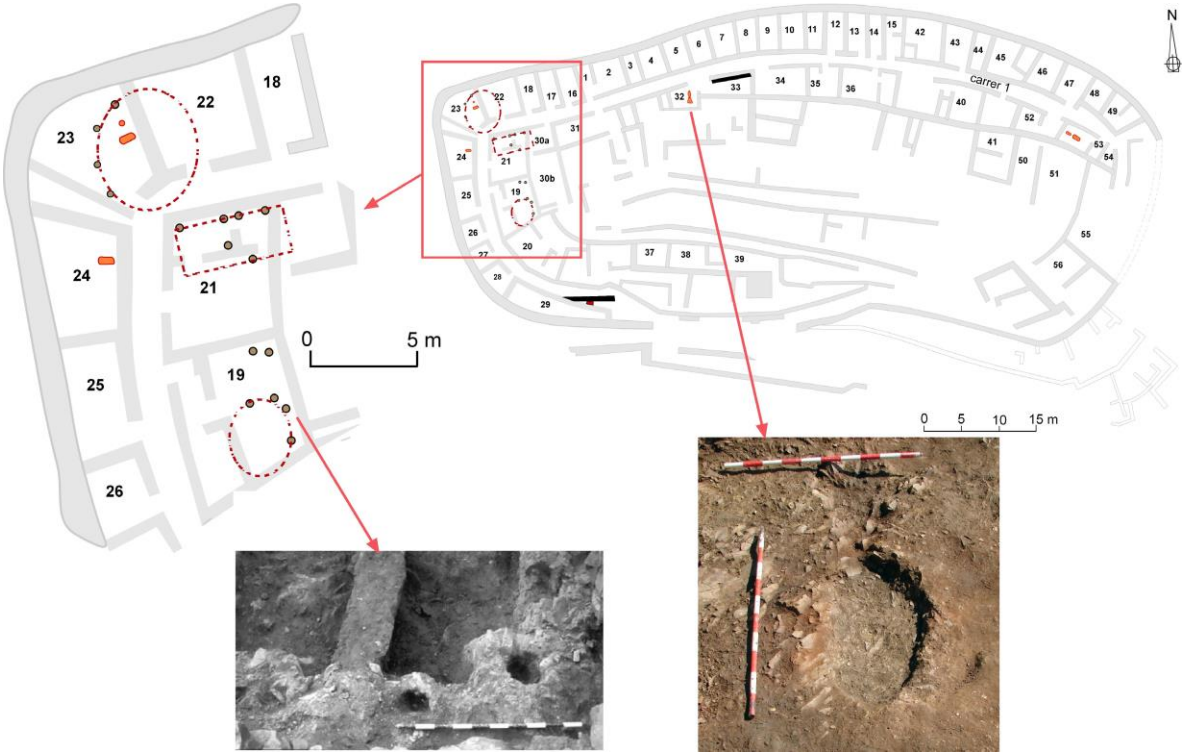

Figura PCastellar4: Planta amb indicació de les estructures anteriors a la construcció del poblat de segona meitat del segle V aC. Fotos dels forats de pal i d'una de les parelles de fornets metal.lúrgics.

Com que aquests elements apareixen sempre al fons de l'estratigrafia del poblat, sovint retallats a la roca, no tenen materials directament associats. Per això tant sols es pot assegurar la seva datació en un moment anterior a mitjans o segona meitat del segle V aC. Per altra banda, en el jaciment es coneixen materials ceràmics, recollits en superfície o fora de context, datats en el segles VII i VI aC, com ara fragments d'àmfora fenícia occidental del tipus T.10.1.2.1. de J.Ramon, d'àmfora etrusca de tipus antics i d'àmfora grega de les anomenades de "tipus joni" (Sanmartí, Asensio i Martín 2002). Aquests materials, de

primera edat del ferro o període ibèric antic, es podrien relacionar amb aquesta ocupació "pre-urbana" (o pre-ibèrica?) del Puig Castellar, tal vegada formada per un hàbitat de cabanes amb què es podrien associar els forats de pal. També és factible que alguna d'aquestes estructures, tal vegada els fornets metal·lúrgics, puguin relacionar-se amb necessitats diverses sorgides durant el període de construcció del poblat.

El nucli fortificat (Figura PCastellar5), amb una trama urbana regular i compacte de bateries de cases i carrers, neix a la segona meitat o en el tomb del segle V aC. (és a dir, a la nostra fase 1B). Aquesta datació es dedueix dels materials provinents dels nivells de regularització del terreny natural, abocats en les zones de vessant amb el propòsit d'obtenir la necessària superfície plana sobre la qual construir les edificacions. Una dada fonamental és que l'estructura bàsica de l'assentament sembla mantenir-se estable des de la fundació fins al moment de l'abandonament generalitzat, que se situa als volts del 200 aC[1]. Així, el sistema defensiu, la xarxa de carrers i la disposició espacial de les diferents agrupacions d'edificis i cases no es modifiquen de forma rellevant amb el pas del temps; els canvis o reformes constructives es limiten a l'estructura interna dels habitatges.

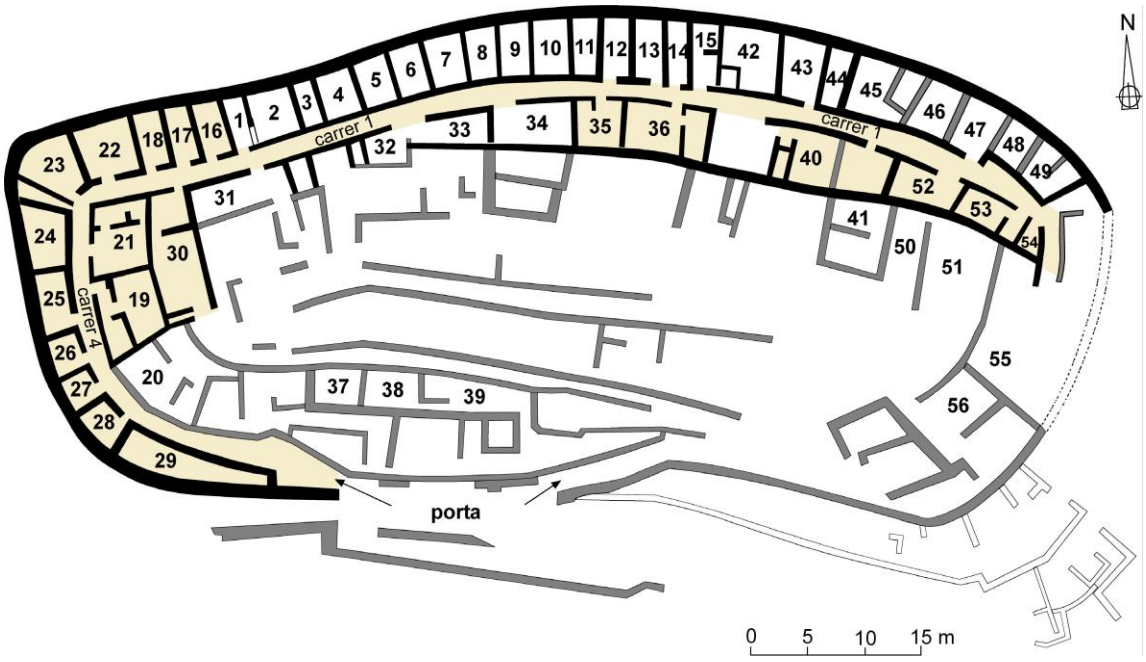

Figura PCastellar5: Planta general del nucli ibèric del Puig Castellar, amb indicació (trama beige) dels sectors que conservaven la seqüència estratigràfica completa, excavats entre 1998 i 2016.

[1] Es tracta d'un abandonament sobtat i bastant generalitzat, probablement vinculat als esdeveniments bèl·lics derivats de la Segona Guerra Púnica o de les posteriors campanyes catonianes. No es pot descartar una reocupació posterior d'aquest indret ja que es coneix l'existència de materials del període ibèric tardà i, fins i tot, romà (Sanmartí *et alii* 1992). En qualsevol cas, no hi ha dubte que la naturalesa del nucli ibèric del Puig Castellar ja no serà la mateixa després d'aquesta forta convulsió d'entorn el 200 aC.

En tot aquest període (segles V-III aC.) el nucli ibèric presenta unes dimensions modestes, amb una superfície estimable „intra-muros" d'aproximadament 4500 m2 (Figura PCastellar5). Una muralla perimetral que s'adapta a la topografia de la part alta del turó envolta el poblat, ben conservada i evident a tot arreu excepte per la banda est, on es perd la seva traça a partir del recinte 49 de la bateria perimetral septentrional. Aquest mur de tanca té una amplada d'entre 80 cm. i 1 metre (Figura PCastellar6, C i D), i a la cara nord es conserva en més de 2 metres d'alçada. En el costat sud, tot i que es coneix molt pitjor (tot excavat d'antic fins a roca), és on s'ha identificat amb tota seguretat el sector d'accés al recinte, dispositiu que corrobora que l'aparell defensiu no és gaire elaborat. Aquest accés es defineix simplement per una interrupció del mur perimetral i la seva continuació amb un pany una mica endarrerit, de manera que a banda i banda es defineixen un parell d'espais de poc més d'un metre (en sentit estricte, dues portes) que comuniquen directament amb el carrer principal, aquell que dóna tota la volta a la trama urbana del poblat (Figura PCastellar6, A). A l'exterior s'han localitzat restes de murs de terrassa fets amb pedres de grans dimensions, molt probablement restes de les rampes i plataformes necessàries per facilitar l'arribada i circulació fins a l'espai de porta, acarada a una zona amb pendents molt abruptes.

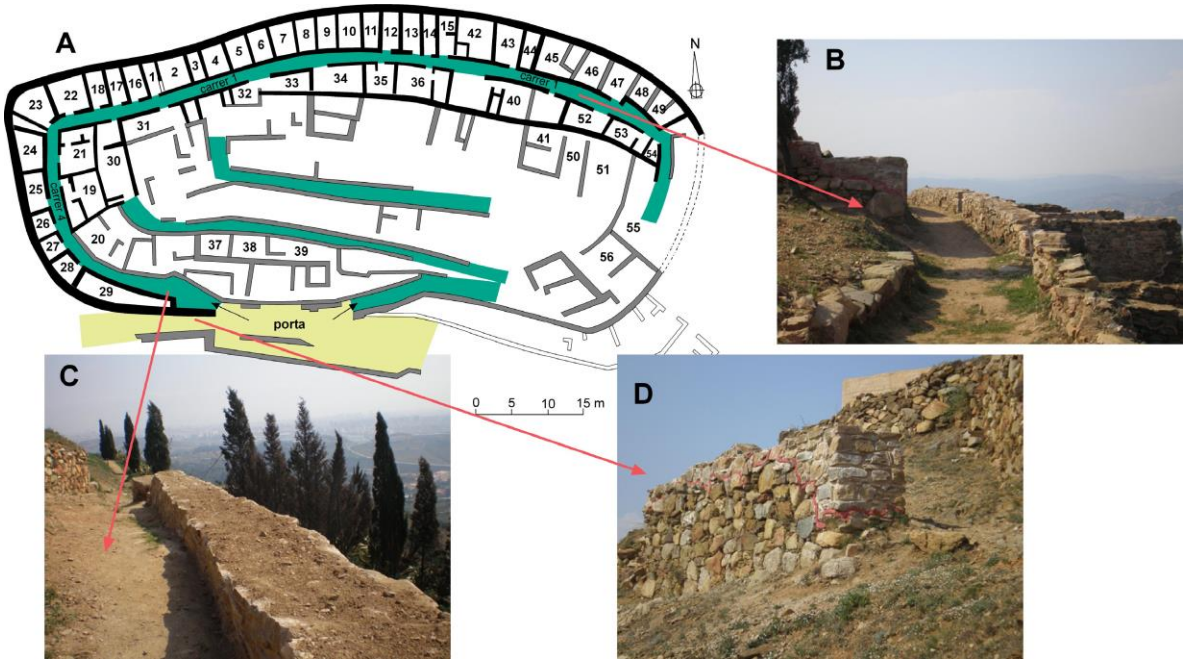

Figura PCastellar6: A) Planta general amb indicació de la xarxa de carrers (verd) i zona de porta i rampes d'accés al poblat (groc). Vistes del Carrer 1 (B) i del mur de tanca (C i D).

La trama interna del poblat es desenvolupa a tres nivells bàsics. En primer lloc, a la cota inferior es desplega una llarga bateria de cases que s'adossa i ressegueix el mur de tanca, a la qual s'hi accedeix des d'un carrer continu (Carrer 1), el que dóna a l'esmentada porta de la cara sud (Figura PCastellar6, B). Des d'aquest carrer s'hi accedeix també a una segona bateria de cases ubicada en una posició intermèdia, entre els habitatges perimetrals i el cim del turó. En darrer terme hi ha almenys un segon carrer que recorre la cara interna d'aquesta segona bateria i que donaria accés a una sèrie d'edificacions, molt malmeses i de naturalesa incerta, que ocupaven el pla superior del Turó del Pollo (Figura PCastellar6, A).

Figura PCastellar7: Planta general amb indicació dels diferents tipus de cases o espais identificats.

Pel que fa als habitatges l'anàlisi s'ha de centrar en l'evidència d'aquells sectors no alterats per excavacions antigues (Figura PCastellar5), atès que són els únics dels que ha estat possible registrar amb precisió la seqüència estratigràfica completa i, per tant, el seguit de pavimentacions existents i agençaments interns associats. Sobre aquesta base des del principi es posa de manifest l'existència de diferents tipus de cases (Figura PCastellar7). El model més freqüent seria el d'un edifici format per un únic àmbit que presenta sistemàticament una llar de foc. De fet en el sector de la bateria perimetral recentment excavat, el que va del recinte 16 al recinte 29, tots els edificis identificats, fins a onze

unitats, semblen respondre a aquest model de casa simple (Belarte 1997, fig. 121)[2]. Cal dir però que entre aquestes hi ha diferències sensibles de planta i, sobretot, de dimensions de solar. La majoria són espais de planta rectangular a quadrangular amb superfícies internes reduïdes, que se situen entre els 11 i 13 m2 (és el cas de les cases 16, 17, 18, 25, 26, 27 i 28) (Figura PCastellar8, A). Però hi ha casos (recintes 22, 23 i 24) de cases de planta similar però dimensions molt superiors, d'entre 20 a 25 m2, gairebé el doble de solar (Figura PCastellar8, B). Per últim hi ha el cas d'un espai singular, el del recinte 29, que es troba en un dels extrems de la bateria d'edificis i que, per aquesta raó, presenta una planta molt estrambòtica. Tot i això disposa de la corresponent llar de foc. Només a través de la planta sembla versemblant plantejar que pràcticament tota la resta de la bateria perimetral de la cara nord del nucli[3] està formada per cases d'aquest model (Figura PCastellar9, A), tal vegada excepció feta de la Casa 1/2. Així, n'hi hauria fins a 19 unitats domèstiques més de les de dimensions més reduïdes i només 2 de les d'un solar més gran (les cases 42 i 45).

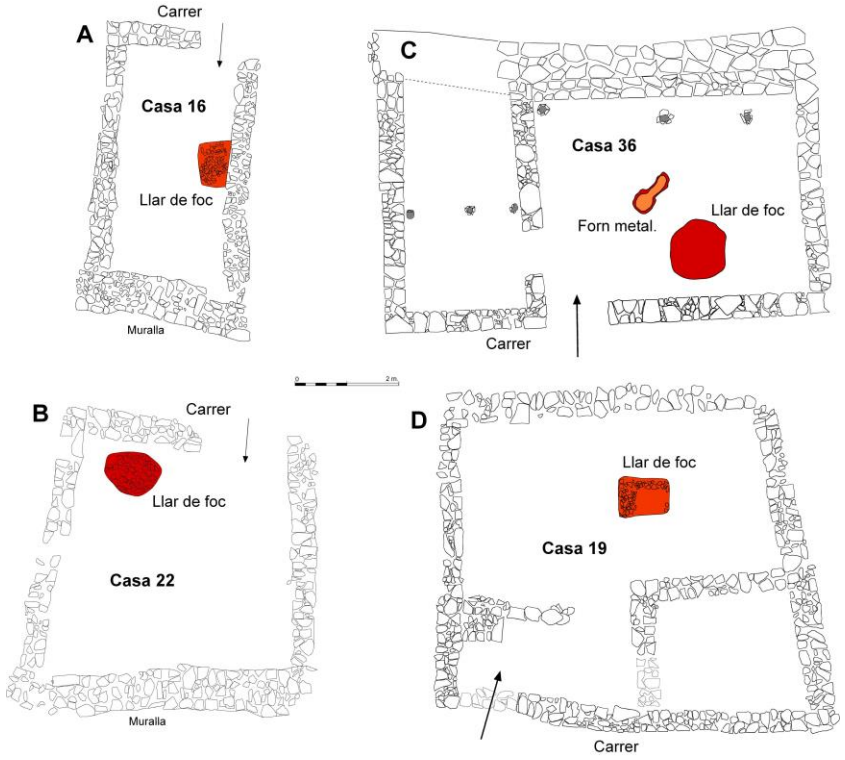

Figura PCastellar8: Plantes dels exemples representatius dels diferents models d'habitatges del nucli del Puig Castellar.

[2] Cal assenyalar en aquests onze àmbits consecutius s'han localitzat llars de foc a tots excepte dos, els recintes 24 i 25. Es tracta, però, de dos espais que presentaven un arrasament molt fort que afectava dos terços de la seva superfície, de manera que només es conservava una estreta franja dels paviments, la del sector oriental, paral·lel al mur de façana.

[3] Una zona excavada entre els anys 1954 i 1958 per membres del Centre Excursionista del Puig Castellar.

Per altra banda en aquest nucli també hi ha un grapat de cases que, per comparació a les anteriors, podem definir com a complexes, les que s'identifiquen per dues diferències bàsiques: estan formades per més d'un àmbit i són les que presenten unes dimensions de solar superiors. Entre aquestes sembla possible destriar dos models ben definits. Per una banda, hi ha unes cases de planta rectangular subdividides en dos àmbits, un clarament més petit que l'altre. L'exemple paradigmàtic d'aquest model seria el de la Casa 36, amb una única llar de foc situada en el recinte més gran, en aquest cas associada a un fornet metal·lúrgic i una alineació de forats de pal (Figura PCastellar8, C). Presenta una superfície superior a la més gran de les cases simples (sempre en referència a les cases recentment excavades), amb un solar total de 33 m2 (Figura PCastellar9, B). També podria ser el cas de la Casa 1/2, amb una planta gairebé idèntica i una superfície interna de 26 m2, tot i que en aquest cas, en ser dels recintes excavats d'antic no es pot verificar la presència d'una única llar de foc o altres agençaments interns. En el cas dels edificis 52 i 53 la planta respon a aquest mateix model d'espai rectangular subdividit en dos àmbits, però en tots dos casos l'únic paviment documentat no presentava llar de foc, a més de ser solars de dimensions relativament modestes (20,5 i 16 m2 respectivament) (Figura PCastellar7).

Figura PCastellar9: Vistes generals de: A) Casa 44; B) Casa 36, amb llar i forn metal·lúrgic; C) Àmbit 54, amb estructura de combustió de grans dimensions.

En darrer terme hi hauria un tercer model, el les cases més complexes, que són edificis subdividits en tres àmbits, i que tenen les dimensions superiors fins ara documentades en el Puig Castellar. Es tracta d'un model molt minoritari, amb només tres o quatre habitatges d'aquestes característiques agrupats en els barri intern de l'extrem oest del poblat. En aquest sector es defineixen amb claredat les Cases 19 (35 m2) i 21 (40m2), totes dues amb una única llar de foc situada en el recinte més ampli (Figura PCastellar8, D). A aquestes podríem afegir, amb tota versemblança, l'adjacent casa 20, de planta i dimensions molt

similars, però amb una bona part de la superfície interna alterada per les excavacions antigues. Finalment hi hauria el cas de la Casa 30, també adossada a les anteriors però ubicada a la terrassa superior del nucli, a una cota força més alta. És una casa que, de manera excepcional, presenta dues portes; una orientada a sud que comunica amb el carrer que recorre el cim del turó i una porta al nord que mena al carrer 1 (Figura PCastellar7). Aquest habitatge presenta una planta singular, un solar rectangular molt llarg amb tres subdivisions internes: un vestíbul molt estret, una sala central on es troba la llar de foc i un tercer àmbit quadrangular on es localitza un forn metal·lúrgic. La superfície interna, de 48 m2, correspon al solar més gran d'aquesta agrupació de cases complexes i, per extensió, de tota la part coneguda del nucli fortificat. Finalment, cal esmentar el cas de dos recintes molt petits, els sectors 35 i 54, tots dos a la bateria interna de la cara nord, on s'han localitzat sengles llars de grans dimensions que ocupen la major part de la superfície hàbil dels respectius paviments (Figura PCastellar9, C). Això els invalida com a espais residencials i fa pensar més aviat en àmbits especialitzats, tal vegada d'ús comunitari, vinculats a tasques relacionades amb les estructures de combustió, possiblement de processat o cocció d'aliments (torrat de cereals, elaboració de pa, etc.).

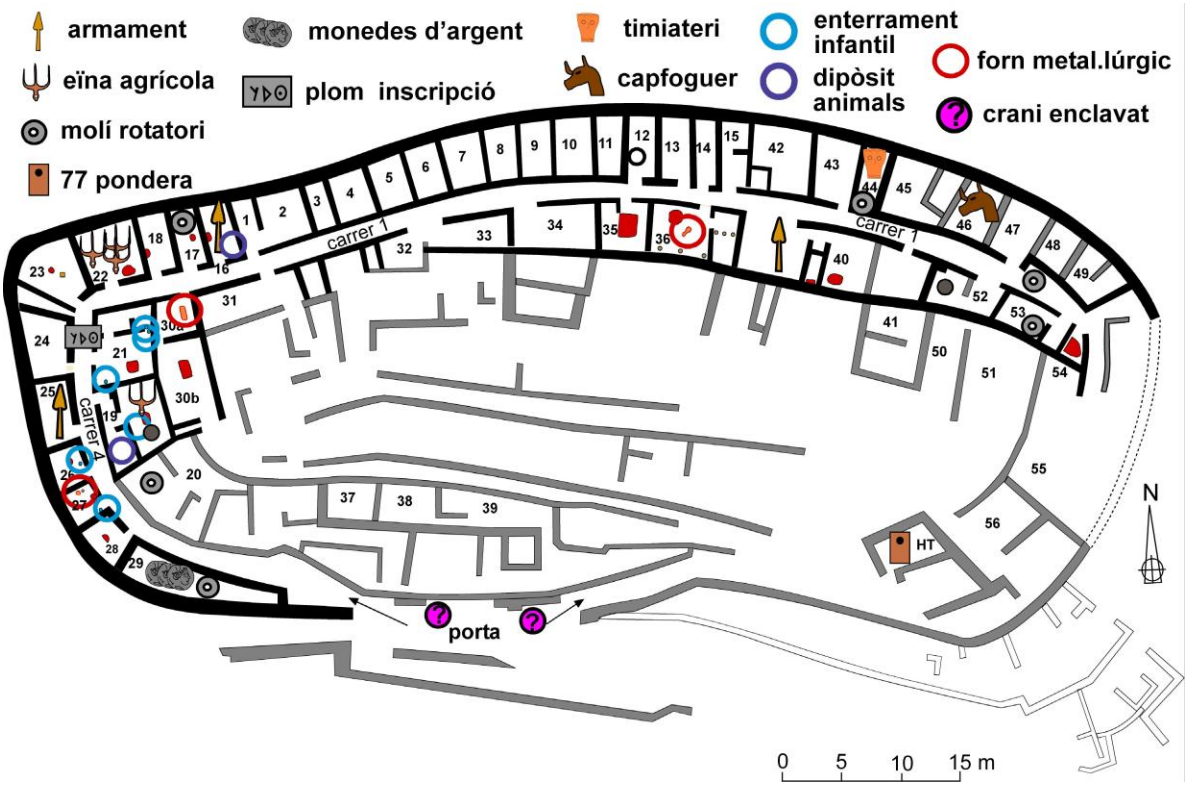

Figura PCastellar10: Planta general amb indicació de la ubicació de les estructures i materials més significatius esmentats en el text.

Per tot plegat s'ha assenyalat que el nucli del Puig Castellar esdevé el paradigma d'un model d'assentament que ha estat definit com a "vilatge fortificat" (Asensio, Belarte, Sanmartí i Santacana 1998; Asensio *et alii* 2001). Es tracta de nuclis de dimensions sempre modestes, amb una superfície que generalment es situa al voltant dels 5000 m2, ubicats dalt de turons de difícil accés i gran control visual d'un ampli territori circumdant, i que es caracteritzen per una estructura relativament poc complexa a tots els nivells: urbanístic, d'aparell defensiu o d'arquitectura domèstica (Figura PCastellar10). D'aquest tipus d'assentaments a la zona laietana es coneixen una quantitat molt notable, per la qual cosa sembla clar que conformaven la unitat bàsica del poblament concentrat en aquest sector de la costa central catalana. Per altra banda, la seva dispersió espacial permet intuir que hi ha un sentit estratègic en l'elecció dels seus emplaçaments. Si atenem a la seva disposició més habitual, flanquejant els principals eixos de comunicació costa/interior, no sembla agosarat pensar que formen part d'un autèntic entramat de control territorial d'abast regional (Zamora *et alii* 2001). En el cas del Puig Castellar sembla evident que tindria un paper rellevant en el control del pas pel riu Besòs, junt amb el nucli del Turó de Montcada, tots dos afrontats a banda i banda d'aquest curs fluvial (Figura PCastellar3).

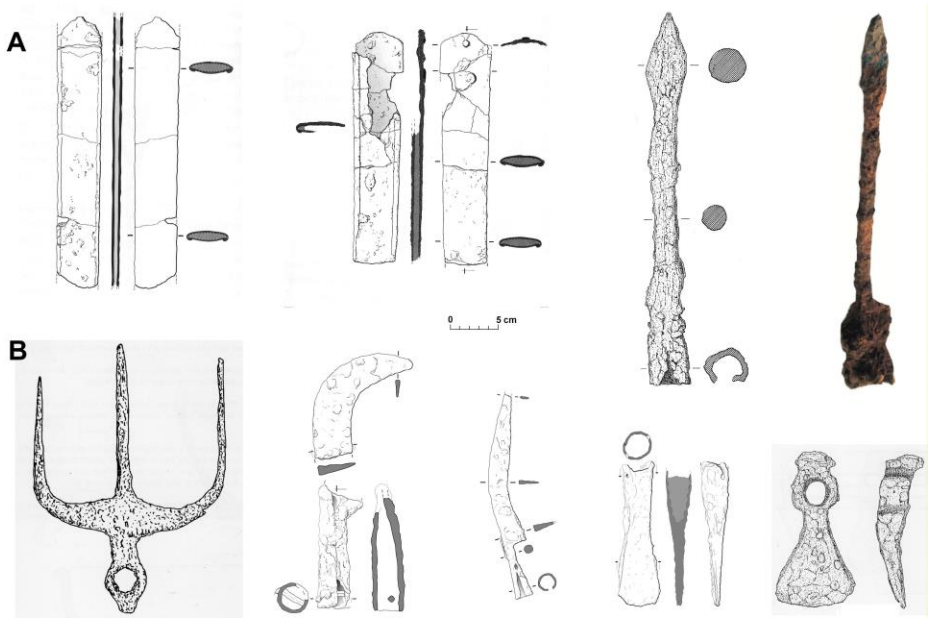

Figura PCastellar11: Peces d'armament i eines agrícoles de ferro del Puig Castellar.

En general a aquesta mena d'assentaments sembla versemblant atribuir-los una funció preeminent de control territorial, així com un cert component militar a la condició dels seus

residents. En el cas del Puig Castellar una evidència que podria donar suport a aquesta visió és l'abundant documentació existent de peces d'armament, molt inusual fora de les necròpolis (Figura PCastellar11, A). Es tracta bàsicament d'espases o les seves beines, del tipus cèltic de La Tène, i de puntes de llança de ferro (Sanmartí *et alii* 1992; Ferrer i Rigo 2003). Ara bé, també cal tenir present que la conservació d'un important lot de peces d'armament podria atribuir-se a un episodi puntual del darrer moment d'ocupació del poblat, en el context dels conflictes desencadenats pel desembarcament de tropes romanes a la zona l'any 218 aC. En qualsevol cas és igualment evident que no cal imaginar aquests nuclis com una mena de casernes ocupades exclusivament per grups de militars especialitzats. De fet hi ha múltiples elements, de naturalesa molt diversa, que mostren una comunitat formada per nuclis familiars que desenvolupen tot un seguit d'activitats econòmiques, socials i religioses „convencionals". Així, tan destacada com l'evidència de peces d'armament ho és, associada en els mateixos nivells d'abandonament, la d'exemplars d'eines agrícoles de ferro (Figura PCastellar11, B). Unes i altres han aparegut repartides en cases simples o cases complexes de manera indistinta (Figura PCastellar10).

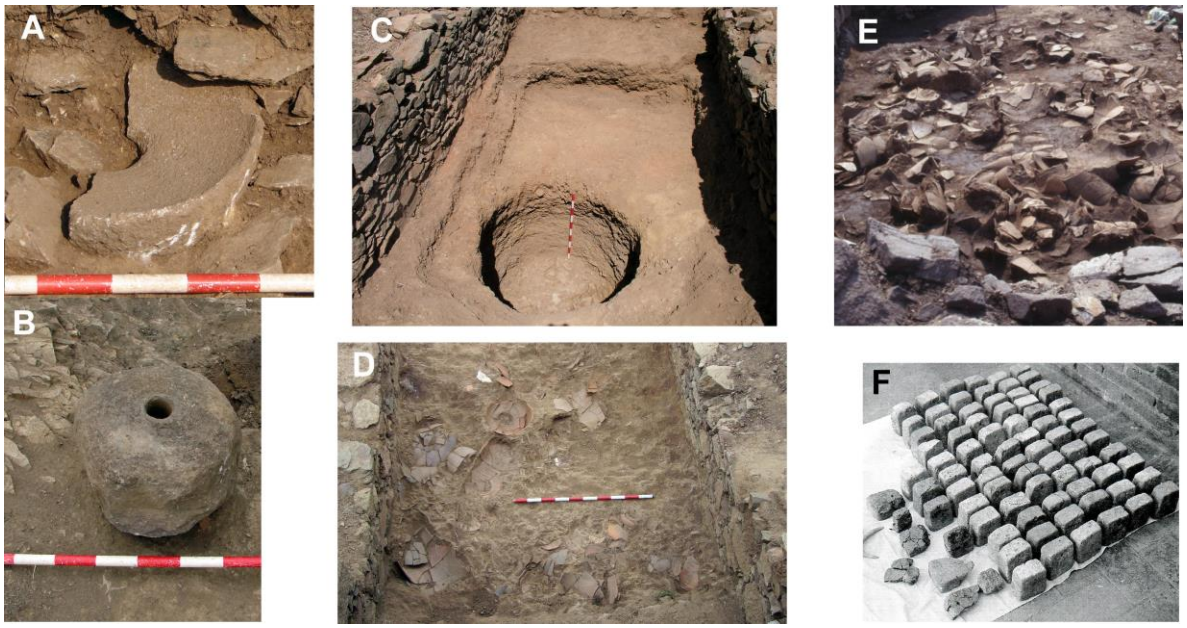

Figura PCastellar12: Vistes de: A/B) molins rotatoris de les cases 53 (*catillus*) i 44 (*meta*); C) sitja de la Casa 12; D/E) concentracions d'àmfores en enderrocs i F) *pondera* del recinte HT.

És el mateix que passa amb els molins rotatius, molt abundants en el nucli, fet contrastat tant en les excavacions antigues (Sanmartí *et alii* 1992, fig. 37; Portillo 2006) com en les més recents (Figura PCastellar10; Figura PCastellar12, A i B). Hi ha a més dues estructures

circulars de pedra que podrien haver fet la funció de basaments d'aquests molins, molt similars a les que trobem en altres jaciments com als Estinclells. Una es troba en una de les cases més complexes, la Casa 19, mentre que la segona està a una casa petita de dos àmbits, la Casa 52 (Figura PCastellar7). Pel que fa a l'emmagatzematge de cereals a tot el nucli tant sols s'ha localitzat una sitja, dins de la Casa 12 (Figura PCastellar12, C), mentre que no hi ha cap indici de la presència d'aquesta mena d'estructures fora muralles. En aquest punt cal introduir una de les evidències més destacades del nucli, com és la de la presència d'una enorme quantitat d'àmfores ibèriques[4] (Figura PCastellar12, D i E), que assenyala una inequívoca voluntat d'acumulació d'un altíssim volum del producte contingut, malauradament del tot desconegut. Una caracterització adequada del nucli exigeix contemplar també l'evidència que mostra la pràctica d'activitats artesanals d'un cert nivell d'especialització. És el cas de les tres cases on s'han conservat estructures de combustió de tipus metal·lúrgic[5] (Figura PCastellar10), així com el del espai HT, excavat d'antic, on es va recuperar una concentració de 77 exemplars de pondera (Figura PCastellar12, F).

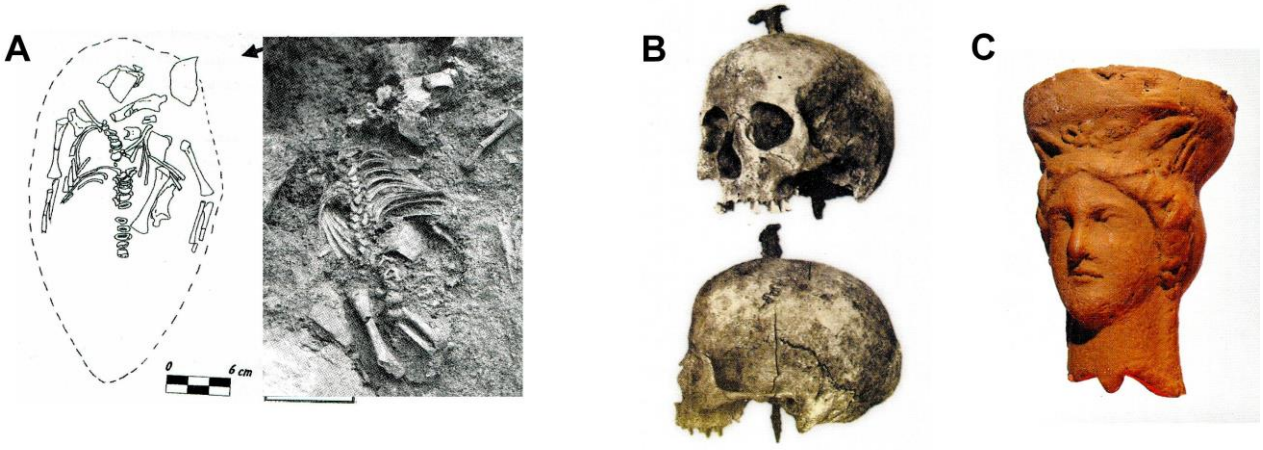

Figura PCastellar13: A) Inhumacions infantils de la Casa 19 i de la Casa 21; B) Crani enclavat de la zona de la porta; C) Timiateri de la Casa 44.

La documentació relativa a pràctiques rituals és abundosa i de naturalesa diversa. En primera instància cal destacar una notable presència d'inhumacions infantils sota els

[4] Aquestes peces apareixen en grans quantitats tant en els nivells d'enderroc d'entorn 200 aC com en els nivells de recreixement dels paviment de ple segle III aC i aquestes concentracions es donen per tot arreu, en cases de les més simples, en les més complexes, en els carrers, etc.

[5] Tres són forns estrets de planta rectangular (Cases 27, 30a i 36), vinculats a treballs del forjat (o reparació) d'objectes de ferro, mentre que el quart (Casa 27) és el típic fornet circular associat a la fosa del bronze. A nivell d'estructures de combustió no hi ha evidències de la reducció de minerals.

paviments. Dels sis individus coneguts a hores d'ara (sempre tenint en compte només els sectors excavats recentment), quatre se situen en les dues cases més complexes, les Cases 21 i 19 (Figura PCastellar13, A), però n'hi ha dos més en dues de les cases del tipus més senzill, les cases 26 i 27 (Figura PCastellar10). Hi ha, a més, dos dipòsits intencionals d'animals, també enterrats sota paviments: un individu gairebé complet d'ovella a la Casa 16 i una gallina a la Casa 19. En aquesta esfera cal considerar una de les troballes més cèlebres del jaciment, la troballa en les excavacions més antigues, tot sembla indicar que en el sector de la porta del nucli emmurallat (Figura PCastellar10), de dos cranis enclavats (Figura PCastellar13, B), una pràctica no gaire habitual però ben coneguda en els territoris ibèrics més septentrionals (Belarte i Sanmartí 1997; Rovira 1998). Per acabar amb l'enumeració d'elements de naturalesa religiosa o ritual cal esmentar un exemplar complet de timiateri localitzat d'antic en la Casa 44, molt probablement una imitació de producció local (Figura PCastellar13, C).

Figura PCastellar14: A) Capfoguer de ferro de la Casa 46; B) Esperó de bronze, d'ubicació desconeguda.

Per completar la reconstrucció de la naturalesa del nucli i la composició social dels seus habitants cal avaluar una sèrie d'evidències que destaquen perquè són elements infreqüents o fins i tot excepcionals. És el cas del famós capfoguer de ferro, localitzat en la Casa 46 (Figura PCastellar14, A), una peça única a tot el món ibèric septentrional, molt probablement una importació de procedència centre-europea o itàlica (Sanmartí *et alii* 1992, 82). No és únic però certament poc habitual el cas de l'exemplar d'esperó de bronze (Figura PCastellar14, B), part necessària de la panòplia d'un guerrer de cavalleria (Sanmartí

et alii 1992, 78). Del nivell d'enderroc del tram del Carrer que hi ha davant la Casa 21 procedeix part d'una làmina de plom enrotllada amb inscripcions en iber, incises a les dues bandes (veure Velaza 2003, dins Ferrer i Rigo 2003) (Figura PCastellar15, B). Finalment cal esmentar un important "tresor" de monedes d'argent, localitzat per atzar l'any 1942, composat per un mínim d'un centenar de dracmes d'Empúries o d'imitació ibèriques de les mateixes i del que la recent troballa d'onze nous exemplars en l'enderroc de la Casa 29 (Figura PCastellar15, A) en podria ser una petita part encara conservada "in situ" (Tarradell-Font 2003, dins Ferrer i Rigo 2003). Tots ells són materials que podrien remetre a la presència de famílies de rang social elevat (esperó de cavaller, capfoguer), membres d'una classe dirigent vinculada a tasques de caire administratiu (plom) i econòmic (monedes).

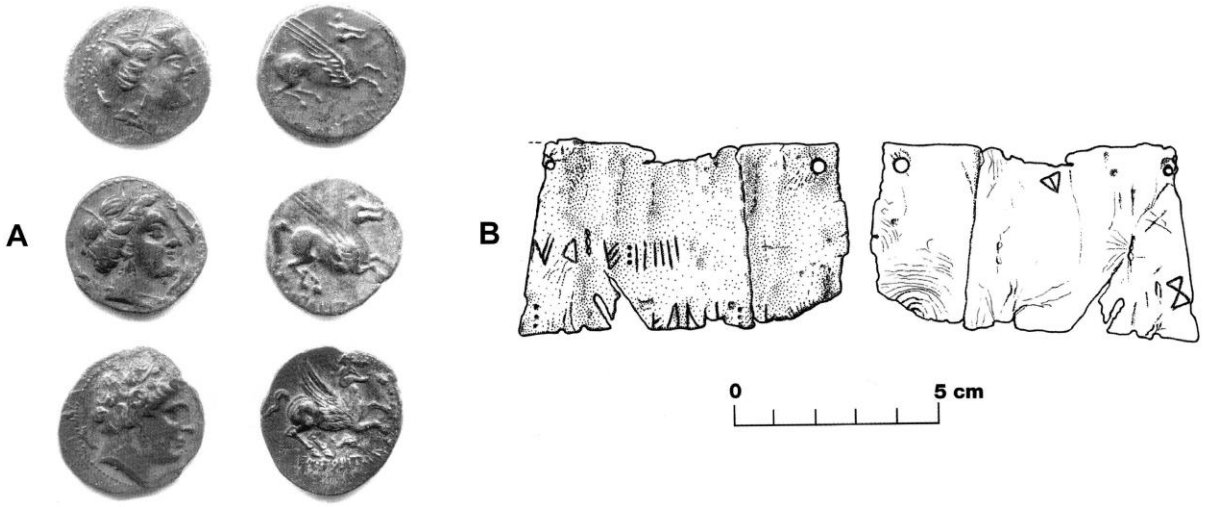

Figura PCastellar15: A) Tres de les onze dracmes d'argent procedents de la Casa 29; B) Plaqueta de plom amb inscripció en iber, procedent del Carrer 1 davant la Casa 21.

Cal assenyalar, però, que el context general (Figura PCastellar10; Figura PCastellar16) correspon a un nucli on predomina de manera inequívoca una arquitectura domèstica de la modalitat més senzilla i on les cases més complexes, les del sector oest (Cases 19, 20, 21 i 30), aquelles que raonablement podem atribuir a grups preeminents dins de la comunitat, estan molt lluny de les dimensions i complexitat que presenten residències senyorials d'altres assentaments contemporanis en el món ibèric septentrional (Àlvarez *et alii* 2008; Belarte 2013). Per tot això, es pot plantejar que ens trobaríem davant d'un segment molt

minoritari de la població pertanyent als graons inferiors de l'aristocràcia local, que conviuen amb un nombre important de nuclis familiars dependents, d'extracció social molt modesta, tots ells vinculats per llaços clientelars.

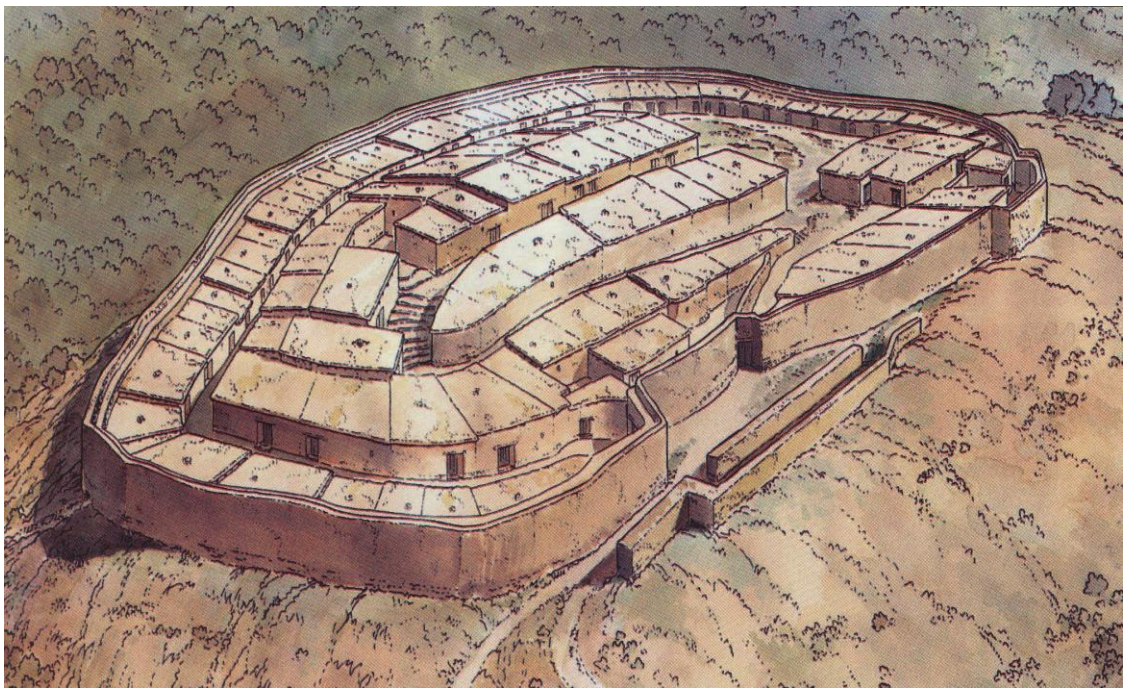

Figura PCastellar16: Restitució hipotètica del vilatge fortificat del Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet.

2.10.2.- Descripció dels conjunts ceràmics.

Les campanyes d'excavació endegades a partir de l'any 1998 són les primeres i úniques que s'han desenvolupat seguint una metodologia moderna, representant, com hem vist, un salt qualitatiu en el coneixement d'aquest enclavament ibèric. Lògicament per al nostre treball hem emprat exclusivament els materials ceràmics exhumats en el decurs d'aquestes intervencions contemporànies (concretament, els de les campanyes que van del 1998 al 2016). En tots aquests anys s'ha recuperat un enorme volum de materials ceràmics; comptant únicament aquells que provenen de nivells ben estratificats i datats, aquells quantificables, s'obté una xifra superior als 135000 fragments, una de les més altes contemplades en aquest treball. Es tracta, a més, d'una evidència que cobreix quatre de les cinc fases definides (de la 1B a la 3B), fet que acaba de situar el Puig Castellar entre un reduït grup de jaciments de referència per a un estudi d'aquestes característiques. Amb tot cal assenyalar que la repartició és força desigual, amb uns lots molt abundants, per damunt de la mitjana, pel que fa als materials del segle III aC (fases 3A i 3B) i unes dades molt més modestes (tot i que sobradament representatives) per a les fases més antigues, dels segles V i IV aC (fases 1A i 2).

2.10.2.1. La Fase 1B del Puig Castellar (450-375 aC).

2.10.2.1.1. Descripció dels contextos de procedència.

En el nucli del Puig Castellar és un fet contrastat la presència d'un grapat de materials d'importació indubtablement anteriors al 450 aC., tot i que es tracta sempre de peces trobades fora de context. De primera edat del ferro avançada (650-575/550 aC) hi ha un exemplar de vora d'àmfora fenícia occidental del tipus T.10.1.2.1., junt amb diversos fragments informes amb les característiques típiques de les anomenades pastes 'tipus Màlaga' (Ramon 1995) i una vora d'àmfora etrusca del tipus 3 a/b de Py (Ferrer i Rigo 2003, 81, fig. 48). Encara més nombrós és el lot de vasos importats que tenen una cronologia de producció pròpia d'una fàcies d'època ibèrica antiga (550-450 aC.). Entre aquests destaquen un vas àtic i un parell d'exemplars d'àmfores de tipus joni, tot procedent de les excavacions antigues (Sanmartí et alii 1992, 292, fig. 76; 28, fig. 54), a les que cal afegir una tercera vora d'àmfora grega de tipus joni apareguda en nivells del segle IV aC.

Els estrats més antics, amb conjunts ceràmics quantificables, són els de la nostra fase 1B, dels volts del 400 aC. Com dèiem abans, l'estructura bàsica conservada del nucli es basteix precisament en aquest moment; i això es fa adaptant-se a l'abrupta topografia del Turó del Pollo mitjançant la tècnica de combinar el retall dels vessants i l'abocament de potents estrats d'anivellament per a formar terrasses artificials. Aquests darrers s'han documentat sistemàticament a tota la bateria d'edificis perimetrals de la cara nord, adossant-se a la muralla. Són més estranys (no inexistents) en la bateria superior de cases, la que s'estén a l'altra banda del Carrer 1, on predomina la tècnica constructiva de l'encaix a la roca. D'aquests estrats de regularització que apareixen per sota dels paviments més antics de les cases del Puig Castellar s'han recuperat un total de 6762 fragments i 264 individus ponderats.

2.10.2.1.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

El quadre-resum dels materials de la Fase 1B en el Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet és el següent:

Categoria	NTF	NMI pon	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica V. N.	15	4	4	Escif , copa per beure Copa Castulo Copa „dasse delicada"	2 vores 1 vora, 1 base 1 base	
Total vaixella. Imp.	*15*	*4*	*4*			
Àmf.Pun.Eb.	36	1	0			
Àmf. Pún. C.Med.	8	1	0			
Àmf. Pún. C.Estret	1	1	0			
Total Àmf. Imp.	*45*	*3*	*0*			
Total Import.	**60**	**7**	**4**			
Àmf. Ibèrica	45	24	24		24 vores, 2 pivots	
Com. Ib. oxidada	172	92	92	Olla/tenalla llavi "coll cigne" Gerrot Gerra Gerra tipus Oenochoe Gerreta Plat vora reentrant Plat carenat Tassa fons umbilicat Tapadora	25 vores 14 vores 32 vores 1 vora 4 vores 4 vores 1 vora 4 vores 2 vora	4 pintades

				Tapadora urna d"orelletes Morter imit. pún. Ebusità Indet.	1 vora 2 bases 2 vores	1 pintada
Informes Ib. Oxid.	5152					
C .Ib. Reduïda	198	24	24	Olla/gerrot Gerra Gerreta Plat vora reentrant Plat carenat vora horit. Vaset cil.líndric Vas tulipa Tassa fons umbilicat Indet.	4 vores 5 vores 2 vores 4 vores 1 p.c. 1 vora 1 vora 1 base 5 vores	
C. Cuina Torn	8	2	2	Olla Cassola caccabé	1 vora 1 vora	
Cer. a Mà	1127	115	115	Olla Tapadora Vaset/Gerreta Plat vora reentrant Vaset fireta Indet.	94 vores 9 vores 4 vores 1 vora 1 perf. compl. 6 vores	brunyides
Total Prod. locals	**6702**	**257**	**257**			
Total	**6762**	**264**	**261**			

2.10.2.1.3. Descripció tipològica dels materials.

Les ceràmiques d"importació en aquesta fase 1B representen un modest 2"6 % del total d"individus ponderats. Les peces de vaixella fina importada atribuïbles a aquest període són totes ceràmiques àtiques de vernís negre. En context estratigràfic estan presents només aquelles formes més habituals del moment: les cílix de peu baix del tipus „Càstulo" (Làm. PuigCastellar1, 10) i de la „classe delicada" i els escifs de parets rectes (Làm. PuigCastellar1, 11), als que cal afegir-hi un exemplar de copa-escif (Làm. PuigCastellar1, 9), provinent dels nivells superficials. La única vora d"àmfora d"importació que podria correspondre a aquesta fase, un exemplar d"àmfora púnica del Cercle de l"Estret del tipus 11.2.1.4. (Làm. PuigCastellar1, 1), també prové dels nivells superficials, de manera que la seva consideració es basa en la cronologia de producció assignada a aquestes peces, en les darreries del segle V aC. (Ramon 1995). En context estratigràfic tant sols s"han recuperat fragments informes d"àmfores púniques: ebusitanes, centre-mediterrànies i de la mateixa àrea del Cercle de l"Estret (d"aquí surten els individus ponderats per u).

En el camp de les ceràmiques de producció local les àmfores ja presenten, des d'aquests moments fundacionals, uns índexs notables, del 9,1% del total d'individus, tots ells conservats de manera molt fragmentària, a nivell de les vores (Làm. PuigCastellar1, 2 a 4),

fet que fa impossible cap consideració significativa des del punt de vista tipològic o morfològic. Les peces de magatzem són gairebé totes olles/tenalles de perfil globular amb la característica vora amb llavi de 'coll de cigne' (Làm. PuigCastellar1, 5 a 7). Cal destacar la part superior d'una peça que presenta decoració pintada (Làm. PuigCastellar1, 5), fet completament excepcional en les ceràmiques ibèriques del Puig Castellar. La presència d'algun broc (Làm. PuigCastellar1, 8) permet pensar que algunes d'aquestes tenalles en tindrien a la part inferior de la peça.

En el grup de les peces de vaixella local es dóna una considerable varietat de formes. N'hi ha de les més convencionals i comunes: gerres de vora exvasada (Làm. PuigCastellar1, 12), gerretes (Làm. PuigCastellar1,13 i 14) o plats de vora reentrant (Làm. PuigCastellar1, 19) i les corresponents tapadores (Làm. PuigCastellar1, 20). Però també n'hi ha de formes tal vegada més específiques de la producció local o regional, com ara un peu i una vora de copa s'imitació d'escifs (Làm. PuigCastellar1, 16 i 17) i un perfil quasi complet d'un plat de vora horitzontal, de cocció reduïda (Làm. PuigCastellar1, 15), a més d'un vaset de parets verticals fet amb ceràmica a mà (Làm. PuigCastellar1, 18).

Entre les ceràmiques de funció culinària o de transformació d'aliments també s'observa una considerable diversitat, fins i tot a nivell de les categories implicades. Així, en aquest grup cal considerar un parell de bases de ceràmica ibèrica a torn que, de manera molt evident, estan inspirats en els morters ebusitans (Làm. PuigCastellar1, 21 i 22). També en formen part una molt escassa representació de peces grolleres a torn, entre les quals cal destacar una vora d'olla del tipus „caccabé" (Làm. PuigCastellar1, 23), model que seguirà tenint una certa incidència en fases posteriors. Finalment, com és lògic, dins d'aquest grup el predomini absolut el tenen les olles de ceràmica a mà, la majoria amb el característic perfil en „essa" (Làm. PuigCastellar1, 24 i 25).

LÀMINA PUIG CASTELLAR 1 (Fase 1B)

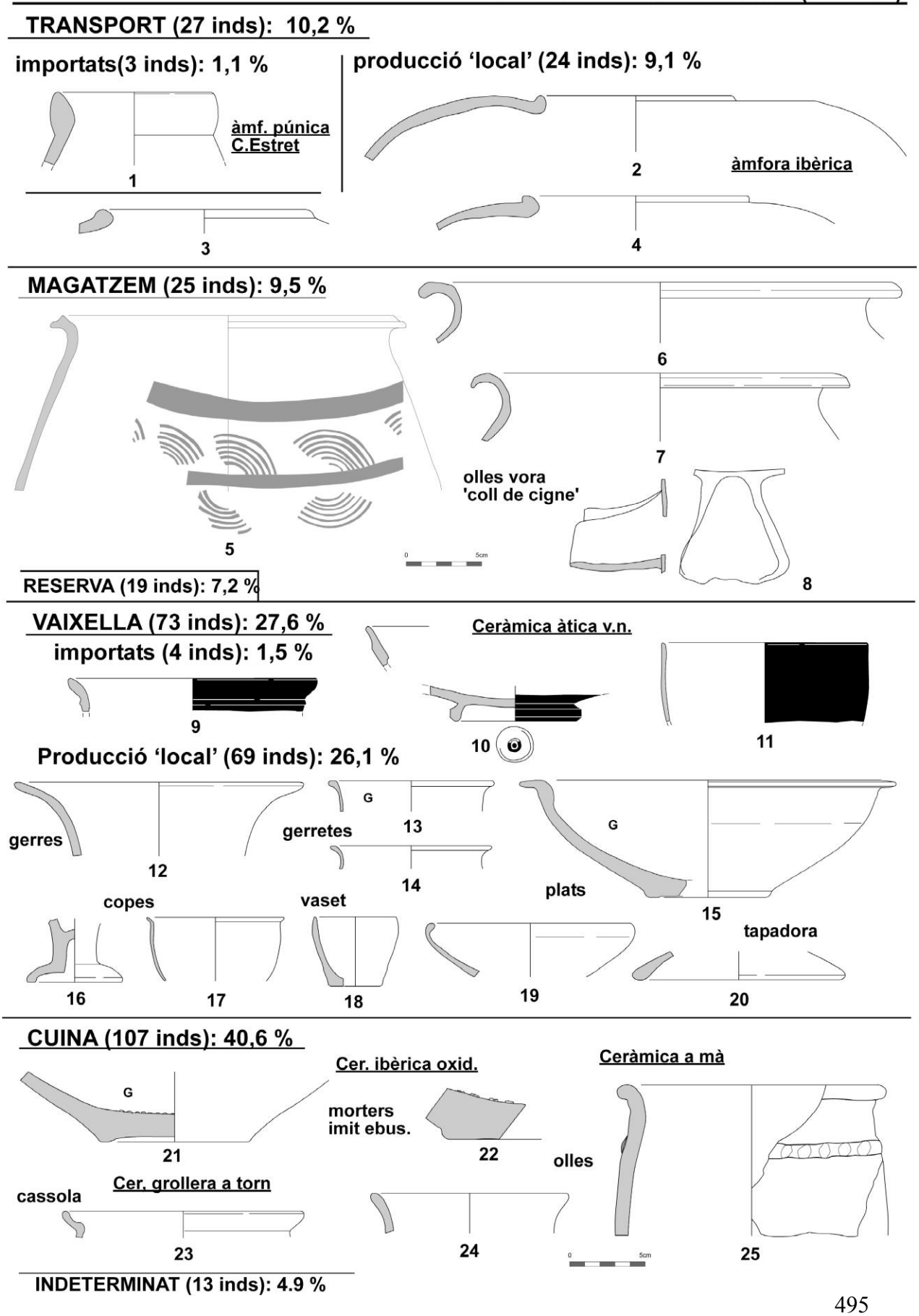

2.10.2.2. La Fase 2 del Puig Castellar (375-300 aC).

2.10.2.2.1. Descripció dels contextos de procedència.

A partir del moment de la seva construcció a les diferents unitats domèstiques se succeeixen diverses pavimentacions, reformes internes que, com hem dit, afecten poc l'estructura bàsica de la trama urbana del Puig Castellar. La major part dels conjunts ceràmics tant de la fase 2 com de la fase 3A provenen de les capes de reompliment que separen aquestes successives pavimentacions, documentades gairebé a totes les cases excavades recentment. En el cas d'aquesta fase 2, a més dels estrats procedents dels habitatges, s'han d'afegir els materials procedents d'un potent abocament fora muralles, recuperats en un sondeig practicat contra el parament nord del mur perimetral. Entre una i altra procedència, de la Fase 2 disposem d'un total de 7922 fragments i 316 individus ponderats.

2.10.2.2.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

El quadre-resum dels materials de la Fase 2 en el Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet és el següent:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica Vernís Negre	13	9	9	Copa Castulo Copa "classe delicada" Escif, copa per beure Lamb. 21, escudella Lamb. 21/25, bol petit Lamb. 23, plat	1 vora 1 vora 4 vores 1 vora 1 vora 1 vora	evolucionada
Àtica Figures Roges	2	2	2	Escif, copa per beure Cílix indet., copa	1 base 1 vora	
Total vaixella. Imp.	*15*	*11*	*11*			
Àmf. Grega	1	1	1	Àmf. tipus joni	1 vora	
Àmf. Pún. Eb.	63	1	0			
Àmf. Pún. CM.	8	1	0			
Total Àmf. Imp.	*72*	*3*	*1*			
Total Import.	**87**	**14**	**12**			

Àmfora Ibèrica	98	49	49		49 vores, 4 pivots	
Com. Ib. Oxidada	128	81	81	Tenalla carenada Olla/tenalla Olla/tenalla llavi "coll cigne" Olla vora acanalada Olla llavi girat Gerrot Gerra Gerra tipus "Oenochoe" Gerreta Plat vora reentrant Copa imit. Skyphos Tassa fons umbilicat Tapadora urna d"orelletes Morter imit. púnic ebusità Indet.	1 vora 14 vores 15 vores 1 vora 1 vora 10 vores 1 p.c., 9 vores 2 vores 4 vores 1 p.c., 16 vores 1 vora, 1 base 1 base 1 vora 1 base 2 vores	
Informes Ib. Oxid.	6414					
Cer. Ib. Reduïda	155	21	21	Gerra Gerreta Plat vora reentrant Indet.	7 vores 2 vora 5 vores 7 vores	
Cer. a Mà	1110	151	151	Tenalla/contenidor Olla reentrant i vora acan. Olla Tapadora Gerreta Bol parets verticals Vaset fireta Indeterminat	2 vores 1 vora 111 vores 25 vores 1 vora 1 vora 2 p.c. 8 vores	
Total Prod. local	**7905**	**302**	**302**			
Total	**7992**	**316**	**314**			

2.10.2.2.3. Descripció tipològica dels materials.

Les ceràmiques d"importació en aquesta fase 2 representen un 4,4 % del total d"individus ponderats, el que suposa un creixement notable respecte de la fase precedent. Les peces de vaixella fina segueixen sent totes exclusivament vasos de producció àtica. En aquesta fase 2, però, sí que hi ha presència de ceràmiques àtiques figurades, concretament un petit fragment de vora d"una cílix de variant indeterminable i una base d"un escif, molt probablement del grup del „noi gras" (Làm. PuigCastellar3, 6). Les peces de vernís negre presenten un repertori prou divers i relativament equilibrat; tant sols destaca la documentació d"escifs, amb quatre individus (Làm. PuigCastellar3, 7 i 8), mentre que hi ha fins a cinc tipus més representats per un únic individu: una copa de la classe delicada de variant tardana (Làm. PuigCastellar3, 10), un copa tipus Càstulo, una escudella de la forma

Lamb. 21 (Làm. PuigCastellar3, 11), un bol de la forma Lamboglia 21/25 (Làm. PuigCastellar3, 9) i un plat de la forma Lamboglia 23. Cal dir que més d'una d'aquestes peces, per cronologia de producció, podria correspondre a la fase anterior: és el cas d'un escif de vora recta (Làm. PuigCastellar3, 7) i el de la copa Càstulo. Això podria respondre al fet que es tracti de peces arrossegades, fora de context, o a un fenomen de perduració d'ús de vasos „antics". És el mateix cas, segurament el de la primera de les opcions, que es dóna amb la única vora d'àmfora importada apareguda en nivells arqueològics ben estratificats i datats dins del segle IV aC.: la d'una àmfora grega de tipus joni i procedència indeterminada (Làm. PuigCastellar2, 1). Per contra hi ha diversos fragments informes, que marquen el corresponent individu ponderat, d'àmfores púniques ebusitanes i centre-mediterrànies.

En el camp de les ceràmiques de producció local d'entrada assenyalar que les àmfores progressen sensiblement, assolint un 15,5 % del total d'individus. Es tracta d'una evidència molt fragmentària, que l'únic que mostra és una elevada variabilitat morfològica en el perfil dels llavis (Làm. PuigCastellar2, 2 a 5). En el grup de les peces de magatzem segueix el predomini absolut de les olles/tenalles globulars amb llavi de „coll de cigne", ara totes sense decoració pintada (Làm. PuigCastellar2, 6 a 12). Hi ha molt pocs exemplars de tipologia diferent: una olla/tenalla carenada de vora reentrant acanalada (Làm. PuigCastellar2, 13) i una darrera peça encara més excepcional: un gran vas contenidor fet amb ceràmica a mà, també de vora reentrant i llavi solcat per a rebre la tapadora (Làm. PuigCastellar2, 14). El grup de les peces de reserva domèstica és sempre més difícil d'identificar. Es configura essencialment amb una sèrie de vores exvasades que, pels seus detalls formals (perfil de llavi, diàmetre de boca, etc) interpretem que és més probable que corresponguin a gerrots que no pas a gerres (Làm. PuigCastellar3, 1 a 3). De manera sistemàtica hem considerat dins d'aquest grup les urnes d'orelletes, de les que en aquesta fase es disposa d'un exemplar de vora amb el característic apèndix perforat (Làm. PuigCastellar3, 5). Una atribució igualment clara és la que donem a una olla/gerrot globular, de llavi girat i dues nanses horitzontals (Làm. PuigCastellar3, 4), una peça similar a les més habituals olles globulars de llavi girat amb broc superior i una nansa.

El grup de les peces de vaixella de taula de producció local presenta un repertori molt similar al de la fase precedent, sempre amb absència total de decoració pintada. Es comença

a configurar un clar predomini de dues formes per damunt de la resta: les gerres de vora exvasada (Làm. PuigCastellar3, 12 i 13) i els plats de vora reentrant (Làm. PuigCastellar3, 17 a 22). La resta de tipus tenen una presència molt inferior, com ara les gerretes (Làm. PuigCastellar3, 15 i 16) i, encara més minoritaris, les copes (Làm. PuigCastellar3, 14) o els vasets de parets rectes fets amb ceràmica a mà (Làm. PuigCastellar3, 23 i 24), tots ja presents en la fase anterior.

Finalment en el grup de la ceràmica culinària o de transformació d'aliments el primer que destaca és la persistència de la presència d'algun exemplar d'imitació de morters ebusitans de ceràmica ibèrica a torn (Làm. PuigCastellar4, 1). A més es tracta d'una peça que presenta pasta reduïda, igual que una de les dues peces similars de la fase precedent; cal dir que ens sembla força dubtós si les peces estan fetes amb cocció reductora de manera intencional, o si es tracta d'un fenomen accidental posterior a la seva fabricació. Les olles i tapadores de ceràmica a mà (Làm. PuigCastellar4, 2 a 13) es caracteritzen per una gran diversitat a tots els nivells: perfils, grandàries, decoracions, etc. Així, per exemple, a nivell morfològic trobem peces de vora reentrant (Làm. PuigCastellar4, 2 i 4), peces de perfil cilíndric (Làm. PuigCastellar4, 6 i 11) i peces de vora exvasada (Làm. PuigCastellar4, 7 i 8) o de perfil en „essa" (Làm. PuigCastellar4, 10). Quant a les tapadores l'únic perfil complet correspon a una peça amb el pom en forma de nansa (Làm. PuigCastellar4, 9). Les decoracions són molt abundants, apareixen en una proporció alt de peces, donant-se dos elements molt repetits: la decoració de cordons digitats (Làm. PuigCastellar4; 2, 4, 6 i 7) i la d'una franja de línies verticals incises (Làm. PuigCastellar4; 8, 10 i 11).

LÀMINA PUIG CASTELLAR 2 (Fase 2)

TRANSPORT (52 inds): 16,4 %

importats (3 inds): 0,9 %

<u>àmfora grega</u>

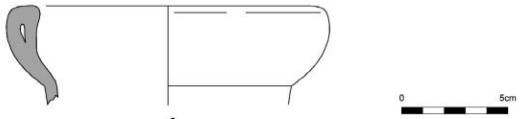

1

producció 'local' (49 inds): 15,5 %

<u>àmfora ibèrica</u>

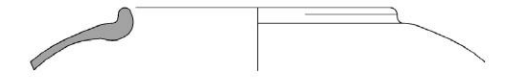

2

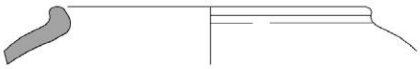

3

4

5

MAGATZEM (34 inds): 10,8 %

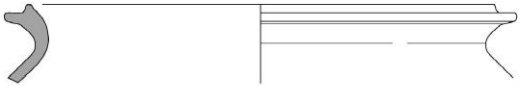

6

olles/tenalles vora 'coll de cigne'

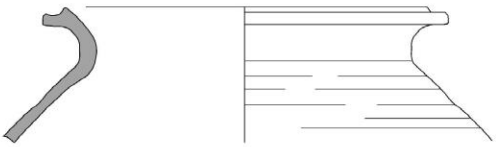

7

8

9

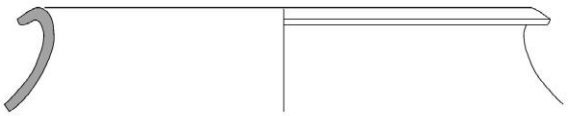

10

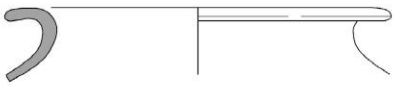

11

tenalla vora acanalada

13

12

<u>Ceràmica a mà</u>

tenalla vora acanalada

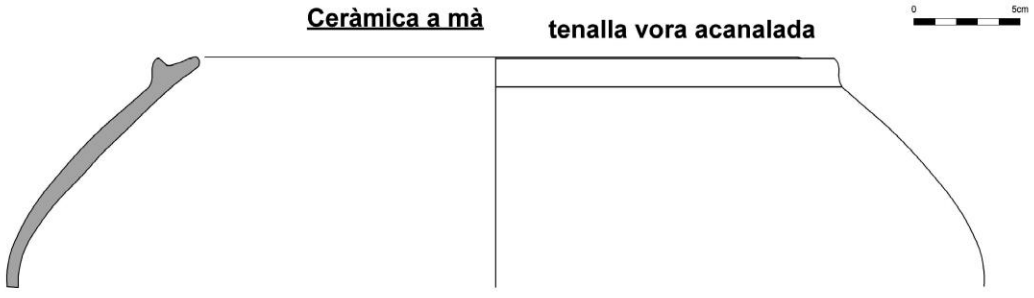

14

LÀMINA PUIG CASTELLAR 3 (Fase 2)

RESERVA DOMÈSTICA (12 inds): 3,8 %

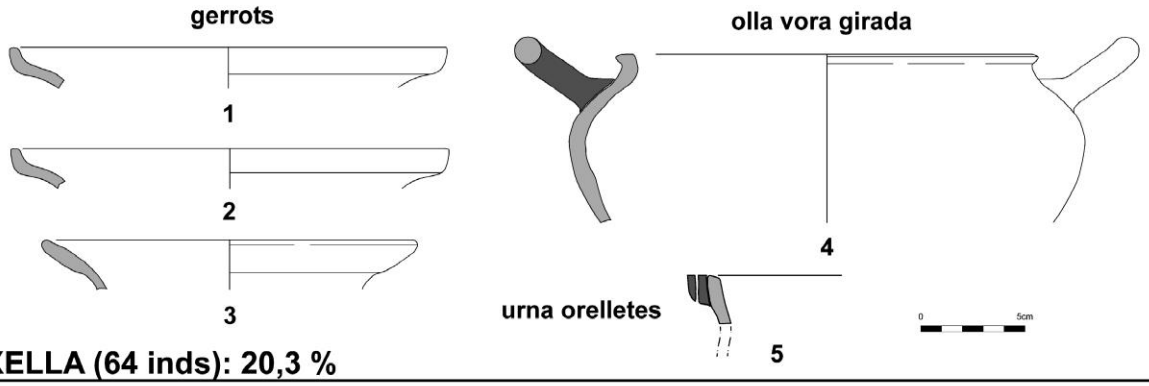

VAIXELLA (64 inds): 20,3 %

importats (11 inds): 3,5 %

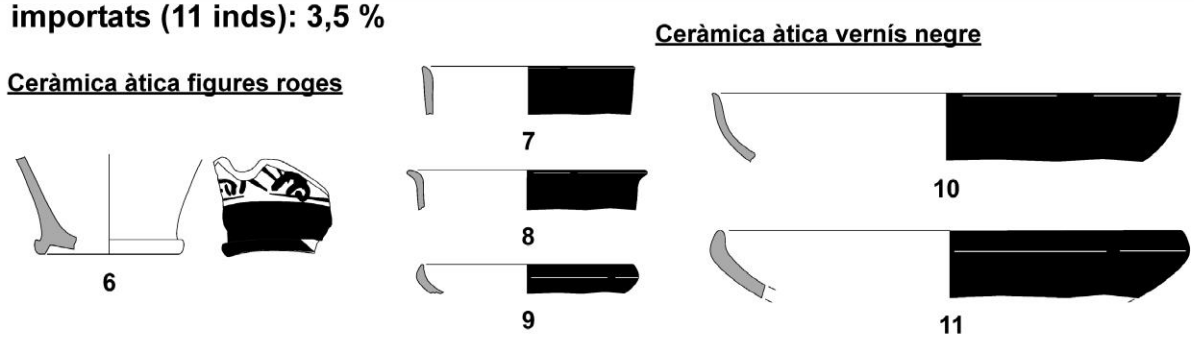

producció 'local' (53 inds): 16,8 %

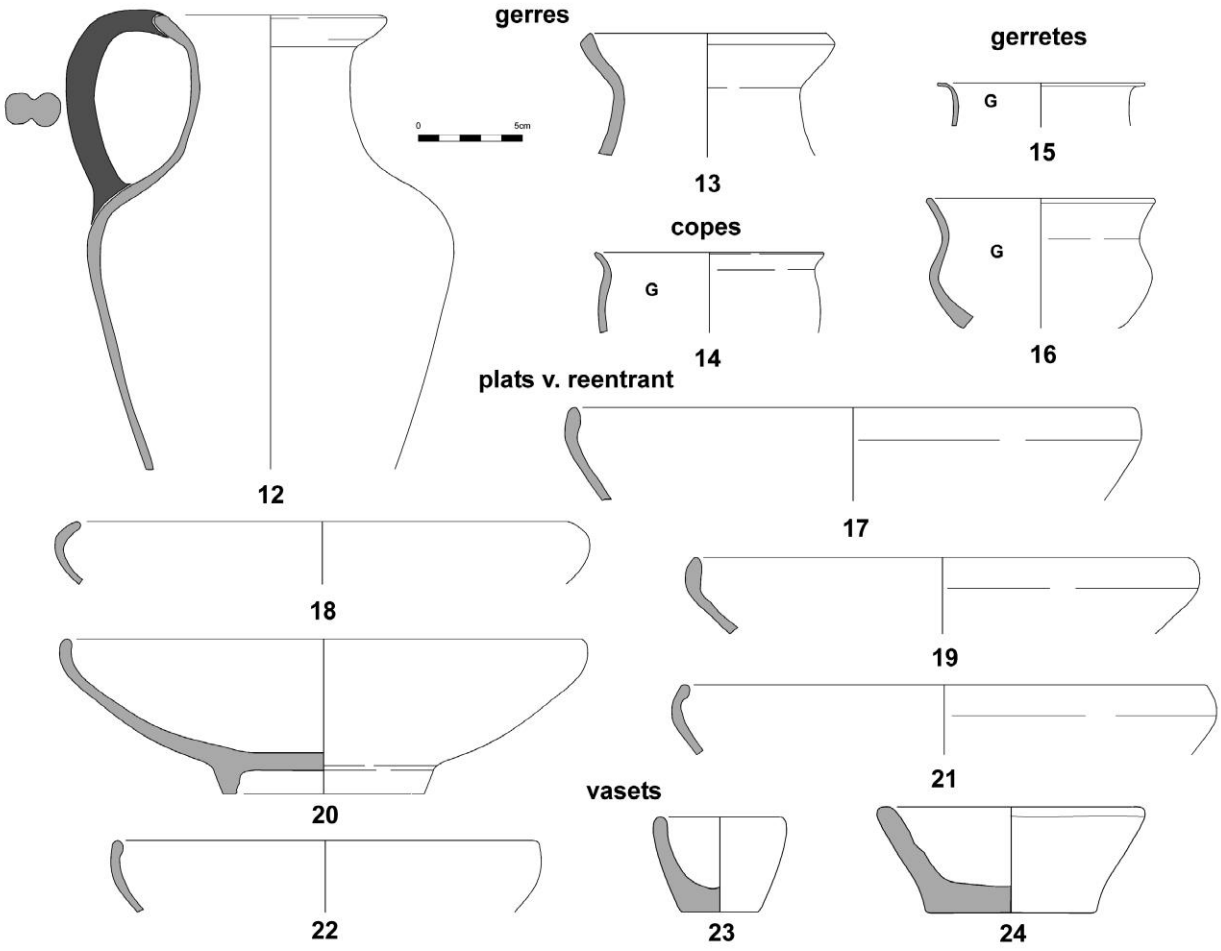

LÀMINA PUIG CASTELLAR 4 (Fase 2)

CUINA (137 inds): 43,3 %

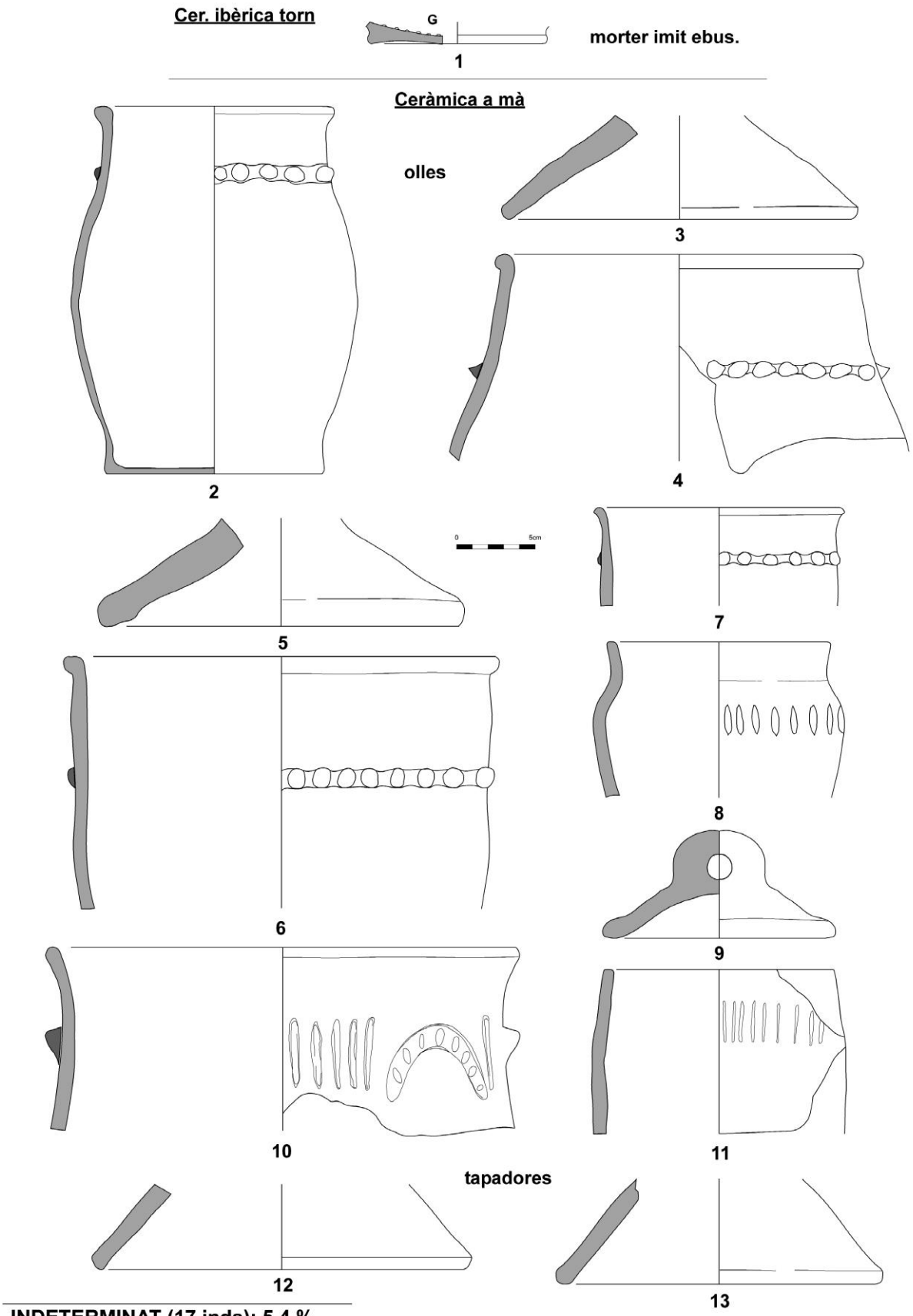

INDETERMINAT (17 inds): 5,4 %

2.10.2.3. La Fase 3A del Puig Castellar (300-225 aC).

2.10.2.3.1. Descripció dels contextos de procedència.

El paviment més recent de la gairebé totalitat dels àmbits recentment excavats en el Puig Castellar documenten una capa de preparació datable dins de ple segle III aC., és a dir, dins de la nostra Fase 3A. Aquesta presència constant de paviments d'aquesta fase (molt més generalitzada que en el cas de pavimentacions de la fase precedent, la Fase 2) explica el salt quantitatiu i qualitatiu de la documentació d'aquest període, del qual disposem d'un total de 31218 fragments ceràmics i de 984 individus ponderats.

2.10.2.3.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

El quadre-resum dels materials de la Fase 3A en el Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet és el següent:

Categoria	NTF	NMI pon	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica Vernís Negre	11	4	4	Lamb. 23, plat Lamb. 21/22, escudella Lamb. 25, petit bol	1 base 2 bases 1 p.c.	
Petites Estampilles	1	1	1	Lamb.27, bol	1 vora	
Taller de Roses	36	21	21	Lamb. 23, plat Lamb. 25, petit bol Lamb. 24/25b, petit bol Lamb. 26, escudella Lamb. 27, bol Lamb. 28, bol Lamb. 48/49, copa Lamb. 43, Escif Indeterminat	1 vora, 1 base 5 vora, 1 fons 1 vora 2 vora, 1 base 8 vores 1 vora 1 fons 1 vora 1 vora	
V.N. Occid. Indet.	19	4	4	Bols Indeterminats Lamb. 26, escudella Lamb. 26/27, bol	1 vora, 2 fons 1 fons 1 vora	
Campaniana A	1	1	1	Lamb. 27, bol	1 vora	
V. N. Púnic Ebus.	1	1	1	Lamb. 23, plat	1 vora	
Vernís Negre Altres	7	1	1	Indeterminat	1 vora, 1 fons	
Total vaixella. Imp.	*76*	*33*	*33*			
Àmf. Púnica. Ebus.	245	2	2	T.8.1.2.1.	2 vores	
Àmf.Púnica C.Med.	62	2	2	T.4.2.1.5. T.5.2.3.1. antiga	1 vora 1 vora	
Àmf. Massaliota	9	1	0			

Àmf. Indeterminada	3	1	0			
Total àmf. Imp.	*319*	*6*	*4*			
Total Import.	**395**	**39**	**37**			
Àmfora Ibèrica	780	358	358		358 vores, 27 pivots	
C.Ib.oxidada	453	283	283	Olla/tenalla "coll de cigne" Olla/tenalla altres Olla llavi girat Gerrot Gerra Gerreta Plat vora reentrant Bols parets verticals Tassa fons umbilicat Tapadora Indet.	33 vores 17 vores 1 vora 28 vores 77 vores 18 vores 1 p.c., 94 vores 4 vores 1 vora, 3 bases 1 vora 6 vores	1 pintada
Informes Ib. Oxid.	27479					
C.Ib. reduïda	437	75	75	Gerra Gerreta bicònica Plat vora reentrant Plat carenat Bol Tapadora Indeterminat	11 vores 24 vores 28 vores 1 vora 1 vora 1 pom 9 vores	
C.Cuina Torn	23	2	2	Olla	2 vores	
C. a Mà	1651	227	227	Olla Tapadora Gerreta Safata plana Vaset fireta Indeterminat	188 vores 1 p.c., 28 vores 1 vora 3 vores 1 p.c. 5 vores	brunyida
Total prod. locals	**30823**	**945**	**945**			
Total	**31218**	**984**	**982**			

2.10.2.3.3. Descripció tipològica dels materials.

En aquesta fase 3A les ceràmiques importades representen un 3,9 % del total d'individus, unes proporcions similars a les la fase precedent, sempre dins d'uns paràmetres globalment modestos. La vaixella fina importada, tot i disposar d'una quantitat absoluta de peces relativament reduïda, mostra la diversitat habitual d'aquest període, posterior a la fi del monopoli absolut de la vaixella àtica. Precisament d'entrada es constata el fenomen molt habitual de la perduració de peces àtiques, amb una representació, no anecdòtica, del 12% del total d'individus de la vaixella fina importada. Per contra el taller de les Petites Estampilles està present amb un únic exemplar, dels molt freqüents bols de la forma Lamboglia 27 (Làm. PuigCastellar7, 5). També hi ha fins a cinc individus de vasos de

producció indeterminada, la majoria molt probablement de tallers occidentals. Entre aquests podem destacar la base estampillada d'una escudella (Làm. PuigCastellar7, 6) y una vora d'un platet amb el llavi penjant decorat amb gallons (Làm. PuigCastellar7, 7), aquest darrer tal vegada de procedència itàlica. Apareix per primera vegada en el registre del nucli un exemplar de la producció púnica ebusitana de vernís negre, concretament un plat de la forma Lamboglia 23 de cocció reduïda (Làm. PuigCastellar7, 22). I en darrer terme, per completar el divers ventall de tallers i procedències, cal esmentar el bloc clarament predominant, que és el de les peces del Taller de Roses (que representen el 64 % del total d'individus de la vaixella fina importada). A nivell de formes hi ha una clara preponderància dels bols, el de dimensions estàndard de la forma Lamboglia 27 (Làm. PuigCastellar7; 8, 9 i 16) i els de petit format de la forma Lamboglia 25 (Làm. PuigCastellar7, 10 a 14). Tots els altres tipus tenen una presència molt inferior, quasi sempre representats per un únic exemplar; és el cas dels bols de la forma Lamboglia 28 (Làm. PuigCastellar7, 18), les escudelles de la forma Lamboglia 26 (Làm. PuigCastellar7, 15), les copes de la forma Lamboglia 48/49 (Làm. PuigCastellar7, 20) o de la forma Lamboglia 42 (Làm. PuigCastellar7, 19) i els plats de la forma Lamboglia 23 (Làm. PuigCastellar7, 21).

En el camp de les àmfores importades es manté el domini absolut dels envasos púnics, a través del binomi conformat per les peces ebusitanes i les centre mediterrànies. De les primeres disposem de dues vores ben contextualitzades (Làm. PuigCastellar5, 1 i 3) i una tercera de nivells superficials (Làm. PuigCastellar5, 2) del tipus propi del moment, el T.8.1.2.1. Cal dir que una de les dues primeres (Làm. PuigCastellar5, 3) seria més aviat una peça de transició entre els les T.8.1.2.1. i T.8.1.3.1., fenomen habitual en una producció amb una evolució morfològica gradual i continuada (Ramon 1995). Els tallers centre mediterranis està representats per dos exemplars, ambdós de contextos estratigràfics. El primer correspon a una vora de les variants antigues de les T.5.2.3.1. i per tant se situaria en l'extrem inferior de l'arc cronològic d'aquesta fase 3A. El segon és una vora del tipus 4.2.1.5 de la variant més clàssica (Làm. PuigCastellar5, 4), la que presenta una cronologia de producció centrada en el segle IV aC (Ramon 1995, 189), fet que permet pensar que es tractaria d'una peça de la fase precedent „arrossegada" a aquests nivells de ple segle III aC.

Les àmfores importades no púniques són molt minoritàries, representades només per un grapat de fragments informes, i per tant un individu ponderat, d'àmfora massaliota.

En passar a les ceràmiques de producció local el primer que cal destacar és el salt quantitatiu que mostren les àmfores ibèriques, que en aquesta fase assoleixen un 36,4 % del total d'individus, un volum que és més del doble del que es donava en la fase precedent (el 15,5 % del total d'individus). De fet en aquests nivells d'amortització dels paviments de les cases en ús durant el segle IV aC (i de preparació dels paviments en ús a les darreries del segle III aC) es donen els primers casos d'àmbits que presenten grans escampalls de ceràmiques conformats molt majoritàriament per fragments d'àmfores ibèriques, un dels trets més característics del registre arqueològic d'aquest jaciment (que serà un comportament encara més recurrent en les cases de la fase posterior). Malauradament no ha estat possible dedicar els temps i recursos que exigia el remuntatge d'aquestes peces, de manera que la documentació disponible segueix sent la de un nombre molt elevat de peces fragmentades, essencialment de les seves vores (Làm. PuigCastellar5, 5 a 19; Làm. PuigCastellar6, 1 a 18). La seva representació gràfica el que posa de manifest de manera molt evident és la gran diversitat de perfils existent. Tant sols sembla possible observar que hi ha un nombre elevat, aparentment majoritari, de vores que són de perfil molt poc ressaltat (per exemple Làm. PuigCastellar5, 6-8-9-14-18-19; Làm. PuigCastellar6, 6-7-8-10-12-13-16-18), o fins i tot del tot planes (Làm. PuigCastellar6, 3 i 5) i quasi enfonsades per sota de l'espatlla (Làm. PuigCastellar6, 9). Poca cosa més es pot dir tenint en compte que les propostes tipològiques de referència existents es basen en l'estudi de perfils complets (veure Sanmartí, Bruguera i Miñarro 2004).

El grup de les peces de magatzem, totes de producció local, segueix configurat essencialment per un mateix tipus, el de les olles/tenalles globulars amb llavi de „coll de cigne", sempre sense decoració pintada (Làm. PuigCastellar6, 20 a 25). Entre aquestes, però, pot donar-se una gran variabilitat de formats, amb contrastos força evidents entre exemplars molt grans (Làm. PuigCastellar6, 20) i peces relativament petites de parets primes (Làm. PuigCastellar6, 21). Amb tot hi ha una majoria de peces que se situen en una mena de format intermedi, el que defineix una mena de mòdul estàndard (Làm. PuigCastellar6, 22 a 25). Finalment, sempre hi ha alguna peça, molt minoritària, diferent al tipus bàsic, com és el cas d'una peça de grans dimensions amb coll cilíndric i vora

exvasada d'extensió horitzontal (Làm. PuigCastellar6, 19). Es tracta d'una peça d'un tipus molt estrany, fins al punt que es podria plantejar que no es tracti d'una tenalla, sinó tal vegada una peça tubular de grans dimensions, tipus rusc, com les que hem documentat en els forns d'Hortes de Cal Pons.

El grup de les peces de reserva domèstica, també totes de producció local, està igualment dominat per un tipus base, en aquest cas el dels gerrots de coll cilíndric, vora exvasada i dues nanses de secció circular (Làm. PuigCastellar7, 2 a 4), un tipus molt abundant a la zona laietana. En aquest grup l'exemplar minoritari d'un tipus diferent consisteix en un exemplar d'olla poc fonda de vora girada (Làm. PuigCastellar7, 1), d'aquelles que sovint presenten un broc a la part superior. Pel que fa a les peces de vaixella de taula de producció local es manté un patró molt similar al de la fase precedent. El tret més característic seria el del fort predomini de dos tipus, molt per damunt de la resta: els de les gerres de vora exvasada (Làm. PuigCastellar7, 23 a 25) i el dels plats de vora reentrant (Làm. PuigCastellar8, 1 a 11). Entre aquests darrers cal destacar una evident variabilitat de formats (veure Làm. PuigCastellar8, 6 a 11) i la presència d'un exemplar amb decoració pintada (Làm. PuigCastellar8, 5), tan excepcional, en aquest jaciment i a nivell regional, que es podria plantejar que fos una peça importada d'altres territoris ibèrics. Un element nou dins d'aquest grup és la forta incidència que comencen a tenir a partir d'aquesta fase les gerretes (Làm. PuigCastellar8, 26 a 29), que esdevenen el tercer tipus clarament predominant, especialment abundoses les de cocció reduïda. La resta de formes tenen una representació molt inferior (entre un i quatre exemplars), entre les que trobem bols de parets verticals (Làm. PuigCastellar8, 12 i 13), tasses de fons umbilicat (Làm. PuigCastellar7, 30), un exemplar de platet carenat de cocció reduïda (Làm. PuigCastellar7, 31) i, finalment, un vaset de ceràmica a mà (Làm. PuigCastellar7, 32), present de manera recurrent des dels conjunts més antics del nucli.

Les ceràmiques culinàries estan formades per una gran majoria de peces de ceràmica a mà, indubtablement locals, i una representació gairebé testimonial d'un parell d'olles de ceràmica grollera a torn. Entre les olles de ceràmica a mà podria haver-se donat un cert procés d'estandardització morfològica, doncs davant de la diversitat dels lots de la fase precedent en aquesta s'observa un clar predomini de les peces de vora exvasada i perfil en „essa" (Làm. PuigCastellar8, 14 a 17). Continua donant-se una certa profusió de peces

decorades, amb els cordons digitats com el recurs més habitual (Làm. PuigCastellar8, 14 a 16). Pel que fa a les corresponents tapadores la única peça que ha donat el perfil complet és un exemplar amb agafador en forma de nansa (Làm. PuigCastellar8, 20), model també present en la fase precedent (Làm. PuigCastellar4, 9). Hi ha també algun exemplar amb agafador en forma de botó circular (Làm. PuigCastellar8, 19), que esdevindrà el tipus més freqüent en la fase posterior, a finals del segle III aC.

TRANSPORT (364 inds): 37 %

LÀMINA PUIG CASTELLAR 5 (Fase 3A)

importats (6 inds): 0,6 %

àmfora púnica ebusitana

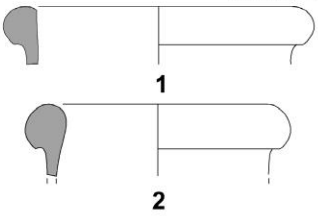

àmfora púnica CMed.

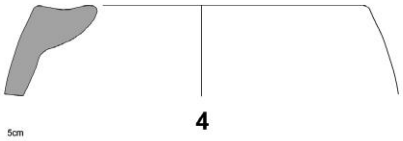

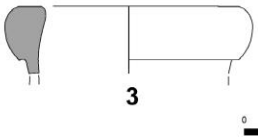

producció 'local' (358 inds): 36,4 %

àmfora ibèrica

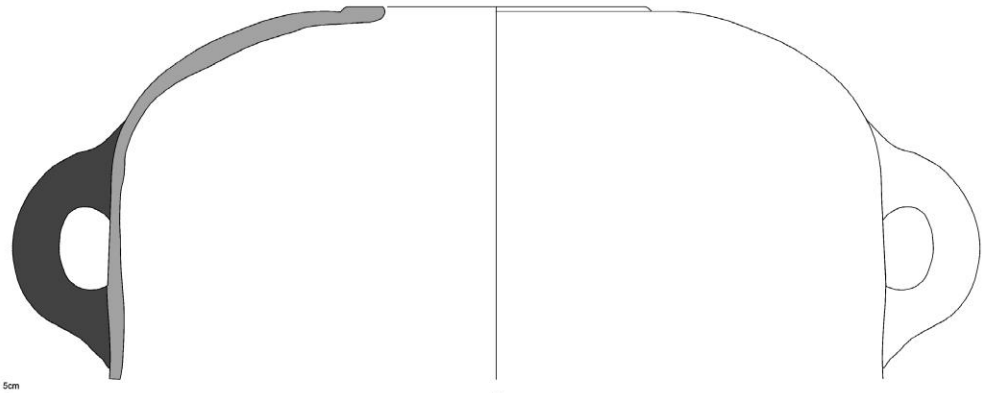

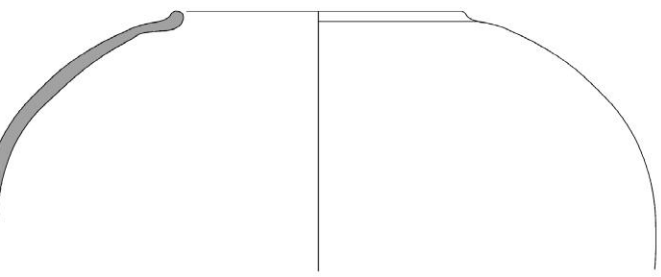

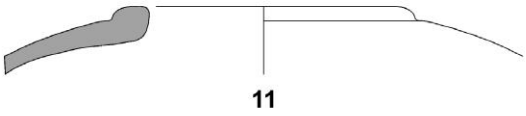

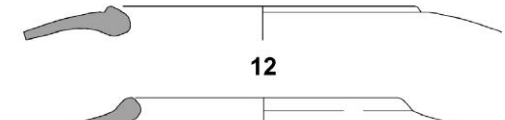

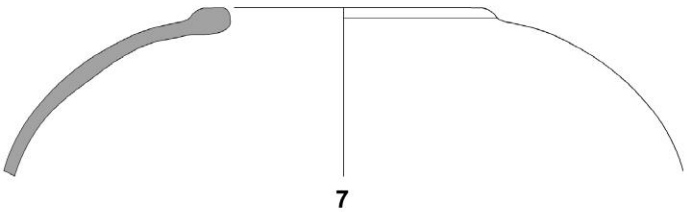

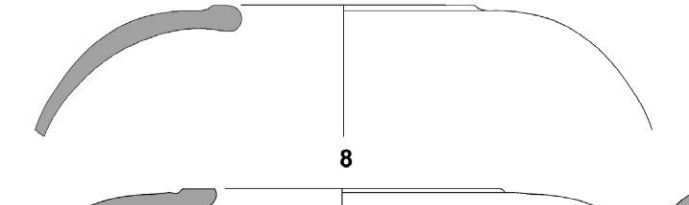

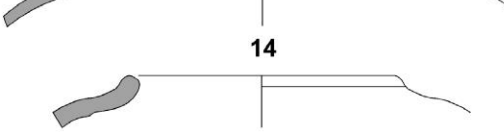

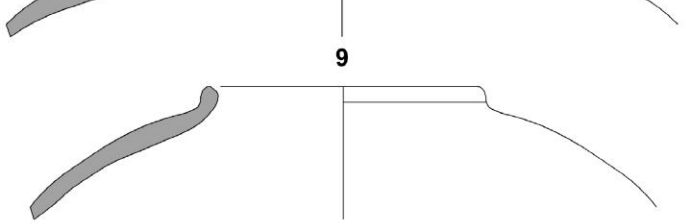

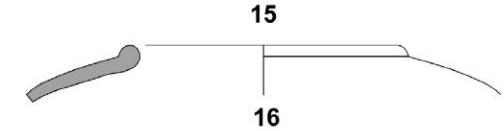

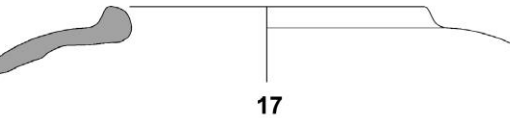

LÀMINA PUIG CASTELLAR 6 (Fase 3A)

TRANSPORT (364 inds): 37 %

producció 'local' (358 inds): 36,4 %

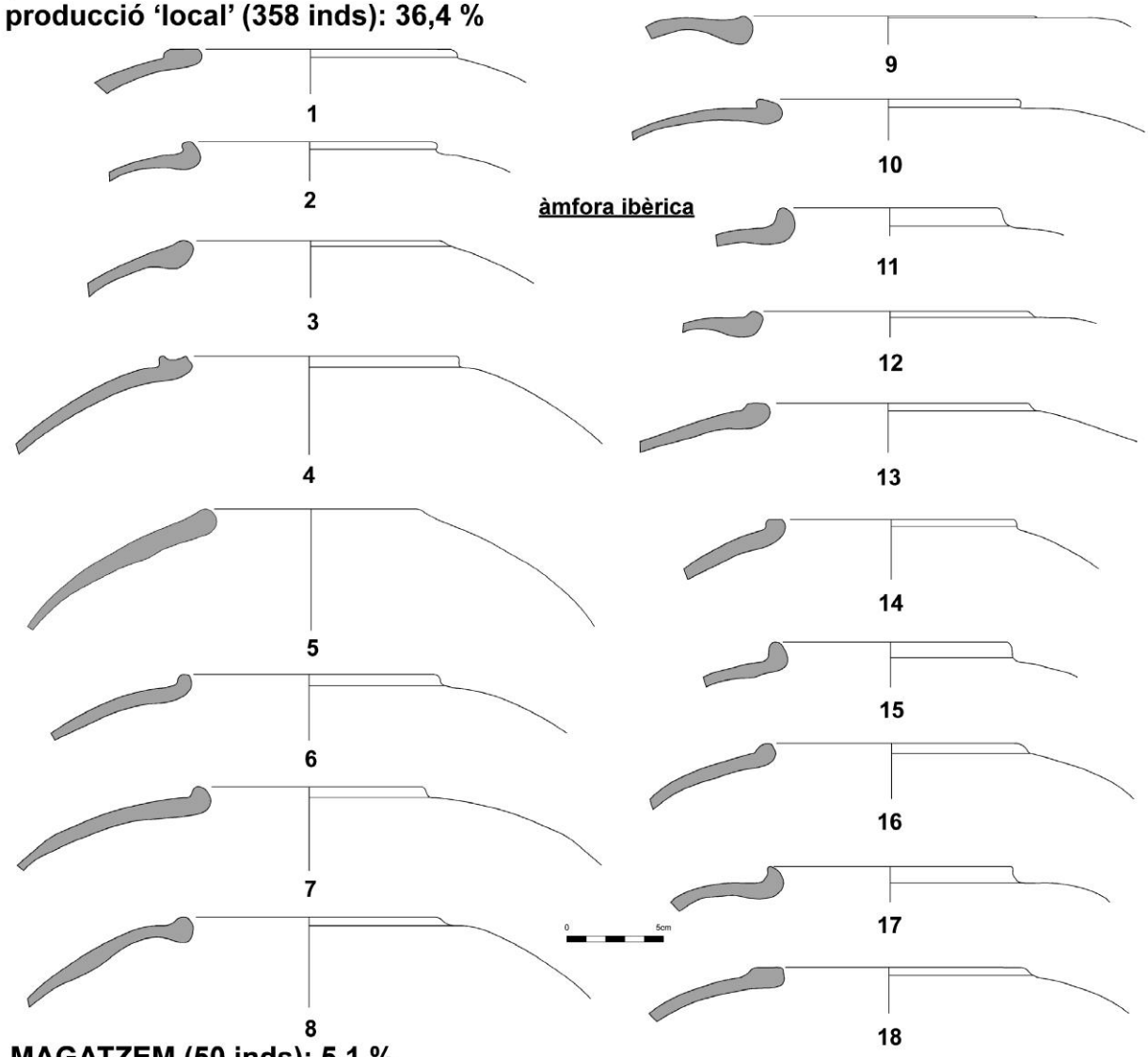

MAGATZEM (50 inds): 5,1 %

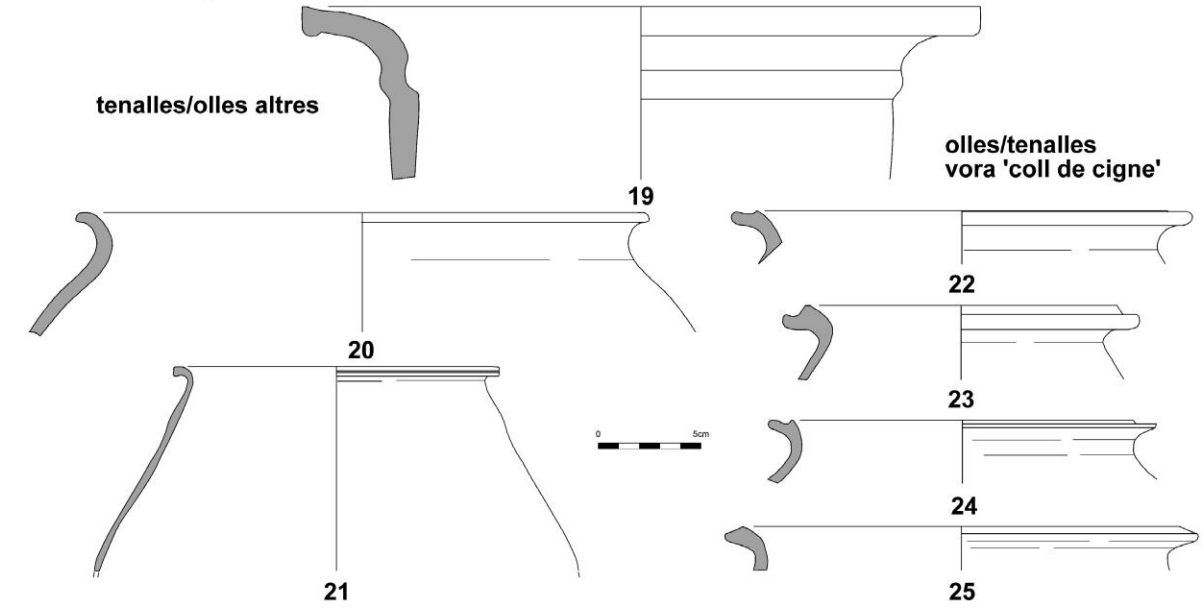

LÀMINA PUIG CASTELLAR 7 (Fase 3A)

RESERVA DOMÈSTICA (29 inds): 2,9 %

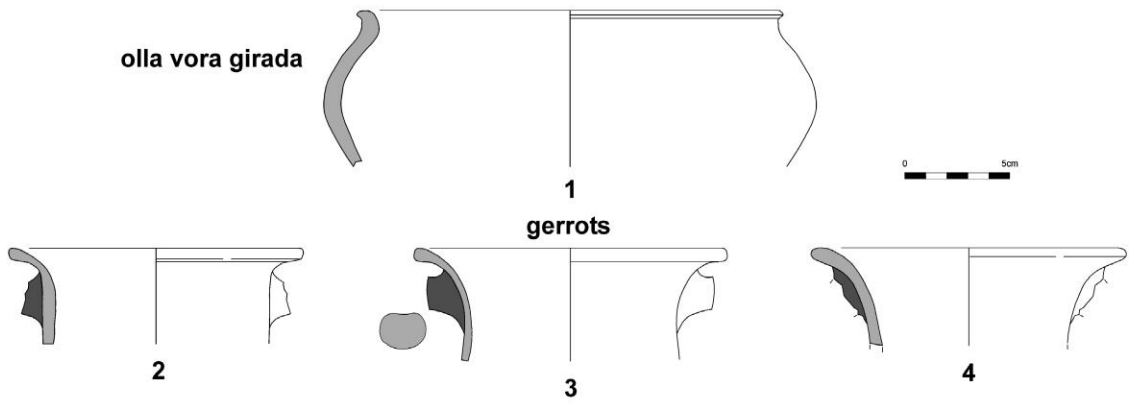

VAIXELLA (299 inds): 30,4 %

importats (33 inds): 3,3 %

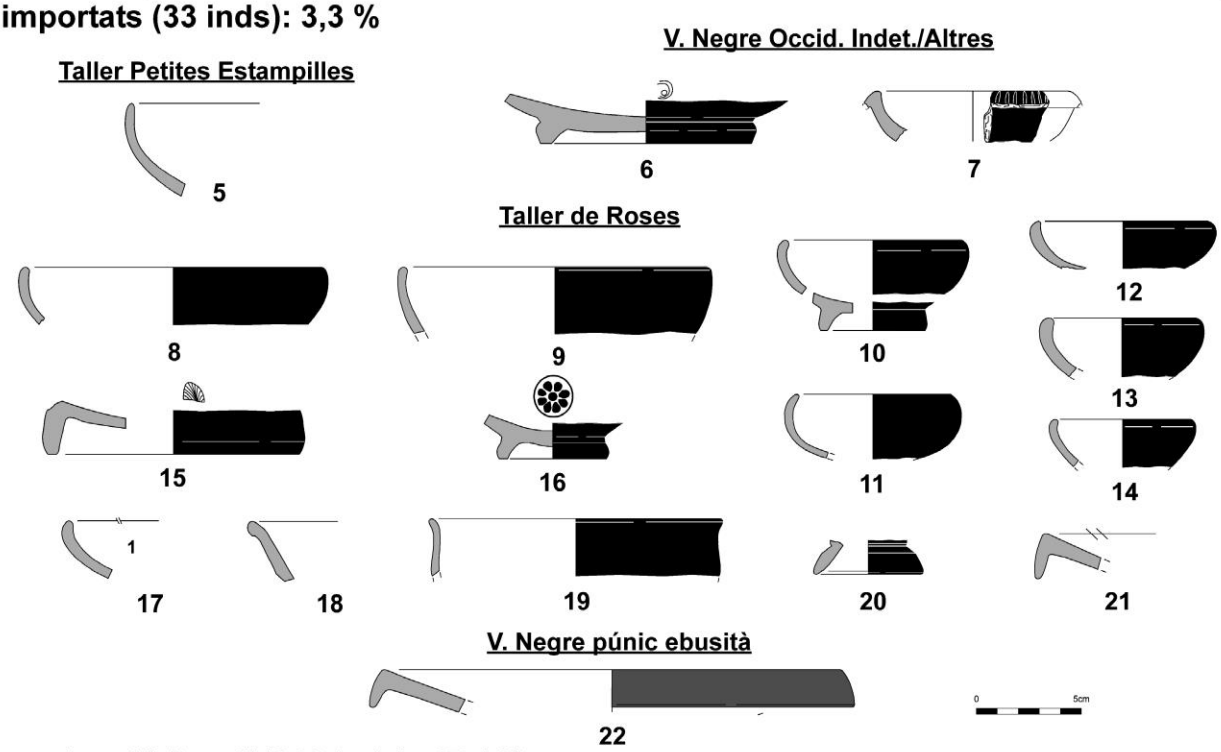

producció 'local' (266 inds): 27,1 %

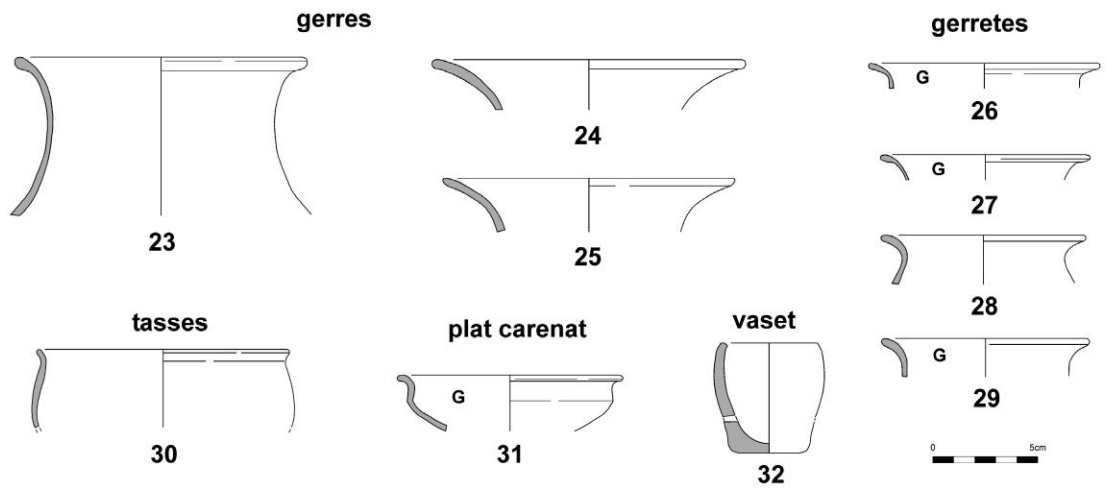

LÀMINA PUIG CASTELLAR 8 (Fase 3A)

VAIXELLA (299 inds): 30,4 %

producció 'local' (266 inds): 27 %

plats v. reentrant

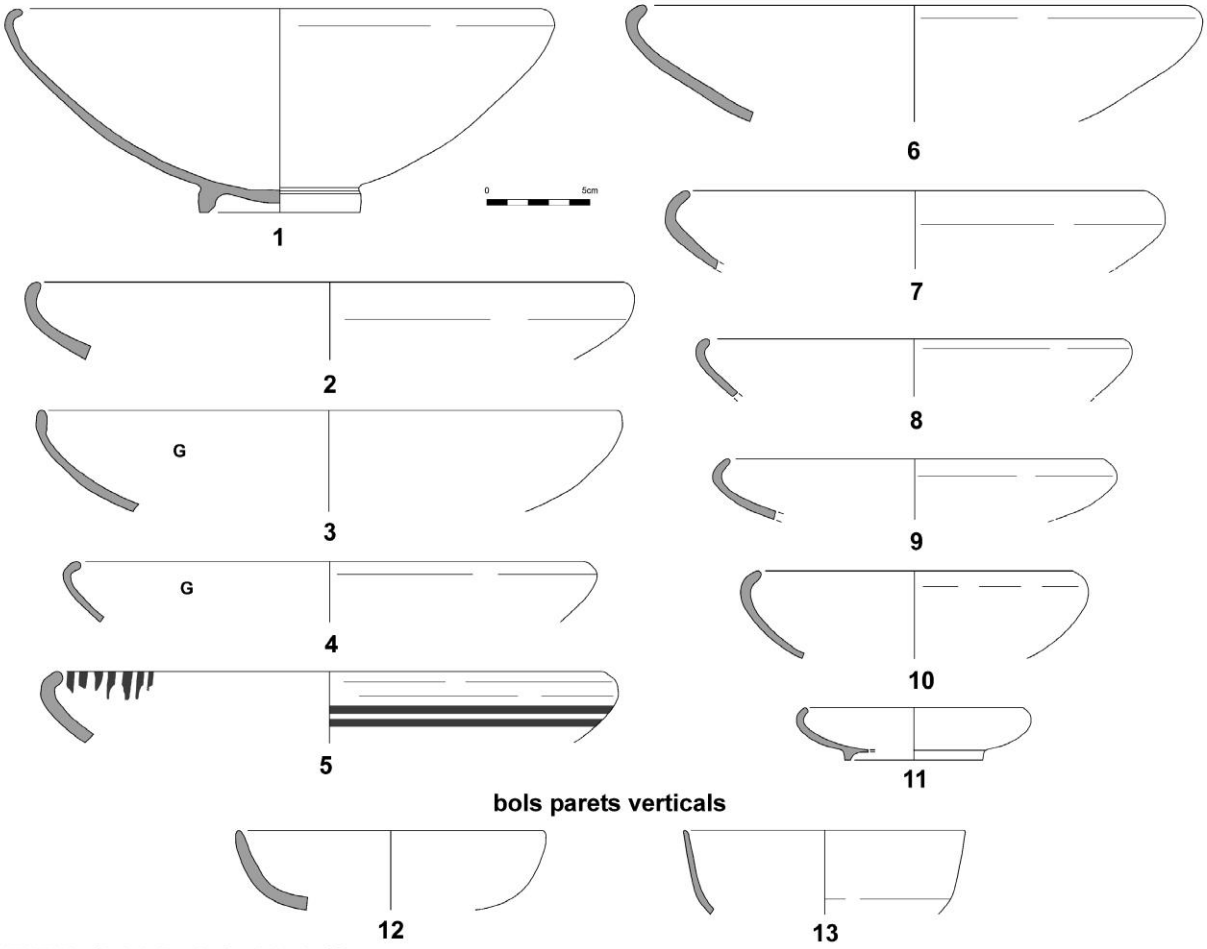

bols parets verticals

CUINA (222 inds): 22,6 %

Ceràmica a mà

olles

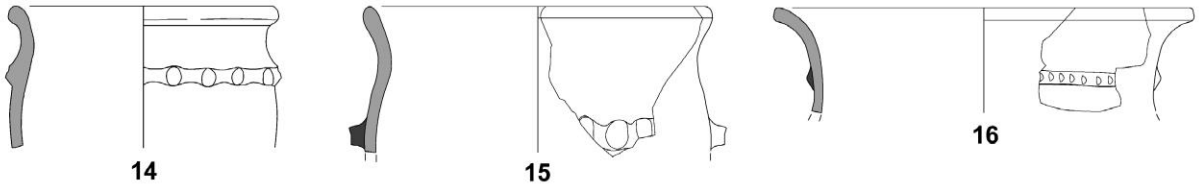

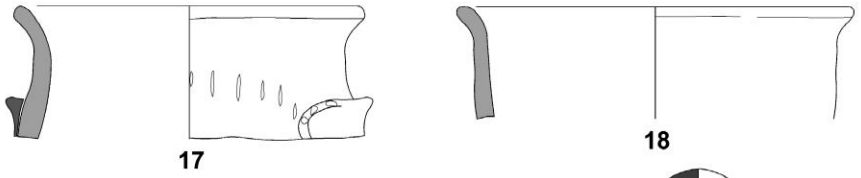

tapadores

INDETERMINAT (20 inds): 2 %

2.10.2.4. La Fase 3B del Puig Castellar (225-180 aC).

2.10.2.4.1. Descripció dels contextos de procedència.

Per damunt dels paviments més recents de la totalitat dels habitatges recentment excavats s'han documentat nivells d'enderroc on és molt freqüent la presència d'escampalls de ceràmica "in situ". Es tracta d'estrats d'abandonament sobtat o destrucció datables dels volts del 200 aC., amb tota probabilitat produïts en el marc de les convulsions derivades de la Segona Guerra Púnica o les posteriors campanyes repressives de Cató. Aquests enderrocs s'estenen no només a l'interior de les cases sinó també al llarg dels carrers i en abocaments fora muralles. Per tot això, els materials de la Fase 3B són els que obtenen una representació més àmplia amb diferència, de fet una de les més voluminoses d'aquest treball, amb un total de 89126 fragments ceràmics i 2093 individus ponderats.

2.10.2.4.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

El quadre-resum dels materials de la Fase 3B en el Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet és el següent:

Categoria	NTF	NMI pond	NV	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica Figures Roges	1	1	1	Crater campana	1 vora	
Àtica Vernís Negre	10	5	5	Lamb. 21, escudella Lamb. 22, escudella Lamb. 21/25B, petit bol	1 vora 3 vores 1 base	
Taller Pet. Estamp.	2	1	0			
Taller de Roses	43	10	10	Lamb. 24/25B, petit bol Lamb. 27, bol Lamb. 26, escudella Lamb. 48/49, copa	1 vora 1 p.c., 3 vores 3 vores 2 bases	
V.N. Occid. Indet.	10	2	2	Bols Indet.	2 vores	
Campaniana A	74	32	32	Lamb. 23, plat Lamb. 27ab, bol Lamb. 28ab, bol Lamb. 33b, bol Lamb. 34, petit bol Morel 68, copa	7 vores 12 vores, 1 p.c. 4 vores 1 vora 3 vores 4 vores, 1 base	
V.N. Púnic Ebus.	3	1	1	Lamb. 23, plat	1 base	
Total vaixella. Imp.	*143*	*52*	*51*			
Com. Pún. Eb.	2	2	2	Morter AE-20/I-167	1 vora, 1 base	

				Ebusus 64/70, gerrot	1 vora	
Com. Púnica C.M.	1	1	1	Gerra indet.	1 base	
Comuna Itàlica	1	1	1	Tapadora Vegas 7a	1 vora	
Total comuna Imp.	*4*	*4*	*4*			
Àmf. Púnica. Ebus.	562	4	4	T.8.1.2.1 T.8.1.3.1	1 vora 3 vores, 2 pivots	
Àmf. Púnica C.M.	139	4	4	T.5.2.3.1. T.7.2.1.1.	2 vora 2 vora	
Àmf. Púnica C. E.	9	1	0			
Àmf. Massaliota	12	1	0			
Àmfora Itàlica	86	3	3	Lyding-Will B Lyding Will C	2 vores 1 p.c., 1 pivot	
Àmf. Indeterminada	14	1	0			
Total Àmf. Imp.	*822*	*14*	*11*			
Total Import.	**969**	**70**	**66**			
Àmfora Ibèrica	7285	1041	1041		1041 vores, 202 pivots	
Com. Ib. Oxidada	832	473	473	Olla/tenalla "coll de cigne" Olla/tenalla globular Olla vora acanalada Gerrot Gerrot nansa cistella Gerra Gerreta bicònica Gerreta/vaset Plat vora reentrant Bol parets verticals Copa imit. Skyphos Tassa fons umbilicat Tapadora Tapadora urna d"oœlletes *Kalathos* Morter Embut Indeterminat	39 vores 49 vores 3 vores 29 vores 2 vores 136 vores 1 p.c., 19 vores 35 vores 133 vores 1 vora 5 vores 4 vores, 6 bases 3 vores, 1 pom 1 vora 2 vores 2 bases 1 p.c. 6 vores	
Informes Ib. Oxid.	76177					
C. Ib. Reduïda	1016	173	173	Gerra Gerra bicònica Gerreta bicònica Plat vora reentrant Plat carenat Copa imit. Skyphos Tapadora Guttus Indeterminat	24 vores 1 vora 61 vores 2 p.c., 69 vores 1 vora 2 vores 1 p.c., 1 pom 1 p.c. 10 vores	
C. Cuina Torn	152	14	14	Olla Tapadora Cassola Caccabé Morter	4 vores, 1 base 1 p.c. 8 vores 1 p.c.	
C. a Mà	2695	322	322	Olla/contenidor Olla Tapadora Bol/plat Vaset carenat	1 vora 3 p.c., 261 vores 2 p.c., 42 vores 6 vores 1 p.c., 1 vora	

				Safata Vaset fireta Indeterminat	1 p.c. 1 p.c., 1 vora 2 vores	
Total prod. locals	**88157**	**2023**	**2023**			
Total	**89126**	**2093**	**2089**			

2.10.2.4.3. Descripció tipològica dels materials.

A la fase 3B pertany l'evidència més àmplia i diversa de ceràmiques importades del jaciment, fet especialment evident pel que fa a les àmfores i les ceràmiques comunes. Això és així pel que fa al nombre absolut de peces; en ser, però, la fase amb els conjunts ceràmics més abundants amb diferència, a nivell proporcional aquestes peces representen un índex força similar, fins i tot una mica inferior, al de la fase precedent, del 3,4 % del total d'individus ponderats. En el Puig Castellar, com arreu, a la fase 3B el grup de la vaixella fina importada està àmpliament dominat per peces de la producció Campaniana A, tot i que, com és igualment habitual, aquestes apareixen acompanyades per una notable diversitat de vasos d'altres produccions. Es manté encara la presència, no testimonial, de peces àtiques, probablement ja molt residuals (Làm. PuigCastellar13, 1 i 2). Cal destacar que en aquests contextos és on s'ha recuperat l'únic exemplar conegut en aquest assentament d'un crater de campana de figures roges (Làm. PuigCastellar13, 1). Els vasos del Taller de Roses representen gairebé una quarta part del total d'individus de vaixella fina importada, fet que fa pensar, a diferència del que passa amb les peces àtiques, que no es tracta en cap cas de materials arrossegats d'èpoques anteriors. Hi ha uns pocs tipus documentats, això sí, dels més característics de la producció: el petit bol Lamboglia 24/25B, la copa amb nanses Lamboglia 48/49, l'escudella Lamboglia 26 i, en un nombre superior, els bols de la forma Lamboglia 27 (Làm. PuigCastellar13, 3 i 4). Hi ha també una representació modesta de peces de vaixella púnica; concretament un altre exemplar, com a la fase precedent, d'un plat Lamboglia 23 de vernís negre púnic ebusità (Làm. PuigCastellar13, 27) i una gerreta de ceràmica comuna púnica centre mediterrània (Làm. PuigCastellar13, 26).

Pel que fa a la producció predominant, de la fàcies antiga de Campaniana A, els bols de la forma Lamboglia 27, en les seves diferents variants, són les peces més abundoses (Làm. PuigCastellar13, 5 a 11), moltes amb la característica decoració de roseta central impresa

(Làm. PuigCastellar13, 5-6 i 11). Gairebé tots els altres tipus representats tenen una presència bastant menor: és el cas dels bols de la forma Lamboglia 28ab (Làm. PuigCastellar13, 16 i 17), el bol de la variant Lamboglia 33b (Làm. PuigCastellar13, 15), els petits bols de la forma Lamboglia 34 (Làm. PuigCastellar13, 13 i 14) i les copes forma Morel 68 (Làm. PuigCastellar13, 18 a 21). Hi ha una excepció evident, que és la dels plats de la forma Lamboglia 23, amb un notable lot de set individus (Làm. PuigCastellar13, 22 a 25). No és gens habitual una presència tan elevada d'aquest tipus de plats (gairebé una quarta part del total d'individus de Campaniana A), fet que, junt amb l'absència total dels plats de la forma Lamboglia 36, podria fer pensar que tot plegat tingui una significació cronològica. En concret podria ser un indicador d'una datació alta per a la formació dels estrats d'enderroc on apareixen, almenys dins del darrer quart del segle III aC., abans del 200 aC.

Sembla que l'evidència de les àmfores greco-itàliques, sense ser concloent, podria no desmentir aquesta possibilitat. Mereix en aquest sentit un comentari especial l'exemplar millor conservat, una peça gairebé completa que va aparèixer „in situ" en els nivells d'enderroc del Recinte 20 (Làm. PuigCastellar9, 10). Es tracta d'una peça que presenta una sèrie de trets morfològics que al que més l'acosten és al tipus C de Lyding-Will (Lyding-Will 1982), caracteritzat a partir de les àmfores greco-itàliques del derelicte de Grand-Congloué 1 (Benoit 1961; Long 1987), amb una datació molt precisa gràcies a la presència d'àmfores ròdies associades que tenen segells dels magistrats de l'any 205 aC (Grace 1985). En efecte el perfil i grau d'inclinació de la vora (48 graus), la llargada i inflexió del coll així com l'ample i orientació de l'espatlla coincideixen plenament amb les peces del derelicte provençal, especialment amb aquells exemplars amb el coll més curt (veure la peça del mig de les tres de gran format a Long 1987, Figura 1, 3). La resta de materials greco-itàlics disponibles no desdiuen una possible datació anterior del 200 aC. D'entrada hi ha un pivot massís (Làm. PuigCastellar9, 11), que pot encaixar perfectament dins del mateix tipus Lyding-Will C. I de manera més significativa, les tres vores greco-itàliques documentades (Làm. PuigCastellar9, 7 a 9), a jutjar pel perfil i grau d'inclinació del llavi (Asensio 1996), corresponen amb tota seguretat a peces dels tipus Lyding-Will A o B, molt

probablement de cronologia més antiga[6]. Concretament dues d'elles se situen dins dels paràmetres propis del tipus Lyding-Will B[7]: una amb 34 graus d'inclinació prové dels nivells superficials (Làm. PuigCastellar9, 8), mentre que la segona, ben contextualitzada, presenta 38 graus d'inclinació. La tercera, amb només 25 graus d'inclinació (Làm. PuigCastellar9, 7), podria ser un exemplar de petit format com les que es documenten en el derelicte del Bon Capó (Asensio i Martín Menéndez 1998, Fig. 2). Això la situaria dins del tipus Lyding-Will A, amb una cronologia de producció encara més elevada que la resta, dins del tercer quart del segle III aC (Vivar i Geli 2009, 163-164). Hi ha, en definitiva, una absència total de peces atribuïbles a aquells tipus teòricament més evolucionats, com ara els Lyding-Will D o E, dels quals hem vist força exemplars en contextos equivalents, d'abandonaments d'entorn el 200 aC., en nuclis com ara Alorda Park (Làm. Alorda22, 7 i d'altres a Asensio 1996) o el Castellet de Banyoles (Làm. Castellet1, 9).

Cal dir, però, que en el camp de les àmfores importades aquests envasos itàlics són minoria al costat dels exemplars de procedència púnica. Les peces púnico ebusitanes corresponen la gran majoria al tipus propi del moment, el T.8.1.3.1. (Làm. PuigCastellar9, 2 a 4)[8], mentre que les púniques centre mediterrànies estan representades pels dos tipus amb més àmplia difusió del moment, les T.5.2.3.1. i les T.7.2.1.1. (Làm. PuigCastellar9, 5 i 6). Altres procedències, com la púnica del Cercle de l'Estret o la Massaliota només han proporcionat fragments informes (un individu ponderat). Per acabar, les ceràmiques comunes d'importació, poc abundoses en aquest jaciment, estan igualment dominades pels materials púnics, en aquest cas els ebusitans. D'aquests hi ha dos exemplars dels molt habituals s morters del tipus AE-20/I-167, a més de la vora d'un gerrot del tipus Ebusus64 o Ebusus70 (Làm. PuigCastellar12, 7), amb una difusió menor però important a la zona de les costes catalanes (Asensio 2012). Finalment destacar la presència, ben contextualitzada en un dels nivells d'enderroc d'entorn 200 aC, d'un únic exemplar de ceràmica de cuina itàlica, el d'una vora de tapadora de la forma 7a del Dicocer (Làm. PuigCastellar14, 35).

[6] Tot i que en un altre treball hem assenyalat que és necessària una certa prudència pel que fa a la datació dels diferents tipus definits de les àmfores greco-itàliques, donada la problemàtica existent en considerar-los conseqüència necessària d'una evolució tipològica lineal d'abast global (Asensio 2010).

[7] Les peces més representatives d'aquest tipus, les que s'han utilitzat per a definir-lo, presenten una inclinació del llavi que oscil·la entre els 34 i els 43 graus (Asensio 1996, 59).

[8] Amb l'excepció feta d'una única peça, probablement residual en aquests contextos, del T.8.1.2.1. (Làm. PuigCastellar9, 1).

En el camp de les ceràmiques de producció local, el tret més rellevant és l'excepcional pes que assoleixen en aquesta fase les àmfores ibèriques. Així, en els nivells d'enderroc excavats en els darrers anys, els localitzats en tots els carrers i recintes dels barris nord i oest on encara es conservaven (més d'una trentena), s'han recuperat un miler d'individus d'aquestes àmfores locals, molts d'ells parts de concentracions d'exemplars que han aparegut fragmentats, „in situ", damunt dels paviments. Aquesta evidència representa pràcticament la meitat (49,7 %) del total d'individus ceràmics presents en aquests nivells d'abandonament. Malauradament no ha estat possible dur a terme la reconstrucció d'aquests materials, molt fragmentats, de manera que només disposem dels dibuixos de vores i espatlles; fet que dóna poc marge per a l'anàlisi formal i tipològic (Làm. PuigCastellar10; Làm. PuigCastellar11). Malgrat tot la inspecció visual directe d'aquests materials ens proporciona un coneixement bàsic que ens permet assenyalar que es tracta, en la gran majoria dels casos, de peces atribuïbles al tipus 2B (Sanmartí, Bruguera, Miñarro 2004). A nivell de les vores es constata que existeix una altíssima variabilitat de perfils (veure, com a mostra significativa, Làm. PuigCastellar10, 9 a 22), predominant això sí les vores poc altes, aquelles que ressalten poc de l'horitzontal que defineix l'espatlla de la peça (veure, per exemple, Làm. PuigCastellar11, 2 a 21 i Làm. PuigCastellar10, 1 a 9). D'aquestes es pot identificar un tipus de vora de perfil arrodonit com el tipus més repetit o estàndard (exemplificat, per exemple, per Làm. PuigCastellar10, 8), junt amb les vores baixes de perfil més aviat rectangular allargat (veure, com a cas paradigmàtic, Làm. PuigCastellar10, 1). També cal ressaltar, com a model relativament abundós, aquelles peces que presenten la vora enfonsada, per sota del nivell de l'espatlla (Làm. PuigCastellar11, 6 i 7). Al costat de totes aquestes vores dels models més freqüents sempre apareixen exemplars amb variants tipològiques „diferents", com ara les vores altes (Làm. PuigCastellar10, 10 i 22), les completament llises, sense ressalt (Làm. PuigCastellar10, 13) o les vores amb solc (Làm. PuigCastellar10, 17 i 19).

Entre les peces de magatzem es manté un patró idèntic al de les fases precedents, amb el predomini total de les tenalles/olles de perfil globular (Làm. PuigCastellar12, 1 a 4), moltes d'elles amb el característic llavi de „coll de cigne", podent existir diferències notables en les mides dels diferents exemplars. Encara que molt minoritària, cal destacar la presència d'uns pocs exemplars d'olles/tenalles de vora acanalada de doble solc (Làm. PuigCastellar12, 5 i

6), tipus que representa una novetat del repertori formal dels vasos ibèrics a torn que apareix en aquesta fase del jaciment. Dins del grup de les peces de reserva domèstica, els càlats representen igualment un tipus nou, que apareix arreu en aquests horitzons d'entorn 200 aC. En el cas del Puig Castellar, però, es tracta només d'un parell de peces no decorades (Làm. PuigCastellar12, 10), és a dir, d'una evidència escassa, gairebé ínfima, fet que és del tot infreqüent. Dins d'aquest mateix grup hi ha un petit lot d'exemplars de formes igualment molt minoritàries, com ara un parell de gerres de nansa de cistella (Làm. PuigCastellar12, 12) i un cas únic de peça tipus embut, que conserva el perfil gairebé complet (Làm. PuigCastellar12, 11). En aquest context aquestes darreres són totes peces singulars, al costat del tipus del grup sempre àmpliament predominant en aquest jaciment, el dels gerrots de vora exvasada amb dues nanses verticals (Làm. PuigCastellar12, 8 i 9).

Pel que fa al grup de les peces de vaixella de producció local es manté un panorama molt similar al de la fase precedent. El tret més evident de continuïtat és el de l'amplíssim predomini de dos tipus base: el de les gerres de vora exvasada (Làm. PuigCastellar13, 28 a 32) i els dels plats de vora reentrant (Làm. PuigCastellar14, 1 a 21), amb un pes relatiu pràcticament idèntic (136 individus els primers per 133 els segons), fet que, en una mostra tan àmplia, permet plantejar que formin una mena de paquet estandarditzat de servei de taula. Cal dir, però, que més enllà del tipus genèric, dins de cadascun d'ells, a més de donar-se exemplars tan en cocció oxidada com reductora, s'observa una notable diversitat morfològica. Això darrer és especialment evident en relació a les dimensions de les peces, amb importants contrastos tan en les gerres (veure Làm. PuigCastellar13, 28 i 32), com sobretot en els plats de vora reentrant, amb peces grans format escudella (Làm. PuigCastellar14, 1 a 6), en un extrem, i peces format petit bol (Làm. PuigCastellar14, 15 a 21), en l'altre. Un element novedós en el camp de la vaixella local d'aquesta fase 3B és el pes relativament important que ara assoleixen les gerretes, la tercera forma més ben representada, sobretot gràcies a l'esclat de les anomenades gerretes bicòniques (Làm. PuigCastellar13, 33 a 42), moltes d'elles, la majoria, de cocció reductora (Làm. PuigCastellar13, 33 a 38). Seguint per ordre del nombre de peces documentat, també hi ha un lot molt notable de tasses de fons umbilicat (Làm. PuigCastellar14, 24 a 29), un tipus de peces que, com hem vist, ha tingut una presència constant al llarg de les diferents fases del

nucli[9]. En el Puig Castellar es tracta de peces mai decorades i sempre de cocció oxidant. Per acabar amb el grup de vaixella fina de producció local cal esmentar una sèrie d'exemplars de tipus ja molt minoritaris, com serien les tapadores (Làm. PuigCastellar14, 32 i 33) o els vasets de parets vertical fet de ceràmica a mà (Làm. PuigCastellar14, 30 i 31). Cal destacar que aquests darrers han aparegut de manera constant (sempre en quantitats molt reduïdes) en els conjunts ceràmics de totes les fases documentades (Làm. PuigCastellar1, 18 de la fase 1B; Làm. PuigCastellar3, 23 i 24 a la fase 2 i Làm. PuigCastellar7, 32 a la 3A). Fins i tot hi ha tipus representats només per una peça, exemplars únics, com ara un bol de parets verticals (Làm. PuigCastellar14, 23), un platet carenat de cocció reductora (Làm. PuigCastellar14, 22) i, una peça sencera d'un *guttus* de ceràmica ibèrica reduïda, amb decoració de gallons a la part superior de la peça (Làm. PuigCastellar14, 34)[10]. Aquesta darrera, localitzada en el nivell d'enderroc del Carrer 1 a l'alçada del Recinte 36, és molt ressenyable perquè es tracta d'una peça excepcional, no només dins del jaciment sinó també a nivell regional.

Quant a les ceràmiques culinàries de producció local el primer que cal anomenar és la sorprenent presència, gairebé constant a totes les fases del nucli, d'algun exemplar de base de morter, de ceràmica ibèrica oxidada (Làm. PuigCastellar14, 36). En tots els casos sembla clar que responen a imitacions o versions inspirades en el „clàssic" model púnic ebusità AE20/I-167 (les inclusions fèrriques característiques de les peces ebusitanes són sempre substituïdes per pedretes petites). Una altra component d'aquest grup és el de les ceràmiques grolleres a torn, que tampoc és nou perquè és present en els conjunts ceràmics de gairebé totes les fases precedents, això sí, en unes proporcions sempre molt modestes (per sota del 1% del total d'individus). En el lot de peces d'aquesta categoria de la fase 3B

[9] En aquest sentit cal assenyalar que en un nombre important de casos, els d'exemplars de vores molt fragmentades, amb poca extensió de paret de la peça conservada, hi ha una dificultat evident, sovint insalvable, de destriar si es tracta d'una tassa de fons umbilicat o d'una peça d'altres tipus, com ara d'una gerreta. Fins i tot en alguns casos no seria inversemblant identificar-los com a copes imitació d'escifs (Làm. PuigCastellar14, 28 i 29), que es tracta d'un tipus bastant comú a altres jaciments, especialment a zones més septentrionals. Però tot sembla indicar que aquestes copes imitació d'escif són molt escasses en el Puig Castellar. D'altra manera les seves característiques bases s'identificarien sense problemes i això en tota la durada de l'assentament només s'ha donat en un exemplar de la fase 1B (Làm. PuigCastellar1, 16), mentre que de manera molt significativa no se n'ha localitzat cap en els abundants conjunts ceràmics d'aquesta fase 3B. Per tot plegat en el corresponent quadre tipològic per a tots aquests casos dubtosos s'ha fet servir una definició de tipus més genèrica, la de „gerreta/vaset".

[10] Als quals cal afegir l'exemplar d'embut (Làm. PuigCastellar12, 11) descrit en l'apartat de les peces de reserva de producció local.

el que més destaca és el fet que la gran majoria corresponen a olles del tipus *caccabé* (Làm. PuigCastellar14, 39 a 42), fet més aviat inèdit en el context regional (Sanmartí i Asensio 2017). Algunes d'aquestes *caccabai* tenen filets en relleu (Làm. PuigCastellar14, 39 i 40), un element decoratiu que és més habitual i propi de les olles de perfil en „essa" i llavi no solcat (Làm. PuigCastellar14, 38). Finalment dins d'aquesta categoria es dóna una altre cas de peça única, el d'un exemplar complet d'un morter que disposa d'un apèndix amb doble perforació (Làm. PuigCastellar14, 37), altra vegada un tipus molt singular més enllà del context del nucli del Puig Castellar.

Tot amb tot, les ceràmiques a mà segueixen sent el component principal dins d'aquest grup de les ceràmiques culinàries de producció local. Entre les olles a mà, el tipus bàsic d'aquesta categoria, es confirma la tendència al predomini de la variant de peces amb vora exvasada i perfil en „essa" (Làm. PuigCastellar15, 1 a 16), ja indicada a la fase precedent. Malgrat això, des del punt de vista morfològic l'aparença no és, en cap cas, la d'un grup compacte de peces, ja que s'observa una considerable diversitat de variants de perfils i formats: n'hi ha de vores molt obertes (Làm. PuigCastellar15, 2 i 5), amb vores lleugerament exvasades, gairebé verticals (Làm. PuigCastellar15, 4 i 9), olles petites de parets primes (Làm. PuigCastellar15, 11) o de parets gruixudes (Làm. PuigCastellar15, 13), olles de gran format (Làm. PuigCastellar15, 10), olles amb nansa vertical (Làm. PuigCastellar15, 16), etc, etc. Aquesta percepció de manca d'homogeneïtat es veu accentuada per la diversitat de recursos decoratius utilitzats. El més habitual seria el de la franja de motius impresos o incisos a l'espatlla, també de tipologia molt variada (Làm. PuigCastellar15; 1,2,4,5,6,7,8, 10, 12, 14 i 15). En segon lloc trobem la decoració d'un cordó a l'espatlla, ja siguin digitats (Làm. PuigCastellar15; 3, 9 i 16) o incisos (Làm. PuigCastellar15, 13), a més d'algun cas amb botó o mameló aplicat (Làm. PuigCastellar15, 11). Entre les tapadores d'aquestes olles (Làm. PuigCastellar15, 17 a 23) el model més freqüent és el de les d'agafador en forma de botó circular de perfil còncau (Làm. PuigCastellar15; 18, 22 i 23), al costat de les d'agafador massís (Làm. PuigCastellar15, 19 i 21). Finalment cal destacar un darrer cas de peça singular, el d'un exemplar complet d'una cassola molt baixa, amb una nansa horitzontal sobre elevada (Làm. PuigCastellar15, 24), altra vegada única en el jaciment i molt poc habitual a nivell regional.

TRANSPORT (1055 inds): 50,4 %
importats (14 inds): 0,7 %

LÀMINA PUIG CASTELLAR 9 (Fase 3B)

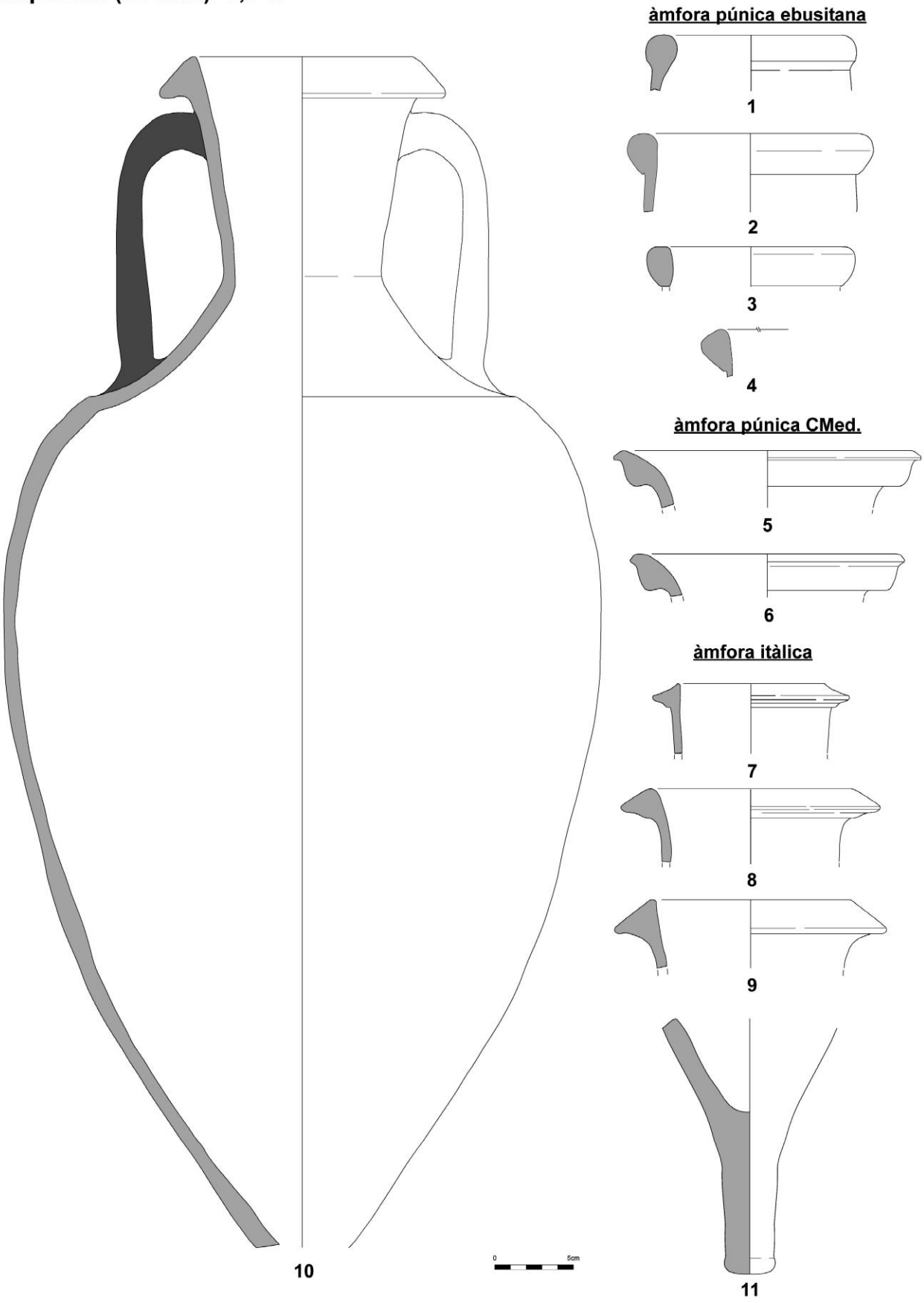

TRANSPORT (1055 inds): 50,4 % **LÀMINA PUIG CASTELLAR 10 (Fase 3B)**

producció 'local' (1041 inds): 49,7 %

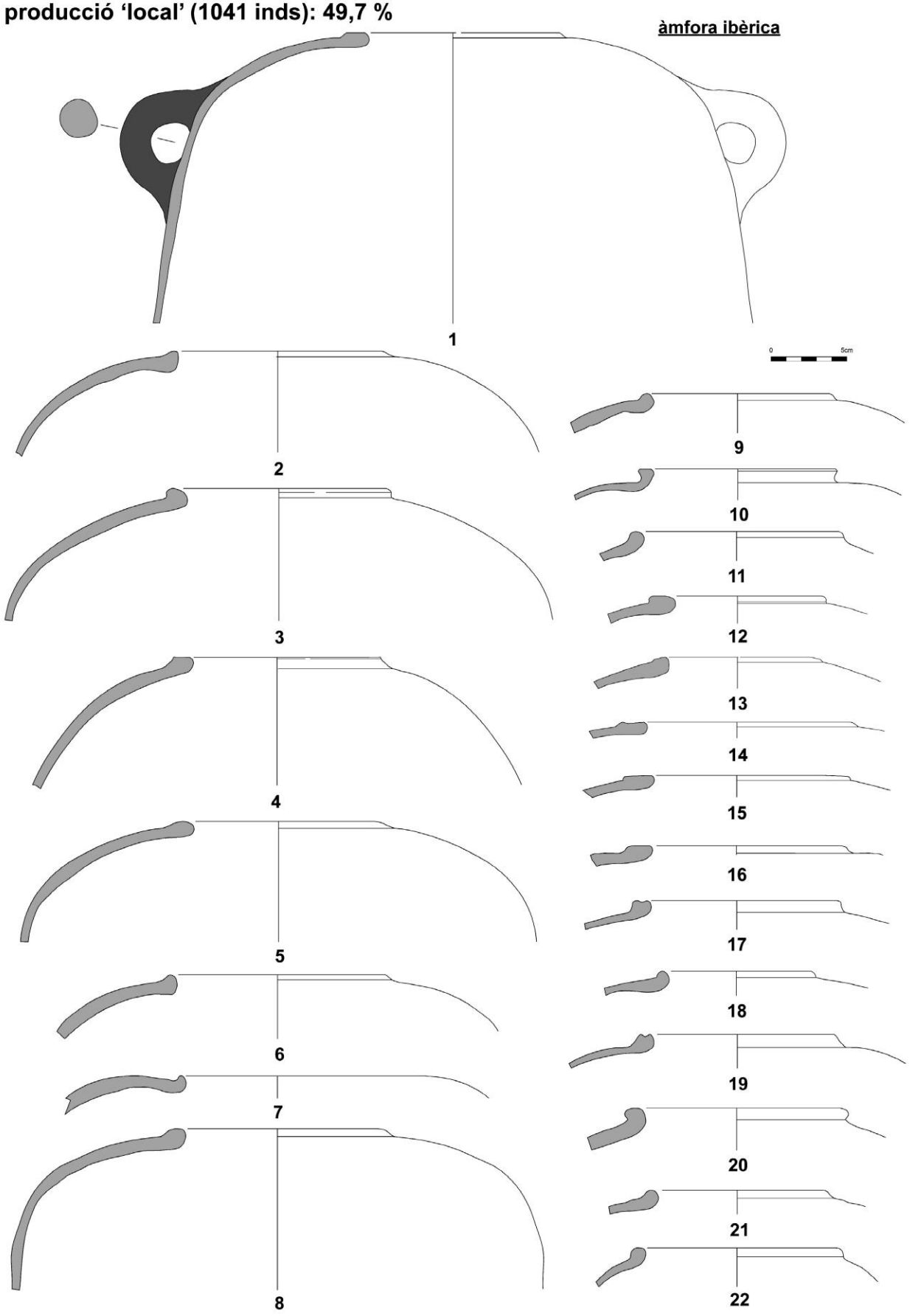

TRANSPORT (1055 inds): 50,4 % **LÀMINA PUIG CASTELLAR 11 (Fase 3B)**

producció 'local' (1041 inds): 49,7 %

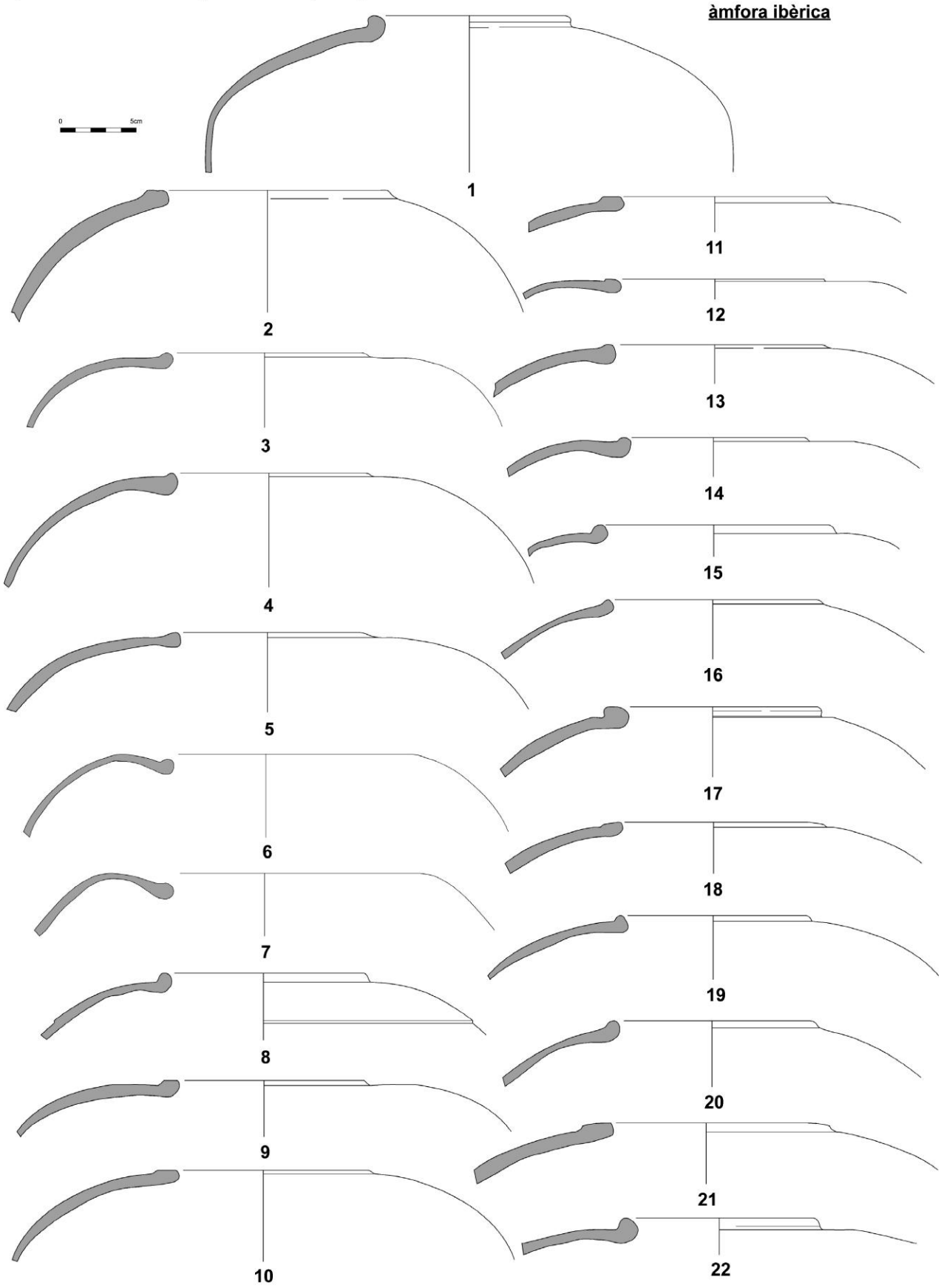

MAGATZEM (91 inds): 4,4 % **LÀMINA PUIG CASTELLAR 12 (Fase 3B)**

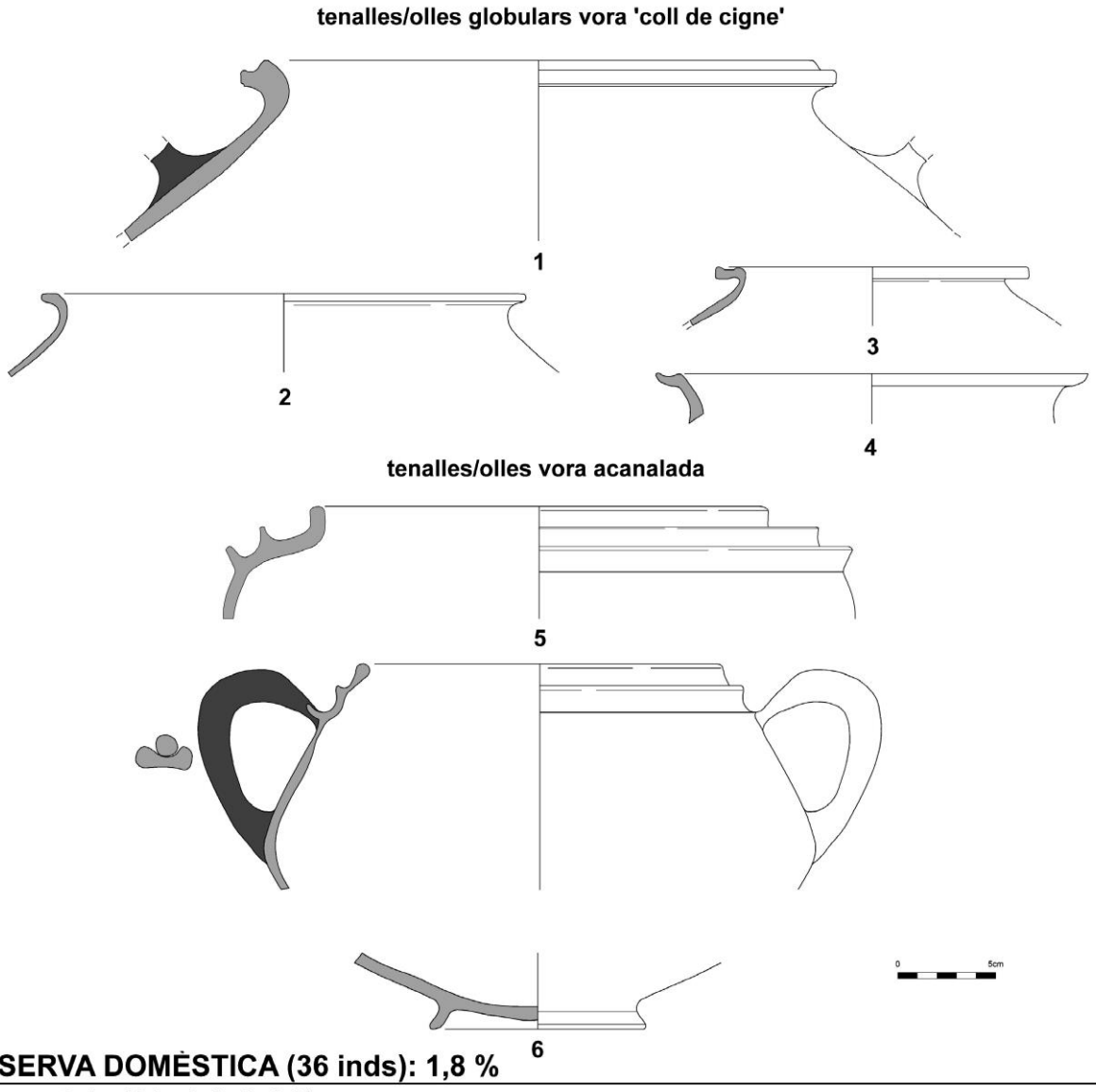

RESERVA DOMÈSTICA (36 inds): 1,8 %

importats (1 inds): 0,1 %

<u>comuna púnica ebusitana</u>

producció 'local' (35 inds): 1,7 %

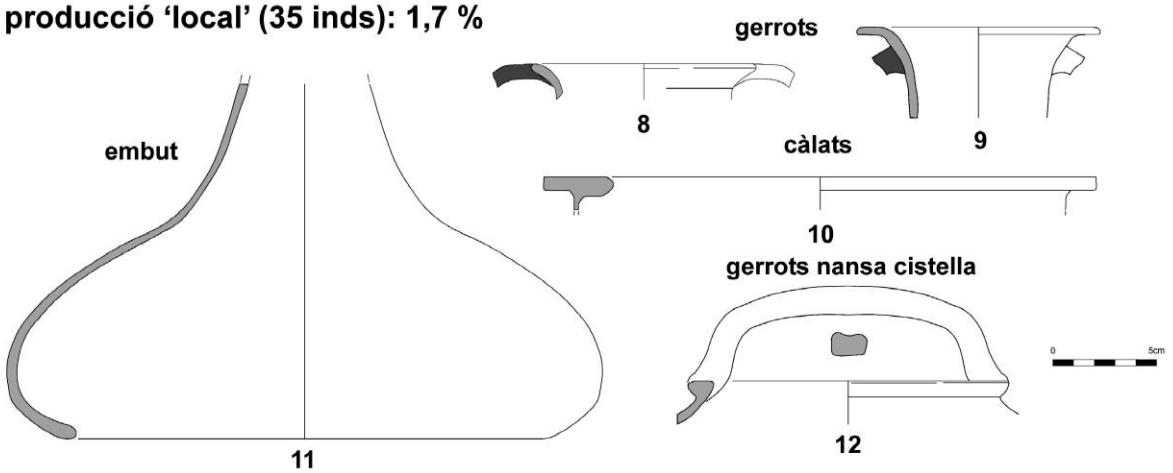

VAIXELLA (565 inds): 27 % **LÀMINA PUIG CASTELLAR 13 (Fase 3B)**

importats (53 inds): 2,5 %

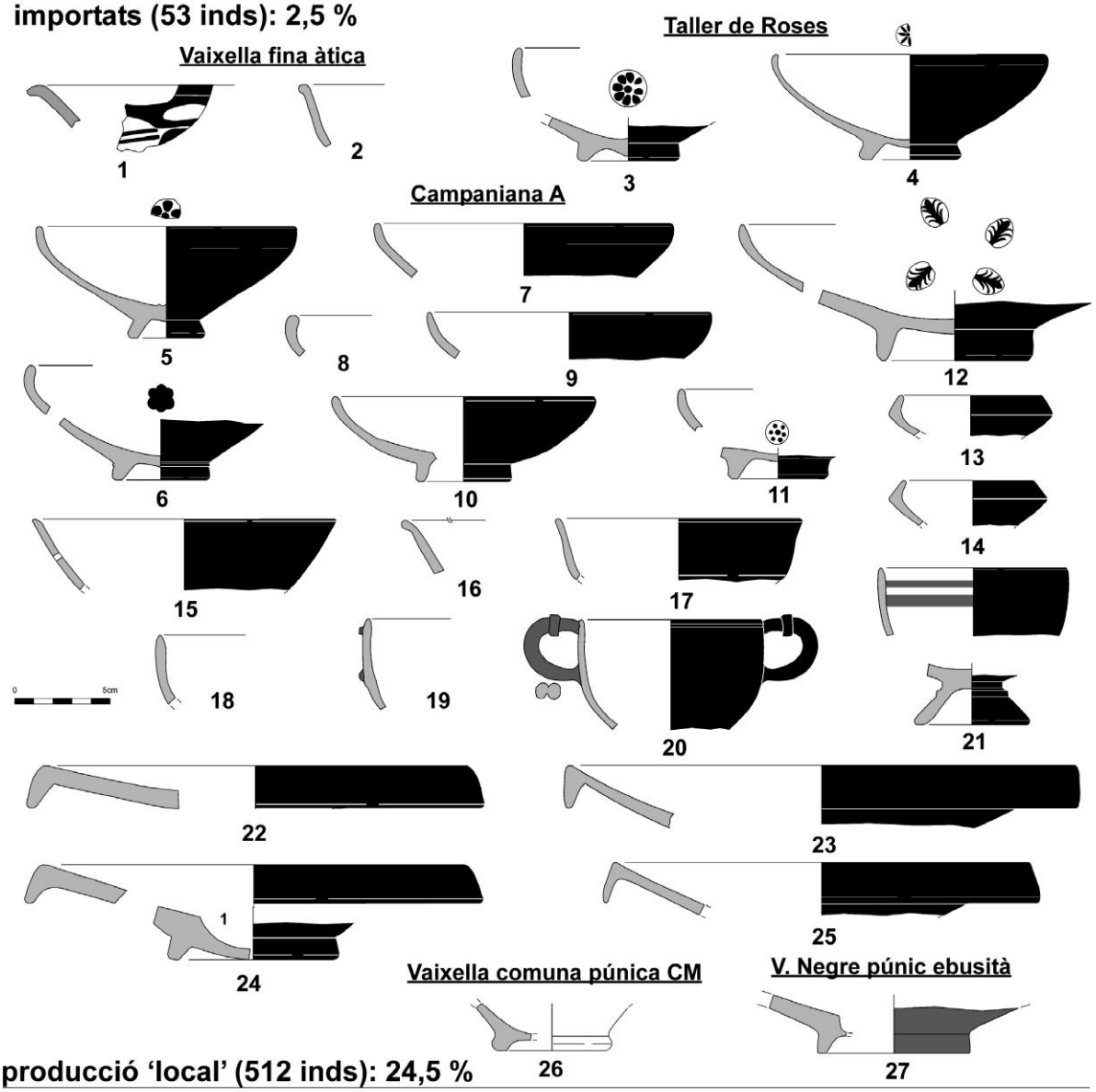

producció 'local' (512 inds): 24,5 %

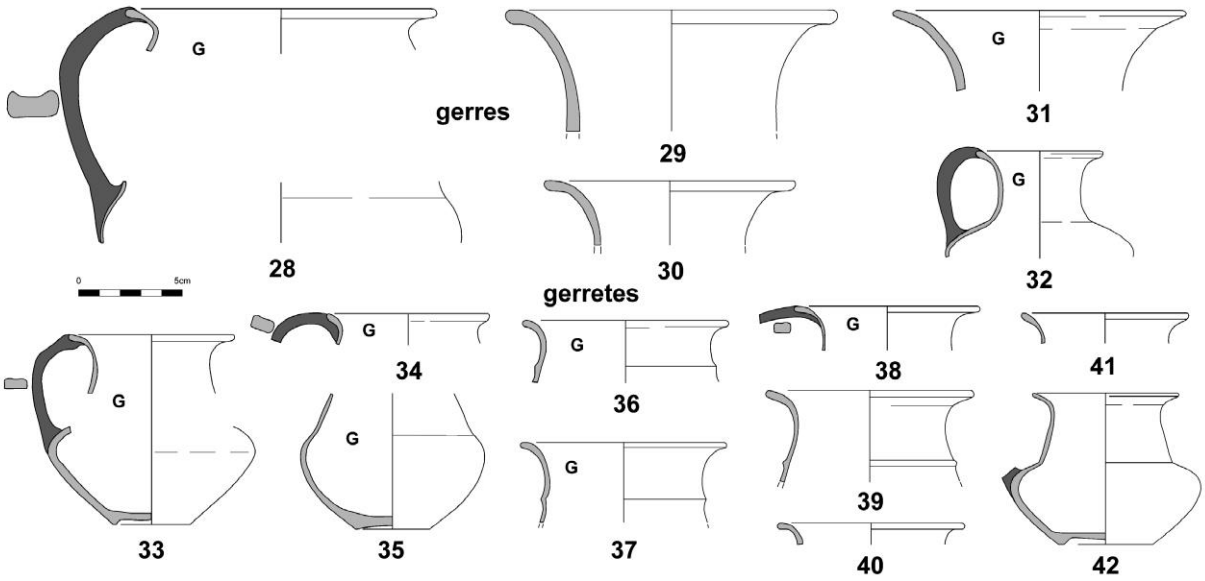

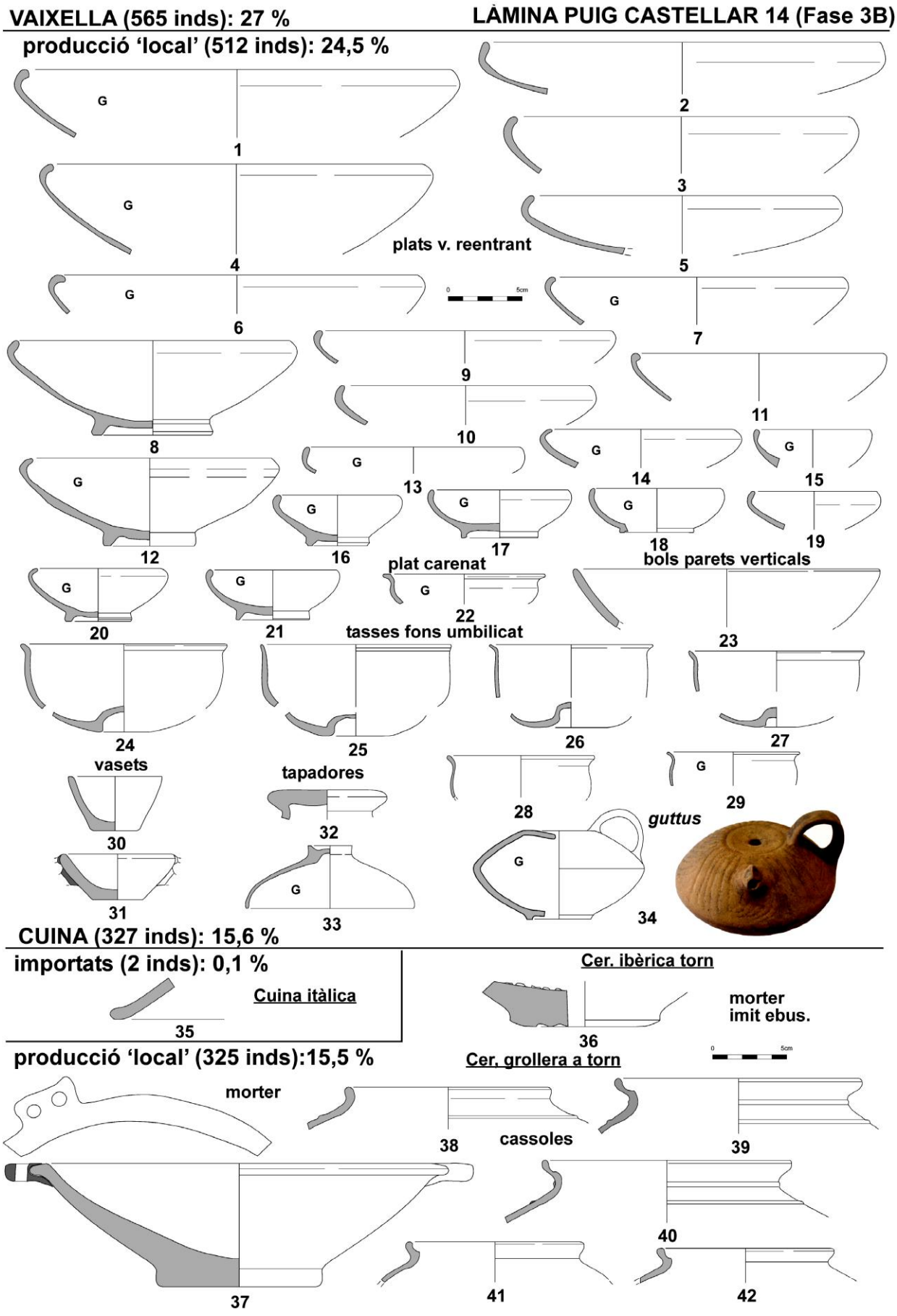
VAIXELLA (565 inds): 27 %
LÀMINA PUIG CASTELLAR 14 (Fase 3B)
producció 'local' (512 inds): 24,5 %
plats v. reentrant
plat carenat
bols parets verticals
tasses fons umbilicat
vasets
tapadores
guttus
CUINA (327 inds): 15,6 %
importats (2 inds): 0,1 %
Cuina itàlica
Cer. ibèrica torn
morter imit ebus.
producció 'local' (325 inds):15,5 %
Cer. grollera a torn
morter
cassoles

CUINA (327 inds): 15,6 % **LÀMINA PUIG CASTELLAR 15 (Fase 3B)**

producció 'local' (325 inds):15,5 %

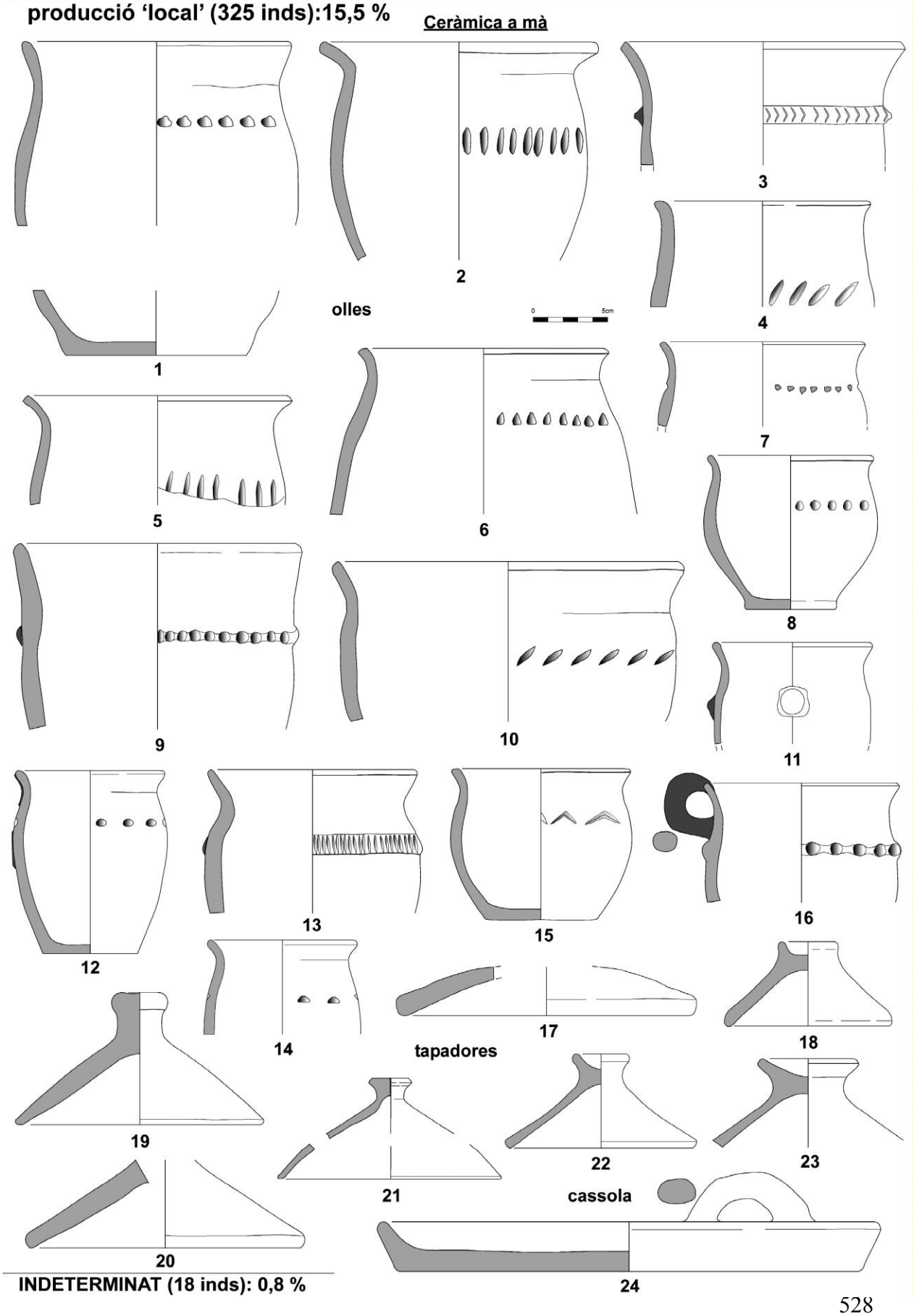

INDETERMINAT (18 inds): 0,8 %

2.10.3. Anàlisi quantitatiu dels conjunts ceràmics.

El nivell d'anàlisi que mesura el volum d'importacions es caracteritza, en el cas del Puig Castellar, per l'absència d'una tendència progressiva que és la més habitual en la majoria dels jaciments considerats. Per contra, les dades resultants mostrem un comportament força estable en les diferents fases, sempre amb unes proporcions força modestes (Gràfica PCast1). En el comptatge per fragments és on s'observa la màxima estabilitat, amb índexs que oscil·len molt poc al voltant d'un 1% de fragments d'importació. En el comptatge per individus tant sols es podria destacar una alça significativa entre les fases 1B i 2. En les fases dels segles IV i III aC (Fases 2, 3A i 3B) els volums de ceràmiques importades són força similars, sempre pivotant als volts del 4% del total d'individus.

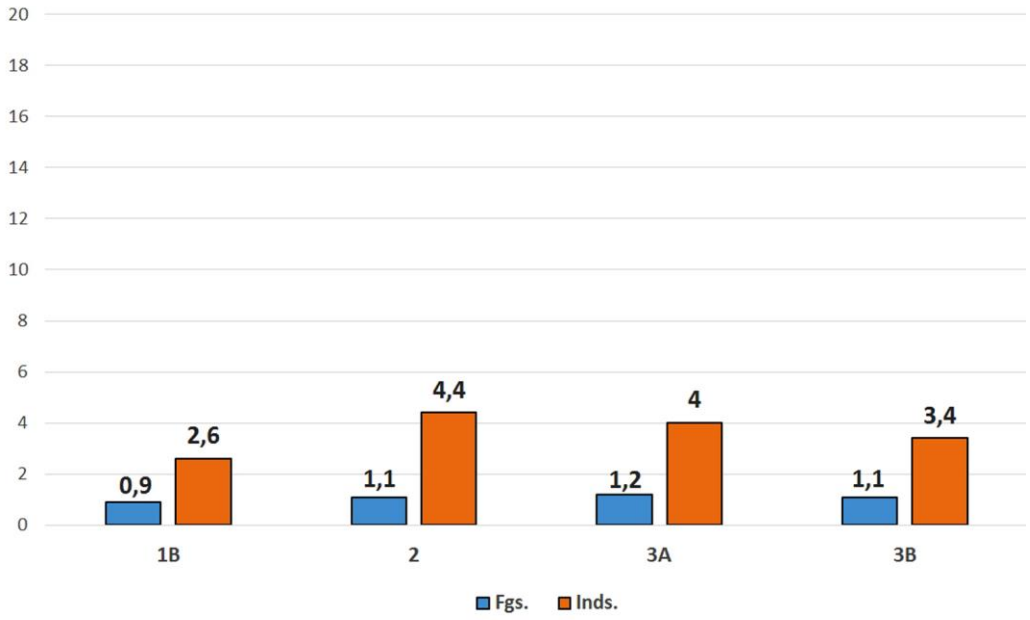

Gràfica PCast1

En relació a la composició interna dels lots de ceràmiques importades una altra vegada la gràfica posa de manifest un comportament relativament estable entre les diferents fases (Gràfica PCast2). En totes elles la vaixella fina és el component principal, amb un predomini clar sobre les àmfores. Tant sols a la Fase 1B hi ha una distància menor, però a partir de la Fase 2 els índexs s'estabilitzen, amb una representació de la vaixella fina importada situada als volts del 80% i unes àmfores importades entre el 15 i el 20%. Les ceràmiques de cuina importada tant sols apareixen en la fase més recent, la d'entorn el 200 aC, on assoleixen un notable 5,7% del total dels individus de ceràmiques importades.

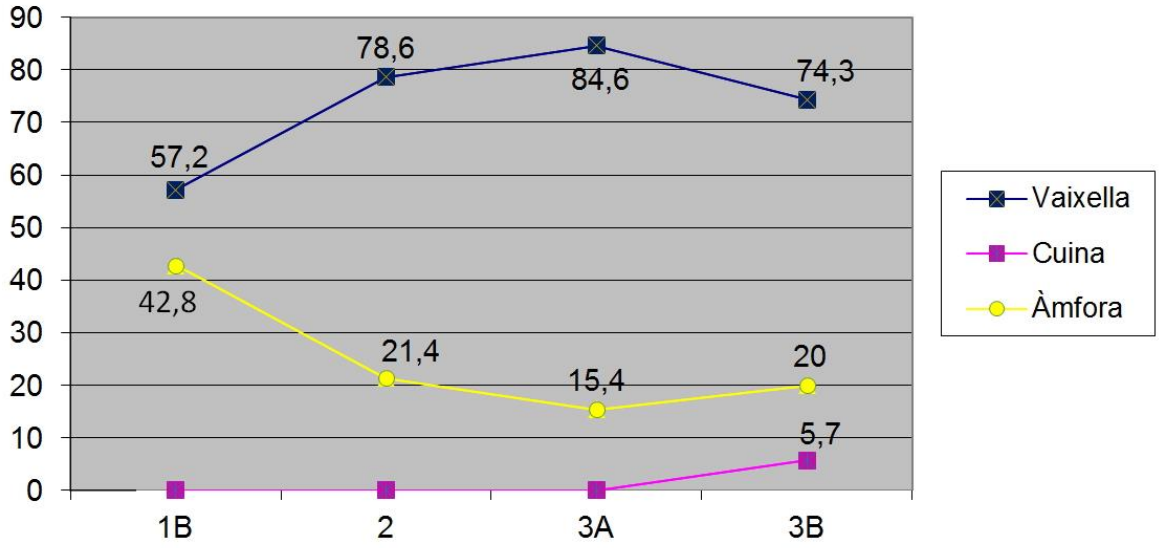

Gràfica PCast2

L'anàlisi relatiu a la diversitat de procedències dins de les àmfores importades segueix mostrant un comportament molt estable entre les diferents fases (Gràfica PCast3). A totes elles el tret més destacat és el constant i total predomini de les àmfores púniques, que en cap moment estan per sota del 88% del total de fragments d'àmfora importada. Dins d'aquestes el component principal són els envasos procedents de l'*Ebusus* púnica, sempre acompanyats d'una representació notable de peces centremediterrànies i una documentació testimonial d'algun exemplar púnic del Cercle de l'Estret.

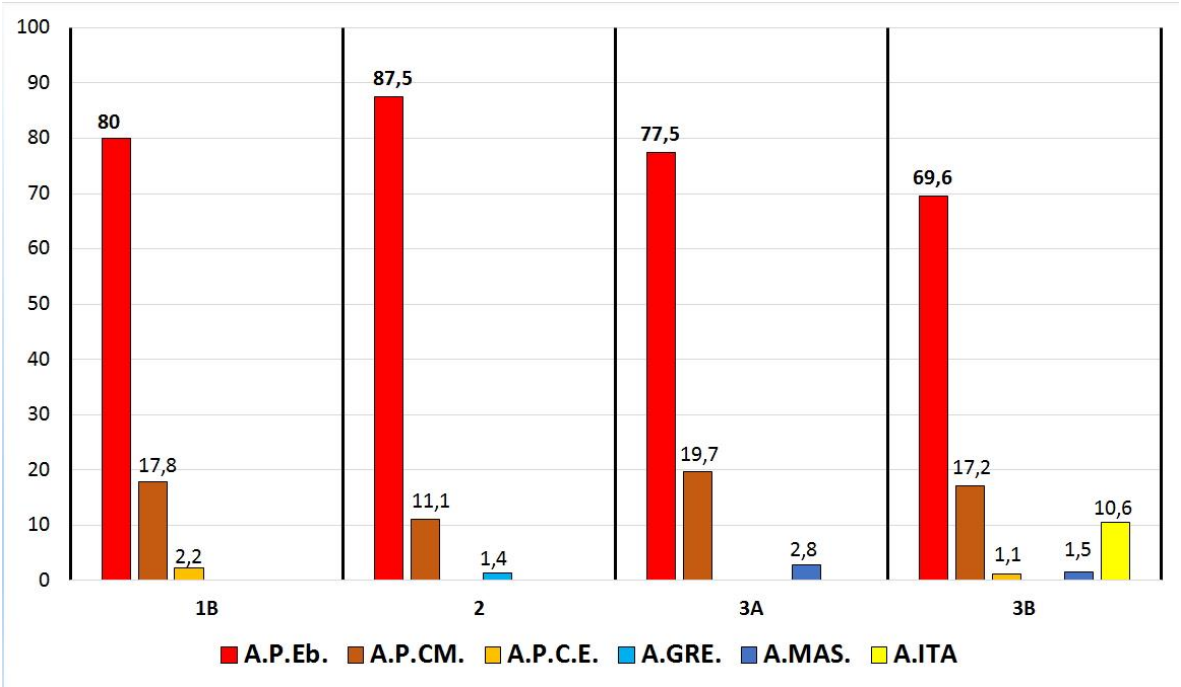

Gràfica PCast3

Tant sols a la Fase 3B es dóna un contrapès mínimament significatiu al domini púnic, amb l'aparició de les àmfores greco-itàliques, que assoleixen un 10,6 % del total de fragments d'àmfores importades. Els materials grecs o no apareixen o, quan n'hi ha (bàsicament àmfores massaliotes a les fases 3A i 3B), tenen una representació molt reduïda (Gràfica PCast3).

En relació a l'evolució de la composició interna de la vaixella fina d'importació és constata la seqüència més habitual (Gràfica PCast4), amb uns lots formats íntegrament per ceràmiques àtiques durant els segles V i IV aC, la seva substitució per peces del Taller de Roses i similars en ple segle III aC (amb una representació predominant del 78% del total d'individus ponderats de vaixella fina importada) i una forta irrupció de la vaixella itàlica, de la producció Campaniana A, en les darreries del segle III aC. (amb una proporció del 63,5 % del total d'individus ponderats). A banda d'aquest trets principals, destacar que en els contextos del segle III aC els vasos àtics mantenen una presència significativa, just per damunt del 10% del totals dels individus ponderats de vaixella fina importada. També en les fases 3A i 3B es dóna la presència, molt més reduïda, de vasos de producció púnica ebusitana.

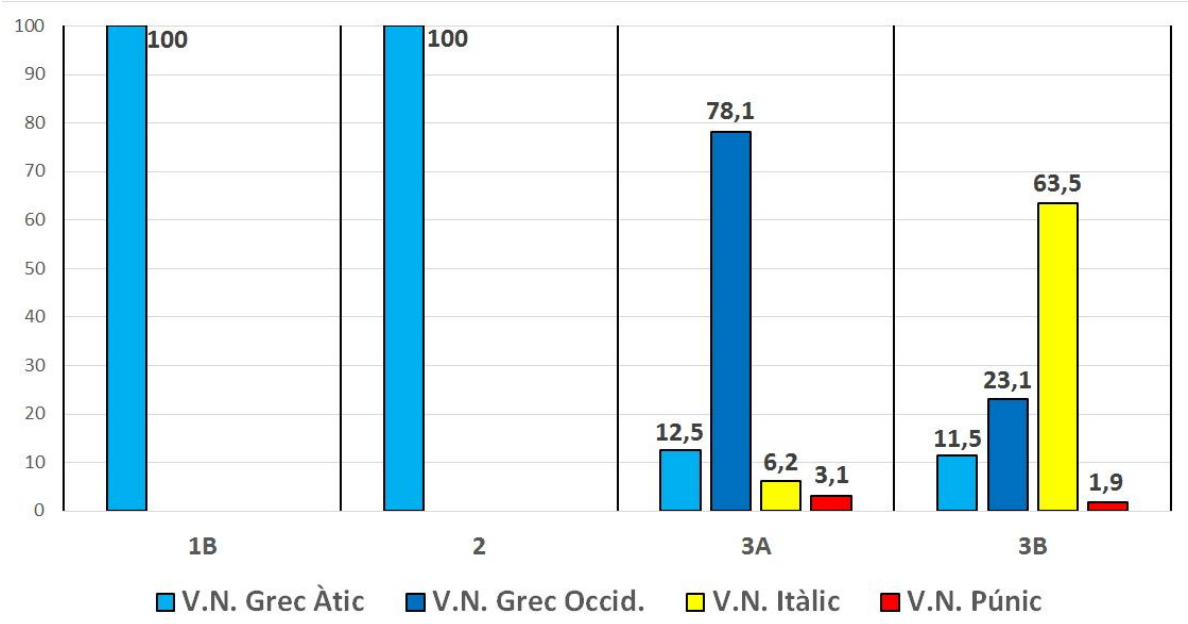

Gràfica PCast4

Finalment, entre les ceràmiques comunes o de cuina importades, només presents en els conjunts de la fase 3B (Gràfica PCast5), es constata un predomini de les peces púniques,

del 75% del total d'individus d'aquest grup, similar al que es dóna en el grup de les àmfores importades. S'ha de destacar, però, la documentació d'un exemplar de cuina itàlica, concretament una tapadora de cassola, que representa el 25% restant.

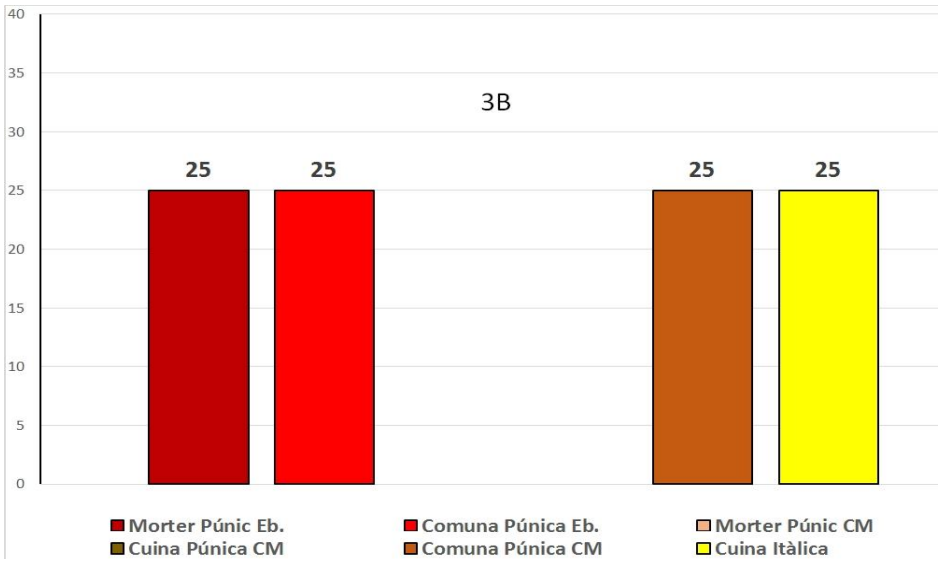

Gràfica PCast5

Quant a les ceràmiques de producció local un primer nivell d'anàlisis avalua el pes relatiu de les diferents categories definides per criteris tecnològics. En aquest camp, la gràfica (Gràfica PCast6) posa de manifest que hi ha un fort canvi de tendència entre les dues fases més antigues i les dues més recents. En efecte, durant els segles V i IV aC la relació entre les dues categories clarament dominants, les ceràmiques a mà i les ceràmiques oxidades a torn, és força equilibrada. Una i l'altre se situen als volts del 45% del total d'individus de producció local. En canvi durant el segle III aC es trenca clarament aquest equilibri i la separació s'eixampla progressivament a favor de les ceràmiques oxidades a torn. Fins al punt que a la Fase 3B les ceràmiques ibèriques oxidades representen el 74,8% del total d'individus de producció local, per un 15,9% les ceràmiques a mà. No hi ha dubte que en aquesta evolució hi té una incidència determinant el pes cada vegada més important que assoleixen les àmfores ibèriques, tal com s'observa en el posterior nivell d'anàlisi. Les dues categories restants mostren, per contra, un comportament absolutament estable. Les ceràmiques reduïdes a torn es mantenen sempre entre el 7 i el 9 % del total d'individus de

producció local i les ceràmiques grolleres a torn presenten de manera constant uns índexs molt baixos, gairebé testimonials, sempre per sota del 1%.

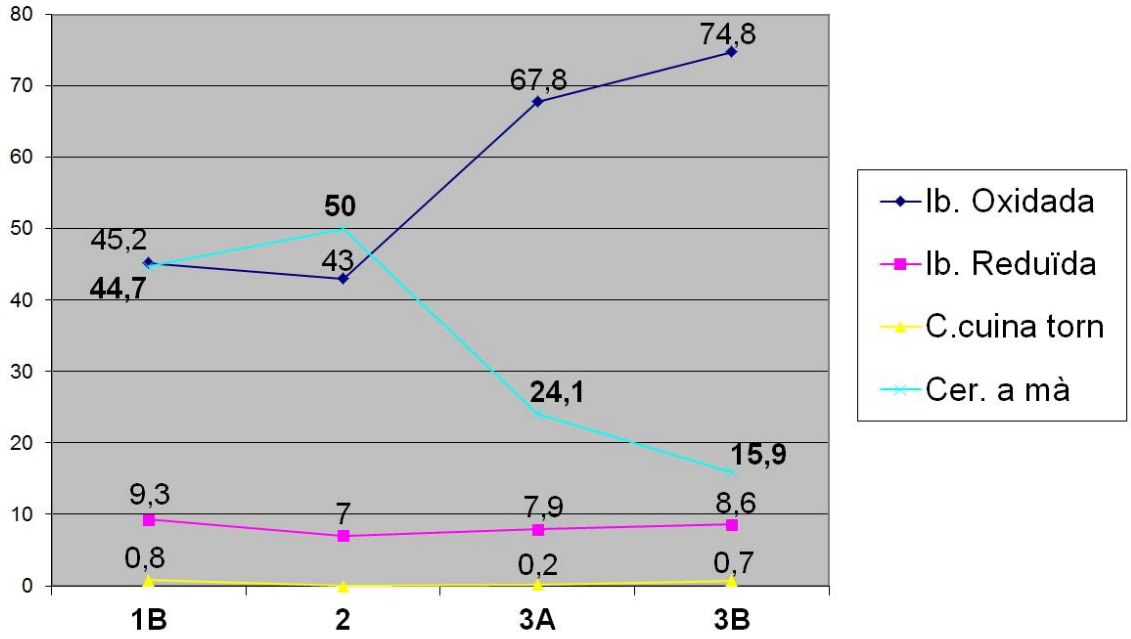

Gràfica PCast6

Aquestes mateixes ceràmiques de producció local avaluades per grups funcionals mostren una evolució general força similar, sobretot pel que fa a la inflexió que es produeix en passar del segle IV al segle III aC. En aquest cas aquest canvi de tendència es fa molt evident en la relació entre les peces de transport (àmfores) i les de cuina (Gràfica PCast7). Aquestes darreres presenten uns índexs relativament estables, dels volts del 45% del total d'ïndividus de producció local, entre els segles V i IV aC i fan una forta davallada durant el segle III aC (amb proporcions que són la meitat del que havien estat abans), coincidint en el moment en què les àmfores evidencien un augment exponencial: del 17,2% del total d'ïndividus de producció local en el segle IV aC al 38,7 % a la primera meitat del segle III aC (més del doble), assolint un excepcional 51,9 % a finals del segle III aC. Una altra vegada, hi ha dues categories més que no es veuen tan afectades per fluctuacions d'aquesta mena. El cas més evident és el de les peces de vaixella que, en general, mostren un comportament força estable, amb índexs que oscil·len relativament poc al voltant d'un 25 % del total d'ïndividus de producció local. Igualment, les peces de magatzem o reserva

domèstica, excepte a la fase més antiga (1B), son el grup funcional amb una representació inferior.

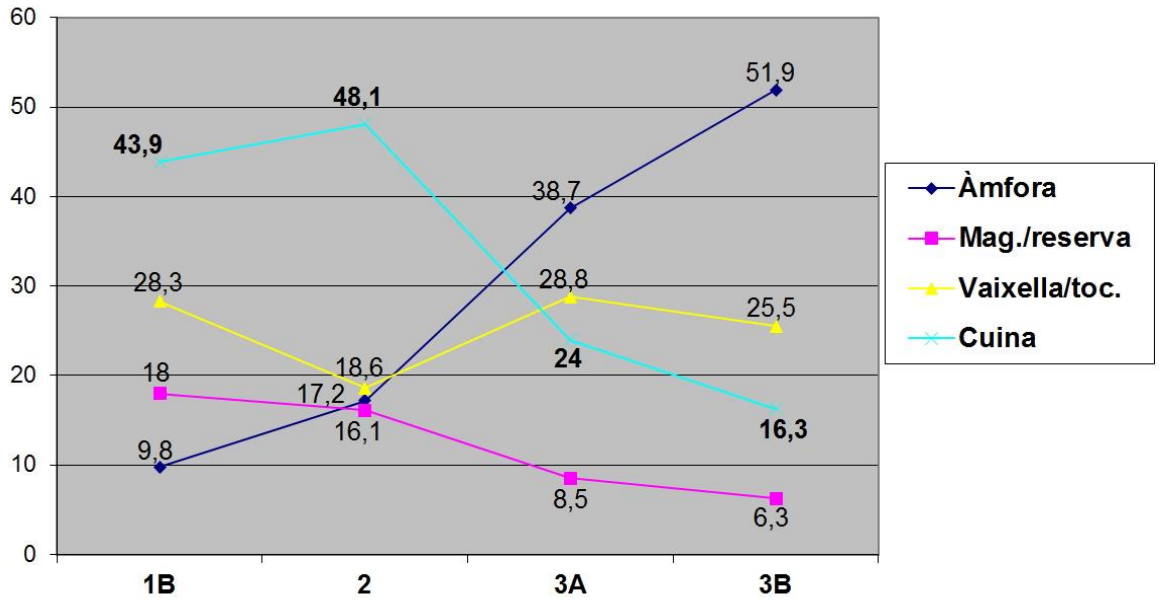

Gràfica PCast7

En afegir a aquest nivell d'anàlisi les ceràmiques importades la gràfica resultant (Gràfica PCast8) no mostra cap diferència significativa, fet previsible donat el baix volum generalitzat de les ceràmiques d'importació en el nucli del Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet.

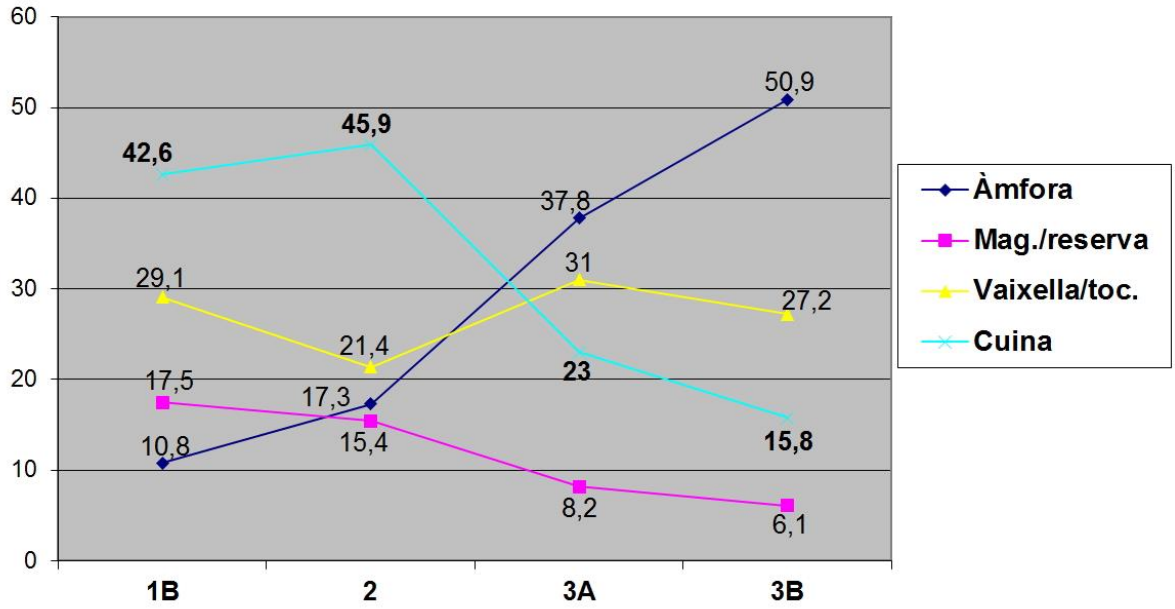

Gràfica PCast8

2.11.- TURÓ DE LES MALESES (Montcada i Reixac, Vallès Occidental, Barcelona).

2.11.1.- Descripció del jaciment.

En el cim del turó del Pi Candeler, l'elevació adjacent al turó de les Maleses, coincideixen els límits dels termes municipals de Montcada i Reixac, Sant Fost de Campsentelles i Badalona. Aquesta proximitat a àrees densament poblades de la conurbació de Barcelona expliquen l'elevat nombre d'intervencions realitzades per afeccionats a l'arqueologia al llarg de bona part del segle XX. Així, entre el 1928 i la dècada dels anys 60´ diverses entitats culturals de la zona (Agrupació Excursionista de Badalona; Unió Excursionista de Catalunya de Gràcia, Agrupació d'AGES de Santa Coloma de Gramenet, Centre Excursionista de Montcada Bifurcació) i estudiosos locals com Joaquim Font i Cussó o Josep Maria Cuyàs (Cuyàs 1976) hi realitzen excavacions, sempre més aviat puntuals i sense continuïtat. La recerca en el jaciment es regularitza i sistematitza a partir de la dècada dels anys 80', amb una primera etapa de treballs dirigits per Mercedes Duran i Elisabeth Huntingford (Durán i Huntingford 1998), que es consolida amb la posada en marxa d'un projecte d'investigació programada desenvolupat per un equip del Museu Municipal de Montcada i Reixac[1] (Durán i Hidalgo 2012; Durán, Hidalgo i Moly 2016).

El del nucli ibèric de Les Maleses és un dels casos on és més evident que l'emplaçament és un factor determinant per entendre la seva naturalesa i funció. El cim del turó és encara avui dia un indret de molt difícil accés, en un punt molt elevat i escarpat del tram de la Serralada Litoral que arrenca a la banda est del congost del riu Besòs, el que s'anomena Serralada de Marina o de la Conreria. Es tracta d'un dels punts de major alçada d'aquest sector de la Serralada, situat concretament a 466 metres sobre el nivell del mar. Aquesta preeminència topogràfica li proporciona unes evidents defenses naturals i, sobretot, un excepcional potencial de control visual de l'entorn, en un radi amplíssim (Figura Maleses 1). Així, per una banda, a llevant, des del nucli estant, o des d'alguns dels cims veïns (Coscollada, Pi Candeler), es veu la façana litoral de part del Pla de Barcelona i del Maresme (arribant a albirar-se l'illa de Mallorca, en dies

[1] Volem agrair a Mercedes Duran i Gemma Hidalgo, codirectores del projecte en els darrers anys, no només la possibilitat de col·laborar en la classificació i estudi dels materials ceràmics de diverses campanyes d'excavació de Les Maleses, sinó la seva total predisposició i amabilitat extrema en el moment d'efectuar aquesta tasca.

favorable). De l'altre, a ponent, es dona un domini visual encara més directe d'una part enorme de la plana vallesana, i de la serralada prelitoral que la tanca terra endins.

Figura Maleses 1: Vistes de la ubicació topogràfica del nucli del turó de Les Maleses, orientades per a mostrar el domini visual de la zona litoral (esquerra), de la plana vallesana (dreta) i d'altres nuclis ibèrics propers com el del Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet (2) i el de la muntanya barcelonina de Montjuïc (3).

El nucli ibèric s'estén per la carena allargassada que forma el cim del Turó de les Maleses, a la qual s'hi adapta la seva forma i disposició general. La seva estructura urbana és de la màxima senzillesa, amb un únic carrer central que coincideix amb la cresta de la carena i que separa dues bateries d'edificis adossats a un mur de tanca. Aquest darrer, molt mal conservat, consisteix en una paret perimetral, dels volts d'un metre d'amplada, que ressegueix la vora del cim del turó i encercla una superfície d'uns 3300 m2 (Figura Maleses 2). No hi ha constància de cap mena de dispositiu defensiu addicional, ni torres ni fossats, tal vegada innecessaris davant la defensa natural que proporciona un emplaçament tan encimbellat i de difícil accés.

Figura Maleses 2: Planta general del nucli de Les Maleses.

La part excavada en extensió correspon grosso modo als dos terços septentrionals del nucli, en el que es constata que les dues úniques bateries d'edificis tampoc presenten un estat idoni de conservació. Aquest fet sovint dificulta una diàfana identificació dels

límits de les unitats constructives. Tanmateix, la percepció més consistent és la del predomini d'unitats domèstiques de dimensions modestes, fet reforçat per l'abundància i ubicació de les llars de foc. Es tracta de solars de planta rectangular que sempre presenten subdivisions internes, sovint més de dues, el que genera unitats constructives molt compartimentades, amb una relativa abundància de recintes poc espaiosos (Figura Maleses 3).

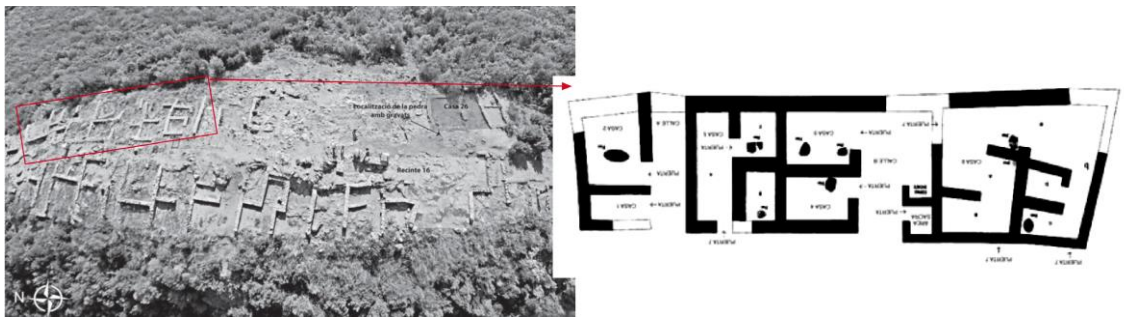

Figura Maleses 3: Vista aèria del nucli i planta de detall d'un tram de la bateria est de cases adossades.

Tot amb tot en l'entramat urbà destapat s'ha interpretat l'existència de fins a tres unitats constructives diferenciades, sobretot a nivell funcional però també per les seves dimensions i conseqüent possible preeminència (Figura Maleses 2). El cas més indiscutible és de de l'anomenada 'casa del ferrer' o Casa 14, situada a la bateria occidental (Durán, Hidalgo i Moly 2012). Es tracta d'un edifici format per una avantsala que té un nivell de circulació situat a una cota més elevada que els dos recintes rectangulars que precedeix (Figura Maleses 4). A l'àmbit de l'esquerra, al que s'hi accedeix baixant un parell de graons retallats a la roca, és on hi ha un fornet estret de planta rectangular, del tipus característic dels forns de forja de ferro (Figura Maleses 4). De fet, la presència d'escòries fèrriques és molt abundant en els nivells d'abandonament de l'edifici. Al fons d'aquesta mateixa estança es detecta l'existència d'un canal que travessa el mur de tanca. Aquestes obertures no són estranyes i allà on apareixen (Puig Castellar, Alorda Park, etc) és evident que responen a una funció de conduir l'aigua de pluja a l'exterior del recinte fortificat. Però en el cas del canal de Les Maleses aquesta explicació bàsica no sembla plausible donat que no es troba al cap d'un carrer, com en els altres casos esmentats, sinó en l'interior d'un edifici cobert. Això ha portat a plantejar que tingui relació amb la presència en aquest àmbit del forn de forja, com un hipotètic mecanisme per aconseguir un corrent d'aire constant que alimenti unes brases que es mantindrien en una banqueta de pedres que està just per damunt del canal

adossada a la cara interna del mur de tanca. La localització de llars convencionals a l'estança annexa de l'edifici fa pensar que és la sala essencialment domèstica del taller, amb un mur corregut que l'aïlla del recinte del forn i la canalera i que justifica que es parli d'una 'casa del ferrer'. En un segon paviment d'aquesta cambra s'hi documenta una cubeta circular que ha estat interpretada com a possible 'base' d'un forn de reducció, atribució que ens sembla molt poc convincent (sobretot atesa l'absència absoluta de traces de combustió o rubefacció associades). Per contra una taula rodona de pedra que s'habilita en un recambró de la part davantera del recinte podria correspondre, de manera més versemblant, a la base d'una enclusa, no conservada (que es podria relacionar amb l'esmentada cubeta, molt pròxima, a l'interior de la qual va aparèixer una important concentració d'escòries fèrriques).

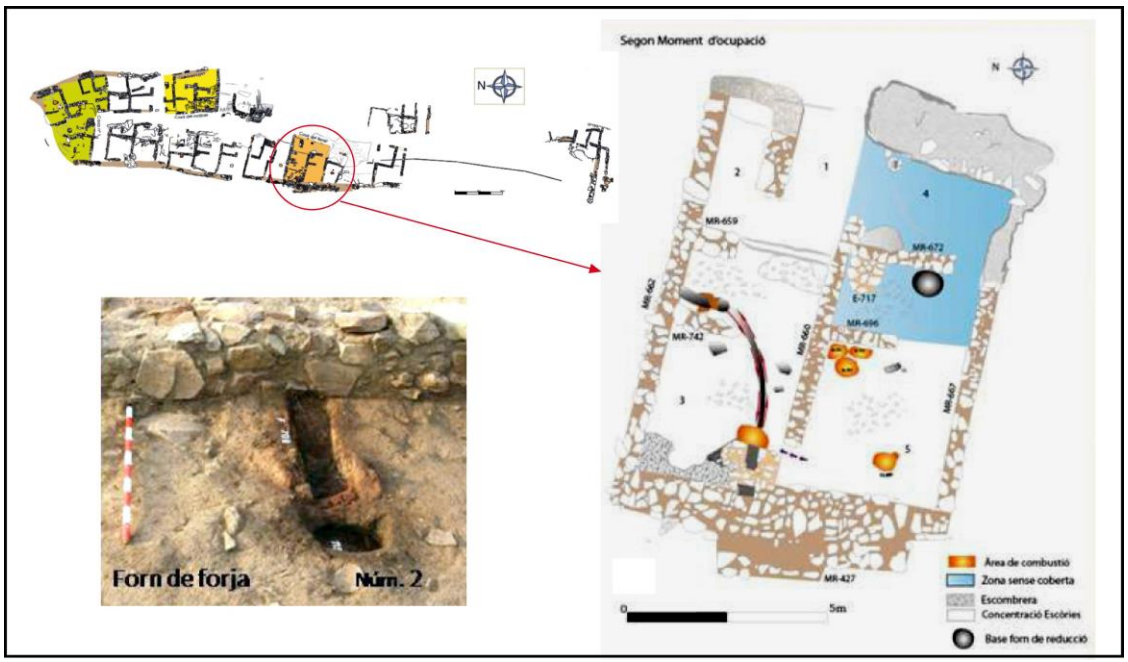

Figura Maleses 4: Planta de detall de la 'Casa 14' o 'casa del ferrer' i vista del fornet de forja.

El conjunt de recintes que conformen l'extrem septentrional del poblat ha estat interpretat com una possible edificació unitària que constituiria l'habitatge més gran i complex, amb diferència, de la part destapada del poblat, fet a partir del qual se li atribueix la condició de casa senyorial (Durán, Hidalgo i Moly 2016, 60-65). Aquesta hipòtesi assenyala que totes les estances intercomunicades a les que s'accedeix des del tram final del carrer central formarien part d'una mateixa unitat domèstica de 130 m2 de superfície subdividida en 18 estances (Figura Maleses 5). De fet a l'extrem septentrional del carrer s'obre un espai sens dubte singular, un àmbit de planta circular, amb un

basament de pedra rodó en posició central, al voltant del qual semblaria pivotar aquesta gran residència. L'excavació d'aquest espai ha permès constatar que abans de la pilastra havia existit una llar de foc en la mateixa ubicació central. Aquesta evidència i l'existència d'una banqueta retallada a la roca recorrent tota la banda oest de l'espai circular són els elements que sostenen la hipòtesi que es tractaria d'un lloc de reunió. Alhora seria la zona de trànsit que comunica amb una àmplia àrea que coincideix amb el límit nord del recinte fortificat en la que l'erosió ha fet desaparèixer tot tipus d'estructura, però que tanmateix s'interpreta com un possible pati interior de grans dimensions (Figura Maleses 5), el que acabaria de definir l'existència d'una gran unitat residencial al seu voltant.

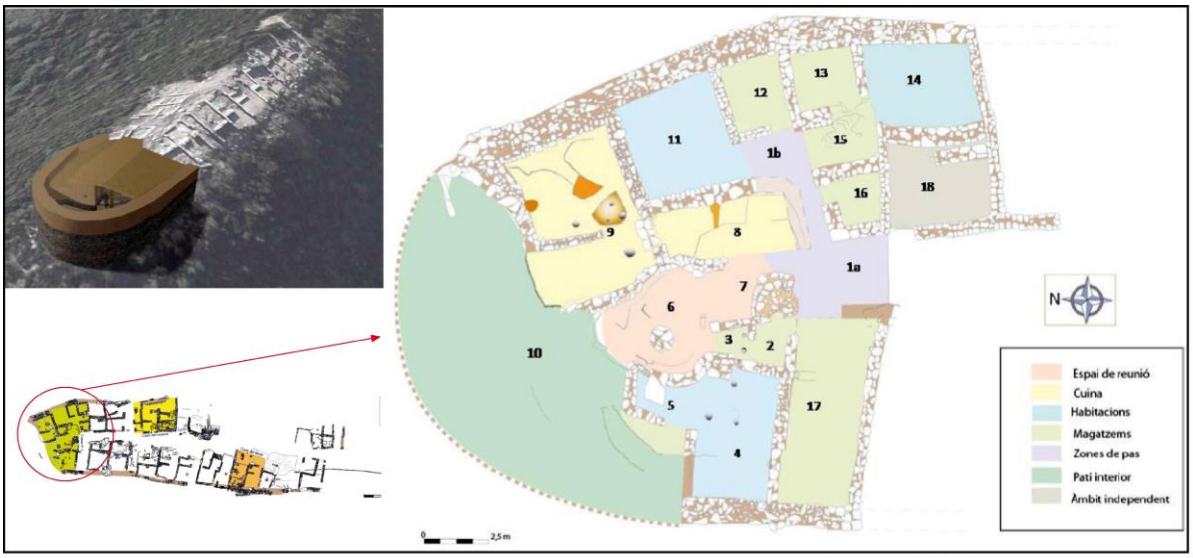

Figura Maleses 5: Planta de detall de la 'Casa 1' o 'casa de l'elit' i reconstrucció hipotètica del conjunt.

Des del nostre punt de vista la interpretació arquitectònica i funcional de tot aquest sector del poblat presenta molts dubtes. D'entrada, no ens sembla diàfan i incontestable que aquest conjunt de recintes formin part d'una mateixa unitat constructiva compacte. Tant sols els relaciona el fet que a tots s'hi accedeix des de l'anomenat recinte 1A, que cal ressenyar que no es tracta d'un espai interior amb funcions de vestíbul o distribuïdor sinó que no deixa de ser part d'un carrer, encara que sigui el seu tram final. La feblesa de la interpretació del límit nord desaparegut com a pati que individualitza l'edifici és un obstacle rellevant. També cal assenyalar el fet que pràcticament tots els recintes de majors dimensions presenten llars de foc (casos dels àmbits 4, 9, 11 i 14). Una situació idònia hauria estat que a tot el conjunt existís una única estança amb llar de foc, sinònim de la seva associació a un únic nucli familiar. Amb tot, és cert que si bé aquest és el

patró més convencional, com mostra l'exemple de les cases senyorials del Castellet de Banyoles i d'altres indrets, en el mateix Castellet de Banyoles hi ha exemples d'unitats domèstiques de grans dimensions que presenten múltiples llars de foc (Asensio *et alii* 2012). Sigui com sigui, entenem que és igualment possible, fins i tot més versemblant, que en tot aquest sector es puguin distingir no menys de tres o quatre unitats constructives diferents. Tampoc ens sembla prou contundent l'acumulació de béns de prestigi utilitzada com a argument d'aquesta interpretació: un anell de bronze recobert de làmina d'or, una fíbula anular hispànica, una nansa d'un perol de bronze, una fracció de dracma emporitana de plata (n'hi ha una altra a la 'casa del ferrer') i una llàntia de vernís negre. Creiem que tant a nivell de planta i model arquitectònic, o de l'acumulació d'objectes de valor i de prestigi, difícilment es pot comparar aquesta hipotètica Casa 1 amb d'altres casos molt més incontestables de cases senyorials o palacials de la zona catalana, com ara els exemples de dimensions i complexitat equivalents o superiors com les d'Alorda Park (casa 201), Mas Castellar de Pontós (cases 1 i 2), Ullastret (zona 14), o Castellet de Banyoles (cases 1, 2, 3 o 18). Això no treu que una part d'aquesta zona, tal vegada l'agrupació de recintes intercomunicats a l'est del carrer, poguessin constituir una unitat domèstica més gran que la resta associada a una família preeminent dins de la comunitat, d'unes dimensions i entitat similar a les dues cases diferenciades del nucli veí del Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet (cases 19 i 21) o les del nucli ilergeta dels Estinclells (cases 1 a 6). Tampoc no contradiu la possible funció comunitària, de lloc de reunió, del recinte circular a l'extrem del carrer central.

En un sentit similar s'interpreta un ampli sector en què l'aflorament rocós no ha estat rebaixat, el que genera una extensa interrupció o buit en la bateria d'edificis que ocupa la meitat est del recinte fortificat (Figura Maleses 6B). En els recintes annexos al límit nord d'aquest espai (recintes 29 i 30) ha aparegut un potent nivell d'incendi[2] en el que, entre l'abundància de materials diversos recuperats, destaca la presència de dos lots de vasets miniatura, interpretats com a dipòsits d'ofrenes rituals. És l'element més significatiu que permet considerar una funció cultual preferent per a aquest ampli espai no urbanitzat. En l'extrem oposat d'aquesta àrea oberta s'ha localitzat una pedra amb gravats incisos (Figura Maleses 6A), on es reconeix la representació d'un punyal de tipus celtibèric (Martínez *et alii* 2015), similar als dos exemplars localitzats en el nucli laietà del Turó del Vent (Sanmartí Grego 1994). Aquesta troballa reforça el caràcter

[2] Que s'interpreta ell mateix com a producte d'una acció de tipus cultual, vinculant-lo als rituals d'abandonament per incendi intencional de llocs amb un caràcter sagrat .

simbòlic d'aquesta àrea singular del recinte fortificat, intencionalment preservada de construccions però no alterada ni adequada com a plaça o espai obert per a ordenar o esponjar la circulació intramurs.

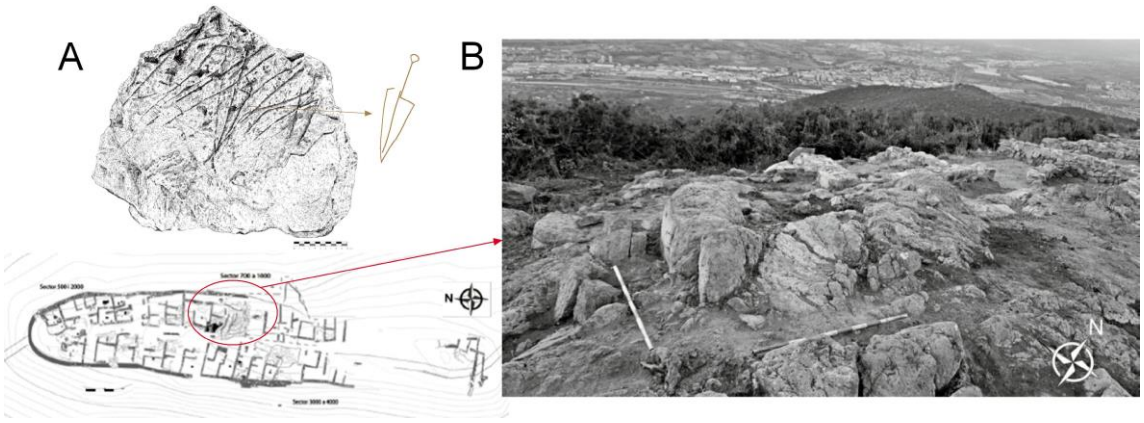

Figura Maleses 6: Dibuix de la roca gravada amb representació d'un punyal (A) i vista de l'espai no urbanitzat de la bateria est (B).

Pel que fa a l'evolució arquitectònica tot apunta que es tracta d'un nucli amb una única fase constructiva, que s'abandona mantenint una estructura bàsica molt similar a la del moment fundacional. La seqüència estratigràfica s'inicia amb uns potents nivells d'enderroc, en alguns espais, pocs, amb traces d'incendi, que marquen un abandonament definitiu de l'indret, sense indicis de cap mena d'ocupació posterior. En aquests estrats s'han recuperat abundants conjunts ceràmics en els que l'absència absoluta d'àmfores grecoitàliques i una presència mínima de vasos de Campaniana A (sempre de la fase arcaica de la producció) aconsella la seva datació en els volts del tercer quart del segle III aC. Es tracta d'una cronologia d'abandonament molt inusual i en certa manera sorprenent, ja que tot apunta que es situa just abans de la fase de conflicte i inestabilitat que esclata a la zona a partir del 218 aC, en el context de la Segona Guerra Púnica. Per sota dels enderrocs apareixen els nivells de circulació, que en molts àmbits consisteixen en dues capes consecutives de pavimentació, el que reflecteix almenys una acció de reforma o renovació bastant generalitzada dels habitatges. Es tracta sempre de finíssimes capes de sediment que recobreixen directament la roca natural, retallada i regularitzada. Aquests paviments proporcionen sistemàticament una quantitat molt escassa de materials arqueològics, el que dificulta la datació precisa del moment de construcció del nucli fortificat. La presència relativament abundant de ceràmiques àtiques del segle IV aC entre el conjunt de mobiliari ceràmic

del jaciment, així com l'existència d'una fase de remodelació dels edificis, permeten plantejar que el poblat fortificat es construís en un moment indeterminat d'aquest segle IV aC. Cal dir, finalment, que en excavar el darrer dels paviments apareixen sovint forats de pal excavats a la roca. Això ha fet proposar l'existència d'una fase 'pre-urbana', d'un hipotètic assentament format per agrupacions de cabanes construïdes amb materials peribles que s'ha de datat amb anterioritat al segle IV aC. Uns pocs exemplars de ceràmiques a mà amb les superfícies molt brunyides es podrien associar a aquesta ocupació inicial, tal vegada d'època pre-ibèrica (bronze final o primera edat del ferro), tal com s'ha constatat en el veí nucli del Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet. Tanmateix, l'absència de ceràmiques d'indiscutible adscripció a aquests períodes antics, com ara àmfores fenícies o importacions gregues del segle VI aC (presents en el Puig Castellar), permet introduir un dubte raonable sobre aquesta fase pre-ibèrica. En el cas del Cogulló hem vist com l'acceptació d'una etapa pre-urbana de cronologies antigues en base exclusivament a la presència de ceràmiques a mà d'aspecte arcaic no s'ha acabat verificant en la seqüència arqueològica. Per contra en nuclis com el dels Estinclells s'ha constatat que aquesta profusió de forats de pal i retalls a la roca immediatament per sota dels paviments més antics es pot relacionar amb les activitats de construcció de l'assentament.

En definitiva, es tracta d'un assentament ubicat en un turó de molt difícil accés i extraordinari domini visual de l'entorn, encerclat per uns terrenys poc productius a nivell agrícola, del que destaquem els seus principals trets estructurals: un recinte fortificat definit per un mur perimetral simple que encercla un espai urbanitzat de només 3300 m2; una vila closa allargassada de carrer central i només dues bateries d'edificis afrontats, amb predomini de cases senzilles. Aquesta descripció bàsica permetria inscriure'l en el grup dels anomenats vilatges fortificats (Asensio *et alii* 1998, 377) i equiparar-lo a molts altres nuclis de característiques i dimensions similars repartits per cims preeminents de la Serralada Litoral de la zona laietana (Figura Maleses 7). En aquesta autèntica xarxa de nuclis encimbellats de tercer ordre sembla versemblant considerar una funció determinant vinculada al control estratègic del territori.

Dit això, en el cas del Turó de les Maleses hem defensat que cal introduir un factor diferencial, el de l'existència de mines de ferro i coure en el turó adjacent de la Coscullada de l'Amigó. Aquest fet, junt amb la coneguda evidència de concentracions d'escòries de ferro en diversos punts del nucli i la relativa abundància de gresols i motlles per a la fosa de bronze, ens va portar a plantejar que la voluntat d'explotar

aquests recursos podria explicar la decisió originària d'instal·lar un assentament en un emplaçament tan extrem (Asensio *et alii* 2001, 244). Posteriors troballes com la de la 'casa del ferrer' semblen reforçar aquesta idea de que les activitats metal·lúrgiques haurien constituït la tasca prioritària de bona part dels seus pobladors. Per altra banda, entenem que les funcions de control territorial en aquest sector de la Serra de Marina estarien suficientment cobertes per altres vilatges fortificats molt propers, establerts ja des de molt temps abans, com serien els del Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet, el del Castellruf de Santa Maria de Martorelles i, amb tota probabilitat, el del Turó de Montcada (Figura Maleses 7). Per totes aquestes raons hem plantejat que la naturalesa d'aquest enclavament s'ajusti millor a la d'un nucli de la categoria d'assentaments d'activitats econòmiques especialitzades que no pas a la de la resta de 'vilatges fortificats' convencionals.

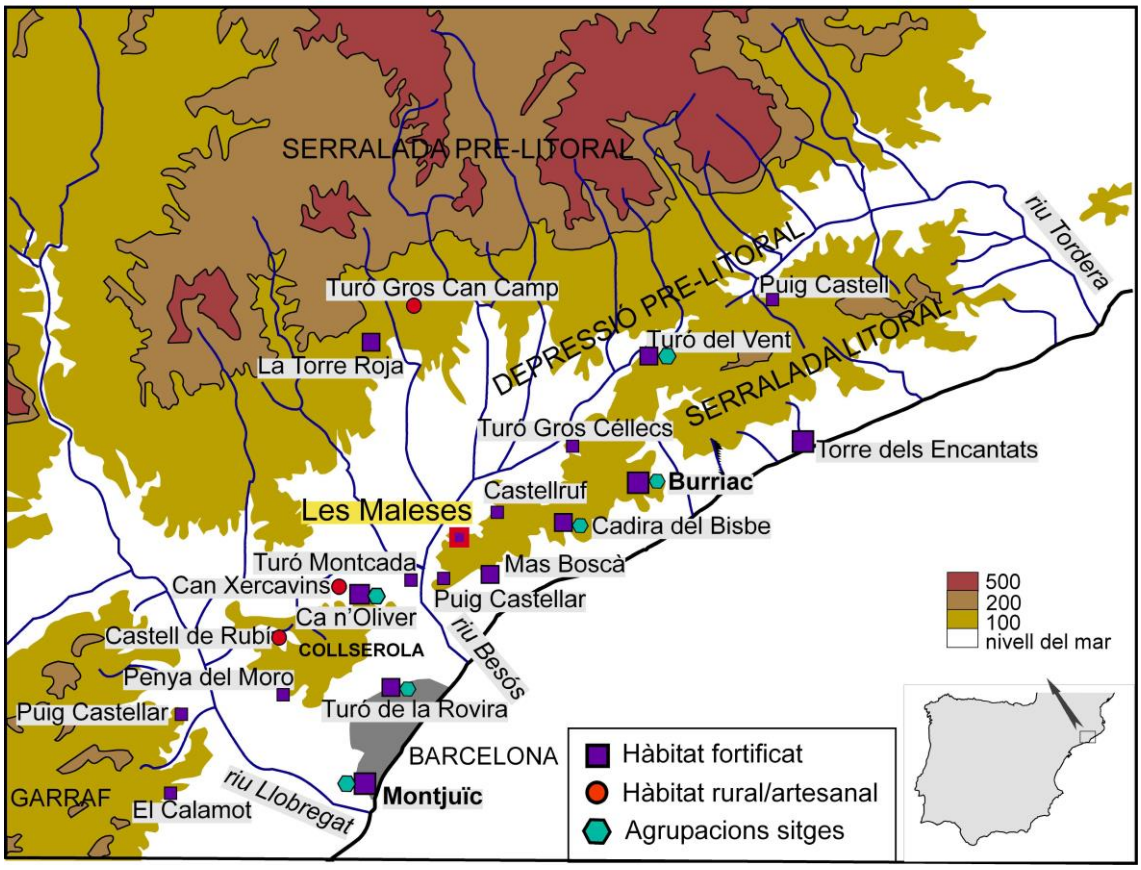

Figura Maleses 7: Mapa de situació del jaciment del Turó de les Maleses i dels principals nuclis contemporanis de la zona laietana.

2.11.2.- Descripció dels conjunts ceràmics.

Els materials considerats provenen tots ells de nivells d'enderroc, els únics en aquest jaciment que han proporcionat el volum exigit en un treball d'aquestes característiques. En els nivells de pavimentació sota els enderrocs i damunt la roca mai no apareixen quantitats significatives de materials ceràmics. Es tracta, per tant, dels nivells que assenyalen el moment d'abandonament definitiu de l'ocupació antiga de l'assentament.

2.11.2.1. La Fase 3A del nucli del Turó de les Maleses (250-225 aC).

2.11.2.1.1. Descripció dels contextos de procedència.

En concret la mostra utilitzada prové dels estrats d'enderroc dels recintes 11, 12 i 13, excavats durant les campanyes del 2006 i 2007, els materials dels quals ens ha estat possible revisar i qualificar seguint els nostres criteris de classificació tipològica i funcional. Es tracta d'uns recintes que formarien part de la possible casa complexa de l'extrem nord del nucli, amb tota la prevenció que considerem que cal tenir en relació a aquesta interpretació.

2.11.2.1.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

En total, la mostra considerada de la fase 3A del Turó de les Maleses representa un conjunt ceràmic format per 7739 fragments ceràmics i 187 individus ponderats, repartits de la següent manera:

Categoria	NTF	NMI pond	NV	Tipus	Elements representats	Altres
Taller de Roses	13	2	2	Lamb. 27, bol Llàntia	1 vora 1 p.c.	
Total vaixella. Imp.	*13*	*2*	*2*			
Àmf. Púnica. Ebus. Àmf. Púnica C.M.	33 57	1 1	0 0			
Total Àmf. Imp.	*90*	*2*	*0*			
Total Import.	**103**	**4**	**2**			
Àmfora Ibèrica	1017	46	46		46 vores, 1 pivots	
Com. Ib. Oxidada	97	46	46	Olla/tenalla "coll de cigne" Olleta vora girada Gerrot	3 vores 1 vora 13 vores	

				Gerra Gerreta bicònica Gerreta Plat vora reentrant Copa imit. Skyphos Tassa/bol parets verticals Tassa fons umbilicat Tapadora urna d'orelletes Amforisc	3 vores 1 vora 4 vores 11 vores 1 vora 5 vores 2 vores, 3 bases 1 vora 1 vora	
Informes Ib. Oxid.	5195					
C. Ib. Reduïda	291	24	24	Gerra Gerreta bicònica Plat vora reentrant Tassa/bol parets verticals	2 vores 14 vores 7 vores 1 vora	
C. a Mà	1036	67	67	Olla Olla amb nansa Tapadora Indeterminat	37 vores 1 vora 28 vores 1 vora	
Total prod. locals	**7636**	**183**	**183**			
Total	**7739**	**187**	**185**			

2.11.3.- Anàlisi estadística.

El nivell d'anàlisi que mesura els volums globals dels materials d'importació proporciona uns índexs molt modestos en tots dos comptatges desenvolupats: del 2,1 % del total d'individus i d'un 1,3 % del total de fragments (Gràfica Maleses 1).

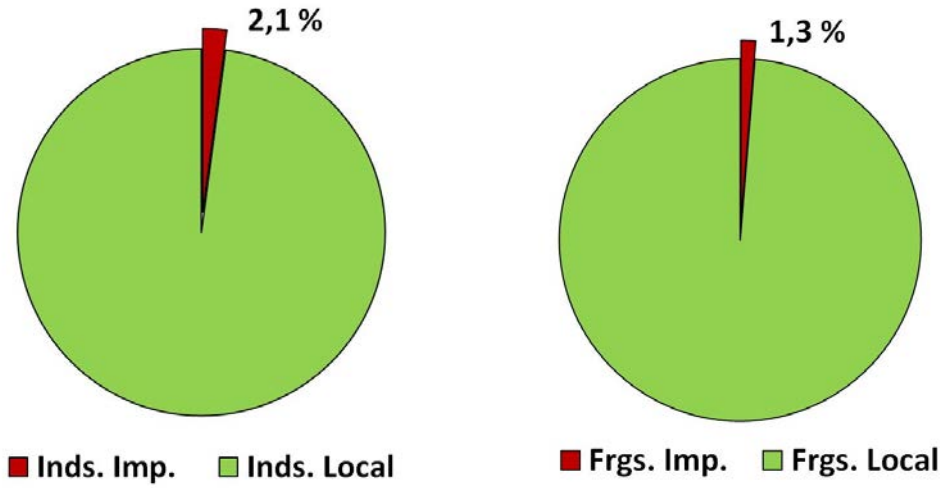

Gràfica Maleses 1

Es tracta d'uns índexs molt baixos de ceràmiques importades, de manera que la caracterització quantitativa de la composició interna d'aquestes importacions és molt senzilla. En el petit lot d'importacions de la mostra considerada hi ha una meitat de

peces de vaixella i l'altra meitat d'envasos amfòrics; les peces de vaixella fina importada pertanyen totes a la producció del Taller de Roses, mentre que la representació d'àmfores importades està constituïda només per fragments informes d'àmfores exclusivament púniques, repartits entre un 63,3 % d'àmfora púnica centre mediterrània i un 36,7 % de fragments d'àmfora púnica ebusitana (Gràfica Maleses 2).

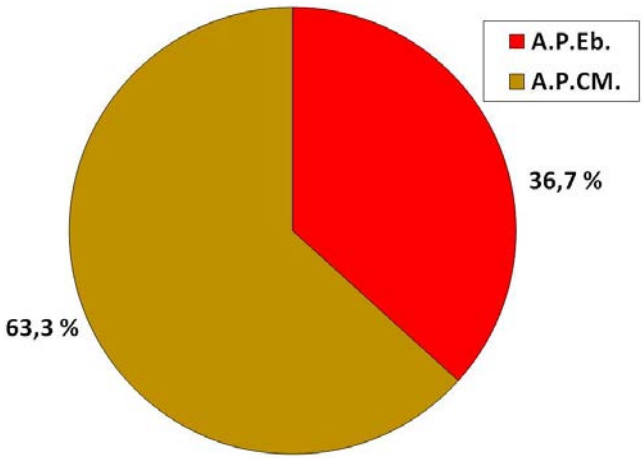

Gràfica Maleses 2

Pel que fa als nivells d'anàlisis dedicats a les ceràmiques de producció local, l'aproximació realitzada a partir de les categories convencionals mostra com just la meitat dels individus són ceràmiques oxidades a torn. El segon grup és el de les ceràmiques a mà, amb un 36,3 % del total d'individus de producció local. En darrer terme les ceràmiques reduïdes a torn representen només el 13,1% del total d'individus de producció local (Gràfica Maleses 3).

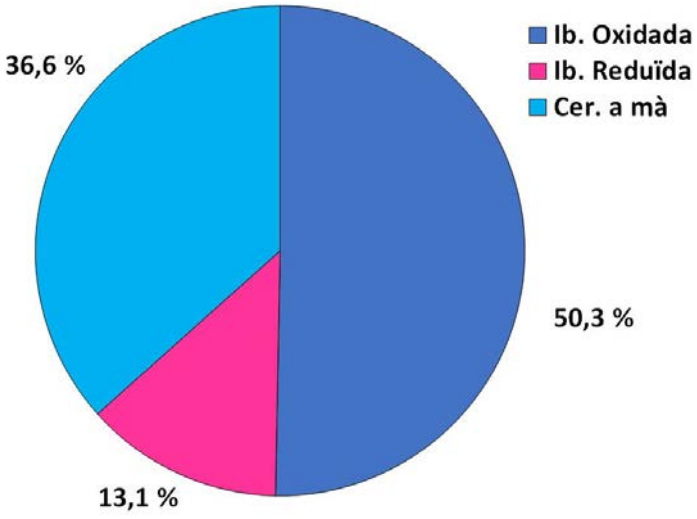

Gràfica Maleses 3

L'aproximació a les ceràmiques de producció local feta a partir dels grups funcionals definits mostra un predomini de les ceràmiques culinàries, amb el 36,5 % del total d'individus de producció local (Gràfica Maleses 4). A poca distància, però, se situen el grup de les peces de vaixella, amb el 28,2 % del total d'individus de producció local, i el dels envasos amfòrics, amb el 25,4 % del total d'individus de producció local. El grup pitjor representat és el de les peces de magatzem/reserva, amb només un 9,9 % del total d'individus de producció local.

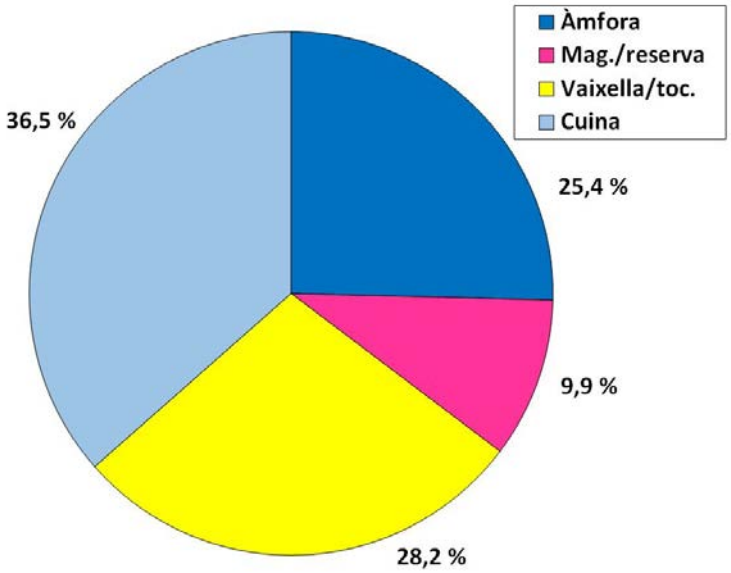

Gràfica Maleses 4

En uns contextos amb una presència tan reduïda de ceràmiques importades, la seva inclusió no introdueix modificacions significatives en aquest mateix nivell d'anàlisis aplicat al total del conjunt ceràmic considerat (Gràfica Maleses 5).

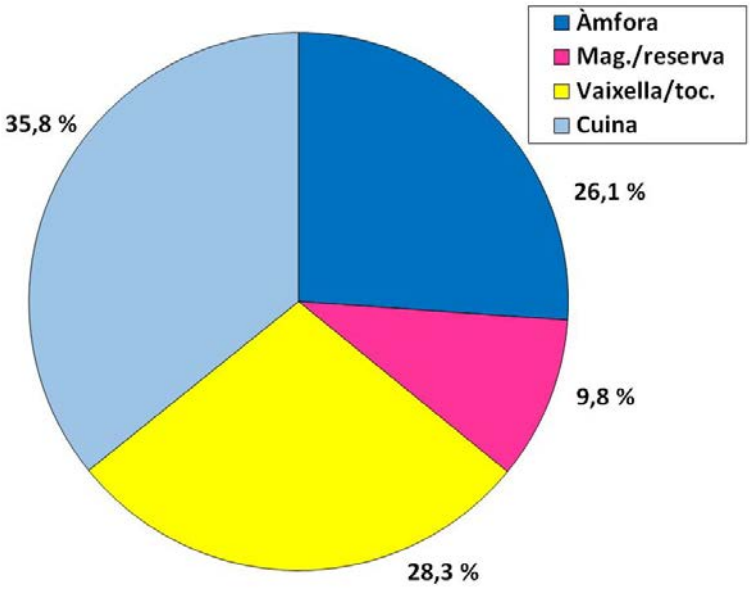

Gràfica Maleses 5

2.12.- CADIRA DEL BISBE (Premià de Dalt, el Maresme, Barcelona).

2.12.1.- Descripció del jaciment.

La història recent del jaciment ibèric de la Cadira del Bisbe ha estat molt poc afortunada. En una primera etapa segueix una dinàmica habitual a molts altres jaciments similars. L'historiador Joaquim Folch i Torres el donà a conèixer l'any 1929 i durant les següents dècades va ser objecte de diverses intervencions per part d'aficionats a l'arqueologia. A la dècada dels anys 60' es crea l'Associació d'Estudis Científics i Culturals, una entitat que estableix la protecció i estudi del jaciment com un dels seus objectius prioritaris. Aquest interès de la societat civil local no evita que la pressió urbanística, intensa i descontrolada en aquesta època, afecti greument les restes ibèriques. Així, els propòsits d'urbanització d'aquesta zona provoquen l'any 1972 una obertura de carrers molt destructiva i l'any 1979 l'arrasament intencional d'una part important de les estructures ibèriques exhumades fins aleshores. El pols entre els interessos privats i la voluntat de preservar les restes arqueològiques es manté fins que l'any 1998 els terrenys passen a mans públiques (Coll 1997). En aquest període, la constitució del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya garanteix la realització d'intervencions preventives de seguiment, les que a més de limitar i aturar els projectes urbanístics permeten ampliar significativament l'evidència coneguda del nucli ibèric (Carrasco *et alii* 1983; Miró 1991).

D'aleshores ençà, amb unes condicions més favorables, no ha estat possible consolidar un programa de recerca continuat. El projecte més consistent, promogut des de l'AECC de Premià de Mar i encapçalat per l'arqueòleg Ramon Coll, que va incloure tres campanyes d'excavació entre els anys 1998 i 2000 (Coll, Montlló i Bosch 2003/2004), va quedar interromput per causes alienes a la dinàmica de recerca. Finalment, entre els anys 2002 i 2007 l'Ajuntament de Premià de Dalt ha dut a terme un seguit d'actuacions destinades preferentment a l'adequació patrimonial de les restes visibles, que en alguns casos han incorporat intervencions d'excavació arqueològica prèvies. En aquest cas la dissort del jaciment s'ha confirmat amb una intervenció totalment intrusiva i improcedent, pel que respecta a la vessant arqueològica, per part de l'arquitecta encarregada del projecte museogràfic.

El nucli ibèric ocupa el vessant de migdia del Turó dels Dos Pins, un dels primers contraforts de la serralada de Sant Mateu, el nom que rep aquest sector de la Serralada

Litoral. Es tracta del turó que se situa tot just a la capçalera de la Riera de Premià i per tant en el punt on arrenca una de les característiques valls transversals del Maresme, actualment densament urbanitzada per les poblacions de Premià de Dalt i Premià de Mar. Del turó estant, amb el cim situat a 270 metres sobre el nivell del mar, hi ha un domini absolut de la vall que s'estén als seus peus i del tram corresponent de la façana litoral (Figura CadiraBisbe 1).

Figura CadiraBisbe 1: Vista de la ubicació topogràfica del nucli de la Cadira del Bisbe (1) i de l'*oppidum* proper de Burriac, a Cabrera de Mar (2).

Les destruccions incontrolades i la discontinuïtat dels treballs han provocat que l'evidència coneguda sigui escassa i relativament dispersa. Especialment l'arrasament d'estructures efectuada l'any 1979 han generat una separació de gairebé un centenar de metres entre els dos sectors on actualment hi ha restes visibles (Figura CadiraBisbe 2).

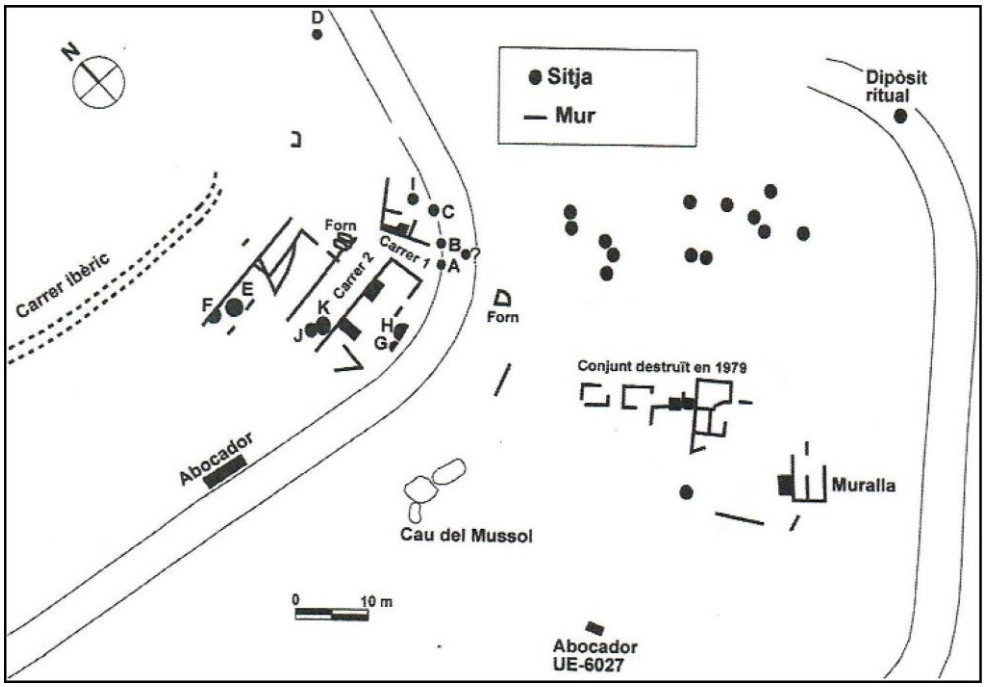

Figura CadiraBisbe 2: Planta general del nucli ibèric de la Cadira del Bisbe.

En el sector més meridional, ubicat a una cota inferior del vessant de la muntanya, és on es van iniciar les excavacions en els anys 20' i 30' i on les intervencions preventives dels anys 80` van acabar de treure a la llum la planta completa d'una torre i el que podria ser l'arrencament d'un tram de la muralla de l'assentament (Figura CadiraBisbe 3). Es tracta d'una potent estructura buida de planta rectangular (de 7 m de llarg per 4 m d'ample), amb parets d'1,3 m de gruix i que presenta a la cara oest el que amb tota seguretat és una porta d'accés. Cal dir que la torre es basteix a partir d'uns paraments encaixats en retalls a la roca natural en un punt de fort pendent, de manera que tot i la considerable alçada conservada dels seus paraments externs (de més de 2 metres d'altura), el conjunt d'estructures documentades estaven just per sota dels nivells de circulació, actualment desapareguts. Les intervencions preventives dels anys 2006 i 2007 han permès documentar els nivells de reompliment de les trinxeres de fonamentació de dos dels murs de la torre, que han proporcionat uns conjunts materials molt homogenis que daten la seva construcció als volts de mitjans del segle III aC.

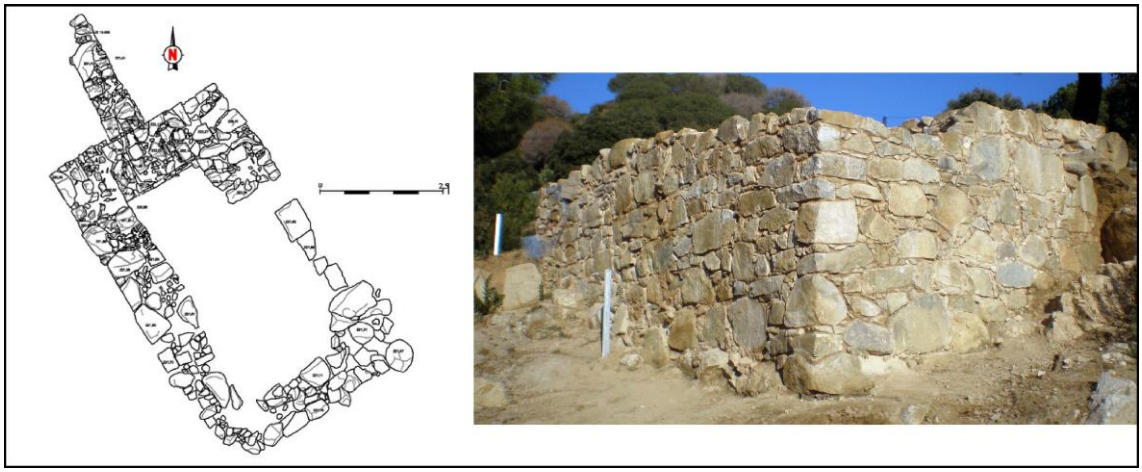

Figura CadiraBisbe 3: Planta i vista dels paraments exteriors de la torre del sector meridional del nucli ibèric de la Cadira del Bisbe.

Tot just al nord de la torre les excavacions dels anys 30' i 50' van destapar un carrer empedrat que separava dues bateries de recintes, a més d'una concentració annexa d'una quinzena de sitges. A causa de l'antiguitat de les excavacions les dades estratigràfiques i cronològiques d'aquest sector no es coneixen, mancança agreujada per la desaparició de les estructures construïdes provocada per la seva destrucció efectuada l'any 1979. Tot amb tot un moviment de terres realitzat en aquest sector en el curs dels treball d'adequació de l'any 2006 va localitzar les restes molt malmeses de la meitat d'un recinte ibèric que se situava a tocar dels recintes excavats d'antic i que miraculosament s'havia salvat de l'acció de les màquines de l'any 1979. La seva

excavació va posar de manifest que, com en el cas de la torre, tant sols es conservaven els fonaments de l'edifici i uns estrats de regularització per sota dels nivells de circulació. En aquest cas, però, els materials recuperats proporcionen una cronologia fiable de les darreries del segle V aC. És versemblant pensar que aquesta cronologia pot fer-se extensible al moment de construcció de la resta d'edificacions existents en aquest sector de l'assentament.

L'únic sector de trama urbana actualment visible és el que se situa en una cota superior, al nord de la zona arrasada l'any 1979. Es coneixen restes de tres o quatre recintes separats per dos carrers (Figura CadiraBisbe 4A), en els que es posa de manifest un urbanisme articulat a partir de successives terrasses artificials (Figura CadiraBisbe 4B). El Carrer 2 i els recintes situats a banda i banda segueixen una orientació d'est o oest, adaptant-se a les corbes de nivell d'aquest sector del vessant de la muntanya. Per la seva banda el Carrer 1, en direcció nord sud, és el que permet salvar transversalment els fort desnivell existent entre les diferents terrasses, raó per la qual s'intueix que originàriament podria estar esglaonat. L'edifici al nord del carrer dos documenta dues fases constructives. En la fase més antiga la casa està associada a dues sitges, que a finals del segle IV aC s'amortitzen a causa de la construcció d'una nova edificació superposada. Per la seva banda una sitja anterior a la construcció de l'edifici a la dreta del Carrer 2 ha proporcionat uns nivells d'amortització datats de mitjans del segle IV aC.

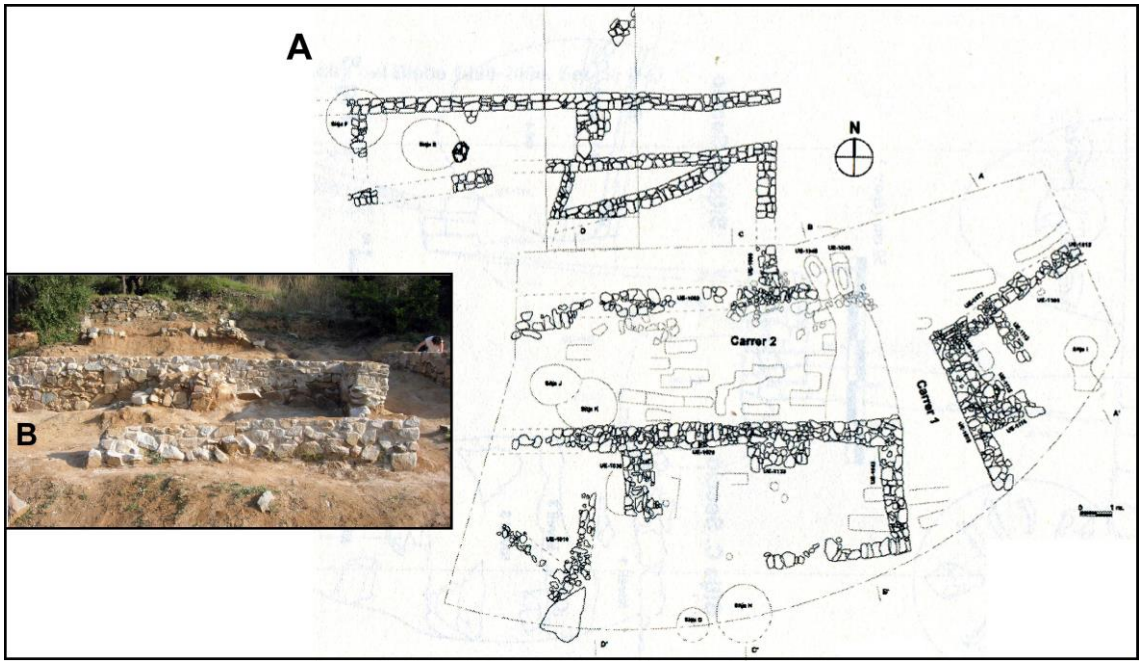

Figura CadiraBisbe 4: Planta (A) i vista (B) dels edificis de la terrassa septentrional del nucli ibèric de la Cadira del Bisbe.

El nivell d'arrasament de tota aquesta zona és molt alt, en aquest cas a causa dels moderns treballs de conreu de la vinya. Això provoca que siguin escassos els sectors conservats per damunt dels nivells de fonament i explica l'absència de dades sobre els nivells de paviment, llars de foc i altres agençaments associats. Precisament la única excepció és la part conservada de l'edifici situat a la dreta del Carrer 2 (Figura CadiraBisbe 4A), en el que la petita àrea de nivell de sòl conservada apareix associada a una banqueta adossada a la paret, a una estructura de pedra, tal vegada la base d'un molí per a la mòlta de cereal i, per sota del paviment, a una fosseta amb el dipòsit d'un enterrament infantil (Coll, Montlló i Bosch 2003/2004, 174-175). En darrer terme, en la intersecció entre els Carrers 1 i 2 s'han identificat dues estructures de combustió retallades en el sauló natural. Es tracta de sengles retalls de planta rectangular allargada amb les parets rubefactades, del tipus que s'identifica com a forns per al forjat del ferro, fet que es pot posar en relació amb l'abundància d'escòries fèrriques aparegudes en diversos sectors del jaciment.

Del conjunt de la documentació exposada, tot i la seva dispersió i heterogeneïtat, es possible refer un esquema molt bàsic de l'evolució de l'assentament. D'entrada cal assenyalar que l'inici de l'ocupació antiga remunta a un horitzó pre-ibèric de primera edat del ferro, del que a més de materials ceràmics d'aquesta època identificats fora de context, s'hi ha localitzat el fons d'una fossa o sitja situada per sota del Carrer 2. L'ocupació es perllonga en època ibèrica antiga, tal com demostren un parell de sitges amortitzades en aquesta època excavades a les proximitats de la torre i un lot significatiu de ceràmiques d'importació d'aquesta cronologia descontextualitzades. Entre les darreries del segle V aC (sector central) i mitjans del segle IV aC (terrassa nord) es daten les més antigues restes constructives d'edificis d'arquitectura en pedra. Això permet considerar que durant la primera edat del ferro i el període ibèric antic hauria pogut donar-se un assentament format per agrupacions de cabanes, associades a sitges, que no esdevé un nucli de concepció urbana, amb bateries d'edificis articulades per carrers, fins a inicis del període ibèric ple. Es tracta d'una seqüència, en allò més essencial, idèntica a la detectada a d'altres assentaments de la zona laietana, sense anar més lluny a la del nucli proper de Burriac, a Cabrera de Mar (Figura CadiraBisbe 1). En ple segle III aC es podria haver donat una important reforma constructiva del nucli, ja que és el moment en què es construeix la torre del sector sud del jaciment. El més versemblant és pensar que es tractaria d'una acció de reforç del flanqueig de l'accés meridional d'un nucli que ja estaria fortificat des de l'inici de la fase urbana, als volts

del 400 aC. Hi ha paral·lels pròxims de comportaments similars, com és el cas de l'operació efectuada a principis del segle III aC de monumentalització d'una de les portes i del recinte defensiu del nucli de Ca n'Oliver. Durant la fase del període ibèric ple tot apunta que el nucli disposava d'un possible camp de sitges situat muralles endins, atesa la densitat que presenta la concentració d'estructures existent a l'est de les bateries de cases del sector central (Figura CadiraBisbe 2). Excepció feta de les tres sitges esmentades anteriors al 450 aC, la resta de les sitges ben documentades apareixen amortitzades en cronologies dels segles IV i III aC. Aquesta dada pot ser un indicador significatiu de la fase final del nucli, atès que el nivell general d'arrasament del jaciment ha fet que no s'hagin preservat nivells d'enderroc i abandonament per damunt dels sòls de circulació. Cal assenyalar que està ben constatada l'existència de materials ceràmics i constructius (*tegulae* i *imbrices*) d'època romana republicana, però sempre en nivells superficials, mai associats a cap tipus d'estructura. Aquesta dada podria fer pensar que en aquests moments l'entitat de l'assentament ha davallat considerablement (a diferència del que succeeix als esmentats nuclis de Burriac o Ca n'Oliver), però en qualsevol cas l'evolució del nucli de Cadira del Bisbe entre el 250 i el 100 aC roman força incert.

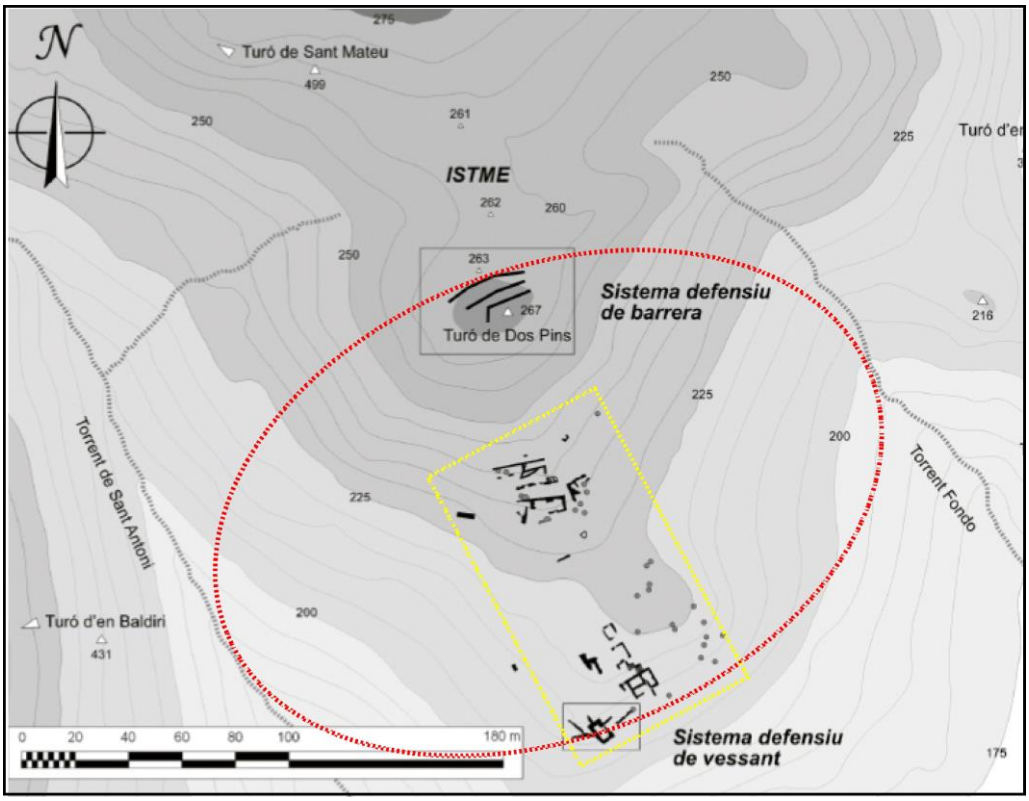

Figura CadiraBisbe 5: Topografia del Turó de Sant Mateu, amb indicació de la zona amb restes conegudes (en groc) i de la zona amb materials en superfície, hipotètica extensió màxima del nucli en època ibèrica plena (en vermell).

Una darrera qüestió fonamental a considerar és la de l'extensió del nucli, almenys pel que respecta a la fase urbana del període ibèric ple. Les estructures conegudes, conservades o no, efectivament es concentren en una àrea central del vessant de la muntanya que abasta poc menys d'una hectàrea de superfície (Figura CadiraBisbe 2 i 5). Tanmateix, hi ha indicis clars (parets visibles en els talls de la carretera que puja muntanya amunt) que l'assentament remuntaria fins a la cota superior dels 267 m sobre el nivell del mar. De fet en aquest punt s'ha assenyalat la possible existència d'un complex de panys de murs paral·lels que defensarien, en forma de barrera, aquest hipotètic límit nord del recinte fortificat (Balsera 2012). Mes problemàtica és la precisió dels límits del nucli cap a la bandes oriental i occidental del vessant de la muntanya. És del tot plausible que l'assentament s'estengui fins a les dues torrenteres que defineixen els marges de la muntanya (Figura CadiraBisbe 5). De fet les prospeccions realitzades per l'equip de l'AECC de Premià de Mar han constatat que per la banda oest els materials en superfície arriben a tocar de la riera de Sant Antoni, per on fins i tot s'intueix un probable accés al poblat (Coll, Montlló i Bosch 2003/2004, 166). En definitiva en funció de la consideració d'uns o altres límits l'extensió de l'assentament es pot estimar dels volts de les 3 ha com a màxim (Zamora *et alii* 2001, 214) o de 4 ha com a mínim (Coll, Montlló i Bosch 2003/2004, 165).

En un o altra cas es tracta d'unes dimensions que ens situa el nucli ibèric de la Cadira del Bisbe en la categoria dels enclavaments urbans de segon ordre, aquelles ciutats petites que en l'escala jeràrquica del poblament se situen tot just un graó per sota de la gran ciutat en funció de capital (Asensio *et alii* 1998, 376). Hi ha altres requisits d'aquest tipus d'assentaments[1] que, malgrat els dèficits de la documentació disponible, també es donen en el cas de la Cadira del Bisbe: un urbanisme dens, dispositius defensius complexos (torre sud) i la presència de com a mínim un camp de sitges (en aquest cas, *intramuros*). En el conjunt del territori laietà, els nuclis que en el període ibèric ple reuneixen les condicions per a que se'ls pugui atribuir una categoria urbana (de primer o segon ordre) depassen de poc la mitja dotzena, destacant aquells que dibuixen una veritable alineació de ciutats abocades a la façana litoral, que serien de sud a nord: Montjuïc (Barcelona); Turó de la Rovira (Barcelona); Turó d'en Boscà (Badalona), Cadira del Bisbe (Premià de Dalt), Burriac (Cabrera de Mar) i Torre dels Encantats (Arenys de Mar). Tots ells envoltats i protegits per una densa xarxa de petits

[1] Ben evidents en l'exemple paradigmàtic d'aquesta categoria a la zona laietana, el nucli del Turó de Ca n'Oliver a Cerdanyola del Vallès, sens dubte el millor conegut de tots els que s'hi poden adscriure.

vilatges fortificats emplaçats a cotes molt més elevades de la mateixa Serralada Litoral (Figura CadiraBisbe 6).

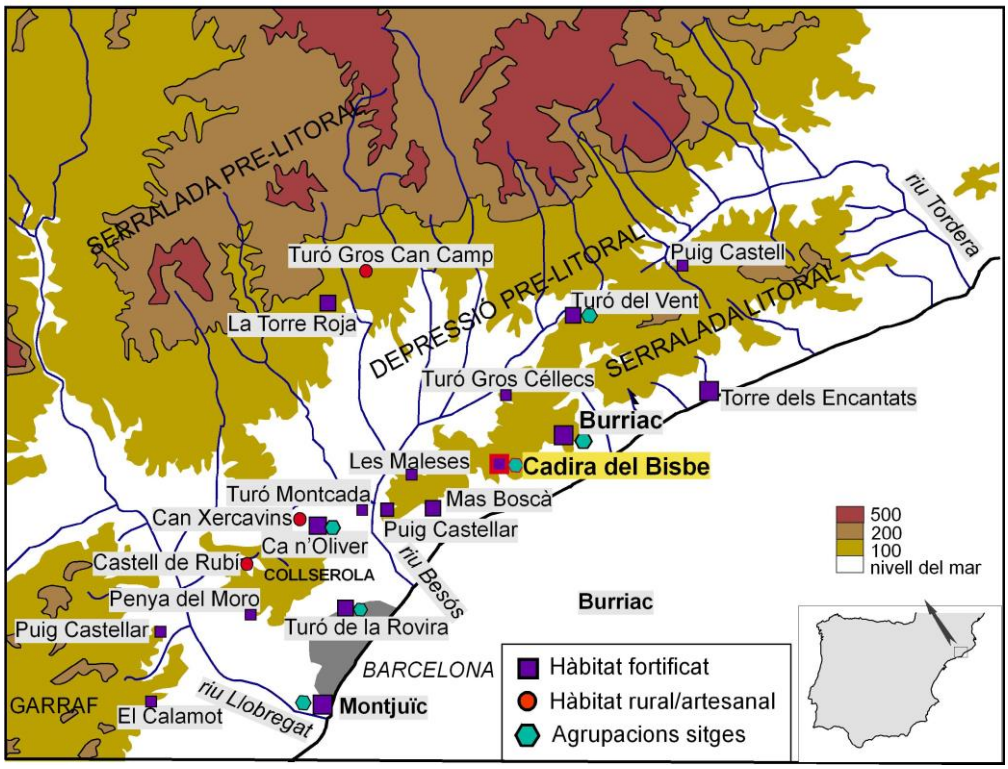

Figura CadiraBisbe 6: Mapa de situació del nucli de la Cadira del Bisbe i dels principals nuclis contemporanis de la zona laietana.

2.12.2.- Descripció dels conjunts ceràmics.

Els materials que conformen la mostra considerada provenen de dues de les campanyes arqueològiques més recents efectuades en el jaciment, aquelles que s'han desenvolupat en funció de les actuacions de consolidació i adequació de les restes. Concretament es tracta de conjunts ceràmics obtinguts durant les campanyes dels anys 2002 i 2007, en les que es va intervenir i documentar nivells arqueològics directament associats a la torre meridional. Es tracta d'uns conjunts ceràmics que ens ha estat possible consultar i estudiar directament[2], però dels que no és possible reproduir els dibuixos donat que romanen inèdits.

2.12.2.1. La Fase 3A del nucli de la Cadira del Bisbe (300-225 aC).

2.12.2.1.1. Descripció dels contextos de procedència.

Els conjunts ceràmics analitzats en aquest treball provenen dels diferents estrats que reomplen i regularitzen els retalls practicats a la roca per a bastir el fonaments de la torre sud. En concret s'han recuperat de l'interior d'una àmplia trinxera de fonamentació interior excavada l'any 2002 i de les trinxeres i abocaments de regularització de l'exterior de la torre excavats l'any 2007. En tots dos casos s'han recuperat uns abundants i homogenis conjunts ceràmics que proporcionen una cronologia coherent de ple segle III aC. La presència de dos fragments informes de Campaniana A i un únic fragment, també informe, d'àmfora greco-itàlica permetria precisar la datació de formació d'aquests estrats en la banda baixa de l'abast cronològic de la fase 3A, preferentment dins del tercer quart del segle III aC.

2.12.2.1.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

En total, la mostra considerada, de la fase 3A del nucli de Cadira del Bisbe, consisteix en un conjunt ceràmic format per 6492 fragments ceràmics i 200 individus ponderats, repartits de la següent manera:

[2] Volem agrair als directors de sengles intervencions, Francesc Florensa d'Àtics S.L (2002) i Conxita Ferrer de Còdex SCCL (2007), les facilitats donades en l'accés als materials i a la documentació de les respectives intervencions arqueològiques.

Categoria	NTF	NMI pon	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica Vernís Negre	6	2	2	"Castulo Cup", kylix Lamb. 21/22, pàtera	1 base 1 base	
Petites Estampilles	2	1	1	Bol indet.	1 base	
Taller de Roses	23	9	9	Lamb. 26, pàtera Lamb. 26/27, bol/pàtera Lamb. 27, bol Lamb. 28, bol Indeterminat	1 vora 3 vores 3 vores 1 vora 1 vora	
Campaniana A	2	1	0			
Vernís Negre Púnic	1	1	1	Lamb. 28, bol	1 vora	
Vernís Negre Altres	9	1	0			
Total vaixella. Imp.	*43*	*15*	*13*			
Àmf. Púnica. Ebus.	101	1	1	T.8.1.2.1.	1 vora	
Àmf.Púnica C.Med.	103	5	5	T.5.2.3.1. antiga T.4.2.1.5. T.7.1.2.1. T.6.1.2.1.	2 vores, 1 base 1 vora 1 vora 1 vora	
Àmf.Púnica C.Estret	1	1	0			
Àmf. Massaliota	9	1	1	Py 7 o Py 8	1 vora	
Àmf. Itàlica	1	1	0			
Total àmf. Imp.	*215*	*9*	*7*			
Total Import.	**258**	**24**	**20**			
Àmfora Ibèrica	88	40	40		40 vores, 3 pivots	
C.Ib.oxidada	149	96	96	Olla/tenalla "coll de cigne" Olla vora acanalada Gerrot Gerra Gerreta Plat vora reentrant Tassa/Bol parets verticals Tassa fons umbilicat Indet.	28 vores 1 vora 7 vores 14 vores 1 vora 20 vores 13 vores 3 bases 9 vores	
Informes Ib. Oxid.	5607					
C.Ib. Reduïda	127	6	6	Gerrot Gerreta bicònica Plat vora reentrant	1 vora 1 vora 4 vores	
C.Cuina Torn	3	1	1	*Caccabé*, cassola	1 vora	
C. a Mà	260	33	33	Olla Tapadora Plat/bol	28 vores 4 vores 1 vora	
Total prod. locals	**6234**	**176**	**176**			
Total	**6492**	**200**	**196**			

2.12.3.- Anàlisi estadística.

El nivell d'anàlisi dedicat a mesurar el pes dels materials ceràmics d'importació mostra uns índexs força alts, del 12 % del total d'individus i del 4 % del total de fragments (Gràfica CadiraBisbe 1).

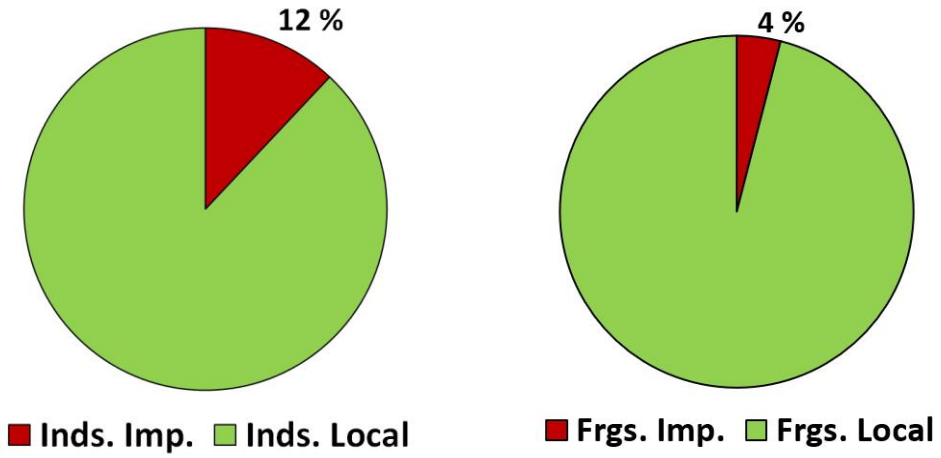

Gràfica CadiraBisbe 1

Pel que fa al nivell d'anàlisi que avalua la composició interna dels materials d'importació destaca l'alta proporció relativa dels materials amfòrics, que assoleixen un 37,5 % del total d'individus de ceràmiques importades (Gràfica CadiraBisbe 2). Cal assenyalar que sens dubte aquest índex es veu afavorit pel sistema de comptatge per individus ponderats, ja que hi ha tres procedències representades només per fragments informes, dos d'elles per un únic fragment; una evidència escassa que tanmateix comptabilitza per sengles individus ponderats.

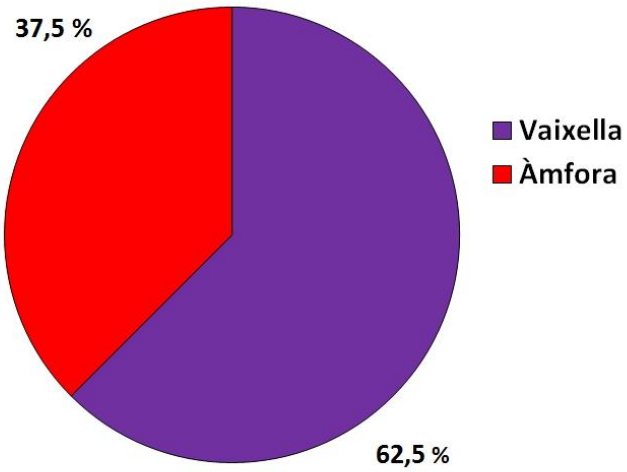

Gràfica CadiraBisbe 2

Aquesta circumstància s'observa en la gràfica dedicada a la composició interna dels materials amfòrics d'importació. S'observa un fortíssim contrast entre les dues produccions àmpliament dominants, les de les àmfores púniques ebusitanes (amb el 47 % del total de fragments d'àmfores importades) i púniques centre mediterrànies (47,9 %), respecte de les altres tres procedències documentades, amb una representació molt escassa (àmfora massaliota) o purament testimonial (àmfora púnica del Cercle de l'Estret i àmfora itàlica) (Gràfica CadiraBisbe 3).

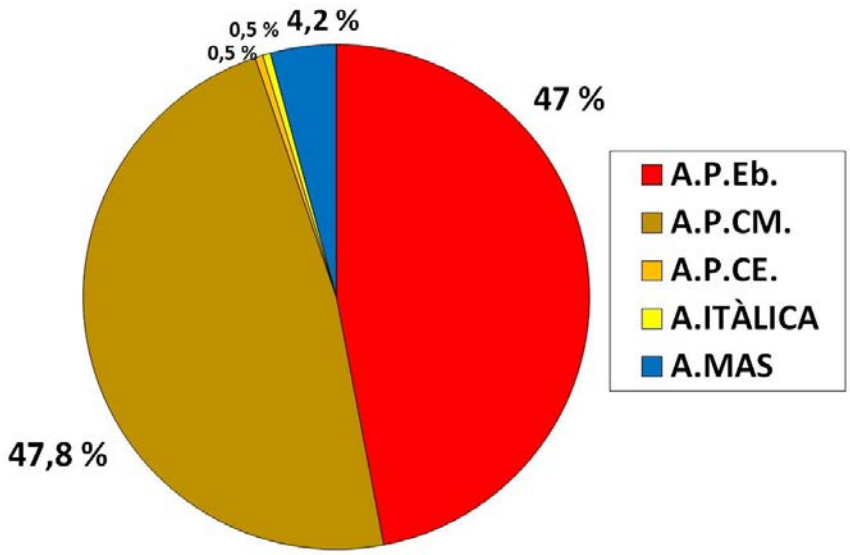

Gràfica CadiraBisbe 3

Pel que respecta a les peces de vaixella envernissada hi ha una única producció clarament predominant, la del Taller de Roses, que assoleix el 60% del total d'individus (Gràfica CadiraBisbe 4). La resta de procedències representades, fins a quatre més, tenen una presència molt modesta.

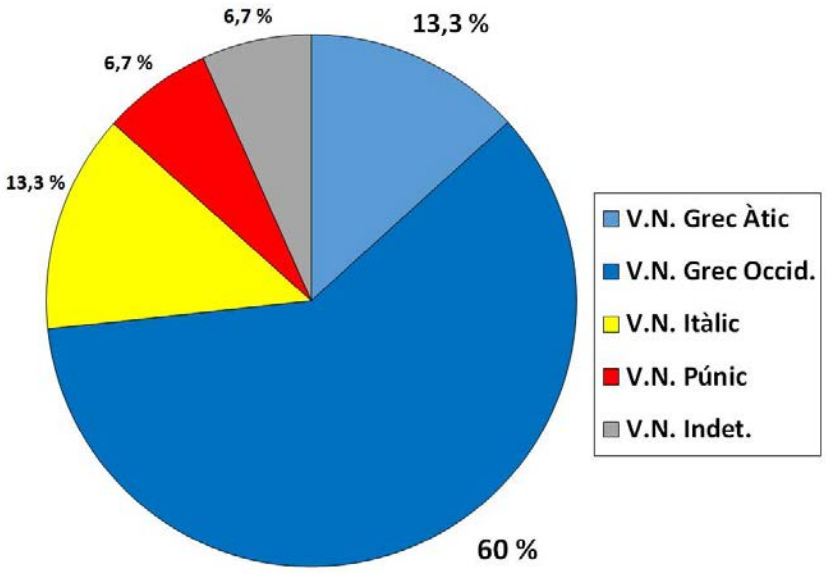

Gràfica CadiraBisbe 4

En el camp de les ceràmiques de producció local el nivell d'anàlisi efectuat a partir dels criteris convencionals mostra un amplíssim domini de les ceràmiques ibèriques oxidades a torn, amb el 77,3 % del total d'individus de producció local, molt per sobre de les ceràmiques a mà, que representen el 18,8 % del total d'individus (Gràfica CadiraBisbe 5). Les ceràmiques ibèriques reduïdes tenen una presència molt modesta, mentre que la de les ceràmiques grolleres a torn és testimonial.

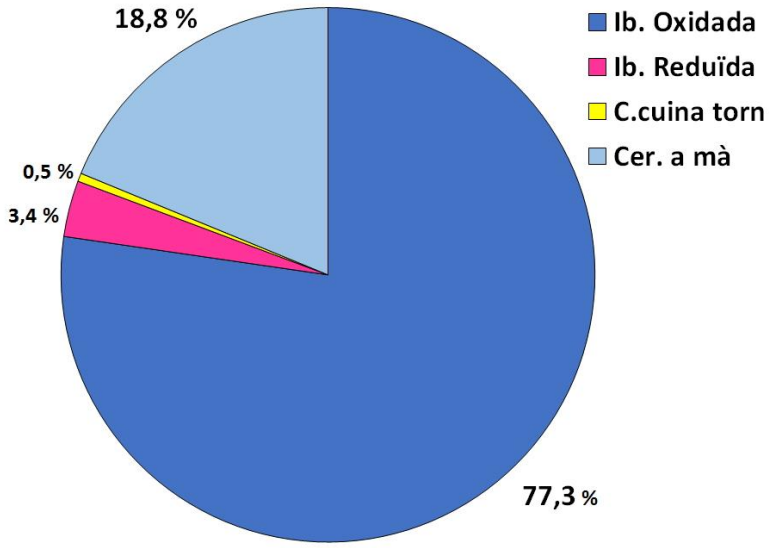

Gràfica CadiraBisbe 5

En el nivell d'anàlisi realitzat a partir de criteris funcionals el panorama és molt més equilibrat, Així tres de les categories funcionals (àmfora, magatzem/reserva i cuina) es mouen als volts del 20 % del total d'individus de producció local (Gràfica CadiraBisbe 6). Tant sols destaca una mica el grup de les peces de vaixella de taula, amb el 34,1 % del total d'individus de producció local.

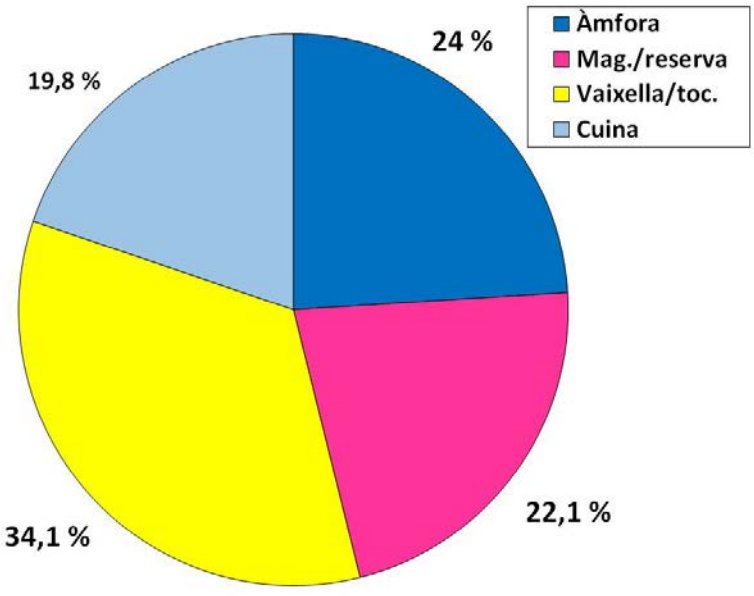

Gràfica CadiraBisbe 6

La incorporació de les ceràmiques importades no té efectes gaire rellevants, més enllà d'un petit augment de la preponderància del grup de les peces de vaixella de taula (Gràfica CadiraBisbe 7).

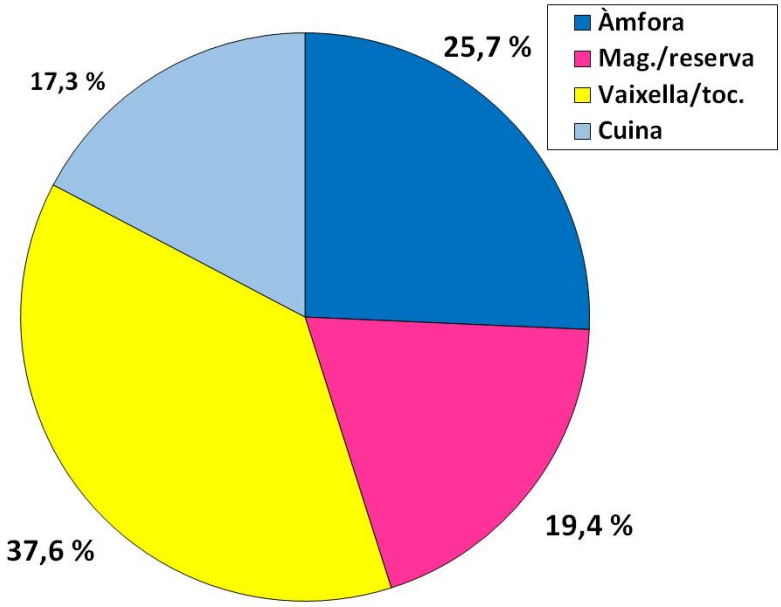

Gràfica CadiraBisbe 7

2.13.- CAN BARTOMEU/BURRIAC (Cabrera de Mar, Barcelona).

2.13.1.- Descripció del jaciment.

La descoberta d'una necròpolis ibèrica a finals del segle XIX en l'hort de Can Rodon, excavada per l'historiador i alhora propietari dels terrenys, Joan Rubio de La Serna (Rubio de la Serna 1886), és el primer indici de l'existència d'un assentament pre-romà rellevant en les immediacions de la vall de Cabrera de Mar (Maresme, Barcelona). Les restes del nucli associat a la necròpolis es localitzen l'any 1915 en la muntanya de Burriac, que tanca la vall uns 800 m. al nord de la necròpolis. Amb tot, les principals actuacions arqueològiques en aquest indret no tindran lloc fins a la segona meitat del segle XX, amb una primera etapa d'intervencions encapçalades per figures de l'arqueologia no professional d'aquesta època a Catalunya, com són el mataroní Marià Ribas (Ribas 1964; Ribas i Lladó 1977-78) i el gran iberista Josep Barberà (Barberà i Pascual 1979-80). A partir dels anys 80', el procés de professionalització de l'activitat arqueològica fa que siguin les institucions les que continuïn la recerca en el jaciment, d'una banda el Servei d'Arqueologia, a través de les intenses 'campanyes de l'atur' de l'any 1984 (Benito *et alii* 1986), i de l'altre el Museu Comarcal del Maresme-Mataró, de manera molt més consistent i continuada ja que endega un projecte d'investigació programat, sota la direcció de Joaquim Garcia i Dolors Zamora (Garcia Roselló i Zamora 1993; Garcia Roselló *et alii* 2000; Zamora *et alii* 2001; Zamora 2006-07)[1].

La muntanya de Burriac constitueix un dels primers contraforts de la banda de mar de la Serralada Litoral. Junt amb la muntanya de Montcabrer a ponent i la del Turó dels Oriols a llevant defineixen la vall de Cabrera de Mar, una barrancada de la Serralada litoral oberta a l'estreta franja del litoral maresmenc (Figura Burriac 1). Es tracta d'una elevació que assoleix els 401 m. d'alçada sobre el nivell del mar, amb un cim escarpat i poc extens, on en època medieval es basteix el castell de Sant Vicenç (Figura Burriac 2, 8), i un vessant de migdia que davalla vers la vall amb un pendent no excessivament abrupte. A nivell de potencial estratègic de l'indret cal destacar que la vall de Cabrera s'ubica just al marge esquerra de la desembocadura de la riera d'Argentona, una de les

[1] En els darrers 20 anys els treballs arqueològics en l'*oppidum* de Burriac han estat pràcticament inexistents, interrupció que s'ha acabat l'any 2018 amb la represa de les excavacions en el jaciment emmarcades en un projecte de recerca de la Universitat de Barcelona (Joan Sanmartí i Jaume Noguera) i l'ICAC (M.Carme Belarte), en col·laboració amb el Museu Comarcal de Maresme-Mataró (Joaquim Garcia Rosselló i Dolors Zamora) i el Servei de Patrimoni de l'Ajuntament de Cabrera de Mar (Albert Martín).

més importants vies de comunicació costa-interior de la comarca del Maresme[2]. De fet, en el marge dret de la riera en època romana republicana es funda el nucli d'*Iluro* (Garcia Roselló 2017), origen de la vila de Mataró, el principal nucli urbà i portuari d'aquest sector de la costa central catalana fins a l'actualitat.

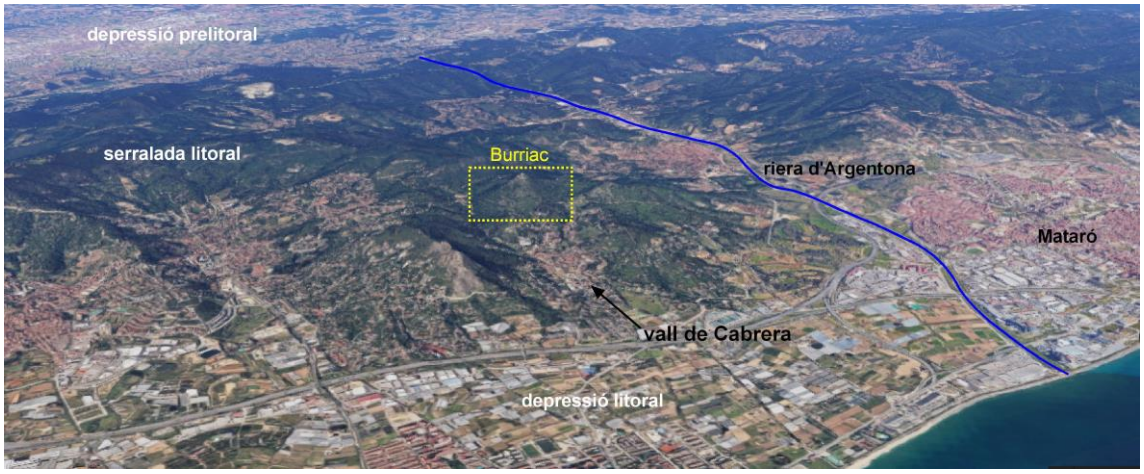

Figura Burriac 1: Vista de la ubicació topogràfica del nucli de Burriac, a la capçalera de la vall de Cabrera de Mar.

Les diferents intervencions realitzades en el nucli de Burriac des de la dècada dels anys 60' han permès localitzar restes arqueològiques d'època ibèrica des de prop del cim fins a la base de la muntanya. Els treballs d'excavació, però, han consistit sempre en la realització puntual de sondejos, d'extensió limitada i sense gaire continuïtat temporal en cap dels sectors intervinguts. És per aquesta raó que la documentació resultant es escassa, dispersa i inconnexa, fet encara més accentuat en tractar-se d'una àrea tan extensa (Figura Burriac 2). Tot amb tot, el conjunt de dades disponibles són suficients per a refer un esquema bàsic de l'evolució de l'ocupació protohistòrica a Burriac. Si bé es coneixen materials ceràmics descontextualitzats de bronze final/primera edat del ferro els nivells i estructures més antics corresponen al període ibèric antic. D'aquesta fase s'han localitzat restes de dues cabanes construïdes amb materials peribles, una per sota del pany occidental de la muralla ibèrica (Benito *et alii* 1986) (Figura Burriac 2, 1) i l'altre, en l'extrem oposat del vessant, per sota de l'anomenat 'edifici públic' (Barberà i Pascual 1979-80) (Figura Burriac 2, 3). D'aquí es desprèn que en el segle VI aC ja existeix una ocupació extensa de l'indret però amb tota probabilitat poc densa i en un

[2] Fet corroborat per la ubicació de l'actual autovia C-60 entre Mataró i Granollers, eix viari que comunica les depressions litoral (Maresme) i prelitoral (Vallès Oriental) travessant la Serralada Litoral seguint el corredor generat per la riera d'Argentona.

hàbitat de caràcter pre-urbà. Les primeres edificacions permanents d'arquitectura en pedra apareixen en el segle V aC, tot i que la documentació d'aquesta fase segueix sent molt escadussera. Es coneixen només les restes d'un recinte de planta rectangular associat a una llar de foc aparegut per sota de la torre excavada l'any 1984 (Figura Burriac 2, 1) i d'un conjunt més inconnex de murs, paviments i llars de foc localitzat per sota de l'edifici amb *dolia* excavat per Barberà i Pascual als anys 70' (Figura Burriac 2, 5). Una altra vegada aquestes construccions s'ubiquen en dos punts molt allunyats del vessant, fet però que no garanteix una urbanització densa i compacte del vessant en aquesta cronologia.

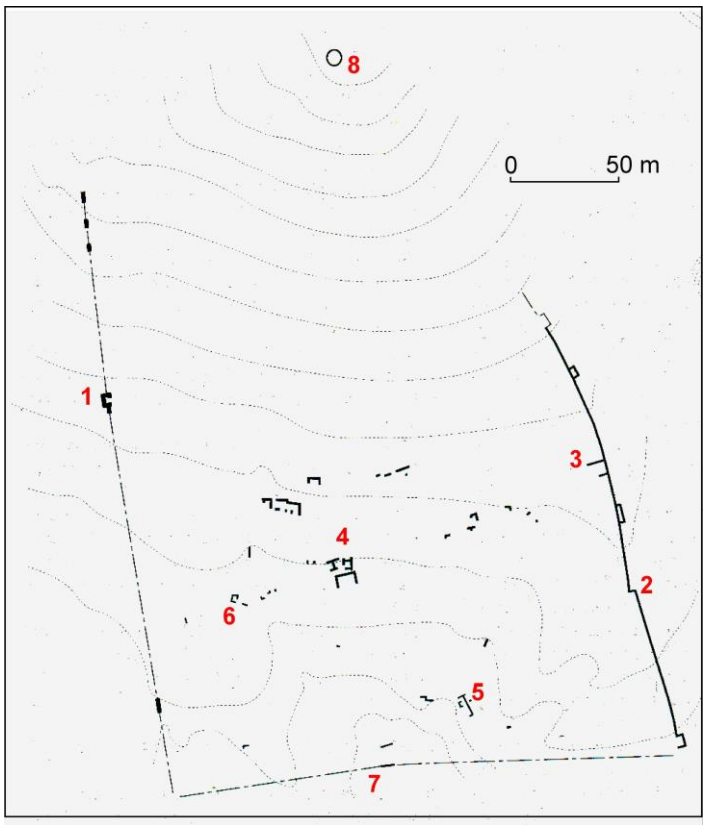

Figura Burriac 2: Planta general de l'assentament de Burriac, amb indicació dels principals sectors excavats i/o conjunts d'estructures documentats.

Això es podria fer efectiu a partir de mitjans del segle IV aC, moment en què a la zona excavada l'any 1984 s'ha pogut constatar que les estructures del segle V aC són amortitzades a causa de la construcció d'una torre i un tram de muralla (Figura Burriac 3, C i D). Amb tota lògica aquestes estructures es poden posar en relació amb un extens tram de muralla associat a cinc torres (Figura Burriac 3, A), ben visible i identificat d'antic (Figura Burriac 3, B), que ressegueixen la banda oposada del vessant (Figura Burriac 2, 2). A inicis dels anys 90' es documenta una porta monumental associada a

nous panys de muralla just a la base de la muntanya. L'anomenada 'porta meridional' es data d'època romana republicana (Garcia Roselló, Miró i Pujol 1991), fet que no exclou en cap cas que la muralla d'on arrenca sigui de la fase ibèrica anterior (Figura Burriac 2, 7). Així, el diversos trams de muralla coneguts arreu del vessant tanquen un espai que pot oscil·lar entre les 7 i les 10 ha, gairebé la totalitat del vessant de migdia de la muntanya (Zamora, Guitart i Garcia Roselló 1991). Si es confirma, com sembla el més versemblant, que tots pertanyen a un mateix sistema defensiu bastit al llarg del segle IV aC, és aquest el moment en què s'ha de situar el naixement d'un nucli fortificat de grans dimensions, ara d'indiscutible caràcter urbà (Figura Burriac 2).

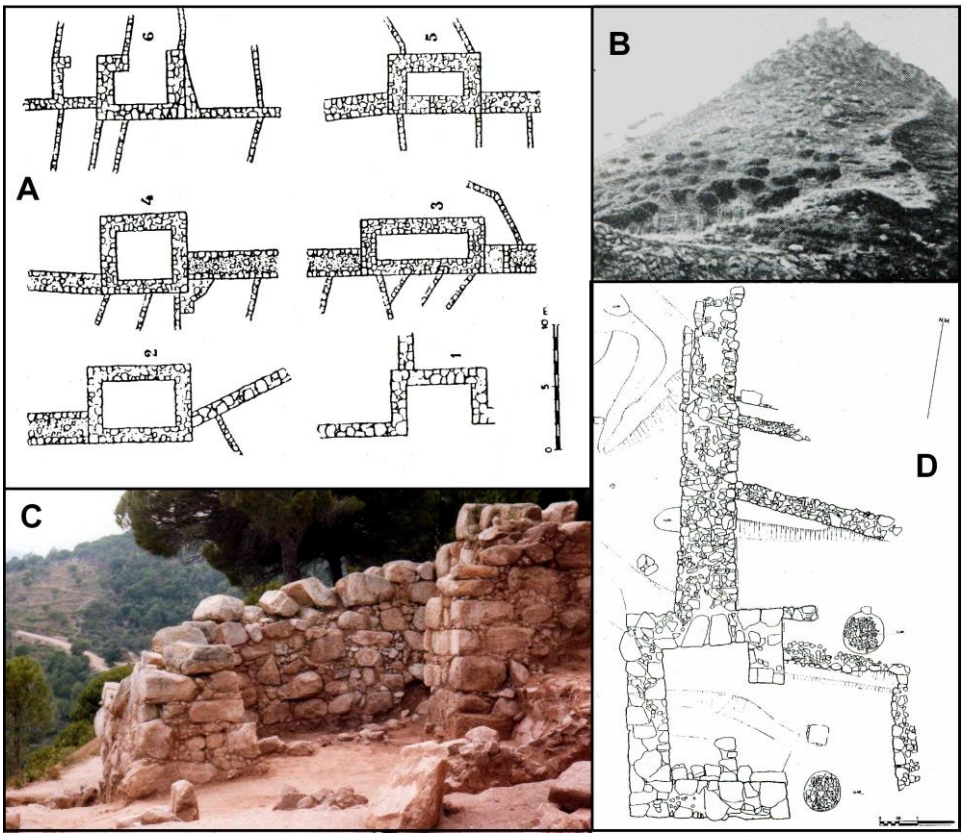

Figura Burriac 3: Planta (A) i vistes (B) de les restes del sistema defensiu de la banda est de la muntanya (fig. 2, 2), documentades per en M. Ribas. Planta (D) i vista (C) de la torre occidental excavada l'any 1984 (fig. 2, 1).

Malauradament ben poc és el que es coneix de la trama urbana muralles endins. Les poques finestres obertes han proporcionat l'evidència de fragments de blocs constructius amb edificis i cases adossades, en alguns casos, de trams de carrers, uns i altres construïts gràcies a un sistema de terrasses artificials. Cal dir que en la major part dels

casos es tracta d'estructures datades en els segles II-I aC[3], demostrant que en la fase romana republicana de la ciutat es produeix una remodelació constructiva de gran abast, que inclou l'obertura de l'esmentada 'porta meridional' (Figura Burriac 2, 7). De fet la resta de construcció urbana més significativa d'època ibèrica plena correspon a un edifici de grans dimensions que apareix amortitzat en el segle III aC per sota de cases dels segles II-I aC., ubicat en un sector a tocar del límit oriental del nucli (Barberà i Pascual 1979-1980) (Figura Burriac 2, 3). Es tracta d'una estança molt àmplia de planta rectangular (5 m. d'ample per 8,70 m. de llargada) que presenta dos basaments de pedra alineats en l'eix central de l'habitació i una gran llar de foc rectangular situada entre els dos basaments, a més d'una banqueta correguda a la part posterior (Figura Burriac 4). Aquests associació d'elements, especialment infreqüents pel que fa a les bases de columna, és el que justifica la seva interpretació com a 'edifici singular' de caràcter públic (Barberà 1985), considerant-se la seva condició de lloc de reunió i/o d'edifici cultual (Vila Pérez 1994).

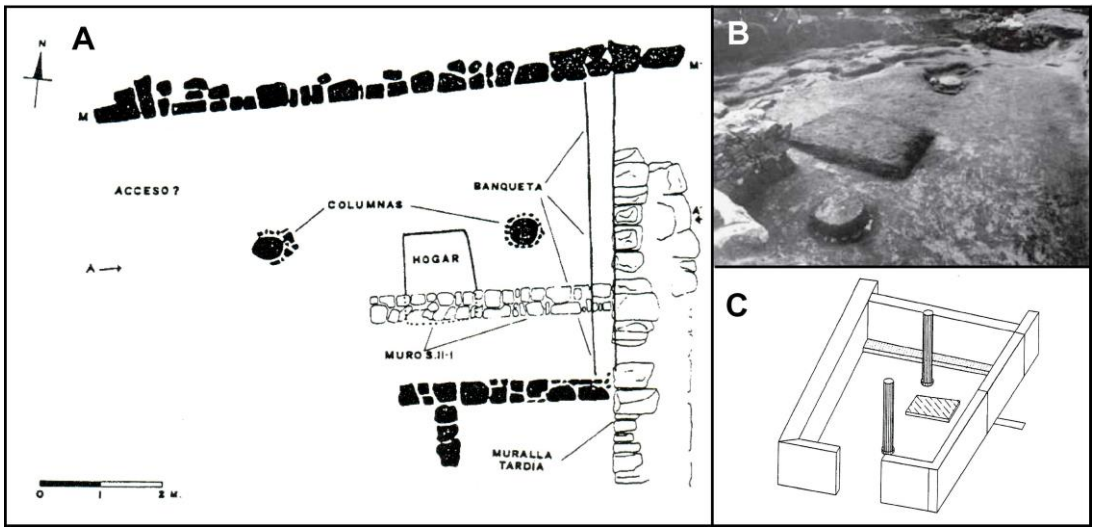

Figura Burriac 4: Planta, vista i restitució hipotètica del 'edifici públic' de Burriac (fig. 2,3).

Una informació tan feble sobre la ciutat ibèrica de Burriac evidencia un dels dèficits més cridaners de la recerca sobre el món ibèric a Catalunya atès que, junt amb Ullastret (intensament excavat des dels anys 40' de manera ininterrompuda), és l'únic jaciment d'aquesta entitat i dimensions susceptible de ser excavat en tota la seva extensió gràcies

[3] A aquest període pertanyen el gruix d'estructures documentades en el sector més extens obert muralles endins, un conjunt de 10 estances situades al centre de l'assentament (Ribas i Lladó 1977-1978) (Figura Burriac 2, 4), els dos edificis excavats per Barberà i Pascual en la banda oriental del nucli, el que amortitza l'anomenat 'edifici públic' (Figura Burriac 2, 3) junt amb el 'magatzem de dolia' (Barberà i Pascual 1979-1980) (Figura Burriac 2, 5), així com les diverses restes de cases documentades durant la campanya de l'atur de l'any 1984 en el sector occidental del jaciment (Benito *et alii* 1986) (Figura Burriac 2, 6).

a l'absència de superposicions significatives d'ocupacions posteriors. En qualsevol cas, aquesta deficiència està parcialment compensada per un notable coneixement de les variades activitats desenvolupades muralles enfora, en els límits del context geogràfic ben delimitat que representa la vall de Cabrera de Mar (Figura Burriac 5). Cal assenyalar, però, que les traces d'activitats en l'entorn immediat de l'assentament de Burriac no són anteriors al segle IV aC, fet que demostra que l'activitat periurbana no s'activa fins el moment que el nucli assoleix una condició plena d'aglomeració urbana (Zamora 2012). Amb tot, la documentació actualment disponible mostra que aquesta ocupació de la vall de Cabrera assoleix un moment de màxima intensitat i diversitat al llarg del segle III aC.

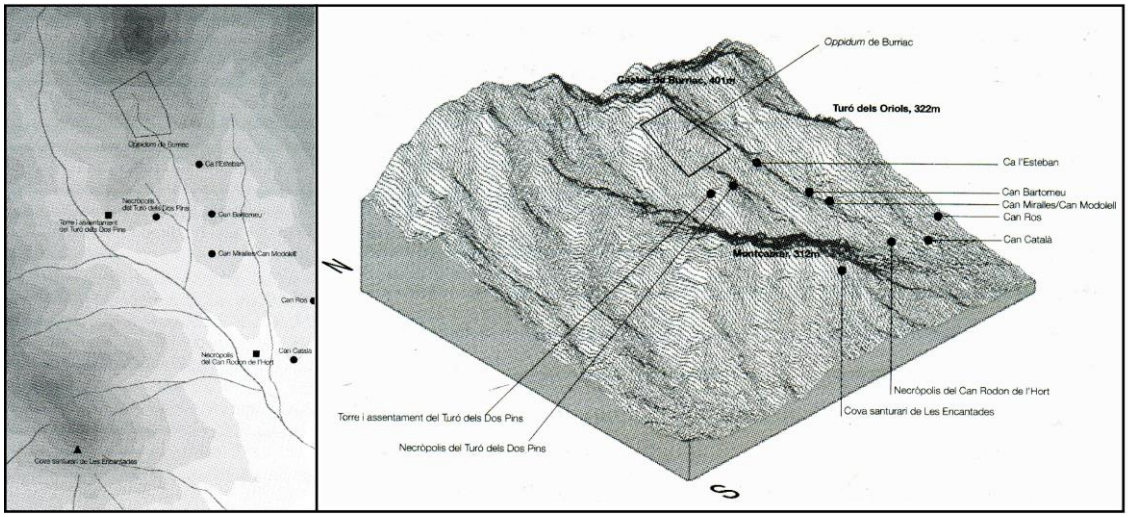

Figura Burriac 5: Ubicació dels assentaments i d'altres elements d'època ibèrica dispersos per l'espai prei-urbà de la vall de Caberra de Mar.

Com a espais residencials fora muralles només s'han identificat alguns assentaments petits i oberts que cal atribuir a comunitats rurals disperses. El cas millor conservat és el del jaciment del Turó dels Dos Pins, conformat per només dues unitats constructives separades per un espai de circulació que presenta una canalització (Figura Burriac 6, B). Aquest senzill establiment rural, en funcionament entre mitjans del segle IV i inicis del segle II aC, s'ubica tot just a 500 m al sud del nucli fortificat (Zamora i Garcia Roselló 2005). Encara més a prop, a només 300 m de la ciutat, es localitzen les restes, més fragmentàries, d'un establiment similar, el de Can Bartomeu, en aquest cas construït a la primera meitat del segle III aC i amortitzat en el segon quart del segle I aC. Al costat de l'hàbitat del Turó dels Dos Pins, en un breu lapse de temps entorn el 200 aC es produeix la construcció i posterior abandonament d'una estructura turriforme exempta (Figura

Burriac 6, A), tal vegada un reforç defensiu habilitat a l'exterior del recinte urbà en el context de la inestabilitat provocada per la Segona Guerra Púnica. De fet, hi ha indicis de l'existència d'altres punts de defensa i control del territori, més aviat posts de guaita, en alguns dels cims més elevats de les muntanyes que encerclen la vall de Cabrera, com seria el cas del mateix cim de la muntanya de Burriac (401 m) o en el cim del Turó de l'Infern (317 m).

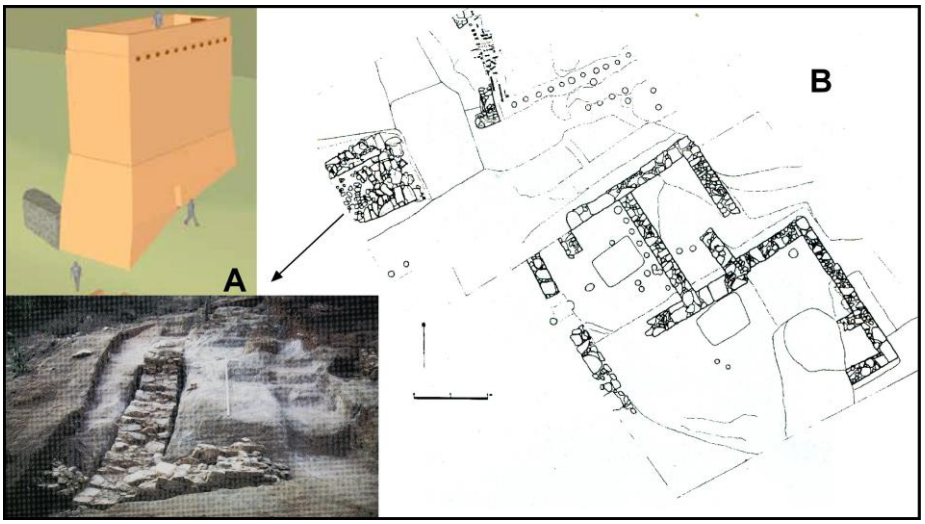

Figura Burriac 6: Planta general de l'establiment rural del Turó dels Dos Pins (B); Vista i restitució hipotètica de la torre annexa construïda en el 200 aC (A).

En l'establiment de Can Bartomeu un dels edificis apareix associat a una sitja, de fet l'element més abundós documentat en l'espai periurbà de la vall de Cabrera. Moltes de les sitges ibèriques documentades arreu de la vall apareixen isolades o en petites agrupacions (com, per exemple, veure Ribas 1994), el que permet vincular-les a estructures utilitzades pels assentaments rurals, com en el cas de Can Bartomeu. Un caràcter diferent han de tenir les grans concentracions de sitges, els anomenats 'camps de sitges', dels que a la vall de Cabrera a hores d'ara se'n coneixen quatre: els de Can Miralles-Can Modolell, Can Bartomeu, Can Català i Ca l'Esteban (Figura Burriac 5). Les estructures més antigues es daten del segle IV aC (Can Miralles-Can Modolell) però amb tota seguretat és al llarg del segle III aC que emergeix i es consolida l'ús d'aquests 'camps de sitges' (Figura Burriac 7). En efecte, en els casos amb un nombre més alt de sitges documentades (Can Bartomeu i Can Miralles-Can Modolell), el grup predominant és el d'estructures amortitzades dins del segle III aC o entorn el 200 aC (Pujol i Garcia Roselló 1982-83). Es tracta sempre de sitges de dimensions considerables, amb mitjanes als volts dels 2,5/3 m de fondària i 2 m de diàmetre màxim (Figura Burriac 7), el que

representa una important capacitat total d'emmagatzematge en cadascuna d'aquestes agrupacions de sitges, especialment evident pel que fa al segle III aC. Cal dir que si bé alguns d'aquests camps de sitges no semblen persistir més enllà del primer quart del segle II aC (Can Miralles-Can Modolell o Ca l'Esteban), en d'altres casos (Can Bartomeu) es constata la seva continuïtat en època romana republicana, però amb un nombre inferior d'estructures en ús.

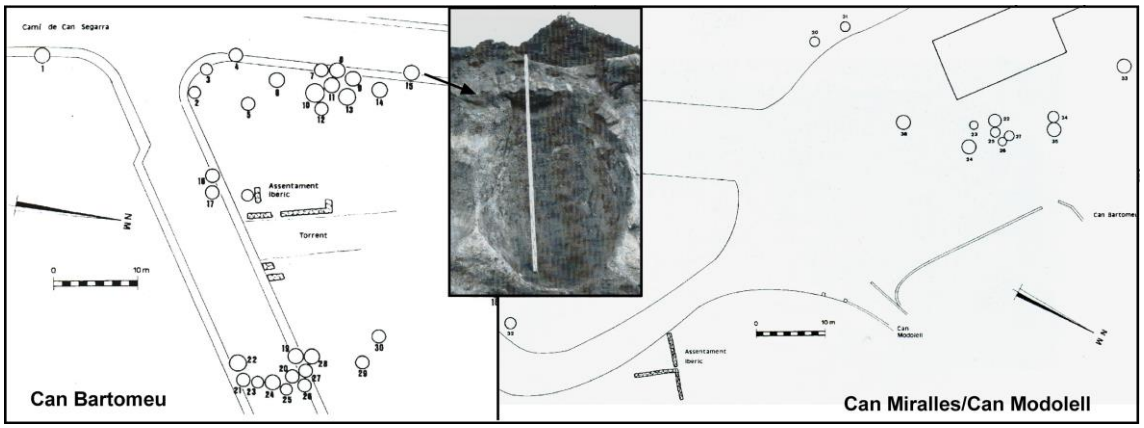

Figura Burriac 7: Planta general dels camps de sitges de Can Bartomeu i Can Miralles/Can Modolell, i vista de la secció d'una de les sitges de Can Bartomeu.

Els darrers tipus d'ocupacions periurbanes de la vall de Cabrera són aquelles de caràcter simbòlic o religiós. Per una banda hi ha el probable ús com a espai cultual de la cova popularment coneguda com a 'cova de les Encantades', situada a la part alta de la muntanya del Montcabrer, a 312 m sobre el nivell del mar. Diversos lots de materials ceràmics provinents d'excavacions clandestines, on predominen els vasos petits, permeten interpretar que és un indret on es dipositen com a ofrenes, una activitat que es perllongaria entre el segle IV C i el segle I aC (Coll i Cazorla 1998). Per altra banda hi ha fins a tres necròpolis d'incineració associades al nucli fortificat: la del Turó dels Dos Pins (94 tombes) (Garcia Roselló 1993), la de Can Rodon (14 tombes) (Barberà 1969-70) i la de Can Ros (5 tombes) (Zamora 2008). Totes tres estan en sectors de la vall força allunyats entre ells (Figura Burriac 8, A), però aquest fet no sembla tenir una significació cronològica, ja que cal destacar que totes tres semblen funcionar de manera *grosso modo* contemporània, al llarg del segle III aC, sense que cap d'elles sobrevisqui més enllà del primer quart del segle II aC. La millor documentada és la del Turó dels Dos Pins (Figura Burriac 8, B), en la que s'observa un patró funerari molt repetit, amb uns loculi de grans dimensions que permet encabir un parell d'àmfores ibèriques,

almenys una d'elles usada com a urna cinerària, acompanyada d'altres vasos ceràmics i restes de menjar (fauna), vinculats a un probable banquet ritual, i d'altres elements d'aixovar funerari (Figura Burriac 8, D), entre els quals cal destacar un conjunt rellevant de peces d'armament (Garcia Roselló, Zamora i Pujol 1998). En la major part dels casos es tracta de tombes d'enterrament individual, o de dos individus, excepció feta de la tomba 51 on es produeix l'enterrament, aparentment simultani, de tres adults i quatre infants (Figura Burriac 8, C).

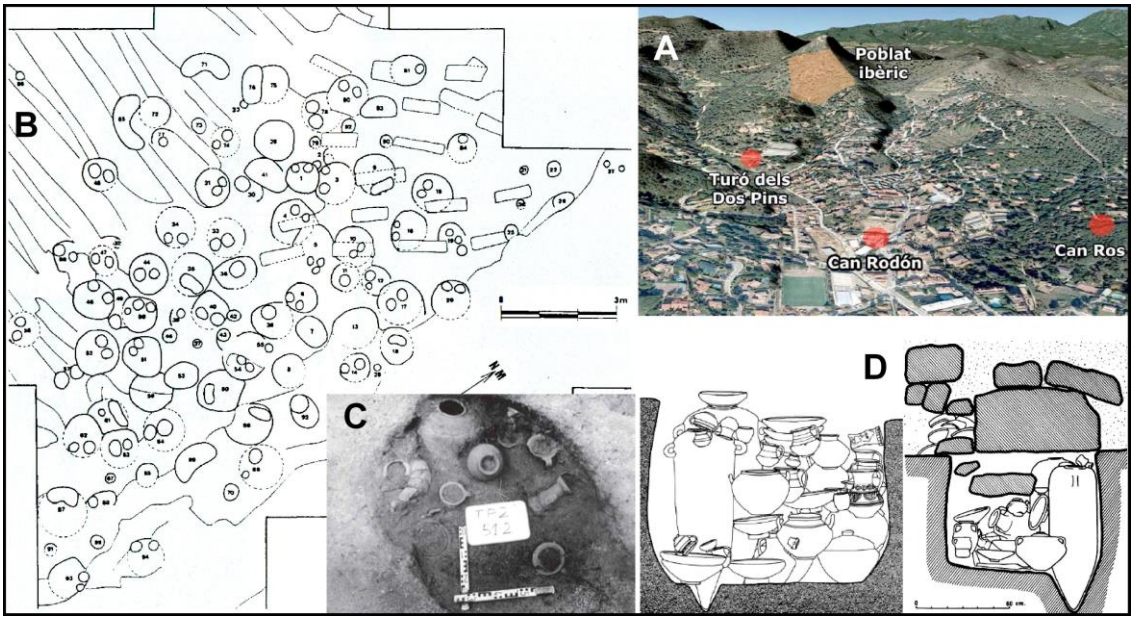

Figura Burriac 8: Ubicació dels tres sectors de necròpolis a la vall de Cabrera (A); Planta general de la necròpolis del Turó dels Dos Pins (B); Vista i secció de la tomba 51 de la necròpolis del Turó dels Dos Pins (C) ; Secció d'una tomba de la necròpolis de Can Rodon (D).

Aquestes necròpolis de Burriac constitueixen les úniques àrees d'enterrament conegudes d'època ibèrica plena a tota l'àrea catalana, junt amb la necròpolis de Serra de Daró, en aquest cas del segle IV aC, associada a la ciutat indiketa d'Ullastret (Martín 1983). L'existència d'aquesta associació exclusiva entre necròpolis d'incineració i nuclis urbans de primer ordre permet plantejar que en els segles IV i III aC el tractament funerari complet resta restringit a unes elits molt selectes, aquelles que resideixen en els principals centres polítics de cada territori (Sanmartí 1992). De fet altres trets únics també coincidents tant a Burriac com a Ullastret són la seva grandària, sense equivalents en cap altra assentament dels respectius territoris, així com la mateixa evidència d'una ocupació periurbana intensa i variada (en el cas d'Ullastret, veure Plana i Martín 2012). En conclusió tots aquests elements consoliden la hipòtesi que Burriac exerciria les

funcions de capital d'una entitat estatal de gran abast territorial, amb tota probabilitat coincident amb el territori ètnic dels laietans, de la mateixa manera que el complex d'Ullastret en relació al territori indiketa (Sanmartí 2001). La posició central en un territori polític laietà que s'estendria entre el massís del Garraf pel sud, el sector central de la serralada prelitoral per l'interior i el riu Tordera pel nord (tot plegat uns 2000 km2) reforça aquesta hipòtesi (Figura Burriac 9). Amb tot, els indicis d'una probable entitat equivalent atribuïble al nucli barceloní de la muntanya de Montjuïc (Asensio *et alii* 2009), així com el fet que la condició urbana plena de Burriac no seria una realitat fins a una cronologia avançada de mitjans del segle IV aC, i especialment en el segle III aC, podria donar peu a plantejar un model d'organització política del territori laietà diferent (dues capitals?) o canviant en el temps.

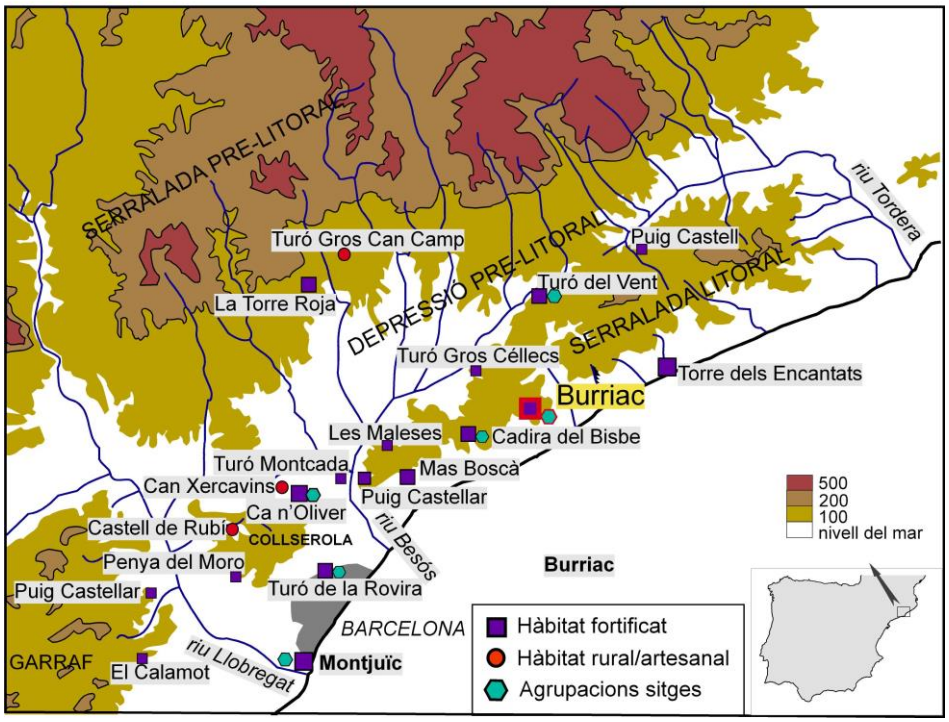

Figura Burriac 9: Mapa de situació del nucli ibèric de Burriac i dels principals assentaments contemporanis de la zona laietana.

2.13.2.- Descripció dels conjunts ceràmics.

Tot i que de manera discontinua i sovint a redós de l'arqueologia preventiva, des dels anys 60' dels segle XX s'han succeït múltiples intervencions arqueològiques en el nucli de Burriac i els altres assentaments ibèrics de la vall de Cabrera de Mar. Tanmateix el nombre de conjunts ceràmics d'època ibèrica plena amb el volum i característiques idònies per un treball d'aquesta naturalesa són molt escassos. D'entrada el gruix de l'evidència recuperada en les excavacions dels diferents sectors del nucli fortificat pertany a la fase ibèrica tardana (segles II-I aC). El poc que correspon a cronologies d'època ibèrica plena són contextos que han proporcionat quantitats reduïdes de materials ceràmics. Per altra banda, de les diverses restes de l'ocupació periurbana de la vall de Cabrera cal descartar els materials de les necròpolis o del probable santuari de la cova del Montcabrer, aquests sí molt abundants però descartables donat el caràcter singular dels materials que s'hi dipositen. Aquesta acció de selecció prèvia no afecta els materials abocats dins de les sitges, també força abundants, de manera que aquest és l'únic tipus d'assentament del complex Burriac/vall de Cabrera que proporciona els conjunts ceràmics que compleixen els requisits exigits. Concretament en aquest treball hem pogut considerar les dades de l'agrupació de sitges de Can Bartomeu, essencialment les dades quantitatives i tipològiques bàsiques[4], sense la possibilitat de presentar làmines dels materials donat que hi ha un estudi monogràfic en curs, en fase molt avançada però a dia d'avui encara inèdit.

2.13.2.1. La Fase 3A del nucli ibèric de Can Bartomeu/Burriac (300-225 aC).

2.13.2.1.1. Descripció dels contextos de procedència.

En el jaciment ibèric de Can Bartomeu s'han documentat un total de 30 sitges, la majoria repartides en dues denses agrupacions separades per uns 25 metres (Figura Burriac 7). En l'agrupació situada més al nord hi ha majoria de sitges amortitzades dins de la fase ibèrica plena, mentre que les de l'agrupació meridional es daten majoritàriament dels segles II i I aC, comptant que hi ha algunes estructures que han proporcionat volums tan escassos de materials que fa impossible precisar-ne la

[4] Volem agrair a Joaquim Garcia Roselló, arqueòleg municipal de Mataró, i a tot el personal de la desapareguda Secció Arqueològica del Museu de Mataró, totes les facilitats donades en les tasques de revisió dels materials de les sitges de Can Bartomeu, especialment tenint en compte que es tracta d'una evidència inèdita, en curs d'estudi.

cronologia. Amb una datació clarament situable amb anterioritat al 225 aC hem considerat un total de 8 sitges: les estructures número 6, 8, 13, 14, 19, 9, 10 i 11. Cal assenyalar que a les tres darreres (sitges 9, 10 i 11) hi ha uns pocs fragments informes d'àmfora greco-itàlica i sobretot alguns vasos de Campaniana A. Es tracta, però, d'exemplars amb unes característiques que permeten situar-los amb tota probabilitat dins de la fase arcaica de producció d'aquests tallers itàlics, fet que justifica una datació anterior al 225 aC (més concretament, en el tercer quart del segle III aC) i, per tant, la seva consideració dins d'aquesta fase 3A.

2.13.2.1.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

En total, de la fase 3A del nucli ibèric de Can Bartomeu/Burriac s'ha recuperat un conjunt ceràmic format per fragments 12567 ceràmics i 702 individus ponderats, repartits de la següent manera:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica Fig. Roges	1	1	0			
Atica vernís negre	10	2	2	Castulo cup, copa Lamb. 22, escudella	1 vora 1 vora	
Petites Estampilles	20	8	8	Lamb. 27ab, bol	8 vores	
Taller de Roses	136	41	41	Lamb. 23, plat Lamb. 26, escudella Lamb. 27ab, bol Lamb. 26/27 Lamb. 28ab, bol Lamb. 31, bol Lamb. 25, petit bol Lamb. 24/25B, petit bol Lamb. 40, *Kantharos*	1 p.c., 1 vora 9 vores 13 vores 1 vora 1 vora 1 vora 6 p.c., 5 vores 2 vores 1 vora	
Campaniana A	32	6	6	Lamb. 27B, escudella Lamb. 27ab, bol Lamb. 28ab, bol	1 vora 1 vora 2 p.c., 2 vores	 arcaïca arcaïca
Vernís Negre Púnic	2	2	2	Morel 1341, copa Kouass 2	1 vora 1 vora	Byrsa?
Total Vaixella Imp.	*201*	*60*	*59*			
Com. Pún. Ebus.	22	3	3	Ebusus 69, gerrot Morter AE-20/I-167	1 vora 1 p.c., 2 bases	
Com. Pún. C.M.	44	5	5	Gerra indet. Lancel 521, gerreta *Caccabé*, olla	1 vora 1 p.c., 1 coll 2 vores	pintada

Cer. Altres	3	1	1	Ungüentari	1 vora	
Total Com. Imp.	*69*	*9*	*9*			
Àmf. Púnica Ebus	374	4	4	T.8.1.2.1. T.8.1.3.1.	1 p.c., 2 vores 1 vora	
Àmf. Púnica C.M.	23	1	1	T.5.2.3.1.	1 vora	
Àmfora Massal.	1	1	0			
Àmfora Itàlica	2	1	0			
Àmfora Altres	7	1	0			
Total àmf. Imp.	*407*	*8*	*5*			
Total Import.	**677**	**77**	**73**			
Àmfora ibèrica	326	115	115		115 vores, 27 pivots	1 meridional
Com. Ib. Oxidada	1086	253	253	Tenalla Olla/tenalla llavi "coll de cigne" Olla vora acanalada Olla amb broc superior Gerrot Gerrot crateroïde Gerra Gerra tipus Oenochoe Gerra bicònica Gerreta bicònica Gerreta indet. Plat vora reentrant Plat carenat Tassa fons umbilicat Copa imit. Skyphos *Guttus* Urna d'orelletes Safata Tapadora Ampolla *Kalathos* Indeterminat	3 vores 44 vores 1 p.c., 1 vora 1 vora 10 vores 2 vores 2 p.c., 50 vores 1 vora 4 vores 3 p.c., 5 vores 2 vores 2 p.c., 25 vores 1 vora 7 p.c., 54 vores 7 vores 1 p.c. 2 p.c., 2 vores 1 vora 4 vores 1 p.c. 1 p.c., 2 vores 14 vores	1 pint. Blanca 2 pintades
Informes Ib. Oxid.	8452					
C. Ib. Reduïda	464	68	68	Gerra Gerra tipus Olpe Gerreta bicònica Plat vora reentrant Plat carenat Tassa fons umbilicat Copa imit. Skyphos *Askos*	1 p.c. 1 p.c. 5 p.c., 42 vores 1 p.c., 9 vores 3 vores 1 p.c., 3 vores 1 vora 1 broc	
C. a Mà	1562	189	189	Tenalla Olla Tapadora Indeterminat	1 vora 4 p.c., 121 vores 5 p.c., 53 vores 5 vores	
Total prod. locals	**11890**	**625**	**625**			
Total	**12567**	**702**	**698**			

2.13.2.2. La Fase 3B del nucli ibèric de Can Bartomeu/Burriac (225-180 aC).

2.13.2.2.1. Descripció dels contextos de procedència.

Hi ha un total de set sitges del jaciment de Can Bartomeu els nivells d'amortització de les quals encaixen en la cronologia d'aquesta fase; són les sitges 1, 7, 20, 3, 4, 26 i 27. En aquest cas cal dir que es podria discernir un probable matís cronològic entre elles. A les tres primeres (sitges 1, 7 i 20) les àmfores grecoitàliques presents són sempre exemplars dels tipus teòricament antics, de les variants Lyding-Will A o B, i dins de les peces de vernís negre predominen les de Taller de Roses per damunt de les Campanianes A. Tot plegat permetria proposar una datació més ajustada, dins del darrer quart del segle III aC. A les quatre restants (sitges 3, 4, 26 i 27) les àmfores greco-itàliques pertanyen a les variants més evolucionades, dels tipus Lyding-Will C o D, i en el camp de la vaixella envernissada es dona un amplíssim predomini de les peces de Campaniana A, de la fase antiga d'aquesta producció. Això podria remetre a una datació de primer quart del segle III aC. En qualsevol cas, aquesta probable distinció no té reflex en el nostre treball, ja que la fase 3B abasta el darrer quart del III aC i el primer quart del segle II aC, fet que ens obliga a processar juntes les dades de les set sitges.

2.13.2.2.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

En total, de la fase 3B del nucli ibèric de Can Bartomeu/Burriac s'ha recuperat un conjunt ceràmic format per fragments 24299 ceràmics i 1171 individus ponderats, repartits de la següent manera:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica Fig. Roges	1	1	1	Crater campana	1 cos	
Atica vernís negre	18	2	2	Lamb. 23, plat Lamb. 21, escudella	1 vora 1 base	
Petites Estampilles	10	3	3	Lamb. 27ab, bol	3 vores, 2 bases	
Taller de Roses	167	51	51	Lamb. 23, plat Lamb. 26, escudella Lamb. 27ab, bol Lamb. 25, petit bol Lamb. 24-25B, petit bol Lamb. 40, *Kantharos* Lamb. 43, *Skyphos* Indeterminada	4 vores 1 p.c., 15 vores 1 p.c., 18 vores 2 p.c., 6 vores 1 vora 1 cos 1 vora 1 vora	

Campaniana A	151	32	32	Lamb. 23, plat Lamb. 26, escudella Lamb. 27B, escudella Lamb. 27ab, bol Lamb. 31ab, bol Lamb. 33b, bol Lamb. 28ab, bol Lamb. 34, petit bol Lamb. 25, petit bol Morel 68, copa nanses	2 vores, 2 bases 1 vora 5 vores 11 vores 1 p.c., 1 vora 2 vores 1 vora 1 vora 2 vores 5 vores, 1 base	
Vernís N. Ebusità	1	1	1	Lamb. 23, plat	1 vora	
Vernís Roig Púnic	3	2	2	Lamb. 28, bol Bol indet.	1 vora 1 base	
Vernís Negre Altr.	5	1	0			
Ungüentari	1	1	0			Coll
Total Vaixella Imp.	*357*	*94*	*92*			
Com. Pún. Ebus.	27	6	6	Ebusus 70, gerrot Morter AE-20-I/137 *Askos*	3 vores 2 vores 1 base	
Com. Pún. C.M.	25	8	8	Morter Lancel 131 Gerreta, Lancel 521 Gerra indet. Tapadora *Caccabé*, cassola	1 vora 1 p.c. 2 vores 1 pom 3 vores	
Comuna itàlica	5	3	3	Vegas 8 e/d, morter Vegas 5a, paella Vegas 7 a/b, tapadora	1 vora 1 vora 1 vora	
Total Com. Imp.	*57*	*17*	*17*			
Àmf. Púnica Ebus	1045	14	14	T.8.1.3.1.	14 vores	
Àmf. Púnica C.M.	319	9	9	T.5.2.3.1. T.5.2.3.2. T.13.1.1.3. T.4.2.1.5.	4 vores 3 vores 1 vora 1 vora	
Àmf. Púnica C.Est.	132	5	5	T.8.2.1.1.	5 vores	
Àmfora Massal.	3	1	0			
Àmfora Itàlica	65	7	7	Lyding-Will A o B Lyding-Will C o D	1 vora, 4 pivots 3 vores, 1 pivot	
Àmfora Altres	17	1	0			
Total àmf. Imp.	*1581*	*37*	*35*			
Total Import.	**1995**	**148**	**144**			
Àmfora ibèrica	730	281	281		281 vores, 61 bases	
Com. Ib. Oxidada	976	408	408	Tenalla Olla/tenalla Olla amb broc superior Olla vora acanalada Gerrot Gerrot crateroïde Gerra Gerra "oenochoe" Gerra tipus "Olpe"	5 vores 67 vores 1 p.c., 4 vores 1 vora 14 vores 1 p.c., 1 vora 1 p.c., 64 vores 1 vora 1 vora	1 pint. blanca Engalba blanca

				Gerreta bicònica Bol/tassa fons umbilicat Plat/bol vora reentrant Plat carenat Copa imit. *Skyphos* Tapadora Vas nansa sobreelevada Urna d'orelletes Guttus *Kalathos* *Askos* Safata/gibrell Embut Indeterminat	2 vores 3 p.c., 129 vores 6 p.c., 49 vores 1 vora 1 p.c., 1 vora 2 p.c., 3 vores 2 vores 2 vores 1 broc 8 vores 1 broc 3 vores 1 vora 32 vores	7 pintades
Informes Ib. Oxid.	18227					
C. Ib. Reduïda	1011	125	125	Gerrot Gerra Gerreta bicònica Gerreta indet. Plat/bol vora reentrant Tassa fons umbilicat Askos Tapadora Ampolleta Indeterminat	1 vora 2 vores 3 p.c., 60 vores 1 vora 1 p.c., 44 vores 5 vores 2 brocs 3 vores 1 vora 2 vores	
C. Cuina Torn	9	2	2	Olla Tapadora	1 vora 1 vora	
C. a Mà	1351	207	207	Tenalla Olla Vas Tapadora Gerra Safata Indeterminada	3 vores 4 p.c., 132 vores 3 p.c., 2 vores 2 p.c., 57 vores 1 vora 1 p.c. 2 vores	
Total prod. locals	**22304**	**1023**	**1023**			
Total	**24299**	**1171**	**1167**			

2.13.3.- Anàlisi estadística.

El nivell d'anàlisi dedicat a mesurar el pes de les ceràmiques importades mostra un comportament bastant similar a totes dues fases, sobretot pel que fa al comptatge per individus, amb una oscil·lació mínima al voltant del 12 % de ceràmiques importades del total d'individus (Gràfica Bartomeu 1). L'increment que es dona de la fase 3A a la fase 3B és sensiblement més fort, de quasi tres punts, en la proporció resultant del comptatge per fragments, amb tota seguretat a causa d'una incidència molt superior dels exemplars d'àmfores importades.

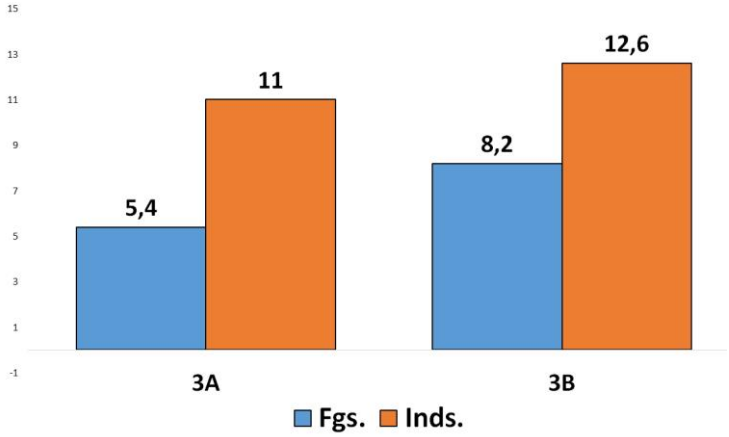

Gràfica Bartomeu 1

En l'aproximació que analitza la composició interna dels lots de ceràmiques importades s'observa un fort predomini constant de les peces de vaixella però amb una diferència substancial entre les dues fases pel que fa al pes dels recipients amfòrics. En efecte, les àmfores importades passen d'un 10,4 % del total d'individus d'importació de la fase 3A a un 25,2 % del total a la fase 3B (Gràfica Bartomeu 2). Per contra, les altres dues categories presenten una representació similar, força modesta, a totes dues fases.

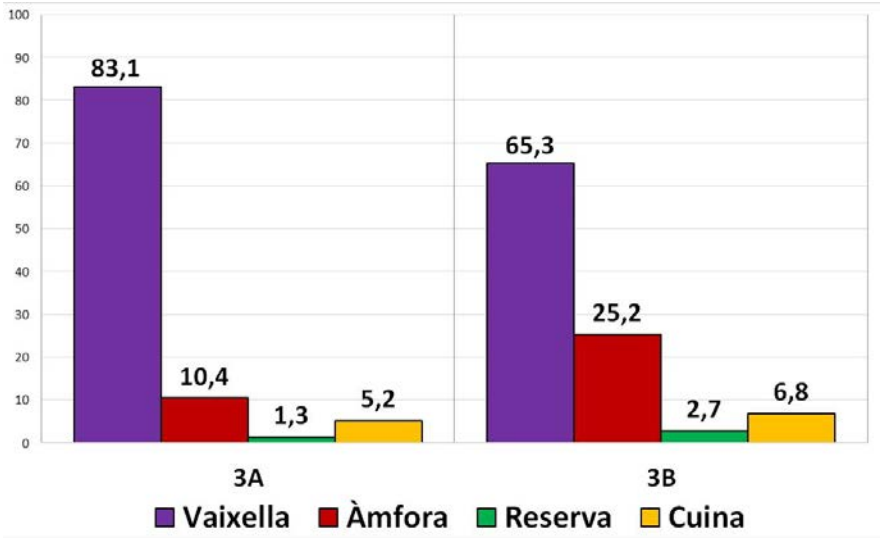

Gràfica Bartomeu 2

Pel que fa a les àmfores importades el nivell d'anàlisi que compara el pes de les diferents procedències també mostra un tret principal compartit a totes dues fases, en aquest cas la clara preponderància dels exemplars púnics ebusitans. Però torna a haver diferències significatives en els components minoritaris. En aquest cas la més evident no és la més esperable: no es tracta de la irrupció amb força en la fase 3B dels materials d'origen itàlic, que si bé pugen molt, es queden en una modesta quarta posició, amb un 4,1 % del total dels fragments d'àmfores importades (Gràfica Bartomeu 3). La novetat més destacable, de manera molt inusual, és la presència d'una quantitat important d'exemplars púnics fabricats a l'àrea del Cercle de l'Estret, que a la fase 3b representen fins al 8,3 % del total dels fragment d'àmfores importades. També és destacable l'alça de les àmfores púniques centre mediterrànies, que a la fase 3B assoleixen un notable 20,2 % del total de fragments d'àmfores d'importació. La resta de procedències, especialment les àmfores massaliotes o gregues, tenen sempre una presència ínfima, testimonial (a no ser, fet prou versemblant, que els fragments d'àmfores indeterminades siguin majoritàriament d'àmfores gregues de procedències no identificades).

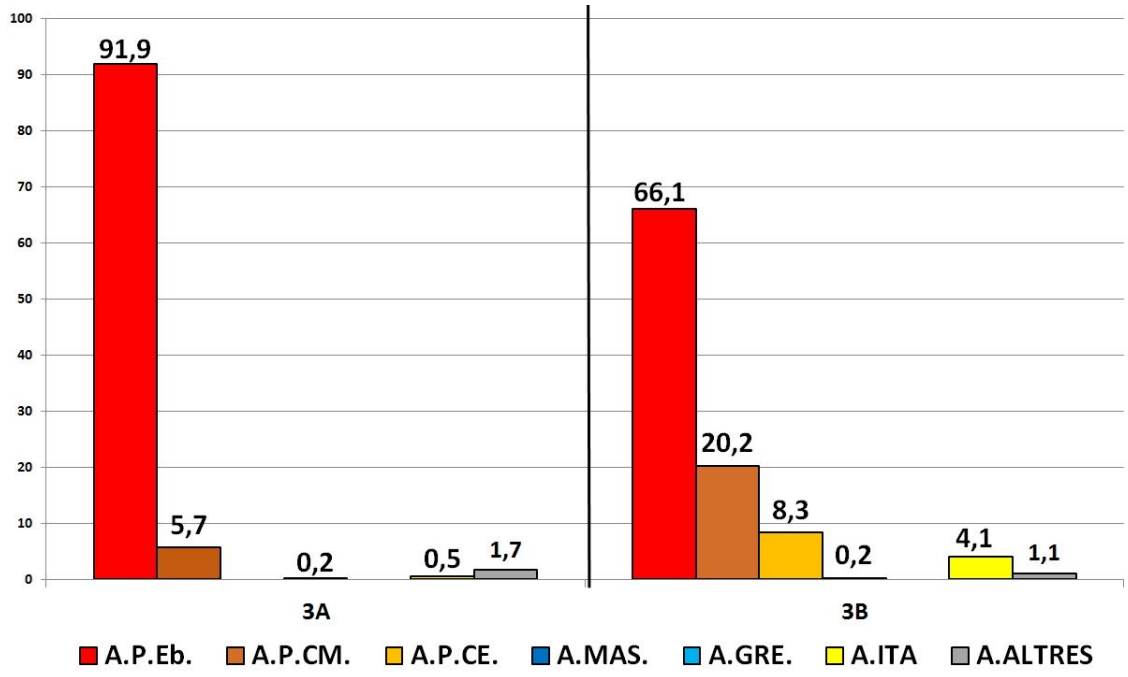

Gràfica Bartomeu 3

En l'aproximació dedicada a les peces de vaixella fina envernissada d'importació la gràfica resultant mostra un comportament força atípic. D'entrada a la fase 3A, al costat del fort predomini habitual de les peces gregues occidentals del taller de Roses, amb un 68,4 % del total d'individus de vaixella fina importada, hi ha una presència important de

vasos de procedència itàlica, amb un inusual 23,3 % del total d'individus de vaixella fina importada (Gràfica Bartomeu 4). Cal dir que aquest lot de peces itàliques es reparteix entre poc més de la de vasos del taller de les Petites Estampilles i la resta peces Campanianes A arcaiques. Encara més infreqüent és el comportament global de la fase 3B, sobretot pel fet que es manté el predomini dels vasos del taller de Roses, ara amb un excepcional 54,2 % del total d'individus de vaixella fina importada. Malgrat l'augment característic de la presència de peces de Campaniana A en les fases 3B els vasos itàlics no passen de la segona posició, amb un 38,3 % del total d'individus de vaixella fina importada. Per acabar destacar una representació molt modesta però constant de peces envernissades púniques, a totes dues fases dels volts del 3 % del total d'individus de vaixella fina importada.

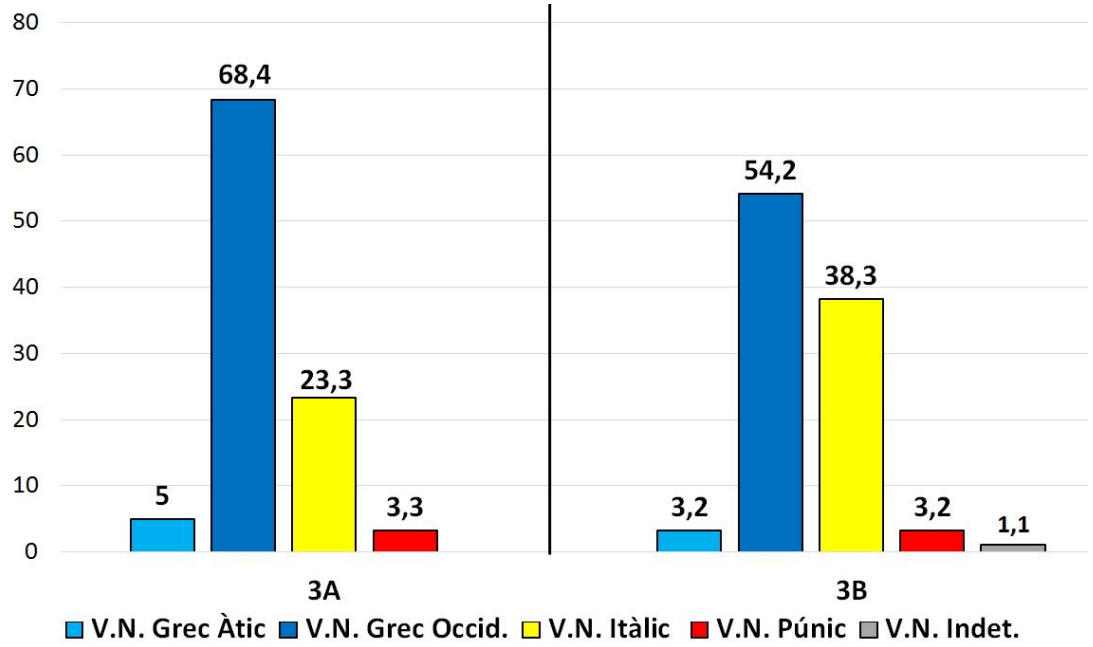

Gràfica Bartomeu 4

Una quantitat significativa de ceràmiques comunes d'importació permet dedicar-li una gràfica específica, en la que d'entrada és evident el domini absolut de les peces de producció púnica, amb una repartició força equilibrada entre les peces de procedència ebusitana o centre mediterrània (Gràfica Bartomeu 5). Un segon tret a destacar és l'alta incidència de les peces que no són morters ni cassoles, les que anomenem comunes en sentit estricte (gerrots, gerres, bols, etc.), fet bastant inusual. La presència de cassoles (i tapadores de cassoles) importades, les peces de cuina en sentit estricte, és rellevant. Les de producció púnica centre mediterrània estan presents a totes dues fases, amb una proporció similar dels volts del 25 % del total d'individus de ceràmiques comunes

importades. Molt més excepcional és la presència de peces de cuina itàlica de la fase 3B, amb un índex gens testimonial, del 17,6 % del total d'individus de ceràmiques comunes importades.

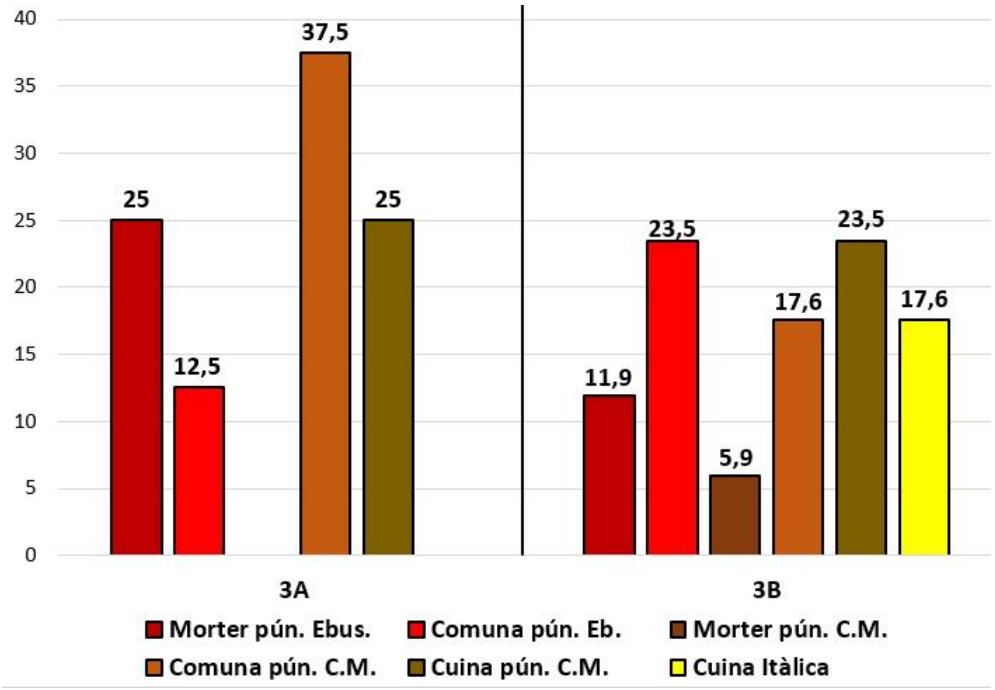

Gràfica Bartomeu 5

En el camp de les ceràmiques de producció local, l'aproximació realitzada a partir de les categories convencionals mostra un comportament relativament estable a totes dues fases, amb les ibèriques oxidades, ceràmiques a mà i ibèriques reduïdes sempre en aquest ordre, al costat d'una aparició testimonial de les ceràmiques grolleres a torn a la fase 3B (Gràfica Bartomeu 6).

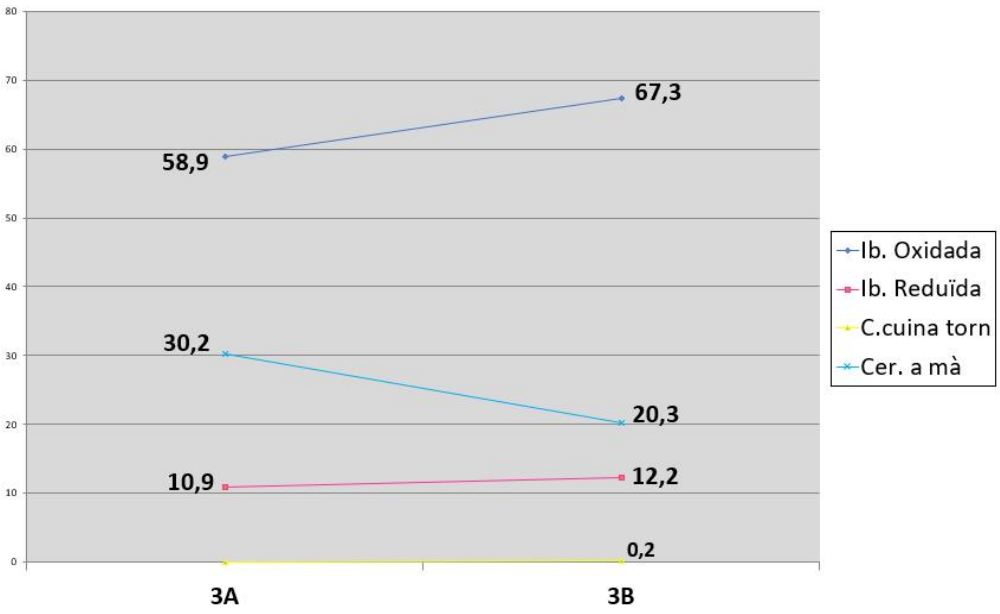

Gràfica Bartomeu 6

Per la seva banda, el nivell d'anàlisi de les ceràmiques de producció local fet a partir de grups funcionals mostra més oscil·lacions entre fases, encara que no generalitzades. Així hi ha dues categories funcionals que es mantenen completament estables; és el cas de les peces de vaixella/tocador, just al voltant del 39 % del total d'individus de producció local a les dues fases, i el de les peces de magatzem/vaixella, amb un índex pràcticament idèntic a totes dues fases als volts del 11,5 % del total d'individus de producció local (Gràfica Bartomeu 7). Per contra les altres dues categories funcionals modifiquen la seva posició d'una fase a l'altra. Les àmfores ibèriques van a l'alça, passant del 18,8 % d'individus a la fase 3A als 28,5 % d'individus a la 3B. Els mateixos deu punts percentuals són el que descendeix la representació de les ceràmiques culinàries, del 30,8 % del total d'individus de producció local a la fase 3A a un 20 % a la fase 3B.

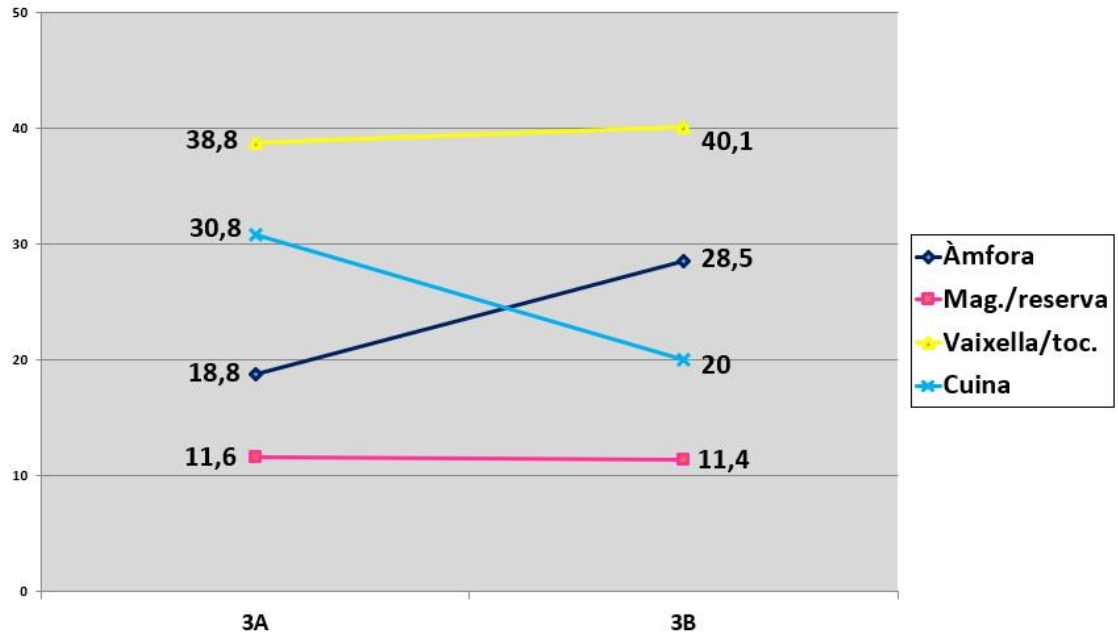

Gràfica Bartomeu 7

L'aproximació en base a categories funcionals que inclou les ceràmiques de producció local i les peces d'importació no mostra pràcticament cap efecte visible. Així es constata en la posició de les diferents categories a cadascuna de les fases. L´únic canvi mínimament significatiu és que la proporció de les peces de vaixella/tocador puja globalment una mica, situant-se en totes dues fases en un índex pràcticament idèntic als volts del 43,4 % del total dels individus (Gràfica Bartomeu 8).

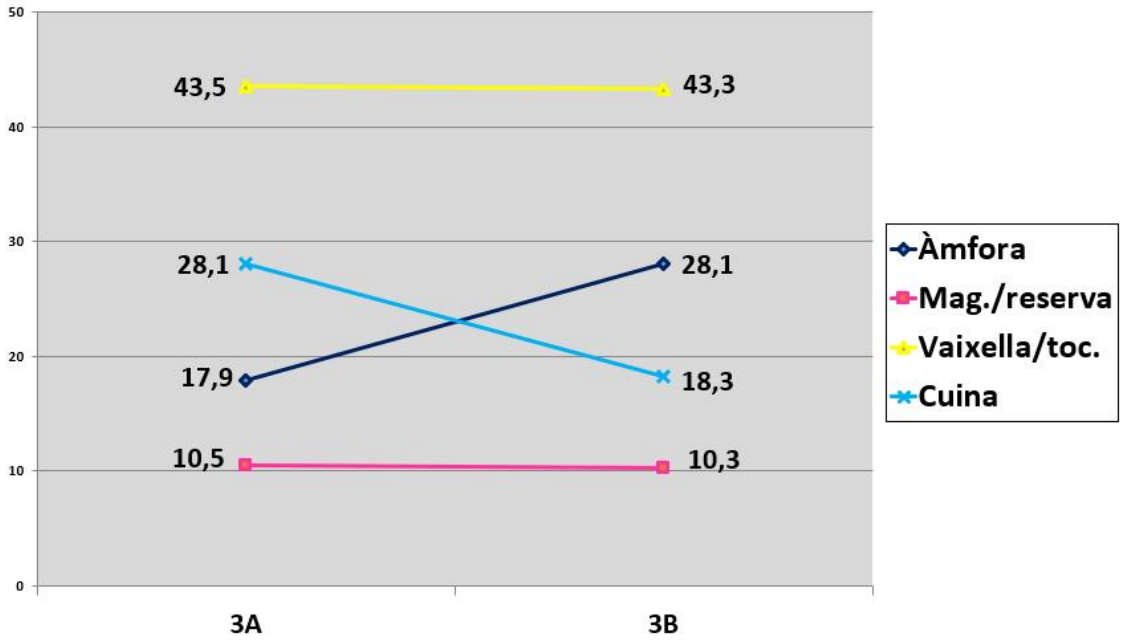

Gràfica Bartomeu 8

2.14.- TURÓ DEL VENT (Llinars del Vallès, Vallès Oriental, Barcelona).

2.14.1.- Descripció del jaciment.

El nucli ibèric del Turó del Vent (Llinars del Vallès) s'estén per la carena d'un turó que se situa en l'estrep nord de la Serra del Corredor, és a dir, a la vora interior de la Serralada Litoral, la que mira cap a la plana vallesana. És una elevació de 388 metres s.n.m. des de la qual hi ha un notable domini visual del gruix de la part oriental de la plana vallesana (Figura TuróVent1). A més s'ubica en un punt amb molt bones condicions estratègiques pel que respecte a les vies de comunicació. A peus del turó, a nord, hi passa el riu Mogent, curs fluvial que va resseguint el límit interior de la Serralada Litoral fins a confluir en el riu Besós, que mena al Pla de Barcelona. Just a sud s'enllaça amb la vall que crea la riera de Dosrius, curs que mor a la riera d'Argentona, formant entre totes dues un corredor que permet una fàcil travessa de la Serralada Litoral, comunicant transversalment el litoral del Maresme amb la Depressió Prelitoral (en un recorregut de només uns 15 km.).

Figura TuróVent1: Localització del nucli ibèric del Turó del Vent i dels jaciments més pròxims en aquest sector central de la Serralada Litoral.

Es tracta d'un jaciment de característiques singulars en el context més ampli del territori laietà (Figura TuróVent2), tot i que cal tenir present que el coneixement disponible actualment és força deficient i fragmentari. Això és degut a una història de recerca escassa i en bona mesura desgraciada. La seva descoberta a les darreries del segle XIX es pot atribuir a la intensa tasca cultural, en el camp de la localització i registre de jaciments arqueològics, duta a terme pels membres del Centre Excursionista de Catalunya, essent els seu vicepresident i historiador Francesc Carreras Candi l'autor del primer esment publicat conegut (Carreras Candi 1903). A partir d'aquí serà contemplat en els treballs dels principals estudiosos del poblament pre-romà a la zona laietana (Serra Ràfols 1942 o Estrada 1955).

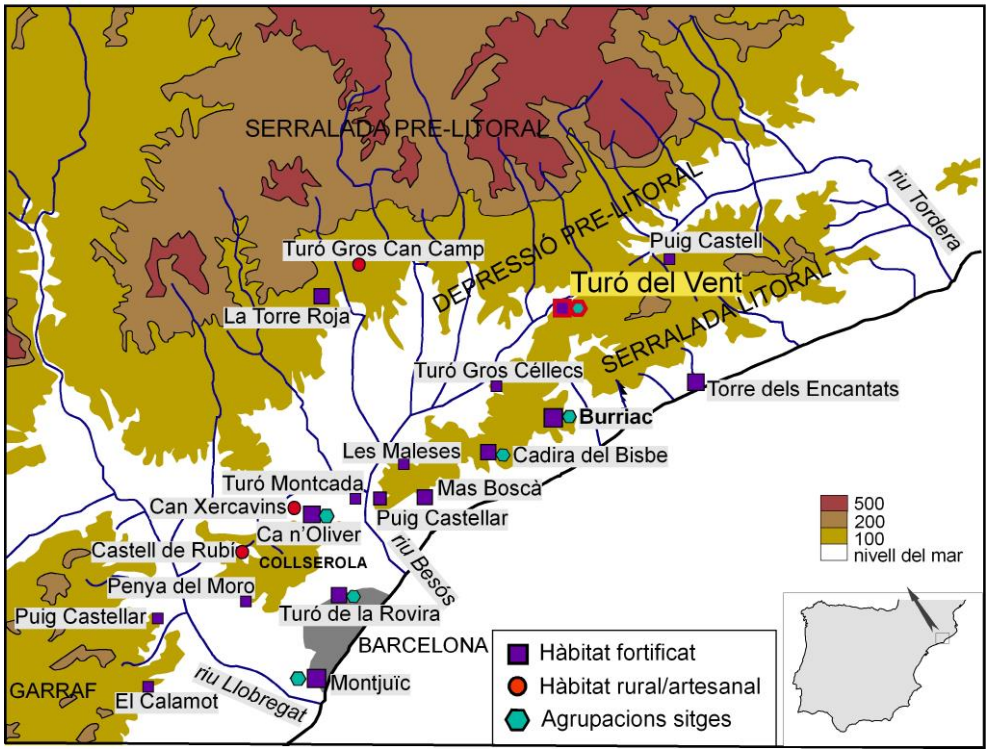

Figura TuróVent2: Mapa de situació del nucli ibèric del Turó del Vent i dels principals jaciments contemporanis de la zona laietana.

En aquests moments, a partir de la dècada dels anys 40', el nucli ja ha començat a patir una acció destructiva incontrolada per part d'un afeccionat local, en Joan Pla i Gras, veí de la vila de Llinars del Vallès. Una activitat especialment greu donat que es perllonga durant més de quatre dècades, amb la continuïtat de les excavacions furtives realitzades pel seu fill Carles Pla, tot plegat en un marc d'inacceptable connivència de les autoritats municipals. Precisament a principis d'aquesta dècada tindran lloc les primeres actuacions arqueològiques „regulars", amb una sèrie de campanyes curtes realitzades

entre 1980 i 1981 (López Mullor, Rovira i Sanmartí Grego 1982). Aquests treballs inicials tindran continuïtat amb una potent intervenció que es desenvolupa entre els mesos de febrer i setembre de l'any 1984, en el marc d'un Pla de Solidaritat amb l'Atur promogut per la Generalitat de Catalunya (que s'aplica en aquest i molts altres jaciments arqueològics), i que aplega un nombrós equip directiu de joves professionals (Bosch *et alii* 1986).

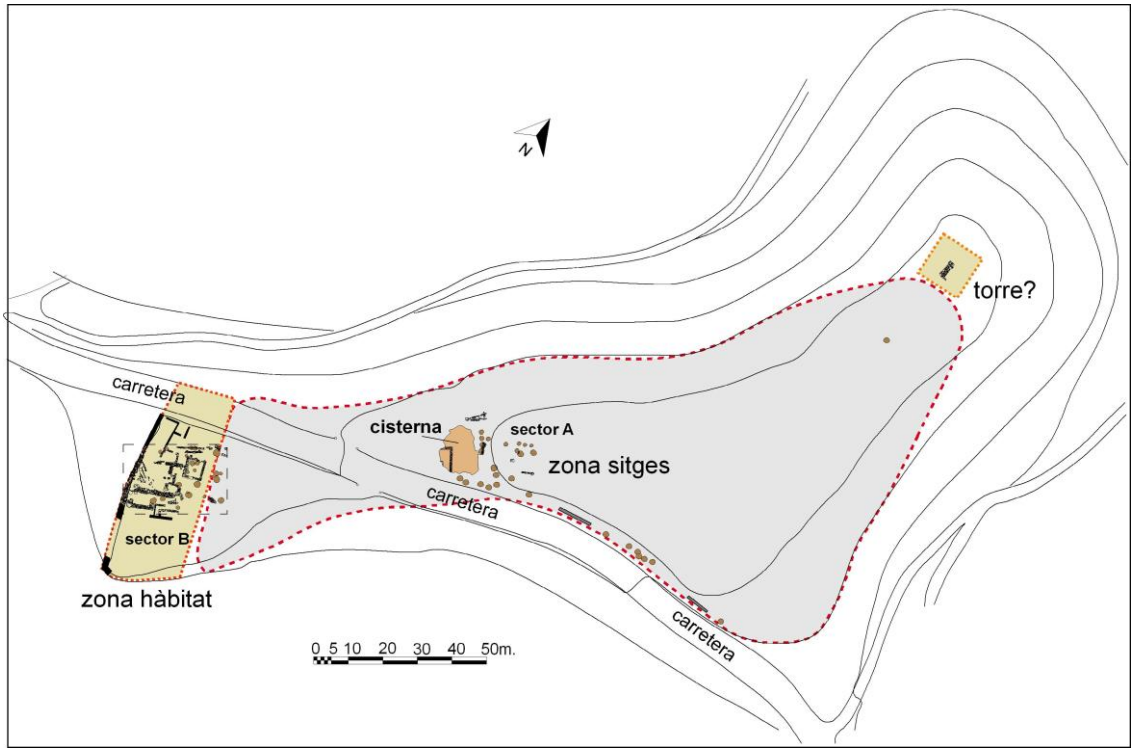

Figura TuróVent3: Planta general del nucli ibèric del Turó del Vent, amb indicació de la interpretació sobre els sectors funcionals existents.

De fet, el gruix de l'evidència actualment disponible prové dels resultats d'aquestes intervencions de principis dels anys 80', donat que, incomprensiblement, malgrat l'evident interès del jaciment, els treballs no tindran continuïtat més enllà de la campanya de l'any 1984. Afortunadament, l'any 2017 s'ha represa la recerca arqueològica gràcies a la voluntat d'un nou equip de joves arqueòlegs[1] i la promoció, finalment ben enfocada, de les autoritats municipals de la vila de Llinars del Vallès. Aquestes noves excavacions s'han fixat com a primer objectiu prosseguir la documentació de l'anomenat Sector B, on la intervenció de l'any 1984 havia posat al

[1] La direcció recau en els companys Eric Sobrevia Corral i Pau Menèndez Molist, a qui volem agrair la seva generosa aportació d'informació i documentació gràfica, tot inevitablement inèdit, procedent dels molt incipients treballs realitzats (tot just dues modestes campanyes en els anys 2017 i 2018).

descobert el principal conjunt d'estructures construïdes localitzades fins ara en aquest jaciment (Figures TuróVent3; 5 i 6).

Es tracta d'un sector definit per la secció en dos parts del cim del turó que va generar, l'any 1972, la construcció d'una carretera. A sud de la carretera queda aïllada aquesta zona, més reduïda, que correspon al sector amb la cota més baixa del jaciment. Amb l'ampliació superficial d'aquest sector efectuada en les darreres campanyes del 2107/2018 s'ha acabat de definir el que podria ser una àrea amb estructures que presenta un mínim d'uns 1000 m2 de superfície (Figura TuróVent3). La interpretació d'aquest conjunt arquitectònic és avui dia molt incerta. De la part destapada i parcialment excavada l'any 1984 els seus autors en fan una primera lectura, que contempla una complexa seqüencia de fases constructives superposades (Bosch *et alii* 1986). La fase inicial, del segles V-IV aC, estaria representada únicament per un profund retall a la roca natural, que s'interpreta com un hipotètic fossar, amb la característica secció en „V", que constitueix un dispositiu de delimitació i defensa d'aquest extrem meridional de l'assentament, el més fàcilment accessible (Figura TuróVent4). A banda d'altres elements hipotètics gens contrastats[2], en l'espai interior delimitat pel fossat l'únic que és segur que existia és una primera concentració de sitges, com el fossar, amortitzades en el segle IV aC, les més antigues del jaciment.

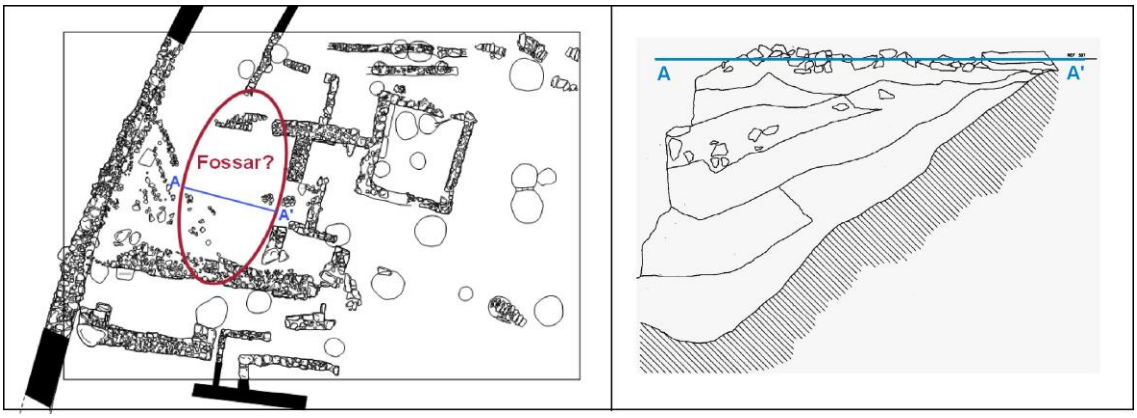

Figura TuróVent4: Situació en planta i secció del retall a la roca interpretat com a fossar, amortitzat en el segle IV aC.

Per damunt dels abocaments del segle IV aC que amortitzen el fossar es construeixen una sèrie de murs, la majoria de parament gruixut, que s'interpreten com a part d'un sistema defensiu molt més potent i elaborat que segueix fent la funció de tancament i protecció d'aquest punt del nucli. Concretament, es parla "d'un potent mur d'uns 90 cm.

[2] Es diu que resseguint el fossar „cal suposar l'existència" (Bosch *et alii* 1986, 124) d'un talús de terra coronat per una palissada o mur de tapia, en forma de parapet defensiu.

d'amplada, el qual una vegada excavat definí l'articulació d'una entrada, flanquejada per una torre quadrada a cadascun de llurs laterals. L'altre torre, hipotèticament simètrica a l'excavada, només ha pogut ésser documentada parcialment" (Bosch *et alii* 1986, 124). Tanmateix cal assenyalar que ni la planta publicada ni l'observació „in situ" permet reconèixer de manera clara aquest dispositiu ni els seus components (Figura TuróVent5A), almenys tal com es descriuen en aquesta cita textual. En qualsevol cas, els autors de l'excavació plantegen que tot el conjunt de murs d'aquest sector forma part d'un complex dispositiu de tancament del nucli en funcionament durant el segle III aC, immediatament a l'interior del qual torna a aparèixer una concentració de noves sitges, que substitueixen les més antigues de la fase precedent, aquestes amortitzades en una datació dels volts del 200 aC.

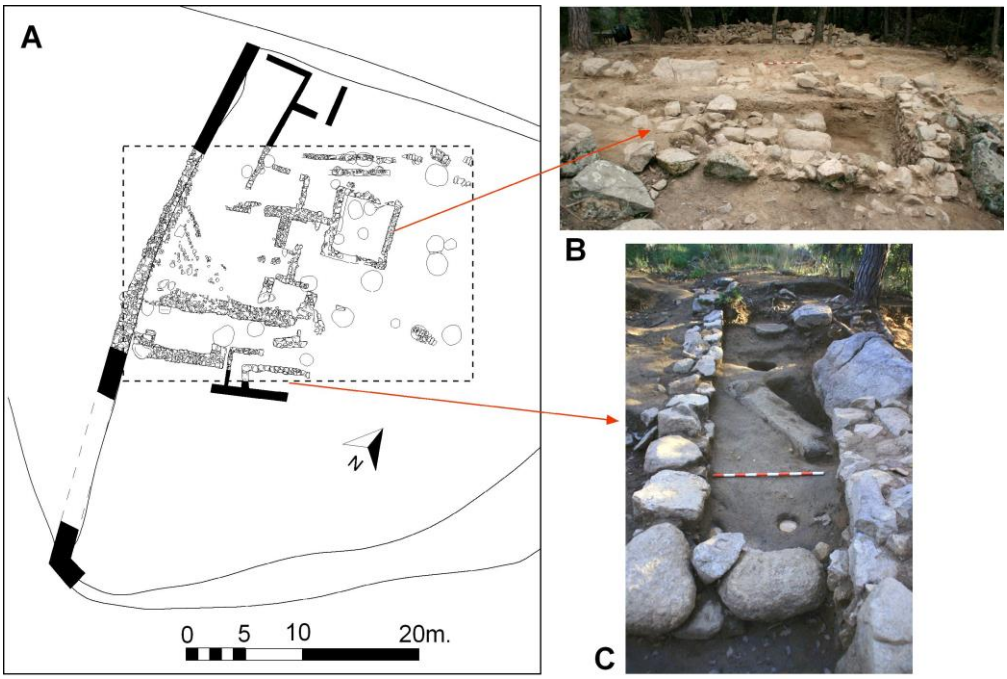

Figura TuróVent5: Planta general (A) i fotografies de detall (B i C) del conjunt constructiu del Sector B.

A partir de la neteja i ampliació realitzada els anys 2017 i 2018 allò que sembla més evident és que tot aquest sector apareix ben delimitat per la cara oest amb un mur gruixut orientat en direcció nord-sud, que faria funcions de mur de tanca (Figura TuróVent6) i del que en la darrera campanya d'excavacions s'ha localitzat el que podria ser l'angle meridional (Figura TuróVent5A). D'aquest possible mur perimetral sembla que parteixen dos o tres murs que aparentment s'hi adossen en perpendicular, aparentment associats a altres parets que, en l'estat actual, fan impossible identificar quin tipus d'estructura o d'unitat constructiva hi aniria relacionada. De fet, hi ha molts

trets que aporten elements de confusió. Per una banda, a l'extrem oposat dels murs transversals no s'identifica res que pugui interpretar-se com a paret de façana d'una hipotètica bateria adossada. Encara aporta més confusió el fet que algunes de les parets internes són tan gruixudes i potents com el mateix possible mur de tanca occidental (Figura TuróVent5C).

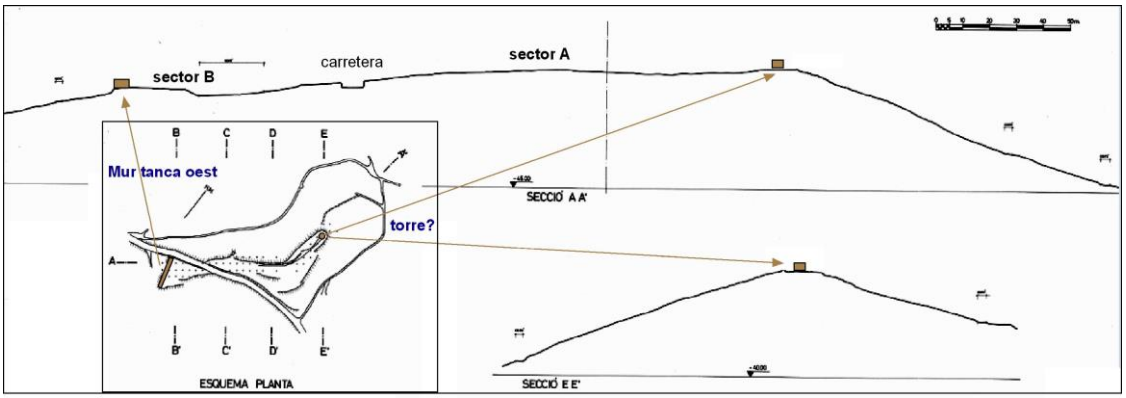

Figura TuróVent6: Seccions de la topografia del Turó del Vent, amb indicació de la ubicació de les hipotètiques estructures defensives (tanca occidental i torre septentrional).

Així, els responsables de l'excavació del 1984 defensen l'existència d'una tercera i darrera fase constructiva, una "fase degenerativa del jaciment" (Bosch *et alii* 1986, 125), en la que aquest complex defensiu d'entrada al nucli ja ha estat amortitzat i per damunt es construeixen unes modestes "estructures d'habitació sense paraments de la tipologia dels de les fases anteriors, construïts amb mur de tàpia dels quals hem localitzat les rases de fonamentació, amb restes de tovots." (Bosch *et alii* 1986, 125). En aquesta fase més recent s'amortitzen les sitges associades al sistema defensiu del segle III aC i se'n construeixen de noves, aquestes de dimensions significativament superiors a les de la fase precedent (Bosch *et alii* 1986, 126), ara funcionant amb els hipotètics habitatges construïts amb arquitectura en terra. Els estrats d'ús i abandonament d'aquestes estructures de la tercera fase constructiva del sector contenen quantitats molt elevades de materials constructius de „filiació" romana, concretament d'elements de coberta tipus *tegulae* i *imbrices*. Donat, però, que en els conjunts ceràmics associats no apareixen materials ceràmics d'importació d'un horitzó romà republicà ple, se li atribueix una datació molt ajustada a la de la fase precedent, dins del primer terç del segle II aC. En darrer terme, una altra vegada és necessari ressenyar que ni a la planta publicada ni en les restes actualment conservades „in situ" no és possible identificar o reconèixer de manera evident cap de les estructures d'aquesta hipotètica tercera fase

constructiva (Figura TuróVent5A). Malauradament tampoc es van fer (o no s'han conservat) seccions estratigràfiques on es pugui verificar aquesta seqüència de moments constructius superposats. Amb tot cal dir que certament en alguns casos sembla evident que hi ha d'haver murs de fases constructives diferents (Figura TuróVent5B)[3]. I en els dipòsits del Museu de Granollers es conserven caixes senceres amb els munts de *tegulae* i *imbrices* provinents de l'excavació d'aquest sector.

Passant a la banda nord de la carretera, al molt més extens sector A, el primer que cal comentar és la presència d'un tram curt d'una paret gruixuda, aparentment isolada, situada a l'extrem nord del jaciment, a la part més alta del turó i alhora més allunyada del conjunt constructiu del Sector B, a poc més de 200 metres en línia recta (Figura TuróVent6). S'interpreta que es podria tractar dels fonaments d'una torre de guaita, que tindria molt sentit en aquest indret, òptim per al domini visual de l'entorn, concretament d'una part important de la plana vallesana. Es descriu, però, que "es pot delimitar la planta de la torre, la qual tindria uns 20 m2, de forma quadrangular" (Bosch *et alii* 1986, 125), detalls que altra vegada no s'observen a la planta ni tampoc es verifiquen sobre el terreny.

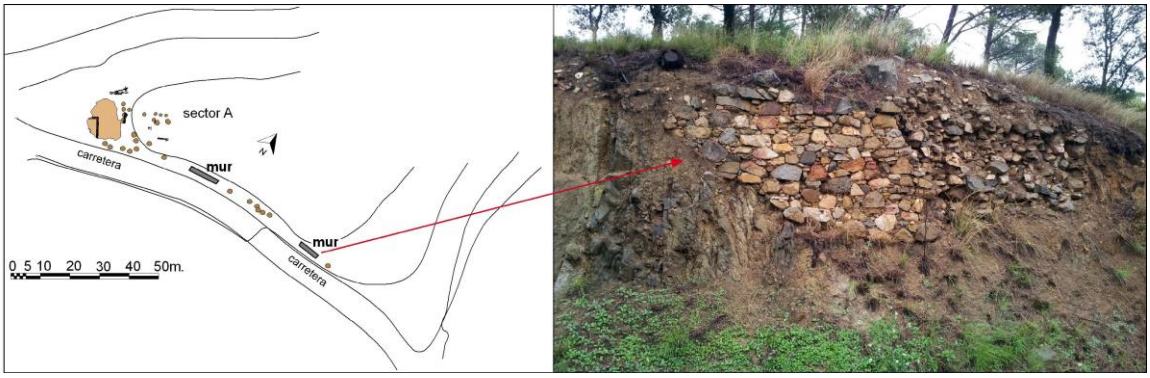

Figura TuróVent7: Ubicació en planta i fotografia dels trams de mur visibles en el talús de la carretera, parts d'un possible mur de tanca perimetral.

També s'assenyala la hipòtesi que existeixi un perímetre emmurallat que podria encerclar la totalitat del cim del turó, resseguint els límits de la plataforma superior i enllaçant el conjunt constructiu meridional, considerat el dispositiu defensiu de l'accés al nucli ibèric, i aquesta possible torre aïllada de l'extrem septentrional. De fet s'afirma que "respecte als panys de muralla que tancarien el turó, se'n conserven alguns

[3] Cal tenir present que en aquest mateix sector la seqüència es completa amb una ocupació medieval, de la que s'han documentat sis tombes, de fossa amb cobertes de lloses de pedra, datades entre els segles VIII i IX dC. S'interpreta que poden estar relacionades amb una petita aldea o nucli camperol, depenent del proper Castell Vell de Llinars (tot just a un km del jaciment ibèric), al que no seria inversemblant que puguin pertànyer alguna de les estructures construïdes més superficials.

fragments, tots ells del mateix parament, tant en el sector B com en el sector A" (Bosch *et alii* 1986, 125). El problema torna a ser, i tal vegada per aquesta raó s'utilitza el condicional, que no hi ha registre a la planta de la majoria de fragments de murs perimetrals, ni tampoc és fàcil reconèixer-los „in situ". Tant sols hi ha un parell de panys de paret actualment visibles en el talús de la carretera construïda l'any 1972 (Figura TuróVent7), prou potents, dels que mai no ha estat verificada la seva pertinença a l'època ibèrica, tot i que certament presenten una factura antiga.

En qualsevol cas entre la possible torre de l'extrem nord del turó i el conjunt constructiu de l'extrem sud-oest hi ha una extensa zona (tot l'anomenat Sector A), d'uns 10.000 a 12.000 m2 de superfície aproximada, on pràcticament l'únic que està ben documentat és una altíssima concentració d'estructures retallades a la roca natural. Gairebé totes són sitges, però també s'ha documentat un profund retall irregular de grans dimensions, interpretat com una possible cisterna. Concretament es tracta d'una estructura de tendència quadrangular que fa uns 13 per 10 metres de costats i vora els 5 metres de fondària màxima (Figura TuróVent8).

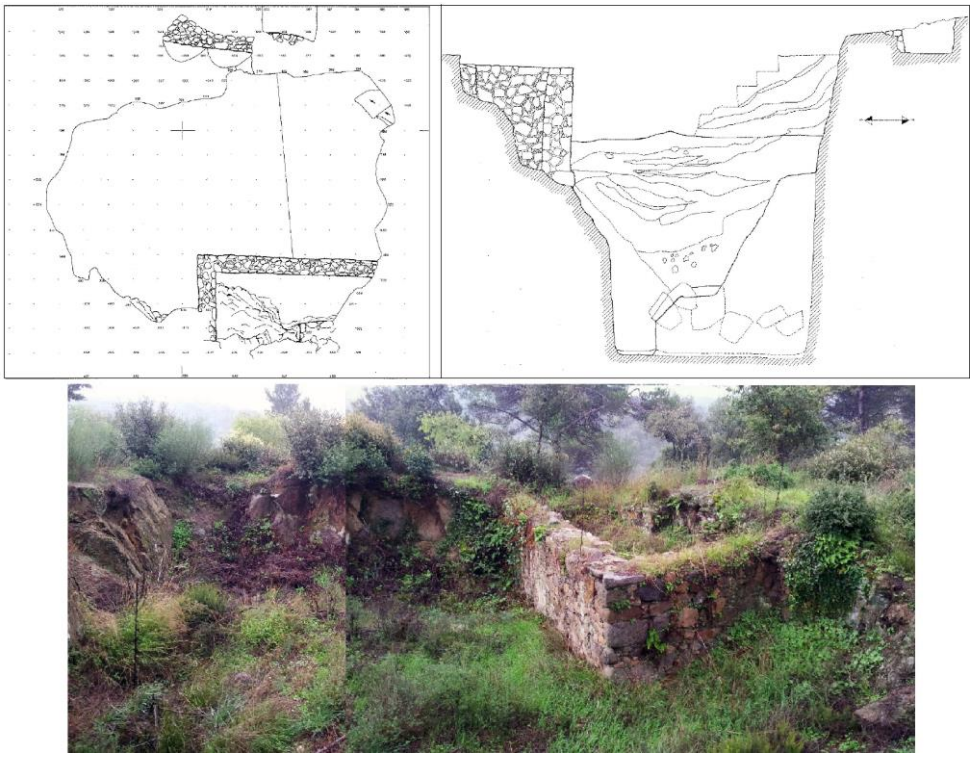

Figura TuróVent8: Planta i secció de la cisterna del Sector A i vista de l'estat actual de l'estructura.

La meitat inferior conserva un acabat força més regular, amb parets molt rectes, que la meitat superior, sens dubte afectada per esllavissaments posteriors al seu abandonament.

En relació a aquest es parla de dos moments diferenciats de colmatació, accions que no són del tot evidents ni a la secció amb la seqüència estratigràfica ni a nivells dels materials ceràmics (en els nivells superiors i inferiors hi ha un tipus de material força homogeni, amb la presència significativa constants de vasos de Campaniana A d'entorn el 200 aC). També s'assenyala la primera acció de reompliment del dipòsit hauria estat parcial, tal vegada provocada per un esfondrament accidental de les parets de granit, i que seria que aquest moment quan, damunt la runa, es construeixen dues parets que defineixen un petit recambró en un dels angles. La secció no sembla donar suport a aquesta afirmació, ja que mostra clarament que les esmentades parets reposen sobre la roca natural, en una mena d'encaix o mossa practicada en aquest sector del retall (Figura TuróVent8). Això permet plantejar que aquesta element formi part de l'estructura des del seu origen, amb la intenció de crear un petit àmbit construït, de funcionalitat totalment incerta.

En darrer terme el gruix de l'extensió de l'assentament sembla ocupat per una densa concentració de sitges, sens dubte l'element més representatiu del jaciment. A la campanya del 1984 varen ser localitzades i excavades 38 estructures en la relativament modesta superfície destapada (Figura TuróVent3; Figura TuróVent9). El nombre de sitges conegut és, però, molt superior doncs cal afegir-ne desenes més excavades per les dues generacions de furtius que han actuat de manera intensa i continuada durant dècades; es parla d'un mínim estimable de 80 estructures en total (Bosch *et alii* 1986, 128).

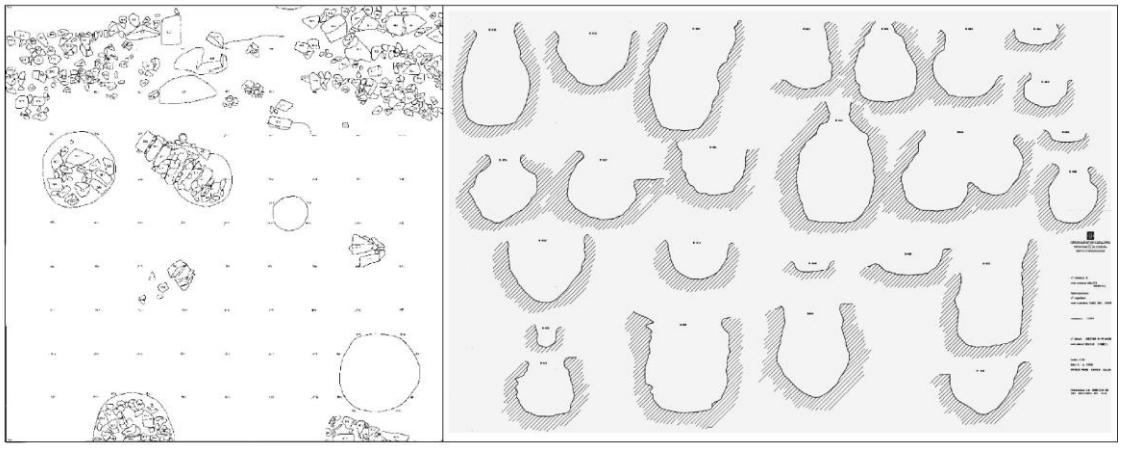

Figura TuróVent9: Planta d'un dels quadres del Sector B oberts l'any 1984 i seccions d'un mostra de les sitges excavades durant aquesta mateixa campanya.

Es tracta de sitges de formes i dimensions variables (Figura TuróVent9). A nivell de forma s'identifiquen estructures de secció globular, tot i que la majoria corresponen al

patró de les sitges troncocòniques de parets bombades (sempre seguint Alonso 1999, fig. 138). Les primeres solen ser de dimensions força reduïdes, de vora un metre màxim de fondària, metre que les segones són sensiblement més grans. Amb tot no hi ha sitges que superin els 4 metres de fondària, essent les d'aquesta mida màxima molt minoritàries[4]. Sembla intuir-se que pel que fa a la grandària el nombre majoritari de sitges se situen en un terme mig, serien les de secció troncocònica bombada amb fondàries que oscil·len entre els dos i els tres metres. Pel que fa a la cronologia de les mateixes[5], la datació dels nivells d'amortització proporcionen la següent repartició: quatre del segle IV aC (Fase 2), quatre més de ple segle III aC (Fase 3A) i vint-i-cinc d'entorn 200 aC (Fase 3A). Hi ha dues més que es podrien situar en una fase romana republicana, sempre exclusivament per la presència significativa de teules, i tres últimes de datació no precisable (dues de les quals, gairebé sense materials, escapçades pel retall de construcció de la cisterna).

Tota la descripció realitzada fins ara permet plantejar, finalment, que ens trobem davant d'un assentament la condició principal del qual està marcada per aquesta extensa concentració de sitges. Des del nostre punt de vista, ja defensat temps enrere (Asensio *et alii* 1998, 378), no es tractaria del camp o camps de sitges annexos a un nucli de poblament concentrat „convencional", sinó un nucli especialitzat en la tasca d'acumulació i gestió d'excedents cerealístics, d'un model similar al que hem vist en altres territoris (Turó de la Font de la Canya, Sant Esteve d'Olius o Mas Castellar de Pontós). En aquest sentit cal dir que es coneixen altres agrupacions de sitges ibèriques a la rodalia immediata del Turó del Vent. A tot just un kilòmetre de distància, en un cim similar ocupat per les restes del castell medieval de Llinars se n'han excavat una vintena de sitges d'entre els segles IV i II aC (Bosch *et alii* 1986, 131). Hi ha, però, indicacions d'afeccionats i furtius locals que assenyalen l'existència d'altres indrets també molt propers, topogràficament similars, on s'han detectat més sitges ibèriques (Figura TuróVent10). Una primera interpretació en relació a aquests jaciments és que es tracti

[4] A la publicació de les excavacions del 1984 s'explica que les estructures més grans són un petit lot de sitges que es localitzen exclusivament en el Sector B i pertanyen a l'ocupació més recent, aquella teòricament corresponent a un horitzó romà republicà identificat per la presencia abundosa de teules en els nivells de reompliment (tot i que l'absència de materials ceràmics de cronologia més recent obliga a datar dins del primer terç del segle II aC). Ja hem comentat que actualment no és possible verificar aquesta dada i aquesta associació, més enllà de la inqüestionable existència, en diversos nivells excavats en aquesta campanya, d'importants quantitats de material constructiu de filiació romana.

[5] Aquest apartat es concreta a partir de les cronologies obtingudes de la sistemàtica revisió dels lots de ceràmiques d'importació recentment realitzada per Jordi Principal, Joan Sanmartí i David Asensio, i no seguint el que s'indica tant a la memòria d'excavació com a la publicació de la Tribuna d'Arqueologia.

de petits establiments rurals estretament relacionats amb el nucli, amb funció de lloc central, del Turó del Vent. Tanmateix la seva ubicació en alt no seria la més característica del poblament rural dispers, més lògicament situat en el pla (Asensio 2015). Per aquesta raó és possible considerar que tots aquests punts formin part d'un mateix complex encara més extens, repartit pels cims d'un seguit d'elevacions molt pròximes unes a les altres.

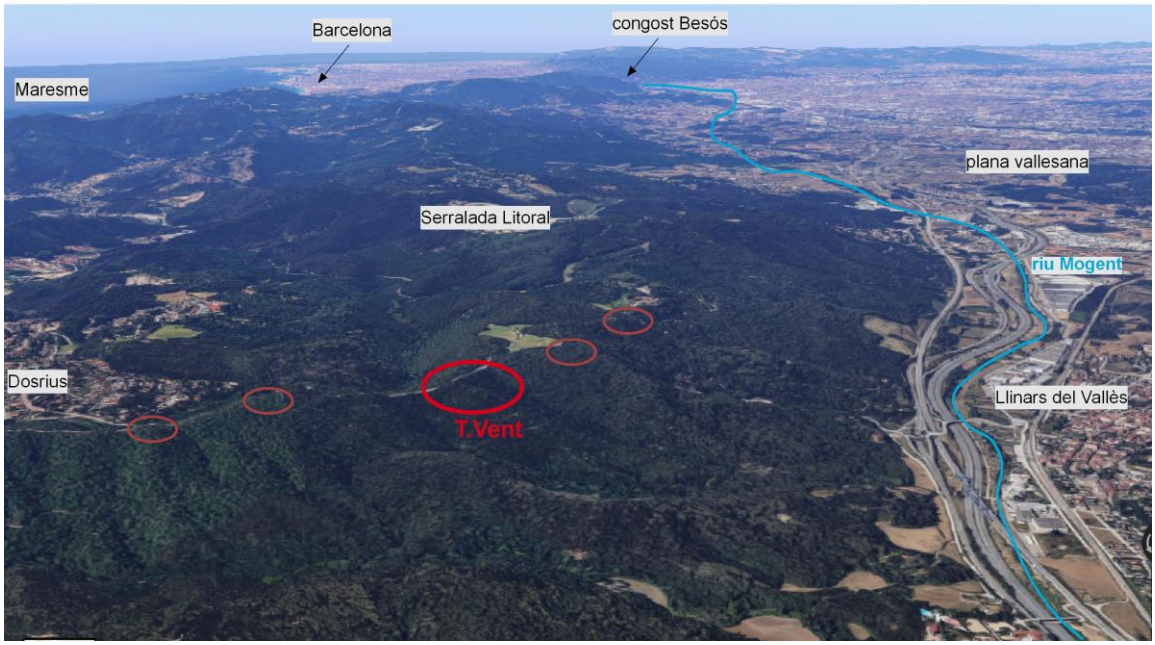

Figura TuróVent10: Vista aèria amb la ubicació del nucli del Turó del Vent i la resta de sectors propers amb presència de sitges d'època ibèrica.

La caracterització d'aquest jaciment no és completa sense l'esment d'alguns elements més, molt particulars d'aquest jaciment, que considerem d'especial significació. En primer lloc ens referim a l'abundant documentació d'objectes relacionats amb processos de transformació metal·lúrgica, la gran majoria recuperats en els nivells d'amortització de les sitges. Es tracta de desenes i desenes de fragments d'escòries fèrriques, destacant sobretot aquella mena de panot circular que es forma en el fons dels forns de reducció del mineral de ferro. També hi ha desenes d'individus de petits gresols ceràmics destinats a la fosa del bronze. També la gran quantitat de palets de pissarra localitzats es podrien relacionar amb aquesta activitat de transformació metal·lúrgica, tal vegada emprats com a instrument per a piconar el mineral en brut. En segon lloc també ressalta clarament una abundant presència de peses de teler, fins a 83 exemplars abocats dins de les sitges, als que cal afegir desenes (potser centenars) d'individus més localitzats entre

els materials provinents de les excavacions furtives de la família Pla. Tot plegat augmenta el caràcter del Turó del Vent com a centre de funcions econòmiques especialitzades, on a la funció principal de concentració d'excedents cerealístics se li pot suposar una activitat afegida de fabricació d'objectes metàl·lics (de ferro i bronze) i de teixits. Una activitat amb un aparent volum i intensitat que no sembla correspondre al context domèstic freqüent a molts assentaments (el taller de reparació d'un ferrer o el teler d'una casa) si no més aviat a un centre productor de caràcter „industrial".

Tot plegat reforça la percepció d'un indret singular, amb una importància estratègica evident, sobretot en l'esfera econòmica i productiva, que només pren sentit considerat a nivell regional. En aquest sentit cal tornar a l'inici, posant en valor la seva ubicació geogràfica (Figura TuróVent1 i Figura TuróVent10). Per damunt de tot cal ressenyar com el corredor format per les rieres de Dosrius i Argentona, la via que permet la travessa de punta a punta de la Serralada Litoral, en el seu extrem costaner desemboca a tocar del nucli urbà de Burriac, sens dubte la principal aglomeració urbana del territori laietà (Figura TuróVent1). Això garanteix una bona connexió entre els dos assentaments, fet que reforça les condicions estratègiques del complex del Turó del Vent. En relació al tipus d'emplaçament (Figura TuróVent10) és el més habitual dels vilatges fortificats, els que defineixen una autèntica línia de punts de control repartits d'un extrem a l'altre de la Serralada Litoral (Zamora *et alii* 2001) i dels quals tres es troben en relativa proximitat, com flanquejant el centre especialitzat del Turó del Vent: a nord el Puig Castell de Vallgorguina a sud el Turó Cremat de La Roca del Vallès i el Turó Gros de Cèllecs a Òrrius (Figura TuróVent1). En definitiva, almenys pel que fa als segles IV i III aC el conjunt de l'evidència d'aquesta zona dóna suport a la hipòtesi del caràcter interdependent, jerarquitzat i, fins i tot, en certa mesura planificat, de l'estructura del poblament laietà, tot ell integrat en una organització político-territorial de tipus estatal (Sanmartí 2001).

2.14.2.- Descripció dels conjunts ceràmics.

Per a l'anàlisi quantitatiu del mobiliari ceràmic del Turó del Vent, aquell amb el que s'han elaborat els quadres-resum, s'han utilitzat exclusivament els conjunts procedents dels nivells arqueològics documentats en la campanya del 1984, tots conservats en els dipòsits del Museu de Granollers. Les fases cronològiques representades en són només tres de les definides en aquest treball: les fases 2, 3A i 3B. Cal dir, però, que els conjunts ceràmics clarament datables de ple segle III aC, dins la fase 3A, són molt escassos, tot just els procedents dels nivells de reompliment de quatre sitges. Es tracta d'un volum molt reduït, inferior als 500 fragments, una mostra massa feble per a desenvolupar l'habitual tractament estadístic. Això ha quedat limitat, doncs, a les fases millor representades, la del segle IV aC (Fase 2) i la d'entorn el 200 aC (Fase 3B).

En canvi, pel que fa a l'anàlisi tipològic hem utilitzat fonts més diverses[6]. D'entrada s'han incorporat els abundantíssims lots de materials provinents de la perllongada activitat d'espoli protagonitzada per una família de Llinars del Vallès, actualment constituïda com a col·lecció privada de gestió municipal, amb el nom de Fons Municipal Joan Pla i Gras. La revisió d'aquests materials, duta a terme per un equip de la Universitat de Barcelona format per Ramon Àlvarez, David Asensio, Xabier Cela, Jordi Principal i Joan Sanmartí (i que es va estendre també als conjunts ceràmics de l'excavació de l'any 1984) (Sanmartí, Àlvarez i Asensio 1995), ha permès completar el repertori representat en les làmines corresponents. Cal assenyalar, però, que aquesta tasca es va centrar en els materials d'importació, mentre que les ceràmiques de producció local es van tractar i dibuixar d'una manera molt més selectiva. Aquest dèficit o desequilibri de registre s'ha començat a superar gràcies a l'inici d'un nou estudi d'aquests materials, ara focalitzat en els materials no importats, a càrrec del jove doctorand Pau Menèndez, un dels responsables de la represa de les excavacions en el jaciment. Amb tot, donat que aquest treball està actualment en una fase incipient, hem completat la representació gràfica d'aquestes ceràmiques de producció local amb exemplars extrets de la publicació de la intervenció arqueològica dels anys 1980/1981

[6] Les làmines de materials d'aquest capítol incorporen una gran quantitat de dibuixos realitzats per una àmplia colla de col·legues que han treballat en els diferents dipòsits del Turó del Vent (Ramon Àlvarez, Xabier Cela, Pau Menèndez, Jordi Principal i Joan Sanmartí), als qui és inexcusable agrair la generositat de cedir-nos-els.

(López Mullor, Rovira i Sanmartí Grego 1982), la que va afectar exclusivament nivells de reompliment de la cisterna del Sector A (tots corresponents, per tant, a la fase 3B).

2.14.2.1. La Fase 2 del Turó del Vent (375-300 aC).

2.14.2.1.1. Descripció dels contextos de procedència.

Els materials ceràmics del segle IV aC ben contextualitzats tenen essencialment dues procedències. Per una banda hi ha els conjunts de quatre sitges, les úniques que presenten abocaments de ben segur datables dins d'aquesta cronologia[7]. El gruix de materials d'aquest període provenen de diversos sectors excavats en la zona del conjunt constructiu del Sector B. Concretament els estrats inferiors de la potent seqüència de nivells que colmaten el probable fossar de l'ocupació més antiga són els que han donat els lots més abundants d'aquesta fase. Finalment hi ha alguna unitat estratigràfica més, amb conjunts ceràmics homogenis d'aquesta cronologia, que corresponen a „àmbits" d'aquest Sector B, sense que hi hagi una descripció clara de quina és la seva interpretació i posició en relació a les estructures constructives d'aquesta zona. Entre uns i altres s'obté una mostra d'aquest període prou significativa, formada per un total de 3643 fragments ceràmics i 325 individus ponderats.

[7] Cal assenyalar que la revisió i estudi sistemàtic dels materials d'importació de la campanya del 1984 ens ha permès fixar cronologies precises dels conjunts tancats (sitges, cisterna, etc), datacions que són lògicament les que seguim en aquest treball i que, com hem comentat anteriorment, no sempre coincideixen amb les que apareixen en la primera publicació dels resultats d'aquesta intervenció (a Bosch *et alii* 1986).

2.14.2.1.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

El quadre-resum dels materials de la Fase 2 del nucli ibèric del Turó del Vent és el següent:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica Figures Roges	20	4	4	*Kylix* indet., copa *Skyphos*, copa amb nanses	1 vora 1 p.c., 2 vores	
Atica vernís negre	62	11	11	Lamb. 21, pàtera Lamb. 22, pàtera Lamb. 21/25, bol *Kylix*, Castulo Cup Copa-*kantharos* *Skyphos*, copa amb nanses	1 vora 1 vora 1 vora 1 vora 1 vora 6 vores, 6 bases	
Total Vaixella Imp.	*82*	*15*	*15*			
Àmf Púnica Ebusitana	133	3	3	T.8.1.1.1.	3 vores, 1 pivot	
Àmf Púnica C.Medit.	40	1	0			
Àmfora Massaliota	5	1	0			
Àmfora Altres	2	1	0			
Total àmf. Imp.	*180*	*6*	*3*			
Total Import.	**262**	**21**	**18**			
Àmfora ibèrica	20	10	10		10 vores, 2 pivots	
Com. Ib. Oxidada	108	52	52	Olla/tenalla Gerrot Gerra vora exvasada Gerreta Safata fonda v. exvasada Copa imit. *Skyphos* Tassa/bol parets verticals Tapadora urna d'orelletes Indeterminat	17 vores 11 vores 17 vores 1 vora 1 vora 1 vora 2 vores 1 vora 1 vora	
Informes Ib. Oxid.	1919					
C. Ib. Reduïda	60	7	7	Gerreta bicònica Plat/bol vora reentrant Copa imit. *Skyphos* Tassa fons umbilicat	2 p.c. 2 vora 2 vores 1 base	
C. a Mà	1274	235	235	Tenalla Olla perfil "essa" Olla cil.líndrica Olla amb nansa Tapadora Cassola parets verticals Gerra/gerreta amb nansa Indeterminat	4 vores 31 vores 6 p.c., 106 vores 4 vores 3 p.c., 72 vores 2 vores 2 p.c., 1 vora 4 vores	
Total prod. locals	**3381**	**304**	**304**			
Total	**3643**	**325**	**322**			

2.14.2.1.3. Descripció tipològica dels materials.

Les ceràmiques importades en la fase 2 del Turó del Vent representen un 6,4 % del total d'individus ponderats. Aquest lot de ceràmiques d'importació és un exponent més, un cas exemplar, de la radical dualitat de procedències tan habitual en contextos del segle IV aC: àmfores de producció púnica al costat de vaixella fina de procedència grega. Així, aquesta darrera categoria està composada exclusivament per ceràmiques àtiques, de les quals en els conjunts quantificables els exemplars amb decoració figurada són poc més d'una quarta part del total, concretament el 26'7% del total d'individus àtics. És una representació destacable que es verifica i, a nivell tipològic es completa, amb la consideració dels materials procedents de les excavacions clandestines conservades en el Museu de Llinars (Sanmartí, Àlvarez i Asensio 1995). En tots els casos, en els conjunts ben estratificats i en els lots de materials descontextualitzats, es constata que les peces més abundoses, amb molta diferència, són els escifs del „grup de noi gras", sempre dels d'un estil o traç més aviat groller o poc estilitzat (Làm. TuróVent2, 5 a 8). L'exemplar millor conservat presenta una escena figurada de les més prototípiques, amb dos personatges masculins acarats, vestits amb himatió, un dels quals du a la mà un estri circular o disc de funció desconeguda (Làm. TuróVent2, 7). En un segon exemplar que també conserva el perfil complet, el personatge de l'esquerra porta un bastó llarg (Làm. TuróVent2, 6).

En segon lloc hi ha una presència molt notable de craters de campana. Cal reconèixer que la millor documentació de craters àtics prové dels lots de materials sense context (Làm. TuróVent2, 1 i 2), tot i que també hi són presents en els contextos ben estratificats de la campanya del 1984, no en els nivells adequats a la seva cronologia de producció, en els del segle IV aC, sinó en abocaments de finals del segle III aC. (Làm. TuróVent10, 1 i 3). A la peça més completa s'identifiquen dues escenes prou diferents; una cara amb una probable situació de palestra (Miró 2006, 245), on un dels tres joves mostra un estríjol a la mà, i a l'altra una probable escena dionisíaca, amb personatges barbats dansant, tal vegades sàtirs (Làm. TuróVent2, 1). La tercera forma de ceràmiques àtiques figurades documentada és la de les cílixs de la „classe delicada", en aquest cas sempre a través de petits fragments, sense gaire res significatiu de la decoració conservada (Làm. TuróVent2, 3 i 4).

El repertori de formes documentades entre les peces àtiques no figurades és bastant més ampli, tot que es dóna el mateix fort predomini de les copes per beure tipus escif (Làm.

TuróVent3, 4 a 12). Aquest comportament s'observa en el lot de peces ben contextualitzades (Làm. TuróVent3, 8; 10 i 11), on els escifs són el 60% dels individus de vasos àtics no figurats, i es verifica entre els encara més abundants lots de materials descontextualitzats (Làm. TuróVent3, 4 a 7; 9 i 12). Cal destacar una base que presenta un grafit incís „post-coctionem" amb els signes ibèrics *ba-r-ka-ke-r* (Làm. TuróVent3, 9). La resta de models de copes àtiques no figurades presents són un parell d'exemplars de vores de copa-escif (Làm. TuróVent3, 2 i 3) i un únic individu de copa de peu baix de tipus „Castulo cup" (Làm. TuróVent3, 1)[8]. El segon bloc bàsic de peces, també abundant, és el format per escudelles o bols, de les diverses variants formals. Hi ha les escudelles de llavi girat o Lamboglia 22, amb els trets formals i decoracions habituals de ple segle IV aC (Làm. TuróVent3, 14 a 16), excepció feta d'un exemplar petit de parets primes (Làm. TuróVent3, 13), que altra vegada podria correspondre a un horitzó més antic, de segona meitat del segle V aC. Finalment hi ha les variants de vora reentrant, ja sigui escudelles del tipus Lamboglia 21 (Làm. TuróVent3, 17 i 18) o bols del tipus Lamboglia 21/25 (Làm. TuróVent3, 19 i 20).

Com hem comentat abans, tret de cinc fragments informes que identifiquen un individu ponderat d'àmfora massaliota, i un parell més d'un exemplar de procedència indeterminable (grega?), la gran majoria dels envasos àmforics importats, la totalitat de les vores conservades, són de producció púnica. El predomini correspon àmpliament a les peces de fabricació púnica ebusitana, representades per un notable lot d'exemplars del tipus 8.1.1.1. de J.Ramon (Làm. TuróVent1, 1 a 6). No s'han localitzat fragments de vores d'àmfores púniques centre mediterrànies en els nivells d'aquest període excavats l'any 1984, però sí que se n'han identificat entre els lots de materials de les excavacions furtives o dins dels nivells de cronologia posterior. Concretament hi ha dos exemplars de la sèrie Mañá D, del tipus 4.2.1.5 de J.Ramon (Làm. TuróVent1, 7 i 8), i un tercer de la sèrie Mañá C, en aquest cas del tipus T.2.2.1.2. o 7.1.2.1 de J.Ramon (Làm. TuróVent1, 9).

En el camp de les ceràmiques de producció local el primer que cal assenyalar és que es dóna un comportament atípic o poc „convencional", afirmació que es basa en el pes desproporcionat que tenen les ceràmiques a mà. Això provoca que en els conjunts

[8] Cal assenyalar que aquestes darreres peces tenen una cronologia de producció que s'ajusta millor a la nostra fase 1B, fet que permet intuir que l'inici de l'ocupació del nucli es pot situar precisament dins de la segona meitat a darreries del segle V aC, tot i que pràcticament no hi ha estrats amb conjunts homogenis d'aquest període, excepció feta, tal vegada, d'un únic nivell arqueològic, el més antic, al fons de la seqüència d'amortització del probable fossar del Sector B.

ceràmics dels contextos ben estratificats del segle IV aC els grups funcionals sempre constituïts per ceràmiques tornejades presentin una representació sistemàticament modesta. Això es fa molt evident, en primer terme, en el cas de les àmfores ibèriques, amb una presència força migrada. Una mica més àmplia és la representació de les peces de magatzem o reserva domèstica. Entre les primeres només trobem les habituals tenalles/olles de cos globular (Làm. TuróVent1, 10 a 12), amb llavis girats de „coll de cigne" i un tret formal particular, com veurem molt recurrent en aquest jaciment: dues nanses de cinta verticals que poden situar-se enmig de l'espatlla (Làm. TuróVent1, 11) o arrencant des del llavi (Làm. TuróVent1, 12). Entre les peces de reserva domèstica gairebé tot són els típics gerrots de vora exvasada (Làm. TuróVent1, 13), amb l'excepció feta d'un únic exemplar de safata fonda de vora horitzontal (Làm. TuróVent1, 14) i un individu complet d'una tapadora d'urna d'orelletes de grans dimensions (Làm. TuróVent1, 15).

El repertori de les peces de vaixella de producció local és força més variat, amb les gerres o gerretes com l'element àmpliament predominant. Les primeres són sempre de cocció oxidada, amb vora exvasada la majoria (Làm. TuróVent3, 22) i un únic cas de vora amb cassoleta tipus olpe (Làm. TuróVent3, 21). Hi ha també uns pocs exemplars de ceràmica a mà que per forma, gruix de la paret i acabat exterior sembla més ajustat considerar-los dins aquest grup de les peces de vaixella, com a gerres o gerretes (Làm. TuróVent3, 23 i 27), que no pas entre les peces de cuina. Les gerretes a torn poden ser tan oxidades (Làm. TuróVent3, 24) com reduïdes, aquestes darreres amb el característic perfil bicònic (Làm. TuróVent3, 25) amb decoració de filets en relleu (Làm. TuróVent3, 26). A més de les gerres i gerretes hi ha representació dels dos tipus més prototípics del repertori de vaixella laietana: el de les copes imitació dels escifs àtics (Làm. TuróVent3, 28) i el dels bols/tasses amb fons umbilicat, en tots dos casos alternant exemplars oxidants i reduïts. Finalment hi ha els vasos oberts tipus bols o escudelles, on al costat dels més habituals de vora reentrant o vertical (Làm. TuróVent3, 30), hi ha un únic exemplar carenat de vora exvasada (Làm. TuróVent3, 29).

Pel que fa al grup de les ceràmiques culinàries, en aquesta fase totes obrades a mà, el primer que cal destacar és la forta predominança quantitativa que presenten sistemàticament en els contextos del segle IV aC. Es tracta, a més, d'un molt abundant lot de peces en què una part significativa dels seus components tenen unes característiques formals i decoratives molt peculiars, amb un caràcter „local" molt

acusat. És el cas d'un model d'olla de perfil de tendència cilíndrica, amb carena baixa o mitja i parets rectes lleugerament reentrants (Làm. TuróVent4, 1 a 9); gairebé sempre tenen un mameló, de secció rectangular, aplicat a la part superior de la peça i poden ser llises (Làm. TuróVent4, 2; 3; 7 a 9) o presentar decoració d'un cordó o una franja de motius impresos situats precisament a l'alçada del mameló (Làm. TuróVent4, 1; 4 a 6). D'aquest tipus existeixen exemplars formats molt diversos, destacant algunes peces molt altes, d'una alçada màxima documentada de 32 cm. (Làm. TuróVent4, 1). A partir d'aquesta grandària màxima hi ha exemplars de totes les mides intermèdies fins arribar als exemplars més petits, que se situen vora els 13 cm. (Làm. TuróVent4, 7 i 9). Al costat d'aquest tipus tan peculiar, les més habituals olles de perfil en essa són molt minoritàries (Làm. TuróVent5, 9).

De fet els perfils de tendència cilíndrica amb la vora lleugerament reentrant dominen també en una sèrie d'olletes o vasets de dimensions reduïdes (sempre entre els 10 i 15 cm. d'alçada), algunes amb nanses verticals, que representen un grup molt abundós entre les ceràmiques a mà (Làm. TuróVent5, 1 a 6). Cal dir que en relació a aquest grup de peces es poden plantejar dubtes raonables sobre la seva atribució funcional. Per dimensions i forma podrien interpretar-se com a peces de vaixella, una mena de gots, els exemplars sense nansa, i de gerretes, les peces amb nansa. Tanmateix les parets gruixudes, l'acabat descurat i el fet mateix d'estar obrades a mà, amb pastes molt grolleres, les fan del tot equiparables a la resta de peces atribuïbles sense dubtes a funcions culinàries o de processat d'aliments. Per últim la presència de nanses verticals es constata igualment en altres exemplars de mides més grans (Làm. TuróVent5, 7 i 8), interpretades com a olles amb nanses, una modalitat relativament habitual arreu. En darrer terme hi ha un parell d'exemplars de vasos totalment oberts, tipus tassa o cassoleta de parets verticals (Làm. TuróVent5, 10), que són peces molt minoritàries. Pel que fa a les tapadores (Làm. TuróVent5, 11 a 15), a banda de la lògica diversitat de grandàries, es pot destacar el predomini de les peces de parets gruixudes (Làm. TuróVent5, 11; 12 i 15), tal vegada el tret més característic de les tapadores a mà d'aquest jaciment. Els agafadors són de variants molt diverses, massissos (Làm. TuróVent5, 13), amb cassoleta interna (Làm. TuróVent5, 11 i 12) o en forma de nansa horitzontal (Làm. TuróVent5, 15).

TRANSPORT (16 inds): 4,9 %

LÀMINA TURÓ DEL VENT 1 (Fase 2)

importats (6 inds): 1,8 %

àmfora púnica ebusitana

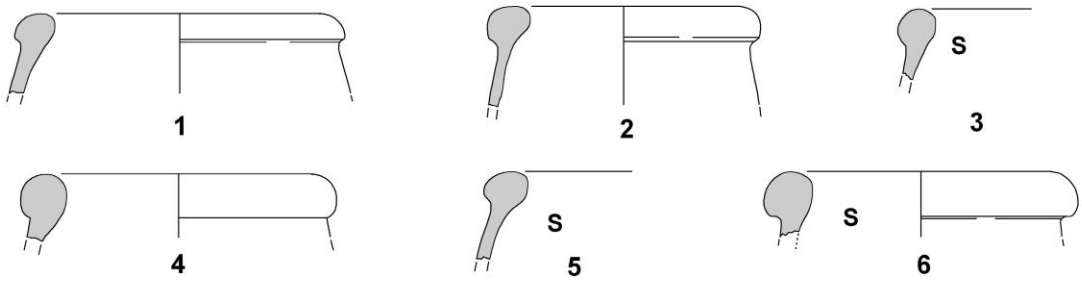

àmfora púnica CMed.

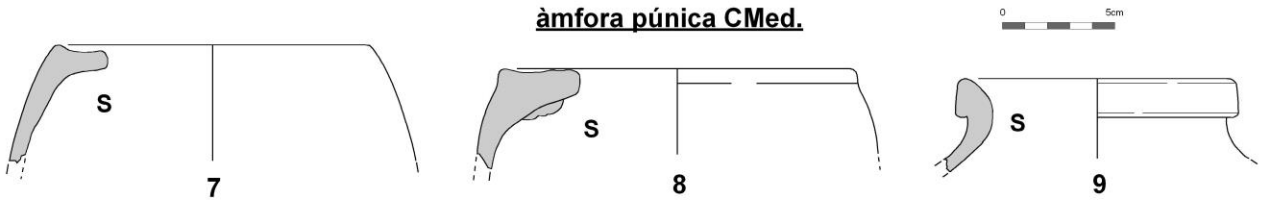

producció 'local' (10 inds): 3,1 %

àmfora ibèrica

MAGATZEM (21 inds): 6,5 %

olles/tenalles vora 'coll de cigne'

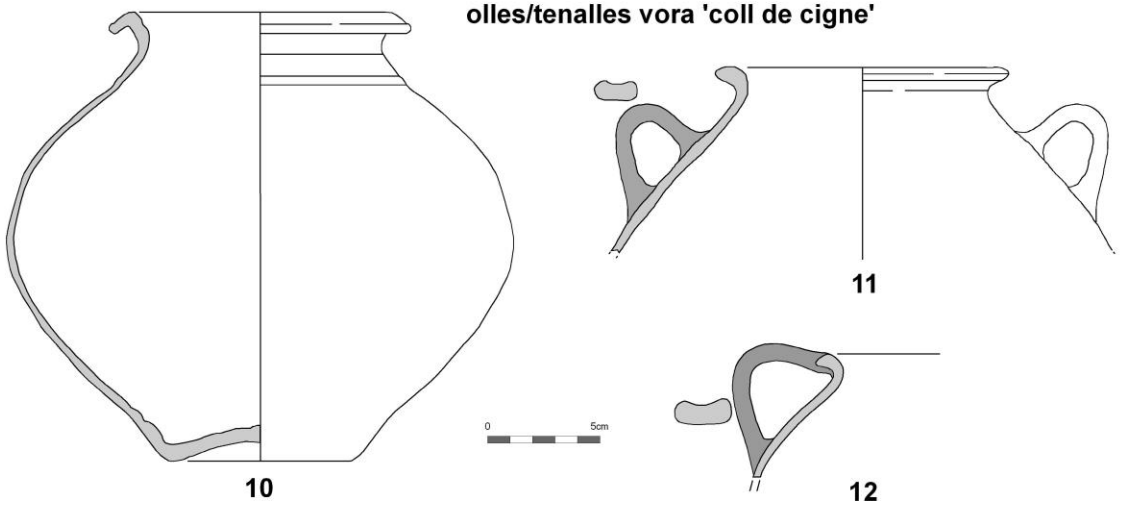

RESERVA DOMÈSTICA (13 inds): 4 %

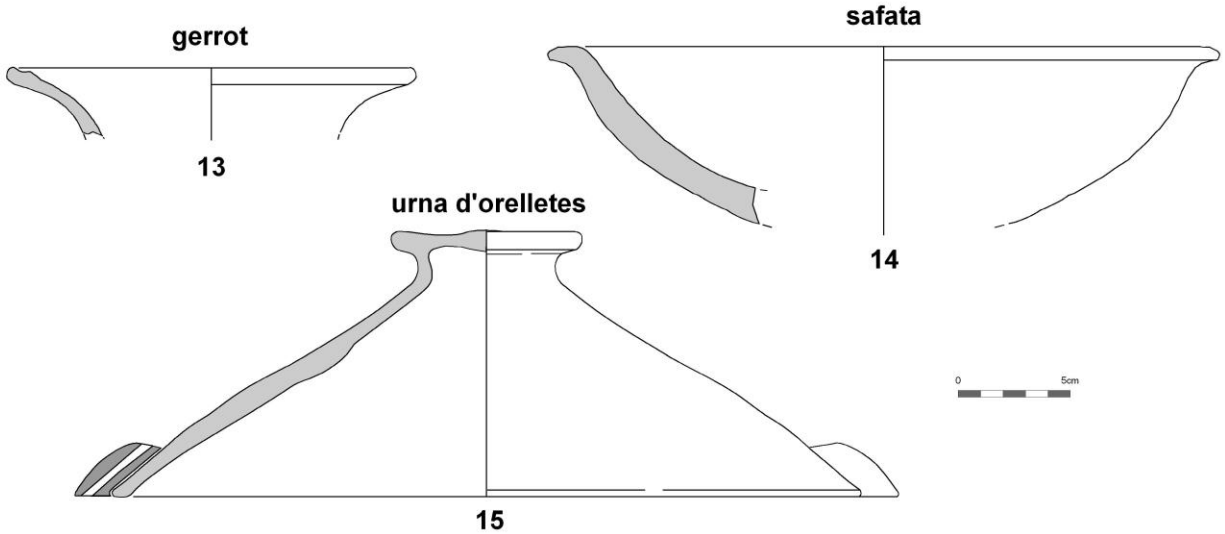

VAIXELLA (46 inds): 14,1 %

importats (15 inds): 4,6 %

LÀMINA TURÓ DEL VENT 2 (Fase 2)

Ceràmica àtica figures roges

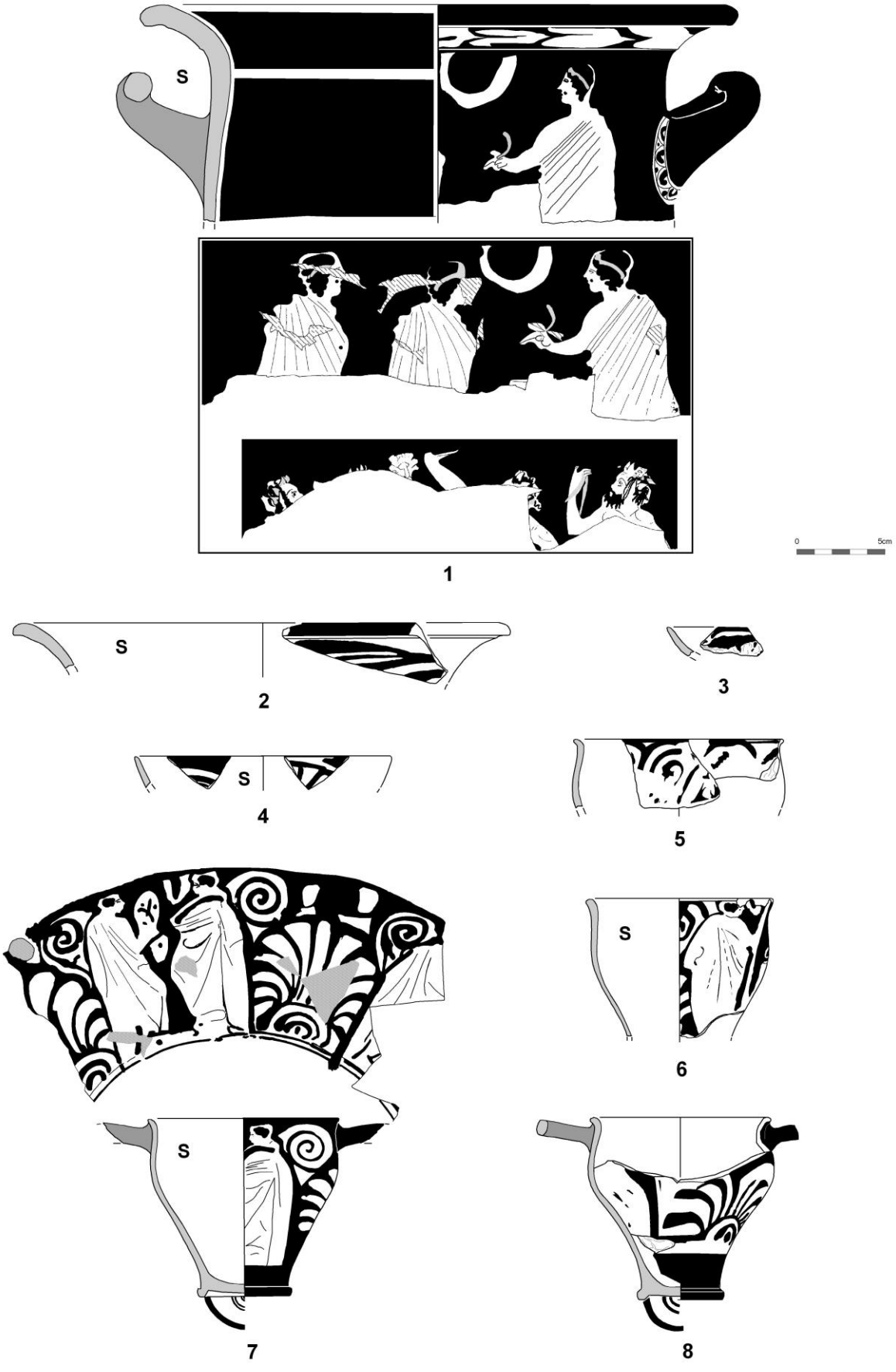

VAIXELLA (46 inds): 14,1 %

LÀMINA TURÓ DEL VENT 3 (Fase 2)

importats (15 inds): 4,6 %

Ceràmica àtica vernís negre

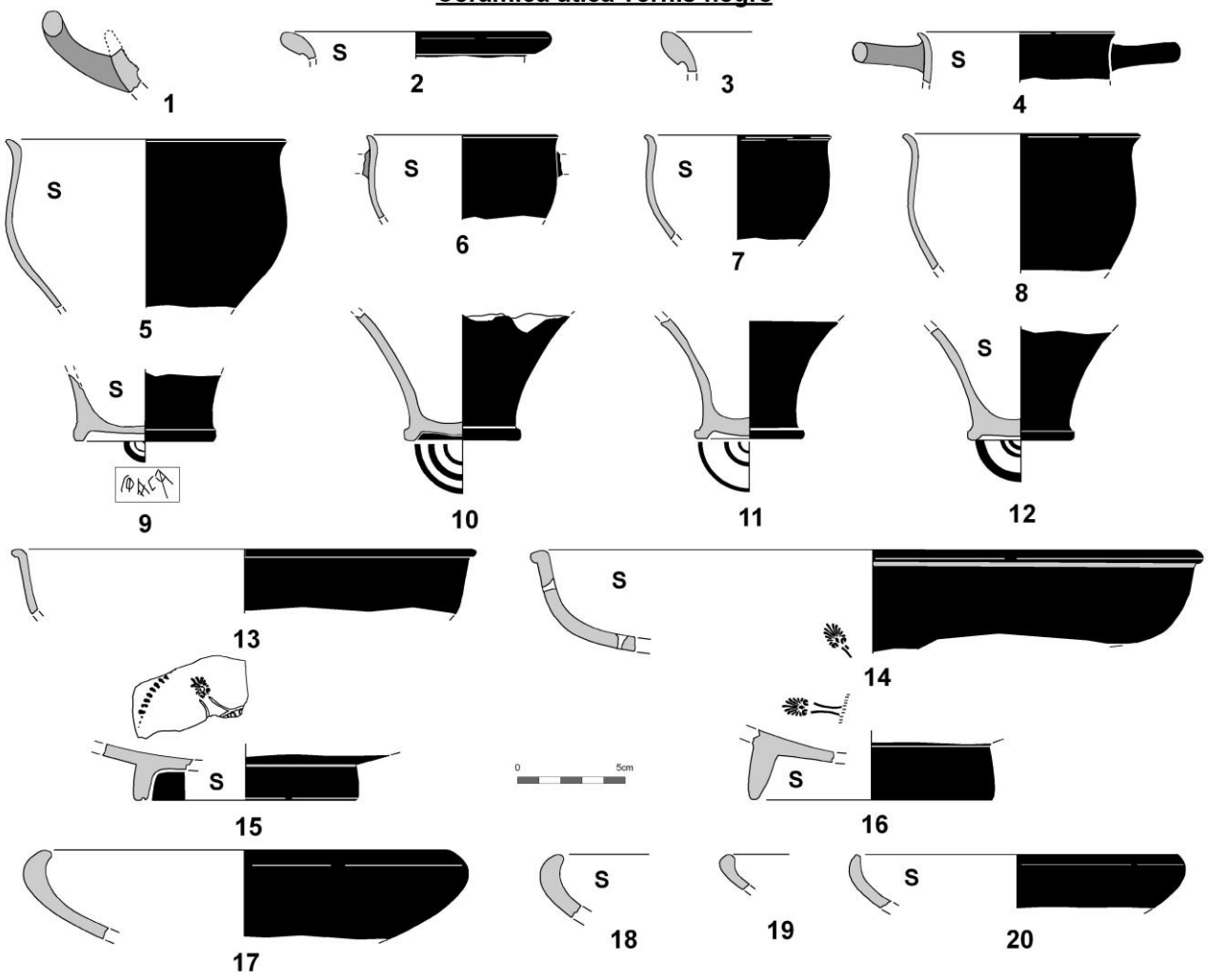

producció 'local' (31 inds): 9,5 %

gerres

gerretes

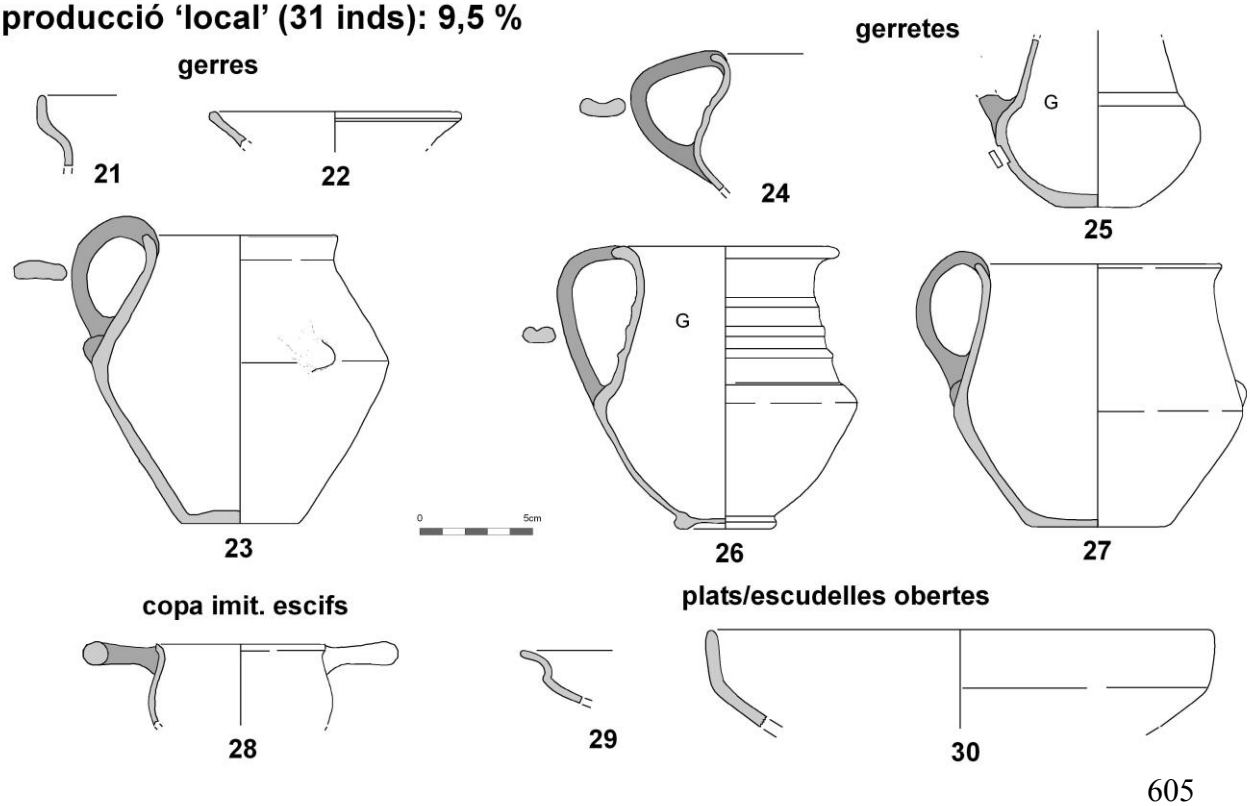

copa imit. escifs

plats/escudelles obertes

CUINA (224 inds): 68,9 %

LÀMINA TURÓ DEL VENT 4 (Fase 2)

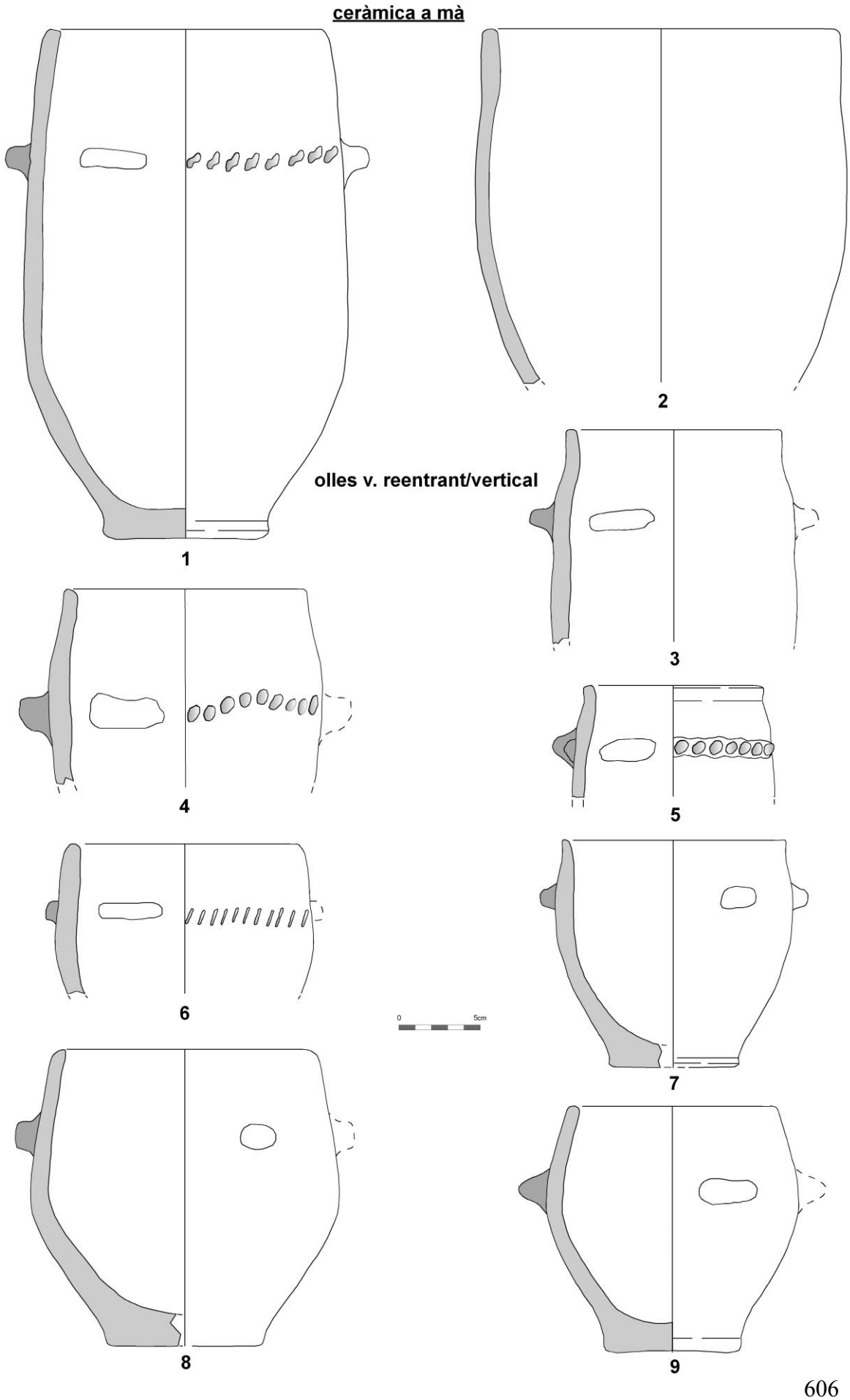

CUINA (224 inds): 68,9 %

LÀMINA TURÓ DEL VENT 5 (Fase 2)

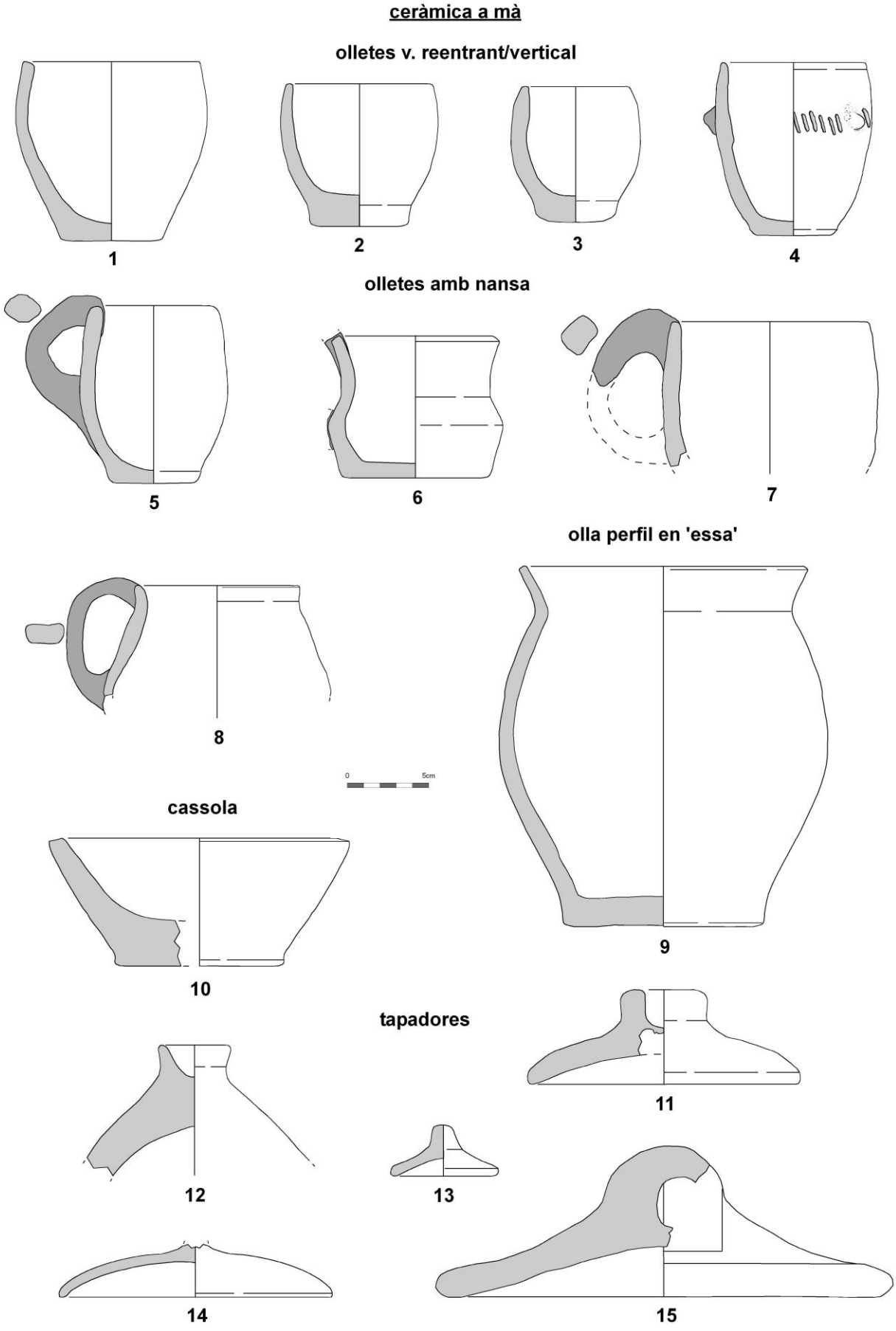

INDETERMINAT (5 inds): 1'6 %

2.14.2.2. La Fase 3B del Turó del Vent (225-180 aC).

2.14.2.2.1. Descripció dels contextos de procedència.

Els conjunts ceràmics datats d'entorn el 200 aC són els més abundants amb diferència en el Turó del Vent. Això s'explica en primer terme pel fet que una àmplia majoria de les sitges excavades l'any 1984 (concretament 25 d'un total de 36) estan amortitzades en aquest període. Els autors de la publicació d'aquesta intervenció defensen l'existència de dos grups de sitges amortitzades en moments diferents dins de l'arc cronològic que abasta la fase 3B, en paral·lel a una possible successió de dues fases constructives en els edificis del Sector B durant aquest lapse de temps. Cal dir que a nivell ceramològic aquests dos hipotètics moments diferenciats són indetectables, cosa que per altra banda és una constant en l'abundós registre d'aquest període a tota l'àrea catalana (Ramon *et alii* 1998). En el cas particular del Turó del Vent hi ha l'element de la presència/absència de materials constructius de tipus *tegulae*, que seria el que permetria distingir les amortitzacions més modernes, que s'haurien de situar en la franja del primer quart o terç del segle II aC. Cal dir, però, que aquest seria un comportament absolutament insòlit, donat que enlloc més (en cap dels casos considerats en aquest treball) s'han documentat aquests tipus de materials de filiació romana (encara menys en les quantitats, molt elevades, en què apareixen al Turó del Vent) dins de contextos 3B, ni tant sols en aquells casos on tot apunta que es poden situar en la franja baixa d'aquest arc cronològic (contextos, per exemple, com els d'Alorda Park o el Castellet de Banyoles).

La segona procedència dels conjunts 3B del Turó del Vent és la potent seqüència d'abocaments que omplen la cisterna del Sector A. Es tracta d'uns nivells que han proporcionat uns lots ceràmics molt rics, que acaben d'explicar l'elevat volum total de materials d'aquesta fase. Els directors de l'excavació tornen a apuntar l'existència de dues fases diferenciades de reompliment i ús de l'estructura, cosa que una altra vegada no s'acaba d'identificar o verificar a partir dels materials ceràmics, fet en aquest cas agreujat per l'absència total de teules. Així és prou significativa la presència constant de peces de Campaniana A, des dels nivells immediatament per sota del superficial fins als nivells del fons de la seqüència, tal com ja s'havia detectat en l'excavació d'una part d'aquesta estructura feta els anys 1980-1981 (López Mullor, Rovira i Sanmartí Grego 1982).

2.14.2.2.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

Entre els materials de les sitges i els de la cisterna d'aquesta fase 3B s'han quantificat un total de 28456 fragments ceràmics i 1662 individus ponderats. Aquest n'és el quadre-resum:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica Fig. Roges	8	2	2	Crater campana *Kylix* indet., copa	1 vora, 1 base 1 cos	
Atica vernís negre	22	7	7	"Delicate Class", copa Lamb. 23, plat Lamb. 21/22, escudella Lamb. 40, *Kantharos* Lamb. 43, *Skyphos*	1 vora 1 vora 2 bases 1 cos 2 vores	
Petites Estampilles	3	1	1	Lamb. 27ab, bol	1 base	
Taller de Roses	105	21	21	Lamb. 23, plat Lamb. 26, escudella Lamb. 27ab, bol Lamb. 28ab, bol Lamb. 25, petit bol Lamb. 24-25B, petit bol Lamb. 31, bol Lamb. 49B, copa *Guttus*	3 vores, 3 bases 3 vores 8 vores 1 vora 1 vora 1 vora 1 vora 2 vores 1 cos	
Campaniana A	171	48	48	Lamb. 23, plat Lamb. 36, plat Lamb. 27C, escudella Lamb. 27ab, bol Lamb. 31ab, bol Lamb. 28ab, bol Lamb. 34, petit bol Morel 68, copa nanses Lamb. 49, copa nanses *Guttus*	9 vores 2 vores 1 vora 1 p.c., 23 vores 1 vora 5 vores 1 vora 2 vores 2 vores 1 broc	
Vernís Negre Altr.	8	1	1	Indet. (gerreta Morel F5743?)	1 base	
Total Vaixella Imp.	*317*	*80*	*80*			
Com. Pún. Ebus.	10	2	2	Morter AE-20-I/137 Gerrot Ebusus 70	1 vora, 1 base 1 vora	
Com. Pún. C.M.	18	4	4	Morter Lancel 131 Cassola tipus *caccabai*	1 vora 3 vores	
Total Com. Imp.	*28*	*6*	*6*			
Àmf. Púnica Ebus	1314	15	15	T.8.1.2.1. T.8.1.3.1.	1 vora 14 vores	
Àmf. Púnica C.M.	272	7	7	T.5.2.3.1. T.5.2.3.2. T.6.1.2.1.	2 vores, 3 pivots 1 vora 2 vores	

				T.7.2.1.1.	1 vora	
Àmf. Púnica C.Est.	1	1	0			
Àmfora Massal.	5	1	0			
Àmfora Itàlica	44	1	1	Lyding-Will b/c	1 vora	
Àmfora Altres	8	1	0			
Total àmf. Imp.	*1644*	*26*	*23*			
Total Import.	**1989**	**112**	**109**			
Àmfora ibèrica	204	104	104		104 vores, 14 pivots	
Com. Ib. Oxidada	774	492	492	Tenalla Olla/tenalla Olla/tenalla vora acanalada Olleta llavi girat-*lebes* Gerrot Gerrot crateroïde Gerra Gerra "oenochoe" Gerreta bicònica Gerreta indet. o altres Bol/tassa fons umbilicat Tassa/copa parets verticals Plat/bol vora reentrant Bol hemiesfèric Plat carenat Copa imit. *Skyphos* Tapadora Vas cil.líndric Safata *Kalathos* Amforisc Indeterminat	4 vores 58 vores 14 vores 19 vores 70 vores 1 vora 82 vores 1 vora 13 vores 40 vores 24 vores 47 vores 74 vores 1 vora 2 vores 3 vores 7 vores, 2 poms 1 vora 5 vores 5 vores 1 vora 20 vores	1 pintada 4 pintades
Informes Ib. Oxid.	17936					
C. Ib. Reduïda	3102	471	471	Olleta vora girada-*lebes* Gerrot Gerra Gerreta bicònica Gerreta altres Plat/bol vora reentrant Plat vora exvasada Bol hemiesfèric Tassa/copa parets verticals Copa imit. *Skyphos* Askos Ampolleta Indeterminat	7 vores 4 vores 17 vores 262 vores 1 p.c., 4 vores 159 vores 2 vores 1 vora 7 vores, 1 base 1 vora 1 vora 1 base 4 vores	 zoomorf
C. Cuina Torn	41	7	7	Olla Tapadora	5 vores 1 p.c., 1 vora	
C. a Mà	4410	476	476	Tenalla Olla perfil "essa" Olla cil.líndrica Tapadora Morter Indeterminada	6 vores 194 vores 110 vores 2 p.c., 146 vores 1 p.c. 17 vores	
Total prod. locals	**26467**	**1550**	**1550**			
Total	**28456**	**1662**	**1659**			

2.14.2.2.3. Descripció tipològica dels materials.

Els materials d'importació en aquesta fase 3B del Turó del Vent mostren una proporció gairebé idèntica a la de la fase precedent, concretament del 6,7 % del total d'individus ponderats. Amb tot l'evidència de la vaixella fina importada s'ha modificat radicalment, ja que ha desaparegut el panorama monolític de la fase 2, substituït per una representació molt variada de tallers diferents. Els materials àtics encara hi són presents, amb exemplars dels tipus més habituals a la fase anterior (Làm. TuróVent10, 2), d'entre els que podem destacar els fragments de crater de campana de figures roges (Làm. TuróVent10, 1 i 3). Es tracta d'una quantitat de peces que conforma un grup clarament minoritari, però no tant escassa com per a considerar-les testimonials. És, per aquesta raó, un cas més que genera el dubte sobre si la presència d'aquest lot de vasos àtics, en un context tan allunyat de la seva cronologia de producció, respon a causes accidentals (materials ,arrossegats') o a un fenomen de perduració, si no de la distribució comercial sí del seu ús quotidià (i de la seva consideració social, fet que s'adiu especialment amb l'evidència dels esmentats craters àtics figurats).

També són d'una cronologia de producció bastant anterior a la de la formació dels nivells d'aquesta fase els materials del Taller de les Petites Estampilles, amb una evidència modesta formada únicament per exemplars de bols de la forma Lamboglia 27, amb el format més típic de rosetes impreses (Làm. TuróVent10, 4 a 6). Per contra, els vasos dels Taller de Roses són molt abundosos, amb una presència constant en els nivells i contextos d'aquesta fase 3B. La seva documentació és notable a nivell quantitatiu però també qualitatiu, atesa la diversitat de formes documentades[9]. Com és habitual arreu, les peces més freqüents són del grup de bols i escudelles. En els conjunts 3B del Turó del Vent es dóna un clar predomini dels bols del tipus Lamboglia 27ab (Làm. TuróVent10, 17 a 19), sempre amb la característica decoració de rosetes centrals impreses (Làm. TuróVent10, 21 a 23). En segon lloc hi ha les escudelles del tipus Lamboglia 26 (Làm. TuróVent10, 24), entre les que s'ha documentat bona part del

[9] En aquest punt cal recordar que a partir d'aquí en tot moment es fa referència al conjunt de materials coneguts del jaciment, tant aquells millor contextualitzats (els únics que apareixen en el quadre-resum de quantificació) com els localitzats en nivells superficials (S) o en els dipòsits de materials provinents de les excavacions furtives conservats a Llinars del Vallès (LL).

ventall de modalitats decoratives conegudes: les tres palmetes radials (Làm. TuróVent10, 28), les quatre palmetes amb segell de *Nikia-Iwn* (Làm. TuróVent10, 26) i la de palmetes sobre estries (Làm. TuróVent10, 25). També hi ha representació de bols de la forma Lamboglia 28ab, amb decoració estampillada (Làm. TuróVent10, 10 i 11) i de petits bols de la forma Lamboglia 25 (Làm. TuróVent10, 20) o de la variant amb decoració agallonada, tipus Lamboglia 24-25B (Làm. TuróVent10, 12 i 13). Per sota de bols i escudelles el segon grup millor representat és el dels plats, de la forma Lamboglia 23 (Làm. TuróVent10, 7 i 8).

És de destacar, finalment, la presència d'exemplars de tipus molt menys habituals, com seria el cas dels fragments de cos d'un càntar Lamboglia 40 (Làm. TuróVent10, 9), els d'un parell d'individus de copes amb nanses, del tipus Lamboglia 49B (Làm. TuróVent10, 15 i 16), o el d'una vora de bol profund de la forma Lamboglia 31 (Làm. TuróVent10, 14). Per acabar hi ha una darrera peça, un vas tancat amb decoració agallonada (Làm. TuróVent10, 27), que a nivell tipològic podria correspondre al tipus Morel F8173 i que presenta unes característiques de vernís i pasta que fan pensar en la producció dels tallers de Roses. Es tracta, però, d'una peça sense cap paral·lel exacte entre els materials provinents de les excavacions del barri hel·lenístic de la mateixa *Rhode*. El que més s'assembla serien uns exemplars fragmentaris, un dels quals també amb decoració agallonada, que serveixen per a definir un tipus de *Guttus* de la producció local, l'anomenat Roses 63 (Puig i Martín 2006, 349-350, fig. 8.68.7).

En darrer terme, però, en aquesta fase 3B el grup de vaixella fina importada dominant és el de les peces de Campaniana A. Com en el cas dels materials del Taller de Roses, es dóna una representació molt àmplia del repertori de formes d'aquesta producció. El tipus més ben representat, amb molta diferència, torna a ser el dels bols Lamboglia 27, amb una elevada quantitat d'exemplars (fins a 24 ben contextualitzats) pertanyents a les dues variants bàsiques de bol, els Lamboglia 27ab (Làm. TuróVent10, 39 i 40) i els Lamboglia 27c (Làm. TuróVent10, 37 i 38, 41 i 42), a més de moltes bases amb la decoració habitual de roseta central impresa (Làm. TuróVent10, 43 a 45). A partir d'aquí el segon tipus amb una presència més important és el dels plats de la forma Lamboglia 23 (Làm. TuróVent10, 29 i 30), amb un mínim de 9 individus procedents dels nivells quantificables. Per sota se situen el bols carenats de la forma Lamboglia 28ab, amb 5 individus, tot i que els exemplars millor conservats, de perfil sencer,

provenen dels materials descontextualitzats dels dipòsits de Llinars del Vallès (Làm. TuróVent10, 35 i 36).

En els nivells ben contextualitzats de la campanya del 1984, tret d'aquests tres tipus fins ara esmentats (bols Lamboglia 27 i 28 i plats Lamboglia 23), la resta de formes documentades no presenten més d'un parell d'exemplars[10]. És el cas dels plats de la forma Lamboglia 36, entre els que cal destacar un parell d'exemplars de plats petits de la variant Morel F1514 (Làm. TuróVent10, 31 i 32), molt infreqüents en comparació a les peces de la variant més "clàssica" tipus Morel F1312-1314 (Làm. TuróVent10, 33 i 34). De bols diferents als Lamboglia 27 i 28 només hi ha evidència dels tipus Lamboglia 31a (Làm. TuróVent10, 52) i Lamboglia 33b (Làm. TuróVent10, 53), a més d'un parell d'exemplars de format petit de les dues variants bàsiques de la forma Lamboglia 34, la de carena suau L34a (Làm. TuróVent10, 47) i la de carena marcada L34b (Làm. TuróVent10, 46). Les escudelles són molt escasses, representades per un únic exemplar de vora de la forma Lamboglia 27B. De copes amb nanses, ben contextualitzats, hi ha un parell d'individus de la forma Morel 68 (Làm. TuróVent10, 48) i un parell més de la variant Morel 49 (Làm. TuróVent10, 49). Finalment, dels nivells d'una de les sitges 3B procedeix un fragment de broc amb decoració zoomorfa d'un *guttus* del tipus Morel F8151 (Làm. TuróVent10, 51), dels que existeix un exemplar molt complet localitzat entre els materials de la col·lecció Pla, en aquest cas tal vegada de la variant Morel F8173 (Làm. TuróVent10, 50).

El repertori de la vaixella fina envernissada d'aquesta fase es completa, pel que fa als lots ben estratificats, amb una peça de producció indeterminada, una base que podria pertànyer a una gerreta de vora lobulada, del tipus Morel F5743 o similar (Làm. TuróVent11, 3), tal vegada de procedència itàlica. Aquest és l'origen segur d'una vora i un excepcional exemplar complet de vernís negre de Cales (Làm. TuróVent11, 1 i 2) procedents dels dipòsits de materials descontextualitzats de Llinars del Vallès. Es tracta de pàteres de la forma Lamboglia 33a que es caracteritzen per un medalló central al fons de la peça amb una elaborada decoració en relleu, en l'exemplar sencer de Turó del Vent probablement la representació d'una escena mitològica (Làm. TuróVent11, 1). Aquest tipus de peces correspon a la fàcies arcaica de la producció calena, que es data precisament a l'entorn del 200 aC, fet que ens permet considerar-les entre els materials

[10] Evidència que, com hem apuntat, es completa amb les peces provinents de les excavacions furtives, materials que *grosso modo* reprodueixen la proporcionalitat que s'observa en els conjunts ben estratificats.

d'aquesta fase 3B, malgrat l'absència de context precís conegut. Cal destacar que són peces amb una distribució molt restringida en el territori de la Península Ibèrica, on s'han documentat un nombre molt escàs d'aquesta mena de pàteres (Principal i Ribera 2013, 80), aparentment cap amb aquest mateix model de medalló. També entre els materials descontextualitzats de Llinars del Vallès s'han localitzat diversos exemplars de vaixella de taula no envernissada, tots ells de procedència púnica centre mediterrània[11]. Es tracta d'un mínim de tres individus de gerres o gerretes tipus Lancel 521 (Làm. TuróVent11, 5 i 6) i del perfil complet d'una ampolleta o ungüentari (Làm. TuróVent11, 4), en aquest cas molt menys freqüent que els anteriors. La representació de ceràmiques comunes púniques no culinàries es completa amb un exemplar, en aquest cas ben contextualitzat, de gerrot ebusità del tipus Ebusus 70 (Làm. TuróVent9, 1), tal vegada dins d'aquesta categoria el més àmpliament comercialitzat a la zona catalana.

En el camp de les àmfores d'importació la documentació disponible segueix sent relativament abundant i totalment dominada pels envasos de procedència púnica. La producció majoritària és la púnica ebusitana, de la que sumant els materials amb context i sense s'ha recuperat un bon lot d'exemplars del tipus propi del moment, el T.8.1.3.1. de J.Ramon (Làm. TuróVent6, 1 i 4 a 13). També es dóna la presència d'unes poques peces del tipus 8.1.2.1. (Làm. TuróVent6, 2 i 3), amb una cronologia de producció una mica anterior, de ple segle III aC. En segon lloc apareixen les àmfores púniques centre mediterrànies, representades per una notable diversitat de tipus, en aquest cas tots amb una mateixa cronologia de producció centrada en el darrer quart del segle III aC. Trobem exemplars de la sèrie Mañá D, de les dues variants bàsiques del moment, els tipus 5.2.3.1. (Làm. TuróVent6, 14 a 16) i 5.2.3.2., i de la sèrie Mañá C, dels tipus 7.2.1.1. (Làm. TuróVent6, 19 i 20) i 6.1.2.1. (Làm. TuróVent6, 17 i 18), tots ells tipus força habituals a les costes peninsulars.

La tercera i última producció de la que s'han recuperat fragments de vora és la de les àmfores greco-itàliques. Hi ha tant sols una peça ben contextualitzada, que correspon a un exemplar del tipus Lyding-Will C (Làm. TuróVent6, 22), freqüent en contextos d'entorn 200 aC. Les dues peces descontextualitzades, a jutjar per la inclinació del llavi, semblen pertànyer a tipus lleugerament més antics. L'exemplar més complet podria

[11] És necessari comentar el fet que aquestes són peces sense context precís i que pertanyen a uns tipus amb una cronologia de producció molt àmplia, que abasta amb seguretat els segles IV i III aC. Tanmateix, es tracta d'uns materials que apareixen amb la màxima freqüència en contextos de les darreries del segle III aC. Per aquesta raó els hem considerat entre els materials d'aquesta fase 3B, tal com passa també amb l'important lot d'exemplars descontextualitzats de *caccabai* cartaginesos.

correspondre a la forma Lyding-Will B (Làm. TuróVent6, 23), mentre que una tercera vora, de llavi molt horitzontal, podria atribuir-se al tipus Lyding-Will A (Làm. TuróVent6, 21), aquells envasos itàlics que comencen a comercialitzar-se amb anterioritat al 218 aC, és a dir, abans de la presència física d'efectius militars romans a la Península Ibèrica amb motiu de la Segona Guerra Púnica.

El darrer bloc de ceràmiques d'importació, el de les ceràmiques culinàries, és remarcable per un tret gens habitual. Ens referim a la presència d'un lot de cassoles púniques cartagineses que constitueix, sens dubte, una de les concentració més importants conegudes en contextos ibèrics de la zona catalana. Cal dir que en els nivells quantificables de la campanya del 1984 s'han recuperat només tres d'aquestes cassoles, mentre que el gruix del lot, fins a 14 exemplars més, provenen de nivells superficials i dels materials de les excavacions furtives. A nivell tipològic la gran majoria corresponen a les cassoles bombades i profundes tipus *caccabai* (Làm. TuróVent12, 10 a 16). Hi ha també tres exemplars de cassola menys fonda i parets rectes, del tipus *lopades* (Làm. TuróVent12, 18 a 20) i un parell de vores més d'adscripció tipològica incerta, tal vegada olletes tipus *Chytrai* (Làm. TuróVent12, 17). S'han plantejat diverses interpretacions possibles en relació a aquest fenomen ceramològic. Per una banda s'ha considerat la seva presència com a testimoni de pràctiques d'emulació de tradicions culinàries exògenes, com un mecanisme més de distinció social emprat per les elits locals (Sanmartí 2015, 181). Per una altra, s'han al·legat algunes objeccions a aquesta hipòtesi sobre la base de que en els múltiples contextos coneguts d'entorn 200 aC les concentracions significatives d'aquesta mena de peces s'ha verificat de forma més aviat puntual (de fet, tant sols en els nuclis de Turó del Vent i Alorda Park) i sobre la constatació de l'absència absoluta de les equivalents cassoles púniques ebusitanes, les quals, per la intensitat del contacte comercial amb l'Eivissa púnica, encara amb més facilitat podrien haver estat utilitzades en el mateix sentit. Per tot això s'ha proposat una explicació alternativa que posa en relació aquests materials amb la presència física d'efectius militars cartaginesos, en el context de les aliances, preparatius o moviments de tropes, en definitiva tota mena de circumstàncies probables durant el preludi i esclat final de la Segona Guerra Púnica a la zona (Asensio 2004, 316).

Les cassoles púniques cartagineses no són els únics elements de cuina exògens apareguts en els conjunts d'aquesta fase 3B. També hi ha representació de morters, concretament un també centre mediterrani, de la forma Lancel 131 (Làm. TuróVent12,

9), i un parell més d'ebusitans, de la forma AE-20/I-167 (Làm. TuróVent12, 7), aquests sí amb una difusió amplíssima, presents en gairebé tots els assentaments ibèrics de la zona. En darrer terme, tot i provenir dels materials sense context segur, hem incorporat a l'evidència d'aquesta fase un únic exemplar de cassola itàlica tipus *lopas*, de la forma 4b del Dicocer (Làm. TuróVent12, 8), un tipus de peça que si bé no és molt comuna, no és estranya en contextos fiables d'entorn 200 aC de la zona catalana.

Entre les ceràmiques de producció local, la proporció d'àmfores ibèriques creix però sempre mantenint un pes global força modest. Cal destacar un exemplar complet procedent de les excavacions incontrolades (Làm. TuróVent7, 2), important perquè dona consistència a la percepció que el tipus 2B de Sanmartí/Bruguera/Miñarro és el predominant en el jaciment. Els pivots ben contextualitzats també apunten en aquesta direcció (Làm. TuróVent7, 15 i 16), de manera que no sembla agosarat considerar que aquest és el tipus al que deuen pertànyer la gran majoria de vores d'àmfora ibèrica d'aquesta fase (Làm. TuróVent7, 3 a 14). Altra vegada cal destacar, però, la variabilitat de detalls morfològics que mostren, havent-ne de seccions triangulars o arrodonides, de solcats, d'alts o baixos, etc., etc. Per últim cal destacar també un fragment de la part superior d'una nansa que presenta una marca en forma de creu, impresa amb segell, (Làm. TuróVent7, 1), un element no gaire habitual en les àmfores ibèriques.

En el grup de les peces de magatzem segueix dominant el model de tenalla de perfil globular o de sac, amb llavis de „coll de cigne" (Làm. TuróVent8, 5 a 13) i el detall recurrent de les dues nanses de cinta verticals situades a l'espatlla o entre la vora i l'espatlla (Làm. TuróVent8, 5 a 9). Algunes d'aquestes peces disposarien de broc inferior, tal com posen de manifest la seva presència en aquests contextos (Làm. TuróVent8, 15). Finalment un tipus que representa una novetat en aquesta fase és el de les tenalles/olles de vora reentrant acanalada, amb un lot estimable de vores de modalitats formals molt diverses (Làm. TuróVent8, 1 a 4). El grup de les peces de reserva domèstica també es mostra clarament dominat per un tipus, molt superior a la resta, el dels gerrots de dues nanses (Làm. TuróVent9, 2 a 8), amb una variant dels mateixos, amb grans nanses de secció circular, molt característica de la zona laietana (Làm. TuróVent9, 2 a 4). Aquests darrers són sempre de cocció oxidada, mentre que dels altres es pot donar algun exemplar de cocció reductora (Làm. TuróVent9, 6). El segon tipus més abundant d'aquest grup és el dels *lebes* o olles esfèriques de llavi girat, amb dues nanses i broc superior (Làm. TuróVent9, 10 a 13), alguna de les quals també

pot ser de cocció reductora (Làm. TuróVent9, 11). D'aquest grup cal destacar, essent contextos 3B, l'escassa presència, gairebé anecdòtica, de peces tipus *Kalathos*, amb tant sols cinc individus ben contextualitzats. També hi ha cinc exemplars de fonts o safates fondes, de variants formal molt diverses (Làm. TuróVent9, 15 i 16) i un exemplar de vora molt exvasada del que podria ser un gerrot crateroïde (Làm. TuróVent9, 9). Per acabar s'ha de destacar la presència d'un fragment informe amb decoració de pintura blanca, que amb tota probabilitat pertany a un gerrot de la producció indiketa (Làm. TuróVent9, 14) i, per tant, correspon a una dels escassos exemples d'importacions internes ibèriques del tot garantides.

Un altre cas segur d'importació ibèrica el trobem entre les peces de vaixella de taula, concretament una gerra de vora no lobulada amb decoració pintada (Làm. TuróVent11, 9), d'una composició que fa pensar en una procedència de la zona ilercavona o ilergeta. Les gerres locals són sempre no decorades i presenten variants formals molt diverses (Làm. TuróVent11, 7-8, 10-11), destacant la pràctica absència de les de vora lobulada o enòcoas. En aquest grup, però, el tret més ressenyable és l'enorme quantitat existent de gerretes de perfil bicònic (Làm. TuróVent11, 12 a 18 i 25), amb més de tres-cents individus, la gran majoria de cocció reductora. Es tracta d'un tipus d'habitual abundant, especialment a la fase 3B, i que en assentaments laietans pot ser fins i tot predominant (veure el cas de Ca n'Oliver, a Cerdanyola del Vallès), però sens dubte és inèdita una quantitat i preeminència tan gran com la que es documenta en els conjunts ceràmics del Turó del Vent; tant gran que és evident que elles soles empenyen el grup de vaixella fina a unes proporcions globals altíssimes, de més del 45 % del total d'individus. Al costat d'aquestes gerretes més „clàssiques" hi ha un petit lot de gerretes d'altres models, molt diversos, alguns força singulars. Hi ha una peça grisa de vora lobulada (Làm. TuróVent11, 21), una altra també reduïda que conserva el perfil bicònic complet amb dues nanses horitzontals (Làm. TuróVent11, 22), un parell d'exemplars amb nansa sobreelevada, en aquest cas de cocció oxidant (Làm. TuróVent11, 23 i 24), més un darrer parell d'exemplars que imiten tipus d'importació: una grisa que sembla voler reproduir els *kantharoi* petits (Làm. TuróVent11, 20) i una d'oxidada que és una versió del tot fidedigne de les olpes púniques cartagineses del tipus Lancel 521 (Làm. TuróVent11, 19). Hi ha, finalment, un parell de gerretes tan petites que més aviat semblen correspondre als anomenats vasets miniatura (Làm. TuróVent11, 28 i 29), tots dos de cocció reductora.

Per sota de les gerretes el segon tipus millor representat, com sol ser habitual, és el dels bols, plats o escudelles de vora reentrant (Làm. TuróVent11, 36 a 41), tot i que hi ha uns pocs casos d'escudelles carenades de vora exvasada (Làm. TuróVent11, 43 i 45; Làm. TuróVent12, 2) i només un plat amb la vora vertical, aquest darrer de cocció reduïda (Làm. TuróVent11, 42). Notable és la presència de les anomenades tasses de fons umbilicat (Làm. TuróVent11, 30 a 35), tipus en el que, a diferència dels plats, hi ha un fort predomini de les peces oxidades. Per contra, un altre tipus „típicament" laietà, el de les copes que imiten escifs (Làm. TuróVent11, 26 i 27), té una representació molt modesta, gairebé anecdòtica. No gaire més abundosa és l'evidència de les tapadores (Làm. TuróVent12, 1), tal vegada vinculades a les peces tipus escudella. Per acabar cal esmentar unes darreres peces, molt escasses, de tipus força singulars. Es tracta, per una banda, d'un parell d'exemplars d'*askoi* de grans dimensions, un d'ells de tipus zoomorf, de pasta grisa (Làm. TuróVent12, 5 i 6). Encara més excepcionals són un parell de vasos cilíndrics, una mena de gots o cubilets, estrets i d'una alçada considerable (Làm. TuróVent12, 3 i 4), un tipus molt estrany, del tot desconegut a d'altres contextos propers contemporanis.

En relació al grup de les peces de cuina de producció local el primer que cal ressenyar és l'aparició de la categoria de les ceràmiques grolleres a torn, del tot absent en els contextos de la Fase 2. És, però, una evidència molt escadussera, tot just set individus en els nivells quantificables, pertanyents a vores d'olles de perfil en „essa" (Làm. TuróVent12, 24 a 27 i 29) i les seves tapadores (Làm. TuróVent12, 28). Entre els materials de les excavacions furtives s'ha identificat un altre tipus que completaria el repertori d'aquesta categoria, el de les cassoles tipus *caccabé* (Làm. TuróVent12, 21 a 23), fidel imitació dels models mediterranis.

El gruix principal de les ceràmiques de cuina segueix sent, doncs, el composat per peces obrades a mà. En aquesta categoria la comparativa amb els materials de la fase 2 mostra una diferència de comportament bastant evident en relació a la tipologia de les peces. Les olles de perfil cilíndric amb vores lleugerament reentrant continuen però ara són minoritàries (Làm. TuróVent13, 1 a 7), bàsicament restringides a les peces de dimensions superiors, fet que exigeix que gairebé sempre tinguin nanses (Làm. TuróVent13, 1) o algun tipus d'element d'aprehensió (Làm. TuróVent13, 2 a 4 i 6). Per contra, les olles de perfil en „essa", amb la vora exvasada, que eren molt escasses en la fase més antiga, ara representen clarament el grup principal (Làm. TuróVent13, 8 a 17).

D'aquestes n'hi ha de totes les grandàries, encara que clarament predominen les de format mitjà o petit. També sembla donar-se un ús molt més freqüent dels cordons digitats o incisos com a recurs decoratiu. En canvi pel que fa a les tapadores no s'observen canvis significatiu, mantenint-se el model de tapadores amb parets gruixudes (Làm. TuróVent13, 21 i 22; 24 i 25) i els poms massissos amb cassoleta (Làm. TuróVent13, 21 a 23) i, amb menor mesura, en forma de nansa horitzontal (Làm. TuróVent13, 25). Per últim cal destacar dues darreres peces a mà, dos perfils complets de peces tipus morter, les úniques que no corresponen a olles o tapadores. La primera, ben contextualitzada, és una peca que pel seu perfil podria passar per una cassola si no fos per les pedretes incrustades en el fons i el potent gruix de les parets (Làm. TuróVent13, 18). La segona, procedent de nivells remenats de la cisterna, sembla correspondre a una probable imitació o versió dels prototipus ebusitans AE-20/I-167 (Làm. TuróVent13, 19). Dels nivells superficials prové una base de ceràmica a torn oxidada que també es pot atribuir a una imitació del mateix model ebusità, en aquest cas incloent les característiques incrustacions (sempre de pedretes, mai dels llimalls de ferro dels originals) ubicades en el fons de la peça (Làm. TuróVent13, 26).

TRANSPORT (130 inds): 7,8 % **LÀMINA TURÓ DEL VENT 6 (Fase 3B)**

importats (26 inds): 1,5 %

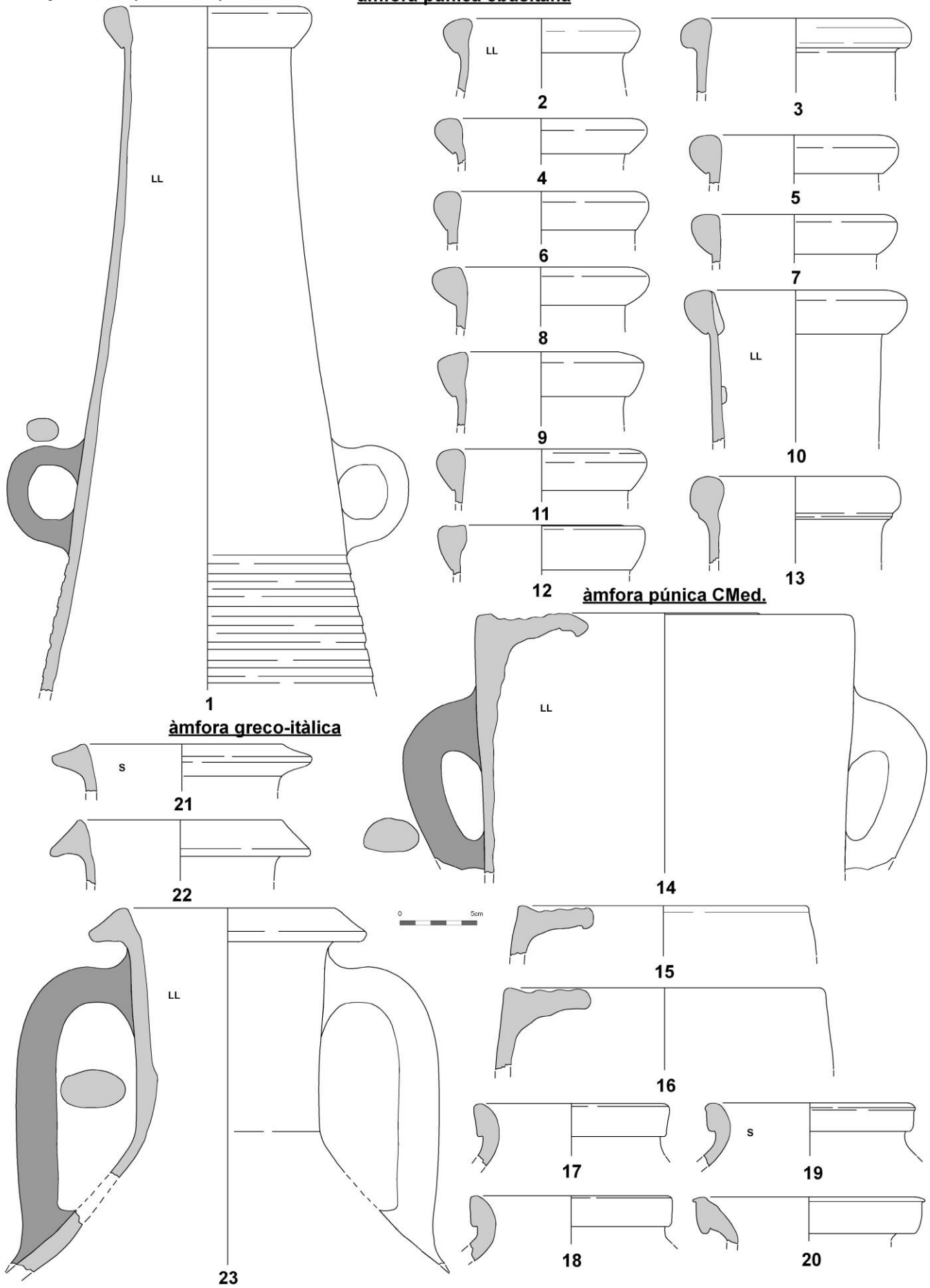

TRANSPORT (130 inds): 7,8 % **LÀMINA TURÓ DEL VENT 7 (Fase 3B)**

producció 'local' (104 inds): 6,3 %

àmfora ibèrica

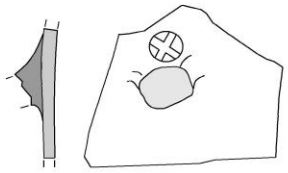

1

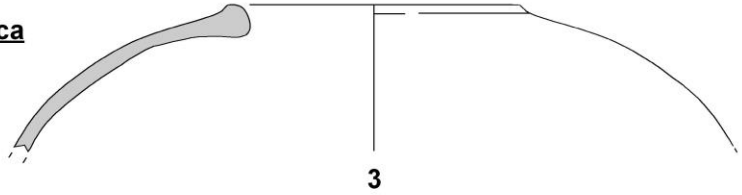

3

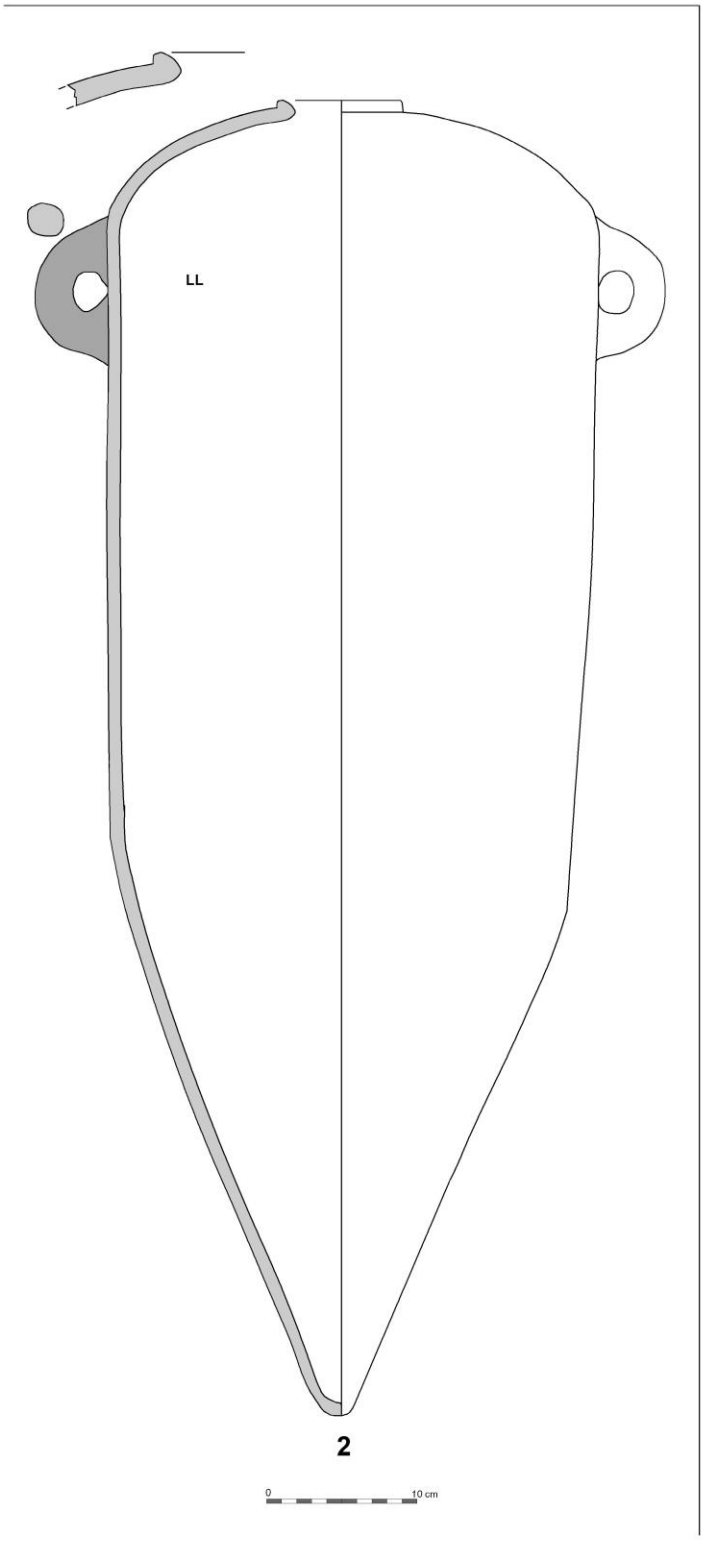

2

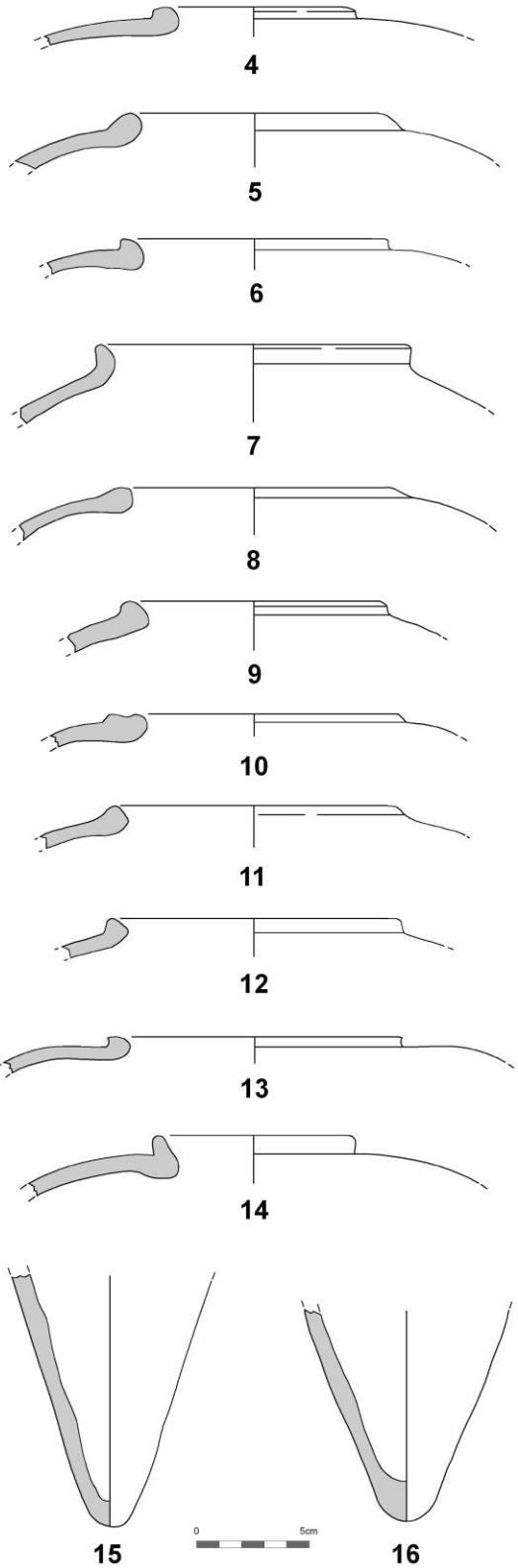

15 16

MAGATZEM (82 inds): 4,9 % **LÀMINA TURÓ DEL VENT 8 (Fase 3B)**

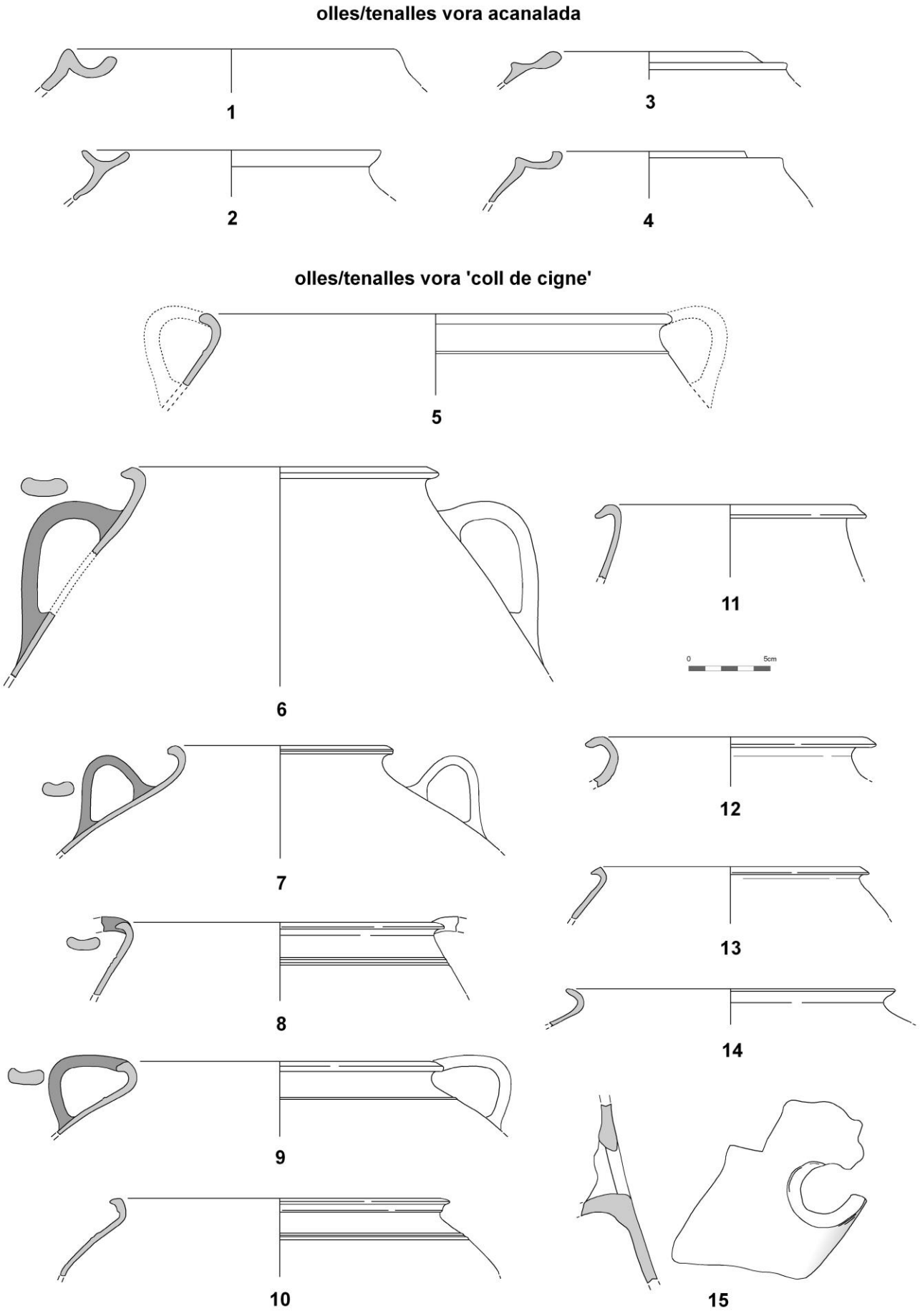

RESERVA DOMESTICA (112 inds): 6,7 % **LÀMINA TURÓ DEL VENT 9 (Fase 3B)**

importats (1 ind): 0,05 %

comuna púnica ebusitana

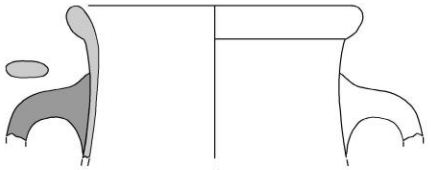

producció 'local' (111 inds): 6,7 %

gerrot

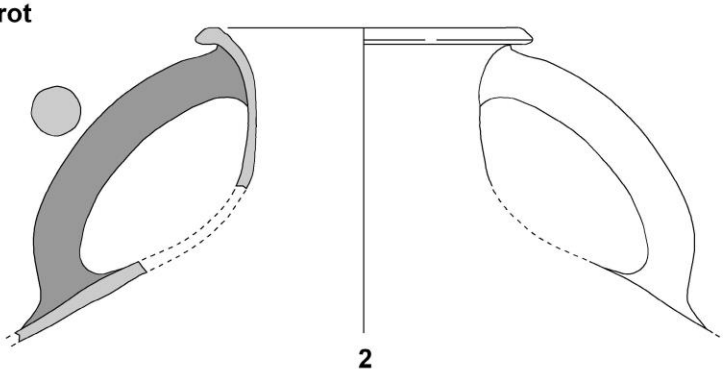

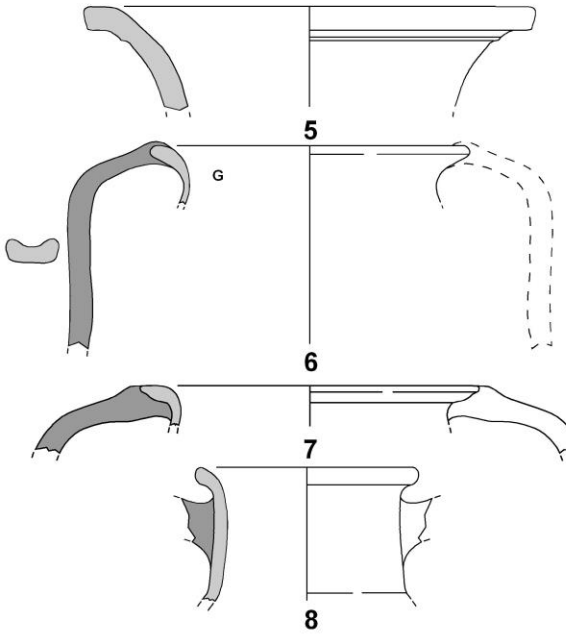

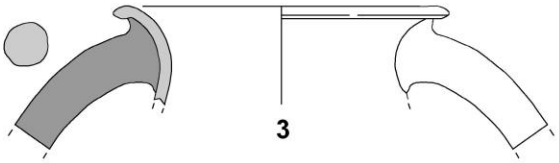

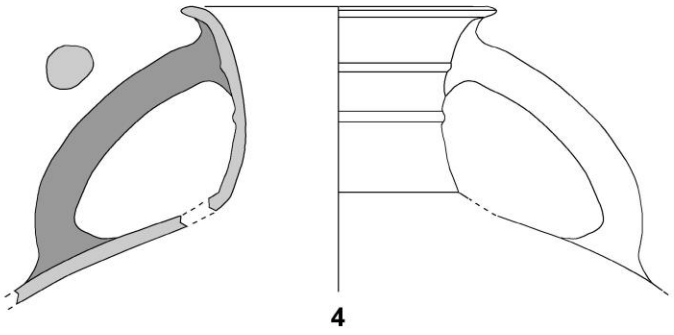

gerrot crateroïde

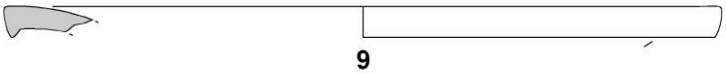

***lebes*/olla llavi girat**

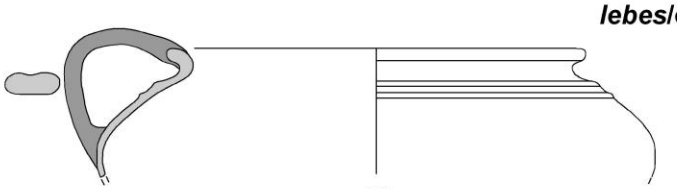

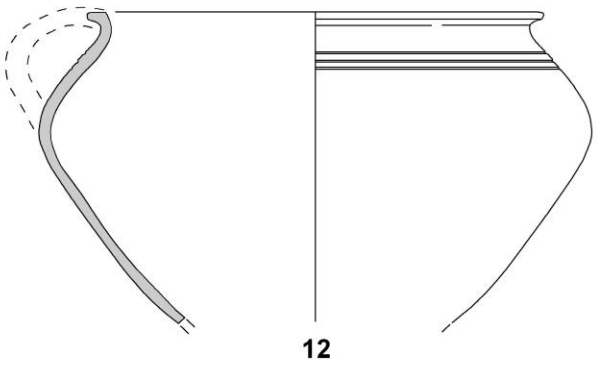

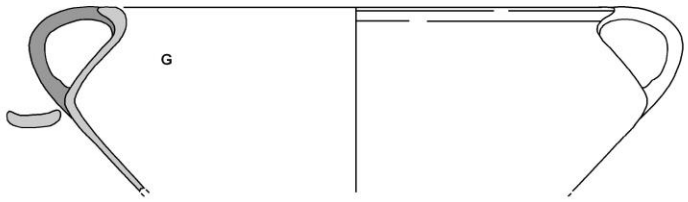

safata

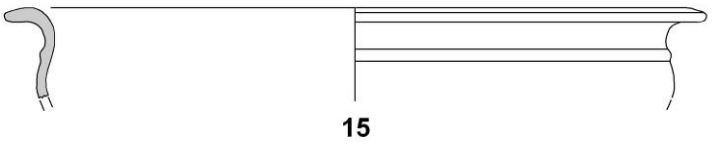

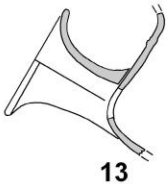

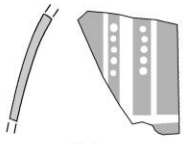

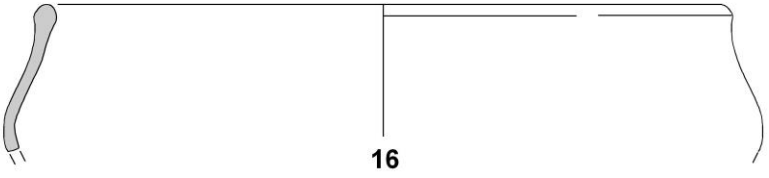

VAIXELLA (832 inds): 50,1 % **LAMINA TURO DEL VENT 10 (Fase 3B)**

importats (80 inds): 4,8 %

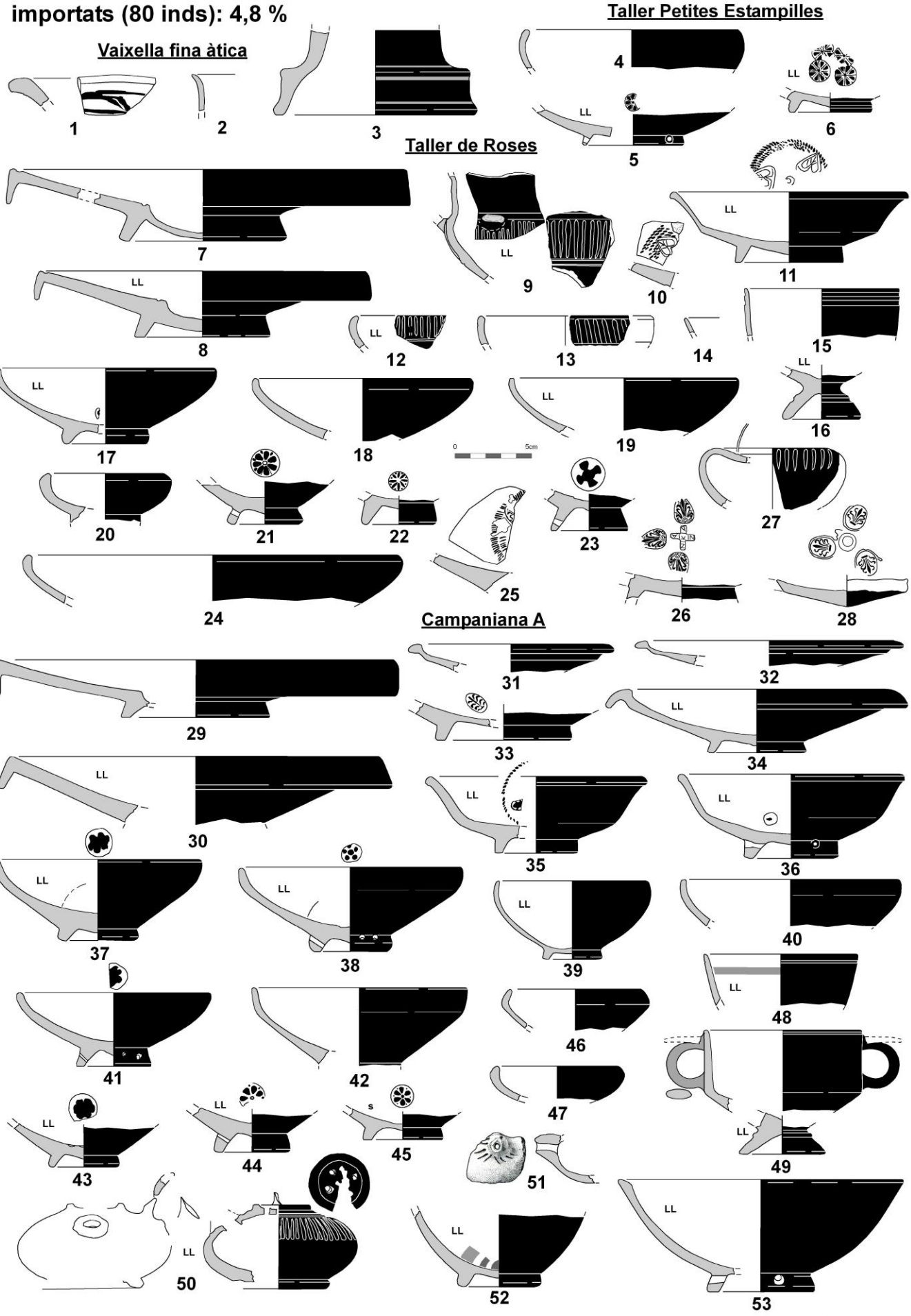

VAIXELLA (832 inds): 50,1 %

LÀMINA TURÓ DEL VENT 11 (Fase 3B)

importats (80 inds): 4,8 %

V.N. Altres

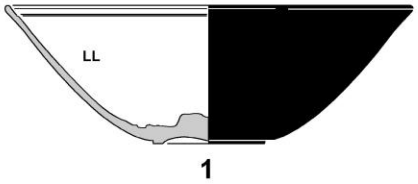

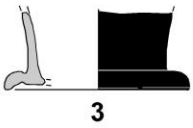

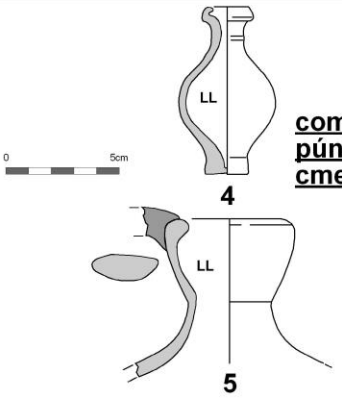

comuna púnica cmedit.

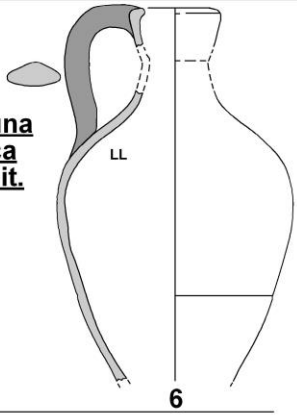

producció 'local' (752 inds): 45,3 %

gerres

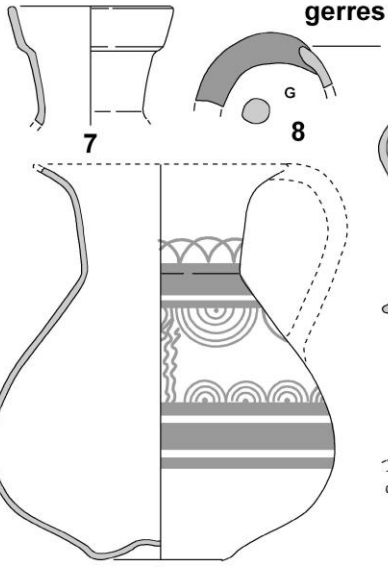

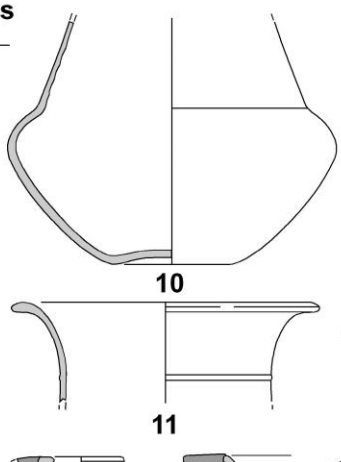

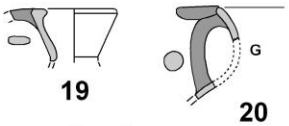

gerretes

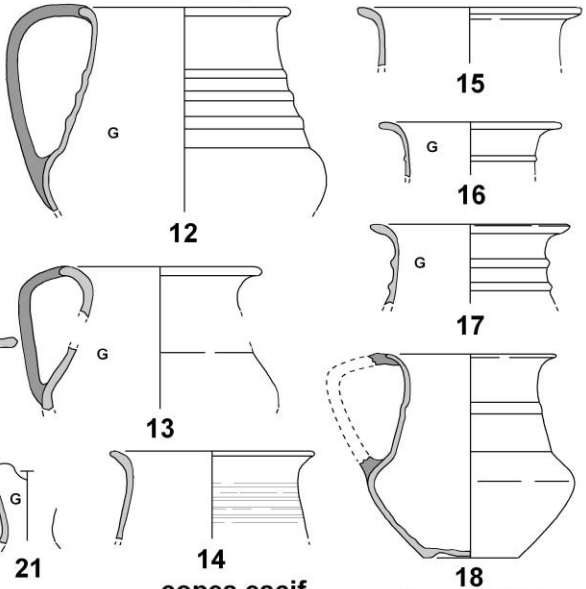

copes escif

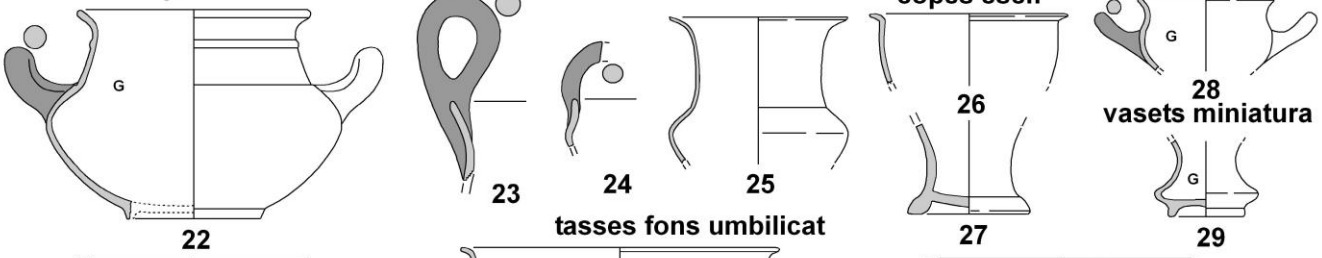

vasets miniatura

tasses fons umbilicat

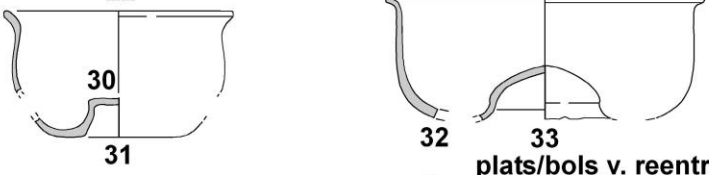

plats/bols v. reentrant

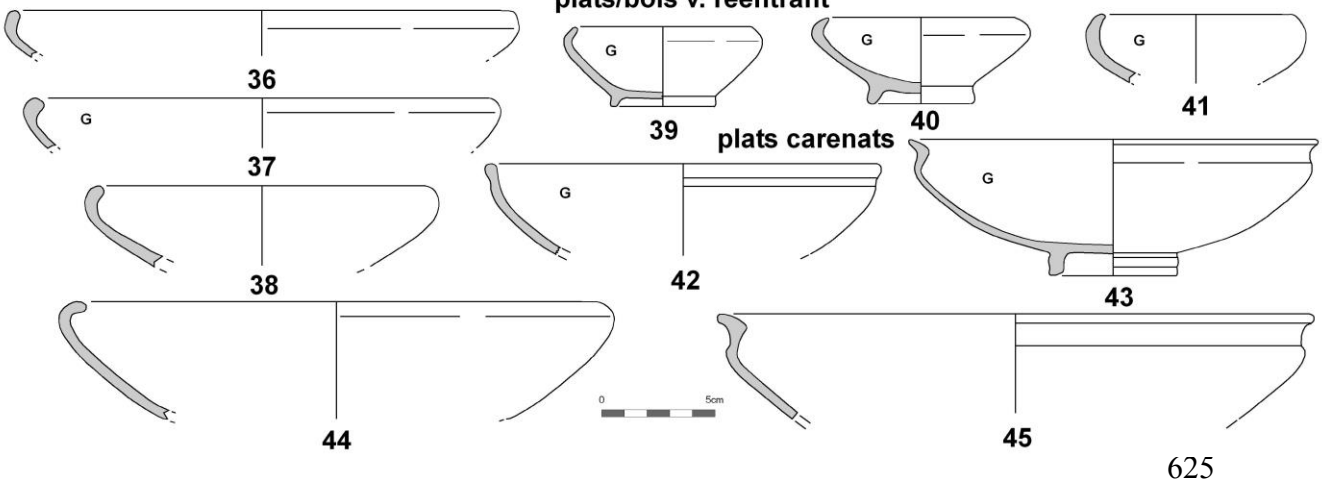

plats carenats

VAIXELLA (832 inds): 50,1 %

LÀMINA TURÓ DEL VENT 12 (Fase 3B)

producció 'local' (752 inds): 45,3 %

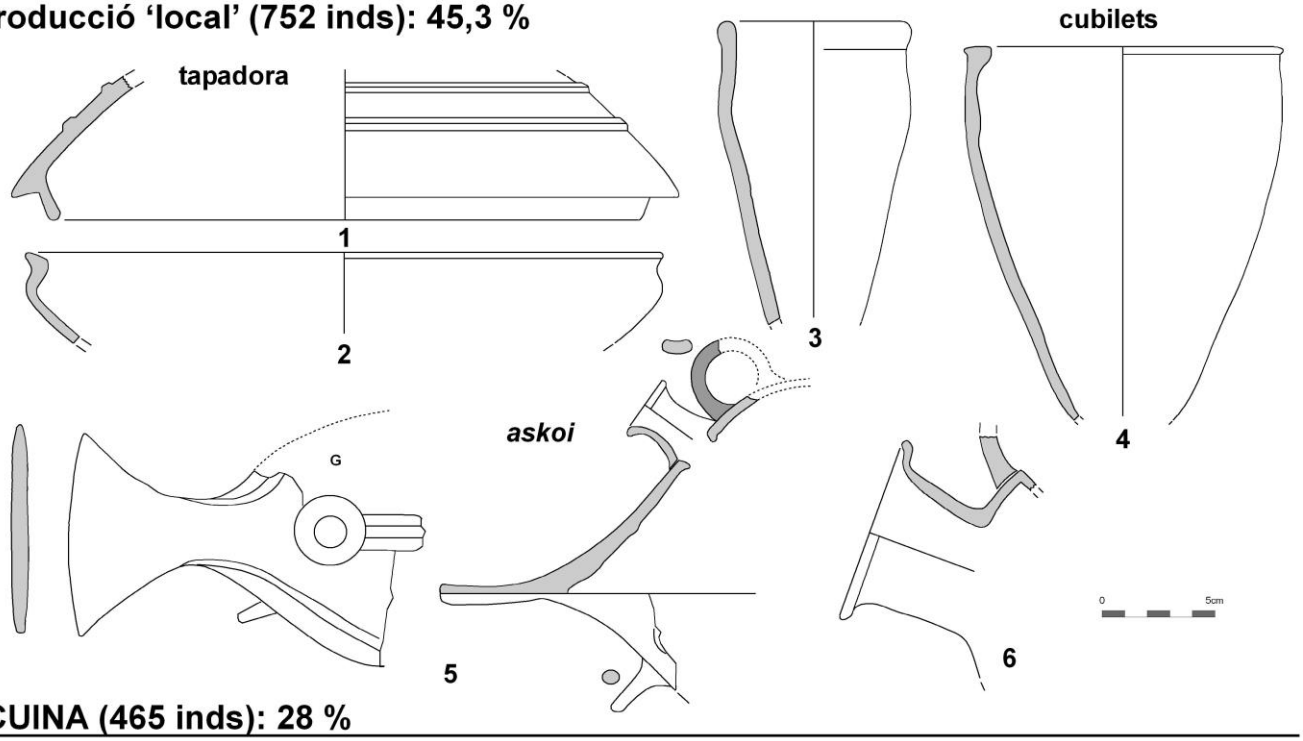

CUINA (465 inds): 28 %

importats (5 ind): 0,3 %

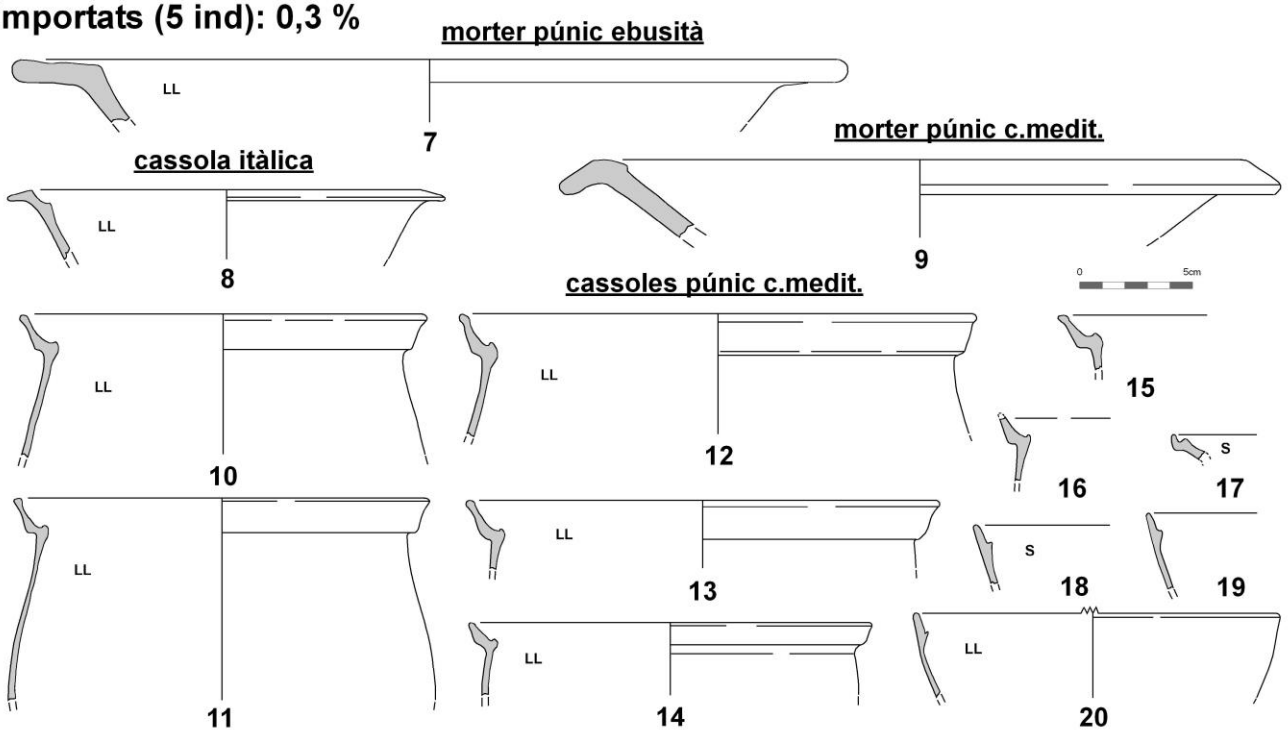

producció 'local' (460 inds): 27,7 %

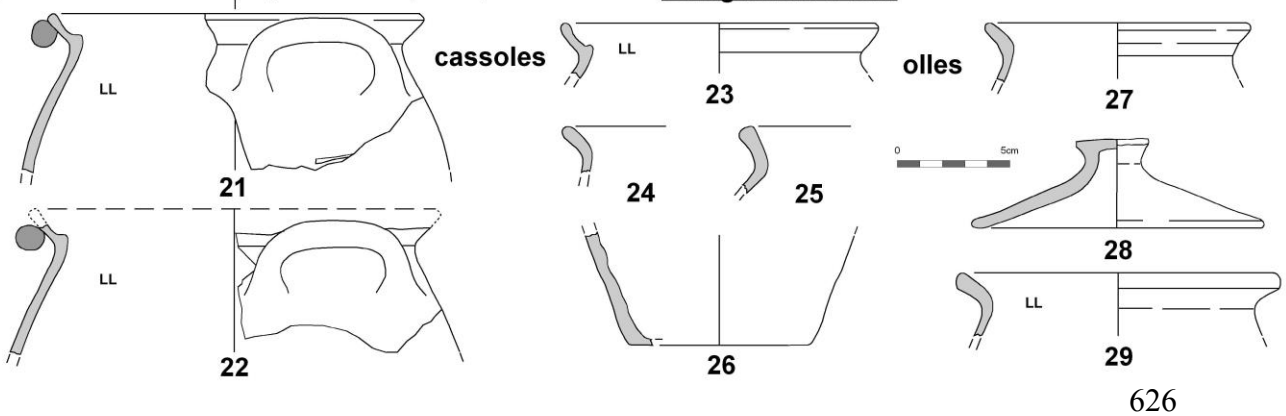

CUINA (465 inds): 28 % **LÀMINA TURÓ DEL VENT 13 (Fase 3B)**

producció 'local' (460 inds): 27,7 %

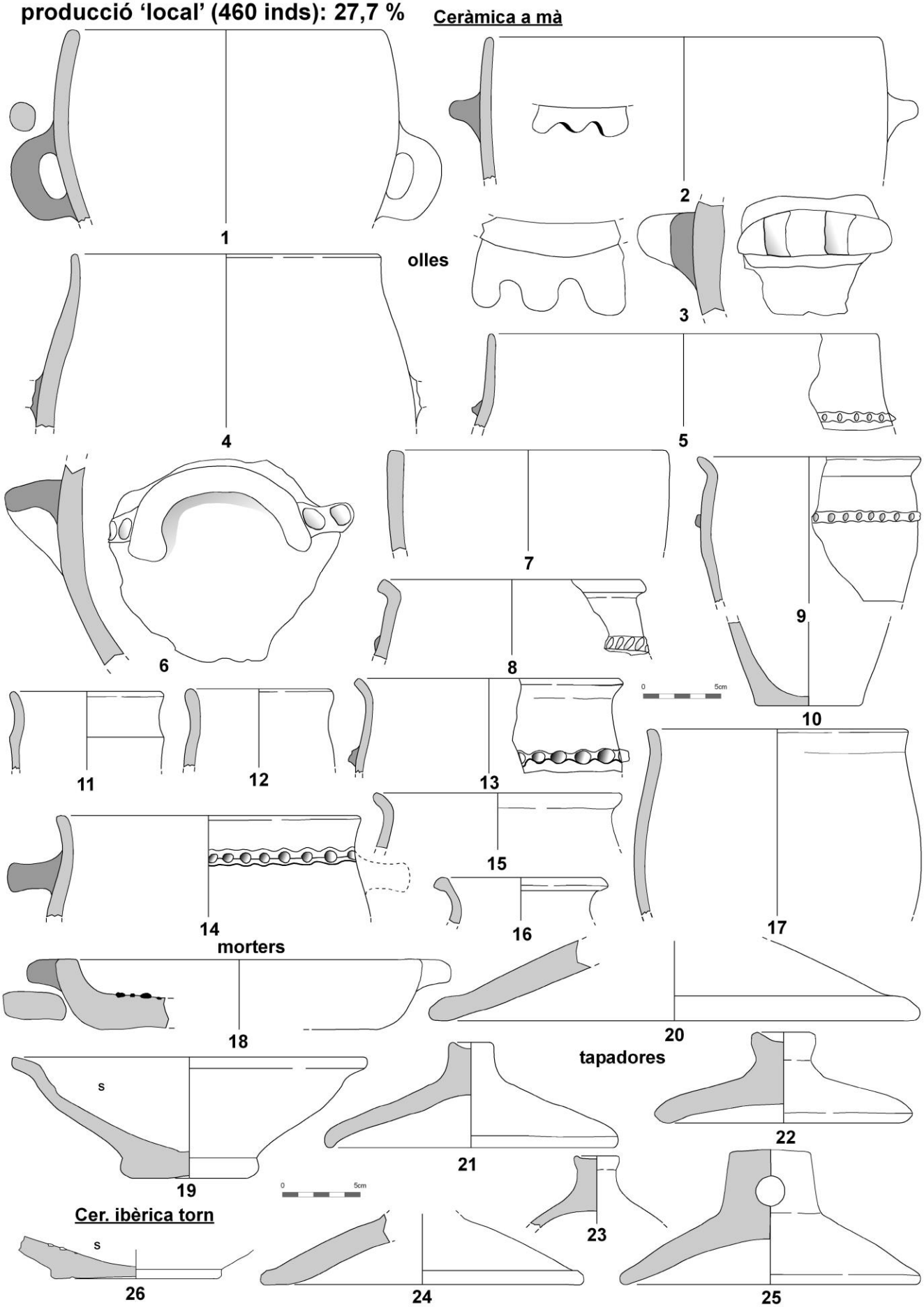

INDETERMINAT (41 inds): 2,5 %

2.14.3. Anàlisi quantitatiu dels conjunts ceràmics.

Del nivell d'anàlisi que mesura el pes de les ceràmiques importades en el Turó del Vent el primer que destaca és la màxima regularitat que mostra entre les dues fases analitzades, fet que, a més, es constata igualment en els dos sistemes de comptatge emprats. En efecte, les importacions representen entre el 6,4% (fase 2) i el 6,7% (fase 3B) del total d'individus ponderats i entre el 7,2% (Fase 2) i el 7% (fase 3B) del total de fragments (Gràfica TVent1). Cal també comentar el fet gens habitual de la similitud de percentatges que presenten les dues modalitats de comptatge. Així en la major part dels casos el comptatge per individus proporciona uns índexs força més elevats que els comptatge per fragments. Quan les distàncies són menors (veure els casos d'Alorda Park o Montjuïc) tot sembla indicar que això és producte d'una incidència important dels envasos amfòrics, amb un coeficient de fragmentació per individu lògicament molt superior.

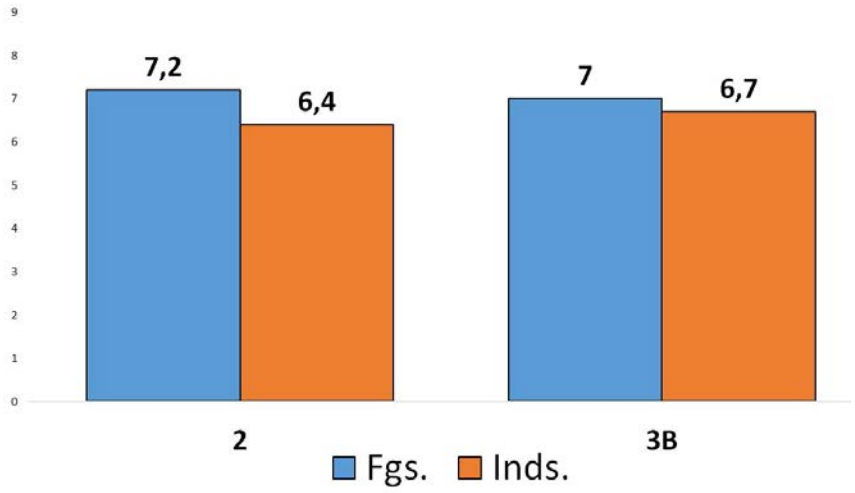

Gràfica Tvent1

Pel que fa a la composició interna dels lots de ceràmiques importades el primer que mostra la gràfica resultant és el manteniment de la regularitat entre les dues fases considerades[12]. Així, en tots dos contextos el pes de les peces de vaixella de taula és exactament el mateix, del 71,4 % del total d'individus d'importació (Gràfica TVent2). El pes del grup de les àmfores importades és força similar, situant-se a totes dues fases als volts d'una quarta part del total d'individus importats. Es tracta d'un índex

[12] Cal destacar aquesta extrema regularitat atesa la diferencia quantitativa, en nombres absoluts, que presenten els conjunts ceràmics de totes dues fases, essent la mostra de la fase 3B entre 5 o 7 (segons si considerem els individus o els fragments) vegades més gran que la mostra de la fase 2.

d'àmfores importades relativament elevat, situant-se en la banda alta de la mitjana habitual en la majoria dels jaciments analitzats, fet que podria justificar les equivalents proporcions que s'obtenen del comptatge per fragments i per individus vist en la gràfica anterior (Gràfica TVent1).

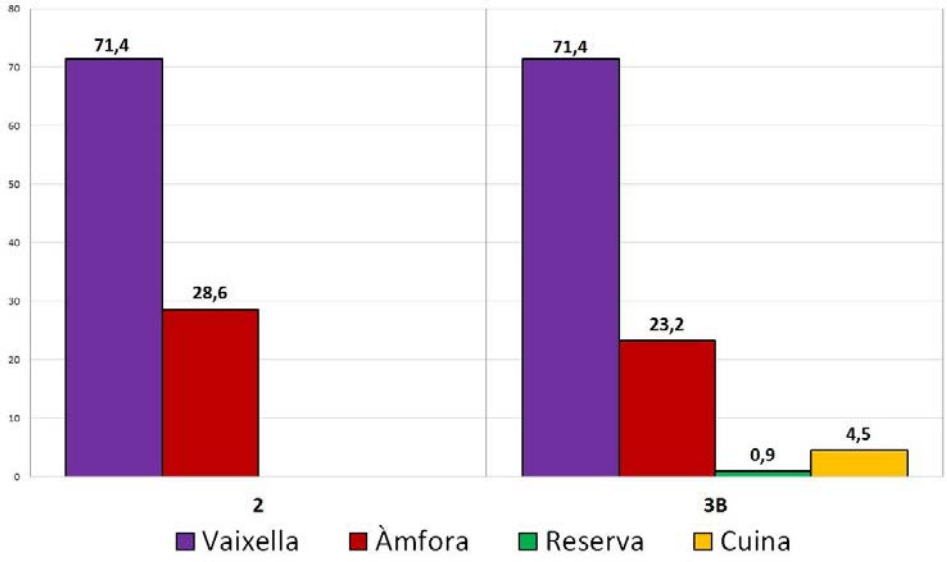

Gràfica Tvent2

Aquest grup de les àmfores importades presenta en totes dues fases una composició molt recurrent, amb el predomini absolut dels envasos de procedència púnica ebusitana, amb proporcions que se situen entre el 74% (fase 2) i el 79% (fase 3B) del total de fragments d'àmfores d'importació (Gràfica TVent3).

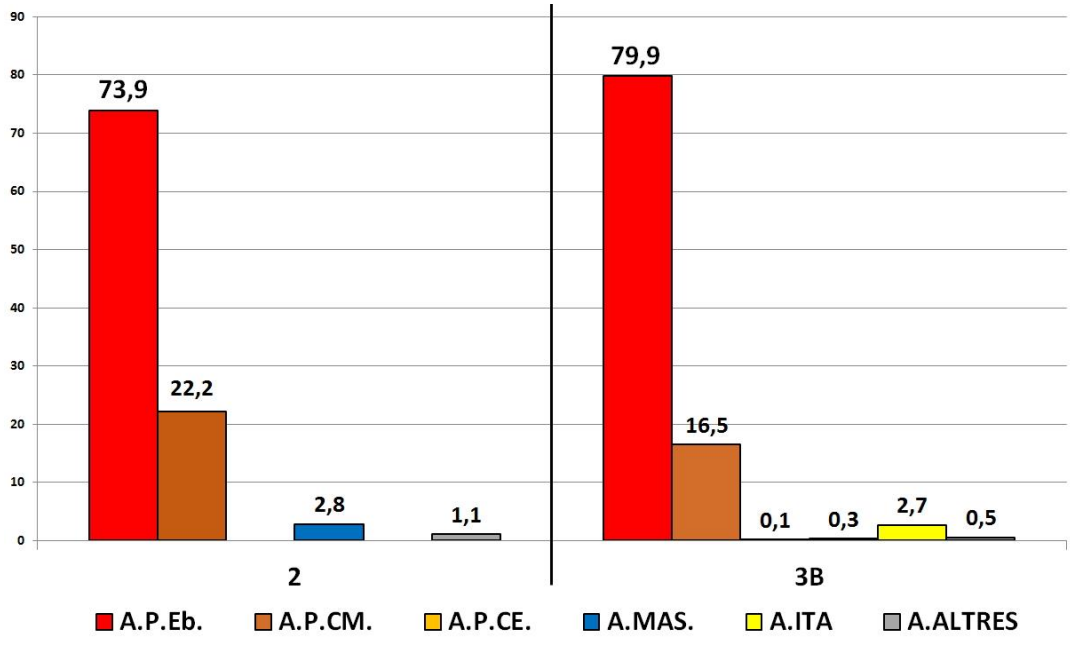

Gràfica Tvent3

Les àmfores púniques centre mediterrànies tenen una presència notable, sempre als volts del 20% del total de fragments d'àmfores importades, mentre que la resta de produccions no passen d'una representació entre modesta i directament testimonial. Cal destacar que això inclou la documentació de les àmfores greco-itàliques a la fase 3B, que és només del 2,7% del total de fragments d'àmfores d'importació.

Pel que fa al grup de la vaixella fina d'importació la gràfica mostra un contrast màxim, entre una fase 2 on només hi ha peces de producció àtica i una fase 3B caracteritzada per una notable diversitat de procedències (Gràfica TVent4). Entre aquestes les ceràmiques àtiques encara tenen una representació significativa (del 11,2% del total d'individus de vaixella fina importada), però el predomini ha passat als vasos itàlics, la gran majoria de la fàcies antiga de la producció Campaniana A (amb el 61,3%) i, en segon terme, a les peces gregues occidentals del Taller de Roses (amb el 26,3%).

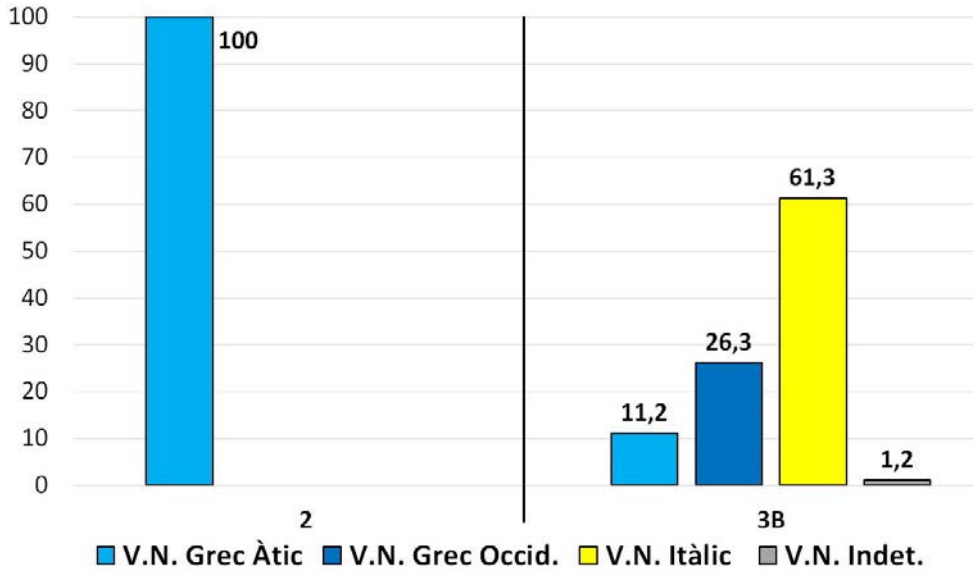

Gràfica Tvent4

En el camp de les ceràmiques de producció local, el nivell d'anàlisi basat en criteris de tecnologia de fabricació presenta com a tret més característic un fort canvi de comportament entre les dues fases considerades (Gràfica TVent5). Sens dubte aquesta diferència està provocada per l'altíssima proporció de ceràmiques a mà que presenten els conjunts de la fase 2, arribant al 77% del total d'individus de producció local. En aquesta fase també destaca la baixa representació de les ceràmiques de cocció reduïda, de tant sols el 2,3%. A la fase 3B aquests índexs tan extrems es „normalitzen", de manera que les tres principals categories presenten ara un pes relatiu força similar. La

de les ceràmiques a mà baixa fins a un 30,7%, les ceràmiques ibèriques reduïdes pugen fins al 30,4%, al costat d'unes ibèriques oxidades que són predominants en aquesta fase, arribant al 38,4%, i l'aparició de les ceràmiques grolleres a torn, amb una presència gairebé testimonial.

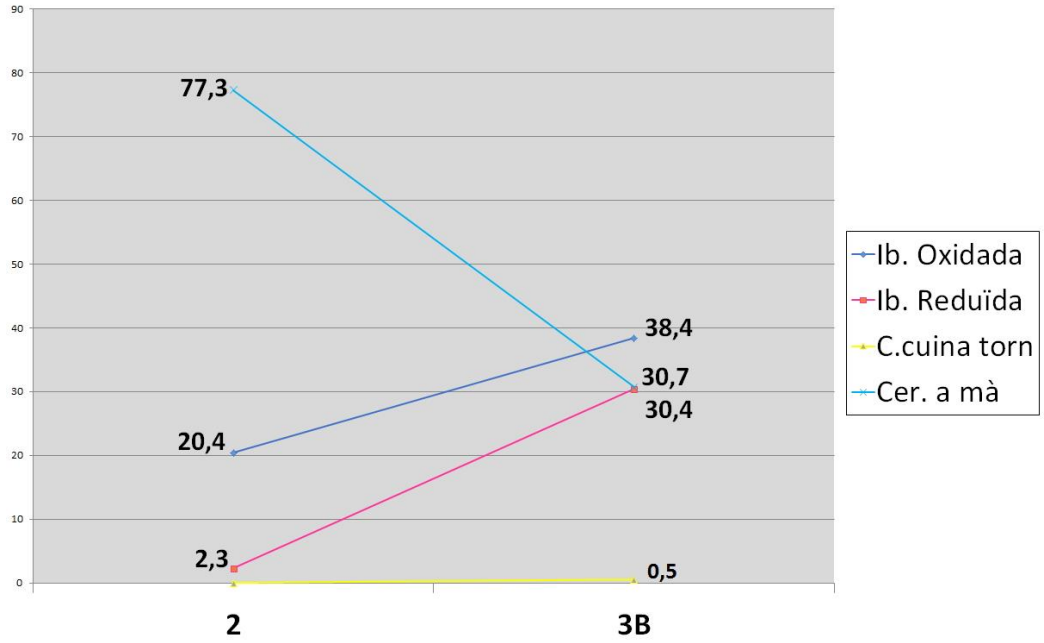

Gràfica Tvent5

Aquest repartiment de les categories tipològiques té una incidència lògica i inevitable en l'avaluació dels materials ceràmics de producció local a través de criteris funcionals (Gràfica TVent6).

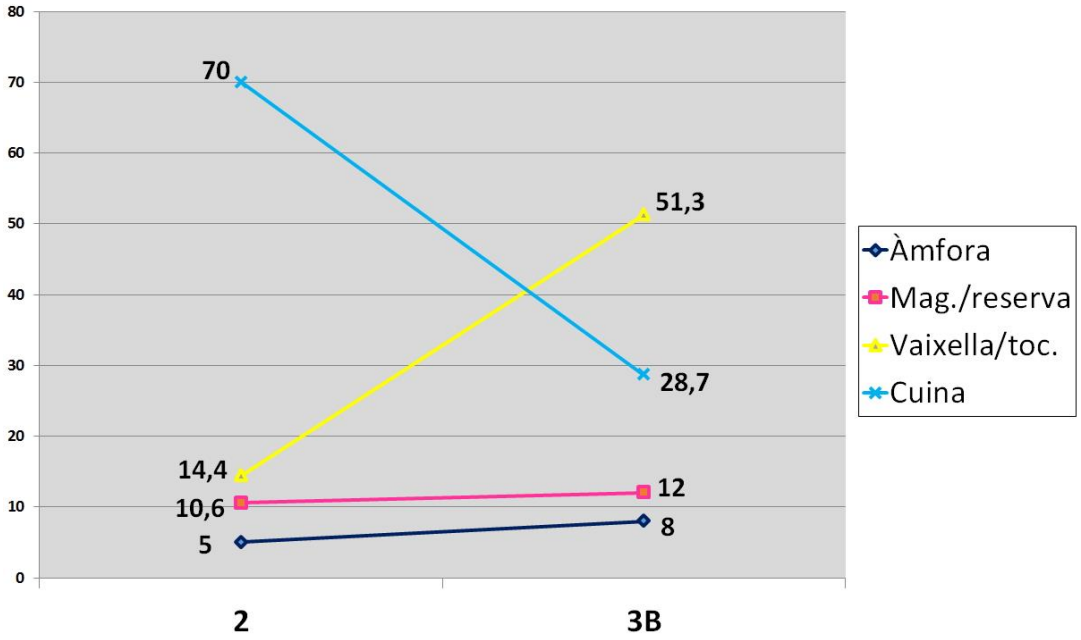

Gràfica Tvent6

Sobretot es tradueix en la preponderància del grup de les peces de cuina en la fase 2, que és gairebé del 75% del total d'individus de producció local. En la fase 3B, en canvi, les ceràmiques de cuina presenten un pes relatiu més „convencional", del 30,5%., 45 punts menys que en la fase anterior. La oscil·lació també és fortíssima en el grup de les peces de vaixella de taula, que passen d'un 10,4% a la fase 2 a un predominant 49,8% a la fase 3B, gairebé 40 punts més. En canvi les altres dues categories funcionals, les minoritàries (transport i reserva/magatzem) mostren un comportament força estable a les dues fases. Cal destacar el fet que la categoria dels envasos amfòrics és sempre la que té una representació menor.

La gràfica relativa als grups funcionals que incorpora els materials d'importació no mostra cap canvi significatiu, donat que cap dels grups funcionals modifica la seva posició a cap de les dues fase considerades (Gràfica TVent7). És tanmateix una gràfica interessant ja que és la que reflecteix el pes dels diferents grups funcionals a partir dels conjunts ceràmics en la seva integritat.

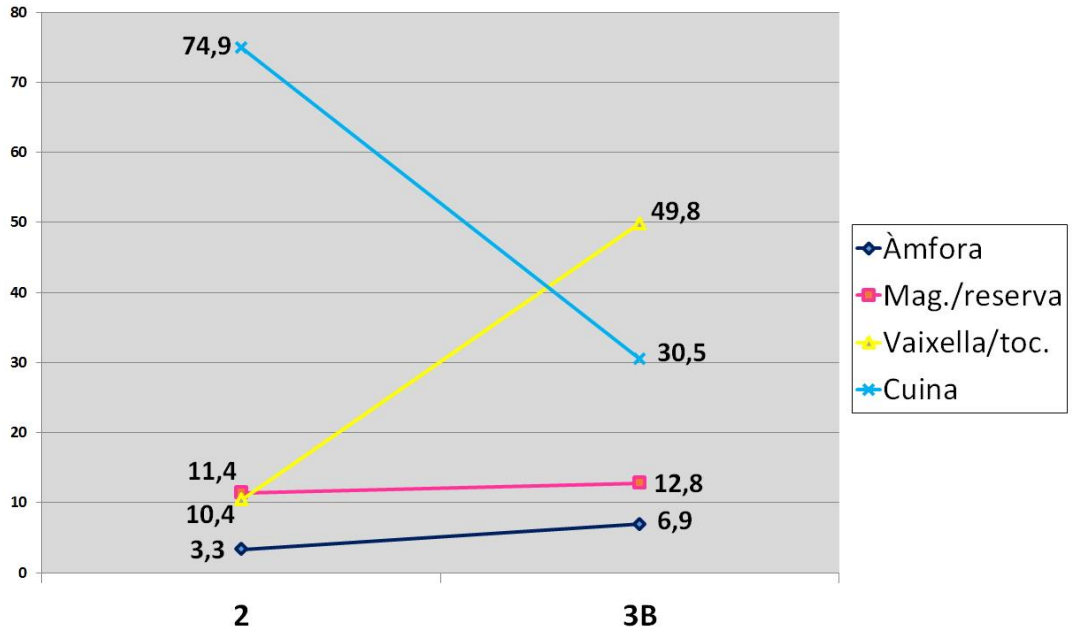

Gràfica Tvent7

2.15.- VILAR DEL MET (Vilanova del Camí, Anoia, Barcelona).

2.15.1.- Descripció del jaciment.

El jaciment del Vilar del Met (Vilanova del Camí, Anoia) no ha estat mai objecte d'una recerca arqueològica programada o mínimament continuada. Per contra, s'hi han efectuat tot un seguit d'intervencions puntuals, tant d'excavació com de prospecció (aèria i terrestre), que han permès obtenir un coneixement bàsic sobre l'evolució de l'ocupació antiga (Bermúdez 1999). Així, sembla confirmada l'existència d'un establiment romà tipus vil.la (entre els segles I al IV dC) que se superposa a un assentament ibèric de cronologia avançada, ocupat entre els segles III i I aC (250-100 aC). La naturalesa del nucli ibèric és en essència desconeguda però hi ha un seguit de trets i dades que poden ser útils per a plantejar hipòtesis sobre la seva caracterització bàsica.

En primer lloc cal destacar les característiques de l'emplaçament (Figura VilarMet1). Es tracta d'una suau elevació natural que se situa a tocar del marge dret del riu Anoia i que constitueix una mena de tossal isolat ubicat a la plana, just als peus de la serra de Collbàs (Serralada Prelitoral). El turó presenta un desnivell poc pronunciat respecte les planes que l'envolten, d'un màxim de 35 m a la cara nord, amb una inclinació vers el sud, on el desnivell pràcticament desapareix. L'assentament antic s'estendria per bona part d'una plataforma superior molt planera, de 3,6 ha de superfície i forma *grosso modo* arrodonida, actualment ocupada per camps de conreu de cereals.

Figura VilarMet 1: Vista de la ubicació topogràfica del nucli del Vilar del Met.

De fet a partir de mitjans del segle XIX l'ús agrícola d'aquests terrenys provoca la localització i primer reconeixement de restes arqueològiques. A partir d'aquí i fins el 1955 hi ha afeccionats locals que realitzen cates en diferents punts del turó. Aquestes diverses actuacions antigues són les que han proporcionat l'evidència més important d'estructures constructives, malauradament nul·la o escassament documentades i actualment totes tapades i, per aquesta raó, impossibles de verificar o de precisar-ne la datació. En la publicació més antiga coneguda, del 1863, es dóna notícia de dues línies de potents muralles posades al descobert per l'obertura de rases de vinya en el sector sud-oest de la plataforma. Més tard, en diverses actuacions realitzades en els anys 30' i 50' del segle XX, es parla de la localització d'abundants fonaments de cases, sempre concentrats a la meitat nord del planell, la que se situa a una cota més elevada.

La recerca més contemporània ha fet esforços per a contrastar aquestes notícies, bàsicament a partir de les diferents modalitats de tècniques prospectives. Un recent anàlisi de prospecció aèria ha posat de manifest l'existència de nombroses traces d'estructures soterrades (Enrich i Sales *Inèdit*), confirmant la seva major densitat en la meitat septentrional de la plataforma (Figura VilarMet2). Concretament hi ha un seguit de marques visibles en diferents sectors dels marges de la plataforma que es podrien interpretar com a estructures defensives (Bermúdez 1999, 25-29), amb tota la precaució que exigeix aquest tipus d'evidència.

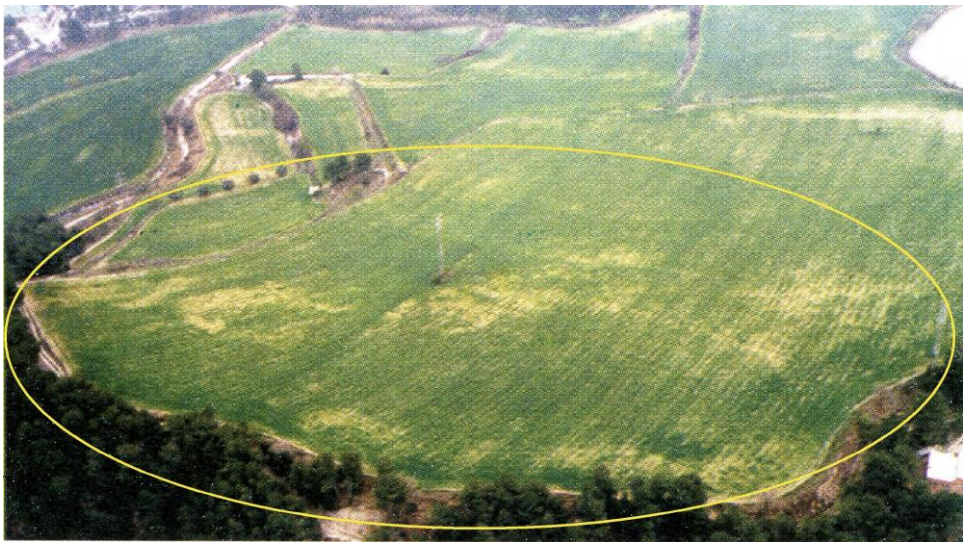

Figura VilarMet 2: Vista aèria del turó del Vilar del Met, amb concentració de traces d'estructures a la meitat septentrional de la plataforma.

Les darreres descobertes realitzades en el jaciment del Vilar del Met han estat producte de dues intervencions de salvament o preventives, amb el caràcter molt limitat que

caracteritza aquesta mena d'actuacions. Curiosament totes dues, la primera realitzada l'any 1967 (Castilla, Enrich i Serra 1991) i la segona efectuada l'any 2007 (Bordas, Moreno i Espejo *Inèdit*), han proporcionat una mateixa evidència, ben diferent del que es coneixia a partir de les intervencions anteriors. Es tracta d'agrupacions d'estructures tipus sitja, fins a un total d'onze, totes menys una[1] pertanyents a l'ocupació d'època ibèrica. Les nou sitges documentades en la intervenció del 2007, tot i l'escassa superfície destapada, mostren l'elevada densitat que podria presentar aquesta concentració de sitges (Figura VilarMet3).

Figura VilarMet 3: Vistes de les sitges excavades en la intervenció preventiva de l'any 2007.

En definitiva, aquest conjunt de dades recopilades a dia d'avui permeten plantejar que el nucli ibèric del Vilar del Met podria haver estat un lloc central i preeminent a nivell regional, almenys en el context de la fèrtil conca d'Òdena (Enrich i Enrich 1989). És clau en aquest sentit la més que versemblant possibilitat de què es tracti d'un nucli extens. Si bé és probable que l'assentament no s'estengui per la totalitat dels 3,6 ha de la plataforma superior del turó, sí que sembla prou sòlida l'opció que ocupés com a mínim la seva meitat nord, el que representaria unes dimensions dels volts d'1,5 ha (Bermúdez 1999, 29). Es tracta d'una grandària que el situaria en el nivell superior quant a l'escala dels assentaments documentada en el context del territori lacetà i d'altres sectors de la Catalunya interior (Asensio *et alii* 2016). Hi ha indicis que apunten que el patró més probable sigui el d'un nucli fortificat amb un camp de sitges associat, tot i que no cal descartar la categoria dels nuclis d'activitats econòmiques especialitzats

[1] Una única sitja ha proporcionat un conjunt ceràmic constituït exclusivament per un lot de ceràmiques a mà, amb uns pocs exemplars amb forma i decoracions que podrien remetre a un horitzó prehistòric del Bronze antic o Bronze mig.

en la concentració d'excedents cerealístics, tipus Sant Esteve d'Olius o Font de la Canya d'Avinyonet, per esmentar els més propers millor coneguts.

Sigui com sigui és també molt significatiu l'evident caràcter estratègic de l'indret, un punt a la riba del riu Anoia des del que es controlen dues importants vies de comunicació. La primera és la que seguint el curs de l'Anoia mena cap a la vall del riu Llobregat, del que és afluent, i d'aquí vers la costa cap el territori laietà, o vers l'interior cap els sectors més orientals del territori lacetà, la zona del Cardener i Alt Llobregat. La segona és el camí que travessant la Serralada Prelitoral condueix a les planes penedesenques i, per tant, als sectors de costa en territori cossetà. Així, es tracta d'un nucli que si bé cal considerar en els límits meridionals d'un hipotètic territori lacetà (Figura VilarMet4), la seva situació correspon a una zona de cruïlla, molt propera als territoris veïns de laietans i cossetans.

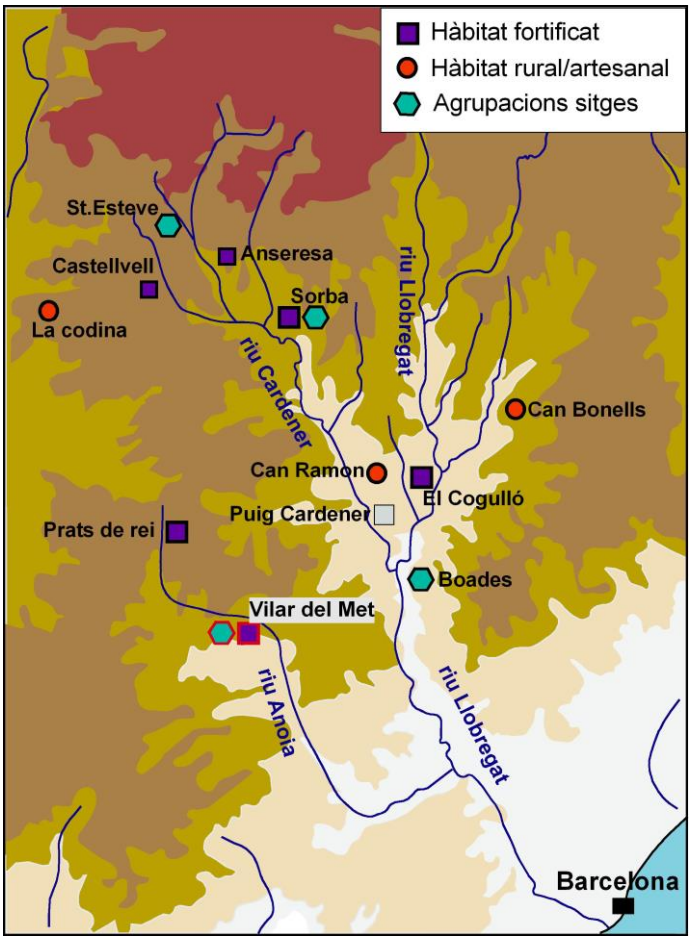

Figura VilarMet 4: Mapa de situació del jaciment del Vilar del Met i d'altres jaciments de la zona lacetana.

2.15.2.- Descripció dels conjunts ceràmics.

Els materials ceràmics considerats provenen tot ells dels nivells de reompliment de les diferents sitges excavades en la intervenció d'arqueologia preventiva efectuada l'any 2007[2]. En aquesta campanya es localitzen i excaven un total de nou sitges repartides de la següent manera pel que fa a la seva cronologia: una proporciona materials de l'Edat del Bronze, quatres es daten de les darreries del segle III aC, tres més corresponen a un horitzó de ple segle II aC i una darrera és de datació no precisable.

2.15.2.1. La Fase 3B del nucli del Vilar del Met (225-180 aC).

2.15.2.1.1. Descripció dels contextos de procedència.

Hi ha quatre sitges que han proporcionat contextos que es poden adscriure a aquesta cronologia, tot i que el 95% del conjunt ceràmic 3B del Vilar del Met prové del nivell d'amortització d'una única sitja (la Sj3020). L'excavació d'aquesta estructura ha permès documentar un abocament d'abundants materials arqueològics, molt diversos, entre els que hi ha un destacat lot de vasos ceràmics, havent-se pogut refer un nombre considerable de perfils complets.

2.15.2.1.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

En total, de la fase 3B del Vilar del Met s'ha recuperat un conjunt ceràmic format per 3842 fragments ceràmics i 178 individus ponderats, repartits de la següent manera:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Taller de Roses	15	3	3	Lamb. 27, bol Lamb. 26, escudella	2 vores, 1 base 1 base	
Campaniana A	87	15	15	Lamb. 27ab, bol Lamb. 28ab, bol Morel 68, copa Lamb. 23, plat	4 vores 1 vora 3 p.c., 6 vores 1 p.c.	
Total Vaixella Imp.	*102*	*18*	*18*			

[2] Volem agrair als companys de l'empresa Àtics Sl totes les facilitats donades en la realització de l'estudi dels materials d'aquesta intervenció, especialment a en Cesc Busquets i en Francesc Florensa.

Àmf. Púnica Ebus. Àmf. Itàlica .	11 1	1 1	0 0			
Total àmf. Imp.	*12*	*2*	*0*			
Total Import.	**114**	**20**	**18**			
Àmfora ibèrica	70	16	16		16 vores, 12 pivots	
Com. Ib. Oxidada	311	64	64	Tenalla vora reentrant Olla/tenalla llavi "coll de cigne" Olla globular broc superior Gerrot Safata fonda carenada Gerra enòcoa Gerra vora exvasada Gerra bicònica Gerreta bicònica Copa imit. escif Copa imit. cílix Plats/bols vora reentrant Ampolleta *Kalathos*	12 vores 3 vores 1 vora 5 vores 2 vores 11 vores 7 vores 1 vora 1 p.c., 4 vores 5 vores 2 vores 1 p.c., 5 vores 1 p.c. 3 vores	1 dec. estamp. 1 pintada 3 pintades
Informes Ib. Oxid.	2671					
C. Ib. Reduïda	76	12	12	Gerra enòcoa Gerra vora exvasada Gerreta bicònica Plat de vora reentrant Bol peu alt *Askos* Vaset Indet.	2 vores 2 vores 3 vores 2 vores 1 p.c. 1 broc 1 base	
C. Cuina Torn	62	7	7	Olla perfil en „essa" Olla tanca hermètica Gerra enòcoa Indet.	4 vores 1 vora 1 p.c. 1 vora	
C. a Mà	538	59	59	Olla perfil en „essa" Olla cilíndrica v. reentrant Olla indet. Tapadora Olleta miniatura	2 p.c., 7 vores 1 vora 40 vores 2 p.c., 6 vores 1 p.c.	
Total prod. locals	**3728**	**158**	**158**			
Total	**3842**	**178**	**176**			

2.15.2.1.3. Descripció tipològica dels materials.

En el conjunt ceràmic de la fase 3B del Vilar del Met les ceràmiques importades assoleixen l'11,2% del total dels individus, gràcies essencialment a un notable lot de peces de vaixella fina envernissada. De fet, d'àmfores importades només es conserven uns pocs fragments informes, el que proporciona un individu ponderat d'àmfora púnica ebusitana i un altre d'àmfora itàlica. Entre les peces de vaixella fina dominen

àmpliament els vasos de la producció Campaniana A, acompanyats d'una petita mostra de vasos del Taller de Roses. D'aquests darrers només hi ha dues vores (làmVilarMet3, 6) i una base estampillada (làmVilarMet3, 7) de bol de la forma Lamboglia 27ab i una base d'escudella de la forma Lamboglia 26 (làmVilarMet3, 5). Cal destacar el fet que, essent tan reduïda la mostra, cap dels dos exemplars de bases estampillades correspon a les modalitats decoratives més freqüents dins de la producció. La roseta del bol, amb un disseny d'aspes i oves a l'entorn d'un punt central, és absolutament inhabitual, tot i que hi ha patrons similars entre algunes rosetes minoritàries localitzades en el mateix enclavament de Roses (Puig i Martín 2006, 419). No tan estrany però igualment poc abundant és el patró de la base d'escudella, una combinació de roseta central i tres palmetes de cartutx rectangular que ha estat considerada la més representativa de l'anomenat grup 3+1 (Cura i Principal 1995). Es tracta d'un grup vinculat a les produccions de Roses del que, de manera sorprenent, la millor documentació es dona en nuclis de la zona ilergeta, com és el cas de diversos exemplars dels poblats dels Estinclells a Verdú (Làm. Pleta4, 5) i de Margalef a Torregrossa (Principal 1996, 149, figs 5.2, 5.3 i 6.1), aquests darrers d'un model molt similar al de la peça del Vilar del Met.

El grup majoritari de peces de vernís negre, de la producció Campaniana A, presenta una composició del tot atípica, donat que nou dels quinze individus que el conformen són copes amb nanses de la forma Morel 68 (làmVilarMet3, 8 a 16). No coneixem cap altre context contemporani en què es doni una correlació com aquesta de tipus d'aquesta producció. El notable lot d'exemplars d'aquesta forma, dels que a més es conserven diversos perfils complets, permet observar la diversitat de detalls morfològics i decoratius que poden presentar, tot i que tots ells s'ajusten al mateix tipus F3131 de Morel (Morel 1981, pl 87). Per exemple, a partir de les bases sembla possible distingir dues variants formals: una de peus robustos i fons gruixut (làmVilarMet3; 8, 10, 11 i 14) i un altre de peus molt més esvelts i fons més prim (làmVilarMet3; 9, 12 i 16). També hi ha un parell exemplars que presenten la particularitat d'una ampla banda reservada en el punt d'unió de la base i el cos de la copa (làmVilarMet3, 8 i 10). En darrer terme la varietat més gran es constata en les modalitats d'aplicació de les bandes sobrepintades, en la presència/absència de bandes bícromes, en el nombre de bandes, en la seva disposició en el fons i a tocar de la vora, etc.; fins al punt que no hi ha dues peces iguals en aquest aspecte. Finalment, les úniques peces que no pertanyen a aquest tipus de copes són un exemplar, també complet, de plat de la forma Lamboglia 23

(làmVilarMet3, 21) i diversos exemplars de bols, un sol de la forma Lamboglia 28ab (làmVilarMet3, 20) i quatre més de la forma Lamboglia 27ab (làmVilarMet3, 18 i 19). Sens comptabilitzar com a individu hi ha un fragment informe que és l'únic d'aquesta producció que presenta restes de decoració estampillada (làmVilarMet3, 17), molt probablement del fons d'una escudella amb quatre palmetes radials, de forma indeterminable.

En el camp de les ceràmiques de producció local una desena part del total d'individus són àmfores ibèriques, una destacable representació de peces de transport tenint en compte que el Vilar del Met és un assentament situat a 50 km de la costa. A nivell tipològic la sensació és que es tracta d'un lot molt homogeni de peces, pertanyents sempre al tipus 2B de Sanmartí, Bruguera i Miñarro, tal com indiquen els exemplars millor conservats (làmVilarMet1, 1) i especialment els fragments de pivots (làmVilarMet1, 10 i 11). Les vores presenten l'habitual diversitat de perfils, entre els que es dona una certa recurrència de les vores solcades (làmVilarMet1; 4, 6 i 8), tal com s'ha vist en nuclis de la zona ilergeta com ara els Estinclells (Làm. Estinclells1, 7-8 i 11; Làm. Estinclells2, 3) o la Pleta (Làm. Pleta1, 8 i Làm. Pleta2, 2), on també es constata un predomini absolut de les peces del tipus 2B d'àmfores ibèriques. Finalment, entre el material amfòric del Vilar del Met cal destacar una nansa que presenta una ditada impresa 'ante-coctionem' en posició central (làmVilarMet1, 9), una marca de funció incerta que té els paral·lels més pròxims en les àmfores fabricades en el taller terrisser d'Hortes de cal Pons (Làm. HortesPons2, 4 i 5), tot i que aquestes són d'una cronologia anterior. També podria ser algun tipus de marca les dues línies incises 'post-coctionem' a la cara superior del llavi d'una peça (làmVilarMet1, 7), element que presenta una certa semblança amb un exemplar procedent del nucli de la Pleta (Làm. Pleta2, 2).

El grup de les peces de magatzem està àmpliament dominat per un tipus ben definit, el de les tenalles de perfil de sac, amb vora reentrant i carena més o menys pronunciada (làmVilarMet2, 1 a 4). La variant més habitual presenta els característics llavis solcats (làmVilarMet2, 1 a 3), tot i que hi ha algun exemplar amb altres variants de perfil de vora (làmVilarMet2, 4). En el Vilar del Met és molt minoritari el format d'olla/tenalla de perfil globular, vora exvasada i llavi de 'coll de cigne' (làmVilarMet2, 5 i 6). El grup de les peces de reserva domèstica no és tan compacte tot i que el repertori de formes documentades tampoc és gaire extens. El tipus de referència d'aquest grup, el dels gerrots, és el millor representat amb diferència (làmVilarMet2, 8 a 12). Amb tota

probabilitat pertanyen a aquest tipus una sèrie de tres exemplars, una vora i dues carenes, que presenten decoració estampillada (làmVilarMet2, 10 a 12), el lot de peces associades d'aquesta categoria més notable de tots els conjunts considerats en aquest treball. D'entrada aquesta evidència confirma que el territori lacetà és, junt amb el laietà, on es dona una incidència més alta d'aquesta mena de peces (Cura 2007, fig. 1). Cal destacar la singularitat que dues de les peces del Vilar del Met són de cocció oxidant i no reduïda (làmVilarMet2, 11 i 12), fet tan habitual que ha servit per a la definició tradicional d'aquesta mena de peces, com a 'ceràmiques grises estampillades' (Cura 1971 i 1975). Per contra, els segells presents a les tres peces del Vilar del Met són dels més habituals del repertori conegut d'aquesta modalitat decorativa.

El segon tipus millor representat dins del grup definit com a peces de reserva domèstica és el dels càlats, element ben característic dels conjunts ceràmics de la fase 3B. Els tres exemplars de vora documentats, una peça petita de parets molt fines (làmVilarMet3, 1) i dues de mides més convencionals (làmVilarMet3, 2 i 3), no conserven gaire extensió del cos, fet que dificulta l'anàlisi formal i decoratiu. La única peça que conserva el terç superior es pot relacionar clarament amb el tipus B2 de M.J.Conde, el que s'atribueix a la producció del taller cossetà de Fontscaldes (Cura 1992), tot i que també n'apareixen en abundància en assentaments de la zona ilergeta, tal com es constata en els conjunts ceràmics dels Estinclells (làmVilarMet3, 2 i 3) o del Molí d'Espígol (Cura 2006, làms. 156 i 157). En darrer terme, hi ha la part central del cos d'una peça en la que s'observa un patró decoratiu molt infreqüent, amb una extensa àrea decorada en forma de tauler d'escacs (làmVilarMet3, 4). El grup de reserva domèstica es completa amb un únic exemplar d'un tercer tipus, el de les olles de perfil globular amb broc a la part superior de la peça (làmVilarMet2, 7), equivalent a la forma 5 de Cela (Cela 1994), un tipus especialment abundant a les zones laietana i indiketa.

El grup de les peces de vaixella de producció local no només és quantitativament molt superior als dos anteriors sinó que també molt més divers des del punt de vista tipològic. Les gerres, en les seves diferents variants tipològiques, són la forma àmpliament predominant. És destacable la proporció d'exemplars de vora lobulada o enòcoas (làmVilarMet4, 2 i 3), estranyament superiors en nombre a les peces 'convencionals' de vora exvasada (làmVilarMet4, 4), entre les quals hi ha un exemplar de perfil bicònic (làmVilarMet4, 5). De fet, fins i tot hi ha un molt insòlit exemplar de ceràmica grollera a torn que respon al mateix format de les enòcoes, amb boca trilobulada i nansa vertical sobreelevada (làmVilarMet4, 1). La resta de tipus tenen una

representació molt inferior, cas de les gerretes, entre les quals l'únic exemplar que conserva el perfil complet presenta la peculiaritat formal d'un peu alt (làmVilarMet4, 8), tret que l'allunya dels exemplars del format més convencional, amb bases àpodes (làmVilarMet4, 9). Un component destacable dins de les peces d'aquest grup és el de les copes imitació d'escifs (làmVilarMet4, 6 i 7), un tipus que s'associa al repertori propi dels territoris costaners de laietans i indiketes. Hi ha un exemplar únic, la part inferior d'un vaset miniatura de cocció reductora, que també podria respondre a aquesta mateixa forma (làmVilarMet4, 11). Pel que fa als plats o bols de vora reentrant (làmVilarMet4, 14 i 15) es pot dir que no tenen el pes proporcional que és més habitual arreu. De l'exemplar millor conservat cal destacar la presència de decoració de rengles d'estries a rodeta (làmVilarMet4, 14). El lot de peces d'aquest grup es completa amb un seguit de vasos que pertanyen a tipus força infreqüents. Ens referim en primer lloc a dos exemplars de copes obertes amb nanses, que semblen clares imitacions de prototipus grecs (làmVilarMet4, 12 i 13). El primer és una copa petita que recorda el perfil de les cíliques de la classe delicada (làmVilarMet4, 12) mentre que la segona és una peça de grans dimensions molt semblant a les copes de peu alt, especialment a les de la variant del 'tipus C' (làmVilarMet4, 13). Encara més inhabitual és un petit bol de vora reentrant, de cocció reduïda, que té la particularitat d'un peu alt anular amb peana massissa (làmVilarMet4, 10). Finalment, hi ha una petita ampolla de perfil bicònic i carena baixa (làmVilarMet4, 16) que d'entrada destaca per ser la única peça del conjunt de ceràmiques oxidades a torn del jaciment que presenta decoració pintada, excepció feta dels exemplars de càlats. En aquest cas existeix un escàs grapat de paral·lels coneguts que procedeixen d'altres jaciments del sector lacetà de la vall del Llobregat (Cogulló i Castellvell), d'assentaments ilergets (Molí d'Espígol, Tossal de les Tenalles de Sidamon i Margalef) o de nuclis cossetans (Alzinar de la Massana o Vilar de Valls), una extensa àrea respecte de la qual el jaciment del Vilar del Met ocupa una posició central.

En el grup de les ceràmiques culinàries de producció local, al costat de les abundants olles i tapadores de ceràmica a mà hi ha un petit lot de peces grolleres a torn. Es tracta de tres exemplars d'olles de perfil en 'essa' (làmVilarMet4, 17 a 19), que presenten un perfil carenat molt característic i habitual dins d'aquesta categoria, a més d'un quart exemplar que correspon a una olla de tanca hermètica (làmVilarMet4, 20). La presència d'una peça com aquesta al Vilar del Met és un fet remarcable, donat que a diferència de les olles de perfil en 'essa', amb una distribució molt à àmplia que abasta la pràctica

totalitat del nord-est peninsular, les de la variant de tanca hermètica semblen una variant exclusiva de la zona ilercavona, amb exemplars pràcticament idèntics en els nuclis del Castellet de Banyoles i del Castellot de la Roca Roja. Pel que fa al nombrós lot d'olles fetes a mà la característica principal és el d'una aparença general d'heterogeneïtat formal i decorativa, donat que no es distingeix un patró ben definit, repetit en una majoria o grup significatiu d'exemplars. A nivell formal, si bé és cert que hi ha un clar predomini del tipus bàsic de vora exvasada i perfil en 'essa', es constata igualment una gran diversitat de variants morfològiques. Així, hi ha peces de carena alta i cos troncocònic (làmVilarMet5, 1 i 2), peces de carena intermèdia i cos globular (làmVilarMet5, 3 i 7) o, fins i tot, peces de perfil gairebé cilíndric, sense carena (làmVilarMet5, 9), a banda d'alguna peça de vora reentrant (làmVilarMet5, 11). A nivell decoratiu és encara més acusada i evident la manca d'uniformitat, donant-se només el cas de dos exemplars que presenten un mateix recurs decoratiu, el del cordó digitat (làmVilarMet5, 1 i 2). De la resta no hi ha dues peces iguals, havent-n'hi amb cordó llis (làmVilarMet5, 1), amb cordó ungulat i pentinats (làmVilarMet5, 4), amb cordó amb incisions obliqües (làmVilarMet5, 6), amb un botó aplicat (làmVilarMet5, 11) o alienació de botons (làmVilarMet5, 2), amb línies incises verticals (làmVilarMet5, 5), amb incisions en forma de mitja lluna (làmVilarMet5, 3) o, finalment, també sense cap element decoratiu (làmVilarMet5, 7). En canvi les tapadores, a jutjar per les úniques que presenten el perfil complet, sí que semblen respondre a un mateix format (làmVilarMet5, 12 i 13), tot i que només una de les dues té el pom perforat (làmVilarMet5, 13). Finalment, hi ha un únic exemplar d'olleta o vaset miniatura de ceràmica a mà (làmVilarMet5, 14), que no ha estat comptabilitzat entre les ceràmiques de cuina sinó com a peça de funció indeterminada.

TRANSPORT (18 inds): 10,1 % **LÀMINA VILAR DEL MET 1 (Fase 3B)**

producció 'local' (16 inds): 9 %

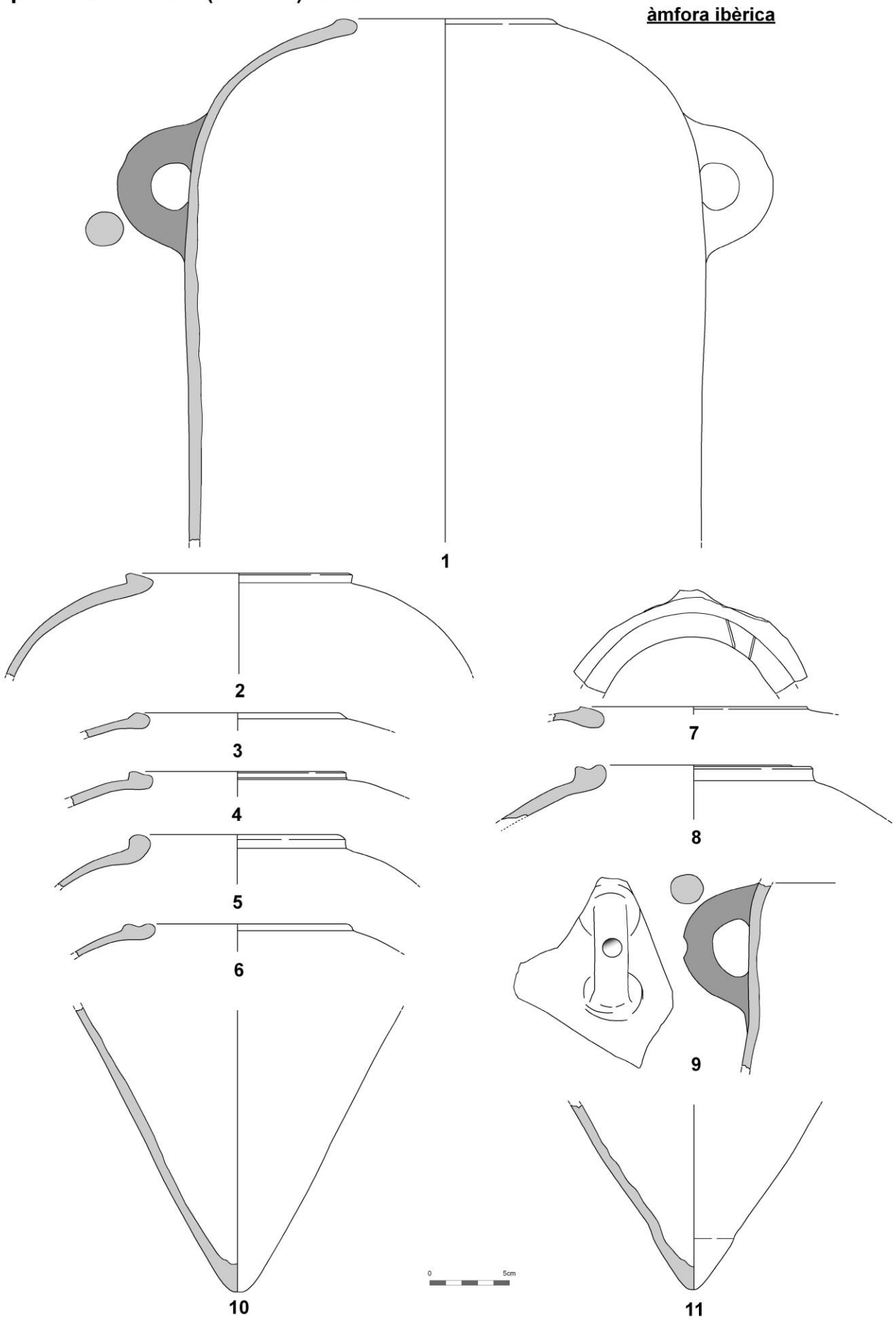

MAGATZEM (15 inds): 8,4 %

LÀMINA VILAR DEL MET 2 (Fase 3B)

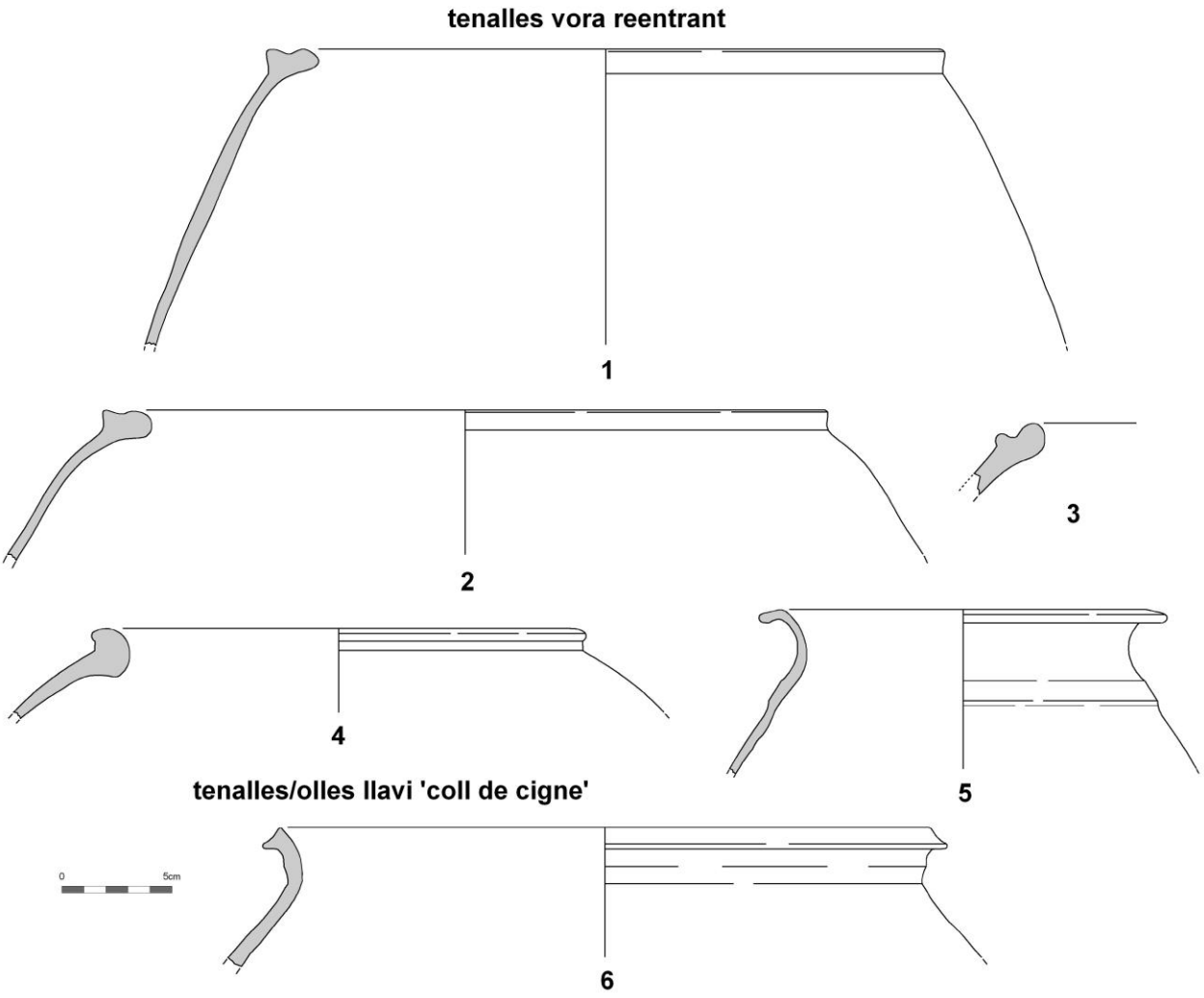

RESERVA DOMÈSTICA (11 inds): 6,2 %

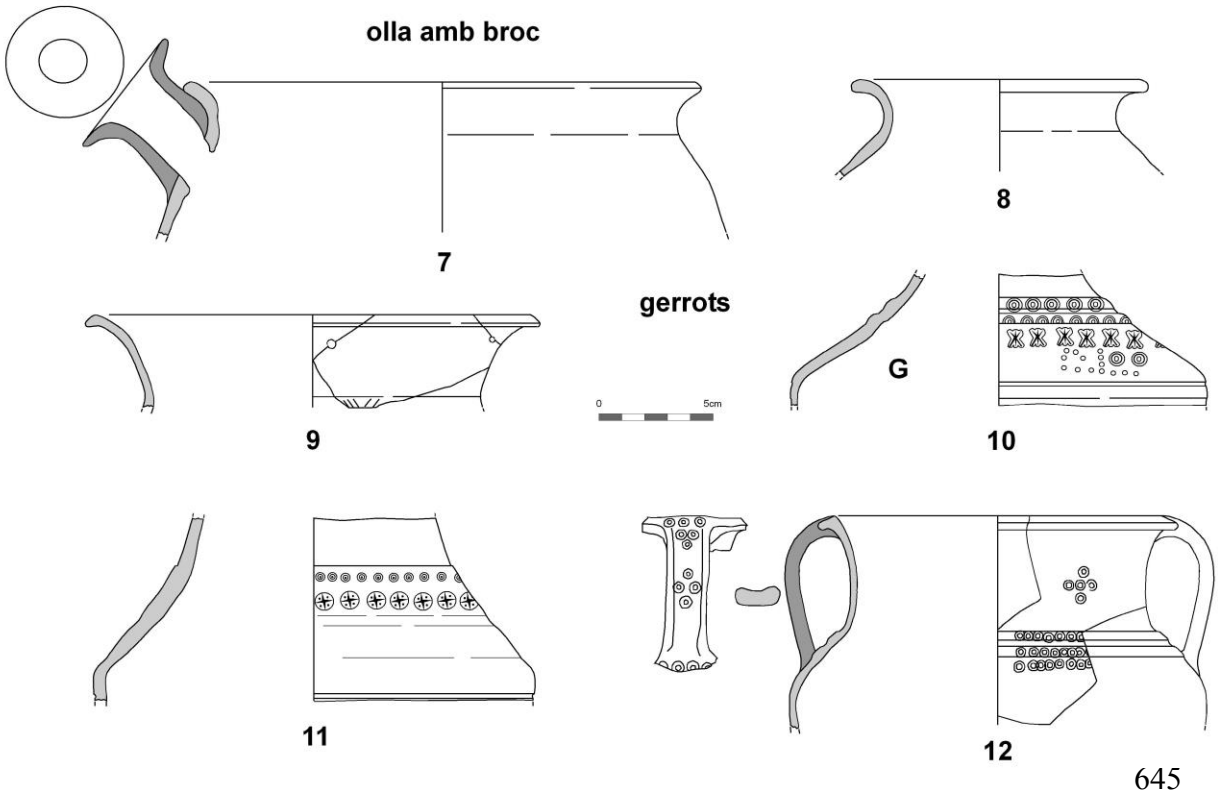

RESERVA DOMÈSTICA (11 inds): 6,2 % **LÀMINA VILAR DEL MET 3 (Fase 3B)**

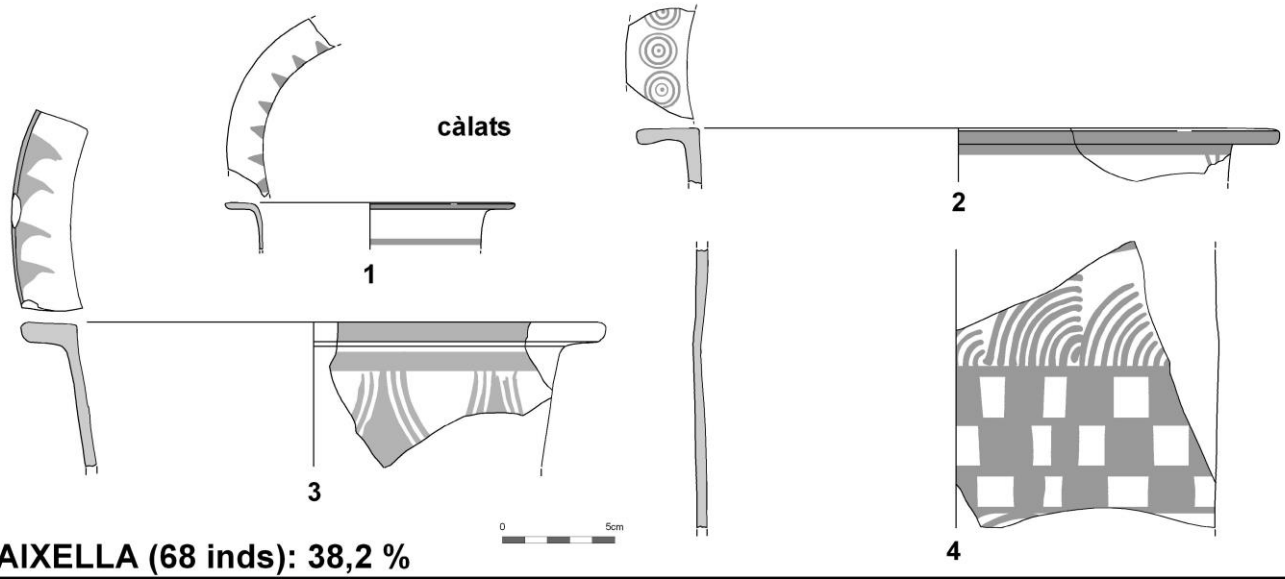

VAIXELLA (68 inds): 38,2 %

importats (18 inds): 10,1 %

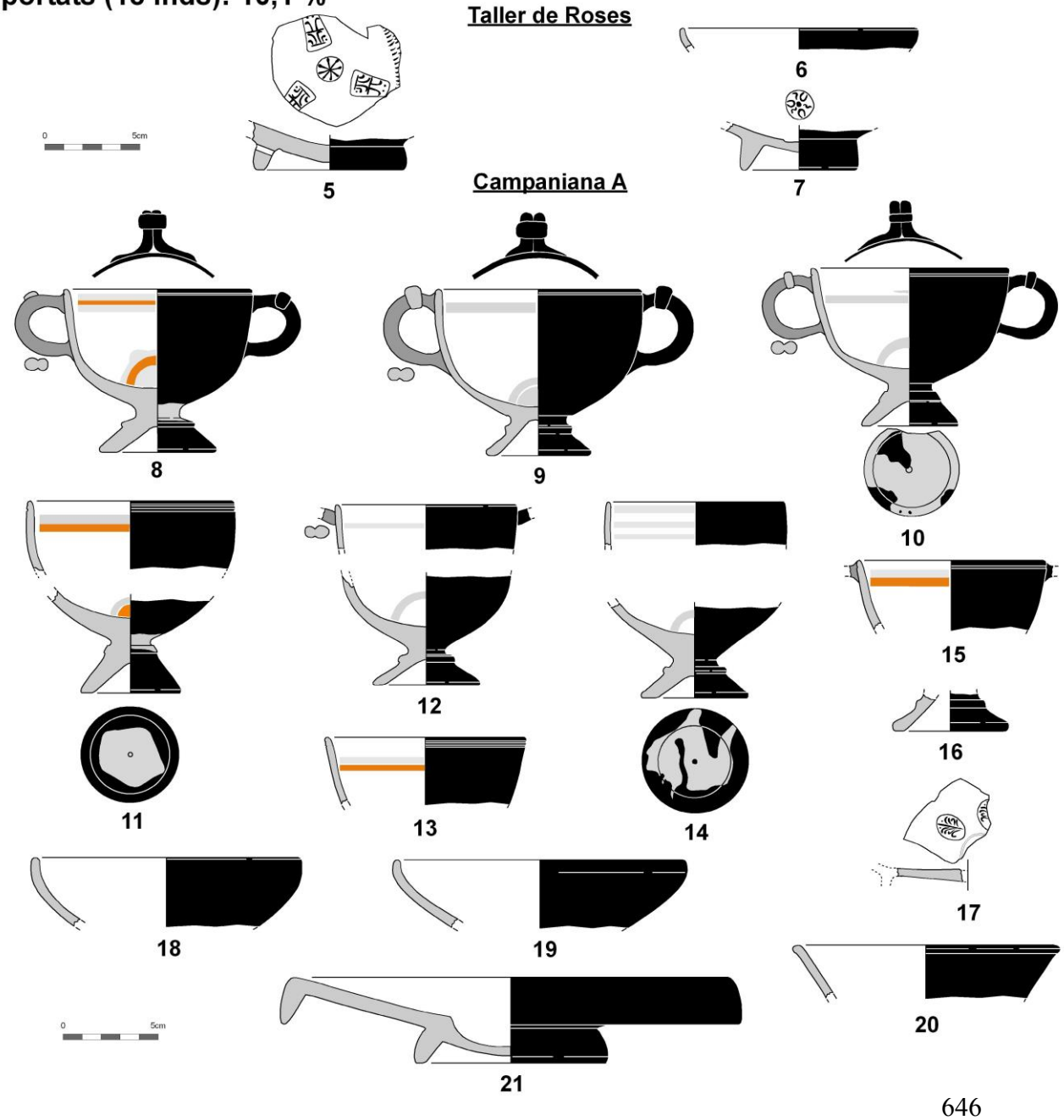

VAIXELLA (68 inds): 38,2 %

LÀMINA VILAR DEL MET 4 (Fase 3B)

producció 'local' (50 inds): 28,1 %

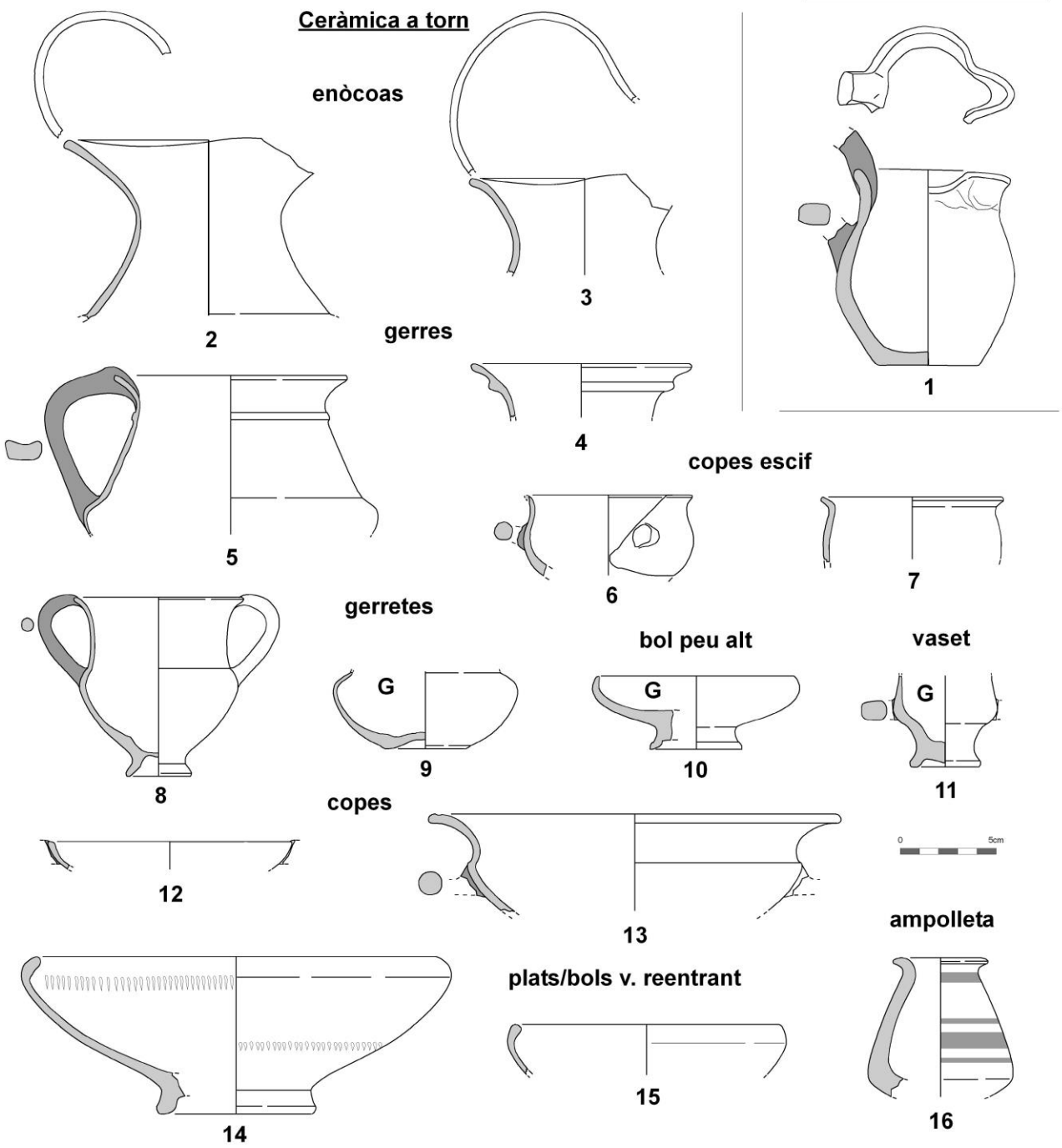

CUINA (63 inds): 35,4 %

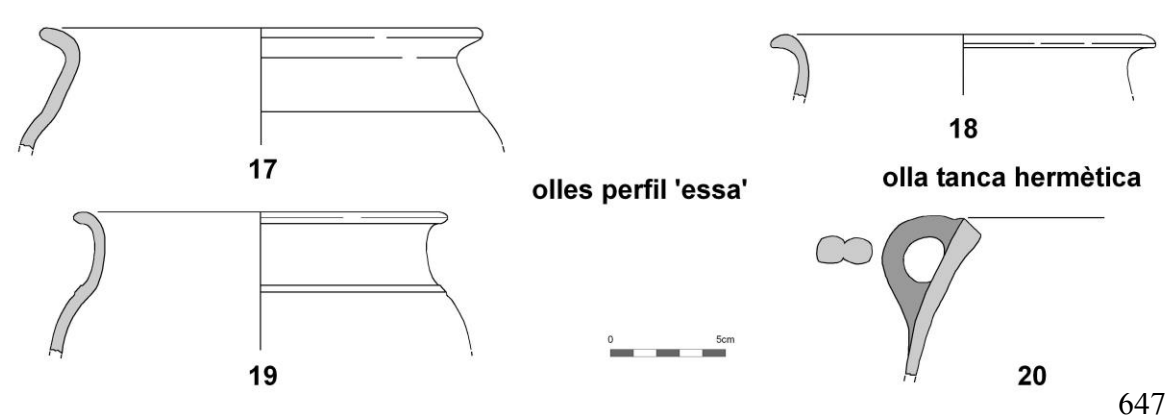

CUINA (63 inds): 35,4 % **LÀMINA VILAR DEL MET 5 (Fase 3B)**

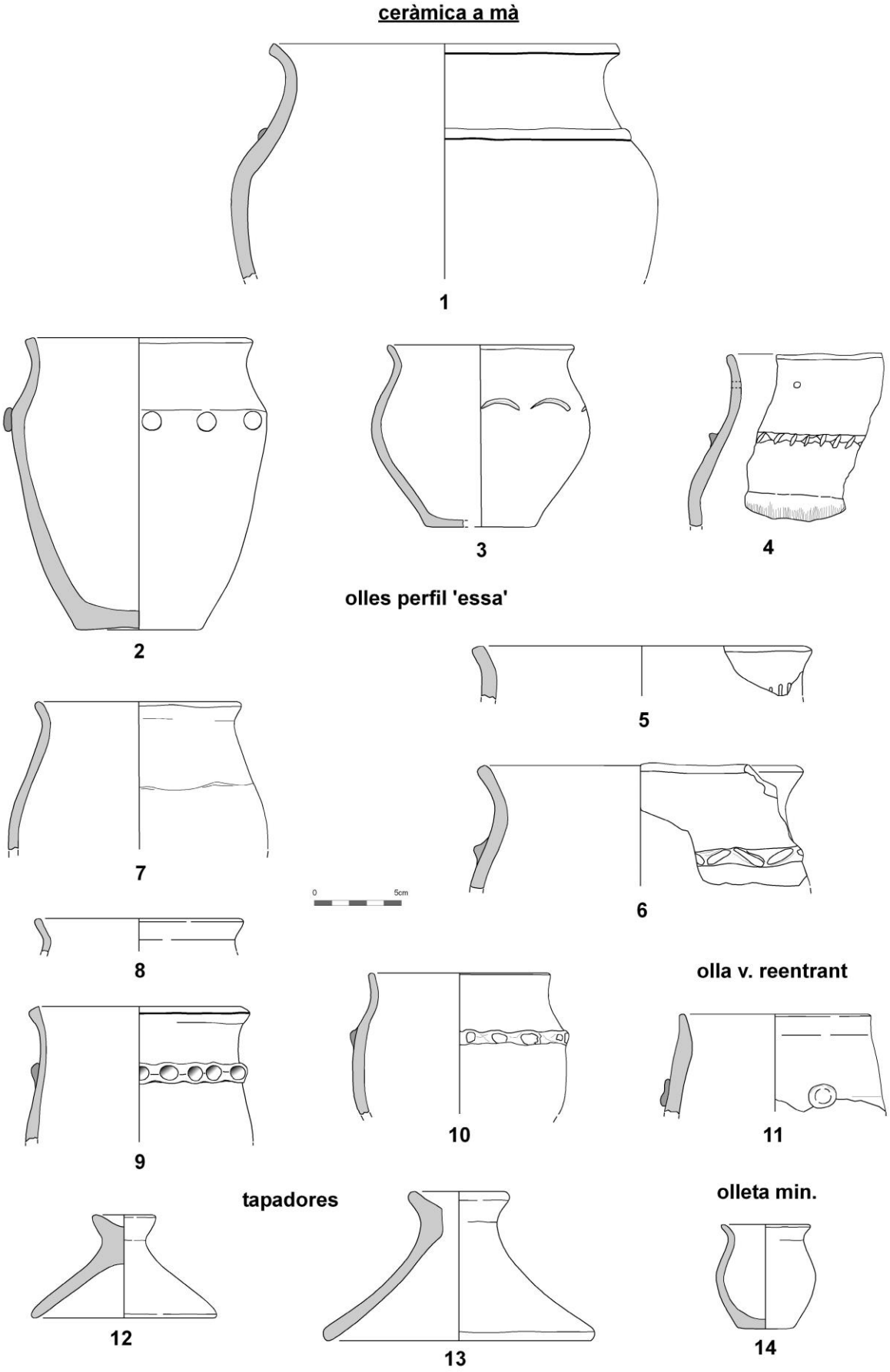

INDETERMINAT (3 inds): 1,7 %

2.15.3.- Anàlisi estadística.

El nivell d'anàlisi que mesura el percentatge dels materials d'importació (Gràfica VilarMet 1) proporciona índexs força elevats en el comptatge per individus, del 11,2 % del total, mentre que a partir del comptatge per fragments la proporció resultant és sensiblement inferior, de només un 3 % del total.

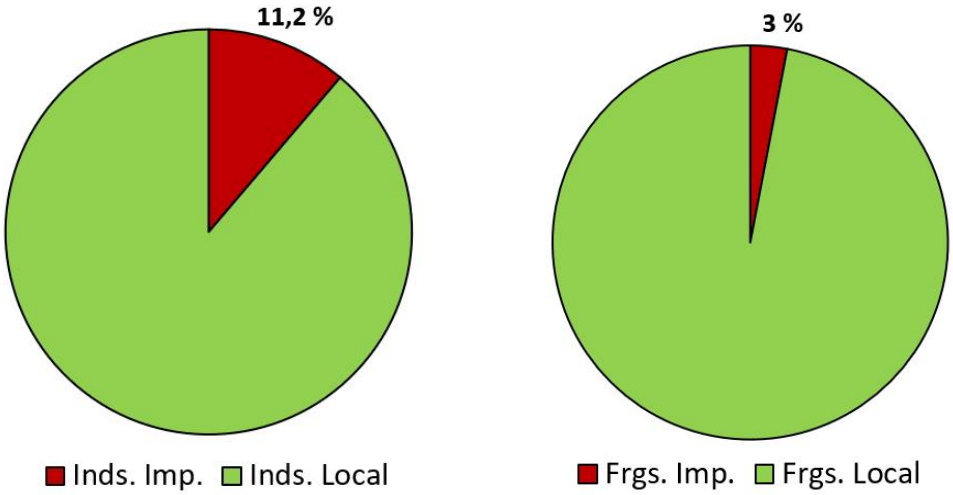

Gràfica VilarMet 1

La forta diferència que s'observa entre els índexs obtinguts a partir dels dos sistemes de comptatge s'explica, amb tota seguretat, en base a la composició del lot de ceràmiques importades del conjunt 3B del Vilar del Met, en el que les peces de vaixella representen el 90% del total d'individus d'importació (Gràfica VilarMet 2); peces amb una ràtio de fragments per individu molt inferior a la dels envasos amfòrics, que representen només el 10% del total (proporció derivada de només dos individus, i ponderats).

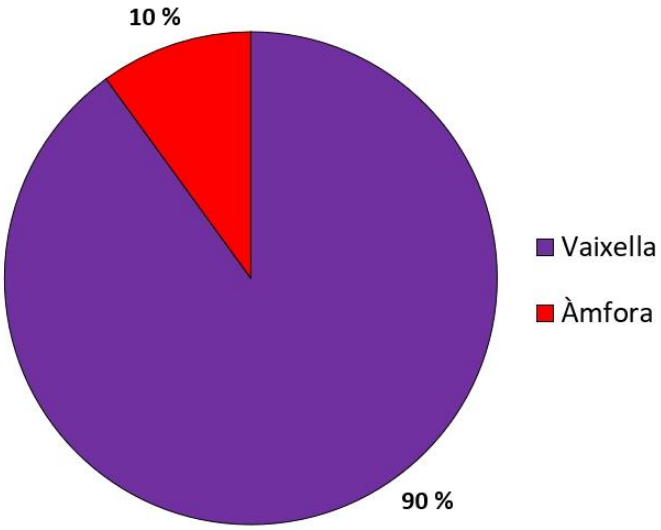

Gràfica VilarMet 2

Tant la vaixella fina importada com les àmfores importades estan representades per només dues procedències diferents cadascuna. Entre les primeres el predomini és dels vasos de la producció itàlica de Campaniana A, amb un 83,3 % del total d'individus, acompanyades del restant 16,7 % que representen els vasos grecs occidentals del Taller de Roses (Gràfica VilarMet 3). En el cas de les àmfores importades el predomini és encara més absolut a favor de la producció púnica ebusitana, amb un 91,7 % del total de fragments, en aquest cas al costat d'una presència mínima d'àmfora itàlica (Gràfica VilarMet 4).

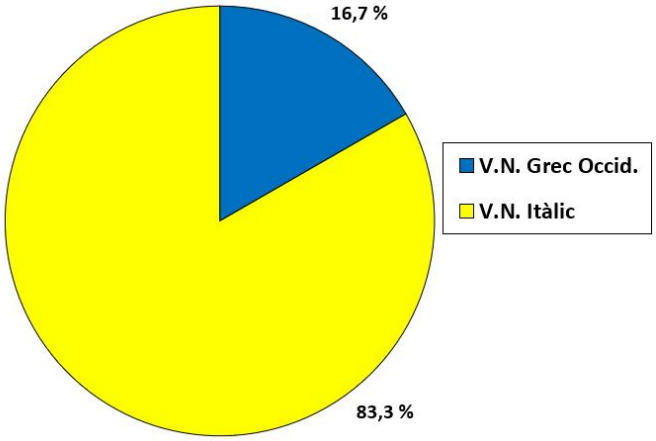

Gràfica VilarMet 3

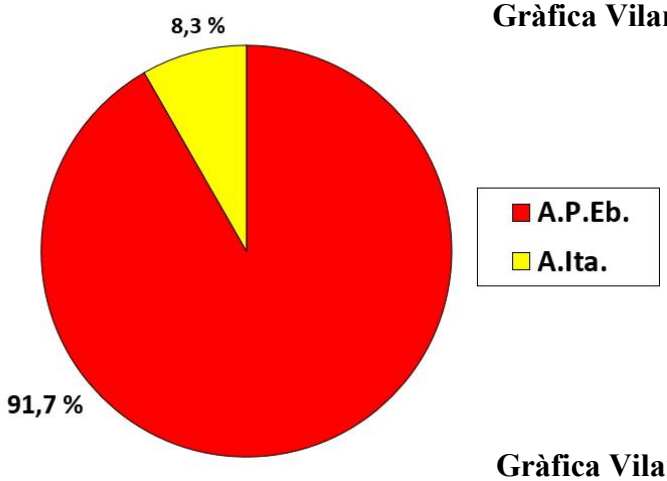

Gràfica VilarMet 4

En el camp de les peces de producció local, l'aproximació realitzada a partir de les categories convencionals, en base a criteris tecnològics, mostra una divisió no molt desequilibrada entre dos grans blocs, el de les ceràmiques fines a torn, amb un 58 % del total d'individus, i les ceràmiques grolleres, amb el restant 42 % del total d'individus (Gràfica VilarMet 5). En tots dos blocs hi ha un component que predomina àmpliament, el de les ceràmiques oxidades i les ceràmiques a mà respectivament, amb una presència molt limitada de les ceràmiques de cocció reductora en un (amb el 7,6 % del total

d'individus) i de les ceràmiques grolleres a torn, en l'altre (amb el 4,4 % del total d'individus).

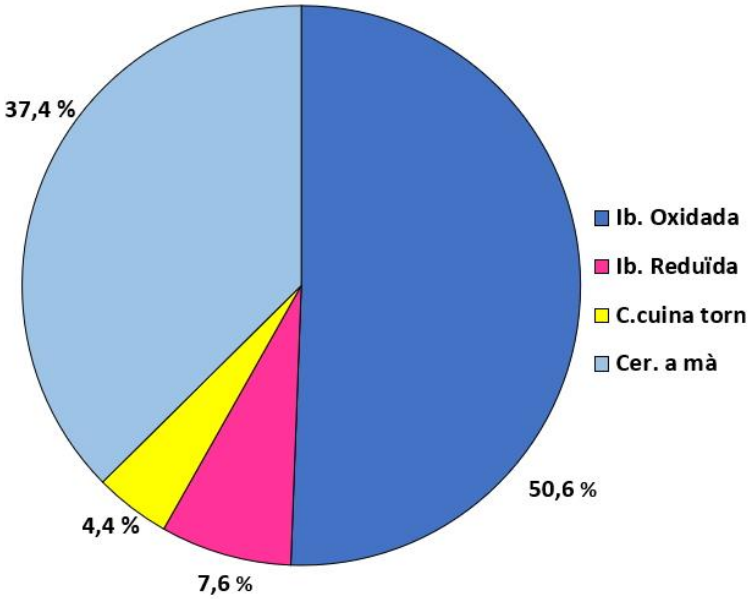

Gràfica VilarMet 5

En l'aproximació basada en criteris de funcionalitat el panorama resultant també mostra dos grups clarament predominats, el de les ceràmiques culinàries, amb el 40,6 % del total d'individus de producció local, i el de les peces de vaixella de taula, amb el 32,3 % del total d'individus (Gràfica VilarMet 6). En tercer lloc apareix el grup de les peces de magatzem i reserva, amb el 16,8 % del total d'individus, i el grup amb una representació inferior és el de les peces de transport o àmfores ibèriques, amb un 10,3 % del total d'individus.

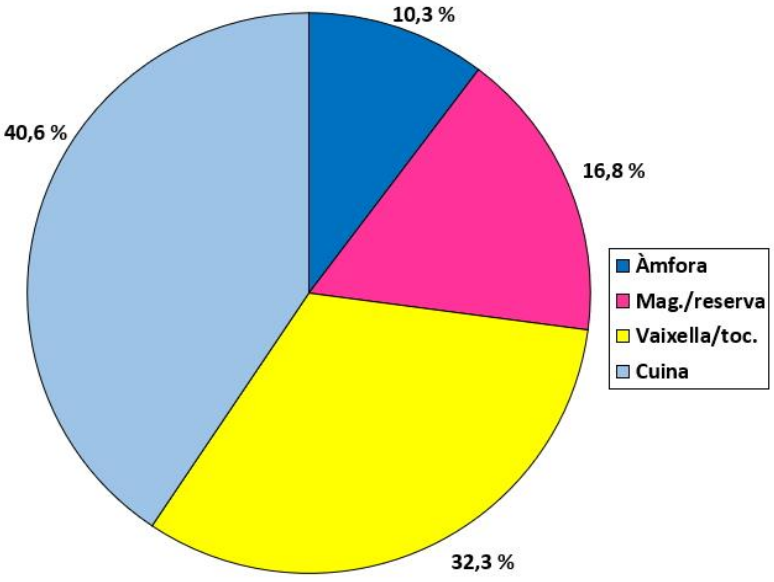

Gràfica VilarMet 6

La consideració de la totalitat del conjunt ceràmic, amb l'afegit de les peces d'importació, produeix uns canvis poc rellevants (Gràfica VilarMet 7), evidents essencialment en l'alça del pes relatiu del grup de les peces de vaixella, que per poc, amb el 38,8 % del total d'individus, arriben a superar el bloc de les ceràmiques culinàries, que baixen fins el 36 % del total d'individus. Els dos grups restants mantenen les posicions i uns índexs molt similars.

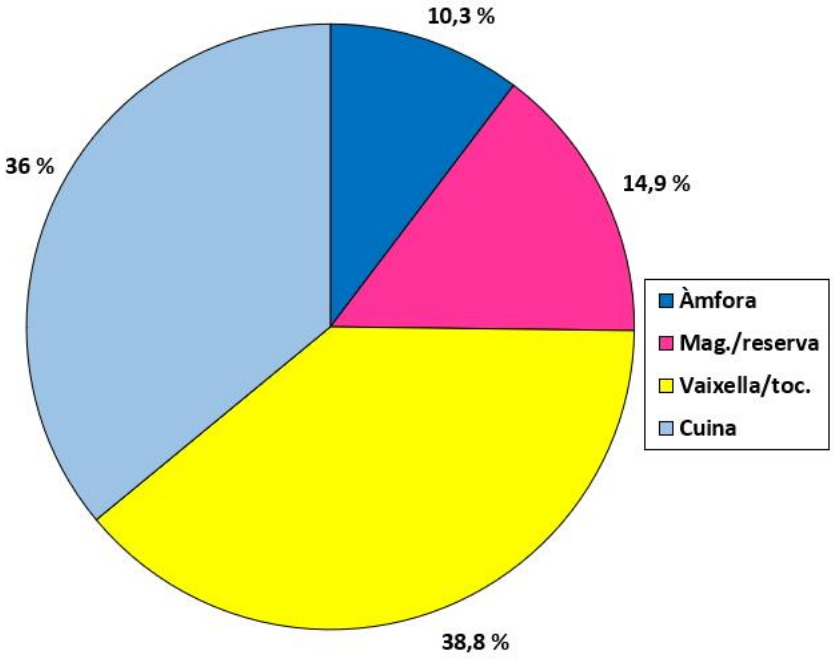

Gràfica VilarMet 7

2.16.- EL COGULLÓ (Sallent, Bages, Barcelona)

2.16.1.- Descripció del jaciment.

L'interès científic per aquest jaciment arrenca dels anys 40, a partir d'unes visites realitzades pel professor Joan Maluquer de Motes, que és qui anys després promourà les primeres intervencions arqueològiques del poblat ibèric. Joves deixebles del Dr. Maluquer realitzen els primers sondeigs amb l'empara de l'Institut d'Arqueologia i Prehistòria de la Universitat de Barcelona, etapa de la que s'ha de destacar la tasca d'en Miquel Cura i Morera i Anna M. Ferran (Cura i Ferran 1969). A partir de 1972 els treballs tant d'excavació com de manteniment del jaciment són assumits plenament pel Foment Arqueològic Excursionista Sallentí, encapçalats pels estudiosos locals Ramon Camprubí i Llorenç Villuendas. Aquest període on, com a tants altres jaciments catalans, la intervenció de la societat civil és protagonista, es tanca amb el propòsit de professionalització de l'activitat arqueològica del país a partir de la creació del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya a principis dels anys 80'.

La prioritat de l'Administració passa a ser la preservació del conjunt arqueològic, donat el risc que representen les històriques i intenses activitat minera d'extracció de potassa al terme de Sallent i les muntanyes de runam que aquesta genera a les immediacions del jaciment. Amb aquesta voluntat preventiva serà declarat Bé Cultural d'Interés Nacional l'any 1994, just abans que la muntanya sencera del Cogulló i les terres que l'envolten, jaciment inclòs, siguin adquirits per Iberpotash SL, una multinacional dedicada a la venta de potassa, que encara n'és l'actual propietària. En el marc dels tràmits i preparació d'aquesta declaració es reprenen les intervencions al Cogulló, centrades en tasques de delimitació del seu perímetre i consolidació de les seves estructures. Aquests treballs, realitzats entre els anys 1992 i 1995, són dirigits per Eduard Sánchez i Campoy, qui havia estat l'autor d'un estudi sobre el poblament protohistòric al Bages que conté un extens apartat dedicat a la revisió de les dades estratigràfiques i dels materials de les intervencions antigues (Sànchez 1987).

Finalment, l'any 2002 s'endega una nova etapa d'intervencions en el marc d'un projecte programat, ara promogut i finançat essencialment des del mateix ajuntament de Sallent, que té com a objectiu principal la recuperació i dinamització del jaciment. Aquest treballs, codirigits per David Asensio i Vilaró i el mateix Eduard Sànchez i Campoy,

amb la recent incorporació de Meritxell Lladó Fité, està actualment en curs i ha permès un avenç significatiu del coneixement sobre l'estructura i evolució arquitectònica del nucli ibèric (Asensio i Sànchez 2014).

Figura Cogulló1: Vista de la vall del Llobregat, amb indicació de la ubicació del nucli ibèric del Cogulló i del castell medieval de Sallent.

El poblat del Cogulló s'ubica dalt d'un turó a la base del qual discorre el riu Llobregat, fet que li proporciona un excel·lent domini visual d'una part important del Pla de Bages (Figura Cogulló1). Just davant, a la banda oposada de la vall del riu, hi ha una elevació similar, amb el cim situat a una cota lleugerament inferior, que és l'emplaçament triat en època medieval per a situar el conjunt format pel castell i l'església de Sant Sebastià. Tot plegat demostra que aquest punt del curs del Llobregat ha estat històricament un indret estratègic per al control del territori.

Figura Cogulló2: Vista aèria del cim del turó del Cogulló i de la part destapada del nucli fortificat ibèric que l'ocupa de manera gairebé completa.

El jaciment ibèric presenta una llarga ocupació que abasta la major part del període ibèric (Segles V al I aC.), durant el qual presenta sempre unes dimensions relativament modestes, amb una superfície de gairebé 7000 m2, ocupant així la pràctica totalitat del cim del turó del Cogulló (Figura Cogulló2). En les fases corresponents al període ibèric ple (segles V-III aC) és segur que disposa d'una estructura interna densa i força regular, amb diversos blocs d'habitatges separats per estrets carrers empedrats. Aquesta trama urbana s'organitza a redós d'un sistema defensiu complex, del que coneixem una muralla doble, una torre central, dos bastions als extrems i un fossar. Ara bé, tots aquests elements pertanyen a tres fases constructives successives, producte d'una constant evolució urbanística al llarg del temps.

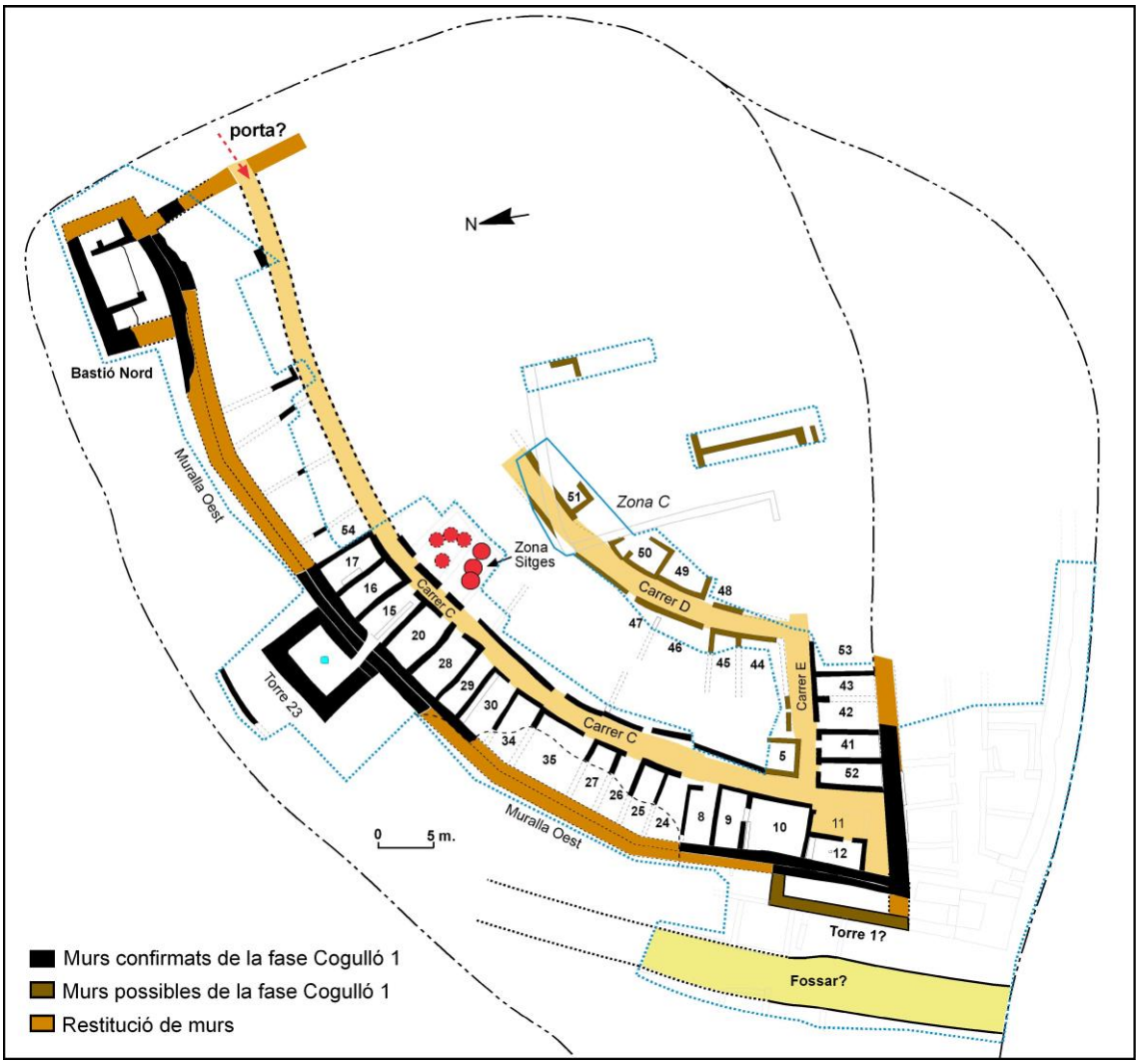

Figura Cogulló3: Planta general del Cogulló durant la fase constructiva inicial (Cogulló 1), dels segles V i IV aC.

La seqüència estratigràfica de la bateria perimetral de cases, així com els sondeigs realitzats en diversos punts significatius (exterior Torre 23, Bastió nord i Carrer C), han

posat de manifest que la major part dels elements coneguts de la trama urbana i sistema defensiu del nucli del Cogulló ja existien des del moment fundacional, que s'ha pogut datar de manera fiable dins de la segona meitat, tal vegada darreries del segle V aC. Cal dir que s'han identificat algunes poques peces ceràmiques que podrien correspondre a una ocupació més antiga. Es tracta d'un parell o tres d'exemplars de ceràmiques a mà que tenen trets propis del bronze final o primera edat del ferro. Per contra a hores d'ara es constata una absència total de les característiques ceràmiques a torn ibèriques de la fàcies ibèrica antiga. Per tot això es pot afirmar que cap el 400 aC es construeix 'ex-novo' un recinte fortificat (fase Cogulló 1) que des del principi disposa amb seguretat d'una muralla doble, una torre al centre del pany oest de muralla (Torre 23) i un potent bastió a l'angle nord (Figura Cogulló3).

La Torre 23 és una estructura quadrangular de grans dimensions (un frontal de 8,5 metres per 6,5 metres de costats) construïda amb parets molt consistents, de 1,6 metres de gruix (Figura Cogulló4, A). A l'espai intern s'ha localitzat un únic nivell de paviment, damunt del qual, en posició central, hi ha la base d'un pilar per a la sustentació de la coberta o d'un possible pis superior. Per damunt del paviment es documenta un potent nivell de destrucció per incendi, datat de mitjans del segle IV aC., fet que permet plantejar que es tracta d'un abocament intencional realitzat amb l'objecte de reconvertir la torre, inicialment buida, en una estructura massissa[1].

Figura Cogulló4: A) Vista frontal, des de l'exterior, de la Torre 23; B) Vista lateral, des de l'exterior, del Bastió Nord, amb detall de l'espai intern de l'àmbit central del bastió.

Pel que fa al Bastió Nord, malgrat que no es conserva íntegre, és possible restituir la planta d'una gran torre de planta rectangular, d'un mínim conservat de 11 metres de frontal i 6,6 metres de parets laterals, unes i altres de 1'6 metres de gruix (igual que a la Torre 23). El tret més peculiar és l'existència d'un seguit de parets que subdivideixen

[1] La torre s'adossa al pany intern de la muralla doble que funciona amb una bateria d'habitatges que continua en ús fins a finals del segle III aC. Igualment l'excavació de l'exterior de la Torre 23 demostra que el seu enderroc no es produeix fins a l'abandonament definitiu del nucli, entorn el 100 aC.

l'hipotètic espai intern de la torre en tres àmbits diferents, un quadrangular més ample, al centre, i dos de molt estrets a banda i banda. En cap d'ells però s'han localitzat nivells de paviment, mentre que el que ha aparegut sistemàticament són uns abocaments de terres i pedres, gairebé estèrils, que reposen directament sobre una regularització poc acurada de la roca mare, el que difícilment pot haver constituït un nivell de circulació (Figura Cogulló4, B). Això permet plantejar que aquest bastió es construeix seguint el model de les 'muralles de caixons', en les quals la muralla o torre es construeix amb compartiments interns que immediatament són farcits, de manera que el que resta és una estructura massissa (Montanero 2008, 96). Res no es pot assegurar categòricament respecte del bastió situat a l'extrem oposat del recinte, donat que tant l'interior com l'exterior van ser totalment excavats en els anys 70'. Tant sols es pot intuir que almenys una part de la seva estructura, de planta rectangular molt allargada, ja hauria pogut existir des del moment fundacional, almenys el tram que s'adossa a la muralla doble abans de l'angle d'on arrenca la muralla meridional fundacional (Figura Cogulló3). Aquest pany meridional de muralla no és doble, com en el pany occidental, però té pràcticament el mateix gruix . El mateix es pot dir del fossar localitzat just per davant d'aquest sector sud-oest del nucli fortificat, que barra el pas just per l'àrea més fàcilment accessible del cim del turó. Els únics nivells associats són els del seu abandonament, corresponents al període ibèric tardà, però sembla versemblant pensar que hauria pogut ser concebut des del disseny inicial del nucli, fet que hauria permès aprofitar la pedra extreta com a material constructiu en el moment de màxima necessitat. Pel que fa a la porta en aquesta fase més antiga del nucli, donat que el pany sud de muralla destapat no presenta cap interrupció tot apunta que s'hauria de situar a l'extrem oriental del Carrer C, en el punt més allunyat de la zona de fàcil accés al cim del turó i perfectament flanquejada pel Bastió nord, passat un primer obstacle a mig camí que suposaria la Torre 23. Cal dir que l'estat d'arrasament d'aquest sector del jaciment no ha fet possible verificar aquesta hipòtesi.

Muralles endins, d'aquesta fase Cogulló 1, dels segles V i IV aC., sabem del cert que estaven en funcionament les bateries perimetrals de cases, tant la més llarga del costat oest com la més curta de la banda sud, així com els carrers associats (Carrers C i E). Les cases d'aquesta fase responen majoritàriament a un model molt simple: un únic recinte de planta rectangular i dimensions reduïdes, dels volts de 5 metres de llarg per uns 2,5 d'ample, és a dir, d'entorn els 13 m2 de superfície interna. En les cases

recentment excavades que conserven tot l'espai intern (cases 20, 41 i 52) sempre s'ha documentat la presència d'almenys una llar de foc, en uns paviments on és habitual l'existència d'àrees amb enllosats de pedra (Figura Cogulló5). En les cases 30 i 34, amb més de la meitat afectada per un arrasament modern, tant sols es conserven els sectors empedrats, fet que no impedeix que la llar s'ubiqués a la part desapareguda (Figura Cogulló5). Ara bé, la casa 35 es desmarca clarament d'aquest patró, amb una superfície interna que duplica la de la gran majoria de recintes d'aquest bloc d'habitatges. A més, en el paviment corresponent a la fase Cogulló 1 s'ha documentat, just al mig de l'estança, una alineació de lloses quadrangulars, amb tota probabilitat els basaments de pilars de fusta necessaris per a sostenir la coberta d'un espai interior molt ample (Figura Cogulló5). Més al sud, sembla que el recinte 10 podria reproduir el model del recinte 35, de casa d'estructura més complexa i dimensions superiors a la mitjana, model clarament minoritari (Figura Cogulló3).

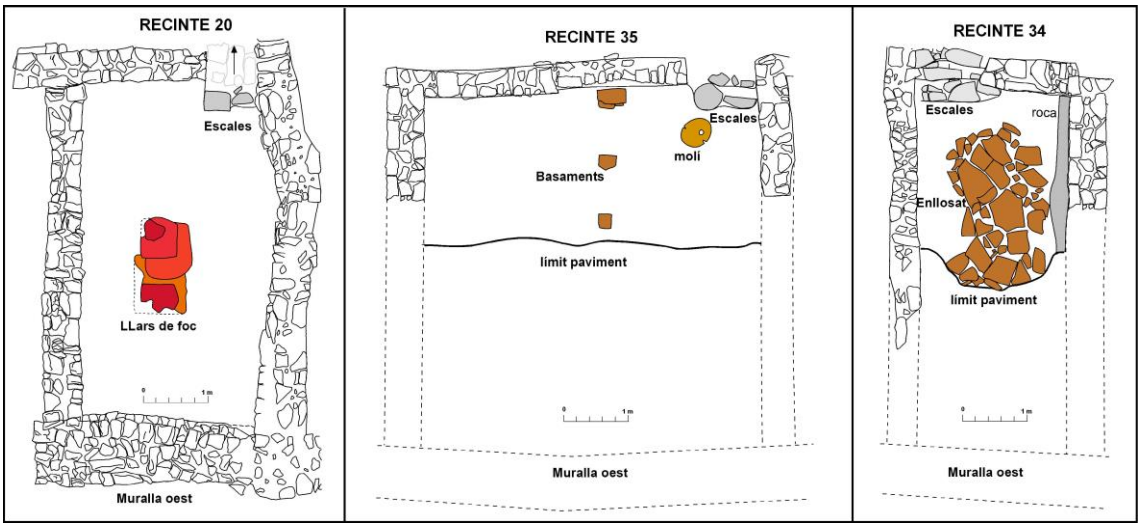

Figura Cogulló5: Planta dels diferents models de cases de la fase Cogulló 1.

Tots els habitatges de la bateria oest donen al Carrer C, un eix viari que discorre paral·lel al pany llarg de muralla, de poc més d'un metre d'amplada de mitjana. Es tracta d'un espai acuradament empedrat des d'aquest moment fundacional, amb un primer paviment de lloses que disposa d'una probable estructura de vorera (Figura Cogulló6, A). L'extrem sud del Carrer C s'obria a una mena d'espai obert quadrangular que coincidia amb l'angle sud-oest del recinte fortificat (Figura Cogulló3), una mena de plaça que hipotèticament permetria accedir a la part superior de la Torre 1, si existia, o almenys al possible pas de ronda de la muralla. A la cara interna del Carrer C s'estendria un bloc constructiu que gairebé roman sense destapar, amb l'excepció dels

recintes 19 i 31. La seva excavació ha proporcionat una seqüència diferent a la que sistemàticament s'ha documentat a les cases de la bateria perimetral, ja que hi ha una sola fase d'ocupació, amb un únic paviment, que es data del segle III aC. Per sota d'aquestes dues cases el que ha aparegut és una densa concentració de sitges, l'excavació d'una de les quals confirma la seva datació dins d'aquesta fase Cogulló 1 (Figura Cogulló6, B). Sembla doncs que en aquest sector del poblat hi hauria un altre espai obert, tal vegada una mena de plaça interior, on s'ubicaria un camp de sitges, ara per ara d'extensió indeterminable (Figura Cogulló3). És molt probable que en aquesta banda interna del Carrer C, més a l'est o a l'oest d'aquesta àrea amb sitges, hi haguessin hagut habitatges funcionant dins d'aquesta fase inicial.

Figura Cogulló6: A) Vista del Carrer C, amb detall de la vorera i enllosat de la fase Cogulló 1; B) Vista del grup de sitges de la fase Cogulló 1, per sota del murs i paviment del Recinte 19 de la fase Cogulló 2.

En el segle III aC es produeix una transformació urbanística important, l'element més evident de la qual consisteix en l'eixamplament del nucli a partir de la construcció d'un nou barri en la seva banda meridional (Figura Cogulló7). Això implica reformes notables del sistema defensiu, que afecten exclusivament els dispositius que defensen l'angle sud-oest del recinte, mentre que la resta (Torre 23, Bastió Nord) es manté sense canvis significatius. En primer lloc es produeix l'anul·lació de l'antiga tanca meridional i la seva substitució per un nou tram de muralla a uns 15 metres més al sud, en aquest cas de 1,20 metres de gruix i de la qual s'han tret destapat uns 30 metres del seu recorregut. En segon lloc la Torre 1 adoptarà la seva forma definitiva, la que és actualment visible, amb un cos rectangular, estret i allargassat, al qual s'hi adossa una extensió quadrangular de parets molt gruixudes que formaria una mena de torre ubicada

just al nou angle sud-oest del poblat. Aquesta nova torre quadrangular fa la funció bàsica de flanqueig del que seria el nou accés al recinte en aquesta fase Cogulló 2, una porta de poc més d'un metre d'amplada a partir de la qual arrenca la nova muralla meridional. La defensa d'aquest sector es completa amb l'esmentat fossar exterior, tal vegada existent des de la fase anterior, una estructura retallada a la roca natural de dimensions relativament modestes, amb una amplada d'entre 3,5 i 4 metres i una profunditat màxima conservada d'1,8 metres (Figura Cogulló9, A).

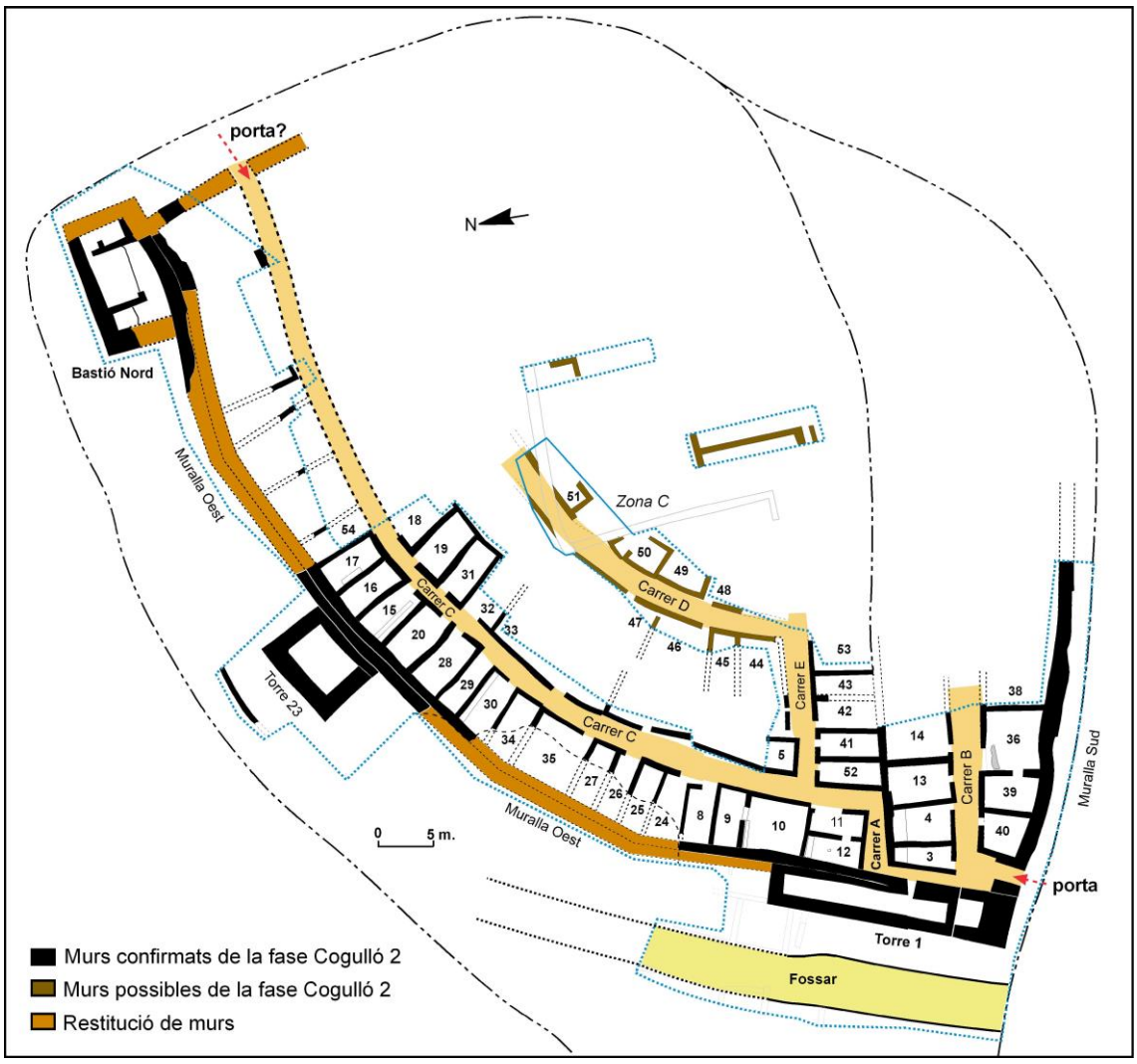

Figura Cogulló7: Planta general del Cogulló durant la fase Cogulló 2, del segle III aC.

El barri meridional de nova construcció, ubicat en una plataforma ubicada en una cota sensiblement inferior, consisteix en dues bateries de cases disposades a banda i banda d'un carrer, orientat de nord a sud, el Carrer B. La bateria interior està formada per l'habitual seqüència de recintes amb forma i dimensions molt similars (recintes 3, 4, 13 i 14), sense poder precisar més ja que tots ells van ser excavats d'antic (Figura

Cogulló8). Per contra, a la bateria adossada a la nova muralla torna a aparèixer un cas de possible unitat domèstica de complexitat i dimensions superiors al patró majoritari. Es tracta d'un edifici format per dues estances contigües, els recintes 36 i 39, que en total disposa d'uns 40 m2 de superfície. L'accés des del Carrer B es fa a través d'una porta excepcionalment ample (poc més de 2 metres) que, baixats un parell de graons, dóna a un àmbit quadrangular també més gran del que és habitual (de mides similars als recintes 35 i 10 ja existents a la fase Cogulló 1). Des del recinte 36, per una petita porta lateral, s'accedeix a l'estança 39, aquesta sense obertura al carrer B (Figura Cogulló8).

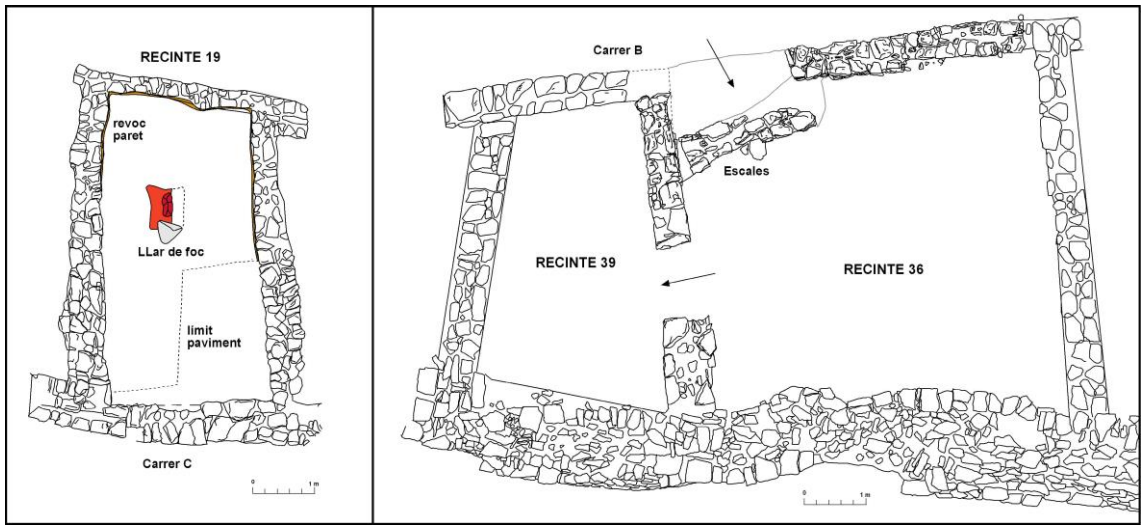

Figura Cogulló8: Planta dels diferents models de cases de la fase Cogulló 2.

En el traçat urbà de la resta del nucli no es detecten transformacions rellevants. De fet, es constata que pràcticament totes les cases de la bateria perimetral de la fase Cogulló 1 continuen durant el segle III aC. Concretament es documenta com durant la segona meitat del segle IV aC. Damunt dels paviments de Cogulló 1 s'hi aboca un potent estrat d'anivellament, damunt del qual s'habiliten successives capes de noves pavimentacions que funcionen fins a l'amortització final dels habitatges, que es data vers el 200 aC. També dins d'aquesta fase Cogulló 2 s'anul·la la zona oberta destinada a sitges i es construeixen per damunt els recintes 19 i 31, els quals, com s'ha dit, presenten una única pavimentació del segle III aC. Com a tots aquests recintes, un potent nivell de reompliment evidencia la inutilització del fossar a finals de la fase Cogulló 2. Tot plegat posa de manifest un moment d'abandonaments generalitzats de diversos elements i sectors del nucli datat d'entorn el 200 aC, que també afecta els habitatges del barri

meridional nascut a Cogulló 2 (tal com s'ha pogut comprovar en els recintes recentment excavats d'aquest sector, els 36, 39 i 40).

Després d'aquest horitzó d'amortitzacions generalitzades l'ocupació continua en època ibèrica tardana (fase Cogulló 3) però amb unes transformacions molt més profundes. Tot apunta que el gruix del sistema defensiu es manté dempeus, donat que els nivells d'enderroc que s'han documentat fora muralles relacionats amb diversos dels seus components principals (Torre 23, muralles occidental i meridional) es daten sistemàticament dels volts del 100/75 aC. Per contra, muralles endins l'evidència disponible mostra una trama urbana àmpliament inutilitzada, amb la major part dels habitatges aparentment abandonats de manera definitiva cap el 200 aC. Tant sols alguns sectors aïllats presenten indicis de continuïtat dins d'aquest període: un únic recinte, aïllat, de tota la bateria perimetral occidental (recinte 28), alguns carrers i els recintes 36/39 i 40 del barri meridional. Finalment, en aquesta fase Cogulló 3 la gran novetat consisteix en la construcció fora muralles d'un conjunt de recintes i estructures que s'estenen per la vora occidental del cim del turó (Figura Cogulló9, B), l´únic espai que restava totalment lliure de construccions anteriors (amb l'excepció del fossar, que ha estat completament obliterat per poder construir al damunt). Per tot plegat cal concloure que l'ocupació durant aquesta fase Cogulló 3 és, a hores d'ara, de naturalesa força incerta.

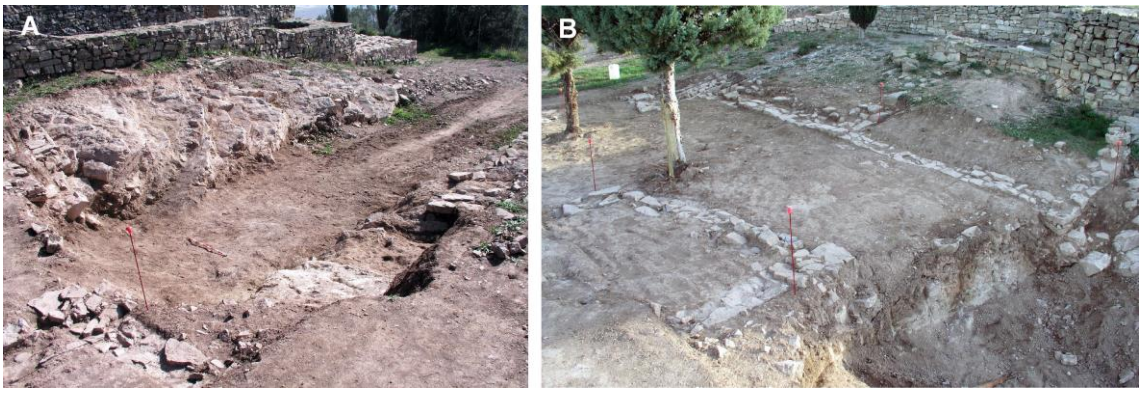

Figura Cogulló9: A) Vista del tram del fossat davant de la Torre 1, del Període Ibèric Ple; B) Vista dels recintes construïts per damunt del fossat amortitzat, del Període Ibèric Tardà.

El que resta per discutir és el paper que a nivell regional podem atribuir al nucli del Cogulló durant el Període Ibèric Ple (fases Cogulló 1 i 2). Es tracta d'un assentament que des del moment fundacional destaca per la seva condició de nucli sòlidament fortificat ubicat en un emplaçament estratègic, el que d'entrada pot fer pensar en un

assentament concebut amb una funció essencial de control del territori (Figura Cogulló10). Les seves dimensions, sempre relativament modestes (5500 m2 en la fase inicial, assolint un màxim de 7000 m2 amb l'ampliació de la fase Cogulló 2), també s'ajusten a les dels nuclis dels territoris costaners associats a una funció primordial similar, aquells, molt nombrosos, que han estat anomenats 'aldees fortificades' (Asensio *et alii* 1998, 377). Dit això, el nivell de complexitat i sofisticació de l'arquitectura defensiva (muralla doble, torre 23, bastió nord) és un tret del tot inhabitual en aquestes aldees fortificades, fet que esdevé l'element principal a partir del qual es pot plantejar que el cas del Cogulló podria no ajustar-se a aquesta categoria d'assentaments .

Figura Cogulló10: Fotografia aèria del nucli del Cogulló, amb vista frontal del sistema defensiu.

De manera alternativa podríem plantejar la seva funció com a lloc central, vertebrador del poblament ibèric de la zona i, en conseqüència, com a centre de poder a nivell regional. Un nucli que exerceix aquest rol és també aquell indret on ubicaríem els espais de residència dels segments socials amb un estatus més elevat, de les elits locals. En aquest sentit cal assenyalar que entre els diversos tipus d'unitats domèstiques documentades al nucli del Cogulló no es detecta cap edifici preeminent, d'aquells que podríem reconèixer clarament com a residència 'senyorial'. Ben al contrari, a les dues fases constructives del període ibèric ple predomina àmpliament la modalitat més senzilla de casa ibèrica (com ara, la gran majoria de les cases a banda i banda del Carrer C). Amb tot, cal ressenyar que a totes dues fases hi ha constància d'una certa desigualtat en aquest camp, ja que sempre existeix algun cas minoritari d'edifici de major complexitat i dimensions que la resta; és el cas de les cases 35 i 10 de la fase Cogullo 1

i el de l'edifici 36/39 a la fase Cogulló 2. També s'ha de tenir molt en compte que la part destapada actualment correspon únicament a un terç de la superfície total de l'espai dins muralles, de manera que resta una porció majoritària de trama urbana totalment desconeguda, que serà clau per a caracteritzar correctament la composició social i econòmica dels habitants del Cogulló.

En darrer terme, entenem que el factor clau en aquesta discussió rau en la seva contextualització a nivell regional (Figura Cogulló11). En aquest aspecte cal valorar el fet que en el territori associat a les poblacions lacetanes (Anoia, Bages i Solsonès) ara per ara no s'ha documentat cap assentament que, de manera inqüestionable, presenti una superfície superior a una hectàrea o un sistema defensiu d'una potència similar. Per tant es pot afirmar que a nivell d'escala i complexitat arquitectònica no es coneixen nuclis d'una entitat significativament superior, almenys en cronologies del període ibèric ple, és a dir, dels segles VI al III aC (Asensio *et alii* 2012; *en premsa c*).

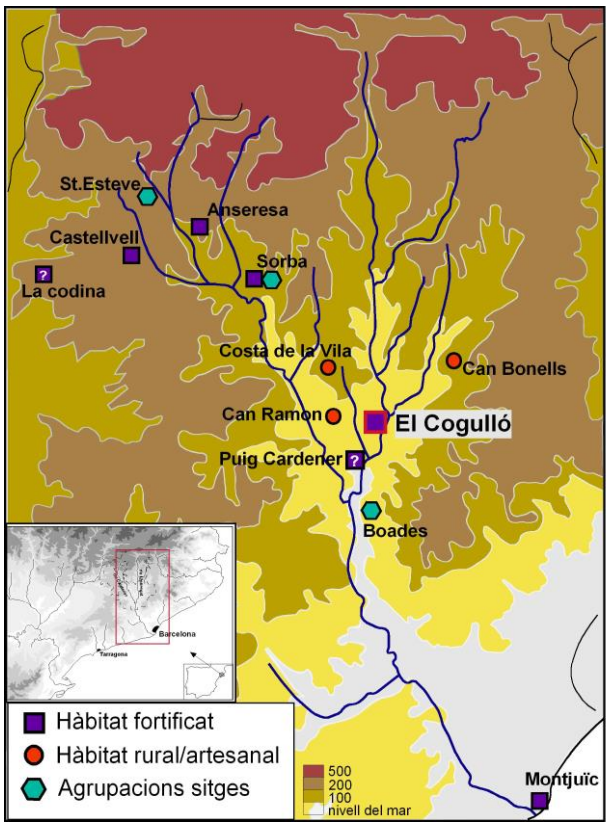

Figura Cogulló11: Mapa de situació del jaciment del Cogulló de Sallent i d'altres jaciments contemporanis de la Lacetània ibèrica.

Per tot plegat creiem versemblant mantenir la hipòtesi que el nucli del Cogulló pot interpretar-se com un assentament de primer ordre, en un territori lacetà caracteritzat per

un elevat nivell de fragmentació política, amb la coexistència de diversos nuclis de primer ordre que controlen i administren un territori d'abast relativament limitat, en un model d'ordenació política i territorial sensiblement diferent al de les grans entitats estatals de les àrees costaneres (Sanmartí 2004). Aquestes entitats polítiques d'abast reduït, no sabem amb quin grau d'autonomia, competència o col·laboració mútua, semblen conformar un tret característic del sector a l'entorn dels rius Llobregat i Cardener. De fet, aquest seria el model d'altres sectors de la Catalunya central, com ara en els territoris d'ausetans o bergistans, o també el dels territoris ilergeta (Sanmartí 2010, Bermúdez 2010; Asensio *et alii* 2016) i ilercavó en el període anterior a les darreries del segle III aC (Belarte i Noguera 2015).

2.16.2.- Descripció dels conjunts ceràmics.

El materials ceràmics considerats en aquest apartat són exclusivament els que s'han recuperat durant la darrera etapa d'excavacions al Cogulló, la que s'inicia l'any 2002 i està encara en curs (concretament fins a la campanya del 2016, inclosa). No hem tingut la possibilitat de revisar i incorporar els materials de les campanyes antigues, per altra banda en bona part estudiats de nou en el treball d'Eduard Sànchez (Sànchez 1987). S'ha de dir que en línies generals no és un jaciment que proporcioni abundants quantitats de materials arqueològics, més aviat al contrari. En les fases antigues els contextos estratigràfics de procedència són essencialment abocaments constructius, fet que pot explicar aquesta relativa escassetat. Però els contextos de la fase 3B, que consisteixen majoritàriament en els tan habituals estrats d'enderroc i abandonament, tampoc no han estat gaire rics en materials arqueològics. Per tot això malgrat que hem pogut disposar dels materials documentats al llarg de 15 campanyes d'excavació, com veurem tot seguit les mostres obtingudes no són de les més consistents, tot i que, creiem, sí que serien mínimament significatives[2].

2.16.2.1. La Fase 1B del Cogulló (425-375 aC).

2.16.2.1.1. Descripció dels contextos de procedència.

Els materials ceràmics de la fase 1B provenen tots d'estrats d'anivellament del terreny natural, abocats en l'operació de construcció del nucli fortificat del Cogulló. Els principals lots s'han recuperat en un parell de sectors on s'ha excavat, en forma de sondeigs, tota la seqüència estratigràfica del Carrer C, concretament de l'estrat d'anivellament que apareix sistemàticament per sota de l'enllosat més profund del carrer (Figura Cogulló6, A). La resta s'han obtingut de l'excavació dels paviments més antics, els fundacionals, tan dels diversos habitatges recentment excavats de la bateria perimetral (com ara les cases 20, 30, 34, 35, 41 i 52), com d'altres àmbits com és el cas del paviment de la Torre 23 i de les capes d'anivellament de la roca natural per sota d'aquesta mateixa torre i del Bastió Nord. D'uns i altres només ha estat possible aplegar uns conjunts ceràmics, modestos, formats per un total de 1175 fragments i un nombre mínim de 85 individus.

[2] Excepció feta dels materials de la fase 3A que existeixen (hi ha nivells de recreixement de paviments en diferents cases ben datats de ple segle III aC) però que no arriben a generar ni tan sols el volum mínim que faci viable la seva consideració.

2.16.2.1.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

El quadre-resum dels materials de la Fase 1B del nucli ibèric del Cogulló és el següent:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Atica vernís negre	31	7	7	Cílix Castulo Cup, copa Cílix, „dasse delicada", copa Escif, copa	5 vores, 2 bases 1 nansa/cos 1 base	
Total Vaixella Imp.	*31*	*7*	*7*			
Total Import.	**31**	**7**	**7**			
Àmfora Ibèrica	1	1	1		1 vora	
Com. Ib. Oxidada	100	32	32	Tenalla v. reentrant Olla/tenalla llavi „coll de cigne" Gerrot Gerra vora exvasada Gerra enòcoa Plat carenat Indeterminat	4 vores 12 vores 3 vores 9 vores 1 vora 1 vora 2 vores	
Informes Ib. Oxid.	630					
C. Ib. Reduïda	162	14	14	Gerrot Gerra enòcoa Gerra vora exvasada Gerreta bicònica Plat/bol carenat Plat vora reentrant Vaset tulipa Copa imit. cílix	1 vora 1 vora 3 vores 4 vores 2 vores 1 vora 1 p.c. 1 nansa	
C. a Mà	251	31	31	Contenidor Olla perfil "essa" Olla cil.líndrica Olla indet. Vaset/gerreta Tapadora	1 vora 5 vores 2 vores 15 vores 1 vora, 1 base/cos 6 vores	gallons
Total prod. locals	**1144**	**78**	**78**			
Total	**1175**	**85**	**85**			

2.16.2.1.3. Descripció tipològica dels materials.

Les ceràmiques importades de la fase 1B del Cogulló representen el 8,2 % del total d'individus, i estan formades exclusivament per peces de vaixella àtica de vernís negre. Entre aquestes es constata un domini amplíssim de les copes robustes de peu baix del tipus Càstulo (làmCogulló1, 9 a 13), amb cinc dels set individus ben contextualitzats. El predomini de les copes per beure és absolut si afegim la resta de la representació d'aquesta categoria: una nansa i una base d'una copa esvelta del tipus de la 'classe delicada' (làmCogulló1, 7 i 8), una vora, de la variant antiga de parets rectes, i una base

d'escifs (làmCogulló1, 14 i 15), i finalment, procedent dels nivells superficials, un fragment del peu d'una copa de peu alt, molt probablement del tipus 'vicup' (làmCogulló1, 6).

Gràcies a l'aportació d'aquest notable lot de copes àtiques el grup de les peces de vaixella és el que assoleix una representació més alta en aquesta fase 1B. Entre els vasos de producció local d'aquest grup destaquen clarament les peces de cocció reduïda, amb un repertori divers de formes entre les que trobem gerres (làmCogulló2, 1), gerretes, plats/bols carenats (làmCogulló2, 3 i 4) i un perfil gairebé complet de vaset carenat o de tulipa (làmCogulló2, 2). Cal ressenyar, en aquest grup, l'absència absoluta de plats o bols de vora reentrant, tant reduïts com oxidats. En darrer terme també cal destacar, per poc habitual, el fenomen de l'existència de peces de vaixella fetes a mà. Entenem que clarament aquesta seria la funció d'un parell d'individus de vasets/gerretes amb les parets primes i la superfície intensament brunyida (làmCogulló2, 5 i 6), entre les que es dona una modalitat decorativa peculiar: una sèrie de solcs profunds verticals que recorden la decoració de gallons dels càntars àtics (làmCogulló2, 5).

Per contra, les peces de transport, en aquesta fase 1B del Cogulló, tenen una presència ínfima, amb absència total d'exemplars d'importació i un únic exemplar de producció local, una sola vora d'àmfora ibèrica (làmCogulló1, 1). Els vasos de format gran són gairebé tots tenalles o olles, la gran majoria de la variant de peces de perfil globular i vora amb llavi de 'coll de cigne' (làmCogulló1, 2 i 3). Creiem que en aquest grup també hi hem de considerar un exemplar de vas de ceràmica a mà de grans dimensions, fet que permet pensar en una funció bàsica de contenidor (làmCogulló1, 4). El grup de les peces de reserva documenta una representació escassa formada exclusivament per peces del tipus gerrot (làmCogulló1, 5). Per acabar el grup de les peces de cuina, totes de ceràmica a mà, és el segon més potent, amb una proporció molt propera a la de les peces de vaixella. Es tracta d'olles que presenten majoritàriament una vora lleugerament exvasada, que apunten a perfils en 'essa' (làmCogulló2; 7, 10, 11 i 12), tot i que també hi ha exemplars de vora lleugerament reentrant i, per tant, amb perfils de tendència cilíndrica (làmCogulló2, 8 i 9). A nivells de recursos decoratius es constata una gran diversitat. Les peces de vora reentrant presenten sovint decoració d'incisions o ungulacions a l'exterior de llavis engruixits (làmCogulló2, 8 i 9), mentre que a les peces de perfil en 'essa' trobem cordons o banda de motius impresos a l'alçada de l'espatlla (làmCogulló2, 7 i 11), així com pentinats per sota del llavi (làmCogulló2, 10).

TRANSPORT (1 ind): 1,2 %

LÀMINA COGULLÓ 1 (Fase 1B)

producció 'local' (1 ind): 1,2 %

àmfora ibèrica

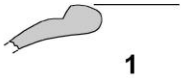

1

MAGATZEM (17 inds): 20 %

Ceràmica a torn

olles/tenalles vora 'coll de cigne'

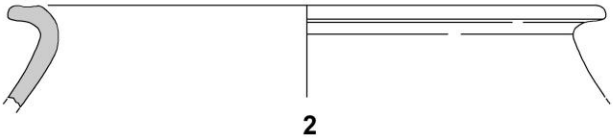

2

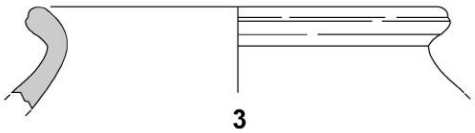

3

Ceràmica a mà

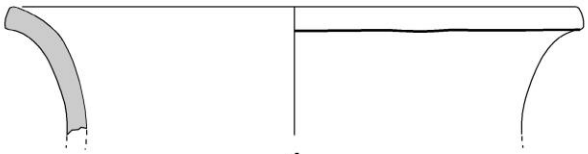

4

contenidor

RESERVA DOMÈSTICA (4 inds): 4,7 %

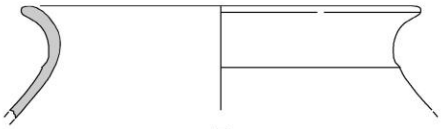

5

gerrot

VAIXELLA (33 inds): 38,8 %

importats (7 inds): 8,2 %

Ceràmica àtica vernís negre

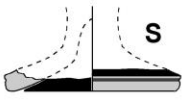

6

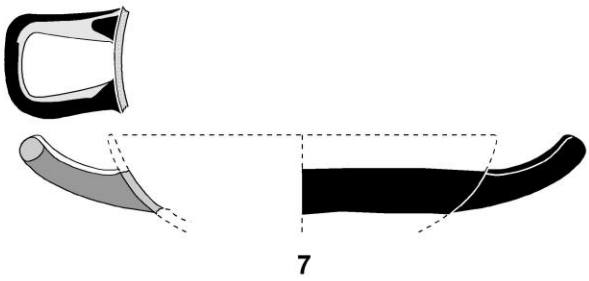

7

8

9

10

14

11

12

13

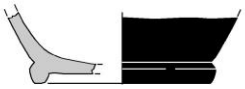

15

VAIXELLA (33 inds): 38,8 %

LÀMINA COGULLÓ 2 (Fase 1B)

producció 'local' (26 inds): 30,6 %

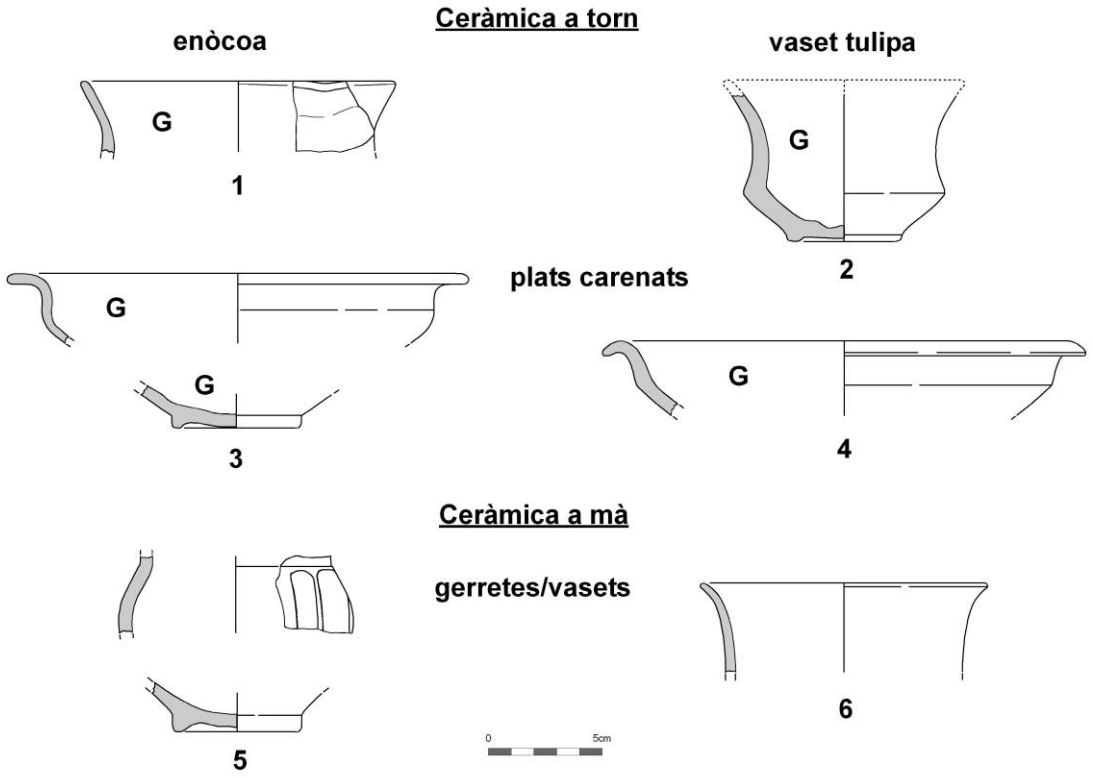

CUINA (28 inds): 33 %

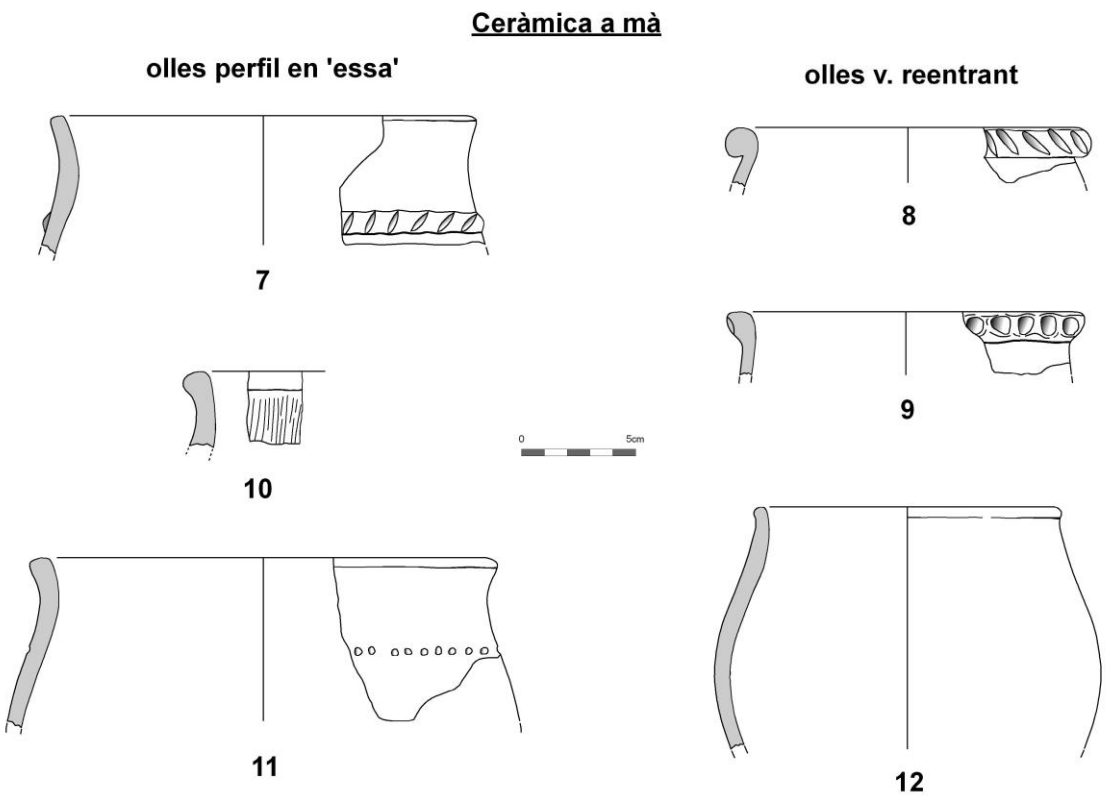

INDETERMINAT (2 inds): 2,3 %

2.16.2.2. La Fase 2 del Cogulló (375-300 aC).

2.16.2.2.1. Descripció dels contextos de procedència.

El gruix dels materials ceràmics d'aquesta fase provenen d'uns abocaments que es localitzen damunt dels nivells de circulació més antics de moltes de les cases i àmbits del nucli del Cogulló. Concretament es tracta d'uns nivells, sovint molt potents (de 40 a 100 cm), que es realitzen en el marc d'una reforma generalitzada que té lloc durant la fase constructiva Cogulló 1. Aquesta remodelació consisteix en el recreixement dels paviments de les cases i dels sols empedrats dels carrers, a més del massissat de la Torre 23, espais que continuaran tots en ús sense altres modificacions significatives quant a la seva forma i disposició originàries (raó per la qual no s'ha considerat una transformació de l'entitat suficient com per representar una nova fase constructiva). També és important el lot de materials que ha proporcionat l'amortització de les sitges del costat interior del Carrer C, per damunt de les quals es construeixen les cases 19 i 31 de la fase Cogulló 2. Aquests contextos, ben datats sistemàticament dins del segle IV aC, s'han recuperat un total de 3096 fragments ceràmics i un nombre mínim de 170 individus ponderats.

2.16.2.2.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

El quadre-resum dels materials de la Fase 2 del nucli ibèric del Cogulló és el següent:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica Figures Roges	3	3	3	Cílix classe delicada Escif, copa amb nanses Copa-escif	1 nansa/cos 1 vora 1 vora	Pint blanca
Atica vernís negre	41	15	15	Lamb. 21, escudella Lamb. 22, escudella Lamb. 21/25, bol Cílix classe delicada Cílix Castulo cup Escif, copa amb nanses	1 p.c., 3 vores 5 vores, 1 base 1 vora, 2 bases 1 nansa/cos 1 nansa 2 vores, 1 base	
T. Petites Estampilles	1	1	0			
Total Vaixella Imp.	*45*	*19*	*18*			
Total Import.	**45**	**19**	**18**			
Àmfora ibèrica	22	7	7		7 vores	
Com. Ib. Oxidada	227	46	46	Tenalla carenada Olla/tenalla llavi „coll de cigne" Olla/tenalla altres	1 p.c., 8 vores 8 vores 7 vores	

				Gerrot Gerra nansa de cistella Gerra enòcoa Gerra vora exvasada Gerreta bicònica Gerreta/vaset tulipa Plat/bol carenat Plat/bol vora reentrant Tapadora Vas colador Indeterminat	4 vores 1 vora 1 vora 7 vores 2 vores 1 vora 1 vora 2 vores 1 vora, 1 pom 1 fons 1 vora	
Informes Ib. Oxid.	1974					
C. Ib. Reduïda	153	21	21	Gerrot Gerra enòcoa Gerra v. exvasada Gerreta bicònica Gerreta altres Plat/bol vora reentrant Plat/bol carenat v. exv. Copa imit. *Cílix* àtica	4 vores 1 vora 4 vores 4 vores 1 vora/ 1 espatlla 1 p.c., 3 vores 1 p.c., 1 vora 1 vora	gallons
Cer. Grollera a Torn	3	1	1	Tapadora	1 pom	
Cer. a Mà	672	76	76	Tenalla/contenidor Olla perfil "essa" Olla cil.índrica Olla indet. Olla amb nansa Tapadora Vaset/gerreta	4 vores 34 vores 6 vores 21 vores 1 vora 3 vores, 1 pom 7 vores	brunyides
Total prod. locals	**3051**	**151**	**151**			
Total	**3096**	**170**	**169**			

2.16.2.2.3. Descripció tipològica dels materials.

Les ceràmiques importades de la fase 2 del Cogulló augmenten fins al 11,2 % del total d'individus i segueixen formades de manera exclusiva per peces de vaixella fina, pràcticament totes de procedència àtica. Això és així pel que fa als materials procedents de nivells estratigràfics ben contextualitzats però en els nivells superficials ha aparegut un exemplar d'àmfora importada que, per la seva cronologia de producció, s'ha de considerar dins d'aquesta fase 2. Es tracta d'una vora d'àmfora púnica centre mediterrània del Tipus 2.2.1.2. de J.Ramon (làmCogulló3, 1), d'una variant morfològica idèntica a un dels exemplars d'aquest tipus, el més complet, que formava part de la càrrega del navili de El Sec (Ramon 1995, 154, peça 88). De fer, és una peça que correspon al tipus d'aquesta producció, junt amb les T.7.1.2.1., més àmpliament comercialitzats per occident.

Excepte un fragment informe clarament atribuïble a un vas del Taller de les Petites Estampilles, el gruix de les peces de vaixella importada són de producció àtica. En els

contextos d'aquesta fase 2 apareixen vasos figures, no documentats entre els materials àtics de la fase 1B. Concretament hi ha la nansa i carena d'una cílix de la 'classe delicada' (làmCogulló5, 7), un exemplar d'escif amb una decoració conservada que remet al 'grup del noi gras' (làmCogulló5, 8) i la vora d'una copa de peu baix amb decoració de motius vegetals sobrepintats (làmCogulló5, 9), pràcticament idèntica a una peça localitzada en el nucli de Sant Miquel de Sorba (làmSorba2, 3). Aquest modest lot de vasos figurats representen el 17% del total de peces àtiques d'aquesta fase. Entre les peces no figurades s'observa un nou contrast respecte dels materials de la fase 1B i és que a la fase 2 les copes per beure ja no són el grup exclusiu, ni tant sols predominant. Hi ha un parell d'individus de copes de peu baix (làmCogulló5, 10) i un parell més de copes tipus escif (làmCogulló5, 11 i 12), però totes plegades representen una quantitat sensiblement inferior al grup format per bols o escudelles, que irrompen amb molta força en aquesta fase. La majoria corresponen a peces de gran format o escudelles dels tipus Lamboglia 22 (làmCogulló5; 13, 14, 16, 22 i 23) o Lamboglia 21 (làmCogulló5, 18 i 21), però també hi ha un bon nombre de peces més petites o bols dels mateixos tipus L22 (làmCogulló5, 15 i 17) i L21 (làmCogulló5, 19 i 20), així com una vora i una base d'un individu de petit bol del tipus lamboglia 21/25 (làmCogulló5, 24 i 25). En definitiva, es tracta d'un conjunt de peces quantitativament important però amb un repertori de tipus documentat més aviat restringit.

En el bloc dels materials de producció local les àmfores ibèriques mantenen una representació baixa (làmCogulló3, 2 i 3), tot i un sensible increment respecte de la fase precedent. El grup de les peces de magatzem està dominat per dos variants formals bàsiques, repartides gairebé a parts iguals. Per una banda hi ha el format més 'generalitzat', el de les olles globulars amb vora exvasada i llavi de 'coll de cigne' (làmCogulló3, 6 a 13). Per l'altre hi ha les peces d'una modalitat que sembla més específica del jaciment o d'un context regional: unes tenalles de sac, carenades i de vora reentrant, de les quals cal destacar dos exemplars en els que ha estat possible reconstruir la major part del seu perfil complet (làmCogulló4, 7 i 8). Cal fer notar que les vores d'aquestes tenalles són morfològicament molt similars, quant no idèntiques, a les de les àmfores (làmCogulló4, 1 a 5). Això podria conduir a confusió en alguns casos, que és evitable quan es pot calcular o intuir el diàmetre de la boca, en aquestes peces sempre molt superior (dels 200 mm en endavant) al que és propi en els envasos de transport (que oscil.la generalment entre els 100 i un màxim de 130 mm). També hi ha un nombre

reduït de peces de magatzem que no corresponen a cap d'aquests dos models dominants, amb algun exemplar del tipus relativament habitual de vora reentrant amb llavi solcat (làmCogulló3, 4) i algun altre més peculiar, de perfil globular amb llavi horitzontal i dues nanses de cinta verticals (làmCogulló3, 5). Algunes de les modalitats de tenalles carenades de gran format serien les que intuïm que podrien disposar de broc a la part inferior de la peça (làmCogulló4, 6). En darrer terme cal completar aquest grup amb un petit lot de peces de ceràmica a mà, fenomen ja constatat a la fase precedent, amb contenidors d'una tipologia molt similar en totes dues fases, de vora exvasada amb llavi de secció triangular (làmCogulló3, 14 i 16).

Les peces que en aquesta fase podríem considerar dins del grup de reserva domèstica mostren una varietat de formes superior a la fase precedent. D'entrada es dona la continuïtat de les més característiques peces tipus gerrots (làmCogulló5, 1 i 2), entre els quals considerem un petit lot d'exemplars de cocció reduïda que responen sempre a un mateix patró formal, de vora alta exvasada i llavi similar als de 'coll de cigne' (làmCogulló5, 3). A continuació 'apareixen' les també molt habituals gerres de nansa de cistella (làmCogulló5, 4), amb un repertori que es completa amb un parell d'exemplars de cocció reductora molt menys freqüents: una mena d'olleta de perfil bicònic (làmCogulló5, 6), que pensem que podria tenir dues nanses, i un vas de carena alta i vora vertical (làmCogulló5, 5), que podria correspondre a una mena de safata fonda de les del tipus 9.5 de Cela (Cela 1994, 168).

El grups del vasos de vaixella de producció local té en aquesta fase una abundant i variada representació, sens dubte a causa de la superior consistència de la mostra disponible. La gerra de vora exvasada és la forma més freqüent, amb peces oxidades (làmCogulló6, 2 i 3) o reduïdes (làmCogulló6, 4 i 5), essent escassa la variant de vora lobulada o enòcoa, amb un únic individu de cocció oxidant (làmCogulló6, 1) i un altre de cocció reductora. En segon lloc hi ha el grup de les gerretes, que a nivell tipològic es poden dividir també en dos blocs. Per un costat hi ha un grup compacte de peces amb el característic perfil bicònic, aquestes majoritàriament de cocció reductora (làmCogulló6, 6 a 8). I per l'altre un grup heterogeni de variants diferents al model clàssic: un exemplar amb un perfil similar als vasos tulipa (làmCogulló6, 9), un altre de vora amb cassoleta interna (làmCogulló6, 10) i un fragment de carena que presenta decoració de solcs verticals (làmCogulló6, 11). Un pes similar a les gerretes tenen les peces obertes tipus plats o bols, amb una representació dividida entre els exemplars de vora reentrant

(làmCogulló6, 12 a 14) i els carenats de vora exvasada (làmCogulló6; 16, 18 i 19), sempre havent-hi peces de les dues variants en versió oxidant i reduïda. La resta de formes documentades tenen una representació molt escassa, gairebé sempre amb un únic individu. És el cas de les tapadores (làmCogulló6, 15) o el d'una copa amb nanses de cocció reductora que clarament respon a una imitació de models àtics (làmCogulló6, 17). Com en la fase precedent el grup es completa amb una mostra, en cap cas anecdòtica, de vasets o gerretes de ceràmica a mà (làmCogulló6, 22 a 27), amb uns trets recurrents: parets primes, superfície brunyida i utilització sistemàtica d'una notable diversitat de recursos decoratius. La variant més habitual és la decoració de traços verticals, que poden ser solcs amples i profunds, similars als gallons (làmCogulló6, 26), o una mena d'acanaladures més estretes formant diferents dissenys (làmCogulló6; 22, 23, 25 i 27).

Finalment, en aquesta fase 2 les ceràmiques de cuina a mà passen a ser el grup funcional majoritari, superant, per poc, les peces de vaixella, importacions incloses. Es manté el predomini de les olles de vora exvasada i perfil en 'essa' (làmCogulló7, 6 a 16) i es constata una relativa homogeneïtat pel que fa a les dimensions de les peces, situant-se la gran majoria en el podríem identificar com un format mitjà (una mica més gran o més petites que làmCogulló7, 17). També es manté la presència d'olles de vora reentrant i perfil cilíndric (làmCogulló7, 1 a 4), clarament minoritàries. Alguna d'aquestes peces presenta encara decoració al llavi (làmCogulló7, 1), tret ja vist i molt freqüent a les peces equivalents de la fase precedent (làmCogulló2, 8 i 9). De fet, l'abundància i diversitat de recursos decoratius és una de les característiques més evidents de la ceràmica a mà d'aquest jaciment, en totes les fases documentades i en aquesta especialment. Sempre situats a l'espatlla de la peça hi ha abundància de cordons, quasi sempre amb ungulacions (làmCogulló7; 8, 13, 16 i 17), i de bandes de motius incisos o impresos de tipus molt diversos (làmCogulló7; 5, 6, 7, 9, 11, 12 i 15). També és pot donar la combinació de recursos, bàsicament pentinats (làmCogulló7, 5) o superfícies rugoses intencionals (làmCogulló7; 11, 12 i 14), sempre per sota de la decoració ubicada a l'espatlla de la peça. El grup es completa amb uns pocs exemplars de tapadores (làmCogulló7; 18 a 20), que en ser escassos no posen de manifest cap patró o tipologia pròpia del nucli. Precisament el pom d'una tapadora és l'únic exemplar de ceràmica grollera a torn documentada fins ara al Cogulló, fet que demostra el caràcter totalment residual de la presència d'aquesta categoria en aquest jaciment.

TRANSPORT (7 inds): 4,1% **LÀMINA COGULLÓ 3 (Fase 2)**

importats

àmfora púnica centre mediterrània

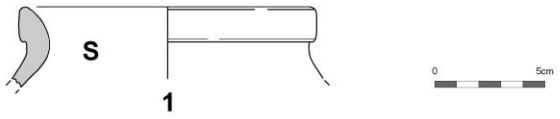

1

producció 'local' (7 inds): 4,1%

àmfora ibèrica

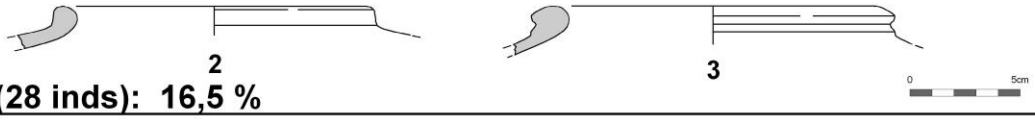

2 3

MAGATZEM (28 inds): 16,5 %

Ceràmica a torn

tenalles diverses

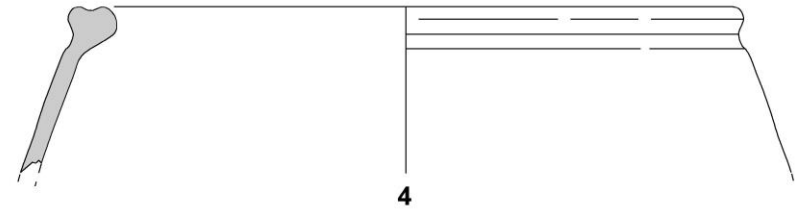

4

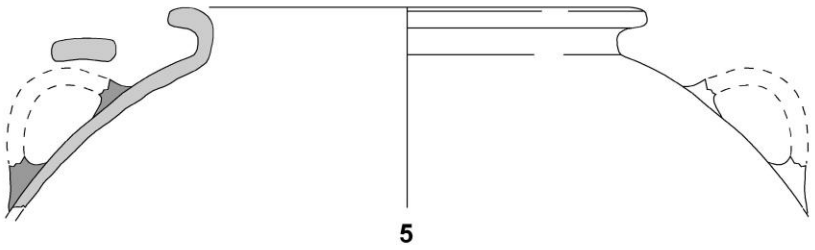

5

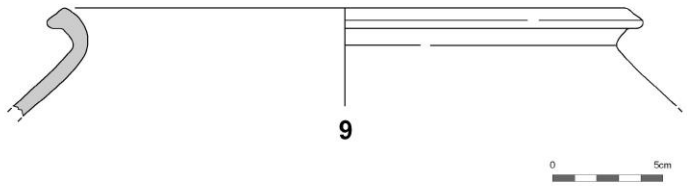

9

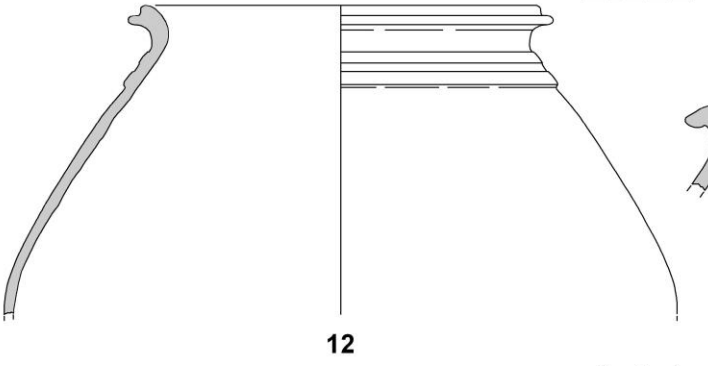

12

olles/tenalles vora 'coll de cigne'

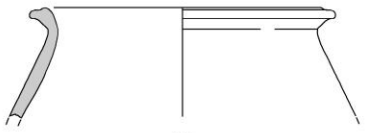

6

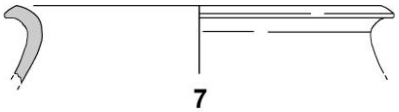

7

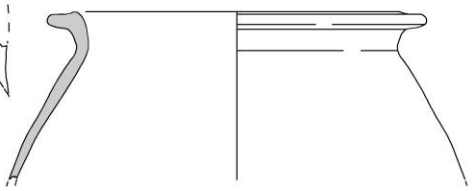

8

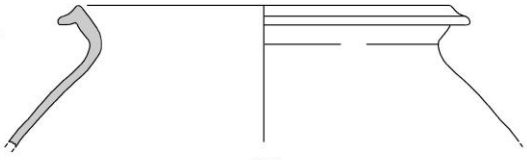

10

11

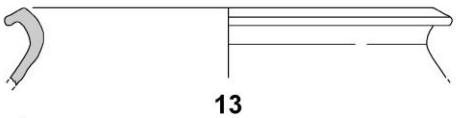

13

Ceràmica a mà

olla/contenidor

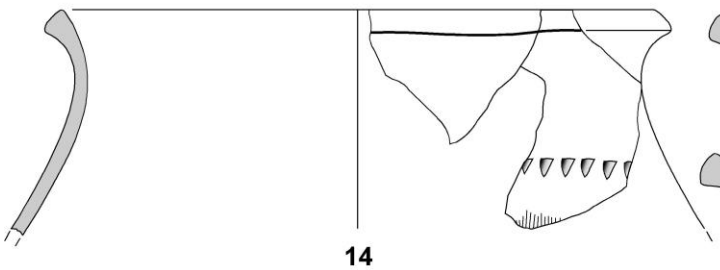

14

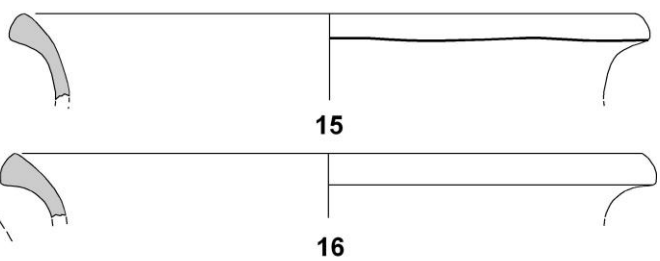

15 16

MAGATZEM (28 inds): 16,5 % **LÀMINA COGULLÓ 4 (Fase 2)**

tenalles carenades

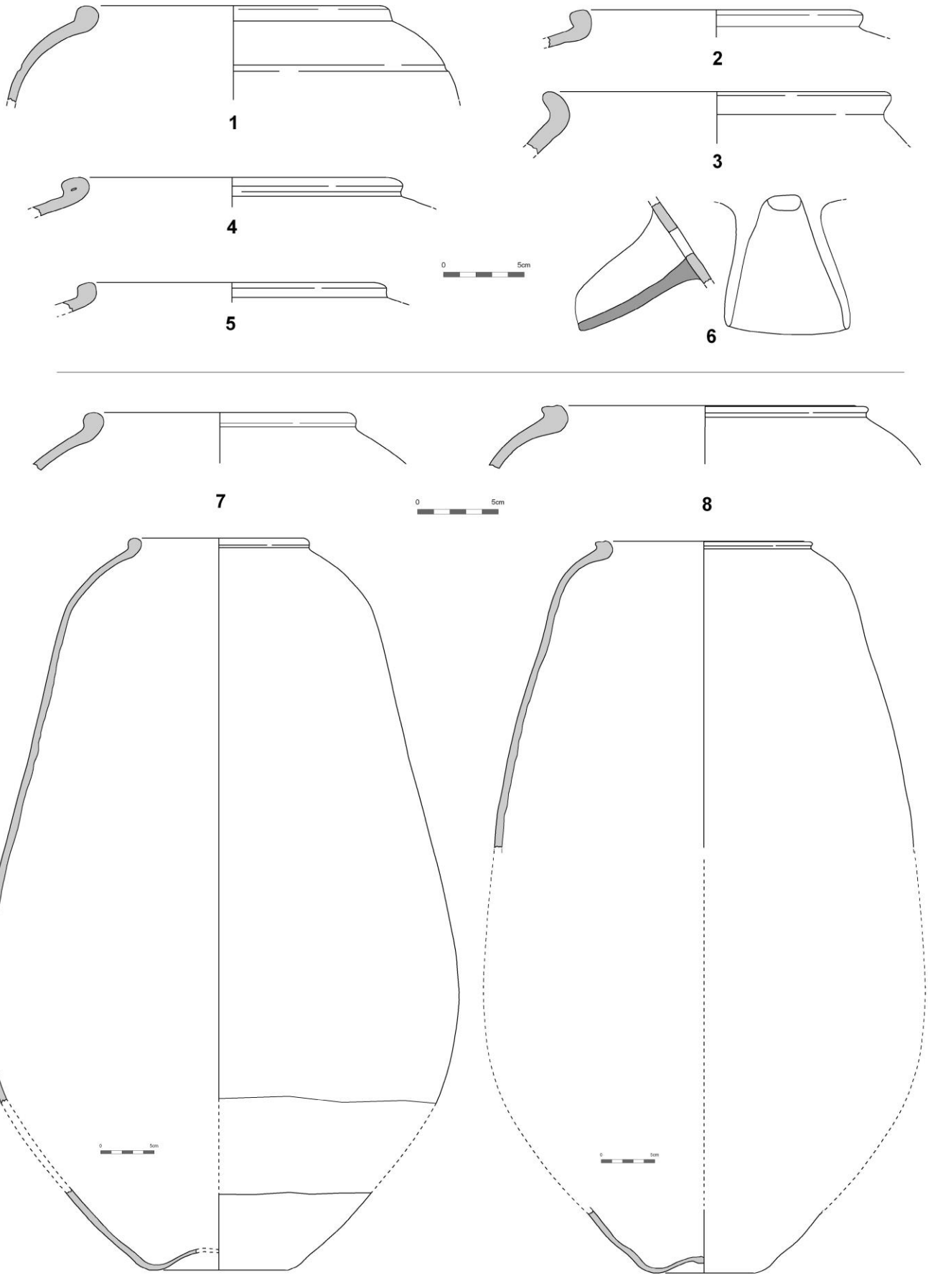

RESERVA DOMÈSTICA (9 inds): 5,3 %

LÀMINA COGULLÓ 5 (Fase 2)

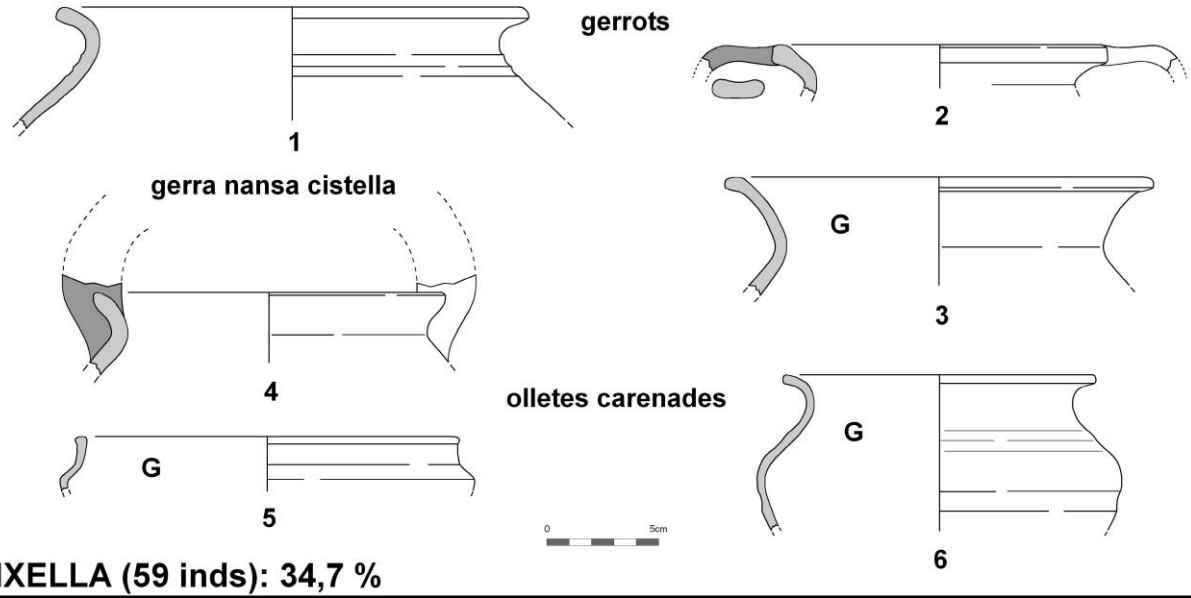

VAIXELLA (59 inds): 34,7 %

importats (19 inds): 11,2 %

<u>Ceràmica àtica figures roges</u>

<u>Ceràmica àtica vernís negre</u>

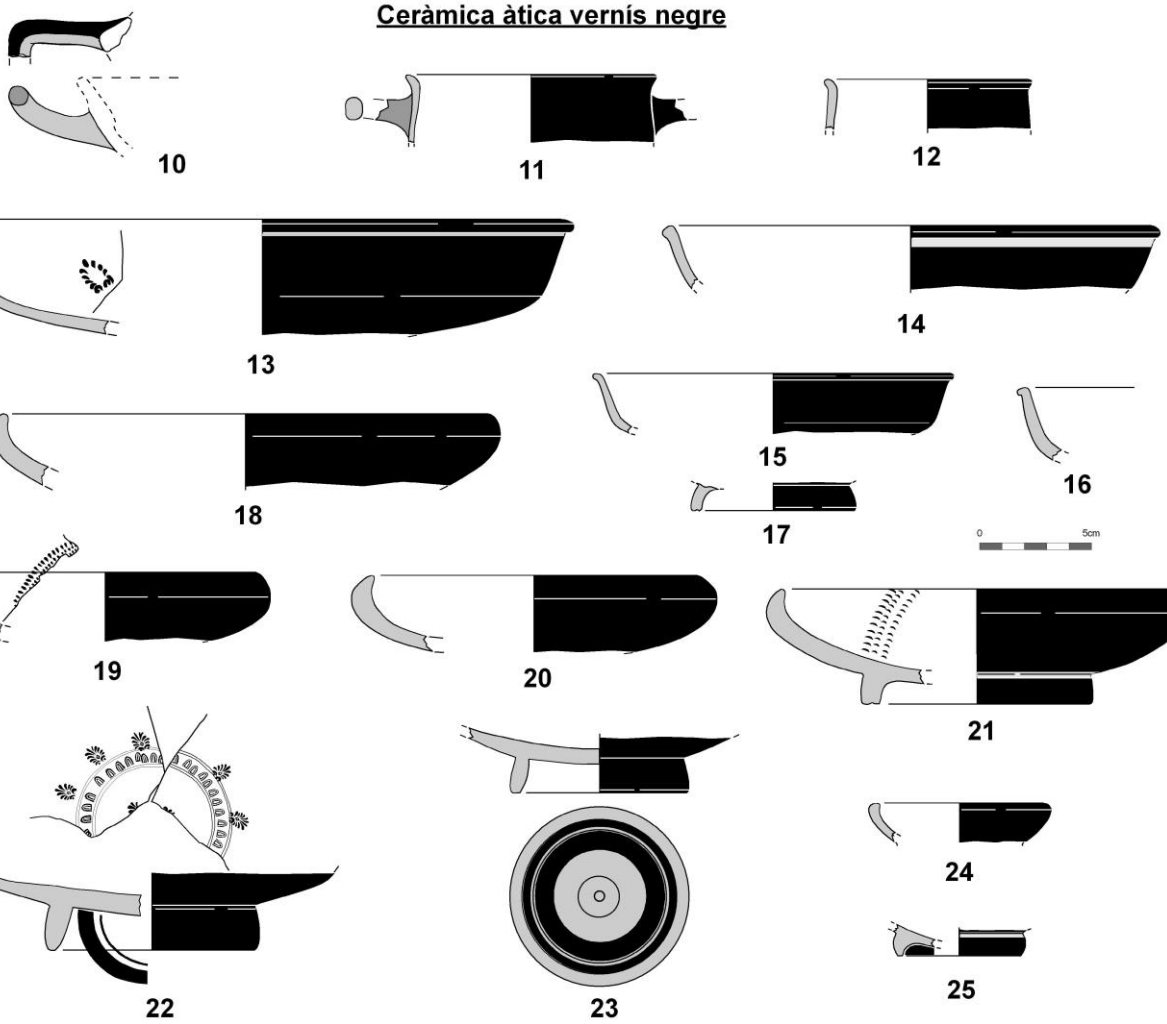

VAIXELLA (59 inds): 34,7 % — LÀMINA COGULLÓ 6 (Fase 2)

producció 'local' (40 inds): 23,5 %

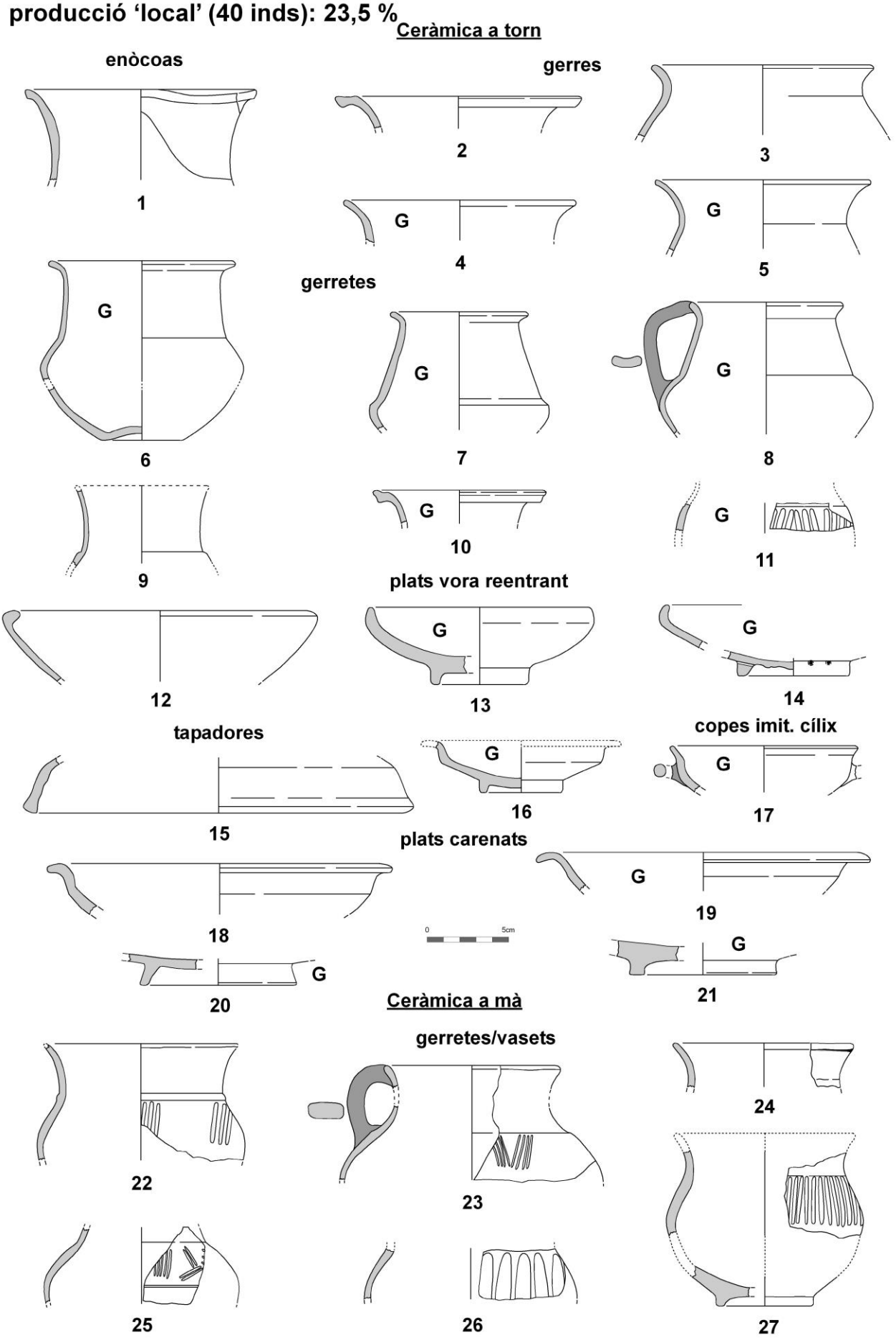

CUINA (65 inds): 38,2 % **LAMINA COGULLO 7 (Fase 2)**

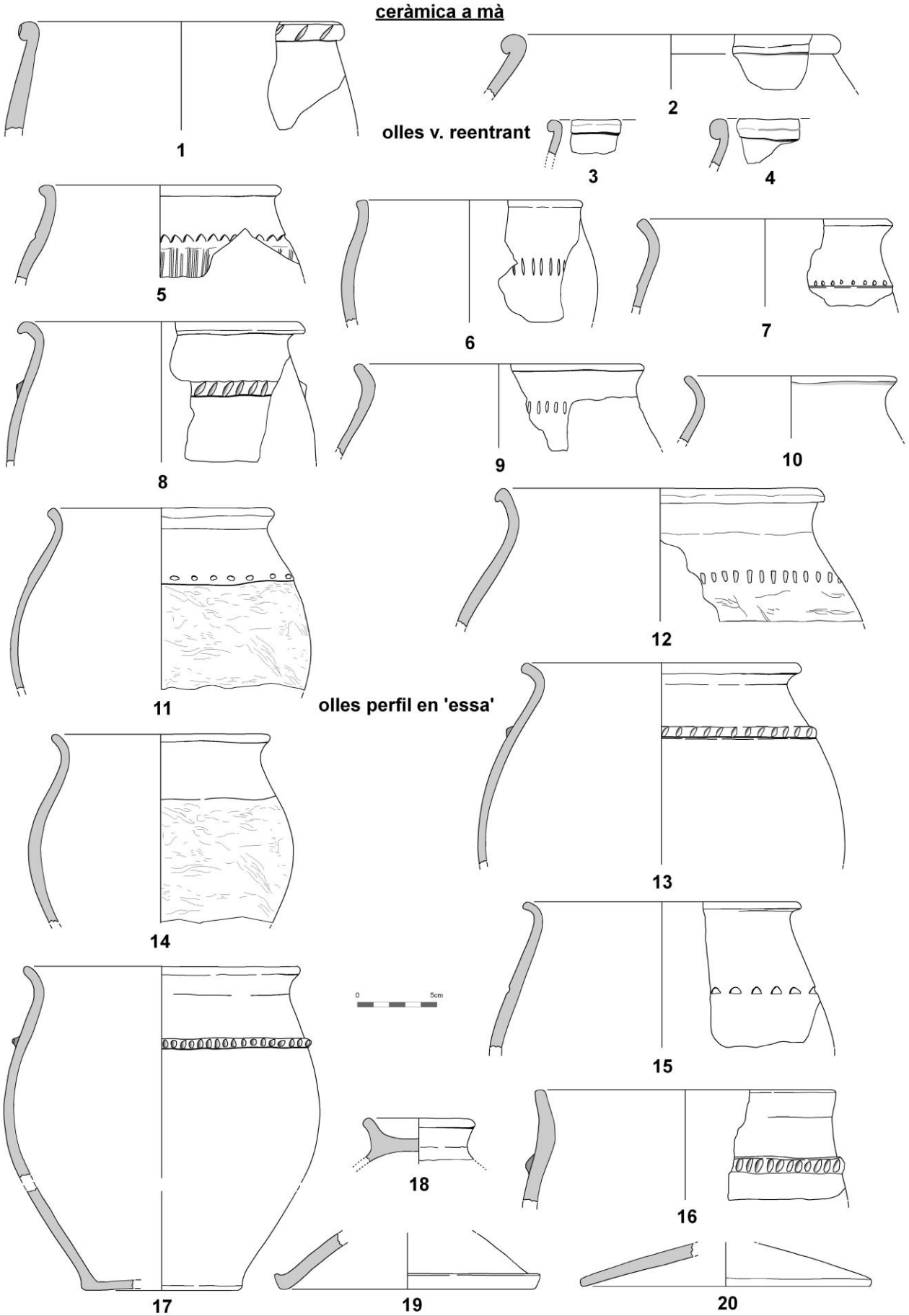

INDETERMINAT (2 inds): 1,2 %

2.16.2.3. La Fase 3B del Cogulló (225-175 aC).

2.16.2.3.1. Descripció dels contextos de procedència.

Els materials d'aquesta fase provenen tots de nivells d'enderroc documentats a diverses de les cases del nucli del Cogulló. La mostra no és gaire àmplia bàsicament per dues raons. D'entrada es tracta de nivells generats per una dinàmica d'abandonament no traumàtica, sense traces d'incendis ni de fugides ràpides que deixen peces 'in situ'. Al contrari dona la sensació que en marxar la població hi ha hagut marge per a endur-se el gruix dels objectes en ús dins dels habitatges. A això cal afegir el fet que no totes les cases excavades recentment excavades han proporcionat enderrocs d'aquesta cronologia, no perquè no existissin originàriament sinó perquè han desaparegut per l'activitat antròpica d'èpoques posteriors. Això és el que s'ha observat a bona part de les cases de la bateria perimetral del flanc occidental del nucli (cases 30, 34 i 35), molt afectades per un gran esvoranc modern, on sota el superficial apareixen directament els anivellaments del segle IV aC abocats damunt dels paviments fundacionals. Amb tot ha estat possible reunir uns conjunts ceràmics d'aquesta fase formats per un total de 1381 fragments i 80 individus ponderats.

2.16.2.3.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

El quadre-resum dels materials de la Fase 3B del nucli ibèric del Cogulló és el següent:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica Vernís Negre	2	1	0	Escif	1 nansa	
Taller de Roses	6	3	3	Lamb. 27, bol Lamb. 25, bol Lamb. 24/25B, bol	1 vora 1 vora 1 vora	
Campaniana A	22	7	7	Lamb. 36, plat Lamb. 27Ba, escudella Lamb. 27ab, bol Lamb. 27c, bol Lamb. 28ab, bol Morel 68, copa nanses	1 vora 1 vora 1 vora 1 vora 2 vores 1 vora	
Total Vaixella Imp.	*30*	*11*	*10*			
Àmfora Itàlica	1	1	0			
Total àmf. Imp.	*1*	*1*	*0*			

Total Import.	**31**	**12**	**10**			
Àmfora ibèrica	18	6	6		6 vores, 1 pivot	
Com. Ib. Oxidada	93	29	29	Tenalla vora acanalada Olla/tenalla llavi „œll de cigne" Olla/tenalla altres Gerrot Gerra v. exvasada Gerreta bicònica Plat/bol vora reentrant Tapadora *Kalathos*	1 vora 6 vores 4 vores 2 vores 7 vores 1 vora 1 p.c., 3 vores 1 vora 3 vores	1 pintada
Informes Ib. Oxid.	933					
C. Ib. Reduïda	103	11	11	Gerra enòcoa Gerra v. exvasada Gerreta bicònica Plat/bol vora reentrant	2 vores 2 vores 3 vores 4 vores	
C. a Mà	203	22	22	Olla perfil "essa" Olla cil.líndrica Olla Tapadora Vaset/gerreta Bol vora reentrant	7 vores 1 vora 10 vores 2 vores, 1 pom 1 vora 1 p.c.	brunyida
Total prod. locals	**1350**	**68**	**68**			
Total	**1381**	**80**	**78**			

2.16.2.3.3. Descripció tipològica dels materials.

Les ceràmiques importades en la mostra de la fase 3B del Cogulló arriben fins el 14,9% del total d'individus. Aquesta proporció d'importacions incorpora, per primera vegada en el registre del jaciment, un individu ponderat d'àmfora importada, concretament d'àmfora itàlica. Si bé en els estrats ben contextualitzats aquesta categoria està documentada només a partir d'un fragment informe sembla significatiu que en els nivells superficials l'únic exemplar de vora d'àmfora importada que per cronologia de producció pot pertànyer a un horitzó 3B correspongui igualment a una vora d'àmfora greco-itàlica. Es tracta, concretament, d'un exemplar atribuïble als tipus C o D de Lyding-Will (làmCogulló8, 1), una variant que és freqüent en contextos fiables d'entorn l'any 200 aC, tal com es pot veure en els casos d'Alorda Park o Castellet de Banyoles.

En qualsevol cas aquest elevat percentatge de ceràmiques importades s'obté essencialment gràcies a les peces de vaixella fina, com així ha estat a les dues fases precedents. Excepte un individu d'escif àtic, que evidencia l'habitual fenomen de perduració de vasos 'antics', les peces de vaixella importada pertanyen als dos principals tallers d'aquest període. Del taller de Roses, minoritari, hi ha representació

d'almenys un exemplar de gairebé cadascun del tipus més característics de la seva producció: un de petit bol amb decoració agallonada del tipus Lamb. 24/25B (làmCogulló8, 14), dos més no decorats del tipus Lamb. 25 (làmCogulló8, 15 i 16), un de bol del tipus Lamb. 27 (làmCogulló8, 17) i un darrer d'una escudella del tipus Lamb. 26 (làmCogulló8, 18) Aquesta darrera, provinent dels nivells superficials, és una base amb la típica decoració de tres palmetes radials. La producció de Campaniana A, predominant, està igualment representada bàsicament per les diverses variants de bols i escudelles. En aquest cas hi ha exemplars de bols del tipus Lamb. 27 ab (làmCogulló8, 24 i 25), del tipus Lamb. 27c (làmCogulló8, 23) i del tipus Lamb. 28ab (làmCogulló8, 20 i 21), així com d'escudelles del tipus Lamb. 27Ba (làmCogulló8, 22). Només l'exemplar de bol Lamb. 27c disposa del perfil suficient per conservar restes de decoració impresa, en aquest cas l'inici d'una roseta central (làmCogulló8, 23). Finalment, les úniques dues peces de vaixella fina importada que no corresponen a bols o escudelles, totes dues de Campaniana A, són un exemplar de copa amb nanses del tipus Morel 68 (làmCogulló8, 26) i un de plat del tipus Lamb. 36 (làmCogulló8, 19).

En el camp de les ceràmiques de producció local les peces de transport mantenen la seva progressió, assolint les àmfores ibèriques un 7,5% del total d'individus d'aquesta fase. Es tracta d'exemplars molt fragmentaris, bàsicament tots vores amb uns perfils dels més 'convencionals' (làmCogulló8, 2 a 5), el que impedeix cap tipus de concreció pel que fa a la seva atribució tipològica. Les peces de transport també responen majoritàriament al model més freqüent arreu, el de les olles/tenalles de perfil globular amb vora exvasada i llavi de 'coll de cigne' (làmCogulló8, 6 a 10). Tant sols es desmarca d'aquesta uniformitat un únic exemplar de tenalla de vora reentrant, amb un solc tan ample que permetria classificar-la dins de la forma 3.1 de Cela (Cela 1994), la de les anomenades olles/tenalles de vora acanalada (làmCogulló8, 11). En el grup de les peces de reserva domèstica, a més dels habituals exemplars de gerrots (làmCogulló8, 12), es dona un dels trets més característics d'aquesta fase, el de l'aparició dels càlats. En el cas del Cogulló es tracta majoritàriament (dos de tres) d'exemplars sense decoració pintada (làmCogulló8, 13).

Com és una constant en els conjunts ceràmics d'aquest jaciment les peces de vaixella de producció local tenen una representació abundant i diversa. En aquesta fase es manté la preponderància de les gerres oxidades (làmCogulló9, 1) o reduïdes, encara que les de la variant de vora lobulada estan representades exclusivament per exemplars de cocció

reductora (làmCogulló9, 2 i 3). Pel que fa a les gerretes ara ja totes les documentades responen al model més prototípic de gerreta bicònica, ja siguin oxidades (làmCogulló9, 4) o reduïdes (làmCogulló9, 5), amb absència, però, de la decoració de filets en relleu al coll de la peça. Entre aquestes cal destacar un exemplar que ha estat cobert d'una complexa decoració de motius geomètrics realitzats amb fines incisions 'post-coctionem' (làmCogulló9, 5). El segon bloc de peces de vaixella, en termes quantitatius, torna a ser el de les formes obertes tipus bols i escudelles. En aquesta fase ja no apareixen els exemplars carenats de vora exvasada de les fases precedents, essent tots de la variant de vora reentrant, entre els que n'hi ha de gran format o escudelles (làmCogulló9, 6 a 8) i de més petits o bols, aquests darrers la majoria de cocció reductora (làmCogulló9, 9 i 10). El repertori formal es completaria amb un únic exemplar de tapadora, de cocció oxidant (làmCogulló9, 11). Cal dir que una altra característica novedosa d'aquesta fase és la pràctica desaparició, o reducció a la mínima expressió, dels vasets/gerretes de ceràmica a mà, tan representatius del repertori de vaixella local de les fases precedents. Hi ha, però, una peça completa de ceràmica a mà que, si bé no és inviable veure-la com a tapadora, entenem que respon millor al tipus de bol de vora reentrant (làmCogulló9, 12), raó per la qual s'ha de considerar dins d'aquest grup.

El grup de les peces de cuina de producció local segueix estan conformat exclusivament per olles i les corresponents tapadores. A nivell morfològic s'observa la pràctica desaparició de les peces de vora reentrant (làmCogulló9, 18), absoluta pel que fa al model de vora engruixida amb habitual decoració al llavi, un altre tret molt característic dels conjunts ceràmics de les dues fase precedents. En aquesta fase els exemplars que conserven suficient perfil mostren el predomini total de les peces de perfil en 'essa' (làmCogulló9, 13 a 17). També sembla reduir-se molt la freqüència i diversitat de recursos decoratius aplicats, tot i que l'estat fragmentari del gruix de la mostra conservada no permet ser categòric en aquest sentit. En qualsevol cas només presenta decoració un dels exemplars de perfil en 'essa' disponibles, concretament un cordó ungulat situat a l'espatlla de la peça (làmCogulló9, 15). Els pocs exemplars de tapadora de ceràmica a mà conservats en aquesta fase responen al model de pom massís en forma de disc amb cassoleta interior (làmCogulló9, 20), parets rectes i llavi arrodonit (làmCogulló9, 19).

TRANSPORT (7 inds): 8,7 %

LAMINA COGULLO 8 (Fase 3B)

importats (1 Ind): 1,2 %

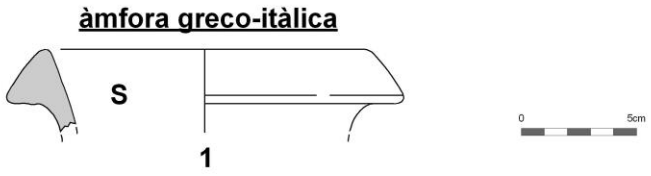

producció 'local' (6 inds): 7,5 %

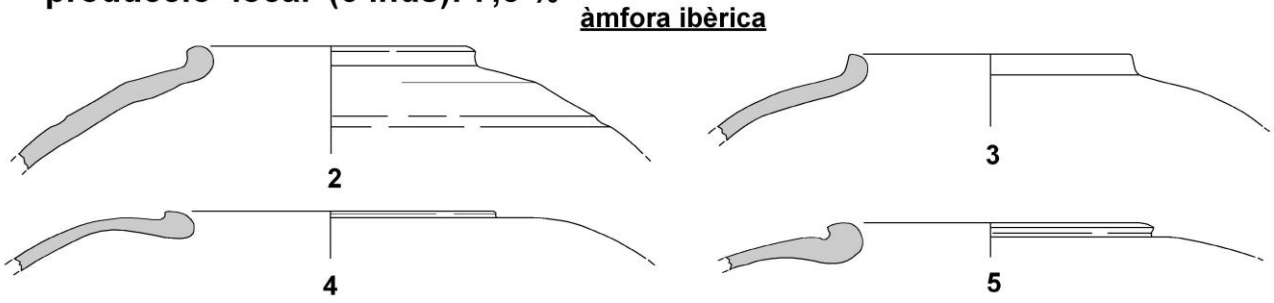

MAGATZEM (11 inds): 13,8 %

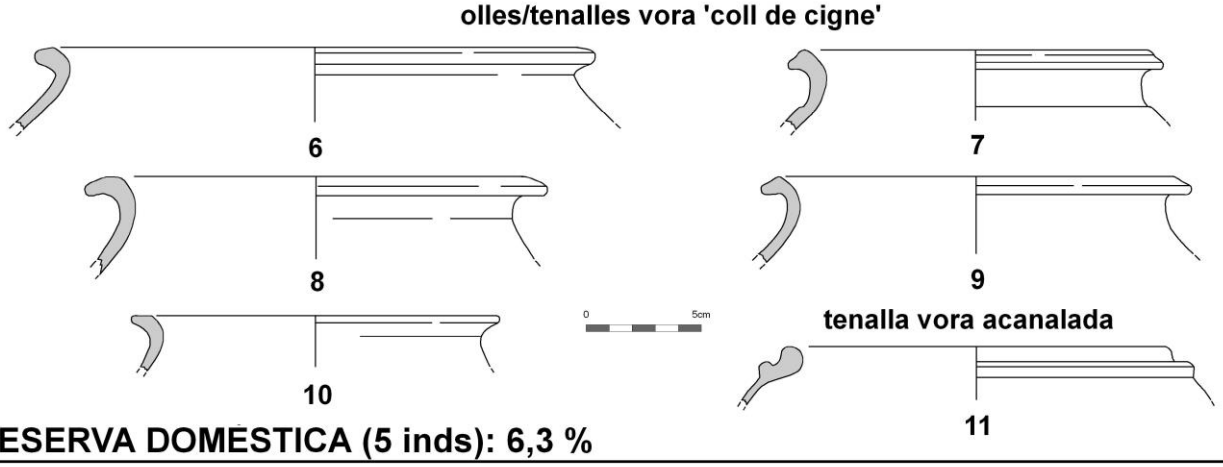

RESERVA DOMESTICA (5 inds): 6,3 %

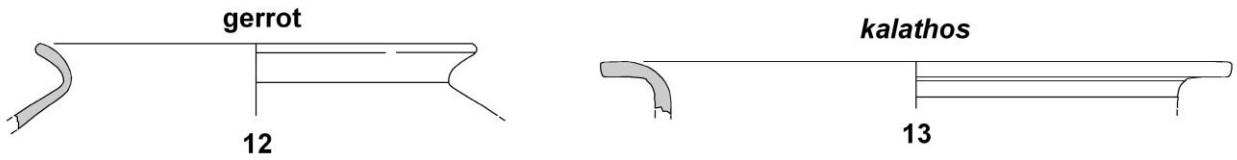

VAIXELLA (37 inds): 46,2 %

importats (11 inds): 13,7 %

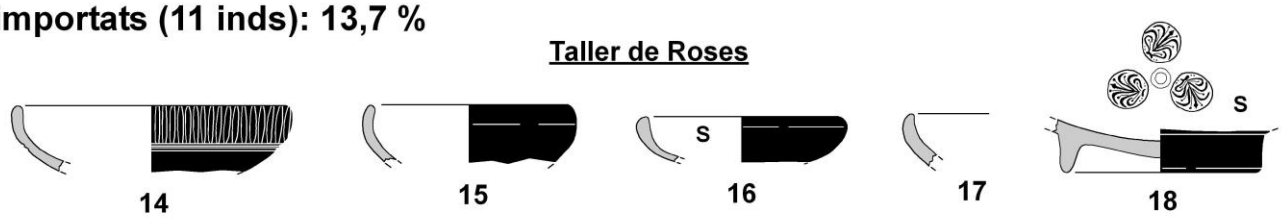

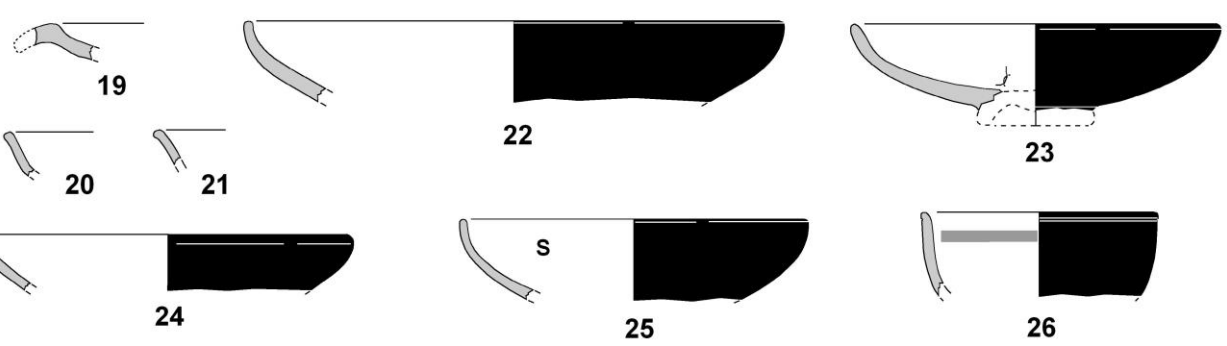

VAIXELLA (37 inds): 46,2 %

LÀMINA COGULLÓ 9 (Fase 3B)

producció 'local' (26 inds): 32,5 %

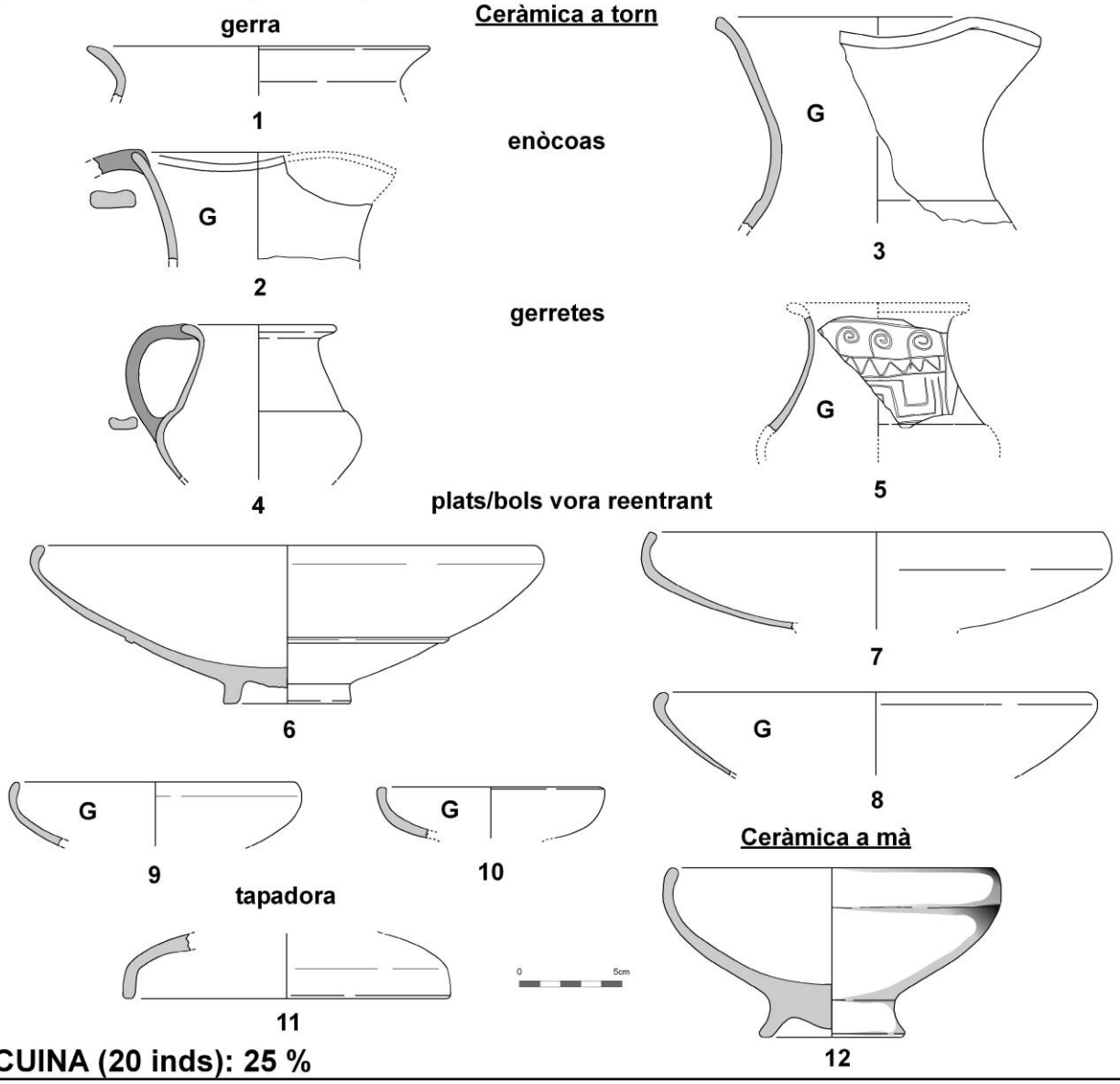

CUINA (20 inds): 25 %

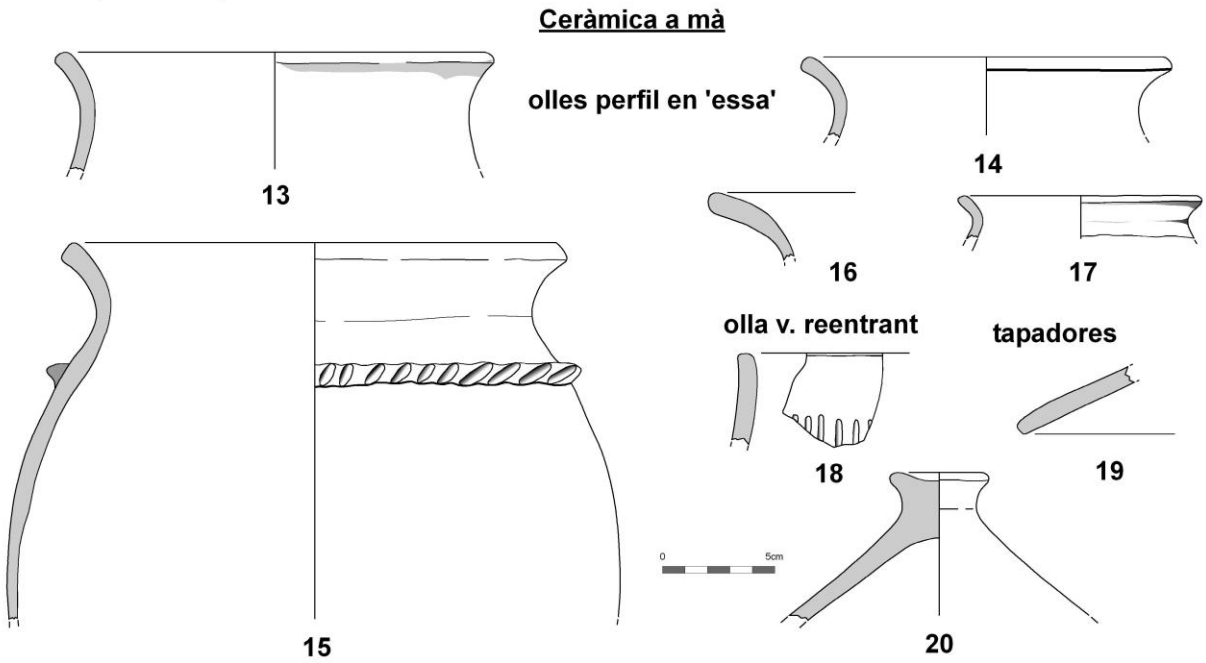

2.16.3. Anàlisi quantitatiu dels conjunts ceràmics.

La gràfica que avalua el pes de les importacions mostra d'entrada que els índexs obtinguts a partir del comptatge per fragments són molt inferiors als resultants del comptatge per individus (Gràfica Cogulló1). Aquesta forta diferència és característica dels indrets on es dona una presència reduïda d'àmfores importades, envasos de grans dimensions que generen mols fragments per individus. Així, en aquesta mena de contextos, com és el cas del Cogulló, les proporcions provinents del comptatge per individus es poden considerar més significatives. Aquestes assenyalen una clara tendència progressiva, passant les ceràmiques importades del 8,2% del total d'individus a la fase 1A a gairebé el 15% del total d'individus a la fase 3B. Tanmateix, precisament aquestes dues fases disposen d'una mostra escassa, fet que reclama una certa prudència. Per contra, la base documental de la fase 2 del Cogulló sí que ens sembla prou consistent i cal destacar el fet que aquesta proporciona unes proporcions d'importacions notablement elevades, del 11,2 % del total d'individus (Gràfica Cogulló1).

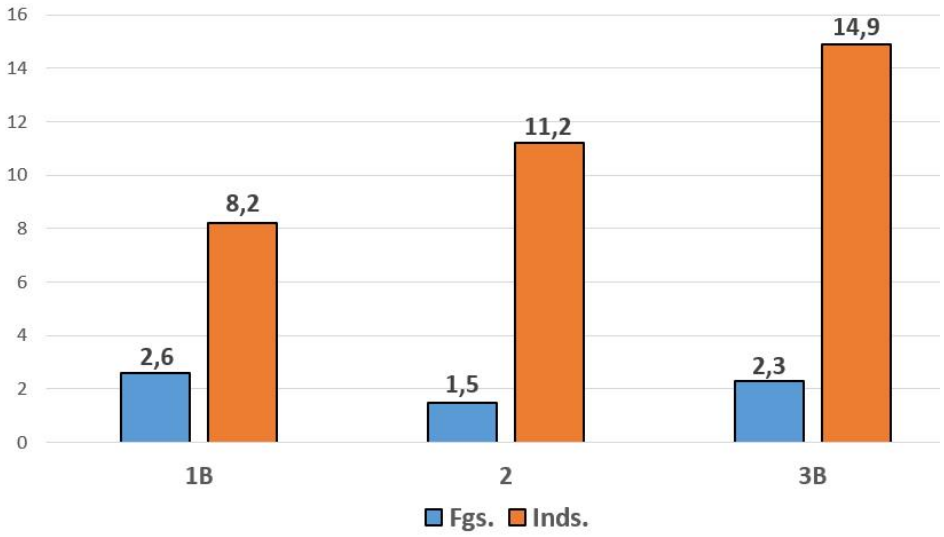

Gràfica Cogulló1

El nivell d'anàlisis dedicat a mesurar la composició interna del lot de ceràmiques importades no mereix una gràfica específica ja que a les tres fases documentades el 100% d'individus no ponderats són peces de vaixella fina (hi ha un fragment informe d'àmfora itàlica de la fase 3B que genera un individu ponderat). Quant a la composició interna del grup de la vaixella importada (Gràfica Cogulló2), que és equivalent a la del total d'importacions, la gràfica resultant mostra el comportament més recurrent dels respectius períodes cronològics. Això és, un predomini absolut dels vasos àtics a les

fases 1B i 2, més una fase 3B on aquestes ceràmiques àtiques són residuals i dominen les peces de Campaniana A, amb un 63,6 % del total d'individus importats, per damunt de les peces provinents del taller de Roses, amb el 27,3 % del total d'individus importats.

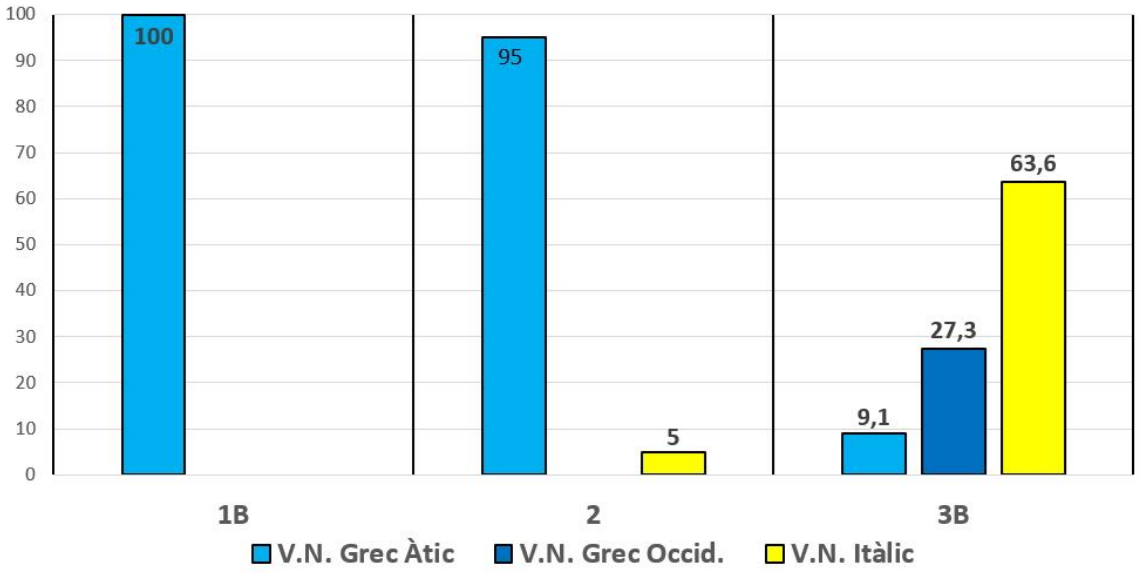

Gràfica Cogulló2

El nivell d'anàlisis que compara les ceràmiques de producció local per criteris tecnològics convencionals posa de manifest un comportament bastant uniforme de les diferents categories, excepció feta de la relació entre les ceràmiques oxidades a torn i les ceràmiques a mà, que es van intercanviant el paper de categoria predominant segons les fases (Gràfica Cogulló3).

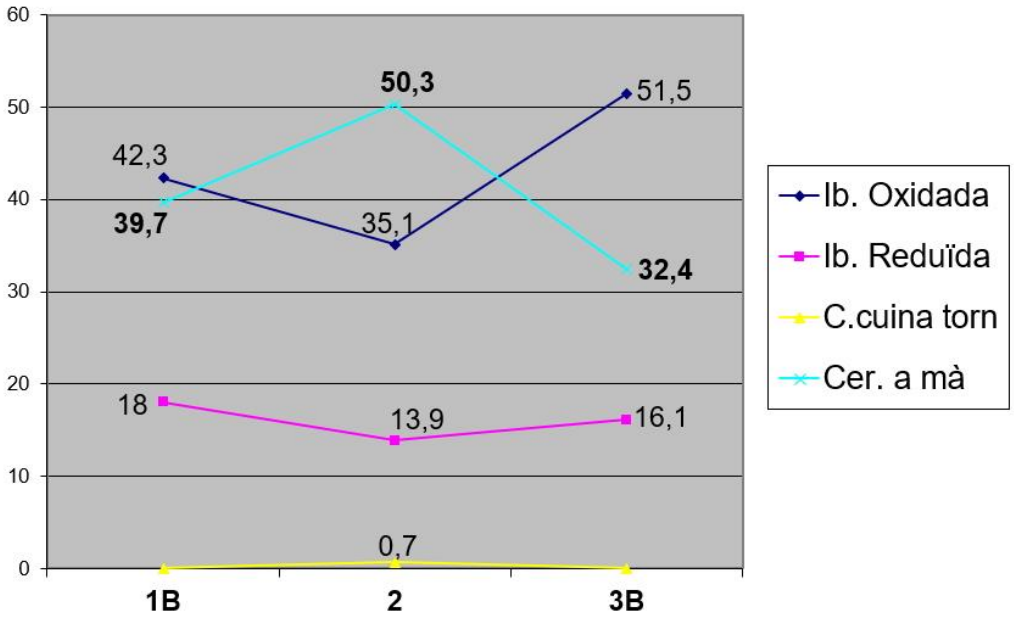

Gràfica Cogulló3

Una de les claus d'aquest comportament podria ser el fet de l'existència o no de peces de vaixella de producció local fetes a mà (els vasets/gerretes de parets primes). En aquelles fases on aquest fenomen és més intens, especialment a la fase 2, les ceràmiques a mà mostren un pes relatiu més important. En l'aproximació basada en criteris funcionals s'observa una oscil·lació similar a la de la Gràfica 3, en aquest cas entre el grup de les peces de vaixella i el de les peces culinàries (Gràfica Cogulló4).

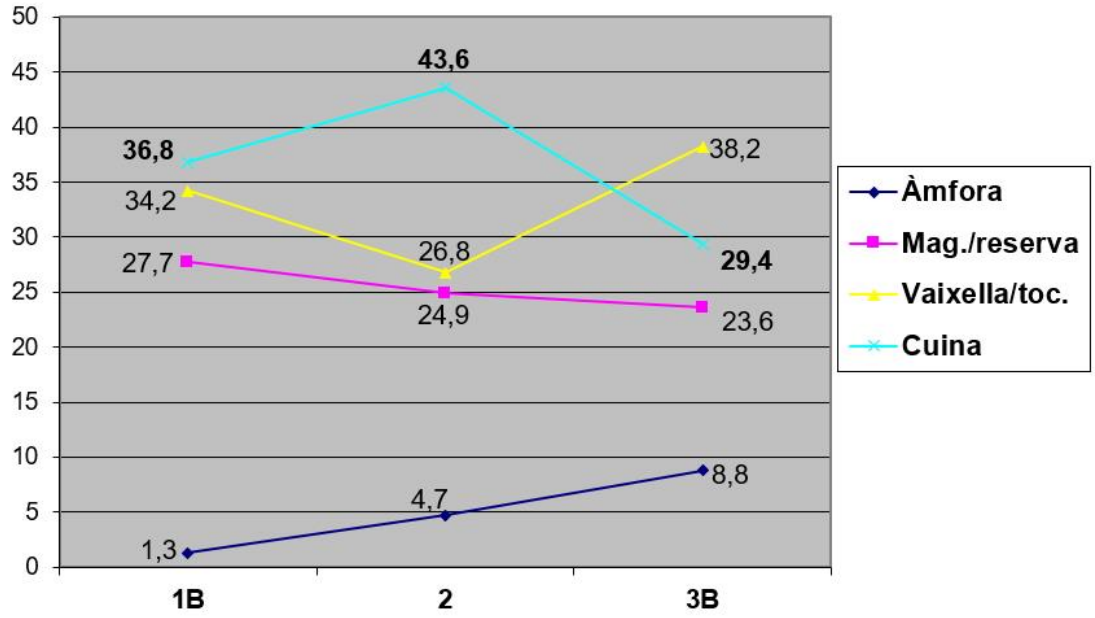

Gràfica Cogulló4

Entenem però que l'aproximació que proporciona un panorama més complet és aquella feta a partir de grups funcionals i que integra tant les ceràmiques de producció local com les importades. En la gràfica resultant es posen de manifest el que podrien ser els trets més significatius per a la caracterització dels conjunts ceràmics del Cogulló i la seva evolució en el temps (Gràfica Cogulló5). D'entrada es posa de manifest la incidència molt menor de les peces de transport, sempre el grup pitjor representat, amb percentatges que en cap cas superen el 10 % del total d'individus. Amb tot s'evidencia una tendència progressiva a l'alça, passant d'un ínfim 1,3 % a l'entorn del 400 aC a un 8,8 % de l'entorn del 200 aC. En segon lloc, a una distància considerable, se situa el grup de les peces de magatzem i reserva, amb uns índexs força estables als volts del 25% del total d'individus. Finalment en posicions dominats se situen sempre els grups de les peces de vaixella i el de les peces de cuina, amb una particularitat que cal

destacar. A les dues fases més antigues (1B i 2) el pes d'un i l'altre grup és molt similar, els dos mostren proporcions força equivalents entre el 35 i el 40 % del total d'individus (equilibri sens dubte assolit gràcies a l'aportació de les peces de vaixella importada). Aquesta paritat es trenca de manera molt evident a la fase 3B on, mantenint les posicions dominats, les peces de vaixella es distancien àmpliament (46,2 % del total d'individus) de les peces de cuina (25 % del total d'individus). Amb tot cal insistir en el fet que la mostra d'aquesta fase 3B és encara feble, el que exigeix una certa prevenció respecte dels índexs que proporciona.

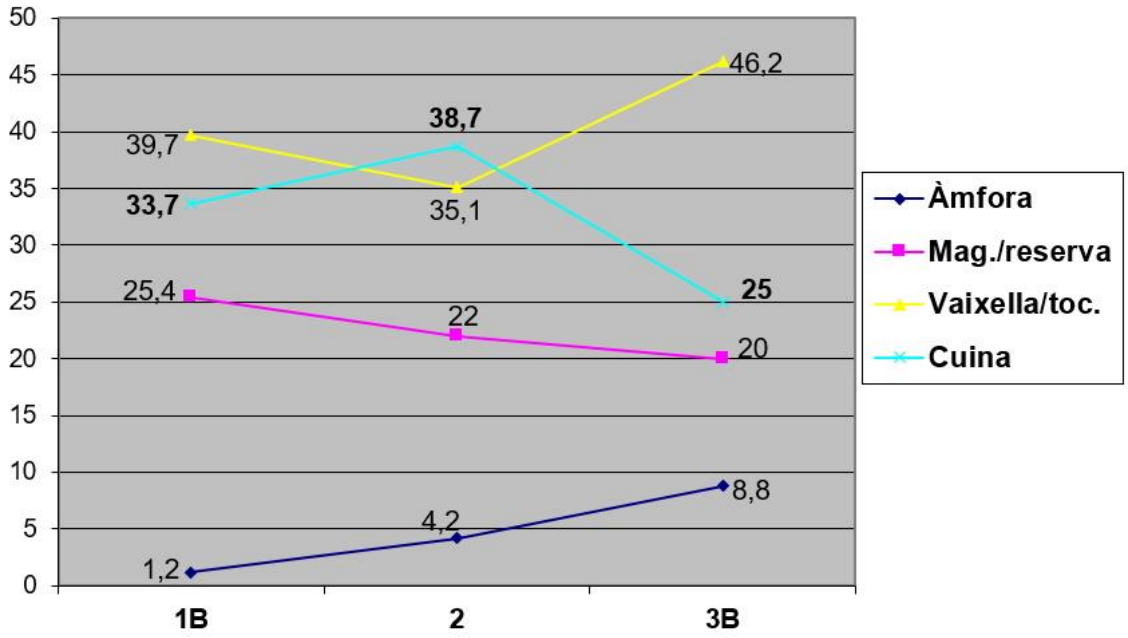

Gràfica Cogulló5

2.17.- SANT MIQUEL DE SORBA (Montmajor, Berguedà, Barcelona)

2.17.1.- Descripció del jaciment.

Entre els anys 1909 i 1925 Mossèn Joan Serra i Vilaró, des de la seva condició de director del Museu Diocesà de Solsona, va desenvolupar una tasca, intensa i pionera, de recerca arqueològica a la comarca del Solsonès. Una part important de la seva activitat es dedica a l'estudi del poblament pre-romà a la zona, destacant les excavacions extensives en els poblats ibèrics de Castellvell (Olius), Anseresa (Olius) i Sant Miquel de Sorba (Montmajor), totes elles seguides d'una ràpida publicació de les principals dades obtingudes (Serra Vilaró 1920, 1921 i 1922). Aquesta abundant documentació és molt rellevant en el context d'una etapa fundacional dels estudis sobre el període protohistòric a Catalunya, fet que es demostra a través de la notable presència dades d'aquests jaciments en diversos apartats de l'*Etnologia de la Península Ibèrica* d'en Pere Bosch Gimpera, la primera síntesi, encara de referència, sobre les cultures pre-romanes a la Península Ibèrica (Bosch Gimpera 1932). Després d'aquest període tan fructífer, amb el trasllat de Mossèn Serra i Vilaró a Tarragona l'any 1925 es produeix una interrupció d'aquesta tasca investigadora a la zona. En les dècades posteriors tant sols podem esmentar les aportacions de diversos estudis realitzats per en Miquel Cura i Morera, sovint actualitzacions de la documentació obtinguda pel mateix Serra Vilaró (Cura 1977, 1978), entre els quals destaquem la revisió de les ceràmiques de vernís negre provinents dels materials de Sant Miquel de Sorba (Cura 2000). Precisament, el projecte de recerca programada endegat l'any 1996 des del Centre d'Estudis Lacetans, de Solsona, neix amb el propòsit de continuar la tasca iniciada gairebé un segle abans per en Serra Vilaró, bo i recuperant els treballs d'excavació de jaciments ibèrics de la zona. En el cas de Sant Miquel de Sorba reprenent-los, a partir de l'any 2010, allà on el mateix Serra Vilaró s'havia aturat[1] (Asensio *et alii* 2012, 2014 i 2018).

El jaciment de Sant Miquel de Sorba s'ubica en un emplaçament molt similar al del nucli de Sant Esteve d'Olius (veure capítol corresponent), donat que aquest darrer ocupa

[1] En el marc d'aquest projecte del CEL s'hi ha intervingut en l'assentament protohistòric i medieval del Camp dels Moros de La Codina (1996-2006), en el nucli especialitzat ibèric de Sant Esteve d'Olius (1998-2009), i en el poblat pre-ibèric i ibèric del Castellvell (en curs des del 2008). Els treballs han estat dirigits per un ampli equip de recerca inicialment format per Ramon Cardona, Jordi Morer, David Asensio, Josep Pou i Conxita Ferrer, recentment reforçat i renovat per joves investigadors com Borja Gil, Laro Bonvehí, Francisco José Cantero i Walter Alegria.

un turó just al damunt del riu Cardener mentre que el turó de Sant Miquel domina la ribera dreta del més important dels seus afluents, el riu Aigua d'Ora (Figura Sorba1). Sembla evident que en tots dos casos en la tria de l'emplaçament ha estat decisiu el factor de proximitat i control de les valls fluvials, sens dubte les principals vies de comunicació en aquest territori de mitja muntanya, al bell mig de les serralades dels Prepirineus meridionals. De fet per Sant Miquel de Sorba hi passava un dels camins tradicionals més importants de la contrada, ben conegut a partir de documents històrics des d'època alto-medieval com un dels diversos *Strata Cardonense*, els camins pels quals es distribuïa la sal de Cardona. En aquest cas era un ramal que d'antic conduïa la sal cap al nord de Catalunya i el sud de França (Obiols 2009).

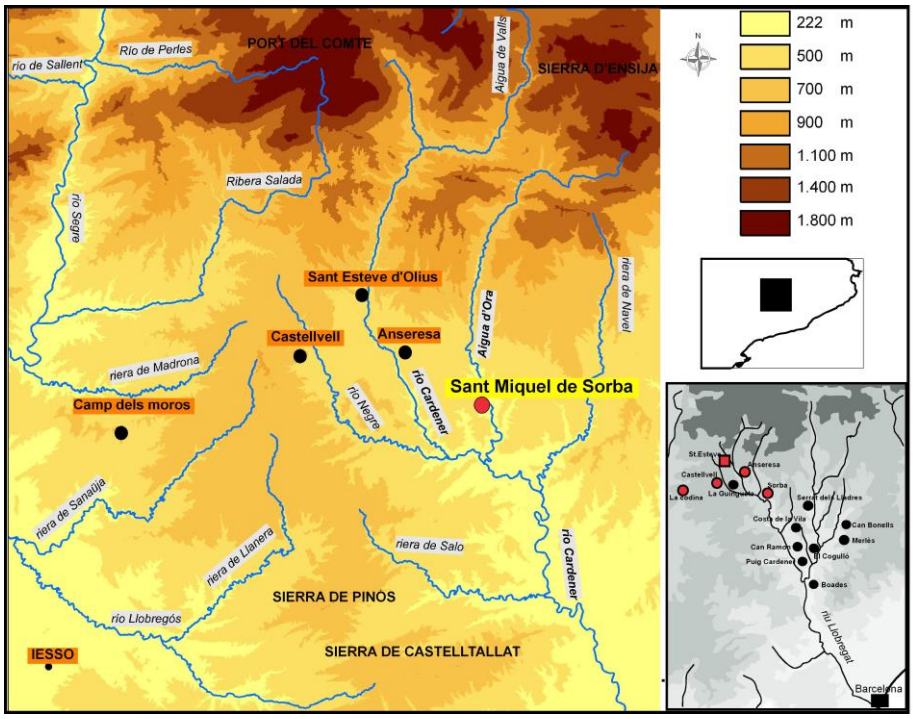

Figura Sorba1: Mapa de situació del jaciment de Sant Miquel de Sorba i d'altres jaciments contemporanis de la Lacetània ibèrica.

Una mostra del caràcter estratègic d'aquest indret és com ha estat d'intensa i perllongada l'ocupació humana del cim del turó, que abasta des de l'Edat del Bronze fins a l'època medieval. Les restes molt malmeses d'un individu inhumat, aparegut sota la muralla ibèrica, constitueix el testimoni d'una ocupació prehistòrica encara molt incerta[2]. També s'han identificat materials ceràmics fora de context que clarament pertanyen a la fàcies de 'camps d'urnes', de bronze final/primera edat del ferro. Les

[2] Aquestes restes s'han localitzat tot just al final de la darrera campanya d'excavació (any 2017) , raó per la qual encara resta sense excavar, el que impedeix precisar la seva datació, tot i que és una modalitat d'enterrament, una inhumació individual, que és habitual en contextos prehistòrics de l'Edat del Bronze.

estructures més antigues conservades són aquelles que s'han documentat amortitzades amb nivells ben datats dins de la segona meitat del segle V aC (Figura Sorba2). Això significa que amb tota probabilitat són les que haurien estat en funcionament durant el període ibèric antic (550-450 aC). De fet també han anat apareixent, sempre fora de context, alguns exemplars de ceràmica ibèrica pintada amb les característiques típiques de la fàcies d'aquesta fase (làmSorba1, 9). Aquestes restes ibèriques més antigues són ara per ara força escasses i formades exclusivament per estructures retallades en la roca natural. En primer lloc, per sota de la muralla i bateria d'edificis que ressegueix el límit oriental del turó s'ha localitzat un retall gran, molt profund i de planta circular, que amb tota probabilitat correspon a un dipòsit d'aigua, el que seria la primera de les tres cisternes successives existents en diferents períodes del jaciment (Figura Sorba2, B).

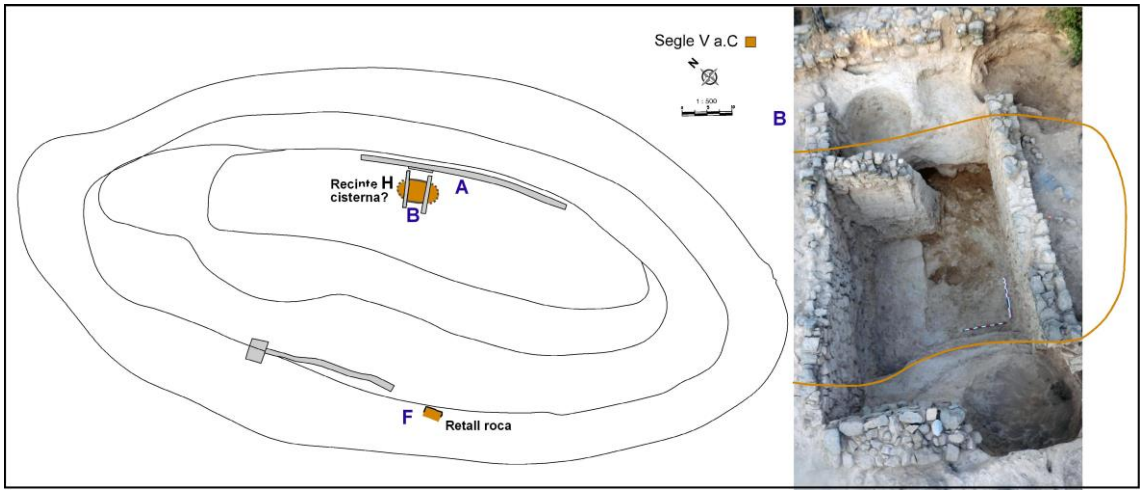

Figura Sorba2: Planta general del nucli de Sant Miquel de Sorba, amb indicació de les estructures amortitzades en el segle V aC i fotografia zenital del retall/cisterna sota el recinte H.

A l'extrem oposat del turó, separat uns 60 metres de la possible cisterna, s'ha localitzat un segon retall contemporani, amortitzat per un estrat datat amb una vora de 'Castulo cup'. Es tracta, en aquest cas, d'un retall de forma rectangular, de poca potència, tal vegada el límit de l'encaix a la roca d'un recinte o edifici, gairebé del tot desaparegut per la forta alteració d'aquest sector provocada per les construccions d'època ibèrica plena i republicana que se li superposen (Figura Sorba2, F). És evident que només amb aquests dos elements és molt difícil reconstruir quina és la naturalesa de l'assentament ibèric antic de Sant Miquel de Sorba.

Un cop inutilitzada la cisterna té lloc la construcció d'un conjunt arquitectònic format per una muralla perimetral i una bateria d'edificis adossats, acció que s'ha de situar a l'entorn del 400 aC (Figures Sorba3 i 4). Malauradament pràcticament no queda res de

la estratigrafia associada donat que aquesta sèrie de recintes va ser intensament excavada per en Mossèn Serra Vilaró. Tant sols van quedar sense rebaixar algunes raconades així com un parell de llars de foc, preservades damunt testimonis de sediments no excavats (Figura Sorba4, A). Es tracta d'una evidència rellevant ja que indicaria la més que probable condició d'habitatges d'aquesta bateria de recintes. La recent reexcavació d'aquestes reduïdes raconeres i d'un dels testimonis sota les llars no ha proporcionat materials molt significatius a nivell cronològic, però suficient per a constatar que el període d'ús dels habitatges s'ha de situar al llarg de la fase ibèrica plena (segles IV-III aC).

Aquesta bateria d'habitatges està adossada a un mur de tanca perimetral, del que és visible un tram de 40 metres de llargada (Figura Sorba3, A). Les últimes campanyes d'excavació han posat al descobert un altre tram molt similar de muralla, a uns 45 metres de distància just a la banda oposada del cim del turó, a la seva cara sud-oest (Figura Sorba3, E). És un tram conservat d'uns 30 metres de llargada, que en l'extrem nord destapat presenta el que podria ser una torre massissa o bastió. En aquest sector oest del turó l'excavació ha consistit només en l'extracció dels nivells superficials, de manera que a hores d'ara no hi ha dades consistents sobre la cronologia d'aquest tram de muralla perimetral. Amb tot, la tipologia constructiva i la seva disposició permet plantejar que podria ser la tanca per aquesta banda del mateix nucli fortificat documentat a la cara est del turó, mentre que restaria per confirmar l'existència de la corresponent bateria d'habitatges adossats a aquesta muralla oest.

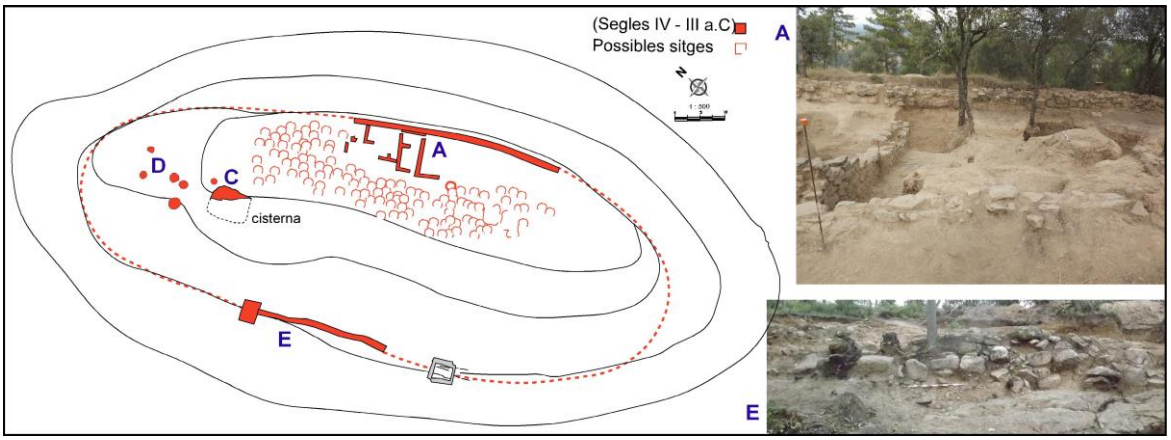

Figura Sorba3: Planta general del nucli de Sant Miquel de Sorba, amb les estructures del període ibèric ple (Segles IV-III aC) i fotografies dels recintes adossats a la muralla est (A) i del pany de muralla oest (E).

En darrer terme tot apunta que també podria correspondre a aquesta fase ibèrica plena les restes molt malmeses d'un potent retall a la roca que apareix just a l'extrem nord-est

de la gran cisterna d'època romana republicana. La construcció d'aquesta darrera cisterna gairebé va fer desaparèixer el que amb tota probabilitat havia estat una cisterna anterior, de la que es conservaria tant sols el seu angle nord-est i de la que és possible documentar la seva fondària originària, de prop de 2 metres (Figura Sorba3, C). Es tractaria, doncs, d'una estructura que presentaria una ubicació central en relació al perímetre emmurallat i les hipotètiques bateries de cases de l'assentament ibèric ple. En definitiva, si tot plegat es confirmés, ens trobaríem davant d'un nucli de dimensions notables, d'entre 5000 a 6000 m2 de superfície, amb muralla, bastió i cisterna en posició central. Trets estructurals d'un certa complexitat a partir dels quals es podria plantejar que a partir del segle IV aC l'assentament de Sant Miquel de Sorba hauria assolit un rol important en l'estructura del poblament de la zona.

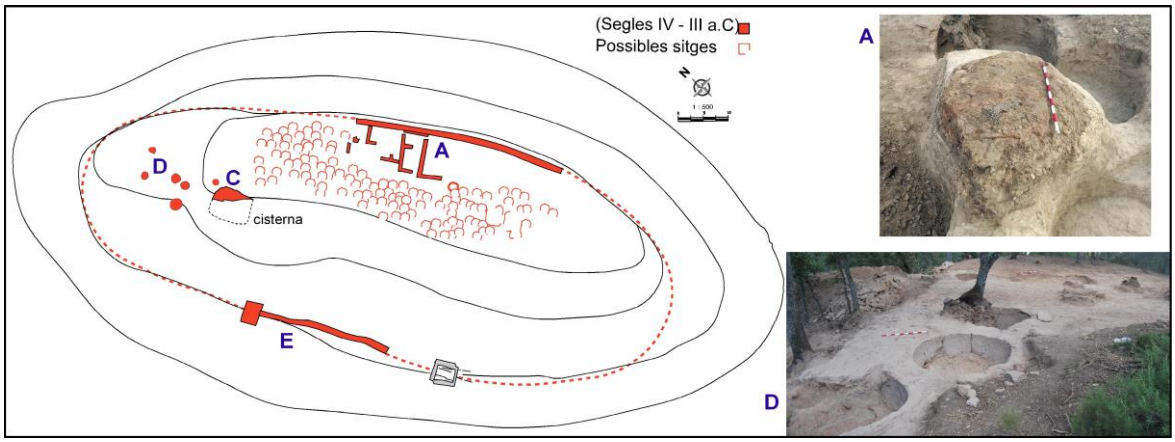

Figura Sorba4: Planta general del nucli de Sant Miquel de Sorba, amb les estructures del període ibèric ple (Segles IV-III aC) i vistes d'una llar dels recintes orientals (A) i de les sitges de l'extrem nord (D).

La següent fita en l'evolució d'aquest assentament consisteix en l'inici d'un ús intensiu del cim del turó com a lloc d'emmagatzematge amb sitges. Les antigues excavacions d'en Mossèn Serra Vilaró van posar al descobert 166 sitges, totes concentrades molt densament en els 2200 m2 de superfície que abasta la plataforma superior del turó (Figures Sorba3 i 4). A la publicació de l'any 1922 es posa de manifest que les sitges poden pertànyer a moment cronològics diferents, però no es concreta a quines fases corresponen i quantes n'hi hauria de cada període. Tampoc ha estat possible reconstruir-ho a partir de la revisió dels materials ceràmics conservats en el Museu Diocesà de Solsona, que han arribat als nostres dies com un paquet unitari sense cap referència de procedència on trobem des de ceràmiques àtiques fins a fragments de *Terra Sigillata*. Per aquesta raó es va procedir a obrir el que semblava ser l'únic sector encara no excavat, situat just la punta nord del cim del turó, més enllà de l'ermita de Sant Miquel.

En aquesta zona s'han localitzat i excavat un total de nou sitges no excavades d'antic, de les quals sis s'amortitzen dins del segle III aC i tres pertanyen a la fase romana republicana (Figura Sorba4, D). Si fem l'exercici d'estendre aquesta proporció a les 166 sitges excavades per Mn. Serra Vilaró obtindríem que en el cim del turó hi hauria vora 120 sitges en funcionament durant el segle III aC, fet que demostraria que és en aquesta fase quan s'implementa un dens i extens camp de sitges. Cal destacar que a hores d'ara no consta que les sitges del segle III aC afectin el sector d'hàbitat de la zona est, com en canvi sí que ho faran sistemàticament les sitges romano-republicanes (Figura Sorba3, A), fet que permet pensar que aquest segueix en funcionament. Així podem plantejar que en el segle III aC el nucli de Sant Miquel de Sorba ha evolucionat cap a aquella tipologia d'assentaments caracteritzats per un extens camp de sitges associat a un hàbitat de dimensions reduïdes. Una categoria de nuclis especialitzats que apareix al Solsonès en aquest moment avançat del període ibèric ple, de la que coneixem un segon cas relativament proper, el de Sant Esteve d'Olius, aquest implementat *ex-novo* ja amb aquestes característiques.

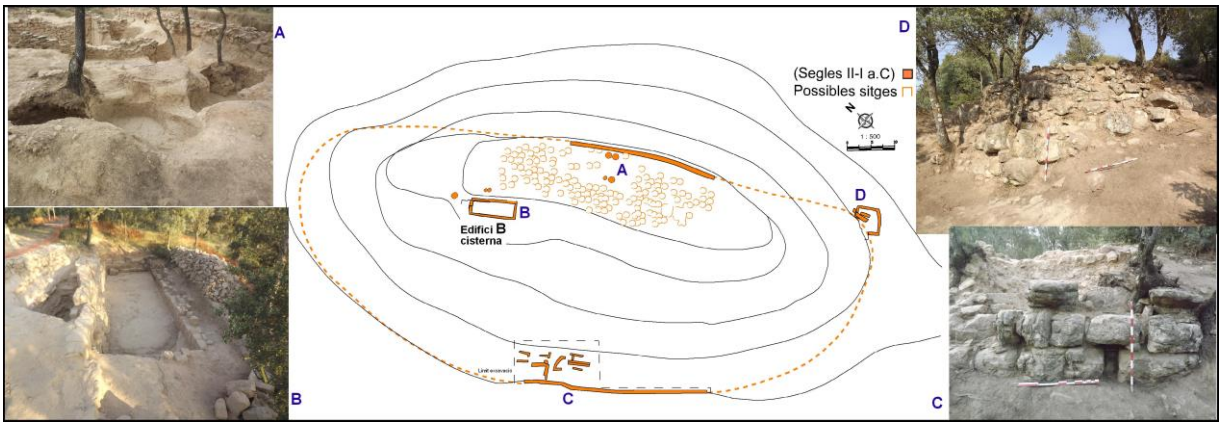

Figura Sorba5: Planta general del nucli de Sant Miquel de Sorba, amb les estructures del període ibèric tardà (Segles II-I aC) i vistes de les sitges tallant els recintes orientals (A), de la cisterna monumental (B), del bastió a l'angle sud-est (D) i del nou pany de muralla occidental (C).

Tot apunta que en època ibèrica tardana (segles II-I aC) la transformació de l'assentament és força més profunda. D'entrada és del tot segur que l'antic assentament fortificat, el que neix als volts del 400 aC, en aquesta fase ja no funciona, tal com demostren les abundants sitges d'aquest període que, tot tallant-les, inutilitzen les estructures del sector oriental, les de la muralla i la bateria adossada de cases (Figura Sorba5, A). En aquest moment es construeix una nova cisterna en posició central, superposant-se a una de preexistent en aquesta mateixa ubicació central del cim del turó. Està construïda amb carreus grans i de talla acurada, el que li confereix un aspecte de

relativa monumentalitat (Figura Sorba5, B). Amb tot la principal novetat en aquesta fase rau en la construcció d'un nou perímetre emmurallat que delimita una superfície superior a la de l'antic nucli fortificat de l'ibèric ple, donat que ara incorpora bona part de la vessant oest del turó (Figura Sorba5, C), força menys abrupte que la vessant est. Es tracta, en definitiva, d'un nucli d'unes dimensions no inferiors als 8000 m2 format per un nou sistema defensiu, amb un potent bastió a l'angle sud-est (Figura Sorba5, D), un sector d'hàbitat a la banda oest, una gran cisterna monumental i una important concentració de sitges al cim del turó (Figura Sorba5). Aquest assentament totalment renovat creiem que s'ha de posar en relació amb les dinàmiques de romanització del territori, ja sigui en relació directa a la presència de contingents militars itàlics o com a exponent d'una reacció o adaptació de les comunitats locals a la nova situació de conquesta i posterior implantació romana (Asensio *et alii* 2018).

2.17.2.- Descripció dels conjunts ceràmics.

El fet de tractar-se d'un jaciment intensament excavat d'antic condiciona de manera decisiva la documentació disponible. Així pràcticament no s'ha conservat res de la zona d'hàbitat del sector est del cim del turó, aquella que teòricament hauria de proporcionar materials del segle IV aC, la nostra fase 2, per altra banda ben representats en els materials ceràmics de les intervencions de Mossèn Serra Vilaró (Cura 2000). En canvi en aquest mateix sector s'han recuperat uns notables conjunts ceràmics de finals del segle V aC (fase 1B), provinents de la possible cisterna que ha aparegut per sota dels murs de les cases i que no va ser localitzada en les excavacions de principis de segle. Aquesta mateixa raó explica que tots els materials ceràmics del segle III aC que hem considerat en aquest treball (fase 3) provinguin gairebé exclusivament d'un total de sis sitges localitzades a la punta septentrional del cim del turó, sector no excavat d'antic. Ja hem comentat que totes les sitges reexcavades en el sector de la bateria d'habitatges, que apareixen retallant sistemàticament els seus murs, quan conservaven part de la sedimentació interna, s'ha constatat que aquesta correspon sempre a cronologies dels segles II-I aC.

2.17.2.1. La Fase 1B de Sant Miquel de Sorba (425-375 aC).

2.17.2.1.1. Descripció dels contextos de procedència.

Els materials ceràmics d'aquesta fase provenen tots ells de les diferents capes (un total de sis) que reomplien la cisterna o gran retall que ha aparegut per sota de la bateria de cases del sector oriental del cim del turó. Concretament es tracta d'uns conjunts ceràmics formats per un total de 2766 fragments i un nombre mínim de 218 individus.

2.17.2.1.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

El quadre-resum dels materials de la Fase 1B del nucli ibèric de Sant Miquel de Sorba és el següent:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica Figures Roges	3	1	1	Copa peu baix	1 vora	Pint. banca
Atica vernís negre	17	4	4	Cílix Castulo Cup, copa Escif, copa amb nanses Enòcoa/Olpe, gerra	1 vora 2 vores 1 vora	
Total Vaixella Imp.	*20*	*5*	*5*			
Total Import.	**20**	**5**	**5**			
Com. Ib. Oxidada	163	77	77	Olla/tenalla llavi „œll de cigne" Gerrot Gerra nansa cistella Gerra vora exvasada Gerra enòcoa Gerra bicònica Plat/bol carenat Bol parets verticals Urna d"orelletes Vas colador Indeterminat	49 vores 6 vores 3 vores 7 vores 1 vora 1 vora 2 vores 1 vora 1 vora 1 fons 5 vores	1 pintada
Informes Ib. Oxid.	1489					
C. Ib. Reduïda	271	26	26	Gerrot Gerra vora exvasada Gerreta Plat/bol carenat Copa imit. cílix Urna tanca hermètica Safata fonda Indeterminat	6 vores 8 vores 4 vores 3 vores 1 vora 1 vora 1 vora 2 vores	
C. a Mà	823	111	111	Olla perfil "essa" Olla cil.líndrica Olla indet. Vasets/olletes Vasets/gerretes Tapadora Plat/tapadora Gerra v. lobulada amb nansa Indeterminat	27 vores 11 vores 33 vores 5 vores 13 vores 13 vores 1 vora 2 vores 6 vores	 6 brunyits brunyits brunyits 5 brunyits brunyits brunyits
Total prod. locals	**2746**	**214**	**214**			
Total	**2766**	**219**	**219**			

2.17.2.1.3. Descripció tipològica dels materials.

Les ceràmiques importades en aquesta fase 1B de Sant Miquel de Sorba representen tot just el 2,3% del total d'individus i es tracta exclusivament de peces de vaixella fina àtica. En aquest lot de ceràmiques àtiques hi ha tres fragments de vasos decorats, una vora i dos informes que amb tota seguretat pertanyen a individus diferents, tot i que a efectes quantitatius només el fragment de vora ha estat comptabilitzat com a individu.

Es tracta de la vora d'una cílix de peu baix amb decoració de motius vegetals (garlandes de fulles d'heura) sobrepintats en blanc a la cara interna (làmSorba2, 3). És una peça molt similar a un exemplar ja clàssic, la cílix completa del mateix tipus provinent de les excavacions antigues d'Ullastret (Picazo 1977, fig. 4 , làm. XXVI.1), de les que cal destacar que no són excessivament freqüents ni a Ullastret ni a la zona catalana en general. Els dos fragments informes corresponen a vasos àtics figurats en sentit estricte, un molt probablement pertanyent a una cílix (làmSorba2, 1) i el segon a un escif (làmSorba2, 2). Malgrat que són dos fragments molt petits, hi ha prou detalls per a constatar que en tots dos casos es tracta d'una decoració figurada de notable qualitat. Pel que fa a les peces de vernís negre el lot està composat per una representació bàsica dels tipus més característics i comercialitzats de la fàcies de producció de la segona meitat del segle V aC: una vora de cílix robusta del tipus Castulo Cup (làmSorba2, 6), un fons i arrencament del peu d'una cílix de la 'classe delicada' (làmSorba2, 5) i un parell de vores d'escifs de parets rectes (làmSorba2, 7 i 8). En canvi, un darrer exemplar present en el lot pertany a una forma gens habitual, el que sembla ser una gerra o gerreta, amb nansa de cinta vertical, tal vegada d'alguna variant de peça del tipus *olpe* (làmSorba2, 4).

En el camp de les ceràmiques de producció local el primer que cal ressenyar és l'absència absoluta d'àmfores, de les quals no hi ha cap element de forma identificable, ni tant sols una nansa. Per contra hi ha un bon nombre de peces de magatzem, totes elles pertanyents de manera molt compacte a una mateixa variant tipològica, la de les olles/tenalles globulars amb vora exvasada i llavi de 'coll de cigne' (làmSorba1, 1 a 13). Cal dir que més enllà de la pertinença a aquesta forma genèrica, entre els diferents exemplars s'observa l'habitual diversitat en els detalls morfològics (sobretot en les variants dels llavis) i en les dimensions de les peces. A nivell decoratiu tant sols hi ha un exemplar pintat (làmSorba1, 9), fet que ens permet pensar que tal vegada es tracti d'una peça més antiga (anterior al 450 aC), de la típica fàcies ceràmica del període ibèric antic. Moltíssim més heterogeni és el lot de peces atribuïdes al grup dels vasos de reserva domèstica. D'entrada, com a representants dels tipus més característics d'aquest grup funcional hi hauria diversos exemplars que ens semblen millor classificats com a probables gerrots de dos nanses (làmSorba1, 17-18), al costat de tres individus que amb tota seguretat pertanyen a gerres de nansa de cistella (làmSorba1, 19 i 20). També hi ha representació de les urnes de tanca hermètica o olles globulars de vora reentrant i llavi

bisellat, sovint anomenades urnes d'orelletes, denominació tal vegada no ajustada als exemplars d'aquest jaciment donat que cap d'ells presenta 'orelletes' o apèndixs de cap mena conservats. Concretament hi ha dues vores d'urna (làmSorba1, 22 i 23), una d'elles de cocció reductora (làmSorba1, 22), a més d'un exemplar de tapadora oxidada que s'ajusta al diàmetre de boca de la peça reduïda (làmSorba1, 21). El repertori d'aquest grup, molt divers, es completa amb un exemplar de vora exvasada d'una safata fonda carenada (làmSorba1, 16), tipus al que també es podria associar, de manera molt més incerta, una vora de llavi solcat (làmSorba1, 15). De fet a una peça d'aquestes característiques podria correspondre el fons amb unes perforacions 'ante-coctionem' que li proporcionen funcions de colador (làmSorba1, 14).

Del grup de la vaixella de producció local el primer que cal destacar és un tret molt singular com és el fet que una part significativa de les peces que el composen segueixen sent ceràmiques a mà. Es tracta d'un més que notable lot de vasets o gerretes de perfil bicònic, totes elles de parets primes, amb la superfície externa intensament brunyida i abundància de recursos decoratius (làmSorba2, 22 a 31). En relació a aquest darrer aspecte, el model més freqüent és el de la peça amb decoració de gallons vertical a l'espatlla (làmSorba2, 22 a 26). La diversitat de decoracions es mostra amb un parell d'exemplars que presenten una franja de petits cercles concèntrics estampillats (làmSorba2, 27 i 28), un altre amb petits clotets impresos (làmSorba2, 31) i una tercera amb motius geomètrics incisos al coll de la peça (làmSorba2, 29). Al costat d'aquestes peces a mà hi ha un lot de peces de vaixella de ceràmica a torn, més convencional i majoritari. El tipus més ben representat és el de les gerres de vora exvasada, tant entre els vasos de cocció oxidada (làmSorba2, 10-12 i 13) com entre els de cocció reduïda (làmSorba2, 11), amb un únic exemplar de vora lobulada, tipus enòcoa (làmSorba2, 9). Potser degut al pes de les de ceràmica a mà, les gerretes a torn són escasses, totes de ceràmica reduïda (làmSorba2, 14). Els plats o bols són la segona forma més abundant, destacant el fet que gairebé tots són dels tipus carenats de vora exvasada, tant oxidants (làmSorba2, 18 i 19) com reduïts (làmSorba2, 15 a 17), essent inexistents els plats/bols de vora reentrant. Per acabar amb aquest grup cal destacar un exemplar, de pasta grisa, que sembla tractar-se d'una imitació o versió local de les cílix àtiques de peu baix (làmSorba2, 21), que podria no ser un cas únic si hi afegim una nansa de copa, també de cocció reduïda (làmSorba2, 20).

El grup de les ceràmiques de cuina està format exclusivament per olles i tapadores de ceràmiques a mà. A nivell tipològic d'olles n'hi ha amb la vora reentrant i probable perfil cilíndric (làmSorba3, 1 a 5), tot i són molt més nombroses les de vora exvasada i perfil en 'essa (làmSorba3, 7 a 11). A unes i les altres també es dona una aplicació abundant i diversa d'elements i recursos decoratius. Hi ha una majoria de peces amb les decoracions més habituals, com ara els cordons incisos (làmSorba3, 1-2, 7 i 10) o ungulats (làmSorba3, 3) i la franja d'ungulacions obliqües (làmSorba3, 8 i 11). Però també n'hi ha amb recursos força més infreqüents, com ara una única peça amb una banda d'incisions obliqües al llavi (làmSorba3, 5) o una altra amb una línia de cercles concèntrics estampillats també a tocar del llavi (làmSorba3, 4), totes dues olles de vora reentrant. També hi ha algunes variants decoratives, del cos de les peces, únicament documentades a partir de fragments informes. És el cas d'un fragment amb grans incisons verticals, que recorden a la decoració agallonada (làmSorba3, 20), i uns altres amb agrupacions d'incisions amb orientacions diferents que cobreixen tota la superfície de la part del cos decorada (làmSorba3, 18 i 19). Les tapadores presenten la majoria una tipologia i unes dimensions similars (làmSorba3, 12 a 17), predominant les de parets rectes i llavi pla (làmSorba3, 13-15-17), amb els agafadors en forma de peu anular circular (làmSorba3, 14).

MAGATZEM (49 inds): 22,4 %

LÀMINA SANT MIQUEL SORBA 1 (Fase 1B)

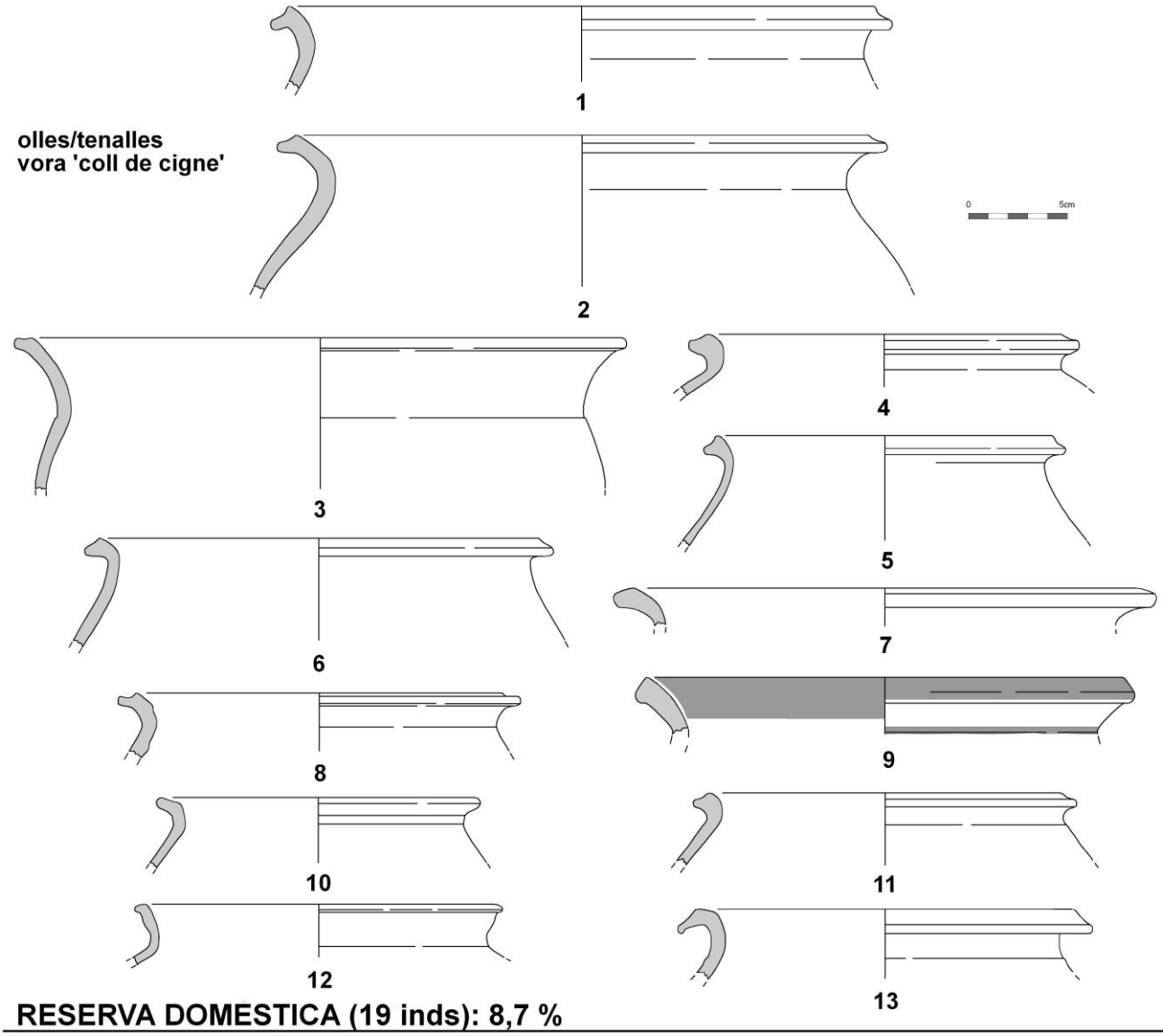

RESERVA DOMESTICA (19 inds): 8,7 %

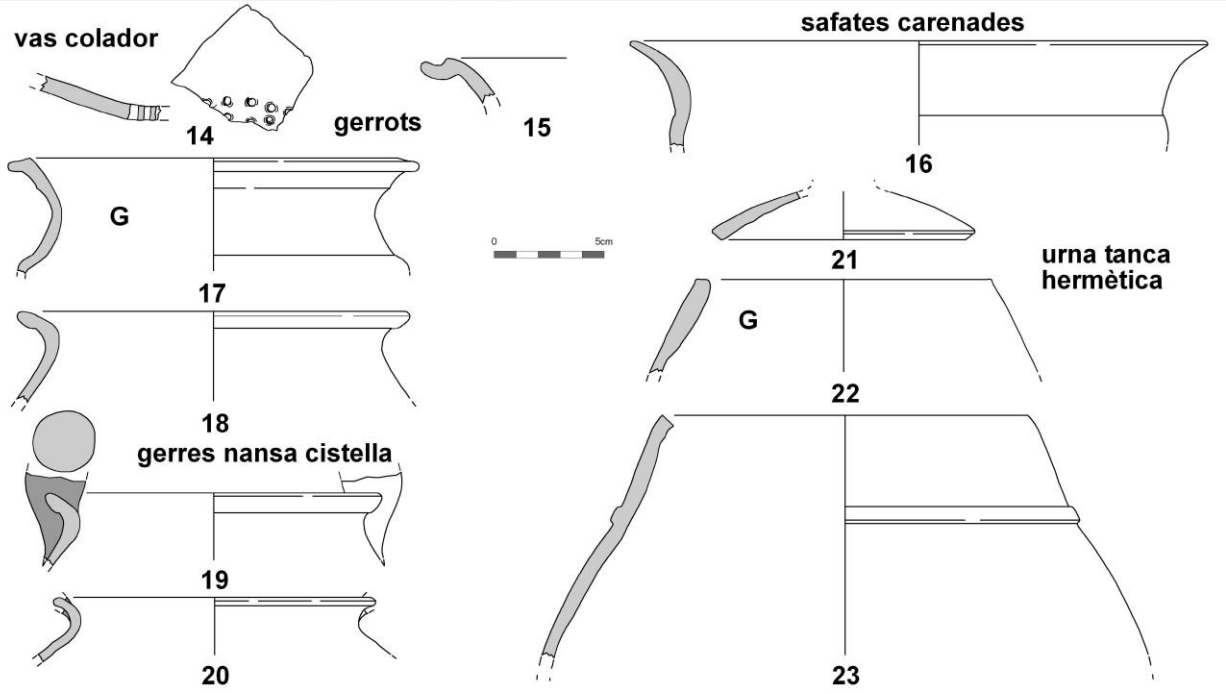

VAIXELLA (49 inds): 22,4 %

LÀMINA SANT MIQUEL SORBA 2 (Fase 1B)

importats (5 inds): 2,3 %

Ceràmica àtica figures roges

Ceràmica àtica vernís negre

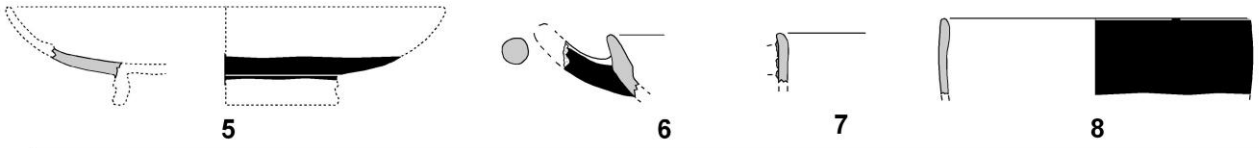

producció 'local' (44 inds): 20,1 %

Ceràmica a torn

enòcoas

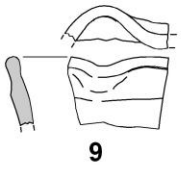

gerres

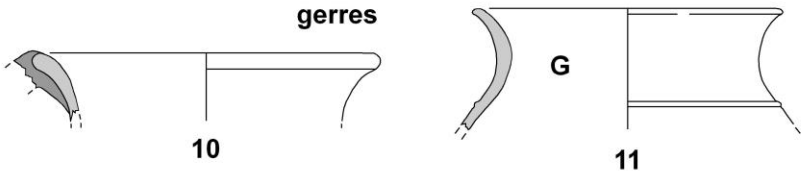

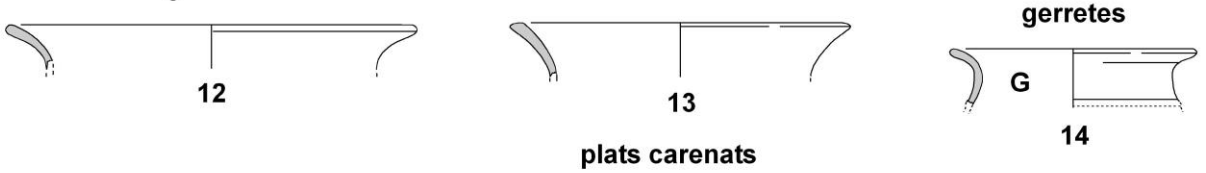

plats carenats

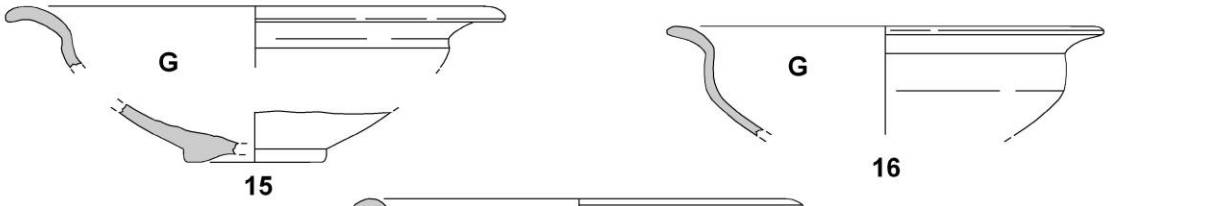

copes imit. cílix

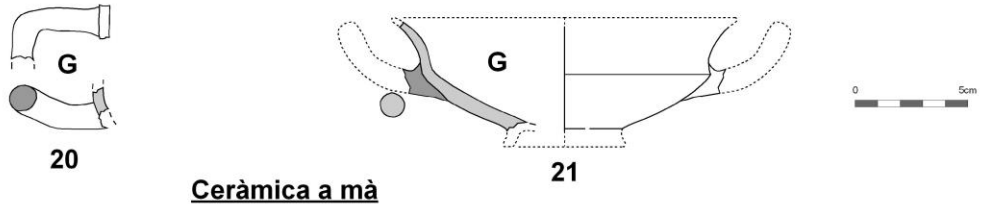

Ceràmica a mà

gerretes/vasets

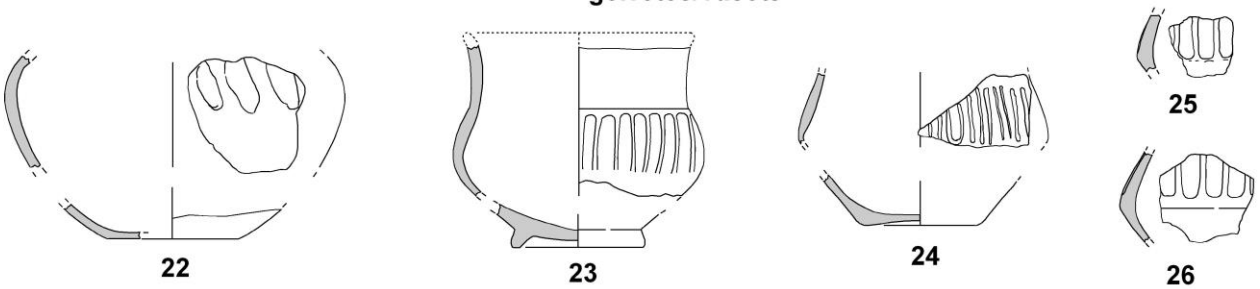

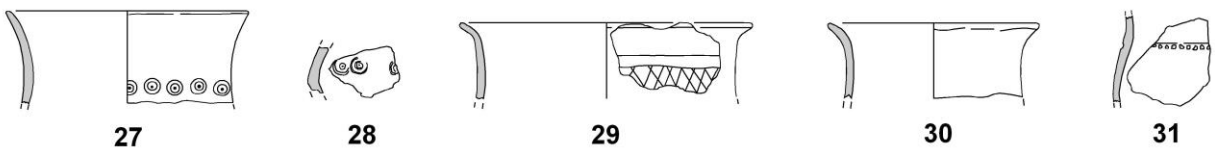

CUINA (89 inds): 40,6 %

LÀMINA SANT MIQUEL SORBA 3 (Fase 1B)

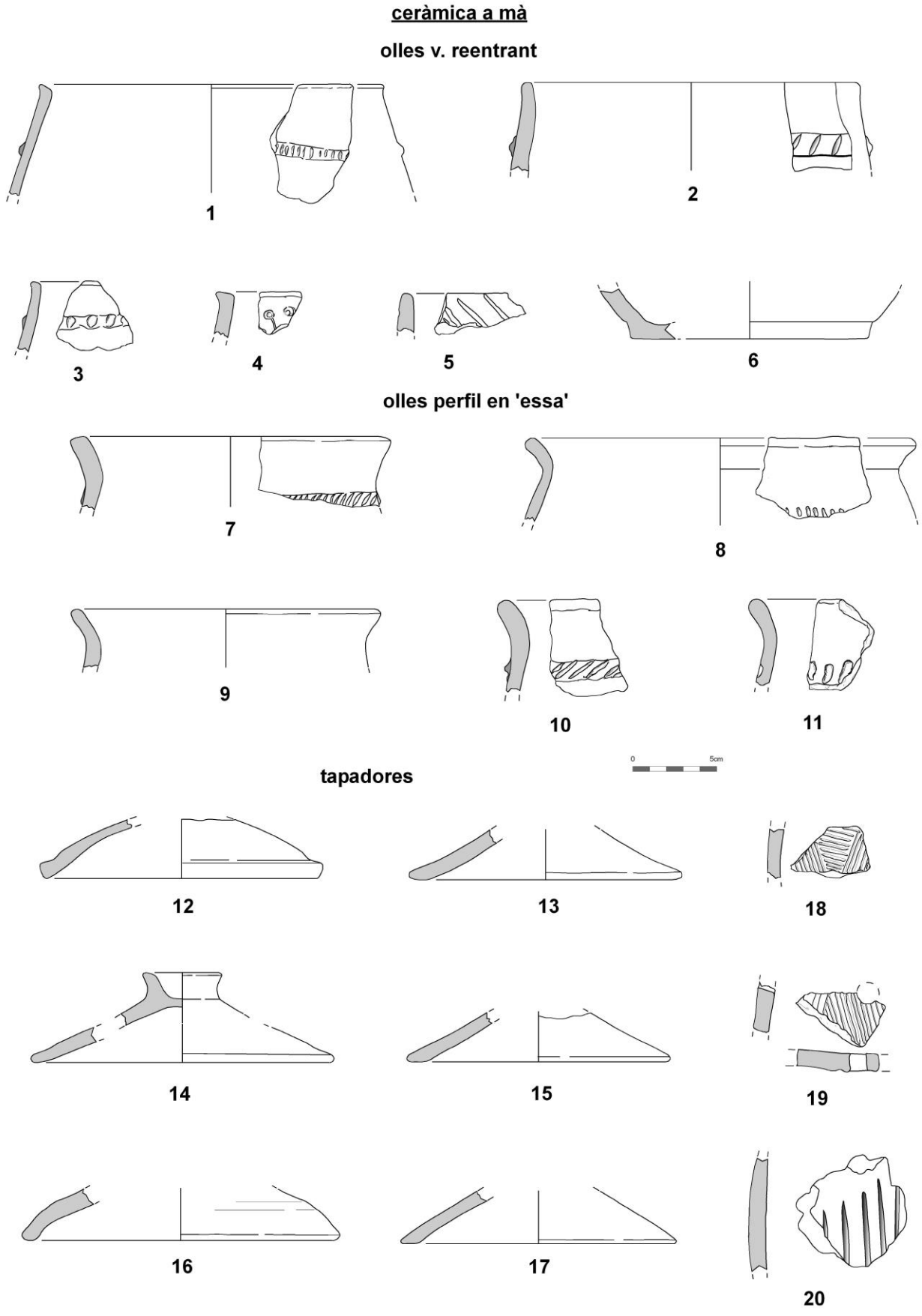

INDETERMINAT (13 inds): 5,9 %

2.17.2.2. La Fase 3 de Sant Miquel de Sorba (300-180 aC).

2.17.2.2.1. Descripció dels contextos de procedència.

Tots els conjunts ceràmics ben contextualitzats que es daten del segle III aC en el jaciment de Sant Miquel de Sorba provenen dels nivells d'amortització d'un grapat de sitges excavades en els darrers anys, les localitzades a l'extrem nord del cim del turó. Alguns d'aquests abocaments presentaven materials característics d'un horitzó d'entorn 200 aC (Fase 3B), bàsicament vasos de la fàcies antiga de Campaniana A. D'altres, més escassos, només han documentat peces de vernís negre dels tallers occidentals (essencialment del Taller de Roses), fet que permetria datar-los en un ple segle III aC (Fase 3A). Finalment una tercera part de les sitges no presentaven ceràmiques importades que permetessin precisar una datació dins d'un d'aquests dos horitzons, tot i que la resta de materials assenyalava amb tota versemblança que pertanyen a una cronologia similar dins del segle III aC. En aquestes condicions de la documentació disponible, atès que la consideració per separat de les nostres fases 3A i 3B s'hauria desenvolupat sobre una base estadística massa reduïda i davant la possibilitat de no perdre les dades dels conjunts de cronologia imprecisa dins del segle III aC i augmentar així la solidesa de la mostra, de manera excepcional s'ha agrupat tot el material quantificable en una fase 3 'genèrica', sense la distinció habitual entre Fases 3A i 3B. D'aquesta manera s'ha obtingut un lot d'una mínima consistència estadística, composat per un total de 2425 fragments ceràmics i 148 individus ponderats.

2.17.2.2.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

El quadre-resum dels materials d'aquesta Fase 3 del nucli ibèric de Sant Miquel de Sorba és el següent:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Taller de Roses	9	4	4	Lamb. 40, *Kantharos* Lamb. 26, escudella Lamb. 21/25, bol Lamb. 42, copa	1 base 1 base 1 vora 1 vora	

Campaniana A	17	7	7	Lamb. 23, plat Lamb. 27B, escudella Lamb. 27ab, bols Lamb. 31ab, bol Morel 68, copa nanses	1 vora 1 vora 2 vores 1 vora 2 vores	
Vernís Negre Altr.	3	1	1	Pasq. 147/F5740, enòcoa	1 vora	
Total Vaixella Imp.	*29*	*12*	*12*			
Àmf. Púnica Ebus	2	1	0			
Àmf. Púnica C.M.	2	1	0			
Àmfora Itàlica	1	1	1	Lyding-Will c/d	1 pivot	
Total àmf. Imp.	*5*	*3*	*1*			
Total Import.	**34**	**15**	**13**			
Àmfora ibèrica	1	1	0		1 nansa	
Com. Ib. Oxidada	217	55	55	Tenalla carenada Olla/tenalla Olleta llavi girat-*lebes* Gerrot Gerra nansa de cistella Gerra Gerra enòcoa Gerreta bicònica Plat/bol vora reentrant Plat carenat Vas colador Safata fonda	8 vores 15 vores 1 vora 7 vores 3 vores 6 vores 1 vora 2 vores 9 vores 1 vora 1 base 1 vora	1 pintada 1 pintada 1 pintada
Informes Ib. Oxid.	1007					
C. Ib. Reduïda	143	9	9	Gerra enòcoa Gerra Gerreta bicònica Plat/bol vora reentrant	1 vora 1 vora, 2 bases 1 base 5 vores	
C. Cuina Torn	2	1	0			
C. a Mà	1021	67	67	Tenalla Olla perfil "essa" Olla cil.líndrica Olla Tapadora Bol Indeterminada	2 vores 17 vores 1 vora 33 vores 8 vores 1 vora 5 vores	
Total prod. locals	**2391**	**133**	**131**			
Total	**2425**	**148**	**144**			

2.17.2.2.3. Descripció tipològica dels materials.

Les ceràmiques importades d'aquesta Fase 3 quintupliquen la proporció de la única fase anterior que ha proporcionat dades a Sant Miquel de Sorba, la Fase 1B, assolint en aquests moments un notable 10,1 % del total d'individus ponderats. Un dels factors que expliquen aquest important creixement és sens dubte la presència d'àmfores d'importació, del tot inexistents en els conjunts del segle V aC. Es tracta, però, d'una documentació molt escassa, tant que les produccions púniques, ebusitana i centre mediterrània, estan representades únicament per un parell de fragments informes, el que proporciona un individu ponderat per cadascuna. L'únic element de forma d'àmfora d'importació consisteix en un pivot d'àmfora greco-itàlica, que en ser un exemplar de la variant massissa es podria classificar dins de la variant C o D de Lyding-Will (làmSorba4, 1). Això assenyalaria una cronologia relativament avançada dins de la forquilla d'entorn 200 aC, més aviat dins dels primers decennis del segle II aC, tot i que hi ha elements relatius a les dinàmiques de fabricació i distribució d'aquesta categoria que aconsellen una certa prudència en fer atribucions cronològiques molt precises en base a determinats detalls formals d'aquestes peces (Asensio 2010,38-39).

La representació de ceràmiques de vernís negre està gairebé copada per les dues produccions dominants al llarg del segle III aC a extrem occident, el Taller de Roses i la Campaniana A. De la primera hi ha un petit lot amb tots els exemplars pertanyents a formes diferents: una base d'una escudella de la forma Lamboglia 26 (làmSorba6, 2), una vora d'un bol de la forma Lamboglia 21/25 (làmSorba6, 5), una altra vora d'una copa amb nanses, molt probablement (per la inflexió que apunta) de la forma Lamboglia 42 (làmSorba6, 4) i el fons d'un càntar de la forma Lamboglia 40 (làmSorba6, 3). La producció de Campaniana A també presenta un lot de peces repartit en un nombre relativament elevat de formes diferents, totes típiques de la fàcies antiga de la producció. Només els bols de la forma Lamboglia 27ab (làmSorba6, 10) i les copes amb nanses de la forma Morel 68 (làmSorba6, 8 i 9) estan representats per un parell d'exemplars de vores. A les primeres també pertany un exemplar de base amb decoració de roseta central estampillada (làmSorba6, 6). Només hi ha un individu de plat de la forma Lamboglia 23, de l'escudella Lamboglia 27B (làmSorba6, 7) i del bol Lamboglia 31ab. Hi ha una única peça que sembla no correspondre a cap d'aquestes dues produccions; es tracta d'una vora d'una petita gerra tipus enòcoa, de la forma

Pasquinucci 147/Morel F5740 (làmSorba6, 1), que podria ser una peça de la fàcies arcaica o antiga de la producció de Cales o d'algun altre taller itàlic indeterminat.

En el camp de les ceràmiques de producció local el primer que cal destacar és el manteniment de l'absència gairebé absoluta de les àmfores ibèriques, de les que tan sols ha estat possible identificar la nansa d'un únic individu ponderat. Els vasos de grans dimensions són tots peces de magatzem, entre les quals en aquesta fase del segle III aC s'observa una major diversitat de variants tipològiques. En la fase 1B aquest grup estava composat exclusivament per peces de vora exvasada amb llavi de 'coll de cigne'. Aquest model segueix sent el predominant a la fase 3 (làmSorba5, 2 a 6) però ara apareix acompanyat de peces de variants diferents i diverses: n'hi ha de vora reentrant i llavi vertical (làmSorba5, 1 i 8), o pla similar al de les àmfores (làmSorba5, 7), segurament totes elles d'exemplars de carena alta (làmSorba5, 8). Una variant molt ben definida i amb una representació elevada és la dels exemplars de vora reentrant i llavi solcat (làmSorba4, 2 a 4), que corresponen sempre a peces de gran format (làmSorba4, 5), les més grans dins del grup. Un exemplar d'aquesta mena de peces presenta un grafit en forma de creu, incís 'ante-coctionem' a la base de la vora (làmSorba4, 4). També hem considerat dins d'aquest grup una peça de ceràmica a mà d'unes dimensions excepcionalment grans, tan que des del nostre punt de vista exclou un ús per funcions culinàries i que, per contra, fa pensar en funcions de contenidor. És una peça que també destaca per la seva decoració, molt singular, formada per dues franges de cercles impresos (tal vegada amb una canya) ubicats per sobre i per sota d'un cordó amb ungulacions (làmSorba5, 9).

El grup de les peces de reserva domèstica no presenta canvis tan evidents respecte de la fase més antiga. Es mantenen la presència de gerrots (làmSorba5, 12 i 13) i gerres de nansa de cistella (làmSorba5, 10 i 11) com a tipus més abundants dins d'aquest grup. Cal destacar que també es dóna la documentació d'un exemplar de fons amb perforacions, d'un vas de forma indeterminable amb funcions de colador. En aquesta fase 3 ja no hi ha urnes de tanca hermètica però apareix algun exemplar minoritari de tipus nous, com ara un d'olla de llavi girat de la forma 5 de Cela (làmSorba5, 14). Finalment, per eliminació dels altres grups, hem ubicat en aquest una peça molt singular, el que sembla la part superior d'un vas tancat de tipologia indeterminable, amb una superfície ataronjada intensament brunyida que recorda l'acabat dels materials de la zona laietana (làmSorba5, 15).

En el grup de les peces de vaixella de taula sí que hi ha canvis profunds; el més rellevant i evident és la pràctica desaparició dels vasos de ceràmica a mà dins d'aquesta categoria. Tant sols hi ha un únic exemplar, amb el perfil ben definit d'una gerra bicònica, que està justificat ubicar dins d'aquest grup (làmSorba6, 14). Ara gairebé tot són ceràmiques tornejades, entre les quals trobem un repertori força comú, en el que tampoc no trobem les peces que imiten les cílixs àtiques. Hi ha un nombre relativament elevat de gerres de vora exvasada, entre les que destaca una peça reduïda també de perfil bicònic (làmSorba6, 11). Dins de les gerres són minoritàries les de vora lobulada, amb tant sols un parell d'exemplars, un d'oxidat i un de reduït (làmSorba6, 12). Una de les escasses peces amb decoració pintada correspon a una d'aquestes gerres, de les cocció oxidant (làmSorba6, 13). Les gerretes, força escasses, semblen respondre al model típic de les de perfil bicònic (làmSorba6, 15-16 i 18). Un exemplar de coll estret, de pasta reduïda, d'una mena d'ampolleta de tipus indeterminable (làmSorba6, 17) completa el repertori dels vasos tancats. Entre els vasos oberts s'observa un dels canvis més significatius dins d'aquest grup en arribar al segle III aC: la reducció a la mínima expressió dels plats carenats (làmSorba6, 23), tan abundants a la fase 1B, i la seva substitució per plats i bols de vora reentrant (làmSorba6, 19 a 22), del tot inexistents entre els materials del segle V aC. Entre aquests hi ha un altre dels rars exemplar de vasos amb decoració pintada (làmSorba6, 21). De fet són tan escassos que no és inversemblant plantejar que les ceràmiques ibèriques pintades d'aquest assentament no siguin importacions provinents de territoris limítrofes on són molt més freqüents, com ara els més occidentals de les comunitats ilergetes.

Per acabar entre les ceràmiques culinàries, sempre fabricades a mà, s'observa una certa uniformització a tots els nivells. En l'aspecte morfològic ja no es donen les vores clarament reentrants de peces de perfil cilíndric de la fase anterior, imposant-se totalment les olles de vora exvasada i perfil en 'essa' (làmSorba7, 1 a 13). En el camp dels recursos decoratius es constata una reducció notable de la diversitat de recursos emprats, desapareixent les decoracions més complexes o de caràcter 'arcaïc'. Tot quedar reduït als cordons incisos (làmSorba7, 3 i 5) o a la franja de motius impresos a l'espatlla (làmSorba7, 1-2, 8 i 13), decoracions presents, això sí, en una proporció elevada de les olles a mà d'aquesta fase. Les tapadores mantenen una mateixa tipologia de poms circulars (làmSorba7, 16 i 17), destacant un exemplar on aquest pom presenta una perforació circular 'ante-coctionem' (làmSorba7, 16).

TRANSPORT (4 inds): 2,7 %

LÀMINA SANT MIQUEL SORBA 4 (Fase 3)

importats (3 inds): 2 %

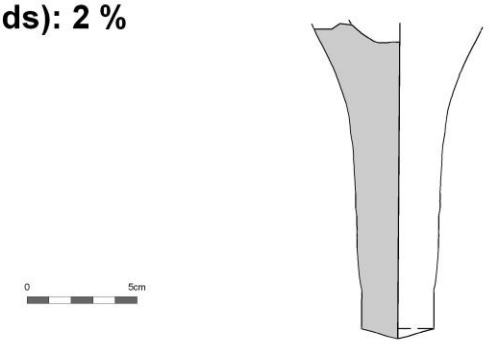

1

àmfora greco-itàlica

producció 'local' (1 ind): 0,7 %

àmfora ibèrica

MAGATZEM (25 inds): 16,9 %

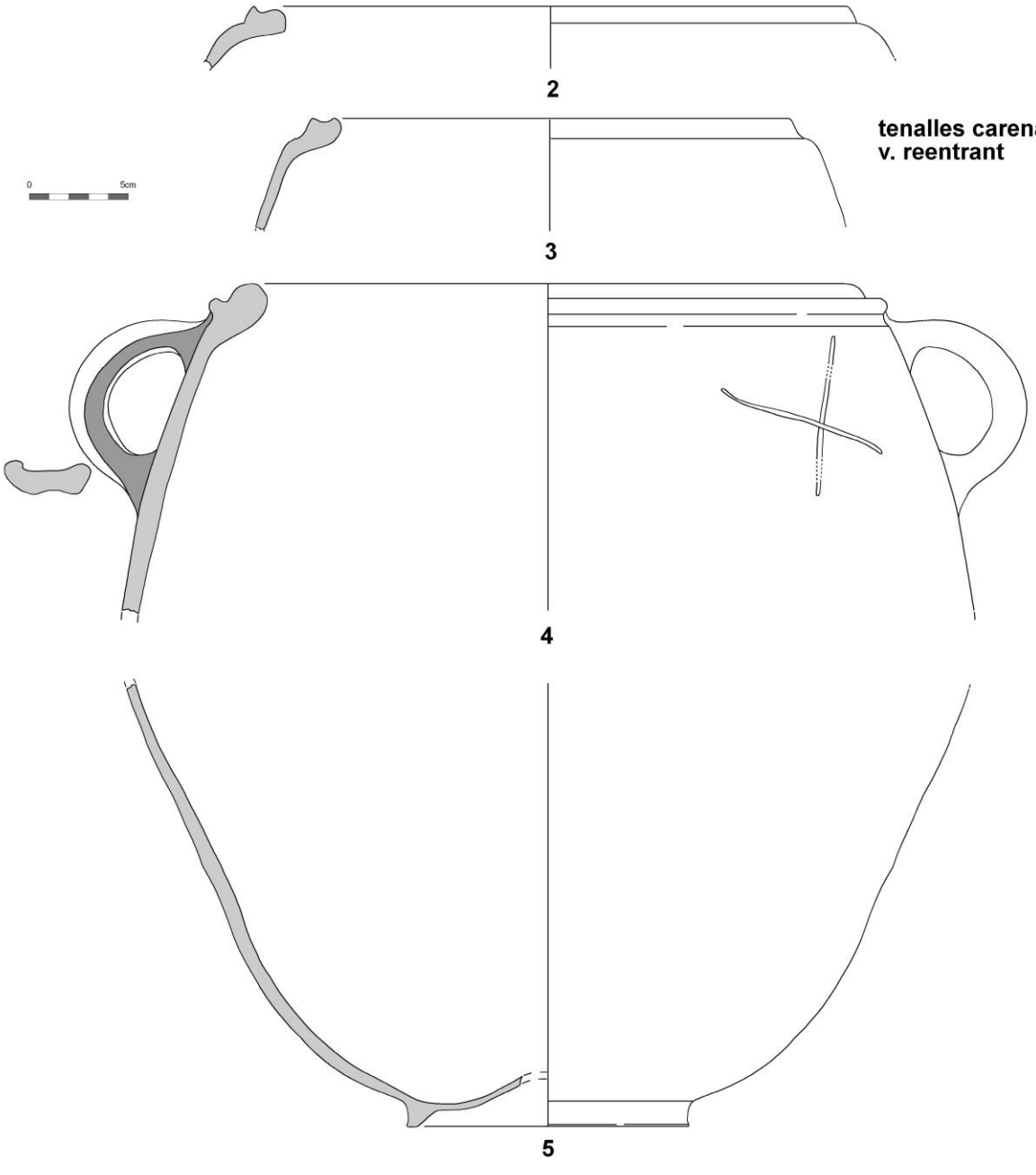

2

3

tenalles carenades v. reentrant

4

5

MAGATZEM (25 inds): 16,9 %

LÀMINA SANT MIQUEL SORBA 5 (Fase 3)

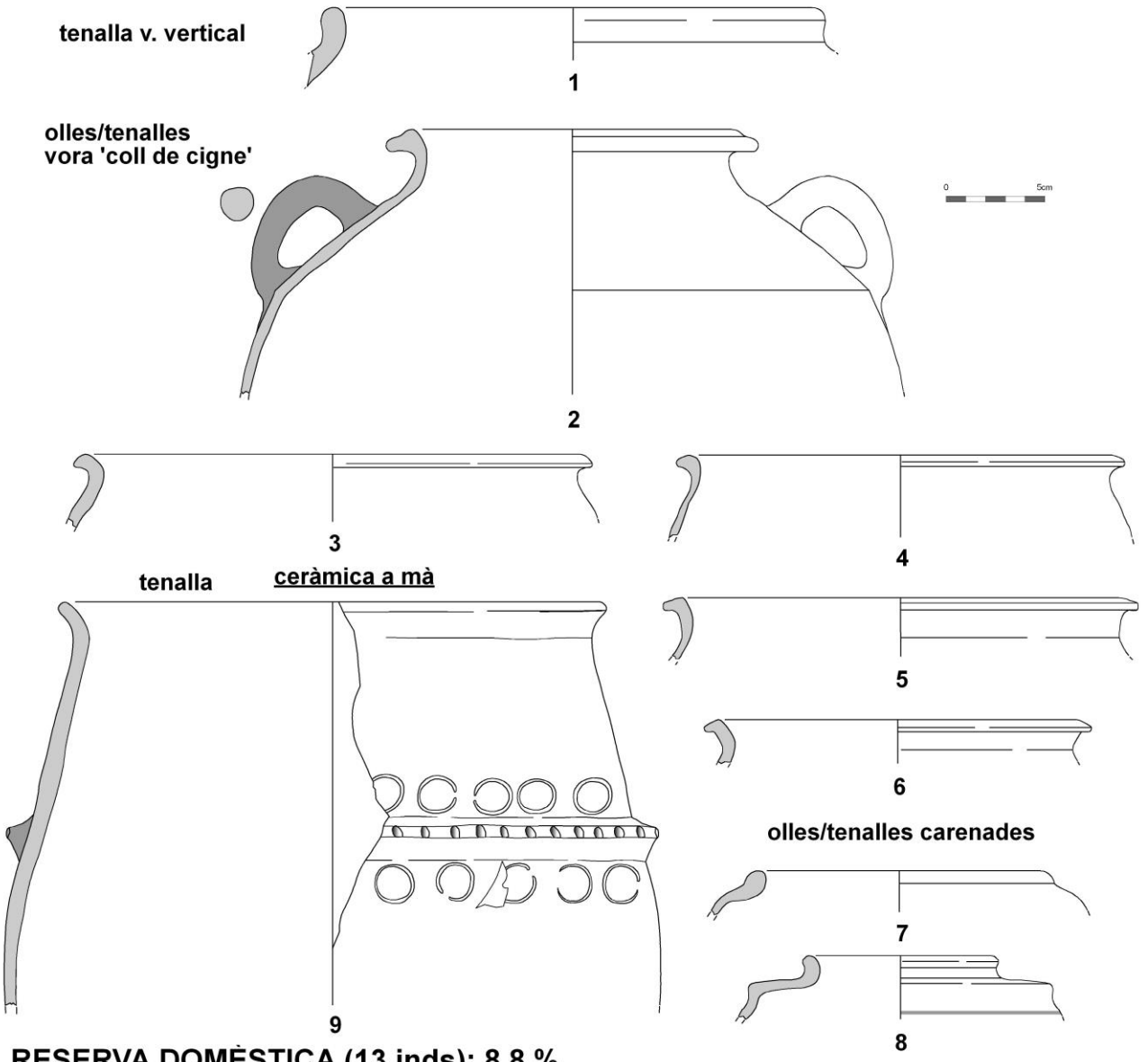

RESERVA DOMÈSTICA (13 inds): 8,8 %

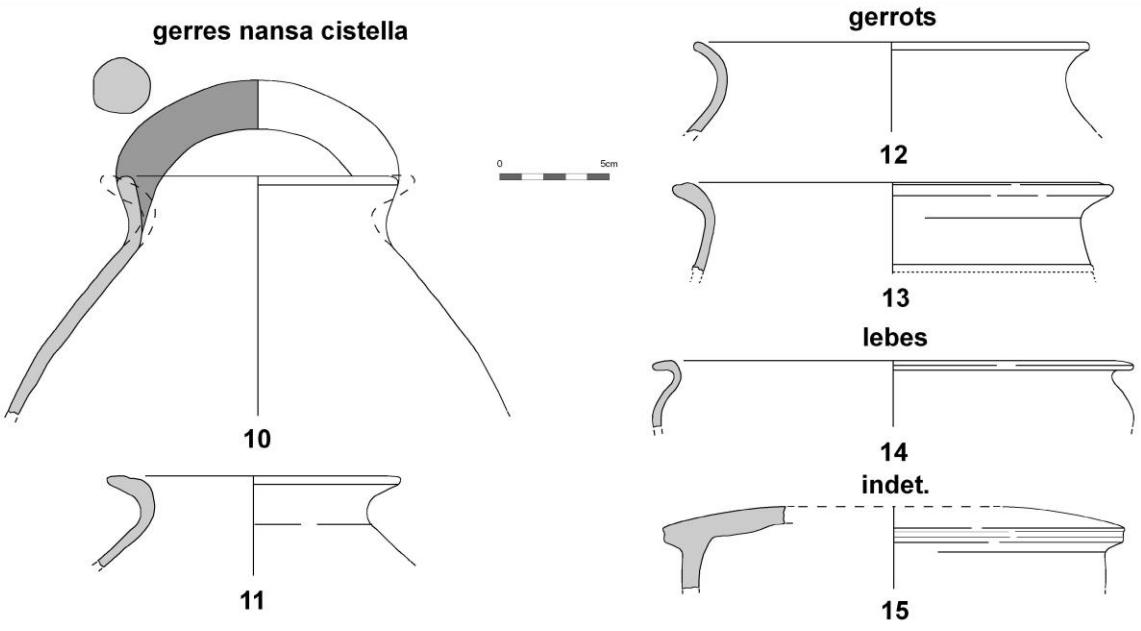

VAIXELLA (41 inds): 27,7 %

LÀMINA SANT MIQUEL SORBA 6 (Fase 3)

importats (12 inds): 8,1 %

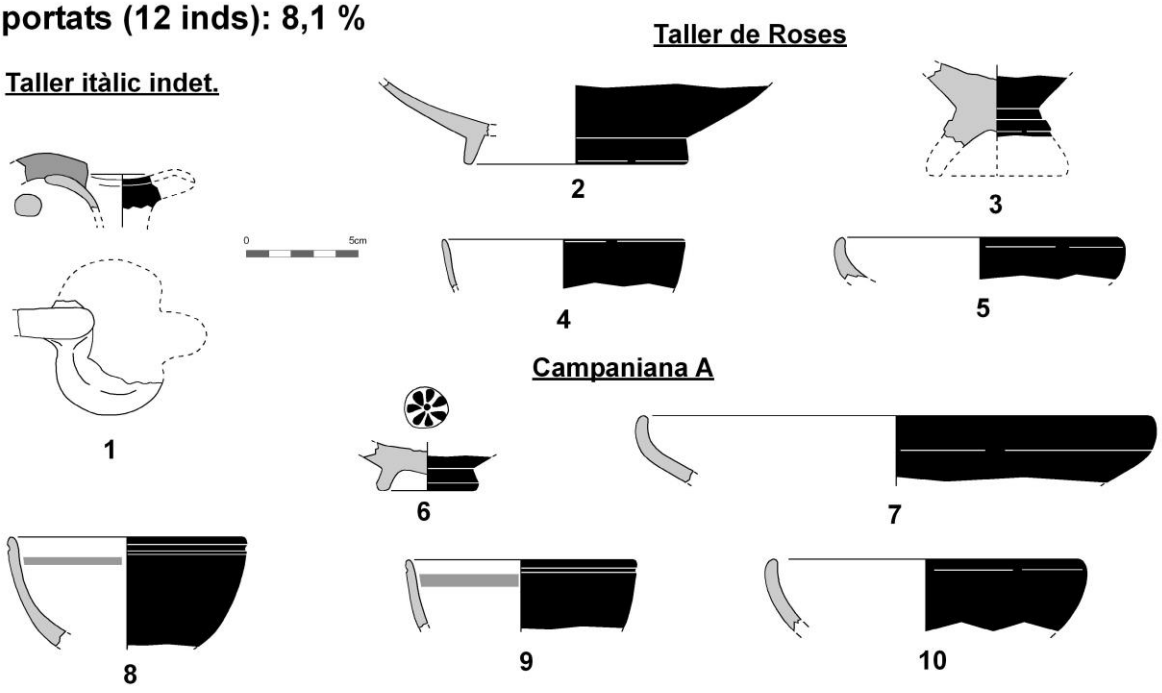

producció 'local' (29 inds): 19,6 %

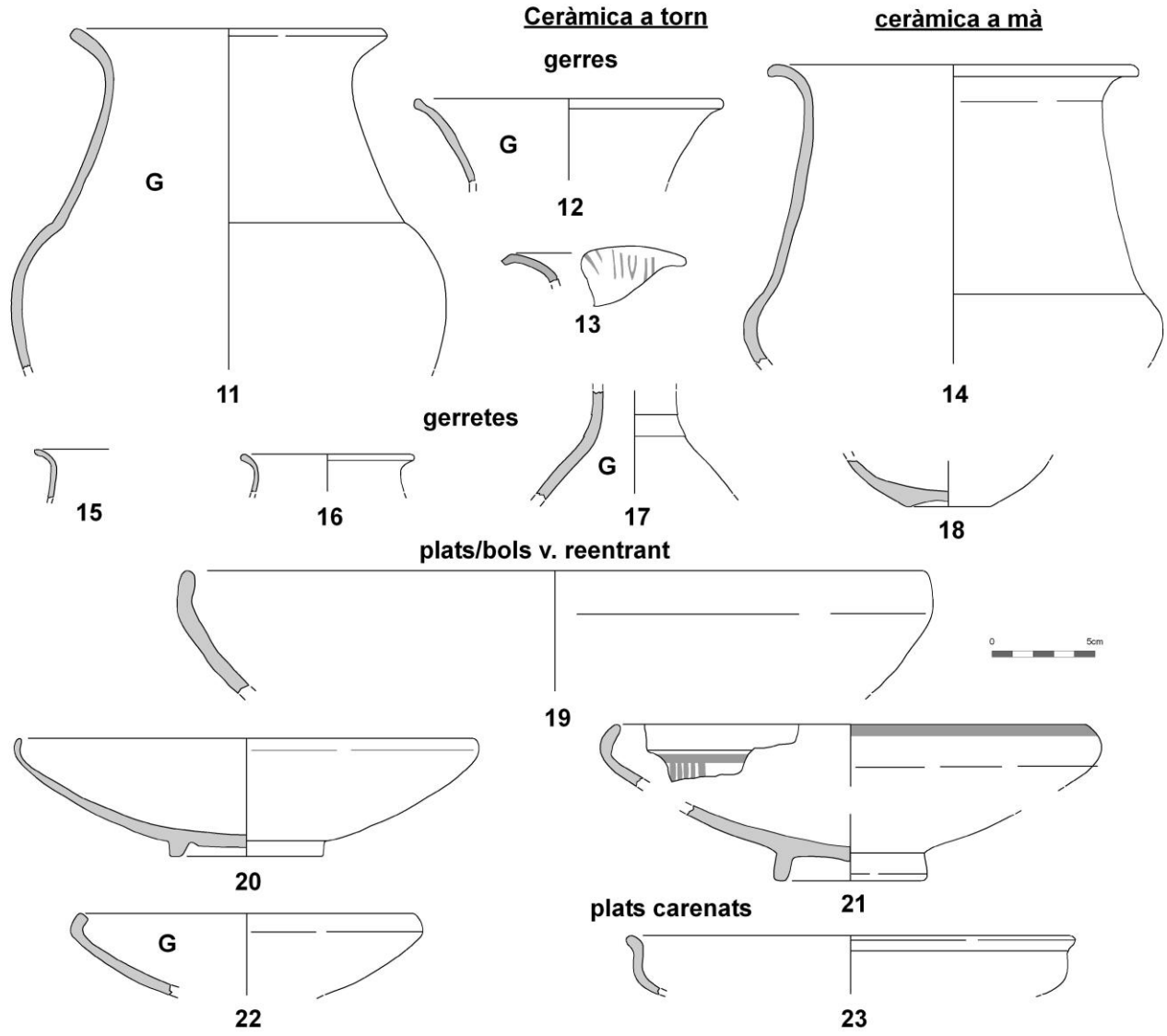

CUINA (60 inds): 40,5 %

LÀMINA SANT MIQUEL SORBA 7 (Fase 3)

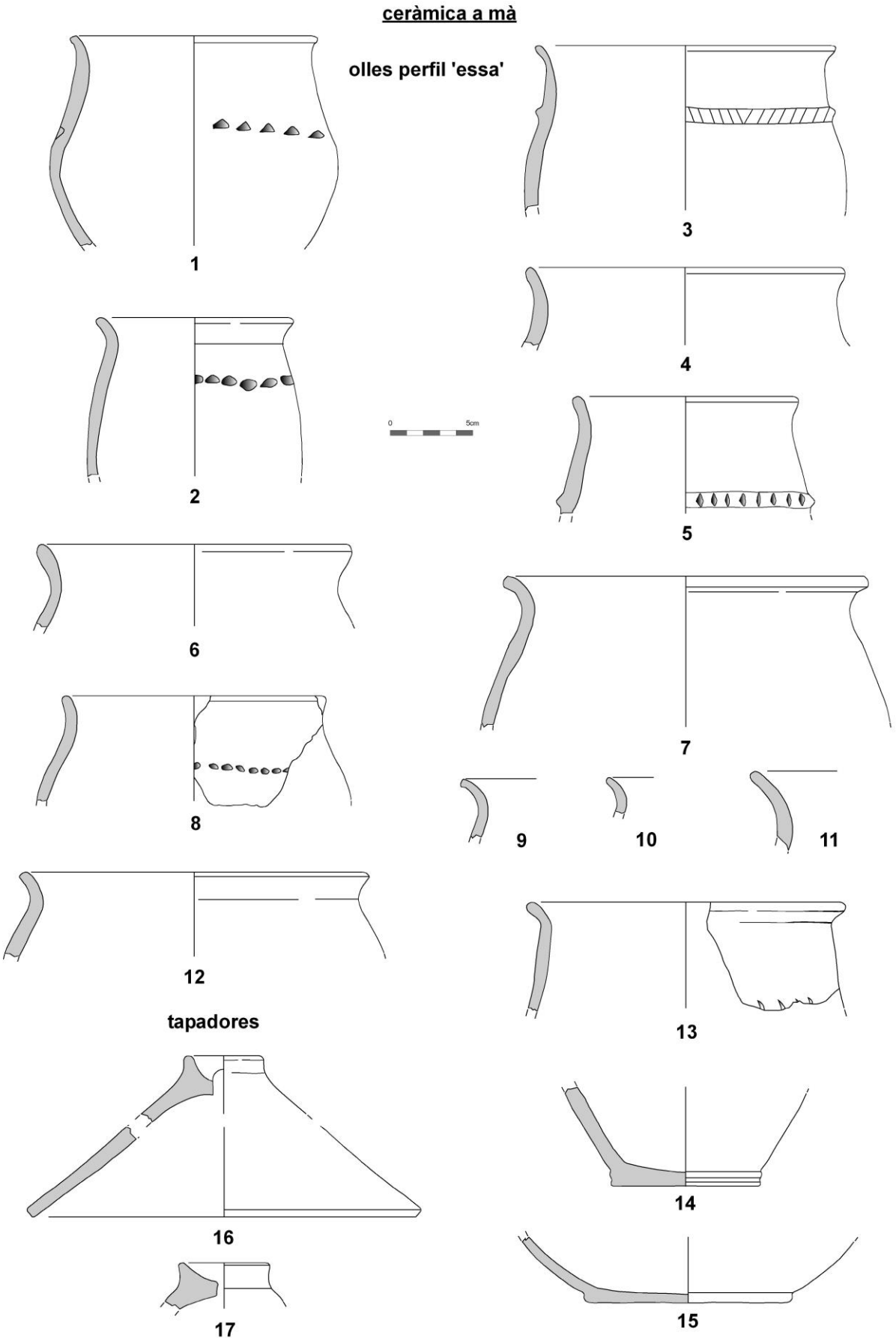

INDETERMINAT (5 inds): 3,4 %

2.17.3. Anàlisi quantitatiu dels conjunts ceràmics.

Del nivell d'anàlisi que tracta de mesurar l'evolució dels volum d'importacions s'observa com es produeix un creixement exponencial entre les úniques dues fases ben documentades en aquest jaciment, augment evident tant en el comptatge per individus com en el de fragments (Gràfica Sorba1). Es passa d'uns índexs més aviat baixos en els conjunts del segle V aC (del 2,3 % del total d'individus i del 0,7 % del total de fragments) a unes proporcions que se situen en una banda alta en els contextos del segle III aC (del 10,1 % del total d'individus i del 1,4 % del total de fragments). En el comptatge per individus veiem com, entre les fases 1B i 3, es quadruplica el percentatge d'importacions, mentre que en el comptatge per fragment 'només' es duplica. Aquesta diferència amb tota seguretat s'explica per la baixa incidència dels materials amfòrics d'importació.

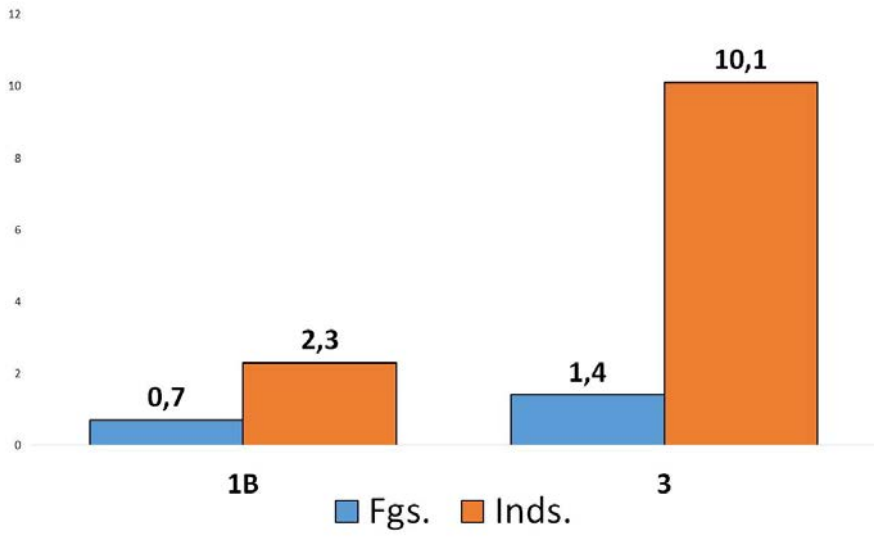

Gràfica Sorba1

De fet, a la gràfica que mesura la composició de les importacions es corrobora aquest argument. En els contextos del segle V aC les àmfores importades hi són del tot absents, mentre que en els del segle III aC, tot i que la seva presència representa la novetat més destacada, les peces de vaixella fina dominen molt àmpliament, amb el 85,3 % del total d'individus de ceràmiques importades (Gràfica Sorba2). Cal ressenyar l'absència en totes dues fases de peces importades d'altres categories, com és el cas de les ceràmiques culinàries.

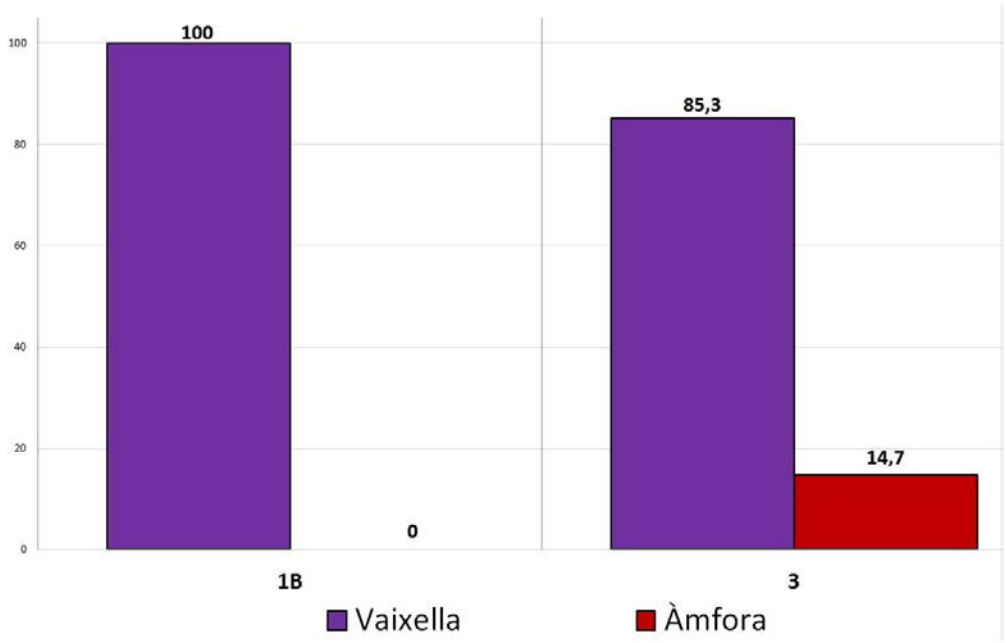

Gràfica Sorba2

Les àmfores importades tenen una representació tan escassa que no hi ha marge per cap avaluació estadística significativa, cosa que té més sentit pel que fa al grup de les peces de vaixella fina importada (Gràfica Sorba3). A la fase 1B es dóna el característic predomini absolut dels vasos de procedència àtica, entre els que tal vegada la dada destacable sigui el pes relatiu de les peces figurades, que és del 20% del total d'individus àtics[3].

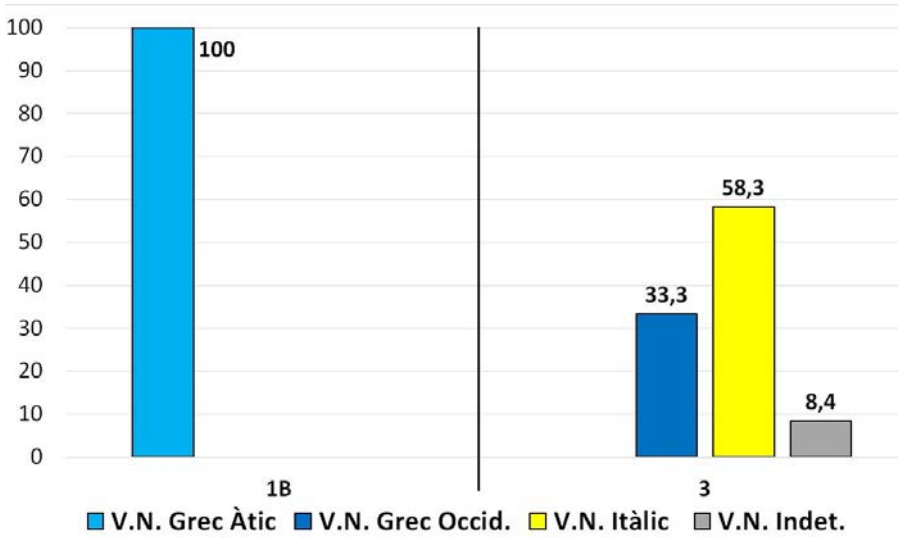

Gràfica Sorba3

[3] Proporció resultant de la consideració exclusiva dels elements de forma, una vora de copa-escif, però que podria ser més alta tenint en compte que existeixen un fragment del cos d'un escif i un altre del fons d'una cílix, no quantificables en ser en sentit estricte fragments informes.

En els conjunts del segle III aC es constata un clar predomini dels vasos itàlics de Campaniana A, amb el 58,3 % del total d'individus de vaixella fina importada; proporció que podria créixer si s'accepta la procedència itàlica de la vora d'una petita enòcoa de la forma Pasq.147/F5740 (làmSorba6, 1). Amb tot, la representació dels vasos de tallers occidentals, tots ells peces del Taller de Roses, manté un pes notable, de tot just un terç del total d'individus de vaixella fina importada (Gràfica Sorba3).

Pel que fa als nivells d'anàlisi relatius a les ceràmiques de producció local, una primera aproximació realitzada sobre criteris tecnològics posa de manifest una notable regularitat entre les dues fase documentades. Així, tant en els contextos del segle V aC com en els del III aC la categoria predominant és la de les ceràmiques a mà, en totes dues fases amb proporcions just per sobre del 50% del total d'individus de producció local (Gràfica Sorba4). La major incidència de les ceràmiques de cocció reduïda en els conjunts més antics, els de la fase 1B, és el que marca l'escassa diferència que s'observa en els percentatges de les dues categories de ceràmiques a torn ibèriques entre aquesta i els conjunts més moderns, els de la fase 3.

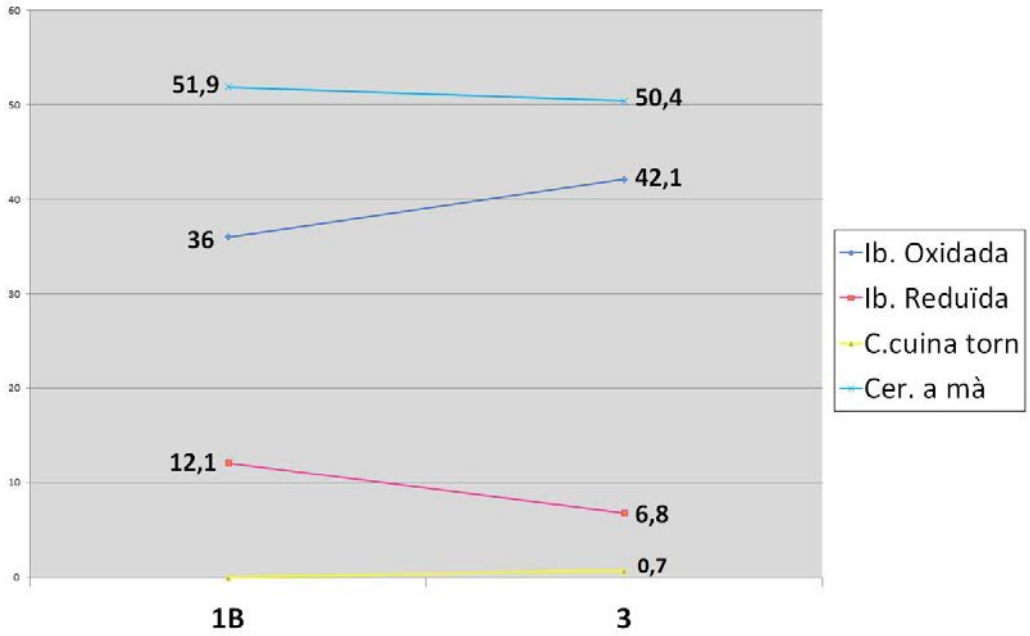

Gràfica Sorba4

L'aproximació realitzada en base a criteris funcionals mostra una similar estabilitat de comportaments entre les dues fases (Gràfica Sorba5). Les ceràmiques culinàries són en tots dos períodes el grup predominant, ara amb proporcions que oscil·len al volts del 45% del total d'individus de producció local. Les peces de magatzem i reserva

domèstica se situen als volts del 30% del total d'individus i en darrer terme hi ha el grup de les peces de vaixella de taula, amb proporcions gairebé idèntiques a l'entorn del 22%. En relació a aquesta darrera dada cal destacar el fet que en els conjunts antics de la fase 1B hi ha una part significativa de les peces de vaixella que són ceràmiques a mà, mentre que a la fase més recent, aquest grup està composat de manera gairebé exclusiva per ceràmiques a torn. Malgrat aquesta diferència tan destacable en la composició interna de les peces de vaixella de les dues fases, això no altera el pes que aquest grup representa globalment a una i a l'altre.

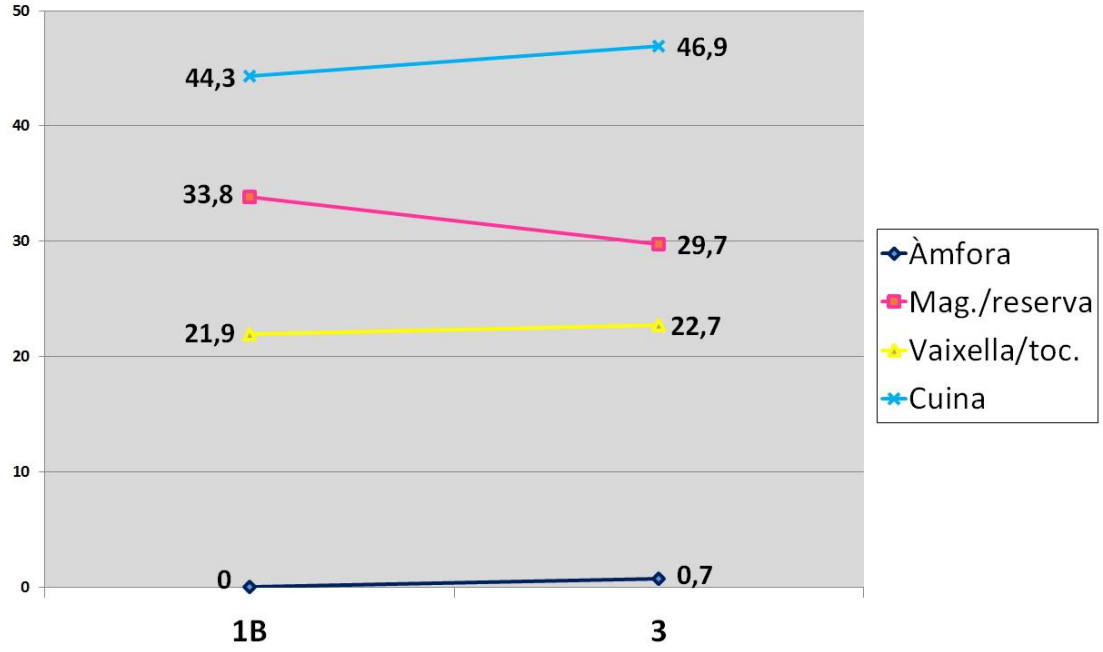

Gràfica Sorba5

En afegir els individus de ceràmiques importades (Gràfica Sorba6), obtenint així el panorama més complet possible, hi ha dues modificacions que mereixen ser comentades. Per una banda, les peces de vaixella fina importada provoquen un alça significativa del grup funcional de vaixella, especialment evident en el cas dels conjunts de la fase 3, en la que, amb un 28,7 % del total d'individus, arriben a superar el grup de les peces de magatzem i reserva domèstica. En segon lloc, tot i mantenir-se sempre en índexs molt baixos, la consideració dels individus d'àmfores importades (ponderats i no ponderats) fa que la proporció del grup de les peces de transport assoleixi una representació d'una mínima entitat, d'un 2,8 % del total d'individus, en la fase més recent, la fase 3 (Gràfica Sorba6).

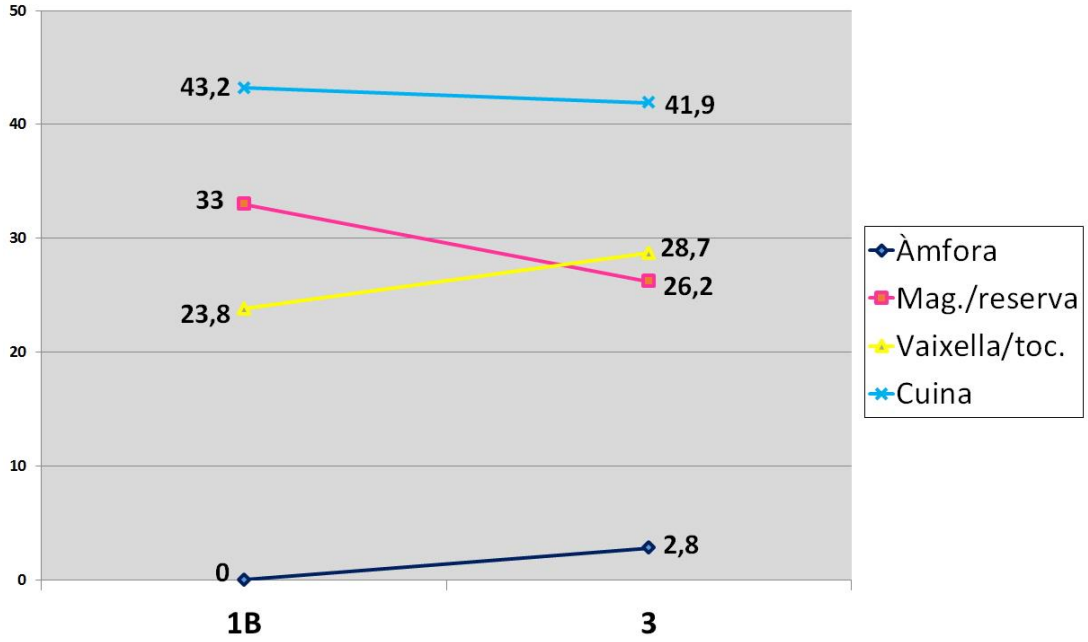

Gràfica Sorba6

2.18.- SANT ESTEVE D'OLIUS (Olius, Solsonès, Lleida).

2.18.1.- Descripció del jaciment.

L'any 1996 el Centre d'Estudis Lacetans endega un projecte de recerca arqueològica sobre les "Estratègies d´ocupació del territori i la seva evolució a la comarca del Solsonès des de l´antiguitat fins a l´època medieval", amb un equip format per David Asensio, Ramon Cardona, Conxita Ferrer, Jordi Morer i Josep Pou. El projecte, actualment encara en curs, arrenca amb les excavacions en el jaciment ibero-romà i medieval de La Codina (Pinell, Solsonès), al qual s'hi afegiran l'any 1998 els treballs en el jaciment de Sant Esteve d'Olius (Olius, Solsonès)[1] (Figura s.est1).

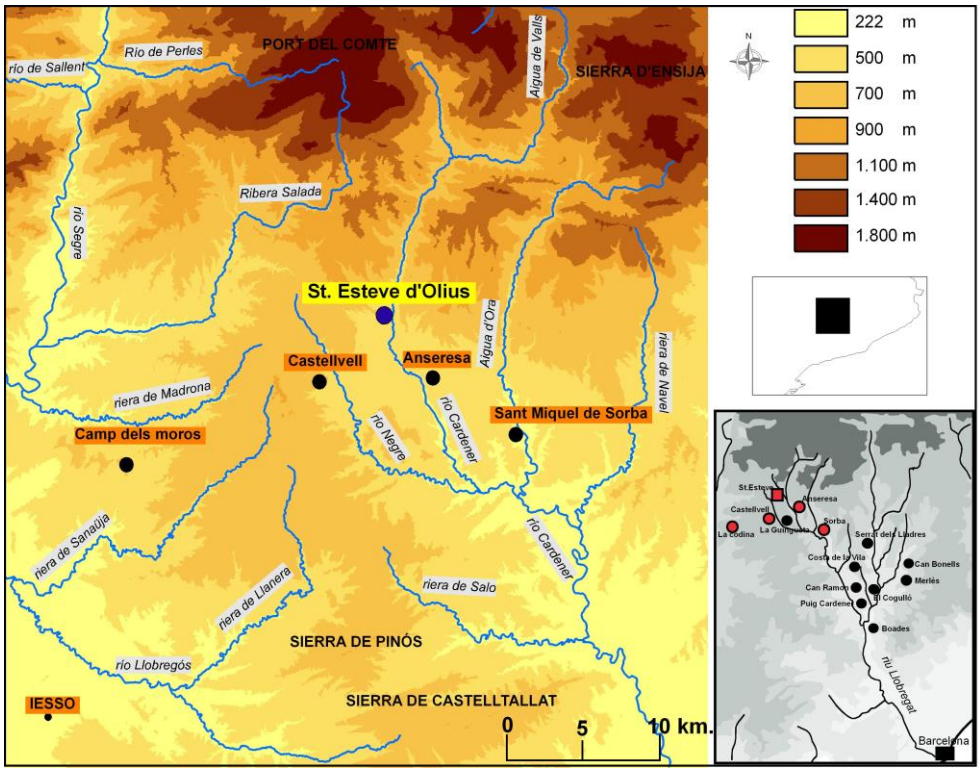

Figura s.est1: Mapa de situació del jaciment de Sant Esteve d'Olius i d'altres jaciments contemporanis de la Lacetània ibèrica.

El conjunt de Sant Esteve d'Olius es troba en una elevació que s'alça al costat del riu Cardener, la principal via de comunicació de tota aquesta contrada. El turó se situa en la

[1] Aquest és un indret ben conegut ja que l'església de Sant Esteve, del segle XI, és una obra cabdal del romànic català i per això ha esdevingut el lloc més visitat de la comarca. Precisament la voluntat municipal d'ampliar una zona d'aparcament de vehicles en els camps adjacents al temple romànic va motivar el preceptiu seguiment arqueològic, atès que, a més dels edificis medievals, Mn. Joan Serra i Vilaró ja esmentava el jaciment del puig de Sant Esteve d´Olius entre les diverses estacions amb ceràmica ibèrica pintada del Solsonès (Serra Vilaró 1921, 27). Aquest seguiment va comportar la descoberta de restes d'època moderna, medieval i, sobretot, ibèrica, fet aquest darrer que va aconsellar la inclusió de l'excavació d'aquest jaciment en el marc de l'esmentat projecte de recerca programada del C.E.L.

confluència entre aquest curs fluvial i un dels seus afluents, la petita riera de Sant Joan, de manera que resta ben delimitat per vessants escarpats per tots els seus costats (Figura s.est2). No disposa, però, d'una posició dominant respecte l'entorn immediat ja que els serrats que l'envolten assoleixen tots cotes força més altes. La plataforma superior del turó és de forma allargassada i ovalada, amb uns 7000 m2 de superfície, dels quals aproximadament un 20% estan ocupats per edificacions medievals o modernes (església i rectoria de Sant Esteve, a més de l'edifici i el pati de les antigues escoles d'Olius).

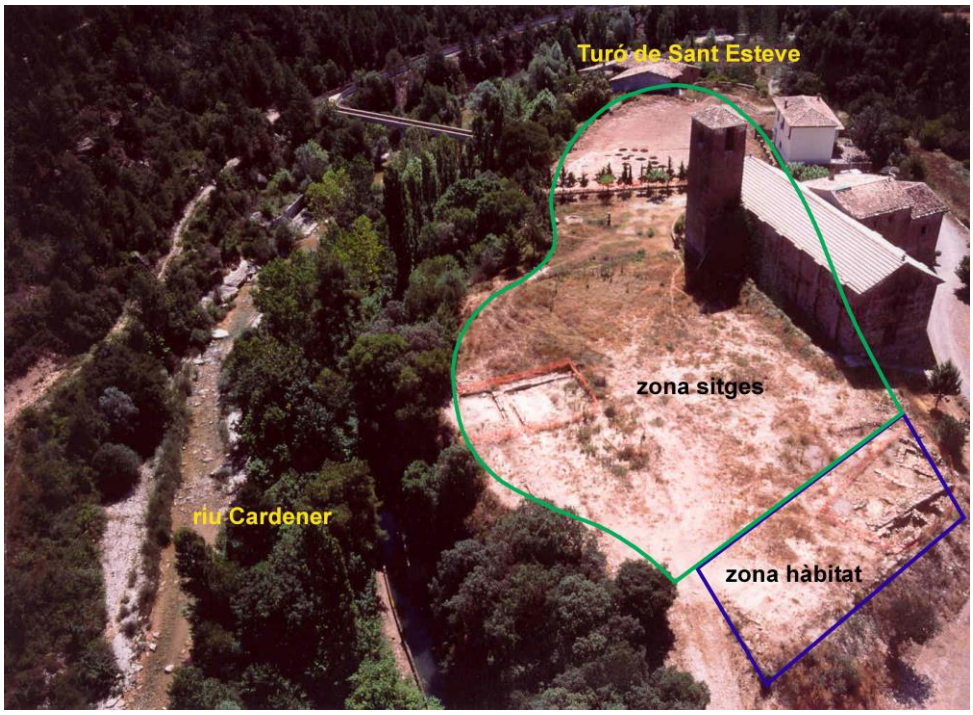

Figura s.est2: Vista aèria del Turó de Sant Esteve.

En l'espai restant, sense construccions, s'ha intervingut obrint en extensió tres sectors diferents, ben espaiats l'un de l'altra (Figura s.est3). Tant sols a la Zona 1, a l'extrem sud del turó, han aparegut estructures d'hàbitat i també les primeres sitges. La Zona 2, al límit oest del turó, i la Zona 3, a l'extrem nord, només han proporcionat estructures tipus sitges, les quals apareixen en gran nombre i una elevada densitat. Un parell de sitges conservades just davant de la rectoria (Zona 6) verifiquen que tota la superfície del turó dins muralles estaria densament ocupada per sitges; fet contrastat per les marques evidents a la vegetació actual en les zones encara no intervingudes (especialment al sector central del turó o Zona 4). Dues sitges més, aquestes força aïllades, s'han localitzat i excavat en l'espai obert en tota la seva extensió (donat que es

tracta de la zona destinada a l'aparcament de vehicles) immediatament a l'exterior del mur de tanca de l'hàbitat ibèric (Zona 7).

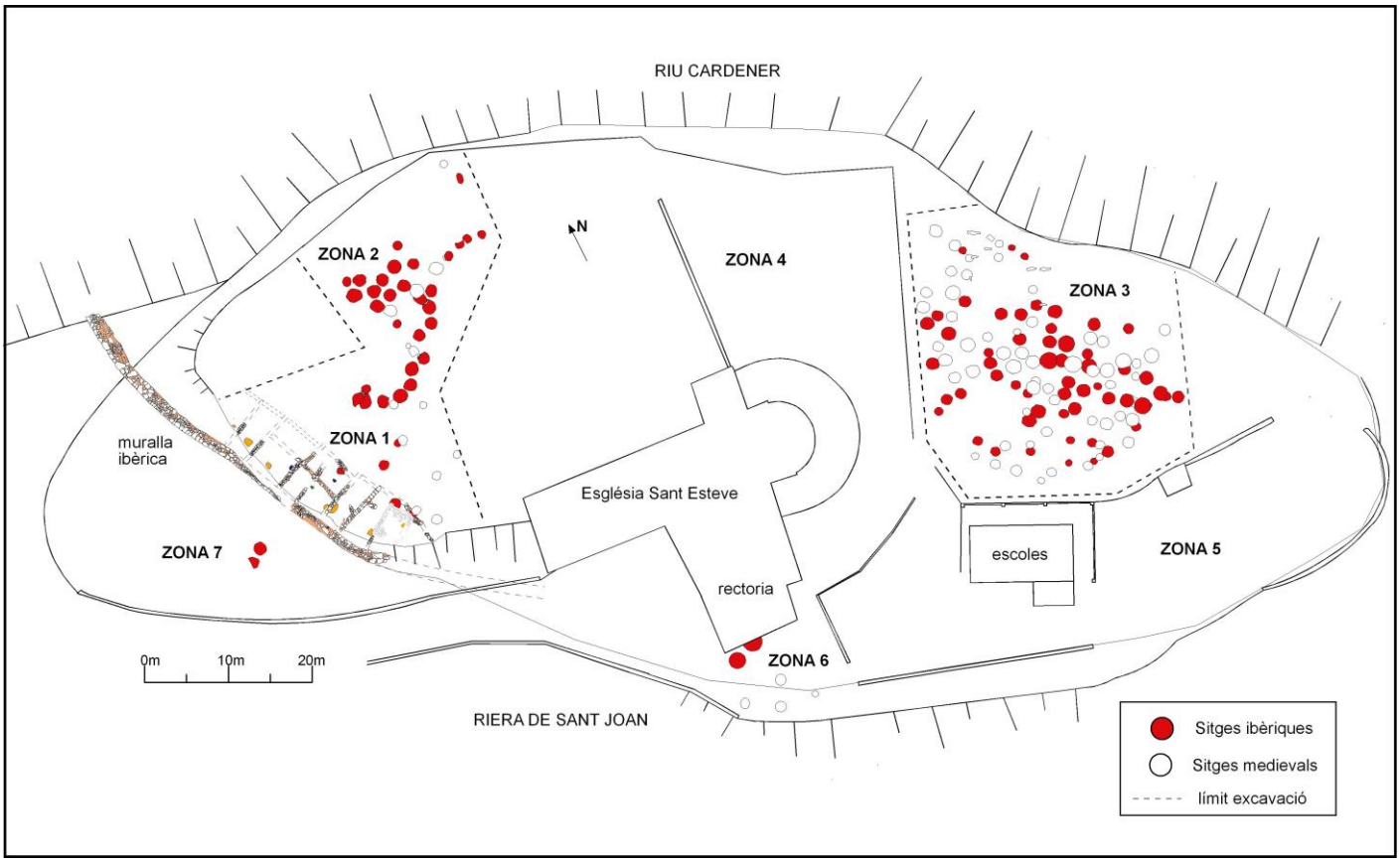

Figura s.est3: Planta general del jaciment de Sant Esteve d'Olius.

El més destacat de les estructures constructives documentades a la Zona 1 és un potent mur de tanca localitzat al llarg de tot l'extrem occidental del turó (Figura s.est3 i Figura s.est4). El mur arrenca des de la base mateixa del turó, revestint el vessant com succeeix amb els murs de terrassa, de manera que hi ha un desnivell de més de quatre metres entre la base d'aquesta estructura i el punt de contacte amb les parets dels àmbits que se li lliuren per la cara interna. La llargada conservada és de poc més de 50 metres, presentant una amplada que oscil·la entre els 1,10 metres de la major part del tram central i els 1,60 metres del segment septentrional, el més proper al cingle del Cardener. Un parell de metres més enllà del gir de l'extrem meridional del mur vers l'est, seguint la topografia natural del turó, es perd la seva traça.

Figura s.est4: Vista frontal del mur de tanca de la vessant occidental del turó de Sant Esteve.

A la part superior del turó es conserva de manera bastant precària una bateria de recintes adossats al mur de tanca (Figura s.est5 i Figura s.est6A). A partir del nombre de murs transversals i les restes de paviments localitzats es poden comptabilitzar un mínim de nou espais en bateria (de sud a nord, els recintes C, O, F, E, A, M, J, K i L), molts dels quals presenten subdivisions o àmbits annexos (recintes D, I, H, N i G). A sis d'aquests recintes hi ha una llar de foc (els F, E, A, J, K i L), a més d'altres agençaments interns com ara un fornet metal·lúrgic en el recinte A (Figura s.est6B), a més d'un sacrifici d'ovicàprid sota el paviment del recinte H i un enterrament infantil en el sòl del recinte J. A partir de la planta conservada és fa difícil identificar amb precisió els límits de les diferents unitats constructives. Tant aviat podríem interpretar que tot el conjunt forma part d'una o dues cases grans i complexes com que es tracta d'un conjunt on predominen les cases simples adossades, amb un únic àmbit de planta rectangular amb subdivisions internes. Una de les poques evidències clares és que els recintes A, M, H i N es comuniquen entre ells i formen part d'un mateix edifici (amb una única llar dins de l'estança A). També és un fet que només hi ha un mur transversal conservat íntegrament, sense interrupcions, que separa el conjunt d'espais que va dels recintes I i E vers el nord, d'un bloc meridional format pels recintes F, D, O i C.

Per a construir aquestes edificacions va ser necessari reomplir el buit que quedava entre la vora del vessant occidental del turó i el mur de tanca que arrenca des de la seva base. Sobre aquest potent abocament constructiu es fonamenta l'extrem occidental dels murs laterals dels àmbits que s'adossen a la muralla. La seva excavació ha proporcionat uns materials d'importació on el més significatiu és la presència de diversos exemplars de

vaixella del Taller de Roses, amb absència total de vasos de Campaniana A, fet que marca una cronologia de ple segle III aC. (400-325 aC.) per al bastiment del conjunt constructiu de muralla i edificis (Fase Sant Esteve 3A).

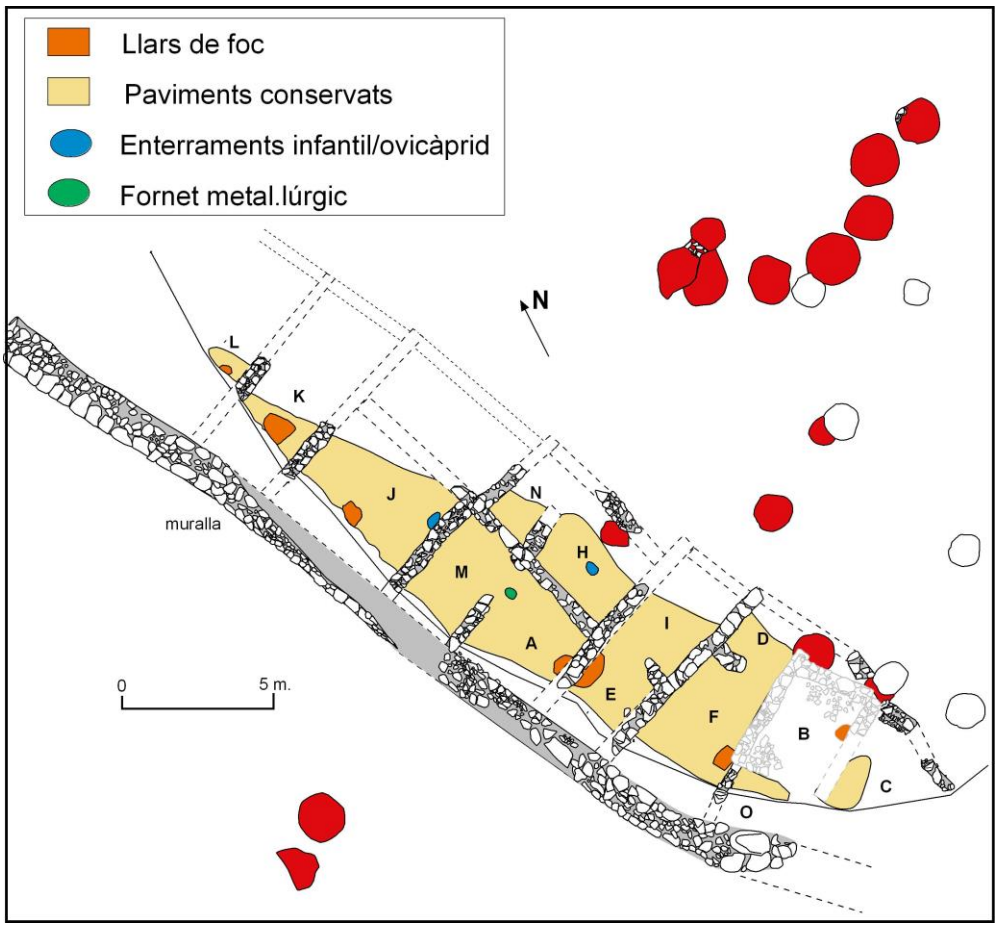

Figura s.est5: Planta general del sector d'hàbitat de Sant Esteve d'Olius.

Pel que fa a l'abandonament, tots els nivells d'enderroc dels diferents àmbits assenyalen una datació homogènia dels volts del 200 aC. (Fase Sant Esteve 3B). Tot i el relatiu poc temps que hi ha entre la construcció i l'amortització de l'hàbitat (contemporani al de la gran majoria de sitges ibèriques), en alguns punts d'aquesta bateria es constata l'existència d'algunes modestes reformes constructives (algunes refaccions dels paviments, un cas de substitució d'una paret mitgera i un canvi d'ubicació de les llars de foc). Per acabar, la construcció del Recinte B, un petit àmbit quadrangular amb llar de foc, respon clarament a una fase constructiva diferent, posterior a la de la bateria principal adossada al mur de tanca (Figura s.est5). De fet, l'abandonament del recinte B és l'únic que dóna una cronologia de mitjans o segona meitat del segle II aC., i sembla tractar-se d'una darrera ocupació antiga, ja de caràcter clarament residual.

Figura s.est6: A: Vista general del sector d'hàbitat de Sant Esteve (un cop consolidades les estructures); B: Vista del paviment i forn del Recinte A.

Tot sembla indicar que l'espai destinat a estructures constructives no ocupava gaire més enllà d'aquest extrem occidental del turó (Figura s.est3). Resta oberta la qüestió de si el mur de tanca continuava estenent-se al llarg del vessant meridional o si aquest tancava, en forma de barrera, en algun punt de l'angle sud-oest del turó, allà on actualment hi ha la paret posterior de l'església romànica. Dins de la mateixa Zona 1, a uns 10 metres de la vora de la plataforma, deixen d'aparèixer restes de murs i, poc més enllà, comencen a documentar-se les primeres agrupacions de sitges. L'evidència de les zones 2 i 3 mostra que la resta de la superfície del turó estava ocupada íntegrament per aquestes estructures subterrànies d'emmagatzematge. A jutjar per la densitat en què apareixen per tot arreu on s'ha excavat sembla difícil concebre la seva coexistència amb estructures d'hàbitat (Figura s.est7).

Figura s.est7: A: Vista general i de detall de sitges de la Zona 3.

Cal dir que a tots tres sectors excavats en extensió apareixen sitges reomplertes amb abocaments datables tant d'època ibèrica com d'època medieval. En total s'han excavat, fins el moment (any 2009[2]) un total de 101 sitges sense cap mena de dubte situables en època ibèrica, a més de 81 més amb amortitzacions d'època medieval. La majoria de les sitges del jaciment presenten un grau d'arrasament notable, de manera que tant sols es conserva la meitat de l'estructura o, en el millor dels casos, els dos terços inferiors (el més habitual és 1 o 1,5 metres de fondària conservada) (Figura s.est7). La morfologia de les sitges amb amortitzacions d'època ibèrica és sempre molt homogènia, amb una mitjana d'1,20 m. de diàmetre màxim, gairebé sempre situat en el fons pla de l'estructura (Figura s.est8A). Per contra, bona part de les sitges amb amortitzacions d'època medieval presenten un perfil particular, de tendència més estreta i cil.líndrica (Figura s.est8B). Ara bé, algunes de les sitges amb amortitzacions d'època medieval tenen una forma i dimensions pràcticament idèntiques a les amortitzades en el segle III aC. Aquesta semblança formal tan estreta entre sitges de períodes tan allunyats és un fenomen estrany, fet que ens ha portat a plantejar que aquestes sitges que presenten nivells d'amortització medieval i morfologia similar a les ibèriques podrien haver estat construïdes en època ibèrica i reutilitzades en època medieval.

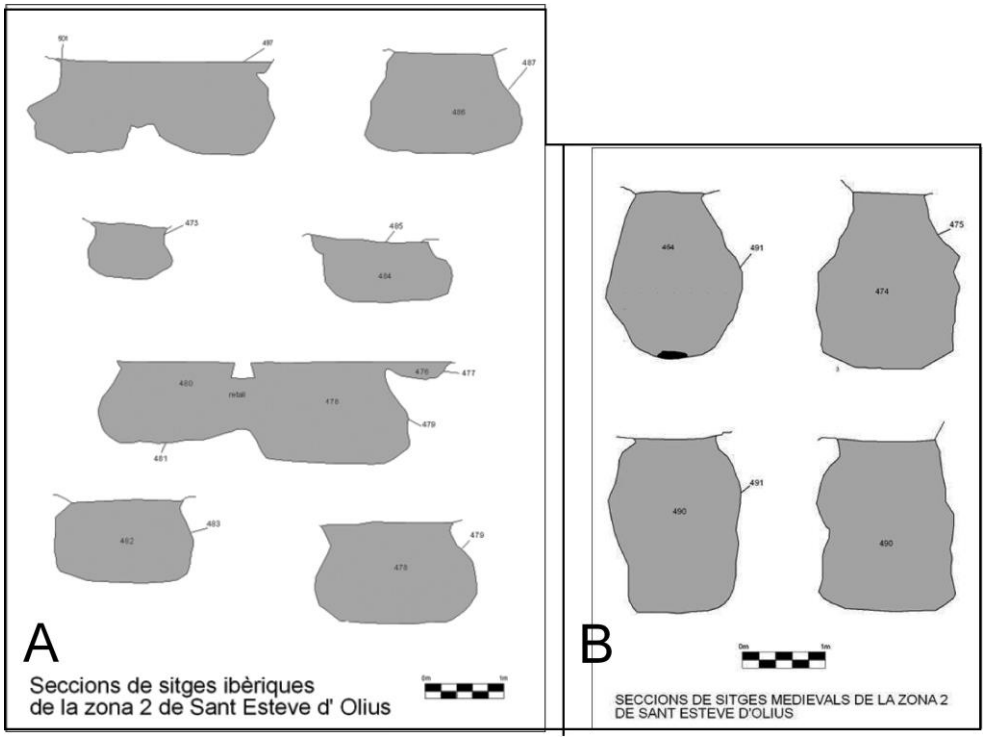

Figura s.est8: Seccions de sitges amb amortitzacions ibèriques (A) i medievals (B).

[2] L'any 2009 és el darrer en què s'han realitzat campanyes d'excavació en el jaciment de Sant Esteve d'Olius donat que actualment està en curs una fase d'adequació patrimonial i presentació al públic de les restes exhumades des del 1998.

Quant a la cronologia de les sitges, n'hi ha tres de la zona 1 que tenen murs de la bateries d'habitatges pel damunt (Figura s.est5), raó per la qual s'han de situar en el moment fundacional, dins de la primera meitat o mitjans del segle III aC (Fase Sant Esteve 3B). Unes poques sitges de les Zones 2 i 3 també es podrien datar d'aquesta fase inicial de l'ocupació ibèrica[3]. Tant sols un parell de les sitges de la Zona 2 es poden datar de mitjans o segona meitat del segle II aC., és a dir, de la mateixa fase residual del Recinte B. Finalment el gruix de sitges s'amortitzen en una data d'entorn el 200 aC., coincidint amb l'abandonament del barri d'habitatges (Fase Sant Esteve 3B). A partir del número de sitges ibèriques aparegudes a les Zones 2 i 3, amb l'extensió teòrica de la seva densitat a la resta de la superfície del turó, es pot fer una estimació d'un mínim de 300 estructures, la gran majoria de les quals haurien estat en funcionament de manera simultània, en un període de temps relativament curt que com a màxim cal situar entre el 220 i el 180 aC.

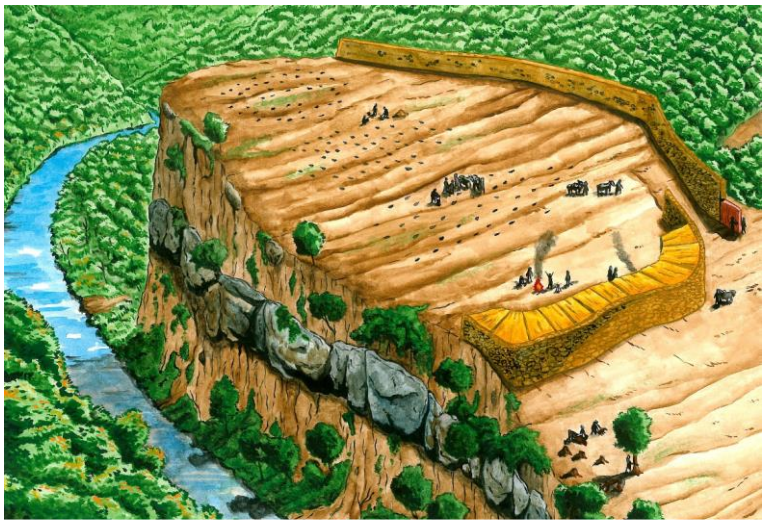

Figura s.est9: Reconstrucció hipotètica de l'aparença del nucli de Sant Esteve d'Olius.

Aquest jaciment s'adscriu al tipus d'assentament definit com a nuclis d'activitats econòmiques especialitzades (Asensio, Belarte, Sanmartí i Santacana 1998). Es tracta d'aquells assentaments caracteritzats pel fet que en ells predominen les evidències relacionades amb una o varies activitats econòmiques mentre que les evidències d'hàbitat presenten un pes específic menor (Figura s.est9). L'activitat econòmica que és més evident en nuclis com el de Sant Esteve és la de l'emmagatzematge d'importants quantitats d'excedent agrícola. Aquesta mena de nuclis estratègics comencen a ser ben

[3] Cal dir que sempre resta un cert dubte ja que el criteri bàsic de datació és l'absència de Campaniana A, i això, en dipòsits no excessivament abundosos (com és el més habitual en aquest jaciment), sempre pot dependre d'un factor d'atzar.

coneguts i, fins i tot freqüents, a l'àrea costanera (Mas Castellar de Pontós, Turó del Vent, Turó de la Font de la Canya, etc.), mentre que són més aviat excepcionals a la Catalunya interior. De fet, tant sols coneixem dos exemples, precisament tots dos en aquesta àrea del riu Cardener: el de Sant Esteve d'Olius i el de Sant Miquel de Sorba (Montmajor). Aquest darrer consisteix en un turó de 2200 m2 de superfície, situat a tocar del riu Aiguadora (afluent del Cardener), on hi ha un total de 163 sitges que ocupen gairebé tot el cim del turó, a banda d'unes restes constructives que apareixen exclusivament en un petit sector del jaciment (Serra Vilaró 1922; Asensio *et alii* 2012).

A partir d'aquesta evidència en un treball anterior ha estat proposada la hipòtesi de la integració, a partir del segle III aC., de les comunitats ibèriques lacetanes en una estructura econòmica pròpia de les zones costaneres (Asensio *et alii* 2001b). La demanda exterior de grans quantitats d'excedent sembla tenir una dinàmica creixent, assolint precisament en el segle III aC. les cotes més altes (Burch 2000, 327). Això podria provocar que des de la costa es cerquin noves terres que s'integrin en aquesta dinàmica i que aportin nou capital en forma d'excedent. L'eix fluvial Llobregat-Cardener ha suposat històricament una fluida via de comunicació costa-interior (Figura s.est1), fet que hauria facilitat aquesta integració. Així, en aquest segle III aC., el sector meridional de la Laietània, encapçalat per una hipotètica capital situable en el nucli ibèric de Montjuïc (on hi ha el camp de sitges més potent i impressionant dels fins ara coneguts al nord-est peninsular), i els centres d'acumulació lacetans com els de Sant Esteve o Sant Miquel de Sorba, allunyats més de 100 km. dels de la costa, podrien ser els dos extrems d'una complexa cadena operativa (Figura s.est10) i, per extensió, podrien pertànyer a una mateixa estructura econòmica i, tal vegada, també política (Asensio *et alii* 2001b i 2012).

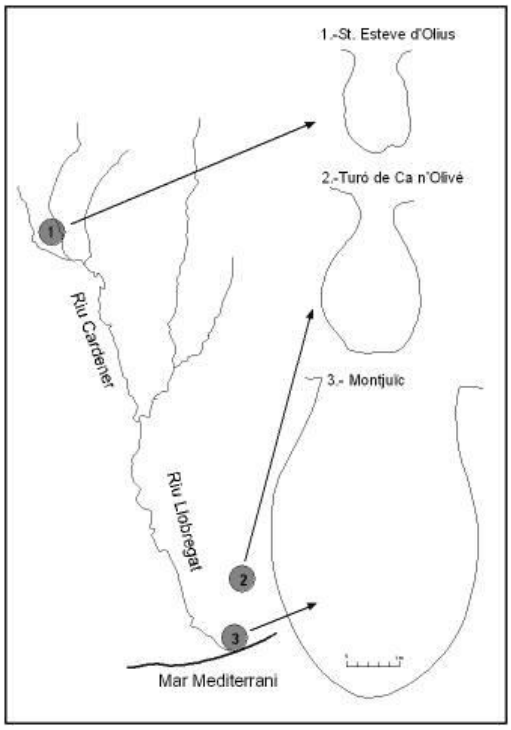

Figura s.est10: Camps de sitges en l'eix Llobregat/Cardener.

2.18.2.- Descripció dels conjunts ceràmics.

Els conjunts ceràmics de la fase ibèrica del jaciment de Sant Esteve d'Olius es distribueixen bàsicament entre dues fases diferents, les que s'identifiquen a partir de la construcció i amortització de la zona d'hàbitat, totes dues corresponents al segle III aC. (Fases Sant Esteve 3A i 3B). Cal assenyalar, però, que el volum dels materials d'ambdues fases és molt desigual: modestos però suficientment significatius els conjunts de la fase constructiva (3A), molt per sobre els de l'horitzó d'abandonament de sitges i hàbitat (3B). Finalment, no han estat considerats els materials ceràmics associats a l'ocupació, aparentment residual, d'època ibèrica tardana, donat que els materials proporcionats per un parell de sitges i l'estrat d'amortització del recinte B són massa escassos.

2.18.2.1. La Fase 3A de Sant Esteve d'Olius (300-225 aC).

2.18.2.1.1. Descripció dels contextos de procedència.

Els estrats d'anivellament que apareixen contra la muralla i per sota dels paviments de la bateria d'habitatges proporcionen el gruix dels conjunts ceràmics que amb tota certesa es poden datar de ple segle III aC., la nostra Fase 3A. A més, hi ha un seguit de sis sitges en què com a únics materials d'importació apareixen ceràmiques del Taller de Roses o de Tallers Occidentals Indeterminats. Sovint es tracta de lots ceràmics no especialment abundosos, d'entre 300 a 800 fragments a cada estructura, amb una proporció molt baixa de ceràmiques importades. Això podria fer pensar que en algun cas es tracti d'abocaments més tardans que, per atzar, no conserven cap material significatiu de la fàcies posterior, bàsicament Campaniana A. Aquest no és el cas de les tres sitges de la Zona 1, les que estan per sota de murs del bloc constructiu, raó per la qual els seus materials ceràmics són els únics provinents de sitges quantificats en aquest apartat de la fase 3A de Sant Esteve d'Olius.

2.18.2.1.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

Entre tot, d'aquest moment 3A hem considerat un nombre total de 4592 fragments i 364 individus, dels quals aquest n'és el quadre-resum:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica Vernís Negre	2	1	1	Lamb. 21/22, escudella	1 base	
V.N. Tallers Occid.	12	1	1	Lamb. 28ab	1 vora	
Taller de Roses	73	21	21	Lamb. 23, plat Lamb. 25, petit bol Lamb. 24/25B, petit bol Lamb. 26, pàtera Lamb. 27, bol Lamb. 26/27, indet. Lamb. 28, bol Indeterminat	1 base 1 vora 6 vores, 1 base 5 vores 3 vores 1 vora 3 vores 1 vora	Dec. gallons
Campaniana A	7	1	1	Lamb. 27ab	1 vora	
V.N. Indeterminat	3	1	1	Lamb. 26/27, bol	1 vora	
Total Vaixella Imp.	*97*	*25*	*25*			
Àmf. púnica Ebus.	29	1	0			
Total àmf. Imp.	*29*	*1*	*0*			
Total Import.	**126**	**26**	**25**			
Àmfora ibèrica	3	3	3		3 vores	
Com. Ib. Oxidada	284	104	104	Tenalla Olla/tenalla llavi "coll de cigne" Gerrot Gerra tipus "Oenochoe" Gerra nansa de cistella Gerra vora exvasada Gerreta bicònica Gerreta indet. Plat vora reentrant Plat carenat *Kalathos* Tapadora Indeterminat	19 vores 5 vores 3 vores 2 vores 4 vores 22 vores 7 vores 6 vores 1 p.c., 23 vores 1 vora 2 vores 3 vores 6 vores	3 pintades 2 pintades 3 pintades 1 pintada 1 pintada 1 pintada 1 pintada 2 pintades
Informes Ib. Oxid.	1816					
C. Ib. Reduïda	430	47	47	Gerra tipus "Oenochoe" Gerra vora exvasada Gerreta bicònica Plat vora reentrant	3 vores 9 vores 18 vores 17 vores	1 dec estamp 2 pintades
C. Cuina Torn	1	1	1	Olla	1 vora	
C. a Mà	1932	183	183	Olla perfil "essa" Tapadora Olla/gerra amb nansa Plat/bol vora reentrant Gerreta Vaset parets verticals Vas fireta	2 p.c., 140 vores 33 vores 1 vora 1 vora 1 vora 1 p.c., 3 vores 1 vora	1 vas fireta 1 vaset fireta
Total prod. locals	**4466**	**338**	**338**			
Total	**4592**	**364**	**363**			

2.18.2.1.3. Descripció tipològica dels materials.

Els recipients de transport són força minoritaris en els lots ceràmics de la fase 3A de Sant Esteve d'Olius, amb només un 1 % del total d'individus. Aquest percentatge tan reduït és el que proporcionen d'una banda tres vores d'àmfora ibèrica (Làm. Olius1, 1) i, per l'altra, un individu ponderat d'àmfora importada, de producció púnica ebusitana (29 fragments informes). Els vasos de magatzem tenen una representació molt superior, del 6,7% del total d'individus, repartits en dos grans grups tipològics: les grans tenalles de vora reentrant (Làm. Olius1, 2) i les olles globulars amb llavi de "coll de cigne" (Làm. Olius1, 3). Uns pocs exemplars de gerrots i gerres de nansa de cistella (Làm. Olius1, 5 i 4) conformen el grup de les anomenades peces de reserva domèstica, als quals cal afegir dos individus de càlats (Làm. Olius1, 6), tot plegat assolint només un 2,6% del total d'individus. S'ha de destacar la presència d'aquests exemplars de càlats en uns contextos que corresponen al moment fundacional de l'assentament, que s'han de datar, tant pels materials d'importació associats com per la posició estratigràfica, abans del darrer quart del segle III aC.

Les peces de vaixella representen poc més del 40% del total d'individus, repartits entre un 7% de peces d'importació i més del 33% de vasos de producció ibèrica. El bloc de la vaixella fina importada està àmpliament dominat per materials del Taller de Roses, amb un repertori de formes dominat per les diferents variants de bols (Làm. Olius1, 9 a 13) o escudelles (Làm. Olius1, 14). Hi ha alguns vasos de datació més antiga, com ara un exemplar de ceràmica àtica (Làm. Olius1, 7) i, per l'altra extrem, hi ha la presència d'un únic individu de Campaniana A; fet destacable altra vegada per la cronologia d'aquests nivells, formats amb tota probabilitat abans del darrer quart del segle III aC. La vaixella de producció local es divideix en tres grans grups formals: gerres de tipologia diversa (Làm. Olius1, 15 i 16), gerretes, gairebé segur totes de les de tipus bicònic (Làm. Olius1, 17 i 18), i plats de vora reentrant, tant d'oxidants pintats (Figura 1, 19) com de cocció reductora (Làm. Olius1, 20).

Les ceràmiques culinàries són el grup funcional amb una més àmplia representació en aquesta fase 3A del nucli de Sant Esteve d'Olius, amb gairebé la meitat (49,4 %) del total d'individus documentats. Les olles són de grandària diversa, amb alguna de prou gran com per a poder fer funcions de contenidor (Làm. Olius2, 1). En tots els casos, però, a nivell formal pertanyen a la variant de les peces de perfil en "essa" (veure exemplars millor conservats: Làm. Olius2, 3 i 11). Quant a les decoracions hi ha una

preeminència total de la formada per una franja de motius impresos per damunt de la carena (Làm. Olius2, 1, 3 a 6, 11 i 13). La tapadora més comuna és la que presenta un pom massís circular (Làm. Olius2, 7).

FIGURA OLIUS 1 (Fase 3A)

TRANSPORT (4 inds): 1,1 %

producció 'local' (3 inds): 0,9 %

MAGATZEM (24 inds): 6,7 %

RESERVA DOMÈSTICA (9 inds): 2,5 %

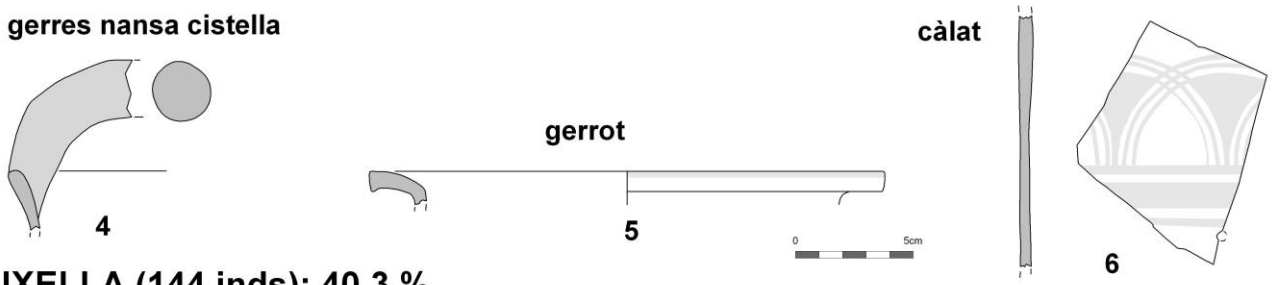

VAIXELLA (144 inds): 40,3 %

Importats (25 inds): 6,9 %

<u>Ceràmica àtica</u>

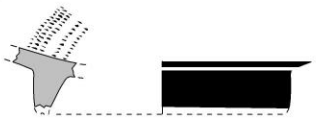

<u>V.N. Occid. Indet.</u>

<u>Taller de Roses</u>

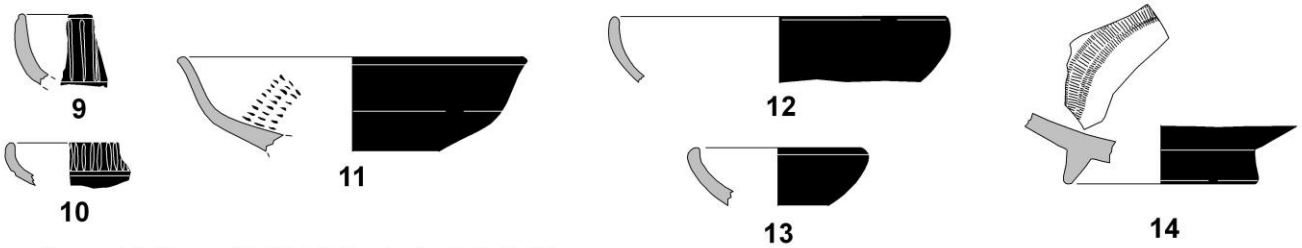

Producció 'local' (119 inds): 33,4 %

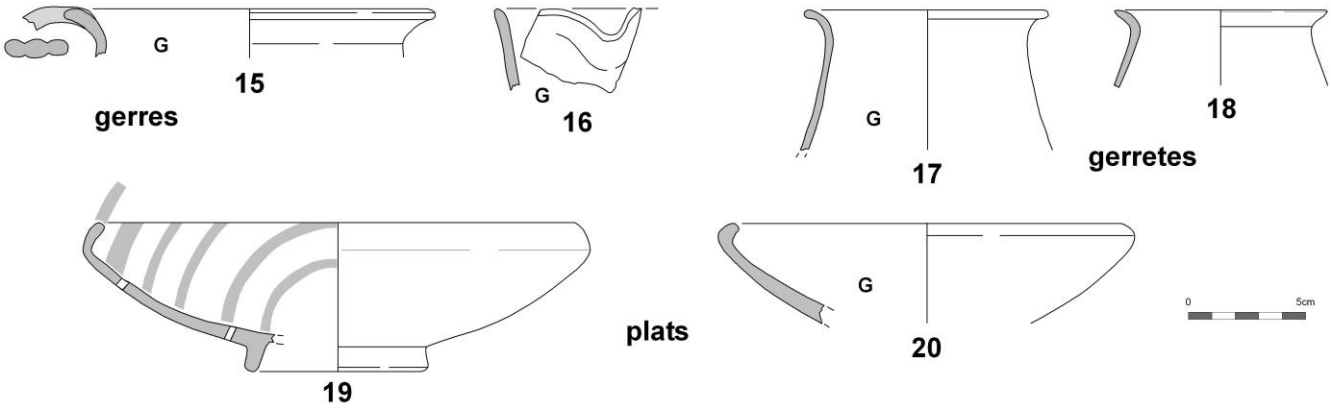

CUINA (176 inds): 49,4 %

FIGURA OLIUS 2 (Fase 3A)

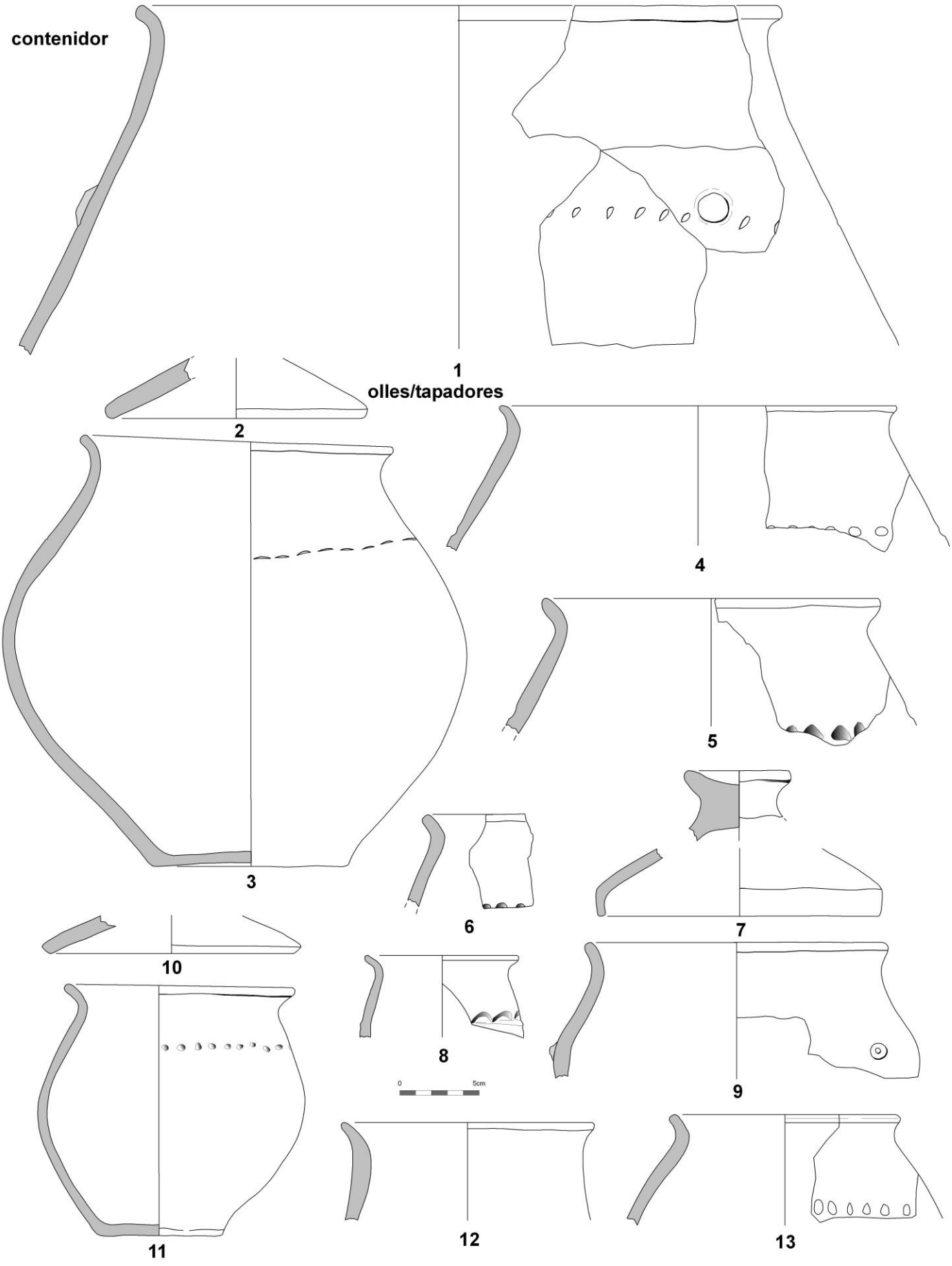

2.18.2.2. La Fase 3B de Sant Esteve d'Olius (225-175 aC).

2.18.2.2.1. Descripció dels contextos de procedència.

La Fase 3B a Sant Esteve d'Olius és la que presenta una documentació més sòlida, amb unes xifres globals de 20625 fragments ceràmics i 1636 individus ponderats. Aquests materials provenen pràcticament tots del reompliment de sitges excavades a les tres zones obertes; en concret de les 93 sitges que donen una cronologia ben precisable d'entorn el 200 aC, excavades entre els anys 1998 i 2009.

2.18.2.2.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

El quadre-resum dels materials ceràmics de la fase 3B és el següent:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Cer. Pseudo-Jònia	1	1	0			
Àtica Figures Roges	1	1	1	Crater de campana	1 vora	Fulles de llorer
Àtica Vernís Negre	6	2	2	Lamb. 22, escudella Lamb. 21, escudella	1 vora 1 vora	
Petites Estampilles	6	3	3	Lamb. 27, bol Lamb. 28, bol	2 vores 1 vora	 Pint. blanca
V.N. Occid. Indet. (Roses?)	5	4	4	Lamb. 23, plat Lamb. 24/25B, petit bol Lamb. 28, bol Indet., bol vora vertical	1 vora 1 vora 1 vora 1 vora	Dec. gallons
Taller de Roses	66	20	20	Lamb. 40, *Kantharos* Lamb. 24, petit bol Lamb. 24/25B, petit bol Lamb. 26/27 indet., bol Lamb. 27, bol Lamb. 26, bol Lamb. 28	1 vora 1 vora 5 vores 3 vores 4 vores 5 vores 1 vora	 Dec. gallons
Campaniana A	337	88	88	Lamb. 23, plat Lamb. 36, plat Lamb. 27B, escudella Lamb. 28, bol Lamb. 27, bol/escudella Lamb. 31, bol Lamb. 48/49 o Morel 68, copa	7 vores, 1 base 2 vores 3 vores 1 p.c., 7 vores 1 p.c., 55 vores 3 vores, 1 base 9 vores, 1 base	 Pint blan/verm Pint. blanca
Vern. Negr. Ebusità	2	1	1	Lamb. 23, plat	1 base	
Vernís Negre Altres	7	1	1	Vas plàstic	1 base	
Total Vaixella Imp.	*431*	*121*	*120*			
Com. Púnic C.Med.	2	1	1	Lancel 521, gerreta	1 vora	
Cer. Comun Itàlica	4	2	2	*Lopas*, cassola	1 vora	

				Tapadora cassola	1 vora	
Total Com. Imp.	*6*	*3*	*3*			
Àmf Púnic Ebusitan	19	1	1	T.8.1.3.3.	1 vora	
Àmf. Púnic CMedit.	19	1	1	Mañá C	1 pivot	
Amfora Itàlica	17	1	1	Lyding-Will D/E	1 vora, 1 pivot	
Total àmf. Imp.	*55*	*3*	*3*			
Total Import.	**492**	**127**	**126**			
Àmfora ibèrica	30	17	17		17 vores	
Com. Ib. Oxidada	1622	594	594	Tenalles/olles carenades Olla/tenalla llavi "coll de cigne Olla/tenalla indet. Olla vora acanalada Gerrot Gerra tipus "Oenochoe" Gerra nansa cistella Gerra vora exvasada Gerreta bicònica Gerreta indet. Plat vora reentrant Plat vora vertical Plat v. exvasada carenat Vaset parets fines, cubilet *Kalathos* Tapadora Safata fonda Indeterminat	94 vores 26 vores 12 vores 2 vores 32 vores 28 vores 1 p.c., 14 vores 95 vores 1 p.c., 17 vores 52 vores 121 vores 5 vores 1 vora 1 vora, 1 base 1 p.c., 41 vores 8 vores 2 vores 40 vores	3 pintades 7 pintades 4 pintades 3 pintades 5 pintades 1 pintada 3 pintades 2 pintades 1 pintada 34 pintades 1 pintada 2 pintades
Informes Ib. Oxid.	10764					
Vernís Roig Ilerget	1	1	0			
C. Ib. Reduïda	1928	190		Olleta amb broc superior Gerrot Crater Gerra tipus "Oenochoe" Gerra vora exvasada Gerra bicònica Gerreta bicònica Gerreta indet. Plat vora reentrant Plat carenat, vora exv. Plat vora vertical *Kalathos* Indeterminat	2 vores 2 vores 1 vora 24 vores 1 p.c., 37 vores 1 p.c., 3 vores 1 p.c., 23 vores 41 vores 43 vores 6 vores 2 vores 1 vora 2 vores	 Nans trenada 1 dec estamp. 1 pintada
C. Cuina Torn	12	3	3	Olla perfil "essa"	2 vores, 3 bases	
C. a Mà	5776	704	704	Olla perfil "essa" Olla cilíndrica Urna Tapadora Vaset globular Vaset cil.líndric Gerra vora lobulada Gerreta Plat/bol vora reentrant Plat/bol vora vertical Safata plana Vas fireta Indeterminat	522 vores 1 vora 1 vora 1 p.c., 132 vores 1 p.c. 2 p.c., 1 vora 1 vora 2 vores 10 vores 5 vores 1 p.c. 2 p.c. 22 vores	 B.Final?
Total prod. locals	**20133**	**1509**	**1508**			
Total	**20625**	**1636**	**1634**			

2.18.2.2.3. Descripció tipològica dels materials.

Els recipients de transport mantenen una representació modesta en els conjunts ceràmics d'aquesta fase 3B, amb un escàs 1,3 % del total d'individus. Les àmfores ibèriques (Làm. Olius3, 4) són globalment escasses però àmpliament predominants dins d'aquesta categoria funcional, amb un total de 17 individus, mentre que les àmfores importades, encara més rares, es reparteixen, quant a les procedències, d'una manera equilibrada: una vora d'àmfora púnico ebusitana del Tipus 8.1.3.3. de J.Ramon (Làm. Olius3, 2); un pivot púnic centremediterrani de forma indeterminable (Làm. Olius3, 3) i un exemplar d'àmfora greco-itàlica (Làm. Olius3, 1), d'una variant aparentment avançada (Lyding-Will D o E) dins l'evolució tipològica d'aquesta producció.

El grup de les peces de magatzem té una representació molt més significativa, amb un 8,5% del total dels individus. Les diferents variants de tenalles carenades (Làm. Olius4, 1 a 5) són el tipus que predomina dins d'aquesta categoria (amb 94 individus), molt per sobre de les olles globulars, amb el característic llavi de "coll de cigne" (Làm. Olius4, 6) o d'altres variants de boca acanalada (Làm. Olius4, 7). Entre les tenalles carenades hi ha una variant formal, amb una vora vertical lleugerament reentrant i el llavi engruixit (Làm. Olius4, 1, 2 i 4), que té una representació molt elevada i que, per contra, no apareix a altres assentaments contemporanis, essent ara per ara una peça molt específica del nucli de Sant Esteve d'Olius. Els contenidors més petits, destinats a la reserva domèstica, presenten uns índexs similars, amb un 6,2% del total d'individus. En aquesta fase, com és recurrent, els càlats, majoritàriament pintats (Làm. Olius5, 4 i 5), assoleixen un pes molt important dins d'aquesta categoria (42 individus), per damunt de les gerres de nanses de cistella (Làm. Olius5, 3) i, fins i tot, dels gerrots (Làm. Olius5, 1 i 2). Entre aquests darrers destaca, per la seva excepcionalitat, un exemplar d'una peça de grans dimensions, cocció reductora i nanses trenades (Làm. Olius5, 2).

Els vasos de vaixella formen el segon grup més abundós, amb gairebé el 42% del total d'individus. D'aquests una cinquena part (18% del total de peces de vaixella, 7,6% del total d'individus) corresponen a peces de vaixella fina importada, entre les quals el tret més destacat és el predomini de peces de la producció itàlica de Campaniana A. Tanmateix, en els estrats d'aquesta fase 3B segueixen apareixen materials amb cronologies de producció més antigues. És el cas d'algunes peces àtiques del segle IV aC., com ara una vora d'un crater de figures roges (Làm. Olius6, 1) i diversos exemplars d'escudelles de les formes Lamboglia 21 o 22 (Làm. Olius6, 2 i 3), així com uns pocs vasos del Taller de les Petites Estampilles. També és molt destacada, quantitativa i

qualitativament, la presència de ceràmiques del taller de Roses, amb un repertori formal molt variat, gairebé idèntic al de la fase precedent. Així, es documenten igualment diversos petits bols de la forma Lamboglia 24 o 25B, amb decoració agallonada (Làm. Olius6, 7 i 8) o sense (Làm. Olius6, 9), bols de la forma Lamboglia 28ab (Làm. Olius6, 10) o els de la forma Lamboglia 27ab (Làm. Olius6, 12), les escudelles de la forma Lamboglia 26 (Làm. Olius6, 4 i 5), els plats de la forma Lamboglia 23 (Làm. Olius6, 11) i un *Kantharos* forma Lamboglia 40 (Làm. Olius6, 6). El repertori formal de les peces de Campaniana A també és molt ampli però força desequilibrat, ja que es dóna un predomini abassegador dels bols o escudelles de les diferents variants de la forma Lamboglia 27, sovint amb decoració estampillada (Làm. Olius6, 13 a 21). Altres tipus representats, en un nombre molt inferior, són els bols de la forma Lamboglia 28ab (Làm. Olius6, 23 i 24) o de la forma 33a amb decoració blanca sobrepintada (Làm. Olius6, 26), la copa amb nanses de la forma Morel 68 (Làm. Olius6, 25), els „plats de peix" de la forma Lamboglia 23 (Làm. Olius6, 27 i 28), un parell de plats de la forma Lamboglia 36 (Figura 6, 29) i un únic exemplar de *guttus* (Làm. Olius6, 22). El bloc de la vaixella importada de la fase 3B es completa amb uns pocs exemplars de produccions molt minoritàries. És el cas del vernís negre de procedència ebusitana, representat només per un peu d"un plat o escudella de forma indeterminable (Làm. Olius6, 30). També destaca la base d"una peça tancada amb restes de decoració plàstica, de producció incerta (Làm. Olius6, 31), tal vegada també d"origen púnic. Finalment, com a peça de vaixella importada, tot i que no envernissada, cal esmentar la vora d"una gerreta púnica centremediterrània de la forma Lancel 521 (Làm. Olius6, 32).

Dins del grup de la vaixella de producció local (Làm. Olius7) les peces de tipus bol o escudella, tradicionalment anomenades com a plats de vora reentrant, també tenen un pes molt important, amb 121 exemplars de pasta oxidada (Làm. Olius7, 19-20, 23 a 26), 43 de cocció reductora (Làm. Olius7, 21-22 i 27) i 10 més fets a mà (Làm. Olius7, 28 i 30). Els vasos oberts de vora exvasada, tipus plat, són molt escassos (Làm. Olius7, 29). Tanmateix el predomini dels plats/bols no és tant fort com en la vaixella importada, ja que hi ha altres dos categories formals amb una representació força elevada. Per una banda hi ha el grup de les gerretes de variants diverses (Làm. Olius7, 11 a 18), amb 70 peces de cocció oxidada (Làm. Olius7, 13-14, 16 i 18), 65 de reduïdes (Làm. Olius7, 11-12 i 15) i només dues de ceràmica a mà (Làm. Olius7, 17). Entre aquestes gerretes és molt nombrosa la variant formal de les anomenades gerretes „biconiques" (almenys 18 d"oxidades i 24 de reduïdes) (Làm. Olius7, 12 a 14 i 18). Una peça que destaca és un

exemplar de cocció reductora que presenta una banda de palmetes estampillades a l'espatlla (Làm. Olius7, 15). En tercer lloc hi ha el grup de les gerres de vora exvasada (Làm. Olius7, 1 a 10), amb un total de 189 exemplars (123 oxidats i 66 reduïts –6, 8 i 10-), un nombre lleugerament superior als dels plats/escudelles. La diversitat formal d'aquest grup és molt gran, tal com s'aprecia a la selecció de la figura corresponent, sense que en aquest jaciment destaqui clarament alguna variant determinada per damunt de la resta.

El darrer bloc funcional, el de les ceràmiques culinàries, és àmpliament majoritari, amb un 42,2 % del total d'individus. Tant sols hi ha dos individus de cuina importada, tots dos cassoles itàliques, dels que un correspon a una vora d'una *lopas* (Làm. Olius8, 1) de la variant 4b del Dicocer (Bats 1993). També hi ha una presència testimonial d'olles de ceràmica grollera a torn (Làm. Olius8, 2). La gran majoria de peces culinàries són olles i les corresponents tapadores fabricades a mà, de les que en aquesta fase 3B n'hi ha fins a 658 exemplars (Làm. Olius8 i Làm. Olius9). Donada aquesta elevada quantitat de peces cal destacar d'entrada com és d'homogeni aquest grup quant a formes i recursos decoratius utilitzats. Si bé hi ha les habituals variacions en les dimensions de les peces, a nivell de perfils s'observa una gran uniformitat; gairebé totes són olles de perfil en „essa" (Làm. Olius8, 3 a 14; Làm. Olius9, 1 a 7). De fet, hi ha un model enormement freqüent, el de l'olla de perfil en „essa" amb decoració d'una franja de motius impresos a l'espatlla (Làm. Olius8, 3 a 13). Poden variar lleugerament el tipus dels traços (triangulars, rodons, ungulacions, etc) però es tracta d'un tipus tan repetit que dóna una aparença molt compacte als vasos de cuina d'aquest jaciment. Per contra, cal fer notar com és de minoritari l'ús dels cordons com a element decoratiu (Làm. Olius8, 14). En relació a les tapadores hi ha una superior diversitat de perfils, amb exemplars de vora recta (Làm. Olius9, 11 a 14, 16, 17 i 19) junt amb d'altres de vora reentrant (Làm. Olius9, 9 i 10). Els poms són majoritàriament massissos i de forma circular, però destaca, com un tret característic més de les ceràmiques de cuina de Sant Esteve, un lot abundós de peces amb el pom perforat en vertical (Làm. Olius9, 15 a 18). També s'ha d'esmentar, en aquest cas per la seva excepcionalitat, un exemplar amb decoració de cercles acanalats (Làm. Olius9, 19).

TRANSPORT (20 inds): 1,3 % **FIGURA OLIUS 3 (Fase 3B)**

Importats (3 inds): 0,2 %

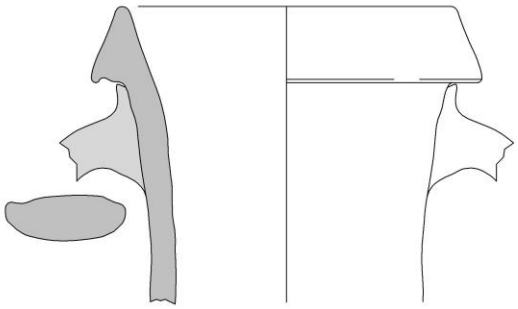

1

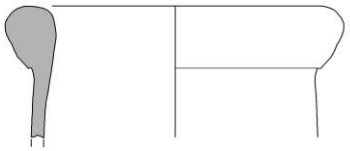

2

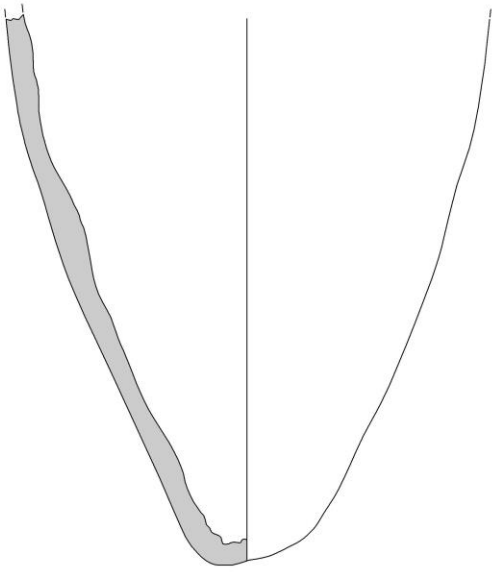

3

producció 'local' (17 inds): 1,1 %

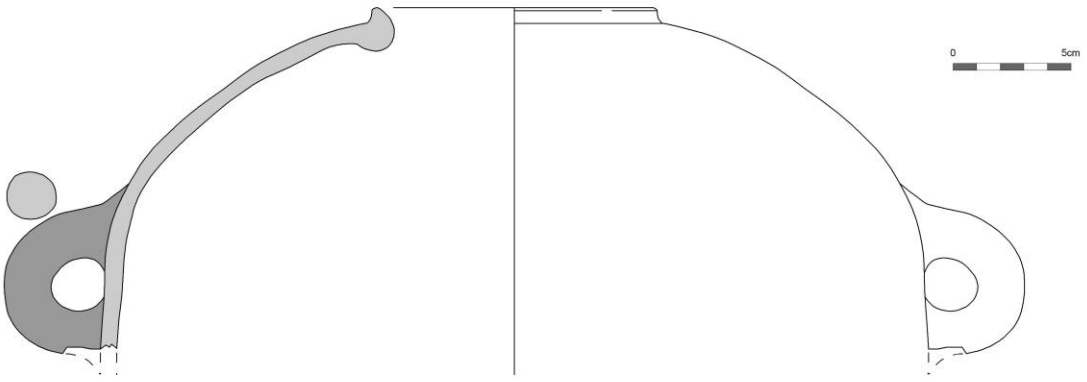

4

MAGATZEM (134 inds): 8,5 % FIGURA OLIUS 4 (Fase 3B)

tenalles carenades

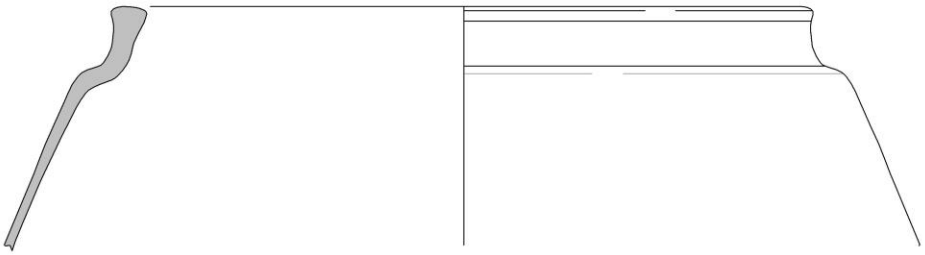

1

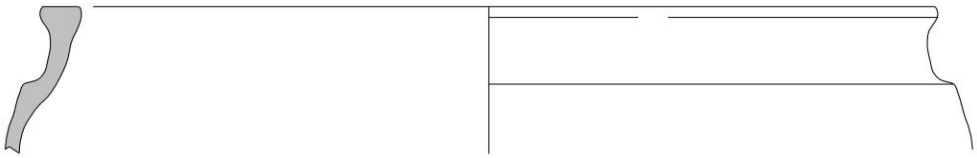

2

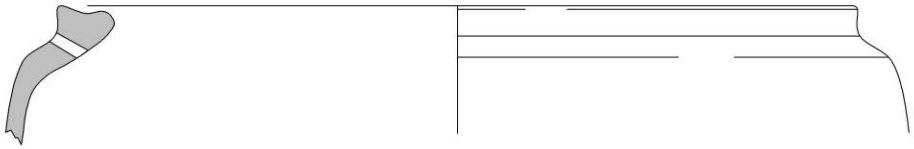

3

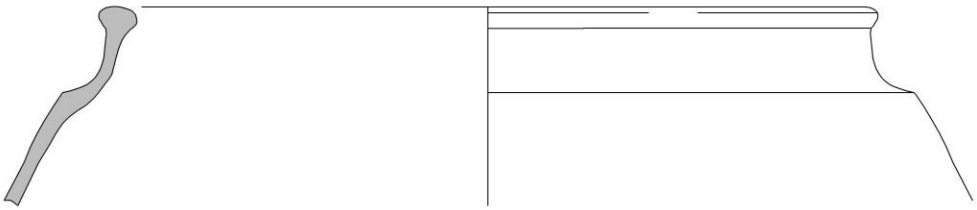

4

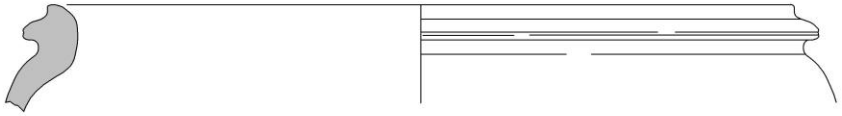

5

0 5cm

olles globulars

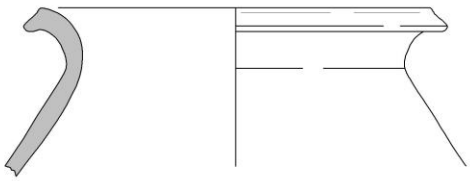

6

olles vora acanalada

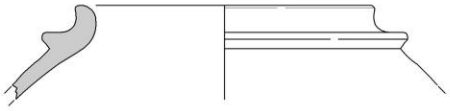

7

RESERVA DOMÈSTICA (97 inds): 6,2 %

FIGURA OLIUS 5 (Fase 3B)

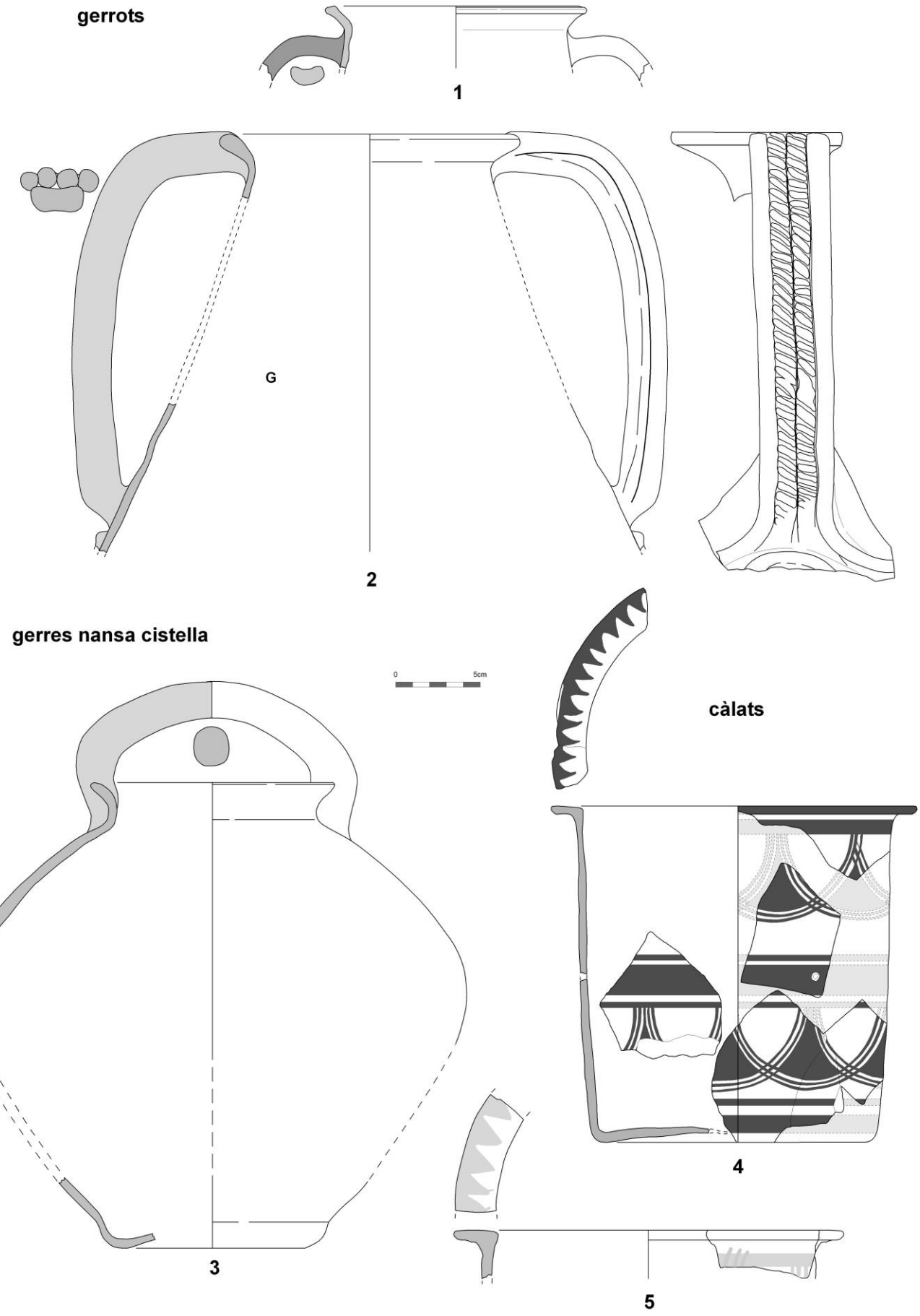

VAIXELLA (656 inds): 41,8 %

FIGURA OLIUS 6 (Fase 3B)

Importats (120 inds): 7,6 %

Ceràmica àtica

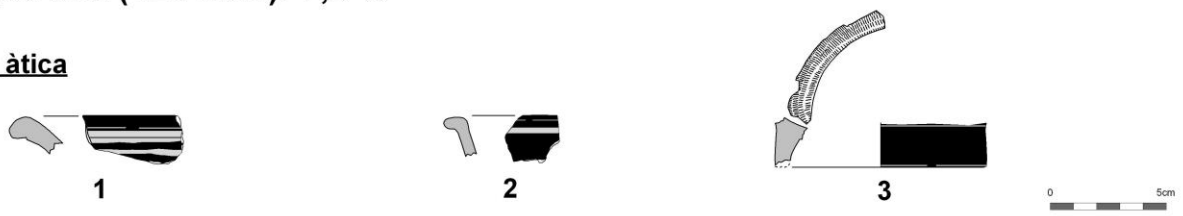

Taller de Roses

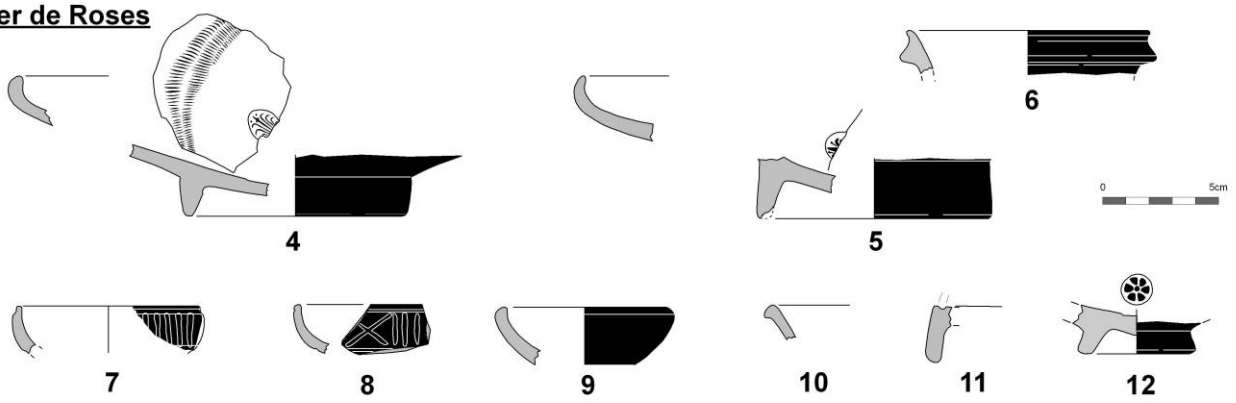

Campaniana A

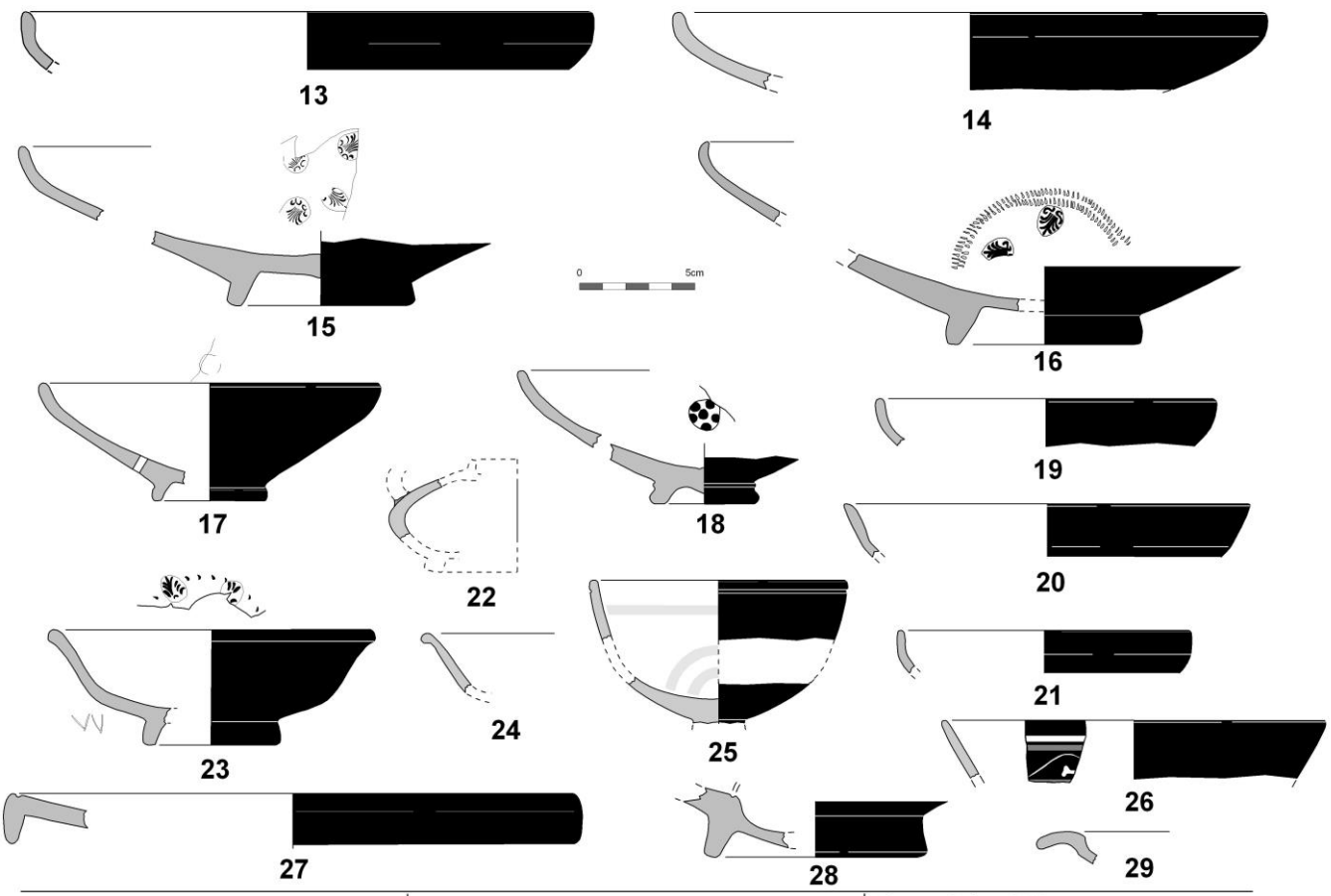

V.N. Ebusità

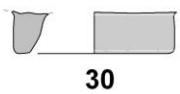

V.N. Indet.

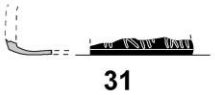

Com.Pún.CM.

VAIXELLA (656 inds): 41,8 % **FIGURA OLIUS 7 (Fase 3B)**

Producció 'local' (536 inds): 34,2 %

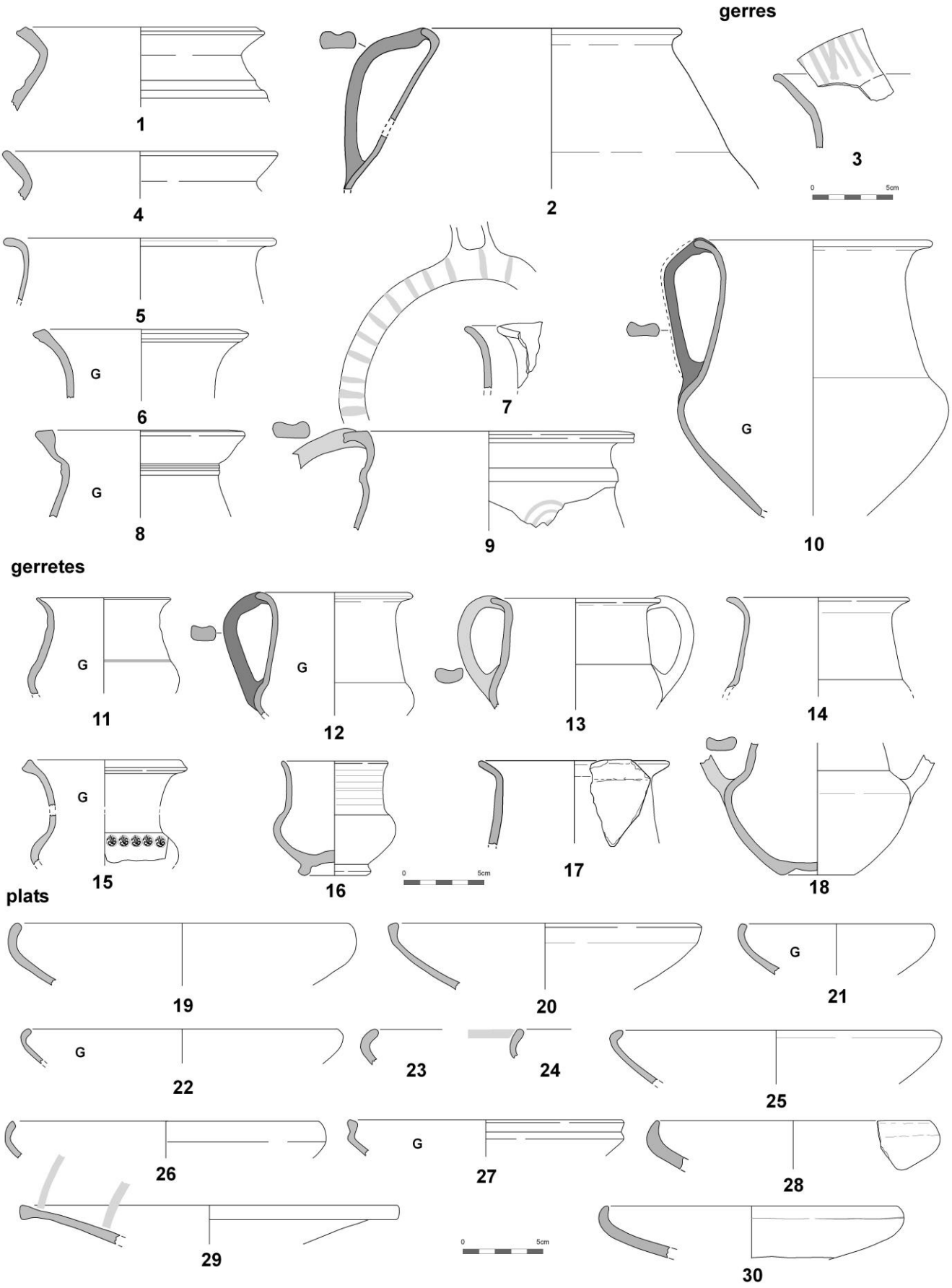

CUINA (662 inds): 42,2 %

FIGURA OLIUS 8 (Fase 3B)

Importats (2 inds): 0,1 %

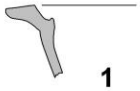

1

Producció 'local' (660 inds): 42,1 %

Ceràmica Cuina a Torn

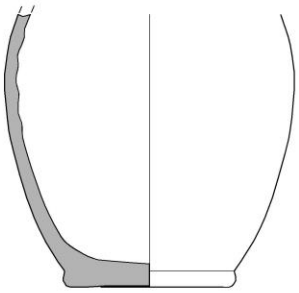

2

ceràmica a mà

olles perfil 'essa'

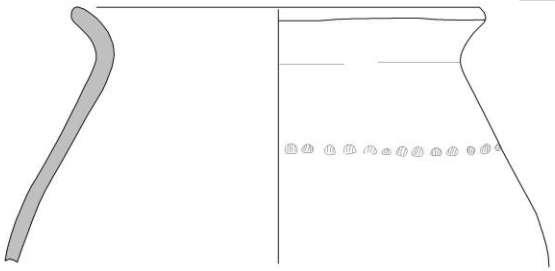

3

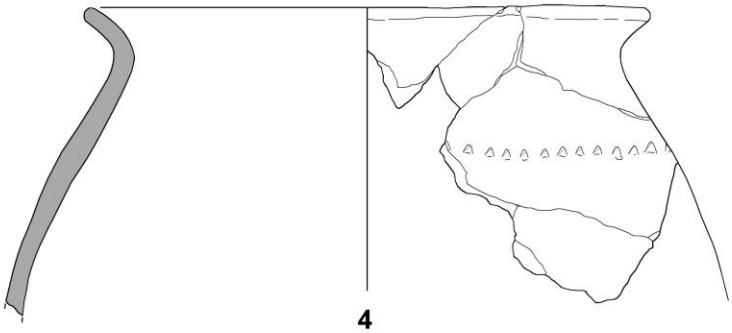

4

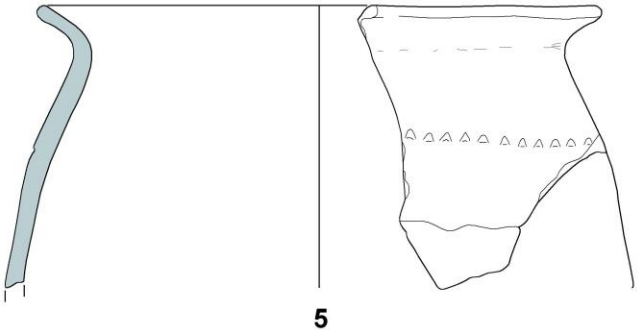

5

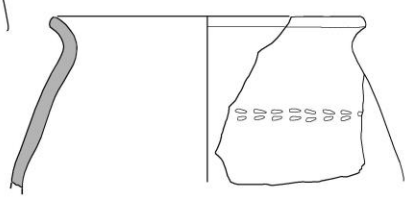

6

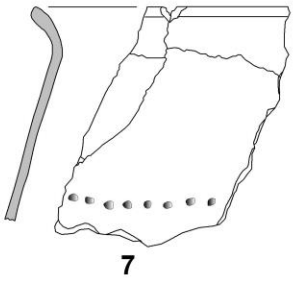

7

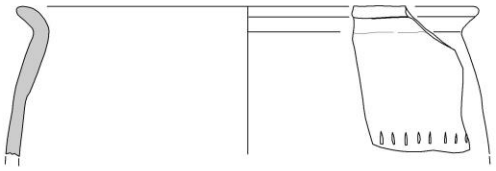

8

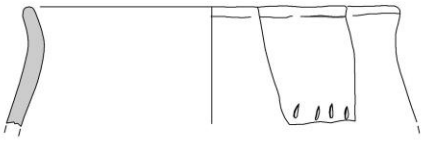

9

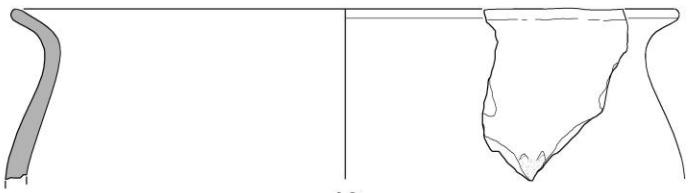

10

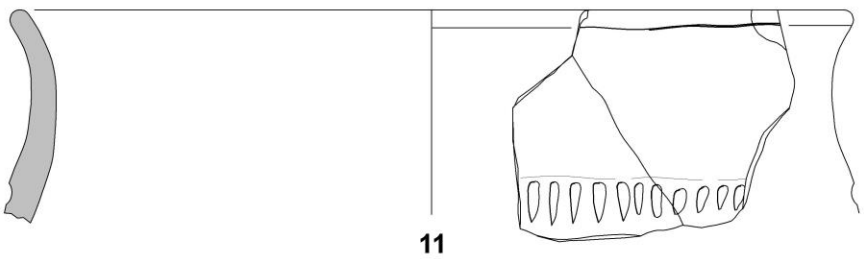

11

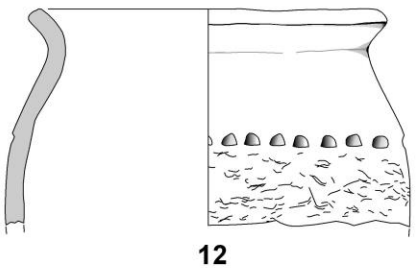

12

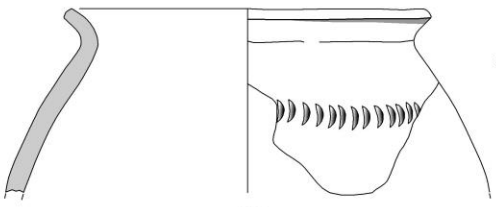

13

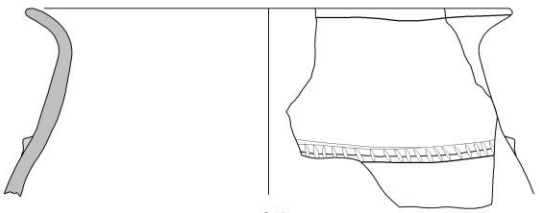

14

CUINA (662 inds): 42,2 %

FIGURA OLIUS 9 (Fase 3B)

ceràmica a mà

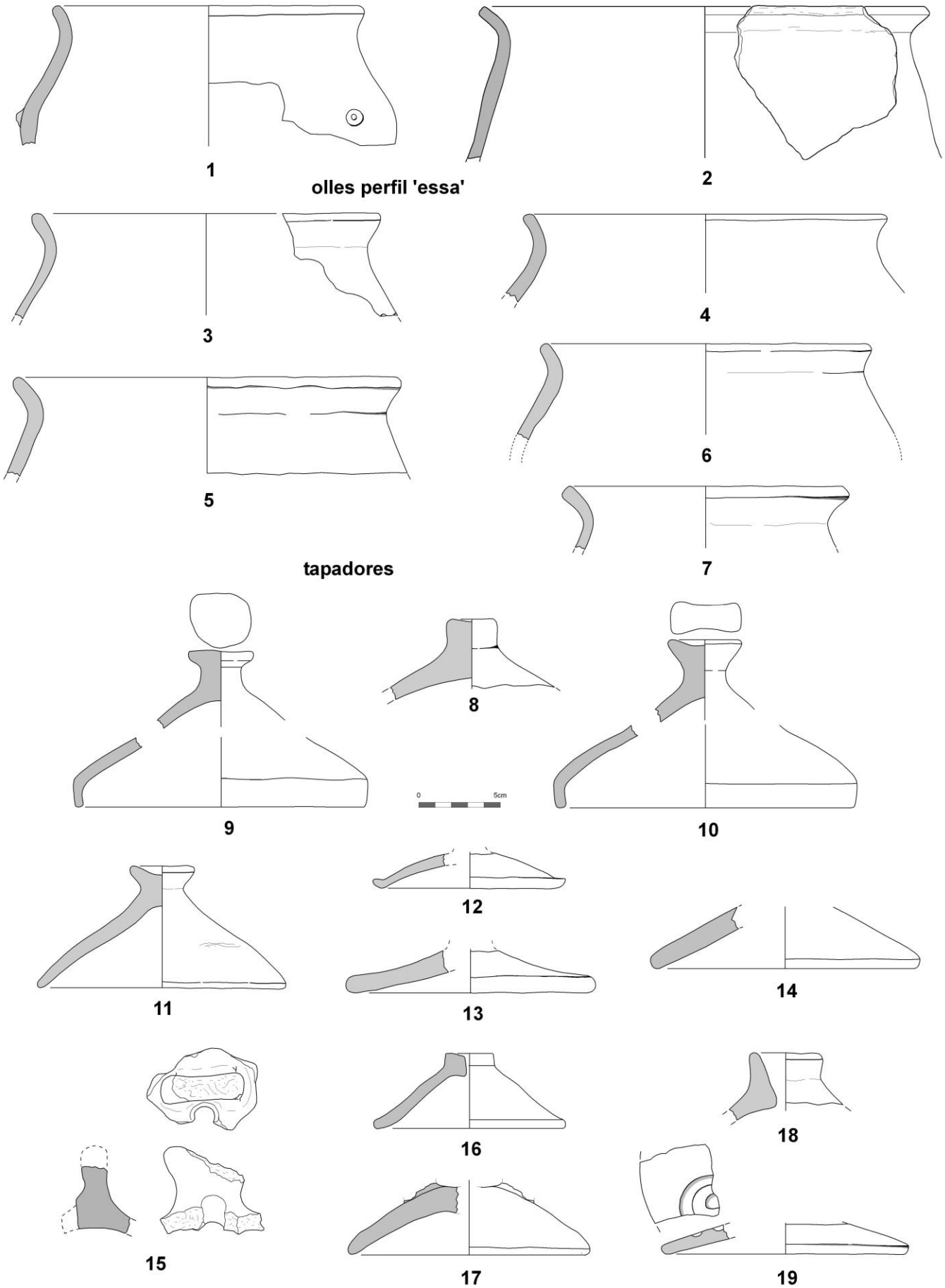

2.18.3. Anàlisi quantitatiu i evolució diacrònica dels conjunts ceràmics.

El nivell d'anàlisi relatiu al volum d'importacions presenta uns resultats molt similars a totes dues fases (Gràfica Olius1)[4], amb uns índexs entre el 7% i el 8% en el comptatge per individus i del voltant del 2,5% pel que fa al total de fragments. Es tracta d'unes proporcions d'importacions relativament elevades, fet que cal ponderar tenint en compte que el nucli de Sant Esteve es troba a 85 km. de la costa en línia recta.

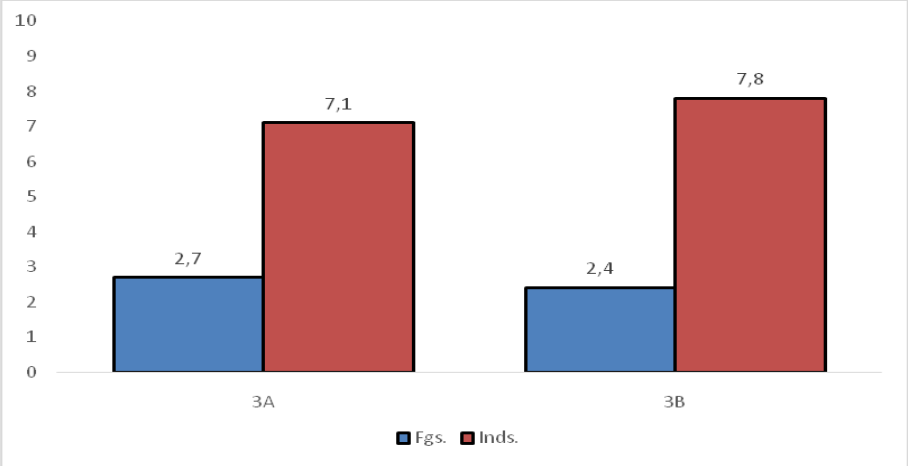

Gràfica Olius1

Quant a la composició d'aquestes importacions el tret més rellevant, també molt regular a totes dues fases, és el del predomini total de les peces de vaixella, amb índexs superiors al 96% del total d'individus de ceràmiques importades (Gràfica Olius2). Això comporta una presència molt reduïda d'envasos amfòrics importats i una documentació encara menor, testimonial, de peces culinàries foranes.

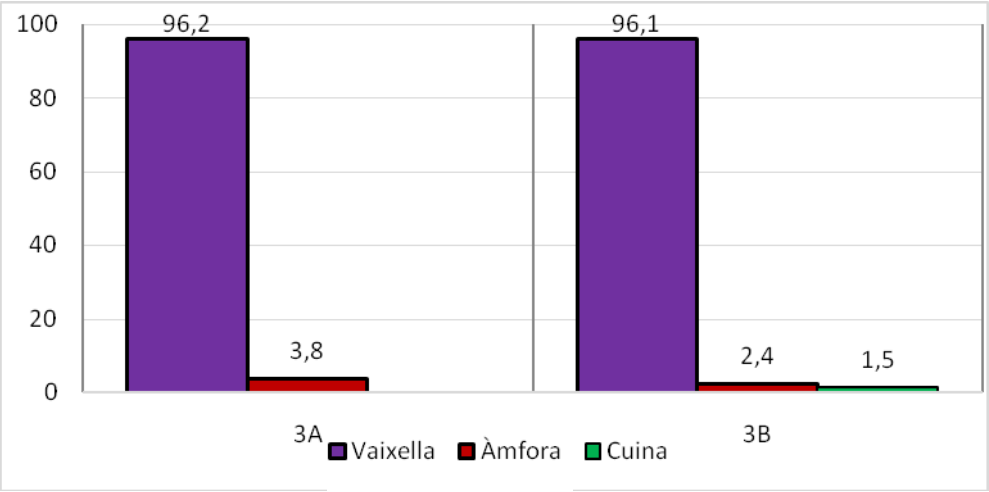

Gràfica Olius2

[4] És interessant destacar aquest fet, donat que hi ha una diferència important en la mostra d'ambdues fases, amb 4592 fragments i 364 individus de la 3A per 20625 fragments ceràmics i 1636 individus de la 3B.

Aquest comportament tan compacte entre les dues fases del nucli de Sant Esteve d'Olius en les aproximacions que tracten del volum i composició de les importacions es trenca radicalment quan realitzem l'anàlisi relatiu a les procedències d'aquestes mateixes importacions. En el cas del grup de les àmfores s'observa com el predomini absolut dels materials d'origen púnic ebusità de la fase 3A és substituït a la fase 3B per una mostra més diversa, igualment dominada pels fragments púnics, ara ebusitans i centremediterranis, junt a la forta irrupció de fragments itàlics (Gràfica Olius3).

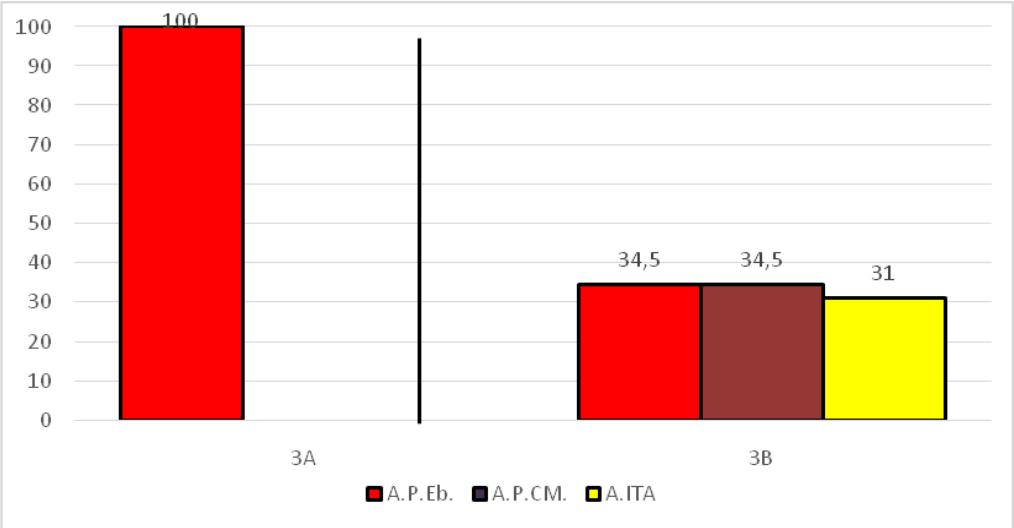

Gràfica Olius3

De la mateixa manera en el camp de la vaixella fina es constata el contrast habitual entre un panorama dominat per les produccions dels tallers grecs occidentals de Roses durant el segle III aC i l'impacte que representa a partir del darrer quart del segle l'arribada de materials itàlics, bàsicament de les peces de Campaniana A (Gràfica Olius4).

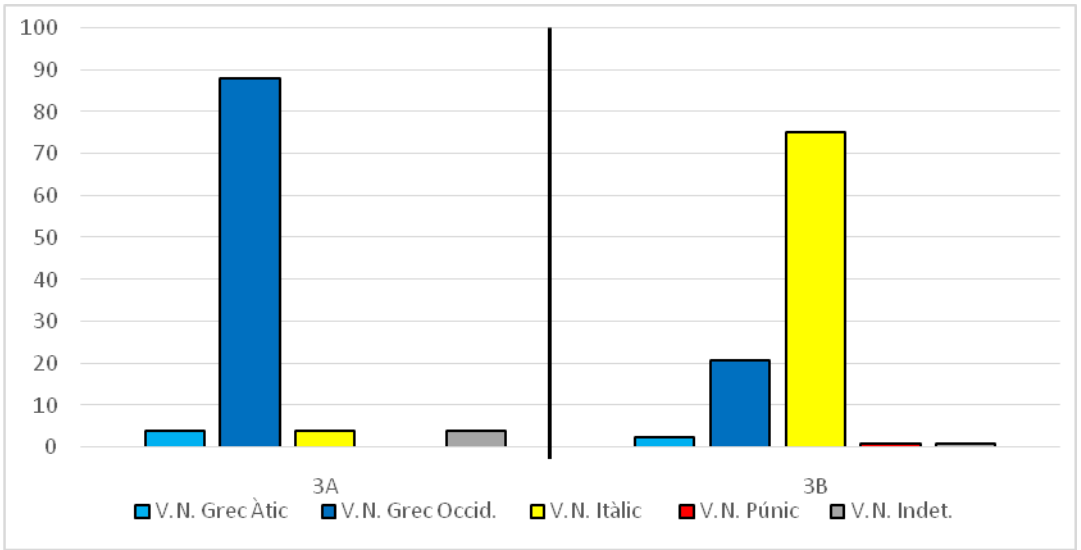

Gràfica Olius4

En l'anàlisi quantitatiu dels materials de producció local el primer que cal destacar és la preeminència clara de les ceràmiques a mà, un comportament molt atípic en cronologies avançades, de segle III aC. La resta segueix uns patrons més habituals, amb un pes destacat de les ceràmiques ibèriques oxidades, molt per sobre d'un lot significatiu de ceràmiques reduïdes i una presència ínfima de les ceràmiques grolleres a torn (Gràfica Olius5).

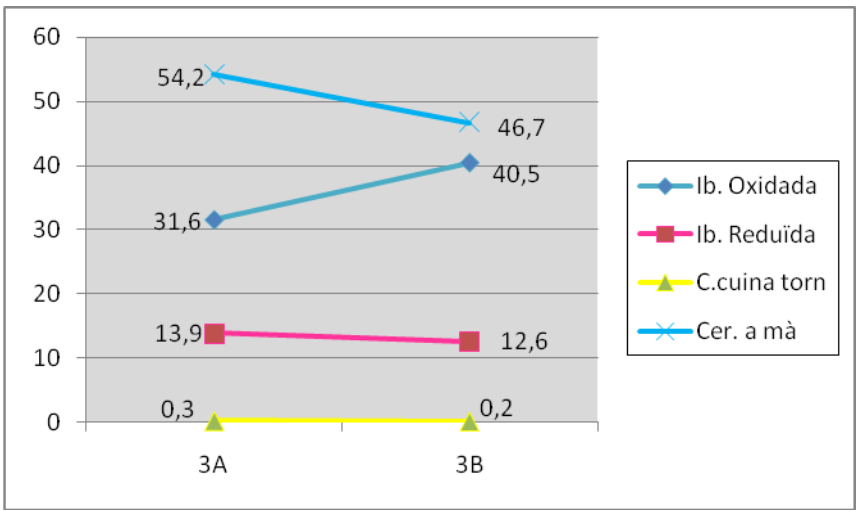

Gràfica Olius5

Aquest pes tan important de les ceràmiques a mà es reflecteix clarament en l'aproximació realitzada a partir dels grups funcionals i no tecnològics, on es constata el predomini de les ceràmiques culinàries (Gràfica Olius6). L'afegit de les ceràmiques importades (Gràfica Olius7) té com a resultat un panorama més equilibrat, però sempre amb les ceràmiques de cuina com el grup més abundós, amb índexs situats als volts del 45% del total d'individus. Just per sota apareixen les peces del grup de vaixella, amb proporcions regulars tot just per damunt del 40% del total d'individus.

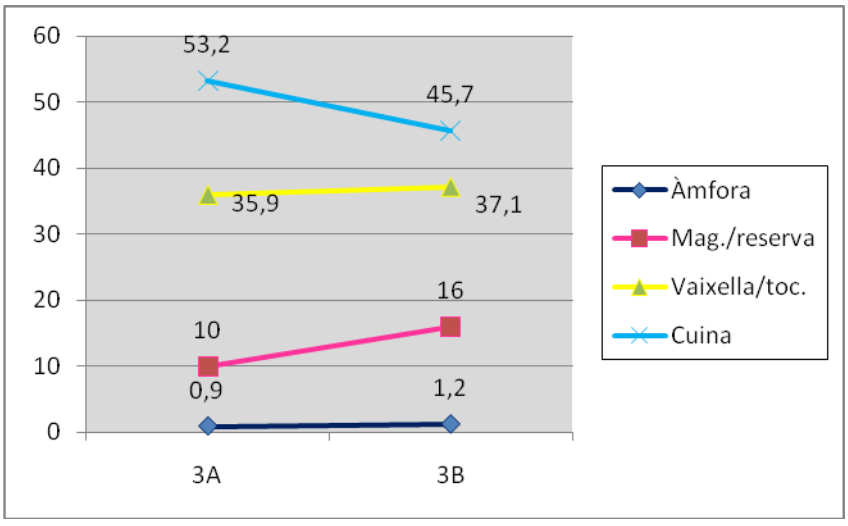

Gràfica Olius6

Per acabar, en contrast amb la rellevància quantitativa de les ceràmiques de cuina, també cal destacar la molt baixa incidència dels recipients amfòrics, sempre amb una modestíssima representació a l'entorn de l'1% del total d'individus.

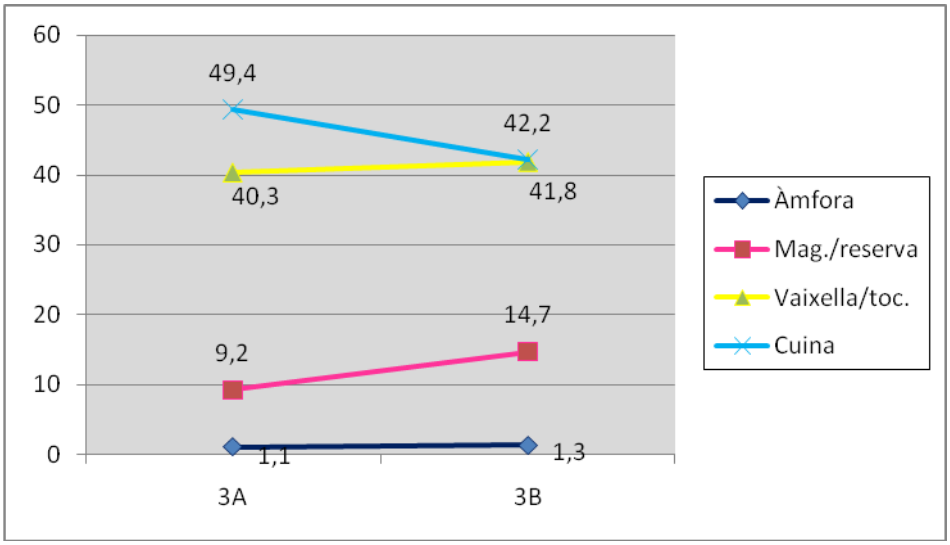

Gràfica Olius7

2.19.- ESTINCLELLS (Verdú, l'Urgell, Lleida).

2.19.1.- Descripció del jaciment.

L'any 2002 el Centre d'Estudis Lacetans i el Museu Comarcal de l'Urgell varen promoure l'inici de treballs d'excavació en el jaciment ibèric dels Estinclells (Verdú, l'Urgell) (Figura Estinc1), que fins el moment romania pràcticament inèdit[1]. Dotze campanyes consecutives han permès, l'any 2104, completar la seva excavació extensiva, fet que ha proporcionat una documentació consistent sobre les característiques i naturalesa d'aquest petit nucli ilergeta (Asensio *et alii* 2003, 2005b, 2009 i *en premsa*).

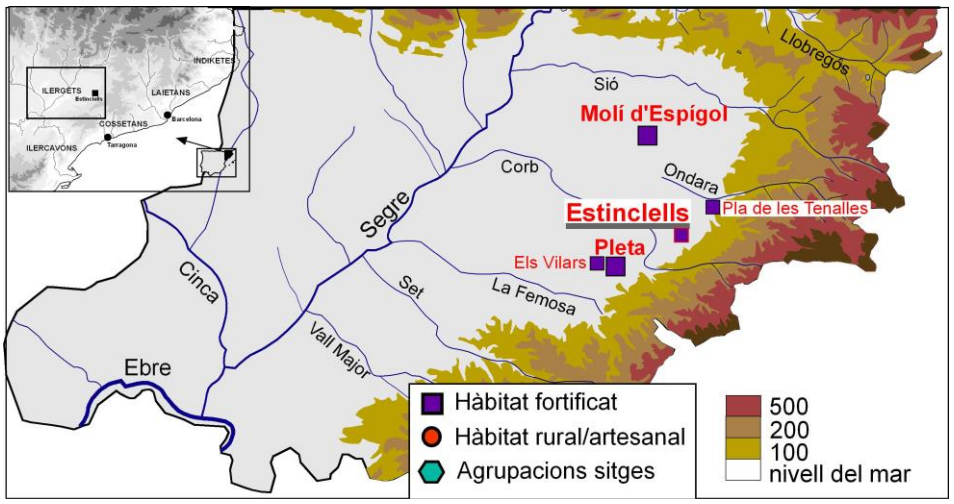

Figura Estinc1: Mapa de situació del jaciment dels Estinclells i d'altres jaciments contemporanis de la zona ilergeta.

Es tracta d'un assentament fortificat de dimensions reduïdes, només 2600 m2 de superfície muralles endins, ubicat a l'extrem oriental d'un promontori allargassat des del qual es domina un vast tram de les planes fèrtils d'aquest sector de l'Urgell (Figura Estinc2b). En aquest punt el poblat es defensa amb la construcció d'un fossar, de 48 metres de llargada, que no presenta cap interrupció entre els vessants nord i sud del turó. Es crea així un tall en forma de barrera per la única banda de fàcil accés, de 5,5 metres d'amplada, 1'70 metres de fondària i un mur d'escarpa parcialment conservat a la cara interna.

El poblat fortificat es construeix sis metres més enllà dels fossar defensiu, just al damunt d'una plataforma aparentment natural que en aquesta punta oriental s'eleva uns

[1] Els treballs s'han desenvolupat en el marc d'un projecte de recerca més ampli sobre "Economia i evolució del poblament ibèric a les valls dels rius Corb, Ondara i Sió", amb un equip format per David Asensio, Ramon Cardona, Conxita Ferrer, Jordi Morer, Josep Pou i Oriol Saula.

dos metres per damunt de la resta del cim del turó. Es tracta d'un recinte d'estructura simple, de forma ovoide, delimitat per una muralla o mur de tanca perimetral, de 1,20 metres d'amplada i molt bona factura. En època moderna part d'aquesta muralla va ser desmuntada per tal de bastir una feixa de pagès que en bona mesura ressegueix el traçat del recinte antic. Això fa que la muralla hagi perdut diversos trams, sobretot a les bandes est i sud, i en els trams conservats només restin una o dues filades de carreus. El tram conservat al nord del perímetre és més estret (entre 70 i 100 cm.) que el tram de la cara oest, el llenç „frontal" donat que és el que dóna a la banda d'accés, en paral·lel al fossar. En tots els edificis del tram oest s'observa que sistemàticament s'han disposat recintes posteriors definits per murs (construïts en pedra o amb envans de materials peribles evidents gràcies a les alineacions de forats de pal) que se situen sempre en paral·lel i a la mateixa distància de la muralla, a uns 2 metres, fet que permet pensar que podrien tenir una coberta plana que alhora faria les funcions d'un pas de ronda corregut al llarg d'aquest segment de la muralla (Figura Estinc2 i Estinc5).

Figura Estinc2: Reconstrucció hipotètica i vista aèria del nucli dels Estinclells.

Tots dos trams de mur perimetral convergeixen en l'angle nord-oest del recinte però sense connectar ja que discorren en paral·lel a llarg d'uns 9 metres, generant-se un passadís d'entre 2,5 a 2,8 metres d'amplada que conforma la única porta d'accés. En l'extrem més occidental d'aquest corredor, allà on s'ubicaria la porta d'entrada més externa (n'hi podria haver una segona a la part posterior del passadís), apareix un muret que sembla correspondre's amb una estructura de tapiat intencionat, similar a les que apareixen a les portes de molts dels habitatges. Amb un passadís d'accés d'aquest tipus es pot plantejar que en el seu coronament s'instal·lés un segon pis, segurament fet en materials peribles, que esdevindria una estructura tipus torre, un dispositiu addicional de defensa just al damunt de la porta de l'assentament (Figura Estinc2a).

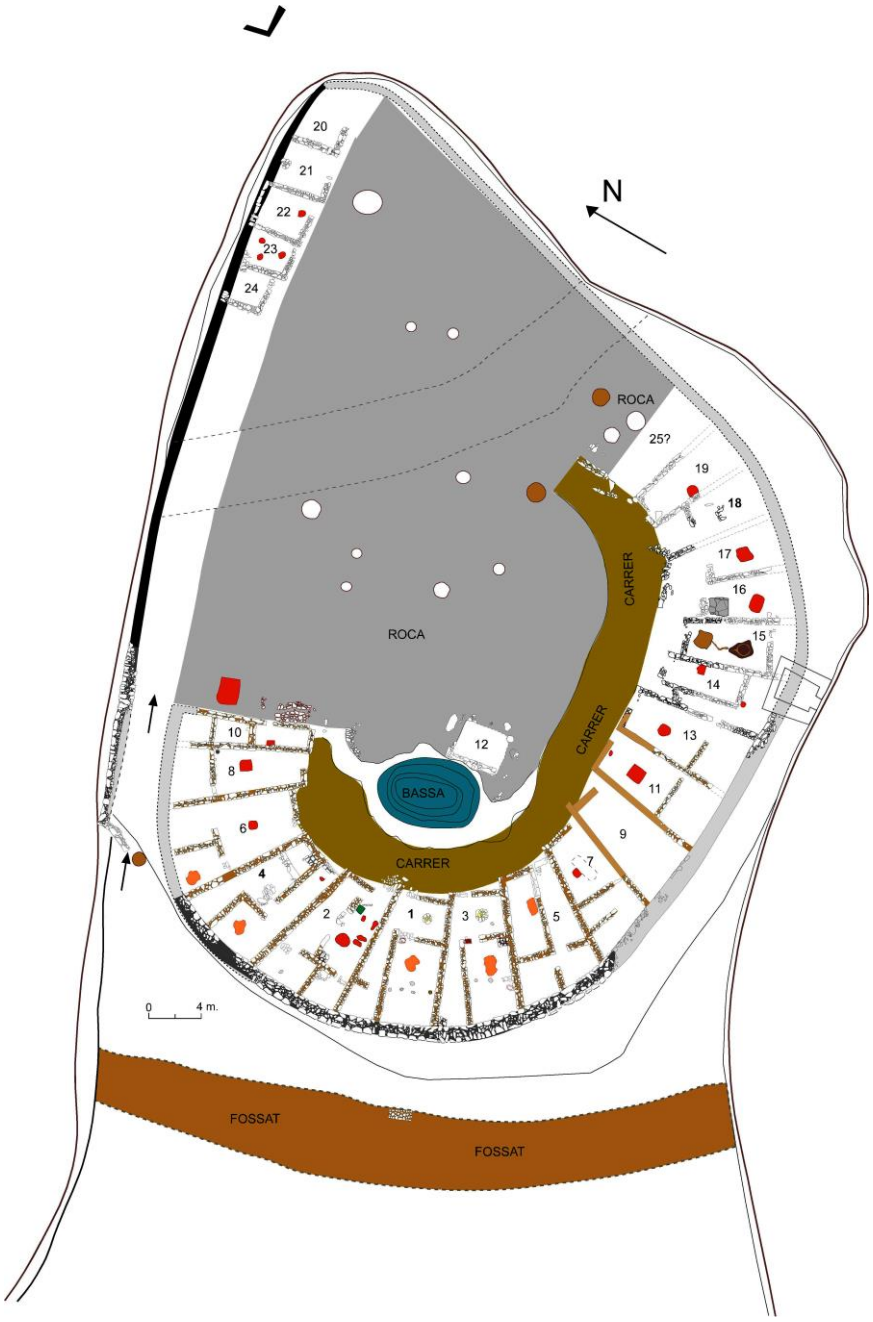

Figura Estinc3: Planta general del nucli dels Estinclells.

L'acció de saqueig que ha malmès bona part de la muralla no afecta tant greument la bateria d'edificis que s'hi adossa sistemàticament arreu on se conserva. De fet, la forma i límits originaris del nucli es restitueix millor a través del traç, més complet, de les bateries de recintes conservats (Figura Estinc3). Concretament, se n'identifiquen fins a 24 o 25 unitats constructives diferents repartides entre dos blocs, que tot fa pensar que d'origen havien estat separats per un espai sense construccions (veure més endavant).

Els edificis que es defineixen es poden agrupar en tres models clarament diferenciables, que responen a diferents dimensions i nivells de complexitat (Figura Estinc4). En el

bloc més extens, el que s'estén per la banda sud i oest del nucli, es localitzen els dos primers models. Per una banda hi ha els edificis contigus de l'1 al 6 (Tipus 3), amb una superfície d'uns 50 m2 i subdividits en un mínim de tres o quatre recintes (Figura Estinc5). Per l'altre hi ha un segon grup d'unitats constructives més senzilles, dels volts de 35 m2 i conformades per un únic espai subdividit en com a molt dues estances (els edificis contigus del 7 al 19, a més dels 8 i 10) (Tipus 2). En el bloc que es conserva aïllat a la banda nord del nucli és on es troben una agrupació dels edificis més simples (espais 20 al 24), els de planta quadrangular que ocupen uns solars de només 10 a 12 m2 (Tipus 1).

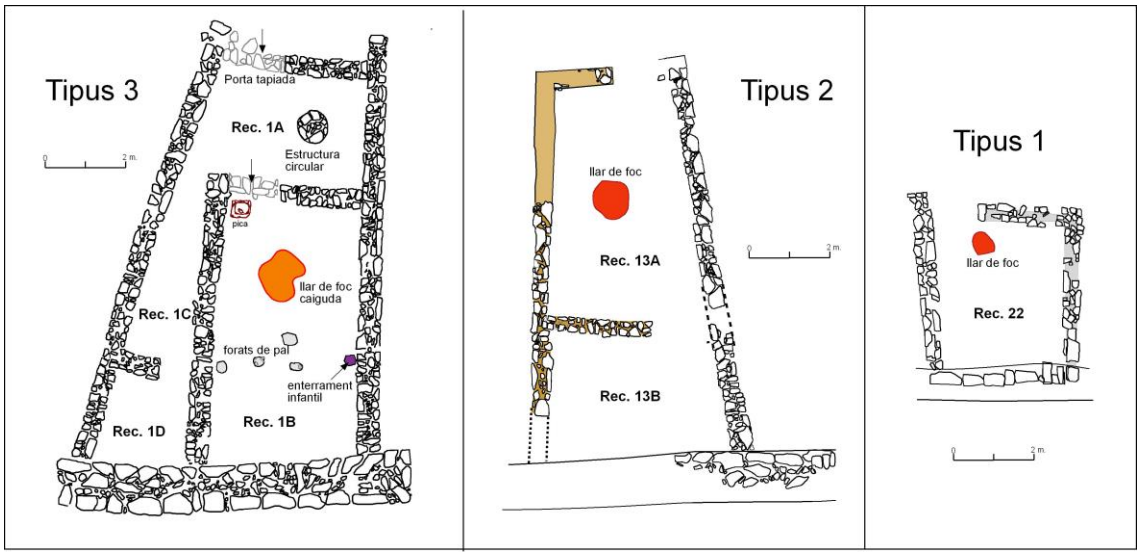

Figura Estinc4: Planta de detall de les cases 1, 13 i 22 com a exemple de les diferents categories d'habitatges del nucli dels Estinclells.

A nivell funcional tots els edificis del tipus més complex i la gran majoria dels del grup intermedi semblen correspondre a habitatges. De fet, tots els edificis del Tipus 3 presenten almenys una llar de foc, l'agençament indispensable per a poder-los reconèixer com a cases. Cal dir que en la majoria dels casos les llars han aparegut fragmentades, caigudes i barrejades en els nivells d'enderroc (Figura Estinc6b), fet que demostra que se situarien en el terra d'un pis superior. Tant sols a la Casa 2 i 6 apareixen llars de foc „in situ", en el paviment conservat de la planta inferior. L'existència segura d'aquesta segona alçada afegeix complexitat i diferenciació a aquest grup d'habitatges respecte de la resta. A més, en l'estança central de la Casa 1 s'ha documentat un enterrament infantil sota paviment (Figura Estinc6c), l'únic dipòsit d'aquestes característiques existent en tot el nucli (recordem que ja han estat excavats la totalitat dels habitatges conservats, fins al nivell de roca).

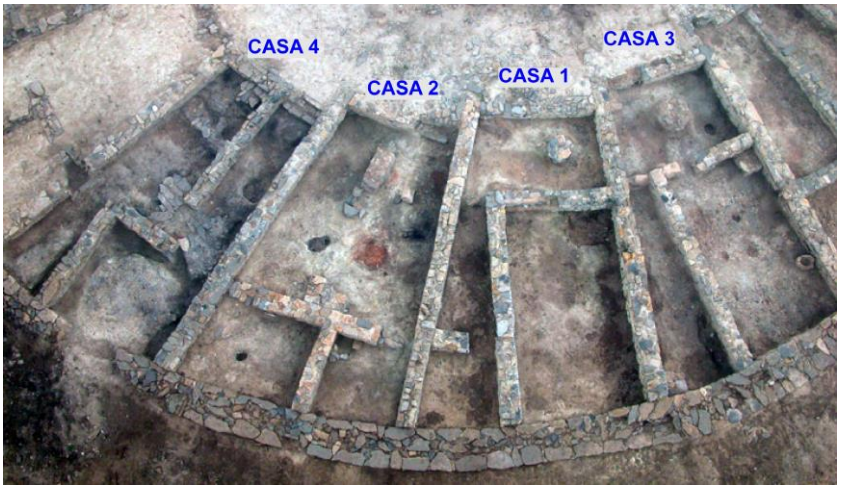

Figura Estinc5: Vista aèria del grup de cases complexes del tipus 3 i del costat oest del mur de tanca.

Per altra banda, en totes elles és fàcil identificar l'esquema clàssic de les funcions domèstiques bàsiques. Primer hi ha una estança davantera, amb orientació transversal, que a més de les funcions de rebedor presenta sovint estructures associades que fan pensar en una zona de treball (veure Recinte 1A). Concretament a les Cases 1 i 3 (que són pràcticament idèntiques) hi ha en aquestes àmbits una estructura circular de pedres, tal vegada una plataforma idònia per a la mòlta amb molins rotatoris (Figura Estinc6a). A la Casa 2 apareix una associació entre petites estructures de combustió i un bloc quadrangular de pedra de grans dimensions falcat al terra, junt a una quantitat elevada d'escòries fèrriques, fet que ha permès interpretar aquest sector de la casa com una àrea dedicada al forjat i reparació d'estris de ferro. A banda d'aquest sector de treball a la majoria d'aquest tipus de cases es destaca una estança rectangular de dimensions superiors a la resta que fàcilment es reconeix com l'espai principal i residencial de l'habitatge (veure Recinte 1B). Finalment a totes hi ha una tercera o una quarta estança, les de dimensions més reduïdes i sense qualsevol mena d'agençament intern, que poden interpretar-se com a espais destinats preferentment a funcions de magatzem i reserva domèstica (veure Recinte 1C i 1D).

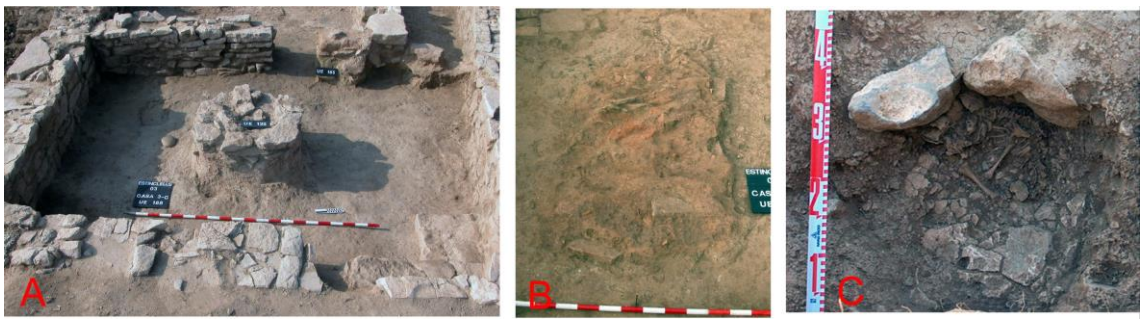

Figura Estinc6: Vistes de detall de les cases de Tipus 3: A) estructura circular de la Casa 3; B) llar caiguda de la Casa 3; C) enterrament infantil sota el paviment de la Casa 1.

En els edificis del Tipus 2 gairebé sempre hi ha llar de foc, en aquest cas a nivell de paviment i no caigudes de pisos superiors, sense cap altre mena d'agençaments interns (Figura Estinc4). Es tracta de cases on es donarien els característics espais multifuncionals, que reuneixen les activitats domèstiques, residencials i també, si s'escau, les funcions de magatzem i de treball. Menció a banda s'ha de fer de l'agrupació que conformes els edificis contigus 15, 16 i tal vegada 17; es tracta de tres edificis d'aquesta tipologia que son destinats exclusivament al desenvolupament d'una activitat especialitzada com és el premsat i producció combinada de vi i oli. Concretament en l'edifici 15 encaixada en el paviment ha aparegut una base de premsa „in situ", de la que arrenca un canalet que desemboca en un dipòsit de recollida de líquid que hi ha a l'extrem del canalet (de 1,60 cm de fondària i un diàmetre de 1,50 cm a la part inferior i 1,30 cm a la part superior). A més en el nivell d'enderroc, en aquest punt produït per un intens incendi, s'han recuperat les restes cremades de trams de la biga de fusta del contrapès de la premsa. Tot fa pensar que la paret de separació amb l'edifici 16 era en realitat un sòcol que suportaria aquesta biga, que es prolongava fins l'interior d'aquest espai annex. En el seu paviment ha aparegut una llar de foc i una plataforma enllosada quadrangular a l'angle, aquesta darrera tal vegada relacionable amb l'acció de premsat previ del raïm i les olives. Finalment una mena de vestíbul compartit permet pensar que l'edifici 17 podria haver estat un espai que completava el sector de la bateria dedicat a la instal·lació de tipus trull (Figura Estinc7).

Figura Estinc7: Planta del trull instal·lat en els edificis 15 i 16.

Les dimensions dels edificis del Tipus 1 són molt reduïdes, tant que és un tret que per sí mateix fa dubtar de la seva condició domèstica o residencial. Tanmateix n'hi ha amb llar de foc en el paviment, concretament una en el recinte 22 i fins a tres en el 23 (Figura Estinc4), a més d'una taula circular de pedra, igual a les anomenades de les Cases 1 i 3, en el fons de l'àmbit 21. Per tot això sembla difícil precisar la interpretació sobre la funcionalitat i naturalesa del conjunt edificis d'aquesta categoria.

Per davant del tram millor conservat de la bateria d'edificis (el que aplega dels edificis 1 al 19) s'estén un carrer, d'uns tres metres d'amplada, que en alguns punts conserva part d'un enllosat originari. Es tracta del carrer únic del poblat que en la part oest del seu recorregut limita per la seva cara interna amb una bassa o cisterna retallada en el subsòl natural (Figura Estinc8). Aquesta estructura, de factura aparentment poc acurada (sense murs conservats recobrint les parets), té unes dimensions de 11 metres de llarg per 8 d'amplada i 2,35 metres de fondària. Destaquen la presència de dues rampes d'accés o de recollida d'aigües situades en els extrems oposats. El carrer presenta una clara inclinació vers el centre de l'assentament, és a dir, en direcció a la bassa. La recollida d'aigües encara es facilita més pel petit canal documentat, precisament, a l'exterior de la casa 10, desguàs que s'orienta també vers un dels dos ramals de la cisterna.

Figura Estinc8: Vista de les parets de la cisterna i del mur del mur oest del Recinte 12.

Pel que fa a la cara interna de la resta del carrer, que en tot moment ressegueix la façana dels edificis, el que s'ha documentat és una absència total d'estructures construïdes. De fet en una extensa àrea que ocupa el sector central de l'assentament (de vora els 1000 m2, més d'un terç de la superfície muralles endins), a l'est de la cisterna i a nord del carrer, per sota dels nivells superficials apareixia directament la roca natural. En un principi es podria pensar que això és degut a arrasaments moderns com els que han fet

desaparèixer bona part de la muralla i probablement de la bateria adossada d'edificis. Però creiem factible descartar aquesta probabilitat donat que s'ha constatat que sistemàticament els edificis s'han construït practicant un important retall a la roca natural, mai inferior als 50 cm., de manera que aquest és el desnivell que es crea entre la cota de circulació del carrer i els paviments de les cases (Figura Estinc9).

De fet en tot aquest sector tant sols han aparegut restes d'un recinte construït, l'edifici 12, el qual, donat que està lleugerament afectat per un dels límits de la bassa (Figura Estinc8), sembla que correspondria a un moment anterior o tal vegada un espai hàbil exclusivament durant els treballs de construcció del nucli. En qualsevol cas cal destacar que aquest àmbit, ja amortitzat, també està encaixat en un retall a la roca natural, com tot seguit es farà amb la bateria d'edificis del nucli emmurallat. Fins i tot el carrer, en el tram sense edificis a la cara interna, per aquesta banda es defineix realitzant un retall, molt més lleu (entre 10 i 20 cm.), que genera un límit o vora en relació a la plataforma de roca natural sense construccions, essent aquesta el sector dins muralles on l'hipotètic nivell de circulació està a una cota més elevada. Per tot això s'ha interpretat que aquest gran espai era un solar des del principi desproveït de construccions, intencionalment alliberat de les mateixes (Figura Estinc10).

Figura Estinc9: Vista de l'encaix de la bateria d'habitatges, del desnivell entre l'enllosat del carrer i l'interior de les cases i de les escales de les portes necessàries per a salvar el desnivell.

Un cop destapat extensivament, a banda de l'anomenat edifici 12, l'únic que ha aparegut són diverses estructures excavades a la roca, entre les quals hi ha una desena de fosses poc fondes i un parell de sitges. Cal destacar la presència de sitges en el nucli dels Estinclells[2], atès que és un fenomen molt poc habitual en el territori ilergeta en contextos anteriors al segle II aC. Finalment a l'exterior de l'edifici 10, a l'arrencament de la bateria principal, a més de l'esmentat empedrat amb un canal per a dirigir l'aigua

[2] A les dues localitzades en el gran espai sense construccions cal afegir-hi una tercera ubicada just a l'extrem extern del passadís d'accés al nucli emmurallat.

de pluja vers la bassa, ha aparegut una estructura de combustió tipus llar de foc, encaixada directament a la roca i en la cota elevada pròpia de tot els sectors a l'exterior dels edificis. Es tracta, però, d'una estructura de dimensions excepcionals, molt més gran que qualsevol de les llars similars aparegudes dins dels habitatges. Aquest fet permet pensar que estava destinada a activitats de processat d'aliments en una esfera més comunal que no pas privada o familiar.

Figura Estinc10: Vista aèria amb indicació del sector central del nucli emmurallat.

Es tracta, en definitiva, d'un típic cas de jaciment de fase única, on pràcticament totes les estructures exhumades funcionen contemporàniament (excepció feta del recinte 12). Les cases excavades fins el moment ho corroboren, amb una estratigrafia molt simple formada per un potent estrat d'enderroc que s'estén per damunt d'una fina capa de paviment que regularitza les graves naturals, prèviament retallades per a encaixar les cases. Els nivells de runa han permès fixar l'abandonament del nucli al voltant del 200 aC., en un període de convulsions ben conegudes (Segona Guerra Púnica i posteriors campanyes de Cató) que afecta igualment a tants altres assentaments ibèrics del nord-est peninsular. De fet, sembla tractar-se d'un abandonament sobtat i, fins i tot, violent, ja que en alguns edificis hi ha evidències clares d'un fort incendi que singularitza ben visiblement els seus nivells d'enderroc (Figura Estinc11a). En aquest sentit es pot entendre l'acció de tapiat intencionat detectat a les portes d'almenys quatre cases, totes elles de les del grup de cases complexes del Tipus 3, a més d'un muret de segellat similar, pitjor conservat però encara prou evident, en la porta externa del corredor d'accés al poblat. En relació al moment de construcció del nucli tot fa pensar que va

tenir lloc molt poc abans de les imprevisibles circumstàncies que van provocar el seu final; fins i tot és plausible pensar que d'aquest episodi abrupte en podria haver estat testimoni la mateixa generació responsable de la gènesi del nucli.

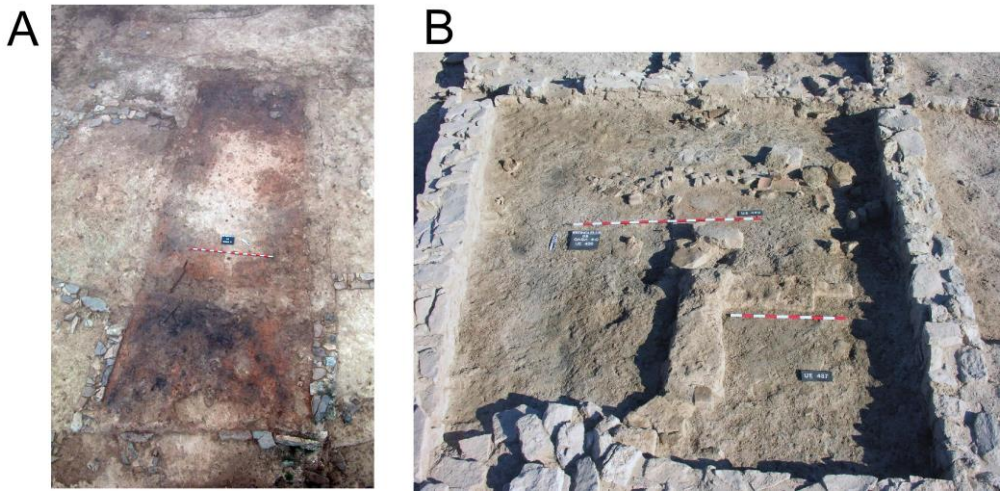

Figura Estinc11: A) vista del nivell d'incendi de la Casa 9 i B) dels materials *in situ* sobre el paviment de la Casa 6.

Pel que fa a l'estudi de l'estructura social interna d'aquesta petita comunitat, el primer que cal plantejar-se és la qüestió de l'existència o no de jerarquització interna, així com la del estatus social i econòmic dels seus habitants. En aquest sentit, a nivell d'urbanisme cal destacar la complexitat i dimensions d'alguns dels habitatges, especialment els del Tipus 3, força superior a la de la mitjana dels habitatges més freqüents a la major part dels assentaments contemporanis de l'àrea catalana. Igualment interessant es presenta la problemàtica entorn de la interpretació del sector no urbanitzat. Es podria pensar en una previsió d'espai de cara al futur augment demogràfic en el context d'una comunitat molt recentment establerta (i, per tant, en el context d'un procés de fundació de nous assentaments) o, des d'una perspectiva molt diferent, en una reserva d'espai obert necessari per a una activitat tal vegada vinculada a la bassa annexa. De fet la planta del nucli sembla mostrar com el seu disseny està condicionat pel conjunt format per la bassa i la plataforma annexa, que presenta una clara ubicació central mentre que el carrer, la bateria d'edificis i la muralla s'articulen al seu voltant, com encerclant-lo (Figura Estinc3 i Estinc10). Això permet plantejar que la planificació urbana reflecteix una rellevància preeminent de l'activitat vinculada a la bassa i l'espai annex alliberat de construccions, la qual a manera d'hipòtesis es podria vincular amb l'allotjament de bestiar a l'interior del nucli emmurallat en el marc d'unes comunitats

on la ramaderia podria haver estat un fonament econòmic substancial (Cura i Principal 1993).

En darrer terme, cal assenyalar que en el context territorial ilergeta més proper coneixem assentaments contemporanis d'unes dimensions i entitat urbanística clarament superiors, cas dels nuclis del Molí d'Espígol a Tornabous (Cura 2006; Principal, Camañes i Monrós 2010) i de la Pleta a Belianes (veure capítol corresponent). Això indica que el nucli dels Estinclells estaria integrat en un sistema jerarquitzat del poblament (Figura Estinc1), on podem reconèixer com a màxim dues categories diferents d'assentaments diferents: els nuclis de primer ordre tipus Molí d'Espígol o Pleta per damunt d'un nombre molt més elevats de nuclis menors subsidiaris, dels quals el jaciment dels Estinclells podria ser un cas paradigmàtic. Tot això en un context d'elevada fragmentació política on coexisteixen diverses formacions integdrades d'un abast territorial relativament limitat (Bermúdez 2010, Sanmartí 2010).

2.19.2. La Fase 3B dels Estinclells de Verdú (225-175 aC).

2.19.2.1. Descripció dels contextos de procedència.

Els materials dels Estinclells inclosos en aquest treball són els provinents dels nivells d'enderroc i amortització de la totalitat d'espais i estructures excavades extensivament muralles endins (edificis, bassa, carrer i sitges). Es tracta majoritàriament d'enderrocs formats per la caiguda de les parets en terra de les cases, identificant-se habitualment agrupacions de tovots caiguts. En alguns casos, minoritaris, hi ha traces de saqueig i incendi (Figura Estinc11a) i en d'altres apareixen materials ceràmics "in situ" sobre paviment (Figura Estinc11b) o peces senceres abocades en nivells d'amortització (dins la bassa). En aquestes circumstàncies excepcionals sens dubte seria interessant individualitzar els material aparegut casa a casa. L'enfocament del nostre estudi, però, aconsella mantenir el criteri de considerar globalment els conjunts ceràmics contemporanis de tot l'assentament, sigui quina sigui la seva procedència concreta.

2.19.2.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

L'excavació completa dels nivells d'amortització del nucli dels Estinclells ha proporcionat un nombre total de 24272 fragments i 893 individus ponderats, dels quals aquest n'és el quadre-resum:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Atica vernís negre	1	1	1	Lamb. 40, *Kantharos*	1 cos	gallons
Petites Estampilles	4	2	2	Lamb. 27	2 vores	
V.N. Occid. Indet.	5	3	3	Lamb. 28, bol Lamb. 27ab, bol Indet., bol	1 vora 1 vora 1 vora	
Taller de Roses	140	21	21	Lamb. 26, escudella Lamb. 28ab Lamb. 27ab, bol Lamb. 25B, bol Lamb. 24-25B, petit bol	4 vores 1 vora 1 p.c., 10 vores 2 vores 1 p.c., 2 vores	
Campaniana A	312	78	78	Lamb. 27B, escudella Lamb. 28ab, bol Lamb. 27ab o 27c, bol Lamb. 25, petit bol Morel 68, copa Lamb. 36, plat	1 p.c., 2 vores 10 vores 2 p.c., 58 vores 1 vora 2 p.c., 1 vora 1 vora	
Vernís Negre Púnic	8	1	1	Vas Plàstic	1 p.c.	sandàlia
Total Vaixella Imp.	*470*	*106*	*106*			
Àmf. Pún. Ebusit.	320	4	4	T.8.1.3.1.	1 terç sup., 3 vores	
Àmf. Pún. C.Medit.	88	3	3	T.7.2.1.1.	3 vores	
Àmf. Pún. C.Estret	1	1	0			
Total àmf. Imp.	*409*	*8*	*7*			
Cer. Comuna Itàlica	9	1	1	Cassola, Vegas 6	1 vora	
Total cer. Comuna Imp.	*9*	*1*	*1*			
Total Import.	**888**	**115**	**114**			
Àmfora ibèrica	873	125	125		5 p.c., 120 vores, 24 pivots	
Com. Ib. Oxidada	3785	416	416	Tenalla tipus „pithos" Olla/tenalla amb broc inferior Olla/tenalla llavi "coll de cigne" Olla/tenalla carenada Olla vora acanalada Gerra tipus *Oenochoe* Gerra nansa cistella Gerra bicònica Gerra vora exvasada Gerreta/vaset caliciforme Gerreta nansa cistella Gerreta bicònica Plat vora reentrant Plat carenat Bol parets verticals Vaset tulipa Vaset kalathoide Vaset nansa sobrelevada *Kalathos* Ampolleta Tapadora Tapadora urna d"orelletes Amforisc Indeterminat	8 vores 3 p.c. 2 p.c., 42 vores 40 vores 12 vores 3 p.c., 31 vores 1 p.c., 34 vores 2 vores 18 vores 41 vores 1 vora 17 vores 1 p.c., 43 vores 2 vores 2 vores 2 p.c., 2 vores 3 p.c., 23 vores 1 vora 9 p.c., 54 vores 1 p.c. 7 vores 1 vora 2 vores 8 vores	 1 pintada 22 pintades 9 pintades 5 pintades 2 pintades 7 pintades 7 pintades 1 pintada 1 pintada 20 pintades 46 pintades 2 pintades 1 pintada 1 pintada

Informes Ib. Oxid.	16284					
C. Ib. Reduïda	291	25	25	Crater Gerra tipus *Oenochoe* Gerra bicònica Gerra vora exvasada Gerreta bicònica Plat vora reentrant Tapadora	1 p.c. 2 vores 1 p.c., 3 vores 3 vores 2 p.c., 9 vores 3 vores 1 pom	
Vernís Roig Ilergeta	11	4	4	Gerreta	1 p.c.; 3 vores	
C. Cuina Torn	728	45	45	Olla perfil "essa" Gerra *„penochoe'*	6 p.c., 38 vores 1 vora	
C. a Mà	1412	163	163	Olla perfil "essa" Olleta Tapadora Vas fireta Indet.	6 p.c., 91 vores 1 vora 10 p.c., 48 vores 2 p.c. 5 vores	Brunyida
Total prod. locals	**23384**	**778**	**778**			
Total	**24272**	**893**	**892**			

2.19.2.3. Descripció tipològica dels materials.

En els conjunts ceràmics de la fase 3B dels Estinclells les ceràmiques importades representen gairebé el 13% del total d'individus, una proporció sens dubte notable. Això sí, la seva composició és força desequilibrada ja que més del 90% d'aquestes importacions són peces de vaixella fina de vernís negre. Es tracta d'un lot de vasos de vernís negre força compacte des de tots els punts de vista: d'una banda el 73% del total són d'una mateixa producció, la Campaniana A (Làm. Estinclells5, 12 a 28), i d'una altre el 70% dels exemplars corresponen a un mateix tipus, els bols de diferents variants de la forma Lamboglia 27 (27ab o 27c), tot i que de diferents tallers: Campaniana A (Làm. Estinclells5, 15 i 18 a 23), Roses (Làm. Estinclells5, 4 a 7) i d'altres .

D'aquests altres tallers la representació global és minsa, gairebé anecdòtica. Tant sols un fragment del cos d'un *Kantharos* de vernís negre àtic (Làm. Estinclells5, 1), un parell de vores de bols Lamboglia 27 del taller de les Petites Estampilles i tres vores més de bols de tallers occidentals indeterminats. D'origen incert, tal vegada de centres púnics, seria la base d'un vas plàstic que podria tenir la forma d'un peu amb sandàlia (Làm. Estinclells5, 2). És una peça excepcional, única en el jaciment, tot i que se'n coneixen d'altres en contextos contemporanis propers, com ara la cèlebre peça completa localitzada en el Molí d'Espígol de Tornabous (Cura 2006, 94, làm. 115.1), més un petit fragment de Sant Esteve d'Olius que podria correspondre a un altre exemplar similar (Làm. Olius6, 31).

Els materials del Taller de Roses encara mantenen una presència important, amb un 20% del total d'individus de vaixella fina importada. A banda dels esmentats bols de la forma Lamboglia 27, predominants, trobem altres bols de la forma Lamboglia 28 (Làm. Estinclells5, 9) i Lamboglia 24/25B (Làm. Estinclells5, 10 i 11), més alguna escudella de la forma Lamboglia 26 (Làm. Estinclells5, 3 i 8). Per la seva banda entre les Campaniana A, a banda de l'abundós lot de bols Lamboglia 27, també estan representats el gruix dels tipus habituals d'aquesta fàcies antiga, amb els petits bols de la forma Lamboglia 25 (Làm. Estinclells5, 16 i 17), bols de la forma Lamboglia 28ab (Làm. Estinclells5, 27 i 28), escudelles de la forma Lamboglia 27B (Làm. Estinclells5, 12 a 14), copes amb nanses de la forma Morel 68 (Làm. Estinclells5, 25 i 26) i un únic exemplar de plat de la forma Lamboglia 36 (Làm. Estinclells5, 24).

Les àmfores tenen un pes molt inferior entre les importacions ceràmiques presents en el nucli dels Estinclells. Tots els exemplars localitzats són de producció púnica, amb només dos tipus representats: les T.8.1.3.1. ebusitanes (Làm. Estinclells1, 1 a 3) i les T.7.2.1.1. púniques centre mediterrànies (Làm. Estinclells1, 4 a 6), sens dubte les dues formes púniques més àmpliament comercialitzades en aquest horitzó d'entorn el 200 aC. Finalment, en tot el jaciment tant sols s'ha documentat un únic exemplar de ceràmica comuna d'importació i, per contrast amb els envasos amfòrics, correspon a una cassola itàlica (Làm. Estinclells7, 1) de la forma 6e del Dicocer (Bats 1993).

En el camp de les ceràmiques de producció local el primer que cal destacar és la notable representació d'envasos amfòrics, sempre tenint en compte que els Estinclells és un dels nuclis estudiats més allunyats de la costa, concretament a uns 95 km de distància en línia recta. En efecte, les àmfores ibèriques (Làm. Estinclells1, 7 a 11 i Làm. Estinclells2, 1 a 3) són el 14% del total d'individus i fins el 16% del total de peces de producció local. S'han conservat diversos exemplars que conserven el perfil complet o gairebé complet (Làm. Estinclells2, 1 a 3) on s'observa que a nivell de forma es tracta de peces del tipus 2B de les àmfores ibèriques catalanes (Sanmartí, Bruguera i Miñarro 2004), la variant predominant a la zona de la costa central (Laietània i Cossetània). De fet el material fragmentari no contradiu que totes les peces pertanyin a aquesta variant formal, especialment si atenem als pivots (Làm. Estinclells1, 12). Les vores són força convencionals, la majoria força planes (Làm. Estinclells1, 7 a 11); tant sols es pot destacar l'abundància de peces que presenten el detall morfològic del llavi solcat (Làm. Estinclells1, 7-8 i 11; Làm. Estinclells2, 3).

Les peces de magatzem de producció local estan àmpliament dominades per un tipus, el de les tenalles carenades amb broc inferior (Làm. Estinclells2, 4 a 10), de les que hi ha dues variants diferents: la de la vora horitzontal sovint solcada (Làm. Estinclells2, 5 i 6) i la de les vores amb llavi de „coll de cigne" (Làm. Estinclells2, 4 i 7 a 10). També trobem els brocs inferiors en olles globulars molt més petites que les anteriors (Làm. Estinclells2, 11) i molt probablement també n'hi tenien les tenalles de sac o de tipus „pithoi" (Làm. Estinclells3, 1), de les que en els Estinclells hi ha un nombre relativament reduït. Hi ha una tercera variant de tenalla carenada, la de les vores horitzontals acanalades (Làm. Estinclells3, 2 a 4), de les que no disposem d'evidència que permeti saber si disposen o no de broc inferior. Finalment assenyalar que, amb l'excepció de les peces tipus „pithos", les restants variants de contenidors grans o mitjans combinen exemplars amb decoració pintada i sense.

En contrast amb el grup de les peces de magatzem, molt homogeni a nivell tipològic, les peces de reserva domèstica presenta una diversitat formal superior. El tipus dominant amb diferència és el dels *Kalathoi* (Làm. Estinclells4, 1 a 7), amb un important lot d'exemplars que presenten una notable varietat formal i decorativa. Seguint la classificació de M.J. Conde hi ha una majoria de peces que es poden atribuir a les formes B1 (Làm. Estinclells4, 1 i 7) i B2 (Làm. Estinclells4, 2 i 3), aquelles que segons l'autora corresponen a la producció del taller de Fontscaldes (Conde 1992). Sembla difícil de verificar que certament totes aquestes peces s'hagin fabricat en el centre terrisser de Valls, en territori cossetà. Per altra banda és un fet que es tracta d'una variant de *kalathoi*, especialment els de gran format del tipus B1, que tenen una presència recurrent en nuclis del territori ilergeta. Dues peces més són d'incerta adscripció en la tipologia de Conde (Làm. Estinclells4, 4 i 5) i una darrera, de petites dimensions, es pot relacionar amb el tipus C2 (Làm. Estinclells4, 6), aquell que segons l'autora es fabrica en la zona valenciana. Al costat dels „barrets de copa" dins del grup de reserva domèstica un tipus de peça força abundós és el de les gerres de nansa de cistella, de dimensions considerable i sempre amb una decoració repetida de bandes horitzontals pintades (Làm. Estinclells3, 5 a 7). La representació d'aquest grup es completa amb els habituals gerrots, entre els quals destaca una peça de cocció reductora amb perfil de tipus crateroïde (Làm. Estinclells3, 8).

Dins de les ceràmiques de producció local el grup funcional que presenta un repertori formal més divers és, amb diferència, el de les peces de vaixella (Làm. Estinclells6). Les gerres corresponen majoritàriament a la variant de boca lobulada amb cos

cil.líndric, quasi totes oxidades i amb decoració pintada de bandes horitzontals (Làm. Estinclells6, 3 a 5), tot i que també hi ha un parell d'exemplars de cocció reduïda (Làm. Estinclells6, 1) i fins i tot una feta amb ceràmica grollera a torn (Làm. Estinclells6, 2). En segon terme també hi ha unes poques gerres bicòniques, tant oxidades com reduïdes (Làm. Estinclells6, 6). De gerretes n'hi ha de gairebé totes les variants tipològiques definides (seguint Cela 1994). Hi ha una bona representació de les més clàssiques, les gerretes bicòniques, que també combinen exemplars de cocció oxidant (Làm. Estinclells6, 7) i reductora (Làm. Estinclells6, 8 i 9), però són més abundoses les gerretes caliciformes o „vasets tulipa", sempre de cocció oxidada i generalment no pintades (Làm. Estinclells6, 12 a 16) i les gerretes o vasets kalathoïdes, igualment oxidats però en aquest cas gairebé sempre amb decoració pintada (Làm. Estinclells6, 18 a 21). Molt minoritària és la documentació d'un parell d'exemplars de gerretes el·lipsoïdals (Làm. Estinclells6, 17), sovint també anomenades com a amforiscs, així com un únic cas de gerreta amb nansa sobrelevada (Làm. Estinclells6, 11). També són tot gerretes la minsa representació existent en els Estinclells de la producció de Vernís Roig Ilergeta (Làm. Estinclells6, 10), amb tant sols un total de quatre individus. El repertori de les peces de vaixella de producció local es completa amb el grup de plats/bols, tots ells de la variant de vora reentrant, dels que la gran majoria són de cocció oxidant i sense decoració (Làm. Estinclells6, 23 a 26). Hi ha un únic cas amb decoració pintada (Làm. Estinclells6, 22), més algun altre exemplar que en presentar decoració pintada a la cara externa es podria interpretar com a tapadora (Làm. Estinclells6, 27). En darrer terme destacar la presència d'un parell de petits vasets, dits de miniatura o de fireta, tots dos de ceràmica a mà (Làm. Estinclells6, 28).

El darrer grup funcional, el de les ceràmiques culinàries locals, està format exclusivament per olles i les corresponents tapadores. A nivell tecnològic cal diferenciar entre la categoria de peces tornejades, que representa un notable 22% d'individus de les peces d'aquest grup, i el restant de vasos fets a mà. Pràcticament totes les ceràmiques de cuina a torn responen a un mateix tipus, el de les olles de perfil en „essa", de parets primes i un característic filet en relleu o ressalt situat en el punt d'inflexió entre la vora i el cos (Làm. Estinclells7, 2 a 5). La única diferència significativa dins d'aquest lot tan homogeni formalment és la de les dimensions de les peces. Gairebé el mateix es pot dir respecte de les olles obrades a mà, totes pertanyents a un únic tipus base, altra vegada el de les peces de perfil en „essa". Igualment l'aspecte que ofereix més diversitat és el de la grandària de les olles, amb oscil·lacions molt notables (veure per exemple el contrast

entre Làm. Estinclells7, 6 i Làm. Estinclells7, 20). A més, en aquest cas un nombre elevat de les olles a mà presenten algun tipus de recurs decoratiu, que poden ser força diversos: cordons incisos (Làm. Estinclells7, 6; 17 i 18), franges de motius impresos (Làm. Estinclells7, 8 i 14), botons aplicats (Làm. Estinclells7, 20) i superfícies pentinades (Làm. Estinclells7, 6). Finalment, destacar que les tapadores corresponen totes a dos models particulars. El majoritari és el de les que presenten un agafador format per una mena de nansa horitzontal o anella circular (Làm. Estinclells7, 7; 9 i 13). El segon model són tapadores amb l'agafador massís més convencional que disposen d'una nanseta vertical entre la part superior del pom i el cos de la peça (Làm. Estinclells7, 11 i 19). En algun cas es dóna la presència a la base del pom d'una perforació circular grossa (Làm. Estinclells7, 15).

TRANSPORT (133 inds): 14,9 % **FIGURA ESTINCLELLS 1 (Fase 3B)**

importats (8 inds): 0,9 %

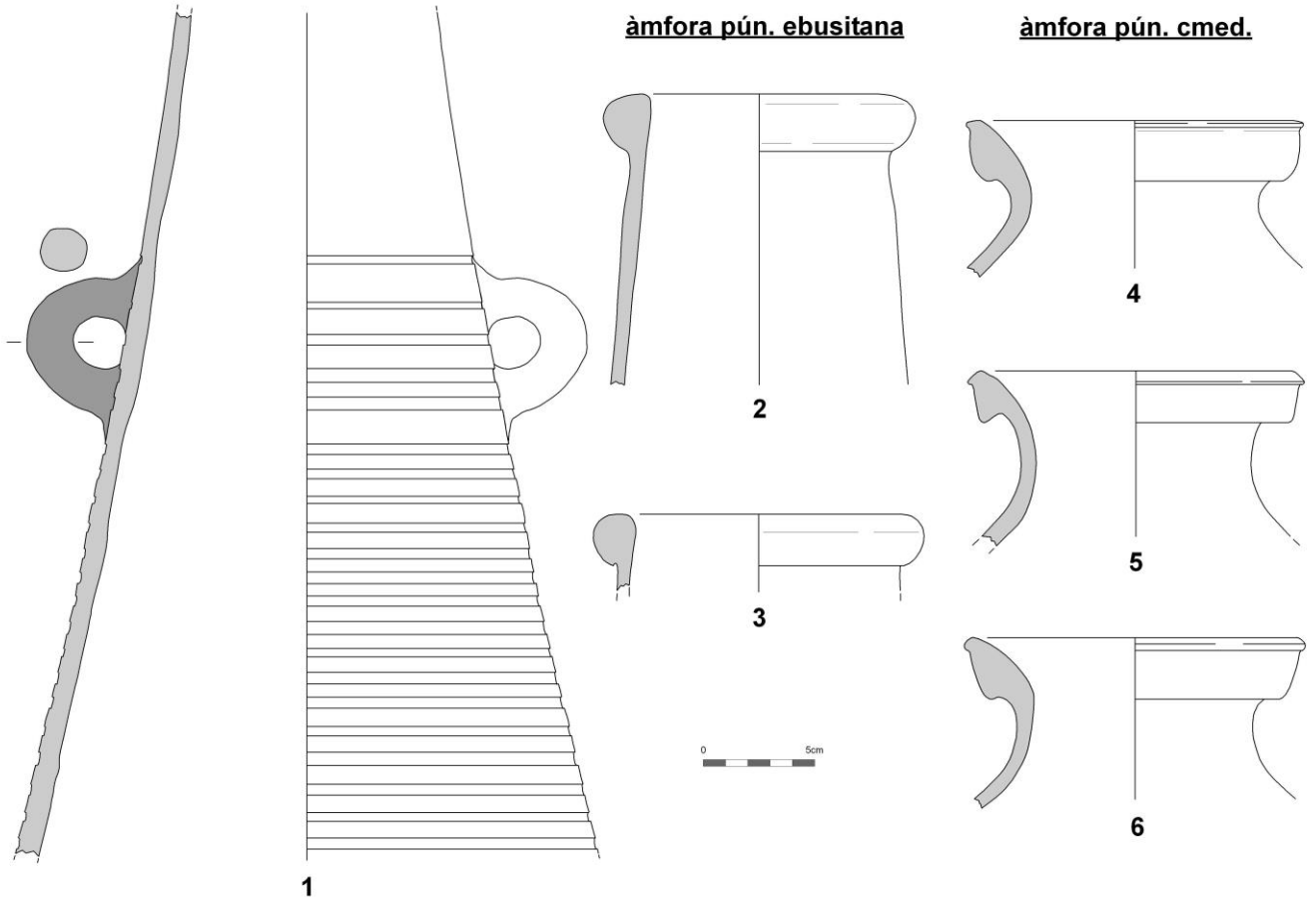

producció 'local' (125 inds): 14 %

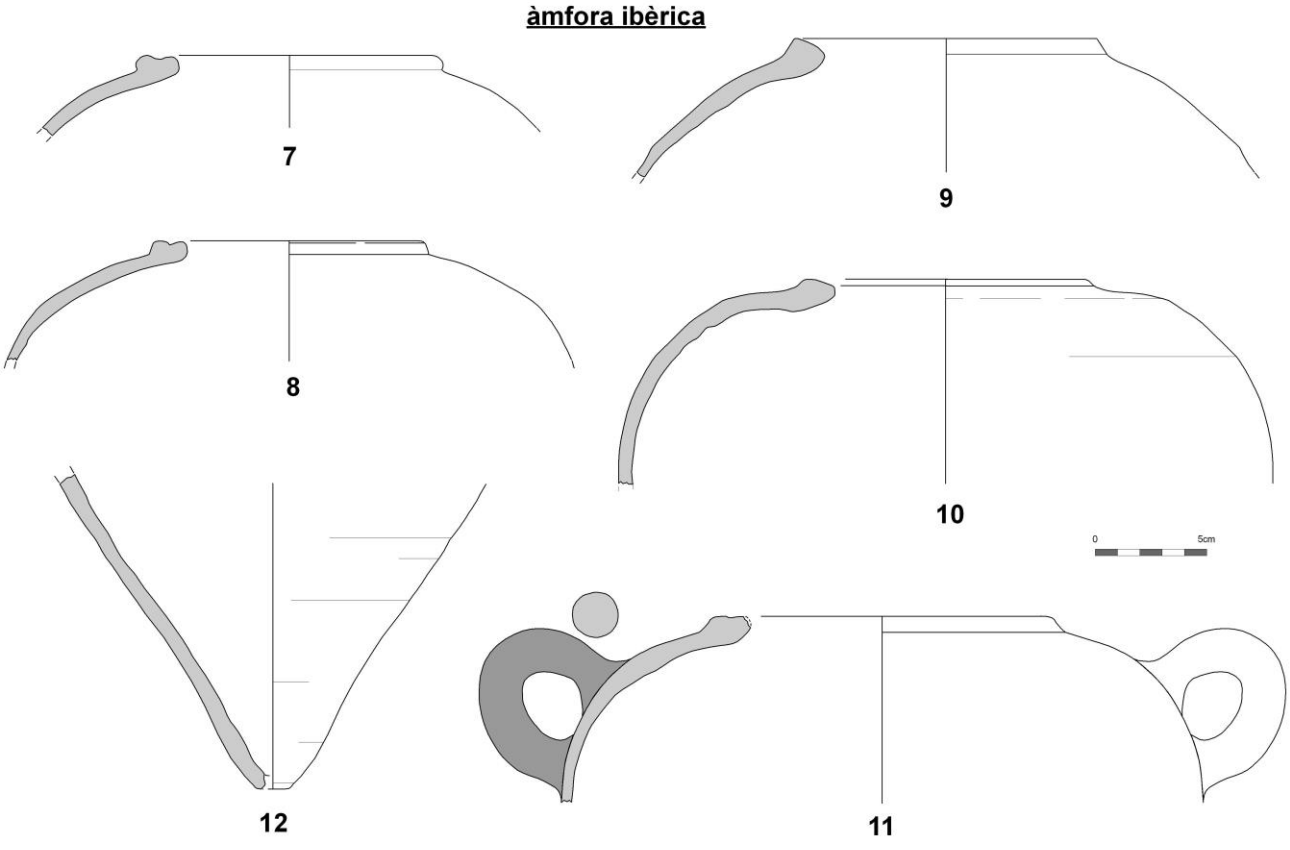

TRANSPORT (133 inds): 14,9 % **FIGURA ESTINCLELLS 2 (Fase 3B)**

producció 'local' (125 inds): 14 %

àmfora ibèrica

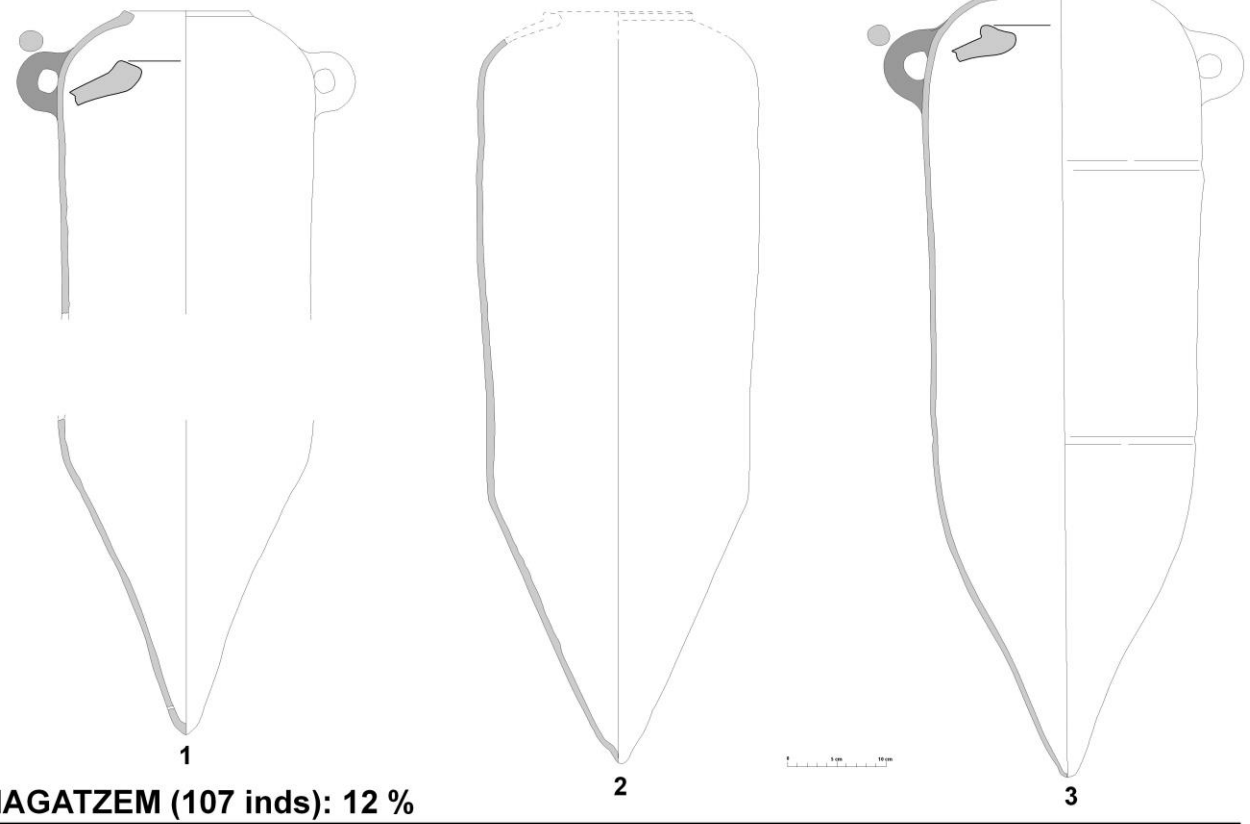

MAGATZEM (107 inds): 12 %

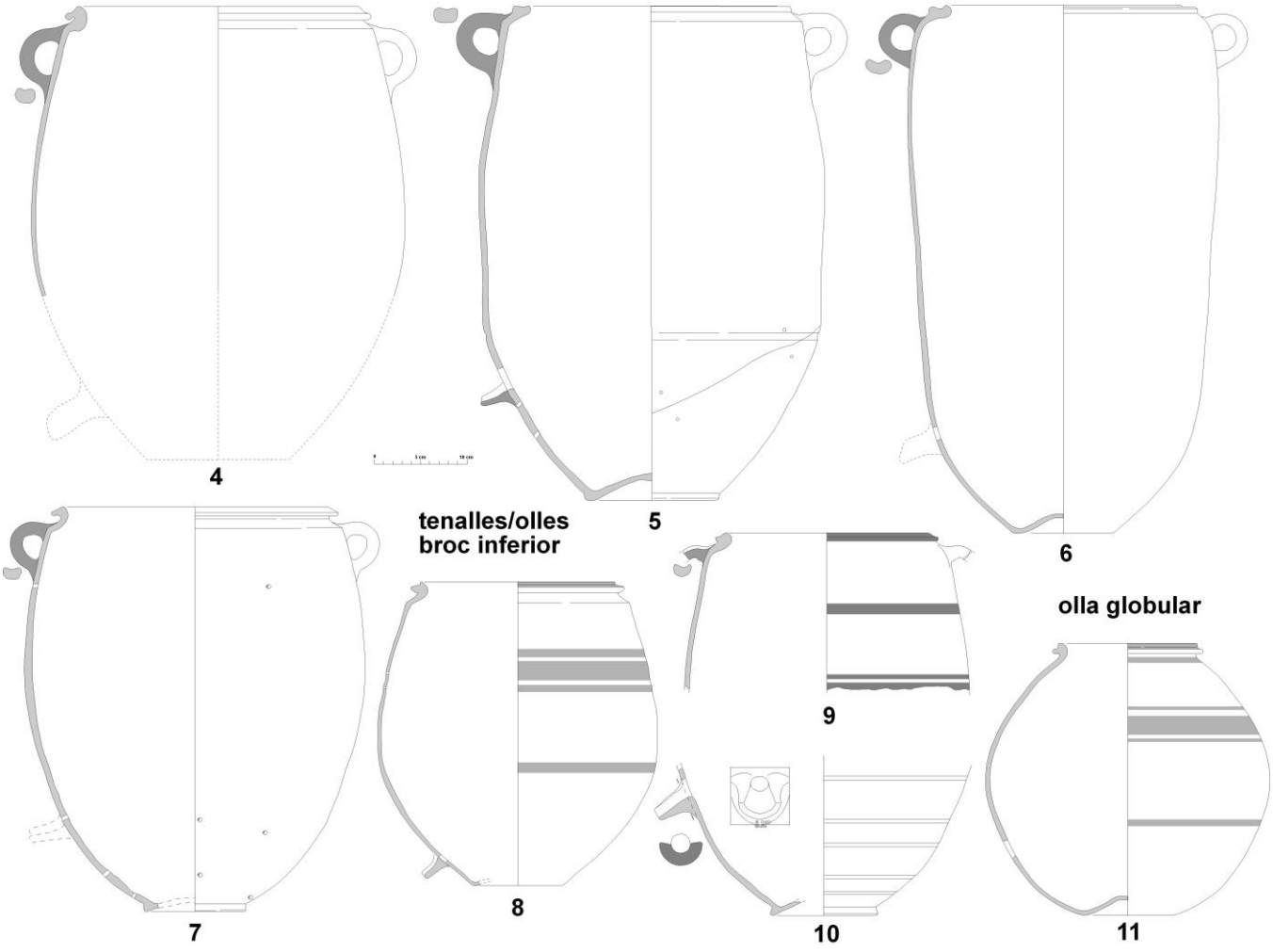

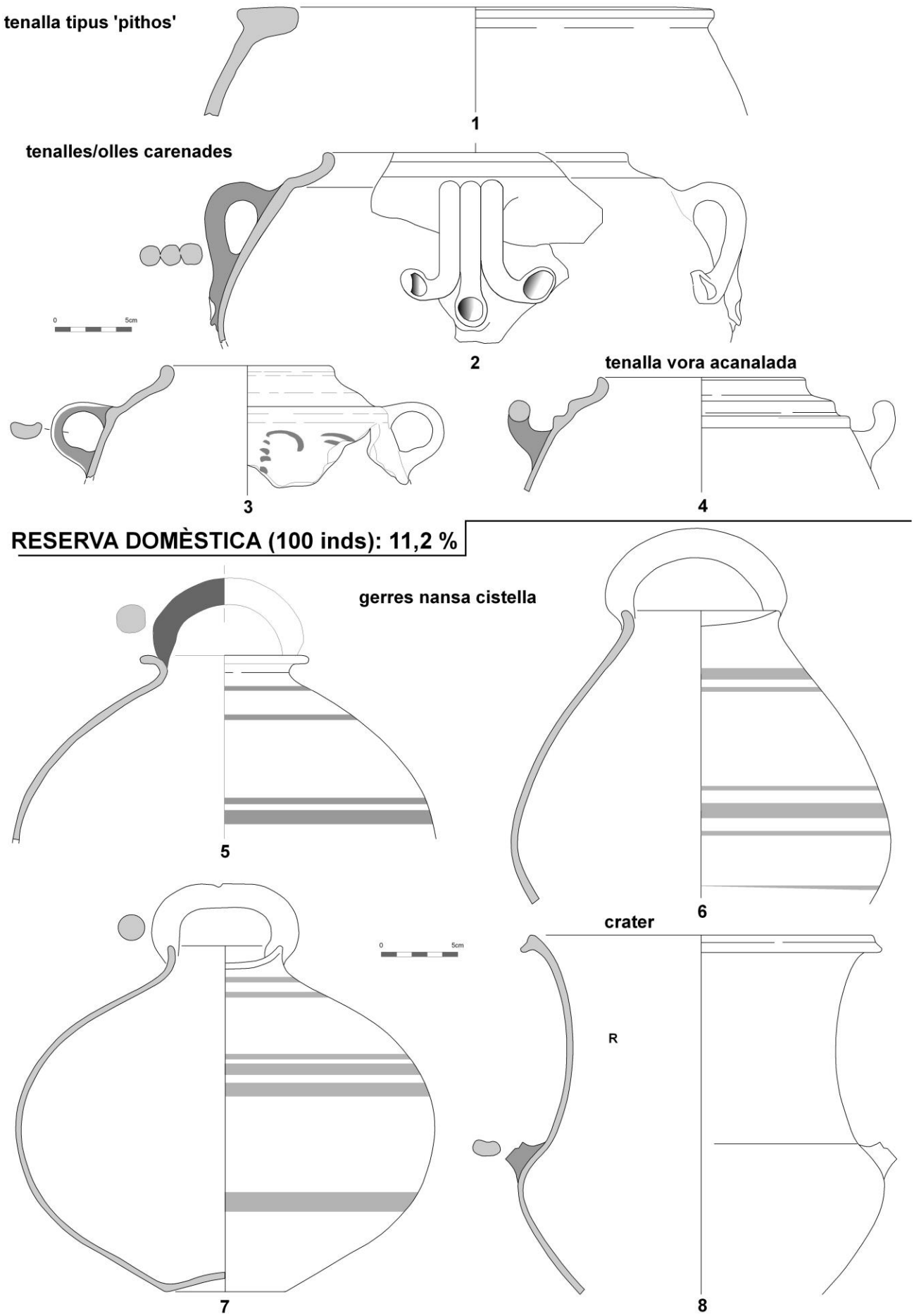
MAGATZEM (107 inds): 12 %
FIGURA ESTINCLELLS 3 (Fase 3B)
tenalla tipus 'pithos'
1
tenalles/olles carenades
0
5cm
2
tenalla vora acanalada
3
4
RESERVA DOMÈSTICA (100 inds): 11,2 %
gerres nansa cistella
5
6
crater
0
5cm
R
7
8

RESERVA DOMÈSTICA (100 inds): 11,2 % **FIGURA ESTINCLELLS 4 (Fase 3B)**

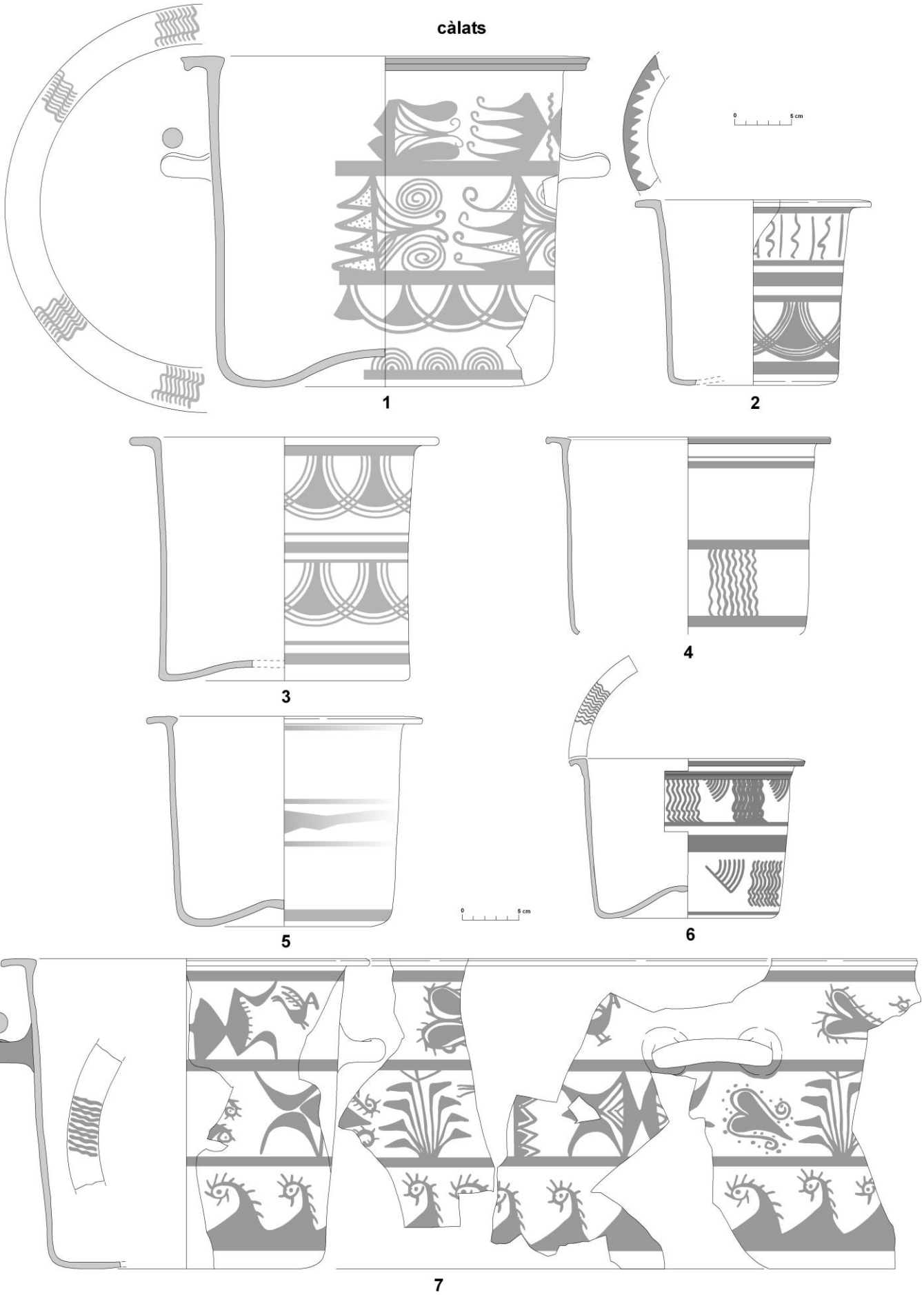

VAIXELLA (339 inds): 37,9 % **FIGURA ESTINCLELLS 5 (Fase 3B)**

importats (107 inds): 11,9 %

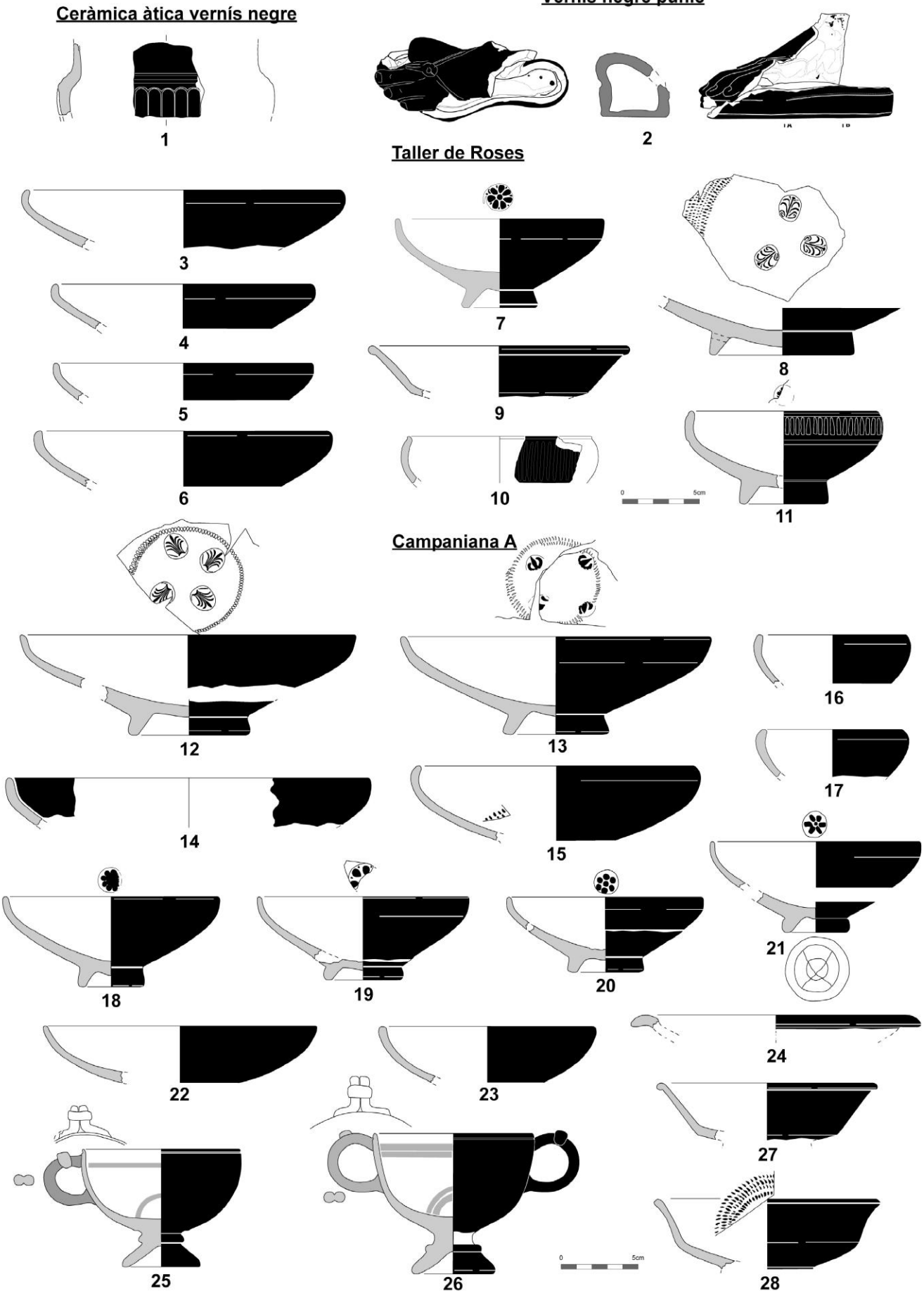

VAIXELLA (339 inds): 37,9 % **FIGURA ESTINCLELLS 6 (Fase 3B)**

Producció 'local' (232 inds): 26 %

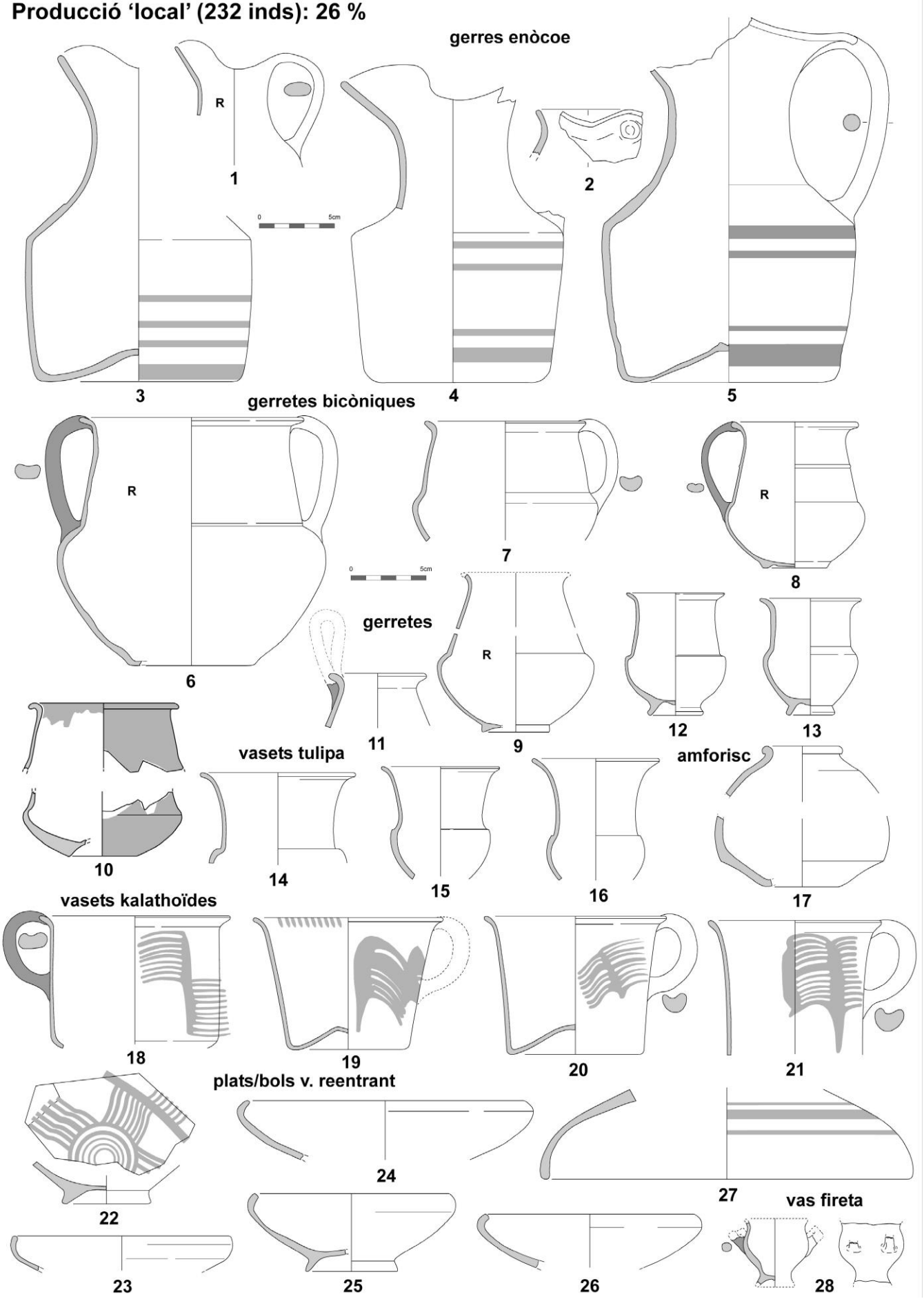

CUINA (201 inds): 22,5 % **FIGURA ESTINCLELLS 7 (Fase 3B)**

Importats (1 ind): 0,1 %

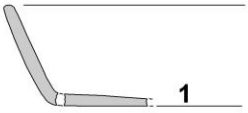

cassola itàlica

Producció 'local' (200 inds): 22,4 % Ceràmica Cuina a Torn

olles

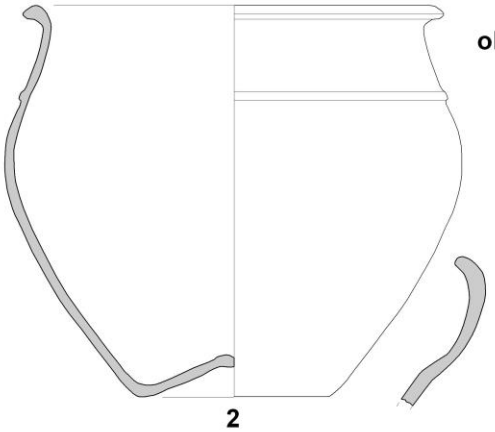

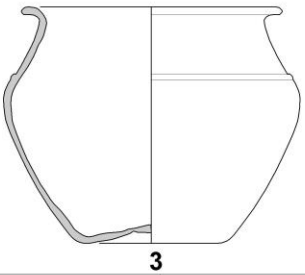

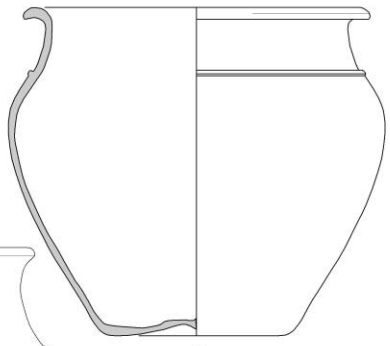

ceràmica a mà

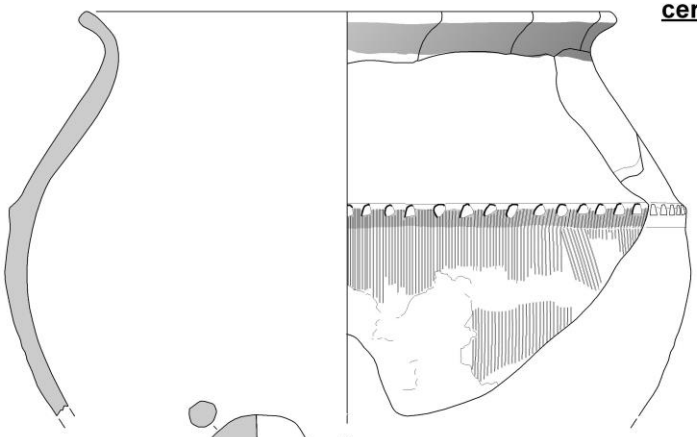

olles perfil 'essa'

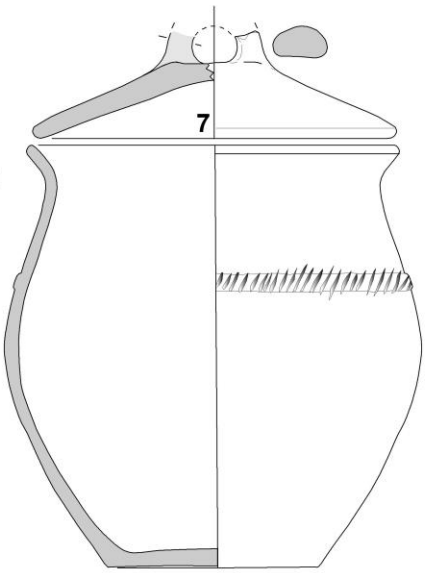

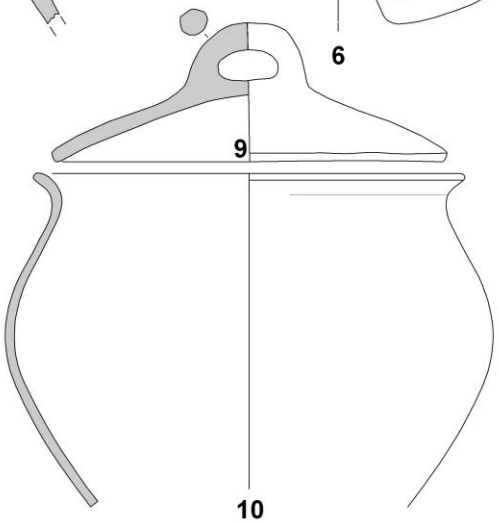

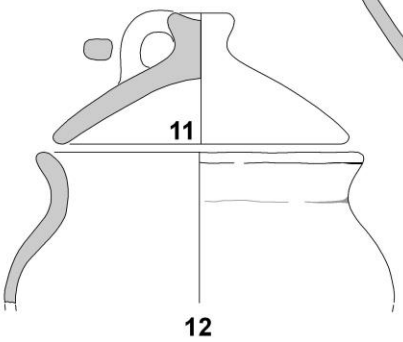

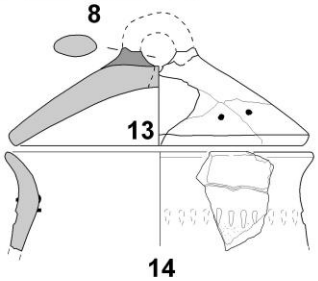

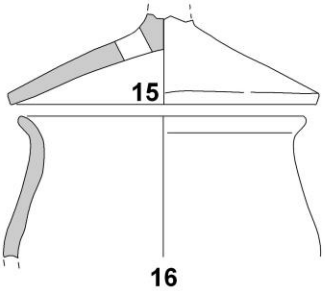

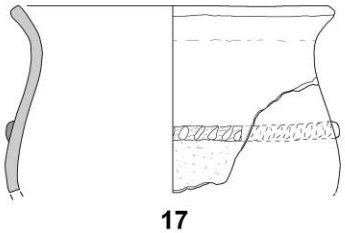

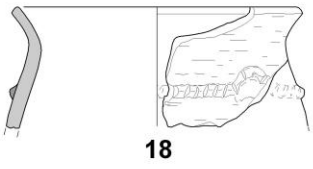

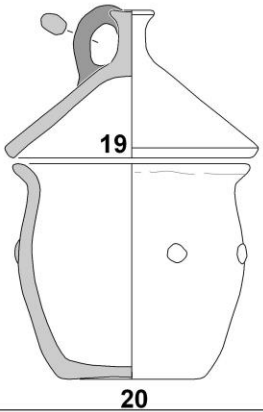

INDETERMINAT (14 inds): 1,5 %

D.3. Anàlisi quantitatiu dels conjunts ceràmics.

El nivell d'anàlisi relatiu al volum d'importacions ens mostra uns índexs força elevats en totes dues modalitats de comptatge: del 12,9% del total d'individus i del 3,7% del total de fragments (Gràfica Estinclells1). Els Estinclells de Verdú és un altre dels casos on aquesta dada s'ha de considerar sense oblidar que es tracta d'un dels assentaments estudiats més allunyat de la línia de costa (vora els 90 km de distància).

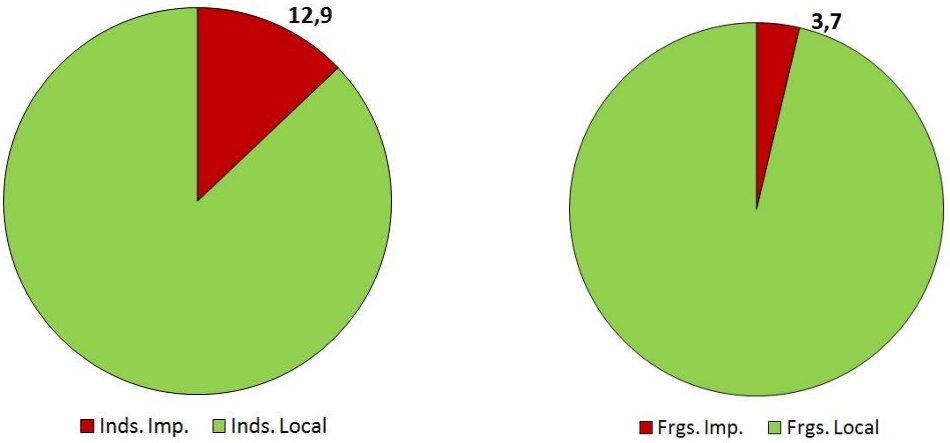

Gràfica Estinclells1

Quant a la composició de les importacions es constata un predomini molt fort de les peces de vaixella, amb un 92,2 % del total d'individus importats. Amb tot en termes relatius cal destacar els índexs de les àmfores importades, del 7% del total, mentre que és evident un pes gairebé testimonial de les peces de cuina importades, amb només el 0,8% del total (Gràfica Estinclells2).

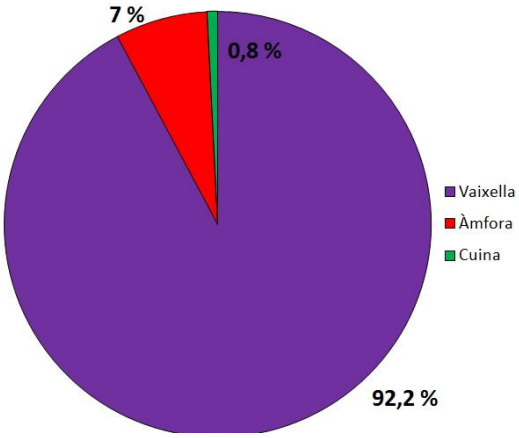

Gràfica Estinclells2

El grup de les àmfores importades presenta una distribució interna en què el primer que destaca és una absència total, inclòs a nivell de fragments, de produccions de centres no púnics. Aquests darrers estan tots representats, però de manera molt desigual, amb la més freqüent de les *ratios*: un predomini clar de les peces de producció púnica

ebusitana, amb un 78,3 % del total de fragments, una bona representació dels envasos púnics centre-mediterranis, amb el 21,5 %, i una presència testimonial de la producció púnica del Cercle de l'Estret, amb el 0,2 %, sempre del total de fragments (Gràfica Estinclells3).

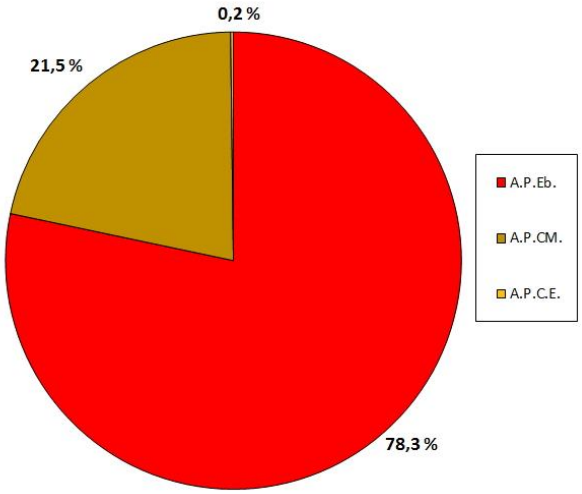

Gràfica Estinclells3

La composició del grup de peces de vaixella importada és similar a l'anterior en el sentit que hi ha una producció àmpliament superior a la resta (Gràfica Estinclells4). Es tracta en aquest cas dels vasos d'origen itàlic, gairebé tots del taller de les Campaniana A, amb una representació de vora les tres quartes parts del total, concretament el 75,6% dels individus, un volum equivalent al dels recipients ebusitans en el grup de les àmfores importades. Hi ha igualment una segona producció amb una presència important, el de les peces del Taller de Roses, amb un 22,6% del total d'individus. La resta de produccions tenen una presència testimonial, amb algun vas àtic que perdura i una única peça de probable procedència púnica, força excepcional (totes dues amb només el 0,9%).

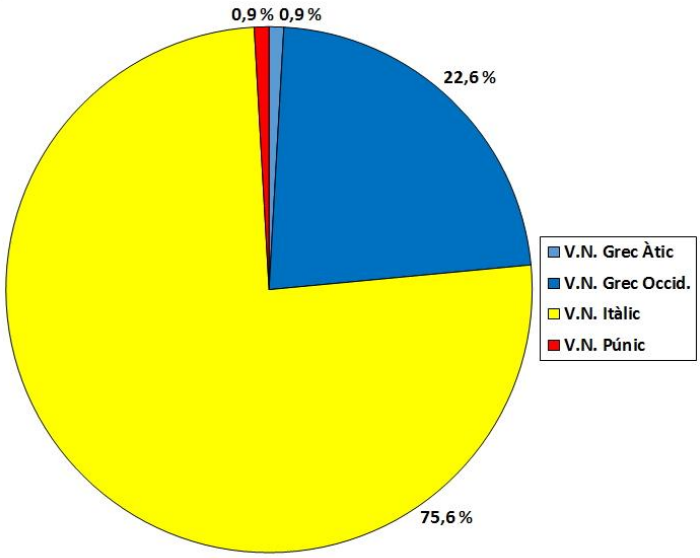

Gràfica Estinclells4

Entrant en el camp de les ceràmiques de producció local el primer dels nivells d'anàlisi desenvolupat és el que tracta de mesurar el pes relatiu de les diferents categories convencionals, definides per criteris tecnològics. La gràfica resultant (Gràfica Estinclells5) posa de manifest el fort predomini de les ceràmiques oxidades a torn (65,5% del total d'individus no importats), que contrasta amb la documentació escassa de les de cocció reductora (només el 3,2% del total). Entre les ceràmiques grolleres, les ceràmiques fetes a mà tenen una representació (21% del total) superior a un lot tanmateix notable de les fabricades a torn o torn lent (5,8% del total). Finalment, hi ha una presència testimonial de vasos del taller de Vernís Roig Ilergeta (0,5% del total).

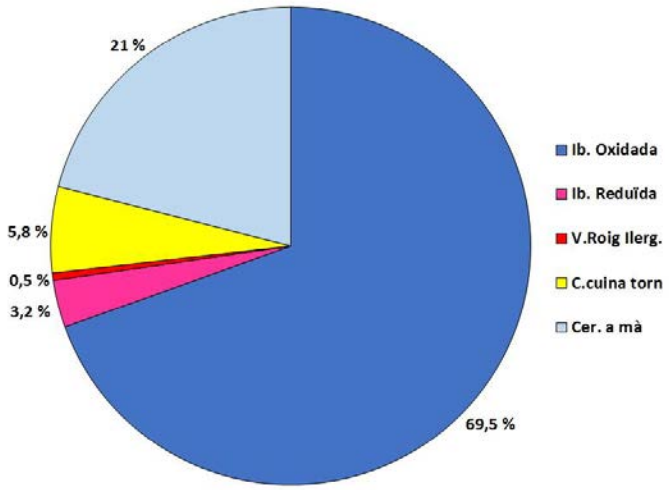

Gràfica Estinclells5

Agrupant les ceràmiques de producció local per funcions, la gràfica obtinguda mostra un comportament força equilibrat entre els diferents grups (Gràfica Estinclells6). Així, els grups de les peces de magatzem/reserva, vaixella i cuina tenen un pes molt similar, tots tres entre el 25 i el 30% del total d'individus no importats. Tant sols les àmfores locals mostren una proporció bastant inferior, però amb una representació igualment estimable d'un 16,4% del total d'individus no importats.

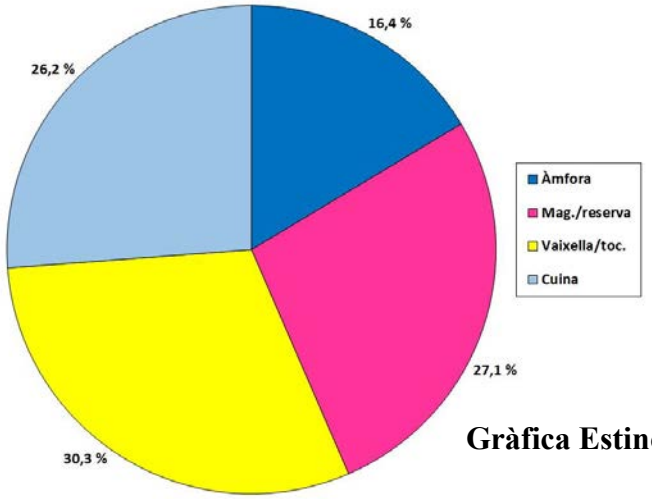

Gràfica Estinclells6

L'afegit de les ceràmiques importades dins aquest nivell d'anàlisi per grups funcionals té l'efecte de trencar l'equilibri relatiu de la gràfica anterior, introduint un increment en el pes relatiu de les peces de vaixella, que assoleixen ara una proporció clarament predominant del 38,6 % del total d'individus (importats i no importats). La resta de grups mantenen una representació important i sense grans diferències entre ells, sempre amb les àmfores com a grup minoritari (Gràfica Estinclells7).

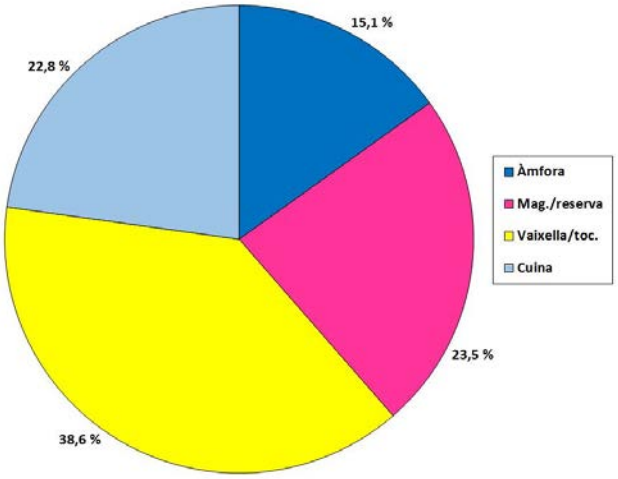

Gràfica Estinclells7

2.20.- TOSSAL DE LA PLETA (Belianes, l'Urgell, Lleida).

2.20.1.- Descripció del jaciment.

L'any 2010 es posa en marxa un programa d'excavacions extensives sistemàtiques en el nucli ibèric del Tossal de la Pleta de Belianes (l'Urgell), actualment encara en curs. Els treballs estan dirigits per un equip del Centre d'Estudis Lacetans (encapçalat per David Asensio, Ramon Cardona, Cristina Garcia-Dalmau, Jordi Morer i Josep Pou) i emmarcats en un projecte de recerca sobre "Societat, economia i evolució del poblament ibèric a les valls dels rius Corb, Ondara i Sió" (Asensio *et alii* 2016), projecte que ja estava en marxa des de l'any 2000 i que fins aquest moment s'havia centrat en l'excavació extensiva del nucli dels Estinclells (Verdú, l'Urgell).

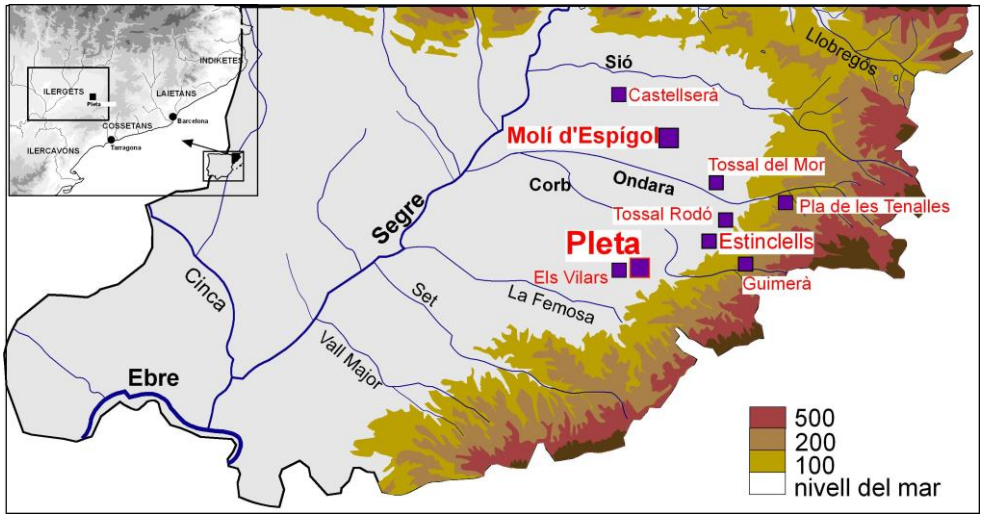

Figura Pleta1: Mapa de situació del jaciment del Tossal de la Pleta i d'altres jaciments contemporanis de la zona ilergeta esmentats en el text.

El jaciment del Tossal de la Pleta es troba situat al límit oest del terme municipal de Belianes, a la comarca de l'Urgell (Figura Pleta1). El nucli ibèric s'estén pel replanell més elevat d'un tossal de forma allargassada, d'orientació nord-oest/sud-est, que compta amb uns 26 metres de desnivell abrupte per les vessants dels costats llargs del turó. De dalt estant es domina visualment, per una banda, el vast territori planer que s'estén al seus peus i, per l'altra, una part important de la vall fluvial del riu Corb (Figura Pleta2). Per tot això és evident que l'elecció d'aquest emplaçament està determinant per les seves òptimes condicions de control i defensa.

Si bé a la superfície excavada a dia d'avui pràcticament totes les estructures arqueològiques documentades corresponen a cronologies avançades, del segle III aC en endavant, hi ha prou indicis que permeten afirmar que l'ocupació antiga del turó arrenca

força abans. Es tracta essencialment de materials ceràmics descontextualitzats (la gran majoria localitzats en els nivells superficials), que amb tota certesa pertanyen a horitzons cronològics anteriors. Es tracta de diversos fragments de ceràmica a mà dels períodes del bronze final o primera edat del ferro, entre els que destaca algun vaset amb la característica decoració acanalada (fase Pleta 0), així com un grapat de ceràmiques importades d'època ibèrica, amb una cronologia de producció clarament anterior a l'acció d'urbanització sistemàtica del turó. Es tracta bàsicament d'unes poques ceràmiques àtiques dels segles V-IV aC i una vora de morter etrusc del segle V aC. (fase Pleta I).

Figura Pleta2: Vista aèria de situació del jaciment del Tossal de la Pleta i vista frontal del Turó de la Pleta.

No serà fins un moment avançat del període ibèric ple quan es produirà una important acció de construcció d'un nucli de poblament concentrat al que corresponen el gruix de les estructures i espais documentats en la zona excavada en el centre del turó (fase Pleta II) (Figura Pleta3). És el moment en el què es basteix una trama urbana densa i complexa, que s'entendrà per tota la superfície del cim del turó de la Pleta[1], i de la que coneixem part de tres blocs constructius (Barri Sud, Barri Central i Barri Nord), trams de dos carrers (1 i 2) i un espai obert amb una gran bassa en posició central. Aquest fet ha estat arqueològicament contrastat amb l'excavació fins als nivells fundacionals, fins a la roca mare, de bona part de les cases o recintes tant del Barri Sud com del Barri

[1] Fet recentment verificat amb la localització durant la campanya del 2016 del final de la bateria perimetral d'habitatges en l'extrem est del turó.

Central, mentre que queda per verificar en el cas del Barri Nord, tant sols destapat a nivell superficial.

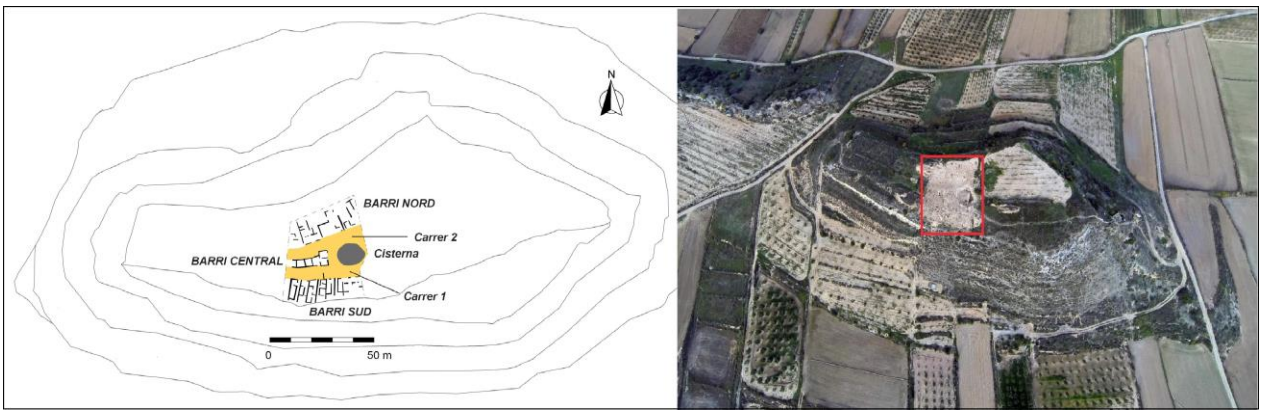

Figura Pleta3: Vista aèria del Tossal de la Pleta i topografia general del cim del turó, amb indicació del sector central destapat i parcialment excavat.

Concretament, l'excavació de diferents àmbits i recintes del Barri Sud i del Barri Central ha permès documentar una seqüència estratigràfica que es repeteix gairebé de manera sistemàtica. Arreu es detecten dues pavimentacions consecutives superposades, de les quals la primera correspon al moment fundacional i, per tant, al disseny inicial dels habitatges i edificis. Es tracta d'uns sòls que s'estenen just per damunt de la roca mare, regularitzant-la, i que mai no han proporcionat gaire material arqueològic. De fet tant sols en el paviment fundacional de l'àmbit 8, del Barri Central, s'ha recuperat una peça d'importació amb significació cronològica. Es tracta d'un fons d'una escudella de la forma Lamboglia 26 del Taller de Roses, amb la típica decoració de l'anomenada producció de les 3+1 (Cura i Principal 1995). Això ens permet proposar una datació de ple segle III aC per al moment de la construcció del nucli (subfase Pleta IIa).

Tot seguit es constata una reforma constructiva que no modifica substancialment la forma dels edificis i de l'estructura urbana generada en la fase Pleta IIa, però que es manifesta en la remodelació de la distribució interna de les cases així com en la sistemàtica construcció d'una nova pavimentació, amb la necessària renovació dels corresponents agençaments interns (subfase Pleta IIb). En els nivells de preparació dels paviments de Pleta IIb, que cobreixen i amortitzen els paviments fundacionals de Pleta IIa, s'han recuperat materials ceràmics amb significació cronològica. Concretament l'associació de diversos exemplars de ceràmica Campaniana A, dels tipus propis de la fàcies antiga, i fragments informes d'àmfores itàliques (amb tota seguretat d'exemplars

greco-itàlics) ens permeten situar aquesta fase Pleta IIb en un horitzó del darrer quart del segle III aC o del primer quart de la centúria següent.

Finalment, en tots els sectors excavats de tots dos Barris la seqüència estratigràfica registrada s'acaba amb uns estrats d'enderroc que mostren un episodi d'amortització de cases i edificis. Els conjunts ceràmics recuperats en aquests nivells són abundants, sovint amb força vasos fragmentats conservats 'in situ', tal com és habitual en aquesta mena de contextos d'abandonament aparentment ràpid o sobtat. Es dóna la circumstància que els materials ceràmics d'importació d'aquests enderrocs de Pleta IIb són pràcticament idèntics als que hem esmentat en relació als estrats dels paviments i, per tant, apunten una cronologia similar d'entorn el 200 aC. Això significa que entre l'actuació de remodelació constructiva que marca l'inici de la fase Pleta IIb i l'acció destructiva que provoca la seva amortització ha transcorregut un lapse de temps molt breu, impossible de distingir a través del mobiliari ceràmic, integrant-se tot plegat dins d'un arc cronològic que se situaria entre el 225 i el 190/180 aC. Per tot això és plausible que els mateixos que executen la reforma del nucli urbà fossin testimonis de les circumstàncies, en tot punt imprevisibles, que provoquen l'episodi d'amortització del gruix de construccions de l'assentament.

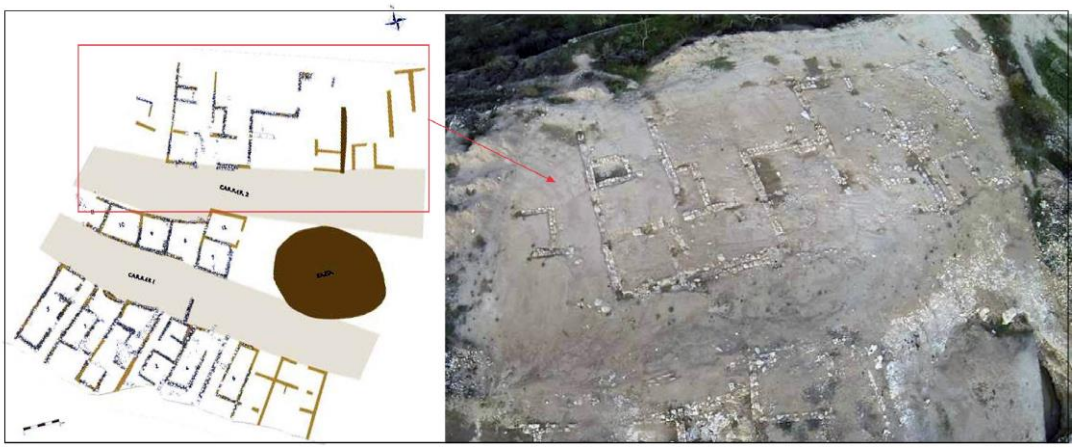

Figura Pleta4: Vista aèria i planta del Barri Nord, tan sols obert en superfície.

Sigui com sigui, ha estat possible constatar que aquest abandonament no fou definitiu i irreversible, ja que hi ha sectors i estructures del nucli que d'alguna manera es recuperen o fins i tot no deixen d'utilitzar-se. Aquesta recuperació o reocupació posterior als enderrocs de Pleta IIb s'ha detectat bàsicament en el Barri Nord (Figura Pleta4), el Carrer 2 i en la bassa o cisterna (fase Pleta III). Els materials ceràmics, una bona part procedent de nivells superficials i una part minoritària provinent de sondeigs puntuals efectuats en aquests sectors, ens remet a cronologies d'entorn el 100 aC., és a

dir, del període ibèric tardà o romà republicà. Hi ha però comportaments diferents. En el cas de la bassa central el sondeig que s'ha practicat ha posat de manifest que els nivells de reompliment que colmaten l'estructura pertanyen tots a aquesta fase Pleta III, de manera que aparentment no va ser afectada per les amortitzacions de Pleta IIb. Cal assenyalar que no hi ha dubte que la bassa va existir des del moment inicial d'urbanització de l'assentament, la fase Pleta IIa, ja que és ben evident que la seva ubicació condiciona des del principi la disposició dels blocs constructiu i dels carrers. Per altra banda en el Barri Nord el poc que s'ha excavat sembla indicar que el que succeeix en aquest sector és la construcció a Pleta III d'un edifici complex de grans dimensions que podria superposar-se a una bateria d'habitatges anterior, equivalent al bloc constructiu de la fase Pleta II del Barri Sud. En tot cas, és evident que la naturalesa d'aquesta ocupació més recent de la Pleta és encara molt incerta i serà la futura excavació d'aquests sectors el que ens haurà de permetre precisar-la millor.

Figura Pleta5: Vista aèria del sector excavat en la franja central del Tossal de la Pleta.

Així, en la superfície actualment oberta de 2300 m² (dels 14000m² total de la plataforma superior) les restes millor conservades corresponen a un fragment important de la trama urbana del nucli del segle III aC. (Pleta II), formada per dues vies de circulació orientades en direcció est-oest que separen tres blocs constructius o barris molt ben delimitats que s'articulen entorn a una bassa central (Figura Pleta5 i Figura Pleta6). El Barri Sud està format per una bateria d'edificis que definia el perímetre meridional del nucli urbà, tot resseguint la vora de la cara sud del cim del turó. Amb tota seguretat aquesta bateria aniria adossada a un mur de tanca o muralla però una intensa erosió del caire de la plataforma ha provocat la seva sistemàtica desaparició, així com la d'una

part, segurament no gaire extensa, de la part posterior dels edificis. En el conjunt arquitectònic actualment excavat creiem possible definir amb claredat set unitats constructives diferents, de les quals les dues més a l'est només han estat destapades en superfície. Precisament excepte l'edifici més oriental, encara de límits imprecisos, els altres sis edificis contigus (Edificis 1 a 6) responen a un model molt similar en els aspectes més bàsics (forma i dimensions del solar i distribució bàsica dels espais interns) i sens dubte corresponen tots a unitats domèstiques.

Figura Pleta6: Planta general del sector central excavat del Tossal de la Pleta.

Es tracta d'uns habitatges amb un solar de planta rectangular allargada que tenen vora els 50 m2 de superfície conservada de mitjana, sempre tenint en compte que s'ha perdut una proporció indeterminada (però amb certesa no molt important) de la part posterior. Tot i que no hi ha dues cases iguals quant a la distribució interna sembla evident que predomina un patró ben definit (Figura Pleta7), tal vegada un disseny inicial (Pleta IIa) que en alguns casos es manté gairebé inalterat i en altres s'ha modificat a conseqüència de reformes posteriors (Pleta IIb). En aquest patró sembla clar que es divideix l'habitatge en dos cossos ben diferenciats (Figura Pleta6). La part davantera està formada per un corredor estret i una estança gran annexa, tots dos espais d'una llargada considerable, ocupant aproximadament els dos terços davanters de la casa. A l'extrem nord del passadís hi ha l'obertura de la porta que dóna a l'exterior, al Carrer 1. L'àmbit annex, de dimensions notables, apareix sovint subdividit en diversos recintes i fa l'aspecte de ser l'espai central o principal de la casa. El cos que formaria la part posterior de l'habitatge, a on condueix el passadís, tot i que sempre apareix conservat de manera molt parcial no sembla presentar una distribució regular. El que segur que no segueix un esquema repetit és la ubicació i tipologia de les llars de foc. L'únic que és constant a gairebé totes les cases és la documentació d'almenys una llar de foc en cadascuna de les ocupacions (és a dir, a les dues pavimentacions successives). A partir d'aquí la variabilitat és notable. Hi ha llars de foc arreu excepció feta del corredor, això quan es troben *in situ*, encaixades en el sol de la planta baixa. En diversos casos s'han localitzat les restes d'una llar caiguda des de pisos superiors, tal com ja s'ha documentat en els habitatges del nucli proper i contemporani dels Estinclells (Asensio *et alii* 2009).

La Casa 2 és un exemple paradigmàtic d'aquest model de casa de la bateria meridional de La Pleta, així com de l'abast de les reformes que s'efectuen en el pas de la fase IIa a la fase IIb (Figura Pleta7). La Casa 5 i la Casa 6 són els altres habitatges que segueixen aquest mateix model (la Casa 6 tant sols ha estat destapada superficialment, d'aquí l'absència a la planta d'agençaments interns). Per contra a les Cases 1 i 3 no s'observa clarament aquest patró bàsic, sobretot pel fet que no es defineix el corredor llarg que vertebra l'espai intern de les Cases 2, 5 i 6. En tot cas no sembla que la diferència sigui funcional ja que en aparença es tractaria igualment d'espais residencials, domèstics. Concretament a la Casa 1, excavada en tota la seqüència, en el moment fundacional (Pleta IIa) cap dels paviments de cap dels recintes interns presentava llar de foc, mentre que l'estança central i una franja adjacent a la porta d'accés tenien uns sòls empedrats amb lloses planes algunes de grans dimensions. En la reforma de la fase Pleta IIb sí que

s'han recuperat traces de la presència d'una llar de foc, però no construïda en cap dels paviments d'aquest moment sinó caiguda d'un pis superior o altell.

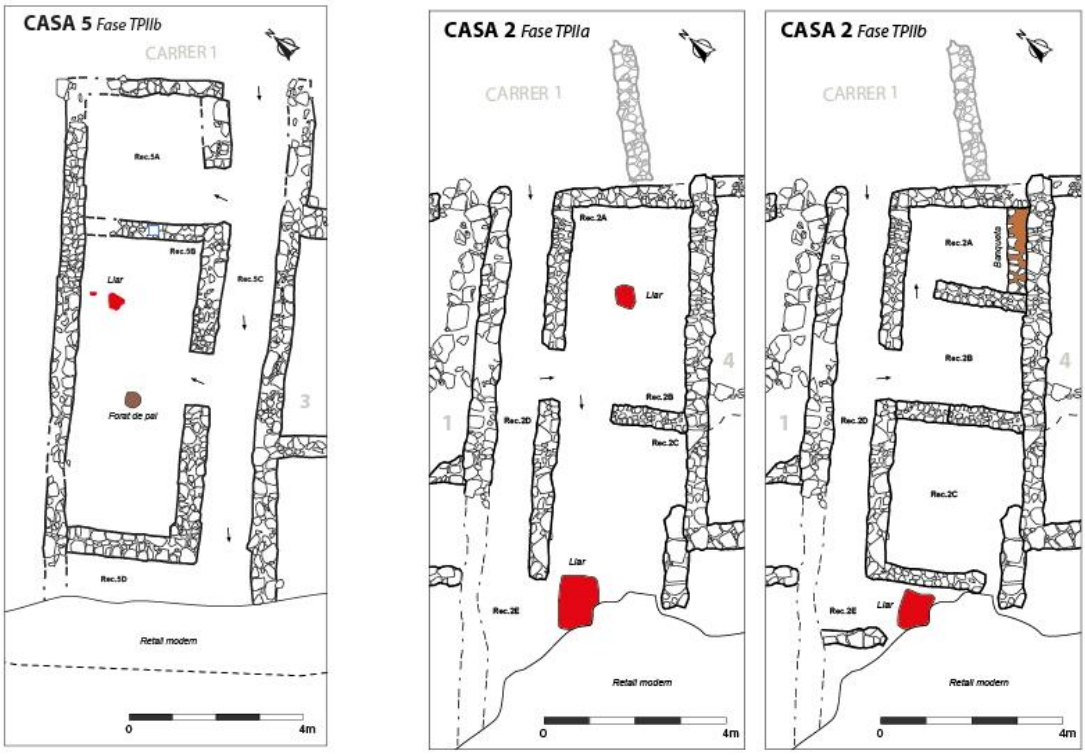

Figura Pleta7: Planta de les cases 5 i 2 del Barri Sud del Tossal de la Pleta.

El Carrer 1, una via de circulació orientada d'est a oest i de 6,5 metres d'amplada de mitjana, separa el barri meridional d'un bloc constructiu delimitat al nord pel Carrer 2, raó per la qual ha estat anomenat 'Barri central'. Es tracta d'una bateria molt estreta ja que està formada per una sèrie de recintes quadrangulars adossats que arrenca d'un ample espai obert o plaça que rodeja una bassa de grans dimensions. L'inici de la bateria són dos recintes adossats en direcció nord-sud (Recintes 7 i 12), a partir dels quals arrenca una tirallonga de recintes adossats en direcció est-oest, dels que a hores d'ara se n'han destapat quatre (Recintes 8 a 11), molt similars entre ells en planta i dimensions. Del total de sis recintes destapats tant sols tres han estat completament excavats (Recintes 8, 9 i 11) i tots tres han proporcionat la mateixa seqüència estratigràfica de les cases de la bateria meridional, amb l'existència de dues pavimentacions successives per sota d'un estrat d'enderroc datable d'entorn el 200 aC.

El que resulta incert en aquest barri és la identificació/definició de les diferents unitats domèstiques, fins i tot el fet mateix que tots els recintes ho fossin. Una primera dada a tenir en compte és que en cap cas hi ha portes que comuniquin entre ells els recintes d'aquesta bateria; totes les portes ben conservades donen a algun dels carrers o a la

plaça de la bassa. En els recintes on les portes no són evidents, donada la conservació dolenta o fragmentària dels murs, cas dels àmbits 9, 10 i 11, tot apunta que igualment la única porta que hauria pogut existir és la que donava a l'exterior (amb l'excepció d'una porta interior que seria possible en la paret que separa els recintes 9 i 10). Una altra dada clau és la de la presència o no de llars de foc, aspecte en el que hi ha clares diferències en els dos moments constructius. A la fase antiga (Pleta IIa) tant sols presenta llar de foc el Recinte 11, és a dir, un dels tres àmbits excavats (Figura Pleta8). En el recinte 9, funcionant amb el paviment més antic hi ha una sitja ubicada en el centre de l'àmbit i una fosseta de funció indeterminada en un lateral. En el cas del Recinte 8 hi ha un muret amb un forat de pal encaixat que fa la sensació de suport d'un altell que ocuparia la meitat occidental del recinte. Amb tot això sembla que en aquest moment inicial (Pleta IIa) predomina la funció d'emmagatzematge com a destí principal d'aquest bloc constructiu, per damunt del caràcter residencial.

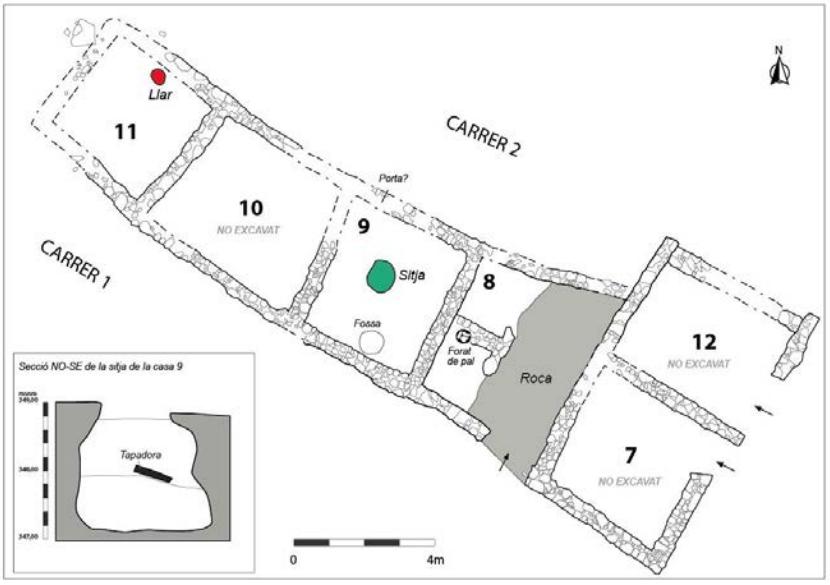

Figura Pleta8: Planta de les cases del Barri Central en la fase Pleta IIa.

Aquesta percepció es modifica sensiblement amb la remodelació de la fase Pleta IIb, ja que a tots els paviments més recents trobem com a mínim una llar de foc, dues en el cas del Recinte 8 (Figura Pleta9). Això podria fer pensar que cadascun dels recintes podria identificar-se com una unitat domèstica diferent. Tanmateix les dimensions dels recintes, amb una superfície hàbil molt reduïda (amb una mitjana d'uns 15m^2 de solar), encara més exigua si restem l'espai ocupat per la llar o llars de foc, permet dubtar que cadascun dels recintes correspongui a l'espai residencial d'un nucli familiar. Un dubte similar s'ha plantejat en un dels sectors, de característiques molt similars, del nucli proper i contemporani dels Estinclells (Asensio *et alii* 2009, 129). En definitiva a totes

dues fases resta incerta la interpretació de la naturalesa precisa d'aquesta bateria d'edificis del Barri Central: és dubtós que es tracti de la convencional bateria de cases adossades (sense que això sigui categòricament descartable en la fase IIb) i per contra seria possible una lectura alternativa com a espais d'ús comunitari, tal vegada destinats a activitats de processat/consum d'aliments, artesanals o d'emmagatzematge, això darrer de manera molt més plausible pel que respecta a la fase IIa.

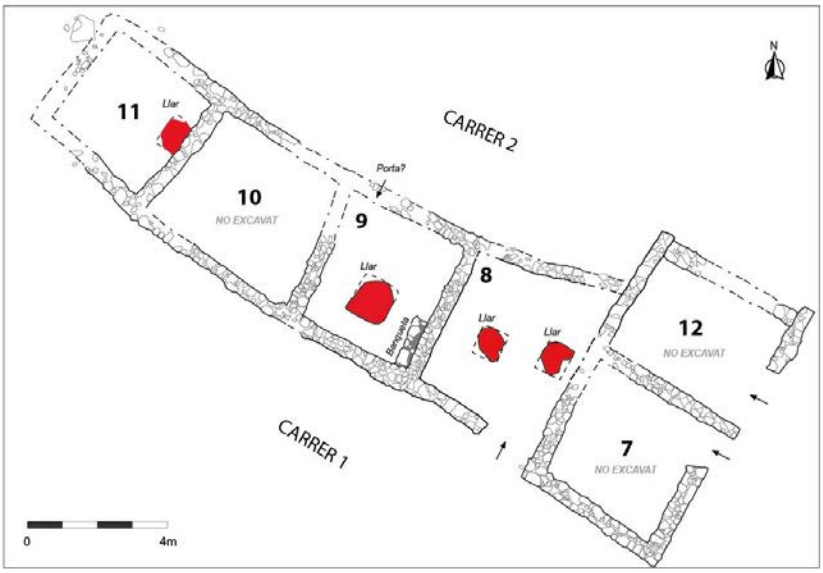

Figura Pleta9: Planta de les cas**es** del Barri Central en la fase Pleta IIb.

Les dues vies de circulació paral·leles que recorren el cim del turó de la Pleta en direcció est-oest (Carrer 1 i Carrer 2) són dos carrers molt amples (entre 6 i 7 metres segons els trams) que, tot i que no s'han excavat extensivament, no han proporcionat estructures associades (paviments enllosats, voreres, canalitzacions, etc.). Finalment, a l'extrem est de la franja oberta ha aparegut una bassa de grans dimensions que sens dubte fou un altre dels components destacats del nucli (Figura Pleta10). D'entrada ho posa de manifest el fet que es busca una ubicació central per a la bassa i a partir d'aquí el disseny de l'estructura urbana s'hi adapta clarament. Això permet defensar que es tracta d'una estructura que es construeix en la fase fundacional, tot i que els nivells d'amortització corresponguin als segles II-I aC. (Fase Pleta III). Es tracta d'un dipòsit retallat al sòl geològic de dimensions molt notables; concretament de 19 metres de llargada per 15 metres d'amplada; en el sondeig efectuat s'ha arribat a un fons pla situat a 2,6 metres de fondària. Una lleugera inclinació documentada als carrers 1 i 2 vers la bassa sembla constatar la funció principal de recollida d'aigües pluvials.

Figura Pleta10: Vista de la bassa del Tossal de la Pleta (fases Pleta II i Pleta III).

Amb tot això és evident que a la Fase Pleta II ens trobem davant d'un assentament de grans dimensions[2] i un urbanisme de notable complexitat, elements que li confereixen una indiscutible rellevància. Tanmateix la mesura exacta del seu rol a nivell regional, en el context del territori ilergeta, depèn del debat que suscita l'hipotètic centre ibèric de la Seu Vella de Lleida o *Iltirta* i la seva identificació o no com una ciutat amb funcions de capital d'unes dimensions, funció i entitat equiparables a les grans ciutats ibèriques dels territoris costaners, com les del Puig de Sant Andreu d'Ullastret (*Indika*), Burriac (*Ilduro*) o Tarragona (*Tarakon/Kesse*). En aquesta discussió hi ha dues postures clarament contraposades. Per una banda, hi ha qui interpreta les informacions transmeses per les fonts antigues, amb el suport de l'evidència numismàtica, en el sentit de donar validesa a l'existència d'una *Iltirta* vista com a capital d'una formació estatal que centralitza el territori ètnic ilergeta (Junyent, Pérez 2003; Junyent 2015). Per contra altres investigadors es basen principalment en la documentació arqueològica disponible, especialment en la recurrent absència de dades explícites sobre l'existència d'un nucli ibèric important en el Turó de la Seu Vella de Lleida, sobre el que s'ha arribat a parlar en termes de 'ciutat oculta' (Payà, Pérez 2007). En aquest escenari, amb absència d'una gran capital, es planteja un panorama alternatiu caracteritzat per una alta fragmentació política, és a dir, un territori ilergeta vertebrat per diverses unitats polítco-territorials diferents, d'escala relativament reduïda (Sanmartí 2010, Bermúdez 2010).

Seguint aquest darrer model, en base als principals paràmetres avaluables (dimensions, complexitat urbana, tipus d'arquitectura domèstica, etc.) es pot afirmar que a dia d'avui

[2] Això sempre en termes relatius, però és evident que en el poblament ibèric de la Catalunya interior un assentament de 14000 m2 se situa entre els més extensos dels que disposem d'evidència arqueològica contrastada.

en tot el territori ilergeta no hi ha evidència arqueològica de nuclis d'una entitat superior al de la Pleta. Hi ha certament nuclis equiparables, com seria sens dubte el cas del Molí d'Espígol (Tornabous, l'Urgell), un assentament que en el moment de màxima expansió urbana, en els segles IV-III aC., assoleix unes dimensions de tot just una hectàrea muralles endins (Cura 2006; Principal, Camañes i Monrós 2010). Un i l'altre poden ser vistos com a centres de rang superior que controlen els respectius territoris polítics. De fet tots dos s'ubiquen a la comarca de l'Urgell, en el mateix sector de la ilergècia oriental, de manera que seguint aquest argument és versemblant pensar que existia contacte o frontera entre les àrees controlades per un i l'altre, frontera que tal vegada podria situar-se a l'entorn dels cursos dels rius Ondara i Corb.

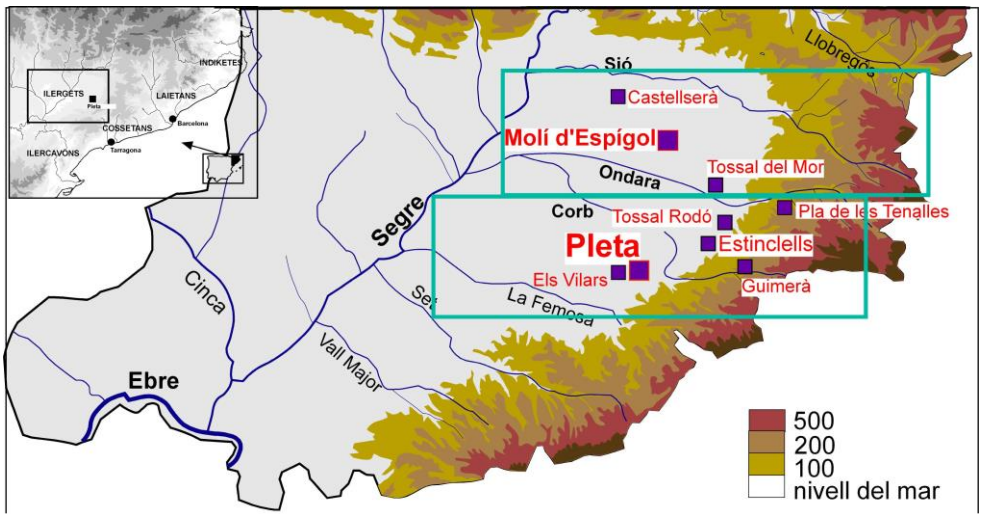

Figura Pleta11: Mapa del sector oriental del territori ilergeta amb indicació dels hipotètics territoris polítics al voltant dels nuclis de primer ordre de la Pleta i Molí d'Espígol.

Dins dels corresponents territoris es desplegaria una xarxa de nuclis dependents dels anteriors, que majoritàriament semblen respondre a un model recurrent. Es tractaria de nuclis de dimensions modestes, sempre entre els 2000 i els 5000 m^2, ubicats majoritàriament dalt de tossals amb condicions estratègiques i probablement també fortificats. El jaciment dels Estinclells (2500m^2) en seria l'exemple paradigmàtic, donat que és l'únic excavat en tota la seva extensió, però hi ha indicis de molts altres que semblen pertànyer a aquesta mateixa tipologia, com per exemple, el cas del Pla de les Tenalles de Granyanella (3500/4000 m^2) (Pérez Conill 2005). Tots dos, junt amb d'altres pitjor coneguts, com ara els de Tossal Rodó a Verdú (4000 m^2) (Bermúdez 2010) o el del Castell de Guimerà (2000 m^2 aprox.) (Gonzalvo, Duch 2004, fig. 1) podrien ser els nuclis de poblament que articulen un territori jerarquitzat amb centre en el tossal de la Pleta (Figura Pleta11). Per la seva banda, més al nord, a l'òrbita del Molí

d'Espígol podríem situar assentaments de rang inferior com ara els del Tossal de Mor a Tàrrega (5000 m^2) i Tossal del Moro a Castellserà (4000 m^2).

2.20.2. La Fase 3B de la Pleta de Belianes (225-175 aC).

2.20.2.1. Descripció dels contextos de procedència.

La gran majoria dels materials considerats dins la fase 3B provenen dels estrats d'amortització dels diferents edificis excavats en els Barris Sud i Central. Concretament dels nivells d'enderroc que s'estenen per damunt del més modern dels paviments en els Edificis 1, 2, 4, 5, 8, 9 i 11. En algunes d'aquestes cases també s'han excavat els nivells de pavimentació més recents i en tots els casos els materials amb significació cronològica proporcionen una datació similar d'entorn el 200 aC, és a dir, dins la mateixa fase 3B (Fase Pleta IIb). Aquest fet ens ha permès integrar els seus materials en el conjunt ceràmic analitzat corresponent a la fase 3B del Tossal de la Pleta. En canvi, els paviments més antics, el fundacionals, que correspondrien a una cronologia de ple segle III (Fase Pleta IIa), a hores d'ara han donat una quantitat molt reduïda de materials, fet que no permet encara desenvolupar un anàlisis de la fase 3A a partir dels conjunts ceràmics d'aquest jaciment.

2.20.2.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

En conjunt els diferents contextos de la fase 3B del Tossal de la Pleta han proporcionat (a l'alçada de la campanya del 2013) un total de 3971 fragments ceràmics i d'un mínim de 172 individus ponderats.

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Atica vernís negre	3	1	1	Lamb. 22, escudella	1 base	
Taller de Roses	17	4	4	Lamb. 26, escudella Lamb. 28ab Lamb. 40, *Kantharos*	1 p.c. 2 vores 1 vora	3+1
Campaniana A	29	6	6	Lamb. 27B, escudella Lamb. 27ab, bol Morel 68, copa	2 vores 3 vores 1 vora	
Total Vaixella Imp.	*49*	*11*	*11*			
Àmf. Pún. Ebusit.	21	1	1	T.8.1.3.1.	1 vora	
Àmf. Pún. C.Medit.	2	1	0			
Àmfora Itàlica	59	1	1	Lyding-Will B/C	1 vora	

Total àmf. Imp.	*82*	*3*	*2*			
Cer. Comuna Itàlica	1	1	1	Morter Vegas 8d		
Total cer. Com. Imp.	*1*	*1*	*1*			
Total Import.	**132**	**15**	**14**			
Àmfora ibèrica	286	29	29		2 p.c., 27 vores,11 pivots	
Com. Ib. Oxidada	281	73	73	Tenalla tipus „pithos" Olla/tenalla llavi "coll de cigne" Olla/tenalla carenada Olla/gerrot Gerra tipus *Oenochoe* Gerra nansa cistella Gerra vora exvasada Gerreta/vasets Gerreta bicònica Plat vora reentrant Plat carenat Vaset tulipa Vaset kalathoide *Kalathos* Tapadora Amforisc Indeterminat	7 vores 7 vores 11 vores 3 vores 5 vores 2 vores 4 vores 12 vores 1 p.c., 1 vora 7 vores 1 vora 1 p.c. 1 p.c., 1 vora 1 p.c., 5 vores 1 pom 1 vora 1 vora	 2 pintades 3 pintades 2 pintades 2 pintades 1 pintada 4 pintades 1 pintada
Informes Ib. Oxid.	2803					
C. Ib. Reduïda	68	12	12	Olla/gerrot Gerra vora exvasada Gerreta bicònica Plat vora reentrant Plat carenat Bol vora reentrant Vas fireta	1 vora 1 vora 4 vores 1 vora 1 vora 1 p.c., 1 vora 1 vora, 1 base	
Vernís Roig Ilerget	1	1	1	Gerreta	1 base	
C. Cuina Torn	2	1	0			
C. a Mà	398	41	41	Olla perfil "essa" Tapadora	1 p.c., 31 vores 9 vores	
Total prod. locals	**3839**	**157**	**156**			
Total	**3971**	**172**	**170**			

2.20.2.3. Descripció tipològica dels materials.

En els conjunts ceràmics de la fase Pleta IIb (fase 3B) només hi ha tres individus d'àmfores d'importació (el 20% del total d'individus d'importació): un d'àmfora púnica centremediterrània (ponderat, identificat només a través de 2 fragments informes), un altre d'àmfora púnica ebusitana, representada per una vora del tipus T.8.1.3.1 de J.Ramon (Làm. Pleta1, 1) i un darrer d'àmfora greco-itàlica, amb una vora del tipus Lyding-Will B/C (Làm. Pleta1, 2). En els nivells superficials ha aparegut un segon exemplar de vora d'àmfora greco-itàlica, en aquest cas més aviat del tipus Lyding-Will C/D (Làm. Pleta1, 3). De fet, en el comptatge per fragments es dóna un clar predomini

dels materials itàlics, amb un 72% del total de fragments d'àmfora importada, per un 25,6% dels fragments púnics ebusitans i el restant 2,4% de púnics centremediterranis.

Pel que fa a la vaixella fina, que representa el 73 % dels individus d'importació (11 de 15), gairebé tot el material es reparteix entre dues produccions, el Taller de Roses i la Campaniana A. De fet tant sols no hi pertanyen a cap d'aquestes categories una base àtica d'una escudella de la forma Lamboglia 22 (Làm. Pleta4, 2), a la que cal afegir una altra de copa del tipus 'Castulo cup' (Làm. Pleta4, 1) apareguda en nivells superficials. El taller de Roses està representat per quatre individus, dels que destaca un perfil complet d'una escudella de la forma Lamboglia 26 (Làm. Pleta4, 5) de la variant anomenada 3+1 (Cura i Principal 1995), amb decoració de tres palmetes radials en forma de cor sobre estries a rodeta i roseta central. Cal dir que la palmeta en forma de cor és ben excepcional; tant que és rara a la mateixa *Rhode*, on s'ha documentat únicament en peces fragmentàries que mai han permès veure la decoració completa, més enllà de constatar que apareix sempre damunt d'una franja d'estries a rodeta (Puig i Martín 2006, 424-426). En la peça de la Pleta la palmeta en forma de cor apareix associada a una roseta central de quatre pètals, una composició que no hem trobat en cap recull de peces d'aquesta producció (veure, per exemple, Principal 1998). En canvi sorprenentment a la Pleta n'hi ha dues d'aquestes peces, ja que és exactament la mateixa decoració la que presenta un fragment de base aparegut en el paviment antic del recinte 8. El vas complet de contextos Pleta IIb presenta una marca incisa 'post-coctionem', en forma d'estrella, a la cara externa del fons de la peça (Làm. Pleta4, 5). La resta de vasos del Taller de Roses són dos bols de la forma Lamboglia 28 (Làm. Pleta4, 3) i un petit càntar de la forma Lamboglia 40 (Làm. Pleta4, 4).

Per la seva banda la Campaniana A, més abundosa (amb el 55 % dels individus de vaixella fina importada), està representada amb tres bols de la forma Lamboglia 27ab (Làm. Pleta4, 8), dues escudelles de Lamboglia 27B (Làm. Pleta4, 6 i 7) i una copa amb nanses de la forma Morel 68 (Làm. Pleta4, 10), un repertori característic de l'anomenada fàcies antiga. Dels nivells superficials prové un exemplar de plat de la forma Lamboglia 36 (Làm. Pleta4, 9) que també podria pertànyer a aquest moment. Finalment, la única peça de ceràmica comuna importada apareguda dins contextos de la fase Pleta IIb és un morter itàlic del tipus 8d del Dicocer (Làm. Pleta5, 1), recuperat en els nivells d'amortització de la sitja de la Casa 9.

En relació a les ceràmiques de producció local el primer que cal destacar és la important presència d'àmfores ibèriques, teòricament envasos concebuts pel transport marítim. De

fet, els 29 individus ben contextualitzats d'aquesta categoria representen el 18,5% del total d'individus de ceràmica de producció local (29 de 157) i el 25,4% del total d'individus de ceràmica ibèrica a torn (29 de 114). D'un abocament que amortitza el paviment antic de la Casa 11 (Fase Pleta IIb) s'han recuperat dos exemplars força complets (Làm. Pleta1, 4 i Làm. Pleta2, 1) que remeten clarament al tipus 2B d'aquesta categoria (Sanmartí, Bruguera, Miñarro 2004). Es tracta d'una variant tipològica molt abundosa a la costa central catalana, en els territoris laietans i cossetans, però sembla que també es la forma clarament predominant en aquest sector urgellenc del territori ilergeta, tal com es constata en els nuclis propers dels Estinclells (Verdú) i del Molí de l'Espígol (Tornabous). Els molts exemplars disponibles de vora no són prou explícits quant a l'atribució tipològica, tot i que els millors conservats semblen respondre al mateix model (Làm. Pleta1, 7 i 8; Làm. Pleta2, 2). Una particularitat freqüent entre aquestes vores d'àmfores ibèriques de la Pleta és la de presentar un solc a la part superior del llavi (Làm. Pleta1, 8 i Làm. Pleta2, 2). Els pivots, que són molt més significatius des del punt de vista tipològic, corresponen tots a l'esquema formal del tipus 2B (Làm. Pleta1, 5 i 6; Làm. Pleta2, 2). Finalment destacar un exemplar de vora amb llavi solcat que presenta una quinzena d'incisions 'post-coctionem', a mode d'osques o marques numerals (Làm. Pleta2, 2).

Un 24,2% del total d'individus de ceràmiques de producció local són peces de magatzem o reserva domèstica (38 de 157), gairebé totes elles de la categoria de les ceràmiques ibèriques oxidades a torn. El tipus de les tenalles/olles carenades de vora reentrant és el més freqüent entre les peces de magatzem, presentant força varietat en aspectes com la morfologia dels llavis o les dimensions de la peça (Làm. Pleta3, 5 i 6). L'altre tipus més habitual és el de les olles globulars amb vora exvasada i llavi de 'coll de cigne', entre les quals també pot donar-se una forta oscil·lació quant a les dimensions de la peça (Làm. Pleta3, 2 a 4). Finalment hi ha un tercer tipus freqüent dins d'aquest grup, el de les tenalles de sac o 'pithos' (Làm. Pleta3, 1). Aquestes darreres mai no presenten decoració pintada que, per contra, és habitual, força rica i diversa, en els altres dos models.

El grup de la reserva domèstica estaria representat per dos tipus ben diferents: les gerres de nansa de cistella (Làm. Pleta3, 8) i, més abundosos, els càlats (Làm. Pleta3, 9 i 10), tots dos gairebé sempre amb decoració pintada. Els càlats conservats o són massa fragmentaris o han perdut bona part de la decoració pintada, fet que impedeix relacionar-los amb els tipus definits per M.J. Conde (Conde 1992). En darrer terme dins

d'aquest grup es pot situar una peça única i singular en el conjunt 3B de la Pleta, un exemplar gairebé complet d'una mena d'olla o safata fonda carenada, de vora calatoïde amb possible peu alt i una complexa decoració pintada (Làm. Pleta3, 7).

Les peces de vaixella de taula representen el 28,7% del total d'individus de ceràmiques de producció local (45 de 157), per poc el grup funcional majoritari. En aquest grup es constata una major varietat de tipus, a banda d'incorporar pràcticament totes les peces a torn de cocció reduïda (Làm. Pleta4, 14,16, 19, 20 i 21). Els tipus representats, amb una repartició força equilibrada, son els de les gerres de boca lobulada (Làm. Pleta4, 15), les gerretes bicòniques (Làm. Pleta4, 14), les gerretes caliciformes o 'vasets tulipa' (Làm. Pleta4, 11 a 13), els vasets calatoïdes (Làm. Pleta4, 18), els bols de vora reentrant (Làm. Pleta4, 19) i els plats exvasats carenats (Làm. Pleta4, 16 i 17). Cal assenyalar que el gruix de peces de vaixella no presenten decoració pintada, fet que contrasta amb les peces dels dos grups anteriors, els dels vasos de dimensions superiors. El repertori de les ceràmiques a torn es completa amb dos vasets miniatura o de fireta, tots dos de cocció reduïda (Làm. Pleta4, 20 i 21).

Quant a les peces de cuina, d'entrada es dóna una presència ínfima de ceràmica grollera a torn (tant sols un individu ponderat a partir de dos fragments informes). Les peces de cuina a la Pleta, que representen el 26,1% del total d'individus de ceràmiques de producció local (41 de 157), són pràcticament totes elaborades a mà. A nivell formal totes semblen correspondre a un mateix perfil, el de les olles de perfil en 'essa' (Làm. Pleta5, 2 a 8), junt amb les corresponents tapadores (Làm. Pleta5, 9 a 12). Les olles a mà poden ser llises (Làm. Pleta5, 5, 6 i 8) però és molt més freqüent la presència d'alguna mena de decoració, de cordó amb digitacions (Làm. Pleta5, 3) o incisions (Làm. Pleta5, 2 i 4) la més habitual, o també amb franja d'incisions a la carena (Làm. Pleta5, 7) i pentinats a la superfície (Làm. Pleta5, 2 i 3). Les tapadores tenen pom massissos amb cassoleta circular (Làm. Pleta5, 9).

TRANSPORT (32 inds): 18,6 % **FIGURA PLETA 1 (Fase 3B)**

importats (3 inds): 1,7 %

àmfora pún. ebusitana

àmfora greco-itàlica

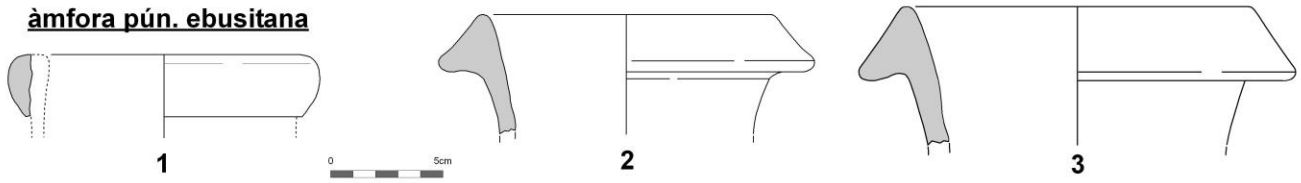

producció 'local' (29 inds): 16,9 %

àmfora ibèrica

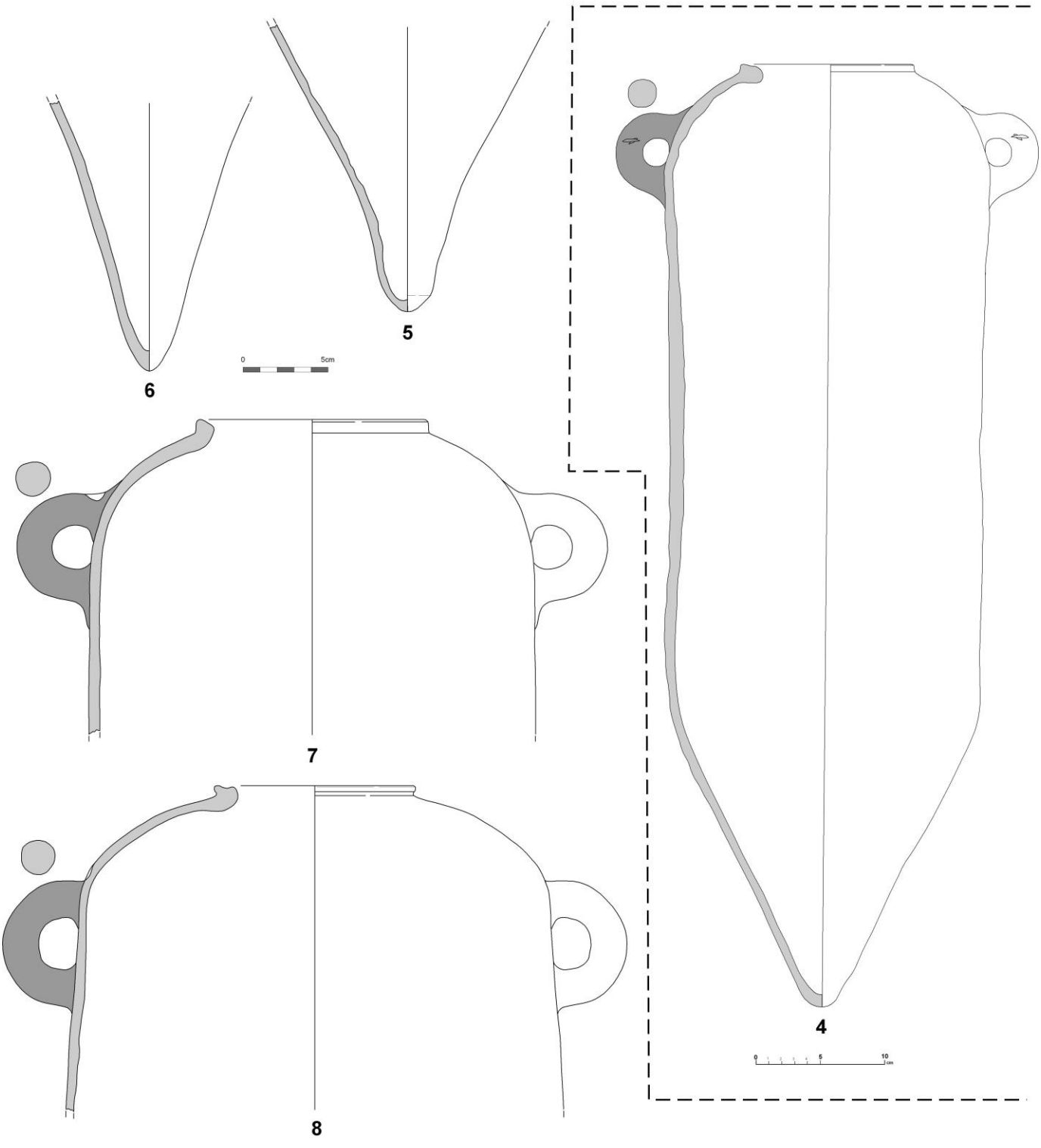

TRANSPORT (32 inds): 18,6 % **FIGURA PLETA 2 (Fase 3B)**

producció 'local' (29 inds): 16,9 %

àmfora ibèrica

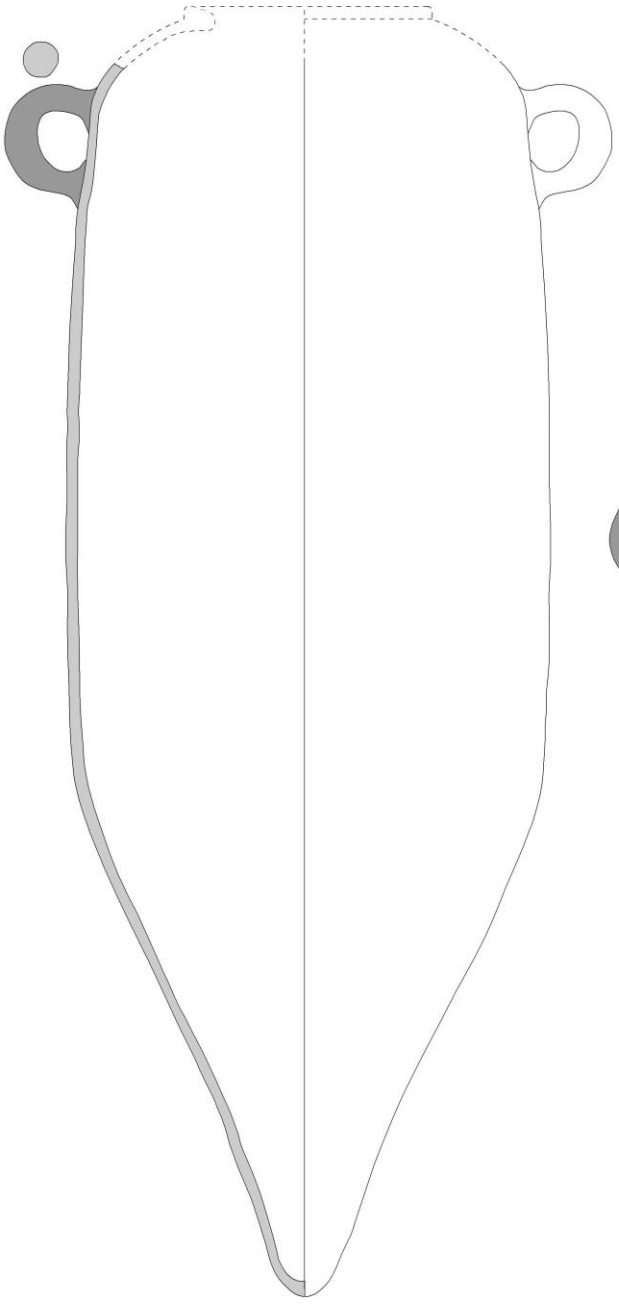

1

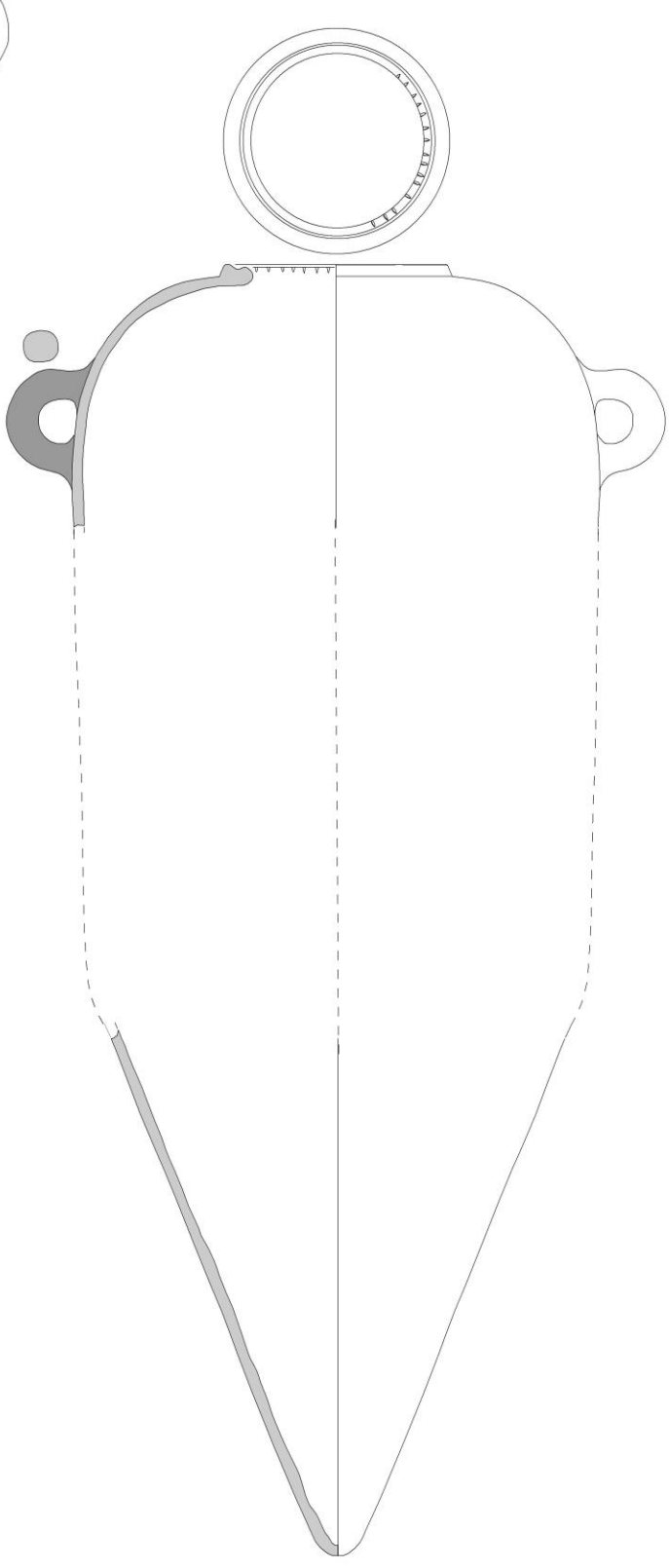

2

MAGATZEM (28 inds): 16,3 % FIGURA PLETA 3 (Fase 3B)

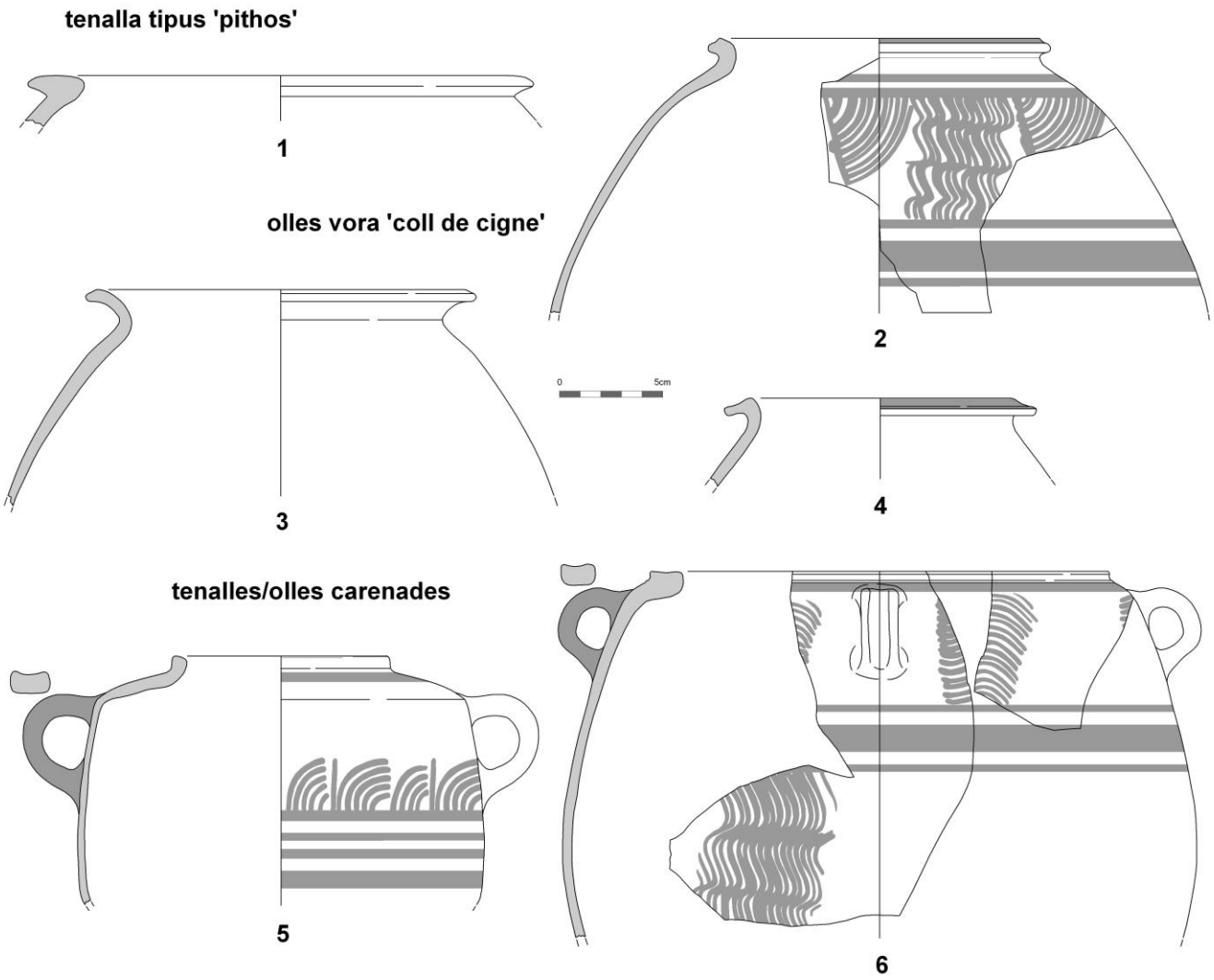

RESERVA DOMÈSTICA (10 inds): 5,8%

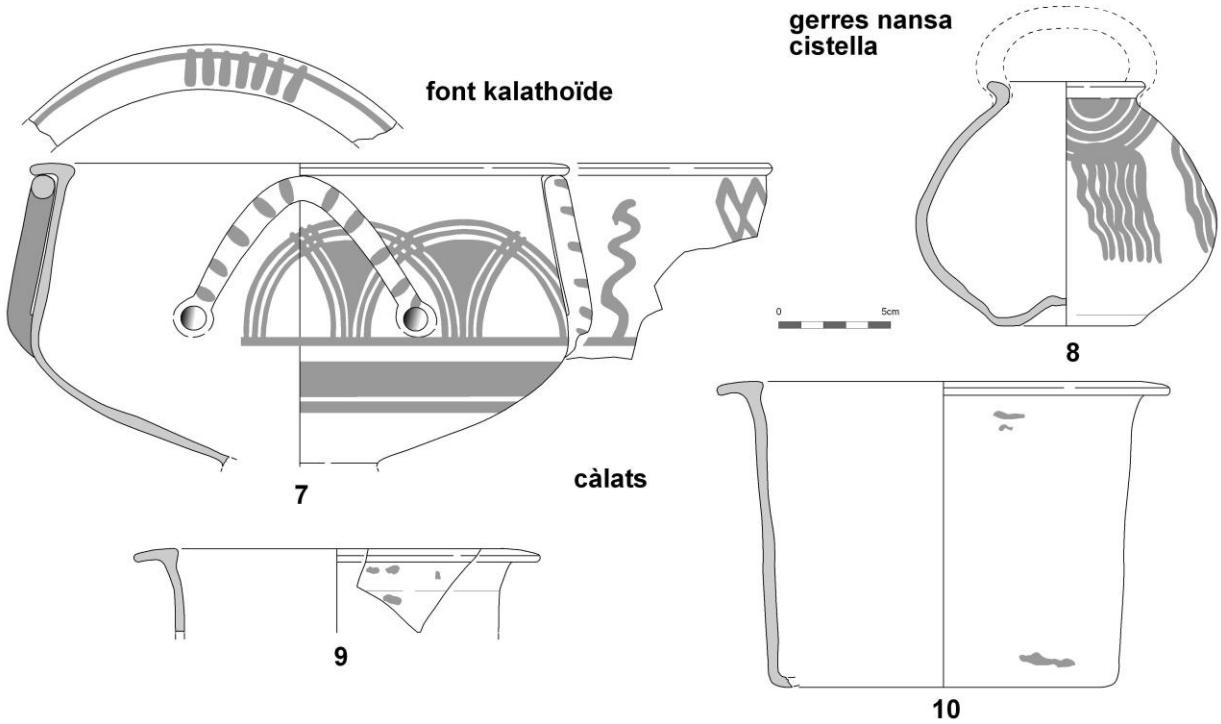

VAIXELLA (55 inds): 32 % — FIGURA PLETA 4 (Fase 3B)

importats (11 inds): 6,4 %

Ceràmica àtica vernís negre

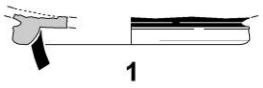
1

2

Taller de Roses

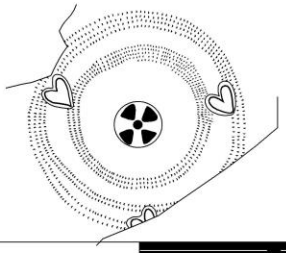

3

4

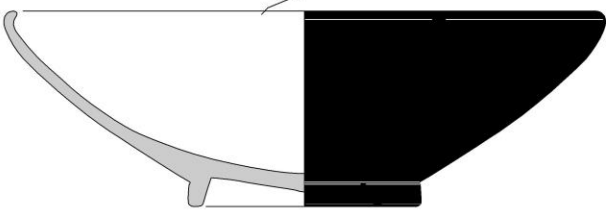
5

0 5cm

Campaniana A

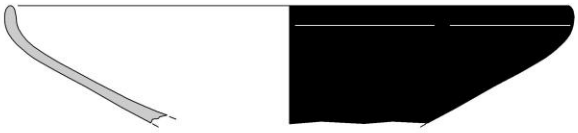
6

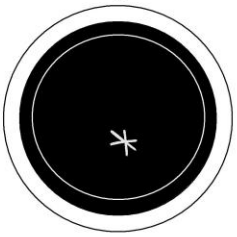

7

8

9

10

Producció 'local' (44 inds): 25,6 %

vasos tulipa

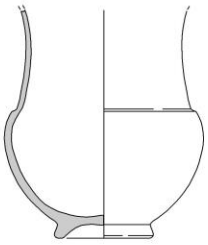
11

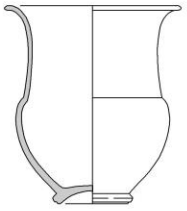
12

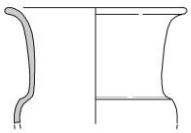
13

gerres

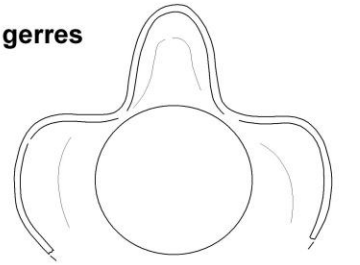

gerretes

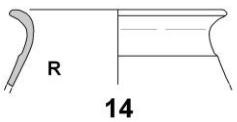

14

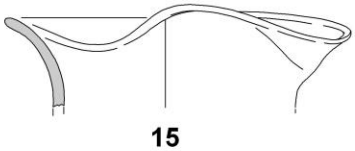
15

0 5cm

plats carenats

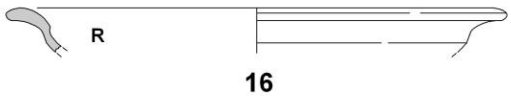

16

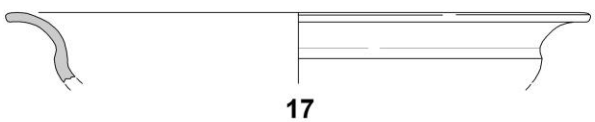
17

vaset kalathoïde

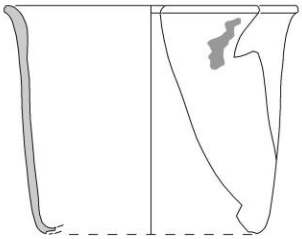
18

plats/bols v. reentrant

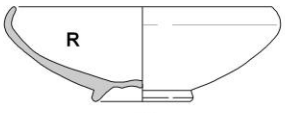

19

vasos fireta

20

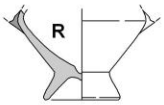

21

CUINA (43 inds): 25 % **FIGURA PLETA 5 (Fase 3B)**

Importats (1 ind): 0,6 %

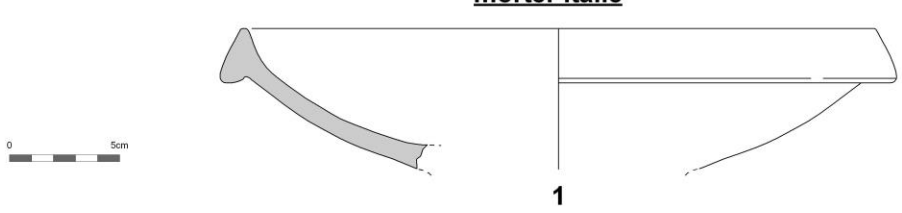

Producció 'local' (41 inds): 24,4 %

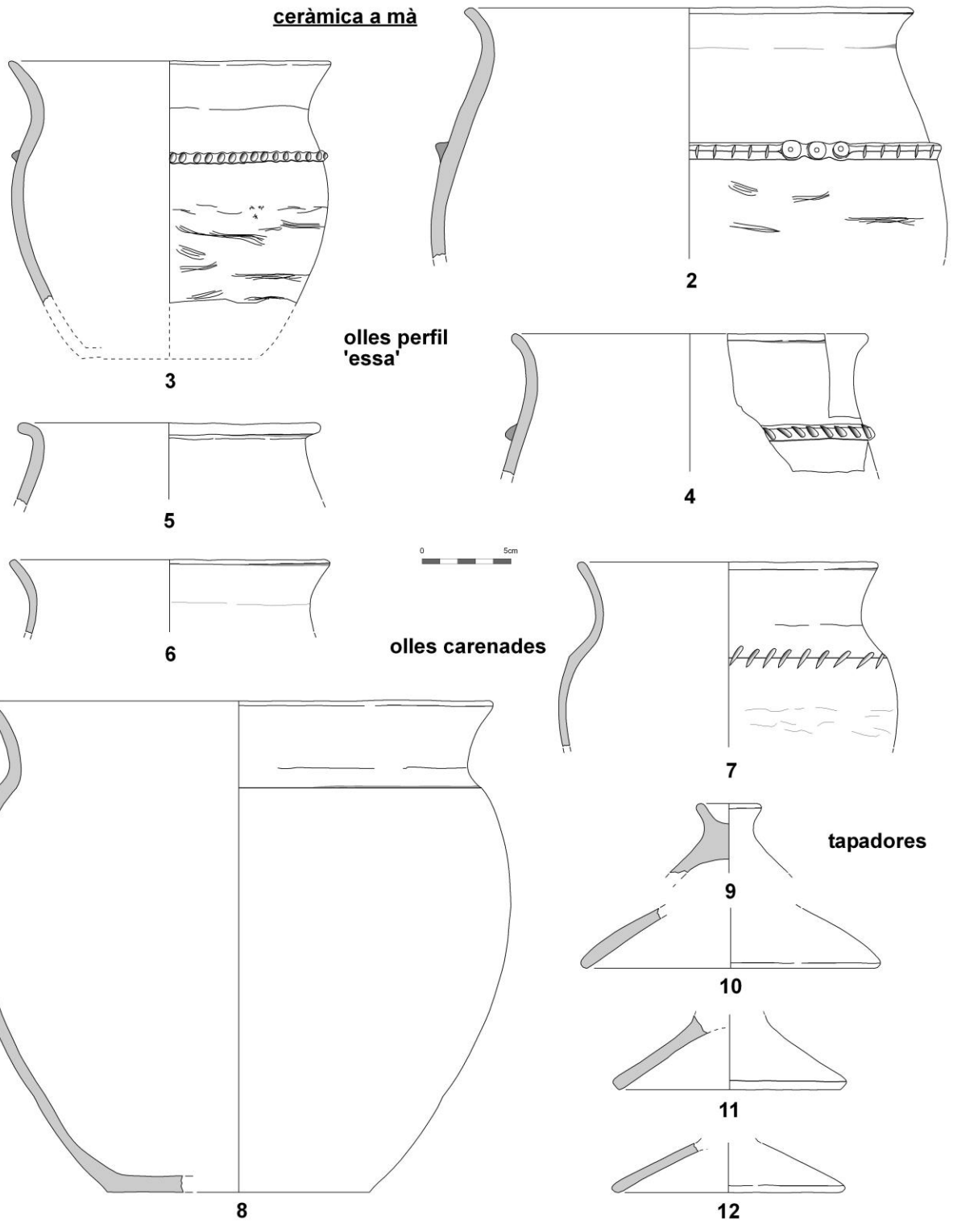

INDETERMINAT (4 inds): 2,3 %

2.20.3. Anàlisi quantitatiu dels conjunts ceràmics.

En els conjunts ceràmics de la fase 3B del Tossal de la Pleta hi ha una proporció del 3,3% de fragments ceràmics importats (132 de 3971) per una del 8,7% en relació als individus ponderats (15 de 172). Amb tota seguretat, aquesta diferència entre els índexs per fragments i individus (Gràfica Pleta1) s'explica per una menor incidència dels envasos amfòrics, que produeixen un nombre molt més elevat de fragments que no els petits vasos de vaixella fina envernissada.

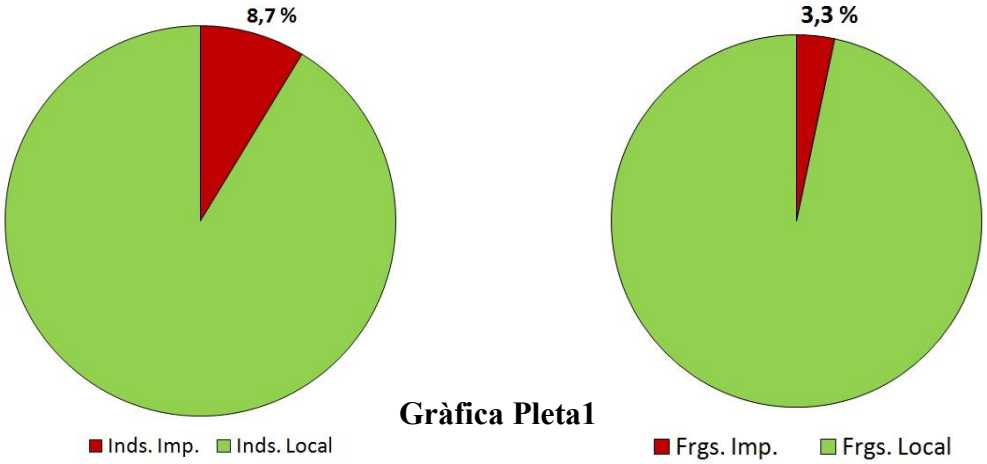

Gràfica Pleta1

La composició de les importacions mostra el fort predomini habitual de les peces de vaixella fina, amb un 73,3 % del total dels individus ceràmics d'importació. Amb tot la proporció d'àmfores importades és estimable, amb un 20% del total d'individus, mentre que les ceràmiques de cuina mantenen una presència molt reduïda, en aquest cas del 6,7% dels individus importats (Gràfica Pleta2).

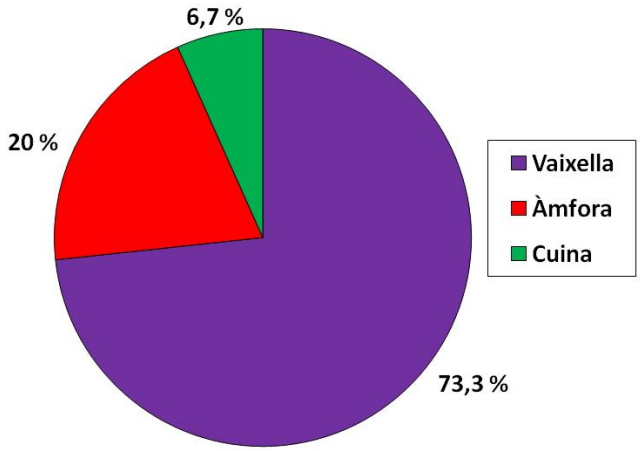

Gràfica Pleta2

L'anàlisi del pes relatiu de les diferents procedències dins del lot d'àmfores importades, sempre efectuat a través del comptatge per fragments, situa les peces itàliques en primera posició, amb un 72 % del total de fragments d'àmfores importades (Gràfica

Pleta3). Tota la resta són peces d'origen púnic, amb una notable representació dels exemplars ebusitans (25,6% del total de fragments) i una molt minsa dels centremediterranis (2,4% del total de fragments).

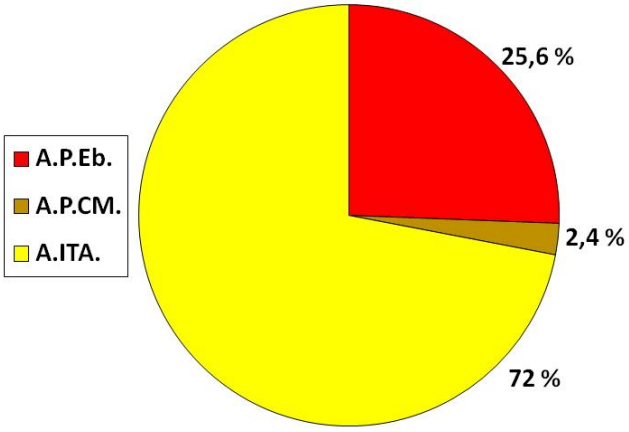

Gràfica Pleta3

Entre les peces de vaixella fina importada també es dóna el domini dels materials de procedència itàlica, concretament dels vasos de Campaniana A de la fàcies antiga, amb un 54,5 % del total d'individus de vaixella d'importació. En segon lloc hi ha una representació prou important de les peces gregues occidentals del Taller de Roses, amb el 36,4 % del total d'individus. En darrer terme resta una representació, molt minoritària, de peces àtiques de vernís negre, amb el 9,1% del total d'individus (Gràfica Pleta4).

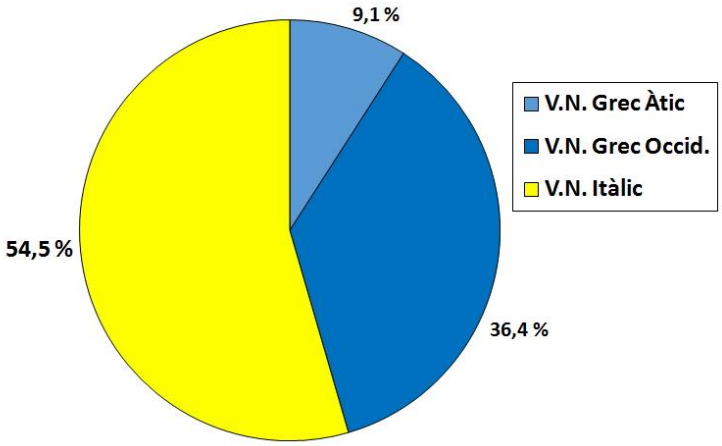

Gràfica Pleta4

El primer nivell d'anàlisi relatiu exclusivament a les ceràmiques de producció local, el que avalua el pes de les diferents categories segons criteris tecnològiques, posa de manifest el fort predomini de les ceràmiques oxidades a torn, amb el 65% del total d'individus de ceràmiques ibèriques (Gràfica Pleta5). El segon grup amb major representació és el de les ceràmiques a mà, amb un notable 26,2% del total d'individus

no importants. En canvi, la resta de categories de ceràmiques tornejades tenen una presència molt inferior, força modesta la de les ceràmiques a torn reduïdes (7,6% del total) i pràcticament testimonial la dels vasos de Vernís Roig Ilergeta i la de les ceràmiques grolleres a torn (totes dues amb un 0,6% del total d'individus de ceràmiques ibèriques).

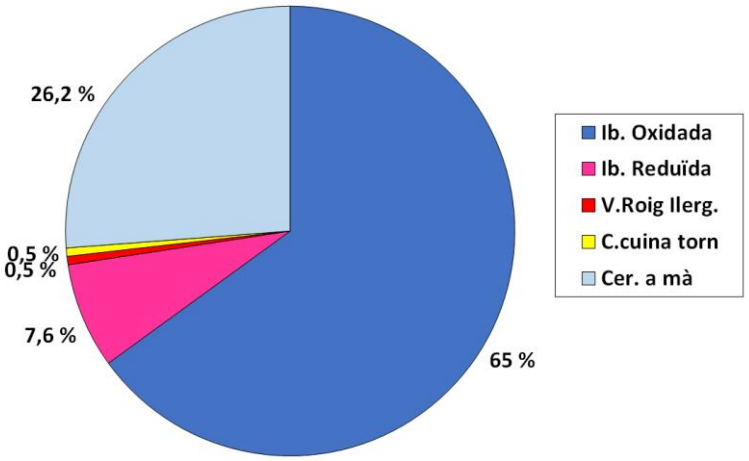

Gràfica Pleta5

La gràfica on aquestes mateixes ceràmiques ibèriques s'avaluen a partir de criteris funcionals mostra una repartició enormement equilibrada entre els quatre grups considerats (Gràfica Pleta6). Així, les peces de vaixella, magatzem/reserva i cuina tenen una representació proporcional gairebé idèntica, que es mou entre el 25 i el 29% del total d'individus de ceràmica ibèrica, amb un lleu predomini de les primeres. Tant sols les peces de transport, les àmfores ibèriques, presenten un pes inferior, tot i que el seu 19,1% del total d'individus de producció local és un índex igualment notable.

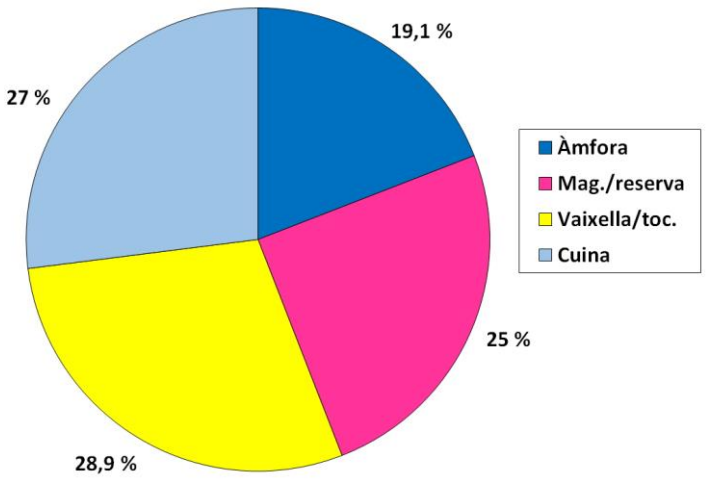

Gràfica Pleta6

El darrer dels nivells d'anàlisi, igual que l'anterior però que considera la totalitat dels materials ceràmics de la fase 3B de la Pleta, integrant ceràmiques ibèriques i ceràmiques

importades, no reflecteix grans canvis. Concretament, l'únic efecte significatiu és una alça del pes relatiu de les peces de vaixella, que ara arriben al 32,9% del total d'individus ceràmics. Amb tot no es trenca la situació general d'un cert equilibri existent entre tots quatre grups funcionals (Gràfica Pleta7).

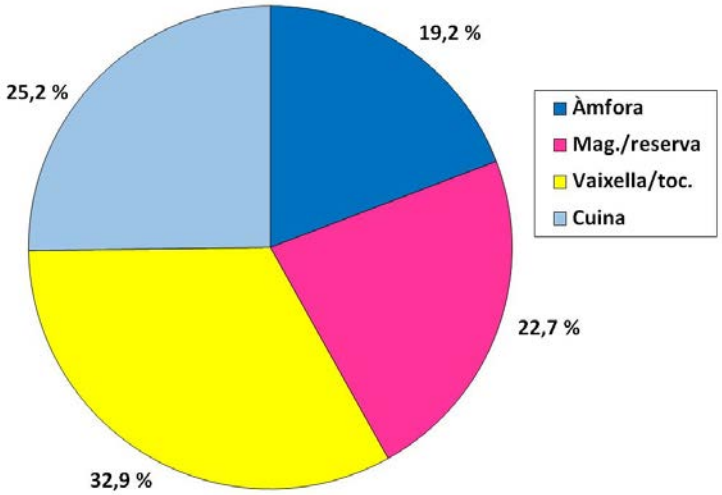

Gràfica Pleta7

2.21.- SEBES (Flix, , Ribera d'Ebre, Tarragona).

2.21.1.- Descripció del jaciment.

L'assentament protohistòric de Sebes és un complex arqueològic format per dos nuclis de poblament i una necròpolis situats a la riba dreta del riu Ebre just a tocar del meandre de Flix (Ribera d'Ebre). La zona d'hàbitat ocupa el cim i el vessant meridional d'un turonet format per l'extrem de la terrassa fluvial que s'ubica en el punt de confluència del riu Ebre i el Barranc de Sant Joan (Figura Sebes1). Aquesta barrancada genera una vall que facilita la comunicació cap a les Terres de Ponent, una autèntica drecera cap a la vall del Segre, fet corroborat per la trajectòria coincident amb l'actual carretera C-12, la que uneix Mora d'Ebre i Lleida, desviant-se del curs de l'Ebre a l'alçada de Flix en direcció a la localitat de Maials (Segrià).

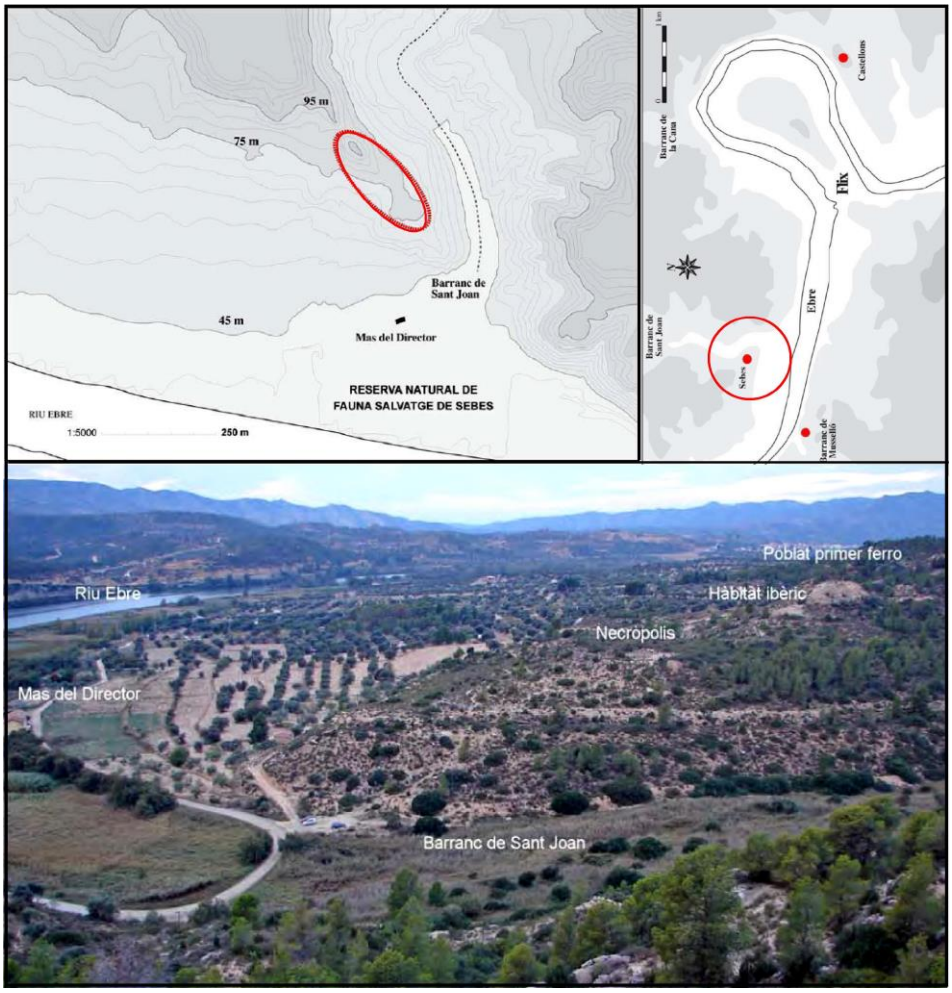

Figura Sebes 1: Vista de la ubicació topogràfica del complex de Sebes.

L'existència de restes arqueològiques en aquest indret era coneguda des dels anys 50' del segle passat i des d'aleshores diversos investigadors en van fer referència (Genera 1982). Aquest coneixement no va impedir que el gruix de la part alta del turó fos excavada de manera clandestina. De fet les primeres intervencions arqueològiques programades no tindran lloc fins l'any 2005 quan el jaciment s'incorpora al projecte de recerca de la Universitat de Barcelona sobre el poblament protohistòric al curs inferior del riu Ebre dirigit per Joan Sanmartí. Entre 2005 i 2015, en col·laboració amb l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica, un equip encapçalat per M.C. Belarte, J. Noguera i P. Olmos fa efectiva l'excavació extensiva del que restava del complex arqueològic, poblats i necròpolis inclosa (Belarte, Noguera i Olmos 2012, 2016 i 2018).

El conjunt d'estructures que s'estenen a la part més alta del turó són les que corresponen al nucli més antic de Sebes, datat de primera edat del ferro (segle VII aC). Tot i que presenta un estat de conservació deficitari, sobretot a la meitat meridional, molt arrasada, es reconeix un assentament encerclat per un mur perimetral. Una petita vila closa que s'estendria per una superfície d'uns 800 m2 i que aplegaria tot just 20 o 30 recintes. L'estructura interna evidencia un urbanisme dens i compacte format per una bateria d'habitatges adossats a la muralla, un bloc d'edificis a la part superior del turó i un carrer estret que recorre longitudinalment l'interior del poblat (Figura Sebes2). La necròpolis d'incineració situada a uns 200 al sud-est, a la base del turó, correspon a aquesta fase del segle VII aC.

Una majoria dels nuclis de primera edat del ferro coneguts a la zona de les Terres de l'Ebre pateixen un abandonament sobtat a principis del segle VI aC, evidenciat sovint amb uns nivells de destrucció que permeten intuir un final traumàtic (cas d'Aldovesta, Sant Jaume Mas d'en Serra, Barranc de Gàfols, la Ferradura, etc.). En aquest sentit l'assentament de Sebes és una excepció. L'ocupació del poblat no només es manté al llarg del segle VI aC sinó que l'hàbitat s'amplia, estenent-se per tota la vessant meridional del tossal fins a la seva base, assolint en el període ibèric antic una superfície no inferior als 3000 m2. En tot aquest vessant s'habiliten fins a quatre terrasses artificials en les que s'encaixen sengles bateries de cases adossades (Zones 9, 6, 7 i 8), amb el corresponent carrer per accedir-hi. Cal assenyalar que en aquest moments no hi ha traces de l'existència de cap mena d'estructura defensiva perimetral, de manera que es tractaria d'un nucli obert de vessant (Figura Sebes2). Tots els àmbits d'aquesta extensió meridional presenten la mateixa estratigrafia simple, amb un únic paviment que regularitza el retall a la roca, cobert per un potent estrat d'enderroc que els amortitza

definitivament. La cronologia d'aquest abandonament correspon al període ibèric ple, sense poder precisar més donada l'absència absoluta d'importacions ceràmiques amb significació cronològica. En qualsevol cas el nou nucli difícilment estaria en funcionament més enllà del 500/450 aC, de manera que es tracta d'un hàbitat amb una ocupació relativament curta i d'una sola fase constructiva. Tampoc es conserva cap tomba d'aquesta època a la necròpolis associada, tot i que hi ha indicis indirectes (materials ceràmics en superfície) de què podria haver tingut alguna mena d'ús, ja residual.

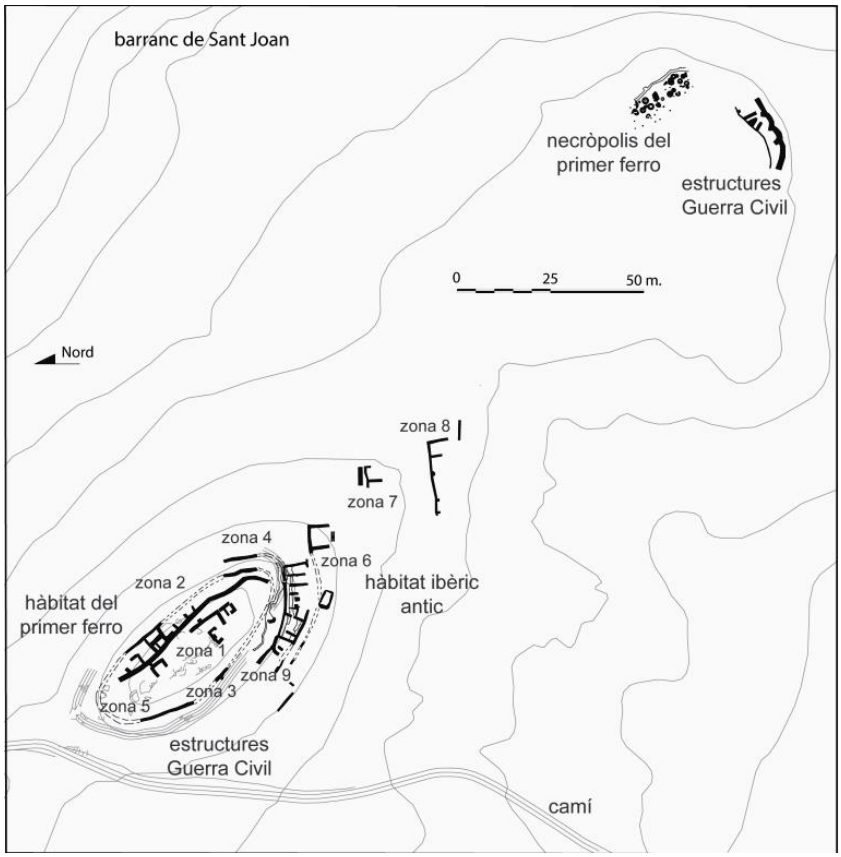

Figura Sebes 2: Planta general del complex arqueològic de Sebes.

Les estructures d'hàbitat d'aquesta fase han estat intensament afectades per l'erosió moderna. A la terrassa inferior (Zona 8), ubicada pràcticament a la base del turó, tant sols resta part del mur posterior d'una bateria d'edificis, de la que diversos arrencament de murs transversals permeten identificar un mínim de quatre àmbits (Figura Sebes2). El dos més a l'est són els únics on ha estat possible documentar restes de la capa d'enderroc, en tots dos casos amb clares traces d'incendi. De les dues terrasses intermèdies (Zones 6 i 7) només es conserva el que seria el darrer recinte situat en l'extrem oriental de les corresponents bateries d'edificis, totalment perdudes. El de la Zona 6 (Sector 1) es delimita bé pels seus quatre costats, que defineixen una estança

quadrangular de 34 m2 de superfície. Tant sols a la terrassa superior (Zona 9) es conserva bé un tram considerable de la bateria d'edificis encaixada (Figura Sebes3B), de la que tanmateix no és possible conèixer l'extensió originària donat que l'erosió ha fet desaparèixer el seu límit occidental. Una sèrie de murs transversals defineixen un total de vuit àmbits diferenciats, però la distinció entre parets mitgeres i murets de compartimentació han permès constatar que en una fase constructiva inicial la part conservada d'aquesta bateria estava formada només per quatre edificis (d'oest a est els sectors 6, 5, 4 i 2/3), de planta i sobretot dimensions molt desiguals (Figura Sebes3A). Un detall constructiu rellevant és la constatació que el mur posterior dels edificis no és corregut, ja que és evident que el tram corresponent als sector 5 s'adossa a un angle arrodonit que tanca el vèrtex nord-oest del sector 4, tret que es repeteix entre la paret posterior del sector 6 i l'angle nord-occidental del sector 5. Això posa de manifest que aquests dos edificis més occidentals s'han construït amb posterioritat a la resta de la bateria d'edificis (aquesta sí, de construcció compacta), tal vegada com a conseqüència d'una dinàmica de creixement gradual vers l'oest.

Figura Sebes 3: Planta general (A) i vista àeria (B) de la terrassa superior o Zona 9; vista de detall del Sector 4, presa des del sud (C).

Aquests dos edificis 'afegits', tot i que estan molt erosionats, semblen conformats per sengles espais quadrangulars sense subdivisions internes (Figura Sebes3A). El seu estat d'arrasament és tan alt que només es conserva una petita franja de paviment al fons de l'estança, fet que impedeix saber si disposaven d'agençaments interns, com ara llars de foc. L'edifici 4 apareix compartimentat en dos àmbits i presenta una planta quadrangular, en aquest cas perfectament delimitada, amb una superfície útil de 33 m2 (Figura Sebes3C), un solar pràcticament idèntic al del Sector 1 de la Zona 6. En aquest sector 4 sí que s'ha conservat l'extensió completa del seu paviment, fet que permet afirmar que no hi havia llar de foc.

Finalment s'ha constatat que en una primera fase constructiva els quatre recintes de l'extrem est de la bateria, els que configuren els sectors 2 i 3, podrien haver constituït un edifici unitari (Figura Sebes4). L'element determinant ha estat la comprovació que els murs transversals que subdivideixen l'espai en tots dos sectors pertanyen a una fase constructiva posterior, així com la identificació de l'existència d'una porta (posteriorment tapiada) en la paret lateral que separa els recintes 3b i 2a. Així inicialment l'edifici 2/3 estava conformat per dues estances grans intercomunicades, amb una dimensió total de solar pròxima als 100 m2 de superfície. En totes dues habitacions damunt del paviment han aparegut blocs de pedra amb funció de basaments de columnes, una en posició central en el sector 2 i dues d'alineades en l'eix central del sector 3, sens dubte per les necessitats de sosteniment de la coberta donada la seva amplitud. La resta d'agençaments interns es concentren en l'estança més gran (Figura Sebes5A), el sector 3, l'únic que ha proporcionat una llar de foc, situada en posició central, entremig dels dos basaments. En l'angle oest del sector hi ha un recambró fet amb parets de fang associat a una estructura de pedra quadrada amb una cavitat al centre, tot plegat probablement vinculat al dipòsit i torrefacció de cereals.

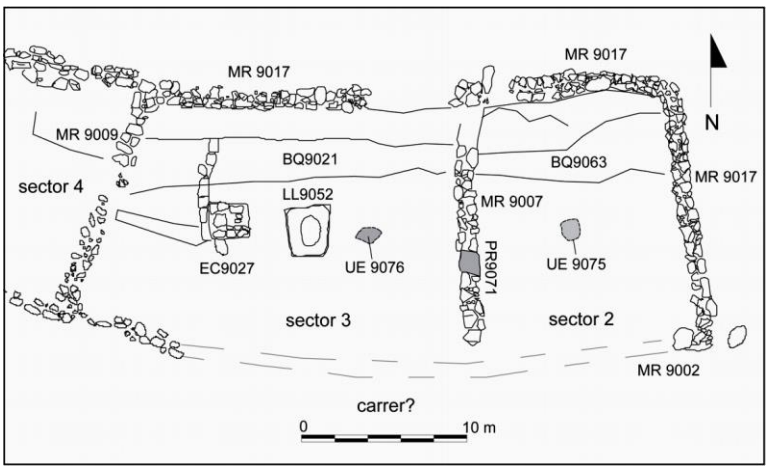

Figura Sebes 4: Planta de detall de l'edifici 2/3 de la Zona 9, en el moment inicial.

A nivell interpretatiu les dimensions, planta i agençaments de l'edifici 1 el fan clarament diferent a la resta, fet que permet plantejar que es tracti d'una residència preeminent relacionada amb un nucli familiar d'us estatus social i econòmic elevat. L'absència de llar de foc en el sector 4 sembla excloure la funció domèstica, raó per la qual, malgrat la manca de comunicació directa, es podria considerar com un espai annex també vinculat a l'edifici 2/3, tal vegada amb funcions d'espai de magatzem. Cal recordar que es constata una unitat constructiva en tot el tram de bateria que va del sector 2 al sector 4, mentre que és evident que els sectors 5 i 6 s'hi adossen en una acció constructiva posterior. Precisament en un segon moment es produeix una remodelació interna que representa un canvi significatiu, almenys a nivell arquitectònic. La porta que comunica els sectors 2 i 3 és tapiada alhora que es construeixen dos nous murs transversals, tots dos amortitzant dos dels tres pilars centrals o compartiments les anteriors estances amples en dues de més petites (Figura Sebes5B), de dimensions molt similars tres d'elles (sectors 2b, 2a i 3b), mantenint-se el nou sector 3a com en recinte més gran i principal (Figura Sebes3A). Tot plegat podria fer pensar que aquestes reformes eliminen el caràcter d'habitatge senyorial atribuït a l'edifici 2/3 del moment fundacional. Tanmateix la inexistència de noves pavimentacions i el manteniment d'una única llar de foc en el sector 3a (junt a la resta d'agençaments descrits) permet plantejar que tot segueix formant part d'una mateixa unitat constructiva, que ha estat reformada i distribuïda de manera diferent (tal vegada coincidint en el moment en què, per la banda occidental, la bateria creix amb la incorporació dels sectors 5 i 6).

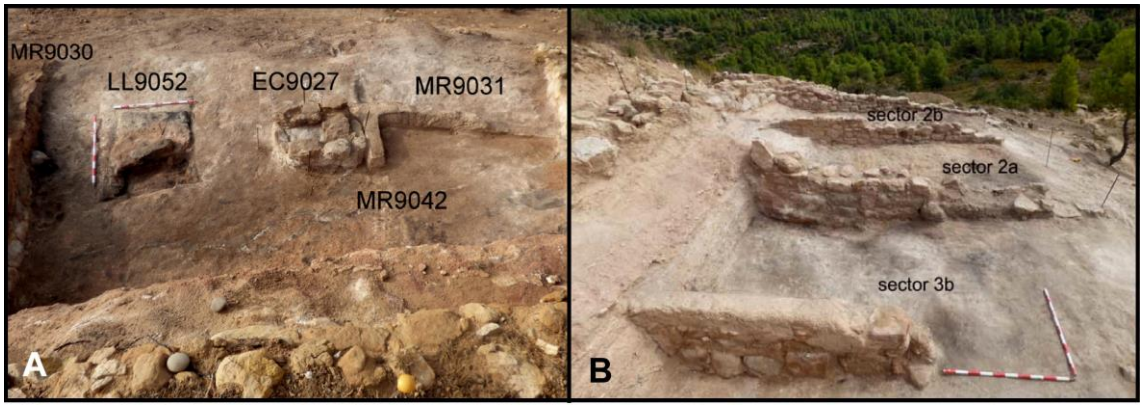

Figura Sebes 5: Vista zenital dels agençaments interns del Sector 3, presa des del nord (A) i vista dels Sectors 2 i 3 amb les compartimentacions de la segona fase constructiva (B).

L'evidència de la zona 9 del nucli de Sebes és excepcional ja que representa un dels pocs exemples d'arquitectura domèstica associada a les elits en cronologies del període

ibèric antic, entre el 550 i el 450/400 aC. És conegut d'aquesta època el fenomen de les 'cases torres', especialment intens a la zona del Baix Aragó (Moret 2006b) tot i que es detecta també a la vall de l'Ebre (Diloli 2009). Es tracta, però, d'edificis turriformes isolats interpretats com a residències senyorials segregades dels nuclis de poblament. En canvi és extremadament rar, per no dir insòlit, el coneixement d'aquesta mena de cases preeminents integrades dins d'assentaments més extensos, tot i que en això sens dubte és determinant les enormes mancances del registre arqueològic en relació als hàbitats d'aquest període. En aquest sentit cal dir que sí que es coneixen diversos exemples en l'horitzó immediatament anterior, de primera edat del ferro (segle VII aC), en què la documentació dels assentaments és molt superior. És el cas dels edifici tripartits de grans dimensions dels poblats del Calvari del Molar (80 m2) al Priorat (Rafel *et alii* 2008) i de la Serra del Calvari (més de 100 m2) al Segrià (Vàzquez, Medina i Gonzàlez 2015). També cal tenir present que el registre funerari del període ibèric antic es caracteritza per ser el testimoni material del sorgiment de segments minoritaris de tipus aristocràtic, essent un seguit de necròpolis del període ibèric antic de la zona del curs inferior de l'Ebre, especialment les de Mas de Mussols o Mianes a Tortosa (Maluquer 1987a i 1987b), el millor exponent d'aquest fenomen.

En darrer terme, les traces d'incendi existents en diversos dels enderrocs de l'hàbitat ibèric antic de Sebes (sectors 1 i 2 de la Zona 8, sectors 2 i 3 de la Zona 9) assenyalen un episodi d'abandonament, en aparença traumàtic, produït als volts del 450 aC. Aquesta dada coincideix amb la destrucció sobtada detectada a la majoria dels pocs hàbitats contemporanis documentats a les Terres de l'Ebre, cas del Coll del Moro de la Serra d'Almos a Tivissa (Vilaseca 1953) o el del Tossal del Moro de Pinyeres a Batea (Arteaga, Sanmartí Grego i Padró 1990). Això permet plantejar l'existència d'un context d'inestabilitat interna, tal vegada com a reacció del comú de la població davant de la concentració de poder assolit per les minoritàries elits locals (Belarte, Noguera, Olmos 2018, 20). Aquest sotrac donarà peu a una realitat molt diferent, especialment evident en l'estructura del poblament a la vall de l'Ebre en els segles IV i III aC (Bea *et alii* 2012), amb canvi radicals com el que, a petita escala, s'observa entre les ocupacions de l'ibèric antic i l'ibèric ple en el nucli del Castellot de la Roca Roja (Belarte, Noguera i Sanmartí 2002).

2.21.2.- Descripció dels conjunts ceràmics.

La totalitat dels materials ceràmics considerats són els que han proporcionat les campanyes efectuades entre els anys 2011 i 2015 en la zona de l'habitat del període ibèric antic per un equip del l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica i de la Universitat de Barcelona[1].

2.21.2.1. La Fase 1A del nucli de Sebes (550-450 aC).

2.21.2.1.1. Descripció dels contextos de procedència.

Els conjunts ceràmics de la única fase estudiada del nucli de Sebes[2] provenen sistemàticament dels nivells d'enderroc i abandonament del sector d'hàbitat que s'estén per la vessant del turó en el període ibèric antic. Concretament el gruix dels materials s'han recuperat en aquells estrats d'enderroc que presentaven traces d'incendi i conservaven abundats restes de mobiliari ceràmics, i arqueològic en general. Aquest és especialment el cas dels sectors 2 i 3 de la Zona 9 i, en menor mesura, dels sectors 1 i 2 de la Zona 8.

2.21.2.1.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

En total, els conjunts ceràmics de la fase 1A del nucli de Sebes estan formats per un total de 4599 fragments ceràmics i 91 individus ponderats, repartits de la següent manera:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àmf. Fen/Pún C.Est.	2	1	0			
Total àmf. Imp.	*2*	*1*	*0*			
Total Import.	**2**	**1**	**0**			
Àmfora ibèrica	17	5	5		5 vores	
Cer. Ib. Oxidada	398	26	26	Olla/tenalla altres Olla/tenalla llavi "coll de cigne" Gerrot Gerra enòcoa	1 vora 1 p.c., 7 vores 1 vora 2 vores	 1 pintada 1 pintada

[1] Als companys M.C. Belarte, J. Noguera i P. Olmos cal agrair la cessió del tota la documentació relativa als materials ceràmics (inventaris i dibuixos) emprats en aquest treball.
[2] N'hi ha també de la fase de primera edat del ferro, procedents dels espais excavats en el sector del cim del turó, però resten fora de l'abast cronològic d'aquest treball.

				Gerra v. exvasada Plat carenat v. exvasada Urna d"orelletes Tapadora urna orelletes Morter Indeterminat	1 vora 2 vores, 2 p.c. 1 vora 2 p.c. 1 base 5 vores	1 pintada 2 pintades 1 pintada 2 pintades
Informes Ib. Oxid.	3273					
Cer. a Mà	909	59	59	Olla/contenidor Olla perfil „essa" Olla indet. Tapadora Urna/gerra Vas petit/gerreta	6 vores 2 p.c., 26 vores 14 vores 2 p.c., 3 vores 1 p.c., 3 vores 2 p.c.	
Total prod. locals	**4597**	**90**	**90**			
Total	**4599**	**91**	**90**			

2.21.2.1.3. Descripció tipològica dels materials.

Les úniques importacions ceràmiques ben contextualitzades presents en el conjunt 1A del nucli de Sebes són dos fragments informes amb la característica pasta de tipus 'Màlaga', d'envasos fabricats en centres colonials semites del sud de la Península Ibèrica. Per altra banda, la única importació localitzada en els nivells superficials del sector d'hàbitat del període ibèric antic (concretament dels nivells superficials de la Zona 6) és una vora d'àmfora d'aquesta procedència, un exemplar que pertany al Tipus 10.1.1.1. (làmSebes1, 1), amb una cronologia de producció situada entre el 750 i el 650 aC (Ramon 1995, 230). Això és el que ens permet atribuir un caràcter intrusiu als dos fragments d'aquesta producció localitzats en contextos estratigràfics d'entorn el 500 aC, atribució molt més versemblant si atenem al fet que les àmfores fenícies arcaiques van tenir una amplíssima difusió comercial a la zona en l'horitzó de primera edat del ferro, junt amb l'existència a Sebes d'un primer nucli de poblament d'aquesta cronologia.

Dit això, es pot afirmar que el cent per cent del conjunt ceràmic de la fase 1A de Sebes està conformat per ceràmiques de producció local. Aquestes inclouen un petit lot de recipients de transport, unes àmfores ibèriques que precisament a nivell morfològic presenten uns trets molt similars als de les àmfores fenícies sud-peninsulars, que són amb tota evidència els seus prototipus. La combinació dels exemplars de vora i de nansa millors conservats permet generar una reconstrucció del terç superior d'una d'aquestes àmfores (làmSebes1, 5), en la que es posa de manifest aquesta proximitat tipològica. Es tracta d'un fenomen contrastat en els pocs exemplar sencers coneguts d'àmfores

ibèriques del període ibèric antic, les que defineixen el tipus 1 de Sanmartí, Bruguera i Miñarro (Sanmartí, Bruguera i Miñarro 2004, 381). Cal assenyalar el fet que tots els exemplars del conjunt de Sebes presenten unes vores excepcionalment altes (làmSebes1, 2 a 5), un detall formal que s'observa en alguns dels paral·lels més pròxims, especialment en un dels dos exemplars complets procedents del nucli del Coll del Moro de Serra d'Almos, a Tivissa (Cela, Noguera i Rovira 1999, 112, làm. 3, 3). En canvi en els exemplars d'àmfores ibèriques del conjunt 1A del nucli proper del Castellot de la Roca Roja les vores són de morfologia antiga però no totes tan altes, tret que podria tenir una significació cronològica. Les copes gregues associades en els contextos estratigràfics del Castellot de la Roca Roja permeten assignar-los una cronologia de primera meitat del segle V aC, mentre que la seva total absència (i de qualsevol altra importació) podria fer pensar en una cronologia dins del segle VI aC per als estrats i materials de Sebes (sempre dins de la mateixa fase 1A).

Les peces de magatzem són molt més abundants, sobretot si en la composició d'aquest grup a les peces oxidades a torn afegim un lot de grans contenidors de ceràmica a ma. Entre les primeres hi ha una variant formal que és clarament predominant, la de les tenalles de sac amb vora exvasada, llavi de 'coll de cigne' (làmSebes1, 6 i 7; làmSebes2, 3) i dues nanses bífides verticals (làmSebes1, 8 i 9; làmSebes2, 2). Curiosament l'únic exemplar complet conservat representa una variant formal una mica diferent, amb una vora alta de llavi pla i nanses bífides horitzontals, a banda del broc que presenta a la part inferior de la peça (làmSebes2, 5). Hi ha un parell d'exemplars més que podríem associar a aquesta segona variant de tenalla, almenys a jutjar pel tipus de vora (làmSebes2, 1 i 4). Els paral·lels més pròxims de la peça completa, a nivell formal i decoratiu, els tornem a trobar en el nucli de Coll del Moro de Serra d'Almos (especialment: Cela, Noguera i Rovira 1999, 115, làm. 6, 10), tot i que a Sebes sembla que hi ha una proporció molt menor d'exemplars amb decoració pintada (també en relació a les tenalles del Castellot de la Roca Roja). Pel que fa als brocs inferiors la seva presència és generalitzada en els conjunts d'aquesta cronologia de la zona de l'Ebre (Belarte, Noguera, Olmos 2018, 16), però no ho sembla en els d'altres territoris, on només podem anomenar un exemplar de contextos 1A del nucli cossetà d'Alorda Park (làmAlorda1, 10). El grup de les peces de magatzem es completa, de manera poc habitual, amb un notable lot de vasos de grans dimensions de ceràmica feta a mà. Entre aquests també es podrien distingir dues variants formals bàsiques. Per una banda hi ha aquelles peces que tenen un perfil similar al de les tenalles de sac i que estan decorades

com a mínim amb un cordó digitat a la base de la vora (làmSebes3, 1 i 2). Per l'altre hi ha unes peces de carena alta, amb una inflexió molt marcada entre cos i vora, que aparentment no presenten elements decoratius (làmSebes3, 3 i 4). En les bases d'aquests contenidors ja apareix un dels trets més singulars de les ceràmiques a mà del nucli de Sebes: la presència de grups de tres a cinc impressions digitals practicades 'ante-coctionem' a la cara interna de la base (làmSebes3, 3 i 5).

La representació del grup de les peces de reserva és molt escassa, de fet gairebé conformada exclusivament pel tipus de les urnes d'orelletes (làmSebes4, 3) i les seves tapadores (làmSebes4, 2 i 4). D'aquestes darreres hi ha dos exemplars complets que no només representen models formals completament diferents sinó que totes dues serien peces del tot singulars (comparant-les amb els materials contemporanis del Castellot de la Roca Roja o del Coll del Moro de Serra d'Almos). L'exemplar petit té un pom en forma de punta carenada invertida (làmSebes4, 2), mentre que en la peça més gran hi ha una nansa horitzontal de secció circular (làmSebes4, 4). La primera està totalment tancada mentre que la segona presenta una petita perforació just per sota de la nansa. L'únic detall formal comú podria ser el fet que els apèndixs laterals aplicats són en tots els casos força grans, molt sortints. El grup es completaria per un vas de coll alt i vora exvasada que per les seves grans dimensions creiem més probable atribuir a un exemplar de gerrot (làmSebes4, 1).

Aquesta darrera consideració té més fonament en fer la comparació amb les dimensions habituals de les gerres d'aquest mateix context, entre les quals destaquen els exemplars de vora lobulada (làmSebes4, 5). Aquestes darreres pertanyen al grup de les peces de vaixella de taula, en el que, com passa en el de magatzem, una part significativa de les peces que el composen són vasos de ceràmica a mà. Els exemplars a mà de vaixella de taula són sempre formes tancades, associables a formes genèriques tipus gerres o gerretes. Així, hi ha un parell d'exemplars amb una forma i dimensions que s'ajusten plenament al patró més estàndard de gerra (làmSebes4, 10 i 11). Al seu costat hi ha una peça completa força singular, amb el cos carenat i, en comptes de la nansa, dos apèndixs o mamelons laterals amb dues perforacions verticals, a més de cinc petits mugrons decoratius, tots aquests elements aplicats a l'alçada de la carena (làmSebes4, 9). També cal anomenar la presència de dos grups de dues perforacions practicades abans de la cocció a tocar de la vora. Es considera que tal vegada respon a models arcaïtzants, de la tradició del bronze final de la zona (Belarte, Noguera, Olmos 2018, 16). Molt més convencionals són el lot de petits vasets o gerretes bitroncocòniques (làmSebes4, 12 a

14), tot i que al costat del model més habitual amb peu baix anular (làmSebes4, 13) hi ha un exemplar amb una profunda base umbilicada molt peculiar (làmSebes4, 14). Per la seva banda les formes obertes són sempre peces oxidades a torn i responen a un mateix tipus, el dels plats carenats de vora horitzontal i llavi lleugerament penjant (làmSebes4, 6 a 8).

En el camp de les ceràmiques culinàries el primer que cal esmentar és la presència d'un fragment de base de ceràmica oxidada a torn, de parets molt gruixudes i profunds solcs concèntrics incisos en el fons intern, que de manera versemblant es pot atribuir a un morter. De fet aquest mateix tipus de peces, sempre en quantitats molt reduïdes, apareixen també en contextos 1A (i posteriors) en el nucli del Castellot de la Roca Roja (làmRocaRoja4, 11 i 12). Aquesta peça única a banda, el grup de les ceràmiques de cuina està constituït per un elevat nombre d'olles i tapadores de ceràmica a mà. Entre les primeres s'observa una notable homogeneïtat formal i decorativa. Predomina un model d'olles de perfil en 'essa', amb un cordó digitat en el punt d'inflexió de vora i cos com a únic element decoratiu, la majoria de dimensions mitjanes (làmRocaRoja5, 1-2, 4 a 7) o petites (làmSebes6, 1 a 5). En la major part dels casos el perfil en 'essa' és poc sinuós, de carena alta i cos de tendència cònica (làmSebes5, 1 i 4 a 6), amb molts menys exemplars de cos globular i perfil en 'essa' pronunciat (làmSebes5, 2; làmSebes6, 2-4 i 8). A nivell decoratiu hi ha ben poques peces que no presentin el recurs del cordó digitat, amb alguns casos de cordons amb incisions com a úniques excepcions (làmSebes6, 6 i 8). En darrer terme cal destacar que en algunes de les bases d'aquestes olles tornen a aparèixer les cinc ditades impreses en el fons intern (làmSebes5, 2 i 6), tret que difícilment es pot considerar un recurs decoratiu donat la seva ubicació en peces tancades. Pel que fa a les tapadores hi ha dos trets que es donen en tots els exemplars documentats: els poms oberts (làmSebes6, 10-11 i 14) i la presència d'almenys una acanaladura ampla a tocar de la vora (làmSebes6, 11 a 14). A banda d'aquestes característiques comunes es distingeixen dos variants bàsics de perfils: un majoritari de tapadores fondes (làmSebes6, 10 i 13) i un minoritari de tapadores totalment planes (làmSebes6, 14). Aquesta darrera variant està representada per un únic exemplar, però és un model sistemàticament present en els contextos 1A de la zona, com ara en el Coll del Moro de la Serra d'Almos (Cela, Noguera i Rovira 1999, 115, làm. 6, 11) i en el Castellot de la Roca Roja (làmRocaRoja4, 24), també amb un únic exemplar en tots dos casos.

TRANSPORT (5 inds): 5,6 % **LÀMINA SEBES 1 (Fase 1A)**

importats

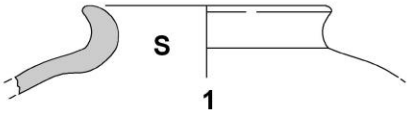

1 **àmfora fenícia occidental**

producció 'local' (5 inds): 5,6 %

àmfora ibèrica

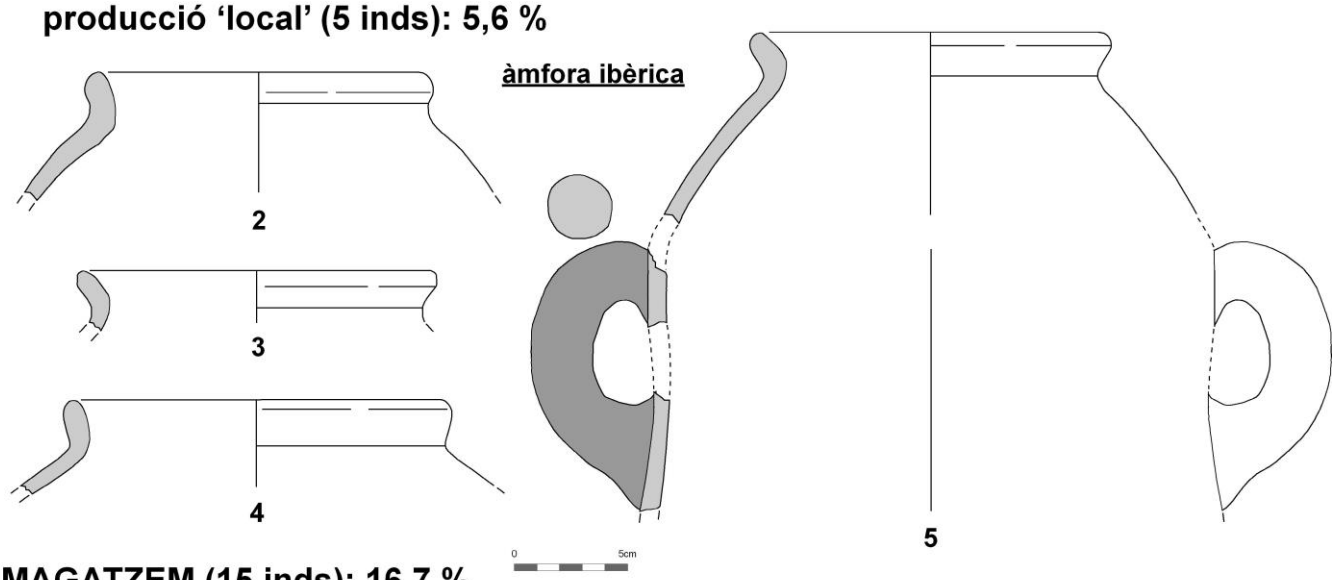

MAGATZEM (15 inds): 16,7 %

tenalles llavi 'coll de cigne'

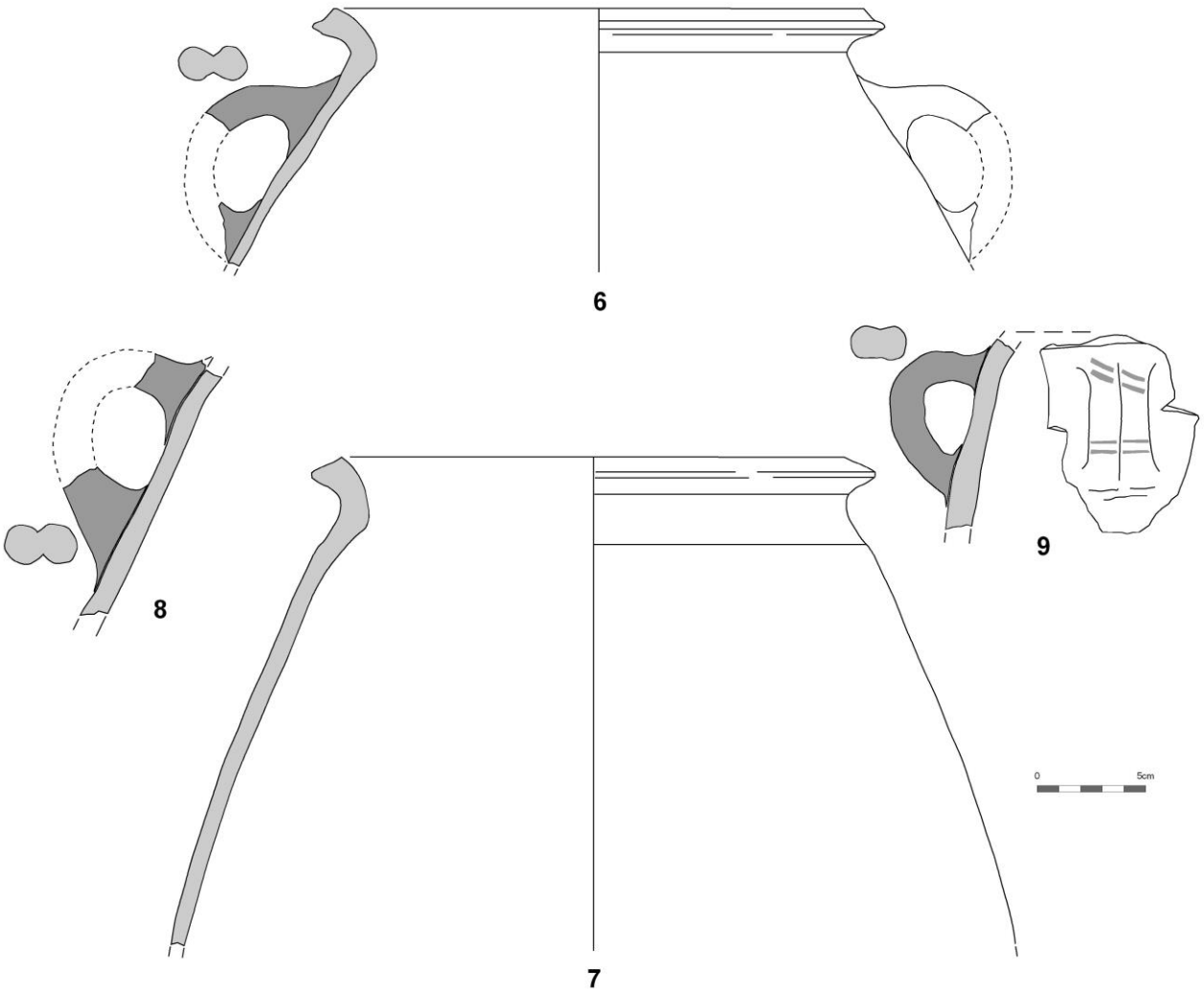

MAGATZEM (15 inds): 16,7 % **LÀMINA SEBES 2 (Fase 1A)**

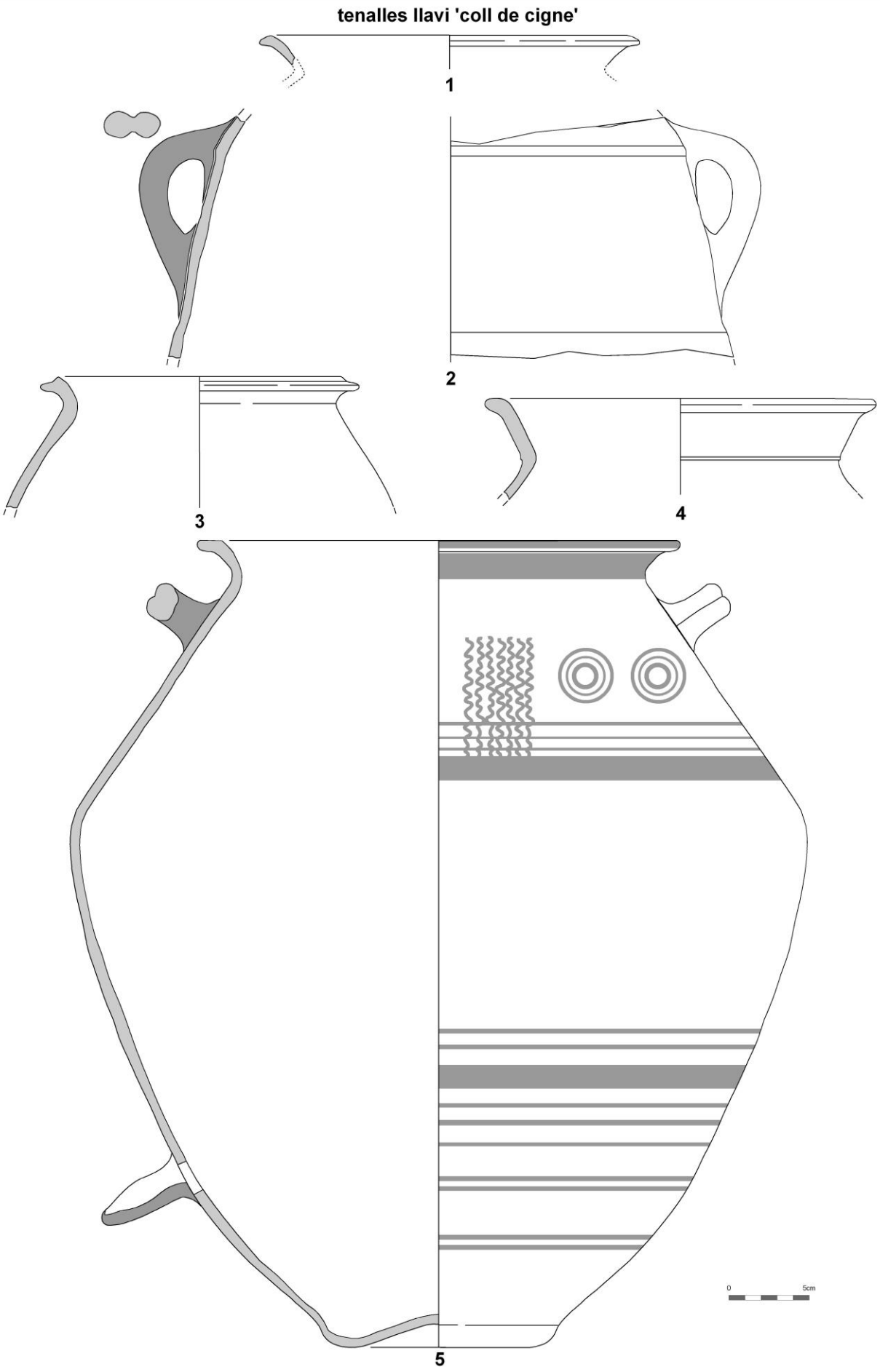

MAGATZEM (15 inds): 16,7 % **LÀMINA SEBES 3 (Fase 1A)**

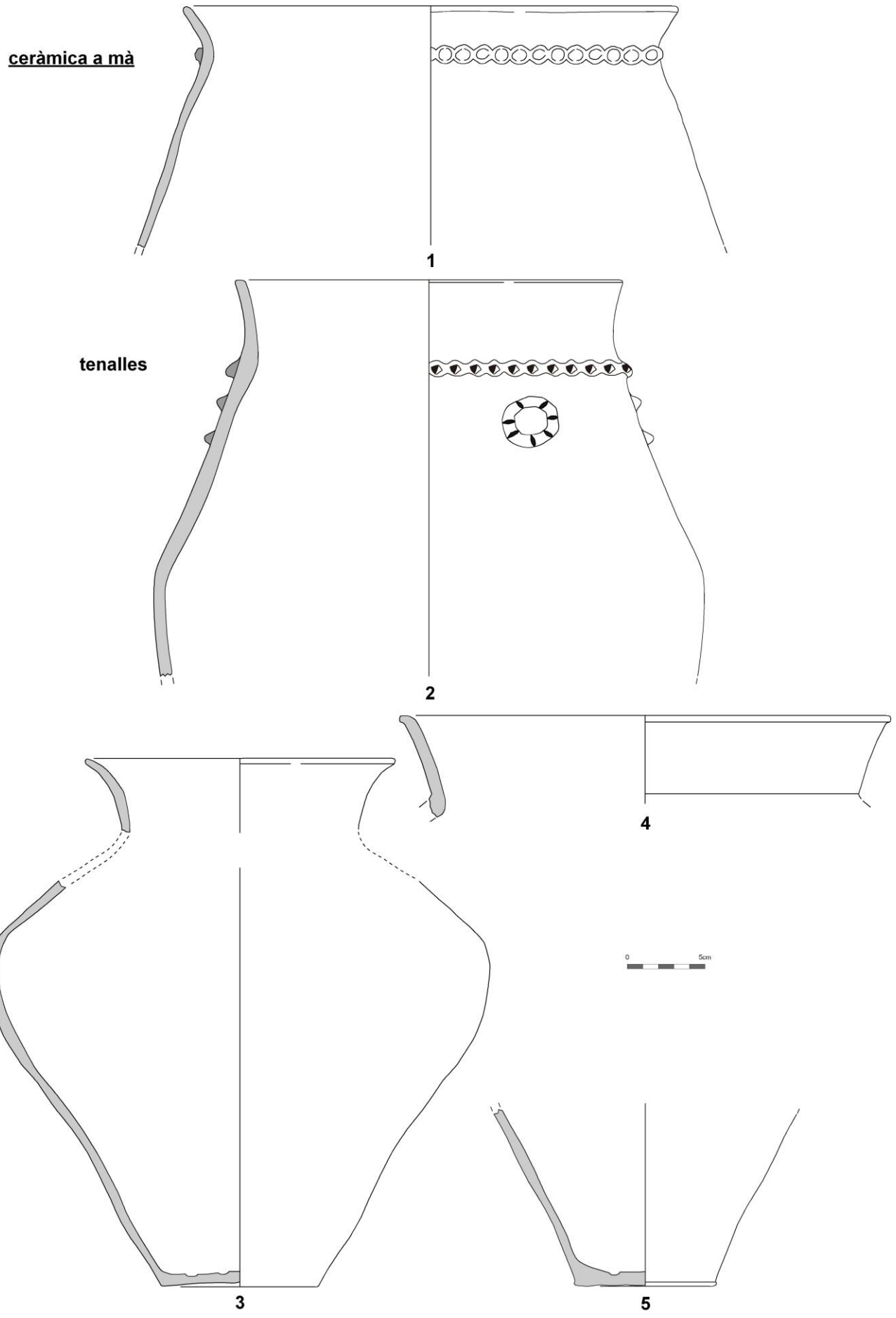

RESERVA DOMÈSTICA (4 inds): 4,4 %

LÀMINA SEBES 4 (Fase 1A)

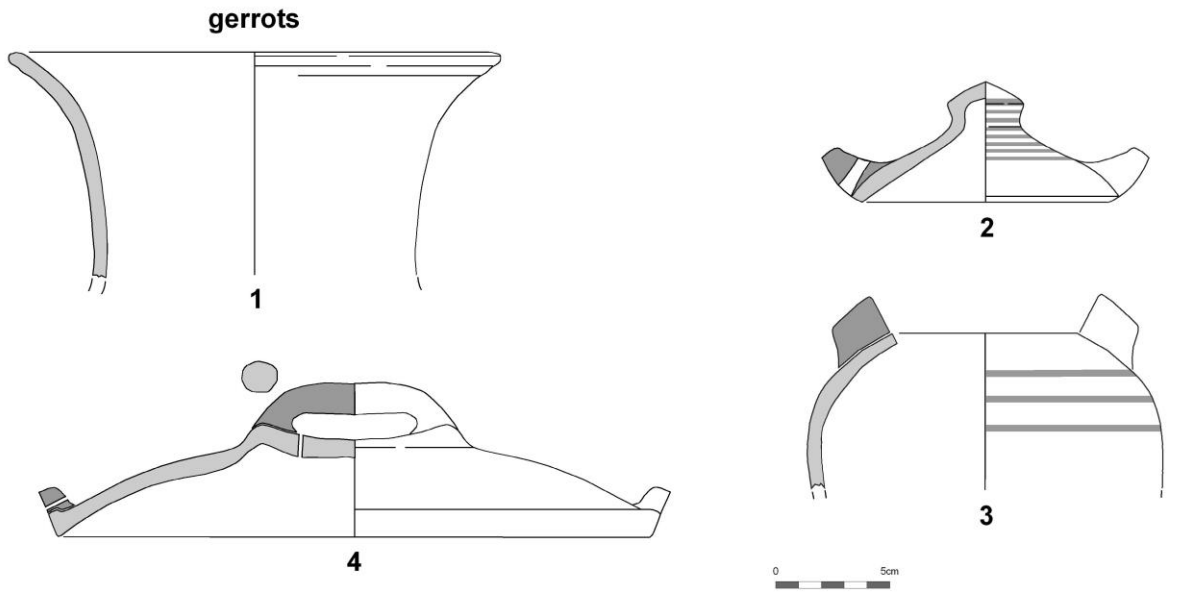

VAIXELLA (13 inds): 14,4 %

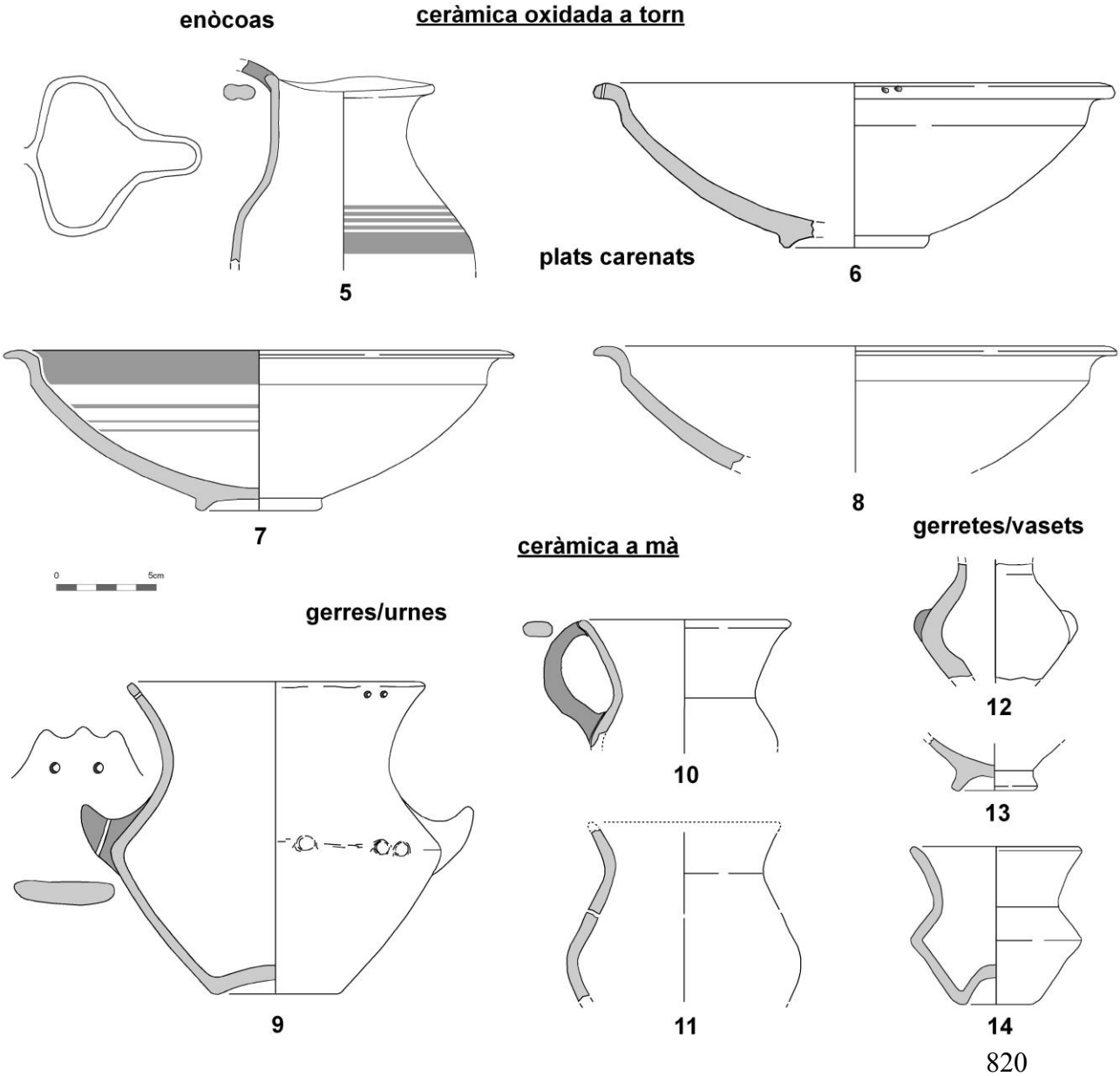

CUINA (48 inds): 53,3 % **LÀMINA SEBES 5 (Fase 1A)**

ceràmica a mà

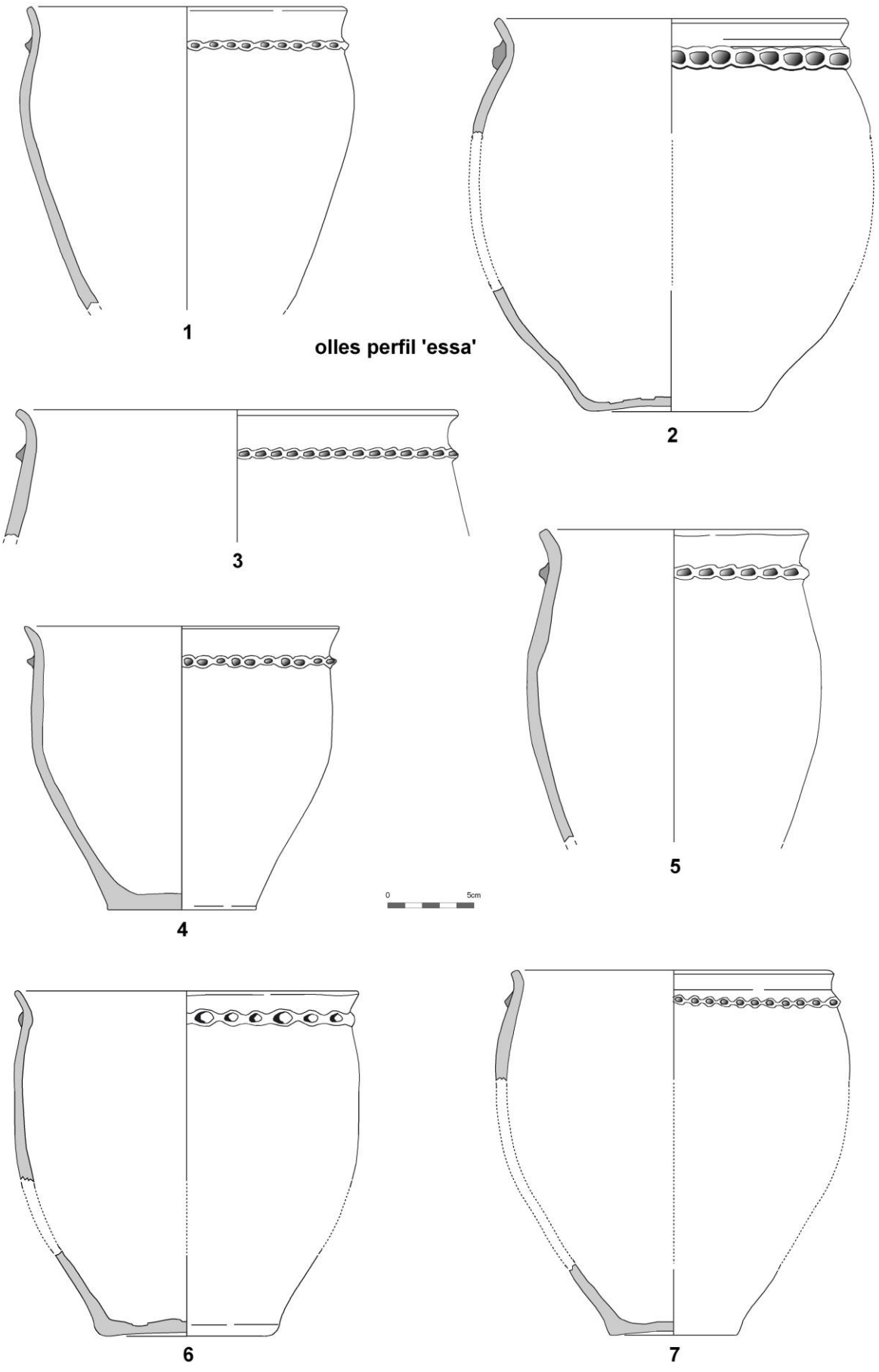

CUINA (48 inds): 53,3 % **LÀMINA SEBES 6 (Fase 1A)**

<u>ceràmica a mà</u>

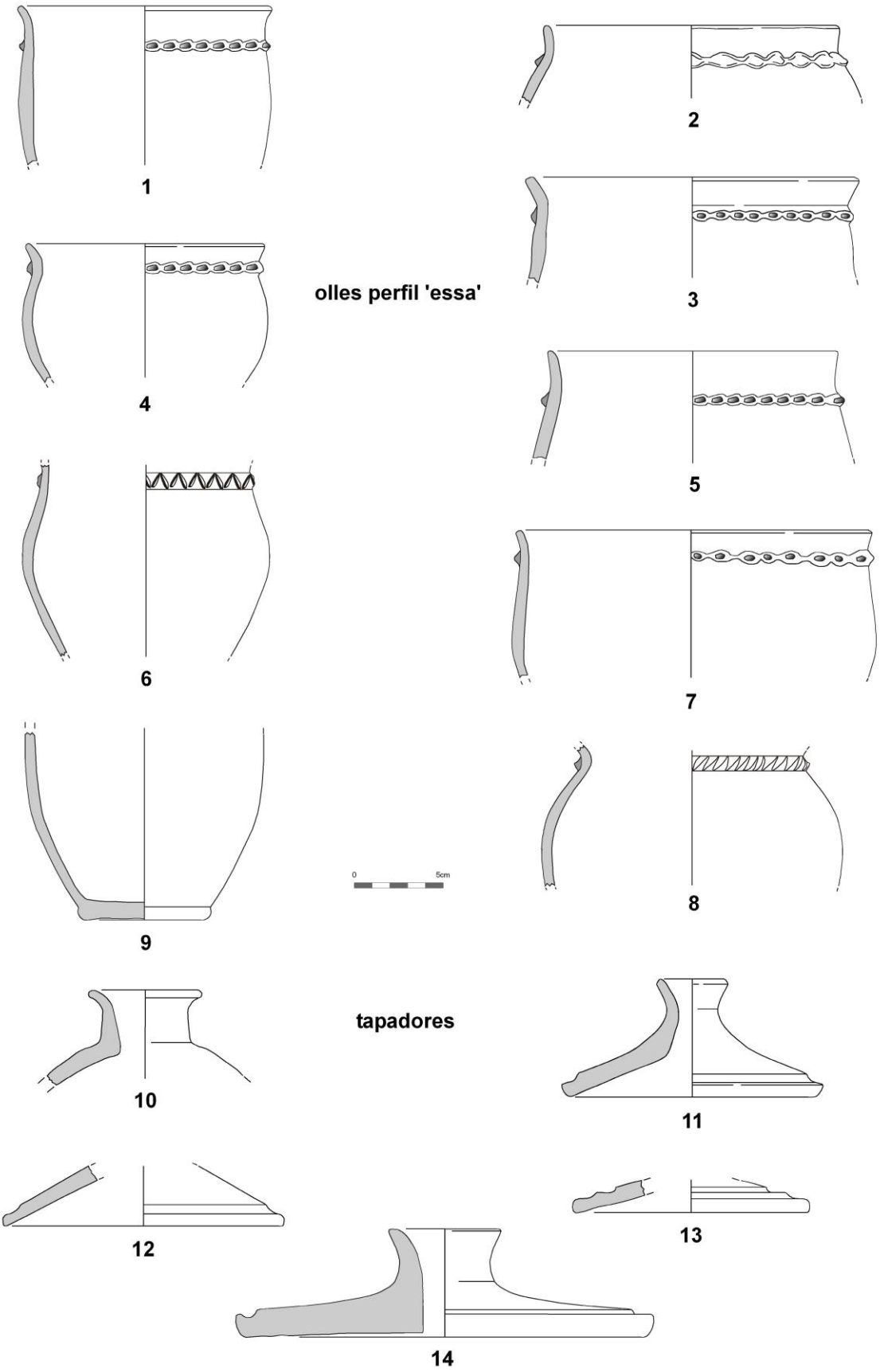

INDETERMINAT (5 inds): 5,6 %

2.21.3.- Anàlisi estadística.

Atès que els fragments informes d'àmfora fenícia han estat considerats material intrusiu, no hi ha cabuda per a cap dels nivells d'anàlisi dedicats a les ceràmiques d'importació. Pel que fa a les ceràmiques de producció local una primera avaluació es realitza a partir de les categories tecnològiques convencionals, de les que cal assenyalar l'absència absoluta de la de ceràmica a torn de cocció reduïda o a torn grollera. Així, des d'aquest punt de vista el conjunt ceràmic de Sebes es reparteix exclusivament entre un bloc majoritari de ceràmiques a mà, amb el 65,6 % del total d'individus de producció local, i el de les ceràmiques oxidades a torn, que representen el restant 34,4 % del total d'individus de producció local (Gràfica Sebes 1).

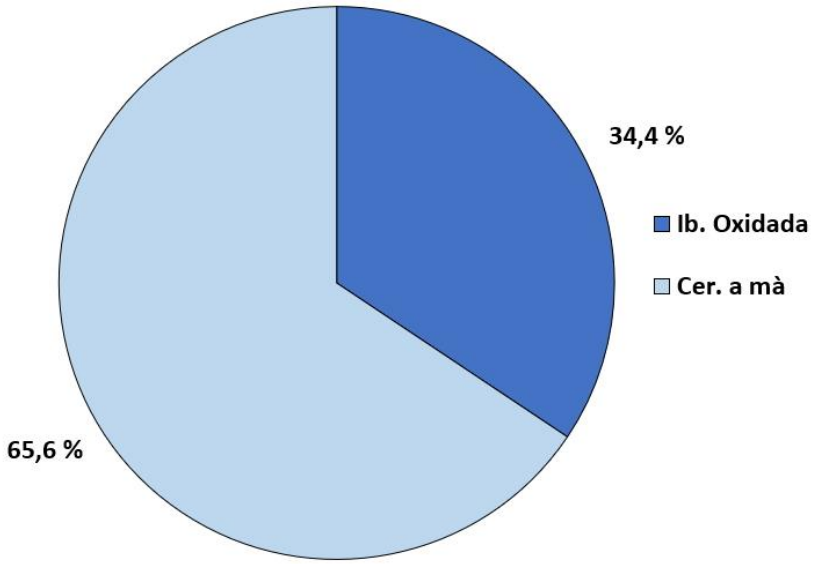

Gràfica Sebes 1

El nivell d'anàlisi desenvolupat a partir dels grups funcionals proporciona una gràfica en què destaca el predomini de les ceràmiques culinàries, que representen el 56,4 % del total d'individus de producció local (Gràfica Sebes 2). En bona mesura aquest índex té una correlació estreta amb l'alt percentatge de les ceràmiques a mà vist en la gràfica anterior, però no és del tot equivalent donat que hi ha un grapat de peces de magatzem i de vaixella de ceràmica a mà. Així, és una combinació de peces a torn i a mà el que fa que les peces de magatzem assoleixen un 22,4 % del total d'individus de producció local i les de vaixella un no gaire allunyat 15,3 % del total d'individus. Per últim, les peces de transport, les àmfores ibèriques, la única categoria amb exemplars

exclusivament fabricats a torn, presenten només un 5,9 % del total d'individus de producció local.

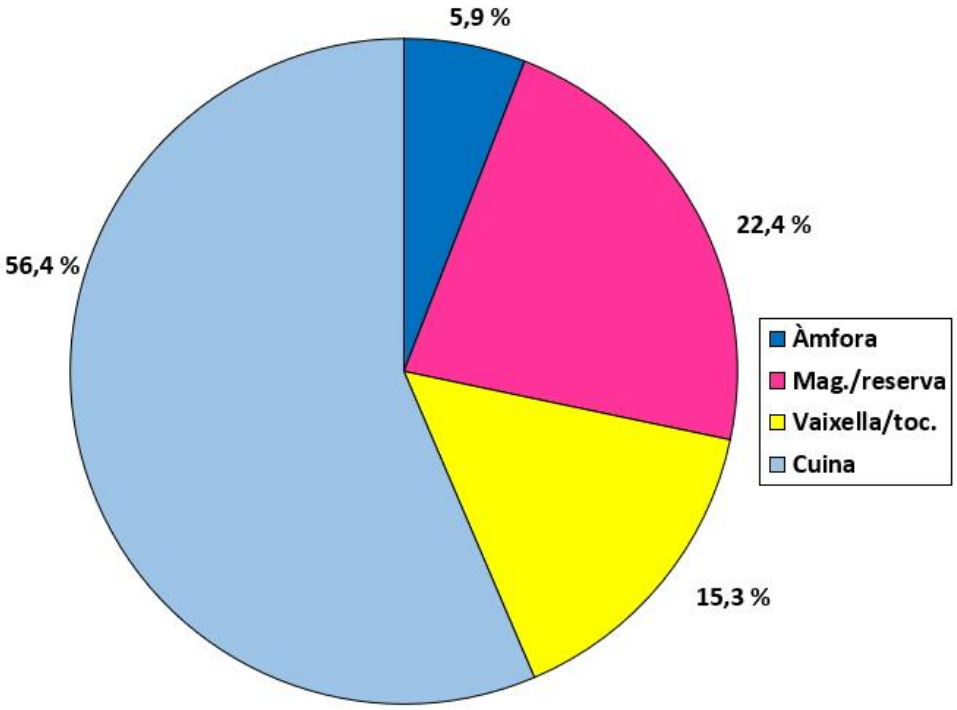

Gràfica Sebes 2

2.22.- CASTELLOT DE LA ROCA ROJA (Benifallet, Baix Ebre, Tarragona).

2.22.1.- Descripció del jaciment.

En un moment indeterminat de mitjans segle XX un afeccionat local desconegut va destapar la pràctica totalitat de l'extensió del nucli ibèric del Castellot de la Roca Roja, a Benifallet (Baix Ebre), i el va excavar parcialment. No hi ha rastre documental dels resultats d'aquesta intervenció clandestina ni dels materials arqueològics obtinguts. N'hi van quedar les restes a la vista d'un imponent llenç de muralla, amb alçades conservades de gairebé quatre metres, i de bona part de la trama urbana interna (Figura RocaRoja1). L'any 1974 té lloc una primera campanya oficial, amb un abast moderat, tot just un seguit de petits sondejos, a més de la realització d'una primera planimetria del jaciment (Izquierdo i Gimeno 1990; Noguera 1999). L'any 1998, en el marc d'un projecte de la Universitat de Barcelona dirigit per Joan Sanmartí, s'inicia una etapa d'intervencions programades continuades, encapçalades per Carme Belarte i Jaume Noguera, amb el propòsit d'obtenir la informació bàsica sobre l'evolució i naturalesa d'aquest enclavament ilercavó (Belarte i Noguera 2002; Belarte, Noguera i Sanmartí 2002 i 2007), així com la recuperació patrimonial del jaciment (Belarte i Noguera 2010) (Figura RocaRoja1).

Figura RocaRoja 1: Vista general de les restes destapades del nucli ibèric de la Roca Roja, en l'estat actual, realitzades les tasques de consolidació i adequació patrimonial.

El curs inferior del riu Ebre, passada una zona oberta propera a la desembocadura, s'estreny a l'alçada de la localitat de Tivenys i discorre per una vall molt estreta durant un tram d'uns 15 kilòmetres, fins que es torna a obrir a la Foia de Mora, a l'alçada de

Miravet. El jaciment es situa a l'inici d'aquest congost, a la seva riba esquerra, en un punt en què arrenca un meandre que genera una inflexió vers l'est del curs fluvial (Figura RocaRoja2). Es tracta d'un indret amb un potencial estratègic molt gran ja que just al davant, a l'altra riba del riu, arrenca el Barranc de Xalamera, un rierol que facilita el pas vers les valls interiors de la Terra Alta i el Baix Aragó (zones dels rius Algars i Matarranya). L'emplaçament consisteix en un esperó allargassat de roca que té una forma triangular, amb uns vessants molt abruptes que s'alcen uns 40 metres sobre el nivell del riu (Figura RocaRoja1).

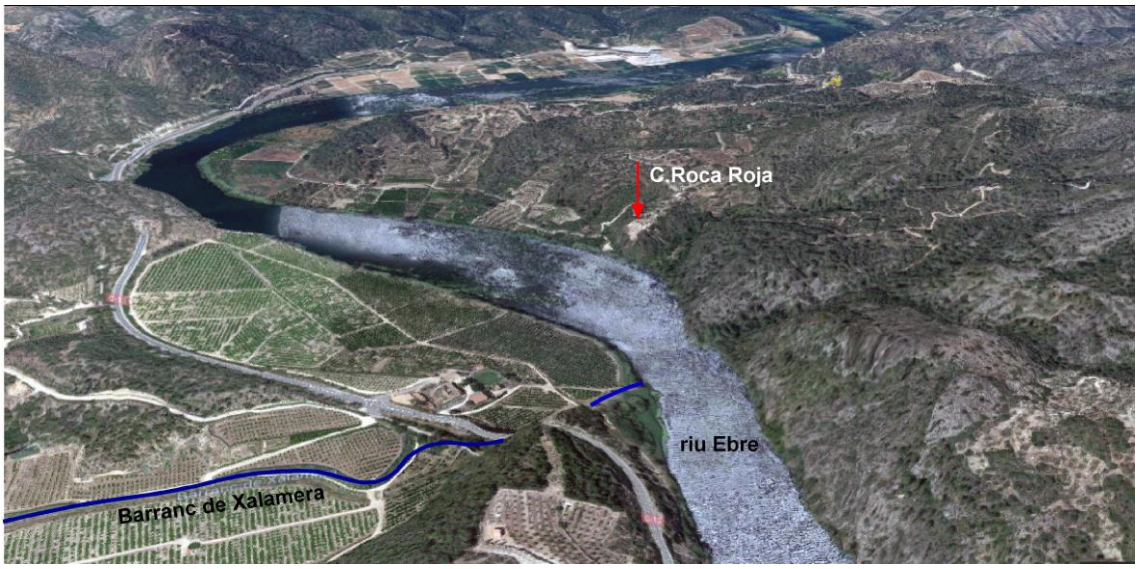

Figura RocaRoja 2: Vista de la ubicació topogràfica del nucli del Castellot de la Roca Roja.

El nucli ibèric del Castellot de la Roca Roja és un petit hàbitat fortificat que ocupa els darrers 50 metres del turó sobre el que es construeix, amb una superfície interna inferior als 900 m2. Una imponent muralla de barrera, de 32 metres de llargada i entre 3,5 i 4,5 metres d'amplada tanca l'espai urbanitzat per l'únic punt accessible, el costat nord-est, el més allunyat del riu. Es tracta d'una estructura que presenta dos paraments ben diferenciats, un d'exterior molt més gruixut que va de punta a punta (mr1008), i un d'intern, de vora un metre d'amplada (mr1007), que clarament arrenca d'una paret lateral de la torre (Figura RocaRoja3). Els dos extrems de la muralla presenten un acabat arrodonit; entre aquests i els penya-segats resten sengles passadissos de menys d'un metre d'amplada, que conformarien els accessos a l'interior del fortí. L'accés meridional apareix flanquejat per una gran torre quadrangular que es projecta vers l'interior del poblat, sense depassar el frontal de la muralla (Sector 2). Aquesta torre fa set per vuit metres de costats i presenta una subdivisió interna en dos àmbits

rectangulars pràcticament idèntics. A nivell constructiu la torre podria haver estat l'estructura bastida inicialment, ja que els dos paraments de la muralla semblen adossar-s'hi, tot envoltant-la per l'exterior. La porta nord es flanqueja de forma diferent, amb un bastió rectangular massís que també es projecta vers l'interior del poblat però que en el seu cas s'adossa al parament intern de la muralla (Sector 4). De la cara interna d'aquest bastió arrenca una paret paral·lela a la muralla que genera una mena de compartiment intern a peu pla i un possible pas de ronda en la part elevada (Sector 3), element que acaba de completar el potent sistema defensiu del nucli ibèric (Figura RocaRoja3).

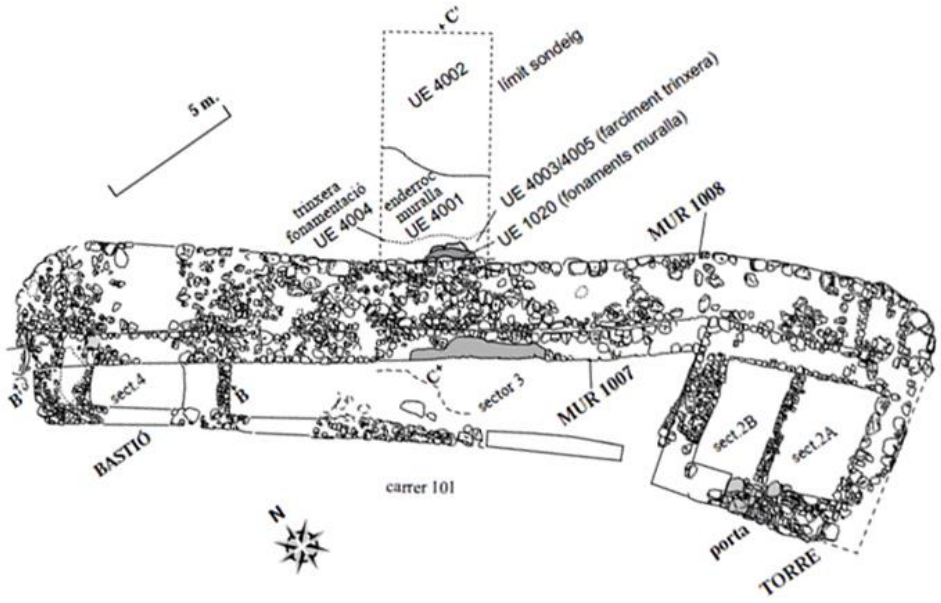

Figura RocaRoja 3: Planta de detall del frontal defensiu del nucli del Castellot de la Roca Roja.

Els dos possibles accessos laterals donen a un mateix carrer (Carrer 101) que discorre en paral·lel a la cara interna de la muralla i torres, a la manera d'un *intervallum*. La xarxa viaria es completava originàriament amb un segon carrer (Carrer 100) que travessava longitudinalment la plataforma edificada, des del carrer 101 fins a la punta de l'esperó[1] (Figura RocaRoja4). Aquests dos carrers perpendiculars ordenen de forma bàsica la distribució interna de l'espai d'hàbitat. A banda i banda del carrer 101 es despleguen dues bateries de recintes adossats que ocupen la pràctica totalitat de la meitat meridional del nucli. Els dos blocs constructius estan formats per una successió de sis àmbits, de planta i dimensions molt similars entre ells. La presència sistemàtica de llars de foc és l'element que permet plantejar una funció domèstica per als recintes de la bateria

[1] El Sector 19 és producte d'un tapiat del carrer i remodelació general de l'assentament realitzada en la seva fase constructiva més recent, el que sembla una ocupació ibèrica tardana, de caràcter probablement residual, que les intervencions clandestines han impedit documentar adequadament.

oriental (Figura RocaRoja5), mentre que la seva absència en els àmbits de la bateria occidental fa pensar en espais comunitaris no residencials, tal vegada de treball o magatzem. La regularitat i homogeneïtat d'aquest sector del poblat contrasta amb la disposició i característiques dels edificis que se situen entre aquesta zona i el carrer 101, en què es constata una estructura urbana molt poc regular (Figura RocaRoja4).

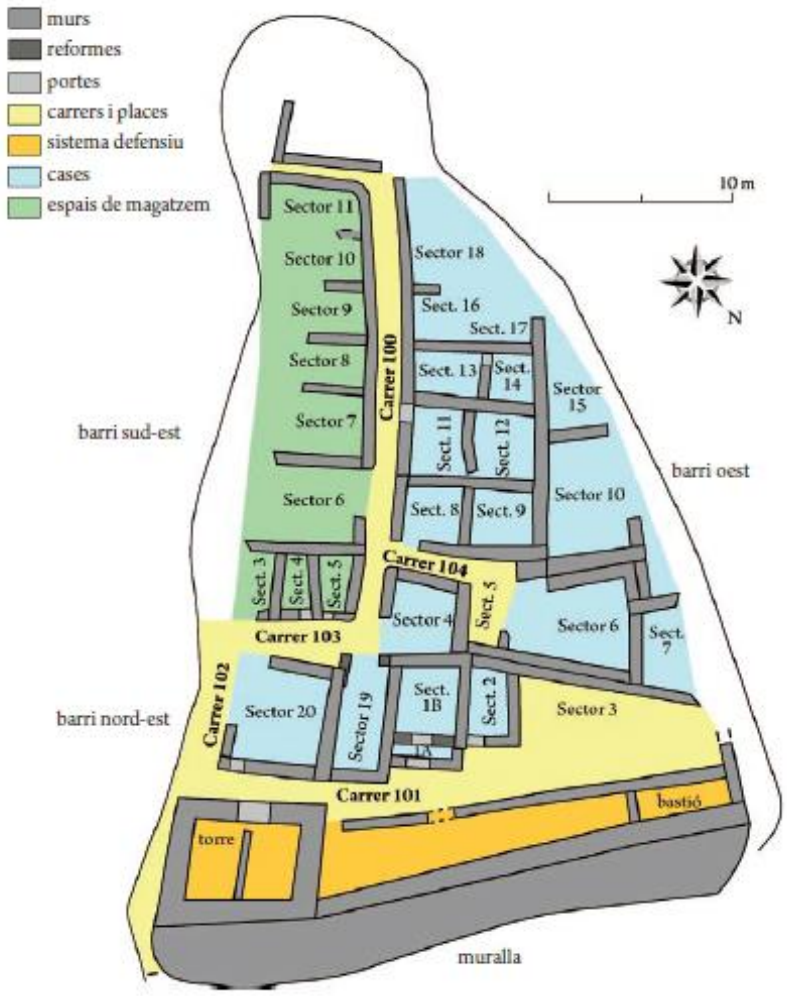

Figura RocaRoja 4: Planta general del nucli del Castellot de la Roca Roja, amb indicació de la interpretació funcional dels diferents sectors del poblat.

En aquesta meitat septentrional de la zona edificada es donen tot un seguit de particularitats. D'entrada s'hi concentren aquells àmbits de dimensions superiors a la resta, cas dels Sectors 20 i 6. Precisament al voltant del Sector 6 s'observen uns adossaments de murs que generen uns gruixos de paret únics en el poblat i que remeten a l'existència d'una segona planta. De fet, per a accedir a l'interior del Sector 6 s'habilita un carreró lateral 'particular' (Carrer 104) que condueix a una possible àrea oberta o petit pati que el precediria (Sector 5). En base a tots aquests trets es pot atribuir un caràcter singular i diferenciat a aquest conjunt edilici format pels carrer 104 i sectors

5 i 6 (Figura RocaRoja4), el que podria ser interpretat com la residència d'un nucli familiar d'estatus elevat, de manera equivalent a l'anomenada 'casa del cabdill' de la ciutadella d'Alorda Park (Casa 201) o les dues cases complexes del vilatge fortificat del Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet (Cases 19 i 21). Tot plegat posa de manifest que, tot i tractar-se d'una comunitat molt petita, es donarien significatives desigualtats internes, fet que ja ha estat percebut en altres assentaments de les dimensions més reduïdes, com també seria el cas dels Estinclells de Verdú. Tot apunta a la presència d'un o dos nuclis familiars amb una relativa preeminència social, que resideixen en el barri proper a la muralla i que contrasten amb un segment majoritari de població format per famílies d'una posició social més modesta, aquells que ocupen els habitatges simples o de format estàndard que s'estenen per la meitat meridional del poblat (Figura RocaRoja5).

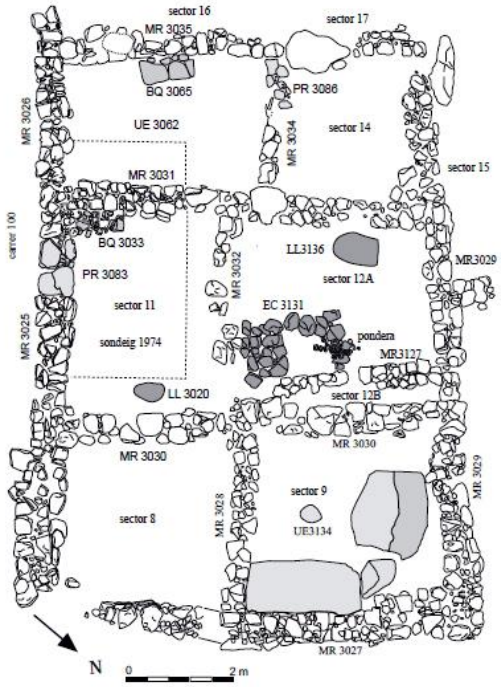

Figura RocaRoja 5: Planta de tres dels habitatges de tipus simple, de la banda est del Carrer 101.

A nivell cronològic s'han de tenir en compte les dificultats pròpies d'un jaciment molt afectat per intervencions antigues incontrolades. Tanmateix els treballs realitzats a partir de l'any 1998 han proporcionat les dades bàsiques sobre la seva evolució cronològica i estructural. D'entrada s'ha documentat una primera ocupació del període Ibèric Antic, anterior al desplegament de la trama urbana que acabem de descriure. Es tracta bàsicament de profunds retalls practicats a la roca mare i unes molt malmeses estructures muraries, de funció desconeguda, localitzades majoritàriament per sota dels

Sectors 1, 2, 3 i Carrer 101. També han apareguts nivells datables del segle VI aC., sense estructures associades, per sota d'alguns àmbits de la part central del jaciment (Sectors 8 i 9). La naturalesa d'aquesta ocupació inicial és, ara per ara, totalment incerta. A partir de l'observació dels adossaments de parets és evident que la part inicialment construïda del sistema defensiu fou la gran torre quadrangular de l'extrem oriental (Figura RocaRoja3 i 4). És ben factible que això no tingui cap significació més enllà de l'ordre constructiu donat als diferents components del sistema defensiu. Tot amb tot no es pot excloure una fase en què la torre funcionés com a estructura exempta, abans de la construcció d'un nucli fortificat. Malauradament aquest sector de la torre i àrea adjacent ja havia estat buidada en la pràctica totalitat per la intervenció clandestina, fet que fa impossible recuperar dades estratigràfiques i cronològiques consistents que resolguin aquests dubtes. En aquest sentit, però, és interessant esmentar el cas del nucli fortificat de l'Assut, molt pròxim i d'una estructura força similar, en el que es planteja que la gran torre circular, element central del potent sistema defensiu, es construeix en el segle VI aC (Figura RocaRoja6), amb anterioritat a la implantació d'un assentament fortificat que s'estén per una plataforma abocada al riu Ebre (Diloli *et alii* 2016, 288).

Figura RocaRoja 6: Vista del nucli fortificat de l'Assut, amb indicació de la possible torre exempta del període ibèric antic.

De fet tant a l'Assut com al Castellot de la Roca Roja s'ha constatat que és a les darreries del segle V aC quan es fa efectiva la construcció del sistema defensiu i de la

major part de la trama urbana visible, és a dir, en sentit estricte el moment fundacional de sengles assentaments fortificats (Figura RocaRoja7). Durant els segles IV i III aC l'hàbitat i el sistema defensiu sembla funcionar sense evidències de canvis estructurals importants, més enllà d'algunes reformes, com ara, la subdivisió interna de les cases de la banda oest del carrer 100 aC (Figura RocaRoja5). Les recents excavacions realitzades en el Sector 3 han documentat uns potents nivells d'abandonament, amb algunes traces d'enderroc i incendi (no gaire intenses, ni sistemàtiques), que es daten amb tota certesa dels volts del 200 aC. Aquesta cronologia ja s'havia detectat en estrats d'amortització dels nivells de circulació dels àmbits a la banda oest del Carrer 100. Tot això permet plantejar que es dona un episodi d'abandonament generalitzat, tal vegada traumàtic, vinculat al conflicte militar generat en el territori per la Segona Guerra Púnica, similar al que s'ha identificat en altres assentament contemporanis de la vall del curs inferior de l'Ebre, com ara el Castellet de Banyoles o l'Assut, per esmentar només els més pròxims. Finalment hi ha indicis d'una reocupació de fase ibèrica tardana que, a jutjar de l'escassetat de materials que proporciona, seria d'una entitat probablement residual i no aniria més enllà del 125/100 aC (amb absència total de vasos de la producció Calena o Campaniana B).

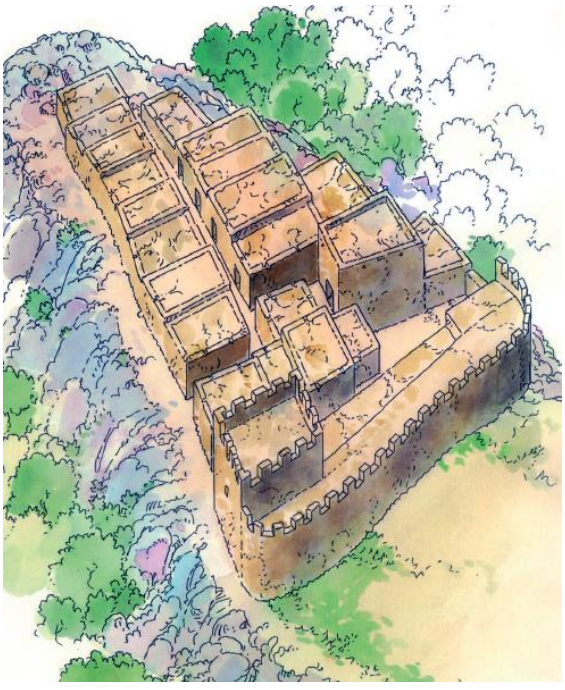

Figura RocaRoja 7: Restitució de l'aparença del petit nucli fortificat del Castellot de la Roca Roja durant el període ibèric ple (425-200 aC).

En el curs inferior de l'Ebre, des de la Foia de Mora fins a la desembocadura, es coneixen un elevat nombre d'assentaments ibèrics que reuneixen els mateixos trets bàsics del Castellot de la Roca Roca: petits hàbitats fortificats, amb superfícies que

rarament superen el 2000 m2, ubicats en l'extrem de plataformes rocoses damunt la riba del riu, dotats d'un fort aparell defensiu format per muralles, torres i sovint fossats que tanquen l'istme en forma de barrera (Figura RocaRoja7). L'esmentat nucli de l'Assut (Tivenys, Baix Ebre) seria el millor exponent de la repetició d'aquest patró, tot i que en aquest cas l'assentament té unes dimensions sensiblement superiors, d'uns 4000 m2 de superfície (Equip Assut 2005). Se'n poden incloure, però, molts d'altres, com ara els del Barranc de Mosselló i els Castellons, a Flix (Ribera d'Ebre), el Forn Teuler d'Ascó (Ribera d'Ebre), les Planetes de Tivenys (Baix Ebre) i les Valletes d'Aldover (Baix Ebre) i, tal vegada també, el Castell d'Amposta (Montsià) (Figura RocaRoja8). Tot plegat sembla mostrar que des del segle V aC. aquest és el tipus d'hàbitat predominant que estructura el poblament ibèric de la zona, sense evidenciar-se l'existència d'una jerarquia d'assentaments a nivell regional (Noguera 2002; Bea *et alii* 2012; Belarte i Noguera 2015). Aquest panorama es modificarà a partir del segle III aC, quan l'aparició d'un nucli de primer ordre com és el Castellet de Banyoles (Tivissa, Ribera d'Ebre) introdueix un nou factor de jerarquia i la novetat d'una probable ordenació política integrada d'un territori extens.

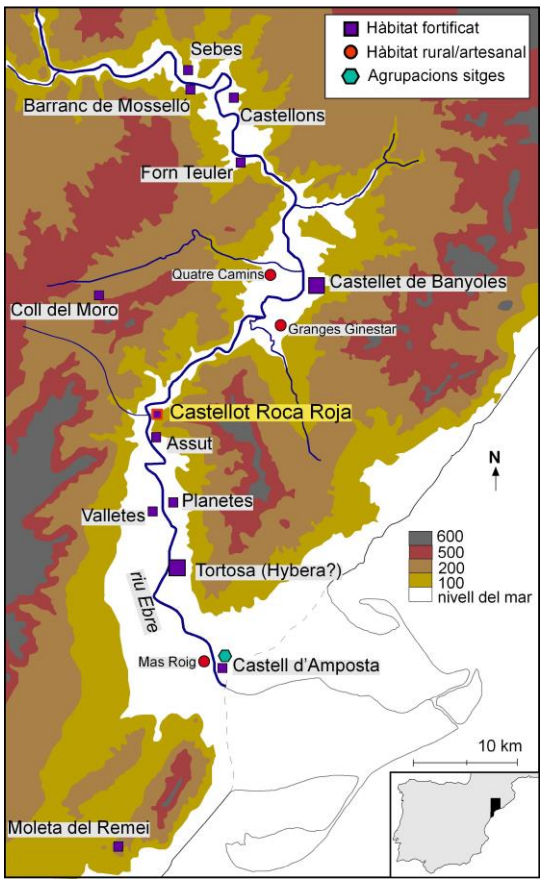

Figura RocaRoja 8: Mapa de la zona del curs inferior del riu Ebre, amb indicació de la ubicació del Castellot de la Roca Roja i dels principals nuclis ibèrics contemporanis.

2.22.2. Descripció dels conjunts ceràmics.

Tots els materials ceràmics considerats provenen dels conjunts ceràmics recuperats en les campanyes d'excavació realitzades a partir de l'any 1998 en el marc del projecte de investigació de la Universitat de Barcelona. La intervenció clandestina que destapa i excava el jaciment explica en bona mesura que la seqüència estratigràfica sigui molt variable segons els diferents sectors del nucli. Així al costat de diverses àrees en què la intervenció furtiva ha arribat fins a la roca natural, hi ha uns pocs sectors que han aparegut aparentment inalterats, especialment en la zona adjacent a la cara interna de la muralla (Sector 3). Entremig hi ha àrees en què dona la sensació en que l'excavació antiga ha estat parcial, com ara a les cases de la banda est del carrer 100, on sovint la seqüència conservada comença amb estrats del segle IV aC. En altres sectors sembla que tant sols s'hauria efectuat l'extracció dels nivells superficials, cas de la zona de la bateria de recintes a l'oest del carrer 100, aquells en què en primera instància apareixen nivells d'entorn 200 aC.

2.22.2.1. La Fase 1A del nucli del Castellot de la Roca Roja (550-450 aC).

2.22.2.1.1. Descripció dels contextos de procedència.

Els conjunts ceràmics d'aquesta fase s'han recuperat en nivells que apareixen sempre per sota de les estructures del nucli fortificat, en estrats que reomplen la roca natural. Concretament provenen dels rebliments de dos retalls a la roca, de funció indeterminada, localitzats per sota del recinte 1 (excavats durant les campanyes del 1999 i 2000) i d'uns anivellaments de les irregularitats del subsol natural ubicats en la part inferior d'una seqüència estratigràfica completa i intacte documentada en l'anomenat sector 3, un espai obert, de circulació, que ocupa la meitat est del *intervallum* de la muralla (en aquest cas, excavats durant les campanyes del 2016 i 2017).

2.22.2.1.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

Els conjunts ceràmics de la fase 1A del Castellot de la Roca Roja estan constituïts per un total de 4744 fragments i 236 individus ponderats, repartits de la següent manera:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Cer Jònia o psdojònia	2	1	1	Copa tipus B2	1 vora, 1 base	
Total Vaixella Imp.	*2*	*1*	*1*			
Àmf. Fen/Pún C.Est.	60	1	0	Indet.	1 nansa	
Àmfora Grega Altres	7	1	0	Indet.	1 nansa	
Total àmf. Imp.	*67*	*2*	*0*			
Total Import.	**69**	**3**	**1**			
Àmfora ibèrica	66	34	34		34 vores, 2 pivots	
Cer. Ib. Oxidada	867	144	144	Tenalla Olla/tenalla llavi "coll de cigne" Gerrot Safata carenada Gerra enòcoa Gerra v. exvasada Gerreta Copa imit. Cílix Plat carenat v. exvasada Urna d"orelletes Tapadora urna orelletes Tapadora grans dimensions Tapadora Morter Indeterminat	3 vores 78 vores 3 vores 5 vores 8 vores 4 vores 5 vores 3 vores 12 vores 3 vores 3 vores 1 p.c., 1 vora 2 vores 1 base 12 vores	3 pintades 66 pintades 4 pintades 5 pintades 3 pintades 5 pintades 2 pintades 10 pintades 1 pintada 1 pintada 1 pintada 3 pintades
Cer. Ibèrica reduïda	5	1	1	Plat vora horitzontal	1 vora	
Informes Ib. Oxid.	3198					
Cer. Grollera a torn	10	3	3	Olla globular	3 vores	
Cer. a Mà	529	51	51	Olla gran Olla perfil „essa" Olla Tapadora Vas petit/gerreta Indet.	3 vores 9 vores 28 vores 6 vores 2 vores, 1 base 3 vores	
Total prod. locals	**4675**	**233**	**233**			
Total	**4744**	**236**	**234**			

2.22.2.1.3. Descripció tipològica dels materials.

En els conjunts ceràmics de la fase 1A del Castellot de la Roca Roja els materials d'importació representen tot just un 0,9 % del total d'individus. De vaixella fina importada només hi ha un exemplar de vora i un de peu de copa jònia del tipus B2 de Villard i Vallet (Villard i Vallet 1955). Es tracta d'unes peces amb unes característiques de pasta i vernís, de molt bona qualitat, que permeten pensar que siguin de fabricació magno-grega o fins i tot de la Grècia de l'Est (làmRocaRoja3, 11). En els nivells

superficials s'han identificat un exemplar de vora i un de peu de copa àtica de vernís negre, de peu alt i llavi còncau, del tipus C de Bloesch (làmRocaRoja3, 12), amb una cronologia de producció dels volts del 500 aC, el que permet considerar-los dins d'aquesta fase 1A. Pel que fa a les àmfores importades, entre els materials contextualitzats destaca l'evidència dels exemplars feno-púnics fabricats a extrem occident, a la zona del Cercle de l'Estret, amb una seixantena de fragments informes i un exemplar de nansa com a únic element de forma conservat (làmRocaRoja1, 4). Amb aquests elements l'adscripció crono-tipològica és gairebé inviable, però un seguit de detalls, com la carena acusada d'on arrenca la nansa i l'aspecte de la pasta i cocció dels fragments informes, fan pensar que en la seva gran majoria corresponguin a peces fenícies occidentals de cronologia arcaica, del segle VII aC i, per tant, en sentit estricte s'han de considerar com a materials intrusius d'una ocupació més antiga, de primera edat del ferro. De fet, la presència d'una vora del tipus T.10.1.2.1. procedent de contextos 1B (làmRocaRoja5, 2), la única peça amb forma d'aquesta producció localitzada en el jaciment, corroboraria aquesta percepció.

Per contra no hi ha res que faci dubtar que els elements d'àmfora importada de procedència grega corresponguin de manera efectiva a la cronologia d'aquesta fase 1A. Ben contextualitzats disposem d'un molt més escàs grapat de fragments informes i, altra vegada, un fragment de nansa com a únic element de forma (làmRocaRoja1, 3). Es tracta del terç inferior d'una nansa vertical de secció ovoidal, amb una pasta dura, força depurada, de color taronja molt clar al nucli i beix/groguenc a la superfície, amb desgreixant de partícules petites predominants o mitjanes minoritàries de color gris la majoria, evidents també a la superfície. Aquests trets semblen descartar una fabricació massaliota i fa més viable una procedència magno-grega, sempre de tipus indeterminable. En canvi hi ha dos exemplars de vora dels nivells superficials que amb tota probabilitat pertanyen a les produccions gregues occidentals de Massalia i el seu territori, tal com en primera instància indica la seva forma, clarament atribuïble als tipus més antics d'aquests tallers, concretament a les variants de vora tipus 1a (làmRocaRoja1, 1) i tipus 2 (làmRocaRoja1, 2) de Py (Py 2001, 139-142), tots dos datats amb anterioritat al 450 aC.

En el camp de les produccions locals el primer que cal ressenyar és la notable documentació d'àmfores ibèriques (làmRocaRoja1, 5 a 17). La gran majoria d'exemplars de vora presenten uns trets morfològics comuns, essent els més característics els llavis alts (làmRocaRoja1, 5 a 9) i les carenes curtes i de projecció poc

horitzontal (làmRocaRoja1; 5-6, 9-10 i 15-16). Son uns trets formals que trobem en els dos exemplars complets del nucli proper del Coll del Moro de Serra d'Almos, de Tivissa (Cela, Noguera i Rovira 1999, làm. 3), els que han servit per a definir el model arcaic o ibèric antic d'àmfora ibèrica, el tipus 1 de Sanmartí, Bruguera i Miñarro (Sanmartí, Bruguera i Miñarro 2004, 381). De fet el pivot millor conservat del lot d'àmfores ibèriques, una punta molt oberta (làmRocaRoja1, 17), corrobora aquesta adscripció tipològica.

El grup de les peces de magatzem és molt més abundós i encara més homogeni a nivell tipològic. En efecte es constata un predomini absolut del format de les tenalles o olles de perfil globular amb vora exvasada i llavi de 'coll de cigne' (làmRocaRoja2, 2 a 16). La gran majoria són peces amb decoració pintada, de composició també del tot uniforme: sempre a base de bandes horitzontals com a únic motiu decoratiu; això sí, en diferent nombre, disposició i gruixos. De fet, en aquest darrer sentit, malgrat l'aparença globalment compacte del lot també cal assenyalar que no existeixen dues peces idèntiques, fet que en darrer terme constata el caràcter artesanal de la seva producció. Hi ha algun exemplar, molt minoritari, que no pertany a aquest patró; concretament un exemplar rar de tenalla de coll cilíndric i vora de tendència horitzontal, d'un tipus difícil de reconèixer (làmRocaRoja2, 1). Aquestes tenalles podrien disposar de brocs a la part inferior del cos, tal com demostren alguns exemplars presents en contextos d'aquesta fase (làmRocaRoja2, 17).

En el grup anomenat de reserva domèstica, sempre heterogeni, hem considerat les peces pertanyents a quatre tipus ben definits i diferenciats. Els gerrots tenen una incidència molt menys important que en cronologies més avançades i es dona la particularitat que el tres exemplars identificats com a tal no presenten decoració pintada (làmRocaRoja3, 5), essent l'únic tipus de ceràmica a torn oxidada en què això succeeix. Les formes més representatives de contextos ibèrics antics, que no exclusives, són sens dubte les de les safates carenades i les urnes d'orelletes. Les primeres poden ser difícils de distingir dels plats de vora horitzontal, essent elements discriminants la presència de nanses horitzontals (làmRocaRoja3, 3-4) i els diàmetres superiors de vora i, per tant, de la grandària de les peces (làmRocaRoja3, 1 i 2). Les segones, comptant la urna (làmRocaRoja3, 7 i 10) i les seves tapadores (làmRocaRoja3, 8 i 9), constitueixen el tipus millor representat dins del grup, comportament inèdit en cronologies posteriors, i per aquesta raó, força exclusiu i característic d'un horitzó ibèric antic. Finalment, de les tapadores de grans dimensions cal destacar, per excepcional, un exemplar que conserva

el perfil complet, amb una decoració prototípica de l'estil ibèric antic (làmRocaRoja3, 6).

En el grup de les peces de vaixella de producció local es constata un clar predomini d'un tipus per damunt de la resta, el dels plats carenats de vora exvasada (làmRocaRoja4, 1 a 10). De fet, és el tipus de ceràmica ibèrica a torn amb una representació més alta per sota (a molta distància) de les olles/tenalles de llavi de 'coll de cigne'. Cal dir, però, que entre les peces considerades dins d'aquest tipus es dona una elevada diversitat de variants formals. La diferència més evident és la que existeix entre aquelles peces profundes amb llavi de tendència horitzontal (làmRocaRoja4, 1 a 4 i 6 a 8), que serien una versió en format reduït i sense nanses de les safates fondes carenades, i aquells exemplars poc profunds (làmRocaRoja4; 5, 9 i 10), amb el perfil més pròxim a un plat en el sentit més convencional. Entre els primers cal destacar una peça que presenta una decoració al llavi, d'agrupacions de línies ondulades incises (làmRocaRoja4, 4), que és del tot característica de la producció de ceràmiques comunes gregues occidentals anomenades 'ceràmiques grises monòcromes' (Arcelin 1984). De fet el perfil de la peça és molt pròxim al d'un dels tipus més representatius de la producció, el dels plats profunds anomenats 'plats à marli', de la sèrie 4 del Dicocer (Py 1993, 447). Tot amb tot sembla clar que ha de tractar-se d'un imitació de producció local (ibèrica), en primer lloc per la raó bàsica de que no és una peça 'grisa', sinó de cocció oxidant i, a més, amb decoració pintada; i perquè l'aspecte de la pasta i acabats no difereix en res de la resta de vasos de ceràmiques oxidades a torn. Per acabar amb aquesta mena de peces és ressenyable el detall que moltes d'elles (entre elles la peça imitació dels 'plats à marli') presenten dues perforacions als llavis realitzades 'ante-coctionem' (làmRocaRoja4, 3 a 5), sens dubte amb l'objectiu de facilitar que siguin penjades; tret per altra banda totalment absent en les peces més grans, considerades com a safates i no plats.

Les peces que acompanyen els plats carenats són majoritàriament gerres o gerretes (làmRocaRoja3, 13 a 16), completant un servei clàssic de vaixella de taula. Entre les gerres destaca la relativa abundància dels exemplars de vora lobulada o enòcoes, quasi sempre decorats (làmRocaRoja3, 13 i 14). El repertori es completa amb un modest lot de copes amb nanses (làmRocaRoja3, 17), amb tota evidència imitacions locals de prototipus grecs, concretament de vasos de peu alt i vora exvasada, com ara les copes jònies tipus B2 o les peces àtiques del tipus C existents en els mateixos conjunts ceràmics d'aquesta fase del Castellot de Roca Roja (làmRocaRoja3, 11 i 12).

La gran majoria de les ceràmiques de cuina són fetes a mà, però aquesta categoria no és del tot exclusiva dins dels conjunts 1A del jaciment. D'entrada hi ha un parell de fragments de base de ceràmica ibèrica oxidada a torn, amb unes línies concèntriques incises en el fons, molt gruixuts, que permeten atribuir-los una funció de morter (làmRocaRoja4, 11 i 12). També hi ha un petit lot d'olles de pasta grollera fetes a torn, amb una vora molt exvasada i un perfil globular (làmRocaRoja4, 13 i 14) que no correspon al més característic de les olles d'aquesta categoria de cronologies posteriors. Pel que fa a les olles de ceràmica a mà el perfil en 'essa' és el model predominant (làmRocaRoja4, 17 a 22), així com a nivell decoratiu ho són els cordons digitats (làmRocaRoja4, 20 i 21) o ungulats (làmRocaRoja4; 17, 18 i 22). Hi ha, a més, uns pocs exemplars de gran format (làmRocaRoja4, 15 i 16), fins el punt que és raonable dubtar si són vasos culinaris, olles grans, o peces de reserva o magatzem fetes a mà. Les poques tapadores documentades són exemplars de parets rectes poc profundes (làmRocaRoja4, 23), a banda del cas singular d'una peça totalment plana, com una mena de tap o disc ceràmic (làmRocaRoja4, 24).

TRANSPORT (36 inds): 15,2 % — LÀMINA ROCA ROJA 1 (Fase 1A)

importats (2 inds): 0,8 %

àmfora massaliota

1 2

àmfora grega ind. **àmfora pún. C. Estret**

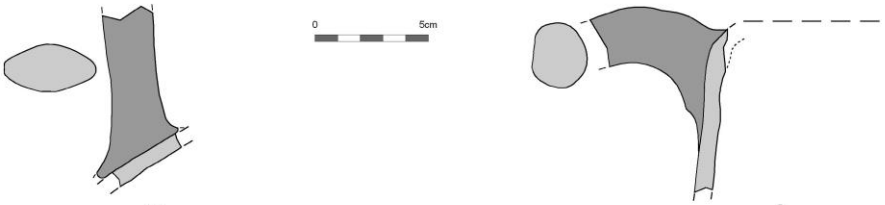

3 4

producció 'local' (34 inds): 14,4 %

àmfora ibèrica

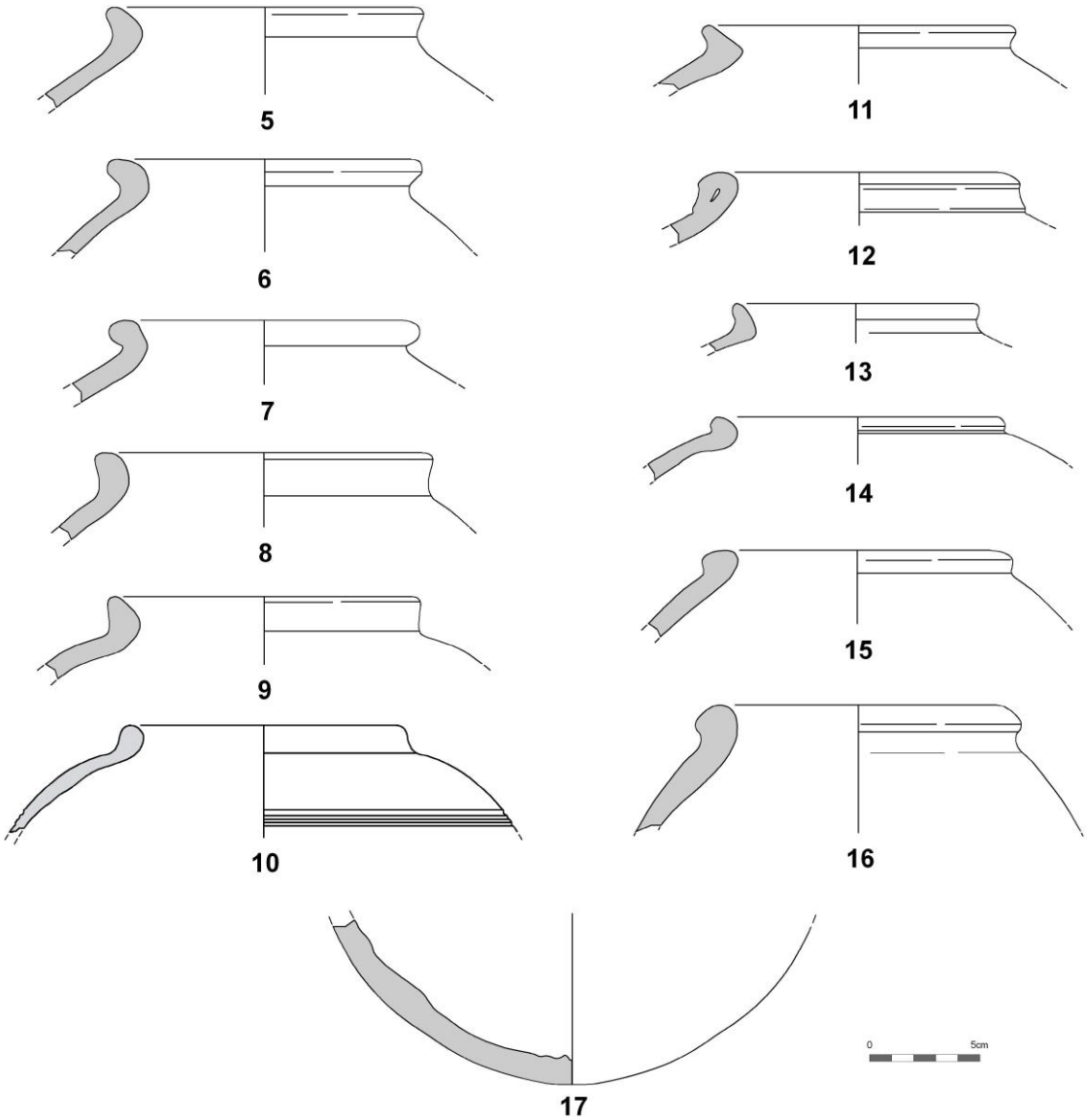

5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17

MAGATZEM (81 inds): 34,3 %

LÀMINA ROCA ROJA 2 (Fase 1A)

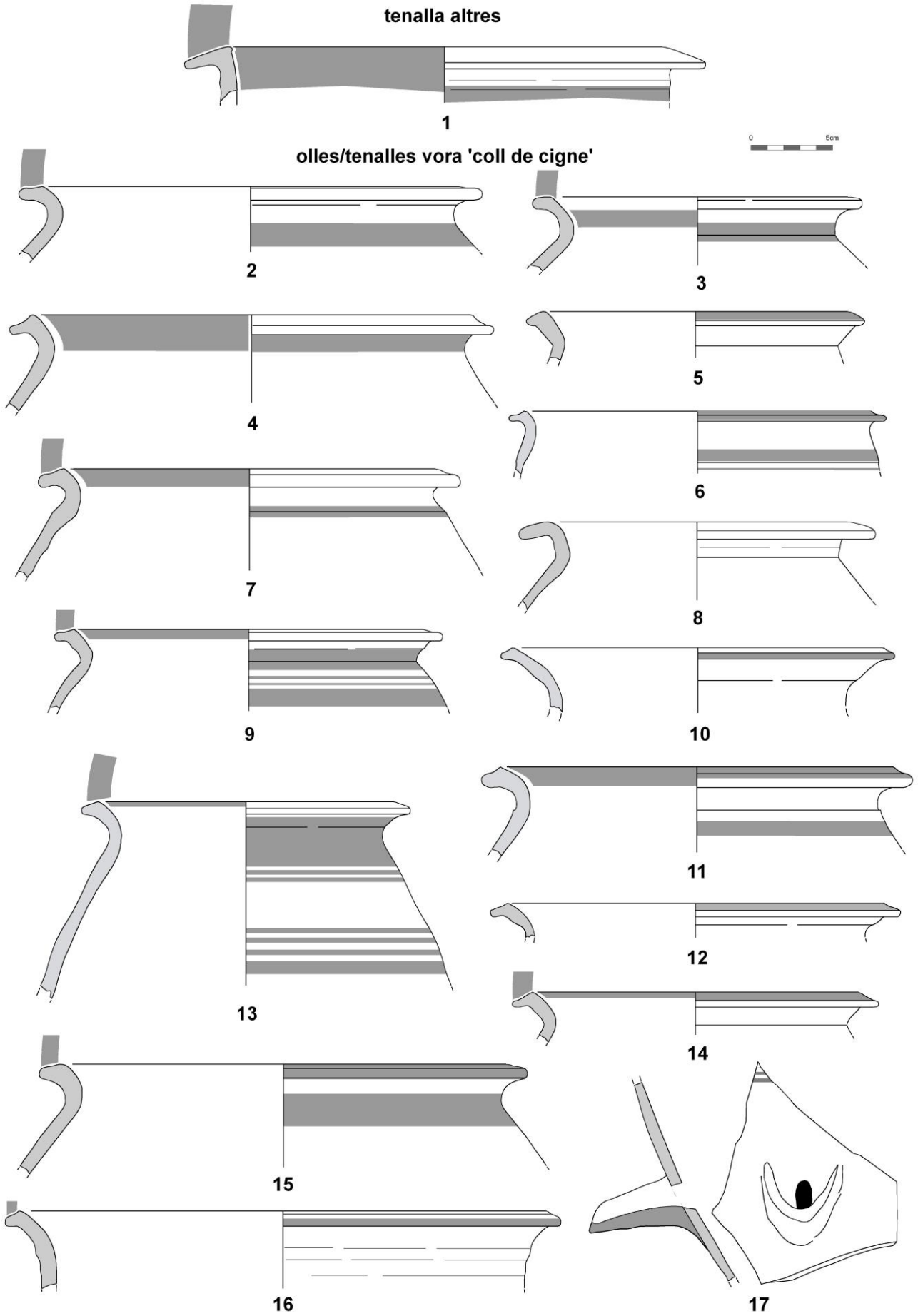

RESERVA DOMESTICA (16 inds): 6,8 %

LÀMINA ROCA ROJA 3 (Fase 1A)

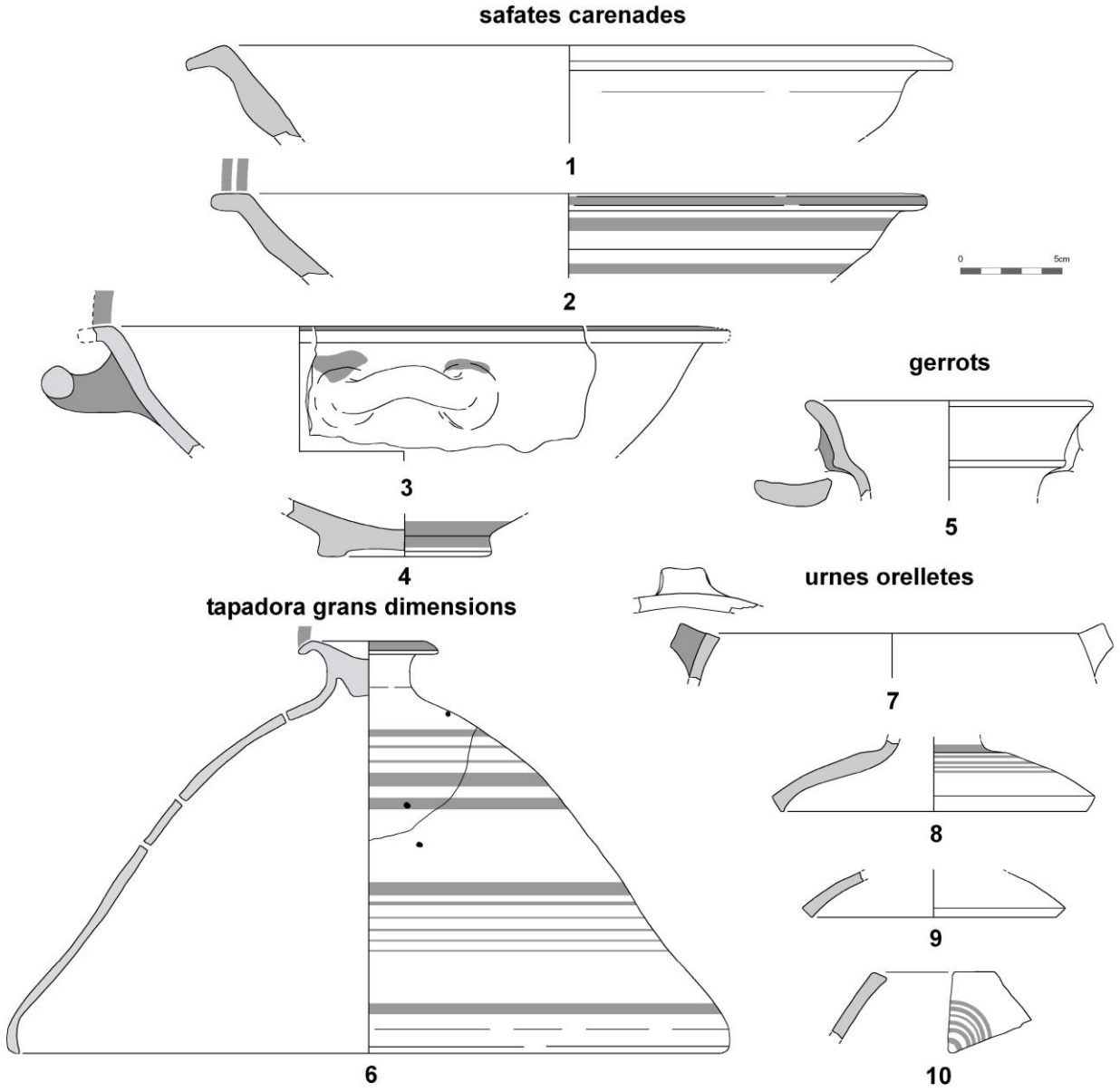

VAIXELLA (38 inds): 16,1 %

importats (1 ind): 0,4 %

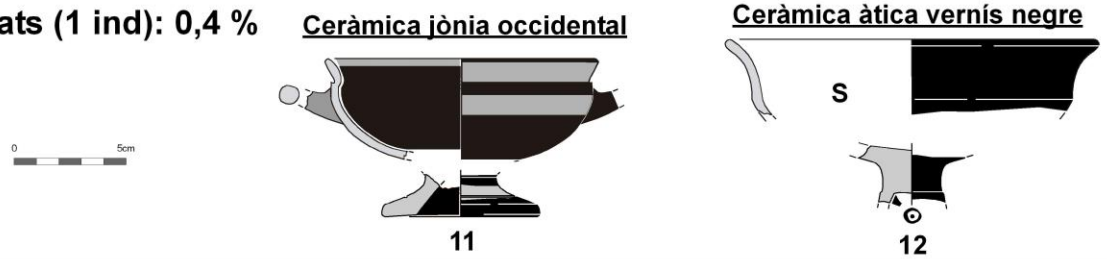

producció 'local' (37 inds): 15,7 %

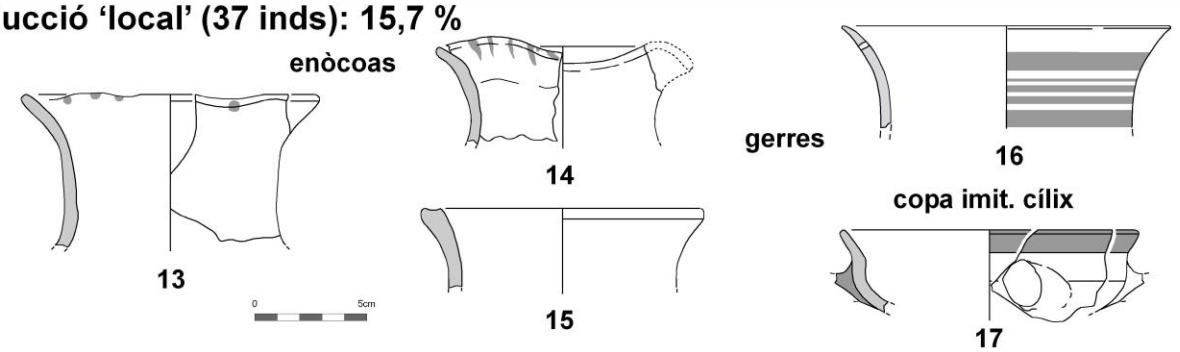

VAIXELLA (38 inds): 16,1 % **LÀMINA ROCA ROJA 4 (Fase 1A)**

producció 'local' (37 inds): 15,7 %

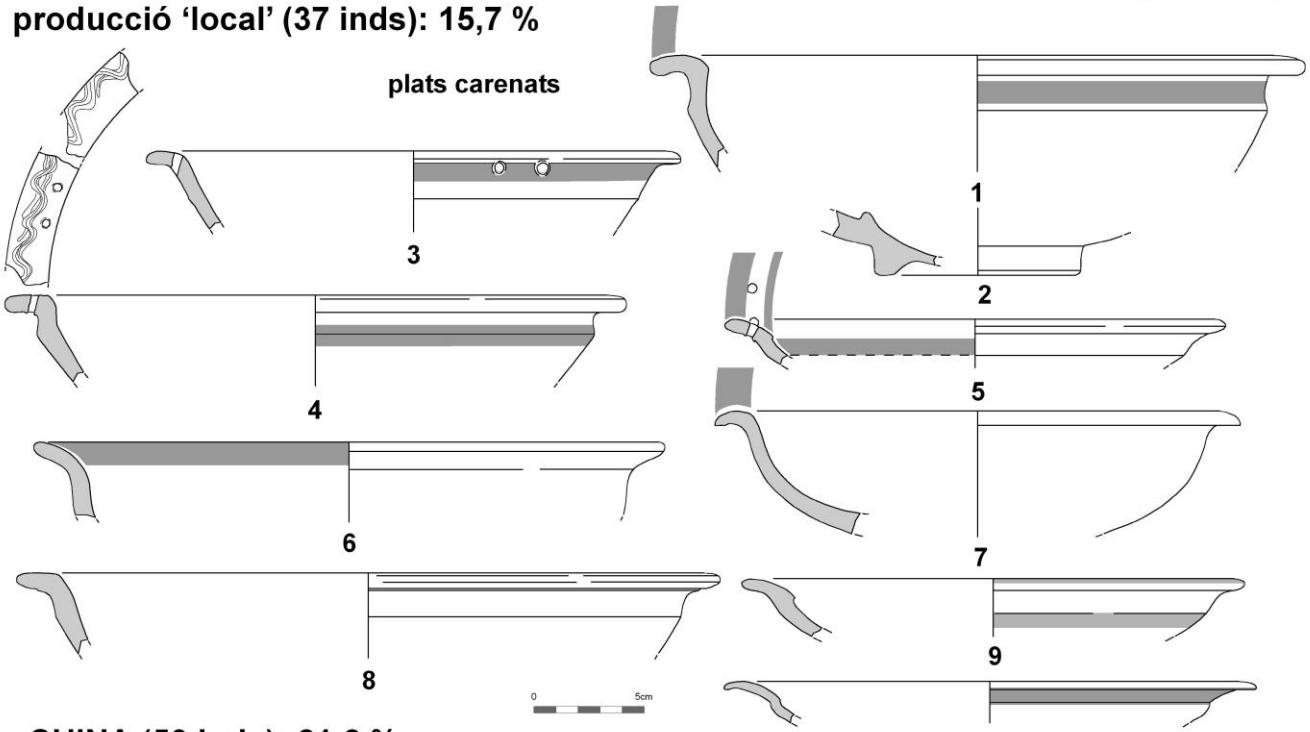

CUINA (50 inds): 21,2 %

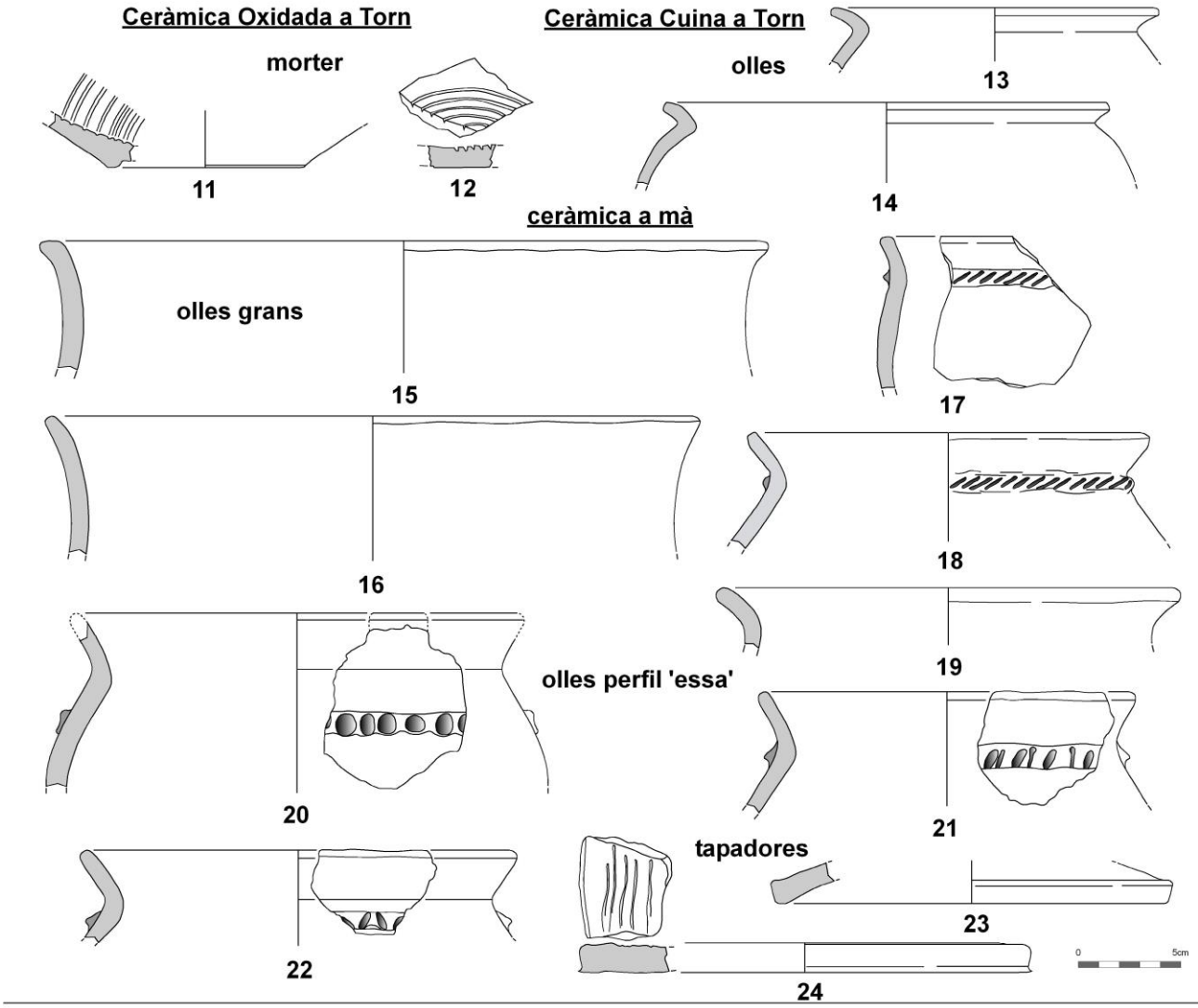

INDETERMINAT (15 inds): 6,4 %

2.22.2.2. La Fase 1B del nucli del Castellot de la Roca Roja (450-400/375 aC).

2.22.2.2.1. Descripció dels contextos de procedència.

Els conjunts ceràmics considerats d'aquesta fase provenen tots d'estrats d'anivellaments associats a la muralla del nucli, amb tota seguretat abocaments vinculats a l'acció de construcció del sistema defensiu erigit en aquesta cronologia. Concretament es tracta d'una sèrie de nivells localitzats durant les campanyes 2016 i 2017 en la zona del *intervallum* o Sector 3, en una potent i fiable seqüencia estratigràfica en què es documenta com se superposen a unes capes de regularització de la roca natural del període ibèric antic i com són coberts per uns nivells de circulació del període ibèric ple, amortitzats per nivells d'enderroc d'entorn el 200 aC.

2.22.2.2.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

Els conjunts ceràmics de la fase 1B del Castellot de la Roca Roja estan constituïts per un total de 7838 fragments i 348 individus ponderats, repartits de la següent manera:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica Figures Roges	5	1	1	Copa-Escif	1 vora	
Atica Vernís Negre	13	3	3	Escif, copa per beure Cílix „dasse delicada" Cílix „Castulo cup"	1 vora, 1 base 1 vora, 1 peu 1 base	
Total Vaixella Imp.	*18*	*4*	*4*			
Àmf Púnica Ebusitan	3	1	1	T.1.3.2.3.	1 vora	
Àmf Púnica C.Med.	2	1	0			
Âmf Fen./pún. C.Est.	23	1	1	T.10.1.2.1.	1 vora	
Àmf. Altres (grega?)	9	1	0			
Total àmf. Imp.	*37*	*4*	*2*			
Comuna Pún Ebus.	2	2	2	Morter AE-7/110-91	2 vores	
Comuna Fen Occid.	1	1	*0*			
Total Comuna Imp.	3	3	2			
Total Import.	**58**	**11**	**8**			
Àmfora ibèrica	60	29	29		29 vores, 3 pivots	
Com. Ib. Oxidada	1445	227	227	Olla/tenalla llavi "coll de cigne" Olla/tenalla altres	79 vores 5 vores	65 pintades 3 pintades

				Olla globular/cosi v. girada	12 vores	6 pintades
				Gerrot	7 vores	1 pintada
				Safata carenada	14 vores	12 pintades
				Gerra tipus enòcoa	6 vores	4 pintades
				Gerra vora exvasada	16 vores	7 pintades
				Gerreta	7 vores	6 pintades
				Plat vora vertical	1 vora	
				Plat carenat v. exvasada	31 vores	19 pintades
				Plat vora reentrant	3 vores	2 pintades
				Copa/vaset carenat	4 vores	2 pintades
				Morter	5 vores	
				Urna d"orelletes	3 vores	2 pintades
				Tapadora urna d"orelletes	4 vores	3 pintades
				Tapadora grans dimensions	1 vora	
				Tapadora	2 vores	1 pintada
				Canelobre	1 tija	
				Indeterminat	26 vores	8 pintades
Informes Ib. Oxid.	5469					
C. Ib. Reduïda	18	1	1	Plat o safata	1 base	
C. Cuina Torn	35	7	7	Olla	3 vores	
				Tapadora	2 vores	
				Indeterminat	2 vores	
C. a Mà	753	73	73	Olla perfil „essa"	12 vores	
				Olla cilíndrica	1 vora	
				Olla	45 vores	
				Tapadora	14 vores	
				Tapadora urna orelletes	1 vora	
Total prod. locals	**7780**	**337**	**337**			
Total	**7838**	**348**	**345**			

2.22.2.2.3. Descripció tipològica dels materials.

En els conjunts ceràmics de la fase 1B del Castellot de la Roca Roja els materials d'importació[2] pugen fins el 2,6 % del total d'individus, poc més del doble que a la fase precedent. Aquest increment es deu sobretot a l'impacte de la presència de ceràmiques àtiques en els estrats ben contextualitzats, en els que les peces d'aquesta producció representen la totalitat de la vaixella fina importada. Només hi ha un exemplar amb forma de vasos figurats, una vora de copa-escif que presenta decoració exterior, amb part d'una figura masculina amb una cinta al cap i d'una voluta vegetal, i decoració a l'interior, sobre el llavi, amb restes d'una fulla d'heura en reserva i d'una tija i fruits sobrepintats en blanc (làmRocaRoja7, 12). Hi ha també un parell de fragments de fons que tenen unes restes mínimes de decoració figurada, impossible de descriure, que amb tota probabilitat corresponguin a un mateix exemplar de cílix figurada (làmRocaRoja7,

[2] Excloent d'aquest comptatge aquells materials que tot apunta que són residuals, arrossegats d'una fase més antiga, cas dels fragments d'àmfora i ceràmica comuna fenícia occidental.

13)[3]. Pel que fa als vasos no figurats hi ha una vora de copa de la 'classe delicada' (làmRocaRoja7, 14) i una base de copa del tipus 'Castulo cup' (làmRocaRoja7, 15), a més d'una base (làmRocaRoja7, 16) i una vora d'escif, aquesta de la característica variant antiga de parets rectes (làmRocaRoja7, 17). A aquesta mateixa variant pertany un segon exemplar de vora provinent dels nivells superficials (làmRocaRoja7, 18), raó per la qual pot ser considerat dins d'aquesta fase.

En el camp de les àmfores importades es torna a donar un clar predomini dels fragments de producció feno-púnica sud peninsular, en aquest cas acompanyats d'un exemplar de vora del tipus d'època fenícia arcaica 10.1.2.1. de J.Ramon (làmRocaRoja5, 2), fet que corrobora la idea de que es tracta de materials residuals. Com a contrapartida cal assenyalar que en els conjunts d'aquesta fase s'ha localitzat l'únic element de vora d'àmfora importada ben contextualitzat fins ara documentat en aquest jaciment, un petit fragment del llavi d'un exemplar púnic ebusità del tipus T.1.3.2.3. de J.Ramon (làmRocaRoja5, 1). En darrer terme cal destacar també un grapat de fragments informes, de pastes sens dubte exògenes però de les que no ha estat possible identificar-ne la procedència, tot i que sembla possible descartar el seu origen púnic, el que permet plantejar que es tracti de peces de produccions gregues indeterminades. El repertori de ceràmiques importades es completa amb un parell d'exemplars de morters púnics ebusitans (làmRocaRoja9, 1 i 2), de llavi curt i penjant, els trets característics de la seva variant antiga, del tipus AE-7/110-91 de J.Ramon (Ramon 2011, 209).

L'escassetat d'àmfores importades contrasta amb un notable lot d'àmfores de producció local (làmRocaRoja5, 3 a 13). Tot i tractar-se de peces molt fragmentades mantenen uns trets formals, amb vores altes (làmRocaRoja5, 3 a 7) i carenes molt poc horitzontals (làmRocaRoja5, 5 i 9 a 11), que permetrien seguir relacionant-les amb el tipus antic d'àmfora ibèrica, el tipus 1 de Sanmartí, Bruguera i Miñarro (Sanmartí, Bruguera i Miñarro 2004, 381). En el grup de les peces de magatzem el comportament és molt similar al dels materials de la fase precedent. Està format per un bloc àmpliament majoritari del tipus de les tenalles (làmRocaRoja5, 14 a 16) o olles (làmRocaRoja6, 1 a 13) de cos globular i vora exvasada amb llavi de 'coll de cigne'. És significatiu el fet que en totes dues fases es dona pràcticament la mateixa proporció d'exemplars amb decoració pintada: 66 de 78 en els conjunts 1A i 65 de 79 en els d'aquesta fase 1B. L'estil decoratiu és també molt similar, a base de bandes horitzontals. Hi ha, però, una

[3] Que no compta com a individu en ser, en sentit estricte, fragments informes.

diferència que sembla significativa: essent la mostra molt similar, la presència de decoració pintada a la cara interna de la vora és molt freqüent en les peces de la fase 1A (làmRocaRoja2; 1, 3, 4, 7, 9, 11, 13 i 14) i, per contra, excepcional en les d'aquesta fase 1B (làmRocaRoja6, 2). Podria tractar-se, doncs, d'un tret representatiu d'una fàcies ibèrica antiga, que es va perdent en aquesta fase de transició cap al període ibèric ple. Per altra banda, les olles/tenalles de models diferents són igualment escasses. Hi ha un exemplar de coll cilíndric i vora de tendència horitzontal (làmRocaRoja6, 14), similar a una peça, també única, de la fase precedent (làmRocaRoja2, 1). I apareix per primera vegada la variant de les tenalles carenades de vora reentrant (làmRocaRoja6, 15 i 16), que tindrà una representació molt superior en fases posteriors, fet especialment evident en els contextos 3B.

En el grup de les peces de reserva domèstica també destaquen els elements de continuïtat respecte de la fase precedent. Això es constata el manteniment d'una presència significativa de tipus com el de les urnes d'orelletes i les seves tapadores (làmRocaRoja7, 10 i 11), el dels gerrots (làmRocaRoja6, 8 i 9) i el de les safates carenades de vora horitzontal (làmRocaRoja6, 7). La novetat més evident d'aquest període és l'aparició d'un lot heterogeni de peces de cos globular i vora girada (làmRocaRoja6, 1 a 6), probablement poc profundes, que podríem associar a fonts o cosis dels tipus G de Sagrera (Burch i Sagrera 2009, 224-225) o 5 de Cela (Cela 1994, 161). En el grup de les peces de vaixella es manifesta la mateixa tònica general, amb predomini dels trets de continuïtat al costat d'uns pocs elements nous. El paral·lelisme més notable és el fet de l'abundància dels plats carenats de vora exvasada i llavi de tendència horitzontal (làmRocaRoja8, 7 a 17), en totes dues fases el tipus més àmpliament representat dins del grup. A nivell morfològic en aquesta fase 1B ja no hi ha imitacions fidedignes dels plats 'à marli' de les produccions gregues occidentals, però segueix existint una diferència entre una variant de peces profundes, tipus escudella (làmRocaRoja8, 13 a 15 i 17), i una d'exemplars menys profunds i de menor diàmetre, tipus plat (làmRocaRoja8, 7 i 8). En segon lloc trobem les gerres i gerretes de vora exvasada (làmRocaRoja8, 2 a 6), amb una presència d'exemplars de vora lobulada (làmRocaRoja8, 1) sensiblement inferior en aquests contextos 1B.

En quantitats molt inferiors hi ha una sèrie de vasets carenats, alguns dels quals tenen una forma que permet interpretar-los com a copes que imiten les cílixs àtiques de peu alt (làmRocaRoja8, 22 i 23), de manera similar a alguns vasos de la fase precedent (làmRocaRoja3, 17), tot i que en els exemplars dels conjunts 1B no es conserven les

nanses, l'element més determinant. Hi ha altres exemplars de vasets carenats, de perfil similar però força menys oberts, que s'allunyen més dels prototipus grecs (làmRocaRoja8, 24). També tenen una representació modesta, de només tres exemplars, els plats de vora reentrant (làmRocaRoja8, 18 i 19), el tipus que representa la principal novetat tipològica dins del grup de peces de vaixella de producció local. El repertori es completa amb un parell d'exemplars de tapadores, una de model 'convencional', amb el perfil carenat (làmRocaRoja8, 20), i una altra del tot inusual: una peça de diàmetre gran i molt poc fonda, gairebé un disc circular (làmRocaRoja8, 21).

En relació al grup de les ceràmiques culinàries el primer que cal destacar és un lot de cinc exemplars de ceràmiques oxidades a torn amb perfil d'escudella però de les que les parets gruixudes i, especialment, uns solcs incisos a la cara interna del fons, permeten interpretar com a morters (làmRocaRoja9, 3 i 4). En els conjunts de la fase 1A ja s'havien identificat aquesta mena de peces a partir de les bases amb incisions, de manera que aquests exemplars de la fase 1B permeten conèixer com és la resta del perfil d'aquest tipus de morters ibèrics. Pel que fa a les ceràmiques grolleres es dona una presència escassa d'exemplars fets a torn, amb unes poques olles que presenten vores d'un perfil molt similar als de la fase precedent (làmRocaRoja9, 5). Les olles i tapadores de ceràmica a mà són àmpliament majoritàries i presenten una considerable diversitat formal i decorativa, tal com ja es donava entre les peces de la fase 1A. És cert, però, que apareixen els primers exemplars d'un model que serà majoritari en fases posteriors, el d'olles de vora ampla molt exvasada, amb una inflexió molt angulosa entre vora i cos, on se situa un cordó amb incisions o ungulacions obliqües (làmRocaRoja9, 6 i 7). Al seu costat gairebé cada exemplar d'olla representa una variant diferent. N'hi ha de perfil es 'essa' amb cordó digitat (làmRocaRoja9, 11) o ungulat (làmRocaRoja9, 12), de perfil en 'essa' amb una franja de clotets impresos (làmRocaRoja9, 10), de vora recta amb cordó digitat (làmRocaRoja9, 9 i 13), a més d'un exemplar d'espatlla carenada amb una peculiar decoració d'una franja de creus incises de grans dimensions (làmRocaRoja9, 8). Fins i tot entre les bases es constata aquesta diversitat morfològica, ja que a banda de les bases planes predominants (làmRocaRoja9, 14) n'hi ha alguna de fons còncau (làmRocaRoja9, 15) i inclús un exemplar de peu alt (làmRocaRoja9, 16). Les poques tapadores són poc profundes i de llavi arrodonit (làmRocaRoja9, 17 i 18), sense que es conservi cap dels poms de les peces, tal vegada l'element més significatiu a nivell morfològic.

TRANSPORT (32 inds): 9,2 % — LÀMINA ROCA ROJA 5 (Fase 1B)

importats (3 inds): 0,9 %

àmfora púnica ebusitana

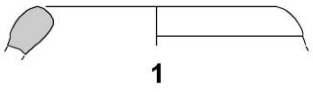

1

àmfora fenícia occidental

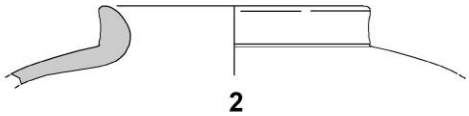

2

producció 'local' (29 inds): 8,3 %

àmfora ibèrica

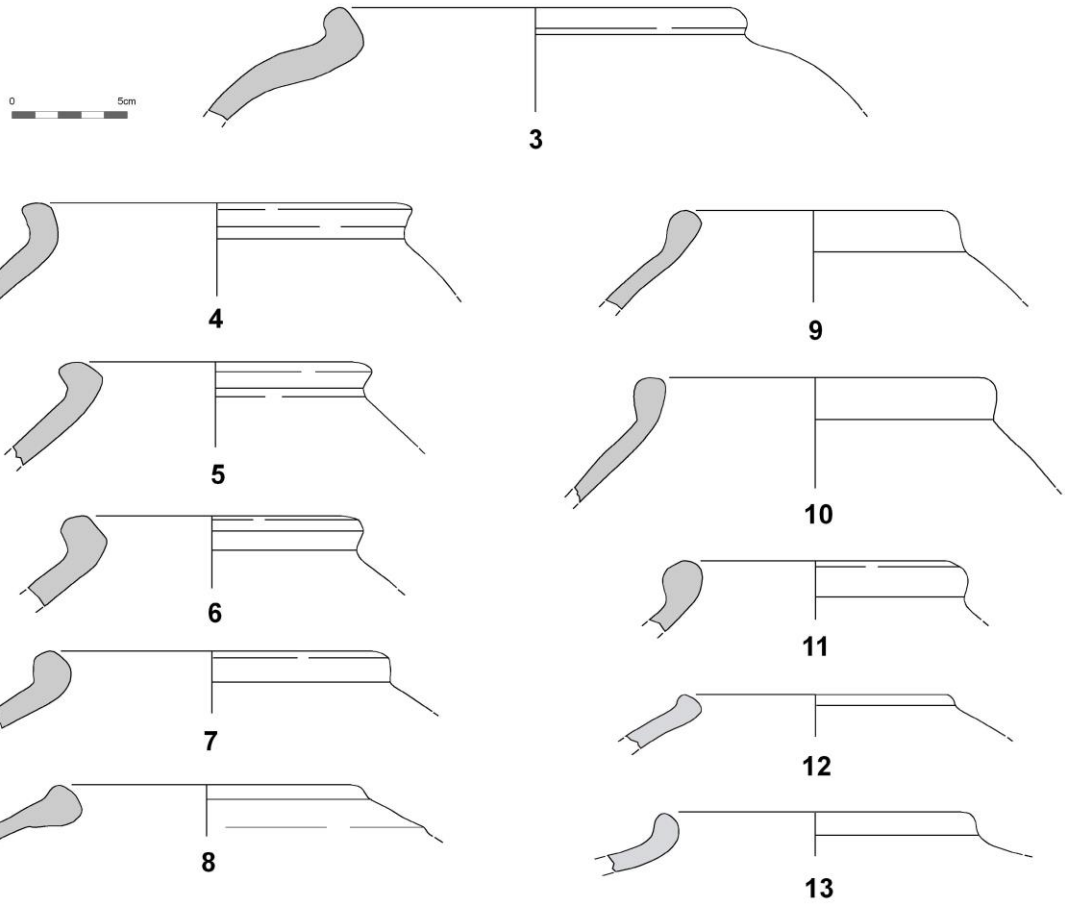

MAGATZEM (84 inds): 24,1 %

olles/tenalles vora 'coll de cigne'

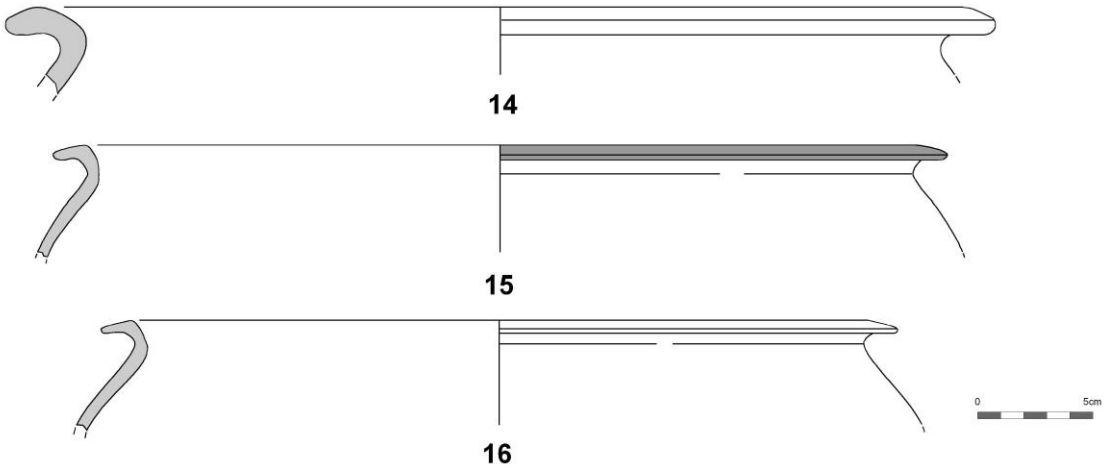

MAGATZEM (84 inds): 24,1 % **LÀMINA ROCA ROJA 6 (Fase 1B)**

olles/tenalles vora 'coll de cigne'

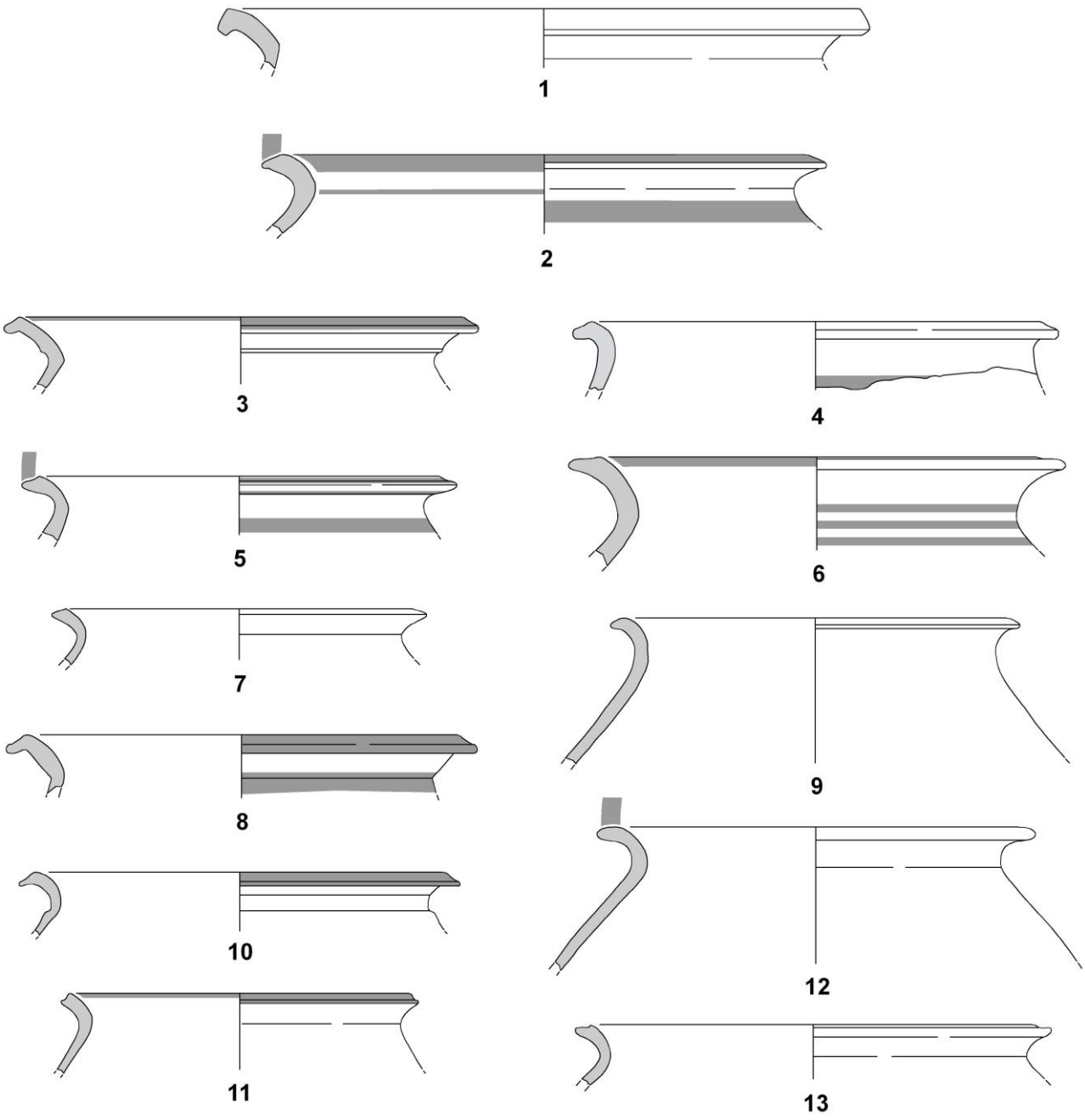

olles/tenalles altres

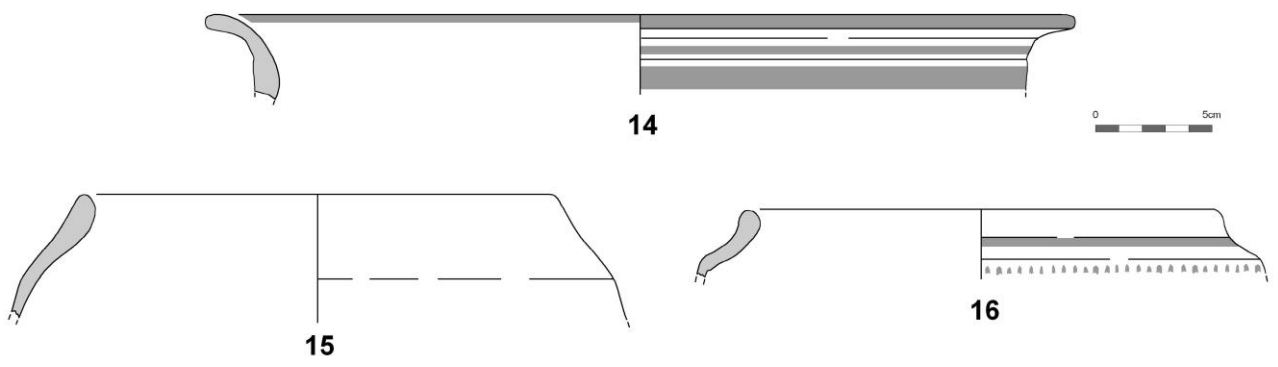

RESERVA DOMESTICA (41 inds): 11,8 %

LÀMINA ROCA ROJA 7 (Fase 1B)

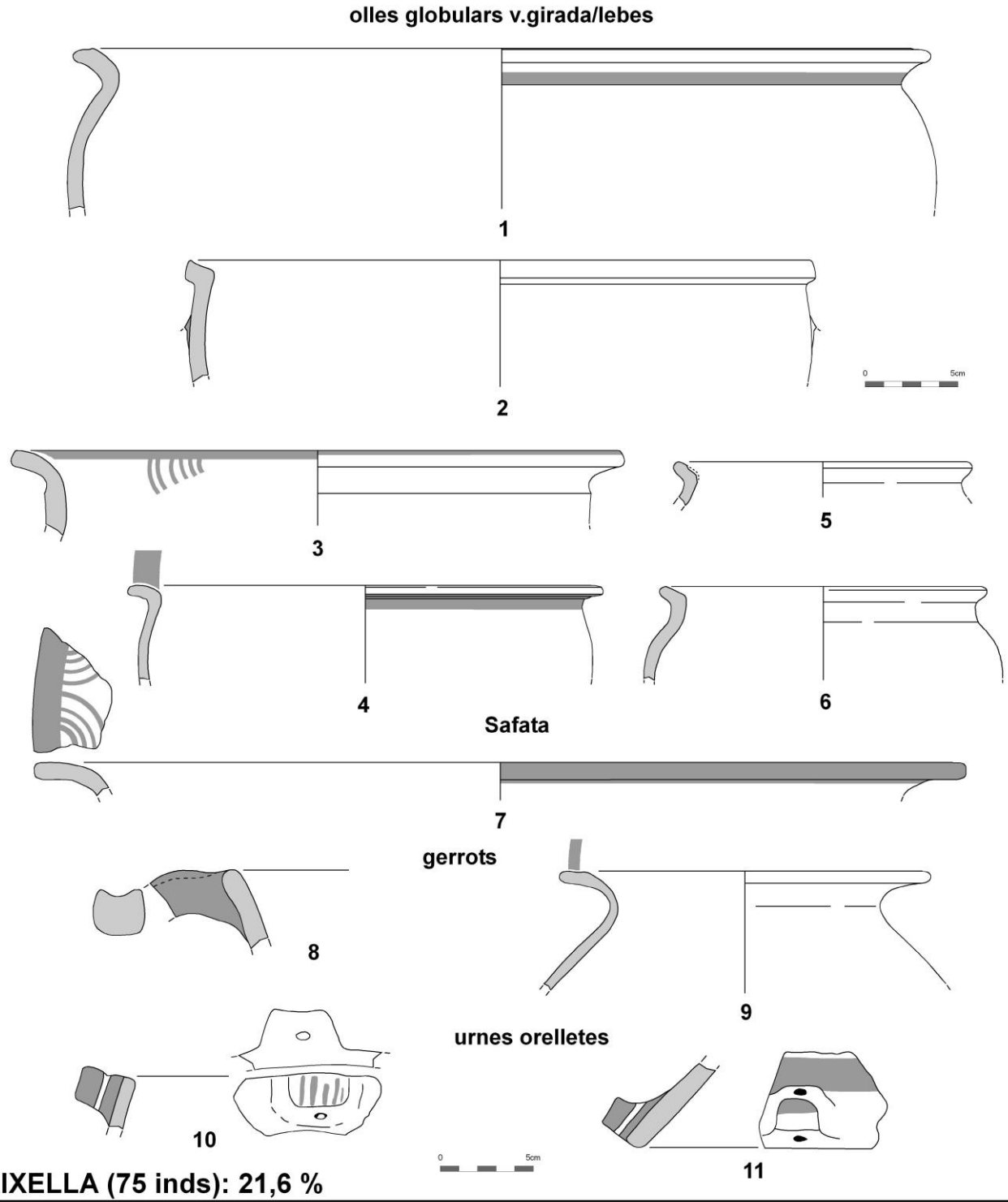

VAIXELLA (75 inds): 21,6 %

importats (4 inds): 1,2 %

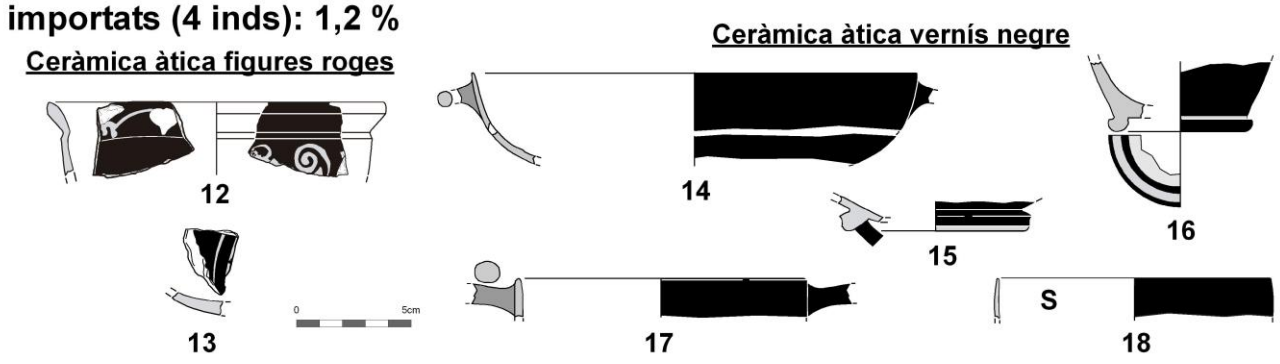

VAIXELLA (75 inds): 21,6 %

LÀMINA ROCA ROJA 8 (Fase 1B)

producció 'local' (71 inds): 20,4 %

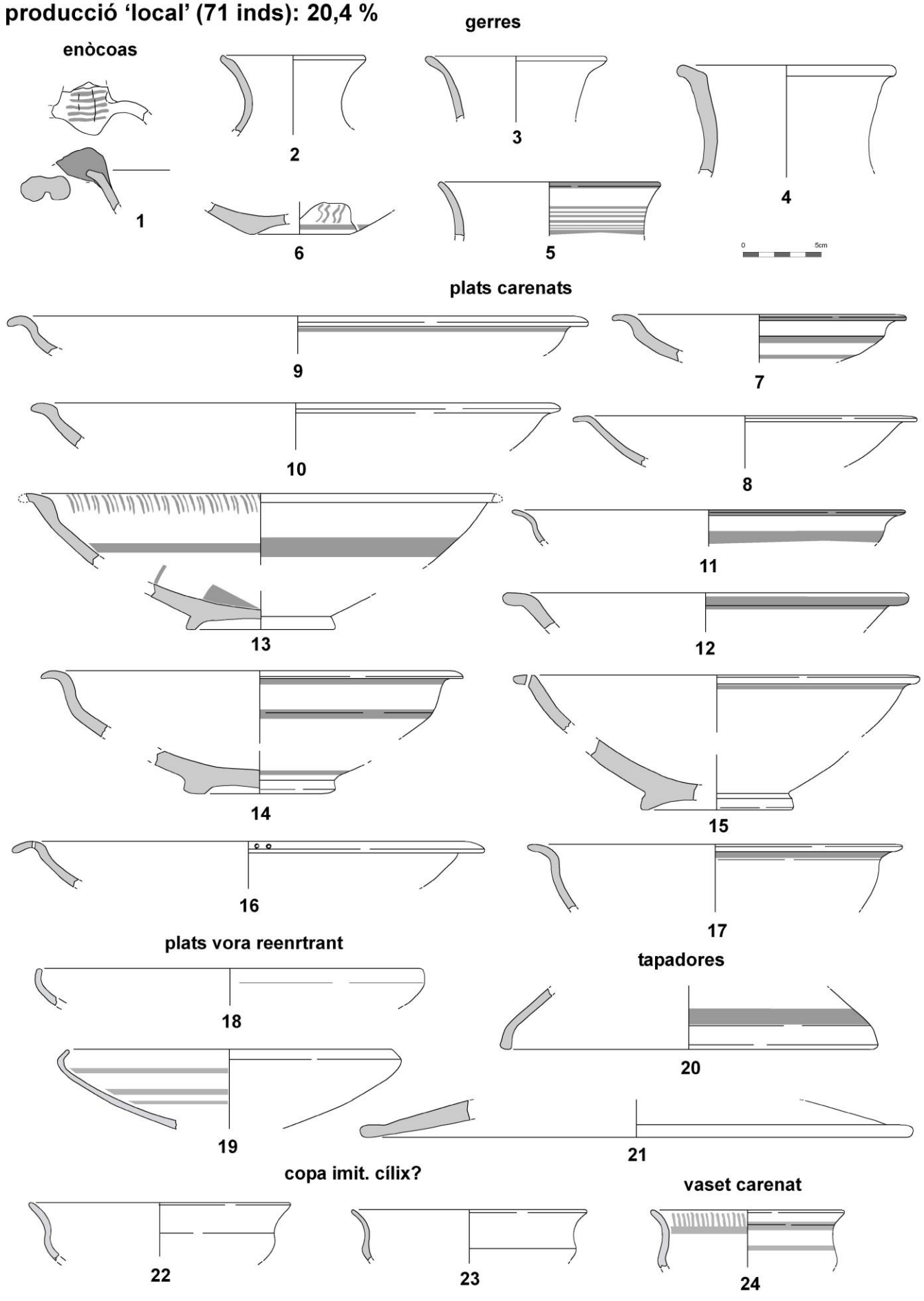

CUINA (85 inds): 24,5 % **LÀMINA ROCA ROJA 9 (Fase 1B)**

importats (2 inds): 0,6 %

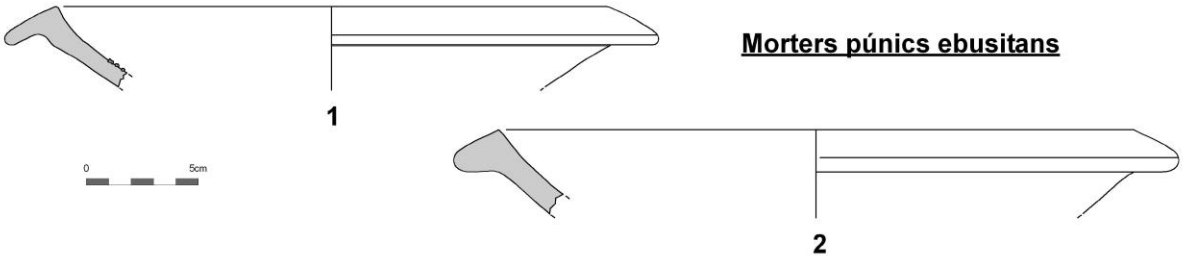

producció 'local' (83 inds): 23,9 %

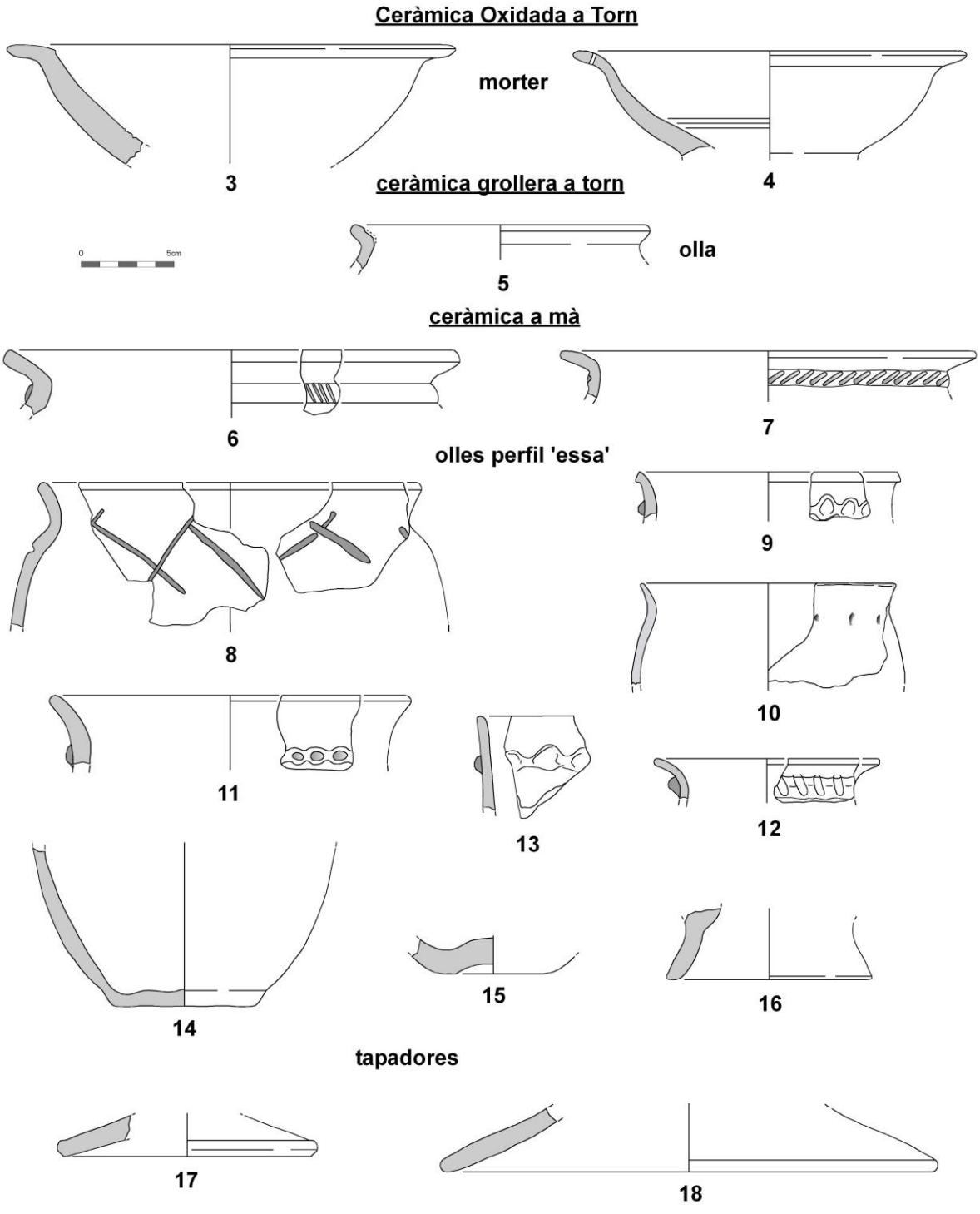

INDETERMINAT/ALTRES (31 inds): 8,8 %

2.22.2.3. La Fase 2 del nucli del Castellot de la Roca Roja (400/375-300 aC).

2.22.2.3.1. Descripció dels contextos de procedència.

Els nivells arqueològics d'aquesta cronologia són escassos en el jaciment; de fet, tant sols s'han localitzat en els recintes del sector central de l'assentament a la banda est del Carrer 100. Concretament els primers nivells conservats en aquesta àrea (molt probablement ja tocada i parcialment excavada en les intervencions furtives dels anys 50') són nivells d'enderroc dels diferents habitatges que composen aquest bloc constructiu (Cases 8/9, 11/12, 13/14 i 16/17) i són els que es daten sistemàticament dins del segle IV aC. En altres sectors del nucli les excavacions antigues han remenat la seqüència fins a estrats encara més antics (tots els àmbits del barri adjacent a la muralla), mentre que en altres sectors on això no passa, com el dels àmbits adossats a l'oest del Carrer 100, els nivells documentats en les excavacions recents corresponen gairebé sempre a cronologies més avançades, del segle III aC.

2.22.2.3.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

És per aquesta raó que els conjunts ceràmics d'aquesta fase 2 del Castellot de la Roca Roja són els menys abundants de totes les fases considerades. En concret, estan constituïts per un total de 2416 fragments i 145 individus ponderats, repartits de la següent manera:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica Figures Roges	6	2	2	Cílix, "Classe Delicada" Crater de campana	1 vora 1 cos	
Atica vernís negre	13	2	2	Lamb. 22, pàtera Lamb. 21, pàtera	1 vora 1 vora	
Total Vaixella Imp.	*19*	*4*	*4*			
Com. Púnica Ebusit.	1	1	1	Morter	1 base	
Total Com. Imp.	*1*	*1*	*1*			
Àmf Púnica Ebusit.	2	1	0			
Total àmf. Imp.	*2*	*1*	*0*			
Total Import.	**22**	**6**	**5**			
Àmfora ibèrica	16	10	10		10 vores, 3 pivots	
Com. Ib. Oxidada	513	92	92	Tenalla tipus "*Pithos*"	2 vores	

				Tenalla indet.	2 vores	2 pintades
				Olla/tenalla llavi "coll de cigne"	29 vores	20 pintades
				Olla globular vora girada/*lebes*	9 vores	7 pintades
				Gerrot	2 vores	
				Safata carenada	3 vores	
				Safata tipus *Lekanis*	1 vora	
				Gerra tipus enòcoa	3 vores	2 pintades
				Gerra vora exvasada	10 vores	
				Plat vora reentrant	6 vores	3 pintades
				Plat vora exvasada	3 vores	1 pintada
				Copa imit. cílix	6 vores	4 pintades
				Vasets carenats	5 vores	4 pintades
				Bol vora vertical	4 vores	1 pintada
				Bol amb nansa	1 vora	1 pintada
				Tapadora	1 vora	1 pintada
				Tapadora urna d"orelletes	2 vores	1 pintada
				Indeterminat	3 vores	
Informes Ib. Oxid.	1571					
C. Ib. Reduïda	18	2	2	Plat vora reentrant	1 p.c., 1 vora	
C. Cuina Torn	36	6	6	Olla perfil "essa"	4 vores	
				Olla vora exvasada recta	2 vores	
C. a Mà	239	28	28	Olla	18 vores	
				Tapadora	8 vores	
				Indeterminat	2 vores	
Total prod. locals	**2393**	**138**	**138**			
Total	**2415**	**144**	**143**			

2.22.2.3.3. Descripció tipològica dels materials.

En els conjunts ceràmics de la fase 2 les ceràmiques importades mantenen la tendència a l'alça, arribant al 4,1 % del total d'individus. Els vasos de producció àtica segueixen sent el component principal, copant la totalitat de la vaixella fina d'importació. En el lot de peces àtiques hi ha una presència constant de vasos figurats, entre els que destaquen dos fragments del que amb tota seguretat és un mateix exemplar de copa de peu baix, de la variant de la 'classe delicada' (làmRocaRoja11, 1 i 2). La decoració conservada és de restes d'una figura vestida amb himatió a l'exterior, i de motius vegetals pintats en blanc a l'interior, uns elements que permeten atribuir la peça a l'anomenat Grup de Viena 116, amb una cronologia de producció centrada en el segon quart del segle IV aC (Miró 2006, 222). De contextos estratigràfics prové un fragment informe que per la seva orientació, gruix de paret i tipus de decoració conservada, la voluta d'una palmeta de grans dimensions, amb tota seguretat es pot relacionar amb un exemplar de crater de campana (làmRocaRoja11, 3). En els nivells superficials s'ha localitzat un fragment de base de copa de peu baix que correspon a una variant molt poc habitual, tant a nivell formal, amb el peu no motllurat, com a nivell decoratiu, amb restes conservades de la franja externa d'un medalló central decorada amb un fris d'ones o motius en 'S'

(làmRocaRoja11, 4). Un paral·lel molt proper a aquesta peça el trobem entre els materials del nucli de Lattara (Lattes, Hérault, França), en uns contextos datats del darrer quart del segle IV aC (Py 2001, 303, n. 1532). Pel que fa als vasos no figurats, en els estrats d'aquesta cronologia només han aparegut exemplars d'escudelles, concretament una de la variant 'incurved rim' o Lamb 21 (làmRocaRoja11, 6) i una altre de la variant 'outturned rim' o Lamb 22 (làmRocaRoja11, 5). Dels nivells superficials provenen alguns fragments informes amb restes de la característica decoració de palmetes impreses d'aquesta mena d'escudelles àtiques (làmRocaRoja11, 8 i 9), així com la base d'un escif del tipus propi del segle IV aC (làmRocaRoja11, 7). La representació d'altres categories de ceràmiques importacions és mínima i, en aquest cas, exclusivament de procedència púnica: un parell de fragments informes d'àmfora ebusitana i un fragment del fons d'un morter també púnic ebusità.

La mostra de ceràmiques de producció local d'aquesta fase 2 és molt inferior a la de les altres fases documentades en el Castellot de la Roca Roja, fet que en molt casos no permet realitzar consideracions amb el mateix nivell de consistència o detall. En el cas de les àmfores ibèriques, l'evidència disponible és suficient per assenyalar que a nivell morfològic les vores d'aquesta fase s'assemblen molt més a les de les fases precedents, amb llavis alts i carenes poc horitzontals (làmRocaRoja10, 1 a 6), que no pas al model molt ben definit que s'imposa àmpliament entre les àmfores ibèriques dels contextos 3B. Per contra els pocs pivots conservats semblen posar de manifest un canvi tipològic sensible, donat que es tracta de fons apuntats estrets (làmRocaRoja10, 7 i 8), molt allunyats dels fons molt oberts que hem vist en els materials de la fase 1A (làmRocaRoja1, 17) i, per tant, del tipus 1 d'àmfora ibèrica de Sanmartí, Bruguera i Miñarro (Sanmartí, Bruguera i Miñarro 2004, 381).

En el cas de les peces de magatzem es manté la tònica de les dues fases precedents, amb el predomini absolut de les tenalles o olles de cos globular i vora de 'coll de cigne', amb una proporció sempre molt alta de peces amb decoració pintada de bandes horitzontals (làmRocaRoja10, 10 a 20). La novetat en aquest grup rau en l'aparició, per primera vegada, d'un parell d'exemplars de tenalles de sac de vora reentrant, de les anomenades de tipus 'pithos' (làmRocaRoja10, 9), que acabaran assolint una presència molt més rellevant en la fase del segle III aC. En canvi, en relació al grup de les peces de reserva pràcticament no hi ha res que no s'hagués vist en les fases precedents. D'entrada el tret més significatiu és el fet que el tipus millor representat sigui el conformat per un lot

heterogeni de peces de cos globular i vora girada (làmRocaRoja10, 25 i 26), les que podem relacionar amb els tipus G de Sagrera o 5 de Cela, un element que ha aparegut amb força en els conjunts ceràmics de la fase 1B. Cal dir que en alguns casos, sobretot en aquells que no es conserven les nanses, és difícil de distingir del que podrien ser safates fondes carenades (làmRocaRoja10, 24). Pel que fa als gerrots els exemplars conservats són la majoria d'una variant molt característica, amb una vora alta motllurada (làmRocaRoja10, 21 i 22), de la que ja disposem d'algun exemplar idèntic en els contextos de la fase 1A (làmRocaRoja3, 5). També es dona la presència constant de les urnes d'orelletes, en els conjunts d'aquesta fase, escassos, només representades per les seves tapadores (làmRocaRoja10, 27 i 28). Hi ha, finalment, una única peça exclusiva d'aquesta fase: una vora vertical amb el llavi solcat d'una safata o escudella fonda, el que podria perfectament ser una imitació local d'una *lekanis* grega (làmRocaRoja10, 23).

En el grup de les peces de vaixella s'observa un dels canvis més significatius en el repertori tipològic de les ceràmiques de producció local. Es tracta de la forta reculada d'un dels tipus més abundants fins aquesta fase (de fet, el segon per darrera de les olles/tenalles de llavi de 'coll de cigne'), el dels plats carenats de vora exvasada i llavi de tendència horitzontal o penjant (làmRocaRoja11, 14 i 15). En contrapartida per primera vegada són superats pels plats de vora reentrant, entre els quals cal destacar una peça completa de cocció reduïda (làmRocaRoja11, 22). Cal dir que les peces de cocció reductora tenen fins ara una presència totalment testimonial, fins al punt que es podria plantejar que es tracti d'exemplars arribats d'altres territoris ibèrics on tenen una implantació molt superior, com ara de la zona cossetana. També representen una novetat els bols de vora vertical, totalment desconeguts en les fases anteriors però molt abundants a partir d'aquesta fase 2. Es tracta, en aquesta contextos en què apareixen, d'un petit lot d'exemplars de perfils heterogenis (làmRocaRoja11, 23 a 25), on és habitual la decoració pintada a l'interior de la peça. A més hi ha un cas únic de petit bol de vora reentrant que presenta una apèndix aplicat amb una perforació transversal (làmRocaRoja11, 26). La resta de peces del grup corresponen a tipus que ja es donaven en els conjunts ceràmics de les dues fases precedents. És el cas dels vasets carenats, que apareixen tímidament en els contextos 1B i que sembla que van augmentant la seva presència a partir d'aquesta fase 2 (làmRocaRoja11, 18 a 20). També el de les sempre abundants gerres i gerretes de vora exvasada (làmRocaRoja11, 10 a 12), amb la

presència minoritària però constant d'exemplars de vora lobulada tipus enòcoa (làmRocaRoja11, 13). Hi ha un únic exemplar de tapadora 'convencional', amb el cos carenat, que destaca per conservar el perfil gairebé complet (làmRocaRoja11, 21). Finalment, es manté la presencia d'uns pocs exemplars de copes que semblen clares imitacions de copes àtiques (làmRocaRoja11, 16 i 17), tot i que cal assenyalar que els hipotètics prototipus grecs, les copes de peu alt, tenen una cronologia de producció sensiblement anterior, i ja no corresponen als models de copes àtiques que circulen en cronologies del segle IV aC.

Pel que fa al grup de les ceràmiques culinàries el comportament és força similar al de les dues fases anteriors. Es segueix donant la presència d'un lot minoritari d'olles de ceràmica grollera a torn (làmRocaRoja11, 27 a 29), al costat de les molt més nombroses olles de ceràmica a mà, entre les quals s'observa l'habitual diversitat tipològica i decorativa (làmRocaRoja11, 30 a 33). Tot i que la mostra és modesta no s'acaba d'observar un patró formal i decoratiu predominant, fenomen que sí que es donarà en els conjunts posteriors de la fase 3B. En darrer terme hi ha parell d'exemplars de tapadores que presenten els perfils millor conservats fins el moment, el que permet destacar el fet que es tracta, en tots dos casos, d'exemplars amb el pom perforat (làmRocaRoja11, 34 i 35).

TRANSPORT (12 inds): 8,3 % — LÀMINA ROCA ROJA 10 (Fase 2)

producció 'local' (10 inds): 6,9 %

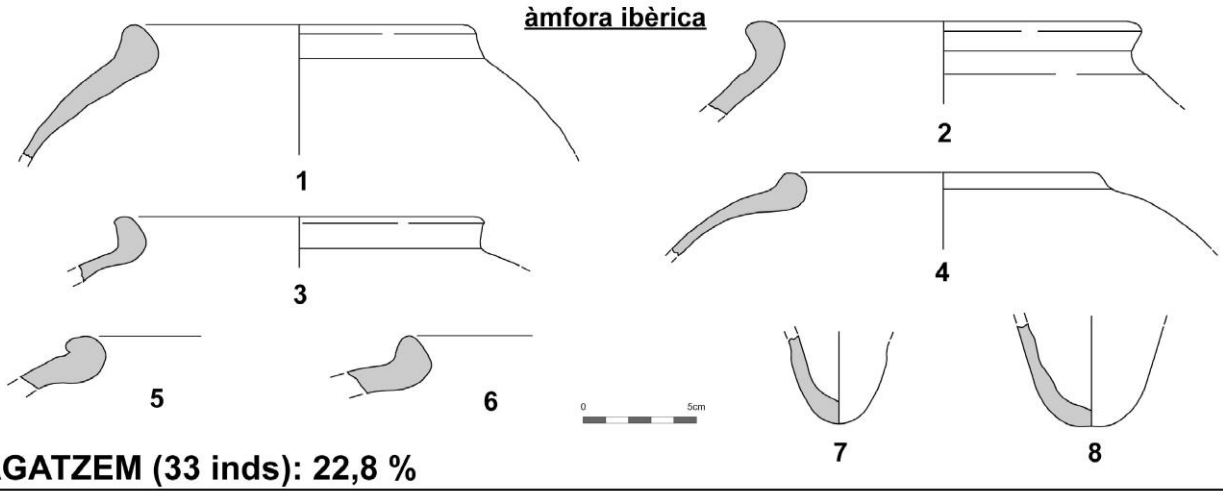

MAGATZEM (33 inds): 22,8 %

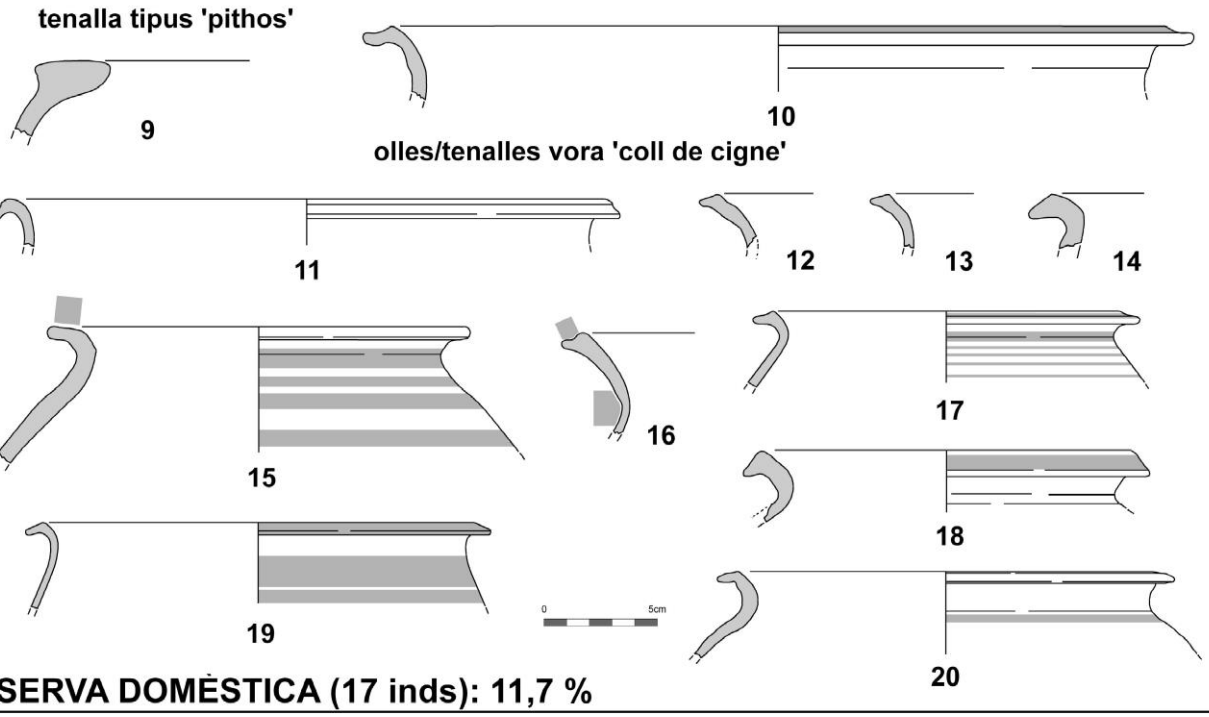

RESERVA DOMÈSTICA (17 inds): 11,7 %

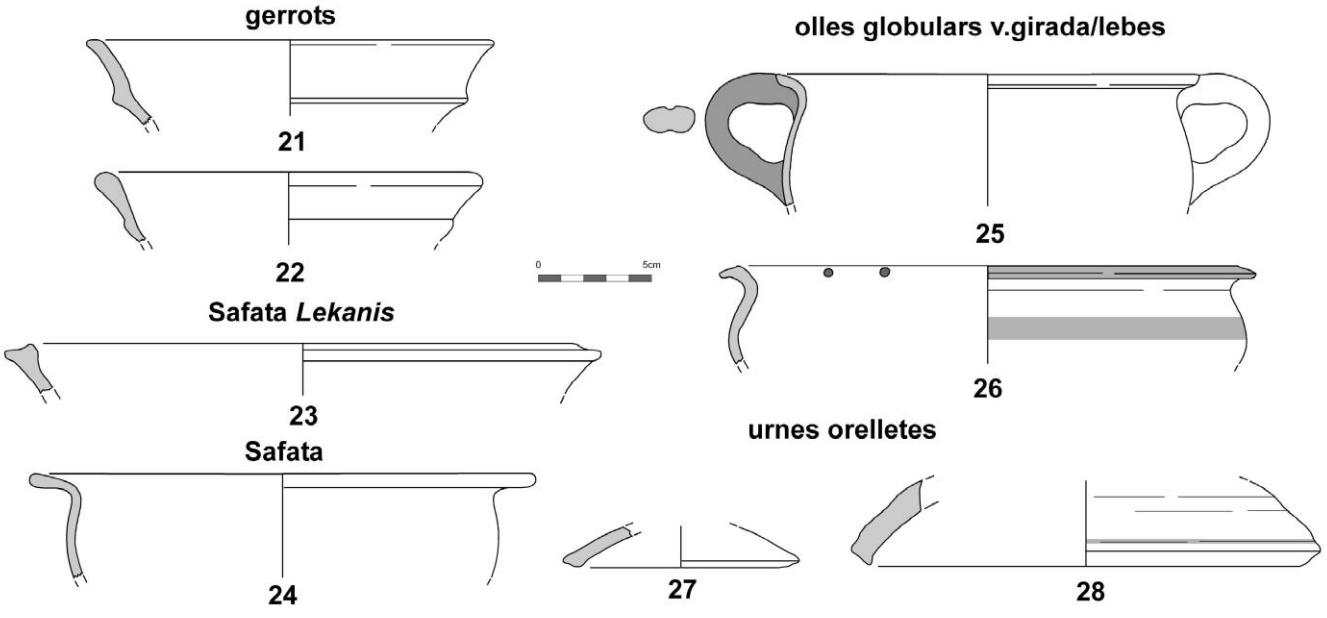

VAIXELLA (45 inds): 31 % **LÀMINA ROCA ROJA 11 (Fase 2)**

importats (4 inds): 2,7 %

Ceràmica àtica figures roges

Ceràmica àtica vernís negre

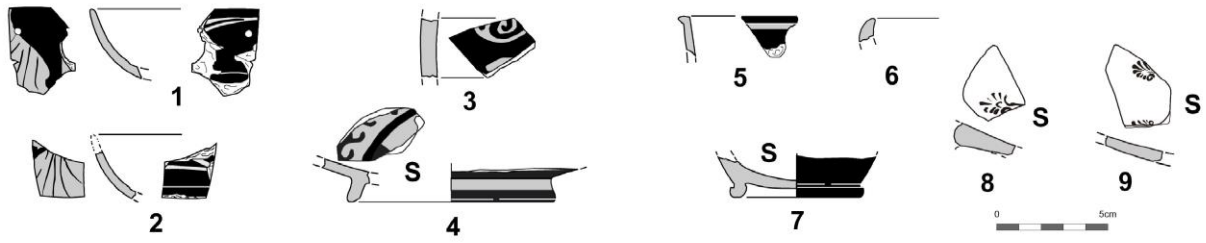

producció 'local' (41 inds): 28,3 %

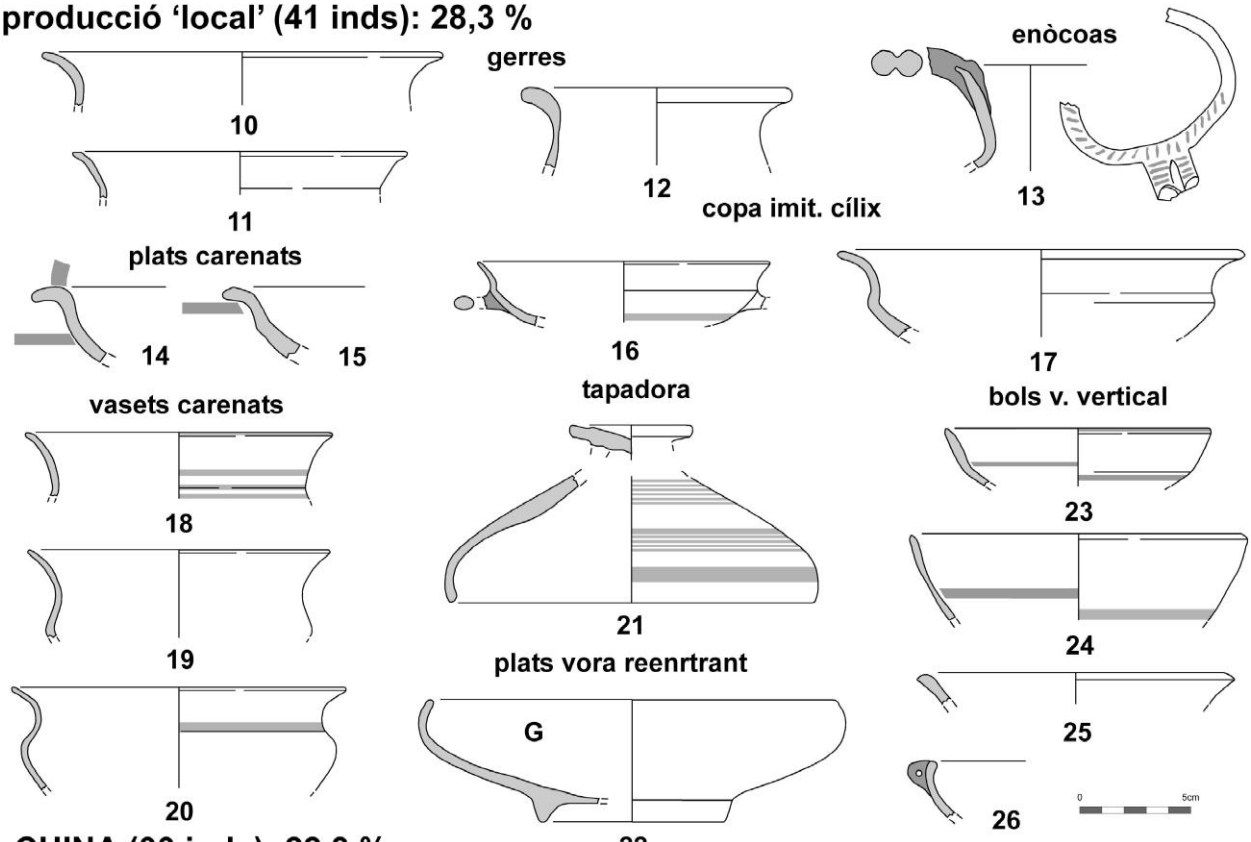

CUINA (33 inds): 22,8 %

producció 'local' (32 inds): 22,1 %

Ceràmica Cuina a Torn

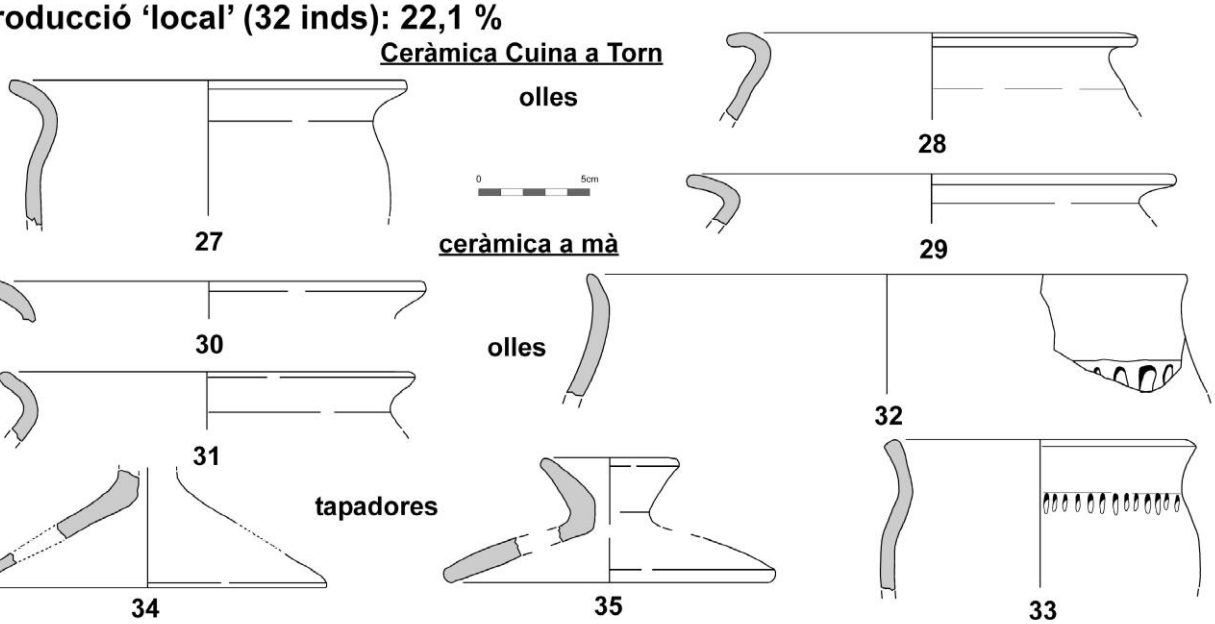

INDETERMINAT (5 inds): 3,4 %

2.22.2.4. La Fase 3B del nucli del Castellot de la Roca Roja (225-175 aC).

2.22.2.4.1. Descripció dels contextos de procedència.

Els contextos documentats d'aquesta fase consisteixen amb tota seguretat en nivells d'enderroc provocats per un episodi d'abandonament del nucli fortificat, sense traces significatives o generalitzades d'incendi, que es daten d'entorn el 200 aC. Tot fa pensar que aquests estrats estarien originalment ben repartits per tots els espais interns del jaciment però que han estat els més intensament afectats per les excavacions antigues incontrolades. Això explica que actualment es localitzin de manera més aviat puntual, en algunes zones limitades i no connectades entre elles. Concretament els conjunts ceràmics considerats en aquest treball provenen d'un nivells d'enderroc d'aquesta cronologia recentment localitzats en el Sector 3 (campanyes 2016 i 2017) que conserven una extensió i potència excepcional i que han proporcionat abundants materials arqueològics, concentrats i disposats en la manera típica d'una situació d'abandonament ràpid i generalitzat de l'assentament.

2.22.2.4.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

Tot això explica que els conjunts ceràmics de la fase 3B del Castellot de la Roca Roja conformin la mostra més àmplia, amb diferència, de totes les fases documentades. De fet, estan constituïts per un total de 13871 fragments ceràmics i 1004 individus ponderats, repartits de la següent manera:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica Figures Roges	7	2	2	Crater campana Lècit panxuda, dec. retícula	1 vora 1 cos	
Àtica Vernís Negre	12	5	5	Cílix „dasse delicada" *Skyphos*, copa Lamb. 21/25, petit bol Lamb. 22, escudella *Lekanis*, 1213-1223 Sparkes	1 base 1 vora 1 vora 1 vora 1 vora	
Petites Estampilles	3	1	1	Lamb. 27, bol	1 vora	
Taller de Roses	16	3	3	Lamb. 26, escudella Lamb. 28ab, bol	1 vora 1 p.c., 1 vora	
Campaniana A	64	18	18	Lamb. 27B, escudella Lamb. 27ab, bol Lamb. 28ab, bol Morel 68, copa amb nanses Lamb. 42B, copa amb nanses	1 base 12 vores 2 vores 2 vores 1 base	

V.N. Altres	7	2	2	Lamb. 27ab, bol Lamb. 28ab, bol	1 vora 1 p.c.	Ebusitana?
Total Vaixella Imp.	*109*	*31*	*31*			
Àmf Fen/Pún. CEst.	10	1	0			
Àmf. Pún. Ebusitana	36	1	0			
Àmfora Itàlica	49	1	0			
Total Âmf. Imp.	*95*	*3*	*0*			
Cer. Comuna Ebus	1	1	1	Morter AE/20/I-167	1 vora	
Cer. Com. Pún. CM.	3	1	1	Lancel 521, ungüentari	1 base	
Total Comuna Imp.	*4*	*2*	*2*			
Total Import.	**208**	**36**	**33**			
Àmfora ibèrica	199	72	72		72 vores, 17 pivot	3 massís.
Com. Ib. Oxidada	2834	566	566	Tenalla tipus „pithos" Olla/tenalla llavi "coll de cigne" Olla/tenalla carenada v.reentrant Olla/tenalla altres Safata/cosi carenat v. girada Gerrot Gerra vora exvasada Gerra enòcoa Gerretes Gerreta bicònica Vaset caliciforme Vasets carenats Copa 2 nanses/imit. cílix? Plat/bol vora reentrant Plat carenat v. exvasada Bol v. vertical Tassa o vas kalathoide *Kalathos* Urna d"orelletes Tapadora urna d"orelletes Tapadora Ampolleta Morter Canelobre Indeterminat	23 vores 105 vores 17 vores 10 vores 9 vores 37 vores 47 vores 29 vores 33 vores 1 vora 1 p.c., 1 base 5 vores 6 vores 1 p.c., 98 vores 16 vores 3 p.c., 35 vores 6 vores 23 vores 9 vores 1 p.c., 4 vores 10 vores, 3 poms 1 vora, 1 base 1 base 1 base 33 vores	4 pintades 80 pintades 7 pintades 8 pintades 6 pintades 8 pintades 22 pintades 18 pintades 20 pintades 3 pintades 6 pintades 26 pintades 11 pintades 29 pintades 6 pintades 18 pintades 6 pintades 3 pintades 5 pintades 1 pintada 2 pintades
Informes Ib. Oxid.	8668					
C. Ib. Reduïda	73	12	12	Gerreta bicònica Plat/bol vora reentrant Vaset carenat Bol vora vertical Indeterminat	2 vores 3 vores 3 vores 1 vora 3 vores	
Vernís Roig Ilergeta	5	1	1	Gerra enòcoa	1 vora	
Cer. Ibèrica altres	10	3	3	Plat/bol vora reentrant Bol vora vertical Morter, imit ebus.	1 vora 1 vora 1 base	
C. Cuina Torn	550	100	100	Olla perfil „essa" Olla tanca hermètica Tapadora Tapadora olla hermètica Indeterminat	74 vores 6 vores 11 vores, 3 poms 8 vores 1 vora	

C. a Mà	1324	214	214	Olla perfil „essa" Olla Olla tanca hermètica Cassola baixa tipus „tajine" Tapadora Tapadora olla hermètica Olleta amb nansa/gerra Bol/plat Indeterminat	78 vores 80 vores 5 vores 4 p.c. 37 vores, 7 poms 2 vores 1 vora 1 vora 6 vores	1 zoomorf
Total prod. locals	**13663**	**968**	**968**			
Total	**13871**	**1004**	**1001**			

2.22.2.4.3. Descripció tipològica dels materials.

En els conjunts ceràmics de la fase 3B les ceràmiques d'importació representen el 3,5 % del total d'individus, un índex força proper al de la fase precedent. La composició d'aquestes importacions també és molt similar, en el sentit que es dona un amplíssim predomini de la categoria de vaixella fina envernissada. Dins d'aquesta categoria la principal novetat rau en l'aparició dels vasos de Campaniana A, una producció que esdevé majoritària, en un comportament característic de tots els contextos 3B de la zona catalana. En el lot de peces d'aquesta producció documentats al Castellot de la Roca Roja es constata un repartiment de tipus molt poc equilibrat, atesa l'elevada presència de bols de la forma Lamboglia 27ab (làmRocaRoja17, 15 a 18). Molt per sota apareixen les copes de la forma Morel 68, amb dos exemplars de vora (làmRocaRoja17, 21) i els bols de la forma Lamboglia 28ab, amb altres dos exemplars de vora (làmRocaRoja17, 19 i 20) i una base amb decoració estampillada (làmRocaRoja17, 23). Una segona base amb decoració de palmetes i estries a rodeta correspon molt probablement a una escudella del tipus Lamb. 27B (làmRocaRoja17, 22). Hi ha una tercera base que amb tota seguretat pertany a una copa de la forma Lamb. 42Bc, que conserva el fons complet amb la característica decoració de quatre palmetes radials (làmRocaRoja17, 25). Dels nivells superficials prové una vora de bol àpode de la forma Lamb. 33a, amb la decoració de motius sobrepintats i incisos pròpia de la fàcies antiga de la producció Campaniana A (làmRocaRoja17, 24), fet que permet considerar-la dins dels materials d'aquesta fase 3B.

De manera molt més infreqüent, la segona producció de vaixella fina importada millor representada és la de les ceràmiques àtiques, entre les quals cal destacar un parell d'exemplars de vasos de figures roges. El primer consisteix en una vora de crater de campana, amb la corresponent decoració figurada de fulles de llorer (làmRocaRoja17,

10). El segon s'identifica a partir d'un petit fragment amorf amb restes evidents de decoració d'una retícula en negre amb punts blancs sobrepintats, el que permet atribuir-lo al cos d'un petit lècit panxut amb decoració ornamental (Miró 2006, 242, fig. 654). Cal assenyalar que la presència d'aquesta variant de lecits en contextos ibèrics és del tot excepcional, excepció feta de nuclis indiketes propers a *Emporion*, cas del Mas Castellar de Pontós (Asensio *et alii* 2017, 130, fig. 4). La majoria de peces no figurades del lot de ceràmiques àtiques localitzats en contextos 3B pertanyen a tipus dels més corrents, com ara l'escif, l'escudella Lamb. 22 o el petit bol Lamb. 21/25 (làmRocaRoja17, 12), però tornar a documentar-se un exemplar de tipus poc habituals, en aquest cas una vora d'un vas de tocador o lecànides de la variant 1213-1223 de Sparkes-Talcott (làmRocaRoja17, 11).

La presència d'aquest grup de ceràmiques àtiques, totes elles amb una cronologia de producció molt anterior al 200 aC, podria remetre a un fenomen de perduració d'ús[4], especialment comprensible en el cas de peces més valuoses o de prestigi (crater, lècit, lecanis...). El mateix es podria dir d'una única peça del Taller de les Petites Estampilles, un bol de la forma Lamb. 27. Per aquesta raó, en sentit estricte la segona producció del moment millor representada seria la del Taller de Roses, del que s'ha documentat un exemplar d'escudella de la forma Lamboglia 26, i dos més de bols de la forma Lamboglia 28 (làmRocaRoja17, 13 i 14). L'exemplar que conserva el perfil complet és de format gran i presenta una roseta central impresa (làmRocaRoja17, 13), una de les modalitats decoratives més habituals dins de les peces d'aquest tipus (Puig i Martín 2006, 331-332). El lot de peces de vaixella envernissada es completa amb un parell d'exemplars de producció indeterminada, dels que destaca el perfil complet d'un petit bol de pasta grisa, recobert d'una mena d'engalba espessa de color gris fosc (làmRocaRoja17, 26). Aquests trets fan pensar en la producció púnica ebusitana de vaixella fina, tot i que a la pasta no es reconeixen les característiques més típiques dels vasos fabricats en aquests tallers. La peça presenta un perfil proper als dels bols del tipus Lamb. 28 i una decoració impresa amb roseta central i restes del que podrien ser dues palmetes radials, molt mal conservades o mal impreses, uns altres trets dels que podem trobar paral·lels en el tipus púnic ebusità de 'bols de perfil angular' de pasta

[4] No es pot descartar que es tracti de peces arrossegades de manera fortuïta o accidental, més tenint en compte que el Castellot de la Roca Roja té una ocupació continuada des del segle VI aC. Tot amb tot el volum d'aquests materials fa pensar que es tracta de vasos que encara estaven en ús en el moment de la formació dels estrats d'enderroc on han aparegut.

grisa definit per J. Ramon (Ramon 2012, 598-599, fig. 7). En darrer terme la vaixella importada dels contextos 3B es completa amb un exemplar no envernissat: la base del que sembla ser un petit ungüentari de ceràmica comuna púnica centre mediterrània (làmRocaRoja17, 27), molt similar a un exemplar sencer localitzat en contextos 3A del Turó de la Font de la Canya (làmFontCanya16, 18).

La resta de categories de ceràmiques importades tenen una representació molt inferior. De ceràmiques culinàries tant sols hi ha un petit fragment del llavi d'un morter púnic ebusità, amb tota seguretat del tipus AE-20/I-167. Pel que fa a les àmfores importades, tot i la importància quantitativa de la mostra disponible, només hi ha fragments informes de dues procedències: púnica ebusitana i itàlica[5]. En els nivells superficials del jaciment s'han recuperat els únics fragments de vores d'àmfora importada que es podrien relacionar, per la seva cronologia de producció, amb aquesta fase 3B. Es tracta de dos exemplars d'àmfores greco-itàliques, d'un perfil que exigeix classificar-les dins de les variants tipològiques Lyding-Will C o D (làmRocaRoja12, 1 i 2), tipus teòricament tardans però que poden apareixen en contextos 3B, tal com s'ha vist en els casos, gens dubtosos, del Castellet de Banyoles (làmCastellet1, 1 a 9) o d'Alorda Park (làmAlorda22, 6 i 7).

L'escassedat d'àmfores importades contrasta amb una documentació relativament abundant d'àmfores de producció local (làmRocaRoja12, 3 a 22). El tret més destacable del lot d'àmfores ibèriques dels contextos 3B del Castellot de la Roca Roja és el canvi morfològic que s'observa en el perfil de les vores. En les fases precedents dominava un patró de vora amb ressalt extern i llavi alt que pràcticament ha desaparegut en els exemplars dels contextos 3B, en els que s'observa com s'imposa un model radicalment oposat, de vores amb ressalt intern i llavi pla o quasi pla (làmRocaRoja12, 3 a 16). En aquest tret morfològic es constata una uniformitat quasi absoluta, fet que permet pensar que seria una de les característiques formals d'una producció regional d'àmfora, de dins de la zona ilercavona, activada a partir del segle III aC. De fet només hi ha una vora que s'allunya d'aquest model, de llavi molt alt (làmRocaRoja12, 17), fet que permetria plantejar-se que es tracti d'una àmfora fabricada en uns tallers diferents als del bloc majoritari. A nivell tipològic cal lamentar que no s'hagi conservat cap exemplar complet. Tanmateix els perfils més ben conservats mostren que es tracta de peces

[5] Mantenim el criteri de considerar intrusius el grapat de fragments informes d'àmfores semites del sud de la Península Ibèrica, molt probablement pertanyents a envasos fenicis d'època arcaica.

relativament petites, fet evident a partir dels diàmetres de les espatlles i dels cossos cilíndrics, clarament el més reduïts del conjunt d'àmfores ibèriques de la zona catalana. Això és el que permetria relacionar les peces 3B del Castellot de la Roca Roja amb el tipus 2C d'àmfora ibèrica de Sanmartí, Bruguera i Miñarro, entre les quals el model de vora abans descrit és el més habitual, tal com es constata en els exemplars complets del nucli proper del Castellet de Banyoles (Sanmartí, Bruguera i Miñarro 2004, 388, fig. 6). Pel que fa a l'evidència dels pivots el problema rau en el fet que fins i tot el exemplars millor conservats no arriben al característic punt d'inflexió entre el cos cilíndric i el con inferior, molt alt i acusat en aquesta mena de peces. Per aquesta raó els exemplars més estrets poden confirmar sense problemes aquesta atribució tipològica al grup 2C (làmRocaRoja12, 22), però n'hi ha algun d'una mica més obert que presenta uns certs dubtes en aquest sentit (làmRocaRoja12, 18), ja que sembla més pròxim al tipus 2B d'àmfora ibèrica catalana. En darrer terme cal assenyalar la presència de tres exemplars amb puntes petites massisses (làmRocaRoja12, 19 a 21), aquestes sí clarament pertanyents a un tipus diferent al de la resta. Es tracta d'un tipus de puntes també identificades, sempre en quantitats molt baixes, entre els materials del Castellet de Banyoles, a partir de les quals es va proposar posar-les en relació amb el tipus d'àmfora edetana I-8 de Ribera (Asensio, Cela i Ferrer 1996, 168-170), un envasos probablement fabricats a la zona de Sagunt entre els segles III i I aC (Ribera 1982, 107, fig. 1,3).

En el grup dels vasos de magatzem la variabilitat tipològica és molt més evident, tot i que el gruix de les peces es poden encabir en tres grans formes genèriques: les tenalles/olles de cos globular i llavi de 'coll de cigne' (làmRocaRoja14, 1; com a exemplar 'tipus'), les tenalles de sac tipus 'pithos' (làmRocaRoja13, 1) i les tenalles carenades de vora reentrant (làmRocaRoja13, 12). Cal dir, però, que la repartició entre elles és molt desequilibrada, amb un amplíssim predomini de les primeres (làmRocaRoja14, 1 a 14; làmRocaRoja15, 1 a 6). Com és habitual dins d'aquest tipus es dona una alta diversitat de variants formals, especialment evident pel que fa a les dimensions de les peces. N'hi ha de gran format, autèntiques tenalles (làmRocaRoja15, 1 a 3; làmRocaRoja14, 2), de format intermedi o 'estandard', les més abundants (làmRocaRoja14; 1, 3 a 6; làmRocaRoja15, 4 a 6), i les més petites o olles globulars (làmRocaRoja14, 7 a 14). Es tracta en la gran majoria dels casos de peces amb decoració pintada, aspecte en el que es constata el trencament de l'estil tan homogeni que caracteritza aquest tipus de peces en les fases precedents. Les peces decorades

exclusivament a base de bandes horitzontals donen pas a un ventall molt més ampli de motius i combinacions dels mateixos, donant com a resultat una notable riquesa i diversitat decorativa.

La segona forma de peces de magatzem més nombrosa és la de les tenalles de sac del tipus 'pithos'. En el conjunt de peces atribuïble a aquesta forma en el Castellot de la Roca Roja s'observa una clara distinció entre aquelles peces que responen de manera ajustada al patró més convencional, de vora ampla engruixida (làmRocaRoja13, 1 a 4), i un lot d'exemplars, més nombrós, amb vores diferents de variants molt diverses (làmRocaRoja13, 5 a 11), predominant les de llavi de secció triangular o arrodonida. Les tenalles de sac del format 'clàssic' per norma general no estarien decorades, mentre que entre les de variants menys convencionals la decoració pintada pot aparèixer (làmRocaRoja13, 8 a 11). El tercer tipus de peces de magatzem, el de les tenalles carenades de vora reentrant, és el que disposa d'una representació inferior, amb un cert equilibri entre les peces que conserven decoració pintada (làmRocaRoja13, 13) i les que no (làmRocaRoja13, 12). Amb aquests dos darrers tipus de tenalles podem associar unes grans bases de fons còncau i vora molt engruixida (làmRocaRoja13, 15) i els pocs exemplars de broc inferior disponibles (làmRocaRoja13, 14), element que essent present no tindria la incidència que té en altres indrets (veure cas dels Estinclells o Turó de la Font de la Canya). En darrer terme hi ha un petit lot de peces, per les seves dimensions considerades com a peces de magatzem, que no encaixen amb cap de les tres formes bàsiques fins ara anomenades. Els casos millor conservats són peces de cos globular que presenten vora exvasada amb llavi pla de tendència horitzontal o lleugerament penjant, similar als dels càlats (làmRocaRoja15, 7 a 9).

Precisament els càlats són la gran novetat que presenta el grup de les peces de reserva domèstica en aquests contextos 3B, en el que per la resta es constata una forta continuïtat de tipus respecte de les fases precedents. Així, el grup manté una composició formada essencialment per gerrots (làmRocaRoja16, 1 a 10), safates fondes carenades (làmRocaRoja16, 11 i 12) i urnes d'orelletes amb les corresponents tapadores (làmRocaRoja16, 13 a 21). Els gerrots són ara els més abundants i destaquen per la diversitat de variants formals de les seves vores. La més característica del moment sembla ser la que presenta una marcada inflexió al coll i llavi amb el perfil de 'coll de cigne' (làmRocaRoja16; 1, 4 i 5). En canvi la més tradicional seria la variant de vora recta amb inflexió interna i nervatura externa al coll (làmRocaRoja16, 7), de la que ja

hem vist exemplars pràcticament idèntics entre el materials de la fase 2 (làmRocaRoja10, 21 i 22) i inclús en els de la fase 1A (làmRocaRoja3, 5). Els exemplars que conserven nanses mostren que el més freqüent són les nanses grans i pesades de secció circular (làmRocaRoja16, 1-3-6-9), tot i que hi ha algun cas de nansa solcada més lleugera (làmRocaRoja16, 2). Hi ha un únic exemplar de gerrot molt diferent a la resta, de parets primes i nanses de cinta, que podria pertànyer a la variant dels gerrots bicònics (làmRocaRoja16, 10), similar als de la sèrie F de Sagrera (Burch i Sagrera 2009, 223), tipus estrany a les zones meridionals però força freqüent en nuclis del territoris indiketes o laietans (veure, per exemple: làmOliver23, 2; làmTuróVent9, 6 i 7). Les safates fondes carenades o cosis de vora girada han perdut el pes que tenien en les fases precedents, quan eren el tipus millor representat dins del grup de les peces de reserva. Mantenen ara una presència molt més modesta, amb peces de variants formals molt diverses, la gran majoria decorades (làmRocaRoja16, 11 i 12), entre les que destaquem un exemplar que conserva l'arrencament de nanses sobreelevades (làmRocaRoja16, 12). Tal vegada a una d'aquestes safates es podria associar un fragment de fons al que se li han practicat múltiples perforacions 'post-coctionem' (làmRocaRoja16, 22), per tal d'obtenir un vas amb funcions de colador.

A diferència de les safates fondes carenades, les peces tipus urna d'orelletes i les seves tapadores segueixen tenint una representació important, equivalent a la de les fases anteriors. Aquest tret, recurrent en el temps, constitueix sens dubte un dels més característics i específics dels conjunts ceràmics de producció local en el territori ilercavó, com es pot comprovar en els contextos contemporanis del Castellet de Banyoles o del Coll del Moro de Gandesa. El lot 3B del Castellot de la Roca Roja mostra l'alta variabilitat tipològica que poden presentar aquest tipus de peces, amb exemplars de grandàries molt diferents (làmRocaRoja16, 15 a 18), amb o sense decoració, amb parets rectes o carenades (làmRocaRoja16, 14) i amb modalitats diferents de mecanismes de tanca hermètica: amb el petit apèndix aplicat (làmRocaRoja16, 15 i 16) o aprofitant la part superior d'una nansa vertical, que pot ser bífida (làmRocaRoja16, 18) o solcada (làmRocaRoja16, 17). La mateixa consideració es pot fer en relació a les tapadores d'aquest tipus, especialment pel que fa a les dimensions (làmRocaRoja16, 13 i 19 a 21) i a les presència o absència de decoració pintada.

El grup de les peces de reserva es completa amb una important representació de càlats, el segon tipus més abundant just per sota dels gerrots. Es tracta, però, d'un lot d'exemplars que es conserven de manera força fragmentària, fet que en aquest tipus de peces representa un obstacle important per a l'anàlisi tipològic i decoratiu. En aquest sentit cal assenyalar que en un nombre alt dels càlats del Castellot tenen la variant de vores inclinades cap a l'interior (làmRocaRoja17, 1-3-4 i 7), tret que es dona tant en els càlats dels tipus B 1-3, vinculats a la producció del taller de Fontscaldes, com en els càlats del tipus C-2, interpretats com a càlats procedents de la zona valenciana (Conde 1992, 130). En funció dels fragments significatius de decoració conservada, amb uns característics motius vegetals, dues d'aquestes peces de vora inclinada serien atribuïbles als tipus 'cossetans' B-2 (làmRocaRoja17, 4) o B-3 (làmRocaRoja17, 1), consideració extensible a un fragment del cos d'una tercera peça (làmRocaRoja17, 6). En altres casos el tipus de decoració, especialment a partir de la presència del motiu de 'línies verticals trencades' (làmRocaRoja17, 5), en algun cas associat al de 'ones paral·leles horitzontals' (làmRocaRoja17, 2), remet a les peces 'valencianes' del tipus C-2. Per acabar cal esmentar la presència d'un parell d'exemplars de tipologia peculiar, de clara inspiració calatoïde (làmRocaRoja17, 8 i 9), no considerats en l'estudi tipològic de referència de M.J. Conde.

El grup de les peces de vaixella de producció local està format per un nombre molt superior de peces a tots els anteriors i també està composat per una molt superior diversitat de tipus. Hi ha una forma que predomina àmpliament sobre la resta, que és la dels plats o bols de vora reentrant (làmRocaRoja19, 1 a 14), comportament que representa una novetat absoluta d'aquests contextos 3B. Cal ressenyar que és un tipus totalment absent en els contextos 1A i amb una presència relativament baixa en els conjunts ceràmics de les fases 1B i 2. Els perfils d'aquests peces són molt uniformes, excepció feta d'un exemplar diferent donat que presenta un peu anular més alt del normal i decoració de solcs profunds a la cara externa (làmRocaRoja19, 2). A nivell de decoració s'intueix[6] que un nombre elevat, tal vegada majoritari, de peces presentarien bandes pintades, tant a l'exterior com a l'interior. Hi ha, a més, tres exemplars de cocció reduïda (làmRocaRoja19, 3), el que representa la xifra més alta d'individus del mateix tipus de la categoria de ceràmiques ibèriques reduïdes, categoria amb una representació

[6] El fet que molts dels exemplars comptabilitzats només conserven la part de la vora, sense cap extensió de paret, fa que en el quadre resum només apareguin 26 del total de 99 individus com a exemplars amb tota seguretat decorats.

ínfima en els conjunts ceràmics del Castellot de la Roca Roja. L'abundància dels plats de vora reentrant no suposa la total desaparició dels plats carenats de vora exvasada (làmRocaRoja19, 17 a 21), que havien estat àmpliament predominants a les fases 1A i 1B i que en els conjunts ceràmics 3B han esdevingut molt minoritaris. Morfològicament els plats d'aquest tipus en els contextos 3B presenten una tendència general a ser peces menys profundes i de parets més primes (làmRocaRoja19, 18 a 21). Encara més minoritari és un model de plat carenat de vora vertical i llavi girat, del que només existeixen un parell d'exemplars (làmRocaRoja19, 15 i 16). Finalment hi ha un exemplar únic en tots els aspectes, un plat carenat molt poc profund, amb llavi pla horitzontal, que presenta una decoració pintada complexa a totes dues bandes (làmRocaRoja18, 29). Plats d'aquesta mena són abundants en nuclis contemporanis de la zona edetana, com ara el Puntal dels Llops (Bonet i Mata 2002, 135-136) o el Castellet de Bernabé (Guérin 2003, 189-191), fet que permet plantejar que es tractaria d'una probable importació ibèrica, d'una peça exògena d'origen edetà.

Amb aquest ampli ventall d'escudelles o plats de gran diàmetre cal relacionar les tapadores convencionals (làmRocaRoja18, 35), és a dir, aquelles que no tenen el llavi bisellat per a facilitar una tanca hermètica (considerades com a part de les urnes d'orelletes). Hi ha diversos exemplars de poms que podrien formar-ne part, però és impossible discernir si són de tapadores convencionals o de tapadores de tanca hermètica. En qualsevol cas és interessant assenyalar que els poms poden ser tancats (làmRocaRoja18, 34) o amb una petita perforació central 'ante-coctionem' (làmRocaRoja18, 33), aquests darrers tal vegada més adequats per a les peces de tanca hermètica.

En el conjunt de peces obertes de vora reentrant les peces de format gran, tipus plats, són molt més abundants que les de format petit, tipus bols (làmRocaRoja19, 11 a 14). Aquest desequilibri quedaria compensat per un lot important de bols de vora vertical (làmRocaRoja19, 22 a 30), un tipus amb una evolució similar a la de les peces de vora reentrant: inexistent en els conjunts ceràmics de les fases 1A i 1B i amb una tímida aparició inicial en els de la fase 2. Precisament el fet que els primers exemplars d'aquest tipus apareguin en nivells del segle IV aC (làmRocaRoja11, 24) semblaria excloure que es tracti de peces que imitin els bols de Campaniana A de la forma Lamb. 31, amb els que presenten evidents similituds formals. Es tracta, junt amb els càlats, d'un dels tipus que tenen una proporció més elevada d'exemplars amb decoració pintada, en els que

predomina la composició de bandes horitzontals a l'interior i a l'exterior, tot i que hi ha uns pocs casos amb altres motius més elaborats (làmRocaRoja19, 24 i 31). En darrer terme hi ha un únic exemplar d'aquesta forma que correspon a la categoria de ceràmica de cocció reduïda (làmRocaRoja19, 30). Igualment excepcional és un fragment de base àpoda i fons umbilicat, amb decoració de cercles concèntrics a l'interior (làmRocaRoja18, 30), que podria atribuir-se a la variant dels 'bols o tasses umbilicades' del tipus 10.3 de Cela (Cela 1994, 172). És tracta d'un tipus aparentment aliè al repertori formal de la zona ilercavona, mentre que és relativament abundant en els territoris costaners septentrionals, sobretot en la zona cossetana pel que fa als exemplars amb decoració pintada.

Les peces tancades tipus gerres o gerretes són l'element essencial que junt els plats i bols de totes les variants completa el joc bàsic de vaixella de taula. En els conjunts 3B del Castellot de la Roca Roja tots dos blocs de peces tenen una representació bastant equilibrada (113 individus dels primers per 157 dels segons). Les gerres es divideixen en les dues variants bàsiques identificades arreu: les de vora exvasada estàndard (làmRocaRoja18, 9 a 11), entre les que domina una subvariant de gerres de vora molt ampla (làmRocaRoja18, 9 i 10), i les de vora trilobulada (làmRocaRoja18, 1 a 8). D'entrada cal assenyalar que les enòcoas representen quasi el 40% del total d'individus de gerra, un alt pes relatiu que és del tot infreqüent, fins i tot en aquelles zones on és evident que les enòcoas són també abundants[7]. En els materials del Castellet de Banyoles aquesta proporció assoleix el 45% del total d'individus de gerra, fet que indica que aquest pot constituir un dels trets més específics del repertori ceràmic indígena a nivell regional[8]. Aquesta particularitat regional es reforça amb les característiques formals i decoratives d'aquestes peces, entre les que cal destacar l'abundància de la presència d'un cercle pintat a tocar de la vora (làmRocaRoja18, 2 a 5), tal vegada un motiu ocular, també molt present en els exemplars del Castellet de Banyoles (Asensio, Cela i Ferrer 1996, 176, figs. 9 i 10)[9]. Per acabar amb les enòcoes cal esmentar

[7] Així, per exemple, en els conjunts ceràmics 3B del nucli laietà del Turó de Ca n'Oliver les enòcoas (en aquest cas comptant-hi tant les peces oxidades com les reduïdes, aquestes darreres força abundants) representen tot just el 20 % del total d'individus de gerres.

[8] Del que a jutjar pels materials del Coll del Moro cal excloure la zona de la Terra Alta, ja que en els seus conjunts 3B les gerres són escasses, i entre elles les enòcoas representen només el 17% del total d'individus.

[9] També en moltes enòcoas de la mateixa cronologia de la zona edetana (veure Bonet i Mata, 2002). De fet, el motiu ocular pintat a la vora de gerres enòcoas és habitual en peces púniques ebusitanes com a mínim des del segle V aC (Ramon 2011, fig. 9), fet que permet plantejar un origen púnic d'aquesta tradició decorativa.

l'existència d'uns pocs exemplar d'una variant clarament diferent, de coll alt cilíndric i vora de 'coll de cigne' (làmRocaRoja18, 7 i 8), en aquest cas només detectada entre els materials del Castellot de la Roca Roja. En exemplars de les dues variants formals d'enòcoas apareix un segon motiu decoratiu significatiu a tocar del llavi, una mena de taca poc regular, com un cop de pinzell de forma quadrangular o rectangular (làmRocaRoja18, 6 i 7), motiu també present en exemplars del territori edetà (per exemple: Guérin 2003, fig. 121-364; Bonet i Mata 2002, fig, 115-23008).

En el cas de les gerretes sembla que dominen els exemplars de perfil bicònic, però amb unes característiques formals i decoratives força allunyades del model més prototípic de gerreta bicònica de la zona catalana, donat que en la majoria dels casos es tracta d'exemplars amb decoració pintada (làmRocaRoja18, 14 i 15) i/o de peces més amples, d'un diàmetre de cos superior a l'habitual (làmRocaRoja18, 13), tots dos trets també evidents en els exemplars millor conservats del Castellet de Banyoles (làmCastellet6, 8 i 11; Asensio, Cela i Ferrer 1996, fig. 14, 5 a 8). Hi ha un sol exemplar de parets molt primes, sense decoració i acabat superficial molt polit que recorda l'aspecte de les gerretes bicòniques de la costa catalana (làmRocaRoja18, 12), fet que permet pensar que es tracti d'una importació ibèrica, potser d'origen laietà. Un altre cas únic és el d'un vas de ceràmica a mà amb nansa, d'un perfil i dimensions que justifica la seva consideració tipològica de gerreta (làmRocaRoja18, 38). Hi ha també un parell d'exemplars de gerretes o vasets bicònics de cocció reductora (làmRocaRoja18, 16 i 17), però en aquest cas d'un model que res té a veure amb les 'clàssiques' gerretes grises de la costa catalana. De fet el seu perfil, molt peculiar, està a cavall de les esmentades gerretes bicòniques i dels anomenats vasets o gerretes caliciformes, aquelles del tipus 11.1 de Cela (Cela 1994, 172). D'aquestes darreres se n'han identificat només un parell d'exemplars (làmRocaRoja18, 18 i 19), tipus molt minoritari que completa el repertori de formes tancades de vaixella local presents en els conjunts 3B del Castellot de la Roca Roja. En aquest repertori hi ha el dubte de considerar un parell d'exemplars d'ampolleta de perfil bicònic de carena baixa i vora girada (làmRocaRoja18, 31 i 32), una forma que permet atribuir-los una funció d'ungüentari o similar. Aquesta mena de flascons, sempre en quantitats reduïdes, tenen una distribució geogràfica molt àmplia, presents en regions més al sud (edetània) i en territoris més septentrionals (especialment a les zones cossetana, ilergeta i lacetana).

El grup de les peces de vaixella de producció local es completa amb un lot heterogeni de copes, gots o tasses, elements tots ells amb una representació sempre reduïda (amb un màxim de mitja dotzena d'exemplars cadascun). En el cas de les primeres hi ha algun individu que manté un patró formal molt antic, el d'aquelles peces que semblen imitació de copes àtiques de peu alt (làmRocaRoja18, 20), un tipus que arrenca en els contextos 1A i ha estat present en totes les fases posteriors. D'altres exemplars són d'un perfil similar però clarament més profunds i amb una inflexió menys marcada entre vora i cos (làmRocaRoja18, 21 i, tal vegada, 22 i 23). Es tracta d'un tipus de peces de les que disposem d'una abundant evidència, millor conservada, en el Castellet de Banyoles (làmCastellet6, 14 a 18; Asensio, Cela i Ferrer 1996, fig. 13, 5 a 9), on han estat definits com a vasos escifoïdes, amb el que es descriu una possible versió molt lliure de prototipus àtics, resultat d'una mena de *collage* que combina el cos del escifs i les nanses de les cílixs. Es tracta de peces quasi sempre decorades, amb associacions molt diverses de motius diferents, tret que es constata en el conjunt d'exemplars del Castellot de la Roca Roja i del Castellet de Banyoles. Pel que fa als got o tasses es reconeixen com a tals un petit nombre de peces que, tant pel perfil com les decoracions, remeten al tipus dels anomenats vasets calatoïdes (làmRocaRoja18, 26 a 28). És un tipus amb una presència escassa en els nuclis de la vall del riu Ebre però que, per contra, té una implantació important en les zones ilergeta (veure Estinclells, Pleta o Molí d'Espígol) i cossetana (Alorda Park), on constitueix un dels elements més comuns del repertori de la vaixella de producció local o regional. Per acabar cal esmentar un petit lot de vasos carenats que, amb la part conservada són de difícil adscripció tipològica: de massa diàmetre per a pertànyer a cap de les variants de copes abans esmentades, massa profunds per a ser considerats plats carenats (làmRocaRoja18, 25). En el cas dels encara més escassos exemplars de cocció reduïda el perfil sí que podria ajustar-se millor al tipus de les copes que imiten prototipus àtics, però en cap dels exemplars documentats es conserven les nanses (làmRocaRoja18, 24), el tret més definitori.

En aquesta descripció de les peces ibèriques de vaixella de taula cal incloure un modestíssim grapat de peces que no pertanyen a cap de les categories fins ara anomenades (ceràmiques oxidades o reduïdes a torn, a més d'un únic exemplar de ceràmica a mà) i que amb tota seguretat o amb tota probabilitat són peces de procedència forana. Entre les primeres hi ha la vora i la nansa del que podria ser un mateix exemplar d'enòcoa (làmRocaRoja18, 36 i 37) de la producció de vernís roig

ilergeta. Es tracta d'un exemplar amb els trets característics (veure el detall de la nansa vertical amb secció rectangular) d'un dels tipus més comuns d'aquesta producció, localitzada en els sectors occidentals del territori ilergeta, al llarg de la vall del Segre (Junyent 1974, fig. 2 i 4). Per altra banda hi ha un parell d'individus amb una aparença i tractament tant diferent a la resta que sembla evident el seu caràcter exogen, tot i que a diferència de l'exemplar d'enòcoa ilergeta, en aquest cas la seva procedència ens és desconeguda o indeterminable. Es tracta d'un exemplar de bol de vora reentrant, que presenta la superfície interna amb una mena d'engalba vermella (làmRocaRoja19, 32) i d'un bol de parets verticals amb la superfície intensament brunyida, també de coloració vermellosa (làmRocaRoja19, 31).

Passant al darrer dels blocs funcionals, el de les ceràmiques culinàries, el primer que cal destacar és un dels trets més recurrents en els conjunts ceràmics del Castellot del Roca Roja, que és el de la presència d'almenys un exemplar de morter de ceràmica oxidada a torn de producció local (làmRocaRoja20, 1). Aquests morters ja apareixen en els contextos més antics, de la fase 1A, i es mantenen en els més moderns d'aquesta fase 3B, sempre en quantitats molt baixes. És un comportament que tindria un abast regional, vist que aquests morters també estan present en els materials del Castellet de Banyoles (làmCastellet7, 3 a 5), però sens dubte molt poc freqüent en altres territoris de la zona catalana fora de la vall del curs inferior de l'Ebre. Hi ha un segon exemplar de base de morter, que té com a particularitat una sèrie de pedretes incrustades a la cara interna (làmRocaRoja20, 2), tal vegada a imitació dels morters púnics ebusitans, del qual les peculiars característiques de la pasta (de color beige groguenc, molt dura i depurada) fan dubtar de la seva procedència (descartant completament la pròpia púnica ebusitana).

La categoria de ceràmiques grolleres a torn també estan constantment presents en els conjunts ceràmics del Castellot de la Roca Roja, des dels de la fase 1A, però mai amb el pes relatiu que tenen en aquests contextos 3B. També, malgrat l'estat molt fragmentari de les peces de les fase més antigues, sembla que en les d'aquesta fase 3B es produeix un canvi significatiu a nivell tipològic, especialment evident en les olles de perfil en 'essa', la forma sempre predominant dins de la categoria. Ara les olles presenten un format més 'convencional', el de peces de parets primes i carena alta molt marcada, el patró més habitual allà on aquesta categoria està present en contextos 3B (làmRocaRoja20, 3 a 14). Amb tot, cap de les peces presenta un filet en relleu en el punt

de la carena, tret decoratiu molt freqüent d'aquesta mena de peces en els territoris més septentrionals i que no apareix tampoc en el mateix tipus d'olles dels contextos contemporanis del Castellet de Banyoles (làmCastellet7, 7 a 14). La segona forma d'olla que composa aquesta categoria, amb unes quantitats molt inferiors, és la de les olles de cos globular i vora reentrant de tanca hermètica (làmRocaRoja20, 15 a 17). Un tret formal que les caracteritza és el de les nanses verticals bífides (làmRocaRoja20, 15), també present en les homòlogues del Castellet de Banyoles (làmCastellet7, 18-19 i 22). El repertori formal es completa amb les corresponents tapadores, amb el llavi arrodonit per a les olles de perfil en 'essa', amb el llavi bisellat per a les olles de tanca hermètica (làmRocaRoja20, 22 a 24). Els fragments de poms conservats mostren que n'hi ha d'oberts (làmRocaRoja20, 18 i 19), de tancats (làmRocaRoja20, 21) i amb una petita perforació al centre (làmRocaRoja20, 20), amb tota seguretat també en funció de les dues modalitats bàsiques d'olles.

En el grup de les ceràmiques de cuina fetes a mà de la fase 3B es dona un dels fenòmens ceramològics més notables documentats en els materials del Castellot de la Roca Roja. Ens referim a la uniformització, molt acusada i evident, que mostren les olles de perfil en 'essa', òbviament el tipus àmpliament predominant dins de la categoria. En aquestes olles s'imposa un mateix patró: el de les peces de vora recta ampla, amb una inflexió molt acusada entre vora i espatlla, punt en el que es disposa una franja de línies incises obliqües, directament sobre la superfície de la peça o damunt d'un cordó aplicat poc ressaltat (làmRocaRoja21, 1 a 16). D'aquesta manera, així com en els contextos precedents havíem destacat la diversitat de variants morfològiques i sobretot decoratives, en les peces d'aquesta fase 3B es constata un efecte radicalment oposat, de manera que la gran majoria d'exemplars s'hi assemblen molt. Existeixen algunes peces, poques, que són excepcions a la norma general; alguna amb una franja de petits triangles impresos (làmRocaRoja21, 17) i una altra de perfil més sinuós i sense cap recurs decoratiu (làmRocaRoja21, 18). El segon tipus d'olla, el dels exemplars globulars de tanca hermètica, és encara més escàs entre les ceràmiques a mà que entre les grolleres a torn. De les poques peces millor conservades cal destacar la presència d'unes estretes i amples nanses verticals, solcades o quatrífides (làmRocaRoja21, 22 i 23), tret que sembla ser específic del Castellot de la Roca Roja, ja que, per exemple, no apareix en les peces homologues del Castellet de Banyoles. Entre les tapadores de ceràmica a mà (làmRocaRoja21, 24 a 28) hi ha un exemplar de llavi bisellat, és a dir

corresponent a una olla de tanca hermètica, en el que també apareix aquesta mena de nansa de secció quadrífida, en aquest cas en disposició horitzontal i amb funció de pom a agafador de la peça (làmRocaRoja21, 24). Cal destacar la presència d'un únic exemplar de pom de tapadora de tipus zoomorf (làmRocaRoja21, 29), una variant d'agafadors molt abundant en el nucli proper del Castellet de Banyoles (làmCastellet7, 14 a 17). El repertori de peces de cuina de ceràmica a mà es completa amb un tipus de peça molt singular, inèdita entre els materials de les fases precedents: una mena de cassoles molt poc profundes, de gruixudes bases planes i parets verticals (làmRocaRoja21, 19 a 21), que es podrien anomenar com a cassoles tipus 'tajine', en referència a una forma ceràmica molt similar tradicional en els països del Magreb. Es tracta, això sí, d'un tipus de peces amb una representació molt escassa, de només quatre exemplars.

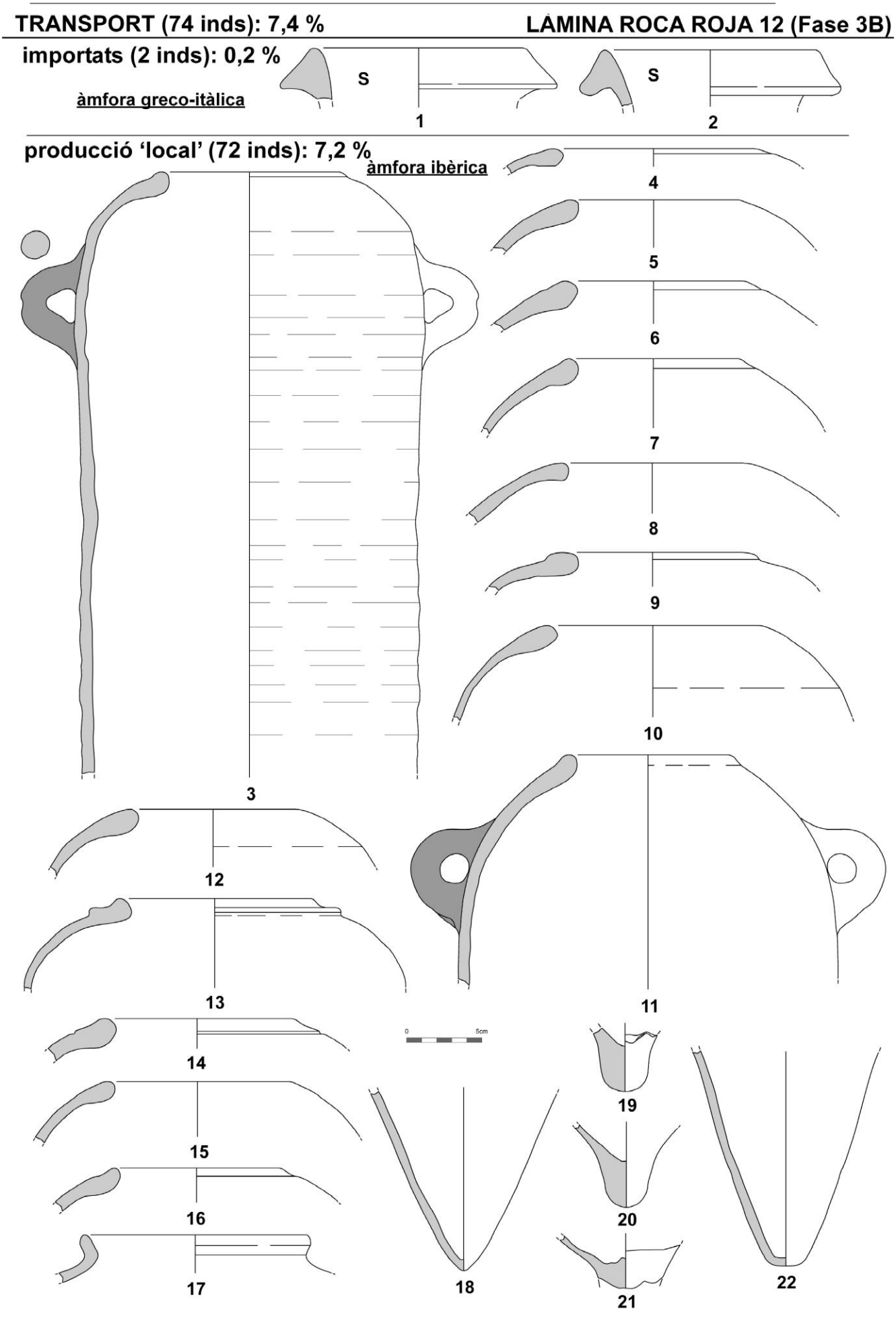
TRANSPORT (74 inds): 7,4 %
LÀMINA ROCA ROJA 12 (Fase 3B)
importats (2 inds): 0,2 %
àmfora greco-itàlica
S
1
S
2
producció 'local' (72 inds): 7,2 %
àmfora ibèrica
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
0
5cm

MAGATZEM (155 inds): 15,4 % **LÀMINA ROCA ROJA 13 (Fase 3B)**

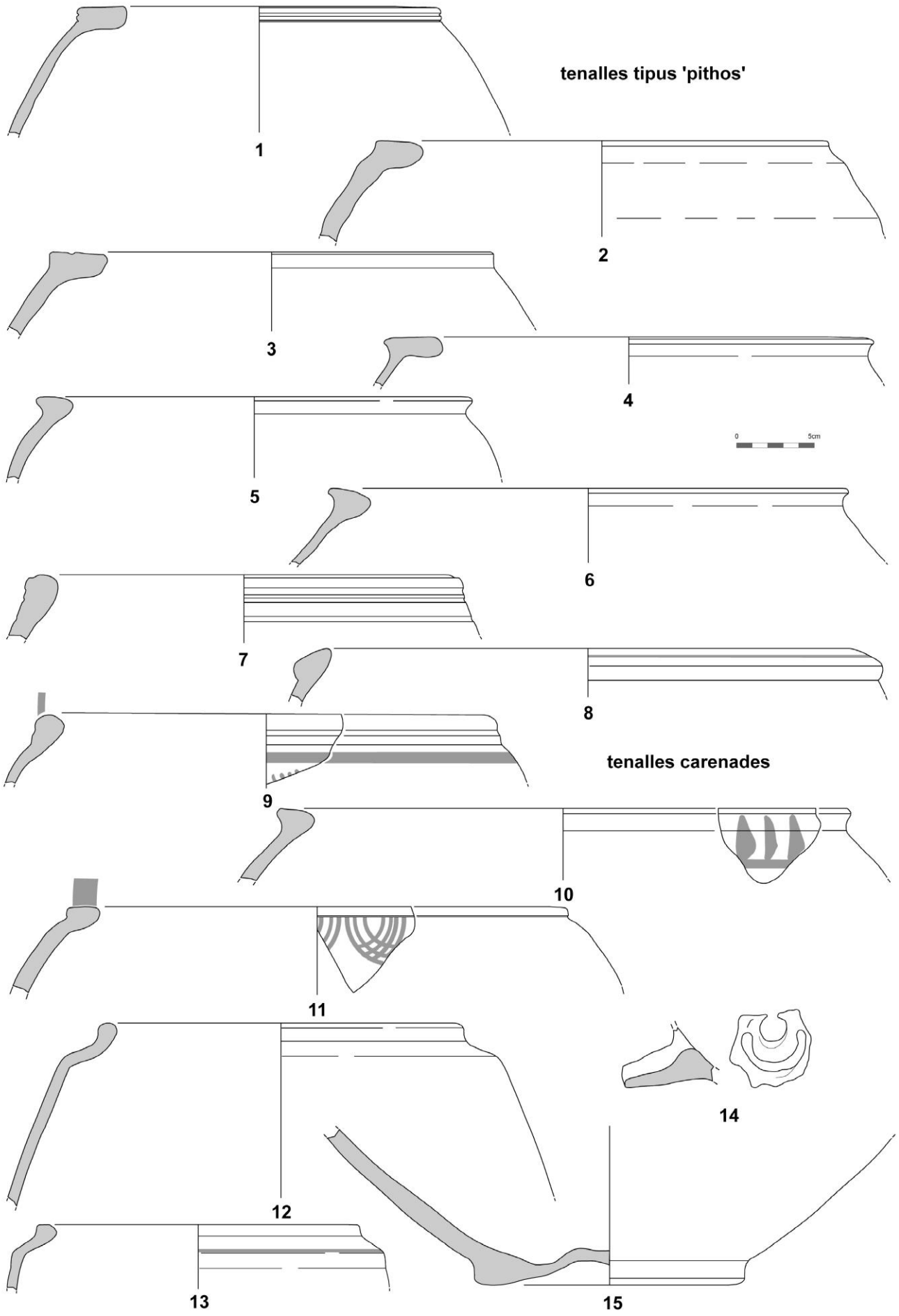

MAGATZEM (155 inds): 15,4 % **LÀMINA ROCA ROJA 14 (Fase 3B)**

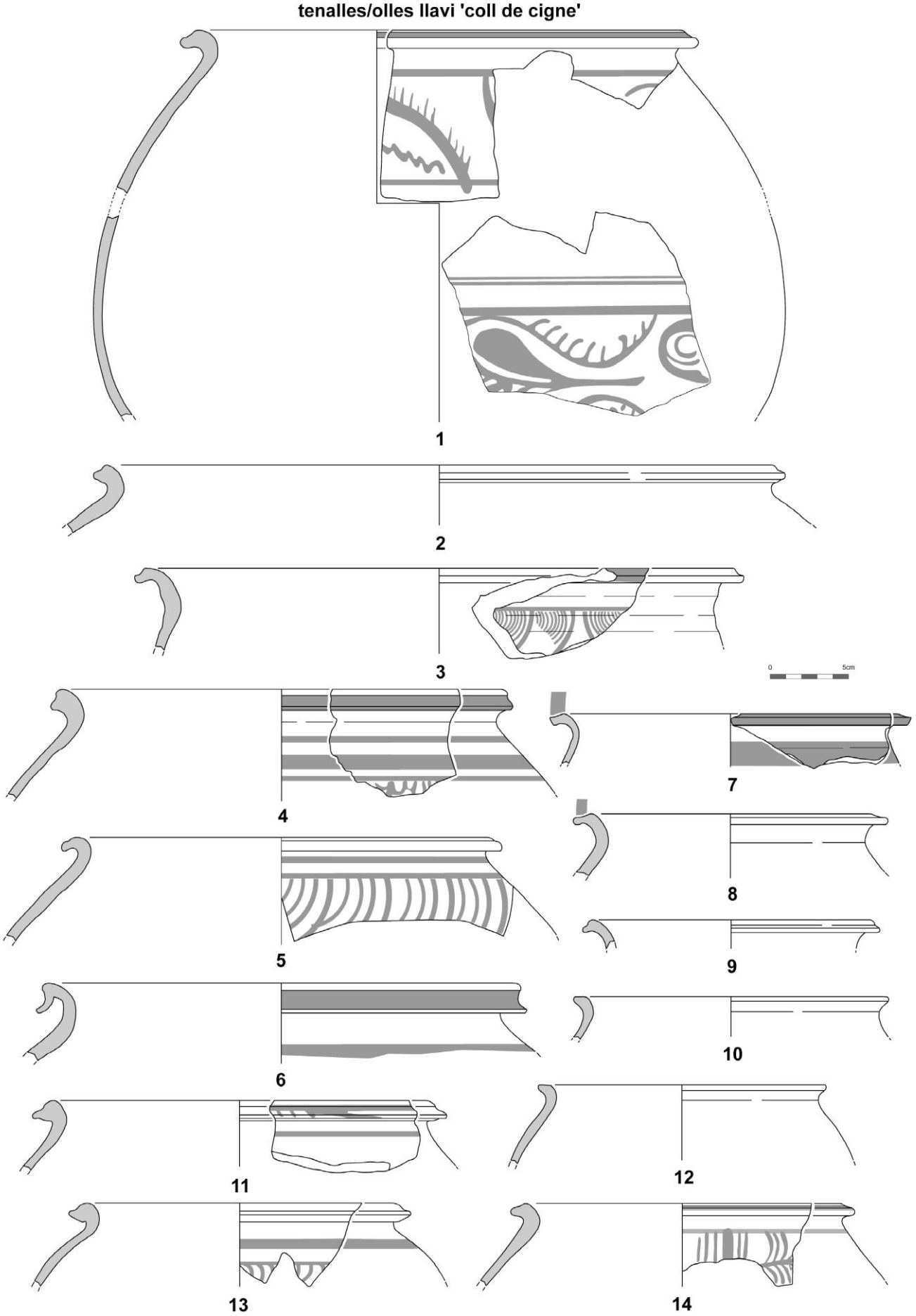

MAGATZEM (155 inds): 15,4 % **LÀMINA ROCA ROJA 15 (Fase 3B)**

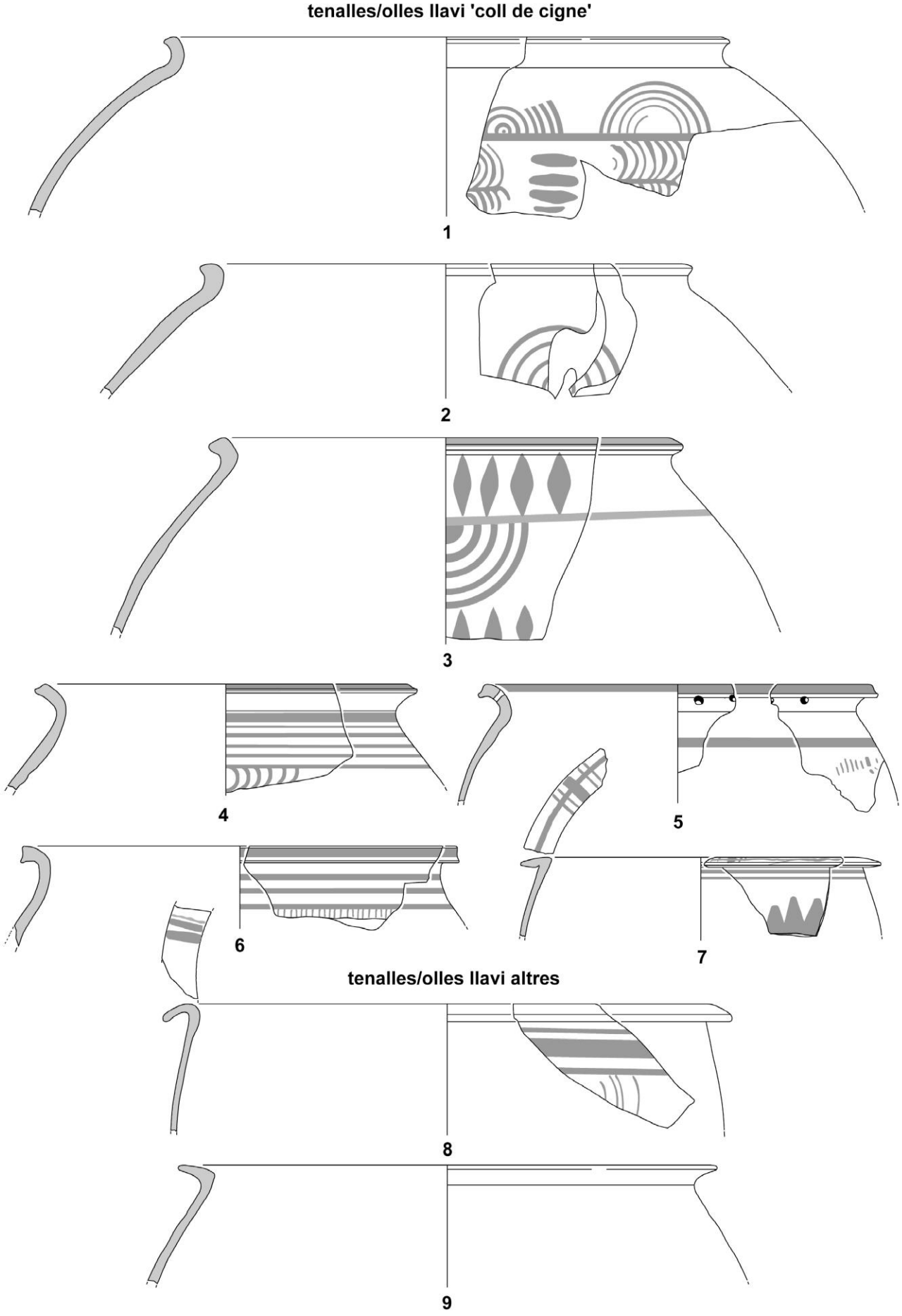

RESERVA DOMÈSTICA (83 inds): 8,3 %

LÀMINA ROCA ROJA 16 (Fase 3B)

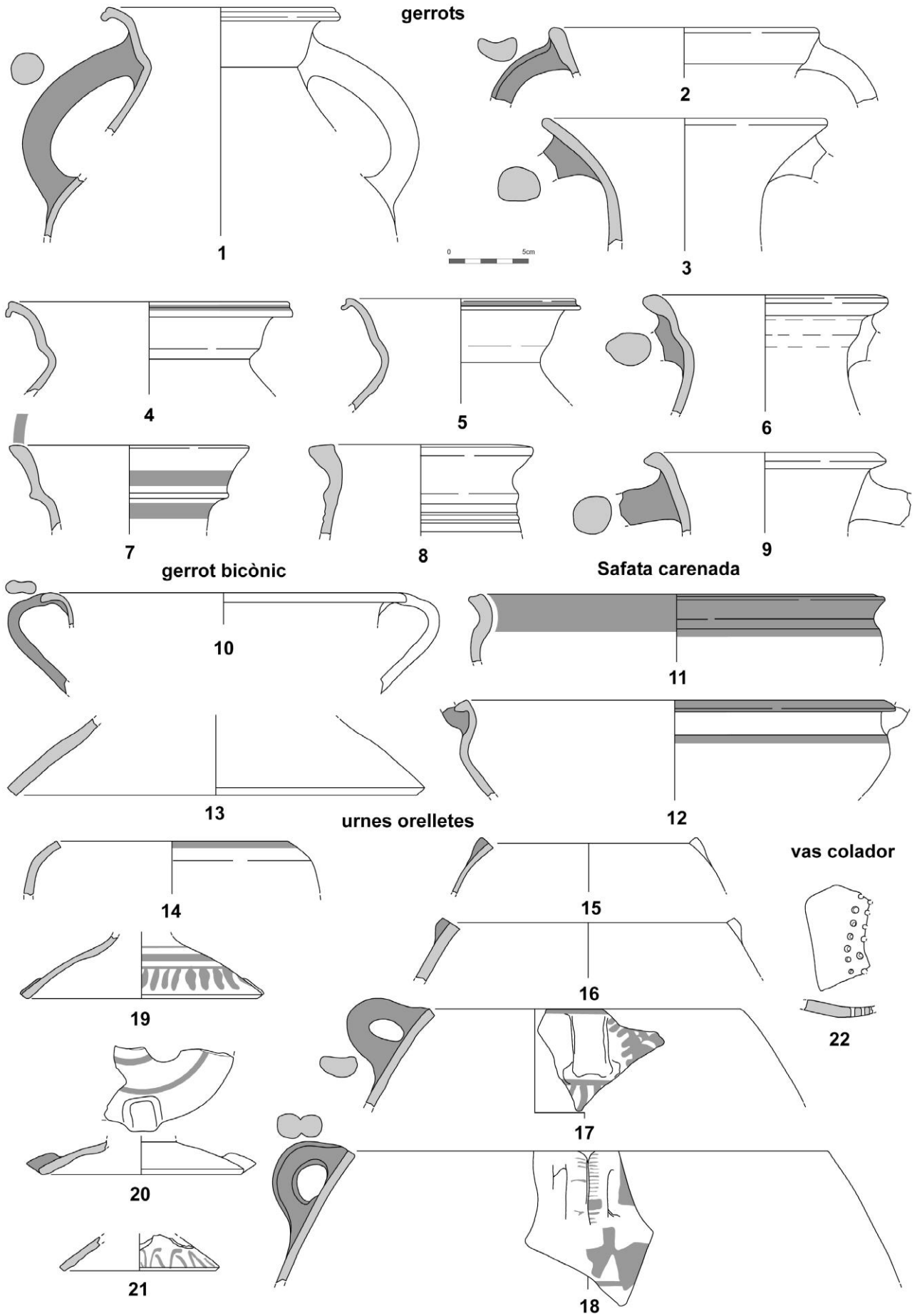

RESERVA DOMÈSTICA (83 inds): 8,3 %

LÀMINA ROCA ROJA 17 (Fase 3B)

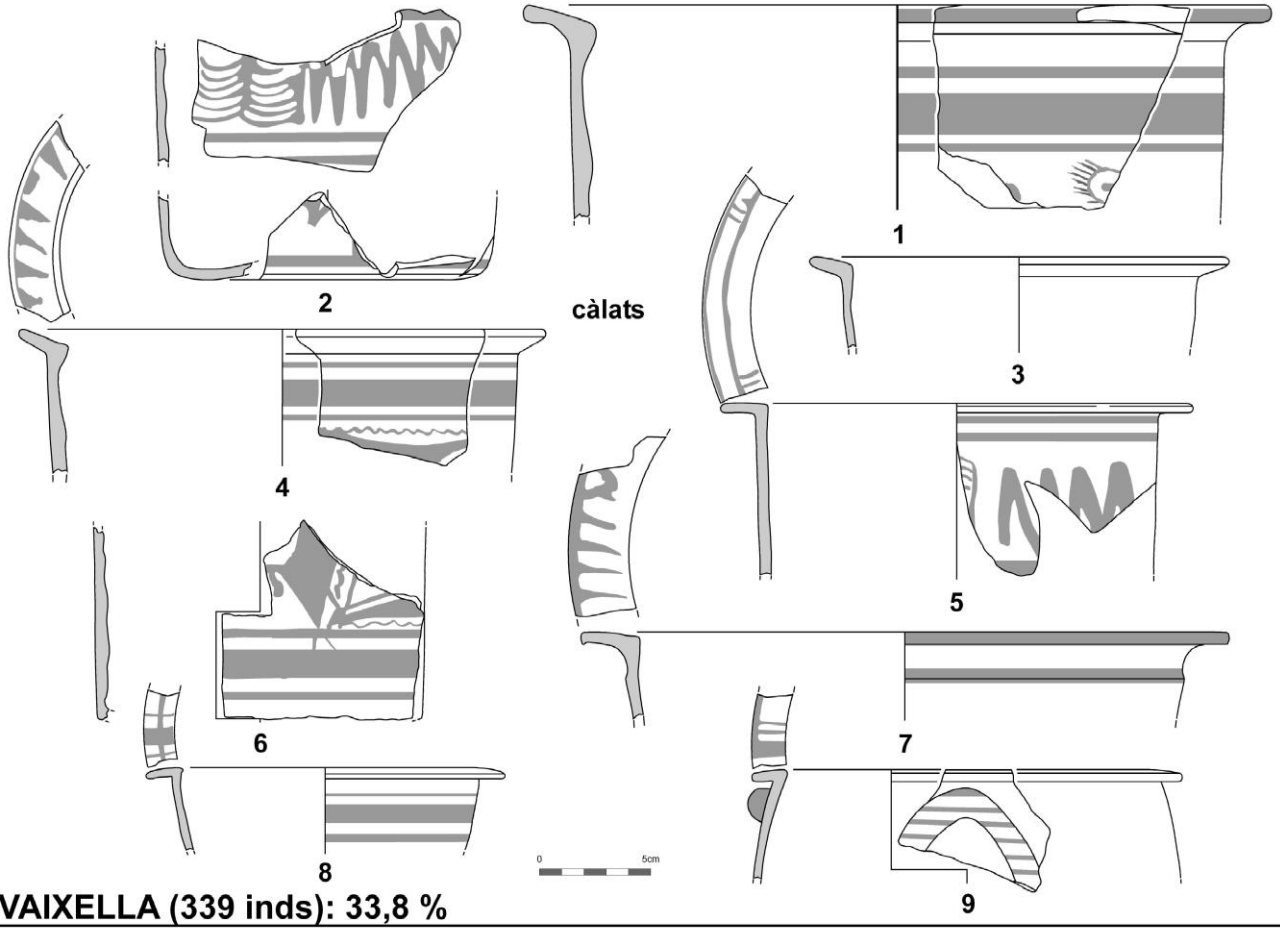

VAIXELLA (339 inds): 33,8 %

importats (32 inds): 3,2 %

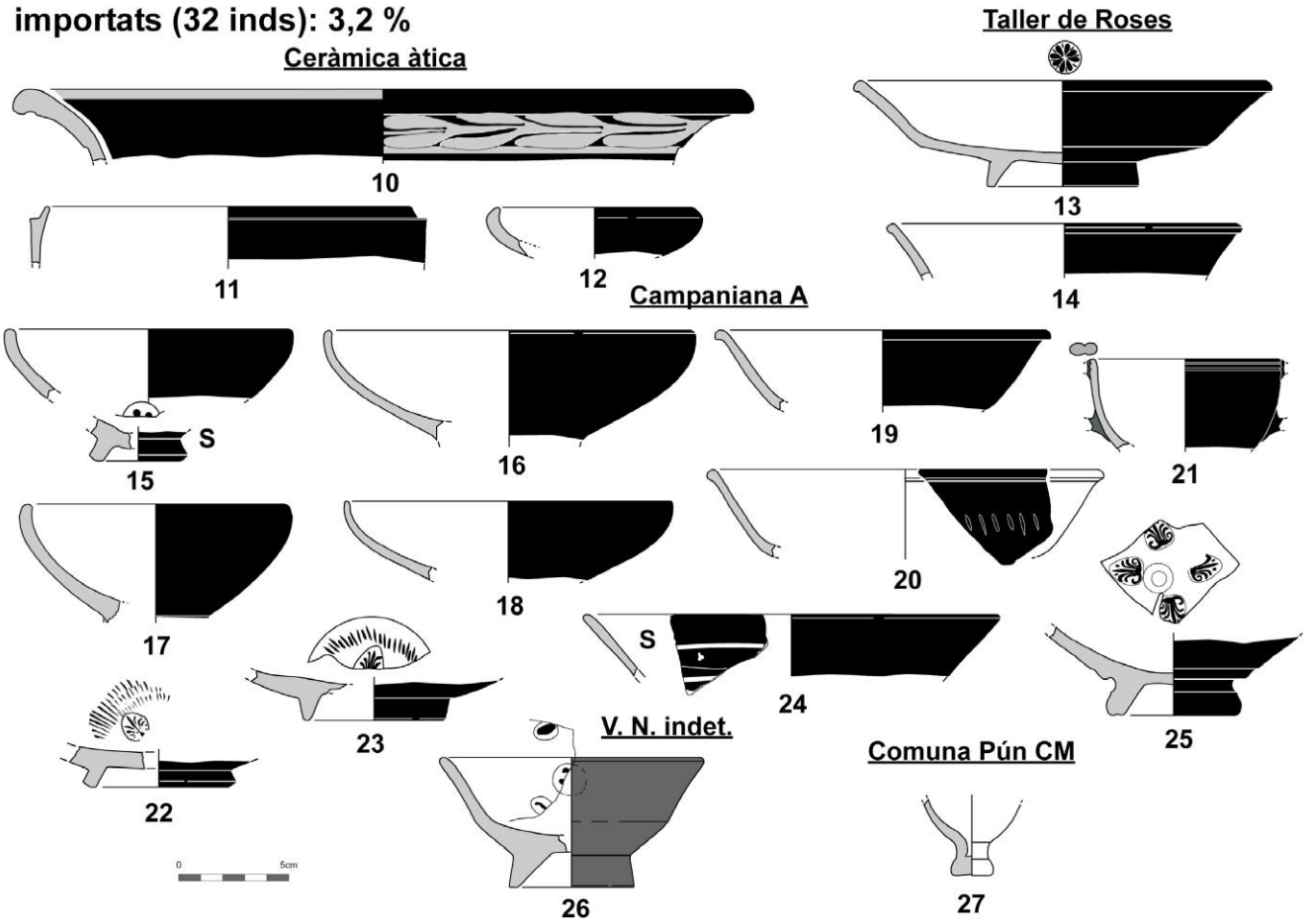

VAIXELLA (339 inds): 33,8 % **LÀMINA ROCA ROJA 18 (Fase 3B)**

producció 'local' (307 inds): 30,6 %

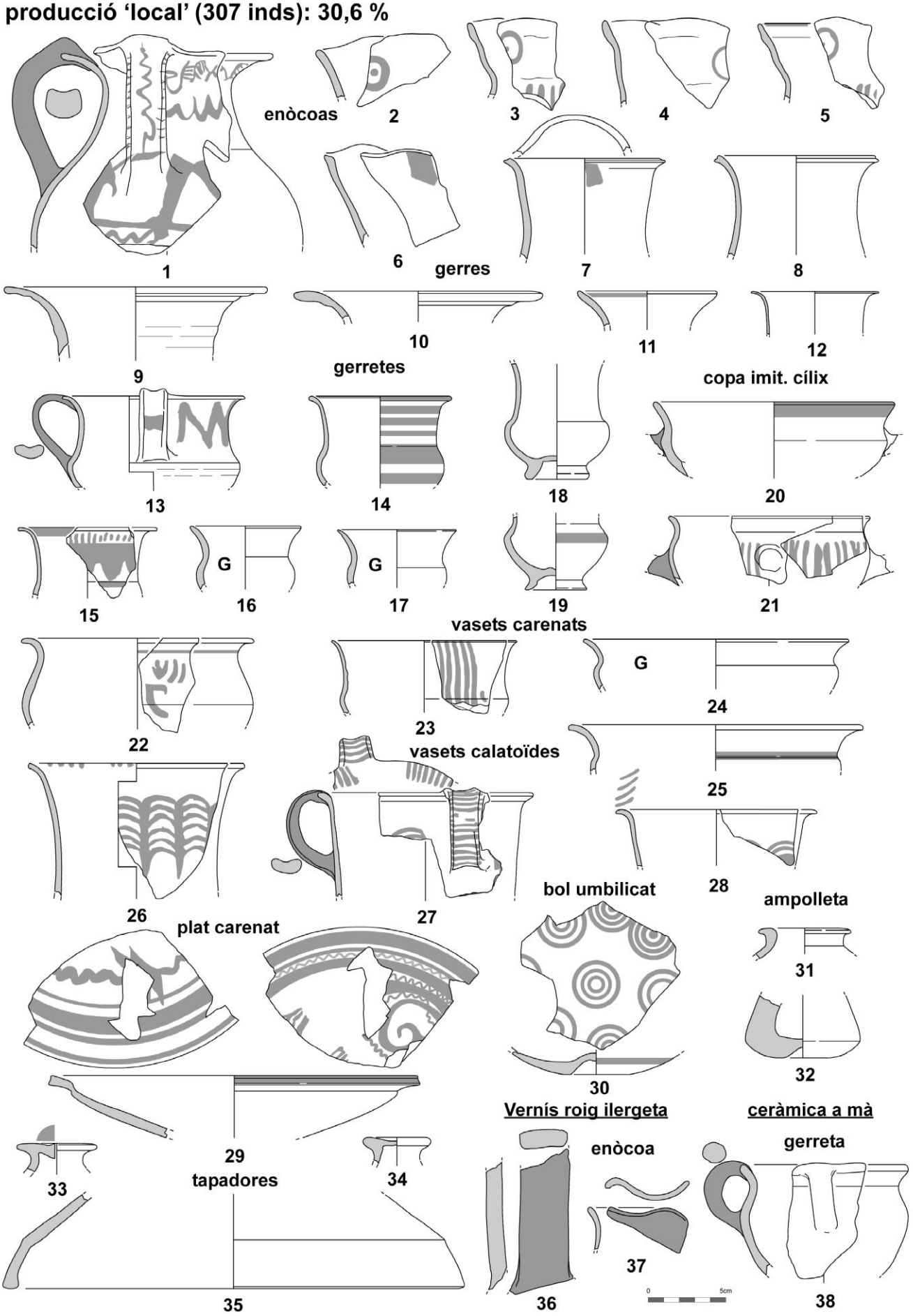

VAIXELLA (339 inds): 33,8 % **LÀMINA ROCA ROJA 19 (Fase 3B)**

producció 'local' (307 inds): 30,6 %

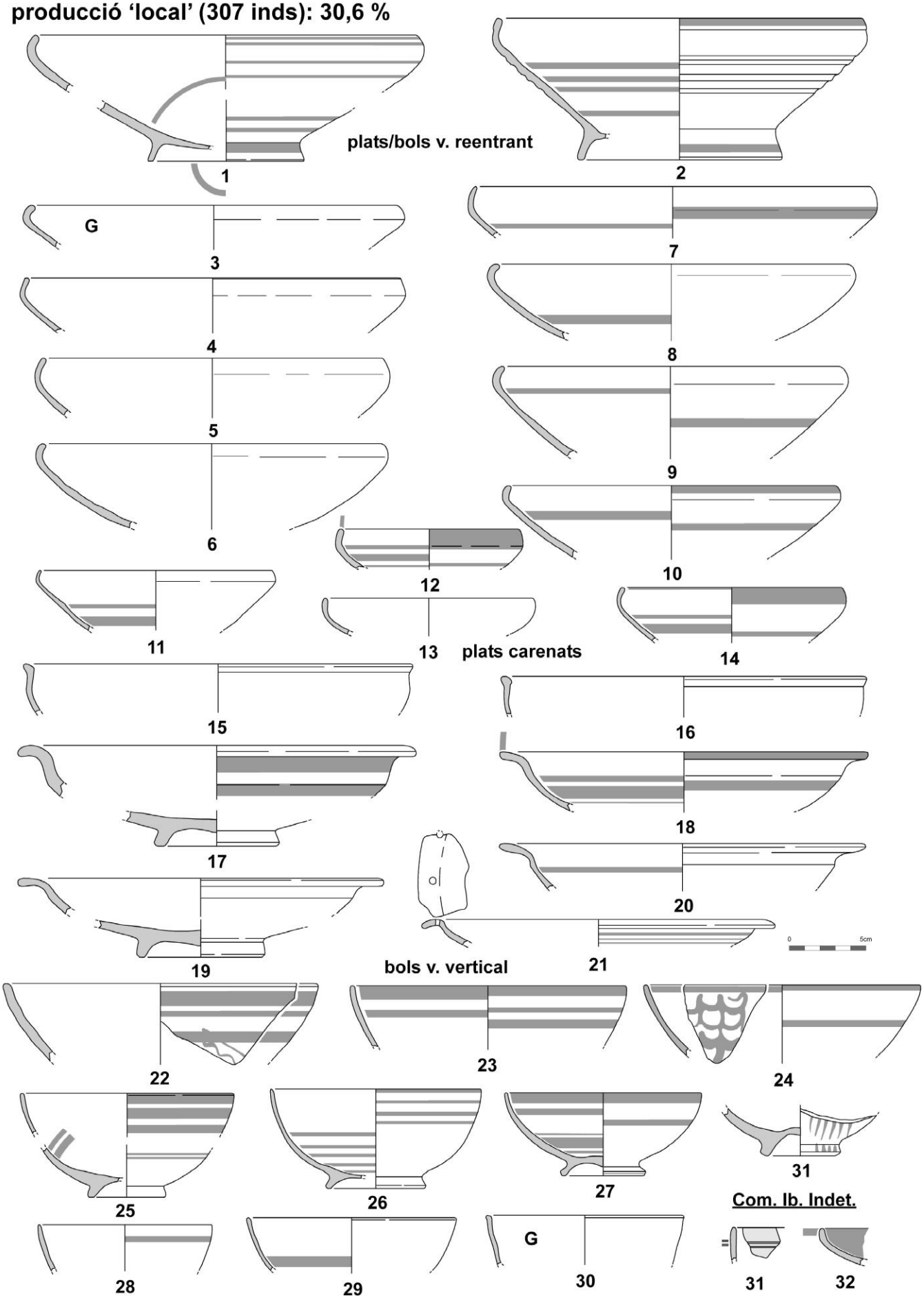

CUINA (308 inds): 30,7 % **LÀMINA ROCA ROJA 20 (Fase 3B)**

producció 'local' (307 inds): 30,6 %

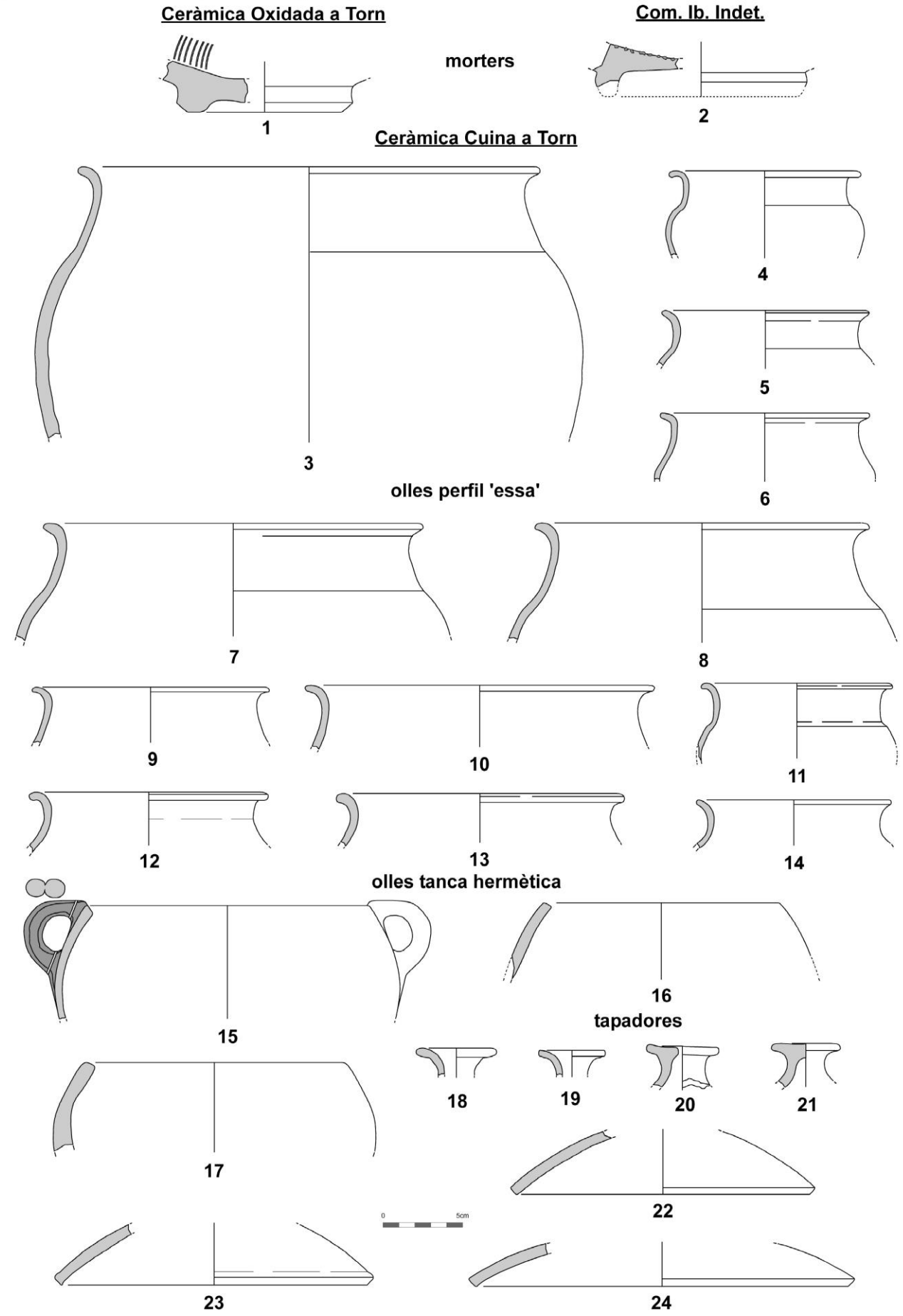

CUINA (308 inds): 30,7 % **LÀMINA ROCA ROJA 21 (Fase 3B)**

producció 'local' (307 inds): 30,6 % ceràmica a mà

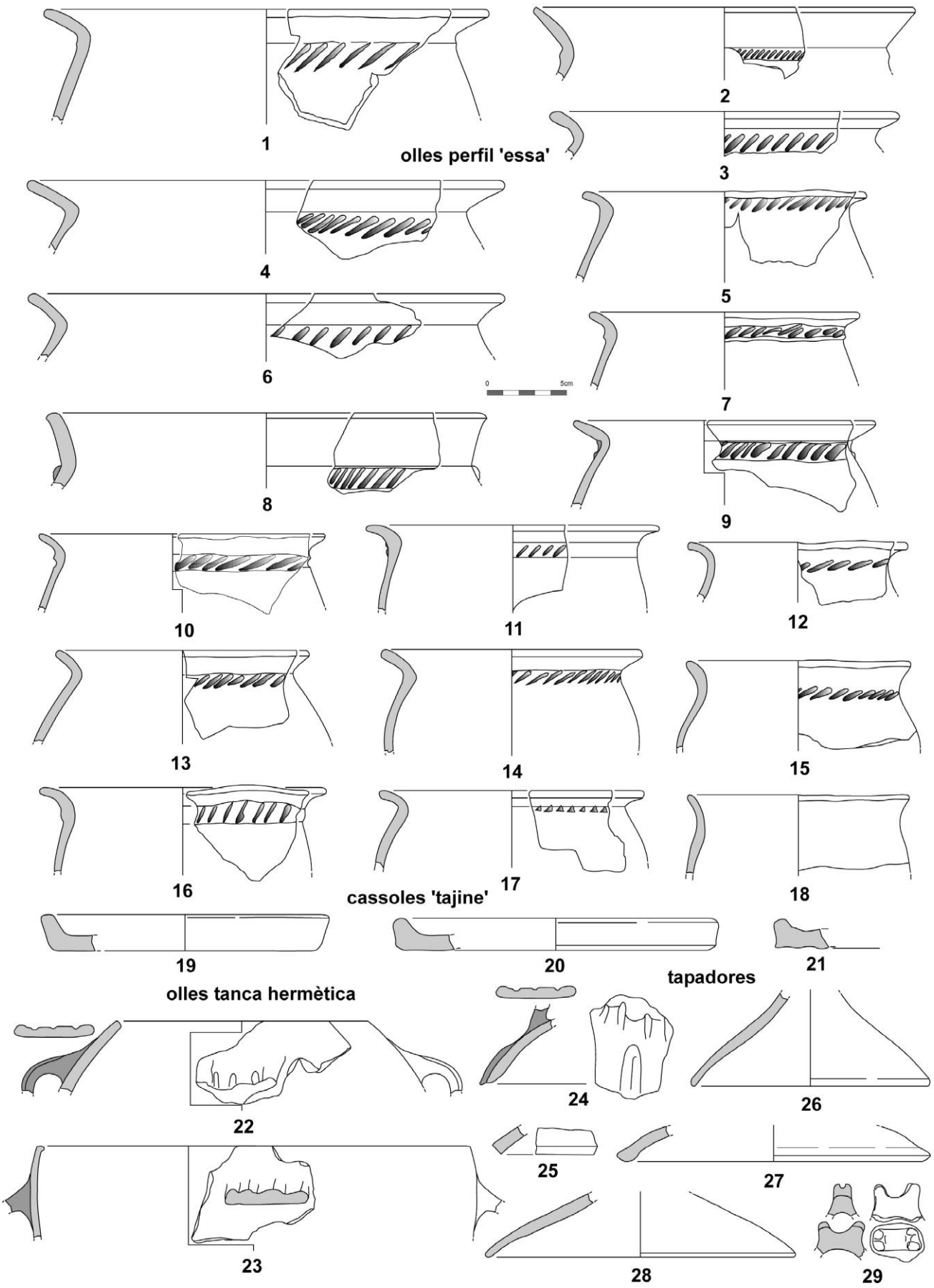

INDETERMINAT/ALTRES (45 inds): 4'4 %

2.22.3.- Anàlisi estadística.

El nivell d'anàlisi que avalua el pes de les ceràmiques importades mostra l'habitual tendència progressiva entre les tres primeres fases, és a dir, entre els segles VI i IV aC. Així es passa d'uns índexs d'importacions molt baixos a la fase 1A, del 0,9 % del total d'individus, a una proporció més de quatre vegades superior en la fase 2, del 4,1 % del total d'individus. En les fases del Període Ibèric Ple (fases 2 i 3B) el volum d'importacions s'estancaria, quedant estabilitzat al voltant del 4 % del total d'individus (Gràfica RocaRoja 1). En el comptatge per fragments també es detecta una tendència gradual a l'alça, en aquest cas passant d'un ínfim 0,2 % del total de fragments de la fase 1A a uns màxims del 1,4 % de la fase 3B[10].

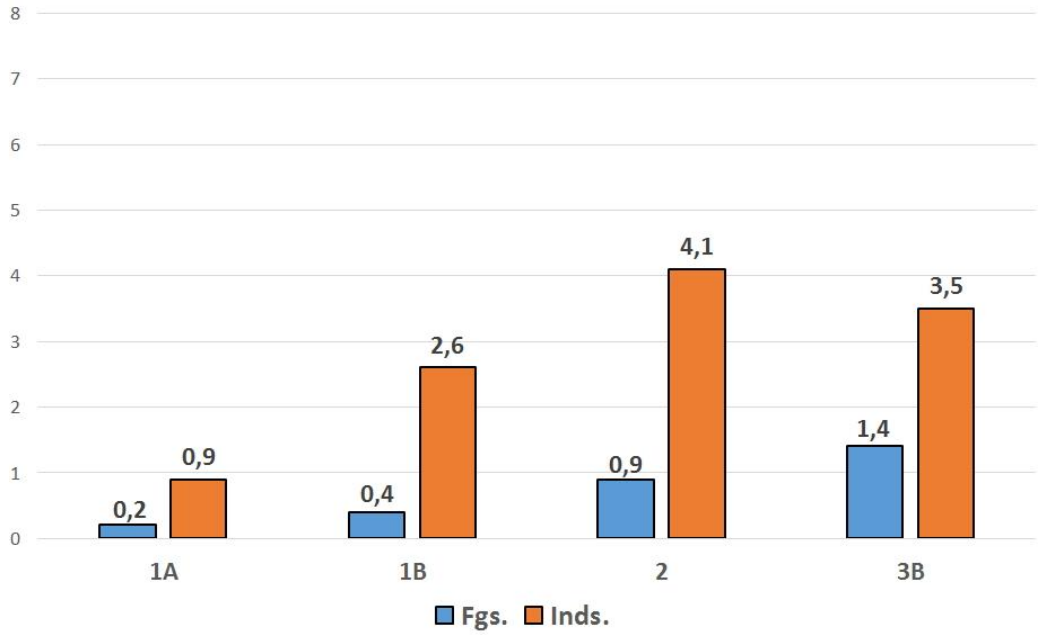

Gràfica RocaRoja 1

Pel que fa a l'avaluació de la composició interna d'aquestes importacions, la gràfica resultant mostra unes tendències lineals totalment coherents. En el Castellot de la Roca Roja a mida que passa el temps el pes proporcional dels elements de vaixella importada augmenta, gairebé en la mateixa mesura que el de les àmfores importades minva (Gràfica RocaRoja 2). Val a dir que els moments en què la separació entre uns i altres és menor (o inexistent) coincideix en aquelles fase en què el pes relatiu global de les importacions és més baix, això és, en les fases del període ibèric antic (1A i 1B), durant els segles VI i V aC. En el moment en què les importacions augmenten

[10] En tots els casos han estat exclosos del comptatge els fragments i individus d'àmfora semita del sud de la Península Ibèrica, donat que tots els indicis apunten que pertanyen a recipients fenicis arcaics, fet que els converteix en materials residuals a totes les fases considerades.

significativament, en les fases del període ibèric ple (2 i 3B), segles IV i III aC, és quan hi ha un predomini superior de les peces de vaixella importada per damunt de les àmfores d'importació. En darrer terme també cal destacar la incidència no testimonial de les peces de cuina d'importació, fet contrastat en totes les fases excepte la 1A.

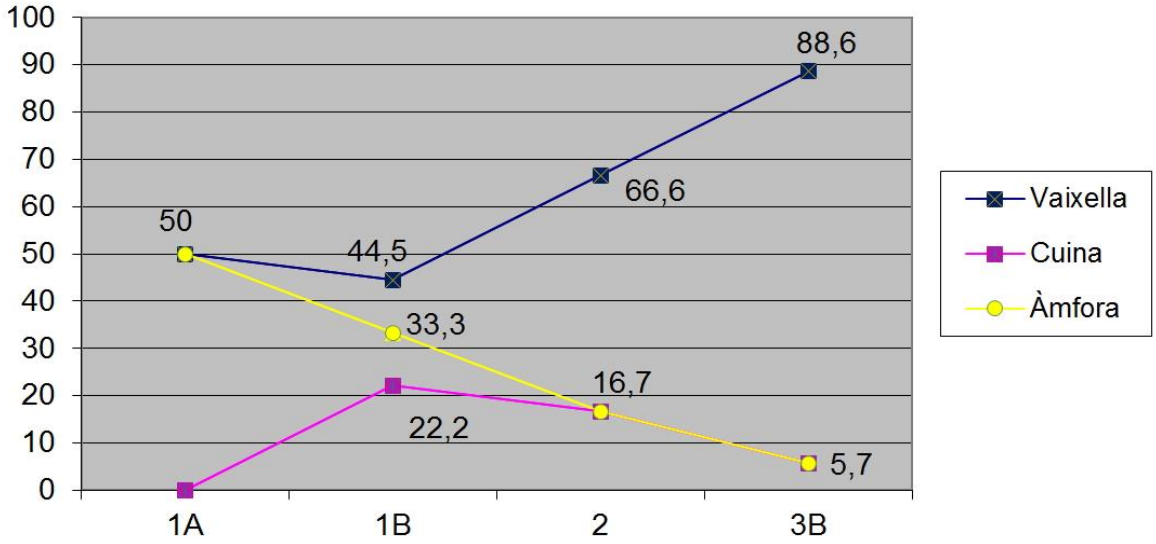

Gràfica RocaRoja 2

El nivell d'anàlisi dedicat al grup de les àmfores importades pot estar molt condicionat a causa d'una mostra disponible globalment molt escassa, fins i tot tenint en compte que en aquest cas s'utilitza sempre el comptatge per fragments. Tanmateix el comportament general que mostra no és gens desajustat respecte d'unes tendències bàsiques que es donen en tota la zona subjecte d'estudi (Gràfica RocaRoja 3). Així en la fase més antiga (fase 1A), els fragments d'àmfores de trets no típicament ibèrics que predominen són exemplars dels que no identifiquem una procedència determinada, raó per la qual es pot plantejar que molts o alguns d'ells hagin estat fabricats en centres grecs poc coneguts. En la fase de transició entre els períodes ibèric antic i ple (fase 1B) segueixen sent predominants els fragments de procedència indeterminada, però s'inicia una presència significativa de peces d'origen púnic. En el segle IV aC (fase 2) es dona el tomb, començant el període de domini absolut dels recipients púnics, protagonitzat pels envasos ebusitans. Finalment, en la fase d'entorn 200 aC (fase 3B, la que disposa d'una mostra de base més consistent), es manté una presència rellevant d'envasos púnics, que representen el 42,4 % del total de fragment d'àmfora importada, però destaca la irrupció

dels envasos de procedència itàlica, que se situen en una posició dominant amb el 57,6% del total de fragments.

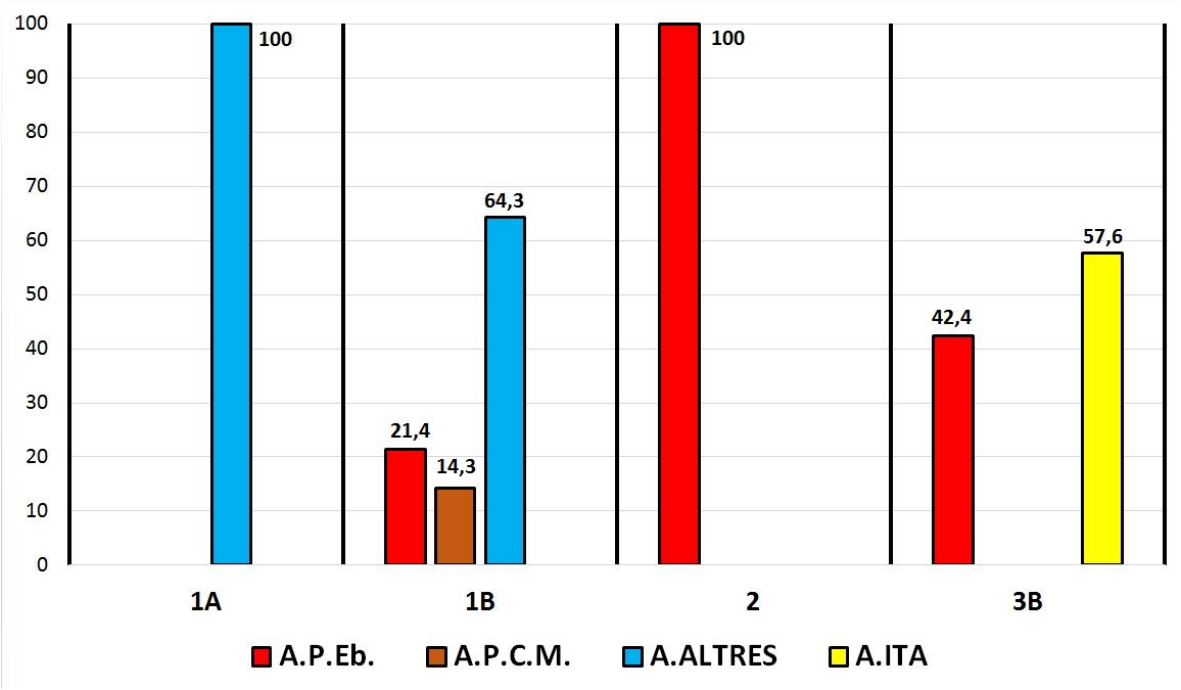

Gràfica RocaRoja 3

En relació a la composició interna del grup de les peces de vaixella importada es pot fer estrictament la mateixa consideració, amb una gràfica que reflecteix uns comportaments molt generalitzats arreu (Gràfica RocaRoja 4). A la fase del període ibèric antic dominen les copes gregues occidentals de tipus joni, durant els segles V i IV aC es dona el monopoli dels vasos àtics i a la fase 3B s'observa un panorama més diversificat, sempre amb un predomini clar dels materials itàlics de la producció Campaniana A, que concretament assoleixen un 63,4 % del total d'individus de vaixella envernissada d'importació. Un tret no tant convencional és el que trobem precisament a la fase 3B, que és la important incidència que mantenen les peces àtiques, amb gairebé una quarta part del total d'individus, inclús per damunt de la representació dels vasos del taller de Roses, amb només el 10% del total d'individus.

Pel que fa a les ceràmiques comunes i de cuina importades es pot prescindir de la corresponent gràfica ja que el comportament és pràcticament monolític i estable en totes les fases en què apareixen. Així, excepció feta d'una gerreta o ungüentari púnic centre mediterrani de la fase 3B, la resta d'exemplars d'aquesta categoria documentats en les diferents fases del jaciment (1B, 2 i 3B) són morters púnics ebusitans.

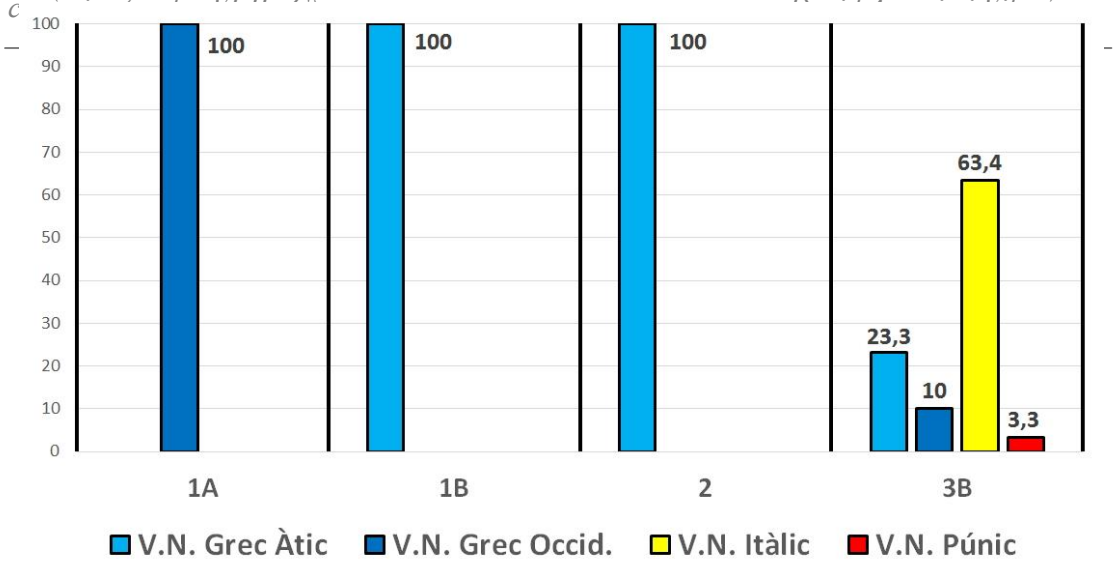

Gràfica RocaRoja 4

Passant a l'anàlisi quantitatiu de les ceràmiques de producció local, el nivell d'anàlisi que avalua les categories convencionals mostra un comportament d'una extrema regularitat. En els quatre segles d'ocupació del nucli les variacions en el pes proporcional de les diferents categories són mínimes (Gràfica RocaRoja 5). El predomini és sempre ampli a favor de les ceràmiques oxidades a torn, amb proporcions als volts del 70% del total d'individus de producció local. En segon lloc apareixen en tot moment les ceràmiques a mà, en uns índexs encara més estables, als volts del 21 % del total d'individus. Les ceràmiques ibèriques reduïdes tenen en totes les fases una representació ínfima, amb un màxim del 1,4% del total d'individus. Finalment, les ceràmiques grolleres a torn presenten una tendència progressiva a l'alça, amb un augment sensible en la fase 3B, on assoleix un màxim del 10,4% del total d'individus.

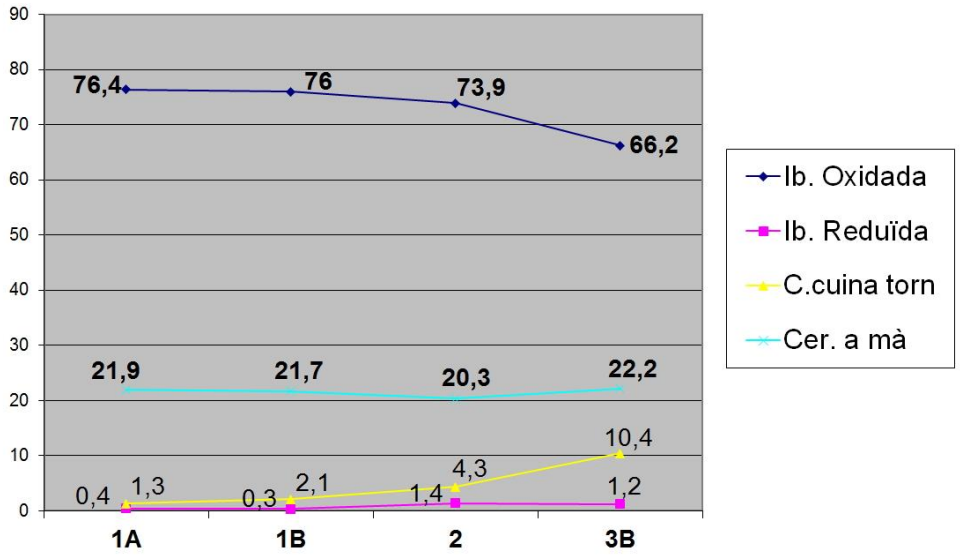

Gràfica RocaRoja 5

La consideració de les mateixes ceràmiques de producció local en base als grups funcionals proporciona una gràfica en què els comportaments no són tan extremadament estables. Hi ha grups en els que sí que es constata uns pes proporcional *grosso modo* regular en totes les fases. És el cas del grup de les àmfores, sempre el pitjor representat, amb percentatges al voltant del 10% del total d'individus de producció local. Les ceràmiques culinàries també mostren una variació poc acusada, entre un mínim del 23% del total d'individus (fase 1A) i un màxim del 33% (fase 3B). En canvi l'oscil·lació és molt forta en els altres dos grups, de manera que en la mesura que les peces de magatzem/reserva van reduint el seu pes, les peces de vaixella van augmentant progressivament, amb tendències gairebé simètriques, amb una canvi de posició efectiu en la fase 3B (Gràfica RocaRoja 6).

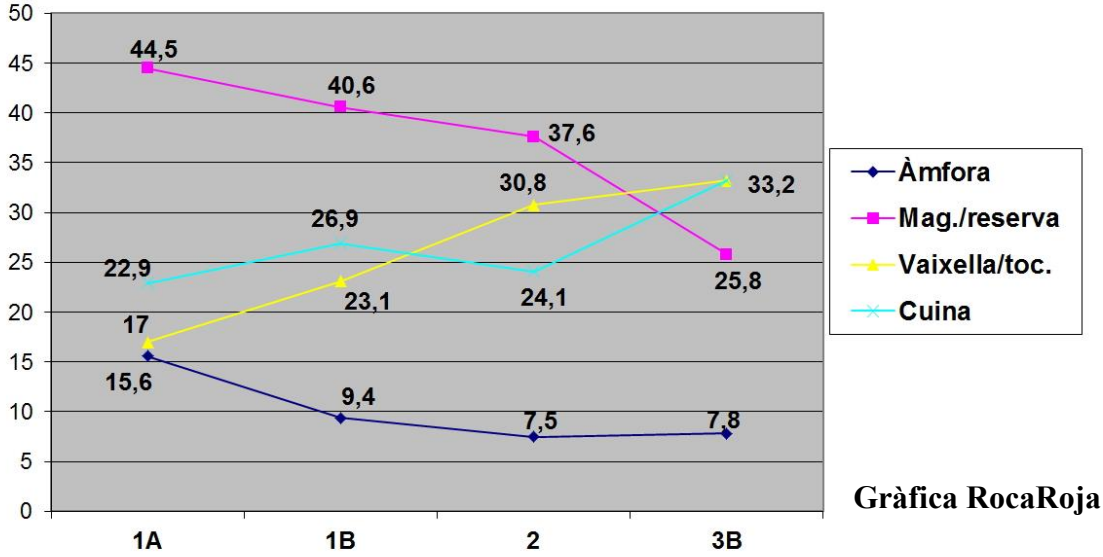

Gràfica RocaRoja 6

En un assentament on el volum d'importacions és sempre modest, la seva incorporació en el nivell d'anàlisi realitzat per grups funcionals té lògicament una incidència menor, gairebé imperceptible (Gràfica RocaRoja 7).

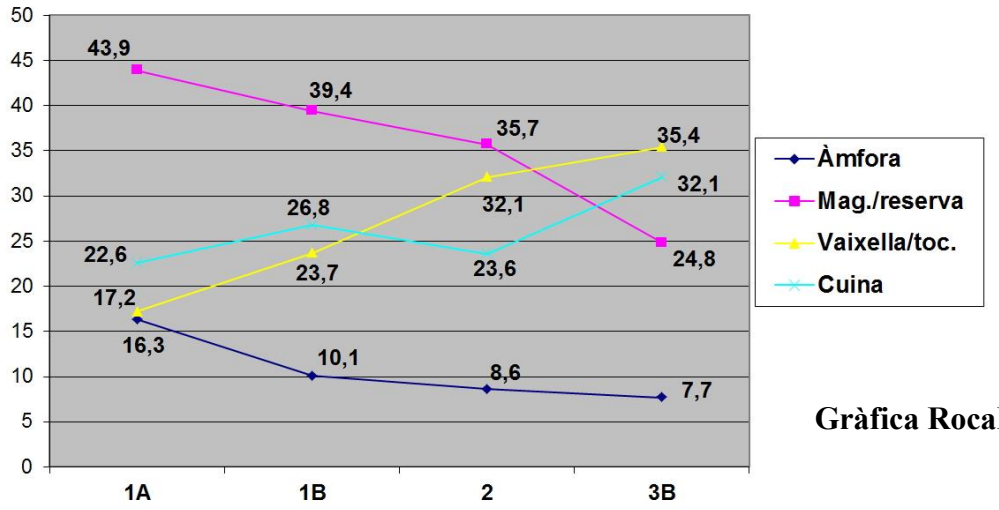

Gràfica RocaRoja 7

2.23.- CASTELLET DE BANYOLES (Tivissa, Ribera d'Ebre, Tarragona).

2.23.1.- Descripció del jaciment.

El coneixement i estudi del nucli ibèric del Castellet de Banyoles (Tivissa, Ribera d'Ebre) arrenca en el primer terç del segle XX, quan a conseqüència dels treballs agrícoles tenen lloc diverses troballes fortuïtes de lots de materials excepcionals, com ara joies d'or, objectes de plata o dipòsits de monedes, algunes d'elles ràpidament donades a conèixer per en Pere Bosch i Gimpera (Bosch i Gimpera 1913-1914). La més important de totes és la que es coneix com a "tresor de Tivissa", localitzat l'any 1927 i format per un conjunt de quatre pàteres, onze vasos i dos braçalets, tots d'argent. Aquest lot de vaixella de luxe va ser publicat inicialment per J. de C. Serra Ràfols (Serra Ràfols 1941) i posteriorment ha donat peu a nombrosos treballs centrats en les pàteres i en la interpretació de la seva decoració (García y Bellido 1950, Fernández 1955, Blázquez 1955-56 i 1957-58, Marin Ceballos 1983, entre d'altres).

Al llarg dels anys 30 s'excavà la zona d'accés al poblat, descobrint-se les torres pentagonals bessones, un altre element que fa créixer l'anomenada i singularitat del jaciment. Als anys quaranta les intervencions coordinades pel Dr. Salvador Vilaseca afecten el conjunt d'edificis situat a tocar de la torre sud (Vilaseca, Serra Ràfols i Brull 1949). La recerca restà llargament interrompuda fins que, des de la Universitat de Barcelona, el Dr. Ramon Pallarés reprèn les excavacions avançats els anys setanta, amb la realització d'un seguit de cates a la zona de porta i a uns sectors de l'extrem oposat del jaciment (Pallarés 1984a, 1984b i 1987), treballs que s'interrompen sobtadament a causa de la mort del Dr. Pallarès. Finalment, a partir de l'any 1998, altra vegada des de la Universitat de Barcelona, s'endega una tercera etapa d'estudi i posada en valor del jaciment, en el marc del projecte de recerca sobre "les estratègies d'ocupació del territori i la seva evolució a les comarques del curs inferior de l'Ebre durant la Protohistòria i l'Antiguitat", actualment encara en curs (Asensio, Miró i Sanmartí 2002 i 2005; Sanmartí *et alii* 2012; Asensio *et alii* 2012b).

El nucli ibèric del Castellet de Banyoles s'estén damunt d'una plataforma molt planera, una antiga terrassa fluvial al peu de la qual discorre el riu Ebre. És un gran espai de forma triangular, amb una superfície de 4,5 ha., des del qual es domina visualment tota la depressió de la Foia de Mora, de Miravet a Garcia (Figura Castellet1). Els límits de l'elevació estan formats per pendents molt abruptes, de manera que l'emplaçament només és accessible amb relativa facilitat per un pas molt estret situat a l'angle oriental

del triangle, en el costat oposat al riu Ebre. Per tot això es pot afirmar que en aquest tram del riu Ebre no existeix un altre indret amb unes condicions més idònies per ubicar un establiment de grans dimensions.

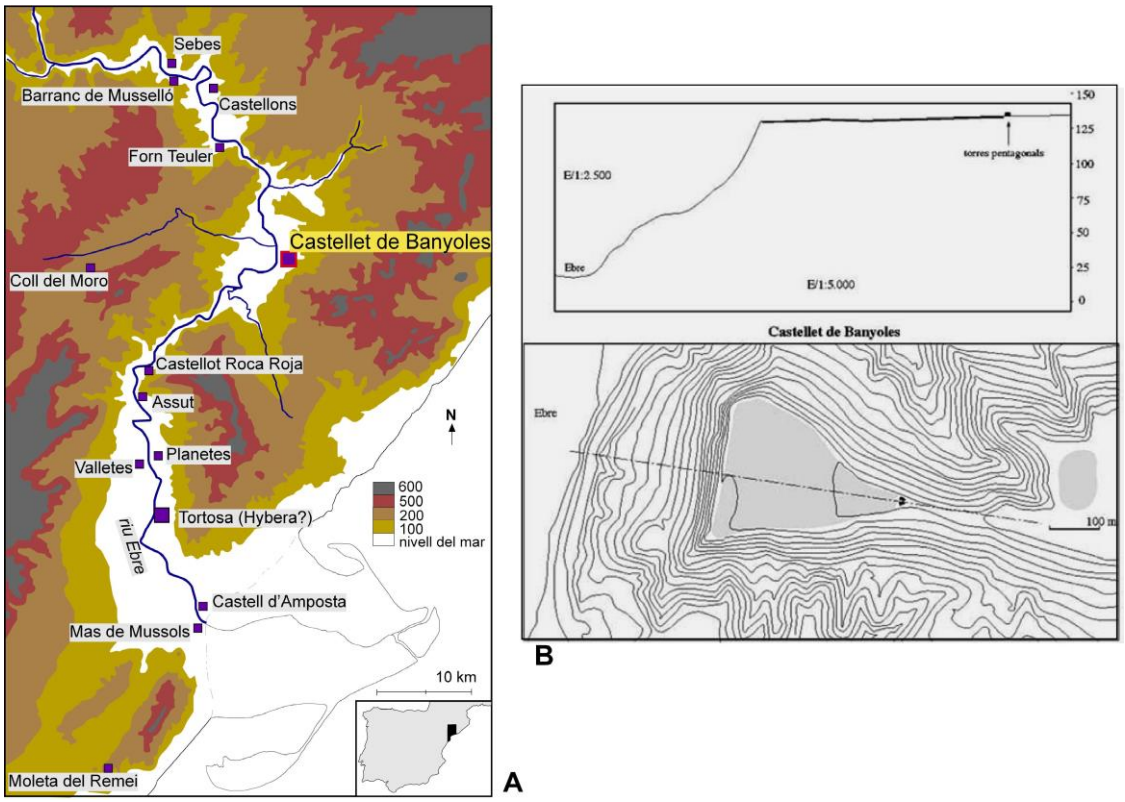

Figura Castellet1: A) Mapa de situació del Castellet de Banyoles i d'altres jaciments contemporanis del territori Ilercavó; **B)** Topografia en planta i secció de la ubicació de l'assentament.

Les campanyes realitzades entre l'any 1998 i el 2013 han permès excavar en extensió dos sectors molt allunyats: el de l'arrencament de la bateria d'edificis annexos a la torre nord (Zona 2) i una àmplia zona que abasta tot l'angle nord-oest de la plataforma (Zona 1)[1]. Arreu s'hi han localitzat restes i materials que mostren una ocupació repartida en tres moments diferents. La fase més antiga correspon al Bronze Final i, després d'un llarg hiatus, se succeiran dues fases constructives més, del període ibèric ple i del període ibèric tardà. L'ocupació inicial s'ha identificat bàsicament a la Zona 1 i està representada per un únic enterrament d'incineració, amb una urna acanalada, a més de la troballa de diversos fragments, fora de context, d'altres urnes similars. Tot fa pensar que en aquest sector de la plataforma devia existir una necròpolis del "Camp d'Urnes Antic" (segles XI-IX aC.), possiblement arrasada per la construcció de les estructures

[1] Des de l'any 2014 s'ha iniciat l'excavació extensiva de la zona situada en l'angle sud-est de la plataforma, a partir de l'ampliació dels sondeigs efectuats pel Dr. Pallarés (Zona 3), intervencions en curs d'estudi que no són contemplades en aquest treball.

ibèriques posteriors. La fase més moderna, del Període Ibèric Tardà (150-75 aC), és de naturalesa incerta ja que en aquest cas els treballs agrícoles han arrasat de forma gairebé total les seves restes constructives. Així, d'aquest període tan sols es conserven alguns trams aïllats de murs, junt amb una quantitat molt notable de materials mobles (ceràmiques i monedes) localitzats sempre en nivells remoguts i superficials.

Les úniques estructures conservades extensivament són les pertanyents al Període Ibèric Ple avançat, de manera que, degut a les diverses accions d'arrasaments ens trobem davant d'un jaciment amb l'aparença habitual dels nuclis unifacials. La presència de blocs constructius d'aquesta fase en els tres angles de la plataforma, en els seus punts més allunyats, confirma d'entrada que en el segle III aC el nucli del Castellet de Banyoles presenta una àrea urbanitzada molt extensa (Figura Castellet2). Tot i que a la zona central de la plataforma encara no ha estat possible verificar la presència de restes constructives, no hi ha dubte que per dimensions i urbanisme es tracta d'un assentament que reuneix les característiques pròpies d'una ciutat de primer ordre.

Figura Castellet2: Planta general de la fase ibèrica del Castellet de Banyoles.

De l'estructura urbana d'aquesta ciutat el sistema defensiu destaca per la seva singularitat i complexitat. D'entrada hi ha el dispositiu de flanqueig de la porta, ubicada a l'angle sud de l'assentament, al final d'un estret corredor natural per on passa l'únic camí viable d'aproximació a la plataforma (Figura Castellet3A), donat que els tres

costats del triangle tenen uns vessants molt abruptes, del tot inaccessibles. En aquest indret es disposen dues torres bessones pentagonals (Figura Castellet3B i C), unes construccions que representen un cas únic en el món ibèric (Moret 1996). En relació a la seva forma i disseny excepcionals, així com la seva disposició i ubicació, s'ha generat una intensa discussió al voltant de la seva filiació i la seva real vàlua funcional i operativa. En un primer moment es va considerar una obra que reprodueix fidelment les tendències de la poliorcètica grega més avançada, reflex del fort impacte colonial foceu en el nord-est peninsular (Pallarés 1987; Gràcia, Munilla i Pallarés 1991) (Figura Castellet3D). Tot seguit es va plantejar que es tractaria d'una grollera versió local de models grecs mediterranis, mal entesos, amb una finalitat eminentment de prestigi i ostentació però gens aconseguida a nivell pràctic (Moret 2006). Una darrera revisió tornar a donar un tomb interpretatiu radical, ja que proposa que el disseny final de les torres segueix fil per randa les indicacions dels teòrics més avançats del moment en arquitectura militar (tractat de Filó de Bizanci) i que tant sols l'exèrcit romà que opera a la zona en el decurs de la Segona Guerra Púnica hauria tingut els coneixements i l'oportunitat d'executar un conjunt d'aquesta naturalesa en el Castellet de Banyoles (Moret 2008) (Figura Castellet3E).

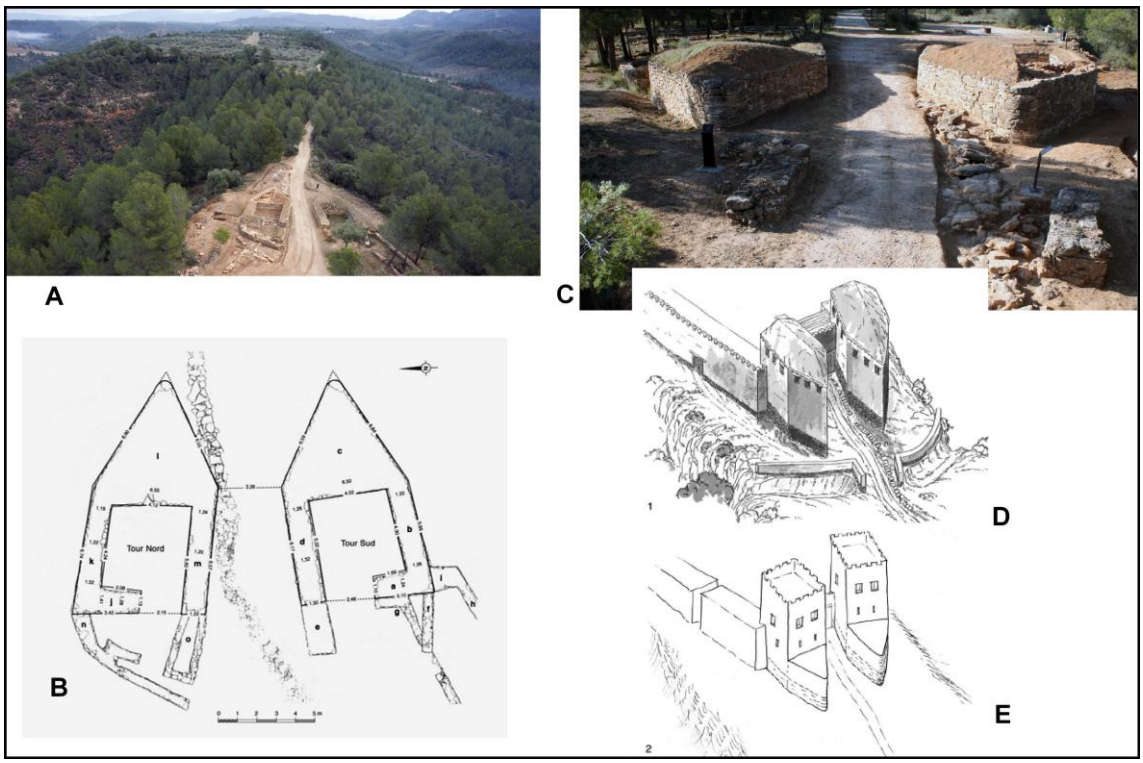

Figura Castellet3: Vistes zenitals (A) i frontal (C), planta (B) i reconstruccions hipotètiques (D i E) de la porta flanquejada amb torres pentagonals bessones.

L'excavació del sector adjacent a la torre nord, no tocat durant les intervencions antigues, ha permès posar al descobert l'existència, immediatament al darrera de la torre, d'un corredor de 3,5 metres d'amplada que cal interpretar com una segona porta del nucli. En aquest accés lateral ha aparegut una filera de lloses planes, tal vegada la llinda de la porta, i un canal de desguàs, amb tota seguretat un ramal secundari transversal que sortiria de la claveguera principal, la que travessa la porta frontal flanquejada per les dues torres i de la que coneixem un tram llarg que es perllonga torres enfora i penetra ciutat endins, sempre en direcció est-oest (Figura Castellet4).

Just passada la porta arrenca un bloc constructiu estret, de només 3 metres de llargada màxima, a l'interior del qual uns murets tranversals defineixen diversos àmbits de planta quadrangular (recintes 135 i 136) o rectangular allargada (recinte 134). Un bloc constructiu similar arrenca de la torre sud, en aquest cas adossant-se, donat que en aquesta banda no hi ha una porta lateral equivalent a la del costat nord. En tots dos casos el mur extern presenta un gruix sensiblement superior (60-70 cm.) al del mur de „façana", amb l'amplada habitual (vora els 30/35 cm) de la resta de construccions. Aquesta evidència podria correspondre a les anomenades „muralles de compartiments", això és un perímetre defensiu composat per una tirallonga de compartiments buits estrets, la coberta dels quals permet habilitar un pas de ronda corregut. Es tracta d'un model d'arquitectura militar habitual en el patró d'urbanisme fenici-púnic, amb alguns casos emblemàtics coneguts en el context de l'etapa bàrquida a la Península Ibèrica, com ara a Cartagena o al Tossal de Manises d'Alacant (Montanero 2008, *en premsa*).

Els dos trams afrontats de muralla de compartiments, partint de cadascuna de les torres es perllonguen vers l'oest resseguint de prop la vora de l'elevació, fins que a uns 23 metres nucli endins apareixen, a nord i a sud, els primers edificis adossats. D'aquesta manera aquest conjunt de construccions delimiten un espai obert molt ample, de forma grosso modo triangular, que consisteix en una gran plaça (vora els 600 m2 de superfície) que s'obre just traspassades les dues portes (frontal i lateral) de la ciutat. Des d'aquests primers edificis arranca una bateria perimetral que tot apunta que s'estenia de manera continuada al llarg dels tres costats de la plataforma triangular. Els recintes de la muralla de compartiments, d'una llargada regular (sempre entre 2,5 i 3 metres), s'integren en l'estructura de la bateria perimetral d'edificis, esdevenint la part posterior dels edificis adossats, fet constatat amb seguretat a tots els edificis del flanc nord de l'assentament (Figures Castellet5, 6 i 7). De fet, són recintes que sovint presenten agençaments interns (llars de foc, fornets metal·lúrgics, banquetes) que demostren que són espais utilitzats per

activitats quotidianes. Un exemple paradigmàtic el trobem precisament en el primer dels edificis de la bateria nord, l'Edifici 19, on s'han localitzat un seguit d'estructures i materials (un forn de forja, una enclusa, una tenalla enclastada per aigua, una tovera de ceràmica, lingots i restes de fosa de plom, així com nombrosos objectes manufacturats de ferro, plom i bronze) que fan pensar que es tracta de la casa d'un ferrer. Precisament alguns d'aquests elements (l'enclusa i el vas encaixat al terra) se situen en el recinte de la part posterior de l'edifici (recinte 137) que és alhora la planta baixa del compartiment del tram corresponent de muralla (Figura Castellet4).

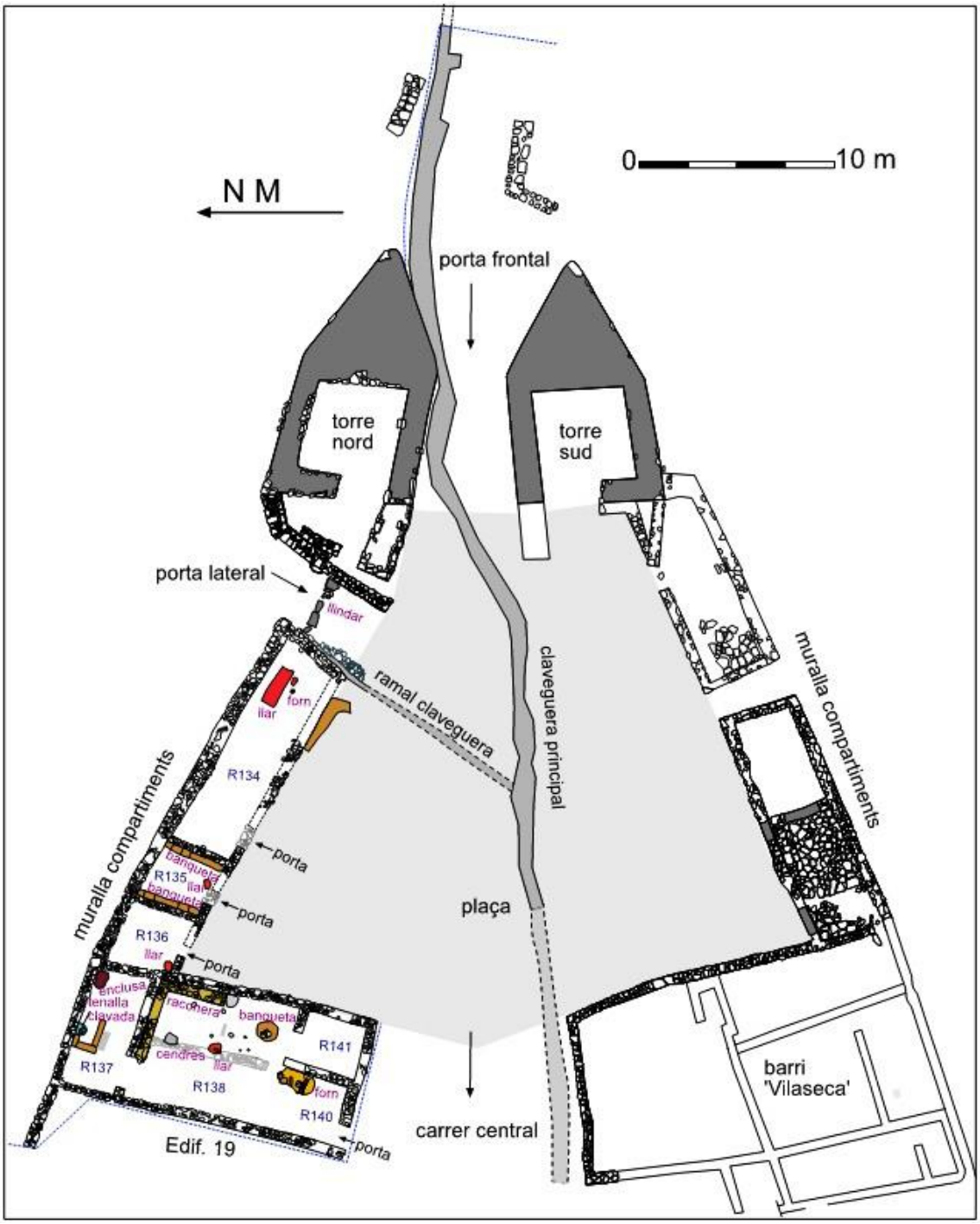

Figura Castellet4: Planta general de la Zona 2 del Castellet de Banyoles.

La segona zona destapada en extensió correspon a una gran àrea rectangular, de 6000 m2, situada en l'angle nord-oest de la plataforma (Figura Castellet2). Es tracta de l'anomenada Zona 1, on ha estat possible treure a la llum una porció notable de la trama urbana de la ciutat ibèrica del segle III aC. El conjunt de construccions d'aquesta zona (Figura Castellet5) consta de tres agrupacions d'edificis, separades per àrees obertes i vies de circulació molt àmplies.

Figura Castellet5: Planta general de la Zona 1 del Castellet de Banyoles.

Els Blocs constructius A i C formen part de la bateria perimetral d'edificis, aquells que s'adossen a la muralla (Figura Castellet5). Entre un i l'altre sembla existir un espai sense construccions, ocupant just l'angle de la plataforma, que pot interpretar-se com una mena de plaça (Plaça 2) que marca la inflexió de l'anella perimetral d'edificis. Un carrer d'uns 10 metres d'amplada de mitjana (Carrer 1) separa el Bloc A d'un tercer bloc constructiu, el Bloc B, que és l'únic que evidencia la urbanització de part de l'espai central de la plataforma, donat que la resta d'edificis d'aquesta zona (Blocs A i C) i la totalitat dels documentats a les Zona 2, Zona 3 i „Barri Vilaseca" corresponen a una mateixa bateria perimetral. Es tracta d'una bateria interior d'edificis que sembla articular-se en blocs separats per carrers transversals, força més estrets, dels que se n'ha localitzat un, el Carrer 4 (2,3 metres d'amplada), que marca la separació amb un Bloc D que tot just apunta en el límit est de l'excavació. El límit oest del Bloc B està arrasat, de manera que no és possible precisar amb certesa l'amplada de la via de circulació (Carrer 2) que el separa per aquesta banda amb el Bloc C.

Figura Castellet6: Plantes de detall de les Cases 1, 2 i 3 de la Zona 1 del Castellet de Banyoles i restitució hipotètica del conjunt.

En el Bloc constructiu A destaca la documentació de tres edificis contigus (Eds. 1 a 3) amb uns trets poc habituals en el marc de l'arquitectura domèstica ibèrica del nord-est

peninsular (Figura Castellet6). L'Edifici 3, el més occidental, fa 260 m^2 de superfície interna, per 350 m^2 de l'Edifici 2 i 275 m^2 de l'Edifici 1. Tots tres tenen una estructura similar, amb una façana que disposa d'una obertura molt ampla, apte pel trànsit rodat, a través de la qual s'accedeix a un gran pati obert que precedeix un bloc constructiu cobert que presenta un mínim de sis àmbits i un màxim de vuit. Igualment, tenen en comú el fet que només a un d'aquests àmbits es documenten llars de foc (una o dues, en el Recinte 37 a l'Edifici 3; en el Recinte 20/21 a l'Edifici 2 i en el Recinte 19 a l'Edifici 1). Això fa pensar que aquest recinte constitueix l'espai residencial central de la casa, mentre que la resta té una interpretació funcional molt més incerta: magatzems, distribuïdors, patis interiors, espais de treball, etc.

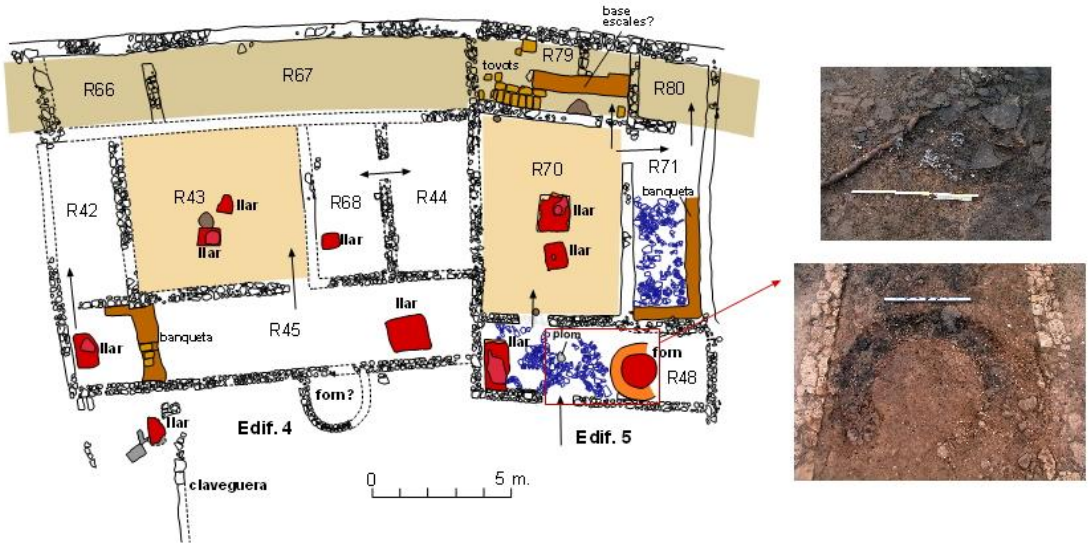

Figura Castellet7: Plantes de detall de les Cases 4 i 5 de la Zona 1, amb fotos del forn i estesa de plom fos del Recinte 48 de la casa 5.

La resta d'edificis destapats en aquesta mateixa bateria nord no són tan grans ni tan complexos (Figura Castellet7). Immediatament a l'est de l'Edifici 1, tot just després d'una mena de corredor o carrer cec (Recinte 41), trobem l'Edifici 4, de 180 m^2 de superfície interna. L'estructura general és molt similar a la de l'Edifici 2, però amb dues diferències fonamentals. En primer lloc, ha estat impossible verificar l'existència d'un pati exterior, de manera que l'espai transversal amb funcions de distribuïdor (Recinte 45) dóna directament al carrer. Adossada a la cara externa d'aquest àmbit hi ha una estructura en pedra semicircular (àmbit 47), que podria interpretar-se com un forn, tot i que de manera molt incerta donat que no s'observen traces de combustió associades. La segona diferència és que a la majoria dels recintes apareixen una o dues llars de foc (concretament, en els Recintes 45, 69, 68 i dues al 43). Més a l'est, l'Edifici 5 cobreix

només 100 m^2, és segur que no disposa de pati exterior i està subdividit en un total de cinc àmbits. Seguint la pauta iniciada amb l'Edifici 4, es troben llars de foc a pràcticament tots els recintes, excepte en els més petits de la part posterior. Finalment, dins del Recinte 48 cal destacar la presència d'un forn circular de grans dimensions, una estructura de combustió gen habitual que, junt amb el fet que a escassa distància es conservava una estesa de plom fos, permet pensar que es tracta d'una estructura destinada a activitats metal·lúrgiques, tal vegada de processat de galena per a l'obtenció de plom i plata.

Pel que fa al bloc interior d'edificacions, el que s'ha anomenat "Barri Central" o Bloc B, l'estat de conservació és molt més deficient, fet que fa més difícil la individualització dels diferents habitatges. En qualsevol cas sembla evident el predomini de cases més aviat simples (Figura Castellet5), de les que podríem distingir dos models diferents. Per una banda les cases més senzilles, formades per un únic espai rectangular allargat subdividit, amb superfícies de solar als volts dels 35/40 m2 (Cases 20, 12, 11, 21 i 14). En segon lloc hi ha un mòdul una mica més complex que sembla constituït per la unió de l'espai de dues de les cases del tipus més senzill, i per això amb superfícies entre els 60 i 70 m2 de solar (Cases 8, 9 i 13 del Bloc B, molts similars a les Cases 5 i 6 del Bloc A, si d'aquestes no considerem els recintes posteriors, els de la muralla de compartiments) (Figura Castellet8).

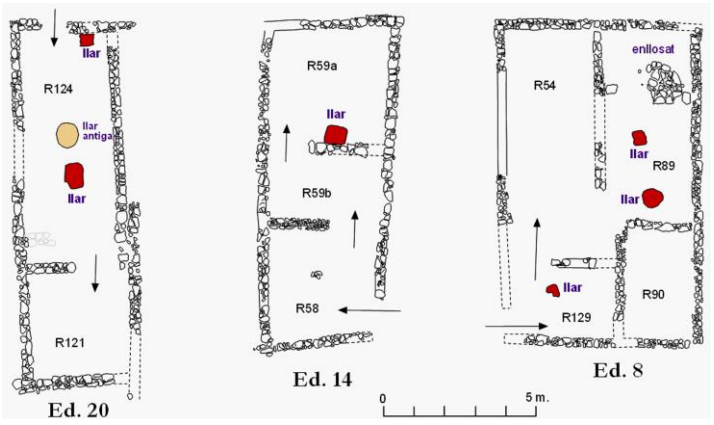

Figura Castellet8: Plantes de detall de les Cases 20, 14 i 8 del Bloc B de la Zona 1.

En aquest Bloc B, on predominen les de cases de model senzill, ha estat possible individualitzar un nou edifici que destaca per la seva complexitat i grans dimensions, uns 200 m2 de superfície interna (Figura Castellet9). La disposició de les estances que el formen i els elements que apareixen al seu interior també destaquen per la seva excepcionalitat. És un edifici que s'estructura al voltant d'un gran recinte quadrangular precedit per una avantsala, tot plegat rodejat d'àmbits que semblen conformar una mena

de corredor o deambulatori circumdant l'espai central en forma de „U" (Figura Castellet9A). En aquesta gran sala (recinte 116) apareixen unes estructures inèdites a cap altre edifici de tota la Zona 1: una estesa de tovots ressegueixen tres de les quatres parets de la sala, tal vegada una mena de podi elevat o banqueta correguda (Figura Castellet9B) i una llar a tocar d'un basament de columna se situen just centre del recinte (Figura Castellet9D). Tot això associat a un paviment endurit intencionalment, amb una superfície que recorda les soleres de les llars de foc, el mateix tipus de sol que es troba en el vestíbul (recinte 112) i enlloc més. En aquest àmbit que precedeix a la sala principal hi ha una segona llar de grans dimensions, aquesta amb els angles apuntats, tipus „llingot xipriota". L'angle nord-est d'aquest bloc central de l'edifici s'ha reservat per una estança molt petita (recinte 117) que presenta a la paret del fons una estructura de pedres de funció incerta (Figura Castellet9C). Tot plegat ens permet plantejar que no es tracta d'un habitatge gran com els altres de la Bloc A. Exclosa la funció residencial només resta una opció: que es tracti d'un edifici comunitari, relacionat amb el desenvolupament d'activitats de tipus administratiu, polític o religiós (o de tot alhora).

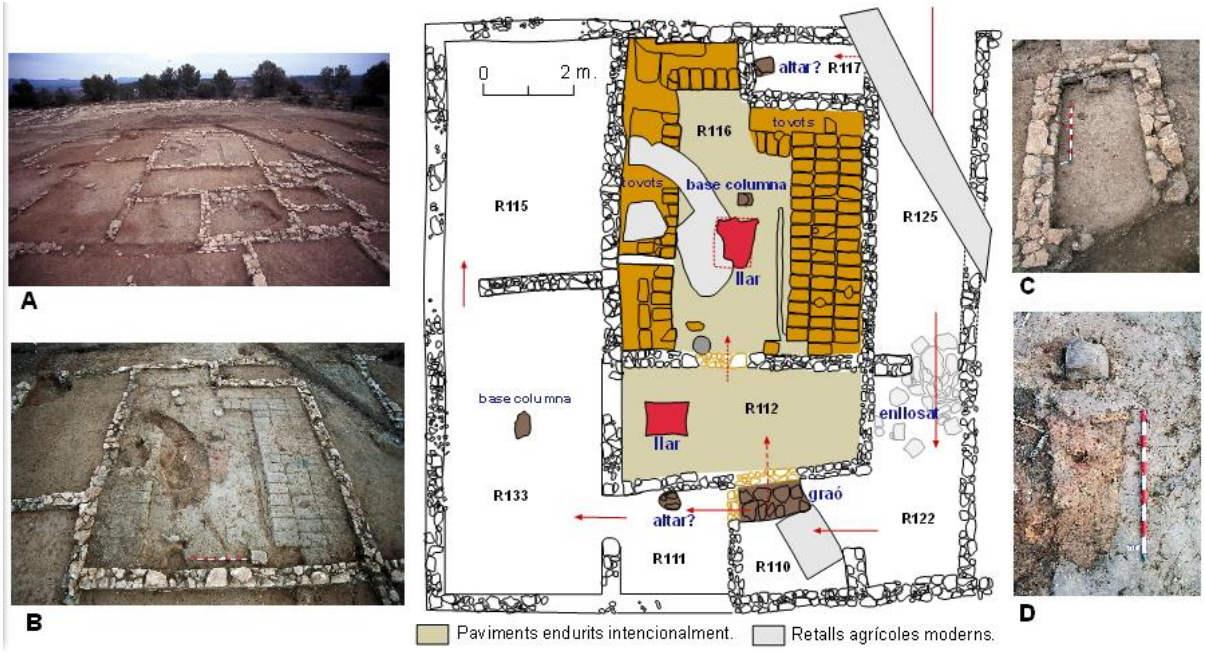

Figura Castellet9: Planta de l'Edifici 10 del Bloc B, amb fotos generals de l'edifici (A), de la sala central (B), del recambró a l'angle (C) i de detall de la llar i base de columna (D).

Finalment, en el tercer bloc constructiu de la Zona 1, el Bloc C, destaquen els Edificis 17 i 18, sens dubte habitatges grans i complexos, amb una superfície d'entre 130 a 140 m2. La seva estructura és particular donat que presenten un solar rectangular molt allargat i estret (més de 20 metres de llargada per només 6 metres d'amplada), amb una

disposició interna formada per un gran pati quadrangular a la part davantera i un cos cobert que presenta tres o quatre recintes. En el pati de la Casa 18 (recinte 145) hi havia un forn metal·lúrgic de planta rectangular molt allargada i grans dimensions (210 cm x 70 cm, i una fondària de 25 cm), tal vegada un forn d'enriquiment utilitzat per extreure les impureses del mineral (Figura Castellet10). Finalment cal destacar que a l'enderroc d'aquest recinte, al costat del forn, es va trobar un bloc de mineral de galena argentífera en brut.

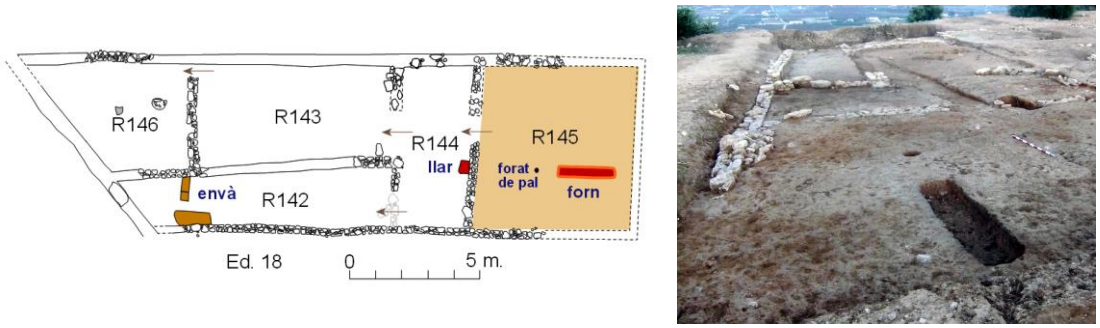

Figura Castellet10: Planta de detall i foto del pati i forn metal·lúrgic de la Casa 18, del Bloc C de la Zona 1.

Cal llegir tota aquesta diversitat en plantes i dimensions dels habitatges com el reflex de l'existència de forts desequilibris a nivell de estatus social i econòmic. En el nivell superior cal situar les residències de dimensions superiors, les que de manera recurrent presenten un pati a la part davantera. En aquest grup cal incloure sens dubte els edificis 1, 2 i 3 del Bloc A però també els edificis 17 i 18 del Bloc C. Hi ha altres elements que donen suport a la hipòtesi que serien àmplies i luxoses cases de famílies pertanyents a les classes dirigents de la zona. És el fet que sistemàticament han proporcionat materials força excepcionals en contextos domèstics „convencionals", objectes de naturalesa molt diversa però amb un evident caràcter suntuari o de prestigi (Figura Castellet11). És el cas de les joies d'or localitzades a l'Edifici 2 (una petita arracada massissa i un penjoll decorat amb filigrana)[2] (Figura Castellet11A) i a l'Edifici 18 (una arracada) (Figura Castellet11C), el lot de sis monedes de plata de l'edifici 1 (tres monedes de Roma, dos denaris i un victoriat, i tres imitacions ibèriques de dracmes empuritanes, dues de la seca desconeguda *Kum* i una tercera d'*Iltirtar*)[3] (Figura Castellet11B), un plat de pasta vítria de producció oriental, tal vegada de tallers alexandrins, de l'edifici 18 (Figura

[2] En el Museu Arqueològic de Tarragona hi ha dipositats diversos exemplars idèntics als nostres, tant d'arracades com dels penjolls, producte d'una de les moltes troballes fortuïtes de principis del segle XX. És, doncs, més que probable que tot plegat formés part del mateix lot, del qual les nostres peces són les darreres conservades en la poca estratigrafia que resta "in situ".

[3] Altra vegada, les troballes recents són només la punta del iceberg, ateses les desenes de monedes d'argent localitzades en aquest jaciment en nombrosos "tresors" o dipòsits localitzats fora de context.

Castellet11D) i una sofisticada ornamentació de bronze amb la representació d'un rostre en l'edifici 17 (Figura Castellet11E). Aquesta realitat dels edificis complexos contrasta intensament amb les cases simples del Barri Central o Bloc B i, fins i tot, amb alguns dels habitatges de la mateixa bateria perimetral o Bloc A, especialment els que arrenquen a partir de l'Edifici 5. En definitiva, en les societats urbanes avançades els nuclis de primer nivell es caracteritzen per integrar dins del teixit urbà tots els segments socials, des dels estaments més modestos fins als nivells superiors de les elits.

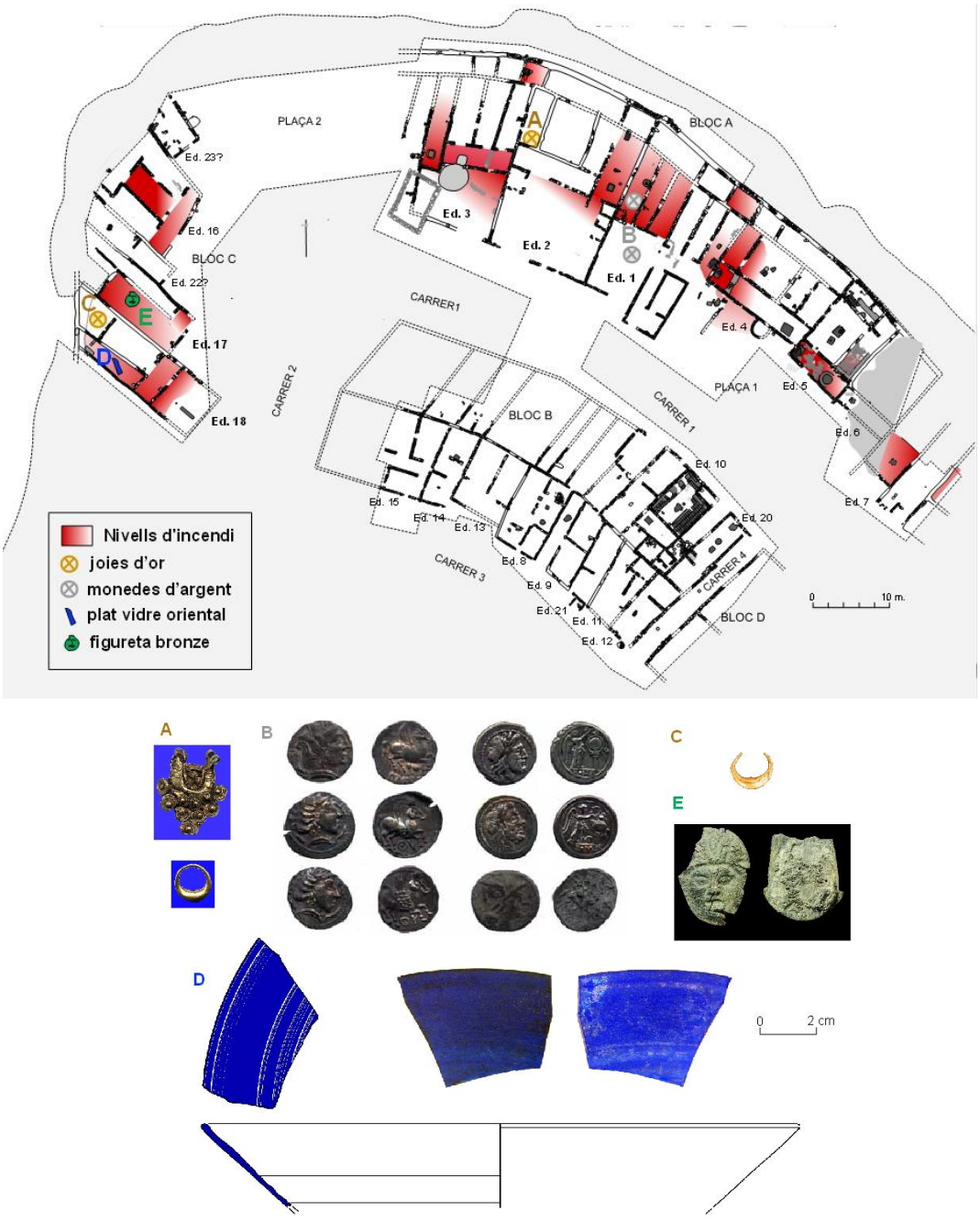

Figura Castellet11: Planta de la Zona 1, amb indicació dels nivells d'incendi i de la ubicació dels objectes de valor o prestigi: A i C) Joies d'or; B) Monedes de plata; D) Plat de pasta vítria i E) Aplic de bronze.

En aquest sentit, l'edifici 10 (Figura Castellet9), que es podria interpretar com un espai comunitari de funcions administratives o cultuals, proporciona un altre d'aquells elements que són propis d'un nucli urbà de primer ordre. En darrer terme hi ha altres evidències materials que, tot i estar mancades de context, són rellevants per excepcionals i perquè la seva presència s'explica pel paper de centre polític, administratiu i tal vegada religiós del Castellet de Banyoles. És el cas del plom amb una llarga inscripció en llengua ibèrica (Asensio, Miró, Sanmartí i Velaza 2003)[4] (Figura Castellet12A), i d'algunes de les més cèlebres troballes fortuïtes antigues com ara la figureta de bronze que representa una parella de bous (Figura Castellet12B) i, especialment, l'esmentat dipòsit de peces de vaixella i joies d'argent conegut com el „tresor de Tivissa" (Figura Castellet12C).

Figura Castellet12: Materials singulars del Castellet de Banyoles: A) Plom amb inscripció ibèrica B) Bous de bronze; C) Peces del „tresor de Tivissa".

En tota l'àrea del curs inferior del riu Ebre no hi ha evidència coneguda de cap altre nucli d'aquestes característiques (Asensio, Belarte i Noguera 2001), pròpies de les ciutat de primer ordre (Figura Castellet13A). Ben al contrari, el model d'assentament més habitual és el de petits nuclis, fortament fortificats, amb superfícies que rarament superen la mitja hectàrea (Noguera 1998; Bea *et alii* 2012); en són bons exemples el Castellot de la Roca Roja (Belarte, Noguera i Sanmartí 2002) o el de l'Assut de Xerta

[4] Es tracta d'una peça que tot i aparèixer en els nivells superficials, tot sembla indicar que es pot associar als estrats d'enderroc de l'única fase ben conservada del jaciment, la del segle III aC. Altra vegada no sembla ser un cas únic, ja que hi ha notícies de l'existència d'almenys una segona peça similar, tot i que actualment resta desapareguda.

(Diloli *et alii* 2002). En aquest context territorial tan sols es podria suposar un paper equiparable a la ciutat d'*Hibera*, coneguda bàsicament a través dels esments a les fonts antigues i tradicionalment ubicada en el Turó de la Suda de Tortosa (Diloli 1996). Les dades arqueològiques sobre el nucli ibèric de Tortosa, però, són escasses (Diloli i Ferré 2008) i en qualsevol cas les troballes recents de més entitat apunten a cronologies avançades, també dins del segle III aC (Diloli, Ferré i Vilà 2012). Per tot plegat sembla que el fenomen d'emergència de ciutats capitals associables a entitats polítiques centralitzades d'un abast territorial important (tal vegada, el territori ilercavó) seria molt tardà, ja avançat el segle III aC (Belarte i Noguera 2015). Això implica que la configuració socio-política del territori ilercavó hauria estat diferent a la dels restants territoris costaners del món ibèric septentrional (cossetans, laietans, indiketes i sordons) fins ben entrat el segle III aC, quan tal vegada s'articularia un sistema d'integració política similar. En aquesta fase totes dues ciutats podrien compartir el paper de centres polítics i administratius d'aquest sector de la Ilercavònia ibèrica (Figura Castellet13B).

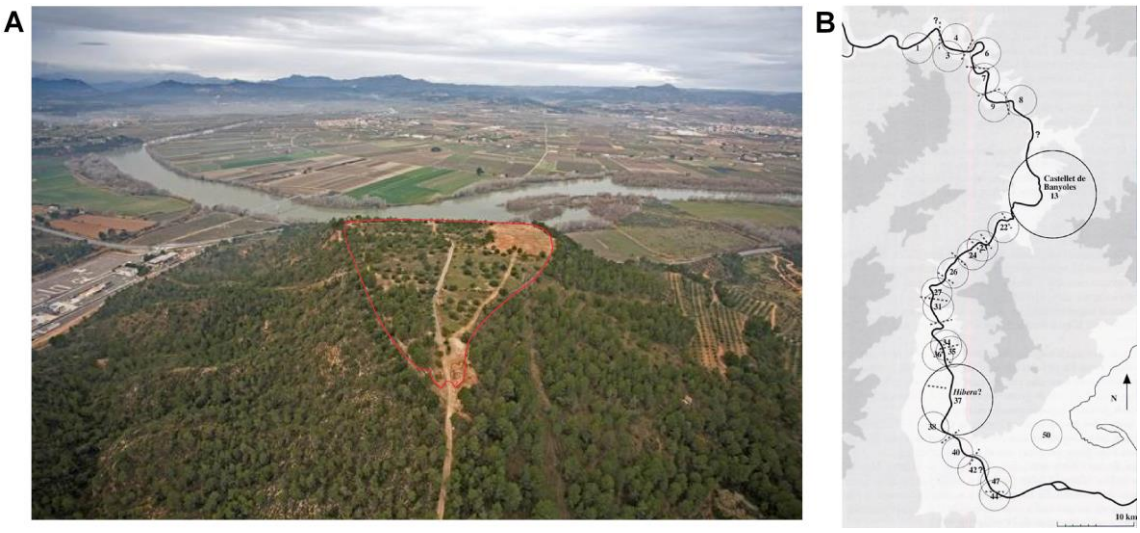

Figura Castellet13: A) Vista aèria de l'emplaçament i escala de l'extensió urbana del Castellet de Banyoles; B) Mapa dels curs inferior de l'Ebre amb els nuclis coneguts en el Període Ibèric Ple.

Arribats a aquest punt sorgeixen qüestions sobre les causes d'aquesta evolució socio-política en un moment tan avançat i sobre quin podria ser el fonament econòmic d'aquestes noves entitats polítiques i especialment de les ciutats que les vertebrarien, amb molta probabilitat qüestions directament vinculades. Hi ha factors que creiem que poden ser els més determinants (Asensio, Miró i Sanmartí 2005, 621; Sanmartí *et alii* 2012, 38). D'entrada el fet que el Castellet de Banyoles presenta una ubicació ideal per controlar dos eixos bàsics de comunicació: la vall del riu Ebre, primer, i en segon terme

el pas terrestre des d'aquest punt (Foia de Mora) fins a la costa (sector de l'Hospitalet de l'Infant). Però també que és un indret amb una bona posició per accedir a zones mineres properes, riques en galena argentífera (Rafel *et alii* 2008)[5]. Això sens dubte explica un dels altres trets singulars d'aquest nucli, que ha proporcionat una quantitat d'objectes de plom (especialment escòries de fosa) i plata (monedes, "tresor de Tivissa") molt superior a qualsevol altre nucli contemporani del nord-est peninsular (Figures Castellet12 i Castellet14). Així es pot plantejar que en un moment donat la necessitat o interès de potenciar la producció i distribució de plom i/o plata[6] podria haver l'origen de la gènesi i desenvolupament d'un enclavament com el Castellet de Banyoles i del seu rol de centre polític i econòmic en un sector del territori ilercavó.

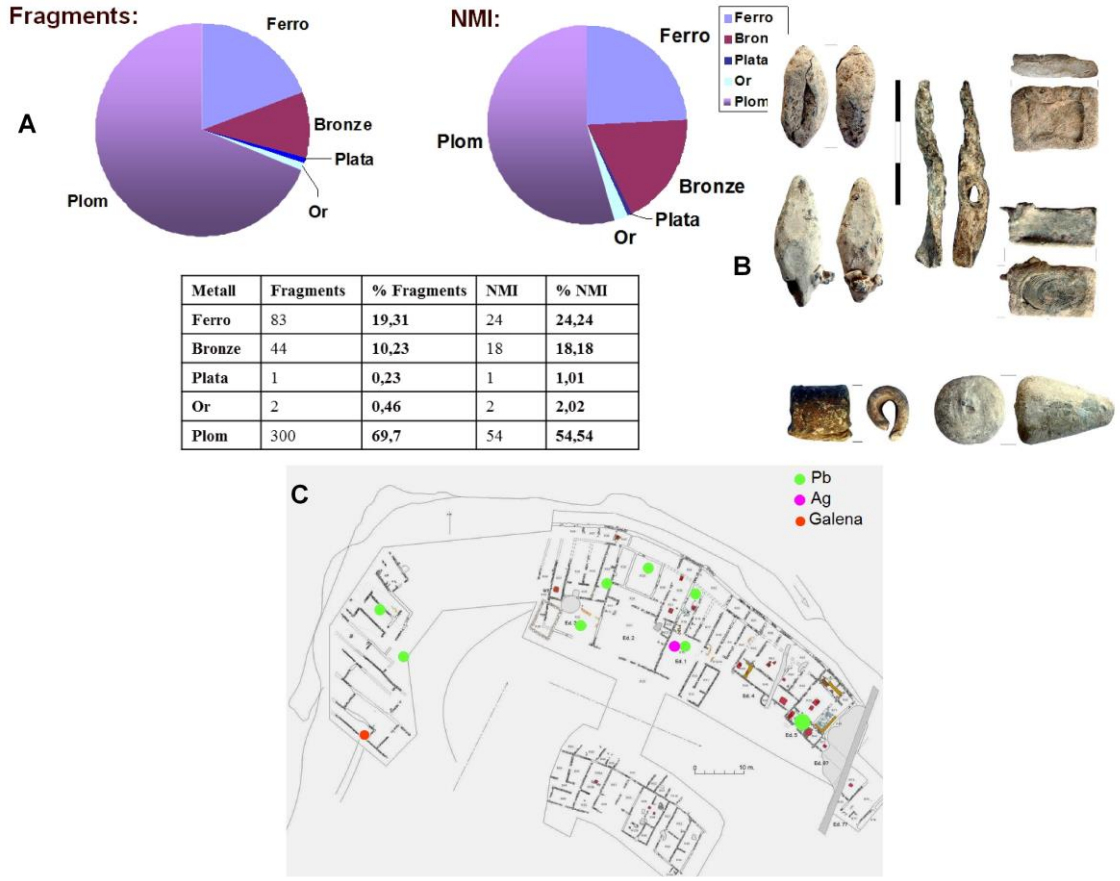

Metall	Fragments	% Fragments	NMI	% NMI
Ferro	83	19,31	24	24,24
Bronze	44	10,23	18	18,18
Plata	1	0,23	1	1,01
Or	2	0,46	2	2,02
Plom	300	69,7	54	54,54

Figura Castellet14: A) Quantificació amb les proporcions dels objectes metàl·lics del Castellet de Banyoles; B) Selecció d'objectes de plom localitzats en els nivells d'enderroc; C) Planta de la Zona 1 amb indicació de la ubicació dels objectes de plata, plom i nòdul de galena.

[5] L'àrea minera de Bellmunt i, en general, de la comarca del Priorat, on hi ha topònims tan significatius com el de la Serra de l'Argentera.

[6] Activitat econòmica que podria veure augmentada la seva importància en el context bèl·lic de la Segona Guerra Púnica. En aquests moments hi ha dos potents exèrcits actuant en territori ibèric, i, per aquests, el control d'un enclavament productor de plom i plata devia ser fonamental. Cal recordar, en aquest sentit, que, a banda de diversos exemplars de dracmes d'imitació emporitana de la seca ibèrica *Kum*, tal vegada ubicada al mateix Castellet de Banyoles, s'ha recuperat un nombre inusualment elevat de monedes de Roma, moltes de les quals en un perfecte estat de conservació, sense a penes traces de desgast (Tarradell-Font 2004), que també podrien haver estat encunyades "in situ".

2.23.2. La Fase 3B del Castellet de Banyoles (215-190 aC).

2.23.2.1. Descripció dels contextos de procedència.

Els conjunts ceràmics del Castellet de Banyoles utilitzats en aquest treball provenen exclusivament dels nivells d'amortització de la fase del Ibèric Ple avançat. Es tracta sovint de nivells de destrucció sobtada, amb traces d'incendi i una important trencadissa de ceràmica "in situ". Cal dir, però, que aquests nivells d'incendi no apareixen de manera uniforme a tots els recintes excavats. De fet, s'observa que en un mateix edifici hi ha tres o quatre àmbits amb enderrocs de cendres i la resta sense, amb enderrocs "standard" de terra (Figura Castellet11). Tot plegat dóna la sensació d'un saqueig no sistemàtic, amb incendis esporàdics, en el context d'un abandonament sens dubte traumàtic de l'assentament. Per altra banda es tracta d'una destrucció violenta que va afectar a la totalitat de l'assentament en aquesta fase, segons es desprèn tant de la documentació obtinguda en el barri excavat pel Dr. Vilaseca i la Zona 2 així com a les darreres intervencions a la Zona 3 (Figura Castellet2). Els materials associats, molt especialment les monedes (Figura Castellet11B), han permès situar aquesta destrucció generalitzada als volts del 200 aC., sens dubte en relació directa amb els esdeveniments bèl·lics relacionats amb la Segona Guerra Púnica (Noguera, Asensio i Jornet 2012). Concretament, és molt versemblant vincular-la amb les revoltes indígenes encapçalades per Indíbil i Mandoni en els anys 206-205 aC, o bé amb les accions repressives de la darrera resistència ibèrica per part del cònsol Cató, l'any 195 aC.

Per contra, la data precisa de construcció d'aquest sector de trama urbana és una qüestió encara no resolta. Sota els nivells de destrucció apareixen fines capes de paviment dipositades directament damunt les graves naturals, retallades com a sòls de les habitacions. Aquests nivells d'ús contenen una quantitat molt petita de materials arqueològics, gairebé sempre sense significació cronològica. Per altra banda, les reformes constructives que han pogut ser detectades són poques i d'escassa entitat, tot i que s'han observat remodelacions significatives de l'espai intern en l'Edifici 3 del Bloc A, Edifici 8 del Bloc B i Edifici 19 de la Zona 2. També és interessant assenyalar que en els nivells d'abandonament apareixen quantitats no testimonials de materials ceràmics d'una cronologia de producció clarament anterior a la d'entorn 200 aC. Es tracta fonamentalment de ceràmiques àtiques, la majoria del segle IV aC avançat, tot i que hi ha alguns exemplars que remunten fins a la segona meitat del segle V aC. També estan

ben representats els materials dels diferents Tallers Occidentals del segle III aC. Tot això no resol la problemàtica de la cronologia de construcció de l'assentament, que malgrat aquest materials, no sembla que pugui situar-se molt anterior a la de la seva destrucció, en un moment indeterminable, tal vegada avançat, del mateix segle III aC.

2.23.2.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

Els materials presentats en el quadre corresponent provenen dels enderrocs dels edificis totalment excavats entre els anys 1998 i 2013 (Zones 1 i 2), els quals han proporcionat un total de 29386 fragments ceràmics i 1612 individus ponderats, sempre dins de la nostra Fase 3B:

Categoria	NTF	NMI pon	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Atica vernís negre	78	11	11	"Castulo Cup", copa Lamb. 21, pàtera Lamb. 22, pàtera Lamb. 23, plat S.T. 1046-1060, plat Lamb. 40, *Kantharos*	1 vora 4 vores 1 vora 1 base 2 p.c. 1 p.c.; 1 cos	
T.Petites Estamp.	1	1	1	Lamb. 42B, copa	1 vora	
Taller de Roses	21	8	8	Lamb. 23, plat Lamb. 26, pàtera Lamb. 27, bol Lamb. 28, bol Lamb. 40, copa *Kantharos*	1 base 3 vores, 1 fons 2 vores 1 vora 1 cos	Estries rod Dec gallons
Campaniana A	293	67	67	Lamb. 23, plat Lamb. 36, plat Lamb. 28, bol Lamb. 27, bol Lamb. 33b, bol Lamb 33a, bol Lamb. 34, petit bol Lamb. 27B, escudella Morel 68 o Lamb. 48/49, copa Indet.	2 vores 1 vora 2 p.c., 2 vores 47 vores, 6 base 1 p.c. 1 base 1 p.c. 4 vores 5 vores, 5 bases 1 vora	 Estamp. Roseta cent
Vern. Negre Cales	1	1	1	Indet.	1 base	Estamp.
Vern Negr Ebusità	1	1	1	Bol indet.	1 base	Estamp.
Vernís Negre Indet.	21	6	6	Lamb. 27, bol Copa/bol indet.	4 vores 2 vores, 2 bases	Pasta grisa
Total Vaixella Imp.	*416*	*95*	*95*			
Com. Púnica Cmed	8	1	1	Lancel 321, ampolla	1 vora	
Comuna Itàlica	10	4	4	Morter Cassola tipus „lopas"	3 vores 1 vora	
Comuna Indet.	1	1	1	Morter	1 base	
Total Com. Imp.	*19*	*6*	*6*			
Àmf Pún Ebusitana	2	1	0			

Àmf. Pún. C.Estret	4	1	0			
Àmf. Pún. C.Med.	2	1	0			
Àmfora Itàlica	176	5	5	Lyding-Will C/D Lyding-Will D/E	4 vores 1 vora	
Àmfora Altres	1	1	0			Coríntia?
Total àmf. Imp.	*185*	*9*	*5*			
Total Import.	**620**	**110**	**106**			
Àmfora ibèrica	401	69	69		1 p.c.; 68 vores,16 pivots	
Com. Ib. Oxidada	3199	882	882	Tenalla gran tipus "*Pithos*" Tenalla tipologia diversa Olla/tenalla llavi "coll de cigne" Olla vora acanalada Olletes/safates tipol. diversa Gerrot Gerra tipus "*Oenochoe*" Gerra tipus "*Olpe*" Gerra vora exvasada Gerreta 1 nansa Gerreta bicònica Gerretes/copes v. exv. Copa dues nanses Plat vora reentrant Plat vora vertical Plat vora exvasada Bol vora vertical Vaset parets fines Vas kalathoide *Kalathos* Urna d"orelletes Tapadora Tapadora urna orelletes Amforisc Morter imit. ebus. Indeterminat	94 vores 47 vores 1 p.c., 104 vores 3 vores 22 vores 20 vores 1 p.c.; 23 vores 1 vora 27 vores 5 vores 1 p.c.; 5 vores 62 vores 36 vores 8 p.c., 274 vores 5 vores 7 vores 12 vores 2 vores 1 p.c., 1 vora 46 vores 3 vores 29 vores, 2 p.c. 1 p.c., 10 vores 1 vora 1 vora. 2 bases 26 vores	3 pintades 30 pintades 1 pintada 6 pintades 3 pintades 6 pintades 1 pintada 2 pintades 6 pintades 24 pintades 9 pintats 1 pintada 2 pintades 3 pintades 1 pintada 9 pintades 3 pintades 6 pintades 2 pintades
Informes Ib. Oxid.	20590					
Vernís Roig Ilerget	1	1	0			
C. Ib. Reduïda	416	40	40	Olla/tenalla Gerrot Gerra tipus "*Oenochoe*" Gerra vora exvasada Gerreta bicònica Plat vora reentrant Copa/vaset carenat Bol vora vertical Tapadora Indeterminat	1 vora 1 vora 2 vores 4 vores 12 vores 1 p.c.; 11 vores 1 vora 3 vores 1 agafador 3 vores	
C. Cuina Torn	2272	288	288	Olla tanca hermètica Olla perfil "essa" Olla amb nansa Tapadora Tapadora tanca hermètica Cassola tipus „lopas" Gerra tipus enòcoa Gerreta amb nansa Vaset miniatura Indeterminat	44 vores 2 p.c., 170 vores 2 vores 1 p.c., 41 vores 19 vores 1 vora 1 vora 1 p.c.; 1 vora 2 vores 3 vores	
C. a Mà	1887	222	222	Olla tanca hermètica Olla/tenalla Olla carenada Olla perfil "essa" Gerra amb nansa Plat Bol parets verticals	1 p.c.; 10 vores 2 vores 14 vores 2 p.c., 133 vores 1 vora 1 base 1 vora	Peu anular

				Tapadora tanca hermètica Tapadora Vaset miniatura Indeterminat	24 vores 27 vores,18 pom 1 p.c. 5 vores	12 zoomorf
Total prod. locals	**28766**	**1502**	**1501**			
Total	**29386**	**1612**	**1607**			

2.23.2.3. Descripció tipològica dels materials.

En els conjunts ceràmics de la fase 3B del Castellet de Banyoles les ceràmiques importades representen el 6,8% del total d'individus ponderats. Una gran majoria, concretament el 86% del total d'individus importats, corresponen a peces de vaixella fina envernissada. La producció que domina àmpliament aquest grup és la de Campaniana A, donat que el 70% dels vasos de vernís negre són peces de la fàcies antiga d'aquest taller (Làm. Castellet5, 18 a 41). A nivell de formes entre les peces de Campaniana A es dóna un predomini molt fort dels bols del tipus Lamboglia 27 (47 dels 66 individus contextualitzats d'aquesta producció, més de dos terços del total), moltes de les variants 27ab o 27c (Làm. Castellet5, 18 a 22), les que solen presentar decoració de roseta central (Làm. Castellet5, 22). Els bols del tipus Lamboglia 28 tenen una presència molt menor però significativa, amb dues vores i dos perfils complets (Làm. Castellet5, 26 i 27), un dels quals destaca per les seves dimensions molt superiors a les més habituals (Làm. Castellet5, 27). De fet aquesta darrera peça és tan gran que en sentit estricte correspondria més aviat a una forma d'escudella, la mateixa que els quatre exemplars segurs del tipus Lamboglia 27B (Làm. Castellet5, 23 a 25), aquells que tenen la decoració típica de les quatre palmetes radials (Làm. Castellet5, 23 i 24). El repertori de bols es completa amb una peça també completa del tipus Lamboglia 33b (Làm. Castellet5, 30), una base àpoda amb l'habitual decoració de pintura blanca del tipus Lamboglia 33a (Làm. Castellet5, 29) i el perfil complet d'un petit bol de la forma Lamboglia 34 (Làm. Castellet5, 28).

La segona forma millor representada és la de les copes amb nanses de la forma Morel 68 (o tal vegada en alguns casos Lamboglia 48/49), amb un mínim de cinc individus (Làm. Castellet5, 31 a 34) que presenten la decoració de bandes sobrepintades, sovint bícromes. A aquestes cal afegir-hi dues peces més, localitzades en els nivells superficials, del tipus Lamboglia 42Bc, amb les típiques quatre palmetes impreses agrupades al fons (Làm. Castellet5, 40 i 41). Finalment els plats són la forma amb una representació més feble, ja siguin del tipus Lamboglia 36 (Làm. Castellet5, 35 i 36, el

primer dels nivells superficials) o del tipus Lamboglia 23 (Làm. Castellet5, 37 i 38). La peça número 37 de la figura 5 és un exemplar localitzat en els nivells superficials que destaca per la presencia d'un grafit ibèric *post-coctionem* (Làm. Castellet5, 37). En darrer terme, també provinent dels nivells superficials cal esmentar un broc en forma de cap de lleó d'un *guttus* o Lamboglia 45 (Làm. Castellet5, 39), un tipus de peça no gaire habitual.

La segona producció millor representada entre la vaixella fina envernissada és la de les ceràmiques àtiques de vernís negre, amb un lot notable d'exemplars que constitueixen el 11,6 % del total d'individus (Làm. Castellet5, 1 a 10), una evidència en certa mesura sorprenent donat que es tracta de peces amb una cronologia de producció força anterior a les darreries del segle III aC, la cronologia dels contextos on apareixen amortitzades. Tan és així que hi ha exemplars que són propis de fàcies de segona meitat del segle V aC, com ara una vora de copa „Castulo" (Làm. Castellet5, 2), un tipus de peça molt freqüent arreu, i una vora (provinent dels nivells superficials) d'una gerreta amb nansa de la variant 201-222 de Sparkes/Talcott (Làm. Castellet5, 1), en aquest cas d'un tipus molt excepcional. La resta són exemplars de tipus que pertanyen a la fàcies de vasos àtics del segle IV aC. Entre aquestes destaquen algunes peces que s'han recuperat amb el perfil complet, fet que permet pensar que encara estaven en ús vora el 200 aC, en el moment que té lloc l'episodi traumàtic que genera els nivells d'enderroc on apareixen. Aquest és el cas, ben notable, d'una peça gairebé completa corresponent a un càntar de grans dimensions, de la forma Lamboglia 40 (Làm. Castellet5, 6). D'aquest mateix tipus hi ha altres exemplars, de peces de dimensions més reduïdes (Làm. Castellet5, 4 i 5). Per suposat no podien faltar exemplars de les formes més habituals en els contextos del segle IV aC, com ara de les escudelles de les variants Lamboglia 21 (Làm. Castellet5, 8) i Lamboglia 22 (Làm. Castellet5, 7) i dels plats de la forma Lamboglia 23 o „plat de peix" (Làm. Castellet5, 3). En darrer terme destaquen els plats de la forma 1046-1060 de Sparkes/Talcott (Làm. Castellet5, 9 i 10), pertanyents a un tipus del segle IV aC amb una presència molt baixa, gairebé excepcional, en jaciments ibèrics de la zona catalana i que, de manera sorprenent, en el Castellet apareix representat per dos exemplars, un dels quals, a més, consisteix altra vegada en una peça gairebé completa (Làm. Castellet5, 10).

Com era d'esperar no falten peces de vernissos negres dels tallers occidentals que omplen l'espai cronològic entre el període dominat per les produccions atenenques i la irrupció de les Campaniana A. Hi ha, per exemple, una vora d'una copa de la forma

lamboglia 42B que amb tota seguretat pertany a la producció del taller lacial de les Petites Estampilles (Làm. Castellet5, 12). També correspon a una producció itàlica una base estampillada que amb molta probabilitat s'ha d'atribuir a la fàcies antiga, de ple segle III aC, del Taller de Cales (Làm. Castellet5, 11). Es tracta aquesta d'una altra peça amb una distribució escassa en tota la zona del nord-est peninsular. En darrer terme, hi ha una bona representació dels materials del taller més occidental de Roses, amb presència dels tipus més recurrents: els bols del tipus Lamboglia 27 (Làm. Castellet5, 14) i Lamboglia 28 (Làm. Castellet5, 15), l'escudella de la forma Lamboglia 26 (Làm. Castellet5, 17), el plat del tipus Lamboglia 23 (Làm. Castellet5, 16) i, fins i tot, dels petits càntars Lamboglia 40 (Làm. Castellet5, 13). El grup de la vaixella envernissada importada present en el Castellet de Banyoles és completa amb un únic exemplar (provinent dels nivells superficials) de les produccions púniques d'imitació de vernís negre; concretament una base d'un bol púnic ebusità, de variant indeterminable, amb restes de decoració estampillada (Làm. Castellet5, 42).

La categoria de les àmfores importades mostra un comportament singular, donat que es documenta un domini total d'una única producció: la de les àmfores greco-itàliques (Làm. Castellet1, 1 a 9). És un domini enorme a nivell de fragments, amb el 95% del total, i absolut pel que fa als individus no ponderats, ja que a hores d'ara totes les vores recuperades pertanyen exclusivament a aquesta producció, tant les cinc ben contextualitzades (Làm. Castellet1, 1 i 6 a 9) com les provinents de nivells superficials (Làm. Castellet1, 2 a 6). A nivell formal cal destacar que els perfils d'una majoria de les vores presenten llavis poc horitzontals, d'angles elevats respecte el pla d'orientació (Asensio 1996), tret que en principi correspon als tipus més avançats de la tipologia de Lyding-Will (Lyding-Will 1982), concretament cinc es podrien atribuir al tipus C (Làm. Castellet1, 4 a 8) i una al tipus D (Làm. Castellet1, 9). Només tres vores presenten els llavis més horitzontals que trobem en els exemplars de la variant Lyding-Will B (Làm. Castellet1, 1 a 3). Si a aquestes atribucions li donem significació cronològica, caldria concloure que aquests materials s'haurien de situar com a mínim en la part més baixa de la forquilla d'entorn 200 aC, la data dels contextos de procedència (és a dir, cap el 175 aC). Hi ha però arguments (bàsicament la constatació de la presència de tipus teòricament antics i de més avançats, junts, en la càrrega d'alguns derelictes) que ens han permès plantejar que es podria donar una situació de molta heterogeneïtat en els centres de producció, que obliguen a ser molt prudents respecte l'acceptació del valor cronològic d'aquest detall formal de les vores d'àmfores greco-itàliques (Asensio 2010).

Les àmfores de producció local, les àmfores ibèriques, presenten una representació relativament modesta, de només el 4,6% del total d'individus de producció local. Entre les peces millor conservades destaca un exemplar complet que correspon al tipus 2B de les àmfores ibèriques catalanes (Sanmartí, Bruguera i Miñarro 2004) (Làm. Castellet2, 2), mentre que una segona peça de perfil quasi complet pertany amb tota seguretat al tipus 2C (Làm. Castellet2, 1), aquelles que es caracteritzen per un pivot cil.líndric molt allargat. Aquesta darrera peça disposa d'un llavi engruixit pràcticament pla o amb un ressalt mínim, que de fet correspon a una variant formal àmpliament majoritària en el jaciment (Làm. Castellet1, 10 a 16). Aquesta constatació, junt amb la d'un tercer exemplar complet recuperat en les excavacions antigues (Asensio, Cela i Ferrer 1996, fig. 6, 2), podria fer pensar que aquesta variant d'àmfores 2C de llavi pla constitueix un model regional d'àmfora. Amb tot, les vores de llavi de perfil triangular ressaltat (Làm. Castellet1, 17 a 19), com la d'una de les dues peces completes (Làm. Castellet2, 2), tenen una presència minoritària però significativa en el Castellet de Banyoles.

En comparació amb les àmfores, les peces de magatzem tenen un pes molt més important entre el bloc de les ceràmiques de producció local, concretament del 18,1% del total d'individus no importats. Dins d'aquest grup hi ha dues formes que són àmpliament majoritàries. Per una banda les tenalles cil.líndriques de vora reentrant, llavi horitzontal engruixit i dues nanses bífides, aquelles anomenades de tipus „*pithos*" (Làm. Castellet2, 3 a 6), que són sempre exemplars de grans dimensions i mai presenten decoració pintada. L'altre seria la de les tenalles i olles globulars de vora exvasada i llavi de „coll de cigne" (Làm. Castellet3, 1 a 7 i 16). D'aquestes segones n'hi poden haver de formats molt diferents, de des peces molt grans, clares tenalles (Làm. Castellet3; 1, 2, 4 i 16), fins a peces bastant petites o mitjanes, més aviat olles (Làm. Castellet3, 5 i 6), i tenen sovint decoració pintada. A banda d'aquestes dues formes més ben definides, hi ha un tercer grup, també abundós, de tenalles/olles amb un notable ventall de variants tipològiques. Trobem tenalles de vora reentrant de llavi solcat (Làm. Castellet3, 8), tenalles carenades de llavi vertical (Làm. Castellet3, 10 i 11) i olles globulars de llavi girat (Làm. Castellet3; 9, 12 i 13) o de vora reentrant acanalada (Làm. Castellet3, 15). Per completar la descripció d'aquest grup cal destacar, per excepcional, una única peça de cocció reductora, una tenalla de llavi girat (Làm. Castellet3, 14).

Les peces de reserva domèstica són força menys abundoses (el 7% del total d'individus de producció local) però molt heterogènies, ja que n'hi ha de gairebé totes les formes habituals d'aquest grup, tal vegada amb l'excepció dels gerrots/gerres de nansa de

cistella[7] i els vasos crateroïdes (Làm. Castellet4). La forma millor representada, amb diferència, és la dels característics *Kalathoi* (Làm. Castellet4, 10 a 14), segurament la gran majoria amb decoració pintada (no sempre conservada[8]). Els dos exemplars que conserven una porció més gran del cos i la decoració es poden atribuir l'un al tipus A1 (Làm. Castellet4, 11) de la classificació de M.J. Conde (Conde 1992), segons l'autora de fabricació emporitana, i un segon al tipus B1 (Làm. Castellet4, 10), en aquest cas d'una hipotètica producció del taller de Fontscaldes (Conde 1992). De fet, aquests són els dos tipus més ben representats també en els materials de les excavacions antigues (Asensio, Cela i Ferrer 1996, fig. 12), especialment les peces del tipus A1 (Asensio, Cela i Ferrer 1996, fig. 11), fet que ens permet dubtar de les atribucions de procedències proposades per J.M. Conde. En segon lloc hi ha una presència destacada dels gerrots de dues nanses, de la variant de coll carenat (Làm. Castellet4, 1 a 3). La tercera forma millor representada, dins d'aquest variat grup de les peces de reserva domèstica, és la de les urnes d'orelletes, tant d'exemplars del vas (Làm. Castellet4, 7 i 9) com de les corresponents tapadores (Làm. Castellet4, 6 i 8), aquestes darreres gairebé sempre pintades. D'altres peces ja pertanyen a formes amb una representació molt escassa, puntual, com ara un exemplar de safata carenada de nanses horitzontals (Làm. Castellet4, 4) i un altre d'olleta o vas carenat amb broc i una nansa vertical (Làm. Castellet4, 5).

Les peces de vaixella de producció local són molt abundoses, el grup majoritari entre els materials no importats (36,3% del total d'individus de producció local), just una mica per sobre de les peces de cuina (33% del total d'individus de producció local). Com en el grup anterior, el repertori de formes presents al Castellet de Banyoles és molt divers. Entre les gerres, hi ha un nombre molt elevat de la variant de vora lobulada o enòcoes (Làm. Castellet6, 1 a 4), sovint decorades, junt amb d'altres „convencionals" de vora exvasada (Làm. Castellet6, 7), algunes d'aquestes de cocció reductora (Làm. Castellet6, 5 i 6). Entre les gerretes hi ha els clàssics exemplars bicònics, oxidats (Làm. Castellet6, 8) o reduïts (Làm. Castellet6, 9 i 10), però també d'altres peces de variants diferents al format més estandard (Làm. Castellet6, 12), en algun cas amb decoració pintada (Làm.

[7] Tot i que hi ha alguns exemplars coneguts entre els materials de les excavacions antigues, de l'anomenat „Barri Vilaseca" (Asensio, Cela i Ferrer 1996, fig. 8, 2 i 3).

[8] Els materials ceràmics del Castellet de Banyoles presenten globalment un estat de conservació força dolent, en part per les condicions del terreny, que provoca fortes incrustacions calcàries, i en part per les conseqüències de la destrucció per incendi que caracteritza molts dels contextos de procedència. Això afecta de manera especial a la conservació de la decoració pintada de les ceràmiques ibèriques a torn, sempre molt precària, sovint del tot desapareguda.

Castellet6, 11). Una de les formes mes abundants en el repertori de vaixella local és la de les copes o vasets, amb dues nanses horitzontals (Làm. Castellet6, 14 a 19), de les que la gran majoria són oxidades, moltes amb decoració pintada (Làm. Castellet6; 14, 15, 17 i 19), tot i que hi ha algun cas, minoritari, de cocció reduïda (Làm. Castellet6, 20). Podria ser un tipus de peca de vaixella força específic dels contextos del Castellet de Banyoles (veure a Asensio, Cela i Ferrer 1996, fig. 13, 5 a 9) i nuclis propers, un dels pocs casos de forma que sembla tenir una distribució bastant restringida, d'àmbit local o, com a màxim, regional. Per contra, un exemplar de vas calatoïde amb decoració pintada (Làm. Castellet6, 13), del tot singular en el jaciment, correspon a una forma molt més recurrent i abundosa a d'altres territoris, com ara a la zona ilergeta. Pel que fa a les formes obertes, hi ha l'habitual presència molt abundosa de plats de vora reentrant (Làm. Castellet6; 26, 28, 30 a 33 i 36), de mides molt diverses, la gran majoria oxidants i uns poc reduïts (Làm. Castellet6, 30). Al seu costat hi ha un nombre força escàs plats de vora exvasada (Làm. Castellet6, 21) i un lot notable de plats o més aviat bols de parets verticals (Làm. Castellet6, 22 a 25), dels que, d'aquests darrers, n'hi ha de cocció reductora (Làm. Castellet6, 23 i 24). Un d'aquests bols, amb una nansa sobrelevada, és una peça molt singular (Làm. Castellet6, 25) i d'altres tenen un perfil que recordem molt de prop les peces campanianes de la forma Lamboglia 31 o 33 (Làm. Castellet6, 22 i 24), i que tal vegada en serien imitacions (veure a Asensio, Cela i Ferrer 1996, fig. 13, 19). Finalment, amb aquestes peces obertes cal relacionar una quantitat rellevant de tapadores, també de mides molt diverses, sempre oxidades i sovint pintades (Làm. Castellet6; 27, 29, 34 i 35).

Entre les ceràmiques culinàries les peces importades són molt rares, essent les poques que hi ha totes itàliques, ajustant-se al predomini absolut de les importacions d'aquesta procedència. Es tracta concretament de tres exemplars de morters (Làm. Castellet7, 1) i una peça única de cassola de tipus lopas (Làm. Castellet7, 2). Com a vasos culinaris cal considerar una sèrie de morters de ceràmica ibèrica oxidada, amb una presència recurrent ja evident entre els materials de les excavacions antigues (Asensio, Cela i Ferrer 1996, fig. 15, 1 a 3). Són unes peces que presenten una relativa diversitat formal però sempre una sèrie de trets característics (pedretes incrustades a la cara interna del fons i marcats solcs circulars a la cara externa) que fan pensar en imitacions de morters púnics ebusitans (Làm. Castellet7, 3 a 5), tot i que en molts casos es tractaria de versions força *sui generis*.

Les ceràmiques de cuina de producció local en el Castellet de Banyoles es caracteritzen per un comportament atípic en el nord-est peninsular, donat que hi ha una majoria de peces que pertanyen a la categoria de ceràmiques grolleres a torn (Sanmartí i Asensio 2017). Per poc però aquestes peces superen en nombre a les ceràmiques culinàries fetes a mà. En aquest grup de ceràmiques de cuina a torn s'identifiquen únicament dos tipus bàsics, amb les corresponents tapadores a banda. El primer, del tot predominant, és el de les olles de perfil en „essa" (Làm. Castellet7, 7 a 15), molt uniformes quant al perfil però amb una relativa diversitat quant a dimensions. Gairebé sempre tenen una carena molt marcada i en algun cas un botó aplicat (Làm. Castellet7, 9), com a únics elements decoratius. Mai, però, el filet en relleu característic, per exemple, de les „olles tipus Tornabous", els vasos equivalents que apareixen a altres zones. Hi ha tant sols una olleta decorada amb una franja d'incisions obliqües a l'espatlla, no carenada, que es tracta d'un cas singular, únic al jaciment (Làm. Castellet7, 16). Les tapadores d'aquestes olles són les que presenten o bé llavis arrodonits (Làm. Castellet7, 6) o bé un llavi lleugerament exvasat o girat cap enfora (Làm. Castellet7, 15). En segon terme hi ha les olles globulars de vora reentrant, llavi bisellat i dues nanses bífides, que sens dubte corresponen a olles de tanca hermètica (Làm. Castellet7, 18 a 23). En aquestes encara és més acusada l'oscil·lació en les dimensions, amb exemplars relativament petits (Làm. Castellet7, 21) al costat de peces de gran format (Làm. Castellet7, 22 i 23). Les tapadores que els pertoquen són les que tenen els llavis bisellats que garanteixen la tanca hermètica, també de formats molt diversos (Làm. Castellet7; 17, 20 i 24). Alguns casos presenten un aplic massís (Làm. Castellet7, 24), que s'ajustaria a la part superior de les nanses, també bisellada, a la manera de les urnes d'orelletes. Cal destacar que a la zona de Catalunya aquestes olles grolleres a torn de tanca hermètica mostren una presència limitada a aquest nucli del Castellet de Banyoles i alguns assentaments propers (amb seguretat, al Castellot de la Roca Roja), és a dir, seria un tipus de peça aparentment exclusiu de nuclis ubicats a les ribes del curs inferior del riu Ebre.

Pel que fa a les ceràmiques de cuina a mà el repertori de formes és essencialment el mateix, amb una dualitat bàsica formada per olles „convencionals", obertes de vora exvasada, i olles de vora reentrant amb tanca hermètica, a més de les tapadores d'unes i altres. Cal dir, però, que les variants formals i decoratives de les olles obertes és molt més gran (Làm. Castellet8, 1 a 9). Hi ha una variant molt freqüent, potser la més característica en el jaciment, que és la de les olles amb una carena alta molt marcada (Làm. Castellet8, 3 a 5, 7 i 9). Hi ha però exemplars de variants molt diverses, amb

peces de perfil molt globular (Làm. Castellet8, 1), de perfil en „essa" (Làm. Castellet8, 2 i 6) i algun cas d'olleta nansada (Làm. Castellet8, 9). A més són habituals els recursos decoratius, gairebé sempre ubicats per damunt de la carena o en el punt d'inflexió entre vora i cos, en el cas de les peces no carenades (Làm. Castellet8; 1, 2 i 8). Es tracta sempre d'una franja de motius incisos o impresos diversos (ungulacions, clotets, línies obliqües, etc.) (Làm. Castellet8, 1 a 3 i 8), i per contra hi és totalment absent la típica decoració de cordons. Les olles de tanca hermètica a mà (Làm. Castellet8, 10 a 13) són molt menys abundoses que les equivalents de la categoria de grolleres a torn. Destaca un exemplar de grans dimensions, amb una nansa trenada gairebé enganxada al cos de la peça (Làm. Castellet8, 11). Donat que les peces a mà mai no tenen les nanses verticals bífides de les peces a torn són necessaris els aplics massissos a tocar del llavi, tant a les olles (Làm. Castellet8, 12) com a les tapadores (Làm. Castellet8, 10 i 13), per tal de millorar la tanca hermètica del conjunt. Finalment cal ressenyar els poms massissos de tapadora que reprodueixen, de manera molt esquemàtica però evident, la silueta d'un animal (Làm. Castellet8, 14 a 17). Aquests poms zoomorfs només els coneixem en contextos del Castellet de Banyoles, raó per la qual en aquest cas sembla possible afirmar que podria tractar-se d'un element exclusiu d'aquest assentament, per altra banda força abundants (significativament també ho són entre els materials de les excavacions antigues; veure a Asensio, Cela i Ferrer 1996, fig. 17, 1 a 4).

TRANSPORT (78 inds): 4,8 % **FIGURA CASTELLET BANYOLES 1 (Fase 3B)**

importats (9 inds): 0,5 %

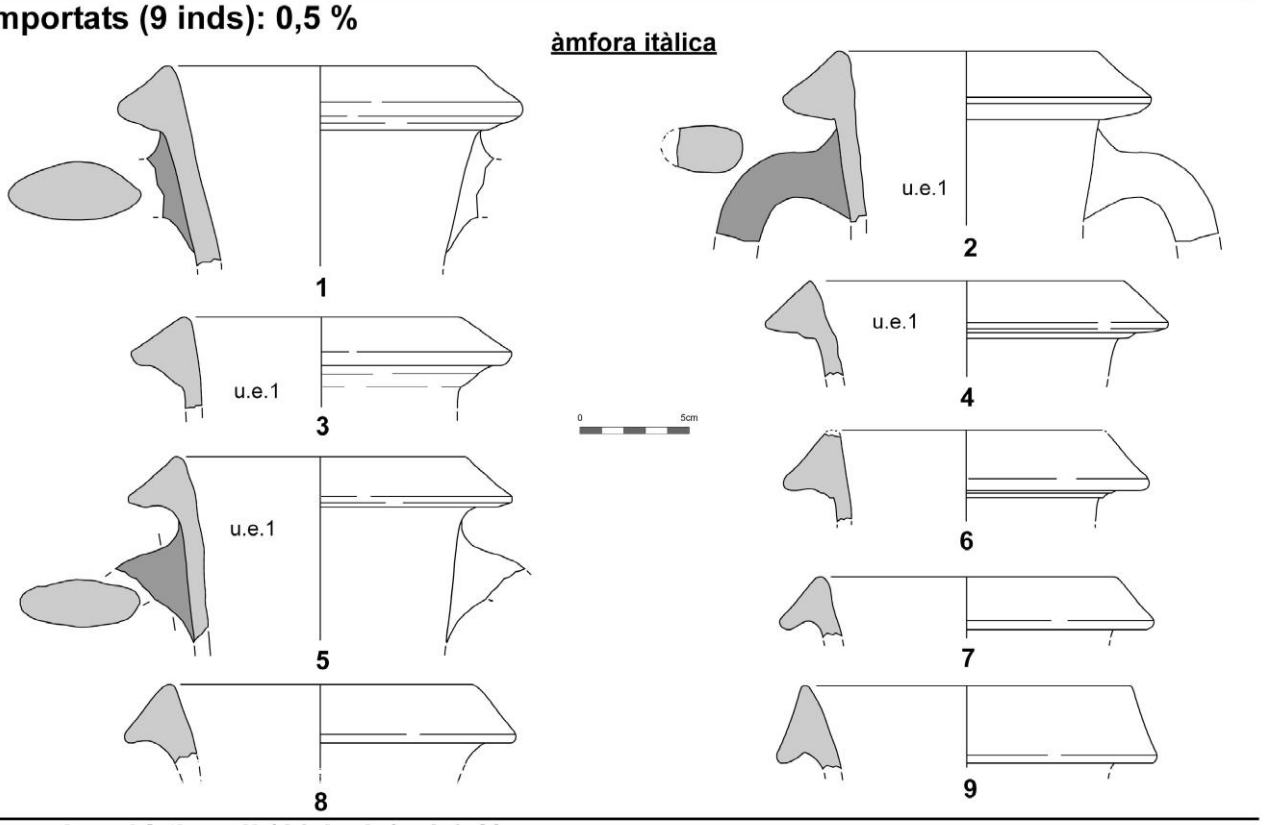

producció 'local' (69 inds): 4,3 %

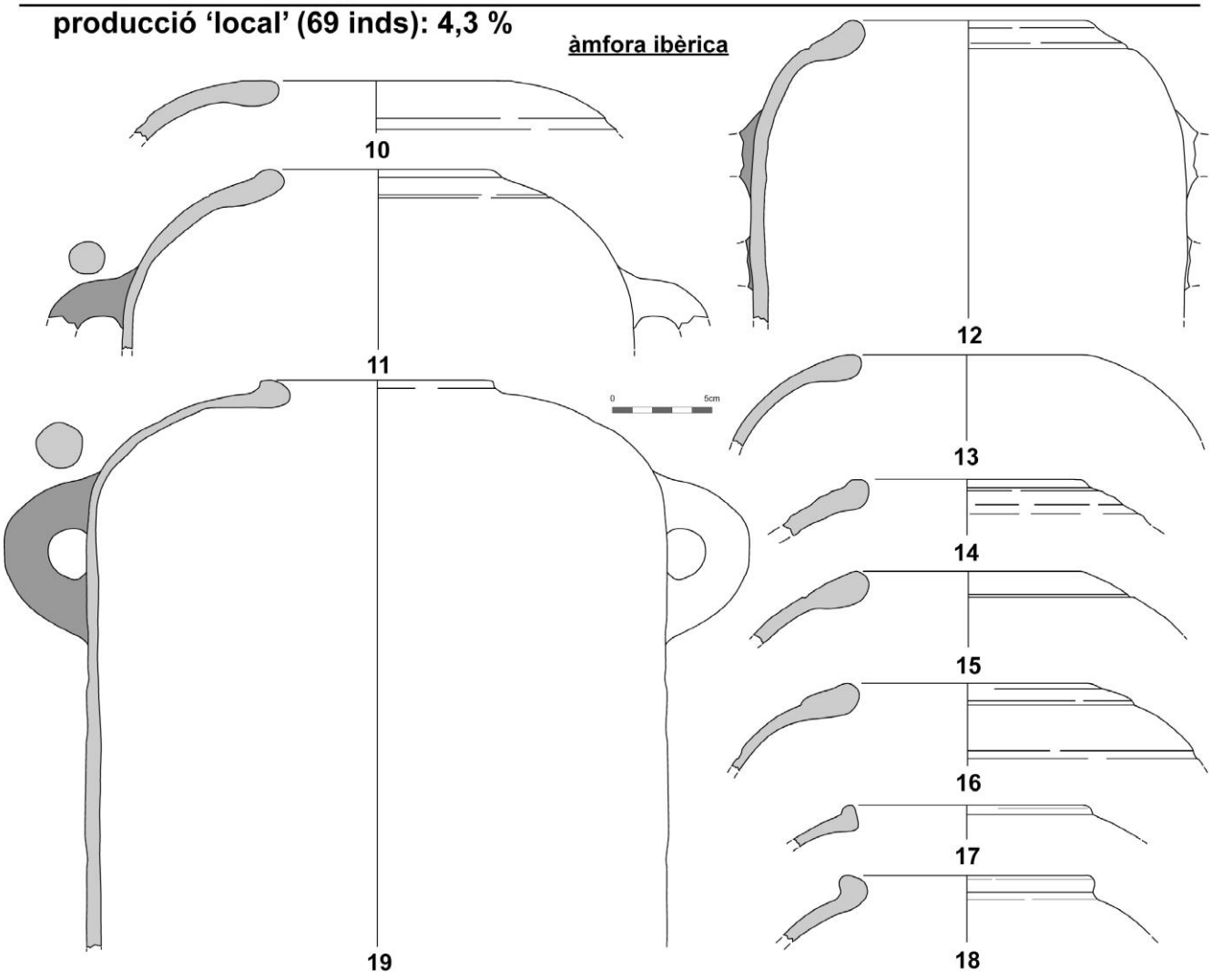

TRANSPORT (78 inds): 4,8 % **FIGURA CASTELLET BANYOLES 2 (Fase 3B)**

producció 'local' (69 inds): 4,3 %

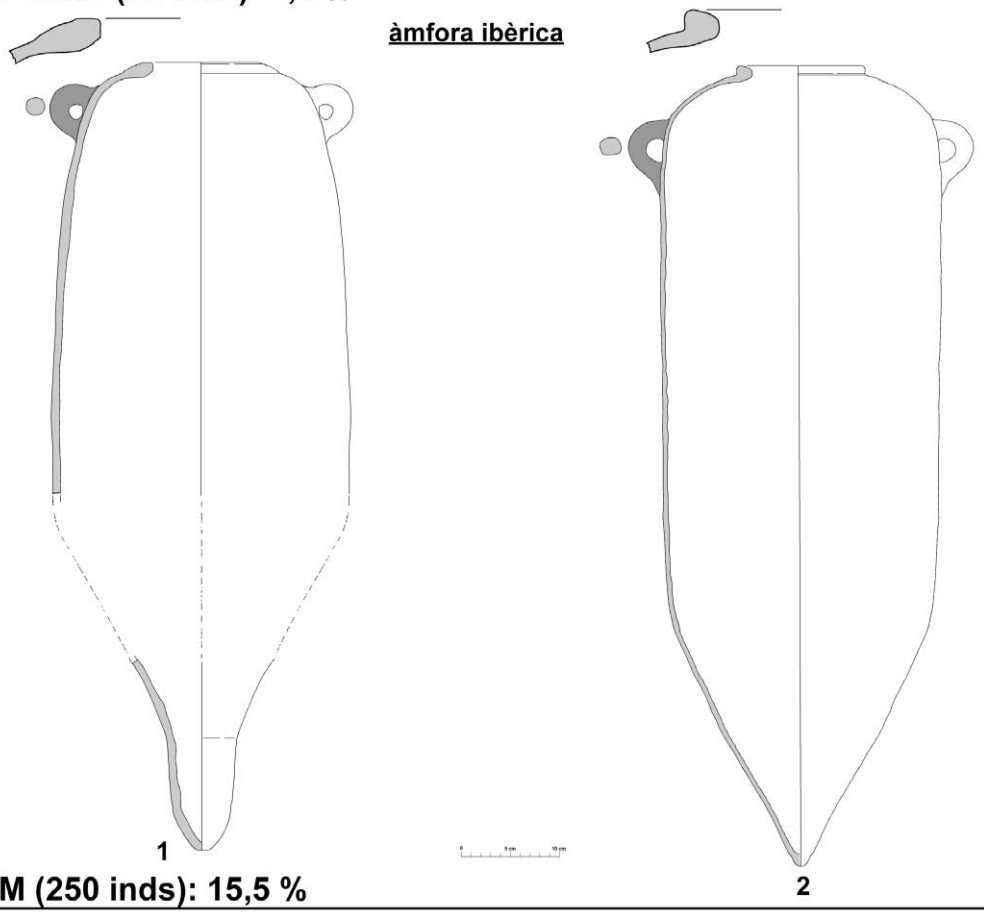

MAGATZEM (250 inds): 15,5 %

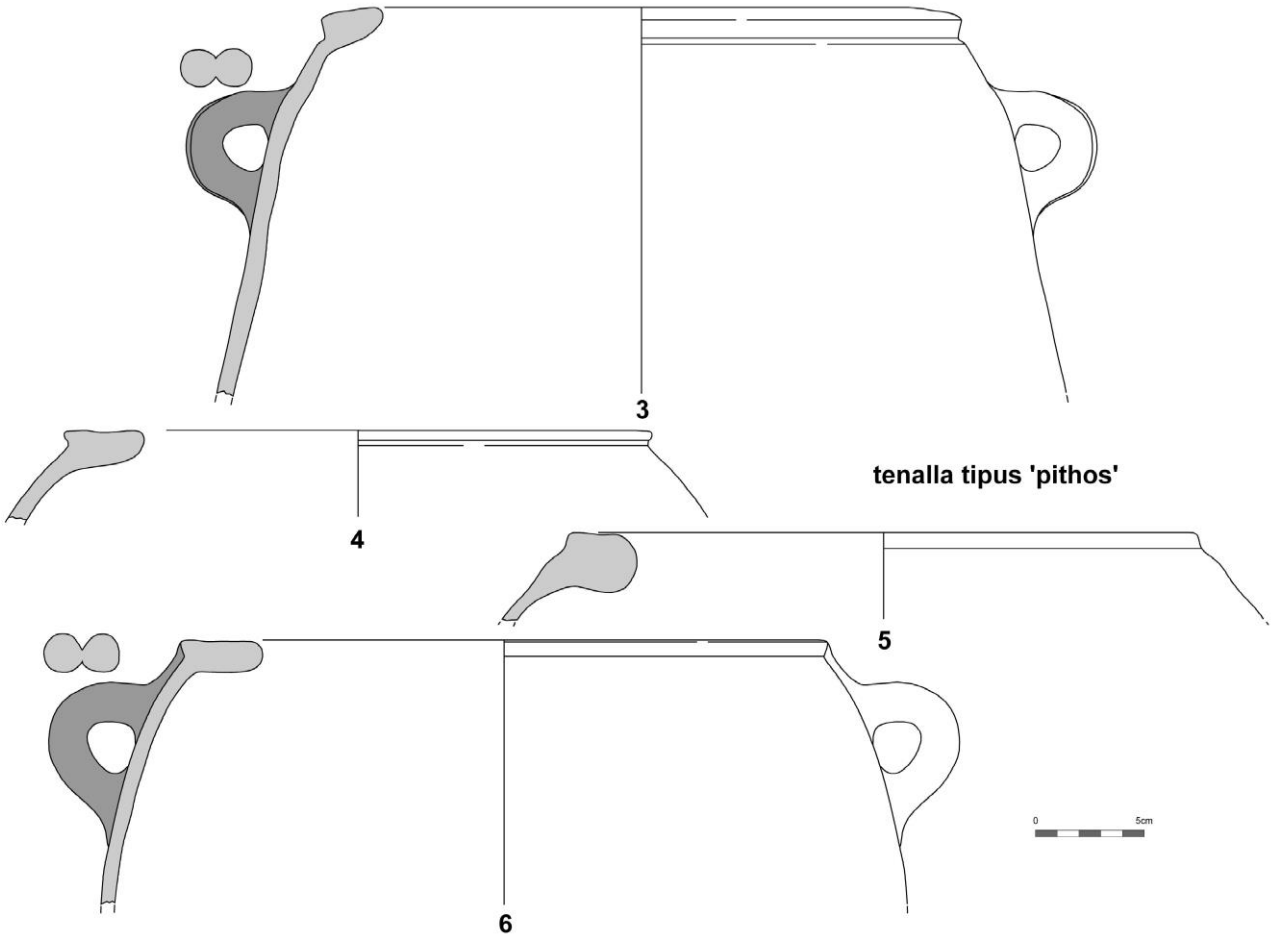

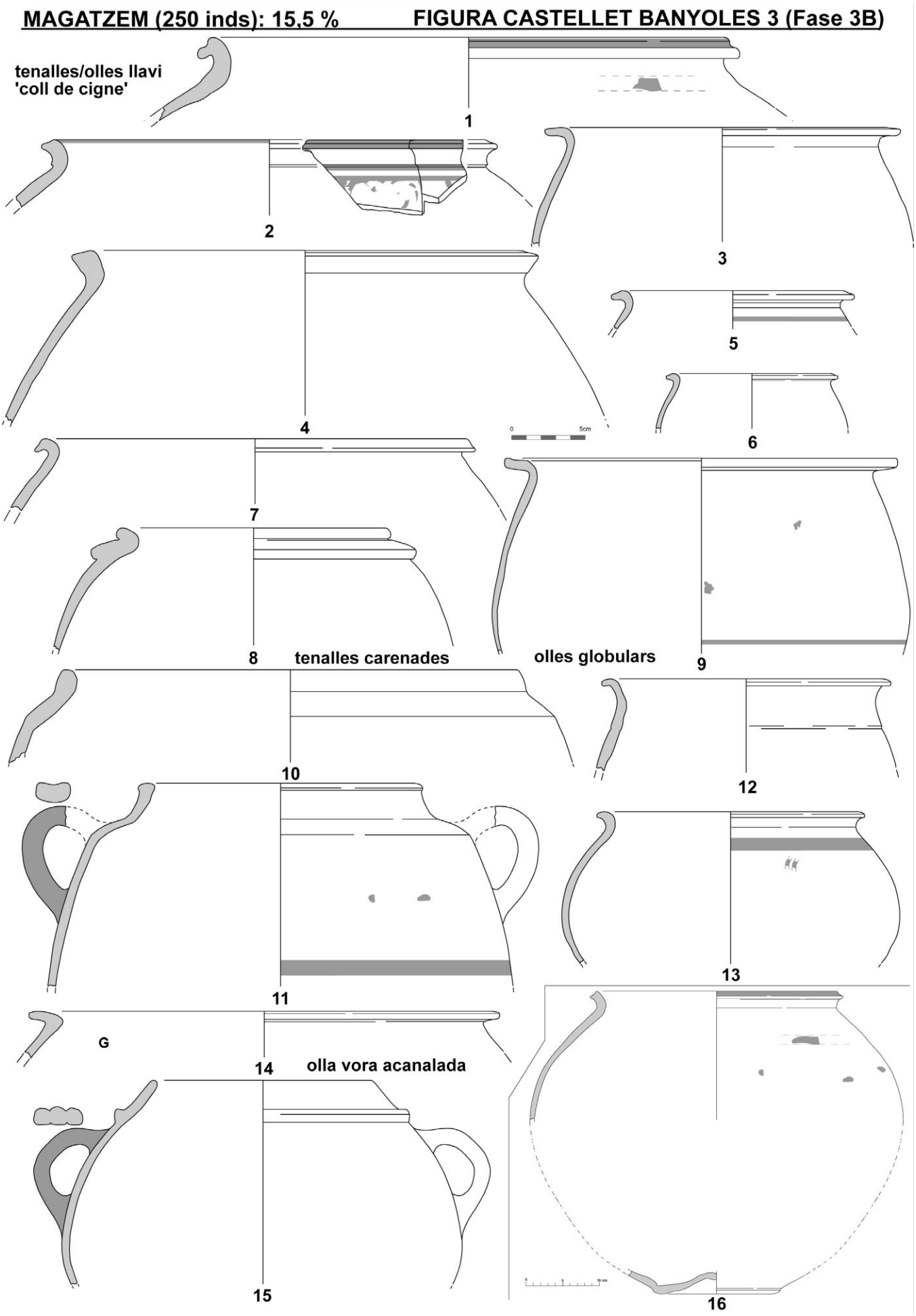
MAGATZEM (250 inds): 15,5 %
FIGURA CASTELLET BANYOLES 3 (Fase 3B)
tenalles/olles llavi 'coll de cigne'
1
2
3
4
5
6
7
8
tenalles carenades
olles globulars
9
10
11
12
13
G
14
olla vora acanalada
15
16

RESERVA DOM. (106 inds): 6,6 % **FIGURA CASTELLET BANYOLES 4 (Fase 3B)**

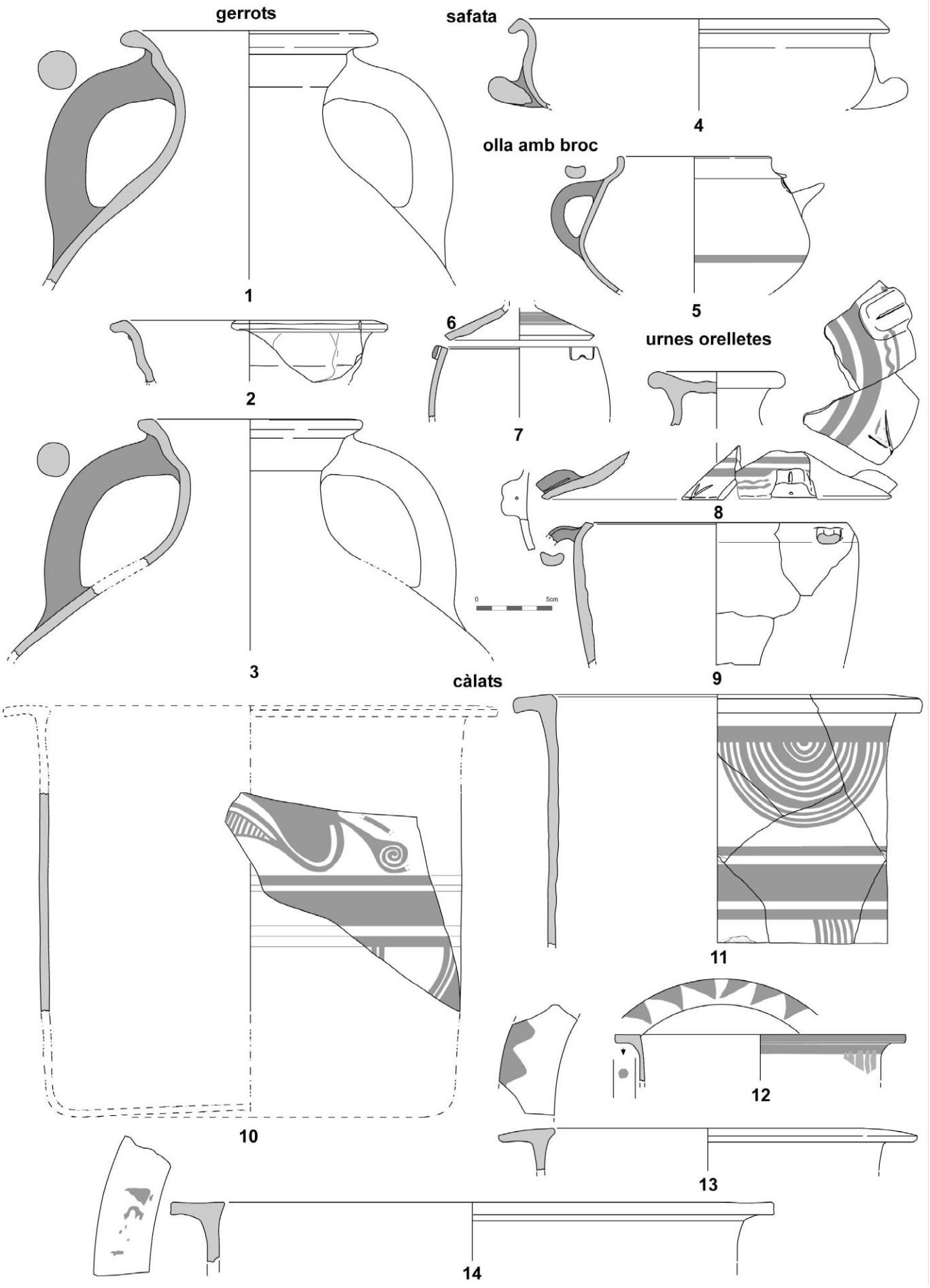

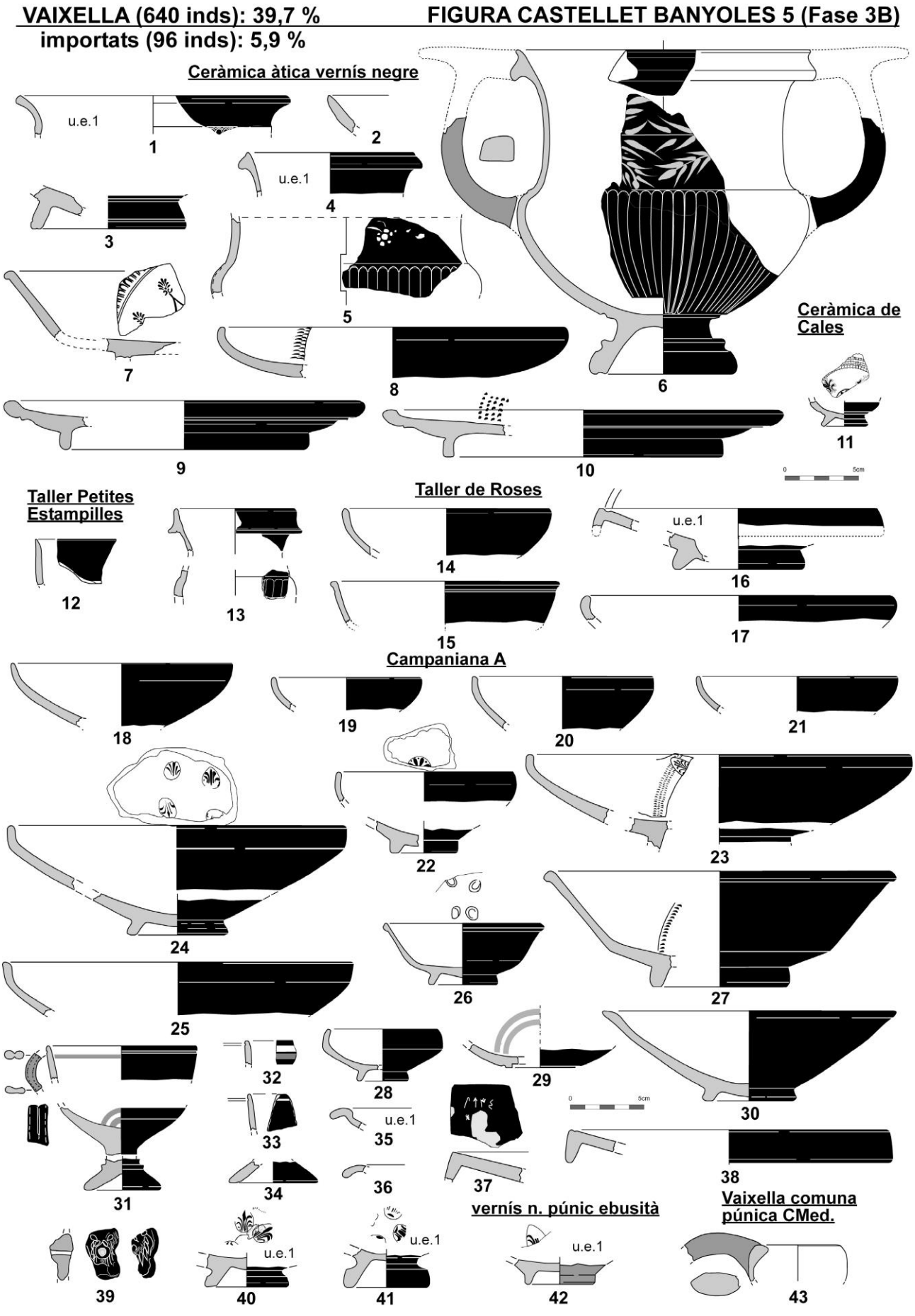
VAIXELLA (640 inds): 39,7 %
importats (96 inds): 5,9 %
FIGURA CASTELLET BANYOLES 5 (Fase 3B)
Ceràmica àtica vernís negre
Ceràmica de Cales
Taller Petites Estampilles
Taller de Roses
Campaniana A
vernís n. púnic ebusità
Vaixella comuna púnica CMed.
u.e.1
0 5cm

VAIXELLA (640 inds): 39,7 % **FIGURA CASTELLET BANYOLES 6 (Fase 3B)**

Producció 'local' (545 inds): 33,8 %

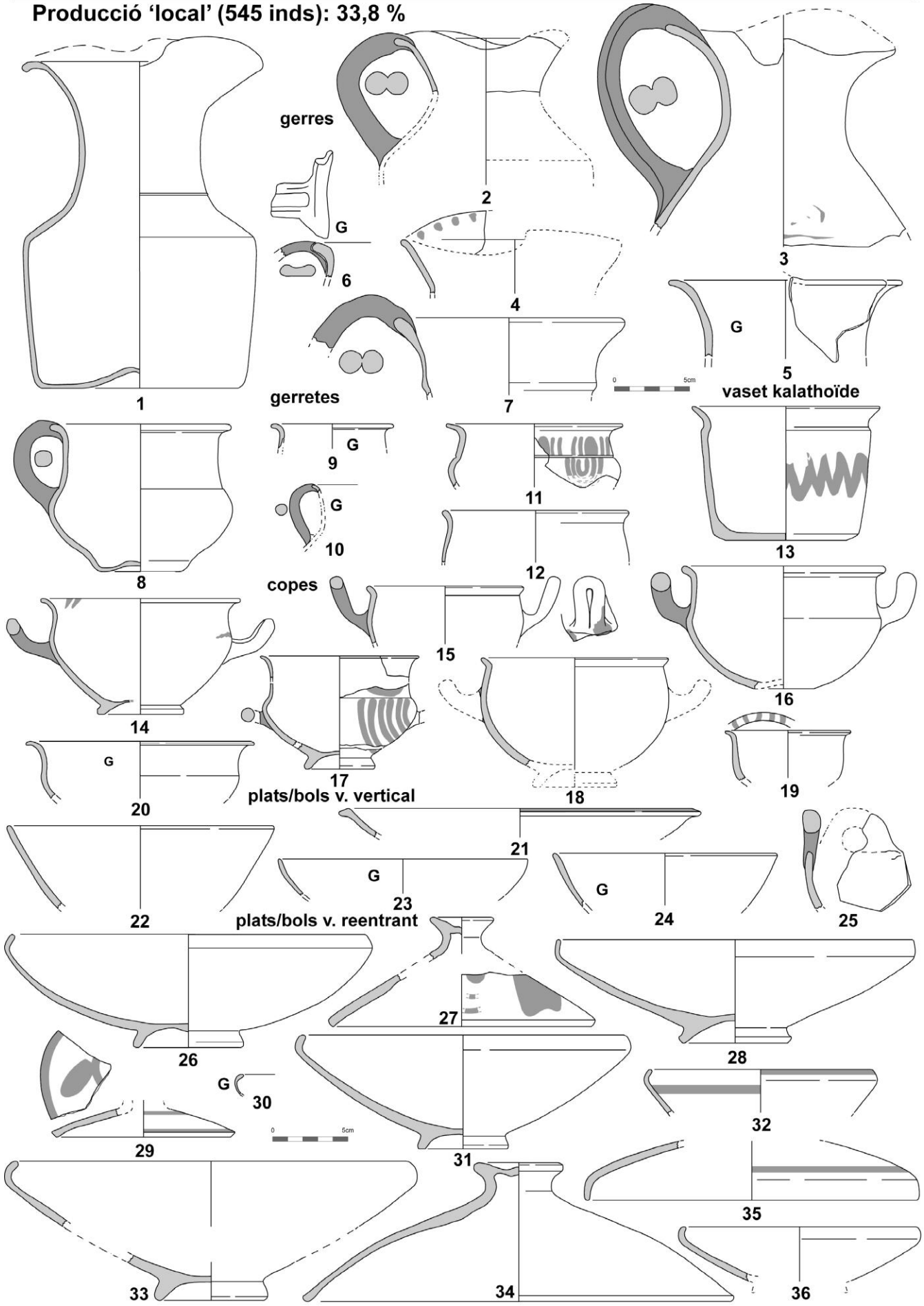

CUINA (500 inds): 31 % **FIGURA CASTELLET BANYOLES 7 (Fase 3B)**

Importats (5 inds): 0,3 %

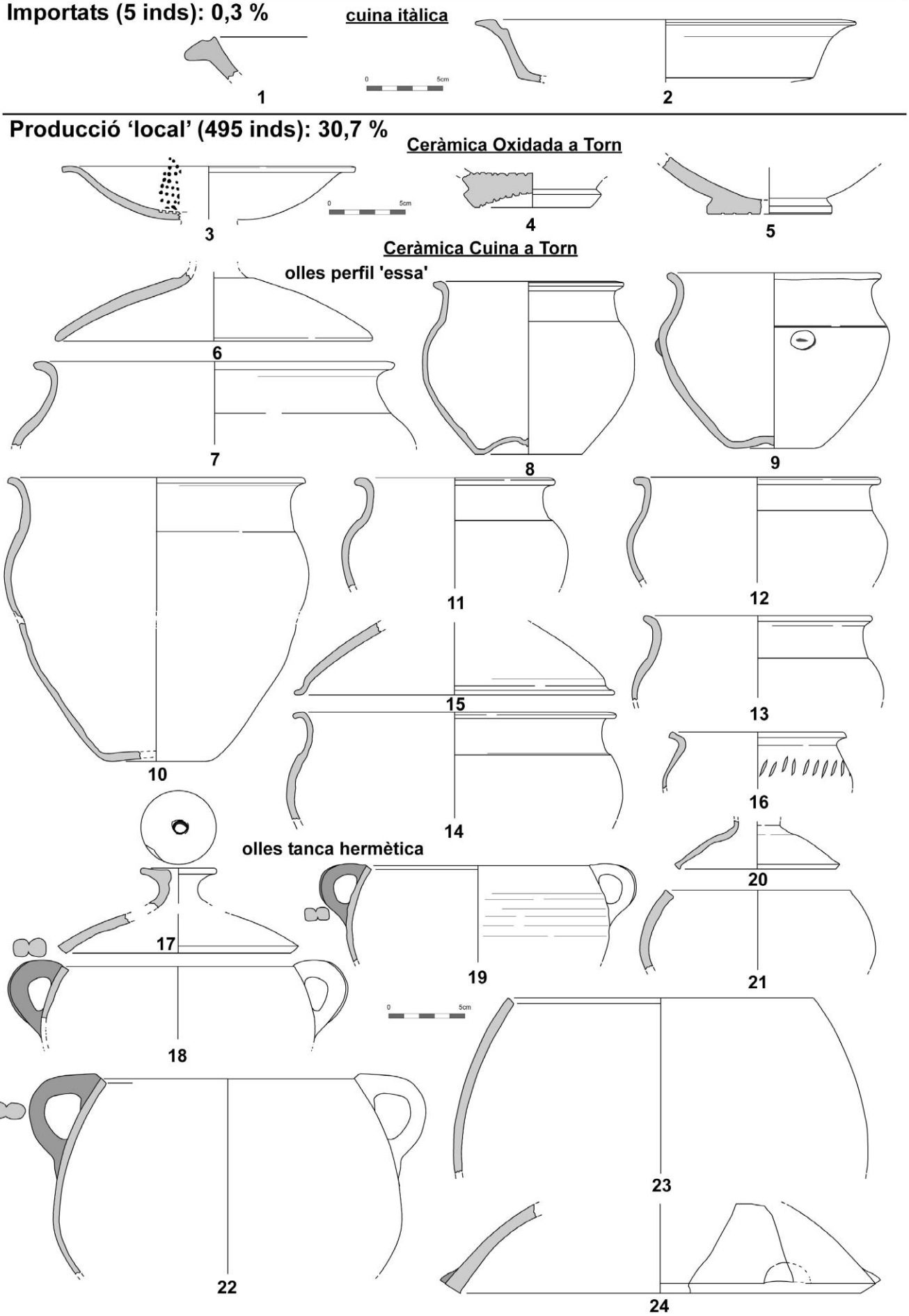

CUINA (500 inds): 31 % **FIGURA CASTELLET BANYOLES 8 (Fase 3B)**

Producció 'local' (495 inds): 30,7 % ceràmica a mà

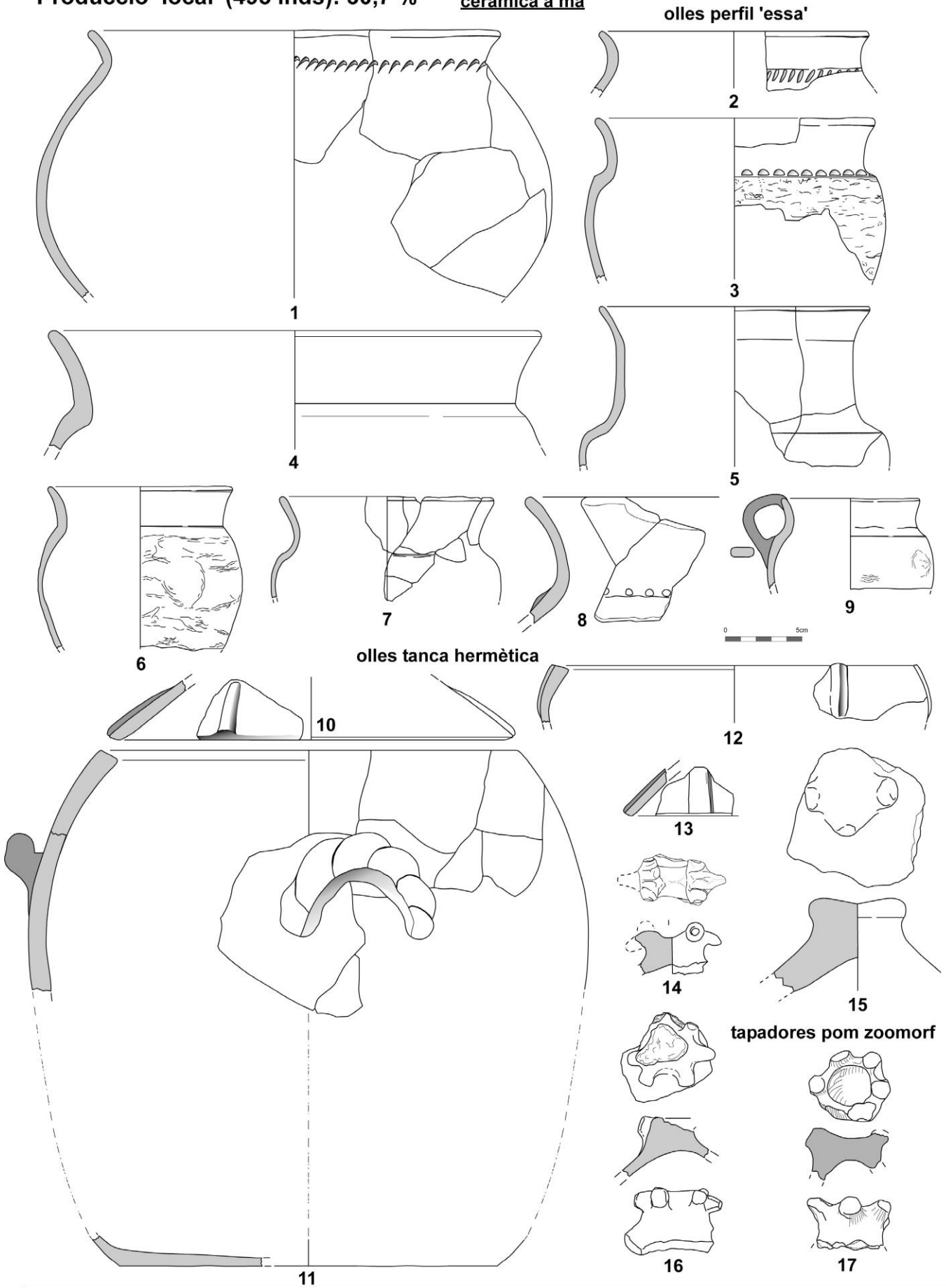

INDETERMINAT (38 inds): 2,4 %

B.3. Anàlisi quantitatiu dels conjunts ceràmics.

El nivell d'anàlisi relatiu al volum d'importacions presenta uns índexs del 6,8 % del total d'individus i del 2,1 % del total de fragments (Gràfica Castellet1), que serien relativament modestos atesa la naturalesa de l'assentament, clarament pertanyent als nuclis urbans de primer ordre.

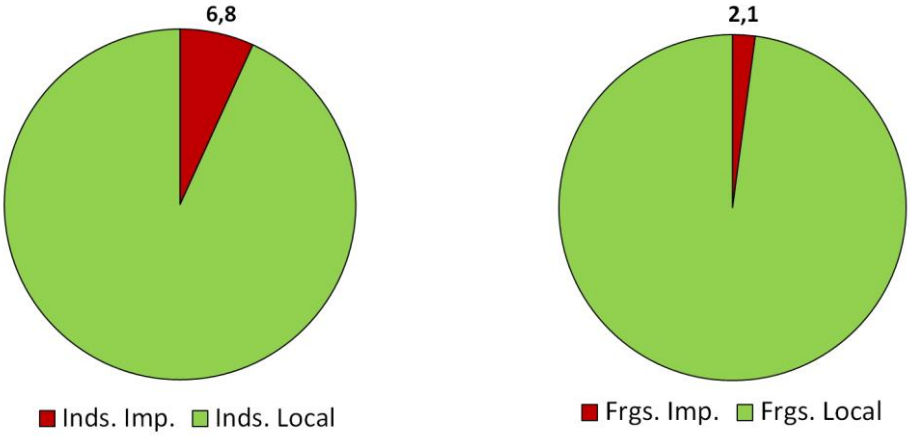

Gràfica Castellet1

En la gràfica que representa la composició interna de les importacions (Gràfica Castellet2) s'observa el fortíssim predomini habitual de les peces de vaixella fina, amb un 87,3 % del total d'individus importats. Cal dir que el grup de les àmfores importades assoleix un índex del 8,2 % del total d'individus importats, en bona part gràcies a la ponderació per u dels fragments informes de totes les categories presents en el jaciment excepció feta de les àmfores greco-itàliques, les úniques que han proporcionat vores.

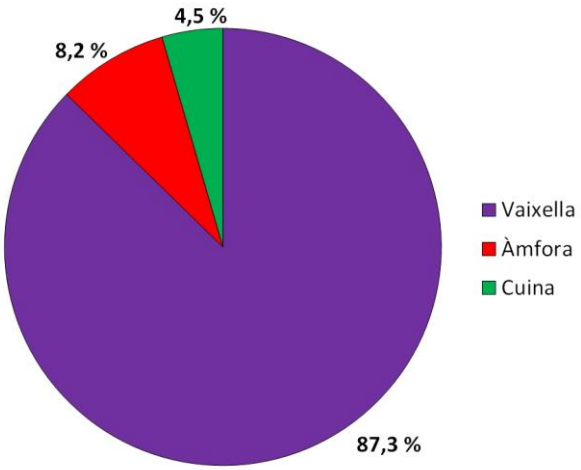

Gràfica Castellet2

Precisament el grup de les àmfores importades presenta un comportament del tot atípic, en el que destaca el predomini absolut de les peces greco-itàliques, amb un 95,1 % del

total de fragments d'àmfores importades (Gràfica Castellet3). Fins i tot amb els índexs molt millor ponderats gràcies al comptatge per fragments, es fa evident com és de baixa la representació de qualsevol altra procedència, de manera que els materials púnics en conjunt tant sols arriben al 4,4 % del total de fragments d'àmfores importades.

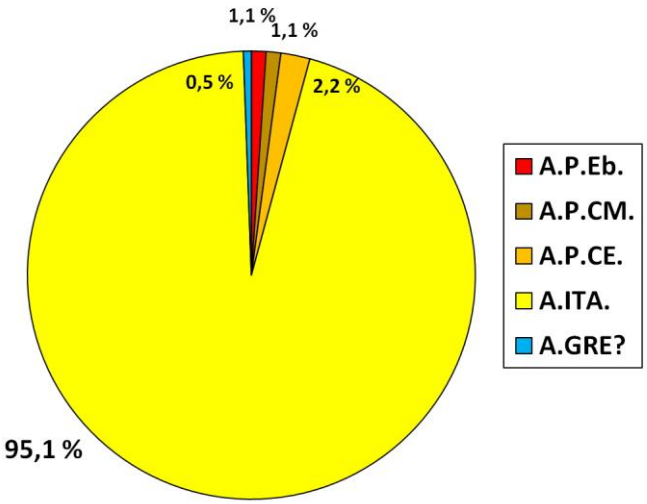

Gràfica Castellet3

El predomini dels materials de procedència itàlica es manté entre els vasos importats de vaixella fina, però no d'una manera tan abassegadora. Així, els exemplars itàlics, gairebé tots del taller de les Campaniana A, representen el 72,6 % del total dels individus de vaixella fina importada (Gràfica Castellet4). Malgrat la cronologia dels contextos del Castellet de Banyoles cal destacar el manteniment d'una presència notable de vasos grecs, i no nomes dels materials del Taller de Roses (amb el 8,4% del total d'individus del grup), sinó també dels vasos àtics, amb una representació fins i tot superior (del 11,6% dels individus) a la de les peces dels tallers occidentals. El repertori es completa amb una presència testimonial de vernís negre púnic ebusità (de tant sols un 1,1% del total d'individus de vaixella fina importada).

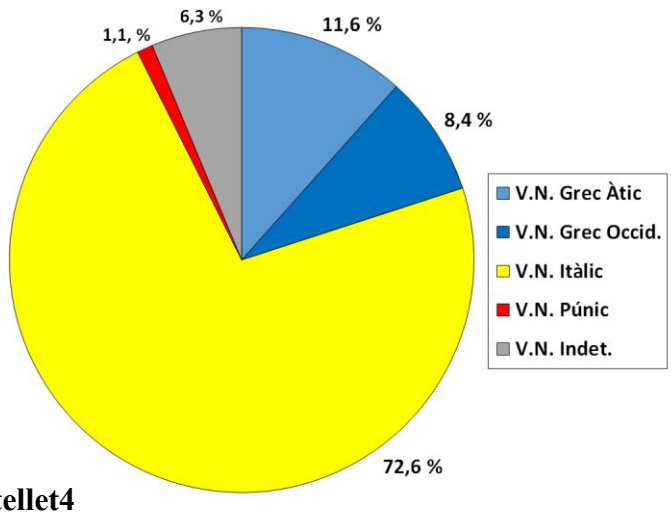

Gràfica Castellet4

Passant a l'avaluació quantitativa dels materials ceràmics de producció local, una primera aproximació a partir de les categories convencionals (Gràfica Castellet5) mostra per una banda l'escassa representació de les ceràmiques a torn de cocció reductora, amb només un 2,7 % del total d'individus de producció local, al costat d'unes ceràmiques a torn oxidades fortament predominants (63,2 % del total d'individus de producció local). Pel que fa a les ceràmiques grolleres s'observa com les peces tornejades presenten índexs superiors als de les peces a mà (el 19,2 % de les primeres per un 14,8 % de les segones), sens dubte un dels trets més específics dels conjunts ceràmics del Castellet de Banyoles.

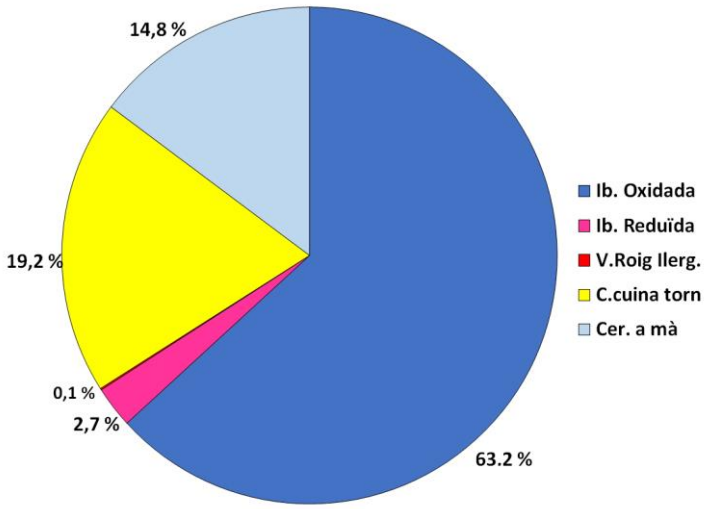

Gràfica Castellet5

En l'aproximació feta a partir dels grups funcionals el primer que destaca és la baixa representació de les àmfores, amb només un 4,6 % del total d'individus de producció local (Gràfica Castellet6). La resta de grups mostren l'habitual distribució força equitativa, sempre amb una superioritat de les peces de vaixella (36,7 % del total d'individus), en aquest cas per damunt de les peces de cuina primer (33,3 % del total d'individus) i les de magatzem/reserva després (25,4 % del total d'individus).

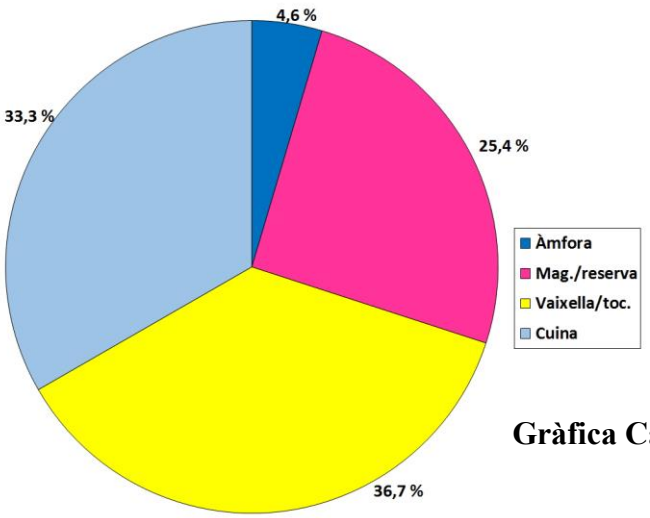

Gràfica Castellet6

Incorporar les ceràmiques d'importació no modifica gaire el panorama de la distribució entre els diferents grups funcionals, ara considerat la globalitat dels conjunts ceràmics del jaciment (Gràfica Castellet7). Tant sols es pot ressenyar un predomini lleugerament superior de les peces de vaixella, que assoleixen així el 40,1 % del total d'individus ceràmics, importats i no importats.

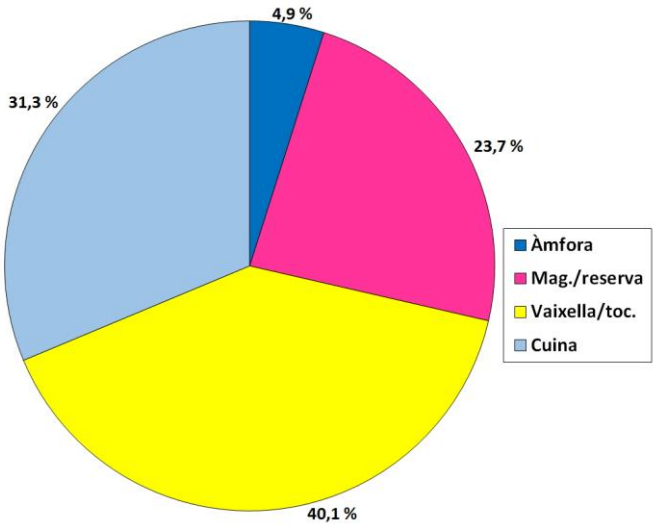

Gràfica Castellet7

2.24.- COLL DEL MORO (Gandesa, Terra Alta, Tarragona).

2.24.1.- Descripció del jaciment.

El complex arqueològic del Coll de Moro està format per dos sectors, un d'hàbitat i l'altre de necròpolis, pràcticament a tocar l'un de l'altre. Tanmateix hi ha una important manca de correlació cronològica, fet que dificulta en sentit estricte considerar que ens trobem davant d'un assentament i la seva necròpolis associada. La necròpolis es distribueix en tres sectors diferents al llarg d'una carena d'un quilòmetre de llarg (Calars, Camp Teuler i Maries), separats espacialment per uns centenars de metres, que en conjunt ocupen una àrea d'enterrament que supera els 6000 m2 i apleguen un mínim de 130 estructures funeràries (Rafel 1989). La gran majoria d'aquestes estructures, de tipus tumular, es construeixen i presenten un moment central de funcionament al llarg del Bronze Final i Primera Edat del Ferro (850-550 aC). S'ha constatat una perduració d'ús de la necròpolis en època ibèrica, des del 550 al 400 aC, però amb un caràcter ben diferent. Les tombes tumulars són substituïdes per enterraments en fosses, molt més simples tant a nivell estructural com d'aixovars funeraris (Rafel *et alii* 2012). Per contra, com veurem amb més detall, la zona d'hàbitat arrencaria a partir del segle VI aC, amb una ocupació del període ibèric antic restringida a l'espai del fossar i la gran torre associada, mentre que l'existència d'un assentament fortificat no seria una realitat fins a un moment avançat del període ibèric ple, ja en el segle III aC.

Les tasques de recerca arqueològica ha estat repartides en tres etapes. Arrenquen en els anys 50' a mans de Salvador Vilaseca, amb unes actuacions que només afecten un dels sectors de la necròpolis (Vilaseca 1954). L'excavació de la necròpolis es reprèn en els anys 70', a càrrec de M. Berges i M. Ferrer (Ferrer 1986), que són també els responsables de les primeres intervencions en el poblat, molt limitades al sector de la torre monumental (Berges i Ferrer 1976). En darrer terme el període més intens i fructífer ha estat el que es desenvolupa entre els anys 80' i 90' gràcies a un equip encapçalat per N. Rafel des de la Universitat de Lleida, juntament amb G. Hernàndez a la necròpolis (Rafel i Hernández 1992) i M. Blasco i M.T. Miró a l'assentament (Rafel i Blasco 1991). Després d'uns darrers anys en què les actuacions han estat més aviat esporàdiques (Rafel, Garcia Rubert i Jornet 2015), un nou equip de la Universitat de Barcelona i l'I.C.A.C. (format per R. Jornet, M.C, Belarte, J. Sanmartí, J. Morer i D. Asensio), ha agafat el relleu dels treballs en el sector del poblat, endegant intervencions

programades continuades des de l'any 2014 (Jornet *et alii* 2016). Les dades que tractarem en aquest treball provenen exclusivament dels materials recuperats en aquesta fase més recent d'excavacions en el nucli fortificat del Coll del Moro.

Aquest nucli de poblament s'ubica a l'extrem d'una elevació que es pot considerar l'estrep més septentrional de la Serra dels Pesells. Aquesta cadena de turons constitueix el límit oest d'una ampla depressió, la Depressió de Bot, el límit oriental de la qual és la cadena de muntanyes molt més altes que formen les Serres de Cavalls i Pàndols (Figura CollMoro1). Es tracta, doncs, d'un indret des del que hi ha un domini visual absolut d'aquesta extensa zona planera, que abasta des d'Horta de Sant Joan en un dels extrems fins més enllà de Corbera d'Ebre per l'altre. Cal assenyalar que aquesta depressió constitueix una via natural privilegiada per a la comunicació entre la zona del curs inferior de l'Ebre (comarques de Baix Ebre i Ribera d'Ebre) i les zones interiors del Baix Aragó, especialment la de les valls dels rius Algars i Matarranya. De fet, el jaciment està travessat per un tram antic de l'actual carretera N-420, la que uneix Mora d'Ebre, a la vall de l'Ebre, i Calaceit, entre l'Algars i el Matarranya, tot just en el punt situat a sis kilòmetres a l'oest de la localitat de Gandesa (Terra Alta).

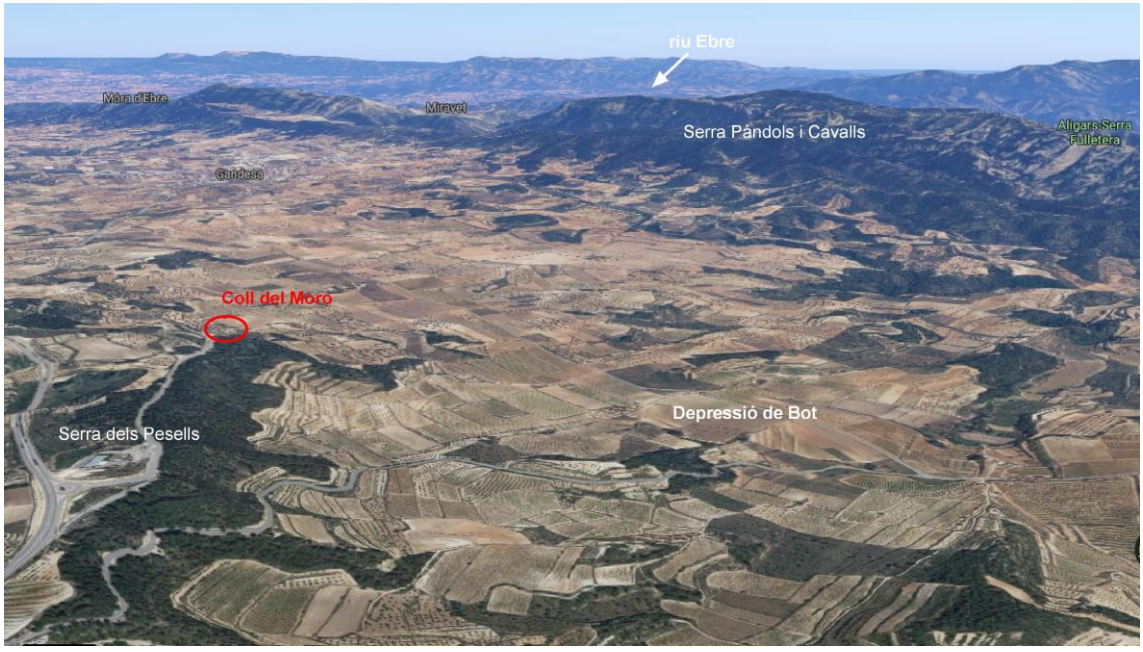

Figura CollMoro 1: Vista de la ubicació topogràfica del poblat del Coll del Moro.

No hi ha dubte que l'element més representatiu de l'assentament del Coll del Moro, el que més ha cridat l'atenció des del principi de la recerca arqueològica del jaciment, és una torre circular de grans dimensions (vora els 16 m. de diàmetre), excepcionalment conservada en una alçada màxima de gairebé 9 metres (Moret 1996, 414) (Figura

CollMoro2). A hores d'ara l'únic element amb el que apareix associada des del moment fundacional és un gran retall practicat a la roca natural, amb les parets folrades de murs de pedra atalussats. La seva disposició, dimensions i aparença han afavorit la seva interpretació inicial com a fossar de barrera que junt amb la torre constitueixen la part principal del sistema defensiu d'un recinte fortificat (Rafel i Blasco 1991). Hi ha, però, detalls constructius que han plantejat dubtes raonables sobre aquesta interpretació, especialment el fet que la torre arrenqui del fons de l'hipotètic fossat, així com l'absència evident d'un mur de tanca associat[1]. Per tot això darrerament s'ha proposat una interpretació alternativa, considerant el retall com una cisterna annexa a la torre (Rafel, Garcia Rubert i Jornet 2015), fet que implica que un i l'altre es valorin com a estructures isolades, desvinculades de cap recinte fortificat (Figura CollMoro3). A nivell cronològic, els estrats que apareixen a la base de la torre i en el fons del fossar o cisterna permetrien situar la construcció de tots dos elements cap a finals del segle VI aC. Durant el segle V aC es produeixen una sèrie de potents abocaments de sediment dins del retall, que fan que en la pràctica resti amortitzat sigui quina sigui al seva funció.

Figura CollMoro 2: Vista des de l'exterior i zenital de la torre del Coll del Moro.

Per la seva banda, s'ha constatat que la torre estava formada per almenys dos cossos ben diferenciats: una base massissa d'uns sis metres alçada, punt a partir del qual continuava amb un espai intern buit, compartimentat en dues estances (Figura CollMoro2 i 3). La recent excavació d'aquests àmbits ha permès documentar els sols d'aquests recintes i uns potents estrats d'enderroc, que assenyalen la seva amortització en el segle IV aC. Malgrat aquest indici d'abandonament de l'estructura, tot sembla apuntar que tanmateix la torre es devia mantenir dempeus temps enllà, almenys fins a època romana

[1] Tot i que a l'exterior de la cara est de la torre s'observa l'arrencament d'un mur gruixut que s'hi adossa, del qual, això sí, es desconeix totalment la seva extensió, trajectòria i cronologia.

republicana, quan es rodejada per un seguit d'edificis construïts *ex-novo* damunt les estructures enrunades de les fases anteriors, en el context d'una ocupació tardana de naturalesa incerta.

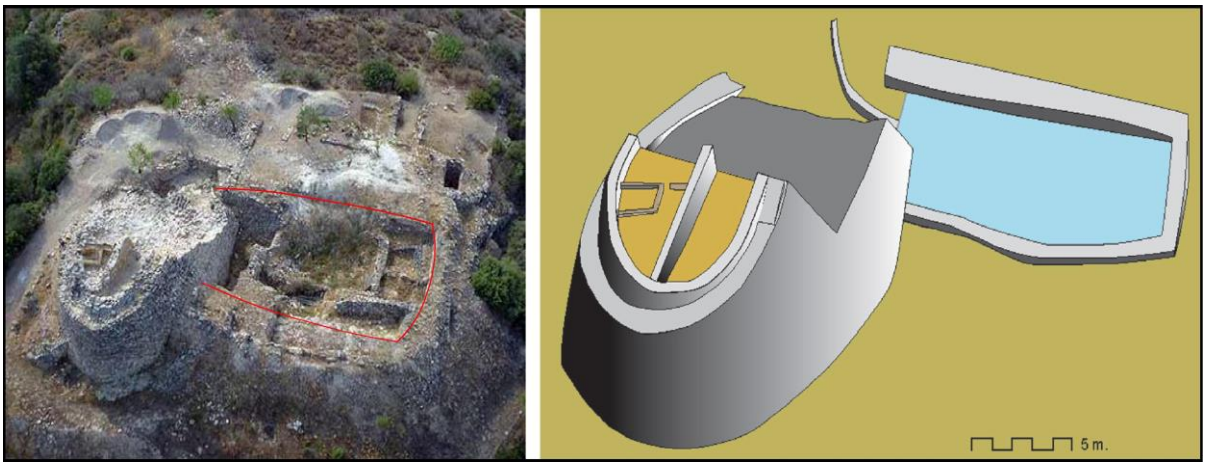

Figura CollMoro 3: Vista aèria de la torre i del retall annex; croquis de la seva interpretació com a conjunt isolat de torre i cisterna durant les fases del període ibèric antic i del període ibèric ple (Segles VI-IV aC).

És en el moment en què aquest conjunt constructiu format per torre i cisterna/fossar (Zona 1) està en clara fase de decadència, parcialment amortitzat, en una data imprecisa entre el segles IV i III aC, quan s'erigeix tot un assentament nou, que en aquest cas sí que sembla respondre a un nucli fortificat (Figura CollMoro4). Un conjunt d'estructures del que es pot considerar un llenç de muralla, tres torres semicirculars adossades i una possible porta, constituiria el frontal d'aquest recinte fortificat, que arrenca a només tres metres al sud de la torre i cisterna. Una bateria d'edificis s'adossen a la cara interna del frontal de muralla i bastions, fet que per primera vegada corrobora l'existència d'un veritable nucli de poblament (Zona 2). Del bastió més meridional arrenca la continuació de la muralla, que davalla pel límit sud-oest del turó adaptant-se a les corbes de nivell del vessant (Figura CollMoro4). Això junt amb la localització d'una segona bateria d'edificis en una terrassa inferior (Zona 3), per davant i en paral·lel a la bateria adossada al frontal de muralla i bastions, posa de manifest que l'assentament s'estén bastant més enllà de la punta més elevada del turó. Es tractaria d'un nucli urbanitzat a partir de terrasses artificials, amb forts desnivells entre els diferents replans edificats, el que permetria la seva extensió vessant avall fins a una cota i uns límits avui dia indeterminats, fet que impedeix qualsevol estimació de la superfície total del nucli, muralles endins.

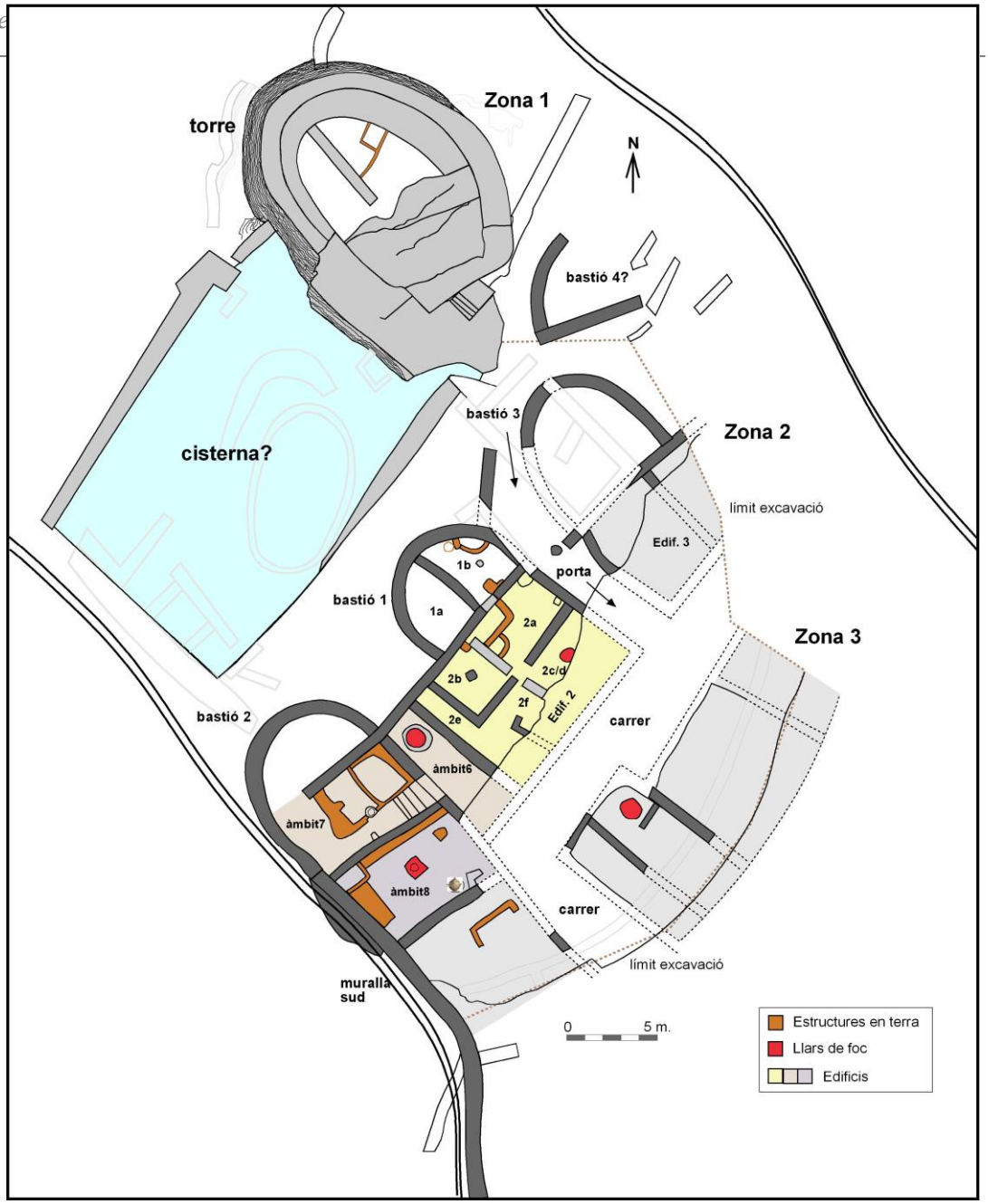

Figura CollMoro 4: Planta general del nucli fortificat del Coll del Moro, en la fase del segle III aC.

El sistema defensiu presenta un disseny excepcional, ja que no hi ha paral·lels d'aquest patró de frontal reforçat per tres torres absidals, buides i de grans dimensions, molt pròximes entre elles (Figura CollMoro4). Entre les torres central i septentrional s'observa una interrupció del mur de tanca, una porta a la que s'hi accedeix per un passadís exterior, amb una trajectòria en angle creada per un mur adossat al bastió central (Figura CollMoro5). L'espai intern dels bastions semicirculars és d'uns 40 m2 de mitjana i en el cas del bastió central apareix subdividit per la meitat. L'excavació completa del Bastió 1 i un sondeig practicat en el bastió meridional (Bastió 2) han evidenciat que són estructures semi-soterrades, amb uns paviments que apareixen molt per sota dels nivells de circulació, tant de l'exterior de torres i muralla com dels edificis

adossats per l'interior. Es pot plantejar, doncs, que tinguin també una funció d'espais de magatzem, idea reforçada per la localització 'in situ', en el sól de la meitat nord del Bastió 1 (Sector 1b), d'estructures de caixes i contenidors fetes amb fang cru (Figura CollMoro5).

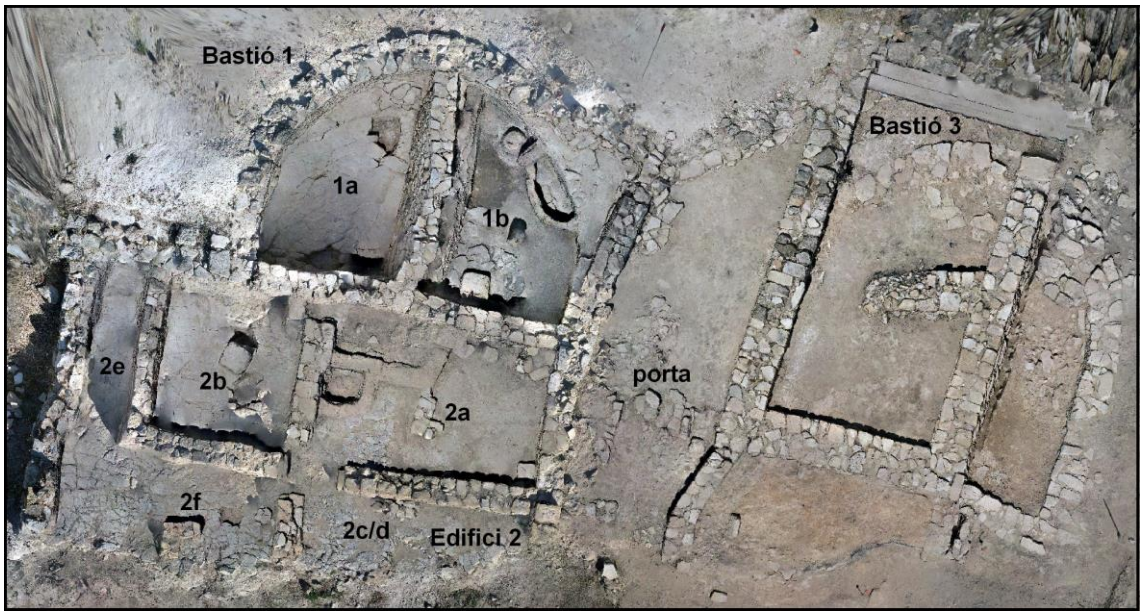

Figura CollMoro 5: Vista zenital del sector central del frontal de muralla i de l'Edifici 2.

Per altra banda als dos bastions excavats s'han identificat portes que demostren l'existència d'una connexió directa amb els edificis adossats *intra muros*. De fet, sembla que cada bastió es pot relacionar amb una unitat constructiva ben individualitzada. En el cas del bastió meridional (Bastió 2) s'ha documentat un conjunt de dues estances comunicades, els agençaments interns de les quals han permès interpretar que es tractaria d'un taller dedicat al tractament del lli (Rafel, Blasco i Sales 1994). L'element més significatiu és la presència, en l'estança més gran (àmbit 7), d'un parell de dipòsits adossats, de forma rectangular i dimensions notables (1,8 x 1,6 m.), construïts amb tovots, tant la base com les parets, aquestes darreres amb revestiments d'argila depurada (Figura CollMoro6A). Les anàlisis practicades en els sediments que amortitzaven els dipòsits han permès identificar abundants fitòlits i restes de fibres de lli. En tractar-se de dipòsits impermeables, es planteja la seva funció com a piles d'aigua on es macera la planta del lli, per tal d'extreure'n les fibres vegetals aptes per al teixit. La recuperació en els nivells d'enderroc de 107 exemplars de *pondera* fa pensar que en el mateix taller, molt probablement en els pisos superiors, es faria efectiva la fase última del procés productiu, el de la manufactura de peces de roba de lli. A l'estança annexa (àmbit 6) tant

sols ha estat documentada una llar de foc, de planta circular i grans dimensions, que es podria haver emprat per a escalfar l'aigua dels dipòsits i afavorir així el procés de separació de les fibres de lli o, també, per a una possible activitat de tenyit dels teixits de lli manufacturats. En el cas de l'àmbit 8, adossat pel sud al taller de lli, la localització 'in situ' d'una peça excepcional, una gran olla de tanca hermètica i la seva tapadora amb decoració en relleu geomètrica (esvàstica) i zoomorfa (carner), s'ha interpretat com a evidència d'un caràcter preferentment cerimonial d'aquest espai (Rafel, Jornet, Burillo-Cuadrado 2018) (Figura CollMoro6B).

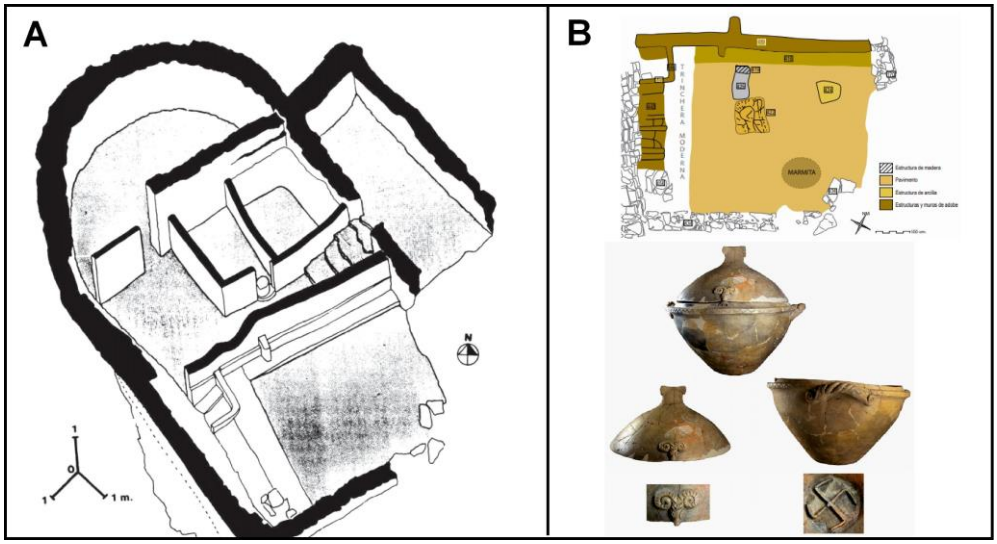

Figura CollMoro 6: A) Perspectiva axonomètrica del taller de lli; B) planta de l'àmbit 8 i vista del recipient singular localitzat 'in situ'.

L'edifici immediatament posterior és el que està connectat amb el bastió central o Bastió 1. Es tracta de l'Edifici 2, un conjunt arquitectònic format per cinc àmbits diferents, tots comunicats entre ells, amb uns 60 m2 de superfície mínima conservada (Figura CollMoro5). En el paviment del sector 2 C/D s'ha documentat la única llar de foc de l'edifici (Figura CollMoro7B), mentre a l'estança 2B destaca en posició central una estructura en forma de prisma quadrangular, construïda amb terra i revestida d'argila en totes les seves cares (Figura CollMoro7C). A nivell funcional, però, l'agençament intern més significatiu és una estructura construïda ubicada en un angle del sector 2A, el recinte principal. Consta d'una cubeta rectangular (2 x 0'75 m) feta amb una base i vora de tovots, que a través d'una perforació comunica amb una fossa quadrangular molt més fonda, que també presenta una revora de terra. És una instal·lació clarament pensada per a la decantació de líquids, fet que fa pensar en la seva funció com a trull destinat a la producció de vi (Figura CollMoro7A). La identificació

d'elevades quantitats de llavors de raïm carbonitzades en els enderrocs de les estances adjacents i la identificació d'àcid tartàric i àcid siríngic a l'interior del cup (Pecci *et alii* en premsa) podria corroborar aquesta atribució[2]. En l'angle oposat de la mateixa estança 2A s'ha localitzat una inhumació infantil sota paviments. En qualsevol cas en aquest edifici, com en l'edifici contigu, el caràcter productiu artesanal sembla ser preferent.

Figura CollMoro 7: Vistes de diferents sectors de l'Edifici 2: A) Estructures de cup i dipòsit del Sector 2A; B) Llar de foc en el Sector 2 C/D; C) Estructura de pilar o taula en posició central en el Sector 2B.

A tots dos edificis excavats, i en els dos bastions annexos, la seqüència estratigràfica es repeteix i és de la màxima senzillesa. Arreu apareixen potents estrats d'enderroc que cobreixen una o dues fines capes de paviments, tot i que és habitual que el sòl de les estances correspongui, total o parcialment, a la roca natural anivellada. La majoria de nivells d'enderroc documentats presenten clar indicis de destrucció per incendi, fet que ha facilitat la recuperació d'importants conjunts de cultura material, amb abundància d'elements abandonats 'in situ'. Això mateix, tot i l'escassedat de ceràmiques importades, permet una datació de l'horitzó d'abandonament traumàtic als volts del 200 aC, com en molts altres casos vinculable al context de la Segona Guerra Púnica o circumstàncies derivades. Com en altres seqüencies similars (per exemple, el cas del Castellet de Banyoles), la feblesa dels nivells constructius no afavoreix la fixació de la data de construcció del recinte fortificat, que roman indeterminada. Tot amb tot, la manca de reformes constructives significatives, així com el sempre reduït nombre de

[2] L'enderroc del mateix Recinte 2A correspon a l'època ibèrica tardana, producte d'una reutilització d'aquesta estança i del seus equipaments en els segles II-I aC.

paviments localitzats en els recintes excavats, fa pensar que no deu ser massa anterior al moment del seu abandonament, probablement dins del mateix segle III aC.

En definitiva, a nivell funcional la bateria adossada a la muralla amb bastions (Zona 2) no sembla correspondre a l'habitual successió d'habitatges, sinó que més aviat té l'aparença d'un barri industrial i artesanal. Tal vegada l'estructura de recintes simples adossats que configura el bloc constructiu de la terrassa inferior (Zona 3) remet al patró propi d'una bateria d'unitats domèstiques, fet que resta per verificar donat que aquest sector ha estat destapat però no excavat. També serà essencial per a la caracterització del nucli precisar quina és la naturalesa i la cronologia de l'ocupació muralles enllà, confirmada per l'existència a l'altra banda de la carretera d'una àmplia zona de dispersió de materials en superfície, de més de 2 ha d'extensió (Figura CollMoro8). Una prospecció geofísica recentment realitzada sembla concloure que no es conserven restes constructives d'entitat en aquesta zona. Això podria fer descartar que es tracti d'un sector densament urbanitzat, la part principal d'un assentament molt més gran del que la part fortificada coneguda esdevindria una mena de ciutadella o acròpolis ubicada en un dels seus extrems. Com a alternativa es podria pensar en espais peri-urbans destinats a activitats per ara indeterminables però tal vegada vinculades a processos productius especialitzats (hi ha una elevada presència d'escòries fèrriques), de les que en tot cas sobta la important superfície que abastarien.

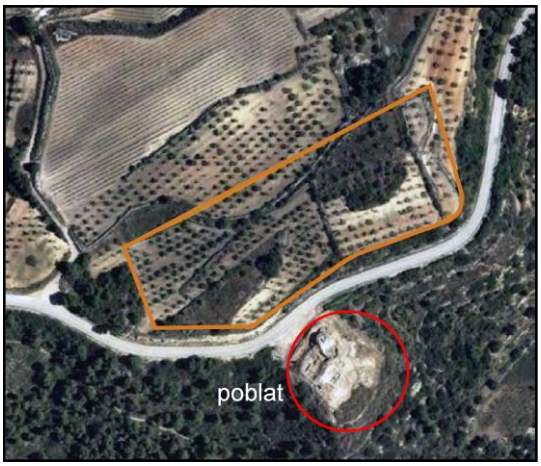

Figura CollMoro 8: Àrea d'extensió (en taronja) de materials en superfície en els camps al nord del recinte fortificat del Coll del Moro .

Sigui quina sigui la datació i característiques d'aquesta ocupació aparentment fora muralles, hi ha prou elements per a considerar que l'assentament fortificat del segle III aC hauria tingut un rol de lloc central. De fet, tant l'extensa necròpolis del bronze final i primera edat del ferro com la monumental torre erigida en el període ibèric antic ja

mostren que aquest indret té una significació rellevant des de molt antic. La construcció en un moment avançat del període ibèric ple d'un assentament sòlidament fortificat, d'extensió per ara incerta, consolidaria aquesta preeminència del lloc a nivell regional (Figura CollMoro9). En aquests moments es tracta d'un nucli amb una entitat urbana i arquitectònica superior a la d'altres assentaments contemporanis, fet que permet atribuir-li la condició de nucli de primer ordre. Un centre vertebrador d'un territori propi d'influència, dins del qual hi hauria assentaments menors dependents, dels quals podria ser-ne un bon exponent el petit vilatge clos de La Gessera, a Caseres (Diloli *et alii* 2018). En aquesta zona aquest mateix rol ha estat concedit a nuclis com el de Sant Antoni de Calaceit (Jornet 2017), amb els corresponents petits nuclis fortificats subordinats com podrien ser, en aquest cas, els del Piuró del Barranc Fondo a Massalió o el Castellans a Queretes (Bosch Gimpera 1931). En aquest sentit, el territori considerat comprèn la comarca de la Terra Alta i la zona baix-aragonesa del Matarranya, un territori que recentment ha estat associat a l'ètnia dels Ausetans de l'Ebre (Burillo 2001). En aquesta zona no hi ha cap dada, ni historiogràfica ni arqueològica, que permeti identificar una aglomeració urbana d'escala superior a partir de la qual sigui possible defensar l'existència d'un sistema polític centralitzat que abasti tot el territori ètnic. Aquest fet apunta a un escenari d'elevada fragmentació política, de tipus heteràrquic, similar al que es dona a d'altres territoris ibèrics de la Catalunya interior (Sanmartí i Belarte 2013; Asensio *et alii* 2016).

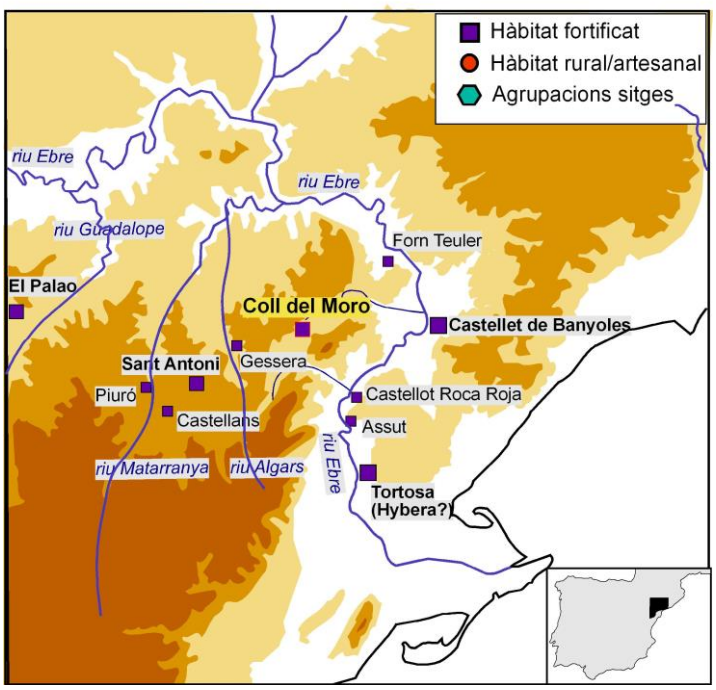

Figura CollMoro 9: Mapa de la zona del Baix Ebre, Terra Alta i Algars/Matarranya, amb indicació de la ubicació del Coll del Moro i principals nuclis contemporanis.

2.24.2. Descripció dels conjunts ceràmics.

Els materials ceràmics considerats en aquest treball són exclusivament aquells procedents de les darreres campanyes d'excavació, les efectuades entre els anys 2014 i 2017 en el marc del projecte de recerca de la Universitat de Barcelona. En aquestes campanyes s'ha efectuat la destapada extensiva de les Zones 2 i 3 del nucli fortificat i s'ha procedit a excavar únicament els recintes del sector central de la zona 2 (Bastió 1 i Edifici 2). En la gran majoria de sectors excavats apareix una mateixa seqüència estratigràfica, molt simple, formada per potents nivells d'enderroc que cobreixen fines capes de paviment o directament la roca natural retallada i utilitzada com a nivell de circulació. Això explica que en aquestes campanyes només ha estat possible aplegar una mostra significativa de materials d'una mateixa fase cronològica, la fase 3B d'entorn el 200 aC.

2.24.2.1. La Fase 3B del nucli del Coll del Moro de Gandesa (225-180 aC).

2.24.2.1.1. Descripció dels contextos de procedència.

Es tracta, concretament, dels nivells d'enderroc dels dos àmbits del Bastió 1 (sectors 1A i 1B) i de les diferents estances de l'Edifici 2 (sectors 2B, 2 C/D, 2F i 2E), tret dels del Sector 2A, que és l'únic que ha estat buidat i reutilitzat al llarg del segle II aC. En aquests enderrocs de la fase 3B és sistemàticament evident l'existència d'un intens episodi de destrucció per incendi. De fet, una gran quantitat dels vasos ceràmics apareixen ennegrits per l'acció del foc, sovint asclats per les altes temperatures assolides, donant-se a més una elevada proporció de peces reconstruïbles. La disposició de materials ceràmics abandonats i destruïts 'in situ' explica el fet que, malgrat la limitada extensió dels sectors del jaciment considerats, la quantitat i la qualitat de la mostra recuperada és molt alta.

2.24.2.1.2. Quadre resum: dades quantitatives i tipològiques.

En efecte, de la fase 3B del Coll del Moro s'ha considerat un conjunt ceràmic format per un total de 8589 fragments i 254 individus ponderats, repartits de la següent manera:

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Campaniana A	9	3	3	Lamb. 27ab, bol Morel 68, copa Lamb. 42Bc, copa	1 vora 1 vora, 1 nansa 1 vora	
Total Vaixella Imp.	*9*	*3*	*3*			
Àmf. Púnica CMed.	2	1	0			
Total àmf. Imp.	*2*	*1*	*0*			
Total Import.	**11**	**4**	**3**			
Àmfora ibèrica	2	2	2		2 vores	
Com. Ib. Oxidada	1738	162	162	Tenalla tipus „pithos" Tenalla carenada Olla/tenalla llavi "coll de cigne" Safata fonda carenada Gerrot Gerra enòcoa Gerra v. exvasada Gerreta Plats/bols vora reentrant Plat carenat Bol parets verticals Copa/vaset carena alta *Kalathos* Urna d"orelletes Tapadora urna d"orelletes Tapadora grans dimensions Tapadora Morter Indet.	1 p.c., 35 vores 11 vores 23 vores 3 vores 5 vores 1 vora 6 vores 11 vores 1 p.c., 22 vores 5 vores 3 vores 2 vores 1 vora, 2 bases 5 vores 4 p.c., 3 vores 9 vores 3 p.c., 1 vora 1 base 5 vores	1 pintada 3 pintades 14 pintades 1 pintada 3 pintades 3 pintades 4 pintades 2 pintades 2 pintades 1 pintada 3 pintades 4 pintades 4 pintades 8 pintades 3 pintades 1 pintada
Informes Ib. Oxid.	5957					
C. Ib. Reduïda	19	2	2	Gerreta bicònica Plat de vora reentrant	1 vora 1 vora	
C. Cuina Torn	375	37	37	Olla perfil en „essa" Urneta d"orelletes Tapadora urneta d"orelletes Tapadora Indet.	3 p.c., 24 vores 1 p.c., 1 vora 1 p.c., 1 vora 3 vores, 3 poms 3 vores	
C. a Mà	487	48	48	Olla perfil en „essa" Olla tipus urna d"orelletes Tapadora Bol carenat Indet.	33 vores 1 p.c., 1 vora 10 vores 1 vora 2 vores	
Total prod. locals	**8578**	**251**	**251**			
Total	**8589**	**255**	**255**			

2.24.2.1.3. Descripció tipològica dels materials.

Els conjunts ceràmics de la única fase del Coll del Moro amb una mostra significativa de materials disponible, la fase 3B, presenten una proporció molt baixa de ceràmiques importades, tot just del 1,6 % del total d'individus. Així, les àmfores importades estan representades exclusivament per dos fragments informes d'àmfora púnica centre mediterrània, el que proporciona un únic individu ponderat. De vaixella fina importada hi ha una reduïda evidència de vasos d'una mateixa producció, la de Campaniana A; una vora de bol de la forma Lamboglia 27ab (làmCollMoro7, 1), una vora i nansa d'una copa de la forma Lamboglia 42Bc (làmCollMoro7, 4) i una vora (làmCollMoro7, 2), més un fragment de nansa (làmCollMoro7, 3), de copes de la forma Morel 68. Els exemplars de copes són ben representatius de la fàcies antiga d'aquesta producció, el que corrobora la datació dels conjunts de procedència en una cronologia d'entorn 200 aC. Amb tot cal destacar, encara més en una mostra tan escassa, la presència d'un individu de la variant 42Bc de copa (làmCollMoro7, 4), un tipus força infreqüent en el context general del nord-est peninsular, excepció feta dels jaciments de la zona de l'Ebre, tal com s'ha constatat en el Castellet de Banyoles (làmCastellet5, 40 i 41) o en el Castellot de la Roca Roja (làmRocaRoja17, 25).

Un dels trets que defineix els conjunts de ceràmiques de producció local es troba entre les peces de gran format, amb una desproporció enorme entre les àmfores i les tenalles, a favor de les segones. La ínfima representació d'àmfores ibèriques, amb només dos exemplars de vora (làmCollMoro1, 1 i 2), res permet precisar a nivell d'adscripció tipològica. Per contra, la documentació de tenalles és molt àmplia, amb alguns exemplars de perfil complet inclosa, el que permet constatar l'existència d'un mínim de tres variants tipològiques bàsiques (làmCollMoro3). La majoritària és la de les tenalles amb perfil de sac i vora reentrant, l'anomenat tipus 'pithos' (làmCollMoro3, 1; làmCollMoro1, 3 a 6; làmCollMoro2, 1 a 10), del que hi ha una representació constant i significativa en els nuclis de la zona Ebre (làmCastellet2, 3 a 6; làmRocaRoja2, 17; làmRocaRoja13, 14) i una d'inferior però no anecdòtica en els jaciments de la zona ilergeta (làmEstinclells3, 1; làmPleta3, 1). Cal assenyalar que en els exemplars millor conservats dels nuclis ilergets moltes d'aquestes peces presenten broc a la part inferior de la peça, com es veu en els Estinclells (làmEstinclells3, 1) o en el Molí d'Espígol (Cura 2006, làm 132 i posteriors), element que és pràcticament inexistent en les peces del Coll del Moro (només hi ha un exemplar documentat). Per la seva banda dins del

conjunt de peces d'aquest tipus del Coll del Moro s'observa una considerable diversitat de detalls formals. Això és molt evident en el cas del perfil de les vores, donant-se una notable oscil·lació en la llargada i amplada dels llavis. També es perceben diferències en la inclinació de la part superior de les peces, amb exemplars d'espatlles curtes i tendència més cilíndrica (làmCollMoro1, 4) al costat d'exemplars d'espatlles llargues i cos més globular (làmCollMoro2, 10). Pel que fa a les característiques nanses bífides els exemplars que conserven la part superior completa posen de manifest que n'hi poden haver dues (làmCollMoro1, 4 i 5; làmCollMoro3, 1) o quatre (làmCollMoro1, 6; làmCollMoro2, 1 i 10). Finalment, és un tipus que mai presenta decoració pintada, tret d'un únic exemplar que té tres bandes horitzontals pintades, a més d'un element afegit encara més excepcional, un signe de color negre, que té tota l'aparença d'haver estat aplicat després de la cocció amb un carbó o similar (làmCollMoro3, 1). Es tracta d'una marca d'interpretació incerta, ja que no presenta una correspondència epigràfica clara, tot i que segons com s'orienti no seria impossible que sigui una 'e' o, encara millor, una 'to-do' del signari ibèric nord-oriental.

El segon model formal de tenalla és el de peces d'espatlla carenada, vora reentrant amb llavi de secció arrodonida, nanses verticals trífides i, en la seva majoria, cos de tendència romboïdal (làmCollMoro3, 2; làmCollMoro4, 1 a 3). Es tracta sempre de peces amb el cos profusament decorat, amb diversitat de motius geomètrics entre bandes horitzontals (làmCollMoro3, 2; làmCollMoro4, 3). És un tipus també habitual en jaciments ilercavons de la vall de l'Ebre, com ara el Castellet de Banyoles (Asensio, Cela i Ferrer 1996, fig. 7,3; làmCastellet3, 10 i 11) i el Castellot de la Roca Roja (làmRocaRoja13, 12) i amb una presència molt inferior en els de la zona ilergeta, com ara als Estinclells (làmEstinclells3, 2 i 3) i Tossal de la Pleta (làmPleta3, 5), a més d'algun exemplar aïllat documentat fora d'aquestes zones, com és el cas d'una peça de la fase 3B en el nucli laietà del Turó de Ca n'Oliver (làmOliver22, 1). Molt més generalitzada és la documentació del tercer tipus bàsic de peça de magatzem present al Coll del Moro, el de les tenalles o olles de perfil globular i vora exvasada amb llavi de 'coll de cigne' (làmCollMoro3, 2). Es tracta de peces sovint decorades en què fins i tot les peces més grans (làmCollMoro3, 2), les que sovint presenten dues nanses bífides horitzontals (làmCollMoro5, 1 i 2), tenen unes dimensions sensiblement inferiors a les tenalles tipus 'pithos' i tenalles carenades, essent habituals els exemplars de format mitjà (làmCollMoro4, 4 a 7) o, fins i tot, relativament petits (làmCollMoro4, 8).

El grup de les peces de reserva és en el que mostra un comportament i repertori formal més específic en comparació al d'altres territoris. Així, els tipus més freqüents arreu no són els que predominen en els contextos 3B del Coll del Moro. El cas més evident en aquest sentit és el dels càlats, amb una representació molt escassa, gairebé testimonial (làmCollMoro6, 10 a 12). Els gerrots, el tipus més recurrent del grup, són difícils d'identificar, amb exemplars de tipologies molt diverses (làmCollMoro6, 16 i 17), el que evidencia que no existeix un model propi consolidat en el repertori local. Les fonts o safates fondes carenades responen a un model força habitual, amb llavis de 'coll de cigne' (làmCollMoro6, 14 i 15), però tenen una representació molt baixa.

Per contra, els tipus predominants són rars o minoritaris en contextos contemporanis d'altres zones. En primer lloc, destaca l'abundància de les peces tipus urnes d'orelletes i les seves respectives tapadores (làmCollMoro6, 1 a 9), unes i altres quasi sempre decorades. Es tracta d'un tipus amb exemplars que poden presentar unes diferències de dimensions molt considerables, amb peces de gran format (làmCollMoro6, 1 a 4) al costat d'exemplars molt petits (làmCollMoro6, 6 a 9), sense que s'observi un predomini clar d'uns o altres. Els apèndixs que permeten la tanca hermètica apareixen la majoria perforats transversalment, tot i que també hi ha exemplars sense perforació (làmCollMoro6, 1 i 2). En darrer terme cal destacar un exemplar de tapadora, de grans dimensions, que presenta una perforació ubicada a la base del pom de la peça que és clarament 'ante-coctionem' (làmCollMoro6, 2), el que descarta que es tracti d'un forat de reparació de la peça i, per contra, permet plantejar que estigui concebut per a la sortida de vapors, en una peça de tanca hermètica. Un segon tipus predominant dins d'aquest grup és el de les tapadores altes de grans dimensions (làmCollMoro5, 3 a 7; làmCollMoro6, 13), essent aquest darrer el criteri que ens ha portat a considerar-les peces de reserva o magatzem i no entre les peces de vaixella, on han estat incloses les tapadores de mides habituals (làmCollMoro7; 5, 15, 17 i 18). Es tracta d'un lot de peces la gran majoria decorades que, a diferència del tipus anterior, mostren una aparença molt compacte, amb perfils i diàmetres molt similars entre totes elles.

El grup de les peces de vaixella de producció local no presenta uns trets tan particulars com els que hem constatat en els grups anteriors. De fet el tipus millor representat és el dels plats o bols de vora reentrant, de morfologia del tot convencional (làmCollMoro7, 6 a 14). Tant sols es pot destacar, com a tret poc habitual, l'existència d'alguns exemplars de base amb peu molt alt (làmCollMoro7, 6). Es tracta de peces rarament decorades, destacant el fet que a aquest tipus pertany un dels dos únic exemplars de

ceràmica ibèrica reduïda present en els conjunts 3B del Coll del Moro (làmCollMoro7, 7). El segon exemplar de peça de cocció reductora (làmCollMoro7, 26) correspon al segon tipus predominant entre les peces de vaixella, el de les gerretes. Es tracta d'un tipus que no disposa d'exemplars ben conservats tot i que que apunten al clàssic perfil bicònic (làmCollMoro7, 26 a 28), essent escasses els individus amb decoració pintada (làmCollMoro7, 28). Les gerres són menys abundants, amb uns perfils també dels més convencionals (làmCollMoro7, 29), destacant aquells exemplars amb decoració pintada (làmCollMoro7, 24 a 26) així com el fet de la pràctica absència de peces de la variant de vora lobulada o enòcoes (amb un únic exemplar). Una representació similar tenen els plats carenats de vora exvasada i llavi de tendència horitzontal, l'únic tipus on cap de les peces documentades presenta decoració pintada (làmCollMoro7, 19 i 20). La resta de tipus documentats dins d'aquest grup tenen una representació molt inferior. És el cas dels bols profunds de parets primes verticals, tal vegada versions locals dels prototipus de vernís negre de la forma Lamboglia 31 o 33 (làmCollMoro7, 21 a 23). També són escasses les tapadores (làmCollMoro7; 5, 15, 17 i 18) i encara més els vasets o copes de carena alta (làmCollMoro7; 16), amb possibles paral·lels en algunes peces del Castellet de Banyoles (làmCastellet6, 11; Asensio, Cela i Ferrer 1996, fig. 14,4).

El grup de les peces de cuina, excepció feta d'una base de morter de ceràmica oxidada a torn (làmCollMoro9; 1), està força dividit entre dues categories de ceràmiques grolleres: les tornejades (làmCollMoro8) i les obrades a mà (làmCollMoro9). En l'abundant lot de ceràmiques de cuina a torn predomina àmpliament un mateix perfil, el de les olles de perfil en 'essa' amb l'espatlla carenada (làmCollMoro8, 1 a 10). La gran diferència es dona en les dimensions de les peces, tret que pot oscil·lar molt, entre unes poques peces de format gran (làmCollMoro8, 1 i 2) i una majoria de mida mitjana (làmCollMoro8, 8 a 10) o petita (làmCollMoro8, 3 i 5). El segon model d'olla, molt menys abundós, és el de les peces globulars de vora reentrant i tanca hermètica del tipus urna d'orelletes (làmCollMoro8, 16 i 17), de les que només hi ha exemplars de mida mitjana o petita. Les tapadores pertanyen a dos tipus clarament diferenciables, corresponents als dos models esmentats d'olles: les de llavi bisellat per a les olles de tanca hermètica (làmCollMoro8, 13 a 15), que poden presentar els característics apèndixs laterals (làmCollMoro8, 13), i les de llavi arrodonit per a les olles de perfil en 'essa' (làmCollMoro8, 12). Cal destacar el fet que en unes i altres el pom pot aparèixer perforat (làmCollMoro8, 12 i 13), tret que amb tota probabilitat serveix per a facilitar la

sortida del vapor produït per la cocció d'aliments. Tot amb tot, dins d'aquesta categoria hi ha constància de poms de tapadores que són tancats (làmCollMoro8, 11).

Vist el repertori de formes de la categoria de ceràmiques grolleres a torn cal assenyalar la total equivalència amb els materials dels jaciments de la zona Ebre, com ara el Castellet de Banyoles o el Castellot de la Roca Roja. Hi poden haver diferències en la proporció entre els diferents tipus (per exemple, a Coll del Moro hi ha una presència molt menor de les olles de tanca hermètica) però a nivell morfològic les semblances són molt grans. En canvi, aquesta homogeneïtat formal no es tan evident en el cas de les ceràmiques culinàries a mà. Si bé també es constata una mateixa dualitat bàsica de tipus, entre olles de perfil en 'essa' (làmCollMoro9, 2 a 10) i olles de tanca hermètica (làmCollMoro9, 14), els trets formals i decoratius d'unes i altres són prou diferents. D'entrada això és ben evident en el perfil de les olles de perfil en 'essa'; en el cas dels exemplars del Coll del Moro hi ha un model predominant caracteritzat per vores exvasades, curtes i força rectes, amb una forta inflexió en el punt d'unió i arrencament del cos (làmCollMoro9, 2 a 7). A nivell decoratiu es dona un clar predomini de la franja de traços incisos o ungulacions, en disposició obliqua o vertical, situats a la base de la vora (làmCollMoro9, 2 a 5 i 7), tot i que també hi ha una minoria de peces decorades amb un cordó, digitat o amb incisions, en la mateixa posició (làmCollMoro9; 6, 8 i 9) i un nombre encara més escàs de peces sense cap recurs decoratiu (làmCollMoro9, 10). Les olles de tanca hermètica de ceràmica a mà són tan minoritàries com en la categoria de grolleres a torn. A nivell morfològic destaca la particularitat de presentar nanses verticals amb decoració de solcs i l'absència dels apèndixs laterals al llavi (làmCollMoro9, 14). L'evidència de tapadores disponible és massa fragmentària (làmCollMoro9, 11 a 13) però sembla constatar-se una absència total dels poms zoomorfs característics de les tapadores a mà del Castellet de Banyoles (làmCastellet8, 14 a 17) o dels poms en forma de nansa trífida de les del Castellot de la Roca Roja (làmRocaRoja21, 22 i 23). En darrer terme cal anomenar el cas singular d'una base amb perforacions, aparentment realitzades 'post-coctionem', amb l'objectiu d'obtenir l'efecte o funció d'un vas colador (làmCollMoro9, 15).

TRANSPORT (3 inds): 1,2 % **LÀMINA COLL DEL MORO 1 (Fase 3B)**

producció 'local' (2 inds): 0,8 %

àmfora ibèrica

MAGATZEM (70 inds): 27,5 %

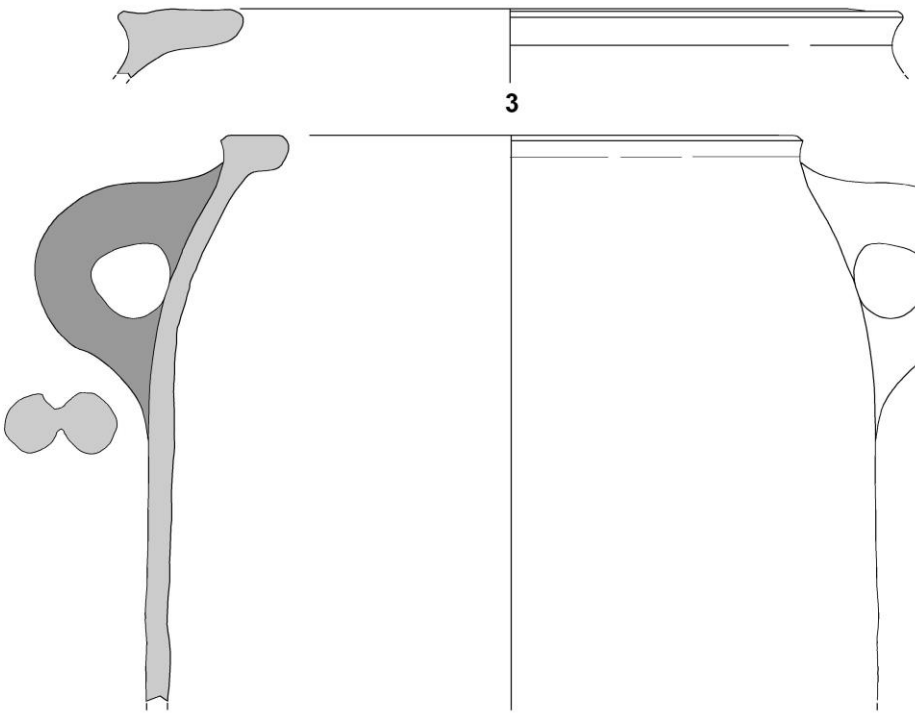

tenalles tipus 'pithos'

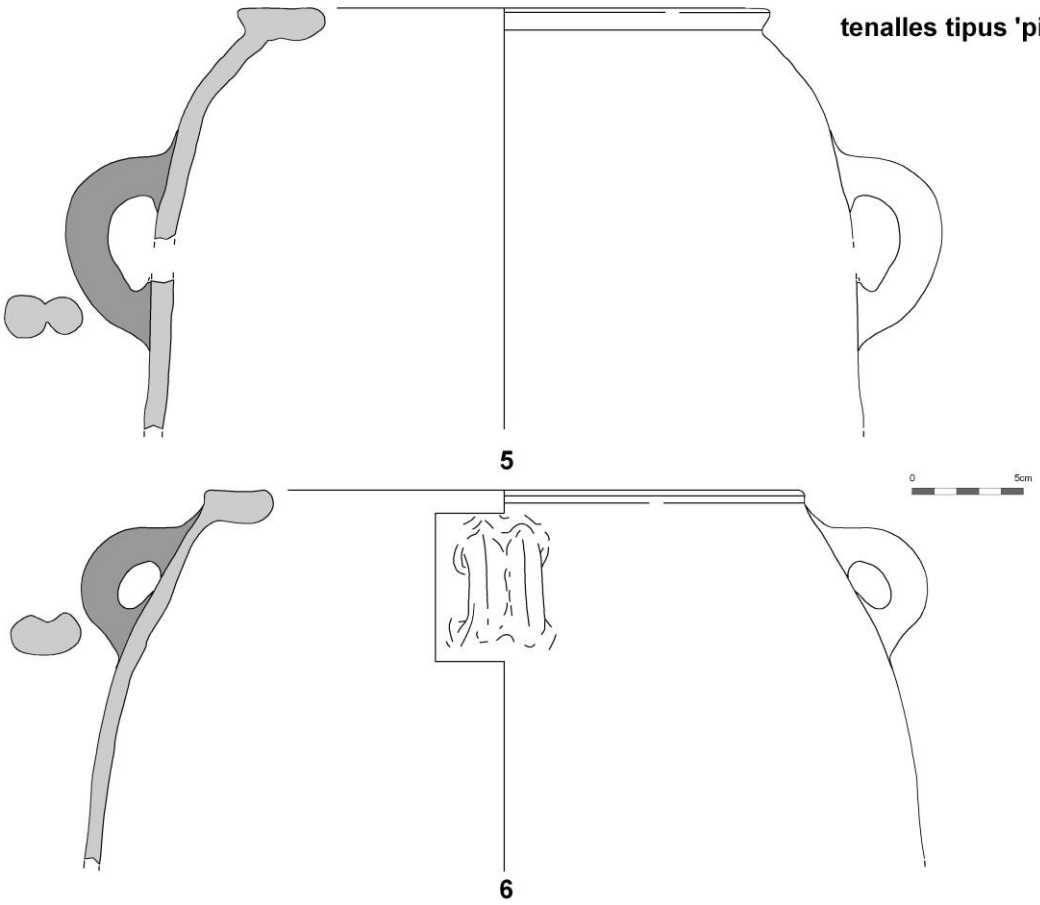

MAGATZEM (70 inds): 27,5 % **LÀMINA COLL DEL MORO 2 (Fase 3B)**

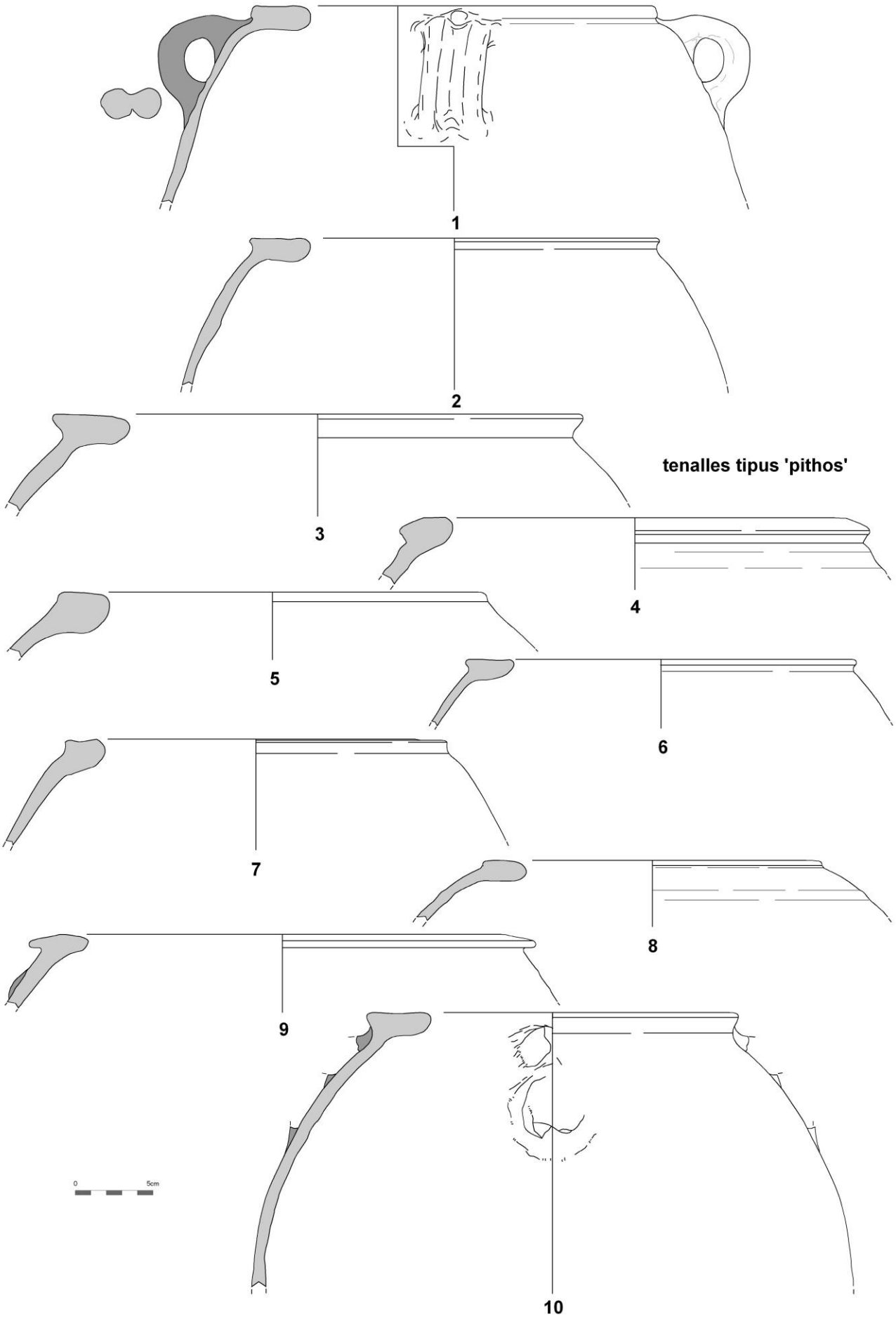

MAGATZEM (70 inds): 27,5 % **LÀMINA COLL DEL MORO 3 (Fase 3B)**

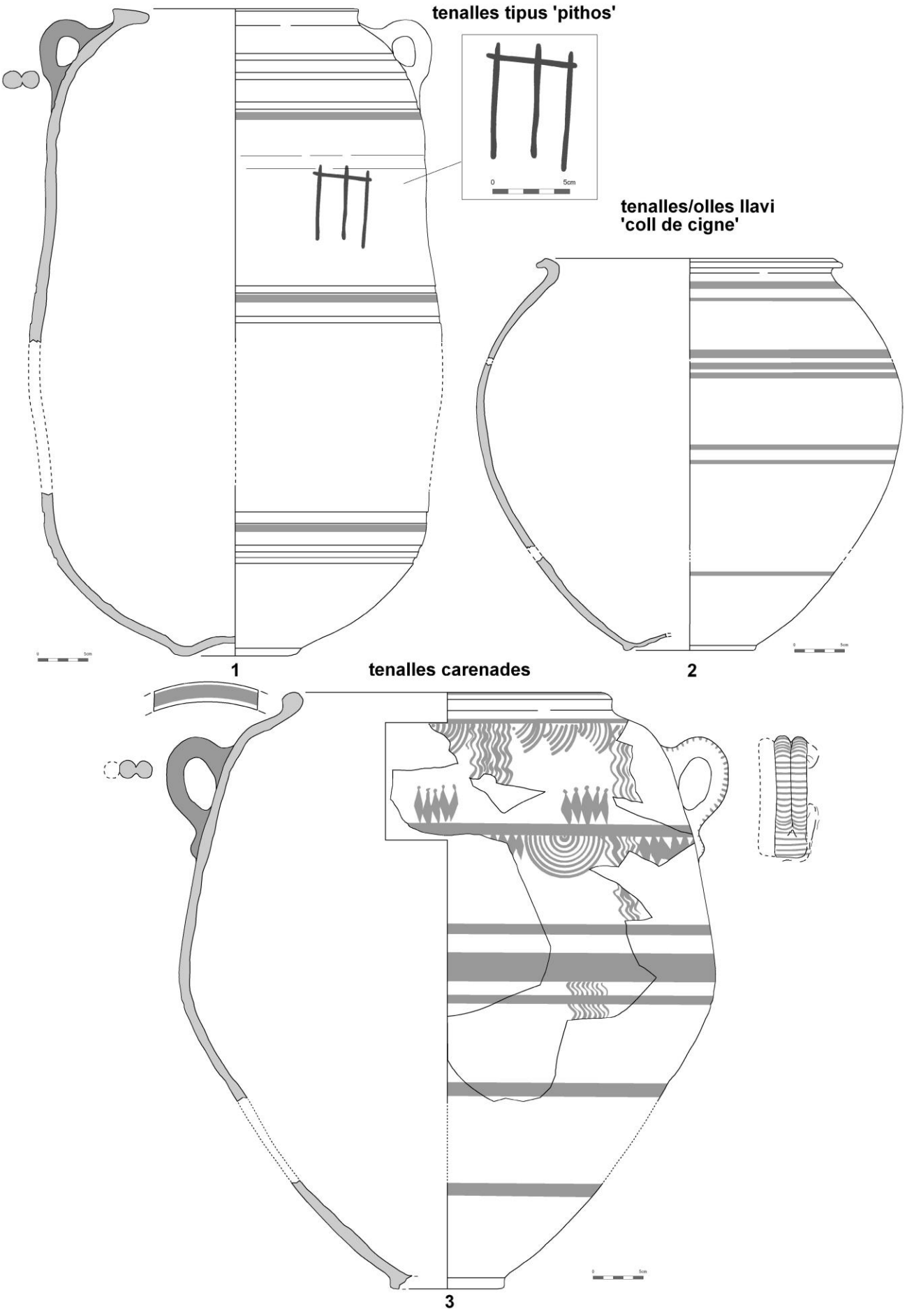

MAGATZEM (70 inds): 27,5 % **LÀMINA COLL DEL MORO 4 (Fase 3B)**

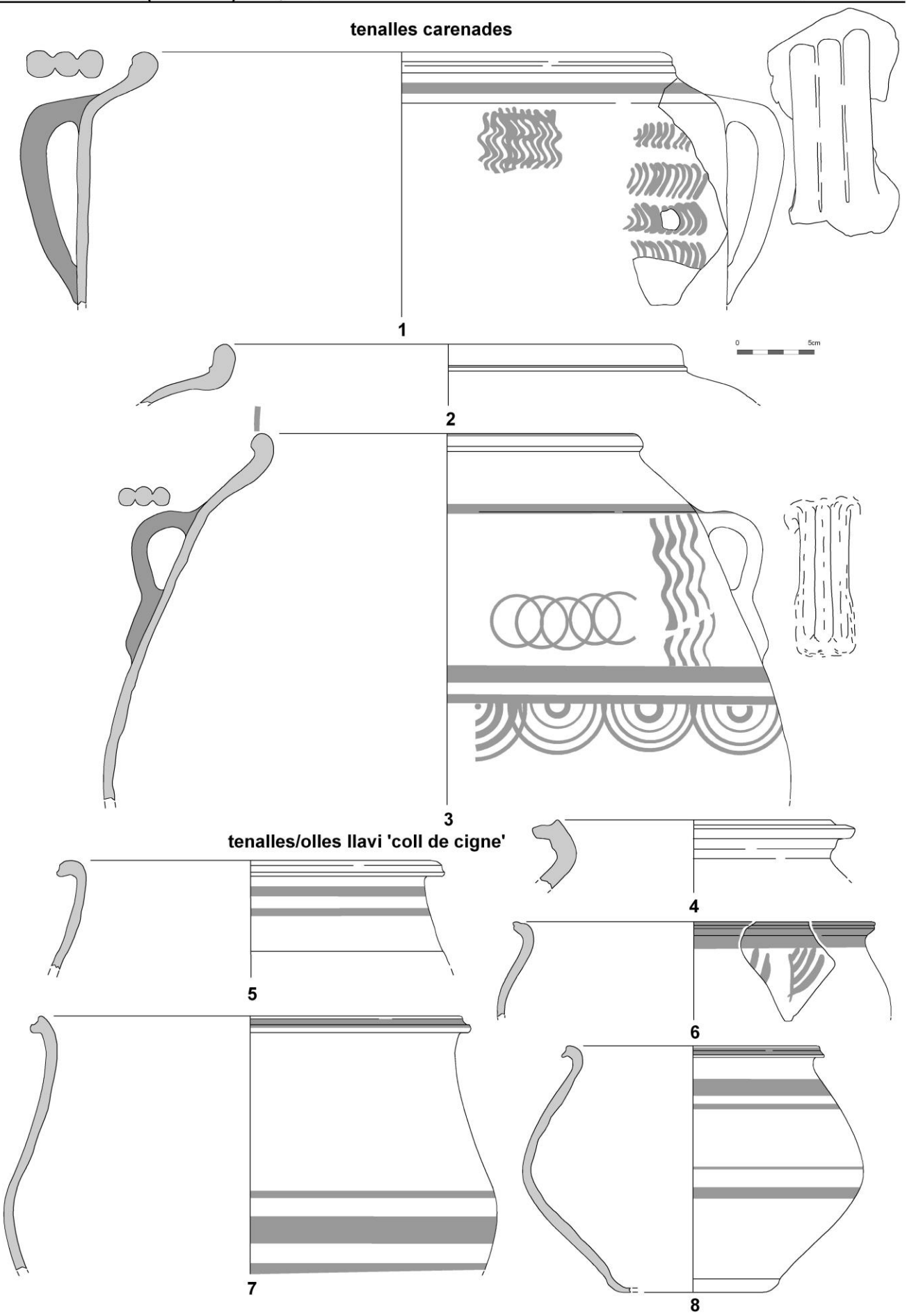

MAGATZEM (70 inds): 27,5 % **LÀMINA COLL DEL MORO 5 (Fase 3B)**

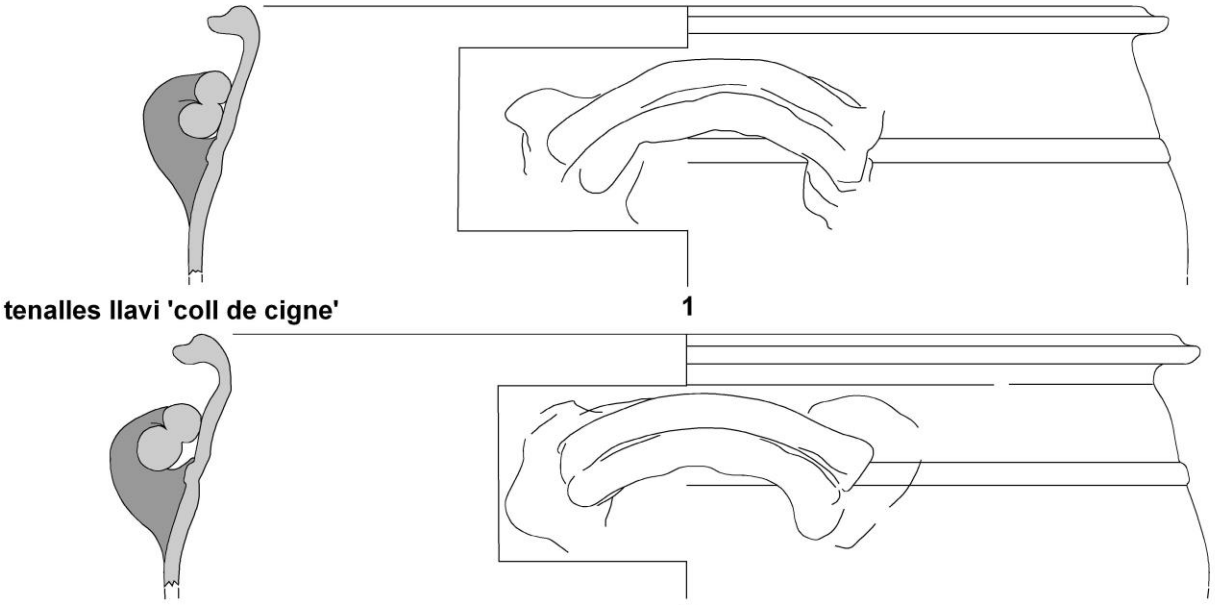

RESERVA DOMÈSTICA (32 inds): 12,5 %

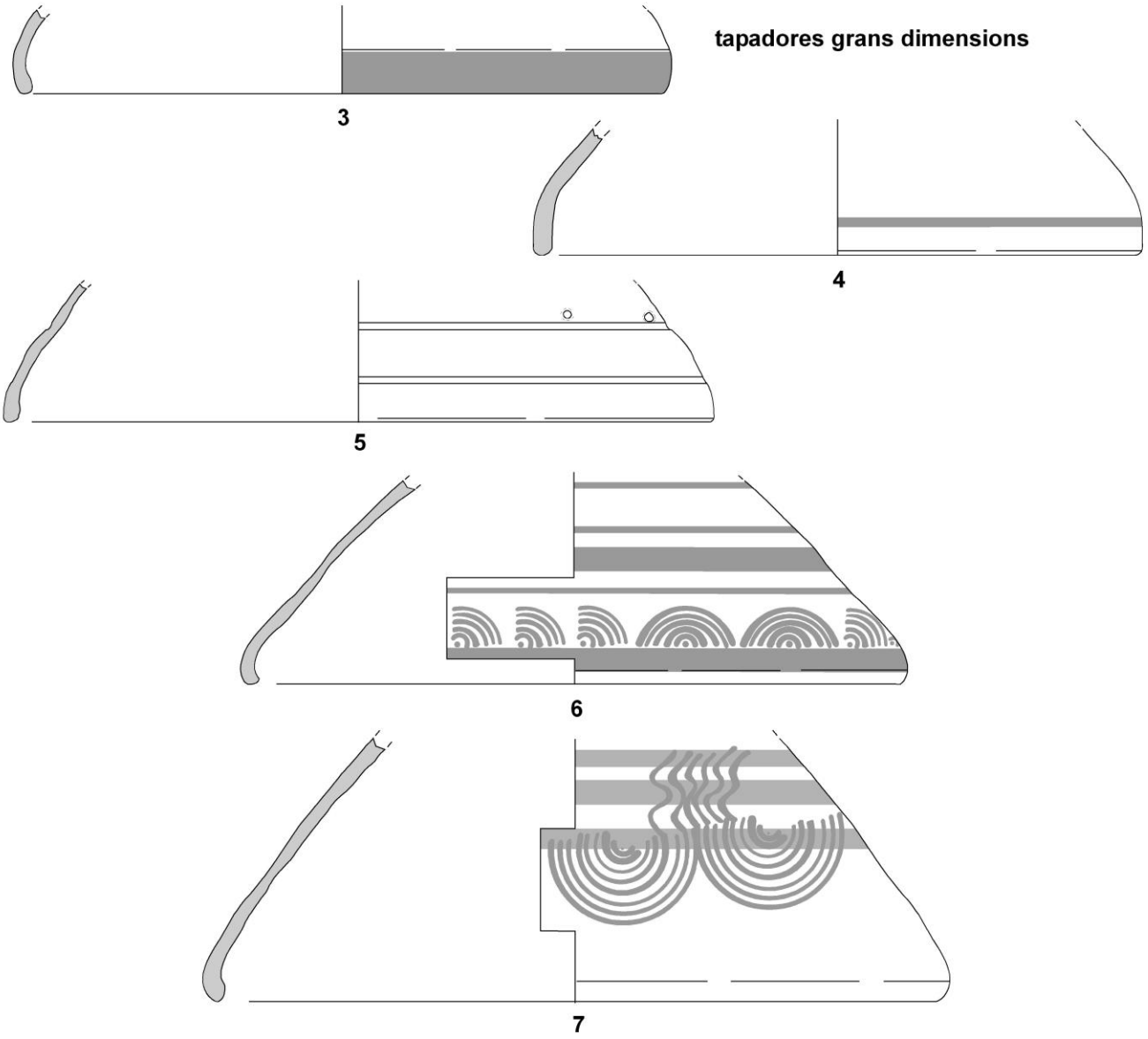

RESERVA DOMESTICA (32 inds): 12,5 % **LÀMINA COLL DEL MORO 6 (Fase 3B)**

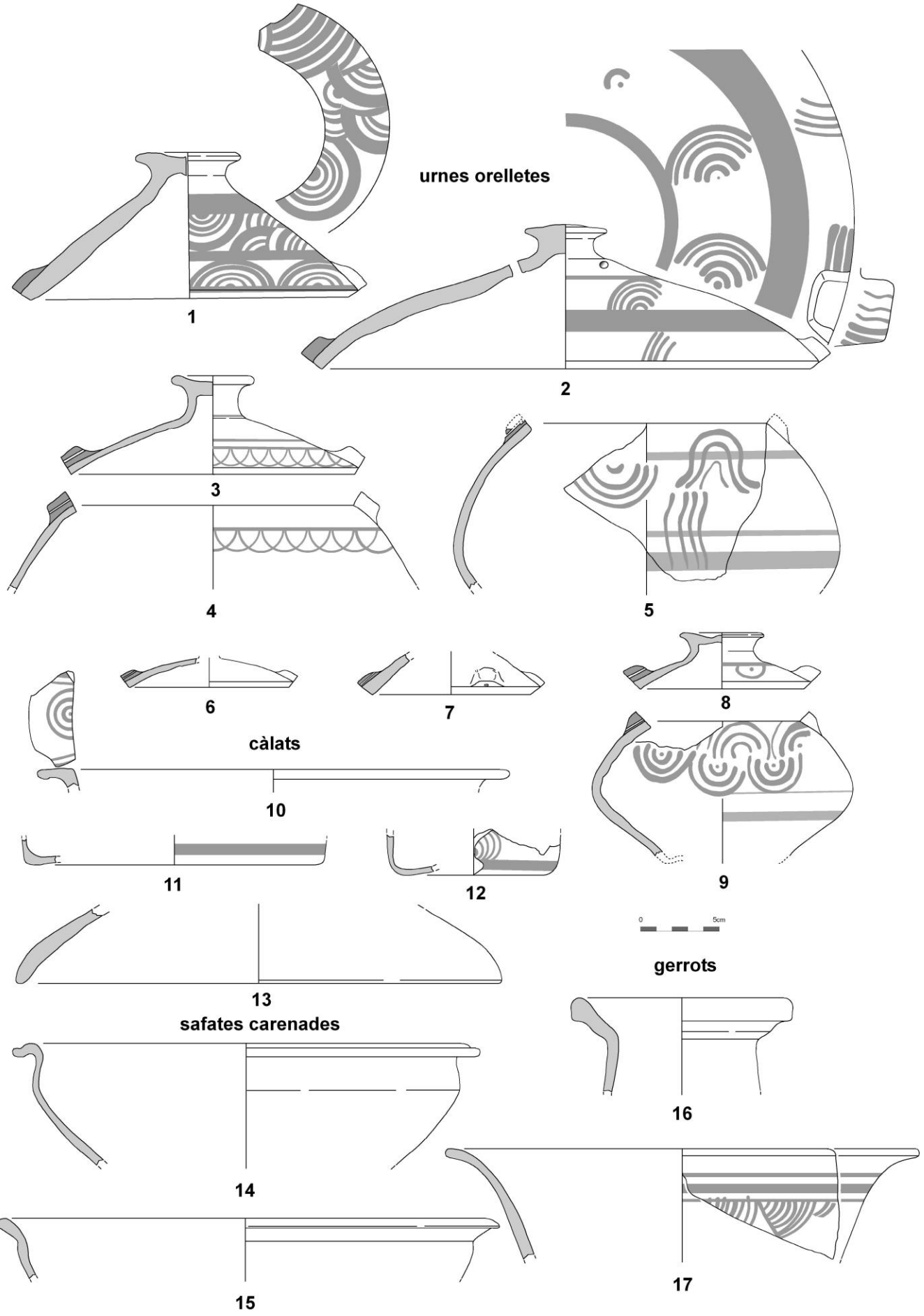

VAIXELLA (60 inds): 23,5 % **LÀMINA COLL DEL MORO 7 (Fase 3B)**

importats (3 inds): 1,2 %

Campaniana A

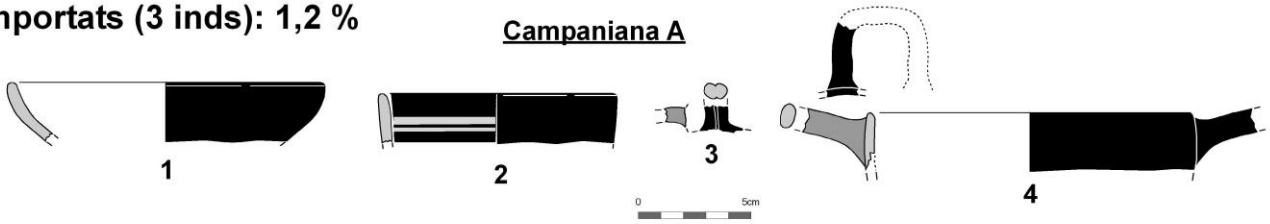

producció 'local' (57 inds): 22,3 %

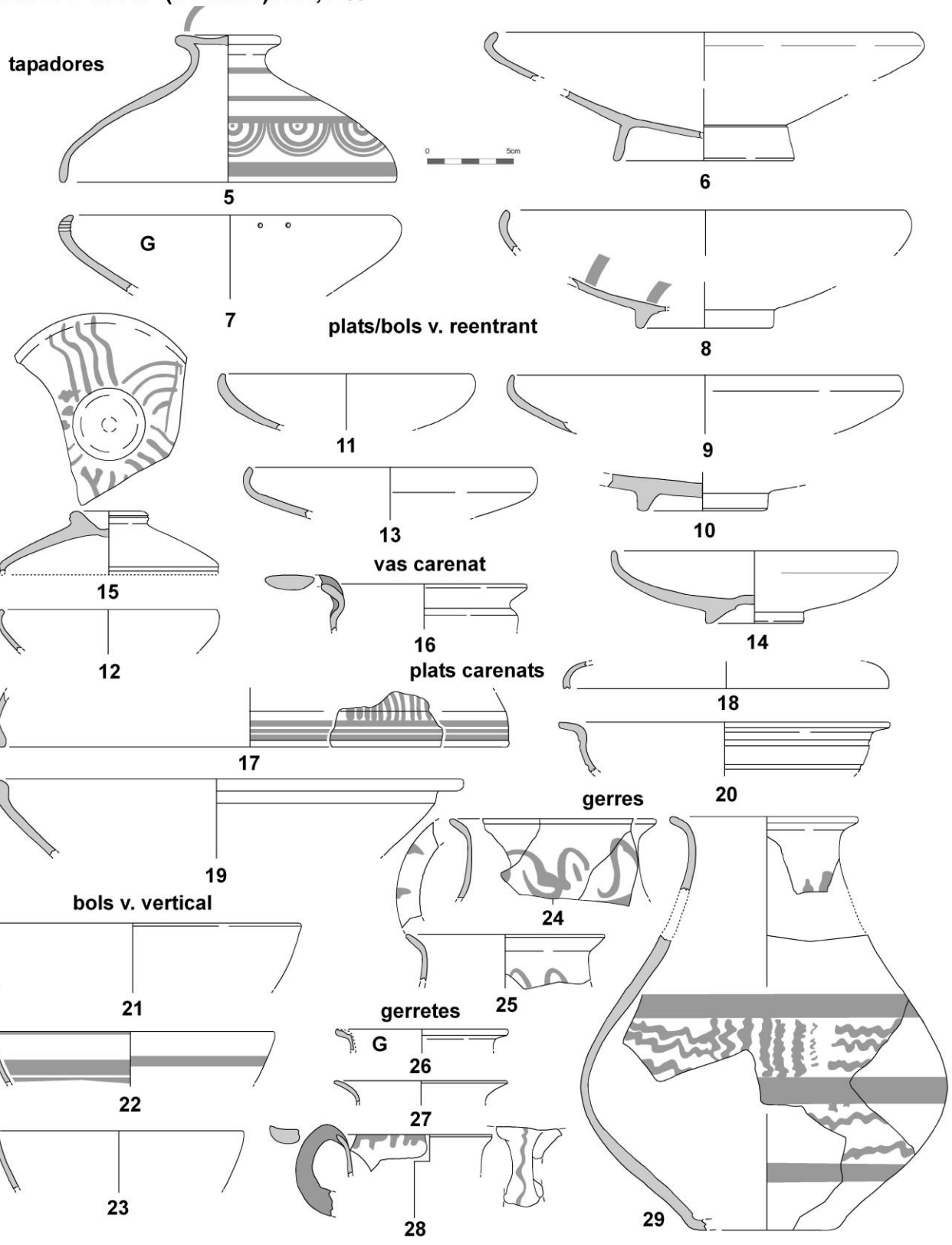

CUINA (80 inds): 31,4 % **LÀMINA COLL DEL MORO 8 (Fase 3B)**

Ceràmica Cuina a Torn

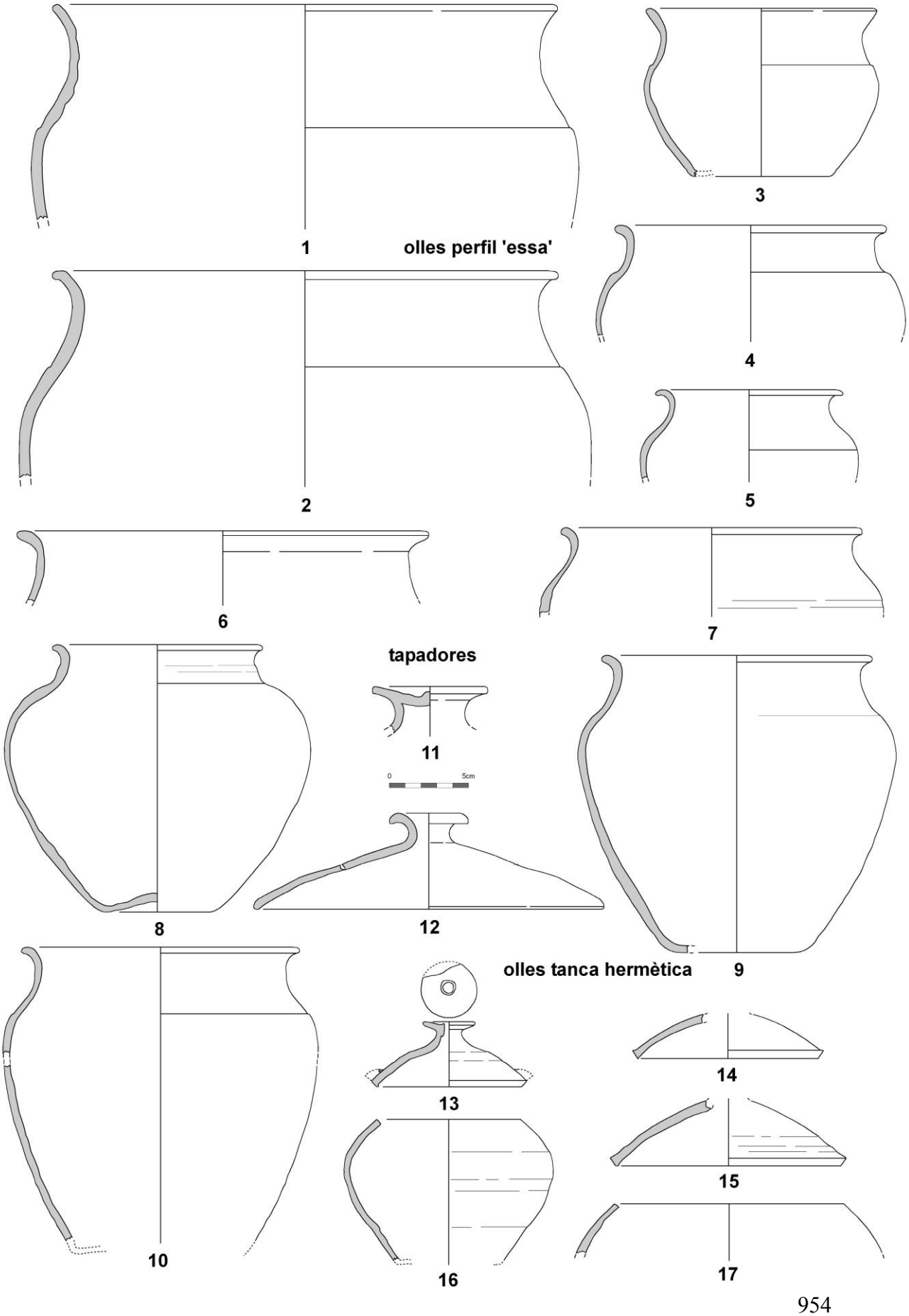

CUINA (80 inds): 31,4 % **LÀMINA COLL DEL MORO 9 (Fase 3B)**

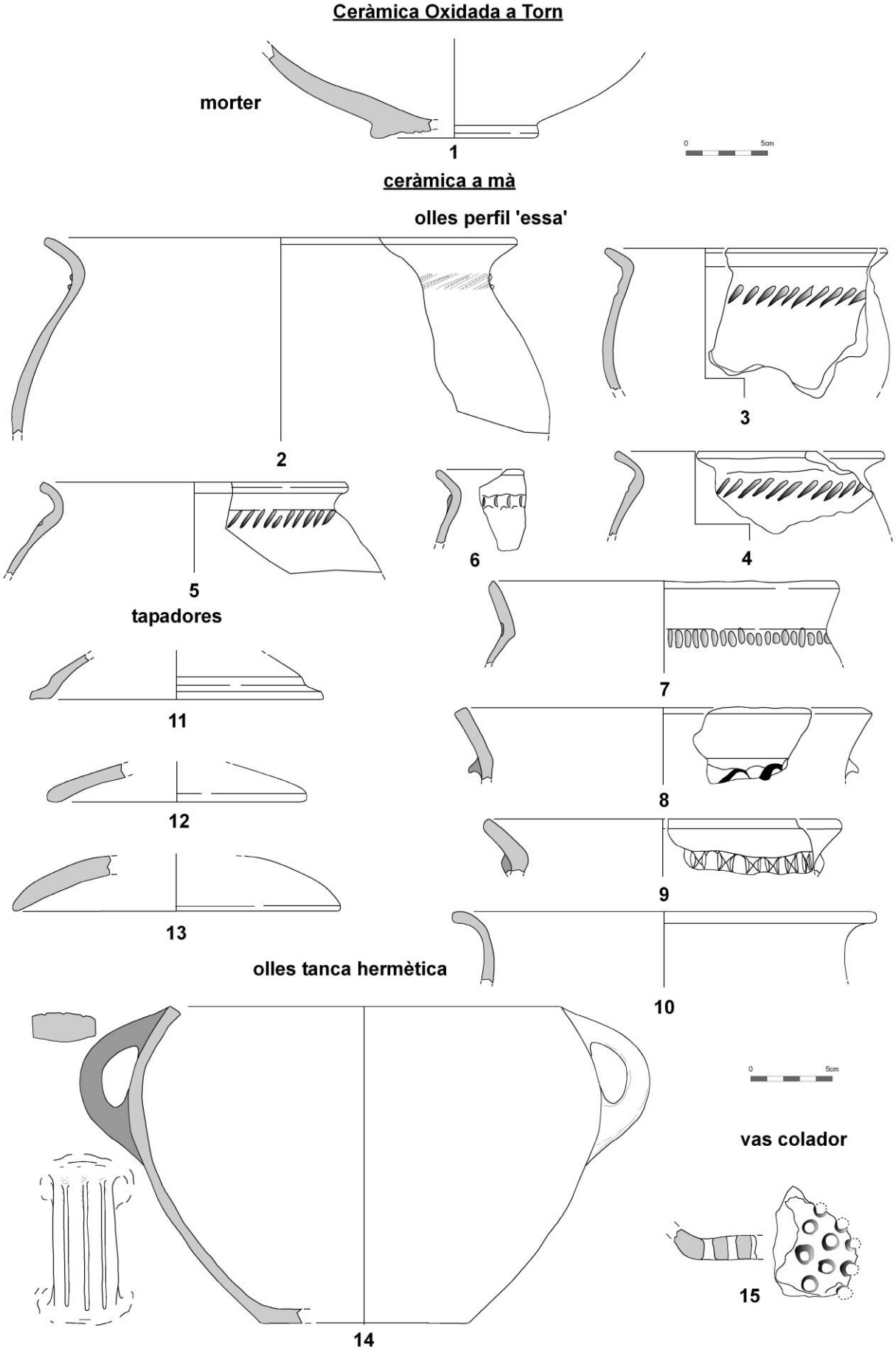

INDETERMINAT (10 inds): 3,9 %

L.3.- Anàlisi estadística.

El nivell d'anàlisi que avalua el pes dels materials d'importació posa de manifest la seva baixa incidència en els contextos 3B del Coll del Moro (Gràfica CollMoro 1), amb uns índexs de l'1,6 % del total d'individus, que en el comptatge per fragments queda reduït a la mínima expressió, amb un 0,1 % del total de fragments.

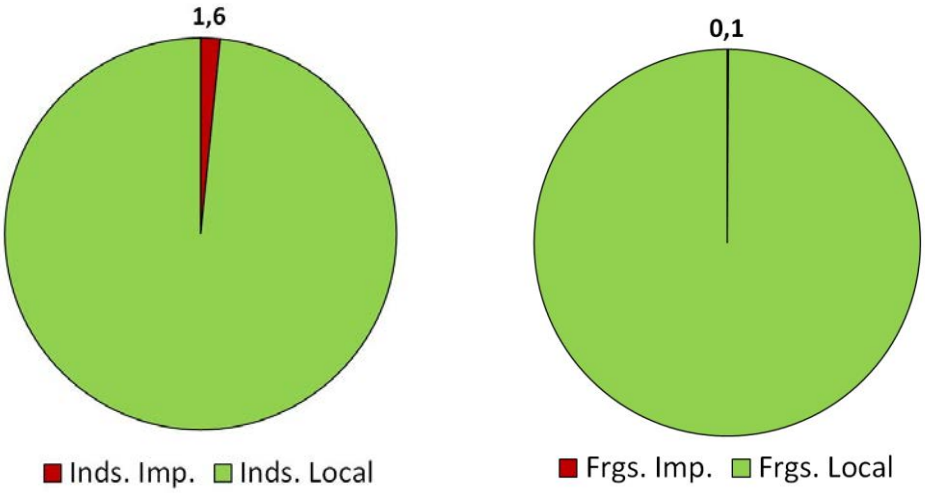

Gràfica CollMoro 1

El reduït nombre i proporció de les ceràmiques importades fa que siguin prescindibles els nivells d'anàlisis dedicats a analitzar la composició interna dels lots d'importacions. Cal recordar que només hi ha un parell de fragments informes d'àmfora importada de producció púnica centre mediterrània i tot just tres individus de vaixella fina importada, tots tres d'una mateixa producció, de Campaniana A.

Passant directament als nivells d'anàlisi que avaluen el comportament de les ceràmiques de producció local, l'aproximació realitzada a partir de criteris tecnològics (Gràfica CollMoro 2) mostra una divisió entre dos grans blocs, el de les ceràmiques ibèriques oxidades a torn, que representa vora dels dos terços del total d'individus, i el de les ceràmiques grolleres, que constitueixen el terç restant. Les ceràmiques ibèriques reduïdes a torn tenen en els contextos 3B del Coll del Moro una presència totalment anecdòtica, de només el 0,8 % del total d'individus. Pel que fa a les ceràmiques grolleres hi ha un repartiment força equilibrat entre les ceràmiques grolleres a torn, amb el 14,7 % del total d'individus, i les ceràmiques grolleres a mà, amb un índex lleugerament superior del 19, 2% del total d'individus.

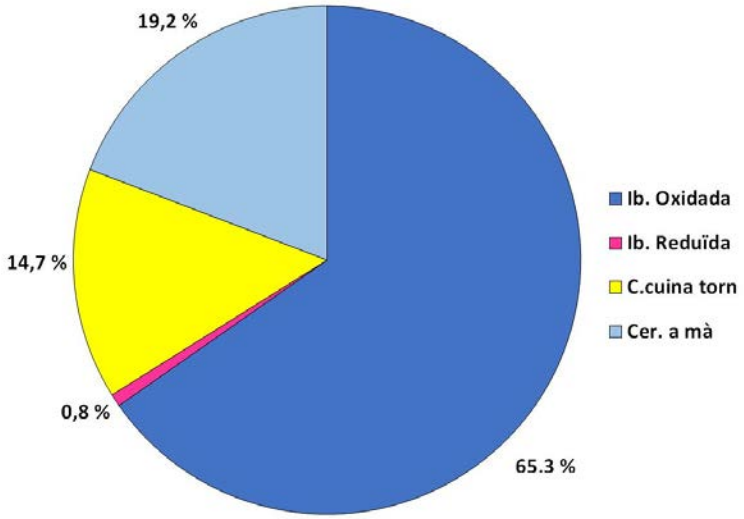

Gràfica CollMoro 2

El nivell d'anàlisi realitzat a partir dels grups funcionals (Gràfica CollMoro 3) mostra en primer lloc el caràcter testimonials de les peces de transport, amb només el 0,8 % del total d'individus, que contrasta amb el pes predominant de les peces de magatzem i reserva, que assoleix un notable 42,3 % del total d'individus, tal vegada el tret més característic dels contextos 3B del Coll del Moro. Les altres dues categories funcionals tenen una representació sensiblement inferior, del 23,7 % del total d'individus les peces de vaixella i del 33,2 % les peces de cuina. La quantitat de ceràmiques importades és tan reduïda que no proporciona cap modificació significativa d'aquests índexs, fet que fa innecessari generar la corresponent gràfica específica.

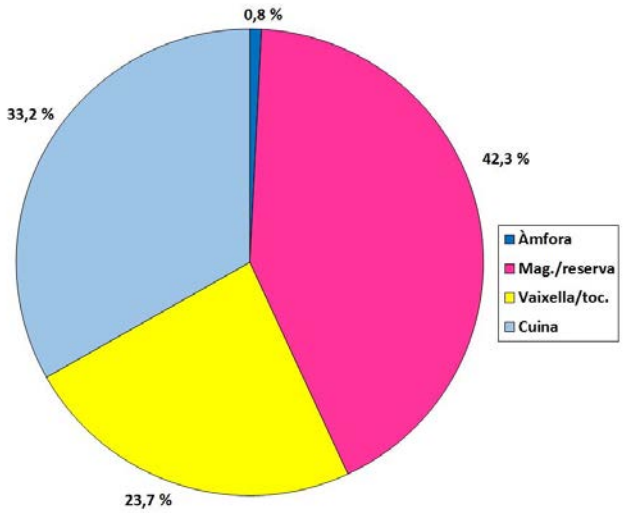

Gràfica CollMoro 3

CAPÍTOL 3:
ANÀLISI COMPARATIVA

3.- Anàlisi comparativa.

Un cop efectuada la presentació de la base documental jaciment a jaciment, el següent apartat del treball es dedicarà a l'anàlisi comparativa, creuant el conjunt de dades dels 28 assentaments considerats. A través d'aquesta anàlisi es pretén caracteritzar el comportament socials, econòmic i cultural de les comunitats ibèriques objecte d'aquest d'estudi ceramològic a partir de l'anàlisi del material ceràmic .

Entenem que cal procedir dividint aquesta anàlisi comparada en dos grans blocs. En una primera part ens centrarem en les ceràmiques de producció i distribució estrictament local. En un segon bloc es desplegarà tot el relatiu a les ceràmiques d'importació, fabricades i en bona mesura distribuïdes per poblacions no ibèriques, la gran majoria des de centres ubicats fora del territori ibèric (tots, en realitat, excepte les produccions dels nuclis grecs occidentals d'*Emporion* i *Rhode*).

3.1.- Les ceràmiques de producció local. Anàlisi quantitativa.

En primera instància procedirem a una caracterització de naturalesa quantitativa, que ens ofereix un seguit de tendències en l'evolució del mobiliari ceràmic. Aquesta caracterització quantitativa consistirà en desplegar a nivell global o regional els mateixos nivells d'anàlisis aplicats a cadascun dels jaciments per separat (veure apartat 3.1.2.). En el cas de les ceràmiques de producció local s'han realitzat dues aproximacions paral·leles; la primera agrupa les produccions locals a partir dels criteris convencionals de classificació (de base eminentment tecnològica); la segona es basa en la interpretació funcional. En unes primeres gràfiques es presenta la mitjana sorgida de la combinació de les dades dels 53 conjunts ceràmics estudiats, ordenats per fases cronològiques[1].

3.1.1.- Caracterització quantitativa 1: els grups tecnològics.

Les proporcions mitjanes de l'aproximació feta a partir de les categories tecnològiques convencionals posa de manifest un comportament estable a dues d'elles i una evolució

[1] Com que en aquest apartat d'anàlisi comparada la prioritat consisteix en fer visibles les tendències generals, hem cregut convenient agrupar les dades en tres grans fases cronològiques: període ibèric antic (Fase 1A), la d'una etapa inicial del període ibèric ple (Fases 1B i 2) i la del moment avançat del Període Ibèric Ple, el segle III aC (Fases 3A i 3B).

amb canvis importants a les altres dues (Gràfica Prodlocals 1). De fet, les dues categories predominants intercanvien la seva posició en passar del període ibèric antic al període ibèric ple, és a dir, als volts del 450 aC.

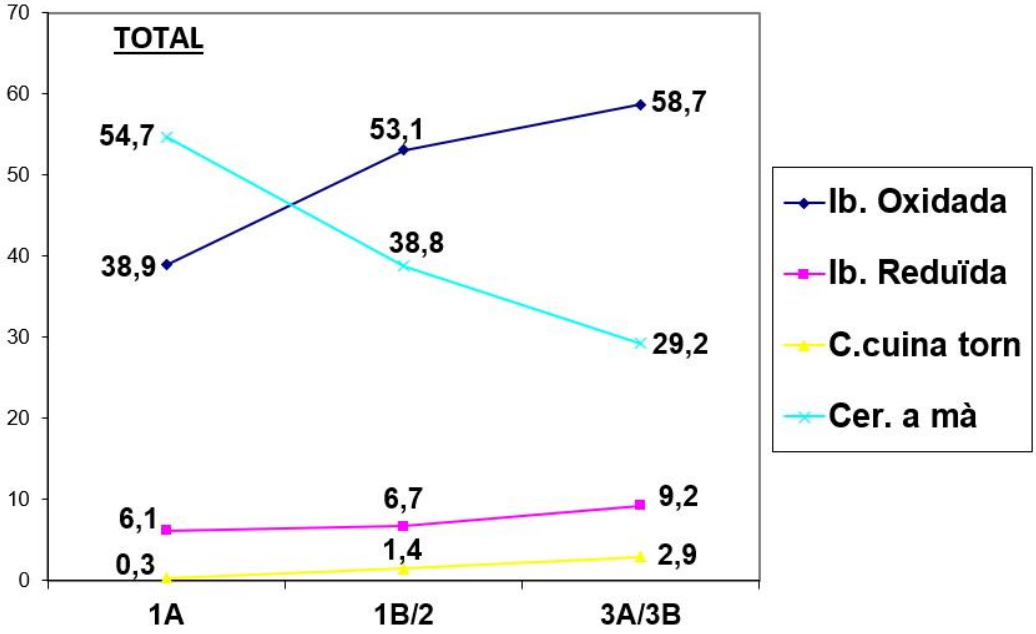

Gràfica Prodlocals 1

Així, entre 550 i 450 aC les ceràmiques a mà encara són, de mitjana, el component principal (54,7%), ja que la suma de les tres categories de ceràmiques tornejades (oxidades, reduïdes o grolleres) representa només el 45% del total d'individus. Això es capgira a la fase 1B/2, en la que de fet només les ceràmiques oxidades a torn ja superen les ceràmiques a mà. Aquesta tendència s'accentua al llarg del segle III aC (fases 3A/3B), amb un augment progressiu de la distància percentual entre les dues categories majoritàries. Per la seva banda les ceràmiques ibèriques reduïdes es mantenen força estables en tot el període ibèric, sempre en uns índexs molt modestos, d'entre el 6 i el 9 % del total d'individus. Com a molt, s'apunta una lleugera tendència progressiva a l'alça, més significativa en el segle III aC. Exactament el mateix es pot dir de les ceràmiques grolleres a torn, però amb uns índexs encara més baixos, testimonials o gairebé en cronologies anteriors al segle III aC (Gràfica Prodlocals 1).

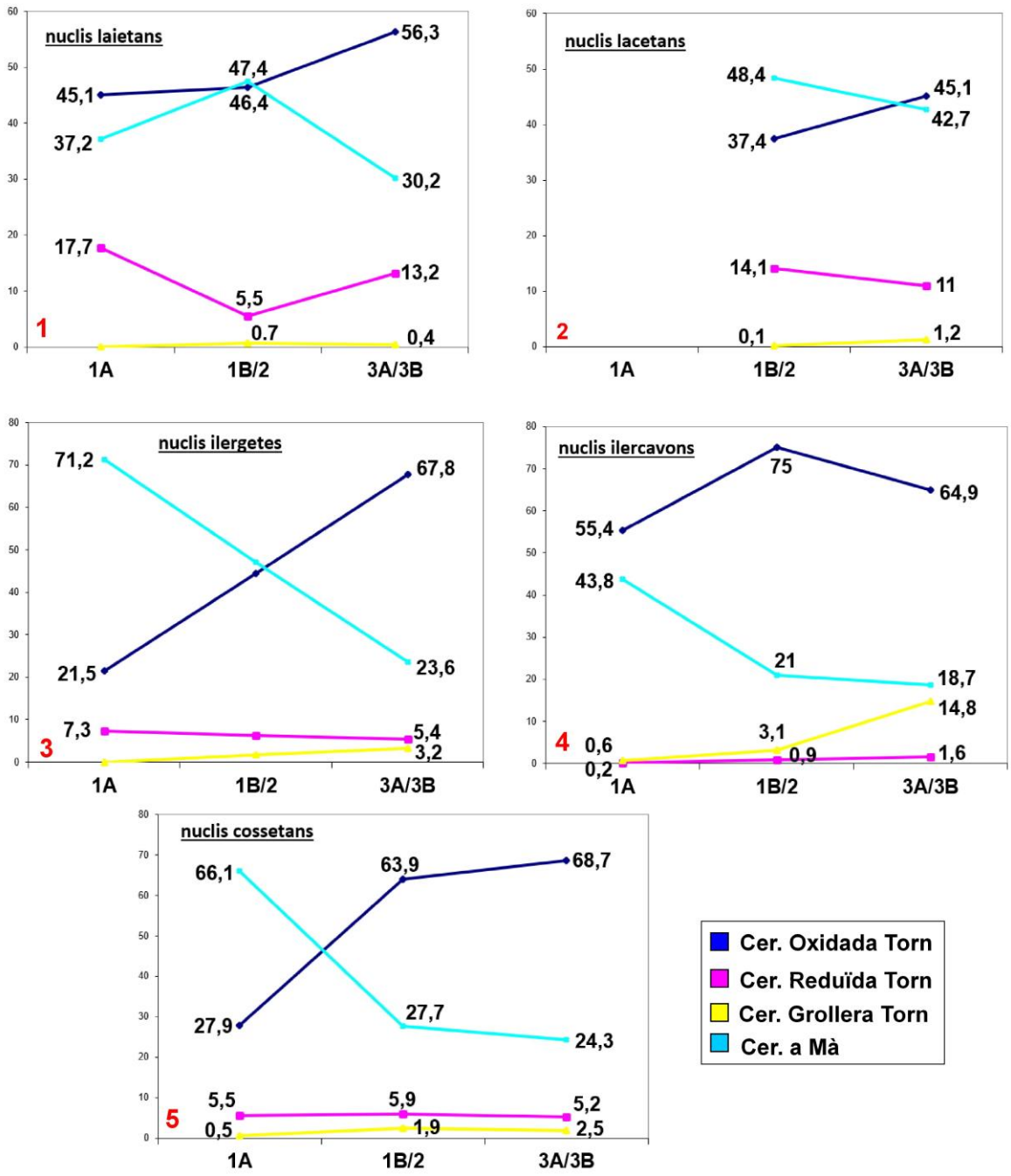

Gràfica Prodlocals 2

En aquest punt cal assenyalar que aquest patró de tendències que s'obté de la mitjana dels total de nuclis analitzats no es reprodueix de manera exacta quan realitzem la mateixa aproximació en els diferents contextos regionals (Gràfica Prodlocals 2). Així, per exemple, la preponderància de les ceràmiques a mà en el període ibèric antic és certament molt potent en els territoris cossetans (Gràfica Prodlocals 2, 5) i ilergete (Gràfica Prodlocals 2, 3), però no es dona en els nuclis laietans (Gràfica Prodlocals 2, 1) i ilercavons (Gràfica Prodlocals 2, 4), on de mitjana les ceràmiques oxidades a torn

apareixen per damunt de les ceràmiques a mà. De fet, la variabilitat en aquest aspecte és molt gran, com se segueix posant de manifest si acudim a l'escala inferior d'anàlisi, la de jaciment a jaciment. Si bé en els dos nuclis cossetans que disposen de dades de la fase 1A hi ha coincidència en una clara preponderància de les ceràmiques a mà, en els dos nuclis amb materials 1A de la zona ilercavona hi ha un comportament pràcticament oposat: en el Castellot de la Roca Roja predominen les ceràmiques oxidades a torn, amb un 76,4 % del total d'individus, mentre que en el de Sebes ho són les ceràmiques a mà, amb un similar 65,6 % (Gràfica Prodlocals 5).

De fet, en aquest camp de la relació proporcional entre ceràmiques a mà i ceràmiques oxidades a torn és on es constata un nivell més alt de variabilitat, tant a escala regional com fins i tot dins de cada territori. Així la tendència general que assenyala que el pes d'unes i altres s'inverteix en la fase 1B/2 (Gràfica Prodlocals 1) només es reprodueix de manera fidedigna en el territori cossetà. Efectivament, el 66,1% que representen les ceràmiques a mà a la fase 1A és molt proper al 63,9 % que assoleixen les ceràmiques oxidades a torn en la fase 1B/2, mentre que el 27,9 % que presenten aquestes darreres en el període ibèric antic és gairebé idèntic al 27,7 % a què davallen les ceràmiques a mà a inicis del període ibèric ple (Gràfica Prodlocals 2, 5). Tot amb tot, cal assenyalar que inclús dins del territori cossetà hi ha excepcions, com s'observa en els conjunts 1B/2 del Turó de la Font de la Canya, on encara es manté un fort predomini de les ceràmiques a mà, del 65,2% del total d'individus de producció local (Gràfica Prodlocals 7), molt proper al 73,2 % de la fase 1A d'aquest mateix jaciment (Gràfica Prodlocals 5). En el cas del territori lacetà, sense tenir dades de la fase 1A es parteix d'un escenari on les ceràmiques a mà són la categoria dominant en la fase 1B/2, cosa que es verifica tant a la mitjana regional (Gràfica Prodlocals 2, 2) com en els dos nuclis de la zona que ofereixen materials d'aquesta cronologia, els del Cogulló i Sant Miquel de Sorba (Gràfica Prodlocals 7). El cas més particular és el del territori laietà, ja que la gràfica resultant de la mitjana regional mostra una tendència contrària a la de la mitjana global, en el sentit que a la fase 1B/2 són les ceràmiques a mà les que augmenten el seu pes proporcional fins que, encara que per molt poc, arriben a superar les ceràmiques oxidades a torn (Gràfica Prodlocals 2, 1), que partien d'una posició predominant a la fase 1A. Això és el que es dona en el nucli de Ca n'Oliver, on en els nivells del segle IV aC les ceràmiques a mà assoleixen un volum del 56,2 % del total (Gràfica Prodlocals 7), que no tenien en els contextos del període ibèric antic, de tot just del 37,2 % (Gràfica Prodlocals 5). En altres jaciments laietans com els del Puig Castellar i Turó del Vent, tot

i no disposar de dades de la fase 1A, es constata el mateix predomini proporcional de les ceràmiques a mà en contextos del segle IV aC (Gràfica Prodlocals 7). Tot amb tot cal apuntar que en els dos nuclis laietans del Pla de Barcelona que proporcionen dades d'aquesta cronologia, els de Montjuïc i Estació de la Sagrera, les ceràmiques oxidades a torn superen àmpliament les ceràmiques a mà (Gràfica Prodlocals 7). Això darrer indica que aquesta preponderància de les ceràmiques a mà en el segle IV aC, com en els altres casos comentats, no es pot considerar un tret homogeni de tot el territori laietà.

En arribar al segle III aC s'atura aquesta variabilitat regional, atès que a tots cinc territoris analitzats les ceràmiques oxidades a torn apareixen de mitjana per damunt de les ceràmiques a mà (Gràfica Prodlocals 2). En el cas laietà, en les fases 3A/3B es pot dir que es recupera la „normalitat", amb unes ceràmiques a mà que davallen al 30,2 % del total d'individus de producció local, un índex proper al 37,2 % que presentaven en la fase 1A (Gràfica Prodlocals 2, 1). En el cas lacetà, és en aquesta fase que les ceràmiques oxidades a torn acaben superant les ceràmiques a mà, encara que per molt poc, mantenint aquestes darreres un pes rellevant, del 42,7 % del total d'individus de producció local (Gràfica Prodlocals 2, 2), que és molt superior a la mitjana dels altres quatre territoris. De fet, a l'escala inferior, dels 23 nuclis amb documentació d'aquesta fase només n'hi ha 4 en què les ceràmiques a mà mantenen una proporció més alta que les ceràmiques oxidades a torn: a dos assentaments rurals laietans (Can Xercavins i Hospital de Sant Pau) i en els dos nuclis lacetans de la zona del Cardener (Sant Esteve d'Olius i Sant Miquel de Sorba); a més d'unes proporcions equilibrades en el cas del nucli cossetà del Turó de la Font de la Canya (Gràfica Prodlocals 9).

En el comportament de les dues altres categories sí que s'observa una regularitat molt més acusada, tant a nivell temporal com espacial/territorial. Les ceràmiques reduïdes a torn apareixen sempre i arreu a la banda baixa de les gràfiques, molt per sota de les categories predominats d'oxidades a torn i ceràmiques a mà (Gràfica Prodlocals 2). Amb tot, cal assenyalar que s'observa una certa diferència entre les zones laietana i lacetana, on els índexs d'aquesta categoria per norma general se situen als volts d'un 10/15 % del total d'individus de producció local, mentre que a la resta de territoris rarament superen la meitat d'aquest volum. Aquesta presència relativament més alta de les ceràmiques reduïdes a torn sí que podria ser considerat un tret específic i homogeni d'aquests dos territoris, tal vegada més antic a la zona lacetana, amb índexs que ja superen clarament el 10 % del total d'individus des de la fase 1B/2 (Gràfica Prodlocals 7). A la zona laietana és bàsicament en els contextos 3A/3B quan les peces d'aquesta

categoria assoleixen, en la majoria dels casos, proporcions que oscil·len entre el 8 i el 17 % del total d'individus, amb un únic cas, el del Turó del Vent, en què de manera totalment excepcional s'arriba a un índex del 30,4 % del total d'individus (Gràfica Prodlocals 9). En l'extrem oposat, cal assenyalar que a la zona ilercavona la presència de vasos d'aquesta categoria és baixíssima, essent l'únic territori en què ocupa la darrera posició (Gràfica Prodlocals 2, 4).

Les ceràmiques grolleres a torn son quasi sempre molt minoritàries, gairebé testimonials, tot i que hi ha excepcions destacables. En primer lloc, la dels contextos del segle III aC (especialment els de la fase 3B, dels volts del 200 aC) dels territoris cossetà i ilergeta, amb proporcions mitjanes estimables dels volts del 3 % del total d'individus (Gràfica Prodlocals 2, 3 i 5). Encara més evident és la particularitat en relació a aquesta categoria que es dona en el territori ilercavó. Els índexs dels volts del 3 % del total d'individus ja s'assoleixen en cronologies del segle IV aC al Castellot de la Roca Roja (Gràfica Prodlocals 7). Tot seguit s'evidencia un fort ascens en cronologies del segle III aC, arribant a una mitjana de gairebé el 15 % (Gràfica Prodlocals 2, 4), sense equivalència a qualsevol dels altres territoris considerats. Es tracta, a més, d'un comportament uniforme en tots els nuclis d'aquesta àrea, tal com mostren els índexs molt similars dels contextos 3A/3B del Castellet de Banyoles, Castellot de la Roca Roca i Coll del Moro (Gràfica Prodlocals 9).

3.1.2.- Caracterització quantitativa 2: els grups funcionals.

El nivell d'anàlisi realitzat a partir de categories funcionals mostra unes tendències generals sempre graduals, ja sigui en sentit ascendent o descendent (Gràfica Prodlocals 3). El grup de les vasos de transport mostra un creixement constant, passant d'un mínim del 5,5 % del total d'individus en la fase ibèrica antiga a un màxim del 17,9 % en les del segle III aC. Sembla constatar-se una clara inflexió en la transició al període ibèric ple, ja que a la fase 1B/2 gairebé es tríplica l'índex d'aquesta mena de recipients. En qualsevol cas, tot i que a la fase 3A/3B les àmfores ibèriques han més que triplicat el seu pes proporcional respecte de la fase 1A, a totes tres fases es manté com el grup amb una representació inferior, sempre per sota dels altres tres.

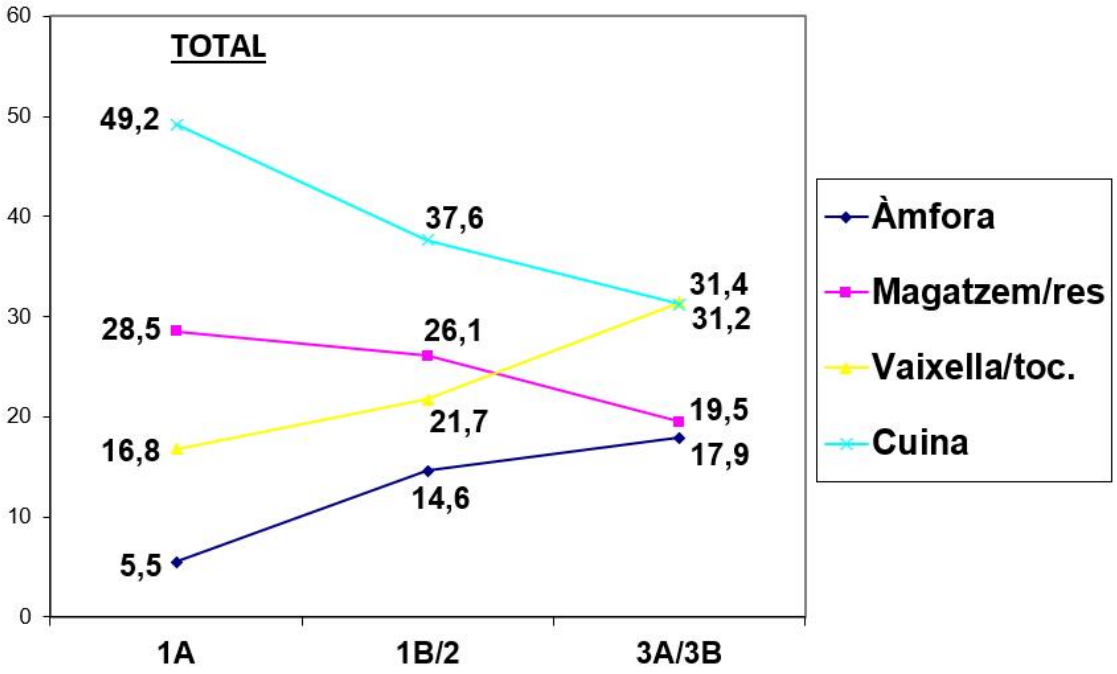

Gràfica Prodlocals 3

La vaixella mostra una similar tendència a l'alça, en aquest cas no tan accentuada, ja que no es parteix d'una proporció tan escassa com la que presenten les àmfores en l'ibèric antic (Gràfica Prodlocals 3). L'augment proporcional en aquest grup, que gairebé acaba duplicant la seva representació entre les fases 1A i 3A/3B, sí que té efectes en la seva posició respecte a la resta. Així, en el període ibèric antic la vaixella apareixen en tercer lloc, per sota del material de magatzem i cuina, mentre que en el segle III aC esdevé el grup amb una representació més alta, del 31,4 % del total d'individus. En aquest grup es constata un creixement molt fort en la transició entre les fase 1B/2 i 3A/3B, essent en el segle III aC quan les peces de vaixella assoleixen un paper més rellevant.

Les dues categories funcionals restants mostren una tendència oposada, en sentit constantment descendent. La reducció proporcional és poc acusada en el cas del grup de les peces de magatzem, que es mouen en una franja de menys de deu punts percentuals, entre el 28,5 % de la fase ibèrica antiga i el 19,5 % del segle III aC. Per contra, la baixada és molt forta en el cas de les ceràmiques de cuina. La distància entre la proporció de la fase 1A i la de la fase 3A/3B és de divuit punts percentuals, la més accentuada que es dona en totes quatre categories. En aquest cas també sembla possible

distingir una inflexió en el pas del període ibèric antic al període ibèric ple, moment en què la gràfica apunta un descens més abrupte (Gràfica Prodlocals 3).

El desglossament d'aquest nivell d'anàlisi a l'àmbit dels diferents territoris ètnics torna a posar de manifest una certa variabilitat regional (Gràfica Prodlocals 4), en cadascun dels casos aparentment causada pel comportament „discordant" (en relació a les proporcions mitjanes generals) d'una de les quatre categories. Per exemple en el cas del territori cossetà el tret clarament diferencial el dona el comportament de les peces de transport (Gràfica Prodlocals 4, 1), que si bé parteixen d'uns índexs molt baixos en el període ibèric antic, ajustats a la tendència general, en entrar el període ibèric ple mostren un increment enorme (passen d'un 1,6 % de la fase 1A a un 28,4 % a la fase 1B/2). El manteniment de la seva progressió fa que esdevinguin la categoria més ben representada en el segle III aC. Cal fer notar que aquesta pauta es verifica en la gran majoria de nuclis cossetans amb dades disponibles. L'inici d'un paper molt important de les àmfores ibèriques en la fase 1B/2 es constata en nuclis tan diferents com els de Les Guàrdies, Tarragona i Alorda Park (Gràfica Prodlocals 8). En aquest darrer es documenta el salt qualitatiu que representen els índexs d'aquesta fase en relació a una presència molt modesta a la fase 1A (Gràfica Prodlocals 6). En arribar al segle III aC els envasos amfòrics ocupen la primera posició a d'Alorda Park, Les Guàrdies i Mas d'en Gual (Gràfica Prodlocals 10). L'únic nucli cossetà que no s'ajusta a aquest patró és el Turó de la Font de la Canya (Gràfica Prodlocals 8 i 10).

Al territori laietà també s'observa una forta progressió de les àmfores ibèriques (Gràfica Prodlocals 4, 4), però no de la mateixa intensitat i amb les mateixes conseqüències que a la Cessetània. Malgrat el seu ascens, a la fase 1B/2 segueixen sent la categoria més mal representada, i en la fase 3A/3B tot just arriben a situar-se en tercera posició, per sota del grups de vaixella i de cuina. De fet, en aquesta fase de màxima incidència de les àmfores ibèriques la mitjana regional en el territori cossetà és del 33,7 % del total d'individus (Gràfica Prodlocals 4, 1), per un 20,7 % en el territori laietà (Gràfica Prodlocals 4, 4). Tot amb tot entenem que el comportament més atípic o específic de la zona laietana és el que mostren les ceràmiques de cuina, especialment pel que fa a l'insòlit repunt que es dona en els contextos 1B/2, en el que presenten una mitjana regional del 45,5 del total d'individus (Gràfica Prodlocals 4, 4).

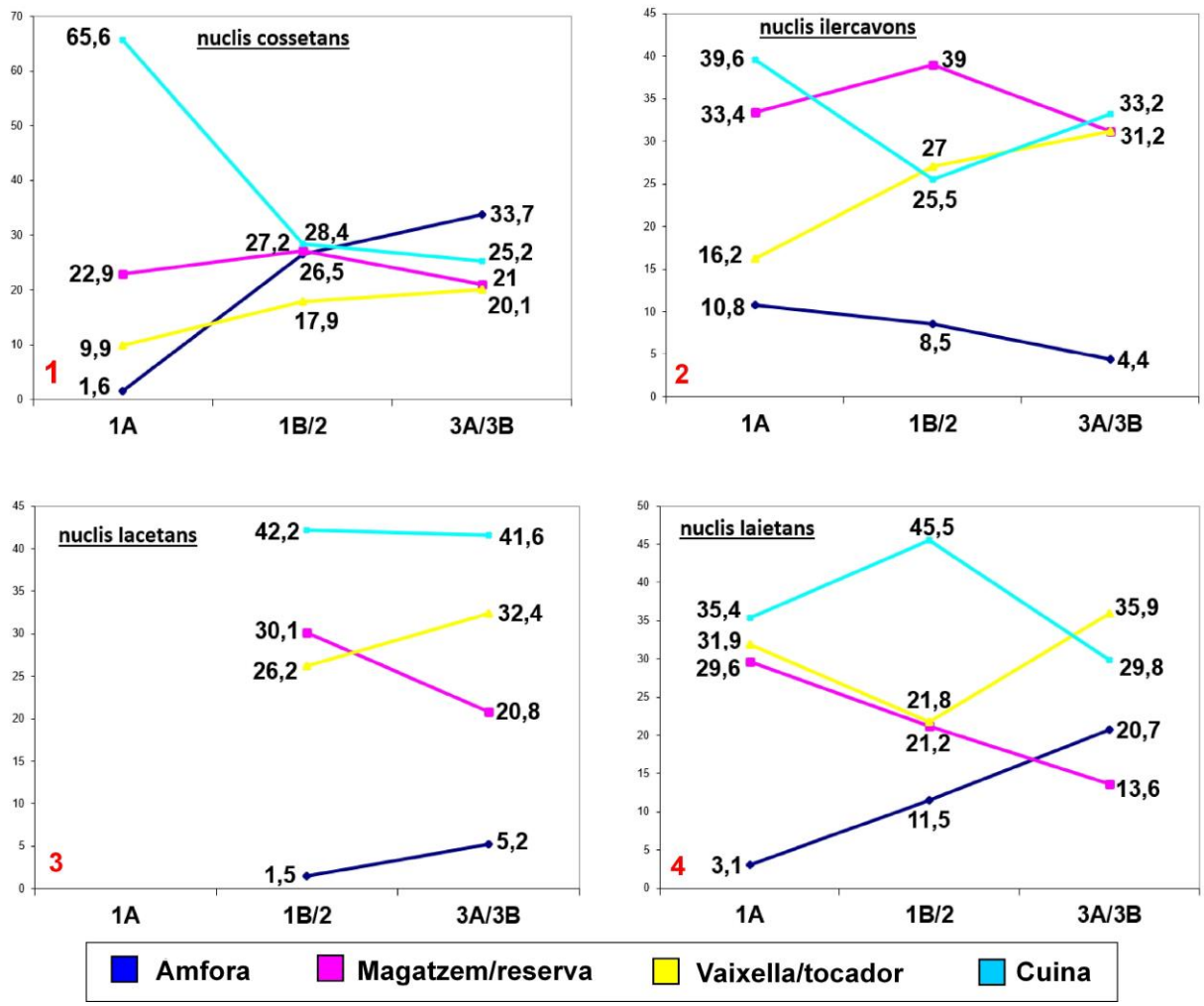

Gràfica Prodlocals 4

Aquest pes relatiu tan alt de les ceràmiques de cuina en el segle IV aC es verifica en la gran majoria de nuclis laietans dels que hi ha dades d'aquesta cronologia, concretament Ca n'Oliver, Puig Castellar, Turó del Vent i Estació de la Sagrera (Gràfica Prodlocals 8). La única excepció es troba als conjunts ceràmics de la Fase 2 del nucli de Montjuïc, amb un patró més aviat „cossetà", degut al pes preponderant de les àmfores (Gràfica Prodlocals 8).

El pes proporcional de les ceràmiques de cuina és igualment el tret distintiu del comportament ceramològic dels nuclis de la zona lacetana, ja que és la categoria més ben representada en les dues fase documentades, ambdues del període ibèric ple (Gràfica Prodlocals 4, 3). De fet, les ceràmiques a mà predominen en cinc dels sis conjunts ceràmics disponibles en aquesta zona: en els dos de la fase 1B/2, els del Cogulló i Sant Miquel de Sorba (Gràfica Prodlocals 8) i en els de la fase 3A73B dels nuclis de Vilar del Met, Sant Esteve d'Olius i Sant Miquel de Sorba (Gràfica Prodlocals

10). En la resta de categories hi ha força coincidència amb les tendències mitjanes generals (Gràfica Prodlocals 3 i 4,3).

En el territori ilercavó és on s'observa un comportament més coincident amb el patró general (Gràfica Prodlocals 4, 2). Tant l'evolució dels diferents grups com la seva posició relativa s'ajusten bastant a les del conjunt del territori considerat, sobretot pel que fa a la fase més antiga (1A) i la més moderna (3A/3B), fet rellevant tenint en compte que són les representades per una mostra més consistent (de la fase 1B/2 intermèdia les dades provenen d'un únic jaciment, el Castellot de la Roca Roja). Hi ha, però, dues especificitats prou evidents. Per una banda, el grup de les peces de magatzem presenta uns índexs inusualment elevats, en totes les fases per damunt del 30 % del total d'individus. De fet els únics conjunts ceràmics en què, de manera excepcional, aquest grup domina clarament per sobre de la resta pertanyen a nuclis d'aquesta zona; son els contextos 1A i 1B/2 del Castellot de la Roca Roja (Gràfica Prodlocals 6 i 8) i el 3B del Coll del Moro de Gandesa (Gràfica Prodlocals 10). En segon lloc, l'evolució del grup de les àmfores és descendent en el temps, tendència que no es dona en cap altre dels territoris analitzats (Gràfica Prodlocals 4). Això en bona mesura s'explica per la relativament alta presència d'àmfores ibèriques en el període ibèric antic, fet constatat en els dos contextos 1A de la zona, el del Castellot de la Roca Roja i, en menor mesura, el de Sebes (Gràfica Prodlocals 6).

Pel que fa al territori ilergeta, no és possible avaluar l'evolució en el temps dels diferents grups funcionals, donat que només disposem de dades de la fase 3B. En qualsevol cas els índexs de la Pleta i Estinclells d'aquesta fase són pràcticament idèntics entre ells (Gràfica Prodlocals 10), i són en tots els casos molt propers als de la mitjana global de la fase 3A/3B (Gràfica Prodlocals 3), inclosos, sorprenentment, els dels envasos amfòrics. Com a únic tret un punt diferent es podrien assenyalar les proporcions una mica més elevades dels vasos de magatzem.

3.1.3.- Caracterització quantitativa: Annex.

En aquest apartat hem elaborat unes gràfiques que reprodueixen les dades obtingudes dels dos nivells d'anàlisis desenvolupats en relació a les ceràmiques de producció local en tots els jaciments analitzats, oferint una visió concentrada que en facilita la consulta i referència, sense haver de buscar-les en els aparats corresponents a cada jaciment.

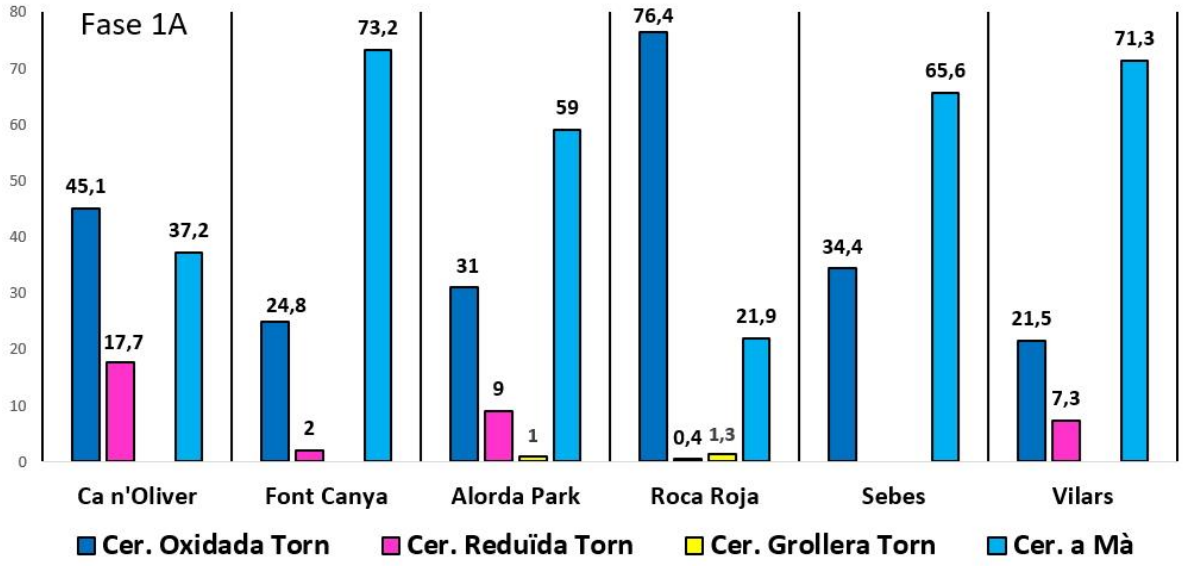

Gràfica Prodlocals 5

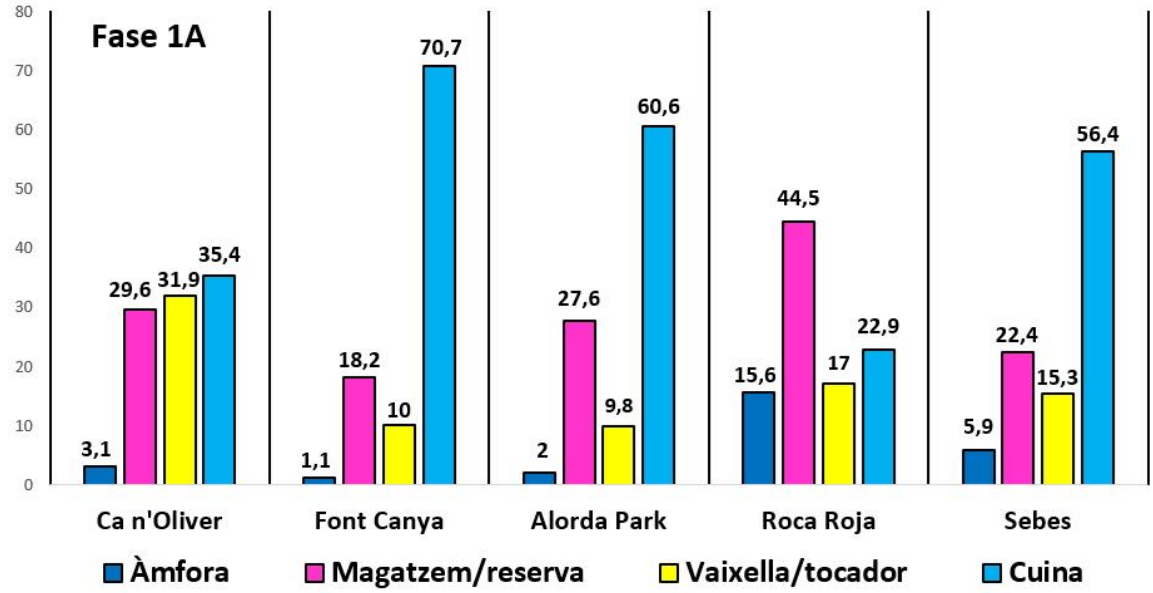

Gràfica Prodlocals 6

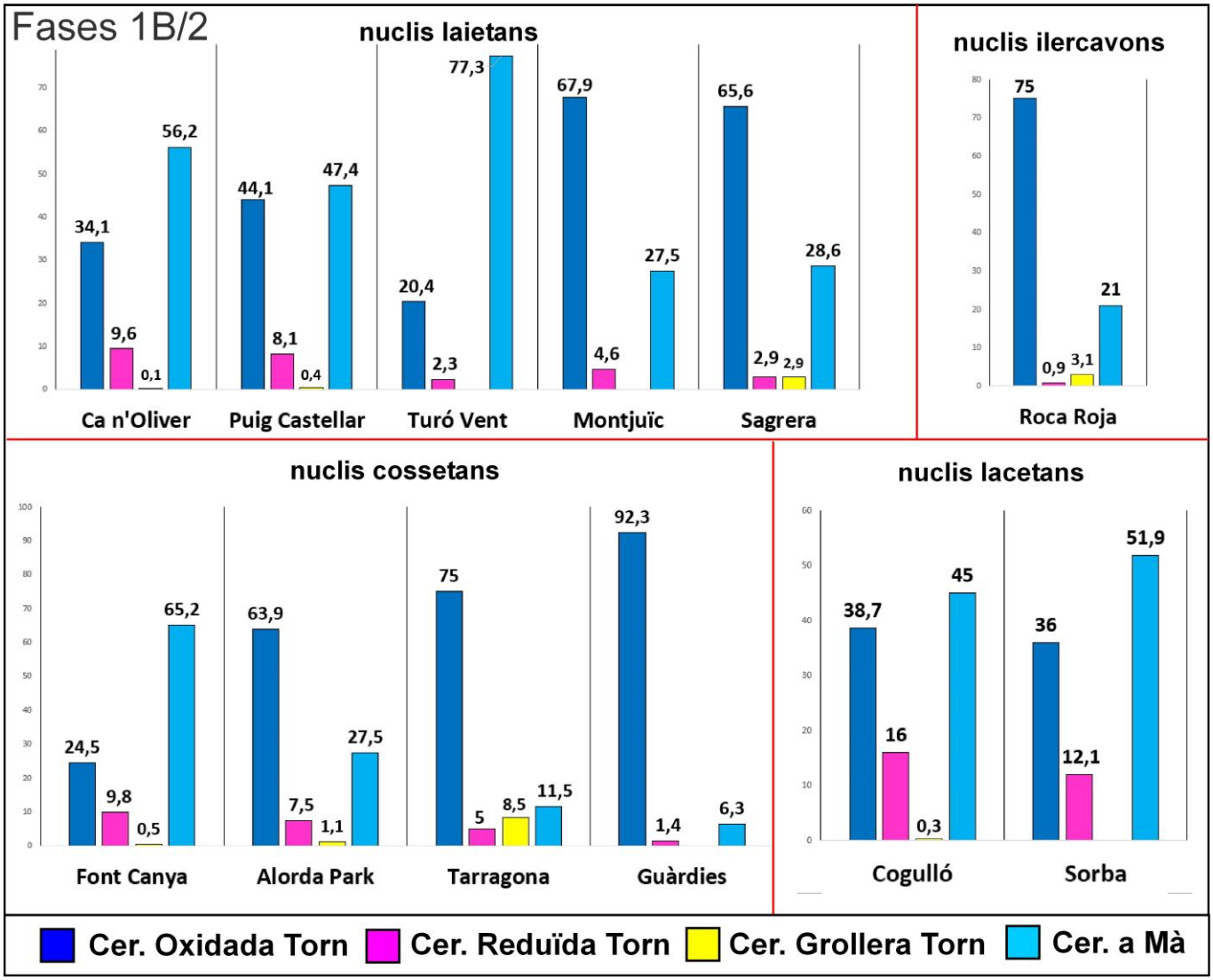

Gràfica Prodlocals 7

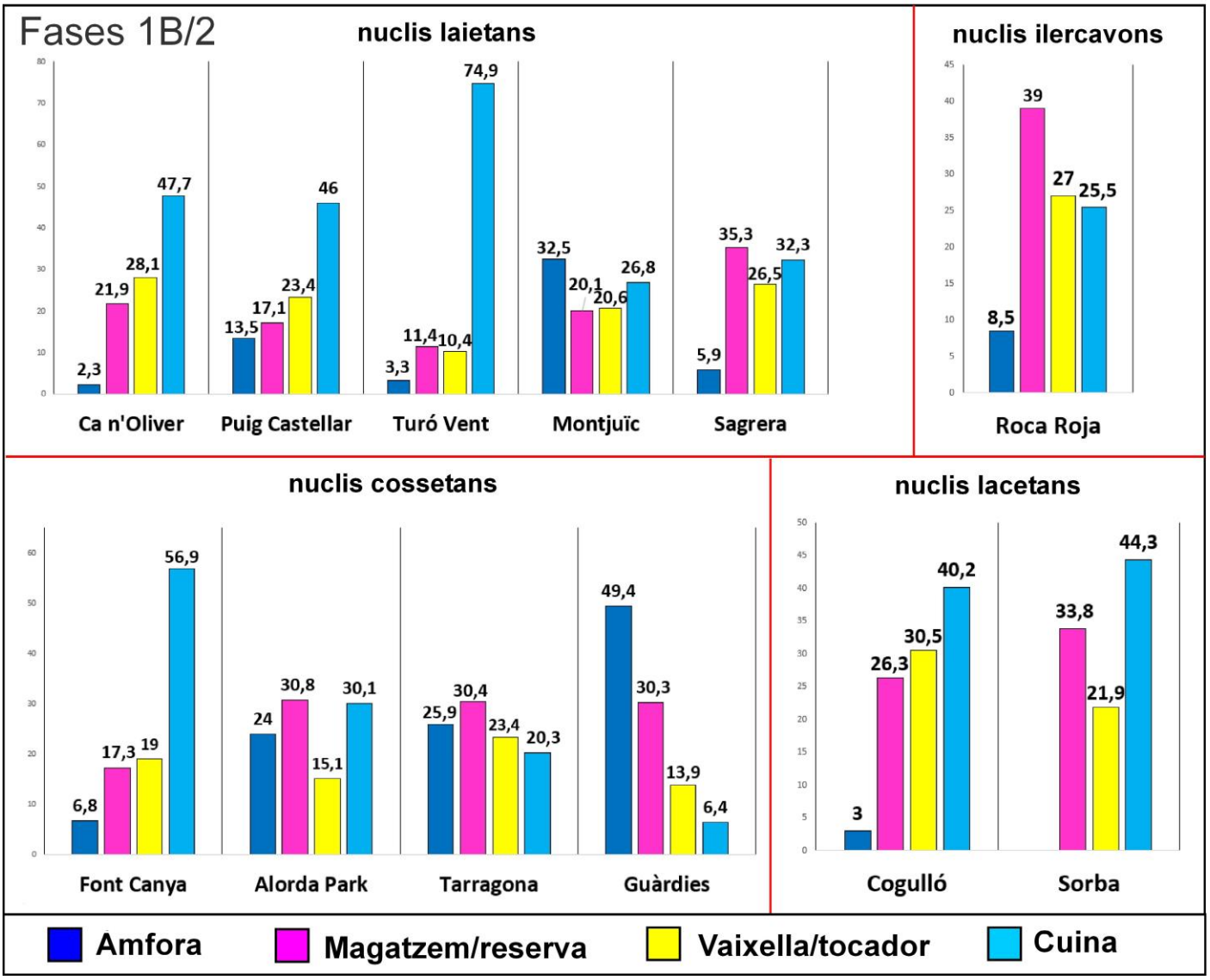

Gràfica Prodlocals 8

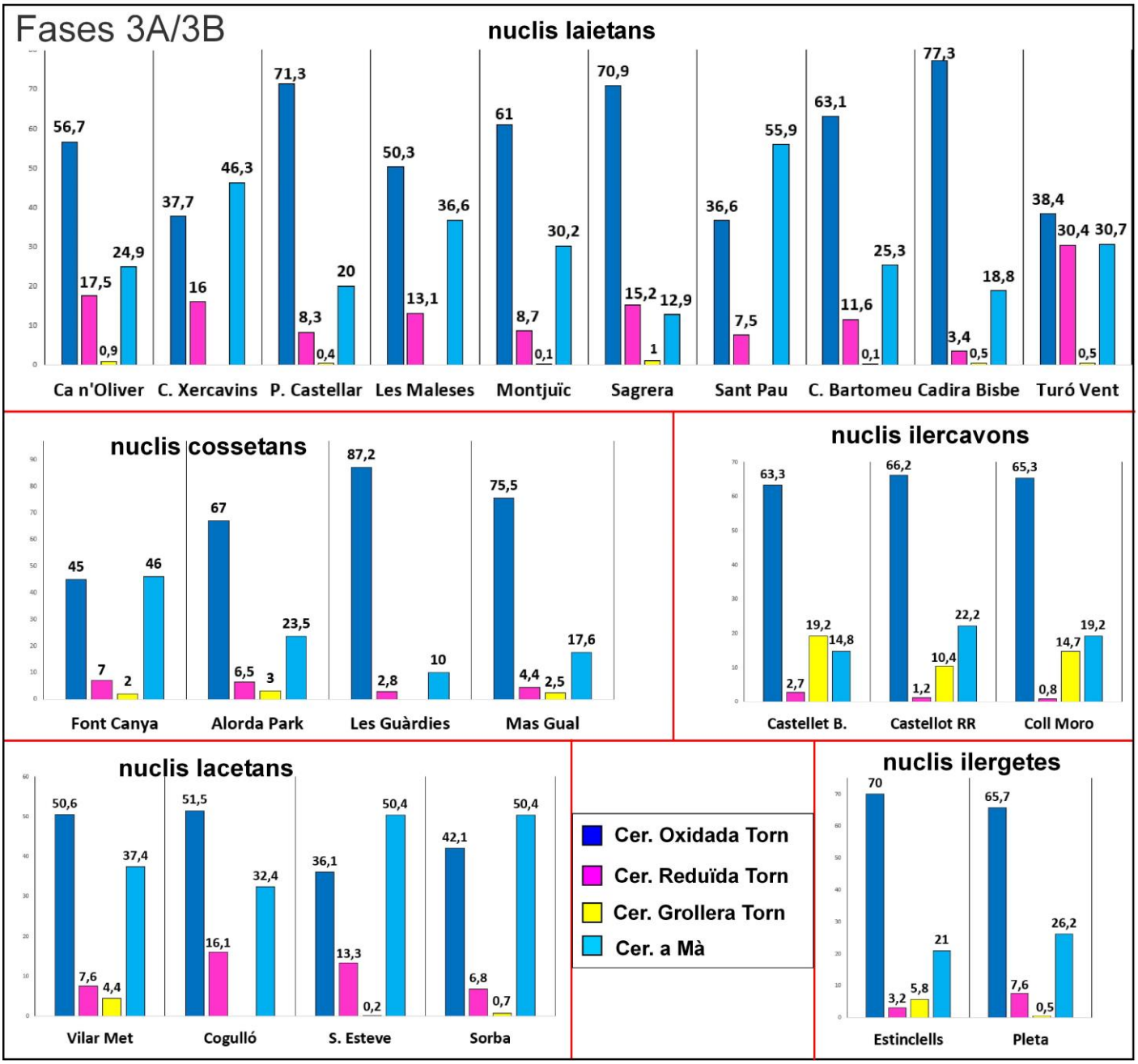

Gràfica Prodlocals 9

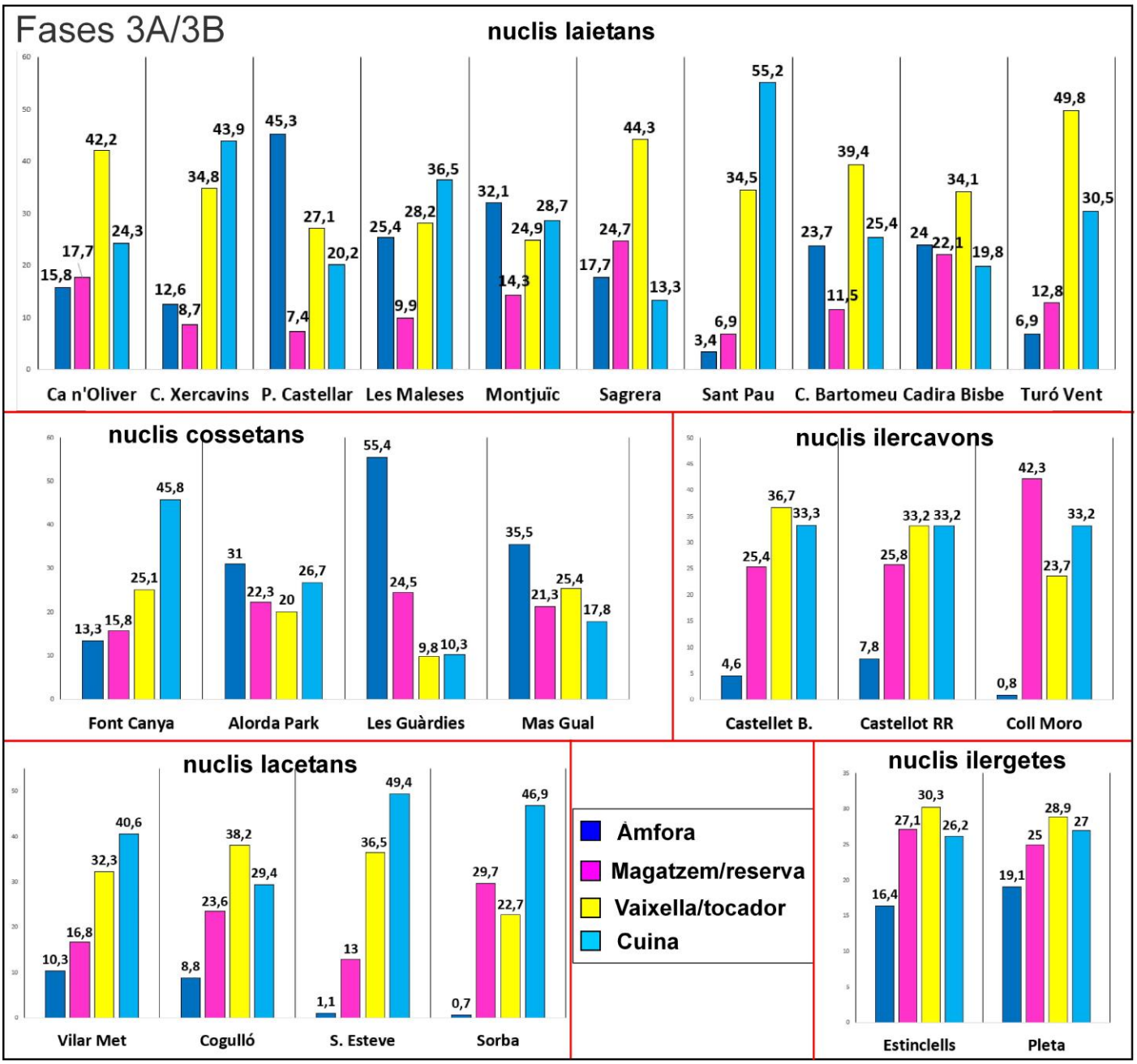

Gràfica Prodlocals 10

3.2.- Consideracions generals sobre les ceràmiques de producció local.

A partir de la caracterització quantitativa realitzada, amb l'afegit de les dades de caire formal, tipològic o decoratiu, obtenim la base documental a partir de la qual desenvolupar una vessant més interpretativa en relació a l'evidència ceramològica fins ara exposada. El propòsit últim serà establir vincles entre les tendències quantitatives i els trets morfològics i/o decoratius de les ceràmiques de producció local amb les formes de vida, modalitats organitzatives i trets culturals de les comunitats que les han generat i utilitzat.

3.2.1.- La qüestió de la introducció de les ceràmiques a torn.

Una problemàtica que cal considerar en primera instància és la relativa a les causes i dinàmica d'aparició de la producció local de ceràmiques a torn. Es tracta d'una novetat absoluta en la cultura material de les comunitats locals que es produeix al llarg del segle VI aC, i a la qual s'ha atribuït una enorme importància històrica des de les etapes inicials de la recerca sobre el món ibèric. Així, en un marc conceptual dominat pel normativisme histórico-cultural, a partir d'en Bosch-Gimpera, aquesta ceràmica és identificada com el marcador ètnic per excel·lència, el més genuí „fòssil director" de la cultura acabada de néixer (Bosch Gimpera 1932). Aquest tret idiosincràsic, entre d'altres, hauria estat assimilat per les poblacions locals com a conseqüència del contacte amb els agents colonials fenicis i grecs foceus establerts al litoral mediterrani de la Península Ibèrica.

En els anys seixanta i setanta, Joan Maluquer de Motes descriu els mecanismes d'adopció de la nova tècnica de la següent manera: "(...) la superioritat tècnica dels grecs va imposar-se ràpidament. Un sol exemple és ben simptomàtic. El comerç grec va introduir per primera vegada la terrissa industrialitzada feta al torn, abans desconegut de les poblacions catalanes. Des de la segona meitat del segle VI la trobarem a tots els llocs indígenes de l'Ebre al Pirineu, i les formes i la decoració pintada són una imitació clara de les primeres peces importades. Molt aviat es demostra que es tracta de productes locals, és a dir, que la tècnica del torn que permet la producció industrial de ceràmica fou apresa de seguida." (Maluquer de Motes 1973, 232). "La presencia griega en Ullastret ejerce una atracción irresistible, y los indígenas, cediendo a ese eterno afán tan humano de novedad y renovación, abandonan sus antiguos hábitos y tradiciones para asimilar rápidamente las enseñanzas griegas. No se trata simplemente de la aparición de unos objetos exóticos atractivos, sino de una transformación radical de gustos y

apetencias, y de una enorme elevación del nivel de vida que exige la adopción de las nuevas técnicas y la transformación de las antiguas artesanías tradicionales en verdaderas industrias (...). La introducción de la técnica del torno permite abandonar o reducir a un mínimo la antigua producción a mano (...)" (Maluquer de Motes 1966, 20).

Aquestes cites il·lustren un relat àmpliament acceptat pel gruix d'investigadors durant bona part del segle XX: la tècnica del torn és una innovació tecnològica tant potent, amb indiscutibles beneficis en tots els aspectes, que un cop coneguda la seva assimilació serà inevitable i el seu ús s'imposa de forma sistemàtica i massiva, fins a „reducir a un mínimo la antigua producción a mano".

Les dades quantitatives presentades en l'apartat anterior, producte d'un tractament de de la informació ceramològica no desenvolupat abans de les dècades dels vuitanta i noranta, desmenteixen categòricament aquesta afirmació. Només a partir de la mostra disponible dels conjunts del període ibèric antic ja es posa de manifest que les ceràmiques a torn no han arraconat la producció „tradicional" de ceràmiques a mà. De fet a quatre dels sis nuclis amb dades de la fase 1A les ceràmiques a mà predominen àmpliament per sobre de les ceràmiques tornejades (Gràfica Prodlocals 5), amb un 55 % del total d'individus de producció local (Gràfica Prodlocals 1).

Precisament la renovació metodològica i conceptual que va quallant a l'arqueologia ibèrica peninsular a partir dels anys vuitanta del segle XX fa que la percepció tradicional reflectida a les cites de Maluquer de Motes comenci a ser fortament matisada, si no obertament rebutjada. Sense desmentir la incontestable influència colonial en la transmissió de la tècnica, es passa a posar l'accent en les necessitats i evolució interna de les comunitats locals, com un tret més d'una tendència més àmplia que, en essència, proposa concedir-los-hi un rol més actiu en les situacions de contacte colonial. En relació a la qüestió que ens ocupa s'assenyala que l'aparició de ceràmiques tornejades locals implica la implantació d'un procés productiu d'una alta exigència tècnica i organitzativa, fet que seria inviable sense haver assolit prèviament uns nivells elevats de complexitat social i econòmica (Dietler 1996, 114-115; Coll Conesa 2000, 203).

Profunditzant en aquest sentit, es planteja que el període ibèric antic fou un dels moments decisius en l'evolució de les comunitats locals cap a societats jerarquitzades, amb estructures polítiques complexes de tipus estatal, dinàmica que no s'explica sense el motor que representa un constant i significatiu creixement demogràfic, entre altres factors. La necessària intensificació de la producció de recursos bàsics subsistencials

condueix al desenvolupament de transformacions tecnològiques en diversos camps, entre els que cal comptar el de la producció terrissera (Sanmartí 2009, 153). La producció estandarditzada i „industrial" de vasos ceràmics respon adequadament a l'increment de la demanda, sorgida de la necessitat de cobrir activitats creixents com ara la reserva d'excedents de producció agrícola, o totalment noves, com ara el transport marítim de mercaderies (Sanmartí, Asensio i Jornet *en premsa*). Així, la fabricació a gran escala de grans contenidors de magatzem i transport és el que dona sentit a la implantació i consolidació d'una producció local de ceràmica a torn, objectiu no assumible sense les possibilitats que ofereix aquesta nova tecnologia.

Aquests arguments posen en primer pla la dimensió funcional, la qual cosa ens ofereix la possibilitat de contrastar-los amb les dades del contextos 1A disponibles, aquells dels que ha estat possible realitzar el nivell d'anàlisi per grups funcionals. A la gran majoria s'observa que entre les ceràmiques tornejades de producció local el grup predominant és el de les peces de magatzem i reserva (Gràfica Prodlocals 6), de manera que en la mitjana global apareix clarament per damunt dels altres dos grups de ceràmiques a torn (Gràfica Prodlocals 3). Aquesta dada confirmaria una part de la hipòtesi plantejada. Per l'altra és notori que la presència d'àmfores ibèriques en aquests mateixos contextos 1A és escassa. En tots els nuclis és la categoria funcional amb índexs més baixos (Gràfica Prodlocals 6), fins i tot, sempre, per sota de la vaixella a torn. Dit això, les dades d'aquesta mostra no han de fer oblidar que la circulació comercial d'àmfores ibèriques en el segle VI aC és un fet contrastat arqueològicament, amb testimonis tan potents com el derelicte de Cala Sant Vicenç, un navili comercial grec enfonsat a les costes de Mallorca vers el 510 aC, amb part de la càrrega principal conformada per àmfores ibèriques (Nieto i Santos 2009). Això ens permet plantejar que en el sector del món ibèric inclòs a la nostra mostra, el septentrional, l'exportació de mercaderies en àmfores, o la producció del seu contingut, devia tenir una incidència menor, secundària, mentre que, almenys en aquestes cronologies antigues, es tractaria d'unes activitats econòmiques molt més intensament desenvolupades en altres àrees del món ibèric, com el sud-est peninsular. Significativament, l'anàlisi tipològica les peces del derelicte de Cala Sant Vicenç sembla indicar que venen d'aquesta darrera zona (Manzano i Santos 2009).

En aquest punt, el que resta per discutir és la persistència d'un pes relatiu molt important, sovint predominant, de les ceràmiques a mà, evident tant a nivell de mitjana general (Gràfica Prodlocals 1) com en un nombre majoritari de casos particulars

(Gràfica Prodlocals 5). També és difícil d'entendre la variabilitat del volum de ceràmiques tornejades que es constata a nivell regional, amb proporcions mitjanes predominants en els territoris laietà i ilercavó, però molt per sota de les ceràmiques a mà (sempre segons les dades disponibles) en els territoris cossetà i ilergeta (Gràfica Prodlocals 2). Encara més sorprenent és el fet que aquesta variabilitat es pugui donar en nuclis propers dins d'un mateix territori. És el cas dels contextos 1A ilercavons del Castellot de la Roca Roja (Benifallet) i Sebes (Flix), tots dos situats a la riba esquerra del riu Ebre, a una distància de poc més de 30 km en línia recta. En el primer hi ha un predomini fortíssim de la ceràmica a torn, amb un 78 % del total d'individus de producció local, mentre que en el segon hi ha unes proporcions gairebé invertides, amb un 66 % de ceràmiques a mà (Gràfica Prodlocals 5).

Es tracta de dos fenòmens, els de la persistència d'alts percentatges de ceràmica a mà un cop introduïda la producció local de ceràmiques a torn i la forta oscil·lació que aquesta última pot presentar, sens dubte relacionats entre ells. En el nostre parer, les explicacions més versemblants es podrien relacionar amb la particularitat pròpia de l'etapa incipient en què es situa el procés de producció de les ceràmiques en aquest moment. En aquest sentit, un tret que sempre s'ha distingit d'aquesta fàcies antiga és seva homogeneïtat tipològica i decorativa (Tarradell 1962, 265-268)[2]. Tanmateix, un recent estudi global d'aquestes ceràmiques en el conjunt de l'àrea ibèrica, des d'Alacant al Llenguadoc, ha conclòs que no són tan uniformes com semblen i que, per contra, la seva producció està clarament regionalitzada (Cela 2006, 229). Ara bé, en la molt més limitada zona que abasta aquest treball es manté la percepció d'una fàcies molt uniforme, tant entre les peces oxidades amb decoració pintada, amb unes formes i un estil geomètric lineal molt similars a tot arreu, com pel que fa a les formes i aspecte de les peces de cocció reductora (Figura Prodlocals 1). Això és el que porta a pensar que en

[2] Aquest ha estat un dels elements que s'ha utilitzat per a plantejar un possible desplaçament poblacional de sud a nord. No es tractaria en cap cas d'una expansió massiva ni d'una invasió, sinó més aviat un moviment de petits contingents, el testimoni arqueològic més directe dels quals podria ser l'excepcional concentració de necròpolis paleo-ibèriques de la desembocadura de l'Ebre (Maluquer de Motes 1987a i 1987b). Aquests grups de migrants meridionals podrien ser els responsables de l'arribada al nord-est peninsular de les primeres ceràmiques a torn pintades i de la implantació de la seva tècnica de fabricació (Sanmartí 2005, 343-344; Cela 2006, 233).

tota aquesta àrea devia existir un nombre reduït de centres productors. No deu ser casual que en el conjunt de l'àrea catalana a dia d'avui no es coneixen restes de cap taller o forn ceràmic d'una cronologia anterior al 450 aC, mentre que l'evidència de centres terrissers d'època ibèrica plena és considerable (Cardona 2009).

Si això era efectivament així, és possible considerar que en aquestes dates es tractés d'un material de difícil adquisició, fet que podria concedir-li un valor elevat i, en conseqüència, una consideració de bé de prestigi. En aquest sentit, tal com passa amb les ceràmiques importades, la seva distribució estaria condicionada per la naturalesa dels diferents assentaments receptors, en especial per l'estatus socio-econòmic dels seus residents. Val a dir que els nuclis amb contextos 1A disponibles no són gaire explícits en aquest aspecte, tal com de fet s'esdevé de manera generalitzada en relació a al període ibèric antic a la zona catalana, amb restes sempre perjudicades per un estat de conservació molt deficitari. En qualsevol cas, l'únic nucli on no es pot argumentar aquesta mancança és el dels Vilars d'Arbeca, del que s'ha documentat la planta completa i se n'ha excavat una part important. Això ha permès confirmar que el caràcter de petita fortalesa ocupada per segments minoritaris de les elits local que el caracteritza des de la fase fundacional, en el segle VIII aC, es manté intacte durant la seva Fase II, en el període ibèric antic (Junyent *et alii* 2009; Castellano 2017). Aquesta constatació no permet verificar la hipòtesi abans plantejada, ja que precisament el conjunt ceràmic 1A dels Vilars és un dels dos de la mostra que té una representació més reduïda de ceràmiques tornejades (Gràfica Prodlocals 5).

Una explicació alternativa fora l'existència de dificultats objectives de distribució d'aquesta producció local, en un escenari probable, com abans s'ha argumentat, amb pocs centres productors per a abastir una àrea considerablement extensa. Això podria explicar aquesta variabilitat de la seva presència a nivell regional o fins i tot local, producte de les circumstàncies puntuals d'aprovisionament d'aquest producte. Aquesta ens sembla, però, una opció poc satisfactòria, sobretot si donem per vàlid l'argument que la introducció d'aquestes ceràmiques respon a l'exigència de cobrir necessitats importants de l'esfera econòmica d'unes comunitats cada vegada més complexes i articulades internament. En darrer terme, seguint aquest fil, hi ha una darrera consideració a tenir en compte. Es tracta de nivells d'enderroc o amortització dels respectius nuclis en els quals la presència d'importacions és sistemàticament molt baixa. En un període ibèric antic que abasta un segle (550-450 aC), aquest fet fa que sigui gairebé impossible discernir si aquests contextos d'abandonament s'han de situar a una

franja alta o baixa d'aquest arc cronològic. Això podria tenir implicacions rellevants, ja que en una mateixa zona les condicions de producció i distribució de les incipients ceràmiques tornejades podrien ser molt diferents en el 525 aC i en el 450 aC. Hem de tenir en compte, en aquest cas, que les escasses ceràmiques d'importació que apareixen en els contextos ibèrics antics a dia d'avui no ens permeten fixar amb precisió la seva cronologia, essent molt difícil discernir si són de la banda alta o baixa de l'esmentada forquilla cronològica.

En definitiva, cal concloure que el fenomen d'introducció i consolidació d'una producció local de ceràmiques a torn presenta problemàtiques totalment obertes, en aspectes tan essencials com el de la seva mateixa raó de ser. Aquesta darrera qüestió és encara més evident si tenim en compte l'exemple d'altres societats complexes mediterrànies que mai no generen una producció local de ceràmiques a torn. Aquest és el cas de les poblacions númides del nord d'València (Sanmartí, Ramon i Maraoui 2016) o de les comunitats talaiòtiques tardanes de Mallorca (Garcia Rosselló i Quintana 2003, 287), per a les quals la fabricació de ceràmiques a torn és un fet aliè, rebutjat o innecessari. Aquest seria el reflex més contundent de com és de difícil la comprensió última de la qüestió central d'aquest apartat, tot i que, a jutjar pel cas ibèric, cal cercar els factors determinants en l'emergència de noves necessitats sorgides en societats que mostren, en paral·lel, un significatiu augment demogràfic i dels nivells de complexitat socio-econòmica.

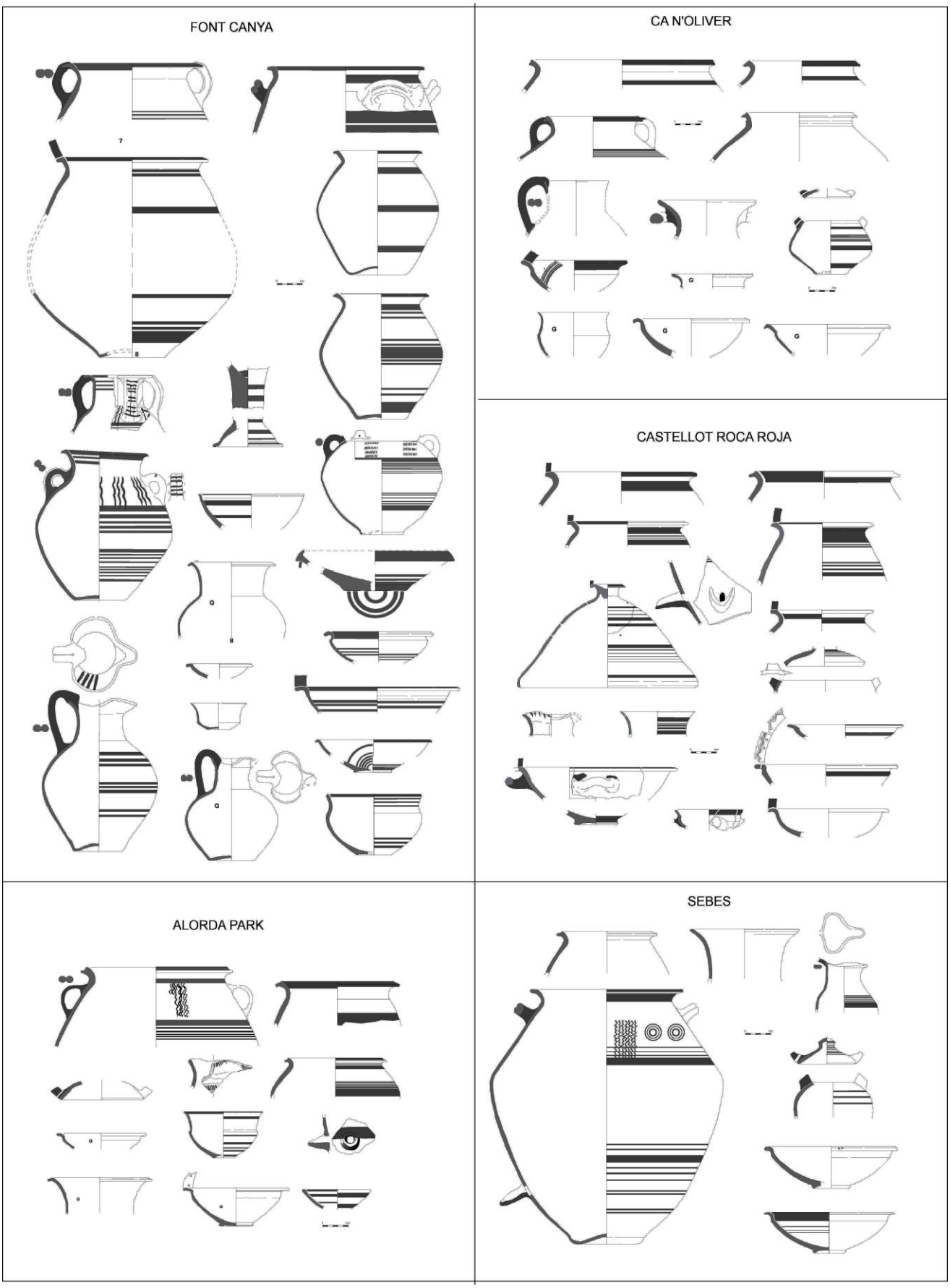

Figura Prodlocals 1: Selecció de ceràmiques comunes oxidades i reduïdes dels contextos ibèrics antics (fase 1A) de la zona objecte d'estudi.

3.2.2.- Les ceràmiques culinàries (ceràmiques grolleres a mà i a torn lent) de producció local.

El gruix de ceràmiques grolleres (a la zona d'estudi la gran majoria fetes a mà i a torn una minoria) conformen la categoria de ceràmiques que les comunitats ibèriques de la segona edat del ferro fabriquen amb l'objecte de processar i cuinar aliments. Es tracta d'una necessitat bàsica que es dona en tots aquells indrets on una comunitat resideix de manera permanent. Que això és així ho demostra el fet que els jaciments que no tenen aquest caràcter poden prescindir d'aquesta mena de ceràmiques. Dins de la mostra considerada en tenim un bon exemple en el cas dels tallers terrissers d'Hortes de Cal Pons i Valls d'en Foix, uns centres productors on tot apunta que no s'hi viu, i on la presència de ceràmiques culinàries és ínfima, del 0,3 i 0,6 % del total d'individus respectivament (Gràfica Hortes 1 i Gràfica Valls 1).

Aquest paper essencial de les ceràmiques grolleres en la vida quotidiana de la població ibèrica va trigar a ser reconegut, ja que des de Bosch Gimpera, com hem vist en l'apartat anterior, només es reconeix la ceràmica a torn pintada com a expressió material d'aquesta cultura: "(...) no deixa lloc a dubtar que la cultura dels ilergets és quelcom a part de la costa, de la qual és precisament característica la desaparició o atenuació de tot el que és típic ibèric, com la ceràmica pintada, la qual sols apareix per excepció, i abunda, en canvi, a més de la importació hel·lenística, la ceràmica llisa a torn rogenca o grisenca (...), a més de la ceràmica a mà indígena." (Bosch Gimpera 1932, 359-360). Aquest „indígena" fa referència al component poblacional no ibèric que conformava el substrat ètnic de les zones „iberitzades" (ilergets i ilercavons), població que es manté a la zona del nord-est peninsular, on hi ha „els pobles no ibèrics de Catalunya" (laietans, lacetans, cossetans, indiketes, etc). Aquesta idea tindrà un notable nivell d'acceptació posterior (sovint se'n farà referència com a „ceràmica hallstàttica" o „ceràmica de tradició neolítica"), tot i que acabarà imposant-se la constatació de que es tracta d'un element més de la vida quotidiana d'aquestes comunitats, tal com queda reflectit en la següent cita de la síntesi sobre la cultura ibèrica publicada per A. Arribas l'any 1965: "(...) hay que señalar las vasijas ordinarias de uso doméstico, hechas a mano, de ascendencia hallstáttica unas, argáricas otras, que acompañan las típicas ceràmicas „ibéricas"." (Arribas 1965, 188). Si bé es reconeix la condició „domèstica" i „ordinària" d'aquestes ceràmiques, es manté la consideració que no són allò més típicament ibèric. Això explicaria que el seu estudi quedi en un segon pla, gairebé irrellevant, com

demostra el fet que aquesta frase sigui l'únic esment que se'n fa en l'extens capítol dedicat a la ceràmica[3].

Per aquestes mateixes dates, en un sentit similar però de manera més precisa, Miquel Tarradell assenyala que "Les olles i les gerres fetes segons els vells sistemes (a mà) es mantingueren i continuaren fabricant-se només com a estris de cuina." (Tarradell 1962, 258-259). Precisament l'associació d'aquesta part del mobiliari ceràmic a les pràctiques culinàries de les comunitats ibèriques és el que ha conduït a un tomb radical en la seva interpretació. Especialment a partir de l'impacte en l'arqueologia d'anàlisis provinents de l'antropologia i de l'etnologia es comença a posar en valor la seva condició de marcador cultural o ètnic (Bats 1988, 25-26), tal vegada la dimensió més àmpliament reconeguda en els darrers anys. Tant és així que actualment es parla de obertament de „tradicions" culinàries ibèriques, gregues, púniques, etc.; d'unes autèntiques „cuines ètniques" (Dietler 2015, 155) ben diferenciades i diferenciables[4].

L'existència de tradicions culinàries pròpies dels diferents contextos culturals implica que les comunitats que en formen part presenten unes maneres de fer similars en el camp de la preparació d'aliments i elaboració de menges. S'accepta que un dels reflexos arqueològics més evidents d'aquest fet és l'existència d'un repertori particular de vasos culinaris, sobretot amb uns trets morfològics característics. En el cas de l'àmbit ibèric està format essencialment per formes tancades i profundes tipus olla, junt amb les seves tapadores (Figura Prodlocals 2, C), la qual cosa semblaria indicar una preferència pels aliments guisats i bullits (Sanmartí i Santacana 2005, 158; Buxó *et alii* 2010, 94). En els conjunts ceràmics de la mostra objecte d'estudi es comprova aquest patró. Pel que fa a les olles, el model formal que predomina de manera abassegadora té base plana, sense nanses i amb dues variants bàsiques de perfil: els sinuosos i vora exvasada, i els de tendència cilíndrica o ovoïdal amb vora lleugerament reentrant. El contrast és absolut, per exemple, amb el repertori de vasos de cuina de contextos culturals grecs, en els que hi ha una presència molt rellevant de cassoles obertes poc profundes (tipus *lopas*), al costat d'olles profundes de perfil globular amb base convexa, nanses i vores amb encaix

[3] La interiorització d'aquesta consideració, sovint inconscient, queda palesa en el fet que encara avui dia gairebé ningú no parla de „ceràmiques ibèriques a mà", mentre que és enormement habitual fer estudis sobre les „ceràmiques ibèriques" d'un territori o d'un jaciment determinat integrant en aquesta expressió exclusivament la categoria de les ceràmiques a torn (per exemple, Oliver 1997).

[4] Fet que no exclou que en determinades circumstàncies, especialment en escenaris colonials, es poden detectar dinàmiques de convivència i barreja d'unes amb les altres (Dietler 2010, 14-15; Delgado 2010, 35-38).

per a rebre tapadores (*Caccabé*) o sense (*Chytra*) (Bats 1988) (Figura Prodlocals 2, B). Aquests trets coincideixen força amb el repertori bàsic de ceràmiques de cuina púniques d'Eivissa, on a les *lopades* i *caccabai* cal afegir unes característiques olles de base plana de grans dimensions, del tipus FE-13/308 (Ramon 2012b) (Figura Prodlocals 2, A).

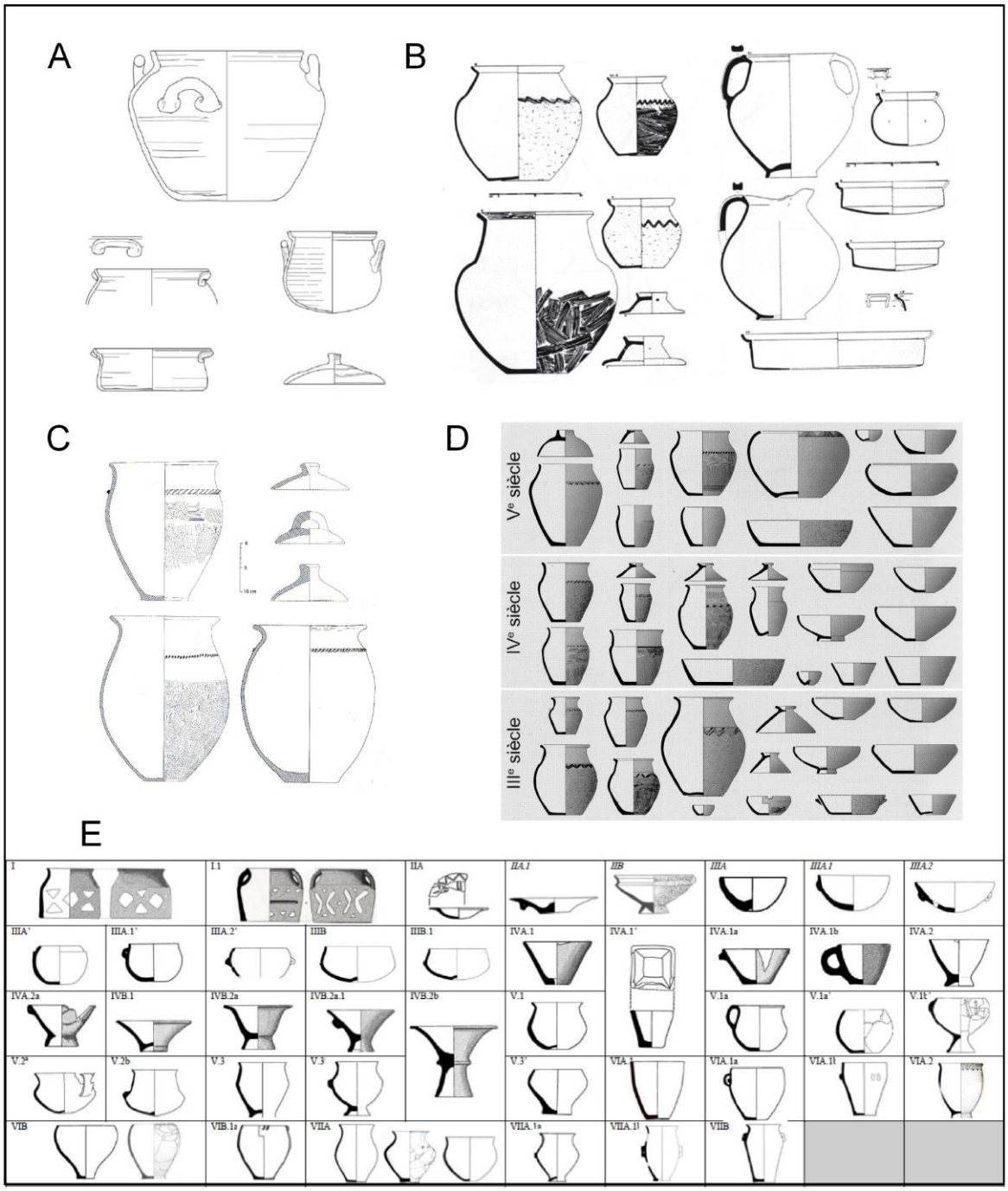

Figura Prodlocals 2: Presentacions del repertori bàsic de ceràmiques culinàries de diferents contextos culturals: A) púnics d'Eivissa segons J.Ramon (2012); B) grecs occidentals de l'àrea de Marsella, segons Bats (1988); C) ibèrics septentrionals segons J.Sanmartí i J.Santacana (2005); D) gals meridionals segons M.Py (2009) i E) celtibèrics de la Meseta segons Á.Sánchez Climent (2016).

La similitud dels vasos culinaris grecs i púnics en certa mesura seria equivalent a la que podem observar entre els de les poblacions ibèriques septentrionals i les del sud de la Gàl.lia. Això és el que mostra el repertori documentat al nucli portuari de *Lattara*, on predominen les mateixes olles amb perfil en „essa" de base plana i sense nanses. En tot cas, com a element distintiu cal esmentar una major incidència de formes obertes (Py 2009, 254), tot i que algunes (les que són tipus fonts o safates) podrien ser més aviat vasos de magatzem, i no peces per a cuinar (Figura Prodlocals 2, D). En darrer terme, en el cas de les ceràmiques grolleres celtibèriques tal vegada el tret més característic sigui la diversitat de formes (Sánchez Climent 2016) (Figura Prodlocals 2, E), tant obertes com tancades, molt allunyada d'un repertori bàsic tan restringit com el que es dona en els casos gal i ibèric.

Arribats a aquest punt creiem legítim preguntar-nos si aquesta uniformitat bàsica del repertori ceràmic culinari no podria tenir, a banda d'una raó?, causa? qualitativa, una de quantitativa. És a dir, si és possible que dins de cada casa no només s'utilitzés un mateix model bàsic de vasos culinaris, sinó també un nombre aproximat similar de peces destinades a aquestes activitats. Una via possible de detectar-ho podria ser la identificació d'una proporció de vasos de cuina que fos aproximadament recurrent, sempre en relació a la resta de ceràmiques de producció local. Com que la documentació arqueològica de forma habitual difícilment permet obtenir aquesta dada de cadascun dels contextos domèstics d'un assentament, entenem que el total dels materials ceràmics que proporciona cada assentament pot ser prou representatiu en aquest sentit. En darrer terme el mecanisme de ponderació quantitativa que proposem és el que s'ha estat desenvolupant en l'anàlisi de cadascun dels assentaments, això és, el d'extreure la proporció de les ceràmiques culinàries locals respecte de la resta de vasos de producció local[5].

Com a consideració prèvia entenem convenient excloure la part de la mostra del període ibèric antic, no tant perquè sigui escassa i, per tant, poc representativa (que ho és), sinó perquè en aquesta fase, com ja hem assenyalat en l'apartat anterior, hi ha aspectes que poden haver condicionat el volum de les ceràmiques de cuina, atès el caràcter incipient de la producció local de ceràmiques a torn. En el període ibèric ple, quan aquest factor

[5] Més endavant justificarem perquè s'ha realitzat aquesta aproximació a partir d'aquesta comparativa (proporció de ceràmiques de cuina respecte a la resta de categories funcionals) i no a partir d'altres que també serien factibles (per exemple, obtenir la proporció de les ceràmiques culinàries en relació a la resta de ceràmiques de producció local excloses les àmfores, o excloses les àmfores i el grup de peces de magatzem). En qualsevol cas, insistim que dels índexs resultants allò més important no són les xifres brutes en sí mateixes, sinó les tendències que reflecteixen.

de possible distorsió ja no existeix, és quan creiem que es pot assajar, amb més consistència, aquest l'exercici proposat.

Dels 35 conjunts ceràmics del període ibèric ple dels que ha estat possible desenvolupar el nivell d'anàlisi per grups funcionals (12 de la fase 1B/2 i 23 de la 3A/3B), les ceràmiques culinàries representen una mitjana global d'un 34 % del total d'individus de producció local. És a dir, entre els segles IV i III aC en els assentaments cossetans, laietans, lacetans, ilergetes i ilercavons estudiats les ceràmiques culinàries representen de mitjana just als volts d'un terç de les ceràmiques produïdes localment. Si establim un marge raonable d'oscil·lació al voltant d'aquest índex, observem que hi ha una majoria d'assentaments (o millor, de fases o moments dels diferents assentaments) en què la proporció de ceràmiques culinàries no s'allunya excessivament d'aquest índex de referència. Concretament a 18 assentaments o fases d'assentaments les ceràmiques a mà se situen en una forquilla que va del 25 al 40 % del total d'individus de producció local. També hi ha 10 assentaments o fases d'assentaments en què les proporcions se situen per sobre, i 7 en els que estan clarament per sota. A partir d'aquestes xifres plantegem l'opció de considerar que la franja intermèdia, aquella en què coincideixen la majoria dels components de la mostra representi un comportament estàndard o habitual. La resta deuen representar comportaments „anòmals", fora del patró comú, i, per tant, el que requereixen una explicació.

En definitiva el que estem proposant és la possibilitat d'identificar sobre bases raonablement objectives els contextos (assentaments o moments dins dels assentaments) en els quals és notori que hi ha „massa" o „massa poques" ceràmiques de cuina[6], un fenomen que sovint es percep de manera intuïtiva, si es té una mínima experiència de classificació de conjunts ceràmics d'època ibèrica. I, un cop detectades, entenem que cal buscar el perquè d'aquestes „anomalies" i „discrepàncies". En aquest sentit, no es pot defugir la possibilitat que algunes d'aquestes „anomalies" siguin producte de distorsions accidentals provocades per la manera com s'han generat els conjunts ceràmics analitzats, tal com ja ha estat comentat en l'apartat introductori. Però és igualment factible que una bona part d'aquests trets quantitatius puguin respondre a dinàmiques culturals que poden ser descobertes i explicades, almenys al nivell d'hipòtesi.

[6] Objectiu aplicat a les ceràmiques culinàries en aquest apartat, però que, per mantenir la coherència del que es planteja, farem extensiu a la resta de categories funcionals en què hem subdividit la producció local de vasos ceràmics.

En aquest punt pren sentit tornar a la diversitat de factors que poden condicionar les pràctiques culinàries. Ja hem considerat abans com aquest àmbit és un bon indicador de tradicions culturals diferenciades. Però el que ara ens interessa afrontar és la qüestió de la diversitat de comportaments dins d'un mateix context cultural. En aquest sentit, la recerca més recent està posant l'accent en tot un seguit de factors socio-econòmics de les pràctiques alimentàries que sens dubte tenen una incidència rellevant dins d'una mateixa entitat cultural i, fins i tot, dins de cada comunitat. Una altra vegada a partir de l'aplicació a l'arqueologia de coneixements provinents de l'antropologia, Michael Dietler va ser pioner en cridar l'atenció sobre un ventall d'activitats de comensalitat que es desenvolupen com a mecanismes d'adquisició i consolidació d'estatus i preeminència social i econòmica (Dietler 1990, 1999). En societats en vies d'esdevenir desiguals o societats amb relacions jeràrquiques institucionalitzades es documenten sempre aquesta mena de pràctiques, de tipus redistributiu, que es concreten en una notable diversitat de festeigs o banquets (Dietler 1996). La defensa de la importància d'aquestes dinàmiques en l'evolució de les societats protohistòriques de la Península Ibèrica ha estat sens dubte una de les principals novetats de la recerca en els darrers anys, (Sanmartí 2001, 2004, 2009). La seva petja en el registre arqueològic s'ha associat especialment amb els materials d'importació en el seu paper de bens de prestigi (Sanmartí 2005b, Sanmartí i Asensio 2017b), tot i que també s'han identificat possibles contextos específicament vinculats a aquestes pràctiques (Sardà *et alii* 2010) o, fins i tot, alguns dipòsits concrets que podrien haver estat producte d'un d'aquests banquets (Pons i Garcia Petit 2008).

En relació a l'esfera que es tracta en aquest apartat, s'ha assenyalat que, al costat de la cuina „quotidiana", la dels àpats diaris, cal contemplar una activitat culinària „excepcional" (Dietler 2010, 17), precisament aquella relacionada amb el desenvolupaments del „festins" promoguts per les elits com a instruments de control social. Ja havíem avançat que una particular modalitat d'aquestes pràctiques, les anomenades „patron-rôle" i „work-party feasts", podrien ser les que deixessin una empremta material possible de reconèixer (Sanmartí *et alii* 2009, 233). El que ho faria factible és el fet que són les variants de festeig que, en societats més avançades, involucren grans quantitats de persones, essent l'escala de participació un dels aspectes que podria haver deixat traces materials (Sardà 2010). Aquesta variable quantitativa és el que ens permet introduir els casos analitzats que presenten alts percentatges de ceràmiques culinàries. Concretament, plantegem que pot ser especialment significatiu el fet que a tots els jaciments de la mostra considerats com a nuclis d'activitats

econòmiques especialitzades (Turó de la Font de la Canya, Sant Esteve d'Olius, Sant Miquel de Sorba i Turó del Vent), en totes a alguna de les seves fases, es dona aquest comportament „anòmal" en relació a les ceràmiques culinàries a mà. Es tracta de nuclis la característica principal dels quals és la concentració de grans quantitats d'excedents cerealístics en sitges, dels que es pot proposar que tal acumulació prové de la recaptació de tributs o obligacions en espècies. Aquesta mena d'apropiació de recursos es podria realitzar en forma de esdeveniments periòdics que podrien tenir lloc en aquest tipus d'assentaments. Les possibles celebracions o rituals comunitaris oferts pels „hostes" de les classes dominants (Dietler 1999, 144) o, fins i tot, la mera exigència d'haver de cobrir la manutenció d'altes quantitats de població agrupada podria posar-se en relació amb els esmentats índexs elevats de vasos culinaris (i, com veurem més endavant, també en el de les peces de vaixella de taula) . En paral·lel a aquests esdeveniments creiem que seria versemblant pensar que en aquestes ocasions aquests indrets podrien jugar un rol de mercat o lloc d'intercanvi i compra-venda de productes artesanals, fet que s'adiu amb l'abundant evidència que sovint presenten del desenvolupament „in situ" de processos artesanals diversos (metal·lúrgics, tèxtils, d'indústria lítica, etc.).

A banda del que s'observa en aquesta mena d'assentaments, hi ha un parell de correlacions més de nuclis en què també es constata una proporció de ceràmiques grolleres culinàries per damunt de la mitjana. La primera és la que es dona en pràcticament tots els contextos coneguts del període ibèric ple a l'àrea lacetana, (Gràfica Prodlocals 8 i 10), produint l'efecte que aquest sigui l'únic territori on la categoria de ceràmiques culinàries és sempre la millor representada i a una distància considerable de la segona (Gràfica Prodlocals 4). L'abast regional d'aquesta dada ens fa pensar que en aquest cas tal vegada es tracti d'una especificitat cultural de les poblacions lacetanes. No en el sentit que cuinin „més" que les poblacions d'altres territoris, sinó que cuinin „de manera diferent", amb alguna particularitat local que requereixi un nombre una mica superior de vasos.

Més difícil de comprendre és el que s'observa en una part important de nuclis laietans en cronologies del segle IV aC, concretament en els contextos 1B/2 de Ca n'Oliver, Puig Castellar i Turó del Vent (Gràfica Prodlocals 8). En tots els casos les ceràmiques de cuina són la categoria àmpliament predominant, amb més de 20 punts percentuals de diferència respecte de la segona (cosa que no passa en cap dels contextos lacetans abans esmentats) (Gràfica Prodlocals 8), fins al punt que això genera un repunt proporcional únic i „estrany" en la gràfica de les mitjanes de la regió laietana (Gràfica Prodlocals 4).

Aquí no sembla possible plantejar una especificitat de comportament corresponent a un territori ètnic perquè aquesta „anomalia" no es dona en els contextos contemporanis dels nuclis del Pla de Barcelona (Montjuïc i Estació de la Sagrera) (Gràfica Prodlocals 8) i, a més, no és sostinguda en el temps, donat que els índexs de ceràmiques de cuina presenten un fort descens en els contextos 3A/3B dels mateixos nuclis implicats (Gràfica Prodlocals 10). És doncs un fenomen circumscrit a una part dels nuclis del territori laietà, i a un període concret d'aquests, al voltant del segle IV aC. Si deixem a banda el cas del Turó del Vent, que podria tenir una explicació pròpia per la seva naturalesa de centre especialitzat i possible mercat, en els casos de Ca n'Oliver i Puig Castellar, dos nuclis molt pròxims entre ells, es podria plantejar la hipòtesis d'una conjuntura puntual d'estrès demogràfic a nivell local, de respondre a una necessitat d'acollir un excedent o desplaçament de població provocat per causes accidentals o traumàtiques.

Tampoc és fàcil trobar una explicació convincent als casos minoritaris en què els índexs de ceràmiques de cuina són „massa" baixos, sempre segons els paràmetres quantitatius globals de referència. En aquest cas el tret més evident és que els quatre contextos en què aquest comportament és més acusat, els únics en què les ceràmiques de cuina se situen clarament per sota del 20 % del total d'individus de producció local, pertanyen a assentaments rurals. Son els contextos 2, 3A/3B de les Guàrdies, els 3A/3B de Mas d'en Gual i el 3B de l'Estació de la Sagrera (Gràfica Prodlocals 8 i 10). Cal dir, tot seguit, que no es tracta d'un comportament generalitzat en aquest tipus de poblament rural dispers, ja que una presència tan escassa de vasos culinaris no es dona en els nuclis de Can Xercavins, en el de l'Hospital de Sant Pau i en el conjunt 2 del mateix nucli de l'Estació de la Sagrera (Gràfica Prodlocals 8 i 10). En qualsevol cas, és destacable la concurrència del fenomen en totes les fases dels dos nuclis cossetans, molt propers entre ells, i amb la particularitat compartida d'estar associats a activitats „industrials" de tipus miner i metal·lúrgic. En aquest sentit, podria ser temptador plantejar que es doni un efecte similar al dels centres terrissers, és a dir, dels llocs on predomina el caràcter productiu per damunt del residencial. Tanmateix, en aquest casos si hi ha poques ceràmiques culinàries perquè es pot concentrar molta més gent treballant de la que en realitat hi resideix, no s'explica perquè hi ha volums tan importants de les categories restants, no tant de les peces de magatzem o d'àmfores, que podrien tenir una lògica a banda (hi tornarem més endavant), sinó sobretot de les peces de vaixella, atès que la preparació d'aliments i el seu consum serien aspectes íntimament lligats (la presència

d'importants quantitats de peces de vaixella en els centres terrissers es justifica, òbviament, no perquè s'estiguin usant sinó perquè són part del que s'hi fabrica).

Seguint en l'avaluació de tot allò que genera una variabilitat interna en les pràctiques culinàries que pot tenir un reflex arqueològic cal insistir en la qüestió de les diferències d'estatus en societats jerarquitzades. Ja Michel Bats introdueix en l'anàlisi arqueològic el concepte d'una „grande cuisine" vinculada a les classes dirigents, diferenciada de la cuina popular o la „petite cuisine" dels segments socials subordinats (Bats 1988). Amb tot, es restringeix l'impacte de la „grande cuisine" a l'esfera del consum, i concretament a l'ús de vaixella de luxe metàl·lica, arribant a la conclusió que en el context d'un enclavament colonial secundari com el d'Olbia no n'hi ha traces. En els darrers anys, però, s'ha identificat l'existència d'una „cuina de classe" en el fenomen d'emulació o adopció de tradicions culinàries exògenes per part de les elits locals (Sanmartí i Asensio 2005; Sanmartí 2015, 180-181). El testimoni material de l'aparició d'aquesta cuina selectiva seria l'ús de cassoles de tipus mediterrani (*caccabai* o *lopades*) que, com hem vist, són peces vinculades a un tipus de preparació d'aliments diferent a la tradició culinària local.

A la zona objecte d'estudi la documentació més antiga d'aquestes mena cassoles correspon a una imitació local feta a mà d'un *càccabos* provinent dels contextos 1A del Turó de la Font de la Canya (Figura Prodlocals 3, 1), junt amb una peça del mateix tipus, en aquest cas de ceràmica grollera a torn, dels nivells 1B del Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet (Figura Prodlocals 3, 2). A partir del segle IV aC comencen a aparèixer els primers prototipus indiscutiblement importats, com el fons de *càccabos* cartaginès d'Alorda Park (làmAlorda12, 22). En els exemplars de ceràmica grollera a torn d'aquesta cronologia, com un de complet del mateix nucli d'Alorda Park (Figura Prodlocals 3, 3), és incert si són imitacions locals o de producció grega occidental (d'*Emporion* o *Rhode*). En el segle III aC es constata una evidència creixent d'aquestes cassoles, amb un increment molt important a partir del darrer quart del segle (fase 3B), que es posa de manifest tant en les peces importades (fenomen que tractarem més endavant, en l'apartat corresponent), com especialment en els exemplars ceràmica grollera a torn (Figura Prodlocals 3, 5 a 12), dels que en aquests moments és molt més probable que es tracti de peces de fabricació ibèrica. Això és així perquè responen als trets més característics d'una categoria de ceràmiques grolleres a torn que té el moment de màxima incidència en aquestes dates dels volts del 200 aC, i que inclou en el seu repertori un nombre majoritari d'olles i tapadores d'indubtable tradició morfològica

local (Sanmartí i Asensio 2017). En el segle III aC, al costat de les imitacions habituals de *càccabai*, coneixem algunes imitacions de cassoles baixes o *lopades*, com una de ceràmica a mà del Mas d'en Gual (Figura Prodlocals 3, 4) i una altra de grollera a torn de Ca n'Oliver (Figura Prodlocals 3, 6).

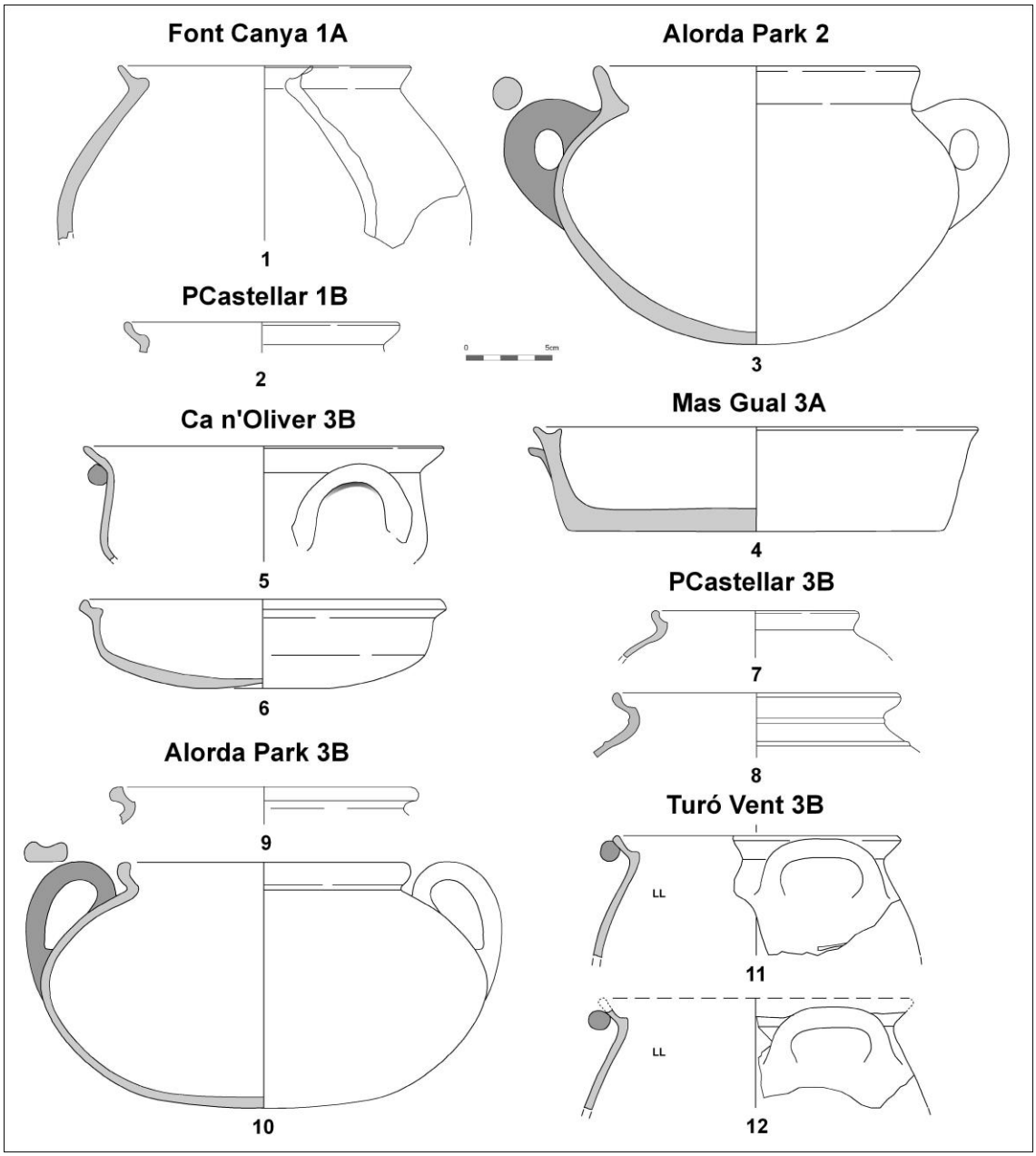

Figura Prodlocals 3: Ceràmiques de cuina de producció local que imiten cassoles mediterrànies del tipus *càccabos* i *lopas*.

La seva distribució no desmenteix la interpretació que la seva presència respon a una cuina diferencial promoguda per les classes benestants, donat que a pràcticament a tots

els nuclis on apareixen hi ha raons per relacionar-los amb segments de les elits locals, excepció feta tal vegada de l'establiment rural del Mas d'en Gual. En tot cas, la variable quantitativa s'ha de tenir en compte, ja que hi ha casos on només hi ha una d'aquestes peces (precisament el del Mas d'en Gual), al costat a d'altres on es coneix un lot notable, com és especialment el cas de la ciutadella aristocràtica d'Alorda Park o, fora de la zona estudiada, de la ciutat indiketa d'Ullastret (Sanmartí 2015, 181).

Donat que les peces tipus morter són avaluades com a vasos culinaris, vinculats al processat d'aliments (Sanmartí i Santacana 2005; Buxó *et alii* 2010, 92), caldria donar una consideració similar a un tipus particular que fins ara ha passat per alt. Ens referim a les imitacions de morters fets en ceràmica oxidada a torn, que en la zona objecte d'estudi tenen una presència no inferior a les imitacions de cassoles vistes abans. El perfil de moltes de les peces, junt amb l'abundància d'exemplars amb solcs concèntrics a la cara externa de la base i pedretes incrustades al fons intern, fan evident que el prototipus imitat serien els morters púnics ebusitans (Figura Prodlocals 4). Cal dir, però, que en la majoria dels casos és palès que es tracta de versions molt *sui generis* del model púnic ebusità. A nivell cronològic, a banda d'unes bases peculiars amb solcs concèntrics al fons intern dels conjunts 1A del Castellot de la Roca Roja (Figura Prodlocals 4, 1 i 2), les més antigues versions locals de morters ebusitans provenen de contextos 1B del mateix Castellot de la Roca Roja (Figura Prodlocals 4, 3 i 4) i del Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet (Figura Prodlocals 4, 5 i 6). Des de principis del segle IV aC en tenim documentada la fabricació en els centres terrissers de la zona de les Capçaleres del Foix (Figura Prodlocals 4, 8 a 11). De fet, en el període ibèric ple és quan presenten una major implantació, ja que són presents en nuclis laietans (Puig Castellar i Turó del Vent) (Figura Prodlocals 4; 7, 13 i 14), cossetans (Alorda Park) (Figura Prodlocals 4, 12) i, amb una especial incidència, en tots els estudiats de la zona ilercavona (Castellot de la Roca Roja, Castellet de Banyoles i Coll del Moro) (Figura Prodlocals 4, 15 a 20).

Si l'ús culinari precís d'aquests morters és incert a nivell general, encara ho és més pel que fa a les imitacions de fabricació ibèrica, més enllà de la funció d'uns i altres com a ratlladors i no pas piconadors (Sanmartí i Santacana 2005, 158). En aquest sentit, en relació als morters trípodes de producció fenícia occidental arcaica s'ha plantejat que podrien estar relacionats amb el processat d'espècies que s'afegeixen al vi (Botto 2000; Vives-Ferrándiz 2004, 26), importat massivament pels centres fenicis sud peninsulars

en les àmfores T.10.1.2.1. de J. Ramon, una funció que podria mantenir-se amb els productes equivalents d'època púnica (vi i morters).

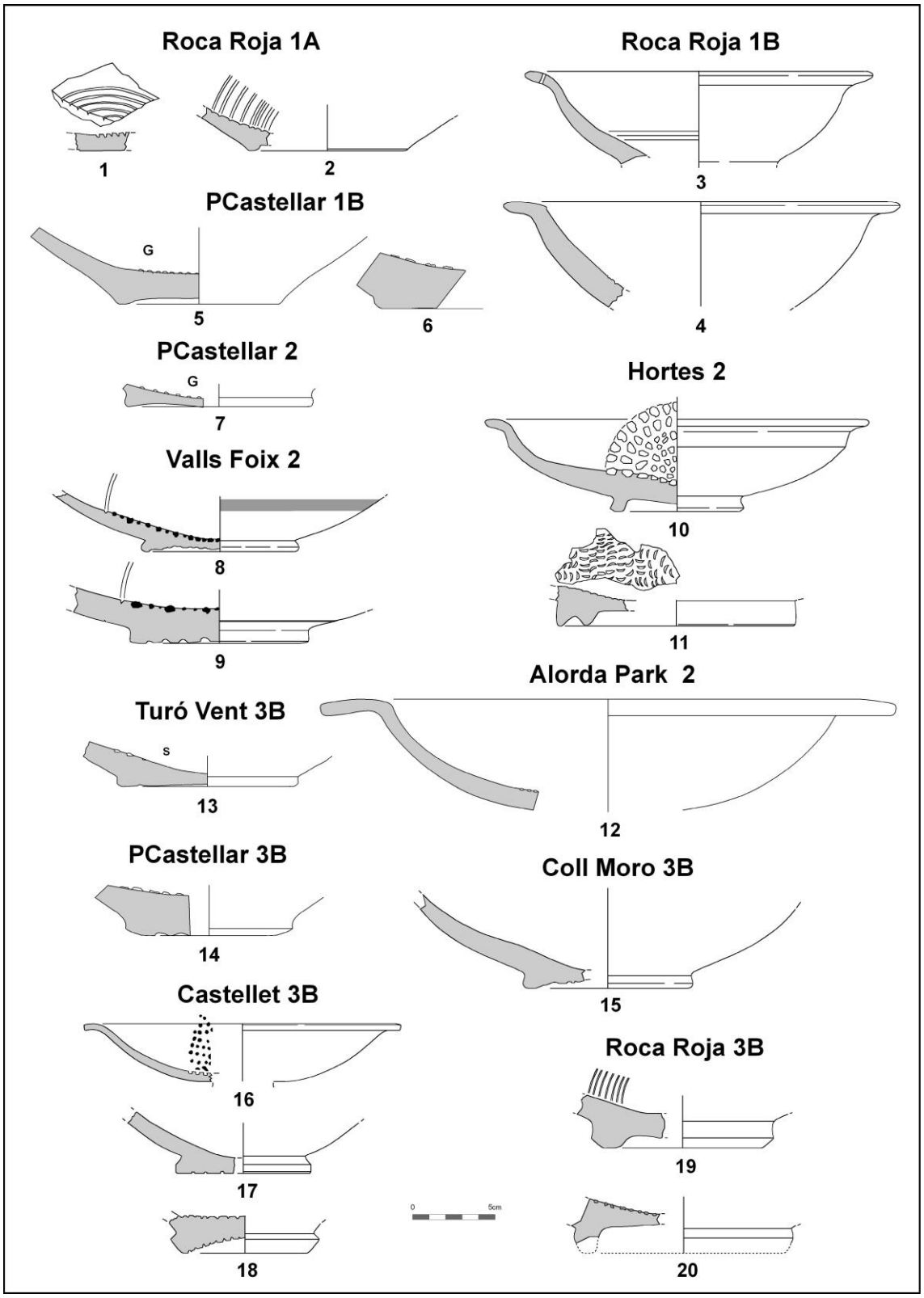

Figura Prodlocals 4: Morters de ceràmica ibèrica oxidada a torn, probables imitacions de morters púnics ebusitans de la zona objecte d'estudi.

L'acceptació d'aquesta hipòtesi allunyaria aquestes peces de l'àmbit de preparació de menges en sentit estricte, i les situaria en l'esfera del consum de vi, cosa que afectaria tant als abundants morters importats com a les seves versions indígenes (Figura Prodlocals 4). Fins i tot, l'existència d'aquestes darreres es podria explicar com a testimoni de l'expansió d'una manera determinada de consumir el vi , un complement necessari com a substitutiu dels morters d'importació quan aquests falten. En qualsevol cas, això no anul·la la consideració d'objectes que evidencien l'adopció de costums forans per una part limitada i amb tota probabilitat selecta de les comunitats ibèriques locals.

Mantenint una anàlisi que prioritza la vessant sociocultural del mobiliari ceràmic, hi ha un darrer aspecte que creiem interessant comentar de les ceràmiques de cuina de producció local, concretament del grup majoritari de les peces fetes a mà. És el que deriva de la seva condició de materials de producció no estandarditzada, que amb tota probabilitat es fabriquen en l'àmbit domèstic de cadascun dels assentaments; en les paraules de M.Tarradell, són aquelles ceràmiques "(...) de fabricació casolana, feina de les dones com un aspecte més de la cura de la llar" (Tarradell 1962, 272). Més enllà del patró culinari essencial representat per la combinació d'olles profundes i les seves tapadores, com hem vist comú a tota l'àrea cultural ibèrica, aquesta categoria de vasos ceràmics es caracteritza per una variabilitat morfològica i decorativa molt acusada.

Una mirada comparada d'una selecció aleatòria d'exemplars de la mostra disponible (realitzada a l'atzar dels perfils millor conservats) fa ben evident que l'heterogeneïtat de detalls formals i decoratius és molt gran. És el que s'observa, per exemple, entre els materials de tots els contextos estudiats del període ibèric antic (Figura Prodlocals 5). Així, la decoració d'ungulacions a la cara externa del llavi és un element que sovint s'ha considerat emblemàtic d'una fàcies ibèrica antiga però que només apareix (en quantitats significatives) en les peces del Turó de Ca n'Oliver (Figura Prodlocals 5, 1). Cal assenyalar que es tracta de l'únic context 1A del territori laietà disponible en aquest treball; sabem que en altres jaciments de la zona que han proporcionat materials d'aquesta cronologia aquest recurs decoratiu està present; és el cas de la Penya del Moro a Sant Just Desvern (Barberà i Sanmartí Grego 1982) o de Montjuïc a Barcelona (Asensio *et alii* 2009). Es tracta, doncs, d'un tret que podria haver tingut un abast regional laietà. Tanmateix la comparació dels exemplars dels dos nuclis amb conjunts 1A del territori cossetà (Alorda Park i Font de la Canya) i dels dos del territori ilercavó (Castellot de la Roca Roja i Sebes) no permet distingir gaires similituds entre els vasos

d'uns i altres. Especialment entre els dos contextos cossetans contrasta molt la diferència entre les peces de perfil cilíndric amb vora lleugerament reentrant d'Alorda Park (Figura Prodlocals 5, 2) i els exemplars amb perfil en „essa" de Font de la Canya (Figura Prodlocals 5, 3). En general predomina la sensació que a cada assentament correspon una fàcies particular, amb un dissenys i acabats específics. Com a molt es pot assenyalar una certa recurrència de tapadores decorades amb incisions i/o solcs profunds (Figura Prodlocals 5, 3 a 5).

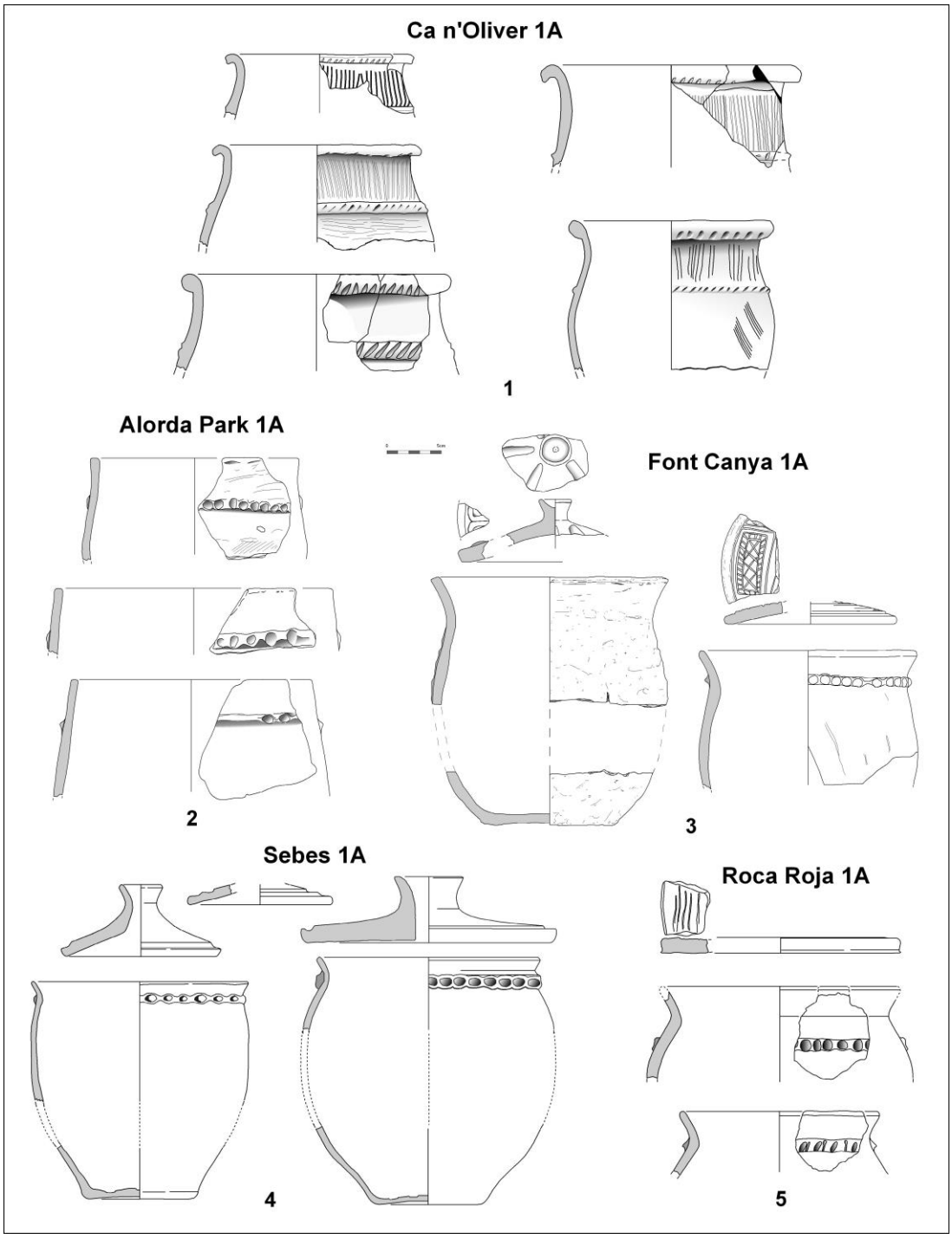

Figura Prodlocals 5: Selecció de ceràmiques de cuina a mà del període ibèric antic (550-450 aC).

Aquesta anàlisi comparativa aplicada a les peces del període ibèric ple és encara més reveladora, donat que, en ser una mostra més completa, posa de manifest més clarament l'existència de fortes diferència d'un assentament a l'altre dins d'un mateix territori ètnic, amb una notable quantitat de particularitats locals. Així, sense ànims de ser exhaustius, s'ha de destacar la fàcies tan singular que presenta el lot d'olles del context 2 del Turó del Vent, amb uns exemplars únics caracteritzats per perfils cilíndrics de carena baixa o mitja i agafadors aplicats a la part alta del cos (Figura Prodlocals 6, 4). També es poden anomenar les diferències que presenten les peces de dos nuclis laietans molt propers, els de Ca n'Oliver i el Puig Castellar, en aquest cas a nivell de les modalitats decoratives aplicades. Sobretot en els conjunts contemporanis 3B, molt abundants a tots dos jaciments, s'observa una àmplia utilització del recurs del pentinat del cos en el primer (Figura Prodlocals 6, 1) que és absolutament inexistent en el segon (Figura Prodlocals 6, 2). Igualment a les olles de Ca n'Oliver abunda l'ús de marques triangulars impreses mentre que a les del Puig Castellar predominen les marques rodones o digitacions. En el seu moment s'ha comentat com les olles a mà del nucli de la Sagrera, també laietà i proper als altres dos, presenten vores anguloses de secció quadrangular (Figura Prodlocals 6, 3), del tot inèdites a les olles de Ca n'Oliver i del Puig Castellar. A l'àrea lacetana és molt notable l'aspecte uniforme que mostren les olles i tapadores en el nucli de Sant Esteve d'Olius. A les olles les caracteritza uns perfils en „essa" molt sinuosos i una franja de petits motius impresos situats a mitja carena en trajectòria sovint irregular, mentre que les tapadores tenen sistemàticament un perfil carenat molt poc comú (Figura Prodlocals 6, 8).

En aquest mateix sentit és de les més significatives la comparació entre els materials 3B de dos nuclis del territori ilergeta, Els Estinclells (Figura Prodlocals 7, 3) i La Pleta (Figura Prodlocals 7, 4), també força pròxims un de l'altre. S'observa un patró clarament diferenciat en el perfil de les olles, així com models propis de tapadores, amb abundants exemplars que disposen d'agafadors en forma de nansa als Estinclells, d'un tipus inexistent a la Pleta. Els lots d'olles i tapadores dels nuclis cossetans de Font de la Canya (Figura Prodlocals 7, 1) i Alorda Park (Figura Prodlocals 7, 2) no mostren gaire trets comuns evidents. Per altra banda, els seus lots de peces serveixen per il·lustrar que hi ha indrets en els que no s'observa l'existència d'una fàcies local amb una personalitat pròpia molt acusada, amb trets particulars reconeixibles, com sí que es dona en alguns dels casos ressenyats (veure especialment al Turó del Vent, Sant Esteve d'Olius o Pleta) o en el dels nuclis ilercavons.

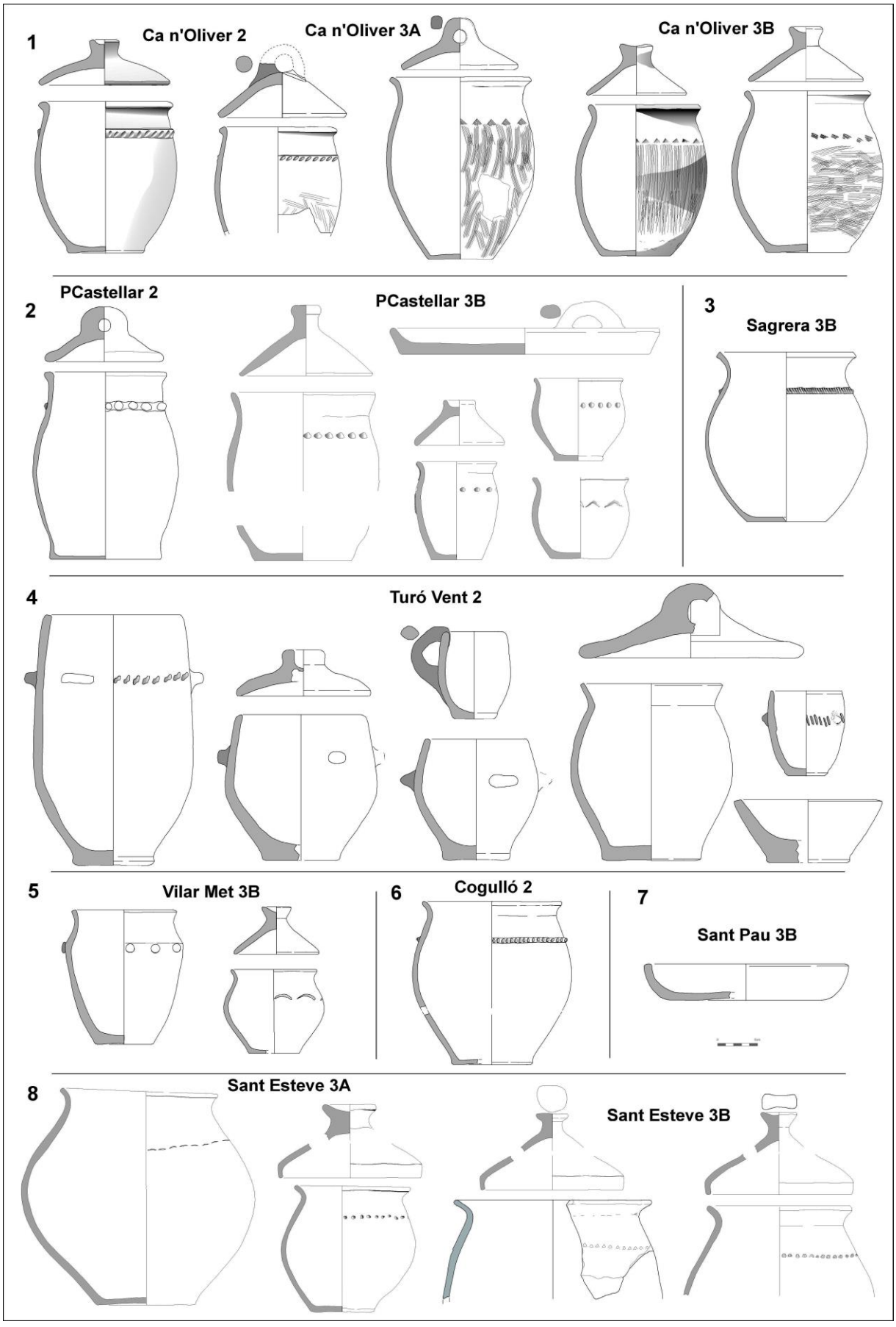

Figura Prodlocals 6: Selecció de ceràmiques de cuina a mà del període ibèric ple (400-200 aC) de nuclis de les zones laietana i lacetana.

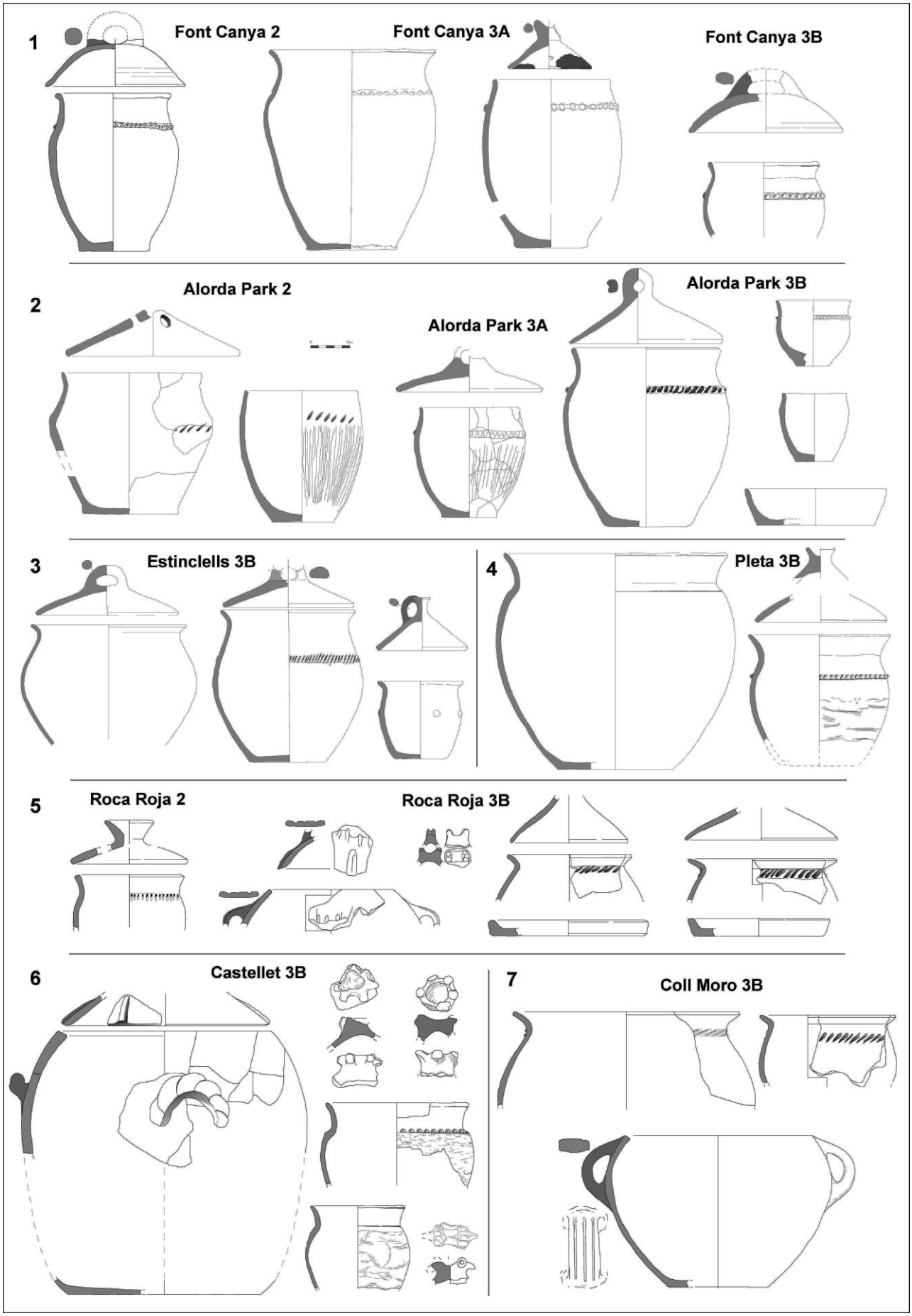

Figura Prodlocals 7: Selecció de ceràmiques de cuina a mà del període ibèric ple (400-200 aC) de nuclis de les zones cossetana, ilergeta i ilercavona.

En els nuclis ilercavons es pot identificar una combinació de trets que tenen un abast regional, al costat d'altres que semblen d'adscripció estrictament local. Entre els primers el més indiscutible és la presència d'olles de tanca hermètica i les seves tapadores (Figura Prodlocals 7, 5 a 7), inexistents a la resta de territoris. El que sí que és particular de cada assentament és la variant tipològica d'aquestes mateixes olles, en especial pel que fa a la modalitat de les nanses. Per últim, cal destacar els poms zoomorfs de les tapadores del Castellet de Banyoles (Figura Prodlocals 7, 6), un dels trets més peculiars dels que hem anomenat fins ara i aparentment exclusiu d'aquest nucli.

De tot aquest seguit d'elements que hem assenyalat entenem que l'únic que pot respondre a una pràctica culinària particular seria el fenomen de les olles de tanca hermètica de la zona ilercavona (més important si afegim, com veurem tot seguit, l'existència dels exemplars de ceràmica grollera a torn). Es pot plantejar que només en aquesta zona s'elaboren uns àpats determinats que exigeixen uns vasos de cuina específics, més apropiats. Tal vegada en aquest mateix sentit s'hagin d'interpretar les cassoles baixes, algunes de molt baixes (que recorden els „tajins" nordafricans contemporànis), com el testimoni d'un preparat o plat diferent a les menges convencionals. En aquest cas, però, la seva distribució no segueix una pauta territorial, com en el de les olles de tanca hermètica, i apareix sempre en un nombre molt reduït, rarament més d'un parell d'exemplars en un mateix assentament o fase d'assentament. D'aquesta manera a la mostra estudiada en trobem als nuclis laietans del Puig Castellar (Figura Prodlocals 6, 2), Turó del Vent (Figura Prodlocals 6, 4) i Hospital de Sant Pau (Figura Prodlocals 6, 8), al cossetà d'Alorda Park (Figura Prodlocals 7, 2) i a l'ilercavó del Castellot de la Roca Roja (Figura Prodlocals 7, 5). Una altra opció és que es tracti d'una versió molt poc acurada de les cassoles baixes de tipus mediterrani (les *lopades*) i les haguem de considerar com a indicis d'adopció de cuines foranes.

Tota la resta de consideracions al voltant de les particularitats formals i decoratives d'aquest tipus de material responen a la seva condició de producte fabricat dins de cada assentament. L'aprofundiment d'aquest aspecte pot tenir un potencial informatiu fins ara poc explorat. Podria ser un element a partir del qual identificar l'existència de vincles intergrupals, com per exemple el de la mobilitat femenina entre comunitats veïnes a causa de pràctiques matrimonials exogàmiques. En aquest sentit es podria interpretar, per exemple, la presència d'un únic pom de tapadora del tipus característic del Castellet de Banyoles en els contextos contemporanis del nucli del Castellot de la

Roca Roja (Figura Prodlocals 7, 5). També podria ser el testimoni del desplaçament de poblacions que protagonitzen l'ocupació de noves terres i fundació d'assentaments „ex-novo". Casos com els de la Pleta o els Estinclells, tots dos construïts molt poc abans del seu abandonament, a finals del segle III aC, es poden entendre dins de dinàmiques d'aquesta naturalesa. En el cas dels Estinclells, l'observació de diferents tipus de pastes entre les ceràmiques a mà dels nivells d'enderroc van aconsellar l'aplicació d'anàlisis arqueomètriques. Aquestes mostren que les argiles utilitzades en una de les fàbriques de les olles de cuina no provenen de l'entorn immediat de l'assentament (Jornet i Miguel 2017), fet que exclou la seva fabricació *in situ*. Aquesta dada podria explicar-se si el mateix grup de persones que va promoure la fundació del nucli és el que va haver de fugir-ne a causa de la inestabilitat provocada per la Segona Guerra Púnica. Així, seria tan recent l'establiment en aquest indret que encara estarien en ús part elements del mobiliari que van dur amb ells els seus fundadors. També podria explicar-se per l'aportació d'un nou contingent de població al nucli emergent, tant que encara no s'havia completat la urbanització de l'espai emmurallat. En qualsevol cas, entrar en aquesta mena de qüestions requereix poder analitzar conjunts ceràmics consistents de diversos nuclis veïns contemporanis, a ser possible combinant l'estudi ceramològic convencional amb els procediments analítics; una documentació de base que en el nivell actual de la recerca rarament existeix.

Per acabar, cal assenyalar que aquesta forta diversitat de detalls formals i decoratius de les ceràmiques de cuina a mà contrasta intensament amb el que s'observa entre les ceràmiques grolleres a torn, que completen el repertori de peces de cuina. Es tracta d'una categoria de la qual existeixen testimonis a la zona d'estudi des del període ibèric antic (Figura Prodlocals 8, 1 i 2), però que mostra arreu una presència molt baixa fins ben entrat el segle III aC (Figura Prodlocals 8, 3 i 4), en la major part dels casos purament testimonial (Gràfica Prodlocals 5 i 7). Això canvia en els contextos del darrer quart del segle III aC, quan es constata una alça important , però molt desigual a nivell territorial. Assoleix unes proporcions mínimament significatives en contextos cossetans, encara més consistents en els nuclis ilergetes, i un volum veritablement notable en els assentaments ilercavons (Gràfica Prodlocals 2). En aquests darrers arriba a representar de mitjana el 15% del total de les ceràmiques de producció local, i en alguns assentaments (Castellet de Banyoles) se situen per sobre de les ceràmiques a mà (Gràfica Prodlocals 9). En darrer terme, cal retenir, com dèiem al principi, la forta homogeneïtat tecnològica, tipològica i decorativa que presenten els vasos d'aquesta

categoria en el moment de màxima expansió (fase 3B), molt especialment la forma més corrent, l'olla de perfil en "essa" (Figura Prodlocals 8, 5 a 15). En aquesta fase sembla clar que no es tracta de vasos fabricats en ambients domèstics; més aviat, la seva aparença tan homogènia fa pensar en l'existència d'un o uns pocs centres de producció, des dels quals es distribuirien regionalment. Tanmateix, aquesta possibilitat té en contra d'entrada el fet que, a hores, d'ara cap dels centres terrissers coneguts no ha proporcionat cap testimoni de producció d'aquesta mena de vasos. A més, representaria un fenomen inèdit a nivell local de fabricació "industrial" o "estandaritzada" de ceràmiques culinàries, documentat això sí en el món grec, púnic i itàlic.

Per altra banda, la seva distribució geogràfica, amb una implantació decreixent de sud a nord, fa inevitable posar-la en relació amb les dades dels territoris edetans, on la totalitat de ceràmiques culinàries pertanyen a aquesta categoria, les ceràmiques de la "classe B" de Bonet i Mata (Bonet i Mata 1992). En aquest punt, seria temptador plantejar que les peces al nord de l'Ebre corresponguin a importacions (o imitacions) de peces fabricades en tallers del País Valencià, idea reforçada pels clars paral·lelismes formals que presenten unes i altres, especialment les olles (Sanmartí i Asensio 2017, 205). Tot amb tot, hi ha detalls en els exemplars catalans que indiquen un cert caràcter "regional", sobretot els característics ressalts o filets en relleu a la carena, absents a les peces valencianes. També és el cas de la presència exclusiva del tipus d'olla de tanca hermètica en els jaciments ilercavons (Figura Prodlocals 8, 13 a 15).

En definitiva, és una de les categories ceràmiques on és més urgent l'aplicació de tècniques arqueomètriques, per tal de dilucidar si aquests materials són de producció regional o microregional o importats (en aquest cas importacions ibèriques, amb molta probabilitat, de la zona valenciana). En clau sociocultural, la principal problemàtica que plantegen és quines són les causes que n'expliquen la implantació. Una opció és que representin l'aparició o acceptació d'una nova modalitat culinària. Atès que el producte majoritari d'aquesta categoria no deixa de ser una olla de perfil en "essa" de base lleugerament còncava i sense nanses, com les olles fetes a mà, això no sembla tan evident com en el cas de les imitacions de cassoles baixes de filiació mediterrània (*càccabai* i *lopades*). Amb tot, el seu èxit es pot basar en les propietats que aporta la novetat d'estar fetes a torn (sobretot, les parets més primes), cosa que pot produir efectes notables en el resultat final de determinats cuinats (Delgado 2008, 167). El que resultarà més difícil d'escatir és per què les possibles innovacions culinàries que puguin representar es difonen o s'implanten en uns territoris molt més que en altres, cosa que

no s'adiu amb la idea de que es tracti d'una „cuina de classe", exclusiva d'unes elits que existeixen a tot arreu (tot i que poden tenir comportaments diferents segons les zones). Els volums que assoleixen en alguns casos, en particular a la zona ilercavona, tampoc no sembla ajustar-se al caràcter minoritari que han de tenir els objectes amb que es faria efectiva una hipotètica „cuina de classe". Per contra, aquest tret sembla que afavoreix una explicació de caire cultural, en base a la difusió de modes o gustos entre poblacions veïnes o amb vincles polítics i econòmics més estrets (situació versemblant entre edetans i els seus veïns ilercavons; i per extensió, entre aquests darrers i els ilergetes i cossetans). En qualsevol cas, no es pot excloure que es tracti d'una pràctica culinària d'un cert prestigi social, que es transmetria entre segments socials relativament amplis de les poblacions d'aquests territoris „afins", i que podria incloure no només els membres de l'estament aristocràtic, sinó part dels grups clientelars subordinats.

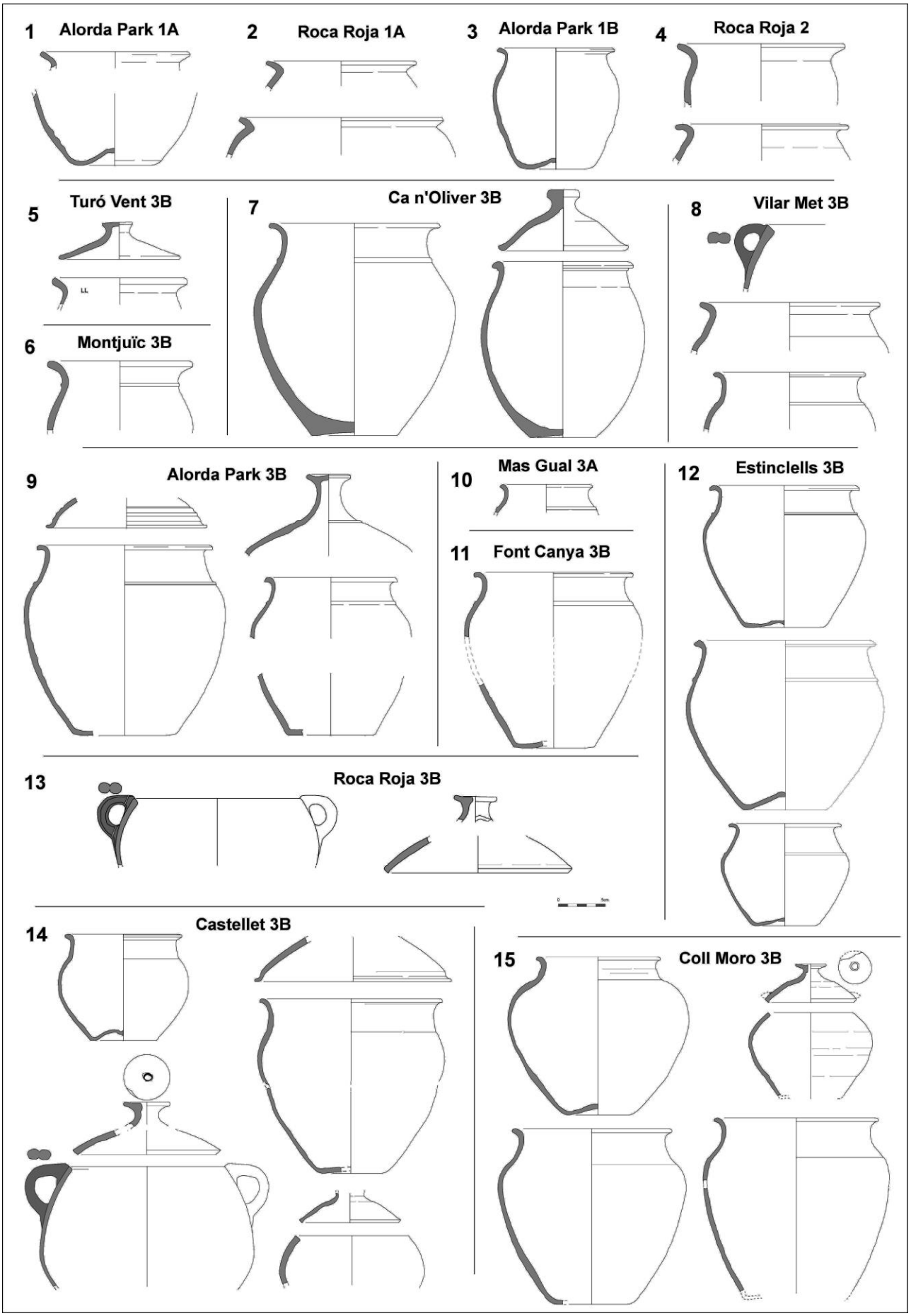

Figura Prodlocals 8: Selecció de ceràmiques de cuina grollera a torn de nuclis de la zona objecte d'estudi.

3.2.3.- La ceràmica fina a torn de producció local.

Ja hem assenyalat que durant el període ibèric antic (550-450 aC), s'observa una notable uniformitat tipològica i decorativa. Aquest tret remet a una etapa incipient de la producció, en què el nombre de centres de fabricació no devia ser gaire elevat. En qualsevol cas, és possible distingir alguns comportaments que demostren que no es tracta d'una producció totalment homogènia, i que efectivament cal parlar de centres productors, en plural. Amb la prevenció que exigeix l'escassedat de contextos 1A, sembla notòria la diferència en la quantitat de ceràmiques pintades que presenta el nucli de Ca n'Oliver, del 34 % del total d'individus de ceràmica oxidada a torn, respecte els índexs gairebé duplicats de conjunts com els del Turó de la Font de la Canya (62,7 %), Alorda Park (68 %) o Castellot de la Roca Roja (72,2 %)[7]. També ens sembla prou significativa la pràctica absència de la categoria de ceràmiques reduïdes a torn en els nuclis ilercavons d'aquesta cronologia: un únic exemplar en el Castellot de la Roca Roja, cap en el de Sebes. Només aquestes dues particularitats locals o regionals ens semblen suficients per a excloure l'existència d'un únic focus de procedència per a les ceràmiques ibèriques tornejades distribuïdes per la zona catalana en època ibèrica antiga, sempre dins de l'esmentat context general d'un nivell alt d'uniformitat formal i estilística de la producció.

A jutjar pels millors contextos 1B disponibles a la zona considerada, aquesta situació no sembla modificar-se de manera significativa al llarg del segle V aC. En efecte, a nivell de formes i decoració els materials d'aquesta fase (Figura Prodlocals 9) mantenen globalment uns patrons molt similars als de la precedent (Figura Prodlocals 1). En concret, això s'observa, per exemple, en l'abundància d'olles/tenalles amb llavi de coll de cigne, que segueixen presentant el característic estil geomètric lineal dels contextos ibèrics antics. També és molt simptomàtica la presència arreu dels plats carenats amb llavi horitzontal, en particular els de cocció reductora (excepció feta de la zona ilercavona, on aquests plats hi són, però sempre en cocció oxidant). D'altres elements com ara les urnes d'orelletes o els vasets carenats acaben de reblar la percepció d'una fàcies encara força uniforme, amb escassos indicis de particularitats regionals o locals (Figura Prodlocals 9).

[7] Es tracta dels únics conjunts 1A de la mostra disponible que tenen un mínim d'un centenar d'individus de ceràmiques oxidades a torn. Aquesta xifra redueix el risc de distorsió (sempre existent) que representa el factor d'atzar del nivell de conservació de les vores i el punt d'arrencament de la decoració pintada, ja que aquest fet que fa que uns exemplars comptin com a pintats i altres no.

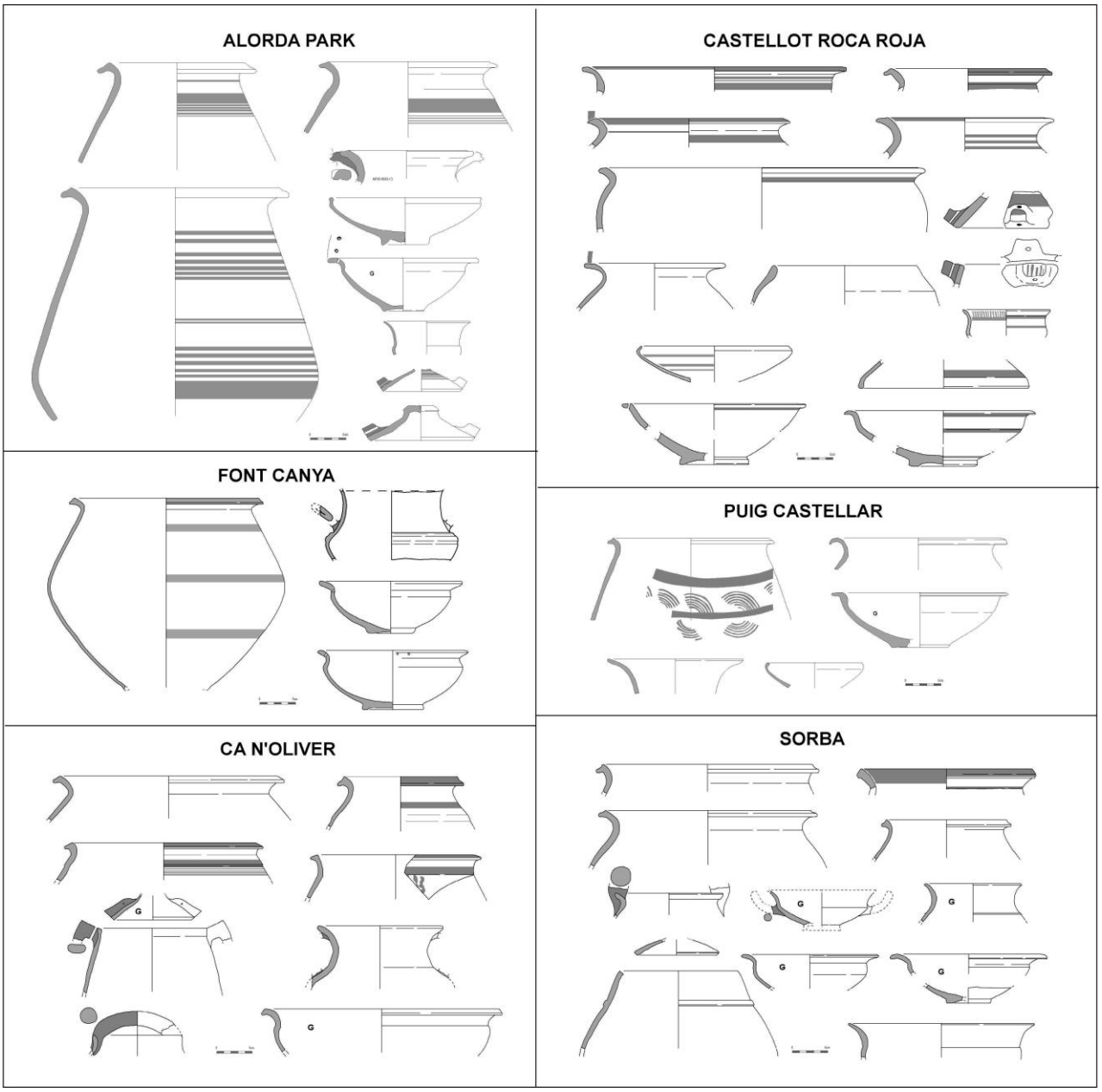

Figura Prodlocals 9: Selecció de ceràmiques comunes oxidades i reduïdes de la fase 1B de nuclis de la zona objecte d'estudi.

És, doncs, en els contextos de la fase 2, ja dins del segle IV aC, quan es constata un canvi profund i generalitzat en la producció local de ceràmiques a torn. Es tracta d'un fenomen d'atomització regional d'una producció que, recordem, s'ha defensat que en el període ibèric antic ja presentava diferents fàcies zonals a nivell de tot l'àmbit cultural ibèric (Cela 2006, 229), a més de les especificitats regionals que hem assenyalat dins de l'àmbit més restringit de la nostra zona d'estudi. Tanmateix, des de la fase 2 la diversificació de la producció s'ha accentuat exponencialment, fet evident en tots els aspectes observables. D'entrada, és manifest no només un important eixamplament del

repertori tipològic, sinó, sobretot, una acusada tendència a la seva regionalització (Figura Prodlocals 10). És cert que hi ha un nombre important de tipus que responen al que podríem dir un „patró universal", un format gairebé igual a tot arreu (per exemple, els plats de vora reentrant o les olles/tenalles globulars amb vora de „coll de cigne). Però al seu costat hi ha un nombre elevat de tipus, o de variants formals de determinats tipus, que tenen una implantació d'àmbit exclusivament regional o, fins i tot, local (només documentats en una àrea restringida o, fins i tot, en un assentament). El comentari detallat d'aquesta variabilitat tipològica el reprendrem més endavant.

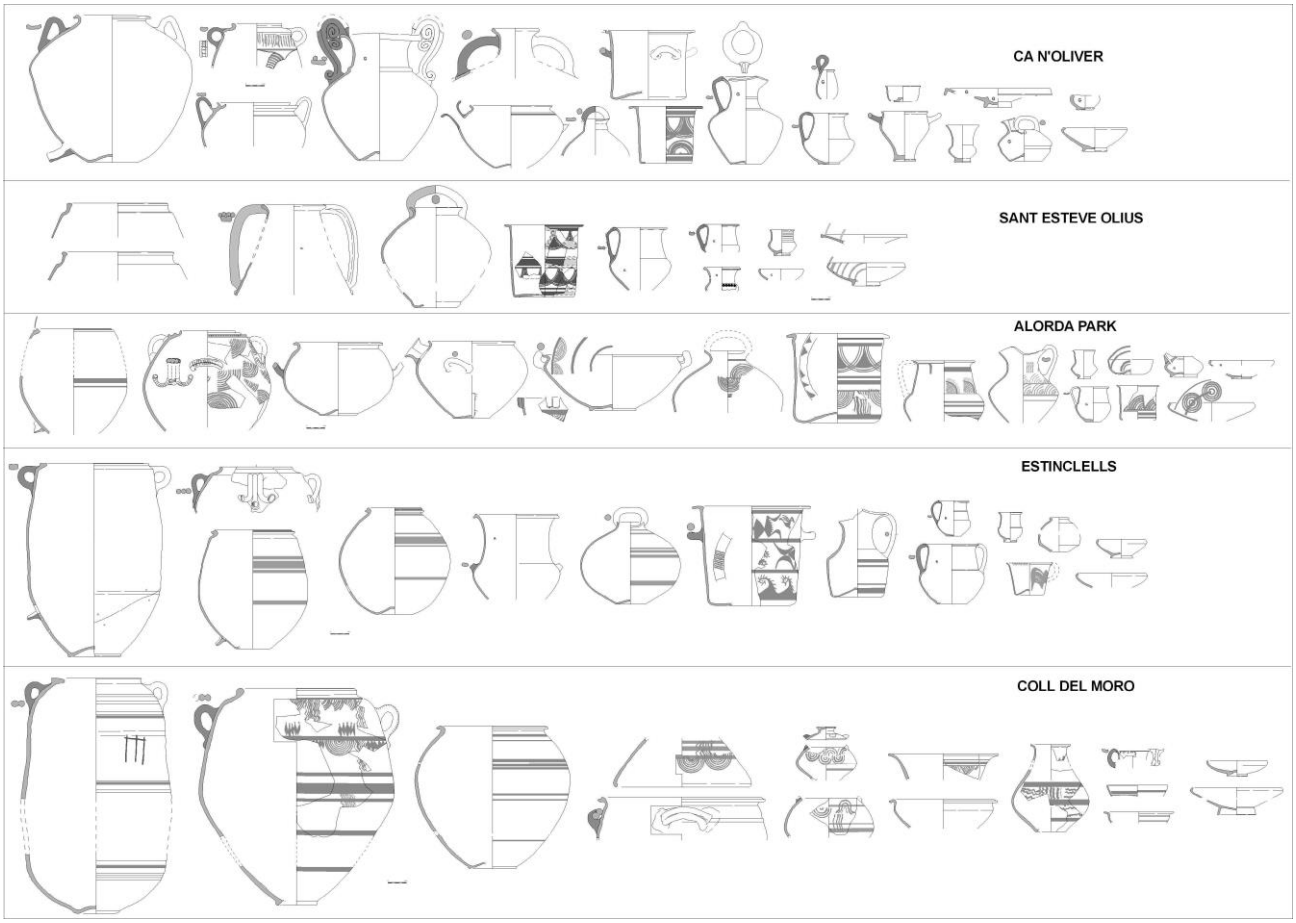

Figura Prodlocals 10: Selecció de ceràmiques comunes oxidades i reduïdes del període ibèric ple (fases 2 i 3) de la zona objecte d'estudi.

En el que respecta a l'ús de la decoració pintada, es detecta per primera vegada l'existència d'àrees extenses on aquesta pràctica es minimitza o gairebé s'abandona totalment. Concretament, en els conjunts ceràmics més fiables de la Fase 2 s'observa una gradació de sud a nord. Així, al Castellot de la Roca Roja el 51,1 % del total de ceràmiques oxidades a torn conserven decoració pintada, per un 16,2 % a Alorda Park, un 5,2 % al Turó de la Font de la Canya, un 3,2 % a Montjuïc, un 5 % a Ca n'Oliver i

un zero absolut a la Sagrera, Puig Castellar, Turó del Vent i Cogulló (Figura Prodlocals 11, A).

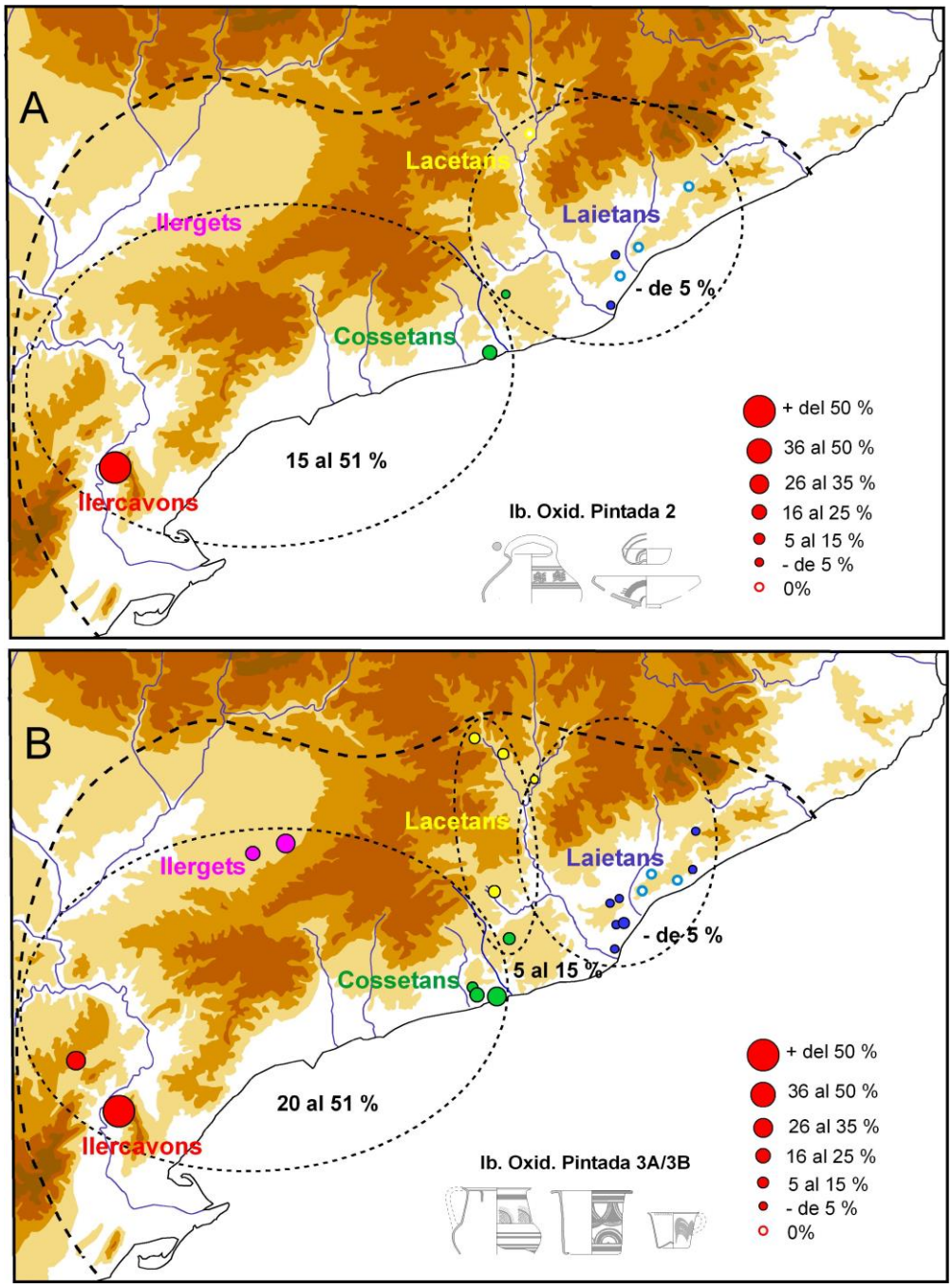

Figura Prodlocals 11: Representació dels assentaments amb indicació de la proporció d'individus de ceràmica oxidada a torn amb decoració pintada.

Els contextos del segle III aC (fases 3A i 3B) són particularment interessants en aquest aspecte per dos motius (Figura Prodlocals 11, B). En primer lloc, perquè, en ser més nombrosos. proporcionen informació més consistent de la zona lacetana i permeten incorporar dades de la zona ilergeta. I, en segon lloc, perquè és el moment en què es

dona la irrupció dels *kalathoi* pintats, un dels elements més emblemàtics del repertori ceràmic ibèric. Cal dir d'entrada que els nuclis laietans presenten sistemàticament els índexs més baixos de vasos pintats, *kalathoi* inclosos, mantenint la tendència que s'inicia en el segle precedent. Per contra, l'empenta dels càlats sí que es nota en els contextos lacetans, especialment en alguns, com el cas de Sant Esteve d'Olius, on la presència d'aquesta forma fa que les ceràmiques pintades assoleixin un 11,1 % del total de ceràmiques oxidades a torn. A la resta de territoris es constata un creixement bastant generalitzat de la proporció de vasos pintats, que se situen en la majoria dels casos en proporcions que oscil·len entre el 20 i el 35 % del total de ceràmiques oxidades a torn, inclosos els dos nuclis de la zona ilergeta (Figura Prodlocals 11, B).

Un tercer aspecte que reflecteix la regionalització de la producció local de ceràmiques fines a torn és el comportament de les ceràmiques de cocció reduïda. En el període ibèric antic, tret de la seva absència sistemàtica a la zona ilercavona, les ceràmiques reduïdes mostraven el mateix comportament variable i oscil·lant que les de cocció oxidant (Gràfica Prodlocals 5). Allà on aquestes tenen uns percentatges més elevats, el volum relatiu de les ceràmiques grises és proporcionalment alt, tal com passa en el context 1A de Ca n'Oliver. Les ceràmiques grises tenen una presència menor allà on les ceràmiques oxidades presenten el índexs més baixos, cas dels contextos 1A de Font de la Canya o Els Vilars. Aquestes dades fan pensar que en el període ibèric antic les ceràmiques ibèriques reduïdes es distribueixen juntament amb les oxidades, i que tal vegada es fabriquen en els mateixos centres[8].

A partir del període ibèric ple aquest patró es modifica ostensiblement, amb un comportament més regular per àrees geogràfiques. En concret, en els contextos de fase 1B/2 és possible observar tres dinàmiques regionals força clares (Figura Prodlocals 12, A). Per una banda, en els nuclis lacetans hi ha un volum de ceràmiques a torn reduïdes molt per sobre de la mitjana (Gràfica Prodlocals 7), concretament per damunt del doble de la mitjana total (Gràfica Prodlocals 2), que és del 6,7 % del total d'individus de producció local (Gràfica Prodlocals 1). Per contra, en la gran majoria de nuclis contemporanis laietans i cossetans els índexs de ceràmiques grises a torn no s'allunyen excessivament d'aquesta mitjana (Gràfica Prodlocals 7), la qual cosa genera unes mitjanes regionals molt similars, del 5,5 % a la Laietània i del 5,9 % a la Cossetània (Gràfica Prodlocals 2). En tercer lloc, hi ha el cas de la zona ilercavona, on des del

[8] Tot és possible en aquest aspecte, donat que, com ja s'ha dit, a dia d'avui no es coneix cap taller ceràmic ibèric d'aquest període en tot el nord-est de la Península Ibèrica.

període ibèric antic aquesta producció té una presència testimonial; novament un únic exemplar en el conjunt 2 del Castellot de la Roca Roja. En aquestes circumstàncies no sembla agosarat plantejar que aquests exemplars siguin exògens, importacions ibèriques de fora de la zona ilercavona.

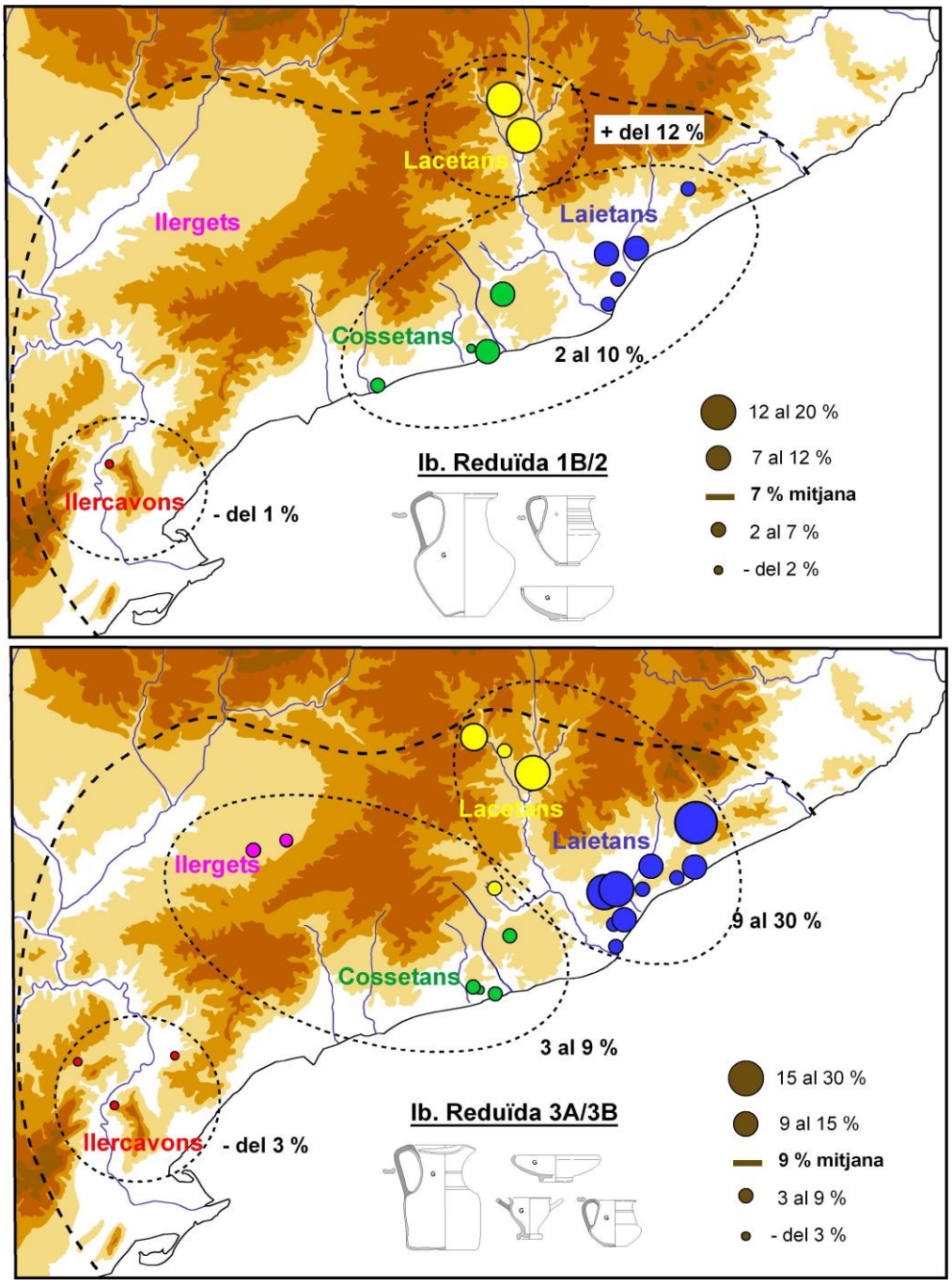

Figura Prodlocals 12: Representació dels assentaments amb indicació de la proporció d'individus de ceràmica reduïda a torn.

En el segle III aC (fases 3A/3B) s'observen certes modificacions d'aquest patró, però sempre mantenint uns comportaments força estables a nivell regional (Figura Prodlocals

12, B). El canvi més evident es dona en el territori laietà, on es constata un increment generalitzat del volum relatiu de les ceràmiques reduïdes a torn (Gràfica Prodlocals 9), de manera que la mitjana regional, del 13 % del total d'individus de producció local, assoleix un nivell equiparable a la mitjana dels jaciments la zona lacetana, del 11 % (Gràfica Prodlocals 2), situant-se tots dos territoris per damunt de la mitjana general, que ara és del 9,2 % (Gràfica Prodlocals 1). Un segon patró de comportament regional s'identifica en els nuclis cossetans i ilergetes, on els índexs de ceràmiques grises són relativament modestos, sense excepció per sota de la mitjana general (Gràfica Prodlocals 9). Per la seva banda en els nuclis ilercavons ja no es dona una presència tan escadussera, però les proporcions es mantenen prou baixes, amb un 1,6 % de mitjana regional (Gràfica Prodlocals 2), índexs que no desmenteixen la hipòtesi de que aquests materials no devien ser de fabricació ilercavona.

Arribats a aquest punt, creiem interessant introduir de quina manera s'ha afrontat la interpretació d'aquest fenomen de diversificació i regionalització en el període ibèric ple. Percebut per la recerca tan bon punt es va disposar d'un mínim corpus documental del mobiliari ceràmic de diferents zones, ràpidament s'imposa un enfocament reflectit en la següent cita de M. Tarradell: "La cronologia de les diverses manifestacions d'aquestes produccions ceràmiques, la diversitat d'estils de decoració i el valor que cal donar-los com a possible document diferenciador de tribus i grups són temes que han estat objecte de moltes discussions i molts estudis (...)" (Tarradell 1962, 259). Per aquestes mateixes dates, J. Maluquer de Motes es pronuncia en el mateix sentit però de manera més contundent: "(...) *indiketes*, *layetanos*, *ilergetes*, etc., no son ya simples nombres abstractos sino unos pueblos de los que conocemos suficientemente su cultura material en los siglos prerromanos, lo que nos permite fijar afinidades y diferencias, y captar la verdadera personalidad de cada uno de ellos" (Maluquer de Motes 1966, 8). No cal dir que el component principal d'aquesta „cultura material" és sens dubte el mobiliari ceràmic creat per cadascun d'aquests „pobles".

Aquests arguments es fonamenten inequívocament en el paradigma historicista cultural imperant des del primer terç del segle XX, que condueix a la idea que aquestes fàcies ceràmiques regionals corresponen a l'expressió material de cadascuna de les ètnies ibèriques esmentades per les fonts, i reflecteixen el seu tarannà específic com a poble dins dels respectius límits territorials. Aquest argument ha tingut una àmplia acceptació, consolidant-se la convicció de l'existència, per exemple, d'una fàcies de „ceràmica ibèrica laietana". De fet, això és el que proven de demostrar en J.Barberà i X.Dupré a

partir de "(...)isolar alguns vasos que, per llur perfil, i també per l'àrea de la seva difusió, es poden considerar com a propis de la Laietània en el període ibèric ple" (Barberà i Dupré 1984, 43). No ha estat fins fa relativament pocs anys que has aparegut plantejaments de rebuig a aquesta consideració normativa de la producció ceràmica ibèrica (Cela 2006; Sanmartí 2006). De fet, en un d'aquests treballs es fa una al·lusió directe al cas de la „ceràmica laietana", expressant que "els elements de cultura material de la zona que es pot considerar laietana no formen, per una part, un conjunt uniforme, i presenten, per una altre, trets compartits, més o menys nombrosos, amb els de les zones veïnes" (Sanmartí 2006, 9). Els materials ceràmics inclosos en aquest treball permeten un exercici bàsic de verificació d'aquesta afirmació, centrant-nos en aquells elements que Barberà i Dupré identifiquen com els tres tipus específicament laietans: les tasses de fons umbilicat, els gerrots amb nanses grans de secció circular i les olles de vora acanalada (Barberà i Dupré 1984, 44, fig. 13).

De tasses umbilicades, en efecte, n'hi ha a pràcticament tots els assentaments laietans analitzats que tenen contextos dels segles IV i III aC. Però exactament el mateix es pot dir dels nuclis cossetans; no falten a cap dels que disposem de materials de les fases 2, 3A o 3B (Figura Prodlocals 13, A). En els nuclis laietans per norma general apareixen amb més freqüència que a la resta de territoris, però hi ha excepcions a aquesta norma. Per exemple és un perfil molt escassament representat en els molt abundants conjunts 3A i 3B de Ca n'Oliver. En comparació aquesta forma té una presència superior entre els materials d'època ibèrica plena del nucli cossetà d'Alorda Park. Finalment, fins i tot hi ha un exemplar, certament isolat, entre els materials 3B del nucli ilercavó del Castellot de la Roca Roja (Figura Prodlocals 13, A).

Els gerrots amb grans nanses de secció circular han estat sovint considerats una de les formes més típicament laietanes, essent la seva presència una constant a la gran majoria de nuclis d'aquesta zona des del segle IV aC (Figura Prodlocals 13, C). Però de cap manera és un perfil exclusiu d'aquest territori, tal com demostra un model pràcticament idèntic, molt menys conegut, que és igualment recurrent en els nuclis ilercavons de la vall de l'Ebre, tal com demostren els diversos exemplars de contextos 3B del Castellet de Banyoles i del Castellot de la Roca Roja (Figura Prodlocals 13, C). Molt més àmplia és la difusió de les olles globulars de vora reentrant amb llavi acanalat. Essent present a la majoria de nuclis laietans considerats (Montjuïc, Sagrera, Ca n'Oliver, Puig Castellar, Cadira del Bisbe, Can Bartomeu/Burriac i Turó del Vent), també es coneixen exemplars d'aquest mateix model en nuclis cossetans (Alorda Park, Font de la Canya i Les

Guàrdies), lacetans (Cogulló), ilergetes (Estinclells) i ilercavons (Castellet de Banyoles) (Figura Prodlocals 13, B).

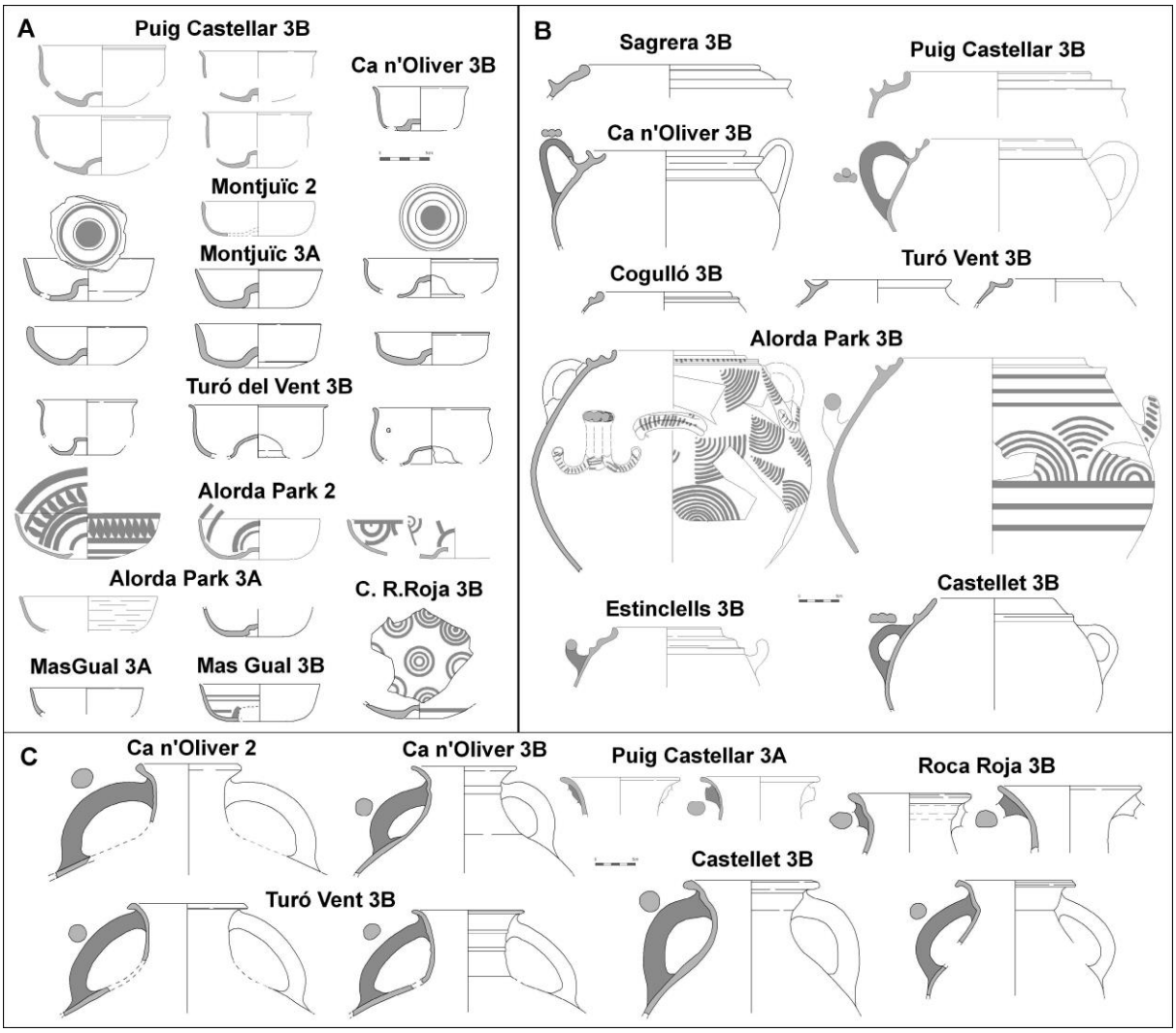

Figura Prodlocals 13: Selecció de peces dels tipus de les tasses de fons umbilicat (A), olles globulars de vora acanalada (B) i gerrots amb nanses grans de secció circular (C).

De fet, en un sentit més ampli, creiem que es pot afirmar que no existeix cap tipus, d'aquells ben definits, del que es pugui garantir que la seva implantació correspon amb precisió i de manera exclusiva al territori d'un únic grup ètnic. El més comú és el que hem comprovat que passa amb els tres tipus que es suposaven específicament laietans. Sense ànims de ser exhaustius, es podrien anomenar molts altres exemples. Una forma emblemàtica com la de les copes que imiten escifs àtics no només mostra una abundant presència en els assentaments de dos territoris ètnics, els de laietans i indiketes[9], sinó

[9] Les peces indiketes representades a tall de mostra en la figura 14 provenen totes del nucli indiketa del Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà).

que també el localitzem en nuclis lacetans (Vilar del Met) o cossetans (Alorda Park i Font de la Canya), esmentant només els jaciments considerats en aquest treball (Figura Prodlocals 14, A). Les característiques olles globulars de broc superior mostren una distribució pràcticament idèntica. Són peces recurrents i relativament nombroses en nuclis indiketes i laietans, però les tornen a trobar en altres territoris on es dona la presència de copes tipus escif, els de Vilar del Met, Alorda Park i Font de la Canya (Figura Prodlocals 14, B).

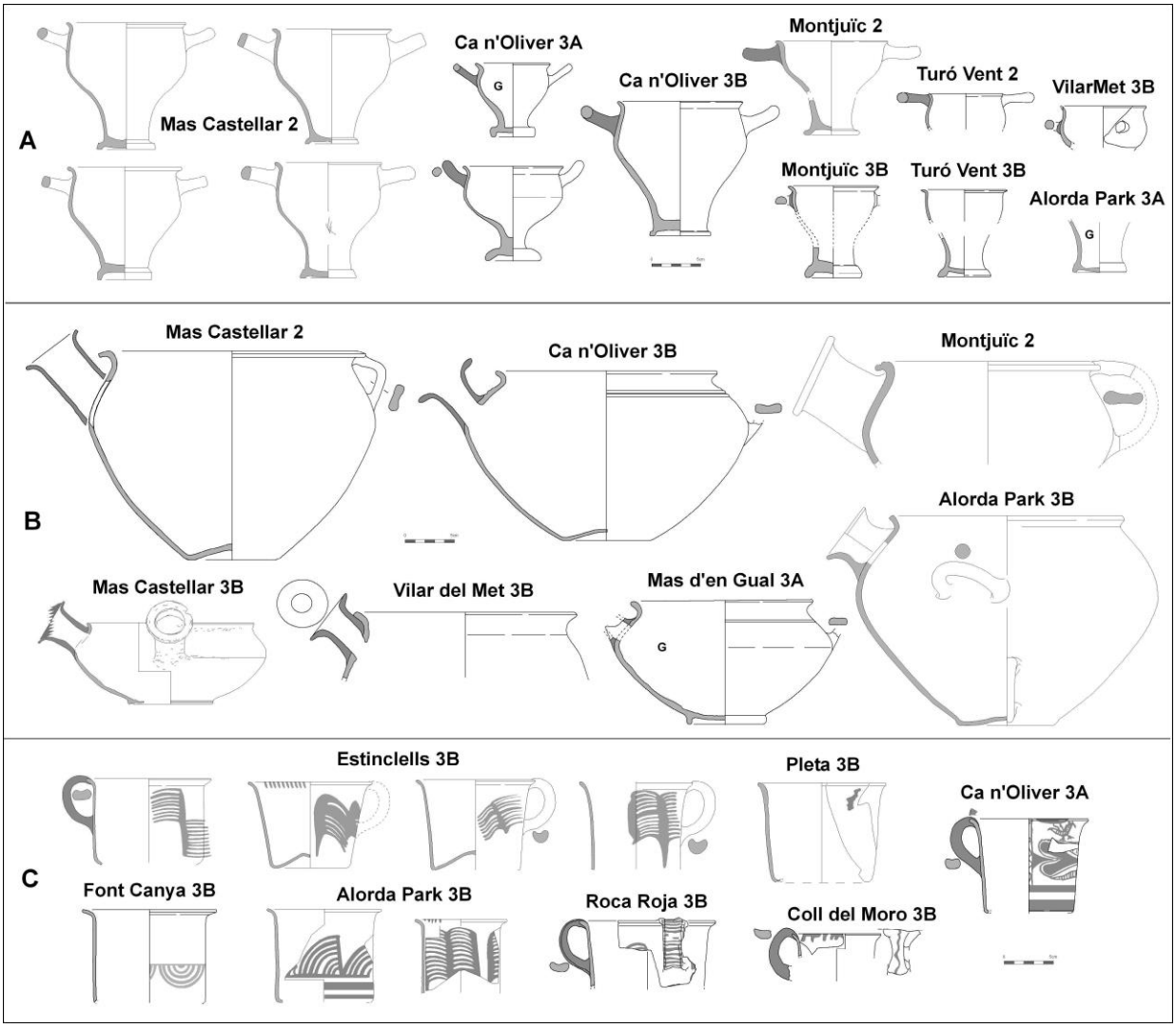

Figura Prodlocals 14: Selecció de peces dels tipus de les copes imitació d'escifs (A), olles globulars de vora exvasada i broc superior (B) i vasets calatoïdes (C).

Per altra banda, els vasets calatoïdes podrien ser fàcilment interpretats com una forma exclusiva del territori ilergeta, tenint en compte la seva presència constant i sovint molt abundant en els nuclis d'aquesta zona, tal com es constata en els conjunts 3B dels Estinclells, Pleta o Molí d'Espígol. Tanmateix, en trobem també en nuclis cossetans

(Alorda Park i Font de la Canya), ilercavons (Castellot de la Roca Roja i Coll del Moro) o, fins i tot, laietans (Ca n'Oliver) (Figura Prodlocals 14, C).

Aquesta darrera peça destaca no només per la seva excepcional decoració (làmOliver27, 22), sinó perquè es troba en una zona, la laietana, on s'ha imposat la preferència per les ceràmiques tornejades no decorades. Això dona permet pensar que és una importació ibèrica, molt probablement provinent de la zona ilergeta. A partir d'aquí es podria plantejar que també ho siguin els exemplars de vasets calatoïdes dels nuclis cossetans (dos a Alorda Park i dos més a Font de la Canya). En aquest cas, la seva possible condició d'importacions de procedència ilergeta no sembla tan incontestable, atès que és una zona on hi ha una proporció important de vasos pintats (Figura Prodlocals 11, B). En aquests contextos es podria pensar que es tracta de versions locals d'aquest tipus de peces, de la mateixa manera que hi ha poc dubte que els exemplars pintats de tasses de fons umbilicat d'Alorda Park o Mas d'en Gual són amb tota probabilitat de factura cossetana (Figura Prodlocals 13, A). Però, què cal dir dels exemplars de tasses de fons umbilicat no decorats que es documenten en aquests mateixos nuclis cossetans? Fora temptador plantejar que siguin exemplars laietans importats a la zona cossetana. Cal no oblidar, però, que entre el 70 i el 80% d'individus de ceràmiques tornejades fines que apareixen en aquesta darrera són vasos sense decoració pintada. Sembla, doncs, poc consistent utilitzar la presència o no decoració pintada com a criteri per a discernir si es tracta d'exemplars importats o les seves versions locals. Això inclou per tant la consideració que es pugui de les copes imitació d'escif o d'olles amb broc superior, peces mai pintades, que es localitzen fora dels territoris indiketa i laietà (Figura Prodlocals 14, A i B). És evident que la problemàtica que es dona en aquests casos particulars no es resoldrà sense l'aplicació de mètodes analítics, com ara l'arqueometria, una vegada més indispensables com a línia futura d'investigació.

En qualsevol cas, siguin quins siguin els resultats analítics, tota aquesta disquisició posa de manifest com és d'enrevessat l'intent de reconèixer, delimitar i definir unes hipotètiques fàcies ceràmiques d'estricte adscripció ètnica. Ho és simplement perquè no existeixen. Amb això no volem dir que entre els pobles ibers septentrionals no existien gustos, tendències estètiques o tradicions culturals diferenciades. Ben al contrari, la consolidació de les diverses identitats ètniques que caracteritza el període ibèric ple (i de les estructures sociopolítiques íntimament relacionades) de manera lògica devia afavorir l'aparició de formes d'expressió cultural de diferenciació interètnica. Però creiem demostrat que això no es va materialitzar en la gènesi d'una producció local de

ceràmica d'adscripció estrictament laietana o ilergeta o cossetana. En aquesta esfera sí que creiem que s'han de situar el desenvolupament de grans tendències, com ara la de la tirada pels vasos no decorats, o per l'ús d'uns determinats motius decoratius, o d'una quantitat major o menor de vasos de cocció reduïda. Hem vist, però, com aquesta mena de preferències estètiques o estilístiques son compartides per les poblacions d'àmplies zones geogràfiques, en la major part dels casos per damunt dels límits dels diferents territoris ètnics i/o polítics.

Per aquesta raó entenem que la part principal de la variabilitat formal i decorativa de la producció local de ceràmiques a torn que hem exposat fins ara s'ha de posar en relació amb l'augment de la complexitat del sistema productiu que té lloc en el període ibèric ple. L'augment demogràfic que, com hem assenyalat abans, genera les necessitats que estan en l'origen de la producció en sí mateixa, en ser sostingut en el temps, va creant noves exigències. La més evident és un inevitable augment significatiu de la producció com a resposta a un constant i progressiu creixement de la demanda. Això, amb tota versemblança, es concreta en la multiplicació de centres terrissers, que el registre arqueològic evidencia de manera molt acusada al llarg dels segles IV i III aC (Cardona 2009). Cada taller o àrea de producció[10] elabora un producte d'una manera que sens dubte cerca plasmar i satisfer unes determinades tradicions o preferències de forma i decoració arrelades dins de les comunitats a qui abasteix, comunitats a les que pertanyen els mateixos ceramistes, i per tant plenament compartides entre productors i consumidors. Això conviu amb la capacitat autònoma de cada centre per innovar en aquest camp, ja sigui introduint variants formals o nous patrons decoratius, ja sigui recollint, copiant o adaptant, modes o tendències generades per altres centres o àrees productives. D'aquesta manera cada un d'aquests tallers o àrees productives pot acabar creant la seva pròpia fàcies ceràmica, amb la seva especificitat barreja de trets comuns i aportacions pròpies. Una fàcies que tindrà una incidència territorial més o menys gran en funció de la seva capacitat productiva i de l'abast de la distribució de la seva producció.

Hi ha un detall recurrent però poc emfatitzat de la producció local de ceràmiques a torn que creiem que pot servir per a contrastar aquest panorama. En la mostra estudiada es constata com pertot és sempre possible identificar uns tipus ceràmics que mostren una

[10] Vist el funcionament constatat a la zona de les Capçaleres del Foix, a l'Alt Penedès, on coexisteixen tres tallers *grosso modo* coetanis (Hortes de Cal Pons, Valls d'en Foix i Font dels Igols) a escassa distància l'un de l'altre. Hi ha indicis d'una evidència similar en un sector als peus de la serra del Montmeny, en el Baix Penedès.

implantació a escala força limitada, en molts casos restringida a un únic assentament. En el cas del territori cossetà s'ha assenyalar la presència d'una variant de càlats, amb una combinació de decoració i vora peculiars, sense paral·lels en cap altre assentament (Figura Prodlocals 15, B), ni de la cossetània ni d'altres territoris (Cela 1994, 177). A la zona lacetana hem identificat un parell de variants peculiars de tenalles, un primer en forma de sac únicament documentat en el nucli del Cogulló (Figura Prodlocals 15, A) i un model carenat de vora alta i llavi engruixit, molt abundant però només en el nucli de Sant Esteve d'Olius (Figura Prodlocals 15, D). Entre els materials 3B del nucli laietà del Turó del Vent hi ha diversos exemplars d'uns insòlits vasos tubulars, sense equivalent a cap altra nucli de la zona subjecte d'estudi (Figura Prodlocals 15, C). No menys excepcional és una mena de safata o font calatoïde del conjunt 3B nucli ilergeta del Turó de la Pleta (Figura Prodlocals 15, F), que destaquem perquè no existeix cap peça com aquesta en l'extraordinàriament complet conjunt contemporani del nucli proper dels Estinclells.

En aquest sentit és especialment interessant la comparació entre els rics conjunts contemporanis dels nuclis ilercavons del Castellet de Banyoles i Castellot de la Roja Roja, separats tot just una vintena de km un de l'altre. En el primer hi ha una variant molt característica i abundant de copes de dues nanses (Figura Prodlocals 15, G) absolutament inexistent en el registre del segon. Per la seva banda al Castellot hi ha una notable quantitat de bols de parets verticals (Figura Prodlocals 15, H) que no apareixen en el repertori del Castellet de Banyoles, junt amb algun altre tipus específic del Castellot com ara una mena peculiar d'olles de llavi pendent (Figura Prodlocals 15, E). Aquesta darrera comparació ofereix una de les evidències més consistents per plantejar que dos nuclis bastant pròxims podrien estar sent proveïts per tallers diferents, seguint el patró descrit més amunt. Cal ressaltar que en la majoria de casos no estem parlant de peces úniques i singulars, les que podrien haver arribat a l'assentament de manera circumstancial o ser importacions d'altres zones (com el vas calatoïde pintat de Ca n'Oliver, ja comentat). Es tracta de tipus dels que es documenta un nombre suficient de peces com per a pensar que formen part del repertori de vasos de consum habitual o quotidià dins d'aquests assentaments.

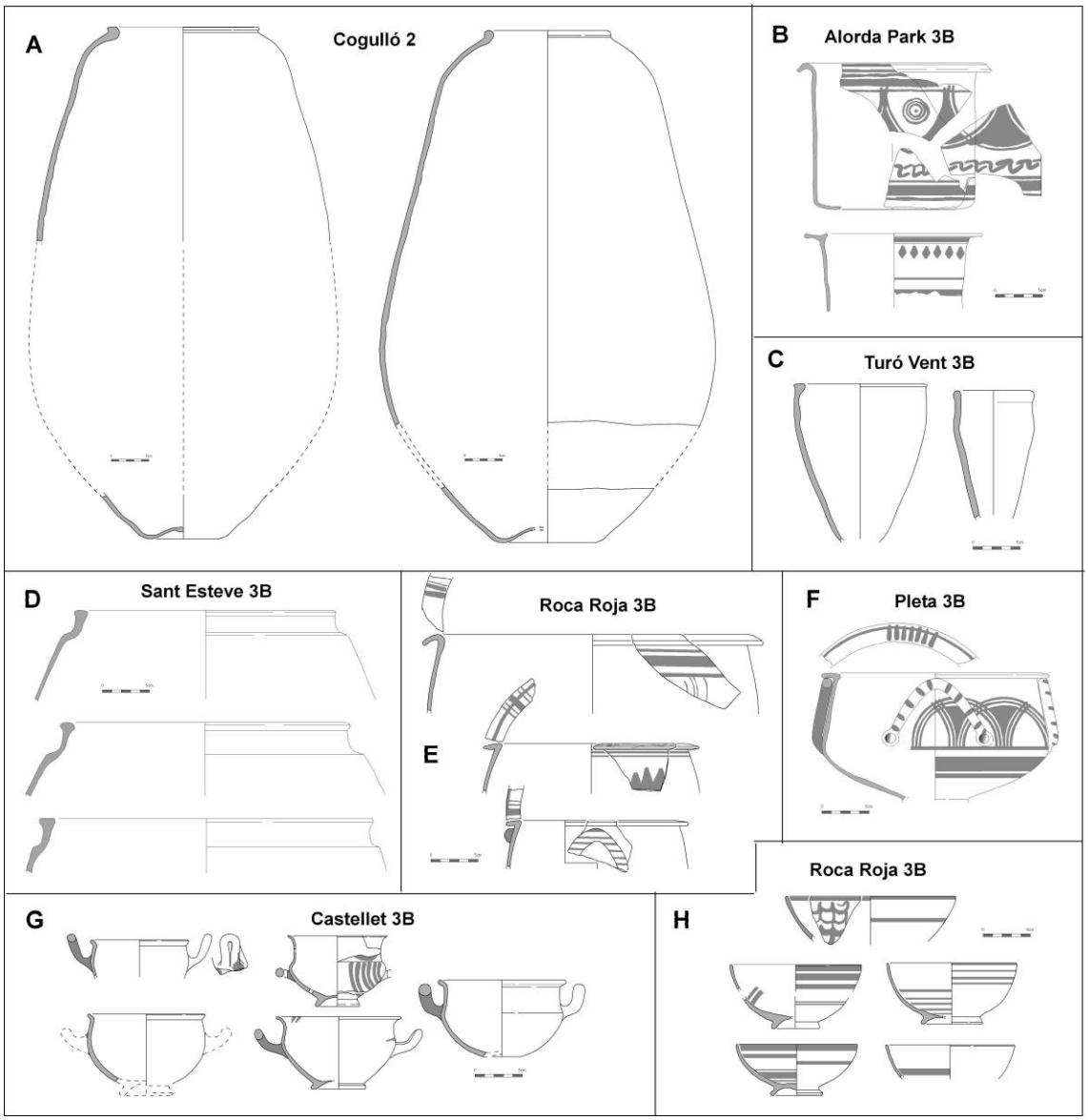

Figura Prodlocals 15: Selecció de peces de tipus diversos, tant sols documentats en els respectius assentaments de procedència.

Un altre exponent del nivell de diversificació i complexitat assolit pel sistema productiu de les ceràmiques tornejades fines ibèriques és la probable separació, que es devia produir en aquestes cronologies, entre els tallers que fabriquen peces oxidades i els que elaboren vasos de cocció reduïda intencional. En els tallers recentment excavats a les capçaleres del Foix, en funcionament des de principis del segle IV aC, no hi ha cap indici de producció de ceràmiques grises, per altra banda ben presents en els conjunts ceràmics dels assentaments propers contemporanis (veure el conjunt de la fase 2 de Font de la Canya). Per altra banda, a la zona indikete hi ha l'"evidència del centre terrisser de la Creu de Fellines (Viladasens, Gironès), que, encara que en una cronologia molt

avançada, d'entorn el 200 aC, mostra l'existència de tallers dedicats en exclusiva a la fabricació de ceràmiques a torn reduïdes (Martín 1981).

Com a conclusió, volem ressaltar que el refús d'un esquema normatiu ortodox per a explicar les causes de la variabilitat regional de la producció ibèrica de ceràmiques a torn (l'equivalència d'una fàcies ceràmica determinada a cadascun dels grups ètnics de la zona) no és incompatible amb l'acceptació de la incidència de factors de caràcter estrictament cultural. Ja hem comentat com el gust o les preferències estètiques per determinats acabats, estils decoratius o perfils de vasos són sens dubte factors importants en la configuració de la producció local de ceràmiques a torn. Però ho són sobretot pel que fa als aspectes més externs d'aquest element de cultura material. En particular els que hem considerat àmpliament en aquest apartat: l'ús i estil de la decoració pintada, la cocció oxidant o reductora de les peces i la preferència per unes determinades variants formals per damunt d'unes altres.

Entenem, però, que hi ha altres paràmetres no tan evidents, de caire no formal o estilístic, que són tan o més importants per a l'objectiu d'una adequada caracterització d'aquesta producció. Ens referim a l'elecció i fabricació d'unes formes genèriques o unes altres i a la relació proporcional d'unes respecte de les altres. Sobre aquestes qüestions creiem que intervenen decisivament unes variables relatives a la funció dels objectes fabricats, distribuïts i finalment consumits. En definitiva, des del nostre punt de vista, en els centres terrissers on es fabriquen la ceràmiques fines a torn ibèriques es concep i executa un producte determinat no tant per satisfer unes modes o preferències formals sinó sobretot per cobrir unes necessitats. Aquestes necessitats sorgeixen d'unes determinades pautes de comportament de les poblacions que generen la demanda d'aquest element de cultura material. Així, la caracterització de la producció i distribució d'aquestes mobiliari des d'un enfocament instrumental esdevé una línia d'investigació que ens permet caracteritzar les formes de vida de les comunitats implicades. És per aquesta raó que en el que resta mantindrem un discurs que prioritza aquests aspectes no formals o estilístics de la producció local de ceràmiques a torn, seguint una exposició i anàlisi estructurada a partir dels grups funcionals establerts.

3.2.3.1.- La vaixella de taula de producció local.

La preparació i el consum d'aliments són activitats tan interconnectades que, fet l'apartat corresponent a les ceràmiques de cuina, correspon dedicar tot seguit un apartat a la vaixella de taula. Una categoria que compren les peces destinades a traslladar i disposar a taula, servir i consumir els aliments, tant líquids com sòlids. El lligam és tan estret que el mot francès „vaisselle" sovint incorpora unes i altres, tal com indica Michel Bats en el prefaci de la seva obra de referència, titulat la „La vaisselle céramique..." que comença així: "Et non pas la céramique en général. Ce que l'on retient ici, c'est donc l'ensemble des récipients destinés à la confection, au service et à la consommation des repas" (Bats 1988, 15).

Dit això, cal assenyalar que en algunes societats protohistòriques mediterrànies aquesta vinculació queda en certa mesura esquerdada a causa de les modalitats de producció dels vasos d'una i altra categoria. Això no succeeix entre les poblacions gregues (com la d'Olbia de Provença) i púniques, en què les peces de vaixella i cuina es fan a torn mitjançant processos de producció estandarditzats, o entre aquelles comunitats en què es manté la tradició de fabricar-ho tot sense torn, molt probablement en àmbits domèstics (talaiòtics o númides). Com hem vist entre les comunitats ibèriques (i altres), els vasos de cuina segueixen un model de producció manual i domèstic, mentre que les peces dedicades al consum passen a ser fabricades a torn de manera seriada en un sistema productiu de caire „industrial". En aquests contextos, la distància que s'estableix no és només tecnològica. Per una banda, les ceràmiques a mà mantenen uns patrons bàsics que venen de molt lluny, la qual cosa significa que les tradicions culinàries no s'han modificat en allò més essencial, en la línia del conservadorisme que domina aquesta esfera (Dietler 2010, 14). Per l'altre, les „noves" ceràmiques de vaixella a torn responen a uns tipus que són, en la seva gran majoria, procedents de les cultures grega o semita. En definitiva entre les poblacions ibèriques de segona edat del ferro a la cuina s'imposa la tradició i en la manera de consumir la novetat.

En aquest apartat tractarem d'aprofundir en el desenvolupament de la pràctica de consum a taula entre les societats objecte d'estudi, en particular explorant tot allò que sigui possible inferir de les dades quantitatives. D'entrada creiem interessant ressaltar que els índexs de vaixella de la gran majoria d'assentaments no s'allunyen excessivament de les mitjanes generals de cada període, de manera que els casos amb proporcions „anòmales" són escassos. Així, per exemple, deu dels onze assentaments amb contextos 1B/2 presenten unes proporcions de peces de vaixella que oscil·len entre

un mínim del 14 % i un màxim del 30 % del total d'individus de producció local (Gràfica Prodlocals 8), és a dir, com a molt vuits punts percentuals per sobre o per sota de la mitjana global del període, que és del 21,7 % (Gràfica Prodlocals 3). Una cosa similar passa en els contextos del segle III aC (Gràfica Prodlocals 10); només cinc dels vint-i-tres nuclis s'allunyen més de vuit punts percentuals per sota o per sobre de la mitjana del període, que és del 31,4 % del total d'individus de producció local (Gràfica Prodlocals 3). Hem de tenir en compte que, per exemple, en aquesta darrera fase del segle III aC, una mitjana del 31 % s'obtindria igualment si una desena dels nuclis presentessin vora el 50 % de peces de vaixella i una altra desena vora el 10 % de vasos de la mateixa categoria. Amb aquests índexs seria inevitable concloure que hi ha dos comportaments del tot diferenciats i ens veuríem empesos a buscar quins factors els podrien explicar. Per la mateixa raó el fet que la gran majoria de nuclis presentin percentatges pròxims a la mitjana creiem que reflecteix una pauta de comportament regular. Podem afirmar, doncs, que per tal de cobrir les necessitats de consum a taula arreu de la zona considerada es fabriquen i utilitzen unes proporcions similars de peces de vaixella; aproximadament d'entre el 15 i el 30 % en el segle IV i entre un 25 i un 40 % en el segle III aC (sempre del total d'individus de producció local).

A banda d'un comportament supra-regional força homogeni, aquestes dades mostren una tendència progressiva a l'alça de la vaixella, de manera que en els contextos del segle III aC aquesta categoria ha duplicat el seu volum respecte del que representava en els contextos ibèrics antics (Gràfica Prodlocals 3). Això implica que amb el pas del temps les poblacions de la zona manifesten una voluntat o necessitat de fabricar més vasos ceràmics destinats a aquesta activitat. Per a valorar adequadament aquesta tendència entenem que s'ha de tenir en compte el comportament de les ceràmiques culinàries, en coherència amb el que s'ha assenyalat de l'estret lligam que existeix entre totes dues pràctiques. En aquest sentit cal copsar com l'alça progressiva de les peces de vaixella és inversament proporcional a la tendència a la baixa dels vasos de cuina (Gràfica Prodlocals 3). Aquestes tendències invertides podrien semblar paradoxals, tractant-se d'activitats estretament interrelacionades.

Una explicació versemblant es pot situar en un context general en què la pràctica del consum va assumint un rol social cada vegada més rellevant. Per una banda, sens dubte intervé el factor de les anomenades pràctiques de comensalitat en les seves diverses modalitats (empresarials, diacrítiques, patró-client, festes de treball). Per l'altra cal no oblidar els àpats no ordinaris, aquells celebrats amb motiu de casaments, funerals, festes

periòdiques, etc. Tot sembla indicar que en el marc d'una societat cada vegada més complexa, en paral·lel a la consolidació de formes d'organització política i econòmica de tipus estatal, unes i altres tindrien una incidència creixent. En particular, podem pensar que aquesta diversitat d'àpats festius cada vegada impliquen o estan a l'abast de capes més àmplies de les comunitats locals, en las que el nombre de persones o grups vinculats a les elits són cada vegada més nombrosos (Sanmartí *et alii* 2009, 231).

Aquest panorama pot tenir una conseqüència directa en les formes de consumir, que en aquest context esdevenen progressivament més sofisticades. A més, aquesta manera de consumir més elaborada afectaria a segments creixents de població. Per contra, les formes de cuinar es podrien mantenir en allò essencial molt més estables. Això exigiria adaptar la producció de peces de vaixella de taula a la nova situació, augmentant-la i sofisticant-la a nivell formal i estètic, mentre que no seria necessari una modificació substancial dels estris de cuina; excepció feta d'una possible „cuina de classe", que pel seu caràcter exclusiu tindria un impacte quantitatiu imperceptible.

Ja hem defensat que hi ha casos puntuals en què sí que es detecta una presència excepcionalment alta de vasos culinaris. Això, hem dit, pot respondre a circumstàncies conjuntural difícils d'escatir (cas dels contextos laietans amb quantitats anòmales de ceràmiques a mà en cronologies de segle IV aC) o, sobretot, a la celebració de les modalitats de comensalitat de caràcter més comunal, que generen grans banquets en indrets on puntualment es concentrarien importants quantitats de gent implicada. Aquest proposem que podria ser el cas dels nuclis especialitzats en l'apropiació i concentració d'excedent cerealístic. Dit això, és interessant ressenyar que tots els conjunts d'aquestes característiques, a banda de presentar uns índexs molt elevats de vasos culinaris, presenten també gairebé sempre unes proporcions altes de peces de vaixella de taula, que és la segona categoria més ben representada. És el que s'observa en els contextos 1B/2 i 3A/3B de Font de la Canya i en els 3B de Turó del Vent i Sant Esteve d'Olius (Gràfica Prodlocals 8 i 10) i és un detall que dona suport a la hipòtesi plantejada sobre la seva naturalesa.

En un altre nivell d'anàlisi, creiem que l'aproximació quantitativa també pot ser útil per identificar patrons de consum a partir de la composició del servei bàsic de vaixella de taula. A la zona objecte d'estudi el repertori de peces de vaixella s'ajusta a un model gairebé universal, en el que es distingeix essencialment entre les peces destinades a servir i beure líquids i els vasos destinat a contenir les menges, els aliments i preparats sòlids o semi sòlids (Buxó *et alii* 2010, 94). Com a vasos per a servir líquids coneixem

un ventall de variants de gerres d'una nansa, amb vora lobulada o sense (Figura Prodlocals 16, A). Els vasos per beure presenten la més acusada diversitat tipològica; entre ells hem considerat tipus tan emblemàtics com les copes de dues nanses d'imitació de prototipus grecs, la gerreta bicònica, el vaset calatoïde, el vaset tulipa o caliciforme i les tasses de fons umbilicat (Figura Prodlocals 16, B). Per últim, com a peces destinades a presentar i/o consumir??? els aliments comptem amb les escudelles de variants diverses (d'imitació de models grecs, carenades, de vora reentrant), els bols de vora reentrant o de vora vertical i els plats oberts (Figura Prodlocals 16, C).

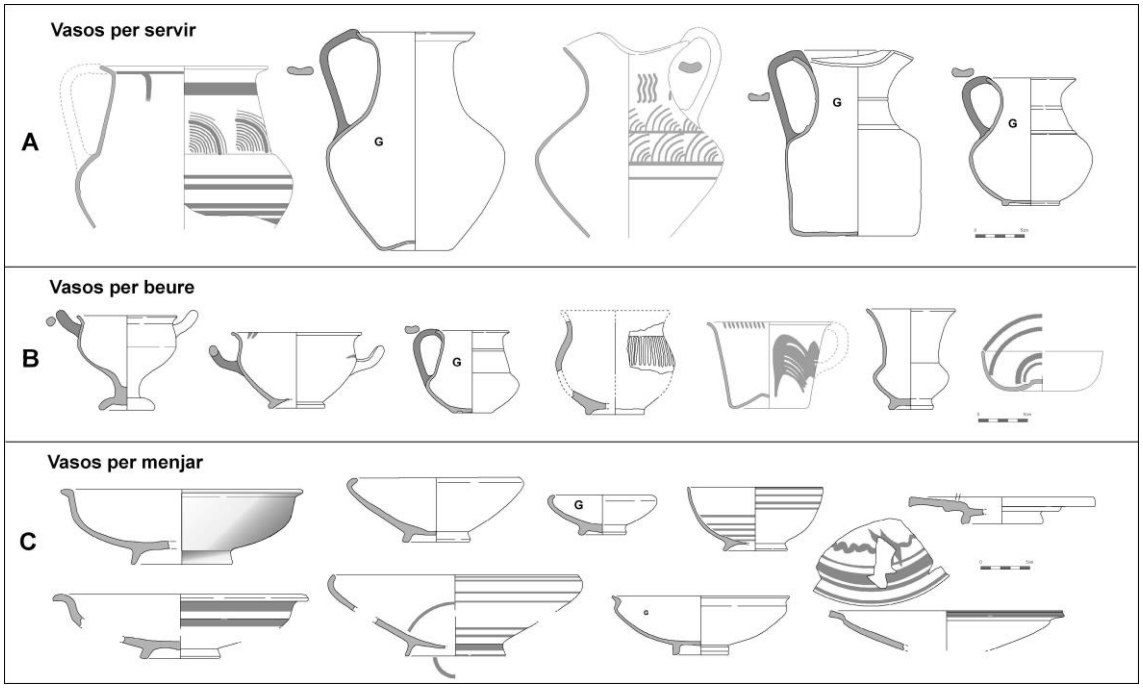

Figura Prodlocals 16: Representació dels tipus de vasos de vaixella de producció local emprats a taula per a servir líquids (A), beure (B) i consumir els aliments (C).

La documentació exposada en aquest treball permet realitzar una estimació quantitativa del pes proporcional de cadascun d'aquests components. D'entrada hem d'assenyalar que hem considerat agrupats els vasos de servir i beure líquids per una banda i els vasos per contenir i presentar aliments per l'altra. Ho hem fet d'aquesta manera no només per l'òbvia complementarietat d'aquesta dues accions a taula, sinó també, i sobretot, per unes dificultats, que podríem anomenar „tècniques" a l'hora de destriar amb garanties les peces vinculades a cadascuna d'elles[11]. En una primera aproximació diacrònica cal

[11] Ens referim al dubte que genera, en la fase de classificació, l'adscripció d'un fragment de vora exvasada a una peça tipus gerra, gerreta, vaset o copa, en els exemplars molt fragmentats (que

destacar l'extrema regularitat de les proporcions obtingudes, en particular en relació a la variable esmentada. Així, les peces per contenir aliments mostren en totes les fases tècnicament la mateixa proporció, amb una oscil·lació mínima entre el 37 i el 40 % del total d'individus de vaixella de producció local[12] (Figura Prodlocals 17). És cert que hi ha contextos individuals que proporcionen índexs força diferents[13] però tanmateix sembla prou significatiu que a nivell global entre uns i altres han acabat convergint en unes mitjanes extraordinàriament coincidents.

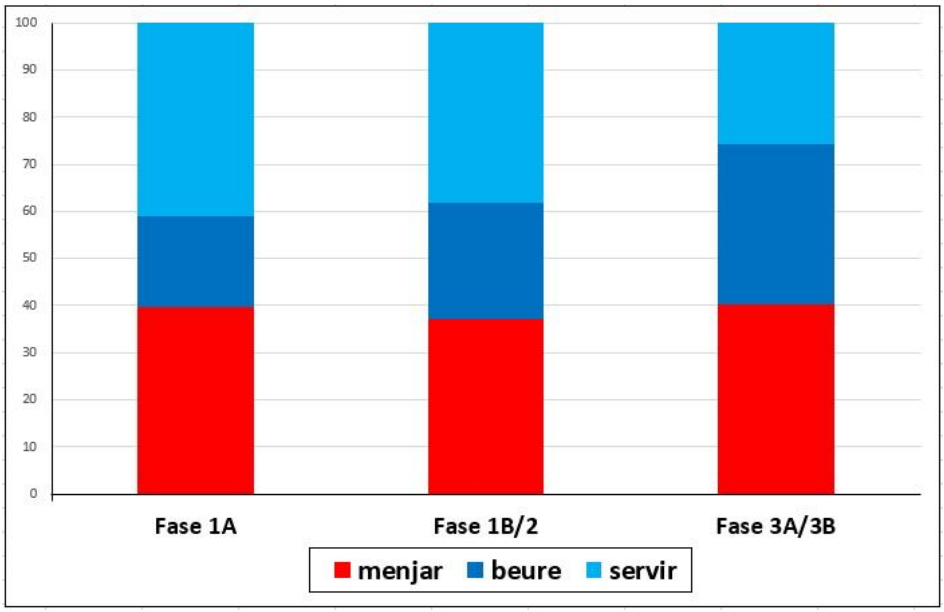

Figura Prodlocals 17: Gràfica de les proporcions relatives dels vasos per contenir aliments, beure i servir líquids dins del grup de les peces de vaixella de taula, al llarg de totes les fases considerades.

Això sembla reflectir un patró de servei de taula molt estable al llarg del temps; entre el segle VI i el III aC la manera de disposar i organitzar una taula ibèrica estàndard no varia sensiblement. Es tractaria d'una forma de menjar i beure molt conservadora, almenys en els àpats rutinaris (que segurament és el que millor reflecteixen les mitjanes generals), fet que tal vegada es pugui posar en relació amb una manera de cuinar també

sovint són la gran majoria). Això no passa en relació als tipus destinats a contenir els preparats, ja que la gran majoria tenen vores reentrants o vores amb seccions que difícilment es poden confondre amb qualsevol dels tipus destinats a servir i beure líquids.

[12] Cal dir que en aquest comptatge, com el que es prioritza és mesurar les diferents parts d'un servei de taula hem considerat totes les peces utilitzades, tant les fetes a torn com les fetes a mà. En qualsevol cas els vasos de vaixella (gerres, gerretes, plats o bols) fets a mà són escassos arreu, de manera que la seva influència estadística en els comptatges generals és molt baixa.

[13] Les diferències més acusades es donen quasi sempre en els contextos més escassos, amb una menor consistència estadística ja que uns pocs individus de més o de menys de cada grup poden modificar sensiblement els índexs resultants.

conservadora (tal com evidencia el mobiliari ceràmic de cuina), almenys pel que respecta al gruix de la població.

Una possibilitat d'afinar aquesta percepció general és la que ens ofereix l'aproximació sincrònica, desenvolupada només a partir de de les dades del període amb una mostra més àmplia, que és el segle III aC, ja que és l'únic que ens permet excloure els contextos que no superen el requisit d'un mínim de 50 individus de peces de vaixella[14], i mantenir una representació territorial significativa. Una altra vegada cal ressenyar la notable regularitat de comportaments, fet molt més inusual quan es comparen els índexs particulars. En efecte, la gran majoria de nuclis evidencien que vora el 40 %[15] de les peces de vaixella pertanyen als tipus per contenir aliments mentre que vora el 60 % restants són peces destinades al consum de líquids (Figura Prodlocals 18).

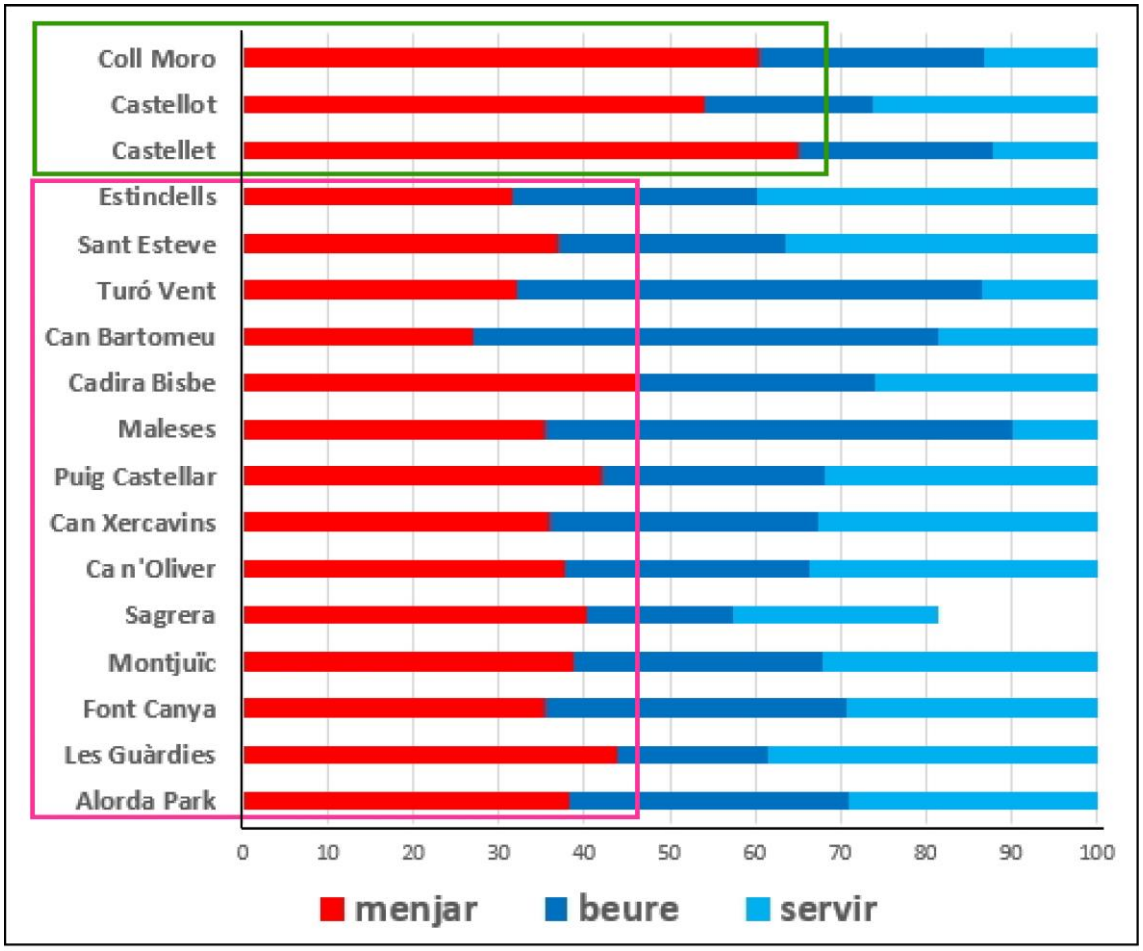

Figura Prodlocals 18: Gràfica de les proporcions relatives dels vasos per contenir aliments, beure i servir líquids, dins del total de peces de vaixella de taula dels contextos 3A/3B més consistents disponibles.

[14] Tal com hem dit abans, hem observat que per sota d'aquesta xifra la mostra és massa poc fiable. És una condició que no compleixen una part important dels conjunts ceràmics disponibles de les fases 1A, 1B i 2, fet que desaconsella fer l'aproximació sincrònica d'aquests períodes.

[15] Una proporció ajustada a la mitjana general.

És un patró força generalitzat amb una clara excepció, els tres nuclis ilercavons, on els vasos per contenir aliments (escudelles, plats i bols) representen als volts del 60 % del total d'individus (mentre que la mitjana del total de nuclis no ilercavons se situa en el 37 %) (Figura Prodlocals 18). Aquesta dada apunta a l'existència d'un patró diferenciat d'abast regional, exclusiu del territori ilercavó, que tal vegada estigui reflectint una modalitat específica de consum a taula. En aquest punt és inevitable vincular aquesta tendència amb el que hem plantejat en relació a les ceràmiques culinàries, esfera en la que ja havíem detectat una possible cuina regional diferenciada (especialment a partir de la particularitat que representen els volums elevats de ceràmiques de cuina a torn). A una tradició culinària pròpia sembla coherent que li pugui correspondre una composició de servei de taula adaptada, trets ambdós que semblen singularitzar les poblacions del territori ilercavó en relació a les de la resta de territoris.

El més rellevant de totes aquestes consideracions és que indiquen la possibilitat d'identificar patrons de consum, tant generals com regionals, cosa que podria representar un instrument més de caracterització de les societats subjecte d'estudi a través del mobiliari ceràmic, més enllà de l'anàlisi tradicional centrada en les característiques estrictament formals i decoratives d'aquests materials.

3.2.3.2.- Les ceràmiques de reserva i de magatzem de producció local.

En aquest grup s'inclouen els vasos als que podem atribuir una funció bàsica de contenidors, diferenciant entre peces de reserva o de magatzem en base als criteris que hem exposat en l'apartat introductori. L'evolució general és la d'una categoria funcional bastant estable, ja que de les quatre és la que menys oscil.la al llarg de tot el període considerat (menys de 10 punt percentuals). En tot cas, s'observa una tendència progressiva a la baixa, molt tènue entre l'ibèric antic i inicis del període ibèric ple, molt més accentuada en els contextos del segle III aC (Gràfica Prodlocals 3). En desglossar els dos components del grup, però, es constata una diferència significativa. Per una banda, les peces de magatzem mantenen aquesta evolució descendent, però molt més acusada, de manera que en el segle III aC representen menys de la meitat del volum que havien tingut en el període ibèric antic. Per contra, les peces incloses en el grup de reserva domèstica (sempre amb unes quantitats molt inferiors a les de magatzem) mostren una pujada important en el pas del període ibèric antic al període ibèric ple

(passen del 4,7 al 7,8 % del total d'individus de producció local), mantenint durant els segles IV i III aC un pes relatiu pràcticament idèntic (Figura Prodlocals 19).

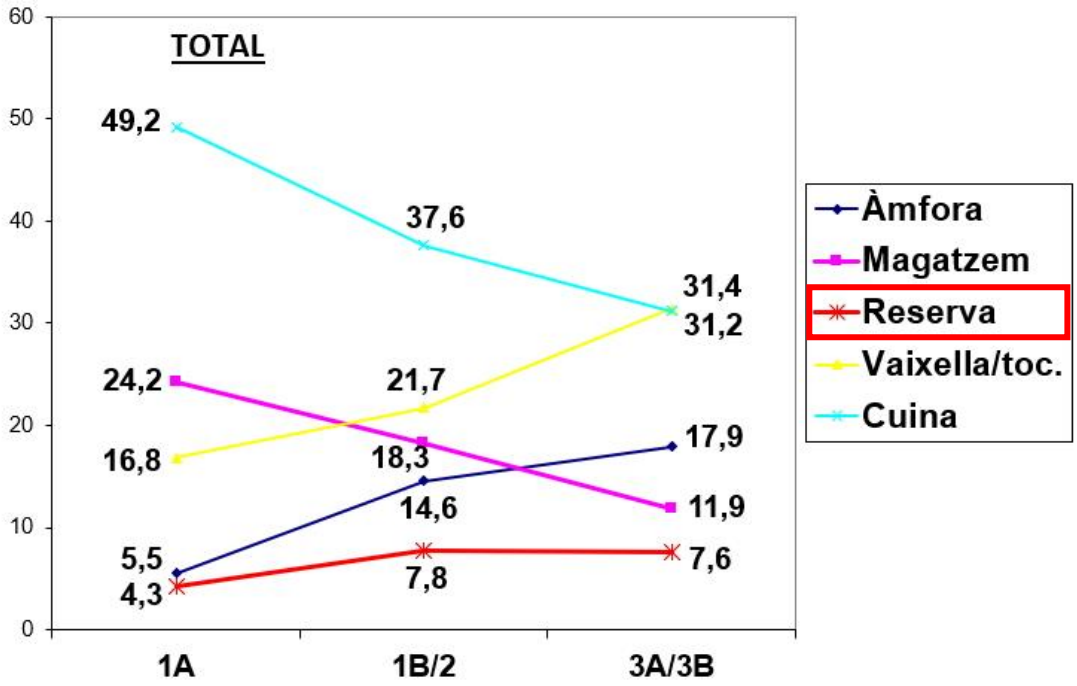

Figura Prodlocals 19: Gràfica on es desglossen les proporcions mitjanes per períodes de les peces de magatzem i les de reserva domèstica, al costat dels de la resta de grups funcionals de les ceràmiques de producció local.

Les peces considerades dins del grup de reserva domèstica són les que presenten una més gran diversitat a l'interior de cadascun dels grups establerts, no només a nivell tipològic i decoratiu, sinó també pel que fa a la diversitat d'activitats amb què els podem relacionar. Des del punt de vista funcional, que hem prioritzat en aquest treball, creiem que es poden fer les següents distincions. Per una banda, hi hauria una sèrie de tipus que es poden posar en relació amb l'acte de consumir aliments i líquids, que es farien servir durant els àpats, tot i que per les seves dimensions no formarien part del servei de taula en sentit estricte. És el cas dels gerrots i les olles de broc superior com a gran contenidor de líquids (Figura Prodlocals 20, A1), i també de les diverses variants de safates fondes, fonts o cossis, com a grans contenidors d'aliments o preparats (Figura Prodlocals 20, A2). Per una altra, hi ha un seguit de tipus dels que no sabem quina era exactament la seva funció. Ens referim concretament a les anomenades gerres de nansa de cistella (Figura Prodlocals 20, B), a les urnes d'orelletes (Figura Prodlocals 20, C) i els càlats (Figura Prodlocals 20, D). Podem intuir que el seu ús no tenia una relació directa amb el consum, amb els àpats quotidians. També tot fa pensar que a cadascun d'aquest tipus li correspon una funció específica per a la qual han estat especialment

concebuts i dissenyats (fet que no impedeix que sovint tinguin altres usos secundaris o reutilitzacions, com podria passar, ho veurem més endavant, amb les àmfores ibèriques).

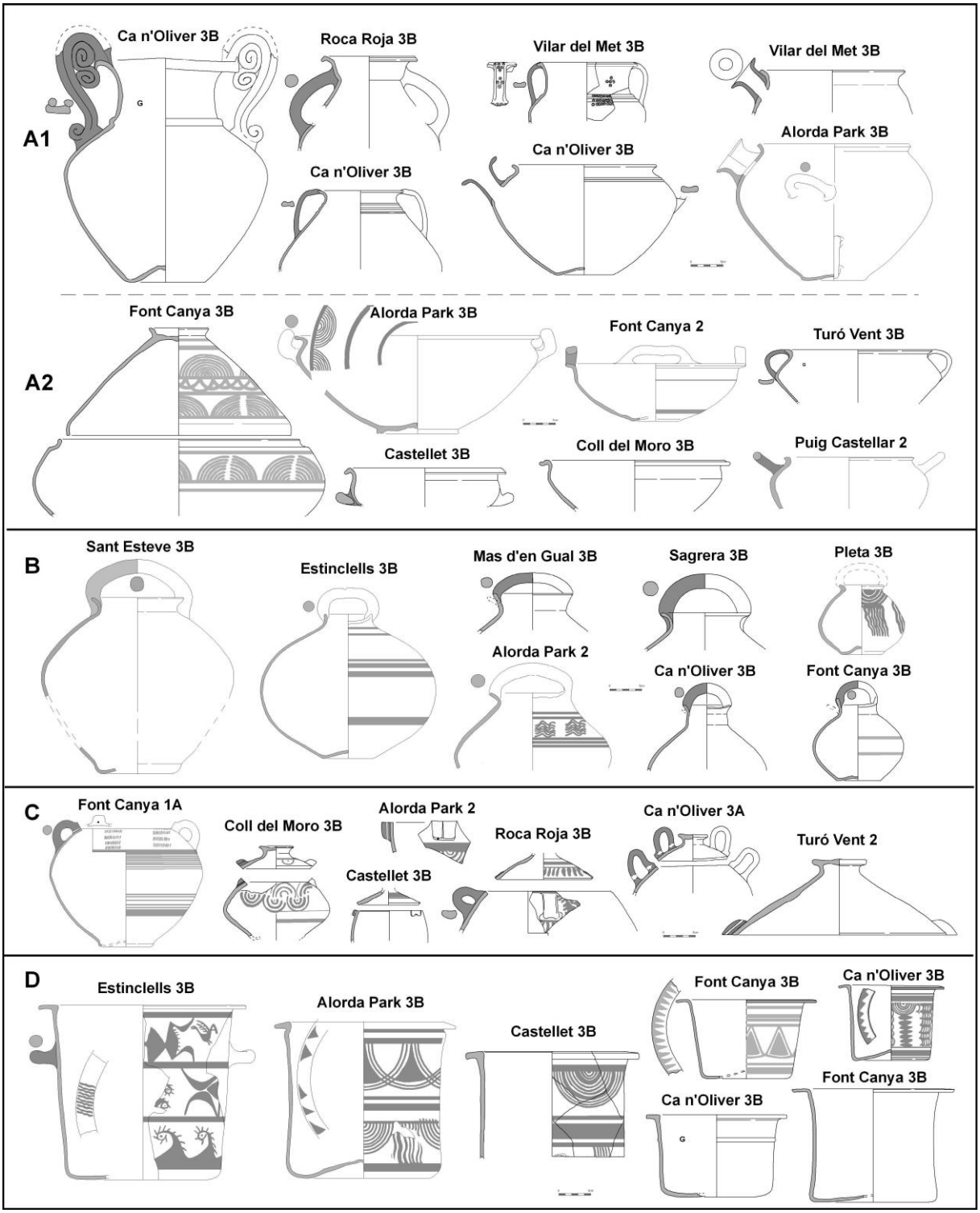

Figura Prodlocals 20: Representació dels principals tipus de vasos de reserva de producció local: els contenidors de líquids (A1) o aliments (A2), les gerres de nanses de cistella (B), les urnes d'˜orelletes (C) i els càlats (D).

L'anàlisi de l'evolució en el temps d'aquests diferents grups de vasos de reserva posa de manifest que l'equació que proposem entre forma (un tipus o grup de tipus) i funció es verifica en uns casos, però planteja dubtes raonables en altres. En relació als gerrots, olles amb broc i safates es constata que la seva presència pot oscil·lar més o menys, però és significativa en totes les èpoques (Figura Prodlocals 21), la qual cosa dona suport a la idea que són necessaris per a cobrir una necessitat quotidiana persistent en el temps, en aquest cas la de contenir i/preservar quantitats elevades de menges i líquids. Això mateix és el que hem comprovat en tots els casos analitzats fins ara, com ara el de les olles i tapadores de cuina o els vasos per servir, beure i menjar a taula. Aquesta associació forma-funció, però, per primera vegada no sembla tan diàfana i òbvia en la resta de tipus integrats dins del grup de les peces de reserva.

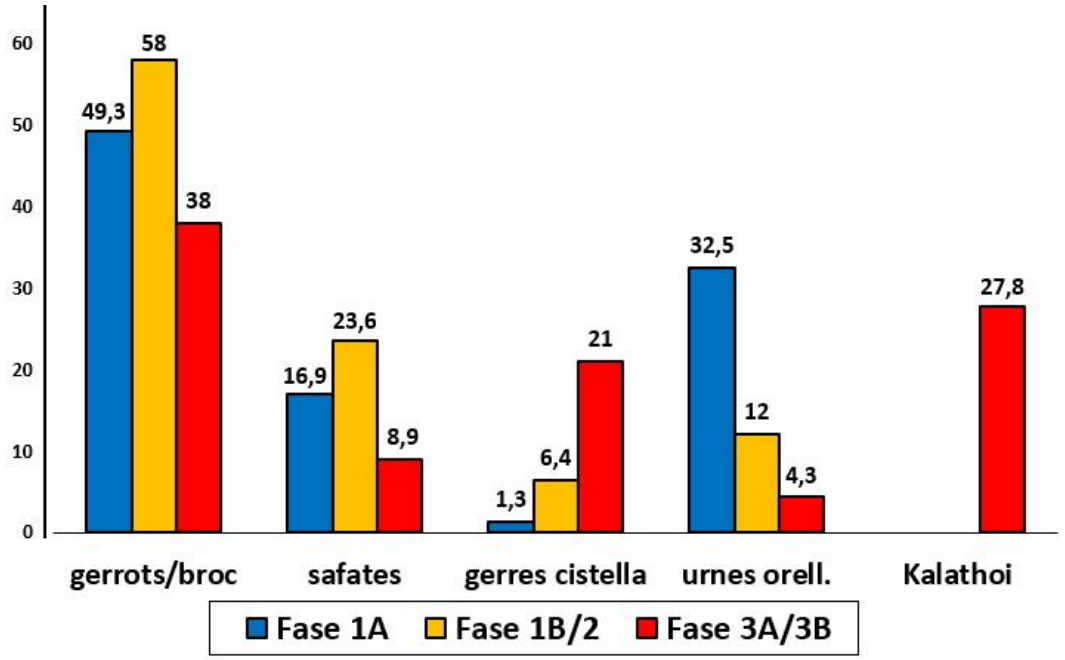

Figura Prodlocals 21: Gràfica que reflecteix la mitjana de les proporcions relatives dels diferents tipus o grups de tipus que formen el grup de les peces de reserva, al llarg de totes les fases considerades.

En el cas de les gerres de nansa de cistella i de les urnes d'orelletes, sobta la variació tan forta que mostren segons les èpoques, amb una presència que va de rellevant a quasi irrellevant (Figura Prodlocals 21). Si cada forma genèrica respon a una funció que cal satisfer, és estrany que aquesta necessitat variï tant en el temps; si no és que s'hagin de relacionar amb unes activitats molt concretes que no tindrien la persistència o el caràcter de necessitat bàsica quotidiana que es dona en tots els altres casos esmentats. Encara més difícil d'entendre és el cas dels càlats, que apareixen i s'utilitzen només en un

moment molt tardà (avançat el segle III aC), aparentment amb l'objecte de cobrir una tasca o activitat que no devia existir abans (o es desenvolupava amb mobiliari no ceràmic), fenomen inèdit en tot el que hem considerat fins el moment. Comentarem tot seguit cadascun d'aquests casos per separat, amb el suport afegit de les dades detallades per assentaments i de la seva implantació territorial, com sempre posant l'accent en la vessant instrumental o funcional.

Els contenidors grans per líquids tipus gerrots i olles amb broc estan presents a totes les èpoques, essent a totes elles el component principal del que hem definit com a grup de reserva domèstica. A nivell de distribució territorial, la fase del segle III aC és la proporciona un panorama més complet i més fiable. En el mapa que representa aquesta distribució s'observa que aquests tipus tenen una implantació superior en el sector més septentrional de la zona objecte d'estudi (Figura Prodlocals 22). Així, la majoria de nuclis laietans i lacetans presenten uns índexs superiors al 50 % del total d'individus del grup de reserva. Per contra cap dels nuclis cossetans, ilergetes i ilercavons assoleix aquests percentatges, situant-se la majoria en proporcions entre el 10 i el 50 %.

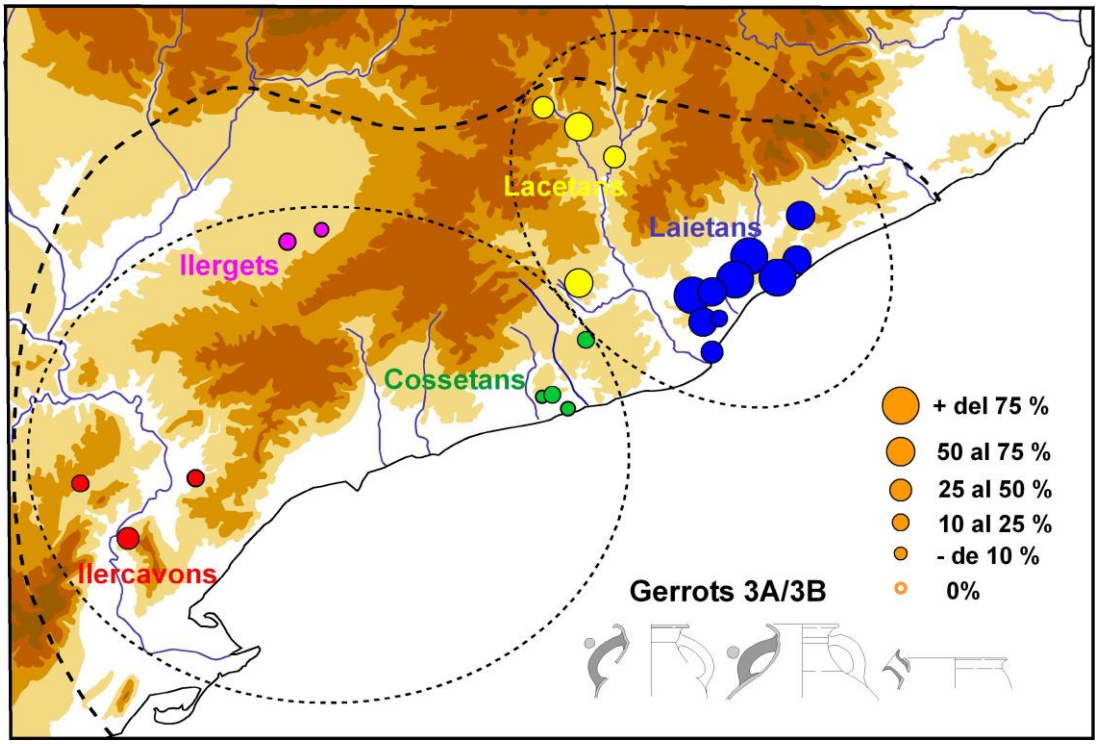

Figura Prodlocals 22: Representació dels assentaments amb indicació de la proporció dels contenidors grans de líquids (gerrots i olles amb broc) dins del grup de reserva domèstica.

Els contenidors/presentadors grans d'aliments (safates, i fonts) són sempre molt menys nombrosos, amb proporcions que se situen en la major part de nuclis entre el 5 i el 20 % del total d'individus del grup de reserva. I dintre d'aquesta banda baixa, a diferència dels gerrots, mostren una distribució bastant més uniforme, o, més ben dit, sense tendències regionals diferenciades evidents (Figura Prodlocals 23). Si donem validesa a la interpretació de que aquesta mena de vasos són recipients de reserva d'aliments sòlids i líquids usats tant a l'hora de cuinar com de consumir, seria indiscutible que intervenen en una activitat quotidiana de la població de tota la zona considerada. Per aquesta raó, sembla més lògica una repartició com la que presenten les safates, que no pas l'existència d'una clara diferenciació regional com la que mostren els gerrots. Si no és que allà on hi ha un volum inferior de gerrots la funció que realitzaven estigués coberta per un altre tipus de vasos, possibilitat que reprendrem més endavant.

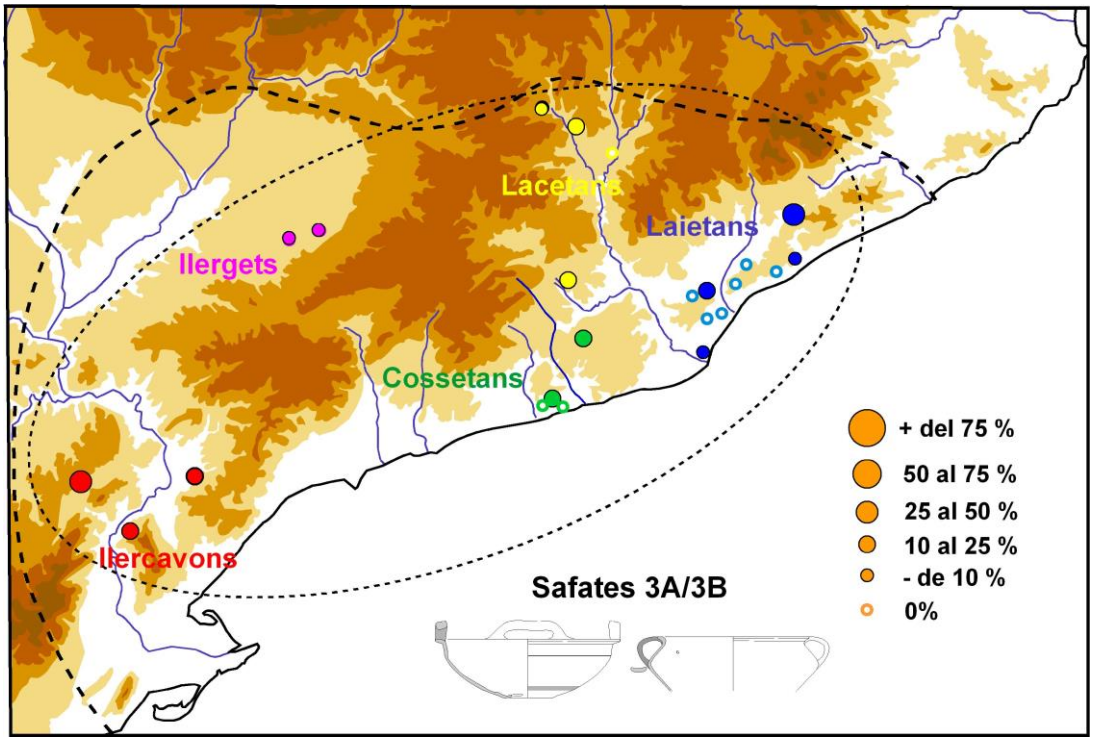

Figura Prodlocals 23: Representació dels assentaments amb indicació de la proporció dels contenidors grans d'aliments sòlids (safates i fonts) dins del grup de reserva domèstica.

En aquest punt cal distingir una variant particular de gerrots que amb tota probabilitat cal excloure dels usos quotidians. Es tracta dels que anomenem gerrots crateroïdes donat que és evident que els diferents models de cràters àtics són el prototipus que reprodueixen d'una manera molt lliure (Figura Prodlocals 24). En el conjunt de nuclis

estudiats ha estat possible identificar-ne amb garanties tot just una vintena d'exemplars. Hi ha una única peça provinent de contextos del període ibèric antic (fase 1A), localitzada al Turó de la Font de la Canya. D'aquest jaciment en prové una datada del segle IV aC (fase 2), una peça singular perquè és oxidada amb decoració pintada, quan la gran majoria d'exemplars coneguts són de cocció reductora. La resta es daten del segle III aC (fases 3A i 3B).

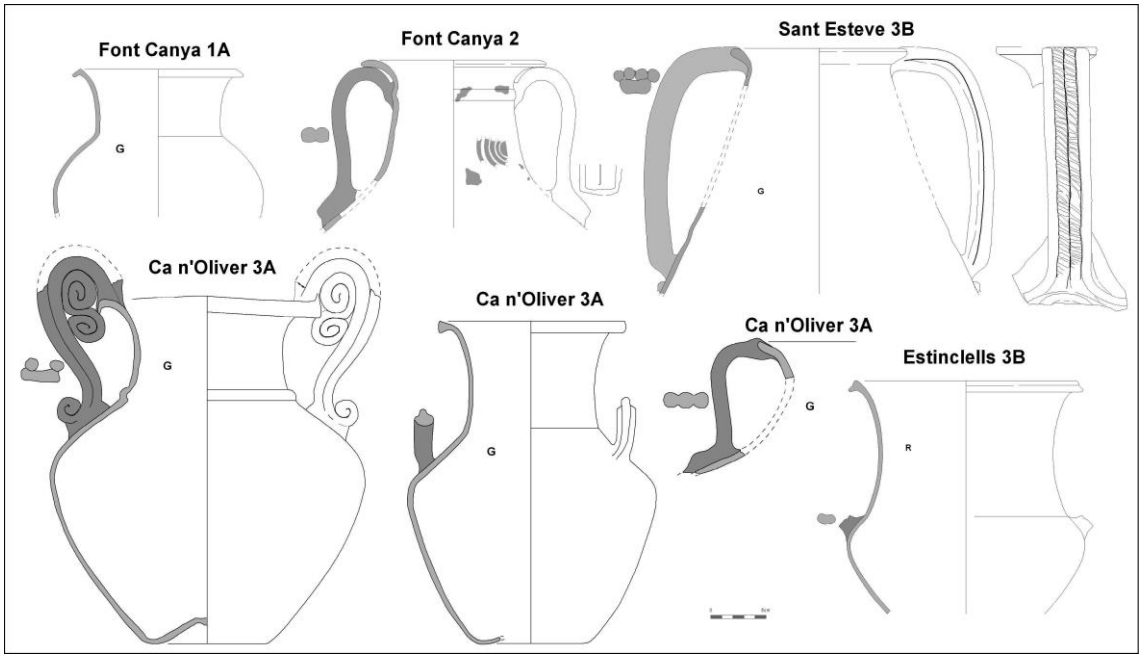

Figura Prodlocals 24: Selecció de gerrots crateroïdes, de diferents fases, localitzats en els nuclis subjecte d'estudi.

La seva distribució geogràfica assenyala una concentració en el sector més septentrional de la zona analitzada, però creiem més interessant indicar el tipus d'assentaments en què s'han localitzat (Figura Prodlocals 25). En primer lloc, n'hi ha a tots i cada un dels jaciments que s'han interpretat com a „nuclis d'activitats econòmiques especialitzades", concretament als de la Font de la Canya, el Turó del Vent i Sant Esteve d'Olius (a més de Can Xercavins, el qual, com hem comentat, podria ser un nucli d'aquesta categoria). Això permet plantejar que aquestes peces s'usin en el marc de les pràctiques de comensalitat d'abast més comunitari[16], en relació a les quals hem proposat que aquest tipus peculiar d'assentaments en podrien ser un dels seus escenaris habituals. Per altra banda, es tracta de peces que, a més de la seva forma i aspecte vistós i relativament

[16] Evidentment sempre que acceptem que es fabriquen i utilitzen per als mateixos usos dels seus models grecs, és a dir, com a gran contenidors de vi que es consumeix especialment en els àpats o banquets no ordinaris.

sofisticat (tret concentrat especialment en les nanses), són tan escasses que és versemblant pensar que devien tenir un cert caràcter selectiu. Un cop més, la llista de la resta de nuclis on apareixen (Burriac/Can Bartomeu, Montjuïc, Ca n'Oliver i Estinclells) (Figura Prodlocals 25), tenint present la interpretació que es fa de la composició socials dels seus habitants, no desmentiria la hipòtesi del seu valor com a peces de prestigi i del seu ús en pràctiques socials restringides, de caràcter diacrític.

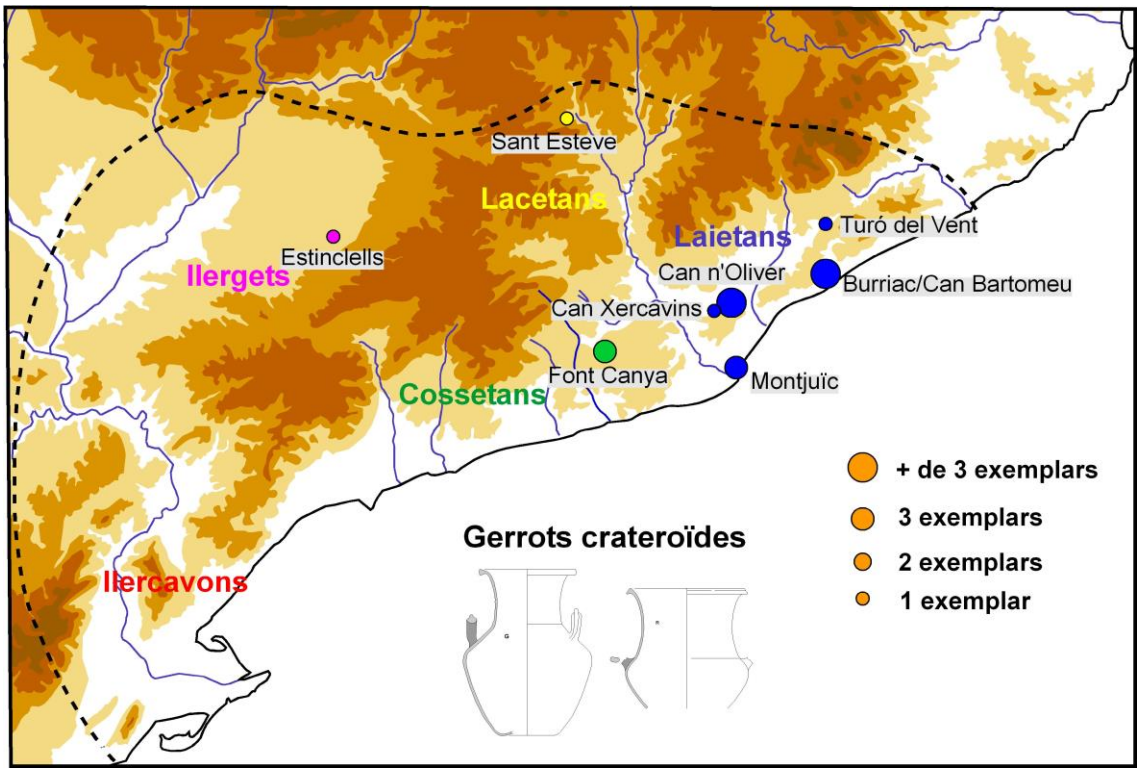

Figura Prodlocals 25: Representació dels assentaments en els que hi ha presència de gerrots crateroïdes, amb indicació de la seva quantitat en nombres absoluts.

El disseny i forma característics de les gerres de nansa de cistella (Figura Prodlocals 20, B) és el propi del que en terminologia popular anomenaríem un poal, és a dir, una mena de galleda o càntir amb una nansa superior concebut per extreure aigua d'un pou. De fet així és com se solen anomenar les peces d'un tipus i perfil idèntic que es coneixen entre les ceràmiques grises medievals (Bolós 1984, 153); els poals de ceràmica són habituals en contextos moderns i contemporanis. L'existència de profunds pous verticals està ben documentada en els nuclis ibèrics de la zona; tant és així, que n'hi ha a quatre dels 27 assentaments de la mostra: a Can Xercavins, Estació de la Sagrera, Hospital de Sant Pau i Alorda Park. El darrer cas és especialment rellevant perquè demostra que aquest tipus

d'estructures no es donen exclusivament en establiments rurals[17], sinó que també poden aparèixer en nuclis de poblament concentrat fortificats. Els poals també serien necessaris per a extreure aigua de cisternes tancades, de les que es coneixen diversos exemplars construïts a la zona indiketa (Oliach 2012, 17-20), i podrien ser útils en basses o dipòsits oberts com les que trobem de manera gairebé sistemàtica en els nuclis ilergetes (Estinclells, Pleta, Els Vilars), freqüent a la zona lacetana (Sorba i Castellvell) i més rarament en el altres territoris (cas del pou-cisterna de Montjuïc).

Ara bé que la necessitat de pouar estigui contrastada no implica que aquesta fos coberta amb les gerres de nanses de cistella, ja que es podria realitzar igualment amb galledes o poals de fusta. És per aquesta raó que entenem que es pot plantejar una funció més àmplia per aquesta mena de vasos, que pot englobar tota acció de collir o traspassar líquids de qualsevol dipòsit o recipient de grans dimensions a un de més petit. Per exemple, amb aquesta mena de vasos es podria passar líquids (com ara el vi) d'un atuell de boca molt oberta, com ara les tenalles i olles de grans dimensions, a un gerrot o una gerra, en la fase de preparació d'un àpat. Cal tenir en compte que moltes d'aquestes gerres de nansa de cistella són de petites dimensions (Figura Prodlocals 20, B). És a dir, que seria un recipient d'enllaç entre les peces de magatzem i les de reserva domèstica, o directament, amb la vaixella de taula.

Sigui quina sigui la funció concreta que exercien, és interessant observar que aquest tipus és pràcticament inexistent en els contextos del període ibèric antic, en els que s'ha documentat un únic exemplar (provinent dels nivells 1A, molt fiables a nivell estratigràfic, del nucli de Ca n'Oliver). A partir d'aquí es constata una progressió constant, tant pel que fa al volum global del tipus (Figura Prodlocals 21) com també al nombre d'assentaments on apareix i a la implantació territorial que va assolint (Figura Prodlocals 26). Cal dir que la progressió és modesta en els contextos més antics del període ibèric ple, però arriba a uns nivells destacats en les fases del segle III aC. En aquests moments es documenta en un nombre elevat de nuclis (concretament a 13 dels 23 contextos disponibles d'aquesta cronologia) repartits en el territoris lacetà, laietà, cossetà i ilergeta. Dins de la zona objecte d'estudi tan sols els nuclis del territori ilercavó en queden sempre al marge (Diloli 2008). Una evolució com aquesta podria reflectir l'èxit creixent d'una forma ben adaptada a una funció o activitat determinada

[17] Hem d'afegir el de Can Fatjó/Castell de Rubí (Vallès Occidental), també a la zona laietana. És un nucli molt similar al de Can Xercavins, amb una notable quantitat de sitges disperses en una àmplia zona en el que també s'ha documentat un pou vertical, amortitzat en el segle IV aC (Sànchez, Albizuri i Vilalta 1990).

(totes les que s'han proposat no són excloents entre elles). Fa la sensació que un cop es produeix la „invenció" del nou artefacte, la seva fabricació i ús es devia anar expandint , relacionada amb l'execució d'una acció que, en qualsevol cas, es podria desenvolupar amb altres objectes (tal vegada, els més „antics", anteriors a l'aparició del tipus ceràmic). Això ho demostra el fet que de la mateixa manera que en un assentament no poden faltar olles de cuina de ceràmica grollera o gerrots, gerres, plats i bols de ceràmica fina, sí que poden prescindir d'aquestes gerres de nansa de cistella. De fet, fins i tot en el període de màxima expansió, a molts nuclis no n'hi ha cap, mentre que la població ilercavona sencera sembla totalment reticent a acollir aquest nou instrument.

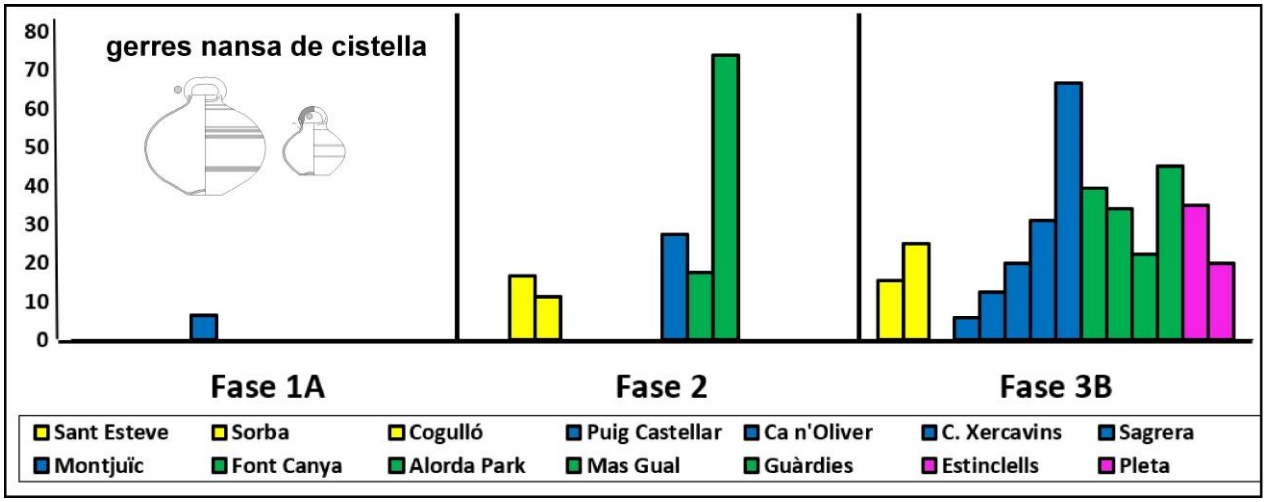

Figura Prodlocals 26: Gràfica de l'evolució de les proporcions de les gerres de nanses de cistella en relació al total de peces de la categoria de reserva domèstica.

Les urnes d'orelletes mostren globalment una evolució radicalment contrària a la de les gerres de nansa de cistella (Figura Prodlocals 21). Com sempre, entenem que el factor determinant en aquesta tendència ha de ser la funció del tipus, aspecte que en aquest cas sembla difícil de resoldre. La seva presència massiva a les necròpolis del període ibèric antic explica que es relacioni de manera sistemàtica amb una funció funerària, com a contenidor de les cendres dels difunts incinerats. Els seus trets morfològics tan particulars han provocat múltiples reflexions sobre el seu origen i la seva filiació cultural, iniciades per Bosch Gimpera (Bosch Gimpera 1923) i sostingudes llargament (Fletcher 1964; Sardà i Graells 2004/2005). Però, tot i ser evident la seva habitual presència en els nuclis d'hàbitat, ben poc s'ha dit sobre la seva funció en aquests contextos. En l'estudi recent més complet i aprofundit dedicat de manera específica a aquesta forma es proposa per primera vegada un ús diferent al funerari, parlant d'un

"contenedor para almacenar provisiones (....), envases que podrían transportar algún producto relacionado con la alimentación o como complemento del mismo, pues a menudo acompañan a ánforas o tinajas, con la particularidad de la tapadera ajustada, posible indicio de un contenido susceptible de fermentación" (López Bravo 2002, 113). Acceptant la versemblança d'aquesta interpretació, les dades de la nostra mostra apunten que, en tot cas, la importància del producte amb el que estarien relacionades no és igual al llarg del temps (Figura Prodlocals 27). És molt alta i extensiva en el període ibèric antic (apareix en tots els nuclis amb materials ceràmics de la fase 1A i amb índexs rellevants en la major part dels casos), i es manté de manera notable en els contextos del segle IV aC, amb proporcions més baixes, però amb una difusió geogràfica més àmplia (apareix per primera vegada en nucli lacetans). Però tot seguit decau abruptament en els contextos del segle III aC, quan passa a tenir una generalitzada representació anecdòtica, excepció feta dels nuclis ilercavons, on sempre té una presència important (Figura Prodlocals 27).

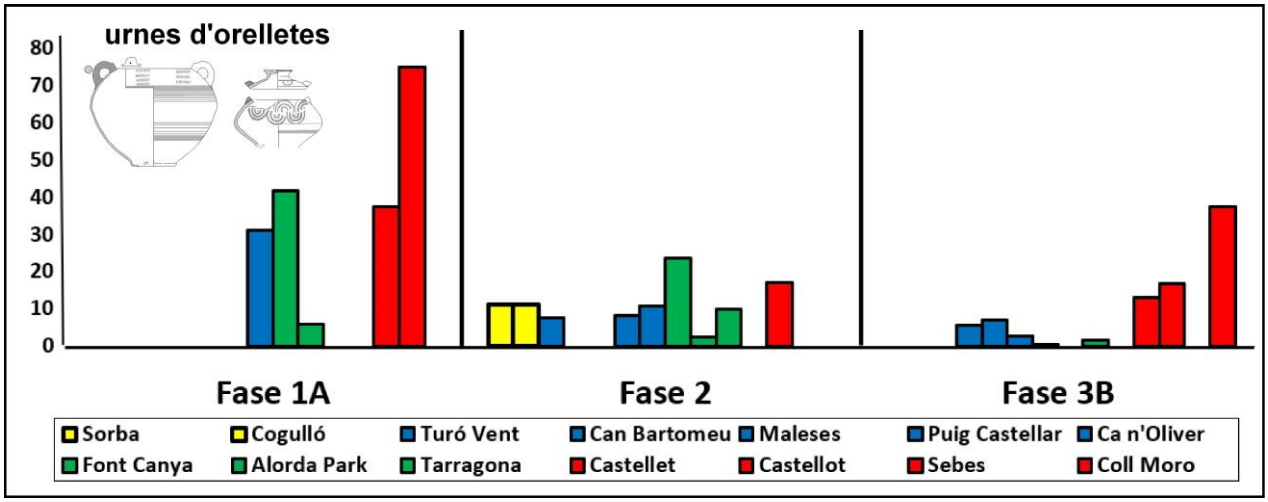

Figura Prodlocals 27: Gràfica de l'evolució de les proporcions de les urnes d'orelletes en relació al total de peces de la categoria de reserva domèstica.

De tot això se n'ha de desprendre una lectura similar, però inversa a la realitzada sobre les gerres de nansa de cistella. L'aspecte coincident és el fet que han de ser tipus ceràmics relacionats amb una funció o activitat „prescindible", cosa que explica que no apareguin sempre i a tot arreu. En aquest cas, en donar-se una evident davallada del seu ús, es pot pensar que la demanda o acceptació del producte que conté, o del tipus de preparació de productes fermentats amb què es podria relacionar, decau amb el pas del

temps. Novament amb el comportament diferenciat de la població de la zona ilercavona, on la forma segueix essent freqüent.

El cas dels càlats és diferent a la resta, donat que és una forma particular que irromp amb força en un moment molt tardà, ja avançat el segle III aC[18]. És un tipus que, a banda dels treballs centrats en l'anàlisi tipològica i decorativa (Conde 1992), ha generat, aquest sí, un debat intens pel que respecta a la seva funcionalitat, la vessant que prioritzem en aquest treball. És una qüestió que es manté incerta, tot i que hi ha un corrent d'opinió molt ampli que defensa que podria tractar-se d'un contenidor de mel (García y Bellido 1957; Cuadrado 1968; Aranegui i Pla Ballester 1981; Camuña 2016), cal dir que sense fonaments empírics o analítics incontestables. Un dels arguments utilitzats en suport d'aquesta idea és la coincidència cronològica amb l'aparició de ruscs ceràmics (Bonet i Mata 1995), especialment abundants a la zona central del País Valencià, precisament la mateixa on es situa l'origen de la producció dels *kalathoi* ibèrics (Conde 1992, 136). Recentment han aparegut dades en assentaments rurals de la mateixa zona edetana que demostren que l'ús de ruscs ceràmics per a la fabricació de mel remunta principis del segle IV aC (Quixal i Jardón 2016), la qual cosa trenca l'estricta associació temporal establerta entre la gènesi de *kalathoi* i ruscs[19]. Aquesta dada, però, no exclou que l'impuls de l'apicultura ibèrica sigui un fenomen tardà, que no hauria assolit un nivell de producció i possible comercialització a gran escala fins a la segona meitat del segle III, utilitzant els *kalathoi* com el recipient específic que identifica el producte[20].

Aquest escenari és raonable en base a la documentació dels País Valencià, però no ens sembla convincent com a explicació de l'expansió i implantació dels *kalathoi* a la zona catalana. I més tenint en compte dos factors: que els indicis materials d'una apicultura intensiva que hi ha al País Valencià no existeixen enlloc del món ibèric septentrional, i

[18] En la mostra analitzada hi ha fins a sis contextos 3A, la gran majoria molt fiables, en els que apareixen exemplars de càlats (Sant Esteve d'Olius, Can Bartomeu, Font de la Canya, Alorda Park, Les Guàrdies i Mas d'en Gual), sempre en quantitats molt baixes. És una evidència suficient com per a plantejar-se un inici de la producció d'aquest tipus anterior al darrer quart del segle III aC, tot i que seria possible situar-lo en la banda baixa de l'arc cronològic de la fase 3A, cap al tercer quart de la centúria.

[19] Hem d'afegir en aquest sentit la identificació del que semblen ser aquesta mena de peces entre els materials produïts en els centres terrissers cossetans d'Hortes de Cal Pons (Làm. HortesPons8, 12) i Valls d'en Foix (Làm. VallsFoix7, 11 i 12), amb una cronologia equivalent de segle IV aC.

[20] Que tal vegada inclou una important projecció mediterrània (Santos 1982/1983), tot i que el moment àlgid d'exportació de *kalathoi* sembla correspondre als segles II-I aC (Conde 1996 i 1998).

el fet que tot apunta que una part majoritària dels *kalathoi* dels nuclis catalans podrien ser produccions locals[21]. Això implica una excessiva separació física entre la zona d'origen del producte que es pretén comercialitzar i molts dels sectors on es fabriquen els recipients hipotèticament destinats a envasar-lo. En aquest punt, creiem que és necessari plantejar una explicació funcional alternativa per al gruix del *kalathoi* localitzats a els territoris al nord de l'Edetània (sense descartar que una petita part siguin efectivament importacions meridionals relacionades amb la difusió de mel de l'àrea edetana). En aquest sentit, ja han estat proposats usos diferents; en concret el de continent d'altres tipus de productes alimentaris, com podria ser el greix animal utilitzat diàriament en els cuinats d'aquestes comunitats (Santacana i Duran 2011, 14).

El volum que globalment representen aquests vasos a la zona d'estudi (Figura Prodlocals 21) certament afavoreix la seva relació amb una acció molt habitual i quotidiana. Però si els *kalathoi* responen a una activitat tan bàsica i ordinària com aquesta, no deixa de sobtar la seva aparició tan tardana, de fet el tret més singular i difícil d'explicar d'aquesta forma. Seguint amb aquesta línia argumental, hi ha un detall relatiu a una particularitat de la seva distribució territorial que ens permet afegir una hipòtesi més a les fins ara esmentades. En el 80 % del territori de la zona objecte d'estudi la presència d'aquests vasos en els contextos 3B és considerable, amb percentatges que oscil·len als volts del 30 i el 60 % del total d'individus del grup de reserva domèstica. Hi ha, però, una clara excepció, concretament al sector septentrional de la Laietània, del Besòs cap el nord, amb índexs sensiblement inferiors, sempre dels volts del 20 % en avall (Figura Prodlocals 28 i 29). Aquesta constatació ens condueix inevitablement a la particularitat que havíem assenyalat en relació a la distribució també diferenciada dels gerrots en els contextos 3A/3B de la zona. En el mapa corresponent (Figura Prodlocals 22) observa com els mateixos assentaments que presenten els percentatges més alts de gerrots coincideixen amb els que presenten els índexs més baixos de *kalathoi*. A partir d'aquesta dada es podria plantejar que els càlats podrien haver acomplert una funció equivalent a la dels gerrots, com a contenidors grans dels líquids que es consumeixen en els àpats; amb avantatges afegits, com el que representa la seva boca ample i de gran diàmetre, que permet omplir les copes o gots introduint-les directament a l'interior del vas (cosa que no és possible amb els gerrots, una forma molt

[21] Sembla del tot descartable que el conjunt de *Kalathoi* trobats en assentaments al nord del territori edetà, molt abundants, siguin importacions provinents del País Valencià, producte de la distribució comercial de la mel que hi produirien de manera excedentària.

més tancada). Com en el cas de les gerres de nansa de cistella, podria tractar-se d'una novetat del repertori tipològic creada pels ceramistes per tal de cobrir una activitat que ja es feia amb altres instruments, bo i millorant-los, i que, a partir d'aquí, arrela en unes poblacions més que a d'altres (Figura Prodlocals 28).

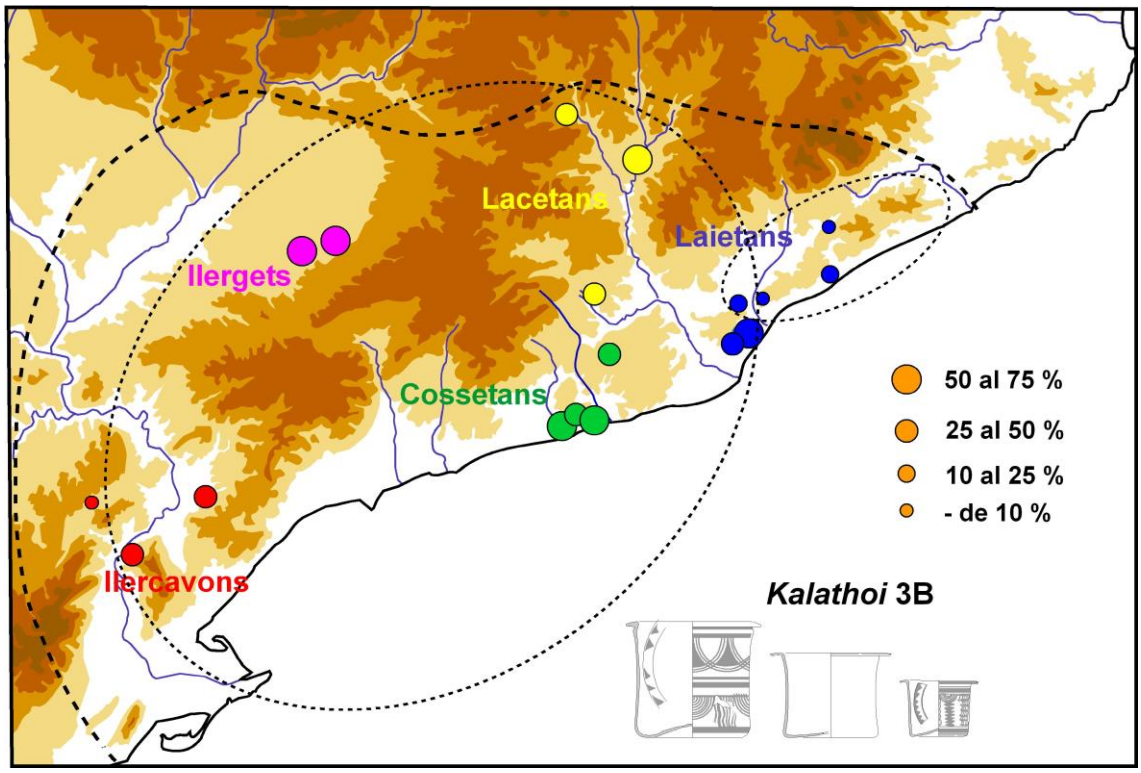

Figura Prodlocals 28: Representació dels assentaments amb indicació de la proporció dels contenidors tipus *kalathoi* dins del grup de reserva domèstica.

Hi ha un aspecte complementari a valorar en aquesta discussió, que és l'hipotètic valor afegit, com a bé de prestigi, que cal concedir a aquesta mena de vasos segons algun autor (Camuña 2016). El disseny innovador i sobretot la decoració que caracteritza la gran majoria d'aquestes peces podrien ser el factor que els atorgués un preu o consideració superiors. Tot amb tot, l'argument principal per a defensar aquesta idea rau en la seva distribució, sobre la base que és en els assentaments on es reconeix la residència de membres de les elits on es aparentment es donen els volums més elevats d'aquest tipus ceràmic. Les nostres dades no ho confirmen categòricament (Figura Prodlocals 29). Per una banda, és cert que la majoria dels assentaments amb proporcions més altes de *kalathoi* són els que s'associen amb segments privilegiats de la població; és el cas d'Alorda Park a la Cossetània (56,2 % del total d'individus de reserva), del Cogulló a la Lacetània (60 %), de la Pleta (60 %) i els Estinclells (63 %) a la Ilergècia, i

del Castellet de Banyoles a la Ilercavònia (43,4 5). Però també és clar que hi ha casos de nuclis que se situen al graó inferior de l'estructura jeràrquica del poblament, sobretot d'establiments rurals, que també presenten índexs molt notables de càlats; és el cas de l'assentament laietà de l'Estació de la Sagrera (54,5 %) i dels cossetans de Les Guàrdies (50 %) i, en menor mesura, Mas d'en Gual (33,4 %). En definitiva, la interpretació de l'ús, condició i implantació d'aquests vasos roman totalment oberta. Amb l'evidència incontestable que la identificació del contingut o continguts d'aquests recipients, tal vegada gràcies a l'aplicació de procediments analítics (d'anàlisi de residus), i per extensió de la seva funció específica, serà el que ens pot conduir a una resolució dels dubtes que encara plantegen.

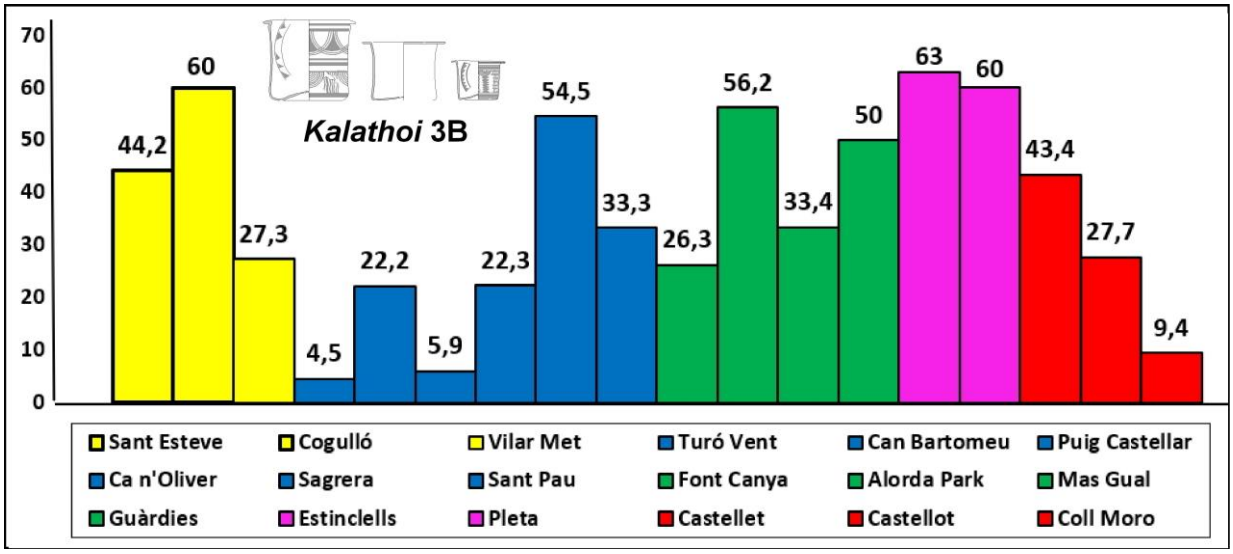

Figura Prodlocals 29: Gràfica de les proporcions de càlats en relació al total de peces de la categoria de reserva domèstica en els contextos 3B de la zona subjecte d'estudi.

Des de la perspectiva que estem desenvolupant, el grup de les peces de magatzem és molt compacte. Evidentment no ho és des d'un punt de vista estrictament tipològic. Una selecció bàsica de peces posa de manifest que sens dubte són moltes les variants formals que es podrien reconèixer i definir (Figura Prodlocals 30), aspecte que no és l'objectiu d'aquest treball[22]. Per contra, no veiem la manera de distingir divisions internes a partir de la vinculació de determinats tipus a activitats concretes diferenciades, equivalents a les que ens hem utilitzat per a caracteritzar els grups de vaixella de taula i reserva domèstica (com ara vasos per servir, beure, consumir, presentar o contenir aliments i

[22] Hi ha en curs, i en una fase molt avançada, un treball immens del company Xabier Cela en què s'elabora un esquema de seriació crono-tipològica de la producció ceràmica a torn del conjunt del món ibèric.

begudes; o identificar i envasar determinats productes específics). En aquest sentit, és un grup similar al de de les ceràmiques grolleres de cuina; de la mateixa manera que totes les olles i tapadores serveixen per al processat d'aliments, totes les tenalles i olles d'aquest grup són grans contenidors destinats a l'acumulació i preservació de productes alimentaris, no directament vinculats al seu consum o ús quotidià.

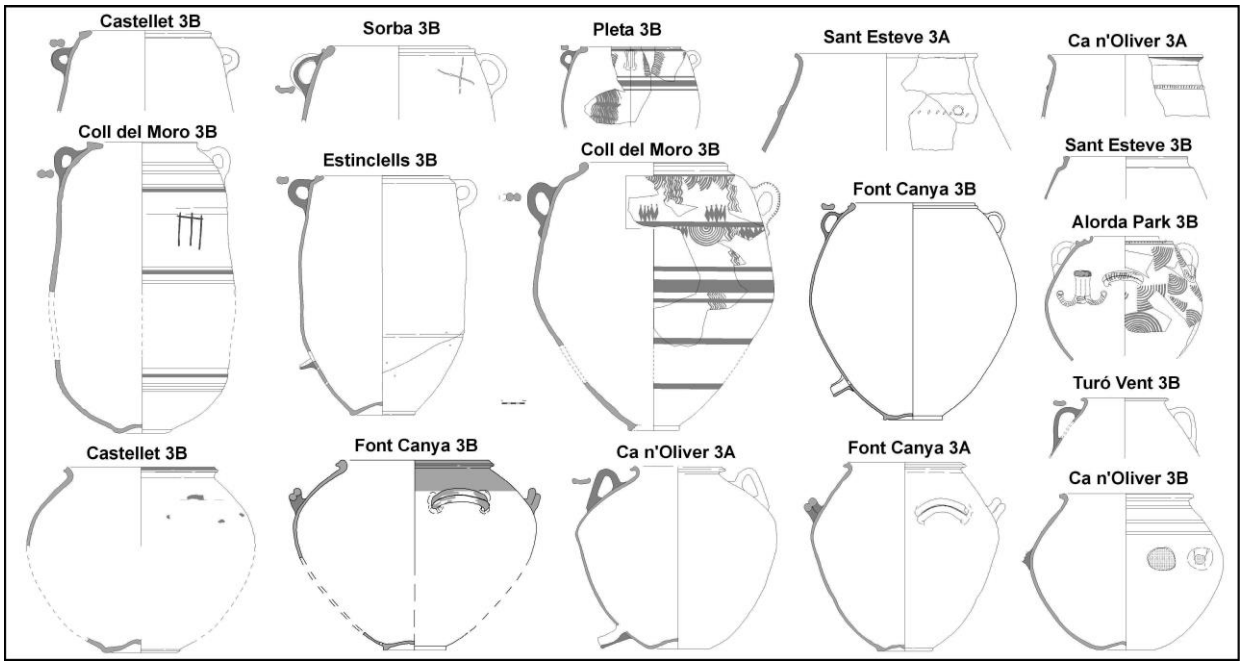

Figura Prodlocals 30: Selecció de tenalles i olles del grup de peces de magatzem de la zona subjecte d'estudi.

A diferència del que hem vist amb algun dels components més significatius del grup de reserva domèstica, hi ha peces d'aquest grup a la totalitat d'assentaments i contextos tractats en aquest treball. Això demostraria que l'activitat d'emmagatzematge era tan necessària com la preparació i consum d'aliments, cosa fàcil de defensar en un plànol teòric. En efecte, les dades quantitatives disponibles posen de manifest que arreu i en totes les èpoques hi ha un volum rellevant de peces d'aquesta categoria funcional, que en termes globals se situa en una mitjana del 18,1 % del total d'individus de producció local; ni menys ni més que vora una cinquena part del total de vasos ceràmics que fabriquen i utilitzen aquestes poblacions. La seva presència, essent força estable al voltant d'aquest índex, mostra una clara tendència a la baixa amb el pas del temps, passant d'un 24,2 % en el període ibèric antic a just la meitat d'aquest valor, un 11,9 %, en els contextos del segle III aC (Figura Prodlocals 19).

En aquest cas, de la mateixa manera que hem defensat que es pot establir un lligam entre l'evolució de les categories de cuina i vaixella de taula, entenem que hi pot haver una estreta correlació entre el comportament d'aquesta categoria de magatzem i la de les peces de transport. En tots dos casos s'observa una mateixa trajectòria inversament proporcional. La tendència a la baixa de les peces de magatzem es correspon amb una molt equivalent tendència a l'alça de les àmfores de producció local. Aquesta qüestió es tractarà amb més profunditat en l'apartat corresponent, però és evident que les àmfores ibèriques no deixen de ser grans contenidors ceràmics que, a banda de la seva hipotètica concepció original com a recipients de transport, van poder utilitzar-se (o re-utilitzar-se) com a vasos d'emmagatzematge, pràcticament amb les mateixes prestacions (excepte la seva inestabilitat) que les peces de magatzem concebudes com a tals.

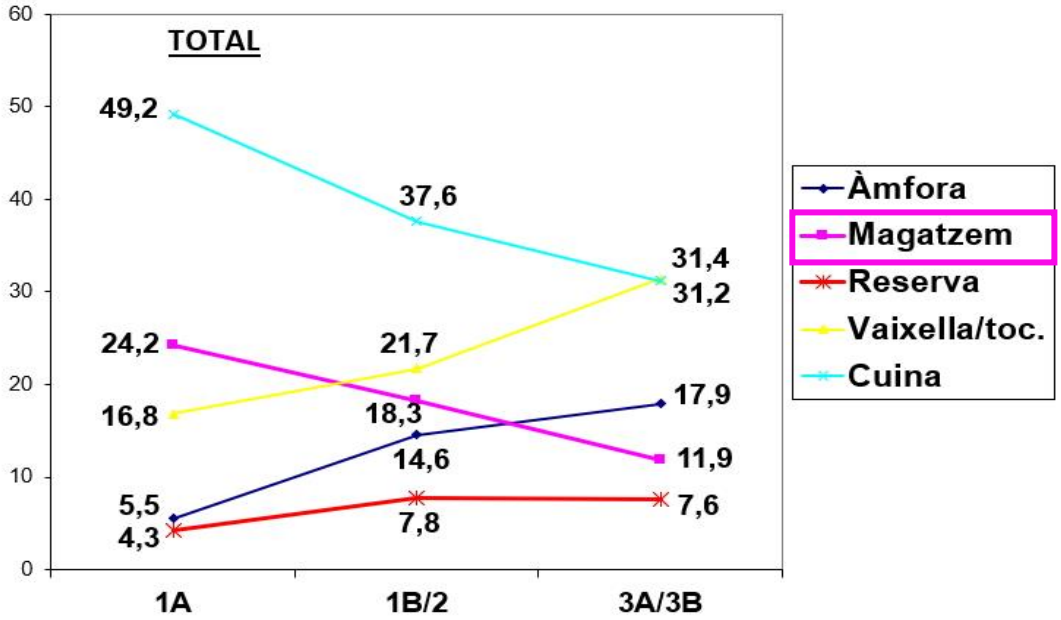

Figura Prodlocals 19: Gràfica on es desglossen les proporcions mitjanes per períodes de les peces de magatzem i les de reserva domèstica, al costat dels de la resta de grups funcionals de les ceràmiques de producció local.

L'anàlisi més detallada en base a la distribució per assentaments i territoris d'aquesta categoria de peces és la millor demostració de l'aspecte que hem volgut remarcar al principi: el fet que l'emmagatzematge en grans vasos ceràmics és una pràctica que podríem anomenar d'universal, amb una presència constant i gairebé mai poc rellevant en relació a la resta de categories funcionals (Figura Prodlocals 31). Cal donar especial significació al fet que això es compleix en tot tipus d'assentaments, contra el que es podria haver imaginat d'antuvi. Així, per exemple, la seva incidència és molt similar en els contextos del segle IV aC (fase 2) de l'establiment rural de Les Guàrdies (25,4 % del

total d'individus de producció local) i de la molt pròxima ciutadella aristocràtica d'Alorda Park (22 %). En passar al segle III aC la mitjana dels contextos de les dues fases (3A i 3B) d'aquest segle és del 20,2 % a Les Guàrdies, del 13,1 % a Mas d'en Gual i del 14'5 % a l'Alorda Park. En el territori laietà podem posar altres exemples d'associacions similars en cronologies del segle III aC. El nucli rural de la Sagrera, enmig del pla de Barcelona, proporciona un 6,3 % de peces de magatzem per un 7,5 % del probable nucli urbà de la muntanya de Montjuïc. En el nucli de segon ordre de Ca n'Oliver hi ha un 8,7 % de peces de magatzem, per un 6,7 % en l'assentament agrícola de Can Xercavins, i un 5 % en el nucli de tercer ordre ubicat a l'altra banda del riu Besòs.

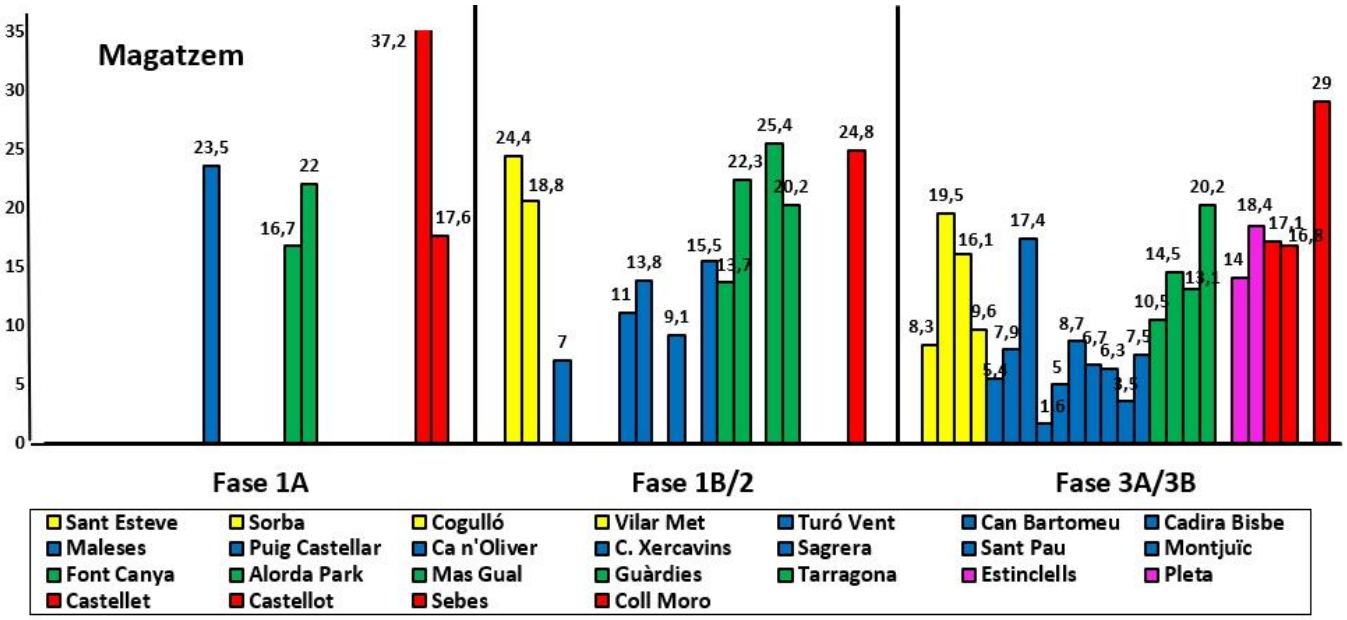

Figura Prodlocals 31: Gràfica de l'evolució de les proporcions de les peces de magatzem en relació al total d'individus de producció local.

En relació a la seva implantació per territoris, un primer aspecte a considerar és el relatiu a les diferents tradicions regionals de sistemes d'emmagatzematge i conservació de productes alimentaris. En aquest camp hi ha una clara distinció entre els territoris que utilitzen de manera sistemàtica i abundant les sitges i els territoris on la seva presència és escassa o inexistent. En aquests darrers, a banda d'un tipus particular d'edificis elevats tipus *horreum* (Gràcia 1995), sembla lògic pensar que el procediment habitual devia ser l'emmagatzematge en grans contenidors ceràmics, fet contrastat en molts assentaments en què s'han documentat espais amb denses concentracions d'aquesta mena de recipients (Abad i Sala 2009). Com que els territoris ilergeta i ilercavó formen

part d'aquests sectors que utilitzen molt poc o gens les sitges, s'imposa avaluar si en els conjunts ceràmics disponibles es detecta una utilització més intensa de peces de magatzem. En aquest sentit, si bé és cert que a la zona ilercavona se situen els dos conjunts amb les proporcions més elevades de vasos de magatzem (Castellot de la Roca Roja 1A i el del Coll del Moro 3B), la percepció dominant és que el comportament global d'aquesta categoria en aquesta zona no difereix en essència del de la resta de territoris (els quatre contextos ilercavons restants - Sebes 1A, Castellot 2 i 3B i Castellet de Banyoles 3B- presenten índexs propers a la mitjana). Per la seva banda els dos contextos 3B del territori ilergeta, amb un ús molt reduït de les sitges, els de Pleta i Estinclells, també presenten uns índexs (del 18,4 % i 14 % respectivament) perfectament comparables amb els de molts nuclis contemporanis dels territoris „amb sitges" (Figura Prodlocals 31). Tot amb tot, cal tenir present que els envasos amfòrics també podrien haver cobert funcions d'emmagatzematge i conservació d'aliments dins dels assentaments, de manera que reprendrem aquesta problemàtica en l'apartat següent, dedicat a aquesta categoria ceràmica.

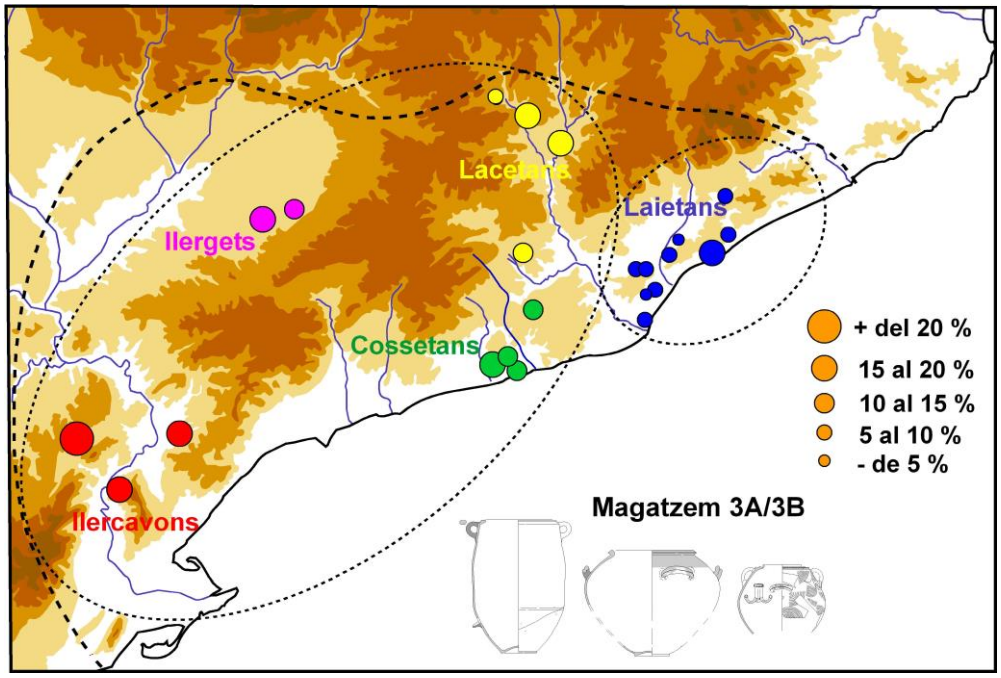

Figura Prodlocals 32: Representació dels assentaments amb indicació de la proporció dels vasos de magatzem en relació al total d'individus de producció local.

Per altra banda, si hi ha un comportament clarament diferenciat a nivell regional és el que s'observa en la gran majoria d'assentaments laietans en cronologies del segle III

aC[23] (Figura Prodlocals 32). Efectivament, en aquesta zona els vasos de magatzem se situen, per norma general, per sota del 10 % del total d'individus de producció local. Es tracta d'una distribució regional particular, que és molt similar a la que hem vist en relació al comportament dels gerrots (Figura Prodlocals 22), essent la zona on són més abundants aquesta mena de vasos de reserva. Com veurem més endavant, també es correspon a una zona on es dona sovint una presència relativa alta o molt alta d'àmfores ibèriques. La combinació de totes dues tendències pot explicar aquesta representació inferior de peces de magatzem, en el sentit que entre gerrots i àmfores acaben de cobrir les necessitats d'emmagatzematge en contenidors ceràmics dels nuclis de la zona.

Per completar el comentari del grup de les peces de magatzem, hi ha dos casos en els que tal vegada seria possible reconèixer alguna distinció interna més específica, per exemple en relació a un tipus determinat de contingut o de processat dels aliments conservats[24]. En aquest darrer camp es poden considerar els contenidors que presenten un broc a la part inferior de la peça, sobre els que hi ha una llarga tradició que els vincula a la producció local de cervesa (Giró 1958). Si bé és cert que aquesta interpretació ha estat prou discutida (Conde 1987; Roldán i Adroher 2017), manté un alt nivell d'acceptació (Sanmartí i Santacana 2005, 114-115).

Sigui com sigui, les dades de la nostra mostra indiquen que es tracta d'un tipus de vas amb una amplíssima implantació, tant a nivell cronològic com territorial. Aquesta mena de brocs ja apareixen en pràcticament tots els contextos disponibles del període ibèric antic (Sebes, Castellot de la Roca Roja, Alorda Park i Font de la Canya). A partir d'aquí segueix tenint presència en contextos del període ibèric ple de tots els territoris considerats (Figura Prodlocals 33). Tot plegat mostra que l'activitat desenvolupada amb aquest tipus de vasos fou persistent en el temps i compartida pel conjunt de les comunitats de la zona; aquest tret que s'adiu amb la hipòtesi que els relaciona amb el consum de cervesa però també amb les altres opcions proposades (vi, oli, aigua, etc.).

[23] En ser la fase amb una mostra més àmplia és sempre el període en el que es detecten més nítidament l'existència de tendències regionals diferenciades. Amb tot a la gràfica de la figura 31 ja es percep un inici d'una incidència relativa una mica més baixa en els contextos 1B/2 de la zona laietana.

[24] En el benentès que es tracta de recipients que podrien contenir alternativament una diversitat considerable de productes, tant líquids com semi-sòlids o sòlids (Abad i Sala 2009, 131).

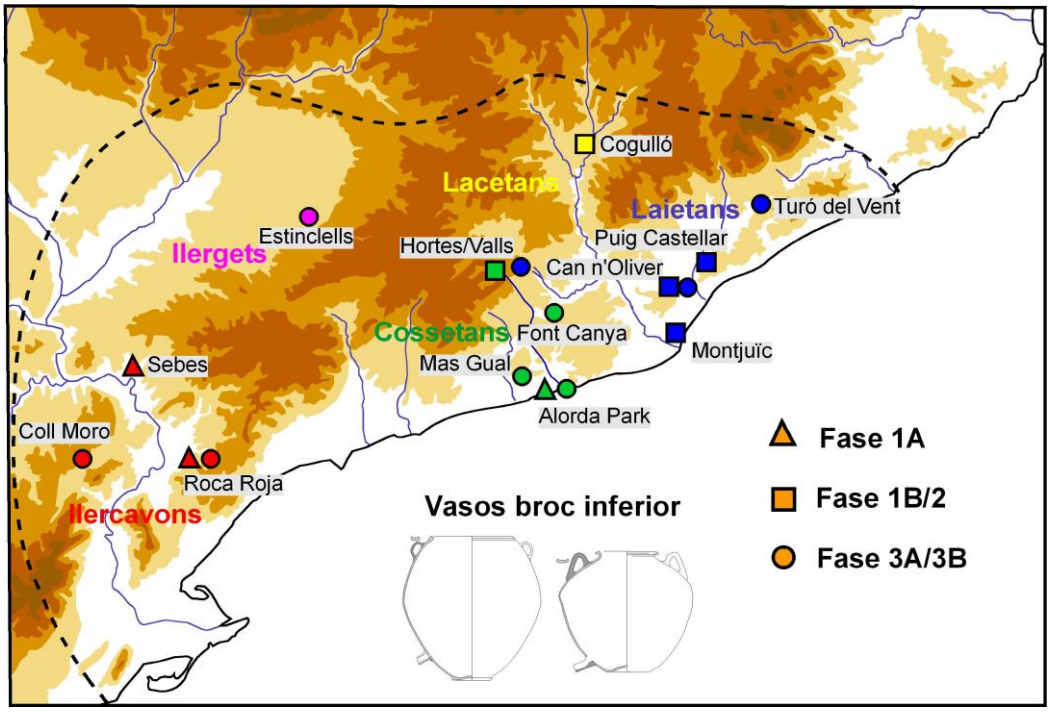

Figura Prodlocals 33: Representació dels assentaments en els que hi ha presència de tenalles amb broc inferior en els diferents períodes.

Un altre cas que mereix comentari, per la seva particularitat tipològica, és el de les tenalles de vora plana reentrant del tipus anomenat „pithos" o „Ilduratin". És una variant de tenalla a la que se li ha atribuït un paper de marcador ètnic. La seva presència constant en els nuclis a l'oest del riu Algars i comarca de la Terra Alta, i la seva absència absoluta en els nuclis a l'est d'aquesta àrea permetria dibuixar la línia de frontera entre els ausetans de l'Ebre i els ilercavons (Moret 2002, 131, fig. 9). Ja hem assenyalat i posat de manifest la inconsistència d'aquesta mena d'interpretacions normatives del mobiliari ceràmic. En aquest cas, a més, les dades recollides en aquest treball desmenteixen aquesta hipòtesi, ja que aquest model de tenalles está present en els nuclis ilercavons del Baix Ebre, modestament en cronologies inicials del segle IV aC (Castellot Roca Roja 2 -làmRocaRoja10, 9-), però en quantitats força significatives en contextos del segle III aC. (Castellot Roca Roja 3B -làmRocaRoja13, 1 a 4- i Castellet de Banyoles 3B - làm Castellet2, 3 a 6-).

Dit això, el disseny tan particular d'aquestes tenalles sí que permet plantejar la possibilitat que es relacionin amb un contingut propi i específic. En aquest cas, es tractaris d'un producte d'abast regional, restringit, dins de la zona objecte d'estudi, als territoris ilergeta i ilercavó (Figura Prodlocals 34). La seva presència fora d'aquests

territoris és tan baixa que fa pensar que els dos exemplars únics localitzats a Alorda Park i Ca n'Oliver siguin importacions ibèriques. Cal dir també que en els nuclis ilercavons i ilergetes les tenalles tipus „pithos" no representen mai més del 50 % del total de vasos de magatzem, fet que dona suport a la idea que aquesta variant de tenalla estigués destinada a un producte en particular, que tindria acceptació només entre les poblacions d'ilergets i ilercavons.

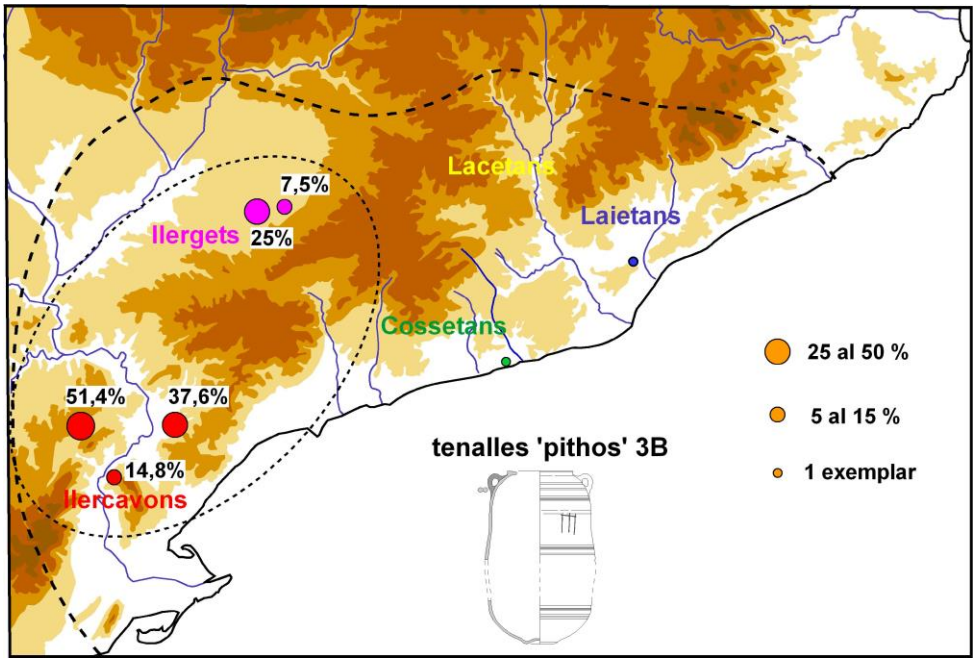

Figura Prodlocals 34: Representació dels assentaments en els que hi ha presència de tenalles de tipus „pithos" en contextos 3B.

Un tret que caracteritza les tenalles tipus „pithos" és que són peces de dimensions força homogènies, sempre dins d'un format gran (Figura Prodlocals 35, A). Això les diferencia d'altres variants tipològiques de peces de magatzem, on es poden donar fortes oscil·lacions de grandària, tal com s'observa entre les peces globulars de vora exvasada i llavi de „coll de cigne" (Figura Prodlocals 35, B) o les peces carenades de vora reentrant (Figura Prodlocals 35, C). Aquesta dada afavoreix la hipòtesi que les tenalles tipus „pithos" corresponguin a una funció o producte específic. I dona peu a introduir la qüestió de les capacitats, que podria ser un factor determinant en la identificació de la diversitat d'usos, processos o productes relacionats amb els vasos d'aquesta categoria. És una línia de recerca que depassa els límits d'aquest treball, però que ja s'ha començat a explorar en relació a altres categories de mobiliari ceràmic, amb perspectives interessants (Marimón 2010).

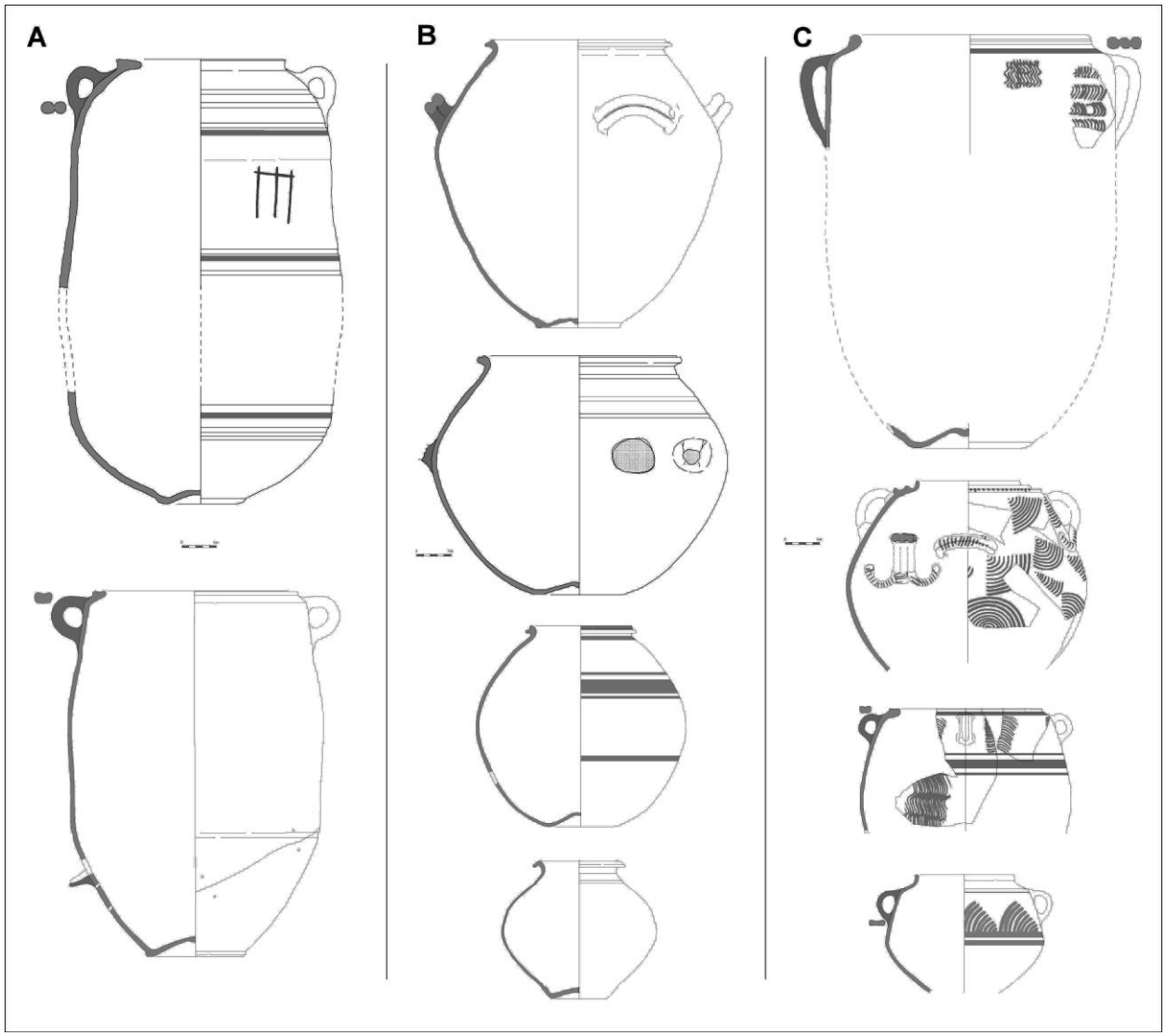

Figura Prodlocals 35: Selecció de tenalles o olles de diferents variants tipològiques i diferents formats, presents en els nuclis subjecte d'estudi.

3.2.3.3.- Els vasos de transport de producció local.

Les àmfores ibèriques són contenidors ceràmics amb uns trets morfològics característics que els identifica com a vasos dissenyats i concebuts per al transport marítim. Com gairebé totes les àmfores de l'antiguitat clàssica, el fons apuntat impedeix que s'aguantin dretes, diferència essencial amb els vasos de magatzem; això és cabdal per a les taques d'estiba, és a dir, de disposició de la càrrega d'una nau. Es tracta d'un model d'àmfora que correspon de tradició fenícia (Miró 1983/1984), essent el seu prototipus les àmfores del tipus T.10.1.2.1. fabricades en assentaments fenicis d'extrem Occident i distribuïdes massivament per les costes orientals de la Península Ibèrica al llarg del segle VII aC i principis del segle VI aC (Asensio *et alii* 2000c; Vives-Ferrándiz 2005). Les primeres àmfores de producció local no fenícies, aparegudes en la primera meitat del segle VI aC, reprodueixen de manera fidedigna aquest tipus (Gómez Bellard i Guérin 1994; Sanmartí *et alii* 2000). Les àmfores més antigues reconegudes com a ibèriques[25], a partir de mitjans segle VI aC, tenen un perfil i uns detalls formals que encara remeten als prototipus fenicis occidentals, tot i que aquests ja han desaparegut dels circuïts comercials del moment (Ramon 1995, 231). Això és ben evident en les peces més ben conservades de contextos ibèrics antics de la zona, com ara els de Sebes (làmSebes1, 2 a 5) o sobretot els exemplars complets del Coll del Moro de la Serra d'Almos (Cela, Noguera i Rovira 1999, 112, làm. 3, 3).

Per altra banda, la condició d'envasos de transport marítim de les àmfores ibèriques està contrastada per una abundant evidència arqueològica, en primer lloc la provinent de derelictes. Ja hem esmentat el cas molt destacat del de Cala Sant Vicenç, un navili grec enfonsat a Mallorca a finals del segle VI aC amb una càrrega de la que s'han conservat una trentena d'àmfores ibèriques i una quantitat equivalent d'àmfores gregues (Nieto i Santos 2009). També és rellevant el derelicte de Binissafúller, en aquest cas una nau púnica ebusitana naufragada a Menorca a les darreries del segle IV aC plena d'àmfores ibèriques (Guerrero, Miró i Ramon 1991), amb un lot recuperat actualment de vora els 330 exemplars (Aguelo *et alii* 2013). Un cas molt similar serà el probable derelicte de Cala Torta, recentment localitzat al nord de l'illa de Menorca, del que a hores d'ara tan

[25] En això hi ha una part de convenció, ja que no deixen de ser àmfores locals, com les que coneixem de la primera meitat del segle VI aC; però hi ha també elements objectius de distinció, sobretot de caràcter tecnològic, En efecte, són els primers envasos que presenten les pastes depurades i dures pròpies de la cocció i factura que caracteritza el que anomenem producció ibèrica de ceràmiques fines a torn.

sols s'han donat a conèixer un parell d'àmfores púniques ebusitanes del segle IV aC. i un exemplar complet d'àmfora ibèrica (Talavera i Contreras 2015). L'embarcament a la costa catalana d'àmfores ibèriques estaria documentat per la troballa d'una concentració de 43 exemplars en l'ancoratge de Les Sorres (Castelldefels), una troballa del tipus „fons de port" en la desembocadura del riu Llobregat (Izquierdo 2013). A tot això cal afegir l'evidència directa de l'exportació marítima d'àmfores ibèriques que representa la seva presència en contextos talaiòtics baleàrics (Guerrero i Quintana 2000; De Juan, De Nicolàs i Pons 2004), en nuclis gals o grecs colonials de la Gàl·lia mediterrània (Gailledrat 2004; Sourisseau 2004; Py 2001) i a enclavaments púnics com Ebusus (Ramon 1998 i 2004), Tharros (Rodero 1981) o Cartago (Peacock 1986).

Hem cregut necessària aquesta introducció per a justificar que les àmfores ibèriques hagin estat considerades en el grup funcional de peces de transport. Perquè allò que seria obvi i indiscutible en qualsevol altra producció amfòrica de la Protohistòria mediterrània ja fa temps que s'està manifestant que no ho és en el cas de la producció ibèrica d'àmfores (Mata *et alii* 1997;). Hi ha, per contra, moltes raons per a pensar que les comunitats ibèriques no fabriquen les seves àmfores amb el propòsit preferent de fer-les servir per al transport marítim[26].

En primer lloc, a dia d'avui no hi ha cap dada que permeti suposar que va existir una navegació ibèrica d'altura. Ja hem vist que tots els derelictes coneguts amb càrrega d'àmfores ibèriques són interpretats com a navilis comercials grecs o púnics, i que amb tota probabilitat transportaven aquest producte en el viatge de retorn. És inèdit, doncs, el cas d'una població que fabrica àmfores sense la intenció d'exportar la producció pròpia que han de contenir. Aquest paper de productors i exportadors l'efectuen púnics i grecs a pràcticament tots els sectors d'implantació permanent de contingents colonials d'uns i altres (Cercle de l'Estret, Eivissa, Provença, Sardenya, Sicília, Sud d'Itàlia, Nord d'Àfrica, etc). També es documenta en el cas dels etruscs, l'única de les comunitats locals de la Mediterrània central i occidental que podria haver desenvolupat una acció comercial similar a la de les poblacions colonials d'origen mediterrani oriental. És un fet contrastat no només per la seva característica producció amfòrica (Py 1985), ni tan

[26] Cal ressenyar, però, que aquestes raons no són de caire tècnic, tal com l'estudi de les propietats mecàniques d'aquesta categoria de peces ha posat de manifest. Si bé les parets dures i fines que caracteritzen arreu les àmfores ibèriques li proporcionen unes condicions idònies per a la funció d'emmagatzmatge de productes líquids o sòlids (Tsantini 2007), li confereixen també un elevat nivell de resistència a la fractura. Aquesta característica fa concloure que malgrat no respondre als paràmetres més adequats tècnicament, són aptes per al transport marítim (Martínez Ferreras *et alii* 2007, 48).

sols per l'amplíssima difusió que presenten aquestes àmfores a la Gàl.lia meridional entre els segles VI i V aC (Py 2003; Gras 2004; Colonna 2006, Bats 2012); ho és sobretot per la identificació d'una navegació i comercialització pròpiament etrusca a través de l'evidència d'un nombre notable de derelictes interpretats com a etruscs (AA.DD. 2002), tot sigui dit, però, sense una unanimitat absoluta (Sourisseau 2007). De fet, fins i tot s'ha arribat a defensar, a partir de les dades del nucli llenguadocià de Lata (francès Lattes) (Erau, francès Hérault), una probable expansió colonial protagonitzada per etruscs (Py *et alii* 2006). A hores d'ara, res de comparable a això es pot atribuir a les comunitats ibèriques de les costes orientals de la Península Ibèrica, cosa que fa més difícil d'entendre el sentit d'una producció pròpia d'envasos especialitzats de transport marítim.

A aquestes consideracions generals afegirem el que ens assenyalen les dades quantitatives disponibles a la zona subjecte d'estudi. D'entrada cal ressenyar la seva presència generalitzada, com demostra el fet hi ha àmfores ibèriques a 55 dels 56 contextos de la mostra (l'única excepció és Sorba 1B). Hem vist que sempre ocupen la banda baixa en la comparació amb els altres grups funcionals, tot i que, a causa de la seva tendència progressiva a l'alça, en la fase més avançada (3A/3B) acaben superant les peces de magatzem i de reserva (Figura Prodlocals 19).

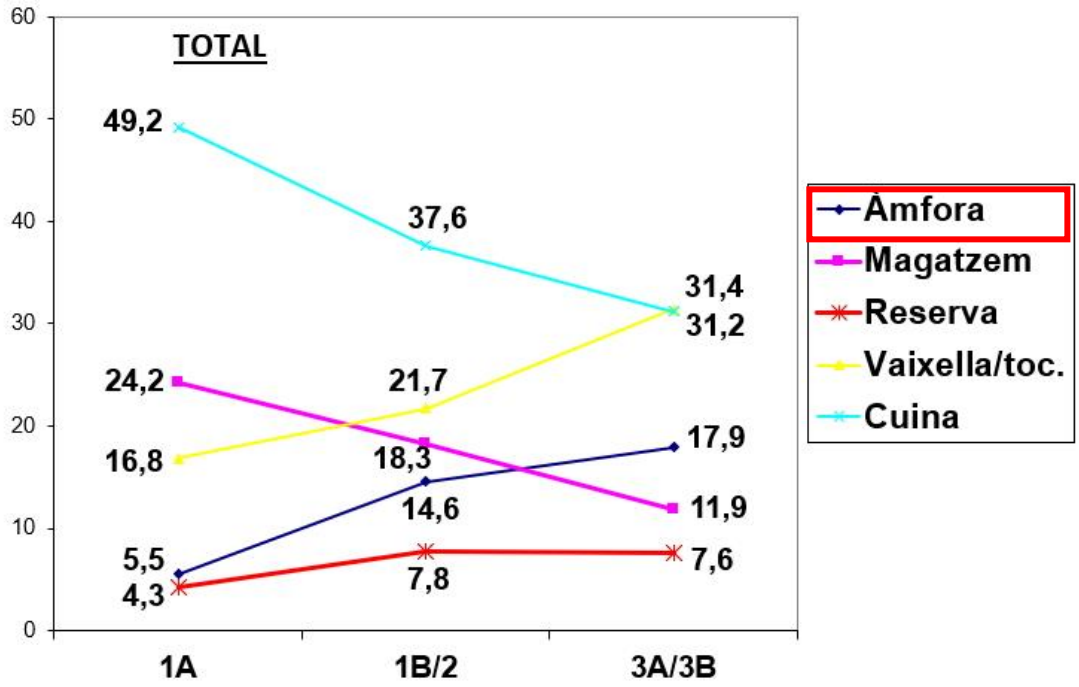

Figura Prodlocals 19: Gràfica per períodes on es desglossen les proporcions mitjanes de les peces de transport, al costat dels de la resta de grups funcionals de les ceràmiques de producció local.

La tendència mitjana evidencia que en la transició del període ibèric antic al període ibèric ple és quan es produeix un fort salt quantitatiu, ja que les àmfores gairebé tripliquen el seus percentatges (del 5,5 al 14,6 % del total d'individus de producció local); a partir d'aquí el creixement és sostingut, però molt més suau. Aquestes dades ens indiquen que l'activitat coberta per les àmfores ibèriques va agafant importància amb el pas del temps. A banda d'aquests trets generals, entenem que el més significatiu de l'aproximació quantitativa prové de l'anàlisi de les dades detallades per regions i per assentaments (Figura Prodlocals 36).

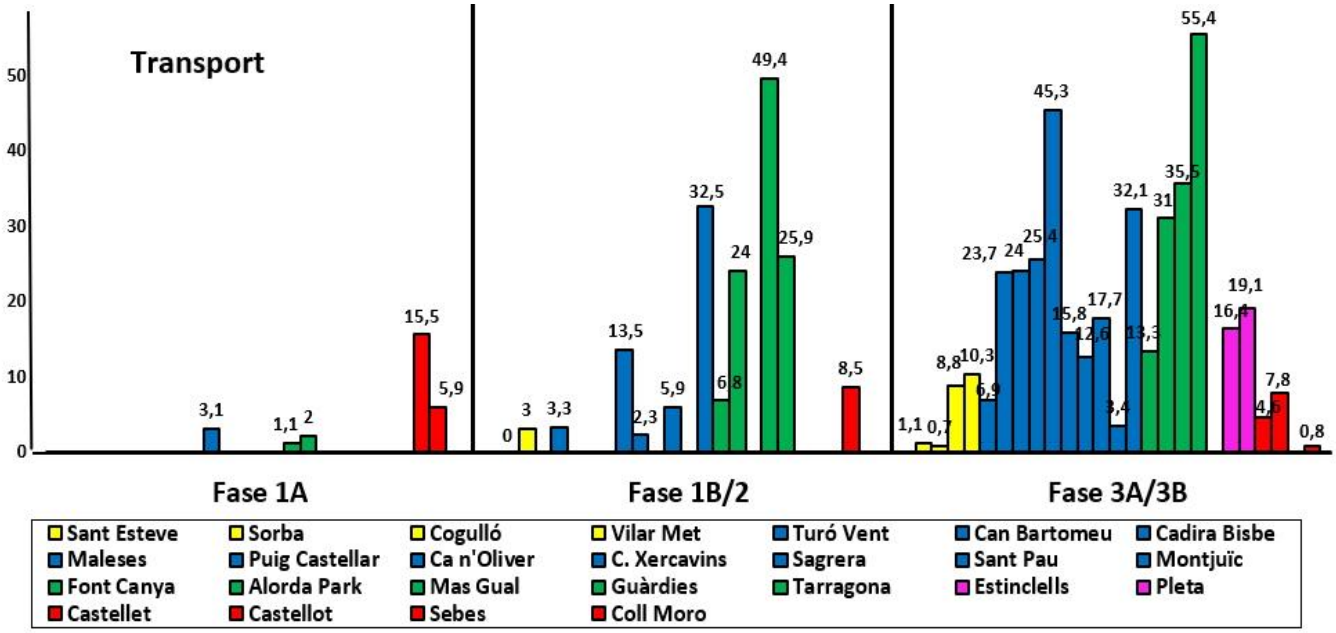

Figura Prodlocals 36: Gràfica de l'evolució de les proporcions de les peces de transport (àmfores ibèriques) en relació al total d'individus de producció local.

En aquest nivell hi ha dos aspectes que ens semblen del tot sorprenents. En primer lloc, hi ha la forta implantació relativa que presenten les àmfores ibèriques en els contextos ibèrics antics de la zona ilercavona. És cert que la mostra d'aquesta fase és molt escassa i, per tant, perillosa per inconsistent. Tanmateix, no sembla el més lògic que en una etapa inicial de la producció i ús d'una hipotètica categoria d'envasos ceràmics de transport marítim la seva presència sigui tan baixa en nuclis estrictament costaners (Alorda Park – 2 %) o pròxims a la costa i a la desembocadura d'un curs fluvial que pot ser un punt privilegiat d'embarcament de mercaderies (Ca n'Oliver – 3,1 %). En canvi, les proporcions més altes es donen en nuclis (Castellot de la Roca Roja -15,5 %- i Sebes -5,9 %-) que tot i estar a la riba esquerra del riu Ebre, no deixen de ser nuclis d'interior, molt més allunyats de la costa. Si bé l'evidència de l'impacte d'importacions fenícies en

la primera edat del ferro demostra que el curs inferior de l'Ebre pot ser una àrea totalment oberta als fluxos comercials mediterranis, no deixa de sobtar que en el període ibèric antic el volum d'àmfores sigui en aquestes contrades tan superior al de les zones litorals cossetanes i laietanes (Figura Prodlocals 36).

Un segon comportament com a mínim „estrany" és el que s'observa en els contextos 3B dels nuclis ilergetes de la Pleta i els Estinclells. Es tracta de dos nuclis allunyats més de 90 km de la costa, cosa que no impedeix que la presència d'àmfores ibèriques hi sigui elevada, del 19,1 % i 16,4 % del total d'individus de producció local respectivament (Figura Prodlocals 36). Una presència tant important[27] sembla per sí mateixa una prova contundent de que almenys una part important de la producció d'àmfores ibèriques no està destinada al comerç marítim. En aquest mateix sentit creiem que apunten les dades dels centres terrissers d'Hortes de Cal Pons i Valls d'en Foix (Cardona *et alii* 2019), on el 30 % i el 40 % respectivament dels vasos fabricats són àmfores ibèriques (Gràfica Hortes1; Gràfica Valls1). La seva ubicació, a uns 26 km terra endins, en una zona que encara avui dia no és de fàcil accés des de la plana costanera (cal travessar el tram de la Serralada Prelitoral de les Capçaleres del Foix a través dels estrets congosts que formen el riu Foix o la riera de Pontons; Figura Hortes/Valls1), no sembla la més idònia per aquest important component de la seva producció si veritablement estava pensat pel transport marítim. En aquest sentit, els importants treballs d'Evanthia Tsantini consistents en l'aplicació d'anàlisis arqueomètrics a diferents conjunts d'àmfores ibèriques estan demostrant l'existència d'un nombre molt elevat de centres productors, amb un radi d'acció bastant limitat (Tsantini 2007). Així, cap de les àmfores mostrejades del nucli d'Alorda Park coincideix amb cap dels dos grups de producció identificats en els tallers de les Capçaleres del Foix (Ribera i Tsantini 2008, 629), essent la zona de Calafell el punt més proper a la costa en línia recta, tot just a 25 km dels tallers alt penedesencs[28].

A partir de totes aquestes consideracions sembla inevitable acceptar que una part significativa, fins i tot probablement majoritària, de la producció amforal ibèrica no està

[27] Extensible a tota la zona, tal com s'intueix a partir dels materials coneguts del Molí d'Espígol, a Tornabous (Urgell), tot i que no reuneixen les condicions per a rebre el tractament estadístic aplicat als materials de la Pleta i els Estinclells.

[28] En un futur proper serà interessant realitzar aquesta mateixa analítica a exemplars d'àmfora ibèrica del nucli de La Mota (tot just començat a excavar sistemàticament a principis del 2019), ubicat a la localitat costanera de Cubelles, a pocs metres de la desembocadura del riu Foix, i que presenta una ocupació principal contemporània a la fase de producció dels tallers de les Capçaleres del Foix, del segle IV aC.

fabricada amb la intenció de ser utilitzada com a envàs de transport marítim i es destina a una funció de contenidor que no viatja. Aquesta idea ha estat acceptada amb molta naturalitat, però entenem que representa una anomalia que exigeix buscar-li una explicació o justificació. És un aparent absurd, ja que el disseny de les àmfores és indiscutiblement inconvenient per a aquesta funció, tot al contrari que els grans recipients del tipus tenalla, fabricats des del principi de la producció local de ceràmica a torn (en els mateixos centres terrissers d'Hortes de Cal Pons i Valls d'en Foix les peces de magatzem representen el 45 % i el 32 % respectivament). Proposem la possibilitat que l'àmfora ibèrica sigui un continent a través del qual es vol identificar un determinat contingut, a causa del valor o consideració especial que devia tenir entre la població local.

En aquest punt, abans de desenvolupar aquest argument, cal introduir el debat que ha generat aquesta qüestió del contingut de les àmfores ibèriques, sens dubte particularment important en aquest cas. A hores d'ara, atès que encara no s'ha aplicat un procediment analític que proporcioni resultats concloents, la problemàtica resta totalment oberta i les possibilitats són múltiples, tantes com els investigadors han estat capaços d'imaginar. Una opció que sempre ha semblant prou versemblant ha estat la del vi, sobretot a partir del moment que es constata que les més antigues àmfores de producció local apareixen vinculades a l'inici d'una producció autòctona de vi que, al llarg del segle VI aC, acaba amb la dependència de les importacions fenícies[29]. De fet, el vi com a contingut preferent de les àmfores ibèriques té especial predicament al País Valencià (Mata *et alii* 1997), un territori on s'ha defensat un fonament econòmic centrat precisament en l'arboricultura (Pérez Jordà 2000).

Per altra banda, en relació a les àmfores ibèriques de la zona catalana s'ha defensat inicialment la seva vinculació al transport de cereals (Miró 1983/1984), tot i que darrerament, sobre la base d'una primera sèrie d'analítiques (Juan Tresserras 2000; Juan Tresserras i Matamala 2004)[30], s'ha anat imposant la hipòtesi de la cervesa, beguda obtinguda de la fermentació de cereals. Tots dos productes s'adeqüen bé al context d'una zona on les grans concentracions de sitges apunten a una economia basada en una producció cerealística excedentària (Serra Ràfols 1974; Gràcia 1995; Alonso 2000; Asensio, Francès i Pons 2002). Tot amb tot, hi ha consens en assenyalar que, a banda

[29] En aquest sentit és clau l'excepcional documentació de l'Alt de Benimaquia (Dénia, Alacant), on aquests primers recipients amfòrics de producció local apareixen associats a una instal·lació destinada a l'elaboració de vi (Gómez Bellard i Guérin 1994).

[30] Cal dir que actualment força discutides o mancades de contrastació.

del vi i de la cervesa, no es poden excloure altres possibles continguts de naturalesa molt diversa. S'ha parlat de begudes alcohòliques derivades de la fermentació de la mel -hidromel- o de la llet, d'oli, de productes sòlids, com ara càrnics, en conserva, de conserves de peix, de resines de pi, (Guerrero, Miró i Ramon 1991, 14), de sal o salmorra, etc., etc.

Dit tot això reprenem la hipòtesis abans anunciada de que l'evident anomalia de fabricar quantitats ingents d'un recipient amb un disseny concebut pel transport marítim per a fer-les servir, en gran part, com a vasos de magatzem es podria explicar si això és conseqüència del fet que l'àmfora s'utilitza per a facilitar el reconeixement de productes que han adquirit una consideració especial. Proposem que aquests productes serien els que algunes de les comunitats ibèriques eren capaces de produir de manera excedentària i que, sent atractius per als agents comercials mediterranis i susceptibles de ser transportades en recipients ceràmics, de seguida van entrar a formar part de les relacions d'intercanvi entre uns i altres, Aquest podria ser el cas, per exemple, del vi en el cas dels territoris edetans i contestans, i de la cervesa en el de cossetans i laietans[31]. A partir del moment en què aquests productes esdevenen mercaderia d'exportació exterior podrien adquirir un valor afegit. Com que l'àmfora és el recipient que l'identifica com a mercaderia, tindria un cert sentit que la redistribució interna i per via terrestre d'aquest producte es fes intencionadament amb aquest mateix tipus de recipient. D'aquesta manera es fixa l'associació „clàssica" entre contingut i continent. La voluntat de facilitar el reconeixement d'un producte o productes determinats passaria per damunt de la inadequació pràctica que indiscutiblement presenta el perfil de les àmfores per a qualsevol altra tasca que no sigui la del transport marítim.

A partir d'aquí podem imaginar que l'àmfora esdevé un recipient l'ús del qual es generalitza com a instrument que serveix per a distingir el valor superior del producte contingut. Així, aquells sectors que sembla que no intervenen directament en les relacions comercials amb agents externs, per exemple el territori ilergeta, també generen una producció d'àmfores ibèriques significativa, perquè s'hi reconeix la seva funció d'identificador de la qualitat i/o valor elevat del contingut. Aquest podria ser el vi o la

[31] No cal dir que la verificació d'aquesta hipòtesi, com la de qualsevol altra d'alternativa, passa per consolidar els procediments analítics que permetin la identificació empírica del contingut preferent de les àmfores ibèriques en els diferents territoris. Tanmateix, en l'avaluació dels seus resultats caldrà tenir molt en compte el fenomen de la reutilització dels envasos, del que és notòria la seva freqüència, tal com sovint es constata amb els envasos amfòrics d'importació. Aquest serà en tot moment un obstacle recurrent en el cas dels envasos de contextos terrestres, entenem que tan sols superable a partir de l'aplicació d'analítiques a mostres molt àmplies.

cervesa, coincidint amb els territoris costaners, però també qualsevol altra que tingués una consideració especial entre la població d'aquest territori[32]. El requisit per a validar aquest plantejament és que no es tracta d'un recipient multifuncional, en el qual es pot envasar qualsevol tipus i diversitat de productes, sinó que estaria associat només a un producte que ha adquirit, per diferents motius i procediments, un valor afegit. És a dir, que es compleixi l'esmentada condició d'identificació entre un continent i un contingut determinat[33].

Una funció assignada a les àmfores ibèriques d'aquesta naturalesa podria estar en la base del desenvolupament de diferències tipològiques d'àmbit regional[34], fenomen molt evident fins i tot considerant només els exemples de la zona estudiada (Figura Prodlocals 37). Aquesta pràctica tindria sentit si es verifica, com diferents dades comencen a apuntar, que hi ha una dinàmica d'intercanvi i circulació interterritorial d'aquestes àmfores, és a dir, del producte que contenen. Això ja s'havia detectat inicialment en casos molt puntuals, en els que algun detall formal permetia identificar amb facilitat exemplars d'àmfora ibèrica fora del seu territori de producció, com és el cas dels exemplars del tipus I-8 procedents de tallers edetans de la zona d'Arse-Saguntum (Ribera 1982) localitzats en el nuclis ilercavons del Castellot de la Roca Roja (làmRocaRoja12, 19 a 21) i Castellet de Banyoles (Asensio, Cela i Ferrer 1996, 168-170), i en el cossetà d'Alorda Park (Làm. Alorda24, 20), entre altres (Sanmartí, Bruguera i Morer 1998, 282-285; Sanmartí i Bruguera 1998, 183-194). Darrerament l'arqueometria està verificant d'altres casos d'intercanvis interterritorials d'àmfores ibèriques fins ara impossibles de detectar, com ara el cas de l'exemplar d'Alorda Park del tipus 2B produït en tallers laietans (Ribera i Tsantini 2008, 629). Tenint en compte que la part analitzada d'àmfores ibèriques és ínfima al costat de l'abundància d'aquests

[32] Per exemple, productes càrnics en conserva, donada la importància que s'ha defensat que podria tenir l'explotació ramadera en aquesta zona (Cura i Principal 1993; Asensio *et alii* 2005b i 2016). O també una producció local d'oli, a partir de l'evidència excepcional de l'almàssera localitzada en el nucli dels Estinclells (Asensio *et alii* 2010).

[33] En aquest punt seria temptador plantejar que es tracti d'un contingut únic per a tota l'àrea ibèrica; per exemple que arreu l'àmfora ibèrica sigui l'envàs que identifica el vi, amb tota versemblança un producte d'una consideració diferenciada. Però entenem que l'estructura econòmica, social i política és tan diversa entre els diferents grups ibèrics que no és creïble que es doni una consideració preeminent a un mateix producte d'elaboració pròpia, de manera consensuada o compartida, d'un extrem a l'altre del territori ibèric. Per contra, sí que ens sembla més plausible que s'estengui arreu de l'àrea ibèrica un sentit i una funció determinada associada a una determinada categoria ceràmica, com sembla que pot haver passat en altres categories o tipus ceràmics com, per exemple, les urnes d'orelletes o els *kalathoi*.

[34] Qüestió que no forma part dels objectius d'aquest treball i que, per altra banda, ja ha estat recentment treballada i revisada (Sanmartí, Bruguera i Miñarro 2004; Ribera i Tsantini 2008).

materials, tot apunta que aquests desplaçaments de mercaderies d'una territoris als altres podien ser d'una entitat destacable. Això explicaria que no només internament es distingeixi un producte de valor a través d'envasar-lo en àmfores, sinó que externament s'introdueix l'interès per diferenciar o personalitzar el producte d'elaboració pròpia, des del moment que entra en un context d'intercanvi i, fins i tot, tal vegada de competència comercial entre ibers. Aquesta necessitat es fa efectiva creant variants tipològiques pròpies i ben diferenciades d'àmfores ibèriques. En una dinàmica com aquesta també troba cabuda el fenomen de les imitacions, ben habitual entre els centres productors/exportadors mediterranis; és el cas de la demostració arqueomètrica de la fabricació en el taller laietà de la Riera de Sant Simó (Mataró) d'àmfores del tipus 2C, de clara filiació cossetana (Tsantini 2007). Tot plegat seguint la mateixa lògica d'intentar aprofitar-se de la identificació reconeguda entre continent i contingut que podria estar al darrera de l'exòtica acció cossetana d'imitar àmfores púniques ebusitanes (Asensio 2000) (Làm. Alorda24, 21 a 25).

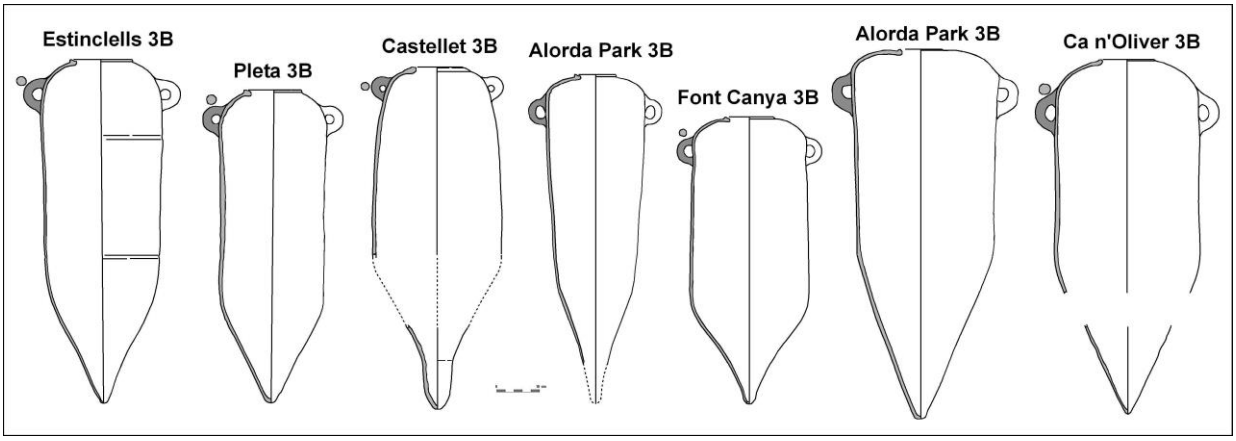

Figura Prodlocals 37: Selecció de perfils complets d'àmfores ibèriques de la zona subjecte d'estudi.

Seguint aquesta línia argumental, es pot plantejar que la distribució d'aquests productes que circulen a l'interior i a l'exterior envasats en àmfores ibèriques, el recipient que els identifica, seria una activitat controlada per les elits locals. Pel que fa a la fabricació de les àmfores ibèriques, això lliga amb una altra línia argumental, força consistent, que defensa que la producció de ceràmica a torn en sí mateixa, atesa la complexitat organitzativa del processos productius industrials que implica, estaria directament desenvolupada (Gorgues 2017) o, en el nostre parer, més aviat sota control dels segments socials dirigents (Sanmartí, Asensio i Jornet *En Premsa*). Això, vincularia la

producció i distribució d'àmfores ibèriques, i del seus hipotètics continguts específics associats, amb els mecanismes de consolidació de poder i estatus per part de les aristocràcies locals dels diferents territoris. Es tractaria d'una dinàmica que arrencaria en el període ibèric antic, però que clarament s'accentua en el període ibèric ple, coincidint amb el moment en què les estructures sociopolítiques assoleixen un nivell de màxima complexitat.

Com estem proposant de manera sistemàtica, les dades quantitatives dels conjunts ceràmics disponibles a la zona subjecte d'estudi són una font de contrastació d'hipòtesis com aquesta. De fet, un darrer tret que ens sembla molt significatiu de les dades detallades per regions i assentaments és el de les fortes oscil·lacions que sovint s'observen entre nuclis d'una mateixa fase i d'una mateixa zona o territori ètnic (Figura Prodlocals 36). Per contra, no són evidents, a diferència del que s'ha observat en altres casos, comportaments o tendències diferenciades per regions (Figura Prodlocals 38).

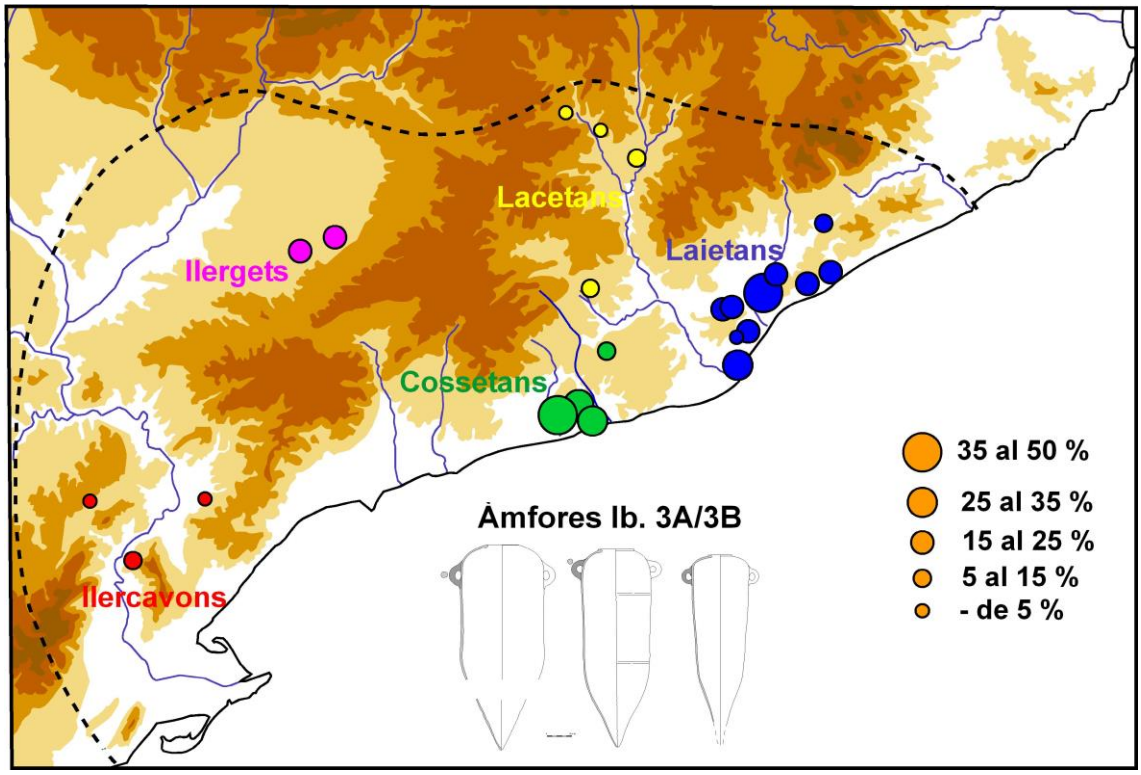

Figura Prodlocals 38: Representació dels assentaments amb indicació de la proporció de les àmfores ibèriques en relació al total d'individus de producció local.

Aquesta constatació ens fa pensar que les diferències en els volums d'àmfores ibèriques s'han d'avaluar dins del context de cada territori i de la naturalesa dels seus assentaments. En aquest sentit, els territoris cossetà i laietà són els que tenen més

potencial, donat que són els que disposen d'una documentació més completa en el període ibèric ple, sobretot pel que fa a la varietat tipològica d'assentaments estudiats. Una primera observació posa de manifest que en aquests territoris els nuclis de superior entitat, els que s'interpreten vinculats a les elits, sempre tenen una presència important d'àmfores ibèriques. En efecte, tots els assentaments de la mostra que se situen en els nivells superior de l'estructura jeràrquica del poblament presenten índexs d'àmfores ibèriques clarament per sobre de la mitjana global, que, recordem-ho, és del 14,6 % a les fases 1B/2 i del 17,9 % a les fases 3A/3B (Figura Prodlocals 19). És el que es constata en el context 1B de Tarragona, la capital cossetana, (25,9 % del total d'individus de producció local), en el contextos 2 de la ciutat laietana de Montjuïc (32,5 %) i de la ciutadella aristocràtica cossetana d'Alorda Park (24 %), i en els contextos 3A/3B de la mateixa ciutadella d'Alorda Park (31 %), de la capital laietana de Burriac/Can Bartomeu (23,7 %) i de la ciutat laietana de Montjuïc (32,1 %) (Figura Prodlocals 36). Això és el que calia esperar si acceptem la hipòtesi que les elits locals són les que controlen la redistribució externa i interna d'aquest binomi àmfora ibèrica/contingut preuat que proposem. Cal fer notar que en tots els casos són indrets d'ubicació costanera, molt d'ells amb un segur caràcter portuari, que els faria idonis com a centres de distribució del producte als agents mediterranis.

Ara bé, essent cert tot el que s'ha comentat fins ara, en cap moment s'ha afirmat que aquesta mena d'assentaments siguin els que presentin unes proporcions més altes d'àmfores ibèriques. N'hi ha uns quants que tenen uns índexs similars o encara més elevats i que no pertanyen als tipus de nuclis més directament relacionats amb la residència d'elits. Destaquen, sempre en contextos 3A/3B els casos dels nuclis rurals i artesanals cossetans de Mas d'en Gual (35,5 % del total d'individus de producció local) i Les Guàrdies (55,4 %)[35], en menor mesura del assentament rural laietà de la Sagrera (17,7%) i dels vilatges fortificats o nuclis de tercer ordre laietans de les Maleses (25,4%) i Puig Castellar (45,3 %) (Figura Prodlocals 36). Aquestes dades podrien semblar contradictòries amb l'argument plantejat, però entenem que no ho són si tenim en compte que mantenim que una part majoritària d'aquests àmfores ibèriques es destinen a la redistribució interna del producte que contenen, terra endins; en unes quantitats molt més elevades que no pas el que s'exporta, mar enllà. Així, l'evidència

[35] En tots dos casos són percentatges encara més elevats que els de la fase contemporània de la pròxima ciutadella d'Alorda Park.

d'aquests assentaments es pot interpretar com l'exponent material de com es produeix aquesta redistribució interna i de la seva intensitat.

En aquest punt ens sembla raonable tornar a incidir en la tesi d'una dinàmica vinculada a les estratègies de control social desenvolupades per les elits locals. Podem plantejar que aquesta difusió en àmfores ibèriques d'un producte ben valorat entre les comunitats locals, que en els casos cossetà i laietà amb molta probabilitat sigui un beuratge alcohòlic com la cervesa (o potser més aviat un determinat tipus o qualitat de cervesa), forma part d'una pràctica redistributiva organitzada per aquestes elits com a mecanisme de consolidació de la seva preeminència. Anant més enllà, proposem que podrien haver tingut un paper rellevant en les modalitats d'apropiació dels excedents per part d'aquests estaments privilegiats, un rol similar i paral·lel al que ja ha estat concedit a les dinàmiques de redistribució interna dels vasos i productes d'importació (Grau 2007, 138). Amb les dades disponibles podríem també plantejar que hi devia haver determinades ocasions en les quals es devia fer efectiva la donació i posterior consum col·lectiu d'altes quantitats d'aquests productes com a mitjà de concretar o facilitar l'acte d'apropiació dels excedents, com ara celebracions comunals tipus festes de treball. Entenem que això podria justificar l'elevada proporció d'àmfora ibèrica que puntualment es dona en establiments rurals o vilatges fortificats[36]. En definitiva, proposem que la redistribució de les àmfores ibèriques i el seu producte associat s'afegeix al paper equivalent que les elits atribueixen a les ceràmiques d'importació, idea que reprendrem i desenvoluparem tot seguit, en els capítols corresponents.

[36] Hi ha casos, com els dels contextos 3B de Les Guàrdies i del Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet, amb xifres „astronòmiques" d'àmfores ibèriques, fins el punt que aquestes representen més de la meitat del total de vasos ceràmics recuperats en els seus nivells, en tots dos casos, d'enderroc i amortització d'entorn l'any 200 aC. Uns índexs tan disparats creiem que representen indiscutiblement una „anomalia" (com de fet es comprova en els volums més habituals de la resta d'assentaments contemporanis; Figura Prodlocals 36) que, tal vegada, estiguin reflectint el rastre material d'una d'aquestes pràctiques de comensalitat comunitària promoguda per les elits esdevinguda just o poc abans del moment d'abandonament d'aquests assentaments (recordem en molts casos ràpid i sobtat en el context d'un període d'inestabilitat produïda per un conflicte bèl·lic).

3.3.- Les ceràmiques d'importació.

Tal com s'ha fet amb les ceràmiques de producció local, l'avaluació dels lots de ceràmiques importades passa inicialment per un exercici de caracterització del comportament i tendències d'aquests materials, la qual, en aquest cas, es tant des del punt de vista quantitatiu com tipològic. Hi ha tres aspectes que han estat assenyalats com a cabdals per a l'estudi de les ceràmiques importades recuperades en els centres receptors: les procedències, la composició interna i els volums relatius que representen (Asensio i Sanmartí 1998). Tots els nivells d'anàlisi quantitativa dedicats exclusivament a les ceràmiques importades han estan concebuts per a incidir en aquestes tres qüestions que considerem bàsiques. Fins ara han estat desenvolupats per separat en cadascun dels jaciments considerats. En aquest apartat procedirem a l'anàlisi comparada, a partir del creuament de les dades disponibles, com a mitjà per assolir la caracterització ceramològica anunciada.

En aquest punt cal advertit que dins d'aquests lots de ceràmiques importades podem trobar vasos radicalment diferents a nivell de funció, forma i decoració. És per aquest motiu que s'ha imposat la necessitat d'abordar-ne l estudi sobre la base de categories diferenciades. La definició d'aquestes categories bàsiques s'ha basat essencialment en criteris funcionals. Aquest és el cas, de manera molt evident, de les dues principals categories: la vaixella fina i els contenidors amfòrics. Tradicionalment, tot el que no correspon a cap d'aquestes dues categories s'ha anat considerant dins d'una tercera categoria, anomenada de „ceràmiques comunes". Es tracta d'un calaix de sastre que inclou vasos de funcions molt diverses, però que pot resultar operatiu per a considerar el grup més minoritari de vasos importats. Tot amb tot, en el nivell d'anàlisis destinat a avaluar la composició interna de les importacions hem volgut donar especial rellevància al criteri funcional, raó per la qual hem introduït una modificació en aquesta tercera categoria, que hem reservat per a les peces de cuina importada, traspassant la resta de „ceràmiques comunes" al grup de les peces de vaixella importada[1].

[1] Perquè de fet és el que són la gran majoria des del punt de vista funcional; es tracta d'exemplars de gerres, gerretes, bols, plats de ceràmica comuna, que no són vaixella fina, però sí peces de vaixella.

3.3.1.- Caracterització quantitativa i tipològica de les ceràmiques importades. Els circuits comercials.

Les gràfiques que reflecteixen les mitjanes per fases dels 54 conjunts ceràmics disponibles seran el punt de partença d'una reconstrucció del comportament global de les ceràmiques importades en la zona objecte d'estudi. El primer dels nivells d'anàlisis aplicats sistemàticament és el que busca avaluar la importància dels conjunt ceràmiques d'importació (incloent tots els tipus i procedències), que es ponderen en relació al total de les ceràmiques que conformen els conjunts ceràmics (Gràfica Imports 1, A). En el segon es descomponen aquests lots de ceràmiques importades, mesurant quin és el pes de cadascuna de les categories funcionals de ceràmiques importades (Gràfica Imports 1, B).

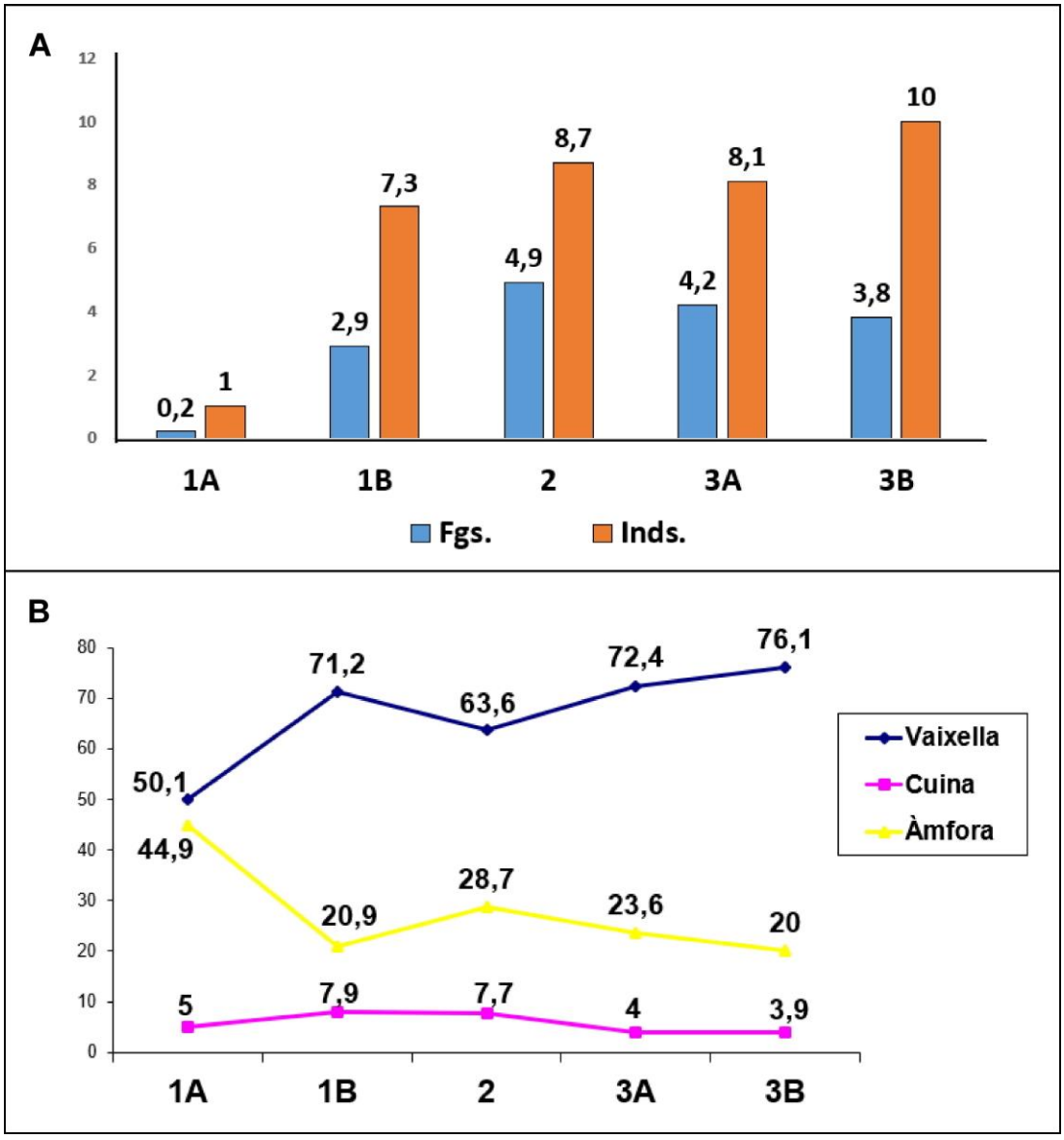

Gràfica Imports 1: Gràfica amb les proporcions mitjanes per períodes del total de ceràmiques importades (A) i de la proporció relativa de les tres categories funcionals de vasos d'importació (B).

El tercer dels nivells d'anàlisi és el que reflecteix la diversitat de procedències i tallers (Gràfica Imports 2), sempre partint de la distinció efectuada en base a les tres categories esmentades de ceràmiques importades, tal com s'utilitzen de manera més freqüent: vaixella fina (A), àmfora (B) i ceràmiques comunes (C).

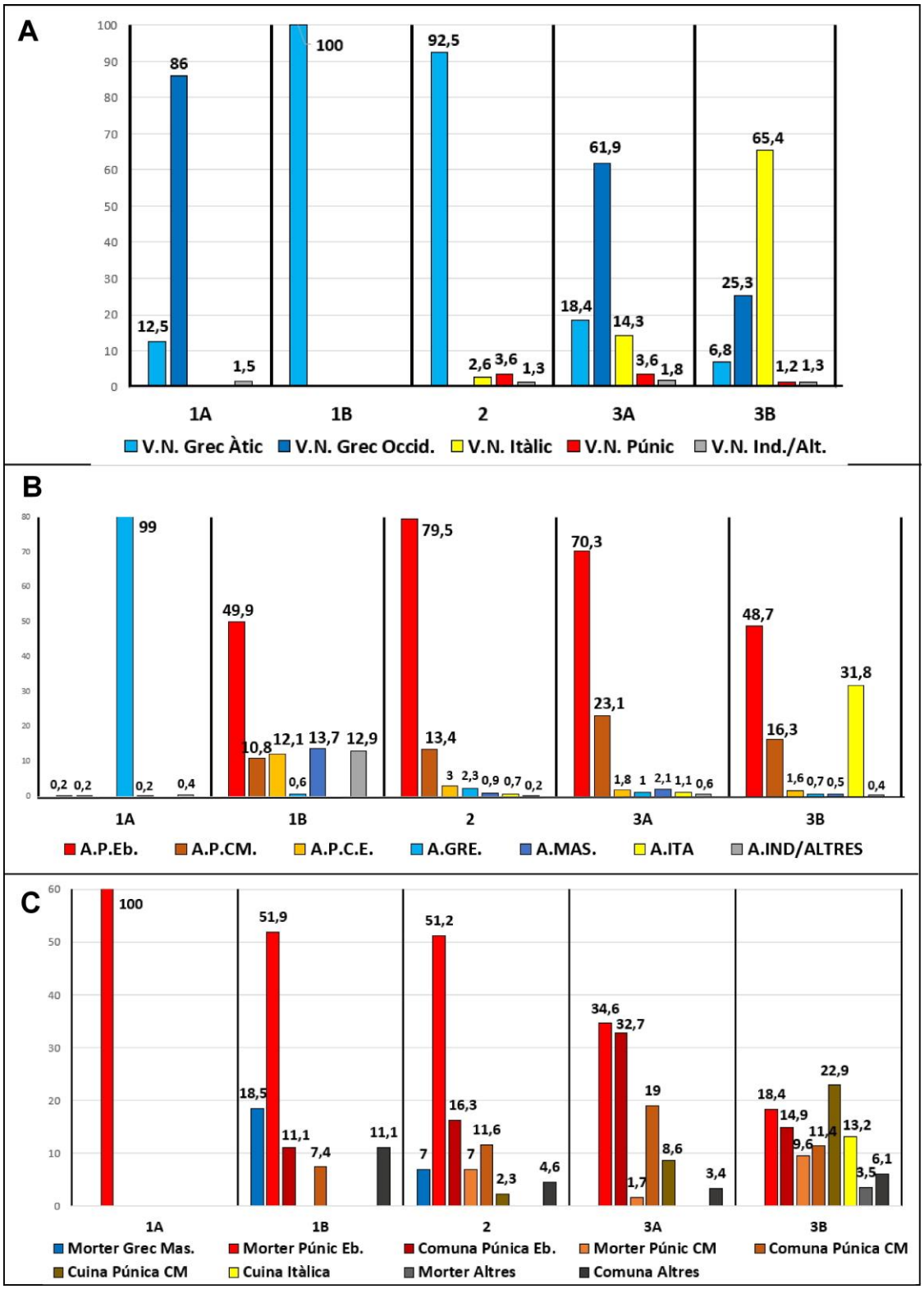

Gràfica Imports 2: Gràfica amb les proporcions mitjanes per períodes de les peces de vaixella fina envernissada (A), àmfores (B) i ceràmiques comunes (C) d'importació.

El període ibèric antic (fase 1A) es caracteritza d'entrada per ser la fase amb una presència més baixa de ceràmiques importades, que de mitjana tot just representen un 1 % del total d'individus ponderats (Gràfica Imports 1, A). En aquest context d'un nombre molt escàs d'importacions, s'obté una proporció força equilibrada entre la vaixella i l'àmfora (Gràfica Imports 1, B), sens dubte a causa de l'efecte de la ponderació per u d'aquesta darrera. De fet, el més constant en els conjunts ceràmics de l'ibèric antic és l'aparició de les copes anomenades „jònies" o „de tipus joni" (Gracia 2001; Sanmartí, Asensio i Martín 2002), la gran majoria probablement fabricades a *Massalia* o en el seu entorn (Figura Imports 1, 1). Dins d'aquesta procedència s'inclouen uns pocs exemplars de la producció anomenada sovint „grisa monocroma", tots ells del nucli cossetà de Turó de la Font de la Canya (Làm. FontCanya4, 8 a 13) (Figura Imports 1, 2), que representa en aquest sentit una excepció a la zona d'estudi[2]. Així, entre uns i altres els vasos de producció grega occidental representen el 86 % del total d'individus de vaixella fina importada (Gràfica Imports 2, A).

Al costat d'aquests vasos grecs occidentals només apareixen peces de producció àtica, que en aquesta cronologia tot just assoleixen una mitjana del 12,5 % del total d'individus de vaixella fina importada (Gràfica Imports 2, A). Com en el cas de les ceràmiques gregues occidentals de cocció oxidant, es tracta exclusivament de copes, tal com s'observa al Castellot de la Roca Roja, Font de la Canya i Alorda Park (Figura Imports 1, 3). Es tracta sempre de diferents variants de copes de peu alt de vernís negre (del Tipus C, Acrocup, Vicup, etc.), tret distintiu de les importacions àtiques d'aquest període. En el nucli d'Alorda Park es documenta l'única peça amb decoració figurada de la mostra estudiada, una vora de cílix de figures negres (Figura Imports 1, 4), fet que posa de manifest com són d'escassos els vasos àtics figurats en cronologies anteriors al 450 aC.

[2] Per contra, aquesta mena de vasos són relativament habituals en assentaments de la zona empordanesa propers i estretament vinculats a Empúries. És el que es constata al Mas Castellar de Pontós (Asensio *et alii* 2017), en els establiments rurals de Mas Gusó (Casas i Soler 2015) i Saus (Casas i Soler 2013) i a la ciutat d'Ullastret (Garcés, Martín i Vilà 2003). En aquest darrer centre indiketa fins i tot s'ha identificat una possible producció pròpia d'aquest tipus de vasos, equivalent a la que s'està desenvolupant en el mateix establiment colonial foceu (Castanyer *et alii* 2000). Cal dir, per a fer-ho encara més sorprenent, que les característiques formals de les peces de Font de la Canya (concretament el perfil de les vores dels plats „à marli") no semblen coincidir amb la de les peces fabricades a *Emporion* o Ullastret i remeten més aviat a les peces de la zona provençal, del hinterland de *Massalia*.

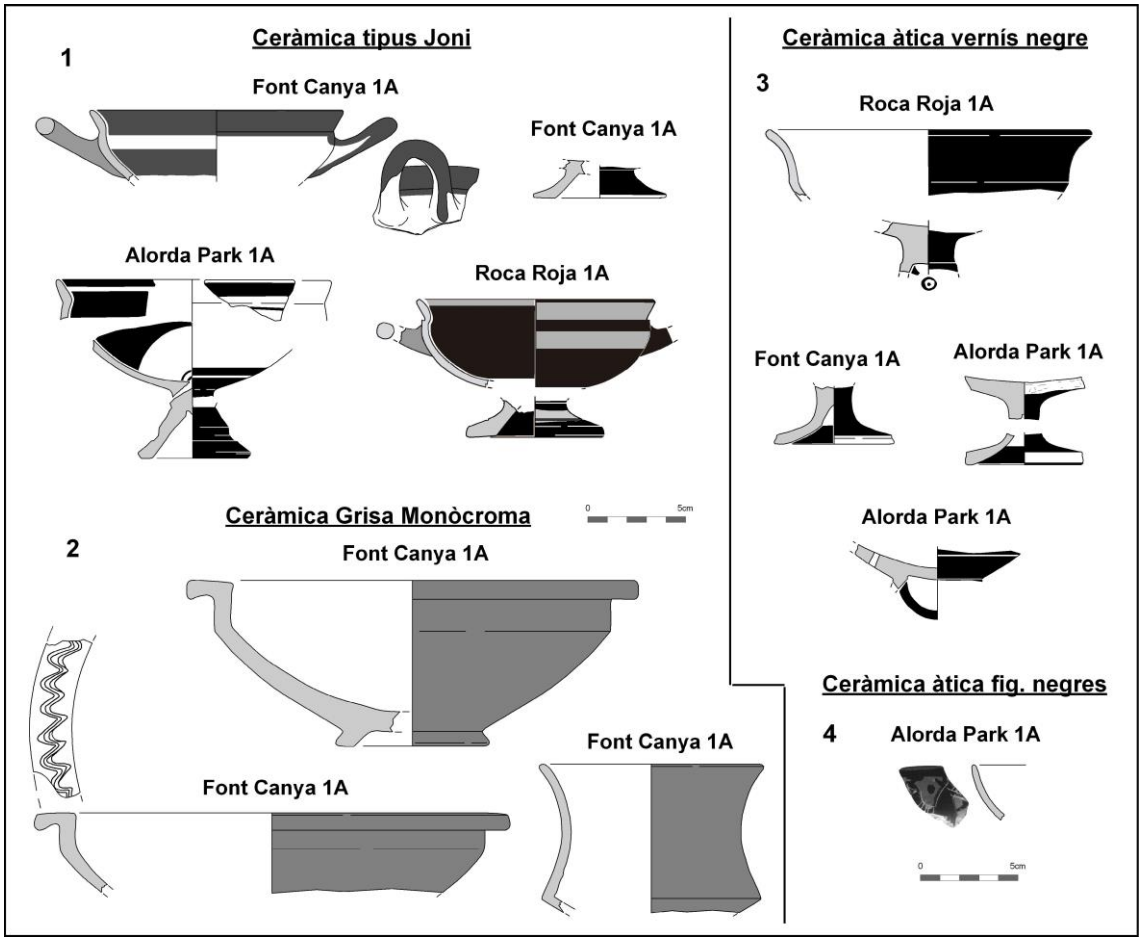

Figura Imports 1: Selecció de peces de vaixella fina importada dels contextos 1A.

A nivell d'àmfores importades es constata també un equivalent predomini absolut dels materials de procedència grega, que representen el 99 % del total de fragments d'aquesta categoria (Gràfica Imports 2, B). Cal recordar que aquesta proporció deriva de l'exclusió d'un nombre elevat de fragments d'àmfores feno-púniques amb les característiques pastes tipus „Màlaga" que han aparegut en els contextos 1A del Turó de la Font de la Canya i el Castellot de la Roca Roja, davant la convicció que es tracta de materials intrusius. Ja hem assenyalat en els capítols corresponents que aquesta convicció es basa en el fet que les vores d'àmfora d'aquesta procedència que han aparegut en els nivells ibèrics antics d'aquests jaciments pertanyen al tipus 10.1.2.1. (Figura Imports 2, 9), cosa que els situa en un horitzó de primera edat del ferro (segle VII aC)[3], moment en el que a totes dues zones es documenta una intensa arribada

[3] Cal tenir present que aquesta zona de producció sud-peninsular manté la fabricació d'envasos amfòrics en cronologies posteriors al 575/550 aC, amb tipus perfectament identificats, com ara el T.10.2.1.1. i el T.10.2.2.1. (Ramon 1995, 231-233), que presenten un perfil de vores ben distingible respecte de les vores del Tipus 10.1.2.1. d'època arcaica (Ramon 1995, figura 198).

d'aquest tipus d'àmfores fenícies occidentals. Així, exclosos els materials intrusius, l'àmfora importada que domina àmpliament en els contextos d'aquest període és un tipus concret d'àmfora grega arcaica, l'anomenda (com en el cas de les copes no àtiques) àmfora „de tipus joni" o "jonio-massaliota" (Figura Imports 2, 1 a 7).

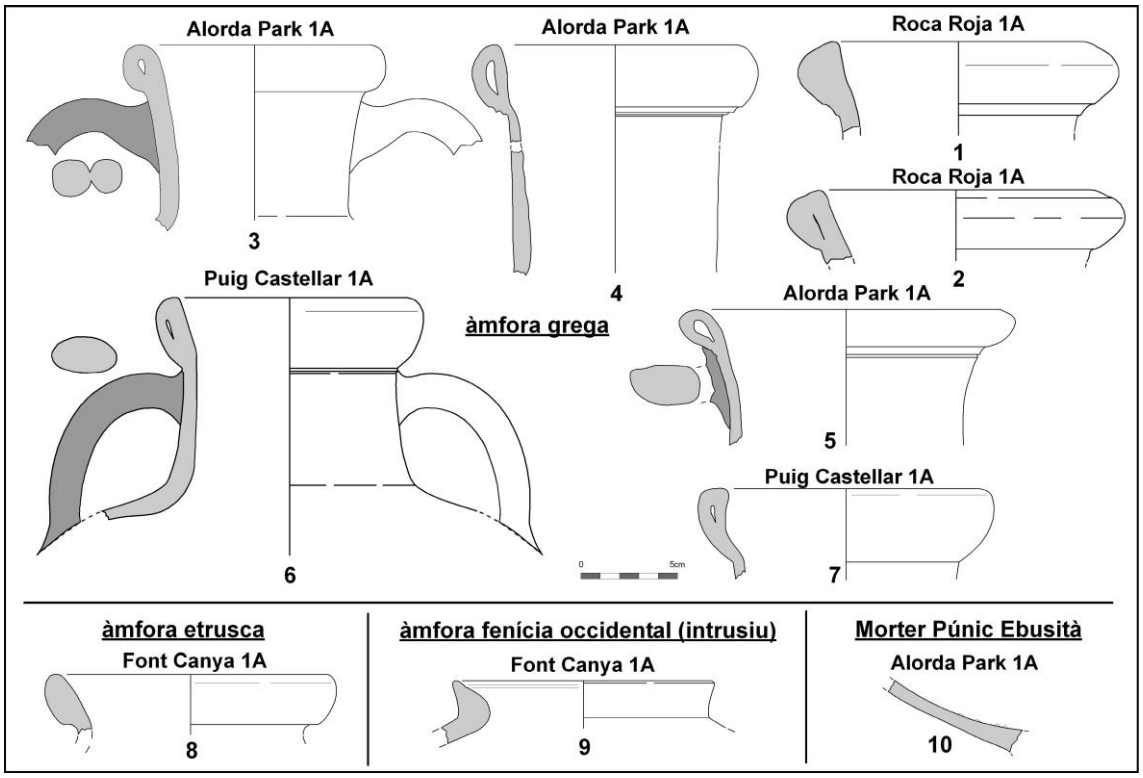

Figura Imports 2: Selecció d'àmfores i ceràmiques comunes d'importació dels contextos 1A.

De fet, els dos exemplars del del Castellot de la Roca Roja presenten unes pastes que permeten relacionar-los amb els tallers de *Massalia*, concretament amb els seus tipus més antics, les variants de vora Py 1 i Py 2 (Figura Imports 2, 1 i 2). Per contra, la resta d'exemplars tenen unes pastes dures i molt depurades, de procedència molt incerta (Figura Imports 2, 3 a 7), tot i que en els darrers anys s'està imposant la hipòtesi que en la seva majoria són d'origen magno-grec (Sourisseau 1993). L'única peça diferent de l'àmfora grega en els contextos 1A és una vora etrusca del tipus Py 4 o Py 5 (Figura Imports 2, 8), també procedent dels nivells de Font de la Canya; en aquest cas, però, no es pot plantejar que es tracti d'una intrusió, donat que la cronologia de producció del tipus se situa amb posterioritat al 550 aC (Py 1985).

Aquesta associació de peces de les dues categories principals de ceràmiques importades fa pensar que durant el període ibèric antic els agents comercials grecs són els que

dominen l'esfera del comerç exterior a la zona, fet que representa un canvi dràstic respecte al període immediatament precedent, gairebé monopolitzat pels fenicis occidentals. L'únic derelicte d'aquesta cronologia que ha estat ben documentat en aquest sector de la Mediterrània occidental, el de Cala Sant Vicenç, vindria a corroborar aquest escenari (Nieto i Santos 2009). La filiació grega del navili és indubtable, però, des del nostre punt de vista hi ha aspectes discutibles de part de la interpretació que se n'ha fet. Ens referim a la idea que es tracta d'una embarcació grega occidental, d'origen foceu emporità o massaliota, que realitza transaccions amb les poblacions ibèriques de la costa peninsular i talaiòtiques de l'illa de Mallorca (Hernández-Gasch 2009-2010). D'entrada aquesta segona opció ens sembla poc probable, donada l'absència generalitzada a l'illa de Mallorca dels tipus de materials grecs arcaics que formen la càrrega comercial del navili[4]; tot el contrari del que, com acabem de mostrar, es constata a les costes peninsulars. Per aquesta raó, trobem més versemblant la possibilitat que l'embarcació acabés naufragant al nord de Mallorca accidentalment, com a conseqüència d'una forta tempesta que l'allunyés del seu rumb original, que podria haver estat la travessa de tornada entre *Emporion* i *Massalia*; aquesta hipòtesi s'ha defensat amb sòlids arguments de tipus nàutic i diversos antecedents històrics perfectament documentats (Guerrero 2009-2010, 147). Per altra banda, l'anàlisi dels materials que devien constituir el mobiliari d'ús de la tripulació sembla remetre més aviat a un origen magno-grec[5]. Per tot plegat, es pot plantejar que es tractés d'un navili de procedència centre-mediterrània, que realitzava viatges que connectaven les colònies magno-gregues amb els enclavaments foceus occidentals.

En el viatge d'anada, aquest navili podria no haver anat més enllà d'*Emporion*, on podria haver-se fet amb la càrrega d'àmfores ibèriques; o, havent-hi recalat, podria haver continuat vers el sud, per entaular relacions d'intercanvi amb les comunitats ibèriques locals. En aquesta segona opció, navilis magnogrecs com el de Cala Sant Vicenç podrien haver estat responsables de la distribució de bona part de les importacions gregues d'aquest origen que trobem en els contextos ibèrics antics. En el

[4] A tota l'illa de Mallorca tant sols s'ha documentat un exemplar de copa jònia del tipus B2, en el santuari talaiòtic de Sa Punta des Patró (Hernández-Gasch i Sanmartí 1999, 123, fig. 4,6).

[5] De ceràmiques de cuina n'hi ha tant de gregues occidentals com de magno-gregues però la totalitat de les llànties documentades, fins a sis, considerades „piezas de equipaje" (Santos y Nieto 2009, 326), són totes de producció magno-grega. Així mateix, pot ser altament significativa una peça excepcional, un cullerot o *kyathos* de bronze, que es vincula al mercader que encapçala l'expedició, i del que s'assenyala una fabricació itàlica, molt probablement a la zona de la Campània (Graells 2007).

primer dels casos, la tasca de redistribució de productes grecs entre les poblacions locals d'extrem occident hauria estat a càrrec mercaders foceus, massaliotes o emporitans. En el cas d'*Emporion*, això seria factible sobretot a partir de l'impuls que es dona en tots els aspectes (demogràfic, econòmic, etc.) a partir del 540 aC (Miró i Santos 2014, 111-112).

Entenem que aquests mateixos mercaders, grecs itàlics o foceus occidentals, podrien haver estat els responsables de la difusió dels pocs materials púnics ebusitans que han aparegut en els contextos 1A. Es tracta d'una presència totalment testimonial d'envasos amfòrics (0,2 % del total de fragments d'àmfora importada), però més significativa pel que fa als morters, ja que, a banda d'un únic exemplar pròpiament púnic ebusità, d'Alorda Park (Figura Imports 2, 10), cal tenir present les imitacions locals d'aquestes peces en cronologies antigues, tal com s'ha constatat al Castellot de la Roca Roja o al Puig Castellar (Figura Prodlocals 4). Entenem que el context general descrit fa més versemblant que aquestes peces arribin a la zona objecte d'estudi a través dels comerciants grecs que dominen els circuits comercials en aquests moments anteriors al 450 aC. En aquestes dates la seva recalada en l'Ebusus púnica sembla un fet comprovat, gràcies sobretot als dos exemplars complets d'àmfora grega arcaica de procedència submarina localitzats en el litoral eivissenc, un del „tipus joni" i l'altre amb seguretat massaliota (Ramon 1990).

Tots els indicadors de la fase 1B assenyalen que durant la segona meitat del segle V aC es produeixen canvis en pràcticament tots els paràmetres que utilitzem per a caracteritzar el comportament de les ceràmiques importades; sens dubte és el tomb de més ampli abast de tots els que es donen en aquesta esfera durant el període considerat en aquest treball. D'entrada, hi ha un increment molt notable del volum de ceràmiques importades, que en aquesta constitueixen el 7,3 % del total d'individus (Gràfica Imports 1, A). A partir d'aquesta fase es manté un augment constant d'aquest índex, però molt més gradual, en cap cas un salt d'aquesta entitat (recordem que a la fase 1A l'índex d'importacions és de només 1 % del total d'individus). Pel que fa a la composició interna del material importat, en aquesta fase es configura una correlació entre les tres categories bàsiques de vasos que es mantindrà prou estable fins a la fase més recent. En efecte, a partir d'aquests moments, i fins a principis del segle II aC, s'estabilitzen unes proporcions que se situen als volts del 70 % de vaixella fina, un 25 % d'àmfora i un 5 % de ceràmica de cuina (Gràfica Imports 1, B).

També es donen canvis molt evidents pel que fa a les procedències de les importacions, tot i que en el cas de la vaixella no és tan dràstic com en les àmfores. Tot amb tot, a la segona meitat del segle V aC s'ha fet efectiva una substitució total dels vasos grecs occidentals per la vaixella fina àtica, encetant un domini absolut d'aquesta producció que s'estendrà vora 150 anys, l'abast temporal de les fases 1B i 2 (Gràfica Imports 2, A). Tant és així que, d'entrada, cap dels contextos 1B disponibles no ha proporcionat un sol individu de vaixella fina importada que no sigui de producció àtica.

A nivell del repertori formal es pot dir que la pauta és similar a la de la fase anterior, en el sentit que es dona una clara prevalença de les copes. Ara, però, hi ha una diversitat molt superior de tipus; el més nombrós i característic d'aquest període està constituït per les cílixs de peu baix dels tipus „copa Càstulo" (Figura Imports 3, 9 i 10) i de la „classe delicada" (Figura Imports 3, 7 i 8). En un nombre molt inferior encara són presents algunes cílixs de peu alt, quasi exclusivament „vicups" (Figura Imports 3, 4 a 6). Al costat de les cílixs apareixen altres tipus diferents de copes amb nanses, com ara els escifs, sempre de la variant antiga de parets rectes o lleugerament reentrants (Figura Imports 3, 14 a 17), i les copes-escif, de les que hi ha un lot de quatre exemplars amb decoració blanca sobrepintada gairebé idèntics[6] (Figura Imports 3, 11 i 12). El repertori tipològic de copes amb nanses es completa amb algun càntar de l'estil de „Saint Valentin" (Figura Imports 3, 13) i tres exemplars de la variant de copa d'una sola nansa[7] (Figura Imports 3, 18), aquests darrers força rars a la zona catalana. Una novetat de la vaixella fina envernissada d'aquest període és que les copes per beure apareixen acompanyades de vasos amb funcions diferents. El cas més destacat és el dels craters amb decoració figurada, representats en aquesta fase per un petit nombre d'exemplars que pertanyen a variants diverses, però sempre diferents a la dels craters de campana tan característics de la fase posterior (Figura Imports 3, 1 a 3).

[6] Localitzats al Cogulló, Sant Miquel de Sorba, Turó de la Font de la Canya i Castellot de la Roca Roja.
[7] Dos provinents dels contextos 1B de Tarragona, i un tercer dels del Turó de la Font de la Canya.

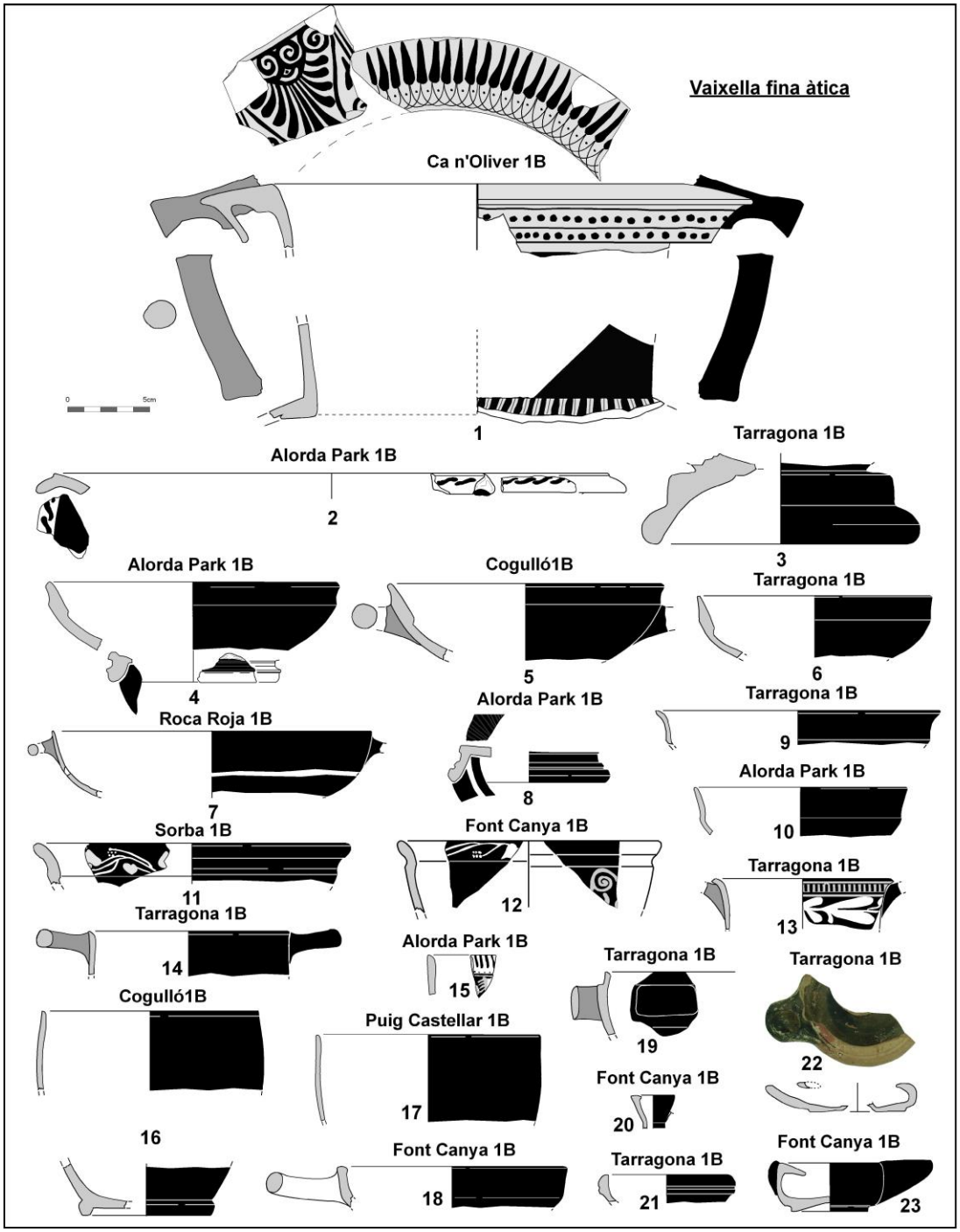

Figura Imports 3: Selecció de peces de vaixella fina importada dels contextos 1B.

Tot el que hem mencionat fins ara són vasos relacionats amb tota probabilitat amb el consum de vi, ja sigui per beure (cílixs, escifs o copa-escifs) o per a la preparació i servei de la beguda (craters i càntars). Les poques excepcions són un parell de peces de tocador, concretament un lècit (Figura Imports 3, 20) i una lecànida (Figura Imports 3, 19), un únic exemplar d'escudella i un altre de petit bol (Figura Imports 3, 21), a més d'un total de tres llànties (Figura Imports 3, 22 i 23). En definitiva, considerant només

els vasos ben contextualitzats dels conjunts d'aquesta fase 1B, les peces relacionades amb el consum de vi representen un 89,1 % del total d'individus de vaixella fina (55 vasos per beure i 2 de preparació del vi d'un total de 64 individus de ceràmica fina àtica) (Gràfica Imports 3).

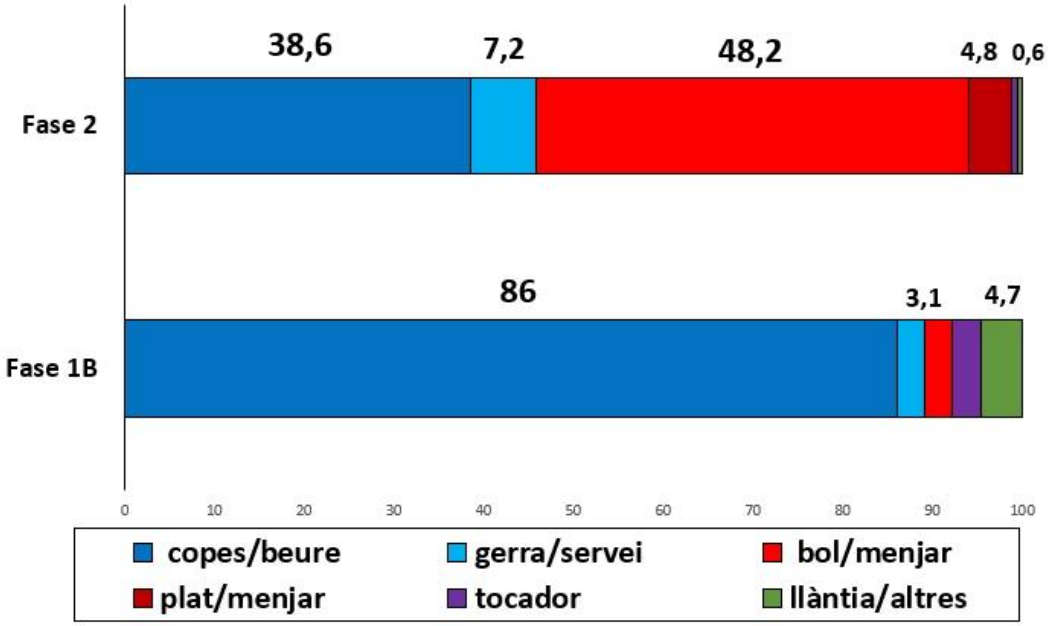

Gràfica Imports 3: Gràfica amb les proporcions del diferents grups funcionals de les peces de vaixella fina importada de les fases 1B i 2.

A la fase 2 el manteniment del predomini absolut de les ceràmiques àtiques, que representen el 92,5 % del total d'individus de vaixella fina, produeix una percepció general de continuïtat respecte de la fase 1B (Gràfica Imports 2, A). Però la correlació de tipus i funcions de les peces de vaixella fina és molt diferent en segle IV aC. Ara els vasos relacionats amb el consum de vi davallen fins a un 45,8 % del total de les peces de vaixella fina (64 vasos per beure i 12 de preparació del vi d'un total de 166 individus de vaixella fina àtica) (Gràfica Imports 3), i el grup dominant passa a ser el format per escudelles, bols i plats, que tots junts representen el 53 % del total (88 vasos del total de 166). La irrupció amb força d'aquest darrer grup de peces és el tret més característic d'aquest període, amb les escudelles dels tipus Lamb. 21 (Figura Imports 4, 19) o Lamb. 22 (Figura Imports 4, 16 i 23) com a elements més abundants i emblemàtics.

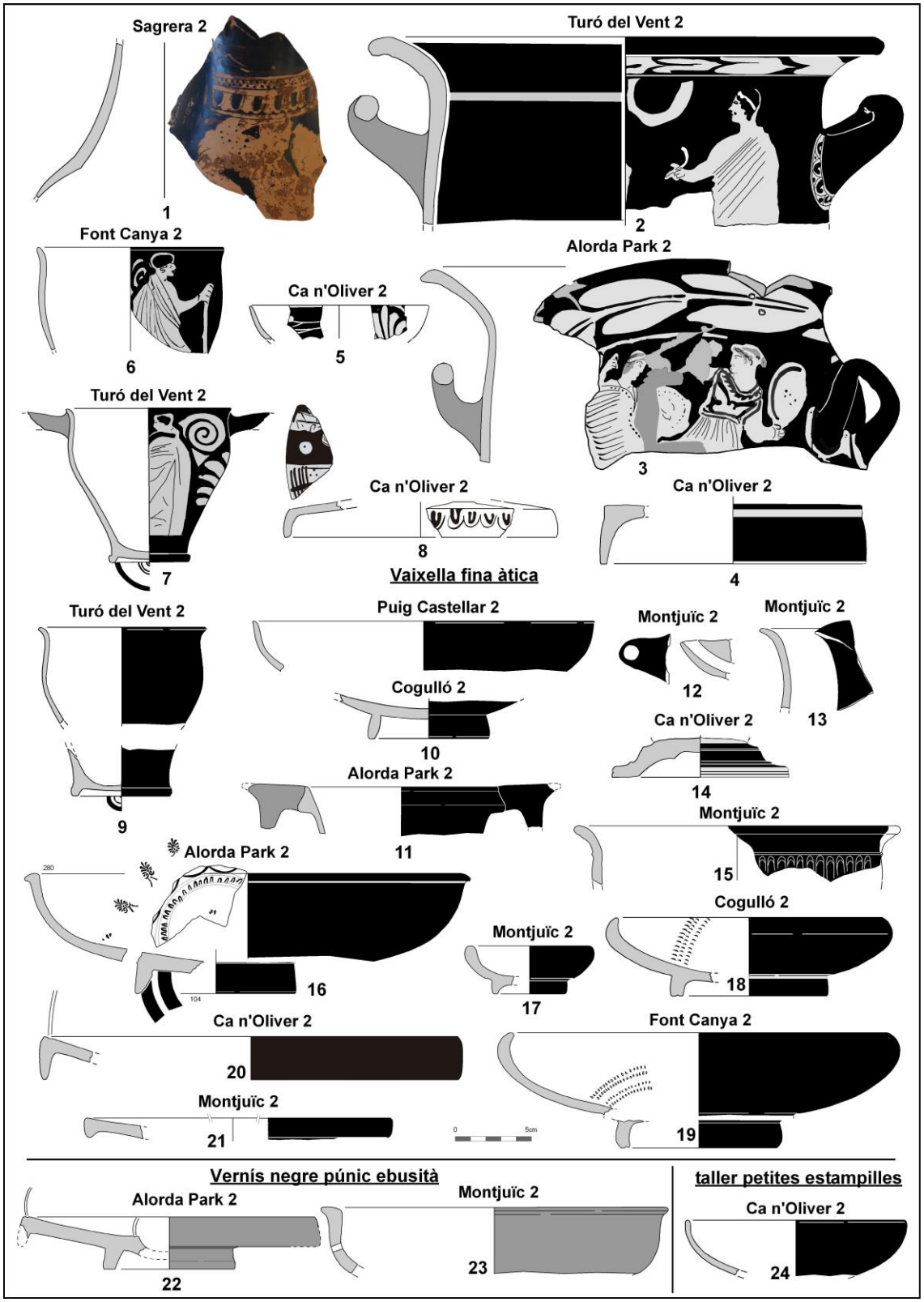

Figura Imports 4: Selecció de peces de vaixella fina importada dels contextos 2.

El repertori de vasos per a servir i contenir les menges que es poden incloure en el grup de la vaixella fina es completa amb bols de la forma Lamb. 21 (Figura Imports 4, 18) o

Lamb. 27 (Figura Imports 4, 24), els petits bols de la forma Lamb 21/25 (Figura Imports 4, 17) i les diferents variants de "plats de peix" forma Lamb. 23 (Figura Imports 4, 20 a 22). Entre els vasos vinculats al consum de vi destaquen el craters de campana amb decoració figurada (Figura Imports 4, 2 a 4), que constitueixen un altre element molt característic de la fàcies de vaixella fina d'aquesta fase. Al seu costat hi ha un nombre escassíssim de peces per a servir, com ara enòcoes (Figura Imports 4, 13 i 14) o pèliques (Figura Imports 4, 1). Es manté, com hem vist, una quantitat rellevant de peces per beure amb nanses, dintre de les quals es dona una notable diversitat de formes. Entre aquestes, a la fàcies del segle IV hi ha un predomini clar dels escifs, ja siguin figurats (Figura Imports 4, 6 i 7) o de vernís negre (Figura Imports 4, 9). En un nombre molt inferior es manté la presència de cílixs, quasi sempre de la variant de la „classe delicada" (Figura Imports 4, 5 i 10), al costat de copes fondes de nanses verticals del tipus càntar (Figura Imports 4, 11) o copa-càntar (Figura Imports 4, 15), aquestes darreres molt rares. Finalment, la representació de vasos que no són vaixella és mínima, tot just alguna peça de tocador tipus lecànide (Figura Imports 4, 8) i un únic exemplar de llàntia ben contextualitzat en nivells d'aquesta cronologia, procedent del nucli de Montjuïc (Figura Imports 4, 12).

El canvi a nivell de procedències és molt més dràstic en el cas de les àmfores importades, donat que les àmfores gregues predominants a la fase 1A minven radicalment durant la fase 1B, i esdevenen gairebé testimonials a la fase 2. A partir de la segona meitat del segle V aC s'inicia una llarga etapa, que s'estendrà fins a les darreries del segle III aC, en què el domini recau, i de manera contundent, en els envasos de transport púnics. Concretament, en els contextos 1B la suma dels materials de les tres diferents àrees de producció d'àmfores púniques ja representen el 73 % del total de fragments d'àmfores importades (Gràfica Imports 2, B), índex que assoleix un impressionant 96 % del total de fragments en els conjunts ceràmics de la fase 2.

Entre les diferents produccions d'àmfores púniques, des del principi la púnica ebusitana serà la més abundant, i amb diferència. Així, en els contextos 1B aquesta producció ja representa el 50 % del total de fragments d'àmfores importades, amb els exemplars T.1.3.2.3. (Figura Imports 5, 1 i 2) com a principal testimoni de l'inici d'aquesta intensa i perllongada arribada de productes eivissencs. Dins de les produccions púniques, en aquests mateixos contextos de segona meitat del segle V aC, les àmfores del Cercle de l'Estret de Gibraltar ocupen la segona posició, amb un índex del 12,1 % del total de fragments d'àmfores importades (Gràfica Imports 2, B). En termes relatius, es tracta

d'una proporció molt alta, sense equivalent en cap altra de les fases. Cal dir, però, que la difusió d'aquests envasos a la zona estudiada és molt poc uniforme, i que, de fet, aquest índex general s'obté gràcies al conjunt excepcional trobat a Tarragona, on es concentra el gruix d'exemplars coneguts a la zona de les diferents variants del Grup T.11.2.0.0. (Figura Imports 5, 3 a 5).

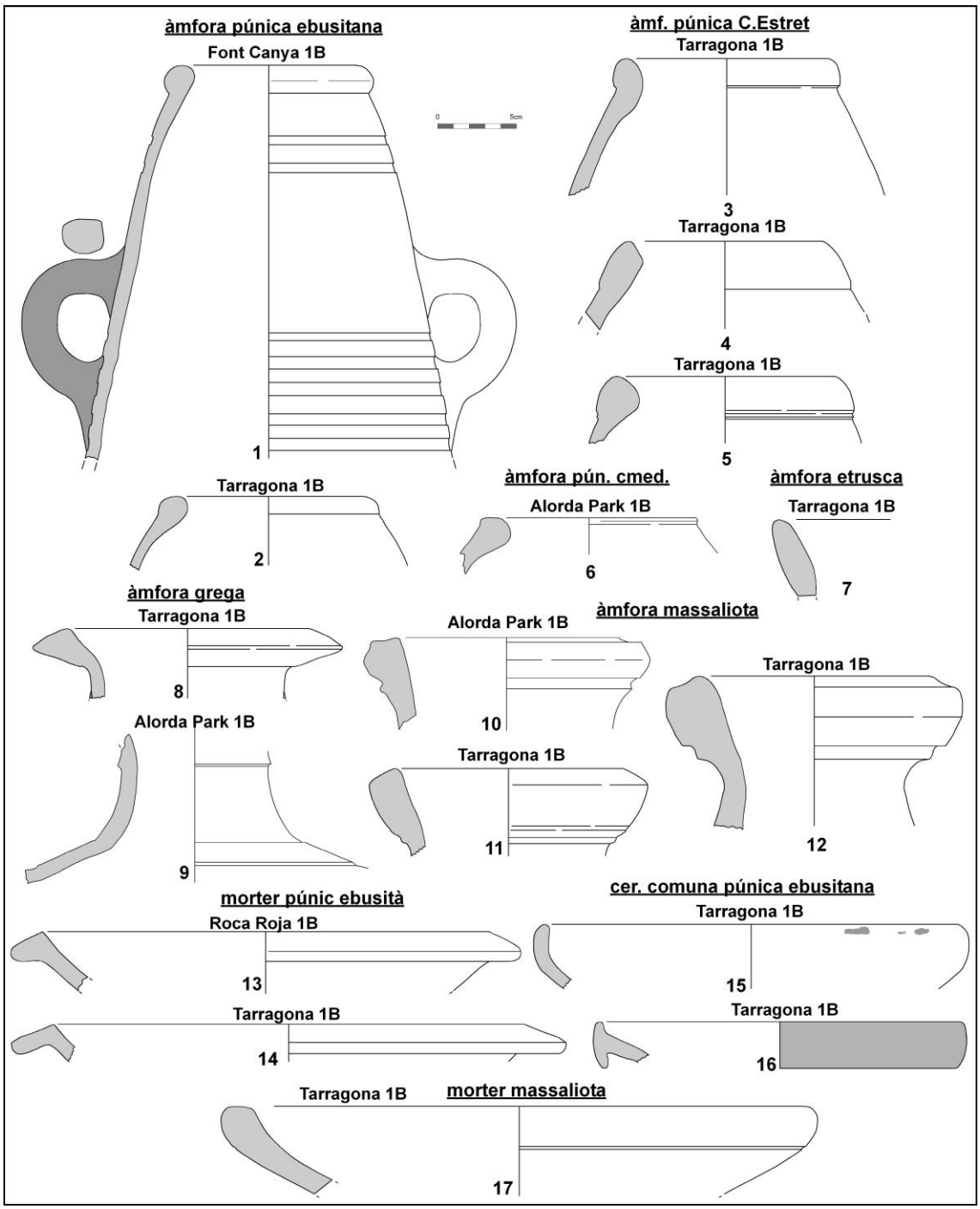

Figura Imports 5: Selecció d'àmfores i ceràmiques comunes d'importació dels contextos 1B.

En qualsevol cas, no és un fenomen sorprenent, donada l'amplíssima projecció comercial que en el segle V aC tenen aquests tipus púnics sud-peninsulars al Mediterrani occidental i, fins i tot, més enllà (Ramon 1995, 283-284). El derelicte de Tagomago 1 (Ramon 1985), un navili enfonsat vers el 400 aC prop de la costa nord de l'illa d'Eivissa, és el millor exponent de la comercialització directa, des dels centres productors sud-peninsulars, del que es considera que podria ser una mercaderia molt específica de la zona, la de conserves o salaons de peix, una especificitat que podria ser la clau del seu indiscutible èxit comercial. La recalada d'aquests navilis sud-peninsulars a *Ebusus* que mostra el derelicte de Tagomago 1 no exclou una transmissió directa d'aquest producte cap a les poblacions ibèriques, sense necessitat de la intervenció posterior d'intermediaris púnics ebusitans. El que resulta peculiar és la seva distribució tan concentrada en uns punts molt determinats. A més de l'esmentat enclavament de Tarragona, més enllà de la zona subjecte d'estudi caldria afegir, en el context més ampli del nord-est peninsular, *Emporion* i els assentaments indiketes més propers (com ara, Mas Castellar de Pontós i Ullastret). En aquest fet, però, tot fa pensar que hi ha una incidència directa de les deficiències del registre arqueològic, com ara l'absència a la zona laietana de contextos del segle V aC en els principals centres urbans i portuaris, equivalents al de Tarragona (com ara Montjuïc o Burriac), que és on sembla que s'adreçava, de manera privilegiada, la particular mercaderia continguda en aquestes àmfores T.11.2.1.3, T.11.2.1.4, T.11.2.1.5 i T.11.2.1.6 (Figura Imports 5, 3 a 5).

Les àmfores púniques procedents de la Mediterrània central tenen en aquests contextos 1B una presència menor que en cronologies posteriors. De fet, en el conjunt de nuclis analitzats només hi ha un exemplar de vora d'àmfora púnica centre-mediterrània d'aquesta cronologia, del Tipus 4.1.1.3 de fabricació sarda (Figura Imports 5, 6), que és a més l'única d'aquest tipus coneguda a la Península Ibèrica.

Les produccions amfòriques d'àmbit grec, si bé passen a tenir una incidència minoritària en els contextos 1B, mantenen una representació no únicament testimonial. Destaquen sobretot les àmfores massaliotes (Figura Imports 5, 10 a 12), que, de fet, amb el 13,7 % del total de fragments d'àmfores importades, és la segona producció més ben representada, per sota, i a molta distància, de la púnica ebusitana (Gràfica Imports 2, B). Cal ressenyar que, com en el cas de les àmfores púniques del cercle de l'Estret, no hi ha cap altre període que mostri un impacte ni de lluny similar de peces d'aquesta procedència, fet que, mantenint el paral·lelisme, permetria plantejar l'existència d'un

comerç directe entre mercaders massaliotes i alguns centres ibèrics de la zona d'estudi[8]. De fet, s'ha defensat l'existència d'una operació d'expansió massaliota vers les costes del nord-est de la Península Ibèrica com a resposta a la pèrdua d'influència a la zona produïda per la total autonomia adquirida per l'antiga subcolònia d'*Emporion*, fenomen que tindria com a màxima expressió la fundació vers 400 aC del petit enclavament de *Rhode* (Puig i Martín 2006, 612-614). Aquesta renovada base massaliota a les costes empordaneses podria facilitar un hipotètic impuls de la seva navegació i contactes directes amb les poblacions ibèriques de la costa catalana. A través d'aquests mercaders foceus massaliotes podrien haver arribat no només, òbviament, els exemplars de morters fabricats a la mateixa *Massalia* (Figura Imports 5, 17), sinó també altres envasos amfòrics grecs, que apareixen concentrats significativament en els mateixos centres indígenes, que a la zona d'estudi són bàsicament Tarragona i Alorda Park. Els exemplars grecs de procedència segura són escassos, destacant el coll d'una peça coríntia del tipus A d'Alorda Park (Figura Imports 5, 9), tot i que cada vegada sembla més segura la procedència magno-grega de les peces de vora de secció triangular, per aquesta raó sovint anomenades proto-grecoitàliques (Figura Imports 5, 8). El mateix cal dir respecte de l'escassíssima evidència d'àmfora etrusca, tot just una vora del tipus Py 4A procedent de Tarragona (Figura Imports 5, 7), sens dubte en aquesta època un dels principals centres receptors de la costa catalana.

En qualsevol cas, aquestes possibles relacions directes d'algunes comunitats ibèriques amb mercaders sud-peninsulars o massaliotes haurien tingut lloc en paral·lel a una potent i més generalitzada activitat comercial ebusitana. Això estaria corroborat pels índexs molt superiors d'àmfores ebusitanes, per la seva distribució regional molt més àmplia i ben repartida i, en última instància, per la presència de ceràmiques comunes de fabricació ebusitana. Entre aquestes destaquen el morters de la variant antiga, tipus AE-7/110-91 de J.Ramon (Ramon 2011, 209), relativament abundants (Figura Imports 5, 13 i 14), junt a un nombre força més reduït de peces de vaixella comuna, com ara bols (Figura Imports 5, 15) o hídries (Figura Imports 5, 16).

Le àmfores i ceràmiques comunes importades del segle IV aC semblen mostrar una accentuació del paper comercial de l'Eivissa púnica. En primer lloc, cal posar en valor el fet que en els contextos de la fase 2 les àmfores ebusitanes assoleixen un 79,5 % del

[8] Com passa amb les àmfores púniques sud-peninsulars, les peces massaliotes d'aquesta fase apareixen particularment concentrades en nuclis costaners amb una més que versemblant activitat portuària; en aquest cas, a més del mateix nucli de Tarragona, destaca la seva presència en els contextos 1B del nucli, també cossetà, d'Alorda Park.

total de fragments d'àmfores importades, l'índex més elevat que es dona en tot l'arc cronològic considerat (Gràfica Imports 2, B). És simptomàtic el fet que allà on hi ha vores d'àmfores importades d'aquesta cronologia el que no hi falta mai, com a mínim, és un exemplar de les T.8.1.1.1. ebusitana (Figura Imports 6, 1 a 3), el primer tipus del que es pot dir que té una difusió massiva (Ramon 1995, 288).

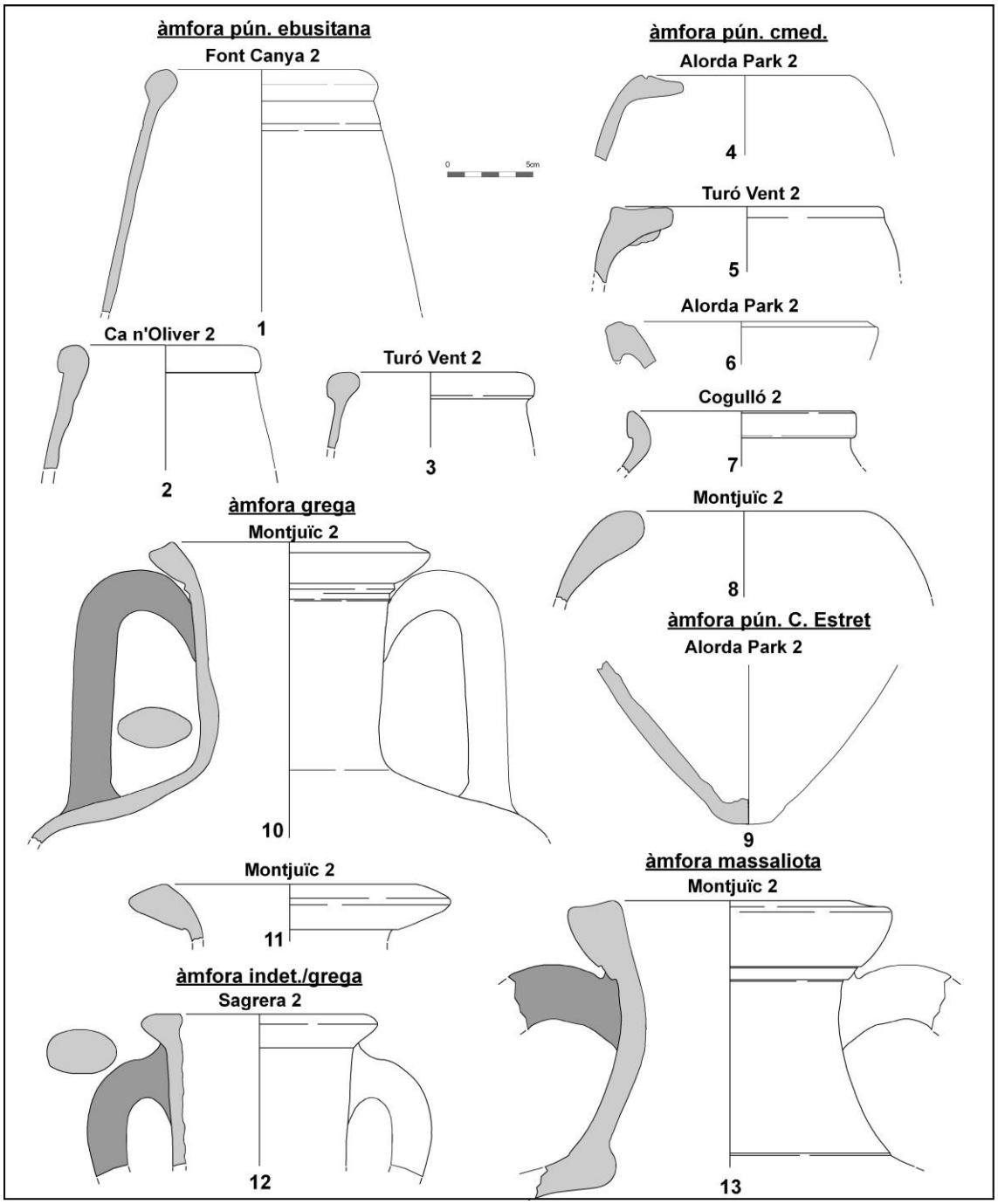

Figura Imports 6: Selecció d'àmfores d'importació dels contextos 2.

De fet en els centres receptors ibèrics de la zona objecte d'estudi es constata com les àmfores de qualsevol de les altres procedències resten a una distància enorme (Gràfica

Imports 2, B). Les àmfores massaliotes segueixen apareixent sobretot en nuclis abocats al mar (Figura Imports 6, 13), però ja sense els pics elevats que presentaven en alguns dels contextos 1B[9]. El mateix s'esdevé amb la producció púnica del Cercle de l'Estret, que es redueix fins al 3 % del total de fragments d'àmfora importada (Gràfica Imports 2, B), i de la que a la mostra disponible es conserva un nombre ínfim d'elements de forma, tot just un pivot del Tipus 8.1.1.2 de J. Ramon trobat a Alorda Park (Figura Imports 6, 9). Les àmfores gregues mantenen una presència globalment testimonial, tot i la documentació d'uns pocs exemplars, com ara el petit lot de peces procedents de nuclis del Pla de Barcelona (Figura Imports 6, 10 a 12), la majoria dels quals de produccions incertes, poc conegudes. Amb tot, l'àmfora grega més reconeixible d'aquest període segueix sent la de vora alta de secció triangular, de molt probable procedència magnogrega (Figura Imports 6, 11).

En els contextos 2 l'única producció amfòrica diferent a l'ebusitana que té una entitat no merament testimonial és la d'origen centremediterrani, que representa un 13,4 % del total de fragments d'àmfores importades (Gràfica Imports 2, B). Mentre que Ebusus exporta grans quantitats d'un mateix tipus de recipient (el T.8.1.1.1) durant gairebé tot el segle IV aC, tan sols esporàdicament acompanyats d'exemplars del tipus PE-22[10] – una versió local ebusitana de les àmfores massaliotes (Ramon 1991)–, de la Mediterrània central, en canvi, arriba una quantitat molt inferior d'envasos, però corresponents a una diversitat superior de tipus. Així, només en els 10 conjunts estudiats del segle IV aC apareixen representats quatre tipus diferents: el T.7.1.2.1. (Figura Imports 6, 7) i T.2.2.1.2. (Figura Imports 6, 6) de l'antiga sèrie de les Mañá C i el T.4.2.1.5. (Figura Imports 6, 4 i 5) i T.4.2.1.2 (Figura Imports 6, 8) de les antigues Maná D. Als tres primers se'ls coneix una difusió àmplia i abundant; de manera significativa, són els tres tipus centre-mediterranis presents en la càrrega del derelicte del Sec. Les àmfores T.4.2.1.2 tenen una distribució molt més limitada; de fet, en els contextos 2 hi ha un únic exemplar d'aquest tipus, procedent de Montjuïc.

[9] En aquest sentit, és especialment significativa l'evolució que s'observa a Alorda Park, l'únic dels centres costaners amb una possible condició portuària del que hi ha documentació conservada de les fases 1B i 2 (cosa que malauradament no es dona, per exemple, en els nuclis de Tarragona, Montjuïc o Burriac). En els conjunts ceràmics del segle IV aC es constata un descens abrupte de l'altíssima proporció d'àmfores massaliotes que presentaven els nivells de la segona meitat del segle V aC (Gràfica Alp 3).

[10] La mostra disponible de la Fase 2 només ha proporcionat un exemplar de PE-22 ben contextualitzat, en concret una vora procedent d'un reompliment del segle IV aC d'una de les sitges de Montjuïc. Hi ha quatre exemplars més localitzats en nivells de la fase 3A: dos del mateix nucli de Montjuïc, un del Turó de la Font de la Canya i un darrer d'Alorda Park.

El que és interessant ressaltar en aquest punt és el fet que tots són envasos que poden haver-se fabricat en una mateixa àrea de producció, la dels centres púnics de la zona tunisiana, que estaria posant en circulació recipients d'aparença externa molt diversa. Com hem esmentat, la diferència que això representa respecte al *modus operandi* de l'àrea eivissenca és evident. D'una banda, aquesta diferència es podria explicar per causes estrictament productives, donat que les àmfores nord africanes es devien fabricar en nombrosos tallers radicats en diferents centres repartits per una àrea geogràfica extensa, a diferència de la important concentració de la producció que sembla donar-se en el sector industrial terrisser situat als peus de nucli urbà de l'*Ebusus* púnica (Ramon 2011). Tot amb tot, no és impensable pensar que alguns d'aquests diferents tipus d'àmfores púniques cartagineses es fabriquessin en els mateixos tallers. En aquest cas, cal introduir el factor de la identificació volguda entre continent i contingut, de manera que aquesta diferència podria implicar que mentre que des d'Eivissa s'exporta un únic producte, amb tota seguretat vi[11] (Ramon 2013, 88-89), des de l'àrea cartaginesa, almenys a partir del segle IV aC, es posen en circulació productes diversos, associats als tipus de recipients que els identifiquen. Una opció versemblant seria que les dues grans famílies de tipus amfòrics centre mediterranis que es caracteritzen per uns perfils fàcilment distingibles, de cos ovoide i vora exvasada els uns (Mañá C), i de cos cilíndric i vora reentrant els altres (Mañá D), corresponguin a un producte diferent cadascun; per exemple, vi i oli respectivament.

En darrer terme, en els conjunts ceràmics de la fase 2 analitzats s'observa com la categoria de les ceràmiques comunes importades mostra un comportament força similar al de les àmfores. Així, les peces ebusitanes són el component àmpliament predominant, concretament amb el 67,5 % del total d'individus de ceràmiques comunes d'importació (Gràfica Imports 2, C). La distància amb la segona procedència documentada és igualment gran, i aquesta torna a ser la púnica centre mediterrània, amb un 18,6 % del total d'individus. A nivell tipològic, en aquesta fase 2 es consolida la prevalença dels morters ebusitans, tret que s'havia iniciat a les fases precedents i que es mantindrà estable fins al darrer quart del segle III aC (Gràfica Imports 2, C). En els contextos 2 els morters d'aquesta procedència, ara de la variant AE-20/I-167 de J.Ramon (Figura Imports 7, 8), són tan relativament abundants que fan un paper similar al de les

[11] Contingut tant a les T.8.1.1.1. com a les PE-22, aquestes darreres, com s'ha dit, una versió d'uns recipients massaliotes que amb tota certesa també estaven destinats a l'exportació de vi, amb tota seguretat raó per la qual foren imitats.

T.8.1.1.1. ebusitanes: allà on es documenta un únic individu de ceràmica comuna importada, aquest difícilment serà un altre que un exemplar d'aquest tipus de morter ebusità.

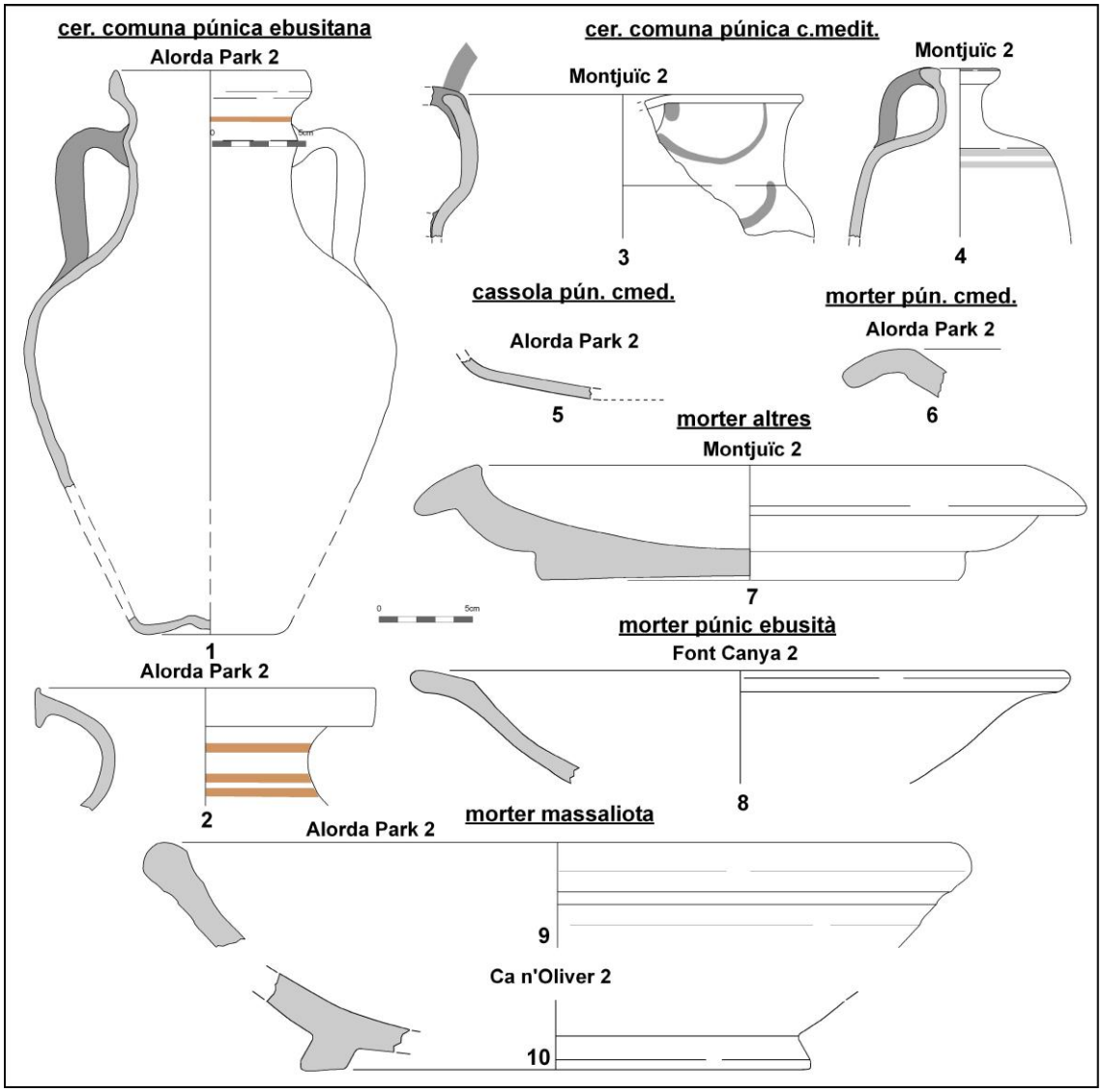

Figura Imports 7: Selecció de ceràmiques comunes d'importació dels contextos 2.

Aquesta associació recurrent permet introduir consideracions de tipus funcional, seguint les indicacions realitzades en relació als morters fenicis d'època arcaica, sobre els que es planteja que podrien haver servit per a la preparació uns condiments aromàtics destinats a la preparació per al consum de vi fenici transportat en els envasos T.10.1.2.1 (Botto 2000; Vives-Ferrándiz 2005). Si traslladem aquest argument a cronologies posteriors, sembla versemblant que el morter sigui un complement adequat per al consum del vi contingut a les T.8..1.1.1., i que aquesta seria l'explicació de la seva abundància. De fet, aquesta explicació funcional podria ser vàlida per a la resta de

morters importats, com ara els púnics centremediterranis (Figura Imports 7, 6), massaliotes (Figura Imports 7, 9 i 10) o grecs indeterminats (Figura Imports 7, 7), que apareixen en quantitat molt inferiors, tal com passa amb les àmfores d'aquestes mateixes procedències. Al costat dels morters es manté una presència minoritària, però significativa, de peces de vaixella comuna, bàsicament gerres, gerretes o bols, en aquest cas amb una proporció només lleugerament superior de les peces púniques ebusitanes (Figura Imports 7, 1 i 2) respecte de les púniques centre-mediterrànies (Figura Imports 7, 3 i 4). Cal dir que en aquesta fase, com en l'anterior, aquest tipus de peces apareix concentrat en nuclis costaners que tenen un versemblant caràcter portuari (Montjuïc i Alorda Park, per exemple). Això ens fa pensar que poden ser indicatives d'indrets on es fa efectiu el contacte directe entre mercaders forans i interlocutors indígenes, un escenari que afavoreix la transmissió dels objectes que no formen part del gruix de mercaderies destinades d'intercanvi, és a dir, que són material d'acompanyament, o fins i tot d'ús quotidià dels membres de l'expedició comercial. Es poden considerar com a obsequis puntuals fets als socis comercials locals, o, fins i tot, peces desades a lloc durant l'estada física dels agents comercials estrangers. Sigui com sigui, és un tipus d'objecte que es troba majoritàriament en nuclis d'aquest tipus, i que no es redistribueix de manera significativa fora d'aquests, a diferència dels morters. Una consideració diferent cal donar a les peces de cuina importada; en un d'aquests assentaments, Alorda Park, apareix el fons d'una cassola cartaginesa (Figura Imports 7, 5), el primer exemplar, i fins ara únic, d'aquestes cronologies documentat fins al moment. La significació d'aquestes peces es tractarà més endavant, en l'apartat corresponent a la fase en què aquest fenomen assolirà unes proporcions més rellevants.

En definitiva, els conjunts ceràmics de les fases 1B i 2 presenten un quadre molt característic pel que fa a les procedències de les ceràmiques importades: la categoria de vaixella fina, totalment dominada per materials grecs de producció àtica, i les categories d'àmfores i ceràmiques comunes, amb un predomini equivalent de les peces de producció púnica, majoritàriament ebusitana. Aquesta dualitat de procedències ha posat sobre la taula la problemàtica relativa als agents comercials que distribuïen aquestes mercaderies entre les poblacions ibèriques de la façana oriental de la península Ibèrica. És una qüestió que en les primeres etapes de la recerca no es plantejava, donat que durant molt de temps les àmfores i ceràmiques comunes no eren ni tan sols reconegudes. Per aquesta raó, a partir d'un anàlisi que es limitava a la vaixella fina importada, es va consolidar la percepció d'un comerç dominat pels mercaders grecs,

amb el suport afegit que representa l'existència a la zona dels enclavaments colonials d'*Emporion* i *Rhode*. La posada en valor de les altres categories de ceràmica importada, en particular la dels materials amfòrics, permet introduir una perspectiva gairebé oposada, en la que es defensa un paper preponderant del comerç púnic ebusità a la zona Sanmartí 1991, 128-129; Santacana 1994, 154; Sanmartí 2000, 313; Asensio 2011, 236-238). La constatació de com és de generalitzat i constant el domini de les importacions amfòriques ebusitanes en els centres receptors ibèrics ha estat un dels puntals d'aquesta reconsideració de les dinàmiques comercials (Asensio 2001-2002), tret que les dades presentades en aquest treball tornen a corroborar sobre una base documental encara més àmplia (Gràfica Imports 4). En efecte, més enllà de la mitjana general, l'observació en detall de les dades de cadascun dels contextos 2 disponibles posa de manifest un comportament homogeni, tret gens habitual en la majoria dels nivells d'anàlisis desenvolupats.

Aquesta activitat comercial púnica ebusitana no es devia limitar al transport de productes de fabricació pròpia[12], sinó que es fa extensiva a la distribució de mercaderies d'altri, amb especial significació pel que respecta a les peces de vaixella fina àtica (Sanmartí 1991; Sanmartí i Santacana 1992, 265; Ramon 1993, 300; Asensio 1996, 72-73). En relació a aquesta qüestió s'han adduït arguments com els que es deriven de l'anàlisi de la càrrega principal i càrrega secundària dels navilis comercials[13] (Morel 1983; Nieto 1988). També s'ha proposat que bona part dels productes d'origen púnic centremediterrani que arriben a l'àrea del Mediterrani occidental, especialment els cartaginesos, podria haver estat vehiculada a través d'agents púnics ebusitans (Ramon 2008; Ramon 2013, 114). Aquesta possibilitat entenem que també es veu reforçada a partir de les dades que proporcionen els assentaments considerats en aquest treball, en els que és igualment sistemàtica una important diferència proporcional entre els envasos ebusitans i els centre-mediterrani (Gràfica Imports 4). Com a suport addicional a totes

[12] Activitat que esdevé vital per a l'*Ebusus* púnica a partir del 400 aC, després de la reorganització interna que representa el procés de colonització agrícola del territori fèrtil de l'illa d'Eivissa (Tarradell i Font 1975) i la posada en marxa d'una estructura productiva altament especialitzada en la producció excedentària de vi (Ramon 2013), així com d'una paral·lela producció industrial d'envasos per a la seva comercialització exterior (Ramon 2011).

[13] A partir del qual per a època romana s'ha establert que l'èxit comercial de les diferents àrees productores de la vaixella fina d'època imperial, la *Terra Sigillata* -la càrrega secundària dels navilis-, tenia una relació directa, de dependència, amb els canvis en les dinàmiques productives i exportadores de la producció agrícola – la càrrega principal-dels diferents territoris en els que estaven radicats (Nieto 1987).

dues hipòtesis també han estat cabdals les reflexions efectuades en relació a la interpretació comercial de l'excepcional document que per a aquest període representa el derelicte del Sec (Ramon 1995, 288).

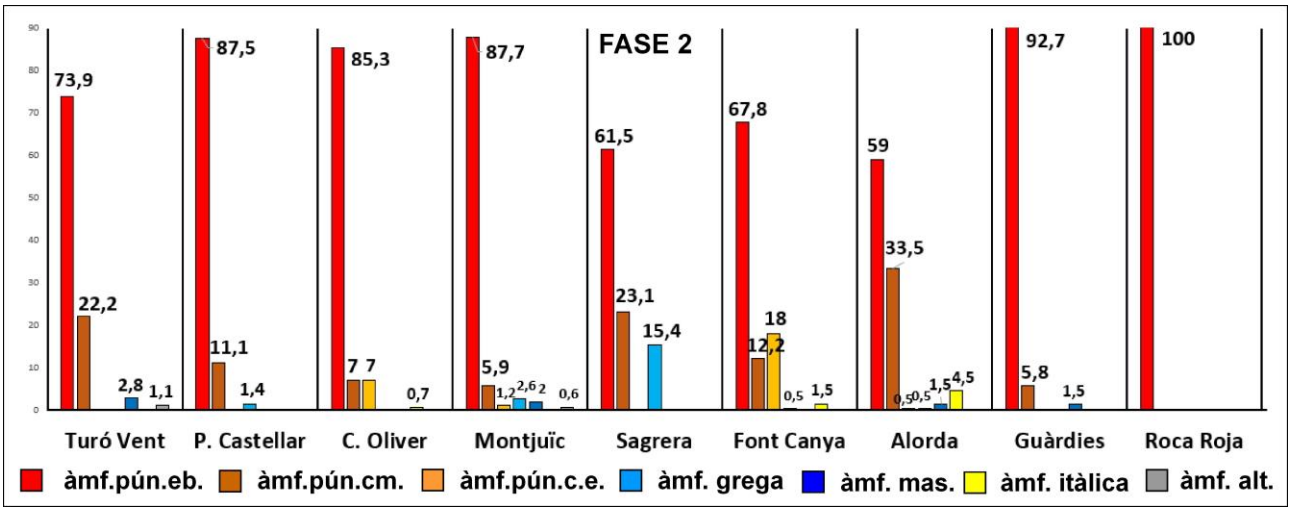

Gràfica Imports 4: Gràfica amb les proporcions de les diferents procedències d'àmfores importades de cadascun dels conjunts ceràmics disponibles de la Fase 2.

Aquest és en essència el ventall de consideracions que permeten plantejar l'existència d'un control ebusità sobre els circuits comercials en un ampli sector de la Mediterrània occidental, que abastaria no només bona part del litoral ibèric esmentat, sinó també les illes Balears (Sanmartí 2000, 314, fig. 5;Guerrero 2004; Hernández-Gasch i Quintana 2013). Una autèntica zona d'influència comercial preferent, com la que contemporàniament genera *Massalia* en els territoris provençals i llenguadocians (Py 1995; Bats 1998; Py 2009, 286). Des del nostre punt de vista l'acceptació d'aquesta interpretació exigeix una conseqüent revisió del rol comercial que cal atribuir a *Emporion* i *Rhode* (Asensio 2010b, 727-729), tradicionalment percebuts com el principal agent redistribuïdor de mercaderies exògenes entre les comunitats locals ibèriques (Sanmartí Grego 1992; Gràcia 1995). Certament, les dades exposades en aquest treball no desmenteixen aquesta interpretació per a l'etapa inicial de la trajectòria històrica del nucli emporità. Però les mateixes dades indiquen que a la segona meitat del segle V aC té lloc un punt d'inflexió, imposant-se *Ebusus* com a nou agent capdavanter en l'àmbit de la distribució marítima de mercaderies. En aquest escenari, hem destacat uns primers indicadors que assenyalen com en el territori ibèric septentrional hi devia haver una sèrie de nuclis costaners (Tarragona, Montjuïc, Burriac, fins i tot, a menor escala, Alorda Park) que podrien haver establert contactes directes i sostinguts amb els

agents púnics ebusitans. Aquests ports indígenes assumeixen una funció de captació i redistribució de productes exògens en els respectius contextos regionals que, en aquest camp, els fa equiparables a *Emporion* i *Rhode,* que amb tota probabilitat devien passar a exercir un rol similar en el seu àmbit territorial[14]. Òbviament, aquesta evolució no és incompatible amb la continuïtat d'una posició comercial privilegiada dels dos enclavaments foceus, especialment en l'esfera del comerç „internacional", sobretot gràcies a l'element diferencial que li confereixen els vincles preferents que mantindran amb altres centres colonials grecs, especialment els d'origen foceu, tant els occidentals (*Massalia)* com els de la Magna Grècia (Domínguez Monedero 2009-2011). També és molt versemblant que en aquest escenari *Emporion* jugués un paper de soci comercial privilegiat d'Ebusus (Sanmartí *en premsa*), idea que té el suport afegit de l'evidència de la numismàtica, amb l'adopció per part de la seca emporitana d'un patró púnic (García-Bellido 1994).

En passar al segle III aC, la majoria dels paràmetres quantitatius avaluats es mantenen estables, tant pel que fa al volum de les importacions com en la correlació entre les diferents categories de ceràmiques importades (Gràfica Imports 1). El canvi més evident i conegut té a veure amb la procedència de la vaixella fina. Es tracta de la caiguda de la circulació de ceràmiques àtiques i la seva substitució per noves produccions occidentals de ceràmiques de vernís negre, essent la dels tallers de Roses la de més impacte a la zona objecte d'estudi. En concret, la mitjana resultant del conjunt de contextos 3A disponibles mostra com les peces del taller de Roses (Figura Imports 8, 7 a 19) esdevenen el component predominant, amb un índex del 62 % del total d'individus de vaixella fina importada (Gràfica Imports 2, A). En segon lloc apareix una quantitat encara notable de matrials àtics (Figura Imports 8, 1 a 3), amb una mitjana global del 18,4 % del total d'individus de vaixella fina importada (Gràfica Imports 2, A). És un índex prou rellevant com per a considerar aquests vasos com a material residual, encara que la idea imperant és que ja no circulen i la seva presència en aquestes cronologies s'ha d'atribuir a un fenomen de persistència d'ús. L'anàlisi detallada per nuclis posa de manifest que aquesta nova composició de la vaixella fina importada és molt generalitzada (Gràfica Imports 5), amb unes poques excepcions en què la ceràmica àtica

[14] Cal tenir present que els nuclis urbans de major entitat coneguts a la zona indiketa (com ara Ullastret o Sant Julià de Ramis) estan ubicats terra endins, a diferència del que passa en els territoris laietà o cossetà.

supera les del taller de Roses. Pensem que aquests casos (contextos 3A de Montjuïc i Can Xercavins) no reflecteixen cap tendència d'abast regional o local, sinó que es tracta d'anomalies puntuals producte de les particularitats del registre arqueològic conservat en cadascun d'ells.

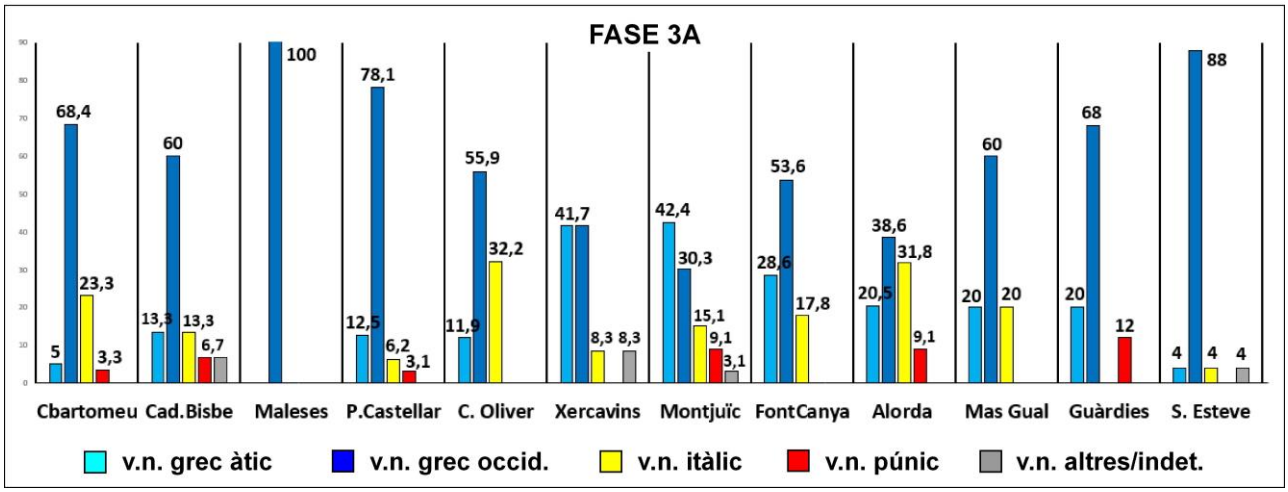

Gràfica Imports 5: Gràfica amb les proporcions de les diferents procedències de vaixella fina importada de cadascun dels conjunts ceràmics disponibles de la Fase 3A.

Una tercer grup de vaixella importada amb una presència significativa en els contextos d'aquesta fase és el de procedència itàlica, que representa de mitjana el 14,3 % del total d'individus d'aquesta categoria (Gràfica Imports 2, A). Dins d'aquest grup hi ha diferents produccions. La major part són peces del taller de les Petites Estampilles (Figura Imports 8, 4 i 5), amb una incidència superior a la que tenien en els contextos de la fase precedent. La resta són vasos de Campaniana A de la fàcies arcaica (Figura Imports 8, 22 i 23), que comencen a aparèixer en contextos d'aquesta fase i, per tant, en una cronologia clarament anterior a la Segona Guerra Púnica. També hi ha inclosos alguns vasos sud-itàlics de la producció de Gnàthia (Figura Imports 8, 6). Finalment, hi ha algunes peces ebusitanes (Figura Imports 8, 20 i 21), que tot just arriben al 3,6 % del total d'individus de vaixella fina importada, exactament el mateix índex que en la fase precedent, la primera en què apareixen.

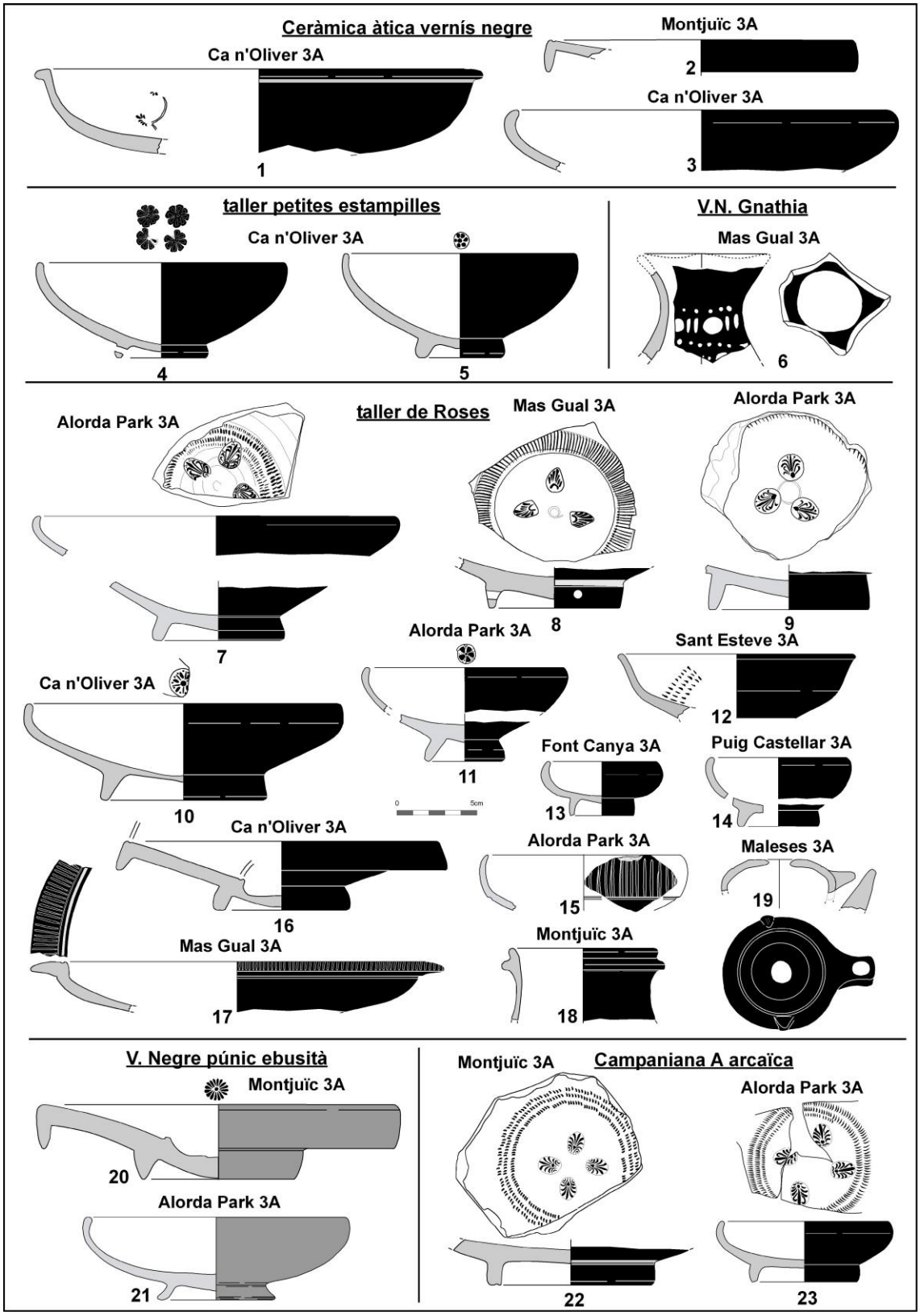

Figura Imports 8: Selecció de peces de vaixella fina importada dels contextos 3A.

En relació al repertori formal, el tret més representatiu d'aquest període és el predomini absolut dels bols i les escudelles. A banda de les peces àtiques de les formes Lamb. 22 i

21 que segueixen vigents (Figura Imports 8, 1 i 3), aquest predomini es deu a l'abundància dels bols de la forma Lamb. 27, propis tant del repertori del taller de Roses (Figura Imports 8, 10 i 11) com del produït pel taller de les Petites Estampilles (Figura Imports 8, 4 i 5), de la Campaniana A arcaica (Figura Imports 8, 23) i, fins i tot, de la producció ebusitana (Figura Imports 8, 21); també de les escudelles de la forma Lamboglia 26, igualment representades entre els materials del taller de Roses (Figura Imports 8, 7 a 9) i la Campaniana A (Figura Imports 8, 22). Els exemplars del taller de Roses d'altres variants de bols, com ara les formes Lamb. 28 (Figura Imports 8, 12) o Lamb. 24/25B (Figura Imports 8, 15), i de petits bols forma Lamb. 25 (Figura Imports 8, 13 i 14), acaben de reblar la preponderància d'aquesta mena de vasos profunds de vora reentrant. Molt per sota apareixen els plats oberts, gairebé tots de la forma Lamb.23, ja siguin àtics (Figura Imports 8, 2), del taller de Roses (Figura Imports 8, 16) o ebusitans (Figura Imports 8, 20), amb l'excepció d'una peça del taller de Roses d'una variant propera al tipus Lamb. 36 (Figura Imports 8, 17). Les copes amb nanses queden reduïdes a les cílixs i els escifs àtics, que es mantenen, i als petits càntars del taller de Roses, tipus Lamb.40 (Figura Imports 8, 18). Finalment, sense ser vaixella, cal esmentar un únic exemplar de llàntia del taller de Roses, localitzada en el Turó de les Maleses (Figura Imports 8, 19). L'expressió funcional d'aquest repertori formal posa de manifest l'accentuació de les tendències iniciades en la fase precedent (Gràfica Imports 6).

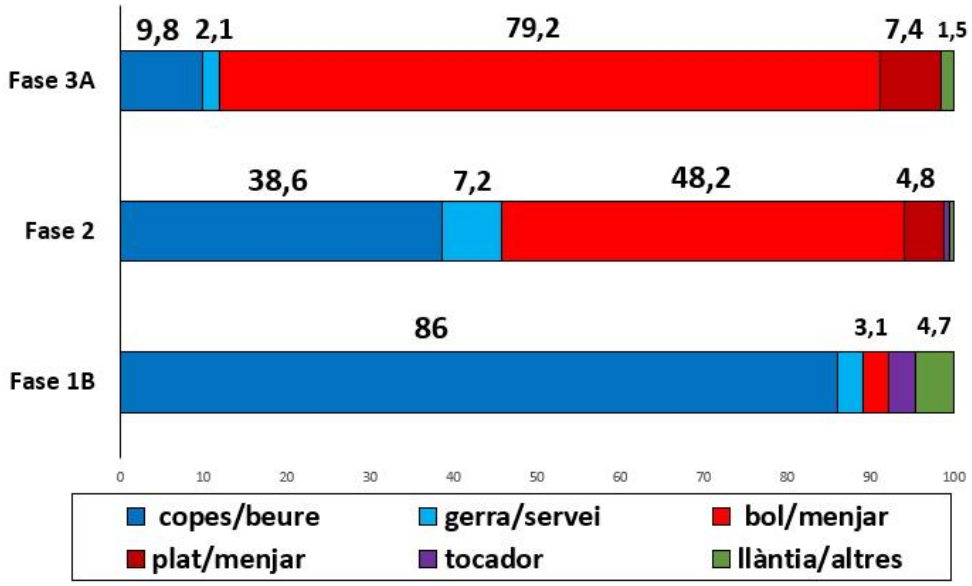

Gràfica Imports 6: Gràfica amb les proporcions del diferents grups funcionals de les peces de vaixella fina importada de les fases 1B, 2 i 3A.

De fet, aquesta fase 3A, des de la perspectiva funcional, és un reflex invertit del comportament de la fase 1B. Els vasos destinats a contenir els aliments a taula (escudelles, bols i plats) assoleixen un 86,6% del total d'individus de vaixella fina importada, pràcticament el mateix percentatge que representaven les copes per beure en la fase 1B. Ara tots els tipus de vasos tradicionalment relacionats amb el consum de vi queden relegats a un modest 11,9 % del total d'individus de vaixella fina importada (Gràfica Imports 6). Les implicacions d'aquesta evolució general de la vaixella fina importada seran desenvolupades més endavant.

Si, com hem vist, els canvis són importants en el camp de la vaixella fina, en el de les àmfores i ceràmiques comunes s'imposa la continuïtat. Així, la correlació entre les diferents produccions amfòriques importades a la fase 3A és pràcticament idèntica a la de la fase precedent. El tret més rellevant segueix sent el predomini dels envasos ebusitans, que en aquests moments representen de mitjana un 70,3% del total de fragments d'àmfores importades (Gràfica Imports2, B). L'única petita diferència que s'observa en relació als materials de la fase 2 és l'augment de la proporció d'àmfores centre-mediterrànies, que arriben al 23,1% del total de fragments d'àmfora (Gràfica Imports 2, B). En qualsevol cas, a cap dels conjunts d'aquesta cronologia la suma de les dues produccions amfòriques púniques se situa per sota del 80% del total de fragments d'àmfores importades; de fet, la gran majoria el superen àmpliament (Gràfica Imports7).

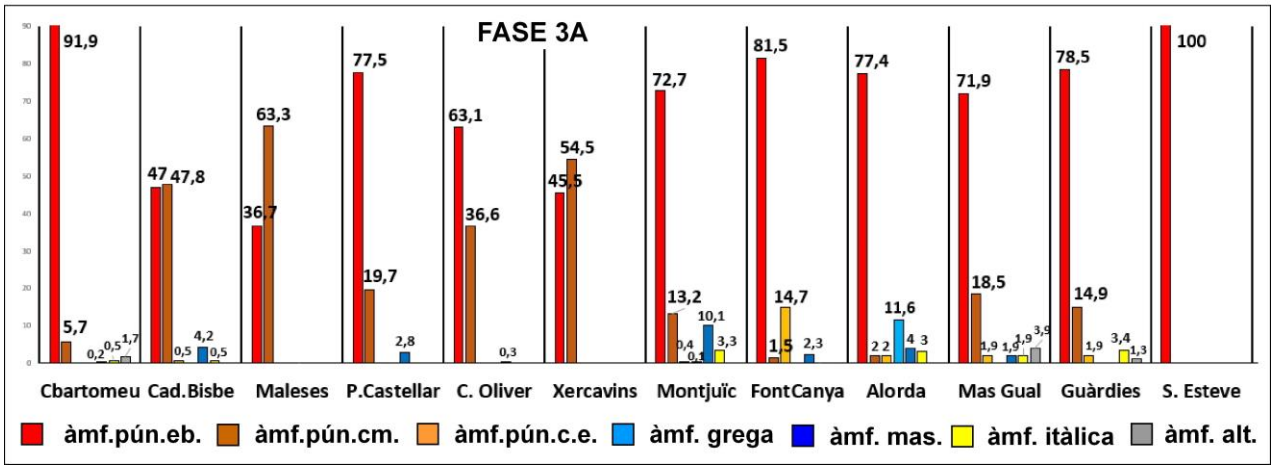

Gràfica Imports 7: Gràfica amb les proporcions de les diferents procedències d'àmfores importades de cadascun dels conjunts ceràmics disponibles de la Fase 3A.

Com en la fase anterior, la producció ebusitana està representada per una gran quantitat de peces d'un mateix tipus, el T.8.1.2.1. (Figura Imports 9, 1 i 2), al costat d'un nombre molt limitat d' imitacions d'àmfora massaliota tipus PE-22 (Figura Imports 9, 3),

mentre que de procedència púnica centre-mediterrània segueixen arribant una diversitat superior de tipus. Concretament, als contextos 3A hi ha representació de cinc tipus amb una difusió general bastant àmplia, més concretament els T.4.2.1.5 (Figura Imports 9, 6 i 7), T.5.2.3.2. (Figura Imports 9, 9) i T.2.2.1.2 (Figura Imports 9, 11), T.7.1.2.1 (Figura Imports 9, 8) i T.6.1.2.1 (Cadira Bisbe), a més d'un exemplar únic de T.6.1.1.4. (Figura Imports 9, 10) (un tipus tan escàs que aquesta peça de Ca n'Oliver representa el segon exemplar complet documentat arreu) (Ramon 1995, 201).

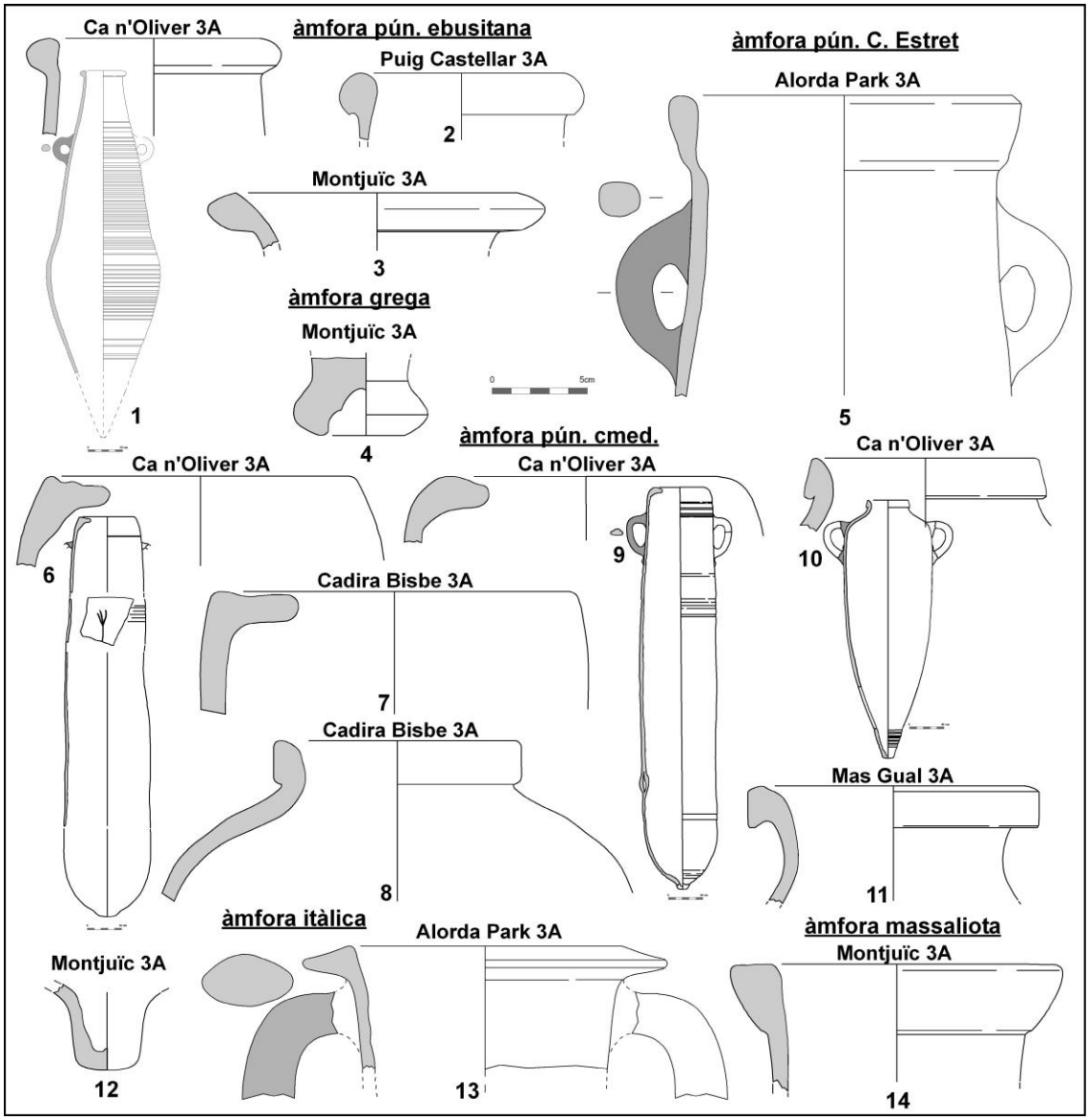

Figura Imports 9: Selecció d'àmfores d'importació dels contextos 3A.

Respecte a aquestes àmfores púniques del Mediterrani central cal apuntar que la quantificació detallada per jaciments mostra algun cas en què el seu volum supera el de

les ebusitanes (Gràfica Imports 7). Es tracta de casos puntuals, on destaquen nuclis com ara les Maleses o Can Xercavins, que és ben segur que no van participar de l'intercanvi directe amb agents comercials mediterranis. Entenem que aquesta dada exclou que es pugui plantejar (com s'ha fet abans en altres casos similars) que això reflecteixi un comerç directe púnic centre-mediterrani a la zona. Més aviat apuntem que aquesta "anomalia" s'ha d'explicar per circumstàncies particulars o conjunturals vinculades a les dinàmiques de redistribució interna de les mercaderies exògenes.

Com en la fase precedent, la resta de procedències presenten uns índexs molt baixos, amb percentatges mitjans pràcticament testimonials, sempre per sota del 2 % del total de fragments d'àmfores importades (Gràfica Imports 2, B). Dins del conjunt de jaciments analitzats, les úniques excepcions es donen en assentaments com Montjuïc, Alorda Park o Cadira del Bisbe, indrets en els que és evident la relació privilegiada amb l'esfera comercial. S'hi concentra el gruix de dades significatives relatives a les produccions amfòriques d'importació més minoritàries. Així, a Alorda Park hi ha els dos únics exemplars de T.8.2.1.1., tipus propi de l'àrea del Cercle de l'Estret (Figura Imports 9, 5). Aquests nuclis proporcionen la pràctica totalitat d'elements de forma d'àmfores massaliotes (Figura Imports 9, 14), d'àmfores gregues (Figura Imports 9, 4) i de les més antigues peces que es poden anomenar greco-itàliques, les del tipus A de Lyding-Will (Figura Imports 9, 12 i 13). Aquests darrers exemplars es poden relacionar amb les circumstàncies històriques particulars que caracteritzen la banda baixa de la fase 3A, un moment en què el pols permanent entre Roma i Cartago s'ha estès a la península Ibèrica, i en el marc del qual s'ha plantejat l'inici de contactes directes entre agents itàlics i les comunitats locals per tal de contrarestar la creixent incidència púnica a la zona (que es consolida amb la fundació de *Qart-Hadast* l'any 228 aC). El derelicte del Bon Capó (Ametlla de Mar, Tarragona) ha estat interpretat com a producte d'aquestes expedicions romanes anteriors a l'esclat de la Segona Guerra Púnica l'any 218 (Asensio i Martín Menéndez 1998), amb una càrrega que coincideix plenament amb aquestes peces localitzades en conjunts 3A de la costa catalana.

Les ceràmiques comunes importades de la fase 3A mantenen la pauta general de la fase precedent, amb un comportament similar al de les produccions amfòriques. El predomini dels materials púnics és tan abassegador que, de fet, en la mostra disponible no hi ha cap peça de procedència coneguda que no sigui ebusitana o púnica centre-mediterrània. Només les primeres, entre morters i d'altres tipus, arriben al 67,3 % del total d'individus de ceràmica comuna importada (Gràfica Imports 2, C). Com en la fase

anterior, si bé els morters ebusitans del tipus AE-20/I-167 (Figura Imports 10, 6) poden aparèixer en tot tipus d'assentaments, el gruix de les peces „comunes" es concentra en uns pocs assentaments, com Alorda Park, Montjuïc o Burriac/Can Bartomeu, els mateixos on s'acumula l'evidència de les produccions amfòriques minoritàries. Es tracta sovint de peces singulars, algunes d'elles representades per un únic exemplar (Figura Imports 10, 2-3 i 5), excepció feta de les gerres ebusitanes tipus Ebusus 69 (Figura Imports 10, 1) i les olpes centre mediterrànies de la forma Lancel 521 (Figura Imports 10, 4), regularment presents en contextos dels segles IV i III aC.

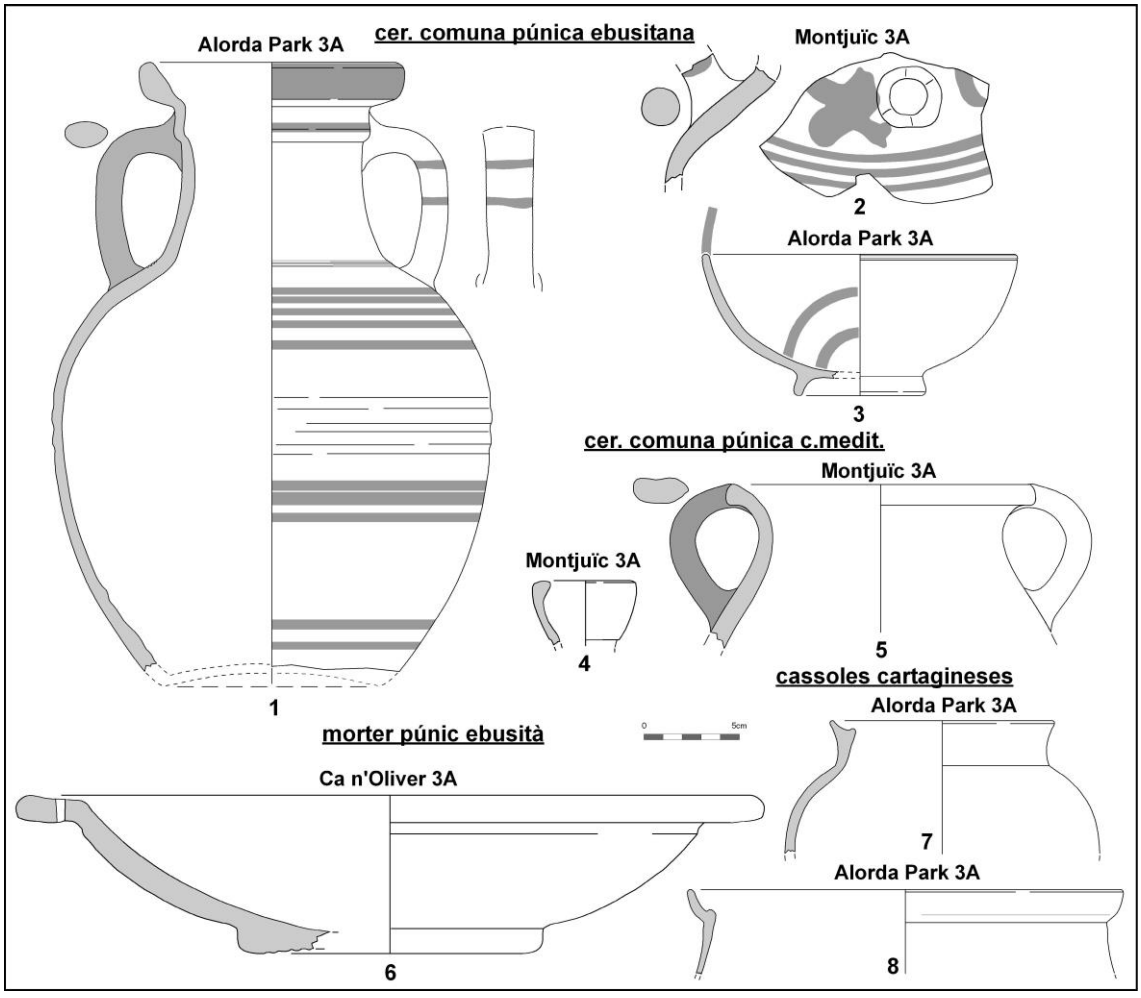

Figura Imports 10: Selecció de ceràmiques comunes d'importació dels contextos 3A.

Menció a part mereixen les peces de cuina cartagineses, amb cassoles tipus *chytra* (Figura Imports 10, 7) o *caccabé* (Figura Imports 10, 8), de les que havia aparegut un solitari individu en nivells del segle IV aC d'Alorda Park, però que en aquesta fase 3A comencen a tenir una presència més significativa, que assoleix una mitjana del 8,6 %

del total de ceràmiques comunes importades (Gràfica Imports 2, C), i una distribució una mica més àmplia (ara se n'han trobat a Alorda Park i a Burriac/Can Bartomeu).

En relació al funcionament dels circuits comercials, durant aquesta fase l'aparició de la vaixella del taller de Roses i la seva forta implantació entre les comunitats ibèriques dona peu a plantejar la possibilitat de la seva distribució directa per part d'agents comercials grecs occidentals. En concret, s'ha plantejat que des del port d'*Emporion* s'hauria pogut fer efectiva la tasca de comercialització exterior d'aquest producte (Marcet i Sanmartí Grego 1989). Tanmateix, l'evidència de les àmfores i ceràmiques comunes d'importació, reforçada amb el conjunt d'indicadors exposats més amunt, segueix decantant la balança en favor d'una intermediació púnica ebusitana també en relació a aquesta producció de vasos de vernís negre (Principal 1998, 187; Puig i Martín 2006, 616). Aquest argument reforça la tesis de la continuïtat del domini púnic ebusità sobre les xarxes comercials en aquest sector de la Mediterrània occidental durant la major part del segle III aC. Ja hem comentat, però, que en els moments finals d'aquesta fase s'intueixen situacions noves, com la que representaria un comerç itàlic directe a la zona. S'ha de dir que aquesta opció se suporta bàsicament a partir de l'evidència del carregament homogeni del derelicte del Bon Capó (Vivar i Geli 2009), ja que les dades que proporcionen els centres receptors de les primeres mercaderies „romanes" (àmfores Lyding-Will A i vasos de Campanaina A arcaics) no serien concloents en aquest sentit. Si acceptem aquest tràfic romà en dates anteriors a l'esclat de la Segona Guerra Púnica en bona lògica seria molt plausible un moviment equivalent promogut pels contingents cartaginesos instal·lats al sud-est de la península Ibèrica seguint la política expansiva dels Bàrquides. A banda de la manca del suport clau que representaria un derelicte com el del Bon Capó[15], els conjunts ceràmics presentats en aquest treball tampoc semblen apuntar en aquesta direcció. Excepció feta, tal vegada, del comportament particular que s'observa en el cas de la Cadira del Bisbe, un nucli urbà laietà amb una versemblant relació directa amb l'esfera comercial exterior, que presenta una incidència excepcionalment alta de materials amfòrics púnics centre mediterranis (Gràfica Imports 7)[16].

[15] Mancança que no és cap argument de pes en contra, atès el caràcter en bona mesura aleatori que caracteritza la documentació disponible de navilis enfonsats, almenys pel que fa al període protohistòric.

[16] Si bé és cert que el volum de materials d'aquest jaciment que ens ha estat possible processar no és tan gran com el dels nuclis equiparables en l'aspecte concernit de Can Bartomeu, Montjuïc o Alorda Park (que presenten l'habitual preponderància absoluta dels envasos

Aquest panorama dels circuits comercials s'acaba modificant substancialment en el darrer quart del segle III aC. Es tracta d'una època marcada per una conjuntura històrica molt particular, que justifica la seva consideració com a fase diferenciada en tots els aspectes. Un dels més significatius és la ceràmica d'importació[17], aspecte en el que hi ha novetats molt rellevants, però també força elements de continuïtat. Entre les primeres cal destacar la irrupció del factor itàlic. El comportament de la vaixella fina importada dels contextos 3B n'és un bon reflex, a través de l'impacte de la Campaniana A, que ara esdevé predominant, amb una proporció mitjana del 65,4 % del total d'individus en el conjunt de la zona estudiada (Gràfica Imports 2, A). Els trets de continuïtat són el manteniment de significatives proporcions de peces del taller de Roses, que representen una mitjana general del 25,3 % del total d'individus de vaixella fina importada (Gràfica Imports 2, A). La comparació dels percentatges documentats als nuclis que estudiem mostra que aquesta correlació és molt uniforme (Gràfica Imports 8), amb unes poques excepcions que intuïm que no tenen cap significació real, a diferència del que passarà, com veurem més endavant, en relació a les àmfores importades. Dins d'aquests escassos comportaments „anòmals", l'únic cas que mereix una atenció particular és el de Burriac/Can Bartomeu, un assentament de primer ordre, amb seguretat la capital del territori laietà en aquests moments, que proporciona uns contextos 3B molt consistents (24299 fragments i 1171 individus!) en què les peces del Taller de Roses apareixen molt per sobre de les de Campaniana A, amb un 54,2 % les primeres i un 38,3 % les segones, sempre del total d'individus de vaixella fina importada (Gràfica Imports 8). Entenem que en aquest cas sí que caldria fer una anàlisi contextual específica per intentar buscar-li una explicació.

La tercera procedència més ben representada en els lots de vaixella fina importada de la fase 3B és l'Àtica, amb un percentatge mitjà notable, el 6,8 % del total d'individus (Gràfica Imports 2, A). És un índex destacable i, fins i tot, sorprenent, atès que el moment de fabricació d'aquestes peces pot ser més de cent anys anterior a la formació dels estrats d'aquesta fase en què s'han recuperat. La gràfica del conjunt de jaciments

ebusitans), es tracta d'una mostra prou consistent, d'un total de 6492 fragments i 200 individus ponderats.

[17] D'entrada, els anys de convulsions que comporten la Segona Guerra Púnica i els conflictes derivats generen múltiples contextos d'abandonament o destrucció, fenomen que explica la preservació d'uns conjunts ceràmics d'una quantitat i qualitat excepcional, molt superior a la de cap dels altres períodes considerats.

posa de manifest que és un fenomen molt estès, a tots els territoris per igual, i en tot tipus d'assentaments (Gràfica Imports 8). Per últim, la vaixella fina ebusitana manté una representació molt escassa, fins i tot globalment inferior a la de les dues fases precedents (Gràfica Imports 2, A i 8).

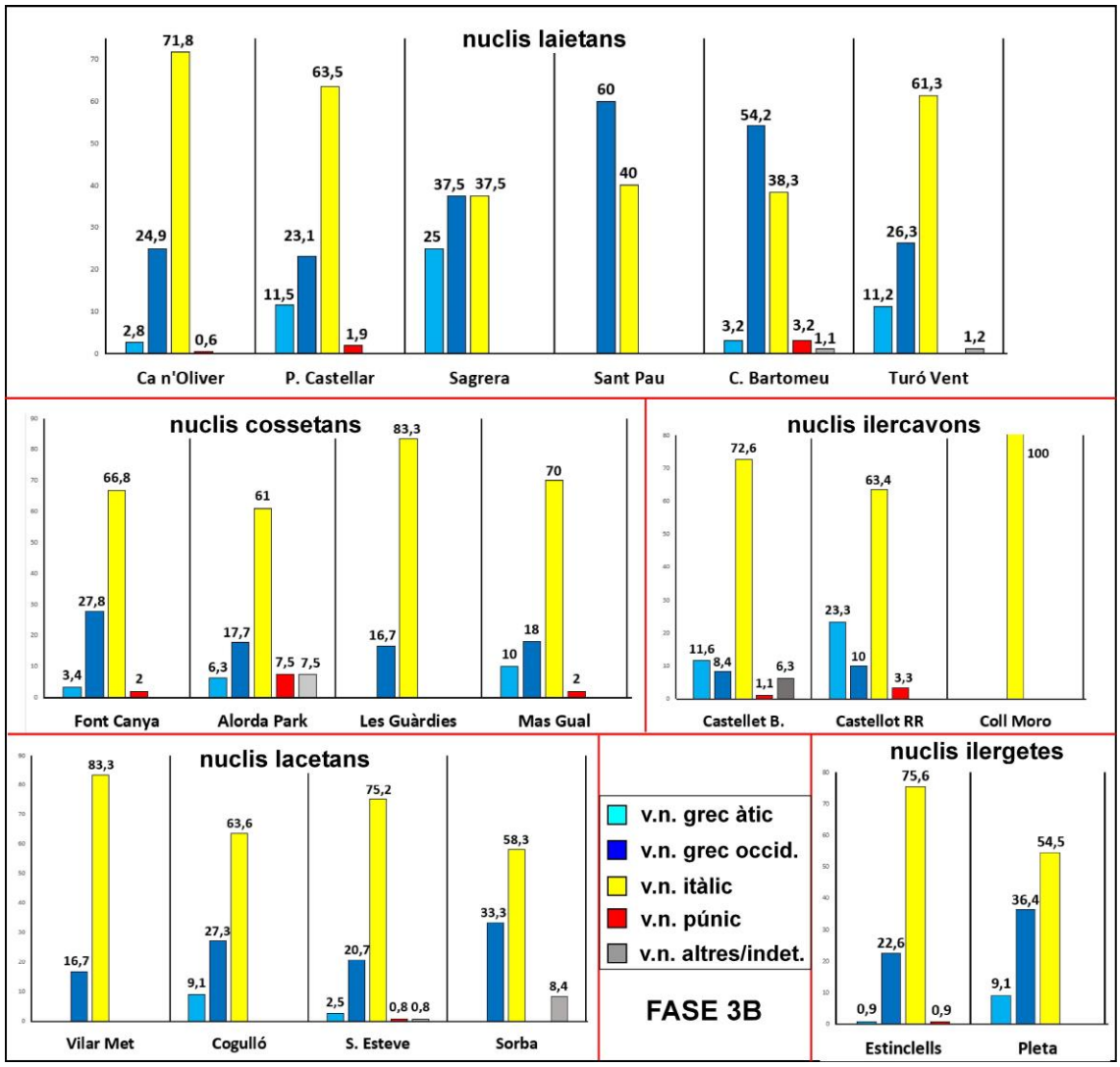

Gràfica Imports 8: Gràfica amb les proporcions de les diferents procedències de vaixella fina importada de cadascun dels conjunts ceràmics disponibles de la Fase 3B.

A nivell de formes, els canvis són poc rellevants, en bona mesura perquè el repertori tipològic de les dues produccions majoritàries són força similars. Abans d'entrar-hi, però, cal recordar la presència de vasos àtics en contextos 3B, sovint[18] amb perfils complets, cosa que demostra que no són materials residuals sinó que encara estaven en

[18] En nivells de destrucció o abandonament sobtat que proporcionen esteses de materials *in situ*, com ara els de Ca n'Oliver, Turó de Font de la Canya o el Castellet de Banyoles.

ús en el moment de la seva amortització, vers el 200 aC. Entre aquests destaquen tres càntars de grans dimensions amb decoració sobrepintada, dos del Turó de la Font de la Canya (Figura Imports 11, 1), i el tercer del Castellet de Banyoles (Làm. Castellet5, 6).

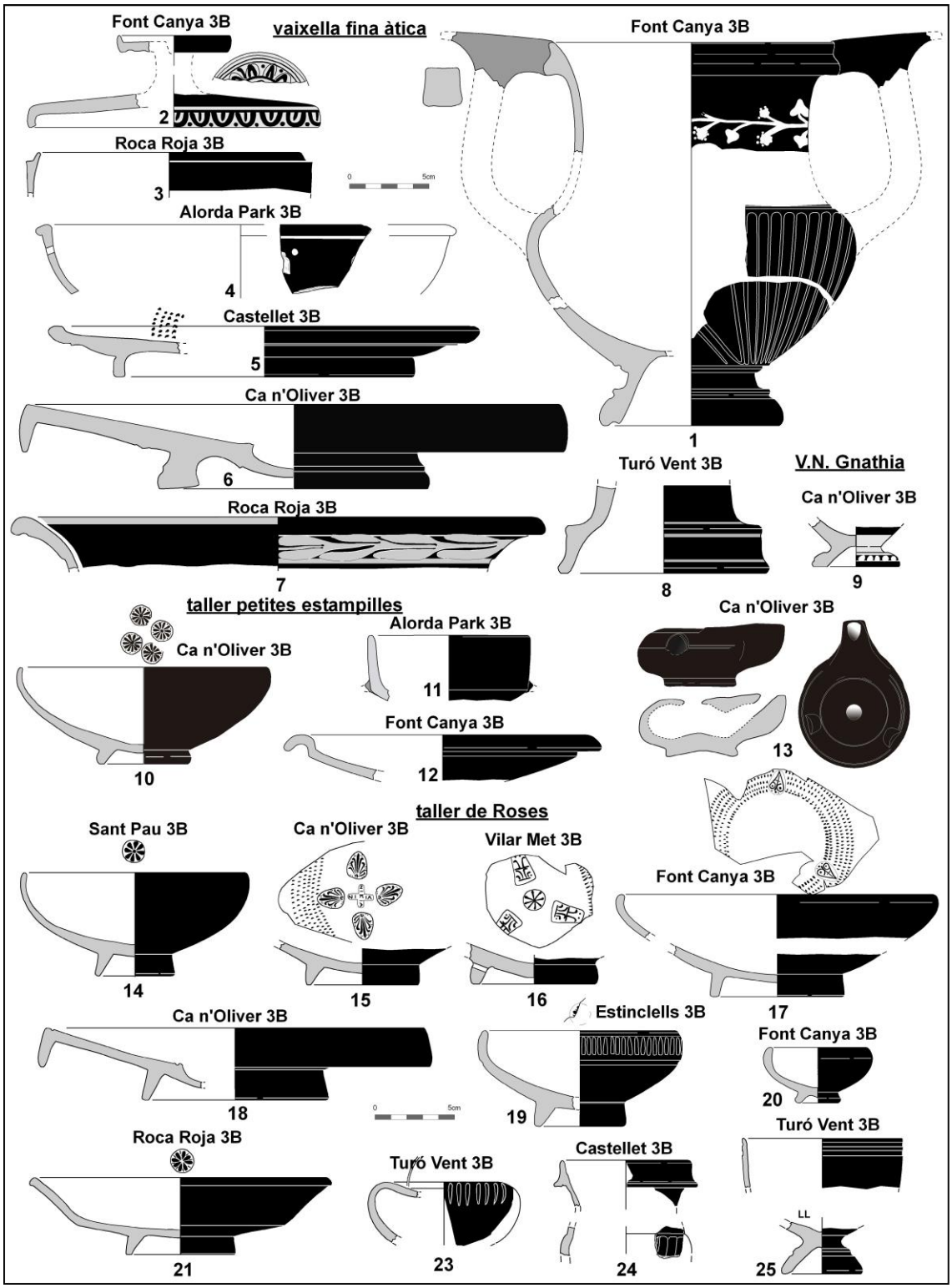

Figura Imports 11: Selecció de peces de vaixella fina importada dels contextos 3B.

També és ressenyable la presència de craters de campana figurats (Figura Imports 11, 7 i 8), documentats en sis dels dinou contextos amb materials d'aquesta fase (Puig Castellar, Can Bartomeu, Turó del Vent, Alorda Park, Castellot Roca Roja i Sant Esteve d'Olius). Hi ha també vasos poc habituals, fins i tot en l'època central de la seva producció i distribució, com ara peces de tocador tipus *lekanis* (Figura Imports 11, 2 i 3) o un parell de plats sencers de la variant 1046-1060 de Sparkes i Talcott (Figura Imports 11, 5) dels nivells de destrucció del Castellet de Banyoles (únics a tota la zona estudiada), al costat d'altres molt més comuns, com ara escifs, escudelles Lamb. 21 i 22 (Figura Imports 11, 4) o plats de peix Lamb. 23 (Figura Imports 11, 6).

La resta de vaixella fina importada dels contextos 3B pot tenir una cronologia de producció ajustada a l'arc cronològic d'aquest període. Això inclou les peces del taller de Roses, tal com han demostrat les excavacions recents (Puig i Martín 2006, 618). També poden ser productes d'aquest moment les peces de produccions itàliques minoritàries: els escassíssims exemplars de Gnathia (Figura Imports 11, 9) i de la fàcies arcaica del taller de Cales (Figura Imports 11, 4), així com els més abundants del taller lacial de les Petites Estampilles (Figura Imports 11, 4) (Principal i Ribera 2013, 70). Per suposat, és també el cas de la vaixella fina ebusitana (Ramon 2012b). És per aquesta raó que en l'anàlisi tipològica està justificat considerar-les conjuntament. En aquest sentit, continua el fort predomini de bols i escudelles, fins i tot representats pels mateixos tipus que en la fase precedent. Per damunt de tots és molt evident l'abundància dels bols de la forma Lamb. 27ab o Lamb. 27c, ja sigui de Roses (Figura Imports 11, 14), de Campaniana A (Figura Imports 12, 1 a 3), de Petites Estampilles (Figura Imports 11, 10) o de vaixella finaebusitana (Figura Imports 12, 20). També hi ha bols de la forma Lamb. 28 de tres produccions diferents: de Roses (Figura Imports 11, 21), de Campaniana A (Figura Imports 12, 6) i ebusitanes (Figura Imports 12, 19). Les variants de bol específiques representades són els tipus Lamb 24/25B de Roses (Figura Imports 11, 19) i el tipus Lamb. 31 de Campaniana A (Figura Imports 12, 7). Les escudelles dels tipus Lamb. 26 o Lamb. 27B es troben entre els vasos de Roses (Figura Imports 11, 15 a 17) i de Campaniana A (Figura Imports 12, 4 i 5), mentre que les del tipus Lamb 33b són exclusives d'aquesta darrera (Figura Imports 12, 8). De petits bols n'hi ha de la forma Lamb. 25 del taller de Roses (Figura Imports 11, 20) i de la forma Lamb. 34 de Campaniana A (Figura Imports 12, 9).

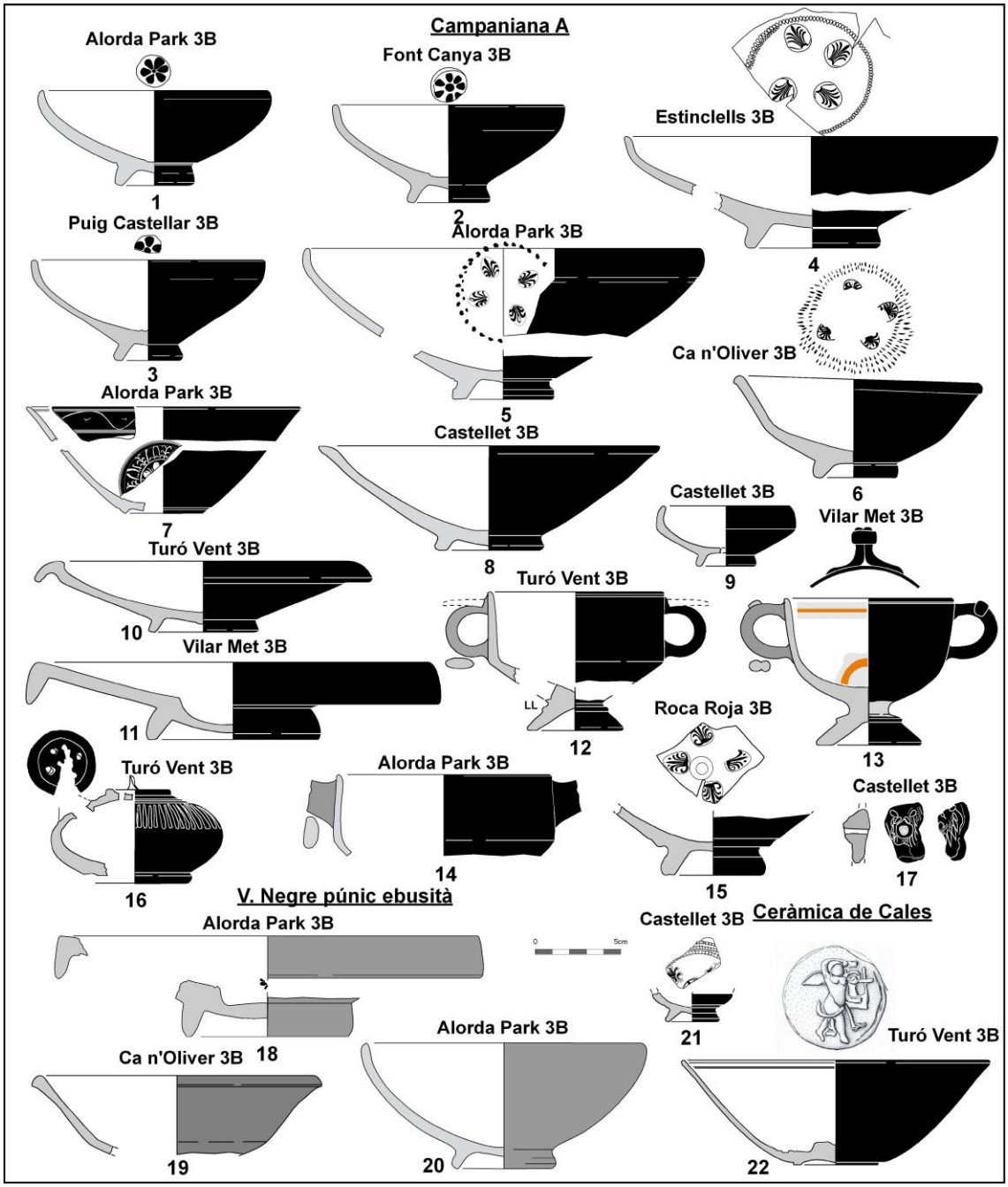

Figura Imports 12: Selecció de peces de vaixella fina importada dels contextos 3B.

Els plats més habituals són els de la forma Lamb. 23, que tornen a estar representats per exemplars de tres produccions diferents: les de Roses (Figura Imports 11, 18), Campaniana A (Figura Imports 12, 11) i Ebusus (Figura Imports 12, 10). La segona forma de plat documentada és la Lamb. 36, del taller de les Petites Estampilles (Figura Imports 11, 12) i de Campaniana A (Figura Imports 12, 11). Les copes per beure amb nanses estan representades per exemplars del tipus Lamb 42B de Petites Estampilles

(Figura Imports 11, 11) i de Campaniana A (Figura Imports 12, 14 i 15), del tipus Lamb. 49 de Roses (Figura Imports 11, 25) i Campaniana A (Figura Imports 12, 12) i del tipus Morel 68 de Campaniana A (Figura Imports 12, 13), a més de petits càntars Lamb. 40 de Roses (Figura Imports 11, 24). El repertori es completa amb uns pocs *gutti* de Roses (Figura Imports 11, 23) i Campaniana A (Figura Imports 12, 16 i 17), a més d'una única llàntia del taller de Roses provinent de Ca n'Oliver (Figura Imports 11, 13), molt similar a la de contextos 3A del Turó de les Maleses (Figura Imports 8, 19).

És interessant destacar com aquesta abundant vaixella fina importada de la fase 3B, malgrat la diversitat de procedències que la caracteritza, s'acaba distribuint des del punt de vista dels grups funcionals de manera pràcticament idèntica a la de la fase 3A (Gràfica Imports 9). Efectivament, la proporció dels vasos destinats a contenir i servir els aliments a taula (escudelles, bols i taules) és del 88,8 % del total d'individus, tot just una mica per sobre del 86,6 % que representaven a la fase anterior. Per la seva banda, les copes per beure i vasos per a servir líquids segueixen estant molt per sota, amb el 10,1 % del total d'individus (un 11,9 % a la fase precedent).

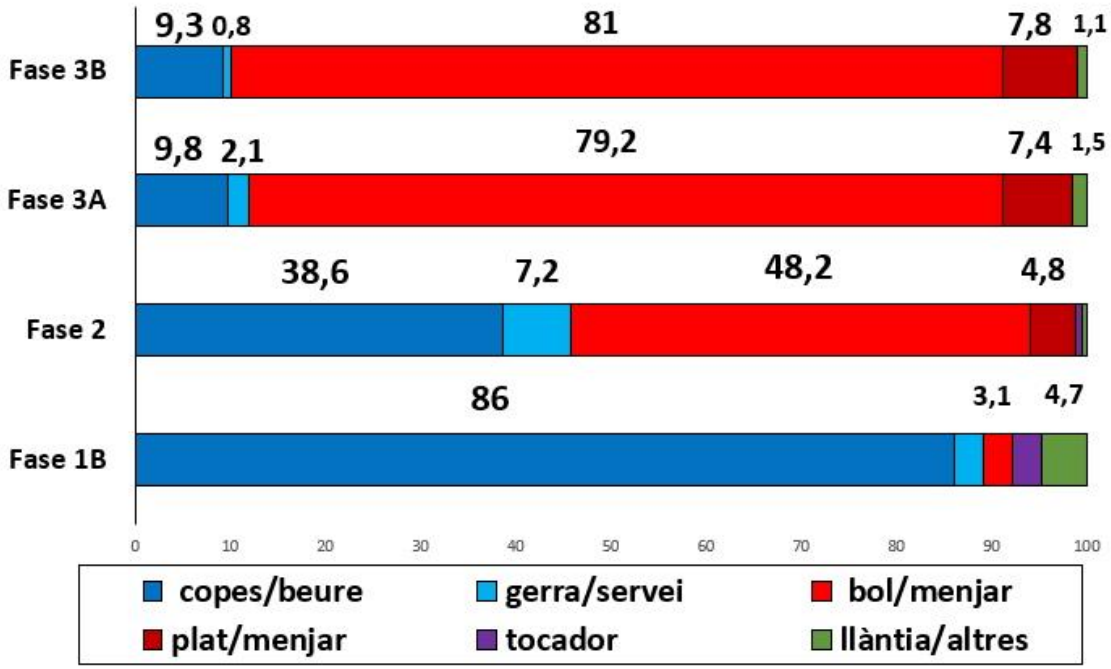

Gràfica Imports 9: Gràfica amb les proporcions del diferents grups funcionals de les peces de vaixella fina importada de les fases 1B, 2, 3A i 3B.

Creiem que aquesta continuïtat entre els índexs dels contextos 3A i 3B (Gràfica Imports 9) reflecteix que d'una fase a l'altra no hi ha cap modificació significativa en l'ús que

les comunitats receptores fan de la vaixella fina importada. La demanda local no varia, i per tant els agents comercials segueixen distribuint el mateix des d'inici del segle III aC al primer quart del segle II aC. Aquesta constatació no donaria peu a cap més comentari si no fos pel fet que el component majoritari de la vaixella fina importada de la fase 3B és la Campaniana A, una producció que s'associa estretament a l'arribada de contingents itàlics i, fins i tot, al desplegament i moviments de tropes en el marc de les operacions bèl·liques entre 218 i 195 aC. Es considera que l'acció i presència permanent d'exèrcits romans "... desencadenarán una serie de „nuevas realidades" con relación a la dinàmica del comercio y al funcionamiento de las propias sociedades indígenas" (Principal 1998, 226). És cert que els materials estudiats no provenen de campaments militars o d'altres establiments relacionats directament amb l'acció romana a la zona; s'han recuperat en els nuclis de poblament locals. Tanmateix, no deixa de sobtar que no es detecti cap canvi, a diferència del que s'observa, com veurem més endavant, en la distribució de l'àmfora itàlica o d'una part de la ceràmica de cuina d'importació. Així, en base a les dades abans exposades, cal concloure que la dinàmica d'arribada i redistribució de la Campaniana A, com de la resta de vaixella fina importada, està regida per criteris estrictament comercials, amb un propòsit essencial de cobrir una demanda local determinada, sense estar condicionada per la presència militar romana que caracteritza aquest període.

Quant a les àmfores d'importació, a la fase 3B hi ha també novetats i continuïtat en relació a la fase precedent. El factor de continuïtat més evident s'observa en les proporcions d'àmfores púniques, que, sumades les ebusitanes i centre-mediterrànies, segueixen dominant folgadament, amb una mitjana general del 65 % del total de fragments (Gràfica Imports 2, B), sempre amb els materials ebusitans clarament per sobre. A nivell de tipus comercialitzats, es manté el mateix patró que a les fases 2 i 3A. De la producció ebusitana en circula una enorme quantitat de peces T.8.1.3.1 (Figura Imports 13, 1 i 2), acompanyades per unes molt escasses PE-24 (Figura Imports 13, 3), la nova imitació ebusitana d'àmfora vinària, en aquest cas de les àmfores greco-itàliques (Ramon 1991). Pel que fa als envasos centre-mediterranis, segueix arribant una superior diversitat de tipus, sobretot els T.5.2.3.1 (Figura Imports 13, 8) i T.7.2.1.1 (Figura Imports 13, 5), a més de dos tipus amb una difusió també important, però inferior, els T.5.2.3.2. (Figura Imports 13, 9) i T.6.1.2.1. (Figura Imports 13, 6), i d'un darrer de difusió molt limitada, el T.13.1.1.3 (Figura Imports 13, 7), amb un parell d'exemplars localitzats a Alorda Park i Can Bartomeu. També es documenta una presència reduïda

de les T.8.2.1.1 del Cercle de l'Estret (Figura Imports 13, 4), amb una exemplar respectivament a Alorda Park i a Can Bartomeu.

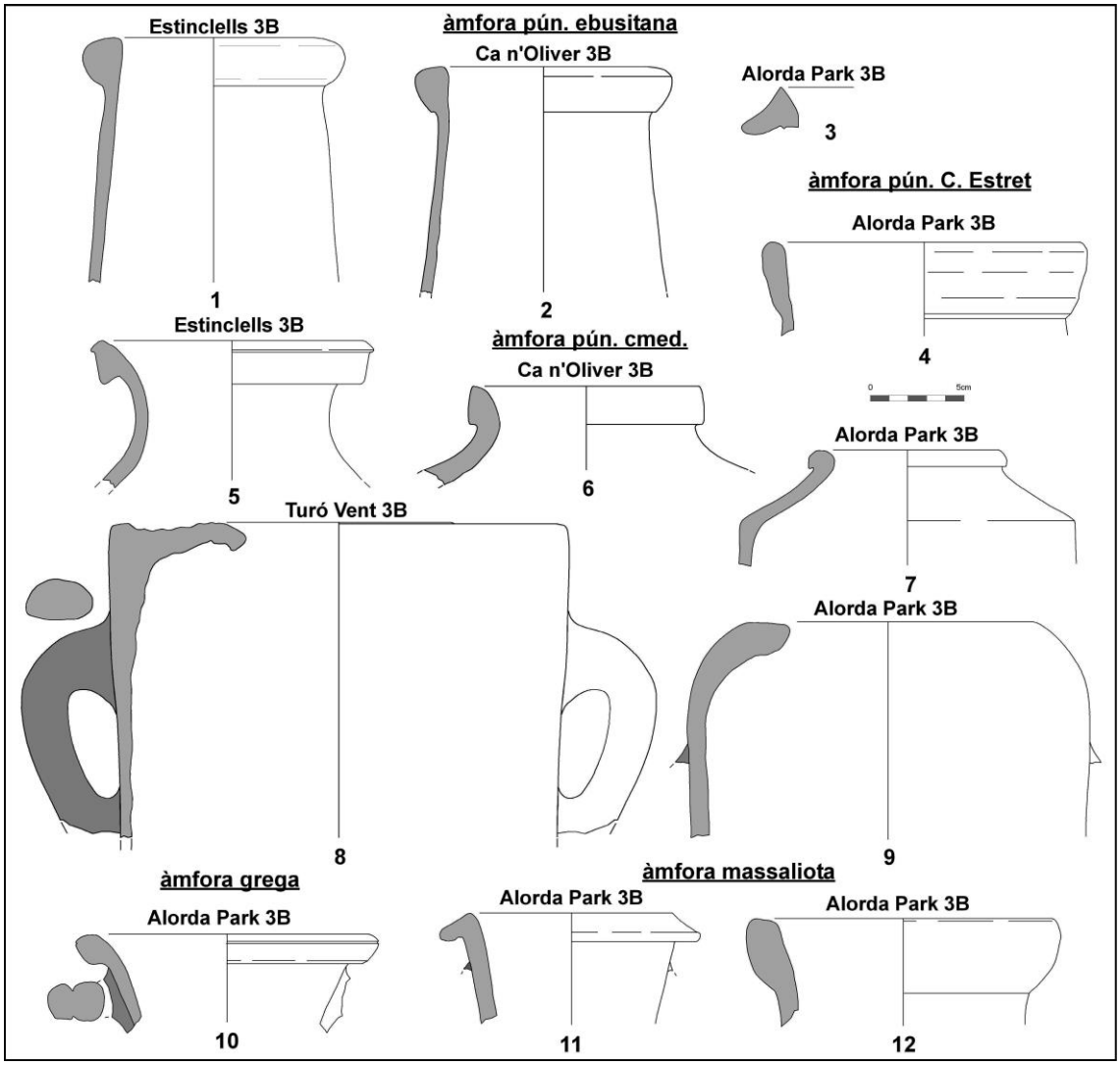

Figura Imports 13: Selecció d'àmfores d'importació dels contextos 3B.

L'àmfora massaliota és escassa i poc repartida; a més dels tipus més habituals del moment –les variants de vores tipus 8 o 9 de Py (Figura Imports 13, 12)–, hi ha un únic exemplar del tipus 11, imitació massaliota d'àmfora greco-itàlica, provinent d'Alorda Park (Figura Imports 13, 11). Al mateix jaciment s'ha trobat l'única vora d'àmfora grega, provinent de Cos (Figura Imports 13, 10).

La principal novetat dins de la categoria tornen a ser les àmfores anomenades greco-itàliques, que en el comptatge global assoleixen un 31,8 % del total de fragments d'àmfores importades (Gràfica Imports 2, B). A nivell formal, l'abundant documentació recuperada dins dels contextos 3B mostra una interessant variabilitat tipològica, que

inclou des d'exemplars de vora alta i coll relativament curt, del tipus Lyding-Will A o B (Figura Imports 14, 1 i 2), fins a peces de vora força inclinada i coll més llarg, que caldria atribuir a la variant D de Lyding-Will (Figura Imports 14, 6 a 8), passant per vores que se situen entremig d'unes i les altres (Figura Imports 14, 3 a 5).

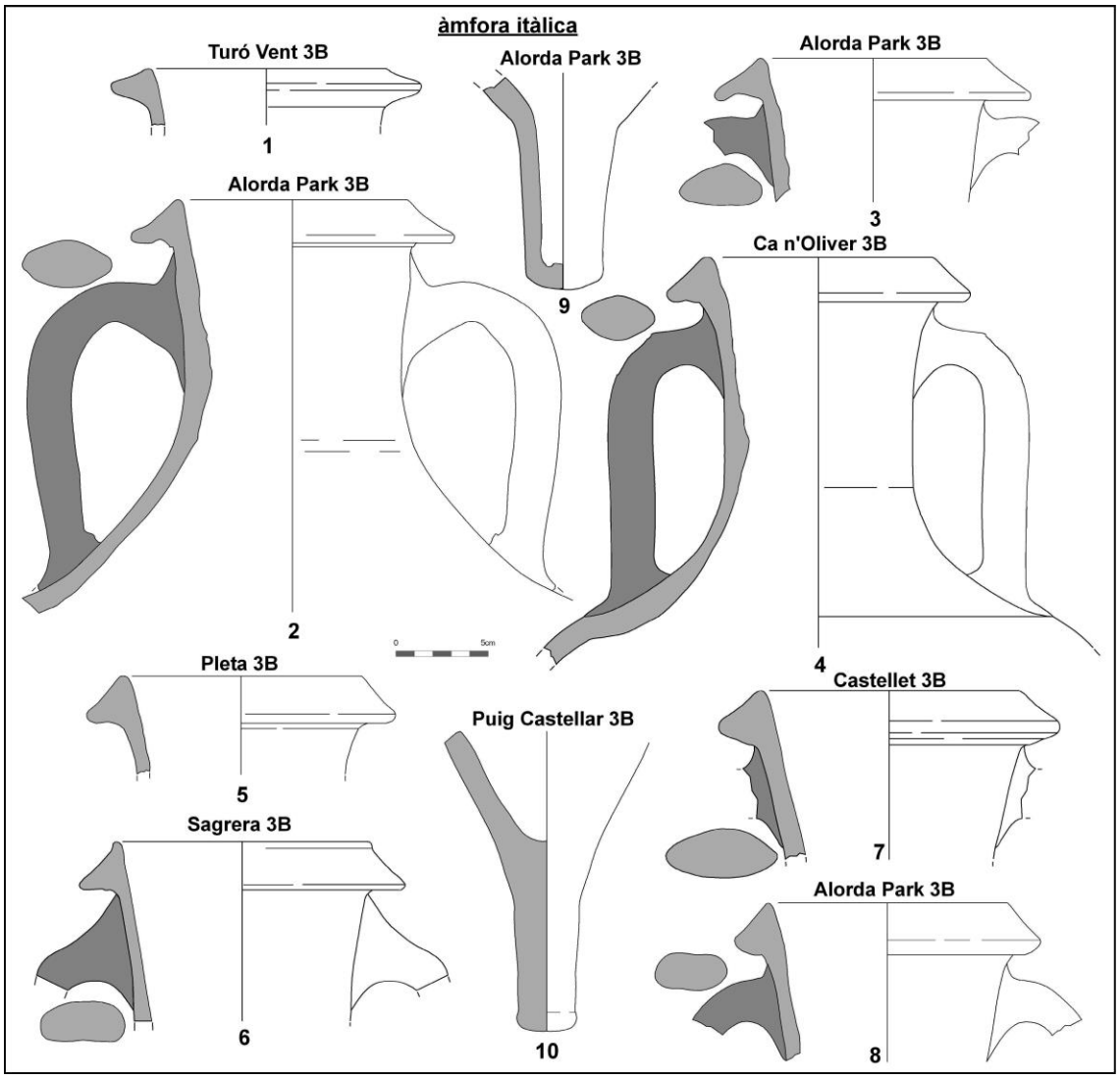

Figura Imports 14: Selecció d'àmfores greco-itàliques dels contextos 3B.

També cal esmentar la presència de pivots buits, propis de les variants A i B de Lyding-Will (Figura Imports 14, 9), al costat de pivots massissos, característics de la variant C i D de Lyding-Will (Figura Imports 14, 10). A aquests trets morfològics se'ls atribueix principalment una significació cronològica: reflectirien una seqüència evolutiva lineal (Lyding-Will 1982) similar a la que es dona en altres produccions, com ara la púnica ebusitana (Ramon 1995). En els nostres conjunts el més habitual és trobar associades amb trets formals „antics" i „evolucionats". Això potser es podria explicar pel fet que en

el moment de formació dels estrats que contenen aquestes àmfores –que ja hem indicat que són sistemàticament horitzons d'abandonament provocats per la situació de conflicte i inestabilitat d'aquests anys als volts del 200 aC– s'han pogut acumular exemplars rebuts en un període de temps relativament llarg, però hi ha algunes objeccions a aquesta idea, que cal plantejar. El primer problema és que implicaria un ritme d'evolució tipològica molt accelerat. Recordem que en els contextos 3A no hi hauria àmfores greco-itàliques del tipus Lyding-Will B, de manera que tota la seqüència que es dona entre els exemplars del tipus B i els del tipus D s'hauria de recórrer en l'espai temporal que va aproximadament del 218 al 180 aC[19]. En aquest punt, s'ha de posar en valor la informació que proporcionen els derelictes, amb una càrrega evidentment homogènia des del punt de vista. En altres ocasions ja hem destacat casos com els de Tour d'Agnello a Corsega (Liou 1982) o Es Llatzaret a Menorca (De Nicolás 1979), amb carregaments on també apareixen junts exemplars greco-itàlics „antics" i „moderns". A partir d'aquests casos hem plantejat que aquesta diversitat tipològica pugui explicar-se en bona mesura per la diversitat de tallers en què es fabriquen, emplaçats en una extensa àrea litoral del mar Tirrè, que abasta des de la Toscana a l'illa de Sicília (Asensio 2010, 38-39). És totalment plausible que mentre uns tallers inicien la fabricació de tipus nous, de trets „moderns", uns altres encara mantinguin els trets „antics". Aquesta lògica dificultat de sincronitzar els ritmes de l'evolució tipològica de la fabricació d'àmfores greco-itàlica ens obliga a ser prudents en l'assignació automàtica de significació cronològica a aquesta mena d'envasos i, en particular, als seus detalls morfològics, tal com havíem indicat en altres ocasions (Asensio 1996). Per contra, permet posar sobre la taula la possibilitat que aquesta diversitat tipològica tingui a veure amb l'existència diferents àrees productives, qüestió que caldria explorar a través de mètodes arqueomètrics.

Quant a les ceràmiques comunes importades de la fase 3B, en aquest moment, el grup més ben representat dins de la categoria són les peces de cuina de procedència cartaginesa, amb una proporció mitjana del 22,9 % del total d'individus (Gràfica Imports 2, C). No es pot parlar d'un predomini d'aquest tipus de peces, ja que en realitat es dona un repartició bastant equilibrada de tipus i produccions, per la qual cosa el comportament d'aquesta fase és totalment diferent dels anteriors des de la fase 1B. Els

[19] En el cas de la producció ebusitana, la vigència dels tipus ben definits no és inferior als 50 anys, com a mínim, per a cadascun d'ells.

morters ebusitans del tipus AE-20/I-167 baixen com mai abans (18,4 %), però segueixen tenint una presència important (Figura Imports 15, 3 i 4).

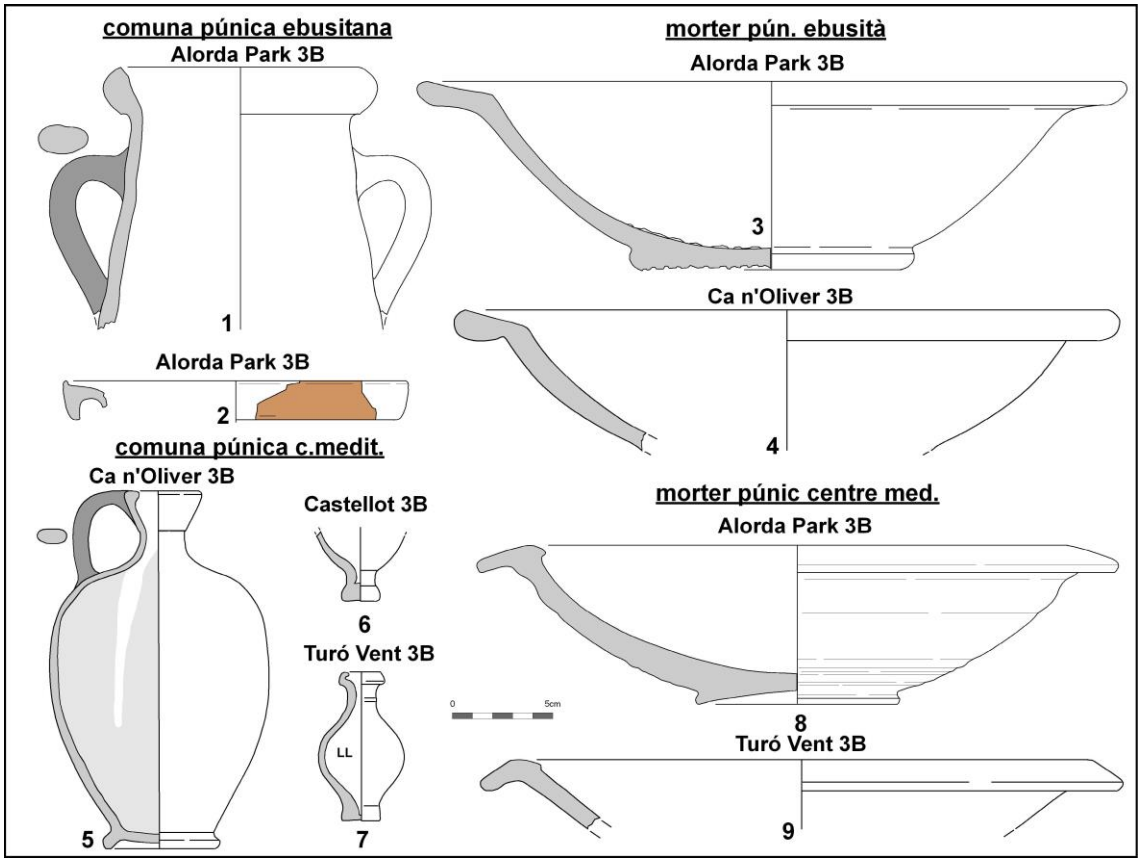

Figura Imports 15: Selecció de ceràmiques comunes d'importació dels contextos 3B.

A poca distància se situa la vaixella comuna ebusitana (14,9 %), amb un nombre molt limitat de tipus, com ara les gerres Ebusus 69 (Figura Imports 15, 1) i les hídries de la forma AE-20/II-23 de J.Ramon (Figura Imports 15, 2), tots dos documentats en les fases precedents. Pel que fa a les peces de procedència púnica centre-mediterrània, hi ha un nombre molt similar de morters (9,6 %), la majoria de la forma Lancel 131 (Figura Imports 15, 8 i 9), i de vasos de vaixella comuna (11,4 %), entre els que les olpes de la forma Lancel 521 segueixen sent el tipus més freqüent (Figura Imports 15, 5). Dins d'aquest grup hem inclòs dos exemplars únics de petits ungüentaris (Figura Imports 15, 6 i 7).

Amb tot, com anunciàvem, la gran novetat d'aquesta fase és l'impacte sense precedents de les cassoles i olles (i les seves tapadores) d'importació, entre les que destaquen sobre manera les de procedència cartaginesa. N'hi ha dels tres tipus bàsics coneguts: cassoles

profundes o *caccabai* (Figura Imports 16, 1-2 i 6), cassoles baixes o *lopades* (Figura Imports 16, 3 a 5) i olletes tipus *chytra* (Figura Imports 16, 7 i 8).

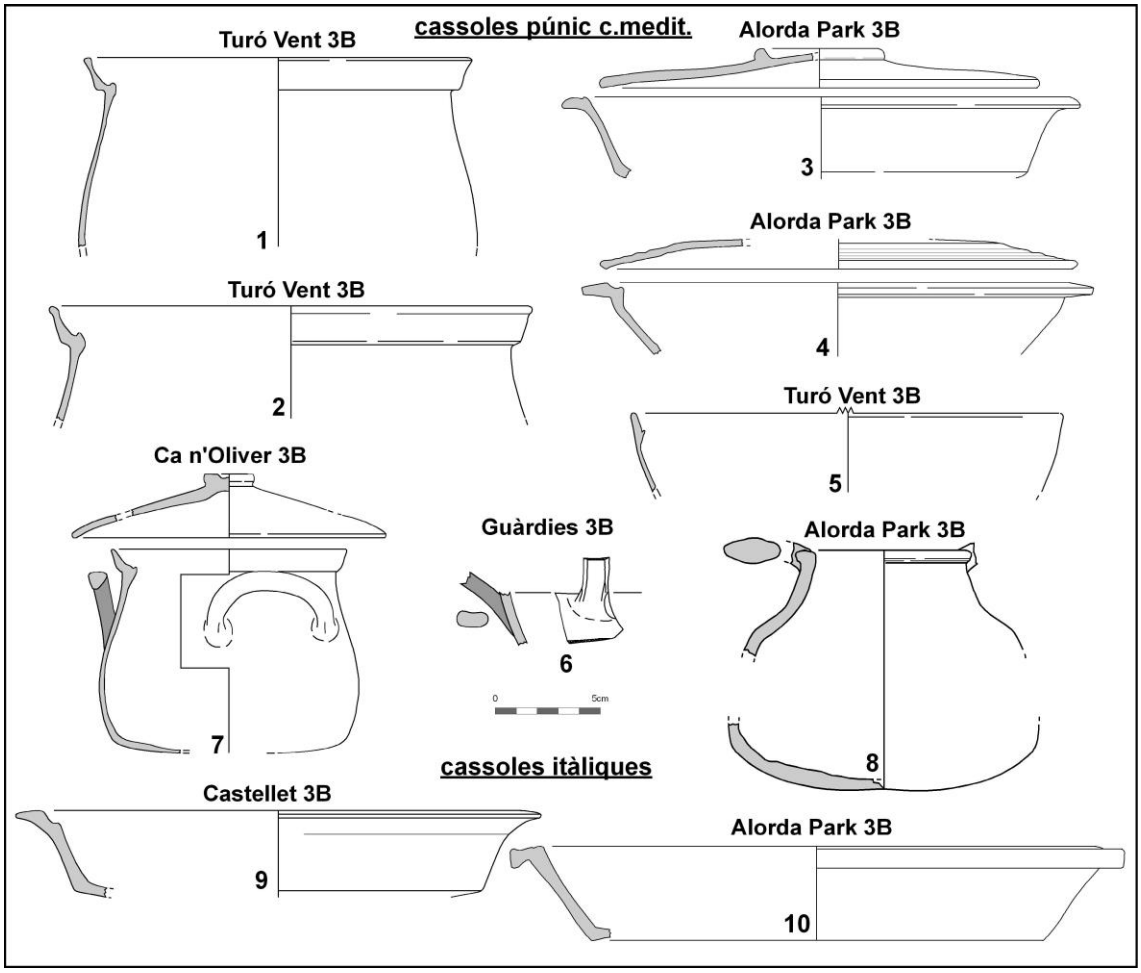

Figura Imports 16: Selecció de cassoles i olles d'importació dels contextos 3B.

El primer que cal dir en relació a aquests materials és que, si bé en el comptatge general aquesta mena de peces assoleixen el percentatge més elevat, la seva distribució interna és molt desigual. De fet, es concentren en quatre dels dinou contextos 3B analitzats: els laietans de Can Bartomeu, Ca n'Oliver i Turó del Vent, i el cossetà d'Alorda Park. La naturalesa d'aquests nuclis permet sostenir la idea que es tracta de peces d'ús selectiu per part de les elits locals, reflex d'una pràctica diacrítica d'emulació de tradicions culinàries exògenes (Sanmartí 2015). Sobre aquesta qüestió ja hem fet un primer esment en tractar de les ceràmiques de cuina de producció local, i la reprendrem en el proper apartat. Abans,però, voldríem introduir una interpretació alternativa que hem proposat en altres ocasions, que considera aquestes peces com un indicador material de la presència física de contingents militars (Asensio 2004). Precisament, la seva distribució

tan irregular i la seva localització majoritària en punts estratègics podria remetre a petites guarnicions militars o grups d'emissaris cartaginesos com els que les fonts assenyalen que els dirigents bàrquides instal·len entre les comunitats indígenes dels territoris que intenten controlar (veure a Noguera, Ble i Valdés 2013).

En contra d'aquest argument es podria adduir que ja s'ha detectat una presència anterior d'aquestes cassoles cartagineses, que ja és mínimament significativa en contextos 3A (Figura Imports 10, 7 i 8), fet que teòricament les desvincula dels esdeveniments de la Segona Guerra Púnica. Amb tot, en tractar de l'evidència del derelicte de Bon Capó i l'arribada de productes itàlics anteriors al darrer quart del segle III aC hem considerat que les activitats de romans i cartaginesos a la zona s'haurien pogut iniciar abans de l'esclat de les operacions bèl·liques l'any 218 aC, cosa que permetria mantenir la mateixa explicació per a les cassoles cartagineses de contextos 3A (arribades, això sí, en la banda baixa d'aquesta fase). També sobta el fet que la hipotètica adopció restringida de pràctiques culinàries púniques s'hagi fet efectiva a través de cassoles exclusivament cartagineses, amb una absència total i absoluta de les equivalents cassoles culinàries púniques ebusitanes, essent com és, des del segle V aC, tan estret, intens i continuat el contacte amb l'Eivissa púnica. Aquesta dada és el que ens fa intuir que aquestes cassoles cartagineses no tenen una incidència significativa a la zona d'estudi fins que no es dona una presència „in situ" de cartaginesos a la península Ibèrica.

En aquest punt es pot plantejar una opció que integra les dues interpretacions exposades, en el sentit que el fenomen local d'emulació d'una cuina exògena s'iniciés precisament per la voluntat dels dirigents locals de diferenciar-se imitant els costums de notables cartaginesos amb els que han iniciat relacions directes a partir del moviment d'expansió bàrquida a extrem occident. De fet, seguint aquesta lògica argumental no seria inversemblant aplicar una interpretació similar a la presència de cassoles itàliques en els mateixos contextos 3B (Figura Imports 16, 9 i 10). Es tracta d'uns materials que han passat un punt desapercebuts, segurament pel fet que enlloc no han proporcionat concentracions de peces com les d'Alorda Park o Turó del Vent, tot i que en el còmput global assoleixen un índex del 13,2 % del total d'individus de ceràmiques comunes importades (Gràfica Imports 2, C), no tan allunyat del 22,9 % que representen les cassoles cartagineses. La seva distribució, molt repartida per un nombre superior de

nuclis, podria restar opcions a la interpretació d'un ús restringit a les elits locals, tot i que la llista d'assentaments on apareixen no és del tot discordant amb aquesta idea[20].

Aquesta discussió posa sobre la taula fins a quin punt l'anàlisi de les modalitats de circulació i distribució de mercaderies importades durant aquesta fase 3B ha de tenir en compte la influència de la particular conjuntura històrica del moment. Això mateix havíem considerat en l'avaluació d'una distribució aparentment desigual dels envasos amfòrics greco-itàlics a la zona d'estudi (Asensio 2001-2002). Es tracta de la constatació que en els nuclis localitzats en un ampli sector del territori laietà (tots tret dels ubicats en el Pla de Barcelona) es documenten uns volums d'àmfora greco-itàlica clarament inferior als índexs habituals (Gràfica Imports 10). Concretament, és el que s'observa a Ca n'Oliver, Puig Castellar, Can Bartomeu i Turó del Vent, és a dir, un nombre de nuclis d'un mateix territori com suficient per a pensar que no es tracta d'una coincidència o d'una anomalia del registre, sinó d'una tendència regional real[21]. L'explicació que havíem proposat consistia a posar en relació aquestes dades amb una menor incidència dels contingents itàlics en aquest sector central de la costa catalana, sabent que en l'etapa inicial de la conquesta romana l'activitat militar sembla concentrar-se en dos sectors: una àrea septentrional al voltant d'Empúries i una de meridional a l'entorn del campament instal·lat a Tarragona, amb extensions cap a la zona del curs inferior de l'Ebre (Asensio 2001-2002, 82). Podria tractar-se, en definitiva, d'àrees que en un primer moment resten marginals en relació als moviments de tropes romanes, la qual cosa quedaria reflectida en la presència significativament menor de les àmfores greco-itàliques en el moment del seu abandonament.

[20] Es tracta dels nuclis de Can Bartomeu, Ca n'Oliver, Puig Castellar, Sagrera, Turó del Vent, Alorda Park, Sant Esteve d'Olius, Estinclells i Castellet de Banyoles, dels que tan sols grinyola l'assentament rural de la Sagrera.

[21] En el territori ilergeta es podria donar una circumstància similar, tot i que la feblesa de la mostra disponible representa un hàndicap important. Els conjunts ceràmics estudiats, de dos nuclis propers amb uns nivells d'abandonament *grosso modo* contemporanis, presenten una discordança total: a Estinclells hi ha una absència absoluta d'àmfores greco-itàliques, mentre que a Pleta representen el 60% del total de fragments d'àmfores importades (Gràfica Imports 10). Sabem, però, que el context regional s'aproxima al comportament dels Estinclells, amb una mateixa absència total a Tossal de les Tenalles i una presència molt feble al Molí d'Espígol (Principal 1998, 186), aquest darrer el centre de superior entitat en aquesta banda oriental del territori ilergeta.

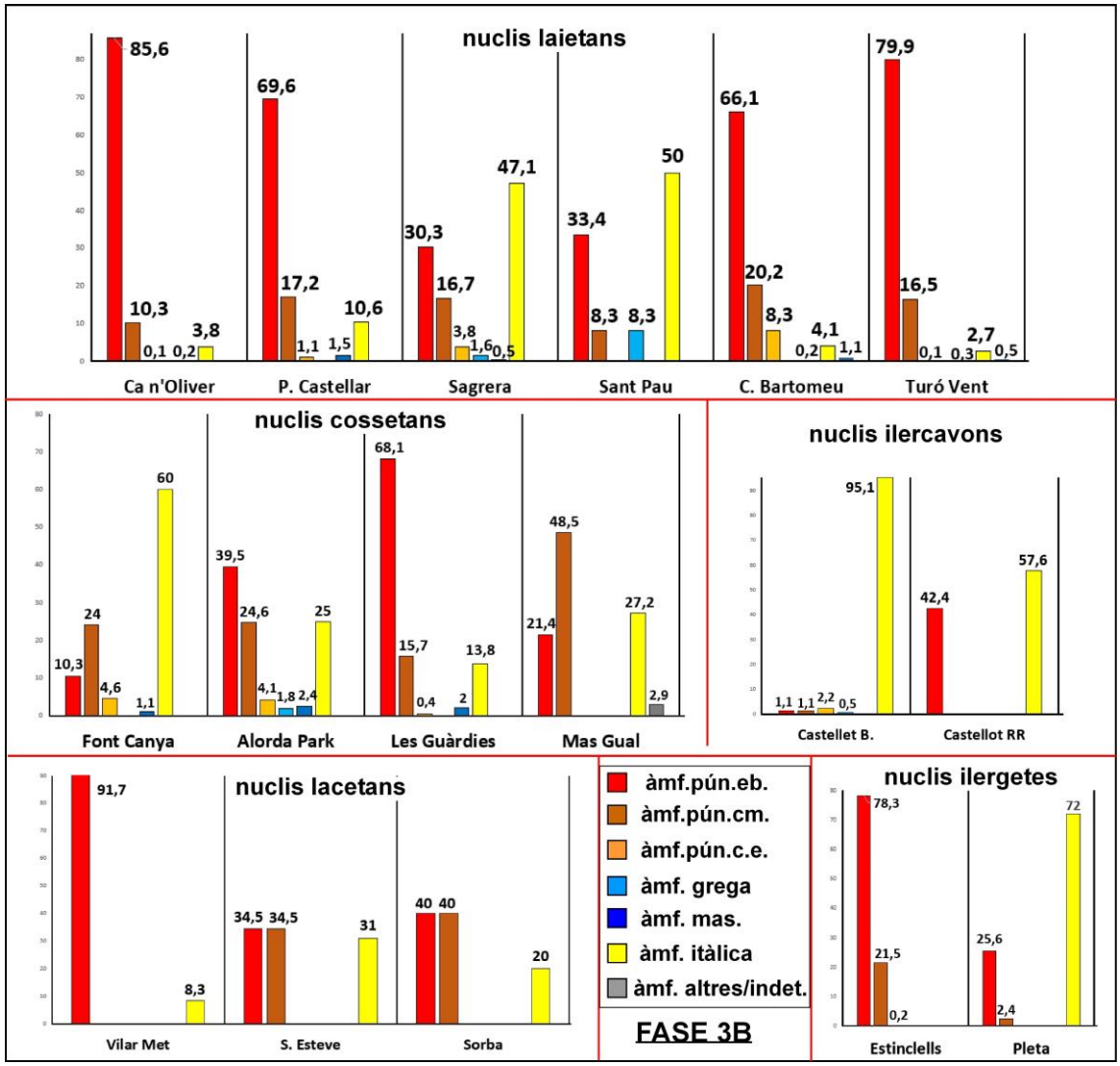

Gràfica Imports 10: Gràfica amb les proporcions de les diferents procedències d'àmfores importades de cadascun dels conjunts ceràmics disponibles de la Fase 3B.

El conjunt d'indicadors exposats fins ara ens condueix a afirmar que, en allò més essencial, els circuits comercials mantenen unes dinàmiques molt similars a les de les fases precedents. Exclòs el cas particular de la distribució de l'utillatge de cuina cartaginès o itàlic, que podria respondre a uns mecanismes d'adquisició especials, entenem que els agents púnics ebusitans segueixen sent els principals responsables de la distribució del gruix dels materials ceràmics d'importació de la fase 3B. Ja hem exposat les raons per les quals pensem que la vaixella fina importada (Campaniana A incloses) assenyala en aquesta direcció (sintetitzades en el que es desprèn de la Gràfica Imports 9). Per suposat, també és el que indica la resta de ceràmiques comunes importades. Com acabem de comentar, es poden plantejar dubtes raonables pel que fa a la distribució de les àmfores greco-itàliques, tot i que ens sembla poc coherent desvincular-la de la

distribució de la vaixella itàlica Campaniana A, cosa que ens empeny a mantenir un paper protagonista a mans de comerciants ebusitans.

L'evidència dels derelictes, tot i ser exigua i atzarosa, entenem que dona suport a aquesta afirmació. Per a aquesta cronologia el més rellevant és el de Cabrera 2, una nau inicialment interpretada com a cartaginesa (Cerdà 1978), però que amb tota probabilitat correspon a un transport púnic ebusità[22] (Ramon 1994) enfonsat entre el 210 i el 190 aC (Ramon 1995, 62). A banda d'una càrrega principal formada per àmfores púniques, cartagineses la majoria, hi ha dos exemplars sencers d'àmfora greco-itàlica amb trets tipològics antics. Aquesta dada demostra que aquests materials itàlics també formen part de les mercaderies comercialitzades per mercaders ebusitans en la seva zona d'influència. Això no és incompatible amb el fet que hi hagi un transport i distribució directa en navilis itàlics, que seguissin desenvolupant la tasca iniciada uns pocs anys abans, testimoniada pel derelicte de Bon Capó. Entenem, però, que aquesta versemblant navegació romana directa s'ha de considerar no tant una empresa comercial en sentit estricte sinó sobretot un transport de mercaderies adreçat prioritàriament a l'aprovisionament i suport dels contingents militars actius a la zona. Aquesta mena d'activitat podria deixar una petja poc significativa en la majoria de centres receptors indígenes, que, com creiem que demostra l'anàlisi ceramològica realitzada, en relació a l'esfera comercial, per a l'adquisició de mercaderies importades, mantindrien una dependència majoritària dels agents púnics ebusitans.

[22] Atribució defensada a partir d'un abundant lot de ceràmiques comunes eivissenques, considerades, com és habitual en aquests contextos, peces d'ús de la tripulació.

3.3.2.- Caracterització quantitativa i tipològica de les ceràmiques importades. La demanda interna.

En l'apartat anterior, sobre la base de les dades quantitatives i qualitatives dels conjunts de ceràmiques importades, hem intentat desenvolupar tota la informació que és possible obtenir sobre els circuits comercials en la zona i període objecte d'estudi. Però no hem entrat en la qüestió, des del nostre punt de vista essencial, de quin és el sentit últim d'aquesta activitat comercial per a les societats indígenes, de quina és la raó de la seva demanda de determinats productes i quin és l'ús que en fan. Sobre aquests temes la recerca arqueològica fa relativament poc temps que hi para atenció.

Durant l'etapa inicial de la investigació sobre la cultura ibèrica, els elements de cultura material d'importació, entre els quals la ceràmica és el component més abundant, eren valorats com a testimoni de la influència determinant que les potències colonials d'origen mediterrani oriental van tenir en la conformació de les cultures del mediterrani occidental. En paraules de Pere Bosch Gimpera, els ibers són "(....) un poble dotat de gran potència receptiva i que assimilà nombrosos elements grecs dels que li arribaren a través de les dites colònies (ço és, del grup grec oriental), i que, creuant aquesta influència amb altres menys poderoses (per exemple, la poca influència que pugui haver exercit l'element fenicio-cartaginès...), sabé fondre-ho tot donant als seus productes un marcat segell personal" (Bosch Gimpera 1923, 694). Molts anys després, Joan Maluquer de Motes segueix posant l'accent en el valor de les ceràmiques importades com a reflex material de l'impacte colonial sobre les poblacions locals: "Durante el siglo IV la influencia griega se ejerce masivamente en Cataluña y bastaría para señalarlo la abundáncia de cerámicas italogriegas que aparecen en la totalidad de los núcleos habitados tanto urbanos como rurales (...)" (Maluquer 1966, 22). En la visió d'aquests investigadors, no calia preguntar-se quin podia ser l'interès dels pobles ibers per a adquirir aquests productes, donat que es considerava que eren "una clientela a la que se orienta directamente y se estimula hacia la adquisición precisamente de lo que se les puede proporcionar que lógicamente es lo que se les había dado a conocer resaltando sus ventajas, su utilidad, su prestigio" (Maluquer de Motes 1982, 39). En aquesta darrera cita, però, hi ha un esment al prestigi com a atribut d'aquestes mercaderies importades. En l'obra de Miquel Tarradell hi trobem una exposició més explícita en el mateix sentit "Les produccions industrials ibèriques no arribaren mai a resoldre les necessitats del mercat propi, sobretot en l'aspecte dels productes d'una certa qualitat.

Tot allò que podríem dir-ne objectes de luxe era importat: ho era l'orfebreria (...). Ho era la vaixella, que arribà, com ja hem assenyalat en referir-nos a la cronologia, en quantitats ingents" (Tarradell 1962, 272-273).

Hi havia, doncs, coincidència a atribuir un paper passiu a les comunitats locals en aquestes transaccions. L'estudi d'aquests materials es concebia com a font d'informació sobre els fluxos comercials i com a element clau per a la cronologia, però no per a la caracterització de les societats indígenes i el seu funcionament. Aquesta perspectiva es començarà a modificar a partir del moment en queè es posa en valor les necessitats que determinats segments de societats desiguals, o en vies d'esdevenir desiguals, tenen d'utilitzar determinats productes com a mitjà per a assolir o consolidar posicions de preeminència social. És l'anomenada teoria dels béns de prestigi, que s'estableix de manera consistent en la dècada dels anys 70' (Frankenstein i Rowlands 1978), i que per primera vegada posa en un primer pla les demandes de les poblacions indígenes en l'anàlisi de les situacions colonials. En la dècada dels anys noranta els treballs de Michael Dietler donen un nou impuls a aquest enfocament, en traslladar a l'anàlisi arqueològica la informació que l'antropologia proporciona sobre la importància de les pràctiques de festeig i comensalitat en el marc dels processos de formació de societats complexes (Dietler 1990, 1996 i 1999). Aquests plantejaments són la base d'una renovació conceptual que ha conduit, en primera instància, a capgirar el paper que es concedeix a les societats indígenes (en particular, a les classes dirigents d'aquestes comunitats) en les seves relacions exteriors, ja que ara n'esdevnen protagonistes. També a la valoració de les seves formes específiques d'organització social, política i econòmica com el factor determinant en la interpretació dels escenaris anomenats colonials[1]. L'aplicació d'aquestes idees en el cas de la protohistòria al nord-est de la península ibèrica s'ha traduït en una revisió profunda dels termes en què s'han reconstruït les dinàmiques d'evolució social (Sanmartí 2004 i 2009b) i, a un nivell més específic, de l'estudi del paper jugat per les relacions „colonials' i les transaccions comercials en aquests processos històrics (Sanmartí 2005b, Sanmartí *et alii* 2009, Sanmartí 2009b,; Asensio 2015b, Sanmartí i Asensio 2017b). En aquest darrer camp, allò més essencial d'aquest enfocament se sintetitza en l'avaluació dels materials exògens en la seva condició de béns de prestigi amb una funció cabdal en els mecanismes de control social, de reforçament de les estructures de poder i d'activació

[1] Tot i que s'ha assenyalat que el caràcter „colonial' d'aquests contextos en època protohistòrica podria ser posat en dubte, en el sentit clàssic del concepte.

dels mètodes d'apropiació de l'excedent per part de les elits locals (Grau 2007). En definitiva, els productes importats haurien estat un un dels instruments bàsics per a la construcció i el manteniment del sistema social basat en la desigualtat institucionalitzada que caracteritza el període ibèric. Aquest és el marc interpretatiu que regeix la consideració del mobiliari ceràmic d'importació desenvolupada per nosaltres en aquest apartat, l'objectiu del qual és analitzar de quina manera evoluciona la composició, ús i redistribució d'aquests béns de prestigi en paral·lel a l'evolució dels sistemes de relacions socials de les comunitats de la zona estudiada; i això es fa amb el suport d'una base documental tan àmplia i consistent com ens ha estat possible recuperar i processar.

Per començar, els lots de ceràmica importada del període ibèric antic, o fase 1A, ja representen, en tots els paràmetres avaluats (volum, composició i procedència) un canvi radical respecte del període precedent. A finals del segle VIII aC es constata l'arribada de les més antigues importacions ceràmiques a la zona d'estudi (Asensio *et alii* 1994-1996). Durant la primera edat del ferro (725-573/550 aC) arriba una quantitat molt important de materials fenicis occidentals, essencialment àmfores del Tipus 10.1.2.1 (Alaminos *et alii* 1991; Asensio *et alii* 2000c; Gracia 2001). A hores d'ara no sembla que tota la costa catalana acusi un impacte homogeni d'aquest comerç fenici occidental (Asensio 2005), que sembla especialment notable al sud del massís de Gàrraf. En aquesta zona s'ha pogut estimar que les ceràmiques importades representen una mitjana del 25 % del total d'individus ceràmics, i que el 98 % són àmfores fenícies occidentals, amb una absència pràcticament absoluta de vaixella fina (Sanmartí i Asensio 2005b, figures 1 i 2). Aquesta modalitat de comerç colonial s'ha posat en relació amb l'emergència d'unes primeres formes de desigualtat social, amb uns cap de llinatge que han aconseguit destacar pel seu èxit econòmic, i que, per tal d'assolir unes posicions de direcció política i consolidar la seva preeminència, utilitzen una estratègia redistributiva que es concreta, sens dubte entre altres accions de "generositat", en la celebració de festins comunitaris, que creen deutes socials i lligams de dependència (Sanmartí 2004 i 2005b, 2010). Aquestes „entepreneurial feasts" (Dietler 1990 i 1996), pròpies de societats on no existeix un poder institucionalitzat i hereditari –cal renovar dia a dia la preeminència dels grans homes–, i on es consumeixen grans quantitats de menjar i de begudes alcohòliques, constitueixen un escenari que podia ser –i va ser– aprofitat pels fenicis d'Occident per difondre a una escala important les seves produccions especialitzades, en particular el vi, però potser també les salaons. Ambdós producte eren

novetats en el marc de les societats del primer ferro, i el primer amb propietats psicotròpiques que en feien un producte ideal per al festeig. L'agent extern, d'aquesta manera, introdueix únicament els productes sol·licitats per una demanda interna molt específica, que s'explica exclusivament per la naturalesa de les relacions socials indígenes (Sanmartí 2010; Vives-Ferrándiz 2005), cosa que explica el fet que no hi ha rastre significatiu entre les importacions de la coneguda producció fenícia occidental de vaixella fina de vernís roig. El vi fenici era consumit a la manera indígena[3], en recipients de producció indígena, en el marc de les relacions socials existents al món indígena, i al servei dels interessos dels grans homes indígenes.

El contrast és absolut amb el panorama de l'etapa immediatament posterior. En el període ibèric antic, a la zona objecte d'estudi les ceràmiques importades davallen dràsticament fins a un 1 % del total d'individus (Gràfica Imports 1, A), i son en una gran majoria de peces de vaixella fina (Gràfica Imports 1, B), bàsicament copes per beure de producció grega occidental o, en menor mesura, àtica (Gràfica Imports 2, A; Figura Imports 1). Aquest canvi tan radical de les mercaderies arribades a través del comerç colonial s'ha interpretat com a conseqüència de la transformació que s'ha donat en les societats locals, que han passat d'estar encapçalades pels „grans homes" de primera edat del ferro a ser dirigides per estaments de tipus aristocràtic (Sanmartí 2004; 2009b i 2010). En aquest context d'accentuació de la diferència de estatus, els béns de prestigi es diversifiquen, i algunes categories no es redistribueixen (almenys no en gran escala), sinó que esdevenen uns instruments d'ús exclusiu de les elits, que els utilitzen per a remarcar el seu estatus superior, i fins i tot la seva naturalesa diferenciada en relació a la resta de la població. En aquest festeig "diacrític" (segons la terminologia de Dietler), l'"estil" és més important (molt més) que la quantitat. Així, la demanda de vi exògen es complementa amb l'adquisició d'objectes selectes amb valor diacrític, funció per a la qual són idònies les peces de vaixella fina de luxe. Això justifica tant el canvi en la composició del material importat (la diferent proporció entre els envasos amfòrics i les copes per beure), com en el volum de les importacions (ara importa la qualitat, no la quantitat). Pel que fa al canvi de procedències, s'ha plantejat que la interrupció de la circulació massiva de vi fenici que produeix el canvi en la demanda de les societats receptores (Sanmartí 2009b) podria haver provocat una profunda crisi en la zona d'origen de la seva producció i distribució, on s'hauria desenvolupat una estructura

[3] Potser amb alguna excepció de la que poden donar fe els pocs morters trípodes trobats a la nostra zona d'estudi, com ja s'ha indicat més amunt.

econòmica altament especialitzada en aquesta activitat (Sanmartí i Asensio 2005b, 94). Aquest daltabaix en els centres fenicis occidentals hauria facilitat que l'àmbit de la distribució comercial passi a ser controlat per mercaders grecs foceus, els que, a través de la falca que ara han pogut ubicar a extrem occident (*Massalia* i *Emporion*), es converteixen en els principals proveïdors d'allò que demanden les elits local.

En aquest punt, i precisament en relació a la composició dels nous bens de prestigi demandats, creiem que cal fixar l'atenció en un dels valors quantitatius obtinguts de la mostra analitzada. Si bé és cert que el predomini recau en les copes per beure gregues, en els còmputs disponibles aquestes representen just el 50,1 % del total d'individus de ceràmica importada (Gràfica Imports 1, B). Les àmfores, en efecte, baixen moltíssim, però en els conjunts quantificables d'aquesta fase 1A mantenen un notable 44,9 % del total d'individus , (Gràfica Imports 1, B).És cert que en la concreció d'índexs té una incidència significativa el comptatge amb ponderació per u, que amb tota seguretat ajuda a sobrerepresentar els envasos amfòrics. Tanmateix la nova documentació va consolidant la percepció global que hi ha una presència important d'aquestes „noves" àmfores gregues, de procedència occidental i sobretot centre-mediterrània, cada vegada més reconegudes i presents en els contextos ibèrics antics (Figura Imports 2, 1 i 2). Aquesta constatació ens permetria introduir el matís que els renovats béns de prestigi que aportarien els mercaders grecs no serien només i molt majoritàriament les copes per beure sinó també el vi que es consumeix amb aquestes peces de vaixella de luxe. El consum de vi grec en copes gregues seria en conjunt l'element diacrític que cobreix les necessitats de les aristocràcies locals emergents. Ara bé, es tracta d'un període en què és possible que a la zona de colonització focea a extrem occident encara no estigui del tot articulat el complex sistema que exigeix una producció i distribució pròpia d'aquest producte (apropiació i conreu d'àmplies zones amb terres fèrtils, fabricació industrial d'envasos amfòrics, etc), cosa que, com en el cas de l'Eivissa fenício-púnica, sembla que no serà una realitat efectiva fins ben entrat el segle V aC. Això és el que pot explicar la incidència del factor magno-grec, que seria el que està en disposició d'aportar el vi demandat; aquest argument vindria reforçat si acceptem l'origen centre-mediterrani, abans defensat, del navili de Cala Sant Vicenç (el qual, en qualsevol cas, transportava àmfores vinàries gregues d'origen exclusivament centre-mediterrani).

En l'etapa de transició al període ibèric **ple** (fase 1B) el canvi més rellevant és sens dubte l'increment que s'observa en el conjunt de materials ceràmics d'importació, que passen del 1 % al 7,3 % del total d'individus (Gràfica Imports 1, A). En cap altra

moment de l'arc cronològic estudiat es tornarà a donar un salt quantitatiu d'aquesta entitat. Pel que fa a la composició de les importacions, en aquests moment s'assoleix un patró que romandrà estable fins a la fase més recent, amb una correlació d'un 70 % de peces de vaixella fina per un 20/25 % d'envasos amfòrics, sempre del total d'individus importats (Gràfica Imports 1, B). Aquestes novetats, especialment la del volum de les importacions, coincideix amb el moment en què la recerca situa l'inici d'una nova fita en el procés gradual de la societat ibèrica cap a formes organitzatives més complexes. En aquest període, l'anàlisi de l'estructura del poblament i dels tipus d'assentaments sembla indicar l'aparició de sistemes d'integració política d'un extens abast geogràfic, en alguns casos coincidents amb els territoris ètnics, cosa que implica amb tota probabilitat l'adopció de formes de poder i administració del territori pròpies de societats estatals (Sanmartí 2001). Aquests estats arcaics exigeixen que les elits s'amplïn, per tal de garantir el manteniment d'unes estructures socio-polítiques cada vegada més elaborades. Per tant, un augment dels segments socials preeminents explicaria una part de l'increment corresponent de la demanda i arribada de béns de prestigi.

Per altra banda, s'ha assenyalat que en una entitat de caràcter estatal fortament jerarquitzada hi ha un inevitable risc creixent de tensió social: amb una massa de població subordinada que ha crescut de manera important (la formació dels estats és en sí mateixa una resposta sistèmica al creixement demogràfic), els mecanismes d'apropiació de l'excedent per part de les elits i les estratègies paral·leles per a garantir el control social esdevenen fonamentals. En aquesta esfera, al costat de la creació d'un aparell ideològic de legitimació de la desigualtat –imprescindible–, calen procediments materials que facilitin aquests objectius. Un d'aquests podria ser l'extensió de l'ús dels béns de prestigi a capes més àmplies de la societat, fent-ne una necessària redistribució que pot explicar l'altra part del creixement de les ceràmiques importades que es constata a partir d'aquesta fase.

En base a aquesta interpretació del marc general, l'anàlisi del comportament i característiques d'aquestes importacions ens permet proposar hipòtesis més detallades sobre aspectes diversos relatius al funcionament del sistema i a l'organització dels cossos socials implicats. Així, per exemple, cal destacar que la composició bàsica de les importacions de vaixella fina no varia respecte de la fase precedent, ja que, si bé hi ha una superior diversitat de tipus representats, es manté un domini total dels vasos relacionats amb el consum de vi, ja siguin vasos per beure (cílix, escif o copa-escif) o

per a la preparació i servei d'aquesta beguda (crater, càntar i enòcoa) [4] (Figura Imports 3). Això sembla remetre a la celebració de banquets, tal vegada d'alguna manera inspirats en el model del simposi grec. Això fa pensar que l'ús de la vaixella fina importada en aquesta fase 1B seguia estretament vinculat als segments privilegiats de la població, a les elits i als llinatges més propers; però que aquests materials no entrarien encara en la roda de la dinàmica redistributiva cap a tot tipus de capes socials. Hi ha, per contra, dades que fan pensar que això s'esdevindria ràpidament, en entrar el segle IV aC.

En la fase 2 és evident que la vaixella fina importada va passar a utilitzar-se en un ventall més ampli de pràctiques de consum, com apunta el canvi rellevant del seu repertori formal, amb la novetat de l'abundància d'escudelles, bols i plats (Gràfica Imports 3). La qüestió que es pot plantejar és si en aquests moments el conjunt de la vaixella fina àtica segueix sent d'ús restringit a les elits locals, que passarien a emprar-la no només en els banquets no ordinaris, sinó també en els àpats quotidians, o bé si es pot pensar en una ampliació de les capes socials que en feien ús. Creiem que hi ha indicis que apunten en aquest segon sentit, com ara la presència de vasos àtics en tot tipus d'assentaments; tal com s'apuntava en la cita de Maluquer, a tots "los núcleos habitados tanto urbanos como rurales". En la zona subjecte d'estudi això no només es corrobora, sinó que fins i tot es constata la presència en els assentament de l'escala més baixa de la jerarquia de poblament de peces a les que en bona lògica podríem atribuir un preu o valor més elevat. És el cas de la presència de craters figurats en els establiments rurals cossetans de Les Guàrdies o L'Argilera (Sanmartí, Santacana i Serra 1984, 46, làm. IV), o el d'una pelikéfigurada en el nucli rural laietà de la Sagrera (Figura Imports 4, 1). En el nostre parer aquesta evidència demostraria que el conjunt de la vaixella fina importada s'ha incorporat a l'estratègia redistributiva adreçada a engreixar els sistemes d'apropiació de l'excedent.

Aquesta afirmació no exclou que entre les elits locals persisteixin pautes de comportament diacrític, com ara la celebració de banquets exclusius similars als de les etapes anteriors. En aquestes pràctiques es podria donar un ús privilegiat i restringit de

[4] Recentment s'ha publicat un conjunt excepcional de vaixella fina àtica de finals del segle V aC constituït per un lot de 28 peces aparegudes associades dins d'un recinte que formava part d'una casa complexa i de grans dimensions de la ciutat indiketa d'Ullastret (Picazo 2015). La seva composició tipològica, amb 2 craters, 21 vasos per beure, 4 peces de tocador i un *askos*, és pràcticament idèntica a la que acabem de descriure del comportament general dels contextos 1B la zona subjecte d'estudi.

part de les importacions de vaixella àtica, almenys d'aquells components que hem esmentat que podrien tenir un preu elevat. En aquest sentit es podria interpretar el fet que els contextos 2 disponibles que han proporcionat un nombre absolut més elevats de craters són els d'Alorda Park, Montjuïc, Ca n'Oliver i Turó del Vent (Figura Imports 3), tots ells, per la seva naturalesa, vinculats de manera més o menys intensa als estaments socials superiors. De fet, aquests mateixos quatre assentaments són els que presenten uns índexs més alts de vasos àtics figurats, dels volts del 30 % del total de peces àtiques[5], molt per sobre del que es documenta en el vilatge fortificat del Puig Castellar (18 %) o en l'establiment rural de Les Guàrdies (10 %).

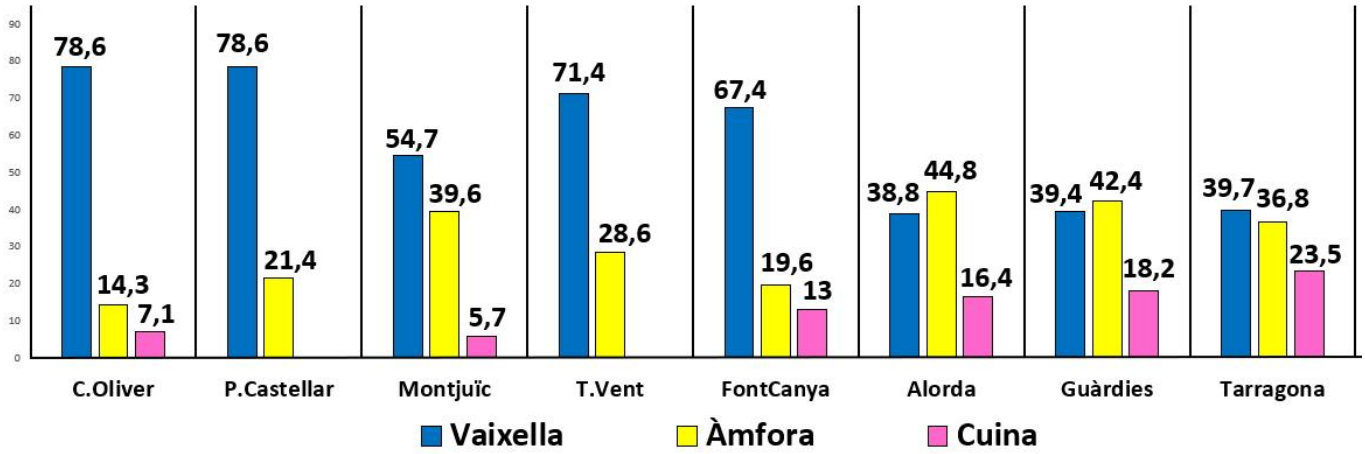

Gràfica Imports 11: Gràfica amb les proporcions de les diferents categories de ceràmiques importades de cadascun dels conjunts ceràmics disponibles de la Fase 1B/2.

Per al segle IV aC hi ha alguns indicadors que apunten que els materials amfòrics també formaven part d'aquesta acció redistributiva orientada als segments socials subordinats. Tot i que hi ha pocs contextos potents d'aquests cronologia, l'anàlisi detallada de la composició dels materials d'importació de cadascun dels nuclis de la fase 2 posa de manifest una presència important i generalitzada d'àmfores d'importació (Gràfica Imports 11). No només això, sinó que en assentaments d'entitat més modesta, com ara el vilatge fortificat del Puig Castellar i el nucli rural de Les Guàrdies, el pes relatiu d'aquests materials és comparativament superior al d'altres nuclis contemporanis. En un primer moment, podríem pensar que es tracta d'una de les possibles „anomalies" del

[5] En aquest comptatge hem considerat només aquells contextos 2 que han proporcionat un mínim de 10 exemplars de vasos àtics, per evitar les distorsions d'una mostra massa reduïda.

registre[6], però més endavant confirmarem que és un comportament que també es dona en contextos del segle III aC.

Això permet plantejar que, probablement des de la segona meitat del segle V aC (fase 1B)[7], i amb tota seguretat durant el segle IV aC (fase 2), el producte o productes continguts en aquests recipients passen a formar part dels béns de prestigi el consum dels quals s'estén, però probablement amb intensitats diferents i matisos importants, per tots els nivells de la societat ibèrica. Tot amb tot, hi ha dades que permeten plantejar que, com hem indicat en relació a la vaixella fina àtica, una part d'aquests productes no entren en la xarxa de redistribució, sinó que resten per a un ús més restringit de les classes benestants. pot ser el cas, en la fase 1B, de les minoritàries d'importacions de vi massaliota o del producte contingut a les àmfores púniques del Cercle de l'Estret, per a les quals hem plantejat un possible transport directe des dels respectius centres productors adreçat a centres neuràlgics indígenes, com es constata a Alorda Park i, especialment, a Tarragona (Figura Imports 5). En el segle IV aC aquest deu ser el cas de les escasses àmfores vinàries gregues que arriben, o del contingut, fos quin fos, dels tipus més rars d'àmfores púniques centre-mediterrànies o ebusitanes. En aquesta època el vi ebusità contingut en les peces T.8.1.1.1. i allò que continguessin els recipients púnics centremediterranis T.4.2.1.5, T.2.2.1.2 i T.7.1.2.1 devien ser les mercaderies que es vehiculen cap a segments amplis de la població local (Figura Imports 6).

Finalment, hem de recordar el que hem proposat en l'apartat anterior en relació a la possibilitat que el producte o productes envasats en les àmfores ibèriques siguin un altre dels elements que les elits controlen i redistribueixen de manera estratègica, com un instrument més per a afavorir la transmissió de l'excedent de la producció agrícola i enfortir els lligams amb la seva clientela. Recordem que és en aquest període 1B/2 quan

[6] Cal tenir en compte que d'aquesta avaluació hem eliminat els conjunts menys consistents, concretament els que presenten un nombre absolut inferior a 30 individus d'importació, en els quals la ponderació per u del comptatge de les diferents produccions amfòriques podria provocar distorsions notables. És el cas, per exemple, del conjunt provinent de l'establiment rural laietà de la Sagrera. Cal dir que en aquest jaciment, amb uns índexs d'àmfores importades sens dubte disparats per l'efecte distorsionador de la ponderació per u (raó per la qual ha estat exclòs dels jaciments considerats a la Gràfica 11), les dades també assenyalen aquesta tendència a una presència elevada d'àmfores d'importació (Gràfica Sagrera 2).

[7] Malauradament en cronologies anteriors al 400 aC hi ha un important buit d'informació pel que fa a establiments de l'escala inferior de la jerarquia de poblament, com ara els nuclis rurals dispersos. Les dades dels contextos 1B del Puig Castellar assenyalen una proporció ja important de recipients amfòrics, però provenen d'un conjunt ceràmics amb un lot escàs de materials d'importació, cosa que provoca l'esmentada sobrerepresentació de les àmfores produïda per la ponderació per u (Gràfica Pcast 2).

es constata un evident salt quantitatiu en els volums d'aquest tipus de peces (Gràfica Prodlocals 3), generalitzat arreu, excepte el territori ilercavó (Gràfica Prodlocals 4). No cal dir que la consideració social del producte envasat en àmfores ibèriques (per exemple, fos vi de producció local) devia ser amb tota probabilitat inferior al de les mercaderies d'origen forà (com ara l'esmentat vi ebusità o centre mediterrani).

En relació al comerç exterior, ja hem comentat que a partir de la fase 1B la distribució de la majoria d'aquestes mercaderies (vaixella àtica inclosa) devia passar a mans de mercaders ebusitans. En aquest cas, el factor determinant pot ser un canvi de la correlació de forces entre les diferents potències colonials actives en aquest sector del Mediterrani occidental. Sí que sembla versemblant que els camins coincidents i gairebé simultanis que segueixen *Massalia* i *Ebusus* fins a convertir-se en centres amb una economia altament especialitzada en la producció i comercialització de vi estigui en relació amb el potencial que els ofereix la demanda creixent i sostinguda d'aquest producte entre les comunitats indígenes que els envolten. Aquesta vinculació reflecteix que en aquesta cronologia a la Mediterrània occidental s'ha consolidat un escenari propi d'una estructura del tipus sistema-món (Sanmartí 2000, 308), amb els sistemes socials i econòmics d'ibers, gals, massaliotes i ebusitans íntimament imbricats, amb clares relacions d'inter-dependències entre uns i altres. Tanmateix la manera com acaben organitzant els fluxos comercials a partir de la configuració d'autèntiques àrees d'influència així com l'abast geogràfic d'aquestes s'ha d'atribuir a la iniciativa expansiva d'uns i altres, o d'uns respecte dels altres. Podem suposar que per a les elits locals no deu ser transcendent quina és la identitat dels agents comercials que els aporten el tipus i quantitat necessària de béns de prestigi requerits.

Aquestes possibles oscil·lacions en el camp dels béns de prestigi, concretament de la seva composició i de l'ús que se'n fa en les estratègies de control social, es fan encara molt més evidents i accentuades al llarg del segle III aC (fases 3A/3B). No hi ha una modificació substancial de les quantitats globals de les importacions que circulen, tan sols un increment gradual fins arribar al pic màxim del 10 % del total d'individus, a les darreries del segle III aC (Gràfica Imports 1, A). Però sí que hi ha una diferència qualitativa que s'observa particularment en la vaixella fina importada. Hem vist com en aquest període les peces d'aquest tipus relacionades amb un hipotètic consum „aristocràtic" o restringit del vi tenen una presència testimonial, mentre predominen les peces destinades a contenir i consumir els aliments sòlids i semisòlids (escudelles, bols i plats) (Gràfica Imports 6 i Gràfica Imports 9). Creiem que aquesta evolució reflecteix la

culminació d'un procés de renovació dels ítems de prestigi, donat que els materials amb valor diacrític en un moment determinat, en expandir-se progressivament el seu ús a segments amplis de la població, perden el seu valor diferenciador per a les classes dirigents (mentre que permeten alimentar la ficció d'una societat cohesionada i en alguna mesura igualitària). Aquesta mena de processos han estat descrits des del camp de l'antropologia (Miller 1985; Appadurai 1986), en estudis que han generat models aplicables a l'anàlisi arqueològica del mobiliari ceràmic (Morris 1989, 16-17). El model assenyala que les elits adopten nous elements com béns de prestigi per tal que aquests preservin tot el seu potencial diacrític. En el nostre cas, ja hem comentat, en les fases precedents, que entre les ceràmiques àtiques es pot identificar alguns components que podrien conservar un valor o consideració elevada (com ara les peces àtiques figurades, els vasos de tocador); això els faria, si no del tot exclusius, sí d'adquisició costosa i, per tant, d'ús limitat.

En la composició dels lots de vaixella fina importada del segle III aC veiem molt menys marge en aquest sentit. Hi ha algunes peces molt poc habituals, amb trets decoratius sofisticats, a les que podríem atribuir aquesta condició. És el cas dels bols de Cales amb relleu aplicat al fons (Figura Imports 12, 22), o els de Campaniana A amb rosetó imprès i decoració sobrepintada (Figura Imports 12, 7), els *gutti* (Figura Imports 11, 23; Figura Imports 12, 16 i 17), les llànties (Figura Imports 8, 19; Figura Imports 11, 13) existents en la producció de Roses i Campaniana A, o algunes peces exòtiques com ara els vasos pintats de Gnathia (Figura Imports 8, 6; Figura Imports 11, 9). Però ens semblen unes peces excessivament escasses, en el context d'una societat amb unes elits que, com ja hem indicat, devien haver crescut numèricament, amb els seus membres, de diferents nivells d'estatus, presents en molts dels nuclis de poblament. Aquesta mancança és el que podria explicar la persistència de vasos àtics en ús més de cent anys després de la seva producció i, molt probablement, de la seva arribada. Cal notar que hi ha un nombre estimable de casos en què es tracta de peces de valor, com ara els craters (Figura Imports 11, 7 i 8), càntars de grans dimensions (Figura Imports 11, 1), peces de tocador (Figura Imports 11, 2 i 3) o altres vasos àtics figurats.

Malgrat el que s'ha dit al paràgraf anterior, s'imposa la percepció, especialment intensa en els contextos del segle III aC, però en part extensible a tot el període ibèric ple, que entre el conjunt de la vaixella fina importada manquen els objectes de valor diacrític molt elevat, associables als segments d'estatus més elevat, els que ocuparien la cúspide de la piràmide social. Podem preveure, seguint el model esmentat, que dins del mateix

àmbit de les pràctiques de consum, havien d'existir altres peces, de valor i prestigi encara més elevats, segurament vaixella metàl·lica. Aquests elements rarament rs conserven, però la seva presència ha deixat un rastre suficient (per exemple, en el „tresor" del Castellet de Banyoles), tot i que malauradament l'atenció s'ha fixat en els materials de contextos funeraris i cronologies antigues (Graells 2006).

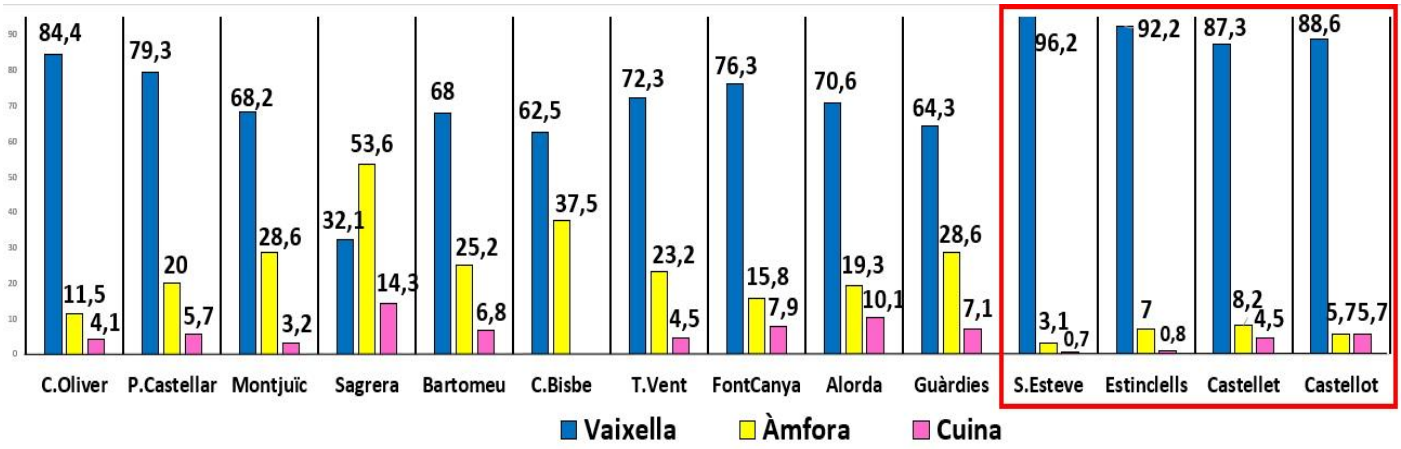

Gràfica Imports 12: Gràfica amb les proporcions de les diferents categories de ceràmiques importades de cadascun dels conjunts ceràmics disponibles de la Fase 3A/3B.

Pel que fa a les àmfores importades en la seva condició de béns de prestigi no es detecten canvis significatius en el segle III aC respecte de les fase precedents 1B/2. En disposar d'una mostra més àmplia es confirma, com havíem avançat, que la seva redistribució interna és intensa, apareixent en quantitats significatives en tots tipus d'assentaments (Gràfica Imports 12). Encara més, es torna a observar que en assentaments de caràcter rural (Sagrera i Les Guàrdies) o en els nuclis de poblament d'una entitat inferior (Puig Castellar) la seva presència pot ser rellevant, fins i tot proporcionalment superior a la de nuclis del mateix territori que ocupen una posició jeràrquica més elevada (Gràfica Imports 12), fet que d'inici podria semblar sorprenent per contradictori en la seva consideració com a bé de prestigi. Entenem, però, que això reflecteix, com dèiem, que els productes que contenen tenen un paper important en els mecanismes redistributius de control social promoguts per les elits. De la mateixa manera, en el segle III aC segueixen documentant-se tipus amfòrics importats de difusió molt restringida, de diferents procedències[8], que podrien ser el testimoni de la circulació

[8] És el cas dels escassíssims exemplars ebusitans del tipus PE-22 (Figura Imports 9, 3) o PE-24 (Figura Imports 13, 3), dels centre mediterranis T.6.1.1.4. (Figura Imports 9, 10) o T.13.1.1.3 (Figura Imports 13, 7), de les púniques del Cercle de l'Estret T.8.2.1.1 (Figura Imports 9, 5;

de productes més selectes destinats a un consum restringit elitista. De fet, els tipus d'assentaments on la gran majoria apareixen i es concentren (Montjuïc, Can Bartomeu, Ca n'Oliver i Alorda Park) confirmen aquesta interpretació.

En l'anàlisi comparada de la distribució per assentaments de les diferents categories de ceràmiques importades (Gràfica Imports 12), precisament en relació amb les àmfores importades s'observa un d'aquells comportaments que amb tota probabilitat pot respondre a una pauta regional. En efecte, ens sembla prou significatiu que tots els nuclis lacetans, ilergetes o ilercavonsdels que disposem de dades consistents d'aquesta fase[9] presenten índexs relativament baixos d'àmfores importades, amb un màxim al Castellet de Banyoles del 8,2 % del total d'individus de ceràmiques importades. Per contra no hi ha cap nucli laietà o cossetà, per grans que siguin les oscil·lacions que presenten entre ells, en què l'índex d'àmfores importades se situï per sota del 10 % del total d'individus de ceràmiques d'importació. És cert que els territoris lacetà (Sant Esteve) o ilergeta (Estinclells) s'ubiquen terra endins, cosa que podria representar una dificultat per al transport d'aquesta mena de recipients, impediment que no es donaria amb la vaixella fina. En aquest punt s'ha d'esmentar l'elevada presència d'àmfores ibèriques en els nuclis ilergetes dels Estinclells o la Pleta (Gràfica Prodlocals 10). Falta, però, comprovar quin és el lloc de fabricació d'aquests recipients, perquè no està demostrada ni la seva procedència de territoris costaners ni la seva producció local. De tota manera, la possible dificultat de transport no es pot invocar en el cas dels nuclis ilercavons del curs inferior d l' Ebre (Castellet de Banyoles i Castellot de la Roca Roja) ja que en aquest mateix territori és ben coneguda l'arribada d'una quantitat elevadíssima d'àmfores fenícies occidentals en cronologies del segle VII aC[10]. Per tot això, considerem que aquests índexs reflecteixen una menor utilització d'aquesta mercaderia exògena com a bé de prestigi per part de les elits d'aquests territoris, tant pel consum propi com per a les seves estratègies redistributives internes. És una qüestió que es pot

Figura Imports 13, 4), de les massaliotes del tipus Py-11 (Figura Imports 13, 11) o del conjunt d'exemplars d'àmfores gregues (Figura Imports 9, 4; Figura Imports 13, 10).

[9] Recordem que és la fase amb una documentació de base més extensa en tots els sentits. Així, no hi ha cap conjunt ceràmic de nuclis no laietans o cossetans que conservi contextos anteriors al segle III aC prou fiables per a aquest nivell d'anàlisi (amb un topall per evitar distorsions situat en un mínim de 30 individus de ceràmiques importades; veure Nota 26).

[10] Sense anar gaire lluny, en l'assentament d'Aldovesta, ubicat a la mateixa riba esquerra del riu en un turó situat entre el Castellot de la Roca Roja i el Castellet de Banyoles, es documenta una concentració d'àmfores fenícies que representen ni més ni menys que el 52 % del total d'individus ceràmics (Mascort, Sanmartí i Santacana 1991).

contextualitzar millor amb altres indicadors que comentarem més endavant, raó per la qual ara ens limitem a constatar aquestes diferències de comportament d'abast regional.

En l'enumeració dels béns de prestigi d'aquest període cal incloure, sense sortir dels materials d'importació, el cas ja comentat de les cassoles importades, cartagineses o itàliques (Figura Imports 16), que poden interpretar-se com a testimoni de l'adopció de pràctiques culinàries exògenes com a mitjà per incrementar la distància social. A favor d'aquesta idea es pot afegir que aquesta pràctica podria explicar l'aparent mancança en aquesta fase de béns de prestigi ceràmics exclusius dels segments socials amb un estatus més elevat. Així, aquesta funció diacrítica, almenys parcialment, es traslladaria de les essencialment al tipus de cuina. Finalment caldria no oblidar, tal com s'ha exposat en l'apartat anterior, que també podrien existir productes amb funció diacrítica de fabricació local (el contingut de les àmfores ibèriques, tal vegada els *kalathoi*).

Fins a aquest punt hem estat insistint, com un dels arguments centrals de la nostra avaluació dels materials ceràmics d'importació, en l'existència d'un important moviment de redistribució interna de béns de prestigi, que provoca que volums cada vegada més importants i diversos d'aquestes productes arribin a capes cada vegada més àmplies de la població. Això, però, no ens pot fer oblidar que es tracta d'una estratègia de control social desplegada per part de les elits locals, que són qui ostenta el monopoli de la seva recepció, organitza el seu repartiment i, finalment, en són els principals consumidors. Aquesta afirmació té un sòlid mitjà de contrastació en el registre arqueològic, concretament en el nivell d'anàlisi destinat a quantificar el volum importacions. Sobre la base d'aquesta aproximació ja fa temps que estem assenyalant que la tipologia i naturalesa dels assentaments, i per extensió la composició social dels seus ocupants, és el factor determinant en la quantitat relativa de ceràmiques importades que proporcionen (Asensio *et alii* 1998, 376; Sanmartí 2000, 315-316; Asensio *et alii* 2000, 375-379; Sanmartí 2001, 30; Asensio 2001-2002, 82).

És per aquesta raó que les mitjanes generals, com ara la del volum d'importacions del conjunt dela zona estudiada, tenen un valor més relatiu, atès que els seus resultats depenen molt de la composició de la mostra[11]. Així, el procediment més adequat per a

[11] És obvi que els índexs poden oscil·lar radicalment si s'obtenen de la suma de conjunts ceràmics provinents d'una mostra en què la majoria de nuclis que la composen són establiments rurals, o bé d'una altra en què predominen els nuclis urbans de primer ordre. Aquest és un cas extrem, que no correspon a la composició de la mostra utilitzada en aquest treball. Però no podem negar que la mostra emprada no s'ha conformat respectant un equilibri entre els diferents tipus d'assentaments, sinó que, bo i haver-ho intentat, el material disponible no ho permetia, de

avaluar aquest indicador ha de ser la comparació al detall, jaciment a jaciment. El resultat més rellevant d'aquesta aproximació és la constatació que sistemàticament els nuclis que se situen en la banda alta de l'estructura jeràrquica del poblament, aquells on és més segura la residència dels segments privilegiats de la societat, són els que sistemàticament proporcionen índexs més elevats de ceràmiques importades. Així, entre les dades disponibles dels segles V i IV aC a la Cossetània, les proporcions més altes es donen en els conjunts ceràmics de la fase 1B del nucli ibèric de Tarragona (la capital del territori), amb un 25,4% del total d'individus (Gràfica Imports 13). El segon jaciment amb un volum més important d'importacions és el d'Alorda Park, que des de la segona meitat del segle V aC s'ha reconvertit en el que s'interpreta com a una ciutadella residència d'elits. En la banda més baixa, en canvi, se situen dos nuclis de poblament dispers: l'especialitzat en concentració d'excedents en sitges del Turó de la Font de la Canya (7 %) i l'establiment rural, però amb una important activitat minero-metal.lúrgica, de Les Guàrdies (8,3 %).

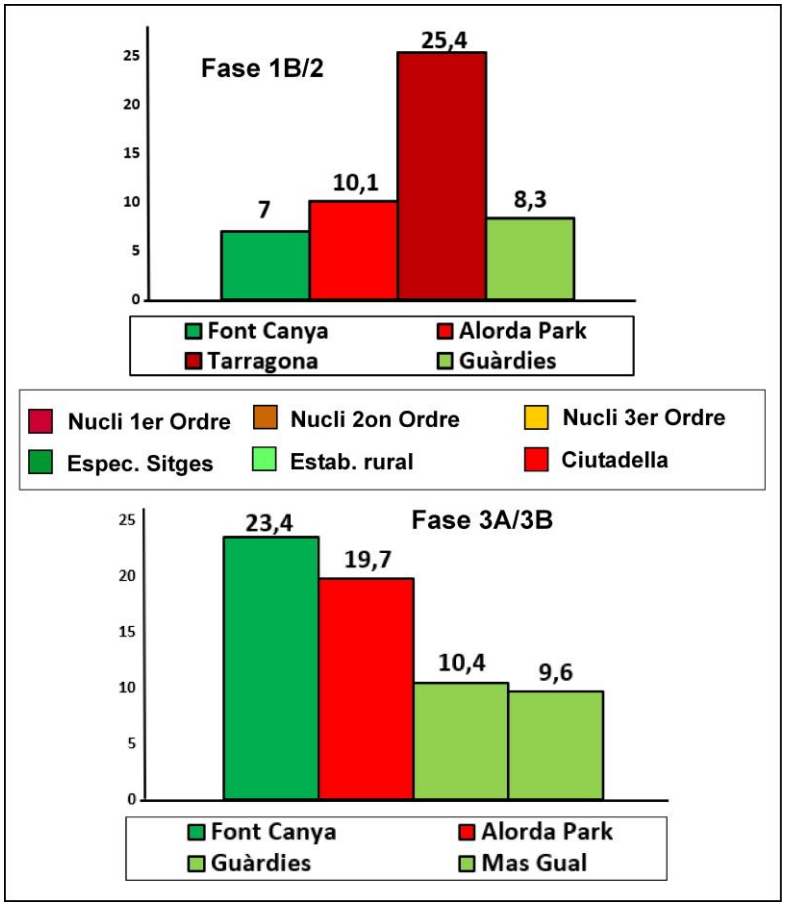

Gràfica Imports 13: Gràfica amb les proporcions de ceràmiques importades de cadascun dels conjunts ceràmics disponibles del període ibèric ple del territori cossetà.

manera que, finalment, s'ha configurat a partir de tots els conjunts que hem tingut la possibilitat d'estudiar.

En el contextos cossetans de les fases 3A/3B s'observa com creix de manera sensible l'índex d'importacions en el cas de la ciutadella d'Alorda Park (19,7 %), en un moment en què ha aparegut un edifici senyorial i el caràcter aristocràtic del nucli s'ha accentuat. S'engrandeix, així, la distància amb els enclavaments rurals, dels que ara disposem de dos exemples, Les Guàrdies i Mas d'en Gual, tots dos amb unes proporcions molt similars (10,4 i 9,6 % respectivament) i força estables respecte dels de la fase precedent (8,3 % a Guàrdies) (Gràfica Imports 13). En darrer terme, destaca sobre manera l'increment espectacular del volum d'importacions que es dona en el nucli especialitzat del Turó de la Font de la Canya (23,4 %), en un moment en què l'aparició del que podria ser un edifici complex i d'unes grans estructures soterrades d'emmagatzematge que s'afegeixen al camp de sitges permeten intuir una intensificació del paper estratègic de l'indret i una possible vinculació més estreta amb les elits locals.

En el cas de la Laietània l'índex més elevat d'importacions per a la fase dels segles V i IV aC el proporciona Montjuïc, amb un 16,9 % del total d'individus (Gràfica Imports 14). Està representat com a nucli de segon ordre, ja que en principi hi ha consens a identificar Burriac com la capital del territori laietà. En el capítol corresponent ja s'han comentat els arguments que permeten plantejar que, almenys en cronologies anteriors al segle III aC, Montjuïc pogués haver tingut una condició equivalent, un dels quals és precisament el volum de ceràmiques importades. Quant als centres de poblament concentrat, es constata l'ordre previsible seguint la lògica del model proposat, amb el nucli de segon ordre de Ca n'Oliver amb un percentatge inferior al de Montjuïc (6,5 %), i encara per sota el vilatge fortificat del Puig Castellar (4,4 %). Quant als assentaments vinculats directament a la producció agrícola, presenten uns índexs relativament elevats, tant el centre estratègic especialitzat en la concentració d'excedents del Turó del Vent (amb un 6,4 % equivalent al del nucli de segon ordre de Ca n'Oliver), com a l'establiment rural de la Sagrera (12,5%[12]).

En el segle III aC la presència de dades del nucli de Can Bartomeu/Burriac té com a conseqüència previsible que se situï com l'indret que proporciona l'índex més alt d'importacions dels contextos laietans d'aquesta fase, amb un 12,6 % del total d'individus (Gràfica Imports 14). Filant prim, podríem pensar que és un índex una mica baix per a un nucli de primer ordre (a partir del que hem vist a Tarragona o Montjuïc),

[12] Aquesta proporció és molt inconsistent, ja que el conjunt ceràmic de la fase 2 d'aquest jaciment és molt escàs (el més reduït dels 59 considerats), tant que la ponderació per u sens dubte distorsiona a l'alça el pes dels materials d'importació.

però cal ponderar la possible influència del fet que els conjunts ceràmics utilitzats provenen del jaciment de Can Bartomeu, que, com hem descrit en l'apartat corresponent, consisteix en una agrupació de sitges ubicada en l'àrea peri-urbana de la ciutat laietana, directament associada a un establiment rural.

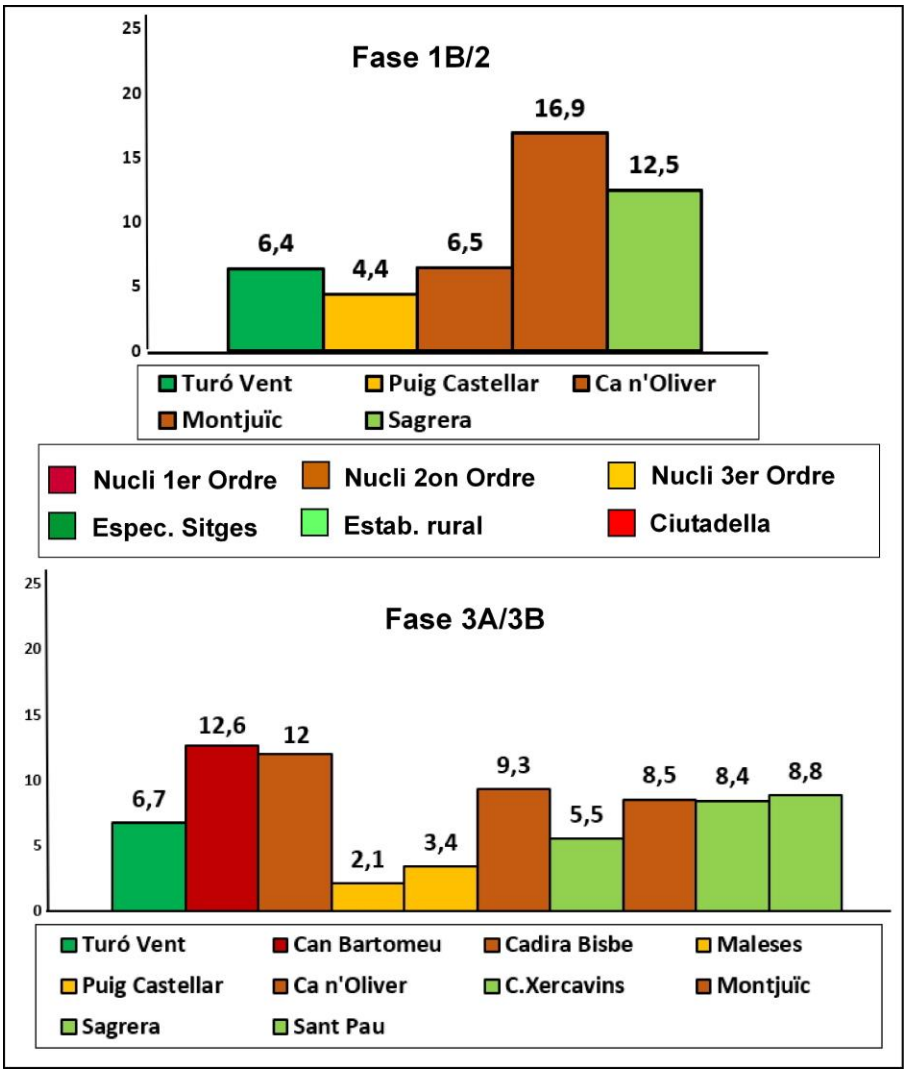

Gràfica Imports 14: Gràfica amb les proporcions de ceràmiques importades de cadascun dels conjunts ceràmics disponibles del període ibèric ple del territori laietà.

Per sota es dona la seqüència esperada, amb els nuclis de segon ordre de Cadira del Bisbe (12 %) i Ca n'Oliver (9,3 %), a més del de Montjuïc (8,5 %). En aquest darrer cas, la davallada del percentatge d'importacions respecte al de la fase precedent (16,9 %) podria ser el reflex d'una pèrdua de dinamisme i importància del lloc en aquesta cronologia, tal vegada en favor de Burriac. Els nuclis de tercer ordre, o vilatges fortificats, ara representat per dos jaciments, Puig Castellar i les Maleses, segueixen proporcionant les quantitats més baixes de ceràmiques importades (3,4 % i 2,1 %

respectivament). Es tracta de proporcions inferiors a les que presenten els hàbitats no concentrats, ja sigui l'especialitzat en l'acumulació d'excedents del Turó del Vent (un 6,7 %, pràcticament idèntic al de la fase precedent), ja siguin els diversos establiments rurals coneguts d'aquest període: Can Xercavins (5,5 %), Sagrera (8,4 %[13]) i Sant Pau (8,8 %) (Gràfica Imports 14). Cal destacar la coincidència en les proporcions que proporcionen aquests dos nuclis rurals, propers i coetanis (Gràfica Imports 14), fenomen ja vist en els equivalents cossetans de les Guàrdies i Mas d'en Gual (10,4 % i 9,6 %) (Gràfica Imports 13), tots quatre, a més, amb uns índexs molt similars.

La resta de territoris dels que tenim informació presenten una documentació molt més fragmentària pel que fa a les cronologies i tipus d'assentaments representats. Tanmateix d'allò que ha estat possible processar s'obtenen uns resultats que confirmen la pauta de l'axioma proposat. Així, en el sector lacetà els índexs més elevats de ceràmiques importades es donen als assentaments que farien funcions de centres vertebradors regionals, condició equivalent en el seu context a la d'un nucli de primer ordre (Gràfica Imports 15).

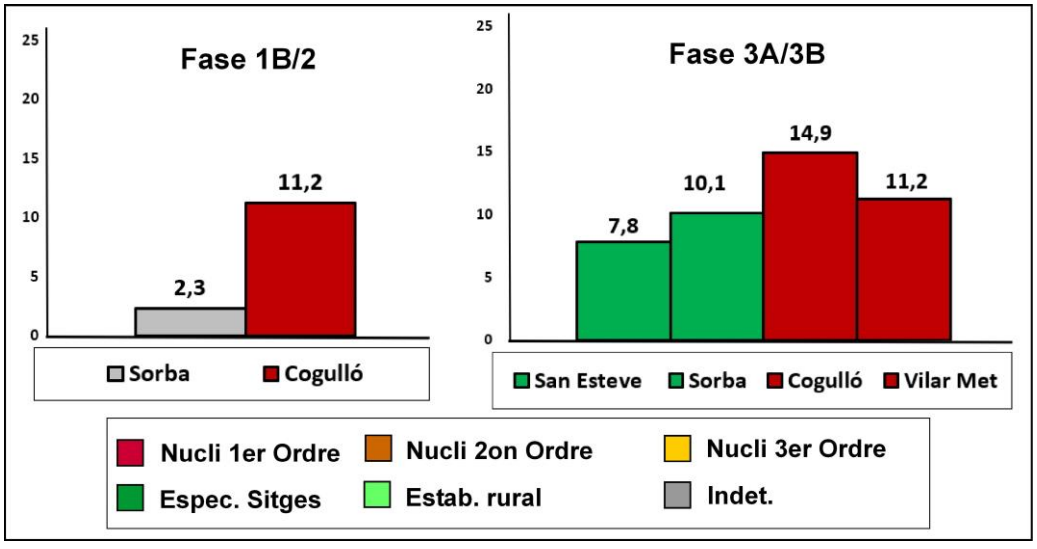

Gràfica Imports 15: Gràfica amb les proporcions de ceràmiques importades de cadascun dels conjunts ceràmics disponibles del període ibèric ple del territori lacetà.

És el cas de les dues fase del període ibèric ple documentades al Cogulló de Sallent (11,2 % en el segle IV aC i 14,9 % en el III aC) i de la única fase conservada, del segle III aC, del Vilar del Met (11,2 %). Uns percentatges una mica inferiors proporcionen Sant Esteve d'Olius (7,8 %) i Sant Miquel de Sorba (10,1 %) (Gràfica Imports 15), que

[13] Aquesta xifra sí que és fiable donat que els conjunts ceràmics d'aquesta fase del jaciment són molt més voluminosos que els de la fase precedent.

en aquesta cronologia coincideixen a presentar els trets propis dels anomenats nuclis especialitzats en la concentració d'excedents cerealístics en sitges.

Encara més incompleta és la informació recuperada als territoris ilercavó i ilergeta, per als quals només hi ha dades comparables de la fase de finals del segle III aC, i d'un nombre molt limitat d'assentaments. Els dos nuclis situats al curs inferior de l'Ebre mostren la correlació prevista, amb un índex superior d'importacions a la ciutat del Castellet de Banyoles, del 6,8 % del total d'individus; és gairebé el doble del que s'obté contemporàniament en el nucli de segon ordre del Castellot de la Roca Roja, amb el 3,5 % del total d'individus (Gràfica Imports 16).

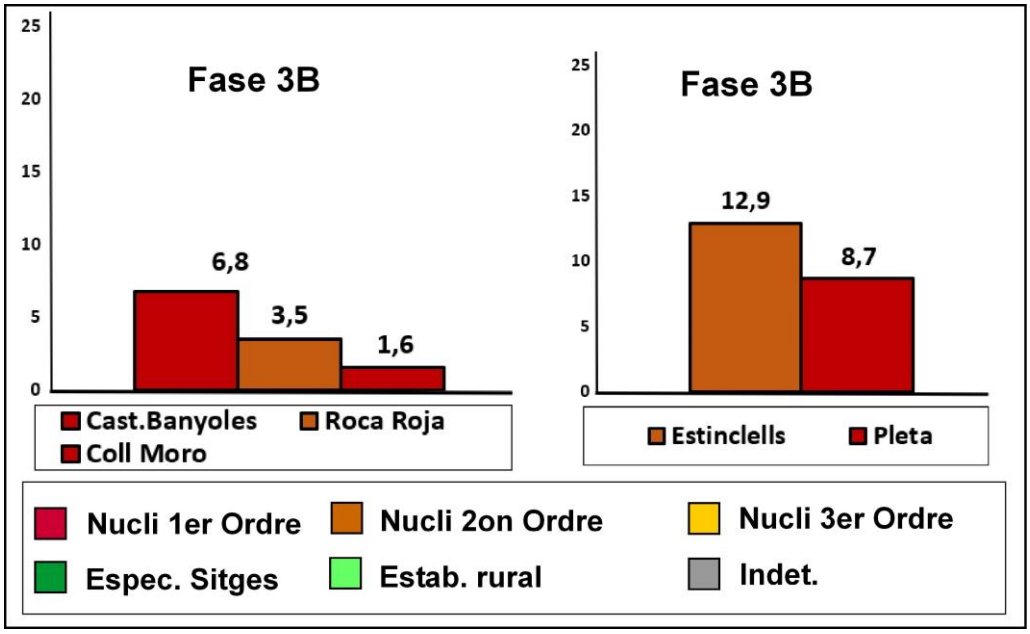

Gràfica Imports 16: Gràfica amb les proporcions de ceràmiques importades de cadascun dels conjunts ceràmics disponibles del segle III aC en els territoris ilercavó i ilergeta.

Els dos únics assentaments amb conjunts analitzats de la zona oriental ilergeta mostren un comportament capgirat, ja que més extens, la Pleta, aparentment el nucli de primer ordre, presenta uns índexs d'importacions del 8,7 % del total d'individus, una mica per sota de nucli fortificat de petites dimensions dels Estinclells (12,9 %), que sembla un nucli de segon ordre (Gràfica Imports 16). Precisament aquesta dada, la proporció tan alta d'importacions ceràmiques, és el que permetria valorar la hipòtesi que aquest assentament sigui la versió regional del tipus de ciutadella aristocràtica; és una possibilitat que les dades conegudes no desmenteixen categòricament (presència d'una agrupació de cases complexes, control espais productius, com ara un trull/almàssera, i una gran cisterna, etc.). En el cas d'Alorda Park s'ha comprovat que aquesta mena de

nuclis fortificats molt petits, on essencialment resideix un reduït grup de famílies d'estatus elevat, assoleixen les proporcions més altes de ceràmiques importades en el respectiu context regional (Gràfica Imports 13).

En una consideració global del conjunt de dades resultants d'aquest nivell d'anàlisi, sens dubte destaca com és d'ajustada (en general) la correspondència entre l'estructura jeràrquica del poblament i el volum d'importacions. Això es comprova de manera tan regular que, des del nostre punt de vista, confereix un alt valor interpretatiu a aquest indicador ceramològic. Tant és així, que entenem que, en alguns casos, és una dada que per ella mateixa pot conduir-nos a matisar la condició atribuïda a alguns assentaments o fases d'assentaments (Estinclells, Font de la Canya 3B), o a intuir-ne la naturalesa o evolució quan manquen altres elements del registre arqueològic (Montjuïc).

Un altre aspecte que és interessant ressenyar és la notable presència d'importacions als nuclis de poblament no concentrat[14], especialment els que interpretem com a nuclis rural de plana, que associem a la massa de població camperola (les Guàrdies, Mas d'en Gual, Can Xercavins, Sagrera i Sant Pau). Destaca sobretot el fet que sempre superen els índexs d'importacions que arriben a nuclis fortificats en alt, com ara els vilatges fortificats laietans (Puig Castellar, Maleses)[15]. Una possible interpretació d'aquest comportament, potser sorprenent d'entrada, és que la redistribució d'aquests béns de prestigi tingui com a prioritat, seguint l'argument plantejat anteriorment, afavorir la captació de l'excedent agrícola per part de les elits. Si això fou així, té sentit que les ceràmiques importades s'adrecin més aviat vers les comunitats directament relacionades amb la producció i acumulació de béns subsistencials que no pas cap nuclis vinculats sobretot al control territorial, amb un marcat caràcter estratègic o fins i tot militar.

Comprovades les fortes oscil·lacions que pot presentar el volum de ceràmiques importades en funció dels tipus d'assentaments, cal acabar aquest apartat recordant que, tanmateix, el pes de les importacions en la composició general dels conjunts ceràmics de la zona és globalment baix. Això s'observa en el darrer dels nivells d'anàlisi aplicats a cadascun dels conjunts estudiats, el que mesura la correlació dels grups funcionals

[14] Evidentment, allà on els tenim documentats, a hores d'ara únicament els territoris laietà i cossetà.

[15] Hi ha dades d'altres nuclis laietans d'aquestes característiques, com el del Turó Gros de Céllecs (Òrrius, Maresme), que confirmen aquesta tendència. Tot i que el que coneixem no és homologable al tipus de comptatge desenvolupat en aquest treball, la xifra publicada de només un 2,1 % de fragments de ceràmiques importades respecte del total de fragments ceràmics, inclosos en el càlcul els materials dels nivells superficials (Sanmartí 2013, 105), permet intuir que ens movem en uns volums baixos similars als del Puig Castellar o les Maleses.

incorporant ceràmiques de producció local i ceràmiques importades (Gràfica Imports 17, B). La seva comparació amb la mateixa gràfica realitzada només a partir dels vasos de producció local (Gràfica Imports 17, A) posa de manifest que les modificacions són ben poc significatives: tan sols un increment lleu de les àmfores i de la vaixella (Gràfica Imports 17, B). En els capítols corresponents ja hem indicat la incidència mínima de les importacions en els diferents grups funcionals. La principal implicació que cal extreure'n és que la recepció de ceràmiques importades condiciona molt poc, o gens, la configuració de la producció local de ceràmiques. Entenem que, a diferència del que passa en altres contextos (per exemple, com veurem més endavant, en el cas la Gàl.lia mediterrània), el món ibèric fabrica tot allò que és necessari per a cobrir les necessitats bàsiques de la població, almenys pel que fa a les activitats més quotidianes i ordinàries. Només la quota de material extraordinari, amb valor de bé de prestigi, és el que majoritàriament es cobreix amb productes forans d'importació.

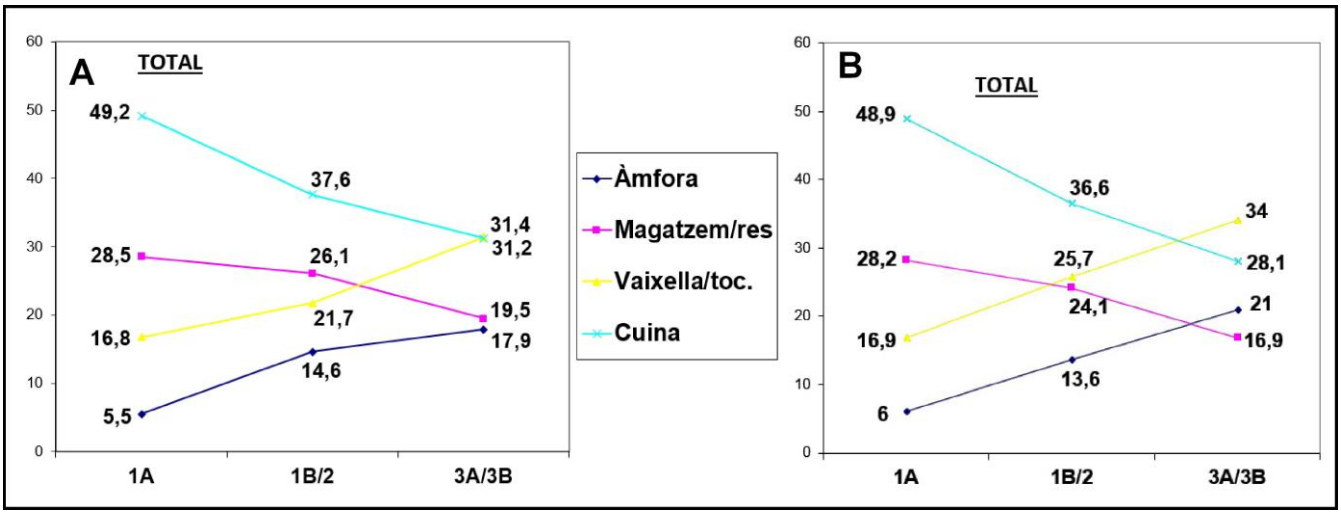

Gràfica Imports 17: Gràfica amb les proporcions relatives per grups funcionals del total d'individus de producció local (A) i del total d'individus, inclosos els de producció local i els d'importació (B).

4.- Consideracions finals.

En el capítol anterior, dedicat a l'anàlisi comparada dels contextos ceràmics, hem desenvolupat totes les consideracions que hem estat capaços de concebre per tal d'assolir els objectius del treball. Hem intentat extreure dels conjunts ceràmics tot el que pugui caracteritzar les comunitats ibèriques que els van generar, en tots els aspectes possibles: cultural, socio-econòmic i polític. En molts casos hem treballat partint d'hipòtesis o línies argumentals anteriorment plantejades, ja sigui per reforçar-les o per criticar-les. En d'altres n'hem proposat de noves o hem matisat les preexistents. Aquesta pretensió ha estat possible gràcies a l'anàlisi d'una base documental consistent. Podem afirmar que és la més àmplia amb què mai abans s'havien tractat les problemàtiques afrontades. Tanmateix, això no garanteix la validesa de tot el que s'ha plantejat en el capítol anterior, que, òbviament, ha de ser objecte de discussió amb plantejaments alternatius, i de verificació amb documentació addicional.

En aquest sentit, som conscients que la continuïtat de la recerca desenvolupada en aquesta tesi doctoral passa, en primera instància, per intentar cobrir les evidents mancances que hi ha en la documentació utilitzada. Aquestes mancances són enormes en relació al període ibèric antic, afectat per una endèmica deficiència del registre arqueològic. Amb tot, hi ha marge per fer créixer la base documental d'aquesta fase, a partir de conjunts recuperats en excavacions antigues, com els del Coll del Moro de la Serra d'Almos, el Tossal del Moro de Pinyeres o la Penya del Moro de Sant Just Desvern. Entenem que també serà convenient estendre l'abast geogràfic del treball, almenys per cobrir el màxim de territoris ètnics del sector ibèric septentrional. En aquest sentit, la prioritat ha de ser la incorporació del territori indiketa, on hi ha jaciments de referència que aportaran dades fonamentals (Ullastret, Mas Castellar de Pontós, Sant Julià de Ramis, Sant Sebastià de la Guàrdia, Puig Castellet, Montbarbat, Puig Castell de la Fosca, Perelada, etc,). També f interessant avaluar dades d'altres territoris de la Catalunya central, a més dels lacetans, atès que hi ha indrets que estan generant conjunts que s'ajusten als requisits exigits per un estudi d'aquesta naturalesa; és el cas de L'Esquerda i el Turó del Montgrós, en territori ausetà, o del Castellot de Bolvir a l'àrea ceretana. Finalment, cal recordar l'existència d'altres nuclis del període ibèric ple ubicats en els territoris estudiats per nosaltres, i que sens dubte proporcionaran informació cabdal per a completar la representació dels diferents tipus d'assentaments. És el cas, entre d'altres, del Molí d'Espígol i Els Vilars al territori ilergeta, de Prats de

Rei a la Lacetània, de Moleta del Remei i l'Assut a l'àmbit ilercavó, de El Vilar de Valls i La Cella de Salou a la Cossetània, o del Turó de la Rovira, Castellruf i Torre Roja a la Laietània.

Una segona línia de treball que proposem explorar és l'extensió a d'altres àmbits territorials i culturals del model d'anàlisi utilitzat en aquest treball. Partint del supòsit que els paràmetres quantitatius i qualitatius observats reflecteixen pautes organitzatives i de comportament, entenem que és interessant contrastar-los entre diferents poblacions protohistòriques. Per tal de fer un primer test de les possibilitats d'aquesta mena d'anàlisi comparativa hem utilitzat els conjunts ben coneguts i accessibles del nucli llenguadocià de Lata-Lattes-*Lattara* (Erau-Hérault), sens dubte el jaciment de referència pel que fa a l'ús sistemàtic d'aproximacions quantitatives per a l'estudi del mobiliari ceràmic (Py i Adroher 1991).

De seguida aquest exercici ha posat de manifest una divergència bàsica, que en sí mateixa permet reconèixer trets diferencials entre ambdues societats. Es tracta del fet que durant el segle IV aC, en el nucli portuari indígena de *Lattara*, el 63,3 % dels vasos són importats (Gràfica Imports 18), la gran majoria fabricats a *Massalia* (Py 1999). Recordem que la mitjana d'importacions de la zona catalana analitzada és, en aquesta mateixa cronologia, del 8,7 % del total d'individus, mentre que en nuclis urbans portuaris equiparables al de *Lattara*, com ara Tarragona, s'assoleix un màxim de del 25,4 % del total d'individus (Gràfica Imports 18).

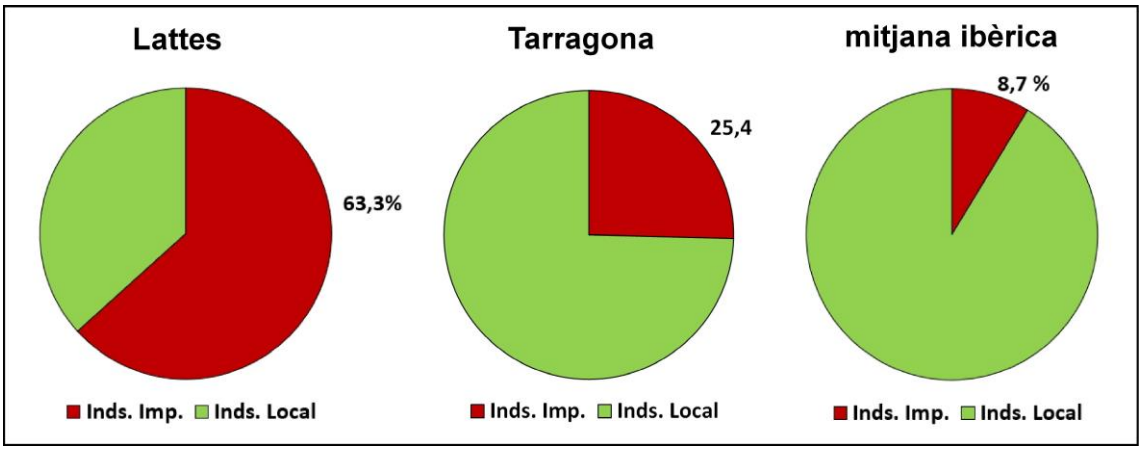

Gràfica Imports 18: Gràfiques que comparen el volum d'importacions en els segles V-IV aC a Lattes i Tarragona, junt a la mitjana global d'aquesta cronologia a la zona subjecte d'estudi.

Hi ha una sèrie de trets qualitatius i quantitatius del mobiliari ceràmic de Lattes que ens donen les claus d'una possible explicació a aquesta diferència tan gran. D'entrada, cal tenir en compte que a Lattes la totalitat de la ceràmica a torn és importada. A més, tots els recipients de transports són importats: no existeix una producció local d'àmfores. Per altra banda, el 72 % de les peces de vaixella de taula són vasos d'importació (a torn) mentre que només el 28 % restant és de producció local (a mà)[16]. En el nostre parer, aquestes dades demostren que per a la població d'aquest enclavament les ceràmiques importades (almenys una part important, en particular les peces de vaixella comuna no envernissada) són un producte que no té el mateix nivell de prestigi o valor diacrític que tindria entre les comunitats ibèriques. Més aviat fa la sensació que la gran majoria dels residents a Lattes utilitza quotidianament un gran nombre de vasos d'importació.

Per altra banda, hi ha altres indicadors que mostren paral·lelismes interessants amb els conjunts ceràmics de les comunitats ibèriques estudiades per nosaltres. Així, observant la correlació dels grups funcionals que integra ceràmiques locals i importades, es constata, per exemple, que en els contextos 1B de Tarragona i els contemporanis de Lattes, hi ha una proporció similar d'envasos amfòrics, ja siguin importats o de producció local, en tots dos casos dels volts del 25 % del total d'individus (Gràfica Imports 19). Això indica que en tots dos centres urbans portuaris, l'un dels gals del sud i l'altre dels ibers del nord, existeix una demanda similar de productes envasats en àmfores. Una opció molt versemblant seria que els productes continguts en la gran majoria d'aquests envasos (tant els importats com els locals) siguin begudes alcohòliques, com ara vi i cervesa. Això es pot posar en relació amb una diversitat de pràctiques socials de comensalitat que serien un denominador comú entre les dues societats, de nivells de complexitat socio-econòmica equiparables. També es constata una notable proximitat en els percentatges de ceràmiques de cuina, en tots dos casos als volts del 25 % del total d'individus (Gràfica Imports 19), cosa que pot indicar, com havíem assenyalat abans, l'existència d'una proporció estàndard compartida pel que fa

[16] Volem fer notar que les agrupacions o categories que aquí destaquem i comparem (per exemple, les peces de vaixella de taula importades respecte les de producció local) no coincideixen amb les que els autors de la seva publicació utilitzen per ordenar i agrupar els materials ceràmics que composen els conjunts ceràmics del segle IV aC a Lattes (Py 1999). Tanmateix la seva presentació en quadres resums del total de dades quantitatives i tipològiques (del model que nosaltres hem reproduït, amb algunes adaptacions, en aquest i altres treballs) ens ha permès obtenir les xifres que ens interessaven, de les comparacions que desitjàvem, sense cap mena de dificultat. Un exemple més de com aquest senzill sistema de presentació de la documentació ceramològica és un enorme encert i dels avantatges que representaria la generalització del seu ús en la publicació dels conjunts ceràmics d'època protohistòrica.

al servei o paquet de vasos culinaris dins dels contextos domèstics de totes dues comunitats. La divergència més evident i rellevant es dona en les peces de magatzem i reserva, que són molt escasses a Lattes (en forma de contenidors tipus *dolium* de pastes grolleres), mentre que apareixen sempre, i en quantitats significatives, no només al nucli urbà de Tarragona, sinó a tota la diversitat d'assentments ibèrics de la zona catalana. En definitiva, l'absència de tenalles entre el mobiliari ceràmic de Lattes en el segle IV aC semblaria reflectir una estratègia molt diferent en relació a la gestió de les reserves de productes alimentaris bàsics, com no sigui que aquesta funció sigui coberta amb altres elements, per exemple a través d'una reutilització secundària dels envasos amfòrics, com ara els massaliotes, presents en volums ingents en aquest jaciment.

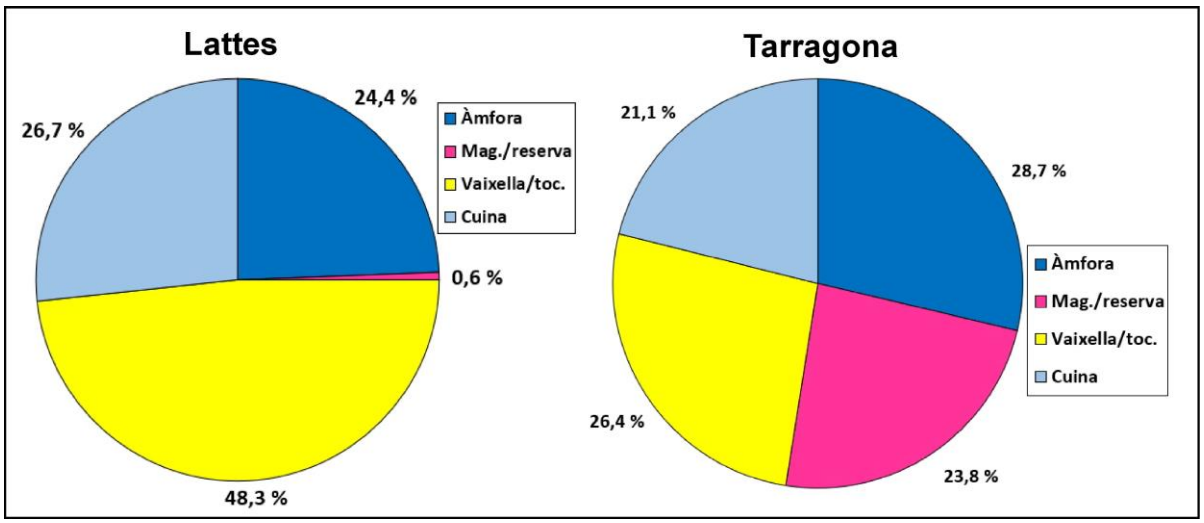

Gràfica Imports 19: Gràfiques que comparen la correlació per grups funcionals dels conjunts ceràmics dels segles V-IV aC a Lattes i Tarragona.

Aquestes consideracions s'han efectuat només a tall d'exemple sobre la potencialitat d'una d'ampliació de la nostra forma d'anàlisi més enllà de la zona abastada en aquest treball. Això és vàlid no només per a realitats culturals externes al món ibèric, sinó també per a altres sectors del territori cultural ibèric. Així, un test similar realitzat en un dels escassos jaciments ibèrics dels que s'ha publicat la totalitat de materials ceràmics recuperats, el fortí edetà del Puntal dels Llops (Olocau, València) (Bonet i Mata 2002), mostra un comportament força semblant al de nuclis equivalents i contemporanis de la zona catalana, com el fortí ilercavó del Castellot de la Roca Roja. Tots dos presenten una correlació de categories funcionals bastant similars, llevat de la proporció de vasos culinaris, força més alta en el nucli ilercavó que en l'edetà (Gràfica Imports 20).

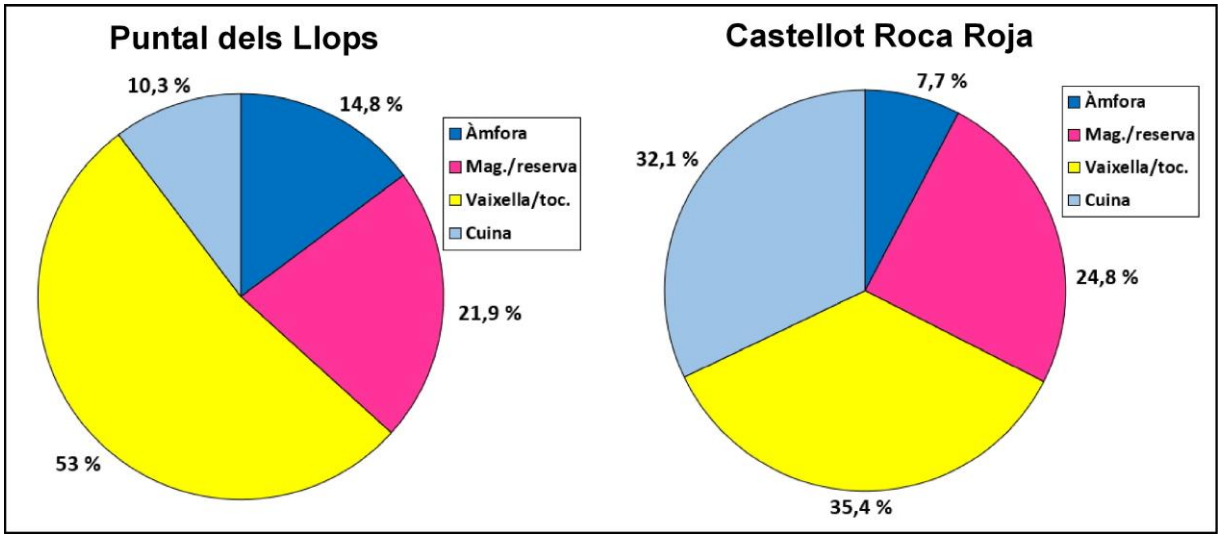

Gràfica Imports 20: Gràfiques que comparen la correlació per grups funcionals dels conjunts ceràmics de finals del segle III aC al Puntal dels Llops i al Castellot de la Roca Roja.

A nivell del volum d'importacions, destaca l'existència d'un índex pràcticament idèntic a tots dos nuclis, del 3,6 % del total d'individus al Puntal dels Llops i del 3,4 % en el Castellot de la Roca Roja. Precisament, l'extensió d'aquest nivell d'anàlisi relatiu al volum global de les importacions cap a sectors meridionals del món ibèric ens ha permès constatar una notable divergència entre els dos territoris. El primer símptoma d'aquesta divergència sorgeix de la proporció de ceràmiques importades que s'obté dels molt fiables conjunts ceràmics 3B de la ciutat ilercavona del Castellet de Banyoles, tot just del 6,8 % del total d'individus (Gràfica Imports 16). Aquest índex representa, com hem vist, gairebé el doble del que dona el petit fortí contemporani del Castellot de la Roca Roja, però contrasta molt amb el que sistemàticament proporcionen tots els nuclis urbans de primer ordre en els territoris costaners al nord de la vall de l'Ebre. De fet, tots els contextos disponibles de nuclis d'aquesta entitat i categoria, des de cronologies molt anteriors, se situen sempre en percentatges d'importacions clarament superiors: un 25,4 % als de Tarragona 1B (Gràfica Imports 13), un 16,9 % a Montjuïc 2 i un 12,6 % a Can Bartomeu/Burriac 3B (Gràfica Imports 14). A aquests cal afegir un 16,5 % obtingut d'uns conjunts 3B publicats del complex urbà indiketa d'Ullastret (Equip Pontós i Ullastret 1998)[17]. Un altre indicador que distancia el comportament ceramològic del Castellet de Banyoles respecte de la resta de nuclis urbans de la costa catalana és el pes

[17] Concretament recuperats en nivells d'abandonament d'aquesta cronologia de les Zones 14 i 15 del nucli de l'Illa d'en Reixac.

de les àmfores importades dins dels respectius lots de ceràmiques importades. En aquest cas el 8,2 % d'individus d'àmfora importada respecte al total d'individus de ceràmiques importades del Castellet de Banyoles contrasta amb el 36,8 % de Tarragona 1B, el 39,6 % de Montjuïc 2 (Gràfica Imports 11), el 25,2 % de Can Bartomeu/Burriac 3B (Gràfica Imports 12) i el 27,9 % d'Ullastret 3B. Un tercer element que els separa és el volum que representen les àmfores ibèriques en el conjunt de les ceràmiques de producció local: aquest és del 4,6 % d'individus en el Castellet de Banyoles per un 25,9 % a Tarragona 1B, un 32,5 % a Montjuïc 2 i un 23,7 % a Can Bartomeu/Burriac 3B (Figura Prodlocals 36).

L'extensió dels dos primers nivells d'anàlisi cap a nuclis urbans situats al sud de l'Ebre ens ha permès comprovar a tots ells unes tendències molt similars al les del Castellet de Banyoles. Per començar la ciutat edetana del Tossal de Sant Miquel de Llíria, l'antiga *Edeta*, presenta unes proporcions del 10% d'individus importats (Bonet *et alii* 2004), entre els quals les àmfores importades constitueixen només el 6 % del total d'individus importats. Malauradament, els contextos del període ibèric ple de la ciutat portuària de Sagunt apareixen sovint alterats, amb una composició massa heterogènia (Bonet *et alii* 2004, fig. 4a i 4b), fet que aconsella excloure'ls d'aquest tipus d'aproximació. En una tercera ciutat edetana, Los Villares/*Kelin*, capital d'un territori polític d'interior, la proporció d'importacions és d'un 4,7 % del total d'individus, amb una presència ínfima d'àmfores importades: només el 3,7 % del total d'individus de ceràmica importada (Bonet *et alii* 2004, 215, fig. 14). A la Contestània, la Serreta d'Alcoi és un nucli urbà que, com el Castellet de Banyoles, es configura com a capital d'un sector d'interior en una fase avançada del segle III aC. Els seus conjunts ceràmics proporcionen un índex d'individus importats del 6,6 % del total (Sala *et alii* 2004). Ubicat a la zona costanera, el jaciment de l'Escuera s'interpreta com l'indret que exercia les funcions de nucli central durant el període ibèric ple (Sala *et alii* 2004, 238), amb un moment àlgid dins del segle III aC; en aquesta fase hi ha un 8,4% d'individus importats.

Es comprova, doncs, que les ciutats dels territoris cossetà, laietà i indiketa (Tarragona, Montjuïc, Burriac i Ullastret) presenten de mitjana més del doble d'importacions que els nuclis urbans dels territoris ilercavó, edetà i contestà (Castellet de Banyoles, Sant Miquel de Llíria, Los Villares, La Serreta i l'Escuera). Anant més enllà, cal valorar especialment el fet que a la costa catalana hi ha força nuclis de poca entitat, situats a la part baixa de l'escala jeràrquica del poblament, que presenten proporcions d'importacions semblants a les de les ciutats ebrenques i valencianes, totes elles nuclis

de primer ordre. Això s'observa als centres especialitzats en l'acumulació d'excedents en sitges, com ara a Font de la Canya en les fases 2 (7 %) i 3B (23,4 % del total d'individus), a Turó del Vent en les mateixes fases 2 (6,4 %) i 3B (6,7 %), a Sant Esteve d'Olius 3A/3B (7,8 %) o a Sant Miquel de Sorba 3B (10,1 %). També en hàbitats tipus rurals, com ara, per esmentar només els més consistents, les Guàrdies 2 (8,3 %) i les Guàrdies 3A/3B (10,4 %), Mas d'en Gual 3A/3B (9,6 %) i la Sagrera 3B (8,4 %).

Per tal de completar aquesta anàlisi comparativa bàsica de les modalitats de distribució interna dels materials d'importació en un sector molt ampli del territori ibèric (d'Alacant a l'Empordà), cal tenir en compte dues darreres consideracions. D'una banda, el fet que a la zona l'edetana/valenciana, coincidint amb el que s'ha constatat a l'àrea de la costa catalana, els nuclis de poblament concentrat d'una entitat inferior a les ciutats de primer ordre també proporcionen quantitats inferiors de ceràmiques importades. És el que s'observa al Castellot de la Roca i Puntal dels Llops. En segon lloc cal tenir present que a la zona valenciana existeix un tipus particular d'assentament on sí que es concentren proporcions elevades d'importacions. Són els anomenats „nuclis singulars costaners" o „emporis", definits a la zona contestana a través de jaciments com la Illeta dels Banyets (El Campello) o el Tossal de Bassa/Tossal de Manises (Alacant). En aquest darrer les ceràmiques importades assoleixen un 23 % del total d'individus (Sala *et alii* 2004, 240, gràfic 11). En el territori edetà es podria atribuir aquesta condició al nucli portuari del Grau Vell de Sagunt, on, malgrat les mancances del registre, és ben evident que hi ha un volum d'importacions molt superior a la del centre urbà residencial del Tossal del Castell (Bonet *et alii* 2004, 207).

En definitiva, el conjunt de dades exposades marquen uns patrons clarament diferents en relació al volum, distribució i ús dels productes importats entre dues zones ben definides geogràficament. A partir d'aquí, seguint les premisses conceptuals plantejades inicialment, entenem que l'explicació a aquesta diferència s'ha de buscar en els factors socio-econòmics que determinen les relacions comercials. És en aquest sentit que introduïm un nou element del registre arqueològic, que també reflecteix una diferència rellevant entre aquestes dues àrees. En efecte, just en el límit entre els territoris cossetà i ilercavó s'ubica la separació entre els territoris on es documenta un ús abundant de sitges (cap al nord) i aquells on aquests dipòsits d'emmagatzematge subterranis són pràcticament absents (cap al sud) (Figura Imports 17). En altres treballs hem assenyalat que tal vegada no s'ha donat prou relleu a un fenomen que, a parer nostre, podria fer pensar en l'existència de bases econòmiques diferenciades dins de l'àrea cultural ibèrica

(Asensio, Francès i Pons 2002, 137). En sentit contrari es podria al·legar que l'ús o no de sitges respon únicament a tradicions culturals diferents respecte dels sistemes d'emmagatzematge de cereals, de manera queaquesta funció eracoberta amb mitjans alternatius, com ara graners construïts o magatzems elevats. Tanmateix, l'emmagatzematge de cereals en sitges és un sistema amb unes prestacions tècnicament immillorables des de molts punt de vista (altes garanties de conservació, baix cost i complexitat de fabricació, perdurabilitat, etc.), sobretot pel que fa a la reserva a llarg termini (Miret 2005, 321), fet que explica l'amplíssima difusió i pervivència del sistema fins a èpoques molt recents (Miret 2008, 218). En segon lloc, en moltes de les zones on aquest dispositiu desapareix del registre en època ibèrica el seu ús era ben conegut en fases precedents, per exemple, al País Valencià, on es documenta des del IV mil·lenni aC (Gómez Puche *et alii* 2004) i continua emprant-se, amb més o menys intensitat i continuïtat, fins ben entrat el bronze final, en els segles IX-VIII aC (García Borja *et alii* 2013). Per tot això subscrivim l'argument que l'absència de sitges en època ibèrica en zones com la vall de l'Ebre o el País Valencià s'explica perquè no s'hi ha desenvolupat una estratègia econòmica abocada a l'obtenció i gestió de grans excedents cerealístics (Alonso 1999, Abad i Sala 2009, 122), amb finalitats no exclusivament subsistencials[18], a diferència del que caracteritza l'economia dels territoris de la costa catalana al nord de l'Ebre. En les zones sense sitges, tot apunta que s'ha desenvolupat una diversitat d'estratègies econòmiques, tendents a una explotació preferent d'altres tipus de recursos. En aquest sentit, l'abundància d'estructures vinculades a la producció de vi i oli en els territoris ibèrics del País Valencià ha permès defensar que el conreu de fruiters hi tenia una especial rellevància econòmica (Pérez Jordà 2000, 66).

A la zona ilercavona del curs inferior del riu Ebre, des de la primera edat del ferro fins al segle III aC, l'obtenció de recursos minero-metal·lúrgics, sobretot de galena argentífera, s'ha identificat com un aspecte clau en la configuració de l'estructura del poblament (Rafel *et alii* 2008; Asensio, Miró, Sanmartí 2005, 627). En el territori ilergeta diversos indicis (freqüència de grans basses al centre d'assentaments, ubicació dels assentaments seguint camins de transhumància) s'han invocat per plantejar la hipòtesi d'un paper econòmic determinant de la ramaderia (Cura, Principal 1993, Asensio *et alii* 2005b, 479).

[18] Fet que de cap de les maneres és incompatible amb el manteniment d'una important producció cerealística bàsica, destinada al consum intern, i per això igualment transcendent en l'economia de totes les comunitats protohistòriques peninsulars.

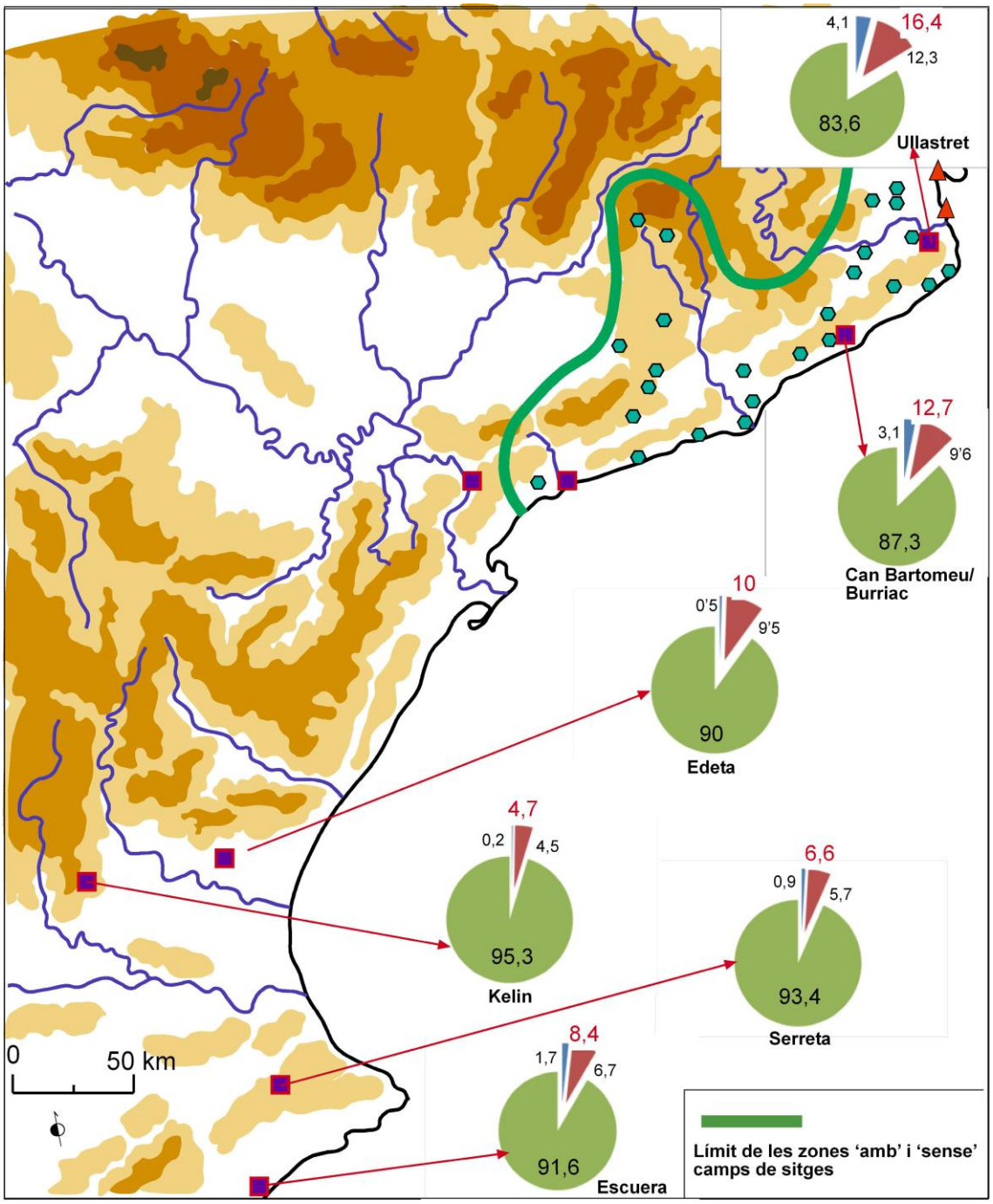

Figura Imports 17: Mapa dels territoris ibèrics dels nord-est i est peninsular, amb indicació dels principals nuclis urbans i la gràfica amb les proporcions respectives d'individus de ceràmiques importades.

Si tots aquests casos demostren l'existència, almenys durant el període ibèric ple, d'una diversitat d'estratègies econòmiques i productives entre els pobles ibers, la següent qüestió que cal posar sobre la taula és quines podien ser les seves conseqüències. En aquest moment ens sembla necessari introduir la premissa bàsica del paradigma materialista històric, és a dir, el fet que la infraestructura econòmica condiciona de

manera decisiva tota la resta d'àmbits de la societat, això és, la superestructura política, ideològica, etc. Dit d'una altra manera, mantenim que per a l'anàlisi dels sistemes socials la primacia explicativa s'ha de posar en els components materials i tecnològics de la infraestructura econòmica (Cohen 1986); o, utilitzant els termes clàssics, en les forces productives per damunt de les relacions socials de producció. Es considera que els elements necessaris per a fer efectius els processos de producció de bens (matèries primeres utilitzades, instrumental, coneixement i tècniques aplicades) configuren la veritable „base material de tota organització particular de la societat" i, per aquesta raó, són més decisius que tot allò que constitueixen les relacions de producció (agents implicats, relacions establertes entre ells, règims de propietat, condicions del treball, etc.).

La concreció d'aquest plantejament condueix a considerar que entrecomunitats amb sistemes socials equiparables, per exemple entre dos territoris amb una estructura feudal, una divergència sorgida dins de l'esfera de les forces de producció pot tenir implicacions en el desenvolupament de formes organitzatives noves que generen o accentuen les diferènciesentre elles. Aquesta idea s'il·lustra, entre d'altres, amb aquest cas: "El arado pesado (o carruca) introducido a comienzos de la Edad Media puede servirnos de ejemplo. Resultaba imposible utilizarlo de forma eficaz en las pequeñas parcelas habituales antes de su aparición. La antigua forma cuadrada de los campos era inapropiada para el nuevo arado: para usarlo de forma eficaz, todas las tierras de una aldea tenían que ser reorganizadas en amplios open fields sin cercas, labrados en tiras largas y estrechas. Los medios de producción modificados necesitaban también de la cooperación para arar el suelo. La cooperación es una variedad de las relaciones materiales de producción, pero su institución tiene consecuencias sociales: para crear open fields trabajados en común había que abolir los anteriores derechos de propiedad de las pequeñas parcelas o tiras de tierra" (Cohen 1986, 184).

Aquest exemple ens sembla especialment pròxim a la proposta que fem d'extensió d'aquest model teòric al nostre cas d'estudi. Entenem, passant al context que ens interessa, que una comunitat especialitzada en la producció excedentària de cereals, una segona amb una economia basada en el conreu de la vinya i l'olivera i una tercera que depèn de l'extracció i processat de recursos minero-metal.lúrgics[19] representen

[19] Un altre dels casos desenvolupats com a exemple del caràcter determinant de les forces productives és el de les diferències que poden sorgir entre dues societats capitalistes avançades

diferències suficientment importants en les respectives forces productives (en l'activitat productora, en la manera específica de desenvolupar la producció dels bens subjecte d'explotació) com per considerar que això tindrà implicacions rellevants en el camp de les relacions socials. En concret, proposem que hi ha un àmbit, clarament pertanyent a l'esfera de les relacions de producció, on aquesta diferència de sistemes productius pot tenir una influència directa i determinant. Ens referim al dels mecanismes d'apropiació de l'excedent; el que, finalment, ens remet a la problemàtica ceramològica que ens interessa.

L'apropiació de l'excedent és un objectiu vital per al sosteniment de les formacions polítiques de tipus estatal que es configuren arreu del territori ibèric com a principal forma organitzativa, encapçalades per estaments tancats de caràcter aristocràtic (Ruiz 1998; Sanmartí 2001; Ruiz i Sanmartí 2003). Aquesta apropiació exigeix implementar mecanismes diversos per a fer-la efectiva, com ara la creació d'una ideologia que legitima la desigualtat. Amb tota probabilitat, però, també era necessari un component material, paper que devia correspondre a la redistribució de materials d'importació amb consideració de béns de prestigi (Grau 2007, 138; Espí *et alii* 2009, 46). Aquests productes, canalitzats per les elits a través de xarxes de dependència clientelar, tindrien la funció de facilitar la contraprestació en forma d'excedent de producció per part de la població encarregada de les tasques productives bàsiques (camperols, ramaders, miners), o en forma d'altres tipus de recursos o prestacions de serveis per part del conjunt de segments socials subordinats (artesans, soldats, etc).

Tornant a l'inici de la discussió, hem vist que les principals ciutats de la Ilercavònia, Edetània i Contestània presenten uns volums de ceràmiques importades sensiblement inferiors als que proporcionen les ciutats cossetanes, laietanes o indiketes. Ens sembla indiscutible que les elits hi resideixen a unes i altres en la mateixa mesura. També creiem que no hi ha diferències significatives en la funció que atorguen les elits de tots aquests territoris a les ceràmiques importades[20], la major part de les quals pensem que s'acumulen per tal de redistribuir-les amb l'objectiu de fer funcionar l'engranatge d'apropiació de l'excedent. Per totes aquestes raons entenem que és plausible plantejar

produïdes pel fet que una opta per una economia especialitzada en la construcció de ferrocarrils i l'altre en la fabricació d'automòbils (Cohen 1986, 181-182).

[20] Cal tenir present el que s'ha indicat anteriorment en el sentit que el valor diacrític dels materials d'importació „convencionals" podria haver-se reduït molt, en particular la vaixella fina importada en cronologies del segle III aC, de manera que pels estaments més elevats de la societat ibèrica els objectes amb un major potencial de marcar la distància social ja podrien ser uns altres (vaixella metàl·lica o elements que no deixen rastre en el registre arqueològic).

que les causes de les diferències en el volum d'importacions s'hagi de situar en la diferència d'especialització econòmica que es constata entre els primers i els segons, amb un sistemes productius particulars que podrien requerir estratègies d'apropiació de recursos adaptades a cada cas. Per raons concretes sobre les quals caldrà aprofundir (com podria ser l'organització del treball, la proporció de població directament vinculada a la producció excedentària especialitzada o les formes d'acumulació inicial d'aquesta producció) tot sembla indicar que per al manteniment del sistema les elits meridionals necessiten un volum global d'importacions menor[22] que les requerides en el cas de les elits septentrionals. Som conscients que aquest és l'aspecte cabdal per aquesta hipòtesi; caldrà demostrar quin factor concret directament derivat de l'especialització econòmica és el crea una necessitat diferencial d'importacions vinculada als mecanismes d'apropiació de l'excedent. Sense això és igualment possible una equació inversa. Una organització política diferent, com la que existeix entre aquests territoris (en els septentrionals molt centralitzada, en els meridionals de tipus heteràrquic) és l'origen d'un funcionament diferenciat dels mecanismes de control de la població per part de les respectives elits (camp en el que intervé la distribució de mercaderies importades).

En relació a aquest argument, seguint el model que defensa que les condicions materials dels processos de producció són determinants, seria coherent plantejar que la diferència existent en aspectes com ara l'estructura i organització del poblament[23] o en els sistemes d'integració política, també podrien tenir relació amb els sistemes productius diferenciats. En aquest punt s'intueix que la clau d'aquesta discussió serà dilucidar quin és l'origen del desenvolupament d'aquestes diferències en l'orientació econòmica dels diferents territoris. Hi ha indicis que permeten pensar que arrenca de molt antic, abans d'època ibèrica en sentit estricte: el cas de la instal·lació de producció de vi a l'Alt de Benimaquia (Gómez Bellard i Guérin 1994) i l'existència de camps de sitges des de la primera edat del ferro a la zona penedesenca i vallesana (Asensio 2005). Això podria

[22] A la zona valenciana les concentracions més altes d'importacions es localitzen en els centres receptors primaris (ja sigui en els anomenats „nuclis singular costaners" o en els sectors portuaris de nuclis urbans situats a la costa) perquè serien els indrets on té lloc físicament l'intercanvi de mercaderies amb els agents comercials exteriors.

[23] En aquest sentit, és un fet indiscutible que a la zona catalana la seva especialització econòmica genera l'aparició d'un tipus específic d'assentaments relacionat l'acumulació de l'excedent cerealístic (Turó Font de la Canya, Turó del Vent, Sant Esteve d'Olius, Mas Castellar de Pontós, etc) que, òbviament, no existeix ni a la vall de l'Ebre ni a la zona del País Valencià.

apuntar que la diferència de sistemes productius és un fenomen que s'inicia o, fins i tot, ja és una realitat abans de la configuració de les entitats polítiques centralitzades al nord i heteràrquiques al sud. En qualsevol cas, és una problemàtica que resta absolutament oberta i sobre la qual considerem necessari seguir cercant propostes explicatives, com aquesta o d'altres d'alternatives.

Per concloure, volem tornar a proclamar que aquesta i el conjunt d'hipòtesi plantejades en aquests darrers apartats es regeixen pel propòsit, anunciat a l'apartat introductori, de reforçar una perspectiva materialista i instrumental de l'anàlisi i interpretació de la cultura material. Tanmateix estem constatant que en els darrers anys cada vegada més aquest enfocament comença a ser vist com una aproximació passada de moda, d'altres temps. L'assumpció de premisses idealistes i subjectivistes provinents de l'arqueologia post-processual fan que una part de la investigació plantegi que la forma veritablement innovadora d'analitzar el mobiliari ceràmic consisteix en percebre "la cerámica no como un producto final con unas características formales y funcionales claras, sino como un continente lleno de valor que encierra en su interior todo tipo de códigos de significado", de manera que ara la prioritat és que el "análisis tecnológico de estos recipientes permita por fin poner cara a los alfareros de aquellas poblaciones" (Padilla 2017, 107). No neguem que desxifrar aquests codis i aquestes cares sigui un objectiu no només legítim, sinó interessant, per a la investigació ceramològica. Simplement ens reconeixem incapaços de copsar de quina manera es poden assolir aquests objectius, almenys sense disposar de la capacitat creativa de penetrar en la ment dels altres o en el missatge ocult dels objectes que requereix el mètode de Collingwood i els seus deixebles. Per contra, seguirem amb la praxis menys (o potser més) exigent de fer piles de ceràmiques, comptar-les i comparar-les, com a mitjà viable de verificar els models explicatius generats sobre els sistemes socials i econòmics de les poblacions que les van fabricar o consumir, efectivament, amb „unas características formales y funcionales claras". I oferint els resultats del nostre anàlisi d'aquests comptes i comparacions a la resta de col·legues investigadors, per tal que les puguin contrastar i rebatre amb noves dades o amb diferents maneres d'interpretar-les. Això és estrictament el que hem pretès en aquest treball.

5.- BIBLIOGRAFIA

BIBLIOGRAFIA

AA.DD. 2002
AA.DD. (2002): *Les Étrusques en mer. Épaves d'Antibes à Marseilla*. L. Long, P. Pomey i J.-C. Sourisseau (Dirs.), Musées de Marseille, Marsella.

Abad i Sala 2009
ABAD, Lorenzo i SALA, Feliciana (2009): "Sistemas de almacenamiento y conservación de alimentos en tierras valencianas", dins *R. García Huerta i D. Rodríguez González (Eds.), Sistemas de almacenamiento entre los pueblos prerromanos peninsulares*, Universidad de Castilla la Mancha, Ciudad Real, pp. 117-151.

Adroher, Pons i Ruíz de Arbulo 1993
ADROHER, Andrés M.; PONS, Enriqueta i RUÍZ DE ARBULO, Joaquim (1993): "El yacimiento de Mas Castellar de Pontós y el comercio del cereal ibérico en la zona de *Emporion* y *Rhode* (s. IV-II aC), a *Archivo Español de Arqueología, 66*, Madrid, pp. 31-70.

Adroher, Sánchez i De la Torre 2015
ADROHER, Andrés M.; SÁNCHEZ, Amparo i DE LA TORRE, Inmaculada (2015): "Cuantificación en ceràmica, ¿ejercicio especulativo o ejercicio hipotético? Las cerámicas ibéricas y púnicas en la *Iliberri* del siglo IV a.C. procedentes del depósito de la calle Zacatín (Granada)", *Archivo Español de Arqueología, 88*, Madrid, pp. 39-65.

Adroher *et alii* 2016
ADROHER, Andrés M.; CARRERAS, César; ALMEIDA, Rui de; FERNÁNDEZ, Adolfo; MOLINA, Jaime i VIEGAS, Catarina (2016): "Registro para la cuantificación de cerámica arqueológica: estado de la cuestión y una nueva propuesta. Protocolo de Sevilla", *Zephyrus, LXXVIII*, Universidad de Salamanca, pp. 87-110.

Adserias *et alii* 1993
ADSERIAS, Maria; BURÉS, Lurdes; MIRÓ, M.Teresa i RAMON, Ester (1993): "L'assentament pre-romà de Tarragona", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 3, pp.177-227.

Aguelo *et alii* 2013
AGUELO, Xavier; PONS, Octavi; DE JUAN, Carlos; RAMON, Joan; MATA, Consuelo; SORIA, Lucía; PIQUÉ, Raquel i ANTOLÍN, Ferran (2013): "El pecio de Binissafuller. Estado de las investigaciones", dins X. Nieto Prieto & M. Bethencourt Núñez, ed. *Arqueología subacuática española (Actas del I Congreso de Arqueología Náutica y Subacuática española). Cartagena, 14, 15 y 16 de marzo de 2013*. Cádiz: Universidad de Cádiz, pp. 65-78.

Alaminos *et alii* 1991
ALAMINOS, Antònia, OJUEL, Maria, SANMARTÍ, Joan i SANTACANA, Joan (1991): "Algunas observaciones sobre el comercio colonial en la costa central y meridional de Catalunya en época arcaica", dins *J. REMESAL, O. MUSSO (eds.), La presencia de material etrusco en la Península Ibérica,* Barcelona, pp. 275-294.

Almagro *et elii* 1945
ALMAGRO, M.; SERRA-RÀFOLS, J. i COLOMINAS, J. (1945): *Carta Arqueológica de España: Provincia de Barcelona*, Madrid.

Alonso 1999
ALONSO, Natàlia (1999): *De la llavor a la farina, els processos agrícoles protohistòrics a la Catalunya occidental*, Monographies d'Archéologie Mediterranéenne, 4, Lattes.

Alonso 2000
ALONSO, Natàlia (1999):"Cultivos y producción agrícola en época ibérica", dins *C. Mata i G. Pérez-Jordà (edS.) Ibers. Agricultors, artesans i comerciants. III Reunió sobre Economia en el Món Ibèric, Saguntum extra 3*, València, pp. 25-46.

Àlvarez *et alii* 2008
ÀLVAREZ, Ramon; ASENSIO, David; JORNET, Rafel; MIRÓ, M.Teresa i SANMARTÍ, Joan (2008): "Residències aristocràtiques al món ibèric septentrional. El cas del Castellet de Banyoles (Tivissa, Ribera d'Ebre, Tarragona)", dins *La cámara de Toya y la arquitectura monumental ibèrica*, Madrid, pp. 87-102.

Appadurai 1986
APPADURAI, Arjun (1986): *The social life of things*, Cambridge, University Press.

Aranegui i Pla Ballester 1981
ARANEGUI, Carmen i PLA BALLESTER, Enrique (1981): "La cerámica ibérica", dins *La baja época de la cultura ibérica, Actas de la mesa redonda celebrada en conmemoración del 10o aniversario de la Asociación Española Amigos de la Arqueología*, Madrid, pp. 73-114.

Arcelin 1984
ARCELIN-PRADELLE, Charlette (1984): *La céramique grise monochrome en Provence*, Reveu Archéologique de Narbonnaise, Sup. 10, París.

Arribas 1965
ARRIBAS Antoni (1965): *Los Iberos*, Aymà Editora, Barcelona.

Arribas *et alii* 1987
ARRIBAS Antoni, TRÍAS Glòria, CERDÀ Damià y DE HOZ Javier (1987), *El barco de El Sec (costa de Calvià, Mallorca), estudio de los materiales.* Mallorca.

Arteaga, Sanmartí Grego i Padró 1990
ARTEAGA, Oswaldo, SANMARTÍ GREGO, Enric i PADRÓ, Josep (1990): *El poblado ibérico del Tossal del Moro de Pinyeres (Batea, Terra Alta, Tarragona)*. Monografies Arqueològiques de l'Institut de Prehistòria i Arqueologia, Diputació de Barcelona, Barcelona.

Asensio *et alii* 1994-1996
ASENSIO, David; BELARTE, M.Carme; FERRER, Conxita; NOGUERA, Jaume; SANMARTÍ, Joan i SANTACANA, Joan (1994-1996): "El jaciment del Barranc de Sant Antoni (Ginestar, Ribera d'Ebre)", *Primera Taula d'Arqueologia de Sant Feliu de Codines, GALA, 3-5*, pp. 231-246.

Asensio 1996
ASENSIO, David (1996): "Les àmfores d'importació de la ciutadella ibèrica d'Alorda Park o les Toixoneres (Calafell, Baix Penedès, Tarragona)", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 6, pp. 35-79.

Asensio, Cela i Ferrer 1996
ASENSIO, David; CELA, Xabier i FERRER, Conxita (1996): "Els materials ceràmics del poblat ibèric del Castellet de Banyoles (Tivissa); Colecció Salvador Vilaseca de Reus", *Pyrenae*, 27, pp. 163-191.

Asensio i Sanmartí 1998
ASENSIO, David i SANMARTÍ, Joan (1998): "Consideracions metodològiques en relació a l'estudi de les activitats comercials en època protohistòrica", a *XI Col.loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà: Comerç i Vies de Comunicació (1000 aC-700 dC),* Puigcerdà, novembre 1997, pp. 17-32.

Asensio, Belarte, Sanmartí i Santacana 1998
ASENSIO, David; BELARTE, M.Carme; SANMARTÍ, Joan i SANTACANA, Joan (1998): "Paisatges ibèrics: tipus d'assentaments i formes d'ocupació del territori a la costa central de Catalunya durant el període ibèric ple", dins *Actes del Congrés Internacional: Els Ibers, prínceps d'Occident*, Barcelona, pp. 373-385.

Asensio i Martín Menéndez 1998
ASENSIO, David i MARTIN MENÉNDEZ, Albert (1998): "El derelicte de Bon Capó (l'Ametlla de Mar): l'inici de l'expansió del vi itàlic a la Península Ibèrica", a *Actes del II Col.loqui Internacional d'Arqueologia Romana: el vi a l'antiguitat*, *economia, producció i comerç al Mediterrani occidental*, Badalona, Maig del 1998, *Monografies Badalonines, 14*, pp. 138-150.

Asensio 2000
ASENSIO, David (2000): "El fenomen de la imitació local d'àmfores púnico-ebusitanes a la Cossetània ibèrica (Segles IV-III aC)", a *Actes de la III Reunió sobre Economia en el Món Ibèric, SAGUNTUM-PLAV, Extra 3*, pp. 381-387.

Asensio *et alii* 2000
ASENSIO, David; FRANCÈS, Joan; FERRER, Conxita; GUÀRDIA, Marc i SALA, Òscar (2000): "La ceràmica àtica del Turó de Ca n'Olivé (Cerdanyola del Vallès, Barcelona): comerç i distribució de vaixella fina importada a la Catalunya central (segles V i IV aC.)", *IIIa Reunió sobre economia en el món ibèric: Ibers, agricultors, artesans i comerciants*, a *Saguntum, P.L.A.V., extra 31*, pp.369-380.

Asensio *et alii* 2000b
ASENSIO, David; CIURANETA, M.; MARTORELL, S. i OTIÑA, Pedro (2000b): "L'assentament ibèric de Tarragona. L'excavació de Manuel Berges al carrer dels Caputxins l'any 1978", a *Tarraco 99: arqueologia d'una capital provincial romana, Documents d'Arqueologia Clàssica, 3*, pp. 71-82.

Asensio *et alii* 2000c
ASENSIO, David; BELARTE, M.Carme; SANTACANA, Joan i SANMARTÍ, Joan (2000): "L'expansion phénicienne sur la cote orientale de la péninsule ibérique", dins *Th. Janin (Ed.), Mailhac et le Premiere age du Fer en Europe occidentale, Hommages à Odette et Jean Taffanel, Actes du Colloque International de Carcassone*, Lattes, pp. 249-260.

Asensio, Morer, Rigo i Sanmartí 2001
ASENSIO, David; MORER, Jordi; RIGO, Antoni i SANMARTÍ, Joan (2001): "Les formes d'organització social i econòmica a la Cossetània ibèrica: noves dades sobre l'evolució i tipologia dels assentaments entre els segles VII-I a.C.", dins *Actes de la I Taula Rodona d'Ullastret* sobre *Territori polític i territori rural durant l'edat del Ferro a la Mediterrània Occidental*, A. Martin, R. Plana (dirs), *Monografies d'Ullastret, 2,* pp. 253-271.

Asensio, Belarte i Noguera 2001

ASENSIO, David, BELARTE, M.Carme, NOGUERA, Jaume (2001): "El poblament ibèric al curs inferior de l'Ebre (Ribera d'Ebre i Baix Ebre)", *I Taula Rodona Internacional d'Ullastret, Monografies d'Ullastret*, 2, pp. 283-299.

Asensio *et alii* 2001
ASENSIO, David; FRANCÈS, Joan; FERRER, Conxita; GUÀRDIA, Marc i SALA, Òscar (2001): "Formes d'ocupació del territori i estructuració econòmica al sud de la Laietània", dins *Actes de la I Taula Rodona d'Ullastret* sobre *Territori polític i territori rural durant l'edat del Ferro a la Mediterrània Occidental*, A. Martin, R. Plana (dirs), *Monografies d'Ullastret, 2,* pp. 227-251.

Asensio *et alii* 2001b
ASENSIO, David; CARDONA, Ramon; FERRER, Conxita; MORER, Jordi i POU, Josep (2001): "Tipus d'assentaments i evolució del poblament ibèric a la Catalunya central (eix Llobregat-Cardener)", a *I Taula Rodona Internacional d'Ullastret: Territori polític i territori rural durant l'edat del ferro a la Mediterrània occidental*, *Monografies d'Ullastret, 2,* pp. 183-202.

Asensio 2001-2002
ASENSIO, David (2001-2002): "Àmfores importades, comerç i economia entre els pobles ibèrics de la costa catalana (segles VI-II aC): un exercici de quantificació aplicada", *Revista d'Arqueologia de Ponent, 11,* pp. 67-86.

Asensio, Miró i Sanmartí 2002
ASENSIO, David, MIRÓ, Maria Teresa., SANMARTÍ, Joan (2002): "El nucli ibèric del Castellet de Banyoles (Tivissa, Ribera d'Ebre): un estat de la qüestió." *Ilercavònia, 3, I Jornades d'Arqueologia. Ibers a l'Ebre, recerca i interpretació*, pp. 185-204.

Asensio *et alii* 2002
ASENSIO, David, FRANCÈS, Joan, FERRER, Conxita, GUÀRDIA, Marc, SALA, Òscar (2002): "Resultats de la Campanya 1998-99 i estat de la qüestió sobre el nucli ibèric laietà del Turó de Ca n'Olivé". *Pyrenae 31-32*. Universitat de Barcelona, pp.163-199, Barcelona.

Asensio, Francès i Pons 2002
ASENSIO, David; FRANCÈS, Joan i PONS, Enriqueta (2002): "Les implicacions econòmiques i comercials de la concentració de reserves de cereals a la Catalunya costanera en època ibèrica", *Cypsela*, 14, pp. 125-140.

Asensio, Morer i Pou 2003
ASENSIO, David; MORER, Jordi i POU, Josep (2003): "La ciutadella ibèrica de Toixoneres (Calafell)", *Actes del Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès sobre 'Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental'*, pp. 267-279.

Asensio, Miró, Sanmartí i Velaza 2003
ASENSIO, David, MIRÓ, Maria Teresa, SANMARTÍ, Joan i VELAZA, Javier (2003): "Inscripción ibérica sobre plomo procedente de Castellet de Banyoles (Tivissa)", *Palaeohispánica, 3*, pp. 195-204.

Asensio *et alii* 2003
ASENSIO, David; CARDONA, Ramon; FERRER, Conxita; MORER, Jordi; POU, Josep i SAULA, Oriol (2003): "El jaciment ibèric dels Estinclells (Verdú, Urgell): un assentament fortificat ilergeta del segle III aC.", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 13, pp. 223-236.

Asensio 2004
ASENSIO, David (2004): "Cerámicas de cocina cartaginesas en contextos ibéricos de la costa catalana", dins *Mantilla, G., Egea, A., González, A. Eds; El mundo púnico: religión, antropologia y cultura material, Actes del II Congreso Internacional de Mundo Púnico*, Estudios Orientales, 5-6, pp. 305-318.

Asensio 2005
ASENSIO, David (2005): "La incidencia fenicia entre las comunidades indígenas de la costa catalana (siglos VII-VI aC.): ¿un fenómeno orientalizante?", dins *Actas del III Simposio Internacional de Arqueología de Mérida: protohistoria del Mediterráneo Occidental, CELESTINO, S. i JIMÉNEZ, J. Eds., Anejos de Archivos de Arqueología Española, XXXV*, pp. 551-564.

Asensio, Miró i Sanmartí 2005
ASENSIO, David, MIRÓ, Maria Teresa, SANMARTÍ, Joan (2005): "Darreres intervencions arqueològiques en el Castellet de Banyoles (Tivissa, Ribera d'Ebre): una ciutat ibèrica en el segle III aC.", dins *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans, Homenatge a Josep Barberà i Farràs,* pp. 615-628.

Asensio *et alii* 2005
ASENSIO, David; MORER, Jordi; POU, Josep; SANMARTÍ, Joan i SANTACANA, Joan (2005): "Evidències arqueològiques del procés d'emergència d'*élites* aristocràtiques a la ciutadella ibèrica d'Alorda Park (Calafell, Baix Penedès)", dins *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans, Homenatge a Josep Barberà i Farràs*, pp. 597-614.

Asensio *et alii* 2005b
ASENSIO, David; CARDONA, Ramon; FERRER, Conxita; MORER, Jordi; POU, Josep i SAULA, Oriol (2005): "Noves dades sobre el nucli fortificat ilergeta dels Estinclells (Verdú, Urgell)", dins *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans, Homenatge a Josep Barberà i Farràs*, pp. 467-480.

Asensio *et alii* 2005c
ASENSIO, David; JORNET, Rafel; LÓPEZ REYES, Daniel i MORER, Jordi (2005): "La troballa d'una màscara grotesca de terracuita en el jaciment ibèric de Mas d'en Gual (El Vendrell, Baix Penedès)", *Fonaments, prehistòria i món antic als Països Catalans*, 12, Barcelona, pp. 223-233.

Asensio, Cela i Morer 2005
ASENSIO, David; CELA, Xabier i MORER, Jordi (2005): "El jaciment protohistòric del Turó de la Font de la Canya (Avinyonet del Penedès, Alt Penedès), un nucli d'acumulació d'excedents agrícoles a la Cossetània (segles VII-III aC.)", *Fonaments*, 12, pp. 177-195.

Asensio *et alii* 2006
ASENSIO, David, JORNET, Rafel, LÓPEZ, Daniel, MORER, Jordi i POU, Josep (2006) : "Una aportació sobre aspectes d'explotació agrícola a Catalunya en època ibèrica. El cas de la Cossetània i el campo de sitges del Turó de la Font de la Canya (Avinyonet del Penedès, Alt Penedès)", dins BOLÒS, J., JARNE, A., VICEDO, E., *Condicions de vida al món rural. Cinquè congrés sobre sistemes agraris, organització social i poder local*, 5, Diputació de Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, pp. 689-700.

Asensio 2009
ASENSIO, David (2009): "Estudi d'una llàntia de vernís negre, del segle III aC., localitzada en el poblat ibèric del Turó de Les Maleses (Montcada i Reixac, Barcelona)", *Monte Catano, 10*, pp. 9-17.

Asensio *et alii* 2009
ASENSIO, David; CARDONA, Ramon; FERRER, Conxita; GARCIA DALMAU, Cristina; MORER, Jordi; POU, Josep i SAULA, Oriol (2009): "L'arquitectura domèstica en el nucli fortificat ilergeta dels Estinclells (Verdú, l'Urgell), Segle III aC.", dins *Actes IV Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell, Calafell 2007, Arqueomediterrània, 11*, pp. 125-142.

Asensio *et alii* 2009b
ASENSIO, David; CELA, Xabier; MIRÓ, Carme; MIRÓ, Maria Teresa i REVILLA, Emili (2009): "El nucli ibèric de Montjuïc. Les sitges de Magòria o Port", *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona, Quarhis, 05*, pp. 14-85.

Asensio 2010
ASENSIO, David (2010): "El comercio de ánforas itálicas en la Península Ibérica entre los siglos IV y I a.C. y la problemática en torno a las modalidades de producción y distribución", *Bolletino di Archeologia on line, Roma 2008: International Congress of Classical Archaeology, Volume Specialle*, B/B8/3.

Asensio 2010b
ASENSIO, David (2010): "Evidencias arqueológicas de la incidencia púnica en el mundo ibérico septentrional (siglos VI-III aC.). Estado de la cuestión y nuevos enfoques", *Mainake, XXXII* (2), *Tema Monográfico: los púnicos de Iberia: proyectos, revisiones, síntesis*, pp. 705-734.

Asensio *et alii* 2010
ASENSIO, David; CARDONA, Ramon; FERRER, Conxita; MORER, Jordi; POU, Josep; SAULA, Oriol i GARCIA-DALMAU, Cristina (2010): "Una almàssera del segle III aC. dins del nucli ibèric dels Estinclells (Verdú, Urgell)", *Urtx, Revista d'Humanitats de l'Urgell*, 24, pp. 56-75.

Asensio 2011
ASENSIO, David (2011): "La presència de ceràmiques púniques ebusitanes al nordest peninsular (segles V-III aC.): impacte econòmic i social de les relacions comercials entre l'Eivissa púnica i els ibers del nord", *XXV Jornadas de Arqueología Fenicio-Púnica: Yoserim, la producción alfarera fenicio-púnica en occidente, Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, 66*, pp. 223-254.

Asensio *et alii* 2012
ASENSIO, David; CARDONA, Ramon; MORER, Jordi; POU, Josep; GIL, Borja; CANTERO, Francisco José i FERRER, Conxita (2012): "El poblament ibèric al Solsonès: un estat de la qüestió a partir dels treballs del Centre d'Estudis Lacetans", dins *Actes de les I Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central*, Manresa 2010, pp. 73-82.

Asensio *et alii* 2012b
ASENSIO, David; SANMARTÍ, Joan; JORNET, Rafel i MIRÓ, Maria Teresa (2012): "L'urbanisme i l'arquitectura domèstica de la ciutat ibérica del Castellet de Banyoles (Tivissa, Ribera d'Ebre)", *Actas del II Congreso Internacional 'Iberos del Ebro'*, *Alcañiz-Tivissa, noviembre 2011*, Sèrie Documenta, 25, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona, pp. 173-193.

Asensio *et alii* 2014
ASENSIO, David; CARDONA, Ramon; MORER, Jordi; POU, Josep; GIL, Borja; CANTERO, Francisco José i SÀNCHEZ BONVEHÍ, Laro (2014): "Novetats de la recerca en els nuclis lacetans del Castellvell (Olius) i Sant Miquel de Sorba (Montmajor); les campanyes del 2011 al 2013", dins *Actes de les II Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central,* Vic 2012, pp. 104-110.

Asensio 2015
ASENSIO, David (2015): "El poblament rural en les comunitats ibèriques del nord-est de la Península Ibèrica entre els segles VI i III aC.", *Actes de la table ronde d'Elne (2013): l'habitat rural dans le sud de France (VIe-IIIe s. av. J.-C.), actualité de la recherche, Documents d'Archéologie Méridionale, 36*, pp. 321-338.

Asensio 2015b
ASENSIO, David (2015b): "Ceràmiques importades, béns de prestigi, pràctiques socials i sistemes productius entre les comunitats ibèriques del nord-est peninsular », dins *Belarte, M. C., Garcia, D. and Sanmartí, J. (eds.), Les estructures socials protohistòriques a la Gàl.lia i Ibèria, VII Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell, ArqueoMediterrània 14*, Barcelona, pp. 208-221.

Asensio *et alii* 2016
ASENSIO, David; CARDONA, Ramon; GARCIA DALMAU, Cristina, MORER, Jordi i POU, Josep (2016): "Les primeres intervencions arqueològiques en el nucli ibèric del Tossal de la Pleta (Belianes, l'Urgell): una nova „ciutat" en territori ilergeta", *Cypsela 20*, Girona, pp. 181-205.

Asensio *et alii* 2017

ASENSIO, David; PONS, Enriqueta; JORNET, Rafel i MORER, Jordi (2017): "Aportación de la cerámica griega fina y sus contextos cerámicos a la caracterización de la secuencia de asentamientos superpuestos entre el siglo VI y el siglo IV a.C. en el Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà, Girona)", dins *Homenatge a Glòria Trias Rubiés: Cerámicas griegas de la Península Ibérica, cinquanta anys després (1967-2017), Centre Iberia Graeca*, Barcelona, pp. 124-139.

Asensio *et alii* 2018
ASENSIO, David; CARDONA, Ramon; MORER, Jordi; POU, Josep; GIL, Borja; CANTERO, Francisco José i SÀNCHEZ BONVEHÍ, Laro (2018): "El núcleo fortificado de Sant Miquel de Sorba (Montmajor, Berguedà) durante los siglos II-I aC: la evidencia de los conjuntos cerámicos y su significación en el contexto de la „romanización" en la

Catalunya central", dins *H.Úroz i A. Ribera (Eds.), Congreso Internacional sobre 'Cultura material romana en la Hispania republicana'*, Lezuza (Albacete), pp. 161-186.

Balil 1952
BALIL, Albert (1952): "El poblado layetano del "Turó de Can Oliver" en Sardañola (Barcelona)". *Archivo Español de Arqueología, núm.XXV*, Madrid, pp. 374-379.

Balsera 2012
BALSERA, Raúl (2012): "El sistema defensiu del poblat ibèric de la Cadira del Bisbe (Premià de Dalt, el Maresme) i la detecció de la barrera nord", *Cypsela 19*, Girona, pp. 193-210.

Barberà, Pascual, Caballé i Rovira 1960-1961
BARBERÀ, J., PASCUAL, R., CABALLÉ, M. i ROVIRA, J. (1960-61): "El poblado prerromano "Turó de Can Olivé", de Cerdanyola (Barcelona)". *Ampurias*, XXII-XXIII, Barcelona, pp. 183-221.

Barberà, Pascual, Caballé i Rovira 1962
BARBERÀ, J., PASCUAL, R., CABALLÉ, M. i ROVIRA, J. (1962): "El poblado prerromano del "Turó de Can Olivé" de Cerdanyola (Barcelona). Segunda y última etapa de las excavaciones". *Ampurias* XXIV, Barcelona , pp.147-159.

Barberà 1969-70
BARBERÀ, Josep (1969-70): "La necrópolis ibérica de Cabrera de Mar (excavación 1968-1969)", *Ampurias, 31-32*, pp. 169-189.

Barberà i Pascual 1979-80
BARBERÀ, Josep i PASCUAL, Ricard (1979-1980): "Burriac, un yacimiento protohistórico de la costa catalana (Cabrera de Mar, Barcelona)", *Ampurias, 41-42*, Barcelona, pp. 203-242.

Barberà i Sanmartí Grego 1982
BARBERÀ, Josep i SANMARTÍ GREGO, Enric (1982): *Excavacions al poblat ibèric de la Penya del Moro de Sant Just Desvern, 1974, 1975, 1977, 1981*; Monografies Arqueològiques, 1, Diputació de Barcelona.

Barberà i Dupré 1984
BARBERÀ, Josep i DUPRÉ, Xavier (1984): "Els laietans, assaig de síntesi", *Fonaments, Prehistòria i Món Anti cals Països Catalans, 4*, Barcelona, pp. 31-86.

Barberà 1985
BARBERÀ, Josep (1985): "Un paral.lel remot de l'"edifici públic de Burriac", *Laietània 2-3*, pp. 146-151.

Barrial i Francès 1985
BARRIAL, Orlando i FRANCÈS, Joan (1985): "Les escultures ibèriques zoomorfes del Turó de Ca n'Olivé (Cerdanyola del Vallès, Vallès Occidental)", *Empúries,* 47, pp. 254-263.

Barrial i Francès 1991
BARRIAL, Orlando i FRANCÈS, Joan (1991): "Noves excavacions al poblat ibèric del Turó de Ca n'Olivé (Cerdanyola del Vallès, Vallès Occidental)". *Arraona*, 9, Sabadell, pp. 9-34.

Bats 1988
BATS, Michel (1988): *Vaiselle et alimentation à Olbia de Provence (v. 350 – v. 50 av. J.-C.), Modèles cultures et catégories ceràmiques*; Revue Archéologique de Narbonnaise, Supp. 18, París.

Bats 1993
BATS, Michel (1993): "Céramique commune italique", dins Py, M. (dir.)*, Dicocer: dictionnaire des céramiques antiques (VIIe s. av. n. è.-VIIe s. de n. è.) en Méditerranéé nord-occidentale (Provence, Languedoc, Ampurdan), Lattara, 6*, pp. 357-362.

Bats 1993b
BATS, Michel (1993): "Céramique à pâte claire massaliète, et de tradition massaliète", dins Py, M. (dir.)*, Dicocer: dictionnaire des céramiques antiques (VIIe s. av. n. è.-VIIe s. de n. è.) en Méditerranéé nord-occidentale (Provence, Languedoc, Ampurdan), Lattara, 6*, pp. 206-221.

Bats 1998
BATS, Michel (1998): "Marseille archaïque. Étrusques et Phocéens en Méditerranée nord-occidentale", MEFRA*, 110-2*, pp. 609-633.

Bats 2012
BATS, Michel (2012): "L'arrivée du vin étrusque sur le littoral de Méditerranée nord-occidentale (VIe-Ve s. av. J.-C.)", dins *Andrea Ciacci, Paola Rendini, Andrea Zifferero (Eds.), Archeologia della vite e del vino in Toscana e nel Lazio. Dalle tecniche dell'indagine archeologica alle prospettive della biologia molecolare*. Florència, pp. 377-389.

Bea 2006
BEA, David (2006): "El port romà de Tàrraco, aportacions historiogràfiques i noves interpretacions: la intervenció arqueològica als solars de l'UA 15 de Tarragona (Tarragonès)", *Tribuna d'Arqueologia 2004-2005*, pp. 215-244.

Bea *et alii* 2008
BEA, David; DILOLI, Jordi; GARCIA RUBERT, David; GRACIA, Francesc; MORENO, Isabel; RAFEL, Núria i SARDÀ, Samuel (2008): "Contacte i interacció entre indígenes i fenicis a les terres de l'Ebre i del Sènia durant la primera edat del ferro" dins *Actes del*

Simposi d'Arqueologia d'Alcanar 2006, Contactes: indígenes i fenicis a la Mediterrània occidental entre els segles VIII i VI ane, Alcanar, pp. 135-170.

Bea *et alii* 2012
BEA, David, BELARTE, M. Carme, DILOLI, Jordi, NOGUERA, Jaume i SARDÀ, Samuel (2012): "Los asentamientos fortificados del curso inferior del Ebro. Siglos V-III a.C.", dins *Actas del II Congreso Internacional 'Iberos del Ebro'*, Alcañiz-Tivissa, noviembre 2011, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona, pp. 111-128.

Belarte 1997
BELARTE, M. Carme (1997): *Arquitectura domèstica i estructura social a la Catalunya protohistòrica*, Arqueomediterrània, 1, Barcelona.

Belarte i Sanmartí 1997
BELARTE, M. Carme i SANMARTÍ, Joan (1997): "Espais de culte i pràctiques rituals a la Catalunya protohistòrica", *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló, 18*, pp. 7-32.

Belarte i Noguera 2002
BELARTE, M. Carme i NOGUERA, Jaume (2002): "Le système d'occupation du territoire du Vè au IIIè s. av. sur le cours inférieur de l'Èbre", dins *Actes du XXIV Colloque International de l'AFEAF (Martigues 2001): Territoires celtiques, espaces ethniques et territoires des agglomérations protohistoriques d'Europe occidentale*, pp. 37-47.

Belarte, Noguera i Sanmartí 2002
BELARTE, M. Carme; NOGUERA, Jaume i SANMARTÍ, Joan (2002): "El poblat de Castellot de la Roca Roja (Benifallet, Baix Ebre). Un patró d'hàbitat ibèric en el curs inferior de l'Ebre". *Ilercavònia, 3, I Jornades d'Arqueologia. Ibers a l'Ebre, recerca i interpretació*, pp. 89-110.

Belarte *et alii* 1994
BELARTE, M.Carme; SANMARTÍ, Joan; SANTACANA, Joan i ASENSIO, David (1994): "Modèles de sites proto-urbains du Bronze final et Premier Age du Fer en Catalogne méridionale", Actes du *XXIVe Congrès Préhistorique de France, Habitats, économies et sociétés du Nord-Ouest Méditerranéen*, Carcassona, pp. 139-145.

Belarte, Noguera i Sanmartí 2007
BELARTE, M. Carme; NOGUERA, Jaume i SANMARTÍ, Joan (2007): "El poblat ibèric del Castellot de la Roca Roja (Benifallet, Baix Ebre)", *I Jornades d'Arqueologia. Prehistòria, protohistòria i època medieval a les comarques de Tarragona (1993-1999)*, Tortosa 1999.

Belarte i Noguera 2010
BELARTE, M. Carme i NOGUERA, Jaume (2010): *El jaciment ibèric del Castellot de la Roca Roja (Benifallet, Baix Ebre). Guia arqueològica*. Ajuntament de Benifallet i Institut Català d'Arqueologia Clàssica. Tarragona.

Belarte, Noguera i Olmos 2012
BELARTE, M. Carme; NOGUERA, Jaume i OLMOS, Pau (2012): "Aportaciones al proceso de iberización en el curso inferior del Ebro: el ejemplo de Sebes (Flix, Ribera d'Ebre)", *Actas del II Congreso Internacional 'Iberos del Ebro'*, *Alcañiz-Tivissa, noviembre 2011*, Sèrie Documenta, 25, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona, pp. 95-102.

Belarte 2013
BELARTE, M. Carme (2013): "El espacio doméstico y su lectura social en la protohistoria de Cataluña (S. VII - II/I A.C.)", dins *Gutiérrez, S. i Grau, I. (Eds.), De la estructura doméstica al espacio social. Lecturas arqueológicas del uso social del espacio*. Publicaciones de la Universidad de Alicante, Alacant, pp. 77-94.

Belarte i Noguera 2015
BELARTE, M. Carme i NOGUERA, Jaume (2015): "Estats sense ciutats? El curs inferior de l'Ebre, el Maestrat i la plana de Castelló a l'edat del ferro", dins *Belarte, M.C.; Garcia, D. i Sanmartí, J. (Eds.): Les estructures socials protohistòriques a la Gàl.lia i Ibèria, VII Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell, Arqueomediterrània, 14*, pp. 211-226.

Belarte, Canela i Morer 2015
BELARTE, M. Carme, CANELA, Joan i MORER, Jordi (2015): "Un establiment rural de l'ibèric ple a la Cessetània: Rabassats (Nulles, Alt Camp) (S. III AC)", Auriga, revista de divulgació i debat del món clàssic, 79, pp. 31-33.

Belarte, Noguera i Olmos 2016
BELARTE, M. Carme; NOGUERA, Jaume i OLMOS, Pau (2016): "L'assentament ibèric de Sebes (Flix, Ribera d'Ebre). Intervencions 2011-2015", dins *Actes de les I Jornades d'Arqueologia de les Terres de l'Ebre*, Tortosa, Vol. I, pp. 314-329.

Belarte, Noguera i Olmos 2018
BELARTE, M. Carme; NOGUERA, Jaume i OLMOS, Pau (2018): "Una residència de planta complexa de l'ibèric antic al jaciment de Sebes (Flix, Ribera d'Ebre)", *Revista d'Arqueologia de Ponent, 28*, Universitat de Lleida, pp. 7-22.

Benito *et alii* 1986
BENITO, Núria; BURJACHS, Francesc; ESPADALER, Maria del Mar; DEFAUS, Josep. M. i MOLINA, Mercè (1986): "Les excavacions al poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme) durant l'any 1984. Resultats preliminars i noves dades estratigràfiques", *Tribuna d'Arqueologia 1984-1985*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, pp. 12-23.

Benoit 1961
BENOIT, Fernand (1961): "Fouilles sous-marines: l'épave du Grand Congloué à Marseille", *Gallia*, sup. 14, París.

Berges i Ferrer 1976
BERGES, Pedro Manuel i FERRER, Màrius (1976): "La torre ibérica del Coll del Moro de Gandesa", *N.A.H Prehistoria,* 5, pp. 393-398.

Bermúdez 1999
BERMÚDEZ, Xavier (1999): *Un assentament agrícola dins la dinàmica de la romanització. Estudi del jaciment iberoromà del Vilar del Met (Vilanova del Camí, Anoia)*, Premi Xavi Roca, premi d'investigació Vilanova del Camí, Igualada.

Bermúdez 2010
BERMÚDEZ, Xavier (2010): "L'Urgell en època ibèrica: deconstruint els Ilergets", *Urtx, Revista d'Humanitats de l'Urgell, 24*, Tàrrega, pp. 37-54.

Binford 1962
BINFORD, Lewis R (1962): "Archaeology as anthropology", *American Antiquity, 28-2*, pp. 217-225.

Blanch *et alii* 1994
BLANCH, R.M.; GRANADOS, J.O.; MIRÓ, C.; MIRÓ, H.; REVILLA, E. i VILASECA, A. (1994): "Un gran magatzem laietà al *Mont Jovis*: les sitges de Port (Montjuïc, Barcelona)", a *III Congrés d'Història de Barcelona,* Barcelona, pp. 119-127.

Blázquez 1955-56
BLÁZQUEZ, J. M. (1955-1956): "La interpretación de la pátera de Tivissa", *Ampurias*, XVII-XVIII.

Blázquez 1957-58
BLÁZQUEZ, J. M. (1957-1958): "Nuevas aportaciones a la interpretación de la pátera de Tivissa", *Ampurias*, XIX-XX.

Bolòs 1984
BOLÒS, Jordi (1984): "Ceràmica medieval grisa, del Museu Comarcal de Manresa", Miscel.lània d'estudis Bagencs, 3, Manresa, pp. 147-167.

Bonet i Mata 1992
BONET, Helena i MATA, Cònsol (1992): "La ceràmica ibérica: ensayo de tipologia", *Estudios de arqueología ibérica y romana. Homenaje a Enrique Pla Ballester. Serie Trabajos Varios S.I.P., 89*, València, pp. 117-173.

Bonet i Mata 1995
BONET, Helena i MATA, Cònsol (1995): "Testimonios de apicultura en época ibérica", *Verdolay, 7*, Múrcia, pp. 277-285.

Bonet i Mata 2002
BONET, Helena i MATA, Cònsol (2002): *El Puntal dels Llops. Un fortín edetano*. Museu de Prehistòria de València, Serie de Trabajos Varios del Servicio de Investigación Prehistórica, 99, València.

Bonet i Mata 2009
BONET, Helena i MATA, Cònsol (2009): "El urbanismo ibérico en el área valenciana. El *oppidum* como centro de poder y reflejo del tejido social", *Butlletí Arqueològic, V, 31*, Tarragona, pp. 107-144.

Bonet *et alii* 2004
BONET, Helena, GARIBO, Joan, GUÉRIN, Pierre, MATA, Consuelo, VALOR, Jeroni P. i VIVES-FERRÁNDIZ, Jaime (2004): "Las ánforas importadas de las comarcas centrales del País Valenciano", dins *Sanmartí, J., Ugolini, D., Ramon, J., Asensio, D. (eds.): La circulació d'àmfores al Mediterrani occidental durant la Protohistòria (segles VIII-III aC): aspectes quantitatius i anàlisi de continguts, Actes de la II Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell (2002), Arqueo Mediterrània 8*, Universitat de Barcelona, Barcelona, pp. 203-228.

Bonet, Grau i Vives-Ferrándiz 2015
BONET, Helena; GRAU, Ignasi i VIVES-FERRÀNDIZ, Jaime (2015): "Estructura social y poder en las comunidades ibéricas de la franja central mediterrània", dins *Belarte, M.C.; Garcia, D. i Sanmartí, J. (Eds.): Les estructures socials protohistòriques a la Gàl.lia i Ibèria, VII Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell, Arqueomediterrània, 14*, pp. 251-272.

Boquer, Gonzàlvez i Mercadal 1991
BOQUER, Sílvia; GONZÀLVEZ, Luis i MERCADAL, Oriol (1991): "El jaciment arqueològic de Can Roqueta: dades sobre la transició del segle VII al segle VI aC, al Vallès", *Limes Revista d'Arqueologia, 1*, Cerdanyola del Vallès, pp. 7-18.

Bordas, Moreno i Espejo *Inèdit*
BORDAS, A.; MORENO, I. i ESPEJO, J. (Inèdit): *Memòria de la intervenció arqueològica a la Variant Sud d'Igualada: carretera C-37, PK 62+970 a la carretera C-15, PK 44+285. Tram: Sta Margarida de Montbui - Vilanova del Camí (Anoia)*. nº reg. 8564

Bosch *et alii* 1986
BOSCH, J., ENRICH, J., LLORENS, J.M., MATARÓ, M., PÀMIES, A., PARDO, J., RUEDA, J.M., SERRAT, I. (1986): "Resultats de les excavacions arqueològiques portades a terme al Turó del Vent (Llinars del Vallès, Vallès Oriental*). Tribuna d'Arqueologia 1984-85,* Barcelona, 121-132.

Bosch i Gimpera 1913-1914
BOSCH GIMPERA, Pere (1913-1914): "Troballes a Tivissa", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, V.

Bosch Gimpera 1919
BOSCH GIMPERA, Pere (1919): *Prehistòria catalana*, Barcelona.

Bosch Gimpera 1923
BOSCH GIMPERA, Pere (1923): "L'estat actual de la investigació de la cultura ibèrica", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans 1915-1920, LXVII, Crònica de la Secció Arqueològica*, Barcelona, pp. 671-694.

Bosch Gimpera 1931
BOSCH GIMPERA, Pere (1931): "Les investigacions de la cultura ibèrica al Baix Aragó", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, VII*, Barcelona, pp. 72-80.

Bosch Gimpera 1932
BOSCH GIMPERA, Pere (1932): *Etnologia de la Península Ibèrica*, Barcelona.

Botto 2000
BOTTO, Massimo (2000): "Tripodi siriani e tripodi fenici dal Latium Vetus e dall'Etruria meridionale", dins *P.Bartoloni i L.Campanella, La ceramica fenicia di Sardegna. Dati, problematiche e confronti. Atti del Primo Congresso Internazionale Sulcitano*, Roma, pp. 63-98.

Bouso *et alii* 2000
BOUSO, Mònica; FERNÀNDEZ, Maria José; GAGO, Noèlia i PONS, Enriqueta (2000): "La producción agrícola y la transformación y conservación de cereales en Mas Castellar-Pontós", dins Mata, C. i Pérez, G. (dirs), *III Reunió sobre Economia en el Món Ibèric, Saguntum, extra 3*, Universitat de València, pp. 115-123.

Broncano i Coll 1988
BRONCANO, S., COLL, J. (1988): **"**Horno de cerámica ibérico de la casa grande, Alcalà del Júcar (Albacete)", *Noticiario Arqueológico Hispánico*, 30, Madrid, pp. 189-228.

Burch 2000
BURCH, Josep (2000): "L'emmagatzematge en sitges durant l'època ibèrica", *Actes del XXII Col.loqui Internacional per a l'Estudi de l'Edat del Ferro*, *Sèrie Monogràfica del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona*, núm. 18, pp. 325-332.

Burch i Sagrera 2009
BURCH, Josep i SAGRERA, Jordi (2009*): Excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis: els sitjars, 3*, Girona.

Burch, Nolla i Sagrera 2011
BURCH, Josep; NOLLA, Josep Maria i SAGRERA, Jordi (2011): *Les defenses de l'oppidum de Kerunta, Excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis: els sitjars, 4*, Girona.

Burillo 2001
BURILLO, Francisco (2001): "Propuesta de una territorialidad étnica para el Bajo Aragón: los ausetanos del Ebro u ositanos", *Kalathos, 20-21*, pp. 159-187.

Buxó *et alii* 2010
BUXÓ, Ramon; PRINCIPAL, Jordi; ALONSO, Natàlia; BELARTE, M.Carme; COLOMINAS, Lídia; LÓPEZ REYES, Daniel; PONS, Enriqueta; ROVIRA, M.Carme; SAÑA, Maria i VALENZUELA, Sílvia (2010): "Prácticas alimentarias en la Edad del Hierro en Cataluña", dins *C.Mata, G.Pérez Jordà i J.Vives-Ferrándiz (Dirs.), De la cuina a la taula, IV Reunió d'economia en el primer mil.leni A.C., Saguntum: Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia, Extra 9*, València, pp. 81-98.

Camuña 2016
CAMUÑA, David (2016): "Los *Kalathoi* ibéricos: funcionalidad, contenido y simbolismo. El ejemplo de la Cesetania", dins *Construyendo la Antigüedad, Actas del III Congreso Internacional de Jóvenes Investigadores del Mundo Antiguo*, Múrcia, pp. 263-288.

Cardona 2009
CARDONA, Ramon (2009): "Els cinc genis malèfics dels forns ceràmics. Estudi sobre els centres terrissers en època ibèrica a Catalunya", *Revista d'Arqueologia de Ponent, 19*, Lleida, pp. 139-158.

Cardona *et alii* 2019
CARDONA, Ramon; ASENSIO, David; JORNET, Rafel; HERMS, Jordi; MORER, Jordi i POU, Josep (2019): "La terrisseria ibèrica de les Hortes de Cal Pons (Pontons, Alt Penedès). Un centre productor de ceràmica ibèrica. Segles IV-III aC", *Tribuna d'Arqueologia 2016-2017*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, pp. 238-270.

Carlús i Ruiz 1991
CARLÚS, Xavier i RUIZ, F.J. (1991): "Can Xercavins: un nou assentament ibèric al Vallès", *Limes Revista d'Arqueologia, 1*, Cerdanyola del Vallès, pp. 127-133.

Carrasco *et alii* 1983
CARRASCO, A.; ÀLVAREZ, J.; BERNAL, C. i RECASENS, M. (1983): "El poblado ibérico de la Cadira del Bisbe (Premià de Dalt, Barcelona)", *XVI Congreso Nacional de Arqueología* (Murcia 1982), Saragossa, pp. 663-667.

Carreras Candi 1903
CARRERAS CANDI, Francesc (1903): "Excursió als orígens de la riera d'Argentona", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya, XIII*, pp. 241-251.

Casas i Soler 2013
CASAS, Josep i SOLER, Victòria (2013): "Algunes consideracions sobre la ceràmica grisa monocroma de l'assentament ibèric de Saus", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, 44,* Figueres, pp. 333-349.

Casas i Soler 2015
CASAS, Josep i SOLER, Victòria (2015): "La ceràmica grisa monocroma de Mas Gusó (Bellcaire d'Empordà", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins, Vol. LVI*, Girona, pp. 9-62.

Castanyer, Sanmartí Grego i Tremoleda 1993
CASTANYER, Pere; SANMARTÍ GREGO, Enric i TREMOLEDA, Joaquim (1993): "Céramique commune ibérique", dins *Py, M. (dir.), Dicocer, Dictionnaire des céramiques antiques (VIIe s. av. n. è. - VIIe s. de n. è.) en Méditerranée nord-occidentale (Provence, Languedoc, Ampurdan), Lattara*, 6, pp. 351-356.

Castanyer *et alii* 2000
CASTANYER, Pere; AQUILUÉ, Xavier; SANTOS, Marta i TREMOLEDA, Joaquim (2000): "Les ceràmiques gregues arcaiques de la „Palaiá Polis" d'Empòrion", dins *P.Cabrera i M.Santos (Eds.) 'Ceràmiques jònies d'època arcaica: centres de producció i comercialització al Mediterrani occidental', Monografies Emporitanes, 11*, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Barcelona, pp. 285-347.

Castellano 2017
CASTELLANO, Alba (2017): "Aproximació a la caracterització de l'horitzó ibèric antic (segles VI-V ane) a la fortalesa dels Vilars (Arbeca, les Garrigues)", *Revista d'Arqueologia de Ponent, 27*, Universitat de Lleida, pp. 117-145.

Castilla, Enrich i Serra 1991
CASTILLA, Montserrat, ENRICH, Joan i SERRA, Josep (1991): "El Vilar del Met (Vilanova del Camí, Anoia): estudi de dues sitges", *Estrat, Revista d'arqueologia, prehistòria i historia antiga, 4*, pp. 21-33.

Cela 1994
CELA, Xabier (1994): "La cerámica ibérica a torno en el Penedès", *Pyrenae, 25*, Barcelona, pp. 151-180.

Cela 2006
CELA, Xabier (2006): "Las cerámicas ibéricas del período Ibérico Antiguo (siglos VI-V a.C.): estado de la cuestión y propuestas", dins *Belarte, M.C. i Sanmartí, J. (Eds.): De les comunitats locals als estats arcaics: la formació de les societats complexes a la costa del Mediterrani occidental, Homenatge a Miquel Cura, Actes de la III Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell*, Calafell 2004. Arqueomediterrània, 9, pp. 221-262.

Cela, Noguera i Rovira 1999
CELA, Xabier; NOGUERA, Jaume i ROVIRA, M. Carme (1999): "Els materials arqueològics del jaciment ibèric del Coll del Moro de Serra d'Almos (Tivissa, Ribera d'Ebre). Col·lecció del Museu Comarcal Salvador Vilaseca de Reus", *Pyrenae, 30*, Universitat de Barcelona, pp. 91-121.

Cerdà 1978
CERDÀ, Damià (1978): "Una nau cartaginesa a Cabrera", *Fonaments*, *Prehistòria i Món Antic als Països Catalans, 1*, Barcelona, pp. 89-105.

Childe 1954
CHILDE, Vere Gordon (1954): *Los orígenes de la civilización*, Breviarios del Fondo de Cultura Económica, 92, Madrid (traducció de l'obra original *Man Makes Himself* publicada el 1936).

Codex sccl 1995
CODEX SCCL (1995): "Camí de Vista Alegre", *Autopistas i Arqueologia: Memòria de les excavacions en la prolongació de l'autopista A-19*, Barcelona, pp. 95-119.

Cohen 1986
COHEN, Gerald. A (1986): *La teoría de la historia de Karl Marx, una defensa*, Siglo XXI Editores, Madrid.

Colominas 1945
COLOMINAS i ROCA, Josep (1945): "Poblado ibérico del Turó de la Rovira", *Ampurias*, 7-8, Barcelona, pp. 203-214.

Colonna 2006
COLONNA, Giovanni (2006): "A proposito della presenza etrusca nella Gallia meridionale", dins *Gli etruschi da Genova ad Ampurias, Atti del XXIV Convegno di Studi Etruschi ed Italici,* Florència, pp. 657-678.

Coll 1997
COLL, Ramon (1997): "Sobre l'actual problemàtica patrimonial del poblat ibèric de la Cadira del Bisbe de Premià de Dalt (El Maresme, Barcelona)", *XIII Sessió d'Estudis Mataronins*, Museu-Arxiu de Santa Maria, Mataró, pp. 169-176.

Coll i Cazorla 1998
COLL, Ramon i CAZORLA, Fernando (1998): "Una cueva santuario ibérica en el Maresme: la „cova de les Encantades" del Montcabrer, Cabrera de Mar (Barcelona)", dins *Actes del Congrés Internacional: Els Ibers, prínceps d'Occident*, Barcelona, pp. 275-283.

Coll, Montlló i Bosch 2003/2004
COLL, Ramon; MONTLLÓ, Jordi i BOSCH DE DORIA, Marc (2003/2004): "El poblat de la Cadira del Bisbe (Premià de Dalt, el Maresme). Vuit anys de recerca (1992-2000)", *Fonaments, 10/11*, Prehistòria i Món Antic als Països Catalans, Barcelona, 161-211.

Coll Conesa 2000
COLL CONESA, Jaume (2000): "Aspectos de tecnología de producción de la cerámica ibérica", *IIIa Reunió sobre economia en el món ibèric: Ibers, agricultors, artesans i comerciants*, a *Saguntum, P.L.A.V., extra 31*, pp.191-207.

Conde 1987
CONDE, Maria Josep (1991): "Estudi sobre un recipient ibèric: vas amb broc inferior", ", *Fonaments, Prehistòria i Món Antic als Països Catalans*, 6, Barcelona, pp. 27-60.

Conde 1991
CONDE, Maria Josep (1991): "Les produccions de *Kálathoi* d'Empúries i la seva difusió mediterrània (segles II-I a.C.)", *Cypsela, IX*, Girona, pp. 141-168.

Conde 1992
CONDE, Maria Josep (1992): "Una producció ceràmica característica del món ibèric tardà: el kalathos "barret de copa"", *Fonaments, Prehistòria i Món Antic als Països Catalans*, 8, Barcelona, pp. 117-169.

Conde 1996
CONDE, Maria Josep (1996): "La cerámica ibérica de *Albintimilium* y el tráfico mediterráneo en los siglos II-I a.C.", *Rivista di Studi Liguri, LXII*, pp. 115-168.

Conde 1998
CONDE, Maria Josep (1998): "Ceràmica ibèrica de Pollentia (Alcúdia, Mallorca)", Cypsela, 12, Girona, pp. 195-212.

Cuadrado 1968
CUADRADO, Emeterio (1968): "Corrientes comerciales de los pueblos ibéricos", dins *M. Tarradell (Ed.), Estudios de Economía Antigua de la Península Ibérica, I Reunión de historia de la economía antigua de la Península Ibèrica*, Barcelona, pp. 117-142.

Cura 1971
CURA, Miquel (1971): "Acerca de unas cerámicas grises con decoración estampillada en la Catalunya prerromana", *Pyrenae*, 7, Barcelona, pp. 47-60.

Cura 1975
CURA, Miquel (1975): "Nuevos hallazgos de cerámica estampillada gris prerromana en Cataluña", *Pyrenae*, 11, Barcelona, pp. 173-178.

Cura 1977
CURA, Miquel (1977): "Aportaciones al conocimiento del proceso de iberización en el interior de Catalunya". *Symposi Internacional sobre els orígens del món ibèric, Ampurias,* 38-40, pp. 331-343.

Cura 1978
CURA, Miquel (1978): "Contribució a l'estudi de les poblacions pre-romanes de l'interior de Catalunya". *2n. Col.loqui Internacional de Puigcerdà*, pp. 177-188.

Cura 2000
CURA, Miquel (2000): "Les ceràmiques gregues i de vernís negre del jaciment de Sant Miquel de Sorba (Montmajor, Barcelona)", *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló, 21*, pp. 137-151.

Cura 2006
CURA, Miquel (2006): *El jaciment del Molí d'Espígol (Tornabous, Urgell). Excavacions arqueològiques 1987-1992*. Monografies del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Barcelona, 7. Generalitat de Catalunya, Barcelona.

Cura 2007
CURA, Miquel (2007): "Cerámicas célticas con decoración estampillada en el Molí d'Espígol (Tornabous)", *Caesaraugusta, 78*, pp. 331-336.

Cura i Principal 1993
CURA, Miquel i PRINCIPAL, Jordi (1993): "El Molí d'Espígol (Tornabous): noves constatacions arqueològiques i noves propostes interpretatives entorn del món pre-romà", *El poblament ibèric a Catalunya, Laietània, 8*, pp. 63-83.

Cura i Principal 1995
CURA, Miquel i PRINCIPAL, Jordi (1995): "La producció de les tres palmetes radials amb roseta central o 3+1", *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló, 16*, pp. 173-188.

Cuyàs 1976
CUYÀS, Josep Maria (1976): *Història de Badalona*. Badalona.

De Juan, De Nicolàs i Pons 2004
DE JUAN, Carlos; DE NICOLÀS, Joan Carles i PONS, Octavi (2004): "Menorca, segle IV-II aC, un mercat per al comerç ebusità", dins *J.Sanmartí, D.Ugolini, J.Ramon i D. Asensio (eds), La circulació d'àmfores al Mediterrani occidental durant la Protohistòria (Segles VIII-III aC), aspectes quantitatius i análisis de continguts; Actes de la II Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell, ArqueoMediterrània*, 8, Universitat de Barcelona, pp. 261-264.

De Nicolás 1979
DE NICOLÀS, Joan Carles (1979): *La nave romana de edad republicana del puerto de Mahón*. Arqueología clásica en Baleares, 1. Maó.

Delgado 2010
DELGADO, Ana (2010): "De las cocinas coloniales y otras historias silenciadas: domesticidad, sublaternidad y hibridación en las colonias fenicias occidentales", dins *C.Mata, G.Pérez Jordà i J.Vives-Ferrándiz (Dirs.), De la cuina a la taula, IV Reunió d'economia en el primer mil.leni A.C., Saguntum: Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia, Extra 9*, València, pp. 27-42.

Díaz García 2007
DÍAZ GARCÍA, Moisés (2007): "Noves evidències de l'urbanisme romà i ibèric a l'àrea portuària de la ciutat: les intervencions al solar número 18 del carrer Jaume I de Tarragona", *Tribuna d'Arqueologia 2007*. pp. 169-194.

Dietler 1990

DIETLER, Michael (1990): "Driven by drink, the role of drinking in the political economy and the case of Early Iron Age France", *Journal of Anthropological Archaeology, 9*, pp. 352-406.

Dietler 1996

DIETLER, Michael (1996): "Feasts and comensal politics in the political economy. Food, power and status in Prehistoric Europe", dins *Polly Wiessner, Wulf Schiefenhövel (ed.). Food and the Status Quest: An Interdisciplinary Perspective*. Berghahn Books, Oxford, pp. 87-125.

Dietler 1999

DIETLER, Michael (1999): "Rituals of commensality and the politics of state formation in the „princely" societies of early Iron Age Europe",*Les Princes de la Protohistoire et l'émergence de l'Etat, Actes de la table ronde international de Naples (1994)*, Collection Centre Jean Bérard, 17/CollectionÉcoleFrançaise de Rome, 252, pp. 135-152.

Dietler 2010

DIETLER, Michael (2010): "Cocina y colonialismo, encuentros culinarios en la Francia mediterránea protohistòrica", *C.Mata, G.Pérez Jordà i J.Vives-Ferrándiz (Dirs.), De la cuina a la taula, IV Reunió d'economia en el primer mil.leni A.C., Saguntum: Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia, Extra 9*, València, pp. 11-26.

Dietler 2015

DIETLER, Michael (2015): "Rencontres culinaires: la culture matérielle incorporée", dins dins *Roure, R. (Ed.) : 'Contacts et acculturations en Mediterranéé Occidentale, Hommages à Michel Bats', Bibliothèque d'Archéologie Méditerranéenne, 15 ; Études Massaliètes, 12*, pp. 153-159.

Diloli 1996

DILOLI, Jordi (1996): "Hibera Iulia Ilercavonia-Dertosa: l'assentament ibèric i la implantació de la ciutat romana", *Butlletí Arqueològic, 18*, pp. 53-68.

Diloli *et alii* 2002

DILOLI, Jordi; BEA, David; AROLA, R.; VILASECA, Albert i VILALTA, Enric (2002): "Primeres intervencions al jaciment protohistòric de l'Assut (Tivenys, Baix Ebre)", *Ilercavònia, 3, I Jornades d'Arqueologia. Ibers a l'Ebre, recerca i interpretació*, pp. 137-148.

Diloli 2008

DILOLI, Jordi (1996): "La ceràmica ibèrica a torn al curs inferior de l'Ebre (Baix Ebre, Montsià i Baix Maestrat). Un assaig de classificació", Cypsela, 17, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, pp. 233-252.

Diloli i Ferré 2008
DILOLI, Jordi, FERRÉ, Ramon (2008): "Íberos en Tortosa. Nuevos datos sobre la protohistoria del bajo Ebro", *Saguntum, 40*, pp. 109-126.

Diloli 2009
DILOLI, Jordi (2009): "La perduración del poder en un espacio arquitectónico simbólico: la torre T-3 del assentamiento protohistórico de l'Assut (Tivenys, Baix Ebre, Tarragona)", *Trabajos de Prehistoria, 66-2*, pp. 119-142.

Diloli, Ferré i Vilà 2012
DILOLI, Jordi, FERRÉ, Ramon i VILÀ, Jordi (2012): "Tortosa durante la protohistòria. Las excavacions del Grup de Recerca del Seminari de Protohistòria i Arqueologia de la URV entre los años 2004 y 2011", dins *Actas del II Congreso Internacional 'Iberos del Ebro'*, Alcañiz-Tivissa, noviembre 2011, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona, pp. 247-256.

Diloli 2015
DILOLI, Jordi (2015): "*Tarrakon-Kesse*. L'ocupació protohistòrica de la ciutat de Tarragona", *Revista d'Arqueologia de Ponent, 25*, pp. 61-82.

Diloli *et alii* 2016
DILOLI, Jordi; FERRÉ, Ramon; VILÀ, Jordi; BEA, David; SARDÀ, Samuel; BRICIO, Laura; COTS, Ivan; PRADES, Marc; SARDÀ, Helena i GUIRAO, Elisa (2016): "L'assentament protohistòric de l'Assut (Tivenys, Baix Ebre)", *I Jornades d'Arqueologia de les Terres de l'Ebre*, Tortosa 2016, pp. 285-298.

Diloli *et alii* 2016b
DILOLI, Jordi; VILÀ, Jordi; FERRÉ, Ramon; COTS, Ivan; BRICIO, Laura i SARDÀ, Helena (2016): "La Cella (Salou, Tarragona). Un puerto comercial en el litoral cessetano", *Trabajos de Prehistoria, 73, n. 2*, pp. 284-303.

Diloli *et alii* 2018
DILOLI, Jordi; VILÀ, Jordi; PRADES, Marc; BEA, David; FERRÉ, Ramon; BRICIO, Laura; GUIRAO, Elisa; COTS, Ivan i SARDÀ, Samuel (2018): "Darrere els passos de Bosch Gimpera. Un projecte arqueològic global per recuperar el jaciment de La Gessera de Caseres (Terra Alta)", *Tribuna d'Arqueologia 2015-2016*, Barcelona, pp. 11-30.

Domínguez Monedero 2009-2011
DOMÍNGUEZ MONEDERO, Adolfo J. (2009-2011): "Los foceos y sus ciudades, entre Jonia, la Magna Grecia y el Occidente. Diversidad material e identidad étnica", *Empúries, 56*, pp. 9-24.

Durán i Huntingford 1998
DURÁN, Mercedes i HUNTINGFORD, Elisabeth (1998): *El poblat ibèric de Les Maleses*. Monte Catano, 1, Museu Municipal de Montcada i Reixac.

Durán i Hidalgo 2012
DURÁN, Mercedes i HIDALGO, Gemma (2012): "El jaciment de les Maleses i les seves aportacions al coneixement de la cultura ibèrica", *Campsentelles, 15*, Centre d'Estudis Santfostencs Amics de Cabanyes, pp. 9-19.

Durán, Hidalgo i Moly 2012
DURÁN, Mercedes; HIDALGO, Gemma i MOLY, Daniel (2012): "La casa del ferrer. Un espai de producció metal.lúrgica al jaciment ibèric de Les Maleses", *Monte Catano 12*, Museu Municipal de Montcada i Reixac, pp. 9-74.

Durán, Hidalgo i Moly 2016
DURÁN, Mercedes; HIDALGO, Gemma i MOLY, Daniel (2016): "Darreres intervencions al jaciment ibèric de les Maleses: excavacions i procés de museïtzació", *Tribuna d'Arqueologia 2013-2014*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, pp. 60-80.

Enrich i Enrich 1989
ENRICH, Jordi i ENRICH, Joan (1989): "Evolució dels models d'assentament i pautes econòmico-culturals del poblament ibèric i romà a la conca d'Òdena (Anoia)", dins *I jornades internacionals d'arqueologia romana: de les estructures indígenas a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior, Granollers 1987, Revista Estrat, 1*, pp. 67-76.

Enrich i Sales *Inèdit*
ENRICH, Joan i SALES, Jordina (Inèdit): *Prospecció aèria realitzada al jaciment del Vilar del Met (Vilanova del Camí)*, 1998.

Equip Assut 2005
EQUIP ASSUT (2005): "El sistema defensiu del poblat ibèric de l'Assut (Tivenys, Baix Ebre)", dins Actes *XIII Col.loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà: Món Ibèric als Països Catalans*; *Vol. I*, pp. 655-666.

Equip Pontós i Ullastret 1998
EQUIP PONTÓS I ULLASTRET (1998): "Les fàcies ceràmiques d'importació de l'Empordà durant el segle III aC i la primera meitat del segle II aC a través dels jaciments de Pontós i Ullastret", dins *Ramon, J., Sanmartí, J., Asensio, D., Principal, J. (eds.): Les fàcies ceràmiques d'importació a la costa ibèrica, les Balears i les Pitiüses durant el segle III aC i la primera meitat del segle II aC, Arqueo Mediterrània, 4*, Universitat de Barcelona, Barcelona, pp. 129-156.

Espí *et alii* 2009
ESPÍ, Israel; GRAU, Ignasi; LÓPEZ SEGUÍ, Eduardo i TORREGROSA, Palmira (2009): "La aldea ibérica de l'Alt del Punxó: producción agrícola y asentamiento campesino en el àrea central de la contestania", *Lucentum, XXVIII*, Alacant, pp. 23-50.

Estrada 1955
ESTRADA, Josep (1955): "Síntesis arqueológica de Granollers y sus alrededores", *Publicacions del Museu de Granollers, 15*, Granollers, pp. 15-43.

Fabra i Vilalta 2008
FABRA, Ester i VILALTA, Enric (2008): "El poblat ibèric del Vilar: el jaciment i la seva seqüència històrica", dins *Valls i la seva historia. Prehistòria i Història Antiga, Vol. II*, IEV Valls, pp. 176-182.

Fabra i Vilalta 2016
FABRA, Ester i VILALTA, Enric (2016): "Els materials arqueològics de la sitja 4 del jaciment ibèric del Vilar (Valls, Alt Camp) dipositats al Museu de Valls", *Revista d'Arqueologia de Ponent, 26*, pp. 147-177.

Fernández 1955
FERNÁNDEZ, L. (1955): "La phiale ibérica de Tivissa", *R.A.B.M., LXI*.

Ferrer 1986
FERRER, Màrius (1986): "Un sepulcre singular a la necròpolis del Coll del Moro (Gandesa, Tarragona). Observacions sobre el paisatge i les pràctiques funeràries", *Empúries,* 48-50, pp. 312-323.

Ferrer i Rigo 2003
FERRER, Conxita i RIGO, Antoni (2003): *Puig Castellar: els ibers a Santa Coloma de Gramenet. 5 anys d'intervencio arqueológica (1998-2002)*, Monografies Locals, 2, Santa Coloma de Gramenet.

Ferrer *et alii* 2003
FERRER, Conxita; GARCÍA TARGA, Joan; MORER, Jordi i RIGO, Antoni (2003): "Fondo del Roig (Cunit), un nucli camperol ibèric de la Cossetània", dins *GUITART, Josep; PALET, Josep Maria i PREVOSTI, Marta (dirs.): Actes del Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès; territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental*, Barcelona, pp. 339-348.

Fletcher 1958
FLETCHER, Domingo (1958): "Toneles cerámicos ibéricos", *Archivo de Prehistoria Levantina, 6*, València, pp. 113-147.

Fletcher 1964
FLETCHER, Domingo (1964): "Las urnas de orejetas perforadas", *VII Congreso Nacional de Arqueología*, Saragossa, pp. 305-317.

Francès 1993
FRANCÈS, Joan (1993): "La cabana del bronce final de Can Bertran (Cerdanyola del Vallès, Vallès occidental)*". Limes revista d'Arqueologia, 2*, Cerdanyola del Vallès, pp. 29-41.

Francès i Carlús 1995
FRANCÈS, Joan i CARLÚS, Xavier (1995): "Noves dades sobre l'assentament ibèric de Can Xercavins (Cerdanyola del Vallès, Vallès Occidental*)". Limes revista d'Arqueologia, 4-5*, Cerdanyola del Vallès, pp. 45-62.

Francès i Pons 1998
FRANCÈS, Joan i PONS, Enriqueta (1998): "L'hàbitat del Bronze Final i la Primera Edat del Ferro a la Catalunya litoral i prelitoral", *Cypsela, 12*, Girona, pp. 31-46.

Francès 2000
FRANCÈS, Joan (2000): "Características y evolución de los hábitats de la primera edad del hierro en la Depresión prelitoral catalana", dins *Actes del XXII Col.loqui Internacional per a l'estudi de l'edat del ferro: l'hàbitat protohistòric a Catalunya, Rosselló y Llenguadoc Occidental, actualitat de l'arqueologia de l'edat del ferro, Sèrie Monogràfica, 19*, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, pp. 33-42.

Francès et alii 2002
FRANCÈS, Joan; GUÀRDIA, Marc; HERNÀNDEZ, Jordi i SALA, Òscar (2002): *L'assentament ibèric de la Facultat de Medicina de la UAB (Cerdanyola del Vallès).* Limes Monogràfic, 8, Col.lectiu de Recerques Arqueològiques de Cerdanyola, Cerdanyola del Vallès.

Francès *et alii* 2005
FRANCÈS, Joan; SALA, Òscar; GUÀRDIA, Marc; HERNÀNDEZ, Jordi i ASENSIO, David (2005): "Aproximació a l'evolució urbanística del poblat laietà del Turó de Ca n'Oliver (Segles VI-I aC.)", dins Actes *XIII Col.loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà: Món Ibèric als Països Catalans*; *Vol. I*, pp. 497-512.

Francès, Velaza i Moncunill 2008
FRANCÈS, Joan; VELAZA, Javier i MONCUNILL, Noemí (2008): "Los esgrafiados sobre ceràmica de Ca n'Oliver (Cerdanyola del Valles)", *Palaeohispanica 8*, pp. 217-242.

Francès, Guàrdia i Argelagués 2011
FRANCÈS, Joan; GUÀRDIA, Marc i ARGELAGUÉS, Marta (2011): "L'ocupació altmedieval del Turó de Ca n'Oliver (Cerdanyola del Vallès)", *IV Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna de Catalunya*, Tarragona 2010, pp. 885-893.

Francès i Guàrdia 2012
FRANCÈS, Joan i GUÀRDIA, Marc (2012): "El poblat ibèric del Turó de Ca n'Oliver (segles VI-I aC). Balanç de 25 anys de recerca i difusió", *Tribuna d'Arqueologia 2010-2011*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, pp. 267-291.

Frankenstein i Rowlands 1978
FRANKENSTEIN, Susan i ROWLANDS, Michael J. (1978): "The internal structure and regional context of Early Iron Age society in south-western Germany", *Bulletin of the Institute of Archaeology, 15*, Londres, pp. 73-112.

Fuentes, Hurtado i Moreno 2004
FUENTES, Ma M.; HURTADO, T. i MORENO, A. (2004): "Nuevas aportaciones al estudio de la apicultura en época ibérica", *Recerques del Museu d'Alcoi, 13*, Alcoi, pp. 181-200.

Gailledrat 2004
GAILLEDRAT, Eric (2004): "Les amphores ibériques en Languedoc occidental (Vie-IIIe s. av. J.-C.): acquis et problèmes", *Documents d'Archéologie Méridionale, 27*, pp. 347-377.

Garcés, Martín i Vilà 2003
GARCÉS, Ignasi; MARTÍN, Aurora i VILÀ, Maria del Vilar (2003): "Aproximació tipològica dels plats de vora *à marli* en cerámica grisa monocroma i produccions afins a Catalunya", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 13, pp. 7-40.

Garcia 2004
GARCIA, Dominique (2004): *La Celtique méditerranéenne. Habitats et Sociétés en Languedoc et en Provence du VIIIe au IIe siècle av. J.-C.*, Ed, Errance, Paris.

Garcia i Bouffier 2017
GARCIA, Dominique i BOUFFIER, Sophie (2017): "Territorial variations: natives and greeks in the mediterranean celtic region", dins *Sophie Bouffier i Dominique Garcia (Eds.), Greek Marseille and Mediterranean Celtic Region*, Lang Classical Studies, Nova York, pp. 54-76.

García-Bellido 1994
GARCIA-BELLIDO, M.Paz (1994): "Las relaciones económicas entre Massalia, Emporion y Gades a través de la moneda", dins *Simposio Internacional de Iberos y griegos: lecturas desde la diversidad, Ampurias, 3-5* Abril de 1991 (Cabrera, P., Olmos, R., Sanmartí, E. coord), *Huelva Arqueológica, XIII, 2*, pp. 115-149.

García y Bellido 1950
GARCIA Y BELLIDO, Antonio (1950): "*Phiale* ibérica de plata con representaciones de asunto religioso de Tivissa (Tarragona)", *Homenaje a L .Hoyos*, Madrid.

García y Bellido 1957
GARCIA Y BELLIDO, Antonio (1957): "Estado actual del problema referente a la expansión de la cerámica ibérica por la cuenca occidental del Mediterráneo", *Archivo Español de Arqueología, XXX, 95*, Madrid, pp. 90-106.

García Borja *et alii* 2013
GARCÍA BORJA, P., CARRIÓN, Y., GUTIÉRREZ-NEIRA, P.C., IBORRA, M.P., LÓPEZ SERRANO, D., MIRET ESTRUCH, C., MONTERO, I., PASCUAL BENITO, J.Ll., PÉREZ JORDÀ, G., ROVIRA, S., VALERO CLIMENT, A., VIVES-FERRÁNDIZ, J. (2013): "Nuevas aportaciones al horizonte del Bronce final de La Vital (Gandia, València)", *Saguntum (P.L.A.V.), 45*, València, pp. 79-100.

Garcia Roselló, Miró i Pujol 1991
GARCIA ROSELLÓ, Joaquim; MIRÓ, Jordi i PUJOL, Jaume (1991): "La porta meridional del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme)", *Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica. Fortificacions. La problemática de l'ibèric ple: (segles IV-III a.C.)*. Centre d'Estudis del Bages, Manresa, pp. 199-213.

Garcia Roselló 1993
GARCIA ROSELLÓ, Joaquim (1993): *Turó dels Dos Pins: Necròpolis ibèrica*, Museu Comarcal del Maresme-Mataró, Sabadell.

Garcia Roselló i Zamora 1993
GARCIA ROSELLÓ, Joaquim i ZAMORA, Dolors (1993): "La vall de Cabrera de Mar. Un model d'ocupació del territori a la Laietània ibèrica", *Laietània, 8*, Mataró, pp. 147-179.

Garcia Roselló, Zamora i Pujol 1998
GARCIA ROSELLÓ, Joaquim; ZAMORA, Dolors i PUJOL, Jaume (1998): "Armament i societat a la Laietània ibèrica", dins *Actes del Congrés Internacional: Els Ibers, prínceps d'Occident*, Barcelona, pp. 309-325.

Garcia Roselló *et alii* 2000
GARCIA ROSELLÓ, Joaquim; PUJOL, Jaume; CELA, Xabier i ZAMORA, Dolors (1993): "Burriac, un centre d'intercanvi i comerç a la Laietània ibèrica", *III Reunió sobre economia en el món ibèric, Saguntum, Extra 3*, València, pp. 357-367.

Garcia Roselló 2017
GARCIA ROSELLÓ, Joaquim (2017): *Gènesi, fundació i període republicà de la ciutat romana d'Iluro (Hispania Citerior)*. Laietània, 19, Mataró.

Garcia Rosselló i Quintana 2003
GARCIA ROSSELLÓ, Jaume i QUINTANA, Carlos (2003): "Cerámica indígena y cerámica a torno. Una aportación a la producción cerámica talayótica tardía de Mallorca", *Mayurca 29*, pp. 281-299.

Garcia Rubert 2015
GARCIA RUBERT, David (2015): "Jefes del Sénia. Sobre la emergencia de jefaturas durante la primera Edad del Hierro en el nordeste de la Península Ibérica", *Munibe Antropologia-Arkeologia, 66*, Donostia, pp. 223-243.

García Sánchez 1997
GARCÍA SÁNCHEZ, Manel (1997): "Epigrafía anfórica de Mas Castellar – Pontós: ánforas grecoitálicas y masaliotas", *Pyrenae, 28*, pp. 257-269.

Garcia Targa, Morer i Rigo 1999
GARCÍA TARGA, Joan; MORER, Jordi i RIGO, Antoni (1999): "El Fondo del Roig (Cunit), un nucli camperol ibèric de la Cossetània", *Miscel·lània Penedesenca*, 24, pp. 177-198.

Gassner 2015
GASSNER, Verena (2015): "Le anfore Greco-occidentali: riconsiderando la loro evoluzione e l'identificazione dei centri di produzioni.", en R. Roure (Ed.) *Contacts et acculturations en Méditerranée Occidentale. Hommages à Michel Bats. Actes du colloque d'Hyères, 15-18 septembre 2011*, pp. 345-356.

Gassner i Sauer 2015
GASSNER, Verena i SAUER, Roman (2015): "Transport Amphorae from Velia.", en *FACEM (version 06/06/2015) (http://www.facem.at/project-papers.php)*.

Genera 1982
GENERA, Margarida (1982): "Inventari arqueològic de la Ribera d'Ebre", *Fonaments, 3*, pp. 47-134.

G.I.P. 2003
GRUP D'INVESTIGACIÓ PREHISTÒRICA (2003): "Caballos y hierro. El campo frisio y la fortaleza de „Els Vilars d'Arbeca" (Lleida, España), siglos VIII-IV a.n.e.", dins *N. Alonso; E. Junyent; À. Lafuente i J.B. López Melción, Chevaux-de-frise i fortificació en la primera edat del ferro europea*, Universitat de Lleida, Lleida, pp. 233-274.

Giró 1947
GIRÓ, Pere (1947): "La cerámica ibérica de la „Vinya d'en Pau" en el Panadés, notas para su estudio", *Archivo Español de Arqueología,* XX, pp. 200-209.

Giró 1958
GIRÓ, Pere (1958): *Estudio sobre la probable aplicación de un vaso inédito ibero-romano*, Vilafranca del Penedès.

Giró 1960-1961
GIRÓ, Pere (1960-1961): "El poblado prerromano de 'Mas Castellà' (Monjos, Villafranca del Panadés)", *Ampurias,* vols. XXII-XXIII, pp. 159-182.

Giró 1964-1965
GIRÓ, Pere (1964-65): "Notas de Arqueología de Cataluña y Baleares-III", *Ampurias*, vols. XXVI-XXVII, 1964-1, pp. 272-273.

Giró 1979
GIRÓ, Pere (1979): "Esteve Reixach y el poblado prerromano de l'Alzinar de la Massana", *Olerdulae,* 6, Vilafranca del Penedès.

Gómez Bellard i Guérin 1994
GÓMEZ BELLARD, Carlos i GUÉRIN, Pierre (1994): "Testimonios de producción vinícola arcaica en l'Alt de Benimaquia (Denia)", dins *P.Cabrera, R.Olmos i E.Sanmartí Grego (Eds.) Iberos y griegos: lecturas desde la diversidad, Huelva Arqueológica, XIII, 2*, pp. 9-31.

Gómez Puche *et alii* 2004
GÓMEZ PUCHE, M., DIEZ CASTILLO, A., GARCÍA BORJA, P., PASCUAL BENITO, J.Ll., PÉREZ JORDÀ, G., McCLURE, S.B., LÓPEZ GILA, M.D., OROZCO, T., VERDASCO, C., GARCÍA PUCHOL, O. i CARRIÓN, Y. (2004): "El yacimiento de Colata (Montaverner, Valencia) y los „poblados de silos" del IV milenio en las comarcas centro-meridionales del País Valenciano", *Recerques del Museu d'Alcoi, 13*, Alcoi, pp. 53-128.

Gonzalo *et alii* 1999
GONZALO, Carlos; LÓPEZ, Antonio; PONS, Enriqueta i VARGAS, Anna (1999): "Producción y almacenamiento de cereal en la zona emporitana: Mas Castellar de Pontós (Girona, España)", dins *Buxó, R. i Pons, E. (dirs.), Els productes alimentaris d'origen vegetal a l'Edat del Ferro de l'Europa Occidental, Girona, Monografies del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, 18*, pp. 311-323.

Gorgues 2017
GORGUES, Alexis (2017): "The power of production in the northern Iberian world (6th-3rd centuries BC)", dins *Artisans versus nobility? Multiple identities os elites and 'commoners' viewed through the lens of crafting from the Chalcolithic to the Iron Ages in Europe and the Mediterranean*, eds. A. Brysbaert & A. Gorgues. Leiden: Sidestone Press., pp. 79-99.

Grace 1985
GRACE, Virginia R. (1985): "The Middle Stoa dated by amphora stamps", *Hesperia*, 54, pp. 1-53.

Gracia, Munilla i Pallarés 1991
GRACIA, Francesc; MUNILLA, Glòria i PALLARÉS, Ramón (1991): "Estructuración del poblamiento y sistemas defensivos en el área de la desembocadura del Ebro. Dos casos de estudio: La Moleta del Remei (Alcanar) y El Castellet de Banyoles (Tivissa)", *Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica: Les fortificacions*, Manresa, pp. 67-78.

Gracia 1995
GRACIA, Francesc (1995): "Producción y comercio de cereal en el N.E. de la Península Ibérica entre los siglos VI -II a.C.", *Pyrenae, 26*, Universidad de Barcelona, pp. 91-113.

Gracia 2001
GRACIA, Francesc (2001): "El comercio arcaico en el nordeste de la península ibérica: estado de la cuestión y perspectives", dins *P.Cabrera i M.Santos (Eds.) 'Ceràmiques jònies d'època arcaica: centres de producció i comercialització al Mediterrani occidental', Monografies Emporitanes, 11*, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Barcelona, pp. 257-276.

Graells 2004
GRAELLS, Raimon (2004): "Indicis d'emergència aristocràtica al registre funerari del nord-est peninsular: La tomba Agullana 184", *Revista d'Arqueologia de Ponent, 14*, Universitat de Lleida, pp. 61-83.

Graells 2006
GRAELLS, Raimon (2007): "La vaixella metàl.lica protohistòrica a Catalunya (S. VII-V AC)", *Cypsela, 16*, pp. 195-211.

Graells 2007
GRAELLS, Raimon (2007): "El *Kyathos* de la Cala Sant Vicenç (Mallorca): tipología y origen", *Empúries, 55*, pp. 95-122.

Granados 1982
GRANADOS, J.Oriol (1982): "Cerámicas de importación halladas en los silos del Port. Barcelona", *Helike 1*, Elx, pp. 163-181.

Granados *et alii* 1986
GRANADOS, J.Oriol; MAZAIRA, L.; MIRÓ, M.Teresa; ROVIRA, Carme i SALGOT, D. (1986): "Montjuìc dins el context del món ibèric laietà antic", a *6è Col.loqui d'arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, pp. 211-218.

Granados i Sanmartí 1988
GRANADOS, J.Oriol i SANMARTÍ, Joan (1988): "Les sitges ibèriques de Bellaterra (Cerdanyola, Vallès Oriental)", *Fonaments*, *prehistòria i món antic als Països Catalans,* 7, Barcelona, pp. 115-161.

Gras 2004
GRAS, Michel (2004): "Les Étrusques vus de la Gaule. Échanges maritimes et implantations", *Documents d'Archéologie Méridionale, 27*, pp. 213-235.

Grau 2002
GRAU, Ignasi (2002): *La organización del territorio en el área central de la Contestania Ibérica*. Universidad de Alicante. Alacant.

Grau 2007
GRAU, Ignasi (2007): "Dinámica social, paisaje y teoría de la práctica. Propuestas sobre la evolución de la sociedad ibérica en el área central del oriente peninsular", *Trabajos de Prehistoria, 64-2*, Madrid, pp. 119-142.

Guérin 2003
GUÉRIN, Pierre (2003): *El Castellet de Bernabé y el horizonte ibérico pleno edetano*. Museu de Prehistòria de València, Serie de Trabajos Varios del Servicio de Investigación Prehistórica, 101, València.

Guerrero, Miró i Ramon 1991
GUERRERO, Víctor M.; MIRÓ, Jordi i RAMON, Joan (1991): "El pecio de Binisafuller, mercante púnico del siglo III aC", *Meloussa, 2*, Maó, pp. 9-30.

Guerrero i Quintana 2000
GUERRERO, Víctor M. i QUINTANA, Carles (2000): "Comercio y difusión de ánforas ibéricas en Baleares", *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 21, pp.153-182.

Guerrero 2004
GUERRERO, Víctor M. (2004): "Colonos e indígenas en las Baleares prerromanas", *Colonialismo e interacción cultural: el impacto fenicio púnico en las sociedades autóctonas de occidente. XVIII Jornadas de arqueología fenicio-púnica (Eivissa 2003). Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera 54, Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera*, Eivissa, pp. 145-203.

Guerrero 2009-2010
GUERRERO, Víctor M. (2009-2010): "¿Foceos en el comercio tardoarcaico al norte de Baleares?", *Mayurqa, 33*, pp. 131-160.

Hernández-Gasch i Sanmartí 1999
HERNÁNDEZ-GASCH, Jordi i SANMARTÍ, Joan (1999): "El santuari de Sa Punta des Patró a l'àrea cultual i funerària de Son Real (Santa Margalida, Mallorca). Avenç dels resultats", *Mayurqa, 25*, Palma de Mallorca, pp. 113-138.

Hernández-Gasch 2009/2010
HERNÁNDEZ-GASCH, Jordi (2009-2010): "El comerç tardoarcaic a les Illes Balears: vells problemes, dades recents, nous plantejaments", *Mayurqa, 33*, pp. 113-130.

Hernández-Gasch i Quintana 2013
HERNÁNDEZ-GASCH, Jordi i QUINTANA, Carles (2013): "Cuando el vino impregnó la isla de Mallorca: el comercio púnico-ebusitano y las comunidades locales durante la segunda mitad del siglo V y el siglo IV a.C.", *Trabajos de Prehistoria, 70, No 2*, Madrid, pp. 315-331.

Hodder 1988
HODDER, Ian (1988): *Interpretación en arqueología, corrientes actuales*. Ed. Crítica/Arqueología, Barcelona (traducció de l'obra original *Reading the Past. Current approaches to interpretation in archaeology,* publicada el 1986).

Howland 1958
HOWLAND, Richard Hubbard (1958): *Greek lamps and their survivals*, The Athenian Agora, Vol. IV, the American School of Classical Studies at Athens, Princeton, New Jersey.

Izquierdo i Gimeno 1990
IZQUIERDO, Pere i GIMENO, Tomàs (1990): "Les fortificacions ibèriques dels segles V-III aC. a les comarques del Baix Ebre", a *Actes del Simposi Internacional d'Arqueologia Ibérica (Manresa 1990): Fortificacions, la problemática de l'Ibèric Ple (segles IV-III aC.)*, pp. 227-232.

Izquierdo 2013
IZQUIERDO, Pere (2013): "L'ancoratge de Les Sorres: el port de la vall del Llobregat", dins *Barcino II. Marques i terrisseries d'àmfores al Pla de Barcelona*. Barcelona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica, pp. 309-322.

Jornet *et alii* 2016
JORNET, Rafel; BELARTE, M.Carme; SANMARTÍ, Joan; ASENSIO, David i MORER, Jordi (2016): "Noves excavacions al nucli fortificat del Coll del Moro de Gandesa", dins *Actes de les I Jornades d'Arqueologia de les Terres de l'Ebre*, Tortosa, Vol. I, pp. 342-355.

Jornet 2017
JORNET, Rafel (2017): *El jaciment de Sant Antoni de Calaceit i el poblament ibèric de les comarques del Matarranya i la Terra Alta*, Monografies 15, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Barcelona.

Jornet i Miguel 2017
JORNET, Rafel i MIGUEL, Eva (2017): "Iberian cooking pots from els Estinclells (Verdú, Catalonia), new approach and experimental possibilities", dins *R. Alonso, J. Baena i D. Canales (Coords.), Playing with time: experimental archaeology and study of the past, 4th International Experimental Archaeology Conference*, Burgos 2014, pp. 237-242.

Juan Tresserras 2000
JUAN TRESSERRAS, Jordi (2000): "La cerveza: un producto de consumo básico entre las comunidades ibéricas del N.E. peninsular", dins *C. Mata i G. Pérez-Jordà (edS.) Ibers. Agricultors, artesans i comerciants. III Reunió sobre Economia en el Món Ibèric, Saguntum extra 3*, València, pp. 141-148.

Juan Tresserras i Matamala 2004
JUAN TRESSERRAS, Jordi i MATAMALA, Juan Carlos (2004): "Los contenidos de las ánforas del Mediterráneo occidental", dins *J.Sanmartí, D.Ugolini, J.Ramon i D. Asensio (eds), La circulació d'àmfores al Mediterrani occidental durant la Protohistòria (Segles VIII-III aC), aspectes quantitatius i análisis de continguts; Actes de la II Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell, ArqueoMediterrània*, 8, Universitat de Barcelona, pp. 283-291.

Junyent 1974
JUNYENT, Emili (1974): "Acerca de la cerámica de barniz rojo aparecida en el àrea ilergeta", *Pyrenae, 10*, Barcelona, pp. 109-133.

Junyent i Baldellou 1972
JUNYENT, Emili i BALDELLOU, Vicenç (1972): *Estudio de una casa ibérica en el poblado de Mas Boscà*. Revista Príncipe de Viana, 126-127, Pamplona.

Junyent, Lafuente i López Melción 1994
JUNYENT, Emili; LAFUENTE, Àngel i LÓPEZ MELCIÓN, Joan B. (1994): "L'origen de l'arquitectura en pedra i l'urbanisme a la Catalunya occidental", *Cota Zero, 10*, Vic, pp. 9-18.

Junyent *et alii* 2009
JUNYENT, Emili; LÓPEZ MELCIÓN, Joan B.; MOYA, Andreu i TARTERA, Enric (2009): "L'accés fortificat i les portes en el sistema defensiu de la Fortalesa dels Vilars (Arbeca, les Garrigues)", *Revista d'Arqueologia de Ponent, 19*, Universitat de Lleida, pp. 307-334.

Junyent *et alii* 2009-2010
JUNYENT, Emili; POCH, Rosa M; BALASCH, C. i SALA, Roger (2009-2010): "La Fortalesa de l'Aigua. Els fossats i el pou dels Vilars d'Arbeca: primeres lectures", *Tribuna d'Arqueologia 2009-2010*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, pp. 153-184.

Junyent 2015
JUNYENT, Emili (2015): "L'evidència arqueològica en la definició de la societat estatal arcaica ilergeta", dins *Belarte, M.C.; Garcia, D. i Sanmartí, J. (Eds.): Les estructures socials protohistòriques a la Gàl.lia i Ibèria, VII Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell, Arqueomediterrània, 14*, pp. 165-191.

Koehler 1979
KOEHLER, Carolyn G. (1979): *Corinthian A and B transport amphoras*, Tesis dactilografiada, Princeton.

Lancel 1987
LANCEL, Serge (1987): "La céramique punique d'époque hellénistique*", Céramiques hellénistiques et romaines II, ALUB 331*, París, pp. 99-137.

Lillo 1979
LILLO CARPIO, Pedro Antonio (1979): "Cantimploras y toneles de cerámica ibéricos en el área murciana", *Revista Murcia, 16*, Murcia, pp. 26-29.

Liou 1982
LIOU, Bernard (1982): "Informations Archéologiques: recherches sous-marines, Corse du sud, Haute-Corse", *Gallia, 40 (2)*, pp. 437–455.

Long 1987
LONG, Luc (1987): "Les épaves du Grand Congloué. Etude du Journal de Fouille de Fernand Benoit", *Archaeonautica*, 7, pp. 9-36.

López Bravo 2002
LÓPEZ BRAVO, Fernando (2002): "La urna ibérica de orejetas perforades", *Complutum, 13*, Madrid, pp. 97-116.

López Cachero 2007
LÒPEZ CACHERO, F. Javier (2007): "Sociedad y economía durante el bronce final y la primera edad del hierro en el noreste peninsular: una aproximación a partir de las evidencias arqueológicas", *Trabajos de Prehistoria, 64-1*, Madrid, pp. 99-120.

López Melción i Gallart 2002
LÒPEZ MELCIÓN, Joan B. i GALLART, Josep (2002): "La societat a l'edat del bronze", *Sala d'Arqueologia, Catàleg. Quaderns de la Sala d'Arqueologia*. Lleida, pp. 119-134.

López Mullor 1989
LÓPEZ MULLOR, Alberto (1989): "Nota preliminar sobre la producción anfórica de Darró, Vilanova i la Geltrú (Barcelona)", *S.F.E.C.A.G., Actes du Congrés de Lezoux*, pp. 109-121.

López Mullor, Rovira i Sanmartí Grego 1982
LÓPEZ MULLOR, Alberto, ROVIRA, Jordi i SANMARTÍ GREGO, Enric (1982): *Excavaciones en el pobladolaietano del Turó del Vent, Llinars del Vallès, Campañas 1980 y 1981*. Monografies Arqueològiques, 3, Barcelona.

López Mullor i Fierro 1994
LÓPEZ MULLOR, Alberto i FIERRO, Xavier (1994): "Un horno con ánforas de tipo púnico-ebusitano hallado en Darró (Vilanova i la Geltrú, Barcelona)", *Coloquios de Cartagena, 1, El Mundo Púnico: historia, sociedad y cultura*, Murcia, pp. 443-463.

López Reyes *et alii* 2015
LÓPEZ REYES, Daniel, ASENSIO, David, JORNET, Rafel i MORER, Jordi (2015): *Guia Arqueològica: jaciment ibèric de la Font de la Canya, Avinyonet del Penedès, un centre de mercaderies a la Cossetània i origen de la vinya*, Sant Sadurní d'Anoia, Barcelona.

Lyding-Will 1982
LYDING-WILL, Elizabeth (1982): "Greco-ithalic amphoras", *Hesperia*, 51, 3, pp. 338-356.

Llinàs *et alii* 1998
LLINÀS, J.; MERINO, J.; MIRÓ, M.; MONTALBAN, C.; PALAHÍ, Ll. i SAGRERA, J. (1998): *La Peralada ibèrica i medieval segons l'arqueologia, les excavacions de 1989 a 1995*, Monografies Empordaneses, 4, Figueres.

Maluquer de Motes 1966
MALUQUER DE MOTES, Joan (1966): *El impacto colonial griego y el comienzo de la vida urbana en Cataluña*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona.

Maluquer de Motes 1973
MALUQUER DE MOTES, Joan (1973): "Rodis i foceus a Catalunya", *In memoriam Carles Riba (1959-1969)*, Ed. Ariel, Barcelona, pp. 221-239.

Maluquer de Motes 1982
MALUQUER DE MOTES, Joan (1982): "Problemática histórica de la cultura ibérica", *XVI Congreso Nacional de Arqueología: Murcia-Cartagena, Programas y ponencias*, pp. 29-49.

Maluquer 1987a
MALUQUER DE MOTES, Joan (1987a): *La necrópolis paleoibérica de Mas de Mussols, Tortosa (Tarragona)*, Programa de Investigaciones Protohistóricas, 8, Universitat de Barcelona, Barcelona.

Maluquer 1987b
MALUQUER DE MOTES, Joan (1987b): *La necrópolis paleoibérica de Mianes en Santa Bárbara (Tarragona)*, Programa de Investigaciones Protohistóricas, 9, Universitat de Barcelona, Barcelona.

Manzano i Santos 2009
MANZANO, Susanna i SANTOS, Marta (2009): "El carregament d'àmfores ibèriques", a *El vaixell grec arcaic de Cala Sant Vicenç*, eds. X. Nieto & M. Santos (Monografies del CASC 7) Girona: Museu d'Arqueologia de Catalunya. Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya, Barceloma, pp. 163-198.

Mar *et alii* 2012
MAR, Ricardo; RUIZ DE ARBULO, Joaquim; VIVÓ, David i BELTRÁN CABALLERO, J.A. (2012): *Tarraco. Arquitectura y urbanismo de una capital provincial romana*. Documents d'Arqueologia Clàssica, 5, Tarragona.

Marcet i Sanmartí Grego 1989
MARCET, Roger i SANMARTÍ GREGO, Enric (1989): *Empúries*, Diputació de Barcelona, Barcelona.

Marimón 2010
MARIMÓN, Carles (2010): "La capacitat de les olles de cuina ibèriques al Camp de Túria. Proposta metodològica i primers resultats", dins *C.Mata, G.Pérez Jordà i J.Vives-Ferrándiz (Dirs.), De la cuina a la taula, IV Reunió d'economia en el primer mil.leni A.C., Saguntum: Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia, Extra 9*, València, pp. 271-276.

Marin Ceballos 1983
MARIN CEBALLOS, M. C. (1983): "Una nueva interpretación de la patera de Tivissa", *XVI Congreso Nacional de Arqueología*, Zaragoza, pp. 709-715.

Martín i Sanmartí Grego 1976-1978
MARTÍN, M. Aurora i SANMARTÍ GREGO, Enric (1976-1978): "Aportación de las excavaciones de la „Illa d'en Reixac" al conocimiento del fenómeno de la iberización en el norte de Cataluña", dins *Simposi Internacional: Els Origens del Món Ibèric, Ampurias, 38-40*, pp. 431-447.

Martín 1981
MARTÍN, M. Aurora (1981): "El taller de ceràmiques emporitanes de Fellines. Estudi general", *Miscel.lània conmemorativa del desè aniversari del Col.legi Universitari de Girona, 1*, Girona, pp. 37-49.

Martín 1983
MARTÍN, M. Aurora (1983): "El Puig de Serra a Serra de Daró: una necrópolis d'Ullastret", *Tribuna d'Arqueologia 1982-1983*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, pp. 93-96.

Martín 2000
MARTÍN, M. Aurora (2000): "L'oppidum del Puig de Sant Andreu d'Ullastret. Aportació de les intervencions arqueològiques recents al coneixement dels sistemes defensius i de l'urbanisme", dins *Actes del XII Col.loqui Internacional per a l'Estudi de l'Edat del Ferro: L'hàbitat protohistòric a Catalunya, Rosselló i Llenguadoc occidental, actualitat de l'arqueologia de l'Edat del Ferro, Sèrie Monogràfica del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, 19*, pp. 107-122.

Martín *et alii* 2004
MARTÍN, M. Aurora; CASAS, Sandra; CODINA, Ferran; MARGALL, Joan i DE PRADO, Gabriel (2004): "La zona 14 de l'oppidum del Puig de Sant Andreu d'Ullastret. Un conjunt arquitectònic dels segles IV-III aC.", *Cypsela*, 15, pp. 265-285.

Martín *et alii* 2010
MARTÍN, M. Aurora; CODINA, Ferran; PLANA, Rosa i DE PRADO, Gabriel (2010): "Le site ibérique d'Ullastret (Baix Empordà, Catalogne) et son rapport avec le monde colonial méditerranéen", dins *H. Tréziny (Ed.), Grecs et indigènes de la Catalogne à la Mer Noire, Bibliothèque d'Archéologie Méditerranéenne et Africaine, 3*, pp. 89-104.

Martín i Plana 2012
MARTÍN, M. Aurora i PLANA, Rosa (2012): "Formació i desenvolupament de l'ocupació ibèrica d'Ullastret (Baix Empordà): un centre indígena major en una zona de contacte de cultures", *Cypsela*, 19, pp. 179-192.

Martínez Ferreras *et alii* 2007
MARTÍNEZ FERRERAS, Verònica; TSANTINI, Evanthia; VILA, Llorenç, JIMÉNEZ, Emilio i KILIKOGLOU, Vassilis (2007): "Transport i emmagatzematge de les àmfores en l'antiguitat: l'aportació de les ciències dels materials", *Empúries, 55*, Barcelona, pp. 39-51.

Martínez Hualde 1957
MARTÍNEZ HUALDE, A. (1957): "El poblado ibérico de Puig Castellar", *Información*, 22, setembre, pp. 3-7.

Martínez Hualde i Vicente Castells 1966
MARTÍNEZ HUALDE, A. i VICENTE CASTELLS, J. (1966): *El poblat ibèric de Puig Castellar. Excavacions dels anys 1954-1958*, Memòria XXIV de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.

Martínez Hualde i Vicente Castells 2001
MARTÍNEZ HUALDE, A. i VICENTE CASTELLS, J. (2001): *Els ibers del Puig Castellar*, Col.lecció Fites i Documents, 2, Barcelona.

Martínez *et alii* 2015
MARTÍNEZ, Pablo; DURÁN, Mercedes; HIDALGO, Gemma i CHORÉN, Jordi (2015): "Una pedra amb gravats, troballa d'interès al jaciment de les Maleses", *Monte Catano 16*, Museu Municipal de Montcada i Reixac, pp. 47-67.

Mascort, Sanmartí i Santacana 1991
MASCORT, Maite; SANMARTÍ, Joan i SANTACANA, Joan (1991): *El jaciment protohistòric d'Aldovesta (Benifallet) i el comerç fenici arcaic a la Catalunya meridional*, Publicacions de la Diputació de Tarragona, Tarragona.

Mata i Bonet 1992
MATA, Consuelo i BONET, Helena (1992): "La cerámica ibérica: ensayo de tipología", dins *AAVV, Estudios de arqueología ibérica y romana, homenaje a Enrique Pla i Ballester*, València, pp. 117-174.

Mata i Soria 1997
MATA, Consuelo i SORIA, Lucía (1992): "Marcas y epígrafes sobre contenedores de época ibérica", *Archivo de Prehistoria Levantina, XXII*, pp. 297-374.

Mata *et alii* 1997
MATA, Consuelo; PÉREZ JORDÀ, Guillem; IBORRA, Mª P. i GRAU ALMERA, E. (1997): *El vino de Kelin*, Utiel.

Mata *et alii* 2000
MATA, Consuelo; DUARTE, Francesc X.; GARIBO, Joan; VALOR, Jeroni P. i VIDAL, Xavier (2000): "Las cerámicas ibéricas como objeto de intercambio", dins *C. Mata i G. Pérez-Jordà (edS.) Ibers. Agricultors, artesans i comerciants. Actes de la III Reunió sobre Economia en el Món Ibèric, SAGUNTUM-PLAV, Extra 3*, pp. 389-397.

Miller 1985
MILLER, Daniel (1985): *Artefacts as categories: a study of ceramic variability in central India*, Cambridge, University Press.

Miret, Sanmartí i Santacana 1984
MIRET, Magí; SANMARTÍ, Joan i SANTACANA, Joan (1984): "Distribución espacial de núcleos ibéricos: un ejemplo en el litoral catalán", dins BURILLO, Francisco (Ed.), Coloquio sobre distribución y relaciones entre los asentamientos: del Bronze Final a Época Ibérica, *Arqueología Espacial, 4*, Teruel, 1984, pp. 173-186.

Miret 2005
MIRET, Josep (2005): "Les sitges per emmagatzemar cereals. Algunes reflexions", *Revista d'Arqueologia de Ponent, 15*, pp. 319-332.

Miret 2008
MIRET, Josep (2008): "L'experimentació sobre sitges tradicionals. Aportacions de l'arqueologia i de l'agronomia", *Revista d'Arqueologia de Ponent, 18*, Lleida, pp. 217-240.

Miró 1983/1984
MIRÓ, Jordi (1983/1984): "Algunas consideraciones sobre las ánforas ibéricas Mañá B3", *Pyrenae, 19-20*, Universitat de Barcelona, pp. 157-189.

Miró 1991
MIRÓ i ALAIX, Maria Teresa (1991): "Les estructures defensives del poblat de la Cadira del Bisbe de Premià de Dalt (Maresme)", a *Actes del Simposi Internacional d'Arqueologia Ibérica (Manresa 1990): Fortificacions, la problemática de l'Ibèric Ple (segles IV-III aC.)*, Manresa, pp. 241-244.

Miró 2006
MIRÓ i ALAIX, Maria Teresa (2006): *La ceràmica àtica de figures roges de la ciutat grega d'Emporion*, Monografies Emporitanes, 14, Barcelona.

Miró 2009
MIRÓ i ALAIX, Carme (2009): "El carro ibèric de les sitges del port de Montjuïc, Barcelona. En record i homenatge a Josep de Calassanç Serra i Ràfols", *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona, Quarhis, 05*, pp. 87-103.

Miró i Santos 2014
MIRÓ i ALAIX, Maria Teresa i SANTOS RETOLAZA, Marta (2014): "La presencia grega al litoral oriental de la península Ibèrica: els establiments colonials i els ritmes del comerç amb les societats ibèriques", *Catalan Historical Review, 7*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, pp. 109-125.

Molist 2008

MOLIST, Núria (ed.) (2008): *La intervenció al sector 01 del conjunt històric d'Olèrdola: de la prehistòria a l'etapa romana (campanyes 1995-2006)*. Barcelona: Museu d'Arqueologia de Catalunya, (Monografies d'Olèrdola, 2).

Montanero 2008
MONTANERO, David (2008): "Los sistemas defensivos de origen fenicio-púnico del sureste peninsular (siglos VIII-III a.C.). Nuevas interpretaciones", a *B. Costa i J.H. Fernàndez (eds.) Arquitectura defensiva fenicio-púnica, XXII Jornades d'Arqueologia fenício-púnica* (Eivissa 2007), Eivissa, pp. 91-144.

Montanero *en premsa*
MONTANERO, David (*en premsa*): "Murallas de compartimentos y cajones. Un reflejo de la expansión fenicio-púnica (del Próximo Oriente a la Península Ibérica)", *Pyrenae*.

Morel 1981
MOREL, Jean-Paul (1981): *Céramique campanienne: les formes*. Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome, Roma.

Morel 1983
MOREL, Jean-Paul (1983): "Les relations économiques dans l'Occident grec", *Formes de contact et processus de transformation dans les sociétés anciennes, Actas del Coloquio de Cortona*, pp. 549-576.

Morer, Rigo i Barrasetas 1997
MORER, Jordi; RIGO, Antoni i BARRASETAS, Eulàlia (1997): "Les intervencions arqueològiques a l'autopista A-16: valoració de conjunt", *Tribuna d'Arqueologia 1996-1997*, Barcelona , pp. 67-98.

Morer i Rigo 1999
MORER, Jordi i RIGO, Antoni (1999): *Ferro i ferrers en el món ibèric. El poblat de les Guàrdies (El Vendrell)*. Barcelona.

Morer i Rigo 2003
MORER, Jordi i RIGO, Antoni (2003): "Jaciments ibèrics en el traçat de l'Autopista A-16 : noves dades per a l'estudi del poblament a la Cossetània", dins *GUITART, Josep; PALET, Josep Maria i PREVOSTI, Marta (dirs.): Actes del Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès; territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental*, Barcelona, pp. 317-327.

Morer, Sabaté i Asensio *en premsa*
MORER, Jordi; SABATÉ, Mireia i ASENSIO, David (*en premsa*): "El nucli fortificat ibèric tardà del Castellar de La Llacuna (Anoia), darreres intervencions (2014-2016)", dins *Actes de les III Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central*, Solsona 2016.

Moret 1996
MORET, Pierre (1996): *Les fortifications ibériques. De la fin de l'âge du Bronze à la conquête romaine*, Collection de la Casa de Velázquez, 56, Madrid.

Moret 2002
MORET, Pierre (2002): "Reflexiones sobre el período ibérico pleno (siglos V a III a.C.) en el Bajo Aragón y zonas vecinas del curso inferior del Ebro", *Ilercavònia, 3, I Jornades d'Arqueologia. Ibers a l'Ebre, recerca i interpretació*, pp. 111-136.

Moret 2005-2006
MORET, Pierre (2005-2006): "La época ibérica en el Palao (Alcañiz, Teruel)", *Kalathos*, *24-25*, pp. 155-176.

Moret 2006
MORET, Pierre (2006): "Architecture indigène et modèles hellénistiques: les ambigüités du cas ibérique", a P. François, P. Moret i S. Péré-Noguès (éd.), *L'hellénisation en Méditerranée occidentale au temps des guerres púniques (260-180 av. J.-C.)*, Actes du colloque International de Toulouse, *Pallas, 70*, pp. 207-227.

Moret 2006b
MORET, Pierre (2006b): "Torres circulares del Bajo Aragón y zonas vecinas: hacia la definición de un modelo regional", A. Oliver (Coord.), *Arquitectura defensiva, la*

protección de la población y el territorio en época ibérica, Sociedad Castellonense de Cultura, Castelló, pp. 187-218.

Moret 2008
MORET, Pierre (2008): "À propos du Castellet de Banyoles et de Philon de Byzance: une nécessaire palinodie" *Salduie*, Zaragoza, pp. 1-29.

Morris 1989
MORRIS, Ian (1989): *Burial and ancient society, The rise of the Greek city-state*, New Studies in Archaeology, Cambridge, University Press.

Nadal, Senabre i Vargas 1995
NADAL, Jordi; SENABRE, Maria Rosa i VARGAS, Anna (1995): *Memòria de l'excavació d'urgència al jaciment de les Hortes de cal Pons/Corral Nou (Pontons, Alt Penedès)*. Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Inèdit.

Nieto 1987
NIETO, Xavier (1987): "Consideraciones sobre la comercialización de la Terra Sigillata de La Graufesenque", Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana 1, Documents de Treball de Granollers, pp. 426-434.

Nieto 1988
NIETO, Xavier (1988): "Cargamento principal y cargamento secundario", *Hommage à Jean Rougé: navires et commerces de la Méditerranée antique, Cahiers d'Histoire, XXXIII, 3-4*, pp. 379-395.

Nieto i Santos 2009
NIETO, Xavier i SANTOS, Marta (2009): *El vaixell grec arcaic de Cala Sant Vicenç, Mallorca*, Monografies del Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya, 7, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Barcelona.

Noguera 1998
NOGUERA, Jaume (1998): "Evolució del poblament de la foia de Móra (Ribera d'Ebre, Tarragona) des del Bronze Final a l'Ibèric Ple: anàlisi i evolució del territori", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 8, pp. 19-38.

Noguera 1999
NOGUERA, Jaume (1999): "Estudi dels materials dipositats en el Museu d'Arqueologia de Catalunya del jaciment ibèric del Castellot de la Roca Roja (Benifallet, Baix Ebre)", *Pyrenae, 30*, pp. 243-251.

Noguera 2002
NOGUERA, Jaume (2002): *Ibers a l'Ebre*, X Premi d'Assaig Artur Bladé Desumvila 2001; Col.lecció Daliner, 3, Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre.

Noguera, Asensio i Jornet 2012
NOGUERA, Jaume; ASENSIO, David i JORNET, Rafel (2012): "La destrucción de El Castellet de Banyoles (Tivissa, Tarragona)", *Actas del II Congreso Internacional 'Iberos del Ebro'*, Alcañiz-Tivissa, noviembre 2011, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona, pp. 231-246.

Noguera, Ble i Valdés 2013
NOGUERA, Jaume; BLE, Eduard i VALDÉS, Pau (2013): *La Segona Guerra Púnica al nord-est d'Ibèria: una revisió necessària*. Premi d'Arqueologia Memorial Josep Barberà i Farràs, Xa Edició, Societat Catalana d'Arqueologia, Barcelona.

Obiols 2009
OBIOLS, Ll. (2009): "El Camí Cardoner i el Camí Ramader, camins històrics de llarg recorregut a la cara nord del Cadí", *Ker, 2*, Grup de Recerca de la Cerdanya, Puigcerdà, pp. 30-34.

Oliach 2012
OLIACH, Meritxell (2012): "L'enginyeria hidràulica protohistòrica del litoral: comarques de Girona i territoris de França meridional", *Cypsela, 19*, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, pp. 11-30.

Oliva 1968
OLIVA, Miquel (1968): "Nuevo importante yacimiento prerromano en el Ampurdan: el poblado de Puig Castellar (Pontós, Gerona)", a *Pyrenae, 4,* Barcelona, pp. 171-173.

Oliver 1997
OLIVER, Artur (1997): "La cerámica ibérica de Castellón durante el ibérico antiguo y pleno", *Recerques del Museu d'Alcoi, 6*, pp. 11-19.

Olmos 2008
OLMOS, Pau (2008): "Adaptació metrológica grega en l'arquitectura ibèrica de Catalunya: Puig de Sant Andreu d'Ullastret i Mas Castellar de Pontós", *Cypsela, 17*, pp. 273-285.

Otiña i Ruiz de Arbulo 2000
OTIÑA, Pedro i RUIZ DE ARBULO, Joaquim (2000): "De Cesse a Tarraco. Evidencias y reflexiones sobre la Tarragona ibérica y el proceso de romanización", *Empúries, 52*, pp. 107-136.

Padilla 2017
PADILLA, Juan Jesús (2017): "El artesanado alfarero en iberia a finales de la edad del hierro y el inicio de la conquista romana: calidad vs. Cantidad", *Zephyrus, LXXX*, Universitat de Salamanca, pp. 93-112.

Palomo i Rodríguez 2000-2001
PALOMO, Antoni i RODRÍGUEZ, Alba (2000-2001): "Can Roqueta II (Sabadell, Vallès Occidental)", *Tribuna d'Arqueologia 2000-2001*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, pp. 77-98.

Pallarés 1984a
PALLARÉS, Ramón (1984): *El poblamiento ibérico de las comarcas de Tarragona (El Castellet de banyoles, Tivissa, Ribera d'Ebre)*, resum de tesi doctoral, Universitat de Barcelona.

Pallarés 1984b
PALLARÉS, Ramón (1984): "El sistema defensivo frontal del Castellet de Banyoles, Tivissa, Ribera d'Ebre", *Pyrenae*, 19-20, pp. 113-125.

Pallarés 1987
PALLARÉS, Ramón (1987): "Dos elements de filiació grega del segle IV a.C. a l'assentament ibèric del Castellet de Banyoles, Tivissa, Ribera d'Ebre", *Protohistòria Catalana, 6è Col.loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, pp. 281-288.

Pallejà i Mascort 1990
PALLEJÀ, Lluïsa i MASCORT, Maite (1990): "El Corral de Castellvell, Cunit (Baix Penedès)". *Butlletí Arqueològic,* 12, Tarragona.

Payà i Pérez 2007
PAYÀ, Xavier i PÉREZ, Arturo (2007): "Ilerda, fonts i arqueologia d'una ciutat oculta", *Estudis clàssics: imposició, apologia o seducció?, Actes del XV Simposi de la Secció catalana de la S.E.E.C., Lleida 2005*, Lleida, pp. 63-109.

Peacock 1986
PEACOCK, D.P.S. (1986): "Punic Carthage and Spain. The evidence of the amphorae", dins *Carthage VIII: Actes du Congrès (IIIème partie), Cahiers des Études Anciennes, XVIII*. Trois-Rivières, pp. 101-113.

Pereira, Ferrer i Antequera 2015
PEREIRA, Isabel; FERRER, Conxita i ANTEQUERA, Francesc (2015): "Els jaciments de l'estació de la LAV a la Sagrera i el de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau: aproximació a l'estudi de l'evolució del poblament rural d'època ibèrica al Pla de Barcelona", *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona, Quarhis, 11*, pp. 99-124.

Pérez Ballester 2002
PÉREZ BALLESTER, José (2002): *Vasos sobrepintados italiotas del Museo Arqueológico Nacional de Madrid*, Murcia.

Pérez Jordà 2000
PÉREZ JORDÀ, Guillem (2000): "La conservación y la transformación de los productos agrícolas en el Mundo Ibérico", dins *Actes de la III Reunió sobre Economia en el Món Ibèric, Saguntum, Extra 3*, València, pp. 47-68.

Pericot 1943
PERICOT, Lluís (1943): "Hallazgo de dracmas emporitanas de Puig Castellar", *Ampurias, V*, pp. 302-304.

Pericot 1944
PERICOT, Lluís (1944): "El depósito de monedas amporitanas de Puig Castellar", *Ampurias, VI*, pp. 323-327.

Picazo 1977
PICAZO, Marina (1977): *La cerámica ática de Ullastret*. Publicaciones Eventuales, 28, Instituto de Arqueología y Prehistoria de la Universidad de Barcelona, Barcelona.

Picazo 2015
PICAZO, Marina (2015): "La vajilla de los días de fiesta: cerámica ática en una casa de finales del siglo V a.C. de Ullastret", *Archivo Español de Arqueología, 88*, Madrid, pp. 25-37.

Plana i Martín 2012
PLANA, rosa i MARTÍN, M. Aurora (2012): "El paisatge periurbà de l'*oppidum* d'Ullastret: una nova imatge de la morfologia i del funcionament d'una ciutat ibérica", dins M.C. BELARTE Y R. PLANA (EDS.), *El paisatge periurbà a la Mediterrània occidental durant la protohistòria i l'antiguitat*. Documenta 26, Tarragona, pp. 123-148.

Pons, Toledo i Llorens 1981
PONS, Enriqueta; TOLEDO, Assumpció i LLORENS, Josep Maria (1981): *El recinte fortificat ibèric de Puig Castellet, Lloret de Mar (Excavacions 1975-1980)*, Sèrie Monogràfica 3, Diputació Provincial de Girona, Girona.

Pons 1993
PONS, Enriqueta (1993): "L'expansió septentrional del món iber: el jaciment de Mas Castellar-Pontós i les seves especialitzacions", dins *Actes del Seminari sobre 'El Poblament Ibèric a Catalunya'*, *Laietània*, 8, pp. 105-128.

Pons 1994
PONS, Enriqueta (1994): "L'hàbitat a Catalunya durant el primer mil.leni aC: els precedents de l'habitació consolidada", *Cota Zero, 10*, Vic, pp. 9-18.

Pons i Francès 1994
PONS, Enriqueta i FRANCÈS, Joan (1994): "L'habitat et les resources alimentaires du Bronze Final et du Premier Âge du Fer en Catalogne méditerranéenne", a *Habitats, économies et sociétés du Nord-Ouest mediterranéen, XXIV Congrés Préhistorique de France*, Carcassone, pp-125-138.

Pons 1997
PONS, Enriqueta (1997): "Estructures, objectes i fets cultuals en el jaciment protohistòric de Mas Castellar (Pontós, Girona)", *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló, 18*, pp. 71-98.

Pons i Rovira 1997
PONS, Enriqueta i ROVIRA, M.Carme (1997): *El dipòsit d'ofrenes de la fossa 101 de Mas Castellar de Pontós: un estudi interdisciplinari*, Estudis Arqueològics, 4, Universitat de Girona.

Pons *et alii* 2000
PONS, Enriqueta; FERNÀNDEZ, Maria Josep; GONZÀLEZ, Helena; GAGO, Noelia i BOUSO, Mònica (2000): "El establecimiento agrario de Mas Castellar de Pontós (s. III-II aC)", dins *Buxó, R. i Pons, E. (dirs.), L'hàbitat protohistòric a Catalunya, Rosselló i Llenguadoc Occidental: Actualitat de l'arqueologia de l'Edat del Ferro, Sèrie Monogràfica del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona*, 19, pp. 147-159.

Pons *et alii* 2001
PONS, Enriqueta; FUERTES, Maribel; GAGO, Noelia i BOUSO, Mònica (2001): "Les sitges dels assentaments de Mas Castellar i les del territori", dins *Actes de la I Taula Rodona d'Ullastret* sobre *Territori polític i territori rural durant l'edat del Ferro a la Mediterrània Occidental*, A. Martin, R. Plana (dirs), *Monografies d'Ullastret, 2,* pp. 145-156.

Pons *et alii* 2002
PONS, Enriqueta (dir.) (2002): *Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà): un complex arqueològic d'època ibèrica (excavacions 1990-1998)*, Sèrie Monogràfica del Museu d"Arqueologia de Catalunya-Girona, 21.

Pons *et alii* 2005
PONS, Enriqueta; ASENSIO, David; BOUSO, Mònica i FUERTES, Maribel (2005): "Noves aportacions sobre la periodització del jaciment de Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà)", dins *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans, Homenatge a Josep Barberà i Farràs*, pp. 361-378.

Pons, Gonzalo i López 2005
PONS, Enriqueta; GONZALO, Carlos i LÓPEZ, Antonio (2005): "El sistema defensiu del poblat ibèric de Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà, Girona)", dins *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans, Homenatge a Josep Barberà i Farràs*, pp. 379-392.

Pons i Garcia Petit 2008
PONS, Enriqueta i GARCIA PETIT, Lluís (2008): *Prácticas alimenatarias en el mundo ibérico. El ejemplo de la fosa FS362 de Mas Castellar de Pontós (Empordà-España)*, BAR International Series 1753, British Archaeological Reports, Oxford.

Portillo 2006
PORTILLO, Marta (2006): *La mòlta i triturat d'aliments vegetals durant la Protohistòria a la Catalunya Oriental*, Tesi Doctoral, Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia, Universitat de Barcelona.

Pou, Sanmartí i Santacana 1993
POU, Josep; SANMARTÍ, Joan i SANTACANA, Joan (1993): "El poblament ibèric a la Cessetània", dins *Actes del Seminari sobre 'El Poblament Ibèric a Catalunya'*, *Laietània*, 8, pp. 183-206.

Prevosti *et alii* 2001
PREVOSTI, Marta, PALET, Josep Maria, SABATÉ, Gemma, MORER, Jordi, POU, Josep i GUITART, Josep (2001): "Campanyes de prospeccions arqueològiques al Baix Penedès, Castellet i la Gornal i Cubelles", dins J.Guitart, J.M. Palet i M. Prevosti (Eds.): *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània Oriental, Actes del Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès*, Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya, pp. 173-180.

Principal 1996
PRINCIPAL, Jordi (1996): "Vaixella fina de vernís negre del poblat de Margalef (Torregrossa, Pla d'Urgell)", *Pyrenae, 27*, Universitat de Barcelona, pp. 141-162.

Principal 1998
PRINCIPAL, Jordi (1998): *Las importaciones de vajilla fina de barniz negro en la Cataluña sur y occidental durante el siglo III aC, comercio y dinámica de adquisición en las sociedades indígenas*; BAR International Series, 729, Oxford.

Principal 2006-2007
PRINCIPAL, Jordi (2006-2007): "Els orígens preibèrics del Molí d'Espígol (Tornabous, l'Urgell). establiment i evolució de l'hàbitat durant la primera edat del ferro", *Revista d'Arqueologia de Ponent,* 16-17, pp. 111-128.

Principal, Camañes i Monrós 2010
PRINCIPAL, Jordi, CAMAÑES, M.Pilar, MONRÓS, Meritxell (2010): "Darreres intervencions arqueològiques a la ciutat ibèrica del Molí d'Espígol (Tornabous, Urgell)", *Urtx: Revista Cultural de l'Urgell*, 24, pp. 12-35.

Principal, Asensio i Sala 2012
PRINCIPAL, Jordi; ASENSIO, David i SALA, Robert (2012): "L'espai suburbà de la ciutat ilergeta del Molí d'Espígol (Tornabous, l'Urgell)", dins *Belarte, M.C. i Plana, R. (eds.), El paisatge periurbà a la Mediterrània occidental durant la protohistòria i l'antiguitat, Documenta 26*, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona, pp. 165-182.

Principal i Ribera 2013
PRINCIPAL, Jordi i RIBERA, Albert (2013): ·"El material más apreciado por los arqueólogos. La cerámica fina. La cerámica de barniz negro", dins *A. Ribera (Coord.), Manual de cerámica romana del mundo helenístico al Imperio Romano*, Museo Arqueológico Regional, Comunidad de Madrid, pp. 41-146.

Puig i Martín 2006
PUIG, Anna M. i MARTÍN, Aurora (2006): *La colònia grega de Rhode (Roses, Alt Empordà)*, Sèrie Monogràfica, 23, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona.

Pujol i Garcia Roselló 1982-83
PUJOL, Jaume i GARCIA ROSELLÓ, Joaquim (1982-83): "El grup de sitges de Can Miralles-Can Modolell (Cabrera de Mar, El Maresme)", *Laietània 2-3*, Museu Comarcal del Maresme-Mataró, pp. 46-145.

Py 1978
PY, Michel (1978): "Quatre siècles d'amphore massaliète. Essai de classification des bords", *Fligina, 3*, pp. 1-24.

Py 1985
PY, Michel (1985): "Les amphores étrusques de Gaule méridionale", dins *Il commercio etrusco arcaico, Quaderni del centro di studio per l'archeologia etrusco-italica, 5*, pp. 73-94.

Py 1990
PY, Michel (1990): *Culture, économie et société protohistòriques dans la région nimoise*. Collection de l'École Française de Rome, 131, Roma.

Py i Adroher 1991
PY, Michel i ADROHER, Andrés (1985): "Principes d'enregistrement du mobilier archéologique", dins M. Py (Dir.): Système d'enregistrement, de gestion et d'exploitation de la documentation issue des fouilles de Lattes, Lattara 4, Lattes, pp. 83-100.

Py 1993
PY, Michel (1993): "Céramique pseudo-attique massaliète", dins *Py, M. (dir.), Dicocer, Dictionnaire des céramiques antiques (VIIe s. av. n. è. - VIIe s. de n. è.) en Méditerranée nord-occidentale (Provence, Languedoc, Ampurdan), Lattara*, 6, pp. 536-538.

Py 1993b
PY, Michel (1993): "Céramique grise monochrome", dins *Py, M. (dir.), Dicocer, Dictionnaire des céramiques antiques (VIIe s. av. n. è. - VIIe s. de n. è.) en Méditerranée nord-occidentale (Provence, Languedoc, Ampurdan), Lattara*, 6, pp. 445-452.

Py 1993c
PY, Michel (1993): "Amphores massaliètes", dins *Py, M. (dir.), Dicocer, Dictionnaire des céramiques antiques (VIIe s. av. n. è. - VIIe s. de n. è.) en Méditerranée nord-occidentale (Provence, Languedoc, Ampurdan), Lattara*, 6, pp. 60-63.

Py 1995
PY, Michel (1995): "Les Étrusques, les Grecs et la fondation de Lattes", dins *Sur les pas des Grecs en Occident. Hommages à André Nickels*, *Études Massaliètes, 4 - Travaux du CCJ, 15*, Paris-Lattes, pp. 261-276.

Py 1999
PY, Michel (1999): "Le faciès de la céramique lattoise du IVe siècle avant notre ère", dins M.Py (Dir.): *Recherches sur le quatrième siècle avant notre ère à Lattes, Lattara 12*, Lattes, pp. 287-438.

Py 2001
PY, Michel (dir.) (2001): *Dicocer (2), Corpus de ceràmiques de l'àge de Fer de Lattes (fouilles 1963-1999), Lattara 14,* 2 Volumes.

Py 2003
PY, Michel (1993): "Les Étrusques en Languedoc oriental", *dins Les Étrusques en France, archéologie et collections, catalogue d'expositions*, Lattes, pp. 27-29.

Py *et alii* 2006
PY, Michel; LEBEAUPIN, Denis; SÉJALON, Pierre i ROURE, Réjane (2006): "Les Étrusques et Lattara: nouvelles données", dins *Gli etruschi da Genova ad Ampurias, Atti del XXIV Convegno di Studi Etruschi ed Italici,* Florència, pp. 583-608.

Py 2009
PY, Michel (2009): *Lattara (Lattes, Hérault), comptoir gaulois méditerranéen entre Etrusques, Grecs et Romains*, Collection Hauts lieux d'histoire, Éditions Errance, París.

Quixal i Jardón 2016
QUIXAL, David i JARDÓN, Paula (2016): "El registro material del colmenar ibérico de la Fonteta Ràquia (Riba-Roja, València)", *Lucentum, XXXV*, Alacant, pp. 43-63.

Rafel 1989
RAFEL, Núria (1989): *La necròpolis del Coll del Moro de Gandesa: les estructures funeràries.* Publicacions de l'Ajuntament de Tarragona, Col·lecció Monografies 1, Tarragona.

Rafel i Blasco 1991
RAFEL, Núria i BLASCO, Mònica (1991): "El recinte fortificat del Coll del Moro de Gandesa", *Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica. Fortificacions. La problemática de l'ibèric ple: (segles IV-III a.C.)*. Centre d'Estudis del Bages, Manresa, pp. 293-302.

Rafel i Hernández 1992
RAFEL, Núria i HERNÁNDEZ, Gemma (1992): "Pràctiques funeràries a la necròpolis del Coll del Moro (Gandesa, Terra Alta)", *Revista d'Arqueologia de Ponent,* 2, pp. 37-57.

Rafel, Blasco i Sales 1994
RAFEL, Núria; BLASCO, Mònica i SALES, Jordina (1994): "Un taller ibérico de tratamiento del lino en el Coll del Moro de Gandesa (Tarragona)", *Trabajos de Prehistoria,* 51, 2, pp. 121-142.

Rafel *et alii* 2008
RAFEL, Núria; ARMADA, Xosé-Lois; BELARTE, M.Carme; FAIRÉN, Sara; GASULL, Pepa, GRAELLS, Raimon, MORELL, Núria, PÉREZ, Arturo i VILLALBA, Pepa (2008): "El área minero-metalúrgica del Baix Priorat (Tarragona) en la Protohistoria. Explotación y redes de intercambio"*, Revista d'Arqueologia de Ponent,* 18, pp. 245-269.

Rafel *et alii* 2012
RAFEL, Núria; BELARTE, M.Carme; GRAELLS, Raimon i NOGUERA, Jaume (2012): "Les necròpolis d'incineració a la Catalunya meridional i el Matarranya (segles IX-VI ane). Novetats de la recerca", dins *Rovira, M.C.; López Cachero, J. i Mazière, F. (Eds.), Les necròpolis d'incineració entre l'Ebre i el Tíber (segles IX-VI aC): metodologia, pràctiques funeràries i societat, Monografies, 14*, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Barcelona, pp. 25-36.

Rafel 2013
RAFEL, Núria (2013): "La cuenca minera del Baix Priorat (Tarragona): explotación y distribución en época colonial. Recursos locales versus recursos alóctonos", dins *Interacción social y comercio en la antesala del colonialismo, Actas del seminario Internacional celebrado en la Universidad Pompeu Fabra el 28 y 29 de marzo de 2012, Cuadernos de Arqueología Mediterránea 21*, pp. 71-85.

Rafel, Garcia Rubert i Jornet 2015
RAFEL, Núria; GARCIA RUBERT, David i JORNET, Rafel (2015): "Nuevos datos sobre el poblamiento en la Cataluña meridional entre el siglo VII ane y época romana: el Coll del Moro de Gandesa", *Revista Kalathos, 26-27*, Teruel, pp. 5-52.

Rafel, Jornet, Burillo-Cuadrado 2018
RAFEL, Núria; JORNET, Rafel i BURILLO-CUADRADO, Pilar (2018): "Una vasija decorada ibèrica de función cerimonial: un espacio singular en el Coll del Moro (Gandesa, Tarragona)", *Complutum, 29 (1)*, pp. 135-150.

Ramon 1985
RAMON, Joan (1985): "Tagomago 1: un pecio fenicio del siglo V aC en aguas de Ibiza", dins *VI Congreso Internacional de Arqueología Submarina*, Cartagena 1982, Madrid, pp. 377-391.

Ramon 1990
RAMON, Joan (1990): "Anforas masaliotas en el archipiélago Pitiuso-Balear", dins *M. Bats (Dir.): Les amphores de Marseille grecque, chronologie et difusión (Vie – Ier s. av. J.-C.), Études Massaliètes, 2*, pp. 183-188.

Ramon 1990-1991
RAMON, Joan (1990-1991): "Barrio industrial de la ciudad púnica de Ibiza: el taller AE-20", *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonense, 15*, pp. 247-285.

Ramon 1991
RAMON, Joan (1991): *Las ánforas púnicas de Ibiza,* Trabajos del Museo Arqueológico de Ibiza, 23, Eivissa.

Ramon 1993
RAMON, Joan (1993): "Un depósito de cerámicas del siglo V aC en Es Palmer (Ibiza)", *Homenatge a Miquel Tarradell, Estudis Universitaris Catalans, XXIX*, Barcelona, pp. 291-302.

Ramon 1994
RAMON, Joan (1994): *El pozo púnico del 'Hort d'en Xim' (Eivissa)*, Trabajos del Museo Arqueológico de Ibiza, 32, Eivissa.

Ramon 1994-1996
RAMON, Joan (1994-1996): "Las relaciones de Eivissa en época fenicia con las comunidades del bronce final y hierro antiguo de Cataluña", *Primera Taula d'Arqueologia de Sant Feliu de Codines, GALA, 3-5*, pp. 399-422.

Ramon 1995
RAMON, Joan (1995): *Las ánforas fenicio-púnicas del Mediterraneo central y occidental*, Col.lecció Instrumenta, 2, Publicacions de la Universitat de Barcelona, Barcelona.

Ramon 1998
RAMON, Joan (1998): "La facies cerámica de importación en Eivissa durante el siglo III", dins *Les fàcies ceràmiques d'importació a la costa ibèrica, les Balears i les Pitiüses durant el segle III aC i la primera meitat del segle II aC*, *Arqueomediterrània, 4*, Universitat de Barcelona, pp. 157-173.

Ramon *et alii* 1998
RAMON, Joan; SANMARTÍ, Joan; ASENSIO, David i PRINCIPAL, Jordi (1998) (Eds.): *Les fàcies ceràmiques d'importació a la costa ibèrica, les Balears i les Pitiüses durant el segle III aC i la primera meitat del segle II aC*, Arqueomediterrània, 4, Universitat de Barcelona, Barcelona.

Ramon 2004
RAMON, Joan (2004): "Les àmfores d'importació a l'Eivissa feniciopúnica (s. -VII/-IV)", dins *J.Sanmartí, D.Ugolini, J.Ramon i D. Asensio (eds), La circulació d'àmfores al Mediterrani occidental durant la Protohistòria (Segles VIII-III aC), aspectes quantitatius i análisis de continguts; Actes de la II Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell, ArqueoMediterrània*, 8, Universitat de Barcelona, pp. 265-282.

Ramon 2006
RAMON, Joan (2006): "La proyección comercial mediterránea y atlántica de los centros fenicios malagueños en época arcaica", *Mainake, XXVIII*, Centro de Ediciones de la Diputación de Málaga, pp. 189-212.

Ramon 2008
RAMON, Joan (2008): "El comercio púnico en occidente en época tardorrepublicana (siglos -II/-I). Una perspectiva actual según el tráfico de productos envasados en ánforas", dins *J. Uroz, J.M. Noguera y F. Coarelli (eds.), Modelos romanos de integración territorial*, Murcia, pp. 63-97.

Ramon 2011
RAMON, Joan (2011): "El sector alfarero de la ciudad púnica de Ibiza", dins *XXV Jornadas de Arqueología Fenicio-Púnica: Yoserim, la producción alfarera fenicio-púnica en occidente, Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, 66*, pp. 165-221.

Ramon *et alii* 2011
RAMON, Joan; RAFEL, Núria; MONTERO, Ignacio; SANTOS, Marta; RENZI, Martina; HUNT, Mark A.; ARMADA, Xosé-Lois (2011): "Comercio protohistórico: el registro del Nordeste peninsular y la circulación de mineral de plomo en Ibiza y el Bajo Priorato (Tarragona)", *Saguntum (P.L.A.V), 43*, pp. 55-81.

Ramon 2012
RAMON, Joan (2012): "RA-91, un pozo púnico del siglo -V en la ribera NW de la bahía de Ibiza", dins *Del Vais, C. (ed.), Studi sul Mediterraneo antico in ricordo di Giovanni Tore, 'epi oinopa ponton'*, Oristano, pp. 587-612.

Ramon 2012b
RAMON, Joan (2012): "La cerámica púnico-ebusitana en época tardía (siglos III-I a.C.)", dins *Bernal Casasola, Darío i Ribera Lacomba, Albert (Eds.), Cerámicas hispanorromanas II, producciones regionales*, Universidad de Cádiz, pp. 583-617.

Ramon 2013
RAMON, Joan (2013): "Economía y comercio de la Ibiza púnica en la época de las acuñaciones de moneda (siglos IV a.C.-I d.C.)", dins *A. Arévalo, D. Bernal i D. Cottica (Eds.): Ebusus y Pompeya, ciudades marítimas. Testimonios monetales de una relación*, Universidad de Cádiz, pp. 83-124.

Revilla 2000
REVILLA, Víctor (2000): "La *villa* de El Vilarenc (Calafell, Tarragona): arquitectura y organización espacial de un *fundus* del territorio de Tarraco", a *Tárraco 99: arqueologia d'una capital provincial romana (Tarragona, 1999)*, pp. 257-273.

Revilla 2003
REVILLA, Víctor (2003): "Paisaje rural, economía y élites en el territorio de Tarraco: la organización interna de la villa del Vilarenc (Calafell)", *Actes del Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès sobre 'Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental'*, pp. 285-301.

Ribas 1964
RIBAS, Marià (1964): El poblado ibérico de Ilduro. *Excavaciones Arqueológicas en España, 30*, Madrid.

Ribas i Lladó 1977-78
RIBAS, Marià i LLADÓ, J. (1977-1978): "Excavació d'unes habitacions pre-romanes a Burriac (Cabrera de Mataró)", *Pyrenae, 13-14*, Universitat de Barcelona, pp. 153-180.

Ribas 1994
RIBAS, Marià (1994): "Restes ibèriques en el turó dels Oriols (Cabrera de Mar)", *Laietània 9*, Museu Comarcal del Maresme-Mataró, pp. 7-17.

Ribera 1982
RIBERA, Albert (1982): *Las ánforas prerromanas valencianas (fenicias, ibéricas y púnicas)*, Serie de Trabajos Varios del S.I.P, 73, València, 1982.

Ribera i Tsantini 2008
RIBERA, Albert i TSANTINI, Evanthia (2008): "Las ánforas del mundo ibérico", dins *Bernal, Dario i Ribera, Albert (Eds.), Cerámicas hispanoromanas, un estado de la cuestión, XXVI Congreso Internacional de la Asociación Rei Cretariae Romanae Fautores*, Universidad de Cádiz, pp. 617-634.

Rodero 1981
RODERO, Alicia (1981): "Ánforas del tofet de Tharros", *Rivista di Studi Fenici*, 9(2), pp. 177-185.

Rodríguez Díaz, Duque Espino i Pavón Soldevila 2009
RODRÍGUEZ DÍAZ, Alonso; DUQUE ESPINO, David M. i PAVÓN SOLDEVILA, Ignacio (2009): *El caserío de Cerro Manzanillo (Villar de Rena, Badajoz) y la colonización agraria orientalizante en el Guadiana Medio*. *Memorias de Arqueología* Extremeña, 12, Mérida, Junta de Extremadura, 418 p.

Roldán i Adroher 2017
ROLDÁN, Andrés i ADROHER, Andrés Maria (2017): "Utensilios y estructuras relacionados con el cultivo y transformación de cereal en la Protohistoria del sur de la Península Ibérica", *Spal, 26*, Universidad de Sevilla, pp. 33-57.

Romeo 2002
ROMEO, Francisco (2002): "Las fortificaciones ibéricas del valle medio del Ebro y el problema de los influjos mediterráneos" dins *MORET, P.; QUESADA, F. (dirs.), La guerra en el mundo ibérico y celtibérico (ss. VI-II a.C.), Collection de la Casa de Velázquez*, *78*, Madrid, pp. 153-188.

Romero i Forcadell 1975
ROMERO, V. i FORCADELL, J. (1975): "Hallazgos de cerámica ática de figuras rojas en Riudoms (Tarragona)", *Butlletí Arqueològic*, Ep. IV, pp. 129-132.

Ros 2003
ROS, Àlex (2003): "El camp de sitges de Vinya d'en Pau (Vilafranca del Penedès), revalorització dels materials dipositats al museu de Vilafranca", *Revista d'Arqueologia de Ponent,* 13, pp. 191-210.

Ros i Barrasetas 2009
ROS, Àlex i BARRASETAS, Eulàlia (2009): "El jaciment protohistòric del Mas Castellar (Santa Margarida i els Monjos, Alt Penedès): un nucli d'acumulació d'excedents agrícoles a la conca del Foix (segles VII-III aC)", dins *II Monografies del Foix*, Diputació de Barcelona, pp. 41-52.

Rovira 1998
ROVIRA, M. Carme (1998): "L'exhibició d'armes i cranis enclavats en els hàbitats ibers septentrionals », *Cypsela, 12*, pp. 167-182.

Rubio de la Serna 1886
RUBIO DE LA SERNA, Joan (1886): "Últimas excavaciones en la necrópolis ante-romana de Cabrera de Mataró", *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana, VIII*, Barcelona, pp. 133-137.

Ruiz 1998
RUIZ RODRIGUEZ, Arturo (1998) : "Los príncipes iberos: procesos económicos y sociales", dins *Actes del Congrés Internacional: Els Ibers, prínceps d'Occident*, Barcelona, pp. 289-300.

Ruiz i Sanmartí 2003
RUIZ RODRIGUEZ, Arturo i SANMARTÍ, Joan (2003) : "Models comparats de poblament entre els ibers del nord i del sud", dins J.Guitart, J.M. Palet i M. Prevosti (Eds.): *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània Oriental, Actes del Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès*, Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya, pp. 39-57.

Ruiz de Árbulo 2001
RUIZ DE ARBULO, Joaquim (2003): "Eratóstenes, Artemidoro y el puerto de Tárraco. Razones de una polémica", *Revista d'Arqueologia de Ponent, 11-12*, pp. 87-107.

Sáez Romero i Díaz Rodríguez 2007
SÁEZ ROMERO, Antonio M. i DÍAZ RODRÍGUEZ, José J. (2007): "La producción de ánforas de tipo griego y grecoitálico en Gadir y en el área del Estrecho. Cuestiones tipológicas y de contenido", *Zephyrus*, 60, Universidad de Salamanca, pp. 195-298.

Sáez Romero 2010
SÁEZ ROMERO, Antonio M. (2010): "Comercio, procesado y consumo. Análisis evolutivo de algunas familias cerámicas gaditas de época púnica y tardopúnica", dins *C.Mata, G.Pérez Jordà i J.Vives-Ferrándiz (Dirs.), De la cuina a la taula, IV Reunió d'economia en el primer mil.leni A.C., Saguntum: Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia, Extra 9*, València, pp. 303-312.

Sala *et alii* 2004
SALA, Feliciana, GRAU MIRA, Ignasi, OLCINA, Manuel H. i MOLTÓ, J. Juan (2004): "El comerç d'ànfores en època protohistòrica ibèrica a les terres de la Contestània", dins *Sanmartí, J., Ugolini, D.,Ramon, J., Asensio, D. (eds.): La circulación d'àmfores al Mediterrani occidental durant la Protohistòria (segles VIII-III aC): aspectes quantitatius i anàlisi de continguts, Actes de la II Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell (2002), Arqueo Mediterrània 8*, Universitat de Barcelona, Barcelona, pp. 229-252.

Salazar i Rafel 2015
SALAZAR, Natàlia i RAFEL, Núria (2015): "La fortaleza ibérica de Sigarra: génesis y diacronía entre la Primera Edad del Hierro y la Antigüedad Tardía (siglos VI a.C.- VI d.C.)", dins actes del *Congreso Internacional: Fortificaciones en la Edad del Hierro, control de los recursos y el territorio,* Zamora, pp. 399-408.

Sànchez, Albizuri i Vilalta 1990
SÀNCHEZ, Eduard; ALBIZURI, Sílvia i VILALTA, J. (1990): "Excavacions arqueològiques al castell de Rubí. I campaña: setembre 1986. Un assentament ibèric dels ss. V-IV a.C.", *Butlletí del grup de col. laboradors del Museu de Rubí, 33*, any IX, Rubí, pp. 102-121.

Sánchez Climent 2016
SÁNCHEZ CLIMENT, Álvaro (2016): *La cerámica celtibérica meseteña: tipología, metodología e interpretación cultural*, Tesis Doctoral, Universidad Complutense de Madrid, Madrid.

Sanmartí Grego 1978
SANMARTÍ GREGO, Enric (1978): *La cerámica campaniense de Emporion y Rhode*, Monografies Emporitanes, 4, Barcelona.

Sanmartí Grego 1992
SANMARTÍ GREGO, Enric (1992): "Massalia et Emporion: une origine commune, deux destins différents" dins *M. Bats, G. Bertucchi, G. Congès, H. Tréziny (Eds.), Marseille grecque et la Gaule, Études Massaliètes, 3*, pp. 27-41.

Sanmartí Grego 1993
SANMARTÍ GREGO, Enric (1993): "Els íbers a Emporion (segles VI-III a.C.)", dins Actes El Poblament ibèric a Catalunya, *Laietània 8*, pp. 85-102.

Sanmartí Grego 1994
SANMARTÍ GREGO, Enric (1994): "Dos punyals celtibèrics procedents del poblat ibèric del Turó del Vent (Llinars del Vallès, Barcelona)", *Lauro 6*, Museu de Granollers, pp- 3-8.

Sanmartí Grego *et alii* 1995
SANMARTÍ GREGO, Enric; CASTANYER, Pere; TREMOLEDA, Joaquim y SANTOS, Marta (1995), "Amphores grecques et trafics commerciaux en Méditerranée occidentale au

IVe s. av. J.-C. Nouvelles données issues d'*Emporion*", en *Sur les pas des Grecs en Occident, Collection Etudes Massaliètes, 4*, pp. 31-47.

Sanmartí 1987
SANMARTÍ, Joan (1987): *La Laietània ibèrica. Estudi d'arqueologia i d'història*, Universitat de Barcelona, tesi doctoral (edició en microfitxes).

Sanmartí 1991
SANMARTÍ, Joan (1992): "El comercio fenicio y púnico en Cataluña", dins *I-IV Jornadas de Aequeología Fenicio-Púnica, Trabajos del Museo Arqueológico de Ibiza, 24*, Eivissa, pp. 119-136.

Sanmartí 1992
SANMARTÍ, Joan (1992): "Las necrópolis ibéricas en el área catalana", dins J. Blánquez i V. Antona (Coords.) *Congreso de Arqueología Ibérica: las Necrópolis; Serie Varia 1*, Madrid, pp. 77-108.

Sanmartí 1994
SANMARTÍ, Joan (1994): "Algunas observaciones sobre la distribución de cerámicas áticas en la costa central de Cataluña durante el siglo V a.C.", dins *Cabrera, P.; Olmos, R. i Sanmartí, E., Iberos y griegos: lecturas desde la diversidad, Huelva Arqueológica*, XIII, 2, pp. 33-57.

Sanmartí 1996
SANMARTÍ, Joan (1996): "La cerámica grega fina de l'assentament ibèric d'Alorda Park (Calafell, Baix Penedès, Tarragona), segles VI-IV aC.", *Pyrenae, vol. 27*, pp. 117-139.

Sanmartí 1996-1997
SANMARTÍ, Joan (1996-1997): "Els materials d'importació del poblat de l'Alzinar Gran de la Massana (Guardiola de Font-Rubí, Alt Penedès, Barcelona)", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins, 36, Homenatge al Dr. Pere de Palol*, Girona, pp. 269-286.

Sanmartí 2000
SANMARTÍ, Joan (2000): "Les relacions comercials en el món ibèric", *Actes de la III Reunió sobre Economia en el Món Ibèric, SAGUNTUM-PLAV, Extra 3*, pp. 307-328.

Sanmartí 2001
SANMARTÍ, Joan (2001): "Territoris i escales d'integració política a la costa de Catalunya durant el període ibèric ple (segles IV-III aC)", dins *Actes de la I Taula Rodona d'Ullastret* sobre *Territori polític i territori rural durant l'edat del Ferro a la Mediterrània Occidental,* A. Martin, R. Plana (dirs), *Monografies d'Ullastret, 2,* pp. 23-38.

Sanmartí 2004
SANMARTÍ, Joan (2004): "From local communities to early states", *Pyrenae, 35 (1)*, pp. 7-41.

Sanmartí 2005
SANMARTÍ, Joan (2005): "La conformación del mundo ibérico septentrional", *Acta Palaeohispanica IX – Palaeohispanica 5*, Saragossa, pp. 333-358.

Sanmartí 2005b
SANMARTÍ, Joan (2005): "Intercanvi, comerç i societat en el món ibèric", dins *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans, Homenatge a Josep Barberà i Farràs,* Puigcedà, pp. 709-736.

Sanmartí 2006
SANMARTÍ, Joan (2006): *Els laietans, la Laietània: un poble i un estat de la Ibèria antiga*, Acte academic Premi Iluro de monografia històrica, Caixa Laietana, Mataró.

Sanmartí 2009
SANMARTÍ, Joan (2009): "Dels estats arcaics a la romanització: una perspectiva històrica i evolutiva sobre els ibers", *Catalan Historical Review, 2*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, pp. 145-160.

Sanmartí 2009b
SANMARTÍ, Joan (2009b): "Colonial relations and social change in Iberia (seventh to third centuries BC)", dins *Dietler, M. and López-Ruiz, C. (eds.), Colonial encounters in ancient Iberia: phoenician, greek and indigenous relations*, Chicago, pp. 49-88.

Sanmartí 2010
SANMARTÍ, Joan (2010): "Demografía y cambio socio-cultural: el caso de la Iberia septentrional", *Arqueología de la Población, Actas del VI Coloquio Internacional de Arqueología Espacial, Arqueología Espacial 28*, Seminario de Arqueología y Etnología Turolense, Terol, pp. 91-108.

Sanmartí 2013
SANMARTÍ, Joan (2013): "L'assentament ibèric del Turó Gros de Céllecs, o El Castellar (Orrius, Maresme)", *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló, 31*, Castelló, pp. 97-110.

Sanmartí 2015
SANMARTÍ, Joan (2015): "Interactions coloniales, cuisine et formes de consommation en Ibérie septentrionale", dins *Roure, R. (Ed.) : 'Contacts et acculturations en Mediterranéé Occidentale, Hommages à Michel Bats', Bibliothèque d'Archéologie Méditerranéenne, 15 ; Études Massaliètes, 12*, pp. 171-184.

Sanmartí, Santacana i Serra 1984
SANMARTÍ, Joan; SANTACANA, Joan i SERRA, Ramon (1984): *El jaciment ibèric de l'Argilera i el poblament protohistòric al Baix Penedès*. Barcelona, Institut de Prehistòria i Arqueologia de la Diputació de Barcelona/Departament de Prehistòria i Arqueologia de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1984, 107 p. (*Quaderns de Treball*, 6).

Sanmartí i Santacana 1986
SANMARTÍ, Joan i SANTACANA, Joan (1986): "La jerarquia de nuclis en el poblament ibèric de la costa del Penedès", *VIè Col.loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà: Protohistòria Catalana*, Puigcerdà, pp. 227-243.

Sanmartí i Santacana 1992
SANMARTÍ, Joan i SANTACANA, Joan (1992): *El poblat ibèric d'Alorda Park (Calafell, Baix Penedès): campanyes 1983-1988*, Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 11, Barcelona.

Sanmartí i Santacana 2005
SANMARTÍ, Joan i SANTACANA, Joan (2005): *Els ibers del nord,* Rafael Dalmau Ed., Barcelona.

Sanmartí *et alii* 1992
SANMARTÍ, Joan, GILI, Èmpar, RIGO, Antoni i DE LA PINTA, Josep Lluís (1992): *Els primers pobladors de Santa Coloma de Gramenet. Dels orígens al món romà*, Col.lecció Història de Santa Coloma de Gramenet, 1, Santa Coloma de Gramenet.

Sanmartí, Àlvarez i Asensio 1995
SANMARTÍ, Joan; ÀLVAREZ, Ramón i ASENSIO, David (1995): "La ceràmica ática del yacimiento del Turó del Vent (Llinars del Vallès, Vallès Oriental, Barcelona) conservada en el Museu Municipal Joan Pla i Gras", *Verdolay, Revista del Museu de Murcia, 7*, pp. 187-197.

Sanmartí i Bruguera 1998
SANMARTÍ, Joan i BRUGUERA, Ramon (1998): "Les àmfores ibèriques del „celler" del Puig de Sant Andreu (Ullastret, Baix Empordà)", *Cypsela, 12*, Girona, pp. 183-194.

Sanmartí, Bruguera i Morer 1998
SANMARTÍ, Joan, BRUGUERA, Ramon i MORER, Jordi (1998): "Les àmfores ibèriques a la Catalunya meridional", *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló, 19*, pp. 267-290.

Sanmartí *et alii* 2000
SANMARTÍ, Joan; BELARTE, M.Carme; SANTACANA, Joan; ASENSIO, David i NOGUERA, Jaume (2000): *L'assentament del bronze final i primera edat del ferro del Barranc de Gàfols (Ginestar, Ribera d'Ebre)*, Arqueomediterrània, 5, Publicacions de la Universitat de Barcelona, Barcelona.

Sanmartí i Belarte 2001
SANMARTÍ, Joan i BELARTE, M.Carme (2001): "Urbanización y desarrollo de estructuras estatales en la costa de Cataluña", dins *Berrocal-Rangel, L.; Gardes, Ph. (dirs.) Entre celtas e iberos: las poblaciones protohistóricas de las Galias e Hispania, Bibliotheca Archaeologica Hispana, 8,* Madrid, pp. 161-174.

Sanmartí, Asensio i Martín 2002
SANMARTÍ, Joan; ASENSIO, David i MARTÍN, M. Aurora (2002): "Les relacions comercials amb el món mediterrani dels pobles indígenes de la Catalunya sudpirinenca durant el període tardoarcaic (ca. 575-450 aC)", *Cypsela, 14*, pp.69-106.

Sanmartí, Bruguera i Miñarro 2004
SANMARTÍ, Joan; BRUGUERA, Ramon i MIÑARRO Marta (2004): "Las ánforas ibéricas de la costa de Cataluña", *Documents d'Archéologie Méridionale, 27*, pp. 379-403.

Sanmartí i Asensio 2005
SANMARTÍ, Joan i ASENSIO, David (2005): "Comercio púnico y estratificación social: la difusión de cerámicas comunes en la costa nororiental de la península ibèrica", *Atti del V Congresso Internazionale di Studi Fenici e Punici (Marsala-Palermo, 2000)*, A. Spanò Giammelaro Ed., Vol. III, pp. 1299-1310.

Sanmartí i Asensio 2005b
SANMARTÍ, Joan i ASENSIO, David (2005): "Fenicis i púnics al territori de Catalunya: cinc segles d'interacció colonial", *Fonaments*, *prehistòria i món antic als Països Catalans*, 12, pp. 89-105.

Sanmartí *et alii* 2006
SANMARTÍ, Joan; ASENSIO, David; BELARTE, M.Carme; MARTÍN, M. Aurora i SANTACANA, Joan (2006): "La iberització a la Catalunya costanera i central", dins *Belarte, M.C. i Sanmartí, J. (Eds.): De les comunitats locals als estats arcaics: la formació de les societats complexes a la costa del Mediterrani occidental, Homenatge a Miquel Cura, Actes de la III Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell*, Calafell 2004. Arqueomediterrània, 9, pp. 145-163.

Sanmartí *et alii* 2009
SANMARTÍ, Joan; ASENSIO, David; BELARTE, M.Carme i NOGUERA, Jaume (2009): "Comerç colonial, comensalitat i canvi social a la protohistòria de Catalunya", dins *J.Diloli i S.Sardà (coords.), Ideologia, pràctiques rituals i banquet al nord-est de la Península Ibèrica durant la Protohistòria, Citerior, 5*, Tarragona, pp. 219-238.

Sanmartí *et alii* 2012
SANMARTÍ, Joan; ASENSIO, David; MIRÓ, Maria Teresa.; JORNET, Rafel (2012): "El Castellet de Banyoles (Tivissa): una ciudad ibérica en el curso inferior del río Ebro", *Archivo Español de Arqueología*, 85, pp. 43-64.

Sanmartí i Belarte 2013
SANMARTÍ, Joan i BELARTE, M.Carme (2013): "La matérialisation du pouvoir dans l'organisation de l'espace: modèles hétérarchiques et modèles centralisés en Ibérie du Nord", *Garcia, D. (dir.), L'habitat en Europe celtique et en Méditerranée préclassique-domaines urbains*, Arles, pp. 97-125.

Sanmartí, Ramon i Maraoui 2016
SANMARTÍ, Joan; RAMON, joan i MARAOUI, Bouthéina (2016): "La céramique préromaine modelée", dins *N.Kallala, J.Sanmartí i M.C.Belarte (dirs), Althiburos II, l'aire du capitole et la nécropole méridionale: études, Documenta 28*, ICAC, Tarragona, pp. 85-140.

Sanmartí i Asensio 2017
SANMARTÍ, Joan i ASENSIO, David (2017): "La ceràmica de cuina a torn del període ibèric a Catalunya: de la tipologia a la funció social", *Saguntum-Plav 19, Homenatge a Carmen Aranegui*, València, pp. 197-207.

Sanmartí i Asensio 2017b
SANMARTÍ, Joan i ASENSIO, David (2017): "Pottery imports and social organization. Theoretical-methodological principles, and a case study of the 4th century BC in the Iberian coast", dins *Homenatge a Glòria Trias Rubiés: Cerámicas griegas de la Península Ibérica, cinquanta anys després (1967-2017), Centre Iberia Graeca*, Barcelona, pp. 338-347.

Sanmartí *et alii* 2018
SANMARTÍ, Joan; ASENSIO, David; JORNET, Rafel i MIRÓ, M. Teresa (2018): "La ciutat ibèrica del Castellet de Banyoles (Tivissa). Estat de la recerca", *Miscel.lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre, 28*, pp. 203-222.

Sanmartí *en premsa*
SANMARTÍ, Joan (en premsa): "The Phocaeans in the Far Western Maditerranean", dins F. De Angelis (Ed.), *A Companion to Greeks Across the Ancient World (Blackwell Companions to the Ancient World series); Malden, MA and Oxford: Wiley-Blackwell Publishers.*

Sanmartí, Asensio i Jornet *En Premsa*
SANMARTÍ, Joan; ASENSIO, David i JORNET, Rafel (En Premsa): "Urbanisation and early state formation: elite control over manufacture in Iberia (7th to 3rd cent. BC)", dins *J. Cutler, B. Marín Aguilera i M. Gleba (Coord.), International Symposium 'Making Cities: economies of production and urbanisation in Mediterranean Europe 1000-500 BCE*, University of Cambridge, maig del 2017.

Santacana 1994
SANTACANA, Joan (1994): "Difusión, aculturación e invasión: apuntes para un debate sobre la formación de las sociedades ibéricas en Cataluña", *VIII Jornadas de Arqueología Fenicia-púnica: Cartago, Gadir, Ebusus y la influencia púnica en los territorios hispanos, Trabajos del Museu Arqueológico de Ibiza, 33*, Eivissa, pp. 145-163.

Santacana i Duran 2011
SANTACANA, Joan i DURAN, Joan (2011): *La cuina dels ibers. De la llar de foc als fogons*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona.

Santos 1982/1983
SANTOS VELASCO, Juan Antonio (1982/1983): "La difusión de la cerámica ibérica pintada en el Mediterráneo Occidental", *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonense, 9*, Castelló, pp. 135-148.

Sardà i Graells 2004/2005
SARDÀ, Samuel i GRAELLS, Raimon (2004/2005): "Sobre la identificació d'un tipus arcaic d'urna d'orelletes a Catalunya", *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló, 24*, Castelló, pp. 173-187.

Sardà 2010
SARDÀ, Samuel (2010): "El giro comensal: nuevos temas y nuevos enfoques en la protohistoria peninsular", *Herakleion, Revista interdisciplinar de Historía y Arqueología del Mediterráneo, 3*, Madrid, pp. 37-65.

Sardà *et alii* 2010
SARDÀ, Samuel; DILOLI, Jordi; BEA, David i FERRÉ, Ramon (2010): "El espacio de las élites: poder y ritual en la protohistoria del curso inferior del Ebro (Siglos VII-III ANE)", Arqueología Espacial, 28, Arqueología de la Población, Teruel, pp. 65-90.

Serra Ràfols 1930
SERRA RÀFOLS, Josep de Calassanç (1930): *El poblament prehistòric de Catalunya*, Barcelona.

Serra Ràfols 1941
SERRA RÀFOLS, Josep de Calassanç (1941): "El poblado ibérico del Castellet de Banyoles (Tivissa, Bajo Ebro)", *Ampurias*, 3, pp. 15-34.

Serra Ràfols 1942
SERRA RÀFOLS, Josep de Calassanç (1942): "El poblamiento de la Maresma o Costa de Levante en la época anterromana", *Ampurias, IV*, pp. 69-110.

Serra Ràfols 1974
SERRA RÀFOLS, Josep de Calassanç (1974): "Las relaciones comerciales entre Iberia y Grecia durante la Segunda Edad del Hierro", dins *Simposio Internacional de Colonizaciones*, Barcelona, pp. 217-221.

Serra Vilaró 1920
SERRA VILARÓ, J. (1920): *Excavaciones en el poblado ibérico de Castellvell, Solsona*. Memorias de la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades, núm. 27, Madrid.

Serra Vilaró 1921
SERRA VILARÓ, Joan (1921): *Poblado ibérico de Anseresa, Olius*. Memorias de la Junta Superior de Excavaciones y Antiguedades, núm. 35, Madrid.

Serra Vilaró 1922
SERRA VILARÓ, Joan (1922): *Poblado ibérico de San Miquel de Sorba*. Memorias de la Junta Superior de Excavaciones y Antiguedades, núm. 44, Madrid.

Serra Vilaró 1931
SERRA VILARÓ, Joan (1931): *Excavaciones en Tarragona*. Memorias de la Junta Superior de Excavaciones y Antiguedades, núm. 116, Madrid.

Serra Vilaró 1946
SERRA VILARÓ, Joan (1946): "La muralla de Tarragona", *Archivo Español de Arqueología, 22*, pp. 221-236.

Soria i Mata 2015
SORIA, Lucía i MATA, Consuelo (2015): "Marcas y epígrafes sobre ánforas de época ibérica. II", *Lucentum, XXXIV*, pp. 145-171.

Sourisseau 1993
SOURISSEAU, Jean-Christophe (1993): "Amphores magno-grecques", dins Py, M. (dir.), *Dicocer: dictionnaire des céramiques antiques (VIIe s. av. n. è.-VIIe s. de n. è.) en Méditerranéé nord-occidentale (Provence, Languedoc, Ampurdan), Lattara, 6*, pp. 64-66.

Sourisseau 2004
SOURISSEAU, Jean-Christophe (2004): " Les amphores ibériques et phénico-puniques en Provence et dans la basse vallée du Rhône (VIe-Ve s. av. J.-C.)", *Documents d'Archéologie Méridionale*, 27, pp. 319-346.

Sourisseau 2007
SOURISSEAU, Jean-Christophe (2007): "Les épaves de Méditerranée occidentale et le commerce maritime étrusque", *Les Dossiers d'Archéologie, 322*, pp. 118-121.

Sourisseau 2011
SOURISSEAU, Jean-Christophe (2011): "La diffusion des vins grecs d'Occident du VIIIe au IVe s. av. J.-C., sources écrites et documents archéologiques", en *La vigna di Dioniso. Vite, vino e culti in Magna Grecia* (Atti del IL Convegno di Studi sulla Magna Grecia, Taranto 2009), Tarante, 2011, pp. 145-252.

Talavera i Contreras 2015
TALAVERA, Antonio J. i CONTRERAS, Fernando (2015): "Dos naves púnicas en el norte de Menorca en el siglo IV a.C. (Puerto de Sanitja, Es Mercadal)", *Arqueología y Territorio*, 12, Granada, pp. 105-119.

Tarradell 1962
TARRADELL, Miquel (1962): *Les arrels de Catalunya*. Editorial Vicens-Vives, Barcelona.

Tarradell i Font 1975
TARRADELL, Miquel i FONT, Matilde (1975): *Eivissa cartaginesa,* Ed. Curial, Barcelona.

Tarradell-Font 2003
TARRADELL-FONT, Núria (2003): "Estudi preliminar de les monedes", dins FERRER, C. i RIGO, A. (2003): *Puig Castellar: els ibers a Santa Coloma de Gramenet. 5 anys d'intervencio arqueológica (1998-2002)*, Monografies Locals, 2, Santa Coloma de Gramenet, pp. 128-137.

Tarradell-Font 2004

TARRADELL-FONT, Núria (2004): "Les troballes numismàtiques del Castellet de Banyoles de Tivissa (Baix Ebre, Catalunya). Noves troballes de les excavacions 1998-1999 i revisió de les anteriors", *Fonaments*, 10/11, pp. 245-317.

Tsantini 2007
TSANTINI, Evanthia (2007): *Estudi de la producció i la distribució d'àmfores ibèriques en el nord-est peninsular a través de la seva caracterització arqueomètrica*, Tesi Doctoral, Universitat de Barcelona, Barcelona.

Vandermersch 1994
VANDERMERSCH, Christian (1994): *Vins et amphores de Grande Grèce et de Sicile, IVe-IIIe s. av. J.-C.*, Études du Centre Jean Bérard, 1, Nàpols.

Vàzquez, Medina i Gonzàlez 2015
VÀZQUEZ, Maria Pilar; MEDINA, Josep i GONZÀLEZ, Joan Ramon (2015): "La Serra del Calvari (la Granja d'Escarp, el Segrià). Una ‚protociutat' de la primera edat del ferro en la confluencia dels rius Cinca-Segre", *dins M.C.Belarte, D.Garcia i J.Sanmartí (Eds.), Les estructures socials protohistòriques a la Gàl.lia i a Ibèria, Actes de la VII Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell, Arqueomediterrània, 14*, pp. 193-202.

Velaza 2003
VELAZA, Javier (2003): "Estudi epigràfic del plom ibèric", dins FERRER, C. i RIGO, A. (2003): *Puig Castellar: els ibers a Santa Coloma de Gramenet. 5 anys d'intervencio arqueológica (1998-2002)*, Monografies Locals, 2, Santa Coloma de Gramenet, pp. 126-127.

Vidal i Pelegero 2012
VIDAL, Àlex i PELEGERO, Borja (2012): "Los monumentos escultóricos de Cal Posastre (Sant Martí Sarroca, Alt Penedès)", *Cypsela, 19*, Girona, pp. 211-234.

Vidal 2016
VIDAL, Jordi (2016): "La tasca arqueológica de Ferran de Sagarra i de Siscar", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 26, pp. 97-109.

Vila Pérez 1994
VILA PÉREZ, Carme (1994): "L'edifici públic de Burriac: hipòtesis sobre la seva funcionalitat", *Laietània 9*, Museu Comarcal del Maresme-Mataró, pp. 21-31.

Vilaseca, Serra Ràfols i Brull 1949
VILASECA, Salvador, SERRA RÀFOLS, Josep de Calassanç i BRULL, Lluís (1949): *Excavaciones del Plan Nacional en el Castellet de Bañolas, de Tivisa (Tarragona)*, Informes y Memorias, 20, Madrid.

Vilaseca 1953
VILASECA, Salvador (1953): *Coll del Moro, yacimiento post-halstáttico (Serra d'Almors, Tarragona)*. Estudios Ibéricos 1. Instituto de Estudios Ibéricos y Etnología Valenciana. Diputación Provincial de Valencia. València.

Vilaseca 1954
VILASECA, Salvador (1954): *Nuevos yacimientos tarraconenses de ceràmica acanalada*. Instituto de Estudios Tarraconenses Ramon Berenguer IV. Reus.

Villard i Vallet 1955
VILLARD, François i VALLET, Georges (1955): "Lampes du VIIe s. et chronologie des coupes ioniennes", *Mélanges de l'École Française de Rome (MEFR), 67*, pp. 7-34.

Vivar i Geli 2009
VIVAR, Gustau i GELI, Rut (2009): "El derelicte de Bon Capó i les rutes comercials al nord-est peninsular als segles III-II aC", *Empúries*, 56, pp. 157-168.

Vives-Ferrándiz 2004
VIVES-FERRÁNDIZ, Jaime (2004): "Trípodes, ánforas y consumo de vino: acerca de la actividad comercial fenicia en la costa oriental de la Península Ibérica", *Rivista di Studi Fenici, XXXII-2*, pp. 9-33.

Vives-Ferrándiz 2005
VIVES-FERRÁNDIZ, Jaime (2005): *Negociando encuentros. Situaciones coloniales e intercambios en la costa oriental de la península Ibérica (ss. VIII-VI a.C.)*, Cuadernos de Arqueología Mediterránea, 12, Laboratori d'Arqueologia de la Universitat Pompeu Fabra, Barcelona.

Zamora, Guitart i Garcia Roselló 1991
ZAMORA, Dolors; GUITART, Josep i GARCÍA ROSELLÓ, Joaquim (1991): "Fortificacions a la Laietània litoral: Burriac (Cabrera de Mar) i el Turó d'en Boscà (Badalona). Cap a un model interpretatiu de l'evolució del poblament ibèric laietà", *Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica. Fortificacions. La problemática de l'ibèric ple: (segles IV-III a.C.)*. Centre d'Estudis del Bages, Manresa, pp. 337-353.

Zamora *et alii* 2001
ZAMORA, Dolors; PUJOL, Jaume; GARCÍA ROSELLÓ, Joaquim i CELA, Xabier (2001): "El poblament a la Laietània central i septentrional durant el període ibèric ple. Una proposta d'organització territorial", dins *Actes de la I Taula Rodona d'Ullastret* sobre *Territori polític i territori rural durant l'edat del Ferro a la Mediterrània Occidental,* A. Martin, R. Plana (dirs), *Monografies d'Ullastret, 2,* pp. 203-226.

Zamora i Garcia Roselló 2005
ZAMORA, Dolors i GARCÍA ROSELLÓ, Joaquim (2005): "El jaciment arqueològic d'època ibérica del Turó dels Dos Pins (Cabrera de Mar): l'assentament rural i la torre", Laietània 16, Museu Comarcal del Maresme-Mataró, pp. 65-152.

Zamora 2006-07
ZAMORA, Dolors (2006-2007): *L'oppidum de Burriac: centre del poder polític de la Laietània ibèrica*. Laietània, 17, Museu Comarcal del Maresme-Mataró.

Zamora 2008
ZAMORA, Dolors (2008): "Can Ros, una nova àrea d'enterrament d'època ibérica a la vall de Cabrera de Mar", Laietània 18, Museu Comarcal del Maresme-Mataró, pp. 17-35.

Zamora 2012
ZAMORA, Dolors (2012): "L'espai suburbà de l'oppidum laietà de Burriac. De l'ibèric ple a la romanització", dins M.C. BELARTE Y R. PLANA (EDS.), *El paisatge periurbà a la Mediterrània occidental durant la protohistòria i l'antiguitat*. Documenta 26, Tarragona, pp. 149-164.